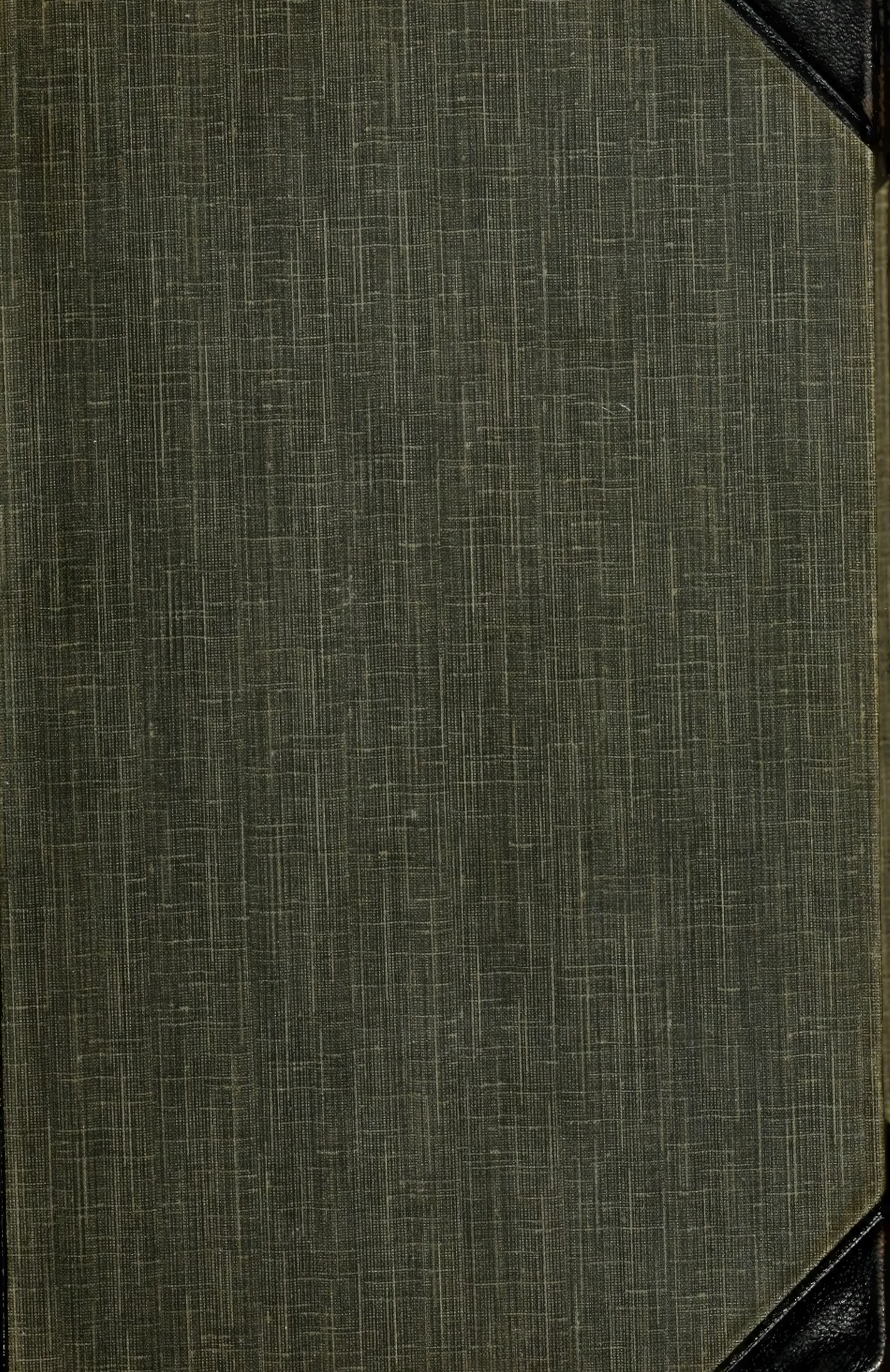

VELUT
ARBOR
ÆVO

TIETOSANAKIRJA

I

TIETOSANAKIRJA

TOIMITUSKUNTA:

WÄINÖ BONSDORFF
FIL. TOHTORI,
KAUPPAOPISTON OPETTAJA

JAAKKO FORSMAN
FIL. TOHTORI, LEHTORI

KUSTAVI GROTENFELT
PROFESSORI

LAURI HENDELL
FIL. KAND., ENSIMÄINEN
TOIMITUSSIHTEERI

EDVARD HJELT
ENT. SENAATTORI

GUSTAF MELANDER
PROFESSORI

E. N. SETÄLÄ
PROFESSORI

J. A. WECKSELL
FIL. KAND., TOIMITUSSIHTEERI

YRJÖ WICHMANN
PROFESSORI,
TOIMITUSKUNNAN PUHEENJOHTAJA

ENSIMÄINEN OSA

A—Confort

HELSINKI
TIETOSANAKIRJA-OSAKEYHTIÖ

KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ OTAVAN
KIRJAPAINO, HELSINGISSÄ, 1909

Tähän osaan kirjoittaneiden luettelo.

Ailio, Julius, maisteri *(J. A-io.).*
Aspelin-Haapkylä, Eliel, valtioneuvos *(E. A:n-H.).*
Becker, Th., lakitieteen kandidaatti *(Th. B.).*
Blomqvist, A. R., maisteri, koulunjohtaja *(A. R. B.).*
Blomstedt, Kaarlo, maisteri, toimittaja *(K. B:dt.).*
Bonsdorff, Wäinö, fil. tohtori, kauppaopistonopettaja *(W. B.).*
Brander, U., ylitarkastaja maanviljelyshallituksessa *(U. B.).*
Brotherus, K. R., fil. tohtori, yliopiston amanuenssi *(K. R. B.).*
Cajander, A. K., dosentti *(A. C.).*
Castrén, Jalmari, insinööri, teknillisen korkeakoulun opettaja *(J. C-én.).*
Cederberg, A. R., maisteri *(A. R. C.).*
Cederhvarf, Björn, maisteri *(B. C.).*
Dillström, R., insinööri *(R. D.).*
Donner, Anders, professori *(A. D.).*
Erich, Rafael, lakit. tohtori *(R. E.).*
Eskola, Pentti, maisteri *(P. E.).*
Fieandt, Valborg v., ylioppilas *(V. v. F.).*
Flodin, K., maisteri *(K. F.).*
Forsman, Jaakko, fil. tohtori, lehtori *(J. F.).*
Grotenfelt, Arvi, professori *(A. Gr.).*
Grotenfelt, Kustavi, professori *(K. G.).*
Groundstroem, O., maisteri, aktuaario *(O. G.).*
Gummerus, Jaakko, professori *(J. G.).*
Hahl, Jalmari, dosentti, lehtori *(J. H-l.).*
Hainari, O. A., fil. tohtori, lehtori *(O. A. H-ri.).*
Harmaja, L., fil. tohtori, kauppaopiston opettaja *(L. Hrm.).*
Heikel, B. W., valtionpomologi *(B. W. H.).*
Heikel, R. E., ylioppilas *(R. E. H.).*
Helander, A. B., metsänhoitaja *(A. B. H-r.).*
Hellsten, Axel, lääket. lisensiaatti, yliopettaja *(A. H.).*
Hendell, Lauri, fil. kandidaatti *(L. H.).*
Herizen, M. v., everstiluutnantti *(M. v. H.).*
Hidén, K. J., dosentti *(K. J. H.).*
Hintikka, S. V., insinööri *(S. V. H.).*
Hjelt, Arthur, professori *(Ar. H.).*
Hjelt, Edv., ent. senaattori *(Edv. Hj.).*
Holma, Harri, maisteri *(H. H.).*
Huttunen, A. H., insinööri *(H. H-nen.).*
Hällström, Ester, rouva *(E. H.).*
Hällström, K. H., maisteri *(K. H. H.).*
Ignatius, Kaarlo, lakit. tohtori, hovioik.-asessori *(K. I.).*
Ivalo, Santeri, fil. tohtori, toimittaja *(S. I.).*
Jurva, R. S., ylioppilas *(R. J-a.).*
Jännes, J., maisteri, maanviljelyslyseon johtaja *(J. J-s.).*
Jäntti, J., maisteri *(J. J-ti.).*
Kaila, Erkki, teol. tohtori, kirkkoherra *(E. K-a.).*
Kannisto, Artturi, maisteri *(A. K.).*
Karhunen, O. A., lakitieteen kandidaatti, Pellervon sihteeri *(O. K:nen.).*
Karjalainen, K. F., dosentti *(K. F. K.).*
Kilpi, Sulo, maisteri *(S. K-i.).*
Kilpi, Volter, maisteri, kirjastonhoitaja *(V. K-i.).*
Kivijärvi, Erkki, maisteri, teatterinjohtaja *(E. K-i.).*
Kivirikko, K. E., fil. tohtori, lehtori *(K. E. K.).*
Kokko, Väinö, ylioppilas *(V. K-o.).*
Korhonen, V. V., maisteri *(V. V. K.).*
Koskimies, A., lääket. lisensiaatti *(A. K-s.).*
Kovero, I., maisteri, kauppaopiston opettaja *(I. K-o.).*
Krank, Valma, talouskoulun opettajatar *(V. K-k.).*
Krohn, Ilmari, dosentti *(I. K.).*
Krohn, Kaarle, professori *(K. K.).*
Laine, F. W., merikapteeni *(F. W. L.).*
Lassila, Ilmo, metsänhoitaja *(I. L-a.).*
Leiviskä, Iivari, dosentti *(I. L.).*
Levander, K. M., dosentti *(K. M. L.).*
Lilius, F. O., lakit. tohtori, protokollasihteeri *(F. O. L.).*
Lindeberg, Jarl, fil. toht., yliopiston apulainen *J. L-g.).*
Lindeqvist, K. O., fil. tohtori, lehtori *(K. O. L.).*
Lindström, Fredr. J., maisteri *(F. L.).*
Liro, J. I., fil. tohtori *(J. I. L.).*
Manninen, Otto, maisteri, kirjailija *(O. M-n.).*
Mansikka, V. J., fil. tohtori *(V. J. M-kka.).*
Mantere, Oskari, fil. tohtori, koulunjohtaja *(O. M-e.).*
Meinander, K. K., fil. tohtori *(K. K. M.).*
Mela, Eino, maisteri *(E. M-a.).*
Melander, G., professori *(G. M.).*
Melander, K. R., dosentti, yliopettaja *(K. R. M.).*
Merikanto, Oskar, taiteilija *(O. M-o.).*
Mikkola, Joos. J., professori *(J. J. M.).*
Niemi, A. R., dosentti *(A. N.).*
Norrlin, J. P., professori *(J. P. N.).*
Nuormaa, Severi, maisteri, työväenopiston johtaja *(S. N.).*
Nylander, Hannes, ylitarkastaja maanviljelyshallituksessa *(H. N.).*
Ojansuu, Heikki, dosentti *(H. O.).*
Oker-Blom, Max, lääket. tohtori, dosentti *(M. O-B.).*
Palmén, E. G., professori *(E. G. P.).*
Palmén, J. A., professori *(J. A. P.).*
Paunu, U., pastori *(U. P.).*
Pelltonen, A. F., teol. tohtori, yliopiston apulainen *(A. F. P.).*
Pietilä, A. J., teol. tohtori, lehtori *(A. J. P-ä.).*
Päiviö, Wäinö, konttoripäällikkö *(W. P.).*

Ramstedt, G. J., dosentti *(G. J. R.)*.
Rein, Edvard, dosentti *(E. R-n.)*.
Rein, Gabriel, fil. tohtori *(G. R.)*.
Rein, Th., valtioneuvos *(Th. R.)*.
Renqvist, Henrik, maisteri *(H. R.)*.
Reuter, Enzio, yliopiston apulainen, valtionentomologi *(E. R.)*.
Richter, E., maisteri *(E. R-r.)*.
Rosberg, J. E., professori *(J. E. R.)*.
Ruotsalainen, Armas, lääketieteen kandidaatti *(A. R:nen.)*.
Ruuth, J. W., fil. tohtori, arkkivaari *(J. W. R.)*.
Ruuth, M., teol. tohtori, dosentti, lehtori *(M. R.)*.
Saalas, Uunio, maisteri *(U. S-s.)*.
Saraoja, E., insinööri, teknillisen korkeakoulun opettaja *(E. S-a.)*.
Savola, Alb., lähetyssaarnaaja *(A. S-a.)*.
Saxén, R., fil. tohtori, yliopettaja *(R. S.)*.
Schroeder, I. A., maanviljelysinsinööri *(I. A. S.)*.
Sederholm, J. J., fil. tohtori, geologisen toimiston johtaja *(J. J. S.)*.
Setälä, E. N., professori *(E. N. S.)*.
Setälä, Helmi, kirjailija *(H. S.)*.
Siltala, A. J., dosentti *(A. J. S.)*.
Simola, E. J., insinööri *(E. J. S.)*.
Sirelius, U. T., dosentti *(U. T. S.)*.
Sjöström, E., arkkitehti *(E. S-m.)*.
Sjöström, William, maisteri *(W. S-m.)*.
Soikkeli, Kaarle, sacr. min. cand., ylimäär. amanuenssi hist. museossa *(K. S.)*.
Soininen, Mikael, professori *(M. S.)*.
Stenij, Edv., professori *(Edv. St.)*.
Stjernschantz, T., maisteri *(T. Stz.)*.
Ståhlberg, K. J., professori, ent. senaattori *(K. J. S.)*.
Suomalainen, E. W., ylioppilas *(E. W. S.)*.
Tallgren, A. M., maisteri *(A. M. T.)*.
Tallgren, Oiva J., fil. tohtori *(O. J. T.)*.
Tallqvist, Knut, professori *(K. T-t.)*.
Tarkiainen, V., maisteri *(V. T.)*.
Tudeer, O. E., professori *(O. E. T.)*.
Tulenheimo, Antti, lakitieteen kandidaatti *(A. T.)*.
Wainio, Wiljo, insinööri *(W. W-o.)*.
Valkola, V., insinööri *(V. V-a.)*.
Wallenius, T., maisteri *(T. W.)*.
Waltari, Toivo, pastori *(T. W-ri.)*.
Wecksell, J. A., fil. kandidaatti *(J. A. W.)*.
Werkko, K., esiseminaarinjohtaja *(K. W.)*.
Wichmann, Yrjö, professori *(Y. W.)*.
Viljanen, V. M., insinööri *(V. V.)*.
Wilskman, Atle, maisteri, yliopiston amanuenssi *(-lskm-.)*.
Wuolle, Bernh., insinööri *(B. W.)*.
Äimä, Frans, maisteri *(Fr. Ä.)*.
138. *Österbladh, K.*, maisteri *(K. Ö.)*.

Ääntämisen merkintä:

Pitkä vokaali merkitään kirjaimen yläpuolella olevalla viivalla: ¯, esim. *ā* (suom. *aa*).

Korko merkitään pilkulla: ′, korollisen tavun vokaalin jälessä, siis: **Acacia** *[-kā′-]*. Jos korko on ensi tavulla, ei sitä merkitä.

ə kirjaimella merkitään epämääräinen vokaali, joka äännetään kuin hyvin lyhyesti ja epäselvästi lausuttu *e*, esim. englannin *fedərē′šn*.

Nasaalivokaalit l. nenässä äännetyt vokaalit merkitään ˜ merkillä, esim. *ã*, ransk. *en* (= nenässä äännetty *ɑ*).

δ kirjaimella merkitään esim. englannin *the* sanan alkukonsonantti.

þ kirjaimella merkitään esim. englannin *thing* sanan alkukonsonantti.

z kirjaimella merkitään esim. saks. *singen*, engl. *zeal*, ransk. *rose*, ven. озеро sanoissa *s*:llä, *s*:llä ja з:llä kirjoitetut äänteet.

ž kirjaimella merkitään esim. ransk. *je*, ven. жалъ sanoissa *j* ja ж kirjaimilla merkityt äänteet.

š on = saks. *sch*, engl. *sh*, ven. ш, esim. sanoissa *schule*, *shirting*, шумъ.

tš on = saks. *tsch*, ven. ч, esim. sanoissa *tscherkesse*, человѣкъ.

Ylläolevat *z*, *ž*, *š* ja *tš* merkit ovat Tietosanakirjassa myös otetut tavalliseen suomalaiseen kirjaimistoomme käytäntöön merkitessä sellaisten kielten äänteitä, joissa ei käytetä eurooppalaista kirjaimistoa, ja joskus muulloinkin, esim. *Tšeljuskin*, *Puškin*, *Nižnij-Novgorod*, *Novaja Zemlja*, *afiši*.

η kirjaimella merkitään *eng*-äänne (= sama äänne, joka esiintyy *k*:n edessä suomen sanassa *sanka*), esim. englannin *meeting* *[mītiη]*.

< merkillä ilmaistaan sitä, että sen vasemmalla puolen oleva sana johtuu sen oikealla puolen mainitusta sanasta, esim. **Auskultantti** (< lat. *auscultā′re* = kuunnella).

Hakasissa on ääntämisenmukaisesti merkitty asianomainen sana tai joku sen osa vain silloin, kun sen ääntäminen lukijalle voi olla epätietoinen.

Lyhennyksiä:

a = aari
aas. = aasialainen
abl. = ablatiivi
adj. = adjektiivi
afr. = afrikkalainen
akk. = akkusatiivi
alban. = albanilainen
alk. = alkuaan
amer. = amerikkalainen
anat. = anatomiassa, anatominen
angls. = anglosaksilainen
arab. = arabialainen
arkeol. = arkeologiassa, arkeologinen
armen. = armeenialainen
art. = artikkeli
as. = asukasta
aset. = asetus
ass. = assyrialainen
astrol. = astrologinen
astron. = astronomiassa, astronominen
at.-p. = atomipaino
austr. = australialainen

bab. = babylonialainen
belg. = belgialainen
biol. = biologiassa, biologinen
bööm. = böömiläinen

C. = Celsius
cg = sentigramma
cl = sentilitra
cm = sentimetri

dat. = datiivi
dep. ja *depart.* = departementti
dg = desigramma
dl = desilitra
dm = desimetri

egypt. = egyptiläinen
e. Kr. = ennen Kristusta
elektrot. = elektrotekniikassa, elektroteknillinen
eläint. = eläintieteellinen, eläintieteessä
engl. = englantilainen
ent. = entinen
esim. = esimerkiksi
esp. = espanjalainen
etc. = et cetera
etel. = etelä, eteläinen
euroopp. = eurooppalainen

farm. = farmakologia
fem. = feminiini
fil. kand. = filosofian kandidaatti
filos. = filosofia, filosofiassa
fil. toht. = filosofian tohtori
flaam. = flaamilainen
fonet. = fonetiikassa
fr. = frangi
fys. = fysiikassa
fysiol. = fysiologiassa, fysiologinen

g = gramma
gen. = genetiivi
geol. = geologiassa, geologinen
geom. = geometriassa, geometrinen

ha = hehtaari
hall. = hallinnollinen
hebr. = hebrealainen
hiippak. = hiippakunta
hist. = historiassa
hl = hehtolitra

holl. = hollantilainen
hydrograf. = hydrografiassa

ibid. = ibidem, samassa paikassa
iirinkiel. = iirinkielessä
ilmat. = ilmatieteellinen, ilmatieteessä
int. = intialainen
irl. = irlantilainen
isl. = islantilainen
it. = italialainen
itäv. = itävaltalainen

jap. = japanilainen
j. Kr. = jälkeen Kristuksen
j. n. e. = ja niin edespäin

k. = kuollut
kand. = kandidaatti
kansat. = kansatieteellinen
kansantal. = kansantaloustieteessä
kasvatusop. = kasvatusopillinen, kasvatusopissa
kasvit. = kasvitieteellinen, kasvitieteessä
kaup. = kauppasana
keis. = keisarillinen
keis. k. = keisarillinen kirje
kem. = kemiallinen, kemiassa
kesk. lat. = keskiajan latina
kg = kilogramma
khlak. = kihlakunta
khrak. = kirkkoherrakunta
kiehumap. = kiehumapiste
kielit. = kielitieteellinen, kielitieteessä
kiinal. = kiinalainen
kirj. = kirjallinen, kirjallisuus
kirjap. = kirjapainotaitoa koskeva
km = kilometri
kreik. = kreikkalainen
ks = katso
kuvann. = kuvannollisesti
kuvern. = kuvernementissä kuvernementti

l = litra
l. = eli; lääni
lakit. = lakitieteellinen, lakitieteessä
lapp. = lappalainen
lat. = latinalainen
lev. = leveys
lyh. = lyhennettynä
lääket. = lääketieteellinen, lääketieteessä

m = metri
maant. = maantieteessä
maanv. = maanviljelyksessä
masaks. = muinaisalasaksalainen
mask. = maskuliini
matem. = matemaattinen, matematiikassa
mek. = mekaniikassa

merenk. = merenkulku
merenp. = merenpinnan, merenpinnasta
meteor. = meteorologiassa
metr. = metriikassa
mg = milligramma
milj. = miljoona
miner. = mineralogiassa
mittausop. = mittausopissa
mk = markka
mlat. = myöhäislatinainen
mm = millimetri
m. m. = muun muassa
mon. = monikko
mongol. = mongolilainen
m. p. = mainitussa paikassa
mruots. = muinaisruotsalainen
mskand. = muinaisskandinaavilainen
muin. = muinainen
muinaist. = muinaistiede, muinaistutkimus
muk. = mukailtu
muod. = muodostettu
mus. = musiikissa
mysaks. = muinaisyläsaksalainen
myt. = mytologinen, mytologiassa

n. = noin
nid. = nidos
nimismiesp. = nimismiespiirissä
nom. = nominatiivi
norj. = norjalainen
n. s. = niin sanottu, näitä sanoja
nuor. = nuorempi
nyk. = nykyään, nykyinen

oftalmol. = oftalmologiassa
oik. = oikealta, oikeastaan
om.-p. = ominaispaino
os. = osa, osaa

p. = päivä; penniä
pain. = painos, painettu
paleont. = paleontologiassa
patol. = patologiassa
pers. = persialainen
pit. = pituus
plur. = pluraali
pohj. = pohjoinen
pohjoism. = pohjoismainen
port. = portugalilainen
prof. = professori
pros. = prosentti
puol. = puolalainen

rakennust. = rakennustaiteessa
ransk. = ranskalainen
rautat. = rautatielaitos
roomal. = roomalainen
rovastik. = rovastikunta
rom. = romaanialainen
ruots. = ruotsalainen
ruotsink. = ruotsinkielisiä

s. = syntynyt; samana
saks. = saksalainen
sam. v. = samana vuonna
sanskr. = sanskritissä
sek. = sekunti
sen. päät. = senaatin päätös
seur. = seuraava; seuraavana
sielut. = sielutieteessä
sing. = singulaari
slaav. = slaavilainen
s. o. = se on
subst. = substantiivi
sulamisp. = sulamispiste
suom. = suomalainen
suomenkiel. = suomenkielisiä
suur. = suuruutta
s. v. = samana vuonna
sveits. = sveitsiläinen
synt. = syntynyt
syyr. = syyrialainen
sähköt. = sähkötekniikassa
säästöp. = säästöpankki

t. = tätä
taideteoll. = taideteollisuudessa
tansk. = tanskalainen
tav. = tavallisesti
tekn. = teknillinen
teol. = teologiassa, teologinen
teoll. = teollisuudessa
teoll.-lait. = teollisuuslaitoksia
tie- ja vesir. = tie- ja vesirakennustaito
tilastot. = tilastotieteessä
toim. = toimittanut
tšek. = tšekkiläinen
turk. = turkkilainen
tähtit. = tähtitieteellinen, tähtitieteessä

u. l. = uutta lukua
unk. = unkarilainen
U. T. = Uusi Testamentti
uuslat. = uuslatinainen

v. = vuonna, vuotta
vak. = vakinainen
vanh. = vanhempi
vapaah. = vapaaherra
vas. = vasen, vasemmalta
ven. = venäläinen
vhk. = vihko
viim. = viimeinen, viimeksi
v. l. = vanhaa lukua
vol. = volyymi
vrt. = vertaa
V. T. = Vanha Testamentti
vuorit. = vuoritoimellinen
vuosik. = vuosikerta
vuosis. = vuosisata, vuosisadalla
vv. = vuosina

yht. = yhteensä
yks. = yksikkö
ylim. = ylimääräinen
yl. merenp. = yli merenpinnan
yläp. = yläpuolella
y. m. = ynnä muuta
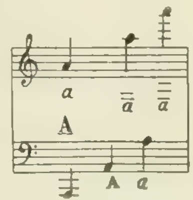

A on vanhastaan eurooppalais-latinaisen kirjaimiston (ks. t.) ensimäinen merkki. Merkin alkuperä on varmaan johdettavissa vanhasta seemiläisestä, foinikialais-hebrealaisesta, kirjaimistosta; sen vanhin tunnettu seemiläis-moabilainen muoto on ⟨merkki⟩. Seemiläisessä kirjaimistossa se ei alkujaan ollut ääntiön eli vokaalin merkkinä, vaan osoitti kurkunpään sulkeumisesta syntyvää, suomen loppuhenkosen (ks. t.) tapaista äännettä. Kun sen merkki oli häränpään näköinen, niin se sai nimen *aleph* (= härkä); tästä sitten johtui kreikkalainen nimi *alpha* (ks. t.), jonka kirjain sai siirtyessään kreikkalaiseen kirjaimistoon. Kirjaimen vanhimmat kreikkalaiset muodot olivat A tai A, myös A; italialaisissa piirtokirjoituksissa esiintyy A A A A, mikä viimeksi mainittu muoto pääsi valtaan. Jo seemiläisessäkin kirjaimistossa puheenalainen merkki sai uuden äännearvon, joka sillä pysyvästi oli kreikkalaisessa: nimensä ensimäisen ääntiön mukaan se joutui merkitsemään *a* äännettä.

a äänne on ääntiöistämme eli vokaaleistamme (ks. t.) avonaisin. Suomessa se äännetään suun avoimena ollessa vetämällä kieltä jonkun verran taaksepäin ilman huulten osallisuutta ääntämiseen, mutta eri kielissä on toisenlaisia *a* äänteitä: semmoisia, joita äännettäissä huulet ovat pyöristyneet hiukan eteenpäin (joten *a* äänne saa *o*-vivahduksen), sekä semmoisia, joita äännettäissä kieli ei vetäydy taaksepäin, vaan pysyy keskisessä asemassa (keski-*a*) tai vieläpä on hiukan eteen työntynyt (*ä*:hän vivahtava *a*, usein englannissa ja ranskassa). On olemassa myös semmoisia *a* äänteitä, joita äännettäissä ilmavirta kulkee nenänkin kautta (esim. ranskassa), n. s. naso-oraalinen l. nasaalinen (ks. t.) *a*.

A merkkiä käytetään usein tarkoittamaan alkua („joka on sanonut A:n, sanokoon myös B:n"; „A ja O" = alku ja loppu, kreikkalaisen kirjaimiston ensimäisen ja viimeisen kirjaimen mukaan (ks. A l p h a ja O o m e g a). Matematiikkaa käsittelevissä teoksissa *A* ja *a* (samoinkuin lähinnä seuraavat kirjaimet) käytetään tavallisesti tunnettujen suureiden merkkeinä. Logiikassa A:lla tavallisesti merkitään sitä, mikä on tunnettu tai on lähtökohtana (subjektia. ks. t., jota vastoin B osoittaa predikaattia. ks. t.).

Sekä *A*. että *a*. käytetään usein lyhennyksissä merkiten useimmiten lat. *anno* (= vuonna) tai *ante* (= ennen). *E. N. S.*

A, nykyisen säveljärjestelmän perustavan sävellajin, c-duurin, rinnakkaisperussävel; oli muinaiseen aikaan, jolloin molsävellajia pidettiin säveljärjestelmän perustuksena, asteikon matalimpana alkusävelenä; nimitettiin muinaiskreikkalaisessa musiikinteoriassa „keskisäveleksi" (m e s e); tunnustetaan nykyäänkin „normaalisäveleksi", josta lähtien toisten sävelten korkeus lasketaan; viritysraudoissa ei sitä kuitenkaan enää käytetä yksinomaisesti, vaan on sävel *c* tullut käytäntöön sen rinnalle. *I. K.*

A, ransk. prep., = -sta, -stä, esim. à 80 penniä metri = 80 pennistä metri; 4 à 5 vuotta = 4:stä 5:teen vuoteen, noin 4 tai 5 v.

Aa, usean Euroopan joen nimi. Sana johtuu muinaissaks. sanasta *aha* = vesi (ruots. *å*). Kuurinmaan A a laskee Riianlahteen; Liivinmaan A a (Koivajoki) juoksee hedelmällisen laakson läpi ja laskee mereen Zarnikaun luona Riian pohjoispuolella.

Aabel ks. A b e l.

Aabenraa *[ōbenrō]*, saks. A p e n r a d e, kaupunki Slesvigissä, 6,600 as.; hyvä satama, laivanveistämöitä. Vanha, jo 12:nnella vuosis. mainittu kaupunki, jonka vieressä linna A.-hus.

Aabraham ks. A b r a h a m.

Aachen (lat. *Aquisgranum*, ransk. *Aix-la-chapelle*), kaupunki Reininmaakunnassa lähellä Belgian rajaa Köln-Lüttichin radan varrella, 144,000 as. A. oli kuuluisa jo roomalaisajalla rikkipitoisista lähteistään. Suurimman merkityksensä se saavutti Kaarle Suuren aikana, joka tähän syntymäkaupunkiinsa rakennutti kappelin, josta sitten tuli hänen hautasijansa (814). Keskiajalla oli A. Saksan keisarien kruunauskaupunki; nykyään sillä on merkitystä kylpypaikkana ja teollisuuskaupunkina (kutomatehtaita, teknillinen ja kauppakorkeakoulu).

Aadam ks. A d a m ja A a t a m i.

1. Painettu ⁻ ⁻08.

Aadolf ks. myös A d o l f.

Aadolf Fredrik, Ruotsin ja Suomen kuningas (1751-71), synt. 14 p. toukok. 1710 Gottorpin linnassa, kuoli Tukholmassa helmik. 12 p. 1771. Hänen isänsä oli Lyypekin ruhtinaspiispa Kristian August, jonka arvon myöskin A. F. 1727 vanhemman veljensä kuoltua saavutti. Vanhempainsa kautta oli A. F. kaukaista sukua Ruotsin pfaltsilaiselle kuningasperheelle ja samoin hän oli holsteinilaisena ruhtinaana sukua Venäjän keisarinnalle Elisabetille. Sentähden kun hattujen onneton Suomen sota vv. 1741-43 oli saattanut hattupuolueen pulaan, keksittiin heidän puoleltaan tuuma valita A. F. Ruotsin kruununperilliseksi ja siten hankkia Elisabetilta edullisempi rauha, kuin muuten oli toivottavissa. Tämä ei tosin voinut tapahtua ilman kovaa vastarintaa talonpoikaissäädyn puolelta, joka kannatti Tanskan kruununprinssiä Fredrikiä, eikä ennen aseihin tarttuneitten taalalaisten kapinan kukistamista. Näin tuli A. F. Ruotsin kruununperilliseksi 1743 ja meni seuraavana v. naimisiin Preussin Fredrik Suuren sisaren Loviisa Ulriikan kanssa (ks. t.). Tuli kuninkaaksi 1751. Itse hän oli hiljainen ja hidas luonne, mutta ryhtyi kuitenkin jäntevän puolisonsa vaikutuksesta hallituksensa alussa hankkimaan kuninkaalle suurempaa valtaa, kuin senaikuinen valtiomuoto hänelle antoi. Nähtävästi jo hänen Suomen-matkansa 1752, jolloin hän m. m. kävi Viaporissa, Loviisassa, Turussa ja Pohjanmaan kautta palasi Ruotsiin, oli tässä tarkoituksessa tehty kansansuosion saavuttamiseksi. Sittenkuin yritykset tähän suuntaan valtiopäivillä 1755-56 olivat menneet tyhjiin, sekaantui hovi väkinäistä vallankumousta tarkoittavaan salaliittoon, mutta tämä tuli liian aikaisin ilmi ja sen johtajat (Brahe, Horn y. m.) saivat verellään sovittaa rikoksensa. Tämän jälkeen A. F. näkyy mukautuneen kohtaloonsa ja sen tuottamiin nöyryytyksiin, näytellen valtaa vailla olevan kuninkaan osaa. Kuninkaallisten lasten kasvatuksesta määräsivät säädyt; jos kuningas ei tahtonut valtaneuvoston päätöksiä allekirjoittaa, painettiin hänen nimensä siihen nimileimasimella j. n. e. Vasta 1768 esiintyy kuningas taas, kun hän, ilmeisesti nyt nuoren kruununprinssin vaikutuksesta, uhkaa luopua kruunustansa ja siten pakoittaa vastahakoisen myssyhallituksen kutsumaan säädyt kokoon. Toivomaansa laajennettua valtaa ei hän kuitenkaan nytkään saavuttanut, vaan supistui säätyjen kiitollisuus kohteliaisuuksiin ja kiitossanoihin. *K. G.*

Aadolf Fredrik.

Aadolf Juhana (1629-89), Pfalz-Zweibrückenin herttua, herttua Juhana Kasimirin ja ruotsalaisen prinsessan Katariinan, Kaarle IX:n tyttären, poika, syntyi ja kasvoi Ruotsissa ja käytettiin siellä erityisissä toimissa. Vaikkei aivan ilman kykyä, herätti A. J. kuitenkin kiihkoisella ja kummallisella mielenlaadullaan paljon tyytymättömyyttä, joka puhkesi esiin, kun Kaarle X Kustaa kuollessaan määräsi hänet valtamarskiksi ja holhojahallituksen jäseneksi. Säädyt kumosivat kuninkaan määräyksen, koska A. J. ulkomaisena ruhtinaana ei voinut valtakunnan hallitukseen kuulua, ja A. J. vietti loppuikänsä Stegeborgin linnassa tyytymätönnä ja ihmisiä vihaavana. Hänen samannimisen poikansa elämä oli sangen seikkailukas; palveltuansa Itävallan armeijassa sodassa Turkkia vastaan palasi hän kotiin ja kuoli Kaarle XII:n leirissä Lahisissa Virossa talvella 1701. *K. G.*

Aadolf N a s s u a l a i n e n, Saksan kuningas (1292-98), Nassaun kreivi, valittiin Rudolf Habsburgilaisen kuoltua Saksan hallitsijaksi, mutta joutui yrittäessään laajentaa perhealueitaan pian taisteluun vallanhimoisia läänitysherroja vastaan, jotka vastakeisariksi asettivat Albrekt Itävaltalaisen. Taistelussa häntä vastaan kaatui A. 2 p. heinäk. 1298 Göllheimin luona kilpailijansa lävistämänä.

Aagaard *[ōgōr]*, G u s t a v (s. 1852), norj. kirjailija ja pappi. Hänen kertomuksistaan, jotka kuuluvat tasaiseen ajanvietekirjallisuuteen ja joissa on vahvasti tuntuva moralisoeeraava tendenssi, mainittakoon: „Speilbilleder" (1896), „Sterke hænder" (1897), „En spøgelseshistorie" (1899), „I skygger og lys" (1900), „Keiser Felix" (1904). Suomennettu on „Väkevät kädet". *V. T.*

Aagaard *[ōgōr]*, K a r l F r e d e r i k (1833-1895), tansk. taidemaalari, harjoitti koristemaalausta ja kehittyi P. C. Skovgaardin johdolla maisemamaalaajaksi.

Aagesen *[ōgesen]*, S v e n, tansk. historioitsija, eli Valdemar I:n aikana ja on 1185 v:n jälkeen kirjoittanut lyhyen suullisiin lähteihin perustuvan Tanskan historian, ensimäisen laatuaan. Tekijän elämästä ei paljoa tiedetä; hän kuului ylhäiseen sukuun ja oli nähtävästi, esityksensä hengestä päättäen, maallinen suurmies eikä niinkuin useimmat tämän ajan kirjailijat kirkon palveluksessa.

Aake Yrjönpoika ks. T o t t.

Aakenustunturi, noin 500 m korkea kvarttsiittihuippu Ounasselällä, länsi Kittilässä, metsärajan yläpuolella. *J. E. R.*

Aakirkeby *[ō-]*, kaupunki Bornholmassa, 2,000 as. Sen kirkossa on hietakivinen kastemalja, jossa on kuvia ja riimukirjoituksia 13:nnelta vuosis.

Aakjær *[ōkjär]*, J e p p e (s. 1866), tansk. kirjailija, jyllantil. luonnonrunoilija, kirjoittanut runoja (osaksi Jyllannin murteella) ja kertomuksia Jyllannin kansan elämästä: „Vredens børn" (1905), julkaissut St. Blicherin elämäkerran.

Aakkoset, kirjaimet. Nimi on muodostettu kirjaimiston ensimäisestä kirjaimesta, a:sta. Tieteen, taiteen y. m. aakkosista puhutaan alkeita tarkoittaen; vrt. A l f a b e e t t i ja K i r j a i m i s t o. *A. K.*

Aalanti ks. A h v e n a n m a a.

Aalbæk-lahti *[ōlbek]* on Jyllannin itärannalla, hyvä satamapaikka.

Aalberg, I d a E m i l i a (s. 1858), suomalaisen näyttämötaiteen tähänastisista edustajista nerokkain, synt. Leppäkoskella Janakkalassa joulukuun 3 p:nä 1858. 9-vuotiaana tyttösenä lähetettiin hänet Helsinkiin kouluun, mutta kolmen vuoden kuluttua oli koulunkäynti keskeytettävä vanhempien — ratamestari A n t t i A a l b e r g ja vaimonsa C h a r l o t t a L i n d r o o s — varattomuuden takia. Kotipitäjässään hän sai kuitenkin tilaisuutta jatkamaan opintojaan.

Ida Aalberg.

Näyttämöllä A. esiintyi ensi kerran 15-vuotiaana; hän näytteli silloin Katrin osaa huvinäytelmässä „Kassan avain" ja Maria Hannikaisen „Silmänkääntäjässä", jotka kappaleet seuranäytelminä annettiin Janakkalassa tammikuulla 1874. Joulukuun 9 p:nä samana vuonna otettiin nuori taiteenharrastaja jäseneksi Suomalaiseen teatteriin, joka niihin aikoihin vieraili Hämeenlinnassa. Ensimäinen tehtävä, missä näyttelijättären loistavat lahjat herättivät suurempaa huomiota, oli Boriskan osa unkarilaisessa kansannäytelmässä „Kylän heittiö" (A falu rossza), joka näyteltiin syksyllä 1877. Seuraavana keväänä lähti A. ensimäiselle opintomatkalleen opiskellakseen Dresdenissä Marie Niemann-Seebachin johdolla. Suomeen palattuaan hän näytteli useita suuria osia, kuten Jane Eyreä, Liisaa („Yö ja päivä"), Louisea („Kavaluus ja rakkaus") ja Nooraa. Eritoten viimeksimainitun osan etevä ja intelligentti tulkitseminen muodostui näyttelijättärelle suureksi voitoksi. Toukokuussa 1880 A. lähti jälleen ulkomaille. Opiskeltuaan taaskin jonkun aikaa Dresdenissä matkusti hän Münchenin juhlanäytäntöihin ja sitten Unkariin. Budapestissä ja Kolozsvárissa hän antoi muutamia vierailunäytäntöjä näytellen (suomen kielellä) m. m. Boriskaa ja saaden osakseen suurenmoista tunnustusta. Kotimatkalla opiskeli näyttelijätär vielä kuukauden päivät Wienissä. Suomeen tultuaan hän esiintyi m. m. Juliana („Romeo ja Julia"), mutta sairastui kaulatautiin, joka pakoitti hänet lähtemään ulkomaille terveyttään hoitamaan. Tervehdyttyään hän kävi Suomalaisen teatterin kera vierailulla Pietarissa, saaden sikäläiseltäkin taidemaailmalta tunnustusta. Vuonna 1883 A. oleskeli opintotarkoituksissa Pariisissa, näytteli seuraavana vuonna Suomessa taaskin sarjan suuria osia, esim. Opheliaa („Hamlet") ja Margareetaa („Faust"), esiintyi v. 1885 Tukholmassa Opheliana kuuluisan Ernesto Rossin näytellessä Hamletia ja näytteli sitten jonkun aikaa Kristianiassa ja Kööpenhaminassa liittyen viimemainitussa kaupungissa Dagmar-teatterin vakinaiseksi näyttelijäksi. Tällä etevällä tanskalaisella näyttämöllä A. esiintyi monessa suuressa osassa sikäläisen yleisön ihastukseksi. V. 1887 palasi näyttelijätär taaskin Suomalaiseen teatteriin. Niiden monien loistavien näyttämöluomien joukosta, joilla hän nyt pitkän ajan hurmasi kotimaansa yleisön, mainitsemme Rebekan („Rosmersholm"), Maria Stuartin (Björnsonin), Cypriennen („Erotaan pois"), Ellidan („Meren tytär"). V:sta 1889 A. ei enää kuulu kansallisen näyttämömme vakinaisiin voimiin, mutta hänen taajat vierailunäytäntönsä ovat antaneet melkein vuosittain tilaisuutta nauttia hänen suuresta, rohkeasta ja nerokkaasta taiteestaan. — A:n ulkomaisista turneista ovat vielä mainittavat hänen vuonna 1904 saksalaisen seurueen kera tekemänsä matka Skandinaaviaan ja Saksaan sekä Unkarin matka suomalaisen seurueen kera v. 1907. — Myöskin Suomen maaseutukaupunkeihin on taiteilijatar omine seurueineen tehnyt vierailumatkoja useamman kerran. V. 1887 Ida Aalberg meni naimisiin lakit. kand. Lauri K i v e k k ä ä n kanssa ja v. 1894 toisiin naimisiin vapaaherra Alexander U e x k u l l-G y l d e n b a n d i n kanssa. *E. K-i.*

Aalborg *[ōl-]*, kaupunki Jyllannissa Tanskassa, Limvuonon etelärannalla, 31,509 as., samannimisen hiippakunnan piispanistuin ja amtin pääkaupunki. Kaupungissa ja sen ympäristössä on monta tehdasta, etenkin sementti- ja väkiviinatehtaita.

Aalesund *[ōl-]*, kaupunki Norjassa Romsdalin amtissa, 11,777 as., vilkas kauppakaupunki. Paloi v. 1904 melkein kokonaan, mutta on uudestaan rakennettu.

Aalholm *[ōl-]*, Kristiansholmin kreivikunnan pääpaikka Laalandin saarella Tanskassa; oli keskiajalla linnoitettu; v. 1366 rauha Valdemar Atterdagin ja Mecklenburgin herttuaiden välillä.

Aall *[ōl]*, norj. suku, jonka useat jäsenet ovat tehneet itsensä tunnetuiksi Norjan uusimmassa historiassa. Huomattavin niistä oli tehtailija J a k o b A. (1773-1844), joka jäsenenä Eidsvoldin valtiopäivillä lämpimästi puolusti Norjan yhdistystä Ruotsin kanssa. Kutsuttuna hallituksen jäseneksi, hän kieltäytyi, mutta otti edusmiehenä Stortingissä osaa valtiolliseen elämään. A. harrasti myöskin kirjallisuutta, kustansi kallisarvoisia teoksia ja esiintyi itsekin historiallisena kirjailijana. Hänen poikansa maaherra H a n s J ø r g e n C h r i s t i a n A. (1806-94) oli samoin edusmiehenä monilla valtiopäivillä ja kauan aikaa Stortingin presidenttinä. *K. G.*

Aallokko. Tuuli, joka panee ilman liikkeeseen, nostattaa myös järvien ja merien aallot, kun se kohtaa kimmoista vedenpintaa, jonka osaset silloin joutuvat värähdys- (aalto-) liikkeeseen. Veden osaset kulkevat tässä määrättyä rataansa, joka pinnalla on melkein ympyrän, syvemmällä soikion muotoinen. Ratansa mukaan sanotaan sitä orbitaali- l. rengasliikkeeksi. Koska jokainen osanen aloittaa liikkeensä vähän myöhemmin kuin sitä edellinen, seuraa tästä aallon eteneminen. — Vesiaallossa erotamme h a r j a n ja l a a k s o n. Harjan korkeimman ja laakson alimman pisteen välistä kohtisuoraa etäisyyttä nimitetään aallon k o r k e u d e k s i; vaakasuora etäisyys kahden harjan välillä on aallon p i t u u s. Etenemisnopeus on aallonpituuden suhde aikaan, joka tarvitaan täydellisen aallon muodostumiseen. Tätä aikaa nimitetään

aallon periodiksi. — On huomattu, että orbitaaliliike syvemmässä vedessä myös jatkuu alaspäin matkan, joka on aallon korkeuden kerrannainen. Silloin pienenevät elliptisten ratojen halkaisijat geometrisessä sarjassa, sen mukaan kuin etäisyys pinnalta suurenee aritmeettisessa sarjassa. Ei ole vielä saatu selville suhdetta aallon korkeuden ja sen syvyyden välillä, mihin orbitaaliliike jatkuu. Syvemmässä vedessä, puolen aaltopituuden syvyydeltä, ei pohjan vaikutusta huomata, mutta matalammalla, missä orbitaaliliike ei pääse kehittymään täydellisesti, murtuu tahi taittuu aallon harja ja syntyy tyrsky. Tämä voi kuitenkin tapahtua myös aina 200 m syvässä vedessä, joten orbitaaliliikettä siis voi jatkua sangen syvälle. — Orbitaaliliikkeen nopeus on aina pienempi kuin aallon etenemisnopeus. Teoreettisesti se voi olla puolet tästä, mutta käytännössä oletetaan se etenemisnopeuden neljännesosaksi. Aaltoliikkeen ja orbitaaliliikkeen nopeuksista saattaa määrätä aallonvoiman mekaanisen tehon rannikkoa kohti, vaikkakin tämä melkoisesti suurenee aallonkorkeuden suuretessa ja syvyyden vähetessä.

Aallokko kehittyy paraiten, jos tuuli kauan vaikuttaa suureen pintaan. Tuulen tyynnyttyäkin jatkuu aaltoileminen, n. s. maininki, kunnes veden sisäinen kitka sen lopettaa. Mainingit ovat mahtavimmat valtamerien tyynissä vyöhykkeissä. — Aaltojen mittaaminen merellä on vaikeata. Nopeus ja pituus määrätään mittaamalla periodi, sillä teorian mukaan on nopeus 1 ½ kertaa periodi laskettuna metreissä sekunnissa (m/sek.) ja aallon pituus 1 ½ kertaa periodin neliö. Aaltopituuksia voi siis määrätä kellon avulla. Tarkkoja mittauksia aaltojen korkeudesta on tehty herkillä aneroideilla lukemalla ne sekä harjalla että laaksossa. Erotuksesta on määrätty aallon korkeus. Mittauksien tuloksista mainittakoon seuraavat numerot. Hirmumyrskyssä: periodi 15 sek., korkeus 15 m, pituus 350 m, nopeus 24 m sek:ssa. 8-9 m:n korkeus on harvinainen, 2-4 m:n yleinen tavallisessa aallokossa. Tuulen nopeus on osoitettu ⅓ kertaa suuremmaksi aaltoliikkeen nopeutta. Troopillisten hirmumyrskyjen keskuksien läheisyydessä syntyy eri aaltosysteemien interferenssin kautta erittäin korkeita aaltoja, jotka aikaansaavat vaarallisia pyörteitä ja tyrskyjä. Myös mainingit voivat käydessään matalikkojen ja karien tahi hiekkasärkkien yli suureta, niin että estävät laivakulun kokonaiselta rannikolta. — Aaltoja syntyy myös meren pohjalla tapahtuvista järistyksistä ja tulivuorenpurkauksista. Järistysaaltojen nopeus ja elävä voima ovat äärettömän suuret ja ne aikaansaavat usein onnettomuuksia. — Sisävesissä syntyy tavallisen aaltoliikkeen ohella aaltoja, jotka värähtelevät liikkumattoman akselin ympäri, saaden aikaan nousuveden toiselle ja pakoveden vastaiselle rannalle; liike jatkuu rytmillisesti, määrätyissä ajanjaksoissa yhä heiketen, kunnes se lopulta katoaa. Tätä ilmiötä, jolla eri paikkakunnilla on omat nimensä, nimitetään tavallisesti ranskalaisella nimellään seiches *[sä̆š]*. Se syntyy suurten ja äkillisten ilmapainevaihdosten aiheuttamana, jotka kirkkaalla ja tyynellä säällä ovat lähenevän ukkosen enteenä. Seiches-ilmiöön kuuluviksi luetaan myös m. m. vedenpinnan äkillinen nouseminen eteläosassa Itämerta ja virtailu Euripos-salmessa, joka hämmästytti vanhoja kreikkalaisia. Siinä vaihtelee nim. nousu- ja pakovesi 8-9 kertaa 12 tunnissa, jota luode ja vuoksi ei kykenisi aikaansaamaan. Seiches-tutkimus on tällekin antanut selityksen.

Lopuksi mainittakoon luoteen ja vuoksen aikaansaamat aallot, jotka kulkevat määrättyjä ratojaan maapallon ympäri. vrt. Aaltoliike.

W. S-m.

Aallonjäljet ovat aaltomaisia vakoja ja harjoja, joita syntyy heikossa aallokossa matalalla vedellä hiekka- tai savipohjaan. Jos tällaiset a. joutuvat hiekan tahi lietteen peittoon ja merenpohja kohoaa ja kovettuu, saadaan hiekkakiviä ja saviliuskekiviä, joiden pinnassa a. vielä näkyvät.

Aallonmurtaja, sataman suojaksi rakennettu kivinen (harvoin puinen) täytepenger, joko sataman suun edessä vapaana taikka rannasta lähtien viistoon merelle päin. Pitkillä aallonmurtajilla on rakennettu satamia avonaiselle merenrannikolle m. m. Libaussa. A:n päässä on tavallisesti johtoloisto ja sen suojapuolta käytetään toisinaan satamalaiturina; nykyään tehdään a:ia

Hietalahden aallonmurtaja (Helsingissä).

usein suurista betonikuutioista. Suomen huomattavimmat a:t ovat Helsingissä (kuva), Hangossa ja Suursaarella.

J. C-n.

Aalto ks. Aallokko ja Aaltoliike.

Aaltoileminen ks. Aaltoliike.

Aaltolevy, aaltomaisesti mutkikas metallilevy, tavallisesti galvanoitu rautalevy, jota suuren jäykkyytensä vuoksi käytetään kattamiseen, suojusten seininä, osana välikatoissa, siltakansissa y. m.

J. C-n.

Aaltoliike (undulatsioni) on väliaineen osasten liike, jossa kaikki samalla suoralla (aaltosäteellä) olevat osaset toinen toisensa jälkeen suorittavat samat tahi samankaltaiset liikkeet; siten alkaa siis määrätty osanen liikkeensä sitä myöhemmin kuta kauempana se on siitä suoran kohdasta, jossa liike ensin alkoi. — Poikittaisessa (transversaalisessa) aaltoliikkeessä liikkuvat väliaineen osaset kohtisuoraan aaltosädettä vastaan (vesiaallot, nuora-aallot, valoaallot), pitkittäisessä taasen yhdensuuntaisesti aaltosäteen kanssa (ääniaallot). Väliaineen osaset värähtelevät jonkin tasapainoasennon ympärillä, samalla kuin liiketila etenee

aaltosäteen suuntaan, jolloin yhä uudet väliaineen osaset joutuvat suorittamaan samanlaisia liikkeitä, jommoisia ennen liikkuneet osat ovat suorittaneet. Aika, jossa osasen värähdys edestakaisin tapahtuu, on aallon värähdysaika; värähdysten lukumäärä aikayksikössä on värähdysluku l. frekvenssi. Yhden värähdysajan kuluessa etenee aalto aaltopituuden, ja aallon etenemisnopeus on sama kuin aaltopituus kertaa värähdysluku. Värähtävän osan radan pituus on amplitudi, ja osasen asema radassa määrättynä hetkenä on sen faasi. Kaksi osasta, jotka ovat 1:n (tahi muuten kokonaisen luvun) aaltopituuden etäisyydellä toisistaan samalla säteellä, ovat aina samassa faasissa. Vesiaalloista ks. Aallokko. — Ääniaaltojen eteneminen tapahtuu väliaineen kimmoisuuden välityksellä; aallon muodostavat toisiaan seuraavat tiivistykset ja ohennukset. (ks. Ääni). — Nykyisen käsitystavan mukaan on valo aaltoliikettä eetterissä, mutta tässä samoin kuin Hertzin elektromagneettisissa aalloissa (langattomassa sähkötyksessä) ei ole ajateltava mitään varsinaista väliaineen osasten liikettä, vaan pikemmin jonkunlaista sähköisen ja magneettisen voiman „siirtymistä" (ks. Valo). — Kun aalto siirtyy toisesta väliaineesta toiseen, jossa etenemisnopeus on toinen, jakautuu aalto tavallisesti kahteen osaan; toinen palautuu takaisin ensimäiseen väliaineeseen: se heijastuu; toinen osa tunkeutuu toiseen väliaineeseen, yleensä uudessa suunnassa, se taittuu (ks. Taittuminen). — Aallossa siirtyy liikettä ja siten myös energiaa. Jos väliaineessa aaltoliikettä kohtaa kitka, pienenee amplitudi (värähdyksen laajuus), värähdykset hidastuvat, heikentyvät, ja energiaa imeytyy (absorbeerautuu). Jos väliaineessa etenee kahdesta tahi useammasta lähtökohdasta tulevia aaltoja, interfereerautuvat ne, s. o. ne sulautuvat yhdeksi aalloksi (ks. Interferenssi). Kun aalto heijastuu, voi se sekä tuleva aalto interfereerautua ja siten muodostaa seisovan aallon. Silloin jäävät ne osaset lepoon, jotka ovat välittömästi heijastavan pinnan luona, samoin kuin ne osaset, jotka siitä ovat sellaisella etäisyydellä, joka, pitämällä puolen aallon pituutta mittayksikkönä, voidaan ilmoittaa kokonaisella luvulla. Missä osaset ovat levossa, syntyy solmuja, missä ne värähtävät, kupuja. Seisovia aaltoja tapaa esim. soittokoneiden kielissä, urkutorvissa, vedessä (aaltojen lyödessä laituriin). H. Hertz näytti kokeellisesti v. 1888 seisovan aallon muodostumisen elektromagneettisissa värähdyksissä ja v. 1890 todisti O. Wiener saman valoaalloista. Heijastuva aalto aikaansaa paineen sille pinnalle, josta heijastus tapahtuu. Tämän n. s. säteilypaineen osoitti Lebedev v. 1901 valoaalloissa; samanlainen paine on myöskin ääniaalloissa.

Aaltoteoria l. undulatsioniteoria ks. Valo.

Aaltoyhtymys ks. Interferenssi.

Aami, vanha hollantilainen nestemitta = 155,22 l.

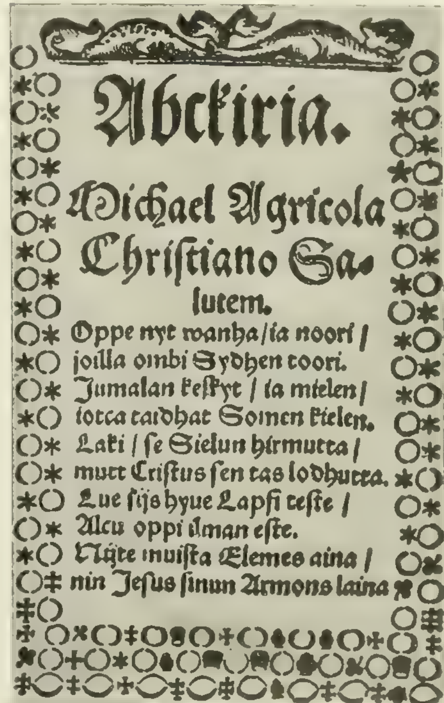
Aamos ks. Amos.

Aamukellot, ensimäinen kutsu jumalanpalvelukseen kellonsoitolla kirkontornista. — Aamusaarna, saarna aamujumalanpalveluksessa, joka on pidettävä kaikissa niissä seurakunnissa, sekä maalla että kaupungeissa, joissa ei suoriteta ehtoojumalanpalvelusta. Paastonaikana saarnatekstinä on Jeesuksen kärsimisen historia (ahtisaarnat), aamusaarnoja on myöskin pidettävä katekismuksen kappaleiden johdolla (katekismussaarnat), sekä ensimäisenä joulu-, pääsiäis- ja helluntaipäivänä että myöskin neljänä vuoden rukouspäivänä.

Aamunairut, raittiuskansan äänenkannattaja, perustettu Tampereella v. 1885, siirrettiin sitten Raittiuden Ystävien lehdeksi Helsinkiin. Lakkasi v. 1896 saaden „Kylväjän" seuraajakseen.

Aamurusko ks. Iltarusko.

„**Aamurusko,** sanaisia lapsille", P. Hannikaisen Viipurissa 1857-59 julkaisema lehti.

Abckiria.
Michael Agricola
Christiano Sa-
lutem.
Oppe nyt wanha/ia noori /
joilla ombi Sydhen toori.
Jumalan keskyt / ia mielen /
iotca taidhat Somen kielen.
Laki / se Sielun hirmutta /
mutt Cristus sen taas lodhutta.
Lue siis hyue Lapsi teste /
Alcu oppi ilman este.
Nijte muista Elemes aina /
nin Jesus sinun Armons laina

Agricolan Aapiskirjan alkusivu.
(ks. art. Aapinen seur. siv.)

Aamusaarna ks. Aamukellot.

Aamutähti ks. Kointähti.

Aanrud *[ōn-]*, Hans (s. 1863), norj. kirjailija. Aloitti 1891 pienellä novellikokoelmalla „Fortællinger" (siitä 1906 suomennettu valikoima „Kertomuksia"). Ne ja seuraavina vuosina ilmestyneet novellit koottiin 1905 kahteen nidokseen. Sitäpaitsi A. julkaisi v. 1896 kokoelman kertomuksia suurille ja pienille „Storkarer", v. 1903 viehättävän idyllin „Sidsel Sidsærk" ja v. 1907 idyllisen novellikimpun „Smaafæ". Näytelmiäkin on A. kirjoittanut jonkun: „Storken", „Høit till hest" ja „Hanen". Vv. 1899-1900 oli A. Bergenin teatterin johtajana. [Carl Nærup, „Illustreret norsk litteraturhistorie" (1890-1904).] *V. T.*

Aapa, kahvelipurje, joka on kiinnitetty parkki- tai rekattilaivan isoon alamastoon.

A:ksi sanotaan myös toisinaan kryssitaakipurjetta parkki- ja rekattilaivoissa. *F. W. L.*

Aapinen l. aapiskirja, lukemisen opas vasta-alkajia varten. Nimi aap skirja (murteell. aapeskirja) on muodostunut nähtävästi sanasta *ABC-kirja* (saks. ABC-Buch, ruots. ABC-bok), joka nimi johtui siitä, että lukuoppaat alkoivat tavanmukaisessa järjestyksessä luetelluilla aakkosilla. Ensimäinen tunnettu aapinen (saksalainen) on v:lta 1525; ensimäisen suomenkielisen aapisen julkaisi Mikael Agricola (ks. t.) v. 1540 tienoilla. Aluksi aapiset sisälsivät vain isämeidänrukouksen, kymmenet käskyt, uskontunnustuksen, kasteen ja ehtoollisen asetussanat sekä joitakuita rukouksia; myöhemmin niitä on alettu varustaa yhä runsaammin sekä kuvilla että erisisällyksisillä lukukappaleilla. *E. N. S.*

Aaprotti ks. Artemisia.

Aar l. Aare, joki Sveitsissä, saa alkunsa Aarjäätiköltä Finsteraarhornin tienoilla, juoksee Hasli-laakson ja Brienz- ja Thun-järvien läpi ja laskee lähellä Waldshutia Reiniin.

Aarakki ks. Arakki.

Aarau, Sveitsin kanttonin Aargaun pääkaupunki, Aaren varrella, 7,800 as., harjoittaa hienotaeteollisuutta.

Aarestrup *[ör-]*, Karl Ludvig Emil (1800-56), tansk. lyyrikko, jonka vahvin puoli oli lemmenlaulut. [Georg Brandes, Samlede Skrifter II. ss. 61-90.]

Aargau, hedelmällinen ja hyvin viljelty Sveitsin kanttoni Reinin varrella, 1,404 km², 207,000 (1900) as., niistä suurin osa saksaa puhuvia ja 55 % protestantteja. Maanviljelys ja karjanhoito ovat kehittyneellä kannalla, samoin myös oljenpunonta sekä puuvilla- ja silkkikankaiden valmistus. Liittyi vasta v. 1803 Sveitsin valtioliittoon. Valtiomuodon mukaan v:lta 1885 on suurella neuvostolla, johon kuuluu 1 edustaja kutakin 1,100 asukasta kohti, lakiasäätävä valta, ja hallitusneuvostolla, jossa on 7 jäsentä, (vähintään 3 reformeerattua, 3 katolilaista) toimeenpanovalta. Referendum on pakollinen useissa asioissa. Monta vanhaa linnaa, kuten Habsburg. *A. R. B.*

Aarhus *[ör-]*. 1. A. amt, hallinnollinen alue (lääni) Jyllannin itärannikolla, Tanskan hedelmällisimpiä seutuja, 2,510 km², n. 196,265 (1906) as. — 2. Samannimisen amtin pääkaupunki, Kattegatin rannalla, Tanskan lähinnä suurin ja Jyllannin suurin kaupunki, 55,193 (1906) as.; hyvä satama, vilkas kauppa (varsinkin tuontikauppa). Teollisuus on melkoinen, varsinkin margariini- ja koneteollisuus. Piispanistuin. 13:nnella vuosis. romaanilaistyyliin rakennettu kirkko rakennettiin 15:nnellä vuosis. uudelleen ja silloin goottilaiseen tyyliin; se on Tanskan kauneimpia kirkkoja. Suuri museo ja kirjasto. Jyllannin nummiseuralla („Det jydske Hedeselskab") on siellä kotipaikkansa. — 3. A:n hiippakunta, 6,414 km², 380,483 as.; siihen kuuluvat Aarhusin ja Randersin amtit ja osia Holbækin, Vejlen ja Viborgin amteista. *A. R. B.*

Aari (lyh. *a*, lat. *area* = pinta-ala), metrisen pintamittauksen yksikkö, = 100 m². 100 aaria = 1 hehtaari (ha), 100 hehtaaria = 1 km².

Aaria (it.), oopperaan, oratoriin tai muuhun kokonaisteokseen kuuluva itsenäinen, piirteiltään laajahko, yhden laulajan esitettävä laulukappale, jossa laulajan on tilaisuus tuoda taitonsa näytteille, usein mitä moninaisimmilla liverryksillä (koloratuuriaaria). A. oli pääaineksena 18:nnen vuosisadan italialaisessa oopperassa, joka senvuoksi jäi draamallista vaikutusta vaille; on myöhemmin joutunut yhä vaatimattomampaan sijaan, sitä myöten kuin ooppera on kehittynyt todelliseksi sävelnäytelmäksi. — Konserttiaaria on oopperaaarian tapaan sävelletty konserttilaulukappale, jota orkesteri säestää. Aariaksi nimitettiin varhaisemmin jokaista joko laulettavaa tai soitettavaa laulunmuotoista sävellystä (ransk. *air*). — Arietta, pikku laulu, laulunpätkä. *I. K.*

Aarjäätikkö, (Ylä- ja Ala-A.), kaksi pitkää jäätikköä Bernin Alpeilla, keski-Sveitsissä (Ylä-A. Finsteraarhornista), joista Aar (ks. t.) saa alkunsa. *J. E. R.*

Aarni l. aarnio on vanhojen tietojen (m. m. Gananderin mytologian) mukaan henki, joka vartioi aarteita („aarnion haltia, aarnihaudan isäntä, joka makaa aarteen päällä", Ganander). Todennäköistä onkin, että nimellä on alkujaan ollut mytologinen eli kansanuskoon kuuluva merkitys (aarteita vartioiva haltia? jättiläisolento? vrt. aarniometsä = koskematon metsä, jossa on jättiläiskokoisia puita), vaikkei sitä voida tarkoin määritellä, kun sanan alkuperää ei tunneta. *E. N. S.*

Aarniometsä, nimitys metsille, jotka ovat saaneet kasvaa ihmiskäden koskematta. Puut ovat korkeita, ja maassa on ristin rastin kumossa lahoavia runkoja, joista taas nuorempien puitten taimia nousee. Erityisesti käytetään tätä nimitystä kuuman vyöhykkeen sadeseutujen metsistä, joissa on tavaton lajirikkaus, joissa lujat köynnöskasvit kiertäen puusta puuhun tekevät metsän vielä tiheämmäksi ja joissa on runsaasti päällysloisia, epifyyttejä, puiden koloissa ja oksilla. Lauhkeassa vyöhykkeessä on aarniometsiä Euroopassa tuskin muualla kuin Koillis-Venäjällä ja Puolassa, runsaammin on niitä Siperiassa ja Kanadassa.

Aaron, Mooseksen veli ja apumies Israelia vapauttamassa Egyptistä ja johtamassa korpivaelluksen aikana (2 Moos. 4_{14} seur., 4_{27} seur.; 5_{1} seur.; 7_{1} seur., 7_{10} seur., 7_{19} seur.; 8_{5} seur., 8_{12} seur.; 16_{33} seur.; 17_{10} seur.; 19_{34}; 24_{9} seur.); heikkoluonteisena taipuu valmistamaan kansalle kultaisen vasikan (2 Moos. 32), nurisee yhdessä sisarensa Mirjamin kanssa Moosesta vastaan (4 Moos. 12_{1} seur.) eikä epäuskonsa vuoksi pääse luvattuun maahan (4 Moos. $20_{13, 24}$). A. oli ensimäinen ylimmäinen pappi, johon virkaan hänen jälkeläisensä saivat yksinoikeuden (2 Moos. 28_{1} seur. y. m.). Sen merkkinä A:n kukoistava sauva (4 Moos. 17; Hebr. 9_{4}). *Ar. H.*

Aasat ovat skandinaavilaisten mytologiassa mahtavin jumalaissuku, joiden toimesta maailma on syntynyt ja voimassapysyy. Ensimäinen ja etevin heistä on Odin. Snorren esityksen mukaan olivat varsinaiset aasat luvultaan kaksitoista: Odin, Tor, Balder, Höder, Tyr, Bragi, Heimdall, Vidar, Vali, Uller, Forseti ja muista sittemmin luopunut Loki. Näiden rinnalla oli joukko naisjumalia, aasynjoja, joista mainittakoon Frigg, Nanna, Idun, Saga, Jord, Sif y. m. Aasat tekivät sittemmin sovinnon ja

liiton toisen jumalaissuvun, vanein, kanssa (ks. Vanit). Sana kuuluu muinaisskandinaavian (islannin) kielessä *áss* (mon. *æsir*), joka johtuu vanhemmasta *ans*-muodosta, ja merkitsee sankaria, jumalaa. *K. G.*

Aasen *[ō-]*, Ivar Andreas (1813-96), norj. kielentutkija ja kirjailija. Oli alkuaan kylä- ja yksityisopettaja, mutta antautui, myöhemmin kokonaan, Norjan kansanmurteiden tutkimus- ja keräilytyöhön. Tutkimusten käytännöllinen tarkoitusperä oli eri murteita yhdistävän yleismurteen luominen; tulos on uusnorjalainen kirjakieli, landsmaal (ks. t.), jonka perustaja A. siis on. Julkaissut: „Det norske folkesprogs grammatik" (Norjan kansankielen kielioppi) ja „Ordbok over det norske folkesprog" (Norjan kansankielen sanakirja). Runoelmillaan A. on luonut landsmaalin klassillisen tyylin sekä yksinkertaiselle kertomukselle että lyyrilliselle runolle. *A. K.*

Aasi *(Equus asinus)*, hevossukuun kuuluva kotieläin, jonka hevosesta parhaiten erottaa sen pitkistä korvista ja lyhytkarvaisesta, tupsupäisestä hännästä. Kotimaassaan, Aasiassa ja Afrikassa, elävät villit aasilajit, joita on kolme, oriin johtamissa parvissa. Aroilla Niilin itäpuolella aina Punaiseen-mereen asti elää afrikkalainen aroaasi *(E. tæniopus)*, Syyriassa, Arabiassa, Persiassa ja Intiassa asustaa onager l. gurkur *(E. onager)* ja Keski-Aasiassa dšigetai *(E. hemionus)*. Kotieläimenä pidetyn aasin kantamuodosta ei olla täysin varmoja. Itämailla on kotiaasi komeampi kuin Euroopassa, ja ovat sen henkisetkin kyvyt siellä paremmat. Aasia käytetään siellä ratsunakin; lihaa, maitoa ja nahkaa käytetään. Hevosen ja aasin ristisiitoksesta syntyvät muuli (ks. t.) ja muuliaasi (ks. t.). *A. J. S.*

Aasia, maapallon laajin maanosa. Suuruus, asema ja rajat. Pinta-ala 44 milj. km². Sen pohjoisin ja eteläisin niemi, Kap Tšeljuskin ja Kap Buru, ovat melkein samalla pituusasteella, josta syystä Aasia on verrattain säännöllisen muotoinen. Tästä mahtavasta ruumiista pistää pahkamaisena lisäkkeenä 4-5 kertaa pienempi Eurooppa. Suunnattomalla alallaan on Aasialla tilaa mitä erilaisimmille maisemamuodoille, maailman korkeimmasta ylängöstä, Tibetistä, Länsi-Siperian laajaan alankoon. Siellä ovat maapallon korkeimmat alppihuiput, rikkaimmat ja paraimmin viljellyt maatumatasangot, pitkiä ja mahtavia jokia, suunnattoman laajoja erämaita ja aroja sekä ylen suuria metsiä. Rantojen lahdet, vaikkeivät olekkaan suinkaan vähäpätöisiä, käyvät sentähden mantereen suunnattomaan laajuuteen verrattuina tavattoman pieniksi, ja lähemmäs tuhannen peninkulman pituinen välimatka erottaa Jäämeren Intian merestä ja Tyynen-meren Välimerestä. Pohjoisessa aukeaa Pohjoinen Jäämeri. Idässä muodostaa Tyven valtameri Aasian ja Ameriikan välille leveimmän rajan, mikä yleensä pallollamme tavataan. Kaakossa on sensijaan laajaa saaristoa Aasian ja Austraalian välillä. Eläinmaantieteellisten seikkojen perustuksella on Wallace vetänyt rajan Bali ja Lombok saarten, Borneon ja Celebesin sekä Filippiinien ja Molukkien välille. Tämän länsipuolella on vallalla puhdas aasialainen eläimistö, jotavastoin sen itäpuolella esiintyy jo useita austraalialaisia muotoja. Syvyyskartta osoittaa, että luonnollisin raja kulkee Molukkien, Ceramin, Timorlautin ja Timorin itäpuolitse. Hyviä rajoja ovat Intian valtameri etelässä sekä Adenlahti ja Punaisen-meren syvä hauta lounaassa. Suezin kanava on sopiva raja ja samaten Dardanellien salmi, Marmara-meri ja Bospori, jotka oikeastaan muodostavat Mustan-meren veden uurtaman jokilaakson. Aigeian meren ja sen saariston jakaminen Euroopan ja Aasian kesken on yhtä vaikeata, kuin austraalialais-aasialaisenkin. Syvin uoma kulkee Rhodoksen ja Karpatoksen sekä Sporadien ja Kykladien välitse. Aasian ja Euroopan välinen maaraja on mielivaltainen. Rajaviivana pidetään viivaa Mustasta merestä Kaukasusvuorten harjannetta myöten Kaspian merelle sekä siitä Uralijokea ja Uralivuoristoa pitkin Jäämereen. Aasian „jäsenet" suhtautuvat „ruumiiseen" kuin 1: 3.

Rannikkomuodostus on kunkin kolmen valtameren rannalla omaa rakennettaan. Aasiakin suippenee, niinkuin kaikki muu maa pallollamme, etelään päin, jotavastoin pohjoisessa on leveä asema. Näin on kuitenkin laita enemmän niemimaitten kuin itse mantereen. Pohjoisrannikko on suurimmaksi osaksi tulvamaata. Meri on lähinnä rantaa matalata, ja sen pohjalla on sirotettuna jäälauttojen tuomia kiviä. Rannikolla on tuskin nimeksikään merkitystä liikenteelle, sillä sitä haittaavat suurimman osan vuotta jäät ja merivirrat, jota paitsi se on liian matalata. Ainoastaan yhden kerran on tehty matka pitkin koko rannikkoa (Nordenskiöld). Karian meren rajana on kaakossa Samojedien niemimaa eli Jalmal. Sen sekä Jenisei-niemimaan välillä on suppilomainen Ob-lahti. Pohjoisimpaan tunkeutuu vankkatekoinen Taimyrin niemimaa, joka päättyy Kap Tšeljuskiniin, 77° 36′ pohj. leveyttä. Taimyrin ja uussiperialaisten saarien välisestä Nordenskiöldin merestä lähtien on rannikko jotensakin suoraa ja yksitoikkoista Beringin salmeen saakka. Tšuktšien niemimaa muodostaa Aasian koillisen kolkan. Manteren varsinainen itärannikko ei kulje siellä, missä nykyään sisämerien aallot loiskuvat, vaan sen saaristojonon ulkorantoja myöten, joka on rannikon edustalla. Sisämeriä, n. s. rantameriä, on pidettävä veden alle joutuneina osina mannerta ja ne ovat varsin mataloita, syvin on Japanin meri, huomattavimmat rantameret ovat Beringin, Ohotan, Tunghain l. Itä-Kiinan, Etelä-Kiinan ja Jaavan meri. Saaristojonot ovat osana „maapallon selkärangasta", eli siitä tulivuorikehästä, joka ympäröi Isoa valtamerta ja osaa Eteläisestä Jäämerestä. Se kulkee Aleutien, Kamtšatkan, Kuriilien, Japaninsaarten, Liukiu-saarten, Formosan, Filippiinien ja Molukkien yli Banda-saarille, jossa se kääntyy länteenpäin ja kiertää Pienten Sundasaarten sekä Jaavan ja Sumatran kautta Andamaneille. Ison Britannian leveysasteella on Kamtšatkan niemimaa. Sen itärannikko on korkeata, tuliperäistä ja jyrkkää, ja sen rannoilla kulkee kylmiä merivirtoja, jotka ahtavat lahtiin jäitä pitkälle kevääseen asti. Länsirannikko on sen sijaan samaten kuin Ohotan meren pohjoisrannikko alavata. Stanovoj-vuoristo ulottuu aina Ohotan meren länsirannikolle. Japanin

saarien jono haarautuu toisella puolella pitkäksi Sahalinin saareksi, jonka Tatarin salmi erottaa manteresta, toisella puolella korkeiksi Kuriilien kalliosaariksi. Japanin meren länsirannikko on korkeata ja jyrkkää, ja monessa paikassa on meri uurtanut siihen hyviä satamia, kuten esim. Pietari suuren lahti (Vladivostok). Japanin rannikko on sen sijaan verrattain matalata ja sikäläinen ilmasto leudompaa ja sateisempaa, sillä siellä kulkee eräs lämmin merivirta, Kurošivon haara, jotavastoin manteren puolelta huuhtoo eräs kylmä merivirta. Japanin ulkorannikot ovat osaksi runsaskuiluisia, osaksi alavia, ja kaikkialla vallitsee leuto ilmanala ja sataa runsaasti. Liukiu-saaret kohoavat jyrkästi merestä ja yhdistävät Formosan Kiusiuhun. Metsäisen Formosan itärannikko on jyrkkää, mutta länsirannikolla maa alenee hitaasti meren alle, joten Fukien salmi käy matalaksi. Mannermaan rannikko on niinhyvin Korean kuin Kiinankin kohdalla pitkiä matkoja saaristo- ja satamarikasta, n. s. riasrannikkoa. Ainoastaan jokien suissa on Liautungin ja Šantungin niemimaitten molemmin puolin laajoja suistokerrostumia, ja Hoanghojoen keltainen lieju kulkeutuu niin pitkälle ulos merelle, että Keltainen meri saa siitä värinsä. Syvälle mantereeseen tunkeutuvalla Petšililahdella on myöskin alavat suistorannikot. — Etelämmässä on aukeata rannikkoa niin hyvin mantereella kuin Hainanin ja Borneon saarillakin. Edellisen saaren sisäpuolella on Tonkinin lahti, ja sormenmuotoisen Malakan niemimaan sekä Kochinkiinan niemimaitten väliin tunkeutuu Siamin-lahti. Australia-Aasian saaristo on suurenlainen (lähes 9 milj. km²) jäte muinaisesta laajasta mantereesta. Runsassaarisista Filippiineistä, joitten suurimmat saaret ovat Luzon ja Mindanao, lähtee siltoja pienempien saarten ja matalien salmien yli eteläisempiin naapurisaariin. Palavan- ja Sulu-saaristojen välissä on Sulu-meri, jossa on 4,663 m syvyinen kohta. Celebes-saaren pohjoispuolella on 5,013 m syvyinen Celebesmeri. Borneon ja Celebesin välillä on syvä Makassarin salmi. Maustinrikkaat Molukit ovat Molukkien salmen takana. Uloinna kaakossa on 7,315 m syvyinen Banda-meri, joka vielä luetaan Aasiaan, jotavastoin matala Harafura-meri jo on australialainen sisämeri. Näitten välissä on Timorlaut sekä Timor ja Bandameren pohjoispuolella m. m. Ceram ja Buru. Pienet Sundasaaret — Flores, Sumba, Sumbawa ja Lombok — eroavat toisistaan syvien salmien ja sisämerien kautta. Jaavan erottaa Sumatrasta Sunda-salmi. Viimemainitun ja Malakan välissä on Malakan salmi, joka nykyään on oikotienä itäaasialaisiin vesiin. Sumatran ja Borneon välissä ovat tinarikkaat saaret Banka ja Billiton. Taka-Intia on muodostunut niemimaan juuresta viuhkamaisesti säteilevistä vuoriharjanteista ja niitten välisistä hedelmällisistä laaksoista, joissa kussakin juoksee joku suuri joki, joka on suuhunsa koonnut laajoja suistokerrostumia. Ajoittain ovat suistomuodostumat niin voimakkaita, että ne täyttävät lahdet ja tunkeutuvat pitkälle ulos mereen (Mekong ja Irawadi). Tulivuorijono jatkuu Sumatrasta pienten Nikobaarien ja Andamaanien yli ja häviää sitten vähitellen. Burman vuorinen rannikko, Arakan (Bengalin lahteen päin) on sangen rikkoutunutta. — Kolmiomaista Etu-Intian niemimaata on meri uurtanut paljo vähemmässä määrässä kuin sen itäistä naapuria. Bengalin lahden sisimmässä perukassa jatkuu yhä Gangesin ja Brahmaputran mahtavata liejulaskeutumista, ja merenpohja madaltuu täällä sitä mukaa. Itäinen, Koromandelin rannikko on aukeata, enimmäkseen alavata ja alttiina voimakkaalle tyrskylle, joka tekee suurta haittaa ankkuroiville aluksille. Palkin salmen kautta eroaa munanmuotoinen Ceylonin saari mantereesta. Melkein suorastaan länsirannasta kohoavat korkeat Ghatsit y. m. vuoret. Eteläisintä osaa tästä jyrkästä ja runsassatamaisesta rannikosta kutsutaan Malabariksi. Sen ulkopuolella ovat matalat korallisaaret Lakkadiivit ja Malediivit. Malabarin pohjoisempaa rannikkoa sanotaan Konkaniksi ja se on samanluontoista aina syvään Kombay-lahteen saakka, joka koskettaa etelässä Gudšeratin niemimaata. Etu-Intian ja Arabian välissä on laaja Arabian lahti, joka on 2,000-4,600 m syvyistä. Iranin aukea ranta-äyräs, joka on erämaan tapaisen ylätasangon reunan ja meren välissä, on kuuluisa yhtenä maapallon kuumimmista seuduista ja sitä sanotaankin sen mukaan Germesiriksi („kuumaksi maaksi"). — Arabian lahdesta tunkeutuu Ormuslahti, josta pääsee kapean Ormus-salmen kautta Persian lahteen, joka ei ole missään 200 m syvempi. Koillisrannikko on muodostunut Persian poimuutuneista vuorijonoista, jotavastoin lounaisrannikko on Arabian autiota ylätasankoa. Sisinnä lahdessa rakentaa Šat-el-Arab alluviaalipengermiään. 2,730,000 km² laajuista Arabian niemimaata rajoittavat mahtavat murtoviivat, jonka tähden rannikot ovat monin paikoin jyrkkiä ja vaikeapääsyisiä. Etelärannikko, Hadramaut, on vähän tunnettua. Länsirannikko alenee penkereittäin kokonaista 2,270 m syvyistä Punaista-merta kohden. Siellä vaikeuttavat kuitenkin koralliriutat monin paikoin luoksepääsyä. Punaisen-meren pohjoiseen päin sarvien tapaisesti pistävistä lahdelmista on itäinen Akaba-lahti; Suez-lahti johtaa Suezin kanavaan. Näitten lahtien välissä on Sinain niemimaa. Länsirannikko on eri paikoilla hyvin erilaista. Maatuminen on hävittänyt melkein kaikki vanhat satamat, paitsi Beirutin. Kun on purjehtinut Iskanderunin lahdelman ohi, tapaa kuitenkin toisenlaatuisen rannikkomuodon, jyrkän, kallioisen ja hyväsatamaisen. Samanlaista on myöskin Kypron rannikko. Ennen muinoin oli Vähä-Aasia Kreikan kanssa yhteydessä suoraan nykyisen Aigeian meren yli. Dardanellien salmen, 1,300 m syvyisen Marmara-meren ja kiemurtelevan Bosporin kautta tullaan Mustaan mereen (2,600 m syv.), jonka etelärannikko on enimmäkseen jyrkkää. Sen rannikolla on kaksi hyvää satamaa, Sinope ja Trapezunt. Kaukaasialaisen rannikon satamat ovat alttiina hiekoittumiselle, mutta siellä on kuitenkin onnistuttu suurella vaivalla saada muutamia hyviä satamia, esim. Batum ja Poti. Missä Kaukasusvuoret ulottuvat rantaan saakka, muuttuu tämä jylhäksi ja kolkoksi.

A a s i a n   p i n t a tarjoaa mitä vaihtelevaisimpia vuoristomuotoja. Siellä tapaa ylätasankoja kuten Afrikassa ja vuorijonoja kuin Ame-

Tietosanakirja Bibliographisches Institut in Leipzig. Kirjoitukseen Aasia!

riikassa, mutta kummatkaan eivät ole niin yksinomaan vallalla kuin viimemainituissa maanosissa. Sentähden on Aasia koostaan huolimatta pintasuhteisiinsa nähden vähemmän yksitoikkoista. Kuten muutkin maanosat, on Aasia ammoisina aikakausina ollut monenlaisten vaihtelujen alaisena. Milloin on suuria osia siitä laskeutunut valtameren alle, milloin taas toisia kohonnut sen aalloista. Näitä muutoksia on, päinvastoin kuin Afrikassa, jatkunut aivan viimeisiinkin geologisiin aikakausiin asti, jatkupa niitä osittain vielä nykyäänkin. Tertiääriajalla alkoivat manteren kaakkoiset ja itäiset rannikkoseudut laskeutua, samalla kuin sen länsiosissa tapahtui vastaava kohoaminen, josta lopulta oli seurauksena, että Aasia yhtyi Eurooppaan sen suuren alanteen poikki, joka on Uralvuorten itäpuolella. Itä-Aasiassa siirtyi rannikko monin paikoin enemmän kuin sata peninkulmaa takaisin länteen päin. Korkeammat paikat jäivät vain saarina ja nieminä jäljelle: Isot Sundasaaret. Että nämä vasta tertiääriaikana irtautuivat mantereesta, todistaa se, että siellä on tavattu mantereen tertiääriaikuista eläimistöä, kuten elefantteja ja orangutangeja Borneolla ja Sumatralla sekä tiikereitä Sumatralla ja Jaavalla. Vastakkaisella puolella manteretta oli meri laajentunut aina Kvenlunin pohjoiseen vuoriselänteeseen saakka. Sieltä se vetäytyi sitten vähitellen takaisin, jättäen Itä-Turkestanin ja Mongolian hietalaskeumat kuiviksi. Meri kuivui yhä edelleenkin, ja sen pohjasta kohosivat sitä myöten myöskin Luoteis-Siperian arot ja tundrat, jotavastoin lounaassa ulottui muuan leveä lahti vielä pitkälle Aasian sisään. Syvimmät kohdat siinä olivat nykyiset sisämeret Kaspianmeri ja Aral-järvi. Kvartäärikaudella jatkui maatumista yhä edelleen, ja äskenmainitut sisämeret jäivät jäljelle viimeisinä tähteinä muinaisesta laajasta merestä. Kaspianmeren pinta on nykyään 26 m alempana valtameren pintaa. Käsi kädessä meren peräytymisen kanssa on ilmasto käynyt kuivemmaksi ja kasvullisuus niukemmaksi. Arojen heinä vähenee ja rauniot todistavat, että muinaisina aikoina on ollut elinmahdollisuuksia seuduilla, joilla nykyään ainoastaan erämaan hieta riehuu. Sisämaan joet kuivuvat hiekkaan. Pilviä tavoittavan Himalaijan vuorijonon Etu-Intiaan viettävät osat, ovat vasta tertiääriaikana kohonneet nykyiselle korkeudelleen. Siihen ovat kuluttavat voimat murtaneet niin syviä solia, että se tuskin kohoaa korkeammalle läheistä Tibetin ylänkömaata, 4-5,000 m. Tusina huippuja voittaa korkeudessa kaikki muut maapallon vuoret, ja ylinnä niitten joukossa kohoaa Mount Everest 8,840 m korkeudelle tai jokseenkin saman verran meren pinnan yläpuolelle kuin syvin kohta Japanin rannikon edustalla on sen alapuolella. Varsinkin Hindustanin alangolta päin tekee tämä jäätikköhuippuinen selänne valtavan vaikutuksen. Tibetiin päin sitä seuraa pienen matkan päässä lyhyt Karakorumvuoristo, jonka kuiva ilmasto on vaikuttanut, ettei siinä ole niin syviä solia ja laaksoja, ja jonka harjanne sen kautta käy melkoista korkeammaksi kuin Himalajan, ollen 7,300 m. Tibetissä on Sven Hedin löytänyt kolmannen jättiläisjonon. Karakorumin länsipäässä kutistuu koko Aasian vuoristoseutu kokoon Pamirin ylängöksi („Maailman katto”), joka on keskimäärin 4,000 m korkuista. Pamirista lähtee länteen päin Läntinen ylänkö, joka reunavuorien seuraamana ulotuttaa haarojaan aina Euroopan puolella oleviin rajameriin saakka. Nämä haarat ovat joskus ulottuneet meidän maanosaamme asti ja muodostaneet siltoja molempien mantereitten väliin (Kaukasus Krimiin ja Vähän-Aasian vuoret Balkanin niemimaalle). Itäänpäin laajenee Pamir Tibetin ylängöksi, joka on maapallon korkein ylänkö. Sen läpi kulkevat Tanglavuoriston harjanteet, joille ovat jatkoina Kiinan alppimaan ja Taka-Intian vuoret; nämä viettävät siirrosviivaa myöten Hanhaita eli „Kuivaa merta” kohden. Kuten Iranin ylänkö lännessä, muodostavat Itä-Turkestanin ja Mongolian noin 600 m yli meren kohoavat alangot portaan sydänmaalle eli sisä-Aasiaan. Läntisen ja pohjoisen rajan muodostavat: Tienšanin jyrkkähuippuinen alppijono, kultarikkaat Altaivuoret, jotka ovat pohjoispuolella Dšungarian portin leveätä vuorien välistä solaa, Sajanin vuoret, Jablonoi-vuoret Baikal-laskeuman itäpuolella ja näitten jatko Stanovoi-vuoret. Idässä muodostavat Kinganvuoret pohjoisosan rajasta, mutta etelässä mongolilainen ylätasanko alenee Kiinan alankoa kohden ilman minkäänlaista korkeampaa rajavuoristoa. Sisä-Aasia ojentaa siis, kuni suunnaton polyyppi, tuntosarvensa eri tahoille läpi koko manteren, lännessä Kaukasukseen, kaakossa Taka-Intiaan ja koillisessa Tšuktšien niemimaan tundroille. Vuoristoilla on pinnanmuodostukseensa ja osaksi myöskin syntyperäänsä nähden jonkun verran yhteistä, syntymättä silti samoihin aikoihin. Useat niistä, varsinkin pohjoiset (Altai-, Sajanin ja Stanovoi-vuoret), ovat sisältä alkuvuorta, jotavastoin toiset, etenkin läntiset, ovat mesozooisia muodostuksia. Lännessä tulee vielä lisäksi tuliperäisiäkin vuoria, ja useat korkeimmista huipuista ovat siellä tulivuoria. Ainoastaan kolmasosa Aasiata on alankomaata. Keskikorkeutta arvostellaan 950 metriksi, eli toisin sanoen, Aasia on korkein ja vuorisin kaikista maanosista. Toiselta puolen on Aasiassa myöskin syvimmät kuoppaukset, mitä maapallolla tavataan. Kuolleen meren pinta on 394 m valtameren pintaa alempana, ja koko Kaspianmeren pohjoispään ympärillä oleva aro on laajaa depressionia. Luoteessa, jossa on tertiäärisiä ja kvartäärisiä muodostuksia kerrostuneina, on alankomaa voitolla. Uralin itäpuolella ulottuu Länsi-Siperian alangon tasaista, kivetöntä aluetta Jäämereen saakka pohjoisessa ja sisämaan ylänköön kaakossa. Se on etelässä kapean portin kautta yhteydessä Turanin alangon kanssa, jota ulottuu Ural-vuorten ja Kaspianmeren välitse Itä-Eurooppaan saakka. Muut alangot ovat etupäässä jokien liettämiä liejutasankoja. Suurimmat ovat Mesopotamian, Hindustanin ja Kiinan alankomaat.

J o e t ja j ä r v e t. Sisä-Aasian ylängöt ovat erittäin vähäsateisia, jonka tähden siellä ei ole runsasvetisiä virtoja eikä järviä. Tyypillinen laskuton joki on Tarim, joka juoksee kaislikkorantaiseen Lop-nor järveen. Merkillistä on, että sikäläiset suuret joet saavat yleensä alkunsa reunavuorten sisäsivustalta. Niitten

täytyy sentähden murtautua useinkin sangen mahtavien vuoriharjanteitten läpi päästäkseen mereen. Useat eivät ole kyenneet heti löytämään itselleen tietä sulkevien vuoristojen läpi, vaan juoksevat pitkiä matkoja niitten suuntaisesti, kunnes ovat tavanneet heikomman kohdan (Indus, Brahmaputra). Että tuollainen läpitunkeutuminen on onnistunut, selitetään monessa tapauksessa niin, että joet ovat vanhempia kuin vuoristot. Ei kuitenkaan kaikilla joilla, jotka ovat kyenneet uurtamaan itselleen tien keskisistä alangoista ulos, ole ollut voimaa päästä mereen saakka. Useat pysähtyvät puolitiehen (Amu- ja Syr-Darja, Ili). Vieläkin useampia pitävät reunavuoret vangittuina, ja edistävät siten suolajärvien syntymistä, jotka ovat yleisiä vuoriselänteitten sisäsivustoilla ja alankojen alemmilla paikoilla (Tengri-nor Tibetissä, Hamun Afganistanissa). — Kuiva, ankara manner-ilmasto Aasian sisäosissa antaa maisemille oman erikoisen leimansa. Ainoastaan pienissä tunturijärvissä, joitten läpi juoksee vuoristopuroja, on makeata vettä. Vuorten juurilla olevissa isommissa vesistöissä on usein suolaista vettä, ja avarilla kentillä haihtuu vesi ajoittain jättäen jälkeensä hohtavanvalkoisen suolakuoren. Aikojen kuluessa on muodostunut mahtavia kerroksia tomumaata, n. k. lössiä.

Ilmasto. Jos ottaa huomioon Aasian suunnattoman laajuuden ja sen sisäosien korkeat ja laajat ylängöt, saattaa helposti ymmärtää, että ilmasto siellä on koko lailla mantereista. Sisä-Aasian mahtava vuorilinnoitus vaikuttaa samalla sangen jyrkkiä ilmastollisia vastakohtia Aasian eri osien välille. Siperian yli kulkee esteettömästi jäisiä napatuulia, saamatta vastapainoksi lämpöisiä tuulahduksia etelästä päin. Pohjoisosissa vallitsee 8-9 kuukauden pituinen talvi, eteläosissa taas ikuinen kesä. Pitemmällä idässä ja lännessä tasoittuu tämä erotus, riippuen meren läheisyydestä. Seurauksena ilmanpaineen yleisestä jakautumisesta aasialaisella manterella — kesäminimi ja talvimaksimi — tuulee kesävuosipuoliskolla kosteita ja lämpöisiä merituulia koko etelärannikolle ja itärannikolle Japaniin saakka. Näitten tuulien mukana tulee monsuunisateita, jotka kulkevat Intian valtamerellä lounaasta ja Isolla valtamerellä etelästä ja kaakosta käsin. Talvivuosipuoliskolla tuulee kylmiä ja kuivia maatuulia päinvastaiseen suuntaan suuresta maksimista ulospäin. Välimeren maissa on subtroopillisia talvisateita ja kuivia kesiä. Idässä haittaavat reunavuoret merituulien pääsöä ja estävät raskaan, kylmän ilman kulkua itäänpäin. Sentähden on Siperia tunnettu maapallon kylmimpänä asuttuna maana. — Tässä maassa on maapallon muuan pakkasnapa, ja Lena-alueella on elohopea säännöllisesti koko tammikuun jäätyneenä. Isotermit tekevät syviä mutkia eteläänpäin, niin että nolla-isotermi, joka meillä kulkee Pohjanlahden pohjoispuolitse, täällä kulkee 50 leveysasteeseen asti, s. o. Pragin leveydelle. — Kesäisin kuumuus nousee paikotellen lounaisissa erämaissa yhtä korkealle kuin Saharassa.

Kasvullisuus. On itsestään selvää, että niin erilaisten ilmastollisten ehtojen vallitessa Aasian kasvullisuudessakin on huomattavissa mitä jyrkimpiä vastakohtia. Niin pitkälle kuin monsuunituulet ulottuvat, tunkeutuu myöskin troopillinen kasvullisuusmuoto. Muuatta viuhkapalmua kasvaa vielä Japanissakin. Alueen eteläosille ovat ominaisia troopilliset aarniometsät ja riisivainiot. Siellä viljellään sitäpaitsi kahvia, sokeriruokoa, banaaneja, erilaisia troopillisia hedelmiä ja maustimia (Molukeilla ja Ceylonilla). Kotimaisten viljelyskasvien ohella viljellään nyttemmin useita ulkomaisiakin, kuten esim. kokospalmua, kaakao- ja kiinapuuta y. m. Pohjoiseen ja sisämaahan päin seuraa troopillista vyöhykettä tee- ja silkkiviljelyksen vyöhyke idässä sekä taatelipalmu lännessä. Viljakasvien (maissin, vehnän, rukiin ja ohran) vyöhykkeen kautta tullaan vihdoin havumetsiin ja tundroille. Vuoristojen, arojen ja erämaitten aiheuttamat välimaat ovat paljon laajemmat kuin viljelysalueet.

Eläinmaailma. Aasian ulkomuotoon vaikuttavat viljelyskasvien ohella kotieläimetkin ehkä suuremmassa määrässä kuin missään muualla. Aasialaiset kansat ovat oppineet jo aikaisin kesyttämään näitä eläimiä ja tehneet siten olemassa-olonsa mahdolliseksi köyhemmillä alueilla. Elämä tundralla olisi tuskin ajateltavissa ilman poroa, ja arojen kirgiisit, mongolit y. m. voisivat tuskin tulla toimeen ilman lammaslaumojaan. Hevoset ja kamelit aroilla, jak-härät ja vuohet vuoristoissa ja elefantti kaakossa ovat tehneet ihmiselle paljon hyötyä. Saamme vielä kiittää Aasiata m. m. fasaaneista, riikinkukoista ja tavallisesta kanasta sekä silkkimadosta.

Väestö ks. Aasian kansat.

Monoteistiset uskonnot ovat alkuperäisin Aasiasta, mutta niistä on kristinusko etsinyt tunnustajansa etupäässä ulkopuolelta maanosaa. Buddhalaisuudella on useimmat tunnustajat, sen jälkeen brahmalaisuudella ja muhamettilaisuudella. Polyteistisiä pakanoita on vähäsen, ja ennen niin laajalle levinnyt valonpalvelus elää ainoastaan parsilaisten (ks. Zoroaster) verrattain harvalukuisessa joukossa.

[Dreyer, „Genom fem världsdelar" 1907; Elisée Reclus, „Nouvelle Géogr. universelle", 1884-86; Wilh. Sievers, „Asien" 1904; Fehr, „Maantieteellisiä kuvaelmia", 1896-99; „Maantiet. yhdistyksen aikakauskirja" 1893, 1899, 1903, 1907, 1908; Osc. Nordqvist, „Dai Nipon", 1904; Aro, „Japani sekä lyhyt esitys Koreasta", 1904; Zilliacus, „Japanesiska studier och skizzer", 1896; Rosberg, „Maa ja Kansat", II, 1907; Suess, „Das Antlitz der Erde", III, 1901; Cajander ja Poppius, „Eine naturw. Reise im Lenathal", Fennia 19,2 ja 20,4; Ahlqvist, „Unter Wogulen und Ostjaken", 1885; Krohn, „Suomen suku", 1887; Granö, „Suomalaiset Siperiassa", 1905; Castrén, „Nordiska resor och forskningar", 1852-70; Hedin, „Matkamuistelmia Persiasta, Mesopotamiasta ja Kaukasiasta", 1898-1900; „Aasian erämaissa", 1900; „Seikkailuja Tibetissä", 1905-1906; Elmgren, „G. A. Wallins reseanteckningar fr. Orienten" 1843-49; K. Tallqvist, „Skildringar från Palestina", 1898.]

Löytöhistoria. Aasia-nimi johtuu luultavasti assyr. sanasta *açu*, „päivännousu"; alkuansa kreikkalaiset A:lla tarkoittivat vain Vähää-Aasiaa.

Aasia on Euroopan emo, sillä Aasiasta olemme

Tietosanakirja

Bibliographisches Institut Leipzigissä.

Kirjoitukseen ,Aasia.

saaneet suuren osan aikaisemmasta sivistyksestämme, Aasiassa saarnattiin ensimäiseksi niitä kolmea monoteistista n. s. kirjauskontoa, jotka ovat jakaneet keskenään maapallon, Aasiasta ovat kotoisin useimmat kotieläimemme ja viljelyskasvimme ja Aasiasta ovat kansainvaellukset saaneet alkunsa. Onhan Eurooppa maantieteellisestikin ainoastaan niemeke aasialaisesta manteresta, ja ameriikkalaiset sanovatkin koko mannermaata yhteisellä nimellä Euraasia. Jo foinikialaiset tunsivat koko Lounais-Aasian rannikon aina Indus-joen suuhun, ehkäpä Malakkaankin saakka, ja heidän karavaanejaan kulki pitkiä matkoja itäänpäin. Mutta vasta kreikkalaisten kirjailijain teoksista saamme tarkempia tietoja maanosan laadusta. Herodotos tunsi Induksen sekä Ural-vuoret, ja Aleksanteri Suuren retki laajensi tunnettua aluetta aina Ferghanaan, Hindukušiin ja Intiaan saakka. Mutta hänen jälkeensä ei tullut pitkiin aikoihin tilaisuutta laajentaa maantieteellistä tuntemista. Pohjoiseen pelottivat laajat erämaat ja arot tekemästä retkiä Syr-Darjan (Jaksartes) yli, mutta idässä purjehtivat kuitenkin aleksandrialaiset laivurit Etu-Intiaan asti, ja mausteita tuotiin aina Isoilta Sundasaarilta saakka. Silkkiä tuli maitse („silkkiteitä") Mervin ja Babylonin kautta Kiinasta, mutta itse maahan pääsi ainoastaan joitakuita syyrialaisia ilveilijöitä ja muutamia kauppiaiksi pukeutuneita lähettiläitä Antiokian hovista. Keskiajalla saivat arabialaiset melkein yksinään anastaa alueita Aasiassa. He levittivät siellä Islamin oppiaan Turkestaniin ja Taka-Intiaan saakka ja heidän kauppalaivojaan purjehti Kiinaan asti. Vaelsipa maantieteilijä Ibn Batuta koko Länsi- ja Etelä-Aasian halki ja saapui viimein Kiinaan. Kaikkialla hankkivat arabialaiset tarkkoja tietoja niistä kansoista, joitten kanssa he tulivat tekemisiin, ja varsinkin niitten ostokyvystä. — Ristiretkeilijät eivät tosin tunkeutuneet syvälle Aasiaan, mutta niitten aikana laskettiin kuitenkin perustus italialaisten kaupunkien kaupalle Idän kanssa, millä seikalla oli tärkeä merkitys tämän maankolkan tuntemiseen nähden. Sen jälkeen kun mongolilaumat olivat syöksyneet Aasian yli ja tunkeutuneet Eurooppaankin, seurasi verrattain rauhallisia aikoja, sillä kansat olivat osaksi kukistettuja, osaksi hävitysten masentamia. Näihin aikoihin solmittiin kaikkialla kauppasuhteita niitten kansojen välillä, jotka olivat tulleet toistensa kanssa tekemisiin. Länsimailta lähetettiin lähettiläitä, kauppiaita ja munkkeja (esim. Rubruk, ks. t.) suur-kaanin pääkaupunkiin, „kultaiseen telttaan", ja paavi uneksi voivansa kääntää mongolit kristinuskoon, ja se onnistuikin osaksi. Rikkaat kauppakaupungit halusivat idän arvokkaita tuotteita, ja eurooppalaiset hallitsijat toivoivat rauhaa ja liittoa mahtavan itämaisen hallitsijan kanssa. — Erikoisen kuuluisiksi ja tärkeiksi tulivat venetsialaisen kauppiaan Marco Polon (ks. t.) matkat Aasiassa. Ei kukaan eurooppalainen ole sitä ennen eikä lähinnä seuraavina vuosisatoina oleskellut niin kauan aikaa Aasiassa kuin Marco Polo. Genualaisten vankina ollessaan hän kirjoitti matkakertomuksensa (v. 1298), joka levisi hyvin laajalle ja jota luettiin ahkerasti. — Keskiajan kansoilla oli tarkoituksena saada Itä-Aasia kristityksi, ja se onnistuikin niille siinä määrässä, että kristinuskoa saarnattiin vapaasti Kiinassa ja Pekingiin perustettiin arkkipiispan istuin. Pian seurasi kuitenkin taantumus. Kristinuskon olivat omaksuneet etupäässä korkeat mongolilaiset virkamiehet, mutta nyt nousivat kiinalaiset vieraita tunkeilijoita vastaan, valtaistuimelle kohosi kansallinen hallitsijasuku Ming, ja samalla alkoivat kristityille vaikeat ajat. Kirkkoja ja luostareita tasoitettiin maan tasalle, kristityt surmattiin ja kaikki yhteys Euroopan kanssa lakkasi (v. 1346). — Uudella ajalla oli Aasia uudestaan löydettävä. Kun Vasco da Gama oli portugalilaisella laivastolla löytänyt meritien Intiaan ja noussut maihin Kalkutassa, v. 1498, alkoi Aasian löytöhistoriassa uusi aikakausi. Portugalilaiset kulkivat rannalta rannalle, taistelivat vastustavien alkuasukkaitten kanssa ja saivat valtansa alle suuria osia rannikkomaista Taka-Intiaan ja sen saariin saakka. Kuuluisin näistä sankariseikkailijoista oli Alfonso d' Albuquerque. Portugalilaiset saapuivat myöskin Kiinaan ja Japaniin. He saivat kuitenkin pian kilpailijoita espanjalaisista, jotka olivat tulleet Magalhäesin retken aikana Molukeille, ja myöhemmin englantilaisista sekä hollantilaisista. Hollantilaiset, jotka saivat hyvin alentavilla ehdoilla tehdä kauppaa Japanin kanssa, avustivat heidän palvelukseensa antautuneitten tiedemiesten (saksalainen Kämpfer ja ruotsalainen C. P. Thunberg) avulla Japanin tutkimista, ja ulottivat löytöretkensä Ohotan mereen saakka (de Vries). Nyt tulivat myöskin venäläiset Ison valtameren rantamille. Donin kasakat olivat jo v. 1577 alkaneet taistelun nogai-tataarien kanssa, Ural-vuorten itäpuolella. Kukistettuaan tataarien vallan saattoivat venäläiset verrattain helposti levitä yli koko Siperian, sillä sikäläiset luonnonkansat eivät olleet nimeksikään sotaisia, ja maasuhteet olivat suotuisia. Vuonna 1639 olivat venäläiset jo Ohotan meren rannalla ja pian he saavuttivat Amurinmaan ja Sahalinin saaren. Venäläisiä retkikuntia kulki leveitä jokia myöten, ja kun niissä oli runsaasti kaloja, seurasivat venäläiset kalastajat näitten kintereillä. V. 1648 löysi kasakka Dešnev itäisimmän niemenkärjen, Kap Dešnevin, ja uskalias retkeilijä Habarov tunkeutui kauas Mandšuriaan. (vrt. myös Napamaitten löytöhistoria). Vasta Cookin retkien kautta Beringin meressä saatiin selvä käsitys Aasian ja Pohjois-Ameriikan välisestä rajasta. La Pérouse ratkaisi kysymyksen Sahalinin luonnosta ja löysi hänen nimensä mukaan kutsutun salmen. Täten olivat rannat pääpiirteissään tunnettuja — pohjoinen on kuten tunnettu monin paikoin vieläkin epävarmana. Nyt alettiin tunkeutua rantamaakuntien sisäosiin, mutta vasta puolisen sataa vuotta sitten ryhdyttiin todenteolla tutkimaan maanosan sisäosia. Tämä tehtävä ei ole vielä loppuun suoritettu; vielä on laajoja alueita, joitten luonnosta on voitu saada tietoja ainoastaan kiertoteitä. 18:nnen vuosisadan loppupuolella kulki etevä saksalainen luonnontutkija Pallas laajalti pohjoisessa Aasiassa ja julkaisi tutkimustensa perustuksella hyvin arvokkaita teoksia. Vielä kuuluisammaksi tuli Alex. von Humboldtin (ks. t.) keisari Nikolai I:n toimesta tekemä retki sisä-

Aasiaan. Jo varhain houkuttelivat varsinaisen Idän satumaat useita matkailijoita puoleensa. Tärkeitä tuloksia toi Karsten Niebuhrin johtama tanskalainen retkikunta. Kartanpiirtäjä Kiepert on lukuisten matkojensa nojalla tehnyt uudestaan Vähän-Aasian kartan. Armenian tutkijoista mainittakoon geologi Abich ja Arabian matkustajista suomalainen kielentutkija Yrjö Aukusti Wallin (ks. t.), jonka onnistui arabialaiseksi puettuna ja arabiankieltä täydellisesti taitavana tunkeutua pitemmälle maahan kuin kenenkään muun (1843-49), vieläpä käydä pyhissä paikoissakin. — Persiassa tutki unkarilainen Vámbéry, Etu-Intiassa useat englantilaiset (m. m. Moorcroft), Taka-Intiassa Mac Leod, Kiinassa etevä saksalainen maantieteilijä von Richthofen, ameriikkalainen Pumpelly ja unkarilainen Lóczy, Tonkinissa ja Annamissa Dutreuil de Rhins, Jaavalla Junghuhn ja malaijilaisessa saaristossa kuuluisa englantilainen eläinmaantieteilijä A. R. Wallace, Japanissa von Siebold ja maantieteilijä J. J. Rein, Mandšuriassa A. Bastian sekä Siperiassa baltilainen mammuttitutkija Fr. Schmidt sekä suomalainen M. A. Castrén (ks. t.).

Sisä-Aasian tutkimista on, kuten sanottu, jatkunut jo viitisenkymmentä vuotta. Erittäin merkillisiä ovat ne retket, joita veljekset Schlagintweit Münchenistä tekivät Himalaijalla ja Tibetissä. Tienšanissa, Itä-Turkestanissa ja Pamirissa on ollut venäläisiä tutkijoita (esim. v. Kaulbars, Mušketov, veljekset Grum Grzimailo, Grombtšovski y. m.). Englantilaiset lähettivät etelästä päin monta retkikuntaa näille seuduille ja käyttivät niihin useita n. s. pundiitteja, s. o. erikoisesti tarkoitusta varten koulutettuja hindulaisia. Kaikki nämä retket voitti kuitenkin venäläisen Nikolai Przevaljskin (ks. t.) neljä tutkimusretkeä Tarim-alanteelle ja pohjoiseen Tibetiin. Aikoessaan viidennelle retkelle hän kuoli v. 1888, ja hänen kiitollinen hallitsijansa antoi hänen kuolinkaupungilleen, lähellä Issik-kulia, nimen Przevaljsk. Viimeisten vuosikymmenien aikana ovat eri maitten ja siirtomaa-alueitten hallitukset järjestelmällisesti jatkaneet tutkimuksia. Etunenässä ovat kulkeneet venäläiset, englantilaiset ja japanilaiset, kukin omalla tai naapurinsa alueilla. Myöskin ranskalaiset ovat antaneet sangen huomattavia maantieteellisiä lisiä, mutta hollantilaiset ovat alueellaan pitäneet etupäässä silmällä taloudellisia puolia. Suomalaisista matkailijoista mainittakoon J. R. Aspelin, A. O. Heikel ja G. J. Ramstedt. Samalla on sekä Aasiassa että Euroopassa perustettu useita seuroja maanosan eri osien tutkimista varten. Puhtaita maantieteellisiä löytöjä tuskin enää Aasiassa voidaan tehdä, sittenkuin englantilaiset Younghusband ja Carey, ranskalainen Bonvalot ja ruotsalainen Sven Hedin (ks. t.) y. m. ovat tehneet laajoja ja seurauksellisia tutkimusretkiä, mutta seikkaperäisiä töitä riittää vielä pitkiksi ajoiksi. *J. E. R.*

Aasialainen departementti, se Venäjän ulkoasiain ministeriön osasto, joka erikoisesti pitää silmällä itäisiä suhteita.

Aasialaiset kielet, arabian, hebrean, intian, japanin, kiinan, mongolin, tibetin y. m. kielet. ks. erikoisartikkeleita niistä.

Aasian kansat (ks. kuvataulu). Aasian asukasluvun arvioidaan v. 1900 olleen n. 875 (toisten tietojen mukaan 815) milj., eli runsas toinen puoli koko ihmiskuntaa. Asutus on tihein etelässä ja idässä (Brittil. Intia, Kiina). Pohjoinen osa (Siperia) ja osia Keski-Aasiaa (Tibetin ylänkö, Gobi) ovat melkein asumattomia. Hindustanin alangolla on asutus paikoittain yli 280 ihmistä km² kohti, Japanin saarilla 117 ihm. km²:llä; Kiinan etel. maakunnista Fu-kien'issa (meren rannikolla) 176, pohjoisista Šan-tung'issa 221, koko varsinaisen Kiinan keskimäärä 82 ihm. km²:llä. Länsi-Aasia on harvaan asuttua ja Siperian asutus on vain 0,5 ihmistä km² kohti.

Ruumiinrakenteensa puolesta asukkaat jakautuvat rotuihin, jotka enemmän tai vähemmän eroavat toisistaan. Äärimäisiä ovat lännen vaaleat kansat (kaukaasialaiset) ja idän tummat alkuasukkaat (negriitot, singaleesit). Tärkeimmät tyypit ovat n. s. 1) Välimeren-tyyppi (*homo mediterraneus:* kaukaasial.-seemiläiset, indoeurooppal.) ja 2) Mongoli-tyyppi (*homo mongoloides* (pohj., idässä ja keskiosissa), jotka kumpikin ovat luoneet omintakeisia sivistyskeskuksia 1) intial., muhamettil., 2) tibetil., kiinal.).

Aasian kansat voidaan kielen ja rotutunnusmerkkien perusteella jakaa seuraavasti:

A) Arktiset kansat (*homo arcticus vel hyperborœicus):* tšuktšit, korjaakit ja Kamtšatkan asukkaat (4 eri kieltä), joiden arvellaan olevan sukua eskimoille sekä

B) Aino-kansa Japanin pohjoisilla saarilla ja giljaakit, joita pidetään eri rotuna (*h. palæasiaticus).*

C) Mongolirotu (*h. mongolicus vel mongoloides),* johon luetaan seuraavat toisistaan suuresti eroavat kansa- ja kieliryhmät: 1) indokiinalaiset, joitten yhteisenä ominaisuutena on yksitavuinen kieli, jakautuvat a) eteläiseen ryhmään, jota myös katsotaan eri roduksi: Khasi-, Tai- (7 kieltä) ja Mon-Annam-kielikunnat (20 kieltä Annamissa, Kambodžassa ja Burmassa) sekä b) pohjoiseen, joka muodostaa maailman suurimman kieliryhmän (87 eri sukulaiskieltä): tibetiläiset, tangutit, Himalajan etelärinteen heimot, birmalaiset, siamilaiset ja kiinalaiset. Yksitavuisia kieliä puhuvat myös heimot Lolo, Mao-tse y. m. Kiinan sisäosissa asuvat alkuasukkaat, Korean kansa ja n. s. Jenisei-ostjaakit, jotka sukupuuttoon kuolleitten heimolaistensa (kottit, assanit, ariinit) kanssa ennen ovat asuneet Altain tienoilla. 2) japanilaiset, joilla ei ole tiettyjä sukulaiskansoja. 3) varsinainen mongolirotu l. altailaiset kansat: tungusit (orotšonit, lamutit Siperiassa; solonit, dahurit Mandšuriassa ja Kiinan hallitsijakansa mandšulaiset), mongolit (Mongoliassa ja Tibetissä, burjaatit Siperiassa, kalmukit Kiinassa ja Volgan suulla) sekä turkkilaiset kansat (osmannit, turkmeenit, kirgiisit, tataarit, jakuutit y. m.) Vähästä-Aasiasta Lenajoelle ja Kiinan sisäosiin saakka. Altailaiset kansat kuuluvat läheisesti yhteen; niihin kuuluvat vanhan ajan kansoista m. m. hunnit. Mahdollisesti kuuluu jukagiirien heimokin Siperiassa tähän ryhmään. 4) Samojedit Aasian koillisosassa ovat tyypiltään mongoleja, mutta

Aasialaisia kansantyyppejä I.

1. Birmalainen.

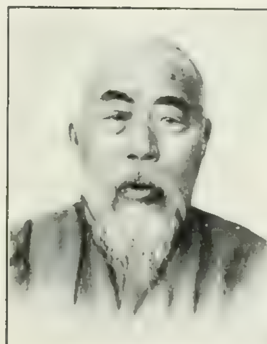
2. Korealainen.

3. Japanitar.

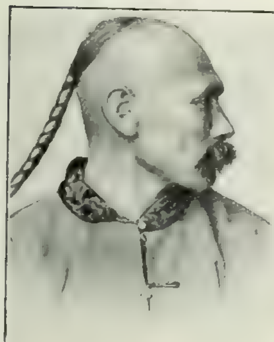
4. Mangun.

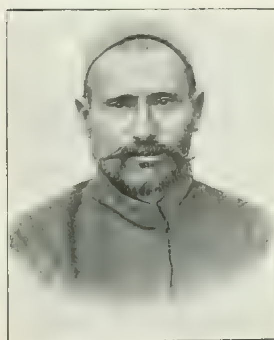
5. Mandšulainen.

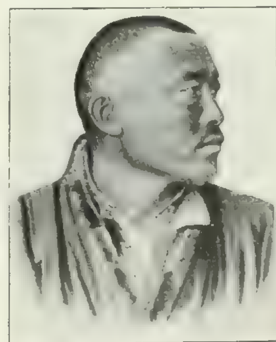
6. Burjaatti.

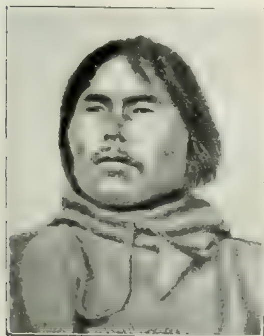
7. Kalmukki.

8. Turkkilainen Karahissarista.

9. Kara-kirgiisi.

10. Ostjakki.

11. Vogulitar.

12. Osseetti.

Aasialaisia kansantyyppejä II.

13. Sartilainen Taškentista.

14. Persialainen (Nasr-ed-din šahi).

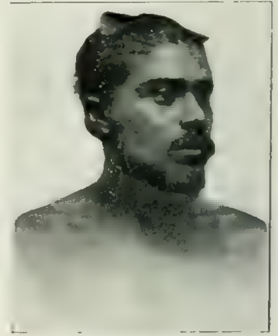
15. Hindulainen Delhistä.

16. Hindulais-tanssijatar.

17. Palo-vaimo.

18. Singaleesi.

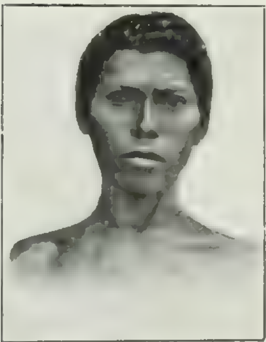
19. Dajakki-sotilas.

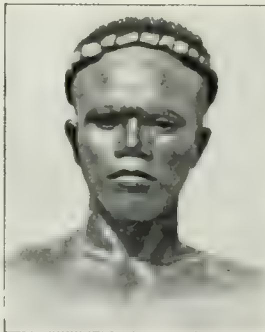
20. Jaavalainen.

21. Mies Etelä-Celebes saarelta.

22. Negriitto-mies.

23. Mies Etelä-Andaman saarelta.

24. Vedda (Ceylon-saarelta).

kieleltään lähempänä suomalais-ugrilaisia kansoja.

D) Suomalais-ugrilaiset (ks. t.), joista vogulit ja ostjakit asuvat Aasian puolella.

E) Indoeurooppalaisista kansoista asuvat Aasiassa ossetit (2 kieltä) Pohjois-Kaukaasiassa, armenialaiset (eli Hai) Etelä-Kaukaasiassa sekä laaja itäinen, arjalainen haara: iranilaiset (persialaiset, afganit, beludžit ja Pamir-ylängön heimot) ja intialaiset (kašimiri, hind. bengali, marathi, singaleesit y. m., yhteensä 14 kieltä ja 125 murretta). Näistä Intian kansoista monet ovat indoeurooppal. ja dravidakansojen sekarotua.

F) Kaukaasialaiset kansat (noin 25 kieltä); pohjoinen ryhmä (tšerkessit, abhasit, lesgit, ingušit y. m.) eroaa kielensä puolesta suuresti eteläisestä ryhmästä (grusiinit, svaneetit, iverit).

G) Seemiläiset kansat: arabialaiset ja juutalaiset. Kolme viimeistä ryhmää E), F), G) yhdistetään toisinaan nimellä kaukaasialainen rotu.

H) Intian alkuasukkaat, dravidalaiset (14 kieltä) ja kolarit (10 kieltä) muodostavat kukin eri kieliryhmänsä, mutta ovat rodultaan (aivan tumma iho) hyvin läheisiä toisilleen.

I) Malajit Malakka-niemellä, Intian saarilla ja Filippiineillä jakautuvat 8 kieliryhmään (76 kieltä), muutamat näistä kansoista (Jaavan asukkaat) lähenevät Taka-Intian indokiinal. tyyppiä. Suuresti eroavat heistä Filippiinein, Molukkien ja Timur-saaren alkuasukkaat,

J) Negriitto-heimot (luku tuntematon), jotka ovat neekerien värisiä ja sekä henkisesti että ruumiillisesti Aasian vähimmin kehittyneitä kansoja. *G. J. R.*

Aasianpuoleinen Turkki käsittää Vähän-Aasian, Turkin, Armenian, Mesopotamian, Syyrian, Palestiinan ja Turkin Arabian. ks. Turkki.

Aasianpuoleinen Venäjä käsittää Siperian, Amurin maan, Turkestanin ja Kirgiisien aron sekä Kaukaasian. ks. Venäjä.

Aasinselkä, myöhemmän goottilaisen tyylin kaari. Tarkoittaa samaa kuin talkakaari. ks. Kaari.

Aasinsilta, laiskurin apuneuvo (puheenparsi, lat. pons asini); erittäin sanotaan aasinsillaksi koulussa kiellettyjä apuneuvoja, joita oppilaat käyttävät osatakseen kääntää vähemmällä vaivalla vieraskielistä tekstiä.

Aatami (hebr. *ādā'm* = ihminen; sanan alkuperä hämärä). 1 Moos. kirjassa on kaksi eri kertomusta ihmisen luomisesta. Toisen mukaan (2_7 seur.) muodostaa Jahve (= Jehova, suom. raamatussa „Herra") ihmisen maan mullasta ja puhaltaa häneen jumalallista elämänhenkeä; myöhemmin luodaan ihmiselle avuksi eläimet ja vihdoin ihmisen kylkiluusta vaimo. Toisen kertomuksen mukaan (1_{26} seur.) luodaan ihminen, luomakunnan kruununa, kaikkien elollisten olentojen jälkeen viimeiseksi, mies ja vaimo samalla kertaa. Ensimäisen ihmisen nimenä esiintyy A. hebr. raamatussa 1 Moos. 4_{25}:sta, suom. raamatussa jo 2_{19}:sta lähtien; muut V. T:n paikat, joissa alkuteksti puhuu A:sta, ovat 1 Moos. 5_{2-5} sekä Siir. 49_{19}. U. T:ssa, jossa Paavali esittää A:ia syntiin langenneen ihmiskunnan alkajana vastakohtana uuden ihmiskunnan alkajalle Kristukselle, mainitaan A. seuraavissa paikoissa: Luuk. 3_{38}; Room. 5_{14}; 1 Kor. $15_{22, 45}$; Tit. $2_{13, 14}$; Jud. 4. *Ar. H.*

Aataminhuippu (engl. *Adams Pike*), vuorenhuippu Ceylonilla, 2,250 m korkea. Huipulla näkyy 1 ½ m pitkä syvennys, joka muistuttaa ihmisjalan jälkeä ja on kristillisen legendan mukaan pyhän Tuomaan, buddhalaisen tarinan mukaan Buddhan ja muhamettilaisten luulon mukaan Aatamin jälki. Vuorella on myös Buddhan temppeli, jossa vuosittain käy tuhansittain pyhiinvaeltajia.

Aataminomena. 1. *Kasvit.* Sama kuin paratiisiomena, eräs *Citrus*-laji (ks. t.). — 2. *Anat.* Vanha kansannimitys kurkunpään kilpiruston muodostamalle kuhmulle, joka miehillä huomataan kaulan etu- ja yläosassa erittäinkin kaulan ollessa pitkä ja laiha. Tämä kuhmu käy näkyväksi vasta kurkunpään kehityttyä laajemmaksi mieskuntoisuuden iässä. Lapsilla ja naisilla on kurkunpää pienempi sekä muodoltaan pyöreämpi, joten se ei tule ulkoa kuhmuna näkyviin. *M. O-B.*

Aataminpala ks. Aataminomena.

Aataminsilta, n. 50 km pitkä jono hiekkasärkkiä ja kallioita Etu-Intian eteläkärjen ja Ceylonin välillä.

Aate osoittaa ajatusta, jolla on korkea ja ylevä merkitys. Filosofiassa sitä käytetään vastaamaan *idea*-sanaa (ks. t.), joten se, käsitettynä Platonin, Kantin ynnä muiden opin mukaisesti, merkitsee ajatusta tahi käsitettä, jossa ihminen koettaa muodostaa itselleen käsityksen jostakin ehdottomasta, nim. joko ehdottomasti olevaisesta eli olevaisen viimeisistä selitysperusteista (teoreettinen aate) tahi jostakin korkeimmasta, ehdottomasti arvokkaasta tarkoitusperästä, johon on pyrittävä (praktillinen aate). — Yleisessä kielessä aate merkitsee sellaista vakaumusta, jolla on suuri arvo jonkun ihmisen tai ihmisryhmän maailmankäsitykselle tai harrastuksille. Aatteelliset harrastukset ovat ylevät, henkiset harrastukset; aatteellinen ihminen on se, jonka ajatukset ja pyrinnöt ovat kiintyneet henkisiin, jaloihin asioihin (vrt. Ajatuksellinen). *A. Gr.*

Aateli, sääty, joka nauttii lainmääräämiä, tavallisesti perinnöllisiä etuoikeuksia. Nimi johtuu muinaissaksan adel sanasta, joka merkitsee syntyperää, nimenomaan jalosukuista syntyperää, ja on sukua muinaisruotsin odal sanalle (ks. t.). Jonkunlaista aatelia tavataan jo vanhan ajan kansoilla, esim. Ateenassa, ja Roomassa muodostivat semmoisen patriisit, sittemmin optimaatit (ks. n.). Mutta varsinaisessa muodossaan syntyi aateli eli aatelissääty keskiajan germaanilaisperäisissä yhteiskunnissa läänityslaitoksen (ks. t.) pohjalla. Sotapalveluksen velvollisuudella antoivat kuninkaat muutamille vapaille miehille läänityksiä, ja nämä muuttuivat pian perinnöllisiksi. Saksassa tämä tapahtui Konrad II:n aikana 11:nnen vuosisadan alkupuolella. Aatelissääty saavutti pian erioikeuksia ja suuren valtiollisen vallan, niin että siitä useissa paikoin kasvoi kuningasvallan kilpailija. Tämän miekka-aatelin *(noblesse d' épée)* rinnalle syntyi 13-14 vuosisadalla virka-aateli *(noblesse de robe)*, johon hallitsijat kohottivat tuomarin- y. m. viroissa olevat palvelusmiehensä ja

joka yleensä esiintyi hallitusvallan nöyränä palvelijana.

Ranskassa kukistui aateliston valtiollinen valta Ludvig XIV:n aikana. Vallankumouksen aikana yöllä 4 p. elok. vasten 1789 lakkautettiin aatelin erioikeudet, mutta Napoleon perusti taas 1806 aatelisarvot. 1848 poistettiin lopulta Ranskassa aateliset etuoikeudet, vaikka aatelisnimet säilytettiin. — Englannissa saavutti Vilhelm Valloittajan kanssa 1066 tullut ransk. läänitysaateli suuren vallan. Vasta ruusujen sodat 1455-85 suuressa määrin sitä hävittivät ja heikonsivat. Vaikka valtiollinen määräämisvalta yhä enemmän siirtyi kaupunkien ja maaseutujen edustajista kokoonpannulle alihuoneelle, on aatelisto kuitenkin meidän päiviimme asti säilyttänyt oikeutensa ylähuoneessa ottaa osaa yleisten asiain käsittelyyn. — Saksassa syntyi ero korkean, valtakunnallisen aatelin, jolla oli sija ja ääni valtakuntapäivillä, ja alemman, maakunnallisen, aatelin välillä. Vasta 1806 mediatiseerattiin valtakunnallinen aateli, s. o. alistettiin eri ruhtinaiden alle, mutta sille tunnustettiin kuitenkin muutamia erioikeuksia, esim. yhdenvertaisuus syntyperään nähden ruhtinaiden kanssa.

Unkarissa ja Puolassa saavutti aatelisto varsin huomattavan valtiollisen vallan. Unkarissa tehtiin ero ylimysten, magnaattien (ks. t.) ja alemman aateliston välillä. Puolassa olivat aateliset, szlachtan (ks. t.) jäsenet oikeastaan ainoat, joilla oli mitään osanottoa yleisiin asioihin, ja tämä oli yhtenä Puolan valtakunnan heikkouden ja kukistumisen syynä. Unkarissa magnaateilla vielä on sija eduskunnan ensikamarissa. — Venäjällä oli vanhoina aikoina omaperäinen aatelistonsa, n. s. pajarit (bojarit) ja pajarinlapset (ks. n.). Myöhemmin on sitä kehitetty länsieurooppalaiseen malliin, jonka lisäksi Pietari Suuren ajoista asti määrätty virka-arvo on tuottanut aatelisarvon, osaksi persoonallisen osaksi jälkeläisillekin periytyvän.

Pohjoismaissa aateli kehittyi keskiajan loppupuolella etupäässä saksalaisen esimerkin mukaan, mutta osaksi myöskin kotimaisella pohjalla. Norjassa se johtuu vanhoista päämiessuvuista, jotka läänitysmiehinä (lendemænd) menevät kuningasvallan palvelukseen. Keskiajan lopulla Norjan aateli vaipuu vähäpätöisyyteen. V. 1821 lakkautetaan kaikki aateliset erioikeudet ja myöskin nimet. — Tanskassa syntyi aatelisto kuninkaan palvelusmiehistä ja rikkaista talonpojista. Aatelissäädyllä oli varsin suuri valtiollinen merkitys, kunnes yksinvallan perustaminen 1660 teki siitä lopun. Aatelisoikeudet lakkautettiin 1848 v:n perustuslailla, mutta aateliset nimitykset on säilytetty. — Ruotsissa ja Suomessa voidaan pitää Maunu Latolukkoa aatelissäädyn perustajana Alsnön säännöllä (n. v. 1280), joka soi verovapauden niille, jotka tekivät ratsupalvelusta valtakunnan vihollisia vastaan. Heitä nimitettiin vapaamiehiksi, rälssimiehiksi (frälsemän), itse aatelin nimi tuli vasta myöhemmin käytäntöön. Pian tuli kuitenkin tavaksi, että uudelta vapaamieheltä vaadittiin erityinen kuninkaan vahvistuskirja. Aatelisto saavutti keskiajan lopulla ja uuden ajan alussa suuria etuoikeuksia, varsinkin maanomistukseen ja virkoihin nähden, ja tuli yhdeksi ja vaikuttavimmaksi säädyksi valtiopäivillä. Kreivi- ja vapaaherra-arvot sekä säterivapauden (ks. t.) perusti Eerikki XIV 1561, ja Juhana III melkoisesti lisäsi aatelisoikeuksia ja teki ne perittäviksi privilegioillaan 1569. Kustaa II Aadolf antoi 1626 aatelistolle tarkan järjestyksen perustamalla Ruotsin ritarihuoneen ja jakamalla sen kolmeen osaan: herras- (kreivit ja vapaaherrat), ritaris- ja asemiesluokkaan. Reduktsioni 1680 mursi tosin suuraatelin mahtavuuden, mutta siitä huolimatta oli aatelisto vielä johtavana säätynä vapaudenajan valtiopäivillä, jos kohta nyt alkoikin rynnäkkö sitä vastaan „aatelittomien" säätyjen puolelta. Luokkajako poistettiin kyllä 1719, mutta Kustaa III 1778 pani sen uudestaan voimaan, joten se Suomessa lopulta poistettiin vasta 1869 v:n valtiopäiväjärjestyksen kautta. Sijansa yhtenä valtiosäätynä säilytti Ruotsin aatelisto v:een 1866 ja Suomen aateli eduskuntamuutokseen asti v. 1906.

Eri maissa käytetään eriasteisille aatelisarvoille useampia nimityksiä, joista muutamat jo edellä ovat tulleet mainituiksi. Tavallisimmat aatelisarvot ovat arvojärjestyksessä: ruhtinas ja herttua, kreivi, vapaaherra (paroni), ritari ja aatelinen. Ranskassa ja Englannissa on käytännössä korkeampina arvoina myöskin markiisin ja vicomten (viscountin) arvot; edellisessä maassa ovat chevalier ja seigneur, jälkimäisessä knight ja esquire alemman aatelismiehen nimityksinä. *K. G.*

Aatelinen rälssi ks. Aateli.

Aateliskaarti, aatelismiehien muodostama henkivartiasto, nimenomaan paavin luona.

Aateliskalenteri, kirja, joka luettelee jonkun maan aatelistoon kuuluvat suvut ja henkilöt, varsinkin määrätyllä ajalla. Kalentereita Suomen aatelista ovat julkaisseet v. Knorring, Pinello, Tersmeden, Stackelberg, Wasastjerna. vrt. Aatelismatrikkeli.

Aateliskirja, se asiakirja, jolla hallitsija uudelle aatelismiehelle juhlallisesti vahvistaa hänen arvonsa. Ensimäiset varsinaiset aateliskirjat antoi Ranskassa Filip IV Kaunis, Saksassa Kaarle IV, Pohjoismaissa Eerikki Pommerilainen v. 1420 (suomalaiselle Björn Paavalinpojalle, Kodbolstan herralle Ahvenanmaalla). *K. G.*

Aateliskokous on nimenä niillä kokouksilla, joihin Ruotsin aatelisto säätylaitoksen lakkautettua 1866 joka kolmas vuosi kokoontuu neuvottelemaan yhteisistä asioistaan, etupäässä omaisuutensa ja rahastojensa hoidosta. Myöskin Suomessa on aatelin 1906 hyväksymässä, mutta vielä vahvistamatta olevassa ritarihuonejärjestyksessä määrätty aateliskokouksia pidettäväksi joka kolmas vuosi. *K. G.*

Aatelismarsalkka, jonkun maan aateliston valittu tai muuten määrätty esimies ja puheenjohtaja.

Aatelismatrikkeli, jonkun maan aatelistosta tehty luettelo. Painetun matrikkelin Suomen aatelista on julkaissut K. O. Wasastjerna nimellä „Ättartaflor öfver den på Finlands riddarhus introducerade adeln" (1879-83). Vanhin Ruotsin (ja Suomen) aateliston matrikkeli on A. A. v. Stiernmanin „Matrikel öfver Svea rikes ridderskap och adel" (1754-55), johon Rehbinder, Rothlieb ja Kröningsvärd ovat julkaisseet jatkoja.

Täydellisiä genealogisia tietoja sukujen jäsenistä antaa J. G. Anrepin aikoinaan ansiokas, vaikka nykyään jonkun verran vanhentunut teos „Svenska adelns ättartaflor" (1858-64), johon Wrangel ja Bergström ovat jatkon toimittaneet. Täydennyksenä Anrepin teokseen on Schlegelin ja Klingsporin teos ritarihuoneeseen kirjoittamattomasta aatelista. vrt. Aateliskalenteri.

Aatelismies, aatelissäätyyn kuuluva. vrt. Vapaamies, Rälssimies.

Aatelisprivilegiot, ne eri etuoikeudet ja vapaudet, jotka jossain maassa laillisesti kuuluvat sen aatelistolle. Ennen aikaan ovat ne usein olleet hyvinkin suuret (ks. Aateli), nykyaikana ovat ne useimmissa maissa lakanneet.

Aatelissääty ks. Aateli.

Aatelisvaakuna, se kuva, jota, tavallisesti kilpeen piirrettynä, joku aatelissuku käyttää tunnus- ja arvomerkkinään (vrt. Vaakuna).

Aateliton, se joka ei ole aatelista sukua.

mattomasti tarttuvan melkein kaikkiin yhteiskunnan jäseniin tahi suureen osaan heistä. *A. Gr.*

Aatra, vanha peltoviljelystyöase Itä-Suomessa, vastaa auraa (ks. t.). Aatra on vieläkin yleisesti käytännössä useilla paikkakunnilla varsinkin kivikkomailla ja kaskiviljelyksessä. Aatran pääosat ovat kaksihaarainen saarapuu vantaineen ja luotin työtätekevinä osina, aisat vetoa varten ja kurjet ohjausta varten. Vantaat ja luottimen kärki ovat raudasta. Länsi-Suomessa on vastaava työase sahrat, joista aatra eroaa etupäässä pystymmän saarapuu-asentonsa ja erityisen kurkipuu-asentonsa kautta. *I. A. S.*

Aatteellinen ks. Aate.

Aavasaksa, 232 m yl. merenp. kohoava yksinäinen graniittikumpu Tenkeliönjoen suun eteläpuolella, Tornionjoen varr., 18 km pohjoisesta napapiiristä etelään, Suomen Ylitornion pitäjässä, vastapäätä Ruotsin Ylitornion kirkkoa,

Aavasaksa (Iston. juhannusyön tunnelmaa esittävän taulun mukaan).

Aatelittomat säädyt, entisen säätyeduskunnan pappis-, porvaris- ja talonpoikaissääty. 1600- ja 1700-luvuilla esiintyvät aatelittomat säädyt Ruotsin valtiopäivillä ajoittain yhteisesti aateliston etuoikeuksia vastaan, niin nimenomaan reduktsioni-asiassa; myöhemmin vapaudenajan valtiopäivillä antoivat valitukset aatelismiesten suosimisesta virkanimityksissä aihetta aatelittomain säätyjen ja aateliston kiihkeihin yhteentörmäyksiin, jotka vapaudenajan lopussa kohosivat huippuunsa. *K. G.*

Aatevirtaus. Ihmispiirissä, jonka jäsenet elävät läheisessä kanssakäynnissä keskenään, muodostuu hyvin paljon yhteisiä ajatuksia ja mielipiteitä, yhteinen maailmankäsitys. Nämä vallitsevat mielipiteet lakkaamatta jonkun verran muuttuvat uusien vaikutelmien johdosta, elämän olojen muuttuessa, uusia kokemuksia ja huomioita tehtäessä sekä „uusien aatteiden" vaikutuksesta, jotka ovat alkuansa heränneet toisissa ihmispiireissä ja niistä leviten tulevat tutuiksi. Nämä muutokset muodostuvat sellaisissa oloissa yhteisiksi aatevirtauksiksi; uudet ajatukset ja käsitykset siirtyvät toisesta ihmisestä toiseen ja näyttävät usein ikäänkuin vastusta-

73 km pohjoiseen Torniosta. Rinteet kasvavat metsää, ainoastaan ylin tasalakinen kukkula on kalju. Sen huipulta näkyy pari yötä kesäpäivän seisauksesta keskiyön aurinko, jota ihailemaan sinne saapuu etenkin juhannusaatoksi paljon matkailijoita. Huipulla olevassa valtion huvimajassa on juhannuksen aikana ravintola. *J. E. R.*

Aave on taikauskoisen kansanluulon olettama olento, joka muka voi näyttäytyä, mutta jolla ei ole todellista ruumista. Erinäiset sielulliset ilmiöt, jotka ilmenevät määrätyissä oloissa ja määrätyistä syistä, niinkuin esim. unennäöt, valheaistimukset ja aistinhairahdukset, ovat kaikissa kansoissa antaneet aihetta aaveuskoon. Sitä ovat edistäneet muutamat kansanomaiset uskonnolliset käsitykset, m. m. tuo sekä muinaisajan klassillisissa kansoissa että juutalaisissa levinnyt usko, että murhatun ihmisen sielu rauhattomana kuljeskelee maan päällä, kunnes hänen ruumiinsa on „kunniallisesti" haudattu ja murhaaja on saanut rangaistuksensa. Useat muinaisajan filosofit, kirkkoisät ja myöhempienkin aikojen oppineet ovat puolustaneet aaveuskoa. Roomalaiset viettivät eri-

näisiä aavejuhlia („lemurein" ja „larein" päiviä). Kristillinen kirkko ei niin nimenomaisesti kannattanut aaveuskoa, mutta sen oppi kiirastulesta antoi kuitenkin taas sille tukea. Uskottiin näet että, niin kauan kuin sielu ei ole vielä sovittanut syntejään, se voi palata maan päälle kehottaakseen omaisiaan toimeenpanemaan sielumessuja sen lunastamiseksi sekä heitä varoittaakseen ja kehottaakseen hyviin töihin. Näistä ynnä muista lähteistä johtuvat nuo monenlaiset Euroopan kansoissa levinneet kummitusjutut. Pahantekijän sielu kummittelee niillä paikoin, missä hän on pahat tekonsa tehnyt. Vanhoissa kartanoissa, linnoissa ja luostareissa asuskelee aaveita, — usein jonkun tunnetun rikoksentekijän tai siellä murhatun ihmisen sielu, — jotka siellä meluavat tahi näyttäytyvät esim. ennustaakseen talossa tapahtuvia kuolemantapauksia. Aaveet voivat näyttäytyä keskiyöstä kukon ensi laulantaan asti tahi ainoastaan yhtenä tuntina, klo 12-1 yöllä, erittäinkin hautausmailla. Virvatulia on luultu kastamattomien lasten kummitteleviksi sieluiksi j. n. e. Viime vuosisatoina aaveusko on tuntuvasti vähentynyt, vaikka se on saanut jonkinmoista tukea runoudesta, valitettavasti myöskin kansan- ja lastenkirjallisuudesta sekä aivan viime aikoina spiritismistä (ks. t.). *A. Gr.*

Aavikko. Hiekka-a. ks. E r ä m a a; R u o h o-a. ks. A r o; L u m i-a. (esim. Jostedalsbrä Norjassa ja Vatnajokul Islannissa), lumikenttä vuoristossa lumirajan yläpuolella; mahdollisesti suuren maajään viimeisiä jäännöksiä. V u o r i-a a v i k k o, tasainen tunturiseutu.

Aavistus on hämäristä syistä ihmisessä herännyt luulo eli „tuntemus", että joku määrätty asia on tapahtuva. Sellainen aavistus esiintyy toisinaan ihmiselle itselleen hämmästyttävän voimakkaana ja kuten näyttää selittämättömänä. Se johtuu kuitenkin luonnollisista ja määrätyistä sielullisista syistä, vaikka nämä syyt pysyvät epäselvinä tahi huomaamatta. Monissa tapauksissa voi samoista luonnollisista syistä helposti ymmärtää senkin, että aavistus toteutuu, vaikka se ensi silmäyksellä näyttää ihmeelliseltä. Toisinaan henkilö on todellisesti vaarinottanut seikkoja, jotka antavat riittävää aihetta aavistukseen, vaikk'ei hän itsetietoisesti huomaakkaan niitä seikkoja eikä sitä „tajutonta johtopäätöstä", jonka hän niiden nojalla tekee. Toisinaan vahva aavistus saattaa suorastaan saada aikaan odotetun tuloksen (esim. sairaan aavistus omasta kuolinhetkestään). Kuitenkin on myöskin vaarinotettu monta hämmästyttävää toteenkäynyttä aavistusta, joita ei voi tyydyttävästi selittää tunnetuista luonnollisista syistä. Sentähden on j o t a k i n perustetta siihen olettamukseen, että muutamissa ihmisissä toisinaan ilmenee jokin vielä selvittämätön, enemmän tahi vähemmän ihmeellinen kyky aavistaa tulevaisuutta. *A. Gr.*

Ab (ääntiön ja h:n edessä), *a* (kerakkeen edessä), lat. prep., = -sta, -stä, -lta, -ltä.

Ab, babyl. nimitys vuoden viidennelle kuukaudelle; juutalaisilla kirkkovuoden viides ja porvarillisen yhdestoista; vastaa heinäkuun loppua ja elokuun alkua.

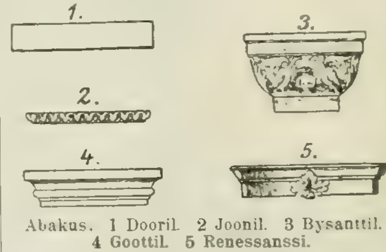
Abacus (lat.) ks. A b a k u s.

Abaddon *[-ō'-]* (hebr. „tuho"), Vanhassa Testamentissa käytetty runollinen tuonelan nimitys (esim. Job 26_6). Myöhemmin (esim. Ilmk. 9_{11}) a. merkitsi tuonelan enkeliä.

Abailard *[-belā'r]*, P i e r r e ks. A b é l a r d.

Abakan, Sajanin vuorilta tuleva Jenisein vasen syrjäjoki. — A b a k a n s k, kaupunki Jeniseiskin kuvernementissä, 2,000 as., joista useat muualta sinne karkoitettuja.

Abakus (kreik. *abaks*), sileä laatta, nelikulmainen levy, pelilauta. Rakennustaiteessa on a. 1. katelaatta lähinnä palkistoa oleva pylvään kapitelin ylin osa, joka siis välittää kannattavan (pylvään) siirtymistä kannatettavaan (palkistoon). *E. R-r.*

Abakus. 1 Dooril. 2 Joonil. 3 Bysanttil. 4 Goottil. 5 Renessanssi.

Abalienatsioni (lat. *abaliēnā're* = vieroittaa), erottaminen, varsinkin valtionomaisuuden erottaminen yksityiselle; luovutus; maatilasta luovuttaminen. — *Lääket.*, mielenhäiriö.

Abandoni (ransk. *abandon*), merivakuutetun omaisuuden luovutus; lain säätämän määräajan kuluessa tapahtuva merivakuutetun laivan tai tavaran luovuttaminen vakuutuksenantajalle vakuutussumman saamiseksi. Tällainen abandonioikeus on vakuutuksenottajalla 1. jos vakuutettua alusta on kohdannut vahinko, joka nousee $^3/_4$ osaan vakuutusarvosta, 2. jos vakuutettu tavara on joutunut hätäsatamaan ja alusta ei siellä katsota kuntoonpanemisen arvoiseksi eikä myöskään saada muuta tilaisuutta tavaran kuljettamiseksi edelleen kahden kuukauden kuluessa hätäsatamaan saapumisesta tai jonkun tilapäisen esteen lakkaamisesta, 3. jos vakuutetusta laivasta tai tavarasta ei määrätyn ajan kuluessa saada mitään tietoa, sekä 4. jos vakuutettu alus tai tavara jonkun hallituksen toimenpiteestä otetaan takavarikkoon tai anastetaan tai jos se joutuu merirosvojen valtaan eikä sitä määrätyn ajan kuluessa lasketa vapaaksi (Suomen Suuriruhtinaanmaan merilaki 9 p:ltä kesäk. 1873, §§ 222-229). *O. K:nen.*

Abandonoida (ransk. *abandonner*), luovuttaa merivakuutettua omaisuutta vakuutuksenantajalle vakuutussumman saamiseksi. vrt. A b a n d o n i.

Abasa, A l e k s a n d r A g g e j e v i t š (1821-95), ven. valtiomies, nimitettiin Aleksanteri II:n hallituksen viimeisenä aikana 1880 raha-asiain ministeriksi ja kuului Loris-Melikovin vapaamielisiin ystäviin, jotka harrastivat Venäjän olojen kehitystä jonkunmoisen eduskunnan aikaansaamisen kautta. Kun kuitenkin Aleksanteri III isänsä murhan jälkeen hylkäsi tämän ehdotuksen, otti A. toukokuussa 1881, yhdessä Loris-Melikovin kanssa, eron. A. tuli sen jälkeen valtakunnan neuvoston jäseneksi ja sen raha-asiain osaston presidentiksi. *K. G.*

Abasi (A b a s s i, A b b a s i), persialainen hopearaha = noin 2 mk. 30 p.

Abasia ks. A b h a s i a.

Abazia ks. Abbazia.

Abba, arameankielinen sana, joka Uudessa Testamentissa käytettynä merkitsee „isä" = Jumala. Syyrialaisilla ja koptilaisilla kristityillä a. myöskin tarkoittaa piispoja ja patriarkkoja.

Abbadidit, arab. hallitsijasuku, joka oli vallassa (1023-91) Sevillassa. Sen kuuluisin jäsen oli alMutamid, joka valloitti Kordovan sekä edisti tieteitä ja taidetta. Abbadidit sortuivat kristittyjä vastaan avuksi kutsumiensa almoravidien (ks. t.) jalkoihin. [Dozy, „Historia Abbadidarum" (Leiden 1846-1863); sama, „Histoire des Musulmans d'Espagne" (Leiden 1861).] *K. T-t.*

d'Abbadie *[dabadi']*, Antoine Thompson (1810-97), ransk. tutkimusretkeilijä; matkusteli Brasiliassa ja tutki 1837-48 tarkoin Abessiinian jolla retkellä keräsi suuren kokoelman etiopialaisia ja amharalaisia käsikirjoituksia. 1882 hänet lähetettiin tähtitieteelliselle retkelle San Domingoon. — Hänen veljensä Arnaud Michel d'A. (1815-93) oli uskollisesti mukana näillä retkillä.

Abbas (566-652), Muhammedin setä ja Bedrin taistelun jälkeen myöskin hänen oppinsa innokas kannattaja, abbasidien (ks. t.) kantaisä.

Abbas I, suuri (1557-1628), Persian šahi, nousi 1586 vanhempien veljiensä murhan jälkeen valtaistuimelle, onnellisilla sodilla turkkilaisia ja usbekeja vastaan laajensi hän valtaansa valloittaen m. m. 1613 Georgian ja 1623 itse tärkeän Bagdadin. Vainoten ankarasti sunniitteja, osoittautui hän suvaitsevaiseksi kristityille ja koetti päästä yhteyteen Euroopan valtojen kanssa; Espanja ja Englanti toimittivatkin hänen aikanansa lähettiläitä Persiaan. Valtakuntansa pääkaupungiksi hän teki Ispahanin, jota komeilla rakennuksilla koristi.

Abbas paša (1816-54), Egyptin varakuningas, Tussun pašan poika, oli isoisänsä Mehemed Alin suosikki ja oli hänen aikanaan pääministerinä. 1848 A. tuli varakuninkaaksi ja teki itsensä vihatuksi hekumallisella elämällään ja julmuudellaan.

Abbas II paša (s. 1874), Egyptin varakuningas; kediivi, Tevfik pašan poika, sai kasvatuksensa Wienissä ja tuli 1892 isänsä seuraajaksi. Aluksi hän osoitti karsautta englantilaisia kohtaan, jotka uhkasivat häntä erottamisella. Sen jälkeen englantilaisilla on ollut sananvalta. A. elää yksiavioisuudessa.

Abbasidit, Muhammedin sedästä Abbasista (ks. t.) polveutuva arab. hallitsijasuku. Siihen kuuluneet kalifit (750-1258) pitivät vuodesta 763 asuntoa Bagdadissa, kunnes mongolilaiset valloittivat tämän kaupungin v. 1258. *K. T-t.*

Abbazia *[-batsī'a]*, kaunis ja suosittu talvikylpypaikka Istrian niemimaalla Itävallassa Adrianmeren rannalla, n. 2,500 as.

Abbé *[abē']* (ransk.), papillinen virkanimi, tarkoitti alkuaan luostarinjohtajaa (= apotti). — A. commendataire, 16:nnesta vuosisadasta alkaen a., jonka Ranskan kuningas nimitti ja jonka tehtävänä vain oli kantaa tulot. Tästä tuli a. arvonimeksi nuorille hengellisille, joilla ei ollut virkaa, vieläpä yleensä hengellisen säädyn pukua kantaville.

Abbe, Cleveland (s. 1838), amer. tähti- ja ilmatieteentutkija, synt. New-Yorkissa, työskennellyt m. m. Pulkovan tähtitieteellisessä laitoksessa, tuli 1868 Cincinnatin tähtitornin johtajaksi ja 1871 ilmatieteen professoriksi Washingtonin ilmatieteelliseen virastoon. Hän on etupäässä tunnettu kirjailijana ilmatieteen alalla. *G. M-r.*

Abbe, Ernst (1840-1905), saks. fysiikan tutkija, synt. Eisenachissa, tuli 1878 Jenan tähtitornin johtajaksi. 1869 hän ryhtyi yhteistyöhön kuuluisan valo-opillisten koneitten tekijän Karl Zeiss'in kanssa Jenassa ja tuli 1875 osalliseksi tähän liikkeeseen, jonka hän 1889 luovutti „Karl Zeiss-Stiftung"-nimiselle laitokselle. 1891 hän luopui opettajatoimestaan voidaksensa kokonaan antautua lasiteollisuuden ja valo-opillisten koneitten valmistuksen alalle. Hän oli jo 1884 O. Schott'in kanssa perustanut Jenan nyt niin tunnetun lasiteknillisen laboratorin. Abbe'n työllä valo-opillisten koneitten keksijänä ja parantajana on yhtä suuri merkitys mikroskopian kuin fysiikan alalla. — A. on työnantajana erittäin merkille pantava henkilö. Hän pidätti itselleen vain mitättömän pienen osan liikkeensä tuloista kustantaen suuremmalla osalla useita menestyslaitoksia, tieteellisiä, yliopisto- ja muita yleishyödyllisiä rakennuksia y. m. Sitäpaitsi hän laski liikkeen henkilökunnan osalliseksi voittoon, antoi aina 50 %:iin asti nousevan korvauksen ylityöstä, myönsi työväelle korkeat eläkkeet, kahdeksantuntisen työpäivän y. m. *G. M-r. & J. F.*

Abbedissa.

Abbedissa, nunnaluostarin johtajatar. Nimitys tavataan 6:nnelta vuosisadalta lähtien. Kaksoisluostareissa, joissa oli sekä munkkeja että nunnia — niinkuin birgittiiniluostareissa — oli abbedissa tavallisesti molempain osastojen ylin johtajatar. *J. G.*

Abben aparaatti, saksalaisen tähtitieteilijän ja fyysikon Ernst Abben (ks. t.) keksimä laitos, jolla valaistaan tutkittavia esineitä paljon suurentavissa mikroskoopeissa; tärkeä etenkin bakteriologian kehityksessä. vrt. Mikroskooppi.

Abbeokuta, Länsi-Afrikassa, Egba-valtion pääpaikka, Orjarannalla, mereen laskevan Ogunjoen varrella, 100,000 as. (useat kristit.). Vientitavarana palmuöljy. Rautatie rannikolle (Lagokseen ja Ibadaniin).

Abbeville *[abvil]*. 1. Kaupunki Ranskassa, Sommen departementissa, 20,388 as., verka- ja puuvillatehtaita. — 2. Alue Etelä-Carolinassa, Yhdysvalloissa, samannimisine pääkaupunkeineen.

Abborfors ks. Ahvenkoski.

Abbotsford *[ä'bətsfōd]*, Roxburghin kreivikunnassa Skotlannissa oleva pieni kylä, kuuluisa Walter Scottin sinne rakentamasta samannimisestä linnasta. Siinä on nyt Walter Scott-museo, joka sisältää runsaat kokoelmat tauluja, muinaisesineitä, kirjoja ja käsikirjoituksia. *L. H.*

Abbotti ks. Apotti.

2. Painettu 4/11 08.

Abbreviatuuri (< lat. *brevis* = lyhyt), sanain tai tavujen lyhennys kirjoituksessa; *mus.*, lyhennysmerkki. ks. myös Pikakirjoitus.

Abbuna ks. Abuna.

ABC-kirja ks. Aapinen.

ABC-menettely, likaviemärivesien puhdistus käyttämällä aluminiumsulfaattia, verta, savea (engl. sanoista **Alum, Blood, Clay**).

Abd, (arab.), orja, palvelija, esiintyy useissa henkilönnimissä, esim. Abd-allah = jumalanpalvelija.

Abdarrahmân, Muavijan poika; kun Abbasidit surmauttivat hänen perheensä (v. 750), pelastui A. pakenemalla Espanjaan, jossa hän Kordovassa perusti Umaijadien (ks. t.) kalifikunnan. Kuoli 788. *K. T-t.*

Abdarrahmân, Afganistanin emiiri, pakeni 1869 Venäjän turviin ja joutui 1880 englantilaisten välityksellä Kabulin hallitsijaksi. Kuoli 1891.

Abdelkader *[-kā'-]*, (1807-83), kabyliruhtinas, taisteli Algeriassa 1832 ja seur. vuosina urhoollisesti ja sitkeästi ranskalaisia vastaan, saavuttaen m. m. 1836 Tafnan luona heistä huomattavan voiton, jonka jälkeen tehdyssä sovinnossa A. sai suurimman osan Algeriasta valtansa alle, ainoastaan nimellisesti tunnustaen Ranskan yliherruuden. Yltiöpäisten puoluelaisten vaikutuksesta tartuttuansa 1839 uudestaan aseihin joutui hän kuitenkin tappiolle. Islyn taistelussa 1844 ranskalaiset voittivat hänet ynnä hänen liittolaisensa marokkolaiset ratkaisevasti, ja 1847 jouluk. pakoitettiin hänet antautumaan ja vietiin vankina Ranskaan. V. 1852 vapaaksi päästyänsä hän asui Damaskuksessa, jossa 1860 kristittyjen vainossa pontevasti heitä suojeli. Täällä kirjoitti hän myöskin erään uskonnollisfilosofisen teoksen, joka 1858 ilmestyi ranskaksi: „Rappel à l'intelligent, avis à l'indifferent". A. kuoli Damaskuksessa 26 p. toukok. 1883. *K. G.*

Abdera *[-dē'-]*, kreik. kaupunki Traakiassa, Nestos joen rannalla, 6:nnella ja 5:nnellä vuosisadalla e. Kr. useiden etevien filosofien (Leukippoksen, Demokritoksen, Protagoraan) kotipaikka. Myöhemmin sen asukkaat joutuivat typeryyden maineeseen (josta abderiitti = tyhmyri, „hölmöläinen"). *O. E. T.*

Abderrahmân ks. Abdarrahmân.

Abdikatsioni (lat. *ab* = -sta, ja *dīcā're* = julistaa), kruunusta luopuminen. — Abdikeerata, luopua kruunusta.

Abdomen *[-ō'-]* (lat.). 1. *Anat.*, vatsa. — 2. *Eläint.*, niveleläinten takaruumis.

Abdominaalityyfus ks. Lavantauti.

Abdominales *[-ā'-]*, vatsaeväiset, nimitys, jonka Linné antoi asettamalleen lahkolle kalojen luokassa. Tuntomerkkejä: vatsaevät rintaevien kärkeä taaempana ja uimarakko ilmakäytävällä nielun yhteydessä.

Abducens *[-ū'-]* (lat. *abdū'cere* = johtaa syrjään) ks. Hermo ja Lihas.

Abduktori (lat. *abdu'ctor* = loitontaja), jokainen lihas, joka vetää jäsenen erilleen toisesta jäsenestä tai ruumiin keskiviivasta.

Abduktsioni (lat. *abdū'cere*), loitontaminen.

Abdulasis (1830-76), Turkin sulttaani, Mahmud II:n poika, Abdulmedšidin veli ja seuraaja. A. aloitti hallituksensa supistamalla hovin menoja ja toimeenpanemalla vapaamielisiä uudistuksia. Haareminsa naisten vaikutuksesta tämä heikkoluonteinen hallitsija pian teki käänteen, rupesi tuhlailevaiseksi ja lisäsi valtion velkataakkaa suunnattomasti. 1867 A. teki matkan Länsi-Eurooppaan ja koetti palattuaan turhaan uudistaa virkamiessäätyä. 1875 syttyi kapina Herzegovinassa, ja varsinaisessa Turkissa tyytymättömyys puhkesi monin tavoin julki (esim. ylioppilaissa). 1876 palatsivallankumous pakoitti hänet luopumaan kruunusta Murad V:n hyväksi; A. vangittiin ja murhattiin.

Abdulasis (s. 1878), Marokon sulttaani, nousi 1894 valtaistuimelle, mutta ei osoittanut mitään hallitsijakykyä ja joutui varsinkin myöntyväisyytensä tähden Euroopan valtojen vaatimuksiin kansansa tyytymättömyyden esineeksi, joten hänen veljensä Muley Hafid ryhtyi kapinaan häntä vastaan ja 1908 lopulta anasti hallituksen. *K. G.*

Abdulhamid. 1. A. I (1725-89), Turkin sulttaani (1774-89) veljensä Mustafa III:n jälkeen. Hänen täytyi heti aluksi tehdä Turkille nöyryyttävä Kutšuk Kainardšin rauha, joka oli varsinkin Venäjälle ja Itävallalle edullinen. A. kuoli Katariina II:n toisen Turkin sodan (1789-92) aikana. — 2. A. II (s. 1842), Turkin sulttaani, Abdulmedšidin poika, tuli 1876 viralta pannun veljensä Murad V:n jälkeen sulttaaniksi. 1877-78 hän kävi sotaa Venäjää vastaan, joka hänen valtakuntansa saattoi pahaan rahapulaan. Sota lopetettiin San Stefanon rauhalla, jonka määräykset tarkistettiin Berliinin kongressissa, jolloin Turkki menetti puolet eurooppalaisista maistaan. Saksalaisten virkamiesten ja upseerien avulla ryhtyi hän sitten parannuksiin eri aloilla. V. 1897 hän pääsi voitolle sodassa Kreikkaa vastaan. Kohta hallitukseen tullessaan A. julisti Turkille perustuslaillisen hallitusmuodon, joka kuitenkin pian peruutettiin. Mutta kun perustuslakia vaativa nuorturkkilainen liike leviämistään levisi ja heinäk. 1908 puhkesi ilmi kapinaan, pantiin tuo 1876 v:n hallitusmuoto jälleen voimaan. A:n hallitusaikana on harjoitettu uskonnollista vainoa erittäinkin juutalaisia ja armeenialaisia vastaan. *(K. G.)*

Abdulhamid II.

Abdulmedšid (1823-1861), Turkin sulttaani, peri isänsä Mahmud II:n vallan 1 p. heinäkuuta 1839. Jouduttuaan n. s. Krimin l. Itämaiseen sotaan (ks. t.) Venäjää vastaan hän eurooppalaisten neuvonantajiensa aloitteesta 21 p. helmikuuta 1856 julkaisi *khatt-i-humajun*-nimisen valtiosäännön, jonka tarkoituksena oli uudistaa Turkin valtiomuoto länsimaitten mallin mukaan. A. oli muuten heikko ja veltto hallitsija. *K. T-t.*

Abel (hebr. *Hebel* = „henkäys"), Adamin toinen poika, hurskas paimen, joka sai surmansa veljensä Kainin kädestä.

Abel, Tanskan kuningas 1250-52, Valdemar Seierin poika, nousi valtaistuimelle surmauttamalla veljensä Eerikin ja kaatui sotaretkellä friisiläisiä vastaan.

Abel, Niels Henrik (1802-1829), norj. matemaatikko. Saatuaan alkuopetuksensa Kristianian katedraalikoulussa hän tuli vuonna 1821 ylioppilaaksi, oli sittemmin vuosina 1825-1827 tilaisuudessa ulkomaanmatkalla tutustua aikansa kuuluisimpiin matemaatikkoihin ja tuli vähää ennen kuolemaansa Kristianian yliopiston dosentiksi. Hän oli erinomainen matemaattinen nero, ja huolimatta siitä, että hän melkein lapsuudestaan saakka sai taistella puutetta vastaan, ennätti hän lyhyellä elinajallaan luoda teoksia, joilla usealla matematiikan alalla on perustava merkitys. Niin onnistui hänen todistaa, että viidennen asteen yhtälöä ei yleensä voida ratkaista juurenottojen avulla. Eräs toinen tärkeä väittämä, jonka hän on lausunut ja todistanut, on n. s. „Abelin yhteenlaskuväittämä", joka koskee algebrallisten funktsionien integraaleja ja josta sittemmin on kehittynyt n. s. Abelin integraalien teoria. Vihdoin mainittakoon, että elliptisten funktsionien teoria voidaan sanoa melkein kokonaan hänen luomakseen. Kuoli tuskin 27 vuoden vanhana huhtik. 6 p. 1829. *J. L-g.*

Abélard *[abelā'r]*, Petrus (myös Abailard, Pierre) (1079-1142), kuuluisa keskiajan filosofi ja teologi, opettaja Laon'issa ja Pariisissa. Ollen luonteeltaan levoton ja kunnianhimoinen, oli hän ajattelijana terävä ja rohkean kriitillinen; „epäilemisellä johdumme tutkimiseen". Teoksessaan „Sic et non" („Niin ja ei") hän asetti rinnakkain vastakkaisia ajatuksia kirkkoisien kirjoista ja sai vireille paljon kysymyksiä, joihin skolastinen teologia sittemmin etsi vastausta. Hänen mielipiteensä, etenkin kolminaisuusopissa, tuomittiin harhaoppisiksi Soissons'in (1121) ja Sens'in (1141) synodeissa, ja loppuikänsä hän harhaili pakolaisena. Kuuluisaksi on tullut hänen kovaonninen rakkautensa Héloïseen, Pariisin kaniikin Fulbertin veljentyttäreen, joka kuoli 1164 A:n perustaman S:t Parakletin luostarin abbedissana ja haudattiin sinne A:n viereen; vallankumouksen aikana siirrettiin molempain ruumiit Pariisiin Père-Lachaisen hautuumaalle. *J. G.*

Abelin, Johann Philipp (k. 1634), saks. historiankirjoittaja, hänen kirjoittamansa lienee „Arma Suecica", joka kertoo ruotsalaisten osanotosta 30-vuotiseen sotaan, sekä kaksi ensimäistä osaa kronikasta „Theatrum europæum".

Abelinkoje, koje, jolla koetellaan vuoriöljyä ja muita tulenarkoja öljyjä. vrt. Vuoriöljy.

Aben Esra ks. Ibn Esra.

Abenserragit, mahtava maurilainen suku, jonka viimeiset jäsenet kuningas Abul Hasan houkutteli Alhambraan ja antoi surmata (n. 1480). Tätä kohtaloa käyttää Chateaubriand aiheena romaanissaan „Les aventures du dernier des abencérages" (ilm. suomeksi 1884).

Abercromby *[äbəkro'mbi]*, Sir Ralph (1734-1801), engl. kenraali vanhaa skotlantilaista sukua, taisteli 1793 Alankomaissa, sitten Länsi-Intiassa ranskalaisia vastaan. Oltuansa vähän aikaa ylipäällikkönä Irlannissa, lähetettiin hänet 1801 englantil. sotajoukon päällikkönä Egyptiin, jossa 21 p. maalisk. Abukirin luona saavutti loistavan voiton ranskalaisista Menoun johdolla, mutta itse kuolettavasti haavoittui.

Abercromby *[äbəkro'mbi]*, John (s. 1841), paljon matkustellut englantilainen esihistorian tutkija. Hänen pääteoksensa on mielenkiintoinen, kaksiosainen „The Pre- and Protohistoric Finns" (Esi- ja alkuhistorialliset suomalaiset), joka m. m. erityisesti käsittelee suomalaisia loitsurunoja. A. on unohduksesta pelastanut vanhimman Kuolan-lappalaisen kielimuiston, sanaluettelon v:lta 1557 (julkaistu Suom.-ugr. Seuran Aikakauskirjassa). Suomalais-ugrilaiselle Seuralle hän on tehnyt melkoisia lahjoituksia, m. m. perustanut erityisen rahaston samojedilaistutkimuksia varten. *A. K.*

John Abercromby.

Aberdeen *[äbədīn]*. 1. Kreivikunta Skotlannin itäisellä rannikolla 5,134 km², 304,439 as. (1901). Maaperä on vuorista (Grampianvuoret) ja metsäistä; ilmanala kosteata. Asukasten pääelinkeinoja ovat karjanhoito, teollisuus, kauppa ja kalastus. — 2. Kreivikunnan pääkaupunki Deen suulla. Skotlannin tärkeimpiä kauppakaupunkeja; 167,537 as. (1905). Yliopisto (perustettu v. 1495). Läheisyydessä ovat Ison-Britannian suurimmat marmori- ja graniittilouhimot; kaupunki on graniitista rakennettu ja tekee komean vaikutuksen. *A. R. B.*

Aberdeen *[äbədīn]*, satamakaupunki Pohjois-Ameriikassa Washingtonin valtiossa Chehalisjoen suussa Tyynen meren rannalla, harjoittaa puutavarakauppaa ja lohenkalastusta; n. 4,000 as. Suomalaisia on tässä kaupungissa n. 500. Mutta jos otetaan lukuun myös ympäristöllä, metsä- y. m. töissä olevat suomalaiset, nousee heidän lukumääränsä kaikkiaan n. 1,000:een. Kaupungissa on suomalaisilla omia rakennuksia 34, joista mainittakoon erittäin iso raittiustalo. Ensimäiset suomalaiset asettuivat tänne n. v. 1890.

Aberdeen *[äbədīn]*, George Hamilton Gordon (1784-1860), engl. valtiomies, harjoitti nuorempana klassillisia opintoja, kävi Kreikassa ja julkaisi tältä alalta teoksiakin (esim. Trojan asemasta). V. 1813 hän meni lähettiläänä Itävaltaan ja liittolaisten luo ja sai m. m. Murat'n luopumaan Napoleonista. Peer'iksi nimitettynä kuului hän parlamentissa tory-puolueeseen, mutta asettui kuitenkin myöhemmin monessa asiassa välittävälle kannalle (esim. kysymyksessä katolilaisten emansipatsionista, Skotlannin seurakuntakirkon oikeuksista ja viljatullien poistamisesta). Useita kertoja

oltuansa ulkoasiain ministerinä hän tuli jouluk. 1852 asetetun koalitsioni-ministeristön johtajaksi, mutta erosi helmik. 1855, kun parlamentti syytti ministeristöä tähän aikaan syttyneen Krimin sodan vastoinkäymisistä. *K. G.*

Aberratio ictus *[-rā'- -ūs]*, (lat.) harhaisku; *lakit.*, rikollisen teon sattuminen toiseen esineeseen kuin tekijä on tarkoittanut.

Aberratsioni (lat. *aberrā'tiō*), poikkeaminen määrätystä suunnasta. Valon a. vaikuttaa, ettemme näe tähteä sen oikealla paikalla, vaan siirtyneenä maan liikkeen suuntaan (20,47 kaarisek.); maan ja valon samanaikuisen liikunnan seuraus. Bradleyn keksimä v. 1725. — Pallo- ja kromaattinen a. ks. Poikkeaminen.

Eläintiet., harhamuunnos. Varsinkin perhosissa tavataan aberratsioneja, useimmiten siipien värityksessä. *K. M. L.*

Aberratsioniaika, aika, jona valo saapuu maahan kierto- tai pyrstötähdistä.

Ab esse ad posse valet, a posse ad esse non valet consequentia (lat.), asian todellisuudesta voi päättää sen mahdollisuuden, mutta ei mahdollisuudesta todellisuutta.

Abessiinia (Habeš, muinoin Etiopia), keisarikunta Itä-Afrikassa Nubian etelä- ja itäpuolella; etelässä sitä rajoittaa brittiläinen Itä-Afrikka ja idässä Ranskan, Englannin ja Italian siirtomaat Punaisen meren rannalla. Siihen kuuluvat maakunnat Tigre, Amhara, Šoa, Kaffa, Enarea ja Harar. Pinta-ala on n. 700,000 km², n. 8 milj. as. A. on korkeata, pengermäisesti kohoavata, ruohon peittämää, mutta metsätöntä ylätasankoa, keskimäärin 2-3,000 m yl. merenp. Korkeimmat huiput nousevat aina 4,620 m yl. merenp. (Ras Dašen). Joet ovat uurtaneet vuoriin, jotka ovat hiekkakiven peittämää graniittia, syviä laaksoja ja ammottavia kuiluja; ne jakavat maan useaan ylätasankoon. Muutamat ylätasangoista ovat niinkin laajat, että ne muodostavat kokonaisia maakuntia ja kaupungit ovat useinkin toista tuhatta m yl. merenp., ollen täten helposti puolustettavia, luonnollisia kalliolinnoituksia, kuten Gondar. Maan entistä tuliperäisyyttä todistavat useissa paikoin tavattavat, laajoiksi peitteiksi jähmettyneet eruptiiviset vuorilajit, jotka reunustavat suuria vajoamiskenttiä tahi ovat asettuneet täytteeksi halkeamiin. Kuumia lähteitä on myöskin useissa paikoin ja etenkin yllämainittujen nuorempien eruptiivi-vuorilajien läheisyydessä. — Suurimmat joet virtaavat kaikki länteen päin, jonne maa loivemmin viettää; niistä mainittakoon Niilin suuret lisäjoet, m. m. Sininen Niili (Bahr-el-Asrak). Järvistä on Tsana suurin; se on viimemainitun joen lähdejärvi. Jokien syvät, mutta jyrkät, kuiluntapaiset uomat sekä vaihteleva vesimäärä tekevät ne liikkeelle kelpaamattomiksi. — Ilmanala vaihtelee laaksojen pohjien kuumasta ja epäterveellisestä, ylätasankojen viileään ja jopa kylmäänkin. Sadeaika on huhtikuusta syyskuuhun; harvat seudut saavuttavat lumirajan. Riippuen ilmastosta on kasvistokin vaihteleva troopillisesta melkeinpä alppikasvullisuuteen. A. on m. m. kahvipensaan kotimaa, mutta myöskin kaikki tavalliset lämpimän ja lauhkean vöyhykkeen kasvit viihtyvät siellä. Samaten on eläinkunta puhtaasti troopillinen ja afrikkalainen. — Vuoret ovat malmirikkaita, mutta järkiperäistä vuorityötä ei harjoiteta. — Väestö on kirjavata. Pääosan muodostavat „haamilaiset” agau't, joihin alempi kansa kuuluu; näille sukua ovat kamantit, amharit, saho, y. m. Myös juutalaisia, joita täällä nimitetään *falasja*ksi, on noin 200,000. Maan nykyisenä valtaväestönä ovat n. s. gees-kansat, jotka puhuvat seemiläistä kieltä ja luultavasti alkujaan ovat olleet Arabiasta siirtyneitä valloittajia. Nyt ovat ne kuitenkin jo niin sekoittuneet alkuasukkaisiin, että näitä n. s. varsinaisia abessiinialaisia voidaan pitää seemiläis-haamilaisena sekakansana. Niitten jäykät kasvonpiirteet ilmaisevat heidän seemiläistä alkuperäänsä, mutta ruskeankeltainen iho ja huono parrankasvu viittaavat puolestaan haamilaisiin kansanaineksiin. Rajamaakunnissa on kansantyyppiin sitäpaitsi tullut neekerirodun tunnusmerkkejä. — Uskonnoltaan suurin osa kansaa on koptilaisia kristityitä, mutta noin 10 % on joko juutalaisia, muhamettilaisia tahi pakanoita. Pääelinkeinoina harjoitetaan maanviljelystä ja karjanhoitoa. Vähäpätöistä kotiteollisuutta, mikä tyydyttää maan tarpeita, harjoitetaan myös. Rahana käytetään etupäässä puuvillakankaita tahi suolakappaleita; vähän metallista rahaa, Maria-Theresia-taalereita ja erästä kansallista rahaa on myös liikkeessä. Pääkaupunki Addis-Abeba 50,000 as., Harar 35,000 as. Muut kaupungit pieniä, vähäpätöisiä. *W. S-m.*

Historia. A., joka sai sivistyksensä 9-7 vuosis. e. Kr. ja kristinuskon 4:nnellä vuosis. j. Kr. Egyptistä käsin, oli 17:nnen vuosis. keskivaiheille saakka yhteisen johdon alainen, mutta hajosi v. 1831 itsenäisiin valtioihin: Tigre, Amhara ja Šoa. 1853-54 valloitti Amharan maaherra Kasa koko maan ja otti itselleen nimen Theodor (I), Etiopian keisari. Hänen ankara menettelynsä kristittyjä lähetyssaarnaajia kohtaan aiheutti Englannin ryhtymisen asiaan ja Theodorin kukistumisen (1868). Englantilaisten lähdettyä syntyi kilpailu kolmen mahtavimman ruhtinaan välillä, joista Tigren Kasa voitti ja kruunautti itsensä A:n keisariksi nimellä Johannes. Hän piti voitokkaasti puoliansa egyptiläisten hyökkäyksiä vastaan, mutta kaatui v. 1889 taistelussa mahdilaisia vastaan. Hänen seuraajansa oli Menelik (Šoasta), joka oltuaan aluksi ystävällisissä suhteissa Punaisen meren rannalle asettuneiden italialaisten kanssa joutui heidän kanssaan taisteluun alueriidan vuoksi ja tuotti italialaisille niin masentavan tappion, että heidän Addis-Abeban sovinnossa (1896) täytyi tunnustaa A:lle täysi itsenäisyys ja tyytyä vähäiseen rantakaistaleeseen. Raja Italian siirtomaata (Erytreaa) vastaan määrättiin tarkemmin v. 1900. Tämä menestys kohotti Menelikin valtansa kukkuloille. Hän jatkoi valloituksiaan ja koetti lähestyä ranskalaisia ja johtaa ulkomaan kaupan Ranskan siirtokunnan, Somalin maan, kautta saamalla ranskalaiset rakentamaan radan Džibutista Harariin; Englannin kanssa tehtiin sopimus v. 1902 ja määrättiin raja Sudania vastaan. V. 1905 teki Saksa 10 vuodeksi kauppasopimuksen A:n kanssa. [d'Abbadie, „Geographie de l'Ethiopie” (1890).] *(L. H.)*

Abessiinian kirkko. Siihen kuuluu n. 3 milj. kristittyä. Sen ensimäisinä lähetyssaarnaajina mainitaan Ædesius ja Frumentius, n. v. 300. Myöhemmin koptilaiset munkit jatkoivat lähetystyötä, ja 5:nnen vuosis. lopulla oli maa melkein kokonaan kristitty. Niinkuin koptilaiset kristityt samoin abessiinialaisetkin ovat monofysiittejä. Maan eristetyn aseman vuoksi on jäljellä vielä paljon vanhoja menoja ja tapoja. Raamattu on käännetty geesin kielelle, jota rahvas sanoo etiopian kieleksi. Nikealaista uskontunnustusta käytetään apostolisen asemesta. Kirkkoa johtaa Egyptin patriarkka, jota nimitetään abunaksi; hän on koptilainen. Luostareita johtaa kotimainen mies. Jumalanpalvelus käsittää virsilaulua, raamatun ja liturgisten kappaleiden lukua ja rukouksia, jotka etupäässä omistetaan enkeleille, Neitsyt Maarialle ja pyhimyksille. Pääkirkon ohella on paljon lahkoja.

Abessiivi (lat. *abessī'vus* = puuttumisen sija), vajanto, eräs länsisuomalaisten kielten, suomessa *-tta-*, *-ttä-* päätteisenä esiintyvä, nimisanain sijamuoto, joka ilmoittaa jonkin puutetta, esim. lauseessa: ei maa *miehittä*, ei kylä *koiritta*. ks. S i j a. *A. K.*

Abgar *[-ă'-]* (lat. *Abgarus*), useiden Edessan kuningasten nimi. — A b g a r-k u v a t, ensimäiset Kristuksen kuvat, joilla on nimensä Edessan kuninkaan Abgar Ukkomon mukaan (4-50 j. Kr.), joka tarun mukaan sai Kristukselta tämän kuvan käännyttyään kirjeessä hänen puoleensa saadakseen apua sairaudelleen.

Abhasia *[-ha'-]*, hedelmällinen alue länsi-Aasiassa Mingrelian, Kaukasuksen ja Mustanmeren välillä, kuuluu v:sta 1864 Venäjään. Pääpaikka Suhum-Kale.

Abib („tähkäkuu", sittemmin N i s a n), eksiilin edellisellä ajalla juutalaisten ajanlaskussa vuoden ensimäinen kuukausi, joka vastasi huhtikuuta.

Abich, W i l h e l m H e r m a n n (1806-86), ven.-saks. geologi, Tarton yliopiston professori, Kaukaasian geologian perustaja.

Abies, j a l o k u u s i, kasvisuku havupuitten luokassa. Eroaa lähisukuisesta kuusen *(Picea)* suvusta litteitten neulastensa ja pystyjen käpyjensä kautta, joiden suomut varisevat. Tähän kuuluu korkea, kapeanpyramidimainen, meillä usein pensasmainen *A. pectinata (A. alba)*, s a k s a n k u u s i (h o p e a k u u s i), jonka päältä kiiltävänvihreät, alta valkeat neulaset ovat järjestyneet vaakasuoraan asentoon melk. kampamaisesti kahdenpuolen oksaa; kävyt puikean pitkulaisia, niiden suomut hyvin tylppiä lapakkomyötäisiä. Muodostaa metsiä Keski- ja Etelä-Euroopan alemmissa vuoristoseuduissa, jossa se kasvaa aina 60 m pituiseksi ja ympärykseltään 5,5 m paksuiseksi. Pihkasta saadaan Strassburg'in tärpätiksi sanottua palsamia. — Lähisukuisesta pohj.-ameriikkalaisesta lajista *A. balsameasta* saadaan k a n a d a b a l s a m i a (ks. t.). Paitsi näitä lajeja viljellään meillä siellä täällä vielä kaukaasialaista N o r d m a n n i n k u u s t a *(A. Nordmanniana)*, pohj.-ameriikkalaista F r a s e r i n k u u s t a *(A. Fraseri)* ja p i h t a l. s i p e r i a n k u u s t a *(A. pichta* l. *sibirica)*.

Abietiinihappo, ainesosa tärpätissä. Sen anhydridi on pääainesosana tavallisessa hartsissa.

Abija, Rehabeamin poika ja seuraaja Juudaan valtaistuimella. (1 Kun. 15; 2 Aikak. 13).

Abildgaard *[-gō-]*, N i k o l a i A b r a h a m (1742-1809), tansk. taiteilija, tuli Roomassa opintoja harjoitettuaan Kööpenhaminan taideakatemian jäseneksi ja sittemmin johtajaksi. Hänen historiallisista maalauksistaan Kristiansborgin linnassa hävisivät useimmat linnan palossa 1794.

Abi male spiritus (lat.), „mene pois paha henki!"

Abimelek *[-me']* („Melek on isä"). 1. Gerarin kuningas (1 Moos. 20; 21_{22} seur.; 26). — 2. Gatin kuningas (Ps. 34_1). — 3. Gideonin julma ja vallanhimoinen poika (Tuom. 9).

Ab intestato *[-tēstā'-]* (lat.), ilman testamenttia; (perintöoikeudessa) kun vainaja on kuollut testamenttia tekemättä ja lakimääräiset perilliset siis perivät hänen omaisuutensa.

Abiogenesis *[-ge'-]* ks. A l k u s y n t y.

Abisai, Joabin veli, Davidin uskollisia sotureita.

Abiturientti (lat. *abitū'rus* = poislähtevä < *abī're* = lähteä pois), oppilas, joka on valmis lähtemään oppilaitoksesta; kokelas. — A b i t u r i e n t t i t u t k i n t o, päästötutkinto koulussa ennen ylioppilastutkintoa; jumaluusopillinen erotutkinto yliopistossa.

Abjatar, ainoa Aronin pappissuvun jäsen, joka pääsi Saulin käsistä, kun tämä kateudesta Davidia kohtaan kosti Nobin papistolle. A. kuului sitten kauan Davidin seurueeseen, mutta erotettiin, kun hän vastusti Salomonin valitsemista kuninkaaksi.

Abjuratsioni (lat. *ab* = -sta, ja *jūrā're* = vannoa), valallinen kieltävä väite.

Ablakteerata (lat. *ab* = sta, ja *lāc* = maito), vieroittaa äidin maidosta; *puutarh.*, kasvattaa yhteen kaksi kasvia.

Ablatiivi (lat. *ablatī'vus* = luota-viennin sija), eräs länsisuomalaisten kielten, suomessa *-lta-* *-ltä*-päätteisenä esiintyvä, nimisanain sijamuoto: ulko-eronto (vanh. nimitys: otanto). ks. U l k o i s e t p a i k a l l i s s i j a t. Eräitä muidenkin suomalais-ugrilaisten ja indo-eurooppalaisten kielten (unkarin, latinan) erosijoja nimitetään ablatiiviksi. *A. K.*

Ablatsioniteoria (lat. *ablā'tiō* = pois vieminen), oppi, että varkausrikos tulee täytetyksi vasta varastetun esineen poisviemisen kautta; k o n t r e k t a t s i o n i t e o r i a n mukaan tulee varkausrikos täytetyksi, niin pian kuin varas anastamisen aikomuksessa on koskenut esineeseen; a p p r e h e n s i o n i t e o r i a n mukaan on täytetty varkausrikos olemassa, kun tekijä on ottanut esineen haltuunsa (niin Suomen rikoslain mukaan). *O. K:nen.*

Ablaut (saks.) ks. Ä ä n n e v a i h t e l u.

Abner, Saulin sotapäällikkö (Sam. 14_{50} seur.). Saulin kuoltua A. hankki tämän pojalle Isbosetille kuninkuuden osassa Israelia. Myöhemmin Isbosetin loukkaamana tarjoaa hän Davidille palvelustaan ja Isbosetin valtakunnan, mutta saa surmansa Davidin sotapäällikön Joabin kädestä.

Abnormi (lat. *ab* = -sta, ja *nōrma* = sääntö) säännöllisestä poikkeava; aistiviallinen; a b n o r m i t e e t t i, säännöttömyys, aistiviallisuus.

Aboa, Turun latinankielinen nimitys. — Aboa vetus et nova, tunnettu Daniel Jusleniuksen (ks. t.) teos.

Aboensis *[-e'-]*, (lat.) turkulainen. Aboenses, ylioppilasosakunta Turun ja sitten Helsingin yliopistossa v:een 1846 saakka.

Aboicus *[-ī'-]*, turkulainen. ks. Tammelinus.

Abolitsioni (lat. *aboli'tiō*), poistaminen, lakkauttaminen, armahduksen muodossa tapahtuva rikosasiaa koskevan oikeudenkäyntimenettelyn lakkauttaminen ennen tuomion julistamista.

Abolitsionismi, liike, jonka tarkoituksena on poistaa jokin yhteiskunnassa laillistettu epäkohta (vrt. Abolitsionistit) esim. laillistettu haureus.

Abolitsionistit (lat. *aboli'tiō* = poistaminen), puolue, joka Yhdysvalloissa taisteli orjuuden poistamiseksi. Se syntyi jo 18:nnen vuosis. lopulla ja Benjamin Franklin oli sen huomattavimpia johtajia.

Abome *[-ē]* l. Abomi *[-ī]*, ransk. alue ja kaupunki Dahomessa Guineassa (Orjarannikolla). A. oli alkuaan neekerivaltion pääkaupunki (15,000 as.), jonka ranskalaiset v. 1892 valloittivat.

Aboneerata (ransk. *abonner*), edeltäkäsin tilata tai maksaa (esim. teatteripaikka). — Abonemangi (ransk. *abonnement)*, edeltäkäsin tehty tilaus.

Abongo, afr. kääpiöheimo, jonka du Chaillu tapasi yliseillä Ngunie'llä, 2° et. lev.

Aboraalinen (lat. *ab* = -sta, ja *ōs* = *suu)*, *eläint.*, suusta lukien kaukaisempi, suun vastapäätä oleva, suun vastakkainen. *K. M. L.*

Aborigines *[-rī'-]*, (lat. *orī'gō* = alku), alkuasukkaat; roomalaiset nimittivät näin erästä tarunomaista kansaa, jonka asuntoseutu muka oli Apenniinien juurella.

Aborteerata (lat. *abo'rtus* = keskenmeno), tehdä keskoset.

Abortiivi (lat. *abo'rtus* = keskenmeno), keskeyttävä. — Abortiivihoito, hoitotapa, joka koettaa tukahduttaa alkaneen taudin sen alkuun ehkäisemällä taudin jatkuvan kehittymisen. *M. O-B.*

Aborttikeinot, keskostentekokeinot.

Abortus *[-o'-]* (lat. *aborī'rī* = tuhoutua), keskenmeno (ks. t.).

About *[-bū']*, Edmond (1828-85), ransk. kirjailija, kirjoitti 1850-60-luvuilla joukon paljon luettuja romaaneja („Les mariages de Paris" y. m.) ja kertomuksia, toimi myös sanomalehtimiehenä, edustaen tasavaltaisia, antiklerikaalisia aatteita.

Ab ovo *[ōvō]* (lat.), „munasta" s. o. alusta alkaen.

Abrabanel ks. Abravanel.

Abraham, Israelin kansan kantaisä; selitetään 1 Moos. 17_5 merkitsevän „suuren kansain paljouden isä", alkumuoto Abram on bab. nimi: „isä on ylevä". 1 Moos. kirjan kertomusten mukaan (11_{27-32}; 12_1 seur.) A. oli heimoineen kotoisin Urin kaupungista etelä-Babyloniasta, josta hän siirtyi ensin Harraniin, varsinaiseen Mesopotamiaan, ja sieltä Kanaaniin. Täällä liikuskeli hän paimentolaisena maan eteläisissä osissa, varsinkin Beetelin (12_8, 13_3) ja Hebronin (13_{18}; 23_2) tienoilla, oleskellen jonkun aikaa nälänhätää paossa Egyptissäkin (12_{10} seur.). 1 Moos. 14:ssä esiintyy A. urheana heimopäällikkönä, jolla on käytettävänään neljättäsataa asekuntoista miestä. A. kuvataan jaloluontoiseksi, syvästi uskonnolliseksi henkilöksi. Häntä, „uskovaisten isää" (Room. 4_{11}) pidetään Jahvepalveluksen perustajana ja kunnioitetaan lisänimellä „Jumalan ystävä" (Jes. 41_8; Jaak. 2_{23}) myöskin arabialaisten keskuudessa, jotka, samoinkuin israelilaiset, katsovat hänet sekä kansalliseksi että uskonnolliseksi kantaisäkseen. Myöhäinen taru tekee hänestä viisaustieteilijän, joka oli perehtynyt tähtitieteeseen ja kemiaan, keksi kirjaimet ja unenselitystaidon j. n. e.

Tutkijat, jotka epäilevät patriarkkakertomusten historiallisuutta, ovat koettaneet selittää A:in myytilliseksi henkilöksi, esim. kuun jumalaksi, joka hebrealaisten kansantarinassa on muodostunut kansallissankariksi taikka personifioiduksi heimoksi y. m. Mutta viime aikojen muinaislöydöt, jotka ovat suuresti laajentaneet tietojamme Etu-Aasian muinaisuudesta, ovat omiaan varmentamaan A:n historiallisuutta varsinkin 1 Moos. 14 nojalla. Tämän luvun 1:sessä värsyssä mainittu Amrafel tarkoittaa todennäköisesti Babylonian kuningasta Hammurabia ja siinä tapauksessa olisi A. samanaikuisena tämän kanssa elänyt 2250-2000 vaiheilla. *Ar. H.*

Abraham a Sancta Clara *[klā'-]*, nimi, jonka itselleen otti augustiinolaismunkki Ulrich Megerle (1644-1709). Hän oli syntyisin Badenista, mutta hänen varsinainen toimintapaikkansa oli Wien, jossa hän herätti suurta huomiota ja saavutti maineen hengellisenä kirjailijana ja etenkin saarnaajana. A. oli loistavan kaunopuheinen eikä arkaillut saarnoissaan ahdistella aikansa korkeitakaan henkilöitä.

Abraham Melkiorinpoika, Pohjanmaan vouti nuijasodan aikana, Sigismundin asettama, vangitutti ja mestautti v:n 1597 alussa Jaakko Ilkan ja muut nuijamiesten johtajat, mutta joutui kohta sen jälkeen Tarharannassa likellä Kokkolan kirkkoa väijyksissä olevain talonpoikain vangiksi, vietiin Tukholmaan, tuomittiin kuolemaan ja mestattiin keväällä 1598.

Abrahamson, Verner Hans Frederik (1744-1812), tansk. upseeri ja kirjailija, muinaismuistojen ja kansanrunouden tutkija, julkaisi yhdessä Nyerup'in ja Rahbek'in kanssa arvokkaan 5-nidoksisen kansanlaulukokoelman: „Udvalgte danske Viser fra Middelalderen". *I. K.*

Abrahamsson, Petter (1668-1741), ruots. lainoppinut. Toimitti v. 1702 paljon käytetyt, muistutuksilla ja selityksillä varustetut painoksensa kuningas Kristofferin maanlaista ja Maunu Eerikinpojan kaupunginlaista (julkaistut myös saksaksi v. 1709), sekä v. 1726 uuden, entistä laajemman laitoksen maanlaista. Nämä teokset, varsinkin viimemainittu, joka on hankkinut A:lle pysyvän sijan Ruotsin etevimpien lainoppineiden joukossa, ovat oikeushistorioitsijalle suureksi hyödyksi ja ohjeeksi maanlain ja 1734 vuoden lain välistä aikaa tutkittaessa. A:n tieteellinen nero, hänen kriitillinen terävyytensä ja laajat tietonsa tulivat myös näky-

viin 1731 ja 1734 vuoden valtiopäivillä 1734 vuoden lakia tarkastettaessa ja hyväksyttäessä, vaikkakaan hänen monet muistutuksensa, kenties juuri lukuisuutensa vuoksi, eivät suuresti vaikuttaneet lopputulokseen. Monet hänen mielipiteistään ovat kuitenkin myöhemmin päässeet täyteen oikeuteensa. [Posse, „Bidrag till svenska lagstiftningens historia" (1850), Forsman, „Suomen lainsäädännönhistoria" (1896), P. A. Östergren, „Till historien om 1734 års lagreform" (1, 2, 1902) y. m.] *O. K:nen.*

Abrahamus Angermannus ks. Angermannus.

Abrakadabra, kolmiomainen loitsukaava, ehkä persialainen alkuperältään; sillä varustettujen amulettien arveltiin auttavan kuumetta vastaan. Nykyään sana merkitsee sekavaa, joninjoutavaa puhetta.

A B R A K A D A B R A
A B R A K A D A B R
A B R A K A D A B
A B R A K A D A
A B R A K A D
A B R A K A
A B R A K
A B R A
A B R
A B
A

Abramis, lahnan suku särkikalojen *(Cyprinidæ)* heimosta. Tunnetaan pitkästä peräevästään, jossa on ainakin puolta useampia eväruotoja kuin selkäevässä. Ruumis korkea, kupeiltaan litistynyt. Suku levinnyt Alppien pohjoispuoliseen Eurooppaan, vastaaviin seutuihin Aasiassa ja Pohj.-Ameriikkaan. Suomessa 4 lajia: merivimpa, sulkava, lahna, pasuri (ks. n.).

Abrányi *[ābrānji]*. 1. Kornél Á. (1822-1903), unk. musiikkikirjailija, ensimäisen unkarilaisen musiikkilehden perustaja, Chopinin oppilas, tuli 1875 professoriksi Budapestin musiikkiakatemiaan. *I. K.*

— 2. Kornél Á. (s. 1849), unk. politikko ja kirjailija, edellisen poika. Toimittanut m. m. lehteä „Pesti Napló". — Hänen veljensä Emil Á. (s. 1850), on huomattava esteetikko ja lyyrillinen runoilija.

Abrasioni (lat. *abrā'dere* = raapia pois). 1. *Geol.* Rantojen kuluminen aaltojen vaikutuksesta. — 2. *Lääket.* Terävällä lusikantapaisella aseella toimitettu kovertaminen l. opereeraaminen. *M. O-B.*

Abraumsuolat (saks. *Abraum* = malmi l. mineraalikerroksen päällä oleva kerros), Stassfurtin vuorisuolakerrosten ylin osa, jossa pääasiallisesti on liuenneita kalium- ja magnesiumsuoloja (karnalliittia, kainiittia, kiiseriittiä). A.-suoloja käytetään tärkeimpänä raaka-aineena kaliumin ja kaliumsuolojen valmistukseen. Sitäpaitsi saadaan niistä karvassuolaa (englanninsuolaa), glaubersuolaa, bromia, boorihappoa, keinotekoisia lannoitusaineita y. m.

Abravanel, Isaak (1437-1508), oppinut juutalainen, synt. Lissabonissa. Portugalista hänen täytyi paeta Espanjaan, jossa hän tuli Ferdinand katolilaisen ministeriksi. Juutalaisvainojen vuoksi oli hänen lähteminen Espanjasta (1492), jonka jälkeen hän ensin oleskeli Napolissa ja sitten matkusteli ympäri eri maissa. Hänen teostensa joukossa mainitaan selityksiä Mooseksen kirjoihin, Danielin kirjaan ja talmudiin.

Abraxas *[-a'ks-]*, mittariperhos-suku, josta on kolme lajia Suomessa. *A. grossulariata*, karviaismarjamittari, on valkoinen, useiden pienien mustien täplien koristama, etusiivissä pari keltaista poikkijuovaa. 35-43 mm siivenkärkien välissä. Toukka elää karviaismarjapensaalla, tehden usein suurta hävitystä. *U. S-s.*

Abraxas.

Abraxas *[-a'ks-]*, (oik. Abrasax), salaperäinen nimi, jota m. m. gnostikot käyttivät korkeimmasta olennosta; tavataan usein kaiverrettuna taikakaluina kannettuihin jalokiviin ja muihin esineisiin 2-5 vuosisadalta. *J. G.*

Abr(a)za, arabialaisen maantieteilijän Idrisin n. 1154 mainitsema paikannimi, jonka on toisinaan arveltu tarkoittavan Turun seutua: „Aurassa" ~ Aura tai „Auransuu". *K. S.*

Abrenuntiatio *[-ā'-]*, (lat. verbistä *abrenuntiā're* = sanoutua irti), juhlallinen irtisanoutuminen pakanuudesta, tavallisimmin kasteen yhteydessä vastauksena kysymykseen: „luovutko pois perkeleestä ja kaikista hänen menoistansa ja kaikista hänen teoistansa?" *J. G.*

Abrogatsioni (lat. *abrogā're* = poistaa), lakkauttaminen, kumoaminen.

Abrupti (lat. *abru'ptus)*, katkaistu, katkonainen; äkillinen.

Abrus precatorius *[-tō'-]*, kuuman vyöhykkeen kiipeilevä, pensasmainen, parilehtinen palkokasvi; palot nivelikkäitä, siemenet korallipunaisia, tyvessä musta täplä. Niitä käytetään helmikäädyiksi ja rukousnauhoiksi.

Abruzzo *[-u'tso]*, maakunta Keski-Italiassa, Apenniinien korkeimmalla ja jylhimmällä kohdalla, 16,529 km², 1,463,789 (1904) as. Täällä on myös Apenniinien korkein kohta, Gran Sasso d'Italia. Ilmanala on raaka, ja maa soveltuu parhaiten karjanhoidolle. Asukkaat, enimmäkseen paimenia, ovat yksinkertaisia ja karaistuja, mutta samalla tietämättömiä ja taikauskoisia. *A. R. B.*

Absalom (hebr. „rauhan isä"), Davidin kolmas poika, kuuluisa kauneudestaan, etsi kansan suosiota ja nosti kapinan isäänsä vastaan sekä menetti siinä henkensä. (2 Sam. 9-20, 1 Kun. 1-2).

Absalon (1128-1201), tansk. piispa, valtiomies ja soturi, oli syntynyt ylhäisestä n. s. Hvide-suvusta ja oli urhoollisen Esbern Snaren veli. Hänen isänsä Asser Rigin kodissa kasvatettiin yhdessä A:n kanssa herttua Knud Lavardin poika Valdemar ja täten syntyi A:n ja tulevan kuninkaan välillä se ystävyydenliitto, joka sitten tuli Tanskalle niin tärkeäksi. A. antautui kirkon palvelukseen ja sai Pariisissa opetuksensa. V. 1157 hän on kuitenkin jälleen kotimaassa Valdemarin (ks. t.) luona ja panee Roskilden veripidoissa oman henkensä alttiiksi kuninkaan pelastamiseksi. Erittäinkin A:n hartaista kehotuksista, joka seur. v:na tulee Roskilden piispaksi, Valdemar ryhtyy kristinuskon ja Tanskan vallan laajentamiseen vendiläisten maahan. A. oli näissä taisteluissa yht'aikaa neuvonantajana ja ensimäisenä soturien rivissä. Kuuluisin oli viimeinen sotaretki Rü-

geniin 1169, jolloin pakanuuden tyyssijat Arkona ja Karens valloitettiin ja Rügen tuli kristityksi ja tanskalaiseksi maaksi. Näiden sotaisten toimien ohella harrasti A. kuitenkin myöskin pontevasti kirkon ja sivistyksen asiaa. Luostareita (joista Sorø kuuluisin) ja kirkkoja rakennettiin, kirjallisia töitä edistettiin (ks. Saxo), n. s. Själlannin kirkko-oikeus säädettiin. V. 1177 A. valittiin, ankarasta vastarinnastansa huolimatta, Lundin arkkipiispaksi ja sai samalla kertaa pitää myöskin Roskilden hiipan. Skoonessa kohtasi häntä kuitenkin vastustus ja tyytymättömyys: talonpojat valittivat hänen kovuuttansa kirkon saatavien määräämisessä, ja kapina oli aseilla kukistettava. Pommerin herttua Bugislavin, joka nousi sotaan Tanskaa vastaan, voitti A. ja saattoi hänen maansa Tanskan alamaisuuteen. A. kuoli 21 p. maalisk. 1201. Hän on Tanskan historian suurimpia henkilöitä. Jos hänen intonsa kirkon hyväksi joskus veikin hänet liian pitkälle, oli hän kuitenkin luonteeltaan oikeutta rakastava, nöyrä ja yksinkertainen tavoiltaan. Ja samalla hänessä oli rohkeutta, suuria ajatuksia ja toimintakykyä. *K. G.*

Abscessus *[-ĕ's-]*, (lat.), paikallisen tulehduksen ruumiin kudoksissa synnyttämä ajos eli märkäpesä. Tulehduksen nopeasti ja äkillisesti kehittyessä syntyy n. s. kuuma ajos (A. calidus) ja hitaasti kehittyessä kylmä ajos (A. frigidus). *M. O-B.*

Abscissa (lat. *absci'ndere* = erottaa) ks. Koordinaatti.

Absens (lat.), poissaoleva. — Absenteerata, jäädä pois.

Absentismi (engl. *absentee)*, poissa-olo, erityisesti maanomistajain säännöllinen poissaolo tiloiltaan, varsinkin kun he kuluttavat tulonsa ulkomailla. A:a pidetään taloudellisesti ja yhteiskunnallisesti vahingollisena järjestelmänä, koska maanomistaja tässä tapauksessa esiintyy pelkkänä koroillaan eläjänä laiminlyöden ne velvollisuudet, joiden täyttäminen yksin tekee yksityisen maanomistuksen siveellisesti ja taloudellisesti puolustettavaksi. Näitä velvollisuuksia on: maataloudellisen tekniikan kehittäminen, osanotto maaseudun yhteisiin asioihin, maanomistajasta riippuvien eläjien huoltaminen. Sana on peräisin Irlannista, jossa a. on viimeaikoihin asti ollut mitä suurimmassa määrässä vallalla. *J. F.*

Absintti (kreik. *absi'nthion)*, koiruohosta *(Artemisia absinthium)* valmistettu likööri, jonka vaikutus on vahingollisempi kuin useiden muiden alkoholipitoisten juomien.

Abskissa (lat. *absci'ndere* = erottaa) ks. Koordinaatti.

Absolutismi (lat. *absolū'tus* = irroitettu). 1. Hallitsijan valta, jota ei rajoita kansan osanotto hallintoon, olkoon sitten hallitsijana yksinvaltijas, diktaattori tai harvainvalta. — 2. Ehdoton raittius. — Absolutisti, absolutismin kannattaja; ehdottomasti raitis.

Absolutsioni (lat. *absolū'tiō*), vapauttaminen; kirkollinen synninpäästö (ks. t.). vrt. Rippi.

Absoluuttinen (lat. *absolū'tus* = irroitettu), vapaa rajoituksista, ehdoton; rajoittamaton, puhdas; täydellinen; riippumaton. Vastakohta: relatiivinen. — Filosofisena oppisanana a. tarkoittaa ehdotonta, itsenäistä, korkeinta olevaista, täydellisyyttä, Jumalaa. (vrt. Ehdoton).

Absoluuttinen korva ks. Säveltajunta.

Absoluuttinen lämpötila, lämpötila laskettuna absoluuttisesta nollapisteestä alkaen. Jos kappaleen lämpötila Celsiuksen asteissa on *t* astetta, on sen absoluuttinen lämpötila 273 + *t* astetta. vrt. Lämpötila.

Absoluuttinen metsämaa, on sellainen maa, jota joko laihuutensa, epäsuotuisan maantieteellisen asemansa tai äkkijyrkkyytensä takia voidaan ainoastaan metsänkasvuun käyttää. *A. C.*

Absoluuttinen mittajärjestelmä ks. Mitta.

Absoluuttinen musiikki, puhdas soitinmusiikki, vastakohtana ohjelmamusiikille tai laululle. ks. Ohjelmamusiikki. *I. K.*

Absoluuttinen nollapiste ks. Lämpötila.

Absoluuttinen rikosteoria ks. Rikosteoria.

Absolveerata (lat. *ab* = -sta, ja *solvere* = irroittaa), suorittaa, esim. oppimäärä.

Absorbeerata (lat. *ab* = -sta, ja *sorbē're* = imeä), imeä itseensä; kuluttaa. — Absorbentia, nesteitä tai kaasuja imevät lääkeaineet.

Absorptsioni (lat.), „imeytyminen". 1. Kaasujen imeytyminen nesteisiin on yleensä suurempi alemmassa lämpötilassa kuin ylemmässä ja on suuressa määrin paineesta riippuva. 1 l vettä imee 15° lämp. 1 l hiilihappoa, koska nyt (lämpötilan ollessa sama) kaasun tiheys on verrannollinen paineeseen, seuraa siitä, että 1 nestelitran imemän kaasumäärän paino lisääntyy ja vähenee samassa suhteessa kuin paine, minkä alaisena imeytyminen tapahtuu (Henryn laki). — 1 tilavuusosa vettä imee 15° lämp. 727 tilavuusosaa ammoniakkikaasua, 450 kloorivetyä, 43,5 rikkidioksidia, 3,25 rikkivetyä, 1 hiilihappoa, 0,03 happea, 0,014 typpeä; 1 tilavuusosa alkoholia sitävastoin imee 3,2 til.-osaa hiilihappoa. Näitä lukuja, mitkä ilmaisevat, miten monta tilavuusosaa jotain kaasua imeytyy yhteen tilavuusosaan jotain nestettä, sanotaan imeytymiskoeffisienteiksi. Kaasuseoksesta imee neste jokaista siinä olevaa kaasua sen määrän, mikä vastaa sitä painetta (osittaispaine), millä kaasu yksin ollen painaisi nestettä (Daltonin laki). Siitä syystä esim. ei imeytynyt hiilihappomäärä suurene, jos veden yläpuolella olevaan hiilihapolla täytettyyn tilaan puserretaan jotain muuta kaasua, esim. ilmaa. Atmosfäärinen ilma on seos, jossa on 21 tilavuusosaa happea ja 79 til.-osaa typpeä; mutta kun hapella on suurempi imeytymiskyky kuin typellä, niin on veteen imeytyneessä ilmassa 35 % happea ja 65 % typpeä. Tämä seikka on tärkeä vesieläimille, jotka hengittävät veteen imeytynyttä ilmaa. — Vesi imee 0°:n lämpötilassa 1,8, 15°:n 1, 20°:n 0,9 tilavuusosaa hiilihappoa. Lämmitettäessä menettää sentähden kaasunpitoinen neste osan kaasua, ja keitettäessä poistuvat useimmat imeytyneet kaasut kokonaan. Jähmeät (kiinteät) kappaleet eivät näennäisesti voi imeä kaasuja, ainakaan eivät samassa suhteessa kuin nesteet. Monet metallit, erittäin hopea ja kupari, jotka sulassa tilassa imevät happea, luovuttavat jäähtyessään imeytyneen kaasun, jolloin vielä neste-

mäisestä metallista kiivaasti poistuva kaasu heittelee metallipisaroita ympärilleen. Jäätyessä poistuu vedestä imeytynyt ilma pieninä kuplina, jotka enimmäkseen jäävät jään sisään. Palladium, joka on jonkin aikaa ollut miedonnetussa rikkihapossa galvaanisen pariston negatiivisena poolina, voi imeä 936 kertaa oman tilavuutensa vetykaasua. Tämä ilmiö (oklusioni) johtuu luultavasti vedyn kemiallisesta yhtymisestä, ja sitä huomataan enemmän tai vähemmän muissakin metalleissa. Platina ja rauta imevät hehkulämmössä vetyä, jälkimäinen erittäin helposti myös hiilioksidia, ja pysyvät mainitut kaasut imeytyneinä näissä metalleissa myöskin tavallisessa lämpötilassa. (ks. myös Adsorptsioni). — Laitoksista, millä tekniikassa mitataan kaasujen imeytymistä, ks. Kaasu.

2. Valon (ja muidenkin säteiden, esim. säteilevän lämmön) a. Jos spektrin (kirjon) säteiden tielle asetetaan tummanpunainen lasilevy, niin sammuvat värit keltaisesta violettiin. Punainen lasi läpäisee kaikista valkoisessa valossa olevista väreistä ainoastaan punaisen ja punakeltaisen, toiset se imee eli absorbeeraa, niille on lasi läpinäkymätön. Tästä syystä näyttää lasin värinä olevan sekoitus spektrin punaisesta ja punakeltaisesta. Vihreä lasi läpäisee etupäässä vihreät säteet ja imee muut enemmän tai vähemmän täydellisesti. Väritön lasi laskee läpi kaikki valkoisessa valossa olevat värilliset säteet yhtä hyvästi. Jos annetaan spektrin langeta punaiselle paperille, jää ainoastaan punainen kirjon pää näkyväksi. Karhealle paperinpinnalle sattuvat valonsäteet nimittäin, ennenkuin ne ovat ehtineet heijastua kaikkiin suuntiin (ks. Diffusioni), tunkeutuvat hiukan pinnan sisään, jolloin paperin väriaine niitä absorbeeraa; tämä laskee läpi ainoastaan punaiset säteet ja imee kaikki muut. Tästä selviää, miksi tämä paperi valkoisessa päivänvalossa näyttää punaiselta. Valkoinen paperi heijastaa kaikki valkoisessa valossa olevat yksinkertaiset värit alkuperäisessä sekoitussuhteessa. Harmaaksi sanotaan pintaa, kun sillä on kaikkiin väreihin nähden samanlainen, vähäinen imemiskyky; mustalta näyttää kappale, joka imee kaikki värit. Siten selittää valon imeytyminen kappalten värien (luonnollisten värien) moninaisuuden; kappaleen väri on niiden värillisten säteiden sekoitus, mitkä jäävät jäljelle kappaletta valaisevasta valkoisesta valosta, kun siitä otetaan pois imeytyneet säteet. Tämän mukaan saattaa kappale läpilasketussa tai säännöttömästi (diffus) heijastuneessa valossa näyttää ainoastaan niitä värejä, jotka jo ovat siihen lankeavassa valossa. Natriumliekin valossa, missä on ainoastaan yksinkertaista keltaista valoa, näyttää sininen paperi mustalta. Tässä yksinkertaisessa keltaisessa valaistuksessa häviävät ylimalkaan kaikki värierot; erotetaan ainoastaan valoisaa ja tummaa. Kaasuliekkien ja kynttiläin valossa esiintyy keltaisia säteitä hyvin runsaasti, sinisiä ja violetteja suhteellisesti paljoa vähemmän kuin päivänvalossa. Se näyttää siis tähän verrattuna keltaiselta.

Aina ei ole värillisen kappaleen läpi kulkeneen tai siitä hajonneen valon spektri (absorptsionispektri) niin yksinkertainen kuin punaista lasia tai punaista paperia käytettäessä; useat värilliset kappaleet imevät spektrin väreistä ainoastaan yhden tai useampia osia (valitseva a.) ja jättävät viereiset tai väliset osat koskematta; kirjossa on silloin enemmän tai vähemmän lukuisia, milloin leveämpiä, milloin kaidempia absorptsionivöitä, joiden asema kirjoissa on ominainen kappaleen kemialliselle kokoomukselle, ja erottaa sen muista (vrt. Spektraalianalyysi). Alityppihapon, jodin y. m. höyryt sisältävät niiden läpi kulkeneessa valossa lukuisia kaitoja tummia absorptsioniviivoja, jotka ovat hyvin auringon spektrin (ks. Värihajaantuminen) Fraunhoferin viivojen näköisiä. Fraunhoferin viivat ovat hienoja absorptsioniviivoja, jotka syntyvät, kun auringon ilmakehässä olevat kaasut ja höyryt vaikuttavat absorbeeraten valkeanhehkuvasta auringonsisuksesta säteilevään valkeaan valoon (vrt. Spektraalianalyysi). — 3. *Fysiol.* ks. Resorptsioni. *V. V. K.*

Absorptsionikirjo l. **-spektri** ks. Absorptsioni ja Spektraalianalyysi.

Abstinenssi (lat. *abstine'ntia)*, pidättyväisyys.

Abstraheerata (lat. *abstra'here* = vetää pois), erottaa ajatuksessa jostakin mielikuvasta erikoinen sen tunnusmerkki l. ominaisuus ja ajatella sitä erikseen; siten esim. käsite „kovuus” johdetaan abstraheeraamalla kovan kappaleen mielikuvasta. Täten muodostetut abstraktiset käsitteet ilmaisevat erittäinkin olioiden yleisiä ominaisuuksia ja keskinäisiä suhteita, jotka tietysti eivät todellisesti ole olemassa erikseen, vaan ovat erottamattomasti yhtyneinä itse olioihin ja näiden muihin ominaisuuksiin. Erityinen abstraktsionin laji, joka tulee käytäntöön esim. luonnonesineitä luokiteltaessa, on vertaileva l. yleistävä (generaliseeraava) a., joka jättää syrjään ne erikoiset tunnusmerkit, mitkä erottavat yksityisesineet toisistaan, ja pitää kiinni niiden yhteisistä tunnusmerkeistä sekä siten muodostaa järjestänsä yhä yleisempiä laji-, suku-, heimo- j. n. e. -käsitteitä (esim. kettu, koiran suku, koiran heimo, petoeläin, imettäväinen, luurankoiseläin j. n. e.). Abstraktsionin luonnosta seuraa, että abstraktiset käsitteet kuvaavat olevaista ainoastaan yhdeltä puolelta eivätkä siis anna täydellistä käsitystä todellisuuden monipuolisesta ja rikkaasta sisällyksestä, jonka tähden abstraktinen ajatteleminen voi johtaa harhaan. Kuitenkin abstraheeraaminen on hyvin hyödyllinen ja aivan välttämätön henkinen kyky, koska ihmisajatus ainoastaan tarkkaamalla erityisesti todellisuuden eri puolia voi lakkaamatta yhä edistyä ja tunkeutua syvemmälle sen käsittämiseen. (Vastakohta determineerata, determinatsioni; abstraktisen vastak. konkreettinen). *A. Gr.*

Abstraktinen ks. Abstraheerata.

Abstraktit, kapeat, pitkähköt tai lyhyet puiset liistat, jotka välittävät koneiston koskettimista urkujen sisäosiin, avaten koskettimia vastaavat läpät, niin että ilma pääsee virtaamaan tarvittaviin urkupilleihin. *I. K.*

Abstraktsioni, abstraheeraaminen; abstraheeraamisen tulos. ks. Abstraheerata.

Absurdi (lat. *ab* = -sta, ja *surdus* = kumea, kuuro), mahdoton, järjetön. — Ad absurdum, mahdottomiin.

Abt, Franz (1819-85), saks. mieskuorosäveltäjä, tuli v. 1841 teatterikapellimestariksi Zürichiin, jossa innostui Sveitsissä yleisesti suosittuun mieskuorotyyliin; muutti v. 1852 samaan virkaan Braunschweigiin. Hänen sävellystensä sävy osui täydellisesti vastaamaan yleisön silloista makua; monet hänen lauluistaan ovat jääneet kansanlauluiksikin. *I. K.*

Abu (arab.), „isä", miespuolisissa nimissä, esim. *Abu-bekr;* myös „omistaja" esim. *Abu burneita,* „Hatun käyttäjä".

Abubacer *[-bā'-]* ks. Ibn Tufail.

Abu Bekr (n. 570-634), ensimäinen kalifi, synt. Mekassa. Hän oli Muhammedin ensimäisiä ja uskollisimpia puoluelaisia, joka vakavilla ja järkevillä neuvoillaan tehokkaasti edisti profeetan asiaa. Hänen tyttärensä Aiša (ks. t.) oli Muhammedin lempivaimo. M:in kuoltua A. valittiin kalifiksi v. 632. *K. T-t.*

Abu Habba, muinaisbabylonialaisen kaupungin Sipparin rauniopaikka Eufratin varrella Bagdadista lounaassa, jota Rassam ja Scheil ovat tutkineet. *K. T-t.*

Abukir *[-ī'r],* (muinoinen *Kanō'pos*) vähäinen kylä lähellä Aleksandriaa Ala-Egyptissä. Tunnettu etenkin meritaistelusta $^1/_8$-$^2/_8$ 1798, jolloin engl. amiraali Nelson tuhosi Ranskan laivaston. *A. R. B.*

Abu-l-abbâs, abbasidien hallitsijasuvun ensimäinen kalifi, joka v. 750 kukisti omaijadit (ks. t.) ja hallitsi vuoteen 754. *K. T-t.*

Abu-l-alâ al Ma'arri *[ma'a'r-]* (973-1057), kuuluisa arab. runoilija ja vapaauskoja; kotoisin Ma'arran kylästä Pohjois-Syyriasta. Ollen lapsuudestaan alkaen silmäpuoli tuli hän vihdoin aivan sokeaksi, mikä osaltaan vaikutti, että hänen maailmankatsomuksensa kävi yhä raskasmielisemmäksi. Hänen miehuudenikänsä runot ovat tunnetut „Luzûm mâ lam jalzam" nimisestä kokoelmasta. Niissä hän, osoittaen huomattavaa omintakeisuutta, saarnaa sekä jyrkkää uskonnollista välinpitämättömyyttä että synkkää pessimismiä, jonka kannalta hän kieltää ihmisiä sukua jatkamasta; hän itsekin eli naimatonna. [A. Christensen, „Muhammedanske digtere og tænkere" (1906); v. Kremer, „Über die philosophischen Gedichte des A." (1888); Rieu, „De Abul-Alae vita et carminibus" (1843).] *K. T-t.*

Abulfaradš ks. Bar Hebræus.

Abulfeda, Ismail Ibn Ali (1273-1331), arab. ruhtinas, historioitsija ja maantieteenkirjoittaja, kotoisin Damaskuksesta. Otettuansa osaa sotiin ristiretkeläisiä vastaan hän joutui v. 1310 sukunsa kotikaupungin Hamatin maaherraksi, jossa kuoli. Hänen pääteoksensa ovat maailmanhistoria ja yleinen maantiede. [„Annales muslemici" (arabiaksi ja latinaksi toim. Reiske, 1789-94, 5 nid.), „Historia anteislamica" (toim. Fleischer, 1831), „Géographie d'Aboulféda" (toim. Reinaud ja de Slane, 1840, ransk. julk. Reinaud ja Guyard, 1848-83.] *K. T-t.*

Abulghazi Bahadur (1605-1665), tatarilainen kaani, hallitsi Kiivassa 1644-63, jolloin luopui hallituksesta poikansa hyväksi. On kirjoittanut käännöksissä julkaistun historian Dšingis-kaanin sukuisista mongolein ja tatarein hallitsijoista (sen on viimeksi julkaissut ranskaksi Desmaisons, Pietari 1871/74).

Abulia (kreik. kielteinen *a,* ja *bulē'* = tahto), tahdottomuus; hermotaudin aiheuttama sielun velttous.

Abulkasim, kuuluisin arab. kirurgi, eli Kordovassa 10 ja 11 vuosisadalla.

Abuna *[-ū-],* merkitsee samaa kuin abba. Abessiinian kirkon päämies.

Abundance (engl.), hyvin runsassatoinen ja vaatimaton sekä kestävä puutarhamansikkalaji. Ei ole mikään herkkuhedelmä, mutta taloudessa sopiva. *W. B. H.*

Abu Nuvâs (n. 760 -n. 810), ehkä etevin arabiankielinen lyyrillinen runoilija, joka vietti elämänsä Hârûn ar Rašîdin ja Amînin hovissa Bagdadissa. Ollen yhtä nerokas ja terävä kuin kevytmielinen ja kyynillinen saavutti hän suurta mainetta juoma- ja rakkaudenlauluillaan. Kuvaavaa sen ajan tavoille ja hengelle on, että hän piti luonnotonta rakkautta sopivana aiheena runoudelleen, ja sukkeluuksillaan ilkkui islamin uskonkappaleita. Elämänsä ehtoolla hän muuttui uskonnolliseksi ja sepitti maallisten hylkimistä sisältäviä runoja (zuhdîjât). [„Dîwân des Abu Nuwâs" (toim. v. Kremer 1855, Ahlwardt 1861).] *K. T-t.*

Abu Šahrein, muinaisen eteläbabylonialaisen Eridu-kaupungin ja Ea-jumalan pyhäkön rauniopaikka, jota Taylor tutki v. 1855. *K. T-t.*

Abusimbel (Ipsambul), kylä Niilin vasemmalla rannalla Nubiassa; läheisyydessä kaksi suurta kallioonhakattua temppeliä Ramses II:n ajalta (1300 e. Kr.). Ne kaivettiin esiin hiedasta 1817 ja ovat suurenmoisimpia Egyptin muinaisajan muistomerkkejä.

Abusimbelin temppelin fasadi.

Abusus *[-bū'-],* (lat.) väärinkäyttö; a. spirituosorum et nicotianæ, alkoholin ja tupakan väärinkäyttö. — *A. non tollit usum,* väärinkäyttö ei estä (oikein) käyttämistä.

Abu Tammâm (807-846), arab. runoilija, synt. Dšâsimissa, joka on lähellä Tiberias-järveä. A. kirjoitti neljä eri runokokoelmaa, joista kuuluisin on „Hamâsa" (ks. t.). *K. T-t.*

Abutilon *[-ū'-],* suku *Malvaceæ*-heimossa. Kukat isoja, keltaisia t. punaisia, riippuvia. Kotoisin Brasiliasta ja muista kuuman vyöhykkeen maista. Meillä muutamia lajeja ruukuissa.

Abydos *[-ȳ'-].* 1. Kaupunki Hellespontoksen rannalla Mysiassa Vähässä-Aasiassa. A:n kohdalta Xerxes (480 e. Kr.) yhdisti laivasillallaan Hellespontoksen rannat. — 2. Muinais-Egyptin vanhimpia kaupunkeja (Ylä-Egyptissä) Niilin vasemmalla rannalla; v. 1898 löydettiin sieltä Egyptin vanhimmat kuningashaudat.

Acacia *[-kā'-]*, a k a a s i a, lajirikas suku *Mimosaceæ*-heimossa, kotoisin tropiikeista varsinkin Afrikasta ja Austraaliasta. Pensaita tahi pienenpuoleisia puita; lehdet toiskertaan parilehtisiä, tahi on niiden asemesta, etenkin austr. lajeilla, laakaruoteja, s. o. litteitä, leveitä, lavattomia lehtiruoteja; valkeat, pienet kukat mykeröissä tai tähkissä, joille monilukuiset heteitten ponnet antavat kellertävän värin; useat lajit piikkisiä. Hedelmä palko afr. lajeilla usein nivelikkään näköinen. Jotkut, esim. *A. lophanta*, meillä koristuskasveina. Tuotteita: „gummi arabicum'ia" muutamista sisä-afr. (esim. *A. arabica*) lajeista, lääke- ja parkitusainetta, k a t e k u a (ks. t.), *A. catechusta*.

Acacia.

Academia *[-ē'-]* ks. A k a t e m i a.

Acajou *[-kažū']* ks. A n a c a r d i u m.

Acanthaceæ *[-thā'-]*, kasviheimo, johon kuuluu yrttejä, harvemmin pensaita etenkin tropiikeista. Lehtiasento vastakkainen, teriö huulimainen, usein kauniinvärinen. Meillä kasvihuoneissa muutamia sukuja.

Acanthia lectularia *[-ka'- -lā'-]*, lude (ks. t.)

Acanthias *[-ka']* ks. H a i k a l a t.

Acanthocephali *[-e'-]* ks. O k a k ä r s ä m a d o t.

Acanthopsidae *[-o'-]* ks. K i v e n n u o l i j a i s e t.

Acanthopteri *[-o'-]* ks P i i k k i e v ä i s e t.

Acanthosicyos *[-ĭ'-]*, suku *Cucurbitaceæ*-heimossa. *A. horrida*, tiheäoksainen, kankea, lehdetön, väkäinen pensas, joka Lounais-Afrikassa Valaskalanlahden rannoilla oleville hiekkasärkille muodostaa tiheitä 1-1,5 m korkuisia pensaikkoja. Seudun hottentottiasukkaat, n. s. topnarit, käyttävät pääravintonansa tämän kasvin pyöreitä, 15 cm paksuisia, punamaltoisia hedelmiä ja öljyrikkaita siemeniä, joita myös „butter pits"-nimellisinä myydään Kapmaahan.

Acanthus *[-ka'-]*, kasvisuku *Acanthaceæ*-heimossa. Korkeita yrttejä tahi pensaita. Lehdet kaartoliuskaisia, piikkireunaisia. Huulimaiset valkeat tahi sinertävät kukat päätteisissä tähkissä. N. 20 lajia, enimmäkseen Aasian ja Afrikan aroilta ja erämaista sekä Välimeren maista. *A. ilicifolius* muodostaa tiheitä, peninkulmanlaajuisia okapensaikkoja troopillisen Aasian, Polyneesian ja Kaakkois-Afrikan jokien suistomaille, *A. mollis* ja *A. spinosus*, ks. A k a n t t i.

A cappella *[-e'-]* (it.), „kappelityylissä"; moniääninen laulu ilman soittimien säestystä. Nimitys on arvattavasti johtunut siitä, että pienissä kappelikirkoissa ei useimmiten ollut urkuja, vaan oli kuorolaulu suoritettava säestyksettä. *I. K.*

A capriccio *[akapri'tšo]* (it.), vapaa, leikkisä musiikkikappaleen esitys.

Acapulco *[-u'-]*, Meksikon paras satama, Ison valtameren rannalla, n. 5,000 as. Väestö harjoittaa maanviljelystä ja helmenpyyntiä. Maanjäristykset ovat pari kertaa (1799 ja 1837) melkein kokonaan hävittäneet kaupungin.

Acardiacus *[-ī'-]* (lat.), ks. A k a r d i a.

Acarina *[-ī'-]* ks. P u n k i t.

Acarus ks. P u n k i t.

Acca Larentia *[lāre'-]*, (tai L a r e n t i'n a), muinaisroomalainen taruhenkilö, josta kerrotaan hyvin erilaisia taruja. Tunnetuin on se, jonka mukaan A. L. oli huonomaineinen nainen (l u p a), sitten Faustulus paimenen puoliso ja Remuksen ja Romuluksen imettäjä. Toisista kertomuksista käy kuitenkin selväksi, että A. L:n tarusto alkuaan on ollut yhteydessä roomalaisten vainajainpalveluksen kanssa (L a r e n t a l i a, juhla 23 p. jouluk.). *O. E. T.*

Accaparement *[akaparmā']* (ransk.), tavaroiden ennakko-osto hintojen kohottamiseksi.

Accelerando *[atšelera'ndo]* (it.), *mus.*, lyhennettynä a c c e l. vähitellen kiihtyvä tempo.

Accelerans ks. H e r m o.

Accentor ks. R a u t i a i n e n.

Accentus ecclesiasticus *[-e'- -a'-]* (lat.), „kirkollinen sanakorko"; se laji katolista messulaulua, jossa sävelten melodinen kulku rajoittuu ilmentämään ainoastaan tärkeimmät sanakorot sekä lauseiden yleisen jäsentelyn; a:ta käytetään etenkin rukousten ja raamatullisten tekstien esityksessä sekä psalmilaulussa. *I. K.*

Accepisse *[-ēpi'-]* (lat. = „olla vastaan ottanut", *acci'pere* = ottaa vastaan), vastaanottotodistus.

Accept . . . ks. A k s e p t . . .

Access . . . ks. A k s e s s . . .

Accessit *[-ē'-]* (lat. = „on päässyt lähelle"), lisäpalkinto; koulujen, akatemiojen y. m. s. toimeenpanemissa kilpailuissa annettu kunnianosoitus.

Accessorium *[-ēssō'-]* (lat.), syrjäasia, mukana seuraava.

Acci . . . ks. A k s i . . .

Accipitres *[-i'p-]* ks. P e t o l i n n u t.

Accius (A t t i u s), L u c i u s (n. 170-90 e. Kr.), roomalaisen murhenäytelmän huomattavin edustaja; hänen tragediansa perustuivat suurten kreikkalaisten tragediankirjoittajain teoksiin, joita hän mukaili latinaksi, välistä sangen vapaasti. Parissa näytelmässä hän käsitteli roomalais-kansallisia aineita. Sitäpaitsi hän kirjoitti myös didaktisia runoelmia eri aineista. — Hänen teoksistaan on säilynyt ainoastaan vähäisiä katkelmia, joissa ilmenee paljokin voimaa ja vauhtia. vrt. R o o m a n k i r j a l l i s u u s. *O. E. T.*

Accouchement *[akušmā']* (ransk.), synnytysapu, synnytys.

Accursius *[-u'r-]* (it. A c c o r s o), F r a n c i s c u s (1182 -n. 1260), it. lainoppinut, lainopin professori Bolognassa, kuuluisa teoksestaan „Glossa ordinaria", jossa hän yhdisti ja päätti kaikkien glossaattorien työn. Tämä teos sisälsi selityksiä Justinianuksen „Corpus jurikseen" ja oli keskiajan tuomioistuinten edessä itse lain veroinen.

Acephala *[-e'-]* ks. Simpukat.

Acephalus *[-e'-]* (kreik. kielteinen *a* ja *kephalē* = pää), päätön sikiö.

Acer ks. Vaahtera.

Aceraceæ *[-rā']*, vaahteroita, kaksisirkkaisheimo, joka käsittää puita tahi pensaita pohj. lauhkeasta vyöhykkeestä. Lehdet vastakkaisia, tav. sormiliuskaisia, kukat pieniä vihertäviä, tertuissa, huiskiloissa, tähkissä tahi sarjoissa. Hedelmä siivekäs lohkohedelmä.

Acerbi *[-tše'-]*, Giuseppe (1773-1846), italialainen retkeilijä, joka v. 1798-99 teki retken pohjoismaiden pohjoisiin osiin. Hänen teoksensa: „Travels trough Sweden, Finland and Lapland to the North Cape" (Lontoo 1802) on kuvitettu kertomus tästä hänen matkastaan.

Acerina *[-ī'-]* ks. Kiiski.

Acetabulum, *anat.*, lonkkaverma, lonkan nivelkuoppa.

Acetanilidi ks. Asetanilidi.

Aceton ks. Asetoni.

Acetonemia (lat. *acētum* = etikka, ja kreik. *haima* = veri), sokeritauti (ks. t.). *M. O-B.*

Acetum *[-ē'-]* (lat.), etikka; a. aromaticum, kasviöljyillä hyvänhajuiseksi tehty etikka; a. crudum, tavallinen etikka; a. glaciale, jääetikka; a. pyrolignosum, puuetikka; a. vini, viinietikka. *R. D.*

Ach ... ks. myös Akh ...

Achard, Franz Karl (1753-1821), saks. kemisti, valkojuurisokeriteollisuuden perustaja. Preussin kuninkaan alkuunpanosta A. perusti 1796 Schlesian Kunerniin ensimäisen valkojuurisokeritehtaan, jonka johtajaksi hän itse tuli. *Edv. Hj.*

Acharius *[-kā'-]*, Erik (1757-1819), ruots. lääkäri ja kasvitieteilijä, synt. Gäflessä, kuoli Vadstenassa. Oli kasvitieteilijänä Linnén etevimpiä ja suosituimpia oppilaita. Tuli kuuluisaksi varsinkin uudistavista jäkälätutkimuksistansa, joiden tuloksena oli uusi luokkajaoitus ynnä useat uudet suvut ja lajit. Teoksia: „Lichenographiae Suesiae prodromus" (1798), „Methodes lichenum" (1803), „Lichenographia universalis" (1810), „Synopsis methodica lichenum" (1814). A. oli myös innokas ja taitava lääkärinä; Vadstenan parantolan piirustusten laatija.

Achenbach, Oswald (1827-1905), saks. taidemaalari, synt. Düsseldorfissa, jonka maalausakatemiassa hän opiskeli veljensä Andreas A:n (s. 1815) johdolla; A. on etupäässä maalannut italialaisia maisemia. *E. R-r.*

Achenwall, Gottfried (1719-72), saks. tilastotieteilijä, oli v:sta 1748 filosofian, sitten lakitieteen professorina Göttingenin yliopistossa. Hän on kirjoittanut ensimäisen saksalaisen tilastotieteen oppikirjan. Huomattavin on hänen teoksensa „Staatsverfassung der europäischen Reiche im Grundriss" (Euroopan valtakuntien valtiomuodot pääpiirteissään, ensim. pain. 1749).

Acheron ks. Akheron.

Acherontia *[-e-]* ks. Pääkalloperhonen.

Achillea *[-ē'-]*, suku *Compositae*-heimossa. Yrttejä tai ruohovarpuja vanhan mantereen pohjoisesta lauhkeasta vyöhykkeestä; muutamat alppikasveja. Lehdet hammaslaitaisia tahi hienoliuskaisia, mykeröiden harvat lyhytlaiteiset laitakukat valkeita. *A. millefolium*, siankärsäheinä, meillä yltyleinen, käytetty sisältämiensä haihtuvien öljyjen vuoksi lääkekasvina. *A. ptarmica*, ojakärsämöä, viljellään yleisesti tuhatkaunon nimellä hyötykukkana puutarhoissa. *A. moschata*sta (Alpit) valmistetaan Iva-likööriä.

Achlya, leväsieni *Saprolegniaceæ*-heimosta, muodostunut haaraisista huovastorihmoista. Elää vedessä mätänevillä simpukoilla, kaloilla y. m., joiden ympärille muodostaa tiheän hahtuvapeitteen. Ahdistaa myös eläviä eläimiä ja pidetään (Harzin mukaan) krapuruton aiheuttajana.

a. Chr., lyhennys sanoista *ante Christum natum* (lat.) = ennen Kristuksen syntymää.

Achrelius *[-krē'-]*. 1. Erik A. (1604-70), ensimäinen lääketieteen professori Turun akatemiassa, synt. Åkerin pitäjässä Uplannissa 15 p. toukok. 1604, kuollut Turussa 17 p. huhtik. 1670. Nimitettiin 1641 Upsalassa opintoja harjoitettuaan professoriksi Turkuun, jossa hänen ensin mainitaan osoittaneen ahkeruutta virassaan, mutta sitten yhä enemmän sitä laiminlyöneen. V. 1661 valitetaan, ettei hän useaan vuoteen ole yhtään luentoa pitänyt, harvoin saapuu konsistoriin ja vielä harvemmin kirkkoon. Osaksi lienee siihen ollut syynä lisääntyvä sairaloisuus. Yhtään väitöskirjaa A. ei ole Turussa painattanut. *K. G.*

2. Daniel A. (1644-92), suom. kirjailija ja kaunopuheisuuden professori, edellisen poika; käytti lukuisissa kirjoituksissaan ja puheissaan ruotsia tai latinaa. Hän oli aikanaan Turun yliopiston etevin puhuja, harrasti oman varsinaisen tieteensä ohella myös luonnonopillisia kysymyksiä ja julkaisi 1682 väitöskirjan „Contemplationes mundi", jonka vapaamieliset ajatukset herättivät riitaa konsistorissa. Lisäksi A. oli tuottelias runoilija. Hän on ajan tavan mukaan kirjoittanut laajoja opettavaisia runoja hyveen kunniaksi ja paheen moittimiseksi. Ne eivät todista suuriakaan runollisia lahjoja, vaan ovat käytännöllisen järkevän mielen purkauksia. [Arvid Hultin, „Daniel Achrelius". Ruots. Kirj. Seuran Förh. och upps. 9.] *V. T.*

Achrenius *[-krē'-]*, suom. suku, jonka jäsenistä moni on toiminut kirkon palveluksessa sekä useat esiintyneet runoseppinä, on peräisin Uskelasta. Sikäläisen talonpojan poika oli suvun ensimäinen tunnettu jäsen, Someron kappalainen Simo A. (k. 1747).

1. Abraham A. (1706-69), edell. Simo A:n poika, tunnettu heränneispappi ja virsirunoilija. Synt. Somerolla 1 p. helmik. 1706. Ylioppilasaikanaan kotiopettajana pietistisessä Creutzin perheessä A., jonka luonne jo kotikasvatuksen kautta oli saanut vakavan uskonnollisen pohjan, tuli kirkollisen heränneisyyden vaikutuksen alaiseksi. Sen elähyttämänä hän papiksi tultuaan (1730) toimi ensin apulaisena Pietarsaaressa, v:sta 1733 Pohjanmaan rykmentin saarnaajana ja v:sta 1736 Ahtävän kappalaisena. Taisteltuaan toisaalta kirkollista tapakristillisyyttä, toisaalta lahkolaista heränneisyyttä vastaan A. lopulta itse kallistui lahkolaisten puolelle, joitten intoa hän ihaili ja joita vastaan harjoitettua pakkoa hän ei voinut hyväksyä. Hän tahtoi nyt muodostaa vapaan veljesseurakunnan, missä Jumalan henki näky-

jen ja ilmoitusten kautta välittömästi vallitsisi ja johtaisi. Liike solui yhä sairaloisempaan yltiöhengellisyyteen. Kun A. helluntaina 1740 oli saarnatessaan joutunut järisyttävään huumaustilaan, niin hän, pitäen itseään erinomaisena ajanmerkkinä tuhatvuotisen valtakunnan ja tuomion tulosta, luopui pappisvirastaan. Noudettuna Turkuun vastaamaan menettelystään A., samalla kuin vähitellen taipui raitistamaan lahkolaismielipiteitään, esiintyi horjumattomana uskonnollisen suvaitsevaisuuden asianajajana. Sittemmin hän monien kokemuksien kouluttamana luopui lahkolaiskannastaan ja jo ennen asiansa lopullista ratkaisua tekemästään pyynnöstä sai 1742 papinvirkansa jälleen. Oleskeltuaan pikkuvihan aikana Ruotsissa A. sodan tauottua palasi Turkuun ja eli siellä aluksi ilman vakinaista tointa, kunnes 1748 pääsi linnan papiksi sinne ja 1753 kirkkoherraksi Nousiaisiin, missä taidolla ja innolla työskenteli kuolemaansa asti. Ollen näinä aikoina Lounais-Suomen heränneitten luottamusmiehenä on A. suuresti vaikuttanut sikäläisten herätysliikkeitten johtamiseksi kirkollisen heränneisyyden vakavaan uomaan. Laajakantoinen on ollut A:n kirjallinen toiminta. Hänen kirjoittamansa hartauskirjat ovat olleet paljon käytännössä aina tähän asti, enemmin vielä hänen virtensä. Jo ylioppilaana hän oli herättänyt huomiota erilaatuisilla suomen-, ruotsin- tai latinankielisillä tilapäärunoillaan. Poltettuaan 1735 maalliset runonsa omisti hän harrastuksensa yksinomaan hengelliselle runoudelle. Säilynyt on hänen virsiään joltinen määrä ruotsinkielisiä, vaikka enimmäkseen painamattomina, sekä noin pari sataa suomenkielistä, joita on ilmestynyt useampia yhä uudestaan painettuja kokoelmia. Tunnetuin on „Sionin Juhla-Wirret". Runollisessa ja kielellisessä suhteessa A:n suomenkieliset virret ovat yleensä varsin heikkoja; ne ovat kuitenkin suomalaisen kansanomaisen virsirunouden ja -laulun pohjana yhä vielä. — Isänsä jälkiä Nousiaisten sielunpaimenena ja virsirunoilijana kulki A:n poika A n t t i A. (k. 1810), joka on toimittanut kansan suosion saavuttaman kokoelman „Halullisten Sieluin hengelliset Laulut". [Martti Ruuth, „Abraham Achrenius" I; Akiander, „Religiösa rörelser i Finland".]

2. S i m o A. (1729-58), edellisen veljen, Sievin kirkkoherran S i m o A:n (nuoremman) poika, joka palveli pappina Paltamossa ja Pietarsaaressa, on myöskin tunnettu runoilijana, joka mielellään ja verrattain taitavasti käytti vanhaa suomalaista runomittaa. Hänen huomattavin runollinen tuotteensa on 2,300 säettä käsittävä runoteos „Uudet hengelliset runot läsnäolevaisista ja tulevaisista tiloista". [J. Krohn, „Suomal. kirjallisuuden vaiheet".]

3. H e n r i k A. (1730-98), edellisen veli, Kalajoen nimismies, oli myöskin runoseppä. Häneltä on jäänyt joukko tilapäärunoja, muodoltaan sujuvia, sisällykseltään lystikkäitä, jopa vallattoman kevyitä. [J. Krohn, „Suomal. kirjallisuuden vaiheet".] *M. R.*

Achté. 1. L o r e n z N i k o l a i A. (1835-1900), suom. sävellystaiteilija, kotoisin Porista; tuli ylioppilaaksi 1856; eri kertoja harjoitteli opintoja ulkomailla; perusti akateemisen orkesterin Helsinkiin v. 1868, toimi suomalaisessa oopperassa osaksi orkesterinjohtajana osaksi laulajana; Helsingin vanhan kirkon kanttorina v:sta 1881. V. 1883 perusti johtamansa Helsingin lukkari- ja urkurikoulun. Säveltänyt yhden sinfonia-osan, konsertti-uvertyyrin, Regina von Emmeritzin alkusoiton, introductionin ja fugan orkesterille, Davidin Psalmin soololle, köörille ja orkesterille; julkaissut „Musiikin ensimmäiset alkeet kouluja varten" sekä koraalikirjoja. Naimisissa v:sta 1875 E m m y C h a r l o t t a S t r ö m e r i n kanssa (ks. seur.).

2. E m m y C h a r l o t t a A., etevä suom. laulutaiteilija, s. 1850 Oulussa, jossa hänen isänsä oli kultaseppä. Jo nuorena tyttönä hän osoitti suuria musikaalisia taipumuksia ja erään taiteenystävän avulla hän sai tilaisuutta, käytyään ensin Helsingin ruotsalaisen tyttökoulun ja nautittuaan laulunopetusta neiti E. Mechelinin luona, opiskella ulkomailla, Pariisissa J. J. Masset'n johdolla ja konservatorissa sekä Tukholmassa ja Dresdenissä (Lamperti, Hildach). Kun suomalainen ooppera 1873 perustettiin, tuli Emmy A:sta sen primadonna. Dramaattisella esityksellään, jossa laulu ja näytteleminen tulivat mitä täydellisimmäksi kokonaisuudeksi, valtasi hän kaikkien sydämet. Johti omaa oopperayritystä 1891-92. Miehensä perustamassa lukkari- ja urkurikoulussa hän ollut koulun perustamisesta asti laulunopettajana sekä miehensä kuoleman jälkeen (1900) koulun johtajana. Hänen etevimmät yksityisoppilaansa ovat hänen molemmat tyttärensä Aino ja Irma.

Emmy Achte.

3. A i n o A. ks. A c k t é.

4. I r m a A., suom. laulajatar, synt. Helsingissä 4 p. kesäk. 1887. Käytyänsä Helsingin suom. yhteiskoulua, aloitti A. laulunopintonsa äitinsä johdolla ja jatkoi niitä kaksi vuotta Pariisin konservatorissa (prof. Duvernoyn johdolla). V.sta 1908 laulajattarena Dresdenin hovioopperassa. Käyttää taiteilijanimeä Irma T e r v a n i. *O. M-o.*

Acidimetria, haponmittaaminen. ks. A n a l y y s i.

Aciditeetti (lat. *acidum* = happo), emäksien ominaisuus yhdistyä yhden tai useamman happoekvivalentin kanssa (yksi- tai monihappoisia emäksiä).

Acidum, lyh. Acid., hapon latinainen nimitys. — A. aceticum, etikkahappo; A. arsenicum, arsenikkihappo; A. arsenicosum, arsenikkihapoke; A. benzoicum, bentsoehappo; A. boricum, boorihappo; A. carbolicum, karbolihappo; A. carbonicum, hiilihappo; A. chloronitrosum, kuningasvesi, suola- ja typpihappojen sekoitus (muutamien metallien ainoa liuotusaine); A. chromicum, kromihappo; A. citricum, sitruuna-

happo; A. formicicum, muurahaishappo; A. hydrochloratum tai hydrochloricum, suolahappo; A. hydrocyanatum, syanivetyhappo; A. lacticum, maitohappo; A. muriaticum, suolahappo; A. nitricum, typpi- eli salpietarihappo; A. oxalicum, oksalihappo; A. phosphoricum, fosforihappo; A. picronitricum, pikriinihappo; A. pyrolignosum, puuetikka; A. salicylicum, salisylihappo; A. succinicum, merenpihkahappo; A. sulfuricum, rikkihappo; A. sulfurosum, rikkihapoke; A. tannicum, tanniini, parkkihappo; A. tartaricum, viinihappo, j. n. e.

Acinus (lat.), rauhaisrakkula; kudosmuodostuma muutamissa rauhasissa. *M. O-B.*

Acipenser *[-e'-]* ks. S a m p i.

Acke (A n d e r s s o n), J o h a n A x e l G u s t a f (s. 1859), ruots. taidemaalari, on maalannut muotokuvia (m. m. Z. T o p e l i u k s e n) ja maisemia, osaksi Ahvenanmaaltakin, jossa hän on jonkun aikaa asunut. Hän on myöskin tunnettu koristelutaiteestaan ja piirustuksistaan Topeliuksen (appensa) kirjoihin „Lukemisia lapsille". *E. R-r.*

Acker (saks. = pelto), saks. peltomitta, käytännössä ennen metrijärjestelmää, lähipitäin 1 tynnyriala.

Ackté, A c k t é-R e n v a l l, A i n o, suom. laulajatar, s. Helsingissä 23 p. huhtik. 1876, vanhemmat säveltaiteilija Lorenz Nikolai Achté ja laulajatar Emmy Charlotta A. Käytyänsä Helsingin suomalaisen tyttökoulun aloitti A. lauluopintonsa äitinsä johdolla ja esiintyi ensi kerran julkisessa konsertissa 1893, jonka jälkeen teki konserttimatkan maaseutukaupunkeihin. Syksyllä 1894 A. matkusti Pariisiin, jonka konservatoriin hän ensimäisenä 197:stä hakijasta hyväksyttiin. Hänen opintonsa prof. Duvernoyn johdolla kestivät kolme vuotta. Päätettyään opintonsa konservatorissa, jolloin hän oopperaluokalla sai ensimäisen palkinnon, tarjottiin hänelle paikka Pariisin suuressa oopperassa, jonka ihailtuna primadonnana hän sitten oli v. 1897-1903. Opintoajallaan hän kahtena ensi vuotena nautti kannatusapua Suomen ja sitten Ranskan valtiolta. Ensimäisen esiintymisensä hän suoritti 8 p. lokak. 1897 Margareettana Gounod'n Faustissa ja esiintyi sitten Juliettena saman säveltäjän oopperassa Romeo ja Julia. Hänen useista osistaan mainittakoon Elsa (Lohengrin), Elisabeth (Tannhäuser), Eva (Meistersinger), Marguérite (Faust), Sieglinde (Walküre), Micaëla (Carmen), Benjamin (Joseph en Egypte), Salome (Salome), Tosca (Tosca), Nedda (Pajazzo), ensi kertaa Pariisissa esitettäessä, Cloches du Rhinissä (sävelt. Samuel Rousseau), ensi kertaa yleensä. Erottuaan Pariisin oopperasta on A. tehnyt taide-

Aino Ackté-Renvall.

matkoja useimmissa Euroopan maissa ja käynyt kahdesti Ameriikassa herättäen kaikkialla huomiota ja ihailua sekä konsertti- että varsinkin oopperalaulajattarena. V:sta 1901 naimisissa lakit. tohtori Heikki R e n v a l l i n kanssa. *O. M-o.*

Açoka *[-sō'-]* (259-222 e. Kr.), intial. keisari; hänen ajaltansa ovat Intian vanhimmat piirtokirjoitukset, jotka kertovat A:n hartaista toimenpiteistä kansansa aineelliseksi ja henkiseksi vaurastuttamiseksi. Hänen aikanaan pidettiin buddhalainen uskonnollinen kokous (synodi) Pataliputrassa (Patnassa) ja lähetyssaarnaajia lähetettiin m. m. Ceylonille. Hänen hallitusaikansa on intialaisen buddhalaisuuden kukoistusaika.

Aconcagua *[-kā'-]*. 1. Ameriikan korkein vuori Andein vuoristossa 32 $^1/_3$° et. lev., tulivuori. Sen korkeuden laski Conway v. 1898 olevan 6,834 m. — 2. Maakunta Chilen tasavallassa; n. 14,000 km², 35,000 (1905) as.; runsaasti kultaa, hopeaa ja vaskea. *A. R. B.*

A condition *[a kōdisiō']* (ransk.), ehdollisesti; ottaa myytäväksi ehdolla että saa palauttaa takaisin myymättömät, komissioniin.

Aconitum *[-ī'-]*, u k o n h a t t u, suku *Ranunculaceæ*-heimossa; korkeita monivuotisia yrttejä pohj. lauhkean vyöhykkeen vuoristoseuduista. Juuret mukulamaisesti paisuneita, lehdet sormijakoisia, alemmat usein sangen suuria; latvassa sininen tahi kellertävä terttukukinto; verholehdistä yksi kypärämäinen, terälehdet muuttuneet omituisiksi mesiäisiksi. Useimmissa lajeissa, varsinkin juurimukuloissa, väkevää, huumaavaa myrkkyä, a k o n i t i i n i a. Meillä *A. lycoctonum* villinä lehdoissa Karjalankannaksella, Laatokan Karjalassa ja Enontekiön Lapissa. *A. napellus* ja *A. cammarum* yleisinä koristekasveina.

Aconitum.

A conto (it.), tilille. vrt. K o n t o.

Acorus, k a l m o j u u r i, miekkaruohon *(Iris)* näköisiä *Araceæ*-heimoon kuuluvia vesikasveja pohj. pallopuoliskon kaikista osista. Juurakko paksu, pitkä, varsi lehtimäinen, kukinto paksulapakkoinen vihertävä tähkä (puikelo), näennäisesti varren sivussa. Lounais- ja Etelä-Suomessa harvinainen. *A. calamus* on 300 vuotta sitten tuotu Aasiasta Eurooppaan. Koko kasvi, varsinkin juurakko, ryydinhajuinen ja -makuinen. Viimemainittua käytetään *rhizoma calami*-nimellä lääkkeiksi, sitä pannaan hajuvesiin, hammaspulvereihin j. n. e.

Acosta, G a b r i e l l. U r i e l (1594-1647), syntyi Oportossa aatelisesta, katolisuuteen kääntyneestä juutalaissuvusta. Jouduttuaan epäilyksiin kristinuskon totuudesta, siirtyi hän Alankomaissa juutalaisuuteen, mutta sekään ei häntä kauan tyydyttänyt, vaan hän joutui riitaan rabbiinien kanssa, ja hänet erotettiin synagogasta. Myöhemmin hän taas palasi juuta-

laisuuteen, mutta lopetti päivänsä, kuten luullaan, itsemurhalla.

Acotyledoneæ *[-dō'-]*, nimitys sellaisille kasveille, jotka itäessään ovat sirkkalehtiä vailla. Vastaa Linnén luokkaa *Cryptogamia*. Yleisempi nimitys: itiökasvit.

Acquit *[akī']* (ransk.), vastaanottotodistus, kuitti.

Acraniata *[-ā't-]* (lat.), pääkallottomat, luurankoisten pääjakson toinen jakso, johon kuuluu yksi ainoa eläin, suikulainen *(Amphioxus lanceolatus)* (ks. t.).

Acraspedinen ks. Medusa.

Acre *[eikə]*, engl. ja pohjois-amer. pintamitta, = 4,840 neliöyardia = 40,467 aaria.

Acredula caudata *[-ē'- -dā'-]* ks. Pyrstötiiainen.

Acrel, Olof, aateloituna af Acrel (1717-1806), ajallaan Ruotsin etevin kirurgi ja huomattava tiedemies, jonka aloitteesta perustettiin Tukholman Serafimer-sairaala. [O. E. A. Hjelt, „Olof af Acrel, den svenska kirurgins fader" (1884).].

Acrididæ *[-krī'-]* ks. Heinäsirkat.

Acrocarpæ ks. Sammalet.

Acroclinium roseum *[-lī'- -sē'-]*, tarhajäkkärä, Texasista tuotu mykerökukkaisiin kuuluva koristuskasvi, jonka kielekkeiset ruusunpunaiset laitakukat kuivuneinakin säilyviä. Kuivissa kukkavihkoissa „eternellinä" (ks. t.).

Acsády *[atšādi]*, Ignácz (1845-1907), unk. historioitsija. Hänen pääteoksensa ovat: „Unkari Budan takaisinvalloittamisen aikana" (1886); „Unkarin kolmiajaon historia" (1897); „Unkari Leopold I:n ja Josef II:n aikana" (1898); „Unkarin valtion historia" (1902-03, 2 nid., kuvall.).

Act *[äkt]* (engl.) on Englannissa jonkun virancmaisen tai valtiollisen eduskunnan julkaisema päätös. Näin nimitetään useita tärkeitä parlamenttipäätöksiä, esim. purjehdussääntö Navigation Act, Test act (ks. t.) y. m.

Acta (lat.). Roomalaisilla tämä sana tarkoitti kaikkia virkakuntien ja yleensä virallisia toimituksia ja asiakirjoja. — A. apostolorum, apostolien tekoja. — A. diurna, Cæsarin käskystä Roomassa toimitetut tiedonannot pääkaupungin tapahtumista (ensimäiset sanomalehdet). — A. eruditorum, vanhin Saksan tieteellinen aikakauskirja, jonka perusti professori Otto Mencke, ilmestyi latinan kielellä 1682-1782. — A. martyrum l. a. sanctorum, kertomuksia pyhien ja marttyrien elämänvaiheista. — A. mathematica, kansainvälinen matemaattinen aikakauskirja, joka v:sta 1882 ilmestyy Tukholmassa professori G. Mittag-Lefflerin toimittamana. — A. societatis pro fauna et flora fennica, Societas pro fauna et flora fennica'n julkaisusarjoja. — Acta societatis scientiarum fennicae, Suomen tiedeseuran julkaisusarjoja.

Actæa *[-tē'-]*, konnanmarja, suku *Ranunculaceæ*-heimossa. Monivuotisia yrttejä Euroopasta, Aasiasta ja Pohj.-Ameriikasta. Lehdet isoja 2-5 kertaan sormilehtisiä, pienet valkeat kukat tiheässä tertussa. Hedelmä monisiemeninen marja. Meillä *A. spicata* lehdoissa; sen mustia tai punaisia marjoja pidetään myrkyllisinä.

Acte *[akt]* (ransk.), todistuskappale, -kirja.

Actinia *[-tī'-]* ks. Merivuokot.

Actio (lat.), kanne, kannevaatimus.

Actitis *[-tī'-]* ks. Rantasipi.

Actium ks. Aktion.

Acton *[äktn]*, John Francis (1737-1811), napolilainen ministeri, oli erään Ranskassa oleskelevan irlantilaisen poika, meni Napolin hovin palvelukseen, jossa voitti kuningatar Karoliinan suosion ja tuli Ferdinand IV:n pääministeriksi, jommoisena hallitsi varsin mielivaltaisesti. Ranskan vallankumouksen puhjettua hän noudatti sitä ja sittemmin Napoleonia vastaan vihamielistä politiikkaa, kunnes v. 1806 yhdessä Bourbonien vallan kanssa kukistui. Kuoli Palermossa 12 p. elok. 1811.

Acyklinen (kreik. kielteinen *a*, ja *kyklos* = ympyrä), köynnöksinen. ks. Kukka.

A. D., lyhennys lat. sanoista anno Domini = Herran vuonna.

a. d., lyhennys lat. sanoista a dato (ks. t.)

Ad (lat.), prep., luo, johonkin; ad (in) absurdum (lat.), mahdottomuuteen; panna ad acta (lat.), liittää asiakirjoihin.

Adagietto *[-dže't-]* (it.), lyhyehkö sävelkappale jokseenkin hitaassa tempossa *I. K.*

Adagio *[adā'džo]* (it.), hitaasti.

Adalbert, pyhä (n. 950-997), Praagin piispa, vaikutti pakanuuden hävittämiseksi Böömissä. Alkaessaan lähetystointa pakanallisten preussiläisten maassa A. sai surmansa 23 p. huhtik. 997. Hän on saanut kunnianimen „preussiläisten apostoli". *J. G.*

Adalbert (n. 1000-1072), Hamburg-Bremenin arkkipiispa. Arkkipiispana v:sta 1045 harrasti tämä lahjakas, suuria tavoitteleva mies menestyksellä lähetystointa Skandinaavian maissa, tahtoi kohottaa Hampurin patriarkanistuimeksi kaikkia Pohjoismaita varten ja teki Bremenin huomattavaksi sivistyskeskustaksi (Adam Bremeniläinen). Nuoren keisari Henrik IV:n kasvattajana ja neuvonantajana oli hänellä 1060-luvulla johtava asema Saksan valtakunnassa, mutta kukistui pian siitä ja sai loppuvuosinaan kokea monenlaisia onnettomuuksia. *J. G.*

Adalhard (751-826), Kaarle Suuren serkku, edisti lähetystyötä saksilaisten keskuudessa ja perusti Korveyn luostarin Westfaleniin.

Adalia *[-dā'-]* (muin. *Attaleia*), linnoitettu satamakaupunki Vähän-Aasian etelärannalla, Konian vilajetissa, n. 25,000 as.

Adalvard. Tällä nimellä mainitaan kaksi piispaa ja uskonsaarnaajaa Ruotsissa kuningas Stenkilin aikana (1060-luvulla). — 1. A. vanhemman sanotaan olleen Skaran ensimäisen piispan ja saarnanneen kristinuskoa Vermlannissa, vieläpä Norjassakin. — 2. A. nuorempi oli määrätty svealaisten piispaksi ja asettui Sigtunaan. Hän näyttää olleen kiivasluontoinen mies ja mainitaan aikoneen hävittää silloin vielä suuressa arvossa olleen Upsalan temppelin, minkä tuuman kuitenkin Stenkil sai ehkäistyksi. A. rikkoi myöskin Göötanmaalla monta epäjumalankuvaa ja kastoi pakanoita. *K. G.*

Adam ks. Aatami.

Adam Bremeniläinen, keskiaikainen historiankirjoittaja, oli v:sta 1068 tuomiokapitulin jäsenenä ja koulunjohtajana Bremenissä. Hänen noin 1075 kirjoittamansa Hampurin arkkihiip-

pakunnan historia, nimenomaan sen neljäs kirja, jolla on nimenä „Descriptio insularum aquilonis", on varsin tärkeä ollen vanhimpia Pohjoismaiden oloja koskevia historiallisia lähdeteoksia ja sisältäen erittäinkin tietoja kristinuskon ensimäisestä leviämisestä näille maille. Tietonsa niistä oli Adam B. enimmäkseen saanut Tanskan kuninkaalta Sven Estridinpojalta, jonka luona oli käynyt. Suomi esiintyy tässä teoksessa „Naistenmaan" nimellä, jossa varmaankin piilee muisto kvenein l. kainulaisten heimosta. *K. G.*

Adam de la Hale *[adā' d' la āl]*, liikanimeltä „Kyttyräselkä", (n. 1240-87) Arras'n kaupungissa, ransk. runoilija ja säveltäjä. Hänen sievä paimennäytelmänsä „Jeu de Robin et Marion" on keskiajalta säilynyt vanhin maallisaiheinen draama. Sen parhaana viehätyksenä ovat lukuisat laulukappaleet. Sen lisäksi A. on kirjoittanut satiirisen kuvauksen kotikaupunkinsa oloista „Le jeu d' Adam ou jeu de la feuillée".

Adam *[adā']*, Adolphe Charles (1803-56), ransk. suosittu oopperasäveltäjä, perusti Pariisiin oman näyttämön „Théâtre national". *I. K.*

Adam *[adā']*, Juliette, synt. Lamber (s. 1836), ransk. kirjailijatar. Aloitti 1858 kirjalla „Idées antiproudhoniennes sur l'amour, les femmes et le mariage." On sitten käsitellyt useissa teoksissaan kirjallisia, historiallisia ja valtiollisia aiheita sekä julkaissut joukon novelleja ja romaaneja: „Mon village", „Païenne" y. m. Vv. 1879-86 hän julkaisi aikakauslehteä „La nouvelle revue", kirjoittaen siihen m. m. valtiollisia katsauksia. Kirjailija Paul A. (ks. t.) on häneh poikansa.

Adam *[adā']* Paul (s. 1862), ransk. romaanikirjailija. Hänen ensimäistä teostaan „Chair molle" (1885) syytettiin epäsiveellisyydestä, mutta oikeudessa kumottiin häntä vastaan nostettu kanne. Myöhemmissä teoksissaan hän esiintyy mystikkona tai sosialistina. Romaanilla „La force" hän on aloittanut puoleksi historiallisten romaanien sarjan.

Adamaua *[-mā'-]*, muinoin Fumbina, maa Keski-Afrikassa, Sudanin länsi-osassa, Tsad-järven eteläpuolella, n. 330,000 km². Maa, jonka lävitse Binue-joki virtaa, on viljavaa ylätasankoa. Asukkaat ovat pakanallisia neekereitä ja muhamettilaisia fulbeja. Maa on jaettu Englannin, Ranskan ja Saksan välillä. Entinen pääkaupunki Jola on Englannin alueella. *A. R. B.*

Adamello *[-e'-]*, vuoriryhmä Ortler-alppien itäpuolella. Siihen luetaan myös Presanella-ryhmä (3,564 m).

Adamiitit, yhteinen nimitys useille ensimäisten vuosisatain ja keskiajan lahkoille. Niiden kerrotaan pitäneen yöllisiä kokouksia, joissa osanottajat, palauttaakseen alkuperäistä viattomuudentilaa, esiintyivät alastomina ja joissa harjoitettiin sukupuolista hurjastelua. *J. G.*

Adams *[ädəms]*, Samuel (1722-1803), pohjois-ameriikkal. valtiomies, vaikutti pontevasti Yhdysvaltain vapauttamiseksi Englannin vallan alta ja oli sittemmin Massachusettsin kuvernöörinä. Adamsia on sanottu Ameriikan Catoksi.

Adams *[ädəms]*. 1. John A. (1735-1826), Ameriikan Yhdysvaltain toinen presidentti, puolusti useilla kirjoituksilla siirtomaiden oikeuksia ja otti osaa itsenäisyysjulistukseen, kävi lähettiläänä Euroopassa ja valittiin 1789 uuden liittovaltion ensimäiseksi varapresidentiksi sekä oli 1797-1801 Washingtonin jälkeen sen presidenttinä. — 2. John Quincy A. (1767-1848), Yhdysvaltain presidentti, edellisen poika, toimi lähettiläänä Pietarissa ja Lontoossa, tuli v. 1817 ulkoasiain valtiosihteeriksi ja oli 1825-29 Yhdysvaltain presidenttinä.

Adams *[ädəms]*, John Couch (1849-92), engl. tähtitieteilijä, osoitti, että häiriö Uranuksen radassa oli toisen vielä tuntemattoman planeetin aiheuttama, jonka sittemmin Leverrier keksi (Neptunus). 1858 A. tuli tähtitieteen professoriksi Cambridgeen.

Adams Pike ks. Aataminhuippu.

Adamus Bremensis *[-dā'- -me'-]* ks. Adam Bremeniläinen.

Adanson *[adāsõ]*, Michel (1727-1806) ransk. luonnontutkija ja tutkimusretkeilijä, Réaumurin ja Jussieu'n oppilas. Oleskeli v. 1745 jälkeen 5 vuotta Senegalissa, josta toi muassaan suurenmoiset kasvi- ja eläintieteelliset kokoelmat. Toimitti siellä myös arvokkaita ilmasto-, tähti- ja kielitieteellisiä tutkimuksia. Myöhemmin Ranskan tiedeakatemian jäsen. Teoksia: „Histoire naturelle du Sénégal" (1757), „Familles des plantes" (1763), „Histoire de la botanique et plan des familles naturelles des plantes" (1864). Hänen mukaansa antoi Linné apinanleipäpuulle nimen *Adansonia*.

Adansonia *[-ō'-]*, *Malvaceæ*-heimoon kuuluvia puita Afrikasta, Madagaskarista ja Austraa-

Adansonia digitata.

liasta. Tärkein laji *A. digitata*, Apinanleipäpuu, baobab, villinä troopillisessa Afrikassa, viljeltynä Intiassa ja Etelä-Ameriikassa. Ko'okas, 22 m korkea ja maailman paksuin puu, jonka usein onton rungon ympärysmitta voi olla 48 m. Lehvästö hyvin laaja; pitkät lukuisat haarat laskeutuvat omasta painostaan alaspäin, niin että puu matkan päästä näyttää pieneltä lehdolta. Muutamia puita Länsi-Afrikassa on arvioitu 6,000 vuoden vanhoiksi. Puu valkeata, erinomaisen pehmeätä. Lehdet kerrottuja, sormilehtisiä; kukat yksinäisiä lehtihangoissa, pitkäperäisiä, riippuvia, valkeateräisiä. Kurkkumaisissa pitkistä peristään riippuvissa hedelmissä 150 suurehkoa siementä, kova puumainen kuori,

mehevä sisus. — Ontossa rungossa asustaa usein kokonainen neekeriperhe; kuivattuja ja jauhettuja lehtiä käytetään (l a l o-nimellä) ruuanlaittoon, hedelmän mehevä malto on terveellistä ravintoa; sekoittamalla poltettujen hedelmänkuorien tuhkaa palmuöljyyn saadaan mainiota suopaa.

Adapa, mytologinen henkilö, erään nuolenpääkirjoitustaulun mukaan, joka kuuluu el-Amarna-löytöön (ks. A m a r n a), „alkuihminen", jumalien leipuri ja juomanlaskija, joka jumalallisen kateuden vuoksi jäi vaille ikuista elämää. Adapa-sanasta johtuu ehkä Adam. [Jensen, „Assyrisch-babylonische Mythen u. Epen" (1900).] *K. T-t.*

Adaptatsioni (ransk. *adaptation*), sovittaminen. *Fysiol.*, silmän kyky mukautua näkemään erivahvassa valossa. *M. O-B.*

Adapteerata (lat. *adaptā're)*, sovittaa kappale toiseen. — A d a p t e r i, osa (esim. koneen), joka voidaan liittää toiseen.

Adaptsioni, mukaantuminen, sellainen elämäntavassa ja ruumiinrakennuksessa tapahtunut muutos, joka tekee elimistön erittäin soveliaaksi niihin oloihin, joissa se elää tai on pakoitettu elämään. Jokainen elimistö on mitä erilaisimpien ulkonaisten vaikutuksien alainen ja nämä synnyttävät vastavaikutuksia elimistössä. Muutoksien tapahtuessa ympäröivissä oloissa esim. ilmastossa, ravinnossa, kasvistossa, vihollisissa, kasvi- tai eläinlaji säilyy useimmiten vain, mikäli se kykenee mukaantumaan uusiin oloihin. Mukaantumiskyky esiintyy yksilöissä esim. siinä, että elin käyttämisestä voimistuu, käyttämättä jäämisestä heikontuu. Olettaen että yksilöllisessä elämässä saavutetut ominaisuudet periytyvät jälkeläisiin voi L a m a r c k i n mukaan selittää useat tarkoituksenmukaisuudet kasvien ja eläinten rakenteessa tuloksiksi tällaisesta suoranaisesta l. aktuellisesta mukaantumisesta. Toisen käsityksen mukaan, joka kieltää yksilöllisessä elämässä saavutettujen ominaisuuksien perinnöllisyyden, on tarkoituksenmukainen ruumiinrakennuksen ja elämäntavan syntyminen selitettävissä D a r w i n i n valikoimisopin avulla olettamalla että erilaisista synnynnäisistä muunnoksista vain ne säilyvät, jotka ovat elämänsuhteisiin soveliaat. *K. M. L.*

Adar (ass. *Addaru)*, babylonialaisen ja juutalaisen vuoden kahdestoista kuukausi; vastaa helmikuun loppua ja maaliskuun alkua.

Adašev, A l e k s e i F e d o r o v (k. 1560), ven. valtiomies, oli ollut hovivirkamiehenä, kun hän 1547, Iivana IV:n ryhtyessä 16-vuotisena itse hallitsemaan, pappi Silvesterin kanssa tuli tsaarin vaikuttavimmaksi neuvonantajaksi. Heidän onnistuikin ajaksi saada Iivanan huonot himot tukahutetuiksi ja hänen harrastuksensa käännetyksi tosi toimintaan alamaisten hyväksi. Uusi tarkastettu lakikirja, sudebnik, saatiin 1550 aikaan. Idässä voitettiin Kasanin ja Astrakanin tatarit. Mutta Silvesterin ja A:n asema rupesi nähtävästi Iivanasta siteeltä tuntumaan. 1560 heidät molemmat äkkiarvaamatta karkoitettiin hovista; A. ensin nimitettiin päälliköksi Liiviin, mutta pantiin sitten Tartossa vankeuteen, jossa pian kuoli. *K. G.*

A dato (lat.), tästä päivästä lähtien; lyh. a. d.

Ad calendas græcas ks. C a l e n d a e.

Adda (lat. *Addua)*, Pon syrjäjoki, Pohjois-Italiassa, tulee Ortler-alpeilta, juoksee Comojärven läpi ja laskee emäjokeensa lähellä Cremonaa; 400 km pitkä.

Addeerata (lat. *addere*), laskea yhteen.

Addenda *[-e'-]* (lat.), „lisättäviä".

Addio *[adī'o]* (it.), hyvästi!

Addis-Abeba *[-ē-]*, huomattavin kaupunki Šoassa, Abessiiniassa, n. 50,000 as.; n. 3,000 m yl. merenp.; vv. 1893-1901 kuningas Menelikin asuinpaikka.

Addis-Alam, v:sta 1901 Abessiinian hallitsijan asuinpaikka, 60 km länteen Addis-Abebasta.

Addison *[eddisən]*, J o s e p h (1672-1719), engl. kirjailija. Herätti ensin huomiota sankarirunoelmalla „The Campaign", jossa hän ylistää Marlborough'n voittoa Blenheimin luona, pääsi sitten korkeihin virkoihin ja kohosi valtiosihteeriksi 1717. Hänen murhenäytelmänsä „Cato" saavutti aikoinaan suuren menestyksen. Mutta enimmän hän vaikutti Englannin kulttuuriin toimittamalla moraliseeraavia viikkolehtiä „The Tatler", „The Spectator" ja „The Guardian", joiden merkitys on ollut suuri koko Euroopan sanomalehdistön kehityksessä. Hän arvostelee niissä yhteiskunnallisia oloja ja henkilöitä terveesti, vaikka hieman kuivakiskoisesti, ja hänen esitystapansa on selkeää ja tasaista.

Addison *[eddisən]*, T h o m a s (1793-1860), engl. lääkäri, kuuluisa eräästä taudista (ks. A d d i s o n i n t a u t i), jonka hän ensimäisenä selitti, kirjoituksessa v. 1855.

Addisonin tauti, ankaranluontoinen, etupäässä veressä ja hermostossa häiriöitä synnyttävä tauti, joka näyttää aiheutuvan lisämunuaisissa esiintyvistä sairaloisista ilmiöistä. Tautia potevan iho muuttuu väriltään likaisen ruskeaksi; siitä myöskin nimitys: *bronzed skin.* vrt. A d d i s o n, Thomas. *M. O-B.*

Additsioni (lat. *addi'tio* = lisääminen), yhteenlasku.

Adduktori (lat. *addu'ctor* = lähentäjä), lähentäjälihas, joka lähentää esim. sormet toisiinsa tai vetää esim. jalat tai kädet ruumiin keskiviivaa kohden. *M. O-B.*

A découvert *[a dekuvā'r]* (ransk.), peittämättä; paljaan taivaan alla; ilman verukkeita.

Adekvaatti (lat. *adaequā'tus* = yhtäläiseksi tehty), *log.* = täysin sopiva, vastaava, oikea. Määritelmä on adekvaatti, kun subjektin ja predikaatin alat ovat yhtäsuuret.

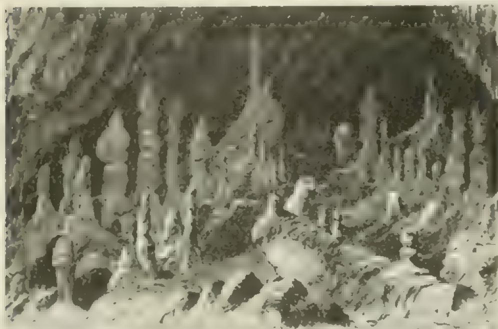
Adelaide *[ä'dəlēd]*, Etelä-Austraalian pääkaupunki, perustettu v. 1836, Torrensjoen varrella, 10 km meren rannasta. Kaupunki on säännöllisesti rakennettu leveine katuineen, suurine aukeine paikkoineen ja komeine rakennuksineen. V. 1874 perustettu yliopisto; kirjasto, museo, taulukokoelma y. m. Anglikaaninen ja roomalaiskatolinen arkkipiispa. A. on rautatieyhteydessä Austraalian muitten suurkaupunkien ja satamakaupunkinsa P o r t A d e l a i d e n kanssa. 186,066 as. (1903). *A. R. B.*

Adelcrantz. 1. G ö r a n J o s u a e A. (1668-1739), ruots. arkkitehti, N. Tessin nuoremman oppilas, tuli tämän jälkeen linnan arkkitehdiksi. — 2. K a r l F r e d r i k A. (1716-1796), arkkitehti, edellisen poika, suoritti loppuun Tukholman kuninkaallisen linnan rakentamisen, rakensi

m. m. Aadolf Fredrikin kirkon ja suunnitteli Tukholman Norrbron.

Adelheid *[ā-]*, Saksan keisarinna, Rudolf II Burgundilaisen tytär, meni 14-vuotiaana naimisiin Italian Lothar II:n kanssa. Tämän kuoltua tahtoi Lotharin kilpailija, maakreivi Berengar II naittaa A:n pojalleen. A. sai turvaa Otto I:ltä, joka sittemmin nai hänet. Keisarinna A:llä oli suuri vaikutus Saksan asioiden kulkuun. Hän kuoli 999 ja julistettiin myöhemmin pyhäksi.

Adelsberg (sloveen. *Postojna*), kylä Krainissa, Itävallassa, 60 km lounaseen Laibachista Wien-Triestin radan varrella. Lähistöllä A:n luola, suuri, 4 km pitkä tippukiviluola, joka on muodostunut neljästä käytävien toisiinsa yhdistämästä osasta. Korkein on 58 m, sen läpi virtaa Poik-joki. Tämmöiset luolat ovat tavallisia ilmiöitä karstimaisemissa (ks. t.), missä lähdevesi,

Adelsberg

joka virtaa kalkkikerrosten läpi, suuren paineen alaisena absorbeeraa hiilihappoa ja täten liuottaa kalkkikiveä. Näin on luolien synty selitettävä, vaikkakin niitten muodostumiseen on tarvittu vuosituhansia. Luolien seinämät ja katto ovat täynnä rakoja, joista vesi pääsee tunkeutumaan sisään, ja kun lämpötila ja paine nyt tavallisesti on alhaisempi, ei vesi enää voi pitää kalkkia liuonneena, vaan tämä kiteytyy muodostaen kalkkikiveä (tippukiveä). Tämä asettuu osaksi kattoon muodostaen n. s. stalaktiittejä, tahi maahan pylvääntapaisesti; näitä taasen sanotaan stalangniiteiksi ja ne muodostavat luolissa mitä ihanimpia pylväitä, kiehkuroita, verhontapaisia seinämiä, penkereitä ja kivettyneitä vesiputouksia. Luolat ovat luonnollisesti aivan pimeät pienine mataline sisäänkäytävineen ja sattumalta onkin niitä löydetty. Eläinkunta niissä on omituinen, on tavattu sokeita matelijoita, kuten olmi *(Proteus anguineus)*. Nykyään on Adelsbergin luola Itävallan suosituimpia matkailijapaikkoja; sinne on hankittu kaikenlaatuisia mukavuuksia: m. m. sähkövalo, joka tuhansista lampuista virtaa, valaisten läpikuultavan kalkkikiven joka lokeron, on muuttanut pimeän luolan hurmaavaksi satulinnaksi; sen lisäksi saa veneellä ja rautatiellä kulkea ihailemassa sen omituisuuksia ja kauneuksia.

W. S-m.

Adelsköld *[ādelšöld]*, Klas Adolf (s. 1824), ruots. insinööri, tunnettu rautateiden, siltain ja satamien rakentaja. Rakentanut m. m. vanhat puiset maantiesillat Oulunjoen yli, joista toisessa vielä olevista on yksi 150 jalan ja kaksi 125 jalan jänteistä kaarta. *J. C-én.*

Adelung *[ā-]*. 1. Johann Christoph A. (1732-1806), saks. kielentutkija, synt. Pommerissa, lukion opettaja, myöhemmin ylikirjastonhoitaja Dresdenissä. Hänen laaja „kieliopillis-kriitillinen sanakirjansa yläsaksan murteesta", y. m. kirjoituksensa ovat terveine kielenpuhdistuspyrkimyksineen paljon vaikuttaneet äidinkielenopetukseen ja etenkin saksan kielen oikeinkirjoitukseen. Sitävastoin „Mithridates", kirjava kokoelma kielennäytteitä erilaisista kielistä, on vähänarvoinen. — 2. Friedrich A. (1768-1843), ven. oppinut, edellisen veljenpoika, synt. Stettinissä, muutti Venäjälle, jossa tuli Itämaisen opiston johtajaksi ja tiedeakatemian presidentiksi. Hänen teoksistaan, jotka etupäässä koskevat ulkomaisia lähteitä Venäjän historiaan, ovat huomattavia esim. „Siegmund Freiherr von Herberstein" (1818) ja „Kritisch-litterarische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700" (2 osaa, 1846).

Aden *[eidn]* engl. kaupunki ja linnoitus Arabian eteläisellä rannikolla, Jemenissä, 180 km Bab-el-Mandebin salmesta itäänpäin, sammuneitten tulivuorten ympäröimässä laaksossa. Kaikki laaksossa oleva viljelysmaa on sinne muualta tuotu. Ilmanala on kuiva ja kuuma, mutta ei kuitenkaan epäterveellinen. Sataa tavallisesti ainoastaan parina viikkona syyskuussa, mutta silloin aivan kuin kaatamalla. Englantilaiset ovat rakentaneet suurenmoisia vesisäiliöitä. Sähkölennätinjohto Bombayhin. Adenin satama on erinomainen, riittäen kokonaisille laivastoille. — Keskiajalla Aden oli Arabian kaupan keskus sekä Etelä-Aasian ja Itä-Afrikan luonnontuotteiden ja Euroopan tehdastavaroiden varastopaikka. Kun kulkuväylä Hyväntoivonniemen ympäritse Intiaan löydettiin, kadotti A. merkityksensä ja v. 1839 se oli ainoastaan pieni kylä, jolloin se sopimuksen kautta joutui Englannille. Myöhemmin on Englanti ostanut pienempiä alueita lisää, joten Adenin pinta-ala nyt on 206 km². Tähän tulee lisäksi n. 20,000 km² käsittävä suojelusalue. Adeniin kuuluvat myös Perim ja Sokotra saaret sekä Kuria-Muria saariryhmä. — Aden on vapaasatama ja hallinnollisesti Bombayn kuvernöörin alainen. Tärkein tuontitavara on kivihiili, ja vientitavara Arabian kahvi. *A. R. B.*

Adenitis *[-nī'-]* (kreik. *adēn* = rauhanen), lymfa- eli imurauhasten tulehdus.

Adenoidiset vegetatsionit, kasvannaisentapaisia muodostumia nenä- ja nieluontelojen limakalvossa. *M. O-B.*

Adenoma *[-ō'-]* (kreik. *adēn* = rauhanen), rauhaskasvannainen. — Adenoskleroosi, imurauhasten kovettuminen, kuppataudin tuottama ilmiö.

Adenopatia (kreik. *adēn* = rauhanen, ja *pathein* = kärsiä), sairaus rauhasissa. *M. O-B.*

Adeps (lat.), rasva; a. lanæ, lanoliini; a. petrolei, vaseliini; a. suilla l. suillus, sianrasva, ihra.

Adepti (lat.), „se joka on saavuttanut", niin keskiajalla nimitettiin alkemistejä, jotka uskoivat löytäneensä viisaudenkiven; siitä vaikean taidon tai tieteen oppilas, opiskelija.

Adessiivi (lat. *adessī'vus* = luona-olon sija), eräs länsisuomalaisten kielten, suomessa *-lla-*, *-llä*-päätteisenä esiintyvä, nimisanain sijamuoto; ulko-olento (vanh. nimitys: sivunto); ks. Ulkoiset paikallissijat. *A. K.*

A deux *[a dö']* (ransk.), kahden kesken.

Adhémar *[-demā'-]* l. Adémar, Puy'n piispa. A. oli ensimäinen, joka Clermontin kirkolliskokouksessa 1095 kiinnitti pukuunsa punaisen ristin osoitukseksi aikeestansa ottaa osaa ristiretkeen. A. kuoli 1098, heti Antiokian valloituksen jälkeen.

Adhesioni (lat. *adhœrē're* = riippua kiinni). 1. *Fys.*, pintaveto, voima, millä yhteensattuneet kappaleet tarttuvat toisiinsa (liimaaminen, kittaaminen, vesipisarain tarttuminen ikkunaruutuun, kahden lasilevyn tarttuminen toisiinsa j. n. e.). — Adhesionipaine l. tartuntapaine, se osa veturin painosta, joka kohdistuu liikepyöriin.

2. *Lakit.*, selitys, jonka kautta kolmas valtio nimenomaan hyväksyy määrätyt kohdat toisten valtioiden välillä tehdystä sopimuksesta. *O. K:nen.*

Adhesionirata, rautatie, jossa junien liikunta perustuu kiskojen ja pyörien väliseen kitkaan, siis tavallinen tasangon rautatie. Vuoristoradoilla täytyy käyttää hammasrattaita, y. m. keinoja.

Ad hoc (lat.), tätä (erityistä tehtävää) varten.

Ad hominem (lat.), selittää asia toisen henkilön käsityskyvyn mukaan; mieskohtaisesti. vrt. Argumentti.

Adiabaattinen (kreik. *adiabato's* = läpäisemätön). A. lämmön muutos tapahtuu, kun ilma puristuu kokoon (kuumenee) tai laajenee (jäähtyy), ilman että lämpöä johtuu tai poistuu. vrt. Pneumaattiset tulukset.

Adiafora *[-dia'-]* (kreik. kielteinen *a*, ja *dia'phoros* = erilainen), yhdentekevät asiat ja toimitukset, jotka ilman vaaraa voidaan jättää tai suorittaa. — Adiaforistinen riita sai alkunsa Schmalkaldenin sodan aikana, kun keisari evankelisten jouduttua tappiolle v. 1548 vaati heitä noudattamaan katolisia kirkonmenoja. Wittenbergiläiset jumaluusoppineet laativat silloin Melanchthonin johdolla n. s. Leipzigin interimin, jossa useat katoliset kirkonmenot julistettiin yhdentekeviksi (adiaphora), joita evankelinenkin saattoi rauhan vuoksi noudattaa. Toiset jumaluusoppineet, johtajana kiivas Flacius, pitivät tällaista myöntyväisyyttä moitittavana tinkimisenä, jota ankarasti oli vastustettava. Augsburgin uskonrauhan jälkeen v. 1555 tämä riitakysymys menetti merkityksensä. — Toinen adiaforistinen riita syntyi pietismin aikana. Tämän suunnan jumaluusoppineet pitivät maallisia huvituksia, varsinkin teatteria ja tanssia syntinä, jota vastoin puhdasoppisuuden edustajat selittivät huvituksien olevan yhdentekeviä. [art. Adiafora, Realencyklopädie für protest. Theologie und Kirche 3:s pain.] *E. K-a.*

Adiantum *[-a'n-]*, *Polypodiaceæ*-heimoon kuuluva saniaissuku, jonka lajit kasvavat maassa tahi vuorien raoissa tai penkereillä kuuman vyöhykkeen kosteissa metsäseuduissa. — Lehdet sirosti jakaantuneet pieniin vastapuikeihin lehdykköihin, joiden taaskäänteisten reunojen alla itiöpesäkeryhmät ovat; niiden ruodit ja keskisuonet kiiltävän mustia. — Meillä huonekasvina yleisesti viljelty *A. Capillus Veneris*, Venuksen hiukset, on kotoisin Välimeren maista, mutta kasvaa villinä vielä Neuchâtel'in järven rannoilla Sveitsissä ja Wight-saarella Englannin lounaisrannikolla. — Juurakoista valmistettua rohdosta, *syrupus capilli veneris*'tä, on käytetty lääkkeenä keuhkokatarreja vastaan.

Adiatermaani (kreik. kielteinen *a*, ja *diatherma'inein* = läpeensä lämmittää), lämpösäteitä läpäisemätön.

Adieu *[adjö']* (ransk. *à* = -lle ja *Dieu* = Jumala), herran haltuun, hyvästi!

Adige *[adi'dže]*, joki, joka lähtee Rhetian alpeilta Tirolissa Etsch nimisenä, juoksee Meranin eteläpuolitse, Trientin ohi Italiaan ja sitten Veronan sivutse Adrian mereen; sen pituus on 400 km, purjehdittava Brenneristä tulevan syrjäjoen Eisackin yhtymäkohdalta alkaen, yhteydessä Pon kanssa kahdella kanavalla. A:n laakso on ollut erittäin tärkeä kulkuväylä.

Adils, Ynglinga-sukuun kuuluva svealaisten kuningas, tunnettu tarinassa riidastaan Tanskan kuninkaan Rolf Kraken kanssa; mainitaan kuolleen siten, että eräässä uhrijuhlassa kaatui hevosenselästä ja siten sai surmansa. Lienee ollut historiallinen henkilö, siitä päättäen, että hän mainitaan myöskin Beowulf-runossa, ja elänyt 6:nnella vuosisadalla. *K. G.*

Ad (In) infinitum *[īnfinī'-]* (lat.), loppumattomiin.

Ad interim (lat.), väliaikaisesti.

Adipoosi (lat. *adeps* = rasva), rasvakudosten liikakasvaminen.

Adirondack *[ädai'əndäk]*, ylänköseutu kauniine metsineen, järvineen ja vuorineen New-York-valtion pohjoisosassa. *A. R. B.*

A discrétion *[-kresiö']* (ransk.), mielen mukaan, ehdoin tahdoin.

adj. lyhennys sanasta adjektiivi.

Adjektiivi (lat. *nōmen adjectī'vum; adjectī'vus* = lisättävissä oleva), laatusana, on sellainen nomini (ks. t.), joka nimittää mimmoinen jokin on; se voi joko välittömästi liittyä määrättäväänsä substantiiviin (*hyvä* hevonen, attribuutti, ks. t.), tai merkitykseltään vaillinaisen verbin välityksellä omistua subjektille (hevonen on *hyvä*, predikaatintäyte; ks. t.). *A. K.*

Adjektiiviset värit ks. Värjäys.

Adjoint *[adžuẽ']* (ransk.), apulainen.

Adjudikatsioni (lat. *adjūdicā'tiō*), omaksi tuomitseminen, jakotuomio; tuomarin jakoa tarkoittavassa oikeudenkäynnissä antama määräys siitä, kenen omaisuuteen esine on kuuluva, ja sellaisena omistusoikeuden saantoperuste. *O. K:nen.*

Adjungeerata (lat *adju'ngere* = yhdistää), kutsua lisäjäseneksi, ottaa apujäseneksi (ks. Lisäjäsen.).

Adjunkti (vrt. Adjungeerata), apulainen. — Adjunktuuri, apulaisen virka.

Adjuratsioni (lat. *adjūrā'tiō*), vannottaminen.

Adjutantti ks. Ajutantti.

Adjutor *[-ū'-]* (lat.), apulainen.

Adjuvantia *[-va'-]* (lat. *adjuvā're* = auttaa), lääkeaineet, joita lisätään toiseen lääkeaineeseen vahvistamaan tämän vaikutusta.

Adler *[ā-]*, Georg (1863-1908), saks. kansantaloustieteilijä, 1900 professoriksi Kieliin, suorittanut useita arvokkaita tutkimuksia sosialismin ja sosiaalisten liikkeiden historian valaisemiseksi. Hänen pääteoksensa on „Die Geschichte des Sozialismus und Kommunismus", josta vain ensimäinen nidos (1899) on ilmestynyt. A. toimitti myös kokoelmaa „Hauptwerke des Sozialismus und der Sozialpolitik". Suomeksi on ilmestynyt: „Yhteiskunnallinen kysymys" (1905). *(J. F.)*

Adler *[ā'-]*, Victor (s. 1852), itäv. sosiaalidemokraattisen puolueen johtomiehiä. A. hylkäsi lääketieteelliset opintonsa ja ryhtyi toimittamaan Wienissä perustamaansa sosiaalidemokraattista sanomalehteä „Arbeiterzeitung".

Adlerberg *[ā-]*, alkup. ruots. suku, lähtöisin Upsalan arkkipiispasta Olof Svebiliuksesta, jonka pojat 1684 aateloitiin A:n nimisinä. S:n pojanpoika Erik muutti Vironmaalle, tullen suvun venäläisen haaran kantaisäksi.

1. Vladimir Fedorovitš (1793-1884) A., kreivi, kenraali, ministeri, Erik A:n pojanpoika, synt. Viipurissa. Otti osaa 1812-14 vuosien sotiin. Tuli 1817 suuriruhtinas, sittemmin keisari Nikolain ajutantiksi ja pian läheiseksi uskotuksi. Oli 1842-57 postilaitoksen päällikkönä ja 1852-72 keisarill. hovin ja keisarill. omaisuuksien ministerinä; nimitettiin 1843 jalkaväen kenraaliksi ja korotettiin 1847 kreiviksi. Valtiollisiin asioihin A. ei paljoa vaikuttanut, vaan käytettiin häntä etupäässä keisarill. perheen yksityisasioissa; keisarillisten läheisenä ystävänä hän pysyi Aleksanteri II:kin aikana, vaikkei hyväksynytkään tämän uudistuspuuhia. — 2. Nikolai A. (1819-92), kreivi, kenraali, Suomen kenraalikuvernööri, edellisen poika, kuoli jouluk. 25 p. 1892. Siirtyi luteril. kirkosta kreikk.-katoliseen. Käytyään läpi keisarill. paašikoulun hän 1837 tuli Preobraženskin kaartinrykmentin vänrikiksi. Otti 1841 ja 1844 osaa taisteluihin Kaukaasian vuoristolaisia vastaan ja 1849 Unkarin sotaretkeen. Palveli sitten Tonavan armeijassa ja Krimissä. Tuli 1857 kenraaliajutantiksi. Nauttien Aleksanteri II:n suurta luottamusta A. toukok. 1 p. 1866 nimitettiin Suomen kenraalikuvernööriksi. Alussa hän ei näkynyt täysin käsittävän Suomen oloja, mutta myöhemmin hän oli avullisena useiden tärkeiden uudistusten toimeenpanemisessa. M. m. on osaksi hänen vaikutustaan kiittäminen siitä, että Suomi 1878 sai oman sotalaitoksen. Oli sairauden vuoksi pitemmän aikaa useita eriä virkavapaana. A., joka 1870 oli tullut jalkaväen kenraaliksi, sai Aleksanteri II:n kuoltua 1881 eron viroistaan. Elämänsä loppupuolen hän oleskeli Münchenissä. Palestiinaan tekemältään retkeltä saamiaan vaikutelmia hän kuvaili teoksessa „En orient. Impressions et reminiscences" (1867). *K. B:dt.*

Nikolai Adlerberg.

Adlerbeth *[ā-]*, 1. Gudmund Jöran A. (1751-1818), ruots. kirjailija, kustavilainen akademikko, tunnettu varsinkin roomalaisten runoilijain Horatiuksen, Vergiliuksen ja Ovidiuksen taitavana ruotsintajana. Kirjoitti myös teatterikappaleita (ooppera „Cora och Alonzo" ja murhenäytelmä „Ingiald Illråda") ja jätti jälkeensä tärkeitä historiallisia muistiinpanoja. Kallistui loppuiällään vapaampaan suuntaan niinhyvin runoudessa kuin politiikassa. — 2. Jakob A. (1785-1844), ruots. muinaistutkija, edellisen poika, „göötiläisen koulun" perustaja ja sen monivuotinen sihteeri. Julkaisi m. m. Eddan ja „Vaulundurs saga"n.

Adlercreutz-suku polveutuu Tuomas Eerikinp. Teuterströmistä, joka oli kotoisin Teutarin talosta Lohjalta ja Kaarle XI:n aikana palveli reduktsioni-virastossa, jolloin ostamalla tiesi hankkia itsellensä suuren maaomaisuuden ja 1701 aateloitiin nimellä Adlercreutz; k. 1710. — 1. Henrik Tuomas A. (1732-1801), edellämainitun pojanpoika, antautui nuorempana virkatoimissa oltuansa maanviljelijäksi omistamillaan Boen, Sjundbyn y. m. tiloilla. Otti osaa pariin vapaudenajan valtiopäiviin ja on jättänyt jälkeensä tekemiänsä muistiinpanoja aikansa tapauksista, antoi Porthanille tietoja Suomen maantieteestä y. m. — „Historiskt-politiska anteckningar af H. T. Adlercreutz 1743-1796", Hels. 1888.

2. Kaarle Juhana A. (1757-1815), sotapäällikkö, syntyi Kiialan kartanossa lähellä Porvoota 27 p. huhtik. 1757. Ajan tavan mukaan jo lapsena sotapalvelukseen ruvettuansa, hän otti 1788-90 Savon prikaatissa osaa Venäjän sotaan, kunnostautuen erittäinkin Porrassalmen ja Pirttimäen taisteluissa. Nimitettiin 1792 everstiluutnantiksi, 1796 everstiksi ja 1804 päälliköksi vastapestatulle uudelle rykmentille, joka sai hänen nimensä. 1808 vuoden sodan syttyessä A. nimitettiin toisen prikaatin päälliköksi, jona otti osaa pääarmeijan peräytymisretkeen Pohjanmaalle. Armeijan yliajutantin kreivi Lövenhjelmin jouduttua vangiksi 16 p. huhtik. määrättiin A. hänen sijaansa ja tuli näin Klingsporin lähimmäksi mieheksi. Jo kaksi päivää sen jälkeen hän Siikajoella asettui vastarintaan päälletunkevia venäläisiä vastaan ja sai heistä voiton, jota sitten seurasi toinen Revonlahdella. Joksikin aikaa sota nyt sai toisen muodon: peräytymisretki muuttui voittoretkeksi. A:n ansioksi ovat nimenomaan luettavat Lapuan ja Alavuden kauniit päivät 14 p. heinäk. ja 17 p. elok. Mutta venäläisten ylivoimaa vastaan, jota johti heidän uusi päällikkönsä Kamenski, A. ei

K. J. Adlercreutz.

voinut pitää puoliansa. Ruonan ja Salmen luona 1 ja 2 p. syysk. hän kyllä urhoollisesti torjui vihollisen hyökkäykset, mutta katsoi kuitenkin olevan pakon vetäytyä pohjoiseen, ottamatta tarpeeksi selvää venäläisten hankkeista, jotka hekin jo olivat peräytymismatkalla. Oravaisten luona 14 p. syysk. A. jälleen uljuudella taisteli ja oli jo saavuttamaisillaan voiton, kun avuksi tulleet uudet vihollisjoukot muuttivat voiton tappioksi. Tämä taistelu ratkaisi Suomen armeijan kohtalon; sen täytyi nyt, vastarintaan enää kykenemättä, jatkaa peräytymistään pitkin Pohjanmaan rannikkoa sekä Lohtajan ja Olkijoen aselevoissa jättää koko Suomi Kaakamajokeen asti vihollisen valtaan. A. sai nyt luvan erota armeijasta ja mennä Tukholmaan. Sotapäällikkönä A. oli urhoollinen, velvollisuutensa täyttävä ja toimikykyinen, mutta sitä laajanäköistä johtajan silmää, jota suuri sotapäällikkö tarvitsee, hänellä ei näy olleen; hänen urhoollisuutensa joskus myöskin houkutti hänet liian pitkälle, varomattomuuteen. Kaikissa tapauksissa hän on 1808-09 vuosien sodan ajalta kunniakas esimerkki meidän sotureistamme. — A:n tultua Tukholmaan kääntyivät silmät häneen, kun salaliittolaiset etsivät johtajaa Kustaa IV Aadolfin vallan kukistamiseksi. Ensin epäröityänsä liittyi A. heihin ja oli johtajana kuninkaan vangitsemisessa 13 p. maalisk. 1809. Valtioneuvoksena A. sai sijansa uudessa hallituksessa. Esikuntapäällikkönä oli hän 1812-14 mukana liittolaisten pohjois-armeijassa sodassa Napoleonia vastaan sekä ruotsalaisten sotaretkellä Norjaan, mutta kun hänen ja perintöprinssi Kaarle Juhanan väli kylmeni, pyysi ja sai hän viimemainittuna vuonna eron. Tunnustukseksi Suomen sodassa osoitetusta urhoollisuudesta olivat säädyt hänelle antaneet Leckön kuninkaankartanon, jonka hän nimitti Siikajoeksi; 1814 korotettiin hänet kreiviksi. Kuoli 21 p. elok. 1815. *K. G.*

Adler-Salvius *[ād-]*, J o h a n (1590-1652), ruots. valtiomies. Aatelittomista vanhemmista syntyneenä Salvius pääsi harjoitettuansa opintoja koti- ja ulkomaalla asessoriksi Svean hovioikeuteen, jommoisena hän kyvyllään herätti Kustaa Aadolfin huomiota, ja tuli sen jälkeen käytetyksi valtiollisissa toimissa. Tämän luottamuksen hän säilytti holhoojahallituksen ja Kristiinan aikana ja sai tärkeimmän tehtävänsä, kun hänet v. 1638 määrättiin Ruotsin lähettilääksi Hampuriin ottamaan osaa aloitettaviin rauhansovitteluihin. Ruotsin edustajana hän siten oli mukana Westfalin rauhanteossa 1648. Ansioistaan hän nyt nimitettiin valtaneuvokseksi ja pääsi kuningatar Kristiinan suureen suosioon, mutta kuoli odottamatta eräällä matkalla Lyypekkiin. *K. G.*

Adlersparre *[ād-]*. 1. G e o r g A. (1760-1835), ruots. soturi, valtiomies, syntyi Jämtlannissa 28 p. maalisk. 1760, rupesi aikaisin sotapalvelukseen ja otti osaa Suomen sotaan 1788-90, jossa joutui vangiksi. 1808 hän palveli n. s. läntisessä armeijassa (Vermlannissa), ja asettui siellä johtajaksi, kun tämä maaliskuun alussa nousi kapinaan Kustaa IV Aadolfia vastaan. Hän lähti nyt joukkoineen liikkeelle Tukholmaa kohti, mutta täällä oli Adlercreutz jo ennen hänen tuloansa suorittanut vallankumouksen ja vanginnut kuninkaan. Vastoin Kaarle herttuan käskyä jatkoi kuitenkin A. marssiansa ja tuli 22 p. maalisk. perille. A. tuli nyt valtioneuvokseksi ja yliajutantiksi sekä sai ratkaisevan vaikutuksen asiain kulkuun. Erittäinkin hän vaikutti siihen, että vastoin kustavilaisen puolueen tahtoa Augustenburgin herttua Kristian August valittiin kruununprinssiksi. Jo 1810 hän kuitenkin syntyneen erimielisyyden takia otti eron valtioneuvostosta, tullen Skaraborgin läänin maaherraksi, jona oli vuoteen 1824. Vapaaherraksi ja kreiviksi korotettuna kuoli hän 23 p. syysk. 1835. — 2. K a r i n S o p h i e A. (1823-95), kirjailijatar, naisasian edistäjä, synt. L e i j o n h u f v u d, meni naimisiin 1869 kommendööri Aksel A:n kanssa, ja tuli leskeksi 1879. V. 1859 hän yhdessä rouva Olivecronan kanssa perusti ansiokkaan aikakauskirjan „Tidskrift för hemmet”, jossa samoin kuin muuallakin maltillisesti mutta tarmolla vaikutti naisen kohottamiseksi aatteellisessa ja yhteiskunnallisessa suhteessa (kirjailijanimi E s s e l d e). Paljon rouva A. myöskin teki työtä vähävaraisten naisten tilan parantamiseksi, sekä useissa yhdistyksissä, kuten Käsityön ystävissä ja Fredrika Bremer-liitossa, jonka alkuunpanijana hän oli (1884). Fredrika Bremeristä on hän myöskin kirjoittanut laajan elämäkerran. *K. G.*

Ad libitum (lat.), mielen mukaan.

Ad (In) majorem Dei gloriam *[-jō'- glō-]* (lat.), „Jumalan suuremmaksi kunniaksi”, jesuiittain tunnuslause; käytetään usein ivallisessa merkityksessä.

Ad mandatum *[-dā'-]* (lat.), käskyn mukaan.

Ad manus *[-ū-]* (lat.), käteen.

Admetos *[-mē'-]*, kreik. taruhenkilö. Tärkeimmät tarupiirteet: 1) Apollon-jumala on erään tekemänsä surmatyön sovitukseksi tuomittu palvelemaan maan päällä orjana ja on sentähden jonkun aikaa oikeamielisen Admetoksen palveluksessa karjapaimenena. — 2) Admetoksen kuolinpäivä lähenee. Mutta Apollon on saanut Moirat (kohtalottaret) siihen suostumaan, että A. saa jäädä eloon, jos joku muu menee kuolemaan hänen asemestaan. Silloin hänen nuori puolisonsa Alkestis antautuu vapaaehtoisesti kuoleman valtaan. A. on pelastettu, mutta suree katkerasti jaloa vaimoaan, kunnes manalan vallat päästävät tämän taas elävänä ylös maan päälle. *O. E. T.*

Administratsioni (lat. *administrā're* = hallita < *mini'ster* = palvelija), hallinto, esim. maan siviilihallinto, jonkun omaisuuden oleminen toisen tai toisten hallinnan alaisena. — A d m i n i s t r a t i i v i n e n, hallinnollinen. — A d m i n i s t r e e r a t a, hallita, hoitaa.

Admitteerata (lat. *admi'ttere*), päästää, esim. Herran Ehtoolliselle. — A d m i t t i t u r, päästetään (todistuksissa).

Admonitsioni (lat. *ad* = luo, ja *monē're* = muistuttaa), muistutus, kehotus, varoitus.

Ad notam *[nō'-]* (lat.), „muistiin pantavaksi.”

Adnotanda *[-a'n-]*, muistiinpantavaa.

Ad oculos *[-ōs]* (lat.), silmien edessä.

Adolf (msaks. *Ataulf*, „suvun susi”), miehen nimi. ks. myös A a d o l f.

Adonai *[-na'-]* (hebr.), „minun herrani”. Vanhassa Testamentissa usein käytetty Jumalan nimitys, sekä Jumalalle että Jumalasta puhuttaessa. Juutalaiset lukevat tämän nimityksen

kaikkialla raamatussaan Jahve-nimen sijasta, jota pitävät liian pyhänä lausuttavaksi. *Ar. H.*

Adonis *[-ō-]*, kreikkalaisten uskonnossa luonnon vuosittaista elpymistä ja lakastumista olenneiva haltija. Hänet ajateltiin ihanaksi mutta aikaisin surmansa saaneeksi nuorukaiseksi, jota lemmenjumalatar Aphrodite hehkuvasti rakasti ja kiihkeästi suri. Tavallisimman tarun mukaan hänet surmasi metsästyksessä kauhea metsäkarju. Kuoltuaan hän oli osan vuotta manalassa vainajain kuningattaren vallassa, toisen osan hän sai taas elää Aphroditen luona. — Hänen juhlansa olivat pääasiallisesti surujuhlia, joissa naiset kiihkein menoin hänen aikaista kuolemataan itkivät. Hänen vertauskuvinaan olivat ruukkuihin kylvetyt, nopeasti versovat ja pian lakastuvat yrtit („Adoniin yrttitarhat"). — On arveltu Adoniin palveluksen olevan seemiläistä alkuperää; vrt. m. m. raamatussa (Hesek. 8_{14}) mainittua Tammuzin itkemistä. Myöskin Adonis nimeä on verrattu hebr. *adon*-sanaan (herra). Kuvannollisesti A.-nimeä käytetään kauniin nuorukaisen, naisten hurmaajan merkityksessä. *O. E. T.*

Adonis *[-ō'-]*, kasvisuku *Ranunculaceæ*-heimossa. Pohj. lauhk. vyöhykkeen yrttejä, joilla on hienojakoiset lehdet, heleänväriset yksinäiset kukat, ja kovat teräväpäiset pähkylät. — Meillä muutamia lajeja viljeltyinä. *A. vernalis*, kukat aikaisia, isoja, keltaisia; *A. æstivalis*, kukat tulipunaisia; *A. autumnalis* („poika luonnonhelmassa"), kukat tummanpunaisia.

Adopteerata (lat. *adoptā're*), ottaa omakseen, omistaa; ottaa omaksi (omalle sukunimelleen) lapseksi.

Adoptianismi (vrt. A d o p t e e r a t a), sellainen kristologinen käsitys, että Kristus jumalallisen luontonsa puolesta on Jumalan poika sanan varsinaisessa mielessä, mutta ihmisenä Jumalan „ottopoika". Sen esittivät 8:nnen vuosisadan lopulla Toledon arkkipiispa Elipandus ja Urgellisin piispa Felix. Sitä vastustivat useat teologit Kaarle suuren valtakunnassa, m. m. Alkuin, ja se hyljättiin Frankfurtin (794) ja Rooman (799) synodeissa. *J. G.*

Adoraalinen (lat. *ad* = -lle, ja *ōs* = suu), *eläint.*, lähellä suuta oleva.

Adoratööri (ransk. *adorateur*), ihailija (etenkin naisen).

Adour *[adū'r]*, joki Etelä-Ranskassa, saa alkunsa Pyreneiltä ja laskee Biskayan lahteen. 335 km pitkä, joista 127 purjehdittavaa. Useita lisäjokia.

Adoxa moschatellina *[-do'ksa -ī'-]*, t e s m a n y r t t i, pieni hento vaalea lehtokasvi. Juurakko suomuinen. Lehdet toiskertaan sormilehtisiä, kiiltäviä. Pienet vihertävät kukat mykerömäisessä viuhkossa varren latvassa, heikosti myskinhajuisia. Muodostaa yksin *Adoxaceæ*-heimon.

Ad perpetuam memoriam *[-pe't- -o'-]* (lat.), ikuiseksi muistoksi.

Ad pias causas l. a d p i o s u s u s (lat.), hurskaisiin, s. o. hyväntekeväisiin tarkoituksiin; käytetään testamenteista ja lahjoista kirkoille, kouluille, köyhille j. n. e.

Ad protocollum *[-ko'l-]* (lat.), pöytäkirjaan.

Adrammelekh *[-me'-]*, raamatun (2 Kun. k. 17_{31}) mukaan jumala, jolle Babylonian sefarvailaiset polttivat lapsensa. Nimi on raamatussa luultavasti turmeltunut. *K. T-t.*

Adrasteia *[-ra's-]*, alkuaan vähä-aasialainen jumalatar, luultavasti Kybelen l. Äiti-jumalattaren toisintoja. Kreikkalaisten selityksen mukaan Adrasteia-nimi = v ä l t t ä m ä t ö n, s e j o t a e i v o i p ä ä s t ä p a k o o n. Tämän mukaan Adrasteiaa pidettiin oikeuden ja varsinkin rangaistuksen jumalattarena. Hänet sekoitettiin sentähden usein Nemesis-jumalattaren kanssa. *O. E. T.*

Adrastos *[-ra's-]*, alkuaan luultavasti kreikkalainen jumala-olento, jota Sikyonissa palveltiin koorilauluilla ja -tansseilla. Tarustossa hän kuitenkin esiintyy ihmisenä, Argoksen kuninkaana. Hän on ottanut turviinsa ja vävykseen Polyneikeen, Thebain entisen hallitsijan Oidipuksen pojan, jonka hänen veljensä Eteokles oli Thebaista karkoittanut. Auttaakseen Polyneikesta pääsemään takaisin oikeuksiinsa A. kokosi suuren sotajoukon, jota hän itse ynnä Polyneikes ja 6 muuta ruhtinasta johti („7 Thebaita vastaan"); näistä vain A. jäi eloon. 10 vuotta myöhemmin A. kaatuneiden sankarien poikien (epigonien) avulla valloitti Thebain. *O. E. T.*

Ad referendum *[-re'n-]* (lat.) ks. R e f e r e n d u m.

Ad rem (lat.), asiaan.

Adrenaliini (lat. *ad* = luo, ja *ren* = munuainen), l i i k a m u n u a i s i s s a (ks. t.) oleva aine, jota käytetään verisuonia supistavana lääkkeenä. *M. O-B.*

Adressaatti (vrt. A d r e s s i), kirjeen vastaanottaja, kirjeensaaja. — A d r e s s a n t t i, kirjeen lähettäjä.

Adresseerata (vrt. A d r e s s i), osoittaa, varustaa osoitteella. — A d r e s s e e r a u t u a, kääntyä puhuessaan jonkun puoleen.

Adressi (ransk. *adresse*). 1. Osoite, tiedonanto henkilön olin- tai asuinpaikasta j. n. e.; osoite kirjeissä ja lähetyksissä. — 2. Virallisesti tai juhlallisesti julkituotavien toivomusten tai tunteiden kirjallinen esitys. (Esim. Eurooppalainen a. ja Kansalaisadressi).

Adressikalenteri, osoitekalenteri.

Adria, kaupunki Italiassa Rovigon maakunnassa, Biancon kanavan varrella 15,678 as. (1901). Kaunis tuomiokirkko. Käy kauppaa kaloilla, viljalla, karjalla ja hevosilla. Oli muinoin A:n meren rannalla, mutta on nyt maan nousennan ja Pon deltan kasvamisen vuoksi 22 km päässä merestä.

Adrianmeri, Välimeren lahti, joka luoteiseen ilmansuuntaan tunkeutuu Italian ja Balkanin niemimaiden väliin. Sen yhdistää Joonianmereen Otranton salmi (80 km leveä). Sen pituus on noin 730 km, leveys n. 120-180 km ja pinta-ala n. 130,000 km². Itäinen ja läntinen rannikko ovat hyvin erilaiset. Läntinen on eheä, matala ja saareton sekä yleensä vailla hyviä satamia; poikkeuksia ovat Venetsian, Anconan ja Brindisin satamat. Itäisellä rannikolla, joka on kallioinen ja jyrkkä, on runsas saaristo ja paljon lahtia, joista monet muodostavat hyviä satamia, kuten Triest, Fiume, Pola, Cattaro, Zara y. m. Huomattavimmat Adrianmereen pistävät niemimaat ovat länsirannikolla se niemi, jonka muodostaa Monte Gargano, ja Pon yhä laajeneva deltamaa, ja koillisessa Istrian

niemimaa, Triestin ja Quarneron lahtien ympäröimänä. Syvyys vaihtelee suuresti; pohjoisosissa on se ainoastaan n. 200 m, etelämpänä suurempi. Syvin kohta on Brindisin ja Cattaron välillä (1,590 m). Veden suolanpitoisuus on suuri, 3,30-3,85 %. Adrianmeren pinta on 0,5 m alempana Itämeren pintaa. Tämä aiheutuu todennäköisesti suuresta haihtumisesta, vähäisestä sateesta ja vähäisistä lisävesistä, sillä paitsi Pota ja Adigea laskee A:een ainoastaan vähäpätöisiä jokia. — Adrianmeri oli jo muinaisajan kansoilla pahassa maineessa myrskyjensä vuoksi; erityisesti peljätty on raivoisa koillistuuli „bora". *A. R. B.*

Adrianopoli (turk. Edirne). 1. Turkin vilajetti, 38,400 km², 1,028,200 as., ⅓ muhamettilaisia. — Vilajetin pääkaupunki Maritsan varrella, 81,000 as. Traakian tärkein kauppakaupunki. Matto-, sahviaani- ja ruusuöljytehtaita. A:n rakensi Rooman keisari Hadrianus, josta myös sen nimi. Oli osmannilaisten sulttaanien asuinpaikkana n. 100 vuotta ennen Konstantinopolin valloitusta v. 1453. Sen vuoksi siellä onkin monta komeaa rakennusta. Adrianopolin rauhassa v. 1829 Turkki tunnusti Kreikan itsenäiseksi. *A. R. B.*

Adrianopolinpunainen ks. Turkinpunainen.

Adscriptus glebae *[-i'- glē-]* (lat.), „turpeeseen kiinnitetty", maaorja.

Adsorptsioni (lat. *ad* = luo, ja *sorbē're* = imeä), jähmeiden kappaleiden kyky pinnalleen tiivistää neste- tai kaasumaisia aineita. A. johtuu jähmeiden kappaleiden pintaenergiasta ja on siis suuri silloin kuin kappaleen pinta on suuri, niinkuin pulverimaisilla ja huokoisilla aineilla, esim. hiilellä. Suuren adsorptsionikykynsä vuoksi käytetään hiiltä puhdistusmenettelyissä, esim. juomaveden puhdistukseen. Värjäys perustuu usein a:iin.

Adstringeeraavat aineet (lat. *adstri'ngere* = vetää kokoon) l. jumovat aineet, jotka vaikuttavat kurovasti ruumiin kudoksiin (esim. limakalvoihin); tällainen vaikutus on varsinkin n. s. parkkihapoilla, useilla metallisuoloilla ja myös miedonnetuilla kivennäishapoilla.

Adstringentia *[-e'-]* (lat.) ks. Adstringeeraavat aineet.

A due *[-ū-]* (it. „kahdelle"), kaksiäänisesti, kahdelle soittimelle.

Adula, vuoriryhmä Keski-Alpeilla, Graubündenin kanttonissa.

Adulaari, kivennäinen, valkea ortoklaasi-maasälpä (ks. t.).

Adullam, muinais-kanaanilainen kaupunki Juudaassa (2 Aikak. 11₇; 1 Sam. 22₁).

Adulterium *[-e']* (lat.), aviorikos.

Aduseerata (ransk. *doux* = imelä, lempeä), lieventää, ohentaa, hehkuttaa valurautaesineitä hiiltä poistavassa seoksessa (jossa on rautaoksidia y. m.), jolloin saadaan taottavaa valurautaa.

Ad usum *[ū-]* (lat.), käytettäväksi.

A-duur, se duur-sävellaji, jossa a on perussävelenä ja a cis e perussointuna.

adv., lyhennys sanasta adverbi.

Ad valorem *[-ō'-]* (lat.), „arvon mukaan", tullimaksu tavaran arvon mukaan.

Adventistit (< lat. *adve'ntus* = tulo), protestanttinen lahko, joka odottaa Herran pikaista tulemista. Se on yhteydessä vanhempien uskonnollisten liikkeiden kanssa, mutta sen varsinainen perustaja on William Miller, joka v:sta 1831 sai paljon kannattajia Pohjois-Ameriikassa ja ennusti maailman loppua, ensin v:ksi 1843, sitten v:ksi 1844. Kun ennustukset eivät toteutuneet, luopuivat monet hänestä, mutta hänen kuoltuaan (1849) kasvoi adventistien luku taas. A:t ovat hajaantuneet useihin ryhmiin, joista tunnetuimmat ovat „seitsemännen päivän adventistit", jotka pyhittävät lauvantain sunnuntain asemesta. He ovat ahkerasti levittäneet oppiansa pohjoismaissakin, etenkin julkaisemalla kirjallisuutta. Suomessa heidän toimintansa alkoi 1892; heidän äänenkannattajansa ovat aikakauskirjat „Aikain vartija" ja „Tidens tecken", ja heidän suomeksi toimitetuista kirjoistaan mainittakoon J. G. Matteson'in „Jeesuksen profetsiat", E. G. Whiten „Kristuksen elämä" y. m. He tahtovat valmistaa ihmisiä Herran tulemista varten opettamalla heitä pitämään „Jumalan käskyjä", s. o. Mooseksen lain, osittain myöskin seremonialain määräyksiä. *J. G.*

Adventti (lat. *adve'ntus* = tuleminen), niin nimitetään joulun edellä käypiä kirkkovuoden ensimäisiä viikkoja; adventtisunnuntait, 4 sunnuntaita ennen joulua, joiden vietto alkoi 5:nnellä vuosis. Ne olivat katumus- ja paastopäiviä. Aina 18:nnen vuosis. keskipaikoille oli urkujenkin soitto monin seuduin kirkoissa adventtisunnuntaina kielletty. Ensimäisestä adventtisunnuntaista alkaa kirkkovuosi.

Adverbi (lat. *adve'rbium* = verbien viereinen), määrääjä, on partikkeli (ks. t.), joka määrää verbiä, adjektiivia tai toista adverbia johonkin asianhaaraan (paikkaan, aikaan, tapaan j. n. e.) katsoen (esim. kävitkö *siellä?* hän on *hyvin* sairaana; tule *aivan heti!*). *A. K.*

Adverbiaali (lat. *adverbiā'lis* = adverbinen) on jokainen adjektiivin ja adverbin määräys sekä sellainen verbin määräys, jota ei käsitetä objektiksi (ks. Lauseenjäsen). Adverbiaaleja ovat m. m. objektiivi- l. datiivi-adverbiaali (anna kirja *minulle!*) ja predikatiiviadverbiaali (hän on täällä *pappina*) vrt. Appositsioni. *A. K.*

Advocatus Dei *[-kā'-]* ja Advocatus diaboli *[-kā'- -a'-]* (lat.), „Jumalan asianajaja" ja „perkeleen asianajaja", ne henkilöt, joiden, kun keskiajalla oli kysymys jonkun julistamisesta pyhimykseksi, tuli esittää hänen pyhyyttään puolustavia ja vastustavia seikkoja. *J. G.*

Advocatus ecclesiae *[-kā'- -klē'-]*, „kirkon suojelija", keskiajalla maallikko, jonka virkatehtävänä oli valvoa kirkon ulkonaista turvallisuutta. *J. G.*

Advocatus Finlandiæ *[-kā'- -la'n-]*, (myöskin a. Österlandiarum) nimitetään 1300-luvulla Turun käskynhaltiaa, voutia, jolla oli etusija maamme virkamiesten keskuudessa.

Advokaatti (lat. *advocā'tus* = avuksi kutsuttu), asianajaja.

Advokatyyri (ransk.), asianajo.

Adynamia (kreik. kielteinen *a* ja *dynamis* = voima), voimattomuus.

Adyton (kreik.), „kaikkein pyhin", templi tai templin osa, johon vain papit pääsivät. A:lla tarkoitettiin usein kuoria.

Æcidium *[-ī'-]* ks. Ruostesienet.

Ædesius *[-ē'-]* ja Frumentius, kaksi kreikkalaista nuorukaista Tyyroksesta, jotka vietiin vankeina Abessiiniaan ja perustivat sikäläisen kristillisen kirkon v. 340 paikoilla.

Ædilis, virkamies Roomassa. ks. Ediili.

Æduit *[ē'-]* l. Hæduit *[hē'-]*, muin. gallilainen kansakunta Loiren ja Saônen välillä. Pääkaupunkina oli Bibracte l. Augustodunum (nyk. Autun). Æduit liittyivät roomalaisiin Cæsarin sodissa.

A. E. G., on yleisesti käytetty merkkilyhennys tunnetun berliiniläisen sähköteknillisen toiminimen „Allgemeine Elektricitäts Gesellschaft"in nimestä. Tämä liike on pienestä alusta, v:sta 1883, kasvanut niin, että se on maailman suurimpia alallaan, omistaen nykyään Berliinissä joukon tehdaslaitoksia, joista mainittakoon: sähkökonetehdas, aparaatti- l. apukoneistotehdas, höyryturbiinitehdas, kaapelitehdas, automobiilitehdas, hehkulampputehdas, metallilanka- ja Nernstlampputehdas, y. m. Liike toimii tätänykyä 100 milj. Saksanmarkan pääomalla ja on ulottanut toimintansa kaikkiin maailman osiin, omistaen noin 120 haarakonttoria. Suomessa edustaa liikettä vuodesta 1900 alkaen Elektriska AB. A. E. G:n insinööritoimisto Helsingissä, jolla on haaraosastonsa Oulussa, Tampereella, Turussa ja Viipurissa. *B. W.*

Ægina *[-ī'-]* ks. Aigina.

Ægir *[ē'-]*, merenhaltija muinais-islantilaisilla (< *āgvias* = vetehinen, vrt. gootin *ahva* ja latinan *aqua* = vesi). Edda-lauluihin kuuluva Aegisdrekka kertoo Aasa-jumalain juomingeista Ægirin saleissa. *K. K.*

Ægopodium podagraria *[ēgopō'- -rā'-]*, vuohenputki, joks. korkea, kalju, lehdoissa, aitavierustoilla, puutarhoissa j. n. e. kasvava putki, joka nopeasti lisääntyy haarovan juurakkonsa avulla ja siksi on tullut vaikeasti hävitettäväksi rikkaruohoksi. Lehdet 2-1 kertaan kolmisormisia niiden lehdykät leveitä, kukat pieniä, valkoisia.

Æimelæus l. Aejmelæus, suom. suku, polveutuu Kokemäen Äimälästä ja tunnetusta kamariviskaalista Antti Äimästä (ks. t.) 1600-luvun alkupuolella. Sen jäsenistä ovat useat tuomareina, pappeina y. m. vaikuttaneet maan palveluksessa. Niilo A. (1753-1817), Isonkyrön rovasti, kävi 1808 Suomalaisen lähetystön jäsenenä Pietarissa ja otti osaa Porvoon valtiopäiviin. Toinen Niilo A. (1812-54), Porvoon konsistorin notarius, julkaisi ensimäisen alkuperäisen suomenkielisen novellin „Haaksirikko" (1838). Muutamat suvun jäsenet ovat kirjoittaneet nimensä eri tavalla: Aejmelé, Emeleus, Emelé.

Ælia Capitolina *[ē'- -lī'-]* (lat.), roomalainen kolonia, jonka keisari Hadrianus perusti Jerusalemin raunioille.

Ælianus *[ēliā'-]* ks. Ailianos.

Ælius Gallus *[ē-]*, Egyptin maaherra, teki keisari Augustuksen toimesta sotaretken sisä-Arabiaan. Tästä ensimäisestä eurooppalaiselta taholta tehdystä yrityksestä valloittaa Arabian sisämaata kertoo Strabon. *K. T-t.*

Æmilius Paullus *[ē'-]*, Lucius, room. sotapäällikkö, joka polveutui Æmiliusten suvusta. Taisteli v. 219 e. Kr. voitokkaasti Pharos-saaren kuningasta Demetriusta vastaan; kohosi konsulinarvoon toisen puunilaissodan aikana ja kaatui v. 216 e. Kr. Cannæn taistelussa, johon oli ryhdytty vastoin hänen tahtoansa. — Hänen poikansa Lucius Æmilius Paullus Macedonicus oli kaksi kertaa Rooman konsulina; voitti toisena konsulivuotenaan v. 168 e. Kr. Makedonian kuninkaan Perseuksen Pydnan taistelussa ja toi mukanansa suunnattoman voittosaaliin, niin että kansalaisten suorittama omaisuusvero, tributum, voitiin lakkauttaa. Kuoli v. 160 e. Kr. Hänen poikansa Publius oli Scipio Africanus vanhemman kuuluisa ottopoika, Scipio Africanus nuor. *O. M-e.*

Æneas *[ēnē'-]* ks. Aineias.

Æneis *[ēnē'-]*, kuuluisa roomalainen eepos. ks. Aineias ja Vergilius.

Æoline *[-ēolī'-]*, hienosointinen urkuäänikerta. vrt. Urut.

Æpyornis maximus *[-o'r-]*, sukupuuttoon kuollut jättiläislintu, jonka muna oli noin 8 litraa vetävä. Sen jäännöksiä on tavattu Madagaskarilla pleistoseenikerroksissa, ja lintu on elänyt vielä ihmisenkin aikaan. Pienempiäkin lajeja on tavattu tätä lintuheimoa, jonka sukulaisia ovat austraalialainen kivi *(Apteryx)* ja Uuden Seelannin sukupuuttoon kuolleet jättiläislinnut *(Dinornis)*. *K. M. L.*

Æquit *[ēkv-]*, muinais-italialainen vuoristokansa, jotka alituiseen olivat sodassa roomalaisten kanssa, kunnes heidät toisessa samnilaissodassa masennettiin.

Æra *[ēra]*, lauha, mätästäviä heiniä, joista varsinkin *A. caespitosa*, nurmilauha (kasteheinä) kosteammilla mailla muodostaa pääosan niittykasvullisuudesta. *A. flexuosa*, jonka tähkylöitten vihneet ovat pitkät ja polvekkaat, kasvaa kankailla ja vuorilla, *A. elegans*'ia viljellään koristuskasvina kukkavihkoihin.

Ærarium *[ērā'-]* (lat.), Rooman yleinen raha-aitta Saturnuksen temppelissä; sitten yleensä raha-aitta.

Ærenkymi (kreik. *aē'r* = ilma, ja *enky'ptein* = kurottautua), ilmakudos, on hyvin harvaa solukkoa, jossa on suuret soluvälit. Se on omituinen vedenalaisille kasviosille, jotka sen kautta välttyvät joutumasta hengitysilman puutteeseen.

Ære perennius *[ē'- -e'n-]*, vaskea (s. o. muistopatsasta) kauemmin kestävä; Horatiuksen sanat.

Aero . . . (kreik. *aē'r* = ilma), ilma . . .

Aerobinen (kreik. *aē'r* = ilma, ja *bios* = elämä), sellainen olio, erityisesti bakteeri, jonka elääksensä ja lisääntyäksensä täytyy olla yhteydessä ilman tahi vapaan hapen kanssa.

Aerodynamiikka (kreik. *aē'r* = ilma, ja *dynamis* = voima), oppi kaasujen liikkeestä.

Aerofoni (kreik. *aē'r* = ilma, ja *phōnē'* = ääni), Edisonin keksimä kone, joka saa ihmisäänen kuulumaan pitkän matkan päähän. Sen muodostaa etupäässä puhetorvi ja telefoni-fonografilevy.

Aerofori (kreik. *aē'r* = ilma, ja *pherein* = kantaa), ilmanvaihtolaite, jonka tärkeimmät osat ovat ilmahyrrä ja kone (turbiini), joka sitä pyörittää.

Aeroliitti ks. Meteoriitti.

Aeromekaniikka (kreik. *aē'r* = ilma, ja *mekhanē'* = välikappale), oppi kaasumaisten kappaleiden tasapainosta ja liikkeistä; a. muodostaa osan mekaniikasta ja jakaantuu aerostatiikkaan ja aerodynamiikkaan.

Aeronautiikka (kreik. *aē'r* = ilma, ja *nautes* = merimies), ilmapurjehdus (ks. t.). — Aeronauti, ilmapurjehtija.

Aeroplaani (kreik. *aē'r* = ilma, ja lat. *plānus* = tasainen), lentokone. vrt. Ilmapurjehdus.

Aeropommi (kreik. *aē'r* = ilma, ja pommi), räjähdys- ja polttoaineilla täytetty pommi, joka ilmapallolla lasketaan vihollisen päälle.

Aerostaatti (kreik. *aē'r* = ilma, ja *stato's* = asetettu), ilmapallo, lentokone.

Aerostaattinen puristin, kaksipohjainen silinteri, jossa ilmapaineen ja jonkun nesteen (veden, alkoholin) avulla pulvereista y. m. puserretaan ekstrakteja.

Aerostatiikka (kreik. *aē'r* = ilma, ja *stato's* = asetettu), oppi kaasumaisten aineiden tasapainosta.

Aerotaksis (*aē'r* = ilma, ja *taksis* = järjestys), ilman, nimenomaan hapen, vaikutus organismien liikuntosuuntaan.

Aeroterapia (kreik. *aē'r* = ilma, ja *therape'uein* = parantaa), ilman käyttäminen parannuskeinona.

Aerotropismi (kreik. *aē'r* = ilma, ja *tre'pein* = kääntää), atmosfäärisen ilman vaikutus kasviosien kasvusuuntaan.

Ærugo *[ērū'-]* (lat.), kuparinhome; *æ. crystallisata*, kiteinen kupariasetaatti; *æ. nobilis*, patina (ks. t.).

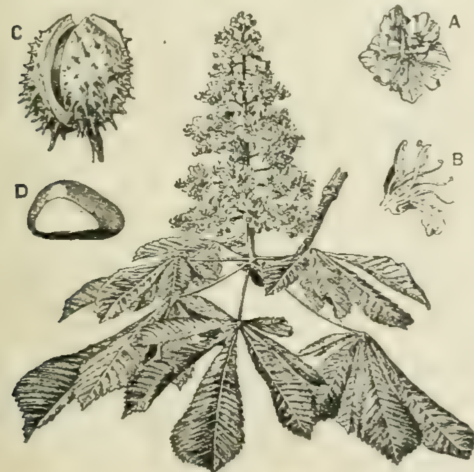
Æs *[ēs]* (lat.), kupari, pronssi; *æ. cyprium*, kupari (vanhalla ajalla saatu Kypros-saarelta); *æ. ustum*, lääkkeenä käytetty kuparisulfidi tai kuparioksidi.

Æschines ks. Aiskhines.

Æschylus ks. Aiskhylos.

Æsculapius *[ēskulā'-]* ks. Asklepios.

Æsculus *[ē'-]*, *Sapindaceæ*-heimoon kuuluvia puita pohj. lauhkeasta vyöhykkeestä. 1500-luvun keskivaiheilta Länsi-Euroopassa viljelty *Æ. hippocastanum*, hevoskastanja Pohjois-Kreikan vuoristoseuduista. Puu erittäin kovaa; lehdet 7-sormisia, suuria; valkeat, punakirjavat, hyvänhajuiset kukat kauniissa kartiomaisissa kukinnoissa. — Hevoskastanja-nimi lie johtunut turkkilaisten tavasta syöttää hevosilleen tämän puun siemeniä.

Æsculus hippocastanum.
A. Kukka. B. Halkaistu kukka. C. Hedelmä. D. Siemen.

Æthalium septicum *[-ā'-]* ks. Limasienet.

Æther ks. Eetteri.

Ætheroleum ks. Eetteriset öljyt.

Æthicus Istrialainen mainitaan erään myöhäislatinan kielellä säilyneen maailmankertomuksen (kosmografian) tekijänä; kirjan on, käsikirjoitusten tiedonannon mukaan, kreikkalaisesta alkuteoksesta lyhennellen latinaksi kääntänyt presbyteri Hieronymus. Tekijä siinä kertoo matkustaneensa muun muassa kaukaisissa pohjoismaissakin ja antaa oudonnimisistä maista ja kansoista outoja, osaksi satumaisia tietoja. — Teoksen syntyperästä ja arvosta on oltu eri mieltä. Useimmat tutkijat ovat tulleet siihen päätökseen, että kreikkalaista alkutekstiä ei ole ollut olemassakaan, vaan että kirja on kauttaaltaan valheellinen sepustus, kirjoitettu n. 7:nnellä vuosis. j. Kr. Toiset taas, niink. teoksen viimeinen julkaisija Wuttke, ovat koettaneet todistuksilla tukea kirjassa olevia tietoja sen syntyperästä ja ovat sitä mieltä, että sen on kreikasta kääntänyt kirkkoisä Hieronymus (kuoli 420); samoin on koetettu todistaa, että Æ:n kertomuksilla on ainakin jotakin arvoa. Niinpä on suom. tutkija K. Grotenfelt, Æthicuksen outoja juttuja seulomalla, koettanut osoittaa, että muutamat niissä olevat tiedot kohdistuvat Suomeenkin („Munitian saari") ja sen silloisiin asukkaisiin (muka koirankuonolaiset „cananealaiset"). [K. Grotenfelt, „Aithikos Istrialaisen matkakertomus Suomesta ja Pohjoismaista" (Valvoja 1895).]. *O. E. T.*

Æthusa *[-ū'-]*, *Umbelliferæ*-heimoon kuuluvia putkikasveja. Meillä puutarhoissa ja kaupunkien luona kasvava joks. harv. *Æ. cynapium*, hukanputki, tunnetaan 3:sta riippuvasta pikkusarjan suojuksesta, tummanvihreistä, kiiltävistä lehdistään ja muserretusta kasvista lähtevästä sipulinhajusta. Se on myrkyllinen, huumaava ja aiheuttaa syötynä mielenhäiriöitä jopa kuolemankin. Edellä käypiä oireita ovat nauru, sydämentykytys, oksennus ja uni.

Æthusa cynapium.

Aëtius *[-e'-]* (395-454), room. sotapäällikkö, synt. Mœsiassa, oli nuoruudessaan panttivankina oleskellut länsigoottien ja hunnien luona. Kohosi Honoriuksen ja Valentinianus III:n aikana valtakunnan korkeimpiin virkoihin, mutta sai toisesta sotapäälliköstä Bonifaciuksesta vaarallisen kilpailijan, jonka kuitenkin v. 432 surmasi. Hänen täytyi silloin paeta hunnien luo, mutta palasi v. 433 hunnilaisen apujoukon kanssa ja pakoitti nimittämään itsensä patriisiksi, konsuliksi ja ylipäälliköksi. A. hallitsi nyt 20 vuotta Rooman

valtakuntaa ja osoitti siinä suurta sekä valtiomiehen että sotapäällikön taitoa. Hänen mainehikkain tekonsa oli Attilan hyökkäyksen torjuminen ja voitto hunneista Katalaunisilla kentillä v. 451. Tästä huolimatta tiesivät hänen kadehtijansa saattaa hänet heikon Valentinianuksen epäluuloon ja tämä surmasi hänet v. 454 omalla kädellään. *K. G.*

Afagia (kreik. kielteinen *a*, ja *phage'in* = syödä), nielemiskyvyttömyys.

Afakia (kreik. kielt. *a*, ja *phako's* = mykiö), mykiön puuttuminen silmästä.

Afasia (kreik. kielteinen *a*, ja *phasis* = puhe), aivoissa piilevän syyn aiheuttama puhekyvyttömyys, vaikkei ole olemassa tajuttomuutta eikä estettä ulkonaisissa puhe-elimissä. — A. a m n e s t e i a, muistinafasia, vaikeus löytää sanoja. *M. O-B.*

Affekteerattu (lat. *affe'ctus* = mielenliikutus), teennäinen, teeskennelty.

Affekti (vrt. A f f e k t e e r a t t u), valtaava mielenliikutus, esim. suuri suru, ilo, viha j. n. e. vrt. M i e l e n l i i k u t u s.

Affektsioni (lat. *affe'ctus* < *affi'cere* = vaikuttaa johonkin), yleensä muutos sielun tai ruumiin tilassa; mielenliikutus; sairaloinen kiihotus, muutos tai tauti jossakin ruumiinosassa.

Affetto *[-e'-]* (it.), intohimo. C o n a. ja a f f e t t u o s o, intohimoisesti.

Affiksi (lat. *affi'xus* = lisäksi liitetty, liite), epäitsenäinen kielenosa (äänne tai äänneryhmä), jolla ainoastaan toisen, itsenäisen kielenosan (sanan) yhteydessä on jokin, tavallisesti modifieeraava, merkitys (affikseja ovat esim. johto- ja taivutuspäätteet). Affiksin paikka on joko modifieerattavan sanan edellä (prefiksi; ks. t.) tai jäljessä (suffiksi; ks. t.). *A. K.*

Affilieerata (keskiaj. lat. *affiliāre*), ottaa lapseksi; tulla otetuksi jonkun yhdyskunnan (esim. vapaamuurarien) jäseneksi, ilman että kaikessa suostuu sen sääntöjä noudattamaan.

Affinioida (ransk. *affiner* = puhdistaa, jalostaa), jalojen metallien erottaminen epäjaloista tai toisistaan, käyttämällä märkää tietä.

Affiniteetti (lat. *affi'nitās* = läheisyys; lankous). 1. *Lakit.* Lankous. — 2. *Kem.* Se atomeissa vaikuttava voima, joka aiheuttaa eri alkuaineiden yhtymisen tahi joka yhdistetyissä aineissa saa aikaan molekylin koossa-pysymisen. A. on ainoastaan nimitys itse ilmiölle, jonka vaikutuksen tunnemme, mutta jonka varsinainen olemus on meille tuntematon. Paitsi aineitten kemiallisia ominaisuuksia vaikuttavat sen voimakkuuteen myös valo, lämpötila, sähköjännitys y. m. Erikoisen yksikön puutteessa mitataan sitä muilla energiamuodoilla, tav. sähkömitalla (Volt-Coulomb).

Affirmatsioni (lat. *affirmā're* = vahvistaa < *firmus* = vahva), myöntäminen, vakuuttaminen. — A f f i r m a t i i v i n e n, myöntävä, myöntöperäinen (esim. arvostelma).

Affiseerata (lat. *affi'cere*), herättää vaikutelma, vaikuttaa jonkin mieleen.

Affleck, S i m o (k. 1725), majuri, mainitaan ensin Salomon Enbergin ylöskantomiehenä ja v:sta 1696 omassa nimessään Pielisjärven ja Nurmeksen kruununhovien (Lieksan y. m.) vuokramiehenä. Kovuudellaan verojen vaatimisessa hän teki itsensä vihatuksi ja jo 1696 syttyi häntä vastaan talonpoikaiskapina; A:ia ammuttiin jousella päähän, ei kuitenkaan kuolettavasti, ja sotaväen avulla kapina kukistettiin. Mutta 1710 kapina puhkesi uudestaan, jolloin kansa A:n apen, kirkkoherra Pietari Hærkepæuksen johdolla vannoi tsaarille uskollisuudenvalan. Vasta Uudenkaupungin rauhanteon jälkeen A. palasi vuokratiloilleen Pielisjärvelle, aloittaen jälleen entisen tyranniutensa, mutta lopetti itse ampumalla elämänsä 9 p. toukok. 1725. Kansan muistossa hän on säilynyt „S i m o H u r t a n" nimellä. *K. G.*

Affrén, A n t t i (k. 1718), suom. pappi, tuli 1706 Isonkyrön kappalaiseksi, vangittiin 1716, koska oli Ruotsiin kirjoittanut tietoja venäläisten toimista ja vietiin Turkuun, jossa kidutettiin ja hirtettiin 1718.

Afganistan *[-gā'-]* (pers. s. o. „afganilaisten maa", ennen D r a n g i a n a tai A r i a n a), valtakunta keskisessä Aasiassa, koillisosa Iranin ylätasankoa, Venäjän ja Englannin Intian alusmaitten välillä, 558,000 km², Saksaa vähän suurempi, n. 5,5 milj. as. A. on osaksi suurenmoinen alppimaa. Korkeimmat vuorijonot: Hindukuš l. oikeammin Hindukuh (korkein huippu 7,750 m), Sefīh Kuh (4,760 m), jossa on 1,027 m korkea Khaiber-sola, ja näitten kanssa yhdensuuntaiset Suleimanjonot Intian rajalla. Talvella ovat nämä paksun lumen peitossa. Joet: Amu Darja pohj.-rajalla, Murgab, joka virtaa pohjoiseen, Herirud ja Hilmend, joka laskee Hamun-suohon, sekä Kabul, Indusjoen lisäjoki. Kabul-laakso on ikivanha tärkeä kulkureitti Iranin ja Intian välillä. A:ssa vallitsee mannerilmasto, joskus talvella — 24° C ja kesällä + 40° C. Kasvullisuus hyvin niukka hiekkaerämaissa ja aroilla lännessä, vuorilaaksoissa suuria metsiä; alpeilla karjanhoito pääelinkeinona. Tärkeimmät vientitavarat ovat hevoset, lampaat, villa, nautakarja, kamelit, nahkat, vilja, silkki, hedelmät. Viljelys: paljon aprikoosi- ja kirsikkapuita, viljelemättä kasvaa pirunpaskakasvi. Maa on metalleista (lyijy, sinkki) rikas; teollisuus ja kauppa huono. Kauppa on persialaisten ja bukharalaisten vallassa.

Afganeja.

V ä e s t ö n muodostaa hyvin kirjava joukko eri heimoja. Lukuisimmat (¼ koko väestöstä) ja merkitsevimmät ovat afganilaiset, jotka ovat etupäässä iranilais-intialais-seemiläistä sekakansaa; heidän kielensä on iranilainen. He ovat pitkäkasvuisia, mustatukkaisia, joilla usein on kaareva nenä ja voimakkaasti seemiläiset kasvonjuonteet. Kirjakieltään he nimittävät paštu'ksi l. pahtu'ksi (15:nneltä vuosis.), kirjallisuus mitätön. Naisen asema on verrattain vapaa. Useat heistä ovat luku- ja kirjoitustaitoisia. Heidän useista heimoistaan ovat merkitsevimmät g i l s a i koillisosassa ja d u r a n i lounaisosassa.

Persialaisperäinen on tadšik-heimo (1 milj.). Sitäpaitsi A:ssa asuu mongolilaisia heimoja, intialaisia, juutalaisia y. m. kansoja. Vallitsevana uskontona on sunniittilainen muhamettilaisuus.

A:a hallitsee emiiri, joka on riippuvaisuussuhteessa Englantiin nähden. Kaukaisemmat heimot ovat melkein itsenäisiä. Sotalaitos: 50,000 miestä, 200 tykkiä. Kaupunkeja: Maimene, Kandahar, Herat, Kabul.

Historia: Afganilaiset, jotka jo Herodotus mainitsee nimellä Paktyes, asuivat aikaisimmin Suleimanvuorten itärinteillä ja esiintyivät ensin valloittajina gasnavidien johdolla (961-1140) ja hallitsivat Delhin valtakuntaa (1193-1525). Ahmed Šah (1747-73) aloitti Abdallin hallitsijasuvun, jonka valtakunta Mahmudin kukistuttua (1823) hajosi. Mahmudin poika Sudšah sai hallittavakseen ainoastaan Heratin, jotavastoin muu A. joutui Dost Muhammedin valtaan. Tämän karkoittivat englantilaiset 1840 ja asettivat Sudšahin šahiksi, mutta yleinen kapina talvella 1841-42 pakoitti englantilaiset peräytymään, jolloinka koko heidän sotajoukkonsa tuhottiin, ja Dost Muhammed uudestaan anasti ylivallan, aluksi Kabulissa, sitten Kandaharissa ja v:sta 1862 myös Heratissa. Hän kuoli 1863 ja jätti valtakunnan pojalleen Šir Alille, jota vastaan englantilaisten yllyttäminä hänen veljensä Azim Khan ja Afzul Khan nousivat kapinaan. Viimemainittu valloitti Kabulin ja Kandaharin. Hänen kuolemansa (1867) jälkeen seurasi häntä hallitsijana Azim, jonka kuitenkin Šir Ali voitti (1868). Tämä hallitsi nyt koko Afganistania, mutta hänet karkoittivat vallasta englantilaiset, joita hänen kallistumisensa Venäjän puoleen ei miellyttänyt. Englantilaiset asettivat nyt valtaistuimelle ensin hänen poikansa Jakub Khanin. Mutta kun tämä murhautti Englannin lähetystön Kabulissa, lähetettiin A:iin lordi Robertsin johdolla sotajoukko, joka vangitsi Jakubin ja voitti Ejub Khanin 1880. Sen jälkeen kohottivat englantilaiset Dost Muhammedin jälkeläisen Abd-ur-Rahmânin Kabulin emiiriksi. Ejub Khan, joka hävisi taisteluissaan myös Abd-ur-Rahmânia vastaan 1881, pakeni Persiaan. Englantilaiset yhdistivät A:iin kuuluvan Khaiber-solan ympärillä olevan raja-alueen Intian valtakuntaan. Pohjoisraja Venäjää vastaan tarkistettiin Englannin ja Venäjän välisen sopimuksen kautta 1887. V. 1895 luovutettiin Venäjälle suurin osa Pamiria, englantilaiset saivat Kafiristanin 1896. Viimeinen sopimus Englannin kanssa tehtiin 1905, jolloin emiirille määrättiin vuotuinen apuraha Englannin kruunulta. [Burnes'in, Vámbéry'n, Bellew'in, Roberts'in matkakertomukset; Immanuel, „Afganistan" (Georgr. Zeitschr. 1902).]

J. E. R.

Afiši (ransk. *affiche* < lat. *affi'gere* = kiinnittää), painettu ohjelmailmoitus, esim. teatterinäytännöstä.

Aflecht, Juhana Henrik (1756-1808), suom. soturi, tuli 1790 luutnantiksi, 1804 kapteeniksi Savon jalkaväkirykmentissä. Revonlahden taistelussa 27 p. huhtik. 1808 hän johti urheudella rynnäkköä venäläisten asemaa vastaan Revonlahden pappilassa, mutta sai silloin kuolinhaavansa.

Afonia (kreik. kielteinen *a*, ja *phōnē'* = ääni), äänettömyyteen saakka kehittynyt käheys.

M. O-B.

Aforismi (kreik. *aphori'tsein* = erottaa erilleen), irrallinen oppilause, lyhyesti tai tilapäisesti lausuttu ajatelma.

Afranius *[-rā'-]*, Lucius, room. huvinäytelmäin kirjoittaja, synt. n. 150 e. Kr., kirjoitti, kreikkalainen Menandros esikuvanaan, roomalaisaiheisia näytelmiä (fabula togata); vrt. Rooman kirjallisuus.

Africanus *[-kā'-]*, Sextus Julius, ks. Julius Africanus.

Afrikka, kolmesta etelämanteresta laajin ja Aasian jälkeen lähinnä suurin maanosa.

Suuruus, asema ja rajat. A:n pinta-ala on 29,207,100 km² ja yhdessä itäisempien saaristojen kanssa 29,818,964 km². Ulkopiirteisiinsä ja muihin maantieteellisiin olosuhteihinsa nähden on Afrikalla huomattavan paljon yhteistä muitten etelämantereitten kanssa. Se on vieläkin suljetumpi manner kuin muut maanosat. Se kapenee eteläänpäin, ja lännessä on siinä isohko Guinean-lahti. Jos jaamme rantapituuden pinta-alalla ja pidämme siten saatua osamäärää Euroopassa esim. 1:nä, niin saamme eri maanosille seuraavat arvot: Euroopalle 1, Pohjois-Ameriikalle 0,66, Austraalialle 0,55, Etelä-Ameriikalle 0,38, Aasialle 0,35 ja Afrikalle 0,22; (Antarktis tuntematon). Toisin sanoen, Afrikassa on rantojen pituus lyhin pinta-alaan nähden. Niemimaita on tuskin nimeksikään. Kolmiomainen Somalimaa on juureltaan liian leveä ollakseen varsinainen niemimaa. Tämä Afrikan vähäinen liuskaisuus on vaikuttanut myöskin sen sivistysoloihin. Jos nimittäin ryhmitämme maanosat sivistysmäärän mukaan, näemme, että järjestys tulee samaksi kuin yllä. Afrikkaa pidetään paraimpana esimerkkinä troopillisesta maasta, ja syystä kyllä, sillä päiväntasaaja kulkee sen yli täsmälleen keskiväliltä pohjoisinta kärkeä, Kap Blancoa 37° 20′ p. l. ja eteläisintä niemeä Kap Agulhasia 34° 51′ etel. leveyttä. Afrikan suurin pituus on 8,000 km ja suurin leveys 7,500 km. — Afrikka on ollut muinaisina geologisina aikakausina Euroopan yhteydessä. Ja Aasiaan se oli yhdistettynä aina vuoteen 1869, jolloin Suezin kanava valmistui. Jo aikaisemminkin oli tässä ollut salmi, mutta se täyttyi vähitellen etupäässä Niilin liejukerrostumien vaikutuksesta. — Rantasaaret ja läheisimmät saaristot voidaan ilman epäilystä lukea Afrikkaan kuuluviksi. Niinpä viedäänkin Kap Verden saaret, Kanarian saaret ja Madeira-ryhmä sopivimmin siihen. Mutta toisin on Madagaskarin laita, sillä sillä on maantieteellisessä suhteessa aivan itsenäinen asemansa. Se luetaan kuitenkin läheisine saaristoineen tavallisimmin Afrikkaan, joten raja tulee kulkemaan Seychellien ja Chagos-saarien välitse. — Tuliperäiset Ascension, S:t Helena ja Tristão da Cunha ovat sensijaan luonteeltaan aivan valtamerisaaria ja kaukana aavassa Atlantissa sekä syvien merenselkien erottamat niinhyvin Etelä-Ameriikasta kuin Afrikastakin. Afrikalle ovat ominaisia hietaiset tai rämeiset mangrove-rantamat. Poukamia ja lahtia tavataan ainoastaan pienillä aloilla pohjoisessa ja etelässä. Muualla on vain matalia laguuneja tai rantajärviä. Jos matkustamme Kap Agulhasista

pohjoiseen käsin pitkin länsirantaa, tapaamme pian luoteessa pari lahdenpoukamaa, joista toinen, False Bay, on ikäänkuin Hyväntoivon-niemen kiertämä. Mainitun niemenkärjen luoteispuolella näkyy Table Bay (Taffelbay), jonka rannoille Kap-kaupunki on rakennettu. Vasta kuivan Namamaan rannikolla on hietakinosten ja kallioitten ympäröimä Angra Pequenan lahti, jonka rannalla ei kuitenkaan tavata ainoatakaan lähteensilmää. Valaskalan lahti, Walfish Bay (englantilaisten aluetta), tarjoaa tilavan, mutta veden puutteesta ja hiedoittumisesta kärsivän sataman. Swakopmundiin, muutaman vähäpätöisen joen suussa, ovat saksalaiset perustaneet sataman ja rakentaneet rautatien sisämaahan. Kunenejoen suun pohjoispuolella on portugalilaisella alueella oivallinen satama, Iso Kalalahti. Portugalilaisesta rannikosta on vielä pitkälti hietarantaa, joten laivojen täytyy ankkuroida kauaksi Mossamedes ja Benguela kaupunkien edustalle. Jonkun verran pohjoisempana alkaa kuitenkin toinen rannikkolaatu, n. s. mangroveranta. São Paolo de Loandan tienoilla käy sateenmäärä suuremmaksi, mutta vasta Kongo-joen suppilon muotoisessa suussa alkaa varsinainen kuumetautia synnyttävä liejuranta. Kongon vesi virtaa mereen kolmen metrin nopeudella sekunnissa, ja lieju kerrostuu merenalaiseksi suistoksi, joka ulottuu 400 km päähän merelle. Sitten kohoaa ranta mahtaviksi, meren silpomiksi kallioiksi, kunnes saavumme Ogooue- (Ogowe-) joen laajalle suistomaalle, jossa on runsaasti lätäkköjä ja lammikoita. Mangrove-kasvullisuus voittaa nyt yhä enemmän alaa. Kamerun-lahti on täynnä saaria. Selkeällä säällä voidaan maalta nähdä tuliperäisen Fernando Po saaren piirteet.

Guinean-lahden sisimmäisen perukan täyttää vähitellen Nigerjoen öljy-, viuhka- ja kokospalmujen reunaama laaja suistomaa, jossa sadat jokihaarat muodostavat tiheäsilmäisen verkon. Muuten näillä vesillä on runsaasti hietasärkkiä, jotapaitsi siellä käy ankaroita myrskyjä ja voimakkaita merivirtoja. Ylinen Guinea-rannikko jaetaan historiallisesti Orja-, Kulta-, Norsunluu- ja Pippurirannikkoon. Rannat ovat kauttaaltaan hietaisia ja maankuuluja niistä vaikeista tyrskyistä (calema), jotka lyövät tyynelläkin säällä niitä vastaan. Pippuriranta ja suurin osa Sierra Leonen rannikkoa on yksitoikkoista ja hietaista. Niemet (Kap Palmas, Sierra Leone y. m.) ovat sellaisia kallioita, jotka ovat kyenneet paremmin vastustamaan tyrskyjen murtavaa voimaa. — Sitten seuraa melkoisen silpoutunutta rantaa, jonka edustalla on lukemattomien luotojen ja karien muodostamaa saaristoa (Bissagos). Kap Verde on Afrikan läntisin niemi. Siitä pohjoiseen päin oleva rannikko aina Marokon rajoille asti on pelätyimpiä, mitä yleensä tunnetaan. Yksinpä siitä ulkonevat niemetkin, Kap Blanco, Kap Bojador y. m., ovat vain hietasärkkiä. Ainoastaan jokien suissa on Marokon rannalla satamapaikkoja pienemmille aluksille. Heti rantakaistaleen takana kohoavat Atlasvuoret.

Välimeren rannikko on paljoa sopivampaa liikenteelle kuin länsirannikko. Sitä osoittaa myöskin Afrikan historia. Tällä rannikolla on syntynyt sellaisia merikansoja kuin kartagolaiset ja myöhempinä aikoina riuttaberberit. — 14 km levyisessä ja 320 m syvyisessä Gibraltarin salmessa kulkee voimakas virta itäänpäin, sillä haihtuminen on Välimeressä niin suuri, että vedenpinta siellä muuten alenisi. Tämä virta sekä pitkälliset pohjoistuulet vaikeuttavat suuressa määrässä merenkulkua. Rannikot ovat yleensä kallioisia. Marokon ja Algerian pohjoisrannat ovat erityistä n. s. „riuttarannikkoa", jolle leveät kalliokielekkeet ja laajat, mutta lyhyet lahdet ovat ominaisia. Tunisin mataloista lahdista lähtien muuttuu itärannikko vähitellen Pienen ja Ison Syrtin alaviksi, hietakinosten reunaamiksi rantamiksi. Hietakinosten sulkemat pitkät suolalammikot kulkevat yhdensuuntaisesti rantaviivan kanssa. Barkan ylänkö kohoaa merestä jyrkkänä, melkein luoksepääsemättömänä töyrynä, joka alenee itään päin, kunnes tulee näkyviin Niilin suiston hietasärkkiä, joille ainoastaan aniharvassa paikassa sopii nousta maalle.

Niilin suistomaa eli deltta käsittää melkein Belgian laajuisen alueen. Suurenmoisilla sulkulaitoksilla pidetään sen kärjessä kahta jokihaaraa (Rosette ja Damiette) laivakululle avonaisina. Kerrostumien verrattain pieni paksuus, noin 30 m, osoittaa, että Niilin suistomaa on verrattain nuori.

Punaisen-meren rannikoilla ja niiden korkeilla koralliriuttojen reunaamilla luodoilla on ainoastaan aniharvassa sopivia maallenousupaikkoja. Satamista ansaitsee mainitsemista paljon riidelty Suakin, johon päättyy tärkeä erämaatie, sekä koralliriuttojen suojaama Massaua. Bab el Mandebin („kyynelten portin") kautta virtaa Punaisen meren vesi itäänpäin, jotavastoin Intian rannikko on etupäässä yksitoikkoista kalliorantaa. Ainoastaan Dšibutin satama, erään lahden etelärannalla, on hyvä ankkuripaikka ja tärkeä uuden ranskalais-abessiinialaisen rautatien pääteasemana. Guardafui-niemi, Afrikan itäisin niemi, on jyrkästi mereen laskeutuva lähimain 300 m korkuinen kallioylänkö. Ulkona meressä on englantilaisten valtaama Sokotran saari. Myöskin Somalimaan itäranta on jyrkkää ja kallioista. Vasta Zanzibarin lahdessa avautuu sopivampia, saarten suojaamia satamia. Vanhastaan tunnettuja ovat Malindi ja Mombasa. Zanzibar on oikeastaan korallieläinten vaikutuksesta yhdistynyttä saaristoa. Kap Delgadosta lähtien aina Algoa Bayhin asti saa rannikko toisen luonteen, Mozambiquen kanavassa, joka kapeimmastakin kohdastaan on 420 km levyinen, kulkee vahva virta eteläänpäin. Missä virtoja laskee mereen, kuten Zambesin suussa, muodostuu laajoja, epäterveellisiä suistomaita. Mozambiquen tienoilla, joka on eräällä rantasaarella, on rannikko silpoutunutta, aukeaa kalliomuuria. Matalissa Sofala- ja Delagoa-lahdissa on enimmäkseen alavat, tiheän rämemetsän peittämät rannat. Kauempana etelässä näemme kaunista, keskikorkuista, rehevän kasvullisuuden peittämää rannikkoa, jossa on useita hyviä satamia, kuten ihana Port Natal. Etelärannan lahdet ja satamat ovat alttiina etelätuulille ja tyrskyille. Paljon käytetty on kuitenkin Port Elizabethin satama.

Afrikkalaisille maisemille on ominaista varsinkin korkeussuhteisiin nähden tavaton yksitoikkoisuus. Siellä saattaa matkustaa kymmeniä peninkulmia läpi erämaitten, arojen ja aarniomet-

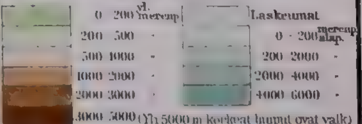
AFRIKKA

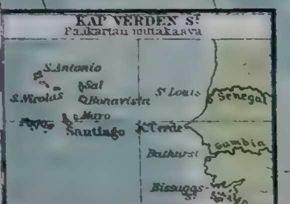
JOKI- JA VUORISTOALUEET.

Mittakaava 1:38 000 000

Kilometr

Korkeus- ja syvyyskerrokset metreissä

Länt pit. 0 It. pit. Greenw.

sien tai pitkin rämeisiä mangrove-rantoja tapaamatta ensinkään vaihtelevaisuutta. Afrikan geologinen rakenne on vielä tunnettua ainoastaan yleispiirteissään. Graniittivuorista on jäljellä ainoastaan pyöristettyjä kumpuja, ja tervettä vuorilajia täytyy useinkin etsiä jokien syvimmistä uomista. Atlasvuoret ovat Afrikan geologialle aivan vierasta muodostusta. Ainoastaan sattuma on vaikuttanut, että ne ovat tempautuneet erilleen Euroopasta tertiääriajan loppupuolella. Ne ovat olleet toiselta puolen yhteydessä Sisilian yli Apenniinien kanssa, toiselta puolen verrattain myöhään muodostuneen Gibraltarin salmen kautta Sierra Nevadan kanssa. Atlasvuoret ovat nuoria geologisia muodostuksia, jotka ovat liittyneet Afrikan vanhaan manneruumiiseen. Muuten puuttuu tältä maanosalta kokonaan ketjuvuoristot. Yleisenä muotona on vanhoja ylätasankoja, jotka ovat tavallisesti murtuneet laidoiltaan ja alenevat sentähden penkereittäin rantoja kohden. Koko leveä Pohjois-Afrikka, paitsi mainittua Atlasvuoristoa, on sellainen mahtava ylätasanko, jota meri ei ole peittänyt liituajan jälkeen, lukuunottamatta pienempiä alueita. Koskemattomana se siinä on ollut siitä lähtien kuin se merestä kohosi, mutta sen itäinen osa, joka ulottuu yli Arabian, erottui läntisestä silloin, kun yksi maapallon suurimpia hautalaskeumia, Punainen-meri, muodostui. Laskeutumisen ja murtoviivojen muodostuksien vaikutuksesta syntyy tavallisesti toisaalla tuliperäisiä purkauksia. Ulkona Atlantissa kulkee Ascensionin ja Tristão da Cunhan yli tulivuorijono, jossa vedenalaiset purkaukset ovat jokseenkin yleisiä. Muuan poikkirako kulkee Guinean-saarten yli suoraan lahden perukkaan, Kamerunin tulivuoreen, ja siitä Afrikan sisäosiin. Itä-Afrikassa on itse mantereella tapahtunut mahtavia, tulivuorten-purkauksien seuraamia laskeutumisia. Eräs erittäin pitkä hautalaskeuma ulottuu Kuolleesta-merestä Punaisen-meren yli, Abessiinian itäpuolitse ja Itä-Afrikan yli Njassajärvelle saakka. Hauta ei kule kuitenkaan yhtenäisenä laskeumana, vaan on paikotellen katkaistu. Useimmat Itä-Afrikan isot järvet ovat juuri tuollaisissa laskeumissa, mutta monet haudat ovat myöskin kuivia tai kuivuneita. Murtoviivojen reunoilla kohoaa jättiläiskorkuisia tulivuoria. Afrikan keskikorkeus on laskettu noin 650 metriksi. Aasia ja Pohjois-Ameriikka ovat jonkun verran korkeammat, mutta näissä maanosissa onkin mahtavia alppijonoja, jotavastoin Afrikka käy laajojen ylätasankojen kautta näin korkeaksi. Jättiläisvuoristot ovat täällä aikojen kuluessa silpoutuneet auringon säteitten vaikuttaman voimakkaan halkeilemisen kautta. Afrikka on Kapmaassa ja Transvalissa 1,200 m, Zambesinlaaksossa 800 m, Kongonlaaksossa 400 m ja Saharassa 500 m yli meren pinnan. Vieläkin jyrkempi on laskeutuminen idästä länteen käsin. Järvien ympärillä oleva ylänkö kohoaa useassa paikassa yli 1,000 m. Kongolaaksosta lähtien kohoaa maa jonkun verran länteen päin ja laskeutuu sittemmin penkereittäin mereen. Afrikan jokien suupuoliin on muodostunut rantaseutujen vahvan kaltevuuden vaikutuksesta yleensä paljon koskia, mutta koskien yläpuolella ovat joet kyllä pitkiäkin matkoja purjehduskelpoisia. [Sentähden koetetaan nykyään tehdä virtoja tärkeiksi kulkureiteiksi rakentamalla rautateitä koskien ohi (Niilin ja Kongon kataraktit).] Senkautta että maanosan pinta on monin paikoin sisämaassa melkein tasaista, eivät virrat kykene kyllin nopeasti kuljettamaan runsaitten sateitten pudottamaa vettä. Täten syntyy laajoja rämeitä tai soita, joitten läpi joet vaivaloisesti mutkittelevat (Bahr el Gazal). Afrikan isoimmilla joilla on melkein sääntönä, etteivät ne kulje lyhintä tietä mereen, vaan tekevät pitkiä kierroksia (Niger, Niili, Zambesi, Oranje, Kongo). Täten käy Niili maapallon lähinnä pisimmäksi joeksi, noin 6,000 km. Kongolla on sen sijaan laajin jokialue (noin 3,400,000 km^2). Pohjoisessa ja etelässä on hyvin laajoja ja alavia kuoppia, joista vähäinen vesimäärä ei kykene murtamaan itselleen tietä mereen (Tsad, Ngami). Afrikan laskujoeton alue käsittääkin melkein kolmanneksen koko maanosasta.

I l m a s t o. Ei mikään muu maanosa ole niin suuressa määrässä troopillista kuin Afrikka. Melkein koko manner on sisäpuolella 20° vuosi-isotermiä. Ainoastaan Atlasvuoret, Kapmaa ja rantakaistale Mossamedekseen saakka on ulkopuolella varsinaista kuumaa vyöhykettä. Afrikan itäinen osa on muuten jonkun verran lämpöisempää kuin läntinen. Siihen vaikuttaa kuuman Aasian manteren läheisyys sekä vieläkin suuremmassa määrässä ympäröivien merien lämpösuhteet. Punainen-meri ja Välimeri ovat asemaansa nähden erittäin lämpöisiä, ja Intian valtamerikin on paljo lämpöisempää kuin Atlantti, jonka vesi varsinkin Afrikan lounaisrannoilla on luonnottomasti jäähtynyt kylmän Benguelavirran ja pohjaveden vaikutuksesta. Pohjoisessa Afrikassa on paljoa suurempi lämpömäärä kuin eteläisessä. Leveä vyö, jossa on 30° keskilämpö vuodessa, kulkee Länsi-Sudanin keskiosista Punaisenmeren eteläosiin. Sitävastoin on päiväntasaajan läheisyydessä keskilämpö noin 20°. Lämpöpäiväntasaaja eli n. s. terminen ekvaattori ei näin ollen satu yhteen tähtitieteellisen kanssa, vaan on 10° ja 20° välillä pohj. leveyttä. Syynä tähän on se, että pohjoisessa Afrikassa on melkoista enemmän maata kuin eteläisessä, jonka tähden lämpömäärä nousee pohjoiskesällä (= pohjoisen pallonpuoliskon kesä; etelänkesä = eteläisen pallonpuoliskon kesä) siellä paikotellen aivan suhdattomaksi, joskus + 60° asti. Vahva lämpömäärän vaihteleminen ei ainoastaan eri vuodenaikoina vaan yön ja päivänkin välillä on huomattavissa. Tuuli- ja ilmanpainesuhteet ovat Afrikassa verrattain selvät. Päiväntasaajan seutuvilla kulkee n. s. kalmvyöhyke eli tyyni alue, jossa ilma lämpenee kovasti ja nousee ylöspäin. Siitä on seurauksena osaksi tyyntä osaksi vaihtelevia tuulia maan pinnalla. Yläilmoissa virtaa lämmin ilma pohjoiseen ja etelään päin, n. s. antipasadituulet. Korkeilla huipuilla, kuten esim. Pico de Teydellä Teneriffan saarella, huomaa selvästi tällaisen yhtämittaisen tuulen. Alemmissa ilmakerroksissa virtaa ilma sensijaan pohjoisesta etelään kalmvyöhykkeeseen päin, merellä niinkin säännöllisesti, ettei merimiesten tarvitse siellä muuttaa viikkokausiin purjeitten asentoa, jotavastoin maalla pasadituulet muuttavat suuntaansa monella tavalla. Maapallon pyörimisen vaikutuksesta vetäytyvät ne länteenpäin ja kutsutaan pohjoisella koillis- ja eteläisellä kaakkois-

pasadeiksi. Pasadituulet tulevat kylmemmistä seuduista lämpöisempiin ja vaikuttavat sentähden kuni kuivat tuulet, sillä ilman kosteus käy niissä yhä pienemmäksi, kuta enemmän ne lämpiävät. Senkautta, että auringon zenitaseman seutu vuoden kuluessa siirtyy kääntöpiirien välissä, muuttuu myöskin kalmvyöhykkeen ja sen mukana pasadivöittenkin asema. Muutamat seudut tulevat näin ollen eräänä vuodenaikana olemaan pasadituulien alueen sisällä, jotavastoin ne toisina aikoina ovat sen ulkopuolella. Tämä koskee varsinkin pohjois- ja etelärantoja. Auringon zenitasemaa seuraa myöskin vahvin haihtuminen ja runsain sade. Sadeajat matkailevat nimittäin tavallisesti auringon mukana. Siten saavat päiväntasaajaseudut kaksi sadeaikaa, jotavastoin seuduilla, jotka ovat uloinna siitä, on ainoastaan yksi sadekausi. Näistä säännöllisistä ilmastollisista suhteista on kuitenkin poikkeustapauksia, jotka osoittautuvat sitä lukuisemmiksi kuta tarkemmin Afrikan ilmastoa tutkitaan.

Ulkona Atlantissa on kaksi aluetta, joissa vallitsee korkea ilmanpaine (maksimi). Niitten vaikutus Afrikan ilmastoon on sangen suuri. Toinen niistä on Azorien ja Kanarian saarten, toinen S:t Helenan ja Tristão da Cunhan välillä. Näiltä seuduilta ilma virtaa pääasiallisesti Amerikan puolelle, mutta pohjoiskesällä, kun ilma ohenee huomattavassa määrässä Saharan ja Sudanin kohdalla, käy mahtava ilmavirta Afrikkaan Guinealahden ylitse (lounais-monsuuni). Kevättalvella vallitsee sitävastoin Sahara-alueella korkea ilmanpaine, ja tuuli käy päinvastaiseen suuntaan. Mutta Etelä-Afrikassa on silloin kesä, alhainen ilmanpaine ja tuulensuunta lounaasta manterelle päin, paitsi Mossamedeksen eteläpuolella, jossa vallitsee yhä kaakkoispasadi. Itärannalla on monsuunivaihtelu ehkä vieläkin säännöllisempi, riippuen siitä, että Etu-Aasiassa ja Etelä-Afrikassa tapahtuu vuorottain lämpeneminen (pohjoiskesällä ja pohjoistalvella). Tuulet tulevat olemaan sentähden lounais- tai koillismonsuuneja, vaikka niihin kuitenkin osaltaan myöskin on syynä ilmanpainesuhteet Intian valtamerellä. Runsasta sadetta (yli 1,000 mm) saadaan molemmin puolin päiväntasaajata paitsi isojen järvien itäpuolella. Ylenmääräistä sadetta (yli 2,000 mm), joka aiheuttaa rehevän kasvullisuuden, mutta myöskin kuumetauteja, valuu Guinealahden sisimmän perukan tienoilla sekä puolella Kamerunvuoria sataa kokonaista 9,000: kin mm. Sudanissa ja Itä-Afrikassa sataa tuskin enemmän kuin 750 mm, joka riittää pellonviljelykseen, mutta synnyttää ylänkömailla ainoastaan savannikasvullisuutta. Koko pohjoinen ja lounainen Afrikka kärsivät kuivuutta. Saarilla, kuten esim. Madagaskarilla, on selvästi rajoitettu sade- ja poutapuolensa. Kuten tropiikeissa yleensä niin ei Afrikassakaan oikeast. ole kesää eikä talvea, vaan sade- ja pouta-aika. Niinkuin muissakin kuumissa maissa ovat sateet Afrikassa lyhyet, mutta rankat.

Kasvisto. On luonnollista, että kasvisto samoinkuin ilmastokin on jokseenkin samanlaista kaikilla Välimeren rantamilla. Niinpä ei tavatakkaan suurta eroavaisuutta ainakaan valtakasveihin nähden Sisilian ja Tunisin tai Gibraltarin kummankin rannan välillä. Saharan laaja erämaa on sensijaan rajamuurina, jonka yli varsinainen afrikkalainen kasvisto, joka ulottuu täältä Kapmaahan saakka, ei ole voinut tunkeutua. Omituisina kasviston johtajina sen levetessä paikasta toiseen ovat olleet ne ylänköharjanteet, jotka isojen järvien seutuvilla kulkevat pohjoisesta etelään. Tätä tietä on abessiinialaisia kasveja voinut vaihtua etelä-afrikkalaisten kanssa. Afrikka on geologisessa suhteessa vanha maanosa, ja saman voi siitä sanoa kasvitieteellisessäkin suhteessa. Erittäinkin vanhanaikuista ja omituista on kap-kasvisto, mutta myöskin usealla saarella on kasveja voinut säilyä tertiääriajalta asti. Niinpä kasvaa esim. Kanarian saarilla erästä laakerilajia, jota tertiääriaikana kasvoi Etelä-Ranskassa, mutta jota nykyään tavataan ainoastaan näillä saarilla. Savannit ovat Afrikalle ominaisia. Niitä ulottuu leveänä vyönä Atlantista Abessiiniaan, yli Sudanin sekä suurimman osan Itä-Afrikkaa ja Zambesialuetta aina portugalilaiselle länsirannikolle saakka. Savanneilla kasvaa kovia, kankeita, erikorkuisia heinälajeja, jotka paikotellen kasvavat niin korkeiksi, että giraffi voi piiloutua sellaiseen lainehtivaan heinikköön. On tavattu kokonaista 4-6 m pituisia korsia. Värikään ei ole vihreätä, vaan ruskeankeltaista, kulon tapaiseen vivahtavaa. Heinäsavanni muuttuu vähitellen pensas-savanniksi, jota kutsutaan metsäsavanniksi, silloin kun siinä on apinanleipäpuu- y. m. lehtoja. Paitsi baobab- eli apinanleipäpuuta (Adansonia digitata), jolla on kokonaista 8 m paksu runko ja kaunis tammen tapaisesti haarautuva latvus, ovat korkearunkoiset tamarindit (Tamarindus indica) ja sykomoorit (Ficus Sycomorus) savanneilla valtakasveja. Pensassavanneja peittävät okaiset mimoosat ja akaasiat. Afrikka on köyhämetsäistä maata, ja siellä, missä metsiä on, ovat nekin tavallisesti harvoja. Niillä seuduilla, joissa joet pyrkivät savannin läpi, ovat laaksojen pengermät n. s. galleria-metsän peittämiä. Puut ovat tiheässä ja latvukset 25-35 m korkeudella kietoutuneet toisiinsa vihertäväksi holviksi, jonka varjossa vallitsee kostea kasvihuoneilma. Aarniometsiä tavataan Afrikassa ainoastaan runsaitten zenitsateitten vyöhykkeissä, mutta sikäläinen aarniometsä on kuollutta ja synkkää verrattuna ameriikkalaiseen, jonka väriloistoa ja kirjavaa eläinmaailmaa sillä ei ole. — Tärkeimmät nykyään Afrikassa viljellyistä kasveista ovat kolme hirssilajia — niitten joukossa durra (Sorghum vulgare) — pohjoisessa, maissi keskiosissa ja vehnä etelässä. Riisiä viljellään etupäässä Egyptissä. Kolme viimeksimainittua viljalajia on tuotu myöhemmin maahan. Afrikassa on verrattain harvoja palmulajeja, mutta ne ovat hyvin tärkeitä viljelyskasveja. Taatelipalmun (Phœnix dactylifera) eteläraja kulkee yli Massauan, Timbuktun ja Kap Verden. Koillis-Afrikan dumpalmu (Hyphæne thebaica) on eräs viuhkapalmu, jonka tuntee siitä, että sen runko on hankamaisesti haarautunut. Delebpalmu (Borassus flabelliformis) on keskiafrikkalainen 26 m korkuinen viuhkapalmu. Matala öljypalmu (Elæis guineensis) kasvaa troopillisessa sateisessa Länsi-Afrikassa. Neekerimajojen ympärillä näkee tavallisesti istutettuna maissia, banaaneja, tupakkaa, runsasöljyisiä maapähkinöitä (Arachis hypogæa), yamsia (Dioscorea) ja maniokjuurta (Manihot uti-

Afrikan eläinkuntaa.

1. Gorilla (Gorilla gina). — 2. Simpanssi (Antropopithecus niger). — 3. Mandrilli (Mormon maimon). — 4. Sirahvi (Camelopardalis giraffa). — 5. Kudu-antilooppi (Strepsiceros kudu). — 6. Leijona (Felis leo). — 7. Virtahepo (Hippopotamus amphibius). — 8. Elefantti (Elephas africanus). — 9. Käsnäsika (Phacochaerus africanus). — 10. Sormieläin (Chiromys madagascariensis). — 11. Vari (Lemur vari). — 12. Banaanilintu (Musophaga violacea). — 13. Jako-papukaija (Psittacus erithacus). — 14. Helmikana (Numida meleagris). — 15. Strutsi (Struthio camelus). — 16. Pallosammakko (Breviceps mossambicus). — 17. Kameleontti (Chamaeleon). — 18. Tamaani (Procavia).

Afrikkalaisia kansantyyppejä I.

1

2

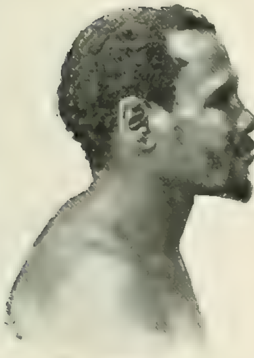
4

5

6

7

8

10

11

12

1. Šilluk-nuorukainen (Niilin-neekereitä). — 2. Dinka-nuorukainen (Niilin-neekereitä). — 3. Neekeritär Porto Nuovosta (Sudanin-neekereitä). — 4. Fullah-tyttö. — 5. Tamberma-mies (Sudanin-neekereitä). — 6. Bamumin neekeri (Sudanin-neekereitä). — 7. Kafferilainen (Ama-ʗkhika). — 8. Vadsagga-tyttö (Bantu-neekereitä). — 9. Loango-neekeritär (Lansirannan-neekereitä). — 10. Kamerunin-tyttö (Fan-neekereitä). — 11. Kääpiövaimo Keski-Afrikasta. — 12. Lunda-vaimo (Bantu-neekereitä).

Afrikkalaisia kansantyyppejä II.

1. Bedsa Hadendoa etiopialainen — 2. Beduiini — 3. Tyttö Biskrasta (berberi) — 4. Midgan-mies. — 5. Somali-nainen — 6. Ruanda-tyttö (wahumalaisia) — 7. Busman-vaimo — 8. Hottentotti — 9. Mukamba (Bantu-neekeri) — 10. Hova-tyttö (malaijilaisia Madagaskarista) — 11. Sakalavi-tyttö (negroideja Madagaskarista) — 12. Massai-morukainen

lissima), joista useimmat ovat tulleet Amerikasta ja levinneet hyvin nopeasti. Eurooppalaiset viljelevät istutuksillaan tavallisia troopillisia viljelyskasveja, kuten sokeriruokoa, kahvipensasta (kotoisin Abessiinian eteläpuolelta) ja puuvillapensasta.

Eläinkunta. Eläinmaantieteellisessä suhteessa Afrikka jaetaan kahteen suureen osaan: 1. Pohjois-Afrikka (joka kuuluu palearktiseen vyöhykkeeseen) ja etioppialainen vyöhyke. 2. Saharan eteläpuolella oleva osa Afrikkaa. Varsinainen afrikkalainen eläinmaailma alkaa vasta „Saharantakaisessa alueessa". Näitten molempien alueitten välille muodostaa Saharan laaja erämaa sekä rajamuurin että samalla myöskin liikkuvaisemmille eläinmuodoille (linnuille) sillan. Afrikan eläinkunta on sekä laji- että yksilörikasta, varsinkin nisäkkäihin nähden, joitten runsaudessa se voittaa kaikki muut maanosat. Ja omituista kyllä ei runsain eläinmaailma ole kehittynyt metsissä, vaan savanneilla. Viime aikoina se on kuitenkin melkoisesti vähentynyt, onpa paikoitellen voitu huomata nopea sukupuuttoonkin häviäminen. Saharantakaisen Afrikan eläimillä on kaikilla omituinen vanhanaikuinen leima. Niitä on pidettävä jätteinä entisestä eläimistöstä, joka ennen on ollut paljoa laajemmalle levinnyt kuin nykyään. Niinpä esim. kamelikurki eli tertiääriaikana sillä manterella, jota vastaa nykyinen Aigeianmeri saarineen. Madagaskar on nähtävästi irtautunut Afrikasta jo ennen kuin sellaiset korkeammat eläimet kuin ihmismuotoiset apinat, kavioeläimet, kissalajit ja isot paksunahkaiset tulivat sinne, sillä näitä ei ole Madagaskarilla, vaan lähenee sen eläimistö ympärillä olevien seutujen tertiääri-eläimistöä. On olemassa paljo esimerkkejä siitä, että uusia eläinmuotoja siirtyy maahan, ja ettei eläinten levenemisrajojen muutokset vielä läheskään ole päättyneet. Niinpä esim. kiusallinen hietakirppu, joka tuli länsirannalle vuonna 1872 hietalastin mukana, esiintyi jo v. 1898 itärannallakin. Afrikassa on alkujaan ollut vähä hyödyllisiä eläimiä. Sikäläistä norsua ei enää käytetä kuormaeläimenä, mutta sitä metsästetään hyvin innokkaasti, joten se on huomattavasti vähentynyt. Vielä sitä tavataan Keski-Afrikassa, paitsi itärannoilla. Aasin kotimaana pidetään Itä-Afrikkaa, jossa se vielä esiintyy villinä. Ennenkuin kameli (dromedaari) tuotiin Aasiasta oli aasi tärkeimpänä veto- ja kuormajuhtana Pohjois-Afrikassa. Se kestää myöskin paremmin kuin hevoset ja sarvikarja myrkyllisen tsetse-kärpäsen (Glossina morsitans) pistosta. Afrikka on kissan kotimaa, mutta onko myöskin koira täältä kotoisin, on hyvin epävarmaa. Villejä koiria on monin paikoin Afrikassa. Hevonen on tuotu Aasiasta, mutta ei menesty oikein hyvin muualla kuin Pohjois-Afrikassa, jossa myöskin on kehittynyt ratsastajakansoja. Sarvikarja („sanga" = Bos africanus) on sen sijaan levinnyt suurella menestyksellä Afrikan yli paitsi sinne, missä tsetse-kärpänen tekee tuhojaan. Useat heimot, varsinkin savanneilla, harjoittavat nykyään yksinomaan karjanhoitoa. Muista maahan tuoduista eläimistä pitävät neekerit vuohia ja kanoja yleisesti kesyinä. Sikoja pitävät muut kansat paitsi muhamettilaiset sangen paljo, ja lampaanhoitoa harjoittavat varsinkin hottentotit ja ovambolaiset etelässä sekä abessiinialaiset pohjoisessa. Ihmismuotoisten apinain levenemisalue sattuu kuten luonnollistakin Keski-Afrikan läntisten suurien metsien alueeseen. Kamelin eteläraja kulkee Senegambian pohjoisosista Somalimaan eteläosiin. Giraffeja tavataan nykyään enää Itä-, Etelä- ja Keski-Afrikassa sekä keskisessä Sudanissa ja sitä rajoittavissa osissa Saharaa. Kamelikurkia tavataan Etelä-Afrikassa Sambesin ympäristöillä ja Kalaharissa, Itä-Afrikan ylängöillä, Saharan eteläosissa ja sitä rajoittavissa osissa Sudania. Krokodiilejä elää joissa ja järvissä Etelä-Afrikasta Saharaan sekä Niilin varsilla Nubiaan saakka. Ennen niitä tavattiin jonkun verran pohjoisempana.

Väestö. Afrikan laskettu asukasmäärä vaihtelee 127 ja 206 miljoonan välillä.

Afrikan väestö ei ole rotuun eikä kulttuurikehitykseen nähden yhtenäistä; se on kokoonpantu mitä erilaisimmista aineksista ja käsittää useita kehitysalueita. Näihin on uusin kansatieteellinen tutkimus luonut runsasta valoa. Mutta Afrikan antropologia perustuu vielä toistaiseksi suuressa määrin olettamuksiin. Erilaisia ja hyvin eri-ikäisiä sekakansoja tavataan aivan sisäkkäin. Tällaista rotujäännöstä ovat epäilemättä vaaleat etelä-afrikkalaiset, joista bušmannit muodostavat oman, muista jyrkästi erottuvan ryhmänsä, kun taas hottentoteista mielipiteet ovat eroavia, kuten myöskin kääpiöheimoista. Varmaa on, että nämä vaaleaihoiset neekerit ovat ikivanhoja Afrikan asukkaita. — Samaa on sanottava toisesta pääryhmästä, bantu-neekereistä. He täyttävät taajana ryhmänä koko eteläisen kolmikulmion (paitsi vaaleaihoisia ja eurooppalaisia) aina 5°:lle pohj. lev. lännessä ja järvialueelle idässä. Näitä ovat: kafferit, sambesi-neekerit, kongo-neekerit ja länsirannan-neekerit sekä vähän tunnetut fan-neekerit. — Kolmannen ryhmän muodostavat sudanilaiset neekerit (ks.t.), asuvat bantu-kansojen pohjoispuolella. Sudanilaisia neekereitä on kolme ryhmää, Senegambian ja Ylä-Guinean, Keskisen Sudanin sekä Niilin neekerit. — Pohjois- ja Koillis-Afrikan vanhimmat asutussuhteet ovat vielä hämäriä. Nuorin ja vasta historiallisella ajalla maahan tullut kansanaines ovat seemiläiset (arabialaisia, egyptiläisiä, beduineja, abessiinialaisia) ja näitä vanhempia aineksia ovat n. s. haamilaiset; näitä ovat: etiopialaiset, berberit, tuaregilaiset vahuma-kansat, fulbe- ja fullahkansat y. m. — Aivan erityisen ryhmän muodostaa Madagaskarin malaijilainen väestö, toinen osa väestöä on negroideja.

[Elisée Reclus, „Nouvelle Géographie universelle" X-XIV, Paris 1885-89; Fr. Hahn, „Afrika", Leipzig und Wien 1901; Fr. v. Hehwald, „Jorden och dess folk" II, Stokholm 1900; J. E. Rosberg, „Maa ja kansat" II, Porvoo 1906; Maant. Yhdistyksen aikakauskirja 1891.]

Löytöhistoria. Afrikka-nimi tavataan kirjallisuudessa ensi kerran Enniuksella; tällä nimellä roomalaiset tarkoittivat vain Karthagoa ja sen ympäristöä. — A:n löytöhistoria alkaa vasta sangen myöhään, sillä jos mikään, on se suljettu maanosa. Rannikossa on vähän lahtia ja poukamia, jokien suut ovat koskisia. Sahara on vahva varustus, jota kauemmas egyptiläiset

ja karthagolaiset sekä roomalaisten legionat eivät päässeet, yhtä vähän kuin Ranskankaan sotajoukot meidän päivinämme. Rannikot eivät ole, paitsi kauimpana pohjoisessa ja etelässä, viehättäviä, ovatpa ne toisinaan pelottaviakin. Ilmastokuumeet tekevät tuhoa eurooppalaisten keskuudessa. Ankkuripaikkoja on perin vähän, ja tyrskyt vyöryttelevät aina aaltojaan rantaa vastaan. Afrikan heimokunnatkin ovat tehneet vastarintaa valkoihoisille. Ja viime aikoina ovat muhamettilaiset ryhtyneet eurooppalaisilta sulkemaan avoinna olleita teitä. Herodotoksen (5:nnellä vuosis. e. Kr.) kautta tiedämme sangen paljon vanhan Egyptin maantieteestä. Muutamat heidän faraoistaan olivat maantieteellisten tutkimusmatkojen kannattajia, niin Neko (n. 600 e. Kr.). Hän varusti retkikunnan, jonka määränä oli Niilin lähteitten tutkiminen, ja antoi foinikialaisten merimiesten purjehtia Afrikan ympäri. Ramses II:n kanava Niilin ja Punaisenmeren välillä, joka oli mennyt umpeen, laitettiin Nekon aikana liikekuntoiseksi. Egyptiläiset tiesivät myös kertoa Afrikan sisäosissa elävistä kääpiökansoista, joita vieläkin on joissakin mantereen osissa. Mutta „ei kukaan", sanoo Herodotos, „tuntenut Niilin lähteitä". Karthagolaisten laivastot purjehtivat „Herkuleen patsaitten" välitse Atlantin merelle ja kävivät Azorein saarilla, Sargassomerellä ja Kanarian saarilla, heidän sotajoukkonsa ahdistelivat erämaan heimoja kaukana Saharassa tahi kiipeilivät Atlas-vuoristossa, ja sotapäällikkö Hanno, Hamilkarin poika, kävi Sierra Leone-rannikolla saakka. Foinikialaisten vanavedessä purjehti kreikkalaisia merimiehiä Pohjois-Afrikan satamiin. He eivät tosin tehneet varsinaisia löytöretkiä, mutta heidän merkityksensä Afrikan maantieteen edistäjinä on kumminkin paljon suurempi kuin karthagolaisten. Viimemainittujen kateellisesti salatessa tietojaan, koettivat kreikkalaiset oppineet panna paraansa kootakseen niitä eri maista ja kansoista ja levittääkseen tätä tietoa niin laajalle, kuin siihen aikaan oli mahdollista. Nerokas maantieteentutkija oli myös Eratosthenes (2 vuosis. e. Kr.). Roomalaiset pystyttivät legiooniensa kotkan suuren erämaan rajoille saakka. Kaukana erämaissakin on löydetty muistomerkkejä Rooman loistokaudelta. Muuan roomalainen sotajoukonosasto marssi etelää kohti Bornuun asti Sudanissa. Näitä sotaretkiä huomattavampi oli maantieteelliseltä kannalta katsoen Neron Niili-retkikunta. Tämä keisari lähetti nimittäin kaksi centurionia etsimään Niilin lähteitä. He kävivät niillä Valkean-Niilin osilla saakka, jotka ovat suurten rytöjoukkojen sulkemat, noin 9° pohj. lev. Roomalaisajalla oppinut Strabon loi eräässä teoksessaan maantieteellisen yleiskatsauksen Afrikkaan. Plinius tuntee jo Niger-virran, ja espanjalainen Pomponius Mela julkaisee koko joukon maantieteellisiä sekä tosiasioita että mielikuvituksen synnyttämiä harhaluuloja. Suurin kaikista muinaisajan maantieteen tutkijoista on Claudius Ptolemaios, Egyptissä syntynyt kreikkalainen (noin v. 150 j. Kr.). Päättäen Ptolemaioksen maantieteestä ja kartasta hän luultavasti tunsi Afrikan pohjoisen kolmanneksen sangen hyvin. Keskiajalla arabialaiset olivat ainoat, jotka ylläpitivät ja jossain määrin laajensivat maantieteellistä tietomäärää. Arabialaiset tutkijat Ibn Batuta ja kristityllä nimellään tunnettu Leo Africanus kävivät molemmat Sudanissa. Itärannikolla he purjehtivat kauemmas etelään. Italialaiset tasavallat Venezia ja Genova esiintyivät myös afrikkalaisilla kauppapaikoilla. Fra Mauron kartta osoittaa huomattavaa edistystä. Portugalilainen prinssi Henrik Merenkulkija (1394-1463) yritti päästä Afrikan ohi Intiaan. Hänen matkojensa kautta mantereen länsirannikko tuli vähitellen tunnetuksi. Vuonna 1486 Bartholomeus Diaz purjehti Afrikan eteläpään, Hyväntoivonniemen, ympäri. Intiaan lähtevän retkikunnan johtajaksi valittiin Vasco da Gama, joka saapui Intiaan 1499. Sittemmin tultiin Sueziin, ja niin oli Afrikan ympäri toiseen kertaan purjehdittu. Afrikan ääriviivat alkoivat nyt kartalla saada oikeamman muodon; portugalilaiset jesuiitat tunkeutuivat Abessiiniaan, hollantilaiset perustivat Kapsiirtomaan v. 1652, ja rannikoille perustettiin useita linnoituksia kaupan turvaamiseksi. Sisämaa oli kumminkin edelleenkin tuntematon. Vähän enemmän kuin sata vuotta sitten Afrikan tutkimus alkoi toden teolla. Tämä uusi aikakausi alkoi v. 1788, jolloin Lontoossa perustettiin afrikkalainen seura. Kartoitustyön lähtökohtana olivat tähtitieteelliset paikanmääräykset, ja lähimpänä olevissa mantereenosissa eläviä kansoja tutkittiin perusteellisesti. Aluksi pantiin kumminkin pääpaino muinaistutkimukselle, joka edistyi huomattavasti Napoleonin Egyptin-matkan kautta, johon suuri joukko tiedemiehiä otti osaa. Euroopan useimmissa maissa ruvettiin innokkaasti harrastamaan pakanalähetystä; perustettiin lähetysseuroja, joitten toiminta etupäässä kohdistui Afrikkaan. Lähetyssaarnaajilta olemme saaneet tietää sangen paljon, — olihan Afrikan tutkija Livingstone myös lähetyssaarnaaja. Varsinaisista tutkimusmatkustajista mainittakoon ruotsalaiset Sparrman ja Thunberg, jotka kävivät Etelä-Afrikassa, sekä suomalainen Aug. Nordenskiöld, joka v. 1792 matkusti Sierra Leoneen. Viime vuosisadan alkupuoliskolla kiinnittivät suuret jokiprobleemit Afrikan tutkijain huomiota puoleensa. Ensimäisenä on mainittava Niger-probleemi. Skotlantilainen Mungo Park pääsi Segu'un asti ylä-Nigerin varrella, mutta ei voinut seurata jokea kauemmas itään. Toisella matkallaan purjehti hän pitkän matkaa Niger-virtaa myöten, mutta hukkui retkellään. Useat retkikunnat lähtivät samassa tarkoituksessa eri osista rannikkoa, vieläpä pohjoisrannikolta. Viimemainituista mainittakoon Clapperton'in molemmat matkat. Hän kuoli Sokotossa, mutta hänen palvelijansa matkusti alista Nigeriä pitkin, v. 1830, ja sai niin sen suunnan määrätyksi. Samoihin aikoihin laajeni tutkimusalue Koillis-Afrikassa sen kautta, että Egypti ulotutti valtaansa yhä kauemmas etelään, ja useat eurooppalaiset matkustajat saivat aihetta käydä näissä tuntemattomissa seuduissa. Abessiiniassakin kävi tutkimusmatkustajia (m. m. d'Abbadie'n veljekset), sillä eurooppalaisten siirtomaa-himo ei ollut vielä silloin kiihottanut alkuasukkaita vihaan. Ranskalaisten eteneminen Algeriassa aiheutti maantieteellisiä löytöjä. Etelä-Afrikassa edistettiin tutkimusta tarmokkaasti, sillä maan asuttivat vähitellen

Tietosanakirja
Bibliographisches Institut in Leipzig
Kirjoitukseen „Afrikka“

buurit, hollantilaiset siirtolaiset, joihin oli liittynyt ranskalaisia reformeerattuja. Maahan tuli pääsy verrattain helpoksi. Siellä kävi tutkimusmatkustajia (m. m. ruotsalainen Wahlberg), lähetyssaarnaajia ja metsästäjiä, jotka arojen rikas eläinkunta oli sinne houkutellut.

Viime vuosisadan keskivaiheilla olivat siis Afrikan rannikkomaakunnat tunnetut, mutta sisämaa, „pimein Afrikka”, oli vielä aivan tuntematon. Mutta Afrikan tutkimusta ruvettiin mielenkiinnolla seuraamaan yhä laajemmissa piireissä. Seuroja perustettiin ja aikakauskirjoja julkaistiin. Pohjois-Afrikassa kiintyi huomio etupäässä Saharaan ja Niiliin, Etelä-Afrikassa Zambesi-virtaan ja Ngami-järveen. Erämaan ja Sudanin tutkijoista on ensi sijassa Heinrich Barth mainittava. Barth teki matkansa vv. 1850-55, ja hän sai tutkituksi melkein koko Länsi-Sudanin. Hän kulki matkoillaan n. 20,000 km ja selitti oivallisessa teoksessaan ne seudut, joissa oli käynyt. Kaksi muuta saksalaista, Gerhard Rohlfs ja Gustav Nachtigal, molemmat lääkäreitä, ovat suuressa määrin laajentaneet tietoamme erämaasta ja keskisestä Sudanista. Samoihin aikoihin ruvettiin „Niili-probleemia” pohtimaan. Alettiin taaseen uskoa, että sisämaassa oli laajoja järviä, joitten vesi oli suolatonta. Näille otaksutuille Niilin lähdejärville luultiin päästävän joko itse jokea pitkin tahi itärannikolta. Engl. Burton ja Speke päättivät lähteä viimemainitusta paikasta. V. 1857 he saapuivat Tanganjika-järvelle, josta Speke yksinään lähti pohjoiseen ja saapui seuraavana vuonna Victoria-järven etelärannalle. Tieteellisissä piireissä väiteltiin siitä, oliko tätä järveä todellakin pidettävä Niilin lähteenä. Saadakseen varmuutta asiassa lähti Speke vielä kerran, yhdessä Grantin kanssa, Victoria-järvelle (1862), näki monessa paikassa leveän Niilivirran ja saattoi todistaa, että se sai järvestä vetensä. Baker lähti samoihin aikoihin Khartum'ista etelään, tapasi Speken ja Grantin Gondokoro'ssa, jatkoi matkaansa etelään ja löysi Albert Njansa'n (1864). Etelämpänä olevan Albert Edward-järven, joka laskee vetensä Semliki'n kautta Albert Njansaan, löysi myöhemmin Stanley. Niili-probleemi oli siten ratkaistu. Valkean Niilin tienoilla olevia seutuja Kongon lisäjokeen Uëlle'en saakka, kannibaalisten Niam-Niam ja Mangbattu kansojen kotimaan, tutki perinpohjaisesti Schweinfurth, syntyisin Riiasta. Etelä-Afrikassa toimi sillä välin skotlantilainen David Livingstone. Tämä mies, joka oli antautunut lähetysalalle, oli samalla jossain määrin perehtynyt lääketieteeseen. Hänen toiveittensa päämäärä oli kristitty, englantilainen Etelä-Afrikka, orjakaupan poistaminen juurineen päivineen ja suurempi tavarain vaihto Afrikan eri maakuntien sekä tämän maanosan ja Euroopan välillä. Ensin kävi hän käsiksi „Sambesi-probleemiin” ja hänen onnistui yksin ratkaista se. Hän matkusti jokea ylös luoteista kohti ja tuli vihdoin rannikolle São Paolo de Loanda'n luona. Tuttuja teitä palasi hän Etelä-Afrikan sisäosiin ja sitten Zambesia myöten tämän joen suuhun (Quillimane) ja on ensimäinen sivistynyt eurooppalainen, joka on matkustanut Afrikan poikki lännestä itään (1851-56). Hän löysi myös Zambesin mahtavat putoukset, jotka hän nimitti Victoria kuningattaren mukaan. Myöhemmin hän teki matkoja Njanssa'n, Tanganjika'n ja Bangveolo'n tienoille. Suuren matkustajan jäljissä kulkivat useat eurooppalaiset, m. m. ruotsalainen Andersson. Sangen tunnetuksi on myös tullut portugalilaisen Serpa Pinto'n matka Etelä-Afrikan halki. Vielä oli „Kongo-probleemi” jälellä. Kongon suu oli jo tullut aikoja sitten tunnetuksi. Portugalilaiset kauppiaat, unkarilainen matkustaja Magyar ja Livingstone olivat nähneet useita jokia, jotka virtasivat pohjoiseen päin. Päävirta kulki jossain Afrikan tuntemattomimmassa osassa. Matkoillaan Njassan tienoilla tuli Livingstone Tanganjika-järvelle, jonka hän arveli kuuluvan Niilin joistoon, ja sieltä Kongo-virran rannalle Nyangwe'n luona, v. 1869. Hän löysi muitakin jokia niillä tienoin ja ryhtyi nyt ratkaisemaan Niili- ja Kongo-probleemeja. — „New York Herald”-nimisen sanomalehden kustannuksella lähetettiin silloin Henry M. Stanley hakemaan Livingstonea. Livingstonen matkojen kautta tuli Afrikan kartalla oleva „valkoinen täplä” koko joukon pienemmäksi. Englantilainen Cameron jatkoi Kongon lähteitten tutkimista ja oli ensimäinen, joka kulki Keski-Afrikan poikki idästä länteen v:na 1875. Stanley varustettiin myös tutkimusmatkaa varten. Hän lähti Bagamoyosta itärannikolla, tutki perinpohjaisesti Victoria-järven, teki liiton Uganda-valtakunnan kuninkaan kanssa ja lähti sitten Tanganjika-järvelle, joka myös tutkittiin. Täältä lähti hän länteen päin ja pääsi Nyangwe'en saakka. Sitten jatkoi Stanley matkaansa, osaksi mahtavaa virtaa pitkin, osaksi sen aarniometsäin peitossa olevia rantoja myöten. Matkojen tarkoitus on viime aikoina käynyt yhä enemmän poliittiseksi. Euroopan vallat ovat koettaneet laajennella alueitaan niin paljon kuin mahdollista, ennenkuin kilpailijat tulivat. Ranskalainen de Brazza tutki tarkoin Ogooue-joen; hänen matkansa saivat aikaan sen, että ranskalaiset ottivat haltuunsa niin kutsutun Ranskan Kongon. Matkan Afrikan poikki lännestä itään teki saksalainen v. Wissmann, joka matkallaan tutki useita Kongon eteläisistä lisäjoista, esim. Kasai'n. Tavallista suurempi maantieteellinen arvo on Moskovassa syntyneen saksalaisen Junker'in matkoilla. Tämä oleskeli, samoin kuin Schweinfurth, Afrikan sisäosissa; villien kannibaalein maassa, ja toi mukanaan oivallisia kokoelmia. Omituinen mies oli saksalainen Schnitzer, tavallisesti tunnettu nimellä Emin Paša. Hän piti n. s. Ekvatoriaalimaakunnan kuvernöörinä kauan puoliaan mahdilaisia vastaan. Stanley lähetettiin „pelastamaan” häntä, kuten sanottiin, vaikka oli retkellä poliittinenkin sivutarkoituksensa. Viime vuosina ovat etenkin ranskalaiset, saksalaiset ja englantilaiset tutkineet omistamiaan siirtomaita ja niihin rajoittuvia seutuja.

V a l t i o l l i n e n j a k o (ks. karttaa). *Koillis-A.:* Tripolis (turk. 1551), Egypti (turk. 1517, v:sta 1882 engl. hallituksen alainen), Sudan (Mahdi-valtio 1881-98, sen jälk. egypt.-brittil. yhteishallinnon alainen), Libyan erämaa (brittil. suojeluspiiriin kuuluva, 1899), Eritrea (ital. 1890), Abessiinia (itsenäinen), Ransk. Somalirannikko (1884; Obok, 1862), Brittil. Somalirannikko (1884), Sokotra (brittil. 1876), Ital. Somalimaa (1889), Brittil. Itä-A. (1886). *Luo-*

4. Painettu 18/12 08.

teis-A.: Tunis (ransk. protektoraatti, 1884), Algeria (ransk. 1833), Marokko (itsenäinen), Luoteis-A:n saaret (esp. ja port.), Länsi- ja Keski-Sahara (ransk. suojeluksen alla), Ransk. Länsi-A., Brittil. Länsi-A., Liberia (tasavalta v:sta 1847), Saks. Guinea (Togo, 1884, Kamerun, s. v.), Esp. Guinea, Ransk. Kongo (Gabun, 1839). *Etelä-A.:* Kongovaltio (1885), Saks. Itä-A.(1884), Sansibar (brittil. 1890), Portugalin Itä-A., Saks. Lounais-A. (1884), Brittil. Etelä-A., Madagaskar ynnä muut Ranskalle kuuluvat saaret sekä Madagaskarin läheisyydessä olevat brittil. saaret. *J. E. R.*

Afrikkalainen komppania, Louis de Geerin aloitteesta v. 1649 Ruotsiin perustettu kauppaseura, joka sai yksinoikeuden kaupankäyntiin Kanarian saarten eteläpuolella Aasiassa, Afrikassa ja Ameriikassa olevissa maissa, lukuunottamatta niitä, joihin „Nova Suecian kompania" oli saanut yksinoikeuden. Siirtokunta perustettiin Kultarannalle Guinearannikolla Cabo Corsoon (nyk. Cape Coast castle). Sen puolustukseksi rakennettiin linnoitus Karlsborg, joka kuitenkin pitkällisen piirityksen jälkeen v. 1663 joutui hollantilaisten käsiin. Seuraavana vuonna englantilaiset valtasivat siirtokunnan ja komppanian laivat, jolloin sen toiminta päättyi. *A. R. B.*

Afrikkalaiset kielet; niitä on, paitsi toistaiseksi yksinään olevia nuban kieltä Afrikan koillisessa ja hottentottien kieliä sen lounaisessa osassa, neljä suurta ryhmää: 1. bantun kielet, kaikkiaan lähes kaksisataa, Etelä-Afrikassa päiväntasaajan seuduille asti; bantun kieliä puhuviin kuuluvat m. m. Suomen lähetystyöstä tutut ovambo- ja hereroheimot; 2. Keski-Afrikan neekerikielet, joiden mahdollista keskinäistä sukulaisuutta ei ole todistettu; 3. haamilaiset kielet, jotka ovat kahtena ryhmänä: a) liibyalainen l. berberiläinen lännessä ja b) kušitilainen l. etiopialainen idässä; haamilaisryhmää on ollut myös hieroglyfeissä (ks. t.) säilynyt muinaisegyptin kieli sekä sen nuorempi, niinikään kuollut jatko, koptin kieli; 4. seemiläiset kielet; tätä ryhmää edustavat eräät Abessiinian kielet sekä arabian kieli, joka pääasiallisesti vasta Muhammedin aikain jälkeen vähitellen on levinnyt yli koko pohjoisen Afrikan, egyptiläisen Sudanin ja Zanzibarin. Kolmesta ensinmainitusta, kotimaisesta ryhmästä vain egyptin kielellä on ollut olemassa kirjallisuutta; muut kielet ovat vasta lähetyssaarnaajain (myös muhamettilaisten) kautta saaneet osakseen kirjallista viljelyä. ks. K i e l i. *A. K.*

Afrikkalaiset seurat, perustettuja Afrikan tutkimista varten; vanhin englantilainen African Society jo v. 1788. V. 1876 perustettiin Brysselissä Belgian kuninkaan suojelusta nauttiva kansainvälinen afrikkalainen seura, johon monta valtiota liittyi. Saksassa perustettiin seura v. 1873-89, Italiassa 1879 Milanon ja 1880 Napolin seura. Ranskan Kongon ja Ranskan Välimeren siirtomaitten yhdistämistä varten perustettiin niinikään seura Pariisissa v. 1890. Näillä seuroilla ja niitten kustantamilla retkikunnilla oli alkujaan etupäässä tieteellinen ja sivistyttävä tarkoitus, mutta ne muuttuivat pian kauppa- ja valloitusseuroiksi ja ovat usein välillisesti hankkineet edustamillensa valtioille siirtomaita. Nykyään ne ovat joko hajonneet tahi muuttuneet etupäässä maantieteellisiksi, sen mukaan kuin siirtomaat ovat joutuneet välittömästi asianomaisten valtioitten siirtomaavirastojen hallittaviksi. *W. S-m.*

Afrodiitti (*Aphrodī'te* = rakkauden jumalatar), henkilö, jonka sukupuolielimet ovat niin surkastuneet, ettei sukupuoli ole määrättävissä.

Afrodisia (vrt. A p h r o d i t e), sairaloisesti kiihtynyt sukuvietti.

Afrodisiaka *[-ā'-]* (kreik. *aphrodī'sia* = lemmennautinnot), sukuviettiä kiihottavat aineet. Vanhaan aikaan tavallisesti n. s. rakkausjuomat olivat joko terveydelle vaarallisia tai aivan tehottomia.

Afrodite *[-dī'-]* ks. A p h r o d i t e.

Afrometri (kreik. *aphros* = vaahto, ja *metron* = mitta), manometri paineen mittaamiseksi pulloissa, jotka sisältävät kuohuvia juomia.

Aftonbladet *[-blā-],* ruots. valtiollinen lehti, Lars Johan Hiertan perustama 1830. A. ajoi rohkeasti vapaamielisyyden asiaa Kaarle Juhanan itsevaltaista hallitustapaa vastaan, josta syystä 1835-38 lakkautettiin 14 kertaa, mutta saavutti siten vain yhä suurempaa suosiota. A:n myöhemmistä toimittajista mainittakoon August Sohlman 1857-74 ja S. A. Hedin 1874-76. Myöskin Suomen asioita on A. seurannut.

Afzelius *[-tsē'-],* vanha ruots. suku, kotoisin Länsigöötanmaalta.

1. A d a m A. (1750-1837), ruots. kasvitieteilijä. Tuli 1777 itämaisen kirjallisuuden dosentiksi, määrättiin 1785 kasvitieteen opettajaksi Upsalan yliopistoon, matkusti 1792 luonnontutkijana Englannin afrikkalaiseen siirtomaahan Sierra Leoneen, jossa ranskalaiset hävittivät hänen suuret kokoelmansa. Palattuaan A. taasen toimi yliopiston opettajana Upsalassa. Julkaisi useita teoksia Guinean kasvistosta ja 1823 Linnén oman kirjoittaman elämäkerran, jonka varusti alkulauseella, muistutuksilla ja lisäyksillä.

2. A n d e r s E r i k A. (1779-1850), lakitieteen professori ja valtiollinen marttyyri, oli syntyään Ruotsista ja tuli 1818 harjoitettuansa opintoja sekä Upsalassa että Turussa yleisen ja isänmaan lakitieteen professoriksi jälkimäiseen yliopistoon. A:ta pidettiin varsin lahjakkaana lainoppineena ja käytettiin ensi aikoina useissa luottamustoimissa, mutta joutui pian vallanpitäjäin epäsuosioon nähtävästi joistakin heitä moittivista lausunnoista. Hän sai siitä syystä 1822 käskyn ottaa eron, minkä tekikin, mutta jäi yhä Suomeen. Taitavana juristina oli hän paljon käytetty asianajaja, ja esiintyi m. m. muutamissa lahjoitusmaatalonpoikain jutuissa heidän herrojansa vastaan. Täten A. joutui uudestaan mahtavain henkilöiden vihoihin. Venäläisen santarmiston ilmiannosta kenraalikuvernööri Zakrevskij 1830 vaati hänet karkoitettavaksi ja häneen käskettiin kolmen viikon kuluessa lähteä maasta. Lähtömatkallaan hänet kuitenkin maaliskuussa 1831 vangittiin Ahvenanmaalla ja karkoitettiin Vjatkaan. Neljän vuoden perästä A. tosin sai luvan asettua Lappeenrantaan, mutta jo 1837 hänet uudestaan otettiin kiinni ja vietiin Itämeren maakuntiin, missä ensin pidettiin vankeudessa Wendenissä; sitten hän sai oleskella Riiassa, jossa kuoli 1 p. maalisk. 1850. [T. Hartman, Finsk Tidskrift 1895.] *K. G.*

3. Arvid August A. (1785-1871), ruots. pappi, runoilija ja tiedemies, „göötiläisen liiton" jäsen. Käänsi vanhemman Eddan ruotsiksi, julkaisi (E. G. Geijerin kanssa yhdessä) kokoelman ruotsalaisia kansanlauluja „Svenska folkvisor från forntiden" ja toimitti painosta 11 nidettä puoleksi historiallisia tarinoita „Svenska folkets sagohäfder". Hänen omista runoistaan mainittakoon „Neckens polska"; (suom. „Kultaisessa kartanossa —"), kirjoitettu kansanlaulun säveleen. *V. T.*

Arvid Aug. Afzelius.

Aga (turk.), herra, päällikkö, sotilaallinen virkanimi Turkissa.

Agaatti ks. Akaatti.

Agalaktia (kreik. kielteinen *a*, ja *gala* = maito), maidon erittymisen puute äideillä.

Agallocha *[-ga'l-]* ks. Aloë.

Agamedes ks. Trophonios.

Agamemnon *[-me'mnōn]*, kreik. tarusankari, Atreuksen poika, Mykenain kuningas (niin Homeroksen mukaan, myöhemmässä runoudessa hän usein esiintyy Argoksen kuninkaana), kreikkalaisten ylipäällikkö Troian sodassa. Kymmenvuotisesta sodasta palanneen sankarin surmasi Homeroksen kertomuksen mukaan hänen vaimonsa Klytaimestran viettelijä Aigisthos (ks. t.); myöhemmin (VI ja V vuosis. e. Kr.) kärjistyi taru siihen, että Agamemnonin surmasi itse Klytaimestra, kostaakseen Iphigeneia nimisen tyttären uhrin (vrt. Iphigeneia). Agamemnonin murhan kostoksi taas hänen ja Klytaimestran poika Orestes surmasi äitinsä (vrt. Orestes). Taru on antanut runsaasti aiheita runoudelle, varsinkin attikalaiselle tragediarunoudelle (esim. Aiskhyloksen tragediakolmikko Oresteia).

Luultavaa on, että A. alkuaan on ollut erään muinaisen jumalan nimi, jonka palveluksesta kirjallisuudessa on säilynyt vain harvoja jälkiä. *O. E. T.*

Agamidæ *[-ī'-]*, eräs sisiliskoheimo paksukielisten alalahkossa. Levinneet ainoastaan itäiselle pallonpuoliskolle ollen yleisiä varsinkin Intiassa ja Austraaliassa. Yleisimmin tunnettu laji lienee intialainen lentävä lohikäärme *(Draco volans)*.

Agaminen (kreik. kielteinen *a*, ja *gamos* = naiminen) on kasvi, joka ei suvullisesti lisäänny. Sellaisia ovat monet alhaisimmista kasveista, mutta myöskin esim. itiökantaiset sienet *(Basidiomycetes)*.

Agamonœcia (kreik. *agamos* = naimaton, ja *oikos* = koti), kaksineuvoisten ja suvuttomien kukkien esiintyminen samalla kasvilla.

Aganippe *[-ī'-]*, runottarille pyhitetty lähde Helikon-vuorella Boiotiassa.

Agapanthus *[-pa'-]*, *Liliaceæ*-heimoon kuuluva kasvisuku. Varsi suomuinen lyhyt juurakko, lehdet ruusukkeisia, leveän tasasoukkia, kukat sarjassa vanan latvassa, joks. isoja sinisiä, harvoin valkeita. Useat lajit suosituita huonekasveja. Kotimaa Etelä-Afrikka.

Agape *[-ga'-]* (kreik.), rakkaudenateria, joita ensimäinen kristillinen seurakunta iltaisin vietti. Yksityiset seurakunnan jäsenet toivat ruokavarat, jotka sitten yhteisesti nautittiin. A. päättyi usein ehtoollisen viettoon. Aikaisin ilmaantui väärinkäyttöä (1 Kor. 11_{20-22}), mikä aiheutti ensin ehtoollisen erottamisen a:n yhteydestä (2 vuosisadalla) ja myöhemmin rakkaudenateriain jäämisen käytännöstä pois. *J. G.*

Agapetus *[-ē'-]* („rakastettu"), kaksi paavia: A. I (535-536), areiolaisuuden ja monofysitismin innokas vastustaja; A. II (946-955), vahvisti 948 Hampurin arkkihiippakunnan oikeuden pohjoismaiseen lähetysalueeseen.

Agar-agar on väritöntä hyytelöä, jota saadaan keittämällä muutamia punalevä-lajeja vedessä. Sitä käytetään tavallisen gelatiinin asemesta taloudessa, hektografimassaksi y. m. teknillisiin tarpeihin. On Robert Kochin aloitteesta saanut laajan käytännön alustana bakteeriviljelyksissä n. s. puhdaskulttuureihin. Yleisesti käytetty kasvit. mikroskooppisten preparaattien valmistukseen. — Tärkeimpiä a.-lajeja: Ceylon-a. *Gracilaria lichenoideksesta*, Makassar- eli Java- a. *Euchema spinosumista*, Japanin-a. *Gelidium corneumista*, *Gloeopeltis tenaxista* y. m. lajeista.

Agardh *(ōgard)*. 1. Karl Adolf A. (1785-1859), ruots. luonnontutkija, matemaatikko ja kirkon mies. Tuli 1807 matematiikan dosentiksi ja 1812 kasvi- ja taloustieteen professoriksi Lundin yliopistoon. Myöhemmin hän siirtyi kirkolliselle alalle ja tuli piispaksi Karlstadiin, jossa kuoli. Oli sangen tuottelias tieteellinen kirjailija, etenkin kasvitieteen alalla, jossa varsinkin hänen leväteoksillaan on perustava ja uudistava merkitys. Kasvit. teoksia: „Dispositio algarum Sueciæ" (1812), „Synopsis algarum Scandinaviae" (1817), „Systema Algarum" (1824), „Icones algarum Europæarum" (1835). Jumaluusopillisia: „Om förhållandet mellan Jobs bok och judendomens anda" (1841), „Om de heliga evangeliernas uppkomst och sanning" (1842). Kansantaloustieteellisiä: „Granskning af statsekonomiens grunder" (1829), „Om absolut och subjektiv rikedom" (1831), „Försök till en statsekonomisk statistik öfver Sverige" (1852-63). — 2. Jakob Georg A. (1813-1901), edellisen poika, joka niinkuin isäkin otti levätutkimuksen erikoisalakseen. Nimitettiin 1834 dosentiksi ja 1847 professoriksi kasvitieteessä Lundin yliopistoon. Erosi 1879. Hänen pääteoksensa ovat: „Algae maris Mediterranei et Adriatici" (1842) ja ennen muita etevä „Species genera et ordines algarum" (1848-1901), joka on systemaattisesti järjestetty esitys levien suuresta kasviryhmästä, „Theoria systematis naturalis plantarum" (1858). Lahjoitti 1895 Lundin kasvitieteelliseen museoon herbarionsa, jonka levä-osasto todennäköisesti on maailman laajin.

Agaricaceæ, helttasienet, heimo itiökantaisten *(Basidiomycetes)* sienten luokassa. Tuntomerkkejä: Itiöemä useimmin lakkimainen, kannallinen. Sen alapinta säteettäisten helttojen muodostama, joita itiölava, hymenium, peittää. Muutamilla suvuilla on itiölava jo ensi ai-

heessaan paljas, toisilla taas on se aluksi erilaisten kudosten peittämä. Koko itiöemä voi olla suljettu ulkoverhon *(velum universale)* sisään. Kun itiöemä kasvaa, murtuu ulkoverho. Muutamilla, kuten kärpässienillä, jää ulkoverhon osia valkoisina pilkkuina lakin punaiselle yläpinnalle. Ulkoverhon alaosa jää alempana renkaana *(annulus inferus)* tahi tuppena ympäröimään itiöemän kannan juurta. Lisäksi tavataan vielä sisäverho *(velum partiale)*, joka ohuena kalvona lakin reunan ja kannan välillä peittää heltat. Lakin kasvusta murtuessaan voi se jäädä kannan yläosan ympärille ylempänä renkaana *(annulus superus)* tai repeytyä irti kannasta ja jäädä riippumaan lakin reunasta. Huovasto kasvaa enimmäkseen multarikkaassa maassa, mätänevässä puussa j. n. e. Muutamat lajit loisia.

Agaricus *[-ga'-]*, *Agaricaceæ*-heimoon kuuluva sienisuku, jonka pehmeän kalvomaiset heltat ovat kahdenkertaisia ja lakkiin kiinnikasvaneita. *Agaricus*-sukuun yhdisti Linné kaikki helttasienet. Persoonin ja Friesin uudistaman sienijärjestelmän mukaan käsittävät helttasienet 20 sukua, ja *A.*-suvun Fries jakaa 28 alasukuun pääasiallisesti itiöiden värin mukaan. Useat lajit ruokasieninä tärkeitä, toiset myrkyllisiä.

Agarisiini, agaricus-happo, eräästä pillisienestä *(Polyporus officinalis)* saatu väritön, hajuton ja mauton kiteinen aine, jota käytetään lääkkeenä keuhkotautisten yöhikoilemista vastaan.

Agasias *[-gā-si'-]*, Dosithroksen poika, kreik. kuvanveistäjä, Efesoksesta kotoisin (luult. 1 vuosis. e. Kr.); hänen teoksiaan on säilynyt marmorinen kuvapatsas: erittäin vauhdikkaasti esitetty taistelija, n. s. Borghesen taistelija (ennen Roomassa, Villa Borghesessä; nykyään Pariisin Louvressa).
O. E. T.

Borghesen taistelija

Agassiz *[agasi']*. 1. Louis A. (1807-1873), sveitsiläis-amer. eläintieteilijä ja geologi. Tuli luonnontieteiden professoriksi Neuchâteliin 1832, matkusti luennonpitäjänä 1846 Yhdysvaltoihin, jossa sai eläintieteen ja geologian professorin toimen New-Cambridgen yliopistossa lähellä Bostonia. Hänen pääjulkaisunsa koskevat fossiilisia kaloja ja piikkinahkaisia, mutta ennen kaikkea on hän tullut kuuluisaksi jääkausiteoriansa kautta. Ameriikassa hänestä tuli sikäläisen luonnontutkimuksen isä. Perusti New-Cambridgen eläint.-paleontologisen museon, teki tutkimusmatkan Amazon-joelle ja retken syvämeritutkimuksia varten. Oli kehitysopin arvossapidetyimpiä vastustajia. Teoksia: „Recherches sur les poissons fossiles" (1842), „Histoire naturelle des poissons d'eau douce de l'Europe centrale" (1842), „Monographie d'échinodermes vivants et fossiles" (1842), „Etudes sur les glasiers" (1840). Hänen elämäkertansa ja kirjeenvaihtonsa julkaisi hänen leskensä 1885. ks. myös Marcow, „Life and letters of Louis A." (Lontoo 1896). — 2. Alexander A. (s. 1835), edellisen poika, isänsä seuraaja New-Cambridgessä. Perusti Newportin eläintieteellisen aseman (Rhode-Islandin valtiossa) on tutkinut varsinkin alempia merieläimiä ja syvänmeren eläimistöä sekä viime vuosina johtanut syvänmeren tutkimusretkeä Antillien ympärillä ja Meksikon lahdessa. Teoksia: „North American Acalephæ" (1865), „Revision of the Echini" (1872), „North-American starfishes" (1877), „Seaside studies in natural history" (1882), „Three cruises of the Blake" (1888); „The islands and coral reefs of Fiji" (1889), „Explorations of the ‚Albatross' in the Pacific" (1899-1905).

Agatha vrt. kreik. *agatho's, agathē'* = hyvä), pyhä A., sisilialainen pyhimys; legendan mukaan neitsyt, joka oli kääntynyt kristinuskoon ja kärsi marttyyrikuoleman Deciuksen vainossa. Hän hylkäsi sotapäällikkö Quintianuksen rakkauden, jonka vuoksi tämä antoi repiä hänen rintansa hehkuvilla pihdeillä. Yöllä Pietari ja enkeli paransivat hänen haavansa, jonka vuoksi hänet vangittiin; pelastui maanjäristyksen avulla roviokuolemasta, mutta kuoli vankeudessa 5 p. helmik. 251.

Agathis, kasvisuku, korkeita, pihkaisia havupuita; oksat miltei kiehkuraisia; havut litteitä, leveähköjä; kävyt palleroisen puikeita. Uudessa Seelannissa ja Pohj.-Austraaliassa kasvaa *A. australis*, kauripetäjä, josta saadaan arvokasta puuta ja teknillisesti tärkeätä pihkaa, kauripihkaa. *A. Dammara*, Itä-Intian saaristosta, tuottaa n. s. manillakopaalia. Dammara-hartsia siitä ei saada. vrt. Kauripihka, Kopaali, Dammarahartsi.

Agatho (vrt. kreik. *agatho's* = hyvä) Pyhä, paavina 678-681; sai aikaan monoteletismin kiroamisen 6:nnessa oikumeenisessa kirkolliskokouksessa 680.

Agathokles *[-ē'-]*, Syrakusan yksinvaltias 317-289 e. Kr. Alhaisessa säädyssä syntyneenä A. kohosi tavattoman älynsä, tarmonsa ja sotaisen etevyytensä avulla kansanvaltaisen puolueen johtajaksi taistelussa ylimystön harvainvaltaa vastaan. Surmautettuaan harvainvallan johtomiehet A. valittiin v. 317 syrakusalaisten „itsevaltiaaksi päälliköksi"; myöhemmin hänet mainittiin kuninkaan nimellä. Taisteltuaan urhoollisesti vaihtelevalla sotaonnella monet ankarat taistelut niin hyvin kreikkalais-sisilialaisia vastustajia kuin karthagolaisia vastaan, milloin Sisiliassa, milloin Afrikassa, hän vihdoin (n. vuodesta 305) pääsi täydelliseen ylivaltaan Sisilian kreikkalais-yhteiskuntien yli. — Päästäkseen valtiollisten päämääriensä perille hän ei kammonut minkäänlaisia keinoja, ja häntä on sen tähden sanottu hirmuvaltiaaksi. Valtaan päästyään hän osoittautui viisaaksi ja kyvykkääksi hallitsijaksi. *O. E. T.*

Agathon *[-ga'thōn]*, kreik. tragediainrunoilija 5:nnen vuosis. loppupuoliskolta e. Kr. vrt. K r e i k a n k i e l i ja k i r j a l l i s u u s.

Agave *[-gā'-]*, *Amaryllidaceæ* heimoon kuuluva suku Ameriikan kuumista osista. Huomattavin laji on myös Etelä-Eurooppaan v. 1531 jälkeen metsistynyt *A. americana* („satavuotinen aaloe"). Lehdet ruusukkeessa, 1-3 m pituisia ja usein yli 20 cm levyisiä, paksuja, meheviä, piikkireunaisia, sinivihreitä. Työntää villinä 6-10, kasvihuoneissa 40-60 vuoden vanhana 10 m korkuisen ja tyvestä ympärykseltään 30 cm paksuisen vanan,

Agave americana.

jonka latvassa on laaja, haaraisen kynttiläkruunun näköinen kukinto. Kukat lukuisia, 4,000, pieniä, tuoksuvia, mettä erittäviä. Hedelmän kypsymisen jälkeen kuolee koko kasvi, mutta vesoo uudestaan juurakosta. — Lehtien mehevästä sisuksesta tehdään ruokaa, kuiduista, „pita'sta", punotaan köysiä, piikit soveltuvat nuolenkärjiksi. Nesteestä, jota runsaasti, 4-5 l päivässä, vuotaa poikkileikatusta varresta, valmistetaan Meksikon kansallisjuoma „pulk", josta käymisen ja tislauksen kautta saadaan päihdyttävää „mescal"- eli „mejical"-viinaa. Meksikossa laajoja a.-viljelyksiä, meillä on se joks. yleisenä ruukkukasvina.

Ageladas ks. H a g e l a i d a s.

Agenda *[-e'-]* (lat. *agere* = toimia), „toimitettava"; kirja, joka osoittaa, kuinka julkinen jumalanpalvelus ynnä muut kirkolliset toimitukset ovat suoritettavat. vrt. K i r k k o k ä s i k i r j a, L i t u r g i a ja R i t u a a l i.

Agenssi (lat.), vaikuttava syy, voima; kemiassa aine, joka kemiallisesti vaikuttaa toiseen aineeseen.

Agent provocateur *[ažā' provokatö'r]* (ransk), nimitys salapoliisin palveluksessa olevalle henkilölle, joka ollen itse mukana olevinaan ja rikoksiin kiihottamalla koettaa saattaa valtiollisesti epäiltyjä ansaan. Varsinkin Venäjällä on tätä keinoa paljon käytetty.

Agentti (lat. *agere* = toimia), asiamies, henkilö, joka suorittaa liikeasioita toisten laskuun. — *Kielit.* Eräiden vieraiden kielien (latinan, ruotsin) passiivisissa lauseissa esiintyvä adverbiaali (ks. t.), joka ilmoittaa persoonan tai esineen, josta verbin ilmaisema toiminta lähtee. Suomen kielessä agenttia ei ole; ablatiivin käyttäminen agentin tapaan, kuten vanhassa kielessä (esim. filistealaiset lyötiin D a v i d i l t a) on hylättävä muukalaisuus. *A. K.*

Agentuuri, asiamiestoimi.

Ageratum *[-ē'-]*, *Compositæ*-heimoon kuuluvia yrttejä, joiden lukuisissa pienissä mykeröissä on torvimaiset kukat. Useita lajeja viljellään puutarhoissa, esim. *A. mexicanum*'ia, jolla on vaaleansiniset kukat ja herttamaiset lehdet, *A. conyzoides*'ta y. m. Kotimaa Pohj.- ja Etelä-Ameriikka.

Ager publicus (lat.), yhteismaa, valtionmaa, se osa (tav. kolmas-osa) valloitettua maata, mikä Rooman tasavallan ensi ajoilta asti tuli valtion omaksi. Tämä maa osaksi joutui yksityisomaisuudeksi, osaksi myytiin tai luovutettiin käytettäväksi veroa vastaan. Maiden jakoa kansalaisten kesken sekä haltijain käyttö- ja omistusoikeutta järjestivät useat lait (leges agrariæ) sillä seurauksella, että ager publicus keisariajan alussa melkein kokonaan oli muuttunut yksityisomaisuudeksi. *K. J. H.*

Agesandros *[āge'-]*, kreik. kuvanveistäjä Rhodos-saarelta, laati yhdessä (veljiensä?) Polydoroksen ja Athenodoroksen kanssa mainion L a o k o'o n-ryhmän, luult. 1:ltä vuosis. e. Kr. ks. L a o k o'o n.

Agesilaos *[āgēsi'lā-]*, Lakedaimonin (Spartan) kuningas n. 400-360 e. Kr. A. oli kuningas Arkhidamoksen (II:n) poika, Eurypontidien kuningassukua. Vanhemman veljensä Agis II:n kuoltua (n. 400) A. mahtavan Lysandroksen (ks. t.) tukemana pääsi kuninkaaksi. — Spartalaiset kävivät niinä aikoina pientä sotaa Vähässä-Aasiassa persialaisia vastaan, jotka ahdistelivat niitä sikäläisiä kreikkalaisia yhteiskuntia, jotka olivat ottaneet osaa nuoremman Kyyroksen kapinanyritykseen suurkuningasta vastaan. Spartan kreikkalaisten vihollisten (varsinkin ateenalaisen Kononin) yllyttäminä persialaiset ryhtyivät v. 397 suurta hyökkäysretkeä varustamaan. Silloin spartalaiset lähettivät Vähään-Aasiaan 8,000 miehen sotajoukon, A. päällikkönä. Hän saavutti suuren menestyksen, mutta pian hänet tarvittiin joukkoineen Euroopan puolelle. Tyytymättöminä Spartan yliherruuteen useat Hellaan valtiot, Ateena ja Theba etunenässä olivat liittoutuneet Spartaa vastaan; tarvittavat varat oli saatu Persiasta. A. riensi silloin Hellaaseen sekä voitti thebalaiset, ateenalaiset sekä heidän liittolaisensa Koroneian taistelussa (Boiotiassa, v. 394). Seuraavina vuosina A. johti taitavasti useita sotaretkiä Kreikassa. Ratkaisevaa voittoa ei kuitenkaan saavutettu, jonka vuoksi Sparta vuorostaan turvautui persialaisiin ja teki heidän kanssaan liiton. V. 387 Persian suurkuningas sääsi Kreikan valtiolle rauhanehdot: tehtiin n. s. Antalkidaan rauha (ks. A n t a l k i d a s). Spartan väkivallanteot saivat thebalaiset nousemaan heidän sortoaan vastaan. Turhaan A. koetti heitä kukistaa. Leuktran tappelussa, jossa A. sairauden vuoksi ei ollut mukana, sortui Spartan yliherruus Kreikassa (371). Seuraavina vuosina A:n täytyi kaksikin kertaa käyttää

päällikkökykyään pelastaaksensa itse Spartan vihollisten hyökkäyksiltä. Mantineian taistelun jälkeen tehtyyn rauhaan Sparta ei yhtynyt. Hankkiaksensa Spartalle varoja sodan jatkamiseen A. v. 361 läksi palkatun joukon päällikkönä Egyptiin. Otettuaan ratkaisevalla tavalla osaa sikäläisiin sisäisiin taisteluihin hän kyllä sai palkinnoksi melkoiset varat, mutta kotimatkalla hän kuoli 84 vuoden vanhana, n. v. 360.
O. E. T.

Agfa, lyhennys saksal. toiminimen „Actien-Gesellschaft für Anilin-Fabrikation"-nimestä. A.-tehtaiden osoite on Berlin S. O. 36. Niiden tuotteista ovat valokuvaustarpeet meillä yleisesti käytännössä.

Agglomeraatti (lat. *agglomerā're* = kasata yhteen), irtonaisista särmikkäistä kivistä, etenkin tulivuorista purkautuneista lohkareista muodostunut vuorilaji.

Agglutinatsioni (lat. *agglūtinā're* = liimata yhteen). Haavan reunojen yhteenliittyminen kudosnesteen avulla. — Bakteerien yhteenliettyminen viljelysnesteissä spesifisen veriheran vaikutuksesta. Tämän ilmiön (reaktsionin) saavat aikaan n. s. a g g l u t i i n i t, joita osaksi normaalisesti on veressä, mutta jotka varsinkin esiintyvät keinotekoisen tai luonnollisen infektsionin jälkeen. Tällä bakteriologisella ilmiöllä on suuri tieteellinen ja myös käytännöllinen merkitys.

Agglutineeraavat kielet (lat. *agglūtinā're* = liimata yhteen), „liittävät" kielet, ks. K i e l i.

Aggregaatti (lat. *aggregā're* = viedä yhteen < *grex* = lauma), yhdistelmä, jossa on eri osia, jotka helposti erottaa toisistaan; *miner.*, kappale, jonka muodostavat yhteenkasvaneet kiteet.

Aggregatæ *[-gā'-]* on Endlicherin järjestelmässä luonnollinen kasviryhmä, johon kuuluvat heimot *Valerianaceæ*, *Dipsacaceæ* ja *Compositæ*. Kukinnot tiheitä, mykerömäisiä; sikiäin kehänalainen; hedelmä 1-siemeninen pähkylä.

Aggtelek *[agtäläk]*, kylä Unkarissa, Gömörin komitaatissa, kuuluisa 8 ½ km pitkästä tippukiviluolastaan, joka on Euroopan suurin; luola on myös tunnettu esihistoriallisena löytöpaikkana.
(Y. W.)

Agilolfingit, baierilaisten vanhin herttuasuku, jonka sanotaan polveutuneen sotapäällikkö A g i l o l f ista ja joka hallitsi 500-luvun loppupuolelta vuoteen 788. ks. B a i e r i.

Agio *[adžjo]* (it.), alkuaan se hyvitys, jonka italialaiset rahanvaihtajat saivat, kun he antoivat kultarahaa hopean sijasta; sitten: se määrä, jolla rahan tai arvopaperin hinta kohoaa tai laskee; hintaerotus huonomman ja paremman tai kovan ja paperirahan välillä; välimaksu rahaa ja arvopapereita vaihtaessa. vrt. K u r s s i e r o t u s.

Agio-keinottelu, keinottelu, joka perustuu rahan tai arvopaperien hinnan nousuun ja laskuun. vrt. A g i o.

Agioskooppi (kreik. *hagios* = pyhä, ja *skopei'n* = katsella), koje, jolla esitetään varjokuvia.

Agis *[ā-]*, useiden Lakedaimonin (Spartan) kuninkaiden nimi. 1. Agiadien kuninkaansuvun kantaisä, muinaistarun mukaan Eurystheneen poika. — 2. A. (II) Arkhidamoksen poika, Eurypontidien kuningassukua, Spartan kuningas n. 426 - n. 400. Etevä valtiomies ja sotapäällikkö. Johti Peloponnesoksen sodan toisen jakson aikana Spartan ja sen liittolaisten sotaliikkeitä Ateenaa vastaan. Voitti Ateenan peloponnesolaiset liittolaiset Mantineian tappelussa v. 418; asettui v. 413 Attikan Dekeleiaan ja piti sen hallussaan sodan loppuun asti, lannistaen alituisilla ryöstöretkillä Ateenan voimia. — 3. A. (III), edellisen veljenpojan poika, Agesilaoksen pojanpoika, Spartan kuningas 338-331. Aleksanteri Suuren ollessa valloitusretkillään Aasiassa A. koetti vapauttaa Kreikkaa Makedonian ylivallasta, mutta kaatui taistelussa Antipatrosta vastaan v. 331. — 4. A. (IV), samaa sukua kuin 2 ja 3, Spartan kuningas 245-241, koetti uudistuksilla nuorentaa rappiolle joutunutta Spartan yhteiskuntaa: muinais-spartalaiset yksinkertaiset elämäntavat olivat palautettavat, rikkaitten harvainvalta oli poistettava, köyhtyneet autettavat uudella maanjaolla ja samalla kansalaisten piiri laajennettava. Hän kohtasi kuitenkin ankaraa vastarintaa vallassa-olevan luokan puolelta. V. 241 hän vangittiin ja kuristettiin; hän oli silloin n. 24 vuoden vanha.
O. E. T.

Agitaattori ks. A g i t e e r a t a.

Agitato *[-tā'-]* (it.), kiihkeästi.

Agitatsioni ks. A g i t e e r a t a.

Agiteerata (lat. *agitā're)*, panna liikkeelle, taivuttaa jonkun mielipiteen puolelle, yllyttää, kiihottaa. Käytetään varsinkin valtiollisesta herätys- ja kiihotustyöstä. — **A g i t a a t t o r i**, liikkeelle panija j. n. e. — **A g i t a t s i o n i**, liikkeelle pano j. n. e.

Aglaia *[-ai'-]* (kreik.), yksi sulottarista.

Aglauros *[-u'-]*, attikalainen haltijatar, tarun mukaan kuningas Kekropsin tytär. A:lla oli Ateenan Akropoliin pohjoisrinteellä pyhäkkö, jossa Ateenan nuorukaiset saavutettuaan asekuntoiseen ikään vannoivat sotilasvalansa. Tämän menon yhteydessä on taru, että A. oli pitkällisen sodan kuluessa vapaaehtoisesti uhrautunut isänmaan pelastukseksi heittäytymällä alas Akropoliin muureilta. — Toisen tarun mukaan Athenajumalatar oli Kekropsin tyttärille Aglaurokselle, Herselle ja Pandrosokselle uskonut äsken syntyneen Erikhthonioksen hoidettavaksi; kumminkaan he eivät saaneet katsahtaa arkkuun, johon lapsi oli kätketty. Aglauros ja Herse, jotka eivät voineet hillitä uteliaisuuttaan, rangaistiin mielipuolisuudella ja heittäytyivät Akropoliin jyrkänteiltä alas (toisinnon mukaan: rannasta meren aaltoihin). — Aglauros nimen asemesta esiintyy myös toisintomuoto *Agraulos*.
O. E. T.

Agnaatit (lat. *āgnā'tus*). Roomalaisen oikeuden mukaan olivat agnaatteja kaikki ne henkilöt, jotka olivat tai joiden olisi pitänyt olla saman isänvallan alaisia, jos yhteinen perheenisä olisi elänyt. — Uudemman oikeuden mukaan ovat agnaatteja kaikki ne sukulaiset, jotka ovat toisilleen sukua siten, että jokainen välillä oleva sukulaisuuspolvi on mieshenkilö. Joskus kuitenkin agnaateilla ymmärretään ainoastaan miespuolisia sukulaisia, joiden sukulaisuus on viimeksimainittua laatua. vrt. K o g n a a t i t.
O. K:nen.

Agnes (lat. A g n ē t a) P y h ä, legendan mukaan jalosyntyinen roomalainen neitsyt, joka kristityksi tultuaan katsoi olevansa Kristuksen morsian ja sen vuoksi hylkäsi erään ylhäisen

roomalaisen rakkauden. Hänet teljettiin porttolaan, jossa hänen siveytensä ihmeiden avulla pelastui. Hänet mestattiin v. 304 miekalla, kun liekit eivät tahtoneet suorittaa tehtäväänsä. Pyhimyksenä hän on neitseellisen puhtauden ja hyveen edustaja; hänen vertauskuvansa on karitsa.

Agnes Meranilainen, Meranin herttuan Bertholdin tytär, joka v. 1196 meni naimisiin Ranskan kuninkaan Filip II Augustin kanssa, vaikka paavi ei ollut hyväksynyt tämän eroa Tanskan prinsessasta Ingeborgista. Paavi Innocentius III pakoittikin, julistamalla maan interdiktiin, kuninkaan tunnustamaan Ingeborgin jälleen puolisokseen, huolimatta yhä jatkuvasta rakkaudestaan Agnesiin. Kuoli Poissy'ssa v. 1201, jättäen jälkeensä kaksi lasta, jotka julistettiin laillisiksi. *O. M-e.*

Agnesi *[anjē'-]*, Maria Gaëtana (1718-1799), oppinut it. nainen, erään bolognalaisen matematiikan professorin tytär, harrasti varsinkin kieliä ja matematiikkaa. Hänen teoksensa „Instituzioni analitiche” (1748, 2 nid.) herätti suurta huomiota. Isänsä kuoltua hän hoiti paavi Benedictus XIV:n luvalla professorin virkaa, mutta siirtyi pian jumaluusopillisiin opinnoihin ja lopulta luostariin, jossa kuoli.

Agni, intialaisessa mytologiassa tulen jumala.

Agnostisismi (kreik. kielteinen *a*, ja *gnō'sis* = tieto), „tietämättömyyden oppi”, se mielipide, että ihminen ei voi tietää mitään olevaisen viimeisistä perusteista ja syvimmästä olemuksesta, niinkuin aineen, voiman ja sielun sisimmästä luonnosta, Jumalan olemassaolosta ja olemuksesta. Kaikki sellaiset kysymykset ovat sentähden kerrassaan jätettävät tieteellisen ja filosofisen mietinnän ulkopuolelle, jolla on tekemistä ainoastaan kokemuksen tosiasiain kanssa, niinkuin positivismi (ks. t.) tarkemmin esittää. Huxley, Herbert Spencer ynnä muut englantilaiset kirjailijat 19:nnen vuosisadan loppupuolella ovat ruvenneet käyttämään tätä sanaa oman kantansa nimenä ja samalla kehittäneet tätä perusajatukseltaan jo ennen monesti esitettyä oppia (vrt. Skeptisismi) erikoiseen muotoon. — Agnostikko, agnostisismin kannattaja. *A. Gr.*

Agnostus *[-o'-]* (lat. „tuntematon”), silmätön krapueläin, trilobiitti. Tavataan etupäässä kambrisessa muodostumassa, Ruotsissa, Böhmissä y. m.

Agnus Dei (lat.), „Jumalan karitsa”. 1. Jeesuksen nimi (Joh. 1_{29}). Vanhin kristillinen taide käytti usein Vapahtajan symbolina karitsaa. — 2. Roomalaiskatolinen kirkko käytti tätä nimitystä amuleteista, joita keskiajalla valmistettiin vihitystä kynttilävahasta, öylättitaikinasta tai metallista ja joissa oli Agnus-Dei kuva tai Johannes Kastaja ynnä karitsa ja toisella puolen joku pyhimys- tai paavinkuva. — 3. 7:nnen vuosisadan lopulla käytäntöön tullut kirkkorukous, joka kuuluu ehtoollismessuun ja jossa kolmasti kerrataan sanat: *Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis!* = „Jumalan karitsa, joka pois otat maailman synnit, armahda meitä!”, kuitenkin niin, että kolmannella kerralla loppusanat kuuluvat: *da nobis pacem!* = „anna meille rauha!” — 4. Kreikkalais-katolisessa kirkossa se karitsankuvalla koristettu vaate, jolla ehtoolliskalkki peitetään.

Agnus Dei.

Keskiajalla Ranskan kuninkaat ja Hansan ajalla Visby lyöttivät rahoja, joissa oli A.-D.-kuva.

Agobard (k. 840), Lyonin arkkipiispa v:sta 816; tarmokas kirkkopolitikko ja valistunut teologinen kirjailija, joka vastusti kuvainpalvelusta ja kansan taikauskoa.

Agonia (kreik. *agōni'a* = taistelu), kuolontaistelu.

Agonit (kreik. kielteinen *a*, ja *goni'a* = kulma), viivat, jotka ajatellaan vedetyiksi niiden maanpinnan pisteiden kautta, joissa magneettinen deklinatsioni on 0.

Agora *[-rā']* (kreik.), kansankokous; sittemmin tori, kauppatori.

Agorafobia (kreik. *agora'* = tori, ja *phobos* = pelko), torikauhu. Heikkohermoisissa ihmisissä erityisenä tautina esiintyvä pelon ja tuskan tila, joka kohtaa heitä liikkuessa avarilla paikoilla kuten toreilla, kentillä j. n. e. *M. O-B.*

Agoult *[-gū']*, Marie de Flavigny d' (1805-76), ransk. kirjailijatar, käytti salanimeä Daniel Stern, julkaisi m. m. romaanin „Nelida”, arvokkaat historialliset teokset „Histoire de la révolution de 1848” ja „Histoire des commencemets de la république aux Pays-Bas” sekä muistelmia omasta elämästään „Mes souvenirs 1806-1833”. Kaikissa näissä teoksissa kuvastuu intelligentti vapaa-aatteinen ja rohkea persoonallisuus. Erottuaan miehestään, kreivi d'Agoult'sta, eli kirjailijatar suhteissa Frans Lisztin kanssa; heidän tyttärestään Cosimasta tuli myöhemmin Richard Wagnerin puoliso. *V. T.*

Agout *[-gū']*, Tarnin vasen lisäjoki, Lounais-Ranskassa, 180 km pitkä.

Agra. 1. Maakunta luoteisessa osassa Britannian Etu-Intiaa; 26,324 km², 5,248,121 as. (1901); myöskin pienemmän saman maakunnan alueen nimi. — 2. Kaupunki Agra Jumnan varrella on vieläkin suuri kaupunki (n. 190,000 as. 1901). Se käy sokeri- ja viljakauppaa; huomattava kankaiden ja mosaiikkitavaroiden valmistus. Oli uuden ajan alussa pääkaupunkina Suur-Mogulin valtakunnassa. Komeita rakennuksia kaupungin loistoajalta, useimmat kuitenkin raunioina. *A. R. B.*

Agraarimeteorologia ks. Ilmatiede.

Agraaripolitiikka (lat. *agrā'rius* = maanviljelystä koskeva) on se talouspolitiikan haara, joka tarkoittaa maanviljelyksen kohottamista ja sen edistämistä eritoten valtion avulla. Sen pyrkimysten päämääränä on maalaisväestön sosiaalisen aseman ja taloudellisten elinehtojen parantaminen. Niinpä on Suomessakin kysymys tilattoman väestön aseman parantamisesta tätä nykyä tärkeimpiä agraaripoliittisia kysymyksiä. Valtion on parannettava maanviljelysoloja, varsinkin maanomistusoloja koskevaa lainsäädäntöä. Sen lisäksi vaaditaan valtiolta, että se edistää maanviljelyksellistä tuotantoa sellaisilla toimenpiteillä kuin auttamalla maan viljelykseen ottamista ja viljelemistä, hankkimalla edullisia hypoteekkilainoja, järjestämällä vakuutusoloja, perustamalla malliviljelyksiä, siittoloita, kontrolliasemia, julistamalla palkintoja,

kehittämällä kulkuneuvoja, järjestämällä tullimaksuja, näyttelyillä, maanviljelysopetusta parantamalla, maanviljelystä tarkoittavia seuroja avustamalla j. n. e. — Maata viljelevän väestön tilan parantaminen on aina ollut kaikkien sivistysvaltioiden tärkeimpiä tehtäviä. Yleensä on tähänastinen a. tarkoittanut poistaa esteitä maan vapaan käyttöoikeuden tieltä, viimeisimpänä aikana on vastaisiakin pyrkimyksiä ollut huomattavissa. Maan hankkimiseksi tilattomille vaaditaan pakkoluovutuksen käytäntöön ottamista; metsän vapaata käyttöä rajoitetaan ankarammalla metsälailla y. m. Uudenaikaisen agraaripolitiikan kolme pääkysymystä on: pääoman ja maanomistuksen välisen suhteen uudestaan järjestely, tilallisten ja tilattomain suhteiden uudistus ja hyvien markkinain hankinta maanviljelystuotteille ynnä tarvittavien ostotavarain hintojen alentaminen. *(J. F.)*

Agraaripuolue, puolue, joka harrastaa ja ajaa maanviljelyksen ja maanviljelijäin etuja. Saksassa näiden etujen harrastajia sanotaan tavallisesti a g r a a r e i k s i. Saksan agraariliike alkoi 1860-luvun lopulla ja 1870-luvulla. V. 1876 tämän maan agraarit ottivat viralliseksi nimekseen „Deutsche Steuer- und Wirtschaftsreformer" ja laativat oman ohjelman. Oltuaan alkuansa vapaakaupan ystäviä Saksan agraarit vuodesta 1879 lähtien ovat vaatineet tullisuojelusta maanviljelyksen ja karjanhoidon tuotteille. Heidän voimakkain järjestönsä on ollut v. 1893 perustettu „Bund der Landwirte", joka sai alkunsa siitä tyytymättömyydestä, minkä valtiokansleri Caprivin kauppasopimukset (1891-94) synnyttivät Saksan maanviljelijöissä. V. 1902 siinä oli noin 250,000 jäsentä, mutta sittemmin se on ollut taantumassa. Ranskassa agraaripuolue on edustanut hyvin pitkälle menevää suojelustullipolitiikkaa, jota sen johtaja Jules Méline ollessaan pääministerinä 1896-98 koetti toteuttaa. Tanskassa maalaisten etuja edustaa v. 1893 perustettu „Dansk agrarforening", Ruotsissa v. 1895 perustettu „Sveriges agrarförbund", jolla v:sta 1903 on nimenä „Sveriges landtmannaförbund", Norjassa v. 1896 syntynyt „Norsk landmansforbund". Suomessa perustettiin v. 1906 agraaripoliittinen puolue, joka otti nimekseen m a a l a i s l i i t t o (ks. t.) *J. F.*

Agraarit (lat. *agrā'rius* = peltoa, maanviljelystä koskeva) ks. A g r a a r i p u o l u e.

Agraffi (ransk.) solki, naispuvun koriste. — *Rakennust.*, rauta, jolla kiviä pidetään koossa; koriste kaaren huipulla tai ikkunanpielessä.

Agrafia (kreik. kielteinen *a*, ja *gra'phein* = kirjoittaa), puuttuva kyky kirjoittaa kirjaimia ja sanoja oikein henkisen terveyden ollessa muuten häiriintymättä. *M. O-B.*

Agram (kroat. Z a g r e b, unk. Z á g r á b). 1. Komitaatti Kroatiassa. — 2. Pääkaupunki Kroatiassa lähellä Savea, kahden rautatien varrella, 72,895 as. (1906). Kaupungissa sijaitsee Kroatia-Slavonian kuningaskunnan hallitus, ja sinne kokoontuvat näitten maitten valtiopäivät. Yliopisto, eteläslaavilainen tiedeakatemia, roomalais-katolinen arkkipiispa y. m. Kaupunki on hyvin rakennettu, ja vanhassa kaupunginosassa on monumentaalisia rakennuksia, kuten goottilainen tuomiokirkko ja arkkipiispan linna. Kaupunki harjoittaa vilkasta teollisuutta (tupakkaa, nahkaa, pellava- ja silkkikankaita) ja kauppaa (viljaa, viiniä ja tupakkaa). *A. R. B.*

Agrell *[-e'-]*, A l f h i l d T e r e s i a (s. 1849) ruots. kirjailijatar, saanut 1880-luvulla Ibsenistä vaikutusta avioliittodraamoihinsa („Dömd", „Räddad"), antanut vilkasta puheenainetta novelleillaan („Lovisa Petterkvist"). *V. T.*

Agressiivinen (lat. *ad* = luo, ja *gradior* = astua), päällekäypä, hyökkäävä.

Agricola *[-i'-]*, C n e i u s J u l i u s (40-93), roomal. sotapäällikkö, syntyisin Galliasta. Oltuansa konsulina hän tuli v. 78 Britannian käskynhaltiaksi, jona hänen onnistui vahvistaa ja laajentaa Rooman valtaa tällä saarella ja m. m. hänen laivastonsa purjehti ensi kertaa koko saaren ympäri. Hänen toimintaansa Britanniassa on hänen vävynsä, kuuluisa historioitsija Tacitus, eri kirjasessa kuvaillut. Epäluuloinen Domitianus kutsui hänet v. 85 sieltä pois. *K. G.*

Agricola *[-i'-]*, G e o r g (oikea nimi B a u e r) (1490-1555), mineralogian perustajia ja etevä metallurgi, synt. Glauchau'ssa (Saksissa). Kaupunginlääkäri ja pormestari Chemnitzissä. Kirjoittanut tärkeät, kauan käytetyt teokset „De re metallica" ja „De natura fossilium". *Edv. Hj.*

Agricola *[-i'-]*, J o h a n n (1492-1566), synt. Eislebenissä; 1515-26 Wittenbergissä, sitten rehtorina ja pappina syntymäkaupungissaan, myöhemmin taas Wittenbergissä ja lopulta Berliinissä. A. oli huomattava uskonpuhdistuksen apumies ja etevä saarnaaja, mutta kunnianhimoinen ja riidanhaluinen. Mielipiteillään lain merkityksestä uskovaiselle hän tuli a n t i n o m i s t i s e n r i i d a n aiheuttajaksi. *J. G.*

Agricola *[-i'-]*, M i k a e l, Suomen uskonpuhdistaja ja suomalaisen kirjallisuuden isä, s. v. 1508-10 välillä Torsbyn kylässä Pernajan pitäjässä, jossa isä Olavi Simonpoika eli kalastajana. Käytyään koulua Viipurissa hän sai kirjurintoimen piispa Martti Skyttellä. Täällä hän sai kuulla Pietari Särkilahden saarnaavan ja tutustui tämän evankelisiin mielipiteisiin. Skytten avustamana hän sitten pääsi (1536) Wittenbergiin, jossa tutki jumaluusoppia ja kieliä itse Lutherin ja Melanchtonin johdolla. Saavutettuaan maisterinarvon v. 1539 A. palasi samana vuonna kotimaahan mukanansa todistus Lutherilta, että hän oli „opiltaan, kyvyltään ja tavoiltaan erinomainen nuori mies". Heti kotiin palattuaan tuli A. Turun katedraalikoulun rehtoriksi johtaen koulua 9 vuotta etevällä tavalla. 1548 asetettiin hänet iäkkään Skytten apulaiseksi. Tämän kuoltua kaksi vuotta myöhemmin annettiin piispan tehtävät A:lle, mutta vasta 1554 hänet lopullisesti nimitettiin piispaksi Turun hiippakuntaan, josta Viipurin hiippakunta Kustaa Vaasan käskystä erotettiin. Elämänsä lopulla hän joutui valtiollisiinkin toimiin, ottaen osaa lähetystöön, joka 1557 kävi Moskovassa neuvottelemassa Ruotsin ja Venäjän välillä solmittavasta rauhasta. Kun rauha oli solmittu, palasivat lähettiläät Suomeen. Tällä paluumatkalla kuoli A. Kyrönniemellä Viipurin läänin Uudenkirkon pitäjässä huhtik. 9 p:nä 1557. Hänet haudattiin Viipurin tuomiokirkkoon. 1908 paljastettiin hänelle muistopatsas samassa kaupungissa. Agricola oli naimisissa B r i g i t t a O l a v i n t y t t ä r e n kanssa. Tästä avioliitosta

syntyi poika Kristian, joka oli ensin Turun koulun rehtorina, sittemmin v:sta 1582 Räävelin piispana. Aateloitiin 1584 nimellä Leijonmark.

Agricolan patsas Viipurissa.

Jo ennen oleskeluaan Wittenbergissä mainitaan A:n, Särkilahden oppeihin mieltyneenä, jatkaneen tämän saarnatointa uskonpuhdistuksen hengessä sekä Turussa että muuallakin hiippakunnassa, missä piispan mukana kulki. Palattuaan Wittenbergistä hän entistä innokkaammin ryhtyi toimiin uskonpuhdistuksen levittämiseksi maassamme, karttamalla kuitenkin sitä jyrkkyyttä, joka moniahtaalla muualla tuli näkyviin. Varsinkin oli hänen pyrintönään toimittaa tarpeellista kirjallisuutta kansan kielelle ja sitä tietä edistää uusien aatteiden leviämistä ja juurtumista kansaan. Niin tuli hänestä ensimäinen suomenkielinen kirjailija.

Ensimäinen A:n kirjoista ja samalla suomalaisen kirjallisuuden esikoinen oli *Abckiria*, joka painettiin luultavasti v. 1542. Sitä näyttää ilmestyneen kaksikin eri painosta, mutta yhtään täydellistä kappaletta ei ole säilynyt. Kirja lienee sisältänyt 20 pientä sivua ja oli siinä aakkosten sekä tavausharjoitusten ohessa katkismuksen pääkappaleet ynnä enkelin tervehdys Maarialle. — Toinen A:n teos oli *katkismus*, josta ei ole säilynyt nykyaikaan ainoatakaan kappaletta. — 1544 ilmestyi A:n kolmas teos, *Rucouskiria*. Sekin oli pientä kokoa, mutta sivuluvultaan suurin hänen teoksistaan (n. 850 s.). Pääsisällyksenä kirjassa ovat tietenkin erilaatuiset rukoukset. Mutta alkuun on liitetty kalenteri sekä kaikenlaisia tietoja maallisista asioista. Juustenin sanojen mukaan tätä kirjaa „kuluttivat kaikkien suomalaisten kädet joka päivä". — Tämän jälkeen kului vielä useita vuosia, ennenkuin A. sai Uuden Testamentin „läpitse präntin". Se oli hänellä valmiiksi käännettynä jo aapisen ilmestyessä, mutta varojen puutteessa sen painattaminen lykkääntyi. Kirja ilmestyi v. 1548 nimellä *Se Wsi Testamenti* 720-sivuisena nidoksena. Kirjassa oli myös kuvia, mikä oli sangen tavallista siihen aikaan. Teokseen on liitetty Lutherin esipuheet sekä koko Uuteen Testamenttiin että muutamiin sen kirjoihin kuin myöskin joukko selittäviä muistutuksia. Esipuheessa on niinikään A:n kirjoittama lyhyt katsaus uskonoppiin. — 1549 ilmestyi kaksi kirjaa, jotka laskivat perustuksen kirkonmenojen uudistukselle evankelisessa hengessä: *Käsikiria Castesta ia muista Christikunnan menoista* ja *Messu eli Herran Echtolinen* (E. N. Setälän ja K. B. Viklundin toimittamina painetut Suomal. Kirjall. Seuran toimituksiin 1894). Ne ovat pääosaltansa suoranaista käännöstä Olavi Pietarinpojan ruotsiksi toimittamista kirjoista. Samana vuonna ilmestyi vielä *Se meiden Herran Jesusen Christusen pina, ylesnousemus ia taiuaisen Astumus, niste Neliest Euangelisterist coghottu.* — A. tahtoi nähtävästi kääntää suomeksi koko raamatun, mutta jäi se kuitenkin eri syistä toteuttamatta. Osia Vanhastakin Testamentista hän ennätti suomeksi toimittaa. V. 1551 ilmestyi *Davidin Psaltari* ja samana vuonna *Weisut ia Ennustoxet Mosesen laista ja Prophetista Wloshaetut*, joka sisälsi m. m. yhdeksän ensimäistä pientä profeettaa. Kummassakin on A:n kirjoittama esipuhe, mutta psalttarin käännös ei ole yksin hänen työtänsä. — Seuraavana vuonna ilmestyi viimein *Ne Prophetat. Haggaj. Sachar Ja. Maleachi* sekä otteita Mooseksen laista.

Tähän päättyi A:n kirjallinen työ, joka siis käsittää 10-vuotisen ajanjakson. Suurista vaikeuksista huolimatta — mainittakoon ennen muuta kielen viljelemättömyys ja varojen vähyys — oli luja perustus laskettu suomalaiselle kirjallisuudelle ja ensimäiset välikappaleet kansan lukutaidolle ja sivistystyölle maassa. Uskonnollista laatua, kuten näemme, olivat kaikki A:n kirjat, mutta sisältävät ne, varsinkin esipuheissa, kaikenlaisia tietoja tiedon eri aloilta. Niinpä sisältää Uuden Testamentin esipuhe lyhyen esityksen kristinuskon tuonnista Suomeen, ruotsalaisen asutuksen iästä maassamme, Suomen maakunnista, kansanheimoista ja kielimurteista. Psalttarin esipuheessa taas tavataan merkillinen luettelo suomalaisten pakanallisista epäjumalista. Hänen viimeiseksi julkaisemassaan kirjassa on esitys ruumiin ja sielun lahjoista, jota voimme pitää ensimäisenä sielutieteen yrityksenä suomenkielellä. Kieli A:n kirjoissa on monessa kohdin ruotsinvoittoista ja oikeinkirjoitus vakaantumaton, mutta sitä ei tule ihmetellä, koska vanhempiakaan sivistyskieliä ei tähän aikaan moitteettomasti käytetty, ja A. oli ensimäinen uranaukaisija. Pohjana on ollut Länsi-Suomen murre, mutta käy selvästi ilmi, että A. oli tutustunut Itä-Suomenkin kielimurteeseen. Sanastollisessa suhteessa kieli on varsin huomattava. Hänen runomittaiset esityksensä, nekin ensimäiset laatuaan, ovat voimakkaita ja sattuvia. [Jaakko Gummerus, „Mikael Agricola. Hänen elämänsä ja kirjall. toimensa". Jyväskylä 1908.] *O. M-e.*

Agricola *[-i'-]*, Rudolf, alkuansa Huysmann (1443-85), humanisti, synt. lähellä Groningenia Alankomaissa, harjoitti opintoja Löwenissä, Pariisissa ja Italiassa, palasi 1480 kotimaahansa, kutsuttiin 1483 opettajaksi Heidelbergiin, mutta kuoli siellä jo 1485. A. oli tieteellisen uudennuksen ensimäinen ponteva esitaistelija Alankomaissa ja Saksassa. Keskiajan kaavamaisen oppineisuuden sijaan hän vaati hedelmällisempää, yleistajuisempaa tieteenharjoitusta, etsien opastusta muinaisajan eteviltä kirjailijoilta, jotka hänen mielestään jo ovat esittäneet melkein kaiken, mitä on tarpeen tietää. Elämänviisautta, puhetaitoa ja sopusuhtaista hengen kehitystä opimme paraiten — paitsi Jumalan ilmoitetusta sanasta — Aristoteleesta, Cicerosta, Senecasta. A:n mahtava vaikutus aikalaisiinsa johtui enemmän hänen henkilökohtaisista ominaisuuksistaan kuin hänen teoksistaan. Hän on julkaissut teoksen „De inventione dialectica", kasvatusopillisia aatteita esittävän kirjoituksen „De formando studio", latinankielisiä runoelmia y. m. [Ihm, „Der Humanist R. A." (1893).] *A. Gr.*

Agri decumates *[-ā'-]* (lat.), „kymmenysmaat", keisariajalla se osa Germaaniaa (Saksaa), mikä on ylisen Tonavan ja ylisen ynnä keskisen Reinin välillä (nyk. etelä Baden ja Württemberg). Idässä oli rajana Regensburgin läheltä Rheinbrohliin ulottuva rajavalli (limes). Sittenkuin tämä ala keisari Domitianuksen hallitusaikana oli joutunut roomalaisten valtaan, luovutettiin se entisille sotilaille ja Galliasta muuttaneille uutisasukkaille, joiden luultavasti tuli suorittaa kymmenys (decuma) maan tuotannosta. Kolmannen vuosisadan lopulla alamannit anastivat kymmenysmaat. *K. J. H.*

Agrigentum *[-e'-]*, kreik. kaupunki Sisiliassa, ks. Akragas.

Agrikulttuuri (lat. *agricultū'ra* < *ager* = pelto, ja *cultū'ra* = viljelys), maanviljelys.

Agrikulttuurifysiikka, maanviljelysfysiikka, fysiikan soveltaminen maanviljelykseen.

Agrikulttuurikemia ks. Maanviljelyskemia.

Agrikulttuurivaltio ks. Maanviljelysvaltio.

Agrimonia *[-ō'-]*, verijuuri, kasvisuku *Rosaceæ*-heimossa. Korkeanlaisia yrttejä, joiden lehdet parilehtisiä, keltaiset kukat tähkässä ja hedelmän 2 pähkylää kätkeytyneinä onttoon, karvaiseen kukkapohjukseen. 3 lajia maamme eteläosassa lehdoissa, rinneniityillä j. n. e.

Agrion, hyönteis-suku, johon kuuluu pieniä, hentoja sudenkorentoja, joilla on hyvin kapeat, ihan läpikuultavat siivet. *U. S-s.*

Agriotes *[-ō'-]* ks. Elateridæ.

Agrippa *[-i'-]*, roomal. sukunimi. 1. Marcus Vipsanius A. (63-12 e. Kr.), roomalainen sotapäällikkö, keisari Augustuksen ystävä ja vävy. Synt. alhaisesta suvusta, mutta tuli jo nuorena Octavianuksen ystäväksi, seurasi häntä Cæsarin murhan jälkeen Roomaan ja oli Octavianuksen neuvonantajana ja auttajana tämän valtaan pyrkiessä. Hänen ansiokseen on suureksi osaksi luettava monet voitot Octavianuksen taistelussa yksinvaltaan ja erittäin ratkaiseva voitto Aktionin luona v. 31 e. Kr. Hänen suurenmoisista laitoksistaan Rooman kaunistamiseksi mainittakoon erittäin Pantheonin temppeli ja termit (saunat); rakennutti myös teitä ja vesijohtoja; tunnettu kirjailijanakin. suoritti valmistavia esitöitä Rooman valtakunnan karttaan sekä rakennutti ympyriäisen pylväsrakennuksen, johon kuvattaisiin siihen aikaan tunnetut maanosat. Augustus korotti hänet ylhäisiin virkoihin ja naitti hänelle Marcelluksen kuoleman jälkeen tyttärensä Julian, josta avioliitosta syntyi m. m. tytär Agrippina (ks. t.). *O. M-e.*

2. Menenius A., ent. konsuli, jonka kerrotaan v. 494 e. Kr., kun plebeijit olivat Roomasta siirtyneet Pyhälle vuorelle, saaneen heidät palaamaan kertomalla vertauksen vatsasta ja muista ruumiinelimistä, jotka kapinoivat sitä vastaan. *K. G.*

Agrippa *[-i'-]*, Heinrich Cornelius, Nettesheimistä (1486-1535), oli renessanssin aikuisen haaveellisen ja taikauskoisen tieteensuunnan omituisimpia edustajia. A. kuljeskeli seikkailijan tavoin Saksassa, Ranskassa, Italiassa, Espanjassa ja Englannissa, toimi ajoittain teologian opettajana, lääkärinä ja oikeusoppineena, otti myöskin toisinaan soturina osaa ajan taisteluihin, mutta harjoitti etupäässä „salaisia tieteitä", astrologiaa, alkemiaa ja magiaa. Kuuluisana niiden edustajana hän toisinaan nousi suureen arvoon ja kunniaan ruhtinaidenkin hoveissa, toisinaan taas häntä vainottiin, m. m. sen johdosta, että hän Metzissä v. 1519 oli miehuullisesti puolustanut erästä noituudesta syytettyä vaimoa. Teoksessaan „De occulta philosophia" (1510, uudistettu laitos 1533) A. yrittää esittää taikauskoisia haaveilujansa filosofisen opin muodossa. Korkein viisaus on muka magia, joka opettaa hallitsemaan korkeamman eli henkisen maailman voimia ja niiden avulla alempaa, aineellista maailmaa. Henkivallat ohjaavat, kertoo hän, tähtien kulkua ja nämä vaikuttavat vuorostansa maallisiin tapahtumiin; kaikki luonnon osat vaikuttavat toisiinsa sisäisellä myötätunnolla j. n. e. Osaksi vastakkaisia mielipiteitä on A. esittänyt toisessa teoksessaan „De incertitudine et vanitate scientiarum" (1527) jossa hän jyrkkänä epäilijänä hylkien arvostelee kaikkea tiedettä, runoutta ja taidetta, myöskin „salaisia tieteitä", ja julistaa yksinkertaisen uskon Jumalaan ja hänen sanaansa ainoaksi ohjaajaksi viisauteen. [M. Carrière, „Die philosophische Weltanschauung der Reformationszeit" (1887); Sigwart, „Kleine Schriften" I (1881).]. *A. Gr.*

Agrippina *[-pī'-]*. 1. A. vanh., M. Vipsanius Agrippan (ks. t.) ja Augustuksen tyttären Julian tytär, Germanicuksen (ks. t.) puoliso, oli rohkea, itsenäinen ja tarmokas nainen, joka seurasi miestänsä tämän sotaretkille Germaaniaan ja itämaille. Miehensä kuoleman jälkeen hän asettui Roomaan, jossa Tiberius epäili hänen tavoittelevan valtaa pojilleen, jonka vuoksi hänet karkoitettiin Napolin läheisyydessä olevalle Pandatarian saarelle; siellä hän kuoli nälkään v. 33. Hänen poikansa Caligula tuli keisariksi v. 37. — 2. A. nuor., edellisen ja Germanicuksen tytär, jolla avioliitosta Cn. Domitius Ahenobarbuksen kanssa oli poika Nero. Toisen kerran hän oli naimisissa Passienus Crispuksen kanssa, jonka hän lienee surmannut suuren perinnön

vuoksi. Hän kohosi sitten setänsä keisari Claudiuksen puolisoksi ja sai tämän nimittämään poikansa Neron seuraajakseen. Yleisesti syytettiin häntä Claudiuksen myrkyttämisestä (54). Neron ensi hallitusvuosina hän ohjasi valtakuntaa, kunnes Nero murhautti äitinsä (59).

Agronomi (vrt. A g r o n o m i a), maataloustieteellisen sivistyksen saanut (maataloudellisen korkeakoulun kurssin suorittanut) henkilö.

Agronomia (lat. *ager* = pelto, ja kreik. *nŏmos* = laki), maanviljelys- l. maataloustiede.

Agropyrum *[-ȳ'-]* ks. T r i t i c u m.

Agrostemma Githago *[-e'-]*, a u r a n k u k k a, kaikkiin maanosiin levinnyt laji *Caryophyllaceæ*-heimossa. Yleinen rikkaruoho varsinkin ruis- ja kaurapelloissa. Varsi ja kapean suikeat lehdet villakarvaisia, teriö iso, punainen; siemenet mustanruskeat, pinnaltaan ryppyiset, myrkylliset.

Agrostis *[-o'-]*, r ö l l i, joks. hentoja, matalahkoja heiniä, joiden röyhy on moni- ja hyvin pienitähkyläinen. Muutamat lajit: *A. vulgaris*, *A. canina*, *A. stolonifera* muodostavat vallitsevan kasvullisuuden meidän „luonnonniityillämme". *A. capillaris* viljelty kukkavihkoja varten.

Agrotis *[-ō'-]*, m a a y ö k ö t, yöperhosten *(Noctuidæ)* heimoon kuuluva suku. Lyhyt- ja paksuruumiisia perhosia. Siivet verrattain kapeita, lepotilassa vaakasuorassa tahi kattolaskuisesti ruumiin yli. Etusiivissä n. s. yökkökuvio jonka muodostavat rengasmainen ja sen ulkopuolella munuamainen täplä keskellä siipeä, puikkomainen täplä siiven juuressa ja lähellä ulkoreu-

1. Agrotis segetum. 1 a toukka. 1 b kotelo. 2. Agrotis exclamationis. 2 a toukka.

naa jyrkkämutkainen poikkijuova. A.-suvussa on meidänkin maassamme lukuisia lajeja, joista muutamat kuten *A. segetum*, o r a s p e r h o n e n, ja *A. exclamationis*, p e l t o m a a y ö k k ö, toukka-asteella voivat olla joks. vahingollisia. Näillä kahdella lajilla on tummapiirteiset himmeänväriset kellanharmaat tahi ruskeahkot etusiivet, takasiivet vaaleampia. Maassa elävät toukat syövät erinäisten kasvien juuria tahi maanalaisia varsiosia, ovat paksuja ja pehmeitä, lieriömäisiä, maanvärisiä tahi likaisenharmaita. Rintajalkoja 3 paria, pehmeitä vatsajalkoja 5 paria. Pituus 4-5 cm. vrt. T u h o h y ö n t e i s e t.
E. R.

Agrypnia *[-i'ā]* (kreik.), unettomuus.

Aguas Calientes *[āg- -e'n-]*, valtio (7,692 km², 102,000 as.) ja kaupunki (35,000 as.) keskisessä Meksikossa; hedelmällinen maaperä, lämpimiä lähteitä.

Aguilar *[āgilāə]*, G r a c e (1816-47), engl. kirjailijatar, espanjalais-juutalaista sukua, oli kristillisen siveysopin harras ystävä kuitenkaan isäinsä uskosta luopumatta. Hänen teoksistaan, jotka käsittelevät etupäässä kotia, kasvatusta ja äidinrakkautta, ovat tunnetuimmat „Home influence" („Elämä kodissa", 1855), „The mother's recompense" („Äidin palkinto", 1855).
(V. T.)

Aguilera *[-gilē'-]*, V e n t u r a R u i z (1820-81), esp. runoilija, vaikutti paljon rohkeilla sanomalehtikirjoituksillaan, hehkuvilla isänmaallisilla runoillaan „Ecos nacionales" ja kauniilla elegioillaan „Elegias y Armonias". Vähäpätöisempiä ovat hänen suorasanaiset kertomuksensa ja näytelmänsä.
V. T.

Agulhas *[agu'ljas]*, Kap A., N e u l a n i e m i, Afrikan eteläkärki, 34° 57' et. lev. ja 20° 02' it. Greenw.

Aguti *[-ū'-]* *(Dasyprocta)* k u l t a j ä n i s, etelä-ameriikkal. jyrsijäsuku *Hystricidæ*-heimosta. Yleisimmällä ½ m pituisella lajilla *(D. aguti)* on karhea turkki, karvoissa vuorottelevat rengasmaisesti tummanruskea ja sitruunankeltainen väri, josta nimi k u l t a j ä n i s. Kävelee ainoastaan verrattain pitkien koipiensa kaviomaisilla kynsillä. Elää kasviaineista, kesyttyy helposti.

Ahab *[-a'b]*, Omrin poika, hallitsi Samariassa Israelin kuninkaana 22 vuotta 9:nnen vuosis. keskivaiheilla (1 Kun. 16_{29-33}). Oli nainut Tyyroksen kuninkaan tyttären Isebelin, joka Israelin keskuuteen levitti baalinpalvelusta. A. salli puolisonsa vapaasti ajaa pyyteitään ja herätti sen kautta tyytymättömyyttä niissä, jotka pitivät kiinni isien Jumalasta. Hänen päävastustajansa oli profeetta Elia (1 Kun. 17-19, 21). A. oli tarmokas ja rohkea soturi; puolusti voitokkaasti valtakuntaansa Damaskuksen kuninkaan Benhadadin hyökkäyksiä vastaan (1 Kun. 20). Nuolenpääkirjoituksissa A. mainitaan niiden liittoutuneiden ruhtinasten joukossa, jotka Salmanassar II v. 854 voitti Karkarin kaupungin luona Orontes-virran rannalla. A. kaatui sankarillisesti sotaretkellä, jonka hän teki vastoin erään profeetan varoitusta (1 Kun. 22_{1-10}).
Ar. H.

Ahaggar, vuoriseutu keskisessä Saharassa; asukkaat tuaregi-heimoa; pääpaikka on I d e l e s, Insalahin ja Asbenin karavaanitien varrella.

Ahas *[-a'-]* (täydellisempi muoto Joahas), Juudaan valtakunnan kuningas n. 735-720 e. Kr., heikko ja muukalaisia tapoja harrastava. Kun Israelin ja Damaskuksen kuninkaat hyökkäsivät Juudaan kimppuun, kutsui hän Assyrian kuningasta avuksensa ja joutui itse Assyrian vasalliksi. Hänen ajallansa elivät Mikha ja Jesaja (2 Kun. 16; Jes. 7).
K. T-t.

Ahasja *[-a'-]*, Israelin valtakunnan Omrin sukuun kuuluva kuningas, hallitsi noin 855-854.

Ahasverus *[-ē'-]*, kuningas Xerxeen (ks. t.) hebrealainen nimi. — Myös sama kuin „Jerusalemin suutari" l. „ikuinen juutalainen" (ks. n.).

Ahavoituminen ks. S i e r e t t y m i n e n.

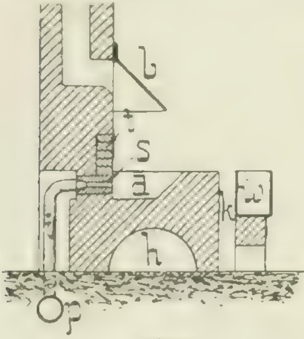
Ahdashenkisyys, eri taudintilojen (etupäässä keuhkojen-, henkitorven- tahi sydämentautien) aiheuttama hengityksen vaikeutuminen.

Ahdin l. P r a s s i, köysi, joka on kiinnitetty raakapuun nenään ja kulkee siitä (useimmiten väkipyörien kautta) alas aluksen kannelle. A:n avulla muutetaan raakapuun vaakasuoraa asentoa.
F. W. L.

Ahdos, se määrä olkineen kuivattavaa viljaa (lyhteitä, sitomia), mikä kerrallaan mahtuu riiheen, siis sama kuin kuivaus- eli riihityspanos viljaa.

Ahitofel *[-o'-]*, kuningas Davidin ymmärtäväinen neuvonantaja ja ystävä, joka kuitenkin hylkäsi kuninkaansa liittyäkseen Absalomiin. (2 Sam. 15-17; vrt. 11_2; 23_{34}).

Ahjo, laite, jossa taottavat rautakappaleet kuumennetaan hehkuviksi. (ks. kuva). Tavallisessa, tiilistä muuratussa (*t*, tulenkestäviä tiiliä) a:ssa on pesä *a*, johon polttoaine (kivihiili, koksi, sydet) pannaan. Ilmaa puhalletaan putken *i* ja valurautaisen suukappaleen *s* kautta jalan poljettavilla palkeilla taikka lietsoinkoneilla putkesta *p*. *b* on savukupu, *k* kuonakuoppa, *w* vesisäiliö karkaisu- ja jäähdytysvettä varten, pesässä *h* säilytetään polttoaineita. — Paitsi muurattuja ahjoja käytetään valurautaisia, jotka ovat yksinkertaisemmat asettaa paikoilleen ja vaativat vähemmän tilaa. Satunnaisissa töissä ulkosalla, niittien lämmityksessä, putkitöissä y. m. käytetään keveitä siirrettäviä kenttäahjoja.

Ahjo.

E. S-a & J. C-én.

Ahkio, lappalaisten ajoneuvo. ks. A j o n e u v o t.

Ahkionlahti, 2-sulkuinen, 1,6 km pitkä kanava Kallaveden ja Onkiveden (Iisalmen reittiä) välillä, Maaningalla, luotsi- ja höyrylaiva-asema. Kanava, jossa voi kulkea 1,8 m syvässä kulkevat laivat, avattiin liikenteelle 1873.

Ahlainen (ruots. H v i t t i s b o f j ä r d). 1. K u n t a, Turun ja Porin l., Ulvilan khlak., Noormarkun nimismiesp., Porista n. 32 km; 184,8 km², joista viljeltyä maata 2,666 ha (1901); 16 $^1/_6$ manttaalia; 815 ruokakuntaa, joista maanviljelystä pääelinkeinona harjoitti 292, kalastusta 120 (1901); 4,171 asuk. ($^{12}/_{12}$ 1906), n. 5,2 % ruotsink.; 441 hevosta, 1,389 nautaa (1906). — Teoll. laitoksia (1908): tiilitehdas. — Säästöpankki. — 2. S e u r a k u n t a, Keisarillinen, Turun arkkih.-k., Porin alarovastik., alkujaan Ulvilan kappeli (perust. 1693), sitten Noormarkun, itsenäiseksi khrakunnaksi $^1/_5$ 1910 (Sen. p. [illegible] 1893). Kirkko puinen (1796). — [K. Killinen, „Kiinteitä muinaisjäännöksiä Ulvilan kihlakunnassa, Ahlainen" (Soc. Bidrag n:o 33).] *K. S.*

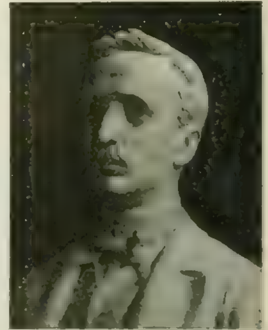
Ahlberg, A x e l W i l h e l m, (s. 1855), suom. näyttelijä, synt. Turussa. Antautui ylioppilaana (Turun r. kymnaasista) suom. teatterin palvelukseen 1878. Etevä voima, vars. n. s. ensimäisenä rakastajana sekä suurissa sankariosissa romanttiseen sävyyn — teatterimme toistaiseksi ainoa huomattava kyky tätä laatua. Pääosat sellaiset kuin esim. Romeo, Hamlet, Othello, Antonius (Shakespeare); Sigismund (Calderonin Elämä on unelma); Gessler, Posa (Schiller); Oidipus (Sophokles); Örnulf, Rank, Helmer, Löfborg (Ibsen); Mestari (H. Bahr); Daniel Hjort, Kustaa Aadolf, Klaus Kurki (kotim.) — vain moniaita tärkeimpiä mainitaksemme — osoittavat hänen taiteensa laajaa kehityskaarta. *O. M-n.*

Ahlborn, L e a (1826-97), ruots. mitali- ja leimasinkaivertaja, Ruotsin kunink. rahalaitoksen kaivertajan L. Persson Lundgrenin tytär. Oli v:sta 1853 kuolemaansa saakka ylläm. rahalaitoksen kaivertajana, jolloin hänen voi sanoa elvyttäneen uuteen eloon Ruotsin mitalitaiteen. Hänen töistään mainittakoon: leimasimet Ruotsin uusiin äyrirahoihin (alkaen Oskar I:stä), uudet Norjan kultarahat, kaikki Suomen markan- ja penninrahat 1864-74. *E. R-r.*

Ahle *[āl-]*, J o h a n n R u d o l p h (1625-78), kanttori Erfurtissa, sävelsi koraaleja ja loi n. s. h e n g e l l i s e n a a r i a n, siten valmistaen Saksan protestanttisen kirkkomusiikin kehittymistä pintapuoliseen ja teennäiseen tyyliin; hänen säveltämänsä ovat suomalaisen virsikirjan koraalit n:ot 175 ja 291. *I. K.*

Ahlgren, E r n s t ks. B e n e d i c t s s o n, Victoria.

Ahlgren, G u s t a f F r e d r i k (1845-83), lahjoitusten tekijä, synt. rengin poikana Tampereella. Saatuaan vähäisen koulusivistyksen antausi A. liikealalle, jolla kokosi 700,000 markan omaisuuden, jonka hän melkein kokonaan testamentteerasi yleisiin tarkoituksiin. Tampereen kauppa-apulaisten yhdistyksen eläkekassa sai 60,000 markkaa, vapaaehtoinen palokunta 20,000, naisyhdistys 20,000, Suomen muinaismuistoyhdistys 20,000, Suomen merimieslähetys 10,000 markkaa. Loput 548,000 oli jaettava siten, että $^1/_3$ oli käytettävä köyhäintalon rakentamiseksi Tampereelle, $^1/_3$ annettava Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle ja viimeinen kolmannes oli tasan jaettava Pirkkalan, Ylöjärven, Messukylän, Teiskon, Kurun, Hämeenkyrön, Viljakkalan, Ikaalisen, Ruoveden, Virtain, Lempäälän ja Vesilahden kuntain kesken käytettäväksi köyhien kansakoululasten ja kansankirjastojen hyväksi. A. kuoli 14 p. huhtik. Hänen muistokseen on Tampereen kaupunki pystyttänyt testamenttivaroilla rakennetun köyhäintalon pihalle Emil Wikströmin muovaileman lahjoittajan rintakuvan.

G. F. Ahlgren (veistokuvan mukaan).

Ahlman *[āl-]*, F r a n s F e r d i n a n d (1836-95), suomal. kielimies, synt. Hauholla, oli ensin koulunopettajana Helsingissä, sitten senaatissa suomalaisena kielenkääntäjänä. Suomen kielen, nimenomaan sen oikeinkirjoituksen harrastajana, kääntäjänä ja sanakirjantekijänä („Ruotsalais-suomalainen sanakirja", ilmestynyt useampina painoksina, ensim. 1865) on A. suorittanut muistettavan elämäntyön. Hänen „Ruotsin kie-

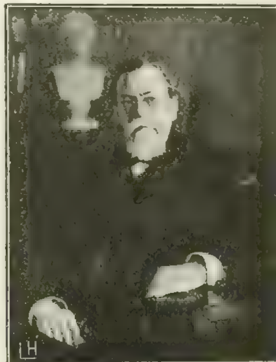
len alkeiskirjaansa" luettiin kauan suomalaisissa kouluissa.

Ahlman, Gabriel (1737-1799), suom. lahjoittaja. Päätettyään opintonsa Turussa A. antautui virkauralle, jolla yleni Yli-Satakunnan yläpuolisen kihlakunnan kruununvoudiksi ja sai asessorin arvonimen. V. 1798 tekemässään testamentissa hän luovutti omaisuutensa, joka nyt on arvoltaan noin kolmesataatuhatta mk., Suomen talousseuralle määräten, että toinen puoli korkoja oli käytettävä pitäjän opettajain palkkaamiseen yhteisen ja etenkin köyhän kansan lasten opettamiseksi Messukylän ja Tampereen kaupungin lähipitäjissä (ks. Ahlmanin koulut). Toinen puoli korkoja oli käytettävä hyödyllisiin taloudellisiin yrityksiin, mieluimmin Porin läänissä ja Yli-Satakunnan yläpuolisessa kihlakunnassa soiden ja nevojen ojittamiseen ja kuivaamiseen, sekä maanviljelijöille ja torppareille, varsinkin Hatanpään kartanon alustalaisille, annettaviksi palkinnoiksi. Katovuosina on viimeksi mainittu korkosumma käytettävä leipäravinnon ja siemenen hankkimiseksi köyhille talollisille ja torppareille, ensi sijassa Hatanpään alueella asuville. *(J. F.)*

Ahlmanin koulut, asessori, kruununvouti Gabriel Ahlmanin testamenttivaroilla Tampereen ympäristöllä oleviin pitäjiin perustettuja kouluja. V. 1798 Ahlman määräsi testamentissaan melkoisen omaisuutensa, joka nousi yli 50,000 riksin, Suomen talousseuralle säätäen, että toinen puoli korkoja oli käytettävä „pitäjän opettajain palkkaamiseen yhteisen ja etenkin köyhän kansan lasten opettamiseksi Messukylän ja Tampereen kaupungin lähipitäjissä". Opetettava oli „ei ainoastaan sisäluku ja kristinoppi sekä kirjoitus ja laskento, milloin sitä pyydetään, vaan myös järkevän maatalouden tärkeimmät kohdat". „Ahlmanin koulut" saatiin toimeen vasta v. 1811, jolloin perustettiin kaksi koulua, toinen Pirkkalaan ja toinen Messukylään. Myöhemmin (1817) perustettiin kouluja Kangasalaan, Lempäälään, Pälkäneelle ja Vesilahdelle, joista ainakin Messukylän, Pirkkalan ja Kangasalan koulut olivat toimessa 1840-luvulle saakka. Koulut olivat yleensä kiertäviä ja opetus supistui enimmäkseen sisä- ja ulkolukuun; ainoastaan harvat lapset harjoittelivat kirjoitus- ja laskentotaitoa. Talousseura, jonka hoidossa koulut olivat, valitti „mahdotomuutta saada toimeen taloudellista opetusta". Uudet koulusäännöt tehtiin 1839 jättämällä pois maatalouden opetus, ja erityisen „johtosäännön" näitä kouluja varten laati 1855 lehtori G. E. Eurén ja tarkastuksia pantiin toimeen joka vuosi. Siitä huolimatta lausui niistä Uno Cygnæus opintomatkallansa v. 1858 näihin kouluihin tutustuttuansa: „Ahlmanin koulut, Lempäälän koulua lukuunottamatta, viettävät yleensä kituvaa elämää." Sittemmin nämä koulut lakkautettiin ja „Ahlmanin koulurahastosta" maksettiin niiden sijalle syntyneille kansakouluille avustusta. Nämäkin apurahat ovat nyt lakkautetut ja Messukylään on 1904 perustettu Ahlmanin „Maamies- ja emäntäkoulu", joka uudelleen muodostettuna $^{1}/_{11}$08 alkoi toimintansa omalla tilallaan Messukylän Seppälässä. [Biografinen Nimikirja: Gabriel Ahlmanin elämäkerta. G. Lönnbeck, „Folkskoleidéns utveckling i Finland", Helsinki, 1887.] *M. S.*

Ahlqvist, 1. Abraham A. (1794-1844) ruots. luonnon- ja historiantutkija, kirkkoherra Ölannin saarella, valtiopäivämies. On julkaissut: „Ölands historia och beskrifning" (1822-27); „Bidrag till svenska kyrkans och riksdagarnas historia" y. m. — 2. Alfred Gustaf A. (1838-81) ruots. historioitsija, edellisen poika, dosentti, varsinkin uskonpuhdistuksen aikakauden historian tutkija. Ulkomaanmatkoilla hän hankki rikkaan kokoelman jäljennöksiä ja muistiinpanoja tältä alalta. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Om aristokratiens förhållande till konungamakten under Johan III:s regering" (1864-66); „Karin Månsdotter, en monografi" (1874); „Konung Erik XIV:s sista lefnadsår" (1878). *K. G.*

Ahlqvist, August Engelbrekt (1826-89), runoilija ja tiedemies (runoilijanimeltään A. Oksanen), synt. Kuopiossa 7 p. elok. 1826 aviottomasta yhdistyksestä (isä oli tunnettu soturi ja valtiomies, kenraali J. M. Nordenstam (ks. t.) Koulunkäyntinsä hän suoritti Kuopiossa, jonka jälkeen hän tuli ylioppilaaksi 1844.

August Ahlqvist.

Aika, jolloin A. lapsesta varttui nuorukaiseksi, oli Suomen kansallisen herätyksen aika, ja tämä herätys tempasi mukaansa nuoren A:nkin. Hänen ensimäinen harrastuksensa oli kansanvalistustyö; jo koulunpenkeillä istuessaan hän aloitti kirjailijatoimensa kääntäen suomeksi erään yleisen maantieteen oppikirjan (ilm. 1844), jota seurasi eräs hänen suomentamansa yleisen historian oppikirja. Myöskin hän halusi tutustuttaa suomalaista kansaa ruotsinkielisen runouden tuotteihin kääntämällä suomeksi Runebergin, Franzénin, Tegnérin ja Stagneliuksen runoja (m. m. Runebergin „Idyll och epigram" nimellä „Runoelmia") sekä Almqvistin novelleja. V. 1847 hän oli mukana perustamassa sanomalehteä „Suometar", joka oli tienraivaajana suomen kielen käyttämisessä valtiollisella ja yhteiskunnallisella alalla.

Suomen kielen viljeleminen eri aloilla sekä työskenteleminen kansanomaisemman, eri murteita yhdistävän, sivistyksen tarpeihin käyvän kirjakielen muodostamiseksi vaati sen ajan olojen ja kielellisen käsityksen mukaan varsinaista kielentutkimusta, ja tämä seikka nähtävästi sekä lisäksi Lönnrotin ja Castrénin esimerkki vaikutti sen, että A. kääntyi kielentutkimuksen alalle. Jo nuorena ylioppilaana hän keräili runoja ja tutki murteita Karjalassa, Pohjanmaalla ja Vienan läänissä. Suoritettuaan yliopistolliset tutkintonsa hän teki laajan matkan

vv. 1854-59, käyden vatjalaisten, virolaisten, vepsäläisten, Volgan suomensukuisten kansojen ja vieläpä sikäläisten turkkilaisten kansojen sekä vihdoin vogulien ja ostjakkien keskuudessa. Pari vuotta kotona oltuaan hän teki opintomatkan Euroopan maihin (myös Unkariin). Pitkän väliajan jälkeen hän vielä vv. 1877 ja 1880 kävi uudistamassa ja täydentämässä vogulien ja ostjakkien kieltä koskevia tutkimuksiaan.

Matkoilla tekemiään havainnoita ja niiden vaiheita on Ahlqvist esittänyt teoksessaan „Muistelmia matkoilta Venäjällä" (1859), joka on ensimäinen suomenkielinen matkakertomus, sekä saksankielisessä teoksessa „Unter den Wogulen und Ostjaken" (1883). Matkojensa kielitieteelliset tulokset hän julkaisi useampana eri teoksena, joista tässä mainittakoon: vatjan kielioppi, kielennäytteitä ja sanasto (ruotsiksi, 1856); muistiinpanoja vepsän kielestä (ruots., 1861); „Viron nykyisemmästä kirjallisuudesta" (Suomi-kirjassa 1855); mordvalaisia tutkimuksia: osa näitä ilmestyi aluksi dosenttiväitöksenä (ruots., 1859), pääosa sittemmin saksankielisenä julkaisuna, joka sisälsi mokša-mordvan kieliopin, kielennäytteitä ja sanakirjan, ja joka tuli julkisuuteen Pietarin tiedeakatemian toimesta (1861) ja tuotti tekijälleen puolet Demidovin palkintoa; sekä tutkimus suomen ja unkarin kielen sukulaisuudesta (ruots., Suomi-kirjassa 1863). Pitkän keskeytymisen jälkeen ilmestyivät v. 1880 pohjois-ostjakkilaiset kielennäytteet ja sanasto. Suuri osa A:n tieteellisiä kokoelmia jäi hänen kuollessaan julkaisematta; vogulin sanasto ja kielioppi ovat ilmestyneet hänen kuolemansa jälkeen.

V. 1863 A. nimitettiin Lönnrotin jälkeen suomen kielen ja kirjallisuuden professoriksi. Useat A:n teoksista ovat yhteydessä tämän hänen yliopistollisen opetustoimensa kanssa. Niinpä ensinnäkin eräät suomen kielioppia koskevat teokset: „Suomalainen runousoppi kielelliseltä kannalta" (väitöskirja professorinvirkaa varten 1863), joka oli ensimäinen täydellinen esitys vanhan suomalaisen runon mitasta ja kaunistuskeinoista sekä käsitteli myös taiderunouden sääntöjä, ynnä „Suomen kielen rakennus, vertaavia kieliopillisia tutkimuksia" (1877), joka käsitti laajaksi suunnitellun vertailevan suomen kieliopin alun. „Suomalainen murteiskirja" (1869) sisälsi opetusta varten toimitettuja tekstejä ja sanastoja suomen lähimmistä sukukielistä. Yliopistollisina luentoina esitettiin alkujaan myös A:n viehättävät tutkimukset sivistyssanoista, joiden nojalla hän koki luoda kuvan suomalaisten muinaisesta sivistystilasta (ilm. ruots. 1871 ja saks. 1875). Kalevalanluentojen yhteydessä olivat teokset „Tutkimuksia Kalevalan tekstissä ja tämän tarkastusta" (1886) sekä „Kalevalan karjalaisuus" (1887), jossa tahdottiin todistaa Karjalaa Kalevalan runojen syntypaikaksi. Tässä yhteydessä mainittakoon vihdoin A:n julkaisema aikakauskirja „Kieletär, tutkimuksia, arvosteluja ja muistutuksia Suomen kirjallisuuden ja kielitieteen alalla" (7 vihkoa, 1871-75).

Suomalais-ugrilaisen tutkimuksen alalla on A:n pääansio se, että hän ensimäisten joukossa on hankkinut tutkimukselle aineksia itse tutkittavien kansojen omasta keskuudesta, vaikkakaan nämä ainekset eivät nyt enää tarkkuuteensa nähden vastaa suuresti kohonneita vaatimuksia. Suurinta huomiota ovat herättäneet A:n sivistyssanatutkimukset, jotka osoittavat harvinaisen suurta teräväsilmäisyyttä ja ovat viehättävästi esitetyt, mutta ovat sisällykseltään nykyään vanhentuneet. Suomen kirjakielen kehittämiseen, jossa työssä hän asettui n. s. kieliopillisen oikeakielisyyden (ks. t.) kannalle, on A:n vaikutus ollut melkoinen sekä tutkijana että myös kielen käyttäjänä, etevänä suomenkielisenä runoilijana ja proosakirjailijana.

O k s a s e n r u n o i s t a ilmestyivät useat ensinnä sanomalehdissä; ainoat runokokoelmat, mitkä hän on julkaissut, ovat „Säkenien" molemmat „parvet" (ensimäinen 1860, lisätty painos 1863, toinen parvi 1868; molemmista ilmestyi 1874 „vähennetty ja enännetty laitos"), johon myöhemmin on tullut vain muutamia lisiä. Hänen runoelmansa ovat ensimäiset, joita sekä muodon että sisällyksen puolesta voi katsoa varsinaiseksi taiderunoksi suomen kielellä, eikä kukaan myöhemmistäkään runoilijoista ole voittanut Oksasen runojen voimakasta ja koristelematonta kauneutta, runojen, jotka luonteeltaan ovat läheistä sukua suomalaisen kansanrunouden ja Runebergin runouden kanssa. Suomalainen kansallisuus laillisen vapauden ja länsimaisen sivistyksen turvissa sekä ihmissydämen eri mielialat — siinä Oksasen täysilyyrillisen runouden pääaiheet. Kansan yleisomaisuudeksi hänen runoistaan ovat tulleet ennen muita „Savolaisen laulu" ja „Suomen valta"; taiteellisessa suhteessa ensimäisiä on hänen ihana balladissa „Koskenlaskijan morsiamet". — Eräät Oksasen runoista ovat uskonnollista sisällystä; näihin hänet lähinnä johti hänen osallisuutensa uuden virsikirjan valmistamiseen Suomen kansalle.

Oltuansa yliopiston rehtorina 1885-88 otti A. eron virastaan; kuoli 20 p. marrask. 1889 lyhyen keuhkokuumeen sairastettuaan. *E. N. S.*

Ahlstedt, A u g u s t F r e d r i k (1839-1901), suom. taidemaalari. A. polveutui vanhasta länsisuomalaisesta pappissuvusta, ja hänen isänsä oli Turun hovioikeuden asessori. V. 1853 A. tuli oppilaaksi Ekmanin johtamaan Turun piirustuskouluun ja otti jo vuodesta 1857 alkaen osaa Helsingin taidenäyttelyihin. Eläen vähissä varoissa saattoi hän vasta v. 1866 lähteä jatkamaan opintojaan ulkomaille. Hän asettui kahdeksi vuodeksi Tukholmaan opiskellen Vapaiden taiteiden akatemiassa prof. E. Berghin johdolla maisemamaalausta. Yleisistä varoista saamalluan apurahalla hän sitten oleskeli lyhyen aikaa Düsseldorfissa ja palasi sinne ranskalais-saksalaisen sodan päätyttyä 1871 taas takaisin viipyen vuoteen 1874 saakka. Tästä vuodesta syyslukukauden alkuun v. 1875 hän oli v. t. opettajana Taideyhdistyksen piirustuskoulussa Turussa. Aina v:sta 1876 v:een 1893 hän toimi opettajana Taideyhdistyksen piirustuskoulussa Helsingissä, tehden sillä välin vv. 1880-81 matkan Pariisiin. Valittuna 1893 Yliopiston piirustuksenopettajaksi, hän oli siinä virassa kuolemaansa saakka. — A. on maalannut maisemia, muotokuvia ja laatukuvia. Hento, hieman imelähkö väritys ja idyllimäisen runollinen käsittely oli hänelle ominaista. Uudenaikai-

sella ranskalaisella ulkoilmamaalauksella oli verrattain vähän vaikutusta hänen ihannoitsevaan tekotapaansa. Taiteen opetuksen alalla on hänellä suuret ansiot. *E. R-r.*

Ahlström, Antti (1827-96), suom. liikemies ja lahjoittaja, synt. Merikarvialla $^{7}/_{11}$ 1827, jossa hänen vanhempansa, talollinen ja kirkkoväärti Erkki Ahlström ja Anna Antintytär Norrgård, omistivat Ylikasan talon. Käytyään jonkun aikaa Porin yli-alkeiskoulua, kääntyi A. käytölliseen asioitsijatoimeen. Naituaan v. 1850 tehtaanomistajan Juhana Liljebladin lesken Anna Margreta Långforsin hoiti hän ensin omaksi ja kanssaperillistensä hyväksi tämän sen ajan oloihin nähden ei aivan vähäpätöistä omaisuutta, johon muun muassa kuului Lankosken tila ja vesisaha. Ensimäisen askeleen laveamman toiminnan uralla otti A. kuitenkin vasta 1860-luvun alussa, kun 1862 osti Saarikosken tilan Siikaisissa ja seuraavana vuonna lunasti itselleen muiden perillisten osat Lankkoskessa. Tämän jälkeen hän nopeasti vaurastui onnellisten yritysten kautta, erittäinkin puutavaraliikkeen alalla. Mutta vielä tärkeämmän käänteen sai hänen toimintansa, kun hän entiseen liikkeeseensä yhdisti myöskin rautateollisuuden, ostettuaan 1870 Noormarkun, 1873 Kautuan, 1877 Leineperin eli Fredriksforsin ja 1886 Strömforsin rautatehtaat. Hän omisti vihdoin neljä rautatehdasta sekä parikymmentä sahaa ynnä lukuisia maatiloja ympäri Suomea. — A:n toimintaa aina jalostutti lämmin harrastus edistää maansa ja kansansa parasta. Hänen eläissään tekemänsä ja määräämänsä lahjoitukset nousivat kaikkiaan noin 670,000 markkaan, joista köyhien hyväksi 349,000, kansanvalistustyölle 182,000, kirkollisiin ja uskonnollisiin tarkoituksiin 25,000 à 35,000, korkeamman sivistyksen hyväksi 30,000, teatterille 26,000 markkaa j. n. e. Myöskin yleisissä kysymyksissä tuli A:n kyky ja kokemus hedelmiä tuottaviksi. Hän oli Porin edustajana kaksilla valtiopäivillä, 1877-78, jolloin esiintoi anomuksia kansakoululaitoksen kehittämisestä sekä suomalaisen lyseon perustamisesta Poriin, ja 1894, jolloin tarmokkaasti ajoi Porin rautatierakennusten jouduttamista ja linjan jatkamista satamaradalla. Tämä rautatiekysymys oli nimenomaan hänen lempiharrastuksiaan, niin että hän jouduttaakseen sen ratkaisemista jo 1887 oli hakenut konsessioniakin Tampereelta—Poriin, Kokemäenjoen pohjoispuolella vedettävän linjan rakentamiseksi, vaikka asia jäi sikseen, valtion itse ryhtyessä, osaksi toisessa suunnassa mainitun tien toimeenpanemiseen. 1881 nimitettiin A. kauppaneuvokseksi. Kuoli Helsingissä $^{10}/_{5}$ 1896.

Antti Ahlström.

Ensimäisen puolisonsa kuoltua 1870 nai A. 1871 Eva Helena Holmströmin, Kristiinankaupungin kauppiaan ja raatimiehen Erik Kasper H:n ja Amalia Maria Sjöbergin tyttären. Saman isänmaallisen ja kansanvalistusta harrastavan mielen elähyttämänä kuin miehensäkin on rouva A. runsaalla kädellä jatkanut niitä hyväntekeväisyystöitä, joihinka hän jo A:n eläessä oli osaa ottanut ja myötävaikuttanut. Niinpä hän, puhumattakaan aikaisemmista suurista lahjoituksista, $^{21}/_{1}$ 1908 täyttäessään 60 vuotta antoi yhdellä kertaa 550,000 markkaa yleishyödyllisiin tarkoituksiin. *J. W. R.*

Ahlström, Jakob Niklas (1805-57), ruots. säveltäjä (oopperoita, lauluja y. m.); julkaisi yhdessä Bomanin kanssa kokoelman kansanlauluja ja -tansseja. *I. K.*

Ahlwardt *[äl-]*, Theodor Wilhelm (s. 1828), saks. orientalisti, synt. Greifswaldissa, jossa hän vaikuttaa yliopiston professorina vuodesta 1861. Hänen tärkeimmät teoksensa ovat „Über Poesie und Poetik der Araber" (1857), „The Divans of the six ancient Arabic poets" (1870) ja „Verzeichniss der arabischen Handschriften der königl. Bibliothek zu Berlin" (1887-1899). *K. T-t.*

Ahma *(Gulo luscus)* on portimoiden *(Mustelidæ)* heimoon kuuluva, kaikissa pohjoisissa napaseuduissa elävä petoeläin. Se on pitkä- ja karkeakarvainen, mustanruskea tai musta, kupeiltaan vaaleampi. Koivet matalat, käpälät 5-varpaiset, kynnet terävät sisäänvedettävät.

Ahma.

Häntä pään pituinen, koko eläin n. 1 m pituinen. Elää metsäisissä seuduissa ja kiipeää taitavasti puihin. On julma ja saaliinhimoinen ja tekee Lapissa suuria tuhoja porolaumoissa.

Ahma(s)koski, Oulunjoessa, Niskakosken alapuolella, 7 m korkea, 35,100 hevosvoim.

Ahmavaara, Pekka (ent. Aulin) (s. 1862), suom. maanviljelijä ja valtiopäivämies, synt. pienitilallisen poikana Ylitornion pitäjässä 28 p. lokak. 1862, muutti 1884 Iin pitäjään, jossa harjoitti maanviljelystä ja pientä puutavaraliikettä. A. on ollut useissa kunnallisissa luottamustoimissa. Ottanut huomattavaa osaa uudempaan valtiolliseen elämäämme. Valtiopäivillä A. on ollut v:sta 1894 alkaen ja vuoden 1905-06 valtiopäivillä talonpoikaissäädyn puhemiehenä. Useassa hallituksen asettamassa komiteassa hän on ollut jäsenenä ja Suomen pankin valtuusmiehenä talonpoikaissäädyn puolesta 1 vuoden. Sortovuosina A. 5 p. elok. 1903 sai hallinnollisen käskyn muuttaa maasta pois ja oleskeli lähes 1 ½ vuotta Ruotsissa, josta tammik. 1905 palasi. Julkaissut jonkun lentolehtisen ja kirjoituksia m. m. Helsingin Sanomissa.

Ahmed (arab.), Muhammedin kunnianimi („kiitettävä"), tavallinen arabialainen henkilönnimi. *K. T-t.*

Ahmedabad *[-äd]*, alue ja kaupunki Englannin Itä-Intiassa, Bombayn maakunnan pohjoisosassa. Kaupunki oli muinoin Gudšarat valtion pääkaupunki, kuuluisa rikkaudestaan ja komeista rakennuksista, 186,000 as.

Ahnfelt *[ān-]*. 1. Oskar A. (1813-82) ruots. matkasaarnaaja ja hengellisten laulujen sepittäjä, jonka kansanomaiset ja Suomessakin suositut sävelmät eivät tosin kohoa sanojensa tasalle. *I. K.*

2. Otto Nathanael Theophilus A. (s. 1854), ruots. jumaluusoppinut, sitten vuoden 1894 kirkkohistorian professori Lundin yliopistossa. A:n pääteos on „Den teologiska etikens grunddrag", josta viimeinen osa: „Social etik" ilmestyi v. 1906. Vuosina 1891-93 A. toimitti aikakauskirjaa: „Tidskrift för teologi". V. 1907 A. siirtyi Linköpingin hiippakunnan piispaksi. *E. K-a.*

3. Paul Gabriel A. (1803-63), ruots. pappi, kirjailija, väsymätön raittiuden harrastaja. On julkaissut: „Studentminnen, anteckningar och tidsbilder från hemmet, skolan, universitetet och församlingen" (1857); „Lunds Universitets historia" (I osa, 1859). — 4. Arvid A. (1845-90), kirjailija, edellisen poika, julkaisi koko joukon elämäkerrallisia tutkimuksia ja memoaarikokoelmia, joista mainittakoon: „C. J. L. Almqvist, hans lif och verksamhet" (1876); „Ur svenska hofvets och aristokratiens lif" (1880-82).

Ahnger, Alexandra, suom. laulajatar, synt. Viipurissa 1859, opiskeli laulua Helsingin musiikkiopistossa 1882-85, sittemmin Dresdenissä Hildachin, ja Pariisissa Désirée Artôt'n johdolla. Perusteelliset opintonsa on hän sitten laulunopettajana Helsingissä käyttänyt etenkin lukuisain yksityisoppilasten hyväksi, aika-ajoin myös opettajana eri oppilaitoksissa, viimeksi 1907 myös Helsingin musiikkiopistossa. Tarkka, kaikinpuolinen äänenmuodostus sekä esitettävän laulun sisällystä todella vastaava tunneilme on hänen opetuksensa olennaisimpana ytimenä. *I. K.*

Aho, Juhani, suom. kirjailija, synt. 11 p. syysk. 1861 Lapinlahdella, jossa hänen isänsä Henrik Gustaf Theodor Brofeldt oli apulaispappina; äiti oli kotoisin Pohjanmaalta ja sukujaan Snellmaneja. Kun perhe muutamien vuosien kuluttua muutti Iisalmeen ja asui pitkät ajat kappalaisen virkatalossa syrjäisessä Vieremän kylässä, oli Juhanilla jo nuorena hyvä tilaisuus tutustua Pohjois-Savon luontoon, sen laajoihin näköaloihin ja yksinkertaiseen kansaan. Nämä vaikutelmat jättivät pysyviä muistoja hänen mieleensä samoinkuin elämä tuossa hiljaisessa pappilassa herännеisyyteen kallistuvan väestön keskuudessa. Saatuaan kotona ensimäiset opinalkeet tuli Juhani v. 1872 Kuopion suomalaiseen lyseoon. Täällä syttyi hänen povessaan ensi kerran runoilijakipinä. Hän alkoi sepitellä omintakeisia runoja ja kääntää Runebergiä. Kun hän sitten v. 1880 pääsi ylioppilaaksi ja tutustui kenraali A. Järnefeltin sivistyneeseen perheeseen, josta on lähtenyt maailmalle taiteilijaparvi Arvid, Armas ja Eero Järnefelt, alkoivat hänen kirjalliset taipumuksensa tässä otollisessa ilmapiirissä kehittyä. Tosin hän joukun vuoden seurasi yliopistossa filologisia opintoja. Mutta todellisuudessa hän sentään enemmän eli mukana 80-luvun vilkkaassa ylioppilaselämässä, lueskeli uudenaikaista kirjallisuutta, varsinkin Ibseniä ja Zolata, ja taivutteli kynäänsä pienissä tehtävissä. V. 1883 hän julkaisi ensimäiset novellinsa „Sipolan Aapon kosioretki" ja „Siihen aikaan kun isä lampun osti", joista edellisessä tuntuu selvästi Kiven vaikutusta. V. 1884 ilmestyivät kertomukset „Kievarin pihalla" ja „Muudan markkinamies" yhtenä kirjana, jossa tekijä ensi kerran käyttää kirjailijanimeä Juhani Aho, sekä mehevä humoristinen kuvaus „Rautatie". Nuori kirjailija osoittautuu niissä tarkaksi kansanelämän ja luonnon tuntijaksi. Vähitellen aiheiden ala laajenee ja esitys hioutuu. Kirjailija siirtyy kuvauksissaan kansan parista säätyläispiirejä kohti. V. 1885 ilmestyy „Papin tytär", jossa on pyritty tarkempaan sielunelämän kuvaukseen kuin edellisissä kertomuksissa. Se on alakuloinen tarina nuoren tytön henkisestä kuihtumisesta valon ja vapauden puutteessa. Raaka, itsekäs hovinherratyyppi on esitetty novellissa „Hellmanin herra" (1886) sovittamalla se päähenkilöksi hullunkuriseen maalaisfarssiin, ja nuoren teologisielun pieniä heikkouksia on paljastettu hymyillen kertomuksessa „Esimerkin vuoksi", joka ilmestyi edellisen kanssa yhdessä. A. on näissä teoksissaan käynyt jo rohkeammin käsiksi nykyajan elämään, ottaen oppia ulkomaisesta realismista.

Juhani Aho

Toisellakin tapaa hän asetti kykynsä ajan palvelukseen, nim. käytännöllisenä sanomalehtimiehenä. Hän toimitti veljensä Pekan kanssa ensin Jyväskylässä „Keski-Suomea" (1886) ja sitten Kuopiossa „Savoa" (1887-89), ajaen niissä sitä vapaamman kehityksen asiaa, minkä v. 1885 muodostunut n. s. nuoren Suomen ryhmä oli ohjelmaansa ottanut. Niistä novelleista, jotka sanomalehtityön lomassa syntyivät, mainittakoon edellisten lisäksi „Helsinkiin" niminen kuvaus ylioppilaselämästä (v:lta 1889), köyhä sisällykseltään, mutta pirteästi kirjoitettu. Kirjailijalle tarjoutui pian tilaisuus vapautua hetkiseksi kuluttavasta sanomalehtitoimesta, kun hän v. 1889 sai senaatilta stipendin ja matkusti Pariisiin. Tuloksena tältä matkalta oli novelli „Yksin" (1890), herkkä, psykologinen piirrelmä, täynnä hienoa kaipauksen tunnelmaa. Sen taiteellinen kokoonpano ja koulutettunut tyyli osoitti kehitystä, johon on osaltaan kai ollut vaikuttamassa entistä lähempi tutustuminen ranskalaisen novellin mestareihin. Kotimaassa tämän teoksen realismille moni pudisti päätään. Yksimielisen tunnustuksen saavutti A. sitävastoin, kun hän v. 1891 julkaisi ensim. kokoelman „Lastuja", noita pieniä tunnelmallisia kuvauksia luonnosta ja ihmiselämästä, jotka tekivät hänen nimensä yleisesti tunnetuksi ja rakastetuksi maassamme. Niiden joukossa oli eräitä hyvin kauniita palasia ja tekotavaltaan ne olivat uutta kirjallisuudessamme. Seuraava vuosi toi tullessaan „Uusia

lastuja" ja vuosi 1894 romaanin „Papin rouva", joka on jatkoa Papin tyttäreen. Se on A:n siihenastisen tuotannon huippu ja psykologisena kuvauksena hänen taiteensa kaunein saavutus. Kertomus Elli-rouvan ilottomasta avioliitosta, onnen lyhyestä ihanuudesta ja pitkästä kaipauksesta on kiedottu taitavasti kesäisten luonnontunnelmien puitteisiin. Suomen sisämaan surumielistä runoutta huokuu tämän romaanin lehdiltä. — Seuraavina vuosina syntyi joukko pienempiä kertomuksia, jotka eivät tunnevoimaltaan pysy yhtä korkealla. Paras niistä on „Maailman murjoma" (1896). Se käsittelee tuota A:lla usein tavattavaa aihetta, uuden ajan mullistavaa voittokulkua. Tässä se on sentään esitetty synkemmältä puolelta kuin esim. „Rautatiessä": se kerrassaan ruhjoo yksinkertaisen korven asujamen onnen ja elämän. Samana vuonna ilmestyi kokoelma kuvauksia heränneiden elämästä, „Heränneitä".

Aho oli v. 1889 ollut mukana perustamassa Helsinkiin „Päivälehteä", Nuoren Suomen pää-äänenkannattajaa, ja vuodesta 1892 alkaen hän toimitti veljensä kanssa „Uutta Kuvalehteä" Kuopiossa. Näihin hän vuosien mittaan ahkerasti pirahutteli novelleja ja näin oli v. 1896 taas valmiina kaunis kokoelma lastuja. „Lastuja III" on kuten edellisetkin rikas luonnontunnelmista, pikku harjoitelmista ja eläinpsykologisista kuvista. Käsitelläänpä eräissä elämän syvimpiä kysymyksiä: „Kuvain kumartaja" y. m. V:n 1897 huomatuimpana kirjauutuutena ilmestyi romaani „Panu". Aho siirtyi tässä teoksessaan nykyaikuisen psykologisen novellin piiristä laajan kulttuurihistoriallisen romaanin alalle ja loihti esiin ahkeriin esitöihin perustuvan kuvan siitä sivistyksen aamuhämärästä, jolloin pakanuus ja kristinusko taistelivat keskenänsä ylivallasta Pohjois-Suomen saloilla. Teos sai suurta tunnustusta osakseen, varsinkin luonnonkuvaustensa ja eepillisen suurpiirteisyytensä vuoksi. Sen jälkeen seurasi „Lastuja IV" (1899) ja kokoelmat „Katajainen kansani I, II" (vv. 1900-1901), joiden viimemainittujen isänmaallinen vertauskuvallisuus sointui hyvästi sortovuosien raskaaseen mielialaan ja herätti paljon ihastusta.

Suoritettuaan välitöikseen appivainajastaan A. F. Soldanista elämäkerrallisen tutkimuksen „Aatteiden mies" (1901), ryhtyi A. valmistamaan suurta historiallista romaania kansallisen herätyksemme alkuajoilta, 1840-luvulta. Se ilmestyi vv. 1905-06 kaksiosaisena, nimeltä „Kevät ja takatalvi", ja on kirjailijan laajasuuntaisin teos. Hän on yhdistänyt sen avaroihin puitteisiin edustavimpia tyyppejä tuolta elinvoimaiselta aikakaudelta ja valaissut ajan yleistä suuntaa, lamautumista paljon lupaavasta keväästä koleaksi takatalveksi, päähenkilön sielullisen kehityksen kautta. Lauseiden reippaampi poljento, luonnonkuvausten supistuminen ja situatsionin luominen vähemmillä aineksilla todistaa esitystavassa tapahtunutta nuortumista. Mutta aineen kehittely on paikoin joutunut kärsimään elottomista yksityiskohdista, puheista ja saarnoista, joita historiallinen ajanväritys on mukanaan tuonut. Tämän jälkeen on A. joka suurella harrastuksella seurasi maamme äskeistä laillisuustaistelua, ottanut objektiiviselta kannalta kuvatakseen viime vuosien murroksia. Hän on sovittanut draamanmuotoon erilaisen puoluekäsitysten yhteentörmäyksen ja siitä aiheutuvat jyrkät ristiriidat „Tuomio" nimisessä näytelmässä (1907).

Julkiseksi tunnustukseksi kirjallisista ansioistaan sai A. v. 1907 valtiolta elinkautisen eläkkeen ja yliopistolta kunniatohtorin arvon — yhteensä tunnustus, jommoista ei ole ennen tullut yhdenkään suomenkielisen kirjailijan osaksi.

Siihen aikaan kuin A. aloitteli kirjailijatointansa, pyrki naturalistinen virtaus ulottamaan vaikutustaan meidänkin maahamme ja sekaantui hedelmöittävästi kotoisiin aineksiin ja ajanhenkeen. A:n sopusointuinen runoilijaluonne ei ole ikinä pyrkinytkään riehahtamaan äärimmäisyyksiin. Siinä on ollut melkoinen määrä suomalaista hitautta ja tasapuolisuutta. Se on ollut vahvoilla juurilla kiinni pappilakodin uskonnollisissa traditsioneissa ja Suomen luonnon vaiteliaassa hartaudessa. Runeberg ja Kivi ne olivat kotimaisina ladunhiihtäjinä viitoittaneet tien A:n kansankuvauksille ja kesäisille pappilaidylleille. Ja kun hänen taiteensa vapautui ja kirkastui skandinaavisten ja ranskalaisten, etupäässä kai Maupassant'in ja Daudet'n, esikuvallisen vaikutuksen alaisena, pysyi sen suomalainen ominaisluonne muuttumattomana. Niissäkin teoksissa — „Yksin", „Papin rouva", „Lastuja" — joissa A:n kuvaus muodollisesti on lähinnä ranskalaista tekotapaa, on pohjalla surumielisen kaihoisa sävy, sukua kansanlaulujemme mielialoille. Niissä on jotakin lyyrillistä, välittömästi vaikuttavaa. Luonto ja ihminen sulaa samaan tunnelmaan ja Suomen talvien valonikävä ja salojen raskas yksinäisyyden tunto soi sen alla. Ei yksikään taidekirjailija meillä ole niinkuin A. ymmärtänyt ihmisen ja luonnon yhteenkuuluvaisuutta ja sitä hiljaista elämää, johon ympäristö on takamaiden asukkaan opettanut. Luonto onkin eräissä hänen teoksissaan melkein yhtä tärkeänä aineksena kuin ihminen. Henkilökuvauksessaan hän on erityisesti kiintynyt noihin eheisiin tyyppeihin, joissa luontainen passiivisuus on kaiken toiminnan ankarana vastuksena. Niiltä ei suinkaan aina puutu voimaa, vaan intohimoa, joka saisi ne liikkeelle; ei työkykyä, vaan innostavaa päämäärää ja elämäniloa. Siitä syystä supistuu useissa hänen teoksissaan ulkonainen toiminta sangen vähiin. Elämä kulkee jokapäiväistä kulkuansa, ainoastaan sisässä saattaa joku aalto nousta ja laskea, kuohahtaa ja kuolla. A. rakastaa realistisen ulkoilmataiteilijan tavoin maalailla luonnon ja elämän ilmiöitä leveällä, pehmoisella siveltimellä. Dialogikin saa hänellä palvella eepillistä kuvailua eikä draamallista eteenpäin vierivää kehitystä, niinkuin todistaa esim. hänen ensimäinen draamansa „Panu" (1903). Tyyliniekkana on A:n merkitys kirjallisuudessamme suuri. Hän on ollut kaunokirjallisuudessa miesnä ensimäisnä muokkaamassa kieltämme kultiveeratuksi, täsmälliseksi, ilmehikkääksi, taipuisaksi. Siinä suhteessa hän on ollut velvoittavana esimerkkinä kirjailijatovereilleen ja vaikuttanut paljon suorasanaisen kielenkäyttömme kehitykseen. Hänen erikoisuutensa näkyy selvimmin lastujen tyylissä. Siihen hän on osannut poimia tuoksuvia, runollisia lauseparsia, luoda esityk-

5. Painettu 21/12 08

seen pehmeän poljennon ja lausejaksoihin siron tasasuhtaisuuden.

Myöskin tuotteliaana kääntäjänä on A. rikastuttanut kirjallisuuttamme monella muistettavalla teoksella: Daudet'n, Drachmannin, Lagerlöfin, Tavaststjernan, Topeliuksen y. m.

A:n teoksia on enemmän kuin yhdenkään muun suomenkielisen kirjailijan käännetty vieraisiin kieliin. Useimmat niistä ovat saatavissa skandinaavisilla kielillä, eräät saksaksi, ranskaksi, englanniksi, viroksi, jopa muutama espanjaksi, unkariksi sekä lätiksi. — [A:n kirjallista toimintaa kosketellaan m. m. seuraavissa teoksissa: Ernst Brausewetter, „Nordische Meisternovellen" 1896, Gustaf af Geijerstam, „Nya brytningar" 1894, Felix Poppenberg, „Nordische Porträts", Gustav Suits, „Sihid ja vaated" 1906, jonka A:a koskeva kirjoitus on lyhentäen suomennettuna Liitto-albumissa 1905.]

Aho on v:sta 1891 alkaen naimisissa taiteilijatar Venny Soldanin kanssa ja asuu huvilassaan Järvenpäässä. *V. T.*

Ahr *[ār]*, Reinin vasemmanpuolinen syrjäjoki, tulee Eifeliltä ja laskee Sinzigin luona, 90 km pitkä.

Ahrain ks. Atrain.

Ahrenberg. 1. Carl Vilhelm A. (1807-80), suom. koulumies, synt. Turussa. Ylioppilaaksi 1825, maisteriksi 1832. Palveltuansa yliopiston kirjastossa ja opettajana Helsingin yksityislyseossa nimitettiin 1836 Viipurin lukion lehtoriksi. V:sta 1857 A. oli Viipurin korkeamman alkeiskoulun ja v:sta 1862 täydellisen alkeisopiston rehtorina. Hänen ansiotansa on suureksi osaksi se, että Viipurin kouluolojen vaihdellessa opetustoimi säännöllisesti jatkui ja että kaupungin oppilaitokset vihdoin tulivat muun Suomen koulujen kaltaisiksi; aina venäläisestä ajasta asti muutamissa aineissa opetuskielenä olleet venäjä ja saksa menettivät tämän asemansa. A. oli tosin vanhoillinen, mutta erittäin tunnollinen ja taitava opettaja, jonka neuvoja kouluasioissa usein kysyttiin. Hän oli jäsenenä 1865 v:n koulukomiteassa ja vastusti siinä koulun erottamista kirkon valvonnasta. Hänen mielestään ei ollut kyllin takeita siitä, että koulu saisi häiriöittä kehittyä, jos hallitsijan luottamusmies, joka saattaisi kuulua sotilassäätyynkin, olisi sen ylimpänä valvojana. Myöskin oli hän aikansa huomattuja suomenkielen harrastajia. *(A. R. B.)*

2. Johan Jakob (Jac) A. (s. 1847), suom. ruotsinkielinen kirjailija ja arkkitehti, edellisen poika, synt. Viipurissa, ylioppilas 1866. Suoritettuaan perusteelliset opinnot Tukholman taideakatemiassa ja tehtyään lukuisia ulkomaanmatkoja kehittyi hän eteväksi arkkitehdiksi, jonka kykyä on paljon käytetty varsinkin historiallisten muistomerkkiemme (esim. Turun linnan ja tuomiokirkon, Viipurin linnan j. n. e.) korjaustöissä ja uusien yleisten rakennusten, varsinkin koulurakennusten suunnitteluissa. Hän aloitti kirjailijauransa 1879 novellikokoelmalla „På studieresor", jossa hän kertoo Etelä-Euroopasta saamiaan vaikutelmia. Sitä seurasivat novellikokoelmat „På främmande botten" (1880) ja „Hemma, skildringar från Östra Finland" (1887), sitten „Hihuliter" (1889), „Österut, berättelser" (1890), „Anor och ungdom" (1891), „Stockjunkaren" (1892), „Familjen på Haapakoski" (1893), „Från Karelen" (1894), „Bilder, minnen och intryck" (1895), „Vår landsman" (1897), „Med Styrkans rätt" (1899), „Rojalister och patrioter" (1901). A. on osoittautunut kyvykkääksi novellinkirjoittajaksi kotimaisella pohjalla. Erittäin häntä on viehättänyt kuvailla kotiseutunsa Itä-Suomen sivistysoloja ja kansanelämää. Sillä alalla liikkuvatkin useimmat hänen kertomuksistaan. Ylimystön elämää 1700-luvulla kuvaa kirjemuotoinen novelli „Anor" ja laaja kertomus „Familjen på Haapakoski" johtaa näkemään aatelisperheen oloja meidän päivinämme. A:lla on vilkas mielikuvitus ja sujuva kynä ja hänen novelleilleen antaa arvon varsinkin niiden isänmaallinen henki. Juonen kehittelyssä näkyy puutteellisuuksia ja kieli on paikoin epätäsmällistä. Niistä ovat useimmat käännösten kautta tuttuja suomenkielisellekin yleisölle. Ovatpa A:n tuotteet herättäneet huomiota maamme rajojen ulkopuolellakin, ja monet niistä ovat käännetyt vieraisiin kieliin. — A. on myös tuottelias sanomalehtimies. Hän on julkaissut koti- sekä ulkomaisissa lehdissä taidehistoriallisia ja kaunokirjallisia kirjoitelmia. Hänen teoksistaan mainittakoon edellisten lisäksi esseentapainen kokoelma „Människor som jag känt" (I osa 1904, II osa 1907) ja esitys suomal. koristetaiteesta „Finsk ornamentik" (1878-82). *V. T.*

Ahrens *[ār-]*, Eduard (1803-63), vironkielen tutkija. Synt. Tallinnassa, opiskellut Tarton yliopistossa jumaluusoppia, tehnyt 1832-3 matkan Saksaan ja Ranskaan. Toimi kotiopettajana, tuli v. 1837 papiksi Kuusaluun, nimitettiin 1860 Hommiku-Harjumaan rovastiksi. A. on julkaissut ansiokkaan viron kieliopin, „Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Erster Theil: Formenlehre" (1843). Tässä, kuten monissa muissa kirjoituksissaan, hän on varsin kiivaasti ja lopulta voitokkaasti taistellut viron vanhan, luonnottoman oikeinkirjoituksen uudistamiseksi suomenkielen oikeinkirjoituksen mallin mukaan. Hänen kielioppinsa jälkiosa, lauseoppi, joka ilmestyi v. 1853, on ensimäinen varsinainen viron lauseopin esitys. Kirjoituksellaan „Sprachfehler der Ehstnischen Bibel" (Virolaisen raamatun kielivirheitä, 1853) A. on puhdistavasti vaikuttanut viron hengelliseen ja erittäin raamatun kieleen. *A. K.*

Ahrens *[ār-]*, Heinrich (1808-74), saks. oikeusfilosofi, synt. Salzgitterin läheisyydessä, Hannoverin kaakkoisosassa. Ylioppilasaikanaan Göttingenissä A. innostui Krausen (ks. t.) filosofiaan, jonka hän sittemmin pani oikeusfilosofisen oppijärjestelmänsä perustukseksi. Esitettyään yliopistollisessa väitöskirjassa 1830 ajatuksiaan Saksan kansan oikeudesta yhteiseen kansanedustukseen A. otti 1831 osaa kumouksellisiin levottomuuksiin Göttingenissä ja pakeni senjälkeen ensin Belgiaan, sitten Pariisiin. Pariisissa hän v. 1833 rupesi pitämään luentoja saksan filosofiasta, kutsuttiin 1834 professoriksi Brysseliin, valittiin v. 1848 kotiseuduiltaan kansanedustajaksi Frankfurtin parlamenttiin, jossa kuului „suursaksalaiseen" puolueeseen, tuli v. 1850 professoriksi Graziin, v. 1859 Leipzigiin. A:n pääteos on sekä ranskaksi että saksaksi monissa

painoksissa ilmestynyt „Naturrecht oder Philosophie des Rechts und des Staates" (6:s saks. pain., 2 os., 1870-1; ensim. painos oli „Cours de droit naturel" 1838), jota kauan pidettiin hyvin suuressa arvossa ja paljon käytettiin etevänä oikeusfilosofian esityksenä. Brysselissä vaikuttaessaan A. julkaisi ranskaksi teoksia (Cours de psychologie, 2 os., 1836-8, Cours de philosophie de l'histoire 1840), joilla hän teki saksalaisen filosofian ja erittäinkin Krausen aatteita tutuiksi Ranskassa ja muissakin romaanisissa maissa.

A. Gr.

Ahriman *[ā-]* (pers.), „paha henki", esiintyy Zoroasterin uskonopissa Ahuramazdan vastustajana, pahan vallan edustajana. ks. Z o r o a s t e r.

Ahtaa, täyttää riihi eli oikeammin riihen kuivausorsista muodostuva lava kuivattavan viljan lyhteillä l. sitomilla, jolloin nämä ladotaan pystyyn siten, että tyvi tulee vasten orsia ja latvat ylöspäin. *U. B.*

Ahteri (holl. *achter* = takana), laivan perä.

Ahti esiintyy suomalaisissa kansanrunoissa sekä miehen nimenä (Ahti Saarelainen) että haltijan nimenä. Paitsi veden ja meren Ahtia, mainitaan toisinaan tuulen, metsän ja maan Ahti, josta voisi päättää „Ahti" sanan merkinneen yleensä haltijaa. Sitä ei vastusta Agricolankaan tiedonanto hämäläisten jumalista: „Achti wedhest Caloia toi". *K. K.*

Ahti (lat. *actus* = toiminta), Jeesuksen kärsimyshistoriaa esittävät evankeliumikirjassa olevat 3 kertomusta, joiden johdolla paaston aikana pidetään n. s. a h t i s a a r n a t.

Ahtinen, maatila Askaisten pitäjässä, 2 km etelään kirkolta, kuulunut ennen Lode-suvulle.

Ahtojää, suuriin joukkoihin kasaantunut ajojää.

Ahuramazda (pers. *Ahura Mazdā*), „viisas vallitsija", sama kuin O r m u z d, Zoroasterin uskonopissa: olennoitu hyvä. ks. Z o r o a s t e r.

Ahven *(Perca fluviatilis)* on Euroopassa ja Siperiassa suolattomassa ja heikosti suolaisessa vedessä elävä p i i k k i e v ä i s t e n alalahkoon kuuluva kala. Se on harmaan tahi vihreän kellertävä, kupeilla 5-6 mustahkoa poikkijuovaa; vatsaevät ja peräevät punaisia. Väri vaihtelee veden kirkkauden ja pohjan värin mukaan. 1:nen selkäevä hyvin pistävä- ja kankearuotoinen, suomut lujasti ihossa, takareunaltaan hammaslaitaisia. Oleskelee mieluimmin kirkkaassa vedessä hiekka- tahi kivikkopohjalla usein jyrkänteiden tahi ruohikkojen laidassa. Liikkuu kutuaikanansa (toukok. alku—juhannus) parvittain, muuten yksinäisyyttä rakastava, sitkeähenkinen, ahnas petokala. Laskee 80,000-300,000 mätimunaansa pitkänä nauhana. On paraimpia ruokakalojamme. Suurimmat ahvenet lienevät n. 1 ½ kg painoisia.

Ahvenainen (A f a n a s i), kylä Kivennavan pitäjässä lähellä Kuokkalaa; paljon venäläisten huviloita.

Ahvenanmaa (ruots. *Aland,* johtuu sanoista *aa* = vesi, ja *land* = maa, siis „vesimaa"; suomalaisen nimen perustana taas on mskand. *ahva* = äskenmain. *aa*). 1. Saaristo Pohjanlahden ja Itämeren välillä, koko pinta-ala 1,352 km². — P ä ä s a a r i (myös Ahvenanmanner) on yli viisi peninkulmaa pitkä (Getasta Lemlandin eteläisimpään kärkeen) ja neljä peninkulmaa leveä (Bomarsundista Frebbenbyhyn), mutta pohjoisesta ja etelästä syvälle saaren sisään pistävät lahdet jakavat sen useampaan osaan, joita vain kapeat kannakset yhdistävät. Kaakkoiseen pistävän saarentapaisen Lemlandin niemen erottaa kaivettu Lemströmin kanava pääsaaresta, johon sen kuitenkin voi lukea kuuluvaksi samoin kuin läheisen Lumparland'in saaren sekä länsipuolella olevan Eckerön, jonka kapea Marsundin salmi erottaa pääsaaresta. — S a a r i s t o käsittää toista sataa asuttua saarta sekä tuhansia pikku saaria ja luotoja. Saariston pituus pohjoisesta etelään lasketaan 70 kilometriksi ja leveys lännestä itään 110 kilometriksi. Pitkä, pohjoisesta etelään ulottuva merenselkä Skiftet (Kihti) erottaa saariston Varsinais-Suomen saaristosta. Jos Eckerö ja Lumparland luetaan Ahvenanmantereeseen kuuluviksi, ovat saariston pääryhmät Vårdön saaret heti Ahvenanmaan itäpuolella, Kumlingin, Sottungan ja Föglön saaristot, joita Delet (Teili) ja Föglönselkä erottavat Vårdön saarista ja Ahvenanmaasta, Brändön saaristo, jonka Lappvesi erottaa Kumlingin saaristosta, sekä uloinna kaakossa Kökarin saaristo. Pienemmistä saarista ovat huomattavat Signildsskärin kallioluodot Eckerön länsipuolella. Saariston uloinna meressä olevat luodot ovat kauttaaltaan autioita ja alastomia, jääkauden ja meren silittämiä matalia kallioita, joista toiset ovat melkein kasvittomia ja toisilla kasvaa katajapensaikkoa ja niukalti heinä- ja ruohokasveja.

Ahvenanmaan v u o r i p e r ä n muodostaa pääasiallisesti graniitti, pääsaarella ja sen läheisillä saarilla rapakivigraniitti (n. s. Ahvenanrapakivi), jonka punertava väri antaa kallioisille maisemille omituisen leiman. Vuoret ovat usein jyrkkäsivuisia ja halkeilleita. Vuorisin seutu on pääsaaren pohjoisosa, jossa Getan pitäjässä oleva Vester-Geta-kasberget on 96,5 m ja Saltvikin pitäjässä oleva saaren korkein vuori Orrdalsklint 131,9 m korkea. Saaren eteläosassa on korkein vuori Jomalan pitäjässä oleva Kasberget, 101 m korkea. Tasaisemmat kohdat, joita on esim. Eckerön saarella ja Jomalan pitäjässä, ovat yleensä vähäisiä. Irtonaiset maanlaadut ovat jääkautista murtokivisoraa, savea ja hietaa sekä vierinkivisoraa, jotapaitsi vuorilla on runsaasti vuorista lohenneiden kappaleiden muodostamia kiviröykkiöitä. Irtonaiset maanlaadut eroavat muun Suomen maanlaaduista sen kautta, että murtokivisorassa on seassa kalkkikiviä ja savikot samaten ovat kalkinpitoisia, mistä johtuu näiden maanlaatujen verrattain suuri hedelmällisyys. I l m a s t o Ahvenanmaalla on lauhkeampi kuin muualla Suomessa: vuoden keskilämpö on + 5°, kylmimmän kuukauden (helmikuun) — 4°. K a s v i s t o on lajirikas. Ahvenanmaalta tunnetaan yli 750 putkilokasvia; paitsi tavallisia metsäpuita kasvaa pääsaarella useita harvinaisempia lehtipuita kuten tammi, pähkinäpuu, vuorijalava, vaahtera ja saarni, jotka muodostavat kauniita lehtoja. Lisäksi mainittakoon omenapuu, orapihlaja, oratuomi, Suomen ja Ruotsin pihlajat, marjakuusi. Metsät sitävastoin ovat vähäisiä; etenkin jykevämpiä metsäpuita puuttuu. Isommilla ja suojatussa asemassa olevilla saarilla kasvaa

niukalti kitukasvuisia puita, etenkin tervaleppiä, koivuja ja mäntyjä. Metsänkasvu on kuitenkin niin vähäistä, että esim. Brändön pitäjässä ei ole sen vertaa puita, että ne riittäisivät välttämättömimpiin tarpeisiin, eikä vakituista metsää ole Kumlinginkaan saaristossa. *I. L.*

Eläimistöstä puuttuvat m. m. seuraavat Etelä-Suomessa tavattavat lajit: siipiorava, ilves, näätä, tuhkuri, susi, maakarhu, hirvi, satakieli, kuhankeittäjä, punavarpunen, maakotka, metso, metsäkana; turkinpyy ilmestynyt 1902. Ainoastaan A:lla tavataan kanervakäärme. Etelä-Suomessa harvinainen siili on varsin yleinen. *K. E. K.*

— 2. Ahvenanmaan maakunnan, jonka nykyisessä vaakunassa on kultainen hirvi sinisellä pohjalla, muodostaa: hallinnollisessa suhteessa Ahvenanmaan kihlakunta, johon kuuluu Turun ja Porin läänin 5 nimismiespiiriä, oikeudenkäytöllisessä suhteessa Turun hovioikeuden alainen Ahvenanmaan tuomiokunta johon kuuluu 8 käräjäkuntaa, sekä kirkollisessa suhteessa Ahvenanmaan rovastikunta, jossa on 13 pitäjää ja 2 kappelia; näistä on 7 seurakuntaa Ahvenanmaan „mantereella" ja 8 sen saaristossa.

A:n vaakuna v:lta 1438.

Asukasluku oli v. 1905 26,132 (suomeapuhuvia v. 1900: 779). Väestön tiheys on hyvin erilainen eri seurakunnissa. Tiheimmin asuttu on Jomalan pitäjä, jossa on 25 henkilöä km²:llä, harvimmin asuttu on Kumlinge, jossa samalla alalla on ainoastaan 13. Maakunnan keskimääräinen väestötiheys on 19 henkeä km²:llä.

Jo varhain, ainakin 5,000 vuotta sitten, kivikaudella, asui muutamin paikoin Ahvenanmaan „mantereella" väestö, joka näytti tänne muuttaneen lännestä tai lounaasta, kuten osoittavat laajoilla v. 1905 keksityillä kivikaudenaikuisilla asumasijoilla tehdyt runsaat muinaislöydöt. Asutus levisi yhä enemmän pääsaarella pronssikaudella, jolloin vielä meidän päiviimme sangen useilla Ahvenanmaan vuorilla ja korkeilla mäillä säilyneet kiviroukkiot rakennettiin, mutta etenkin rautakaudella, kuten useat tuhannet, melkein joka kylässä tavattavat hautakummut, „ättehögar", varsinkin rautakauden lopulta, „viikinki-ajalta" n. 800-1050 j. Kr., kyllin todistavat. Näiden „viikinkien" jälkeläisiä on se ruotsalainen väestö, joka nyt asuu koko Ahvenanmaalla, myöskin saaristossa, jonne kuitenkin asutus lienee vasta kristinuskon maahantulon jälkeen keskiajalla levinnyt, päättäen siitä, ettei minkäänlaisia esihistoriallisia muistomerkkejä eikä löytöjä ole täältä ensinkään tavattu. Suomalaisten maahanmuuttoa voidaan todennäköisesti huomata vasta nykyaikana, viimeisinä vuosikymmeninä, jolloin työvoiman puute on suuresti lisääntynyt, sittenkuin maakunnan omat asukkaat ovat yhä runsaslukuisemmin alkaneet muuttaa Ameriikkaan. Siirtolaisia oli v. 1893-1902 1,920.

A:n myöhempi vaakuna

Viikinkiajan loppupuolella, 1000-luvulla lienee kristinuskon vaikutus jo alkanut Ahvenanmaalla ja levisi helposti, koska Ahvenanmaan ohi kulki ikivanha kauppatie Lyypekistä pitkin Ruotsin rannikkoa Ahvenanmeren yli, Ahvenanmaan ja Etelä-Suomen saariston kautta Porkkalan niemeen ja siitä sitten Räävelin kautta sisä-Venäjälle. Tämän reitin varrella oli monta tunnettua ankkuripaikkaa, m. m. „lynebötæ" (nyk. Lemböte) Lemlannissa, sitä paitsi Föglön, Kökarin ja Hiittisen saaristoissa, Hankoniemen lähistöllä, y. m. m. paikassa. Muistona näiltä kristinuskon ensi ajoilta Ahvenanmaalla voi pitää Lemböten kappelinraunioita. Ahvenanmaan kirkoista, jotka muutoin lienevät Suomen vanhimpia, mainitaan Saltvikin kirkko asiakirjoissa ensi kerran v. 1322 ja Finströmin v. 1328, vaikka ne luultavasti ovat vanhempia. Myöhemmin keskiajalla perustettiin etäiselle Kökarille (ks. t.), äskenmainitun kauppatien varteen, fransiskaaniluostari.

Hautakumpuja Ahvenanmaalla.

Kristinuskon saapumisen jälkeen on maakunnan historia koko keskiajan ja jonkun osan uutta aikaa pääasiassa Kastelholman (ks. t.) linnan historiaa. Linna, joka todennäköisesti perustettiin 1300-luvun loppupuolella, tuli Ruotsin kuninkaallisen hallinnon pääpaikaksi Ahvenanmaalla, kunnes se, 1600-luvun keskivaiheilla, jolloin Ahvenanmaan maaherranvirka 1635 lakkautettiin, sai jäädä kokonaan rappeutumaan. Unioninajan ainaisten sotien, samoinkuin 1500-luvunkin sotien aikana joutui Kastelholma ja sen mukana koko maakunta useita kertoja milloin minkin puolueen haltuun. Viimeisen ankaran hävityksen Ahvenanmaa sai kestää Isonvihan aikana, jolloin maa useita vuosia oli kokonaan autiona. Sodat 1700-luvulla ynnä 1808-09 vuosien sota sitävastoin rasittivat vähemmän maakuntaa. Viimemainitun sodan tapauksista on mainittava, että kevättalvella v. 1808 tarttui Ahvenanmaan väestö aseisiin nimismies Arénin ja kirkkoherra Gummeruksen johdolla ottaen sikäläisen venäläisen joukko-osaston vangikseen. Seuraavana talvena venäläiset valloittivat takaisin Ahvenanmaan, joka sitten Haminan rauhassa joutui Venäjälle.

Myöhemmältä ajalta on Bomarsundin (ks. t.) laaja linnoitus, jota ruvettiin rakentamaan jo 1829, mutta ei ehditty saada valmiiksi, ennenkuin englantilaiset ja ranskalaiset Itämaisen sodan aikana, kesällä 1854 valloittivat sen ja räjähyttivät ilmaan puolivalmiit linnarakennukset: päälinnoituksen ja kolme tornia.

Ahvenanmaalla on usein vieraillut Ruotsin hallitsijoita ynnä muita kuninkaallisia henkilöitä. Tarun mukaan oli jo Maunu Liehakko 1300-luvulla, sotaretkellään Venäjää vastaan, poikennut Ahvenanmaalle. Varmasti sensijaan tiedetään, että m. m. Kustaa Vaasa puolisonsa Katariina Stenbockin kanssa kävi Ahvenanmaalla v. 1556, jolloin hän antoi Ahvenanmaan lääniksi Juhana-herttualle. Myöhemmin Ahvenanmaa oli läänityksenä myöskin Katariina Stenbockilla. Kesällä 1622 kävivät Ahvenanmaalla Kustaa II Aadolf ja kuningatar Maria Eleonoora. Parhaiten muistissa säilynyt kuningasvierailu Ahvenanmaalla lienee ehkä kuitenkin se loistava metsästysretki, jonka Kaarle XI leskikuningattaren ja suuren hovin seuraamana teki Kastelholman kuninkaankartanoon syyskuussa 1671. Siitähän on meidän aikoinamme saanut runollisen aiheensa Suomen ensimäinen ooppera „Kaarle-kuninkaan metsästys", jonka Pacius on säveltänyt Topeliuksen sanoihin. Päähuvina näillä retkillä oli hirvenmetsästys ja siitä syystä oli muita kuoleman rangaistuksen uhalla kielletty mainittua eläintä pyytämästä. — Ahvenanmaan „viimeinen hirvi" ammuttiin v. 1778.

Paitsi Kastelholman kuninkaankartanoa on Ahvenanmaan maatiloista mainittava Grelsbyn ja Hagan kuninkaankartanot sekä Bomarsundin entisestä linnoitusalueesta muodostettu tila, puhumattakaan eri aatelissuvuille kuuluneista rälssi- ja säteritiloista.

Ahvenanmaan ainoa kaupunki, Maarianhamina (ks. t.), on perustettu 1859 Jomalan pitäjän Öfvernäsinkylän maille, kapealle niemekkeelle, jonka länsipuolella on syvä lahti Svibyviken, Maarianhaminan erinomainen, melkein koko vuoden jäästä vapaa länsisatama, ja itäpuolella vähän matalampi Slemmen, kaupungin itäsatama. Maarianhamina sai kaupunginoikeudet helmik. 21 p:nä 1861. — Jo aikaisemminkin oli suunniteltu kaupungin perustamista Ahvenanmaalle. Niinpä oli Katariina Stenbockin läänitysaikana kaupunkipaikaksi aiottu Flakan-nientä Lemlannissa, vaikka suunnitelma silloin raukesi. Myöhemmin syntyi Bomarsundin linnoituksen ympärille Skarpansin kauppala, mutta senkin kohtalo ratkaistiin samalla kertaa kuin linnoituksen.

S i v i s t y s, joskin useissa tapauksissa pintapuolinen ja osaksi saatu ympäri maapalloa tehdyillä merimatkoilla vieraiden kansallisuuksien vaikutuksesta, on muutamissa suhteissa verrattain korkea sekä varmasti kohoamassa monien koulujen avulla. Niistä mainittakoon Maarianhaminan v. 1898 perustettu 5-luokkainen yhteiskoulu ja sen jatkoluokat, joilla on oikeus päästää oppilaansa yliopistoon, Ahvenanmaan kansanopisto Finströmissä, perustettu v. 1895, Hagan kuningaskartanon maanviljelyskoulu, Maarianhaminan merimieskoulu ja 31 kansakoulua Ahvenanmaan eri osissa. Erikoisena merkkitapauksena mainittakoon, että maamme ensimäinen „kansakoulu" perustettiin Ahvenanmaalle 1639 ja oli toimessa aina 1700-luvun loppuun. Ensimäinen ammattikoulu Ahvenanmaalle perustettiin vasta v. 1871.

Ahvenanmaan sairashoidosta huolehtii alueen piirilääkäri, joka asuu valtion virkatalossa Godbyssä sekä Maarianhaminan kaupunginlääkäri. Sitäpaitsi on Maarianhaminassa suosittu merikylpylaitos.

Ahvenanmaan mantereen ja suurimpien saarien p ä ä e l i n k e i n o on maanviljelys, joka kuitenkin vasta nykyisin on alkanut vaurastua. Saaristossa, etenkin pienehköillä ulkosaarilla, on kalastus ja hylkeenpyynti tärkeimpänä tulolähteenä. Sitäpaitsi on merenkulku toisin ajoin ollut hyvin tuottavaa. Suurin osa Ahvenanmaan väestöä harjoittaakin merenkulkua, usein kuitenkin vain haitaksi varsinaiselle elinkeinolle, maanviljelykselle, joka täten juuri vuoden tärkeimmäksi ajaksi menettää paljon työvoimia.

L i i k e y h t e y t t ä Turun-Maarianhaminan-Tukholman välillä ylläpitävät nykyään „Bore"-yhtiön upeat alukset sekä saaristossa taas pienemmät höyrylaivat. Höyrylaivaliikettä varten on järjestetty johtomajakoita Turusta lähtien läpi koko saariston. Sitäpaitsi kuuluu Ahvenanmaan vesistöön kansainvälisen merenkulun viittoina länsi- ja eteläpuolella neljä suurta majakkaa, joista Bogskärin majakka on rakennettu v. 1880-82 kauas Itämeren yksinäiselle luodolle. — Paitsi sähkölennätinlaitosta on Ahvenanmaan „mantereella" laajahko telefoniverkko, joka jo osaksi ulottuu saaristoonkin m. m. Föglön Degerbyhyn. *B. C.*

Ahvenanmaan kongressi, ne rauhansovittelut, joita vv. 1718 ja 1719 pidettiin Löfön kylässä Vårdön saarella Ahvenan saaristossa Venäjän ja Ruotsin valtuutettujen välillä. Edellisiä olivat ministeri Ostermann ja kenraali Bruce sekä jälkimäisiä vapaaherra Görtz ja kreivi Gyllenborg. Sovittelut raukesivat etupäässä Kaarle XII:n itsepäisyyteen, joka hylkäsi kaikki mahdolliset ehdotukset. Seur. kesänä jatkettiin sovitteluja, jolloin valtaneuvos Lillienstedt oli Görtzin sijassa, mutta nytkin tuloksitta. [K. O. Lindeqvist, „Ahvenan kongressin Suomelle tuottamista rasituksista" (Hist. Arkiston XIV osassa).]

Ahvenanmeri (ruots. Ålandshaf) on osa Itämerta (tahi paremmin Pohjanlahtea) Ahvenansaariston ja Ruotsin rannikon välillä. Meren pohjoinen, kattilanmuotoinen pääosa, josta Etelä-Kurkun (Södra Kvarken) kautta n. 200 m syvä ura johtaa Pohjanlahteen, on verrattain syvä, syvimmässä kohdassaan aina 301 m. Pääosan eteläpuolella on poikki meren kulkeva n. 70-80 m syvyinen matalampi kohta ja sen eteläpuolella kaksi pienempää syvännettä, toinen 176 m, toinen aivan pieni aina 238 m syvä. Itämerestä erottaa Ahvenanmeren Föglöuddin ja Svenska Björnin välinen, syvempäin urain katkaisema, n. 30-50 m syvä matalikko. Meren pohja on monessa kohden hyvin epätasaista louhikkoa ja jyrkänteitä. Suolapitoisuus on 0,5-0,7 %. Kovina talvina jäätyy meri, niin että hevosella voidaan ajaa Ahvenanmaalta Ruotsiin, mutta tavallisina vuosina se pysyy koko talven sulana. Ympärillä oleville luodoille on rakennettu monta majakkaa, joista Ahvenanmaan puolella ovat Lågskärin, Märketin, Gisslanin ja Sälskärin majakat. *I. L.*

Ahvenan-rapakivi, punainen graniitti, geologisesti kuuluva rapakivilajeihin, ks. Rapakivi.

Ahveninen, salmi, lauttauspaikka ja höyrylaivalaituri Pielisjärven ja Rukaveden välillä.

Ahvenkoski (Abborfors), kylä Etelä-Suomessa Kymijoen läntisimmän suuhaaran varrella, 16 km Loviisan kaupungista itään. A. oli vuoteen 1809 rajakylä Ruotsin ja Venäjän välillä, jossa rajapostikonttori ja -tulliasema sijaitsivat. Siihen aikaan se oli myös ruotsalaisen ja venäläisen rajavartioston asemapaikka. *W. S-m.*

Ahvenruoho on kansanomainen nimitys muutamille *Potamogeton, Sparganium* ja *Batrachium* lajeille (ks. n.).

A. i., lyh. sanoista *ad interim* (lat.), toistaiseksi.

Ai-Ai *(Chiromys madagascariensis)*, noin kissan kokoinen, ainostaan Madagaskarilta tavattu puoliapina, jonka hampaat ovat nakertajien hampaitten tapaisia. On yöeläin, joka pyydystää puissa eläviä toukkia. Ne se saa kiinni siten, että ensin nakertaa reijän, josta sitten pitkällä, muita sormia kapeammalla etusormellaan vetää esille saaliinsa.

Ai-Ai

Aiakos (lat. *Æacus)*, kreik. taruhenkilö, Zeuksen poika, Aiginan kantauros, myrmidonien ruhtinas. Hänestä tarun mukaan polveutuivat Akhilleus ja Aias. A:n kerrottiin hallinneen sellaisella viisaudella ja oikeudenmukaisuudella, että jumalat asettivat hänet hänen kuolemansa jälkeen yhdessä Minoksen ja Rhadamanthyksen kanssa säätämään oikeutta manalassa. *O. E. T.*

Aias (lat. *Ajax*), kahden kreikkalaisen tarusankarin nimi; molemmat esiintyvät etupäässä Troian sodan tarustossa. — 1. Aias Telamonin poika, Salaminin ruhtinas. Homeroksen runoelmissa A. kuvataan kreikkalaisten urhoollisimmaksi mieheksi Akhilleuksen jälkeen. Akhilleuksen kaaduttua hänen aseensa joutuivat etevimpien kreikkalais-sankarien kilpailun esineeksi. A:n ja Odysseuksen niistä kiistellessä ne tuomitaan Odysseukselle. Mielenkatkeruus vie A:n kuolemaan. — Myöhemmät runoilijat, varsinkin tragediain kirjoittajat, ovat kuvanneet, mitenkä A. raivostuneena hyökkäsi kreikkalaisten karjalaumojen kimppuun, luullen mielenhäiriössään näitä kreikkalaisten päälliköiksi, ja mitenkä hän sitten tajuihinsa päästyään surmasi itsensä heittäytymällä omaan miekkaansa. Hän jätti jälkeensä Eurysakes nimisen pojan, jonka hänelle oli synnyttänyt ryöstämänsä kuninkaantytär Tekmessa (vrt. varsinkin Sophokleen Aias-tragediaa). Kun Salamis 7:nnen ja 6:nnen vuosis. vaiheilla joutui Ateenan valtaan, liitettiin A:n taru Ateenankin tarustoon; hänestä muka polveutui Philaidien suku, jonka jäseniä m. m. Miltiades oli. Kun Ateenan kansa Peisistratidien karkoituksen jälkeen (ks. Kleisthenes) jaettiin 10 fyyleen („heimokuntaan") määrättiin A. yhdeksännen fyylen sukuja nimikkourhoksi (Aiantis-fyyle). — 2. Aias Oileuksen poika, lokrilaisten ruhtinas, kuvataan Homeroksen runoelmissa pieneksi ja vikkeläksi mieheksi, suuren kaimansa uskolliseksi taistelutoveriksi. Tarustossa hän muuten esiintyy rajunluontoisena ja röyhkeänä. Troiaa valloittaessa hän väkivaltaisesti ryöstää Priamoksen tyttären Kassandran, joka on turvautunut Athena-jumalattaren pyhäkköön, hänen kuvapatsaansa turviin, ja tekee itsensä siten pyhyyden häväistykseen syypääksi. Kosto yllättää hänet kotimatkalla: Athena-jumalatar saattaa hänet haaksirikkoon. Meren jumala Poseidon hänet tosin ensin pelastaa merestä, mutta kun A. kerskaa pelastuvansa vasten jumalien tahtoakin, niin P. suuttuu ja murskaa kallion, jolle A. on kiivennyt. A:n tarusto on yhteydessä omituisen uskonnollisen menon kanssa: historiallisina aikoina lokrilaisten oli tapana lähettää vuosittain kaksi jalosukuista impeä Ilioniin (ent. Troiaan), muka A:n tekemän pyhyyden häväistyksen sovitukseksi. Heidän astuttuaan maihin heitä vainottiin ankarasti; jos heidän onnistui pelastua Ilionin Athena-jumalattaren pyhäkköön, niin he jäivät sinne ja elivät sitten siellä temppelin palvelijoina. *O. E. T.*

Aibmo, jälkiosa lappalaisten tarullisissa paikannimissä; on skandinaavilainen lainasana *(heim, hem)* ja merkitsee = „koti".

Aicard *[ekā'r]*, Jean (s. 1848), ransk. kirjailija. Hänen teoksistaan mainittakoon: runokokoelmat „Poèmes de Provence" ja „La chanson de l'enfant", jotka molemmat ovat saaneet Ranskan akatemian palkinnon, kaunis provencelainen idylli „Miette et Noré", kirjoitettu murteella, romaani „Le roi de Camargue", näytelmä „Le père Lebonnard" ja tutkielma „La Vénus de Milo".

Aich-metalli, messinginvärinen lejeerinki, jossa on 60 os. kuparia, 38,2 os. sinkkiä ja 1,5-1,8 os. rautaa; sangen kova aine, jota käytetään laakereihin.

Aidas, pystyseipäitten välillä pituussuunnassa tai viistossa olevat, vihdaksilla nivotun aidan varsinaiset runko-osat, tavallisesti särjetyt l. lohkotut kirveellä kuusesta tai halvempiarvoisesta männystä (kuten latvuksista), joskus haavasta, jota käytetään keveytensä vuoksi. (Myöskin aidakset = aitatarpeet). *U. B.*

Aie l. aikomus merkitsee sielutieteessä laajemmassa merkityksessä jokaista tahtomista, johon liittyy selvä käsitys tahdotun teon seurauksista; ahtaammassa merkityksessä edelläkäyneeseen harkintaan ja vaaliin perustuvaa ja siten itsetietoiseksi ajatukseksi selvinnyttä tahdon päätöstä (vrt. Tahto). *A. Gr.*

Aietes *[ēt]* ks. Argonauttien retki.

Aigeian meri (kreik. *Aigai'on pelagos*, lat. *Mare ægæ'um)* l. Kreikan arkipelaagi on nimeltään se iso Välimeren lahti, joka pistää pohjoiseen Balkanin niemimaan ja Vähän-Aasian väliin (Vanhalla ajalla oli vain pohjoisosalla tämä nimi). Pohjoisessa se on Hellespontin, Marmara-meren ja Bosporoksen kautta yhteydessä Mustanmeren kanssa, etelässä se ulottuu Kreetaan saakka. Koko pituus on 670 km, leveys n. 300 km ja pinta-ala 197,400 km². Se on

Välimeren nuorin osa, syntynyt enimmäkseen vasta diluviaalikaudella. Saariston kohdalla ei meri ole syvä, syvin kohta on vanhimmassa osassa n. s. Kreetan meressä, 2,250 m. Muinaisajalla oli meren lahdilla omat nimensä: pohjoisin osa oli Mare thracicum, Kykladien ja Peloponnesoksen välinen osa oli Mare myrtoum, etelässä Mare creticum, Kreetan ja Rhodoksen välillä Mare carpathium, Rhodoksen ja Khioksen välillä Mare icarium. Huomattavimmat lahdet ovat Nauplian lahti (Sinus argolicus), Aiginan lahti (Sinus saronicus), Malilainen lahti (Sinus maliacus), Salonikin lahti (Sinus thermaicus), Orfanin lahti (Sinus strymonicus). Itä-osassa ei ole suuria lahtia; mutta se on niinkuin koko merikin rikas saarista, purjehdittavista salmista ja hyvistä satamista. Arkipelaagin rannat ovat kallioisia ja jyrkkiä. Kahdeksan kuukauden ajan puhaltavat päivällä kuivat, puhdistavat pohjoistuulet. Auringon laskiessa tyyntyy päivätuuli ja yöksi lehahtaa vieno etelätuuli.

Aigeus *[-eu'-]*, ateenalainen tarukuningas, Pandionin poika, Theseuksen (ks. t.) isä. Kun Ateenan kansa Peisistratidien karkoituksen jälkeen jaettiin 10 fyyleen („heimokuntaan"), määrättiin A. toisen fyylen suku- ja nimikkourhoksi (Aigeis-fyyle).

maalle asettautuneiden aiginalaisten kimppuun ja surmasivat heistä suuren osan. Kukistettuaan v. 404 ateenalaiset spartalaisten päällikkö Lysandros antoi saaren jälleen entisille asukkaille. Mutta A. ei enää kohonnut entiseen kukoistukseensa.

A i g i n a n k u v a r y h m ä t. V. 1811 löydettiin A:n koilliskulmassa olevan, osaksi vielä pystyssä seisovan doorilaisen templin läheisyydestä suuri joukko murtokappaleina olevia vanhanaikaisia marmori-kuvapatsaita, jotka olivat aikoinaan romahtaneet alas templin päädyistä. Ne vietiin Müncheniin, jossa ne osaksi Thorvaldsenin ohjeitten mukaan täydennettyinä säilytetään Glyptoteekki-nimisessä veistokuvakokoelmassa. Kuvat (n. ²/₃ luonnollista kokoa) ovat olleet erittäin taitavasti sovitetut päätyjen muodostamiin kolmioihin. Kummassakin päädyssä on keskessä seisonut Athena-jumalattaren vanhanaikuisen jäykkä kuva; molemmin puolin oli sotureja vimmatussa taistelussa. Missä päätykolmio, kulmiin päin, kävi ahtaaksi, taistelijat (osaksi jousimiehiä) olivat polvillaan. Itse kulmissa vihdoin makasivat haavoitetut, kuoleman kielissä olevat soturit. Yleensä kuvissa ilmenee tarkka ihmisruumiin rakenteen ja sen tasapainosuhteiden tuntemus. Työ on hienoa ja

Aiginan temppelin länsipäädyn kuvaryhmä Thorvaldsenin korjaamana.

Aigialos ks. A k h a i a.

Aigina *[-gī-]* (lat. *Ægina*), saari Saronin lahdessa, Argoliin ja Attikan puolivälissä, n. 85,4 km², suurimmaksi osaksi vuorimaata (korkein huippu 534 m yli merenp.). Saaren asukkaat, jotka olivat doorilaista heimoa, saavuttivat merenkululla ja kaupankäynnillä melkoisen hyvinvoinnin. 6:nnella vuosis. ja alkupuolella 5:ttä (e. Kr.) A. oli sangen mahtava yhteiskunta. Sen raha- ja mittajärjestelmä oli Kreikassa laajalti käytännössä (A:n rahojen leima: kilpikonna). Taiteen kukoistuksesta, josta vanhat kirjailijat tietävät kertoa, todistavat parhaiten templin-veistokuvien jäännökset, n. s. Aiginan kuvaryhmät (ks. alempana; vrt. myös K r e i k k a l a i n e n t a i d e). A:n historian kulun määrää 6:nnesta vuosis. asti kilpailu nousevan Ateenan kanssa. Kilpailu aiheutti pitkällisiä taisteluja. Ne tosin keskeytyivät Xerxeen hyökkäyksen aikana, jolloin aiginalaiset taistelivat urhoollisesti ateenalaisten rinnalla. Mutta kun yhteinen vaara oli torjuttu, puhkesivat riitaisuudet jälleen ilmi. V. 455 aiginalaisten täytyi antautua Ateenalle ja sitoutua vuotuiseen veroon. Ateenalaiset eivät kuitenkaan ajan pitkään siihenkään tyytyneet, vaan karkoittivat v. 431 saaren asukkaat ja jakoivat maan omille kansalaisilleen. Hyökkäsivätpä ateenalaiset v. 424 Peloponnesoksen manner-

siroa, muodot kuitenkin yleensä kuivahkot, tukka vanhanaikuisesti stiliseerattua. Myöskin asennoissa ilmenee vielä jonkun verran vanhanaikuista kankeutta. Kasvot ovat enimmäkseen elottomat, suu luonnottomassa hymyssä. Muutamissa kuvissa on sentään enemmän joustavuutta ja niiden kasvoissa selvä tuskan tai jännityksen ilme. Yleensä itäpäädyn kuvat edustavat edistyneempää taidetta kuin länsipäädyn kuvat. Tyylistä ja eräistä muistakin seikoista päättäen kuvat on tehty n. 480-470 e. Kr. — Esitettyihin taisteluihin nähden ei ole päästy mihinkään varmuuteen; ainoa taistelija, joka on voitu määrätä, on jalopeurantaljastaan tunnettava Herakles; hän oli esitetty jousimiehenä itäpäädyn kuvaryhmässä. — [E. Rein, „Aiginalaisryhmien uudestasommittelu" (Valvoja 1908).]

O. E. T.

Aigis *[-i's]* on kreik. mytologiassa Zeuksen ja Athena-jumalattaren asevarustukseen kuuluva esine, jonka kohottamisella ja pudistamisella saadaan aikaan pakokauhua ja hävitystä. Siihen on sovitettu G o r g o n (Medusan) pää, jolla on lamauttava taikavoima, lisäksi käärmeitä ja välistä muitakin pelottimia. Athena-jumalattaren kuvissa A. esiintyy enimmäkseen takkuisena tai suomuisena, käärmeillä reunustettuna taljana, joka riippuu manttelin tavoin jumalattaren hartioilta; taisteluun rientäissään hän joskus va-

semmalla käsivarrellaan työntää sen eteenpäin ikäänkuin kilven. Välistä se supistuu leveäksi kauluksesksi (niin esim. Pheidiaan Athena-Parthenos-patsaassa) tai rintavyöksi. Pergamonin gigantti-kuvasarjassa A. on takkuisena taljana kääritty Zeuksen vasempaan käsivarteen; sen vaikutuksesta eräs gigantti on langennut kouristuksiin. — Runoudessa A:ta kuvataan (jo Iliadista alkaen) sangen vaihtelevin piirtein; välistä sitä nähtävästi on käsitetty kilpenä. A. on usein, sekä vanhoina että uudempina aikoina asetettu myrskyn ja ukkosen yhteyteen. Alkuaan se kaiketi on ollut taikakalu.

Kuvallisesti aigis-, aigidi-, e g i d i-sanaa on käytetty tuen ja turvan merkityksessä; jonkun egidin alaisena = jonkun turvissa. *O. E. T.*

Aigisthos *[ai'-]*, muinaiskreik. taruhenkilö, Pelopsin pojan Thyesteen poika, Atreuksen veljenpoika, Agamemnonin ja Menelaoksen serkku. Odysseiassa kerrotaan, että A., Agamemnonin ollessa Troian retkellä, vietteli hänen puolisonsa Klytaimnestran ja sitten, Agamemnonin palattua, yksissä neuvoin Klytaimnestran kanssa surmasi sotasankarin juhla-aterialla „ikäänkuin härän seimen ääreen”. 7 vuoden kuluttua Agamemnonin poika Orestes, joka on kasvatettu vieraassa maassa, palaa kotiin ja kostaa isänsä surman. Myöhemmässä runoudessa, varsinkin tragedia-runoudessa tulee Klytaimnestrasta murhajutun päähenkilö ja Aigisthos muuttuu sivuhenkilöksi. Samalla kehitetään murhajutun esihistoriaa: Atreus on karkoittanut Thyesteen ja Aigisthoksen, ja Aigisthos kostaa Atreuksen pojalle Agamemnonille; Aigisthoksen on Thyesteelle synnyttänyt tämän oma tytär Pelopia, joka on naimisissa Atreuksen kanssa; kuolemaan hyljätty lapsi pelastuu ja vartuttuaan surmaa Atreuksen j. n. e. *O. E. T.*

Aigospotamoi *[-po'-]*, Traakian Khersonesoksen (Gallipolin niemimaan) itärannikolla oleva paikkakunta, joka on saanut nimensä („vuohen joet”) pienestä joesta, jonka suistamon ääressä se sijaitsee. Sen edustalla spartalaiset, Lysandros päällikkönä, saivat ateenalaisista ratkaisevan voiton v. 405 e. Kr.

Aigues-Mortes *[ēgmo'rt]*, kaupunki Ranskassa, Gardin departementissä, 4 km Välimerestä, jonka kanssa se on yhteydessä kanavan kautta, 4,500 as. (1901), keskiajalla linnoitettu.

Aigun l. S a h a l i n U l a l. H o l u n g-K i a n g, kiinalainen kaupunki Mandšuriassa, Amurin varrella, 40 km etelään Blagoveštšenskistä, 15,000 as.

Aihe, *mus.* ks. M o t i i v i.

Aiheplasma, somaattisen plasman vastakohtana se alkuliman osa, johon perinnölliset ominaisuudet ovat sidottuina. Myös ravintoplasman vastakohtana se munan osa, josta sikiö saa alkunsa.

Aija, Ruotsin lappalaisilla ukkosen nimityksenä käytetty, samoin kuin suomalaisilla aikoinaan *Ukko* (ks. t.). *K. K.*

Aika on se yleinen järjestys, jossa tajuamme kaikkia ilmiöitä. Kaiken, mikä on olemassa tahi tapahtuu, sekä aineellisessa maailmassa että sielunelämässä, käsitämme ajassa olevaksi l. ajalliseksi. Ajan käsitteen tarkka määrääminen ja ajan merkityksen pohtiminen on filosofian vaikeimpia kysymyksiä. Jo muinaisaikana esiintyi se epäilys, onko tosiolevainen ajallinen; esim. elealaiset filosofit esittivät aikakäsitteen vaikeuksia. Kant tuli siihen päätökseen, että aika, samoin kuin paikkakin, on meidän tajuamiskykymme omituinen käsitystapa l. havaintomuoto, jossa me välttämättä tajuamme kaikkea, mutta tosiolevainen semmoisenaan ei ole ajallinen. Vaikka sellainen epäilys saattaa tuntua melkein käsittämättömältä jokapäiväiselle maailmankäsitykselle, on sillä kuitenkin jotakin perustetta siinä seikassa, että ajan käsite tosiaankin sisältää vaikeuksia. On mahdotonta ajatella ajan kerran alkaneen ja kerran loppuvan, mutta tuntuu myöskin mahdottomalta ajatella sen i a n k a i k k i s u u d e s t a todellisesti juosseen kulkuansa samalla tavoin, a l k a m a t t o m a n a virtana. Aika muodostuu siten, että nykyisyys, joka semmoisenaan on ainoastaan häviävä, äärettömän lyhyt silmänräpäys, lakkaamatta siirtyy „taaksemme” eli muuttuu menneisyydeksi ja sen sijaan tulevaisuus lakkaamatta „tulee luoksemme” eli muuttuu nykyisyydeksi. Sekin ajatus on outo ja kummallinen, että „todellista” oikeastaan on vain tuo äärettömän lyhyt nykyhetki, jota vastoin menneisyys ja tulevaisuus eivät oikeastaan ole mitään. Vielä vie muutamien mielestä ajatusvaikeuksiin ajan — samoin kuin paikankin — kontinuiteetti eli tasajatkuisuus, s. o. se omituisuus, että pienintäkin ajan osaa vielä voidaan jakaa l u k e m a t t o m i i n vielä pienempiin osiin — loppumattomiin asti. Mistään „ajattomasta” eli ajan ulkopuolella olevasta olemisesta meillä ei saata olla mitään varsinaista käsitystä, mutta me voimme kuvannollisesti ajatella sitä jonkinmoiseksi „pysyväksi nykyisyydeksi” („præsentia stans”), s. o. olemiseksi, joka on eli pysyy semmoisenaan ilman mitään menneisyyttä tai tulevaisuutta (vrt. Iankaikkisuus). Ainakin absoluuttinen olevainen eli Jumala on epäilemättä ajateltava kerrassaan ajan ulkopuolella olevaksi. *A. Gr.*

Aikaerot, seutujen maantieteellisestä pituusasteesta johtuva erotus eri paikkojen ajassa, joka aiheuttaa sen, että samanaikainen kellonmäärä kasvaa itää kohti ja vähenee länteen päin. Kutakin pituusasteen eroa vastaa 4:n minuutin aikaero. Kun kello on 12 Helsingissä, näyttää se:

Maarianhaminassa	11	t.	40	min.	2	sek.
Vaasassa	11	„	46	„	38	„
Porissa	11	„	47	„	23	„
Turussa	11	„	49	„	17	„
Tampereella	11	„	55	„	14	„
Torniossa	11	„	57	„	6	„
Oulussa	12	„	2	„	5	„
Jyväskylässä	12	„	3	„	5	„
Mikkelissä	12	„	9	„	12	„
Kuopiossa	12	„	10	„	53	„
Viipurissa	12	„	15	„	6	„
Sortavalassa	12	„	22	„	58	„
sekä						
Pietarissa	12	„	21	„	23	„
Greenwichissä	10	„	20	„	11	„

Rautateillä seurataan meillä Helsingin-aikaa, ainoastaan tulliasemien itäpuolella Pietarin-aikaa. Useilla valtiopäivillä on ollut esillä kysymys Helsingin-ajan ottamisesta koko maan yh-

teisajaksi. Päätökseen ei asiassa silti ole päästy. Rautateiden takia on Helsingin aika meillä kuitenkin hyvin yleisesti käytännössä määräävänä. Sähkölennätinlaitos noudattaa Pietarin aikaa.

Eri seuduilla käytännössä olevan eri ajan aiheuttamat, kulkuneuvojen parantuessa ja liikenteen vilkastuessa, yhä tuntuvammiksi käyvät hankaluudet ovat ensimäisinä aiheuttaneet koko maata käsittävän yhteisajan käytäntöönottamisen, josta nykyään on aiheutunut pyrkimys n. s. maailmanaikaa kohti. Samaten kuin nykyään pidetään pääasiallisesti Greenwichin puolipäivänpiiriä lähtökohtana pituusasteita määrättäessä, pannaan maailmanajan perustaksi Greenwichin aika. Maailmanajan eri lajien ja Greenwichin ajan välinen erotus on tällöin tasan kokonaisia tuntimääriä, jotavastoin minuutti- ja sekuntimäärä kaikkialla on sama. Tästä on se suuri etu, että siirryttäessä rajan yli maasta toiseen erilaista maailmanaikaa noudattavaan maahan minuutti- ja sekuntimäärä pysyy samana, ainoastaan tuntiluku on toinen. Useat maat ovat jo hyväksyneet tämän järjestelmän. Euroopassa on käytännössä kolmenlainen maailmanaika:

Länsi-Euroopan aika = Greenwichin aika (Englannissa, Alankomaissa, Belgiassa, Espanjassa);

Keski-Euroopan aika, jolloin kellot käyvät tunnin edellä Greenwichin ajasta (Ruotsissa, Norjassa, Saksassa, Itävalta-Unkarissa, Italiassa);

Itä-Euroopan aika = 2 tuntia Greenwichin ajan edellä (Bulgariassa, Romaniassa, Turkinmaalla).

Ranskassa on yhteisaikana Pariisin aika, joka on 9 min. 21 sek. Greenwichin ajan edellä. Samoin on Etelä-Afrikassa käytännössä 2 tuntia Greenwichin ajasta edellä oleva aika, Austraalian eri valtioissa noudatetaan 7, 8 tai 9 tuntia Greenwichin ajan edellä olevaa aikaa, jotavastoin Pohjois-Ameriikan eri osissa on International Colonial Time 5 tuntia, Eastern Time 6 tuntia, Central Time 7 tuntia, Mountain Time 8 tuntia ja Pacific Time 9 tuntia Greenwichin ajan jäljessä.

Jos siis itäänpäin siirryttäessä lasketaan aika yhä enemmän Greenwichin ajan edelle, länteenpäin siirryttäessä Greenwichin aikaa myöhemmäksi, voidaan lopullisesti jonkin paikan aikamääräykseksi saada aika joko ennen tai jälkeen Greenwichin ajan. Näiden kahden ajanmerkitsemistavan välinen erotus on siis täsmälleen vuorokausi. Siksi oli Ison Valtameren saarilla eri päivämäärä riippuen siitä saapuivatko eurooppalaiset sinne idästä vaiko lännestä. Päivämääräin eroavaisuutta osoittava päivämäärän-viiva lähti Beringin salmesta lounaaseen, kallistui sitten Borneon ja Filippiinien välillä itäänpäin ja kulki Uuden-Guinean pohjoispuolitse sekä sitten Uuden-Kaledonian ja Uuden-Seelannin itäpuolitse. Kehittyneemmät liikeolot lopullisesti aiheuttivat välttämättömän muutoksen ja nykyään kulkee päivänmäärän-viiva Beringin salmesta eteläänpäin Marshall-saarille jatkuen siitä Samoasaarten ja Tonga-arkipelaagin itäpuolitse. Merenkulkijat laskevat purjehtiessaan 180:nnen puolipäiväpiirin yli lännestä itään saman päivämäärän kahdesti, päinvastaiseen suuntaan siirtyessään jättävät laskematta yhden päivän. (Päivämääränvaihdos). *A. D.*

Aikais-eminen, *kasvit.*, sellainen kaksineuvoinen kukka, jossa emiön luotit kehittyvät jo ennenkuin saman kukan heteiden ponnet karistavat siitepölynsä, esim. ratamo *(Plantago)*, aikaisheteinen kukka, jossa siitepöly karisee jo ennenkuin saman kukan emiön luotit ovat auenneet sitä vastaan ottamaan.

Aikaisheteinen ks. Aikais-eminen.

Aikakauppa, tavaroiden ostaminen ja myyminen toimitettaviksi määrätyn ajan kuluttua; ahtaammassa merkityksessä: osto- ja myyntisitoumukset toimitusta varten määräajan kuluttua, jolloin tavarain toimitusta ei kuitenkaan tapahdu, vaan ainoastaan suoritetaan sovitun hinnan ja markkahinnan erotus. *I. K-o.*

Aikakauskirja, säännöllisesti määräaikana ilmestyvä julkaisu, joka kuitenkin ilmestyy harvemmin sekä sisältää laajempia ja perinpohjaisempia kirjoituksia kuin sanomalehdet (ks. t.)

Aikakauslehti ks. Aikakauskirja.

Aikakautinen lisäkasvu on puun kasvumäärä jonkun määrätyn ajan kuluessa; keskimääräinen a. l. on vuotuinen kasvumäärä jonkun ajanjakson kuluessa. — Aikakautinen hakkausala on se ala metsästä, joka lohkottain hakattaessa tulee hakattavaksi määrätyn aikakauden (periodin), esim. 20 vuoden kuluessa. *A. C.*

Aikakirja, aikajärjestykseen sovitettu esitys historiallisista tapauksista, kronikka (chronicon).

Aikakirjat (hebr. *dibrē hajjāmīm*, lat. *chronicon)*, 1:nen ja 2:nen, ovat hebr. raamatussa viimeisinä, suomalaisessa Kuningasten kirjojen jälessä. Ensimäisessä esitetään pääasiallisesti Davidin historiaa (9_{35}-29_{30}), toisessa Salomon (1_1-9_{13}) sekä sitten Juudaan historiaa valtakunnan jaosta maanpakolaisuuteen saakka (10-36). Esitys on monin paikoin rinnakkainen Kuningasten kirjojen kanssa. Hallitsevana näkökohtana on temppeli jumalanpalvelusmenoineen. Henkilöt ja laitokset, jotka ovat tekijän „kirkollisen” harrastuksen esineenä, idealiseerataan hänen oman aikansa ihanteiden mukaan. A., jotka alkuaan ovat kuuluneet Esran ja Nehemian kirjojen kanssa yhteen, ovat kirjoitetut noin v. 300 paikoilla e. Kr. *Ar. H.*

Aikamitta, *mus.*, määrätty nopeus tai hitaus, jolla sävellyksen iskukohdat seuraavat toisiaan. *I. K.*

Aikamuoto l. ajallismuoto ks. Tempori.

Aikamääräinen ks. Määräaikainen.

Aikataulu ilmaisee rautatienjunien ja yleensä kulkuneuvojen tulo- ja lähtöajat. Rautateiden virkamiehiä varten on olemassa graafillisia aikatauluja, jotka ovat piirustamalla tehdyt ja joissa radoilla kulkevat junat ovat merkityt viivoilla, joihin liittyvät aikaa ilmaisevat numerot ja kulkusuuntaa ilmoittavat nuolet y. m. merkit. Yleisöä varten olevat aikataulut esiintyvät sekä taulumuodossa seinillä että kirjanmuodossa, joissa aika kello 6:sta illalla klo 6:een aamulla merkitään mustalla viivalla minuuttinumeroiden alle. Kesäaikataulu oli voimassa toukokuun 1 p:stä ja talviaikataulu lokakuun 16 p:stä. Yhdenmukaisuuden aikaan-

saamiseksi eri maiden liikenteen välille pidetään kansainvälisiä aikataulukongresseja.

Aikayksikkö, sekunti. Etenkin tieteellisissä määräyksissä käytetään tätä aikayksikköä.

Aikio, Matti (s. 1872), lappalaissukuinen norjankielinen kirjailija, synt. Karasjoella Norjan Lapissa, tullut ylioppilaaksi Kristianiassa 1896, elellyt sanomalehtimiehenä ja opettajana. Julkaisi v. 1904 esikoisteoksensa „Kong Akab" (Kuningas Akab), joka on nuorekas rakkaudentarina, sijoitettu omituisiin romaanimaisiin kehyksiin. Yleisön huomion hän herätti seuraavalla romaanillaan „I Dyreskind" (Eläinten nahoissa) v:lta 1906. Se sisältää kauniita luonnonkuvauksia ja voimakkaita realistisia huomioita lappalaisten vapaasta elämästä Norjan pohjoisilla tuntureilla. Aiheen sommittelu ei ole siinä kuitenkaan kiinteää, yhtä vähän kuin se on Aikion seuraavassa kirjassa „Ginunga-Gap" (Hornan kita) v:lta 1907. Kirjailija itse lausuu tästä teoksestaan, että se on „tuima ja höllä luonnos, josta sentään on voinut tulla kirja". Mutta se, samoinkuin muut tämän ensimäisen lappalaissyntyisen kaunokirjailijan tuotteet, todistaa rikasta, voimakasta mielikuvitusta ja alkuperäisyyttä. *V. T.*

Aikomus, *lakit.* ks. Dolus; *sielut.* ks. Aie.

Ailakki ks. Lychnis.

Ailanthus *[-a'n-]*, kasvisuku *Simarubaceæ*-heimossa. *A. glandulosa* on nopeasti kasvava lehtipuu Intiasta ja Kiinasta, meillä koristuskasvina m. m. Helsingin kasvit. puutarhassa, jossa peitettynä säilyy yli talven ulkoilmassa. Lehdet parilehtisiä, jopa metrinkin pituisia. Kiinassa elää niistä eräs silkkiperhonen *Bombyx Cynthia*.

Ailekes olbmak, s. o. pyhät miehet, kolme lappalaisten noitarummulle kuvattua jumaluusolentoa, jotka edustavat katolisena aikana pyhitettyjä päiviä: sunnuntaita, lauantaita ja perjantaita. *K. K.*

Ailianos *[-āno's]* (alkuaan latinankielinen nimi: *Æliā'nus*). Tämännimisistä kirjailijoista on tunnetuin sofisti Klaudios Ailianos (alk. Claudius Ælianus), joka oli syntyisin Prænestesta, läheltä Roomaa, ja eli 2 vuosisadalla j. Kr. Hän kirjoitti kreikaksi useita teoksia; tärkeimmät ovat: „Eläinten omituisuudesta"-niminen kokoelma juttuja eri eläimistä, niiden viisaudesta, taitavuudesta y. m. ominaisuuksista, sekä „Kirjava tietokirja", johon on ko'ottu suuri joukko kaikenlaisia kaskuja.

Ailli *[aji']*, Pierre d' (1350-1425), skolastinen teologi, toimi ensin Pariisissa, kohosi sitten Cambrayn piispaksi ja kardinaaliksi. Pisan (1409) ja Kostnitzin (1414-18) reformatoorillisissa kirkolliskokouksissa A. puolusti sitä ajatusta, että kirkolliskokous on oleva paavin yläpuolella. Hänellä oli huomattava osansa Juhana Hussin kuolemantuomiossa.

Aimard *[emā'r]*, Gustave (1818-83), ransk. kirjailija, seikkaili monta vuotta Ameriikassa intiaanien keskuudessa ynnä muualla, saavutti kirjailijanimen jännittävillä kertomuksillaan, joista eräs on suomennettu nimellä „Seikkailuja salomailla".

Aina, kirjailijanimi, ks. Forssman, Edit Teodora.

Aina, verkon aina, ks. Paula.

Aine (lat. *māteria*) merkitsee ensi sijassa avaruudessa olemassaolevaa näkyvää ja kosketettavaa olevaista. Varhain rupesi tutkijain mielessä häämöittämään se ajatus, että aine on häviämätön ja että aistillisten kappaleiden synty, häviäminen ja muuttuminen sekä yleensä kaikki vaihtelevat aistilliset ilmiöt ovat vain pysyvän aineen eri ilmauksia eli johtuvat siitä, että sama olevainen pukeutuu eri muotoihin. Jo muinaiskreikkalaisen filosofian varhaisimpina aikoina oletettiin jonkinlainen alkuaine, josta kaikki olevainen on muodostunut (Thales oletti siksi veden eli kostean, Anaximenes ilman j. n. e.). Tämä oppi on sitten kokemusperäisen tutkimuksen edistyessä vähitellen selvinnyt ja vakaantunut. Nykyänsä luonnontutkijain kesken yleisimmän käsityksen mukaan aineen alkuosat, atomit, ovat jakamattomat ja muuttumattomat. Kullakin atomilla on määrätty suuruus (volymi), muoto ja massa (paino) (vrt. Atomi). On yhtä monta lajia erilaisia atomeja kuin on kemiallisia alkuaineita. Kappaleiden useimmat aistilliset ominaisuudet (väri, maku, haju y. m.) eivät kuulu aineen olemukseen, vaan ovat näennäisiä eli subjektiivisia („sekundäärisiä") ominaisuuksia, s. o. ne johtuvat aistivan olennon sielullisesta tajuamistavasta. Aineen omaan perusluontoon kuuluu ainoastaan kyky täyttää määrätty tila ja liikkua tilassa. Sen olennaiseksi tunnusmerkiksi ja mitaksi katsotaan sen massaa (painoa), koska kokemustiede on osoittanut, että ainoastaan se luonnontapahtumissa todellisesti säilyy vähenemättä ja enenemättä. Täten muodostuneen mekaanisen luonnonkäsityksen mukaan kaikki luonnonilmiöt ovat kvantitatiivisesti mitattavissa ja soveltuvat sentähden täsmällisen, mittaavan ja laskevan tutkimuksen alaisiksi. Muuttumattomat atomit vain liikkuvat avaruudessa, yhtyvät toisiinsa ja järjestyvät eri tavoin.

Oppia tosiolevaisen ehdottomasta häviämättömyydestä ja muuttumattomuudesta, joka on tämän mekaanisen luonnonkäsityksen pohjana, ei saa katsoa itsestään selväksi ajatusvälttämättömyydeksi, vaan se on luonnontutkimuksen edistyessä kehittynyt ilmiöiden tieteellinen käsittelytapa, joka on pätevä ainoastaan niin pitkälle kuin kokemusperäinen tutkimus antaa sille tukea. Ajateltavissa on esim. yhtä hyvin, että tosioliot sisällisesti muuttuvat eri tiloihin, niinkuin omassa sielussamme ilmeisesti erilaiset sisälliset tilat vaihtelevat.

Atomistisen ainekäsityksen rinnalla on esiintynyt toisiakin teorioja aineen kokoonpanosta, niinkuin kontinuiteetti-oppi, joka olettaa, että aine yhtäjaksoisesti täyttää tilan, kineettinen ja dynaminen ainekäsitys sekä energetiikka (ks. n. sanoja). Tiede ei voi varmoilla todisteilla ratkaista eri oppien välistä kiistaa ja ne ovat siis kaikki ainoastaan hypoteeseja. Mutta tieteellinen tutkimus aineen ominaisuuksista ei silti kadota arvoaan, koska se kieltämättä todistaa, että aine todellisesti vaikuttaa „ikäänkuin" se olisi rakennettu atomeista ja ne olisivat varustetut määrätyillä voimilla. Filosofia asettaa kysymyksenalaiseksi, onko aine yleensä todella olemassa, niinkuin materialismi ja dualismi olettavat, vai onko, niinkuin spiritualismi (eli idealismi) opettaa, tosiolevainen sielullinen, jonka

katsantokannan mukaan aine onkin vain „ilmiö meidän tajunnassamme", vai onko se tosiolevainen, jonka ilmaus aine on, yleensä mahdoton tuntea, kuten skeptisismi, agnostisismi ja Kantin „kritisismi" väittävät.

Filosofiassa aine (materia) sanaa käytetään vanhastaan osoittamaan toistakin käsitettä. Aristoteles asetti maailmankäsityksensä perustukseksi aineen ja „muodon" vastakohdan. Aine on hänestä muodoton, epämääräinen, passiivinen alusta eli kannattaja, joka saa määrättyjä ominaisuuksia vasta kun „muoto" siihen yhtyy, vaikuttaa siihen ja määrää sitä; „muotoon" kuuluu sen mukaan olevaisen vaikuttavat voimat, muoto on aktiivinen, toimiva, hallitseva puoli olevaisessa, sen aate ja olemus (essentia). Aristoteleen opin jälkivaikutukset ovat hyvin kauan jatkuneet tieteellisessä kielenkäytössä ja käsitemuodostuksessa. — Vieläkin toisen merkityksenvivahduksen saa ainekäsite, kun asiain „aineellisella puolella" tarkoitetaan niiden sisällystä, sitä, mikä niissä on asiallista, vastakohtana niiden muodollisselle puolelle, joka osoittaa sitä tapaa, miten ne ilmenevät ja muodostuvat ja miten niitä käsitellään. Esim. runoteoksessa erotetaan toisistaan „aineellinen" (materiaalinen) puoli (saksaksi „Stoff", suomeksi useimmiten paremmin „sisällyksellinen" tai „asiallinen" puoli), s. o. aatesisällys, ja muodollinen puoli, s. o. esitystapa. Niinikään Kant ynnä muut erottavat sielullisessa tajuamisessamme sen „aineen" eli miellesisällyksen ja sen „muodon", jolla silloin tarkoitetaan sitä tapaa, miten tajuamiskykymme käsittelee ja muodostelee mielteitä. *A. Gr.*

Ainé *[enḗ]* (ransk. < lat. *ante natus* = esikoinen), vanhempi; vastakohta: *cadet* (ks. t.).

Aineenkoetus tarkoittaa tutkia tekniikassa käytettyjen aineiden ominaisuuksia ja määrätä niiden käytännöllistä arvoa. — A. on sekä mekaaninen että kemiallinen; tavallisesti ymmärretään kuitenkin a:lla aineen mekaanista koettelemista. Raudan ja muiden metallien vetokestävyyttä koetetaan siten, että tangonmuotoinen kappale koetettavaa ainetta venytetään erityisessä koneessa katkeamaan asti; kivistä ja muista rakennusaineista koetetaan tavallisesti niiden puristuskestävyyttä. Harvemmin määrätään sekä metallien että rakennusaineiden taivutus- leikkaus- ja vääntökestävyys sekä kovuus. Metallia koetettaessa määrätään aina myöskin koekappaleen muodonmuutos.

Erityisiä koetustapoja käytetään sementin, paperin, öljyn y. m. koettamisessa.

Helsingissä on Teknillisen Korkeakoulun yhteydessä yleinen aineenkoetuslaitos, jossa on kolme osastoa, nimittäin 1) osasto metallien 2) osasto rakennusaineiden sekä 3) osasto paperin koettamista varten. Kaikilla osastoilla on oma johtajansa. Aineenkoetuslaitos perustettiin Polyteknillisen Opiston yhteyteen vuonna 1889, jolloin Keis. Senaatti Teknillisen Yhdistyksen esityksestä määräsi 20,000 mk. tätä tarkoitusta varten. Sittemmin on aika-ajoin myönnetty lisävaroja uusien koneitten hankkimista varten, joten aineenkoetuslaitos nykyään on kutakuinkin nykyajan vaatimuksia vastaavalla kannalla. Metallien osastossa ovat tärkeimmät koneet 50 tonnin venytyskone, jossa myös voidaan tehdä puristus-, taivutus- ja leikkauskokeita, 150 tonnin puristus- ja taivutuskone, erikoistaivutuskone valurautaisia tankoja varten, 5 tonnin venytyskone rautalankoja, hihnoja y. m. varten y. m. Rakennusaineiden osastossa on 300 tonnin ja 30 tonnin puristuskone sekä täydelliset laitteet sementin koetusta varten. Paperin osastossa on täydelliset laitteet paperin, kankaan y. m. koettamista varten. Aineenkoetuslaitoksen vuosisääntö uusien koneitten hankkimista varten Tekn. Korkeakoulussa on 6,000 mk. *E. S-a.*

Ainehisto, kirjan sisällysluettelon vanhentunut nimitys.

Aineiasrotta *(Didelphys dorsigera)* on meidän rottaamme vähän pienempi, mutta hyvin sen näköinen pussieläin Brasiliasta ja Guayanasta. Naaras, jonka pussi on vaillinainen, kantaa poikasiaan selässänsä. Kiinni pysyäksensä kiertävät nämä häntänsä emän hännän ympärille.

Aineiasrotta.

Aineias *[-nei'-]* (lat. *Ænḗas*), troialaistaruston sankareja, Zeus-jumalasta polveutuvien Dardanidein sukua; hänen isänsä on Ankhises, hänen äitinsä jumalatar Aphrodite. Homeroksen Iliadissa A. on troialaisten etevin sankari Hektorin jälkeen. Sodassa jumalat A:ta erityisesti suojelevat, ja hänelle ennustetaan, että hän ja hänen jälkeläisensä tulevat vastaisuudessa pitämään kuninkuutta troialaisten keskuudessa. Tämä piirre edellyttää, että A:n luultiin pelastuneen Troian häviöstä, ja perustuu paikallisiin muistotaruihin, joidenka mukaan A:n jälkeläisiä on kauan hallinnut eri paikkakunnilla Troasmaakuntaa. Tunnetumpi on toinen, nähtävästi nuorempi taru: A. oli valloitetusta Troiasta (taikka jo ennen valloitusta) isänsä, poikansa ja lukuisain seuralaisten kanssa lähtenyt merille, etsiäkseen uutta kotimaata; laivoillaan hän kuljetti mukanaan Troian suojelus- ja sukujumalain pyhät kuvat. Taruston kehittyessä hänen harharetkensä ulotettiin yhä kauemmas; useihin paikkoihin Välimeren maita hänen kerrottiin retkillään perustaneen kaupunkeja, rakentaneen temppelejä (Aphroditelle) j. n. e. 6:nnella vuosisadalla e. Kr. runoilija Stesikhoros jo kertoi A:n tulleen Italiaankin („Hesperiaan"). Kerrottiinpa hänen käyneen Afrikassakin (Karthagossa). Kun sittemmin Roomasta kasvoi mahtava suurvalta, alkoivat ensin kreikkalaiset ja sitten roomalaisetkin kirjailijat asettaa Rooman kansan synnyn A:n taruston yhteyteen. A. oli muka lopulta laskenut maihin Latiumin maakuntaan, nainut kuningas Latinoksen tyttären Lavinian ja perustanut Lavinium-kaupungin. Hänen poikansa Askanios, jolla muka Italiassa oli nimenä Iulus, perusti Alba Longan, jota pidettiin Rooman emäkaupunkina. A:sta muka polveutuivat Rooman perustajatkin, Romulus ja Remus. Tunnettu on, että m. m. Cæsarin suku (Julius-suku) piti A:n poikaa Iulusta kanta-isänään ja

nimikko-urhonaan. — Yleisimmin tunnetaan A:n tarustoa siinä muodossa, jonka sille antoi roomal. runoilija V e r g i l i u s (ks. t.) Æneis-nimisessä runoelmassaan, jossa „hurskas Æneas" on päähenkilönä. *O. E. T.*

Ainekirjoitus, kirjallinen, pääasiallisesti äidinkielinen harjoitus kouluissa tai yliopistossa, jossa oppilaat opettajan johdolla tehdyn jäsennyksen mukaan tai vapaasti käsittelevät helppotajuista aihetta jonkun opetusaineen tai jokapäiväisen elämän alalta. *M. S.*

Ainevaihdos, kaikki ne elävissä olennoissa tapahtuvat kemialliset ilmiöt, joista elintoiminta on riippuvainen ja jotka siis ylläpitävät elämää. Organismi elää siten, että se yhtämittaisesti saa ravinnokseen uusia aineita, niitä tarpeittensa mukaan muodostelee ja itseensä sulattaa samalla kuin toiset, vanhemmat elimistön ainesosat vähitellen poistetaan. Eläinten ja kasvien a. on erilainen. Kasvit ottavat ilmasta ja maasta epäorgaanisia yhdistyksiä ja muodostavat, valon vaikutuksen avulla ja erittämällä happea, orgaanisia yhdistyksiä, kun taas eläimet ravintoaineissaan pääasiallisesti nauttivat orgaanisia aineita, ja välillisesti tai välittömästi juuri kasvikunnan tuotteita. Ne eivät, niinkuin kasvit, voi epäorgaanisista aineista synteettisesti muodostaa orgaanisia. Voi sanoa vallitsevan kiertokulun: eläimet nauttivat kasveissa syntyneitä aineita, jotka taas eläinten ainevaihdoksen tuotteina tulevat kasvien ravinnoksi. Eläinmaailman ainevaihdoksen kulku on vielä vain osaksi selvillä. Ravintoaineet: valkuaisaineet, rasva, hiilihydraadit, suolat muuttuvat vatsanesteiden vaikutuksesta ja joutuvat täten vereen ja ruumiin kudoksien ravinnoksi. Samalla kertaa tapahtuu myöskin kudosten yhtämittainen kulutus, jonka tuotteet joutuvat nekin vereen ja poistuvat. A. on lapsessa paljoa nopeampi kuin aikaihmisessä. Nukkuessa on a. hitaampi, liikkeellä ja työssä ollessa taas nopeampi. Nälkäisessäkään olennossa ei a. ole seisauksissa. Nälkäinen elimistö elää itsestään, kunnes sekin hätävara on loppuun kulutettu. Säännöllisen tilan ylläpitämiseksi tulee elimistön päivittäisten tulojen olla yhtä suuret kuin menotkin. vrt. R a v i t s e m i n e n ja R a v i n t o a i n e e t.

Ainevaihdostaudit, taudit, jotka aiheutuvat ravinnon saannin ja kulutuksen kvalitatiivisista tai kvantitatiivisista muutoksista. Tärkeimmät niistä ovat sokeritauti (ks. t.) (***diabetes mellitus***) ja liikalihominen.

Aino. 1. Nimi Kalevalassa (Joukahaisen kovaonninen sisar) on syntynyt siten, että Lönnrot säkeestä: A n n i t y t t ö, a i n o n e i t i, jolla 4:ttä runoa vastaava kansanlaulu alkaa, on ottanut laatusanan *aino* ja käyttänyt sitä henkilönnimenä. *K. K.*

— 2. Aino ja Kullervo edustavat traagillista ainesta Kalevalassa, mutta eri puolilta. Kullervon miehinen luonne vie suoranaisiin turmantöihin, jotka lopulta valmistavat hänen perikatonsa. Ainossa taas ilmenee naissielun passiivinen traagillisuus. Ulkonaiset olot, kosijan ja vanhempien tahto, tukahduttavat hänen sydämensä vapauden. Hänen hento, arasti ja syvästi tunteva olemuksensa kärsii, uupuu ja sortuu tähän ristiriitaan, joka on sielukkaasti esitetty ja muodostaa yhden Kalevalan kaikista ihanimpia episodeja. Ainon kohtalo onkin Kullervon obella enemmän kuin Kalevalan muut osat innostanut taiteilijoita tulkitsemaan tätä aihetta yhä uudelleen ja uudelleen sanoin, kuvin ja sävelin. Näistä taideluomista ovat huomattavimmat: J. H. E r k o n runomuotoinen Kalevalan-aineinen näytelmä; J o h a n n e s T a k a s e n „Aino", marmorinen veistokuva (Ateneumissa), joka on tunnettu lukuisten kipsijäljennösten kautta; A k s e l G a l l é n i n „Aino-taulu", maalaus (Ateneumissa), joka esittää kolme kohtausta Ainon elämästä; R o b. K a j a n u k s e n Aino-sinfonia; E r k k i M e l a r t i n i n ooppera „Aino". *V. T.*

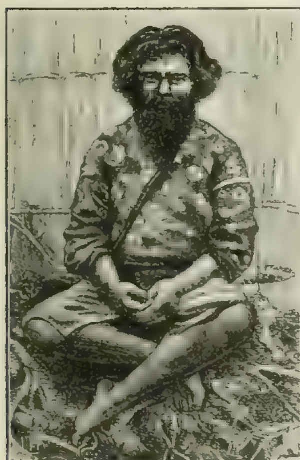
Gallénin Aino-taulu

Ainoa vekseli l. s o l a v e k s e l i, vekseli, jota on laadittu vain yksi kappale. ks. V e k s e l i. *I. K-o.*

Takasen Aino.

Aino- 1. A i n u-kansa, etel. Kurileilla, Etelä-Sahalinilla sekä Jesson pohj.- ja itä-osissa asuva kalastaja- ja metsästäjäkansa, jonka sukusuhteet vielä ovat tuntemattomat. Huomattavimmat rotutuntomerkit ovat runsaskarvainen iho sekä vahva tukan- ja parrankasvu. Muistuttavat venäl. talonpoikia ja eroavat selvästi „mongoleista" vaakasuorien, suurten silmiensä kautta. Luonteeltaan ovat ainot rauhallisia, hyvänsävyisiä, velttoja, tavoiltaan tavattoman epäsiistejä. Tatuoiminen yleistä. Asunnot paalumajoja, jotka peitetään niinellä tahi järviruovoilla. Metsästysaseita ovat jousi ja nuolet. Naisen asema kunnioitettu ja yksiavioisuus vallalla. Uskonnollisen palveluksen esineenä korkein kaikkiallinen olento K a m o i. Korkea kunnioitus annetaan myös karhulle. A:n lukumäärä arvioidaan 18,500:ksi, eivätkä he ainakaan Jessolla ole vähenemään päin. [Batchelor, „The Ainu of Japan" (Lond. 1892) ja „The Ainu and their Folklore" (Lond. 1902); Koganei, „Beiträge zur physischen Anthropologie der Aino" (Tokio 1893-94, 2 osaa); Macritchie, „The Ainos" (Leid. 1893).]

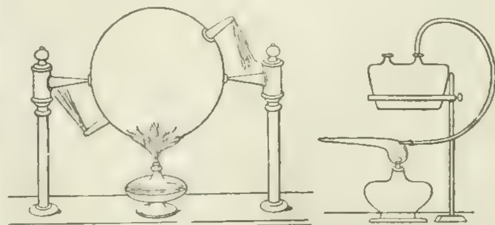
Ainulainen.

Aino-runo, Kalevalan 4:s, on saanut alkunsa virolaisista runoista, joissa lapsi jonkun vastoinkäymisen (esim. väkisin suutelemisen tai korujen varastamisen) johdosta tulee kotiin ja saa vanhemmiltaan lohdutusta (esim. neuvotaan aittaan). Näihin on Suomen Karjalassa yhdistynyt Länsi-Suomesta kulkeutunut skandinaavilaisesta balladista mukaeltu runo aittaan hirttäytyneestä neidosta; Kalevalassa on kuitenkin tämän kuolintavan sijalla hukuttautuminen toisen runon mukaan. Venäjän Karjalassa on lisätty äidin kyynelten vierintä ja kolmen käen kukunta, jotka molemmat ovat virolaisperäisiä runoja, jälkimäinen luultavasti liettualaisilta lainattu. [Kaarle Krohn, „Kalevalan runojen historia", siv. 379-396.] *K. K.*

Ainsworth *[ēnzuəþ]*, W i l l i a m H a r r i s o n (1805-85), engl. kirjailija, kirjoittanut pitkän sarjan romaaneja, joista useat käsittelevät Englannin historiaa.

Aiolilaiset (kreik. *Aiolei's*), kreikkalaisen, muka Aioloksesta (ks. A i o l o s) polveutuvan heimon nimi. Aiolilais-nimi näkyy oikeastaan kohdistuneen yksinomaan siihen kreikkalaiseen heimokuntaan, joka asui Vähän-Aasian länsirannikolla, joonialaisista siirtokunnista pohjoiseen päin, ja varsinkin Lesbos-saarella, ja joka puhui omaa, „aiolilaista" murretta (ks. K r e i k a n k i e l i, A l k a i o s, S a p p h o). Sukutarinoiden mukaan aiolilaiset olivat Aasian puolelle siirtyneet Thessaliasta ja Boiootiasta, joiden murteissa ilmeneekin selvää sukulaisuutta. Sentähden ulotettiin joskus nimi A i o l i s (aiolilaisten maa) mainittuihinkin maakuntiin; vieläpä luettiin myöhempinä aikoina aiolilaisiin useat muut heimot, jotka muka polveutuivat Aioloksesta, mutta joiden kielimurre joko ei osoita mitään taikka vain hyvin kaukaista ja epävarmaa sukulaisuutta aiolilais-murteen kanssa. Lopulta luettiin aiolilaisiin kaikki ne heimot, joita ei katsottu voitavan lukea doorilaisiin eikä joonilaisiin (ynnä attikalaisiin). Siten syntynyt Kreikan kansan kolmijako (aiolilaisiin, doorilaisiin ja joonilaisiin) on historiallista perää vailla. *O. E. T.*

Aiolinen sävellaji, muinaiskreikkalaisessa musiikissa; yhtä kuin a-mol ilman 7:nnen asteen korotusta; sama nimitys esiintyy myöhemmän keskiajan kirkkosävellajien teoriassa ja siitä periytyen usein nykyisissäkin koraalikirjoissa, tarkoittaen yhä samanlaista sävellajimuotoa. *I. K.*

Heronin aiolopiili. Aiolopiilinen puhalluslamppu.

Aiolopiili (kreik. *aio'los* = liikkuva, ja lat. *pila* = pallo). Heronin keksimä laitos, missä ulosvir-

taava höyry, samasta syystä kuin reaktsioniturbiineissa, suorastaan synnyttää kiertoliikkeen. — 2. Juottolamppu, missä nopeasti ulosvirtaava alkoholihöyry antaa pitkän, kuuman liekin.

Aiolos (lat. *Æolus*), kreikkalaisten tarustossa esiintyvä henkilönnimi. 1. Homeroksen Odysseiassa (ja samoin esim. Vergiliuksen Æneis-runoelmassa) A. on kaukaisella merensaarella asuva taruhenkilö, jolla on tuulet hallussaan. — 2. Useiden kreikkalaisheimojen myytillinen kantaisä (vrt. Aiolilaiset), tarun mukaan Hellenin poika, Doroksen ja Xuthoksen veli. — 1:n ja 2:n tarustot ovat toisiinsa monella tavoin sotkeutuneet. *O. E. T.*

Aiolosharppu ks. Tuulikannel.

Aioni (kreik. *aiō'n*), ajanjakso, maailmankausi. vrt. Gnostilaisuus.

Aïr l. Asben, vuoriseutu eteläisessä Saharassa. Ylin korkeus vuoristossa on 1,550 m. Runsas sademäärä tekee seudun hedelmälliseksi; asukkaat ovat tuaregejä, joiden lukumäärä arvioidaan 130,000:ksi. Tärkeä karavaanein kauttakulkuseutu (50 päivän matka Tripolikseen).

Air *[ār]* (ransk.), aaria.

Aira *kasvit.*, ks. Æra.

Aira ks. Eera.

Airiselkä, pitkin matkaa vedenjakaja Kemijoen ja Tornionjoen välillä. Vuoriperä kvartsiittiä. Hyviä metsiä. *J. E. R.*

Airiston purjehdusseura, Turussa; Suomen vanhimpia (kolmas järjestyksessä) purjehdusseuroja, perust. v. 1869. Jäsenluku v. 1907 317, aluksia 53. Seuran paviljonki on Pienellä Pukinsaarella, lähellä kaupunkia. Hyvä, suojattu satama saaren eteläpuolella. *W. S-m.*

Airiston selkä (ruots. Ersta fjärd l. Erstan), laaja, pari peninkulmaa pitkä merenselkä lähellä Turkua. Se ulottuu, kulkien melk. etelästä pohjoiseen, Hafver-ö ja Suuri Melö saarista Aurajoen suuhun. Idässä sitä rajoittavat Paraisten pitäjään kuuluvat saaret Alö, Kakskerta ja Satavansaari, lännessä Rymättylän pitäjän saaret; tärkein niistä Suur-Rymättylä. Etelässä ovat saarten rannat enimmäkseen jyrkkiä ja kasvavat harvaa männikköä, mutta lähempänä Turkua ovat etenkin Hirvensalon ja Ruissalon saaret luonnonihanuudestaan mainittavat, edellisellä kasvaa havumetsää, jälkimäisellä taasen on lehtimetsä vallitsevana, jopa tammikin viihtyy täällä. Näille, sekä niitten välisille Pukinsaarille on rakennettu suuri joukko tyyliltään mitä erilaisimpia kesähuviloita, jotka puolestaan vilkastuttavat kaunista maisemaa. Johtoloisto on Nuottakarilla ja Kauppiaan-karilla. Suurin syvyys näillä vesillä on n. 80 m, keskimäärin n. 20-40 m, mutta lähempänä Turkua käy väylä yhä matalammaksi, lopulta se on n. 4 m. — Airiston selkä on historiallisesti merkillinen siellä tapahtuneista pienemmistä meriotteluista vuosien 1808-09 ja 1854-55 sotien aikana. *W. S-m.*

Airokas, ankerias (ks. t.).

Airoli, vismuttioksyjodidigallaatti, tumman harmaanvihreä, hajuton, mauton, liukenematon aine, käytetään ripotuspulverina haavojen ja tippurin hoidossa.

Airolo *[-ro'-]*, paikka S:t Gotthard-tunnelin eteläpäässä Sveitsissä Ticinon (Tessinin) kantonissa, 1,177 m merenp. yläp., 1,700 as.

Airut (laina gootinkielen *airus* sanasta), ruhtinaan tai ylhäisen henkilön lähettämä sanansaattaja; ritariajalla airueet järjestivät turnajaismenot ja nykyäänkin nimitetään airueiksi juhlamenojen ohjaajaa. *K. G.*

Airy *[ǟri]*, Sir George Biddel (1801-92), engl. tähtitieteilijä, 1836-87 Greenwichin observatorin johtaja. Käsitellyt suurella taidolla useita vaikeita tähtitieteellisiä ja osaksi fysikaalisia kysymyksiä.

Ais, sävel, joka syntyy korottamalla a-säveltä ½-asteen verran. *I. K.*

Aisa, kärrin-, reen-, y. m. a.; nojapuiden aisa ks. Voimistelutelineet.

Aiša, Abu-Bekrin tytär, Muhammedin lemmikkipuoliso. Kuoli v. 680 Medinassa.

Aiskhines *[-khi'-]* (lat. *Æschines*). 1. A. Lysaniaan poika, ateenalainen, Sokrateen hartaimpia oppilaita, julkaisi useita „Sokrateen keskusteluja", jotka eivät ole meidän aikoihimme säilyneet. — 2. A. Atrometoksen poika (n. 390-315 e. Kr.), ateenalainen valtiomies ja puhuja. Köyhtyneestä suvusta syntyneenä hän nuoruudessaan hankki toimeentulonsa kirjurina (esiintyipä näyttelijänäkin). Vaikutusvaltaisten miesten sihteerinä hän sai tilaisuuden perehtyä valtiollisiin asioihin. Valtiomiehenä hän liittyi Eubuloksen johtamaan puolueeseen, joka ajoi varovaista, vieläpä velttoa politiikkaa ja varsinkin pyrki hyviin väleihin Makedonian vallanhimoisen kuninkaan, Philippos II:n kanssa. Tosin A., samoinkuin Eubuloskin, v. 348 kannatti tarmokasta esiintymistä Philipposta vastaan. Mutta pian sen jälkeen jäsenenä lähetystössä, jonka piti keskustella Philippoksen kanssa riitakysymysten ratkaisemisesta ja rauhan aikaansaamisesta, hän rupesi Philippoksen hankkeiden kannattajaksi. Demosthenes, joka hänkin oli lähetystön jäsen, koetti turhaan A:ta vastustaa. Ateenan kansankokous saatiin hyväksymään Philippoksen esittämät vaatimukset melkein sellaisinaan. Rauhan lopullista varmentamista varten lähetettiin samat lähettiläät jälleen Philippoksen luo, mutta Demostheneen vastalauseista huolimatta vitkasteltiin matkalla niin, että Philippos ehti vielä tehdä melkoisia valloituksia ja lisätä mahtavuuttaan. Seurauksena oli, että Ph. pääsi tilaisuuteen sekaantumaan Kreikan asioihin, vieläpä sai kukistamiensa phookilaisten sijan amphiktyonien (ks. t.) liitossa. Demosthenes nosti A:ta vastaan kanteen siitä, että hän lähettiläänä oli isänmaansa pettänyt. Mutta A:n onnistui vehkeilyillä (kanne D:n avustajaa Timarkhosta vastaan) saada juttu venytetyksi, ja kun se vihdoin otettiin ratkaistavaksi (v. 343), niin hän vapautettiin. Niinhyvin D:n syytöspuhe kuin A:n puolustuspuhe on vielä tallella (samoin A:n puhe Timarkhosta vastaan). V. 339 A. sai Ateenan edustajana amphiktyonien eduskunnassa aikaan sen, että Philippos kutsuttiin Kreikkaan toimeenpanemaan amphiktyonien liiton puolesta rankaisutoimenpiteitä erästä lokrilaista kaupunkia vastaan (n. s. 2:nen pyhä sota). Kun Philippos suuren sotajoukon etunenässä tunkeutui Kreikkaan, tekivät Ateena ja Theba liiton häntä vastaan, mutta Khaironeian tappelussa Ph. musersi heidän yhdistyneet voimansa ja teki Kreikan vapaudesta lopun. — V. 336 A. vielä kerran hyökkäsi Demostheneen kimppuun. Ateenan kan-

sankokouksessa oli näet ehdotettu, että D. suurista ansioistaan palkittaisiin kultaseppeleellä. A. nosti ehdotuksen esittäjää Ktesiphonia vastaan kanteen laillisten muotojen rikkomisesta; mutta hänen syytöspuheensa kohdistui itse asiassa Demostheneeseen; intohimoisella kiihkolla hän koetti mustata D:n koko yksityistä ja julkista elämää sekä todistaa, että hänen valtiollinen toimensa oli vienyt Ateenan turmioon. Asia ratkaistiin vasta v. 330, jolloin D. loistavalla puheella, jossa ei hänkään herjauksia säästänyt, nujersi vastustajansa. A. sakotettiin ja läksi pois Ateenasta. Oleskeltuaan useat vuodet Rhodoksessa hän kuoli Samoksessa n. 315. — Puhujana A. oli kansansa etevimpiä; varsinkin oli hänen puheissaan vauhtia ja mukaansa tempaavaa intohimon voimaa. *O. E. T.*

Aiskhylos *[-y'-]* (lat. *Æschylus*) (n. 525-455 e. Kr.), attikalaisen tragedian uudesta-luoja ja varsinaiseksi draamaksi kehittäjä. A. oli Euphorionin poika, ylhäistä ateenalaista sukua, joka lukeutui Eleusiin deemokseen. Taisteli Hellaan vapauden puolesta molempien persialaissotien suurissa taisteluissa. Jo v:n 500 paikkeilla A. oli tragediakilpailussa osallisena; v. 484 hän ensi kerran voitti kilpailijansa. Kirjoitti yhteensä 90 näytelmää (tragedioja ja n. s. satyyrinäytelmiä). Kävi v. 446 ja v:n 470 paikkeilla Sisiliassa, Syrakusan hallitsijan Hieronin luona. Kuoli Sisilian Gelassa v. 455. A. on maailmankirjallisuuden suurimpia runoilija-neroja, syväaatteinen, rohkealentoinen. Mahtavasti vaikutti häneen suurten taistelujen herättämä tietoisuus henkisten voimain etevämmyydestä taistelussa aineellista ylivoimaa vastaan. — Ennen häntä tragedia näkyy olleen kantaatin-tapainen laulunäytelmä, jossa pääasiana olivat tanssiaskelin esiintyvän koorin laulut; näiden välisissä näytöksissä esiintyi yksi ainoa näyttelijä vuoropuhelussa koorin esimiehen kanssa. A. lisäsi toisen näyttelijän; siten toimivat henkilöt voivat ryhtyä keskinäiseen puheluun ja vuorovaikutukseen. Koorin osuus supistettiin ja vuoropuhelu sai tärkeimmän sijan. Siten A. loi tragediasta varsinaisen d r a a m a n. — Viimeisissä tragedioissaan A. käytti kolmeakin näyttelijää — uudistus, jota sanottiin Sophokleen keksimäksi. — Ollen Ateenan jumalanpalveluksen (Dionysoksen palveluksen) pyhiä menoja tragedia alusta pitäen otti aineensa kansanuskon pyhittämästä tarustosta, siis tavallista ihmiselämää korkeammista olopiireistä. A. antoi sen uskonnolliselle luonteelle uuden lennon, tehden tragediansa suurten, korkealle tähtäävien aatteiden kannattajiksi. — Hänen luonteensa ovat harvoin voimakkain piirtein haahmoillut. Toiminta on hänen tragedioissaan sangen yksinkertainen ja suorasyinen. Mutta valtaavien tunteiden jännitystä niissä kyllä on. — Välistä A. yhdessä kilpailussa esitettävässä kolmen tragedian sarjassa (vieläpä siihen liittyvässä satyyrinäytelmässäkin) kehitti samaa tragedia-aihetta laajasuuntaiseksi kokonaisuudeksi (T r i l o g i a = tragedia-kolmikko, t e t r a l o g i a = näytelmä-nelikkö). Lyyrillinen ja varsinaisesti draamallinen puoli olivat A:n tragedioissa mitä luontevimmassa yhteydessä keskenään. Kuvaavien, mukaansa tempaavien rytmien laadinnassa A. oli verraton mestari. Hänen koorilaulu-sävelmänsä ovat hukkuneet, mutta me tiedämme, että niitä myöhempinä aikoina ihailtiin suuren musiikkityylin jaloimpina tuotteina. — A:n teoksia on (paitsi vähäisiä katkelmia) säilynyt vain 7 tragediaa: 1) H i k e t i d e s (= Turvanhakijat; Danaoksen tyttärien tarusta), rakenteeltaan vanhanaikainen kappale, jossa lyyrillisellä aineksella on erittäin laaja sija. 2) P e r s a i (= Persialaiset) sai kilpailussa voiton v. 472. Sen aineena on Salamiin taistelu tahi oikeastaan se vaikutus, minkä tieto helleenien voitosta ja suuren persialaisen sotavoiman kukistumisesta oli omiaan Persiassa herättämään. Siis aine runoilijan oman ajan historiasta. Persialaissotien tapahtumat näet kohosivat jo aikalaisten silmissä pyhien tarujen ihannemaailman tasalle, josta tragediat muutoin ottivat aineensa (jo ennen A:ta oli hänen vanhempi aikalaisensa Phrynikhos 2:ssa tragediassa käsitellyt suuren kansallisen taistelun vaiheita). 3) H e p t a e p i T h e b a s (7 sankarin sota Thebaa vastaan), loppukappale trilogiaa, jolla A., jouduttuaan v. 468 alakynteen kilpailussa Sophokleen kanssa, v. 467 sai voiton. 4) P r o m e t h e u s D e s m o t e s (Pr. kahleissa), suurenmoinen tragedia, jossa henkilöinä ovat jumalaolennot ja jossa persoonallisuuden arvon tunne ja vakaumus henkisen voiman kukistumattomuudesta mitä valtavimmin ilmestyy; luullaan trilogian alkukappaleeksi. 5 6, 7) Ainoa säilynyt trilogia: A g a m e m n o n, K h o e p h o r o i, E u m e n i d e s, yhteisellä nimellä O r e s t e i a. Tämä tragediaryhmä, joka sai voiton v. 458, oli A:n viimeinen teos; siinä hänen taiteensa on korkeimmillaan. Aine on otettu Atreuksen suvun tarustosta. A g a m e m n o n tragediassa on päähenkilönä jylhän mahtavasti kuvattu Klytaimestra, joka surmaa Troian sodasta palanneen puolisonsa. Seuraavassa tragediassa (K h o e p h o r o i = Hautauhrin tuojat) Agamemnonin ja Klytaimestran poika Orestes kostaa isänsä veren surmaamalla äitinsä. E u m e n i d e s tragediassa sukukiro tulee vihdoin sovitetuksi; Orestesta vainoavat kostottaret (Erinyt) lepytetään, ja he muuttuvat laupeiksi Ateenan kansan suojelusjumaliksi.

Suomennos: Agamemnon, suom. Kaarlo Forsman [Koskimies], Porvoo 1897.

vrt. K r e i k a n k i r j a l l i s u u s, K o o r i, T r a g e d i a, S a t y y r i n ä y t e l m ä. *O. E. T.*

Aisne *[ēn]*. 1. Pohjois-Ranskan joki, joka tulee Meusen departementistä ja laskee Oiseen lähellä Compiegneä. — 2. Departementti Pohjois-Ranskassa, 7,427 km², 536,000 as. (1901), pääkaupunki Laon. Maanviljelys ja teollisuus korkealle kehittyneet.

Aisopos *[-sō-]* (lat. *Æsō'pus*), kreik. muistotarinan mukaan e l ä i n s a d u n (ks. t.) isä. Herodotos mainitsee A:n kuningas Amasiin (6 vuosis. e. Kr.) aikalaisena ja kertoo hänen olleen orjana Samoksessa ja saaneen väkivaltaisen surman Delphoissa; myöhemmin liittyi A:n nimeen laaja tarusikermä, joka on kaikkea historiallista perää vailla. — Eläintaruja oli kreikkalaisilla kyllä paljon ennen yllämainittua aikaa. — N. s. A:n tarut olivat suorasanaisia ja levisivät kauan ainoastaan suupuheen kautta. Varsinkin Ateenassa niiden tiedetään olleen suuressa suosiossa; m. m. niitä viljeltiin puhujakouluissa; näitä varten toimitti Demetrios Pha-

lerolainen 4:nnen ja 3:nnen vuosis. vaiheilla kirjallisen kokoelman, joka ei ole säilynyt, yhtä vähän kuin muut suorasanaiset satukokoelmat antiikkiselta ajalta. Sitävastoin on tallella muutamia runomuotoisia mukaelmia (ks. Avianus, Babrios, Phædrus). vrt. myös Eläinsatu. *O. E. T.*

Aisti, ihmisen ja eläimen kyky saada, kiihotuksen vaikuttaessa hermostoon, yksinkertaisia mielteitä, aistimuksia. Aistit antavat aistivalle olennolle vaikutelmia sekä ulkomaailmasta (ulkonaiset aistit), että hänen oman ruumiinsa sisällisistä tiloista (elollisaisti, vitaaliaisti). Vanhastaan erotetaan 5 ulkonaista aistia: näkö, kuulo, maku, haisti, tunto. Uudemmat tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet olevan syytä erottaa „tuntoaistimuksien" eli niiden aistimuksien joukossa, jotka tulevat tietoomme ihossa sijaitsevien hermoainesten välityksellä, useita eri lajeja: kajoomis- tai painoaistimukset, kylmä- ja lämpöaistimukset ynnä mahdollisesti vielä kipuaistimukset; on näet toteennäytetty, että nämä laadultaankin toisistaan suuresti eroavat aistimuslajit aistitaan erityisissä kullekin lajille omintakeisissa ihonpisteissä (paino-, lämpö-, kylmä- ja kipupisteet) ja siis nähtävästi eri hermosäikeitä myöten johdetaan tietoisuuden tyyssijaan, aivoihin. Elollisaistilla tajuamme esim. nälkää ja janoa, ruumiimme tai määrättyjen ruumiinosien väsymystä ja virkeyttä ynnä monta muuta tuntemusta, joka painaa leimansa yleisvointiimme. Elollisaistiin kuuluviksi voidaan lukea myöskin asentoaisti ja lihasaisti. Asentoaistin nojalla on meillä yleensä aina jonkinlainen tieto oman ruumiimme asennosta; esim. sukeltaessammekin silmät umessa tiedämme eli aistimme, mikä on ylöspäin, mikä alaspäin. N. s. lihasaisti antaa meille tiedon ruumiimme ja jäsentemme liikkeistä ja keskinäisestä asemasta erityisten jokseenkin epämääräisten tuntemusten avulla lihaksissa ja nivelissä. Mahdollista on, että muutamilla eläimillä on aivan toisiakin, meille tuntemattomia aisteja (kenties esim. sähköilmiöiden aistimiseksi), joiden tuottamien sielullisten aistimuksien laadusta meillä ei saata olla minkäänlaista käsitystä. Muutamissa eläimissä on näet elimiä, joita täytyy käsittää aistimiksi, mutta joiden toiminnasta ei ole saatu tarkempaa selkoa; niitä sanotaan tavallisesti kosketusaistimiksi, mutta ne toimittavat luultavasti toisiakin tehtäviä. — Aistimistapahtumassa on erotettava toisistaan seuraavat seikat. 1. Kiihotin, joka vaikuttaa aistimeen; ulkoaistimuksissa se on fyysillinen liikunto tahi muun ruumiimme ulkopuolella oleva seikka, joka koskee aistimeen; elollisaistimuksissa kiihotin on aistinhermoa ympäröivän ruumiinosan hetkellinen tila. 2. Aistinhermoon syntyvä kiihotustila, joka pitkin hermoa johtuu hermoston keskukseen, aivoihin. 3. Se tuntemus eli mielle, joka hermokiihotuksen saavuttua aivoihin syntyy tajuntaan; tämä sielullinen tosiasia se on varsinainen aistimus. Aistimukset ovat koko mielle-elämämme perusaineksina. Monet aistimukset sulautuvat yhteen monimutkaisemmiksi havaintokuviksi ja niiden perustuksella kehittyvät mielle-elämän korkeammat kehitysasteet (ks. Havainto, Mielikuvitus, Ajatteleminen). — Toisinaan ymmärretään aistilla välitöntä, vaistomaista tahi tunteenomaista käsitystä ja arvostelukykyä, joka ei perustu ymmärryksenmukaiseen mietiskelyyn, esim. „taideaisti", „moraalinen aisti". — Aistillinen osoittaa filosofisessa kielessä sitä, jota voidaan aisteilla suorastaan vaarinottaa, siis paikassa ja ajassa olevaista („aistimaailmaa"), vastakohtana aatteellisille ja henkisille, ainoastaan järjellä eli ajatuksella käsitettäville asioille. Yleisessä kielenkäytössä aistillinen ja aistillisuus osoittavat sitä, mikä kuuluu ihmisen ruumiillisiin tuntemuksiin ja haluihin, usein erittäin sitä, mikä on yhteydessä sukupuolivietin kanssa. *A. Gr. & M. O-B.*

Aistillisuus ks. Aisti.

Aistimet, ne välittäjät, joilla elävä olento, eläin tai kasvi, saa vaikutteita ulkomaailmasta tai oman ruumiinsa sisällisistä tiloista (Ihmisen ja korkeampien eläinten aistimista ks. Aisti). — Alemmista eläimistä puuttuu toisilta joku ylempien eläinten aisteista ja aistimista, samoin kuin muutamilla niistä varmaan on aisteja, joita ensinmainituilla ei lainkaan tavata. Jokaisella aistilla on oma aistimensa. Yksisoluisilla eläimillä on aistimiskyky sidottu yhteen soluun, mutta korkeammilla monisoluisilla eläimillä tapahtuu työnjako siten, että aivan erityiset solut ja solukot erilaistuvat yksinomaan aistimusten välittäjiksi. — Kasveilla, jotka aivan määrätynlaisilla liikkeillä vastaavat ulkoapäin vaikuttaviin ärsykkeisiin, on myös aistimiskyky, vaikka se usein ei ole paikallistunut erityisiin aistimiin, vaan on hajallaan kaikissa kasvin osissa. Monella kasvilla on kuitenkin erilaistuneet aistimet. Painoaistimuksen välittävät esim. tuntokasvilla *(Mimosa)*, kärpäsloukolla *(Dionæa)* y. m. erityiset tuntosukaset. Painovoiman suunnan, joka aiheuttaa kasvien maahakuisat liikkeet, välittävät erityiset solut *(statosystat)*, joissa jyväset (statoliitit) kasvin asennon muuttuessa vaikuttavat ärtyvään alkulimaosaan. Valoaistimina pidetään muutamien lehtien, läpileikkauksessa mykiömäisiä, nystyrämäisesti kohonneita päällysketto-soluja. Kemiallisia ärsykkeitä varten on kihokeilla *(Drosera)* pitkät nystykarvat, jotka kosketettuina typpipitoisilla aineilla tekevät voimakkaita taipumisliikkeitä. [Haberland, „Die Sinnesorgane im Pflanzenreich" (1901); Noll, „Das Sinnesleben der Pflanzen" (1896).]

Aistiminen ks. Aisti.

Aistimus l. sensatsioni, yksinkertainen, alkeellinen havainto. vrt. Aisti.

Aistinhairahdus on havainto, jossa luulee aistivansa jotakin muuta, kuin mitä todellisesti on havaittavana. Sopii erottaa kaksi lajia aistinhairahduksia: 1. valheaistimukset l. hallusinatsionit, joissa säännöttömän ja sairaloisen hermokiihotuksen johdosta luulee näkevänsä, kuulevansa j. n. e. jotakin kokonaan olemattomia, kuten on laita monessa mielenhäiriön tilassa, ja 2. aistinhairahdukset ahtaammassa merkityksessä l. illusionit, joissa asianomainen kyllä aistii jotakin todellista (esim. näkee hämärässä puunrungon), mutta jostakin syystä (esim. pelonalaisen

mielentilan hämmentämänä) käsittää ja täydentää aistimuksensa väärin ja luulee sentähden havaitsevansa aivan toista, esim. ihmeellisen näköisen kummituksen. — Paitsi näitä voi vielä puhua 3. aivan säännöllisistäkin aistinhairahduksista, jotka johtuvat aistien säännöllisen toiminnan omituisuuksista tai siitä tavasta, miten tajuntamme yhdistää eri aistimukset toisiinsa. Sellaisia ovat kontrastin (vastakohtaisuuden) ilmiöt (esim. sama väri- tai makuaistimus tuntuu erilaiselta riippuen siitä, millaisia aistimuksia aistimme sitä ennen tai sen rinnalla samalla aistilla), silmämitta-erehdykset (esim. pystysuora viiva näyttää pitemmältä kuin yhtä pitkä vaakasuora; kahden pisteen välimatka näyttää tyhjänä lyhemmältä kuin jos sama välimatka jaetaan moniin pienempiin osiin väliin pannuilla pisteillä; suorat yhdensuuntaiset viivat eivät näytä suorilta eivätkä yhdensuuntaisilta, jos niitä vinosti leikkaavat määrätyllä tavalla piirustetut poikkiviivat) y. m. semm.

A. Gr.

Aistiviallinen, se jolta joku aisteista, eritoten näkö ja kuulo puuttuvat tahi ovat huonosti kehittyneet tai taudin turmelemat. *M. O-B.*

Aistivialliskoulut ks. Kuuromykkäkoulut, Sokeainkoulut, Tylsämielistenkasvatus.

Aita ks. Aitausvelvollisuus.

Aitaussopimus ks. Aitausvelvollisuus.

Aitausvelvollisuus. Jokainen, jolla on tai joka pitää kotieläimiä, on velvollinen niitä aitaamisella, paimentamisella tai muulla hoidolla niin vartioimaan, etteivät ne pääse toisen tiluksille. Aidan, jota tähän tarkoitukseen käytetään, tulee tarpeen mukaan olla joko 1. tiheää aitaa, joka estää sekä suurempia että pienempiä kotieläimiä, nimittäin hevosia, nautakarjaa, vasikoita, lampaita ja sikoja, pääsemästä sen läpi, tahi 2. harvaa aitaa, joka on suojana vain suurempia eläimiä eli siis hevosia ja nautakarjaa vastaan. Kummankinlaisen aidan tulee olla niin kokoonpantu, että sen kautta saavutetaan, mitä sillä on tarkoitettu. Rajanaapurit, jotka molemmat tarvitsevat aitaa tilustensa välille, ovat velvolliset rakentamaan ja ylläpitämään aidan kumpikin puoleksi, elleivät he sovi muusta perusteesta. Rasitus jaetaan heidän kesken laillisen arvion perusteella. Jos toinen tahtoo tiheää ja toinen harvaa aitaa, on tilusten rajalle tiheä aita rakennettava ja rasitus jaettava heidän kesken siten, että kyynärä tiheää aitaa vastaa neljää kyynärää harvaa aitaa. Jos se, joka vain vähemmässä määrässä on ottanut osaa aidan rakentamiseen, sittemmin tarvitsee tiheää aitaa, niin on hän velvollinen lunastamaan osansa siitä, maksamalla tuosta osasta sen täyden arvon ja puolet lisäksi, sekä pitämään sitä kunnossa vähintäin viiden vuoden ajan. Jos maanomistaja tahtoo aidalla erottaa tiluksensa toisen tiluksista, eikä viimemainittu, vaikka häntä siihen on todistettavasti kehotettu, ole suostunut ottamaan aidan rakentamiseen osaa tai ei ole antanut varmaa vastausta, on ensinmainittu maanomistaja oikeutettu yksinään rakentamaan aidan. Jos se, joka ei aidan rakentamiseen ole ottanut osaa, sittemmin tarvitsee samaa aitaa, niin hän on velvollinen lunastamaan osansa siitä, maksamalla sen täyden arvon ja puolet lisäksi, sekä pitämään sitä kunnossa vähintäin viiden vuoden ajan. Jos joku tahtoo sanoutua irti aitaamisvelvollisuudestaan, tulee hänen ennen lokakuun loppua antaa siitä todistettavasti tieto asianomaiselle naapurilleen, ja on hän sitten velvollisuudestaan vapaa seuraavan vuoden kesäkuun kuluttua loppuun. Tilanomistajilla kussakin kihlakunnassa, käräjäkunnassa tai seurakunnassa on oikeus tehdä sopimuksia tilusten rauhoittamisesta ja aitaamisesta ynnä muista sen kanssa yhteydessä olevista seikoista. Näillä sovituilla määräyksillä on lain voima, jos tilanomistajain enemmistö, laskettuna maatilain manttaalin mukaan, ne hyväksyy, ja jos ne eivät sodi yleisen lain määräyksiä vastaan sekä paikkakunnan tuomioistuin ne vahvistaa. [Keis. Aset. tilusten rauhoittamisesta kotieläinten tuottamaa vahinkoa vastaan 19 p:ltä jouluk. 1864.]

O. K:nen.

Aitio (ransk. *loge*), istuimilla varustettu osasto, johon on oma sisäänkäytävänsä, teattereiden katsomoissa tai muussa julkisessa kokoushuoneessa (esim. hallituksen jäsenten aidatut paikat eduskuntain kokoussaleissa). Teatterissa on: permantoaitioita, ensimäisen ja toisen parven aitioita.

Aitken *[ētkən]*, Sir William (1825-92), engl. lääkäri, rupesi käyttämään lämpömittaria käytännöllisessä lääketieteessä. *M. O-B.*

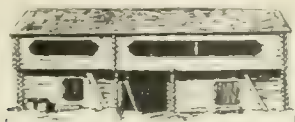
Aitolia *[-tōli'-]* (lat. *Ætō'lia*), maakunta Luoteis-Hellaassa, rajoittui lännessä Akarnaniaan, etelässä Korinthoksen lahden ulko-osaan sekä ozolilaisten lokrilaisten maahan, idässä ja pohjoisessa viimemainittuun maahan sekä useihin vuoristomaakuntiin. A. oli suureksi osaksi jylhää vuoristoa; rannikoilla oli lietemaita ja laguuneja (Misolonghionin lahti). Väestö, jonka kielimurre kuului kreikan n. s. luoteiseen murreryhmään, oli raakaa ja sotaista ja pysyi kauan erillään Kreikan kulttuurikehityksestä. 5:nnellä vuosis. e. Kr. aitolialaisia mainitaan palkkasotureina muiden valtioiden palveluksessa. 4:nnen vuosis. loppupuolella esiintyy aitolialaisten liitto, joka varsinkin 3:nnella vuosis. saavutti melkoisen mahtavuuden, ottaen innokkaasti osaa levottomien aikojen sotaisiin rettelöihin. Asetuttuaan ensin roomalaisten puolelle liitto v:n 194 jälkeen kääntyi heitä vastaan, mutta kukistui 189 sekä lannistettiin tykkönään 167 kaikkien roomalaisia vastustavien ainesten karkoittamisella. — Maakunnan kaupungeista mainittakoon muinaistarustossa mainiot Kalydon ja Pleuron sekä aitolialaisten liiton valtiollinen keskuspaikka Thermon (tai Thermos).

O. E. T.

Aiton *[ētn]*, William (1731-93), engl. kasvitieteilijä, synt. Hamiltonin lähellä Skotlannissa, kuoli Kewissä. Kohosi tavallisesta puutarhurista Kewin kuninkaallisen kasvitiet. puutarhan esimieheksi. Julkaisi teoksen „Hortus Kewensis" (1789, uusi painos 1810-13).

Aitta on erilaisten tarveaineitten säilytyshuone (vilja-aitta, ruoka-aitta, vaateaitta, ruumen-aitta, tamppu-aitta). Vaateaittaa nuoriväki kesäisin usein käyttää makuuhuoneena; samoin kaksikerroksisen aitan yläosaa eli luhtia. Aitan alkumuoto näyttää olevan patsaille rakennettu lava. Jälkikaikua

tästä on vielä meilläkin vähin tavattava jalka-tolppa l. pilariaitta, joka lepää maahan lasketuilla sammakkohirsillä. Yksihuoneisen aitan päädyn yläosa on usein kaunistettu lakka-laitoksella. Luhtirakennuksen yläkerran edessä ovat somat solat rintanojineen. Jyväaitassa pidetään vilja salvossa l. laarissa, josta sitä viskimellä otetaan. *U. T. S.*

Luhtirakennus (Kukkai

Ja[illegible]aitta (Loppi) Luoaitta (Seinäjoki)

Aittolahti, Puruveden lahti Kesälahden pitäjässä 5 km luot. kirkolta. Laivalaituri.

Aivasovski *[-o′-]*. 1. Gavriil Konstantinovits A. (1812-80), ven. kirjailija, synt. Krimillä, oli ensin opettajana lähellä Venetsiaa olevassa San Lazzaron luostarissa, siirtyi 1848 erääseen Pariisin armeenialaiseen kouluun ja perusti sitten oman koulun Grenelleen Pariisin lähelle. Hänen teoksistaan mainittakoon „Venäjän historia pääpiirteissään" (1836) ja „Turkin valtakunnan historia" (1843), molemmat armeenian kielellä. Hän oli huomattavimpia avustajia teoksessa „Grand dictionnaire de la langue arménienne." — 2. Ivan Konstantinovitš A. (1817-1900), ven. merikuvien maalaaja, edellisen veli. Nuorena hän kiinnitti puoleensa keisari Nikolai I:n huomion ja pääsi opiskelemaan Pietarin taideakatemiaan sekä monen vuoden aikana harjoittamaan maisemamaalausta ulkomailla, jonka jälkeen hänestä 1844 tuli Pietarin taideakatemian jäsen sekä kolme vuotta myöhemmin hovimaalari ja professori. Hän maalasi tavattomalla taituruudella ja osoitti värityksessään aitovenäläistä viehtymystä loistavan kirjaviin väreihin. Meri myrskyn myllertämänä oli hänen mieliaiheenaan. Hän kuuluu Venäjän huomattavimpien maalareiden joukkoon. *E. R-r.*

Aivastus, nenän limakalvon kiihotuksesta aiheutuva kouristuksen tapainen lyhkäinen uloshengitys. Esiintyy joskus ilman erityistä syytä varsinaisena taudinilmiönä aivastuskouristuksena hysteriassa. *M. O-B.*

Aivastusjuuri ks. Helleborus.

Aivina, palttinasidoksinen puhtaasta pellavan tai hampun kuidusta valmistettu suhteellisesti karkea kangas, joka kansanrunouden mukaan jo ammoisista ajoista on käytetty alusvaatteiksi („pane paita palttinainen, liitä liinan-aivinainen"). *V. V.*

Aivo-absessi (lat. *abscēssus* = poistuminen), aivoajos; a. syntyy aivoissa joskus lähitienojen tulehduksista, kuten päänruususta, keskikorvan, sylkirauhasten y. m. tulehduksista, jolloin se esiintyy ankarana äkillisenä tautina, jota seuraa kova kuume, päänsärky, sekä asianhaarain mukaan kouristuksia, halvaantumisia sekä lopulta tiedottomuus ja kuolema, jollei saada apua. Hoitona käytetään ajoksen avaamista pääkopan trepanoimisen avulla ja mädän poisvuodattamista, jolloin onnellisissa tapauksissa tulehtunut kohta aivoissa saattaa korjaantua arpeutumalla. Aivoajoksen pohjana voi joskus olla myöskin tuberkuloosin ja syfiliksen tartunta, jolloin taudin kulku esiintyy hitaampana ja hiipivänä. *M. O-B.*

Aivoaine, niiden monien aineiden ynnä sen kudoksen yhteinen nimitys, joista aivot ovat muodostuneet. *M. O-B.*

Aivoajos ks. Aivoabsessi.

Aivo-atrofia (kreik. kielteinen *a*, ja *trophē′* = ravitseminen), aivojen surkastuminen, tila joka esiintyy muitten aivoja koskevien tautien, kuten tulehdusten, kasvannaisten, paikallisten verenvuotojen y. m. seurauksena kohdaten milloin vain osaa milloin koko aivoja. N. s. vanhuuden a. kohtaa koko aivoja ilmeten henkisten kykyjen heikkonemisessa. Muuten taudin ilmiöt esiintyvät erilaisina riippuen siitä, mitkä aivonosat ovat joutuneet tälle taudilliselle muutokselle alttiiksi. Apua ei tähän ole muussa tapauksessa, kuin jos alkuperäinen syy on poistettavissa. *M. O-B.*

Aivohalvaus *(apoplexia cerebri)*, perustuu useimmiten aivoissa tapahtuvaan verenvuotoon, joka aiheutuu jonkun niiden verisuonien puhkeamisesta. Riippuen siitä, missä aivojen kohdassa verenpurkautuminen tapahtuu, kuin myöskin veren vuodon laajuudesta, ovat halvauksen aikaansaamat taudinilmiöt erilaiset; aina vähäpätöisistä jäsenten halvaantumisista ja ohimenevästä huimauksen kohtauksesta aina ankarimpiin pysyväisiin halvaantumisiin, pitkälliseen tajuttomuuteen tahi äkilliseen kuolemaan saakka, mikä silloin johtuu elämän ylläpitämiselle välttämättömän hermotoiminnan keskeytymisestä. Lievemmissä tapauksissa taudin ilmiöt taas vähitellen haihtuvat veren imeytyessä jälleen ruumiin kudoksiin. Syynä aivohalvaukseen on vanhemmalla iällä kehittyvä verisuonien seinien hauraus, joten ne tilapäisestä syystä, esim. kovan ruumiinponnistuksen aikaansaamasta verenpaineen kohoamisesta aivoissa, helposti puhkeavat. Joskus on a. myöskin seurauksena jonkun niiden verisuonen tukkeumisesta. Nuorella iällä tapahtuvien aivohalvausten perussyynä on usein syfilis, jonka tartunta ennen aikojaan aikaansaa taudillisia muutoksia verisuonissa. *M. O-B.*

Aivojen kovettuminen *(sclerosis cerebri)* aivojen kudoksissa ja varsinkin sen verisuonien seinissä tapahtuva taudillinen (usein vanhuuden) muutos, jonka vuoksi niitten kudos käy tavallistaan kovemmaksi. *M. O-B.*

Aivojen surkastuminen ks. Aivoatrofia.

Aivojen vesipöhö *(hydrocephalus)*, on joko synnynnäinen tahi ensi elovuosina kehittyvä aivonesteen taudillinen lisääntyminen. Aivopaineen näin kohotessa aivot vähitellen surkastuvat ja pääkallo suurenee. Puhutaan myöskin äkillisestä aivopöhöstä, jolla käsitetään kuumeen seuraamaa, nopeasti kehittyvää aivokalvojen tulehdusta. *M. O-B.*

Aivokalvontulehdus *(meningitis)*. Tärkeimmät muodot: 1. Yksinkertainen a. *(meningitis acuta simplex)*, jolloinka märkää muodostuu erittäinkin aivojen kuperalle pinnalle pehmeään aivokalvon silmukoihin; se ilmenee keuhkokuumeen, kurkkumädän, tulirokon tai muun infektsionitaudin äkillisenä seurauksena. — 2. Epideeminen a. *(meningitis cerebrospinalis epidemica)*, märkimisilmiö pehmeässä aivo- ja selkäydinkalvossa; sen aiheuttaa mikrokokkusbakteeri *(meningococcus intracellularis)*; puhkeaa äkkiä ilmi kovalla kuumeella, sietämättömällä päänsäryllä, kouristus- ja halvausilmiöillä ja aralla niskanjäykkyydellä; on erittäin vaikealaatuinen, vie useimmiten kuolemaan. — 3. Kroonillinen a. ynnä aivokalvojen kovettuminen esiintyy usein juomareilla ja mielenvikaisilla. — 4. Tuberkuloosinen a. *(meningitis tuberculosa)*, lapsissa tavallisempi kuin täysikasvuisissa, esiintyy enimmäkseen muiden elinten tuberkuloosin ohella, muodostaa aivojen alapuolen pehmeään aivokalvoon harmaankeltaisia, hietajyvän kokoisia tuberkelinystyröitä. — 5. Juomareissa usein ilmenevä kovan aivokalvon tulehdus *(pakymeningitis)* kulkee hiipien. Myöskin kuppatauti aikaansaa a:n.

Aivokalvot ks. Aivot.

Aivokasvannainen *(tumor cerebri)*, aivoaineesta tai aivokalvoista kohoava kasvannainen. Aivokalvon kasvannaiset ovat enimmäkseen sarkomeja; aivoaineen a:t johtuvat enimmäkseen aivojen sidekudosainesten kasvamisesta, mutta ovat kuitenkin sisäiseltä rakenteeltaan hyvin erilaisia (sarkomeja, gliomeja, myxomeja). Ne häiritsevät verenkiertoa ja saavat aikaan paineen. Ne ovat milloin syöpää, milloin tuberkelitai syfilistartunnan y. m. synnyttämiä.

Aivokohju *(encephalocele)*, aivoaineen tai aivokalvojen tunkeuminen ulos pääkopassa olevista aukoista. *M. O-B.*

Aivokurkiainen ks. Aivot.

Aivolisäke ks. Aivot.

Aivo-ontelot ks. Aivot.

Aivopaine *(compressio cerebri)*, aivokopassa ja selkäydinkanavassa vallitsevan paineen lisääntyminen, syntyy joko aivoja ympäröivän nesteen tulehduksellisesta lisääntymisestä tai tilan supistumisen takia, jonka aiheuttavat kasvannaiset, verenvuoto, maränkokoontuminen, päänluiden murtuminen. A. saa aikaan päänkipua, näköhäiriöitä, halvaantumista, unitaudin, vieläpä kuoleman.

Aivopehmeneminen, yhteinen nimitys erilaisille tiloille, joissa aivoaine on paikoittain taudillisesti muuttunut. Aivoissa esiintyy väliin pieniä n. s. pehmenemisiä, jolloin aivojen kudos, menettäen tervepohjaisen rakenteensa, muuttuu toimintaansa kelpaamattomaksi pehmeäksi pesäkkeeksi; syynä näihin voivat olla pienet verenpurkautumat ja verisuonien tukkeumat. Nimityksellä aivopehmeneminen tarkoitetaan kuitenkin enimmäkseen erityistä parantumatonta, mielenvikaan ja kuolemaan viepää tautia, dementia paralytica'a eli progressiivista paralysiaa, joka yhä selvemmin on näyttäytynyt olevan jonkunlaisen syfilistartunnan jälkitautina. *M. O-B.*

Aivopuoliskot ks. Aivot.

Aivorakot ks. Aivot.

Aivoreidet ks. Aivot.

Aivorunko ks. Aivot.

Aivosilta ks. Aivot.

Aivosuppilo ks. Aivot.

Aivot. Aivoiksi nimitetään yleensä kaksikylkisten eläinten päässä sijaitsevaa keskushermoston pääosaa. Madoissa ja niveleläimissä aivoilla tarkoitetaan molempia nielunpäällisiä hermosoluja (ganglioita), jotka hermottavat silmät ja tuntosarvet ja jotka usein ovat yhtyneet yhteiseksi n. s. aivosolmuksi. Nilviäisissä molempia keskimäisiä nielunpäällisiä hermosoluja eli n. s. cerebraali ganglioita sanotaan aivoiksi.

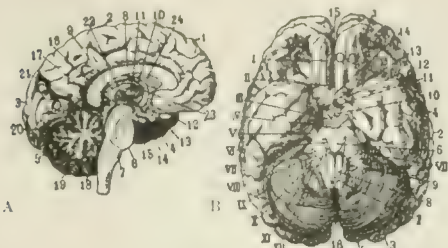
Pääkallollisissa luurankoisissa aivot *(encephalon)* ovat se keskushermoston osa, joka sijaitsee pääkopan muodostamassa ontelossa. Aivot muodostuvat niillä sikiön putkimaisen selkäydinaiheen etupäässä syntyvistä rakkomaisista laajennuksista, aivorakoista. Aivorakkoja on viisi: etuaivot, väliaivot, keskiaivot, taka-aivot ja peräaivot. Näistä etuaivot aikaiseen jakaantuvat kahteen, oikeaan ja vasempaan puoliskoon. Rakkojen seinät, jotka kuten koko selkäydinputki ovat muodostuneet hermosoluista ja hermosäikeistä, ovat sikiöllä alussa ohuet, mutta kasvavat paksuudelleen. Jäännöksinä sikiön aivorakkojen verrattain suurista onteloista ovat täyskasvaneilla n. s. aivo-ontelot. Eri luurankoisluokissa aivorakot joutuvat hyvin erilaisen kehityksen alaisiksi suhteellisen kokonsa samoin kuin tehtäviensä puolesta. Alhaisimmilla luurankoisilla ne 5 aivo-osastoa, jotka mainituista aivorakoista syntyvät, muodostavat jokseenkin suoran jonon, korkeammilla sitävastoin aivorunko taipuu ja muutamat aivo-osastot suuresti laajenevat. Varsinkin isojen aivojen nimellä tunnetut etuaivot ovat erittäin suuret ja lisäksi poimuiset niillä nisäkkäillä, jotka älynsä puolesta ovat kehittyneimmät.

Ihmisellä aivot (ks. kuvaa) muodostavat jokseenkin munanmuotoisen, pehmeän, hermoainetta ja verisuonia sisältävän valkean tai harmaan massan, joka saavuttaa täyden kokonsa 7-8:nnella ikävuodella ja jonka paino miehillä on keskimäärin vähän yli 1,400 gr, naisilla keskimäärin 125 gr vähemmän.

Seuraavat aivojen osastot ovat helposti huomattavat: isot aivot *(cerebrum)*, pienet aivot *(cerebellum)* ja keski-aivot *(mesencephalon)* eli aivorunko, joka on väli- ja keskiaivojen ynnä pidentyneen selkäytimen yhteisnimi.

Isot aivot, n. $^6/_7$ koko aivojoukosta, täyttävät pääkopan ontelon koko etu- ja yläosan ja peittävät muut aivo-osat alleen. Syvä keskiviivassa kulkeva juopa (B, 15), johon myös kova aivokalvo laskeutuu, jakaa isot aivot kahteen puoliskoon (hemisfääriin). Halkileikkauksessa huomaa, että aivojen pintakerroksen muodostaa harmaa n. s. kuorikerros, joka sisältää runsaasti hermo-(ganglio-)soluja; tämän alla on hermosäikeitä sisältävä ja verisuonista köyhempi valkea n. s. ydinkerros. Isojen aivojen pinnassa näkyy lukuisia kiemurtelevia, syvien uurteiden *(sulci)* rajoittamia poimuja *(gyri)*, jotka ovat harmaan kuorikerroksen muodostamia, ja jotka suuresti laajentavat tämän sieluntoiminnoille tärkeän kudoskerroksen pinta-alaa. Eräs isojen aivojen tyvessä esiintyvä syvempi vako, Syl-

viuksen uurre, jakaa puoliskot etumaiseen ja takimaiseen osastoon. Tämän uurteen edessä on otsaliuska (A ja B, 1), sen yläpuolella keskiuurteen luona päälaenliuska (A. ja B, 2), takana takaraivoliuska (A ja B, 3) ja alla ohausliuska (A ja B, 4). Molempia puoliskoja

Aivot. A. Pitkusleikkaus B. Alta. (selitykset tekstissä).

yhdistää toisiinsa keskiviivassa kulkevan juovan pohjassa oleva aivo-osa, jolla on nimenä aivokurkiainen *(corpus callosum)* ja jonka poikittain kulkevat säikeet muodostavat (A, 8). Aivokurkiaisen alla on pohjukka *(fornix)* (A, 10). Pitkittäisiä säikeitä sisältävät aivoreidet *(crura cerebri)* yhdistävät suuret aivot pidentyneeseen selkäytimeen. Isojen aivojen puoliskojen keskellä on nesteellä täytetty ontto tila, sivuontelot, jotka Monronreiän (A, 23) kautta ovat yhteydessä kolmannen aivo-ontelon kanssa. Kumpaisellakin sivuontelolla on kolme haaraa (sarvea), jotka ulottuvat kauas isoihin aivoihin ja joiden seinämillä osaksi on omat nimensä (Ammonin sarvi, aivojuovikkaat y. m.). Sivuontelojen etusarvien välissä on n. s. läpikuultava väliseinä (A, 24).

Väliaivot ovat hyvin pienet; niiden ontelona on n. s. kolmas aivo-ontelo; tämä jatkuu alaspäin umpinaiseen suppiloon *(infundibulum)*, jonka päässä on aivolisäke (B,11) *(hypophysis cerebri)* eli n. s. limarauhanen *(glandula pituitaria)* (A, 14; B, 12). Sen merkitys ihmiselle on tuntematon samoin kuin n. s. käpyrauhasen *(epiphysis, glandula pinealis)* (A, 16), joka on noin herneenkokoinen, kalkkikappaleita (aivohiekkaa) sisältävä muodostus ja jossa ennen luultiin sielulla olevan sijansa. Suppilon tyvi on tunnettu harmaan kukkulan nimellä, sen takana on kaksi nystyrää eli ydinkukkulat (B, 10) ja näiden takana pieni, lukuisten verisuonien lävistämä alue (B, 13). Väliaivojen pääosan muodostavat näkökukkulat *(thalami optici)*, joista osa näköhermojen säikeitä saa alkunsa.

Keskiaivojen ontelo on kapea putki, Sylviuksen vesijohto (A, 21), joka edestä on yhteydessä kolmannen aivo-ontelon kanssa (A, 22), takana taka-aivojen ontelon (neljännen) kanssa (A, 18). Huomattavin osa keskiaivoissa ovat nelikukkulat *(corpora quadrigemina)*, neljä pientä kohoumaa (A, 17).

Pienet aivot eli taka-aivot (A ja B, 5) sijaitsevat pääkopan takaosassa isojen aivojen takaliuskojen alla, joista ne erottaa kovan aivokalvon muodostama poikkipuolinen poimu eli aivoteltta *(tentorium cerebelli)*. Pienet aivot ovat samoin kuin isot aivot jakaantuneet kahteen sivulliseen puoliskoon, jotka pinnaltaan ovat sillä tavoin uurteiset, että muodostavat lukuisia levymäisiä liuskoja. Liuskojen harmaa kuorikerros tekee lukuisia sivupoimuja. Tästä poimuutumisesta on seurauksena, että pienten aivojen kohtisuorassa läpileikkauksessa esiintyy puunmuotoinen kuvio, joka on saanut nimekseen elämänpuu *(arbor vitæ)* (A, 5). Molempien puoliskojen välissä esiintyy mato-*(vermis-)*niminen keskinen osa (B, 16). Pienten aivojen ja pidentyneen selkäytimen ontelo yhdessä muodostavat neljännen aivo-ontelon (A, 18).

Peräaivot eli pidentynyt selkäydin *(medulla oblongata)* (A ja B, 7) jatkuu niskareiän kautta suoranaisesti selkäytimeen ja osoittaa saman järjestyksen valkean ja harmaan hermoaineen sijoituksessa kuin tämä. Sen huomattavimpia osia on aivosilta *(pons)*, noin tuuman levyinen hermojoukko, joka välittää yhteyden sen ja muitten aivo-osastojen kanssa (A ja B, 6), pyramidit (B, 8) ja oliivit (B, 9).

Aivoja verhoo kolme kalvoa, likinnä erittäin ohut, verisuonista rikas pehmeä aivokalvo *(pia mater)*, tämän päällä on lukinverkkokalvo *(arachnoidea)* ja päällimäisenä vahvasta sidekudoksesta muodostunut kova aivokalvo *(dura mater)*. Pehmeän aivokalvon osia on suonikalvo (A, 9), joka peittää kolmannen aivo-ontelon.

Aivojen tyvestä lähtee 12 hermoparia, aivohermot: 1. hajuhermot *(nervi olfactorii)* (B, 1), 2. näköhermot *(n. optici)* (A, 13; B, II), jotka lähtevät näköhermojen ristikosta (B, 14), 3. ja 4. silmälihashermot *(n. oculomotorii* ja *n. trochleares)* (B, III ja IV), 5. kolmihaaraiset hermot *(n. trigemini)* (B, V), 6. ulkopuoliset silmälihashermot *(n. abducentes)* (B, VI), 7. kasvohermot *(n. faciales)* (B, VII ja VII'), 8. kuulohermot *(n. acustici)* (B,VIII), 9. kielikitahermot *(n. glossopharyngei)* (B, IX), 10. kiertävät (sisälmysten) hermot *(n. vagi)* (B, X), 11. lisähermot *(n. accessorii* (B, XI), 12. kielen liikuntohermot *(n. hypoglossi)* (B, XII).

A:jen toiminta on mitä monipuolisin; ne hallitsevat ruumiin liikkeitä, vastaanottavat tunto- ja aistinhermojen tuomat viestit valmistellen näistä tietoisia havaintoja, ovat sielun elin. Kaikilla sieluelämään kuuluvilla elonilmauksilla on aineellinen pohjansa aivoissa. Kuta henkisesti kehittyneempi ihminen on, sitä suuremmat ja painavammat ovat hänen aivonsa. — Erittäin tärkeä seikka on useimpain aivo-osien parillisuus, joka tekee mahdolliseksi, että rajoitetun osan loukkautuessa vastaava osa terveellä puolella voi, määrätyissä oloissa, toimittaa loukkautuneen osan tehtävän. Myös on huomattava, että hermosäikeet pidentyneen selkäytimen pyramideissa risteilevät, joten on ymmärrettävissä, minkä vuoksi toiseen aivopuoliskoon kohdistetut loukkaukset aikaansaavat häiriöitä (halvaantumista) vastakkaisella ruumiinpuolella.

Isot aivot, lähemmin sanoen niiden harmaa, miljoonia hermosoluja sisältävä kuorikerros, on sieluntoimintain, älyn, tahdon, muistin, tietoisuuden keskus. Kuorikerroksella ei kumminkaan ole joka osassaan sama tehtävä, siinä voi erottaa rajoitettuja keskuksia määrättyjä tehtä-

viä varten. Liikekeskus, josta vaikutteet tahdonalaisiin lihasryhmiin lähtevät, sijaitsee molempien keskuspoimujen luona. Kokeista on lisäksi opittu tuntemaan liikekeskuksessa pienempiä sarkoja, joista vaikutteet esim. raajojen liikunnoille lähtevät. Samoin voidaan erottaa rajoitettuja alueita, jotka ovat aistimien saamien vaikutusten tajuamispaikkoja, aistimussarkoja. Niinpä kuulosarka sijaitsee ohimoliuskassa, näkösarka takaraivoliuskassa j. n. e. Kolmannen otsapoimun, eli n. s. Brocan poimun, luona on puhesarka, jonka loukkaus synnyttää häiriöitä puhetaidossa tai aikaansaa tämän kyvyn häviämisen.

Pienet aivot vaikuttavat etenkin niihin lihaksiin, jotka pitävät huolta ruumiin tasapainosta ja liikkeistä paikasta toiseen. Niiden toimena näkyy yleensä olevan ruumiinliikkeiden sopusuhtainen ohjaaminen.

Elämälle tärkein aivo-osa on pidentynyt selkäydin, joka on hengitysliikkeiden, sydämentoiminnan, suonien laajentamisen ja supistamisen keskus. Myös pureksimis- ja nielemisliikunnolla on keskuksensa tässä aivo-osassa. Pidentyneen selkäytimen poikkileikkaaminen tai vioittaminen aikaansaa heti kuoleman; siinä on „elämänsolmu", jota vastoin muita aivo-osia voi poistaa ilman että elämä heti lakkaa. *K. M. L.*

Aivoteltta ks. Aivot.

Aivotulehdus *(encephalitis)*, aivoaineen tulehdus, syntyy erittäinkin aivojen vahingoittumisesta ja saa usein aikaan aivoajoksen. Usein on aiheena infektsionitautien kiertelevä tartunta-aine. Kroonillisen aivotulehduksen saa aikaan alkoholismi ja syfilis. — Myöskin kotieläimissä esiintyy akuuttisia aivojen ja niiden kalvojen sairauksia, useimmin hevosissa, esim. ankaran rasituksen, pitkän laiva- tai rautatiematkan jälkeen, liiallisen siitinelinten kiihotuksen johdosta. Myös erinäiset rehuaineet (palkokasvit) saavat ruoansulatushäiriöiden aiheuttaman a:n aikaan. Nautaeläimissä on a. usein tuberkuloosista laatua.

Aivotärähdys *(commotio cerebri)*, välittömän tahi välillisen väkivallan synnyttämä toiminnallinen häiriö aivoissa, vaikkei näkyväistä vammaa ole olemassa. Taudinkuvaan kuuluu suoni- ja hengityshäiriöitä, oksennuksia, halvauksia, tajuttomuutta j. n. e. *M. O-B.*

Aix *[eks]* (A. en Provence), kaupunki Kaakkois-Ranskassa, Bouches-du-Rhône departementin pääkaupunki, 28 km Marseillesta pohjoiseen, kauniissa ja hedelmällisessä seudussa, n. 29,829 as. (1906). Harjoittaa silkki- ja pumpulikankaiden valmistusta, oliivi- ja mantelipuun viljelystä. Tärkeä oliiviöljyn vientipaikka. Kaupunki oli keskiajalla Provencen pääkaupunki ja trubaduurien kokouspaikka. Sitä sanottiinkin „Ranskan Ateenaksi". Roomalaisaikaan oli kaupunki Aquæ Sextiæ'n nimellä tunnettu lämpimistä lähteistään. Marius voitti siinä teutonit v. 102 e. Kr. *A. R. B.*

Aix les Bains *[ekslebā']*, kaupunki ja kylpypaikka Ranskan Savoie departementissa. Kuuluisa lämpimistä rikkilähteistään, jotka jo roomalaiset tunsivat (Aquæ Gratianæ eli Domitianæ), 8,000 as. (1901).

Aizoaceæ *[-tsoā'-]*, jääruohot, *Centrospermæ*-parveen kuuluva kaksisirkkaisheimo; hietaaavikkojen ja muiden kuivien kasvupaikkojen kasveja troopillisesta ja subtroopillisesta vyöhykkeestä varsinkin Etelä-Afrikasta. Heimoon kuuluvat m. m. suvut *Mesembryanthemum* ja *Tetragonia* (ks. n.).

Ajaccio *[-a'tšo]*, Korsikan pääkaupunki, sen länsirannalla, lujasti linnoitettu, 22,000 as. (1901); talvi-ilmasto on lauhkea. Väestö harjoittaa sardellin- ja korallinpyyntiä ja valmistaa hienoksi tunnettua oliiviöljyä. — Napoleon Bonaparten syntymäkaupunki.

Ajanhenki, määrättynä aikakautena vallitsevat aatteet, mielipiteet ja harrastukset. Ne vaikuttavat mahtavasti yksilöiden mielessä, tavallisesti näiden tietämättä. Nimenomainen vetoaminen „ajanhengen vaatimuksiin" on kuitenkin usein erehdyttävä, sillä juuri koska ajanhenki ehdottomasti vaikuttaa kaikissa yksilöissä, niin on hyvin vaikeata sattuvasti kuvata oman aikansa luonnetta; tavallisesti vasta jälkimaailma voi selvästi käsittää kunkin aikakauden luonteenomaiset piirteet. Sitäpaitsi ajanhenki lakkaamatta muuttuu, milloin verkalleen, milloin nopeasti, niiden henkisten voimien vaikutuksesta, jotka kullakin hetkellä ovat toimessa. (vrt. Aatevirtaus). *A. Gr.*

Ajanlasku perustuu yhteen tahi useampaan aikayksikköön (ks. t.), joiden tarkoituksenmukaisesta merkitsemisestä ja numeroimisesta a. muodostuu. Lähinnä tarjoutuva ja sen vuoksi aikaisimmin käytäntöön päässyt aikayksikkö on vuorokausi. Pitempiä ajanjaksoja huomioonotettaessa tarvitaan suurempi yksikkö, jonka helposti tarjoavat kuun vaihtelut. Ottamalla huomioon ne hetket, jolloin uuden kuun viilu ensin ilmestyi taivaalle, havaittiin, että se aika, joka kului kuun uudestaan näyttäytymiseen samalla asteella, on noin 29 ½ vuorokautta. Tätä aikaa on nimitetty synodiseksi kuukaudeksi. Aikayksikkönä käytetään siis kuukautta, mutta kun oli tarkoituksenmukaisempaa, että kukin päivä kuuluisi kokonaisuudessaan toiseen tai toiseen kuukauteen, annettiin kalenterikuukaudelle vuorotellen 29:n tai 30:n vuorokauden pituus. — Vuodenaikojen säännöllinen vaihtelu tarjosi vieläkin suuremman yksikön: vuoden, jonka pituus on 365 vuorok. 5 t. 48 min. 46 sek. (= n. 365 ¼ vuorok.). Nykyisen ajanlaskun muodostumiseen on enimmän vaikuttanut vanhojen egyptiläisten, kreikkalaisten ja roomalaisten a. Juutalaisilla on olemassa 7-päiväinen viikko. Egyptiläisten a. perustui 365-vuorokautiseen vuoteen. Vanha kreik. a. perustui synodiseen kuukauteen ja karkauskuukaudet otettiin huomioon. Vanhimmassa roomalaisessa ajanlaskussa oli vuosi jaettu 10 kuukauteen; tämän sijalle tuli pian täydellisempi a., joka laski 355-vuorokautisen vuoden; silloin tällöin lisättiin 30-päiväinen karkauskuukausi. Julius Cæsarin toimesta otettiin käytäntöön uusi a. (n. s. juliaaninen kalenteri l. vanha luku); sen perustaksi asetettiin vuosi, pyöristettynä tasaisesti 365 ¼ vuorokaudeksi; jotta joka vuodessa olisi kokonainen luku vuorokausia, määrättiin joka neljäs vuosi karkausvuodeksi (ks. Vuosi), karkauspäivä asetettiin entisen karkauskuukauden sijalle (helmik. 23 p:n jälkeen). Juliaaninen vuosi, joka on käy-

tännössä kreikkalaista oppia tunnustavilla kansoilla, sisältää 365 vuorok. 6 tuntia ja on siis 11 min. 14 sek. liian pitkä. 128:ssa vuodessa karttuu 1 vuorokausi liikaa. Kalenteri kaipasi siis uudistamista, jonka suoritti paavi Gregorius XIII. Gregoriaaninen kalenteri l. uusi luku tuli käytäntöön 1582. Karkausvuosiin nähden noudatetaan siinä seuraavaa sääntöä: sen sijaan kuin juliaanisessa kalenterissa jokainen satavuosi on karkausvuosi, ovat gregoriaanisessa kalenterissa karkausvuosia vain ne, joiden sataluku on tasanjaollinen 4:llä. Erotus näiden kahden kalenterin välillä on nyt 13 vuorok. Uusi luku tuli käytäntöön roomalais-katolisissa maissa, Ruotsissa ja Suomessa vasta 1753. Kansa käytti vanhaa lukua vielä 1800-luvun alkuun asti. Muinaissuomalaisten, samoinkuin useiden muidenkin suomalais-ugrilaisten kansain ajanlaskussa oli vuosi jaettu 13 kuukauteen. (vrt. Vuosi, Kuuvuosi, Tähtivuosi, Almanakka.)

Tärkeimmät historialliset a:t ovat: kristillinen a., s. o. jälkeen Kristuksen syntymän, roomalaisen apotin Dionysioksen (525) alkama, joka asetti Kristuksen syntymän vuoden 1:n 25 p:ksi jouluk., käytetty Roomassa kirkollisessa ajanlaskussa 6:nnen vuosisadan keskivaiheilta ja tuli länsimaissa yleiseksi 10:nnestä vuosisadasta alkaen; hedšra (Muhammedin pako, 15 p. heinäk. 622 j. Kr.) on kalifi Omarin ajoista asti käytännössä muhamettilaisessa maailmassa. — Intialaisesta ajanlaskusta ovat huomattavia Kaliyugan, 28 p. helmik. 3102 e. Kr. ja buddhalaisten a., Buddha Sâkjamun'in kuolinvuodesta (543). — Kreikkalainen a., olympiadit, alkavat 23 p. heinäk. 776 e. Kr. Roomalainen a. Rooman perustamisesta (ab urbe condita) johtuu Varron tiedonannon mukaan v:sta 753 e. Kr. Nabonassarin a. 747-324 e. Kr., siihen liittyy Philippoksen a. eli aika Aleksanteri Suuren kuolemasta. Roomalainen konsuliaika laskee aikaa vuotuisesti valittujen konsulien mukaan, joiden sarja alkaa kuninkaiden karkoittamisvuodesta 509 e. Kr. ja jatkuu porvarillisena ajanlaskuna v:een 541 j. Kr. Diokletianuksen a. (l. marttyyri-a.) lukien 29 p:stä elok. 284 j. Kr. Ranskan vallankumouksen a., jonka vuodet merkittiin roomalaisilla numeroilla (an. I, II j. n. e.), aloitettiin 22 p:stä syysk. 1792 ja otettiin käytäntöön 6 p. lokak. 1793, mutta lakkautettiin jo 1 p. tammik. 1806.

A. D.

Ajanmääräys, paikallisajan määrääminen, joka tapahtuu n. s. pasaasikoneella, siten että tehdään havainto jonkun kiintotähden kulusta havaintopaikan meridiaanin kautta. Kun paikan maantieteellinen asema on tunnettu, niin tiedetään jo ennakolta, mihin aikaan kysymyksessä olevan tähden tulee kulkea tämän paikan meridiaanin kautta. *G. M-s.*

Ajantasaus ks. Aurinkoaika ja Päiväntasaus.

Ajantieto, aikakirja (ks. t.), esim. Laurentius Petrin 1658 julkaisema „Synopsis chronologiæ finnonicæ rhytmica, eli ajan tieto Suomenmaan menoist ja uscost"; myöskin joskus = almanakka, ajanlasku.

Ajattara, paha haltija, joka eksytti naisen haamussa metsämiestä tai laskeutui nukkuvan rinnan päälle painajaisena. Sana lainattu liettuankielestä (liett. *aitwaras* = painajainen).

K. K.

Ajatteleminen on se sielun toiminta, jossa mielteitä tahallisesti yhdistetään toisiinsa ja muodostellaan siinä tarkoituksessa, että sen avulla pääsisimme todenperäiseen tietoon. Mieltämisen eli tietopuolisen sieluntoiminnan alalla sopii erottaa kolme kehitysastetta: 1. havainto, 2. mielikuvitus (laajassa merkityksessä) l. kuvausvoima ja 3. ajatteleminen. Alemmat mieltämistoiminnat tapahtuvat itsestään l. mieltävän tahtomatta: havainto johtuu suorastaan ulkonaisesta aistinkiihotuksesta, mielikuvituksessakin mielteet ilmestyvät tajuntaan määrätyistä sielullisista syistä asianomaisen tahtomatta, — esim. kaksi miellettä, joita usein on yht'aikaa tajuttu, esiintyy sitten assosiatsionitottumuksen pakosta yht'aikaa tajunnalle; ajatteleminen on sitävastoin sisällistä itsetoimintaa. Kokemus opettaa ihmiselle, että ne mielleyhtymät, jotka satunnaisesti ovat hänen tajuntaansa muodostuneet ulkovaikutelmien ja mielleassosiatsionien johdolla, usein ovat erehdyttäviä; sentähden häneen herää itsetietoinen pyrkimys päästä päteviin mielikuviin ja tietoihin, s. o. hän rupeaa ajattelemaan. Ajatteleminen on siis yht'aikaa mieltämistä ja sisällistä tahtomista; tahto siinä hallitsee ja ohjaa mieltämistoimintaa. Täysin kehittyneessä ajattelemisessa tapahtuu sisällinen valinta: muistin ja mielleassosiatsionien vaikutuksesta suuri joukko mielteitä ja mielleyhdistyksiä pyrkii tunkeutumaan tajuntaan, mutta ajatteleva henki valitsee ja omaksuu niistä ainoastaan ne, jotka se huomaa oikeiksi ja asianmukaisiksi. Siten ajatteleminen eroo alemmista tietopuolisista sieluntoiminnoista siinäkin, että mielteet eivät yhdy toisiinsa ulkonaisten, satunnaisten asianhaarojen mukaan, vaan sellaisella tavalla, joka johtuu niiden omasta sisällyksestä ja olemuksesta. Kaikkeen ajattelemiseen liittyy omituinen loogillisen välttämättömyyden tunne; tuntuu olevan välittömästi selvää, että ajatuksen muodostamat mielleyhdistykset ja johtopäätökset johtuvat asiain omasta, olokohtaisesta (objektiivisesta) luonnosta, eivätkä mistään ajattelevan satunnaisista arveluista tahi mielihaluista. — Jokapäiväisessä kielessä *ajatella* sanaa usein käytetään laajemmassakin merkityksessä. Sillä osoitetaan kaikkea mieltämistä, joka ei suorastaan johdu aineellisesta ulkovaikutuksesta, siis myös muistamista ja muuta mielikuvituksen toimintaa. Myöskin muutamat filosofit, esim. Descartes, ovat käyttäneet sitä yhtä laajassa merkityksessä tahi vielä laajemmassakin, osoittamaan kaikkia itsetietoisia sielullisia tapahtumia. *A. Gr.*

Ajatuksellinen l. ideaalinen, intellektuaalinen, — nämä sanat ovat kuitenkin useammin suomennettavat toisin, esim. sanoilla aatteellinen, ihanteellinen, älyperäinen. — *Filos.*, se, mikä on olemassa ihmisen ajatuksissa tahi mielikuvana, ulkonaisen, aineellisen olevaisen vastakohtana; myöskin (abstraktisen) ajattelemisen kehittämä ja tarkistama mielikuva, aistillisten, havainnollisten mielteitten vastakohtana.

Ajatus. 1. Ajattelemistoiminta ks. Ajatteleminen. — 2. Ajattelemisen tuote, ajattelemalla muodostettu mielle tai mielleyhdistys. Ajatuksen perusmuodot eli yksinkertaisten ajatusten eri lajit ovat käsite, arvostelma ja päätelmä (ks. n.).

Ajatuslait, *log.*, ovat ajattelemisen yleisimmät perussäännöt. Ei ole syytä käsittää ajatuslakien merkitystä siten, että kaikkia erikoisia loogillisia sääntöjä tarvitsisi nimenomaan johtaa niistä, sillä monet erikoisemmatkin loogilliset säännöt ovat itsessään ilmeiset eivätkä siis kaipaa sellaista johtamista; vaan ajatuslait lausuvat lyhyimmässä muodossa ajattelemisen yleisimmät perusominaisuudet. Ajatuslait ovat: Identiteetin laki (ks. t.), Ristiriitaisuuden l. (ks. t.), Riittävän perusteen l. (ks. Perusteen laki); muutamat lisäävät vielä Kolmannen poissulkemislain *(principium exclusi tertii)* ja Yhdistyväisyyden lain *(principium convenientiæ)*. Kaksi ensinmainittua suhteutuu ajatuksen perustoimintaan, mielteiden vertaamiseen ja erottamiseen, ja lausuu eri näkökohdilta katsoen, että jokainen käsite on säilytettävä semmoisenaan ja erotettava kaikista muista käsitteistä. Riittävän perusteen laki lausuu ajattelemisen toisen perusominaisuuden, nim. että vaaditaan loogillista, järkiperäistä perustetta jokaisen ajatuksen ja väitteen muodostamiseen; järkemme vaatii, toisin sanoen, että asetamme kaikki ajatuksemme yhteyteen toistensa kanssa, niin että ne muodostavat johdonmukaisen kokonaisuuden. Kolmannen poissulkemislaki lausuu, että arvostelmista „A on B" ja „A ei ole B" jompikumpi välttämättä on pätevä, kolmatta mahdollisuutta ei ole; siten se ilmaisee myöntävän ja kieltävän ajatustoiminnan eli arvostelmanmuodostuksen luonnon. Yhdistyväisyyden laki lausuu, että jokainen mielle voidaan ajatuksessa yhdistää (l. verrata) mihinkä muuhun mielteeseen tahansa, siten että toinen jossakin katsannossa määrää toista. *A. Gr.*

Ajatustenlukeminen, taito arvata kuten näyttää välittömästi toisten ihmisten ajatuksia. Vuoden 1875:n paikkeilta alkaen ameriikkalaiset Brown ja Bishop, engl. Cumberland y. m. herättivät suurta huomiota julkisilla näytännöillä, joissa he osoittivat osaavansa esim. löytää piilotetun esineen, arvata numeron tai sanan, jota toinen ajatteli y. m. Ajatustenlukeminen tuli pian suosituksi seurahuvitukseksi ja huomattiin verrattain monien ihmisten osaavan johonkin määrään harjaantua tuohon taitoon. Ajatustenlukija, toisinaan silmät sidottuina, pitää kädestä välittäjää, „mediota", joka keskittää ajatuksensa määrättyyn tehtävään; toisinaan hän pitää kätensä vähäisen matkan päässä välittäjästä koskettamatta tätä. Numeroja ja sanoja arvattaessa ajatustenlukijat usein, pitäen kiinni välittäjän kädestä, liikuttivat sitä edes takaisin taulun edessä, johon oli kirjoitettu numerot tahi aakkoset. Tällaisissa oloissa toimitettu ajatustenlukeminen perustuu käden erinomaiseen herkkätuntoisuuteen, joka huomaa välittäjän kädessä ehdottomasti syntyviä ylen vähäisiä liikkeitä tai verenkierron muutoksia, kenties myöskin siitä johtuvaa suurempaa tai vähempää lämmönsäteilyä y. m., jotka ilmiöt omituisella tavalla vaihtelevat, kun ajatustenlukija etsiessään esinettä kääntyy oikeaan suuntaan tahi kun käsi lähenee arvattavaa numeroa tai kirjainta. Brown antoi itse jo 1876 tämän oikean selityksen ilmiöistä. Preyer on rakentanut herkkätuntoisen koneen, palmografin, jolla voidaan selvästi osoittaa noita käden vähäisiä, ehdottomia liikkeitä. Kun ajatustenlukija ei koskettele eikä näe välittäjää, niin hän näyttää voivan toisinaan kuulla — kenties itse tietämättänsäkin — ylen heikkoja kuiskauksia, jotka ehdottomasti syntyvät välittäjän puhe-elimissä hänen keskittäessään ajatuksiaan johonkin asiaan; sellaisten kuiskauksienkin syntyä on kokeellisesti todistettu (ks. Hansen ja Lehmann, Wundt'in Philos. Studien XI, 1895). Sittemmin on kuitenkin toisin järjestetyillä kokeilla yritetty varmemmin todistaa puhtaastaan sielullista ajatustensiirtoa *(suggestion mentale)*, esim. siten että henkilöt ovat eri huoneissa. M. m. mainio fysiologi Ch. Richet on tehnyt huomattavia kokeita, jotka hänen mielestään todistavat sielullisen ajatustensiirron todellisuutta. Täyttä varmuutta on vaikea saavuttaa, koska senluontoiset kokeet kuitenkin onnistuvat verrattain harvoin ja koska itsepettymys ja tahallinen petos usein hämmentävät kokeiden tuloksia. [Richet'n kokeet täydellisimmin ko'ottuina saksalaisessa käännöksessä „Experimentelle Studien auf dem Gebiete der Gedankenübertragung", 1891; epäilijän kannalta: Preyer, „Die Erklärung des Gedankenlesens", 1886.] *A. Gr.*

Ajatustensiirto ks. Ajatustenlukeminen.

Ajatusviiva, viivanmuotoinen välimerkki (—), on oikeastaan paussin merkki, jollaisena sitä käytetään, kun lausejakso tahallisesti keskeytetään, tai kun jotakin odottamattomaksi esitettyä seuraa (valmistuspaussi, jännityksen aikaansaamiseksi), niinikään merkitsemään uutta osastoa esityksessä, milloin ei tahdota sitä aloittaa uudelta riviltä. Viivaa, jota käytetään erottamaan eri henkilöiden lausumat toisistaan sekä ajallisia tai paikallisia rajapisteitä merkitsevien lukujen tai nimien välillä (tavallaan yhdysviivan merkityksessä), nimitetään myös ajatusviivaksi. Kahta „ajatusviivaa" käytetään sulkumerkkien asemasta, kahta tai useampaa peräkkäistä „ajatusviivaa" lainatessa osoittamaan sanojen poisjättöä. *A. K.*

Ajax ks. Aias.

Ajeerata (lat. *agere* = ajaa), touhuta, meuhata.

Ajettuminen, eri ruumiinosissa ja -kohdissa tapahtuva kudosten turpoaminen. Ilmenee „vesipöhönä" sydämen toimintakyvyn heikontumisen sekä myöskin joittenkuitten verta ja verisuonia koskevien taudillisten muutosten seurauksena esiintyen silloin useimmiten hiipien kehittyvänä pitkällisenä taudinmerkkinä ja tavaten suurempia ruumiinosia yhtaikaa, jalkoja, käsiä, kasvoja, jopa koko ruumistakin. Nopeammin ja äkillisesti syntyvänä aiheutuu a. loukkaantumisista ja tulehduksista saaden silloin enemmän paikallisen leiman. *M. O-B.*

Ajmere (Adschmir), Englannin Itä-Intian piirikunnan Ajmere-Merwaran pääkaupunki. Komeiden rakennusten raunioita; pyhiinvaelluspaikka, 75,759 as. (1901). Suur-moguli Akbar suosi erikoisesti Ajmerea asuinpaikkanaan.

Ajohiekka ks. Lentohiekka.

Ajojää, irtautuneita jääjoukkioita, jotka tuulien tai merenvirtojen kuljettamina ajelehtivat. Jäämereltä kulkee suuria ja paksuja ajojäälauttoja, jotka vasta alhaisilla leveysasteilla hajoavat ja sulavat.

Ajokalastus tapahtuu siten, että 5, 6 tai useampia jatoja sidotaan toisiinsa kiinni pitkäksi jonoksi, jonka toinen pää nuoralla on kiinnitetty veneen kokkaan ja toiseen päähän on kiinnitetty pystyssä oleva lippupoiju, jonka jälkeen veneen annetaan ohjaamatta ajelehtia tuulen ja virran mukana. A. alkaa tavallisesti saaristoissamme heinäkuun keskivaiheilla ja jatkuu noin syyskuun keskipaikoille.

Ajokas ks. Z o s t e r a.

Ajokoira ks. K o i r a.

Ajometsästys ks. M e t s ä s t y s.

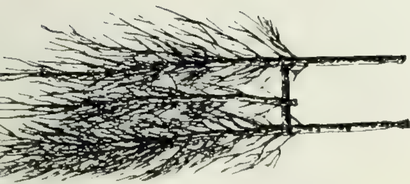
Ajomies, pohjoisen taivaan tähtisikerö, jonka (α)-tähti, Capella, on 1 suur.; jouluk. 1891 syttyi siinä uusi tähti 4,5 suur.

Ajoneuvot. Vanhimmat tunnetut manterella käytetyt kuljetusvälineet ovat maaperässä laahattavat n. s. p u r i l a a t (p u u r t o i m e t, s a p i k k a a t, s a p i l a a t, v o l u k s e t, l a d a t, r i v a t). Varsin alkuperäiset tällaiset ovat vielä paikoin käytännössä vesiheiniä ajettaessa kuivalle maalle: pari latvapuolelta oksaista ohutta puuta, joitten tyvipuolet ovat aisoiksi karsitut; kuorma pannaan oksille. Kehittyneimmissä purilaissa on kahdet maata laahaavat aisapuut, joitten hiukan kaarevia takapäitä yhdistävät p a j u t k a p l a i n e e n; kuorma pannaan pajuille. Tällaisilla purilailla ajettiin kesäisin vielä 1700-luvulla paljon paraillakin maanteillä. K o l a-nimistä hyvin paksun suksen tapaista välinettä käyttivät ainakin pohjois-pohjalaiset 1600-luvulla ja myöhemminkin tukinvedossa; hirren takapää kiinnitettiin kolan keskessä kohokkeella olevaan pystyyn rautapiikkiin. Tällaisten alkuperäisten kulkuneuvojen pohjalla varmaan syntyi irtoaisoilla varustettu monikaplainen (-pajuinen) k u o r m a r e k i. Vielä 1700-luvulla oli Tornion tienoilla juhlareki (p o h j a r e e t) „kolmitakkanen" (3-pajuinen) työreki, jonka päälle pantiin liki 3 m pitkä, kapea, avopohjainen k o r i, jossa perätyksin istuttiin. Kuitenkin oli Pohjanmaalla ainakin jo tämän sataluvun jälkipuoliskolla talonpojillakin käytännössä reki (k a p p i r e k i), jonka peräosaltaan laatikkomainen kori oli kiintonainen; tämä kori ei aina ulottunut sepään asti. Sama ominaisuus havaitaan niinhyvin eräässä korkoleikkauksilla ja vaakunamaalauksella koristetussa aatelisreessä (Halikko) v:n 1730 vaiheelta kuin myöskin ahvenalaisessa sulhasreessä (t j e r m o) v:n 1750 tienoilta. Molemmat nämä reet ovat kapeita, rokoko-tyylisiä; samoin Vaasan tienoilta 1700-luvun lopulla käytetty ajoreki (suom. l o h n a, ruots. s n e c k s l ä d a), jonka jalasten sepä sekä korin kiperä ja kapeapäinen etuosa ovat (kuten samaan aikaan Skandinaaviassa) yhteenkasvaneet. Maamme länsiosissa on 1810-luvulla käytännössä lyhyt, peräpuolelta leveä 2-kaplainen empire-tyylinen ajoreki (Haukiputaalla s a n i), joka jo seuraavalla vuosikymmenellä kasvaa 3-kaplaiseksi (Haukiputaalla o h i n r e k i). Näihin aikoihin siirtyy ajajan paikka, joka oli korin takana, reen etuosaan, johon laitetaan istuinlauta. Leveäkoriset ajoreet käyvät nyt tyypillisiksi kautta koko maan, vaikka kevyttä ajoa varten edelleenkin käytetään kapeita (mutta ei edestä kapeampia) rekiä (Pohjanmaalla p u l k k a- l. k a p p i r e k i; Länsi-Suomessa korkealaitainen ja -sepäinen l a i p i o r e k i. Ehkä vasta 1800-luvun loppupuoliskolla tulivat Itä-Suomessa käytäntöön n. s. r e s l a r e e t, joitten korin seinät tehdään ristiin pingotetuista nuorista ja kankaasta (niinimatosta). T a k a r e k i, jota käytetään hirsien kuljetukseen, on aivan lyhyt, yhdellä kaplasparilla varustettu.

Ikivanhaa alkuperää näyttää Skandinaavian pohjoisosissa ja näihin lähinnä rajoittuvissa seuduissa olevan a h k i o eli tuo venhemäinen, suippokeulainen, pyöreäpohjainen ja tasaperäinen kuljetusneuvo, jossa Rajakarjalan ja Tornion tienoitten metsänkävijät vieläkin väliin talvisilla erämatkoillaan vetävät eväänsä ja riistan. Ahkioksi nimitetään myös avonaista, poron vedettävää lapinrekeä, jota käytetään sekä ajoon että kuormanvetoon. Jälkimäiseen tarkoitukseen käytettävissä ahkioissa, jotka yleensä ovat ajoahkioita ko'okkaammat, on tavallisesti pohjan kummallakin puolella s u l k a-nimiset lylyt jalaksina. Ajoahkiossa, joka tarpeen tullen varustetaan n. parin sentin korkuisella emäpuulla, on aina matala selkänoja, l i e k k o; samoin nykyään harvinaisessa, sirotekoisessa p u l k a s s a, joka eroaa ajoahkiosta pääasiallisesti siinä, että se etuosaltaan on katettu ajajan polvien yli ulottuvalla, hylkeennahkapeitteisellä kannella. Ruokavarojen ja kaikenlaisen rihkaman kuljettamista varten käytetään Lapissa n. s. l u k k o-a h k i o t a, joka on koko pituudeltaan katettu lukittavalla kannella. Sekä ahkioon että pulkkaan kuuluu vielä vetohihna, v u o t t o r a i p p a, joka kiinnitetään taljasta tehtyihin, k ä s ä t e-nimisiin poronlänkiin, ja jota sitäpaitsi kannattaa poron ympäri sidotun v e d ä t y s v y ö n alaosassa oleva silmukka. L e u k u-nimisellä suurella lapinveitsellä lappalainen kaapitsee lumen ja jään ajoneuvojensa pohjasta.

Vasta 1600-luvun loppupuolella alkavat m a a n t i e t maamme enin viljellyillä seuduilla r a t s a s t e i s t a yleisemmin muuttua k ä r r y t e i k s i. Jo tästä voi päättää, että r a t t a a t meillä ovat aivan myöhäisiä tulokkaita. Niitä kyllä mainitaan jo 1500-luvulla linnojemme ja kuninkaankartanoitten tilikirjoissa, mutta rahvaan käsiin ne yleisemmin joutuvat vasta 1700-luvulla. Mainittava on kuitenkin, että ruotsalaisissa kyydinpitoa koskevissa asetuksissa jo ennen 1600-luvun puoliväliä puhutaan v a u n u i s t a k i n. Pääasiallisin kulkuneuvo — jos niin sopii sanoa — oli yhtäkaikki tähän aikaankin vielä s a t u l a. Ensimäisissä rahvaankärryissä kerrotaan pyöräin olleen k i s k o t t o m a t: p a l s t a t olivat ilman rautavannetta kiinnitetyt v ä r t t ä n ö i-h i n. Paljoa myöhemmin vielä oli r u m p u (k a p p a, myöhemmin tämän sisässä rautainen p y s s y) samoin kuin a k s e l i k i n pelkästään puusta tehty. Vasta rauta-akselin yhteydessä ruvettiin käyttämään m u t t e r i a. Aikaisemmin korvasi tämän s o k k a. Maamme itäosissa olivat aluksi vallalla nelipyöräiset (r o s p u s-k a t), mutta länsiosissa kaksipyöräiset rattaat. Jälkimäiset ovat yleisesti tunnetut k i e s s i e n nimellä, joista tässä erittäin mainittakoot Vaa-

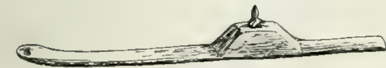
Ajoneuvoja I.

Purilaat

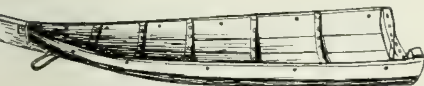
Purilaat.

Kola.

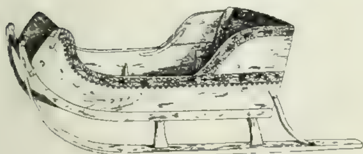
Veturi eli metsämiehen ahkio.

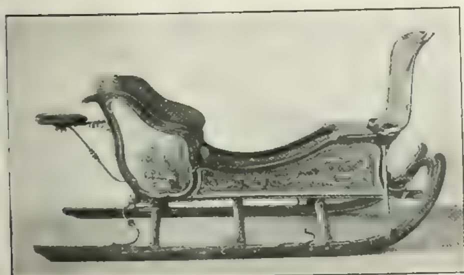
Kuorma-ahkio.

Pulkka

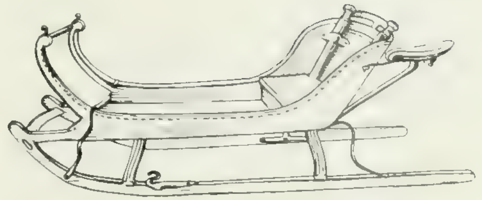
Kappireki (Ylikiiminki)

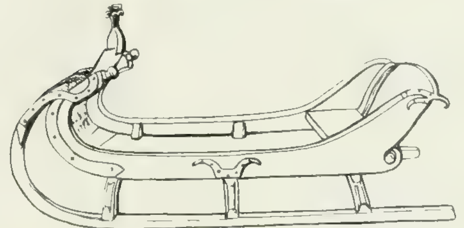
Kenr. Armfeltin reki (Halikko).

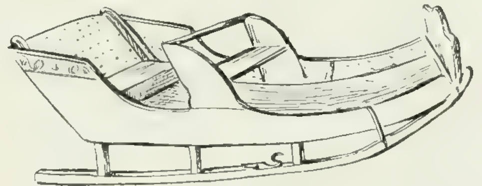
Rospuskat (Jääski)

Ajoreki (ruots. Tjerno, Ahvena)

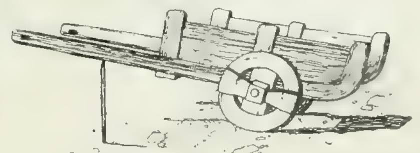
Lohna (ruots. Snecksläda, Vöyri)

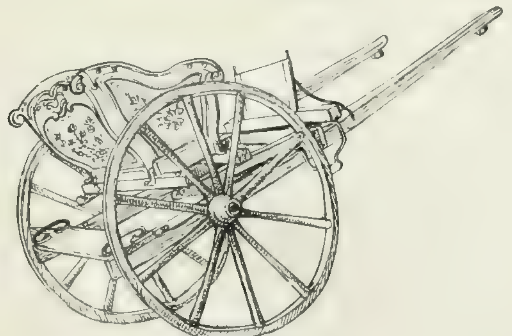
Ajoreki (Ahvena)

Sani (Haukipudas)

Vankkurit

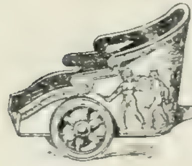

Parkkumikeessit (Vähäkyrö)

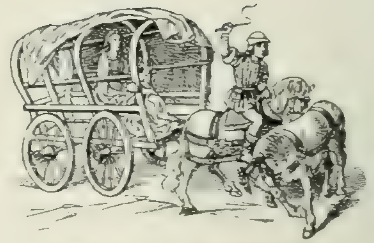
Ajoneuvoja II.

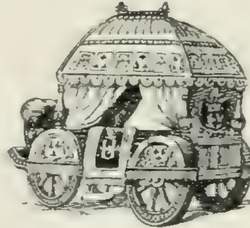
Egyptiläinen sotavaunu

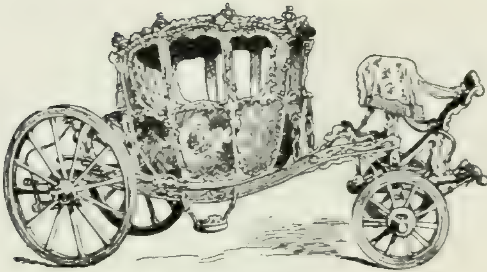
Kreikkalainen vaunu

Ajoneuvot XV:lta vuosisadalta.

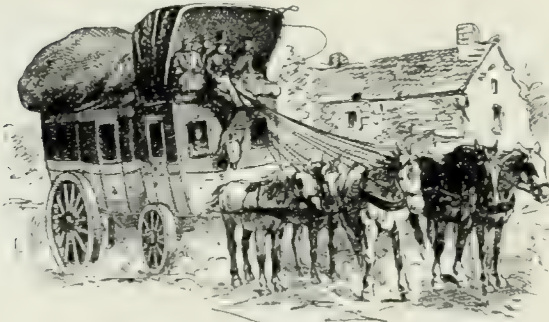
Kuninkaallinen umpivaunu (Ranskan Henrik IV:n)

Vaunu XVIII:lta vuosisadalta

Omnibus

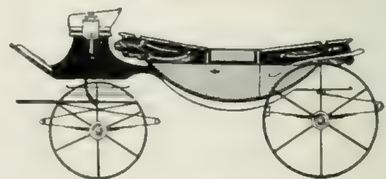
Matka- ja postivaunu (diligenssi)

Raitiotievaunu.

Ajurinvaunu

Landoo

san lähiseuduissa 1700- ja 1800-luvun käänteessä käytetyt rokokotyyliset kukkamaalauksilla koristetut parkkumikeessit, maamme länsiosissa käytetyt turunkärryt ja vasta viime vuosikymmeninä Itä-Suomessa vallalle päässeet valkjärvenkiessit. Ensinmainitut olivat jo puisilla vivuilla l. linjaaleilla varustetut. Jo paljoa aikaisemmin lepäsivät korit herrasluokan kärryissä nahkaisilla linjaaleilla. *U. T. S. (Fr. Ä.)*

Ajonuotta ks. Ajoverkko.

Ajorata, ravikilpailuihin käytettävä ajorata. A:t ovat soikion muotoiset ja tavallisesti yhden kilometrin pituiset. Lähtö tapahtuu suoralta sivulta. Palkintotuomarilava sijaitsee keskellä soikion sisäalaa. Kesäisin käytetään hiekkarataa, talvisin jäärataa. *-lskm-.*

Ajos, ihonalaisen kudoksen äkillinen tulehtuminen, joka kehittyen huippuunsa synnyttää pienemmän tai suuremman mätäpesäkkeen. *M. O-B.*

Ajosilta, silta, jota myöten heinä- ja olkikuormat vedätetään navetan (ometan, läävän) parvelle, vinnille l. ylisille.

À jour *[a žū'r]* (ransk.), tapahtumain tasalla.

Ajo-uuni, lieskauuni, jossa hopean- tai kullanpitoisesta lyijystä erotetaan nämä metallit. Jos nim. sellaista lyijyä kuumentaa voimakkaassa vedossa, niin muuttuvat lyijy y. m. epäjalot metallit verrattain kepeiksi oksideiksi, jotka juoksutetaan pois. Hopea, kulta tai lejeerinki niistä jää muuttumatta jälelle. *R. D.*

Ajoverkko, tasaliinava poveton nuotta, jolla alavirtaan uittamalla pyydetään lohta ja siikaa. Apajapaikan ja rakenteenkin mukaan: koste-, suvanto-, karsina- tai isokulle (heitto); saaruan, kulkuuksen l. kolkan selänpuolisessa siulassa on kuvas, rannanpuolista kuljettaa vene. *U. T. S.*

Ajuga, akankaali, *Labiatæ*-heimoon kuuluvia matalia yrttejä, joista *A. pyramidalis* on lehdoissa ja rehevissä metsissä joks. yleinen eteläosassa maatamme; sitävastoin *A. reptans* kuuluu harvinaisimpiin lajeihimme.

Ajuruoho ks. Thymus.

Ajusteerata (ransk. *ajuster*), oikaista, panna järjestykseen, tarkistaa, tarkalleen sovittaa.

Ajutantti (lat. *adjūtā're* = auttaa), upseeri, joka on pataljoonanpäällikön tai muiden korkeampien upseerien avuksi määrätty.

Akaa, (ruots. Akkas). 1. Kunta, Hämeenl., Tammelan khlak., Urjalan ja Akaan nimismiesp.; kunnassa Toijalan ja Viialan rautatieasemat. — 131,3 km², joista viljeltyä maata 3,407 ha (1901); 42 $^{1}/_{12}$ manttaalia; 732 ruokakuntaa, joista maanviljelystä pääelinkeinonaan harjoitti 251, teollisuutta 251 (1901); 4,104 as. ($^{12}/_{13}$ 1906), n. 2,6 % ruotsink.; 386 hevosta, 1,505 nautaa (1906). — Teoll. lait. (1908): Viialan höyrysaha, Viialan lasitehdas, Toijalan osuusmeijeri, T:n oluttehdas, T:n tapettitehdas, T:n höyrysaha, T:n tiilitehdas ja puusepäntehdas Riisikkalassa. — Säästöpankki; kunnanlääkäri; apteekki.

2. Seurakunta, konsistorillinen, Porvoon hiippak., Hattulan rovastik., erotettu Sääksmäestä 1483 itsenäiseksi. Kirkko puinen (1817, korj. 1895); keskiaikainen kivisakasti. *K. S.*

Akaasia ks. Acacia.

Akaasiakumi ks. Kumi.

Akaatti, kalsedonilaji, muodostunut tavallisesti erivärisistä kerroksista eruptiivivuorilajeissa oleviin kaasurakkuloihin. Siitä valmistetaan koruesineitä ja astioita (akaattimortteleita). Saadaan Brasiliasta ja Uruguaysta, ennen löydettiin sitä myös Böömistä, Saksista ja Unkarista.

Akaba-lahti, Punaisen meren pohjoisosassa; huuhtoo Sinain niemen itäistä rantaa. Rannikot kohoavat kohtisuorasti merestä, väliin 600 m korkeuteen. Ristituulet tekevät purjehtimisen lahdella hyvin vaaralliseksi. — Akaba niminen turkkilainen satama on lahden pohjoisessa perukassa. *A. K. B.*

Akadeemikko (lat. *acadē'micus)*, korkeakoulun (akatemian) opettaja; akatemian l. tiedeseuran jäsen.

Akademia (kreik. *akadē'meia*), ks. Akatemia.

Akaia ks. Akhaia.

Akanakukkaiset, *Glumifloræ*, on parvi yksisirkkaisten kasvien luokassa. Siihen kuuluvat heimot *Graminaceæ* ja *Cyperaceæ*. Kehättömiä tai aivan vaillinaisella kehällä varustettuja kukkia suojaavat akanoiksi nimitetyt ylälehdet. vrt. Graminaceæ ja Cyperaceæ.

Akanat. 1. Niiden kalvomaisten suomujen kansanomainen nimitys, jotka puitaessa irtautuvat jyvistä. — 2. *Kasvit.* ks. Akanakukkaiset.

Akankaali ks. Ajuga.

1. Acanthus molliksen lehti. 2. Ac. spinosus. 3. ja 4. Akanttikoristeita.

Akantti (kreik. *akantha* = oka), okainen kasvisuku *Acanthus* (ks t.) sekä sen lehtien mukaan tehty rakennustaiteellinen koristus. *Acanthus mollis* (Karhunkynsi) nimistä isonpuoleista ruohokasvia viljelivät jo kreikkalaiset ja roomalaiset koristekasvina, ja aikaisin ruvettiin ornamentiikassa muodostelemaan sen kauniita,

isoja ja syväuurteisia lehtiä tyylitellyiksi koristeiksi, joita varsinkin käytettiin korinttilaisessa pylväänpäässä ja kompositakapitelissa sekä roomalaisen ja renessanssin taiteen olkakivissä l. konsoleissa. — Keskiaikaisten koristeiden malleina käytettiin samaan kasvisukuun kuuluvan *A. spinosus* nimisen lajin lehtiä, jotka olivat pienempiä ja rumempia kuin edellisen. *E. R-r.*

Akardia (lat. *acardi'acus* < kreik. kielteinen *a*, ja *kardi'ā* = sydän), sydämen puuttuminen sikiöltä.

Akarnania *[-nāni'-]* (lat. *Acarnā'nia*), maakunta Luoteis-Hellaassa, rajoittui lännessä Joonian mereen, etelässä Korinthoksen lahden suuhun, pohjoisessa Amprakian lahteen, idässä Aitoliaan. Maakunta oli suureksi osaksi vuoristoa; idässä oli Akhelo'os-joen lietteestä muodostunut tasanko, etelässä laguuneja ja lietemaita. A:aan luettiin myös L e u k a s, alkuaan niemimaa, jonka kannas ajoittain oli kaivannolla puhkaistuna. Asukkaina esiintyvät Odysseiassa tapholaiset, myöhemmin mainitaan muita myytillisiä nimiä. Historiallisena aikana akarnaanit puhuivat kreikan luoteiseen murreryhmään kuuluvaa kielimurretta. He olivat sotaista väkeä, joka ei ottanut paljoa osaa kreikkalaiseen kulttuurielämään. Keskenään he muodostivat liiton, jonka pääkaupunkina oli Stratos (muurien y. m. jäännöksiä säilynyt), myöhemmin Leukas. Muita kaupunkeja mainittakoon: Oiniadai (hyvin säilyneet muurit torneineen, portteineen) ja korintholaisten siirtokaupunki Anaktorion. *O. E. T.*

Akateemikko ks. Akadeemikko.

Akateeminen l. a k a t e m i a l l i n e n, akatemiaa koskeva, akatemialle ominainen. — A k a t e e m i n e n k a n s a l a i n e n, ylioppilas tai yliopistonopettaja. — A k a t e e m i n e n n e l j ä n n e s l. k v a r t t i, luennot yliopistossa alkavat vanhan tavan mukaan 15 minuuttia jälkeen määrätyn kellonlyömän. — A k a t e e m i n e n v a p a u s, yliopistollinen opintovapaus sekä myöskin ylioppilaiden muut erikoisoikeudet.

Akateeminen laulukunta, ylioppilaskuoro, jonka Fredrik Pacius v. 1840 perusti Helsingissä. Alkuaan ruotsinkielinen, sittemmin kaksikielinen, muuttui jälleen ruotsinkieliseksi, kun v. 1883 suomenmieliset laulajat siitä erosivat, perustaen oman kuoronsa „Ylioppilaskunnan laulajat". Akateemisen laulukunnan johtajina mainitaan sen 60-vuotisjuhlaksi julaistussa selonteossa seuraavat: F. Pacius, H. Borenius, L. N. Achté, M. Wegelius, G. Sohlström, O. Mechelin, E. Leander, U. Öller, C. v. Knorring, G. Mattson, B. Hallman, A. Uggla. *K. F.*

Akateeminen orkesteri, ylioppilas-orkesteri, jota yliopistomme musiikinharjoitusmestari on velvollinen opettamaan ja johtamaan; on aika ajoin ollut siksi etevällä kannalla, että on voinut julkisestikin esiintyä. *I. K.*

Akatemia (kreik. *akadē'meia*), käytetään nykyänsä kahdessa merkityksessä: 1. Korkeampi oppilaitos niitä varten, jotka ovat muissa oppilaitoksissa saaneet alkeistietonsa; tässä merkityksessä sana vastaa jotenkin nimityksiä k o r k e a k o u l u ja y l i o p i s t o (Turun akatemia). 2. Oppineiden, kirjailijain tai taiteilijain yhdistys, joka tarkoittaa tieteen, kirjallisuuden tai taiteen edistämistä ja sitävarten julkaisee kirjallisia teoksia, jakaa palkintoja sekä muuten kannattaa tieteellisiä, kirjallisia ja taiteellisia yrityksiä.

Alkuaan akatemia merkitsi ateenalaiselle tarusankarille Akademokselle pyhitettyä puistoa vanhassa Ateenassa. Filosofi Platon esitti suullisesti oppiansa aluksi itse Akademos-puistossa, sittemmin eräässä läheisessä puutarhassa, jonka hänen oppilaansa ostivat ja hänelle lahjoittivat. Sen johdosta hänen perustamansa filosofinen koulu eli oppisuunta nimitettiin a k a t e e m i s e k s i o p p i k u n n a k s i. Tämä filosofikoulu oli sitten olemassa Ateenassa monta sataa vuotta. Sen kehityksessä erotetaan kolme, jopa viisikin eri ajanjaksoa. „Vanha akatemia" pysyi pääasiassa Platonin kannalla. Koulun kuudes päämies Arkesilaos (k. 241) (ks. t.) kääntyi epäileväisyysfilosofiaan ja perusti siten „toisen" eli „keskimäisen" akatemian. Karneades (k. 129), kolmannen, myöskin „uudemmaksi" nimitetyn akatemian alkaja, pysyi perusvakaumuksissaan epäilysfilosofian kannalla. Näiden oppisuuntien johdosta tarkoitettiin aikoinaan filosofisessa kirjallisuudessa „akateemisella filosofialla" juuri epäileväisyyskantaa (vrt. S k e p t i s i s m i). Philon Larissalainen ja hänen oppilaansa Antiokhos Askalonista, „neljännen" ja „viidennen" akatemian alkajat, jotka vaikuttivat noin vv. 100-70 e. Kr., kääntyivät taas dogmaattiseen ja idealistiseen mietintään, samalla yhdistäen Platonin aatteihin valikoituja muiden filosofein oppeja.

Oppineiden yhdistystä yleensä ruvettiin sanomaan akatemiaksi 15:nnellä vuosisadalla ensiksi Italiassa, jolloin siellä klassillisen kirjallisuuden harrastus virisi ja m. m. Platonin teokset tulivat tunnetuiksi *(Accademia Platonica* perustettiin Firenzeen v. 1460). Maailman kuuluisin on R a n s k a n a k a t e m i a, jonka Richelieu 1635 perusti nimellä *„L'académie française"* ja jonka päätehtävänä on kielen puhtauden valvominen ja kansalliskirjallisuuden edistäminen. Yhdessä neljän myöhemmin perustetun akatemian („A. des inscriptions et belles lettres" kielitiedettä ja historiallisia tieteitä varten; „A. des sciences" matematiikkaa ja luonnontieteitä varten; „A. des beaux-arts" taidetta ja musiikkia varten; „A. des sciences morales et politiques" filosofiaa, lakitiedettä ja kansantaloustiedettä varten) kanssa se muodostaa kuuluisan *L'institut de France*'n. — Pohjoismaissa on huomattavin R u o t s i n a k a t e m i a („Svenska Akademien"), jonka Kustaa III perusti Ranskan akatemian mallin mukaan 1786 (18 jäsentä). — Tieteellisiä ja taiteellisia akatemioja on useimmissa sivistysmaissa, vaikkeivät kaikki kannakkaan akatemian nimeä. R u o t s i s s a on tiedeakatemia („Vetenskapsakademien"), Linnén perustama 1739; vapaiden taiteiden akatemia („Akademien för de fria konsterna"), perust. 1735; soitannollinen akatemia („Musikaliska Akademien"), perust. 1771; maanviljelysakatemia („Landtbruks-akademien"), perust. 1811, y. m. T a n s k a s s a perustettiin v. 1742 Kööpenhaminaan „D e t k o n g e l i g e d a n s k e v i d e n s k a b e r n e s s e l s k a b", ja N o r j a s s a perustettiin samanlaisia seuroja Trondhjemissa 1760 sekä Kristianiassa 1857 (V i d e n s k a b s-S e l s k a b e t). V e n ä j ä l l ä perustettiin v. 1728 Pietariin K e i s a r i l l i n e n t i e d e a k a t e m i a („Imperator-

skaja akademija nauk"), joka on m. m. huomattavasti edistänyt myöskin suomensukuisten kansain kielien ja kansatieteen tutkimista. — Mainittakoon myöskin Royal Society of London, perust. 1663 pääasiallisesti luonnontieteiden ja matematiikan tutkimuksen edistämiseksi.

Suomessa vastaa tieteellistä akatemiaa ensi sijassa Suomen tiedeseura (ks. t.), kirjallista akatemiaa lähimmin Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (ks. t.).

„Suomalaisen Tiedeakatemian" perustamiseen ryhdyttiin Helsingissä kevättalvella 1908 ja saatiin siihen senaatista lupa seuraavassa elokuussa. Perustava kokous oli $^{10}/_{10}$08.

Aivan erityisessä merkityksessä käytetään sanaa akatemia Ranskassa opetustoimen alalla, se kun siinä merkitsee opetuspiiriä, johon kuuluu niinhyvin yliopistotiedekuntia ja oppikouluja kuin myöskin oppilaitoksia kansanopetusta varten; tämmöisiä piirejä on Ranskassa 16. *A. Gr. & M. S.*

Akatemiallinen ks. Akateeminen.

Akatemiatilus, akatemialle (yliopistolle) sen tarpeihin, opettajan palkkaamiseksi y. m. lahjoitettu maatila. Tunnettu on Kustaa II Aadolfin 1624 Upsalan yliopistolle tekemä 300 maatilaa käsittävä lahjoitus.

Akbar, oik. Dšalal-eddin Muhammed, Intian keisari (suurmoguli), Timurin jälkeläinen, synt. 14 p. lokakuuta 1542 ja hallitsi v. 1556-1605. [v. Noer, „Kaiser A." (1880-85).] *K. T-t.*

Akerman *[-a'n]* ks. Akkerman.

Akershus, linnoitus lähellä Kristianiaa, perustettu 13:nnen vuosis. lopulla. — Linnan mukaan oli ympäristöllä ennen nimenä A:n lääni, joka 1660 muutettiin Akershusin amtiksi, se on 5,224 km², 116,228 as. (ilman Kristianiaa ja muita kaupunkeja).

Akh . . . ks. myös Ach . . .

Akhaia, kahden muinaiskreikkalaisen maakunnan nimi. — 1. Thessalian kaakkois-osa = Phthiotis (ks. Thessalia). — 2. Tavallisesti A:lla tarkoitetaan Peloponnesoksen pohjoisrannikolla pitkin Korinthoksen lahtea olevaa maakuntaa, joka rajoittui lounaassa Elis-maakuntaan, etelässä Arkadiaan, idässä Sikyonin alueeseen. A:n täyttävät suurimmaksi osaksi korkeat vuoret: Panakhaikos-vuoristo sekä Arkadian vuorten jyrkät rinteet; ainoastaan länsikulmassa pieni tasanko. — Ks. myös Akhaialaiset. — 3. Kun Kreikka v. 146 e. Kr. oli menettänyt itsenäisyytensä, tuli siitä Akhaianiminen roomalainen provinssi. *O. E. T.*

Akhaialaiset (kreikk. *Akhaioi'*, lat. *Achœ'i, Achi'vi*) esiintyy Kreikan sankarieepoksessa (Homeroksessa) kreikkalaisten yleisnimityksenä, joskus erityisesti Thessalian Phthiotiin asukasten nimenä (ks. Akhaia 1). Myöhemmin akhaialaisnimellä tarkoitettiin sekä Phthiotiin että (tavallisesti) Peloponnesoksen Akhaiaa (ks. Akhaia 2). Muistotarinan mukaan oli muinoin suurin osa Peloponnesoksesta ollut Akhaialaisten hallussa, mutta doorilaiset olivat Peloponnesokseen tunkeutuessaan sysänneet heidät heidän asuinsijoiltaan; osa akhaialaisia oli silloin siirtynyt Peloponnesoksen pohjoiseen „rantamaahan" (Aigialeia) ja sieltä karkoittaneet entiset joonialaiset asukkaat; toisen osan kerrotaan siirtyneen Vähään-Aasiaan. Tätä nykyä useat tutkijat käyttävät akhaialaisnimeä niistä heimoista, joiden luullaan kasvattaneen sitä verrattain korkeata kulttuuria, joka vallitsi suurissa osissa Kreikkaa ennen kuin thessalialaisdoorilainen vaellus teki siitä lopun. — Historiallisena aikana Peloponnesoksen akhaialaiset puhuivat Kreikan luoteiseen murreryhmään kuuluvaa murretta, joka oli lähempää sukua doorilaisten kuin Peloponnesoksen alkuasukasten jätteiden (arkadialaisten) murteen kanssa. Vanhastaan he olivat yhtyneinä 12 kaupungin valtioliitoksi (keskuksena Helike-kaupunki); tämä liitto hajosi diadokhi-ajan melskeissä. Mutta v. 280 e. Kr. perustettiin uusi akhaialaisliitto, joka etevien valtiomiesten (varsinkin sikyonilaisen Aratoksen) kehittämänä ja johtamana vaikutti erittäin tehokkaasti Kreikan kohtaloihin 3:nnella ja 2:lla vuosis. e. Kr., pyrkien yleensä yhdistämään Kreikan valtioita yhteiseen taisteluun kansallisen itsenäisyyden puolesta, ensin makedonialaisia vastaan ja myöhemmin liitossa näiden kanssa Rooman herruutta vastaan; sillä välin käytiin myös kovia taisteluja (päällikkönä arkadialainen Philopoimen) uudestaan johtavaan asemaan pyrkivän Spartan kanssa. Liiton ollessa mahtavimmillaan kuuluivat siihen miltei kaikki Peloponnesoksen valtiot ja sen vaikutusvalta ulottui vielä sitä kauemmas. — Sisäisten taistelujen raatelema Kreikan kansa ei ajan pitkään kyennyt pitämään puoliaan roomalaisia vastaan; akhaialaisliiton voima murtui, kun roomalaiset Pydnan taistelun jälkeen (168) veivät 1,000 liiton etevintä miestä vankeuteen Italiaan. V. 146 liitto kyllä vielä nousi vimmattuun taisteluun roomalaisia vastaan, mutta kukistettiin Isthmoksen tappelussa. Sen jälkeen Kreikasta ynnä Makedoniasta tehtiin roomalainen provinssi Akhaia. *O. E. T.*

Akhelo'os *[-lō'-]* (nyk. Aspropotamos), Kreikan suurin joki, n. 185 km pitkä, saapi alkunsa Pindokseen kuuluvasta Lakmon (nyk. Zygos) nimiseltä vuoriryhmältä ja juoksee vuolaana jyrkkien vuorten välitse pääasiallisesti eteläiseen suuntaan Epeiroksesta Aitoliaan; on etelämpänä Aitolian ja Akarnanian rajana; on lietteillään muodostanut laajan rantatasangon; laskeutuu mereen lähellä Korinthoksen lahden ulkosuuta. — Tarustossa A. on jokijumalista vanhin ja mahtavin; häntä palveltiin useissa paikoissa Kreikkaa ja kuvaeltiin ihmispäiseksi häräksi (vrt. Herakles). *O. E. T.*

Akhemenidit, muinais-persialainen hallitsijasuku, joka pääsi valtaan Kyyroksen noustessa valtaistuimelle v. 559 e. Kr. ja hallitsi vuoteen 330. *K. T-t.*

Akheron *[-he'rōn]*. 1. Joki Epeiroksessa, juoksee ensin syvässä vuoriuurteessa ja leviää sitten rämeeksi; laskee Joonian mereen. — 2. Kreik. tarustossa yksi Manalan jokia. *O. E. T.*

Akhilleus *[-leu's]* (lat. *Achi'lles*) kreik. tarusankari, troialaissodan taruston päähenkilöitä. Hänen isänsä on Zeuksen pojan Aiakoksen poika Peleus, Thessalian Phthia ja Hellas nimisessä maakunnassa asuvien myrmidonien, hellenien ja akhaialaisten hallitsija; hänen äitinsä on merenjumalatar Thetis. Iliadissa A. on kreikkalaisten urhoollisin sankari, kiihkeäluontoinen kunniastaan arka, sankarinuorukaisen perikuva.

Äidin ennustuksesta hän tietää, että hänen on sallittu joko elää rauhassa pitkä mutta maineeton elämä, taikka sankaritöillä saavuttaa kunnian kukkulat ja kaatua nuorena. Hän on valinnut jälkimäisen. Troian sodan kuluessa hän on myrmidoniensa päällikkönä tehnyt useita valloitusretkiä. Hänen urhouttaan peljäten troialaiset ovat 9 vuotta välttäneet avonaista kenttätaistelua. 10:ntenä vuonna A. joutuu sodan johtajan Agamemnonin kanssa riitaan, kun tämä ryöstää hänen rakkaan Briseis-neitonsa. A. pysyy siitä lähtien erillään sodasta, lohdutellen sairasta mieltään laululla ja soitolla. Sota saa kreikkalaisille epäedullisen käänteen. Turhaan koetetaan hädän tultua A:ta lepyttää. Vasta kun troialaiset voittoisina ovat tunkeneet kreikkalaisleiriin ja alkaneet sytyttää laivoja tuleen, A. sallii ystävänsä Patrokloksen viedä taistelunhimoiset myrmidonit otteluun, antaapa P:lle oman loistavan asevarustuksensa. Troialaiset ajetaan pakoon, mutta P. saa surmansa Hektorin kädestä. Viholliset anastavat A:n aseet, ja vaivoin saadaan P:n ruumis korjatuksi hänen ystävänsä luo. Surun ja kostonhimon valtaamana A. vihdoin tekee sovinnon Agamemnonin kanssa ja ryhtyy taisteluun, saatuansa äitinsä toimesta uudet, Hephaistos-jumalan takomat aseet. Ei kukaan voi vimmastunutta urhoa vastustaa. Hektor tosin astuu häntä vastaan, mutta kääntyy pakoon. Nopeajalkainen A. saavuttaa hänet ja kaataa hänet kaksintaistelussa; kuollessaan Hektor ennustaa A:n kuoleman: Paris ja Apollon ovat hänet tuhoavat Troian edustalla. — Näin kertoo Iliadi. O d y s s e i a s s a kerrotaan lisäksi, että A. on kaatunut Troian edustalla, jättäen jälkeensä pojan, Neoptolemoksen, ja että A:lle, Patroklokselle ja Antilokhokselle on luotu suunnaton hautakumpu Hellespontoksen rannalle; myöskin mainitaan Aiaan ja Odysseuksen kilpailu hänen aseistaan (vrt. A i a s). — Tarupiirteitä, joita tunnetaan m u i s t a (osaksi sangen myöhäisistä) l ä h t e i s t ä, mainittakoon: A:n ruumiissa on ainoastaan yksi paikka, johon aseet pystyvät, nim. nilkka tai kantapää. — Tietäen että A:n kohtalo on kaatua nuorena, jos hän menee sotaan, Thetis lähettää hänet salaa Skyroksen kuninkaan Lykomedeen luo, kasvatettavaksi tytön puvussa L:n tyttöjen joukossa. Mutta kun tytöille kaupaksi tarjottujen koristeiden sekaan pantiin sota-aseita, niin A. tarttui näihin ja joutui siten ilmi. — Hektorin kaaduttua A. taistelee Troian avuksi tulleita amazoneja (ks. t.) vastaan ja tappaa heidän kuningattarensa Penthesileian. — Kuolemansa jälkeen A:n haamu vaatii Troian kuninkaantyttären Polyxenan hautakummulleen uhrattavaksi. — A k h i l l e u s p u o l i j u m a l a n a t a i j u m a l a n a: Homeroksen mukaan A. kuoltuaan menee, samoin kuin muutkin vainajat, haamuna Manalaan. Toisten kertomusten mukaan hän sitävastoin eli heroksena (puolijumalana) joko E l y s i o n i n k e n t ä l l ä tai A u t u a i t t e n s a a r i l l a tai L e u k e-nimisellä saarella („valkoisella saarella"); tänä tavallisesti pidettiin erästä Tonavan suistamossa olevaa saarta, jossa oli A:n templi. Eräällä hietasärkällä lähellä Olbiaa (Mustan meren pohjoisrannikolla) A:n luultiin harjoittelevan juoksua („A:n juoksurata"). Olbiassa häntä palveltiin jumalan nimellä A. P o n t a r k h e s („meren hallitsija"). Olipa hänellä pyhäkköjä useassa muussa paikassa, niin Mustan meren, Hellespontoksen ja Aigaian meren rannikoilla kuin Kreikan sisämaassakin. Hänen palveluksellaan oli useimmissa paikoin vainajanpalveluksen luonne. — Useat tutkijat ovat arvelleet A:n olleen alkuaan jumalaolento (jokijumala, auringonjumala t. m. s.); todennäköisempänä pidetään tätä nykyä että A. on alusta pitäen ollut inhimilliseksi sankariksi ajateltu.

A k h i l l e u k s e n k a n t a p ä ä (ks. ylempänä), heikko kohta, heikko puoli. *O. E. T.*

Akhilleus Tatios *[-u's]*, kreik. kirjailija Alexandriasta; eli luultavasti 5:nnellä vuosis. j. Kr., kirjoitti „Leukippe ja Kleitophon" nimisen romaanin.

Akhmim (kreik. ***Khemnis*** ja ***Panopolis***), vanha muinaisuudesta asti kutomoistaan kuuluisa kaupunki Ylä-Egyptissä Niilin oikeanpuolisella rannalla, n. 30,000 as. *K. T-t.*

Akiander, M a t t i a s (1802-71), suom. tiedemies, talollisen Martti A k k a s e n poika Jääskestä, tuli ylioppilaaksi Turkuun v. 1822, venäjänkielen opettajaksi Helsingin triviaalikouluun v. 1830, venäjänkielen lehtoriksi yliopistoon v. 1836, ylim. professoriksi v. 1853 ja vakinaiseksi professoriksi v. 1862. Pääharrastuksensa A. omisti kuitenkin kotimaan historian tutkimiselle, nimenomaan kirkon ja koulun oloille. Hänen tärkeimmät teoksensa ovat „Herdaminne för fordna Viborgs och nuvarande Borgå stift" (2 osaa, 1868-69), „Skolverket inom fordna Viborgs och nuvarande Borgå stift" (1866), „Bidrag till kännedom om Evangelisk-Lutherska församlingarne i Ingermanlands stift" (1865) sekä lahjoitusmaakysymystä valaiseva „Om donationerna i Viborgs län" (1864). Mainittava on myöskin A:n Suomi-kirjassa julkaisema kokoelma Suomea koskevia tietoja Venäjän kronikoista (1848). A. ei koskaan tullut fil. maisteriksi, mutta 1860 hänet vihittiin kunniatohtoriksi. Oli Suom. Kirj. Seuran perustajia 1831 ja sen esimiehenä 1860-70. Säästäväisyydellä kokoomansa omaisuuden A., joka ei ollut naimisissa, testamentissaan määräsi osittain kansakoulurahastoksi Jääsken ja Kirvun pitäjille, osittain stipendirahastoksi yliopistoon opettajiksi ja papeiksi aikoville. *K. G.*

Mattias Akiander.

Akiba *[-kī'-]*, B e n J o s e p h, etevä rabbiini 2:lta vuosis. j. Kr., Elieserin oppilas, joka järjesteli juutalaisten perintätietoja. Hän piti Bar Kokhban puolta kapinassa roomalaisia vastaan (v. 132-135) ja kärsi sentähden marttyyrikuoleman. *K. T-t.*

Akilles ks. A k h i l l e u s.

Akillesjänne, k i n n e r j ä n n e, pohjelihaksen jänteentapainen alapää, joka kiinnittyy kantaluuhun; tämän jänteen tautiperäinen lyhenemi-

nen on muun muassa syynä kampurajalan syntymiseen. *M. O-B.*

Akilleus ks. Akhilleus.

Akineetti ks. Itiö.

Akinesia (kreik.), puuttuva liikkumiskyky.

Akitofel *[-o'-]* ks. Ahitofel.

Akka, lappalainen jumaluusolento. ks. Lappalaiset.

Akka, kääpiömäinen Schweinfurthin löytämä neekerikansa Afrikassa, joka asuu 2°:n ja 3°:n välillä pohj. lev. Metsästäjäkansa; pituus on n. 1,30-1,50 m.

Akkalainen Nseevue (Schweinfurthin ottopoika).

Akka, muinainen Ptolemais, raamatun Akko, ristiretkeilijäin St. Jean d'Acre, linnoitettu satamakaupunki Syyriassa Välimeren rannalla lähellä Karmelin vuorta. Sen satamaa pidetään parhaimpana Syyrian satamista köyhällä rannikolla. Rautatie Damaskukseen. Maan tärkein kauppakaupunki, yli 10,000 as. Kreikkalais-katolilainen arkkipiispa. — Ristiretkien ajalla se joutui ankarien taistelujen jälkeen kristityille v. 1104, ja oli tämän jälkeen johanniittain asuinpaikkana ja Jerusalemin kuningaskunnan varsinaisena pääkaupunkina, kunnes v. 1291 Egyptin sulttaani sen valloitti. — Napoleon Bonaparte turhaan piiritti sitä v. 1799. *A. R. B.*

Akkadilaiset, historiantakainen, tuntematonta rotua oleva kansa, joka muinoin asui Pohjois-Babyloniassa eli Akkadissa. ks. Sumerialaiset. *K. T-t.*

Akkas ks. Akaa.

Akkerman *[-a'n]*, linnoitettu satamakaupunki Besarabiassa Etelä-Venäjällä, 45 km lounaiseen Odessasta, Dnjestr-lahden oikealla rannalla, n. 33,000 as. Käy vilkasta suola-, kala-, villa- ja varsinkin viinikauppaa. Muinaisajan miletolainen kolonia Tyras. Venäjälle kaupunki joutui 1806.

Akklimatisatsioni (kreik. *klima* = ilmansuunta), elävien olentojen totuttaminen tahi tottuminen enemmän tai vähemmän outoihin ilmastollisiin oloihin. Ihmisen a.-kyvystä todistavat sekä kansatiede että historia (intiaanien ja malaijien vaellukset, aasialaisten kansojen asettuminen Eurooppaan), mutta uusimmat kokemukset on saatu eurooppalaisten muuttamisesta ja sotilaskomennuskuntien asettamisesta siirtomaihin. Yleensä ihminen helpommin kestää siirtymisen lämpimämmästä maasta kylmempään kuin päinvastoin, koska ymmärrettävästi hänen on helpompi suojella itseään pakkaselta kuin helteeltä. Siirtyessään kylmempiin seutuihin ovat kuumien maiden asukkaat sangen alttiita keuhkosairauksille, kun taas troopillisissa maissa erityiset ilmastotaudit, malaria, keltakuume j. n. e. vaivaavat eurooppalaisia, jota paitsi heillä on suuri taipumus maksatauteihin. Näitä välttääkseen on siirtolaisten mukauduttava uusiin oloihin: käytettävä vilpoista pukua, syötävä enimmäkseen kasviruokaa, kuumeaikoina nautittava kiniiniä tahi muita kuumeenvastaisia aineita ja noudatettava tarkkaa kohtuutta alkoholi- ja sukupuolinautinnoissa sekä vältettävä rasittavia ja kovasti hiostavia ruumiillisia ponnistuksia. Varokeinoista huolimatta pyrkii kuolleisuus eurooppalaisten keskuudessa kuitenkin voittamaan syntyneisyyden. Nykyisistä kansoista näkyy kiinalaisilla, juutalaisilla ja eurooppalaisilla, varsinkin etelä-eurooppalaisilla, olevan suurin a.-kyky.

Kasveissa ja eläimissä a.-kyky nähtävästi on hyvin erilainen. Kolibrit eivät elä missään muualla kuin Ameriikassa, mutta Euroopasta tuotu hevonen villiintyy siellä ja lisääntyy mainiosti; samoin meidän kotivarpusemme, josta niinkuin kaniinista Austraaliassa on tullut todellinen maanvaiva uudessa maailmassa. Meikäläinen piharatamo *(Plantago major)* on nykyään Ameriikan ikävimpiä rikkaruohoja, samoin jotkut keski-eurooppalaiset ohdakkeen sukuiset kasvit Etelä-Ameriikan pampaksilla. Toiselta puolen ovat sikäläiset kaktukset, agavet y. m. metsistyneet Etelä-Euroopassa ja Pohjois-Afrikassa; meillä tätä nykyä yleinen rikkaruoho, kehräsaunio *(Matricaria discoidea)*, joka nykyään peittää kaikki pihamaamme, ilmestyi Suomeen vasta 1860-luvulla.

Akkommodatsioni (lat. *ad* = luo, ja *commodum* = etu, mukavuus), sovittaminen jonkun mukavuudeksi, asianhaarain mukaan. 1. *Jumaluusopissa* puhutaan muodollisesta l. negatiivisesta a:sta, joka koskee vain opin esittämismuodon sovitusta opetettavien mukaan, ja aineellisesta l. positiivisesta a:sta, joka koskee opin sisällystä. 1700-luvun ratsionalistit, etupäässä Semler, esittivät n. s. akkommodatsioniteorian, jonka mukaan Jeesus opettaessaan enkeleistä, perkeleistä y. m. oli asettunut aikalaistensa ajatustavan kannalle, joten tällaiset opit eivät sisällä Jeesuksen omaa ajatusta. *E. K-a.*

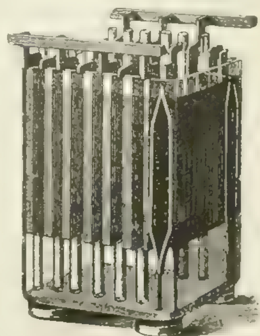
2. *Fysiol.* Silmän kyky sovittautua erisuuria välimatkoja varten.

Akkommodatsioniteoria ks. Akkommodatsioni.

Akkommodeerata (vrt. Akkommodatsioni), sovittaa, tehdä sopivaksi.

Akkompanjeerata (ransk. *accompagner*) säestää, myötäillä. — Akkompanjemangi, säestys, myötäily.

Akkumulaattori (lat. *accumulā're* = kasata kokoon). 1. Sekundääri galvaaninen paristo, kokoomis- eli varaajaparisto. Laitos, jossa läpijohdettu virta saa aikaan sellaisia kemiallisia muutoksia, että varattu laitos itse antaa virran. Tällöin varaus purkaantuu, paristo palaa takaisin alkuperäiseen kemialliseen tilaansa ja voidaan varata uudestaan. A:a käytetään virran synnyttäjänä paikoissa, missä ei voida käyttää dynamokonetta tai galvaanista paristoa, energiau kokoojana ja säilyttäjänä myöhempää

Akkumalaattori.

käyttöä varten, ajoneuvojen liikevoimana j. n. e. [Hauck (4 pain. 1897), Hoppe (2 pain. 1892), Heim (2 pain. 1897), Grünwald (2 pain. 1897), Schoop (1895, 3 nid.), Zacharias (1898).] — 2. Armstrongin keksimä laitos, millä kootaan voimaa keskeytettyjä töitä varten, n. s. hydraulisiin nostolaitoksiin, puristimiin j. n. e., vaikuttaa suurien painojen avulla. Höyry- ja ilmanpaineakkumulaattorissa vaikuttaa höyryn tai ilman paine sylinterissä liikkuvaan mäntään.

Akkuna ks. I k k u n a.

Akkusatiivi (lat. *accūsātī'vus* < *accūsā're* = syyttää; syyttösija, väärä käännös kreikan sanasta *aitiatikē'*, oikeammin ehkä: aiheuttamisen sija), kohdanto, eräs lukuisain kielten nimisanain sijamuoto. Suomen akkusatiivi, kokonaisobjektin (ks. t.) sija, on yksikössä joko päätteellinen, genitiivin kaltainen (ammun *linnun*), tai päätteetön, nominatiivin kaltainen (ampukaa *lintu*), monikossa nominatiivin kaltainen (ammuin *linnut*). vrt. S i j a. *A. K.*

Akkusatoorinen prosessi ks. R i k o s p r o s e s s i.

Aklamatsioni (lat. *ad* = luo, ja *clāmā're* = huutaa), huutoäänestys; yleinen suosionilmaisu.

Akleija ks. A q u i l e g i a.

Akliini l. N o l l a i s o k l i i n i, kartoilla se viiva, jonka ajatellaan yhdistävän paikkoja, joissa magneettineula ei osoita inklinatsionia; magneettinen ekvaattori.

Akme (kreik. *akmē'*), huippu; taudin huippu.

Akmolinsk. 1. Suurin venäläinen voittomaa Keski-Aasiassa, pääkaupunki on Omsk. Pohjois- ja eteläosassa on aroja ja erämaita, keskiosa on vuoriseutua. 594,673 km²; 778,200 as. (1905), enimmäkseen kirgiisejä. 2. Kaupunki yllämainitussa maakunnassa, n. 10,000 as., Išim-joen yläjuoksun varrella, Taškentista ja Bukharasta tulevien karavaanien kokoontumispaikka.

Akne (kreik.), ihonäppylä.

Akoluutti (kreik. *ako'luthos* = seuraaja), roomalais-katolisessa kirkossa vanhalla ja keskiajalla papin apulainen jumalanpalveluksessa.

Akonitiini, alkaloidi, jota on *Aconitum* lajien lehdissä ja juurissa; väritön, hajuton, karvas; liukenee veteen ja alkoholiin; sangen myrkyllistä. Käytetään hermotaudeissa ja leinissä.

Akonlaksi, isonlainen venäjän-karjalainen kylä Kiitehen järven pohjoisrannalla, Lentiirasta mennessä lähellä Suomen rajaa. 419 as. (1903). Oli aikoinansa vanhojen runojen, varsinkin loitsujen, pesäpaikkoja Vienan läänissä. *A. N.*

Akordeerata (ransk. *accorder* < lat. *ad* = luo, ja *cor* = sydän) olla sopusoinnussa, tehdä sopimus.

Akordi (ransk. *accord*, lat. *ad* = luo, ja *cor* = sydän), sopimus. 1. *Lakit.* Konkurssimenettelyssä velallisen sopimus velkojainsa kanssa velan maksamisesta sillä tavoin, että velallinen pääsee uudelleen hallitsemaan omaisuuttaan ja välttää konkurssin haitat sekä sen juridiset seuraukset. Tällaisen sopimuksen aikaansaamiseksi vaaditaan Suomen lain mukaan kaikkien niiden velkojain suostumus, jotka valvontapäivänä tai muuten lain määräämän ajan kuluessa ovat näyttäneet olevan itsellään saatavaa pesästä (S. S. konkurssisääntö 9 p:ltä marrask. 1868 § 71). Muutamien maiden lainsäädännön mukaan voi akordisopimus syntyä, jos määrätty enemmistö velkojista hyväksyy sen.

2. *Mus.* ks. S o i n t u.

Akoria (kreik.), kyllästymättömyys.

Akotyledonit ks. A c o t y l e d o n e æ.

Akragas *[-ra'gās]* (lat. *Agrige'ntum*, nyt *Girgenti*), muinais-kreik. kaupunki Sisilian etelärannikolla, perust. n. 582 e. Kr. Oli 6:nnella ja 5:nnellä vuosis. e. Kr. erinomaisen mahtava ja kukoistava (vrt. P h a l a r i s, T h e r o n, E m p e d o k l e s). V. 405 e. Kr. kartagolaiset valloittivat ja hävittivät sen. 67 vuotta myöhemmin Timoleon (ks. t.) asutti sinne uudet asukkaat, mutta kaupunki ei enää saavuttanut entistä mahtavuuttaan. — Useat suurenmoiset temppelit, toiset tavattoman hyvin säilyneet, toiset raunioina, todistavat vielä nytkin A:n suuruudenajan kukoistuksesta. *O. E. T.*

Akrediteerata (lat. *ad* = luo, ja *crēdere* = uskoa), uskoa jollekin; valtuuttaa.

Akrell *[-e'-]*, K a r l F r e d r i k (1779-1868), ruots. sotilas, insinööri ja vaskenpiirtäjä. Kohosi kenraaliluutnantiksi ja Ruotsin sähkölennätinlaitoksen päälliköksi ja harjoitti joutoaikoinaan vaskenpiirtoa, ollen jonkun aikaa Ruotsin ainoa akvatinta-kaivertaja. Hän laati lukuisia kuvia matkakertomuksiin ja tieteellisiin teoksiin. *E. R-r.*

Akreyri *[-öjri]* l. A k u r e y r i kaupunki Ö-vuonon rannalla Islannin pohjoisella rannikolla, Reykjavikin jälkeen saaren tärkein kaupunki. 1,400 as. *A. R. B.*

Akria (lat.) kirpeät ja kiihottavat lääkkeet.

Akridiini (< lat. *ācer* = kirpeä), emäs kivihiilitervassa, muodostaa värittömiä kiteitä, liukenee alkoholiin, hiukan veteen, sulaa 107°, syövyttää ihoa, sen suolat ovat keltaisia. F e n y l i a k r i d i i n i s t a johtuu keltainen väriaine k r y s a n i l i i n i.

Akrigentti ks. A k r a g a s.

Akroamaattinen (kreik. *akroa'sthai* = kuulla), kuulolla tajuttava; muinaisajan viisaustiede tarkoitti akroamaattisella opilla e s o t e e r i s t a, syvällistä tietoa, vastakohtana e k s o t e e r i s e l l e, kansantajuiselle; a. o p e t u s m e n e t t e l y, esitelmän muodossa annettu opetus, jolloin oppilas vain on kuulijana (vastakohtana on e r o t e m a a t t i n e n eli kyselevä opetusmenettely).

Akrobaatti (kreik. *akrobatei'n* = kulkea varpaiden päillä), nuoralla kävelijä, voimistelija, joka maanpinnan yläpuolelle kohoten suorittaa liikkeitä, jotka vaativat ruumiin tasapainon säilyttämistä.

Akrokarpinen (kreik. *akros* = ylin, ja *karpo's* = hedelmä) ks. L a t v a p e s ä k k e i s e t s a m m a l e t.

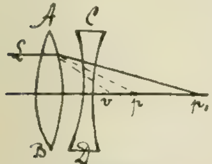
Akrokorinthos ks. K o r i n t t i.

Akroleiini (lat. *ācer* = kirpeä, ja *oleum* = öljy), Brandesin 1838 keksimä aine, joka syntyy rasvaa tai glyseriiniä kovasti kuumennettaessa. A. on väritön, helposti haihtuva neste, jonka höyryt ankarasti kiihottavat silmiä ja hengityselimiä. Huoneessa, johon vain muutamakin pisara a:ia on päässyt haihtumaan, käy olo aivan sietämättömäksi. Sitä on m. m. paistinkäryssä. *W. B.*

Akroma l. A k r o m a s i a (kreik. kielteinen *a.* ja *khrōma* = väri), kasvojen kalpeus.

Akromaattinen ks. Akromatismi.

Akromatismi (kreik. kielteinen *a*, ja *khrōma* = väri), valkoisen valon taittuminen prismoissa ja linsseissä hajoamatta värillisiin osiinsa. Prisman taittamat ja kirjoksi l. spektriksi hajoittamat auringonsäteet saadaan toisella prismalla, joka on aivan samanlainen ja jonka taittava särmä on käännetty päinvastaiselle puolelle, yhdistetyiksi ja käännetyiksi jälleen alkuperäiselle paikalleen, niin että kirjon asemesta saadaan valkoinen valopilkku tulevien valosäteiden suunnassa. Jos tahdottaisiin kumota ainoastaan värihajaannus, mutta ei taittamista, pitäisi toisen prisman yksinään synnyttää yhtä pitkä kirjo, mutta taittaa vähemmän kuin ensimäinen. Nyt antaa piilasiprisma noin kaksi kertaa niin pitkän kirjon, mutta ei taita läheskään toista vertaa enempää kuin kruunulasiprisma, kun molempien taittava kulma on sama. Piilasiprisma, jonka kulma on noin puolet kruunulasiprisman kulmaa, synnyttää siis yhtä pitkän kirjon kuin tämä, mutta taittaa melkoista vähemmän ja yhdistettynä tähän päinvastaiseen asentoon kumoaa värihajaannuksen, mutta ei kaikkea taittumista. Yhdistettynä prismat muodostavat akromaattisen (värittömän) prisman, joka antaa varjostimelle syrjään siirtyneen valkoisen pilkun. Sama koskee linssejä. Eriväristen säteiden erisuuren taittumisen johdosta ei tavallinen kokoojalinssi kokoa samasta pisteestä lähteneitä säteitä tarkalleen yhteen pisteeseen; vahvemmin taittuvat siniset säteet yhdistyvät linssiä lähempänä olevassa, vähemmän taittuvat punaiset vasta kauempana olevassa pisteessä. Sellaisen linssin antamat kuvat eivät ole tarkalleen rajoitettuja, vaan niitä ympäröivät värilliset reunukset (väripoikkeama, kromaattinen aberratsioni). Siitä syystä voitiin todella käyttökelpoisia linssikaukoputkia valmistaa vasta sitten, kun oli opittu tekemään linssejä ilman väripoikkeamaa (akromaattisia linssejä). Kruunulasista tehdyn kokoojalinssin AB värihajoitus kumotaan asettamalla heti sen taakse piilasinen hajoittajalinssi CD, joka saa aikaan ainoastaan puoleksi niin suuren taittumisen, mutta yhtäsuuren värihajoituksen kuin edellinen, molemmat päinvastaisessa mielessä kuin edellinen. Valkoinen valonsäde L hajoaa kruunulasilinssissä valoviuhkaksi, jonka punainen säde kohtaa akselia p:ssä ja violetti säde v:ssä. Piilasiprisma taas kääntää säteet akselista poispäin, niin että ne, yhdeksi valkoiseksi säteeksi yhtyneinä, leikkaavat akselia p:ssä. Molemmat linssit yhdistettyinä muodostavat akromaattisen linssin. Kruunu- ja piilasiprisman yhteisvaikutus määrätään sillä tavalla, että kaksi määrättyä kirjon sädettä, esim. punainen säde, joka vastaa Fraunhoferin viivaa B, ja violetti säde G, yhtyvät. Jos kruunulasin ja piilasin kirjoissa välillä olevien värien etäisyydet olisivat suhteelliset, niin nämäkin säteet yhtyisivät edellä mainittuihin ja saataisiin täydelleen väritön kuva. Näin ei ole kuitenkaan laita, ja siitä syystä jää jälelle vielä vähäinen värihajaannus, jota sanotaan sekundääriseksi kirjoksi. Abbe ja Schott Jenassa ovat valmistaneet optillisia laseja, joiden kirjoissa värien jakaantuminen on suhteellinen ja joista saadaan täydelleen värittömiä kuvia antavia linssejä. Sellaisia, etupäässä mikroskooppiobjektiiveinä käytettyjä linssejä sanotaan apokromaattisiksi.

Akromatismi.

Akromatopsia (kreik. kielteinen *a*, *khrōma* = väri, ja *ōps* = silmä), värisokeus.

Akromegalia (kreik. *akros* = äärimäisin, ja *megas* = suuri), esiintyy omintakeisena parantumattomana tautina, jossa jokin ruumiinosa (jalat, kädet, kasvot j. n. e.) suunnattomasti kasvaa ko'oltaan. *M. O-B.*

Akropetaalinen (kreik. *akros* = ylin, ja *petalon* = lehti), *kasvit.*, kärkihakuinen. A. kehitysjärjestys on kasvinosilla, kun alempana olevat osat kehittyvät ensin, ylempänä olevat myöhemmin, esim. varsilehdet, tertun kukat.

Akropolis *[-ro'-]* (kreik. *akros* = ylin, ja *polis* = kaupunki), Kreikan kaupungeissa linnavuoren eli linnan nimi. ks. Ateena.

Akrostikoni (kreik. *akros* = ylin, ja *stikhos* = rivi), runo, jossa säkeiden alku- tai loppukirjaimet muodostavat sanan tai lauseen.

Aksakov *[-sa'-]*. 1. Sergei Timofejevitš (1791-1859), ven. kirjailija, on aitovenäläisellä tyylillä ja hienolla huomiokyvyllä kuvaillut, tosin usein ihannoiden, vanhaa venäläistä, patriarkaalista ylimyselämää. Huomattavin hänen teoksistaan on „Perhekronikka" (1856). — 2. Konstantin Sergejevitš (1817-60), huomattavin slavofiileistä (ks. t.), edellisen poika, on paitsi valtiollis-yhteiskunnallisella ja historian alalla liikkunut myöskin kirjallisuudenhistorian ja kieliopin alalla sekä julkaissut muutamia näytelmiä. — 3. Ivan Sergejevitš (1823-86), slavofiilinen sanomalehtimies, esiintyi ensin aikakauskirjassa „Moskovskij Sbornik", joka kiellettiin 1852. Julkaisi v:sta 1861 lehteä „Denj" („Päivä"), jossa ajoi innokkaasti orjuuden lakkautusta, mutta siirtyi 1863 vanhoillisten yltiövenäläisten leiriin. Toimitti v:sta 1880 „Rusj" lehteä Moskovassa. *J. J. M.*

Akseleratsioni (lat. *accelerā're* < *ad* = luo, ja *celer* = nopea), kiihtyminen (ks. t.).

— *Tähtit.* Kiintotähtien a. on aika 3 m. 56 sek., minkä keskiaurinkovuorokausi on pitempi kuin tähtivuorokausi. Se johtuu siitä, että auringolla on näennäinen liikunto lännestä itään. Kuun a. on vähäinen lisäys kuun nopeudessa, jonka johdosta sen kiertoaika sadassa vuodessa vähenee $^3/_{100}$ sek. Se on seuraus maan radan eksentrisyydessä tapahtuvista jaksottaisista muutoksista.

Akselereerata (ks. Akseleratsioni), kiihdyttää, kiihtyä (nopeudesta).

Akseli, suora joka leikkaa käyrää viivaa symmetrisesti; maailman-, taivaanakseli, taivaanpallon pohjois- ja etelänapaa yhdistävä suora, jonka ympäri taivas näennäisesti kiertää 24 tunnissa; maanakseli, taivaanakselin maan sisälle lankeava osa. Kiertoakseli, suora viiva, mikä pyörivässä kappaleessa pysyy paikallaan, samalla kuin kappaleen kaikki muut pisteet liikkuvat sen ympäri ympyrän muotoisissa radoissa. Magneetin akseli yhdistää sen navat. Linssin valo-opillinen akseli, suora, joka yhdistää niiden pallojen keskipisteet, joiden pinnat rajoittavat linssiä. Kris-

t a l l i n a k s e l i t, suorat, joiden suhteen ulkopinnoilla on symmetrinen asema. E l ä i m i s s ä on akseli suora, mikä yhdistää suun (oraalinapa) päinvastaiseen ruumiin kohtaan (aboraalinapa).

Akseli. K o n e e n a., liereä, useimmiten ratasluitoksella varustettu kappale; on molemmin päin tappialustain varassa ja on kiertovoimien siirron välittäjänä. T a i p u v a t a k s e l i t ovat tehdyt useasta sisäkkäisestä sylinteristä, joina on ruuvin muotoon kierrettyä lankaa, sydämenä on yksi ainoa lanka ja päällyksenä nahkaletku; sen päähän kiinnitetään pyörivä työase (esim. kaira).

Akselikilometri, rautatiellä käytännössä oleva mittayksikkö, joka merkitsee vaunun akselin kulkemaa matkaa kilometreissä. *J. C-én.*

Akselipoksi l. a k s e l i p e s ä, laakerirakenne, jossa pyöränakseli rautatievaunuissa pyörii. Rautatievaunuissa on nim., toisin kuin tavallisissa kärryissä, rattaat ja akseli yhtä kappaletta, jotenka akseli pyörii rattaiden mukana. Akselipesä on vaunun ulkolaidassa oleva suljettu kotelo, joka suojaa laakerikohtaa tomulta ja on varustettu erityisellä akselin voitelulaitteella. *J. C-én.*

Akselisylinteri, hermosäikeen sisin ja sen toimintaa välittävä osa. vrt. H e r m o. *M. O-B.*

Akselitappi, tappi akselin päässä, missä paino vaikuttaa kohtisuoraan akselia vastaan.

Aksentti (lat. *acce'ntus)*, k o r k o (ks. t.). — A k s e n t u a t s i o n i, korostaminen; a k s e n t u e e r a t a, korostaa. — A k s e n t t i l a t o m u s, latomus, jossa esiintyy aksentti- y. m. lisämerkeillä varustettuja harvinaisia kirjainmerkkejä.

Akseptaaja ks. A k s e p t a n t t i.

Akseptantti (lat. *acci'pere* = ottaa vastaan), vekselin tunnustaja, vekselin hyväksyjä. vrt. V e k s e l i.

Aksepteerata (lat. *acci'pere* = ottaa vastaan), tunnustaa; hyväksyä maksettavaksi. — A k s e p t e e r a t a v e k s e l i, sitoutua maksamaan vekseliin merkitty summa. vrt. V e k s e l i.

Aksepti (lat. *acci'pere* = ottaa vastaan), merkitty sitoumus määrätyn ajan kuluttua lunastaa vekseli, šekki tai muu maksuosoitus; siitä: itse hyväksytty vekseli, „tunnuste." vrt. V e k s e l i.

Aksess . . . ks. myös A c c e s s . . .

Aksessioniluettelo (lat. *acce'ssio* = lisäksituleminen), luettelo kirjaston yhtämittaisesti lisääntyvistä kirjavaroista = lisäluettelo.

Aksessionisopimus (lat. *acce'ssio* = lisäksituleminen). 1. Yhtymyssopimus; valtion yhtyminen toisten valtioiden välillä tehtyyn sopimukseen eli liittoon. — 2. Hallinnonluovutussopimus; sopimus valtion hallinnon siirtämisestä joko kokonaan tai osaksi toiselle valtiolle. *O. K:nen.*

Aksi . . . ks. myös A c c i . . .

Aksidenssi (lat. *acci'dere* = tapahtua), satunnainen tai muuttuvainen ominaisuus; a:n vastakohta on s u b s t a n s s i (ks. t.); filosofia käsittää kappaleiden kaikki aistillisesti havaittavat ominaisuudet substanssin eli tosiolevaisen aksidensseiksi, koska ne ilmenevät ainoastaan sen ollessa määrätyissä oloissa eli suhteissa. — *Kirjap.* Vähäiset kirjapainotyöt, kuten nimikortit, etiketit, ohjelmat, vekselit y. m.

Aksiisi (lat. *acci'sa*, nim. *pars* = irtileikattu osa), määrättyjen verojen ja maksujen, enimmäkseen kulutusverojen nimitys. Erilaisten historiallisten olojen vuoksi on tällä sanalla eri aikoina ja eri maissa ollut vaihteleva merkitys. Suomalais-ruotsalaisessa lainsäädännössä a. tavallisesti merkitsee kotimaassa valmistetuista tavaroista maksettavaa välillistä veroa. *O. K:nen.*

Aksiniitti, boorinpitoinen silikaatti.

Aksiometri (lat. *āxis* = akseli, ja kreik. *metrein* = mitata), peräsimen yläpäähän kiinnitetty osoitin, joka aluksen ohjaajalle osoittaa peräsimen aseman. *F. W. L.*

Aksiomi (kreik. *aksi'ōma* = olettamus), selviö, väite, jonka totuus on ilmeinen järjellemme ja sen nojalla välittömästi varma, niin ettei se kaipaa mitään todistusta tai perustelua. Jollei olisi aksiomeja, ei voisi saavuttaa mitään varmaa tietoa todistetuillekaan, koska jokaisen todistuksen täytyy perustua väitelmiin, jotka ovat ennakolta varmat, siis perimmäisten todistuksien väitelmiin, jotka ovat varmat ilman mitään todistusta. Todenteossa ovat muutamat totuudet välittömästi ajatuksellemme aivan ilmeiset eli „evidentit". Useimpien ihmisten ajattelemisessa a:t tosin eivät koskaan pääse selvään tietoisuuteen, koska ihminen on tottunut siihen, ettei ollenkaan etsi väitteiden v i i m e i s i ä alkuperusteita, vaan tyytyy lähimpiin perusteisiin, jotka osoittavat kyseessäolevien väitteiden soveltuvan yhteen muiden tuttujen ja totuttujen olettamuksien kanssa. M a t e m a t i i k a s s a on kuitenkin vanhastaan rakennettu koko oppijärjestelmä määrättyjen aksiomien pohjalle, — vaikka tosin on ollut erimielisyyttä muutamien aksiomien oikeasta muodostelusta vieläpä siitäkin, miten aksiomien yleinen luonto on ymmärrettävä. L o g i i k a n perusaksiomeina ovat ajatuslait (ks. t.), jos kohta monet erikoisemmatkin loogilliset säännöt ovat aksiomaattisesti ilmeiset. Onko r e a a l i t i e t e i s s ä eli siinä tiedossamme, joka koskee tosiasiallista olevaista, aksiomaattisesti varmoja totuuksia, siitä ovat filosofit eri mieltä. Toiset arvelevat että esim. kausaliteettiprinsiippi (syysuhteen periaate) ja substanssin (tosiolion) häviämättömyyden periaate ovat aksiomeja, toisten mielestä ne perustuvat kokemukseen. *A. Gr.*

Aksolotli, Meksikossa elävä, 14 cm pitkä vesilisko, joka poikkeustapauksissa käy läpi muodonvaihdoksen muuttuen keuhkoilla hengittäväksi *(Amblystoma mexicanum)*, mutta tavallisesti sikiää ollessaan kiduksilla varustettuna vesieläimenä *(Siredon pisciformis)* eli siis ollessaan toukka-asteellaan. Aksolotli eli *Siredon* tarjoo kauniin esimerkin ehkäistystä kehityksestä (neoteniasta) ja sikiämisestä toukka-asteella (pædogenesis-ilmiöstä). *K. M. L.*

Aksolotli. 1. Siredon. 2. Amblystoma.

Aksonometria (kreik. *axon* = akseli, ja *metron* = mitta), yhdensuuntaisprojektsioni, jonka kuvat tekevät perspektiivisen kuvauksen vaikutuksen, sillä erolla vain, että yhdensuuntaiset viivat piirretään aina yhdensuuntaisiksi. Myöskin kristalliakselien mittaaminen.

Aksu, kaupunki Kiinan Itä-Turkestanissa, Tienšanin juurella, Tarimin syrjäjoen Aksun varrella, n. 50,000 as. Tärkeä kauppapaikka. Karavaaneja Venäjältä, Turkestanista, Kašmirista ja Intiasta kokoontuu sinne vuosittain. Melkoinen teollisuus.

Aktaion *[-i'ŏn]* (lat. *Actæon*), kreik. taruhenkilö, Aristaioksen poika, innokas metsästäjä. Hänen kerrottiin kerran yllättäneen Artemis-jumalattaren kylpemässä. Suuttuneena jumalatar muutti hänet hirveksi ja hänen omat ajokoiransa repivät hänet kuoliaaksi. *O. E. T.*

Akte, Kalkidiken niemimaan kaakkoisin kärki. ks. A t h o s.

Aktiiniset säteet (kreik. *akti's* = säde), kemiallisesti vaikuttavat valonsäteet. A k t i i n i n e n l a s i, keltainen lasi, joka estää auringonvalon kemiallisen vaikutuksen.

Aktiiva ks. A k t i v a.

Aktiivi (lat. *acti'vus* = toimiva), verbin tekijällinen l. persoonallinen päämuoto (esim. *tulen);* ks. V e r b i.

Aktiivinen (lat. *acti'vus* = toimiva), toimessa oleva, toimelijas, toimiva.

Aktinia ks. M e r i v u o k o t.

Aktinografi (kreik. *akti's* = säde, ja *graphein* = kirjoittaa), laitos, joka valokuvauksen avulla merkitsee ajan, minkä auringonpaiste kestää; myöskin laitos, jolla määrätään eri valolähteiden kemiallisesti vaikuttava voima.

Aktinoliitti, *miner.* ks. S ä d e k i v i.

Aktinometri (kreik. *akti's* = säde, ja *metrein* = mitata), laitos, millä mitataan sekä auringon että yöllä tapahtuvaa lämpösäteilyä.

Aktinomorfinen (kreik. *akti's* = säde, ja *morphē* = muoto), sädettäinen.

Aktinomykoosi (kreik. *akti's* = säde, ja *mykes* = sieni), n. s. sädesienitauti, erään *actinomyces* l. sädesienen aiheuttama tauti, joka synnyttää märkiviä ja kasvannaisen tapaisia muodostumia naudan kieleen ja alileukaan, mutta joskus myös esiintyy ihmisessäkin samoissa kohdissa ynnä maksassa ja keuhkoissa. *M. O-B.*

Aktino-sähkö (kreik. *akti's,* genet. *aktinos* = säde), valo- ja lämpösäteiden kristalleissa synnyttämä sähkö.

Aktion (lat. *Actium,* nyt *la Punta*) kaupunki ja niemi Kreikan Akarnanian luoteisimmassa kulmassa Ambrakia-lahden suulla; kuuluisa voitosta, jonka Octavianus päällikkönsä Agrippan avulla sai Marcus Antoniuksesta 31 e. Kr. Tämän voiton muistoksi hän laajensi ja kaunisti niemellä olevaa Apollonin temppeliä, jonka luona joka kolmas vuosi pidettiin n. s. Aktioninkilpailut.

Aktiva *[-ti'-]* (lat.), henkilön tai toiminimen varat, kiinteistöt, tavarat, kalustot, saatavat j. n. e. (vastakohta: p a s s i v a, velat).

Aktivisti (lat. *acti'vus* = toimiva), se, joka kuuluu sellaiseen valtiolliseen puolueeseen, joka panee luottamuksensa toimintaan, eikä keskusteluihin; niin nimitettiin meilläkin niitä, jotka menneinä sorronvuosina olivat valmiit ryhtymään aktiiviseen vastarintaan venäläistyttämisen vastustamiseksi.

7. Painettu 30/12 08.

Aktori (lat. *actor* < *agere* = toimia), virallinen syyttäjä. — A k t o r a a t t i, virallinen syyte.

Aktriisi, näyttelijätär, vrt. A k t ö ö r i.

Aktsioni (lat. *actiō* = toiminta), virkasyyte, syyte virkavirheestä; toiminta; taistelu.

Aktsioniturbiini ks. V e s i r a t a s.

Aktsionivirta ks. E l ä i n s ä h k ö ja L i h a s.

Aktuaalinen (lat. *actuā'lis* < *agere* = toimia), todellinen, päivän kysymyksiin kuuluva, tärkeä.

Aktuaari (lat. *actuā'rius*). Aktuaari-nimisiä virkamiehiä on hovioikeuksissa sekä maan neljän suurimman kaupungin, Helsingin, Turun, Tampereen ja Viipurin maistraateissa ja raastuvanoikeuksissa, ja on heidän tehtävänään asianomaisten virastojen arkistojen hoito. Sitä paitsi on Senaatin Talousosaston Oikeustoimituskunnassa, Tilastollisessa Päätoimistossa, Koulu-, Maanviljelys-, Metsä-, Rautatie-, Teollisuus- ja Postihallituksessa sekä Helsingin Rahatoimikamarissa samannimisiä virkamiehiä, joiden toimena on näiden virastojen toimitettavan tilaston laatiminen. A. on myöskin usein nimenä vakuutusyhtiöiden matemaatikoilla. *O. G.*

Aktualismi (lat. *actuā'lis* < *agere* = toimia), oppi, jonka mukaan geologisia muodostumia selitettäessä lähdetään siitä otaksumisesta, että niiden muodostumisaikoina ovat olleet vaikuttamassa samat voimat, jotka vielä nykyäänkin aikaansaavat muutoksia maankuoressa. Tämä oppi on nykyään geologien kesken yleisesti tunnustettu ja on se ylipäänsä osoittautunut hedelmälliseksi myöskin kaikkein vanhimpain muodostumain, alkuvuoren suhteen.

Aktööri (ransk. *acteur* < lat. *actor* < *agere* = toimia), miesnäyttelijä. — A k t r i i s i (ransk. *actrice*), näyttelijätär.

Akumenttitila ks. A u g m e n t t i t i l a.

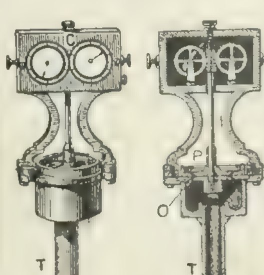
Akupunktuuri (lat. *acus* = neula, ja *punctū'ra* = pisto), tutkimista varten toimitettava neulojen pistäminen syvällä oleviin taudillisiin ruumiinosiin. *M. O-B.*

Akustiikka (kreik. *akū'ein* = kuulla), äänioppi (ks. t.), s. o. oppi niistä luonnonlaeista, jotka vaikuttavat sävelten syntyyn, korkeuteen, keskinäisiin suhteisiin ja erilaisiin sointivärelhin. — A. on hyvä huoneessa, kun joka paikkaan voi selvästi kuulla äänellisen esityksen.

Akustikus-hermo, kuulohermo.

Akustinen (ks. A k u s t i i k k a), ääntä tai äänioppia koskeva; äänen aikaansaama.

Akustinen sireeni, *fys.,* laitos, millä tutkitaan sävelen värähdyslukua. Sävel synnytetään antamalla ilman sysäyksittäin virrata muutamien aukkojen kautta. Cagniard-Latourin sireenillä määrätään jonkin sävelen värähdysluku. Se on sylinterin muotoinen laatikko, jonka kannessa on kehässä reikiä (O). Kun palkeella puhalletaan ilmaa laatikkoon, virtaa se ulos reijistä. Aivan kan-

Akustinen sireeni
Gagniard-Latourin järjest.

nen yläpuolella pyörii levy (P), jossa on reikiä vastaavilla kohdilla kuin kannessakin. Kun reijät kannessa ja pyörivässä levyssä ovat toistensa jatkona, virtaa ilma ulos laatikosta, muutoin ei. Jos on kehään laitettu *n* reikää ja levy pyörii sekunnissa *m* kertaa, antaa ulosvirtaava ilma sävelen, jonka värähdysluku on $n \times m$. Levyn saattaa tavallisesti pyörimään ulosvirtaava ilma itse, siten että reijät kanteen ja pyörivään levyyn on porattu niin, että ne muodostavat suoran kulman. Silloin vaikuttaa kannen reijästä ulos virtaava ilma levyyn paineella, joka saa sen siirtymään sivulle päin. Kierroksien lukumäärä jossakin ajassa luetaan jonkinlaisen rataslaitoksen avulla (C). Parempi on antaa sähkömoottorin pyörittää sireeniä, koska siten saadaan tasaisempi liike. Sireenin käytöstä merkinantoon ks. S i r e e n i.

Akustiset pilvet, kosteus- ja lämpösuhteiden aikaansaamia paikallisia ilman tiheyden muutoksia, jotka saavat aikaan äänen etenemisen suunnan muutoksia, kangastuksia j. n. e., jälkimäisessä tapauksessa samalla valo-opillinen pilvi. *(V. V. K.)*

Akuuttinen (lat. *acū'tus* = terävä), äkillinen, nopeasti kehittyvä. — A k u u t t i n e n t a u t i, äkillinen sairaus, joka kestää vain lyhyen ajan (2-4 viikkoa), kuten useat kuumetaudit, esim. tuhka- ja muut rokot, keuhkokuume, lavantauti, vastakohtana kroonilliselle (ks. t.), pitkälliselle taudille. *M. O-B.*

Akvadukti ks. A k v e d u k t i.

Akvamariini (lat. *aqua* = vesi, ja *mare* = meri), sinisenvihreä väri; *miner.* sinertävänvihreä beryllilaji. — I t ä m a i n e n a., sinertävän vihreä korundilaji.

Akvarelli (lat. *aqua* = vesi), vesiväri; vesivärimaalaus.

Akvarellimaalaus ks. V e s i v ä r i m a a l a u s.

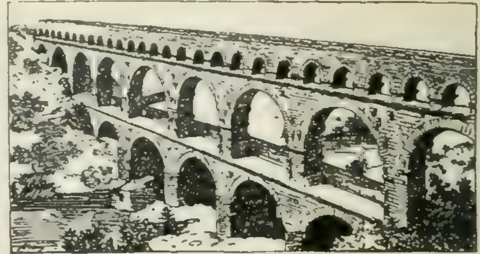
Akvarellivärit (h u n a j a-, k u m i v ä r i t) saadaan sekoittamalla väriin kumia, hunajaa, liimaa. A. esiintyvät kaupassa joko taikinankaltaisina tahi kuivina.

Akvario (lat. *aqua* = vesi), vesisäiliö vesieläinten ja vesikasvien pitämistä varten joko huoneen koristeeksi tai tutkimuksia varten. A:ksi käytetään pyöreitä tai neliskulmaisia lasiastioita, jotka ovat tehdyt joko kokonaan lasista tai metallista ja lasilevyistä. Vesikasvien istuttamista varten a:n pohja peitetään ohuella turve- ja multakerroksella, jonka päälle levitetään noin sormen paksuinen hiekkakerros, ja vasta tämän jälkeen akvarioon lasketaan vettä. Makean veden akvarioissa käytetään eläinasukkaina tavallisesti kultakaloja y. m. pieniä kaloja, vesiliskoja, simpukoita ja kotiloita. Veden raittiina pitämistä edistävät akvariossa vesikasvit, mutta lisäksi on veteen sekoitettava ilmaa (happea), jota varten on keksitty erilaisia suihkuja ja ilmajohtoja. Yleensä akvario on pidettävä sellaisessa paikassa, jossa se on suojattu ylenmääräiseltä valolta ja lämmöltä. Kuuluisat ovat isot merivesiakvariot Napolissa, Berliinissä ynnä eräissä muissa isoissa kaupungeissa. *K. M. L.*

Akvatinta (lat. *aqua tincta* = värjätty vesi), Le Prince'n keksimä (1768) tapa jäljentää tušitai sepiapiirustuksia kuparipiirroksen avulla. vrt. K u p a r i p i i r r o s.

Akvavit (lat. *aqua vītae* = elämän vesi), paloviina.

Akvedukti (lat. *aquæ ductus*), vesijohto. Vanhimmat vesijohdot rakennettiin Egyptissä Ramses Suuren aikana; Kiinassa, Palestiinassa ja Kreikassa niitä oli myös, mutta kuuluisimmat ovat muinaisten roomalaisten rakentamat. Itse Roomaan johdettiin vettä peninkulmien takaa vuoristosta suurilla akvedukteilla, joita kaikkiaan oli kolmattakymmentä ja joista vanhin

Akvedukti.

Aqva Appia rakennettiin jo v. 305 e. Kr. A:t olivat osittain maanalaisia muurattuja torvia, mutta suurimmaksi osaksi kivisten holvien ja pylväiden varaan muurattuja katettuja rännejä. Kolme niistä on vieläkin käytännössä ja täyttävät yksinään koko nykyisen Rooman vedentarpeen. Nykyään, kun vesijohdot tehdään painetta kestävistä putkista, ei roomalaismallisia akveduktia enää käytetä. — Akveduktiksi sanotaan joskus yksinomaan vesijohtoputkia varten syvän kuilun tai ahtaan laakson yli rakennettua siltaa. *J. C-én.*

Akvitania *[-tā-]* (lat. *Aquitā'nia*), maakunta muinaisessa Galliassa Pyreneittenvuorten ja Garonne-virran välillä. Siinä asui Cæsarin aikoina keltiläis-iberiläistä väestöä, mutta se roomalaistui vähitellen, sen jälkeen kuin roomalaiset sen valloittivat (57 e. Kr.). V. 419 valtasivat sen länsi-gootit. Klodovigin hallitessa liitettiin maa v. 507 frankkien valtakuntaan. Myöhempien merovingien aikana yrittivät useat A:n herttuat päästä itsenäisiksi, mutta kukistettiin, kunnes Kaarle Suuri jätti herttuanviran vallan täyttämättä. Myöhemmin hän antoi A:n kuningaskunnaksi pojalleen Ludvig Hurskaalle ja tämä samoin pojalleen Pipinille. Verdunin sovinnossa v. 843 maa liitettiin Ranskaan. Heikkojen karolingien hallitessa A. muodostui jälleen herttuakunnaksi, josta Poitcu'n ja Toulouse'in suvut keskenänsä kiistelivät, kunnes edelliset pääsivät voitolle. A:sta on aikojen kuluessa muodostunut nimitys Guyenne. *O. M-e.*

Al (myös e l-, vokalin jäljessä 'l-, usein myös yhtäläistymisen johdosta seuraavan konsonantin kanssa: e d-, a r-, e š-) arabialainen artikkeli; esiintyy usein arabialaisissa nimissä ja arabiasta lainatuissa sanoissa, esim. *Alhambra, Almanakka, Bab el-Mandeb, Abdu'l-Hamid, ed-din* „uskonto", *Abda'r-Rahmān, eš-šems* „aurinko".

A la, vokaalin ja äänettömän *h*:n edessä *a l'* (ransk. prep. *à* ja femin. artikkeli *la*, lisäksi ymmärrettynä *manière* tai *mode* y. m.), „samoinkuin", „mukaisesti."

Ala-alkeiskoulu ks. A l k e i s k o u l u.

Alaanit, Kaukasuksen pohjoispuolella ja Donin seuduilla elänyt (luultav. iranilais-peräinen) paimentolaiskansa, jonka hunnit 375 voittivat. Osa alaaneista liittyi silloin germaaneihin ja kulki 407-410 sveevein ja vandaalein seurassa Galliaan ja Espanjaan, sulautuen lopulta yhteen niiden kanssa. Entisten alaanein jälkeläisinä pidetään nykyisiä osseetteja Kaukasuksessa.

Ala-arvoinen maito, maito, jonka ravintoarvo vettä siihen sekoittamalla tahi muulla tavoin on tehty tavallistaan vähemmäksi. Hyvä ja väärentämätön lehmänmaito sisältää n. 3,5 % rasvaa eli voita, 3,5 % munanvalkuaisainetta (enimmäkseen kaseiinia), 4,6 % sokeria ja 0,75 % suoloja. vrt. M a i t o. *M. O-B.*

Ala-Baieri, hallitusalue Baierissa, käsittää Baierin itäisen osan molemmin puolin Tonavaa; 10,757 km², 706,345 as. (1905), joista 94 % on katolilaisia. Pohjoisosa on karu ja vuorinen, muu osa vaihdellen kukkuloita ja viljavia tasankoja. Pääkaup. Landshut. *W. S-m.*

Alabama *[äləbämə]* (lyh. Ala.). 1. Yhdysvaltoihin kuuluva valtio Meksikon-lahden rannalla molemmin puolin samannimistä jokea. Pohj.-osa on epätasaista, vuorista, etel.-osa loivaa ja hiekkaista rannikkomaata; 135,320 km²; 1,830,000 as. (1901), joista 830,000 neekereitä. Suurenmoinen rauta-, kivihiili- ja puuvillateollisuus. Maissi, vehnä ja kaurantuotanto hyvä. Valtion pääsatama on Mobile; pääkaupunki Montgomery Alabama-joen varrella. A. liittyi valtiona Yhdysvaltoihin v. 1819, oltuaan territorio v:sta 1817. — 2. Joki Alabama-valtiossa, yhtyy Tombigbee-jokeen muodostaen Mobile-joen, joka laskee Mobile-lahteen. *W. S-m.*

Alabama-kysymys, kansainoikeudellinen riitakysymys, joka syntyi siitä, että englantilaiset Yhdysvaltojen orjasodan aikana sallivat etelävaltioitten kaapparilaivojen varustautua englantilaisissa satamissa. Näistä laivoista teki etenkin eräs, A l a b a m a-niminen, pohjoisvaltioille paljon haittaa. Sodan loputtua Yhdysvallat vaativat vahingonkorvausta Englannilta, asiasta neuvoteltiin kauan, kunnes sovinto-oikeus Genèvessä v. 1872 tuomitsi Englannin maksamaan Yhdysvalloille 15 ½ milj. dollarin vahingonkorvauksen. *W. S-m.*

Alabasteri (vanhan yläegyptiläisen *Alabāstron* nimisen kaupungin mukaan), hienorakeista, läpihohtavaa, valkoista tai heikosti värillistä kipsiä. Käytetään koruteoksiin. Parasta alabasteria saadaan Volterrasta Toskanasta. I t ä m a i n e n a. l. k a l k k i a l a b a s t e r i on läpihohtavaa kalkkisintteriä. Saadaan Egyptistä.

Alabasterilasi (opaalilasi), hienosti jakaantuneita, sulamattomia lasiosasia sisältävä himmeä, alabasterin näköinen lasi, josta valmistetaan koruesineitä.

Alabasteripaperi ks. J ä ä p a p e r i.

À la bonne heure *[alabonö'r]* (ransk.), oikeaan aikaan; olkoon menneeksi.

Aladagh *[-da'-]*, vuori Turkin Armeeniassa, Van-järven rannalla, 3,520 m korkea.

À la daube *[aladō'b]* (ransk.), hyytelöön valmistettu kala- tai liharuoka; tarjotaan kylmänä.

Aladdin (arab. *Alâ-ed-dîn* „uskon ylevyys"), tavallinen arabialainen nimi. Henkilö satukokoelmassa „Tuhat ja yksi yötä". Nuorelle Aladdinille onnistuu kaikki loistavasti, kun hän pääsee ihmeellisen taikalampun omistajaksi. Kirjallisuudessa viitataan usein „Aladdinin lamppuun", kun tarkoitetaan jonkun ihmisen salaista voimaa päästä halujensa ja toiveidensa perille.

Aladdin-lamppu, eräs laji kaasuhehkuvalolamppuja. ks. K a a s u h e h k u v a l o.

Aladominantti, perussävelestä puhtaan kvintin verran alempana (eli kvarttia ylempänä) oleva sävel; ei johdu yläsävelenä perussävelestä, vaan on pohjasävel, jolle itse perussävel on yläsävelenä; siitä sen tummahtava, hiljentävä vaikutus, sekä sen nimitys „taus-sävel". *I. K.*

Aladoobi ks. À l a d a u b e.

À la grecque *[alagre'k]* (ransk.), „kreikkalaiseen tapaan", yksinkertainen kreikkalainen reunakoriste. vrt. M e a n d e r i k o r i s t e.

Alahärmä. 1. K u n t a, Vaasan l., Lapuan khlak., Yli- ja Alahärmän nimismiesp.; Härmän asemalta 2 km kirkolle, Voltin asemalta 5 km; 259,9 km², joista viljeltyä maata 9,698 ha (1901); 30 ½ manttaalia; 966 ruokakuntaa, joista maanviljelystä pääelinkeinona harjoitti 714 (1901); 6,061 as. (³¹/₁₂ 1906), n. 0,8 % ruotsink.; 619 hevosta, 3,038 nautaa (1906). Teoll. lait.: 2 yhtiömeijeriä, olut- ja tiilitehdas. Säästöpankki; haara-apteekki. — 2. S e u r a k u n t a, konsistorillinen, Turun arkkih.k., Lapuan rovastik. Alkujaan Lapuan kappeli, perust. 1676; itsenäiseksi khrakunnaksi ¹/₅ 1873 (Keis. k. ¹⁸/₅ 1859). Kirkko harmaasta kivestä. *K. S.*

Alaikäinen ks. A l a i k ä i s y y s.

Alaikäisyys, täysi-ikäisyyden edellä käyvä ikäkausi. Sekä mies että nainen tulee Suomessa täysi-ikäiseksi täytettyään 21 vuotta ja sitä ennenkin, jos hän menee naimisiin. Kuitenkin voi oikeus isän, äidin tai muun holhoojan esityksestä, alaikäisyyden aikaa pitentää, ei kumminkaan yli 25 vuoden iän (vrt. Holhouslaki 19 p:ltä elok. 1898, §§: 16-18). Itävalta-Unkarissa alkaa täysi-ikäisyys vasta 24 ja Saksassa, Ranskassa sekä Englannissa 21 ikävuoden kuluttua. — Vaikka alaikäinen yleensä on myöskin vajavaltainen, niin saa hän kuitenkin jossain määrin oikeudellista toimintakykyä jo ennen täysi-ikäiseksi tuloaan. Niinpä jokainen, joka on täyttänyt 15 vuotta, saa itse hallita sitä omaisuutta, minkä hän omalla työllään voi hankkia, ja samoin voidaan häntä kuulustella todistajana tuomioistuimen edessä. Viisitoista vuotta täytettyään saa myös nainen mennä naimisiin, vaikka tosin ainoastaan naittajansa suostumuksella niin kauan kuin hän on alaikäinen. — Puhutaan myöskin r i k o s o i k e u d e l l i s e s t a a l a i k ä i s y y d e s t ä, joka rikoslakiemme mukaan päättyy 15:nen ikävuoden kuluttua ja jonka kestäessä ei varsinaista rangaistusta voi kenellekään tuomita. Kuitenkin sekin, joka on täyttänyt 15, mutta ei 18 vuotta, voidaan tuomita ainoastaan alennettuun rangaistukseen (vrt. Rikoslain 3: 1-2). — Samoin kuin puhutaan kriminaalisesta alaikäisyydestä, puhutaan myöskin v a l t i o l l i s e s t a a l a i k ä i s y y d e s t ä. Useiden valtiollisten oikeuksien nauttimiseen ja useihin valtionvirkoihin pääsemiseen vaaditaan nimittäin korkeampi ikä kuin 21 vuotta. Niinpä valtiollisen äänioikeuden käyttämiseen ja valtiolliseen vaalikelpoisuuteen vaaditaan 24 vuoden ikä. Sitä, joka ei ole täyttänyt 25 vuotta, ei voida valita kunnan- tahi kaupungin valtuusmieheksi, kuntakokouksen puheen-

johtajaksi, kunnallislautakunnan esimieheksi eikä kihlakunnan lautamieheksi. Vaivaishoitoasetuksessa ymmärretään alaikäisellä sitä, joka ei ole täyttänyt 15 vuotta (Vaivaishoitoasetus 17 p:ltä maalisk. 1879, §: 1, m. 2). — Vrt. Vajavaltainen, Lapsi, Nuori henkilö. *O. K:nen.*

Ala-Itävalta ks. Itävalta.

Alai-vuoret, Venäjän Keski-Aasiassa Ferghanan maakunnan eteläpuolella; korkeimmat huiput kohoavat n. 7,000 m yl. merenp. Surhab-joen yläjuoksu jakaa ne Alai ja Transalai vuoriryhmiin. *W. S-m.*

Alajärvi. 1. Kunta Vaasan l., Kuortaneen khlak., Alajärvi-Soini-Lehtimäen nimismiesp., Kauhavan asemalta 55 km; 769,7 km², joista viljeltyä maata 6,202 ha (1901); 20 $^{17}/_{24}$ manttaalia; 1,163 ruokakuntaa, joista maanvilj. pääelinkeinonaan harjoitti 791, teollisuutta 148 (1901); 7,093 as. ($^{12}/_{13}$ 1906), n. 0,2 % ruotsink.; 778 hevosta, 4,153 nautaa (1906). — Teoll. lait.: Kurejoen osuusmeijeri. — Säästöpankki, apteekki, kunnanlääkäri (päätetty).

2. Seurakunta, keisarillinen, Turun arkkih.k., Lapuan rovastik., alkujaan Lappajärven kappeli (per. 1751), itsen. khrakunnaksi $^{1}/_{6}$ 1877 (Keis. k. $^{10}/_{10}$ 1859). Kirkko puinen (Engel. 1836, korj. 1898). *K. S.*

Alakiiminki ks. Kiiminki.

Alakitka, 45 km² suuruinen järvi Kuusamossa; siitä Kitkajoki laskee Oulankajokeen.

Alakittilä l. Kittilän alakylä, iso kylä Kittilän kirkonkylästä etelään (pari km); laajat tulvaniityt.

Alakloorihappoinen natriumi ks. Natriumhypokloriitti.

Alaknuuttila, kartano Kauhajoen varrella Kauhajoen pitäjässä; karjanhoitokoulu.

Alakuloisuus l. melankolia (ks. t.), toiminnallinen mielenhäiriö, jonka pääasiallisena tunnusmerkkinä on taudillisesti korottunut murheellinen mielentila ynnä taudillisesti hidastunut ajatuksen toiminta. *M.O-B.*

Alakurkunpää *(Syrinx)*. Paitsi tavallista kurkunpäätä on linnuilla vielä henkitorven ja bronkioitten haarauksessa a., jossa niiden ääni syntyy. Vesilintujen a.-ssä on rakkomaisesti laajentunut osa resonanssilaitteena. vrt. Kurkunpää.

Alakuu, kuun kaksi viimeistä neljännestä.

Alaköngäs, Tenojoen viimeinen koski, norj. Storfossen, noin 7 m korkea, yli 1 km pitkä, vesimäärän vaihtelu 6-7 m; maantie Jalvesta veneitten kuljettamiseksi kosken niskaan. *J. E. R.*

Ala-Lemu, maatila lähellä Turkua; omistaja: kreivi Armfelt.

Alalia (kreik. kielteinen *a*, ja *lalein* = puhua), puhekyvyttömyys, aiheutunut ulkonaisten puheneuvojen suun, kielen tai nielun vaillinaisesta kehittymisestä, tahi puhumiseen tarvittavien lihasten halvaantumisesta. *M. O-B.*

Alamaat ks. Alankomaat.

Alamaisuudenvala ks. Uskollisuudenvala.

Alamanjärvi ks. Aluenjärvi.

Alameda *[-ē'-]*. 1. Kaupunki Kaliforniassa, San Franciscon lahden rannalla, 16,500 as. — 2. Oik. poppelikuja, puistokuja Espanjassa, kävelypaikka ja puisto.

Alamittainen on puu, joka ei täytä jotakin määrättyä mittaa; tavallisesti tarkoitetaan paksuus- (läpileikkaus-) mittaa rinnan korkeudella (cm 30 cm), 7 metrin tai 18 jalan korkeudella. *A. C*

À la mode *[alamo'd]* (ransk.), muodin mukainen.

Alandia *[-a'n-]*, Ahvenanmaan latinainen nimi. — Alandus, ahvenanmaalainen.

Alankomaat l. Hollanti, kuningaskunta (Koninkrijk der Nederlanden tai vain Nederland), käsittää 33,079 km² suuruisen alan Keski-Euroopan alankoa Pohjanmeren rannalla, Schelde-, Maas- ja Rein-virtojen suussa ja Zuiderzeen ympärillä; idässä ovat rajoina Preussin maakunnat Hannover, Westfalen ja Reinin maakunta, etelässä Belgia.

Maanlaatu 750 km pituisen rannikon läheisyydessä on pääasiallisesti marskimaata, hedelmällistä, laitumeksi ja peltomaaksi sopivaa lietemaata, osittain myös lentohietavalleja. Pääosa marskimaita, n. 25 % koko maasta, on merenpintaa alempana. Hollannin rannikko ulettui ennen nykyisten Friisein saarien paikkeille Texelin ja Dollartin välille, mutta jatkuvan hiljaisen maaperän alenemisen vuoksi meren tyrsky 12:nnella ja 13:nnella vuosisadalla särki rannikkoa suojaavan lentohietavallin, jolloin osa marskimaita kaupunkeineen ja kylineen muuttui merenlahdiksi (Zuiderzee, Dollartin lahti), osa taasen n. s. watteiksi (Wattenmeer), jotka nousuveden aikaan ovat veden vallassa, pakoveden aikana kuivina. Mahtavain vallien avulla on jäännös hedelmällisestä marskimaasta saatu suojelluksi ja vähitellen on vallattu takaisin maata mereltä (3:n viime vuosisadan kuluessa n. 3,630 km²); paraikaa ollaan aikeissa saada Zuiderzeekin kuivaksi. Kaikkialla, missä lentohietavalli ei suojaa marskimaata, on korkeita suojavalleja meren ja jokien rannoilla, ja lukuisat pumppulaitokset — Hollannin maisemille ominaiset tuulimyllyt — pitävät marskimaat kuivina. Ylempänä rannikosta ovat n. s. Geest-maisemat (eteläp. Zuiderzeetä n. 110 m yli merenpinnan), joita muodostavat jääkautiset moreenit ja hietikot ja jotka yleensä ovat hedelmättömiä mäntymetsiä ja suuria rämeitä. Maasta on n. 27 % peltomaita, 38 % niittyjä ja laitumia, 7 % metsiä ja n. 27 % tuottamatonta maata. Soissa suuria turvekerroksia. Kivihiiltä on vähän; muita metalleja paitsi rautaa puuttuu. Ilmasto on meri-ilmasto, sademäärä 600-700 mm, keskilämpö n. 10° C. Asukasluku (v. 1906) 5,672,237. Kansa on germaanilaista alkuperää (71 % hollantilaisia, 14 % friisiläisiä, 13 % flaameja, 2 % saksalaisia), kirjakielenä hollannin kieli (ks. t.), uskonnoltaan n. 60 % protestantteja, 2,2 % juutalaisia, loput katolisia. Hollantilaiset ovat tunnetut eteviksi maanviljelijöiksi, merimiehiksi ja siirtomaanasuttajiksi; huomattavina piirteinä kansanluonteessa on tyyneys, harkitseminen, kestävyys ja säästäväisyys. Kansansivistys korkea; korkeampia oppilaitoksia: 4 yliopistoa (Leiden, Utrecht, Groningen, Amsterdam), polyteknikumi (Delft), sotakoulu (Brada), meriakatemia (Willemsoord), 3 taideakatemiaa y. m. Elinkeinoista on maatalous hyvällä kannalla; pääviljalajit: vehnä (sato v. 1900 0,13 milj. tonnia), ruis (0,35 m. t.). ja

FOLD

OUT

kaura (0,33 m. t.). Hollanti ja Seelanti ovat tunnetut hedelmä- ja kasvitarhoistaan, Haarlem kukkashoidostaan; muita viljelyskasveja: peruna (v. 1900 2,10 m. tonnia), pellava, hamppu, sokerijuurikas, humala, tupakka, sikuri; karjarotu maailman kuulu, hevoset samaten; lehmiä oli v. 1900 1,656,000, hevosia 295,000, sikoja 746,000, lampaita 770,000; mehiläishoitoa harjoitetaan Geldern'issä ja Drenthe'ssä. Merikalastus (turskaa, silliä y. m.) on melkoinen. Teollisuus on jälellä naapurimaiden teollisuudesta; mainitsemista ansaitsevat laivanrakennus (puisia laivoja); pellava-, pumpuli-, paloviina- ja tupakkateollisuus sekä timanttien hionta; muita teollisuudenhaaroja: sokeri-, olut-, saippua-, villa-, nahka-, rauta- ja kone-, kulta ja hopea- ja posliiniteollisuus. Kauppa- ja liikemaana on Hollanti ensimäisiä; n. 17,2 % väestöstä on kaupan ja liikenteen palveluksessa; kauppalaivastoon kuului v. 1906 283 höyrylaivaa (yht. 377,000 rek. ton.) ja 492 purjelaivaa; laivaliike v. 1906 25,4 milj. tonnia. Kanavia on 3,070 km (tärkeimmät Pohjois-Hollannin kanava Amsterdamin ja Helderin välillä sekä Pohjanmeren kanava), rautateitä (v. 1906) 3,090 km. Tärkeimmät kauppakaupungit: Rotterdam ja Amsterdam. Kauppabalanssi tav. passiivi. Tuonti v. 1906 5,298 milj. mk., vienti 4,370 milj. mk. Tärkeimmät tuontitavarat vilja ja jauhot (1906 428,5 milj. guld.), rauta ja rautatavarat (1906 311,6 milj. guld.), kupari- ja kuparitav. (140,9 milj.), katu- ja rakennuskivet, puutavarat, kivihiili, villa, raakasokeri, kahvi, tina, sinkki y. m.; vientitavarat: vilja ja jauhot (1906 293,3 milj. guld.), rauta ja rautatavarat (207,3 milj. guld.), kupari ja kuparitavarat (112,5 milj. guld.), kutomatavarat, sokeri, liha, puutav., kahvi, juusto, paloviina, karja (vuositt. yli 100,000 el.), sinkki, tina, tupakka, kala y. m. Suurenmoinen välikauppa ilmenee siinä, että tuonnin ja viennin päätavarat ovat samoja. Tärkeimmät tuonti- ja vientimaat ovat Saksa, Englanti, Belgia, Yhdysvallat, Hollannin Intia ja Venäjä. Kaupan edistäjänä on Hollannin kauppaseura (Maatschappij). Raha: Gulden à 100 senttiä (cents) = 2,09 mk., mitta ja paino = metriset. 11 maakuntaa: Seelanti, Etelä- ja Pohjois-Hollanti, Friislanti, Groningen, Utrecht, Geldern, Oberijssel, Drenthe, Pohjois-Brabant, Limburg. Pääkaupunki Amsterdam (ks. t.); kuningas asuu Haagissa. Suurkaupungit: Amsterdam, Rotterdam, Haag, Utrecht. Valtiomuoto: perustuslaillinen kuningaskunta (perustuslait 24 p. huhtik. 1815, 3 p. marrask. 1848 ja 30 p. marrask. 1887); eduskunta (Staten Generaal) 2 kamarinen (1:ssä 50, 2:ssa 100 välittömillä vaaleilla valittua; äänioikeus 25 v. täyttäneillä miehillä). Korkein tuomioistuin: Hooge Raad Haagissa. Raha-asiat: valtion tuloarvio (v. 1908) 183,077,171 guldenia, menoarvio 194,768,959 guldenia, valtiovelka (v. 1906) 1,144 milj. guldenia, verot (v. 1906) 38,819,000 guldenia. *I. L.*

Sotavoima. Maa-armeijan muodostavat vakinainen väki, maanpuolustus- ja nostoväki. Sotavoima täydennetään vapaaehtoisilla ja arvannostolla. Asevelvollisuusikä on 20 v., palvelusaika on 8 v., joista 1-½ vakinaisessa väessä, loput reservissä. Nostoväkeen kuuluminen kestää 50 v:n ikään. Laivastossa oli v. 1906 7 panssarilaivaa, 8 risteilijää, 13 kanuunavenettä sekä joukko vanhanaikuisia aluksia. Vaakuna: sinisellä, kultaisilla viilekkeillä sirotellulla kentällä Nassaun suvun kruunupäinen kultajalopeura miekka toisessa ja 7-nuolinen kimppu toisessa etukäpälässä; vaakunaa kannattaa kaksi kruunattua jalopeuraa; sinisessä nauhassa on tunnuslause: „Je maintiendrai." Lippu: puna-valkea-sininen (vaakasuorassa). Kansallisväri on oranssi. Huomattavimmat tähdistöt ovat Vilhelmin ritarikunta (4 luokkaa), Alankomaiden jalopeuran ritarikunta (3 luokkaa), Orania-Nassaun ritarikunta (5 luokkaa).

Historia. Nykyiset A. olivat Kristuksen syntymän vaiheilla pääosaltaan bataavien (ks. t.) asumina ja tulivat siihen aikaan roomalaisten valtaan. Turha oli Claudius Civiliksen kapinayritys v. 70 j. Kr. s. Frankkien kulkiessa Reinin yli n. v:n 400 paikoilla ja levittäessään valtaansa joutuivat A. heille ja luettiin myöhemmin suurimmaksi osaksi Itäfrankkiin l. Saksaan (Lotringiin). 11:nnellä vuosis. A. jakautuivat moneen pikku vasallikuntaan, mutta myöskin saavuttivat kaupastaan kukoistavat kaupungit täällä suurempia oikeuksia kuin yleensä muualla siihen aikaan. Myöskin niillä oli edustajansa maakuntain säädyissä (Staaten), jotka yhteisistä asioista päättivät. 14:nnen vuosis. alussa Flanderin käsityöläiset (Jakob Artevelde, ks. t.) menestyksellä puolustivat vapauttansa Ranskan kuninkaitten anastushankkeita vastaan. V:n 1384 jälkeen A. joutuivat vähitellen naimisliittojen ynnä sopimusten kautta Burgundin herttuain valtaan. Filip Hyvä kutsui v. 1437 ensimäisen kerran yleissäätykokouksen (Staten Generaal). Kaarle Rohkean tyttären Marian naimisliiton kautta keisari Maksimilianin kanssa tulivat A. Habsburgin suvulle. Kaarle V yhdisti v. 1548 Alankomaiden 17 maakuntaa (joista tärkeimmät olivat Hollanti, Flanderi, Utrecht, Friislanti, Luxemburg) Saksan valtakunnan n. s. Burgundin piiriksi ja määräsi, että niiden aina piti olla yhden hallitsijan hallittavina. Hän edisti näiden maiden, synnyinmaansa, taloudellista ja henkistä hyvinvointia, mutta ylläpiti ankaruudella ruhtinaan ja katolisuuden valtaa asukkaiden vapaudenhalua vastaan. Vielä huonommaksi kävi kansan ja hallitsijan väli Filip II:n 1555 noustua valtaistuimelle. Varsinkin se verinen vaino, joka kohtasi uskonpuhdistuksen kannattajia, joita täällä oli paljon, kiihotti mieliä. 4 p. marrask. 1565 joukko aatelismiehiä teki keskenään sopimuksen, n. s. kompromissin, jossa lupasivat uskollisesti palvella kuningasta sekä puolustaa maan oikeuksia ja vapautta, ja jätti huhtik. 1566 Filipin sijaishallitsijattarelle, Margareeta Parmalaiselle, pyynnön annettujen uskontoa koskevien julistusten lieventämisestä ja inkvisitsionin poistamisesta; tästä syntyi heille nimi geusit s. o. kerjäläiset. Margareeta koetti peräytymällä tyynnyttää mieliä, mutta Filip suuttuneena sattuneihin epäjärjestyksiin kutsui Margareetan pois ja lähetti v. 1567 hänen sijaansa käskynhaltijaksi Alban herttuan. Tämä ryhtyi kapinanhenkeä verisellä tavalla tukahuttamaan. Tuhansittain saivat A:n parhaimmat miehet mestauslavalla sovittaa rakkautensa uskonnolliseen ja valtiolliseen vapauteen, niiden joukossa aateliston johtajat Egmont ja Hoorn (1568). Vil-

helm Oranian prinssi pelastui pakenemalla Saksaan. Taistelua yhä jatkui. Huhtik. 1572 onnistui pakolaisten, merigeusien, valloittaa Briellen kaupunki (Maasin suussa) ja nyt kapinanliekki uudestaan leimahti. Heinäk. 18 p. 1572 Hollannin, Seelannin ja Utrechtin maakunnat tekivät liiton vapautensa puolustukseksi ja valitsivat Vilhelm Oranialaisen käskynhaltijaksi. 1573 Alba kutsuttiin pois, mutta olot pysyivät entisellään. Marrask. 1576 yhtyivät eteläisetkin maakunnat pohjoisiin, n. s. Gentin pasifikatsioniin, oikeuksiensa ja vapauksiensa puolesta. Uusi käskynhaltia don Juan d'Austria koetti sovitella vastakohtia ja vahvisti pasifikatsionin, mutta kuoli jo v. 1578, ja hänen seuraajansa Aleksanteri Farnesen onnistui erottaa katoliset etelämaakunnat pohjoisten reformeerattujen liitosta. Näin ollen yhtyivät tammik. 23 p. 1579 jälkimäiset, Hollanti, Seelanti, Utrecht, Gelderland, Groningen, Overijssel ja Friislanti, Utrechtin unioniin yhteiseksi puolustukseksi ja peruuttivat kaksi vuotta myöhemmin (heinäk. 1581) Haagin julistuksella lopulta uskollisuutensa Filip II:lle. Vilhelm Oranialaisen tultua 10 p. heinäk. 1584 espanjalaisten toimesta murhatuksi ryhtyi hänen nuori poikansa Moritz vastarinnan johtajaksi ja sillä menestyksellä, että A:n vapaus yhä enemmän turvattiin ja Filip III 1609 teki 12-vuotisen välirauhan niiden kanssa. Lopullisesti A:n itsenäisyys tunnustettiin vasta Westfalin rauhanteossa 1648.

Vapaussota kirvoitti A:n kaikki voimat kehitykseen. Espanjalta valloitettiin sen siirtokuntia ja A. kohosivat muutamaksi aikaa Euroopan tärkeimmäksi kauppa- ja siirtomaavallaksi. Varsinkin kokosi itä-intialainen komppania rikkauksia. Kaupan rinnalla teollisuus kukoisti. Mutta yhtä huomattava oli A:n kukoistus sivistyksen alalla, tieteissä ja taiteissa, varsinkin maalaustaiteessa. Valtiomuoto oli tasavaltainen, mutta valtion etunenässä oli käskynhaltia, mikä arvo oli perinnöllisenä Oranian suvussa. Asioita hoitivat eri maakunnissa niiden säädyt, mutta korkein valta oli Haagissa kokoontuvilla yleissäädyillä (Staten Generaal). Tämä valtiomuoto synnytti tosin taistelua eri puolueiden välillä: ylimysvaltaiset, patriootit, pyrkivät käskynhaltian asemaa heikontamaan, oranialainen puolue taas tahtoi sitä vahvistaa. 1619 tuomittiin patriootien johtaja Oldenbarneveld maanpetoksesta kuolemaan ja mestattiin. Moritz Oranialaista seurasi käskynhaltiana hänen veljensä Fredrik Henrik (1625-47), sitten tämän poika Vilhelm II (1647-50), mutta jälkimäisen kuollessa ylimyspuolue käytti tilaisuutta, kun poika Vilhelm III syntyi vasta isän kuoleman jälkeen, ja otti hallituksen omiin käsiinsä. Sen johtaja Jan de Witt koetti kyllä sodissa Englantia vastaan ylläpitää A:n merivaltaa, mutta kuitenkin joutui sotalaitos tähän aikaan rappiolle. Kun sitten A. 1668 trippelallianssin kautta olivat estäneet Ludvik XIV:n tuumat Belgiassa, hyökkäsi tämä 1672 huonosti varustettua tasavaltaa vastaan, joka suureksi osaksi valloitettiin. Raivostunut kansa murhasi silloin de Wittin ja hänen veljensä ja käskynhaltiaksi julistettiin Vilhelm III. Merta vastaan suojelevia sulkuja avaamalla pelastettiin Hollanti joutumasta vihollisen valtaan; Vilhelm Oranialainen muodosti liiton Ludvikia vastaan ja Nijmegenin rauha 1678 tehtiin Alankomaiden tappioita kärsimättä. 1689 Vilhelm nousi Englannin valtaistuimelle ja yhdisti siten ajaksi entiset viholliset, Englannin ja A. Espanjan perimyssodassa (1701-13) A. taistelivat Heinsiuksen johdolla liittolaisten kanssa Ranskaa vastaan.

Vilhelm III:n kuoltua ilman jälkeläisiä 1702 poistettiin toistamiseen käskynhaltianvirka. Mutta kun maan ulkonainen mahtavuus ja taloudellinen kukoistus aleni, palautettiin se taas v. 1747 ja määrättiin nuoremmalle Oranian sukuhaaralle, josta Vilhelm IV (1747-51) ja Vilhelm V (1751-95) peräkkäin hallitusta ohjasivat. Jälkimäisen aikana syntyi jälleen sisäisiä rettelöitä ja sodan syttyessä v. 1793 Ranskan uutta tasavaltaa vastaan meni tasavaltainen puolue vihollisen puolelle ja julisti tammik. 1795 A. Ranskaan liittoutuneeksi Batavian tasavallaksi. Napoleon teki siitä 1806 Hollannin kuningaskunnan, jonka hallitsijaksi hän asetti veljensä Ludvik Napoleonin. Kun tämä v. 1810 kruunusta luopui niiden vaikeuksien vuoksi, joita mannermaan sulkemissäännön ankara toimeenpano tuotti, yhdistettiin maa suorastaan Ranskaan „Ranskan jokien tuottamana maatumisena". Napoleonin vallan kukistuessa, julistettiin jouluk. 1813 Vilhelm V:n poika hallitsevaksi ruhtinaaksi nimellä Vilhelm I. Wienin kongressissa määrättiin v. 1815, että Belgia ja Hollanti yhdistettäisiin Alankomaitten kuningaskunnaksi. Mutta sopua ei saatu aikaan reformeerattujen pohjois- ja katolisten etelämaakuntain välillä. 1830, heinäkuun vallankumouksen johdosta, erosi Belgia A:sta eri kuningaskunnaksi. Vilhelm I:n kruunusta luopuessa v. 1840 tuli hallitsijaksi hänen poikansa Vilhelm II v:een 1849, jonka aikana uusi valtiomuoto 1848 säädettiin (Thorbecken johdolla), ja sitten Vilhelm III (1849-90). Hänen hallitusaikansa lopulla antoi kysymys valtiosäännön tarkastuksesta aihetta pitkällisiin riitoihin vapaamielisten ja vanhoillisten välillä, kunnes vihdoinkin 1887, ministeri Heemskerkin aikana, valtiollisen äänioikeuden laajennus tuli hyväksytyksi. Vilhelm III:n kuoltua, seurasi 1890 hänen tyttärensä Vilhelmina, jonka puolesta äiti, kuningatar Emma, johti hallitusta (v:een 1898). 1896 tapahtui jälleen äänioikeuden laajennus, joten se pääasiassa tuli yleiseksi, kuitenkin muutamilla rajoituksilla. Tämä muutos ei kuitenkaan antanut vapaamielisille sitä enemmistöä, minkä olivat toivoneet, ja 1901 astui asioita johtamaan „antirevolutsionääreihin" ja katolilaisiin nojautuva Kuyperin ministeristö. 1905 sekin kuitenkin kukistui ja sijaan asetettiin toinen maltillis-vapaamielisistä muodostettu. [Schiller, „Geschichte Abfalls der Niederlande" (1788). — Motley, „Rise of the Dutch republic" (1856, myöskin saksaksi ja ruotsiksi). — Sama, „History of the United Netherlands" (1860-64).] *K. G.*

Alankomaiden kieli ja kirjallisuus ks. H o l l a n n i n k i e l i j a k i r j a l l i s u u s.

Alankomaiden taide ks. H o l l a n t i l a i n e n t a i d e.

Alankomaiden Intia (Insulinde) käsittää Alankomaitten siirtomaat Intian valtameressä ja muodostaa kenraalikuvernöörin hallitseman, kahteen osaan jaetun hallitusalueen. Toiseen

kuuluvat Jaava, Madura, Bali ja Lombok saaret; 131,508 km²; 30,098,008 as. (1901). Toiseen kuuluvat „ulommat siirtomaat" (Buitenbezittingen) käsittäen saaret Sumatra, Borneo, Riouw-Lingga-arkipelagi, Banka, Billiton, Celebes, Molukit, Uusi Guinea ja Pienet Sunda-saaret, yht. 1,784,000 km², mutta vain 8,840,000 as. (1905). Nämät hallintoalueet ovat jaetut pienempiin, joilla on omat virkamiehensä. Bataviassa asuvalla kenraalikuvernöörillä on varakuninkaan arvo ja valta, jota rajoittaa varakenraalikuvernööristä ja neljästä hallitsijan valitsemasta jäsenestä muodostettu neuvoskunta. Tällä on kuitenkin vain neuvotteleva valta ja erimielisyyksien syntyessä lakiasioissa on varakuninkaan vedottava hallitsijaan. — Siirtomaita puolustaa siirtomaa-armeija, jossa on ³/₅ alkuasukkaita, mutta sitä komentavat hollantilaiset upseerit ja aliupseerit ja sen vahvistamiseksi on vapaaehtoisina pestattu siihen hollantilaisia sotilaita ja nämät ovatkin siirtomaa-armeijan ytimenä. Sitä vastoin on emä- ja siirtomaalla yhteinen laivasto, jonka kustannukset jaetaan tasan molemmille. Kauppa käy melkein yksinomaan emämaan välityksellä. Tärkeimmät tuotteet ovat sokeri, kahvi, tee, riisi, indigo, tupakka ja tina. Ylipäänsä ei emämaa sanottavasti ole levittänyt eurooppalaista sivistystä ja kristinoppia siirtomaahansa eikä myöskään ole voinut hallinnollisessa suhteessa kohottaa sitä korkealle. Sen omistaminen tuottaakin melkoisia kustannuksia. *W. S-m.*

Alanus ab Insulis *[-lā'-]*, skolastilainen teologi 12:nnelta vuosisadalta. Kirjoittanut m. m. „Anticlaudianus" nimisen ensyklopedian, josta arvellaan Danten saaneen vaikutuksia. Hänen teoksensa ovat Mignen kokoelmassa: „Patrologia latina". *E. K-a.*

Alanus *[-lā'-]*, Y r j ö (1609-64), suom. professori, Jomalan kirkkoherran Christophorus A:n poika, maisteri Upsalassa, tuli 1637 lehtoriksi Turun kimnaasiin, 1640 fysiikan ja kasvitieteen professoriksi uuteen akatemiaan ja siirtyi sitten teologiseen tiedekuntaan, tullen myöskin Turun tuomiorovastiksi. A. oli ankara oikeauskoisuuden puolustaja ja nautti aikalaistensa suurta luottamusta, niinkuin näkyy siitäkin, että hän pari kertaa oli ehdolla piispanvirkaan ja oli jäsenenä Terseruksen asiaa varten asetetussa tutkijakunnassa. Hänen leskensä, ruotsikko, joutui osalliseksi ajan taikauskoa kuvaavaan juttuun, kun piispa Gezelius syytti häntä taika- tai myrkkyjuoman valmistamisesta sairaalle vaimollensa. *K. G.*

Alaoikeus ks. A l i o i k e u s.

Alaotra *[-o'-]*, Madagaskarin suurin järvi.

Alapasteri ks. A l a b a s t e r i.

Alapuriini, niin nimitetään kaupassa puhtainta, vedestä vapaata villarasvaa. vrt. L a n o l i i n i.

Alarcon *[-ko'n]*, P e d r o A n t o n i o d e (1833-91), esp. kirjailija ja politikoitsija, kirjoittanut m. m. humoristillisen novellin „El sombrero de tres picos" (suomeksi 1907 „Kolmikolkka hattu"), „Historietas nacionales", „Diario de un testigo de la guerre en Africa", tendenssiromaanit „Escándolo" ja „La pródiga". *V. T.*

Alarcon y Mendoza *[-ko'n i -ō'ba]*, J u a n R u i z d e (n. 1580-1639), esp. näytelmäkirjailija, synt. Meksikossa, eleli 1600 jälkeen enimmäkseen Espanjassa; aikalaistensa syrjäyttämä, jälkimaailman kunnioittama; kirjoittanut luonnekomediat: „La verdad sospechosa", „Las paredes oyen", „Don Domingo de Don Blas" ja sankarinäytelmät: „Ganar amigos", „El tejedor de Segovia". Niissä ilmenee miehekästä, syvää luonteenkuvausta. *V. T.*

Alaria esculenta *[-lā'- -e'n]*, Atlantin pohj.-osissa sangen yleinen ruskolevä, jonka 6-7 m pituisia, keitettyjä ja keittämättömiä sekovarsia färsaarelaiset käyttävät ravintona. Toisia A l a r i a-lajeja käyttävät tšuktšit samaan tarkoitukseen.

Alarik (375-410), länsigoottien kuningas, Baltein suvusta. Tultuansa 395 kuninkaaksi, vei hän kansansa hävitysretkelle Konstantinopolia kohti ja Kreikkaan, mutta meni sitten Illyriaan, jonka keisari Arkadios antoi hänen valtaansa. Täältä hän hyökkäsi v. 400 ja seur. vuosina Italiaan, josta kuitenkin Stiliko hänet torjui. Mutta Stilikon murhan jälkeen hän saarsi 408 Rooman, jonka suunnattomilla lunnailla täytyi ostaa itsensä vapaaksi hävityksestä. Sodan uudestaan sytyttyä A. valloitti 24 p. elok. 410 Rooman, joka nyt joutui kauhean ryöstön alaiseksi. A. jatkoi matkaansa Ala-Italiaan tuumien Sisilian ja Afrikankin valloitusta, mutta täällä hänet Cosenzassa saavutti äkkinäinen kuolema; kertomuksen mukaan hänet haudattiin Busento-joen pohjaan. — A. II oli länsigoottien kuninkaana 484-507, julkaisi erään lakikirjan „Breviarium Alaricianum"; kaatui Poitiersin taistelussa Klodvigia vastaan. *K. G.*

Alarik.

Alarikkihapoke, oikeammin t h i o r i k k i h a p p o ($H_2S_2O_3$), on tunnettu ainoastaan suoloissaan. Voidaan pitää rikkihappona, jossa yksi happiatomi on vaihdettu rikkiin. Nykyisessä kem. kielenkäytössä tarkoittaa a. happoa H_2SO_3.

Alarikkihapokkeinen natriumi, oikeammin n a t r i u m t h i o s u l f a a t t i, kem. yhdistys, jossa on natriumia, rikkiä ja happea ($Na_2S_2O_3 + 5H_2O$), thiorikkihapon natriumsuola. Valmistetaan kuumentamalla natriumsulfiitti-liuosta rikkihärmeen kera. Kiteytyy suuriin, värittömiin, helposti liukeneviin prismoihin. A:n liuokseen liukenevat hopean halogeeni-suolat helposti muodostaen kaksoissuoloja, jonka vuoksi se on saanut tärkeän käytännön valokuvauksessa „kiinnitys- (fikseeraus-) suolana". Käytetään edelleen n. s. „antikloorina" poistamaan kloorilla valkaistuista kankaista ylimääräisen kloorin. *W. B.*

Alarmeerata (ransk. *alarme* = melu, hätähuuto, < it. *all' arme* = aseisiin!), hälyyttää, antaa hälyytysmerkki. — A l a r m i, hälyytys.

Alasaksa ks. S a k s a n k i e l i.

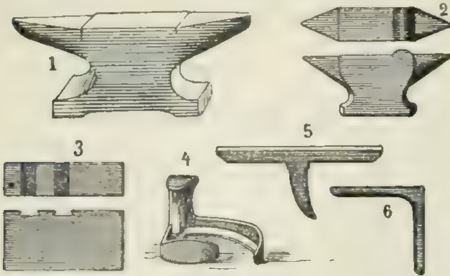
Alasaksin murre ks. S a k s a n k i e l i.

Alasalpietarihappo (a l a t y p p i h a p p o) ks. T y p p i.

Alasin, rautainen, tavallisesti valettu alusta, jonka päällä metallia takomalla muovaillaan. Pienet kellosepän alasimet ovat teräksestä ja kiinnitetään käytettäessä ruuvipenkkiin. Isoissa sepän alasimissa on vain selkä teräksestä ja sen toinen pää on tavallisesti muodostettu suippene-

vaksi sarveksi, jonka ympäri metallia taivutetaan, toisessa on reikä upokkaita varten, joita eri töissä käytetään. Sepän alasin kiinnitetään maahan upotettuun puiseen a l a s i n p ö l k k y y n, höyryvasaran alla on erityinen luja perustus. Levysepät, astiantekijät, kultasepät y. m. käyttävät erikoisalasimia. *J. C-én.*

2. *Anat.*, eräs kuuloluista. ks. K u u l o e l i n.

1. Paja-alasin 2. Veitsisepän a. 3. Viilasepän a. 4. suutarin a. 5. Katonlaskijan a. 6. Peltisepän a.

Alasinpölkky ks. A l a s i n.

Alaska *[əlä'skə]* (A l j a s k a, ven. Aljaška), tuliperäinen niemimaa, joka muodostaa Pohjois-Ameriikan luoteisimman osan. Vuoteen 1867 se kuului Venäjälle, joka silloin möi sen 7,5 milj. dollarista Yhdysvalloille. Näihin se nyk. kuuluu valtiollisesti hallitusalueena; 1,376,300 km². Asukkaina oli ennen ainoastaan eskimoita ja intiaaneja, sekä harvoja kalastusta tahi metsästystä harjoittavia valkoihoisia. Huolimatta kylmästä arktisesta ilmanalasta, jonka talvien ankaruutta eurooppalainen tuskin kestää, on asukasluku viime vuosina melkoisesti lisääntynyt (v. 1900 64,000), sen jälkeen kuin siellä tavattavat kulta-rikkaudet ovat keksityt. Suurin ja tunnetuin kullanhuuhtomo-alue on Jukon-joen alue, napapiirin eteläpuolella. *W. S-m.*

Alastaro. 1. K u n t a Turun ja Porin l., Loimaan khlak., Loimaa-Metsämaa-Alastaron nimismiesp.; Loimaan asemalta 18 km kirkolle; 273,9 km², joista viljeltyä maata 7,449 ha (1901); 47 $^{3}/_{4}$ manttaalia; 965 ruokakuntaa, joista maanvilj. pääelinkeinonaan harjoitti 548, teollisuutta 129 (1901); 4,531 asuk. ($^{31}/_{12}$ 1906), n. 0,1 % ruotsink.; 887 hevosta, 3,178 nautaa (1906). — Teoll. lait.: Alastaron tulitikkutehdas, A:n osuusmeijeri, Virtsanojan osuusmeijeri. — Osuus Loimaa-Pöytyän säästöpankkiin, joka sijaitsee Oripäässä. Kunnanlääkäri ja sairashuone yhteiset Loimaan kanssa. — 2. S e u r a k u n t a, keisarillinen, Turun arkkih.k., Porin ylärovastik.; alkujaan Loimaan kappeli (per. 1688), itsenäiseksi khrakunnaksi $^{1}/_{5}$ 1869 (Keis. k. $^{27}/_{6}$ 61). Kirkko puinen (1841, korj. 1896). [K. Killinen, „Kiint. muinaisj. Loimij. kihlak., Alastaro". (Suom. Muinaism. Yhd. Aikakauskirja II.).] *K. S.*

A la suite *[syi't]* (ransk.), seurueeseen kuuluva.

Alatau, vuoriryhmä Keski-Aasiassa, Dšungariassa, Tienšan vuorten pohjoispuolella, kohoaa 4,700 m yli merenp.

Alativihreä on kasvi, jonka lehdet pysyvät varisematta useita vuosia. Meillä ovat havupuut ja muutamat varvut, kuten kanerva, puolukka y. m. alativihreitä. Pohj. pallopuoliskon pohjoisimmassa osassa on lähinnä puurajaa alativihreä havupuuvyöhyke, etelämpänä on Välimeren-maissa, Etelä-Kiinan vuoristossa, Etelä-Japanissa, Floridassa ja Meksikon ylängöllä toinen lämpöä suosivien alativihreiden puiden ja pensaiden muodostama kasvivyöhyke. A:t ovat myös kuuman vyöhykkeen sademetsät. Eteläisellä pallopuoliskolla muodostavat a:t kasvit omituisia yhdyskuntia Kapmaassa, Etelä-Ameriikan eteläkärjellä ja Austraaliassa („Scrubs").

Alatornio (ruots. N e d e r t o r n e å). 1. K u n t a, Oulun l., Kemin khlak., Alatornio-Karungin nimismiesp., Tornion kaupungista 2 km kirkolle; 867,5 km², joista viljeltyä maata 5,929 ha (1901); 70 $^{87}/_{48}$ manttaalia; 1,448 ruokakuntaa, joista maanvilj. pääelinkeinonaan harjoitti 592, teollisuutta 502 (1901); 7,327 as., n. 0,05 % ruotsink.; 696 hevosta, 3,628 nautaa (1906). — Teoll.-lait.: tiilitehdas ja osuusmeijeri. — Säästöpankki. — 2. S e u r a k u n t a, keisarillinen, Kuopion hiippak., Kemin rovastik.; mainitaan kappelina 1345, itsenäisenä khrakuntana 1477; kuului Ruotsin Hernösandin hiippakuntaan, kunnes Haminan rauhassa 1809 seurakunnan itäinen osa ynnä kirkko jäi Suomen puolelle. *K. S.*

Alatti(o) (lap. A l t t a, norj. A l t e n), k i h l a k u n t a Ruijassa, p i t ä j ä A:n kihlakunnassa A.-vuonon varrella. Ennen viljeltiin siellä ohraa (pohjoisin seutu, missä sitä on viljelty). — Luoteis-Lapin asukkaiden tärkeimpiä markkinapaikkoja.

Alatti(on)-joki, Ruijassa, 185 km pitkä, 7,397 km² ala, alkaa Suomen rajalta, laskee A.-vuonon, kalarikas, alajuoksussaan venekululle kelpaava; raju jäänlähtö keväällä.

Alatti(on)-vuono, Ruijassa, 35 km pitkä, vähäpätöinen lahti; sen nimi Kvænviken on johtunut lukuisista siellä asuvista suomalaisista (kvæner).

Alauda *[-a'u-]*, leivonen. ks. L e i v o s e t.

Alavesi, matalavesi; padon alapuolella oleva vesi. — A l a v e s i p a t o, pato, joka on patomattoman veden korkeutta matalampi. *J. C-én.*

Alaveteli (ruots. N e d e r v e t i l). 1. K u n t a, Vaasan l., Pietarsaaren khlak., Kokkola-Alavetelin nimismiesp., Kokkolan asemalta kirkolle 20 km, Ykspihlajan satamasta 26 km; 158,9 km², joista viljeltyä maata 3,084 ha (1901); 19,9 manttaalia; 312 ruokakuntaa, joista maanvilj. pääelinkeinonaan harjoitti 230 (1901); 2,262 as., n. 92 % ruotsink.; 227 hevosta, 1,654 nautaa (1906). — Teoll.-lait.: Osuusmeijeri. — Säästöpankki. — 2. S e u r a k u n t a, konsistorillinen, Turun arkkih., Kokkolan rovastik.; muod. 1752, itsen. khrakunnaksi $^{1}/_{5}$ 1897 (Sen. p. $^{28}/_{5}$ 1894) Kokkolasta. Kirkko puinen (1817). [L. K. Sandelin, „Arkeol. och hist. beskr. öfver den sv. spr. delen af Pedersöre härad, Nedervetil" (Suom. Muinaism. Yhd. Aikakauskirja XIV).] *K. S.*

Alavieska. 1. K u n t a, Oulun l., Saloisten khlak., Alavieska-Kalajoki-Raution nimismiesp., Ylivieskan asemalta kirkolle 18 $^{1}/_{2}$ km, Kalajoen laivalaiturille 27 km; 266 km², joista viljeltyä maata 4,984 ha (1901); 23 $^{8}/_{15}$ manttaalia; 521 ruokakuntaa, joista maanvilj. pääelinkeinonaan harjoitti 315 (1901); 3,264 as., ei ruotsink.; 373 hevosta, 1,981 nautaa (1906). — Teoll.-lait.: vesi-

saba. — Säästöpankki. — 2. Seurakunta, konsistorillinen, Kuopion hiippak., Kalajoen rovastik.; saarnahuonekunta 1733, itsenäiseksi khrakunnaksi 1/6 1902 (Keis. k. 27/10 1879) Kalajoesta Kirkko puinen (1795). *K. S.*

Alavuden tuomiokunta käsittää Lapuan, Nurmon; Kuortaneen, Alavuden, Peräseinäjoen kylän, Töysän; Alajärven; Soinin, Lehtimäen; Lappajärven, Evijärven, Kortesjärven, Vimpelin käräjäkunnat.

Alavus (ruots. Alavo). 1. Kunta. Vaasan l., Kuortaneen khlak., Kuortane-Alavus-Töysän nimismiesp.; Alavuden asemalta kirkolle 3 1/2 km; 845,9 km², joista viljeltyä maata 10,560 ha (1901); 23 3/4 manttaalia; 1,694 ruokakuntaa, joista maanvilj. pääelinkeinonaan harjoitti 1,220, teollisuutta 138 (1901); 9,730 as., joista n. 20 ruotsink.; 1,048 hevosta, 3,862 nautaa (1906). — Teoll.-lait.: höyrysaha, Alavuden ja Sulkavan osuusmeijerit. — Kunnan- ja piirilääkäri, apteekki. — Säästöpankki. — Tunnettu taistelupaikka 18 17/8 08; taistelu oli sodan kuumimpia. — 2. Seurakunta, keisarillinen, Turun arkkih., Lapuan rovastik.; saarnahuonekunta 1674, kuului ensin Ilmajokeen, sitten 1708 Kuortaneeseen; itsenäiseksi khrakunnaksi 1835 (Keis. k. 11/12 1835). Kirkko puinen (1825). *K. S.*

Alba (lat. *albus* = valkea), katolisen kirkon valkea messupaita; protestanttisista kirkoista ovat anglikaaninen, Skandinaavian maiden ja Suomen kirkot säilyttäneet sen käytännön.

Alba, Ferdinand Alvarez (1508-82), herttua, esp. valtiomies ja sotapäällikkö Filip II:n ajalta. Syntyisin eräästä Kastilian ylhäisimmistä suvuista. Hänen rautainen lujuutensa ja se palava into, joka hänessä asui perinnöllistä kuninkuutta ja katolista uskoa kohtaan, tekivät hänestä ennen pitkää Euroopan kuuluisimman ja pelätyimmän sotapäällikön. Jo Mühlbergin taistelussa v. 1547 hän ratsuväellänsä vaikutti ratkaisevasti Kaarle V:n voittoon. Voitokkaasti hän sen jälkeen taisteli Italiassa paavin ja Ranskan joukkoja vastaan. Mutta enin kuuluisaksi A. tuli Alamaissa, jonne Filip II lähetti hänet v. 1567 kukistamaan siellä syntynyttä kapinaa. Heti maahan tultuaan hän asetti erikoisen tuomioistuimen käsittelemään kapinaan osaa ottaneiden asiata. Julmista tuomioistaan se sai kansalta nimen „verioikeus". Tuomittujen ja mestattujen joukossa olivat m. m. kreivit Egmont ja Hoorn. Maa joutui lamauksen valtaan. Kun A. sitten vaati tavattoman korkeita veroja irtaimesta omaisuudesta, puhkesi kapina jälleen ilmiliekkiin, ja vaikka A. sai kapinallisista, joiden johdossa oli Vilhelm Oranialainen, useita voittoja, ei hän näyttänyt voivan kapinaa kukistaa. Hänet kutsuttiin pois Alamaista 1573 ja joutui joksikin aikaa epäsuosioon. 1580 määrättiin hänet kuitenkin armeijan päälliköksi, jonka Filip II lähetti Portugalia valloittamaan. Siinä hän onnistui hyvin, mutta kuoli, ennenkuin ennätti palata Portugalista 1582. *O. M-e.*

Alba.

Albacka, kartano Hattulassa, Hämeenlinnasta pohjoiseen, meijeri- ja karjanhoitokoulu.

Alba Longa, muinainen kaupunki Italian Latiumissa, tarun mukaan Aineiaan pojan Askanioksen perustama. Pidettiin Rooman emäkaupunkina. Historiallisena aikana Alba Longaa ei enää ollut olemassa; kerrottiin roomalaisten sen hävittäneen Tullus Hostiliuksen aikana.

Albania *[-bā'-]* (alb. Škiperia, turk. Arnaut), korkea, jylhä ja karu vuoristomaakunta Adrian ja Joonian merien rannikolla; siihen kuuluvat vanhat maakunnat Epeiros ja osa Illyriaa. Nykyään Turkki siitä omistaa pohjoisen ja Kreikka kaakkoisen osan. Pinta-ala 93,610 km²; n. 2 milj. as. Pohjois l. Ylä-Albania on etenkin koillisosassaan hyvin vuorista ja korkeata (aina 3,000 m yl. mp.). — Albanialaiset nimittävät itseään škipetaareiksi, turkkilaiset nimittävät heitä arnauteiksi. He ovat keskikokoista, yleväryhtistä, hurjaa, sotaista ja kavalaa vuorikansaa; harjoittavat karjanhoitoa ja maanviljelystä ja ovat verrattain alhaisella sivistyskannalla. Väkiluku 1,9 milj., joista 1,1 milj. asuu Turkissa ja 0,25 milj. Kreikassa, loput pääasiallisesti Italiassa, missä ovat palkkasotureina. Albanialaiset tunnustavat joko kreikkalaiskatolista, roomalaiskatolilaista tahi Muhammedin oppia, mutta ovat hyvin taikauskoisia ja ovat säilyttäneet monta pakanallista menoa. Verikosto on tavallinen. Albanian kieli on itsenäinen haara indoeurooppalaista kielikuntaa. Varsinaista kirjallisuutta ei vielä ole; yhteiseen kirjakieleen on vasta viime aikoina ruvettu pyrkimään. *W. S-m.*

Albano *[-bā'-]* (A. Laziale), kaupunki Italiassa, Rooman maakunnassa 170 m syvän luonnonihanan Albanojärven rannalla, 8,000 as. (1901). Roomalaisia muinaisjäännöksiä ja rikkaitten roomalaisten huviloita. — Albanovuoret, tuliperäisiä, luonnonihania keilavuoria Rooman maakunnassa, korkein huippu, Monte Cavo, 956 m yl. merenp. *W. S-m.*

Albano-järvi *[-bā'-]* ja A.-vuoret ks. Albano.

Albano-kivi *[-bā'-],* harmaa tai viheriänharmaa tuffivuorilaji, jota tavataan Albano-vuorissa. Roomalaiset käyttivät sitä, n. s. peperinoa, rakennuskivenä.

Albanus *[-bā'-],* Pyhä, perintätiedon mukaan Englannin ensimäinen marttyyri, teloitettu Diokletianuksen vainossa.

Albany *(ōlbəni).* 1. Yhdysvaltojen New-York valtion pääkaupunki Hudsonvirran varrella, 98,920 as. (1903). Yliopisto. Katolilainen ja protestanttinen piispanistuin. Kauppa- ja tehdaskaupunki, käy puutavara ja viljakauppaa; rauta- ja oluttehtaita. — 2. Länsi-Austraalian etelärannikolla sijaitseva tärkeä satamakaupunki 3,600 as. — 3. Alue länt. Kapmaassa. — 4. Monen paikan ja joen nimi Pohjois-Ameriikassa.

Albatrossi *(Diomedea exsulans)* kuuluu pitkäsiipisten *(Longipennes)* lahkoon. On tavattoman suuri ja vahvarakenteinen lintu; sen pituus on 115 cm, siiven kärkien väli 3 1/2-4 1/2 m. Lukuunottamatta mustia siipisulkia se on puhtaan valkoinen, nuorempana kumminkin ruskea-

täpläinen. Albatrossi pesii suurissa siirtokunnissa eteläisellä pallonpuoliskolla Atlantin-, Intian- ja Tyynenvaltameren seuduilla. Pohjoisessa tavataan eksyneitä lintuja aina Beringin salmessa asti ja Englannin rannoilla. Merenkulkijoille se on hyvin tuttu. — Kokonaiset laivueet saapuvat sen pesimäpaikoille marras- ja joulukuulla munia keräämään. Munii tavallisesti ainoastaan yhden suuren valkoisen munan. *E. W. S.*

Albatrossi (Diomedea exsulans).

Albattani *[-tä'-]* (lat. *Albategnius)* (n. 850-n. 930). Muhammed ibn Dšābir, arabialaisten kuuluisin tähtientutkija. A. laski aurinkovuoden 365 päiväksi 5 tunniksi 46 minuutiksi ja 24 sekunniksi, määräsi hyvin tarkkaan kiertotähtien radat ja otti trigonometriassa sinus-mitan käytäntöön. [Chwolsohn, „Die Ssabier" (1856).] *K. T-t.*

Albedo *[-bē'-]* (lat. *albus* = valkea), heijastavasta kappaleesta heijastuneen valon suhde koko kappaleeseen sattuneeseen valonmäärään. Kiertotähtien a. kasvaa yleensä niiden ilmakehän tiheyden mukaan.

Albedyhll, Gustaf d' (1758-1819) ruots. valtiomies ja kirjailija, tuli 1784, palveltuansa sitä ennen Pietarissa, ruots. ministeriksi Kööpenhaminaan ja nautti ensin Kustaa III:n suosiota, mutta 1789 suhde muuttui ja d'A. kutsuttiin äkkiä pois virastaan, eikä sen jälkeen enää valtionvirkaan ruvennut. Otti osaa 1809 v:n valtiopäiviin, jolloin oli salaisen valiokunnan jäsen. d'A. on julkaissut useampia teoksia, jotka sisältävät tärkeitä lisiä aikakauden diplomaattiseen historiaan: „Skrifter af blandadt, dock mest politiskt och historiskt innehåll" (2 osaa, 1799-1810) y. m.

Alberga *[ā'lbärja]*, herraskartano ja rautatieasema Karjan radan varrella (4:s pysäkki Helsingistä). Osa siitä on palstoitettu huvilakaupunkialueeksi. *J. E. R.*

Albergo *[-be'r-]* (it.), vierasmaja.

Alberoni *[-rō'-]*, Giulio (1664-1752), kardinaali ja Espanjan pääministeri Filip V:n aikana, synt. lähellä Piacenzaa Italiassa. Parman herttuan edustajana Madridissa hänen onnistui 1714 aikaansaada avioliitto Filip V:n ja Parman prinsessan Elisabethin välillä. A. tuli nyt, saatuaan kaikkivaltiaan prinsessa Orsinin tieltään työnnetyksi, Espanjan pääministeriksi, jollaisena sitten toimeenpani joukon tärkeitä sisällisiä uudistuksia ja parannuksia. Koettaessaan saada kuningatar Elisabethin lapsille, joilla ei ollut kruununperimysoikeutta Espanjassa, maita muualta, hän sai vastaansa Englannin, Ranskan, Itävallan ja Alamaat (kvadrupelallianssin). Eivät auttaneet A:ia vehkeilyt vastustajien omissa maissakaan; liittolaisten vaatimuksesta Filip ja Elisabeth 1719 erottivat A:n ja karkoittivat Espanjasta. Lopun elämäänsä hän vietti Italiassa osaksi viratonna, osaksi hoitaen korkeita hengellisiä virkoja. *K. B:dt.*

Albert „Suuri" (Albertus Magnus), Bollstädtin kreivi (n. 1193 [1205?] — 1280), keskiajan mainehikkaimpia oppineita, synt. Lauingenissa Tonavan varrella nykyisessä Baijerissa, kuoli Kölnissä. A. harjoitti opintoja m. m. Padovassa, astui dominikaaniveljeskuntaan, toimi sitten uskonopin, filosofian ja luonnontieteiden opettajana erinäisissä luostarikouluissa, m. m. Kölnissä, myöskin jonkun aikaa Pariisissa, sikäläisessä jakobiiniluostarissa, valittiin 1254 Saksan dominikaanein päälliköksi („provinsiaaliksi"), jossa toimessa ollessaan jalkaisin kulki ympäri Saksanmaata teroittamassa munkkikunnan jäseniin ankaraa luostarisääntöjen noudattamista. Vv. 1260-62 hän oli Regensburgin piispana, mutta luopui siitä toimesta, vetäytyäkseen hiljaisuuteen. V. 1263 hän tavataan kuljeskelemassa ristiretken saarnaajana. A. oli tavattoman tietorikas ja paljon lukenut mies. Hän on ensimäinen keskiajan oppinut, joka, sen jälkeen kuin Aristoteleen teokset olivat arabialaisten oppineiden välityksellä tulleet tunnetuiksi paljoa täydellisemmin kuin ennen, omissa teoksissaan järjestelmällisesti esittää Aristoteleen koko filosofian, huomioon ottaen myöskin arabialaisia selittäjiä. Hänen filosofiset teoksensa eivät osoita paljoa itsenäisyyttä, vaan toistavat enimmäkseen Aristoteleen oppeja, ainoastaan muodostaen niitä kirkonopin vaatimuksien mukaisiksi. Luonnontieteellisissäkin teoksissaan hän enimmäkseen seuraa Aristotelesta ynnä muita auktoriteetteja, niinkuin kemiassa kuuluisaa arabialaista alkemistia Geberiä. Joskus hän kuitenkin lausuu, että pitää itse kokeellisesti tutkia luontoa, ja näyttää yrittäneenkin itsenäisesti tutkia kemiaa (eli alkemiaa) ja kasvitiedettä. Hän tutki m. m. metallien ja rikin yhdistyksiä ja käytti ensimäisenä *affinitas* (heimokkuus) sanaa osoittamaan eri aineiden taipuvaisuutta yhtymään kemiallisesti toisiinsa. Hänen aikalaisensa ihmettelivät suuresti hänen oppiansa ja nimittivät häntä „doctor universalis". On olemassa taruja, jotka kuvaavat häntä taikuriksi ja maagillisten voimien hallitsijaksi. Hänen ko'otut teoksensa painettiin Lyonissa 1651, 21:ssa osassa (epätäydellinen painos) ja Pariisissa 1890-98 38:ssa osassa. [Hertling, „Albertus Magnus" 1880.] *A. Gr.*

Albert Suuri.

Albert (k. 1229), Riian piispa, oli kaniikkina Bremenissä, ennenkuin hänet nimitettiin Liivinmaan piispaksi ja hän v. 1200, suuren ristiretke-

läisjoukon kanssa, saapui uuteen hiippakuntaansa. Seur. v. hän uuden kristillisen seurakunnan tueksi Väinäjoen suulle perusti Riian kaupungin ja 1202 hengellisen ritarikunnan, joka sitten on tunnettu „kalpaveljesten" nimellä. Seuraavina vuosina hän Saksasta tulleiden uusien ristiretkeläissoturien avulla pakoitti liiviläiset ja lättiläiset vastaanottamaan kasteen ja tunnustamaan piispan esivaltaa, joten täällä syntyi uusi hengellinen ruhtinaskunta, nimeksi Saksan valtakuntaan kuuluvana. Sittemmin A. joutui Vironmaan omistamisesta selkkauksiin kalpaveljesten ja Tanskan kuninkaan Valdemar Seierin kanssa. A. on täten pidettävä saksalaisen siirtokunnan varsinaisena perustajana Liivinmaalla. *K. G.*

Albert *[älbət]*, Franz August Karl Emanuel (1810-61), Saks.-Coburg-Gothan prinssi, Ison Britannian kuningattaren Viktorian puoliso. Harjoitettuaan Bonnissa opintoja hän 1840 meni naimisiin kuningatar Viktorian kanssa, johon hänellä elämänsä loppuun saakka oli suuri vaikutusvalta. Hän oli samalla kertaa „kuningattaren perheen päämies ja hänen raha-asioittensa hoitaja, hänen ainoa uskottu poliitillinen neuvonantajansa ja ainoa välittäjä hänen ja hallituksen jäsenten välillä, hänen yksityissihteerinsä ja alituinen ministerinsä." Luonteensa jaloudella A:n onnistui voittaa kaikkea ulkomaalaista epäilevät englantilaiset puolelleen. Hänen aloitteestaan pidettiin Lontoossa 1851 ensimäinen maailmannäyttely. Vuodesta 1847 hän oli Cambridgen yliopiston kanslerina. „Rääsykoulut" (the ragged schools) olivat hänen erikoisen huolenpitonsa esineenä. Hän rakennutti köyhille asuntoja, edisti maanviljelystä ja karjanhoitoa. 1857 kuningatar antoi hänelle arvonimen „Prince-Consort" („Prinssi-puoliso"). — Hänen poikansa Albert Edvard, ks. Edvard VII. *K. B:dt.*

Albert, Friedrich August (1828-1902), Saksin kuningas. Osoitti jo nuorena taipumusta sotilasalalle ja kehitti lahjojaan perinpohjaisilla sotatieteellisillä opinnoilla. Otti 1849 osaa sotaan Tanskaa vastaan ja 1866 Saksin armeijan päällikkönä Itävallan liitossa sotaan Preussia vastaan. Saksin yhdyttyä Pohjois-Saksan liittoon A. tuli 12:nnen armeijakunnan päälliköksi ja johti sitä Ranskan—Saksan sodassa m. m. Gravelotten taistelussa 1870. 4:nnen (Maas'in) armeijakunnan päällikkönä hän tuntuvasti vaikutti Sedanin antautumiseen sekä oli mukana Pariisia piiritettäessä. Rauhanteon jälkeen keisari Wilhelm nimitti hänet kenraalisotamarsalkaksi. Isänsä kuoltua A. 1873 tuli Saksin kuninkaaksi. Hän oli naimisissa Vaasan prinsessan Carolan, Kustaa IV:n Aadolfin pojantyttären kanssa. *K. B:dt.*

d'Albert *[dalbä'r]*, Eugen Francis Charles (s. 1864), saks. säveltaiteilija, aikamme etevimpiä pianonsoittajia, myös tuottelias ja huomattava säveltäjä. *I. K.*

Albert, Gustaf (s. 1866), ruots. taidemaalari. Asunut v:sta 1891 Pariisissa tai maaseudulla Ranskassa, maalannut maisemakuvia.

Alberta *[älbəə'tə]*, Kanada-valtiossa Kalliovuorten itärinteellä sijaitseva provinssi, 274,000 km², 184,000 as. (1906). Täältä saavat Athabaska ja Saskatchevan joet alkunsa. Pääkaupunki: Calgary. Tuotteet: rauta, vaski, hopea, kulta, kivihiili ja karjantuotteet. *W. S-m.*

Albert Edvard Njansa l. Mwutan Nzige lounaisin Niilin lähdejärvistä. Sijaitsee päiväntasaajan seudun suurella ylängöllä. Laskee Semlikijoen kautta Albert Njansaan. Pinta-ala 3,900 km², 965 m yl. merenp. Järven löysi Stanley 1876. *W. S-m.*

Alberti *[-e'-]*, Leone Battista (1404-72), it. arkkitehti. Brunellescon ohella hän oli varhaisrenessanssin vaikuttavin rakennustaiteilija ja herätti yhtä paljon huomiota kirjoituksillaan kuin arkkitehtuurillaan sekä erittäin monipuolisesti sivistyneellä persoonallisuudellaan. Hän kirjoitti kirjan maalaustaiteesta ja kuuluisan tutkielman rakennustaiteesta („De reædificatoria"). Siinä hän pitää lähtökohtanaan ja esikuvanaan antiikkia, johon hän oli syvästi perehtynyt, mutta rakennustaiteen tärkeintä puolta, suhteita, ei hänen mielestään voi oppia esikuvien tai sääntöjen avulla, vaan tulee tosi taiteilijalla ne olla omana henkisenä omaisuutenaan. Arkkitehtuurilta hän ennen kaikkea vaati sopusointuisuutta eli „kaikkien osien suhtautumista toisiinsa niin, ettei mitään voi ilman haittaa ottaa pois eikä mitään lisätä".

Hänen rakennuksistaan ansaitsee mainitsemista Rucellai palatsi, jossa hän pystysuorasti on jaoitellut eri kerrokset eri järjestelmiin kuuluvilla pilastereilla ja yhdistänyt ne keskenään simseillä eli korureunuksilla. Hänen kirkkorakennuksissaan, kuten esim. Riminin S. Francesco ja Mantovan S. Andrea kirkoissa pistää silmään se omituisuus, että fasadi vaikuttaa varjostimen tapaiselta eli toisin sanoen: se on sinänsä kokonaisuus eikä liity elimellisesti yhteen muun kirkkorakennuksen kanssa. Hänen tekemässään Firenzen S. Maria Novellan samantapaisessa kirkkofasadissa on sitäpaitsi vielä se seikka huomattava, että fasadin alemman kerroksen yhdistää ylempään kaksi S:n muotoista kierukkaornamenttia, *voluuttaa*, jota aihetta myöhemmässä arkkitehtuurissa ruvettiin hyvin paljon käyttämään. [Elämäkerta: Mancini, „Vita di Leone Battista Alberti", Firenze 1882.] *E. R-r.*

Alberti, Peter Adler (s. 1851), tansk. valtiomies, asianajaja, tuli 1892 kansankäräjäin jäseneksi, jossa kuului vasemmistoon. 1901 oikeusministeriksi nimitettynä hän aikaansai m. m. raipparangaistuksen jälleen käytäntöönottamisen. Yleensä hän esiintyi varsin toimeliaasti, mutta myöskin itsevaltaisesti, ja sai heinäk. 1908 omanvoitonpyynnistä syytettynä eron ministerinvirasta. Pian kävikin ilmi että A. johtamissaan liikeyrityksissä, väärennyksillä oli anastanut kymmenkunnan miljoonaa kruunua.

Albertin sukuhaara, nuorempi kuninkaallinen haara saksilaista Wettinin hallitsijasukua. Kantaisä, Albrecht Rohkea, sai suvun perintömaita 1485 jaettaessa Meissenin. 1547 (Mühlbergin taistelun jälkeen) Saksin vaaliruhtinaan arvo joutui tälle haaralle, 1697 se nousi myöskin Puolan valtaistuimelle (vuoteen 1763 asti) ja sai 1806 kuninkaan arvonimen. Hallitsee vieläkin Saksissa. *K. B:dt.*

Albert Njansa, päiväntasaajan seudun suurella ylängöllä Niilin lähdevesistöön kuuluva kapea järvi, 4,500 km², pituus n. 150 km, leveys keskim. 30 km, 680 m yl. merenp. Eteläpäähän

laskee Albert Edvard Njansasta Semliki-joki, pohjoispäähän Viktoria Njansan laskujoki Kivira l. Viktoria-Niili. Rannat ovat korkeita ja jyrkkiä. Järven löysi Baker 1864. — „Albert"-nimi prinssi A:n, kuningatar Viktorian miehen, mukaan, „njansa" alkuasukasten kielessä = järvi.

Albertotypia, valopainon vanha nimitys. ks. Valopaino.

Albertus Magnus *[-e'-]* ks. Albert „Suuri".

Albertustaaleri, hopearaha, jota v:sta 1598 lyötiin Alankomailla ja sittemmin käytettiin Saksassa, Liivinmaalla y. m.; hopea-arvoltaan noin 5 mk. 50 p. *K. G.*

Albi *[-bī'-]* (lat. *Albiga*). kaupunki Ranskassa, Tarnin departementin pääkaupunki, Languedocissa, albigensien vanha pääkaupunki, käy kauppaa viljalla, viineillä ja lääkekasveilla; 22,600 as. (1901). Kaunis goottilainen tuomiokirkko.

Albigensit, keskiaikainen lahko Albin kaupungissa ja Albigeois-maakunnassa Etelä-Ranskassa, jonka väestö 12:nnella vuosis. omisti „katarien" (ks. t.) uskonnolliset mielipiteet; siitä tuli albigensien nimi Etelä-Ranskan lahkojen yhteisnimeksi. Kun katolinen kirkko turhaan oli opetuksilla koettanut saattaa lukuisiksi karttuneita lahkolaisia takaisin kirkkoon, saarnautti paavi Innocentius III heitä vastaan ristiretkeä, jota johti Simon Montfortin kreivi. Niin alkoivat hirvittävän julmat albigensisodat (1209-29), joissa nämät rikkaat seudut perinjuurin hävitettiin. Inkvisitsioni jatkoi harhaoppisten vainoamista roviolla, teloituksilla ja omaisuuden anastuksilla, sillä seurauksella että 14:nnellä vuosis. albigensien viimeisetkin jäännökset kukistettiin. *J. G.*

Albiitti, natronmaasälpä, kemiallinen kokoomus $Na\,Al\,Si_3\,O_8$. Esiintyy tavallisimmin sekoittuneena anortiittiin l. kalkkimaasälpään. Näitä sanotaan yhteisellä nimellä plagioklaasiksi. (ks. t.)

Albinismi ks. Albinos.

Albinos, eläinten ja ihmistenkin seassa silloin tällöin tavattavat yksilöt, joiden iho ja silmät ovat vailla tummaa väriainetta (pigmenttiä) ja joilla senvuoksi on maitovalkea iho, valkoiset karvat, punertava silmäterän kehä ja tummanpunaiselta näyttävä silmäterä. Pigmentin puute eli albinismi on useimmiten synnynnäinen ja varsinkin yleinen kotieläimissä. *K. M. L.*

Albion, Englannin ja Skotlannin vanha nimitys, joka jo tavataan Aristoteleella. Nimitystä käytetään nykyään vain runollisessa kielessä.

Albionmetalli, tinalla päällystetty l. silattu lyijy.

Albion-painin, englantilaisen R. W. Copen rakentama käsikirjapainokone.

Al bisogno *[-o'njo]* (it.), „hätätilassa", vekseleissä esiintyvä merkintä.

Alboidi, nikkelöity britanniametalli.

Alboin (k. 572), Langobardien kuningas, tuli 561 kuninkaaksi, voitti 566 Gepidien kuninkaan Kunimundin, jonka jälkeen 568 tunkeutui Italiaan, jonka pohjois- ja keskiosan valloitti ja teki Langobardien valtakunnaksi. A. murhattiin 572 Rosamundan, Kunimundin tyttären toimesta, jonka A. oli ottanut vaimokseen ja eräissä juomingeissa pakoittanut juomaan hänen isänsä pääkallosta tehdystä juoma-astiasta.

Albokarbonilamppu ks. Valokaasu.

Albrecht ks. Albrekt.

Albrechtsberger, Johann Georg (1736-1809), wieniläinen musiikkiteoreetikko, Beethovenin opettaja. *I. K.*

Albrekt Mecklenburgilainen (1340-1412), Ruotsin ja Suomen kuningas, oli Mecklenburgin herttuan Albrekt II:n ja Eufemian, Ruotsin kuninkaan Maunu Eerikinpojan sisaren nuorempi poika. Hän tuli muutamain Ruotsin ylimysten kehotuksesta isänsä seuraamana 1363 tähän maahan ja valittiin seuraavana vuonna puoluelaistensa toimesta Maunu Eerikinpojan ja tämän pojan Hakonin sijaan kuninkaaksi. Samana vuonna lähti Albrekt syksyllä Suomeen, jossa 10 kuukautta piiritti Turun linnaa. Ennen hänen paluutaan Ruotsiin oli hänen sotapäällikkönsä 1365 Enköpingin luona voittanut Maunun ja Hakonin, joista edellinen vangittiin. Ruotsin rahvas oli Albrektille niitten saksalaisten herrain sorron tähden, joille hän oli läänejä antanut, vihamielinen. 1371 alkoi Uplannissa vaarallinen kapina, jonka kautta Maunu pääsi vankeudesta. Albrekt säilyi kuninkaana luopumalla saksalaisesta aatelistosta, jota hän etupäässä sai kiittää kruunustaan, ja antautumalla Ruotsin aateliston käsiin. Se sai nyt enimmät läänit ja sen keskuudesta valittu neuvoskunta melkein koko hallituksen. Näytti siltä, kuin Keski-Euroopan läänityslaitos pääsisi Ruotsiin juurtumaan. Neuvoskunnan mahtavin mies oli drotseti eli ylituomari Bo Joninpoika Grip, jolla oli Suomi läänityksenä. Hänen suuri valtansa ilmenee siitä, että hän riidassa Upsalan ja Turun hiippakunnan rajasta tuomitsi Kaakamajoen rajaksi, kumoten kuninkaan tuomion, jossa raja oli määrätty Oulunjoen tienoille. Bo Joninpojan kuoltua 1386 kuningas päätti ruveta hänen leskensä ja lastensa holhoojaksi. Samalla hän koetti panna toimeen läänitysten peruutuksen ja ottaa hallituksen jälleen omiin käsiinsä. Mutta silloin Bo Joninpojan ystävät kutsuivat 1389 Ruotsin hallitsijattareksi Tanskan ja Norjan kuningattaren Margareetan, jonka sotajoukko Falköpingin läheisyydessä voitti ja vangitsi Albrektin. Tämän puoluelaiset pitivät kuitenkin erään merirosvojoukon, „vitaliveljesten" avustamina hallussaan Tukholmaa vuoteen 1398, jolloin se luovutettiin Margareetalle. Samana vuonna Margareeta sai valtaansa Suomenkin, jossa niinikään Albrektin kannattajat olivat „vitaliveljesten" auttamina vastarintaa tehneet. Albrekt kuoli (1412) Mecklenburgissa, jonka kruunun hän oli veljeltään perinyt. Hän oli kahdesti naimi-

Albrekt Mecklenburgilainen.

sissa: 1) Schwerin'in kreivin Oton tyttären Richardis'in ja 2) Braunschweigin herttuan Magnuksen tyttären Agnesin kanssa. *K. R. M.*

Albrekt, Saksan kuninkaita. 1. Albrekt I (n. 1250-1308), Rudolf I:n Habsburgilaisen vanhin poika, sai 1283 Itävallan herttuakunnan. Vaaliruhtinaitten noustua Aadolf Nassaulaisen omavaltaisuutta vastaan ja tämän kaaduttua Göllheimin taistelussa 1298 A. valittiin Saksan kuninkaaksi. Turvatakseen poikansa Rudolfin kruununperimyksen A. teki liiton Ranskan Filip Kauniin kanssa. Tällaista kuninkuuden perinnölliseksi tekemistä ryhtyivät vaaliruhtinaat vastustamaan, mutta A. sai vastarinnan kukistetuksi. A:n viime vuodet olivat onnettomat. 1307 kuoli hänen poikansa Rudolf ja hänen yrityksensä liittää Thüringen sukunsa alusmaihin estettiin. Toukok. 1 p:nä 1308 murhasi A:n hänen veljensä poika Juhana (Parricida), jolle A. ei ollut luovuttanut tämän schwabilaisia perintömaita. — 2. Albrekt II (1397-1439) Itävallan herttua, menetti jo lapsena isänsä, Albrekt IV:n; otti herttuakunnan hallituksen käsiinsä 1411. Meni 1422 naimisiin keisari Sigismundin tyttären ja perijättären Elisabethin kanssa. Sigismundin kuoltua tuli A. 1437 Unkarin ja 1438 Böömin kuninkaaksi. Saksan kuninkaaksi valittiin A. 1438. Ollessaan lähdössä sotaan turkkilaisia vastaan A. kuoli 1439. *K. B:dt.*

Albrekt, Brandenburgin ruhtinaita. 1. Albrekt I Karhu (1106-70) Anhaltin eli Askanian sukua. Sai 1134 läänitykseksi Nordmarkin (Altmarkin), 1138 vähäksi aikaa Saksin herttuakunnan sekä 1150 Brandenburgin ja Havelin alueen, jolloin otti itselleen Brandenburgin markkreivin arvonimen. Toimi innokkaasti venäläisiltä valloittamiensa alueiden kristinuskoon käännyttämiseksi ja saksalaistuttamiseksi. — 2. Albrekt (1414-86), jolle hänen ritarillisuutensa johdosta annettiin nimi Achilles. Brandenburgin vaaliruhtinas, sai 1440 Ansbachin ruhtinaskunnan, 1464 Baireuthin ruhtinaskunnan ja 1470 Brandenburgin vaaliruhtinaskunnan; kaikki Hohenzollerin suvun alueet olivat siten jälleen yhdellä omistajalla. Mutta 1473 A. antoi nimellä „dispositio Achilleia" tunnetun säännöksen, jonka mukaan vanhin poika oli perivä Brandenburgin, Ansbach ja Baireuth taas annettava nuoremmille haaroille läänitykseksi. A. oli aikansa kauneimpia ja kaikilla ritarin avuilla parhaiten varustettuja miehiä. — 3. Albrekt, liikanimeltä Alcibiades (1522-57), Brandenburg-Baireuthin markkreivi, oli hurja ja raaka partiosotien kävijä. Schmalkaldenin sodan aikana A. oli vuoroin keisarin, vuoroin vaaliruhtinas Moritz Saksilaisen puolella. 1553 hän teki rosvoretken Frankiin, mutta Moritz ja häneen liittyneet ruhtinaat voittivat hänet kahdessa taistelussa, jonka jälkeen hän pakeni Ranskaan. Sieltä hän tosin palasi Saksaan, mutta maitaan hän ei enää saanut takaisin. *K. B:dt.*

Albrekt, Preussin herttua (1490-1568), valittiin 1511 Saksalaisen ritarikunnan suurmestariksi. 1522 liityttyään uskonpuhdistuksen kannattajiin hän muutti ritarikunnan alueen maalliseksi herttuakunnaksi, ollen siis Saksalaisen ritarikunnan viimeinen suurmestari ja Preussin ensimäinen herttua. Puolan kuningas antoi, pidättämällä itselleen lääninherruuden, muutokseen suostumuksensa. A:n hallitusaika oli hyvin levoton. Osianderin teologisessa riidassa hän oli tämän puolella suurinta osaa alamaisiaan vastaan. Hän oli alituisessa rahapulassa ja otti paljon ulkomaalaisia palvelukseensa, siten suututtaen varsinkin aatelistoa. A. perusti 1544 Königsbergin yliopiston. *K. B:dt.*

Albrekt I Suuri (1236-79), Braunschweigin herttua, (pituutensa johdosta saanut nimen „Suuri"). Kävi useita eri sotia vasallejaan ja naapuriruhtinaita vastaan. Oltuaan pari vuotta Tanskassa kuningas Kristofer I:n lasten holhoojana ja valtionhoitajana ja 1263 Saksaan palattuaan hän joutui s. v. parin pikkuruhtinaan vangiksi; suuret lunnaat suoritettuaan hän pääsi vapaaksi vasta puolentoista vuoden perästä. 1267 hän jakoi suvun perintömaat siten, että itse otti Braunschweigin ja antoi veljelleen Juhanalle Lüneburgin ja Hannoverin. *K. B:dt.*

Albrekt III Rohkea, Saksin herttua, (1443-1500) osoitti jo lapsena kylmäverisyyttä Kunz v. Kaufungenin 1455 ryöstäessä hänet ja hänen veljensä Ernstin Altenburgin linnasta („Saksin prinssiryöstö"). Aluksi yhdessä hallittuaan jakoivat veljekset, sedältään perittyään Thüringenin, 1485 maansa keskenään; suku jakaantui siten kahteen haaraan. A., jonka osaksi jaossa tuli Meissen, oli Habsburgien uskollinen kannattaja ja aikansa suurimpia sotureita. *K. B:dt.*

Albrekt (1489-1545), Mainzin vaaliruhtinas ja arkkipiispa ja Magdeburgin arkkipiispa, Brandenburgin vaaliruhtinaan Johannes Ciceron poika. A. vuokrasi anekauppa-oikeuden hiippakunnissaan paavi Leo X:ltä. Hänen asiamiehensä Tezelin toiminta sai aikaan, että Luther julkaisi 95 teesiänsä.

Albrektsö *[-ö]* ks. Vitsataipale.

Albret *[-ẽ]*, Jeanne d' (1528-72), Navarran perijätär, naimisissa Anton Bourbonin kanssa, hallitsi isänsä kuoltua (1555) yhdessä puolisonsa kanssa ja tämän kuoltua (1562) yksin pientä Navarran kuningaskuntaa. Oli hugenottien uskollisena tukena sisällisissä sodissa kasvattaen poikansa Henrikin (Henrik IV:n) heidän johtajakseen. Kuoli Pariisissa 1572. — [Ruble, „Antoine de Bourbon et Jeanne d'A." (4 nid., Pariisi, 1881-86); „Mémoires et poésies de Jeanne d' A.", jul. Ruble (Pariisi, 1893).]

Albuginea sclera *[-gi'- sklē'-]*, silmän jännekalvo (ks. Silmä).

Albula, vuorijono Rhetian alpeissa Graubündenin kanttonissa. Inn-laakson länsipuolella. Nimensä on vuorijono saanut Albulan solasta, joka johtaa Inn-joesta Albulalle, Reinin syrjäjoelle.

Albumen *[-bū'-]* (lat.), valkuaisaine; siemenvalkuainen. vrt. Siemen.

Albumi (lat. *albus* = valkea), merkitsee roomalaisilla valkeata taulua julkisia tiedonantoja varten. — Keskiajalla sillä tarkoitettiin pyhimys-, sotamies-, jäsen- y. m. luetteloita. Nykyään a:lla tarkoitetaan kirjaa, johon kirjoitetaan muistovärssyjä, kootaan nimikirjoituksia, valokuvia, postimerkkejä. A. tarkoittaa myöskin tilapäis-julkaisuja, jotka sisältävät kaunokirjallisuutta, kuvia y. m.

Albumiini, eräs varsinainen munanvalkuaisaine (ks. t.).

Albumiinipaperi, suolaisella munanvalkuaisella peitetty paperi, joka hopeanitraattiliuoksella tehdään valonaraksi ja käytetään valokuvauksessa positiivivedoksiksi.

Albuminaatti (lat. *albū'men* = munanvalkuainen), käytetty ennen tarkoittamaan munanvalkuaisaineita. Nykyään nimitetään tavallisesti a:ksi niitä muuttuneita valkuaisaineita, jotka muodostuvat, kun munanvalkuaisaineita keitetään alkaleilla tai hapoilla. Tällöin menettää munanvalkuaisaine hyytymis- l. koagulatsionikykynsä, kokoumus pysyy kuitenkin samana. A. ei liukene veteen, mutta kyllä mietoihin happoihin sekä mietoon alkaliliuokseen. A.-nimitystä käytetään myös valkuaisaineitten metalliyhdistyksistä. *S. K-i.*

Albuminoidi (lat. *albū'men* = munanvalkuainen, ja *eidos* = kaltaisuus), ryhmä valkuaisaineille läheisiä typpipitoisia yhdistyksiä, jotka varsinaisista valkuaisaineista erottaa niiden suurempi typpipitoisuus ja veteen ja suolaliuoksiin liukenemattomuus.

Albuminuria (lat. *albū'men* = munanvalkuainen, ja kreik. *urei'n* = virtsata), taudintila, jossa virtsa sisältää munanvalkuaisainetta; ilmenee useissa munuaistaudeissa, eritoten äkillisessä ja kroonillisessa munuaistulehduksessa sekä vähemmässä määrin seurauksena sydäntautien y. m. vaikutuksesta munuaisten toimintaan; esiintyy joskus myöskin vallan vaarattomana ja ohimenevänä ilmiönä, n. s. fysiologinen a. *M. O-B.*

Albumoidi (lat. *albū'men* = munanvalkuainen, ja kreik. *eidos* = kaltaisuus), liukenemattomia valkuaisaineita, joita on rustossa, silmämykiössä y. m.

Albumoosit, sarja valkuaisaineiden hajaantumistuotteita, joita syntyy mahanesteessä olevan käyteaineen, n. s. pepsiinin vaikuttaessa munanvalkuaisaineihin. A:t ovat näille läheisiä, mutta eroavat siinä, että niiltä hyytymis-(koagulatsioni-)kyky puuttuu. Ne ovat valkeita, amorfisia, veteen helposti liukenevia pulvereita.

Albuquerque *[-ke'rke]*, A l f o n s o d' (1453-1515), kuuluisa portug. soturi suurten löytöretkien ajoilta. Saatuaan kasvatuksen hovissa hän antautui jo nuorena palvelemaan Portugalin laivastossa saavuttaen ensinnä kuuluisuutta taistelussa turkkilaisia vastaan. V. 1503 hänet lähetettiin ensi kerran pienen laivaston päällikkönä Intiaan, jossa sikäläiset ruhtinaat uhkasivat Portugalin valloituksia Malabarin rannikolla. Suoriuduttuaan onnellisesti hänelle uskotusta tehtävästä lähetettiin A. uudestaan v. 1506 Intiaan taistelemaan saraseeneja vastaan. V. 1509 nimitettiin hänet Intian varakuninkaaksi ja hän jatkoi sen jälkeen taistelujaan Portugalin alueiden laajentamiseksi Aasian rannikolla. Kun oli tehty onnistumaton yritys Kalikutia vastaan, vallattiin v. 1510 Goa, v. 1511 Malakka ja Ceylon. V. 1513 A. teki retken Arabiaan ja yritti valloittaa Adenin, vaikkei siinä onnistunut. V. 1515 hän valtasi Ormus saaren, jonka kautta portugalilaiset saivat ylivallan Persianlahden kautta kulkeviin kauppateihin. Palattuaan tältä retkeltä sairaana A. sai kuulla, että hänet epäluulojen takia oli erotettu. Se joudutti hänen kuolemaansa, joka tapahtui v. 1515. *O. M-e.*

Alfonso d'Albuquerque.

Alburnus lucidus *[-bu'r-]* ks. S a l a k k a.

Alca ks. R u o k k i.

Alcalá (arab., „linnoitus"), usean espanjalaisen kaupungin nimi. — 1. A. d e C h i s b e r t, Valenciassa, 6,400 as. — 2. A. d e G u a d a i r a, Andalusiassa, 9,000 as. — 3. A. d e H e n a r é s, Kastiliassa, lähellä Madridia, entinen yliopistokaupunki; 12,000 as. Cervanteksen syntymäkaupunki (s. 1547). — 4. A. l a R e a l, Andalusiassa, 16,000 as.

Alcalde (esp. < arab. *al kādi* = tuomari), espanjalainen kaupungin- tai kylänpäällikön nimitys.

Alcantara *[-ka'n-]* (arab., „silta"). 1. Espanjan kaupunki Cacereksen maakunnassa Tajon varrella lähellä Portugalin rajaa. Kaunis muinaisroomalainen silta Tajon yli, 4,000 as. — 2. Brasiliassa, satamakaupunki Maranhãon maakunnassa San Marcos-lahden rannalla, 10,000 as.

Alcantara-ritaristo *[-a'n-]*, hengellinen v. 1156 kristinuskon turvaksi perustettu, taisteluun maurilaisia vastaan velvoitettu ritarikunta, jonka pääpaikkana oli maurilaisilta v. 1213 valloitettu Alcantaran kaupunki Espanjassa. Sen oikeudet lakkautettiin v. 1872, mutta palautettiin entiselleen Alfons XII:n toimesta v. 1874. *(K. T-t.)*

Alcarraza *[-rāsa]* (esp. < arab. *al karrās* = jäähdytysruukku), vedenjäähdyttäjä pehmeästä savesta, niin että vesi astiasta pääsee seinien huokosien läpi tihkumaan ulos, joten sen sisällys haihtumisen vuoksi jäähtyy. Tällainen vesiastia on ammoisista ajoista asti ollut käytännössä Egyptissä, Persiassa, Intiassa ja Kiinassa. Arabialaiset toivat ne Espanjaan ja sieltä niiden käytäntö on levinnyt muuhun Eurooppaan.

Alcazar *[-kā's-]* (esp. < arab. *al kasr* = linna), linna, palatsi.

Alcedo *[-ē'-]* ks. K u n i n g a s k a l a s t a j a.

Alcenius-s u k u, nimi johtuu Someron pitäjän Hirvelän kylästä (lat. *alces* = hirvi).

1. E l i a s R o b e r t A. (1796-1875), sukutieteilijä, tuli ylioppilaaksi 1817 Vaasan lukiosta; vihittiin papiksi 1819; nimitettiin Kalajoen kappalaiseksi 1826 ja Lapväärtin kirkkoherraksi 1856. A. julkaisi v. 1850 tunnetun sukukirjan „Genealogia Sursilliana" (ks. t.).

2. O t t o A l f r e d, kasvi- ja rahatieteilijä, synt. Kronobyssä 1838. Matematiikan ja luonnonhistorian opettajana Turussa, Kokkolassa ja Vaasassa 1859-1875. Vaasan läänin maanviljelysseuran sihteerinä 1875-99. Julkaissut maamme ruotsinkielisissä kouluissa yleisesti käytetyn koulukasvion „Finlands Kärlvexter ordnade i ett naturligt system" (1863), josta on ilmestynyt kolme painosta. A. on huomattava rahatieteen tutkija; mainittakoon tältä alalta esim. hänen laaja tutkimuksensa „Fyra anglosachsisktyska myntfynd i Finland" (Muinaismuistoyhd:n

Aikakauskirja XXII 1901). Myöskin tarututkimusta hän on harrastanut.

3. Karl Alexander A. (1820-53), kouluhistorian tutkija, tuli ylioppilaaksi 1837, fil. kandidaatiksi 1843. Harjoitettuaan itämaisten kielten opintoja Kasanin yliopistossa A. toimi jonkun aikaa koulunopettajana Hämeenlinnassa ja Helsingin yksityislyseossa. Julkaistuaan väitöskirjan „De scholis Fenniæ post reformatam ecclesiam usque ad motus liturgicos" hän nimitettiin 1848 kasvatusopin dosentiksi. A. on vielä julkaissut „De scholis Fenniæ ante reformatam ecclesiam" (1848-49) ja „De schola triviali Helsingforsiensi ab a. 1722 usque ad a. 1742". Hän on ollut uranaukaisija kouluhistoriamme alalla, jota tätä ennen tuskin nimeksikään oli tutkittu. Yliopiston kirjastossa säilytetyistä laajoista kokoelmista päättäen A. oli aikonut kirjoittaa koko koululaitoksemme historian, mutta joutui 1850-52 tekemältään ulkomaanmatkalta palattuaan koleran uhriksi Helsingissä 1853.

Alces ks. Hirvi.

Alcohol (arab. *alkohol* = hienoin, kevein), alkoholi; A. absolutus, vedetön alkoholi; A. sulfuris, rikkihiili; A. vini, alkoholi. vrt. Alkoholi.

Alcor, tähti Otavassa.

Al corso (it.), kurssin mukaan, käypään hintaan.

Alcott *[ōlkot]*, Louisa May (1833-88), amer. kirjailijatar, sepittänyt nuorisolle joukon kertomuksia, joista eräitä on käännetty suomeksikin: „Nuorta väkeä", „Tytöistä parhain".

V. T.

Alcuin ks. Alkuin.

Aldabra-saaret *[äldəbrə-]*, saariryhmä Afrikan itäisellä rannikolla Madagaskarin pohjoispuolella. Hedelmällisiä korallisaaria, 157 km², kuuluvat Englannille.

Aldan, Siperian joki, tulee Jablonoi-vuorilta, Lenan syrjäjoki, n. 3,000 km pitkä. Tärkeä kulkureitti, jota myöten purjehtimalla pääsee 275 km päähän Ohotan merestä.

Aldebaran *[-bā'-]*, punainen tähti 1 suur. (α) Härässä; siitä sekä Arkturuksesta ja Siriuksesta Halley keksi kiintotähtien itsenäisen liikunnan.

Aldobrandinin häät.

Alceste *[alse'st]* (kreik. *Alkēstis*) ks. Alkestis. — Päähenkilö Molièren komediassa „Ihmisvihaaja". Tämä sana on siitä pitäen alkanut merkitä kiivasta ihmisvihaajaa ja säälimättömän suorasukaista henkilöä. — Myös erään Gluckin oopperan nimi.

Alceste, Hjalmar Runebergin (ks. t.) kirjailija-salanimi.

Alchemilla *[-mi'l-]*, poimulehti, kasvisuku *Rosaceæ*-heimossa. Monivuotisia yrttejä ja pieniä pensaita, joiden lehdet ovat sormihalkoisia — sormilehtisiä, kukat pieniä vihertäviä. Suurin määrä lajeja Etelä-Amerikan vuoristoissa sekä Afrikassa. *A. vulgaris*, meillä yleinen laji, on helposti tunnettava munuamaisista, aaltopoimuisista lehdistään. Kasvin siitepöly surkastuu, jotenka munasolusta partenogeneettisesti kehittyy kasvi-aihe. Buser'in (Genève) mukaan sisältyy tähän lajiin hyvin monta pysyvää pikkulajia. — *A. alpina* ainoastaan Enontekiön ja Inarin Lapissa.

Alchemilla vulgaris.

Alcibiades *[-bi'-]* ks. Alkibiades.

Alcides *[-i'-]* ks. Alkeides.

Aldehydit, kem. yhdistyksiä, jotka syntyvät primäärisiä alkoholeja hapettamalla tai happoja pelkistämällä. Sisältävät atomiryhmän — CHO, joka on aldehydeille ominainen. Pelkistettäessä a:t muuttuvat alkoholeiksi, hapetettaessa hapoiksi. A:eja ovat esim. asetaldehydi, formaldehydi, kloraali ja karvasmanteliöljy.

Aldehydvihreä, eräs vihreä aniliiniväri.

Aldeigjoborg, Laatokan kaupungin nimi islantilaisten tarinoissa.

Alderney *[ōldəni]*, ransk. Aurigny *[orinji']* pohjoisin Englannin-kanaalissa olevista Normandian saarista, 8 km², 2,100 as., kuuluu Englannille, tunnettu erinomaisesta lehmärodustaan.

Aldershot *[ōldəšot]*, Englannissa, kaupunki Hampshiressä, 50 km loun. Lontoosta; 31,000 as. Kaupunki on kasvanut A. campin (kentän) viereen, joka on Englannin suurin leiripaikka.

Aldiinit on nimenä niillä aikaansa nähden erittäin hyvin painetuilla kirjoilla (enimmäkseen antiikin ja italialaisten klassikoiden teoksia), joita 1494-1597 Venetsiassa julkaisi kirjanpainaja Aldus Manutius ja hänen perillisensä; ennen aikaan tarkoitettiin aldiineilla myös Aldus Manutiuksen käytäntöön saattamia latinalaisia kursiivikirjasimia.

Aldobrandinin häät *[-dī-]*, antiikkinen seinämaalaus, joka löydettiin Roomassa v. 1606 ja

kauan oli Aldobrandini-suvun hallussa; tätä nykyä Vatikaanin museossa. Aihe: kreikkalaiset häämenot, esitettynä kolmessa rinnakkain olevassa ryhmässä. *O. E. T.*

Aldringen (myös Aldringer l. Altringer), Johann (1591-1634), saks. sotapäällikkö ja sotamarsalkka 30-vuotisessa sodassa. Taisteli ensin Tillyn joukoissa ja tuli tämän kuoltua 1632 liigan joukkojen ylipäälliköksi. Taisteli yhdessä Wallensteinin kanssa Kustaa Aadolfia vastaan Nürnbergin luona ja seuraavina vuosina Baierissa ja Schwabenissa Hornia ja herttua Bernhardia vastaan. Kaatui 1634 Landshutissa, jota kaupunkia oli saapunut puolustamaan. *O. M-e.*

Aldrovandi *[-va'n-]*, Ulisses (1522-1605), it. luonnontutkija ja lääkäri, Bolognan kasvitieteellisen puutarhan perustaja. Pidettiin aikansa etevimpänä luonnontutkijana. Teoksia: „Ornithologiæ libri XII" (1599-1603), „De animalibus insectis libri VII" (1602), „Dendrologia naturalis" (1668), „Pomarium curiosum" (1692).

Aldrovandia vesiculosa *[-va'n- ö'-]*, on *Droseraceæ*-heimoon kuuluva kasvilaji. Juureton *Utriculariaa* muistuttava hapsilehtinen vesikasvi. Kuuluu hyönteissyöjäkasveihin (ks. t.).

Ale *[ēl]* (engl.), englantilainen olutlaji.

Alea jacta est (lat.), „arpa on heitetty" (oikeastaan jacta alea esto = „arpa olkoon heitetty"), Cæsarin lause, kun hän meni Rubiconin yli Pompeiusta vastaan.

Aleander *[-a'n-]*, Hieronymus (1480-1542), kardinaali, moneen toviin paavillisena nuntiuksena Saksassa, m. m. Wormsin valtiopäivillä 1521, jossa hän sai toimeen Lutherin julistamisen valtakunnankiroukseen.

Alecsandri *[-a'n-]*, Vasile (1821-90), romaanialainen politikko ja runoilija, oleskeli kauan aikaa Ranskassa, ajoi innolla isänmaansa asiaa. Romanian kirjallisuudessa on A:lla suuri merkitys; hän on sekä julkaissut kokoelman kansanlauluja että itse kirjoittanut kauniita runoja, joiden joukossa on erinomaisia balladeja; hänen sotalaulujaan laulettiin ahkerasti venäläis-turkkilaisen sodan aikana 1877-78; näytelmäkirjailijana hän on vähemmän huomattava.

Alectoria *[-ö'-]* ks. Naava.

Aleksander ks. myös Aleksanteri.

Aleksander Afrodisialainen ks. Aleksandros Afrodisialainen.

Aleksander Halesiläinen *[hēls-]* (k. 1245), skolastilainen filosofi 13:nnelta vuosisadalta. Saatuansa sivistyksensä Halesin luostarissa Englannissa esiintyi A. skolastiikan opettajana Pariisissa. Oli ensimäisenä tilaisuudessa käyttämään hyväksensä Aristoteleen filosofiaa kokonaisuudessaan, se kun vasta näihin aikoihin alkoi arabialaisten välityksellä tulla Euroopassa tunnetuksi. Sai opettajana kunnianimet: „doctor irrefragabilis" ja „theologorum monarcha". Pääteos: „Summa universae theologiae". *E. K-a.*

Aleksanderin-yliopisto ks. Yliopisto.

Aleksander-saaristo, saariryhmä Pohjois-Ameriikan luoteisrannalla 54° ja 58° välillä pohj. lev., luetaan Alaskaan 36,782 km². Siihen kuuluvat Walesin prinssin saari, Baranov-saari, jolla Alaska territorin pääkaupunki Sitka on, y. m. Saaret ovat metsäisiä ja niillä asuu tlinkit-intiaaneja, jonka vuoksi niitä myös sanotaan Tlinkit-saariksi.

Aleksandra Fedorovna *[-a'n- fjö'-]* (vanh.), (1798-1860), Venäjän keisarinna, Suomen suuriruhtinatar. Hänen vanhempansa olivat Preussin kuningas Fredrik Wilhelm III ja kuningatar Louise; Preussin prinsessana hän oli nimeltään Fredrika Louise Charlotte Wilhelmine. Oivallisen äitinsä johdolla hänet kasvatettiin huolellisesti. 1817 hän meni naimisiin suuriruhtinas Nikolai Pavlovitšin kanssa, josta Aleksanteri I:n kuoltua tuli Venäjän keisari. Keisarinna Aleksandran ja hänen puolisonsa välillä vallitsi koko avioliiton ajan luottava rakkaus; sen vapaan ajan, minkä keisarinnalle hänen hallitsijattaren asemansa soi, hän omisti puolisolleen ja 7 lapselleen. Millään mainittavalla tavalla hän ei liene ainakaan suoranaisesti vaikuttanut valtiollisiin asioihin. Kesäk. 1833 hän puolisonsa seurassa kävi Suomessa, jonka käynnin muistoksi heidän maihinnousupaikalleen, Helsingin eteläsatamaan, n. s. „keisarinnankivi" on pystytetty. *K. B:dt.*

Aleksandra Fedorovna *[-a'n- fjö'-]* (nuor.), Venäjän keisarinna, Suomen suuriruhtinatar, synt. Hessen-Darmstadtin prinsessana kesäk. 6 p:nä 1872 ja sai nimekseen Alix Victoria Helena Lovisa Beatrix. Vanhemmat olivat Hessenin 1892 kuollut suurherttua Ludvig IV ja hänen neljäätoista vuotta aikaisemmin kuollut puolisonsa Alice, joka oli syntyjään Suur-Britannian ja Irlannin prinsessa. A. on saanut englantilais-saksalaisen kasvatuksen.

Aleksandra Fedorovna.

Kesällä 1894 hän meni kihloihin Venäjän silloisen perintöruhtinaan Nikolai Aleksandrovitšin kanssa; hänen sisarensa Elisabeth oli kymmentä vuotta aikaisemmin mennyt naimisiin viimemainitun sedän, sittemmin niin kammottavalla tavalla surmansa saaneen suuriruhtinaan Sergei Aleksandrovitšin kanssa. Keisari Nikolai II:n isänsä kuoleman jälkeen (1/11 1894) noustua Venäjän valtaistuimelle prinsessa Alix päivää myöhemmin siirtyi luterilaisesta kreikkalais-katolilaiseen kirkkoon, saaden silloin nykyisen nimensä. Marrask. 26 p:nä 1894 hänet Talvipalatsin kirkossa Pietarissa vihittiin avioliittoon ja huudettiin keisarinnaksi. *K. B:dt.*

Aleksandra Pavlovna *[-a'n-]* (1783-1801), suuriruhtinas Paavali Petrovitšin (Venäjän keisarina Paavali I) tytär. Katariina II halusi naittaa pojantyttärensä A:n Ruotsin kuninkaalle Kustaa IV Aadolfille; tämä matkustikin syyskesällä 1796 loistava seurue mukanaan Pietariin, jossa komeat kihlajaiset aiottiin pitää syysk. 28 p:nä. Mutta kun kuningas jyrkästi kieltäytyi sallimasta tulevan puolisonsa julkisesti harjoittaa uskontoaan Ruotsissa, jäi homma sikseen ja Kustaa Aadolf palasi Ruotsiin. A. meni kolmea

vuotta myöhemmin naimisiin Unkarin varakuninkaan, arkkiherttua Josefin kanssa.

K. B:dt.

Aleksandra-Niili, suurin Victoria Njansaan laskeva joki, jota sen vuoksi pidetään Niilin lähteenä. Nimi on Stanleyn antama.

Aleksandreia ks. Aleksandria.

Aleksandri ks. Alecsandri, Vasile.

Aleksandria (kreik. *Aleksandreia*). 1. Kuuluisa kaupunki vanhassa Egyptissä. Aleksanteri Suuri rakennutti sen v. 332 e. Kr. kapealle, Välimeren ja Mareotis järven väliselle maakaistaleelle, vastapäätä Pharos saarta, joka aallonmurtajalla yhdistettiin siihen. A:lla oli kaksi hyvää satamaa kannaksen kummallakin puolen. Pharos saarelle rakennettiin kuuluisa loistotorni hyödyksi merenkulkijoille. Kaupunki oli säännöllisesti rakennettu, kadut kulkivat suorina leikaten toisiaan suorissa kulmissa. Ptolemaioskuningasten aikana (ks. Aleksandrian kirjastot) oli se maan pääkaupunki, maineeltaan kaunein ja rikkain maailmassa; sen asukasluku nousi miljoonaan ja siellä asui monta kansallisuutta, etenkin kreikkalaisia ja juutalaisia. Edullisen asemansa vuoksi se kävi kauppaa kaikkien maitten kanssa ja sen lasi-, paperi- ja vaatetavarat olivat hyvin haluttuja ja kuuluisia. Rooman vallan alle jouduttuaan tuli se tämän kaupungin vilja-aitaksi. A:aa koristivat monet ihanat rakennukset ja palatsit. Ptolemaios II:n aikana rakennettiin kuuluisaksi tullut *Museion,* eräänlainen tiedeakatemia, jossa maailman etevimmät tiedemiehet rauhassa saivat antautua työhönsä ja käyttää sen suurenmoisen kirjaston aarteita. Kirjasto paloi v. 47 e. Kr., mutta pian sen jälkeen tuotiin sinne korvaukseksi Pergamoksen (ks. t.) kirjasto. 3:nnella ja 4:nnellä vuosis. j. Kr. hävitettiin taasen tämä, niin että vain muutama teos saatiin pelastetuksi. Arabialaiset, jotka sen jälkeen valloittivat kaupungin, tekivät pitkäksi aikaa lopun sen kukoistuksesta ja vasta 19:nnellä vuosis. se taas on tullut tärkeäksi kauppakaupungiksi. Sen entistä suuruutta ja loistoa muistuttavat enään vain rauniot.

Nykyajan A., turk. Iskanderijeh, on Egyptin pääsatama ja välittää maan tuonnin ja viennin. Satamassa käy vuosittain laivoja, joitten yhteenlaskettu tonniluku nousee 2 ½ milj. ja joista puolet ovat englantilaisia. Molemmat satamat ovat vielä käytännössä; Pharos saarelle on rakennettu kediivin palatsi ja uusi loistotorni, vanhan kohdalla on linnoitus. Kaupungin itäosan täyttää eurooppalaisten kaupunginosa; täällä heitä sanotaan frankeiksi (frenghi), ranskalaisiksi; lännessä on arabialaisten ja satamien välissä sekä Pharos saarella turkkilaisten kaupunginosa. 376,833 as. (1907).

2. Kaupunki Yhdysvalloissa, Virginiassa Potomac joen varrella, 12 km Washingtonista; 15,000 as.

Aleksandrialainen aikakausi Kreikan kirjallisuuden historiassa luetaan tavallisesti n. v:sta 300 e. Kr. Rooman keisarivallan alkuun. ks. Kreikan kirjallisuus.

Aleksandria.

Aleksandrialainen koulu, kristillinen katekeettikoulu Aleksandriassa 2-4 vuosisadalla, jossa kristillisiä oppeja esitettiin tieteellisessä muodossa sivistyneille kirkkoon pyrkijöille. Tämän tavallaan ensimäisen kristillisen korkeakoulun kuuluisat opettajat Pantænus, Klemens ja Origenes sekä heidän oppilaansa muodostavat „varhaisemman aleksandrialaisen koulukunnan", jonka teologialle on ominaista pyrkimys saattaa usko ja tieto, ilmoitus ja kreikkalainen filosofia sopusointuun, m. m. allegorisen raamatunselityksen avulla. „Myöhäisempi aleksandrialainen koulukunta", jonka pääedustajat ovat Athanasius ja Kyrillus, antoi taistelussa „antiokialaista koulukuntaa" vastaan tärkeitä lisiä kolminaisuusoppia ja Kristuksen luontoa koskevien kysymysten käsittelyyn ja dogmimuodostukseen 4-6 vuosisadalla. *J. G.*

Aleksandrian kirjastot, vanhan ajan suurimmat kirjalliset aarreaitat, joihin Ptolemaios-sukuiset Egyptin kuninkaat 3:nnesta vuosisadasta

8. Painettu 22/1 09.

e. Kr. alkaen kustannuksia säästämättä pyrkivät kokoomaan kaikki kreikkalaisen kirjallisuuden tuotteet. Pääkirjastossa, joka oli Runottarien pyhäkön (Mūseionin) yhteydessä, kerrotaan Cæsarin aikana olleen 700,000 kirjakääröä. Toinen, pienempi kirjasto oli Sarapis-jumalan templin (Sarapeionin, Serapeionin) yhteydessä. — Koottujen käsikirjoitusten vertaaminen ja varmentaminen normaalitekstien aikaansaamista varten aiheutti filologisen tutkimustyön, joka saavutti korkean metodisen kehityskannan ja johon myöhemmän antiikin oppineisuus suureksi osaksi perustui. *O. E. T.*

Aleksandrian sota, se kapina, joka v. 47 e. Kr. syntyi Aleksandriassa, kun Cæsar, Pompejuksen murhan jälkeen, sinne saapui, ja päättyi siihen, että hän korotti Kleopatran Egyptin valtaistuimelle.

Aleksandriini, ransk. runomitta, jota ensi kerran käytettiin (n. v. 1180) „Aleksanderin laulussa" sekä myöhemmin, varsinkin n. s. klassillisena aikana Ranskan eepillisessä ja draamallisessa runoudessa. Aleksandriinisäe sisältää 12 tai 13 lyhytpitkää (jambista) tavua, tahtilepo aina 6:nnen tavun jälkeen. Se taipuilee luontevasti ranskan kielen henkeen, vuoroin yksi-, vuoroin kaksitavuisine loppusointuineen. Suomeksi sitä ovat koettaneet muodostella O. Manninen Molièren „Oppineiden naisten" ja Eino Leino Racinen „Phaidran" käännöksessä, kumpikin eri tavalla. *V. T.*

Aleksandriitti ks. Krysoberylli.

Aleksandros ks. Aleksanteri Suuri ja Paris.

Aleksandros Aphrodisialainen *[-e'- -dī-]*, kreik. filosofi, 2:sen ja 3:nnen vuosis. vaiheilla j. Kr. Kuului peripateetikkojen oppisuuntaan; tärkeä Aristoteleen teosten selittäjänä.

Aleksandrovsk *[-a'n-]*. 1. Linnoitettu kaupunki Jekaterinoslavin kuvernementissä Venäjällä Dnjepr-joen varrella 24,196 as. (1900). — 2. Murmanin rannikolla sijaitseva, v. 1899 perustettu satamakaupunki, jonka satama on sovelias myöskin talviliikenteelle. *W. S-m.*

Aleksanteri (kreik. *Ale'ksandros* = „miesten torjuja") Suuri (356-323 e. Kr.). Makedonian kuninkaan Philippos II:n ja hänen puolisonsa Olympiaan poika. Häntä kasvatti 13 v:n iästä filosofi Aristoteles. Tämä herätti pojassa halua suuriin urotöihin, mutta samalla jalomielisyyden, joka hillitsi hänen intohimojaan. Opettajansa johdolla hän oli tutustunut Homeroksen runoihin. Hänen esikuvansa oli Akhilleus. Kuullessaan isänsä voitoista valitti hän poikana, ettei hänelle jäänyt enää urotöitä suoritettavaksi. Mieheksi kasvaneena hän voitti kaikki urheilussa ja sotaisissa harjoituksissa. Häntä sai isä melkein tykkänään kiittää voitostaan Kaironeian tappelussa (338). Kun Philippos murhattiin 336, pääsi A. hallitsijaksi. Hallituksensa alussa oli hänellä paljo kapinoita kukistettavana. Saatuaan kreikkalaiset tunnustamaan itsensä Persiaan tehtävän sotaretken johtajaksi, täytyi hänen rientää kukistamaan Traakian pohjoisosassa (Tonavan laaksoissa) ja Illyriassa vastarintaan nousseet barbaarikansat; niiden alistuessa saapui tieto, että Theba ja Demostheneen innostuttama Ateena jälleen olivat nousseet A:ia vastaan. Thebalaiset A. voitti, ennenkuin ateenalaiset olivat apuun ehtineet. Theba hävitettiin niin perinpohjaisesti, että vain Pindaroksen talo säästettiin. Ateena alistui kohta ja Kreikan vastarinta oli lopussa.

Aleksanteri Suuri.

A. lähti v. 334 sotaretkelleen Aasiaan mukanaan 30,000 jalkamiestä ja 5,000 ratsumiestä. Tultuaan Hellespontoksen yli hän voitti Graneikos-joen varrella 40,000 miehisen persialaisen joukon. Tämä taistelu ratkaisi Vähän-Aasian kohtalon. Kulkien pitkin sen länsirannikkoa sai A. enimmät kreikkalaiset siirtolaiskaupungit puolelleen uudistamalla niissä kansanvaltaisen hallituksen. Niiden satamat suljettiin nyt Persian 400:lta sotalaivalta, jotka vetäytyivät Samos-saareen. Länsirannikolta A. kulki Gordionin kaupunkiin sisämaassa. Siellä hän miekallaan katkaisi kuuluisan solmun, jonka avaaminen muka tuotti Itämaiden herruuden. Matka jatkui sieltä Kilikiaan. Kilikian kaakkoisessa kulmassa hän tapasi (333) Issoksen luona Persian suurkuninkaan Dareioksen, jolla oli 5- tai 600,000 miehen armeija. A. teki hyökkäyksen keskustaa vastaan, jossa kuningas itse oli ja voitti sen. A. jatkoi voittokulkuaan pitkin Välimeren rantaa etelään päin pysähtyen vain Tyyroksen edustalle pitemmäksi aikaa, nim. 7 kuukauden piirityksen ajaksi. Tyyros hävitettiin tykkönään ja samalla oli Persian laivasto kadottanut viimeisen sotasatamansa. Jatkaen matkaansa etelään saapui A. Egyptiin, jonka persialaisten herruutta vihaavat asukkaat alistuivat vastarintaa tekemättä. Osoittamalla kunnioitusta egyptiläisten uskonnolle ja tavoille A. voitti heidät täydellisesti puolelleen. Välimeren rannalle hän perusti kuuluisan Aleksandrian. Hän kulki vielä jonkun matkaa länteenpäin erämaassa sijaitsevaan Ammonin keitaaseen, jossa Ammonin temppelin papit vihkivät hänet Ammonin pojaksi ja ilmoittivat hänen tulevan maailman herraksi. Täten A. sai ikäänkuin jumalan siunauksen suurisuuntaiselle tuumalleen. Egyptistä A. kulki Assyriaan, jossa Gaugamelan luona (Arbelan läheisyydessä) 331 uudestaan kohtasi Dareioksen joukkoineen. Tässäkin taistelussa katkaisi A., samaten kuin Issoksen luona, falangillaan vihollisen keskustan. Tämän voiton kautta sai Persian valtakunta kuoliniskunsa. Dareios pakeni Ekbatanaan, mutta A. lähti Babyloniin, joka vapaaehtoisesti alistui. Täälläkin A. osoitti kunnioitusta kansan uskonnolle samaten kuin Egyptissä ja antoi uudestaan rakentaa Kserkseen hävittämän Belin temppelin. Babylonista matka kulki Susaan ja sieltä Persepolikseen, jossa A. poltatti vanhan kuninkaallisen linnan Persian valtakunnan häviön merkiksi. Sen jälkeen hän sai valtaansa myöskin Ekbatanan. Vuoden 330 alussa hän kääntyi uudestaan Dareiosta vastaan, mutta ei saanut häntä käsiinsä, koska Baktrian

satraappi Bessos oli hänet vanginnut ja vähän myöhemmin murhannut. Dareioksen kuoltua persialaiset tunnustivat A:n hallitsijakseen. Jo Gaugamelan taistelun jälkeen, mutta varsinkin tämän persialaisten myötätuntoisuuden johdosta, alkoi A. voittaaksensa aasialaisten suosion antaa satraapinpaikkoja valloittamissaan maakunnissa persialaisille ja medialaisille sekä muille iraanilaisille ylimyksille. Hän järjesti pukunsa ja hovitavat enemmän aasialaisten alamaistensa vaatimusten mukaisiksi. Vaikka hän näin laheten loistavaa Aasian yksinvaltiasta esiintymisellään rauhallisesti täydensi ja lujitti voittojensa hedelmiä, tuli hän sen kautta loukanneeksi makedonialaista aatelistoa. Tyytymättömät saivat aikaan salaliiton makedonialaisten kesken sotaväessä, josta A. kiihtyi julmuuteen. Hän antoi tuomita kuolemaan muutamia epäluulonalaisia, niiden joukossa ratsuväen päällikön Philotaan, sekä salaa murhata tämän isän, etevän kenraalinsa Parmenionin. Saadakseen tointa ärtyneelle sotajoukolleen A. ryhtyi jälleen valloituksiin. Hän valtasi Baktrian, jatkoi sieltä kulkuansa Sogdianaan, ja sitten voittoisana Jaksartes eli Sir-Darja virralle saakka, jonka varrelle perusti kaukaisimman Aleksandrian. Sieltä hän kääntyi takaisin. Kreikkalaisten imartelijain korupuheiden ja aasialaisten osoittaman nöyryyden kautta A. oli muuttunut itserakkaaksi ja kopeaksi. V. 327 hän lähti valloitusretkelle Intiaan mukanaan 120,000 miestä, joista 40,000 eurooppalaista. Siellä hän kulki alituisissa taisteluissa Induksen poikki „viiden virran maahan” ja pääsi neljännelle virralle Hyphasis-joelle saakka. Mutta sotilasten tyytymättömyys retken vaivoihin pakoitti hänet luopumaan kauemmaksi pyrkimästä ja kulkemaan joukkoinensa pitkin Indusjokea ja Persian lahtea, osaksi maitse osaksi meritse, takaisin.

Palattuansa Susaan ryhtyi A. innolla toteuttamaan mielituumaansa sulattaa yhteen kreikkalaiset ja persialaiset yhteisen sivistyksen kautta. Hän oli itse aikaisemmin nainut Baktrian maaherran tyttären Roksanen. Nyt hän nai erään Dareioksen tyttäristä ja taivutti 80 makedonialaista ylimystä ja 10,000 alhaista makedonialaista menemään naimisiin aasiattarien kanssa. Suurilla juhlallisuuksilla vietettiin häät. A. tarkoitti myöskin makedonialaisten ja persialaisten soturien lähentämistä toisiinsa ja harjoitutti sitä varten 30,000 nuorta persialaista makedonialaiseen sotatapaan. Tämä synnytti makedonialaisissa tyytymättömyyttä. He murisivat ja pyysivät eroansa. A. rankaisi enimmin syyllisiä ja lähetti takaisin Makedoniaan 10,000 vanhaa sotilasta annettuaan kullekin sievän rahasumman. A. on siinäkin kohden ihmeteltävä, että hän yhtämittaisten sotien ohessa ehti käyttää paljon aikaa rauhallisiin toimiin. Hän edisti kauppaa rakennuttamalla maanteitä ja satamia sekä perustamalla lukuisia kaupunkeja. Näistä kaupungeista tuli kreikkalaisen eli n. s. hellenistisen sivistyksen pesäpaikkoja, joista se levisi laajalti itämaille. Hän pani toimeen löytöretkiä kaupan ja kansainvälisen liikenteen edistämiseksi, mutta myös tieteellisiä tarkoituksia silmällä pitäen. Elämänsä lopulla hän hautoi mielessään tuumaa saada aikaan suurenmoisen uudisasutuksen Persian lahden itärannikolle. Hän tahtoi myös valloittaa Arabian ja antaa purjehtia sen ympäri, saadakseen aikaan mertä myöten yhteyden Egyptin ja Eufrat-Tigris laakson välillä. Kun tätä tarkoitusta varten määrätyn laivaston piti lähteä matkalle, sairastui A. äkkiä laivaston päällikölle Nearkhokselle pidettyjen jäähyväispitojen jälkeen. Kuumetauti kiihtymistään kiihtyi ja mursi muutamassa päivässä hänen henkisistä ja ruumiillisista ponnistuksista sekä ylellisestä elämästä rasittuneet voimansa. Hän kuoli ei täyteensä 33 vuoden vanhana v. 323 e. Kr.

A. oli vanhan ajan loistavin sotapäällikkö ja samalla sen etevimpiä valtiomiehiä. Hän osasi taitavasti voittaa valtansa alle saatettujen kansain suosion ja siten tehdä pysyväiseksi miekallaan pystyttämänsä vallan. Hän oli poistanut ne rajoitukset, jotka olivat erottaneet hänen voittamansa kansat toisistaan, vilkastuttanut liikettä ja elinkeinoja. Mutta suurin hänen toimistaan on kieltämättä Balkanin niemimaan ja Etu-Aasian kansain yhdistäminen sittemmin niin kukoistavan helleniläisen sivistyksen kautta. — Niistä Aleksanteri Suurta esittävistä kuvanveistoksista, jotka ovat meidän päiviimme säilyneet, kuvaa ainoastaan kolme häntä todenmukaisesti. Nämät ovat: Louvren kokoelmissa Pariisissa oleva, kreivi Erbachin kokoelmiin kuuluva ja British Museumissa Lontoossa säilytetty.

[Antiikkisia lähteitä: Plutarkhos ja Arrianos. Tutkimuksia: Droysen, „Untersuchungen über A. d. Grossen. Heerwesen u. Kriegsführung” (Freib. in Br. 1885); saman „Geschichte A. d. Gr.” (5 pain. Gotha 1898); Hertzberg, „Die asiatischen Feldzüge A. d. Gr.” (2 pain. Halle, 1875); Jurien de la Gravière, „Les campagnes d' A.” (Paris, 1883-84); Joubert, „A. Grand” (Paris, 1889); Wheeler, „A. the Great” (London, 1900).]

K. R. M.

Aleksanteri Severus *[-ēr-]* (208-235), Rooman keisari, synt. Foinikiassa, oli saanut huolellisen kasvatuksen äitinsä Julia Mamæan johdolla, joka myöskin suureksi osaksi hoiti hallitusta A:n v. 222 tultua keisariksi. A. oli hyväntahtoinen haaveksivainen nuorukainen, mutta ilman sitä voimaa, jota olisi Rooman valtaistuimella silloin tarvittu. Sotaretkellä Reinin rajalla sotamiehet, tyytymättöminä sotakuriin ja hallituksen säästäväisyyteen v. 235 murhasivat hänet.

Aleksanteri, kahdeksan paavin nimi.

1. A. I, Rooman piispa toisen vuosisadan alussa, marttyyriksi mainittu, kuoli n. 119.

2. A. II (Anselm), paavina 1061-73, innokas klunyläisen liikkeen kannattaja; ensimäinen paavi, joka oli valittu Nikolaus II:n vaalilain mukaisesti. Kirkkopolitiikassaan, jota Hildebrand (myöh. paavi Gregorius VII) johti, hän menestyksellä teki työtä paaviuden kohottamiseksi maailmanvaltaan. Keisari Henrik IV:n kanssa hän oli kireissä väleissä; Vilhelm Valloittajalle hän lähetti siunatun lipun Englannin retkeä varten ja edisti Englannin kirkon romaanilaistuttamista; normanneja hän yllytti taisteluun saraseenejä vastaan Sisiliassa.

3. A. III (Roland Bandinelli), yksi suurimpia paaveja (1159-81). Kardinaalina hän tuli huomatuksi etevänä kanonisen oikeuden tuntijana, joka tiede juuri näinä aikoina oli nou-

semassa suureen merkitykseensä paavikirkossa, sekä innokkaana hierarkkisten ihanteitten kannattajana ja kansallis-italialaisen politiikan ajajana. Hänen paaviksi tulonsa merkitsi sentähden taistelua keisariuden kanssa, jota silloin edusti voimakas Fredrik I Barbarossa. Keisarin tukemat vastapaavit, joita oli kolme perättäin, saivat kannatusta etupäässä Saksassa, mutta muualla ylipäänsä yhdyttiin A:iin. Alussa oli onni A:lle vastainen ja 1162-65 hän enimmäkseen oleskeli Ranskassa, sieltä käsin halliten kirkkoa, kunnes pääsi palaamaan Italiaan, jossa jatkoi taistelua aitoitalialaisella diplomaattisella taidolla ihmeteltävän valppaasti ja sitkeästi. Lombardian kaupunkien voitto Legnanossa 1176 pakoitti Fredrik Barbarossan tekemään paavin kanssa sovinnon, jossa tämä sai kaikki tärkeimmät vaatimuksensa tunnustetuiksi. Vielä suurempaan nöyryytykseen hänen vastustajalleen päättyi A:n taistelu Englannin Henrik II:n kanssa arkkipiispa Becket'in asiassa (ks. Becket) 1174. Muissakin maissa A. kohotti paaviuden merkitystä. Ruotsiin hän kirjoitti lukuisia kirjeitä, joilla hän koetti johtaa sikäläisen, monessa suhteessa erikoisen luonteensa säilyttäneen kirkon kehitystä enemmän hierarkkiseen suuntaan. Näiden kirjeiden joukossa on vanhin Suomea koskeva paavikirje, bulla „Gravis admodum" v:lta 1171, joka antaa ensimäiset luotettavat tiedot kristinuskon tilasta maassamme. Hänen aikanaan pidetyssä „kolmannessa Lateraanisynodissa" (ks. t.) 1179 tehtiin tärkeitä koko kirkkoa koskevia päätöksiä.

4. A. IV (Rainald, Segnin kreivinsukua), paavina 1254-61, jatkoi edeltäjäinsä taistelua Hohenstaufeja vastaan, joiden etuja ajoi Manfred, Sisilian kuningas. Italiassa A:lla oli huono onni; suurin osa maata, jopa lopulta Roomakin, joutui Manfredin kannattajain haltuun, ja paavin pannaanjulistukset ja kehotukset ristiretkeen Hohenstaufeja vastaan olivat tehottomia. Kastilian Alfons X:n ja Cornwallis'in kreivi Rikardin kiistellessä Saksan kuningaskruunusta asettui paavi jälkimäisen puolelle. A. harrasti sovintoa kreikkalaiskatolisen kirkon kanssa ja oli kerjäläismunkistojen lämmin suosija.

5. A. V (Petros Philargi, synt. Kreetasta), paavina 1409-10. Paaviksi valittuna reformiystävällisessä Pisan kirkolliskokouksessa hän heti hajoitti kokouksen ja kohdisti toimintansa Italian saattamiseksi valtaansa, mutta huonolla menestyksellä. „Suuren skisman" sekasorto nousi hänen aikanaan entistä suuremmaksi.

6. A. VI (Rodrigo Borgia), paavina 1492-1503; synt. n. 1430; paavi Kalikstus III:n sukulaisena nopeasti yleten arvoasteissa, niin että jo 26-vuotiaana oli kardinaali, hän kulutti monien virkojensa ruhtinaallisia tuloja mitä suurimmassa ylellisyydessä ja irstaisuudessa. Innocentius VIII:n kuoltua hänen onnistui simonialla ja kaikenlaisilla konnanjuonilla kohota paaviksi, jossa asemassa hän jatkoi entistä elämäänsä. Hän oli loistavalahjainen, persoonallisesti miellyttävä, mutta siveellisesti läpimädännyt mies. Hänen korkein päämääränsä oli maiden ja rikkauksien kerääminen lapsillensa, joista hänen jalkavaimonsa Vanozza Catanei oli synnyttänyt neljä; poika Cesare ja tytär Lucrezia Borgia olivat hänen lemmikkinsä. Italian senaikuisiin valtiollisiin selkkauksiin otti A. taitavana diplomaattina innokkaasti osaa; hänen päävastustajansa oli Ranskan kuningas Kaarle VIII. Paavinvallan valtiollista merkitystä todistaa se, että A. saattoi yhdellä kynänvedolla määrätä rajan Espanjan ja Portugalin alusmaiden välillä äsken löydetyssä Uudessa maailmassa. Mutta kirkossa kohosi hänen aikanaan turmelus korkeimmilleen. Asemaansa kristikunnan ylipaimenena A. käytti melkein yksinomaan rahalähteenä, myyden aneita ja virkoja, kantaen apuveroja muka ristiretkeä varten j. n. e. Tätä rosvohallintoa vastaan kiivaili Savonarola, joka sai loppunsa roviolla. Kirkollista kirjasensuuria kovennettiin. Syystä on tätä paavia sanottu kristillisen Rooman Neroksi. Kesken puuhiaan hän äkkiä kuoli malariaan; kansa luuli hänen saaneen surmansa muita varten aiotusta myrkystä, jota hän oli erehdyksestä tullut nauttineeksi.

7. A. VII (Fabio Chigi), paavina 1655-67, oli aikaisemmin ollut paavillisena lähettiläänä Westfalin rauhanteossa, jota vastaan hän pani vastalauseen. Paavina hän kirosi Ranskan jansenistien opit ja Pascalin (ks. t.) „Maaseutukirjeet". Hänen aikanaan sattui kuningatar Kristiinan julkinen kääntyminen katolisuuteen (1655). A. oli tieteiden ja taiteiden ystävä ja itsekin runoilija.

8. A. VIII (Pietro Ottoboni), paavina 1689-91. Tullen paaviksi 79-vuotiaana hän jatkoi edeltäjänsä Innocentius XI:n taistelua „gallikanismia" vastaan Ranskassa. Osti ja liitti Vatikaanin kirjastoon kuningatar Kristiinan kallisarvoisen kirjakokoelman. *J. G.*

Aleksanteri, Venäjän hallitsijoita, Suomen suuriruhtinaita:

1. Aleksanteri I (1777-1825), Venäjän keisari ja Suomen suuriruhtinas, syntyi Pietarissa 23 (12) p. jouluk. 1777. Hänen isänsä oli perintöruhtinas, sittemmin keisari Paavali Petrovitš; äiti, Maria Fedorovna, oli syntyjään Würtembergin prinsessa. Isänäiti, Katariina II, joka omaa poikaansa kohtaan oli tyly, huolehti sen sijaan pojanpoikansa kasvatusta äidillisellä rakkaudella ja toimitti hänelle eteviä opettajia, joiden joukosta erittäin on mainittava vapaamielinen geneveläinen Laharpe. Ollen luonteeltaan jalo, tunteellinen ja helposti innostuva omisti A. jo nuorena itselleen ne valistuksen ja vapauden aatteet, jotka olivat silloisen aikakauden päävirtauksina. Ranskan vallankumous ja sittemmin hänen isänsä, keisari Paavalin lyhyt hallitus ja väkivaltainen loppu tekivät syvän vaikutuksen nuorukaisen herkkään mieleen. Tämmöisissä oloissa A. nousi Venäjän valtaistuimelle 24 (12) p. maalisk. 1801. Hän ryhtyi heti huolen-

Aleksanteri I.

pidolla rauhallisiin hallitustoimiin, teki erinäisiä parannuksia sisällisessä hallinnossa ja lakkautti tuon vihatun salaisen kanslian. Varsinkin hän osoitti olevansa harras yleisen sivistyksen ystävä perustamalla monia uusia opetuslaitoksia. M. m. on mainittava, että hän v. 1802 herätti uuteen eloon Tarton yliopiston, josta lupaus oli annettu jo Itämerenmaakuntain valloituksen aikana, vaikka se siihen saakka oli jäänyt täyttämättä. A. harrasti myöskin venäläisen talonpojan vapautusta orjuudesta, mutta siinä kohtasivat häntä vielä voittamattomat esteet. Kumminkin hän paransi maaorjain asemaa ja julkaisi asetuksen, joka kielsi „sielujen" lahjoittamisen yksityisille. Eräässä osassa valtakuntaa, Itämerenmaakunnissa, lakkautettiin orjuus maakuntasäätyjen avulla (1816-19). A:n likeisimpinä ystävinä ja neuvonantajina hänen hallituksensa vapaamielisellä alkuajalla olivat Novosiltsov, Stroganov, puolalainen ruhtinas Adam Czartoryski ja Mikael Speranski (ks. n.).

Ulkopolitiikassaan A. pian joutui ristiriitaan Napoleonin kanssa, tullen v. 1805 osalliseksi kolmanteen koalitsioniin häntä vastaan, mutta joutui Austerlitzin luona tappiolle. Samoin kävi hänelle Preussin liittolaisena 1807, ja Tilsitin rauhanteossa heinäk. hän liittyi Napoleoniin, jonka loistavat persoonalliset ominaisuudet olivat hänet lumonneet. Hän yhtyi Napoleonin kuuluisaan kontinentaali-(mannermaansulkemus-)järjestelmään ja sitoutui salaisessa sopimuksessa taivuttamaan myöskin lankonsa, Ruotsin kuninkaan Kustaa IV Aadolfin hyvällä tai pahalla siihen yhtymään. Täten syttyi Suomen sota 1808-09. Napoleonin ylimielinen käytös rikkoi kuitenkin lopulta hänen ja A:n välin. V. 1812 syttyi tuo kuuluisa sota, jolloin Napoleon ensin voittajana tunkeutui Moskovaan saakka, mutta lopuksi voitettuna pakolaisena palasi omaan maahansa. Näin se antoi aiheen muillekin kansoille nousta vapaustaisteluun maailmanvalloittajaa vastaan ja A:n nimi tuli ihailun esineeksi koko Euroopassa. Wienin kongressissa v. 1815 yhdistettiin Puolan kuningaskunta Venäjään, kuitenkin niin, että sen oma perustuslaillinen valtiosääntö säilyi.

Nuo suuret tapahtumat sodan aikana vaikuttivat syvästi A:iin. Hänen elämänkatsomuksensa muuttui, entisen vapaamielisyyden sijalle tuli mystillinen uskonnollisuus ja vanhoillinen katsantokanta. Se henkilö, joka enimmin vaikutti tähän keisarin kääntymykseen, oli tunnettu rouva de Krüdener (ks. t.). Tunnettu „Pyhän allianssin" liitto kuvaa keisarin muuttunutta kantaa. Myöskin sisä-politiikassa tuli taantumus näkyviin. Rutivenäläinen sotaministeri Araktšejev (ks. t.) sai yhä enemmän vaikutusvaltaa keisariin. Jo sitä ennen, kesällä 1812, Speranski oli joutunut uhriksi salavehkeelle, jolle liian heikko ja vaihemielinen A. oli kallistanut korvansa. Ankara sensuuri ja salainen vakoilemisjärjestelmä, varsinkin yliopistoissa, pantiin toimeen. Tämä sai aikaan tyytymättömyyttä kansan ylemmissä piireissä, varsinkin upseeristossa, joka edellisen sodan ajalla oli jonkun verran tutustunut Länsi-Euroopan vapaampiin oloihin, ja niin syntyi sen keskuudessa salaisia vallankumouksellisia järjestöjä, jotka harrastivat perustuslaillisen hallitusmuodon aikaansaamista Venäjälle. Eikä keisari itsekkään näy olleen täysin tyytyväinen siihen uuteen asemaan, johon asiain kulku oli hänet vienyt.

Suomelle oli arvaamaton onni, että Venäjällä, Suomen joutuessa tämän valtakunnan yhteyteen, hallitsi niin ylevämielinen, ihmisystävällinen ja siihen aikaan vielä vapaamielisiä aatteita suosiva hallitsija, kuin A. Tosin Pietarissa aluksi vallitsi jonkinlainen epävarmuus Suomen aseman järjestämiseen nähden. Mutta sittenkuin suomalainen lähetyskunta syksyllä v. 1808 oli käynyt Pietarissa ja arvokkaalla tavalla suorittanut arkaluontoisen tehtävänsä sekä keisarille esittänyt toivomuksen Suomen säätyjen kokoonkutsumisesta, myötävaikutti A. johdonmukaisesti perustuslaillisen hallitusmuodon aikaansaamiseen hänen valtakuntaansa nyt yhdistettävälle Suomelle. 1 p. helmik. 1809 annettiin valtiopäiväkutsumus, 27 p. marrask. saapui keisari itse Porvooseen valtiopäiviä avaamaan sekä allekirjoitti vakuutuskirjansa Suomen asukkaille; 29 p. tapahtui tuomiokirkossa keisarin juhlallinen tunnustaminen Suomen suuriruhtinaaksi. Samalla tavalla hän itse saapui persoonallisesti valtiopäiviä päättämään 19 p. heinäk., jolloin piti tunnetun puheensa, jossa lausui Suomen kansan nyt olevan kohotetun „kansakuntien joukkoon". Toisen suuren hyväntyönsä Suomen kansaa kohtaan suoritti A., kun hän 23 p. jouluk. 1811 antoi julistuksen Viipurin läänin, „Vanhan Suomen", yhdistämisestä suuriruhtinaskuntaan. Noustessaan Venäjän valtaistuimelle A. jo oli tullut tämän Suomen osan hallitsijaksi ja 1803, toukok. ja kesäk., tehnyt täällä matkan, eikä liene epäiltävää, että hänen silloiset huomionsa suuresti vaikuttivat hänen päätökseensä tästä asiasta. Omakätisesti hän lisäsi julistuskirjaan sen kohdan, jossa vakuutetaan asukkaille oikeus lähettää edustajia valtiopäiville ja itse ottaa osaa yleisten asiain päättämiseen. Suomea kohtaan ilmaantuu keisarin valtiollisissa mielipiteissä myöhemmin tapahtunut muutos siinä, ettei maan säätyjä enää kutsuttu kokoon, vaikka siitä pari kertaa olikin puhetta. Kuitenkin moni A:n toimenpide osoittaa, ettei hänen huolenpitonsa maastamme eikä hänen päätöksensä säilyttää täällä kerta kaikkiaan vahvistamansa hallitusmuoto vähintäkään muuttunut. Todistuksena mainittakoon etupäässä julistuskirja 21 p. helmik. 1816 Suomeen asetetun hallitusneuvoston nimittämisestä Keisarilliseksi Suomen Senaatiksi, sekä keisarin matkustus Suomessa elo- ja syyskuussa 1819. Hän kulki silloin Sortavalan, Kuopion, Iisalmen, Kajaanin ja Oulunjärven kautta aina Ouluun ja Tornioon saakka, seurasi sitten rantatietä Vaasan ja Porin kautta Turkuun, kävi Tampereella, Hämeenlinnassa, Luolaisten kentällä ja Helsingissä, sekä palasi Viipurin kautta takaisin Pietariin. Hänen ystävällinen käytöksensä („lempeä Aleksanteri" niin sanottiin) tempasi mukaansa niin ylhäisten kuin alhaistenkin mielet, ja tuo matka on kauan pysynyt kansan muistossa.

A. oli jo nuorena, 9 p. lokak. 1793, mennyt avioliittoon Badenin prinsessan Elisabetin kanssa, joka jäi eloon hänen jälkeensä († 1826); jälkeläisiä häneltä ei jäänyt. Sairaana lähdettyänsä matkalle Etelä-Venäjälle, Krimiin, hän

kuoli odottamatta Taganrogissa 1 p. jouluk. (19 p. marrask.) 1825. *K. G.*

2. Aleksanteri II (1818-81), keisari Nikolai I:n ja tämän puolison Aleksandra Fedorovnan poika, syntyi Moskovassa huhtikuun 29 (17) p. 1818. Venäläisen runoilijan Šukovskin ynnä muiden eteväin opettajain opastamana hän nuoruudessaan saavutti perinpohjaisen ja monipuolisen sivistyksen. Isänsä kuoltua hän astui valtaistuimelle maalisk. 3 (helmik. 19) p. 1855, sodan raivotessa länsivaltain auttamaa Turkinmaata vastaan, mikä sota päättyi vasta seuraavan vuoden keväänä Pariisin rauhantekoon. Venäjän sodassa kärsimät vastoinkäymiset olivat tuoneet ilmi kaikenlaisia väärinkäytöksiä hallinnossa, ja keisari A. ryhtyi heti rauhan palattua suurella innolla parantamaan sisällistä tilaa useilla perinpohjaisilla uudistuksilla. Tärkein niistä oli maaorjuuden poistaminen, jota koskeva julistus pitkien valmistelujen jälkeen ilmestyi maalisk. 3 p. 1861. Vieläkin muutettiin sotalaitos sotapalvelusta helpottamalla ja entisiä barbaarisia ruumiinrangaistuksia poistamalla; oikeudenkäyntiä parannettiin ja jurylaitos otettiin laajassa määrässä siinä käytäntöön; paikallinen itsehallinto pantiin toimeen eri säätyjen valitsemien kuvernementtineuvostojen (semstvojen) muodossa. Rasittava sensuuri lievennettiin, kansakouluja perustettiin ja kulkuneuvoja parannettiin rakentamalla lukuisia rautateitä. Puolassakin A. oli aikonut panna toimeen entistä vapaamielisemmän hallitussuunnan, mutta tämän toivomuksen teki tyhjäksi Puolan kapina, joka syttyi 1863 ja suurella ankaruudella kukistettiin, jolloin Puola menetti viimeisetkin jäännökset entistä itsenäisyyttään ja muutettiin venäläiseksi maakunnaksi. Venäjällekin Puolan kapina tuli vahingolliseksi, koska se siinä herätti natsionalistisen aatevirtauksen, mikä ei ainoastaan synnyttänyt vihollisuutta kaikkia keisarikunnan ei-venäläisiä kansallisuuksia kohtaan, vaan vastustusta vapaamielisiä rientoja vastaan ylipäänsä. Toiselta puolen levisi Venäjän nuorisoon n. s. „nihilistinen" liike, joka, ylenkatsoen järkeviä parannuksia, tavoitteli pilventakaisia ihanteita eikä niitä saavuttaakseen kammonut rikoksiakaan, jotka välistä suunnattiin keisarin persoonaa vastaan. Eräs Karakosov teki Pietarissa huhtik. 1866 semmoisen murhayrityksen, ja samoin puolalainen Beresovski kesäk. 1867 Pariisissa, keisari A:n siellä vieraillessa. Nämä tapahtumat aiheuttivat ankaria poliisitoimia ynnä kovennetun sensuurin, jota paitsi vapaamielinen sisäasiainministeri Valujev, joka oli tehokkaasti auttanut keisaria maaorjuuden poistamisessa ja muiden tärkeiden reformien toimeenpanossa, pantiin viralta 1868.

Aleksanteri II.

Suomessa A:n hallitusaika oli monipuolisen edistyksen aikakausi, jolle tuskin saattaa löytää vastinetta koko edellisestä historiastamme, ja jossa satunnaiset onnettomuudetkin kuten 1867 v:n kova kato aikaansaivat ainoastaan pian ohimenevän seisahduksen. Jo ennen hallitsijaksi pääsöään A. oli eri kertoja käynyt Suomessa ja oli yliopiston kanslerina 1826-55 saanut tietoja oloistamme. Kun hän valtaistuimelle noustuaan ensi kerran tuli Helsinkiin maaliskuussa 1856 esitti hän senaatin istunnossa ohjelman Suomen hallituksen toiminnalle, joka tarkoitti kaupan ja merenkulun, teollisuuden, kansanvalistuksen, kulkulaitosten ja alhaisempien virkamiesten palkkojen parantamista. Tästä saivat sittemmin useat maallemme tärkeät reformit alkunsa, kuten kansakoululaitoksen perustaminen ja rautateiden rakentaminen. Niin kauan kuin kreivi Berg hoiti kenraalikuvernöörinvirkaa, 1855-61, ei vapaamielinen suunta kuitenkaan päässyt voittoon, mutta B:n poistuttua ja ministerivaltiosihteerin kreivi A. Armfeltin saavutettua suuremmassa määrässä keisarin luottamuksen, tämän politiikka sai Suomen edistymiselle yhä edullisemman suunnan. Tosin näytti maassa vallitseva toivo eduskuntalaitoksen eloon herättämisestä pettyvän, kun huhtik. 10 p. 1861 manifesti julistettiin säädyttäin valitun valiokunnan kokoontumisesta, mikä saisi tarkastaa hallituksen esityksiä, mutta ilman lainsäätämisoikeutta, koska keisari sanoi aikovansa vain toistaiseksi noudatettaviksi vahvistaa ne valiokunnan lausunnot, jotka hän katsoisi maan menestystä edistäviksi. Mutta saatuansa tiedon manifestin Suomessa herättämästä tyytymättömyydestä, koska sen arveltiin loukkaavan säätyjen lainsäädäntöoikeutta, hän suostui semmoisen selityksen julkaisemiseen, että valiokunnan ainoastaan tulisi valmistella lakiehdotuksia valtiopäiviä varten. Valtiopäivät kutsuttiin kokoon ja keisari avasi ne syysk. 18 p. 1863 valtaistuinpuheella, jossa nimenomaan tunnusti Suomessa vallitsevan perustuslaillis-monarkillisen valtiomuodon. Uuden valtiopäiväjärjestyksen kautta v:lta 1869 Suomi sai määräaikaiset valtiopäivät. Vieläkin on keisari A:ia kiittäminen elok. 1 p. 1863 julkaistusta asetuksesta, joka pani alulle suomenkielen saattamisen yhdenvertaiseksi ruotsinkielen kanssa; samoin korkeampien suomenkielisten koulujen perustamisesta, uudesta kirkkolaista, kouluhallituksen asettamisesta, Suomen ja Venäjän välisten tulliolojen sekä valtion metsänhoidon parantamisesta, kunnallishallituksen uudistamisesta, rahareformista, joka antoi Suomelle itsenäisen rahalaitoksen y. m. Kesällä 1876 A., puolisonsa ynnä muiden keisarillisen perheen jäsenien seuraamana matkusti Helsinkiin katsellaksensa sinne järjestettyä teollisuusnäyttelyä, joka oli laatuansa ensimäinen Suomessa.

Venäjän ulkonainen valta-asema, joka Krimin sodan ja Pariisin rauhanteon kautta oli johonkin määrään heikontunut, kohosi taas A:n viisaan ja varovaisen johdon aikana, jossa hänellä oli apumiehenä taitava ulkoasiain ministeri ruhtinas A. Gortšakov. Keisarikunta laajensi suuresti aluettansa Keski-Aasiassa, jossa m. m. Khivan ruhtinaskunta tunnusti sen yliherruuden 1873. Ranskalais-saksalaista sotaa v. 1870-71 Venäjän hallitus käytti hyväkseen saadakseen

kumotuiksi ne rajoitukset, jotka Pariisin rauha oli asettanut sen merivoiman kehitykselle Mustalla merellä. Kohdatessaan Saksan ja Itävallan keisarit v. 1872 A. sai aikaan n. s. kolmenkeisarinliiton, joka muutamiksi vuosiksi määräsi Euroopan valtain keskinäisen valtiollisen aseman. Ranskalais-saksalaisen sodan aiheuttama oli myös Venäjän armeijan uudistus, kun yleinen asevelvollisuus saksalaisen mallin mukaan perustettiin 1874, mikä laitos pantiin toimeen Suomessakin keisarin ja säätyjen hyväksymän asevelvollisuuslain kautta v:lta 1878. A. koetti Turkin hallitukselta hankkia sen kristityille alamaisille paremman aseman, ja kun tämä ei onnistunut niin hän, taipuen venäläisen natsionalistisen puolueen kehotuksiin, vaikka vastenmielisesti, julisti Turkkia vastaan sodan. Itse hän keväällä 1877 seurasi Turkkiin marssivaa armeijaansa. Sotaonni oli alussa vaihteleva, mutta vuoden lopussa venäläiset valloittivat Plevnan, jonka jälkeen keisari palasi Pietariin, kansan riemulla häntä tervehtiessä. Kun venäläiset sotajoukot olivat menneet Balkanin yli ja tunkeutuneet Konstantinopolin läheisyyteen, päättyi sota S:t Stefanon välirauhaan, jota seurasi Berliinin rauhanteko v. 1878. Venäjän puolelta arveltiin, ettei siinä oltu saavutettu kaikkea, mitä oli toivottu; kuitenkin Venäjä sai tuon rauhan kautta alueensa laajennetuiksi sekä Euroopassa (osan Bessarabiaa) että Aasiassa (Kars'in alueen). Serbia ja Romania tulivat itsenäisiksi valtioiksi ja Bulgariakin vapautettiin turkkilaisten ikeen alta.

Keisari A:n viimeisinä vuosina nihilistinen liike, kaikista ehkäisytoimista huolimatta, yhä kasvoi ja sai aikaan uusia murhayrityksiä. Huhtik. 1879 ampui Solovjev Pietarissa viisi laukausta keisaria vastaan, kuitenkaan osaamatta; jouluk. s. v. nihilistit koettivat räjähyttää ilmaan keisarillisen junan lähellä Moskovaa ja samoin helmik. 1880 osan talvipalatsia Pietarissa, jolloin suuri joukko keisarin henkivartijoista sai surmansa. Nämät „vapauden ystävien" rikokset olivat sitä mielettömämpiä, koska A. juuri viimeisinä elinvuosinaan innolla harrasti vapaamielisten uudistusten aikaansaamista. Hän asetti komitean, jonka etunenässä oli kenraali Loris Melikov ja jonka, samalla kuin se sai toimekseen tukehuttaa vallankumouksellisen liikkeen, oli käsketty valmistaa kansanedustajalaitos. Keisari oli jo aikeessa kutsua kokoon edustajia Venäjän eri osista keskustellakseen heidän kanssaan. Mutta nämät tuumat raukesivat tyhjiin, kun hän joutui uuden nihilistien alkuunpaneman murhayrityksen uhriksi; palatessaan eräästä paraatista Pietarissa hän näet pahasti haavoittui vaunujen alle viskatuista pommeista, ja kuoli palatsiinsa saavuttuaan samana p:nä, maalisk. 13 (1) p. 1881.

Moskovan Kremlissä paljastettiin 1898 muistomerkki keisari vainajasta, ja Katariinan kanavan varrelle Pietarissa, jossa murha tapahtui, on sen johdosta rakennettu kirkko. Suomessa päättivät säädyt, kun ensi kerran kokoontuivat maamme hyväntekijän kuoleman jälkeen, pystyttää kuvapatsaan, joka Walter Runebergin tekemänä paljastettiin Helsingissä huhtik. 29 p. 1894. — Keisari A. oli v. 1841 nainut M a r i a A l e k s a n d r o v n a n, Hessenin prinsessan, joka kuoli kesäk. 3 p. 1880. Sam. vuonna A. meni uudestaan naimisiin ruhtinatar K a t a r i i n a D o l g o r u k o v a n kanssa. Keisarin vanhin poika, suuri- ja perintöruhtinas N i k o l a i, synt. 1843, oli kuollut ennen isäänsä Nizzassa v. 1865. *Th. R.*

A l e k s a n t e r i III (1845-94), edellisen poika, synt. Pietarissa 10 p. maalisk. (26 p. helmik.) 1845. Hän sai aluksi tavanmukaisen sotilaallisen kasvatuksen, mutta kun hän vanhemman veljensä Nizzassa 23 p. huhtik. 1865 kuoltua oli tullut kruununperillisen eli sesarevitšin asemaan, ruvettiin kohdistamaan huomiota hänen vastaiseen asemaansa hallitsijana. Silloinen lakitiedetten professori, vihdoin Pyhän synodin yliprokuraattori Pobjedonostsev sai asiakseen esittää hänelle Venäjän valtio-oikeutta. Aksakovin ja Katkovin kannalla seisoen, ehkäpä vielä jyrkempänäkin, opettaja esitti itsevaltiuden ja oikeauskoisuuden toisiinsa eroamattomasti liittyneet aatteet Venäjän mahtavuuden takeena, ja tämä käsitys tuli korkean oppilaan käsityskannalle määrääväksi. Turkin sota 1877-78 monine vastoinkäymisineen tuotti silloiselle johdolle mitä ikävimpiä nöyryytyksiä, paljastaen kavalluksia aina keisarillisessa perheessä saakka; mutta perintöruhtinas, joka kenraali Vannovskij esikuntapäällikkönään johti euroopalaisen sotanäyttämön itäistä armeijaa, pysyi maineeltaan puhtaana, sekä tutustui sotaan aivan läheltä. Tällöin hänessä kasvoi ja varttui luja rauhanharrastus, joka merkitsi vastaiselle hallitsijalle paljon. Kun isä monta murhayritystä vältettyään 13 p. maalisk. 1881 kaatui veriinsä, vallitsi Venäjällä kauhun ohessa toivo, että uusi hallitsija ohjaisi valtakunnan kehityksen paremmille poluille. Mutta Pobjedonostsevin vaikutuksesta A. päinvastoin peruutti isänsä jo allekirjoittaman määräyksen neuvovalla vallalla varustetun eduskunnan kokoonkutsumisesta; entistään ehompana yksinvaltiuden tuli kohota Venäjän johtajaksi. Rautaisella ankaruudella vainottiin sitten kapinallista liikettä ja suurilla uhreilla se saatiin ajaksi tukehtumaan. Oman väkivaltaisen loppunsa varalta hallitsija oli määrännyt veljensä Vladimirin alaikäisen kruununperillisen holhoojahallitsijaksi. Ja se vanhoillinen politiikka, jota uusi hallitsija aivan johdonmukaisesti pyrki noudattamaan, toi lähinnä mukanaan Itämerenmaakuntain saksalaisten oikeuksien ankaran supistamisen sekä puolalaisia vastaan jatkuvan sortopolitiikan. N. s. stundistejä, protestanttiseen käsitykseen taipuvaa lahkoa, vainottiin ankarasti, ja juutalaisten ennestäänkin kurja asema kävi yhä pahemmaksi. Venäjän kieli, kansallisuus ja peritty uskonto olivat kaikilla

Aleksanteri III.

aloilla saatettavat ehdottomaan valtaan. Edelläkävijän uudistukset korkeamman opetuksen, oikeudenhoidon ja hallinnon alalla, mikäli eivät jo ennen olleet tulleet typistetyiksi, peruutettiin suureksi osaksi, mutta samassa raivattiin tietämättä tietä uudelle rajun vastustuksen hyökylaineelle, jota A. ei kuitenkaan saanut omin silmin nähdä. Varsin huomattavaksi hänen hallituksensa tuli valtiotaloudellisella alalla. Raha-asiainministeriensä Vyšnegradskijn ja Witten avustamana A. koetti vapauttaa kansansa ulkomaan ylivallasta. Kustannuksia pelkäämättä luotiin laaja rautatieverkko; kotimainen suurteollisuus saatiin ankaralla suojelus- ja kieltotullipolitiikalla nousemaan; säästöjä ko'ottiin maalaiskansaa mitä ankarimmin verottamalla. Kasvavan luoton nojalla saatiin äärettömiä valtiolainoja Euroopasta, mutta seuraava aika on useissa kohdin paljastanut näiden loistavain voittojen onttouden. Sotalaitosta samaan aikaan kehitettiin ja saatiin se yleisen arvonannon esineeksi ulkomaillakin. Venäjä ei etsinyt liittoja, mutta niitä tarjottiin; ennen kaikkea vältettiin riitoja, joista sota olisi voinut syttyä. Sen sijaan, että isä suuressa saksalais-ranskalaisessa sodassa 1870-71 oli Saksan nousevalle vallalle suopea, harrasti poika Ranskan asiaa, mutta ulkonaisesti hän ei rikkonut väliä naapureittensa, Saksan ja Itävallan, kanssa; lopultapa häntä pidettiin maailmanrauhan ehkä varmimpana takeena, vaikka oli Euroopan lukuisimman armeijan korkeimpana käskijänä.

Suomen hallitsijana A. pääasiassa jatkoi isänsä politiikkaa. Valtaistuimelle noustessaan hän allekirjoitti samanlaisen vakuutuksen kuin edelläkävijät; asettamalla uuden kenraalikuvernöörin Heidenin vanhan Adlerbergin sijaan ei kanta toistaiseksi tullut muutetuksi. Parlamenttaarisen hallitustavan itu oli päinvastoin nähtävänä siinä, että puolueitten päämiehiä kutsuttiin hallitukseen. Mutta vähitellen kypsyivät Suomeenkin nähden samat tuumat, joita ehdottoman yhteyden varmentamiseksi pantiin Venäjän valtakunnan muissa osissa toimeen: yhteensulatus posti-, raha- ja tullilaitoksen alalla oli hallitsijan persoonallisena mielituumana. Kun Suomen senaatti 1889 esitti entisestä kehityksestä johtuvat syyt ja näkökohdat osoittaakseen vaadittujen muutosten mahdottomuutta, tuli vastaukseksi varsin ärtyisä reunamuistutus: oliko Suomi osa Venäjän valtakuntaa vai päinvastoin? ja lisäksi hallitsija lausui horjumattoman tahtonsa, että muutokset olivat pantavat toimeen. Julistuskirja 12 p. kesäk. 1890 postitoimesta Suomen suuriruhtinaanmaassa tuli tämän yhtäläistyttämispäätöksen ensimäiseksi hedelmäksi, mutta valmistuksiin jäivät yritykset Suomen raha- ja tullilaitosta vastaan. Vielä pitemmälle tähtäävät hyökkäykset Suomen sotalaitosta vastaan eivät hallitsijan vastenmielisyyden takia päässeet julkisesti esitettäviksikään. Joka tapauksessa A. piti muistossa antamansa hallitsijavakuutuksen, ja kun kansan huolet 1891 varsinkin talonpoikaissäädyn puhemiehen kautta olivat tulleet ilmi, antoi hän 12 p. maalisk. 1891 erityisen saarnastuolista luettavan kirjeen, minkä kautta ilmoitti tahtovansa osoittaa Suomen kansalle samaa hyväntahtoisuutta, huolenpitoa ja luottamusta kuin siihenkin asti, säilyttäen muuttumattomina Venäjän hallitsijain sille myöntämät oikeudet ja etuudet. Tämä vakuutus saikin rauhoittavan vaikutuksen aikaan. Suomessa A. oli käynyt isänsä kanssa 1863 ja perintöruhtinaana 1876, hallitsijana Lappeenrannan leirikokouksessa 1885 ja Helsingissä sekä lisäksi monesti Suomen saaristossa, kun kesä oli kauniimmillaan.

Aavistamattomana tuli useimmille sanoma 1894, että ruumiinrakennukseltaan näköjään murtumaton sekä voimiltaan tavaton hallitsija poti parantumatonta sisällistä tautia. Lievennystä etsien hän syksyllä lähti Mustan-meren rannalla olevaan Livadia-nimiseen linnaan, missä kuoli 1 p. marrask. 1894. A. oli 1866 nainut Tanskan kuninkaan tyttären D a g m a r i n, joka kreikkalais-katoliseen kirkkoon siirryttyänsä kantaa nimeä M a r i a F e d o r o v n a ja jäi leskeksi puolisonsa jälkeen. *E. G. P.*

Aleksanteri I, S e r b i a n k u n i n g a s, (1876-1903), oli kuningas Milan Obrenovitšin ja kuningatar Natalian poika. Vanhempain erotessa vei äiti pojan mukanaan Venäjälle ja Saksaan, mutta isä tuotti hänet viranomaisten välityksellä takaisin Serbiaan. Milanin 1889 luovuttua kruunustaan A. nousi Serbian valtaistuimelle; hallitusta hoiti holhoojahallitus vuoteen 1893, jolloin A. ennen laissa säädettyä aikaa otti hallituksen omiin käsiinsä. Elok. 1900 hän meni naimisiin insinööri Mašinin lesken D r a g a n kanssa (s. 1866), joka lahjakas, mutta vehkeilevä nainen oli ollut kuningatar Natalian hovinaisena ja jonka johdettavaksi heikko ja tarmoton A. nyt kokonaan joutui. A:n naimisiin mennessä rikkoutuivat isän ja pojan välit; siten A. kadotti hyvän tuen. Kun hän sitten huhtik. 1903 omavaltaisesti muutti maan hallitusmuodon ja kun kuningatar, avioliiton jäätyä lapsettomaksi, vehkeili saadakseen veljensä julistetuksi kruununperilliseksi, kasvoi tyytymättömyys nopeasti, puhjeten lopulta upseerikapinaan. Kesäk. 10 ja 11 p:äin välisenä yönä kapinalliset mitä raaimmalla tavalla murhasivat kuningasparin ja useita heidän kannattajiaan. *K. B:dt.*

Aleksanteri III, S k o t l a n n i n k u n i n g a s, (1241-86), tuli hallitsijaksi 1249, kävi vuodesta 1263 Norjan kuninkaita vastaan ankarata sotaa Hebridein omistamisesta ja sai vihdoin Perthin rauhassa 1266 tuon saariryhmän haltuunsa. Hän oli viimeinen miespuolinen jäsen Skotlannin vanhaa kuningassukua; kiivaita vallanperimystaisteluita seurasi hänen kuoltuaan. *K. B:dt.*

Aleksanteri I, B u l g a r i a n r u h t i n a s, Battenbergin prinssi (1857-93), otti osaa 1877-78 vuosien sotaan Turkkia vastaan ja valittiin 1879 vastaperustetun Bulgarian ruhtinaskunnan hallitsijaksi. Turhaan hän koetti tehdä lopun maansa hurjista puoluetaisteluista. Hänen yrittäessään vapautua Venäjän rasittavasta holhouksesta ja varsinkin hänen 1885 vastoin Venäjän hallituksen tahtoa liitettyään Itä-Rumilian Bulgariaan, tehtiin —huolimatta siitä että hän voitokkaasti oli johtanut Serbian kanssa äskenmainitun toimenpiteen johdosta puhjennutta sotaa — salaliitto (luultavasti venäläisten kätyrien avulla) häntä vastaan; elok. 21 p. 1886 hänet vangittiin linnassaan Sofiassa, pakoitettiin luo-

pumaan kruunusta ja vietiin pois maasta. Parin päivän perästä A. tosin vastavallankumouksen jälkeen kansansa riemuitessa palasi Bulgariaan, mutta kun hänen ei edes lähettämällään nöyrällä sähkösanomalla onnistunut keisari Aleksanteri III:ta lepyttää, katsoi hän asemansa kestämättömäksi ja luopui lopullisesti hallituksesta syysk. 7 p. 1886. A. otti sittemmin Hartenaun kreivin nimen ja palveli vuodesta 1890 kuolemaansa saakka Itävallan sotaväessä. Hänet haudattiin Sofiaan. *K. B:dt.*

Aleksanteri Nevskij (1218-63), ven. ruhtinas, voitti 15 p. heinäk. 1240 ruotsalais-suomalaisen ristiretkeläisjoukon Nevajoen luona, josta sai liikanimensä „Nevskij" (Nevalainen), ja kahta vuotta myöhemmin kalparitarit taistelussa Peipsenjärven jäällä. Isänsä Jaroslavin kuoltua v. 1246 hän tuli Novgorodin ja veljensä Andrein jälkeen v. 1252 Vladimirin herraksi. Tataareja kohtaan, jotka siihen aikaan laskivat Venäjän valtansa alle, hän noudatti alistuvaa politiikkaa, koettaen siten heidän hyväntahtoisuuttaan säilyttää. Paluumatkalla tataarien suurkaanin luota Saraista A. kuoli 14 p. marrask. 1263. A. on Venäjän kirkon suurimmassa arvossa pidettyjä pyhimyksiä. *K. G.*

Aleksanteri Svirskij, ven. munkki, antautui jo nuorena ankaraan munkkielämään ja pakeni v. 1473 vanhempainsa luota Valamon luostariin, jossa eli 14 vuotta. V. 1487 hän muutti erämaahan Syväri-joen rannalle, jossa eli erakkona seitsemän vuotta; perusti sitten pienen luostarin, joka myöhemmin tuli varsin mahtavaksi. V. 1506 hän sai luostarin päämiehen eli apotin arvon; k. 1533. *K. G.*

Aleksanterin-sarkofagi ks. Aleksanterintaistelu.

Aleksanterin-stipendi on nimenä v. 1842 Helsingin yliopistoon perustetulla, yleisistä varoista suoritettavalla matkarahalla, joka annetaan nuorille tiedemiehille tieteellistä, yhden vuoden kestävää ulkomaanmatkaa varten. Ensin oli ehtona stipendin saamista varten myöskin, että hakija oli oleskellut kaksi vuotta Venäjällä venäjänkielen oppimista varten. A. oli pitkät ajat yliopiston suurin stipendi. Sillä suorittivat esim. Castrén, Wallin, Ahlqvist tutkimuksiansa vieraissa maissa.

Aleksanterin-taistelu, Pompejista löydetty suuri mosaiikkikuva, joka ilmeisesti on tehty etevän kreikkalaisen maalauksen mukaan; tätä nykyä sitä säilytetään Napolin kansallismuseossa. Vasemmalla puolella nähdään Aleksanteri Suuri hyökkäämässä tulisen ratsun selässä persialaisten kimppuun. Oikealla persialaisten kuningas rientää vaunuissaan pakosalle. Keskellä persialainen ylimys hypähtää kaatuneen ratsunsa selästä; toinen näyttää tarjoavan hänelle oman hevosensa, mutta Aleksanteri työntää jo keihäänsä edellisen kylkeen. Kuva on täynnä eloa ja jännitystä; sen sommittelu osoittaa korkealle kehittynyttä taidetta. Kuvan aiheena pidetään Issoksen taistelua (333 e. Kr.). vrt. Kreikkalainen taide. — Vasemman puolen ryhmä (Aleksanteri, joka surmaa kaatuneen hevosensa selästä hypähtävän persialaisen) esiintyy vähän eriävässä muodossa myöskin erään v. 1887 Sidonista löydetyn komean marmoriruumisarkun (sarkofagin) korkokuvissa. *O. E. T.*

Aleksanterin-taistelu.

Aleksanterin-taru. Aleksanteri Suuren mainetyöt herättivät ennen pitkää niin suurta mielenkiintoa, että mielikuvitus niiden ympärille kutoi tarukehän. Pari vuosisataa j. Kr. ilmestyi Aleksandriassa Kallistheneen nimellä tällaisiin taruihin perustuva Aleksanterin historia. Tämä kreikankielinen teos muodosteltiin latinan kielelle, josta se siirtyi keskiajan kaunokirjallisuuteen, vieläpä pohjoismaihin asti. On olemassa m. m. ruotsinkielinen riimillinen Aleksanterinkronikka (14 vuosis.).

Aleksanterin-torttu, kaksi suorakaiteen muotoista muroleivosta päällekkäin, hilloa välissä ja pinta sokerilla lasitettu. *V. K-k.*

Aleksanterin-yliopisto ks. Yliopisto.

Aleksei. 1. A. Mihailovitš (1629-76), Venäjän toinen tsaari Romanovin suvusta, tuli jo v. 1645 hallitsijaksi, mutta oli ensin kasvattajansa Morosovin johdon alaisena. Kasakkakapinan sytyttyä Ukrainassa alkoi v. 1654 pitkällinen sota Puolaa vastaan, joka päättyi vasta Andrusovon rauhaan v. 1667 ja hankki Venäjälle maan

Dnjepriin asti sekä Kijevin. Kirkollisella alalla aikaansaivat patriarkka Nikonin (ks. t.) parannuspuuhat hajaannuksen, n. s. raskolnikien eli vanhanuskoisten lahkon kirkosta eroamisen kautta. Myöskin A. julkaisi erään lakikokoelman, n. s. uloženien. Toisessa avioliitossaan Natalia Nariškinin kanssa hän oli Pietari Suuren isä.

2. A. Petrovitš (1690-1718), ven. prinssi, Pietari Suuren ja hänen ensimäisen puolisonsa Eudokia Lapuhinin poika, liittyi vanhavenäläiseen puolueeseen, joka vastusti isän toimeenpanemia uudistuksia Venäjällä. Tästä syystä ja irstaan elämänsä vuoksi hän herätti isänsä tyytymättömyyden ja tämä vaati hänet muuttamaan tapansa tai kruunusta luopumaan. 1717 A. pakeni lemmikkinsä, erään sodassa vangiksi joutuneen Eufrosyne nimisen suomalaisen tytön kanssa, ulkomaille, Wieniin ja Napoliin. Pietarin onnistui kuitenkin taivuttaa hänet palaamaan Venäjälle, jossa hänet heitettiin vankeuteen ja ankara tutkimus häntä vastaan pantiin toimeen. Tässä ilmitulleiden seikkojen johdosta mestattiin useampia A:n ystäviä ja puoluelaisia ja itse hän 26 p. kesäk. 1718 (v. l.) kuoli vankilassa, nähtävästi kidutusten seurauksista [A. Brückner, „Der Zarewitsch Alexej".]

3. A. Nikolajevitš, Venäjän perintöruhtinas, Nikolai II:n ja Aleksandra Fedorovnan poika, synt. 12 p. elok. (30 p. heinäk. v. l.) 1904.
K. G.

Aleksejev *[-se'-]*, Jevgenij Ivanovitš (s. 1843), ven. amiraali, kohosi nopeasti, 1883-92 meriattaseana Pariisissa. Japanilais-kiinalaisen sodan aikana 1894-95 A. oli Venäjän Tyynenmeren laivastojen päällikkönä Port Arthuria valloitettaessa. 1903 hänet nimitettiin Mandšurian ylikäskynhaltijaksi ja ylipäälliköksi sekä maalla että merellä. Kun A. venäläis-japanilaisen sodan alussa (1904) osoittautui aivan kelvottomaksi, sai hän eron ja Kuropatkin tuli hänen sijalleen.

Aleksia (kreik. kielteinen *a*, ja lat. *legere* = lukea), sanasokeus; kadonnut kyky lukea ja tajuta kirjoitusta; ilmenee joskus aivosairauden seurauksena yhdessä afasian (ks. t.) kanssa.

Aleksios, useain bysanttilaisten keisarien nimi, joista huomattavimmat ovat: 1. A. I Komnenos (1048-1118), kukisti 1081 sotajoukkojen avulla keisari Nikeforoksen ja taisteli sitkeydellä ja menestyksellä valtakuntaa uhkaavia vihollisia, Etelä-Italian normanneja, seldšukkeja ja petšenegejä, vastaan. Ristiretkeläisten 1096 Konstantinopoliin saavuttua A. peljästyi heidän paljouttansa ja pakoitti heidät tekemään hänelle läänitysvalan uskottomilta valloitettavien alueiden puolesta. Hänen elämäkertansa kirjoitti hänen tyttärensä Anna (ks. t.). — 2. A. III Angelos, anasti 1195 hallituksen sokaisemalla veljensä Iisak Angeloksen, mutta menetti sen 1203 tämän pojalle Aleksiokselle (ks. seur.). — 3. A. IV Angelos pakeni isänsä kukistumisen jälkeen Venetsiaan, josta ristiretkeläisten kanssa palasi Konstantinopoliin ja isänsä kanssa 1203 korotettiin valtaistuimelle; mutta kun hän ei voinut täyttää ristiretkeläisille tekemiänsä suuria lupauksia, syttyi taistelu uudestaan, jolloin hovimestari Aleksios Murtsuflos 1204 murhasi hänet.

Alemannit (alamannit) on 3:nnen vuosisadan alusta ilmestyvä kansannimi. A:t asuivat keskisen Reinin varsilla Lounais-Germaaniassa. Sittemmin keisari Julianus torjui 357 Strassburgin luona heidän hyökkäyksensä; Klodvig laski heidät 496 suurimmaksi osaksi frankkien vallan alle. Heidän alueensa Alemannia vastasi osaksi myöhempää Schwabenin ruhtinaskuntaa.

Alembert *[-lãbä'r]*, Jean le Rond d' (1717-83), matematiikko ja filosofi, etevimpiä „ensyklopedistejä", synt. Pariisissa. Hän oli rouva de Tencin'in ja insinööriupseeri Destouches'in äpäräpoika. Lapsi tavattiin Jean le Rond nimisen kirkon portailta, josta sai nimensä. Isä piti kuitenkin sitten rahallisesti huolta hänen kasvatuksestaan ja toimeentulostaan; häntä kasvatti erään lasimestarin vaimo Rousseau, jota sittemmin katsoi äidikseen. V:sta 1743 alkaen d'A. julkaisi sarjan matemaattisia ja fysikaalisia tutkimuksia, joilla nopeasti voitti suurta mainetta harvinaisen etevänä tiedemiehenä. Jo „Traité de dynamique" teoksessaan (1743) hän m. m. esitti varsin huomattavan mekaanisen oppiväitelmän, joka on tunnettu „d'A:n prinsiipin" nimellä. Aikaa myöten hänen harrastuksensa kiintyi yhä enemmän muihinkin kirjallisuuden haaroihin, hän julkaisi „Mélanges de littérature, d'histoire et de philosophie" (v:sta 1753 alkaen, useita osia) sekä „Eléments de philosophie" (1759). Diderot'n kehotuksesta d'A. rupesi suuren Encyclopédie-teoksen toiseksi päätoimittajaksi, jona kuitenkin toimi ainoastaan työn alkupuolella (1751-58). d'A. kirjoitti siihen etenkin matemaattisia tieteitä koskevia kirjoituksia sekä sen ohessa teoksen johdannon, joka sisältää yleissilmäyksen tieteiden kokonaisjärjestelmään ja jota on suuresti ihailtu siinä ilmenevän laajanäköisen tieteellisen katsantotavan ja loistavan esityksen takia. Erottuaan ensyklopedian toimituksesta d'A. antautui yhä enemmän Ranskan akatemian harrastuksiin, jonka jäseneksi hän oli valittu 1754 ja jonka vakinaiseksi sihteeriksi valittiin 1772. Useissa esitelmissä ja pienemmissä julkaisuissa hän käsitteli kirjallisia ja kirjallis-historiallisia aineita sekä kirjoitti hyvin suuren joukon „kunniamuistoja" akatemian entisistä jäsenistä. Mielipiteiltään d'A. oli jyrkkä vapaa-ajattelija, filosofina epäilijä. Tietomme johtuu hänen mielestään kokonaan aistillisesta havainnosta ja havainto antaa meille aivan subjektiivisen käsityksen olevaisesta. Luonteeltaan d'A. oli vaatimaton, miellyttävä ja hyväätekeväinen. Katariina II tarjosi hänelle 1762 loistavia ehtoja, jos hän muuttaisi Pietariin perintöruhtinaan kasvattajaksi, mutta ei voinut taivuttaa häntä siihen, yhtä vähän kuin Fredrik II muuttamaan Berliiniin. D'A:n läheisenä ystävättärenä oli rikaslahjainen ja ihastuttava Julie Lespinasse (synt. 1732), jonka tuntehikkaita ja etevästi kirjoitettuja kirjeitä on

d'Alembert.

monesti julkaistu painosta. Heidän kauan aikaa hyvin onnellinen suhteensa päättyi kuitenkin katkeraan onnettomuuteen, siten että neiti Lespinasse intohimoisesti rakastui melkein yht'aikaa kahteen muuhun rakastettavaan mieheen ja todennäköisesti itse päätti elämänsä 1776. [Bertrand, „d'Alembert”, Par. 1889.] *A. Gr.*

Alempi kansakoulu ks. Kansakoulu.

Alemtejo *[-lẽtẽšu]*, Portugalissa, Tejo-joen eteläpuolella sijaitseva maakunta. 24,390 km², 416,105 as. (1900). Monta vuorijonoa kulkee A:n lävitse, joista korkein on Sierra de Monchique. Sitä kastelevat Tejo, Guadiana ja Sado. Laajoja tasankoja on paljon, toiset hedelmällisiä vainioita, peltoja ja niittyjä, toiset hedelmättömiä erämaita tai epäterveellisiä rämeitä. Etelässä on suuria korkkitammi-, tammi-, kuusi- ja kastanjametsiä. Viljaa ja hedelmiä viljellään tasangoilla ja laaksoissa, mutta elinkeinot ovat yleensä kehittymättömät. Maakunta on jaettu 3:een hallituspiiriin. Pääkaup. Evora.

Alençon *[-lāsō']*, Ranskassa, Orne-departementin pääkaupunki Normandiassa, Sarthe-joen varrella. Ennen kuuluisa pitsiteollisuudestaan. 17,270 as. (1901). Kuningaskunnan aikana oli jollakin nuorista prinsseistä Alençon'in kreivin, myöhemmin herttuan arvonimi. *W. S-m.*

Aleneva polvi, sukulaisuusaste, jonka kautta ilmaistaan, kuinka kaukana joku henkilö on määrätystä kantaisästä; ne henkilöt, jotka polveutuvat samasta kantaisästä. vrt. Sukulaisuus.

Alennus ks. Alennuslasku.

Alennuslasku käsittelee määräaikaisen velan maksamisessa myönnettyä alennusta, joka alennus tavallisesti johtuu siitä, että velka suoritetaan ennen määräaikaa, sekä niitä suhteita, jotka vallitsevat alkuperäisen ja alennetun velan sekä alennuksen välillä. *J. L-g.*

Alennusluettelo, luettelo alennuksista, jotka tulevat jälleenmyyjille, asiamiehille y. m. hintaluetteloon merkityistä täysistä hinnoista. *I. K-o.*

Alennusmerkki, ♭, asetetaan joko nuottiviivaston alkuun, jolloin alennettava sävel varsinaisesti kuuluu sävellajiin, tahi tilapäisesti kulloinkin alennettavan sävelen nuotin eteen.

Aleppo *[-e'-]*. 1. Vilajetti Aasianpuoleisessa Turkissa, käsittää Syyrian pohjoisosan ja Mesopotamian luoteisosan, 86,600 km², n. 1 milj. as. — 2. (Arab. *Haleb-es-šabba*, kreik. *Khalybon*), kaupunki edellämainitussa vilajetissa, Koveik-joen varrella, n. 127,000 as. A. oli muinaisuudessa tärkeä kauppakeskus, siinä kun Persian, Armeenian ja Intian karavaanitiet yhtyivät. Kaupunki on kuulu kauniista ympäristöstään ja komeista rakennuksistaan (moskeioita, kirkkoja, palatseja y. m. ja roomalainen vesijohto). Kauppakaupunki, myy väriomenia, rohdoksia, puuvillaa, villoja ja tupakkaa. Sen satamana on n. 100 km:n päässä oleva Iskanderûn (Aleksandrette).

Aleppo-mänty *(Pinus halepensis)* on Kreikan yleisin ja hyödyllisin havupuu. Sillä on 7-9 cm pituiset parittaiset neulaset ja kartiomaiset 8-9 cm pituiset kävyt. Korkeus n. 10-13 m. Käytetään polttopuuksi ja laivanrakennukseen. Huljuttamalla nuoria käpyjä viinissä saadaan n. s. hartsiviiniä, joka pihkan vaikutuksesta ei käymisen kautta happane.

Alesia, mandubien pääkaupunki muin. Galliassa, johon Vercingetorix, nostettuaan gallialaiset kapinaan roomalaisia vastaan, vetäytyi. Cæsar voitti hänet ja valloitti A:n v. 52 e. Kr. Jäännöksiä muin. A:sta on Alisen kylässä (Côte d'Ore dep.), jonne Napoleon III v. 1865 pystytti Vercingetorixin patsaan.

Alessandria *[-sa'-]*. 1. Maakunta Pohjois-Italiassa käsittäen itäisen osan muin. Piemontin herttuakuntaa, 5,088 km², 837,273 as. (1906). A. on hedelmällistä tasankoa. — 2. Maakunnan pääkaupunki Pon lisäjoen Tanaron varrella, 71,293 as. Luja linnoitus, piispanistuin, monta kaunista palatsia ja kirkkoa. Tunnettu silkki-, villa- ja pumpuliteoksistaan. — A:n perustivat v. 1168 Fredrik Barbarossaa vastaan liittoutuneet Lombardian kaupungit; nimensä se sai paavi Aleksanteri III:n mukaan. Myöhemmissä sodissa on A:lla strategisesti tärkeän asemansa vuoksi ollut suuri merkitys.

Aletsch-jäätikkö, Alppien suurin jäätikkö, ulottuu Jungfraulta Rhônelaaksoon, 24 km pitkä, pinta-ala 170 km².

Aleurometri (kreik. *aleuron* = hieno jauho, ja *metron* = mitta), ranskalaisen Boladin keksimä koje vehnäjauhojen arvon tutkimiseksi.

Aleuronaatti (kreik. *aleuron* = hieno jauho), kasvisolujen, erittäin vehnän munanvalkuaisaineesta, aleuronista, saatu jauhontapainen valmiste, jota käytetään leivän ja hienompien leivosten ynnä kaikenmoisten peruna- ja jauhoruokien lisäkkeenä. A.-leipää ja -korppuja käytetään menestyksellä tavallisen leivän asemasta sokeritaudissa, missä mikäli mahdollista tulee välttää hiilihydraattipitoisia (tärkkelystä ja sokeria sisältäviä) ruokia. A. sisältää n. 80 % munanvalkuaisainetta. *M. O-B.*

Aleuronhiukkaset ks. Valkuaisjyväset.

Aleutit, korkea, tuliperäinen saariryhmä Tyynessä meressä. Se kulkee kaarena Alaskan niemimaan eteläpäästä Kamtšatkaa kohti, erottaen Beringin meren Tyynestä valtamerestä, 37,840 km². Tärkein saari on Unalaška, jolla on 30 palavaa tulivuorta. Asukkaat, joista osa on alkuasukkaita, aleutteja (eskimoiden sukua), osa venäläisiä ja ameriikkalaisia, harjoittavat etupäässä kalastusta ja metsästystä. Nämät saaret löysi Bering 1741. 1867 Venäjä ne möi Alaskan yhteydessä Yhdysvalloille.

Alexandreia ks. Aleksandria.

Alexandros *[-e'-]*, makedonialaisten kuninkaiden nimi ks. Aleksanteri.

Alexandros *[-e'-]*, Troian taruston päähenkilöitä. ks. Paris.

Alexis, kreik. kirjailija, n. s. „keskimäisen komedian” etevimpiä edustajia, Ala-Italian Thurioista syntyisin; eli ja toimi Ateenassa. Hänen elinaikansa oli 4:nnen vuosisadan loppu- ja 3:nnen alkupuolella e. Kr. ks. Kreikan kieli ja kirjallisuus.

Alexis, Willibald ks. Häring V.

Alfa ks. Alpha.

Alfabeetti, kirjaimisto, jonkun kielen äänteiden merkitsemiseen käytetyt kirjaimet l. aakkoset luetelttuina tavanmukaisessa järjestyksessä. Nimi on muodostettu kreikan kahden ensimäisen kirjaimen nimestä, alpha ja beeta (α, β). Useimpain eurooppalaisten kielien aakkosjärjestys johtuu foinikialaisilta, joilta kreikkalaiset ovat sen

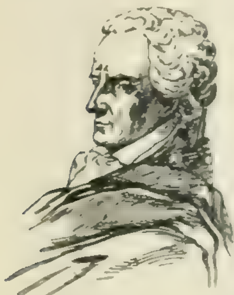
lainanneet kirjoitustaidon mukana. Sanskritin alfabeetti on järjestetty niiden puhe-elimien mukaan, joita on käytetty asianomaisilla kirjaimilla merkittyjen äänteiden muodostamiseen. ks. myös Kirjain, Kirjoitus. *A. K.*

Alfarabi (Al-Farabi) *[-fārā'bi]*, Abû Nasr Mohammed ibn Mohammed ibn Tarhân (k. 950), filosofi, lääkäri ja matemaatikko, syntyp. turkkilainen. Opiskeltuaan Bagdadissa A. siirtyi Aleppoon Seif ed Daulan hoviin. Hänen teoksistaan, joista vain osa on jäljellä, ovat Aristotelesta koskevat tutkimukset tärkeimmät.

Alfeios ks. Alpheios.

Alfenidi, erään pariisilaisen tehtailijan mukaan nimensä saanut, galvaanisesti hopeoitu uusihopea (ks. t.).

Alfieri *[-ē'-]*, Vittorio (1749-1803), it. näytelmäkirjailija, ylpeä, tarmokas luonne, innokas tasavaltalainen, eli Roomassa, Pariisissa ja Firenzessä, levitti runoudessaan Ranskan vallankumouksen aatteita Italiaan, mutta kääntyi myöhemmin kiihkeästi vastustamaan vallankumouksellisia tekoja. Syvä rakkaus kreivitär Albanyyn innosti häntä väsymättä ponnistamaan eteenpäin sivistyksen ja taiteen tiellä. A:n lukuisissa tragedioissa („Maria Stuarda", „Merope", „Timoleone", „Virginia" y. m.), joiden aiheet ovat otetut enimmäkseen historiasta tai jumaltarustosta, on karua voimaa, ajatusten terävyyttä ja ankara lakoninen tyyli. Runoilijan persoonallisuus esiintyy niissä ilmeisesti ja henkilöt ovat hänen vapaus-aatteidensa edustajia. Vähemmän arvoisia ovat hänen poliittiset komediansa, oodinsa ja satiirinsa. Huomattava on hänen oma kirjoittamansa elämäkerta (2 os. 1804). [Elämäkertoja ovat kirjoittaneet Zezon (1835), Centofanti (1843), Teza (1861) ja Bertana (1902).] *V. T.*

Vittorio Alfieri.

Alfonsino (Alfonso de oro), espanjalainen kultaraha, 25 pesetaa = 25 mk.

Alfonso *[-o'n-]*, Aragonian ja Navarran kuninkaita. — 1. A. I, el Batallador, „sotija", hallitsi 1104-34. Koetti menemällä naimisiin Kastilian prinsessan Urracan kanssa saada Kastilian kruunun, mutta ei siinä puolisonsa vastustuksen takia onnistunut. Taisteli onnellisesti maureja vastaan valloittaen 1118 Saragosan, josta teki valtakunnan pääkaupungin.

2. A. V, Jalomielinen (1416-58). Taisteli Neapelin kuningattaren Johanna II:n pyynnöstä Ludvig Anjouta vastaan ja voitti tämän, mutta riitautui sitten Johannan kanssa, joka määräsi Ludvig Anjoun jälkeläisekseen. Kuningattaren kuoltua (1435) valloitti A. kumminkin Neapelin yhdistäen sen jälleen Aragoniaan. Kävi sittemmin sotia Pohjois-Italian kaupunkivaltojen kanssa ja kuoli Neapelissa. — A. on tunnettu myös tieteiden suosijana; kreikkalaiset oppineet, jotka olivat lähteneet Konstantinopolista, saivat suojaa hänen maissaan. *O. M-e.*

Alfonso *[-o'n-]*, Asturian ja Kastilian kuninkaita. 1. A. III, Suuri (866-910) teki yli 30 sotaretkeä valloittaen Leonin kuningaskunnan sekä osia Portugalista ja vanhasta Kastiliasta. Kansankapinassa hän luopui kruunustaan ja valtakunta jaettiin hänen kolmen poikansa kesken. — 2. A. VI (k. 1109) peri isältänsä 1065 Leonin ja veljiltänsä 1072 Kastilian ja Galician. Valloitti 1085 maureilta Toledon. Paransi valtakunnassaan lainkäyttöä ja yleensä sisällistä hallitusta. — 3. A. VII, Asturian, Kastilian, Leonin ja Galician kuningas (1122-57), peri äidiltänsä Urracalta Leonin ja Kastilian ja sai isäpuolensa Alfonso I:n erään sodan jälkeen tunnustamaan hänet Kastilian kuninkaaksi, jonka jälkeen hän otti nimen „Espanjan keisari". — 4. A. VIII, Kastilian kuninkaana 1158-1214, taisteli useita taisteluja maureja vastaan ja sai heistä ratkaisevan voiton Aragonian ja Navarran kuninkaiden tukemana Tolosan luona 1212. — 5. A. X, Viisas, „ajattelija" ja „astronomi", Kastilian ja Leonin kuningas 1251-82, Ferdinand III:n Pyhän poika, polveutuen äidin puolelta Hohenstaufeista. Valittiin 1257 Saksan kuninkaaksi, mutta ei käynyt Saksassa eikä koskaan saavuttanut keisarin kruunua. Valloitti maureilta Murcian. Hänet syöksi valtaistuimelta hänen poikansa Sancho. A. kuoli pakolaisena Sevillassa. — Hän oli aikansa oppinein ruhtinas; edisti tieteitä ja toimitti päätökseen isänsä aloittaman lakikokoelman, joka 1501 tuli yleiseksi maanlaiksi. Jo prinssinä valmistutti hän parannetun laitoksen ptolemaiolaisista tähtitieteellisistä tauluista, Alfonson taulut, ja käännätti espanjan kielelle Vanhan Testamentin ja joukon muita kirjoja. *O. M-e.*

Alfonso *[-o'n-]*, Portugalin kuninkaita. — 1. A. I, Valloittaja, Portugalin ensimäinen kuningas, Henrik Burgundilaisen poika; riisti 1128 hallitusvallan äidiltänsä, Kastilian Teresialta. Voitettuaan maurit Ouriquessa 1139 huudatti A. itsensä Portugalin kuninkaaksi, julistautuen vapaaksi Kastilian ylivallasta. Valloitti maureilta Lissabonin 1147. — 2. A. V, Afrikkalainen, seurasi isäänsä Edvardia valtaistuimelle 1438, mutta ryhtyi hallitukseen vasta 1448. Hänen aikanansa alkoivat portugalilaisten löytöretket. Valloitti 1471 Argillan ja Tangerin Afrikan pohjoisrannikolla. A. aikoi yhdistää Kastilian Portugaliin, mutta joutui tappiolle Toron taistelussa 1476. Väsyneenä hallitushuoliin ja maailmaan päätti A. mennä luostariin, mutta matkalla tapasi hänet kuolema 1481. — 3. A. VI, Braganzan sukua, Portugalin kuninkaana 1656-67. Hänet naitettiin Nemours'in ranskalaiselle prinsessalle Maria Francisca Elisabetille, joka kumminkin kyllästyneenä raakaan puolisoonsa, liittyen A:n veljeen Peteriin, kutsui kokoon valtiopäivät vastoin kuninkaan tahtoa ja purki avioliiton. A. kukistettiin 1667 ja pidettiin vankina kuolemaansa asti 1683. Valtaistuimelle nousi Peter, mennen naimisiin eronneen kuningattaren kanssa.

Alfonso *[-o'n-]*, Espanjan kuninkaita. — 1. A. XII (1857-85), kuningatar Isabellan ja Frans Assisilaisen poika. A. sai kasvatuksensa Wienissä ja Englannissa. Julisti itsensä sen jälkeen, kuin Isabella oli luopunut kruunusta poikansa hyväksi (1870) ja kuningas Amadeo va-

paaehtoisesti jättänyt hallituksen (1873), 1874 ainoaksi oikeaksi kruununperijäksi, ja niin hänen onnistui armeijan avulla 1875 kohota Espanjan valtaistuimelle. Amadeon aikana alettua sotaa Don Carloksen puoluelaisia vastaan jatkettiin, kunnes he 1876 alistuivat. Meni 1878 kihloihin serkkunsa Maria de las Mercedes'in kanssa, mutta kun tämä pian kuoli, meni A. 1879 naimisiin Itävallan leskiherttuattaren Maria Kristinan kanssa, josta avioliitosta syntyi poika Alfonso ja kaksi tytärtä. A. kuoli El Pardon huvilinnassa lähellä Madridia marrask. 25 p. 1885. — 2. A. XIII (s. 1886 isänsä kuoltua), edellisen poika, nimitettiin samana vuonna Espanjan kuninkaaksi, astui hallitukseen toukok. 17 p. 1902. *O. M-e.*

Alfonso XIII.

Alfonson taulut (Tabulæ Alphonsinæ), Kastilian kuninkaan Alfonso X:n (ks. t.) valmistuttamat tärkeät tähtitieteelliset taulut, ensi kerta painetut Venetsiassa 1483.

Alfred Suuri, anglosaksien kuningas (871-901), kuningas Ethelwulfin nuorempi poika, s. 849. Nousi Wessexin kuninkaaksi veljensä Ethelredin jälkeen (871) aikana, jolloin tanskalaisten hyökkäykset olivat tehdä tyhjäksi hänen isoisänsä Egbertin suunnitelman ja alkuunpanon muodostaa Wessexin johdossa yhtenäinen anglosaksilainen valtakunta Britanniaan. Pienempien taistelujen jälkeen hyökkäsivät tanskalaiset Wessexiin; A:n täytyi paeta ja piileskellä tanskalaisia, kunnes sai kokoon pienoisen armeijan, jolla ryhtyi voitokkaaseen taisteluun heitä vastaan. Tanskalaisvalta tuli Englannissa kukistetuksi. — Sen jälkeen A. ryhtyi järjestämään maansa sisällisiä oloja. Hän järjesti sotapalveluksen ja perusti laivaston rannikkojen turvaksi. Wessexin, Kentin ja Mercian lait koottiin ja järjestettiin kokoelmaksi, josta vähitellen muodostui „common law". Lainkäyttö uudistettiin. Erittäin on A. tunnettu sivistyksen edistäjänä. Hän esiintyi itse kirjailijana kääntäen ja mukaillen latinasta jumaluusopillisia ja historiallisia teoksia. Uusia kouluja perustettiin. Hänen toimestaan teki norjalainen Ottar (ks. t.) retken pitkin Jäämeren rannikkoa Vienan-merelle saakka ja slesvigiläinen Wulfston Suomenlahteen. — A. kuoli 901. Hänestä on säilynyt kaunis jälkimuisto, jota saduissa ja runoudessa on yhä kohotettu. „Suuren" nimitys on 16:nnelta vuosisadalta. [„Annales rerum gestarum Aelfredi", A:n aikalaisen ja ystävän piispa Asserin toimittamat (Monumenta historica Britannica, 1:n osa, Lontoossa 1848) ; Stubbs, „Constitutional history of England, 1:n osa, Lontoossa 1874; Winkelmann, „Geschichte der Angelsachsen bis zum Tode König A:s" (Berliinissä 1883).] *O. M-e.*

Alfred Suuri.

Alfred, Ernst Albert (1844-1900), Sachsen-Coburg-Gothan herttua, kuningatar Victorian ja prinssi Albertin toinen poika, naimisissa Aleksanteri II:n tyttären suuriruhtinatar Marian kanssa. Englannin laivaston amiraalina, kunnes 1893 nousi enonsa jälkeen S.-C.-Gothan valtaistuimelle.

Al fresco *[-e'-]* (it.), „tuoreella tavalla" ks. Freskomaalaus.

Alftan *[-ā'n]*, Berndt Magnus Walfrid (1832-73), herätti jo nuorena huomiota kirjallisilla lahjoillaan. Hän tuli 1857 hist.-fil. maisteriksi. Vv. 1859-67, ollessaan pitkän aikaa ylioppilaskunnan puheenjohtajana A. tuli varsinkin ylioppilaspiireissä suosituksi ja huomatuksi intomielisenä ja isänmaata palavasti rakastavana miehenä; puhujana hänet moni asetti itse Fr. Cygnæuksen rinnalle. Viisi viimeistä elinvuottaan A. toimi opettajana Turussa. Kirjallisia tuotteita hän on jättänyt jälkeensä vain muutamia „Lännetär"-albumissa (nimim. -lf-lf-) julkaistuja mestarillisia saksalaisten runojen käännöksiä. Runoilija J. J. Wecksellиin hän lienee paljon vaikuttanut kirjallisilla neuvoillaan. *K. B:dt.*

Alfthan *[-ā'n]*, Georg von (1828-96), vapaaherra, sotilas, senaattori, tuli, käytyään läpi Haminan kadettikoulun ja senjälkeen ensimäisenä päästyään Venäjän sota-akatemiasta, pääesikuntaan. 1854-55 vuosien sodassa hän otti osaa Viaporin puolustamiseen. 1856-58 A. johti tutkimuksia Suomen puolustamisen edellytyksistä, jonka työn tuloksena 1859 ilmestyi (venäjäksi) tilastollinen selonteko Suomesta sekä 1862 paljon käytetty Suomen seinäkartta. Vv. 1862-72 A. oli Oulun läänin kuvernöörinä, toimien tarmokkaasti ja taitavasti lääninsä taloudellisen tilan parantamiseksi; erittäin ansaitsee mainitsemista hänen toimintansa nälkävuosina. A. siirrettiin 1873 kuvernööriksi Uudenmaan lääniin sekä nimitettiin 1888 senaatin talousosaston sota-asiain toimituskunnan päälliköksi, josta sitten siirtyi maanviljelys- ja lopuksi 1892 vastaperustetun kulkulaitostoimituskunnan päälliköksi. Useissa sekä Suomen sisällisiä oloja että venäläis-suomalaisia riitakysymyksiä järjestämään asetetuissa komiteoissa A. oli jäsenenä ja puheenjohtajana, osoittautuen niissä,

Georg von Alfthan.

samoin kuin edustaessaan aatelista (sittemmin vapaaherrallista) sukuaan valtiopäivillä, harvinaisen tietorikkaaksi, kykeneväksi ja yhteishyvää harrastavaksi. Varsinkin oli maamme kulkuneuvojen parantaminen hänen harrastustensa esineenä. *K. B:dt.*

Alfuurit (A r a f u r a, H a r a f o r a), yhteisnimi niille indo-aasialaisille kansoille, joita ei pidetä puhdasrotuisina malaijeina ja jotka asuvat Jaavan itäpuolella, vars. Molukeilla, Celebessaarella, Halmaheralla, Ceramilla j. n. e. He puhuvat monta keskenään erilaista kieltä ja kielimurretta, mutta lähentelevät toisiaan ruumiillisessa (antropologisessa) suhteessa ja sivistyskannassaan, mikä jälk. on hyvin alhainen (m. m. kutomataito ja saviastiain valmistus heillä tuntematon). A:t lienevät joko papualaismalaijilaista sekakansaa (v. Baer), tahi, vars. Halmaheralla, kenties vanhimman alkuväestön sekoittumatonta jäännöstä (Kükenthalin muk.).

Alfvesta (A l f v e s t a d), rautatieasema Smoolannissa Ruotsissa eteläisen pääradan varrella, muutamien yksityisten rautateitten risteys-, ja liittymiskohta valtion rautateihin.

Alföld (s. o. „Alamaa") l. U n k a r i n t a s a n k o, molemmin puolin Tisza-jokea l. Theissiä, semminkin itäpuolella. Alkuaan todennäköisesti suuri sisämeri, jonka jokien tuoma täyte on kuivannut. Tulvat ovat joskus saaneet aikaan suuria tuhoja, kuten esim. Szegedin hävitys maalisk. v. 1879. Tasanko on jo suurimmaksi osaksi hyvin viljeltyä ja harvinaisen hedelmällistä (viljaa, viiniä, hedelmiä). Missä vielä luonnonaroja eli heinäviä „pustoja" on jäljellä, siellä paimennetaan suunnattomia lammas-, lehmä- ja hevoslaumoja.

Algæ ks. L e v ä t.

Algarrobo ks. P r o s o p i s.

Algarotpulveri ks. A n t i m o n i k l o r i d i t.

Algarve *[-ā'-]*, Portugalin eteläisin ja pienin maakunta, pinta-alaltaan 4,850 km² ja n. 250,000 as., on suurimmaksi osaksi vuorimaata. Ainoa huomattava joki on Guadiana, joka on rajana Espanjaa vastaan. Ilmanala on terveellinen. Keinokastelun avulla on maa hyvin viljeltyä. Viljellään vehnää ja muita viljalajeja, viikunoita, manteleja, oransseja, oliiveja, viiniä ja puutarhakasveja. Pääkaupunki on Faro, tärkeitä satamia Lagos ja Tavira. — A. oli ensimäisiä arabialaisten Pyreneitten niemimaalla valloittamia maita. V. 1253 se yhdistettiin Portugaliin. *A. R. B.*

Al Gassali ks. G a s s a l i.

Algau l. A l g ä u, yhteinen nimi Baierin lounaiselle osalle, jonka lävitse Iller virtaa, ja Würtenbergin ja Tyrolin läheisille osille. Algaun alpit kulkevat alueen läpi.

Algaun rotu on sveitsiläiseen Braunvieh-ryhmään kuuluva karjarotu. Se on kotimaassaan Lounais-Baierissa tunnettu hyväksi lypsykarjaroduksi. Algaun eläimet ovat keskikokoisia, ryhdikkäitä, hyvärakenteisia ja tyypillisesti vuoristoeläinten muotoisia, karvalleen hiirakon harmaita tai ruskeankellertäviä. Rotu on levinnyt laajalti kotimaansa rajojen ulkopuolelle, m. m. Ruotsiin. Suomeen tuotiin Mustialan maanviljelyskoulutilalle 1869 muutamia Algaun elukoita, mutta mitään merkitystä ei rotu Suomessa ole saanut. *H. N.*

Algebra (arab. *al-gebr w'almokâbala* = vastakkain asettelu ja yhteen sovittelu), se osa matematiikkaa, joka käsittelee sellaisia suhteita, jotka syntyvät, kun äärellinen luku laskutoimituksia suoritetaan äärellisellä määrällä lukuja. Usein, vaikkakaan ei sattuvasti, määritellään a:aa kirjainlaskuksi. Ensimäiseksi a:n harjoittajaksi mainitaan aleksandrialainen Diophantos (4 vuosis. j. Kr.). Eurooppaan toivat sen arabialaiset. Mainittavimpia a:n edustajia uudella ajalla ovat Descartes, Fermat, Euler, Gauss ja Abel.

Algeciras *[alhepī'ras]*, linnoitettu kaupunki Espanjassa, Cadizin maakunnassa, Gibraltarin lahden rannalla, 13,131 as. (1900). Paikan valtasivat arabialaiset v. 711 ja se pysyi heidän hallussaan vuoteen 1344. V. 1801 meritaisteluja englantilaisten ja ranskalaisten välillä.

Algecirasin sopimus, Euroopan suurvaltain ja Espanjan välillä huhtik. 1906 tehty sopimus Marokon olojen järjestämisestä.

Algenib, tähti α Perseuksen tähtiryhmässä; myöskin tähti Pegasuksessa.

Alger *[-žē']* (arab. A l-D ž e s a i r, s. o. „saaret"), Ranskan pohjois-afrikkalaisen alusmaan Algerian sekä samannimisen departementin pääkaupunki Välimeren rannalla. Merenpuolelta lujasti linnoitettu, laivanvaruslaitoksia, erinomainen telakka, hyvä satama. Yliopisto ja arkkipiispanistuin; tärkeä kauppakaupunki ja ilmaparantola. 154,049 as. (1906). Departementti A. 54,205 km², 1,619,842 as. (1906).

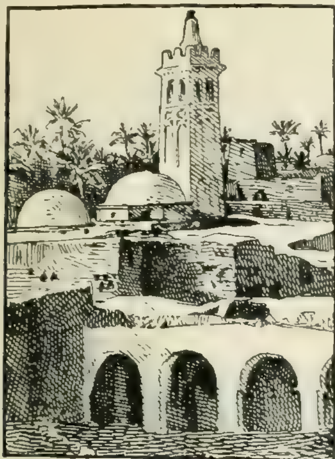
Algeria, ransk. A l g é r i e *[alžerī']*, Ranskan siirtomaa Pohj.-Afrikassa. Sitä rajoittaa pohjoisessa Välimeri, etelässä Saharan erämaa, lännessä Marokko ja idässä Ranskan suojelusvaltio Tunis. A. kuuluu Atlasmaihin ja voidaan jakaa 3:een pääosaan: lähinnä rannikkoa

Palatsirakennus. (Algeria).

Tell-Atlas (Pieni Atlas) alue, muodostunut rannikon kanssa yhdensuuntaisesti kulkevista vuorijonoista ja niitten välisistä hedelmällisistä laaksoista. Syvissä rotkoissa virtaavat joet, kuten Šelif (Oued Chélif) y. m. mereen. Vuoret kohoavat aina 2,300 m yli merenp. Eteläpuolella Tell-aluetta on 800-1300 m korkeita arontapaisia ylätasankoja, joilla kasvaa halfaheinää; näillä on runsaasti matalia suolajärviä ja rämeitä (Šot, Sebša). Se on n. s. Šot-alue. Tämän eteläpuolella on Saharan-Atlas (Suuri A.), jonka huiput eivät kuitenkaan nouse Pienen A:n huippuja korkeammalle. Täältä vievät kapeat rotkot (arab. *bab* = portti) n. 500 m yl. merenp. olevaan Saharaan. Täälläkin on Šot-alue,

joka on 30 m merenp. alla, el-Melghir. — A:ssa on välimerenilmasto vallitsevana; kesät kuumat ja kuivat, talvet (pohjoisessa) sateiset, mutta leudot. Metsissä kasvaa alativihannoita lehtipuita, etupäässä öljypuita. Pohjoisessa kasvaa korkkitammi; Saharan keitaissa taatelipalmu. — Valtiollisesti A. nykyään jaetaan varsinaiseen

Moskeija. Algeria.)

A:aan, 199,970 km² ja 4,785,759 as. ja eteläisiin maakuntiin, 690,000 km² ja 446,091 as., siis yhteensä 890,000 km² ja 5,231,850 as., eli 6 km²:lla. Asukkaista on 4 milj. arabialaisia ja kabyleja, kaikki muhamettilaisia, 300,000 ranskalaisia, joista puolet Ranskassa syntyneitä, 70,000 kansallisoikeuden saaneita eurooppalaisia, 60,000 juutalaisia, 24,000 marokkolaisia, 155,000 espanjalaisia ja 40,000 italialaisia. Arabialaiset, jotka asuvat Tellissä ja Saharassa, harjoittavat maanviljelystä ja karjanhoitoa, tahi kulkevat paimentolaisina paikasta toiseen. Kabylit tekevät työtä kaivoksissa ja harjoittavat maanviljelystä ja maurit, kaupungeissa asuva sekakansa, harjoittavat kauppaa. Varsinainen A. on jaettu 3:een departementtiin, Oran, Alger ja Constantine; nämät lähettävät edustajakamariin jäseniä. Eteläiset maakunnat ovat v:sta 1905 jaetut 4:ään alueeseen: Tuggurt, Ghardaïa, Aïn Sefra ja Sahara-keitaat. Alkujaan kovin ankaraa sotilashallintoa on seurannut siviilihallitus. — Suurin

Leiritulilla.

osa kansaa, n. 3 milj., elää maanviljelyksestä. Kaikkia tavallisia viljalajeja viljellään täällä, sitäpaitsi maissia ja hirssiä. Erittäin tärkeä on taatelipalmu, jonka viljelystä ranskalaisten taajat, erämaassa suoritetut kaivoporaukset suuresti ovat edistäneet. Tärkein on kuitenkin viininviljelys; sato nousee n. 8 milj. hl vuodessa; sen lisäksi viljellään tupakkaa, puuvillaa, öljypuuta, sekä vihanneksia ja hedelmiä. Kotieläiminä ovat hevoset, lampaat, nautakarja, vuohet, muulit, aasit sekä yksikyttyräinen kameli. Kalastus on tärkeä. Vuorityö tuottaa rautaa, sinkkiä ja fosfaatteja. Tuotteiden vuotuinen kauppa-arvo on n. ³/₄ miljardia; kauppa käy pääasiallisesti Ranskan välityksellä. Maahan tuodaan teollisuustuotteita ja viedään maanviljelystuotteita. Rautateitten pituus on 3,000 km. Ne kulkevat suurimmaksi osaksi lähellä rannikkoa, muutamia sisämaahan kulkevia on jo ja aikomus on rakentaa niitä Saharan keitaisiin

Algerialaisia naisia (erilaisia).

saakka. Pääsatamat ovat Oran, Alger, Bone, Philippeville ja Bougie. Tärkein sisämaankaupunki on Constantine.

Kuten muutkin Pohjois-Afrikan maakunnat oli tämäkin vanhalla ajalla, Rooman vallan aikana, saavuttanut suuren kukoistuksen. Tästä tekivät vandaalein ja myöhemmin arabialaisten hyökkäykset lopun. Sen jälkeen kuului maa kauan Turkkiin ja oli pelätty merirosvovaltio, jolle useimmat Euroopan vallat maksoivat veroa, saadakseen siten rauhassa harjoittaa kauppaa ja merenkulkua. V. 1830 Ranska aloitti maan valloittamisen; sitä on kestänyt kauan ja on vaatinut äärettömiä uhrauksia, sekä rahaa että sotilaita; rykmentittäin on sinne miehiä lähetetty, mutta harva sotamies on terveenä sieltä palannut. Vasta tällä vuosisadalla on Ranska päättänyt A:n valloituksen, mutta rauha, joka siellä nyt vallitsee, on vain suuren sotajoukon avulla ylläpidettävissä.

Algérie *[alžerī']* ks. Algeria.

Algesia (< kreik. *algos* = kipu); ruumiillinen tuska, varsinkin hermostossa.

Algia ks. Algesia.

Algier *[alži'r]* ks. Alger.

Algiirimetalli, valkea, sointuva lejeerinki, jossa on 94,5 os. tinaa, 5 os. kuparia, 0,5 os. antimonia; käytetään pöytäkelloiksi.

Algit ks. Levät.

Algol, tähti β Perseuksessa, vaihtelee nopeasti 2 ja 4 suuruusluokan välillä; syynä on aikaajoittainen joutuminen seuralaistähden taakse.

Algonkinen ks. Proterozoinen.

Algonkin *[-o'-]*, suuri ryhmä kielellisesti yhteenkuuluvia intiaaniheimoja Pohj.-Ameriikassa. A.-intiaanit asuivat muinoin Labrador-niemimaasta Kalliovuorille ja Curchill joesta Pohj. Carolinaan ulottuvalla alalla. Tämän alueen ulkopuolelta luettiin myös Chawnee-heimo Etelä-Carolinassa ja Arapahoe-heimo Wyomingissä ja Etelä-Dakotassa näihin kuuluviksi. Suurimmat ryhmät ja heimot ovat Cree (Krii), Delaware, Abnaki, Blackfeet, Ottawa, Pottawotomie, Vuori-intiaanit y. m. Nykyään he asuvat suurimmaksi osaksi reservatsioneissa (l. intiaaniagentuureissa), yht. 96,000 henkeä. *W. S-m.*

Algorithmus, 9:nnellä vuosis. eläneen arabialaisen matemaatikon Muhammed ibn Musan liikanimestä al-Karesmi muodostettu sana, jolla keskiajalla tarkoitettiin laskentoa arabialaisten käytäntöön paneman intialaisen kymmenlukujärjestelmän avulla. Nykyään se merkitsee jokaista määrättyjen sääntöjen mukaista laskutapaa. *K. T-t.*

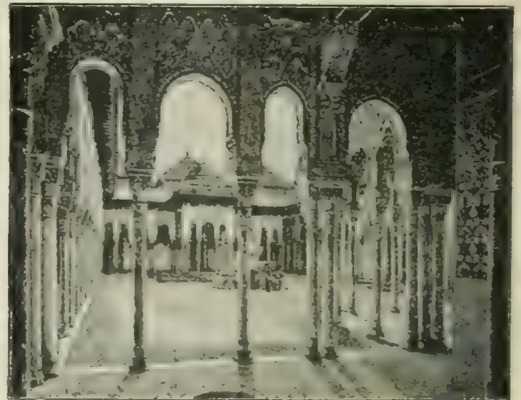
Algrafia *(al* = alumiumin kemiallinen merkki, ja kreik. *graphein* = kirjoittaa), saksalaisen Jos. Scholzin keksimä litografinen menettelytapa, jossa kiven asemesta käytetään aluminiumilevyjä.

Alhagi maurorum *[-hā'- -rō'-]* ja *A. camelorum [-lō'-]* matalia, piikkisiä, Etelä-Venäjän, Etu-Aasian, Arabian ja Egyptin aroilla kasvavia hernekukkaisia pensaita, joista päivän paahteessa tihkuu hunajantapainen mehu. Tämä jähmettyy yöllä punaisiksi murusiksi, jotka aamunkoitteessa kootaan ja käytetään ravinnoksi tahi läkkeeksi. Niitä on pidetty juutalaisten mannana. vrt. Manna.

Alhambra *[-ha'm-]* oli muinaisten maurilaisten kuninkaiden linna. Se sijaitsi Granadan kaakkoispuolella Darro-joen ja sen lisäjoen Jenilin välisessä kulmauksessa. Linna rakennettiin v:n 1311 ja 1390 välillä, mutta sen jälkeen kuin espanjalaiset v. 1492 olivat valloittaneet Granadan, revittiin osa siitä, ja sijalle rakensi Kaarle V raskaan renessanssityylisen palatsin. Jäljelle jäänyt osa vanhasta linnasta on kärsinyt paljon hoidon puutteesta, mutta vieläkin se antaa verrattoman kuvan arabialaisen taiteen erikoisluonteesta sen kukoistusajalta. Varjoisan puiston kautta, jonka lävitse vesi virtaa, johtaa tie torneilla koristettuun linnaan, jonka vaaleanpunertavat muurit ovat antaneet sille nimen *(Kelât al-hamrah* = „punainen linna"). Linnan ulkoasu on, kuten islamilaisessa taiteessa yleensä, ruma ja vaatimaton. Matala portti johtaa rakennukseen, jossa on suuri määrä kahden suuren avoimen pihan ympärille järjestettyjä huoneita. Ensimäistä sanotaan Allas- l. Myrttipihaksi; keskellä sitä on kapea ja pitkä vesiallas ja sen sivuille oli myrttipensaita istutettu. Pihan pohjoispuolella on harvinaisen jykeväseinäinen torni, ja siinä „Lähettiläiden sali" yhdeksine ikkunakomeroineen, kolme kussakin kolmesta seinästä. Ne ovat melkein sivuhuoneiden tapaisia; ikkunoista avautuu mitä ihanin näköala Granadan kaupungin, jokilaakson ja ympäröivien vuorten yli. Myrttipihasta itäänpäin on Leijonapiha. Se on saanut nimensä siitä alabasterisuihkukaivosta, joka kahdentoista mustan marmorileijonan kannattamana tuo viileyttä huoneeseen. Pihaa ympäröi pylväskäytävä, jonka kummassakin päässä on ulkoneva paviljonki. Läheisistä huoneista on huomattava „Sisarten huone" pohjoisessa ja „Abenserragien sali" etelässä, joka on saanut nimensä abenserragien (ks. t.) ritarisuvusta, jonka miehiset jäsenet täällä murhattiin v. 1480 maurilaisen kuninkaan toimesta. Keskellä huonetta on suihkukaivo, ja kahdelta sivulta liittyy siihen pylvästöjen kautta matalampia sivusaleja; holvi on n. s. stalaktiittiholvi, muistuttaen tippukivimuodostuksia. Tässä salissa ja Leijonapihassa on arab. koristetaide kohonnut korkeimmilleen. Kaikki tarkoittaa keveyden vaikutelman antamista. Keveinä leijailevat stalaktiittiholvit huoneiden ylitse, joitten seinät ovat kokonansa värikkäiden ornamenttien peittämät, muistuttaen loistokkaita kankaita. Pylväät Leijonapihan ympärillä ovat hoikat kuin telttatangot, kaaret niiden yläpuolella eivät kannata mitään,

Alhambran linna.

Leijonapiha ja Abenserragien sali Alhambran linnassa.

ne ovat vain korkeammalla olevien stukkiornamenteillä koristettujen pintojen päättymänä alaspäin. Nämäkin pinnat ovat lävistettyjen kankaiden kaltaisia. Siten on tänne syntynyt verrattoman ilmava ja samalla harvinaisen loistokas dekoratiivinen tyyli, joka lajissaan on yksinäinen. [Irving, „The Alhambra", Lond. 1832.] *K. K. M.*

Alheden *[ālhē-]*, suuri nummi Pohjois-Jyllannissa, n. 650 km², Karup-joen molemmin puolin. Maanlaatu on viljelykselle sangen vähän soveltuvaa, mutta siitä huolimatta on viime aikoina suuri osa sitä muutettu niityksi ja pelloksi tahi istutettu metsäksi. Ensimäiset viljelysyritykset tapahtuivat v. 1759, jolloin tuhat uutisviljelijää Pfalzista kutsuttiin maahan nummea viljelemään. Näistä kuitenkin suurin osa jo v. 1768 oli siirtynyt pois, joten tämän yrityksen tulokset jäivät vähäisiksi. *A. R. B.*

Alhidad *[-dā'd]* (A l i d a d), *tähtit.*, kulman mittauskoneissa asteikkoympyrän keskipisteen ympäri kääntyvä säde.

Alho, 4:nnen luokan rautatieasema Karjalan radalla Kurkijoen pitäjässä.

Alholmen *[āl-]*, satama ja rautatieasema 4 km Pietarsaaren kaupungista.

Ali (arab.), „ylhäinen", „valtijas", sana, jota käytetään sekä henkilön nimenä että arvonimenä.

Ali i b n A b î T â l i b (n. 600-661), 4:äs kalifi, Muhammedin vävy, naimisissa Fâtiman kanssa, valittiin Othmanin jälkeen 656 kalifiksi, joksi häntä ei kumminkaan tunnustettu koko valtakunnassa. Voitettuaan Aišan (ks. t.) johtaman vastapuolueen ja käydessään tuimaa sotaa Muawijaa vastaan hän joutui erään rajun lahkolaisen salamurhan uhriksi. A:n kannattajat pitivät häntä profeetan ainoana laillisena jälkeläisenä. Vieläkin häntä varsinkin Persiassa melkein jumaloidaan ja hänen hautansa Kufassa on suosittu pyhiinvaelluspaikka. Alin nimellä tunnetut sananlaskut (Fleischerin julkaisemat, 1837) ja runot eivät ole hänen sepittämiään. *K. T-t.*

Ali, M e h e m e d E m i n A. paša (1815-71), turk. valtiomies, toimi m. m. lähettiläänä Lontoossa, oli neljästi suurvisiirinä ja ajoi taitavasti Turkin asiaa sopimuksenhieronnassa Euroopan suurvaltojen kanssa. *K. T-t.*

Ali p a š a (n. 1741-1822), Janinan hallitsija. Ollen urhea soturi hän teki Turkille suurta hyötyä sodassa Venäjää ja Itävaltaa vastaan, jonka tähden sulttaani Abdulhamid I nimitti hänet Thessalian Trikkalan pašaksi 1787. Sittemmin hän vuodesta 1807 Turkista riippumattomana hallitsi Albaniaa, Epeirosta, Thessaliaa ja Makedonian eteläosaa, mutta joutui v. 1820 sotaan sulttaani Mahmudin kanssa, oli vihdoin pakoitettu antautumaan Turkille ja murhattiin. [Davenport ja Hunt, „Historical portraiture of leading events in the life of A." (1823).] *K. T-t.*

Alias (lat.), toisin, toisella nimellä.

Alibi (lat.), muualla, muualla-olo.

Alicante *[-a'n-]*. 1. Rannikkomaakunta itäisessä Espanjassa, 5,660 km², n. 492,824 as. (1906). Maa on osittain kalkkivuoria ja erämaita, osittain hedelmällisiä laaksoja, joissa viljellään viiniä, öljyä, maissia, vehnää, riisiä, sokeriruokoa, etelänhedelmiä y. m. Pääelinkeinoja ovat maan-, viinin- ja silkinviljelys sekä suolan valmistus. — 2. Maakunnan pääkaupunki, Madridin satamakaupunki Välimeren rannalla, 50,142 as. (1900). Vilkas kauppa ja teollisuus, etenkin kutoma- ja tupakkateollisuus. Tärkeimmät vientitavarat ovat viini, teollisuustavarat, etelänhedelmät, esparto-heinä, suola, lyijy y. m. *A. R. B.*

Alice Springs *[äləs]*, sähkölennätin- ja ilmatieteellinen asema Keski-Austraaliassa pohj.-eteläisen telegrafijohdon varrella.

Alieni juris *[-ē'- -ū'-]* (lat.), toisen vallan alainen.

Alifaattinen sarja (kreik. *aleiphar* = rasva), aineryhmä orgaanisessa kemiassa. Siihen kuuluvat ne aineet, joilla on avonainen hiiliketju, m. m. kaikki rasva-aineet. *Edv. Hj.*

Alighieri *[-ē'-]* ks. D a n t e.

Alihuone, Englannin parlamentin toinen, valittujen edustajain kamari (House of Commons); joskus myöskin vastaava kamari muissa eduskunnissa.

Alikainuu (N e d e r-K a l i x), pitäjä Ruotsin Norrbottenissa, Kainuunjoen suun itäpuolella.

Alikapteeni, ensimäinen yliupseerinarvo, joka seuraa luutnantinarvosta ylöspäin.

Alikartano ks. F r u g å r d.

Alikasvu ks. A l i m e t s ä.

Alikloorihapoke, kem. vety-, kloori- ja happiyhdistys ($HClO$); vapaa a. tunnetaan ainoastaan vesiliuoksena; sellainen saadaan johtamalla kloorikaasua veteen, joka sisältää liettynyttä elohopeaoksidia. Väkevöidyn a.-liuoksen omituinen, väkevä haju muistuttaa klooria. Happo ja sen suolat hajoavat helposti, jolloin ne vaikuttavat hapettavasti. Jälkimäiset ovat siksi yleisesti käytettyjä valkaisimia. Suoloista, h y p o k l o r i i t e i s t a, ovat tärkeimmät k a l s i u m- ja k a l i u m h y p o k l o r i i t t i. Jälkimäinen esiintyy kaupassa vesiliuoksena nimellä „Eau de Javelle" eli valkaisuvesi, edellisen yleisin nimitys on kloorikalkki (ks. E a u d e J a v e l l e ja K l o o r i k a l k k i). *J. A. W.*

Alikvotsävelet (lat. *aliquot* = muutama, harva) l. „yläsävelet", soivat joko kuuluvammin tai heikommin sen sävelen mukana, jota soitetaan tai lauletaan; niiden laadusta riippuu sävelten sointiväri. — A l i k v o t-ä ä n n i s t y s uruissa, sellainen, että lähimmät yläsävelet (oktaavi ja sen kvintti) selvästi kuuluvat, vastakohtana p e r u s ä ä n n i s t y k s e l l e, jossa ne saatetaan mahdollisimman heikoiksi. *I. K.*

Aliluutnantti, alin yliupseerinarvo Venäjän sotajoukoissa.

Alimenta *[-me'nta]* (lat.), ravintoaineet, elämän ylläpitämiseksi tarvittava ravinto. A l i m e n t a t s i o n i, ravitseminen, ravinnon antaminen. *M. O-B.*

Alimetsä, päämetsän varjossa kasvava, mutta toista puulajia oleva matalampi metsä, esim. vanhemman männikön tai koivikon varjossa kasvava nuori kuusikko; alimetsällä tarkoitetaan toisinaan myös välimetsissä olevaa vesakasvua. *A. C.*

Alin *[-ī'-]*, O s k a r J o s e f (1846-1900), ruots. historian ja valtiotieteen tutkija, tuli Upsalan yliopistoon valtio-opin dosentiksi 1872 ja professoriksi 1882. V. 1899 A. valittiin mainitun yliopiston rehtoriksi. Hänen kirjallisista tuotteis-

toan, joissa esitystapa on selvää ja täsmällistä ja itse aineen käsittely tarkkaa ja huolellista, mainittakoon m. m. seuraavat: pari tutkimusta Ruotsin valtaneuvoston historiasta, „Sveriges nydaningstid från år 1521 till år 1611" (3:ntena osana teosta „Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar"), 12:s osa B. von Schinkelin teosta „Minnen ur Sveriges nyare historia" (Muistelmia Ruotsin uudemmasta historiasta), 1:nen osa teosta „Carl Johan och hans yttre politik 1810-15" (Kaarle Juhana ja hänen ulkopolitiikkansa 1810-15) sekä „Den svensk-norska unionen" (Ruotsin-Norjan unioni), joka epäilemättä on A:n huomattavimpia tieteellisiä teoksia ja jolla on ollut vaikutusta myös unionipolitiikkaan. Sitäpaitsi julkaisi A. useita eteviä pienempiä tutkimuksia sekä historiallisia asiakirjakokoelmia. A. oli Ruotsin valtiopäiväin ensi kamarin jäsenenä vuodesta 1888, tehden itsensä varsinkin unionikysymyksen käsittelyissä huomatuksi. *K. B:dt.*

Alinea *[ăli'neă]* (lat. *ā līneā* = „viivalta"), uusi rivi, uusi kappale, pykälä.

Alingsås *[-ōs]*, sisämaankaupunki Länsigöötanmaalla Ruotsissa, Älfsborgin läänissä, 3,600 as. Suuret puuvillakutomot.

Alioikeus, yhteinen nimitys tuomioistuimille, jotka tuomitsevat ensimäisessä oikeusasteessa. Yleinen alioikeus on maalla kihlakunnanoikeus ja kaupungissa raastuvanoikeus, tahi, missä sellaista ei ole, järjestysoikeus. vrt. Tuomioistuin.

Aliote, telinevoimistelussa kysymykseen tuleva ote, joka suoritetaan siten, että käsivarret alaspäin ojennettuina tartutaan telineeseen (rekkiin) alhaaltapäin, siis kääntämällä kämmenet ylöspäin (pikkusormet likinnä, peukalot uloinna). *-lskm-.*

Alisma plantago *[-i'- -tā'-]* ratamosarpio, *Alismataceæ*-heimoon kuuluva meillä yleinen vesikasvi. Lehdet puikeita, verkkosuonisia. Vanan latvassa kukat tuuheanlaisessa viuhkossa, verhiö vihreä, teriö valkea tahi vaalean punertava. Maitonesteinen, myrkyllinen, lehdet rakkuloita nostavia. vrt. Alismataceæ.

Alismataceæ *[-tā'-]*, sarpiokasveja, yksisirkkaisiin kuuluva kasviheimo, johon kuuluu suuri joukko kaljuja, monivuotisia vesi- tahi kosteikkokasveja pohj. pallopuoliskon lauhkeissa vyöhykkeissä. Niillä on lyhyt, tavallisesti maanalainen varsi, ruodilliset, puikeat, hertta- tahi nuolimaiset lehdet ruusukkeessa, kukat yksi- tai 2-neuvoisia, kehä erilehtinen, 2-kiehkurainen, joista kumpikin 3-lehtinen, heteitä 6 tahi useampia, hedelmänä monta pähkylää. Meillä suvut *Alisma* ja *Sagittaria* (ks. n.).

Aliso, Drusuksen v. 11 e. Kr. Lippejoen oik. rannalle perustama linna.

Alistaa ks. Alistaminen.

Alistaminen. *Lakit.*, alistamiseksi sanotaan sitä toimenpidettä, kun tuomioistuin tai muu viranomainen lain määräyksestä, ja siis ilman asianosaisten pyyntöä tai myötävaikutusta, suuremman varmuuden saavuttamiseksi asian oikeasta tahi tarkoituksenmukaisesta ratkaisemisesta jättää päätöksensä ylemmän oikeuden tai viranomaisen tutkittavaksi. — Tuomioistuimissa alistaminen tulee kysymykseen vain rikosasioissa. Alioikeuden tutkimus ja tuomio on, paitsi parissa poikkeustapauksessa, alistettava hovioikeuden tutkittavaksi, jos jotakuta on syytetty rikoksesta, josta saattaa tulla kuolemanrangaistus tahi kuritushuonetta elinkaudeksi, taikka jos joku on tuomittu rangaistukseen rikoksesta, josta saattaa tulla kuritushuonetta korkeintaan kuusi vuotta tahi enemmän, taikka osallisuudesta sellaiseen rikokseen (Rikoslain voimaanpanemisasetus § 46). — Alistamisesta hallinnollisissa asioissa on tavallisin tapaus se, kun kuntakokouksen tai raastuvankokouksen päätös erinäisissä asioissa on alistettava kuvernöörin tahi Senaatin talousosaston tutkittavaksi. [vrt. Keis. As. maalaiskuntien kunnallishallinnosta 15 p:ltä kesäk. 1898, §§ 97-98; Keis. As. kunnallishallinnosta kaupungeissa 8 p:ltä jouluk. 1873, §§ 74-77.] *O. K:nen.*

Alitsariini, kem. yhdistys, jossa on hiiltä, vetyä ja happea ($C_{14}H_8O_4$); johdetaan antrakinonista siten, että kaksi vetyatomia korvataan kahdella hydroksyliryhmällä. Valmistettiin ennen värimataran *(Rubia tinctorum)* juuressa olevasta glykosidista, ruberytriinihaposta, joka erään fermentin vaikutuksesta hajoaa sokeriksi ja alitsariiniksi. Tähän tarpeeseen viljeltiin värimataraa Etelä-Ranskassa suuret määrät, mutta jälkeen v. 1868, jolloin Graebe ja Liebermann olivat keinotekoisesti valmistaneet a:a antrakinonista, on a:n valmistus kokonaan muuttunut kemialliseksi tehdasteollisuudeksi, joka vars. Saksassa on korkealle kehittynyt. Teknillinen a. valmistetaan antrakinonisulfonihaposta, joka kuumennettuna alkalien ja oksidatsioniaineiden kera muuttuu a:ksi. Puhdas a. on keltaisenpunaista, prismoihin kiteytyvää ainetta, joka helposti sublimeerautuu; sulamisp. on 289°; on melkein liukenematonta veteen, mutta liukenee useihin orgaanisiin liuotusaineisiin. A:n liuokset alkaleissa ovat kauniin punaisia ja kestävimpiä pumpulin ja yleensä kasvisyiden värjäysaineita. Väriominaisuudet riippuvat siitä, että a:n kaksi fenolihydroksyliä voidaan korvata metalleilla, jolloin syntyy liukenemattomia, pysyviä metalliyhdistyksiä, n. s. lakka-aineita, jotka antavat kankaille värin. Ennen värjäystä peitataan kankaat metallisuolalla, tav. etikkahappoisella suolalla, jonka jälkeen niitä käsitellään a:lla. Kankaitten kuivuessa korkeassa lämpötilassa, tapahtuu lakanmuodostus ja väri esiintyy. Aluminiumin ja tinan lakat ovat komean punaisia, ja niitä käytetään „turkinpunaisen" värjäämiseen; sinisen värin saamiseksi lisätään vähän kalsiumsuoloja, koska kalsiumin lakka on sinistä.

Alitsariinimuste ks. Muste.

Alituomari, tuomari, joka tuomitsee ensimäisessä oikeusasteessa. vrt. Tuomari.

Aliupseerit, alipäälliköt sotaväessä. Sotilas, joka on suorittanut aliupseerintutkinnon, voi tulla ylennetyksi aliupseeriksi; aliupseerinarvoja on kolme Venäjän armeijassa nim.: nuorempi aliupseeri, vanhempi aliupseeri ja vääpeli. *M. v. H.*

Alivänrikki, sotilasarvo, joka annetaan upseerintutkinnon suorittaneelle aliupseerille, joka rintamassa hoitaa upseerinvirkaa. Alivänrikki Suomen reservijoukoissa oli upseerin- ja aliupseerinarvojen välissä oleva sotilasarvo, johon ylennettiin henkilöt, jotka Suomen kadettikou-

lussa olivat suorittaneet tätä arvoa varten erittäin säädetyn tutkinnon. *M. v. H.*

Aljaska *[-ja's-]* ks. Alaska.

Alkahest (arab.), aine, jonka alkemistit luulivat voivan liuottaa kaikkia aineita.

Alkaios *[-a'i-]* (lat. *Alcæus*), kreik. runoilija, monodisen (yhden henkilön laulettavan) lyriikan pääedustajia. Hän oli Lesbos-saaren Mitylenen kansalainen ja eli 7:nnen vuosisadan loppu- ja 6:nnen alkupuolella e. Kr. Otti innokkaasti osaa levottoman aikansa taisteluihin, niinhyvin ulkonaisiin sotiin kuin sisäisiin puolueotteluihin. Ollen ylimyspuolueen johtomiehiä hän varsinkin oli alituisessa taistelussa rahvaanpuoluetta ja tämän avulla valtaan päässeitä yksinvaltiaita (tyranneja) vastaan, ahdistaen heitä niin miekoin kuin lauluin. Kun jalo isänmaanystävä Pittakos oli valittu yhteiskunnan olojen järjestäjäksi, A:n täytyi puoluelaistensa kanssa mennä maanpakoon, josta kuitenkin myöhemmin sai palata kotimaahansa. — Runoudessaan hän, samoin kuin suuri aikalaisensa ja kansalaisensa Sappho, käytti kotisaarensa aiolilaista murretta. Sapphon rinnalla hän nosti varsinaisen laulurunouden (ahtaammassa merkityksessä = nykyajan n. s. Lied-laulu) korkealle kehityskannalle. A. oli hyvin taitava eri runomittojen käyttäjä; varsinkin hän, samoin kuin Sappho, kehitti niitä notkeita runomittoja, joita on ollut tapa nimittää logaoideiksi (oikeastaan ne lienevät rohkeitten synkopeerausten kautta syntyneitä jambisen runomitan toisintomuotoja). A:n runoja tunnettiin myöhemmin 10 kirjaa. Niitä on meidän aikoihimme säilynyt vain katkelmia, joista saapi jonkun, joskin epätäydellisen käsityksen hänen tulisesta, kauttaaltaan miehekkäästä, subjektiivisiin tositunteisiin perustuvasta runoilustaan; hänen laatimansa sävelmät ovat tykkänään hävinneet. — Aineeltaan hänen tärkeimmät laulunsa joko olivat sotaisen innon ja puoluekiihkon purkauksia tai juoma- ja lemmenlauluja. Roomalainen runoilija Horatius on useita jäljitellyt. *O. E. T.*

Alkalesenssi (vrt. Alkali), alkalisuus.

Alkali (< arab. *kaljun* = tuhka), alkalimetallien (kaliumin, natriumin, lithiumin, cæsiumin ja rubidiumin) oksidit ja hydroksidit; ovat värittömiä, veteen liukenevia, syövyttäviä; liuoksilla on alkalinen reaktsioni, s. o. ne värjäävät punaisen lakmuspaperin siniseksi; muodostavat happojen kanssa alkalisuoloja, joista hiilihappoisetkin suolat ovat veteen liukenevia. — Haihtuvaa on ammoniumkarbonaatti.

Alkalilipeä, kalium- tai natriumhydroksidiliuos.

Alkalimetallit, ryhmänimitys metalleille lithium, natrium, kalium, rubidium ja cæsium.

Alkalimetria, potaska-, sooda-, kaliumhydraatti- ja natriumhydraattipitoisuuksien määrääminen neutraliseeraamalla niitä hapoilla. (ks. Titreeraus).

Alkalinen reaktsioni ks. Alkali.

Alkaliset maalajit, maa-alkalimetallien, bariumin, strontiumin, kalsiumin, magnesiumin, oksidit ja hydroksidit; ovat värittömiä, vaikeasti liukenevia, reageeraavat alkalisesti, hiilihappoiset suolat veteen liukenemattomia.

Alkalisini ks. Aniliinisini ja Difenyliamiinisini.

Alkalisuolat ks. Alkali.

Alkaloidit (< alkali ja kreik. *eidos* = kaltaisuus), suuri ja hyvin tärkeä ryhmä orgaanisia, kasveissa tavattavia aineita, jotka sisältävät typpeä, ovat amiiniluontoisia ja reageeraavat emäksisesti; niillä on ominaiset fysiologiset vaikutukset, mikä ne tekee tärkeiksi lääkeaineiksi ja osaksi vahvoiksi myrkyiksi. Ne yhdistetään samaan ryhmään enemmän ulkonaisen sukulaisuutensa ja fysiologisten vaikutustensa kuin sisäisten kemiallisten ominaisuuksiensa vuoksi. A. voivat olla hapettomia, ja ne muodostaa silloin vain hiili, vety, ja typpi (koniini ja nikotiini, jotka kumpikin ovat nestemäisiä); mutta useimmat a. sisältävät samalla happea ja ovat jähmeitä, väriltään valkeita. Tärkeimmät näistä ovat morfiini, kodeiini ja narkotiini (opiumissa), kiniini ja cinkoniini (kiinankuoressa), strykniini l. revonmyrkky *(Strychnos nux vomica)*, atropiini ja hyoskyamiini *(Atropa belladonna, Hyoscyamus niger* ja *Datura stramonium)*, eseriini, pilokarpiini, sinapiini (sinapissa), piperiini (pippurissa) sekä kofeiini (kahvissa ja teessä) ja teobromiini (kaakaossa). Kun viimemainitut kaksi ovat kemiallisesti sukua virtsahapolle, ovat muut pyridiinin, kinoliinin y. m. sellaisten yhdistysten derivaatteja. Kaikkien rakenne ei vielä ole tunnettu, mutta muutamia on jo voitu keinotekoisesti valmistaa, joskaan ei vielä taloudellisesti edullisesti. Kasveissa on alkaloideja yhtyneinä kasvihappoihin. Ne ovat vaikeasti liukenevia tai kokonaan liukenemattomia kylmään veteen, mutta liukenevat yleensä alkoholiin. Useiden happojen (esim. parkkihapon ja pikriinihapon) kanssa muodostavat ne vaikeasti liukenevia suoloja. Useimmat niistä ovat hajuttomia, mutta kitkeränmakuisia. [Schmidt, „Alkaloid-Chemie” (1900-04; 1904-07); Hjelt-Aschan, „Organisk kemi” (1900-01).]

Alkamenes *[-me'nēs]*, kreik. kuvanveistäjä, Ateenasta (toisten mukaan Lemnoksesta) kotoisin, eli 5:nnen vuosis:n jälkipuoliskolla; oli Pheidiaan nuorempi aikalainen tai oppilas. Tunnettu varsinkin jumalain kuvapatsaiden tekijänä. Pausaniaan (2 vuosis. j. Kr.) tiedonanto, että A. oli Olympian Zeuksen-templin länsipäädyssä olleen kuvaryhmän tekijä, lienee perusteeton. Sitävastoin on arveltu, että eräs Pariisin Louvressa oleva Aphroditen kuvapatsas (väärin n. s. „Venus Genetrix”) on Alkameneen erään teoksen jäljennös. vrt. Kreikkalainen taide. *O. E. T.*

Alkan *[-kā']*, Charles Henri Valentin (1813-88), etevä ransk. pianisti ja pianokappaleiden säveltäjä.

Alkanna *(Alcanna tinctoria)*. Unkarissa ja varsinkin itäisissä Välimeren maissa yleinen *Boraginaceæ*-heimoon kuuluva, meikäläisen *Anchusa officinaliksen* näköinen yrtti. Sen juuren tumman sinipunainen kuori sisältää punaista väriainetta, alkanna-punaista, jota ennen käytettiin lääkkeiden värjäämiseen. Rohdoskaupassa on sillä nimenä „väärä alkanna” erotukseksi „oikeasta alkannasta” l. hennasta. ks. Henna.

Alkazar ks. Alcazar.

Alkeides *[-e'idēs]* (lat. *Alcī'des*), Herakleen liikanimi = Alkeuksen jälkeläinen; Al-

keus (Alkaios) oli tarun mukaan Amphitryonin isä. ks. Alkmene, Amphitryon, Herakles.

Alkeiselimet, nimitys soluille, jotka muodostavat kasvien ja eläinten yksinkertaisimmat alkeisosat (alkeiselimistöt, yksinkertaisimmat muotoyksiöt, yksinkertaisimmat elämäyksiöt). *K. M. L.*

Alkeiselimistöt l. **protistit,** Häckelin esittämä yhteisnimitys alkueläimille ja yksisoluisille kasveille eli siis yksisoluisille elimistöille yleensä. Alkeiselimistöjen voi katsoa muodostavan erikoisen neutraalisen valtakunnan kasvi- ja eläinkunnan rajalla. Kehitysopin mukaan kasvien ja eläinten historiallisella sukupuulla on yhteinen juurensa alkeiselimistöissä, joihin kuuluivat maapallon ensimäiset elolliset oliot (vrt. Alkueläimet ja Alkeiselimet). *K. M. L.*

Alkeiskoulu, yleensä koulu, jossa annetaan alkeisopetusta. Suomessa a. on niiden koulujen virallinen nimitys, jotka 1843 vuoden kymnaasi- ja kouluasetuksen mukaan tulivat entisten triviaalikoulujen sijaan. Niitä oli yksi- ja kaksiluokkaisia „ala-alkeiskouluja” sekä neliluokkaisia „ylä-alkeiskouluja”, jotka viimeksimainitut valmistivat oppilaansa kimnaasiin pääsyä varten. Muuten olivat alkeiskoulut tarkoitetut lapsille, jotka aikoivat vastedes joko ruveta valtion virkaan tai ryhtyä sellaisiin toimiin, joissa vaaditaan pienemmässä tai suuremmassa määrässä tieteellistä sivistystä. A:t muutettiin vuoden 1872 kouluasetuksella reaalikouluiksi tai muodostettiin niistä ynnä kimnaaseista yhteisesti nykyiset lyseomme. *M. S.*

Alkeismatematiikka ks. Aritmetiikka.

Alkeisolio ks. Substanssi.

Alkeisopetus, yleensä opetus, joka antaa tiedon ensimäiset alkeet, vastakohtana tieteelliselle opetukselle, joka esittää aineensa perusteellisesti ja järjestelmällisesti. Tämän mukaan antaa lähinnä kansakoulu ja ylempien koulujen alemmat kansakoulua vastaavat luokat alkeisopetusta; vieläpä nimitetään monesti kaikki opetus yliopiston alapuolella alkeisopetukseksi (vrt. Alkeisopisto). *M. S.*

Alkeisopisto, yleensä yliopistoon johtavan oppilaitoksen nimitys. Tämänniminen oppilaitos on Suomessa kuitenkin ollut vain yksi, nimittäin Helsingin Suomenkielinen Alkeisopisto, joka perustettiin v. 1871 yksityisillä varoilla sen johdosta, että hallitus samana vuonna päätti lakkauttaa normaalilyseon suomenkieliset luokat. Kun lakkautus oli määrätty tapahtuvaksi luokka luokalta, aloittaen ensimäisestä, perustettiin uusi koulu aluksi yksiluokkaiseksi siinä toivossa, että muutos saataisiin hallituksen menettelyssä aikaan. Kun tämä toivo ei toteutunut ja kun suomenkielinen normaalilyseo 1872 oli määrätty siirrettäväksi Hämeenlinnaan, päättivät alkeisopiston ystävät 10 p. lokak. 1872, että opisto oli laajennettava täydelliseksi yliopistoon johtavaksi oppilaitokseksi. Yrityksen alkuunpanijoista ja johtajista mainittakoot professorit Z. J. Cleve ja Yrjö Koskinen, tohtori K. F. Ignatius, kauppias F. K. Nybom, prof. Th. Rein sekä tehtailija J. V. Alander. Samalla päätettiin panna toimeen yleinen rahankeräys tämän pääkaupungin ainoan suomenkielisen korkeamman oppilaitoksen hyväksi. Keräys oli jo toukokuussa 1873 tuottanut noin 100,000 mk. ja tuotti kaikkiaan lähes 204,000 mk. Suurin osa, 120,000 mk., näistä varoista sijoitettiin alkeisopiston rakennukseen, joka sijaitsee Ratakadun varrella ja juhlallisesti vihittiin 16 p. syysk. 1878. — V:sta 1879 alkaen nautti Alkeisopisto 40,000 mk:n vuotuista valtioapua. V. 1887, jolloin suomenkielinen normaalilyseo siirrettiin Helsinkiin takaisin, lunasti valtio haltuunsa Alkeisopiston talon irtaimistoineen 240,000 mk:n kauppahinnasta, samalla kuin A. muutettiin valtion normaalilyseoksi. Talon hinnasta maksettiin ensin A:n velat; loput, noin 170,000 mk., talletettiin valtiokonttoriin ja korot määrättiin käytettäviksi stipendeiksi sen oppilaitoksen oppilaille, joka astui A:n sijaan, niinkauan kuin ei yleisesti tunnustettu tarve vaatisi näiden varojen käyttämistä alkuperäiseen tarkoitukseen eli korkeamman suomenkielisen oppilaitoksen kannattamiseksi poikia varten maan pääkaupungissa. *M. S.*

Alkeisrihma, sammalkasvien levämäinen nuoruusaste. vrt. Sammalet.

Alkeisvarsikko, sanikkaisten suvullinen polvi, joka kehittyy itiöstä. Se on pieni, aivan lyhytikäinen, muodostunut yhdestä solukerroksesta ja kantaa sukuelimet, siittiöpesäkkeet ja munapesäkkeet. vrt. Sanikkaiset.

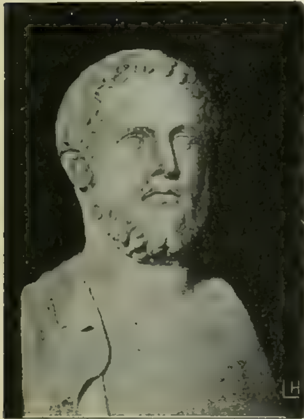
Alkemia (arab. *al kimia* < Egyptin vanhasta koptilaisesta nimestä *kemi* tai kreik. *khymos* = neste) oli alkuaan sama kuin kemia, mutta myöhemmin tarkoitettiin sillä erittäin taitoa epäjaloista metalleista tehdä kultaa ja hopeata. Tämän muutoksen arveltiin käyvän päinsä erityisen aineen, „viisaitten kiven”, (suuren eliksiirin, punaisen tinktuurin, magisterium'in) avulla, jolla myöhempinä aikoina myös luultiin olevan nuorentavan ja elämää jatkavan voiman. Varmuudella ei tiedetä, missä alkemia sai alkunsa, mutta arvellaan egyptiläisten pappien sitä ensinnä harjoittaneen ja sen perustajana pidetään egyptiläistä Hermes Trimegistosta. Hänen mukaansa nimitettiin siihen kuuluvia toimia „hermeettiseksi taidoksi”. Metallien jalostus perustui siihen Aristoteleen opin kanssa yhtäpitävään käsitykseen, että kaikki metallit ovat samaa alkuainetta, samaa materiaa, ja että niitä sentähden sopivia keinoja käyttämällä voidaan muuttaa toisesta toiseen. Arabialaiset tekivät alkemistisen työskentelyn tunnetuksi Espanjassa ja täältä levisi se myöskin muihin Länsi-Euroopan maihin. Tunnetuin arabialainen alkemisti oli Geber l. Djafar (n. 800 j. Kr.), jonka oppeja yleensä omaksuttiin Euroopassa yli 600 vuotta. Alkemian tunnetuimmat edustajat 13:nnella ja 14:nnellä vuosis. olivat Albertus Magnus (1193-1280), Roger Bacon (1214-92), Arnold Villanovanus (1235-1312) ja Raymundus Lullus (1235-1315) ja 15:nnellä vuosis. Basilius Valentinus, jolla kemiallisten keksintöjensä kautta on huomattava sija kemian historiassa. 16:nnelta vuosis. lähtien alkoi varsinainen kemia yhä enemmän jättää sikseen alkemistiset pyrinnöt ja ne joutuivat nyt haaveilijain ja petturien käsiin, jotka onneaan etsien kuleksivat paikasta paikkaan. Monet Euroopan ruhtinaat loistavien kuvittelujen houkutte-

lemina ylläpitivät omia alkemistisia laboratoreja. Vielä 18:nnen vuosis. lopulla oli monessa maassa n. s. „hermeettisiä seuroja", jotka koettivat pitää kullantekijäintoa vireillä. Myöskin Suomessa työskenteli tähän aikaan alkemisti, nimeltä August Nordenskiöld (1754-92), jolla oli laboratorinsa Uudessakaupungissa (1781-87), mutta joka myöhemmin muutti Tukholmaan ja kuoli siirtolaisena Afrikassa. Hänen päiväkirjamuistiinpanonsa on A. E. Arppe julkaissut (sarjassa „Bidrag till kännedom om Finlands natur och folk", Bd. 16). *Edv. Hj.*

Alkemisti, alkemian (ks. t.) harjoittaja.

Alkestis *[-ē'-]* (lat. *Alce'stis, Alce'ste*), kreik. taruhenkilö, Iolkoksen kuninkaan Peliaan tytär, Admetoksen uhrautuvainen puoliso, ks. Admetos.

Alkibiades *[-a'-]* (lat. *Alcibi'ades*), ateenalainen valtiomies, Kleiniaan poika, Eupatridein ylhäistä sukua; hänen äitinsä Deinomakhe oli Alkmeonidien sukua. Syntyneenä v. 450:n paikkeilla e. Kr. A. aikaisin kadotti isänsä, jolloin joutui Perikleen holhouksen alaiseksi. Nuorukaiseksi vartuttuaan hän syntyperänsä, rikkautensa, kauneutensa ja viehättävän olemuksensa johdosta pian pääsi Ateenan kansan suosikiksi, mutta hänen eteviin hengenlahjoihinsa yhtyi rajaton kevytmielisyys, itsekkyys ja kunnianhimo. Valtiollisella alalla A. varsinaisesti alkoi näytellä osaa Kleonin kuoltua (v. 422 e. Kr.) asettuen kansanpuolueen etunenään Nikiaan johtamaa vanhoillista ylimyspuoluetta vastaan. Semmoisena hän uurasti sotaretkeä Sisiliaan ja saikin ateenalaiset ryhtymään yritykseen. V. 415 e. Kr. varustettiin laivasto, jonka etupäähän asetettiin Nikias, Lamakhos ja A., mutta sen ollessa lähtövalmiina tavattiin eräänä aamuna suuri joukko Hermeen patsaita runneltuina, josta ilkityöstä epäiltiin muiden muassa A:ta. A:ta tosin ei voitu todistaa tähän syypääksi, mutta häntä syytettiin Eleusiin salaismenojen häväisemisestä. Lähdettyään siitä huolimatta Sisiliaan hän kohta sinne saavuttuaan sai käskyn palata kotiin vastaamaan puolestaan. Mutta A. pakeni Spartaan ja auttoi neuvoillaan tehokkaasti spartalaisia sodassa omaa isänmaataan vastaan. Ennen pitkää hän kuitenkin herätti näiden kateuden, jonka vuoksi hän pakeni Vähään Aasiaan persialaisen satraapin Tissapherneen luo. Hän alkoi nyt neuvotella ateenalaisten kanssa, ja asetettiin jälleen näiden laivaston johtoon. Tällöin A. saavutti useita voittoja peloponnesolaisista (m. m. Kytsikoksen kaupungin luona v. 410 e. Kr.) ja palasi v. 408 e. Kr. kansalaistensa riemuksi Ateenaan. Mutta kun eräs A:n alipäällikkö vasten hänen tahtoaan alkamassaan meritaistelussa oli joutunut tappiolle (v. 407 e. Kr), erotettiin hänet päällikkyydestä. Sittemmin hän eli Thrakian Khersonesoksessa, josta käsin turhaan tarjoili apuaan maanmiehilleen ennen Aigospotamoin taistelua v. 405 e. Kr. Ateenan kukistuttua A. pakeni satraappi Pharnabatsoksen luo Phrygiaan, missä hän Spartan hallituksen toimesta murhattiin v. 404 e. Kr. *E. R-n.*

Alkibiades.

Alkides *[-ī'-]* ks. Alkeides.

Alkino'os *[-ī'-]*, kreik. taruhenkilö, Skheriasaaressa asuvien phaiekien kuningas; esiintyy Homeroksen Odysseiassa sekä Argonauttien tarustossa.

Alkio. 1. *Kasvit.*, hedelmöitetystä munasolusta kehittynyt kasvin nuoruusaste. Alempien kasvien alkio kehittyy tasaisesti, mutta siemenkasveissa on sillä usein kasviaiheeksi nimitetty lepoaste siemenessä. Kasviaiheessa, joka jo on pieni kasvi, erotetaan alkiojuuri l. juurukka *(radicula)*, alkio- l. sirkkavarsi, alkio- l. sirkkalehdet *(cotyledones)* ja alkiosilmu *(plumula)*.

2. *Eläint.* ks. Sikiö.

Alkio, Santeri (s. 1862), suom. kirjailija ja nuorisonliikkeen johtaja, synt. Laihialla 17 p. kesäk. 1862. Hänen isänsä Juho Filander oli maakauppias. Pienillä varoillaan hän ei jaksanut kustantaa pojalle suurempaa sivistystä, kuin mitä pitäjän kansakoulussa oli saatavissa. Santeri sai omin neuvoin ponnistaa taloudellisten vaikeuksien läpi ja hankkia itsellensä kirjallisen ja tietopuolisen sivistyksen. Täten hänestä tuli yksi maamme ei niinkään harvinaisia itseoppineita ja uupumaton sekä ihanteellinen kehitysaatteiden esitaistelija. Se näkyy hänen kirjoistaan sekä julkisessa toiminnassaan. Niitä kannattaa molempia edistysmieli ja optimistinen usko hyvän lopulliseen voittoon. Hän alkoi kirjailijauransa 1885 Kyläkirjastossa kirjoituksella „Kuvaelmia katovuodelta 1867" ja tendenssimäisillä kertomuksilla „Teerelän perhe" (1887), „Eeva" (1888) ja „Aikamme kuvia" (1889-91). Varsinaisen maineen hän saavutti sentään kaksoisromaanillaan „Puukkojunkkarit" (1894) ja „Murtavia voimia" (1896), joissa kuvaillaan maalaisväestön raakaa elämää Etelä-Pohjanmaalla viime vuosisadan keskivaiheilla sekä sitä tapojen muutosta, minkä katovuodet ja heränneisyys vähitellen saivat aikaan. Sielunelämän kuvauksena paras Alkion teoksista on „Mennyt" (1892). Muista hänen tuotteistaan mainittakoon novellikokoelmat „Kylistä, kodeista ja vainioilta" (1894) ja „Tienhaarassa" (1900) sekä laajahko kertomus „Palvelusväkeä" (1904).

Santeri Alkio.

Ollen ensimäisiä nuorisoseura-aatteen innos-

tamia henkilöitä Pohjanmaalla 1880-luvun alussa, on A. siitä lähtien vaikuttanut innokkaasti tämän aatteen hyväksi. Hän on ollut sen sieluna ja henkisenä johtajana, sen äänenkannattajan „Pyrkijän" toimittajana lehden perustamisesta (1890) alkaen, Etelä-Pohjanmaan ns:n sihteerinä ja esimiehenä, Suomen Nuorison Liiton toimikunnan jäsenenä. Lisäksi tunnettu puhujana ja esitelmänpitäjänä laajalti maassamme. Julkaissut useita kirjoja, joissa käsitellään periaatteellista ja käytännöllistä nuorisoseuratyötä: „Kansannuorison sivistystarve ja nuorisoseuraliike" (1897), „Nuorisoseurakirja I" (1905) y. m. Kesällä 1906 perusti A.Vaasassa ilmestyvän „Ilkka" nimisen lehden, jonka toimittajana hän on, ja oli v. 1907-08 eduskunnassa maalaisliiton edustajana. [V. Tarkiainen, „Kansankirjailijoita katsomassa" (1904).] *V. T.*

Alkiolehti *(blastoderma), embryol.*, vakoutumis-solujen (blastomeerien) muodostama kokonaisuus vakoutumisen päätyttyä; blastulan soluista muodostunut seinä. Niveljalkaisten munissa, joissa muodostusosa pintapuolisena kerroksena ympäröi munan keskessä olevan ravintoruskuaisen, alkiolehti esiintyy yhtenäisenä solukerroksena ravintoruskuaisen ympärillä. *K. M. L.*

Alkiolevy *(blastodiscus), embryol.*, ravintoruskuaisen päällä kelluva, litteän levyn muotoinen sikiönaihe eli vakoutumisen alainen osa kalojen, matelioitten ja lintujen munissa, s. o. yleensä sellaisissa munissa, joissa muodostusosa on kerääntynyt toiseen munanpuoliskoon, ravintoruskuainen toiseen, ja joilla on n. s. diskoidaalinen vakoutuminen. *K. M. L.*

Alkiorakko, *kasvit.*, siemenaiheessa oleva, muita suurempi solu, jonka sisässä siitoksen kautta syntynyt alkio on. Paljassiemenisillä kasvaa alkiorakon sisään jo ennen siitosta valkuainen (alkeisvarsikko) täyttäen sen kokonaan. Sitten syntyy valkuaisen siitereiän puoleiseen päähän kaksi munapesäkettä. — Koppisiemenisillä on ennen siitosta alkiorakon siitereiän puoleisessa päässä kolme paljasta solua, joista yksi on m u n a s o l u, toiset kaksi a p u s o l u j a (synergidisoluja). Toisessa päässä on kolme samanlaista solua, v a s t a p u o l e n s o l u t (antipodisolut). Siitoksen jälkeen jakaantuu alkiorakon toisikäinen tuma moneen kertaan, jonka jälkeen tytärtumien ympärille kerääntyy alkulimaa. Siten muodostuu koko alkiorakon täyttävä s i s ä v a l k u a i n e n (endospermi). vrt. S i e m e n a i h e ja S i i t o s.

Alkioripustin, *kasvit.*, alkiorakon pituussuunnassa oleva solurihma, joka ilmisiittiöillä syntyy hedelmöitetyn munasolun uudistuvien jakautumisten kautta. Sen siitereiästä poispäin kääntyneessä päässä syntyy kasviaihe. vrt. S i e m e n a i h e ja S i i t o s.

Alkiosilmu ks. A l k i o.

Alkiphron *[-ki'phrōn]*, kreik., nuorempaan sofistiikkaan kuuluva kirjailija, joka luultavasti eli 2:sella tai 3:nnella vuosis. j. Kr., on sepittänyt kokoelman kirjeitä, joissa kuvataan eri luokka-tyyppejä; joukossa on muka talonpoikain, kalastajain, hetairain, parasiittien kirjeitä. Teos perustuu suureksi osaksi n. s. nuorempaan attikalaiseen komediaan ja valaisee etupäässä niitä elämänmuotoja, jotka vallitsivat Attikassa 4:nnellä vuosis. e. Kr. *O. E. T.*

Alkkula. 1. Ylitornion pitäjän kirkonkylä Tornionjoen varrella. Tulliasema. — 2. Vastapäätä edellistä Ruotsin puolella olevan Öfver-Torneån suomalainen nimi.

Alkmaar l. A l k m a r, kaupunki Pohjois-Hollannissa, Pohjois-Hollannin kanavan varrella; käy juusto-, vilja- ja karjakauppaa. 18,300 as. Läheisyydessä sijaitsi kuuluisa Egmont-suvun linna.

Alkmaion *[-mai'ōn]* (lat. *Alcmæon*), kreik. tarusankari, Amphiaraoksen ja Eriphylen poika; surmasi äitinsä, sentähden että tämä oli kavalasti aiheuttanut Amphiaraoksen kuoleman. Kostottarien vainoomana hän turvautui Arkadian Psophis-kaupunkiin, jossa myöhemmin sai surmansa. — Alkmaion kuului argolais-thebalaiseen tarupiiriin; hänen kohtaloistaan kerrottiin hävinneissä Epigonoi- ja Alkmaionis-eepoksissa. Ks. A m p h i a r a o s. *O. E. T.*

Alkman *[-mā'n]*, kreik. runoilija, eli Spartassa luultavasti 7:nnen vuosis. jälkipuoliskolla e. Kr.; tunnetussa muistotarinassa, jonka mukaan hän oli alkuaan lyydialainen orja, tuskin lienee perää. A. on etupäässä tunnettu koorilaulujen sepittäjänä (ks. K o o r i). Hänen teoksistaan ei ole tallella kuin katkelmia. Pisin ja tärkein on erään P a r t h e n i o n-laulun (neitosten juhlakulkue-laulun) katkelma, joka on kirjoitettu kolmelle v. 1855 Egyptistä löydetylle papyros-lehdelle (säilynyt n. 100 säettä). Tässä laulussa, joka on laadittu jonkun jumalan (luult. Artemiin) juhlassa esitettäväksi, on koorilyriikan tavallisiin aineksiin, jumalien ylistykseen, pyhään muinaistaruun sekä vakaviin mietteisiin, liittynyt erittäin hilpeä aines, runoilija kun panee koorin neitoset ylistämään leikkisästi toistensa suloutta ja notkeutta. vrt. K r e i k a n k i e l i ja k i r j a l l i s u u s. *O. E. T.*

Alkmene *[-mē'-]*, kreik. taruhenkilö, tavallisen tarumuodostuksen mukaan Mykenain kuninkaan Elektryoniin tytär, A m p h i t r y o n i n puoliso. Zeus-jumala lähestyy häntä hänen puolisonsa haahmossa, ja hän synnyttää Zeukselle H e r a k l e e n. ks. A m p h i t r y o n ja H e r a k l e s. *O. E. T.*

Alkmeonidit *[-ō-]* (kreik. *Alkmaiōni'dai, Alkmeōni'dai)*, ylhäinen ja upporikas ateenalainen suku, jolla oli tärkeä sija Ateenan historiassa 7:nnellä ja 6:nnella vuosis. e. Kr. Kun Kylonin valtiokaappausyritys (n. 632) oli kukistettu, niin Alkmeonidit, arkhontti M e g a k l e s päämiehenä, surmasivat kavalasti hänen puoluelaisensa. Syytettynä pyhän asylioikeuden (turvapaikka-oikeuden) rikkomisesta koko suku tuomittiin ikiajoiksi Ateenasta karkoitettavaksi; vieläpä vainajain ruumiitkin (niiden kai, jotka sillä välin olivat ehtineet kuolla) kaivettiin haudoista ja heitettiin maan rajojen ulkopuolelle. Peisistratoksen aikana suku esiintyy jälleen Ateenassa, jossa se, nuorempi Megakles johtajana, kiivaasti ottaa osaa taisteluun vaikutusvallasta. Vakaannutettuaan lopullisesti valtansa Peisistratos pakoitti heidät lähtemään jälleen maanpakoon. Siitä lähtien he ovat ateenalaisten vapautushankkeiden varsinaisena sieluna. Erinomaisella auliudellaan he hankkivat itselleen Delphoin oraakkelipapiston vaikutusvaltaisen kannatuksen, ja sen avulla he saivat spartalaiset ryhtymään tyranninvallan poistamiseen Ateenasta.

Kun tämä oli onnistunut (510), syntyi lähinnä ankara kilpailu ylivallasta eri ylimysryhmien kesken. Mutta Alkmeonidien ensimäinen mies, nuoremman Megakleen poika Kleisthenes liittyi kansanvaltaiseen puolueeseen. Ensin Isagoraan johtama harvainvaltainen ylimyspuolue pääsi valtaan, ja Kleistheneen täytyi kannattajineen mennä maanpakoon. Mutta pian kansa kukisti Spartan tukeman harvainvallan; Kleisthenes kutsuttiin takaisin Ateenaan ja pani toimeen suuren uudistustyönsä (ks. Kleisthenes). — Alkmeonideista polveutuivat äitiensä puolelta Perikles ja Alkibiades. *O. E. T.*

Alkoholaatti, alkoholin yhdistys jonkun metallioksidin kanssa. vrt. Alkoholit.

Alkoholi (etylialkoholi), kem. hiili-, happi- ja vety-yhdistys (C_2H_6O), yleisimmin tunnettu kaikista alkoholeista. Nimitys on arabialaista alkuperää (*alkohol* = „hienoin", „kevein"). Vesikirkas neste, om.-p. 15°:ssa 0,7939, kiehumap. 78°. Jäätyy — 111,8°:ssa. Se on kovin hygroskooppista ja sekoittuu veteen kaikissa suhteissa, jolloinka sekoitusvolymi supistuu. Sekoittuu eetteriin (Hoffmannin tipat). Palaa sinertävällä, heikosti valaisevalla liekillä. 1 kg kehittää n. 7,000 kaloria. Sen höyryt muodostavat ilman kanssa räjähtäviä sekoituksia. — A:a muodostuu käymisen kautta ja tavataan senvuoksi vähissä erin luonnossa. Huumaavana ainesosana kaikissa käyneissä juomissa. Alkoholia valmistetaan käyttämällä (s. o. rypälesokerin hajotessa hiilihapoksi ja alkoholiksi): 1. luonnollisista, sokeripitoisista nesteistä, hedelmämehuista, sokeriruovon mehusta ja melassista; 2. keinotekoisesti valmistetuista käymäkelpoisista sokeriliuoksista. Vesipitoista alkoholia sanotaan väkiviinaksi (ks. t.). Kaupassa oleva väkiviina sisältää 80-95 % alkoholia. A:a käytetään liuotusaineena, vernissaa, hajuvesiä, liköörejä, etikkaa, eetteriä, kloroformia, kloraalihydraattia, aldehydiä, estereitä, soodaa, potaskaa, aniliinivärejä, räjähdyshapposuoloja valmistettaessa, väriteollisuudessa, säilytysaineena, poltto- ja valoaineena, moottoreissa, lämpömittareissa, vanhojen öljymaalauksien uudistuksessa, nautinto- ja lääkeaineena y. m.; lämmittää näennäisesti ruumista, vaikuttaa kiihottavasti; alentaa lämpöä, hidastuttaa aineenvaihtoa, vaikuttaa hermoja lamauttavasti (vrt. Alkoholimyrkytys), väärin käytettynä (juoppous) vahingollisesti kaikkiin elimiin: vedestä vapaa alkoholi eläviin soluihin ja kudoksiin kuolettavasti ei vain imemällä kaiken veden itseensä vaan myös saamalla munanvalkuaisaineet hyytymään. A:n valmistus alkuisin 8:nnelta vuosisadalta j. Kr. vrt. Viina.

Alkoholilainsäädäntö ks. Väkijuomalainsäädäntö.

Alkoholimyrkytys, väkijuomien nauttimisesta aiheutuva myrkytys; ilmenee pääasiallisesti kahtena eri muotona: äkillisenä myrkytyksenä eli päihtymisenä ja pitkällisenä eli kroonilisena myrkytyksenä, jossa huomaamme monta puolta. Ennen kaikkea on alkoholi hermoston myrkky, seikka joka käy selvästi ilmi päihtymisestä. Pienemmätkin alkoholimäärät, 20-30 grammaa, aikaansaavat jo vaikutuksen ihmisen mielialaan ja hänen aivojensa säännölliseen toimintaan. Mieliala käy ensin hilpeäksi ja huolettomaksi ja ajatuksenjuoksu tuntuu vilkkaammalta. Hetken kuluttua, sekä sitä nopeammin kuta suurempi nautittu alkoholiannos on, muuttuu tämä tila: hilpeys kiihtyy rajattomaksi iloisuudeksi ja huolettomuus välinpitämättömyydeksi kaikkien ylevämpien periaatteiden ja katsantokantojen merkityksestä ja pyhimpien siteiden arvosta; ajatusten järjellinen valmistelu ja hienostelu vaikeutuu, itsensähillitseminen heikkenee, arvostelukyky omien ja muitten tekojen kantavuudesta ja siveellisestä arvosta katoaa, ja sen mukana myöskin tahdon valta itsekästen himojen yli. Tämän rinnalla kehittyy erityinen toimintahalu lihaksissa vieden tahdottoman ihmisen kaikenmoisiin mielivaltaisiin tekoihin. Jos alkoholiannos on ollut tarpeeksi suuri, niin veltostuvat sittemmin lihaksetkin ja niitten joukossa sydänlihaskin, joka näin myrkytettynä lopuksi taukoo toimimasta ja — henki on poissa. — Usein uudistuva alkoholinkäyttö aikaansaa monessa elimessä enemmän tai vähemmän ankaranlaatuisia sairaloisia muutoksia; niinpä syntyy kroonillinen nielu- ja kurkkukatarri, siitä juopon äänen käheys; vähitellen kehittyy itsepäinen mahalaukunkatarri oksennuksineen ja syömättömyyksineen; maksa rasvettuu ja lopuksi usein surkastuu; verenkiertoelimet vikaantuvat; sydänlihas rasvettuu, kasvaa kooltaan ja veltostuu; hermoston toiminnassa näemme vähitellen kuvastuvan samantapaiset vauriot, kuin äkillisessäkin myrkytyksessä: siveelliset ja yleisinhimilliset periaatteet kadottavat valtansa, jonka sijaan alemmat vaistot ja itsekkäät himot saavat johdon. Kroonillisen alkoholismin ilmiöihin kuuluvat myöskin monet mielenhäiriön ja tylsämielisyyden tilat sekä surkeankuulu äkillinen mielenhäiriö, joka kulkee viinahulluuden *(delirium tremens)* nimellä. Alkoholi on siis etupäässä hermoston ja eritoten aivojen, s. o. ajatuksen ja järjellisen toiminnan myrkky ja siten yhteiskuntamyrkkynä pidettävä. *M. O-B.*

Alkoholipreparaatit, alkoholista valmistetut eetterit, esterit ja substitutsionitulokset sellaiset kuin etylieetteri (tavallinen eetteri), etikkahapon etyliesteri (etyliasetaatti), kloraalihydraatti, kloroformi j. n. e.

Alkoholiradikaali ks. Alkyli.

Alkoholismi, alkoholin liiallinen nauttiminen, juoppous. ks. Alkoholimyrkytys.

Alkoholisti, juoppo, väkijuomia liiaksi käyttävä.

Alkoholit, suuri ryhmä orgaanisia yhdistyksiä, jotka kokoomukseltaan ovat hiiltä, vetyä ja happea ja jotka johdetaan hiilivedyistä siten, että yksi tai useampi vetyatomi korvataan yhtä monella hydroksyliryhmällä. Näiden luvun mukaan lasketaan alkoholin „valenssi". Hydroksylin kanssa yhdistettyä alkoholin osaa sanotaan alkyliksi tai alkoholiradikaaliksi. Erinäiset a. oksideerautuvat aldehydeiksi, ketoneiksi, hapoiksi. A:eja sanotaan myös karbinoleiksi. A. ovat joko nestemäisiä tai jähmeitä. Ne ovat usein haihtuvia, mutta kiehumap. ja om.-p. nousevat molekylipainon kohotessa ja hydroksyliryhmien lisääntyessä. Veteen ne usein helposti liukenevat; vaikka ne muodollisesti vastaavat epäorgaanisen kemian emäksiä, on niiden reaktsioni neutraalinen. Ne voivat vaihtaa hydroksyli-

ryhmän vedyn metalliin, jolloinka syntyy alkoholaatteja. Näillä alkoholaateilla on suuri merkitys orgaanisissa synteeseissä. Muutamia alkoholeja on luonnossa, varsinkin estereinä, toiset syntyvät käymisen kautta.

Alkoholometria, nesteiden alkoholipitoisuuden määrääminen, tapahtuu väkiviinassa areometrilla, joka näyttää eri ominaispainoja vastaavat alkoholiprosentit. Saksalainen termoalkoholometri näyttää + 15°:ssa, montako painoprosenttia alkoholia nesteessä on. Fralles'in alkoholometri näyttää + 15°:ssa, Gay-Lussac'in ranskalainen centesimaalialkoholometri + 12°:ssa alkoholipitoisuuden volymiprosenteissa. Englantilaisen Sykes'in alkoholometri näyttää, kuinka monta mittaa „koepirtua", *proof spirit*, (49,3 paino- l. 57,09 volymiprosenttia alkoholia) täytyy sekoittaa veteen, että saataisiin 100 mittaa tutkittavaa väkiviinaa, tai kuinka monta mittaa koepirtua voidaan valmistaa 100 mitasta tutkittavaa väkiviinaa lisäämällä siihen vettä. Välistä määrätään alkoholipitoisuus Baumé'n, Beck'in, Cartier'n areometriasteissa (ks. Areometri). Viinin, oluen y. m. aineiden alkoholipitoisuus määrätään vaporimetrillä, dilatometrillä, ebullioskoopilla, tai niin että alkoholi tislataan nesteestä, tislaatti saatetaan määrättyyn volymiin ja koetetaan alkoholometrillä.

Alkoovi (arab. *al kobba*), holvattu komero huoneessa makuupaikkaa varten; vuodekomero.

Alkoran *[-rān]* ks. Koraani.

Alkuaine, *kem.*, aine, jota ei kemiallisilla eikä fysikaalisilla keinoilla voida jakaa yksinkertaisempiin aineosiin. Lavoisier — 1700-luvun loppupuolella — tunsi 29 alkuainetta. Nykyään tunnetaan niitä noin 80, jotka eri tavalla toisiinsa yhtyneinä muodostavat kaikki aineet, jähmeät, nestemäiset ja kaasumaiset. (Kemiallisia yhdistyksiä ja reaktsioneja esittävissä kaavoissa ei kirjoiteta koko alkuaineen nimeä, vaan käytetään sen sijaan merkkejä esittämässä eri alkuaineitten atomeja). Seuraavassa luetellaan nykyään tunnetut alkuaineet sekä niiden kemialliset merkit (symbolit).

Aluminiumi (Al), Antimoni (Stibium) (Sb), Argoni (A), Arsenikki (As), Bariumi (Ba), Berylliumi (Be), Boori (B), Bromi (Br), Ceriumi (Ce), Cæsiumi (Cs), Elohopea (Hydrargyrum) (Hg), Erbiumi (Er), Fluori (F), Fosfori (Phosphor) (P), Gadoliniumi (Gd), Galliumi (Ga), Germaniumi (Ge), Happi (Oxygenium) (O), Heliumi (He), Hiili (Carboneum) (C), Hopea (Argentum) (Ag), Indiumi (In), Iridiumi (Ir), Jodi (J), Kadmiumi (Cadmium) (Cd), Kaliumi (K), Kalsiumi (Calsium) (Ca), Kloori (Chlor) (Cl), Koboltti (Cobaltum) (Co), Kromi (Chrom) (Cr), Kryptoni (Kr), Kulta (Aurum) (Au), Kupari (Cuprum) (Cu), Lantaani (La), Litiumi (Li), Lyijy (Plumbum) (Pb), Magnesiumi (Mg), Mangaani (Mn), Molybdeeni (Mo), Natriumi (Na), Neodymi (Nd), Neoni (Ne), Nikkeli (Ni), Niobiumi (Nb), Osmiumi (Os), Palladiumi (Pd), Pii (Silicium) (Si), Platina (Pt), Praseodymi (Pr), Radiumi (Ra), Rauta (Ferrum) (Fe), Rikki (Sulphur) (S), Rodiumi (Rhodium) (Rh), Rubidiumi (Rb), Ruteniumi (Ru), Samariumi (Sa), Skandiumi (Scandium) (Sc), Seleeni (Se), Sinkki (Zn), Strontiumi (Sr), Talliumi (Tl), Tantaali (Ta), Telluri (Te), Terbiumi (Tb), Tina (Stannum) (Sn), Titaani (Ti), Thoriumi (Th), Tuliumi (Tu), Typpi (Nitrogenium) (N), Uraani (U), Vanadiini (V), Vety (Hydrogenium) (H), Vismutti (Bismutum) (Bi), Volframi (W), Xenoni (X), Ytriumi (Y), Ytterbiumi (Yb), Zirkoniumi (Zr).

Nykyisen tieteen kannalta katsottuna ei alkuainetta voi muuttaa toiseksi; esim. lyijyä ei voi muuttaa hopeaksi, ei kuparia kullaksi. Poikkeuksena on kuitenkin mainittava, että radiumi voidaan muuttaa heliumiksi; mutta toistaiseksi on tämä pidettävä vain poikkeuksena. — Alkuaineet yhtyvät toisiinsa määrättyjen lakien mukaan, määrätyissä painosuhteissa; mutta jotkut alkuaineet voivat yhtyä keskenään useammassa kuin yhdessä painosuhteessa: esim. raudan yhdistyksistä rikin kanssa on mainittava kaksi, rautasulfidi ja rikkikiisu; kun analysoidaan ja määrätään rikkimäärä, joka on yhtynyt samaan määrään rautaa, niin huomataan, että jälkimäisessä yhdistyksessä on täsmälleen kaksi kertaa enemmän rikkiä kuin edellisessä; sama yksinkertainen suhde on huomattavissa muissakin tapauksissa: kun kaksi ainetta A ja B kemiallisesti yhtyvät toisiinsa useammassa kuin yhdessä painosuhteessa, niin ovat ne painomäärät A:ta, jotka yhtyvät samaan painomäärään B:tä, yksinkertaisissa, kokonaisilla luvuilla esitettävissä suhteissa toisiinsa (kerrannaisten painosuhteiden laki). — Mutta alkuaineet eivät yhdy toisiinsa ainoastaan määrätyissä painosuhteissa, vaan tapahtuu yhtyminen myös määrätyissä tilavuus-suhteissa, kun nimittäin on kysymys kaasumaisista aineista. Niinpä yhtyy yksi tilavuusosa klooria yhteen tilav.-osaan vetyä muotostaen kaksi tilav.-os. kloorivetyä; kaksi tilav.-os. vetyä yhtyy yhteen tilav.-os. happea muodostaen kaksi tilav.-os. vesihöyryä; siis on myös muodostuneen aineen tilavuus kokonaisilla luvuilla esitettävissä suhteissa reageeraavien aineitten tilavuuksiin. — Kun aineet reageeraavat toistensa kanssa, niin on muodostuneitten aineitten paino yhtä suuri kuin reageeraavien aineitten paino (laki aineen katoamattomuudesta). Reaktsionituotteella ei enää ole alkuperäisten alkuaineitten ominaisuuksia.

Alkuaineet jaetaan tavallisesti kahteen ryhmään: metalleihin ja epämetalleihin. Tämä jakotapa on Lavoisier'n ajoilta; nykyään, kun tunnetaan paljoa useampia alkuaineita, ei niitä voida ehdottomasti järjestää kahteen ryhmään. Muutamia alkuaineita pitävät toiset kemistit edelliseen ryhmään kuuluvina, toiset taas jälkimäiseen.

Muutamat alkuaineet ovat hyvin yleisiä, kun taas toisia tavataan niin vähän, että niitä ei ole edes voitu tarpeeksi tutkia. Yleisin on happi, jota on ilmassa noin $^1/_5$ sen tilavuudesta. Yhdistyksissä on sitä niin paljon, että sen otaksutaan muodostavan puolet maapallon painosta. Hapen jälkeen enimmin levinneitä alkuaineita ovat pii, aluminiumi, rauta, kalsiumi, magnesiumi, natriumi ja kaliumi.

Useimmat alkuaineet ovat tavallisen lämpötilan vallitessa jähmeitä. Nestemäisiä ovat bromi ja elohopea, kaasumaisia vety, happi, typpi, kloori, fluori, argoni, heliumi. — Kun verrataan alkuaineita toisiinsa niiden kemial-

lisiin ominaisuuksiin nähden, niin voidaan ne jakaa ryhmiin ja sarjoihin. Ominaisuudet riippuvat atomipainoista. ks. Alkuaineitten periodinen järjestelmä. [Remsen-Komppa, „Epäorgaaninen kemia"; Edv. Hjelt, „Kemia".] *(W. B.)*

Alkuaineitten periodinen järjestelmä on luonnollinen jakojärjestelmä alkuaineiden atomipainojen mukaan. 1829 näytti Döbereiner, että yhdenmukaisesti suhtautuvat alkuaineet usein muodostavat n. s. triadin s. o. kolmen alkuaineen atomipainoista on keskimäinen yhtä suuri kuin kahden toisen aritmeettinen keskiarvo, ja hän päätti tästä, että alkuaineitten ominaisuudet jossain määrin olivat riippuvaisia niiden atomipainoista. Tätä jakojärjestelmää kehittivät sitten etenkin ransk. Beguyer de Chancourtois (1862) ja engl. J. Newlands (1863), mutta vasta venäl. D. Mendelejev (1869) ja saks. Lothar Meyer (1870) näyttivät lopullisesti, että alkuaineitten ominaisuudet ovat riippuvaisia (funktsioneja), vieläpä jaksottain riippuvaisia (periodisia funktsioneja) niiden atomipainoista. Jos nimittäin järjestetään alkuaineet atomipainojensa suuruuden mukaan peräkkäin yhteen jaksoon, alkaen vedystä, jonka atomipaino on pienin, niin huomataan, etteivät enimmän toistensa kaltaiset alkuaineet välittömästi seuraa toisiansa, vaan esiintyvät periodisesti s. o. ne ovat erotetut toisistaan määrättyjen välimatkojen päähän. Jos alkuaineet täten perätysten kirjoitetaan paperiliuskalle ja tämä kierretään spiraaliin niin, että kemiallisilta ominaisuuksiltaan samankaltaiset alkuaineet tulevat olemaan samassa pystysuorassa jaksossa ja spiraali leikataan pystysuorasti halki, saadaan taulu, jossa on kymmenen vaakasuoraa n. s. sarjaa ja kahdeksan pystysuoraa n. s. luonnollista ryhmää. Jälkimäiset, paitsi kahdeksas, jakaantuvat kahteen alaryhmään A ja B. Jaksottainen riippuvaisuus näyttäytyy eräitten fysikaalisten ominaisuuksien vaihteluissa ja siinä, että vaakasuorien sarjojen ensimäiset jäsenet ovat emäksiä muodostavia alkuaineita, mutta jos siirtyy sarjoja pitkin oikealle, muuttuvat alkuaineet vähitellen happoja muodostaviksi, jolloin kuitenkin ryhmällä VIII on omituinen välittävä luonne riippuen sen asemasta ryhmien I ja VII välillä. Valenssi eli kemiallinen arvo vaihtelee yleensä siten, että se kohoaa 1:stä ryhmässä I 4:jään ryhmässä IV, jonka jälkeen se alenee taas 1:teen ryhmässä VII. Korkein mahdollinen valenssi, joka esiintyy happiyhdistyksissä, kohoo kuitenkin tasaisesti 1:stä ryhmässä I 8:aan ryhmässä VIII, esim.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
K_2O	CaO	Al_2O_3	CO_2	P_2O_5	SO_3	Cl_2O_7	Os_4

Eri ryhmien tyyppeinä voi pitää seuraavia alkuaineita:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Na	Mg	Al	Si	P	S	Cl	Ru, Rd, Pd

Vetyä on vaikea sijoittaa tähän yleiseen järjestelmään. Muutamat ovat asettaneet sen I:een n. s. alkalimetallien ryhmään, johon sen eräissä suhteissa metallin tapainen luonne ja sen valenssi 1 oikeuttavat. VIII:n ryhmän kaasumaiset alkuaineet, n. s. jalot kaasut (heliumi, neon, argon, krypton, xenon) erottavat useat tutkijat erityiseksi O-ryhmäksi sen tosiseikan perusteella, ettei näitä alkuaineita ole saatu muodostamaan yhdistyksiä minkään muun alkuaineen kanssa.

Tämä periodinen järjestelmä kesti loistavalla tavalla koetuksen kun Mendelejev sen perusteella edeltäkäsin jokseenkin tarkasti määritteli muutamiin sen aukkoihin tulevat alkuaineet ominaisuuksiltaan, esim. gallium'in (eka-aluminium). [Remsen-Komppa, „Epäorgaaninen kemia"; Edv. Hjelt, „Kemia".] *(W. B.)*

Alkuastuin, pölkkyastuin, täysinäinen ensiastuin portaissa. *J. C-én.*

Alkueläimet *(Protozoa)*, alhaisimmat, yksinkertaisimmat, yleensä hyvin pienet elimistöt. Alkueläinten ruumiin olennaisen, elävän osan muodostaa tumalla varustettu alkulimamöhkäle, ja niinmuodoin voi alkueläimiä pitää yksisoluisina elimistöinä vastakohtana korkeammille elimistöille eli monisoluisille eläimille ja kasveille (kudoseläimille ja kudoskasveille). Vaikka alkueläimet muotoarvoltaan vastaavat kukin yksityistä kudossolua, niin ne kumminkin osoittavat monenlaisia erilaistumisia rakenteessaan ja elämäntehtäviensä toimittamisessa. Toiset lähenevät näissä suhteissa enemmän todellisia kasveja, toiset eläimiä (vrt. Alkeiselimistöt). Useimmat lajit elävät vedessä tai kosteissa paikoissa, lukuisat ovat loisia. Monet alkueläimet esiintyvät äärettömän lukuisina; niinpä fossiilisten juurijalkaisten pii- ja kalkkirangot muodostavat kokonaisia vuorikerroksia; monet loisina elävinä lajit ovat tarttuvien tautien aiheuttajia. Alkueläimet jaetaan neljään suureen ryhmään: juurijalkaiset *(Rhizopoda)*, siimalikoeläimet *(Flagellata)*, väryslikoeläimet *(Ciliata)* ja itiöeläimet *(Sporozoa)*. Yhteensä näihin kuuluu useita tuhansia nykyään eläviä ja kivettyneitä lajeja. *K. M. L.*

Alkuhistoria, esitys jonkun maan tai kansan vanhimmista (sivistys-)oloista, ennen varsinaista historiallista aikaa; sanotaan myöskin esihistoriaksi.

Alkuhärkä *(Bos primigenius)*, sukupuuttoon kuollut härkälaji, joka vielä Cæsarin aikana eli Saksassa ja Englannissa. Mainitaan Niebelungenliedissä nimellä „ur". Pysyi kauvimmin Puolassa, jossa viimeiset hävisivät vasta 1600-luvulla. Sekoitetaan usein visenttiin (ks. t.). A:n ruumiinmuoto oli hyvin kesyn härän tapainen; väri musta, pitkin selkäpiitä valkea juova, sarvet isot, ensin eteen sitten ylös taipuvat; niistä tehtiin juoma-astioita. Useat lehmärodut polveutunevat alkuhärästä.

Alkuihminen ks. Ihminen.

Alkuimettäväiset *(Prototheria)*, alhaisimmat, istukkaa vailla olevat, munivat nisäkkäät *(Promammalia)*. Nykyään elävistä nisäkkäistä edustavat tätä ryhmää nokkaeläimet *(Ornithorhynchus* ja *Echidna)*. *K. M. L.*

Alkuin (735-804), Kaarle Suuren kuuluisa neuvonantaja ja aikansa oppineimpia miehiä, synt. Yorkissa ylhäisestä anglosaksilaisesta suvusta. Sai hyvän kasvatuksen syntymäkaupunkinsa luostarikoulussa, jonka johto sittemmin joutui hänen käsiinsä. Kaarle Suuren hartaasta pyynnöstä hän toisella Rooman mat-

kallaan jäi Frankkien maahan (782) ja ryhtyi siellä erittäin hedelmälliseen työhön sivistyksen kohottamiseksi. Aluksi hän oleskeli hovissa antaen opetusta Kaarlelle ja hänen pojillensa, järjestäen uudestaan hovissa olevan koulun (schola palatina) sekä perustaen kaikkiin suurempiin kaupunkeihin ylempiä ja alempia kouluja. Oleskeltuaan jonkun aikaa Englannissa hän palasi jälleen jatkamaan sivistystyötänsä frankkien keskuuteen. N. s. karolingilainen renessanssi on luettava suurimmaksi osaksi hänen vaikutuksestansa lähteneeksi. A. otti myös innokkaasti ja menestyksellä osaa aikansa jumaluusopillisten riitakysymysten, kuten kuvariidan ja adoptianismin, ratkaisuun. Hän kirjoitti suuren joukon teoksia jumaluusopin, filosofian, matematiikan, retoriikan ja kieliopin alalta sekä pyhimysten elämäkertoja, runoja ja kirjeitä. Kootut teokset julaistuina Migne'n „Patrologia"ssa (osissa 100 ja 101; 1851). [Werner, „Alkuin und sein Jahrhundert" (2:nen pain. 1881); West, „Alcuin and the christian schools" (1892).] *O. M-e.*

Alkukieli, se historiallisesti edellytetty kielimuoto, josta joku tai jotkut myöhemmät kielimuodot (kielet, murteet) ovat kehittyneet (esim. suomalais-ugrilainen alkukieli). Myös: alkuteoksen kieli siitä tehdyn käännöksen kielen vastakohtana (esim. raamatun alkukielet), vrt. Kieli. *A. K.*

Alkukirjain, käsi- tai painokirjoituksen pitempien ajatusjaksojen muita kirjaimia isompi, usein koristeltu ensimäinen kirjain. vrt. Initsiaali.

Alkukirjain eräästä 1300-luvun suom. missalesta

Alkukoriste, kirjan yksityisosien (lukujen y. m.) ensi sivulla tekstin edellä oleva koriste, piirros, kuva t. m. s. vrt. Vinjetti.

Alkukoti, jonkun kansan tai kansansuvun vanhin asuinpaikka.

Alkulima, protoplasma, on se enemmän tahi vähemmän nestemäinen ja läpikuultava aine, joka muodostaa elävien solujen pääaineksen ja tavallisesti sisältää erilaistuneen kiinteämmän osan, tuman. Monessa solussa saattaa erottaa läpikuultavan ohuen ulomman a.-kerroksen, ulkokelmun, ektoplasman, ja sisemmän jyväsiä sisältävän sisäliman, endoplasman.

Mielipiteet alkuliman hienommasta rakenteesta ovat hyvin erilaisia. Sen on ajateltu muodostuneen erillisistä läpikuultavassa nesteessä uivista rihmoista (Flemmingin fibrillääri- l. filaari-teoria) tahi verkkomaisesta, rihmaisesta rangasta, jonka silmukat neste täyttää, kunnes Bütschli osoitti, että näennäinen verkkorakenne riippuu vaahtomaisesta rakko-rakenteesta. Rakkojen seinät olisivat muodostuneet sakeammasta, niiden sisällys ohuemmasta aineesta (Bütschlin alveolaariteoria). Altmannin käsityksen mukaan olisi alkulima kokoonpantu pienistä jyväsistä (Altmannin granulaariteoria).

Paitsi tumaa tavataan alkulimassa muitakin määrämuotoisia osia, esim. lehtivihreähiukkaset ja tärkkelysjyväset kasvisoluissa, pigmenttihiukkaset eläinten pigmenttisoluissa, rasvapisarat maksan soluissa, lukuisia vararavintojyväsiä eläinten munasoluissa ja kasvien siemensoluissa j. n. e. Osa nesteestä, joka täyttää soluliman, kokoontuu erityisiin solurakkoihin, jotka sitkeämpi limakerros erottaa ympäröivästä alkulimasta. Useissa vapaasti elävissä yksisoluisissa elollisissa olioissa tavataan myös loisina eläviä leväsoluja *(Zooxanthella, Zoochlorella).*

Kemialliselta kokoumukseltaan ei a. ole mikään yhtenäinen aine, vaan sekoitus erilaisista yhdistyksistä. Nämä ovat suurimmaksi osaksi valkuaisaineita, vettä ja pieni määrä liuenneita kivennäissuoloja (enimmäkseen natriumin, kaliumin, magnesiumin, kalsiumin fosfaatteja, karbonaatteja tahi sulfaatteja). Vastavaikutukseltaan a. on heikosti emäksinen tahi neutraalinen, ei koskaan hapan.

Alkulima on elävä aine. Sillä on kyky ottaa ravintoaineita, niistä rakentaa elävän solun osia (assimilatsioni, yhteyttäminen) ja uudestaan itsestään hajota. Yhteyttämisen kautta kasvaa alkulima ja lisääntyy, jakaantuu.

A:ssa huomataan liikkeitä, jotka riippuvat sen ärtyväisyydestä ulkoapäin vaikuttavien fysikaalisten ja kemiallisten kiihottimien suhteen. Ketoilla peitetyissä soluissa, jotka eivät voi muotoaan muuttaa, virtaa alkulima eri suuntiin kuljettaen muassaan siihen laskeutuneet hiukkaset. Paljaissa soluissa saavat määräsuuntaiset alkuliman virtaukset aikaan muodon muutoksen, siten että limakko venyy tylpiksi liuskoiksi, valejaloiksi, jotka taasen vetäytyvät sisään. Sen kautta liikkuu solu amæbamaisesti eteenpäin. Toisilla soluilla on värekarvaliike s. o. ne uivat solulimasta erilaistuneiden limasäikeiden, siima- tahi värekarvojen avulla.

Ensimäisen selityksen a:sta laati Dujardin (1835) nimittäen sitä sarkodiksi, mutta tarkoitti tällä nimityksellään ainoastaan alempien eläinten alkulimaa. Yleisessä merkityksessä käytti v. Mohl (1840) protoplasma nimitystä. Uudempi käsitys alkulimasta on Max Schultzen (1861) mukainen. Nykyaikaan koetetaan selittää elolliset ilmaukset puhtaasti fyysillis-kemiallisiksi ilmiöiksi. [Verworn, „Allgemeine Physiologie", O. Hertwig, „Allgemeine Biologie".]

Alkulimaeläimet *(Monera),* alhaisimmat elimistöt, joiden pelkästä alkulimasta (ks. t.) muodostuneessa ruumiissa ei vielä tumakaan ole erilaistunut. Niitä voi pitää tumattomina soluina. Mikäli aineenvaihdos on kasvillinen tai eläimellinen, voi erottaa kasvi-moneereja ja eläin-moneereja. *K. M. L.*

Alkuluku l. priimiluku, luku, mihin tasan sisältyy ainoastaan yksikkö ja luku itse 2, 3, 5, 7, 11, 13, 17, j. n. e. Suhteelliset (relatiiviset) alkuluvut, kaksi tai useampia kokonaisia lukuja, joilla 1 on ainoa yhteinen tekijä, esim. 24 ja 35. *(V. V. K.)*

Alkunopeus, luodin lentonopeus piipun suussa lausuttuna metreissä, mitkä se lentäisi 1 sekunnissa, jos nopeus ei muuttuisi.

Alku-olio ks. Substanssi.

Alkuopetus, alkuaan kodin tarjooma opetus lapsille, millä tehtävällä on perustuksensa ei ainoastaan vanhempain velvollisuudessa kasvattaa ja opettaa lapsiaan, vaan myös useissa protestanttisissa maissa lakimääräyksissä. Kun useimmat vanhemmat eivät kykene eivätkä halua opettaa ja yhteiskunnallisten olojen muuttuessa eivät voi vastuunalaista kasvattaja- ja opettajavelvollisuuttaan oikealla tavalla täyttää, ovat seurakunnat ja jotkut kunnat perustaneet pikkuja kiertokouluja lapsille 7 ikävuodesta alkaen. Edelliset ovat seisovia, paikallaan pysyviä koko lukuvuoden; jälkimäiset taasen ovat muuttelevia, joissa sama opettaja lukuvuoden eri aikoina tarjoo opetusta eri alueilla. Tämäntapaisia oppilaitoksia, jotka sittemmin olivat valmistuskouluja rippikouluille, syntyi Suomessa piispa Gezelius vanhemman toimesta hänen julkaisemansa kiertokirjeen johdosta maaliskuun 18 p:ltä 1666. Kun seisova pitäjänkoulu seurakuntain laajuuteen nähden pian havaittiin riittämättömäksi, määräsi Gezelius kyläkouluja perustettaviksi, joihin valmistettiin opettajia pitäjän koulussa. V:sta 1762 alkaen voidaan sanoa kiertokoulujärjestelmän vakaantuneen, koska niitä silloin lukuisammin perustettiin. Kun nämä koulut olivat kotiopetuksen korvaajia, opetettiin niitä oppiaineita, mitkä kotiopetuksessa pidettiin tärkeinä: sisälukua ja kristinopin taitoa ja veisuuta. Myöhemmin otettiin joskus myös kirjoitus, vielä harvemmin laskento lukujärjestykseen. Nämä koulut, kuten koko koululaitoskin, olivat kirkon alaisia.

Kun vuoden 1866 kansakouluasetus ilmestyi, jossa alkuopetus määrätään edelleen kuuluvaksi kodin velvollisuuksiin, niin tuli edellisten tarkoitusten lisäksi niillä seuduilla, missä oli mahdotonta perustaa ylempiä kansakouluja, monen pikku- ja kiertokoulun tehtäväksi vielä korvata näitä. Näistä syistä on pikku- ja kiertokoulujen lukujärjestyksessä maallisiakin oppiaineita, niinkuin laskento, kirjoitus, maantiede, kielioppi, joskus havainto-opetus ja voimistelu. Kansakoulunopettajain tulee opettaa vast'alkavia 6 viikkoa joka lukuvuosi, jotta nämä sitten voisivat päästä kansakoulun alimmalle luokalle.

V. 1877 oli 359 pikku- ja 546 kiertokoulua; nyk. on yhteensä n. 1,600 pikku- ja kiertokoulua; v. 1877 oli 128,503 oppilasta näissä kouluissa, nyk. n. 200,000 oppilasta. Opettajia valmistavat yksityiset, valtioapua nauttivat pikkukouluseminaarit.

Kaupungeissa tavataan jo varhain pikkulastenkouluja. Kun kansakouluasetus julkaistiin, perustettiin kaupunkeihin kunnallisia, kirkosta riippumattomia, alempia kansakouluja, jotka ovat elimellisesti yhdistetyt ylempiin kansakouluihin. N. s. oppikoulujen valmistuskoulut tarjoovat myös ensimäiset tiedonalkeet opetuksen alalla.

Nykyään on alkuopetus Suomen maalaiskunnissa järjestyksen alaisena ja pyrkimys käy siihen suuntaan, että nämä koulut ovat saatettavat yhteiskunnan alaisiksi ja ylemmän kansakoulun pohjakouluiksi.

[O. Wallin, „Koti ja koulu v. 1864" (Jyväskylä 1865); K. G. Leinberg, „Om folkskoleförhållanden i Sverige och Norge"; Sama, „Ehdotus 2 vuotisesta pikkukoulun opettajaseminaarista" (1877); G. Petterson (Arokallio), „Mietteitä kierto- ja ylemmistä kansakouluista" (1886); Sama, „Kansanopetuksesta Sveitsissä"; J. H. Tuhkanen, „Koti ja kiertokoulu" (Kristillissiveellinen aikakauslehti 1894-1896); Sama, „Kiertokoulutilastoa" (1894); Usko Tuhkanen, „Poimintoja kirkollisesta kansanopetuksesta uskonpuhdistuksen ja puhdasoppisuuden ajoilta Suomessa" (1894 J. H. Tuhkasen toimittamassa Hämeenlinnan pikku- ja kiertokouluseminaarialbumissa); K. O. Lindeqvist, „Silmäys kansanopetukseen Suomessa 18:nnella vuosisadalla ja 19:nnen vuosisadan alkupuoliskolla (1894, äskenmainitussa albumissa); K. Werkko, „Kansan sivistysoloista Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa sekä alemmasta kansanopetuksesta Suomessa" (1903); Sama, „Alempi kansanopetus" (Kristillissiveellinen aikakauslehti vv. 1905-8); „Alkuopetuskomitean mietintö" (1906); Dixi, „Alkuopetuksesta maalaiskunnissamme eli mietteitä eräässä kansamme elinkysymyksessä" (1907); K. Werkko, „Alkuopetuksesta maalaiskunnissa" (Kansankalenterissa 1908); Sama, „Pikku- ja kiertokoulujen matrikkeli" (1908); Ääni joukosta, „Alkuopetuksen puolesta" (1908); Mikael Soininen, „Miten on alkuopetus järjestettävä maalaiskunnissa?" (1908).] *K. W.*

Alkuperuste l. prinsiippi (lat. *principium* = alku) merkitsee äärimmäistä eli ensimäistä perustetta, jota ei enää tarvitse eikä voi johtaa mistään edelläkäyvästä. Filosofiassa erotetaan: 1. olemisen (ja tapahtumisen) alkuperusteet (reaaliprinsiipit, *principia essendi et fiendi*), s. o. alkuperäiset syyt siihen, mikä on olemassa ja tapahtuu, ja 2. tiedon alkuperusteet *(principia cognoscendi)*, tietojemme peruslähteet. Olemisen alkuperusteeksi ihminen koettaa ajatella jotakin ehdotonta (ks. t.) olevaista. Tiedon alkuperusteiden täytyy olla välittömästi ilmeiset ja varmat (ks. Aksiomi). Tiedon alkuperusteet ovat vielä kahta lajia, nim. muodolliset, s. o. ajatuslait (ks. t.), jotka lausuvat, miten pitää ajatella, ja tiedon sisällykselliset eli asialliset (materiaaliset, „aineelliset") alkuperusteet, jotka ovat ajatuksiemme ja väitteitemme peruslähteinä niiden sisällykseen nähden. Nämä viimemainitut ovat ensi sijassa kokemuksen tosiasiat, mikäli ne ovat täysin epäilemättömät. Sellaisia varmoja tosiasioita on varsinkin oma sielunelämämme. Ulkohavainnot ovat välittömästi ilmeiset vain siinä mielessä, että tiedämme todellisesti kokevamme ne tajunnassamme; siten käsitettyinä nekin ovat yhtenä äärimmäisenä tiedon perusteena, josta johdamme tietojamme siitä, mikä on ja tapahtuu maailmassa. *A. Gr.*

Alkupitkä l. daktyli, kolmitavuinen runopolvi, jossa ensi tavu on pitkä (— ◡ ◡), kuten esim. sanoissa „mieleni", „nuorena".

Alkusointu l. alliteratsioni, kahden tai useamman sanan alkuäänteiden yhtäläisyys, esim. *k*oti ja *k*ontu; *mie*hen *mie*li; *a*ivoni *a*jattelevi. Esiintyy vanhassa suomalaisessa kansanrunossa (Kalevalassa, Kanteletaressa) samoinkuin taiderunoudessa, joskus suorasanaisessakin, runollisena „kaunistuskeinona". Se antaa esim. sananlaskuillemme mieleenpainuvaa

nasevuutta ja vaikuttaa muussakin runoudessa miellyttävästi kohtuudella ja taidolla käytettynä. Esim.

*V*esille *v*enosen mieli
*t*ervaisiltakin *t*eloilta. *(Sananlasku.)*

Astuu monen *a*amun, illan
*k*adotessa *k*annan taaksi,
kunnes *p*ihojensa *p*illan
*k*ohtaa *k*olkkaa kuoliaaksi. *(Manninen.)*

„Niin hän *l*auloi *l*apsellensa: eikä kantele niin *h*eleästi *h*elise kuin hänen äänensä *s*illoin *s*unnuntai-lakeassa tuvassa". *(Kivi.)*

Muinais-germaanilaisessa runoudessa, esim. Eddassa, on myös käytetty konsonanttista alkusointua (Stabreim, stafrim). Se jatkuu siinä usein läpi kahden säkeen. Myöhemminkin ovat saksalaiset ja ruotsalaiset runoilijat sitä käyttäneet, esim. Tegnér runossaan „Fritjofs saga", Bürger y. m. Harvemmin tavattava, vaikkei silti vieras, on se vanhan ajan ja romaanisten kansojen runoudessa. *V. T.*

Alkusoitto, soitinsävellys, joka esitetään jonkun tilaisuuden (iltaman, näytännön y. m. s.) yleistunnelmaa valmistamaan. (vrt. Uvertyyri). *I. K.*

Alkusynty *(abiogenesis, archiogenesis, generatio spontanea vel æquivoca)* on nimitys elollisten olioiden oletetulle syntymiselle elottomista aineista. Tämä oletus, joka vielä vallitsee rahvaan keskuudessa, oli aikaisemmin yleinen oppineittenkin piireissä: sammakot ja useat hyönteiset syntyivät muka alkusynnyn kautta mudasta, samoin toukat mätänevästä lihasta j. n. e. Vasta 17:nnellä ja 18:nnella vuosis. alkoivat Fransesco Redi, Spallanzani y. m. sitä vastustaa koettaen kokeitten avulla todistaa, että kaikki eläimet polveutuivat toinen toisistaan. Mikroskoopin keksimisen jälkeen sai a.-teoria puolustajan Needhamista, joka huomasi, että paljain silmin näkymättömiä pikkueläimiä ilmestyi puhtaaseen veteen, joka vielä lisäksi oli keitetty ja suljettu korkilla tukittuun lasiastiaan — tulos, joka riippui riittämättömällä tarkkuudella tehdyistä kokeista. Kaikkien uudempien, varsinkin Pasteurin perusteellisten tutkimusten lopputuloksena sitä vastoin on, että ainakaan nykyään tapahtuvaa alkusyntyä ei kukaan ole voinut todistaa. Jos kumminkin tähtitieteilijäin mielipide, että maapallomme aluksi on ollut hehkuvassa tilassa, on oikea, ei elämää iankaikkisista ajoista ole saattanut maan päällä olla. Joka silloin ei usko elävien itujen muista taivaankappaleista tavalla tahi toisella kulkeutuneen maan päälle eikä liioin tahdo opettaa kehityksetöntä yliluonnollista luomistointa, hänelle ei jää muuta mahdollisuutta kuin olettaa ensimäisen elämän alkusynnyn kautta syntyneen alkuaineiden (hapen, vedyn, hiilen, typen, rikin) yhtymisestä niissä vaikuttavan kemiallisen vetovoiman, affiniteetin, vaikutuksesta.

Alkutuotanto, raaka-ainesten hankkiminen joko pelkän luonnonrikkauksien anastamisen kautta (kuten asian laita on metsästyksessä, kalastuksessa, vuorikaivannossa j. n. e.) tai sitten viljelyksen kautta (kuten asian laita on maanviljelyksessä, karjanhoidossa, hedelmän- ja viininviljelyksessä, metsänviljelyksessä j. n. e.). *I. K-o.*

Alkuvuori ks. Arkeinen muodostuma.

Alkuvuorigraniitti on alkuvuoreen (ks. t.) kuuluvaa, usein gneissimäistä (juovikasta eli liuskeista) graniittia (ks. t.), jossa rakeet ovat kadottaneet alkuperäisen muotonsa vuorijonoja muodostavien voimien vaikutuksesta. *R. D.*

Alkyli (alkoholiradikaali), se osa alkoholin molekylistä, joka yksiarvoisena atomiryhmänä voi muodostaa yhdistyksiä.

Alkyone ks. Halkyone.

Alla breve *[brē'-]* (it.), $^4/_4$-tahtilaji, joka esitetään samoinkuin $^2/_4$-tahti, siis siten, että joka tahdin osaksi tulee ainoastaan yksi iskuala ja niinmuodoin $^1/_2$-nuotit esitetään yhtä keveästi, kuin muuten (yleisesti) $^1/_4$-nuotit. *I. K.*

Alla cappella ks. A cappella.

Allah *[-lāh]* (arab. < artikkelista *al*, ja *ilāh* = jumaluus), Koraanin (ks. t.) opin mukaan korkein olento, ainoa, iankaikkinen ja kaikkivaltias jumala. „Ei ole muuta jumalaa kuin A." *(lā ilāha illallān)* on islamin (ks. t.) perususkonkappale. *K. T-t.*

Allahabad *[-bād]*, brittiläisen Intian luoteisten maakuntain pääkaupunki, Ganges-virran ja sen lisäjoen Jumnan yhtymäkohdassa 172,032 as. (1901). Englantilaisen armeijan pääpaikka ja tärkeä kauppakaupunki. Hindulaisten pyhä kaupunki, jonne tekevät pyhiinvaelluksiaan ja jossa kylpevät Ganges-virran pyhissä aalloissa. 1831 se joutui englantilaisille. Yliopisto (tutkintoja varten) v:sta 1887.

Alla marcia *[-tšа]* (it.), marssin tapaan, pontevilla iskuilla.

Allaniitti l. ortiitti, epidoottiryhmään kuuluva mineraali, sisältävä harvinaista alkuainetta, ceriumia.

Allantoïdea, ryhmänimitys niille luurankoisille, joiden sikiöillä on allantoiskalvo: imettäväiset, linnut ja matelijat.

Allantoiini, hiiltä, vetyä, happea ja typpeä sisältävä kem. yhdistys ($C_4H_6N_4O_3$), virtsaaine-derivaatti, jota on vastasyntyneitten lasten ja vasikoiden virtsassa sekä lehmien allantoisnesteessä. Valkeaa, kiteistä ainetta.

Allantois *[-tōis]* (kreik.), *embryol.*, matelijoilla, linnuilla ja imettäväisillä tavattava sikiökalvo. Syntyy suolen pullistumana ja kasvaa varrellisena rakkona sikiön vatsaontelosta, ulottuen munan keton alle. Matelijoilla ja linnuilla se on hengityselimenä munan kuoren alla, jossa se sisältäen runsaasti verisuonia ulkokerroksessaan laajenee ja ympäröi amnioniin (ks. t.) suljetun sikiön. Imettäväisillä se yhdessä munan keton kanssa muodostaa chorionin (ks. t.), jonka „tupsut" (zotte) kasvaessaan yhteen kohdun seinän kanssa muodostavat istukan *(placenta)*. A:ssa oleva neste sisältää n. s. allantoiinia (ks. t.).

Alla polacca *[-la'k-]* (it. = „puolalaiseen tapaan"), poloneesitanssin kaltaisella rytmillä.

Alla russa (it.), *mus.*, venäläiseen tapaan.

Allaš, hieno venäläinen kuminalikööri, joka myös sisältää anista, fenkolia (saksankuminaa) korianderia.

Allatiivi (lat. *allatī'vus*, luokse-tuonnin sija), eräs länsisuomalaisten kielten, suomessa *-lle*-päätteisenä esiintyvä, nimisanain sijamuoto: ulkotulento (vanh. nimitys: annanto); ks. Ulkoiset paikallissijat.

Alla turca (it.), turkkilaiseen tapaan.

Alla zingara *[-gä'-]* (it.), mustalaismusiikin tapaan.

Allbo, kihlakunta Kronobergin läänissä Ruotsissa, 28,781 as. (1902). Samanniminen kontrahtikunta.

Alldeutsch, saksalaisen kansallistunnon ja kaikkien saksan kieltä puhuvien yhteenkuuluvaisuuden harrastaja; nimenomaan käytetään nimitystä niistä, jotka toivovat Itävallan saksalaisten osien yhdistämistä Saksan valtakuntaan. *(K. G.)*

Alleea (ransk. *allée* < *aller* = kulkea), puistokuja.

Alleghany *[äləgä'ni]*, toinen Ohion alkujoista, alkaa A.-vuorilta Pennsylvaniassa ja yhtyy Pittsburgin luona Ohion toiseen alkujokeen Monongahelaan.

Alleghany-City *[äləgä'ni-siti]*, tehdaskaupunki Yhdysvalloissa Pennsylvaniassa A.-joen varrella, vastapäätä Pittsburgia, jonka kanssa se muodostaa yhtäjaksoisen asutuksen. 145,240 as. (1906), joista n. 30,000 saksalaisia. Tähtitorni, yliopisto ja lukuisia tehtaita. *W. S-m.*

Alleghany-vuoret *[äləgä'ni-]*, n. s. Appalakisten vuorten (ks. t.) luoteisin osa. Ne ovat muodostuneet useista rinnakkain kulkevista jonoista, kuten Sinisistä-, Catskill- ja Adirondakvuorista ja ovat hyvin mineraalirikkaita. Kuuluvat Atlantin ja Mississippijoen ynnä suurten järvien väliseen vedenjakajaan. *W. S-m.*

Allegoria (kreik.), runoudessa ja kuvaamataiteissa käytetty jatkuva kuvaannollinen esitystapa, joka esitettävän aatesisällyksen havainnollisuuden vuoksi sijoittaa kuvattavan käsitteen tilalle jonkin toisen; erittäin tavallista on abstraktisten käsitteiden, luonnonvoimain ja -esineiden personoiminen esittämällä ne ajatteleviksi, puhuviksi, toimiviksi ja tunteviksi ihmis-, joskus eläinolennoiksi. Paavo Cajanderin „Vapautettu kuningatar", E. Wikströmin Säätytalon otsikkoryhmä ja E. Iston „Hyökkäys" ovat allegoriaa. A l l e g o r i n e n s e l i t y s on kirjoituksen, tarun, lausunnon kuvaannollinen selitys, joka selitettävän käsittää allegoriaksi ja sanojen yleisen merkityksen takaa koettaa etsiä salaista, syvempää; m. m. sellaista selitystapaa on, vaikka epäoikeutetusti, sovitettu Kalevalan runoihin. Varsinkin on sitä käytetty raamatun tulkinnassa. Myöhemmät kreikkalaiset filosofit selittävät tähän tapaan Homerosta ja Hesiodosta sovittaen näiden kertomiin vanhoihin myytteihin omia oppejansa. Aleksandrian juutalaiset, etupäässä Philo, hellenismin vaikutuksesta omistivat itselleen allegorian Vanhan Testamentin selittämisessä. Tätä tietä omisti ensin synagoga, sitten kristillinen kirkko allegorisen selitystavan. Varsinkin Origineksen kautta tuli se kirkossa hallitsevaksi, kunnes humanismi ja uskonpuhdistus sen syrjäyttivät sanallis-historiallisen selityksen tieltä. — Puhdasoppisuus tarvitsi sitä kuitenkin sanainspiratsionioppinsa tueksi. *A. K. & Ar. H.*

Allegretto *[-e't-]* (it.), „hiukan iloisesti", hilpeästi, keveästi.

Allegri *[-ē'-]*, G r e g o r i o (n. 1586-1652), etevä it. säveltäjä, Naninin oppilas; hänen sävellyksistään on kuuluisin „M i s e r e r e" (51 Psalmi) 4- ja 5-äänisen kuoron vuorottelulle, esitetään vuosittain pitkänäperjantaina ja sen edellisenä keskiviikkona Roomassa, Sixtiinisessä kappelissa. *I. K.*

Allegro *[-ē'-]* (it.), *mus.*, nopeasti. A. a s s a i, A. m o l t o, hyvin nopeasti; A. n o n t r o p p o, ei kovin nopeasti; A. v i v a c e, erittäin vilkkaasti. *I. K.*

Allekirjoitus, asiakirjan saattaminen valmiiseen kuntoon siten, että asiakirjan kirjoittaja tahi se tahi ne henkilöt, jotka muuten ovat sen sisällyksestä vastuunalaiset, varustavat asiakirjan nimikirjoituksillaan. Ellei asianomainen osaa itse kirjoittaa, merkitsee joku toinen hänen pyynnöstään nimikirjoituksen ja tavallisesti piirtää asianomainen alle puumerkkinsä. Koska sen, joka asiakirjaan vetoaa, tulee tarpeen vaatiessa todistaa allekirjoitus oikeaksi, varustetaan asiakirja usein myös allekirjoittajan sinetillä tahi annetaan kahden jäävittömän todistajan vahvistaa nimikirjoitus oikeaksi. Muutamissa tapauksissa on laki asettanut suorastaan allekirjoituksen pätevyyden ehdoksi, että asiakirja on varustettu allekirjoittajan sinetillä (esim. valtakirja, tuomiokirja, kiinnekirja) tahi että allekirjoitus on asianmukaisella tavalla oikeaksi todistettu (esim. kiinteistön kauppakirja, testamentti, avioehto j. n. e.). *O. K:nen.*

Alleluja ks. H a l l e l u j a.

Allemande (ransk. *almā'd)*, „saksalainen" (tanssi). 1. Alkuaan saksalainen valssitahtinen tanssi, joka oli Ranskassa hyvin suosittu Ludvig XIV:n ja Napoleon I:n aikana. — 2. Tasatahtinen ($^4/_4$) tanssi, joka tavataan 18:nnen vuosisadan sarjasävellyksissä (sviiteissä) tavallisimmin ensimäisenä tai alkusoiton jälkeisenä kappaleena. *I. K.*

Allen, C a r l F e r d i n a n d (1811-71), tansk. historioitsija, tuli 1851 ylim., 1862 vakinaiseksi professoriksi Kööpenhaminan yliopistoon. On julkaissut paljon (m. m. meilläkin) käytettyjä ja monissa painoksissa ilmestyneitä Tanskan historian oppikirjoja. Hänen pääteoksensa on etevä „De tre nordiske rigers historie 1497-1536" (5 osaa 1864-72), joka kuitenkin jäi päättämättä tekijänsä kuoleman takia. Toinen arvokas teos on „Det danske sprogs historie i Hertugdømmet Slesvig (1857-58).

Allen *[älən]*, C h a r l e s G r a n t B l a i r f i n d i e (1848-99), engl. kirjailija, synt. Kanadassa. Oli innokas kehitysopin kannattaja varsinkin siinä muodossa, jossa sitä esitti Herbert Spencer. Teki nykyaikaisten luonnontieteiden tuloksista kansantajuisesti selkoa teoksissaan: „Physiological æsthetics", „The evolutionist at large", „Force and energy: a theory of dynamics". Näiden lisäksi kirjoitti joukon romaaneja ajanvietelukemiseksi. Eräs niistä on suomennettu, nimeltä „Valkoisen miehen jalka". *V. T.*

Allenport *[älənpōt]*, Pa, kaupunki Monongahela-joen laaksossa Pennsylvaniassa, Yhdysvalloissa. Ensimäinen joukko suomalaisia tuli näille tienoin v. 1890. Keväällä v. 1897 perustettiin raittiusseura, johon kuului silloin 40-50 jäsentä. Tämä sama seura, joka sittemmin sai nimekseen „Rauhan Vesa", elää ja toimii vieläkin. A. samoin kuin lukuisat lähistöllä olevat pikkukaupungit, ovat kaivoskaupunkeja. Niissä asuu suomalaisia noin 1,000 henkeä kaikkiaan. A:n kohdalla toisella puolen Monongahela-jokea on Tremont. *V. P.*

Aller, Weserin suurin lisäjoki, laskee siihen oikealta, se saa alkunsa Seehausenin luona länt. Magdeburgista ja yhtyy Verdenin alapuolella Weseriin. 162 km pitkä; purjehduskelpoinen Cellen kaupungista alkaen. Syrjäjokia: Oker ja Leine. *W. S-m.*

Allhelgona, pitäjiä Ruotsissa: 1. Itä-Göötanmaan läänissä 950 as. (1902). — 2. Södermanlannin läänissä 1,080 as. (1900). Pitäjän nyk. nimi on Helgona. — Kirkko Lundin kaupungissa kaupunki- ja maaseurakuntaa varten.

Alli *(Harelda hiemalis)*, vesilintu, väriltään valkea ja harmaa; rinta, selkä, siivet ja pyrstö ruskeat tahi mustahkot. Koiraan kaksi keskimäistä pyrstösulkaa ovat sangen pitkiä ja suippoja. — Pesii Lapissa tunturilampien rannoilla. Muuttoaikoina Etelä- ja Keski-Suomessa, varsinkin merenrannikoilla, äärettömissä parvissa. Oleskelee Suomenlahdessa välistä kesälläkin,

Alli.

mutta pesii siellä hyvin harvoin. Tulee keväällä jo aikaiseen, jäiden lähtiessä; muutamat talvehtivatkin Ahvenan saariston eteläosissa, jos meri pysyy sulana. — Suomessa tavataan joskus toinenkin laji: S t e l l e r i n a l l i *(H. Stelleri)*. *E. W. S.*

Allia (nyt A j a), Tiberin syrjäjoki, Rooman pohjoispuolella; v. 390 e. Kr. saivat siellä gallialaiset täydellisen voiton roomalaisista, jonka jälkeen valloittivat Rooman.

Alliance française *[aliä's fräsē'z]*, ransk. seura, perustettu 1833 Pariisissa; sillä on haaraosastoja eri maissa. A:n tarkoituksena on ranskan kielen tunnetuksi tekeminen Ranskan rajojen ulkopuolella *(pour la propagation de la langue française dans les colonies et à l'étranger)*. — Helsingin tämännimisen yhdistyksen säännöt senaatti vahvisti v. 1891 ja on sen tarkoituksena „Suomessa edistää ranskan kielen ja kirjallisuuden tuntemista ja auttaa niitä jäseniä, jotka lähtevät Ranskaan opintoja varten, pääsemään kouluihin, esitelmiin y. m." Sen jäsenluku on n. 80; kirjastossa 2,300 nid.

Alliance israélite universelle *[aliä's israeli't yniverse'l]*, kansainvälinen juutalainen liitto, perustettu 1860 Pariisissa, jossa on sen keskuskomitea. Levinnyt yli maanpallon. Sen tarkoituksena on edistää juutalaisten tasa-arvoisuutta ja siveellistä vaurastumista.

Allianssi (ransk. *alliance)*, yhdistys; valtiollinen l i i t t o valtioiden kesken; riippumattomien valtioiden kesken tehty sopimus yhteisestä esiintymisestä määrättyjen valtiollisten tarkoitusperien saavuttamiseksi. ks. P y h ä a l l i a n s s i ja T r i p p e l a l l i a n s s i.

Alliaria officinalis *[-ä'- -nä'-]*, p a l k o l a u k k a. Ahvenanmaalla ja Etelä-Suomessa puistoissa, asuntojen lähellä tahi lastauspaikoilla kasvava valkokukkainen *Cruciferæ*-heimoon kuuluva yrtti, jonka lehdet ovat leveitä munuamaisia ja herttamaisia ja josta lähtee omituinen väkevä sipulinhaju.

Allieerata (ransk. *allier* = yhdistää), yhdistää: a l l i e e r a t t u = liittoutunut.

Allier *[aliē']*. 1. Loire-joen purjehduskelpoinen vasen syrjäjoki. Se saa alkunsa Lozère-vuorilta ja yhtyy pääjokeen Nevers'in luona, 375 km pitkä. — 2. Ranskan departementti käsittäen osan entistä Bourbonnais maakuntaa, 7,382 km², 417,691 as. (1906). Alue on Ranskan hedelmällisimpiä. Korkealle kehittynyt maanviljelys tuottaa viljaa ja viiniä. Suurta teollisuutta harjoitetaan. A:ssa yksi Ranskan suurimpia kivihiilialoja sekä kivennäislähteitä, kuten Vichy. Pääkaupunki Moulins. *W. S-m.*

Alligaattori, k a i m a a n i *(Alligator lucius)*, krokodiililaji, joka elää Pohjois-Ameriikan vesissä, varsinkin yleisenä Mississippi-virrassa, ja kasvaa noin 5 m pitkäksi. Se käyttää ravinnokseen kaloja; naaras munii useita kymmeniä kovakuorisia munia. A:n parkittu nahka (krokodiilinnahka) on kauppatavarana tunnettu. Etelä-Ameriikassa elää eräitä sukulaismuotoja ja eräs saman suvun laji Jangtsekiang-virrassa Kiinassa. Yleensä alligaattorit ovat pienemmät

Alligaattori.

kuin varsinaiset krokodiilit *(Crocodilus)* ja eroavat näistä siinäkin, että alaleuan kulmahammas sopii yläleuassa olevaan kuoppaan ja että takajalkojen varpaat ovat vain puoleksi uimanahalla toisiinsa yhdistetyt.. *K. M. L.*

Alligatsionilasku, laskutapa, jonka avulla saadaan vastauksia kysymyksiin, jotka koskevat erilaista laatua ja arvoa olevien aineiden sekoituksia ja keskimääräarvoja.

Allitteratsioni (lat. *ad* = luona, ja *littera* = kirjain) ks. A l k u s o i n t u.

Allium, l a u k k a, suku *Liliaceæ*-heimossa. Kaksi- tahi monivuotisia kasveja, joiden maanalaisena vartena on sipuli. Lehdet litteitä tai lieriöitä, usein onttoja. Vihertävät, valkeat, punertavat, sinertävät tahi siniрunaiset kukat sarjassa, tahi melkein mykerössä varren latvassa, aluksi kaksilehtisen suojuksen peitossa. Toisinaan kukkien seassa sipulisilmuja. Kaikki lajit sisältävät omituiselta tuoksuvaa haihtuvaa öljyä, suurimmaksi osaksi allylisulfidia. Kasvavat kuivilla kasvupaikoilla, vars. aroilla Mustanja Kaspianmeren tienoilla, Pohj.-Afrikassa, Aasiassa, Pohj.-Ameriikassa ja Meksikossa. — Meillä yleisin villi laji *A. schœnoprasum,* r u o h o l a u k k a (ruohosipuli, ruoholyökki), merenrantakallioilla. Mauste- ja ruokakasveina viljellään yleisimmin punasipulia *(A. cepa)*, chalot-

tensipulia *(A. ascalonicum)*, talvisipulia *(A. fistulossim)* ja valkosipulia *(A. sativum)*. ks. n. *J. A. W.*

Allobrogit, kelttiläinen vuorikansa Itä-Galliassa Rhônen itärannalla, roomalaisten voittama 121 e. Kr.

Allodiaali-oikeus. Aateliston Ruotsissa sanottiin allodiaalioikeudella omistavan ne tilansa, jotka ikiajoiksi oli annettu sen nautittaviksi ja omistettaviksi aatelisten etuoikeuksien ja vapauden pohjalla.

Allodiumi (muinaissaksalaisesta *al* = koko, ja *ód* = omaisuus), vapaa, perittävä maaomaisuus vanhoilla germaaneilla, erotukseksi läänitysmaasta, *feudum*, johon läänityksen omistajalla oli ainoastaan nautinto-oikeus. A l l o d i a a l i n e n on sentähden perinnöllinen, läänitysvelvollisuudesta vapaa.

Allogamia, *kasvit.*, ristipölyytys (ks. t.).

Allokroinen (kreik. *allos* = toinen, ja *khrōs* = pinta, väri), väriä vaihteleva, välähtelevä. — A l l o k r o i s m i, värinvaihdos.

Allokutsioni (lat. *allocū'tiō*), puhuttelu; kardinaalikollegiossa paavin latinan kielellä pitämä esitys, jossa hän tuo esille jonkun kirkollisen tai valtiollisen periaatteen, jonka toteuttamiseen häneltä puuttuvat ulkonaiset keinot.

Allonge-peruukki *[alõž-]* (ransk. *allonge* = jatko), Ludvig XIV:n aikana käytäntöön tullut, juhlallisissa tilaisuuksissa käytetty pitkä ja kiharoitu tekotukka.

Allons *[allõ']* (imperatiivin mon. 1 pers. ransk. verbistä *aller* = mennä, lähteä), lähteäämme, eteenpäin! — A l l o n s e n f a n t s d e l a p a t r i e („Eteenpäin, isänmaan lapset!"), M a r s e l j e e s i n alkusanat.

Allopatia (kreik. *allos* = toinen, ja *pathos* = kärsimys), tämän nimityksen antoi Hahnemann lääkitsemiskeinoille, jotka — vastoin homopatian (ks. t.) menettelyä — muka ruumiissa synnyttäisivät hoidettavana olevan taudin ilmiöiden vastakohtia. Nimitys on kaikkea perustusta vailla. *M. O-B.*

Allosurus crispus *[-sū'-]* ks. C r y p t o g r a m m e c r i s p a.

Allotmenttijärjestelmä (engl. *allot* = osittaa), maanosittamisjärjestelmä. Englannissa 1830-luvulla työväenluokan aseman parantamiseksi ehdotettu järjestelmä, jonka mukaan jokaisessa seurakunnassa määrätyt maatilat oli jaettava pieniin osiin ja annettava työmiehille vuokrattaviksi. V. 1887 otettiin järjestelmä käytäntöön Irlannissa. *O. K:nen.*

Allotria *[-lo't-]* (kreik. *allo'trios* = vieras), asiaankuulumattomat, syrjäseikat.

Allotropia (kreik. *allos* = toinen, ja *tropē'* = muutos), alkuaineen kyky esiintyä eri muodoissa, joiden fysikaaliset ja kemialliset ominaisuudet eroavat toisistaan (timantti, grafiitti ja hiili ovat eri allotropiamuotoja samasta alkuaineesta, hiilestä; samoin otsoni ja happi; punainen ja valkoinen fosfori).

All right *[ōl rait]* (engl.), kaikki hyvin!

Allshärjarting. Niin nimitettiin vanhimpina aikoina Upplannin maakuntakäräjiä. Se viime aikoihin saakka vallalla ollut käsitys, että a. olisi ollut jonkinlainen koko Ruotsin valtakuntaa käsittävä valtiollinen kokous eli käräjät, on osoitettu vääräksi. *O. K:nen.*

Allstot *[-ō't]* (saks. *alles tot*), „kaikki kuollutta" metsästäjien huuto toisilleen, kun otus on ammuttu.

Allting, Islannin lakiasäätävä kokous, „yleiskäräjät". Ensimäiset yleiskäräjät pidettiin 930, jolloin voidaan katsoa Islannin valtion syntyneen. Ne kokoontuivat sitten joka vuosi heinäkuussa kahden viikon aikana. Kaikkien, määrätyn omaisuuden omistavien talonpoikain tuli altingiin saapua tai maksaa erityinen käräjämatkavero. Usein tapahtui yleiskäräjillä suuria, verisiä yhteentörmäyksiä. Aikojen kuluessa tapahtui a:n suhteen melkoisia muutoksia. 1600-luvulla se kadotti suuren osan entisestä vallastaan. 1843 se jälleen uudistettiin ja sai 1874 kovan valtiosääntötaistelun jälkeen täyden lainsäädäntö- ja verotusoikeuden, tullen siten taas Islannin lakiasäätäväksi eduskunnaksi. *K. G.*

Alludeerata (lat. *allū'dere* = tehdä viittaus), tarkoittaa, viitata.

Allusioni (vrt. A l l u d e e r a t a), viittaus (puheessa).

Alluviaalipenger, jokipenger, joka on syntynyt joen tulvamuodostuksista; sen pengermäinen muoto esiintyy selvästi joen pinnan aletessa, veden vähetessä (ks. A l l u v i o n i).

Alluviaalisavi ja -h i e t a (lat. *allu'viō* = tulvan tuoma) ks. T u l v a s a v i ja T u l v a h i e t a.

Alluvioni (lat. *allu'viō* = tulvan tuoma), maatuma; *geol.*, alluvioneiksi eli alluviaalisiksi muodostumiksi sanotaan ylipäänsä nuoria tulvamuodostuksia, juoksevan veden sedimenttejä, merenrannoille kokoontuvia hiekka- ja sorajoukkoja, rapautumistuloksia y. m. s.

Alluvium *[-lu'-]* (lat.), irtonaisia kvartäärimuodostumia, jotka ovat nuorempia kuin jääkauden moreeni (diluvium). Näitä nimiä käytetään nykyään vähemmän kuin ennen.

Allyli (lat. *āllium* = sipuli), allyliyhdistysten radikaali (C_3H_5); sen yhdistyksiä ovat m. m. s i p u l i ö l j y (ks. t.) ja s i n a p p i ö l j y (ks. t.).

Allylialkoholi, kem. yhdistys, jossa on hiiltä, vetyä ja happea (C_3H_5OH). On n. s. kyllästämätön alkoholi, esiintyy raa'assa puuspriissä, jonka desinfisioivaa vaikutusta se lisää, mutta valmistetaan enimmin kuumentamalla glyseriiniä oksaalihapon kera. Väritön, vastenmielisesti pistävänhajuinen neste; kiehumap. 96,5°. *(W. B.)*

Alma, pieni joki Krimin niemimaalla Eupatorian ja Inkermanin välillä, laskee Kalamitalahteen n. 30 km Sevastopolista. Täällä voittivat liittoutuneet ranskalaiset ja englantilaiset Saint Arnaud'n ja Lord Raglan'in johdolla Menšikovin johtaman venäläisen armeijan 20 ja 21 p. syysk. 1854. *W. S-m.*

Almaden *[-dē'n]* (arab. *al mâden* = vuorikaivos), piirikaupunki Espanjassa, Ciudad Realin maakunnassa, Sierra Morenalla, 7,500 as. Maailman rikkain elohopeakaivos. *W. S-m.*

Almagest *[-ge'st]*, Ptolemaioksen (ks. t.) tähtitieteellisen oppikirjan arabialaisilta lainattu nimitys *almagi'sti*, joka näyttää vastaavan kreikkalaista sanaa *megi'stē* = „suurin", mutta ehkä on keinotekoinen sekasana, muodostettu teoksen *mega'lē syntaksis* nimestä otetuista kirjaimista. *K. T-t.*

Almagro, Diego, esp. valloittaja suurten löytöretkien ajalta. Löytölapsi; sai nimensä Almagron kaupungista, jonka läheisyydestä hänet löydettiin 1464. Valloitti Pizarron kanssa Perun ja sen jälkeen siitä etelään olevan rannikkoalueen, Chilen, jota hän kuninkaan suostumuksella käskynhaltijana hallitsi. Joutui sittemmin riitaan Pizarron kanssa, kärsi tappion, vangittiin ja vankeudessa hänet kuristettiin kuoliaaksi 1538.

Alma mater *[māt-]* (lat.), „hellä äiti", yliopistojen kunnianimitys.

Almanach de Gotha, tunnettu, v:sta 1772 alkaen Gothan kaupungissa vuosittain ilmestyvä almanakka l. kalenteri, joka sisältää tietoja Euroopan valtakuntain hallitsijaperheistä ja korkeimmista virkamiehistä ynnä tilastollisia tietoja eri maista.

Almanakka (kreik.-egypt. alkuperää), alkuaan tähtitieteellisiä ja astrologisia tiedonantoja ja muistitauluja, itämaista alkuperää, tulivat länsimaissa käytäntöön keskiajalla. Ensimäinen painettu a. ilmestyi 1474 (säilytetään British Museumissa). Vuotuiset a:t tulivat Euroopassa käytäntöön 16:nnen vuosis. kuluessa ja 17:nneltä vuosis. alkaen ruvettiin astrologisiin ja ilmaennustuksia koskeviin tiedonantoihin liittämään erilaisia muita tiedonantoja ja yleishyödyllistä lukemista (kuten meidän nykyisessä almanakassamme Suomen talousseuran toimittamat kirjoitelmat), joten a:sta tuli ahkeraan luettu kansankirja. — A:n edeltäjinä meillä ovat pidettävät kirkolliset muistitaulut, jollainen, kenties vanhin painettu laatuaan, on esim. Missale Aboensessa, sekä pohjoismaissa paljon ennen painettuja almanakkoja käytetyt riimukalenterit (ks. t.). Agricolan rukouskirja sisälsi myös kalenterin. Huomattava almanakkain tekijänä Pohjoismaissa on suomalainen Sigfrid Forsius; julkaisi almanakkoja v. 1608-24. Ensimäinen suomenkielinen a., sanan varsinaisessa merkityksessä, ilmestyi Turun yliopiston matematiikan professorin Lauri Tammelinin julkaisemana 1705 ja oli samaa kokoa kuin nykyisetkin. A:n oikeaksi tarkoitukseksi hän selittää sen, että se antaa tietoja kaupasta ja jumalanpalveluksista, auttaa historian selitystä, osoittaa liikkumattomat ja liikkuvat pyhät j. n. e. Tammelin julkaisi almanakkoja vielä vv. 1706-13. Hänen työtänsä jatkoivat professorit Hasselbom 1726-48 (1729, 1730 prof. Celsius). V:sta 1749 painettiin suomal. a:t Tukholmassa aina 1800-luvun alkupuolelle, 1807-11 Strengnäsissä, mutta 1810 ja 1811 myöskin Turussa ja 1812-29 yksinomaan Turussa. V:sta 1830 siirtyi julkaiseminen Helsinkiin, jonka horisonttia v:sta 1833 ruvetaan seuraamaan yleisalmanakassa, jota laaditaan kaksi, suomeksi ja ruotsiksi, sitäpaitsi laaditaan yksi suomeksi Oulun horisontin mukaan. Almanakkojen julkaisemiseen on yliopistolla Suomessa yksinoikeus.

Ajanlaskuja sisältää meidän almanakkamme kaksi, n. s. uuden ja vanhan, joka on edellisestä 13 päivää jälessä (ks. Ajanlasku). Sitäpaitsi on siinä joukko tähtitieteellisiä tietoja. Auringon ja kuun nousuajat, sekä, milloin ne ovat puolipäiväpiirissä, on määrätty Helsingin tahi Oulun horisontin mukaan. Auringon asennot taivaalla vuoden eri aikoina määrätään n. s. eläinradan merkkien mukaan. Ne ovat: ♈ oinaan, ♉ härän, ♊ kaksoisten, ♋ kravun, ♌ jalopeuran, ♍ neitseen, ♎ vaa'an, ♏ skorpionin, ♐ jousimiehen, ♑ kauriin, ♒ vesimiehen ja ♓ kalojen. Oinaan merkissä on aurinko kevätpäiväntasauksena, härän kuukautta sen jälkeen j. n. e. Kuusta ilmaistaan, milloin on uusi kuu 🌑, ensimäinen neljännes 🌓, täysi kuu 🌕 ja viimeinen neljännes 🌗, milloin se on pohjoisimmillaan päiväntasaajasta ja siis meillä ylimmillään (☾ pohj.), milloin eteläisimmillään (☾ etel.), päivä milloin se kulkee taivaan ekvaattorin läpi pohjoispuolelle (merkillä ☊), tahi eteläpuolelle (☋), tahi kun se radassaan on lähinnä maata (☾ lik.) tahi kauimpana (☾ kauv.). Sitäpaitsi ilmaistaan merkillä ☌, milloin joku paljain silmin nähtävä kiertotähti: Merkurius ☿, Venus ♀, Mars ♂, Jupiter ♃, Saturnus ♄ tahi Uranus ♅ on samalla kohdalla taivasta kuin joku toinen kiertotähti tahi aurinko tahi kuu, esim. ♃ ☌ ☉ merkitsee, että Jupiter ja aurinko ovat samalla suunnalla. ☍ taivaankappaleen ja auringon merkkien väliin asetettuna ilmaisee, että ne ovat juuri päinvastaisella puolella taivasta, □, että niiden väliä on 90°. Paitsi näitä on vielä tietoja auringon ja kuun pimennyksien ajasta ja laadusta.

Almandiini, jalo granaatti.

Almansur *[-ūr]* (arab., „voittoisa"), Abu Džafar, Abbasidien sukuun kuuluva kalifi, synt. v. 712, hallitsi 754-775. Hän perusti Bagdadin ja edisti taidetta ja tiedettä. *K. T-t.*

Al marco (it.), painon mukaan. Ostaa tai myydä al marco, ostaa tai myydä (rahaa) ainoastaan metalliarvon mukaan.

Alma-Tadema, Laurens (s. 1836), hollantilais-englantilainen taidemaalari, synt. Frieslandissa (Alankomailla). Hän opiskeli ensin Antverpenin akatemiassa ja häneen vaikutti suuresti belgialainen Henri Leys. Vuodesta 1870 saakka hän on asunut Lontoossa. Laatukuvantapaisilla maalauksillaan muinaisaikojen, etenkin vanhojen kreikkalaisten ja roomalaisten elämästä hän on saavuttanut huomattavan sijan uudenajan taiteen historiassa. Arkeologisiin tietoihin perustuva esitys, hauska sommittelu, tekotavan taituruus ja ennen kaikkea henkilökuvien luonteenkuvaus ovat hänen maalaustensa ominaisimpia piirteitä. Muinaista Egyptiä esittävällä kuvallaan „Miten 3,000 vuotta sitten huviteltiin" hän jo 1863 herätti huomiota; myöhemmistä kuvista mainittakoon „Josef Faraon hovissa", „Bacchus-kulkue", „Audienssi Agrippan luona" ja „Roomalainen kylpylaitos". Varsinaisia historiallisia tapahtumia, kuten „Claudius valitaan keisariksi", hän on vain harvoin kuvannut. *E. R-r.*

Almberg, Anton Fredrik ks. Jalava.

Alme *[a-]* (arab.), itämainen laulajatar ja tanssijatar, joka korkeata maksua vastaan esiintyy juhlatilaisuuksissa.

Almeida *[-ē'-]*, Don Francisco d' (k. 1510), portug. soturi, joka ensinnä oli Espanjan palveluksessa ottaen osaa Granadan valloitukseen 1492. Portugalin kuningas Emanuel I nimitti hänet 1505 Intian ensimäiseksi varakuninkaaksi. A. purjehti sinne ja vakaannutti useiden voittojen kautta Portugalin vallan Malabar-rannikolla ja Ceylonin saarella. Hänen tarkoituk-

sensa oli laskea Intian kauppa, joka tähän asti oli ollut venetsialaisten hallussa, portugalilaisten käsiin. Suojellakseen kauppaansa venetsialaiset yllyttivät Egyptin sulttaania lähettämään laivaston Intiaan. Se voittikin Portugalin laivaston, jota johti A:n poika Lorenzo; mutta 1509 A. voitti Egyptin sulttaanin ja Kalikutin ruhtinaan yhdistyneet laivastot. Sen jälkeen hän jätti ylipäällikkyyden Albuquerquelle ja kaatui Etelä-Afrikassa taistellessaan kotiin palatessaan alkuasukkaita vastaan. *O. M-e.*

Almeida-Garrett *[-mē'-]*, João Baptista de Silva Leitão d' (1799-1854), portug. runoilija ja valtiomies. Vaikutti m. m. sisäasiain ministerinä, Cortesin jäsenenä; etevä puhuja. Hän on huomattavin nuorportugalilainen runoilija, saanut vaikutusta romantiikasta, veti esiin Portugalin vanhan kansanrunouden, loi kansallisteatterin. Hänen teoksistaan mainittakoon: kertova runoelma „Camões", kokoelma „Romanceiro", jossa on mukaelmia vanhoista romansseista, lyyrilliset runot „Folhas cahidas", näytelmät „Catão", „Auto de Gil-Vicente", „Frei Luiz de Sousa" ja novelli „Viagens na minha terra". *V. T.*

Almén, August Teodor (s. 1833), ruots. kemisti ja lääkäri. Lääketieteellisen ja fysiologisen kemian professori Upsalassa 1861. Ruots. lääkintähallituksen ylitirehtöörinä 1883-98; tässä toimessa aikaansaanut suuria uudistuksia ja parannuksia yleisen terveydenhoidon alalla. Julkaissut useita tutkimuksia terveysvesistä ja ravintoaineista. *Edv. Hj.*

Almeria *[-ī'-]*, Espanjassa. 1. Maakunta Andalusian itäosassa. 8,704 km², 378,188 as. — 2. Edellisen linnoitettu pääkaupunki, Välimeren rannalla, ikivanha kaupunki, foinikialaisten perustama, 47,000 as. Kaupungin nimi roomalaisaikaan oli Portus Magnus. Arabialaisvallan aikana se saavutti suuren kukoistuksen (150,000 as.). Kauppatavarana ovat kuuluisiksi tulleet rypäleet, viini ja lyijy. Ympäristössä viljellään sokeriruokoa. *W. S-m.*

Almikki ks. Centetes.

Almkvist, Herman Napoleon (s. 1839), ruots. kielentutkija, Upsalan yliopiston professori. Julkaissut joukon seemiläisiä y. m. itämaisia kieliä koskevia teoksia ja kirjoituksia.

Almlöf, Nils Vilhelm (1799-1875), ruots. näyttelijä, joka 19 v. vanhana otettiin oppilaaksi Tukholman kuninkaalliseen teatteriin, saavutti pian yleisön suosion kauniilla ulkomuodollaan ja erinomaisella äänellään ja säilytti sen kuolemaansa asti, esiintyen menestyksellä mitä erilaisimmissa osissa. — Myöskin hänen poikansa Karl Anders Knut (1829-99) ja tämän puoliso Hedvig Kristina Elisabet (1831-82), synt. Deland, olivat eteviä näyttelijöitä luonnenäytelmän alalla. *V. T.*

Almoravidit ja almohadit, kaksi maurilaista hallitsijasukua. Edelliset (arab. *murâbitî'n* „rajavartiat") rupesivat 11:nnellä vuosis. muslimeiksi ja perustivat hallitsijansa Abu Bekrin johdolla Marokon (1062). Hänen seuraajansa Jusuf ibn Tašfin siirtyi Abbadidien (ks. t.) avuksi kutsumana Espanjaan, voitti v. 1086 kristityt Sallakan luona ja valloitti koko arabialaisen osan Espanjaa. Mutta pian he sortuivat toisen Marokossa syntyneen hurjan lahkon, almohadien, jalkoihin. Nämä v. 1147 valloittivat Marokon ja levittivät valtansa Espanjaan, kunnes sodassa Kastilian kuninkaita vastaan kärsivät masentavan tappion 1212 ja vähän myöhemmin menettivät valtansa Marokossakin. [Dozy, „History of the Almohades" (2:nen p. 1881).] *K. T-t.*

Almos *[ālmoš]* (k. luultav. 895), unk. ruhtinas, jonka johdolla unkarilaiset kulkivat Etelä-Venäjän arojen poikki uusia asuinsijoja etsimään; Árpádin isä.

Almquist, Karl Jonas Love (1793-1866), ruots. kirjailija, opiskeli Upsalan yliopistossa, vihittiin maisteriksi 1815, siirtyi sitten virkauralle Tukholmaan. Jo varhaisessa nuoruudessa herännyt kiintymys luontoon ja Rousseaun aatteisiin sai hänen 1824 vetäytymään muutamien ystäviensä kanssa Vermlantiin, jossa hän aikoi elää talonpoikana ihanteellista luonnonelämää ja nai maalaistytön. Mutta kun aineellinen toimeentulo kävi vaikeaksi ja olo maalla muutenkin ikäväksi, muutti hän 1826 takaisin Tukholmaan ja pääsi 1829 alkeiskoulun rehtoriksi. Tässä toimessa hän aluksi kunnostautui innokkaana ja etevänä kasvattajana, kunnes kirjalliset harrastukset vähitellen vieroittivat hänet opettajanammatista. 1832-51 ilmestyi hänen pääteoksensa, 14-osainen „Törnrosens bok". Se sisältää laajoissa puitteissaan sangen erilaisia aineksia: kauniita luonnonkuvauksia, hienoja, psykologisia piirrelmiä, yhteiskunnallisia tendenssikirjoituksia, viehättäviä kuvia kansanelämästä (esim. „Kapellet", suomennettu 1846), historiallisia romaaneja, draamoja, satuja, eepillisiä runoelmia j. n. e. Siinä on m. m. draama „Ramido Marinesco", jonka Runeberg asetti hyvin korkealle, ja realistinen novelli „Det går an", jonka tendenssi on tähdätty avioliiton purkamattomuutta vastaan. Viimemainittu teos herätti 1840:n tienoissa kiivaan kynäsodan, johon otti osaa myöskin J. V. Snellman kertomuksella „Det går an. Fortsättning". A:n muista kaunokirjallisista tuotteista mainittakoon vain nuoruudenteos „Amorina" (valmiina jo 1821, julkaistu vasta 1839), myrskyinen hyökkäys tahdonvapausoppia vastaan, sekä romaanit „Gabriële Mimanso" (1841-42) ja „Tre fruar i Småland" (1845). Sitäpaitsi A. on julkaissut suuren joukon kirjoituksia ja tutkielmia sangen erilaisista kysymyksistä: esteettisistä, kieli- ja kasvatusopillisista, taloudellisista ja uskonnollisista. Tätä harvinaisen runsasta tuotteliaisuutta haittaa kuitenkin epätasaisuus, johon oli suurena syynä taloudellisen ahdingon synnyttämä liika kiireellisyys. A:n raha-asiat näet kokonaan rappeutuivat, hän joutui tekemisiin erään koronkiskurin kanssa ja pakeni Ruotsista 1851, epäiltynä murhayrityksestä tätä vastaan. Hän siir-

Karl Jonas Love Almquist.

tyi Ameriikkaan ja elätti siellä henkeään kielenopettajana. 1865 hän palasi Eurooppaan ja asettui Bremeniin, jossa pian päättyi hänen levoton, monivaiheinen elämänsä. — A. on epäilemättä Ruotsin monipuolisin kirjailija. Hänen harrastuspiirinsä on avara ja katseensa monessa suhteessa vapaa. edellä omaa aikaansa. Hänessä on ihmeteltävällä tavalla yhtynyt mielikuvitusihminen ja järki-ihminen tai, niinkuin hän itse sanoi. hänessä oli kaksi sielua: kamreerisielu, peritty isältä, ja runoilijasielu, peritty äidiltä. Tämä sisäinen kaksinaisuus selittää hänen aatteidensa ristiriitaisuuden ja antaa hänen teoksillensa omituisen viehätyksen. Hän, joka taiteilijaluonteeltaan ja esteettiseltä maailmankatsomukseltaan oli rauhaa rakastava ja neron ihailuun taipuva romantikko, joutui yhteiskunnallisella alalla taisteluun vanhentuneita muotoja ja käsitystapoja vastaan. Varsinkin avioliittokysymyksessä ja naisasiassa hän oli uuden ajan mies. Samaten hän on taiteessaan myöhemmän realismin edelläkävijä todellisuudentajunsa kautta ja raivatessaan tietä varsinaiselle kansankuvaukselle. Vaikk'eivät hänen ajatusvälähdyksensä aina saavuta selvyyden ja syvyyden astetta, on hän useammalla kuin yhdellä alalla antanut omalle ajallensa voimakkaita herätteitä ja on runoilijakykynsä puolesta tunnustettava yhdeksi Ruotsin nerokkaimpia ja omintakeisimpia kirjailijoita. — Elämäkerrallisia ja kirjallishistoriallisia esityksiä hänestä ovat kirjoittaneet m. m. A. Ahnfelt „C. J. L. Almqvist såsom nyromantiker" (1869) ja „C. J. L. Almqvist, hans lif och verksamhet" (1876), A. Th. Lysander, „C. J. L. Almqvist" (1878), A. H. Bergholm „Studier öfver C. J. L. Almqvist" (1902), Ellen Key „Sveriges modernaste diktare" (1897), Harald Wieselgren „Bilder och minnen" ja Ruben G:son Berg „Sinnesanalogier hos Almqvist" (aikakauslehdessä „Språk och stil" 1901). *V. T.*

Almu (< kreik. *elēmosy'nē* = sääli), lahja joka vapaaehtoisesti annetaan köyhille tai kärsiville. A:n antaminen on kaikkina aikoina kuulunut uskonnollisiin velvoituksiin. Buddhalaisuudessa on anteliaisuudella tärkeä sija. Mooseksen kirjoissa puhutaan paljon köyhien auttamisesta ja myöhemmin oli almunanto juutalaisten jumalanpalveluksen tärkeimpiä puolia. Muhamettilaisuus samaten määrää almunannon jumalanpalvelukseen kuuluvaksi. Ensimäisessä kristillisessä seurakunnassa keskinäinen rakkaus ilmeni innokkaana veljellisenä auttavaisuutena, joka myös kohdistui pakanoihin. Vähitellen almunanto kristillisessä kirkossa laskettiin niihin „hyviintekoihin", joilla saatiin ansiota Jumalan edessä ja jotka voivat käydä korvauksena tehdyistä synneistä. Tämä ominaisuus ulotettiin keskiajalta myöskin niihin lahjoituksiin, joita kirkolle tehtiin. Tällainen käsitys oli myös omiansa tekemään kerjäläisyydestä hyveen.

Almud (arab. *al-mud*), tilavuusmitta, Marokossa = ¹/₄ Saäta; Fezissä = 14,387 l.

Almukantarat (arab.), *tähtit.*, jokainen horisontin kanssa yhdensuuntainen ympyrä; myöskin Chandlerin keksimä kone, joka osoittaa ajan, milloin tähdet kulkevat saman almukantaratin kautta.

Alnarp, Akarpin aseman luona (Malmön ja Lundin välillä), Ruotsin suurin tieteellinen maanviljelysopisto (avattu 1862) ja samalla suurenmoinen mallikartano.

Alnus ks. L e p p ä.

Alnö, saari Ruotsissa, Pohjanlahdessa, Sundsvallin ulkopuolella, 1,804 as. (1902).

Aloadit *[-lō-]* · (kreik. ***Aloa'dai, Aloei'dai),*** kaksi kreikkalaista taruhenkilöä, Otos ja Ephialtes nimeltään, alkuaan luultavasti kasvullisuuden tai pellon haltijoita (kreik. *alōē* = puimatanner, viljelysmaa). Taruissa he esiintyivät mahtavina jättiläisinä, milloin Poseidonin, milloin Aloeuksen, milloin itse maan poikina. Uhmamielisyydessään he uhkasivat jumalia, vieläpä pitivät Ares jumalaa vankeudessa. Mutta he saivat nuorina surmansa Apollonin tai Artemiin toimesta. *O. E. T.*

Alocasia *[-kā-]*. kasvisuku *Araceæ*-heimossa. Ceylonissa kasvavalla *A. macrorhiza*lla on viiteen m korkea, 20-30 cm paksu tärkkelyspitoinen. paistettuna syötävä varsi, ja melkein miehen mittaiset nuolikantaiset lehdet. Viljelyskasvi. Toisia lajeja meillä kasvihuoneissa.

Aloë, a l o e, *Liliaceæ*-heimoon kuuluva suku, joka käsittää n. 90-100 lajia, useimmat Kapmaasta. Monivuotisia yrttejä, pensaita tahi matalahkoja puita. Lehdet varsi- tahi haarapäätteisissä ruusukkeissa, paksuja, meheviä, usein piikkireunaisia, repiviä. Torvimaiset pienet säännölliset kukat tähkämäisissä tertuissa usein metrin pituisessa lapakossa. — Useita lajeja pidetään oudon ulkomuotonsa tähden huonekasveina. Jokapäiväisessä puheessa annetaan a l o e-nimi myös *Agave*-kasveille. (ks. t.) — *Aloe*-lajien lehtien kuiviin-keitetystä mehusta saadaan ulostuslääkettä. — Raamatussa mainittu aloe (aloepuu) on muutamien Thymeleaceitten ***(Aquilaria Agollocha, A. malaccensis)*** itämailla kallisarvoisena parfyminä käytettyä hyvänhajuista puuta.

Aloe

A. L. O. E., salanimi, ks. T u c k e r, Charlotte.

Aloehamppu, useiden *Aloë*-lajien lehtisyyt; väärin käytetään nimeä myös ***Agaven*** lehtisyistä.

Aloepuu ks. A l o ë.

Alogit, (kreik. kielteinen *a*, ja *logos* = sana, vrt. Joh. 1 ₁.) vähä-aasialainen kristillinen puolue 2:lta vuosis.; he hylkäsivät Johanneksen evankeliumin opin sanan lihaan tulemisesta ja pitivät sekä evankeliumia että Ilmestyskirjaa epäperäisinä, kerettiläisen Cerinthuksen kirjoittamina teoksina. *J. G.*

Aloi *[alua']* (ransk.), rahan laillinen paino ja puhtaus.

Alopaeuksen paperit, kokoelma, jonka A. Neovius on julkaissut 1889-95 nimellä „Ur Finlands historia. Publikationer ur de alopaeiska papperen" ja joka sisältää Alopaeus-suvun jäsenten päiväkirjamuistiinpanoja, heidän kirjoitta-

miaan ja saamiaan kirjeitä, 1702-1809 välillä Suomessa käytyjen sotien historiaa, tietoja Suomen seurakuntien historiasta, Gezelius nuoremman konseptikirjan 1712-17 y. m. Suuri osa tätä julkaisua on saatu tuomiorovasti Magnus Alopaeuksen (ks. t.) kokoelmista.

Alopaeus, laaja itä-suomalainen pappis- ja virkamiessuku, polveutuu kerimäkeläisestä talonpojasta Tuomas K e t t u s e s t a, joka eli 16:nnen vuosis. keskipaikoilla. Hänen poikansa, pojanpoikansa ja poikansa pojanpoika olivat kappalaisina Jääskessä ja nimeltään Kettunius. Viimeksimainitun viisi poikaa ottivat nimekseen Alopaeus (k e t t u = kreik. *alōpēks*). Vanhin näistä oli Jääsken kappalainen Magnus A. (k. 1692), josta suvun huomattavimmat jäsenet polveutuvat. Yksi suvun haaroista on aateloitu nimellä N o r d e n s v a n (ks. t.).

M. J. Alopaeus.

1. M a g n u s J a k o b A. (1743-1818), piispa, synt. Leppävirroilla, tuli 1770 matematiikan ja 1785 teologian lehtoriksi Porvoon lukioon, 1794 tuomiorovastiksi ja 1809 Porvoon hiippakunnan piispaksi. A. oli valittuna edustajana Porvoon valtiopäivillä, jonka neuvotteluihin hän innokkaasti otti osaa. Kun n. s. Vanha Suomi yhdistettiin muuhun Suomeen, sai A. 1811 käskyn tarkastaa sikäläisiä seurakuntia ja tehdä ehdotuksen niiden järjestämisestä ja yhdistämisestä Porvoon hiippakuntaan. A. suoritti tämän vaikean ja arkaluontoisen tehtävän suurella taidolla ja menestyksellä. Suomen silloisissa uusissa valtiooloissa A:n järjestämiskykyä kysyttiin monessa muussakin asiassa, ja hänen näin syntyneet suunnittelunsa ovat pysyneet voimassa kauan hänen kuolemansakin jälkeen. A. harrasti myöskin kouluasioita ja kansanopetuksen parantamista hiippakunnassaan. Hänen historiallisten tutkimustensa tuloksena oli ansiokas Porvoon lukion historia „Borgå gymnasii historia” (1804-1817).

2. P e r J o h a n A. (1773-1814) ja 3. M a g n u s A. (1775-1843), piispa A:n poikia, molemmat tuomiorovasteja Porvoossa, auttoivat toimeliaasti isäänsä hänen virkatoimissaan ja Porvoon lukion historian julkaisemisessa. Viimemainittu on koonnut runsaita aineksia Porvoon hiippakunnan seurakuntain ja oppilaitosten historiaa varten. Osa niistä on julkaistu „Alopaeuksen papereissa” (ks. t.).

4. C a r l H e n r i k A. (1825-92), piispa, piispa Magnus Jakob A:n pojanpoika, synt. Juvalla. A. on tullut tunnetuksi innokkaasta toiminnastaan aistiviallisten hyväksi. Hän kävi ulkomailla tutustumassa aistiviallisten opetukseen ja nimitettiin 1860 samana vuonna Turkuun perustetun ensimäisen korkeamman kuuromykkäin opiston johtajaksi. V. 1881 A. nimitettiin Porvoon tuomiorovastiksi ja 1885 Porvoon hiippakunnan piispaksi. Hänen julkaisuistaan mainittakoon: „Lukukirja sokioille” (1864), „Lyhykäinen ohje kuuromykkiä kotona kasvattamaan ja opettamaan” (ruotsiksi 1866, suomeksi 1871), „Neuvoja sokeitten lasten kotoiseen hoitoon, kasvatukseen ja opetukseen” (suomeksi ja ruotsiksi 1880), „Guds rikes historia” (I-II, 1887, 1890).

5. M a k s i m i l i a n A. (1748-1821), venäläinen diplomaatti, synt. Viipurissa. Opiskeltuaan Turussa ja Göttingenissä A. meni Venäjän ulkoasiain viraston palvelukseen, kohosi kansliapäälliköksi ja oli sittemmin Venäjän lähettiläänä m. m. Berliinissä ja Lontoossa.

6. D a v i d A. (1769-1831), kreivi, venäläinen diplomaatti, edellisen veli, synt. Viipurissa. Opiskeltuaan Stuttgartin sotilasakatemiassa hän antautui diplomaattiselle uralle, yleni nopeasti ja oli 1808-sodan alkaessa Venäjän lähettiläänä Tukholmassa. Kun Tukholmaan saapui tieto venäläisten hyökkäyksestä Suomeen, A. vangittiin, mutta laskettiin kuitenkin pian vapaaksi. Venäjän toisena valtuutettuna hän N. Rumjantsevin kanssa allekirjoitti Haminan rauhakirjan 17 p. syysk. 1809. A. on ehkä osaltansa vaikuttanut Aleksanteri I:n suosiolliseen mielialaan Suomea kohtaan ja keisarin päätökseen yhdistää Viipurin lääni jälleen muuhun Suomeen. Hänen myöhempi toimintansa ei enää tullut koskettamaan Suomea. Hän oli sittemmin lähettiläänä Württembergissä, Lotringin hallitusmiehenä sotavuosina 1814 ja 1815 ja lopuksi lähettiläänä Berliinissä.

7. Z a c h r i s A. (1772-1839), Salon kihlakunnan tuomari. Lahjoitti suuresta omaisuudestaan 16,000 assignatsioniruplaa köyhäinkoulujen perustamiseksi Salon kihlakunnan pitäjiin.

8. S a m u e l A. (1721-93), pappi, mineralogi. Harjoitettuaan opintoja Turussa ja Hallessa A. oli kielten opettajana Viipurissa, pappina Pietarissa ja Sortavalassa ja vuodesta 1765 Viipurin konsistorin jäsenenä. Hänen sanotaan 1760-luvulla keksineen Ruskealan marmorilouhokset. Näistä ja muista Karjalan kivilouhoksista A. 1787 jukaisi saksankielisen kertomuksen. Omituisena seikkana mainittakoon, että hän on toimittanut suomennoksen kreikkalais-venäläisestä katkismuksesta. *J. F.*

Alopecurus *[-kū'-]*, p u n t a r p ä ä, kasvisuku *Graminaceæ*-heimossa. Meillä yleisesti kasvava ja kylvöheinänä viljelty on *A. pratensis*, n u r m i p u n t a r p ä ä. Toinen lajimme *A. geniculatus*, p o l v i p u n t a r p ä ä, vetisillä paikoilla, taloudellisesti joks. arvoton.

Alopekuuri ks. A l o p e c u r u s.

Alopesia (kreik. *alōpēks* = kettu), oik. „repo tauti”, hiussato. *A. areata*, paikoittain, pyöreinä hiuksettomina kohtina esiintyvä tauti, joka perustuu joukinlaisiin hiuskasvun häiriöihin. *M. O-B.*

Alosa ks. S i l l i.

Alote, *lakit.*, asian vireillepaneminen, se toimenpide, jonka kautta ehdotus jostakin asiasta esitetään sille viranomaiselle tahi valtiomahdille, jonka myötävaikutusta vaaditaan päätöksen tekemiseen asiassa. vrt. E s i t y s, E s i t y s o i k e u s, A n o m u s.

Alp (Alb) ks. R a u h e A l p.

Alpakka. 1. Alpakkavillasta, etel.-ameriikkalaisten laamaeläinten, laaman, alpakan, huanakon tai vikunjan karvoista kehrätty lanka tai tästä kudottu kangas. — 2. Eräs laamaeläin (ks. t.).

Alpakkahopea, galvaanisesti hopeoitu uusihopea, jossa on noin 2 % hopeata. *R. D.*

Alpari l. P a r i (it. < lat. *par* = yhtä, yhtä hyvä). Arvopapereista puhuessa merkitsee a., että käypä hinta on yhtä suuri kuin nimellisarvo. — Rahasta puhuessa, että käypä arvo täysin vastaa oikeata arvoa, ja vekseleistä puhuttaessa, että vekselistä vieraassa paikassa saadaan vieraassa rahassa sama määrä kuin siitä on maksettu kotimaassa omassa rahassa.

Alpes Maritimes *[alp mariti'm]*, Ranskan departementti, 3,736 km², 293,000 as. Välimeren rannalla on Ranskan Riviera ja sen kaupungit Menton(e), Nice (Nizza) ja Cannes; sisämaa vuoristoa. Tämä depart. muodostettiin 1860.

Alpit, Euroopan korkein ja laajin vuoristo, ulottuu Välimeren rannalta 1,100 km pituisena ja 120-260 km levyisenä Unkarin alatasangolle saakka, käsittää 175,000 km² alan. A. yhtyvät lännessä Genuan lahden pohjoispuolella Apenniinien vuoristoon ja idässä Balkanin niemimaan läntisiin vuoriin. Ne kuuluvat siihen suureen tertiääriseen poimuvuorijaksoon, joka, lähtien Espanjan Sierra Nevadasta, kulkee Atlasvuorien kautta Sisiliaan ja Apenniineihin ja idässä jatkuu Balkanin niemimaan kautta yhtyen Aasian vuoriin ja jatkuen aina Tyynelle merelle saakka. — Vuoriryhmä ei ole yhtäjaksoinen, vaan voidaan siinä erottaa monta sekä orografisesti että geologisesti täydellisesti itsenäistä osaa. — Jyrkkinä, muurin tavoin kohoavat Alpit Lombardian tasangolta, mutta laskeutuvat loivasti pohjoisessa Sveitsin ja Saksan ylätasankoa kohti. Korkeussuhteitten mukaan jaetaan Alpit: 1:o etualppeihin, n. 1,300 m yli merenp., 2:o keskialppeihin, lumirajaan (2,000 m), 3:o varsinaisiin alppeihin eli ylä-alppeihin, yli 2,000 m yl. merenp. Nykyään jaetaan Alpit maantieteellisesti kahteen osaan, Länsi- ja Itä-Alppeihin. Rajana on se melkein suora viiva, joka ajatellaan kulkevan Bodenjärveltä Reinin laakson läpi ja Splügen vuorensolan yli Como-järvelle, ja täältä Lugano-järven yli Lago Maggiore-järvelle. — Alppien tärkeimmät vuoriryhmät ynnä niiden korkeimmat huiput ovat seuraavat:

Alppimaisema Interlakenista

I. L ä n s i a l p i t muodostavat kapeimman osan; niissä huomataan vain yksi pääjono, länteen ja etelään kulkevine haaroineen.

A. R a n s k a l a i s e t l ä n s i a l p i t: a. sisin gneissialppijono: Liguriset, Kottiset (Monte Viso 3,843 m ja Mont Pelvoux), Graijiset alpit (Grand Paradiso ja Mont Blanc 4,810 m). b. ulompi gneissialppijono: Meri-, Dauphiné- ja Savoijin-alpit. c kalkki-alpit: Provence-, Drôme-, Jura ja Chablais-alpit. B. S v e i t s i n l ä n s i-

Al peso (it.), painon mukaan.

Al pezzo l. A l l a p e z z a (it.), kappaleittain, kappaleelta.

Alpha *(A, α)*, kreikkalaisen kirjaimiston ensimäinen kirjain; viimeisen nimi on *ōmega* *(Ω ω)*. Alpha ja omega (A ja O) tavataan kirkollisessa taiteessa usein yhdistettynä Kristuksen monogrammiin merkitsemään häntä kaiken alkuna ja kaiken päämääränä.

Alpheios *[-o's]* (lat. *Alphē'us*), nyk. R u f i ā's, Peloponnesoksen suurin joki, saa alkunsa Itä-Arkadian vuorista, juoksee Arkadian ja Eliin läpi ja laskeutuu Joonilaiseen mereen. Sen varrella, siinä paikassa missä siihen laskeutuu Kladeos-puro, sijaitsee Olympia. Alpheioksen luultiin jatkavan juoksuansa meren lävitse ja pulppuavan jälleen ilmoille Sisiliassa Arethusa lähteenä (Syrakusain Ortygia-saarella). Myöhemmän tarun mukaan Arethusa oli eliläinen lähdenymfi, jota A. rakasti ja ajoi takaa. *O. E. T.*

Alpi ks. L y s i m a c h i a.

alpit: a. sisin gneissijono. Penniiniset, Lepontiset ja Adula-alpit (Monte Rosa 4,638 m), b. ulompi gneissijono: Freiburgin, Berner- ja Glarner-alpit (Jungfrau 4,167 m, Finsteraarhorn 4,265 m ja Tödi).

II. Itäalpit muodostavat leveimmän ja mahtavimman osan ja täällä ovat eri osat yksilöllisemmin toisistaan erotetut: a. gneissialppeja: Reetiset, Tauern (Grossglockner 3,798 m), Noriset- ja Cettiset-alpit. b. liuskakivi-alpit: Plessur-, Salzburgin liuskakivialpit ja Kleine Tauern eli n. s. Eisenerzeralpit. c. pohjoiset kalkkialpit: Algaun, Pohjois-Tyrolin, Salzburgin ja Itävallan kalkki-alpit. d. eteläiset kalkkialpit: Lombardiset, Trientin ja Venezian alpit sekä etelä Tyrolin Dolomiitit, Karniset ja Juliset alpit (Triglav 2,864 m). e. Klagenfurtin alue, joka on nuorempien kerrostumain muodostama.

Geologisesti huomataan siis 1:o keskiosa, missä kidemäisistä liuskeista ja saviliuskeista muodostunut kuori peittää gneissimäisistä graniiteista muodostuneen sisun eli sydämen; 2:o reuna- l. syrjäjono, joka pääasiallisesti on mesozoista tahi tertiääristä kalkkia. Tämä reunajono ympäröi keskiosan kummaltakin puolen. Pitkät pituuttaislaaksot erottavat eri jonot toisistaan. Pohjoisosa on geologisesti ja orografisesti hyvin säännöllinen, mutta eteläosa, johon vuorenpoimuutumiseen vaikuttava voima etupäässä on kohdistunut, on täynnä halkeamia ja kerrostumat ovat puristuneet pystyyn ja usein heitetyt toistensa yli, joten kerrossarjat joko ovat vaillinaisia tahi osoittavat omituista, näennäisesti epäsäännöllistä kerrostumista. Halkeamiin on usein myöhemmin syntynyttä eruptiivista vuorilajia (trakyyttia tahi basalttia) asettunut raontäytteeksi. — Alpeille omituinen järvi- ja jokirikkaus on niillä olevien lumikenttien ja jäätiköiden aiheuttama. Pohjoispuolella ovat suuret Genêven-, Neuchâtelin-, Murtenin-, Bielin-, Thunin-, Brienzin-, Vierwaldstätter-, Zürichin-, Boden-, Ammer-, Hallstättin-, Traun-, Zirknizin- ja Starnberginjärvet. Eteläpuolella: Lago Maggiore-, Lugano-, Como-, Iseo- ja Garda-järvet. Jo'ista mainittakoon Rein, Rhône, Tonava, Po ja Adige suurine joki-alueineen. Tämän johdosta ovat Alpit myöskin tavattoman laaksorikkaita. Pohjoisessa on noin 400 suurta pituuttaislaaksoa, etelässä taasen ovat laaksot ylätasankojen ja niitten välillä olevien jyrkänteiden muodostamia poikittaislaaksoja. Liikettä laaksojen välillä helpottavat monet vuorensolat; useitten yli kulkee nykyään rautateitä; toisissa paikoin on vuorien läpi porattu tunneleita, niin että matkusteleminen alppimaissa, Sveitsissä ja Tyrolissa ei enää ole niin vaivaloista ja vaarallista kuin ennen.

Ilmastosuhteet ovat yleensä lämpimämmät länsi- ja eteläosissa kuin itäosissa. Ilmastossa vallitsee kuitenkin suuri vaihtelu, aina lämpimästä lauhkeasta kylmään ilmanalaan. Talvisin kylmä ilma painautuu laaksojen pohjiin, joissa sen vuoksi on kylmempi kuin rinteillä. Korkeilla huipuilla osoittaa lämpömittari alle 0 läpi vuoden; Mont Blancilla on vuoden keskilämpö — 14° C (heinäkuun — 8° C). Lumiraja on keskimäärin 2,600 m. Jäätiköitä on a:lla toista tuhatta, suurin on Aletschgletscher. Tuulista ovat lounais- ja koillistuuli merkittävimmät. Alpeilla on paljon kivennäislähteitä.

Kasvullisuus on alpeilla monessa suhteessa omituinen; eteläpuolella on Italian kasvisto vallitsevana, pohjoisrinteillä taas on yleensä keskieurooppalainen kasvimaailma. Puuraja on keskimäärin 2,300 m. vrt. Alppikasvisto.

Eläimistöön nähden ei ole eroavaisuutta pohjois- ja eteläpuolen välillä, mutta sen sijaan eri korkeuksien välillä. Alppien ominaisiin eläimiin kuuluvat gemssi, alppivuohi, alppimurmeli, jänis, korppikotka, alppinaakka, alppivaris, kiiruna. Taimen viihtyy aina 2,500 m korkeudessa. Alemmista eläimistä mainittakoon lumikirppu (jäätikköhyppiäinen), omituiset perhoslajit ja kovakuoriaiset. Alemmissa seuduissa on Keski-Euroopan eläimistö.

Väestö. Alpit lukuisine vuorensolineen eivät koskaan ole muodostaneet jyrkkää kansanrajaa, pikemmin ne ovat olleet useiden kansanheimojen yhteisenä asuinseutuna. Seudun luonne on ollut omiansa turvaamaan eri kielten rinnakkain säilymistä. Alpit ovat olleet asuttuja jo n. s. vanhemmalla kivikaudella. Myöhemmältä kivikaudelta ovat taas ne paalurakennukset, joiden jälkiä on tavattu Zürichin y. m. alppien järvissä.

Luonnonkauneimmat alppiseudut ovat Chamonix-laakso Savoijissa, Berner Oberland ynnä Interlaken, Vierwaldstätterjärvi ynnä Luzern ja Rigi, Nikolailaakso ynnä Zermatt (Wallisissa), Engadin (Graubündenissä), Pohjois-Italian alppijärvien seudut, Salzburgin alpit ja Salzkammergutin-järvien rantamaat. *(W. S-m.)*

Alppi *(Alp,* väärin *Alb),* kelttiläinen sana, merk. korkea; käytetään korkeiden vuorien nimien yhteydessä.

Alppihohde, Alppien kukkulain ja lumikenttien punertava valaistus ennen auringon nousua ja auringon laskun jälkeen, syntyy samalla tavalla kuin iltarusko (ks. t.).

Alppikasvisto, yhteinen nimitys niille kasveille, jotka yläpuolella puurajaa muodostavat Alppien tunturivyöhykkeen kasvullisuuden. Metsän yläraja on eri korkealla; vaihtelee Sveitsin Alpeissa 1,680 m:stä pohjoisilla 2,150 m:iin eteläisillä Alpeilla ja nousee korkeimmalle, 2,330 m:iin, Saasthalissa. Näitten korkeuksien yläpuolella ei ole yhtenäisiä puukasvustoja, ainoastaan yksityisiä puita siellä täällä; kumminkaan ei ole mitään jyrkkää siirtymistä metsästä puuttomaan tunturivyöhykkeeseen. Tätä päärmää alarajalla usein pensaskasvullisuus, johon kuuluu lukuisia lajeja. Alinna, lähinnä metsää muodostavat pensaspetäjä *(Pinus montana)* ja alppileppä *(Alnus viridis)* miehenkorkuisia pensaikkoja, edellinen varsinkin kalkkialustalla; vähän ylempänä ovat kauniit alppiruusupensaikot. Pensaikkojen suojassa voi viihtyä sangen korkea ja rehevä yrttikasvullisuus, jonka lajit myös esiintyvät Suomen tunturien koivuvyöhykkeessä, esim. puna-ailakki *(Lychnis rubra),* metsän kurjenpolvi *(Geranium silvaticum),* metsälemmikki *(Myosotis silvatica),* sinilatva *(Polemonium coeruleum), Ranunculus aconitifolius* y. m.; vielä tavataan lajeja suvuista *Aconitum, Gentiana, Digitalis* ja *Phyteuma.*

Varsinaiset alppikasvit ovat matalia, moni-

vuotisia, usein sangen loistavateräisiä kasveja. Erityisesti ovat alppinurmikot kuuluisat runsaasta kasvistostaan: niillä kasvaa isokukkaisia valkeita ja keltaisia vuokkoja, kelloja *(Campanula)*, tummansinisiä katkeroita *(Gentiana)*, punaisia ja keltaisia *Pedicularis*-lajeja, orvokkeja ja lemmikkejä, komea apilaslaji *Trifolium alpinum* y. m. N. s. Alpenweide'illä, laitumilla, joilla karja käy, menestyy enimmäkseen heinälajeja, etenkin *Poa alpina*, *Phleum*-, *Festuca*- ja *Agrostis*-lajeja sekä pieni sarjakukkainen *Meum mutellina* ja *Plantago alpina*. — Runsain kasvullisuus on kuitenkin luoksepääsemättömillä paikoilla, kuten kalliojyrkänteiden penkereillä ja rotkoissa. Erityisesti huomattavia kasveja ovat täällä *Linaria alpina* pitkine kauniskukkaisine haaroineen, vaaleanpunainen *Thlaspi rotundifolium*, monet kivirikko *(Saxifraga)*-, härkki *(Cerastium)*-, tätyruoho *(Veronica)*- ja esikko *(Primula)*-lajit, hopeankarvaiset *Artemisiat*, *Eritrichium nanumin* matalat lehtimättäät, joita monet siniset lemmikkimäiset kukkaset peittävät, sekä „Edelweiss" *(Leontopodium alpinum)*, alppiasukkaiden suosikki. Mistä lumi myöhään sulaa, siihen versoo pieni, hento *Soldanella pusilla*, jonka sininen terä usein pistää ylös lumipeitteen altakin. Alppikasvit nousevat melkoisiin korkeuksiin (700-1,000 m metsänrajaa korkeammalle), eikä edes lumirajakaan niitä täydellisesti pysäytä. Esimerkkinä tästä on Monte Rosan Vincentpyramidi, jolla 3,087:n ja 3,185:n m välillä yli meren pinnan on löydetty n. 50 siemenkasvilajia.

Alppila, kauniilla paikalla sijaitseva ulkoravintola Helsingin n. s. Eläintarhassa l. Töölön puistossa. A:n läheisyydessä olevilta kallioilta eli „Alpeilta" on ihana näköala kaupungille päin; tämän takaa näkyy aava meri ja Helsingin ympäristön ihana saaristo. — Tunnettu Vapun-viettopaikka.

Alppileppä ks. Leppä.

Alppimurmeli ks. Murmeli.

Alppinaakka *(Pyrrhocorax alpinus)*, variksen heimoon kuuluva musta lintu; koivet punaiset, nokka keltainen, pituus 40 cm. Elää parvittain Euroopan ja Aasian suurissa vuoristoissa.

Alppiorvokki ks. Cyclamen.

Alppiruusu ks. Rhododendron.

Alppitiet ja -radat. Rivieran radasta haaraantuu ratoja Savonasta Altaresolan kautta (500 m) ja Ventimigliasta Tendan kautta, jotka kumpikin vievät Piemontiin. Cottisissa alpeissa vie paitsi Mont Genèvren yli kulkevaa tietä rautatie Col de Fréjusin (12 ¼ km pitkä tunneli) kautta. Ikivanhan Mont Cenis'n yli kulkeneen tien mukaan sai Alppien vanhin v. 1857-71 rakennettu tunneli sen nimen. Pienen St. Bernhardin yli vie tie Dora Baltean ja Isèren välistä, Suuren St. Bernhardin yli (2,472 m) Martignyyn (Rhône). Paitsi lukuisia teitä (Furkan, Gotthardin, Simplonin) kulkee Sveitsissä rautatieratoja Splügenin, St. Gotthardin (tunneli, 15 km) ja Simplonin (tunneli, 20 km) yli. Itävallasta mainittakoon Brenner-sola Tyrolissa, Stilfser Joch, Semmering-sola ja Arlbergin (tunneli, 12 ¼ km), Brennerin ja Semmeringin radat. Mainitsemista ansaitsevat hammasratas- ja köysiradat, jotka vievät ylös huipuille, kuten esim. Rigin, Pilatuksen, Jungfraun ja Albulan (1,823 m) radat.

Alppitorvi, sveitsiläisten vuoristopaimenten omatekoinen, noin 1 ½ m:n pituinen soitin, tehty kapeista puupienoista; ääni tavattoman kauas kantava ja ympäri vuoria kajahteleva. *I. K.*

Alppivaris *(Pyrrhocorax graculus)*, variksen heimoon kuuluva mustanvihreä tahi sinivihreä punanokkainen ja -koipinen lintu, joka elää parvittain Englannin ja Skotlannin vuoristoissa, Karpaateilla, Balkanilla sekä, harvinaisena, Alpeilla; myös Aasiassa ja Afrikassa.

Alppivuohi *(Capra ibex)*, kesytön vuohilaji, joka on parraton, 1,3 m pitkä, 80 cm korkea ja jonka heikosti kaarevat nelitahkoiset sarvet saattavat kasvaa lähes 1 m pitkiksi. Alppivuohi oli ennen sangen yleinen Euroopan alppivuoristoissa, mutta kiihkeä metsästys on hävittänyt sen sukupuuttoon kaikkialla muualla paitsi rauhoitetulla alueella Graijisilla alpeilla. A. osoittaa hypyissään ihmeteltävää voimaa. Sukulaismuotoja elää Pyreneillä, Kreetassa, Kaukaasiassa, Siperiassa y. m. A:t sittävät kesyvuohen kanssa hedelmällisiä sekasikiöitä. *K. M. L.*

Alppivuohi

Alpujarras, Las *[-ha'rras]* (arab. *al-bušarat* = nurmikko), seutu Granadassa, Espanjassa, käsittää Sierra Nevadan eteläpuolella olevat kauniit vuorilaaksot, „Espanjan Sveitsi". Siellä oli maurien viimeinen turvapaikka ja vielä elää siellä heidän jälkeläisiään, n. s. „uudet kristityt".

Alqueire *[alke'ire]* (alquir), vanha tilavuusmitta, Lissabonissa = 13,84 l, Portossa = 17,46 l, Rio de Janeirossa = 40 l.

Alrutz, Sydney Gustaf Louis Reinhold (s. 1868), ruots. sielutieteentutkija, sielutieteen dosentti Upsalan yliopistossa. A. on Upsalan lääkäriseuran julkaisuissa sekä Upsalan yliopiston vuosikirjassa julkaissut tutkimuksia m. m. „ihon kylmä- ja lämpöpisteistä", „mielenliikutuksien fysiologiasta ja psykologiasta" sekä „kipuaistista". V:sta 1897 alkaen hän on toimittanut kirjoitelmasarjaa „I vår tids lifsfrågor", jossa hän on julkaissut muutamia kirjoituksia, ja v:sta 1906 hän toimittaa sielutieteellistä aikakauskirjaa „Psyke". *A. Gr.*

Als (saks. Alsen), hedelmällinen saari Vähässä Beltissä, kuuluu nyk. Schleswigiin, 312 km², 25,000 as., enimmäkseen tanskalaisia. Saksalaiset valloittivat saaren 1864. Pääpaikka Sonderburg. Saaren rannikoilla on linnoituksia. *W. S-m.*

Al secco (it.), „kuivalla tavalla", sekkomaalaus. ks. Freskomaalaus.

Al segno (it. *alse'njo*), „merkkiin saakka", tarkoittaa soitannollisen jakson kertaamista määrättyyn, merkillä osoitettuun kohtaan asti.

Alsen, Als-saaren saks. nimi.

Alsikeapilas ks. Trifolium.

Alsine, nätä, *Caryophyllaceæ*-heimoon kuuluva kasvisuku, joka käsittää pieniä tähtimön tapaisia tunturikasveja Lapin pohjoisimmista osista.

Alsineæ, tähtimöt, aliheimo *Caryophyllaceæ*-heimossa (ks. t.), matalia yrttejä, joilla on eheät vastakkaiset lehdet; verhiö ja teriö 5-lehtisiä ja erilehtisiä; terälehdet melk. kynnettömiä; erillisiä heteitä 10, emilehtiä 3-5; hedelmä hammasluomainen kota.

Alsnö, entinen kuninkaankartano, joka sijaitsi nykyisessä Adelsön pitäjässä Tukholman läänissä Färentunan kihlakunnassa. A. mainitaan kruununtiluksena jo v. 1200.

Alsnön sääntö, kuningas Maunu Ladonlukon 1280 v:n paikoilla herrainpäivillä Alsnön kuninkaankartanossa julkaisema asetus, joka m. m. soi veronvapauden kuninkaan ja hänen veljiensä palvelijoille, piispojen asemiehille ja niille miehille, jotka tekevät ratsupalvelusta valtakunnan hyödyksi. Alsnön säännön ilmestymistä on sentähden pidetty aatelissäädyn syntynä Ruotsin valtakunnassa.

Alsophila, puumaisia sanajalkakasveja, joilla on isot, monikertaisesti pariliuskaiset lehdet. Sukuun kuuluu useita lajeja troopillisesta Ameriikasta, Afrikasta ja Aasiasta. Joitakin lajeja meillä kasvihuoneissa koristuskasveina.

Alsten, Norjan länsirannikolla Nordlandin amtissa oleva saari. Sen rannikot ovat hyvin viljeltyjä, tasaisia, mutta sisäosan täyttää tunnettu tunturiryhmä „Syv søstre" („Seitsemän sisarusta"). *W. S-m.*

Alster, Elben oikeanpuolinen lisäjoki, 52 km pitkä, saa alkunsa Holsteinissa ja laskee pääjokeen Hampurin luona (ks. Hampuri). *W. S-m.*

Alströmer. 1. Jonas A. (1685-1761), ruots. teollisuuden edistäjä, synt. 7 p. tammik. 1685 Alingsåsissa, jossa isä eli köyhänä porvarina. Alström (niinkuin hänen nimensä ensin oli) oleskeli nuorempana kauemman aikaa Lontoossa, mutta palasi v. 1724 kotimaahan ja perusti synnyinkaupunkiinsa Alingsåsiin kutomatehtaan, joka tällä alalla sai perustavan merkityksen Ruotsin teollisuudelle. Sen ohessa A. harrasti muitakin teollisuudenhaaroja ja elinkeinoja: lampaiden hoitoa, tupakan- ja sokerinvalmistusta, värjäystä, perunanviljelystä j. n. e. Myöskin kirjailijana hän vaikutti tuumiensa hyväksi. 1751 hän korotettiin aatelissäätyyn ja otti silloin nimen Alströmer. A. kuoli 2 p. kesäk. 1761. — 2. Patrik A. (1733-1804), tehtailija ja liikemies, edellisen poika, jatkoi isänsä tehdasliikettä, kunnes tulipalo 1779 siitä teki lopun. Sen jälkeen hän toimi maanviljelijänä ja kauppamiehenä, ja osoitti myöskin harrastusta tieteellisiin töihin. Korotettiin 1778 vapaaherran arvoon veljensä Klas A:n kanssa, joka tämäkin on huomattava etevänä liikemiehenä. *K. G.*

Alt ks. Aluta.

Altaani (lat. *altus* = korkea), parveke.

Altai *[-a'i]* („Kultavuoret"), pitkä poimuvuorijono Ylä-Irtišin pohj.-puolella, luode- ja kaakkosuuntaan. Varsinaisen Altain muodostavat Gobin Altai, jonka korkein huippu on noin 4,000 m ja solat 2,820 m, 2,960 m ja 3,200 m, rinteillä on alppiniittyjä, paikoittain metsääkin, sekä Venäläinen Altai, hyvin kaunis alppimaa, jonka korkein huippu on Bjeluha, yli 4,400 m. Sangen rikas metalleista (hopeaa, kultaa, lyijyä). Verrattain vähän jäätikköjä. Alkuperäinen väestö on turkkilais-tatarilaista (kumandiineja, šormeja, mustia tatareja ja n. s. altailaisia), Venäjän puolella suuri venäläinen asutus. *J. E. R.*

Altailaiset kielet ja kansat ks. Urali-altailaiset kielet ja kansat.

Altair l. Atair, valkeankellertävä kaksoistähti 1 suuruutta (α) Kotkan tähtikuviossa.

Altai-uralilaiset muinaisjäännökset ks. Urali-altailaiset muinaisjäännökset.

Altakäytävä, tienristeys, jossa tie on viety rautatien tai toisen tien alitse joko rakentamalla ylempänä olevalle tielle silta taikka tunneli sen alitse. *J. C-én.*

Altastratus-kerros, *ilmat.*, harmaa, tasainen, cirruspilvien alle n. 5,000 m korkeuteen muodostuva pilvikerros, jonka läpi aurinko ja kuu juuri ja juuri näkyvät. A. syntyy sellaisen paikan yläpuolelle, jota ilmapaineminimi lähestyy.

Altatsimut (pysty- ja atsimutiympyrä, universaalikone), kone, millä mitataan korkeus ja atsimuti (esim. tähden) (ks. t.); ilman vaakasuoraa ympyrää: pysty-ympyrä; ainoastaan vaakasuoralla varustettuna: teodoliitti. *(V. V. K.)*

Altdorf ks. Altorf.

Alteesiirappi ks. Althæa.

Alten ks. Alatti(o).

Altenberg, Peter, (s. 1859), itävaltal. kirjailija, elää Wienissä, julkaisi 1896 kokoelman pieniä runollisia tunnelmakuvia „Wie ich es sehe", jota seurasi „Ashantee" (1897), „Was der Tag mir zuträgt" (1900) ja „Prodromos" (toinen painos 1906).

Altenburg, herttuakunta Saksi-Altenburgin pääkaupunki, 38 km Leipzigin eteläpuolella, 38,818 as. Korkealla ja jyrkällä porfyyrikalliolla sijaitsee linna, rakennettu 12:nnella vuosisadalla, mutta senjälkeen usein suurennettu ja somistettu. Kaupungissa on suuria tupakkatehtaita; se käy vilja- ja villalanka-kauppaa. *W. S-m.*

Altenjoki ks. Alatti(o)joki.

Altenstein, Karl v. Stein zum (1770-1840), vapaaherra, preussil. valtiomies. Huomattavin on hänen vaikutuksensa Preussin ensimäisenä kultusministerinä (1817-1838). Jatkaen Steinin pestalozzilaisia uudistuspyrinnöitä koulun alalla hän Süvernin ja Johannes Schulzen avustamana valmisti v. 1819 vapaamielisen kansakoululakiehdotuksen, joka tosin ei saanut lopullista vahvistusta, mutta kuitenkin on tuntuvasti vaikuttanut yleisen mielipiteen kehitykseen Saksassa. Myöhemmin kasvava taantumus lamautti varsinkin kansakoulualalla hänen vaikutustaan. Myöskin hän joutui kirkollisella alalla riitoihin vanha-luterilaisuuden edustajien samoin kuin katolisten piispain kanssa. *M. S.*

Altenvuono ks. Alatti(on)vuono.

Alterantia *[-ra'-]* (lat. *alterā're* < *alter* = toinen), lääkkeinä käytetyt aineet, joitten arvellaan voivan vaikuttaa ruumiin nesteisiin ja muuttaa niitä niin, että taudin tila korjaantuu; esim. rauta, arsenikki, jodi y. m. *M. O-B.*

Altera pars (lat.), toinen puoli.

Alteratsioni ks. Muunnos.

Alter ego (lat.), „toinen minä" s. o. sijainen; uskottu ystävä.

Alternatiivi (lat. *alte'rnus* = vaihteleva toisen kanssa), vaihtoehto. — A l t e r n a t i i v i n e n, vaihtoehtoinen. — A l t e r n e e r a t a, vuorotella.

Alteroidut soinnut ks. M u u n n e t u t s o i n n u t.

Alterum tantum (lat.), „toistamiseen yhtäpaljon", korkosumma, joka on kasvanut pääoman suuruiseksi.

Altesse *[-e's]* (ransk.), Teidän Korkeutenne; ruhtinaallinen arvonimi.

Alte Veste, „vanha linna" likellä Nürnbergiä olevalla kunnaalla, jonka Wallenstein oli linnoittanut ja jota Kustaa Aadolf 24 p. elok. 1632 10-tuntisella kiihkeällä rynnäköllä, johon suomalaisetkin ottivat osaa, koetti turhaan valloittaa.

Althæa *[-ē']*, s a m e t t i h a a p a, kasvisuku *Malvaceæ*-heimossa. Monivuotisia, korkeita, valkeakarvaisia yrttejä, joiden lehdet ovat leveitä, suippopäisiä; isoissa kukissa 6-9-jakoinen lisäverhiö. — Useat lajit lääkekasveja. Etelä-Euroopassa kasvavan... Etelä-Eurooppalaisen *A. officinaliksen* pitkien juurihaarojen sisältämästä sokeripitoisesta kasvilimasta tehdään a l t e e s i i r a p p i a, lehdistä rintateetä.

Althaia *[-i'-]*, kreik. taruhenkilö. ks. M e l e a g r o s.

Althusius *[-tū'-]*, J o h a n n e s (1557-1638), saks. oikeustieteilijä, uudemman luontaisoikeuksien teorian tieteellisiä perustajia. Opiskeltuaan lakitiedettä Baselissa ja luultavasti myöskin Genèvessä tuli hän lakitieteen professoriksi Herbornin yliopistoon 1586 ja 1600 Emdenin pormestariksi. A. puolusti sekä käytännössä että tieteellisesti ehdotonta kansan suvereniteetin aatetta. Valtion tarkoitusperänä on yksinomaan kansan paras, hallitsija on vain korkein virkamies, jonka hallintovalta perustuu molemmin puolin sitovaan sopimukseen. A:n tärkeimmät teokset ovat: „Politica methodice digesta et exemplis sacris et profanis illustrata" (1603; 2 pain. 1610, siinä ovat myös vastustajien lausunnot käsiteltyinä); „Juris prudentia romana" (1586) ja „Dicæologica" (1617).

Altilik *[-i'k]*, turkkil. hopearaha, = noin 1 mk. 23 p.

Altimetri (lat. *altus* = korkea, ja kreik. *metron* = mitta), korkeusmittari.

Altmark, Preussissa, osa muin. Kurmarkia Brandenburgissa Magdeburgin pohjois- ja Elben länsipuolella, alue, josta preussiläinen valtio sai alkunsa; verrattain hedelmätön maa pienine kaupunkeineen, suurin on Stendal, 23,281 as.

Altmark, pieni kaupunki Länsi-Preussissa. V. 1629 tehtiin siellä Ruotsin ja Puolan välillä kuudeksi vuodeksi A:n väliirauha, jonka kautta Puola Ruotsille luovutti Liivinmaan ja muutamia Preussin kaupungeita.

Altona, kaupunki Preussissa, Schleswigin hallintoalueessa, Elben oikealla rannalla Hampurin alapuolella, 168,320 as. (1905). Suuri satama ja merikauppa. Vapaasatama avattu v. 1901. Villa- ja puuvillateollisuutta. Kaupunki on vähitellen kasvanut Hampuriin kiinni, mutta kummallakin on oma kunnallishallituksensa. Vuodesta 1830 on kaupunki nopeasti vaurastunut ja sen asukasluku kasvanut yhä. Ansiokkaita oppilaitoksia.

Altoona *[ältū'nə]*, kaupunki Yhdysvalloissa, Pennsylvaniassa, Alleghanyvuorten ja Pittsburgin itäpuolella. 39,000 as. Rautatievaunu- ja veturitehtaita.

Altorf, Sveitsissä, Uri-kanttonin pääkaupunki, Reuss-joen varrella, Vierwaldstätterjärven eteläpuolella. Tellin muistopatsas. 3,100 as.

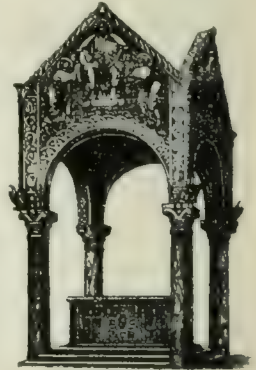
Altranstädt, kylä Sachsenin maakunnassa, likellä Lützeniä; tunnettu sen rauhanteon kautta, joka siellä 14 (24) p. syysk. 1706 tehtiin Kaarle XII:n ja August II:n välillä ja jossa jälkimäisen täytyi luopua Puolan kruunusta.

Altruismi (it. *altrui* = toiselle, lat. *alter* = toinen, lähimmäinen), A. Comte'n muodostama sana, osoittaa sitä siveysopin suuntaa, jonka mukaan siveellisyyden tärkein tunnusmerkki on siinä, että ihminen toiminnassaan ottaa ohjeekseen t o i s t e n onnen ja menestyksen (vastakohta: egoismi); käytetään melkein yksinomaan oppimuodostuksista, jotka muuten periaatteellisesti katsovat siveellisenkin toiminnan luonnolliseksi ja olennaiseksi loppumääräksi valmistaa ihmiselle o n n e a ja m e n e s t y s t ä (vrt. E u d a i m o n i s m i, H e d o n i s m i). *A. Gr.*

Altstätten, kaupunki Sveitsissä St. Gallenin kanttonissa, 470 m yl. merenp. 9,000 as.

Alttaani ks. A l t a a n i.

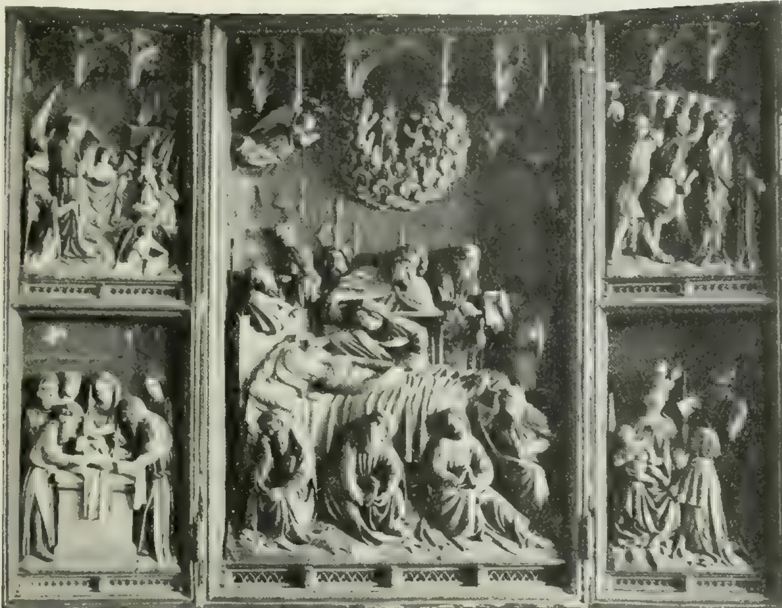
Alttari (lat. *altar* l. *altare* = uhriliesi), uhriliesi, uhripöytä; „Herran pöytä", se kuorissa oleva koroke, jonka ääressä pappi toimittaa osan julkista jumalanpalvelusta. Alttarilla tarkoitetaan oikeastaan luonnollista tai erityisesti tehtyä koroketta, jolle asetetaan jumalalle pyhitetty uhri. Luonnonkansat ja korkeammallakin sivistysasteella olevat kansat ovat alttareinaan käyttäneet kivilohkareita y. m. s. J u u t a l a i s e t saivat lakinsa mukaan uhrata ainoastaan temppelissä, mutta kauan oli kuitenkin tapana pystyttää uhrialttareita yläville paikoille, kuten esim. Gilgalissa ja Betelissä. Heillä oli sekä polttouhrialttareita ja suitsutusalttareita että näkyleipäpöytiä. E g y p t i l ä i s e t alttarit olivat tehdyt yhdestä ainoasta kivestä katkaistun keilan muotoisiksi. Assyrialaisten ja persialaisten alttarit olivat muodoltaan neliskulmaisia; muinaispersialaisten tulialttarit olivat merkittävän korkeat (3 metriä ja ylikin). A n t i i k i n kansojen (kreikkalaisten ja roomalaisten) alttarit olivat tavallisesti sylinterin muotoisia ja koristettiin ornamenteillä tai henkilö- ja eläinkuvilla; niiden yläreunoihin oli usein veistetty uhrieläinten (härkien, oinasten) päitä. Tekoaineena käytettiin enimmäkseen marmoria. Juhlapäivinä ne kaunistettiin kukkakiehkuroilla ja seppeleillä. Alttareita ei pystytetty ainoastaan temppelien sisään ja niiden edustalle, vaan myöskin yleisille paikoille ja valtateille, lehtoihin, lähteiden viereen j. n. e. sekä huoneisiin

Ciborium alttari Milanon Pyhän Ambrosiuksen kirkosta.

kotijumalille eli penaateille. Sankarien muistoa kunnioitettiin alttareilla ja Roomassa pystytettiin niitä keisareillekin. Mutta pyhimpänä pidettiin isoa, jumalan temppelin edessä olevaa alttaria.

Muinaiskristillisessä kirkossa oli alttarin alkuperäisimpänä muotona vain irtonainen pöytä *(mensa)*, jonka ääressä ehtoollisen pyhä uhritoimitus tapahtui ja jolta armonvälikappaleita näytettiin tai jaettiin. Tämä alttarimuoto säilyi läpi koko keskiajan ja yhä vieläkin sen voi sanoa olevan käytännössä reformeeratussa kirkossa. Mutta jo aikaisin (300-luvulla) ruvettiin käyttämään vahvoja kivialustaisia alttareita, ja tämä muoto tuli sitten vallitsevaksi. Pöydänkansi *(tabula)* ei saanut olla tehty monesta, vaan ainoastaan yhdestä kivilaatasta. Siihen uurrettiin pikkuinen kolo *(sepulchrum)* pyhäinjäännösten säilyttämistä varten, mikä oli muistona muinaiskristillisestä tavasta asettaa alttari jonkun pyhimyksen haudalle. Joskus ulkonee pöydän kansi edestäpäin ja silloin sitä kannattamassa on pieniä pylväitä. Tavallisesti verhotaan kuitenkin pöydän vaatimaton alusta jollakin milloin enemmän milloin vähemmän koristetulla puu-, metalli- tai kangaspeitteellä *(antemensale, antependium)*, kun taas kansi peitetään valkoisella liinalla. Aikaisin ruvetaan alttarin päällä käyttämään erityistä katosta, baldakiinia *(ciborium, tabernaculum)*, jota kannattavat erilliset tukipatsaat kussakin nurkassa. Tämä muoto on säilynyt, joskin ei kovinkaan yleisenä, uudempaan aikaan saakka ja on kreikkalaiskatolisessa kirkossa vallitsevana. Oli kuitenkin tavallisempaa tehdä alttarikannen takalaitaan matalan seinän tai hyllyn tapainen koroke, johon sopi asettaa ristejä, kynttiläjalkoja, kuvia, pyhäinjäännös-säiliöitä y. m. Tämä koroke *(retabulum, suprafrontale)* kasvaa vähitellen korkeaksi varjostimeksi tai seinäksi, joka jaoitellaan arkkitehtonisesti ja koristetaan veistoksilla ja maalatuilla kuvilla. Täten se tulee matalan kaapin luontoiseksi, jonka pysty- ja vaakasuorat viivat jakavat eri osastoihin. Molemmin puolin tätä seinää kiinnitetään (1300-luvulta alkaen) liikkuvia siipiä eli ovia, jotka voidaan liittää yhteen suojaamaan tai, niinkuin kärsimysaikana, peittämään korokkeella olevia kuvia. Tällainen on varsinainen, gotiikan taidekauteen kuuluva alttarikaappi eli siipialttari (triptychon). Tavallisesti on siinä kaappi kohotettu alttaripöydästä matalalla, erityisesti koristetulla alustalla *(predella)*. — Italian renessanssi 1400-1500-luvuilla sovittaa useimmiten alttarin arkkitehtonisesti järjesteltyyn komeroon tai pylväsvarustuksen alle, jolloin taustaan asetetaan maalaus tai kuvanveistos. Saksan ja ylimalkaan pohjoismaiden renessanssi (1500-1650) antaa myöskin alttarikorokkeelle arkkitehtonisen leiman, mutta käyttää monta pylväslaitetta päällekkäin. Näistä on tavallisesti keskimäinen leveämpi ja korkeampi kuin sen ala- ja yläpuolella olevat, joiden voi sanoa vastaavan alttarikaappien predellaa ja harjaa. Kaikki pylväslaitteet kehystävät maalattuja tai puuhun leikattuja kuvia ja kaikkien sivuilla on koristeellisesti käsiteltyjä liikkumattomia siipivarustuksia. Sikäli kuin myöhäisrenessanssi l. barokkityyli saavat jalansijaa Euroopassa, ruvetaan käyttämään italialaista alttarimuotoa erillisin pylväslaittein ja koristamaan sitä runsaasti ornamenteilla, symboleilla, kuvanveistoksilla ja maalauksilla. Tällaisena alttari pysyy läpi koko 1700-luvun rokokon ja uusklassillisen tyylin

Alttarikaappi (Uusikirkko T. l.), saksalaista tekoa n. 1425—50.

ajalla aina viime vuosisataan saakka. Itse alttaritaulu oli usein sangen yksinkertainen ja tavallisesti oli sen kehystänä pilastereita tai pylväitä sekä niiden päällä jonkinlainen päätyharja. — Suomen rikkaammissa kirkoissa käytettiin keskiajasta uudempaan aikaan saakka ulkomailta, varsinkin Saksasta, myöskin Hollannista, tuotuja alttarikaappeja ja siipialttareita.

Alttaritaulun yläosa (Vähäkyrö, S. Lundgrenin maalaama 1892)

Roomalaiskatolisissa kirkoissa tuli aikaisin tavaksi pystyttää useampia alttareita, joista kuorissa oleva *pääalttari* oli tärkein ja sen jälkeen tuli *maallikko-* l. *pyhä ristinalttari*. *Sivualttarit* (sivukappeleissa) ovat pystytetyt pyhimysten muistoksi ja käytetään yksityismessuja varten. Matkoilla ja sodassa käyttivät katolilaiset papit messujaan varten pieniä *kannettavia alttareita*. Protestanttisissa kirkoissa alttarin paikka yleensä on sama kuin katolisissa kirkoissa, nim. itäisellä kuoriseinällä. Muutamissa kirkoissa on käytännöllisistä syistä poikettu tästä tavasta; niinpä a. useissa Pohjanmaan ristinmuotoon rakennetuissa kirkoissa on sisäkulmassa keskellä kirkkoa. — Katolilaisia alttareita muistuttavat sangen paljon buddhalaiset alttarit, jotka on sijoitettu jonkun Buddhan kuvan eteen ja joiden ääressä kaikki jumalanpalvelusmenot suoritetaan. [Schmid, „Der christl. Altar u. sein Schmuck" (1871); Münzenberger ja Beissel, „Zur Kenntniss und Würdi-

Alttaritaulun alaosa (Vähäkyrö)

gung der mittelalterlichen Altäre Deutschlands" (1890-1901); E. Aspelin, „Siipialttarit, tutkimus keskiajan taiteen alalta" (1878); K. K. Meinander, „Medeltida altarskåp och träsniderier i Finlands kyrkor" (1908).]

E. R-r. & K. K. M.

Alttarikaappi ks. Alttari.

Alttarikomero ks. Apsis.

Alttarinsakramentti ks. Ehtoollinen.

Alttaripöytä ks. Alttari.

Alttaritaulu ks. Alttari.

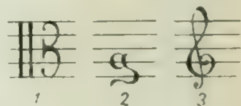
Alttarivaate ks. Alttari.

Alttariverho ks. Alttari.

Alttina ks. Altyn.

Altto (ital. *alto*), matala lapsen tai naisenääni, ulottuu tavallisesti pienestä g:stä 2-viivaiseen e:hen.

Alttoklaavi, nuottiavain (kuva 1), joka asetetaan viivaston 3:nnelle viivalle, osoittamaan „1-viivaista" C:tä; käytettiin muinoin kuorolaulussa, nykyään vain alttoviululle. Sen sijalle on lehtori Axel Törnudd keksinyt käytännöllisemmän nuottiavaimen, joka osoittaa „pientä" g:tä viivaston 2:sella viivalla (2) ja siis on tarkalleen oktaavia alempi kuin käytännössä oleva diskanttiklaavi (3).

I. K.

Alttoviulu, tavallista viulua kooltaan suurempi, ääneltään tummempi ja kainompi; kielet viritetyt sävelille: c, g, d, a, siis kvintin verran alemmaksi kuin viulun. Käytetään sekä orkesterissa että jouhikvartetissa ja muissa yhdys-sävellyksissä viulun ja sellon sointivärien välittäjänä. *I. K.*

Altyn *[-y'-]* (< tatar. *alty'* = kuusi), alttina, ven. raha, ennen arvoltaan 3 à 6 tenkaa (s. o. $1\frac{1}{2}$ à 3 kopeekkaa), nykyään 15 kopeekkaa (esiintyi 1704-25 hopearahanakin).

Aluelääkäri, suurten kaupunkikuntien köyhien sairaanhoitoa varten asettama lääkäri, joista kullakin on oma alueensa, mihin hänen toimintavelvollisuutensa rajoittuu. *M. O-B.*

Aluenjärvi, järvi, johon „tulen synnyissä" Ilmarisen iskemä tulikipuna putoo. Nimi esiintyy monessa toisistaan vähäsen eroavassa muodossa, kuten vanhimmassa kirjaanpanossa v. 1658-

Ulafury, Alavoi Alavos järvi. Gananderin mytologiassa: *Almen, Alaman, Aloen, Alen järvi*.
A. V.

Alumen *[-lū'-]* (lat.), aluna: A. plumosum, asbesti: a. ustum, poltettu aluna. vrt. A l u n a.

Aluminaatit, eräänlaisia suoloja, joissa aluminiumhydroksidi esiintyy happona ja jotka siis voidaan ajatella syntyneiksi aluminiumhydroksidista, niin että tämän vety on korvattu metallilla.

Aluminiumi (lat. *alū'men* = aluna), eräs tavallisimmista luonnossa esiintyvistä metalleista (kem. merkki *Al*), esiintyy luonnossa etenkin silikaattina (maasälvässä, kiilteessä ja savessa), fluoridina (kryoliitissa), hydroksidina (hydrargilliitissa, bauksiitissa ja diasporissa) sekä vielä oksidina (ks. t.). Valmistetaan nykyään melkein yksinomaan elektrolyyttisesti a.-oksidista, johon on sekoitettu kryoliittia, jotta se helpommin sulaisi. A. on harmaanvalkea, kiiltävä metalli, jokseenkin yhtä raskasta kuin lasi (om.-p. 2,7, atomip. 27,1) ja yhtä kovaa kuin hopea; sitä voidaan kiillottaa, valssata hienoksi levyksi ja takoa lehtialuminiumiksi; on ilmassa sangen pysyväinen, ei hapetu sanottavasti kuumuudessakaan; sulaa noin 700°:ssa, liukenee helposti suolahappoon, kuumaan laimeaan rikkihappoon, mutta ei typpihappoon; liukenee myös kali- ja natronlipeään muodostaen n. s. a l u m i n a a t t e j a. A:n keksi Wöhler 1827, vuodesta 1853 Deville sitä valmisti suurissa määrin natriumaluminiumkloridista ja natriumista, mutta vasta elektrolyyttisen valmistustavan keksiminen (Kiliani, Héroult, Hall n. 1886) antoi sille suuremman käytännöllisen merkityksen. Sitä käytetään kaikenlaisten tarvekalujen valmistukseen, litografiassa (algrafia), laiva- ja rautatierakennuksessa, polttoaineena G o l d s c h m i d t i n m e n e t t e l y t a v a s s a (ks. t.) j. n. e. Kokonaistuotanto 1903 n. 8,25 milj. kg. *(W. B.)*

Aluminiumhydroksidi, kem. yhdistys aluminiumista, hapesta ja vedystä ($Al(OH)_3$), saadaan hyytelömäisenä valkeana sakkana saostamalla aluminiumsuolaliuosta ammoniakilla. A. liukenee helposti sekä happoihin että väkeviin emäksiin muodostaen edellisessä tapauksessa happojen aluminiumsuoloja, jälkimäisessä n. s. a l u m i n a a t t e j a. Suuren taipumuksensa tähden yhtyä useihin orgaanisiin väriaineisiin käytetään a:a värjäystehtaissa peittauksena.

Aluminiumlejeeringit, aluminiumia sisältävät lejeeringit, valmistetaan suorastaan sulattamalla aluminiumia ja muita metalleja yhteen. Niistä ovat tärkeimmät: a l u m i n i u m i p r o n s s i t, joissa on kuparia ja noin 2,5-10 % aluminiumia; kauniita, kullan keltaisia; eivät muutu ilmassa, jonkatähden niistä valmistetaan kaikenlaisia koristetavaroita; a l u m i n i u m i m e s s i n k i, kaunis keltainen lejeerinki, joka kuparin ja sinkin ohella sisältää 1,3-8 % aluminiumia; m a g n a l i u m i, hopeanvalkoista, kiiltävää ja varsin lujaa, helposti taottavaa lejeerinkiä; sisältää paitsi aluminiumia noin 10-30 % magnesiumia. Sitä käytetään nykyään paljon korvaamaan messinkiä ja muita metalleja.

Aluminiummessinki ks. A l u m i n i u m l e j e e r i n g i t.

Aluminiumoksidi, s a v e s, kem. aluminiumin ja hapen yhdistys (Al_2O_3), esiintyy luonnossa k o r u n d i n a, r u b i i n i n a ja s a f i i r i n a sekä, vähemmän puhtaana, s m i r g e l i n ä.

Aluminiumpronssi ks. A l u m i n i u m l e j e e r i n g i t.

Aluminiumsilikaatit ovat piihapon aluminiumsuoloja; esiintyvät luonnossa m. m. s a v e n a sekä k a o l i i n i n a eli p o r s l i i n i s a v e n a. Kaksoissilikaatteina yhdessä muiden metallien silikaattien kanssa muodostavat a:t kiinteän maankuoren pääosan.

Aluminiumsuolat, happojen ja aluminiumin kem. yhdistyksiä, jotka johdetaan hapoista niin, että näiden vety ajatellaan korvatuksi aluminiumilla; a:t ovat värittömiä ja yleensä veteen tahi suolahappoon liukenevia. Veteen liukenevat a:t ovat kirpeänmakuisia ja niitten liuoksilla on hapan reaktsioni. Tärkeimpiä a:ja on a l u n a.

Aluminotermia, metallioksidien pelkistäminen aluminiumpulverin avulla; jos metallioksidi- ja aluminiumpulveri-seos erityisen sytytysaineen, esim. räjähdyselohopean avulla, sytytetään, palaa aluminiumi metallioksidin hapen kustannuksella; oksidin metalli eroaa sulassa tilassa. Menettelytapaa käytetään korkean lämpötilan saavuttamiseksi, osaksi myös muutamien metallien niinkuin kromin ja mangaanin valmistukseen oksideistaan.

Alumni (lat. *alumnus* < *alere* = elättää), turvatti; oppilas.

Aluna (lat. *alū'men*), kaliumalunan lyhyempi nimitys, kidevettä sisältävä aluminiumsulfaatin ja kaliumsulfaatin kaksoissuola ($K_2SO_4 . Al_2(SO_4)_3 . 24 H_2O$). Alunaa valmistetaan a l u n a k i v e s t ä (ks. t.). Tämä pasutetaan 500-800°:seen, asetetaan ulkoilmaan ja kostutetaan usein vedellä. Kun sitä sitten vedellä uitetaan, saadaan a.-liuos, josta a. jäähdyttäessä kiteytyy. Myös a.-s a v e s t a ja a.-l i u s k e e s t a eri keinoin valmistetuista aluminiumsulfaattiliuoksista saadaan, lisäämällä kaliumsulfaattia, alunaa. Väkevöidyistä lämpimistä liuoksista a. erkanee hämmentäessä valkoisina pieninä kiteinä, n. s. „a l u n a j a u h o n a". Kuumentamalla 92°:seen a. sulaa kideveteensä, joka yhä lämmittämällä haihtuu pois, ja jälelle jää rakollinen, vedetön eli p o l t e t t u a. Kaupassa on a. suurina, värittöminä, läpikuultavina oktaeederikiteinä. 100 osaan vettä liukenee 0°:ssa 3,9 osaa kiteistä a:a, 100°:ssa 357,5 osaa, huonelämmössä n. 12 osaa. Maultaan a. on makean katkeraa ja limakalvoja kutistavaa. A:lla on laaja käytäntö väriaineiden valmistuksessa, peittausaineena, paperin liima-aineena, veden puhdistamisessa y. m.

Alunajauho ks. A l u n a.

Alunakivi, valkea, punertava tai harmaa trakyyttinen vuorilaji, joka vaihtelevissa määrissä on a l u n i i t i n läpitunkema. Esiintyy tuliperäisissä seuduissa, niinkuin Keski-Italiassa (Tolfa, Civita Vecchia), Auvergne'ssä, Unkarissa y. m. A:stä valmistetaan alunaa (ks. t.).

Alunaliima, alunanpitoinen liima, voimakas paperiliima.

Alunaliuske, rikkikiisu- ja hiilenpitoinen saviliuske, josta valmistetaan alunaa. Tavataan Ruotsissa, Saksassa ja Belgiassa.

Alunamaa, usein hiiltä sisältävä savi, jossa myös on rikkikiisua ja sentähden rapautuessa syntyy aluminiumsulfaattia. Käytetään alunan valmistukseen.

Alunaparkinta l. valkoparkinta ks. Nahka.

Alunat, kaksoissuoloja, joiden kokoumus vastaa alunaa (ks. t.). Niissä voi kaliumin tilalla olla joku muu alkalimetalli tahi ammoniumi ja aluminiumin paikalla rauta tai kromi.

Aluniitti, mineraali, emäksistä kaliumin ja aluminiumin sulfaattia. vrt. Aluna, Alunakivi.

Alus ks. Subjekti.

Aluskangas. Näin nimitetään Lapin tunturien juurilla olevia, epäsäännöllisesti kumpuisia vieriukivi-kasaumia.

Aluslehdet, kasvin maanrajassa olevat, useimmin ruusukkeiset varsilehdet.

Alusrakenne, alin osa rautatiestä tai sillasta. Rautatiellä kuuluu alusrakenteeseen itse täytepenger ja leikkauskuoppa sekä niiden perustukset, silloissa sillan tuet ja niiden perustukset. *J. C-én.*

Alussivu ks. Suojasivu.

Alustinlasi ks. Objektilasi.

Alustus l. pohjustus, seikkaperäinen selonteko keskusteltavaksi otettavasta asiasta.

Alusvesiratas, vaakasuoran akselin ympäri kiertävä vesiratas, jonka alimpaan osaan vesi vaikuttaa. *J. C-én.*

Aluta *[-lū'-]*, Alt, unk. Olt, Tonavan vasen lisäjoki, saa alkunsa Karpaateilta, Siebenbürgenin ylängöltä, murtautuu Transsilvanian alppien läpi „Punaisen tornin" solan kautta Romaniaan, jossa se on Suuren ja Pienen Valakian rajana, ja yhtyy Tonavaan vastapäätä Nikopolia; pituus 556 km. *W. S-m.*

Alvajärvi, noin 18 km pitkä järvi Viitasaaren reitissä, laskee Pihtiputaan kirkon luona Kolimajärveen. *J. E. R.*

Alwar, engl. Ulwar, indobrittiläinen valtio Rajputanassa Delhin ja Jaipurin välillä, n. 8,000 km², 829,000 as. (1901). Pääkaupungissa A:ssa 57,500 as.

Alvarado *[-rā'-]*, Pedro de (k. 1541), esp. löytöretkeilijä ja seikkailija, oli mukana Cortezin retkellä Meksikoon, jossa osoitti suurta urhoollisuutta. Sittemmin kuvernöörinä Guatemalassa, josta teki valloitusretken Quitoon, myöhemmin Hondurasissa ja kaatui eräässä taistelussa intiaaneja vastaan.

Alvastra, luostarin raunio ja rautatienasema Itägöötanmaalla Ruotsissa Ombergin eteläpuolella. Tiettävästi Ruotsin vanhin luostari, sen perusti Sverker I ja kuningatar Ulfhild sistersiläismunkeille 1155 tai 1156.

Alve ks. Heisimato. — A.-sanaa käytetään kalastuskirjallisuudessa merkitsemään kalanpoikasia.

Alvejuuri ks. Polystichum.

Alvensleben, Konstantin von (1809-92), preuss. kenraali, kunnosti itsensä useissa taisteluissa ranskalais-saksalaisessa sodassa 1870-71.

Alveolaari, äänne, joka muodostuu siten, että kielenkärki koskettelee alveoleja eli ikenien kupevaa osaa. vrt. Alveoli, Alveolaarinen.

Alveolaarinen, alveoliin kuuluva, alveoleja koskeva, rakkulamainen.

Alveolaarisyöpä, erityinen kasvannaisen muoto, missä sidekudoksen rakenne muodostaa silmukoita, joissa itse syöpäsolut sijaitsevat.

Alveoli (lat. *alve'olus* = pieni kuoppa), syvennys, ontelo, rakkula. Ne leukaluiden kuopat, joissa hampaat ovat (Alveoli dentales). Kullakin hampaalla on oma kuoppansa. — A. pulmonales, keuhkojen ilmarakkulat. *M. O-B.*

Alyattes *[-a'ttēs]*, Lyydian kuningas, Sadyatteen poika, Kroisoksen isä, Mermnadien hallitsijasukua, hallitsi v. 617 (tai 609 tai 605)-560 e. Kr. A. karkoitti Aasiaan hyökänneet kimmeriläiset ja kävi Meedian kuningasta Kyaksaresta vastaan kuuden vuoden aikana sotaa, joka päättyi v. 585 rauhaan, missä Halys joki määrättiin molempien valtakuntien rajaksi. Hän kukisti myös kaarialaiset, sekä valloitti Smyrnan ja Kolophonin, mutta ei saanut Miletosta valloitetuksi. Hänen hautansa Hermos-joen varrella oli kuuluisa komeudestaan. *E. R-n.*

Alypios *[-ȳ'-]*, kreik. kirjailija, joka on kirjoittanut johdannon musiikin teoriaan, jossa m. m. tehdään selkoa kreikkalaisten nuottijärjestelmästä. A:n luullaan eläneen 3 tai 4 vuosis:lla j. Kr. *O. E. T.*

Alyssum *[-y'-]*, kilpiruoho, kasvisuku *Cruciferæ*-heimossa. Tav. haarovia, harmaanvihreitä yrttejä, joiden lehdet ovat ehyitä, pienehköjä; pienet vaaleat kukat terttuissa, lidut melk. ympyriäisiä. Muutamia lajeja puutarhoissa koristuskasveina. Enimmät lajit Välimeren maista.

Alytes obstetricans, kätilösammakko. Lounais-Euroopassa elävä, 4 cm pitkä konna, jonka uroksella on tapana kääriä takajalkoihinsa naaraksen laskemat rihmamaiset mätijoukot ja laskea ne, sikiöitten kehityttyä, veteen. *K. M. L.*

Kätilösammakko

Alön *[-ö-]*, kaunis hietapohjainen saari Uudenkaarlepyyn saaristossa, joen suun ulkopuolella. Kaupunkilaisten huviloita. *J. E. R.*

A. M., lyhennys sanoista *Artium magister*, myös: L. A. M. = liberalium a. m., ennen vanhaan käytetty nimitys yliopiston filosofisessa tiedekunnassa tutkinnon suorittaneen oppiarvosta.

A. M. (a. m.), lyhennys lat. *annō mundī* = maailman vuonna, tai lat. *ante merīdiem* = ennen puoltapäivää.

Am, ammoniumradikaalin (NH_4) merkki.

Amabile *[-mā'-]* (it.), suloisesti, herttaisesti. — Flauto amabile, sulosointuinen (urkuäänikerta). *I. K.*

Amadeo *[-dē'-]* (Amadeus), Ferdinando Maria (1845-90), Aostan herttua, Espanjan ent. kuningas, Italian kuninkaan Viktor Emanuelin toinen poika, valittiin Espanjan kuninkaaksi 1870. Hän noudatti tarkasti maan perustuslakeja ja oli rahvaan suosima, mutta ei aateliston. Monenmoisten puoluejuonittelujen ja lisääntymistään lisääntyvien vaikeuksien takia A. jo 1873 vuoden alussa luopui kruunustaan. Lopun ikäänsä hän eli Italiassa. *K. B:dt.*

Amadeus-järvi *[-ē'-]*, suuri suolajärvi sisä-Australiassa, 25° etel. lev., 131° it. pit., 204 m yl. merenp.; sen löysi 1872 Giles.

Amadisromaanit, eräs ryhmä keskiaikaisia ritariromaaneja, joiden esikuvana oli laaja ker-

tomus rohkeasta ja jalosta prinssi Amadis Gallialaisesta („Amadis de Gaula"), hänen ihmeellisistä seikkailuistaan ja sankariteoistaan ja hänen uskollisesta rakkaudestaan prinsessa Orianaa kohtaan. Tämän romaanin alkuperäiseksi sepittäjäksi arvellaan portugalilaista João de Lobciraa, joka eli 13:nnella vuosis. Se käännettiin espanjaksi, sitä mukaili ja jatkoi Garcia Ordoñez de Montalvo 15:nnellä vuosis., sitten se yhä kasvoi ja laajeni varsinkin espanjan ja ranskan kielisissä mukaelmissa, niin että se lopulta sisälsi 30 kirjaa. Se levisi ympäri Eurooppaa ja saavutti rajattoman kansansuosion tyypillisenä ilmauksena keskiajan ritarillisuuden ihanteesta ja kauniiden, jalojen naisten palveluksesta, kunnes Cervantes kuolemattomalla „Don Quixotellaan" teki tästä ihantelusta lopun. *V. T.*

Amager, pieni, matala saari Juutinraumassa, Kööpenhaminan amtissa Tanskassa; 65 km², 58,000 as. Korkein kohta vain 6 m yl. merenp. Saari on erittäin hedelmällinen ja hyvin viljelty; suuria vihannes-, erittäinkin kaalinviljelyksiä. Istutettua metsää on 150 ha (valtion). Asukkaat ovat vielä osaksi Kristian II:n aikana sinne muuttaneitten hollantilaisten jälkeläisiä, jotka kauan ovat säilyttäneet kielensä ja omituisen vaatepartensa. Saarella on useita pieniä kaupunkeja, kuten tehdaskaupunki Kastrup ja kauppa- ja teollisuuskaupunki Dragör. *W. S-m.*

Amalasunta *[-u'-]*, itägoottien kuninkaan Teodorik Suuren tytär, Eutarikin puoliso, tuli isänsä kuoltua 526 hallituksen pitäjäksi poikansa Atalarikin nimessä. Hallitusta hän johti Teodorikin hengessä, osoittaen mieltymystä roomalaiseen sivistykseen ja tapoihin. Atalarikin kuoltua 534 meni A. uusiin naimisiin orpanansa Teodohadin kanssa, mutta tämä murhautti seur. vuonna hänet, kun A. ei tahtonut luovuttaa hallitusta Teodohadin käsiin. Tämä tapaus antoi keisari Justinianukselle aiheen hyökätä Italiaan. *K. G.*

Amalekilaiset, paimentolaiskansa, joka asuskeli erämaassa Siinainniemeltä pohjoiseen Palestiinan eteläisillä rajamailla. Esiintyvät V:ssa T:ssa israelilaisten ainaisina vihollisina (2 Moos. 17_{8-16}; Tuom. 3_{13}; 6_3; 7_{12}), jotka rosvoretkillään vaivasivat varsinkin Simeonin ja Juudaan alueita, kunnes Saulin (1 Sam. 15) ja Daavidin (1 Sam. 27_1; 30_8 seur.) onnistui nujertaa heidät. Sen jälkeen häviävät näyttämöltä. 1 Moos 36_{12} mukaan kuuluivat Esaun jälkeläisiin. *Ar. H.*

Amalfi *[-ma'l-]*, kaupunki Etelä-Italiassa Salernon maakunnassa, Kampaniassa. Sijaitsee kauniin Salernonlahden rannalla ja oli keskiajalla tärkeä ja suuri kauppakaupunki; nyt on siinä vain 4,300 as. Sen kuuluisa tuomiokirkko on 11:nneltä vuosis. *W. S-m.*

Amalgameerata ks. Amalgamoida.

Amalgami, elohopean ja jonkun muun metallin lejeerinki. Kullan ja hopean erottamiseksi malmeista, käytetään niiden taipumusta muodostaa amalgameja. Kun nim. hienoksi muserrettuja kulta- ja hopeamalmeja käsitellään elohopealla, yhtyvät kulta- ja hopeamuruset elohopeaan ja puuromainen amalgami voidaan erottaa pois. Tästä haihdutetaan elohopea pasuttamalla, joten jalot metallit jäävät jälelle. — Tina-amalgamia käytetään peililasin peitteeksi, ja muista amalgameista valmistetaan hammasplombeja. Luonnossa esiintyy hopea-a. kiteisenä mineraalina Chilessä.

Amalgamoida. 1. *Kem.*, yhdistää joku metalli elohopeaan, päällystää amalgamilla, erottaa kulta tai hopea malmeistaan elohopealla. — 2. *Kuvann.* Yhdistää, sekoittaa. *R. D.*

Amalienborg *[-o'-]*, kuninkaallinen linna Kööpenhaminassa Amalienborgin torin varrella. Torilla on Aasialaisen kauppaseuran pystyttämä Fredrik V:n muistopatsas. Alkujaan rakensi 4 aatelismiestä kuninkaan käskystä torin ympärille 4 eri linnaa, jotka kuitenkin pian joutuivat valtiolle. Vanhan kuninkaallisen linnan palon jälkeen v. 1794 ovat ne olleet kuninkaan ja perintöruhtinaan palatsina. *W. S-m.*

Amalit, itägoottilainen kuningassuku, jonka kuuluisimmat edustajat ovat Hermanarik ja Teodorik Suuri (ks. näitä); sanotaan myöskin Amelungeiksi.

Amalrik Benalainen, panteistinen jumaluusoppinut keskiajalta. Hänen oppinsa, jota hänen oppilaansa David Dinantolainen kehitti, on yhteydessä Joh. Erigenan järjestelmän kanssa. A. opettaa kolmessa jaksossa jatkuvaa Jumalan ilmoitusta. Jumala on nimittäin ilmoittanut itsensä Isänä Abrahamissa, Poikana Jeesuksessa ja Pyhänä Henkenä Amalrikin oppilaissa. Pyhän Hengen aikakaudella ovat ulkonaiset kirkonmenot tarpeettomat. Katolinen kirkko on Babel. Uskovaiselle, joka elää hengessä, ei ole synniksi, vaikka hän lihassansa lankee. A. joka kahdennentoista vuosisadan loppupuolella oli opettanut Pariisin yliopistossa, pakoitettiin peruuttamaan oppinsa ja kuoli v. 1204. Hänen puoluelaisensa, joita nimitettiin „P. Hengen lahoksi" kirottiin Pariisin synodissa v. 1209 ja lateranikokouksessa v. 1215. [Reuter, „Geschichte der relig. Aufklärung im Mittelalter" (1877).] *E. K-a.*

Amaltheia *[-ma'-]*, kreikkalaisessa tarustossa Zeuksen imettäjä, jota milloin kuvailtiin nymfiksi (luonnottomaksi), milloin vuoheksi. — Amaltheian sarvi = runsauden sarvi.

Amanita *[-i'-]* ks. Kärpässieni.

Amanuenssi (lat. *amanue'nsis* < *manus* = käsi), apulainen; näin nimitetään vakinaisella palkkasäännöllä olevia erinäisiä virkamiehiä, esim. yliopiston kirjastossa, valtionarkistossa, museoissa y. m. — Ylimääräiset amanuenssit eivät ole vakinaisella palkkasäännöllä.

Amara *[-mā'-]* (lat. *amā'rus* = katkera), lääkkeissä käytetyt karvaat aineet. *M. O-B.*

Amara-koça *[-ōsa]*, „Amaran sanakirja", noin 5:nneltä vuosis. peräisin oleva sanskritinkielinen synonymileksikko, joka sitäpaitsi ilmaisee nominien suvun y. m. Tärkeimmät painokset ovat Colebrooke'n (1808) ja Loiseleur Deslongchamps'in (1839-45).

Amarantaceæ *[-ta'-]*, kaksisirkkaisheimo, *Centrospermæ*-parvesta; yrttejä tahi pensaita, harvoin puita, n. 500 lajia, varsinkin trooppisissa ja subtrooppisissa seuduissa etenkin Amerikassa, Afrikassa ja Australiassa. Lehdet ehyitä, korvakkeettomia, kukat pieniä, tiheissä tähkämäisissä kukinnoissa, niiden esilehdet pysyviä ja samanvärisiä kuin useimmin sukapiikkimäiset kehälehdet, joiden avulla siemenet leviävät. Koristuskasveina meillä yleisimmin suvut *Ama-*

rantus, revonhäntä ja *Celosia*, kukonharja (ks. n.).

Amarant-ritaristo, Kristiina kuningattaren 1653 perustama seura, johon kuuluivat kuningattaren lähimmät ystävät, niin naisia kuin herrojakin; lakkasi hänen kruunusta luopuessaan seur. v. — Saman nimen otti eräs 1760 Tukholmassa keskinäistä seurustelua varten perustettu yhdistys.

Amaranttipuu on etelä-ameriikkalaisen *Copaifera braccatan* punaista tahi sinipunaista sydänpuuta. Käytetään puunleikkaustöihin; esiintyy kaupassa neliönmuotoisina laattoina.

Amaranttiväri, kaunis, tumma, punasinervälle vivahtava punaväri; valmistetaan käsittelemällä kotšenilliväriä ammoniakilla tahi tinasuolalla.

Amarantus, revonhäntä, kasvisuku *Amarantaceæ*-heimossa. Tav. yksivuotisia yrttejä, joiden vuorottaiset lehdet ovat tasasoukkia — puikeita. Kukat tähkämäisissä, punaisissa, erinomaisen tiheissä sykermissä. Useat lajit koristuskasveina, esim. *A. caudatus*, jolla on pitkät, riippuvat, lakastumattomat, punaiset tähkät. Pohjois-Intiassa viljellään *A. paniculatus*ta jauhoisten siementensä vuoksi. — Lajit levinneet kaikkiin maapallon vyöhykkeisiin paitsi kylmiin.

Amarantus.

Amarna *[-ma'r-]* (Tell el-Amarna), faarao Amenofis IV:n perustaman hallituskaupungin rauniopaikka Keski-Egyptissä. Sieltä löydettiin talvella 1887-8 noin 300 babylonialaisella nuolenpääkirjoituksella varustettua savitaulua. Ne kuuluivat aikoinaan mainitun faaraon valtioarkistoon ja ovat enimmäkseen assyriankielisiä kirjeitä, jotka erinäiset babylonialaiset, assyrialaiset ja muut Etu-Aasian ruhtinaat sekä Egyptin palestiinalaiset vasallit 1400-luvulla e. Kr. olivat lähettäneet Egyptin hoviin. Tämä el-Amarnan löytö on muinais-itämaita koskevan tutkimuksen tärkeimpiä lähteitä, se kun luo valoa Etu-Aasian ja etenkin Palestiinan valtiollisiin, yhteiskunnallisiin ja sivistyshistoriallisiin oloihin aikana ennen israelilaisten heimojen tuloa Kanaanin maahan. Amarna-kirjeet m. m. todistavat, että nuolenpääkirjoitusta 15:nnellä vuosisadalla e. Kr. viljeltiin koko Etu-Aasiassa, jopa Egyptissäkin, ja että assyrian kieltä siihen aikaan käytettiin diplomaattisessa kirjeenvaihdossa niinkuin ranskan kieltä meidän päivinämme. [Tallqvist, „Eräs Aasian ja Egyptin välinen kirjeenvaihto 15:nneltä vuosisadalta e. Kr." (Valvoja 1891); Hugo Winckler, „Die Thontafeln von Tell el-Amarna" (1896).] *K. T-t.*

Amaryllidaceæ *[-da'-]*, narsissikasvit, kasviheimo yksisirkkaisten luokan *Lilifloræ*-parvessa. Monivuotisia yrttejä, harvoin ruohovarpuja, useimmat sipulikasveja, joiden lehdet ovat silposuonisia, tasasoukkia, tavallisesti ruusukkeisia. Isot, loistavanväriset kukat erilaisissa kukinnoissa, harvoin yksinäisiä. Useimmat lajit kuumasta vyöhykkeestä tahi lauhkean vyöhykkeen lämpimistä osista. Muutamat levinneet välimerenmaihin. Useita lajeja koristuskasveina: *Galanthus*, *Leucojum*, *Narcissus* y. m.

Amaryllis *[-y'-]*, kasvisuku *Amaryllidaceæ*-heimossa. Suvun ainoaa lajia, *A. belladonna*a (Etelä-Afrikasta) viljellään monena muunnoksena. Lehdet pitkiä, tasasoukkia; kehittyvät vasta kukkimisen jälkeen; isot, nuokkuvat, punaiset, tuoksuvat kukat sarjassa pitkän vanan latvassa. — A.-nimi annetaan monelle muullekin *Amaryllidaceæ*-heimoon kuuluvalle huonekasville.

Amasis *[-mā'-]* (Amōsis, oik. Ahmose), kahden egyptiläisen kuninkaan nimi. 1. A. I, noin v. 1550 e. Kr., musersi Hyksos-heimojen vallan. — 2. A. II, 570-526 e. Kr., suosi kreikkalaisten vaikutusta Egyptin oloihin. Hänen kerrotaan olleen Pythagoraan ja Thaleksen y. m. viisasten tuttava. *K. T-t.*

Amasja l. Amasjähu *[-ma's-]*, Juudan valtakunnan kuningas 838-809 e. Kr., hallitsi samaan aikaan kuin Israelin valtakunnassa Joas, jonka kanssa A. kävi onnetonta sotaa. Sen johdosta hänet murhattiin.

Amati *[-mā'-]*, kuuluisa viulunrakentajasuku Cremonassa 16:nnella ja 17:nnellä vuosisadalla. Sen tuotteet ovat yhäkin jääneet kaikista etevimmiksi; niitä nimitetään „kremonalaisiksi" tahi „Amati"-viuluiksi. *I. K.*

Amatsonit, kreikkalaisessa tarustossa sotaisa naiskansa. Heidän varsinaisena kotipaikkanaan oli tavallisimman tarun mukaan Themiskyran seutu Vähässä Aasiassa (lähellä Mustan-meren etelärantaa); sieltä heidän luultiin levinneen m. m. Mustan-meren pohjoispuolelle, skyyttien maahan. Usein he esiintyvät taistelussa Kreikan tarusankareja (niink. Heraklesta ja Theseusta) vastaan; ulottuivatpa heidän sotaretkensä m. m. muka Attikaankin. Useat Vähän Aasian kaupungit sanottiin heidän perustamikseen. — Kreikkalaiselle taiteelle Amatsoni-taru on antanut useita kauniita aiheita. *O. E. T.*

Amatsonkirves, eräs 2-teräinen kivikirveslaji.

Amatsonkivi, vihreä maasälpälaji (mikrokliini).

Amatööri (ransk. *amateur* < lat. *amā'tor* < *amā're* = rakastaa), harrastelija, henkilö, joka harjoittaa taidetta tai jotakin taitoa (esim. valokuvausta) pitämättä sitä ammattinaan tai ilman että hänellä siihen on tarvittavaa taitoa.

Urheilija, joka kiipailee taloudellisia etuja lukuunottamatta. Suomen Voim.- ja Urheiluliiton amatöörimääräysten mukaan katsotaan amatööriksi henkilöä, joka 1. ei kilpaile rahapalkinnosta eikä sovitusta korvauksesta, 2. ei maksusta eikä aineellista etua saavuttaakseen anna opetusta voimistelussa tahi urheilussa, lukuunottamatta ohjaavaa opetusta kouluissa ja yhdistyksissä, 3. ei kilpaile ammattimiehen kanssa, 4. ei palkintotuomarina eikä muunlaisena toimihenkilönä avusta amatöörien ja ammattimiesten välisissä kilpailuissa, 5. ei myy eikä muulla tavalla muuta palkintojansa rahaksi. *-lskm-.*

Amaurosis *[-ma'-]* (kreik. „pimennys"), sokeus ilman ulkonaisesti huomattavaa syytä n. s. musta kaihi, käsite, joka kuitenkin yhä enemmän supistuu, sitä myöten kuin on opittu silmäpeilin avulla keksimään sokeuden syitä silmän

pohjassa ja näköhermoissa esiintyvissä sairaloisissa muutoksissa. *M. O B.*

Amazonas *[-sō'-]*. 1. (Alto-A.) Amazonvirran varrella sijaitseva brasilialainen valtio, 1,897,020 km², 249,756 as. (1900), pinta-alaltaan suurin Brasilian liittotasavallan valtio, mutta väentiheys vain 0.1 km²:llä. Se on pääosaltaan suurten aarniometsien peittämä. Täällä asuu ainoastaan alhaisella kehitysasteella eläviä intiaaneja. Kaupungit sijaitsevat jokien varsilla; suurin on pääkaupunki Manáos, joka myös on Amazonvirran laivaliikenteelle tärkein, 65,380 as. (1900). Päätuotteet ovat kautsukki ja kaakao. — 2. Perulainen, Ecuador-tasavaltaan rajoittuva ja Marañon-joen varrella sijaitseva departementti l. maakunta, 36,122 km², 70,676 as. (1896). Maa on hyvin kasteltua ja viljeltyä tasankoa. Pääkaupunki Chachapoyas (tšatšapojas). *W. S-m.*

Amazonvirta *[-sōn-]* l. Marañon, keskijuoksu Ucayalin ja Rio Negron välillä on nimeltä Solimões; joki Etelä-Ameriikassa. Lähdejoki Marañon saa alkunsa 10° 30′ e. lev. Cerro de Pasco kaupungin luoteispuolelta Llauricocha järvestä (3,653 m yl. merenp.) ja vain 240 km Tyynen meren rannikolta. Se juoksee ensin 670 km pohjoiseen pitkin Andein kapeita laaksoja. Tämän jälkeen se kääntyy suurena kaarena itään ja kulkee Kordillerien poikki muodostaen useita putouksia (suurin ja kuuluisin Pongo de Manseriche). Näitten putousten alla on joen pinta tuskin 180 m yl. merenp. Se virtaa sitten tyynenä ja mahtavana, paikoittain peninkulmia leveänä Brasilian aarniometsien ja Llanos savannien läpi sekä laskee päiväntasaajan eteläpuolella Atlantin valtamereen. Joen suussa on suuri Marajó-saari, jonka se ja Rio Pará ovat erottaneet mantereesta. Virran suoraviivainen pituus (lähteeltä suulle) on 5,300 km, jokialue 7,160,000 km². Nousuvesi huomataan aina 850 km virran suusta Obidos kaupunkiin saakka. Kun nousuvesi kulkee vastavirtaa, muodostaa se mahtavan hyökyaallon, *(pororoca)*. Amazonvirralla on yli 200 lisäjokea, joista yli puolet laivaliikenteelle kelpaavia (4,100 km); niistä on vielä 17 suurta, päävirran tapaista. Huomattavimmat ovat: oikealta puolelta Ucayali, Juruá, Madeira, Tapajóz, Xingû ja Tocantins; vasemmalta Napó, Putumayo, Yapurá ja Rio Negro. Pääsatama on Pará samannimisen joen suulla. Virran löysi Kolumbuksen seuralainen Pinzon 1499. V. 1544 kulki Orellana jokea alas. Myöhemmin sitä ovat tutkineet m. m. ranskal. Condamine v. 1744 ja saks. Humboldt v. 1799, edellinen astemittausretkikuntineen, jälkimäinen suurella maantieteellisellä tutkimusmatkallaan. *W. S-m.*

Amba *[-bā']*, tällä nimellä mainitaan Abessiniassa lukuisasti tavattavia linnantapaisia kallioita ja vuoriryhmiä, joilla on jyrkät seinämät ja usein tasainen, ylätasangontapainen huippu. Entisaikoina oli amballe rakennettu kaupunki melkein mahdoton valloittaa. *W. S-m.*

Ambala (U m b a l l a), Etu-Intiassa, Punjabin maakunnassa sijaitseva kaupunki, 200 km Delhistä pohjoiseen, 79,000 as. Suurta viljan, puuvillatavarain ja mattojen vientiä. *W. S-m.*

Ambarvalia (lat.), muinaisroomalainen kevätjuhla, jota vietettiin toukokuulla; juhlakulkueilla ja uhreilla silloin puhdistettiin ja siunattiin kyläkunta-alueet sekä vainiot.

Ambassadi (ransk.), ylimpään arvoasteeseen kuuluva diplomaattinen lähetystö, joka edustaa maansa hallitusta toisen maan hallituksen luona. — A m b a s s a d ö ö r i, lähettiläs (korkeinta arvoastetta).

Amberger, C h r i s t o p h (n. 1500-n. 1561), saks. muotokuvamaalaaja. Saaden aluksi vaikutusta saksalaiselta Burckmair nimiseltä mestarilta, joka kenties oli hänen opettajansakin, tutki hän sittemmin hyvällä menestyksellä Venetsian suuria väritaiteilijoita. Muotokuviensa luontehikkaisuuden ja terveen käsityksen puolesta ansaitsee tämä augsburgilainen maalari tulla mainituksi Saksan etevimpien taiteilijain rinnalla. A. maalasi etupäässä ruhtinaita ja ylimyksiä; hänen paraimpia kuviaan on Kaarle V:n muotokuva Berliinissä. *E. R-r.*

Ambitsioni (lat. *ambi'tiō* = äänien keräily itselleen, kunnianhimo), kunniantunto.

Ambitus (lat.), „ympäri kulkeminen" äänien itselleen valitsevilta keräilemässä. Roomassa oli yleisenä tapana niillä, jotka hakivat jotakin korkeampaa virkaa, kulkea puettuina hohtavan valkeaan pukuun *(toga candida*, siitä *kandidaatti)* Forumilla ja Marskentällä suosittelemassa itseään valitsijoille.

Ambitus (lat.), melodian ulottuvaisuus sen korkeimpaan ja matalimpaan säveleen nähden, käytetään apukeinona messusävelmäin lajittelemisessa kirkkosävellajeihin. *I. K.*

Ambleemi ks. E m b l e e m i.

Amblyopia (kreik. *amblyopi'a* = heikko näkö) heikkonäköisyys.

Amblyopsis spelæus, rakkosuisiin luukaloihin kuuluva kala, joka elää maanalaisissa vesissä Pohj.-Ameriikassa Kentuckyn mammutluolissa ja jonka silmät ovat surkastuneet, ihon peittämät. *K. M. L.*

Amblypoda, sukupuuttoon kuollut kavioeläinryhmä eoseenista (suurin osa löydöistä Pohj.-Ameriikasta).

Amblystegium, alasuku sammalsuvussa *Hypnum* (ks. t.).

Amblystoma *[-y'-]* ks. A k s o l o t l i.

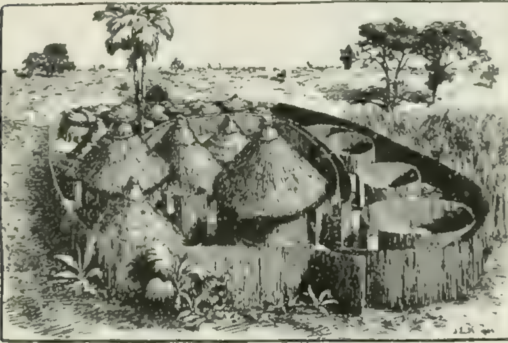
Ambo l. A m b o n *[-ōn]* (< kreik. *anabai'nein* = astua ylös), muinaiskristillisissä kirkoissa korotettu paikka tai lava, joita oli kaksi; eteläiseltä luettiin epistola ja pohjoiselta, arvokkaammalta, evankeliumi. A. on saarnatuolin alkumuoto.

Amboïna (malaijink. A m b o n), Molukkeihin kuuluva saari Uuden Guinean ja Celebes saaren välillä, 997 km², 38,600 as. Vuorinen ja tuliperäinen saari, maanjäristyksiä on usein. Siellä kasvaa sago- ja kokospalmuja sekä ryytineilikkapuita, joitten viimemainittujen viljelys nyt kuitenkin on vähenemässä. Saari on ensin ollut portugalilaisten, sitten hollantilaisten ja brittiläisten, nyk. taas hollantilaisten hallussa; se on tärkein kauppapaikka Alankomaitten-Intian itäosassa. Pääkaup. A., hyvä satama, 8,000 as., joista n. 700 eurooppalaista. *W. S-m.*

Amboise *[ābuā'z]*, kaupunki Ranskassa, Indre-et-Loire departementissa, Tours'in piirissä, Loiren varrella; 4,500 as. Linna, missä Abd-el-Kader oli vankina 1848-52. Tähän rakennutti Ludvig XI kamalan kuuluisiksi tulleet maan-

alaiset vankilansa, les Oubliettes, valtiollisia rikoksentekijöitä varten. A:n edikti v. 1563 antoi Ranskan hugenotti-aatelille oikeuden vapaasti harjoittaa uskontoansa. *W. S-m.*

Ambomaa (O v a m b o m a a), Lounais-Afrikassa, Suomen Lähetysseuran lähetysalue, Kunene-virran eteläpuolella, Kalahari-erämaan liepeen muodostama kivetön ja vuoreton ylätasanko, jossa ei ole järviä eikä juoksevia jokia. Pohjoinen osa kuuluu Portugalin Angola-siirtokuntaan, eteläinen Saksalle (A m b o l a n d). Ilmanala kuumanlauhkea, mutta jo marraskuussa alkava sadeaika loppuu maaliskuussa, ja huhti- ja toukokuu ovat vaarallisia kuumekuita (malaria). Sadeajan loputtua saattaa Kunene-virta kovina sadevuosina paisuttaa sellaisen tulvan, että se aikakautisia virtoja myöten ulottuu aina Ambomaan eteläpuolelle asti. Asukkaat, a m b o l a i s e t (a a j a m b a), kuuluvat bantuneekereihin ja lienee heitä vähintään 200,000 henkeä jakaantuneina 13 eri heimoon.

Talo Ambomaassa

Pääelinkeino on maanviljelys. Omahangut l. neekerihirssi *(Pinnicetum spicatum)* ja iiljat l. durrah *(Andropogon sorghum)* ovat pääviljalajit, joiden lisäksi viljellään papuja, melonia, tupakkaa ja hiukan maissia. Karjanhoitoa harjoitetaan omaksi tarpeeksi, mutta karun maaperän takia on se vähän tuottava elinkeino. Kansa Ambomaalla on ahkeraa ja iloista, kotoisissa oloissaan hyvin alkuperäisellä kannalla olevaa. Lähetyssaarnaajien kautta (vrt. S u o m e n l ä h e t y s s e u r a) on heidän kielensä kehitetty kirjakieleksi ja heidän henkinen ja hengellinen tilansa on saanut uuden suunnan. *A. S-a.*

Ambra (harmaa ambra), harmaanruskea, mauton, hyvänhajuinen, alkoholiin liukeneva, helposti sulava aine. A. saadaan meren pinnalta Madagaskar'in, Surinam'in, Jaavan ja Japanin seuduilla. Sen alkuperä ei ole varma, muutamat pitävät sitä kaskelottivalaan *(Physeter macrocephalus)* maksan sairaloisena erittymänä, toiset luulevat sen johtuvan mustekalantapaisista eläimistä. Sitä käytettiin ennen sukuvietin kiihottimena ja lääkkeenä, nykyään suitsukkeena, hyvänhajuisiin tinktuureihin ja hammaspulvereihin. Juokseva ambra, stooraksi (ks. t.), keltainen ambra, meripihka (ks. t.) *R. D.*

Ambrakia *[-ki'-]* ks. A m p r a k i a.

Ambras l. A m r a s, keisarillinen huvilinna Tyrolissa lähellä Innsbruckia, kalliolla Innjoessa; kuuluisa historiallisista kokoelmista, jotka v. 1806 siirrettiin Wieniin.

Ambros, A u g u s t W i l h e l m (1816-76), erityisen etevä musiikkitieteilijä, eli v:sta 1850 juristina Praagissa, tuli 1869 musiikin professoriksi Praagin yliopistoon, 1872 opettajaksi Wienin konservatoriin ja samalla virkailijaksi oikeusministeriöön; hänen pääteoksensa on 4-osainen „Musiikin historia" (Palestrinaan saakka). *I. K.*

Ambrosia *[-si'ā]* (kreik. < *ambro'sios* = kuolematon), kreikkalaisessa tarustossa virkistävä, hyvänhajuinen ihmeaine, jota jumalat käyttävät niin hyvin voiteena kuin (tavallisesti) ravintona. *O. E. T.*

Ambrosiuksen kiitosvirsi l. T e D e u m (l a u d a m u s), hengellinen vuoroveisuu, ei ole Ambrosiuksen sepittämä, vaan n. 100 v. myöhemmältä ajalta ja kotoisin kreikkalaisesta kirkosta. Sen koraalimelodia on vanhimpia säveimiä. Sitä lauletaan juhlallisissa tilaisuuksissa kuten esim. meillä ennen valtiopäiväin alkajais- ja päättäjäisjumalanpalveluksissa; runonmuotoisena kirkkovirtenä virsikirjassa n:o 331. *(I. K.)*

Ambrosius *[-ō'-]* (n. 340-397), kuuluisa kirkkoisä. Hän oli Ylä-Italian maaherra ja vasta kasteoppilas, kun hän 374 valittiin Milanon piispaksi, jossa toimessa hän osoittautui voimakkaaksi kirkkoruhtinaaksi. Hän puolusti kirkkoansa areiolaisten anastusyrityksiä vastaan, pakoitti keisari Theodosius Suuren, joka Thessalonikan sirkuksessa oli surmauttanut 7,000 henkeä, alistumaan kirkonrangaistukseen ja teki voitavansa pakanuuden jäännöksien poistamiseksi julkisesta elämästä. Hänen latinaiset teologiset teoksensa osoittavat kreikkalaisten kirkonopettajain vaikutusta. Myös munkkilaisuuden leviämistä länsimaille hän edisti. Etevänä saarnaajana ihaili häntä m. m. Augustinus. Kuuluisaksi on tullut hänen toimintansa kirkkolaulun kehittämiseksi; hän toimitti psalmit vuoroin veisattavaksi, kuten tapana oli itämailla, ja sepitti latinaisia virsiä, joita on suomalaisessakin virsikirjassa. *J. G.*

Ambuella, bantukansaan kuuluva heimo lounaisessa Afrikassa, ylisen Kubangon varrella portugalilaisessa Angola koloniassa.

Ambulakraali ks. P i i k k i n a h k a i s e t.

Ambulanssi (lat. *ambulā're* = kulkea), liikkuva sairaanhoito sotakentällä. — A m b u l a n s s i v a u n u, sairasvaunu, sairaankuljetusvaunu.

Ambulatorinen (lat. *ambulā're* = kulkea), kulkeva, kiertävä. — A. k o u l u, kiertokoulu, a. o p e t t a j a, kiertokoulun opettaja.

Ambuskadi (ransk. *embuscade*), väijymäpaikka.

Amelanchier *[-a'n-]*, t u o m i p i h l a j a, kasvisuku *Rosaceæ*-heimossa. Pensaita tahi pienehköjä puita, joilla on pienet, valkoiset kukat runsaissa tertuissa. Hedelmä marja. Koristuskasveina viljellään meillä *A. canadensis*ta ja *A. vulgaris*ta. Edellinen 3-4,5 m korkea pensas Pohj.-Ameriikasta, jälkimäinen pienempi, Etelä- ja Keski-Euroopasta.

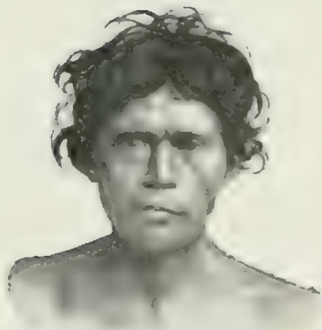
Amelioratsioni (lat. *ad*, ja *melior* = parempi), parannus, arvon korotus, käytetään erittäinkin maaomaisuudesta.

Ameriikkalaisia kansantyyppejä I.

1. Labradorin eskimolainen. — 2. Eskimolainen Lansi-Grönlannista. — 3. Apache-intiaani Uudesta Meksikosta (athabaskilaisia). — 4. Navaho-intiaani (athabaskilaisia). — 5. Koskimo-vaimo Vancouverista (tlinkitilaisia). — 6. Cheyenne-intiaani (algonkinilaisia). — 7. Mandan-intiaani (dakotalaisia). — 8. Ute-intiaani (šošonilaisia). — 9. Blackfoot-intiaani Dakotasta (algonkinilaisia). — 10. Naisruhtinas Moki-heimosta (šošonilaisia). — 11. Nez percé- eli Sahaptin-intiaani (šošonilaisia). — 12. Wichita-vaimo (caddolaisia).

Ameriikkalaisia kansantyyppejä II.

1 Guatusolainen Costaricasta. — 2 Talamanca-vaimo Honduraksen itärannikolta. — 3 Bolivian intiaani. — 4 Guaykurulainen Argentiinasta. — 5 Karavalainen Keski-Brasiliasta. — 6 Matakolainen (Argentiinasta). — 7 Trumailainen Brasiliasta. — 8 Guayaquilainen. — 9 Araukaanilaisvaimo (Chilestä). — 10 Tulimaalainen. — 11 Patagonialainen. — 12 Botokudilaisnainen Brasiliasta.

Amelungit ks. Amalit.

Amen (hebr.), „totisesti". Käytetään V:ssa T:ssa ja myöhemmässä juutalaisessa kirjallisuudessa, kun toisen puhe vahvistetaan todeksi tai yhdytään toisen lausumaan rukoukseen, siunaukseen, kiroukseen tai valaan. Jeesus käyttää sitä usein oman puheensa vahvistamiseksi. Juutalaisten jumalanpalveluksessa seurakunta vahvistavalla amenella yhtyy rukouksiin ja loppusiunaukseen. Synagogasta tuli tämä liturginen tapa vanhaan kristilliseen kirkkoon, jossa seurakunta a:lla vahvisti varsinkin Herran rukouksen ja ehtoollisen asetussanat. Myöhemmin tuli tavaksi käyttää sitä jokaisen rukouksen ja saarnan loppusanana. Myöskin muhamettilaiset ovat ottaneet sen käytäntöön. *Ar. H.*

Amendemangi (ransk. *amendement*), muutos- l. uudistusehdotus; parlamenttaarisessa puheessa jokainen muutos- tai parannusehdotus, joka tehdään hallituksen esitykseen tahi edustajan esitys- tai anomusehdotukseen. *O. K:nen.*

Amenemhat, usean Egyptin 12:nteen hallitsijasukuun kuuluvan kuninkaan nimi. A. III (noin 2000 e. Kr.) rakennutti Faijumin Hawaraan pyramidin ja suuren temppelin, n. s. labyrintin. *K. T-t.*

Amenhotep ks. Amenofis.

Amennorrea (kreik. kielteinen *a*, *mēn* = kuukausi, ja *rhein* = vuotoa), kuukautisten puuttuminen siitoskykyisessä iässä.

Amenofis (Amenhotep), usean 18:nteen Egyptin hallitsijasukuun kuuluvan kuninkaan nimi. A. III (n. 1400 e. Kr.) rakennutti komean temppelin, jonka rauniot vielä ovat nähtävinä Luksorissa. Häntä esittävät Memnonin nimellä tunnetut jättiläispatsaat Thebessä. Hänen poikansa A. IV yritti uudistaa Egyptin senaikuista valtionuskontoa ja asettaa auringon Amon-jumalan sijalle. Selittäen itsensä lihaan tulleeksi auringonjumalaksi hän otti nimekseen Khu-en-aten, „auringon henki", jätti Theben ja perusti uuden pääkaupungin, jonka rauniot tavataan elAmarnassa (ks. t.). Mutta hänen uudistuksensa eivät menestyneet ja hänen nimensäkin poistettiin muistomerkeistä. *K. T-t.*

A mensa et toro *[ā mēnsā et torō]* (lat.), „pöydästä ja vuoteesta (erotettu)" (vuode- ja asumuserosta puhuttaessa).

Amentaceæ *[-ā'-]*, norkkokukkaiset, kaksisirkkaisiin kuuluva parvi Eichlerin kasvijärjestelmässä. Puita tai pensaita. Kukat yksineuvoisia, kehä vähän kehittynyt tai puuttuu; ainakin hedekukat ryhmittyneet norkkoihin s. o. pehmeälapakkoisiin tähkiin, jotka kukkimisen jälkeen kokonaisuudessaan varisevat. Tähän kuuluvat tärkeimmät puumaisia kasveja sisältävät heimomme.

Amentia *[āmc'-]* (lat.), mielenhäiriö, joka ilmenee äkillisenä sekamielisyytenä. *M. O-B.*

Amentifloræ *[-flō'-]* ks. Amentaceæ.

American federation of labor *[āme'rikən fedərē'šn əv lēbə]*, ameriikkalainen työväenliitto, ks. Ammattiyhdistys.

America-pokaali, kuuluisa kansainvälinen purjehduspalkinto, jonka alkuaan perusti Royal Yacht Squadron-niminen pursiseura Cowesissa, Englannissa. Se on tehty puhtaasta hopeasta; sen arvo nousee 100 guineaan (n. 26,500 mk.). Siitä kilpailtiin ensi kerran Cowesissa v. 1851; voittajana suoriutui silloin kilpailusta ameriikkalainen kuunarialus „America", josta malja sai nimensä. Pokaalia ei sittemmin ole voitu ameriikkalaisilta riistää. Viime vuosina on kuuluisa teekauppias Sir Thomas Lipton herättänyt suurta huomiota monine epäonnistuneine yrityksineen sen takaisin valloittamiseksi. *-lskm-.*

Amerighi, Michel Angelo, it. taidemaalari. ks. Caravaggio.

Amerigo Vespucci ks. Vespucci.

Ameriikan kansat ks. Etelä-Ameriikka, Keski-Ameriikka, Pohjois-Ameriikka.

Amerikanismi, sanat tai lauseparret, jotka ovat omituisia Yhdysvalloissa kirjoitetulle ja puhutulle englannin kielelle.

Amerikanisti, tutkija, jonka pääharrastuksena on Ameriikan olot, varsinkin sen esihistoria.

Ameriikan Yhdysvallat (engl. *United States of America*), Pohjois-Ameriikan Yhdysvaltain (ks. näitä) virallinen nimitys.

Ameriikka, Länsimanner, Uusi maailma. Suuruudeltaan maanosista toinen järjestyksessä. Nimen on antanut saks. tieteilijä ja kirjakauppias Waltzemüller (Hylacomylas), joka piti retkeilijä Amerigo Vespuccia A:n löytäjänä. Vasta 1600-luvulla tuli Ameriikka nimi yleisesti käytäntöön.

Ks. Etelä-Ameriikka, Keski-Ameriikka ja Pohjois-Ameriikka.

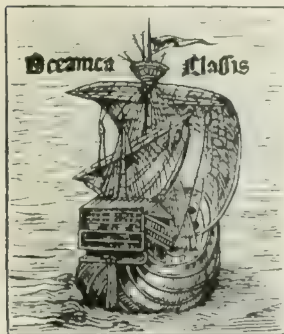
Ameriikan löytöhistoria. Monet kansat ovat koettaneet espanjalaisilta riistää kunnian olla uuden maanosan ensimäisiä löytäjiä. Tässä suhteessa eivät ansaitse muut kuin „pohjan miehet" (skandinaavialaiset) tulla huomioon otetuiksi. Jäderenillä Norjassa, niin kertoo vanha taru, asui Thorvald ja hänen poikansa Erik Punainen. Tekemänsä murhan johdosta oli heidän muuttaminen Islantiin. Heidän siellä oleskellessaan Erik löysi eräällä matkallaan Grönlannin, jonne hän asettui asumaan. Kun hänen poikansa Leif vuonna 1000 käytyään Norjassa oli paluumatkalla isänsä luo, joutui hän tuuliajolle ja löysi lännessä viiniä tuottavan maan. Saadakseen maan asutuksi vei rikas Thorfin Karlsefne jonkun aikaa sen jälkeen sinne siirtolaisjoukon Grönlannista. Ensin hän saapui aution kivitasangon kaltaiseen „Hellulandiin", sitten hän tuli „Marklandiin", jossa oli tiheitä metsiä ja matala hiekkaranta. Vihdoin hän löysi purjehtiessaan lounatta kohti „Vinlandin", joka tuntui hänestä ansaitsevan lähempää tutkimista. Sentähden hän talvehti siellä ja rakensi suuria taloja, mutta pari vuotta siellä oleskeltuaan siirtolaiset pitivät viisaimpana luopua koko asutushommista ja palasivat takaisin Grönlantiin. Näistä kertomuksista päättäen ei liene epäilystä siitä, että muinaiset norjalaiset noin v. 1000 j. Kr. ovat Ameriikan ensimäiset „löytäjät".

Viimeinen tieto skandinaavialaisten Ameriikkaan tekemistä retkistä on v:lta 1347, jolloin muuan laiva saapui Grönlannista Norjaan käytyään ensin kaukaisessa Marklandissa. Toisten lähteitten mukaan eivät skandinaavialaiset milloinkaan ole asuneet Vinlandissa. Paljoa ennen skandinaavialaisten matkoja Pohjois-Ameriik-

11 Painettu ²⁷/₂09.

kaan oli kumminkin aavistuksia kaukana lännessä olevasta maasta. Karthagolaiset tunsivat Atlantissa olevan Sargasso-meren. Strabon esittää otaksuman maailmansaarista ja Platon puhuu siitä, kuinka Atlantin valtameressä oleva, tarunomainen Atlantis niminen mantere mahdollisesti voisi hävitä. Keskiajan loppupuolella alettiin karttoja koristaa kaikenmoisilla satumaisilla saarilla läntisessä valtameressä. Näistä lienee Antilia saari kauimmin pysynyt kartoilla, sillä Kolumbuskin otti sen huomioon suunnitellessaan pitkää matkaansa. Ristiretket ja yhteys suuren mongolivaltakunnan kanssa olivat suuresti laajentaneet maantieteellistä tietomäärää. Marco Polon kertomukset olivat Euroopan kauppiaissa herättäneet halun päästä rikkaan Itä- ja Etelä-Aasian yhteyteen. Vanhoihin käsikirjoituksiin tutustumisen kautta laajeni näköpiiri. Sekä oppimattomat että oppineet, etenkin tähtientutkijat, kosmografit ja merimiehet, uskoivat, että maa on pallon muotoinen, ja kompassineulan keksintö sai aikaan, että hylättiin vanha rantamerkkeihin perustuva purjehdustapa ja uskallettiin lähteä valtamerille. Sen lisäksi sulkivat turkkilaiset itäiset kauppatiet.

Elokuun 3 p:nä 1492 lähti Cristoforo Colombo l. K o l u m b u s, kolme laivaa mukanaan, Gaudalqui-virran suussa olevasta San Lucarin satamasta ja saapui lokakuun 12 p. samana vuonna Bahama saaristossa olevaan pieneen Guanahani saareen. Kun ei täältä löytynyt toivottuja rikkauksia, lähti laivasto pois ja ja laski ankkurinsa Kuban ja sitte Haitin rannikolla. Seuraavana vuonna lähti Kolumbus vasta löydettyyn maahan. V. 1498 ja 1502 Kolumbus teki kolmannen ja neljännen retkensä uuteen maanosaan.

Kolumbuksen laiva

Hän löysi Etelä-Ameriikan rannikon sekä Trinidad ja Margarita saaret. Viimeisellä retkellään löysi hän vielä Keski-Ameriikan rannikon ja sai tiedon Tyynen meren olemassa olosta. Venetsialainen Giovanni Gavotto (John Gabot), joka poikineen oli mennyt englantilaisten palvelukseen, kävi maissa Labradorin rannikolla vuonna 1597, siis ennenkuin Kolumbus oli käynyt Ameriikan mantereella. Nämä retket eivät kuitenkaan aiheuttaneet mitään asutusta. Pohjois-Ameriikan eteläosat tutkittiin sittemmin pääasiallisesti etelästäpäin. Sattumana on pidettävä, että portugalilaiset asuttivat Brasilian. Cabral, jonka piti purjehtia vasta löydettyä meritietä Intiaan, joutui pois oikeasta suunnasta liian kauas länteen, kunnes maa tuli näkyviin. Saadakseen tämän maan haltuunsa Portugalin hallitus lähetti sinne sittemmin useampia retkikuntia. Kolmessa näistä oli osallisena florensilainen Amerigo Vespucci. Manterella olivat löytöretket muuttuneet rosvoretkiksi. Balboa saapui eräällä sotaretkellään Tyynen valtameren rannalle, Panamán läheisyyteen. Hän valloitti maan Espanjalle ja nimitti valtamerta „Etelän mereksi", koska se oli hänen eteläpuolellaan. Sekä sotilastekona että löytöretkenä on kuuluisa Hernando Cortezin valloitusretki Meksikoon. Hän valloitti koko Antahuacin ylätasangon sekä Keski-Ameriikkaa Nicaraguaan saakka. Francisco Pizarro teki vuosina 1531-33 retken Peruun, jossa hän väkivallalla ja viekkaudella sai valtoihinsa Inka-kansan valtakunnan ja Cuzco nimisen pääkaupungin. Almagro liitti Espanjan alusmaihin suurimman osan nykyistä Chileä ja Orellana saapui Equadorista Amazon-virran Rio Napó nimisen lisäjoen luo, jossa hän rakensi itselleen veneitä ja josta hän purjehti Amazon-virran suuhun asti vuonna 1540. — Kaikkien aikojen etevimpiä merimiehiä oli portugalilainen Fernão de Magalhães. Hän lähti, espanjalainen laivasto mukanaan, hakemaan kulkuväylää, jota myöten lyhintä tietä voisi päästä Ameriikan toisella puolen oleviin Molukkein maustinsaariin. Magalhães seurasi Ameriikan rannikkoa etelään päin, kunnes v. 1520 tuli siihen salmeen, joka hänestä on saanut nimensä. Hän jatkoi rohkeasti matkaansa länteen päin ja saapui Filippiinein saariin, missä hänet murhattiin, mutta yksi hänen laivoistaan palasi kuitenkin Espanjaan. Tämä oli ensimäinen maan ympäri purjehdus.

Opittuaan tuntemaan Etelä- ja Keski-Ameriikan rannikot ja sen jälkeen sisäosat, alkoivat espanjalaiset tehdä löytöretkiä Pohjois-Ameriikkaan. Ponce de Leon oli tosin vuonna 1513 löytänyt Floridan, mutta koska siellä ei näkynyt olevan kultaa, ei sinne päin tehty yhtään löytöretkeä ennen Hernando de Soton pitkää matkaa Mississippi laakson eteläosissa ja Arkansaksen ruohoaavikoilla. Huhut suurista kaupungeista houkuttelivat Coronadon lähtemään luoteiseen, luultavasti aina Missouri-virran läheisyyteen, noin 40° pohjoiseen päiväntasaajasta. Tämän ajan (noin vuoden 1600) jälkeen lakkasivat espanjalaisten löytöretket. Englantilaiset olivat tästälähtien etevimmät löytöretkeilijät. He luulivat löytävänsä läntisen kulkuväylän aivan toiselta ilmansuunnalta kuin espanjalaiset, nimittäin uuden maanosan pohjoispuolelta. John Davis yritti turhaan kolme kertaa päästä arktisen saariston läpi. Henry Hudson purjehti salmeen, joka hänestä on saanut nimensä ja löysi siten Hudsonbayn. Bylot ja Baffin koettivat turhaan purjehtia läpi Fox-salmen. Toisella matkallaan he pääsivät Baffinsbayssa 77° 31′ pohjoiselle leveydelle ja löysivät Smith- sekä Lancaster-salmien suut vuonna 1616, mutta täällä, jossa on ainoa läpikulkupaikka, he luopuivat tuumistaan ja palasivat Englantiin. — Luoteisväylän löytämistuumat unohtuivat unohtumistaan, kunnes James Cook'in loistavat teot antoivat aihetta siihen luuloon, että hän ehkä olisi mies, joka voisi löytää mainitun kulkuväylän. Vuonna 1778 Cook purjehti Ameriikan vähän tunnettua luoteisrannikkoa pitkin ja matkusti Beringin salmen kautta Iskap'iin saakka. Kun valaanpyytäjien viime vuosisadan alussa oli onnistunut päästä hyvinkin pohjoisille leveysasteille Grönlannin itärannikolla, heräsi uudelleen luoteisen väylän löytämisen toivo. John Ross ja Eduard Parry matkustivat ensin yh-

dessä, ja sittemmin johti Parry yksinään monta retkikuntaa kauas pohjoiseen. Näillä retkillään hän purjehti Lancaster-salmen kautta ja pääsi jokseenkin Grönlannin ja Aasian rannikon keskivälille. Neljännen retkensä Parry teki v. 1824-25. Itse pohjoisrannikko tuli tunnetuksi vaivaloisten, maitse tehtyjen retkien kautta. Alexander Mackenzien johtaman retkikunnan matkat ovat näistä mainittavat. Tärkeät olivat myös John Franklinin johtamat retket 1819-25. Franklin teki tunnetuksi suuren osan pohjoisrannikkoa ja laajoja aloja etelämpänä olevista seuduista. V. 1845 hän uskalsi käydä ratkaisemaan läpikulku-kysymystä. Tästä suuresta retkikunnasta, jossa oli 129 osanottajaa, ei ole löydetty jälkeäkään. V. 1829-33 olivat John ja James Ross löytäneet magneettisen pohjoisnavan Ameriikan pohjoisimmalla, Boothia Felix nimisellä niemekkeellä, 70° 5′ pohj. lev. Mc Cluren johtama retkikunta pääsi, ei tosin purjehtimalla, v. 1850-54 luoteisväylän kautta. Purjehdittuaan Beringin salmen kautta tämä retkikunta jatkoi matkaansa itäänpäin, kunnes sen laiva jäätyi kiinni Banks-maan pohjoispuolelle. Jään yli pääsi retkikunta kuitenkin Kellet-maahan ja Meiville-saaren luona majailevan Mc Clintockin retkikunnan turviin. Sittenkuin tämänkin retkikunnan oli täytynyt jättää laivansa siihen, pääsivät yhtyneet retkikunnat Baffinbayhin, jossa heidät pelastettiin. Luoteisväylän löysi vihdoin 1903-06 Roald Amundsen (vrt. N a p a m a i t t e n l ö y t ö h i s t o r i a). — Pohjois-Ameriikan sisämaat tulivat 1600-luvulla tunnetuiksi erittäinkin ranskalaisten kautta Kanadasta käsin. Itäinen rannikkoseutu tuli kyllä tunnetuksi englantilaisen ja hollantilaisen asutuksen edistyessä, mutta vasta suomalaisen P i e t a r i K a l m i n (ks. t.) tutkimusten kautta (1748-51) tulivat seudut Alleghany-vuoristoon saakka perusteellisesti selvitetyiksi. Tämän jälkeen P. A:n sisäosien tutkiminen ripeästi on edistynyt ja jatkunut meidän päiviimme saakka.

Suuri Alexander von Humboldt aloitti uuden, tarkasti tieteellisen suunnan maantieteellisessä tutkimustavassa. Hän matkusteli Keski-Ameriikassa ja Etelä-Ameriikan luoteisosissa vv. 1799-1804.

Humboldtin seuraajien luku oli sangen suuri. Etelä-Ameriikassa kesti vapaussotaa vuodesta 1810 vuoteen 1822. Sen aikana ei tutkimuksia voitu jatkaa, mutta sodan loputtua oli sekä eurooppalaisella kaupalla että tutkimuksella vapaa pääsy tasavaltoihin. — D'Orbigny kirjoitti ensimäisen geologisen selityksen Brasiliasta ja Boliviasta. Pöppig tutustutti meidät muutamiin Etelä-Ameriikan pohjois- ja länsiosiin ja Charles Darwin kävi mantereen eteläisimmissä seuduissa. — Schomburgkin veljekset tekivät Guayanan sisäosat tunnetuiksi; Reiss ja Stübel selittivät Andein tulivuoret; Crevaux kaatui taistellessaan Gran Chacon intiaaneja vastaan. Hettner sovitti Richthofenin koulukunnan tutkimustavan etupäässä mantereen länsiosiin, Karl von den Steinen tutki Keski-Brasilian antropogeografiaa, Otto Nordenskiöld ja Erland Nordenskiöld ovat viime vuosina menestyksellä tehneet tutkimusmatkoja Tulimaahan, Argentiinaan ja Boliviaan. Humboldtin jälkeen, etenkin viime vuosina, ovat useat eurooppalaiset tiedemiehet tehneet tutkimuksia Keski-Ameriikassa. Valtiollisten selkkauksien takia ovat kuitenkin muutamat seudut, esim. Haïti, olleet jokseenkin suljettuja ja jääneet sen tähden vähän tunnetuiksi. Etelä- ja Keski-Ameriikkaan saapuivat ensin löytöretkeilijät, sitten vasta siirtolaiset, Pohjois-Ameriikassa oli järjestys päinvastainen.

Parhaimman tiedon Ameriikan maantieteestä on antanut useissa sen valtioissa viime aikoina suurella innolla tehty topografinen ja geologinen kartoitus. Ensimäisinä tässä suhteessa ovat mainittavat Yhdysvallat, jossa Geological Survey on suorittanut suuria töitä. *J. E. R.*

Ameriikkalainen kaksintaistelu ks. K a k s i n t a i s t e l u.

Ameriikkalainen kirjanpito, kahdenkertaisen kirjanpidon muoto, jossa n. s. varsinaisia kirjoja on vain yksi (puhtaasti ameriikkalainen muoto) tai kaksi (n. s. parannettu a. k.) ja nämät kokonaan (edellisessä) tai ainakin suurimmaksi osaksi (jälkimäisessä) rinnakkaistilisiä (synkronistisia). A. k. on syntynyt pyrkimyksestä tehdä kirjanpito yksinkertaisemmaksi italialaisen muodon kirjojen lukua supistamalla. Huolimatta nimestään on se kotoisin Italiasta, jossa se ensiksi suunniteltiin; yksinkertaisuutensa vuoksi yleisesti käytännössä pienissä liikkeissä. *I. K-o.*

Ameriikkalainen rotu ks. I n t i a a n i t.

Ameriikkalainen työväenliitto. ks. A m m a t t i y h d i s t y s.

Ameriikkalaiset kielet, ne kielet, joita Ameriikan alku-asukkaat (intiaanit, eskimot y. m.) puhuvat. Joskin useimmat a. k. pitävät yhtä siinä, että objekti liitetään itse verbiin, niin ei ainakaan vielä ole voitu osoittaa, että ne olisivat syntyneet yhteisestä ameriikkalaisesta alkukielestä. Toistaiseksi on tyydytty jakamaan a. k. maantieteellisesti kolmeen pääryhmään: pohjois-, keski- ja etelä-ameriikkalaisiin (vrt. P o h j o i s-A m e r i i k k a, K e s k i-A m e r i i k k a, E t e l ä-A m e r i i k k a). [G. v. d. Gabelentz, „Die Sprachwissenschaft", 2:n p., 1900.]

A meta *[mē-]* (it.), puoleksi; k o n t o a m e t a, liikeyrityksen suorittaminen siten, että siihen ottaa osaa kaksi tai useampia liikkeitä jakamalla tasan kulut ja voiton.

Ametabola (kreik. kielteinen *a*, ja *metabolē'* = muutos), eläimet, erittäinkin hyönteiset, joilta muodonvaihdos puuttuu. ks. M u o d o n v a i h d o s. *(J. A. W.)*

Ametisti (kreik. kielteinen *a*, ja *methy'ein* = olla juovuksissa), violetti vuorikiteen (kvartsin) muunnos. Kuumennettaessa 250°:seen se menettää violetin värinsä ja käy keltaiseksi. Kaunein a. saadaan Ceylonilta ja Brasiliasta. Muinoin sitä käytettiin amulettina juopumista vastaan.

Ametropia (kreik. kielteinen *a*, *metron* = mitta ja *ōps* = silmä), normaalisesta poikkeava tila, missä silmän valoa taittavien osien polttopiste ei satu verkkokalvoon, vaan joko sen eteen, kuten likinäköisessä silmässä (myopia), jonka akseli on liian pitkä, tahi verkkokalvon taakse, kuten on laita kaukonäköisessä silmässä (hypermetropia), jonka akseli on liian lyhyt. *M. O-B.*

Amf . . ., artikkelit jotka eivät tästä löydy, ovat etsittävät alkavina kirjaimilla A m p h . . .

Amfibinen on „molemmissa elementeissä”, vuoroin vedessä vuoroin maalla elävä eläin tai kasvi, amfibeja (ks. t.) koskeva.

Amfibit (*amphibia*, < kreik. *amphi'* = ympäri, molemmin tavoin, *bios* = elämä, elintapa) ks. S a m m a k k o e l ä i m e t.

Amfiboli (kreik. *amphi'bolos* = epävarma), ryhmä toisilleen läheistä sukua olevia silikaattimineraaleja, joista vuorilajeissa tavallisin on sarvivälke; sitäpaitsi kuuluvat tähän tremoliitti, sädekivi (jonka hienokuituinen muoto on asbesti), nefriitti, uraliitti y. m.

Amfibrakys *[-fi'-]* (kreik. *amphi'brakhys*), runojalka, jossa on pitkä tavu kahden lyhyen välissä (◡ — ◡).

Amfidit (kreik. *amphi'* = ympäri, molemmin puolin), nimitys, jota Berzelius käytti alkuaineille, jotka toisten alkuaineiden kanssa muodostivat elektrokemiallisesti vastakkaisia yhdistyksiä, esim. h a p p i, jonka yhdistyksistä muiden alkuaineiden kanssa B:n käsityksen mukaan osa oli emäksiä, osa happoja. A:hin hän luki paitsi happea myös rikin, seleenin ja telluurin. — Amfidi-suolat olivat vastakohtana haloidisuoloille, niille suoloille, joita voitiin pitää happojen ja emäksien yhdistyksinä.

Amfiteatteri (Pompejissa)

Amfigeenit (kreik. *amphi'* = ympäri, molemmin puolin, ja *genos* = synty, suku, laji), amfoteerit, alkuaineita, jotka voivat muodostaa sekä happoja että emäksiä; sellaisia ovat esim. antimoni, vismutti ja aluminiumi.

Amfiteatteri (lat. *amphitheā'trum* < kreik. *amphi'* = ympäri, ja *the'ātron* = katsomo), teatterintapainen rakennus, jossa portaittain kohoava katsomo ympäröi näyttämöä. Roomalaiset niitä käyttivät etupäässä eläin- ja gladiaattoritaisteluihin. Keisarinvallan aikana niitä rakennettiin suunnattoman suuria ja komeita; suureksi osaksi säilynyt on jättiläissuuruinen Amphitheatrum Flavium Roomassa (ks. C o l o s s e u m). — Nykyajan sirkus-rakennukset ovat tavallisesti amfiteatterin tapaan rakennetut.
O. E. T.

Amfortas, keskiaikaisissa ritariromaaneissa pyhän Gralin kuningas, jonka Parzifalin kysymys pelastaa tuskallisesta kärsimyksestä. vrt. Volter Kilven „Parsifal”.

Amhara *[-hā'-]*, Abessiinian keskinen osa, Takazze-joen eteläpuolella, käsittää useita maakuntia.

Amharan kieli *[-hā'-]*, Amharassa eli Abessiinian keskiosassa puhuttu seemiläinen murre, joka afrikkalaisten naapurikielten vaikutuksesta on suuressa määrässä menettänyt seemiläisen luonteensa. Se on nykyisistä seemiläisistä kielistä arabian ohella enin levinnyt ja tunkeutui keskiajalla Abessiiniassa etiopian eli geez-kielen sijaan, jonka kirjaimilla sitä kirjoitetaan. [Prätorius, „Die amharische Sprache” (1878-79); d'Abbadie, „Dictionnaire amarinna-français” (1881); Guidi, „Grammatica elementare della lingua amariña” (1889); L. Mahler, „Praktische Grammatik der amhar. Spr.” (1905).] *K. T-t.*

Ami *[-mi']* (ransk. *ami*), ystävä.

Amiantti ks. A s b e s t i.

Amici *[-mī'tši]*, G i o v a n n i B a t t i s t a (1786-1863), it. optikeri ja tähtitieteilijä, Firenzen tähtit. laitoksen johtaja. Suunnitteli erin-

omaisia valo-opillisia koneita, kolme ja neliosaisia objektiivisysteemejä, teki havainnoita kaksoistähdistä, Jupiterin kuista y. m.

Amicis *[-mī'tšis]*, Edmondo de (1846-1908), it. kirjailija, ent. upseeri, herätti ensin huomiota sotilaskertomuksillaan „Bozzetti militare", julkaisi sitten joukon rattoisia novelleja, jutelmia ja matkakuvauksia. Suomeksi on käännetty m. m. „Kansakoulunopettajan nuoruudenvaiheet" ja kuuluisa nuorisonkirja „Sydän".

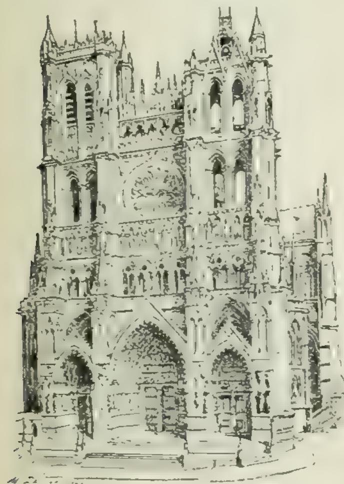
Amidit ovat kem. yhdistyksiä, jotka voidaan ajatella johtuneiksi ammoniakista siten, että sen vetyatomit osaksi tai täydelleen ovat korvatut happoradikaaleilla. A:ja ovat esim. asetamidi ja virtsa-aine.

Amidobentsoli ks. Aniliini.

Amidoli, diamidofenoli, valkoinen kiteinen pulveri, joka helposti liukenee veteen värittömäksi, happameksi liuokseksi, jolle alkalit antavat sinivihreän värin. Sen ja neutraalisen natriumsulfiitin vesiliuosta käytetään valokuvauksessa hopeabromidilevyjen voimakkaana kehittäjänä.

Amiel *[amje'l]*, Henri Frédéric (1821-81); ransk.-sveitsil. kirjailija ja ajattelija, eli estetiikan (myöh. filosofian) professorina Genèvessä, kirjoitti m. m. pari kokoelmaa hienoja, persoonallisia runoja ja mietelmiä omasta sairaloisen herkästä sielunelämästään päiväkirjamuodossa: „Fragments d'un journal intime".

Amiens *[amiẽ']*, Ranskan Somme departementin linnoitettu pääkaupunki, Picardie'ssä, 90,000 as. Kuuluisa tuomiokirkko 12:nnelta vuosis. Verka-, silkki-, villa-, nahka- ja puuvillateollisuutta. Ympäristö on tiheästi asuttua ja erinomaisesti viljeltyä; pääasiallisesti kyökkikasviviljelystä. A:n rauha 27. III. 1802 Ranskan, Englannin, Espanjan ja Batavian tasavallan välillä. Marrask. 1870 taisteluita ranskalaisen pohjoisarmeijan ja saksalaisten välillä.
W. S-m.

Amiensin tuomiokirkko.

Amiensin Pietari, ristiretkisaarnaaja, munkki, joka 1093 toivioretkellä Palestiinassa nähtyään seldšukkien julmuuksia, retkeili Ranskassa ja muualla, tulisissa saarnoissa kehottaen taisteluun pyhän maan vapauttamiseksi uskottomain käsistä. Hän seurasi ensimäistä, seldšukkien tuhoamaa ristiretkeläisjoukkoa Itämaille, liittyi sitten Gottfrid Bouillonilaisen sotajoukkoon, mutta palasi Jerusalemin valloituksen jälkeen Eurooppaan ja kuoli 1115 apottina Huy'n luostarissa Lüttichin läheisyydessä. *J. G.*

Amiinit, tärkeä ryhmä typenpitoisia yhdistyksiä, jotka voidaan johtaa ammoniakista korvaamalla 1, 2 tai 3 tämän vetyatomeista alkoholiradikaalilla. A:t ovat kem. ominaisuuksiltaan hyvin ammoniakin tapaisia: yhtyvät happojen kanssa suoloiksi, niiden vesiliuoksilla on useimmiten emäksinen reaktsioni. Esim. aniliini, trimetyliamiini y. m. Myös alkaloidit ovat amiinimaisia yhdistyksiä.

Aminoff, suom. aatelissuku, on alkuansa Venäjän vanhoja pajarisukuja ja kertomuksen mukaan sinne tullut Böömistä. Fedor Gregorjevitš A. puolusti 1612 suurella urhoollisuudella Ivangorodia Eevert Hornia vastaan, kunnes nälänhädällä pakoitettiin antaumaan, jonka jälkeen hän ja hänen kolme poikaansa rupesivat Ruotsin palvelukseen; kuoli n. 1624.

1. Henrik Johan A. (1680-1758), soturi, synt. Inkerinmaalla, oli mukana Kaarle XII:n sotaretkillä, kunnes syksyllä 1708 Starodubissa haavoitettuna joutui vangiksi ja sitten vietti 14 vuotta kovassa vankeudessa. 1722 majuri, 1743 Uudenmaan rykmentin eversti, lopulta 1756 kenraaliluutnantti ja ylipäällikkö Suomessa.

2. Adolf A. (1733-1800), soturi, tykistön konstapelina valvoi 1750-luvulla linnoitustöitä Helsingin luona, otti osaa Pommerin ja Kustaa III:n Venäjän sotiin, kunnostaen itsensä erittäinkin Porrassalmen luona, jossa johti puolustusta. Tuli 1790 Savon rykmentin päälliköksi, 1797 kenraalimajuriksi, 1799 miekkatähden komendööriksi; k. 16 p. tammik. 1800 Juvalla.

3. Johan Fredrik A. (1756-1842), valtiomies, syntyi Riilahdella 26 p. tammik. 1756 ja tuli 1770 harjoitettuansa opintoja Turun akatemiassa paašiksi Kustaa III:n hoviin. Hienolla käytöksellään hän pian voitti kuninkaan suosion, otti ahkerasti osaa hovin elämään ja komeihin juhliin sekä kohosi nopeasti arvoissa. A. seurasi v. 1788 kuningasta Suomen sotaan, kunnostautui Pirttimäen luona ja nimitettiin Porin rykmentin päälliköksi. Kun kuului „kustavilaisiin" ja Armfeltin ystäviin, syytettiin häntä osallisuudesta n. s. Armfeltin salaliittoon, tuomittiin kuolemaan, mutta armahdettiin elinkautiseen vankeuteen Karlstenin linnassa 1793. Vapautettiin jouluk. 1796 — eräs pakoyritys ei ollut onnistunut — ja sai pian rykmenttinsäkin takaisin. 1808 sodan syttyessä A. määrättiin palvelukseen ylipäällikön Klingsporin luokse, joten ei tullut varsinaisiin taisteluihin osaa-ottaneeksi. Rauhanteon jälkeen A. siirtyi Suomeen, oli puheenjohtajana siinä Suomen armeijan upseerien lähetystössä, joka v. 1810 kävi keisarin puheilla, ja onnistui silloin saavuttamaan keisarin luottamuksen. 1811-14

J. F. Aminoff

hän oli Suomen asiain komitean jäsenenä Pietarissa, 1821-27 yliopiston sijaiskanslerina, korotettiin vapaaherraksi ja kreiviksi, j. n. e. Kannaltaan hallitsijavallan uskollisena palvelijana ollen, A. koetti tarkkaan palvella ylä-ilmoissa vallitsevaa katsantokantaa, niinkuin myöskin hänen esiintymisensä A. I. Arvidssonin yliopistosta erottamisjutussa näyttää. Yliopiston nuorison ja opettajien kesken A. sentähden ei nauttinut suurta suosiota. 1826 hän oli Suomen edustajana keisari Nikolain kruunauksessa. Loppuaikansa hän eli Riilahdella, jonka kartanon kokoelmineen oli tehnyt fideikomissiksi, ja siellä hän kuoli 30 p. maalisk. 1842.

4. Gustaf A. (1771-1836), soturi, maaherra, tuli käytyään Haapaniemen sotakoulun 1789 vänrikiksi ja oli mukana 1788-90 vuosien sodassa. Nimitettynä 1805 Karjalan jääkärijoukon päälliköksi hän otti osaa 1808 vuoden sotaan, nimitettiin 1810 Savon ja Karjalan maaherraksi, josta virasta otti eron 1827, ja eli loppuvuotensa Linnaisten kartanossaan Ruovedellä.

5. Gregori A. (1788-1847), soturi, Aadolf A:n poika, oli 1808 upseerina Savon rykmentissä, mutta siirtyi sodan jälkeen Ruotsiin, jossa lopulta tuli Karlstenin linnan komentajaksi. Julkaisu: „Relation om f. d. Savolaks brigadens, af Kongl. Finska Arméen, deltagande i 1808 & 9 årens fälttåg i Finland och Westerbotten" (Göteborgissa 1839).

6. Germund Fredrik A. (1796-1876), professori, tuli filosofian apulaiseksi yliopistoon 1831. Paljon hälinää herätti aikanaan hänen nimityksensä filosofian professoriksi v. 1849, jolloin Juhana Vilhelm Snellman syrjäytettiin. A., joka myöskin oli sensorina, mutta muuten jotenkin viaton asiassa, joutui nuorison tyytymättömyyden, kissannaukujaisten, esineeksi. Tiedemiehenä A. oli jotenkin mitätön, ja hänen professorinvirkansa lakkautettiin jo v. 1852.

7. Gustaf A. (1803-38), historiantutkija, Johan Fredrik A:n poika, fil. toht. 1827, toinen toimitussihteeri keisarin Suomen asiain kansliassa, kuoli matkalla Venetsiassa. Julkaisi 1827 „Finska Adelns och Riddarhusets historia", joka on ansiokas, laatuansa ensimäinen tutkimus alallansa.

8. Torsten Gustav A. (1838-81), kielentutkija, synt. Nilsiässä, palveltuansa sotaväessä fil. toht. 1873, lehtori Haminan kadettikoulussa 1871. A. oli harras ja lahjakas tutkija; v. 1871 hän teki tutkimusmatkan Vermlannin suomalaisten, v. 1878 Itä-Venäjälle votjakkien luo; ennenaikainen kuolema katkaisi hänen uransa. Hänen tutkimuksistaan mainittakoon: „Etelä-Pohjanmaan kielimurteesta tutkimus" (1871); „Lyhyt silmäys itäisten Suomensukuisten kansain historiaan" (Koitar II); „Savolaisten sija Suomen asutushistoriassa" (Koitar I); „Tietoja Vermlannin Suomalaisista" (1876), „Virolais-suomalainen sanakirja" (1869); „Syrjäniläisiä häälauluja, koonnut M. A. Castrén. Alkukielestä suom. ja saks. käännöksellä varustanut — —" (1878); „Votjakin äänne- ja muotoopin luonnos" (julkaistu hänen kuolemansa jälkeen, v. 1896, Suom.-ugr. Seur. Aikakausk. XIV). *K. G. (Y. W.)*

Amiot (1718-94), jesuiitta, lähetyssaarnaajana Kiinassa. Hänen kirjoituksensa Kiinan muinaisesta ja silloisesta musiikista ovat erittäin tärkeänä ja luotettavana tietolähteenä sillä alalla. *I. K.*

Amira *[-mī'-]*, Karl von (s. 1848), saks. oikeushistorioitsija, tuli 1875 professoriksi Freiburgin ja 1893 Münchenin yliopistoon. On tullut kuuluisaksi germaanilaisen ja varsinkin muinaisskandinaavilaisen oikeushistorian tutkijana, m. m. seuraavien teoksiensa kautta: „Über Zweck und Mittel der germanischen Rechtsgeschichte" (1876), „Nordgermanisches Obligationenrecht" (2 nidosta, 1882-95), „Grundriss des germanischen Rechts" (2 painos 1897).

Amiraali (arab. *amir, emir* = ruhtinas, päällikkö), laivaston ylipäällikkö (vice- ja konteramiraali). Amiraalilla on merkkinään lippulaivassa amiraalilippunsa.

Amiraaliesikunta, merisotaväen esikunta.

Amiraliteetti, laivaston ylihallitus.

Amiraliteettikollegio, Ruotsin valtakunnan päävirastoja, sotalaivaston ja meripuolustuksen hoitoa varten, 1617 perustettu, 1634 v:n hallitusmuodossa määrätty valtakunnan kolmanneksi kollegioksi, sittemmin (1680) siirretty Karlskronaan, entisessä muodossaan lakkautettu 1791.

Amiraliteettisaaret, saariryhmä Bismarckarkipelaagissa Uuden Guinean koillispuolella. Asukkaat papualaisia. V:sta 1885 Saksan suojeluksen alaisina. *W. S-m.*

Amirantit, Afrikassa, saariryhmä Seychellien lounaispuolella, johon kuuluu 11 korallisaarta; niitten yhteinen pinta-ala on 83 km² ja asukasluku n. 100, elinkeinona kilpikonnanpyynti. V. 1814 ne joutuivat Englannin yliherruuden alle; nimensä ne ovat saaneet „amiraali" Vasco da Gamasta.

Amisos *[-īso's]* (nyk. Samsun), kaupunki muinaisessa Pontoksessa Mustanmeren rannalla, Mithridateen pääkaupunki.

Amitoosi ks. Tuman jakautuminen.

Amma, imettäjä, nainen, joka äidin sijassa imettää lasta. *M. O-B.*

Amman, Johann Konrad (1669-1724), sveitsiläinen kuuromykkäin opettaja, toimi lääkärinä ja opettajana Amsterdamissa ja Haarlemissa. Hänen teoksensa ovat „Surdus loquens" (1692) ja „Dissertatio de loquela" (1700).

Ammatintarkastus, valtion puolelta tapahtuva hallintotoimi, jonka suorittavat erityiset virkamiehet, ammattientarkastajat, joiden tehtävänä on pitää silmällä työoloja, valvoa työväen suojelemiseksi säädettyjen lakien noudattamista ja ylläpitää hyviä suhteita työnteettäjäin ja työntekijäin kesken. Englannissa asetettiin tehtaat valvonnan alaisiksi jo v. 1802, mutta erityiset ammattien (tehtaiden) tarkastajat asetettiin siellä vasta v. 1833, Preussissa v. 1853, Ranskassa v. 1874, Sveitsissä v. 1877. 1880-luvulta alkaen on useimmissa maissa, joissa teollisuus on huomattavammin kehittynyt, pantu toimeen a.; Suomessa a. säädettiin 15 p. huhtik. 1889 annetussa, teollisuusammateissa olevain työntekijäin suojelemista koskevassa asetuksessa. Ammattien tarkastajia oli aluksi kaksi, vuodesta 1897 lähtien kolme, v. 1902 tuli lisää neljäs naispuolinen ammattien tarkastaja. Toiminnastaan he antavat joka vuosi kertomuksen. Suomessa niinkuin muissakin maissa ainoastaan teollisuusammatit ovat a:n alaisia. *J. F.*

Ammatti, alkup. *ambatti*, germ. lainasana: goot. *andbahti*, mysaks. *ambaht(i)* = toimi, palvelus. (vrt. Ammattikunta, Ammattiyhdistys.) *E. N. S.*

Ammattien tarkastaja ks. Ammatintarkastus.

Ammattihygienia, terveysoppi ja osana yhteiskunnallista terveydenhoitoa (ks. t.) esiintyvä terveydenhoito, joka erikoisesti pyrkii edistämään hyvää terveydentilaa eri ammattien aloilla, eritoten työväen keskuudessa (työväenhygienia). A. kohdistuu etupäässä tehtaisiin ja suuriin työpaikkoihin ja on sillä yleensä päämääränään: 1. Työväen suojeleminen: onnettomuuksien estäminen, suojeleminen ihmistyövoiman väärinkäytöltä ja terveyteen haitallisesti vaikuttavilta seikoilta (pölyltä, myrkyllisiltä kaasuilta y. m.), työpaikkojen puhtaus ja yleinen terveydellisyys, yleisen hyvinvoinnin edistäminen (ruokalat, lastentarhat). Osan näistä tehtävistä ovat ammattiyhdistykset ottaneet huolekseen. 2. Lähellä asuvien suojeleminen, turvaaminen ammatillisen toiminnan tuottamilta vaaroilta (räjähdyksiltä, myrkyltä, savulta, huonolta ilmalta j. n. e.).

Ammattijärjestö ks. Ammattiliitto ja Ammattiyhdistys.

Ammattikoulut ovat, erotukseksi yleistä sivistystä antavista kouluista, oppilaitoksia, jotka valmistavat oppilaitansa johonkin erityiseen ammattiin. A:ja on nykyaikainen elämä pitkälle menevine työnjakoineen synnyttänyt suuren joukon. On olemassa sotakouluja, opettajakouluja eli seminaareja, kauppakouluja, maanviljelyskouluja, merimieskouluja, postikouluja, metsäopistoja y. m. Erittäin lukuisat ovat teollisuusammatteihin valmistavat a:t. Usein tarkoitetaankin a:illa yksinomaan tällaisia kouluja. A:t jaetaan tavallisesti kolmeen pääryhmään: 1. alemmat a:t, (teollisuuskouluja, kauppakouluja, maanviljelyskouluja, käsityöläiskouluja y. m.); 2. keskikoulut; 3. ylemmät a:t (teknilliset korkeakoulut, metsä-, taide-, sota-, maanviljelys-, kauppa-, vuoriakatemiat). Alemmat a:t edellyttävät tavallisesti suoritetun kansakoulukurssin, keskikoulut oppikoulujen viidellä tai kuudella alemmalla luokalla saavutetut tiedot ja ylemmät a:t korkeamman yleissivistyksen. *J. F.*

Ammattikunnanvanhin ks. Ammattikunta.

Ammattikunta, samaa ammattia harjoittavien käsityöläisten yhdistys, johon kuuluminen on ammatinharjoittamisen ehtona. Jo roomalaisilla oli a:ia, *collegia*, joilla ei kuitenkaan ole mitään yhteyttä myöhempien a:ien kanssa. Nämä syntyivät keskiajan kaupungeissa, joissa niitä oli olemassa ainakin 12:nnelta vuosisadalta alkaen. Niiden syntymisen aiheutti keskiajan voimakas yhteenliittymistarve ja samaa ammattia harjoittavien harrastus suojella yhteisiä etujansa ulkopuolelta uhkaavaa kilpailua vastaan.

Kun käsityöammattia keskiajalla pidettiin julkisena virkana, jota oli hoidettava yhteiseksi hyväksi, oli a:in yhtenä tärkeänä tehtävänä pitää huoli siitä, että kuluttajat saivat kunnollista tavaraa kohtuullisesta hinnasta. Mutta ennen kaikkea a. käsitettiin laitokseksi, jonka tehtävänä oli jäsentensä yhteisten etujen valvominen. Tässä kohden sillä oli kaksi tarkoitusperää: sen oli ensinnäkin poistettava vapaa kilpailu, toiseksi saatettava voimaan yhdenvertaisuus ja veljellisyys a:n jäsenten kesken. Edellinen tarkoitus saavutettiin ammattipakon kautta: ainoastaan johonkin ammattikuntaan kuuluva käsityöläinen sai harjoittaa sitä ammattia, joka hänen a:llensa oli osoitettu. Kaupunkilaisten tuli ostaa a:ien jäseniltä ja teettää heillä työnsä. Jälkimäisen tarkoituksen saavuttamiseksi oli jokaisen jäsenen taloudellinen itsenäisyys turvattava: yksityinen ei saanut vajota riippuvaiseksi palkkatyömieheksi, mutta ei myöskään kukaan päästä muita edelle. Siitä syystä rajoitettiin yksityisen mestarin tuotanto. Melkein kaikkialla oli määrätty, kuinka monta sälliä ja oppipoikaa kukin mestari sai pitää; tavallisesti pidettiin kahta sälliä ja yhtä oppipoikaa riittävänä. Olipa joskus säädetty se määräkin, jonka yksityinen sai valmistaa vissin ajan kuluessa. Tällaisten ja muiden samantapaisten säädösten nimenomaisena tarkoituksena oli köyhempien a:n jäsenten etujen suojeleminen, sillä jokaisen tuli saada varma toimeentulonsa ammatistaan.

A:laitoksen kukoistusaika oli keskiajan loppupuolella. Se soveltui hyvin n. s. umpinaiseen kaupunkitalouteen, jolloin jokainen kaupunkikunta ympäristöineen muodosti ikäänkuin suljetun talouspiirin, jonka keskuudessa koetettiin saada ainakin välttämättömimmät elämäntarpeet omin neuvoin tyydytetyiksi. Mutta taloudellisten olojen kehittyessä ja yhdysliikkeen laajetessa uuden ajan alussa a:laitos alkaa rappeutua. Kun epäsuotuiset taloudelliset konjunktuurit ja myöskin väestön kasvaminen uhkasivat vaikeuttaa a:in jäsenten toimeentuloa, ruvettiin a:laitosta kehittämään yhä monopolistisempaan suuntaan. Alkuansa oppipojat ja sällit helposti saattoivat päästä mestareiksi. Myöhemmin mestarin aseman saavuttaminen tehtiin (oppilaaksi pääsyä vaikeuttamalla, sälliaikaa pitentämällä, tavattoman kallisarvoisia mestarinnäytteitä vaatimalla y. m.) miltei mahdottomaksi muille kuin mestarien pojille ja muille sukulaisille, joita taas kaikin tavoin suosittiin. Useat a:t muuttuivat suljetuiksi, s. o. niissä sai olla vain määrätty luku jäseniä. Poikkeustapauksissa kaupunkien hallitukset tai hallitsevat ruhtinaat saattoivat antaa a:iin kuulumattomille oikeuden harjoittaa jotakin ammattia: nämä olivat n. s. vapaamestareja. Kun suurin osa sällejä näin ei milloinkaan voinut päästä mestareiksi, syntyi erityinen sällikysymys ja sällien omat yhdistykset rupesivat pontevasti ajamaan sällien etuja esim. työehtoja koskevissa kysymyksissä. Mestarien ja sällien väliset riitaisuudet antoivat jo keskiajalla aihetta työlakkoihin ja työnsulkuihin. — Sama monopolistinen henki kehittyi myöskin a:ien keskinäisissä suhteissa. Kullekin a:lle oli osoitettu erityinen tuotantonsa. Nämä eri ammattien työalat rajoitettiin aikaa myöten yhä tarkemmin, ja jokainen a. valvoi pikkumaisella ahdasmielisyydellä, etteivät muut a:t sekaantuneet sen erikoisalalle. Kuluttajiin nähden taas unohdettiin tuo vanha periaate, että käsityöammattia oli harjoitettava yhteiseksi hyväksi. Yleisöön nähden ei enää tie-

detty mistään velvollisuuksista, ainoastaan oikeuksista.

Vaikka näitä epäkohtia sittemmin koetettiin ainakin lieventää, kävi kuitenkin ajan oloon yhä selvemmäksi, että a.-laitos mitä suurimmassa määrässä ehkäisi teollisuuden kehitystä, varsinkin manufaktuuri- ja tehdasteollisuuden synnyttämän suurtuotannon voimaanpääsemistä. Nyt ovatkin a:ien etuoikeudet poistetut kaikkialla. Englannissa menetti a.-laitos kaiken käytännöllisen merkityksensä jo 18:nnella vuosis., vaikka a:ien etuoikeudet lopullisesti poistettiin vasta v. 1835. Ranskassa Turgot v. 1776 koetti, vaikka huonolla menestyksellä, poistaa a:t. Vasta vallankumous hävitti ne lopullisesti v. 1791. Ranskan esimerkkiä noudatti Belgia v. 1795, Espanja v. 1813 ja 1820. Saksassa saatettiin elinkeinovapaus lopullisesti voimaan v. 1869 elinkeinolain kautta. Alankomaissa a:ien etuoikeudet lakkautettiin v. 1819 ja 1824, Norjassa 1839, Sveitsissä 1848, Tanskassa 1857, Venäjällä 1865, Italiassa 1864 ja 1875.

Ammattietujen suojelemisen ohessa oli vanhoilla a:illa muitakin tarkoituksia: uskonnollisia, siveellisiä ja seurallisia. Kullakin a:lla oli oma suojeluspyhimyksensä ja usein myös oma alttarinsa kirkossa, a. avusti yhteisillä varoilla puutteeseen joutuneita jäseniänsä ja kokoontui yhteiseen seuranpitoon. Kun a:t pitkällisten taistelujen jälkeen, joita ne käyvät kaupunkien patriisisukuja vastaan, 14:nnen vuosis. lopulla, pääsevät osallisiksi kaupunkien hallintoon, saavuttavat a:t myöskin valtiollisen ja sotilaallisen merkityksen. A:illa oli omissa asioissaan lakiasäätävä ja tuomiovalta ja erityiset tuomioistuimensa. Kuitenkin ne samalla olivat kaupunkihallituksesta riippuvaiset ja myöhemmin varsinkin merkantilismin aikana valtio mielensä mukaan järjesti ammattikuntain olot.

Edellinen esitys koskee Keski-Euroopan maita. R u o t s i s s a ja S u o m e s s a oli keskiajalla jokaisella yleisen lain mukaan oikeus vapaasti harjoittaa käsityötä. Saksalaisten käsityöläisten mukana tuli ammattikuntalaitos Ruotsiin. Ammattikuntia tiedetään olleen Tukholmassa 14:nneltä vuosis. alkaen. Suomessa niitä luultavasti ei keskiajalla ollut, sillä käsityö oli täällä silloin vasta alullaan ja käsityöläisiä vähän. Kustaa I Vaasa koetti keskittää käsityöammatit kaupunkeihin ja järjestää ne ammattikunnittain. Ei kukaan saanut harjoittaa käsityöammattia, ellei hän ollut asianomaisen ammattikunnan jäsen, ja v. 1546 määrättiin, että jokaisen ammatin etupäähän oli asetettava a m m a t t i k u n n a n v a n h i n pitämään silmällä että ammattilaiset tekivät hyvää ja moitteetonta työtä. Kuitenkin kuningas pidätti itselleen oikeuden asettaa vapaamestareja. Kaarle IX, joka suosi suljettuja a:ia ja entistä enemmän rajoitti käsityön harjoittamista maaseudulla, julkaisi osittain yksityisiä ammatteja, osittain kokonaisia kaupunkeja varten a.-sääntöjä, joissa ammattipakko kehitettiin yhä täydellisemmäksi. Samaan suuntaan meni Kustaa II:n Aadolfin politiikka ja a.-laitos saavutti yhä enemmän jalansijaa; tuntuvasti rajoitti kuitenkin a:in monopolia aateliston oikeus pitää käsityöläisiä kotitarpeeksensa, varsinkin kun aatelisto koetti tulkita sitä niin laajasti kuin mahdollista. S u o m e s s a rupettiin a.-laitoksen periaatteita toteuttamaan luultavasti samaan aikaan kuin Ruotsissakin, mutta ensimäiset täydellisesti järjestetyt a:t syntyivät vasta 1620-luvulla Turussa. Jo 17:nnellä vuosis. ruvettiin Ruotsin valtakunnassa vaatimaan ammattipakon poistamista tai ainakin lieventämistä. Ensimäinen yleinen ammattikuntajärjestys, vuodelta 1669, olikin vapaamielisempi kuin aikaisemmat asetukset. Se kielsi suljetut a:t ja määräsi että jokainen, joka kunnollisesti oli oppinut ammattinsa, oli hyväksyttävä mestariksi. Vuoden 1720 a.-asetus oli rakennettu pääasiassa samoille periaatteille. Näyttipä siltä kuin tahdottaisiin jälleen ruveta koventamaan ammattipakkoa, sillä vähää myöhemmin poistettiin vapaamestarius ja a.-asetuksen kielto a:ien sulkemisesta. Todenteolla kuitenkin ammattipakko suureksi osaksi menetti merkityksensä, kun v. 1739 annetut uudet manufaktuuriprivilegiot ja hallisääntö tekivät manufaktuurit ja tehtaat a.-asetuksesta riippumattomiksi. Seuraavina vuosikymmeninä vaaditaan yhä pontevammin laajennettua elinkeinovapautta. Kustaa III:n aikana lievennetäänkin ammattipakkoa tuntuvasti, m. m. vakuutettiin useille vastaperustetuille kaupungeille (esim. Tampereelle, Kuopiolle, Kaskisille) täydellinen elinkeinovapaus. Ammattikunnat lakkautettiin Ruotsissa v. 1846. Suomessa, jossa kaikki v. 1809 jälkeen perustetut kaupungit olivat saaneet täydellisen elinkeinovapauden, 12 p. jouluk. 1859 annettu asetus käsityöammateista ja manufaktuureista kumosi useita vanhoja asetuksia. Lopullisesti poisti ammattikuntalaitoksen elinkeinolaki 24 p:ltä helmik. 1868. Täydellisen elinkeinovapauden kannalle siirryttiin 31 p. maalisk. 1879 julkaistun elinkeinolain kautta. Ammattikuntien sijaan tuli kaupungeissa käsityöyhdistys, joka valtuutettujen kautta hoitaa yhdistykseen kuuluvien ammattien yleisiä asioita, antaa sälli- ja mestarikirjoja, koettaa sovittaa riitaisuuksia, pitää silmällä oppilasten ja muiden työntekijäin opetusta, hoitoa ja kohtelua y. m. (vrt. E l i n k e i n o v a p a u s).

[Schönberg, „Handb. d. polit. Oekonomie II, Gewerbe"; Stieda, artikkeli „Zunftwesen", Handwörterbuch d. Staatswissenschaften; v. Below, artikkeli „Zünfte", Wörterbuch d. Volkswirtschaft; Ehrström, „Öfversikt af det finska skråväsendets historia" (Juridiska föreningens tidskrift 1892-93).] *J. F.*

Ammattiliitto, pysyväinen saman ammatin tai teollisuushaaran alalla syntyneitten ammattiyhdistysten (ks. t.) liitto. Suomessa oli vuoden 1907 lopussa tiettävästi 34 a:a. Näistä olivat silloin liittyneet S u o m e n a m m a t t i j ä r j e s t ö ö n, s. o. v:na 1907 perustettuun keskusjärjestöön, seuraavat 19, nimittäin:

	Perustamisvuosi.	Jäsenluku 1 tammik. 190
Jalkinetyöntekijäin liitto..	1907	600
Kaakeli-, fajanssi- ja uunintekijäin liitto	1906	370
Kirjansitojain liitto	1905	409
Kivityöntekijäin liitto .	1899	1,322
Kulta- ja hopeatyöntekijäin liitto	1906	162
Kutomateollisuustyöv. liitto	1907	1,756

Lasiteollisuustyöväen liitto	1906	156
Leipurintyöntekijäin liitto	1905	370
Nahanjalostustyöntekijäin liitto	1906	238
Ompelijattarien liitto	1906	224
Paperiteollisuustyöv. liitto	1906	3,500
Puutyöntekijäin liitto	1905	4,182
Räätälintyöntekijäin liitto	1899	1,149
Sahateollisuustyöväen liitto	1906	4,321
Satama- ja vesiliikennetyöntekijäin liitto	1905	3,000
Satulaseppäin ja verhoilijäin liitto	1906	90
Sukeltajain liitto	1906	24
Tie- ja vesirakennustyöväen liitto	1906	1,416
Metallivalajain liitto	1906	500

Ammattijärjestön ulkopuolella olivat silloin seuraavat 15 a:a: Kirjaltajain liitto (perustettu 1897); Kymin lauttausyhtiön tukkimiesten liitto (perustettu 1906, jäsenluku 400); läkki-, pelti- ja vaskiseppäin liitto (perustettu 1907); maalarintyöntekijäin liitto (perustettu 1899, jäsenluku 882); metallityöntekijäin liitto (perustettu 1899, jäsenluku 3,200); muurarien liitto (perustettu 1904); palvelijain liitto (perustettu 1906); Pohjolan tukkityöläisten rengas (perustettu 1906); posteljoonien liitto (perustettu 1906); rautatieläisten liitto (perustettu 1905); rauta- ja metallisorvaajain liitto (perustettu 1907); sekatyöntekijäin liitto (perustettu 1907); sähkötyöntekijäin liitto; putkityöntekijäin liitto (perustettu 1907); tulitikkuteollisuustyöväen liitto (perustettu 1906). [Kertomus Suomen ammattijärjestön toiminnasta 1907.] *J. F.*

Ammattineuroosit, prifeeristen hermojen toiminnassa esiintyvät häiriöt, jotka aiheutuvat eräitten lihasryhmien liiallisesta rasittumisesta eri ammateissa ilmeten sekä paikallisina kouristuksina että hetkellisinä halvaantumisina, esim. kirjoituskouristus ja hermollinen käheys. Paitsi tällaisia liikuntoneurooseja on myöskin tuntopuolisia a., jotka antauvat ilmi erityisinä „työkipuina", kun potilas vain yrittää johonkin määrätyöhön. *M. O-B.*

Ammattiopetus ks. Ammattikoulut.

Ammattiosasto ks. Ammattiyhdistys.

Ammattipakko ks. Ammattikunta.

Ammattitarkastus ks. Ammatintarkastus.

Ammattitaudit, taudit, jotka aiheutuvat erinäisissä ammateissa esiintyvistä haitallisista vaikutuksista, kuten myrkytyksistä, vahingollisten kaasujen ja tomun hengittämisestä. Näitä ovat: lyijymyrkytys (maalareilla ja latojilla), elohopeamyrkytys (kuvastintehtaissa), nikotiinimyrkytys (tupakkatehtaissa), näkökyvyn heikkeneminen (kellosepillä ja latojilla), kuurous (takomoissa ja pannusepillä), neurastenia ja hysteria (liiallisessa urakka- ja yötyössä), pernarutto (nahkuritehtaissa) j. n. e. *M. O-B.*

Ammattitilasto esittää sekä sen väestön osan, joka joko välittömästi tai välillisesti saa säännöllisen toimeentulonsa määrätyistä ammateista, että myöskin sen osan, joka itseänsä elättää ilman määrättyä taloudellista tointa elikkä ammattia vailla olevan osan väestöstä. Samalla henkilöllä saattaa olla useampiakin ammatteja, joko niin, että eri ammatilliset toiminnat seuraavat toisiaan ajassa (esim. talvella tehdastyö ja kesällä maanviljelystyö) taikka niin, että niitä harjoitetaan yhtä haavaa (esim. pikkuviljelystä harjoittava käsityöläinen). Molemmissa tapauksissa ammattitilasto laskee henkilön kuuluvaksi vain yhteen ammattiin, nim. siihen, josta hän saa pääasiallisen toimeentulonsa ja jota siitä syystä sanotaan pääammatiksi erotteeksi muusta (tai muista) saman henkilön harjoittamasta ammatista l. sivuammatista.

A. on eri maissa erilainen ja on eri aikoina samassakin maassa vaihdellut, riippuen taloudellisen tekniikan eri kehitysasteista; mutta samallakin teknillisellä kehitysasteella olevan kahden maan ammattitilasto voipi samalla hetkellä antaa eri kuvan väestön ammattijaosta, koska työnjako saattaa tehdä vaikeaksi ja jossain määrin subjektiivisesta katsantokannasta riippuvaksi määrätä, mitkä erityiset toimialat ovat ammatteina pidettävät. Mitään täysin tyhjentävää luetteloa kansan taloudessa esiintyvistä ammateista ei siitä syystä ole olemassa, yhtä vähän kuin varmaa tieteellistä luokitusta niistä. Erinäisissä ammattitiedusteluissa ja ammattirekistereitä varten käytetyissä luetteloissa (nomenklatuureissa) mainitaan 5, jopa 10:kin tuhatta eri ammattia. Keskinäiseen sukulaisuuteensa nähden ammatit yhdistetään ammattilajeiksi, joita vuorostaan yhdistetään ammattiryhmiksi ja näitä taas suuremmiksi ammattiluokiksi.

Siihen nähden, että yhteiskunnan jäsenet asuvat perheittäin eli talouskunnittain, puhutaan ammattitilastossa ammattiin kuuluvaisista, joilla ei ymmärretä ainoastaan niitä henkilöitä, jotka omalla työllään itselleen elatustaan hankkivat, vaan myöskin näiden perheeseen kuuluvia perheenjäseniä, jotka siis saavat toimeentulonsa välillisesti toisen ammattityöstä. Vastakohdan ammattiin kuuluville muodostavat n. s. ammatittomat l. ammattia vailla olevat. Näitä on kahta lajia: sellaisia, jotka saavat toimeentulonsa kootusta pääomasta (koroilla eläjät) ja sellaisia, joita ylläpidetään yleisillä varoilla taikka yksityisten armoilla (köyhäinhoidon avustamat, mieli- ja muut sairaat, vangit, kerjäläiset y. m. s.). Ammattia vailla oleviin ei ole sekoitettava sellaisia henkilöitä, jotka ajoittain eivät ole tilaisuudessa harjoittamaan määrättyä ammattia, vaan taloudellisten olojen pakosta tai muusta syystä ovat työttöminä; nämä ammattitilastossa luetaan asianomaisiin, harjoittamiinsa ammatteihin kuuluviksi.

Ammattiin kuuluvaiset ovat joko ansaitsevia eli sellaisia, jotka välittömästi, omalla työllään (ammatillaan) hankkivat toimeentulonsa, taikka ei-ansaitsevia elikkä ansiota vailla olevia, jotka saavat elatuksensa edellisten työstä. Ansiota vailla olevat ovat ansaitsevien perheenjäseniä (vaimo tai mies, lapset) tai perhekunnassa asuvia ja siinä elätettyjä sukulaisia tai muita henkilöitä, jotka eivät ammattia harjoita. Ansaitsevien joukossa on kotipalvelijoilla l. palkollisilla omituinen asemansa: yhteiskunnallisessa ammattijaossa nämät kyllä ovat ammattilaisina erillään

pidettävät, mutta esiintyvät muihin ammatteihin kuuluvien perhekuntien yhteydessä.

Yhteiskunnalliselta kannalta on myös tärkeätä tietää, mikä asema ammatissa tämän harjoittajalla on, josta syystä tämäkin ilmiö otetaan tilastossa huomioon. Tällöin voivat ainoastaan ansaitsevat tulla lukuunotetuiksi; nämät lajitellaan asemansa mukaan tavallisesti: itsenäisiin, korkeampaan palveluskuntaan (konttorihenkilöt, piirustajat, työnjohtajat j. m. s.) ja työntekijöihin (tehdastyömiehet, kisällit, apurit, päiväpalkkalaiset j. n. e.). On kuitenkin huomioonotettava, ettei tämäkään jako ole aina selvästi tehtävissä, koska useat välimuodot vaikeuttavat tarkkaa rajoittelemista; muutamissa ammateissa tätä jakoa ei ensinkään voi tehdä, kuten esim. virkamiesten ja palkollisten ammateissa.

Edellä sanotun perusteella esitetään seuraava kaava, jota eri maiden ammattitilastossa enemmän tai vähemmän täydellisesti noudatetaan.

- Ammattiin kuuluvia.
  - Ammattityöllä ansaitsevia
    - Ammatinharjoittaja
      - Itsenäisiä
      - Korkeampaa palveluskuntaa
      - Työntekijöitä
    - Työttömiä.
  - Ammattiansiota vailla olevia
    - Ansaitsevien omaisia (perhekunnan jäseniä)
    - Perhekunnissa toimivia (kotipalvelijoita eli palkollisia)
- Ammattia vailla olevia.
  - Koroilla eläjiä
  - Yleisillä varoilla elätettyjä.

Ainekset ammattitilastoa varten kootaan tavallisesti todellisten väenlaskujen yhteydessä; viime vuosina on kuitenkin muutamissa sivistysmaissa alettu aika ajoittain toimeenpanna erityisiä ammattitiedusteluja (esim. Saksassa, ensimäinen v:lta 1882, viimeinen v:lta 1895, ja Belgiassa). Suomessa ammattitilastolliset tiedot on annettu yleisten, kirkonkirjoihin perustuvien väestötietojen yhteydessä (ennen v. 1880 joka viides, sen perästä joka kymmenes vuosi); sen lisäksi on niitä hankittu maan suurimmissa kaupungeissa toimitetuissa todellisissa väenlaskuissa (ensimäinen vuonna 1870). — Eri maiden ammattitilastollisiin tietoihin nähden on noudatettu hyvin erilaisia periaatteita, niin että niiden tuloksia suurella varovaisuudella voi toisiinsa verrata. Kansainväliset tilastolliset kongressit ja kansainvälinen Tilastollinen Laitos ovat tässä kohden koettaneet saada yhdenmukaisuutta eri maiden välillä aikaan, ja ovat tässä työssä erittäinkin ranskalainen J. Bertillon ja itävaltalainen H. Rauchberg vetäneet huomiota puoleensa. Vastaiseksi eivät kuitenkaan heidän ehdotuksensa ole tulleet yleisesti toteutetuiksi. Saksan ja Itävallan ammattitilastoa pidetään nykyään muille maille esimerkiksi kelpaavana.

Seuraavalla sivulla olevassa taulussa annetaan muutamia v:n 1890 paikkeille kohdistuvia yleisiä ammattitilastollisia tietoja eri maista sekä Suomesta vuosilta 1865, 1880, 1890 ja 1900. *O. G.*

Ammattituomioistuimet, työnantajain ja työntekijäin välillä syntyneitten työsuhteesta johtuvien riitaisuuksien ratkaisemista varten asetetut, asiantuntijoista muodostetut erityiset tuomioistuimet. A:ia oli jo olemassa vanhan ammattikuntalaitoksen yhteydessä (ks. Ammattikunta). Nykyaikaiset a:et ovat syntyneet 19:nnellä vuosis. Ensimäinen sellainen perustettiin Ranskassa Lyonin kaupungissa v. 1806 nimellä *conseil de prud'hommes*, jota nimitystä Ranskan a:ista vieläkin käytetään. Saksan a:ien pohjana ovat vuosien 1890 ja 1901 lait. Viimemainitun mukaan on kaikissa kunnissa, joiden asukasluku on enemmän kuin 20,000, perustettava a. Saksa onkin ainoa maa, jossa on pakollisia a:ia. A:ia on sitäpaitsi Belgiassa, Sveitsissä, Itävallassa ja Italiassa. Ne ovat olemassa etupäässä teollisuusammatteja varten. Jäsenistä on puolet työnantajia, puolet työntekijöitä, edelliset työnantajain ja jälkimäiset työntekijäin valitsemia. Puheenjohtajaan nähden on eri maissa olemassa erilaisia säädöksiä. Esim. Ranskassa, jossa jäsenet itse valitsevat puheenjohtajan ja varapuheenjohtajan, tulee toisen olla työnantaja, toisen työmies. Saksassa, jossa kunnallisen itsehallinnon edustajat valitsevat nämä toimimiehet, ei kumpikaan saa olla työnantaja eikä työmies. Ennenkuin a. ryhtyy ratkaisemaan riitaa, on sen koetettava saada aikaan sovinto riitapuolien kesken. Italian, Itävallan, Belgian ja Ranskan a:issa on tätä varten kaksi eri kamaria: sovintokamari ja tuomiokamari. [van der Borght, „Grundzüge d. Sozialpolitik"; Neukamp, artikkeli „Gewerbegerichte", Wörterbuch d. Volkswirtschaft.] *J. F.*

Ammattiurheilija, henkilö, joka aineellista etuaan valvoen harjoittaa urheilua, kilpailee rahapalkinnosta tahi sovittua korvausta vastaan. Ammattiurheilijoita on erittäinkin lukuisasti painin ja polkupyöräilyn alalla, mutta niitä tavataan myös miltei jokaisessa urheilunhaarassa, kuten telinevoimistelun, hevosurheilun, luistelun y. m. aloilla. *-lskm-.*

Ammattivanhin ks. Ammattikunta.

Ammattivapaus ks. Elinkeinovapaus.

Ammattiyhdistys, pysyväinen, tavallisesti samalla paikkakunnalla asuvain ja samaa ammattia harjoittavien työntekijäin muodostama yhdistys, jonka pääasiallisena tarkoituksena on

Kirjoitukseen Ammattitilasto kuuluva taulu.

Ammatinharjoittajain jako ammattien mukaan erinäisissä maissa (1890 vuoden paikkeilla).

Maan nimi	100:sta ammatinharjoittajasta kuului alla lueteltuihin ammattiluokkiin seuraava luku:				
	Maanviljelys sivuelinkeinoineen	Teollisuus ja vuorityö	Kauppa ja kulkuneuvot	Henkilöllisiä palvelijoita	Muut ammatit
Suomi	68,5	11,7	5,5	5,4	8,9
Ruotsi	54,0	15,0	5,8	13,6	11,6
Norja	49,6	22,9	11,7	10,5	5,3
Saksa	37,5	37,4	10,6	6,1	8,4
Itävalta	64,3	21,9	6,4	3,5	3,9
Unkari	58,6	12,6	3,3	4,9	20,6
Italia	56,7	27,6	3,9	3,9	7,9
Sveitsi	37,4	40,7	10,7	6,2	5,0
Ranska	40,0	27,9	13,4	9,9	8,8
Englanti	10,4	56,9	10,8	14,7	7,2
Skotlanti	14,0	58,1	10,2	11,4	6,3
Irlanti	44,0	30,7	4,5	11,1	9,7
Pohj. Am. Yhdysvallat	38,0	24,1	14,6	19,2	4,1

Suomen väestön jako ammattiluokkiin vuosina 1865, 1880, 1890, 1900.

Ammattiluokka	1865		1880		1890		1900		Lisäys (+) tai vähennys (—) prosenttiluvuissa vv. 1865—1900.
Maanviljelys sivuelinkeinoineen	1,431,024	79,37	1,589,701	77,14	1,779,083	74,75	1,568,779	57,83	— 21,54
Teollisuus	88,586	4,91	127,898	6,21	182,381	7,66	279,400	10,30	+ 5,39
Kauppa ja kulkuneuvot	28,684	1,59	56,564	2,71	72,269	3,04	116,357	4,29	+ 2,70
Yleiset virat ja vapaat ammatit	43,768	2,43	43,483	2,11	55,667	2,34	66,084	2,44	+ 0,01
Palkollisia	81,714	4,53	25,171	1,22	28,484	1,19	40,563	1,50	— 3,03
Muut ammatit	40,207	2,23	86,103	4,18	103,206	4,34	429,193	15,82	+ 13,59
Ilman ammattia olevia	89,105	4,94	131,862	6,40	159,050	6,68	212,182	7,82	+ 2,88
Koko väestö	1,803,084	100,00	2,060,782	100,00	2,380,140	100,00	2,712,562	100,00	—

ehkäistä työehtojen huonontumista ja toimia niiden parantamiseksi. Saman ammatin alalla toimivat a:t ryhmittyvät vuorostaan usein ammattiliitoiksi (ks. t.). Nykyaikainen a:liike on useimmissa maissa syntynyt vasta 19:nnellä vuosisadalla, kun työväki suurteollisuuden kehittyessä joutui entistä enemmän riippuvaiseksi pääomasta. Tämäntapaisia yhdistyksiä on kuitenkin aikaisemminkin ollut olemassa. Sellaisia olivat keskiajalla syntyneet sälliyhdistykset (vrt. Ammattikunta), joille muutamat Englannin ja Ranskan a:t näyttävät olevan suoraa jatkoa. Ensimäiset a:t perustettiin 18:nnella vuosisadalla Englannissa, suurteollisuuden kotimaassa. Nämä „Trade Unions” saivat usein alkunsa jonkun lakon johdosta ja olivat tilapäisiä. Aikaa myöten syntyi pysyväisiäkin yhdistyksiä säännöllisine jäsenmaksuineen. Niiden kehitystä ehkäisivät kuitenkin suuresti ankarat lait, joiden mukaan työväen yhteenliittyminen oli rikollinen ja rangaistava teko. Kun työväen yhteenliittymisoikeus vuosien 1824-25 lakien kautta tuli pääasiassa tunnustetuksi, alkoi a:liike nopeasti levitä. 1820- ja 1830- luvulla Englannin a:liike esiintyy vielä haparoivana sekä päämääriinsä että järjestömuotoihinsa nähden. M. m. tehtiin 1833 onnistumaton yritys yhdistää eri ammattien työväkeä yhdeksi ainoaksi suureksi liitoksi. Kun työväki innokkaasti otti osaa silloiseen radikaaliseen ja sosialistiseen agitatsioniin, jonka huippuna oli chartismin (ks. t.) nimellä tunnettu valtiollinen liike, pääsi a:issäkin vallalle kumouksellinen henki. Chartismin sammuessa 1840-luvulla alkoi uusi vaihe Englannin a.-liikkeen historiassa. Nyt syntyi se uusi tyyppi, jolla on ollut perustava merkitys nykyajan a.-liikkeessä: ammattiyhdistyksen muodostivat vain yhden ammatin työmiehet ja saman ammatin a:t yhdistyivät ammattiliitoksi. Tästä lähtien Englannin a:ten toiminnan perus-

tuksena olivat kalliit maksut, mikä teki niille mahdolliseksi avustaa jäseniänsä lakkojen, työttömyyden, sairauden y. m. sattuessa, vallan keskittäminen liiton johtomiesten käsiin ja taitavien toimimiesten kasvattaminen. Ne luopuivat tavoittelemasta yhteiskunnallista vallankumousta ja asettuivat työnantajiin nähden puhtaalle asioimiskannalle koettaen mikäli mahdollista päästä tarkoitustensa perille rauhallisilla sopimuksilla. Vuosien 1871-76 a.-lakien kautta Englannin a:t saavuttivat laissa tunnustetun aseman. Nyt puheena olleisiin a:iin kuului pääasiallisesti ammatintaitoista työväkeä. Mutta v. 1889 satamatyömiesten lakon jälkeen rupesi ammattitaitoa vailla oleva työväkikin perustamaan a:iä. Nämä uudet yhdistykset poikkesivat jossain määrin vanhemmista: ne olivat etupäässä taisteluyhdistyksiä, asettivat maksunsa alhaisemmiksi, pitivät avustustointa vähemmin tärkeänä ja olivat halukkaammat turvautumaan valtion apuun. Nyttemmin molemmat tyypit yhä enemmän lähestyvät toisiaan. V. 1889 perustettiin keskusjärjestö, General federation of trade unions, johon on liittynyt 60 ammattiliittoa.

Englannin a.-liike on suuremmassa tai vähemmässä määrässä antanut aihetta samanlaisen liikkeen syntymiseen muissa maissa. Poikkeuksena ovat oikeastaan vain Pohjois-Ameriikan Yhdysvallat, Englantia lukuunottamatta ainoa maa, jossa a:iä syntyi jo ennen 18:nnen vuosisadan puoliväliä. Sikäläisen a.-liikkeen kehitys on ollut pääpiirteissään sama kuin englantilaisenkin. 1860-luvulla alkaa syntyä suuria ammattiliittoja. Tätä nykyä suurin osa niitä on yhtynyt American federation of labor nimiseksi keskusjärjestöksi. Se perustettiin „työn ritarien” (ks. t.) vastapainoksi v. 1881 ja järjestettiin nykyiseen muotoonsa v. 1886. Jäseniä siinä on tätä nykyä toista miljoonaa. Ameriikkalaisen a.-liikkeen kehitystä on vaikeuttanut maahanmuutto, kansallisuuksien moninaisuus ja tuotantotekniikan nopea edistys, joka vähentää ammattitaitoisten työmiesten tarvetta ja helpottaa ammatin vaihtoa.

Muissa maissa suurteollisuuden mukana syntyneet a:t ovat pitäneet Englannin a:iä esikuvanaan, mutta eroavat näistä siinä suhteessa, että ne alunpitäen ovat joutuneet riippuvaisiksi valtiollisista ja uskonnollisista ajatussuunnista ja puolueista. Saksassa a.-liike pääsi alulle 1860-luvulla, varsinkin sen jälkeen kuin toht. Max Hirsch 1868 oli tehnyt Englannin a.-liikkeen tunnetuksi ja myöskin sosialistit olivat ruvenneet niiden perustamista harrastamaan. Saksan a:t jakaantuvat kolmeen pääryhmään: 1) Suurin osa on liittynyt sosiaalidemokraattiseen puolueeseen, keskusjärjestönä v. 1890 perustettu Generalkommission der Gewerkschaften Deutschlands (lähes kaksi miljoonaa jäsentä); 2) Kristilliset a:t, joiden joukossa on sekä katolisia että protestanttisia (noin 350,000 jäsentä); 3) Hirsch-Dunckerilaiset a:t (toista sataa tuhatta jäsentä). Sitäpaitse löytyy joukko näistä ryhmistä riippumattomia a:iä. Tämän hajaannuksen ohessa on Saksan a.-liikkeen kehitystä suuresti vaikeuttanut nurja ja ahdasmielinen yhdistyslainsäädäntö. Varsinkin sitä ehkäisi n. s. sosialistilaki (1878-90). Vasta sen tultua kumotuksi on Saksan a.-liike ruvennut tasaisesti ja säännöllisesti kehittymään.

Ranskassa a.-liike on saavuttanut suuremman merkityksen vasta sitten kuin 21 p. maalisk. 1884 annettu laki on tunnustanut a:t laillisiksi. Työväenliikkeen hajaantuminen lukuisiin valtiollisiin ryhmäkuntiin, joiden vaikutuksen alaisina a:t ovat, ehkäisee kuitenkin niiden keskittymistä ja yhtenäisen lujan johdon aikaansaamista.

Tanskassa syntyivät ensimäiset a:t 1870-luvun alussa Internatsionalen vaikutuksesta, mutta varsinaista vauhtia tämä liike sai vasta 1880-luvulla: 1885 a:t alkoivat yhdistyä ammattiliitoiksi. Näihin nojautuva koko maan käsittävä keskusjärjestö, De samvirkende Fagforbund, perustettiin 1898. — Myöskin Ruotsissa alkoi a.-liike 1870- ja 80-luvulla; ensimäiset ammattiliitot perustettiin 1880-luvun lopulla. Skandinaavilaisessa työväenkongressissa Tukholmassa 1897 päätettiin, että kaikissa kolmessa Skandinaavian maassa oli koetettava saada ammattiliitot yhdistymään keskusjärjestöiksi. Tämän päätöksen tuloksena oli Ruotsissa Landsorganisationen i Sverige, johon kuuluu suurin osa Ruotsin järjestynyttä työväkeä ja joka on läheisessä yhteydessä sosiaalidemokraattisen puolueen kanssa. V. 1907 siihen liittyneissä a:issä oli 126,000 jäsentä; 8,900 kuului toiseen keskusjärjestöön Svenska arbetarförbundet; 31,100 oli ulkopuolella näitä järjestöjä. — Norjassa a.-liike alkoi huomattavammin levitä 1880-luvulla. 1898 osa ammattiliitoista yhdistyi keskusjärjestöksi Arbeidernes faglige Landsorganisation. Norjan a.-liike on verrattain vähäpätöinen, syystä että maa on harvaan asuttu ja teollisuus vähän kehittynyt.

Sosialististen aatteiden yhteydessä a.-liike 1870- ja 1880-luvulla levisi Itävalta-Unkariin, Sveitsiin, Belgiaan, Hollantiin ja Italiaan, 1890-luvulla ja viime aikoina myöskin Espanjaan, Balkanin niemimaalle, Japaniin ja Venäjälle. Austraaliassa ja Uudessa Seelannissa a:t ovat saavuttaneet suuren merkityksen sikäläisen työväenlainsäädännön perustuksella (vrt. Kollektiivinen sopimus ja Sovintotuomio).

Suomessa a.-liike alkoi 1880-luvulla, samalla vuosikymmenellä, jolloin työväenliike muutenkin sai alkunsa täällä. Ensimäisiä a:iä olivat v. 1888 Helsinkiin perustetut suutarien, maalarien, puuseppäin, räätälien ja satulaseppäin ja verhoilijain a:t. Liike kehittyi hitaasti 1890-luvulla, jolloin ensimäiset ammattiliitot syntyivät. Ensimäinen oli kirjaltajain v. 1897 perustama ammattiliitto. Suurempaan vauhtiin pääsi työväen ammatillinen järjestyminen vasta vuoden 1905 suurlakon jälkeen. Useimmat nykyisistä ammattiliitoista ovat vasta vv. 1906 ja 1907 syntyneet. V. 1907 perustettiin keskusjärjestö, Suomen ammattijärjestö, johon vuoden 1907 lopussa oli yhtynyt 19 ammattiliittoa ja 5 paikallisjärjestöä; niissä oli silloin noin 25,000 jäsentä. Ammattijärjestön ulkopuolella olevissa ammattiliitoissa ja yhdistyksissä arvioitiin silloin olevan noin 10,000 jäsentä. (vrt. Ammattiliitto).

Voimakkaimpana sekä laajuuteensa että sisälliseen organisatsioniinsa nähden a.-liike tätä nykyä esiintyy Englannissa, Saksassa ja Tanskassa. Missä määrin a:t ovat levinneet eri maissa, käy selville seuraavasta tilastosta:

	A:ten jäsenluku 1906	Teollisuuden, kaupan ja kuljetustoimen alalla toimivasta työväestä %		Väkiluku 1900 1901
Englanti	2,106,283	noin	34	41,458,721
Saksa	2,215,165	„	—	56,367,178
Ranska (1905) .	781,344	„	—	38,961,945
Itävalta	448,270	„	18	26,150,708
Italia	273,754	„	6	32,475,253
Belgia	158,116	„	—	6,693,810
Ruotsi	200,924	„	39	5,293,851
Australia (1905)	100,626	„	—	3,782,943
Tanska	98,432	„	52	2,449,540
Unkari	153,332	„	29	19,254,559
Espanja	32,405	„	—	18,618,036
Sveitsi (1905) ..	48,000	„	—	3,325,023
Alankomaat ..	128,845	„	27	5,104,137
Uusi Seelanti (1905)	27,714	„	—	772,719
Norja	25,339	„	7	2,221,447
Bulgaria	5,000	„		3,744,283
Serbia	5,350	„	-	2,492,882
Yhdysvallat ja Kanada (1905)	2,500,000	„	—	76,000,000
Suomi (1907) ..	35,000	„	—	2,892,088
Yhteensä	9,343,899			

Italian, Unkarin, Ruotsin, Itävallan, Espanjan, Tanskan ja Alankomaiden ammattiyhdistyksissä oli maalaistyöväkeä v. 1906 yhteensä 108,891 henkeä.

A:ten voima vaihtelee myöskin suuresti eri ammateissa ja teollisuudenhaaroissa. Ne saivat alkunsa käsityöammattien alalla leviten vasta myöhemmin suurteollisuuden alalle, erityisesti hiilikaivos-, puuvilla- ja rautateollisuuden alalle. Naisia ja ammattitaitoa vailla olevia työntekijöitä on ollut vaikea saada järjestymään; kotiteollisuuden työntekijät ja maalaistyöväki ovat useimmissa maissa melkein kokonaan järjestymättä. A:iin kuuluu siis vain verraten pieni osa työväestöä, mutta niiden vaikutus ulottuu paljon ulommaksi niiden omaa piiriä. Ne määräävät usein suurten, niihin kuulumattomienkin työväenjoukkojen työehdot.

T o i m i n t a. Koska yksityinen työntekijä sopiessaan työehdoista työnantajan kanssa on viimemainittua tuntuvasti heikommassa asemassa, koettaa työväki tätä nykyä kaikkialla, missä teollisuus on pitemmälle kehittynyt, a:iksi liittymällä vahvistaa asemaansa työnantajiin nähden. A:ien pääpyrkimyksenä on saada yksityisten työsopimusten sijaan k o l l e k t i i v i n e n s o p i m u s, s. o. yhteissopimus, jonka tekijöitä ovat mikäli mahdollista kaikki saman ammattialan työmiehet ja työnantajat. Muutamissa maissa ja muutamissa ammateissa ollaankin jo tähän pääsemässä. Tärkeimmät työehtoja koskevat määräykset kohdistuvat työpalkkaan ja työaikaan. Työpalkkaa kollektiivisesti määrättäessä käytetään usein m i n i m i p a l k k a p e r i a a t e t t a, s. o. palkoille säädetään alin raja; työajan määräämiseksi säädetään n o r m a a l i t y ö p ä i v ä (ks. t.).

A:ten yhtenä kaikissa suhteissa tärkeänä menestymisen ehtona on, että työväki lukuisasti yhtyy niihin. Tämän tarkoituksen saavuttamiseksi ne agitatsionin ohessa käyttävät muitakin keinoja: ne kieltävät jäseniänsä työskentelemästä ulkopuolella olevien kanssa, ne koettavat saada työnantajia käyttämään ainoastaan a:ten jäseniä, ne harjoittavat persoonallista boikottausta y. m. Tällaiset pakoituskeinot ovat usein tulleet käytäntöön varsinkin työnsulkujen ja työlakkojen (ks. t.) sattuessa. Lakko ja lakonuhka ovat a:ten tehokkaimmat aseet: vasta a:ten kautta lakot saavuttavat täyden vaikutusvoimansa.

A:t eivät ole ainoastaan taisteluyhdistyksiä, vaan myöskin avustusyhdistyksiä. Niiden avustustoiminta on mitä läheisimmässä yhteydessä niiden taistelutoiminnan kanssa, sillä sen tarkoituksena on pitää työntarjontaa sellaisena, ettei se pääse epäedullisesti vaikuttamaan työehtojen muodostumiseen. Voidakseen työttömyyden sattuessa pitää yllä sovittuja palkkoja ja työehtoja useat a:t antavat t y ö t t ö m y y s a v u s t u s t a ja koettavat m a t k a - a v u s t u s t a antamalla ja t y ö n v ä l i t y s t o i m i s t o j a perustamalla saada työvoiman jakaantumaan eri paikkakuntia kohti niille itselleen edullisella tavalla. Englannissa useat a:t ovat järjestäneet keskuuteensa sairaus-, vanhuus-, työkyvyttömyys- ja tapaturmavakuutuksen. Muualla työväenvakuutus näyttää joutuvan valtion järjestettäväksi. Avustusta antamalla a:t sitovat jäsenensä lujemmin itseensä; on myöskin huomattu, että ne a:t, joissa avustustoimi on päässyt kehittymään, ovat vähemmin halukkaat suotta syyttä ryhtymään lakkoihin. A:t pitävät vielä huolta jäsentensä henkisestäkin kasvatuksesta panemalla toimeen esitelmätilaisuuksia, perustamalla kirjastoja y. m.

Myöskin valtio vaikuttaa tätä nykyä työväenlainsäädännön (ks. t.) kautta työehtojen muodostumiseen, varsinkin mitä työaikaan ja työpaikoissa varustettaviin suojeluslaitoksiin ja niissä vallitseviin terveydenhoidollisiin oloihin tulee. A:t ovat usein pyrkineet saamaan tällaisia lakeja aikaan samalla kuin ne koettavat valvoa, että voimassaolevia työväensuojeluslakeja myöskin todella noudatetaan. Ne ottavat myöskin osaa tilastollisten tietojen keräämiseen ja paikoittain (esim. Belgiassa ja Ranskassa) kunnat ovat niiden välityksellä ryhtyneet järjestämään työttömyysvakuutusta.

J ä r j e s t ö m u o d o t. Niinkauankuin a. on jäsenluvultaan pieni ja paikallinen, ei sen hallinto tuota vaikeuksia. Tärkeimmät kysymykset ratkaistaan jäsenten yhteisissä kokouksissa; virat jaetaan jäsenten kesken ja ovat helposti hoidettavissa. Mutta liikkeen kehittyessä paikalliset a:t yhtyvät ammattiliitoiksi ja muuttuvat itsenäisistä yhdistyksistä liittojen osastoiksi. Korkeimman päättävän vallan saa silloin paikallisten yhdistysten valitsemain edustajain yhteinen kokous, kongressi. Juoksevat asiat taas on pakko antaa palkattujen virkamiesten hoidettaviksi, joiden käsiin varsinainen johto joutuu. Liiton hallituksessa istuu kuitenkin tavallisesti myöskin ammatissa toimivia työmiehiä. Mitä liiton ja sen osastojen väliseen vallanjakoon tulee, niin kehitys näyttää kulkevan yhä suurempaa keskittymistä kohden. Liiton halli-

tus kannattaa osastojen tekemiä lakkoja tavallisesti vain siinä tapauksessa, että ne on tehty sen nimenomaisella suostumuksella. — Myöskin eri maiden a:t pyrkivät tätä nykyä toisteusa yhteyteen: tästä ovat olleet seurauksena kansainväliset ammattiyhdistyskongressit tai ammattiyhdistystoimistot. Tällainen kansainvälinen yhteenliittyminen esiintyy voimallisimpana kirjaltajain, kaivostyöväen ja kuljetustoimen alalla työskentelevain keskuudessa.

Eri maissa ovat ammattiliitot suurimmaksi osaksi yhtyneet keskusjärjestöiksi. Näiden tehtävät ovat vaihtelevia. Saksassa Die Generalkommission der Gewerkschaften pääasiallisesti pitää huolen agitatsionista ja kokoo tilastollisia tietoja. Ruotsissa Landsorganisationen sitäpaitsi erityisissä tapauksissa antaa apuansa työnsulkujen sattuessa, palkkain alennusta yritettäessä ja yhdistysoikeutta hätyytettäessä. Ameriikassa keskusjärjestöllä vielä on erityinen tehtävä: siellä American federation of labor ratkaisee korkeimpana oikeusasteena siihen liittyneitten ammattiliittojen välillä syntyneet riidat. Useimmat näistä keskusjärjestöistä lähettävät edustajia kansainvälisiin neuvottelukokouksiin ja kannattavat kansainvälistä sihteerinvirastoa, joka vuosittain laatii kertomuksen a.-liikkeen asemasta eri maissa.

Oikeudellinen asema. Alussa ehkäisi a.-liikkeen kehitystä yhteenliittoutumisia, koalitsioneja vastaan suunnatut säädökset. Nämä säädökset on kyllä sittemmin yleensä lakkautettu, mutta useissa maissa vaikeuttavat a:ten toimintaa kaikenlaiset yhdistys- ja kokoontumisvapauden rajoitukset. Näin on laita esim. Saksassa ja Itävallassa. Mitä a:ten oikeuskelpoisuuteen (s. o. kykyyn hankkia itselleen oikeuksia, ottaa niskoillensa velvollisuuksia ja kantaa ja vastata oikeudessa) tulee, voivat ne Saksassa, Sveitsissä, Belgiassa, Hollannissa ja muutamissa Pohjois-Ameriikan valtioissa rekisteröimisen kautta saavuttaa sen. Tällaisen rekisteröimisen ehdot ovat kuitenkin yleensä sellaiset että a:t eivät ole tätä keinoa hyväksensä käyttäneet. Itävallassa ja Espanjassa on kaikilla sallituilla yhdistyksillä oikeuskelpoisuus, Ranskassa a:illä, mutta ei ammattiliitoilla. Englannissa a:t saivat v. 1871-75 lakien kautta oikeuden tulla rekisteröidyiksi. Tällainen rekisteröiminen tuotti niille etupäässä oikeuden saattaa virkamiehensä syytteeseen varojen hävittämisestä ja petollisesta menettelystä viran hoidossa. Skandinaavian maissa ja Suomessa ei valtion puolelta ole pantu esteitä a:ten perustamiselle. Niiden oikeuskelpoisuudesta ei näissä maissa ole olemassa minkäänlaisia säädöksiä. A:ten oikeuskelpoisuuskysymyksellä on mitä suurin merkitys kollektiivisten sopimusten oikeudellista asemaa järjestettäessä.

[Herkner, „Työväenkysymys"; E. F. Heckscher, „Teollisuus ja työväki"; Sombart, „Dennoch!" „Aus Theorie und Geschichte der gewerkschaftlichen Arbeiterbewegung"; v. d. Borght, „Grundzüge der Sozialpolitik"; Webb, „Englannin ammattiyhdistysliikkeen historia"; Brentano, „Die Arbeitergilden der Gegenwart"; Brentano, Kulemann, Herkner, Mahaim, Sartorius v. Waltershausen, artikkeli „Gewerkvereine", Handwörterbuch d. Staatswissenschaften; Biermer, artikkeli „Gewerkvereine", Wörterbuch d. Volkswirtschaft; Legien, „Internationaler Bericht über die Gewerkschaftsbewegung 1906"; G. Bagge, „De svenska fackföreningarnes och fackförbundens organisation"; af Ursin, „Työväenkysymys Suomessa"; Työväenkalenteri 1908.] *J. F.*

Ammekylpy ks. Kylvyt.

Ammetri, sama kuin ampère-metri (ks. t.).

Ammianus Marcellinus *[-ā'- -ī'-]* (n. 330-400), room. historioitsija, syntyi Antiokiassa ja palveli sittemmin sotajoukossa keisari Julianuksen aikana. Hän kirjoitti Roomassa latinaksi 31:ssä kirjassa jatkon Tacituksen historiaan nimellä „Res gestæ", kuvaten Rooman valtakunnan vaiheita vv. 96-378. Siitä on kuitenkin ainoastaan osa, loppupuoli, meidän päiviimme säilynyt. A. M. esittää tapauksia ilman suurempaa kirjallista taitoa, mutta yleensä puolueettomasti ja selvästi, ja kun muuten on puute samanaikuisista esityksistä keisariajan loppu- ja kansainvaelluksen alkuajoilta, on A. M:n teos tärkeä lähde niiden tuntemiseksi. *K. G.*

Ammobium alatum *[-ō'- -lā'-], Compositæ*-heimoon kuuluva puutarhakasvi, johon pitkin kesää puhkeaa valkoisia kukkamykeröitä. Laitakukat kuivia, paperimaisia, pysyviä, jonka vuoksi näitä mykeröitä yleiseen käytetään n. k. eternelleinä (ks. t.). Kotoisin Australiasta.

Ammocœtes ks. Nahkiainen.

Ammodytes *[-ȳ'-]* ks. Tuulenkala.

Ammon, muinaisegyptiläinen jumala, jota alkuaan palveltiin Thebassa, mutta joka sittemmin suli yhteen auringonjumalan Ra'n (Re'n) kanssa ja kehittyi koko Egyptin valtakunnan ylimmäksi jumalaksi. A:ia pidettiin kaiken elimellisen elämän tuottajana ja hänet kuvattiin ihmismuotoisena, päässä kaksi sulkaa. Hänelle oli pyhitetty oinas, jopa häntä itseään esitettiin oinaanmuotoisena, tai ainakin oinaanpäisenä; tämmöisenä A:ia muun muassa palveltiin Siwan keitaassa Libyan erämaassa, missä oli maankuulu Zeus Ammonin ennuspaikka. A:n palvelus levisi näet Egyptin rajojen ulkopuolelle ja oli myös tunnettu kreikkalaisten keskuudessa, jotka antoivat hänelle nimeksi Zeus Ammon. *E. R-n.*

Ammon.

Ammon, Otto (s. 1842), saks. antropologi. Oli ensin insinöörinä, sitten sanomalehtimiehenä, nykyään antropologian tutkija. Sovittanut Darwinin teorioja sosiaali-antropologiaan. Hänen teoriansa on m. m., että maalaiset kaupunkiin muuttaessaan valitsevat työalansa sen mukaan, ovatko lyhyt- vai pitkäkalloisia. Yleisempää laatua olevia julkaisuja: „Der Darwinismus gegen die Socialdemokratie" (Hamb. 1891); „Die natürliche Auslese beim Menschen" (Jena 1893); „Die Bedeutung des Bauernstandes für den Staat u. die Gesellschaft" (Berlin 1894); „Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen" (Jena 1895, 3:s pain. 1900).

Ammondt, von, suom. aatelissuku, polveutuu Pommerista, josta esi-isä Johan Gustaf A. 1720-luvulla saapui Suomeen linnoitustöihin osaa ottamaan. Eversti Otto Vilhelm v. A. aateloitiin 1837 ja hänen poikansa oli eversti, Hämeen läänin kuvernööri Edvard Reinhold v. A. (1832-87).

Ammoniacum, ammoniakin lat. nimitys.

Ammoniakki (kreik.), kem. yhdistys, jossa on typpeä ja vetyä (NH_3). A:a on mitätön määrä ilmassa, johon se on joutunut mätänevistä kasvi- ja eläinjätteistä. Melkein kaikki kaupassa käyvä a. on valmistettu valokaasutehtaitten ammoniakki- l. kaasuvedestä, s. o. vedestä, jonka läpi valokaasu puhdistamista varten on johdettu. A:vesi sisältää 0,3-1,8 % a:a joko vapaana tahi suoloina, varsinkin hiilihappoisena a:na. Kaasumaisen a:n poistamiseksi sekoitetaan kaasuveteen kalkkia ja seos tislataan. Puhdas a. on pistävänhajuinen, väritön kaasu, jolla on selvä emäksinen reaktsioni. Tiivistyy 0°:ssa ja 4,5 atmosfäärin paineessa nesteeksi, joka nopeasti haihtuu alentaen suuresti ympäristön lämpöä, jonka vuoksi sitä käytetään jäädytyskoneissa. A. palaa hapessa, vaan ei ilmassa; liukenee runsaasti veteen, 1 tilavuusosaan vettä liukenee tav. lämpötilassa n. 600 tilav.-os. a:a. Liuos (kaupassa käyvä „ammoniakki") on emäksistä nestettä, koska osa kaasusta on yhtynyt veteen ammoniumhydraatti-nimiseksi emäkseksi (NH_4OH), joka haisee ammoniakille, maistuu lipeälle, neutraliseeraa happoja, värjää punaiset kasvivärit sinisiksi.

Ammoniakkiemäkset ks. Amiinit.

Ammoniakkikumi, kumihartsi, jota saadaan Persiassa ja Armeeniassa kasvavasta putkikasvista *Dorema ammoniacum*. Rohdoksena nykyään aivan harvinainen.

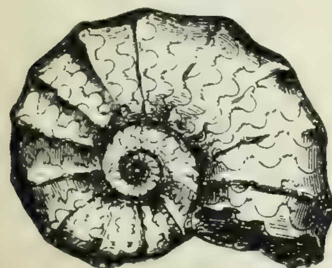
Ammoniakkisooda ks. Sooda.

Ammoniakkisuolat ks. Ammoniumsuolat.

Ammoniakkisuperfosfaatti, seos, jossa on superfosfaattia ja ammoniumsulfaattia; on nopeasti tehoava apulannoitusaine.

Ammoniakkivesi ks. Ammoniakki.

Ammoniitit l. „ammonin sarvet", kivettyneitä pääjalkaisia, joiden spiraalikierteinen, monikammioinen kuori muistuttaa helmivenettä *(Nautilus)*. Kuoren pinta on sileä tai harjuinen, piikkinen tai muuten koristettu, ja lisäksi siinä esiintyy eri kammioitten rajoina monimutkaisia saumaviivoja. Niinkuin Nautiluksessa kulkee kammiosta kammioon putki *(sipho)*. A. muodostivat erittäin lajirikkaan nilviäisryhmän, joka on edustettuna kaikissa formatsioneissa yläsiluurista liitukauden loppuun. Tunnetaan noin 4,000 lajia. A. olivat vapaasti uiskentelevia (pedagisia) merieläimiä, joiden pehmeän ruumiin rakennus on tykkänään tuntematon. *K. M. L.*

Ammoniitti

Ammonilaiset, Palestiinan itäosassa asunut seemiläinen kansanheimo, joka tarinan mukaan (1 Moos. 19_{38}) polveutui Lootista ja hänen nuoremmasta tyttärestään. Olivat naapureittensa, israelilaisten leppymättömiä vihollisia (Tuom. 3_{13} seur.; 10_7; 1 Sam. 11; 2 Kun. 24_2; 1 Makk. 5_6 seur.). Erityisesti moititaan heidän julmuuttaan (Am. 1_{13} seur.) ja vahingoniloaan (Sef. 2_8). Daavid valloitti heidän pääkaupunkinsa Rabbat Ammonin (2 Sam. 10_1 seur.; 11_1; 12_{26} seur.). Heidän jumalalleen Milkomille rakennutti Salomo pyhäkön Jerusalemin läheisyyteen (1 Kun. 11_5 seur.; 2 Kun. 23_{13}). Katoavat historiasta 3:nnella vuosis. j. Kr. *Ar. H.*

Ammonin keidas ks. Siuah.

Ammonin sarvet ks. Ammoniitit.

Ammonin sarvi ks. Aivot.

Ammonios Sakkas, kreikkalaisen uusplatonilaisuuden perustaja, opetti Aleksandriassa ja lienee kuollut noin 242 j. Kr. Häntä verrattomasti etevämpi ja tunnetumpi on hänen oppilaansa Plotinos, oppikunnan pääedustaja.

Ammonium *[-ō'-]*, hypoteettinen atomiryhmä, radikaali, jossa on 1 atomi typpeä ja 4 atomia vetyä (NH_4); esiintyy kaikissa ammoniakin happojen kanssa muodostamissa suoloissa, joiden voidaan ajatella syntyneen siten, että ammoniakki on additsionin kautta yhtynyt hapon vetyyn. Ammoniakkisuolat saatetaan johtaa hapoista korvaamalla näiden vetyatomi NH_4-ryhmällä l. a:lla. Tämä vastaa aivan alkalimetalleja näiden suoloissa, jonka tähden ammoniakkisuoloja voidaan pitää a.-suoloina. Vapaata a:ia ei ole voitu valmistaa; se muodostaa elohopean kanssa helposti hajoavan yhdistyksen, a.-amalgamin, joka on kuohkea, metallikiiltoinen aine ja helposti hajoaa elohopeaksi, ammoniakiksi ja vedyksi. vrt. Ammoniakki.

Ammoniumkarbonaatti, hiilihappoinen ammoniakki ($(NH_4)_2CO_3$) on pääaineksena „hirvensarvensuolassa"; valmistetaan tislaamalla salmiakkia ja liitua. Valkea, ammoniakille haiseva suola. Käytetään lääkeaineena ja taikinan kohokkeena.

Ammoniumkloridi l. salmiakki (NH_4Cl) valmistetaan johtamalla kaasuvedestä haihdutettu ammoniakki suolahappoon; siten saatu raakasuola puhdistetaan sublimeeraamalla ja uudestaan kiteyttämällä. Liukenee 3 osaan kylmää, 1 osaan kiehuvaa vettä. Käytetään metallien juottamiseen, ammoniakin ja muiden ammoniakkisuolojen valmistukseen, lääkkeisiin y. m.

Ammoniumnitraatti, typpihappoinen ammoniakki ($(NH_4)NO_3$), saadaan neutraliseeraamalla ammoniakkia typpihapolla. Värittömiä, helposti liukenevia prismakiteitä. A. hajoaa kuumennettaessa vedeksi ja typpioksiduliksi l. ilokaasuksi (ks. t.).

Ammoniumsulfaatti ($(NH_4)_2SO_4$) valmistetaan johtamalla ammoniakkia rikkihappoon. On hyvä ja paljon käytetty apulannoitusaine.

Ammoniumsulfhydraatti (NH_4SH); a.-liuos saadaan kyllästyttämällä ammoniakkiliuos rikkivedyllä; ilettävän hajuisia värittömiä kiteitä, jotka myöhemmin käyvät keltaisiksi; kem. laboratoreissa on liuos yleisesti käytetty reagenssi.

Ammoniumsuolat, ammoniakkisuolat, syntyvät, kun ammoniakki yhtyy happoihin (ks. Ammonium); siten saadaan ammoniakista ja

suolahaposta ammonium-kloridia, ammoniakista ja rikkihaposta ammonium-sulfaattia j. n. e. A:t ovat värittömiä ja helposti liukenevia; kuumennettaessa ne haihtuvat joko sublimeerautuen tahi tykkänään hajoten. Tunnetaan helposti muista suoloista siitä, että niistä kuumennettaessa vahvempien emäksien kera (esim. natriumlipeän) irtaantuu ammoniakkia.

Ammoniumsyanaatti, syanihappoinen ammoniakki, $(NH_4)NCO$, omituinen siitä, että sen atomit kuumennettaessa järjestyvät virtsa-aineeksi $(CO(NH_2)_2)$ (ks. t.).

Ammophila arenaria *[-o'- -nā'-]*, rantavehnän *(Elymus)* näköinen korkea, jäykkä, harmaanvihreä rantahietikkoheinä, jota hiekkaasitovien pitkien juurakoittensa vuoksi Keski-Euroopassa istutetaan dyyneille, lentohiekkakentille ja rautateiden ratavalleille. Suomessa harvinainen, tavattu ainoastaan Ahvenanmaalla ja Uudenmaan rannoilla.

Ammunitsioni (lat. *mūnī're* = varustaa), ampumatarpeet (ks. t.); tarveaineet. — Ammunitsionivaunu, a:n kuljetusta varten oleva vaunu.

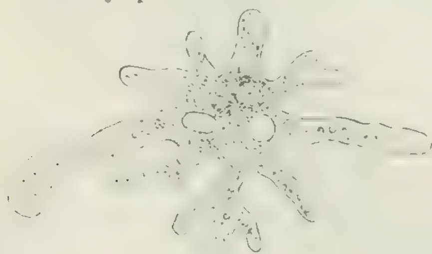
Amnell, Johan (1692-1772), rovasti, syntyi Kalajoella, tuli ylioppilaaksi 1711, Turun kappalaiseksi 1722 ja Tammelan kirkkoherraksi 1733. Otti osaa valtiopäiviin 1734-43 ja oli Suomen huomattavimpia edustajia pappissäädyssä vapaudenajalla. Mielipiteiltään myssyjen puolelle taipuen, suostui A. kuitenkin sekreettivaliokunnassa Suomen sodan alkamiseen, joskin vastahakoisesti alistuen siihen „minkä asian tuntijat päättivät, koska ei epäillyt heidän rehellisinä Ruotsin miehinä ja maanmiehinä tahtovan kaikin voimin toimia Suomen puolustuksen ja turvallisuuden hyväksi", vain esittäen pyynnön, että oma sotaväki niin kohtelisi maata, ettei rahvas joutuisi häviöön. A. oli myöskin sen komissionin jäsenenä, joka tuomitsi Suomen kenraalit kuolemaan. *K. G.*

Amnesia (kreik. kielteinen *a*, ja *mnē'sis* = muisti), muistin menettäminen osittain tai kokonaan. (vrt. Afasia). *M. O-B.*

Amnestia (kreik. *amnēstei'a* = unhotus), virallinen, yleinen anteeksianto.

Amnion (kreik.), *embryol.*, sikiötä ympäröivä sisimmäinen sikiökalvo. Se sisältää n. s. a.-veden (lapsiveden), jossa sikiö lepää. A. on ainoastaan korkeammilla luurankoisilla: imettäväisillä, linnuilla ja matelijoilla. vrt. Onnenlakki.

Amniota *[-ō'-]*, ryhmänimitys niille luurankoisille (imettäväiset, linnut ja matelijat), joiden sikiöitä ympäröi amnion-kalvo (ks. t.).

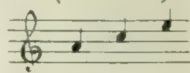

Amoeba (suurennettuna).

Amœba *[-mē'-]* l. vaihdoseläin, mitä yksinkertaisin, valkoista verisolua muistuttava, *Rhizopoda*-ryhmään kuuluva alkueläin. Ryömiessään amœba muodostaa tylppiä, liuska- tai sormimaisia lisäkkeitä, n. s. valejalkoja, jotka syntyvät ja sulavat ruumiiseen alituisesti vaihdellen alkuliman virtauksen mukaan. Useimmat amœba-lajit elävät makeassa vedessä, muutamat merivedessä tai kosteassa maassa. Eräät lajit ovat loisia (ihmisessäkin pari kolme lajia). *K. M. L.*

Amok, malaijeissa esiintyvä mielipuolisuuden muoto, joka ilmenee raivokohtauksena. Sen kohtaama mies syöksee tikari kädessä majastaan ja tappaa jokaisen vastaantulijan, kunnes itse saa surmansa. Amok-juoksija on lainturvan ulkopuolella ja voidaan vapaasti ottaa hengiltä. *(J. A. W.)*

A-mol, perustavan sävellajin, C-duurin, rinnakkaissävellaji.

Amomum *[-ō'-]* ks. Elettaria.

Amon ks. Ammon.

Amor (lat., = rakkaus) vastaa roomalaisessa runoudessa kreikkalaista lemmen-jumalaa, Erosta. Mitään A.n kulttia ei ollut. vrt. Eros.

Amore proximi *[-mō'rē -ī]* (lat.), „rakkaudesta lähimmäiseen".

Amorfinen (kreik. kielteinen *a*, ja *morphē* = muoto), „muodoton", aine, joka ei ole kiteinen.

Amorgos *[-mo'r-]* l. Amurgo, saari Kykladeissa Aigeian meressä, 134 km², 3,000 as.

Amoriini (it. *amorī'no*), pikku Amor, lemmenjumala lapseksi kuvattuna.

Amorilaiset, Palestiinan alkuasukkaita (1 Moos. $14_{7, 13}$; 4 Moos. $_{13, 30}$): vanhemmissa nuolenpääkirjoituksissa nimitetään Palestiinan pohjoisosaa „Amurrun maaksi". Israelilaisten vallatessa Kanaanin asui a:ia molemmin puolin Jordania. Itäpuolella olevat kaksi kuningaskuntaa kukistettiin jo Mooseksen aikana ja niiden alueet tulivat Ruubenin, Gadin ja ½ Manassen heimojen asumasijoiksi (4 Moos. $32_{33, 39}$). Josua voitti viisi amorilaista kuningasta Etelä-Kanaanissa (Jos. 10). Salomo teki amorilaisten vallan viimeisistä jätteistä lopun (1 Kun. 9_{20}). Paikoittain tarkoitetaan V:ssa T:ssa amorilaisilla kanaanilaisia asukkaita yleensä (1 Moos. 48_{22}; Jos. 24_{15}; Am. 2_9). *Ar. H.*

Amoros *[-mō'-]*, Francisco (1770-1848), esp. eversti ja ministeri, asettui asumaan Ranskaan 1814. A. on ranskalaisen voimistelun perustaja; hänen teoksensa „Manuel d'éducation physique, gymnastique et morale" (1830) tuotti hänelle kaikkien ranskalaisten voimistelulaitosten tarkastajan toimen sekä akatemian antaman 3,000 frangin suuruisen palkinnon. *-lskm-.*

Amoroso *[-rō'-]* (it.), rakastajanosa italialaisessa oopperassa. — Primo amoroso, laulaja, jonka tehtävänä on etevimpäin rakastajanosien esittäminen. *I. K.*

Amorphophallus *[-a'l-]*, kasvisuku *Araceæ*-heimossa. A.-lajeista on suuruudestaan tullut kuuluisaksi *A. titanum*. Sen maanalainen mukula on 50 cm leveä, lehtiruodit 2-5 m ja niiden lapa 3 m pituinen. 1,5 m pituista, kellertävän suojuksen ympäröimää puikeloa kannattaa 1 m pituinen vana. Kotoisin Sumatran metsistä. Muutamia muita lajeja viljellään kasvihuoneissa.

Amortiseerata (ransk.), kuolettaa velka tai asiakirja. vrt. K u o l e t u s.

Amor vincit omnia, lat. sananparsi = „rakkaus voittaa kaiken”.

Amos *[ā-]*, vanhin Israelin profeetta, jolta on säilynyt kirjoituksia Vanhassa Testamentissa, ammatiltaan paimen ja kotoisin Juudaan vuoriston eteläisimmässä osassa olevasta Tekoan pienestä kaupungista (Am. 1_1; 7_{14} seur.); esiintyi profeettana ja katumussaarnaajana Betelissä, Pohjois-Israelin pääpyhäkössä, keskipaikoilla 8:tta vuosisataa Jerobeam II:n hallitessa. A:n voimakkaan ja lennokkaan julistuksen perusajatuksena on, että Israel on joutuva häviön omaksi, koska sen uskonnollisuus on tyhjää kuorta, sen — varsinkin ylhäisön — siveellinen elämä rappeutunut. Jahve, joka on oikeuden ja vanhurskauden Jumala, on itse vihollisen — assyrialaisten — kautta toimeenpaneva kansansa tuomion. Näin A. pontevasti teroittaa eetillistä ja kansallisesta rajoituksesta vapaata, universaalista monoteismiä. Rohkean julistuksensa vuoksi Betelistä karkoitettuna (Am. 7_{10-17}) näkyy A. Juudaassa kirjoituttaneen puheensa muistiin. *Ar. H.*

Amoy (Hiamen), kauppakaupunki Kiinassa, Fukien maakunnassa Amoy-saarella, 114,000 as. Vapaasatama, Kiinan paras satamakaupunki. Teekauppaa.

Ampelidaceæ *[-dā'-]*, v i i n i k ö y n n ö s k a s v i t. kaksisirkkaisiin kuuluva kasviheimo. Useimmat kärhien avulla köynnöstäviä pensaita tai pieniä puita. Lehdet hajallisia, monimuotoisia; kärhet ja kukinnot lehtivastaisia. Kukat pieniä, kehälehdet yhtyvät kärjistään ja varisevat yhdessä. Hedelmä kovasiemeninen marja. Enimmät tropiikeista, harvemmat lauhkeasta vyöhykkeestä, varsinkin Pohj.-Ameriikasta.

Ampelis ks. T i l h i.

Ampelopsis quinquefolia *[-lo'p- kvinkvefo'-]*, v i l l i v i i n i k ö y n n ö s. *Ampelidaceæ*-heimoon kuuluva kiipijäkasvi. Lehdet 3-7-sormisia, syksyllä punaisia. Kukat pieniä, vihertäviä, huiskilomaisissa tertuissa, hedelmä mustansininen pieni marja. Kasvi köynnöstää ylös pitkin kivimuureja ja seiniä kärhien avulla, joiden päissä on kiinnikelevyjä. Kotoisin Pohj.-Ameriikan itäosista, jossa on yleinen Floridasta Kanadaan. Meillä koristuskasvina Etelä-Suomessa.

Ampelopsis quinquefolia

Ampère *[āpä'r]*, fyysikko Ampèren mukaan sähkövirran voimakkuuden mittaamiseksi kansainvälisessä sähkökongressissa Pariisissa 1881 nimitetty yksikkö. Virran voimakkuus on 1 a., jos se sekunnissa hajoittaa alkuosiinsa 0,0933 mgr vettä tahi erottaa hopeanitraattiliuoksesta samassa ajassa 0,001118gr hopeaa. Tämän määritelmän mukaan on a. kymmenes-osa n. s. absoluuttista elektromagneettista virranvoimakkuuden mittayksikköä. Heikompien virtojen, kuten telegrafien ja telefonien, yksikkönä käytetään a:n tuhannesosaa, milliampèrea.

Ampère *[āpä'r]*. 1. A n d r é M a r i e (1775-1836), ransk. matematiikko ja fyysikko. A. tuli kuuluisaksi tärkeiden matemaattisten ja fysikaalisten tutkimustensa, erittäinkin elektrodynamisen teoriansa kautta. Viimemainittuun hän johtui niistä sähköopillisista kokeistaan, joihin hän ryhtyi Örstedin magneettineulan ja sähkövirran välistä vaikutusta koskevan keksinnön jälkeen. Nerokkaalla hypoteesillaan magnetismista hänen onnistui elektrodynamisen lakinsa avulla selittää myöskin sähkövirran magnetisoiva vaikutus pehmeään rautaan, mikä ilmiö on saanut nimen elektromagnetismi. Yksinkertaisina seurauksina edellisistä säännöistä johtuu sitäpaitsi magneetin vaikutus pehmeään rautaan tahi toiseen magneettiin. Myöskin magnetismin vaikutus rautaan ja teräkseen saa täten selityksensä. Paitsi näitä työskenteli A. myös filosofisten tutkimusten alalla. Niihin kuuluu hänen yrityksensä systematiseerata kaikki tieteet.

André Marie Ampère

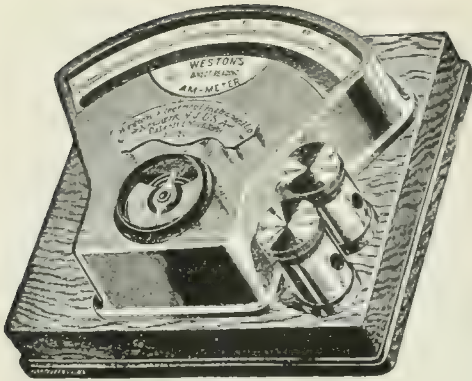
2. J e a n J a c q u e s (1800-64), edellisen poika, ransk. kirjallisuushistorioitsija, Ranskan Akatemista hänen onnistui elektrodynamisen lakinsa kun toinen keisarikunta perustettiin. Hänen pääteoksensa on „Histoire littéraire de la France avant le douzième siècle” (3 osaa, 1840).

Ampère-kierros, elektromagneetin voimakkuuden yksikkö = elektromagneetin kierroksien luvun ja yksityisissä kierroksissa kulkevan virran voimakkuuden tulo.

Ampèren laki, A. M. Ampèren keksimä muistosääntö sen suunnan löytämiseksi, johon magneettineula poikkeaa ollessaan läheisen sähkövirran vaikutuksen alaisena. Sääntö on seuraava: Jos ajatellaan henkilön uivan virran mukana kasvot magneettiin päin käännettyinä, niin magneettineulan pohjoispooli aina kääntyy vasemmalle.

Ampère-metri ks. A m p è r e-m i t t a r i.

Ampère-mittari, kone, joka suoraan ampèreissa (ks. t.) osoittaa sähkövirran voimakkuuden. Yksinkertaisimmat perustuvat elektromagneettiseen vaikutukseen, jolloin virta juoksee solenoidin läpi, mikä vaikuttaa rauta-ankkuriin. Toiset perustuvat virran lämmittäviin, toiset taas sen elektrodynaamisiin vaikutuksiin. Viimemainittuja käytetään ainoastaan samaan suuntaan käyville virroille; ne ovat erittäin tarkkoja ja mukavia lukea. Vaihdevirtojen voimakkuutta mitattaessa käytetään, paitsi edellä mainittuja, toisiakin periaatteita, kuten kiertävää magneet-

Ampère-mittari.

tista kenttää. Voimakkaampien virtojen mittarien kautta kulkee ainoastaan murto-osa virtaa, suurin osa kulkee sivu jonkinlaisen vastustuksen kautta.

Ampèren teline, laitos, jolla kokeellisesti voidaan näyttää sähkövirtojen vaikutusta toisiinsa.

Ampère-tunti, se määrä sähköä, joka tunnissa virtaa johtajan läpi, kun virran voimakkuus on 1 amperi. Sekunnissa kulkee sellaisen johdon läpi 1 coulombi, siis tunnissa 3,600 coulombia, joka siis on sama kuin ampèretunti. Ampèretuntia käytetään yksikkönä teollisuudessa, koska 1 coulombi on liian pieni yksikkö käytännöllisiin tarpeisiin.

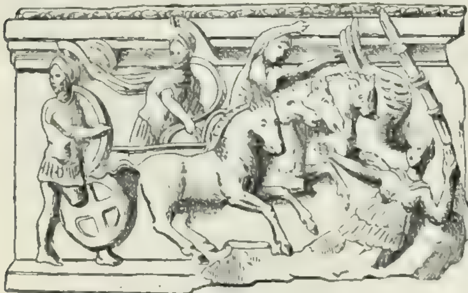
Amperi ks. A m p è r e.

Amperi-mittari ks. A m p è r e-m i t t a r i.

Amperitunti ks. A m p è r e-t u n t i.

Amph . . ., artikkelit, jotka eivät tästä löydy, ovat etsittävät alkavina näin: A m f . . .

Amphiaraos *[-a'rā-]*, kreik. tarusankari, alkuaan luultavasti muinaisuskonnon maanalaisia haltijoita; häntä palveltiin useissa paikoin Kreikanmaata ennustaja- ja lääkäri-jumalana tai puolijumalana. — Tarustossa A. kuuluu Argolais-Thebalaiseen tarupiiriin. Tärkeimmät taru-

Amphiaraoksen kuolema.
(Etruskilaisen korkokuvan mukaan).

piirteet: A. on nainut entisen vihollisensa Adrastoksen sisaren Eriphylen; tämä on viholliset sovittanut, ja nämä ovat lupautuneet uuden erimielisyyden sattuessa alistumaan Eriphylen ratkaisuun. Kun Adrastos sitten kokoaa Argoksen sankarit sotaan, asettaaksensa vävynsä, Thebasta karkoitetun kuninkaanpojan Polyneikeen Theban valtaistuimelle, niin Amphiaraos, joka ennustajana tietää, ettei hän ole elävänä siitä sodasta palaava, kieltäytyy retkeen yhtymästä. Mutta Polyneikes (tai Adrastos) lahjoo Eriphylen kultaisella kaulavyöllä, ja E. pakoittaa, entisen sopimuksen nojalla, puolisonsa lähtemään sotaan. Sodassa („seitsemän sankarin sodassa") muut sankarit, paitsi Adrastos, kaatuvat; mutta Amphiaraoksen eteen avautuu maankuilu, johon hän elävänä sotavaunuineen häviää. — A:n tärkein pyhäkkö oli O r o p o k s e s s a (Attikan ja Boiotian rajalla); siellä A. muka antoi ennustuksensa ja neuvonsa unennäköjen muodossa. neuvonhakijain nukkuessa uhrieläinten vuodilla (n. s. inkubatsioni-oraakeli). Tämän pyhäkön (templin, pylvässalin, alttarin j. n. e.) jäännökset on äskettäin paljastettu. *O. E. T.*

Amphibia ks. S a m m a k k o e l ä i m e t.

Amphiktyoni-liitot (kreik. *amphiktyōni'ai*) olivat eräänlaisia kreikkalaisten heimo- tai paikkakuntien liittoja, joiden alkuperäisenä tarkoituksena näkyy olleen jonkun pyhäkön yhteinen suojeleminen. Tärkein ja parhaiten tunnettu on d e l p h o l a i s-p y l o l a i n e n amphiktyoniliitto, jonka varsinaisena toimena oli D e l p h o i n pyhän alueen suojeleminen, Delphoin pyhäkön raha-asiain valvonta, pytholaisten kilpailujen johto j. n. e., sekä toiselta puolen huolenpito Thermopylain solan suussa, A n t h e l a s s a olevan Demeterintemplin turvallisuudesta. Liiton toiminta ulottui myös liittolaisten keskusliikkeen turvaamiseen ja turvallisuuden rikkomisen rankaisemiseen. Myöskin oli olemassa säädös, että keskinäisessä sodassa ei saanut peräti hävittää liittoon kuuluvaa kaupunkia j. n. e. — Jäseninä Delpholais-pylolaisessa a.-liitossa oli 12 heimokuntaa: t h e s s a l i a l a i s e t, b o i o t i a l a i s e t, d o o r i l a i s e t, j o o n i l a i s e t (Ateenalaiset niihin luettuina), p e r r h a i b i t, m a g n e e t i t, l o k r i l a i s e t, o i t a l a i s e t, p h t h i a l a i s e t, m a l i l a i s e t, d o l o p i t ja p h o k i l a i s e t (kunnes Makedonian Philippos II anasti itselleen näiden jäsenyyden). Kullakin näistä heimokunnista oli liiton eduskunnassa 2 ääntä. Edustajat kokoontuivat kaksi kertaa vuodessa, toisen kerran Delphoihin, toisen kerran Anthelaan. Edustajia oli kahta lajia: p y l a g o r i t ja h i e r o m n e m o n i t. — Mitään aivan suurta valtiollista merkitystä liitolla ei näy olleen, paitsi milloin joku mahtava valtio tai vallanpitäjä käytti sen auktoriteettia omien pyyteittensä tueksi tai verhoksi (niink. esim. Makedonian Philippos). vrt. P y h ä t s o d a t. *O. E. T.*

Amphion *[-phī'ōn]*, kreik. taruhenkilö. Yleisimmän tarun mukaan hänet ynnä hänen kaksoisveljensä Z e t h o k s e n synnytti Zeus-jumalalle Antiope, Theban kuninkaan Nykteuksen tytär. Vuorenonkaloon jätetyt lapset pelasti ja kasvatti paimen (tai paimenet). Nykteuksen kuoltua hänen veljensä Lykos ynnä tämän puoliso Dirke pitelivät Antiopea pahoin, kunnes hän karkasi vuoristoon tuntemattomien poikiensa läheisyyteen. Sieltä tapaa hänet mainadina (ks. t.) metsiä samoileva Dirke ja käskee nuorukaisten sitoa hänet rajun sonnin sarviin kiinni. Mutta tuleekin ilmi, että Antiope on nuorukaisten äiti, ja Dirke itse saa sen kohtalon, jonka hän oli Antiopelle määrännyt; sonni laahaa hänet kuoliaaksi. Näin on Euripides

esittänyt tarun Antiope-tragediassaan, josta katkelmia on säilynyt. Amphion ja Zethos olivat siinä esitetyt vastakkaisten elämänsuuntien edustajina: Zethos edusti karkeata maalaiselämää ja sen yksinkertaisia käytännöllisiä harrastuksia, Amphion taas hienontunutta henkistä sivistyselämää. — Jo sankarirunoudessa mainitaan A. ja Zethos Theban muurien rakentajina, ja varhain jo kerrottiin A:n saaneen lyyransoitollaan kivet liikkumaan ja muureiksi liittymään. — A:n puolisona mainitaan Niobe, jonka traagilliseen taruun A. siten liittyy. — Dirken rangaistus on esitettynä suurenmoisessa veistokuvaryhmässä, joka käy Farnesen härän nimellä. — ks. Dirke, Farnesen härkä ja Niobe. *O. E. T.*

Amphioxus *[-o'-]* ks. Suikulainen.

Amphipoda *[-i'-]* ks. Katkat.

Amphipolis *[-phi'-]*, kreik. kaupunki Etelä-Traakiassa (Makedoniassa), kummulla, jota Strymon-joki kolmelta puolelta ympäröi. Paikan edullisen aseman vuoksi, se kun hallitsi tärkeätä teiden risteystä (vanhempi nimi Ennea Hodoi = 9 tietä), kreikkalaiset pyrkivät jo aikaiseen saamaan sitä haltuunsa. Mutta vasta v. 437 onnistui ateenalaisten perustaa sinne Amphipolis-niminen siirtokaupunki. Tämä vaurastui hyvin, mutta vieraantui pian Ateenasta. Peloponnesolaissodassa se (v. 424) antautui spartalaiselle päällikölle Brasidaalle, eikä ateenalaisten enää onnistunut saada sitä haltuunsa. 358 Makedonian kuningas Philippos II lopullisesti anasti sen; se pysyi Makedonian vallassa roomalaiseen valloitukseen asti. — Paikan nyk. nimi: Neokhorion. *O. E. T.*

Amphissa (nyk. Salona), kreik. kaupunki läntisten (ozolilaisten) lokrien maassa, Delphoin luoteispuolella. Koska A:n asukkaat olivat anastaneet erään Delphoin temppelille kuuluvan maaalueen, Makedonian Philippos II, muka amphiktyoniliiton tuomion toimeenpanijana, hävitti kaupungin (339 e. Kr.). Se rakennettiin kuitenkin pian uudestaan.

Amphitrite *[-trī'tē]*, kreik. jumalatar, Nereuksen (toisten mukaan Okeanoksen) tytär, Poseidonin puoliso. Häntä palveltiin varsinkin saaristossa.

Amphitryon *[-try'ōn]* (lat. *Amphitryo*), kreik. taruhenkilö, Tirynsin kuninkaan Alkaioksen poika, Perseuksen pojanpoika. Hänen vaimonsa Alkmene synnytti Zeukselle Herakleen, Amphitryonille Iphikleen. A:n taruun perustuu m. m. roomalaisen runoilijan Plautuksen (epäilemättä jonkun kreikkalaisen komedian mukaan) laatima Amphitruo-komedia; sitä taas on Molière mukaellut Amphitryonissaan. *O. E. T.*

Amphiuma *[-ū'-]*, ankerias-sammakko, Pohj.-Ameriikan etelärannikon lätäköissä ja soissa elävä hännällinen sammakkoeläin-suku. Ruumis lieriömäinen n. 90 cm pituinen, pää pieni, pienet silmät ihon peittämät, kaikki 4 jalkaa hyvin lyhyet ja hennot, iho sileä.

Amphora.

Amphora (kreik. *amphiphoreu's*), mykevä, kaksikorvainen, jalallinen, kapeakaulainen astia, useimmiten savesta; sitä käytettiin muinoin Kreikassa ja Italiassa viini- tai öljysäiliönä. Kreikkalainen a. oli erittäin kaunismuotoinen ja usein hienoilla maalauksilla koristettu. — Astiamittana roomalainen a. vastasi n. 26 litraa.

Ampiaiset *(Hymenoptera)*. Laajemmassa merkityksessä sanotaan ampiaisiksi kaikkia lahkoon *Hymenoptera* kuuluvia hyönteisiä. Muodonvaihdos on täydellinen; suuosat osaksi purevaisia, osaksi imeväisiä ja nuolevaisia; 4 kalvomaista, harvasuonista siipeä; toisinaan siivettömiä. Toukat toisilla jalattomia ja vanhempien syötettäviä taikka loisina hyönteisten ruumiissa tai kasvien sisässä eläviä, toisilla taas jalallisia, itse ruokansa hankkivia kasvinsyöjiä, jotka voivat olla vahingollisia. Muutamat elävät yhteiskunnissa, joihin kuuluu kolme muotoa: koiraksia, naaraksia ja työeläimiä. Viimeksimainitut ovat surkastuneita naaraksia ja usein siivettömiä, joskus muodoltaan erilaisia, eri tehtäviin kykeneviä. A:t jaetaan kolmeen alaryhmään: sahapistiäisiin *(Phytophaga)*, loisampiaisiin *(Enthophaga)* ja myrkkypistiäisiin *(Aculeata)*. [Taschenberg, „Die Hymenopteren Deutschlands" (1866); Dahlbom, „Hymenoptera Europæa" (1843-54); Thomson, „Hymenoptera Skandinaviæ" (1871-79); André, „Spécies des Hyménoptères d'Europe" (1882-1906); Dalla Torre, „Catalogus Hymenopterorum" (1892).]

Ahtaammassa merkityksessä sanotaan ampiaisiksi *Vespa*-sukuun kuuluvia myrkkypistiäisiä, joiden siivet ovat pitkittäin poimuisia ja takaruumis hyvin hoikan varren kautta yhtynyt keskiruumiiseen; mustia, keltaisilla juovilla ja täplillä koristettuja; 10-25 mm pitkiä. Naarasten ja työampiaisten takaruumiissa on terävä myrkkypistin. A. elävät yhteiskunnissa ja rakentavat suurella taidolla pesiä harmaasta puupaperista, jonka itse valmistavat; näissä on 6-kulmaisia soluja, joissa toukkia kasvatetaan; pesää laajennetaan kesän kuluessa sen mukaan kuin toukkien luku lisääntyy ja uusia työampiaisia kehittyy. Syksyn tullen voi pesä sisältää tuhansia soluja; ensimäisten hallojen sattuessa työampiaiset tappavat kaikki toukat ja koirakset, talvella kuolevat työampiaisetkin. Yleisin laji, joka usein tekee pesänsä ihmisrakennuksiin, on *Vespa vulgaris* (ks. kuvaa); se tekee vahinkoa pureskelemalla rikki hedelmiä ja varastelemalla mehiläispesistä mettä. Suurin ja pahojen pistojensa tähden pelätyin laji *V. crabro* on Suomessa harvinainen. Lähisukuisia ovat yksin elävät ampiaiset *(Vespidæ solitariæ)*, jotka kaivavat pesiään rakennusten seiniin, muureihin y. m.; Suomessa tavataan useita lajeja, etenkin sukuun *Odynerus* kuuluvia. [Saussure, „Guêpes solitaires et sociales" (1852-58); Aurivillius, „Bidrag till kännedom om våra solitära Getingars lefnadssätt".] *U. S-s.*

Vespa vulgaris

Amplissimus *[-li's-]* (lat.), ylin, jaloin.

Amplitudi (lat. *amplitū'dō* = laajuus). 1. *Fys.* Matka, minkä värähtelevä tahi edestakaisin heilahteleva kappale tahi sen osa kulkee liikkuessaan tasapainoasennostaan toiseen käännepisteeseen; toisten mukaan molempain käänne-

pisteiden väli, siis kaksi kertaa suurempi kuin edellä. A:a käytetään myöskin ilmaisemaan jaksottaisen ilmiön poikkeamaa keskiarvosta. — 2. *Tähtit.* Kaari taivaanrannalla, mikä jää jonkun nousevan taivaankappaleen keskipisteen ja itäpisteen välille, nousuamplitudi; tahi laskevan taivaankappaleen ja länsipisteen välille, laskuamplitudi.

Amppeli (lat. *ampu'lla)*, riippuva astia, riippuva pieni lamppu. vrt. Ampulla.

Amprakia *[-ki'-]* (myöhemmin Ambrakia), tärkeä kreik. kaupunki, jonka korintholaiset 7:nnen vuosis. keskipaikoilla e. Kr. perustivat Epeirokseen, Arakhthos-joen varrelle, n. 13 km:n päähän n. s. A:n (nyk. Artan) lahdesta. Oli 3:nnen vuosis. alussa Epeiroksen kuninkaan Pyrrhoksen loistavana pääkaupunkina. V. 189 e. Kr. roomalaiset valloittivat A:n ja veivät sen taideaarteet Roomaan. *O. E. T.*

Ampujakaivos. Luonnollisten suojapaikkojen puutteessa sotajoukot rakentavat itselleen varustuksia suojeluksekseen; yksinkertaisimmat näistä, joita jokainen jalkaväkijoukko voi kaivaa n. s. pienillä lapioilla muutamassa tunnissa, sanotaan a:ksi. *M. v. H.*

Ampujaketju, komppanian taistelujärjestyksen vihollista lähinnä oleva pääosa. Ketjussa ampujat asettuvat vapaasti yhteen riviin. Ei vaadita ojennusta eikä tuntumusta, vaan ainoastaan, että joka mies pitää määrättyä suuntaa ja käyttää maassa olevia suojia hyödyksensä sekä että plutoona ei hajaannu enempää, kuin että plutoonan päällikkö voi sitä ohjata. *M. v. H.*

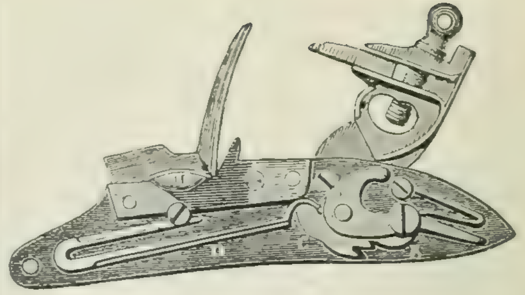
Ampulla *[-u'-]* (lat. *ampulla*), voidepullo; katol. kirkon pyhän öljyn ja muidenkin pyhissä toimituksissa käytettyjen nesteiden säilytysastia. Muinaiskristillisissä haudoissa on löydetty paljon kuivanutta nestettä sisältäviä n. s. veriampulloja, joita katoliset arkeologit ovat pitäneet todistuksena vainajan marttyyrikuolemasta. *J. G.*

Ampuma-aseet. Ampuma-aseilla laajemmassa merkityksessä ymmärretään koneita, joilla heitetään kappaleita pitemmän matkan päähän (ks. Heittokone ja Jousi). Tavallisesti kuitenkin luetaan ampuma-aseihin erilaiset pyssyt ja tykit, joissa ruutikaasu on heittävänä voimana. Ensimäiset pyssyt mainitaan v. 1364 ja olivat ne niin raskaita rautaputkia, että niitä täytyi ampuessa tukea haarukalla, josta ne saivat nimen hakapyssyt. Nämä laukaistiin

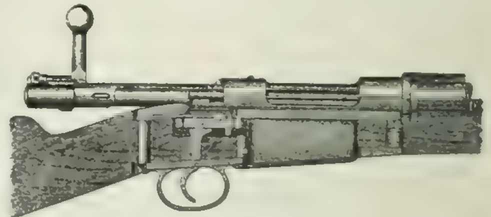
Rataslukkoinen hakapyssy.

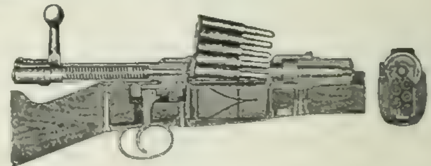
sytyttämällä ruuti sankkireijässä. Laukaisemisen helpottamiseksi keksittiin ensin lunttulukko ja myöhemmin rataslukko, mutta suuremman merkityksen sai 16:nnella vuosis. keksitty piilukko, joka oli käytännössä 1840 luvulle. Piilukossa on hanaan kiinnitetty pala piikiveä, joka hanan lyödessä ottaa alasimesta kipinän, joka sytyttää sankkiruudin. Patroonat olivat aluksi paperista ja tulivat käytäntöön Kustaa II Aadolfin aikana. Patroonassa oli silloin vain ruutipanos ja kuula painettiin suusta piippuun.

Piilukko.

Lian tuottaman haitan poistamiseksi keksi Zollner v. 1480 suorat rihlat, mutta varsinaiset kiertävät rihlat kuulan ohjaamiseksi teki ensin nürnbergiläinen August v. 1630. — Takaaladattava kivääri keksittiin Napoleon I:n aikana. Tarkoitusta varten toimeenpannussa kilpailussa sai ensimäisen palkinnon Payly, jonka kivääriä sitten saksalainen Dreyse paransi v. 1836, ja on se tunnettu hänen nimellään. Uusina kehitysmuotoina ilmestyivät Chassepot-, Snider-, Peabody-, Martini-, Henry- ja Werderkiväärit. Uudenaikaisia ovat Remington- ja Mauserjärjestelmä, johon myös Venäjän entinen Berdan-kivääri kuuluu. Makasiinikiväärit muodostettiin pääasiallisesti Mauser-tyypistä ja mainittakoon näistä ameriikkalainen Spencer- ja sveitsiläinen Vetterli-(John Grafton-)kivääri. Edellisessä on patroonasäiliö perän sisässä ja jälkimäisessä piipun alla. Makasiini sulkuosaston kohdalla on ameriikkalaisessa Leén, itävaltalaisessa Mannlicher- ja Mauser-kivääreissä, jotka edustavat nykyisiä eri maiden sotilaskivää-

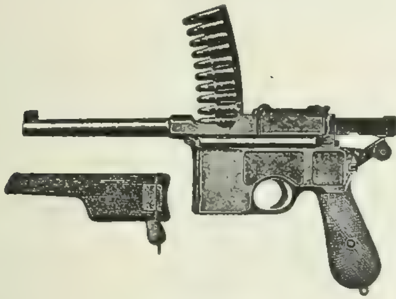

Mauserkivääri.

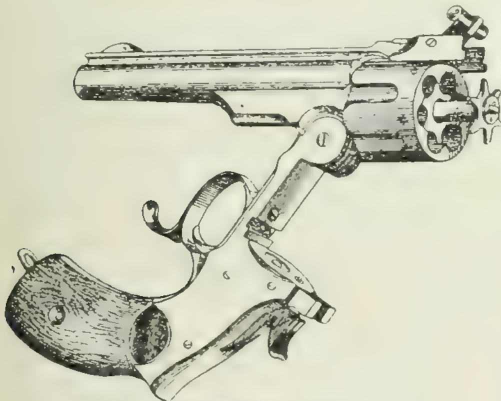
rejä. Metsästys- ja maaliinammuntapyssyinä enimmän käytettyjä ovat ameriikkalaiset Winchester-, Marlin-, Stevens- ja Savage- sekä saksalaiset Imman-, Meffert-, Sauer & Sohn- y. m. oivalliset kiväärit. Sotilaskivääreissä käytetään nykyään yksinomaan kupari-, nikkeli- tai teräsmanttelikuulia sekä savutonta ruutia suuremman kantavuuden saavuttamiseksi. Reiän läpimitta (kaliberi) on samalla pienentynyt 8-6,5 mm:iin. Parhaimpien kiväärien kantavuus

on n. 3 km ja kuulan alkunopeus 800 m sekunnissa. Suomessakin on useita pyssyseppiä, jotka etupäässä valmistavat suustaladattavia. Tunnetuin on J. Mataroinen Jyväskylästä; hänen teoksensa kilpailevat menestyksellä parasten ulkomaiden pyssyjen kanssa. — Ampumanopeuden lisäämiseksi on ruvettu valmistamaan itselataajia l. automaattisia kiväärejä ja pistooleja. Näissä potkaisuvoima panee sulkuosaston toimimaan, heittää ulos tyhjän hylsyn, työntää uuden patroonan piippuun ja virittää hanan. Kutakin laukausta varten tarvitsee vain kerran painaa liipasinta. Tätä järjestelmää on sovitettu monessa eri muodossa pääasiallisesti pistooleihin,

Mauser-pistooli

kuten Borchardtin Parabellum-, Mauser-, Bergmann-, Browning-, Colt- y. m. pistooleihin ja ovat nämä syrjäyttäneet melkein kokonaan revolverit käytännöstä. Muutamissa pistooleissa kotelo voidaan kiinnittää tukiksi, jolloin niillä ammutaan tarkkaan pitkiäkin matkoja. Revolverin keksi v. 1840 ameriikkalainen Colt. Nimensä se on saanut pyörivästä rummustaan, jonka viisi patroonaa vuorotellen kääntyvät

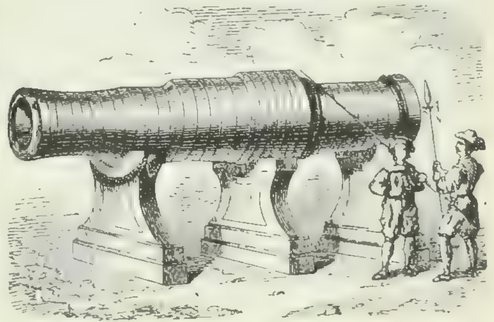
Smidt-Wesson revolveri

piipun kohdalle laukaistavaksi. Suurena epäkohtana näissä on väli rummun ja piipun välillä, josta kaasua pääsee paljon vuotamaan ulos. Muutamissa on tämä vika korjattu sen kautta, että lauetessa rumpu siirtyy vähän eteenpäin, jolloin patroonan suu tulee piipun sisään. — Haulikolla tarkoitetaan pyssyä, jossa kuulan asemasta on joukko suurempia tai pienempiä hauleja, jotka ampuessa hajoavat kartiomaisesti pyssyn suusta. Ne olivat ensin suusta ladattavia, mutta ovat muuttuneet patroonilla ammuttaviksi. Lefaucheux keksi v. 1835 piikkipatroonan. Nykyisin ovat uudemmat keskussytyttimellä varustettuja ja parhaimmat haulikot hanattomia.

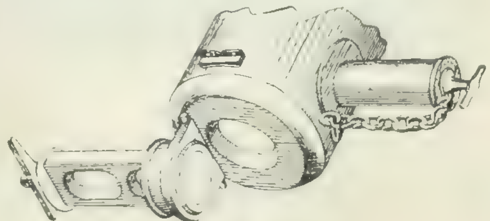
Lefaucheux haulikko

Tykit. Tykiksi sanotaan ylimalkaan jonkunlaisella alustalla n. s. lavetilla olevaa ampumakonetta, jota ei voi ampuessa käsin pidellä. Ensimäiset tykit mainitaan olleen bysanttilaisilla ja olivat ne rautavanteilla vahvistettuja, sisältä rautapellillä vuorattuja puutorvia. Sittemmin tiedetään tykeistä v. 1324, jotka heittivät 60 kg painoisia kiviä 1,500 askeleen päähän 20 kg ruutipanoksella. „Hupsu Kreeta" Gentin kaupungista oli suustaan 64 cm ja painoi 12,340

„Hupsu Kreeta"

kg. Sitten alettiin valaa tykkejä pronssista ja olivat ne kauan käytännössä vielä sittenkin, kun oli opittu rautatykkejä valamaan. Lavetti keksittiin v. 1465. Kustaa II Aadolf otti käytäntöön nahkakanuunat, joissa oli kuparinen sisusputki, sen päällä pitkittäisiä rautakiskoja ja monta kerrosta ympärikierrettyä tervaköyttä sekä päällimmäisenä lujaa nahkaa. Tällainen kanuuna painoi lavettineen vain 38 kg. — Rihlatun perästäladattavan tykin rakensi ensin ruots. tykkitehtailija v. Wahrendorff v. 1848. Tässä oli vain kaksi rihlaa ja kuulassa kaksi vastaavaa siipeä ohjaamassa. Ranskassa valmistettiin

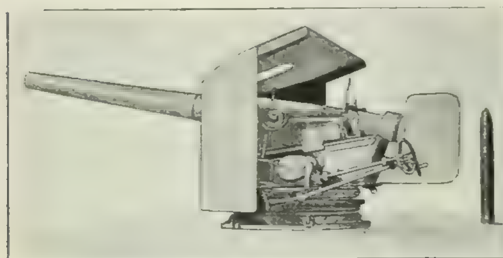

Wahrendorffin sulkulaite

v. 1858 kuusirihlainen La Hitte-tykki. Kuulassa oli rihloja vastaavat sinkkinastat. Samaan aikaan Preussissa päällystettiin kuula lyijylevyllä sekä sittemmin kuparilevyllä ja renkailla. Sulkuosasto on hyvin tärkeä kohta tykissä; niitä rakennettiin monenlaisia, joista mainittakoon vielä Kruppin kiilasulku, Canet'n ruuvisulku, Welinin ruuvisulku ja Nordenfeltin epäkeskosulku.

Lavetin rakennus on myös ollut monien korjausten alaisena etenkin raskaammissa tykeissä. Ensin oli kaksinkertainen lavetti, jossa alempi muodosti nousun taaksepäin. Tykki lauetessa siirtyi jonkun matkaa tätä myöten ylös ja taaksepäin.

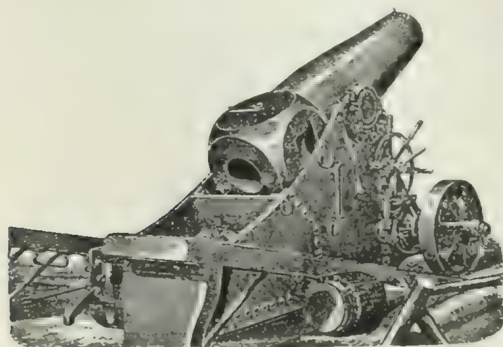
Pian keksittiin ilma- ja nestepainejarruja, joissa piippu itsestään siirtyy töytäyksen jälkeen alkuasentoonsa. Tykki voidaan myös asettaa torveen, jossa se pääsee liikkumaan edestakaisin ohjauskiskojen varassa. Mörssäreiksi sanotaan lyhyitä suurireikäisiä tykkejä,

Kruppin laivatykki.

joilla suuressa kaaressa ammutaan pommeja linnoituksiin.

Linnoitusten suojaamiseksi käytetään hyvin suurireikäisiä tykkejä sotalaivoja vastaan. Niinpä Yhdysvaltain suurimman tykin reiän läpileikkaus on 40,5 cm, ruutipanos painaa 290 kg ja kranaatti 1,096 kg. Kuulan lentomatka on 33 km ja elävä voima 20,000 metritonnia.

21 cm:n mörssäri.

Pikatykkejä mainitaan jo keski-ajalla, nim. n. s. urkupyssyt. Uudempia ovat Hotchkissin v. 1871 keksimä viisipiippuinen revolveritykki, joka ampui 50 laukausta minuutissa ja lävisti 1 km päässä torpedoveneen laidat. De Reffyen rakentamassa mitraljöösissä on 25 piippua. Ruotsalainen Palmcrantzin 10-piippuinen pikatykki ampuu 600 laukausta minuutissa. Maximin pikatykissä on piippu pantuna messinkiputkeen ja vesi kiertää piipun ympärillä jäähdytyksen vuoksi. Patroonat ovat vyössä, jota tykki automaattisesti kiertää tarpeen mukaan.

Tykit valmistetaan nykyään valamalla valu tai martini-teräksestä useampina toistensa päälle sisäkkäin sopivina torvina, jotka kuumentamalla puristetaan sisätysten. Muutamat tehtaat käärivät sydänkuoren ympäri hehkuvaa teräsköyttä, joka sitten keitetään kiinteäksi massaksi. Kranaatit ovat onttoja räjähdysaineella täytettyjä teräskuulia. Tarpeen mukaan ne ovat varustetut itsetoimivalla sytytyslaitoksella tai räjähtävät vasta sattuessaan maaliin.

Šrapnelleissa on paitsi räjähdysainetta vielä noin 11 gr painoisia kuulia, jotka räjähdyksessä lentävät kaikkiin suuntiin suurella voimalla. Niissä on itsetoimiva sytytyskoneisto, jonka avulla voidaan tarkalleen määrätä räjähdyksen paikka ja aika. *H. H-nen.*

Ampumahaavat, ampuma- tahi räjähdyslaukauksen aikaansaamat haavat; niiden vaarallisuus ja seuraukset riippuvat toiselta puolen siitä, mihin ruumiinkohtaan ja elimenosaan laukaus on sattunut, toiselta puolen siitä, onko haavaan joutunut saastuttavia aineksia. Tutkittaessa, onko ja mihin kohtaan ruumiiseen kuula tai muu metallisirpale jäänyt, käytetään loukkautuneen ruumiin osan valokuvaamista Röntgen-säteillä; kuvassa metalliset osat esiintyvät tummina täplinä. ks. Haava. *M. O-B.*

Ampumakenttä, laaja avonainen maanala, josta metsä on hakattu pois ja maa tasoitettu ja jossa sotaväki suorittaa ampumaharjoituksensa. Kenttä on varustettu ampumavalleilla ja niiden välissä olevilla suojilla, joihin viittojat kätkeytyvät ampumisen kestäessä. *M. v. H.*

Ampumakulma, maanalakulma ampujasta maalia kohti suunnatun vaakasuoran viivan ja ampuma-aseesta maalin alimmaiseen pisteeseen kulkevan suoran viivan välissä. *M. v. H.*

Ampumalinja, vihollista lähinnä oleva ampuva miehistörivi; sanotaan myös tuliliniaksi. Ampumalinja muodostetaan ampujaketjuista.

Ampumamerkit, kunniamerkit oivallisesta ampumisesta. Venäjän armeijassa ne kannetaan rinnassa ja annetaan kaikille ampujille, jotka kaksi vuotta perättäin ovat luetut „oivallisiksi ampujiksi". *M. v. H.*

Ampumareikä, etuvarustuksissa, muurissa j. n. e. oleva ulospäin laajeneva aukko ampumista varten.

Ampumaseurat. Yksityisten ampumaseurojen merkitys kansojen — semminkin pienten kansojen puolustuskyvyn kohottamiseksi on jo kauan ollut sivistysmaissa tunnustettu. Tämä vapaaehtoinen ampumaliike on alkujaan peräisin Englannista; suurimman kannatuksen se on epäilemättä saanut osakseen Sveitsissä. Pohjoismaissakin on aate voittanut laajan sijan. Ruotsissa oli 1907 ampumaseurojen lukumäärä 2,169 ja jäsenluku 145,666. Mainittuna v:na ammuttiin noin 12 milj. laukausta. Hallitus on vuodeksi 1908 myöntänyt ampumaseuroille

750,000 kr. suuruisen määrärahan. — Tanskassa oli 1907 43,000 aktiivista ja 16,000 passiivista jäsentä ampumaliitossa, jonka määrärahat ovat 69,000 kr. — Norjassa oli 1907 45 ampumaseuraa (noin 1,500 ampumakuntaa) ja 200 ampumarataa. Valtion antama avustus nousi 136,000 kruunuun. — Suomessa on asian hyväksi toiminut v:sta 1883 alkaen Helsingin Sporttiklubi, joka vuosittain on toimeenpannut kilpailuja ammunnassa sekä lyhyillä että pitkillä välimatkoilla (75-300 m). Sporttiklubi, joka useina vuosina on nauttinut valtionapua (1 à 2,000 mk.), on toimintansa aikana jakanut yli 50,000 mk. palkintoina. *-lskm-.*

Ampumatarpeet, ryhmänimitys, jolla tarkoitetaan kaikkia niitä esineitä, joita käytetään tuliaseilla ampuessa. Kolme pää tarveainetta ovat: räjähdysaine (ks. t.), heittokappale (ks. Projektiili) ja sytytysaine. Nykyaikaisia takaaladattavia kiväärejä ja pika-ampumistykkejä varten nämä ampumatarpeet yhdistetään patroonahylsyihin (vrt. Patroona). Patroonia on olemassa kahta lajia: kovat (täydelliset) ja löysät patroonat. Viimeksimainituista puuttuu heittokappale ja niitä käytetään manövereissä. Jalkaväen patroonat säilytetään sotajalalla ollessa osaksi sotilaan varustuskappaleisiin kuuluvissa patroonalaukuissa, osaksi erityisissä patroonavaunuissa, jotka seuraavat sotajoukkoa. Tykistön ampumavarat säilytetään osaksi tykkien eturattaissa, osaksi ammunitsionivaunuissa, jotka seuraavat kuormastossa. *M. v. H.*

Ampumavalli, ampumakentälle mullasta ja turpeista luotu valli, jota vasten maalitaulut asetetaan ja johon luodit pysähtyvät. Ampumaharjoitusten loputtua lyijyt kootaan talteen mullasta.

Amputatsioni (lat. *amputā'tiō* < *amputā're* = leikata poikki), koko ruumiin osien, kuten jalan, käden, varpaan, sormen, rintarauhasen (naiselta) y. m. irtileikkaaminen ruumiista; raajoihin ja niiden osiin nähden sanotaan amputatsioniksi kuitenkin vain sellaista irtileikkaamista, jossa itse luukin tulee poikkileikatuksi; jonkin jäsenen irtileikkaamista nivelen kohdalta sanotaan eksartikulatsioniksi. vrt. Resektsioni ja Enukleatsioni.

Amputeerata, toimittaa amputatsioni.

Amr ibn al-Ass *[ās]*, arab. sotapäällikkö, joka valloitti Egyptin v. 639-642 ja perusti el-Fustatin l. vanhan Kairon. Hän kuoli Egyptin maaherrana v. 664. *K. T-t.*

Amrafel ks. Hammurabi.

Amritsar, kaupunki Etu-Intiassa, Punjabissa, 162,400 as. Sikhien pyhä kaupunki. Tärkein kauppakaupunki tässä osassa Intiaa. Kašmirhuivien vientipaikka.

Amru ben Aul ks. Amr ibn al-Ass.

Amsdorf, Nikolaus von (1483-1565), luterilainen teologi ja Lutherin likeinen ystävä, 1511 teologian professori Wittenbergissä, 1524 superintendentti Magdeburgissa, jossa hän pani toimeen uskonpuhdistuksen, 1542-47 evankelinen piispa Naumburgissa, lopulta superintendentti Eisenachissa. Ollen jyrkkä ja taistelunhaluinen, oli hän Lutherin kuoltua Flaciuksen kera „gnesio-luterilaisen" ryhmän johtaja, joka vastusti kaikkia myönnytyksiä opissa ja järjestyksessä. Hän kehitti eräitä Lutherin ajatuksia äärimmäisyyteen saakka, m. m. väittämällä että „hyvät työt ovat vahingollisia autuuteen" (vrt. Majoristinen riita). *J. G.*

Amsteg, paikkakunta Sveitsissä, Uri-kanttonissa Gotthard-radan varrella ja Maderan-laakson suussa.

Amstel, Alankomaissa, joki Pohjois-Hollannin maakunnassa, juoksee pohj. kohti Amsterdamin halki ja laskee Zuiderzeehen.

Amsterdam, Alankomaitten suurin kaupunki, Pohjois-Hollannin maakunnassa, Zuiderzeen lounaisimman Ij-nimisen, nyk. suurimmaksi osaksi kuivatetun ja kanavilla varustetun lahden varrella; tähän laskee Amstel-joki. 564,186 as. (1906). Suurimmaksi osaksi paalutukselle rakennettu. Paitsi pitkiä pääkatuja (esim. Damrak) edistävät liikettä puoliympyrään rakennetut poikkikadut sekä kanavat (Grachten) lukuisine siltoineen (Pohjoinen Venetsia). Päätorin nimi on Dam. Rakennuksista mainittakoon 44 kirkkoa, kunink. linna, pörssi, raatihuone, valtionmuseo, jossa on verraton taulu-

Kanavakatu Amsterdamissa

kokoelma (alankomaalaisia mestareita, alank. koulu); kunnallinen vapaa yliopisto, tähtitorni, eläin- ja kasvitieteellinen tarha, tiede- ja taideakatemia, merikoulu y. m. Teollisuus on huomattava (laivarakennus, kone-, nuoranpunoma- ja tupakkateoll.), sen juutalaiset timanttisepät ovat vanhastaan kuuluisia. Kauppa on vielä tärkeämpi. Satamiin, jotka siltoineen ovat rakennetut pitkin pohjoista rantaa, mahtuu n. 1,000 laivaa. Niitä ympäröivät telakat ja laivanveistämöt. Suurenmoiset kanavat, m. m. v. 1876 rakennettu 22 km pitkä Pohjanmerenkanava Ijmuidenista, päästävät suuria laivoja kaupunkiin asti. Usean siirtomaahöyrylaivalinjan lähtökohta. Vuosittain käy täällä noin 1,500 laivaa, joitten lastauskyky nousee n. 1 ½ milj. tonniin. Alankomaalainen kauppaseura (Maatschappij) harjoittaa välityskauppaa ja toimeenpanee suurenmoisia vilja-, vuoriöljy- ja siirtomaatavara-huutokauppoja. Kauppapörssi, samalla tavarapörssi, on mannermaan suurin. A:n rikkauden perusti itämerenkauppa Hansaliiton aikana; sen jälkeen se, päästyään Espanjan ikeen alta, tarmolla rupesi harjoittamaan kauppaa Intiassa, niin että se 17:nellä ja

18:nnella vuosis. kykeni maailmankauppaa johtamaan. Nyt, kun Pohjanmeren kanava on rakennettu, näyttää siltä, kuin A:n kauppa taas rupeisi kasvamaan. *W. S-m.*

A:ssa käy vuosittain satoja suomalaisia merimiehiä. Heille pitää jumalanpalveluksia Suomen Merimieslähetysseuran merimiespappi, jonka pää-asema on Antwerpen. *T. W-ri.*

Amsterdam, kaupunki Yhdysvalloissa, New-York-valtiossa, Erie-kanavan varrella, 50 km Albanysta luoteeseen, 21,000 as. *W. S-m.*

Amt. Siviilihallinnollisessa suhteessa ovat Norjan ja Tanskan (kummassakin 20) kuningaskunnat jaetut amteihin; ne vastaavat suunnilleen Suomen läänejä. Järjestelmä syntyi ensinmainituissa valtioissa v. 1662 sittenkuin yksinvaltias kuningas oli riistänyt läänit aatelilta; näitä oli kuninkaallinen lääniherra hallinnut ollen sekä siviili- että sotilashallinnon johtaja kuin myös veronkantaja. Heidän sijalleen asetetuille amtimiehille (Amtmand) uskottiin sitävastoin vain siviilihallinto. Nykyään on amtmanni ministeriön asettama ja korkeampi muita siviili- ja poliisivirkamiehiä amtissaan. Hänellä on laaja kunnallinen ja oikeudellinen valta ja myös oikeudelliset suostunta-asiat ovat hänen määrättävinään. A. on maassa suurin kunnallinen yksilö, sen asioita hoitaa a.-neuvosto; tähän kuuluu 7-13 suurimmaksi osaksi välillisten vaalien kautta valittua jäsentä, amtmanni puheenjohtajana. Tämä neuvosto valvoo kunnallisneuvoston (Sogneraad) toimia ja saa usein ottaa sen päätökset harkittavakseen ja joko hylätä tahi panna ne täytäntöön. Nämät koskevat etupäässä teiden rakentamista ja korjaamista, köyhäinhoitoa, kunnallista veronkantoa, koululaitosta j. n. e. *W. S-m.*

Amu-darja (vanhan ajan Oxus), joki Turanissa, Aasiassa. Sen lähdejoki Panj alkaa Pamirin eteläosassa. Ennen se laski Kaspianmereen, mutta nykyään se ei pääse pitemmälle kuin Aral-järveen, jonka eteläosa on muodostunut laajaksi suistomaaksi. Pituus 2,000 km; jokialue 450,000 km². Sen vettä käytetään laajalti keinotekoiseen kasteluun. Lisäjoet: Aksu-Murghab, Surkhab ja Kunduz l. Aksarai. *W. S-m.*

Amuletti (arab.), esine, jota ihminen kantaa ruumiillaan suojelemaan noituutta, sairautta tai onnettomuutta vastaan. Amuletteina on käytetty mitä erilaisimpia esineitä, metallipalasia, paperikaistaleita, eläinten ja kasvien osia y. m. Niissä on usein piirrettyinä taikamerkkejä ja loitsulukuja.

Amund Lauritsanpoika (Amund Laurentzon), ruots. kirjanpainaja Tukholmassa, on Suomen kirjallisuuden historiassa muistettava Agricolan Rucouskirian (1544), Wden Testamentin (1548) y. m. teosten painattajana. Agricolan kiitollisuus häntä kohtaan ilmenee kauniilla tavalla eräästä 1551 kirjoitetusta kirjeestä, jossa hän sanoo: „siitä vaivasta ja työstä, mikä Teillä, rakas Amund, erittäin hyvä ystäväni, tähän päivään saakka on ollut suomalaisten kirjain pränttäyksestä, on varmaan kaikkivaltias Jumala Teitä ijäti palkitseva, mikäli minun puoleltani on jäänyt laiminlyödyksi". *K. G.*

Amundsen, Roald Engelbregt Gravning (s. 1872), norj. napaseutututkija. Hänen tunnetuin matkansa on luoteisväylän löytäminen, jonka hän suoritti pienellä laivallaan „Gjöa", vv. 1903-06. Talvina 1903-04 ja 1904-05 talvehti hän seuralaistensa kanssa King Williamin maalla Pohj.-Amerikan pohj.-rannalla ja teki tutkimuksia magneettisen pohjoisnavan määräämiseksi. Hänen matkakertomuksensa „Nordvestpassagen" on ilmestynyt suomeksi nimellä „Luoteisväylän purjehtiminen". Nyt hän aikoo tehdä rohkean matkan Beringin salmesta yli pohjoisnavan. *J. E. R.*

R. E. G. Amundsen

Amur, joki Pohjois-Aasiassa. Sen lähdejoet Šilka, joka Onon-nimisenä saa alkunsa Jablonoivuorilta Baikal-järven kaakkoispuolelta, sekä Argun ja Kerulen Khinganvuorten pohjoispuolelta, yhtyvät noin 53° pohj. lev. ja 122° it. pit. muodostaen Amur-joen. Tämä virtaa suuressa kaaressa itää ja koillista kohti ja laskee Nikolajevskin luona vastapäätä Sahalinia Ohotan mereen. Joen pituus on 4,700 km ja alue 2,000,000 km². Sen tärkeimmät lisäjoet ovat Sungari, Ussuri ja Seja. Amur on pitkät matkat liikenteelle kelpaava, mutta jääesteet ja hiekkamatalikot joen suussa vaikeuttavat sitä suuresti. Tämän vaikeuden poistamiseksi on Mariinsk-Aleksandrovskin rata nyk. rakennettu. *W. S-m.*

Amurin kasakat ks. Kasakat.

Amurinmaa. 1. Kenraalikuvernementti Siperiassa, ven. Priamurskij krai; se käsittää Transbaikalian, Amurmaakunnan, Rannikkoalueen ja ven. Sahalinin. 3 milj. km² 1 milj. as. V:sta 1903 on alue muodostanut „Kaukaisen Idän käskynhaltijakunnan" ja pääkaupunkina on ollut Habarovsk. — 2. Yllämainittuun käskynhaltijakuntaan kuuluva maakunta (ven. Amurskaja oblastj), 451,767 km² ja 120,000 as. (40,000 siirtolaista, 20,000 kasakkaa, 30,000 kiinalaista y. m.). Pääkaupunki Blagovještšensk. *W. S-m.*

Amusia (kreik. *amūsi'a*), sävelaistin puute, sävelkuurous, nuottisokeus; seuraa joskus afasiaa. *M. O-B.*

Amygdaliini (lat. *amygdalum* = manteli), hiiltä, vetyä, happea ja typpeä sisältävä kemiallinen yhdistys, glykosidi, jonka kokoumus on $C_{20}H_{27}NO_{11}$; tavataan karvaissa manteleissa y. m. hedelmissä; värittömiä, hajuttomia kristalleja; maku hieman karvas; liukenee alkoholiin ja veteen; itsestään ei se ole myrkyllistä; veden ja erään käyteaineen, emulsiinin, vaikutuksesta, jota löytyy karvaissa ja makeissa manteleissa, hajautuu se rypälesokeriksi, bentsaldehydiksi ja sini- eli syanivetyhapoksi; aiheuttaa täten karvaiden mantelien myrkyllisyyden.

Amygdalitis *[-lī'-]*, nielurisain tulehdus. ks. Tonsillitis ja Angina.

Amygdalus ks. Mantelipuu ja Persikkapuu.

Amyklai, muinainen kaupunki Lakoniassa, n. 4 km etelään Spartasta. A:n edustalla oli kuuluisa Apollonin pyhäkkö, jossa oli n. 15 metrin korkuinen Apollonin pronssi-kuvapatsas, kovin vanhanaikuista tekoa: vartalo oli pylväänmuotoinen, ja siitä ulkonivat pää kypärineen, kädet, jotka pitivät jousta ja nuolia, sekä jalat. Sen varsinaisena jalustana oli muka Hyakinthoksen alttarinmuotoinen hautapatsas, mutta sen ympärille oli rakennettu suuri valtaistuin, jonka keskellä se näytti seisovan. Tämä valtaistuin oli erinomaisen runsailla korko- ja pystykuvilla koristettu rakenne, jonka tekijänä mainittiin Bathykles (6 vuosis. e. Kr.). Sen perustukset ovat vielä olemassa; niiden läheisyydestä on löydetty joukko erinomaisen vanhanaikuisia pronssi- ja savi-esineitä, pieniä kuvia y. m. *O. E. T.*

Amykos, eräs suuvesi; sisältää boorihappoa, booraksia ja glyseriiniä. *M. O-B.*

Amylacea *[-lā'-]* (lat. < kreik. *amylon* = tärkkelys), tärkkelysrikkaat aineet.

Amylasetaattilamppu ks. Valoyksikkö.

Amyleeni, ryhmä kyllästämättömiä hiilivetyjä (kokoumus C_5H_{10}). A. on sekoitus useasta isomeristä ja saadaan tislaamalla amylialkoholia sinkkikloridin kera. Väritön 36°-37°:ssa kiehuva neste, om.-p. 0,663, nukutusaine.

Amylialkoholi, kem. yhdistys, jossa on hiiltä, vetyä ja happea, yhteinen nimitys ryhmälle alkoholeja, joiden kokoumus on $C_5H_{12}O$. Tavallisesti tarkoittaa a. nimitys käymisessä syntynyttä a:a, joka on pääaineosana viinanvalmistuksessa lisätuotteena syntyvässä sikunaöljyssä; väritön, ilettävänhajuinen, yskittävä, kirpeänmakuinen, myrkyllinen neste; kiehumap. n. 130°, om.-p. 0,825, palaa savuavalla liekillä, liukenee vaikeasti veteen. Oksideerautuu valeriaanihapoksi ja muodostaa orgaanisten happojen kanssa hyvänhajuisia estereitä, joita lisätään hedelmävesiin; käytetään amyliasetaatin valmistukseen ja liuvotusaineena.

Amylinitriitti, kem. yhdistys, jossa on hiiltä, vetyä, typpeä ja happea ($C_5H_{11}NO_2$), typpihapokkeen amyliesteri; saadaan tislaamalla yhdessä amylialkoholia, rikkihappoa ja natriumnitriittiä. Neutraalinen, hedelmänhajuinen, vaalean kellertävä, haihtuva neste; kiehumap. 96°. Sisäänhengitettynä laajentaa voimakkaasti valtimoita ja alentaa verenpaineen, jonka tähden käytetty lääkkeenä.

Amyloidi-muutokset, pernan, munuaisten, maksan, suolen, lymfa-rauhasten ja pienien valtimojen kudoksissa joskus tapahtuvat taudilliset muutokset, missä esiintyy erästä typpipitoista ainetta (amyloidia), jolla on muutamia tärkkelystä muistuttavia ominaisuuksia ja joka suo kudoksille rasvantapaisen, kovettuneen muodon. A. on yleensä seurauksena pitkistä hivuttavista taudeista sekä parantumaton. *M. O-B.*

Amylon l. **Amylum** ks. Tärkkelys.

Amyot *[amjō']*, Jacques (1513-93), ransk. kirjailija, vaikutti käännöksillään (esim. Plutarkhoksen historiasta) suuresti ranskan kielen kehitykseen.

Amyotrofia (kreik. kielteinen *a*, *mȳs* = lihas, ja *trophē'* = ravinto), lihaksien surkastuminen, erittäinkin sellainen, joka aiheutuu keskushermoston taudeista: amyotrofinen lateraaliskleroosi, kroonillinen selkäydintauti, jossa n. s. kortiko-muskulaariset hermojohdot taudillisesti muuttuvat synnyttäen halvautumisia, surkastumisia ja pysyväisiä supistumisia ruumiin lihaksissa. *M. O-B.*

Amyseerata (ransk. *amuser*), huvittaa. — Amysantti (ransk. *amusant*), huvittava.

An ilmaisee kirjanpidossa velkojaa (krediittoria); vastakohta: per.

Ana (kreik. *ana'*), prepos., ylöspäin, päälle; yhdistyksissä myös: uudelleen. Resepteissä (joissa se merkitään *ā* tai *āā*) = „yhtä paljon kutakin lajia (kutakin lääkkeen aineosaa)”.

Anaali . . ., anusta koskeva (ks. Anus).

Anabæna, sinileväsuku, johon kuuluvista lajeista useat saavat järviemme veden „kukoistamaan”. vrt. Vedenkukka.

Anabaptismi (< kreik. *anabapti'tsein* = uudelleen kastaa), kasteen kertominen. ks. Kasteenkertojat. — Anabaptisti, kasteenkertoja.

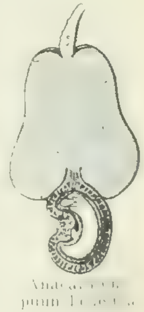
Anabas ks. Kiipijäkala.

Anabasis *[-na'-]* (kreik. *ana'* = ylös, ja *basis* = kulku) = „sisämaan retki”. ks. Arrianos ja Ksenophon.

Anacanthini *[-ī'-]* ks. Pehmeäeväiset.

Anacardiaceæ *[-iā'-]*, kaksisirkkaisten luokan *Terebinthinæ*-parveen kuuluva, puita ja pensaita sisältävä kasviheimo, jonka lajit melk. yksinomaan ovat kotoisin kuumista vyöhykkeistä. Hartsi- ja parkitusainepitoisia. Monet lajit myrkyllisiä; toisilla syötävät hedelmät. Puu kovaa ja tekopuuksi sopivaa.

Anacardium occidentale *[-a'r- -tā'-]*, länsi-intial. ja brasilial. *Anacardiaceæ*-heimoon kuuluva puu, jota kaikissa kuumissa maissa viljellään. Lehdet vastapuikeita, nahkeita; hedelmät munamaisia, litteähköjä, mehevässä päärynänmuotoisessa, syötävässä, helakankeltaisessa perässä. Siemenistä valmistetaan Intiassa ruokaöljyä, acajouöljyä. Hedelmien (elefantintäi, acajoupähkinä) kuoret sisältävät ilmassa mustenevaa, kirpeätä öljymäistä hartsia (acajouhartsi, kardoli). Punertavaa puuta (valkea mahonki, acajoupuu) käytetään huonekaluihin ja rungosta vuotavaa kumia samoin kuin akasiakumia.

[illegible]

Anacyclus *[-y'-]*, kasvisuku *Compositæ*-heimossa. *A. officinarum*- ja *A. pyrethrum*-lajien kirpeätä juurta (bertramjuuri), joka sisältää inuliinia ja erästä hartsia, pyrethriiniä, käytetään rohtona hammassärkyä vastaan. Edellistä viljellään Keski-Saksassa, jälkimäinen kasvaa villinä Pohj.-Afrikassa.

Anadoly ks. Anatolia.

Anadyomene *[-dȳome'nē]* (kreik.), „merestä nouseva”. Aphroditen (ks. t.) lisänimi.

Anadyr, Koillis-Siperian joki, joka lähtee Ivaškan järvestä Stanovoi-vuorilta napapiirin kohdalla, ja laskee Anadyr-lahteen Beringin salmen eteläpuolella; 230 km pitkä.

Anaërobinen (kreik. kielteinen *an*, *aē'r* = ilma, ja *bios* = elämä). Sellaisia olioita, erityisesti

bakteereja, joiden elääksensä ja lisääntyäksensä ei tarvitse olla yhteydessä ilman tahi vapaan hapen kanssa, nimitetään anaerobisiksi.

Anafrodiitti (kreik. kielteinen *an*, ja *Aphrodi'tē* = rakkauden jumalatar), sukupuoliviettiä vailla oleva ihminen. vrt. Afrodiitti.

Anafrodisia (kreik. kielteinen *an*, ja *Aphrodi'tē* = rakkauden jumalatar), sukuvietin puute.

Anafrodisiaca *[-ā'ka]*, lääkkeet, jotka heikontavat sukupuoliviettiä (esim. bromisuolat). vrt. Anafrodisia. *M. O-B.*

Anagallis *[-ga'l-]*, puna-alpi, kasvisuku *Primulaceæ*-heimossa. Suomen rannikkoseutujen lastauspaikoilla ja pelloissa yksi laji *A. arvensis*, pieni haarainen harvinainen yrtti. Lehdet vastakkaisia, pieniä, ehytlaitaisia. Kukat pitkäperäisiä, punaisia, lehtihankaisia. Myrkyllinen; ennen rohtona käytetty. Muutamia lajeja Välimeren maista viljellään koristuskasveina.

Anagni *[-a'nji]*, kaupunki Italiassa Rooman maakunnassa, 20 km kaakkoon Roomasta, n. 7,500 as., piispanistuin ja tuomiokirkko. Läheisyydessä rikkikaivoksia ja -lähteitä.

Anagnosti (kreik. *anagnō'stēs*), esilukija; sellaisina vanhassa Roomassa käytettiin orjia.

Anagrammi (kreik. *ana'gramma*), kirjainleikki, jossa yhden tai useamman sanan kirjainten järjestystä muuntelemalla muodostetaan uusia sanoja tai lauseita; sitä on kahta lajia: sana luetaan takaperin tai siirretään kirjaimet valinnan mukaan esim. asia ∾ aisa; tali ∾ tila.

Anahuac ks. Meksiko.

Anaitis *[-ī't-]* (pers. *Anahita*), muinaispers. hedelmällisyyden jumalatar, jota kreikkalaiset vertasivat rakkauden jumalattareen Aphroditeen.

Anakharsis *[-na'-]* (lat. *Anacha'rsis)*, kreik. muistotarinan mukaan kuninkaallista sukua oleva skyyttiläinen, joka matkusti monissa maissa viisautta oppiaksensa ja m. m. kävi Ateenassa Solonin aikana sekä herätti huomiota terveen älynsä vuoksi. Kotimaahansa palattuaan hän sai kansalaisiltaan surmansa, koska koetti siellä saada käytäntöön vähäaasialais-kreikkalaisen jumalten-äidin palveluksen hurjia menoja. Herodotoksen mukaan skyyttiläiset itse kuitenkaan eivät sanoneet tietävänsä ollenkaan A:sta. — Kreikassa A:n nimen ympärille kietoutui runsas tarina-sikermä; hänet asetettiin n. s. „seitsemän viisaan miehen" piirin yhteyteen, j. n. e. — A. on päähenkilönä J. J. Barthélémyn opettavaisessa romaanissa „Le voyage du jeune Anarcharsis en Grèce" („Nuoren A:n matkustus Kreikassa", 1888). *O. E. T.*

Anakletus *[-ē'-]*, kahden paavin nimi. — 1. A. I:n mainitsee vanha perintätieto (Irenæus, Hippolytus) Pietarin kolmantena tai toisena seuraajana Rooman piispain sarjassa 1:sellä vuosis. Myöhemmin tiedettiin kertoa hänen marttyyrikuolemastaan. — 2. A. II, „vastapaavi" 1130-38. Hänet oli valinnut kardinaalien italialaismielinen enemmistö ja hänellä oli aluksi paljon kannatusta varsinkin Italiassa; mutta vastapuolueen asettama paavi Innocentius II tuli vähitellen yleisesti tunnustetuksi kristikunnan muissa maissa ja lopulta Italiassakin. A. säilytti kuitenkin paavinarvon kuolemaansa saakka.

Anaklinopale (kreik. *anaklī'nein* = takasin taivuttaa, ja *palē* = paini), kreik. painimistapa, joka suoritettiin maassa ja jonka tarkoituksena oli vastustajan kääntäminen selälleen. (vrt. Orthopale). *-lskm-.*

Anakoluutti (kreik. *anako'lūthos* = epäyhtenäinen, epäjohdonmukainen), lauserakenteen yhtenäisyyden puute, milloin lauseen loppu ei sopeudu sen alussa esiintyvän sanontatavan jatkoksi. Sattuu usein tahtomatta etenkin suullisessa esityksessä, kun puhujalta pitkän lausejakson alkupuoli välilauseiden takia unohtuu, mutta käytetään joskus tahallisestikin suuremman selvyyden tai painon saavuttamiseksi. *A. K.*

Anakoreetti (kreik. *anakhorei'n* = vetäytyä syrjään), erakko, sellainen henkilö, joka vetäytyy pois maailmasta erakkoelämään palvellakseen Jumalaa yksinäisyydessä kieltäytymällä kaikesta, itsekidutuksella, rukouksilla ja paastoilla. vrt. Munkkilaisuus.

Anakreon *[-e'ōn]* (lat. *Ana'creon*), kreik. runoilija, viinin ja lemmen ylistäjä, syntyisin Vähän Aasian Joonian Teos-kaupungista; eli 6-nnella vuosis. e. Kr. Persialaisten hyökätessä Vähän Aasian kreikkalaisten kimppuun (540-luvulla), Teoksen asukkaat siirtyivät Traakian Abderaan; siellä näkyy A:kin jonkun aikaa oleskelleen. Sittemmin hänet tavataan Samos-saaren tyrannin (yksinvaltiaan) Polykrateen loistavassa ja hekumallisessa hovissa; Polykrateen vallan sorruttua A. siirtyi Ateenaan, jossa Peisistratoksen vanhin poika Hippias oli yksinvaltiaana ja tämän veli Hipparkhos oli runoilijain ja taiteilijain auliina suojelijana. Yksinvallan kukistuttua suosikkipiiri hajosi; ei tiedetä missä A. vietti loppuikänsä. Hänen runojensa katkelmista nähdään, että hän eli iäkkääksi ja vielä vanhuuden päivinä lauleli kevyen lemmen iloja ja suruja. — A:n runoelmat olivat enimmäkseen viehättäviä, hienotekoisia pikkulauluja, joissa kyllä ilmeni tosirunoilijan mahtia. Kielimurre oli joonilainen. Runomuodossa oli aiolilaisen runouden (Alkaioksen ja Sapphon) vaikutusta havaittavissa. — Meillä ei ole A:n runoista tallella kuin vähäisiä jäännöksiä.

Anakreon

A:n sieviä pikkulauluja ihailtiin antiikkisella ajalla suuresti. Luultavasti viimeiseltä vuosis. e. Kr. alkaen ruvettiin niitä jäljittelemään, ja tätä jäljentämistä jatkui, kunnes bysanttilaisella aikakaudella koottiin melkoinen kokoelma muka A:n tapaan kirjoitettuja lauluja, Anakreonteia. Näitä on sittemmin uudella ajalla kauan ihailtu A:n omina runoina, ja monet suuret ja pienet runoilijat ovat niitä jäljitelleet. Kokoelmassa on kyllä sieviäkin pikkulauluja, mutta enimmät ovat kuitenkin sisällykseltään ja muodoltaan yksitoikkoisia tekeleitä, joilta puuttuu todenperäisten A:n laulujen runohenkeä ja voimaa.

Suomennos: „Lauluja Anakreonilta ynnä myös laulu Sappholta, Greekan kielestä suomentanut ja lyhykäisesti selittänyt Er. Aleksander

Ingman. Helsingissä 1834. Pränttäytetty J. C. Frenckellin luona Pohjalaisilta". Suomennetut laulut ovat melkein kaikki Anakreonteia-kokoelmasta peräisin. *O. E. T.*

Anakronismi (kreik. *anakhroni'tsein* = asettaa väärään aikaan), väärä ajanmääräys; virhe, joka tehdään mainitsemalla joku asia tai tapahtuma semmoisiin oloihin kuuluvaksi, joiden kanssa se ei ole yhdenaikuinen; vanhentunut katsantokanta. — Anakronistinen, aikaisempaan aikaan kuuluva.

Anakrotismi (kreik. *ana'* = ylöspäin, ja *krotos* = lyönnin synnyttämä ääni), epäsäännöllinen suoni, jonka tunnusmerkkinä ovat epätasaisuudet suonikäyrän nousevassa osassa. *M. O-B.*

Anakruusi (kreik. *ana'* = ylös, ja *krūsis* = lyönti), se tai ne säkeen tai runojalan alussa olevat tavut, jotka ovat ensimäisen runokorollisen tavun edellä = nousutahti.

Anaksagoras *[-o'-]* (n. 500-428 e. Kr.), kreik. filosofi Vähän Aasian Klatsomenaista; lähti luultavasti noin 35:n vuotisena Ateenaan, jossa eleli kolmisenkymmentä vuotta Perikleen läheisenä ystävänä. Tämän vihamiehet syyttivät A:ta ateimista (jumalankieltämisestä) ja hänen täytyi paeta Lampsakokseen, jossa hän vietti viimeiset vuotensa. Oppinsa hän esitti teoksessaan „Luonnosta", josta vain katkelmia on säilynyt. „Ei mikään synny olemaan", sanoo A., „eikä mikään häviä, vaan olevista olioista kaikki syntyy yhdistymällä ja hajoutumalla". Mutta että olioiden sekoituksesta voisi syntyä järjestetty maailma, tarvittiin liikkeellepaneva ja järjestävä voima. Tätä voimaa nimitti A. sanalla *Nus*, järki, joka oli „hienoin ja puhtain kaikesta". Tällä opillaan A. panee kreikkalaisessa filosofiassa alkuun idealistisen ja dualistisen katsantotavan, poiketen siitä materialismista tahi hylotsoismista (ks. t.), joka siihen asti oli vallinnut. *(A. Gr.)*

Anaksimandros *[-i'-]*, (lat. *Anaximander*) (n. 610-546 e. Kr.), kreik. filosofi, syntyisin Miletosta. A. kuului joonilaiseen oppikuntaan ja oli Thaleksen oppilas. Hänen teoksensa „Luonnosta" ei ole säilynyt. A. opetti, että on olemassa ääretön, häviämätön aineellinen alkuolo, joka samalla on „elävä", itse itseään liikuttava. Siitä ovat kaikki oliot lähteneet ja siihen ne palaavat, jolloin uusi maailmanmuodostus alkaa, ja niin edelleen aivan loppumattomiin. Maan ollessa alkuansa kostea muodostuivat liejusta ensimäiset eläimet. Maaeläimet ja ihmisetkin elivät alkuansa vedessä, kalanmuotoisina olentoina; näiden sisässä, ikäänkuin suojaavan kuoren alla, ne kehittyivät, kunnes saattoivat, „kuoren" haljettua, nousta maalle ja siellä jatkaa elämäänsä. — A. oli myöskin ajallansa taitava maan- ja tähtitieteilijä. *(A. Gr.)*

Anaksimenes *[-e'nēs]*, kreik. filosofi, miletolainen, eli n. 588-524 (toisien ilmoitusten mukaan muutamia vuosikymmeniä myöhemmin), mainitaan olleen Anaksimandroksen oppilas; hän opetti, että kaikki on saanut alkunsa ilmasta, siten että se on joko tihentynyt (tuuli, pilvet, vesi, maa, kivet) tai ohentunut (tuli). Maan hän ajatteli ilman kannattamaksi litteäksi levyksi. *(A. Gr.)*

Analcim *[-ī-]* (kreik. *analkis* = voimaton), zeoliittien ryhmään kuuluva kivennäinen, jonka kokoonpano on $(Al_2)SiO_2 + 2\,H_2O$.

Analektit (kreik. *ana'lekta* = kootut kappaleet), valitut palaset, runot, kirjoitelmat, jonkun tai useiden kirjailijain teoksista.

Analeptica *[-e'-]* (kreik. *analeptiko's* = virkistystä tarkoittava), virkistävät aineet, lääkkeet, joita käytetään virittämään sammuvaa elämänkipinää.

Analfabeetti (kreik. kielteinen *an*, ja alfabeetti, ks. t.), lukutaidoton tai luku- ja kirjoitustaidoton. Luku- ja kirjoitustaitoisuus ovat tärkeitä osoitteita sivistyksen leviämisestä kansan keskuudessa. Nykyään arvostellaan analfabeettein lukua sivistysmaissa pääasiallisesti asevelvollisuuskutsuunoissa toimitettujen tutkintojen sekä avioliittosopimuksen allekirjoittamisen nojalla. Euroopassa on analfabeettein luku suurin (turkkilaisia lukuunottamatta) slaavilaisissa, sen jälkeen romaanisissa ja pienin germaanilaisissa kansoissa ynnä suomalaisten kesken. Uusimpien tietojen mukaan oli 1904 analfabeettejä asevelvollisten joukossa Ruotsissa 0,08 %, Saksassa 0,1 %, Tanskassa 0,2 %, Sveitsissä 0,2 %, Hollannissa 2,3 %, Ranskassa 4,6 %, Suomessa 4,9 %, Belgiassa 10,1 %, Itävallassa 23,8 %, Unkarissa 28,1 % Italiassa 32,9 %, Bulgariassa 52,7 %, Serbiassa 79,3 %. *M. S.*

Analgeeni (kreik. kielteinen *an*, ja *algos* = kipu) erään kipua helpottavan ja kuumetta alentavan lääkkeen nimitys. *M. O-B.*

Analgesia *[-ēsi'a]* (kreik.), kivuntunnon puute. vrt. Anestesia.

Analgetica *[-ē'-]* l. analgica, kipuja helpottavat lääkkeet. *M. O-B.*

Anallantoïdea, ryhmänimitys luurankoisille, joiden sikiöt ovat allantois-kalvoa vailla: sammakkoeläimet ja kalat. vrt. Allantois.

Analogia (kreik. *ana'* = mukaan, ja *logos* = järki), yhtäpitäväisyys. Logiikassa tarkoitetaan analogia-todistuksella todistusta, joka päättelee: jos useat toisen esineen ominaisuudet ovat tavattavissa toisessa, niin on todennäköistä että muutkin ominaisuudet ovat yhteisiä. — Matematiikassa a. merkitsee yhtälöä. — Lain a:lla tarkoittaa lakitiede lain sovelluttamista sellaisiin juridisiin tapauksiin, joita lainsäätäjä lakia säädettäessä ei ole tarkoittanut, mutta jotka ovat samankaltaisia kuin se, mistä laki puhuu.

Kielitieteessä nimitetään a:ksi sellaista sanan äänneasun osittaista tai täydellistä yhtäläistymistä toisen, merkitykseltään tai lausetehtäviltään läheisen sanan kanssa, johon se tajussa on yhdistynyt. Analogiamuoto on, vastakohtana äännelailliselle (ks. Äännelaki), täten syntynyt sanan uusi muoto. Analoginen on esim. muoto *lahti*. Alkuaan on taivutettu *laksi* ~ *lahden*, kuten *kaksi* ~ *kahden* (siltä ajalta on peruisin ruots. muoto *Vesilaks*); vasta myöhemmin on sellaisten sanain mukaan kuin *tähti* ~ *tähden* ruvettu taivuttamaan myös *lahti* ~ *lahden*. Analogiamuoto on niinikään *he tulivat;* alkuperäinen on vanhanaikuinen raamatunkielen muoto *he tulit; -vat* pääte on saatu nykyajan (preesensin) muodosta *he tulevat*, jossa se on alkuperäinen. *A. K.*

Analoginen (kreik. *ana'* = mukaan, ja *logos* = järki, suhde), „järjenmukainen"; yhdenmukai-

nen, samantapainen, vastaava; suhteellinen, verrannollinen. vrt. Analogia.

Analogiset elimet. Eri eläinryhmiä toisiinsa verrattaessa sanotaan analogisiksi sellaisia elimiä, joilla on sama tehtävä, esim. imettäväisten keuhkot ja kalojen kidukset. Homologisia taasen ovat elimet, jos ne anatomisen syntyperänsä puolesta ovat samanarvoisia, esim. kalojen ilmarakko ja imettäväisten keuhkot. Esimerkeistä voi huomata, että homologiset elimet eivät aina ole analogisia eikä päinvastoin.

Analyseerata (kreik. *analy'ein* = hajoittaa erilleen, selvittää), jaoittaa jokin ainesosiinsa; selvittää, selittää; suorittaa analyysi (ks. t.)

Analytiikka, analyysin teoria. ks. Analyysi.

Analyysi (kreik. *ana'lysis*), ainesosiin jaoittaminen, hajoittaminen.

1. *Log.* Analyysi tai analyyttinen metodi on sellainen tieteellinen menetelmä, jossa tutkimusesineen kaikki ominaisuudet otetaan selville, jotta siten löydettäisiin ominaisuus, jonka avulla muut voidaan selvittää. Tämä menetelmä siis kulkee seurauksesta syyhyn, moninaisuudesta yksinkertaiseen (vastakohta: synteesi).

2. *Matem.* Matemaattinen tiede, joka eroaa algebrasta siinä, että äärettömyyskäsite ja siihen mitä lähimmin yhteenkuuluva raja-arvokäsite siinä ovat tärkeimpänä perustana. Tutkitaan suhteita, jotka syntyvät, kun ääretön määrä laskutoimituksia suoritetaan joillakin suureilla. — Arkhimedes lienee ollut ensimäinen matemaatikko, jolla on ollut selvä raja-arvon käsite. Analyysi pääsi kukoistukseensa vasta, kun oli keksitty differentsiaali- ja integraalilasku.

3. *Kem.* Kemiallisen analyysin tarkoituksena on näyttää jonkun aineen kokoumus, jolloin on määrättävä joko laadultaan ne yksinkertaiset aineosat, jotka muodostavat aineet, tahi kuinka paljon kutakin aineosaa on. Edellisessä tapauksessa sanotaan analyysiä kvalitatiiviseksi, jälkimäisessä kvantitatiiviseksi. Kvalitatiivisessa a:ssa koetetaan tavallisesti panemalla aineeseen ominaisuuksiltaan tunnettuja aineita n. s. reagensseja saada tutkittavassa aineessa aikaan helposti huomattavia muutoksia ja ilmiöitä, reaktsioneja, joista sitten voi tehdä johtopäätöksiä niiden aineitten esiintymisestä, joille nuo reaktsionit ovat ominaisia. Kvantitatiivinen analyysi on joko paino- tahi mitta-analyysi. Paino-analyysissa koetetaan saattaa määrättävä aine muotoon, jonka kokoumus on tunnettu ja jossa se helposti voidaan eristää ja punnita. Mitta-analyysissa ovat reagenssit liuoksina, joiden pitoisuudet ovat tunnetut. Mittaamalla volymi, joka tarvitaan kysymyksenalaiselle reaktsionille ominaisen vaikutuksen aikaansaamiseksi, saadaan tietää määrättävän aineen paljous (ks. Titreeraus).

4. *Kiel.* Lauseen jäsentäminen eri osiinsa.

5. *Mus.* Se musiikkiopin osa, jonka avulla selvitellään sävellysten muotorakennetta katsoen niiden yleiseen ja yksityiskohtaiseen jäsentelyyn, motiiviseen yhtenäisyyteen ja harmoniseen kehittelyyn, s. o. kaikkeen siihen, minkä avulla käy mahdolliseksi tietoisesti käsittää sävellysten taiteellista sisällystä.

Analyyttinen (vrt. Analyseerata), hajoittava, jaoittava. — Analyyttinen geometria, algebran sovittaminen mittausoppiin. ks. Mittausoppi. — Analyyttinen kemia ks. Kemia. — Anal. mekaniikka. ks. Mekaniikka. — Analyyttinen metodi. ks. Analyysi. — Analyyttinen arvostelma. ks. Arvostelma.

Analyyttinen opetus, opetus, joka etenee yksityisestä yleiseen lähtien havainnollisista ja konkreettisista ilmiöistä (luonnonesineistä tai -ilmiöistä, historiallisista tapahtumista tai oloista, lauseista tai sanoista j. n. e.) ja pyrkien yleisiin käsitteisiin, lakeihin ja sääntöihin. Vastakohta synteettinen opetus.

Anamirta *[-i'-]*, kasvisuku *Menispermaceæ*-heimossa. *A. cocculus* on korkealle puihin kiipeävä köynnöspensas. Munamaiset, n. 1 cm suuruiset, tuoreina tummanpunaiset hedelmät („kokkelijyvät", *fructus cocculi*) sisältävät öljynpitoisen, kitkerän, myrkyllisen siemenen, jota Intiassa kalastuksessa ja linnustuksessa käytetään saaliin huumaamiseksi, myös syöpäläisiä vastaan. Sen öljystä tehdään Intiassa kynttilöitä. Oluen väärennyksessä käytetty karvaan makunsa tähden humalan asemesta.

Anamneesi (kreik. *ana'mnēsis*, verbistä *anamimnē'skein* = muistuttaa), taudin esihistoria, s. o. potilaan tahi hänen ympäristönsä antamat tiedot taudin alkuvaiheista ynnä muista siihen vaikuttavista seikoista. *M. O-B.*

Anamniota *[-ō-]*, on ryhmänimitys luurankoisille, joiden sikiöt ovat amnionkalvoa vailla: sammakkoeläimet ja kalat. vrt. Amnion.

Anamorfoosi (kreik. *anamo'rphōsis* = uudestimuodostus), kuva, joka on piirretty vinoksi

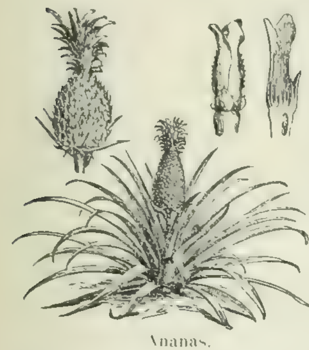

Anamorfoosi

mutta joka kuitenkin näyttää suoralta ja oikealta, kun sitä katsoo vinosti määrätyltä puolen (optillinen a.) tai silinterimäisestä, kartiomaisesta tai pyramidimaisesta peilistä (katopitrinen a.) tai monisärmäisten hiottujen lasien läpi (dioptrinen a.). — *Kasvit.* a. merkitsee takaperoista metamorfoosia, niinkuin

kukan heteiden muuttumista terälehdiksi ja näiden verholehdiksi.

Ananas *(Ananassa)*, kasvisuku *Bromeliacea*-heimossa. Siihen kuuluu viljelty ananas *(A. sativa)*, kotoisin Etelä-Ameriikasta, mutta viljelyksen kautta levinnyt kaikkiin kuuman vyöhykkeen maihin; runko varsin lyhyt; se kannattaa muutamia ruusukkeisesti asettuneita, ulospäin taipuneita, kankeita lehtiä (0,3-1 m pituisia, 6-8 cm levyisiä), joiden reunat ovat varustetut pienillä, käyrillä piikeillä. Lehtiruusukkeen keskeltä kasvaa kukkiessa 0,5 m korkuinen, paksu, mehevä varsi, joka päättyy pieneen lehtilatvukseen; tämän alla sinipunertavat kukat tiheässä tähkässä. Koko kasvi hyvin jäykän näköinen muistuttaen *Agave*ja. Ananas-hedelmä on käpymäinen, heleänkeltainen, joskus sinipunertava, kerrottu hedelmä, joka on miellyttävän hajuinen, väkevän happamanimelä ja aromaattinen. Sen paino 3-4 kg. Siemeniä muodostuu tuskin milloinkaan. — Lehtien syistä saadaan hienoja kehruuksia. [Elfving, „Tärkeimmät viljelyskasvit”.]

Ananas.

Ananas-eetteri (ananasesanssi, ananasöljy), alkoholiin tai muihin liuottimiin liuoitettua voihapon etylieetteriä. Miellyttävä ananasin haju. Käytetään sokerileivoksiin ja -juomiin.

Ananashamppu, Ananaksen ja muiden *Bromcliaceæ*-heimoon kuuluvien kasvien lehtikuituja; käytetään köysiksi ja hienoihin kankaisiin.

Ananassa sativa ks. A n a n a s.

Ananjinan kalmisto *[-ī-]*, muinaistieteellisesti huomattavimpia paikkoja Venäjällä, sijaitsee Vjatkan kuvernementissa, lähellä Jelabugan kaupunkia, Kamajoen varrella, sen suupuolella, votjakkilaisten nykyisen asuma-alueen rajaseudulla. Kaivauksia siinä ovat toimittaneet 1800-luvun loppupuoliskolla venäläiset Alabin, Lerh, Nevostrujev ja Ponomarev. Kalmisto on alkuaan ollut laakea ja soikea kurgaani (ks. t.), runsaasti 2 m korkuinen ja n. 50 m poikkimittainen. Sillä on kertomuksen mukaan ollut kuvallisia hautakiviä. Näistä on vain yksi, täysiasuista miestä esittävä joutunut talteen; miehellä on m. m. samantapainen tikari kuin kalmistosta tavatut. Hautaustapa on vaihdellut. Ilmitulleista runsaasti puolesta sadasta haudasta osoittaa osa vainajain polttoa vartavasten laadituilla polttolavoilla, mutta siksi vaillinaisesti suoritettua, että luurangot yleensä ovat säilyttäneet haamunsa; osa vainajista on taas mullattu. Ruumiit ovat enimmiten asetetut päin pohjaan, jaloin etelään, toisinaan useita yhteen ryhmään. Hautasija on joskus ympäröity kivisellä kehävallilla, joskus on päänalaisena kivilaaka, joskus lepää ruumis ikäänkuin kivisellä vuoteella, ollen toisinaan vielä kivilaaoilla peitettykin. Vainajain mukaan on pantu eläimiä, m. m. hevosia, ja runsaasti kaikenlaisia kaluja: kelttejä, kirveitä, tikareita, veitsiä, keihään- ja nuolenteriä, pukukoruja, amuletteja, saviastioita y. m. (esineet säilytetään Kasanissa, Pietarissa ja Helsingissä). Aseissa on paitsi muutamia liuskeisia ja piisiä nuolenteriä sekä p r o n s s i s i a että r a u t a i s i a. Kalmiston tieteellinen merkitys on ensiksi siinä, että se osoittaa näille seuduille aikanaan uutta hautaustapaa; toiseksi ovat rautaesineet muodon puolesta pronssiesineiden jäljittelyiksi katsottavat, ja ne osoittavat siten puheenaolevalla seudulla tapahtunutta vähittäistä siirtymistä pronssikaudesta rautakauteen; kolmanneksi edustaa hautakalusto hyvästi senaikuisen Itä-Euroopan aineellista kulttuuria (vrt. I t ä - E u r o o p a n m u i n a i s j ä ä n n ö k s e t), viitaten etäisiin niin itäisiin kuin eteläisiin kulttuuriyhteyksiin. Kuvaavina kalustolle ovat mainittavat etenkin lohikäärme- ja eläinpääkoristeet sekä kierukka-, kolmio-, siksak- y. m. s. koristeaiheet. Kalmiston käyttöaika on pääasiassa asetettava p r o n s s i k a u d e n l o p p u p u o l i s k o l l e ja r a u t a k a u d e n a l u l l e, ja lienee se päättynyt joitakin vuosisatoja e. Kr. [J. R. Aspelin, „Suomalais-ugrilaisen muinaistutkinnon alkeet” (1875).] *J. A-io.*

Anapesti (kreik. *ana'paistos*, lat. *anapæstus*), runojalka, jossa on kaksi lyhyttä ja yksi pitkä tavu (◡ ◡ _́); runokorko (ictus) viimeksimainitulla tavulla.

Anapestisen runon näytteenä mainittakoon Oksasen „Eräs nälkätalven kuvia”:

Oli kolkko; ma kangasta kuljin,
lumi singoten silmihin lyö;
jop' on päiväkin maillensa mennyt,
pian joutuvi jouluinen yö. — j. n. e.

Suomenkielisessä runoudessa ei yleensä tavata tällaista puhtaasti anapestikaavaista säerakennetta, vaan anapestinen runopoljento sisältää tavallisesti sekaisin sekä anapestisiä että jambisia runojalkoja ja voidaan useinkin katsoa pikemmin alkutahdilliseksi daktyliksi (ks. t.). Klassillisessa runoudessa tämänluontoisia, aiolilaisten runoilijain viljelemiä, yhdysperäisiä säemuotoja nimitettiin logaoidisiksi (ks. t.). Muutoin saattoi antiikkisessa prosodiassa anapestiä samoinkuin daktyliäkin olla vastaamassa n. s. kaksipitkä l. spondee.

Anaphora *[-ra']* (kreik. „kohottaminen”: „toistaminen”), sanan tai käänteen painokas toistaminen useiden toisiaan seuraavien lauseiden alussa, esim.

Suottako, kansani, keskeen jään
raivasit maan ihanimman,
suottako suojasit suojas tään,
suottako valvoit peitses pään
keskellä taistelujumman
A. K.

Anaradjapura l. A n u r a d h a p u r a, muinoin (n. v:sta 450 e. Kr. 9:nnelle vuosis. j. Kr.) Ceylonin pääkaupunki, saaren pohjoisessa osassa; n. v:sta 300 e. Kr. buddhalaisuuden pääpaikka; täällä säilytettiin tärkeimmät pyhäinjäännökset, m. m. yksi Buddhan kulmahampaista. Suuria temppeliraunioita ja kivipylväitä. *W. S-m.*

Anarkia (kreik. kielteinen *an*, ja *arkhē* = hallitus), hallituksettomuus, laiton tila, sekasorto.

Anarkismi (vrt. Anarkia), nykyajan julkisessa elämässä esiintyvä suunta, jonka ihanteena on yksilön täydellinen vapaus oikeudellisella, yhteiskunnallisella ja taloudellisella alalla, ja joka sen vuoksi vaatii poistettavaksi kaikki tätä vapautta rajoittavat pakkolaitokset ja säädökset, joita yksilö ei vapaatahtoisesti hyväksy. Se hylkää siis valtion ja kaikki, mitä sen yhteydessä on: hallituksen, lait, viranomaiset ja verot, kaiken, mikä voi saattaa toisen ihmisen toisen vallan alaiseksi. Anarkismin lopullisena päämääränä ei kuitenkaan ole se olotila, jota tavallisesti sanotaan anarkiaksi, nim. olotila, jonka vallitessa jokainen tekee ja jättää tekemättä, mikä häntä kulloinkin miellyttää, jonka vallitessa ei kukaan välitä lähimmäisestään, jolloin ei tunnusteta mitään oikeuksia ja velvollisuuksia, jolloin siis vallitsee täydellinen sekasorto. Se ei halua hävittää inhimillisen yhteiskunnan organisatsionia, se haluaa vain muuttaa tämän organisatsionin muotoa. Nykyisen pakko-organisatsionin sijaan, joka pakoittaa yksilön alistumaan määräyksiinsä vieläpä väkivaltaa käyttämällä, anarkismi tahtoo asettaa sopimukseen perustuvan organisatsionin, jonka määräyksiin yksilön tarvitsee alistua vain sentähden, että hän on vapaaehtoisesti ja tietoisesti sitoutunut niitä noudattamaan. Toisin sanoen, se tahtoo nykyisen valtion sijaan asettaa vapaat yhdistykset.

Anarkistisia aatteita esiintyy jo vanhalla ja keskiajalla ja pitkin uutta aikaa. Anarkismin ensimäiset varsinaiset teoreetikot olivat engl. William Godwin (teoksessaan „Enquiry concerning political justice", 1793), ransk. Proudhon (teoksissaan „Qu'est ce que la propriété" (1840), „Les confessions d'un révolutionnaire" (1849), „Idée générale de la révolution au XIX:e siècle" (1851) ja saks. Kaspar Schmidt (kirjailijanimenä Max Stirner), joka on jyrkimmin ja johdonmukaisimmin esittänyt anarkistista katsantokantaa (teoksessaan „Der Einzige und sein Eigenthum", 1845).

Käytännöllistä merkitystä a. saavuttaa vasta 1860-luvulta lähtien, jolloin työväenliikkeessä syntyy anarkistinen suunta. Sen alkuunpanija oli venäläinen M. Bakunin, intohimoinen agitaattori, jonka koko toiminta tarkoitti nykyisen yhteiskuntajärjestyksen hävittämistä. Aatteensa hän on etupäässä lainannut Proudhonilta. Bakuninia on pidettävä sen anarkistisen suunnan perustajana, jota sanotaan kommunistiseksi anarkismiksi ja jonka etevimpänä teoreettisena edustajana tätä nykyä on venäläinen ruhtinas Petr Krapotkin. Sen päämääränä on yksilön rajaton vapaus tuotantoon ja kulutukseen nähden, s. o. jokaisella on oleva oikeus saada nauttia olemassa olevista kulutusesineistä olematta kuitenkaan velvoitettu ottamaan osaa tuotantoon. Tällainen velvoitus olisi hänen mielestään vapauden vastainen ja sitä paitsi tarpeeton senkin vuoksi, että tulevaisuudessa on pääsevä valtaan korkeampi siveellisyys: jokainen on siveellisyyden ja veljellisyyden tunteen johtamana koettava voimainsa mukaan hyödyttää lähimmäisiänsä. Kommunistisen a:n rinnalla esiintyy toinen suunta, jota voisi kutsua individualistiseksi (yksilölliseksi) a:ksi ja joka liittyy Stirneriin. Sen etevimmät edustajat ovat amerikkalainen Benjamin R. Tucker ja skotlantilainen John Henry Mackay.

Nämä kaksi suuntaa eroavat toisistaan jyrkästi varsinkin siihen käsitykseen nähden, mikä niillä on niistä keinoista, joiden avulla ihanne yhteiskunta on toteutettavissa. Individualistiset anarkistit hylkäävät kaikki väkivaltaiset toimenpiteet ja luottavat ainoastaan luonnolliseen kehitykseen, joka, sittenkuin välttämätön sosialistinen väliaste — ihmiskunnan viimeinen suuri tyhmyys — on voitettu, on saattava kaikki siihen vakaumukseen, että a:n ihanne yksin on oikeutettu. Kommunistiset anarkistit sitävastoin suosittavat väkivaltaisia toimenpiteitä, koska ne muka ovat paras ja nykyisissä oloissa ainoa tehokas keino kääntämään yleisen huomion a:iin ja siten vähitellen raivaamaan tietä sen toteuttamiselle. Ensimäinen, joka saarnasi tätä „toiminnan propagandaa", oli Bakuninin oppilas Netšajev (1869). Tämä oppi, jonka kannattajia oli myöskin saks. Most, on synnyttänyt joukon mitä inhottavimpia rikoksia. Useat ruhtinaalliset henkilöt ja hallitusmiehet ovat joutuneet anarkististen väkivallantekojen uhreiksi. Tämä taas on aiheuttanut hallitusten puolelta ankaria kiristystoimenpiteitä anarkisteja vastaan.

Anarkistinen liike on saavuttanut kannattajia etupäässä romaanisissa maissa: Ranskassa, Espanjassa ja Italiassa. Sen hommamiehiä ovat kaikenlaiset haaveilijat, pahantekijät ja n. s. „agents provocateurs" (ks. t.).

[Mackay, „Die Anarchisten"; Krapotkin, „L'anarchie, sa philosophie, son idéal"; Herkner, „Työväenkysymys"; Borgius, „Die Ideenwelt des Anarchismus"; Plechanow, „Anarkismi ja sosialismi"; Grünberg, artikkeli „Anarchismus", Wörterbuch d. Volkswirtschaft.] *J. F.*

Anarkisti (vrt. Anarkia), anarkismin harrastaja. Adj. Anarkistinen, ks. Anarkismi.

Anarrhicas ks. Merikissa.

Anas ks. Sorsa.

Anasarka (kreik. *ana'* = päällä, ja *sarks* = liha), *lääket.*, vesipöhö, erittäinkin mikäli se koskee ihonalaista solukudosta.

Anasiditeetti (kreik. kielteinen *an*, ja lat. *acidum* = happo), suolahapon puute mahanesteessä.

Anastaattinen paino (kreik. *anista'nai* = asettaa), Rudolf Appelin keino siirtää vanhoja painoksia sinkkilevyille ja valmistaa niistä syövyttämällä uusia painolevyjä. Tällä tavoin valmistetut uudet levyt eivät kuitenkaan tule yhtä tarkoiksi kuin vanhat.

Anastasia *[-tä'-]*, usean pyhimyksen nimi. 1. Anastasia nuorempi, rikas ja ylhäinen roomalaisnainen, kärsi marttyyrikuoleman v. 304; hänen muistopäivänsä on 25 p. jouluk. — 2. Ylhäissyntyinen kreikkalaisnainen, joka Konstantinopolista lähti keisari Justinianuksen rakkaudentunnustuksia pakoon erääseen Aleksandrian luostariin, kuoli 567; kuolinpäivä 10 p. maalisk.

Anastasius *[-tä'-]*, neljän paavin nimi. A. I. 398-401, kirosi Origeneen kirjoitukset ja vastusti donatisteja. — A. II, 496-98. — A. III, 911-13. — A. IV, 1153-54.

Anastatica hierochuntica *[-tä'- -u'-]* ks. Jerikonruusu.

Anastigmaattinen (kreik. kielteinen *an*, ja astigmaattinen, ks. t.) on sellainen valokuvausobjektiivi, joka on vapaa astigmaattisuudesta. Tällaisilla objektiiveilla saadaan himmentäjääkin käyttämättä reunoilta tarkkoja kuvia. Anastigmaatti on epäsymmetrinen kaksoisobjektiivi, jonka aukko vaihtelee f 5:n ja f 18:n välillä. Semmoisella saadaan useihin tarkoituksiin riittävän tarkkoja kuvia, vaikkakin valotusaukko olisi objektiivin kokoinen, mikä ei ole asianlaita astigmaattisesti korjaamattomia objektiivejä (aplanaatteja y. m.) käytettäessä.

Anastomoosi (kreik. *anasto'mōsis* = aukko, suu), verisuonien yhdistyminen toisiinsa erityisen verisuonen välityksellä; puhutaan myöskin hermon anastomoosista, kun toisesta hermorungosta säikeitä liittyy toiseen hermoon. *M. O-B.*

Anastrophe *[-ē']* l. anastrofi (kreik., = „toisinpäin-kääntö"), lauseen sanajärjestyksen muutos puhetaidollisessa tarkoituksessa siten, että sana tulee sijaitsemaan sen sanan edellä, jonka jäljessä sen oikeastaan pitäisi sijaita, esim. Voitolle pääsi *vallat Pohjolan.* *A. K.*

Anataasi (kreik. *ana'tasis* = laajennus), harvinainen, titaanidioksidia (TiO_2) sisältävä mineraali Uralissa, Alpeissa, Brasiliassa y. m.

Anateema (kreik. *ana'thema* = kirous), tarkoittaa kreikkalaisessa V:ssa T:ssa (Septuagintassa) ja U:ssa T:ssa (Room. 9_3; 1 Kor. 16_{22}; Gal. $1_{8,9}$) häviön omaksi vihittyä, Jumalan tuomittavaksi jätettyä, jonka vuoksi se sittemmin tuli saamaan pannaanjulistuksen, kirkon yhteydestä erottamisen merkityksen. Toisessa merkityksessä a. (kreik. *ana'thēma*) tarkoittaa jumalalle pyhitettyä esinettä, uhrilahjaa, jollaisia ripustettiin temppeleihin samoinkuin myöhemmin katolisiin kirkkoihin. *Edv. St.*

Anatolia (turk. *Anadoli*, kreik. *Anatolē'* = itä, itämaat), Vähän Aasian ja varsinkin sen länsiosan nimitys.

Anatomia (kreik. *ana'* = ylös, ja *temnein* = leikata), oppi elollisten olioiden, sekä kasvien (phytotomia), eläinten (zootomia) että ihmisen (antropotomia) rakenteesta; normaalinen a. käsittelee terveitä elimiä, patologinen a. sairaloisia ilmiöitä elimissä ja niiden kudoksissa. Spesiaalinen, deskriptiivinen l. systemaattinen a. käsittelee erinäisiä elimiä ja elinryhmiä; osteologia, luu- ja rusto-oppi; syndesmologia, jänne- ja jännekalvo-oppi; myologia, lihasoppi; angiologia, suonioppi; neurologia, hermo-oppi; estesiologia, aistinoppi; splankhnologia, sisälmysoppi. Yleinen a. (kudosoppi, histologia, mikroskooppinen a.) tutkii kaikkien elinten ja kudosten hienoimpia rakennesuhteita. Sovellettu, topografinen (kirurginen) a., kuvailee elimien ja niitten osien paikallisia suhteita toisiinsa ja eri ruumiinosissa. — A:n historiasta mainittakoon, että kreikkalaiset ja roomalaiset uskonnollisista syistä rajoittautuivat eläinten tutkimiseen. Aleksandriassa v:sta 320 e. Kr. alkaen ajoittain käsiteltiin anatomisesti myöskin ihmisruumiita. Epävarmaa on, tokko Galenus (synt. 131 j. Kr.) leikkeli ihmisruumiita. Luigi Mondini Bolognassa (1306) leikkeli ihmisruumiita ja kirjoitti anatomian oppikirjan. Uuden ajanjakson anatomiassa aloittivat miehet sellaiset kuin Vesalius (synt. 1514), Eustachio ja Falopia. Suuri tapahtuma oli Harveyn (k. 1657) keksimä verenkierto. Aselli keksi 1622 imu- l. lymfasuonet, Malpighi (1628-94) perusti mikroskooppisen a:n, jota Leeuwenhoek, Swammerdam ja Ruysch edelleen kehittivät. Uudempi aika on erikoisesti harrastanut vertailevaa ja patologista anatomiaa. Eteviä a:n edustajia ovat v. Haller (k. 1777), Hunter (k. 1793), K. F. Wolff (k. 1794), Cuvier (k. 1832), Bichat (k. 1802), histologian perustaja, Schleiden (k. 1881), Schwann (k. 1882). Uusimman a:n (histologian ja kehitysopin) edustajista mainittakoon: Tiedemann, E. H. Weber, Meckel, Richet, Johannes Müller, Purkinje, Gegenbaur, Kölliker, M. Schultze, Ranvier, Leydig, Virchow. [Th. H. Huxley, „Ihmisruumiin rakennus"; Max Oker-Blom, „Terveysoppi"; Robert Tigerstedt, „Hälsolära" ja „Fysiologia". Laajemmista a:n oppikirjoista ovat meillä enin tunnetut Gegenbaurin, Wiedersheimin ja Langin teokset.] *(M. O-B.)*

Anatomi, anatomian (ks. t.) harjoittaja.

Anatominen preparaatti, keinotekoisesti valmistettu elimistön osa, joka tekee sen anatomisen rakenteen havaittavaksi. Monta menettelytapaa käytetään.

Anatrooppinen ks. Siemenaihe.

Anaxagoras ks. Anaksagoras.

Anaximandros ks. Anaksimandros.

Anaximenes ks. Anaksimenes.

Anceps (lat.; = kaksipäinen, epävarma, epämääräinen): tavujen laajuuteen perustuvissa runomitoissa syllaba anceps on sellainen säekaavan kohta, jossa rytmin muuttumatta voi olla joko pitkä tai lyhyt tavu; merkki: ⏓. *O. E. T.*

Ancher *[-nk-]*, Michael Peter (s. 1849), tansk. taidemaalari, jolla varsinkin kalastajaelämän terveenä ja voimakkaana kuvaajana on huomattava sija kotimaansa taiteessa. — A:n vaimo, Anna Kristine A. (s. 1859), on myöskin taidemaalari. *E. R-r.*

Anchitherium *[-the'-]*, *paleont.*, paritonvarpainen kavioeläin, hevosen esi-isä. Sivuvarpaat olivat keskivarvasta paljoa lyhemmät, mutta koskettivat vielä maata. Oli ylä-miocenissa yleinen Euroopassa ja Pohjois-Ameriikassa.

Anchusa *[-khū'-]*, härjänkieli, kasvisuku *Borraginaceæ*-heimossa. Isonlaisia, joks. leveälehtisiä, karheakarvaisia, tav. sinikukkaisia yrttejä. Teriö suppilomainen, nielu viiden holvimaisen, karvaisen suomun sulkema. Hedelmä 4-lohkoinen lohkohedelmä. Suomessa kaksi lajia, jotka ovat yleisiä ainoastaan lounaisimmassa osassa maatamme pelloissa, lastauspaikoilla j. n. e.

Ancienniteetti ks. Ansienniteetti.

Ancien régime *[āsiä' reži'm]* (ransk.), „vanha hallitustapa", ajanjakso, joka on ollut valtiollisen järjestelmän muutoksen edellä; erityisesti käytetään tätä lausepartta Ranskan vallankumouksen edellisestä ajasta; myöskin se merkitsee „olleita oloja", „entisajan henkeä".

Ancile *[-ī'-]* (lat.), soikea, kumpaiseltakin syrjältä kaarteinen kilpi, jonka muinaisrooma-

laiset kertoivat taivaasta pudonneen kuningas Numa Pompiliuksen hallitusaikana. Koska Rooman vallan luultiin riippuvan tämän kilven säilymisestä, antoi Numa sen salaamiseksi valmistaa 11 aivan samankaltaista kilpeä. Kaikkien 12 kilven hoito uskottiin 12 papille, jotka vuosittain maaliskuussa laulaen ja tanssien juhlallisessa saattueessa kuljettivat niitä ympäri kaupungin. Luultavasti kilpien luku tarkoittaa vuoden kuukausia. *K. J. H.*

Anckarstierna *[-šär-]*, Cornelius Didrikson (1655-1714), ruots. amiraali, alk. Thijsen, otti osaa merisotaan 1677 Tanskaa vastaan, aateloitiin seur. v. ja tuli vapaaherraksi 1692. Oli toisen osaston päällikkönä maallenousussa Själlannissa 1700, ja oli seur. vuosina Suomen lahdessa liikkuvan ruots. laivaston komentajana, m. m. 1705 johtamassa epäonnistunutta hyökkäystä Retusaarta vastaan.

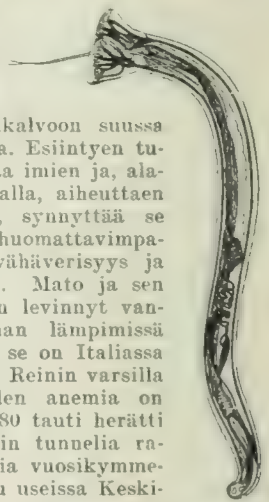
Anckarström, Jakob Johan (1762-92), Kustaa III:n murhaaja, otti 1783 kapteenina eron sotapalveluksesta. Hänessä samoin kuin aatelistossa yleensä vallitsi kova tyytymättömyys Kustaa III:tta kohtaan tämän pakoitettua valtiopäivät hyväksymään „Yhdistys- ja vakuutuskirjan". Luonteeltaan kostonhimoisena ja väkivaltaisena A. alkoi hautoa mielessään tuumia kuninkaan henkeä vastaan ja liittyi siinä tarkoituksessa 1791 muutamiin muihin aatelisherroihin (kreivit Horn ja Ribbing, vapaaherra Ehrensvärd, kenraalimaj. Pechlin y. m.). Maalisk. 16 p:nä 1792 Oopperatalossa toimeenpannuissa suurissa naamiohuveissa A. väentungoksessa ampui kuningasta kuolettavasti selkään. Seuraavana aamuna A. vangittiin, tunnusti paikalla rikoksensa ja tuomittiin menettämään henkensä, kunniansa ja omaisuutensa. Kolme päivää häpeäpaalussa seistyään ja raipparangaistuksen kärsittyään A. huhtik. 27 p:nä mestattiin. *K. B:dt.*

Anckarsvärd *[-ā-]*. 1. Mikael A. (1742-1838), soturi, valtiomies, ennen aateloimistaan Cosswa. 1772 v:n vallankumouksen puhjetessa Cosswa palveli Viaporissa vänrikkinä laivastossa ja hänelle uskottiin Suomessa silloin oleskelevan valtaneuvos Reuterholmin vangitseminen, minkä onnellisesti toimittikin. Aateloituna ja arvoissa kohonneena hän oli mukana 1788 v:n sodassa ja osallisena Anjalan liitossa, mutta osasi kuitenkin kuninkaan edessä puhdistautua. 1809 kutsuttiin A. maamarsalkaksi niille valtiopäiville, jotka antoivat Ruotsille uuden hallitsijasuvun ja uuden valtiomuodon. A. oli nyt korotettu vapaaherraksi ja kreiviksi. On kirjoittanut „Tankar om 1789 års fälttåg" ja „Minnen från åren 1788-90". — 2. Karl Henrik A. (1782-1865), soturi, valtiomies, edellisen poika, synt. Viaporissa 22 p. huhtik. 1782. Oli innokas osanottaja läntisen armeijan kapinaan 1809 ja lähetettiin Tukholmaan sopimaan siellä olevain samanmielisten kanssa. A. korotettiin nyt everstiksi, mutta joutui pian tyytymättömänä Kaarle Juhanan noudattamaan politiikkaan epäsuosioon ja otti eron 1813. Valtiopäivämiehenä 1817 hän esiintyi hallituksen ankarana arvostelijana ja oli tämän jälkeen kauan aikaa „oppositsionin" huomattavimpana miehenä. Valtiopäivillä ja julkisen sanan avulla hän esiintyi hallinnollisen virkavallan leppymättömänä vastustajana, lausuen m. m. „ettei laittomia käskyjä saa totella". 1830 hän julkaisi Richertin kanssa ehdotuksen eduskunnan muutokseksi, joka käsitti säätyjen lakkauttamisen, ja 1833 kirjansa „Politisk trosbekännelse" (valtiollinen uskontunnustus). 1840 v:n valtiopäivien jälkeen A. ei enää yhtä väsymättömästi kuin ennen ottanut osaa valtiolliseen elämään, mutta esiintyi kuitenkin silloin tällöin ja pysyi eduskuntamuutoksen innokkaana harrastajana. Kuoli Tukholmassa 25 p. tammik. 1865. *K. G.*

Ancona *[-kō'-]*, kaupunki Italian samannimisessä maakunnassa Adrianmeren rannalla, 35,000 as.; linnoitettu. Piispanistuin. Vilkas meriliike (1903 siellä kävi 1300 laivaa), sokeriteollisuutta, villa- ja rautatavaroita. Laivaveistämö. Pohjoispuolella kaupunkia on muinaisroomalainen rantarakenne (aallonmurtaja), jota koristaa valkeasta marmorista tehty Trajanuksen triumfikaari. Useita kirkkoja, joista huomattavin on 11:nnellä vuosis. Venuksen temppelin raunioille rakennettu tuomiokirkko San Ciriaco. — Kaupungin lienevät 4:nnellä vuosis. e. Kr. perustaneet Syrakusasta lähteneet uutisasukkaat. Trajanuksen aikana se oli kukoistava kauppakaupunki ja keskiajalla jonkun aikaa itsenäinen tasavalta, mutta joutui 1275 paavin vallan alle. A. liitettiin Italian kuningaskuntaan 1861.

Ancus Marcius (myös Martius), tarun mukaan Rooman neljäs kuningas lopulla 600-lukua e. Kr., Numa Pompiliuksen tyttärenpoika, jonka hallituskausi yleensä oli rauhallinen. Hän taisteli latinalaisia vastaan, joista osa siirrettiin asumaan Aventinus-kukkulalle. Rooman sataman Ostian perustaminen sekä toiselle puolelle Tiber-jokea johtavan paalusillan *(Pons sublicius)* rakentaminen ynnä Janiculumin linnoitus mainitaan myös Ancus Marciuksen ansiotöiksi. *K. J. H.*

Ancylostoma duodenale *[-lo's- -nā'-] (Dochmius duodenalis)*, 8-18 mm pituinen *Strongylideæ*-heimon suolinkainen, joka toukkana elää vapaana kosteissa paikoissa, mutta myöhemmin voi siirtyä ihmisen ohjassuolen yläosaan ja tarttua limakalvoon suussa olevalla väkäslaitoksella. Esiintyen tuhansittain suolessa verta imien ja, alati paikkaansa vaihtamalla, aiheuttaen haavoissa jälkivuotoja, synnyttää se vaikean taudin, jonka huomattavimpana oireena on suuri vähäverisyys ja loppuna usein kuolema. Mato ja sen mukana tauti on hyvin levinnyt vanhan ja uuden maailman lämpimissä seuduissa. Euroopassa se on Italiassa yleinen; myös Saksassa Reinin varsilla esiintyvä tiilentekijöiden anemia on madon aiheuttama. 1880 tauti herätti huomiota St. Gotthardin tunnelia rakennettaessa. Muutamia vuosikymmeniä se on ollut tunnettu useissa Keski-Euroopan kaivoksissa. Suomessa ei matoa ole koskaan tavattu. Sen munia poistuu ulostuksissa useinkin tavattomia määriä. Suotuisissa oloissa ne kehittyvät toukiksi, jotka suun tahi ihon kautta ihmisen

Ancylostoma duodenale.

suoleen joutuneina kehittyvät edelleen ja synnyttävät taudin. Tämän voi monessa tapauksessa parantaa tavallisilla matolääkkeillä. Puhtaus on paras tartunnan ehkäisijä. *A. R:nen.*

Ancylusaika, se geologinen aika, jolloin Ancylusjärvi (ks. t.) oli olemassa.

Ancylus fluviatilis *[-a'-]*, pieni kotilo, jonka leveän kekomainen, kierrokseton kuori on 7 mm pitkä; elää joissa ja koskissa siellä täällä rannikkoseuduissamme. Laji tullut kuuluisaksi siitä, että sen kuoria on tavattu sen laajan sisäjärven eli n. s. Ancylusjärven (ks. t.) kerrostumissa, jonka luullaan jääkauden jälkeisellä ajalla täyttäneen Itämeren syvänteen. [Suomen kartasto N:o 4, s. 15.] *K. M. L.*

Ancylushieta ks. Ancylusjärvi.

Ancylusjärvi, *geol.*, suuri suolaton järvi, joka kohta jääkauden loputtua peitti nykyisen Itämeren ja osan sen rannikkoalueista. Tuo järvi muodostui siten, että jääkautisen jäämeren kanssa yhteydessä ollut Itämeri myöhäisglasiaalisen maankohoamisen (ancylus-kohoamisen) kautta tuli erotetuksi mainitusta jäämerestä, jonka jälkeen sen vesi vähitellen muuttui suolattomaksi. Nimensä järvi on saanut kotilon, *Ancylus fluviatiliksen,* mukaan, joka fossiilina esiintyy senaikuisissa rantavalleissa.

A:n kerrostumia ovat, paitsi mainitut rantavallit, ancylus-hieta ja ancylus-savi (jota lienee tavattu m. m. Viipurin seuduilla). Jääkauden jälkeisen maanvajoamisen kautta tuli A. taas yhteyteen valtameren kanssa ja muuttui suolaiseksi Litorina-mereksi.

Ancylussavi ks. Ancylusjärvi.

Ancyra *[-kȳ'-]*, muinainen kaupunki Vähässä Aasiassa. ks. Angora.

And, Andreas Andreasson (k. 1317), ruots. oppinut, oli käynyt oppia ulkomailla, arvattavasti Pariisin yliopistossa, ja siellä maisteriksi tullut, kun 1278 valittiin Upsalan tuomiorovastiksi. 1285 hän osti Pariisissa talon, jonka lahjoitti siellä opiskelevien ruotsalaisten asuttavaksi. A. oli jäsenenä siinä lautakunnassa, joka pani kokoon ja kirjoitti 1296 julkaistun Uplannin lain. Kuului sukuun, jonka kilvessä nähtiin uiva sorsa; siitä nimi (ruots. *and* = sorsa).

Andalusia (lat. *Vandalitia, Vandalucia,* esp. *Andalucia*), maakunta Espanjassa Sierra Morenan ja Välimeren välillä; sen läpi virtaa Guadalquivir-joki; 87,570 km² ja 3 ½ milj. as. A. oli muinoin jaettuna 4:ään maurilaisvaltioon, nyt se käsittää 8 maakuntaa: Huelva, Cadiz, Sevilla, Jaen, Cordoba, Malaga, Almeria ja Granada. Tiheästiasutut, hedelmälliset seudut *(vegas)* Guadalquivirin laaksossa, lännessä, vaihtelevat korkeitten vuorten, asumattomien arojen ja suolarämeiden *(marismas)* kanssa idässä ja lounaassa. Ilmanala subtrooppillinen, etelässä Euroopan kuumin. Maakunta on Espanjan hedelmällisin ja sen kauniimpia; se on kuuluisa hevosistaan, öljystään ja appelsiineistaan. — A. oli ensin foinikialainen ja karthagolainen siirtomaa. V. 206 e. Kr. se joutui Rooman vallan alle. Kansainvaellusten aikana sen valloittivat vandaalit (heistä nimi), ja heidän jälkeensä länsigootit, v. 711 arabialaiset, jotka vasta v. 1492 kadottivat loput siitä (Granadan). — Maurien (arabialaisten) karkoittaminen ja juutalaisvainot ovat suuresti vaikuttaneet A:n taloudelliseen taantumiseen ja väkiluvun vähenemiseen. Monet rauniot ja paikannimet y. m. muistuttavat vielä vanhoja aikoja. Asukastyyppi ja luonne on maurilais-itämaalainen. *W. S-m.*

Andalusiitti, tavallisesti rombisissa, nelisivuisissa prismoissa kiteytyvä, mineraalina esiintyvä, emäksinen aluminiumsilikaatti. On punertava, ja särmät ovat läpikuultavia. Tavattiin ensinnä Andalusiassa (siitä nimi).

Andamaanit, saariryhmä Bengaalin lahdessa Intian valtameressä, 4 suurta ja n. 50 pientä saarta; 6,500 km², 25,000 as. Saaret kohoavat samalta merenalaiselta harjulta, jolta Nikobaaritkin; tämä matalikko on Birman länsirannikon jatkona ja ulottuu aina Sunda-saarille. Matala, metsäinen, mahonkipuita kasvava vuorenselänne kulkee saarten yli; niitten ilmasto on troopillinen, kasvikunta rikas, eläinkunta köyhä. Alkuasukkaat, n. 2,000, ovat negroidista alkuperää ja läheistä sukua Itä-Intian saarten alkuasukkaille, negritoille. He ovat tummia, villatukkaisia ja pieniä, n. 1,5 m, suurimmaksi osaksi raakalaisia. Arabialaiset maantieteilijät tunsivat saaret jo 9:nnellä vuosis. V:sta 1858 englantilaiset ovat käyttäneet niitä indobrittiläisenä rangaistussiirtolana; n. 16,000 rangaistussiirtolaista. *W. S-m.*

Andante *[-a'n-]* (it.), „käyden”, tarkoittaa tasaisen tyyntä aikamittaa. — Andantino *[-i'-]* (it.), edellistä hieman eloisampi (Englannissa päinvastoin hitaampi) aikamitta. *I. K.*

Andelin, Antti (1809-82), rovasti, kielitieteilijä. Räätälin poika Vanajalta. Pappina Honkajoella ollessaan 1837-53 hän johti valtion ojitustöitä vaikuttaen paljon näiden köyhien seutujen viljelykseen. 1853-9 A. oli kirkkoherrana Utsjoella hoitaen ajoittain kappalaisvirkaa Inarissa; opiskeli lappia ja käänsi tälle kielelle joukon uskonnollisia kirjoja: aapiskirjan, Lutherin katekismuksen selityksineen, Hübnerin piplianhistorian, sunnuntai- ja juhlapäiväin epistolat ja evankeliumit tavanmukaisine liitteineen (ote kirkon käsikirjasta, Kristuksen kärsimyshistoria, Jerusalemin hävitys, pieni rukouskirja y. m.), Lutherin lyhyen epistola- ja (yhdessä A. Laitin kanssa) evankeliumipostillan; lisäksi pari raittiuskirjasta (Rampa Lauri ja Kolme päivää Sairion kylässä). Vielä on A:n kynästä lähtenyt pirteä kertomus Utsjoen pitäjästä (Suomi 1858) sekä ruotsin kielellä Utsjoen murteen kielioppi (Anteckningar i lappska språkets grammatik, 1856) ja Inarin-lapin kielioppi ja kielennäytteitä ynnä lappalais-suomalainen sanaluettelo (Enare-lappska språkprof med ordregister, 1861). Käsikirjoitukseksi on jäänyt A:n laajanlainen suomalais-utsjokelais-inarinlappalainen sanakirja (Utsjoen kirkon arkistossa; inarinlappalais-suomalainen, lipuille kirjoitettu jäljennös Suom.-ugr. Seuran hallussa). *A. K. (Fr. Ä.)*

Andermatt l. Ursern (it. *Orsera*), kauppala Urin kanttonissa Sveitsissä Reuss-joen varrella, 1,444 m yl. merenp., n. 800 as. Turistipaikka, ilmaparantola, tärkeä tienristeys, missä Reussin ja Ticinon jokilaaksojen tiet leikkaavat Rhône- ja Reinlaaksoja pitkin kulkevia teitä. *W. S-m.*

Andernach (lat. *Antunnacum*), Reinin maakunnassa, 17 km Koblenzista luoteeseen, 9,000 as.

13. Painettu 26/1 09.

Pää- ja risteysasema Köln-Koblenzin radalla. Viljakauppaa ja sikariteollisuutta. Ennen oli A. roomalainen linnoitus ympärysmuureineen ja vahtitorneineen.

Andersberg l. Ylikartano, maatila Mäntsälässä, kuuluva H. von Qvantenille.

Andersen, Hans Christian (1805-75), tansk. runoilija, lapsellisen herkkä, mielikuvitusrikas kyky, oli köyhän suutarin poika Odensen kaupungista, synt. 2 p. huhtik. 1805. Yritettyään ensin näyttelijäksi A. saavutti ensimäisen menestyksensä romaanilla „Improvisatoren" (1835), jota seurasivat romaanit „O. T." ja „Kun en Spillemand" y. m. Mutta maailmankuuluksi ovat C. Andersenin nimen tehneet vasta hänen nerokkaat satunsa „Eventyr" (ilm. 1835 jälkeen), jotka ovat käännetyt melkein kaikkiin Euroopan kieliin (suomeksi Julius Krohn, Helmi Setälä ja Maila Talvio). Hänen koko persoonallisuutensa ilmenee noissa saduissa, jotka kuvastavat lapsen maailmaa kokonaisuudessaan ja joissa idyllimäisen pohjasävyn yllä vilkas mielikuvitus ja leikkivä satiiri valtoinaan karkelee: niiden tyylissä on suullisen esityksen eloisuutta ja väririkkautta. Näytelmänkirjoittajana luonnistui A. toisinaan hyvin, mutta kärsi myös useimmat pettymyksensä; lyyrikkona hän ei ollut kovin huomattava. A. matkusteli paljon ulkomailla, sai sieltä uusia vaikutuksia, pysyi vapaana kotoisista pikkuriidoista ja nautti kuuluisien ja korkeassa asemassa olevien henkilöiden kunnioitusta ja ystävyyttä; hänen monista matkakuvauksistaan on „En Digters Bazar" paras. Omasta elämästään hän on kertonut kirjassa „Mit Livs Eventyr". A. kuoli Kööpenhaminassa elok. 6 p. 1875. [Georg Brandes, „Samlede Skrifter" II. ss. 91-132.]

Hans Christian Andersen.

Andersen, Vilhelm (s. 1864), tansk. esteetikko, kirjoittanut henkeviä tutkimuksia etupäässä Tanskan kirjallisuudesta: „Poul Møller", „Adam Oehlenschläger", „Knud Sjællandsfarer", „Litteraturbilleder I-II", „Bacchustoget i Norden", „Tider og Typer i dansk Aands Historie I" y. m.

Andersin, Johanna Ottiliana (Hanna) (s. 1861), ranskan, saksan ja englannin kielen opettajatar. A. harjoitti 1883-84 ja 1890 kieliopinnoita Pariisissa; v:sta 1884 Helsingin Suomalaisen tyttökoulun sekä sittemmin Helsingin Suomalaisen jatko-opiston ja Helsingin Suomalaisen yhteiskoulun opettaja; v:sta 1906 Helsingin tyttökoulun yliopistoon johtavien jatkoluokkien johtajatar. A. on Valvojassa julkaissut useita kirjallisia esseitä, käsitellyt erinäisissä kirjoituksissa foneettisen kirjoitustavan käyttöä kouluopetuksessa sekä toimittanut useita oppi- ja lukukirjoja. [„Biograafisia tietoja Suomen naisista" (1896).]

Anderson, Nikolai (1845-1905), kielentutkija, synt. Virossa, Kasanin yliopiston professori. Julkaissut m. m. „Studien zur vergleichung der ugrofinnischen und indogermanischen sprachen", joka ensi kertaa vakavasti käsittelee suomalais-ugrilaisten ja indoeurooppalaisten kansain yhä ratkaisematonta alkusukulaisuuskysymystä asettuen sukulaisuusoletuksen puolelle. Ansiokas on hänen suomalais-ugrilaista äännehistoriaa käsittelevä teoksensa „Wandlungen der anlautenden dentalen spirans im ostjakischen".
A. K.

Anderssen, Adolph (1818-79), kuuluisa saks. šakinpelaaja, toimi Breslaussa matematiikan professorina, toimitti paria šakkilehteä, esiintyi voittavana pelaajana useissa kilpailuissa. A. oli myös taitava teoreetikko ja arvoitusten laatija.

Andersson, Johan Axel ks. Acke.

Andersson, Karl Filip Gunnar (s. 1865), ruots. kasvitieteilijä. Hänen arvokkaimmat tutkimuksensa ja kirjoituksensa koskevat kasvipaleontologiaa. Tutkinut m. m. Suomen kvartääristä kasvistoa. Teoksia: „Svenska växtvärldens historia" (1896); „Studier öfver Finlands torfmossar och fossila kvartärflora" (1898 sarjassa „Bulletin de la commission géologique de Finlande"); „Hasseln i Sverige fordom och nu" (1902 sarjassa „Sveriges geol. undersökning").
J. A. W.

Andersson, Karl Johan (1827-67), ruots. afrikanmatkustaja. Matkusti engl. Galtonin seurassa v. 1850-51 Damara- ja Ambomaissa, saapui 1853 Ngami-järvelle. Tutki v. 1858-59 ja 1867 Kunenen jokialuetta, löysi Okavango-joen, kuoli matkalla. Kirjoitellut matkoistaan.

Andersson, Nils Johan (1821-80), ruots. kasvitieteilijä. Kirjoittanut oppikirjoja ja laatinut kasvitieteellisiä tauluja, joita meilläkin oppikouluissa on käytetty opetusvälineinä. Oli kasvitieteilijänä muassa fregatti „Eugenien" purjehduksella maan ympäri. Retkellä tekemäinsä muistiinpanojen mukaan julkaisi kasvimaantieteellisiä kirjoituksia esim. „Om Galapagosöarnas vegetation" (1854).

Andesiini, maasälpäryhmään kuuluva kivennäinen, jota tavataan andesiitissa (ks. t.).

Andesiitti, nuori vulkaaninen vuorilaji, väriltään musta, vihertävä tai harmaa. Sitä tavataan Andein vuoristossa Etelä-Ameriikassa, Islannissa ja Araratilla, Unkarissa y. m.

Andes-vuoret ks. Kordillieerit.

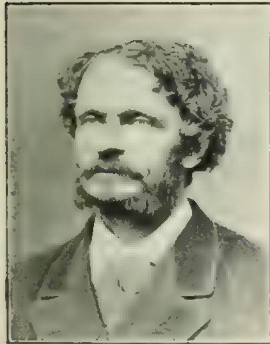
Andidžan, kaupunki Länsi-Turkestanissa Ferganan maakunnassa lähellä Syr-Darjaa. Transkaspian radan loppuasema, 48,000 as. Ympäristö tehty hedelmälliseksi keinokastelun avulla. V. 1902 maanjäristys tuhosi tämän kaupungin, joka harjoitti melkoista teollisuutta, puutarhanhoitoa ja silkin- ja puuvillanviljelystä.

Andokides *[-i'dē-]* Leogoraan poika (s. n. 440 e. Kr.), ateenalainen puhuja, joka oli sekaantunut Hermeen-patsaiden kaatajain oikeusjuttuun (v. 415 e. Kr); senvuoksi hänen täytyi mennä maanpakoon, josta palasi v. 402 e. Kr. takaisin. V. 399 e. Kr. hänet pantiin syytteeseen Eleusiin mysterioiden häväisemisestä; mutta hän puolustautui loistavasti ja vapautettiin. Hänen nimellään on olemassa 4 puhetta, joista 2 varmasti on oikeaperäistä.
(O. E. T.)

Andorra *[-o'-]*, tasavalta Ranskan ja Espanjan rajalla Pyreneitten vuoristossa, sen jylhimmässä osassa; väestön (n. 6,000 as.) sivistyskanta on varsin alhainen, maanviljelys on varsin vähäpätöinen, teollisuudesta voi tuskin puhuakkaan, salakuljetusta harjoitetaan paljon. Jo v:sta 800 e. Kr. A. on ollut tunnustettu puolueettomaksi valtioksi ja on nyt Ranskan ja Espanjan suojeluksen alla. Urgelin espanjalaisella piispalla on lakiasäätävä valta, kun taas lainkäyttö on Ranskan presidentin hallussa. Hallintoa hoitaa ylineuvosto. Tasavalta on jaettu kuuteen kuntaan, pääkaupunki on Andorra la Vieja (Vanha Andorra).

Andrada e Silva *[-drā'-]*, José Bonefacio d' (1763-1838), brasilialainen valtiomies, oli 1800-19 Portugalin vuoritoimen yli-intendenttinä, 1819 Brasiliaan synnyinmaahansa palattuansa, hän asettui 1821 sen konstitutsioniliikkeen etunenään, oli 1822-23 sisäasiain ministerinä, jonka jälkeen epäsuosioon joutuneena lähetettiin Eurooppaan. Sai kuitenkin pian palata ja oli 1831-34 alaikäisen keisarin Pedro II:n holhoja.

Andrássy *[-āši]*, Gyula (Julius) (1823-90), kreivi, unk. valtiomies, oli valtiopäiväin jäsenenä 1847-48 ja ylišpaanina 1848. Vallankumousaikana hän taisteli urhoollisesti maansa puolesta (ollen m. m. Görgeyn ajutanttina) sekä oli Unkarin lähettiläänä Konstantinopolissa, jolloin hänen onnistui estää unkarilaisten pakolaisten luovuttamista Itävallalle. Kapinan kukistuttua hänet poissaolevana tuomittiin kuolemaan sekä hirtettiin „in effigie". Senjälkeen A. maanpakolaisena oleskeli Pariisissa, mutta armahdettiin, palasi Unkariin ja tuli 1861 valtiopäiville, liittyen Deákin puolueeseen, joka sovinnon tietä pyrki luomaan Unkarin itsenäisyyttä. 1867 Unkarin pääministeriksi tultuaan hän toimeenpani joukon vapaamielisiä uudistuksia ja perusti Unkarin uuden maanpuolustus-sotaväen (*honvéd*-laitoksen). 1871 A., ensimäisenä unkarilaisista, tuli koko valtakunnan yhteiseksi ulkoministeriksi ja ministeripresidentiksi. Tässä toimessaan hän tahtoi saada aikaan hyvät suhteet sekä Saksaan että myöskin Venäjään. San Stefanon rauhan (1878) jälkeen suhde Venäjään kylmeni; Berliinin kongressissa A. Itävalta-Unkarin pääedustajana sai toimeen päätöksen, jonka nojalla Itävalta-Unkari valtasi Bosnian ja Herzegovinan. Bismarckin ja A:n välillä pidettyjen neuvottelujen tuloksena oli Venäjää vastaan suunnattu Saksan ja Itävalta-Unkarin puolustusliitto (1879). Syysk. 22 p. 1879 A., Bosnian ja Herzegovinan valtauksen seurauksien johdosta menetettyään kansansuosionsa Unkarissa, luopui ministerinvirastaan; hän pysyi kuitenkin edelleenkin keisari Frans Josefin persoonallisena ystävänä ja Unkarissa jälleen suosioon päästyään vaikutti suuresti asioiden kulkuun. A. oli Unkarin loistavimpia valtiomiehiä ja etevimpiä puhujia.

Gyula Andrássy.

A:n molemmat pojat, Tivadar (Theodor) (s. 1857) ja Gyula (s. 1860), ovat kumpikin olleet valtiollisessa elämässä huomattavina henkilöinä mukana, varsinkin nuorempi. Lopetettuansa opintonsa oli tämä attaseana Konstantinopolissa ja Berliinissä. 1884 hän tuli valtiopäiville, jossa liittyi vapaamieliseen puolueeseen; 1892 hän tuli sisäasiain ministeristön valtiosihteeriksi ja 1894 kunink. hovin ministeriksi. 1895 A. erosi ministeristöstä. 1898 hän 20 muun edustajan kanssa erosi vapaamielisestä hallituspuolueesta, mutta yhtyi taas 1899 (Bánffyn kukistuttua) siihen. V. 1906 hän tuli Wekerlen johtamaan ministeristöön sisäministeriksi, jossa virassa hänen huomattavin työnsä on ehdotus Unkarin vanhettuneiden äänioikeusolojen uudelleen järjestämiseksi. *K. B:dt.*

Andreæ *[-drē'-]*. 1. Jakob A. (1528-90), tübingeniläinen jumaluusopin professori, harrasti luterilaisten välisten riitojen poistamista ja tuli näissä harrastuksissaan ensimäiseksi Sovintokirjan (ks. t.) aikaansaajista. — 2. Johann Valentin A. (1586-1654), edellisen pojanpoika, hovisaarnaaja Stuttgartissa. Vastusti henkevästi 17:nnen vuosisadan puhdasoppisuutta, joka laiminlyöden tosikristillisen elämän pani pääpainon uskonopillisiin määritelmiin. Paitsi jumaluusopillisia teoksia A. myöskin on kirjoittanut runoja.

Andreæ Laurentius ks. Laurentius Andreæ.

Andreæaceæ *[-ā'-]*, sammalheimo; pieniä, tummia kivisammaleita, joiden itiöpesäke aukeaa neljällä pituuttaisraolla. Meillä yleisin *Andreæa petrophila*.

Andreaksen risti, vino risti. ks. Andreas.

Andreas (kreik. *andre'ios* = miehuullinen), yksi Jeesuksen kahdestatoista apostolista, Pietarin veli, joka, oltuaan ensin Johannes Kastajan oppilas, liittyi yhdessä erään toisen kanssa (Joh. 1_{35} seur.) ensimäisenä Jeesukseen. Eusebius kertoo hänen lähetyssaarnaajana vaikuttaneen Skyytiassa, jonka vuoksi häntä venäläiset kunnioittavat erityisesti apostolinaan. Hyvin myöhäinen perintätieto kertoo hänen kärsineen marttyyrikuolemansa vinolla ristillä (Andreaksen risti), joka kuvaamataiteessa on hänen merkkinään. Hänen päivänsä on 30 p. marraskuuta. *(Edv. St.)*

Andreas, unk. András *[-āš]*, kolmen Unkarin kuninkaan nimi. 1. A. I, kuninkaana 1047-60, tuli kansallisen ja pakanallisen puolueen avulla hallitukseen ja sai sodalla keisari Henrik III:n luopumaan läänitysvallastaan, mikä tällä oli Unkarissa. Liittyi kuitenkin sitten itse kristinuskon suosijoihin; menetti kruununsa ja henkensä taistelussa veljeänsä Bélaa vastaan. — 2. A. II, kuninkaana 1205-35, suosi voimakkaan puolisonsa Gertrudin vaikutuksen alaisena saksalaisuutta; tästä syystä unkarilaisissa ylimyksissä syntynyt tyytymättömyys ilmeni kuningattaren murhassa (1213) ja kapinassa, jonka tyynnyttämiseksi A. 1222 Bulla aurealla (kultaisella bullalla, unk. *arany bulla*) vahvisti aatelisten oikeuden valtiopäivillä päät-

tää maan asioista. 1217 A. teki paljon maksavan, mutta tuloksettoman ristiretken Pyhään maahan. — 3. A. III, kuninkaana 1290-1301, edellisen pojanpoika, viimeinen hallitsija Arpádin (ks. t.) suvusta, taisteli pitkin hallitusaikaansa kruununtavoittelijoita vastaan.
K. G.

Andreas Laurentii *[-ē'- -e'-]* ks. Björnram.

Andreas Olai *[-ē'-]*, Juhana herttuan kansleri, synt. Örebrossa ja todennäköisesti Kustaa kuninkaan kamreerin, Ruotsista sittemmin paenneen Olaus Brömsin poika. Saavutettuansa Saksassa lainopin tohtorin arvon, tavataan A. O. kuninkaan palveluksessa, m. m. lähetystön jäsenenä Englannissa. 1556 hän tuli nuoren Juhana herttuan palvelukseen kansleriksi. Tämmöisenä lienee hän kannattanut herttuan kunnianhimoisia itsenäisyystuumia ja joutui tästä syystä Kustaan epäsuosioon; tämä soimaa häntä epärehelliseksi, lahjusten ottajaksi ja juopoksi. Suomessa mainitaan hänen, vastenmielisyydestä suomalaisia ja suomen kieltä vastaan, vaikuttaneen ruotsalaisen Follingiuksen nimittämiseksi Turun piispaksi. Kuoli jouluk. 1560.
K. G.

Andreas-rahat, rahoja, joiden leimassa on apostoli Andreaksen kuva suuren Andreaksenristin takana. Niitä lyötiin etupäässä Braunschweigissä ja Hannoverissa. — Pietari I:n, Annan ja Elisabetin hallitessa lyötiin Venäjällä 2 ruplan arvoisia Andreasdukaatteja, Elisabetin aikana myöskin 1 ruplan arvoisia.

Andreastähdistö. 1. Venäjän korkein ritaritähdistö, jonka 30 p. marrask. (v. l.) 1698 Pietari Suuri perusti; merkki annetaan vain kenraaliluutnantin arvoisille henkilöille, joilla jo on Aleksanteri Nevskijn ja Valkean Kotkan merkki. — 2. Skotlantilainen ritarikunta.

Andree *[-rē']*. 1. Karl A. (1808-75), saks. maantieteilijä, synt. Braunschweigissä, eli Leipzigissä ja Dresdenissä. „Globus" aikakauskirjan perustaja (1861). Kirjoittanut m. m. „Geographie des Welthandels" v. 1867-72. — 2. Richard A., (s. 1835), edellisen poika, etnografi ja maantieteilijä, kirjoittanut näissä aineissa useita teoksia (esim. „Ethnographische Parallelen und Vergleiche", Stuttg. 1878 ja, uusi jakso, Lpz. 1889) ja toimittanut tunnetun Andreen kartaston (1 pain. 1881). Isänsä perustaman aikakauskirjan toimittaja.

Andrée *[-rē']*, Salomon August (s. 1854), ruots. insinööri ja tiedemies. Oli v. 1882-83 mukana ilmatieteellisessä retkikunnassa Huippuvuorilla. Teki tieteellisessä tarkoituksessa monta ilmapalloretkeä, joista on julkaissut selontekoja. Tutki innolla pohjoisnavan löytämiskysymystä. Lähti 11 p. heinäk. 1897 Tanskalaissaarelta, Huippuvuorten pohjoispuolelta, ilmapallolla, aikoen sillä päästä pohjoisnavalle. Tämän jälkeen ei hänestä eikä hänen seuralaisistaan Fränkelistä ja Strindbergistä ole saatu muita tietoja kuin kirjekyyhkysen tuoma kirje.
W. S-m.

Andrei *[-e'i]* Aleksandrovitš (k. 1304), Novgorodin ruhtinas, Aleksanteri Nevskijn poika, saavutti 1294 suuriruhtinaan-arvon syrjäyttämällä veljensä Dimitrijn. Samana vuonna hän oli tehnyt sotaretken ruotsalaisten äsken perustamaa Viipuria vastaan, mutta menestyksettä. Paremmin häntä onnisti 1301, jolloin valloitti ja hävitti Tyrgils Knuutinpojan edellisenä vuonna perustaman Landskronan (Maankruunun) linnoituksen, siten tehden tyhjäksi ruotsalaisten yritykset asettua Nevajoen rannoille. Luonteeltaan A. oli kavala ja julma ruhtinas, joka nöyrtymällä tataarien edessä koetti omaa valtaansa laajentaa.
K. G.

Andrei Bogoljubskij *[-e'i -u'-]* (k. 1175), ven. ruhtinas, Kievin suuriruhtinaan Jurij Dolgorukijn poika, oli jo isänsä aikana hallinnut Susdalissa ja otti 1157 isän kuoltua suuriruhtinaan-nimen. Vladimirin hän teki pääkaupungikseen ja osasi suurella taidolla enentää sen arvoa; kirkkoja rakennettiin ja niihin hankittiin, m. m. luostareista varastamalla, ihmeitä-tekeviä pyhäinkuvia. Bulgaareja vastaan käytiin onnellista sotaa. 1169 A. pääsi toiveittensa perille, kun hän valloitettuaan ja hävitettyään Kievin yksin saavutti suuriruhtinaan-aseman. Yritys kukistaa Novgorod vain ei onnistunut. A:n murhasivat hänen omat palvelijansa yöllä vasten kesäk. 29 p. 1175.
K. G.

Andrejev *[-dre'-]*, Leonid (s. 1871), ven. kirjailija, meni lopetettuaan lainopilliset lukunsa sanomalehtialalle, jonka kuitenkin pian jätti antautuakseen yksinomaan kirjailijatoimeen. Hänen „Kertomuksensa" sekä laajempi teos „Isä Vasili Fiveiskijn elämä" kuvailevat yksilön sortumista ympäristön alle ja ovat täynnä vallankumousajan kiduttavaa hermostusta ja kauhua. Japanilaissodan aikana ilmestyi tärisyttävä „Punaista naurua". Huomattavat ovat A:n näytelmät „Ihmisen elämä", „Tähtiä kohden", „Savva".
J. J. M.

Andrejevskij *[-je'-]*, Sergej Arkadjevitš (s. 1847), ven. runoilija ja kriitikko, asianajaja; otti eron tuomarinvirasta, kun hän ei halunnut ajaa asiaa nihilisti Vera Zasulitšia vastaan. Pohjasävel A:n runoissa on surunvoittoinen ja pessimistinen.

Andrén, Anders Viktor (s. 1856), ruots. taiteilija, tullut tunnetuksi taitavana kirjojen ja lehtien kuvittajana sekä koristeellisten taidemaalausten tekijänä (esim. isot katto- ja seinämaalaukset Tukholman Kunink. oopperassa.

Andrews *[ändruz]*, Thomas (1813-86), engl. fyysikko, tutki otsonia ja lämmön kehittymistä kemiallisissa ilmiöissä sekä kaasuja n. s. kriitillisissä lämpötiloissa.

Andrias Scheuchzeri (kreik. *andria's* = ihmisen kuva, kuvapatsas) *(Homo diluvii testis)*, *paleont.*, Oeningenin tertiääriliuskeesta löydetty pyrstösammakko, jonka luurankoa Scheuchzer (1726) piti „vedenpaisumusihmisen" luurankona.

Androdiœcia, hede- ja kaksineuvoisten kukkien esiintyminen saman lajin eri varsilla.

Andrœceum, *kasvit.*, hetiö.

Androfagi (kreik. *anē'r* = mies, ja *phage'in* = syödä), ihmissyöjä.

Androfobia (kreik. *anē'r* = mies, ja *phobos* = pelko), mieskammo.

Androgyni (kreik. *anē'r* = mies, ja *gynē'* = nainen), olio, jolla on sekä uros- että naaraspuoliset sukupuolielimet. ks. Hermafrodiitti.

Androklos, roomalaisten kirjailijain kertoman tarinan mukaan roomalainen orja, joka pakeni erämaahan ja asui luolassa; tämän ottaa

turvapaikakseen myöskin jalopeura saatuansa metsässä odan käpäläänsä. A. vapautti jalopeuran odasta ja heistä tuli hyvät ystävät. Kun A. joutui kiinni, tuomittiin hänet karanneena orjana petojen eteen arenalle, jossa hän tapasi ystävänsä jalopeuran, joka paneutui hänen jalkainsa juureen. Keisari lahjoitti A:lle vapauden ja jalopeuran toveriksi.

Andromakhe *[-ma'khē]* (lat. *Andro'mache*), troialaistarustossa Priamoksen pojan H e k t o r i n puoliso, Kreikan sankarirunouden ihanimmin kuvattu naisluonne. Homeroksen Iliadin mukaan A:n isä oli Troas-maakunnassa sijaitsevan, muka kilikialaisten asuman Thebe-kaupungin („Plakoksen-alaisen Theben") kuningas Eetion. Kun Akhilleus valloitti Theben, menetti A. isänsä ja seitsemän veljeänsä; äiti kuoli suruun. Niinpä Hektor on A:n ainoana turvana; puolisot yhdistää mitä jaloimmin ja kirkkaimmin kuvattu rakkaus. Iliadin kauniimpia kohtia on Hektorin ja A:n hyvästijättö ennen Hektorin lähtöä viimeiseen taisteluunsa (VI kirjassa). — Hektorilla ja A:lla on poika Skamandrios l. Astyanaks. — N. s. kyklillisissä epoksissa kerrottiin kuinka Astyanaks Troian kukistuttua surmattiin ja Hektorin jalo puoliso sai orjuuden kovan kohtalon. Hänet annettiin Akhilleus-vainajan pojalle, rajulle Neoptolemokselle; — tarun erään toisinnon mukaan juuri Neoptolemos oli Astyanaksin surmannut! — Neoptolemos vei A:n kotimaahansa ja asettui lopulta Epeirokseen. Siellä A. synnytti hänelle Molossos-nimisen pojan, jota pidettiin Molossolaisen kuningassuvun kantaisänä. Erään tarun mukaan, jota Vergilius Æneis-runoelmassaan on noudattanut, A. orjuudesta vapautuneena yhtyi Epeiroksessa avioliittoon Hektorin veljen Helenoksen kanssa. Nämä A:n loppukohtalot esitetään eri lähteissä eri tavoin. *O. E. T.*

Andromeda *[-e'-]* (lat. *Andro'meda*), kreik. tarustossa Aithiopian kuninkaan Kepheuksen ja Kassiepeian (lat. Cassiope) tytär. Kun Kassiepeia kehui olevansa kauniimpi kuin meren neitoset, Nereidit, lähetti Poseidon merihirviön hävittämään Kepheuksen maan. Oraakelin neuvon mukaan oli A. jätettävä tälle hirviölle ja hänet kahlittiin kiinni rautakallioon, josta hänet sitten Perseus (ks. t.) pelasti ja sai puolisokseen. Sophokles ja Euripides ovat (hävinneissä) näytelmissä käsitelleet A:n tarua. *O. E. T.*

Perseus ja Andromeda Puget'n mukaan.

Andromeda *[-e'-]*, s u o k u k k a, kasvisuku *Ericaceæ*-heimossa. Pohjoisia tunturi- ja rämevarpuja, joiden lehdet ovat talvehtivia, ehyitä, pieniä, nahkeita, päältä kiiltäviä, litteitä tahi neulasmaisia. Kukat kellomaisia, pitkäperäisiä, punertavia, harvakukkaisissa kukinnoissa. Meillä yleisin laji *A. polifolia* rämemailla Etelä-Suomesta Lappiin. Linnén lempikasveja; sai nimensä siitä, että se „oli kytketty Lapin autioihin soihin niinkuin Ovidiuksen A. kallioon".

Andromeda, *tähtit.*, pohjoisella taivaalla oleva tähtikuvio.

Andromedan tähtisumu, paljaallekin silmälle näkyvä tähtisumu Andromedan tähtikuviossa. Sumun tunsivat jo arabialaiset. Sen kirjo on yhtenäinen, jonka vuoksi voi olettaa, että sen aineosina on kiinteitä kappaleita. Lähellä sen keskustaa näkyi v. 1885 uusi tähti, joka parin kuukauden perästä taas hävisi. *A. D.*

Andromonœcia, hede- ja kaksineuvoisten kukkien esiintyminen samalla varrella.

Andronikos *[-dro'-]* muinaiskreikkalainen filosofi, Rhodoksesta kotoisin, järjesti ja julkaisi Aristoteleen teokset; vaikutti Ateenassa „peripateettisen" oppikunnan päämiehenä noin vv. 70-50 e. Kr. *A. Gr.*

Andronikos *[-o'nī-]*, neljän Itä-Rooman keisarin nimi. — A. I, Iisak I:n Komnenoksen poika, hallitsi 1183-85, kuuluisa vaiherikkaasta elämästään. Metsästysretkellä hän joutui turkkilaisten vangiksi 1141, pääsi muutaman vuoden kuluttua vapaaksi, jonka jälkeen keisari Manuel asetti hänet Kilikian armeijan päälliköksi. Saavutettuansa sotilaiden suosion hän joutui keisarin epäsuosioon ja vankeuteen 12 vuodeksi. Vankeudesta paettuansa A. oleskeli Venäjällä, kunnes voi palata, mutta epäsuosioon jouduttuaan jälleen pakeni turkkilaisten luo. Vihdoin hän Manuelin kuoltua murhautti tämän pojan ja huudatti itsensä kuninkaaksi. 1185 hän menetti henkensä kapinassa. — 2. A. II, hallitsijana 1282-1328, Mikael VIII Palaiologoksen poika, jonka pojanpoikansa syöksi valtaistuimelta. — 3. A. III, 1328-41, heikko ja hekumallinen hallitsija, kävi onnetonta sotaa bulgaareja ja osmannilaisia turkkilaisia vastaan. — 4. A. IV, P a l a i o l o g o s, 1376-79, syöksi isänsä valtaistuimelta, mutta kolmen vuoden kuluttua menetti sen jälleen hänelle. Kuoli 1385 sokaistuna.

Andropogon, kasvisuku *Graminaceæ*-heimossa. Korkeita kuuman vyöhykkeen heiniä, joiden monikukkaiset tähkylät ovat tähkissä tahi röyhyissä. Tärkein laji *A. sorghum*, d u r r a h (ambolaisten „i i l j a"), on komea, leveälehtinen, maissin näköinen heinä; kasvaa 3-5 m korkeaksi. Varsi täyteinen, täynnä imelää ydintä, päättyy suureen, väriltään ja muodoltaan hyvin vaihtelevaan röyhyyn. Tähkylät parittain. Lehdet hienokarvaiset. Jyvä pitkulainen tai puikea, 4-5 mm pitkä, 3-5 mm leveä. Kotimaa lienee troopillinen Afrikka, jossa sen otaksuttu villi kantamuoto *A. halepensis* kasvaa. On kaikkien Afrikan kansojen päävilja, useiden pääravintoaine. Erästä muunnosta *A. saccharatus*ta viljellään sokeripitoisen ytimensä vuoksi, jota neekerit pureksivat; kiinalaiset valmistavat siitä päihdyttävää juomaa ja Ameriikassa on

Andropogon sorghum

sitä yritetty viljellä sokeriteollisuuden raaka-aineeksi. — Etelä-Euroopassa viljellyn muunnoksen kankeista röyhynhaaroista tehdään harjoja.

Andros. 1. Pohjoisin saari Kykladeista, 11 km etelään Euboiasta, 405 km², 20,000 as. Vuorinen, mutta hyvin viljelty. Tuotteet: viini, hedelmät, silkki. Lampaanhoitoa. Vanhalla ajalla joonilainen siirtokunta. — 2. Suurin Bahama-saari Länsi-Intiassa 5,300 km² ja 1,500 as.; matala, soinen korallisaari, jolla kasvaa tiheätä metsää. Elinkeinoina: puutavarakauppa ja sienikalastus.

Androsaces, nukki, *Primulaceæ*-heimoon kuuluva kasvisuku. Suomessa yksi laji *A. septentrionale*. Matala (8-15 cm) vanakasvi, jonka pienet, ehytlaitaiset, suikeat lehdet ruusukkeessa varren tyvessä. Kukat sarjassa, pieniä, valkeita. Kasvaa harvinaisena soravalleilla kalkinpitoisella alustalla maamme etelä- ja kaakkoisosissa. — Muutamia lajeja puutarhoissa, esim. *A. lanuginosum* Nepalista, *A. vitalianum* Alpeilta.

Andrusovo *[-u'-]*, kylä Smolenskin kuvernementissä, Krasnyjn piirikunnassa Venäjällä, tunnettu siellä tammik. 20 p:nä 1667 Venäjän ja Puolan välillä tehdystä rauhasta, jossa Venäjä sai Smolenskin, Dnjeprin vasemman rannan ja Kievin.

Andö *[-ö]*, Lofoten-ryhmään kuuluva saari, Nordlandin amtissa; Norjan suurimpia saaria. 513 km², 3,660 as.; hiilikerroksia.

Ane, oikeammin Aun (< isl. *Auðun*, joka syntyperältään on sama kuin engl. *Edwin* nimi), vanha, tarunomainen ruots. kuningas Ynglingein suvusta; hänen kerrotaan uhranneen yhdeksän poikaansa Odinille, saaden jokaisesta ikänsä pidennetyksi kymmenellä vuodella.

Ane (indulgenssi), merkitsee oikeastaan huojennusta kirkon määräämistä katumusharjoituksista eli synnin hyvitystöistä. Piispa, joka valvoi julkista kirkkokuria, saattoi jo vanhan kirkon aikana katumuksentekijän mielialaan nähden lyhentää rangaistusaikaa tai vaihtaa ennen määrätyitä hyvitystöitä helpompiin. Tämä tuli aikaisemman keskiajan yksityisripissäkin tavaksi, sitä enemmän, kun silloisten „rippikirjain" määräämät hyvitystyöt olivat niin ankarat ja pitkäaikaiset, ettei niiden täydellinen noudattaminen voinut tulla kysymykseen. Varsinaisesti syntyi „indulgenssin" nimitys ja käsite kuitenkin vasta 11:nnellä vuosis., kun piispat eivät enää rajoittaneet helpotusta yksilöllisesti harkittuihin tapauksiin, vaan lupasivat sen kaikille, jotka suorittivat anekirjeessä mainitun hyvän työn. Koska hyvitystyöt olivat määrätyt ajan mukaan, oli aneessakin määräaika. Tavallisimpia oli 40 päivän ane s. o. sen hyvitystöiden määrän anteeksianto, jonka suoritukseen asianomaiselta olisi kulunut 40 päivää. — Katolisen kirkon aneopin kehittivät suuret skolastikot rippisakramentti-opin yhteydessä 1200-luvulla. Katuvainen syntinen, joka ripissä papin välityksellä saa Jumalan anteeksiannon, on siten turvattu iankaikkiselta kadotukselta, mutta hänen on silti kärsittävä sen hyvityksenä ajallisia rangaistuksia sekä maan päällä (kirkon määräämät) että kiirastulessa. Näitä ajallisia rangaistuksia lyhentävät aneet, joita kirkko jakaa huostassaan olevasta Kristuksen ja pyhimysten ylimääräisistä hyvistä töistä muodostuneesta aarteesta. Koska ihminen ei voi tietää syntiensä ajallisten rangaistusten tarkkaa määrää, on hänellä syytä käyttää kaikkia tilaisuuksia aneiden saavuttamiseksi, lyhentääkseen kiirastulessa olonsa aikaa. Tämä aneoppi oli kirkolle hyvin edullinen; anelupauksilla saatiin runsaasti varoja kirkkojen rakennuksiin ja muihin tarpeisiin. Vaikka kyllä opetettiin, että ane tuli ainoastaan sen hyväksi, joka sydämestään oli katunut ja tunnustanut syntinsä, syntyi käytännössä helposti se käsitys, että ane ilman muuta saatiin tehdyn työn palkaksi ja että siinä oli saatu itse synninpäästökin. Vielä enemmän väärinkäytöksiä aiheutti paavien jakama n. s. täydellinen ane (indulgentia plenaria), joka sai alkunsa ristiretkeläisille luvatusta vapautuksesta sekä syntivelasta että synnin ajallisista rangaistuksista, siis välittömästä autuudesta, jos he retkellään kaatuivat. Paavit näet rupesivat tällaisia aneita lupaamaan niillekin, jotka rahallisesti avustivat ristiretkiä tai muita kirkollisia tarkoituksia; täysianeet tulivat 1300-luvulta heille tärkeäksi tulolähteeksi. Tässä todella voi puhua syntein anteeksiannon myymisestä rahan edestä. Se häpeämätön tapa, millä useat anekauppiaat, niinkuin Tetzel Saksassa ja Arcimboldi Pohjoismaissa, toimivat, antoi ratkaisevan sysäyksen uskonpuhdistukselle.

Jo keskiajalla oli anetta ja anekauppaa vastaan hyökätty. Wyclif, Huss, Wesel ja Wessel olivat väittäneet, että Jumalan armo annetaan ilmaiseksi ja että paavi voi myöntää huojennuksia ainoastaan niistä rangaistuksista, joihin hän itse voi tuomitakin. 95:ssä väitteessään 1517 Luther niinikään jyrkästi kielsi aneiden merkityksen synninpäästönä ja kiirastulirangaistuksen lievennyksenä, mutta tunnusti ne muutoin; hän ei vielä taistellut itse aneita, vaan niiden väärinkäyttöä vastaan, josta hän luuli paavin olevan tietämättömän. Pian hän kumminkin hylkäsi ne kokonaan, koska Raamattu ei niitä tuntenut ja koska ne muuttivat kirkon epäjumalantemppeliksi, jossa paavi „uutena Juudaksena rahasta myy Kristuksen ja pyhimysten ansiota eläville ja kuolleille". Uskonpuhdistuksen jälkeen on roomalaiskatolisessakin kirkossa oltu aneopissa ja sen käytännöllisessä sovituksessa varovaisempia kuin keskiajan lopulla, mutta vielä nytkin aneopilla on suuri merkitys katolisessa maailmassa. Paavi myöntää aneita osanottajille erinäisiin kirkollisiin toimituksiin, hartauden harjoittajille pyhillä paikoilla, kirkollisten yhdistysten jäsenille j. n. e., ja Etelä-Euroopassa voi lukuisain kirkkojen ovella lukea kirjoituksen: „Täysi, pysyväinen ja jokapäiväinen ane eläville ja kuolleille". Riemuvuosina — viimeksi 1900 — julistetaan runsaita „riemuvuosi-aneita".

J. G.

Anekauppa ks. Ane.

Anekdootti (kreik. *ane'kdoton* < kieltävä *an*, ja *ekdotos* = julkaistu), julkaisematon kirjoitus. Kirjapainon käytäntöön tultua nimitettiin vanhaa kirjallista teosta tai sen osaa, kun se ensi kerran julkaistiin painettuna, nimellä anekdoton. Nykyään a. merkitsee lyhyttä, tarinantapaista esitystä jostakin tapahtumasta; a. merkitsee myös kaskua.

Aneksi ks. Anneksi.

Anelektrinen, „ei-sähköinen”, niin nimitettiin ennen kappaleita, jotka ovat hyviä sähkönjohtajia (esim. metallit), koska arveltiin, etteivät ne voi tulla sähköisiksi toisiaan vastaan hieromisesta.

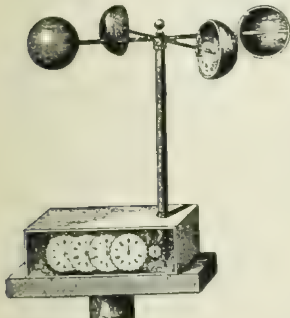
Anemia (kreik. kielteinen *an*, ja *haima* = veri), verenvähyys, yleinen tahi paikallinen, jossa joko itse veren tahi punaisten verisolujen määrä on vähentynyt. A. perniciosa, ankara, luonteeltaan vielä hämärä, kuolemaan viepä veritauti. Aneminen, vähäverinen. *M. O-B.*

Anemofiilit (kreik. *anemos* = tuuli, ja *philos* = ystävä), tuulensuosijat (ks. t.)

Anemografi (kreik. *anemos* = tuuli, ja *graphe'in* = kirjoittaa) on anemoskooppi (ks. t.), joka itse merkitsee tuulen suunnat.

Anemokhorit, kasveja, joiden siemenet tahi hedelmät leviävät tuulen avulla.

Anemometri (kreik. *anemos* = tuuli, ja *metron* = mitta), kone, millä mitataan tuulen voimaa l. nopeutta. A. perustuu joko tuulen aikaansaamaan paineeseen tahi sen nopeuteen. Edellisistä mainittakoon esim. Oslerin a., missä tuuli painaa levyä, jota viiri aina pitää kohtisuoraan tuulta vastaan. Paineen suuruuden mittaa levyn taakse laitettu vieteri. Jälkimäisistä on tavallisin Robinsonin. Siinä on pyörivässä akselissä nelihaarainen ristikko, jonka haarojen päässä on puolipallon muotoiset toiselta puolen ontevat levyt, siten, että ontevat puolet ovat kaikissa samallepäin. Koska tuuli painaa ontevaa puolta enemmän kuin kuperaa, pyörii laitos ja sitä nopeammin kuta kovemmin tuulee. Kierroksien luvun määrää a:iin yhdistetty merkitsijäkone.

Robinsonin anemometri

Anemone *[-ō'-]*, vuokko, kasvisuku *Ranunculaceæ*-heimossa. Monivuotisia yrttejä, jotka talvehtivat vaakasuoralla juurakolla: tästä kohoavat kolmijakoiset aluslehdet ja yksikukkainen varsi. Kehä terämäinen. Verhiön asemesta 3-lehtinen suojus, joka sinivuokolla on heti kukan alla, valkovuokolla keskellä vartta. Sukuun kuuluvat yleisimmät ja suosituimmat kevätkasvimme sinivuokko *(A. hepatica)* ja valkovuokko *(A. nemorosa)*. Edellinen kukkii heti lumen sulattua, jälkimäinen toukokuun jälkipuoliskolla, molemmat ennen lehtien kehittymistä. Sinivuokon lehdet talvehtivat. Molemmat maamme eteläisen osan kasveja. Harvinaisempia ovat keltakukkainen *A. ranunculoides* ja kangasvuokko *(A. vernalis)*, jolla on kaakkoinen leviäminen. Kaikki lajit myrkyllisiä. — Puutarhoissa viljellään *A. coronaria*a ja *A. japonica*a.

Anemone hepatica Anemone nemorosa

Anemoskooppi (kreik. *anemos* = tuuli, ja *skopei'n* = katsoa), tuuliviiri, laitos, mikä osoittaa tuulen suuntaa. Suunta määrätään joko kiinnittämällä tankoon viirin alle 4- tahi 8-haarainen, ilmansuuntia osoittava ristikko tahi merkitsee kone sen itse.

Anerio *[-nē'-]*, Felice (1560-1630), Palestrinan oppilas ja seuraaja paavin kappelin kirkkosäveltäjänä, aikansa etevimpiä. — Giovanni Francesco A. (1567-1620), joka todennäköisesti oli hänen veljensä, on tunnettu Palestrinan messun „Missa Papæ Marcelli” 4-äänisestä sovituksesta. *I. K.*

Aneroidi ks. Ilmapuntari.

Aneroidibarometri ks. Ilmapuntari.

Anestesia (kreik. *anaisthēsi'a* < kielteinen *an* ja *aistha'nestai* = aistia), tunnottomuus; aiheutuu perifeeristen, tuntoa johtavien hermojen taikka keskushermoston tuntopuolisten osien toiminnan häiriintymisestä ja esiintyy erityisenä taudinmerkkinä joissakuissa hermotaudeissa. Erityisillä aineilla, esim. kokaiinilla, on kyky joksikin aikaa synnyttää paikallista anestesiaa, seikka, jota lääkärit käyttävät hyväkseen tunnottomuuden aikaansaamiseksi jossakin ruumiinkohdassa, missä tulee toimittaa operatsioni. *M. O-B.*

Anethum graveolens *[-nē'- -eo'-]*, tilli, yksivuotinen putki *Umbelliferæ*-heimosta. Lehdet hienoliuskaisia, sarjat suojuksettomia, kukat keltaisia, hedelmät pitkulaisia, harjuselkäisiä. Lehtiensä vuoksi yleisesti viljelty mauste. Puutarhakasvina itämailta ja Intiasta levinnyt Eurooppaan.

Anetoli, *kem.*, hiilen, hapen ja typen yhdistys ($C_{10}H_{12}O$), erkanee valkeana kiteisenä aineena useista haihtuvista öljyistä niitä jäähdytettäessä.

Aneurysma (kreik. *aneu'rysma* = laajentuminen), valtimon paikallinen sairaloinen laajeneminen *(a. verum)*, jonka useimmiten saavat aikaan kalkkiutuminen tai osaksi myöskin syfiliittiset y. m. muutokset valtimon seinämissä; sitäpaitsi voi a. syntyä ulkoa tulevasta vioittumisesta (traumaattinen a.). A. on vaikea parantaa.

Angakok (mon. *angakut*) l. Angekok. Grönlannin kansanpäällikköjen pakanuudenaikainen nimitys; he olivat samalla lääkäreitä, loihtijoita, pappeja ja tuomareita.

Angara *[-ra']*, joki Siperiassa, Jenisein syrjäjoki, juoksee Baikal-järven läpi, virtaa Irkutskin ohi ja laskee Ylä-Tunguskan nimellä

Jeniseihin, jota se on sekä suurempi että syvempi. Koskien vuoksi laivakulku mahdoton; 2,250 km pitkä. Joella harjoitetaan suurta lohenkalastusta.

Angekok ks. A n g a k o k.

Angel (saks. *Angeln*), niemimaa Slesvigissä, Preussissa, Itämeren rannalla, Flensburgin lahden ja Schlein välillä, 826 km², n. 40,000 as. Hedelmällinen ja hyvin viljelty seutu. Mainittu jo Saxon kronikassa; mahdollista on, että anglit sieltä lähtivät liikkeelle, kun he vuonna 449 j. Kr. siirtyivät Britanniaan.

Angelica, i s o p u t k i, kasvisuku *Umbelliferæ*-heimossa. Isoja, hyvin väljätuppisia putkia, joiden lehdet ovat 3-4-kertaisesti parilehtisiä; lehdykät isoja. Kukat valkeita, melkein palleroisissa pikkusarjoissa. Lajit levinneet etupäässä pohjoisiin maihin. Rannoilla, pensaikoissa j. n. e. on meillä *A. silvestris*, k a r h u n p u t k i, yleinen. — *A. archangelica*, v ä i n ö n p u t k i, kasvaa kosteilla paikoilla tunturiseuduilla, muunnos *litoralis* merenrannoilla. Nuoria taimia tahi vartta syödään Norjassa, Lapissa ja Ranskassa.

Angelica.

Angelico *[andžē'-]*, F r a G i o v a n n i ks. F i e s o l e.

Angelniemi. 1. K u n t a, Turun ja Porin l., Halikon khlak., Halikko-Angelniemen nimismiesp.; Salon asemalta kirkolle 18 km, Päärnäspään laiturilta n. 2 km; 65 km², joista viljeltyä maata 1,979 ha (1901); 25 ¹¹/₂₄ manttaalia; 221 ruokakuntaa, joista maanvilj. pääelinkeinonaan harjoitti 117 (1901); 1,068 as., joista 6 % ruotsink.; 158 hevosta, 906 nautaa (1906). — Teoll. lait.: Peksalan, Tuiskulan ja Toppjoen tiilitehtaat, Kokkilan osuusmeijeri. — 2. S e u r a k u n t a, Turun arkkih., Perniön rovastik., Halikon kappelina ainakin jo 1600-luvulta. *K. S.*

Angelolatria (kreik. *aggelos* = enkeli, ja *latre'ia* = palvelus), enkelienpalvelus. ks. E n k e l i t.

Angelologia (kreik. *aggelos* = enkeli, ja *logos* = oppi), oppi enkeleistä. ks. E n k e l i t.

Angelus (lat., < kreik. *aggelos* = sanansaattaja, enkeli), enkeli; kirkollisessa kielessä se merkitsee sitä rukousta, joka roomal.-katolisen kristityn on rukoiltava rukouskellon soidessa aamulla, keskipäivällä ja illalla; rukous alkaa sanoilla *Angelus Domini* (Herran enkeli). Tämä on aiheena Millet'n kuuluisassa taulussa „Angelus", josta on maksettu 600,000 mk.

Angelus Silesius *[-lē'-]* (1624-77), saks. virsirunoilija, oik. nimi J o h a n n e s S c h e f f l e r, Breslausta kotoisin. Mystiläisen kirjallisuuden vaikutuksesta A. siirtyi katolilaisuuteen. Hänen virsistään huokuu lämmin rakkaus Jeesukseen. Nykyisessä suomalaisessa virsikirjassa virsi 297 („Rakkaus, joka jumaluutes") on hänen kirjoittamansa.

Angelus.

Angermannus *[-a'n-]*, A b r a h a m u s A n d r e æ (n. 1540-1608), Ruotsin neljäs luterilainen arkkipiispa. Ollen koulunopettaja Tukholmassa esiintyi hän heti Juhana III:n liturgian ilmestyttyä 1576 sen kiihkeänä vastustajana, saarnoissa, väittelyissä ja lentokirjoissa paljastaen uhkaavan katolisen taantumuksen vaaran. Hän joutui tämän johdosta kuninkaan vihoihin, siirrettiin 1577 papiksi Finströmiin Ahvenanmaalle ja istui talven 1580-81 vankina Turun linnassa; sittemmin hän oleskeli pakolaisena ensin Kaarle herttuan luona ja sitten pitkät ajat Saksassa, siksi kunnes Upsalan kokous 1593 liturgian hyljättyään valitsi hänet arkkipiispaksi. Tässä asemassa hän piti „yleistarkastuksen" useissa hiippakunnissa, poistaen katolisuuden jätteitä ja harjoittaen armottoman ankaraa kirkkokuria. Pian tämä ylen kiivas ja vallanhimoinen mies riitaantui Kaarle herttuankin kanssa, meni herttuan ja Sigismundin välisessä taistelussa jälkimäisen puolelle, tuomittiin 1599 virkansa menettäneeksi, siirrettiin vankilasta toiseen ja kuoli vihdoin Gripsholman linnassa. [K. G. Leinberg, „Ur Åbo slotts minnen" (Hist. Ark. XV).] *J. G.*

Angers *[ãžē']* (lat. A n d e c a v u m), kaupunki Maine et Loiren departementissa, Mainen varrella, n. 83,000 as. Käy vilkasta kauppaa maanviljelystuotteilla, varsinkin vihanneksilla, joita viedään Pariisiin ja Englantiin; sitäpaitsi harjoitetaan kutomateollisuutta. Katolinen yliopisto. Läheisyydessä Ranskan paras liuskakivilouhimo. Keskiajalla A. oli Anjoun kreivikunnan pääkaupunki.

Angervo ks. S p i r æ a.

Angiektasia (kreik. *aggei'on* = astia, verisuoni, ja *ektasis* = laajennus), suonien laajentuminen.

Angina *[-ī'-]* (lat.), oik. kuristava tuntemus, tarkoittaa lääketieteessä yleensä nielun osien tulehdusta, esim. *a. tonsillaris*, nielurisaintulehdus (ks. t.). — A. p e c t o r i s, s t e n o k a r d i a, kohtauksittain ilmenevä kivun ja kovan tuskan tunne sydämen kohdalla orgaanisissa ja hermollisissa sydäntaudeissa. *(M. O-B.)*

Angiologia (kreik. *aggei'on* = astia, verisuoni, ja *logos* = oppi), verisuoni-oppi.

Angioma *[-ō'-]* (kreik. *aggei'on* = astia, verisuoni), kasvannaisen tapainen, pääasiallisesti lisääntyneistä ja laajentuneista verisuonista syntynyt muodostuma. *M. O-B.*

Angioneuroosi (kreik. *angei'on* = astia, verisuoni, ja *neuron* = hermo), häiriintynyt toiminta niissä hermoissa, joiden tehtävänä on valvoa ja ohjata verisuonien tarkoituksenmukaista laajenemista ja supistumista; ilmenee joko verisuonien halvauksentapaisena laajentumisena *(angioparalysia)* tahi kouristuksentapaisena supistumisena *(angiospasmus)*. *M. O-B.*

Angioparalysia ks. Angioneuroosi.

Angiosarkomi (kreik. *angei'on* = astia, verisuoni, ja *sarks* = liha), verisuonen seinästä alkunsa saanut sarkomi; myöskin kovin verisuonikas sarkomi (ks. t.). *M. O-B.*

Angiospasmus *[-a'-]* ks. Angioneuroosi.

Angiospermæ *[-e'-]* (kreik. *angei'on* = astia, ja *sperma* = siemen), koppisiemeniset, on toinen niistä suurista pääryhmistä, joihin kasvisystemaatikot ovat jakaneet siemenkasvit. Tuntomerkkejä: siemenaihetta ympäröivät laidoistaan sikiäimeksi yhteen kasvaneet emilehdet. Emilehtien kärjissä „luotti" siitepölyhiukkasten vastaanottamiseksi. Näistä kasvaa siitosputki, joka vartalon kautta kasvaa alas siemenaiheen alkiorakkoon. Ainoastaan yksi munasolu kehittyy, jonka siitosputkesta tuleva urostuma hedelmöittää. Vasta senjälkeen kehittyy siemenvalkuainen ja hedelmöitetystä munasolusta kasviaihe eli alkio. Vanhimmat koppisiemenisten jäännökset on löydetty alemmasta liitumuodostumasta.

Angiospermia *[-e'-]*, Linnén siitinjärjestelmän Didynamia-luokan toinen lahko. Tähän kuuluvilla kasveilla on kotahedelmä, jotavastoin ensimäiseen, Gymnospermia-lahkoon, kuuluvilla kasveilla on 4-lohkoinen lohkohedelmä (hedelmyksiä Linné piti neljänä paljaana siemenenä).

Angiostenoosi (kreik. *angei'on* = astia, verisuoni, ja *stenos* = ahtaus), verisuonen ahtaus eli tukkeuma.

Anglaise *[ãglä'z]* (ransk.), „englantilainen". ks. Angleesi.

Angleesi (ransk. *anglaise*), merkitsee sekä erästä englantilaista tanssia, joka lähipitäin vastaa franseesia, että tästä englantilaisesta kansallistanssista muodostettua ranskalaista soolotanssia sekä myöskin erinäisiä alkuperäisen a:n muodosteluja.

Angler-rotu l. Angel-rotu, Pohjois-Slesvigistä Angelista (ks. t.) kotoisin oleva karjarotu. Anglerlehmät ovat punaisenruskeita, hienorakenteisia, painaen noin 400 kg. Runsas lypsykyky on tehnyt angler-rodun sangen tunnetuksi. Tanskaan, Ruotsiin ja Venäjälle sekä vähissä erin Suomeen on angler-rotu levinnyt. Tanskan saarien nykyinen suuressa maineessa oleva „punainen tanskalainen karja" on suurimmalta osalta saanut alkunsa anglerkarjasta. Ruotsissa ei anglerkarja enempää kuin Suomessakaan ole saanut suurta merkitystä. Suomeen tuotiin 1870-luvulla suuressa määrin tätä rotua, mutta kovin hentoina ja ruokinnan, hoidon sekä ilmanalan suhteen vaativina eivät anglerlehmät ole Suomessa näyttäneet menestyvän. *H. N.*

Anglesey *[äŋəlsī]* (lat. *Mona*), „anglien saari", Walesin luoteisrannikolla, josta sen erottaa kapea Menaisalmi. Tämän yli käy rautatiensilta, 711 km², 51,000 as. Saari on tasainen ja puuton, hyviä niittymaita. Kupari-, lyijy-, sinkki- ja hiilikerroksia. Holyhead saarelta A:n länsirannikolla matkustetaan Irlantiin. A. oli muinoin kelttiläisen druidiuskonnon pääpaikka. V. 61 j. Kr. se joutui roomalaisille, 1272 englantilaisille. *W. S-m.*

Angleterre *[ãglətä'r]*, Englannin ransk. nimi.

Anglikaaninen kirkko, Englannin valtiokirkko *(the Established Church*, myös episkopaalinen eli piispallinen kirkko). Se pitää itseään vanhan ajan katolisen kirkon suoranaisena jatkona, välttämällä roomalaiskatolisen kirkon väärinkäytöksiä. Itse asiassa sillä on omituinen väliasema katolisten ja protestanttisten kirkkokuntain joukossa: oppinsa puolesta se on lähempänä protestantteja, varsinkin reformeerattua kirkkoa, jota vastoin se järjestyksessään ja jumalanpalveluksessaan on säilyttänyt paljon katolisen kirkon luonnetta. Se on kansallisvaltioon likeisesti yhdistetty englantilainen kansalliskirkko.

Historia. Perustuksen anglikaanisen kirkon erikoisluonteelle laski se tapa, millä uskonpuhdistus Englannissa pantiin toimeen. Kun paavi ei suostunut purkamaan kuningas Henrik VIII:n avioliittoa Aragonian Katarinan kanssa, antoi kuningas Englannin parlamentin julistaa paavin oikeudet Englannin kirkossa lakanneiksi ja kuninkaan maansa kirkon korkeimmaksi maalliseksi käskijäksi, jolla oli lainsäädäntö-, valvonta- ja uskonpuhdistusoikeus (useita lakeja 1532-34). Sitten lakkautettiin luostarit, joiden omaisuus suureksi osaksi joutui aatelille. Muutoksista kirkonopissa sitä vastoin ei kuningas tahtonut tietää mitään; kuitenkin käännettiin Raamattu englannin kielelle ja jumalanpalvelus muutettiin äidinkieliseksi. Esteettömästi sai arkkipiispa Cranmer toimia uskonpuhdistuksen hyväksi nuoren Edvard VI:n aikana (1547-53). Selibaatti lakkautettiin, kirkkokäsikirja ja rukouskirja nimellä *Common prayer-book* julkaistiin 1549; tunnustuskanta lausuttiin „42:ssa artikkelissa" (1552) reformeeratussa hengessä j. n. e. „Verisen Marian" hallitusaika (1553-58) merkitsi taas katolista reaktsionia, mutta kuningatar Elisabethin hallitukseen tultua seurasi uskonpuhdistuksen ratkaiseva voitto, jolloin myös Englannin valtiokirkko sai pääasiassa nykyisen muodostuksensa. Valtion määräämisvalta kirkollisissa asioissa vahvistettiin uudelleen; *Common prayer-book* julkaistiin 1559 uusitussa muodossa, joka oli hieman sovinnollisempi katolisuutta kohtaan; tarkistettu tunnustus („39 artikkelia") ilmestyi 1562; uusi katkismus ja oivallinen, tarkistettu raamatunkäännös täydensivät uudistustyön. Näin rakennettu valtiokirkko oli aito englantilaiseen tapaan tulos kompromissista vastakkaisten harrastusten kesken; siitä sen sitkeä lujuus, mutta siitä myöskin sen pohjalla syntyneet pitkälliset riitaisuudet.

Valtiovallan auktoriteetilla oli tämä valtiokirkko ylläpidettävä. Väkipakolla se pantiin voimaan umpikatolisessa Irlannissa, ja ankarasti kohdeltiin itse Englannissa sekä katolisia että niitä lukuisia protestantteja, jotka omistaen Kalvinin aatteet vaativat perinpohjaisempaa kirkonpuhdistusta (ks. Puritaanit) ja suurempaa yksilöllistä uskonvapautta (ks. Independentit). Tästä seurasi ensimäisten

Stuartien hallitusaikana ankaria uskonnollis-valtiollisia taisteluita, jotka päättyivät vastustuksen täydelliseen voittoon (ks. Cromwell, Oliver). Tasavallan kukistuttua uudistettiin 1660 valtiokirkko, joka muutamissa suhteissa entistä enemmän läheni katolista kirkkoa („revideerattu rukouskirja" v:lta 1662). „*Test*-sääntö" (1673) sulki pois parlamentista ja valtionviroista kaikki, jotka eivät hyväksyneet piispallista kirkkoa („nonkonformistit" eli *dissenters*, s. o. eriuskolaiset). Mutta myöhempien Stuartien ahdas kirkkopolitiikka ei nytkään onnistunut. Wilhelm Oranialaisen valtaistuimelle nousu 1688 merkitsi taas vastustuksen osittaista voittoa, ja „toleranssi-sääntö" 1689 turvasi protestanttisille eriuskolaisille (unitaareja lukuunottamatta) rajoitetun uskonvapauden. Tämän jälkeen herkesivät uskonnolliset kysymykset olemasta polttavia, ja piispallinen kirkko ylläpiti 1700-luvun alussa jotenkin häiritsemättä valta-asemaansa; eriuskolaisseurakunnat (kongregatsionalistit, presbyteriaanit, baptistit ja kveekarit) olivat jäsenluvultaan vähäpätöisiä ja pikemmin taantuivat kuin kasvoivat. Mutta itse valtiokirkossa pääsi vallalle suuri uskonnollinen kylmyys ja paljon epäkohtia, ja Englannin kirkko osoittautui heikoksi vastustamaan yleisesti levinnyttä „valistussuuntaa", jos kohta se ei mennyt niin pitkälle vieraantumisessa kristinuskon ytimestä kuin monet mannermaan kirkot.

1730-luvulla alkanut metodismi (ks. t.) ja sen muodostuminen dissenterikirkkokunnaksi antoi voimakkaan sysäyksen entisillekin dissenterikirkoille, joiden jäsenluku varsinkin 1800-luvun alkupuoliskolla kasvoi. Tällöin alkoi eriuskolaisten oikeudeton asema tuntua yhä enemmän kohtuuttomalta, ja dissenterien voimakkaimman kasvun aikaa vastaa sentähden valtiokirkon etuoikeuksien asteettainen lakkautus. 1779 eriuskolaiset saivat oikeuden perustaa kouluja, 1791 myönnettiin katolisille oikeus viettää jumalanpalvelusta julkisesti, 1813 ulotettiin uskonnonvapaus myös unitaareihin. Varsin tärkeä oli 1820-luvun lainsäädäntö: *Test*-säännön lakkauttaminen (1828) ja „katolisten emansipatsioni" (pääsy parlamenttiin ja valtionvirkoihin; 1829). 1836 muutettiin avioliittolainsäädäntö ja kirkollinen kirjanpito dissenterien eduksi; 1868 säädettiin, että heillä oli oikeus kieltäytyä maksuista valtiokirkolle; 1871 tehtiin yliopistoissa opiskeleminen heille täydellisesti vapaaksi. 1869 lakkautettiin piispallisen kirkon valtiokirkko-asema Irlannissa. 1858 oli juutalaisille annettu täydelliset kansalaisoikeudet.

Nykyinen asema. Anglikaanisella kirkolla on yhä vielä sekä oikeudellisesti ja taloudellisesti että henkisessä suhteessa johtava asema Englannin uskonnollisessa elämässä, ja on sen merkitys sellaisena viimeisten vuosikymmenien kuluessa huomattavasti noussut. Sen jäsenlukua ei voi tarkoin sanoa, koska Englannissa sitten v. 1851 ei virallisessa tilastossa tiedustella kansalaisten uskontoa, mutta siihen kuuluu luultavasti vähän yli 50 % Englannin väestöstä (muutamain mukaan noin 70 %). Se on vieläkin likeisessä yhteydessä valtion kanssa. Hallitsija on kirkon korkein maallinen päämies; hän (tai ministeri hänen nimessään) nimittää piispat, jotka tosin muodollisesti ovat kapitulin valitsemia, sekä noin kolmasosan vakinaisten papinvirkain haltijoista. Suurin on riippuvaisuus valtiosta siinä, että kirkolla ei ole omaa lainsäätävää eduskuntaa; kirkolliset lait antaa parlamentti, jossa on lukuisia valtiokirkkoon kuulumattomia jäseniä. Toiselta puolen on osa piispoista itseoikeutettuja jäseniä parlamentin ylähuoneessa.

Anglikaanisen kirkon sisällinen järjestys on hierarkkinen. Hengellisessä säädyssä on kolme vihkimysastetta: diakonin, papin ja piispan. Englannissa on 37 hiippakuntaa, joiden piispoista kaksi (Canterburyn ja Yorkin) kantaa arkkipiispan arvonimeä. Jäsenillä on keskiaikaiset arvonimensä: dekaani *(dean)*, kaniikki *(canon)* j. n. e. Vakinaisia papinpaikkoja on noin 14 tuh., pappeja noin 25 tuh., varsinkin kaupunkiseurakunnissa on kirkkoherralla *(rector, perpetual curate* eli *vicar)* useita apulaisia. Pappien palkat ovat erittäin epätasaiset, osasta hyvin suuret, mutta melkoisella osalla riittämättömät. Enimmissä pitäjissä on yksityisillä tilanomistajilla „patronaattioikeus", ja varsinkin aikaisemmin oli tavallista, että aatelisten tilanomistajain nuoremmista pojista, jotka eivät perineet sukutilaa, joku rupesi papiksi, saaden isän tai sukulaisten välityksellä papinpaikan. Suuressa määrässä pidettiin myös papinvirkoja kauppatavarana. — Kirkon omat tulot (kymmenyksiä, tilusten vuokramaksuja, korkoja y. m.) nousevat vuodessa noin 5 milj. puntaan. Mutta yhä monihaaraisemmaksi kehittynyttä kirkollista sisä- ja ulkolähetystointa kannatetaan vapaaehtoisilla lahjoilla, joiden määrä nousee 7 ½ milj. puntaan vuodessa, todistaen virkeätä kirkollista harrastusta. Maallikoita on suuressa määrässä vedetty mukaan tähän toimintaan. 19:nnen vuosisadan keskivaiheilla elvytettiin uudelleen se eduskunta, joka kirkolla vanhastaan oli konvokatsionin nimellä kumpaisessakin arkkipiispan maakunnassa.

Englannin kirkossa on vanhastaan ollut eri suuntia eli puolueita, joita on merkitty nimillä „korkeakirkollinen", „matalakirkollinen" ja „lavea"- eli oikeammin „väljäkirkollinen". Matalakirkollinen suunta edustaa protestanttista virtausta ja suosii yhteistoimintaa eriuskolaisten kanssa; se pitää arvossa kirkkonsa järjestystä panematta sille olennaista merkitystä. Metodistinen herätys ulottui „evankelisen liikkeen" nimellä vaikutuksiltaan valtiokirkkoonkin ja vahvisti sen matalakirkollista ainesta, jolla oli suurin merkityksensä 1800-luvun ensi vuosikymmenillä. Se pani painoa herätykselle, uskonnolliselle elämälle omakohtaisena ja sisällisenä asiana ja herätti valtiokirkossakin vilkkaan harrastuksen rakkaudentoimintaan ja sisä- sekä ulkolähetykseen. Mutta se ei tajunnut kirkollisten laitosten ja yhteishengen merkitystä. Vastapainoksi uudistui silloin korkeakirkollinen suunta 1830-luvulla n. s. Oxford-liikkeessä (ks. t.), jonka johtajat olivat Keble, Pusey ja Newman. Senkin edellytyksenä on „evankelisen liikkeen" persoonallinen kristillisyys, mutta se pani samalla painoa kirkolle yksilöä kannattavana ja vallitsevana laitoksena. Äärimmäisyyssuunnassaan, „ritualismissa" tämä liike luisui katolisuuden rajoille

ja siitä ylikin, mutta maltillisemmassa muodossaan on se valtavasti kohottanut kirkollista yhteishenkeä ja elvyttänyt rakkautta anglikaanisen kirkon omituisiin perinnäisiin muotoihin ja laitoksiin. Korkeakirkollisella suunnalla on nykyään johtava asema anglikaanisessa kirkossa; siihen lukeutuvat m. m. useimmat piispat. Väljäkirkollisella suunnalla on päämerkityksensä teologian alalla, jossa se on saanut vaikutuksia Saksasta: se suvaitsee useampia opinmuotoja kirkon piirissä ja tahtoo ylläpitää vuorovaikutusta uskonnollisen ja yleisen sivistyselämän välillä. Sen merkkimiehiä ovat Coleridge, F. D. Maurice ja Ch. Kingsley, F. W. Robertson y. m. Kirkollisena puolueena se on pieni, mutta siitä on lähtenyt paljon herätteitä eri tahoille ja erittäinkin voidaan siitä (Kingsley, Maurice) katsoa alkunsa saaneen sen voimakkaan sosiaalisen harrastuksen, joka nyt on ominainen kaikille Englannin kirkon suunnille. Eri puolueiden vaikutus on laajoissa piireissä sulautunut yhteen ilman tarkkoja rajoja.

Anglosaksilaisen rodun leviäminen kuvastuu myös anglikaanisen kirkon laajenemisessa. Kanadassa, Yhdysvalloissa ja Englannin siirtoloissa sekä lähetysalueilla on syntynyt anglikaanisia kirkkokuntia, joilla melkein kaikilla on vapaakirkon asema ja jotka oikeudellisesti ovat riippumattomia emämaan kirkosta, mutta ovat säilyttäneet yhteyden sen kanssa. Kaikkiaan oli anglik. hiippakuntia v. 1907 223. V:sta 1867 ovat anglikaanisen kirkon piispat kaikkialta maailmasta joka kymmenes vuosi kokoontuneet Lontoossa („pananglikaaniset" eli „Lambeth-konferenssit"). Anglikaanisella kirkolla on suuremmassa määrässä kuin millään muulla protestanttisella kirkkokunnalla „oikumeeninen" luonne. Yhdistävänä siteenä siinä on piispanvirka, tunnustus, englantilainen raamatunkäännös ja *Common prayer-book*in liturgia, joka on juhlallisimpia ja kauneimpia mitä olemassa on ja yli 300-vuotisen käytännön kautta on kasvanut kiinni kansan tietoisuuteen.
J. G.

Anglikanismi ks. Pusey.

Anglisismi (lat. *angli* = anglit, anglosaksit), englannin kielelle ominainen sana tai lausetapa, varsinkin kun se esiintyy toisessa kielessä.

Anglit (lat. *angli*), germaanilainen kansa, asui Slesvigissä, josta saksein kanssa 449 siirtyivät Englantiin. ks. Anglosaksit.

Anglo-ameriikkalaiset, englantilaiset ameriikkalaiset.

Anglo-intialainen valtakunta, Englannin itä-intialaisten alueiden yhteinen nimitys.

Anglomania (lat. *angli* = anglit, *mani'a* = raivo, hulluus), Englannin, sen olojen ja tapojen liiallinen ihailu.

Anglo-normannilainen kieli, normannilaisten valloittajain Englantiin (1066) tuoma ranskan murre sellaisena, miksi se täällä englannin kielen vaikutuksesta muodostui; kohosi kirjalliseen viljelykseen, ensi kertaa Vilhelm Valloittajan laeissa, oli hovin, sivistyneiden ja parlamentin kielenä 14:nteen, asiakirjain ja lainopillisten teosten kielenä aina 16:nteen vuosis. asti.
A. K.

Anglosaksilainen kieli ja kirjallisuus ks. Englannin kieli ja kirjallisuus.

Anglosaksit on yhteisnimenä sillä anglein ja saksein heimoista syntyneellä kansalla, joka Elben suun seuduilta siirtyi Etelä-Britanniaan; tämän se 449 valloitti sadun mainitsemien kuninkaittensa Hengistin ja Horsan johdolla. Noin v:n 600 paikoilla he kääntyivät kristinuskoon ja tulivat nyt itse ahkeroiksi uskon levittäjiksi. Britanniassa he perustivat seitsemän kuningaskuntaa (n. s. heptarkhian: Kent, Sussex, Wessex, Essex, Ostanglia, Mercia ja Northumberland), jotka Wessexin kuningas Egbert 827 yhdisti anglosaksien valtakunnaksi. kunnes normannit sen 1066 valloittivat. vrt. Englanti, Historia. [Winkelmann, „Geschichte der Angelsachsen", Onckenin maailmanhistoriassa.]
K. G.

Angola *[-ŏ'-]*, port. siirtomaa Afrikan lounaisrannalla, Saksan Lounais-Afrikan, Englannin Rhodesian ja Kongovaltion välissä, 1,315,500 km², väestön (kafferi- ja bantuneekerejä) lukumäärästä on olemassa vaihtelevia tiedonantoja, 2-4 milj.: se jakaantuu 5 alueeseen: Kongo, Loanda, Benguela, Mossamedes ja Lunda; pääkaupunki on São Paolo de Loanda, kenraalikuvernöörin asunto, noin 15,000 as. Maan orografinen rakenne on Etelä-Afrikalle tyypillinen: suurin osa on ylätasankoa yli 1,000 m merenp. yläpuolella: tämän erottaa merestä matala, osaksi

Angolalaisia tyyppejä.

rämeinen, osaksi kuiva rannikkoalue, jonka ilmanala, vastakohdaksi ylängölle, on kuuma ja epäterveellinen. Siirtomaan luonnollisia rikkauksia, etenkin mineraaliaarteita, ei vielä ole paljon käytetty. Sieltä viedään kauppaan kautšukkia, kahvia, kopaalia ja palmuöljyä, vahaa ja jonkun verran norsunluuta, koko vienti on noin 19 milj. mk. Siirtomaata käytetään karkoituspaikkana. Kulkuneuvot ovat vielä huonot; muutamia rautatieratoja kuitenkin on.

Angora *[-ŏ'-]* (lat. *Ancyra*, turk. *Engyrieh*). 1. Turkin vilajetti sisäisessä Vähässä Aasiassa, 70,900 km², 932,800 as. — 2. Kaupunki samannimisessä vilajetissa, 30,000 as. Se on huonosti rakennettu, mutta siellä on komeita kreikkalaisen, roomalaisen ja bysanttilaisen rakennustaiteen jäännöksiä. Kaupungin nykyisenä kuuluisuutena ovat vuohet ja kaniinit, joiden karvat ja karvakankaat ovat sen tärkein vientitavara. Anatolisen rautatien itäinen loppukohta.

Angorakaniini on Angoran (ks. t.) seutuvilta Vähästä Aasiasta kotoisin oleva hieno- ja pitkäkarvainen valkea kaniinirotu, jonka villoja käytetään hienojen sukkien ja sormikkaiden kudontaan.

Angorakissa, Angoran (ks. t.) seutuvilta Vähästä Aasiasta kotoisin oleva pitkä- ja tavallisesti valkokarvainen kissarotu.

Angoravilla, angoravuohen (ks. t.) villa. Väri tav. kiiltävän valkea. Kehrätään langoiksi, joista kudotaan kamlottia, angorašaaleja, poil de chèvreä y. m. Sitä nimitetään myös mohairiksi ja väärin kamelinkarvaksi.

Angoravuohi *(Capra angorensis)* Vähästä Aasiasta on pitkä- ja valkeakarvainen. Siitä saadaan arvokas angoravilla.

Angoravuohi

Angostura *[-ū'-]* ks. C i u d a d B o l i v a r.

Angoulême *[āgulē'm]*, Ranskan departementin Charenten pääkaupunki samannimisen joen varrella; 37,507 as. (1906). Paperiteollisuutta, viina- ja konjakkitehtaita. Läheisyydessä viinitarhoja ja kivilouhimoita. A. on Margareta Valois'n syntymäpaikka. Bourbonien vanhemman sukuhaaran prinsseillä oli A:n herttuan arvonimi.

Angra-Pequena *[pekēna]*, „pikku lahti", satama Saksan Lounais-Afrikassa, n. 140 km pohj. Oranje-joen suusta, hedelmättömässä seudussa. Saks. kauppias Lüderitz osti lahden ympäristöt v. 1883 ja myöhemmin koko rannikon Oranjejokeen asti. A. asetettiin 1884 Saksan suojeluksen alaiseksi ja siitä kehittyi sitten Saksan Lounais-Afrikka. Sataman nyk. nimi on L ü d e r i t z-l a h t i.

Anguilla *[-vī'l-]* (lat.) ks. A n k e r i a s.

Anguilla *[äŋgui'lə]* (Snake's Island = „käärmesaari"), engl. saari Länsi-Intiassa Vähissä Antilleissa, 91 km², n. 4,000 as. etupäässä neekereitä.

Anguillulidæ, sukkulamatoihin kuuluvia pieniä, rihmanmuotoisia matoja, jotka elävät kosteassa maassa, elimellistä ainetta sisältävissä nesteissä, loisina kasveissa ja eläimissä. Etikkamato, ***Anguillula aceti,*** vanhassa etikassa; olkimato, ***Tylenchus devastatrix,*** rukiin ja kauran oraissa vahingollinen; ***Strongyloides intestinalis*** ihmisen suolessa aikaansaa eräissä lämpimissä maissa ripulitaudin. *K. M. L.*

Anguis fragilis ks. V a s k i k ä ä r m e.

Anhalt, herttuakunta Saksassa, Pohjois-Saksan alatasangolla, Elben kummallakin puolen, melk. kokonaan Preussin Sachsen-maakunnan ympäröimänä; ainoastaan koillisessa se sen lisäksi rajoittuu Brandenburgiin ja lounaassa Braunschweigin herttuakuntaan; 2,299 km², 330,000 as. Pääk. D e s s a u. — A. on melkein yksinomaan tasanko- ja alankomaata, lounaassa tulevat kuitenkin Harz-vuorten itäiset haarat sen alueelle. Pääelinkeinona on maanviljelys, etupäässä sokerijuurikkaan viljelys. Sen ohella harjoitetaan sokeri-, panimo- ja polttimoteollisuutta sekä vuorityötä (sen tuotteet ovat: hopea, lyijy, ruskohiili ja suola). Kauppaa edistävät rautatiet ja purjehdukselle kelpaavat joet (Elbe, Saale). — 13:nnella vuosis. A. oli itsenäinen ruhtinaskunta, mutta jaettiin myöhemmin 3 sukuhaaran kesken ja joutui vasta v. 1863 Dessaun suvulle. — Herttuan valtaa rajoittavat valtiopäivät, joihin kuuluu 36 jäsentä. A:lla on 1 ääni Saksan liittovallan neuvostossa (B u n d e s r a t) ja se lähettää 2 edustajaa Saksan valtiopäiville. *W. S-m.*

Anhidroosi l. a n i d r o o s i (kreik. ***anī'drōsis***), hikoilemattomuus.

Anholt, Tanskan saari Kattegatissa, 22 km², 350 as. Vaarallisia hiekkasärkkiä; majakka ja loistolaiva. Saari on äskettäin saanut sataman. Pääelinkeinona on kalastus; vähäpätöistä maanviljelystä harjoitetaan saaren länsiosassa. Metsät ovat sieltä hävinneet, nyt on pienelle alueelle ruvettu istuttamaan puita.

Anhydridi (kreik.), kem. yhdistys, jonka voidaan ajatella syntyneen toisista yhdistyksistä veden erottumisen kautta. A:ejä muodostavat varsinkin hapot, emäkset ja alkoholit ja sanotaan niitä silloin happo- tai emäsanhydrideiksi tahi eettereiksi. Siten muodostuu veden erottuessa rikkihaposta rikkihappoanhydridi (H_2SO_4 — $H_2O = SO_3$); kalsiumhydraattia vastaa a:nä kalsiumoksidi ($Ca(OH)_2 — H_2O = CaO$) ja tavallista alkoholia eetteri ($2\ C_2H_5OH — H_2O = (C_2H_5)_2O$).

Anhydriitti, mineraali, joka on kidevettä vailla olevaa kalsiumsulfaattia. Esiintyy usein yhdessä kipsin ja vuorisuolan kanssa sinertävänä tai punertavana kiteisenä massana, harvoin selvinä kiteinä.

Anianpelto l. A n j a n p e l t o, kylä Asikkalassa, Vesijärven ja Päijänteen välisellä kannaksella, ennen kuuluisa markkinoistaan. A:n l. V e s i j ä r v e n k a n a v a, pituus 1,3 km, loivuus 3 m, 1-sulkuinen. *K. S.*

Aniliini (amidobentsoli, fenyliamiini), hiiltä, vetyä ja typpeä sisältävä kem. yhdistys ($C_6H_5NH_2$), on aromaattinen amiini, jota teknillisesti valmistetaan pelkistämällä nitrobentsolia raudalla ja suolahapolla, jolloin syntyy suolahappoista aniliinia. Tästä vapautetaan aniliini kalsiumhydraatilla ja tislataan pois vesihöyryllä. Väritön, ilmassa ruskeneva, omituisen hajuinen, polttavan makuinen myrkyllinen neste. Kiehumap. 184°, sulamisp. — 8°, om.-p. 1,03. Liukenee vaikeasti veteen, helposti alkoholiin ja eetteriin. Yhtyy happojen kanssa yleensä hyvin kiteytyviksi suoloiksi, joista ylläm. suolahappoista suolaa sanotaan a.-s u o l a k s i. A:a käytetään etenkin monien a.-värien valmistukseen sekä antifebriinin y. m. kem. yhdistyksiin. A:n valmistuksen nitrobentsolista keksi Zinin v. 1842, mutta sitä ennen oli aniliinia saatu kivihiilitervasta sekä myös tislaamalla indigoa kalilipeän kera. Tästä johtuu a:n nimi, sillä portugalilaiset ensin toivat indigoa Eurooppaan a n i l-nimellä, joka sana sanskritissa merkitsee „sininen".

Aniliinikeltainen, orgaaninen väriaine, amidoatsobentsolin suola; kiteytyy keltaisina prismoina. Käytetään verrattain vähän muitten keltaisten väriaineitten ohella. *S. K-i.*

Aniliinimusta, on suolahappoisesta aniliinista hapettamalla saatu, veteen ja laimeisiin happoihin liukenematon musta värijauhe. Sitä käyte-

tään paljon kangaspainoissa ja valmistetaan suoraan kankaalle, painamalla tämä ensin aniliinisuolan ja hapettimen seoksella, jonka jälkeen kangasta höyryytetään. On verrattain pysyvä väri. Sen kokoumusta ei tunneta.

Aniliinimyrkytys, oireita: pahoinvointi, sinikalpeus *(cyanosis)*, raskas uni tahi horros, joskus kouristukset. A:n saavat työmiehet väritehtaissa hengittäessään aniliinihöyryjä. Varokeinoja ovat hyvä tuuleutus, vaatteiden vaihto sekä syömisen välttäminen tehtaissa ja laboratoreissa.

Aniliinipuna ks. Fuksiini.

Aniliiniruskea (bismarckin-ruskea), aniliiniväri, jota valmistetaan fenylidiamiinista ja natriumnitriitistä. Käytetään villan, nahan ja pumpulin värjäämiseen.

Aniliinisini, rosaniliinia, aniliinia ja bentsoëhappoa kuumentamalla saatu trifenylimetaaniryhmään kuuluva sininen väriaine.

Aniliinivihreä ks. Aldehydivihreä.

Aniliinivioletti (mauveiini), punaisenviolettina tahdaksena tai kiteinä kaupassa esiintyvä aniliiniväri, jota käytetään silkinvärjäykseen. Valmistetaan käsittelemällä toluidiinipitoista aniliinia kromihapolla.

Aniliinivärit, aniliinista ja sille läheisestä toluidiinista johtuvat tärkeät orgaaniset väriaineet. A:n valmistus on varsinkin Saksassa kehittynyt suurenmoiseksi teollisuudeksi, joka alkoi 1856, kun engl. kemisti Perkin, koettaessaan aniliinista valmistaa kiniiniä, huomasi, että siitä voi tehdä kaunista violettia väriä (mauveiini, Perkinin violetti). Nykyajan suurin a.-tehdas on „Badische Anilin- und Sodafabrik" Ludwigshafenissa Reinin varrella (vrt. myös Agfa). — Aniliinivärejä ovat aniliinikeltainen, -musta, -ruskea, -sini, -puna l. fuksiini, -vihreä ja -violetti l. mauveiini.

Aniliiniöljy, sekoitus aniliinista ja toluidiinista tahi myös puhdasta aniliinia.

Animaalinen (lat. *animal* = eläin), „eläimellinen", eläinkuntaan kuuluva.

Animaalinen magnetismi, Mesmerin 1772 antama nimitys m. m. ihmisen hermostoon vaikuttavalle salaperäiselle voimalle, jonka hän oletti myös olevan magneetissa ja olevan yhdistetyn taivaankappaleista säteilevään, eteeriseen aineeseen, fluidum'iin. Tällä voimalla oli myös lääkitsevä vaikutus. Hän luuli aluksi sen esiintyvän erikoisen voimakkaana magneetissa (josta nimi), mutta huomasi myöhemmin saman kyvyn kappaleissa, joihin hän oli koskenut, sekä omassa ruumiissaan. Mesmerin ja hänen oppilaidensa potilaat joutuivat todenteossa n. s. hypnoottisiin tiloihin; myöhempien tutkimusten mukaan tämä ei johtunut parantajien olettamasta syystä, vaan suggestionista. ks. Hypnotismi ja Suggestioni.

Animaaliset elintoiminnat, *fysiol.*, elintoiminnat, jotka ovat ominaisia eläimille, vastakohtana niille (n. s. vegetatiivisille), jotka ovat yhteisiä kaikille elollisille olioille, niin kasveille kuin eläimille.

Animal (lat.), elävä olento, eläin.

Animalisatsioni (lat. *animal* = eläin), kasvikuiduista (pumpulista) valmistettujen kankaiden kostuttaminen typenpitoisilla aineilla, albumiinilla, kaseiinilla, jolloin kasvikuidut tulevat villavärejä vastaanottaviksi.

Animalkulismi (uuslat. *anima'lculum* = pieni elävä) oli teoria, jonka mukaan sikiö kehittyi yksistään uroseläimen siemenessä olevasta siittosolusta. Tähän oli myös eläimen tuleva muoto kätkettynä. Päinvastaista mieltä olivat ovulismin puoltajat, joiden mielestä taas yksistään naaraan munasolulla oli kaikki yllämainitut ominaisuudet. Heidän oppinsa mukaan siittosolu antaisi ainoastaan kehitysimpulsin munasolulle. Animalkulisteja olivat m. m. Leeuwenhoek ja Spallanzani, ovulisteja Haller ja Leibniz.

Animato *[-ā'-]* (it.), *mus.*, eloisasti.

Animeerattu (ransk. *animer* = tehdä eloisaksi), iloinen, rattoisa.

Animismi (< lat. *anima* = henki, sielu), maailmankatsomus, jonka mukaan jokaista luonnonesinettä elähyttää sielu. Ihminen ajattelee kehittymättömällä kannalla ollessaan kaikkia olentoja itsensä kaltaisiksi, jonka vuoksi hän pitää elottomiakin esineitä, kuten jokia, järviä, vuoria ja tähtiä, sieluilla varustettuina. Persoonallisuuden arvoa hän tällä asteella ei vielä ole käsittänyt. Semmoisenaan animismi ei ole uskontoa, mutta se saapi uskonnollisen luonteen, niinpian kuin ihminen rupeaa henkiä palvomaan. Nimitys animismi on englantilaisen kansatieteilijän E. B. Tylorin muodostama („Primitive culture", v. 1871). Herbert Spencerin ja C. P. Tielen kautta se on päässyt yleiseen käytäntöön uskonnonhistoriallisessa tieteessä. [C. P. Tiele, „Kompendium der Religionsgeschichte", 3 pain., jonka on julkaissut N. Söderblom v. 1903; E. Kaila „Uskonnonhistoriallisia luentoja" (Jyväskylä, 1908).] *E. K-a.*

Animositeetti (ransk. *animosité*), suuttumus.

Animus (lat.), sielu, henki, tunne, rohkeus, halu, aikomus.

Anio (nyt *Aniene* l. *Teverone*), 110 km pitkä joki Keski-Italiassa; sen lähde on Apenniineilla ja se laskee Tiberiin 3 km pohj.-puolella Roomaa. Jo vanhalla ajalla A. oli kuuluisa kauneista rannoistaan ja Tiburin (Tivolin) luona olevista putouksistaan, joiden muotoa kuitenkin lohkomistyöt ovat suuresti muuttaneet. Rooman vanhat akveduktit johtivat vetensä A:sta.

Anioni (kreik. *anie'nai* = astua ylös), *fys.*, Faradayn antama nimitys niille elektrolyyttien aineosille, mitkä eroavat positiivisessa poolissa. vrt. Elektrodi ja Ioni.

Aniridia (kreik. kielteinen *an*, ja *iris* = sateenkaarikalvo) l. Irideremia, silmän sateenkaarikalvon täydellinen puute. Tämä vika on usein synnynnäinen.

Anis on erään putkikasvin *Pimpinella Anisum*in hedelmä. Kasvi on oikeastaan kotoisin

Anisputki.

itämailta, mutta sitä viljellään nykyään kaikissa lämpimissä maissa. Pienissä, karvaisissa vihreän-harmaissa hedelmissä on useita haaraisia tiehyeitä, jotka sisältävät haihtuvaa öljyä, a n i s - ö l j y ä. A. joutuu kauppaan varsinkin Venäjältä ja Thüringenistä.

Anisetti (ransk. *anisette)*, anisliköööri.

Anisofka, ven. hyvin säilyvä talviomenalaji. Hedelmä on pieni, aivan säännöllinen, muodoltaan litteän-pyöreä. Pohjaväri vihreä, mutta melkein koko hedelmän peittää ruskean-punertava väri, jossa on harvassa muutamia katkonaisia tummempia juovia. Kuori on aivan kiiltävä, rasvaiselta tuntuva. Maku miedonhapahko. Menestynyt hyvin Viipurin läänissä. Valamon arvokkaimpia omenalajeja. *W. B. H.*

Anisofyllia, *kasvit.*, se ominaisuus eräillä versoilla, että lehdet verson ylä- ja alapuolella ovat erilaisia: tavallisimmin yläpuolella pienemmät kuin alapuolella ja sivuilla. A:n kautta lehdet pääsevät osallisiksi niille kaikille välttämättömästä valosta.

Anisometropia (kreik. kielteinen *an*, *isos* = yhtä, *metron* = mitta, ja *ōps* = silmä), erilainen valon taittumissuhde kummassakin silmässä.

Anisotrooppinen l. h e t e r o t r o o p p i n e n on kiteinen aine, jolla eri suunnissa on erilaiset fysikaaliset ominaisuudet. Kaikki kiteiset aineet ovat ainakin johonkin ominaisuuteen nähden anisotrooppisia.

Anisöljy on *Pimpinella anisum*ista saatu eetterinen öljy, joka tavallisessa lämmössä on nestemäinen, mutta jähmettyy jähdytettäessä. Sen pääaineosa on anetoli. Yskänlääke.

Anitškovin palatsi, Pietarissa, samannimisen sillan korvassa, Nevskin varrella, oli Aleksanteri III:n asuntona. Yksinkertainen, mutta sievä tasadi on pihalle päin. Palatsissa on kaunis taulu- ja asekokoelma. *L. H.*

Anjala. 1. K u n t a, Uudenmaan l., Pernajan khlak., Elimäki-Anjalan nimismiesp.; kirkko lähellä Kyminjokea, 2 km Inkeroisten asemalta; 148,9 km², joista viljeltyä maata 4,211 ha (1901); 22,04 manttaalia; 513 ruokakuntaa, joista maanvilj. pääelinkeinonaan harjoitti 251, teollisuutta 89 (1901); 2,726 as., joista 2 % ruotsink.; 409 hevosta, 1,770 nautaa (1906). Teoll. lait.: Ummeljoen paperitehdas. — 2. S e u r a k u n t a, keisarillinen, Porvoon hiippak., Iitin rovastik.; oma kirkko ainakin 1690-luvulla, oli Elimäen ja Loviisan alainen; itsenäis. khrakunnaksi $^1/_5$ 1865 (Keis. k. $^{15}/_4$ 1863). Kirkko puinen

[illegible]

(1748). [R. Hausen, „Anteckningar. Anjala kyrka". (Vet. Soc. Bidr. n:o 44.)] *K. S.*

Anjalan-kartano, maatila Anjalan pitäjässä, historiallisesti huomattava. Oltuansa ennen talonpoikaiskylänä se lahjoitettiin 1608 Henrik Wreden (ks. t.) leskelle Gertrud von Ungernille, joka sinne perusti säterikartanon. A. oli sitten Wrede-suvun hallussa v:een 1837. Kustaa III:n Venäjän sodan aikana solmittiin täällä n. s. A n - j a l a n l i i t t o (ks. t.). Keisari Nikolain määräyksestä Suomen valtio 1842 osti A:n ja lahjoitti sen sukukartanoksi kenraalikuvernööri ruhtinas Menšikoville. Vihdoin 1907 Suomen valtio osti sen takaisin hänen perilliseltään luutnantti Menšikov-Koreišilta, jakaaksensa sen kartanon alustalaisten lunastettavaksi. *K. G.*

Anjalanliitto on nimenä sillä liitolla, jonka suuri joukko ruotsalais-suomalaisen armeijan upseereja 12 p. elok. 1788 Anjalankartanossa teki kuningas Kustaa III:tta vastaan. Edellisellä ajalla yhä kasvanut tyytymättömyys kohosi huippuunsa, kun kuningas, vastoin perustuslain määräystä, säätyjä kuulematta 1788 julisti sodan Venäjää vastaan. Sittenkuin muutamat henkilöt jo ennen olivat keisarinna Katariinalle lähettäneet n. s. L i i k a l a n k i r j e e n (ks. t.), kokoontuivat mainittuna päivänä Anjalankartanossa ja sen ympärillä majoitettujen sotajoukkojen upseerit miehissä ja allekirjoittivat n. s. Anjalan liittokirjan, jossa lausuivat paheksumisensa sodan laittomasta alkamisesta ja hyväksyvänsä sen, että oli käännytty keisarinnan puoleen sovinnon aikaansaamiseksi. Kunnon ruotsinmiehinä he tahtoivat uhrata henkensä ja omaisuutensa isänmaan puolesta ja tekivät nyt keskenänsä lujan liiton, luvaten tässä pyrkimyksessä seistä yhdessä ja auttaa toisiansa. Anjalan liittolaisissa on erotettava kaksi eri ryhmää: ruotsalaiseen oppositsioniin kuningasta vastaan kuuluvat osanottajat, joita oli liittolaisten suuri enemmistö, ja suomalaiset itsenäisyysmiehet (ks. t.), joita luvultaan oli vähän, mutta jotka muodostivat liiton toimeliaimman osan ja olivat sen varsinaiset toimeenpanijat, nimenomaan J. A. Jägerhorn ja K. Klick, (Sprengtporten oli jo Venäjälle siirtynyt). Näiden oli m. m. onnistunut taivuttaa ylipäällikkö K. K. Armfeltkin ottamaan liittoon osaa. Muista osanottajista olivat huomattavimmat everstit R. Montgomery, J. H. Hästesko, V. Leyonstedt ja S. v. Otter; yhteensä oli allekirjoittajia 111 upseeria. Ensin näytti Anjalan liitolla olevan menestystä. Muihin sotaväenosastoihin toimitettiin lähettiläitä ja hankittiin sieltäkin allekirjoituksia liittokirjan alle. Kustaa kuningas joutui aluksi varsin tukalaan asemaan; kerrotaanpa että liittolaiset jo ajattelivat hänen vangitsemistansa. Mutta sittenkuin Tanskan sodan syttyminen oli antanut hänelle tervetulleen tilaisuuden lähteä pois Suomesta Ruotsin puolelle, Anjalan liitto kukistui pian. Syynä siihen oli se puuttuva kannatus, mikä liitolla oli oman piirinsä ulkopuolella, ja se suuttumus, minkä upseeriston kapinallinen esiintyminen keskellä riehuvaa sotaa oli muissa kansanluokissa herättänyt. Uudella vuodella oli kuninkaan asema kylliksi vakaantunut, jotta hän voi vangituttaa liiton päämiehet; useat suomalaiset itsenäisyysmiehet, niiden joukossa Jägerhorn ja Klick, kuiten-

kin pelastuivat pakenemalla Venäjän puolelle. Vangittuja Anjalanmiehiä vastaan suoritettiin sitten pitkällinen oikeudenkäynti ja yhdeksän heistä tuomittiin kuolemaan, mutta ainoastaan eversti Hästeskon kuolemantuomio pantiin 1790 täytäntöön. [Maunu Malmanen (Creutz), „Anjala förbundet" (1848); G. Rein, „Kriget i Finland 1788, 1789 och 1790" (1860); Yrjö Koskinen, „Yrjö Maunu Sprengtportenista ja Suomen itsenäisyydestä" (1870); K. K. Tigerstedt, „Göran Magnus Sprengtporten" (Finsk Tidskrift 1873-82).] *K. G.*

Anjanpelto ks. Anianpelto.

Anjer *[andšer]*, holl. satamakaupunki ja linnoitus Sunda-salmen rannalla, Jaavan luoteisosassa. Tärkeä asemapaikka Itä-Aasiaan kulkeville laivoille. Sähkölennätinkaapeli Sumatralle. V. 1883, kun Krakatau saarella tapahtui kamala tulivuorenpurkaus, hävitti sen ääretön hyökyaalto, joka syntyi vulkaani-saaren vajotessa mereen. Nyt on kaupunki uudelleen rakennettu 5 ½ km etelään vanhasta paikastaan. *W. S-m.*

Anjou *[ãžū']*, yksi Ranskan muinaisia maakuntia, Loiren alajuoksun molemmilla puolin; sitä vastaavat nykyään departementit Maine-et-Loire sekä osaksi Indre-et-Loire, Mayenne ja Sarthe; pääk. Angers (ks. t.). Vanhalla ajalla A:ssa asuivat kelttiläiset andegaavit; keskiajalla A. oli kreivikuntana, joka Plantagenet-suvun mukana joutui Englannille (1154). Ranska valloitti sen takaisin jo 1204, mutta se joutui pian läänitysmaaksi kuningassuvun nuoremmille haaroille ja vasta v. 1480 Ranskan valtion haltuun. Myöhemmin nuoremmat Ranskan prinssit käyttivät arvonimeä A:n herttua. V. 1791 A. lakkasi olemasta maakunta. *(W. S-m.)*

Anjou *[aŋšu]*, Lars Anton (1803-84), ruots. piispa ja kirkkohistorioitsija, tuli kirkkohistorian professoriksi Upsalan yliopistoon 1845, kirkollisasiain departementin päälliköksi 1855 ja Visbyn hiippakunnan piispaksi 1859. Kuoli 4 p. jouluk. 1884 Visbyssä. Huomattavimmat teokset: „Svenska kyrkoreformationens historia" („Ruotsin kirkon uskonpuhdistuksen historia"; yhdessä A. F. Beckmanin kanssa. 3 os. 1850-51) ja „Svenska kyrkans historia ifrån Upsala möte 1593 till slutet af 17:de århundradet" („Ruotsin kirkon historia Upsalan kokouksesta 1593 asti 17:nnen vuosisadan loppuun", 1866).

Anjovis *[-uš-] (Engraulis encrasicholus)* on 12-20 cm pitkä, sillinheimoon kuuluva kala. Se on hopeankiiltävä, viheriäselkäinen ja pitkäkuonoinen; vatsan reunassa ei ole teräviä suomuja kuten kilohaililla. Sen varsinainen koti on Välimeri, mutta se on yleinen myös Atlantissa, Pohjanmeressä ja Mustassa meressä; harvinainen vieras Itämeressä. Anjovis kuuluu taloudellisesti tärkeihin merikaloihin esiintyen erittäin runsaasti Portugalin, Espanjan, Ranskan ja Hollannin rannikoilla kuin myös Brittein saarien luona. Tunnettu kaupassa suolattuna ja pippurilla y. m. maustettuna säilykkeenä. Pohjoismaissa anjovis nimellä kulkevan säilykkeen valmistukseen käytetään kilohailia („hvassbuk", „skarpsild", „brisling"), jota vastoin ranskalainen sardelli on oikea anjovis. *K. M. L.*

Anjovis.

Ankapora, koski ja rajapaikka Kymijoessa; näyttääpä vanhoina aikoina („Ankoper") käytetyn koko joenkin nimityksenä. vrt. siitä Akianderin kirjoitusta „Om Ankoper flodens läge" (Suomi 1846).

Anker, norj. suku, sanotaan polveutuvan ruots. aatelissuvusta Anckar af Agnhammar. Sen huomattavimmat jäsenet ovat Bernt A. (1746-1805), liikemies, kirjailija ja hyväntekeväisyyden harjoittaja (Ankerin orpokoti Kristianiassa); Karsten Tank A. (1747-1824), liikemies, kuningas Kristian Fredrikin ystävä ja valtioneuvokseksi nimittämä, mutta uudelta hallitukselta eron saanut, sekä Peder A. (1749-1824), Eidsvoldin kokouksessa edustaja ja sen presidentti, sittemmin valtioministerinä Tukholmassa.

Ankeriaanpyynti. Ankeriasta pyydetään Suomessa vain muitten kalojen ohessa tai pitkällä siimalla, jossa syöttinä on kastematoja. Tehokkaampia pyyntikeinoja ovat Tanskassa ja Etelä-Ruotsissa vaellusankeriaita varten käytetyt pitkät ankeriasrysät (ålhomma) sekä ankeriasajoverkot (aaledrivvaad). Tanskan rannikoilla käytetään lisäksi taidokkaita syvänvedenrysiä. Saksan joissa pyydetään myötävirtaa vaeltavia ankeriaita myllypatoihin asetetuilla, reikäisillä ankerias-arkuilla. Muita pyyntikeinoja ovat esim. ankeriasahrain, ankeriaspato (aalegaard) ja nuotta. — Kuuluisa on ankeriaan kalastus Po-virran suu-laguuneissa Comacchion luona. Siellä, samoin kuin Tanskassa, Ruotsissa y. m., missä ankeriaita runsaammin saadaan, on se tuoreena, suolattuna tai savustettuna melkoisena vientitavarana. Ankeriaan pyynti tuottaa Ruotsissa vuosittain yli ½ milj. kruunua. Tanskassa n. 2 ½ milj. kruunua. — Ankeriaan istuttamiseksi kaikellaisiin maavesiin käytetään menestyksellä poikasia tai nuoria, noin 25 cm pitkiä ankeriaita. *K. M. L.*

Ankerias *(Anguilla vulgaris)* on arvokas ruokakala, joka kasvaa 1,25 m pitkäksi ja 5 kg painavaksi. Kuten sukulaisillaan ankeriasheimon kaloilla, jotka kuuluvat rakkosuisiin luukaloihin, on sillä käärmemäinen ruumiinmuoto ja erittäin limainen iho, jonka suomut ovat aivan pienet ja syvästi ihoon vajonneet. Vatsaevät puuttuvat, selkäevä ja peräevä ovat yhtyneet pieneen pyrstöevään. Ankerias elää vuosikausia järvissä, joissa ja murtovesilahdissa; on virkeä yöllä, varsinkin ukkosilmalla ja käyttää ravinnokseen hyönteistoukkia, rapuja y. m. äyriäisiä, nilviäisiä, kaloja ja sammakoita. Suolattomissa vesissä on, muutamia poikkeuksia lukuunottamatta, yksinomaan tavattu naaraksia, jota vastoin uroksia tavataan meressä, virtojen suissa tai muussa murtovedessä. Kuteakseen ankerias vaeltaa mereen kaukaisille kutupaikoilleen ja samalla se muuttuu väriltään: pysyväinen ankerias on vatsapuoleltaan keltainen, „kelta-ankerias", vaeltava ankerias on vatsapuoleltaan valkea, „kiilto-ankerias" eli „harmaa ankerias". Monet ankeriaat, ollen järviin suljettuina tai muuten estettyinä, eivät vaella, vaan jäävät hedelmättömiksi, ja juuri tällaiset hedelmättömät naarakset kasvavat usein hyvin isoiksi. Vaellukset

tapahtuvat loppukesällä ja syksyllä, kun yöt käyvät pitkiksi ja pimeiksi. Kutupaikoista on vasta viime aikoina saatu selvää. Välimereen purkautuvien vesien ankeriaat kutevat Välimeressä. Pohjois-Euroopan ankeriaat toimittavat kutunsa, viime vuosina tehtyjen tutkimuksien mukaan, Irlannin lounaispuolella, missä Atlantin suuret syvyydet ja tasaiset lämpösuhteet alkavat. Varmana voi pitää, että ankerias kutee vain kerran elämässään, kudulta takaisin palanneita ankeriaita ei ole tavattu. Munat kelluvat vapaasti vedessä, ja niistä syntyy toukka, joka vasta muodonvaihdoksen kautta saavuttaa ankeriaan muodon. Tavallisen ankeriaan *Leptocephalus brevirostris* niminen toukka on lasikirkas, nauhamainen (sivuilta litistynyt), täysin kasvaneena 6-9 cm pitkä ja 15 mm korkea. Nämä toukat, joita tavataan runsaasti kutupaikoilla, muuttuvat vähitellen niiksi liereiksi, n. 7 cm pitkiksi ankeriaan poikasiksi, jotka kerääntyvät keväisin maalis- ja huhtikuussa tuhansittain ja miljoonittain Keski-Euroopan virtojen suihin noustakseen suolattomiin vesiin, ja jotka ovat tunnetut „montec" nimellä. Ennenkuin ne saapuvat Suomen vesiin, ne ovat ennättäneet kasvaa melkoisiksi, pienimmät meillä saadut ankeriaat ovat melkein aina olleet yli 30 cm pitkät.

Myös Suomen vesistä ankeriaat vaeltavat Atlantin äyräälle kutemaan päättäen siitä, että Suomenlahdesta pyydettyjä ja merkittyjä sekä sitte vapaaksi päästettyjä ankeriaita on pian senjälkeen tavattu Ruotsin ja Tanskan vesissä Kattegatissa saakka. Olettaen että keskimääräinen nopeus on 15 km päivää kohti, on laskettu ankeriaan matkan kestävän Ahvenanmaan saaristosta mainitulle kutualueelle 200-220 päivää.

A. tavataan Suomessa sangen yleisesti Pohjan- ja Suomenlahdessa ja Laatokassa sekä useimmissa niihin laskevissa vesissä. — vrt. Ankeriaanpyynti ja Ankeriaskouru. *K. M. L.*

Ankeriaskouru on keinotekoinen kalatie, jossa vesi juoksee niin verkkaan, että virtoihin ja puroihin nouseville ankeriaanpoikasille käy mahdolliseksi päästä tokeitten ja vesiputouksien ohi. Yksinkertainen ankeriaskouru tehdään kolmesta toisiinsa naulatusta laudasta; pitkin pituuttaan se täytetään höllästi sidotuilla varpukimpuilla. *K. M. L.*

Ankeriassammakko *(Amphiuma means)*, joka kuuluu hännällisiin sammakkoeläimiin, on lieriäruumiinen, 1 m pituinen eläin. Sillä on kaksi paria surkastuneita raajoja ja uimapyrstö. Hengittää keuhkoilla, mutta koko elämän ajan pysyy pään takana avoin kidusrako. Elää eteläisen Pohj.-Amerikan lampivesissä.

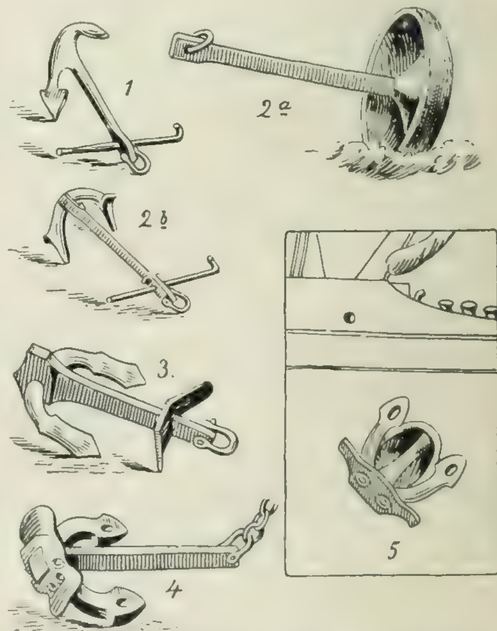
Ankhises *[-ĭ'sēs]* (lat. *Anchises*), troialaistarustoon kuuluva taruhenkilö, Kapyksen poika. A:lle Aphrodite-jumalatar synnytti Aineiaan. Aphroditen ja Ankhiseen lemmenseikkailu on erään n. s. homerolaisen hymnin aiheena. vrt. Aineias.

Ankialos, Bulgarian (Itärumelian) merikaupunki, Burgasin lahden rannalla. 5,400 as.; kreik. arkkipiispa.

Ankka, kesytetty heinäsorsa *(Anas boschas)*. Poikkeaa villistä sukulaisestaan ainoastaan värinsä kautta, joka niinkuin kotieläimillä yleensä on vaihteleva. Valkeat, harmaat ja kirjavat a:t ovat yleisimmät, vaikka toisinaan tapaakin yksilöitä, joissa alkuperäinen puku on säilynyt. On Suomessa verrattain harvinainen kotieläin; sangen yleinen Keski-Euroopassa ja varsinkin Kiinassa. A:n hoidosta ks. Siipikarja.

Ankkuri, ennen yleinen, nykyään enää vain Tanskassa ja Venäjällä käypä juoksevien aineiden (varsinkin viinin) mitta. Ruotsin ankkuri sisälsi 15 kannua = 39,26 litraa. Tanskan ankkuri = 37,68 l, Venäjän (= 3 vedroa) = 36,90 litraa.

Ankkuri (kreik. *ankўra*), aluksen tai muun uivan esineen kiinnittämistä varten tav. raudasta tehty kapine, jossa seuraavat eri osat voidaan nimittää: valin, suora runko, johon muut osat liittyvät; kourat, käyrät haarukat valimen alapään jatkona; perä, valimen ja kourain risteys (yhtymäkohta); kynnet, tasapintaiset levyt kourien kärjissä; tukki, tehty joko raudasta tai puusta ja erityisenä kappaleena kiinnitetty valimen yläosaan kohtisuoraan sekä sitä että kourien tasannetta vasten ja kiinnitysrengas tai -sakkeli valimen yläpäässä. Valtamerta kulkevassa kauppa-aluksessa käytetään yleensä seuraavat ankkurit, nimittäin: 2 keula-ankkuria, yksi kummallakin sivulla, aina valmiina käytettäviksi. Jos nämät ovat erisuuret, niin käytetään suurempaa yleensä oikealla (tyyrpuurin) sivulla ja sanotaan silloin parhaaksi keula-ankkuriksi; 1 vara-ankkuri, useimmiten suurin aluksessa oleva; 1 virta-ankkuri, jonkun verran keula-ankkureita pienempi ja 1 tai 2 varppiankkuria, pienimmät aluksessa olevat ankkurit. — Sieniankkuri on tukiton, ja siinä on kourien asemesta valimen alapäähän kiinnitetty ontevan

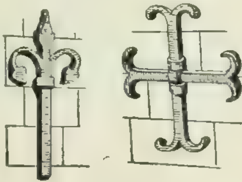

1. Tavallinen (vanhanaikuinen) ankkuri. 2 a. Sieniankkuri. 2 b. Trotmanin (parannettu Porterin) ankkuri. Martinin ankkuri. 4 ja 5 Hallin tukiton ankkuri.

pallolohkon muotoinen hattu. Tällaista ankkuria käytetään yleensä poijujen ja loistolaivojen kiinnitykseen. — Trotmanin ankkuri on parannettu muoto n. s. Porterin ankkurista. Tässä on rautainen tukki, valin on nelitahkokas ja keskeltä jonkun verran vahvempi kuin päistään sekä alapäästään tehty kaksihaaraiseksi, joiden väliin kourat ovat kiinnitetyt niiden läpikäyvällä vahvalla tapilla. Tämän ankkurin omituisuus on siinä, että kourat siinä liikkuvat edestakaisin mainitun tapin ympäri, josta seuraa se etu, että ankkurin pohjassa maatessa sen yläpuolinen koura ei pistäy niin korkealle kuin tavallisessa ankkurissa. — Martinin ankkuri on edellisiin nähden kokonaan toisenlainen. Sen rautainen tukki on kourien kanssa samassa tasanteessa ja kourain kynnet kääntyvät noin 30° pois valimen suunnasta siten, että kumpikin koura yhtaikaa kaivautuu pohjaan. — Hallin, Rileyn ynnä muiden keksimät, nykyisin höyryaluksissa käytännössä olevat ankkurit ovat yleensä tukittomia ja jonkun verran parannettuja muotoja edelläselitetystä Martinin ankkurista. *F. W. L.*

Ankkuri, *sähköt.* Magneetin a. on meltorautainen kappale, joka asetetaan (tavallisesti hevosenkengän-muotoisen) magneetin pooleille. Tällä tavoin sulettuna magneetti säilyttää voimakkuutensa vähenemättömänä. Dynamokoneen tahi elektromoottorin a. on koneen pyörivä osa, nykyään useimmiten meltorautainen rengas, jonka ympäri on kiinnitetty johtolankarullia. Koko laitos pyörii vahvan elektromagneetin poolien välillä, jolloin induktsionin vaikutuksesta syntyy rulliin sähkövirtoja.

Ankkuri tarkoittaa rakennustaidossa rautalaitetta, jonka tehtävänä on kiinnittää ja lujentaa jotakin rakennuksen osaa, varsinkin seinää; ulkopuolelle näkyvä osa on usein koristeltu. — Kellon a. ks. Ankkurikello.

Ankkuri.

Ankkurikello, kello, jossa käynnin tasaajana on ankkurinmuotoinen kaksoishaka ja hammastettu ratas. Haka heilahtelee ja laskee joka heilahduksella jousen kiertämästä rattaasta yhden hampaan ohi, mikä samalla työntää hakaa edelleen heilumaan. Tämän heilunnan vuorostaan pitää tasaisena heiluri heilurikelloissa taikka pyörähtelevä ratas taskukelloissa. *J. C-én.*

Ankkuriketju, vahva rautaketju, jonka toinen pää on kiinni ankkurissa ja toinen aluksessa, tehty 15 sylen kappaleihin (n. s. lukkoihin), joita aluksen suuruuden ja sen kulkureitin mukaan on tarpeellinen lukumäärä yhteenliitetty n. s. sakkeleilla. *F. W. L.*

Ankkurilaatta, seinää tai muuria vasten oleva, tavallisesti rautainen laatta, johon sideankkuri on kiinnitetty. *J. C-én.*

Ankkurilamppu l. taakilamppu, ympäri näköpiirin valkeaa valoa näyttävä lamppu, joka on ripustettu ankkurissa olevan aluksen takilaan. *F. W. L.*

Ankkuripeli, kone, jolla ankkuri hilataan ylös pohjasta. *F. W. L.*

14. Painettu 2/3 09.

Ankkuripelsin, sidepalkki (ks. t.).

Ankkuripohja, pohjanlaatu siihen nähden, miten ankkuri siitä pitää kiinni; esim. savipohja on hyvä, mutta kallio- tai löysä hietapohja on huono ankkuripohja. *F. W. L.*

Ankkuripoiju, veden pinnalla kelluva merkki, joka köydellä ankkuriin kiinnitettynä osoittaa ankkurin paikan pohjassa.

Ankkurirana, aluksen keulakannella oleva nostolaitos, jolla ankkuri nostetaan veden pinnasta joko aluksen partaalle tai kannelle. *F. W. L.*

Ankkurivahti, yksi- tai kaksimiehinen vahti ankkurissa olevan aluksen kannella. *F. W. L.*

Ankoper ks. Ankapora.

Ankyloblefaron *[-e'-]* (kreik. *aŋky'los* = väärä, ja *blepharon* = silmäluomi), silmäluomien yhteenkasvettuminen.

Ankyloglossum *[-o's-]* (kreik. *aŋky'los* = väärä, ja *glōssa* = kieli), kielen yhteenkasvettuminen suunpohjan tai ikenien kanssa.

Ankyloosi (kreik. *aŋky'lōsis* = vääryys), nivelen jäykkyys, nivelpäitten yhteenkasvettumisen tai nivelpussin kutistumisen tai myöskin arpimuodostuksen, lihaskouristusten y. m. aiheuttama. *M. O-B.*

Ankyra ks. Angora.

Anna, brittiläisessä Itä-Intiassa käypä raha = noin 11 penniä.

Anna (hebr. *khanna* = armo), pyhimys, perimätiedon mukaan neitsyt Marian äiti. Roomalais-katol. kirkko viettää hänen päiväänsä 26/7, kreikkalais-katol. 9/12. vrt. Annikki.

Anna (1568-1625), ruots. prinsessa, Juhana III:n ja Katariina Jagellonican tytär, seurasi 1587 veljeänsä Sigismundia Puolaan. Käytyään jälleen kotimaassa, hän siirtyi lopulta pysyväisesti veljensä luo, johon hän näyttää olleen suuresti kiintynyt. A. oli luja luonne ja pysyi uskollisesti Lutherin uskossa vieraassakin maassa katolisen ympäristönsä keskuudessa. Häntä kiitetään hyväntekeväisyydestään ja puolalaiset valittivat hänellä olleen liian suuren vaikutuksen Sigismundiin. *K. G.*

Anna Boleyn *[bulin]* (1507-36), Englannin kuningatar, erään englantil. ylimyksen tytär, s. 1503 tai 1507, tuli 18 vuotiaana kuningas Henrik VIII:n puolison Katariina Aragonialaisen hovineidiksi. Kuningas rakastui intohimoisesti kauniiseen hovinaiseen, erosi ensimäisestä puolisostaan ja meni 1533 naimisiin A:n kanssa. Välit kylmenivät kuitenkin pian, kun kuningas joutui uuden rakkauden valtaan ja kun A. toivotun kruununperillisen sijasta synnyttikin vain tyttären, Elisabethin (1533). Syyttäen puolisoaan häpeällisistä rikoksista Henrik suljetutti hänet Towerin linnaan ja tuomitutti kuolemaan. Toukok. 19 p. v. 1536 A. mestattiin. *K. B:dt.*

Anna Boleyn.

Anna Bretagnelainen (1476-1514), Ranskan kuningatar, Bretagnen viimeisen hert-

tuan tytär, meni, kauan vastusteltuaan, 1491 naimisiin Ranskan kuninkaan Kaarle VIII:n ja 1499 hänen seuraajansa Ludvig XII:n kanssa, joka Bretagnen perijäksi tullakseen erosi ensimäisestä puolisostaan. A:n kuoltua Bretagne, jonka itsenäisyyttä hän kiihkeästi oli suojellut, ainiaaksi yhdistettiin Ranskaan.

Anna Ivanovna *[-va'-]* (1693-1740), Venäjän keisarinna, tsaari Iivana Aleksejevitšin, Pietari Suuren velipuolen, tytär, tuli Pietari II:n kuoltua (1730) Venäjän hallitsijattareksi, koska Romanovien suvun miespuolinen haara oli sammunut. A:n täytyi antaa kirjallinen lupaus olla ryhtymättä mihinkään ilman etevimmistä Venäjän aatelisista kokoonpannun valtakunnanneuvoston suostumusta; mutta valtaistuimelle noustuaan hän julistautuikin täydellisesti itsevaltiaaksi ja hävitti tuon asiakirjan. A:n nimessä hallitsi sitten julmasti ja verisesti hänen läheinen suosikkinsa Biron. *K. B:dt.*

Anna Kleve (1515-57), Englannin kuningatar, Kleven herttuan tytär, Henrik VIII:n neljäs puoliso. Henrik, joka tunsi A:n vain Holbeinin maalaamasta miellyttävästä muotokuvasta, pyysi hänet puolisokseen ja hän saapui Englantiin. A. ei ollut kaunis eikä ranskalaisesti sivistynyt, kuten Henrik oli toivonut; kuitenkin H. meni hänen kanssaan naimisiin, mutta erosi sitten hänestä pian antaen hänelle vuotuisen eläkkeen. A. jäi Englantiin asumaan. *K. B:dt.*

Anna Komnena *[-ē-]* (kreik. *Anna hē Komnēnē'*) (1083-1148), Konstantinopolin keisarin Aleksios I:n tytär, sai oppineen kasvatuksen ja kirjoitti isänsä hallituksen historian, joka on bysanttil. historiankirjoituksen parhaimpia teoksia. Avioliitossaan Nikephoros Bryenniokseen kanssa hän vehkeili korottaaksensa tämän valtaistuimelle, mutta meni miehensä kuoltua luostariin. [Oster, „Anna Komnena" (Rastatt-Tübingen 1868-71).]

Anna Leopoldovna (1718-46) (alkujaan Mecklenburgin prinsessana nimeltään Elisabeth Katharina Christine), suuriruhtinatar ja Venäjän sijaishallitsijatar, edellä mainitun Anna Ivanovnan sisarentytär, meni 1739 Braunschweig-Lüneburg-Bevernin prinssin Anton Ulrikin (ks. t.) kanssa naimisiin ja synnytti 1740 prinssi Iivanan, jonka keisarinna Anna määräsi seuraajakseen. Bironin, joka oli määrätty sijaishallitsijaksi, kukisti kuitenkin jo parin viikon kuluttua yksissä neuvoin nuoren keisarin äidin kanssa sotamarsalkka Münnich. A. julistautui nyt suuriruhtinattareksi ja sijaishallitsijattareksi ja nimitti Münnichin pääministerikseen, mutta rikkoi kuitenkin pian välinsä tämän kanssa ja antautui rakkaussuhteisiin Saksin lähettilään Lynarin kanssa. Häntä vastaan tehtiin nyt salaliitto Pietari Suuren tyttären Elisabetin hyväksi ja v:n 1741 lopulla A. miehineen ja lapsineen vietiin vankeuteen, jossa hän oli kuolemaansa asti. *K. B:dt.*

Anna Maria Mauritia, tav. tunnettu nimellä A. Itävaltalainen (1601-66), Ranskan kuningatar, Espanjan Filip III:n tytär, meni 1615 naimisiin Ludvig XIII:n kanssa. Vuosikausia pitivät Maria di Medici ja Richelieu häntä puolisostaankin erillään, mutta myöhemmin suhde muuttui paremmaksi; vasta 1638 A. synnytti pojan (Ludvig XIV) ja 1640 Orléansin herttuan Filipin. Ludvig XIII:n tahdon mukaisesti A. hänen kuoltuaan 1643 tuli 5-vuotiaan poikansa sijaishallitsijattareksi. Ranskan hallitusta hoiti kuitenkin itse asiassa Mazarin (jonka kanssa A. salaisesti oli naimisissa) kapinoista ja vastustuksesta huolimatta kuolemaansa saakka (1661); Ludvig XIV oli kyllä jo 1651 julistettu täysi-ikäiseksi, mutta jättänyt hallituksen vielä toistaiseksi äitinsä haltuun. Mazarinin kuoltua A. siirtyi perustamaansa Val de Grâcen luostariin. *K. B:dt.*

Anna Itävaltalainen.

Anna Petrovna *[-o'-]* (1708-28), Pietari Suuren ja Katariina I:n toinen tytär, oli naimisissa Holstein-Gottorpin herttuan Fredrik Kaarlen kanssa. Heti äitinsä kuoleman jälkeen täytyi hänen poistua Venäjältä; hän kuoli synnytettyään pojan, joka 1762 nousi Venäjän valtaistuimelle Pietari III:n nimisenä. *K. B:dt.*

Anna Stuart (1665-1714), Suurbritannian ja Irlannin kuningatar, Jaakko II:n tytär, meni 1683 naimisiin Tanskan prinssin Yrjön kanssa. Lankonsa Oranian Wilhelmin 1638 tullessa Englannin valtaistuinta valloittamaan A. asettui hänen puolelleen isäänsä vastaan. Wilhelmin jälkeen hän 1702 nousi valtaistuimelle. Alkuaikoina oli hänen pää-neuvonantajanaan Marlboroughin herttua, jonka vaikutuksesta hän jatkoi sotaa Ranskaa vastaan. 1707 toimeenpantiin Englannin ja Skotlannin yhdistäminen „Suurbritannian" valtakunnaksi. Marlboroughin herttuan 1711 lopullisesti jouduttua epäsuosioon käytiin sotaa Ranskaa vastaan laimeasti ja 1713 tehtiin rauha Utrechtissa. A:n viimeisinä hallitusvuosina vallitsivat maassa ankarat puoluetaistelut. A. oli harras protestantti. *K. B:dt.*

Anna Stuart.

Annaalit (lat. *annālēs*), vuosikirjat.

Annaatti (lat. *annā'tae* = vuosirahat < *annus* = vuosi), alkuaan katolisen kirkon piispojen nostamat yhden vuoden tulot heidän hiippakunnissaan avoimeksi joutuneista kirkollisista viroista. Tämä veromuoto esiintyy 1200-luvulta lähtien. Kun paavit samoihin aikoihin olivat ottaneet itselleen oikeuden asettaa piispat ja tuomiokapitulinvirat y. m., täytyi viransaajan paavilliseen kassaan suorittaa erikoinen maksu *(servitia communia)*, joka oli vähintäin ⅓ ensimäisen vuoden tuloista. Myöskin tuli tavaksi suorittaa toinen maksu kardinaaleille *(servitia minuta)*. Näitäkin maksuja nimitettiin annaateiksi. Ruotsin kirkossa ne lakkautettiin Vesteråsin

ordinantialla 1527. Annaattien jatkona ovat evank.-luteril. kirkossa armovuodet (ks. t.). *J. G.*

Annaberg, kaupunki Erzgebirgessä, Saksin Zwickaussa, 28 km etelään Chemnitzistä, 17,000 as.; perustettu v. 1496 vuoriteollisuutta varten. Kun tämä lakkasi, menetti kaupunki merkityksensä, kunnes se taas kohosi, kun sinne muutti Alankomaista protestanttista työväkeä, ja kun Barbara Uttmannin toimesta pitsinnypläys oli tullut yleiseksi. Nykyään A. on Saksin kuningaskunnan tärkeimpiä tehdaspaikkoja (nauhoja, nappeja, pitsejä).

Annalasi, uraaniyhdistyksillä värjätty lasi.

Annam, Ranskan suojeluksen alla oleva kuningaskunta Taka-Intian itärannikolla 135,000 km², 5,565,597 as. (1906), joista n. 300 eurooppalaista. Se rajoittuu p:ssa Tongkingiin, l:ssä Laosiin ja lounaassa Kambodšaan ja Kochinkiinaan sekä i:ssä ja e:ssä Etelä-Kiinan mereen. Maan täyttävät, lukuunottamatta kapeata lahtirikasta rannikkoa harvoine, huonoine satamineen, Etelä-Kiinan vuorten sivuhaarat, jotka pengermäisesti kohoten nousevat aina 2,000 m yli merenp. Tämän

Annamilaisia.

johdosta ovat lukuisat joet lyhyet. Ilmasto on troopillinen ja sateita tuovan koillismonsuunin vaikutuksesta kuuman-kostea. Sadeaika on marrask.—huhtik. Maa on hedelmällinen, kasvi- ja eläinmuodot kuuman vyöhykkeen; sen metsät ovat kallisarvoiset ja vuoret kätkevät suurimmaksi osaksi vielä käyttämättömiä rikkauksia, kultaa, hopeata, vaskea, sinkkiä ja kivihiiliä. Alkuasukkaat, joita vallassa olevat annamiitit ovat tunkeneet vuoristoihin, ovat, kuten nämätkin, mongolilaista rotua ja nimitetään moi. Annamilaiset ovat läheistä sukua kiinalaisille, joitten kulttuurin he osaksi ovat omistaneet. He ovat pieniä ja kaunisvartaloisia, ihonväri vaihtelee harmahtavasta ruskeaan, tukka on musta, kasvot litteät, otsa matala, nenä litteä ja silmät viistossa; niillä on siis monta mongolilaisen rodun tunnusmerkkiä, mutta niihin on sekoittunut paljon malaijilaisia aineksia. He ovat iloisia ja kevytmielisiä, mutta myös epäluuloisia ja julmia. Annamilaiset käyttävät muinais-kiinalaista pukua, mutta verhoavat päänsä turbaanilla tahi suurella olkihatulla. Kieli ja kirjoitus muistuttavat paljon kiinan kieltä ja kirjoitusta. Uskonto on kiinalaista buddhalaisuutta, alempi kansa on šamanismin kannalla ja n. ½ milj. on katolilaisia. — Tärkeimmät elinkeinot ovat riisin, puuvillan ja kanelin viljelys, vähän harjoitetaan silkinviljelystä ja lakka- ja metalliteollisuutta. Ulkomaan kauppa on kiinalaisten käsissä. Rautateitä on alettu rakentaa ja sähkölennätinjohdot yhdistävät tärkeimmät rannikkokoupungit. Pääkaup. Huë. — A., johon ennen kuului Tongking ja Kochinkiina, oli 10:nnestä 14:nteen vuosis. itsenäinen, mutta usein se on ollut Kiinan vasallivaltiona. 18:nnen vuosis. loppupuolella tuli täällä Ranskan vaikutusvalta yhä voimakkaammaksi ja usein uudistetut kristittyjen vainot antoivat v. 1862 aihetta ranskalaiseen sotaretkeen, jonka tuloksena oli Kochinkiinan luovuttaminen v. 1867. V. 1884 pakoitettiin A. luopumaan Tongkingista ja tunnustamaan Ranskan suojelusvallan. V:sta 1888 muodostavat Annam, Kambodša, Kochinkiina, Tongking ja v. 1893 Siamin luovuttama Laos yhteensä Ranskan Indo-Kiina nimisen siirtomaan, jonka kenraalikuvernöörin asuinpaikkana on Hanoi (Tongkingissa). *W. S-m.*

Annamilaisen ylimyksen kädet

Annan rautaruukki, Karatsalmen kosken varrella Suojärven kunnassa Viipurin lääniä. Sen perusti 1809 kreivitär Anna Aleksejevna Orlov, Suojärven lahjoitusmaan silloinen haltija. Mainittu lahjoitusmaa rautaruukkineen siirtyi sittemmin Venäjän valtion omaisuudeksi. Kun Itä-Suomen lahjoitusmaiden lunastus joutui päiväjärjestykseen, luovutti Venäjän valtio 1880 noin kolmannen osan Suojärven lahjoitusmaasta talonpojille perintömaaksi, mutta pidätti itselleen Annan rautaruukin ja kaksi kolmannesta Suojärven kunnan alueesta. Tämä noin 2,200 km² käsittävä alue kuuluu vieläkin Venäjän valtiolle. Se on miltei kauttaaltaan aarniometsäin peittämää, asumatonta saloa. Puhdasta metsää kasvavaa maata on siinä laskettu olevan 193,792 ha. Annan rautaruukki on teollisuuslaitoksena aina ollut vähäpätöinen. Nyt on se muutamia vuosikausia ollut lepotilassa. *O. A. H-ri.*

Annantähdistö, ven. tähdistömerkki, perustettu 1735, arvojärjestyksessä viides venäläisistä ritarimerkeistä.

Annapolis *[änä'pəlis]*, Pohjois-Ameriikassa. 1. Marylandin valtion pääkaupunki, Chesapeaklahden länsipuolella lähellä Severn-joen suuta, n. 30 km Baltimoresta, Yhdysvaltain merisotakoulu, tähtitorni ja katolilainen korkeakoulu (College), 8,500 as. — 2. Brittiläinen satama Nova Scotian läntisellä puolella, Fundy-lahden rannalla, n. 1,000 as.

Ann-Arbor *[än-ā'bə]*, kaupunki Pohjois-Ameriikassa, Michiganissa n. 50 km Detroitista länteen, valtion yliopisto, perust. 1837; n. 15,000 as.

Anneksi (lat. *anne'xus* = kiinnitetty, liitetty), lisä, lisäosasto. — Anneksipitäjä, toiseen pitäjään yhdistetty pitäjä ilman omaa vaki-

naista pappia. vrt. Palkkapitäjä ja Prebendi. *J. G.*

Annekteeraaminen (lat. *ad* = luo, ja *nectere* = solmita), haltuunottaminen. — Annekteerata, ottaa haltuun, anastaa

Annelida ks. Nivelmadot.

Annerstedt, Claes (s. 1839), ruots. historiantutkija, kirjastonhoitaja, nimitettiin, oltuansa historian dosenttina, 1883 Upsalan yliopiston kirjastonhoitajaksi. A. on tunnettu varsin etevänä historian ja kulttuurihistorian tutkijana. Kirjastonhoitajana hän uutterasti on toiminut hoitamansa kirjaston kehittämiseksi ja laajentamiseksi. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Grundläggningen af svenska väldet i Livland 1558-1563" (1868), „Upsala universitets historia" (I, II osa, ulottuva v:een 1718, ilmest. 1877, 1908) y. m., jota paitsi hän on toimittanut erittäin huvittavia lähdejulkaisuja, kuten 3:nnen osan suurta teosta „Scriptores rerum svecicarum medii ævi", ja neljä vihkoa „Bref af Olof Rudbeck d. ä. rörande Upsala universitet".

Anni currentis *[-ī -e'-]* (lat.), juoksevan vuoden; a. futuri, tulevan vuoden; a. praesentis, kuluvan vuoden; a. praeteriti, menneen vuoden.

Annihileerata (ransk. *annihiler* < lat. *nihil* = ei mikään), tehdä, julistaa mitättömäksi.

Annikeris *[-ni'-]*, muinaiskreikkalainen filosofi, kyreneläisen oppikunnan miehiä, eli luultavasti Ptolemaios I:n aikana, v:n 300:n paik. e. Kr. A. antoi enemmän kuin edeltäjänsä arvoa henkisille nautinnoille ihmisonnen perustajina.

Annikki, katolisella ajalla karjan suojelijana palveltu pyhä Anna, esiintyy yleisesti itäsuomalaisissa karjanluvuissa ja metsästäjän loitsuissa metsän piikana eli avainpiikana, Tapion tyttönä tai emäntänä. Sen mukaan muodostuneita ovat Mielikki, Tuulikki y. m. (ks. näitä). *K. K.*

Anniskelu, väkijuomain myyminen, miten pienissä erissä tahansa, paikan päällä nautittavaksi. Anniskelua, joka, paitsi muutamissa erikoistapauksissa, on luvallista vain kaupungeissa, saa harjoittaa ainoastaan ruokailuliikkeen yhteydessä, missä lämmintä, ravitsevaa ruokaa pidetään tarjolla. Anniskeluoikeus voidaan myöntää korkeintaan kahden vuoden ajaksi kerrallaan ja maksetaan siitä kruunulle erityistä anniskeluveroa, jonka suuruuden lääninhallitus, anniskeluoikeutta annettaessa, maistraatin esityksestä määrää. [Keis. Aset. paloviinan myynnistä y. m. 9 p:ltä kesäk. 1892.] vrt. Anniskeluyhtiö. *O. K:nen.*

Anniskeluyhtiö, yhtiö, joka harjoittaa väkijuomain vähittäismyyntiä ja anniskelua juoppouden vastustamiseksi, eikä oman voiton vuoksi. Tällaiselle yhtiölle voivat kaupunginvaltuusmiehet, tahi missä sellaisia ei ole, raastuvankokous, kahden vuoden ajaksi kerrallaan myöntää tällaisen liikkeen harjoittamiseen yksinoikeuden, joka käsittää joko a) yksinomaisen oikeuden ainoastaan kotimaisten väkijuomain vähittäismyyntiin ja anniskeluun hotelleissa, ravintoloissa ja konditorioissa harjoitettavaa anniskelemista lukuunottamatta; b) yksinomaisen oikeuden, edellämainitulla poikkeuksella, sekä kotimaisten että ulkomaalaisten väkijuomain vähittäismyyntiin ja anniskeluun; tahi c) yksinomaisen oikeuden sekä koti- että ulkomaisten väkijuomain täydelliseen vähittäismyyntiin ja anniskelemiseen paikkakunnalla, jolloin yhtiöllä on kuitenkin valta jättää maksua vastaan osa saamistaan anniskeluoikeuksista jollekin hotellin, ravintolan tahi konditorian haltijalle, ja myöskin antaa yksityisille kauppiaille ulkomaisten väkijuomain vähittäismyynti. Jos anniskeluyhtiö on saanut tällaisen yksinoikeuden, niin on sen liikkeestä syntynyt puhdas voitto jaettava siten, että $^3/_5$ siitä annetaan sille kaupungille, missä liikettä harjoitetaan, yleishyödyllisiin tarkoituksiin käytettäväksi ja $^2/_5$ valtion kulkulaitosrahastoon. Ennenkuin jako tapahtuu, on yhtiö kuitenkin oikeutettu bruttotulosta vähentämään kuuden prosentin koron sisäänmaksetulle ja yrityksessä kiinni olevalle pääomalle, sekä myöskin anniskeluveron ja tarpeelliset liikekustannukset. Yhtiön purkautuessa on sen omaisuudesta jäänyt ylijäämä jaettava samalla tavalla. Yhtiön toimintaa valvoo kaupungin asettama ja yhtiön palkkaama tarkastaja. [Keis. Aset. paloviinan myynnistä y. m. 9 p:ltä kesäk. 1892.] *O. K:nen.*

Anniversarium *[-ā'-]* (lat.), „vuosittain palaava" muistojuhla; katol. kirkon sielumessu hautajaisten vuosipäivänä.

Anniviers, Val d' *[-viē']*, ihana laakso Wallisin kanttonissa, Sveitsissä. Sen taustana ovat Dent Blanc'in huippu ja Zinal-jäätikkö. Se on 30 km pitkä ja yhtyy Rhône-laaksoon Sidersin kauppalan luona. *W. S-m.*

Anno *[-ō]* (lat.), vuonna; a. ante Christum natum, vuonna ennen Kristuksen syntymää; a. post Christum natum, vuonna jälkeen Kristuksen syntymän; a. Domini, Herran vuonna; a. mundi, maailman vuonna; a. ab urbe condita, vuonna kaupungin (Rooman) perustamisesta; a. post Romam conditam, vuonna Rooman perustamisen jälkeen.

Anno (Hanno) Pyhä, ensin keisari Henrik III:n kansleri sitten 1056-75 Kölnin arkkipiispa; 1060-luvulla oli hänellä Saksan valtakunnanhallinnossa mahtava asema, erittäinkin huhtikuusta 1062, jolloin nuori Henrik IV joutui täydellisesti hänen valtaansa, vuoteen 1064, jolloin Bremenin arkkipiispa Adalbert sai johtavan aseman; myöskin paaviuden sisäisiin riitoihin (Aleksanteri II ja Honorius III) A. otti tehokkaasti osaa. Enin silmiinpistävänä vaikuttimena hänen toiminnassaan on kiihkeä vallanhimo; varsinkin loppuiällään hän oli asketismiin taipuvainen; kuoli $^4/_{12}$ 1075, julistettiin pyhäksi (kanoniseerattiin) 1083. *K. Ö.*

Annobon l. Annobom, Espanjan saari Guinean lahdessa Afrikan länsirannalla, 17 km², n. 1,200 as. neekereitä ja sekarotuisia. Vulkaanisia, metsäisiä vuoria. Saari on hedelmällinen, ilmasto terveellinen. Löydettiin uudenvuodenpäivänä 1471. Siitä sen nimi („hyvä (uusi) vuosi").

Anno Domini ks. Anno.

Annotatsioni (lat. *annotā're* = panna muistiin, sanoista *ad* = luo, ja *nota* = merkki), muistiinpano, -merkintä. — **Annoteerata,** merkitä muistiin.

Annuiteetti (ransk. *annuité* < lat. *annus* = vuosi), summa, jonka velallinen vuosittain (tai

puolivuosittain) suorittaa velan koroiksi ja lyhennykseksi. Sanaa käytetään varsinkin valtiolainoista.

Annulata ks. Nivelmadot.

Annuleerata (ransk. *annuler* < lat. *nūllus* = ei kukaan), tehdä, julistaa mitättömäksi.

Annulus l. Anulus (lat. *ānulus*), sormus. — A. pastoralis, paimensormus, s. o. katolinen piispansormus; a. piscatoris, kalastajansormus, s. o. paavinsormus.

Annunziata-tähdistö *[-ā't-]*, s. o. neitsyt Marian ilmestyksen tähdistö, Italian korkein ritarimerkki, alkuansa Savoijin herttuan Amadeo VI:n 1360 perustama.

d'Annunzio *[-u'-]*, Gabriele (s. 1864), it. kirjailija, alkoi jo 1879 lyyrikkona, julkaisi seuraavina vuosina useita hyvin sensualistisia runokokoelmia, m. m. „Intermezzo di rime", ja novelleja, joissa usein käsitellään brutaalisia, kauhistavia aineita. Lyyrikkona hän sai tunnustusta kokoelmista „Elegie romane" ja „Odi navali". Laajemman maineen hän kuitenkin on saavuttanut romaaneillaan: „Il piacere", „L'innocente" ja „Il trionfo della morte", lisäksi „Giovanni Episcopo", „Le vergini delle rocce", „Il fuoco". Hän on myös kirjoittanut näytelmiä, osaksi Eleonore Dusea varten: „Il sogno d'un mattutino di primavera", „Gioconda", „La città morta", „Francesca da Rimini", „La figlia di Jorio" y. m.; niistä on kaksi ensinmainittua esitetty Kansallisteatterissa Helsingissä. — A. on „minän" ja kauneuden palvelija, pessimisti. Hän on varsinkin ollut kiihkeän ja tuhoatuottavan aistillisuuden runoilija, kyynillinen, ylenhienostunut, taipuva eriskummaisten, kauheiden poikkeustapausten kuvaamiseen ja pikkutarkkaan sielunelämän erittelyyn. Taiteilijana hän on kielen ja tyylin mestari, joka rakastaa kaunopuheisuutta aivan ylenpalttisesti ja on herkkä tajuamaan kielen musikaalisia, plastillisia ja maalauksellisia arvoja. Ajattelijana hän on saanut vaikutusta Schopenhauerista, Wagnerista, Nietzschestä, lyyrikkona vanhoista roomalaisista, renessanssin runoilijoista, Baudelairesta, Carduccista j. n. e. ja proosakirjailijana Maupassant'ista, Bourget'sta, venäläisistä y. m.

Gabriel d'Annunzio.

Annus (lat.), vuosi. A. civilis, porvarillinen vuosi; a. ecclesiasticus, kirkollinen vuosi; a. gratiae, armovuosi; a. intercalaris, karkausvuosi; a. lunaris, kuuvuosi; a. solaris, aurinkovuosi.

Anobium, kovakuoriaissuku; kaivaa puuhun, ikkunalautoihin, huonekaluihin y. m. käytäviä, joissa koiras kutsuu naarasta paritteluun yhtämittaisilla naputuksilla („kuolemankello"). Tekeytyy ahdistettuna kuolleeksi. *A. pertinax* 4-5 mm pitkä, musta. *A. paniceum* 3-5 mm pitkä, ruskea, elää leivässä, hävittää siemeniä, kasvikokoelmia y. m., hyvin vahingollinen. *U. S-s.*

Anodi (kreik. *anodos* = ylöskulkutie), galvaanisen pariston positiivinen pooli.

Anodonta (kreik. kielteinen *an*, ja *odūs* = hammas) ks. Simpukat.

Anodyna (kreik. kielteinen *an*, ja *ody'nē* = kipu) ks. Analgetika.

Anoftalmia (kreik. kielteinen *an*, ja *ophthalmo's* = silmä), silmämunain puuttuminen tai ainakin kovin kehittymättömään tilaan jääminen. *M. O-B.*

Anola, maatila Ulvilassa; Nuijasodan aikana tämän säterikartanon omisti sotaeversti Akseli Kurki; nykyään se kuuluu toiminimi J. C. Frenckell & Pojille. *K. S.*

Anomaalinen (kreik. kielteinen *an*, ja *homalo's* = tasainen) säännöstä poikkeava; anomala, säännöstä poikkeavat sanat.

Anomalia (kreik. kielteinen *an*, ja *homalo's* = tasainen), vallitsevasta säännöstä poikkeaminen. — *Tähtit.* Todellinen a. on kulma, minkä planeetin radius vektori on liikkunut siinä ajassa, mikä on kulunut planeetin periheelikohdan kauttakulun jälkeen; keskimääräinen a., kulma, minkä radius vektori olisi liikkunut planeetin periheelissä olon jälkeen, jos planeetin kiertoaika olisi pysynyt samana ja liike tasaisena. Molempien anomaliain eron nimenä on keskipisteen tasaus. — *Ilmat.* Terminen a., ero jonkin paikan keskimääräisen lämpötilan ja sen lämpötilan välillä, mikä yleensä vallitsee paikkakunnan leveysasteella.

Anomodontit (kreik. *anomos* = laiton, ja *odū's* = hammas), ryhmä kivettyneitä matelijoita Intian ja Etelä-Afrikan triaskerroksista. Useita erinäköisiä sukuja. *Dicynodon*eilla oli niinkuin mursulla kaksi mahtavaa syöksyhammasta yläleuvassa. Suurin laji oli virtahevon kokoinen. *Udenodon*it olivat hampaattomat niink. kilpikonnat. *Theriodon*illa oli samanlainen hammasvarus kuin imettäväisillä, etuhampaat, kulmahammas ja poskihampaat.

Anomus valtio-oikeudellisessa merkityksessä on julkiselle vallalle tahi viranomaiselle tehty pyyntö, että tämä yleisen edun nimessä määrätyllä tavalla käyttäisi valtaansa. Tällainen anomus, joka voi tarkoittaa mitä yhteiskunnalle tärkeää etua tahansa, voidaan tehdä hallitukselle tahi hallinnolliselle viranomaiselle, mutta ei tuomioistuimelle, koska anomus tarkoittaa toimenpiteitä, joihin valtioviisaus voi kehottaa, mutta joihin oikeuden nimessä ei voida vaatia ryhtymään, sillä viimemainitussa tapauksessa on oikeuskeinoja käytettävä. — Anomusoikeus, joka edellyttää, että viranomainen on velvollinen ottamaan selvän tehdyistä anomuksista ja harkitsemaan, ovatko ne otettavat huomioon, on välttämätön aines jokaisessa vapaassa yhteiskunnassa. Ruotsalais-suomalaiseen valtiomuotoon ja yhteiskuntaelämään on se ikivanhoista ajoista saakka juurtunut, ja samoin on anomusoikeutta aina pidetty yhtenä eduskunnan tärkeimmistä oikeuksista. Voimassaolevan, heinäkuun 20 p:nä 1906 annetun Valtiopäiväjärjestyksen 28 § säätää siitä, että „sen oikeuden mukaisesti, joka tähän saakka on ollut Valtiosäädyillä, on eduskunta varsinaisilla valtio-

päivillä oikeutettu tekemään Keisarille ja Suuriruhtinaalle anomuksia, joille Keisari ja Suuriruhtinas suo huomiota sikäli kuin hän katsoo maalle hyödylliseksi". Ehdotus tällaiseksi anomukseksi, eli n. s. anomusehdotus on edustajan tehtävä kirjallisesti neljäntoistapäivän kuluessa valtiopäiväin avaamisesta, mutta voidaan tehdä myöhemminkin, jos joku eduskunnan jo tekemä päätös taikka muu valtiopäiväin aikana sattunut tapaus siihen suorastaan antaa aihetta. Ellei anomusehdotusta, kun se tehdään, joko pöydälle panematta tai pöydälle pantua johonkin lähinnä seuraavista istunnoista lykätä, on se valiokuntaan lähetettävä ja senjälkeen käsiteltävä Valtiopäiväjärjestyksen säätämällä tavalla. *O. K:nen.*

Anomusehdotus ks. Anomus.

Anomusoikeus ks. Anomus.

Anomusvaliokunta, valiokunta, joka on asetettu valmistelemaan tehtyjä anomusehdotuksia, aikaisemmin nimitetty „valitusvaliokunnaksi" („besvärsutskottet"). Tällaista valiokuntaa ei Suomen Valtiopäiväjärjestys mainitse, mutta on se siitä huolimatta useilla valtiopäivillä asetettu, ei kuitenkaan v. 1908, jolloin osaksi sitä korvaamaan asetettiin sivistysvaliokunta (ks. t.) vrt. Anomus ja Valiokunta. *O. K:nen.*

Anona, kasvisuku *Ranunculaceæ*lle läheisessä *Anonaceæ* heimossa. Puita ja pensaita trooppillisesta Ameriikasta. Hedelmät oikeastaan marjoja, mutta nämä kasvavat jo aikaisin yhteen isoksi, meheväksi, maukkaaksi, pallonmuotoiseksi, kerrotuksi hedelmäksi, jonka vuoksi moniaita lajeja viljellään kuuman vyöhykkeen maissa. Kuuluisa on varsinkin Perussa kasvava *A. cherimolia*, kirimoija-puu, jonka hedelmistä A. v. Humboldt piti niin, että arveli kirimoijan syönnin ansaitsevan Ameriikan matkan. Yleiseen viljeltyjä ovat myös *A. muricata* ja *A. squamosa*. Edellisen isoja melonimaisia, 1-3 kg painoisia hedelmiä on käytetty jäähdyttävänä aineena kuumetaudeissa ja niistä voidaan valmistaa viinimäistä juomaa.

Anonaceæ, kuumien maiden kasviheimo, joka on lähisukuinen *Ranunculaceæ*lle. Useimmat lajit puumaisia, isokukkaisia, lehdet sulkasuonisia. Erikoppinen hedelmä, jonka marjamaiset hedelmykset useilla lajeilla kasvavat yhteen (esim. *Anona*, ks. t.). *Xylopia*-suvulla on kirpeän ryydinmakuiset hedelmät, joita käytetään mausteiksi neekeri- l. guineapippurin nimellä. Sundasaarien *Cananga odoratan* lehtiä käytetään Ylang-Ylang-hajuveden (ks. t.) valmistukseen.

Anonniemi, laivalaituri Pälkjärven pitäjässä Jänisjärven pohjoiskulmassa.

Anonssi (ransk. *annonce*), tiedonanto, ilmoitus, joka maksua vastaan julkaistaan sanomalehdessä tai asetetaan julkiselle paikalle tai muulla tavoin levitetään ostavalle yleisölle.

Anonymi (kreik. kielteinen *an*, ja *onyma* l. *onoma* = nimi), nimetön. vrt. Salanimi. — Anonymiyhtiö ks. Osakeyhtiö.

Anonymiteetti, nimettömyys, ks. Anonymi.

Anoodi ks. Anodi.

Anopheles ks. Horkkasääski.

Anoplotherium, *paleont.*, sukupuuttoon kuolleen sorkkaeläinheimon edustaja. Heimo, jota A. edustaa, yhdistää luurakennuksessaan sikojen ja märehtijäin tunnusmerkkejä. *K. M. L.*

Anopsia (kreik. kielteinen *an*, ja *ōps* = silmä), näkemättömyys, joka ei perustu verkkokalvon sairaloisuuteen, vaan aiheutuu muista syistä, esim. kaihista. *M. O-B.*

Anoreksia (kreik. kielteinen *an*, ja ***oreksis*** = halu), ruokahalun puute.

Anorgaaninen, epäorgaaninen.

Anorkia (kreik. kielteinen *an*, ja ***orkhis*** = kives), kivesten (munien) puuttuminen tai kehittymättömyys.

Anormaalinen (kreik. kielteinen *a*, ja ***nŏrma*** = sääntö), säännönvastainen.

Anorthura ks. Peukaloinen.

Anortiitti, kalkkimaasälpä, joka kuuluu plagioklaasisarjaan.

Anosmia (kreik. kielteinen *an*, ja *osmē* = haju), puuttuva kyky tuntea hajuaistimuksia.

Anquetil-Duperron *[ãkəti'l dyperō']*, Abraham Hyacinthe, (1731-1805), ransk. orientalisti, zend-uskonnon (ks. t.) tutkimuksen perustaja. Hänen pääteoksensa „Zend-Avesta, ouvrage de Zoroastre" (1771) on parsilaisen uskonnon peruskirjan ensimäinen käännös eurooppalaiselle kielelle. *K. T-t.*

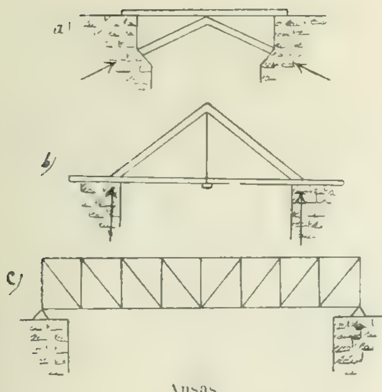
Anrep, Johan Gabriel (1821-1907), ruots. genealogi, jonka pääteos on „Svenska Adelns ättartaflor" (4 osaa, 1858-64). Sitä paitsi hän on julkaissut „Sveriges Ridderskaps och Adels kalender" (27 vuosikertaa, ensimäinen 1854), „Svenska slägtboken" (3 osaa, 1871-82), y. m.

Ansa ks. Metsästys.

Ansari (< ransk. *orangerie*) l. kasvihuone on kasvien viljelemistä varten rakennettu huoneisto. Ansareita on neljää eri lajia, nimittäin kylmät ansarit, joissa lämpö ei nouse yli 1-8° C.; tempereeratut l. lauhkeat ansarit, jotka pidetään noin 8-12° C. lämpöisinä; lämpimät ansarit, joissa viljellään 15-22° C. vaativia kasveja, sekä viidenneksi hyötöansarit. Viimemainittu on oikeastaan välimuoto varsinaisen kasvihuoneen ja lavan välillä. Niitä käytetään hedelmien, vihannesten ja kukkien aikaista hyötämistä varten, mutta myöskin erilaisia kasveja monistaessa, pääasiallisesti pistokkaita, sekä puumaisten kasvien, varsinkin ruusujen, jalostamista varten. Rakenteeltaan hyötöansarit ovat pienempiä ja matalampia kuin muut kasvihuoneet. Aina viimeisiin aikoihin saakka on meillä Suomessa rakennettu pääasiallisesti yksipuolisia ansareita, s. o. yhdellä etelään päin viettävällä lasikatolla varustettuja. Nykyisin aletaan yhä enemmän rakentaa kaksipuolisia l. „satulakattoisia" ansareita. Tiiliuuneilla ja johdoilla varustettu vanhanaikainen lämmitysjärjestelmä alkaa meilläkin väistyä polttoaineita ja aikaa säästävän vesijohtolämmityksen tieltä. *W. B. H.*

Ansas, *rakennust.*, kannattaja; tuki- l. ponnikeansas (a) vinotukien vahvistama palkki; riippuansas (b), vinotukien varassa riippuva palkki; kaideansas (c), tasakorkea ristikkopalkki (kuva seur. siv.). *J. C-én.*

Ansatsi (saks. *Ansatz*), „asettelu", 1) huulten asento puhallussoittimeen puhallettaessa, erilainen riippuen soittimen laadusta ja eri voimavivahduksista; 2) hengityksen käyttö laulet-

Ansas

taessa, siten että keuhkoista kohoava äänivirta saadaan taittumaan kitalaen keskikohdalla, josta on seurauksena heleä äänensointi. *I. K.*

Ansbach, pääkaupunki Baierin Mittelfrankenissa, n. 40 km lounaaseen Nürnbergistä, n. 19,000 as. Vilkas kauppa ja teollisuus, hevos- ja karjamarkkinoita. Kaupunki kasvoi 8:nnella vuosisadalla perustetun Benediktiiniläisluostarin ympärille ja oli samannimisen ruhtinaskunnan pääkaupunkina.

Anschütz, Ottomar (s. 1846), saks. valokuvaaja, tunnettu silmänräpäysvalokuvistaan ja keksimästään takyskoopista (ks. t.).

Anseele, Edward (s. 1856), belg. sosiaalidemokraatti, synt. Gentissä. Hyljäten latojanammatin hän rupesi kirjailijaksi ja sanomalehtimieheksi. Hän on Gentin työväestön keskuudessa v. 1880 syntyneen suuren kulutusyhdistyksen „Vooruit'in" perustajia. V:sta 1894 hän kuuluu eduskuntaan ja sosialistien oikeistoon. *(J. F.)*

Anselm, Canterburyn arkkipiispa (1033-1109), keskiajan suurimpia jumaluusoppineita; synt. Aostassa Piemontissa lombardilaisesta aatelissuvusta. Epävakaisten nuoruusvuosien jälkeen hän tuli munkiksi normandialaiseen Bec'in luostariin, jossa hänen oppinut kansalaisensa Lanfranc oli priorina. 1063 tuli hänestä L:n jälkeen luostarin priori ja hän kokosi pian ympärilleen lukuisan oppilasjoukon. 1093 hänestä tuli Canterburyn arkkipiispa, jossa asemassa hän joutui taisteluun investituurasta hallitsijain (Vilhelm II ja Henrik I) kanssa. Kahdesti oli hänen lähteminen maanpakoon paavin turviin. Riita loppui A:n voitoksi Lontoon sopimukseen 1107. — Jumaluusopissa ja keskiajan tieteessä hän on saanut arvonimen „skolastiikan isä". Hän on ensimäisenä esittänyt Jumalan olemassaolon ontologisen todistuksen. Syvimmän jäljen jumalussopilliseen mietiskelyyn hän on painanut teoksellaan „Cur Deus homo", jossa hän esittää kristillistä sovitusoppia. Sovituksen aiheena on Jumalan loukattu kunnia, sovituksen suorittaja on Jeesus Kristus, joka viattomalla kärsimisellään ja kuolemallaan on Jumalalle hankkinut täydellisen hyvityksen, joten Jumala sen perustuksella saattaa antaa ihmisille heidän syntinsä anteeksi. Anselmin sovinto-opissa näkyy selviä jälkiä germaanilaisista oikeuskäsitteistä. *E. K-a.*

Anser *[ā-]* (lat.) ks. Hanhi.

Ansgar (Ansgarius) (801-865), „pohjoismaiden apostoli", oli syntynyt Picardiessa lähellä Corbien luostaria, johon hän jo nuorena äitinsä kuollessa pantiin munkiksi. 823 hän siirtyi Westfaliin perustettuun haaraluostariin Uus-Korveyhin. Kun arkkipiispa Ebbon Tanskassa alottaman lähetystoimen johdosta tanskalainen pikkukuningas Harald Klak otti kasteen Mainzissa 826, lähetettiin A. hänen kotipapikseen ja kristinuskon saarnaajaksi Slesvigin Hedebyhyn, jossa hän oleskeli 826-827. Ja kun Ruotsista 829 saapui lähetystö pyytäen kristinuskon saarnaajia, lähetettiin taas A. erään toisen munkin kera sinne, saapui vaivaloisen matkan jälkeen Birkan kaupunkiin Mälarin saarella ja vaikutti siellä hyvällä menestyksellä v:een 831. Hänen palattuaan perusti Ludvig Hurskas häntä varten Hampurin arkkipiispanviran, jonka haltijan tuli johtaa lähetystointa kaikissa pohjoismaissa ja asettaa niihin piispoja. Paavi nimitti hänet legaatikseen. Läheisessä Tanskassa A. itse kävi ahkerasti. Kun v. 845 viikingit polttivat Hampurin, siirtyi A. Bremenin piispaksi, johon Hampurin arkkipiispanvirka yhdistettiin, ja jatkoi sieltä käsin innokkaasti pohjoismaisen lähetyksen valvontaa. V:n 850 paikoilla hän toistamiseen oleskeli Ruotsissa pari vuotta, saaden kristinuskon vaaranalaiseksi käyneen aseman taas vakaannutetuksi. Pohjoismaista lähetystä, joka oli suurenmoisesti aloitettu frankkilaisvaltakunnan yhteisenä yrityksenä, kannatettiin sekä kirkon että valtion puolesta hyvin laimeasti, mutta yksinäisellä etuvartijapaikallaan A. teki verrattoman uskollisesti ja uutterasti työtä kuolemaansa saakka. Luonteeltaan hän oli herkkä ja tunteellinen, mutta silti sitkeä ja toimelias. Hänen etevin oppilaansa Rimbert kirjoitti hänen elämäkertansa, joka on „helmi keskiajan pyhimyselämäkertain joukossa". *J. G.*

Ansgarius. Hampurin tuomiokirkossa olevan puuveistoksen mukaan.

Ansgarius ks. Ansgar.

Ansienniteetti (ransk. *ancienneté*), virkaikä, virkavuosimäärä; virkaikäoikeus, virkaikäetuus.

Ansio (virkakielessä), suoritettu toimi tahi tehtävä, joka tuottaa tekijälleen oikeuden saada siitä palkinnon (ylennyksen virkauralla). *O. K:nen.*

Ansioluettelo, luettelo niistä viroista, joita virkamiehellä on ollut, ja siitä ajasta, jonka kukin virka on kestänyt, sekä niistä tutkinnoista ja opinnäytteistä, joita hän on suorittanut, kunniamerkeistä, joita hän on saanut, y. m. s. Ansioluetteloa käytetään etenkin virkoja ja yleisiä stipendejä tai apurahoja haettaessa ja se on tavallisesti kahden luotetun ja tunnetun henkilön oikeaksi todistama. *O. K:nen.*

Ansiomaa, perityn maan (perimysmaan) vastakohtana, hankittu l. ansaittu maa joko maalla tahi kaupungissa. vrt. P e r i m y s m a a.

Ansjovis ks. A n j o v i s.

Anskarius ks. A n s g a r i u s.

Anskuu l. **A n t s k o g,** rautatehdas Pohjan pitäjässä, 7 km Fiskarista pohjoiseen; kuuluen laajaan tehdaslaitosten ryhmään Länsi-Uudellamaalla. A:n perusti 1630 Turun kauppias Jacob Wolle l. Wulff, joka siihen liitti 1644 Mustion. Pari vuotta myöhemmin perustettiin samaan yritykseen vielä Fiskarin tehdas. Laitokset ovat kulkeneet monissa käsissä, joista mainittakoon seuraavat huomattavimmat omistajat: Petter Thorwöst ynnä perilliset 1647-1731, Johan Montgomerie 1731-1752, Charles ja Willias Tottie y. m. 1752-1778, Bengt Magnus

Anskuun sulku.

Björkman ynnä hänen poikansa Bengt Ludvig Björkman 1778-1822, John von Julin ynnä perilliset 1822-1884, Fiskars Aktie Bolag v:sta 1884. A.sta siirrettiin 1779 vasarapaja Fiskariin, mutta 1782 rakennettiin sinne kasarrussulatto ja 1784 malmihuuhtomo ja tamppilaitos. V. 1839 myönnettiin privilegio perustaa Anskuun vesiputoukseen verkatehdas, vanutus- ja värjäyslaitoksineen. Sitä ennen 1824 oli malmikuljetusta varten laitettu virtaan kanavasulku, joka on maamme ensimäinen. Se purettiin joulukuussa 1908. *K. S.*

Antacida (kreik. *anti'* = vastaan, ja lat. *acidum* = happo), happoja sitovat ja niitten vaikutusta vastustavat lääkkeet. *M. O-B.*

Antæ (lat.), antiikkisen temppelin pääosan (cellan) molempien sivuseinien pilarimaiset ulotteet l. n. s. a n t a t (kuva seur. palstalla).

Antafrodisiaka (kreik. *anti'* = vastaan, ja *aphrodi'sia* = lemmennautinnot) l. A n t a f r o d i i t t i s e t a i n e e t, sairaloisesti kiihtynyttä sukuviettiä vastustavat lääkkeet. vrt. A f r o d i s i a k a.

Antagonismi (kreik. *antagō'nisma*), vastustus, taistelu, vihollisuus (etupäässä mielipiteisiin nähden). — A n t a g o n i s t i, vastustaja.

Antaios *[-i'-]*, kreik. tarustossa esiintyvä libyalainen kuningas. Yleisimmän tarun mukaan A. on Poseidon-jumalan poika; vasta verrattain myöhäisissä lähteissä mainitaan hänen äitinään maa-emo *(Gaia)*. Tavallisesti A:ta kuvataan jättiläissuuruiseksi mieheksi, joka pakoittaa kaikki muukalaiset tulokkaat painitaisteluun ja, voitettuaan heidät, surmaa heidät; itse hän jää voittamattomaksi, koska hän, joka kerta kun koskee maan pintaa, saa siitä uusia voimia. Vihdoin Herakles hänet voittaa nostamalla hänet ylös maasta ja puristamalla hänet kuoliaaksi, ennenkuin hän ennättää päästä jälleen maahan. *O. E. T.*

„Porticus in antis"-temppelin (Themiksen temppeli Rhamnuksessa ennalleen korjattu) läpileikkaus ja pohjapiirros. — A, A: antæ (antat). B: pronaos. C: perustus.

Antakieh *[-ī'-]* ks. A n t i o k i a.

Antalkidaan rauha ks. A n t a l k i d a s.

Antalkidas *[-ki'dās]* (lat. *Anta'lcidas*), spartalainen valtiomies, muinaisen Kreikan taitavimpia diplomaatteja, kuuluisa siitä rauhasta (Antalkidaan rauhasta), jonka hän 386 e. Kr. sai aikaan persialaisten kanssa ja jossa kaikki Vähän-Aasian kreikkalaiskaupungit ja Kyprossaari luovutettiin persialaisille, mutta muut kreikkalaiset valtiot julistettiin „itsenäisiksi"; Ateenalle jäi entisestä liittovallasta vain vanhastaan sille kuuluneet saaret Lemnos, Imbros, Skyros. Persian suurkuninkaalle tunnustettiin oikeus rangaista niitä kreikkalaisia yhteiskuntia, jotka eivät rauhan ehtoihin alistuisi. *O. E. T.*

Antananarivo *[-ī'-]* ks. M a d a g a s k a r.

Antara (6:nnella vuosis. j. Kr.), Arabian vanhimpia ja kuuluisimpia runoilijoita, itämailla hyvin suositun samannimisen sankarisadun päähenkilö. [Thorbecke, „Antarah, des vorislamitischen Dichters Leben" (1868).]

Antarctic *[-a'r-]*, norj. hylkeenpyyntilaiva, jolla kapteeni Kristensen 1893-96 teki etelänapamatkan Viktoriamaan rannikoille. Tammik. 1895 onnistuttiin tehdä ensimäinen maallenousu etelänavan oletetulle mantereelle. Tämän jälkeen on A:ia käytetty usealla naparetkellä, kunnes se v. 1903 jäitten ruhjomana upposi Louis-Philippe-maan läheisyydessä Otto Nordenskiöldin etelänaparetkellä.

Antares *[-a'rēs]* (kreik.), punainen I luokan kaksoistähti Skorpionin tähtikuviossa.

Antarktinen (kreik. *anti'* = vastaan, ja *arktos* = karhu), oik. „karhua vastapäätä oleva", vastapäätä pohjoisnapaa oleva, s. o. etelänapa. — A n t a r k t i s e t m a a t, etelänapamaat.

Antarktis (kreik.), etelänavan seudut; tällä nimellä nimitetään oletettua mannerta etelänavan ympärillä siihen kuuluvine saarineen. vrt. A n t a r k t i n e n.

Antarthritika (kreik. *anti'* = vastaan, ja *arthrī'tis* = nivelkolotus), lääkkeet, joita käytetää leiniä vastaan.

Antat ks. A n t æ.

Antatemppeli, temppeli, jossa on n. s. antat (ks. A n t æ) ja näiden välissä kaksi tai useampia pylväitä. Doorilaisen a:n muotoa on meillä Suomessa käytetty Hämeenlinnan v. 1798 valmistuneen kivikirkon pylväseteisessä. *E. R-r.*

Ante (lat.), ennen.

Antecedentia *[-ēdĕ'n-]* l. A n t e s e d e n t s i a t (lat.), edelliset vaiheet, menneisyys.

Ante Christum natum *[nā'-]* (lat.), lyh. a. Chr. n., ennen Kristuksen syntymää.

Antedateerata (lat. *ante* = ennen, ja *datum* = annettu < *dare* = antaa), kirjoittaa oikeata varhaisempi aikamääräys (päiväys), päivätä aikaisemmaksi.

Antediluviaaninen (lat. *ante* = ennen ja *dīluvium* = vedenpaisumus). 1. Ennen vedenpaisumusta olleet, esim. ihmiset ja eläimet. 2. Vertauskuvallisesti: perin vanhanaikuinen.

Antedon, piikkinahkaisiin eläimiin, merililjojen luokkaan kuuluva suku. Antedonit liikkuvat nopeasti vedessä pitkillä taipuvilla haaroillansa. Ainoastaan nuorina eläimet ovat nivelikkäällä varrella alustaansa kiinnittyneitä.

Antefleksioni (lat. *ante* = edellä, ja *flexiō* = taivutus) eteenpäin taipuminen; *lääket.,* emän eteenpäin taipuminen.

Antell. 1. S a m u e l H e n r i k A. (1810-74), valtiomies, synt. Savonlinnassa $^{25}/_{7}$ 1810. A. tuli ylioppilaaksi 1827 ja kopistiksi kenraalikuvernöörin kansliaan 1835 työskennellen kanslian Pietarin-osastossa. Suoritettuaan yliopistolliset tutkintonsa A. kohosi virkauralla tullen pormestariksi Viipuriin 1845, jossa virassa oli v:een 1854. Samaan aikaan hän oli jäsenenä useissa komiteoissa. Suuren kielitaitonsa takia yleni hän yhä virkauralla: 1856 nimitettiin A. kenraalikuvernöörin kanslian tirehtööriksi, jossa toimessa hänellä oli huomattava vaikutus silloiseen kenraalikuvernööriin kreivi Bergiin; 1858 Uudenmaan läänin kuvernööriksi ja 1859 senaattoriksi ilman salkkua. 1862 siirrettiin A. Kuopion läänin kuvernööriksi. Siinä virassa hän hätävuosina 1862 ja 1863 järjesti hätäapukomiteoja ja -rahastoja läänin kaikkiin kuntiin. 1866 A. jälleen nimitettiin senaatin jäseneksi, ensin kanslia- ja sitten siviilitoimituskunnan päälliköksi sekä korotettiin aatelissäätyyn. 1873 A. sai salaneuvoksen arvonimen; kuoli $^{31}/_{10}$ 1874. — A. oli kyvykäs virkamies ja nautti Aleksanteri II:n persoonallista luottamusta. — 2. P e r K a s t e n S a m u e l A. (1845-1906), eversti, senaattori, edellisen poika. Tuli upseeriksi Haminan kadettikoulusta 1863 ja palveli sotilasuralla vuoteen 1876, jolloin otti eron everstin arvoisena ja rupesi maanviljelijäksi Pernajassa. 1884 A. valittiin Suomen hypoteekkiyhdistyksen toimeenpanevaksi johtajaksi, jossa virassa pysyi v:een 1905. Samaan aikaan (1889-1904) hän oli myös Uudenmaan ja Hämeenläänin maanviljelysseuran puheenjohtajana. Valtiopäivillä oli A. sukunsa edustajana v:sta 1877-78 alkaen, ollen jäsenenä tärkeissä valiokunnissa ja varamaamarsalkkana 1900. Etevän puhelahjansa ja laajan kokemuksensa takia hänellä oli huomattava vaikutus säädyssään. Helsingin kaupungin valtuuston jäsenenä A. oli niinikään monet vuodet ja valtuuston puheenjohtajana 1900-03. V. 1904 A. oli senaatin valitsemana jäsenenä siinä komiteassa, jonka tuli antaa lausunto n. s. valtakunnanlainsäädännöstä. Suurlakon jälkeen 1905 A. tuli senaatin jäseneksi ja valtiovarain päälliköksi. Tästä virasta hän kivuloisuuden takia erosi v. 1906, vähää ennen kuolemaansa.

Herman Frithiof Antell.

Antell, H e r m a n F r i t h i o f (1847-93), lahjoittaja, lääkäri, synt. Vaasassa toukok. 29 p:nä 1847, ent. Korsholman kruununvoudin, kamarineuvos Herman Rosenbergin äpäräpoika ja kasvatti. Tuli ylioppilaaksi 1865 ja lääketieteen lisensiaatiksi 1874. Isä kuoli viimeksi mainittuna vuonna jättäen pojalleen perinnöksi puolentoista milj. omaisuuden. A. lähti matkoille Eurooppaan ja sen ulkopuolelle, asettuen viimein pysyväisesti asumaan Pariisiin. Tutkittuaan siellä jonkun aikaa lääketiedettä kiintyi hänen harrastuksensa, saatuaan haltuunsa vapaaherra Stiernstedtin rahakokoelman, numismatiikkaan, jota tiedettä hän sitten innokkaasti harjoitti. Hän kartutti kokoelmiaan, kunnes ne olivat täydellisimpiä Euroopassa. Ollen innokas taiteen ystävä keräsi hän myös suuren määrän erilaatuisia taideteoksia. Niinikään kokosi hän Ruotsin ja Suomen historiaa käsitteleviä lähdekirjoja. A. kuoli Pariisissa huhtik. 6 p. 1893. V. 1891 Vaasassa tehdyssä testamentissaan hän määräsi kallisarvoiset kokoelmansa Suomen kansalle Kansallismuseon perustukseksi sekä lisäksi 1,000,000 markkaa, jonka rahamäärän korot käytetään todellisesti arvokkaiden esineiden ostamiseen kokoelmien kartuttamiseksi; yliopistolle 800,000 markkaa, josta korot jaetaan nuorille tieteen harjoittajille 8,000 markan suuruisena vuotuisena matkarahana 3 vuoden aikana (kumpaakin rahastoa nimitetään „Kamarineuvos Herman Rosenbergin rahastoksi"). Lisäksi A. teki lahjoituksia myös Ruotsiin. ks. A n t e l l i n k o k o e l m a t.

Antellin kokoelmat, Herman Frithiof A n t e l l i n testamentin nojalla perustetut museokokoelmat. A. määräsi, että hänen omat kalliit kokoelmansa ja 1:n miljoonan pääoma oli jätettävä Suomen kansalle sen Kansallismuseon pohjaksi; pääoman korot olivat käytettävät todella

arvokkaiden esineiden ostoon kokoelmain kartuttamiseksi. Valtiopäivillä v. 1894 säädyt asettivat näitä kokoelmia hoitamaan „Antellin delegatsionin", johon tuli yksi jäsen ja kolme varajäsentä kutakin säätyä kohti. Eduskuntamuutoksen jälkeen on delegatsioniin v:sta 1908 kuulunut viisi vakinaista ja 7 varajäsentä.

Kuluneina vuosina on taide-, historiallisten ja kansatieteellisten museoiden kaikkia aloja kartutettu melkoisilla, Antellin kokoelmain nimessä tehdyillä ostoilla ja näin ovat nämä kokoelmat saaneet suuren merkityksen maamme taiteelle ja tieteelliselle tutkimukselle. Sääntönä ostoihin määrättyjä korkoja käytettäessä (n. 50,000 mk. vuodessa) on ollut se, että $^3/_5$ osaa on varattu taideteoksia varten, $^1/_5$ tieteellisiä (muinais- ja kansatieteellisiä sekä sivistyshistoriallisia) kokoelmia varten ja $^1/_5$ varalle, edellämainittujen määrärahojen satunnaista lisäämistä varten. Kokoelmien hoidosta, paikoilleen asettelusta, luettelojen teosta y. m. johtuvat kustannukset on suorittanut valtio erikoisella määrärahalla (vv. 1898-1904 5,000 mk., siitä lähtien 9,000 mk. vuosittain). Taidekokoelmat säilytetään Ateneumissa, muut valtion historiallisessa ja kansatieteellisessä museossa, kunnes viimemainitut voidaan siirtää Kansallismuseon uuteen rakennukseen.

Tärkeimpänä osana Antellin omissa kokoelmissa oli hänen raha- ja mitalikokoelmansa. A:n kuoltua osa siitä huomattiin myydyksi, mutta huolella suoritettu täydentäminen on tehnyt sen sellaiseksi, että vain Ruotsin valtionkokoelmat voinevat kilpailla sen kanssa. A:n kokoelma käsittää etupäässä vain ruotsalaisia ja suomalaisia rahoja ja mitaleja. Nykyään tietenkin taidekokoelmat ovat arvokkaimmat; niihin on ostettu ensi kädessä kotimaisten vielä elävien taiteilijain tuotteita, ja varsinkin Edelfelt ja Gallén ovat runsaasti edustettuina. Myöskin eteviä ulkomaisia taideteoksia, varsinkin uusimman ranskalaisen koulun ja ruotsalaisten maalarien tuotteita, on hankittu, eritoten Albert Edelfeltin kuuluessa delegatsioniin. Taideteollisuuskokoelmat ovat suhteellisesti vähemmän huomattavia. Kaiverruskokoelman pohja on laskettu herra A. Collanin etupäässä alankomaalaisia kaiverruksia käsittävällä kokoelmalla; tätä ei kuitenkaan sittemmin ole sanottavasti lisätty. Tärkeämpi on A:n kokoelmiin kuuluva kuvakokoelma, joka osaksi käsittää suurenmoisen kokoelman painettuja henkilökuvia, pastori B. Wadströmin Tukholmassa ostamia, osaksi kotimaisen osaston. Viimemainittuun kuuluu Wadströmin kokoelman jatkona myöskin ruotsalaisia henkilökuvia ajalta ennen v. 1808.

Tieteellisistä kokoelmista on kansatieteellinen osasto huomattavin. Huomioonottaen sen merkityksen, mikä Helsingillä on suomalais-ugrilaisen tutkimuksen keskusahjona, ei Antellin kokoelmain delegatsioni ole antanut suurten uhrausten säikyttää luomasta museota, jossa ovat nähtävinä suomalais-ugrilaisten kansojen jo monin seuduin häviämäisillään olevat kansalliset puvut, työ- ja talouskalut y. m. Näin syntyneistä kokoelmista ovat huomattavimmat U. T. Sireliuksen pohjoisen Venäjän ja Luoteis-Siperian kansojen keskuudesta tuomat, A. O. Heikelin Itämerenmaakunnista keräämät puku- ja koruompelukokoelmat sekä Ebba Weilinin Pohjanmaalta keräämät puuteokset (myös ruotsal. pitäjistä). Mainittavat ovat myös Keski-Aasiasta, Japanista, Kiinasta, Egyptistä, Meksikosta ja Marokosta (E. Westermarckin toimesta) hankitut kokoelmat. Sivistyshistorialliset esineet ovat etupäässä huonekaluja, savi- ja kutomatyön tuotteita y. m. s.; huomattavia ostoja on myös tehty sotahistoriallista osastoa varten: univormuja, aseita, kuvia y. m. — Muinaistieteellinen osasto käsittää useita suuria kokoelmia esihistoriallisia löytöjä sekä Suomesta että Suomeen rajoittuvista osista Venäjää; mainittavin on B. Cederhvarfin ahvenanmaalainen kokoelma kivikauden esineitä. *K. K. M.*

Antemensale *[-sā'-]* ks. A n t e p e n d i u m.

Antemetika *[-mĕ'-]* (kreik. *anti'* = vastaan, ja *emesis* = oksentaminen), lääkkeet, joita käytetään oksennusta vastaan.

Antennaria, k i s s a n k ä p ä l ä, kasvisuku *Compositæ*-heimossa. Talvehtivia, villakarvaisia yrttejä. Kukkamykeröt pyöreitä, valkeita tai punertavia. Meillä *A. liæca* aivan yleinen soratöyräillä, vuorenpenkereillä j. n. e.

Antennit (lat. *ante'nna* = raakapuu) ks. T u n t o s a r v e t ja L a n g a t o n s ä h k ö t t ä m i n e n.

Antenor *[-tē'nōr]*. 1. Kreikkalaisessa tarustossa ylhäinen troialainen. Vanhemmassa runoudessa hän on uskollinen taistelija, nuoremmassa hänet kuvataan petturiksi, joka kavaltaa kaupunkinsa kreikkalaisille. — 2. A. E u m a r e e n poika, ateenalainen kuvanveistäjä 6:nnen vuosisadan loppupuoliskolla e. Kr. Teki Harmodioksen ja Aristogeitonin kuvapatsaat, jotka Kserkses v. 480 vei pois Aasiaan. A:n teoksena pidetään kivikirjoituksen nojalla erästä kehittyneimpiä naiskuvapatsaita, joita on löydetty Ateenan Akropoliista, niistä kerroksista, jotka syntyivät persialaisten hävittämien rakennusten ja taideteosten sorasta. *O. E. T.*

Antependium *[-pe'n-]* (lat. *ante* = edessä, ja *pendĕ're* = riippua), alttaripöydän etusivun verho, tuli käytäntöön katolisessa kirkossa 400-luvulla. Ne olivat kankaasta ja täynnänsä kirjo-ompeluksia. — Usein olivat tällaiset alttarikoristukset joko puusta tai metallilevyistä, toisinaan kullalla ja jalokivillä koristettuina; semmoisen nimenä on tavallisesti a n t e m e n s a l e. *E. R-r.*

Antepenultima *[-pēnu'-]* (lat.), kolmas tavu sanan lopusta lukien.

Antepileptika (kreik. *anti'* = vastaan, ja *epilēpsi'a*, ks. E p i l e p s i a), kaatuvatautia vastaan käytetyt lääkkeet.

Anteros *[-te'rōs]*, kreikkalaisessa tarustossa vastarakkauden haltija, hyljätyn rakkauden kostaja. vrt. E r ō s.

Anterotika ks. A n t a f r o d i s i a k a.

Antero Vipunen tunnetaan Suomen Pohjois-Karjalassa sekä Vienan Karjalassa maan alla makaavana vainajana, jolta saadaan kolme sanaa. Edellisellä runoalueella Väinämöinen hänet herättää hakkaamalla puut haudalta; sama piirre on joskus säilynyt Vienan läänissäkin, mutta siellä tavallisesti toisen runon sekaannuksesta Väinämöinen menee suusta vatsaan, jossa alkaa takoa (alkuansa seppo Ilmarisen ansiotöitä). Myöskin puitten kasvaminen ja hakkaaminen

kuuluu oikeastaan runoon orpolapsen valituksesta äitinsä haudalla. Loitsurunoissa tavataan Luojan kolmella sanalla taikominen kristillisperäisenä käsitteenä. Etunimi *Antero* johtuu keskiaikaisesta runosta „Anteruksen kosinta". *Virsikäs Vipusen poika* esiintyy Suomen Kaakkois-Karjalassa veneen tekijänä, samoin joskus vielä Vienan läänissäkin. [Kaarle Krohn, „Kalevalan runojen historia", siv. 451-462.] *K. K.*

Antesedentsia ks. Antecedentia.

Anteversioni (lat. *ante* = edessä, ja *versio* = käänne), eteenpäin kääntyminen, esim. emän a.

Anthelmintika (kreik. *anti'* = vastaan, ja *helmins* = mato), sisälmysmatojen karkoittamiseksi käytetyt lääkkeet.

Anthem *[änþem]*, *mus.*, alkup. vuorolaulu, antihymni, antifonia, on v:sta 1559 ollut osa englantilaisessa jumalanpalveluksessa. Se käsittää hengellisen kantaatin orkesterin säestyksellä ja on joko *full anthems*, joissa kuoro on pääosana, tahi *verse anthems*, joissa yksinlaulut, duetot y. m. ovat pääosina. Tekstin näihin muodostavat psalmit ja raamatunlauseet. Purcell ja Händel olivat kuuluisia anthem-säveltäjiä. A. vastaa katolisen kirkon motetteja, joka nimitys on säilynyt luterilaisessa kirkossa.

Anthemis, sauramo, kasvisuku *Compositæ*-heimossa. Yksi- tai monivuotisia yrttejä, joiden isojen mykeröiden laitakukat ovat kielimäisiä, valkeita tahi keltaisia, lehdet pykälälaitaisia, pari- tai toiskertaan pariliuskaisia. Keltamykeröistä *A. tinctoria*a, värisauramoa, joka on yleinen kylvöheinäpelloissa, on ennen käytetty villojen värjäämiseen.

Anthemis.

Anthera (kreik.), *kasvit.*, hede (ks. t.).

Anthericum, kasvisuku *Liliaceæ*-heimossa. Kapealehtisiä, etelä-eurooppalaisia lajeja, *A. liliago*a ja *A. ramosum*ia, viljellään koristuskasveina.

Antheridium, *kasvit.*, siittiöpesäke (ks. t.).

Antherozoidi (kreik.), *kasvit.*, siittiö (ks. t.).

Anthesteria *[-ē'r-]*, uskonnollinen juhla, jota Ateenassa ja joonilaisissa yhteiskunnissa vietettiin Dionysoksen ja manalaisten kunniaksi Anthesterion-kuukauden (= helmi-maalisk.) 11-13 p:nä. Ensimäisenä juhlapäivänä vietettiin Pithoigia, s. o. ruukkujen (tavall. selityksen mukaan edellisen syksyn nuorta viiniä sisältävien ruukkujen) avaamisen juhlaa. Toisena päivänä naitettiin arkhon basileusin vaimo Dionysos-jumalalle ja pantiin toimeen julkinen juomakilpailu, jolloin kansalaiset istuivat ääneti, juoden kukin omasta khūs-astiastaan; siitä tämän päivän juhlan nimi khoes (1 khūs = n. 3 litraa). Kolmas juhlapäivä oli nimeltä khytroi (= padat); silloin keitettiin puuroa kaikenlaisesta viljasta ja muista siemenistä. Ainakin sinä päivänä olivat muka vainajain sielut liikkeellä ja nauttivat tuota puuroa; uhrattiin manalan Hermes-jumalalle (Hermes Khthonios). Juhla päättyi siihen, että huudettiin: „ulos keerit (= vainajain sielut), ei enää kestä anthesteria-juhlaa!" — Useat merkit viittaavat siihen, että juhla kokonaisuudessaan alkuaan on kuulunut vainajainpalveluksen piiriin. *O. E. T.*

Anthocharis ks. Auroraperhonen.

Anthokyaani, *kasvit.*, solunesteeseen liuennut punainen, sininen tahi sinipunainen väriaine, joka aiheuttaa kukkien, lehtien y. m. kasviosien punaisen tahi sinisen värin.

Anthologia græca ks. Kreikkalainen anthologia.

Anthomyia, kärpässuku *Anthomyidæ*-heimossa, lyhytsarvisten *(Brachycera)* alalahkossa ja kaksisiipisten *(Diptera)* lahkossa. Keskikokoisia tahi pieniä kärpäsiä, joiden jokseenkin heikkorakenteinen ruumis on harmaa, musta, ruskea tahi kellanpunainen, pää profiilissa melk. neliömäinen, otsa jonkun verran kupera, koiraksella hyvin kapea, naaraksella leveä. Siivet, luvultaan 2, pitkänomaisia, läpikuultavia. Meillä esiintyvistä lajeista ovat muutamat toukka-asteella hyvinkin vahingollisia kuten *A. (Phorbia) brassicæ* ja *A. (Ph.) radicum* kaalikasveilla ja nauriilla, *A. (Pegomyia) conformis* puna- ja valkojuurikkailla ja *A. (Hylemia) antiqua* sipulilla. Ne muistuttavat jonkun verran huonekärpästä, mutta ruumis on hoikempi. Toukat ovat matomaisia, jalattomia, kellan-valkeita, niiden suippo etupää varustettu mustalla suuhakasparilla; pituus 7-10 mm. vrt. Tuhohyönteiset. *E. R.*

Anthomyia (♂).

Anthonomus pomorum ks. Kärsäkkäät.

Anthony *[änþoni]*, Susan Brownell (1820-1906), pohjoisameriikkalainen naisasian puolesta taistelija, jota on sanottu Ameriikan etevimmäksi naiseksi, syntyi kveekkariperheestä Massachusettsissa. Naisen tasaarvoisuus oikeudellisessa, taloudellisessa ja yhteiskunnallisessa suhteessa oli hänen päämaalinsa. Hän aloitti ehdottoman raittiuden asialla ja perusti ensimäisen naisyhdistyksen tämän asian ajamiseksi. A. oli innokkaimpia orjuuden vastustajia. 1869 hän perusti yhdistyksen „National woman's suffrage association" naisten äänioikeuden saavuttamiseksi. 1883 hän teki aloitteen kansainvälisen naisneuvoston perustamiseksi.

Susan Brownell Anthony.

Anthoxanthum, simake, kasvisuku *Gramineæ*-heimossa. Suomessa *A. odoratum*, tuoksusimake, pehmeä, hyvänhajuinen, touko- ja kesäkuun vaiheilla kukkiva heinä.

Anthozoa, korallieläimet (ks. t.).

Anthrakosis pulmonum *[-a'kō- -ūlmō'-]* (kreik. *anthraks* = hiili, ja lat. *pulmo* = keuhko),

hiilien pölyisen ilman hengittämisestä aiheutunut hiilen pölyn kertyminen keuhkoihin. *M. O-B.*

Anthraks (kreik.) ks. P e r n a r u t t o.

Anthrenus, kovakuoriaissuku; melkein palleromaisia 2 mm pitkiä, suomupeitteisiä hyönteisiä. *A. museorum* vahingoittaa m. m. hyönteiskokoelmia. *U. S-s.*

Anthrenus.

Anthriscus *[-i'-]* ks. C h æ r o p h y l l u m.

Anthropini ks. I h m i n e n.

Anthropo . . . (kreik. *anthrōpos* = ihminen) ks. A n t r o p o . . .

Anthropomorpha ks. A n t r o p o i d i t.

Anthurium, kasvisuku *Araceæ*-heimossa, n. 200 lajia Ameriikan kuumista osista. Korkeita, monivuotisia yrttejä, joiden pitkäruotiset ja nuoli- tahi herttamaiset lehdet kauniisti läikähtelevät eri väreissä. Kukat erivärisissä, usein kierteisissä puikeloissa (tähkissä), joiden tyveä ympäröi iso, leveä, loistavan värinen suojus. Nykyään kasvihuoneissa Euroopassa yleiseen viljeltyjä lajeja ovat *A. Andræanum* (Kolumbiasta), jonka puikelo on kellertävälatvainen ja heikosti käyristynyt, suojus sinooperinpunainen, ja *A. Scherzerianum* (Guatemalasta ja Costa Ricasta), jonka puikelo ja suojus ovat helakan punaiset.

Anthus ks. K i r v i n e n.

Anthyllis vulneraria, m a s m a l o, *Leguminosæ*-heimoon kuuluva monivuotinen yrtti, jonka n. 30-60 cm korkeat varret nousevat maanalaisesta juurakosta. Lehdet parilehtisiä, niiden päätöliuska iso. Keltaiset, toisinaan punalatvaiset kukat parittaisissa mykeröissä. Hedelmä 1-siemeninen. Harvinainen rinneniityillä Etelä-Suomessa. Hyvä rehukasviksi.

Anthyllis vulneraria.

Anti *[-ti']* (*ant* vokaalin ja *h*:n edellä), kreik., vastaan, sijassa. Käytetään lukemattomissa sanayhtymissä merkitsemään vastakohtaa, esim. A n t i k r i s t u s, a n t i s e m i i t t i, a n t i k r i t i i k k i. — Latinaisissa ja romaanisissa yhdistyksissä esiintyvä *anti* on latinainen *ante*, esim. antisipeerata.

Antiapeksi ks. A p e k s i.

Antibacchius *[-khī'-]* l. P a l i m b a c c h i u s (kreik. *antibakkhei'os, palimbakkhei'os*), antiikkinen runojalka: — — ◡, bacchiuksen (◡ — —) vastakohta.

Antibarbarus *[-ba'rb-]* (kreik., „muukalaisuuden vastustaja"), oikeakielisyysopas (etenkin latinankieltä koskeva), jonka tarkoitus on auttaa asianomaisen kielen käyttäjiä välttämään muukalaisperäisiä sanoja ja sananparsia. *A. K.*

Antichambre *[ātišā'br]* (ransk.), etuhuone, vastaanottohuone.

Anti-corn-law-league *[änti-ko'ən-lō-līg]*, engl. yhdistys, joka harrasti täydellisen vapaakauppajärjestelmän voimaan-saattamista ja erityisesti, niinkuin sen nimikin sanoo, Englannissa 19:nnen vuosisadan alkupuolella voimassa olevien viljatullien poistamista. Se perustettiin 1838 Manchesterissa, mutta laajeni jo 1839 koko maan käsittäväksi yhdistykseksi ja sai silloin nimekseen a. Sen jäsenet olivat etupäässä tehtailijoita, varsinkin Lancashiren puuvillatehtailijoita, jotka toivoivat työpalkkain alenevan, jos viljatullit saataisiin poistetuiksi. Työväki taas pysyi tästä syystä siitä erillään. A:n johtavana miehenä esiintyi R. C o b d e n (ks. t.). Yhdistys saavutti tarkoituksensa 1846, jolloin viljatullit silloisen pääministerin R. Peelin esityksestä melkein täydellisesti poistettiin. 1849 a. hajosi. *J. F.*

Anticosti *[äntiko'sti]*, Quebec'in maakuntaan kuuluva saari Englannin Pohj.-Ameriikassa, S:t Lawrence-lahdessa, 8,150 km², 253 vakin. as. Maa on tasaista, pohjoisranta jyrkkä, eteläranta loiva. Havumetsiä. Kalastus- ja meripelastusasemia.

Antidootti (lat. *anti'dotum* < kreik. *anti* = vastaan, ja *dido'nai* = antaa), vastakeino, vastamyrkky.

Antidysenterika (kreik.), punatautilääkkeet.

Antifebriini (kreik. *anti'* = vastaan, ja lat. *febris* = kuume), eräs kuumetta alentava ja hermokipuja lieventävä aine; suuria annoksia vältettävä. A. tunnetaan myös nimellä a s e t a n i l i d i. Värittömiä, hajuttomia, kiiltäviä, kylmään veteen vaikeasti liukenevia kidesuomuja.

Antifebrilia (lat.), kuumetta poistavat aineet; lääkkeet, joita käytetään kuumeen alentamiseksi.

Antifermentit, antitoksiinien tapaiset aineet, jotka syntyvät fermenttien (ks. t.) vaikutuksesta vereen.

Antiflogistika (kreik. *anti'* = vastaan, ja *phloks* = liekki), lääkkeet ja muut keinot, joilla on kyky vastustaa tulehdusta. *M. O-B.*

Antiflogoosi, käsittely antiflogistisilla aineilla. ks. A n t i f l o g i s t i k a.

Antifonale, Antifonarium ks. A n t i p h o n a r i u m.

Antifoni (kreik. *anti'* = vastaan, ja *phōnē'* = ääni), 1) muinaiskreikkalaisessa musiikissa = oktaavilaulu l. mies- ja poikaäänten unisonolaulu, 2) varhaisemmassa kristillisessä psalmilaulussa: kahden laulajaryhmän (seurakunnan tahi kuoron) vuorottelu, siten että toinen ryhmä laulaa psalmin säeparit, toinen niiden lomissa useasti uusiintuvan kertosäkeen, 3) roomalaiskatolisessa kirkkolaulussa: itse kertosäe, jota ei kuitenkaan enää lauleta useammin kuin psalmin alussa ja lopussa, 4) kirkollinen vuoroveisuu yleensä. *I. K.*

Antifriktsionimetalli (l a a k e r i m e t a l l i), lejeerinkejä (tavall. sinkkiä, tinaa, kuparia ja antimonia), joita kiinnitetään kannatuslaakerien liukumispintoihin. A. on kovaa, mutta samalla jossakin määrin plastillista; hankausvastustus verrattain pieni ja lämmön johto hyvä. joten tappi voi pyöriä nopeammin kuin muissa laakereissa. *E. S-a.*

Antigone *[-go'nē]* (lat. *Anti'gone*), kreikkalaisen taruston jaloimpia naisluonteita, syntynyt Theban kuninkaan Oidipuksen avioliitosta hänen oman äitinsä Iokasten kanssa (näin tavallisin tarutoisinto). Kun Oidipuksen kuoltua hänen poikansa Eteokles ja Polyneikes olivat kaatuneet toinen toisensa kädestä, niin uusi hallitsija Kreon kuoleman uhalla kielsi hautaamasta Polyneikesta, joka oli muukalaisten sota-

joukon avulla koettanut valloittaa Theban. Mutta totellen jumalten antamaa lakia enemmän kuin ihmissäädöstä A. hankki veljelleen haudan kunnian ja sen kautta levollisen haudantakaisen olon. Rangaistukseksi hänet suljettiin elävänä hautakammioon, jossa hän omin käsin teki elämästään lopun. Hänen sulhonsa, Kreonin poika Haimon, surmaa itsensä A:n ruumiin ääreen. Ja lapsetonna Kreon jää tekoansa katumaan. Näin on tarun esittänyt Sophokles ihanassa „Antigone"-tragediassaan (suom. Antigone. Sophokleen tekemä murhenäytelmä. Kaarlo Forsmanin suomentama [Runotar IV], 1885). — Toinen, luultavasti myöhempi taruaihe, niinikään Sophokleen käsittelemä: kun on tullut ilmi, että Oidipus tietämättänsä on isänsä surmannut ja äitinsä nainut, ja hän on epätoivon raivossa puhkaissut silmänsä, niin hänen tyttärensä A. seuraa sokeata vanhusta maanpakoon, taluttaa ja hoitaa häntä lempeästi, kunnes jumalat ihmeellisellä tavalla vapauttavat hänet hänen kärsimyksistään. (Sophokleen tragedia „Oidipus Kolonoksella"). *O. E. T.*

Antigonos *[-ti'-]*. 1. A., liikanimeltä Kyklops (yksisilmäinen), Aleksanteri Suuren sotapäällikkö, joka seurasi hallitsijaansa Aasianretkelle. Aleksanterin valtakuntaa jaettaessa A. sai Frygian, Lykian ja Pamfylian; sodassa toisia diadokheja vastaan hän valloitti vielä Vähän-Aasian ja Syyrian, jotka kuitenkin jälleen menetti. A. ja hänen poikansa Demetrios Poliorketes ottivat ensinnä 307 itselleen kuninkaan arvonimen. Ipsoksen taistelussa v. 301 menetti A. sekä valtakuntansa että henkensä.

2. A. I Gonatas, Makedonian kuningas, edellisen pojan Demetrios Poliorketeen poika, oli jaloluontoinen hallitsija, joka nousi v. 276 Makedonian valtaistuimelle, jonka hän ensin menetti Pyrrhokselle, mutta tämän kuoltua sai jälleen; ryhtyi Kreikan yhdistämiseksi Makedoniaan taisteluun Ateenaa ja Akhaian liittoa vastaan. Kuoli 239.

3. A. II Doson, Makedonian kuningas, Demetrios Poliorketeen pojanpoika, tuli hallitukseen 229, voitti Akhaian liiton avuksi kutsumana spartalaiset v. 221 Sellasian luona ja pakoitti heidät yhtymään liittoon, mutta kuoli kohta sen jälkeen.

Antigonos *[-ti'-]*, Karystoksesta (Euboialta) kotoisin, kirjailija ja taiteilija 3 vuosis. e. Kr., eleli Ateenassa ja Pergamoksessa. Hänen teoksinaan mainitaan kokoelma kreikkalaisten filosofien elämäkertoja sekä taidehistorialliset kyhäelmät. Näitä teoksia on säilynyt vain muiden kirjailijain siteeraamia katkelmia. A:n nimellä on säilynyt kokoelma ihmekertomuksia. — Ei ole varmaa, kohdistuvatko A. Karystolaista koskevat tiedot yhteen vaiko mahdollisesti kahteen eri henkilöön. *(O. E. T.)*

Antigonos *[-ti'-]*, juutalaisten viimeinen kuningas makkabealaisten suvusta, Aristobulos II:n poika, oli nuorempana vankina Roomassa, parthilaisten avulla valloitti v. 40 Jerusalemin ja tuli hallitsijaksi, mutta joutui v. 37 tappiolle taistellessaan Herodesta vastaan ja mestattiin roomalaisten käskystä Antiokiassa.

Antigua *[änti'gjuə]* l. Antigoa, Vähiin Antilleihin kuuluva saari Länsi-Intiassa; kuuluu Englannille v:sta 1632. 251 km², 35,000 as., joista suurin osa neekereitä; hedelmällinen ja hyvin viljelty saari, tärkeimmät tuotteet ovat sokeriruoko ja banaanit. Pääkaupunki on S:t Johns. Hyviä satamia. Asukkaita rasittavat useasti sattuvat hirmumyrskyt ja maanjäristykset.

Antihydropika, vesipöhöä *(hydrops)* vastaan käytetyt lääkkeet.

Antihysterika, hysteriaa vastustavat lääkkeet.

Antiikki (< ransk. *antique* < lat. *antīquus* = muinainen). 1. *Adj.* muinaisaikainen, varsinkin kreikkalaisen tai roomalaisen muinaisajan omainen (usein = klassillinen); vanhanaikainen. — Samaa merkitsee antiikkinen — 2. *Subst.* Kreikkalainen ja roomalainen muinaisaika, varsinkin sen henkinen viljelys. — vrt. Klassillinen.

Antiikva (< lat. *antī'quus* = vanha), pysty, „latinainen" painokirjainlaji, erotukseksi fraktuurasta (ks. t.) ja kursiivista (ks. t.). Sen varsinainen keksijä on tansk. Nic. Jenson (1465). Antiikva on kaikkialla paitsi saksankielisillä alueilla melkein kokonaan työntänyt syrjään fraktuuran.

Antikatolinen (kreik.), katolisvastainen.

Antikliimaksi (kreik. *anti'* = vastaan, ja *klīmaks* = rappu), puhetaidollinen kuvio, jossa rinnastetut käsitteet asetetaan lauseessa niin, että voimakkaampi asetetaan heikomman edelle. ks. Kliimaksi.

Antikloori (kreik. *anti'* = vastaan ja kloori), aine, jolla valkaistuista tavaroista poistetaan niihin mahdollisesti vielä jäänyt kloori; tällaisia aineita ovat natriumsulfiitti, natriumtiosulfaatti (kaupan natrium-hyposulfiitti) ammoniakki, ja kalsiumsulfidi.

Antikristus (kreik. *anti'* = vasta, ja Kristus, siis oik. „vasta-kristus"), „Kristuksen vastustaja", Saatanan lähettämä kristinuskon vihollinen, joka Jeesuksen jälleentulemisen edellä on nostava yhteiseen taisteluun kaikki jumalanvastaiset voimat kirkkoa vastaan, mutta jonka Kristus on voittava. Jo Danielin kirjassa esiintyy A.-ajatus, mutta nimi A. tavataan vasta Johanneksen kirjeissä. Ensi aikain kristittyjen apokalyptiselle haaveilulle osoittautuivat Rooman keisarit, varsinkin Caligula, Nero ja Domitianus antikristuksiksi. — Uskonpuhdistajat näkivät paavissa A:a, itämainen kirkko Muhammedissa; ovatpa Napoleonkin ja vallankumousmiehet saaneet tämän arvon. [Bousset, „Der Antichrist" (1895).]

Antikritiikki, vasta-arvostelu. vrt. Kritiikki.

Antikvaarinen (< lat. *antī'quus* = vanha), muinaistutkimusta, muinaisesineitä, vanhoja kirjoja j. n. e. koskeva (esim. antikvaarinen kirjakauppa).

Antikvariaatti (< lat. *antī'quus* = vanha), liike, joka ostaa ja myy vanhoja esineitä, semminkin kirjoja.

Antikviteetti (< lat. *antī'quus* = vanha), muinaisesine, muinaisuuden oloihin kuuluva asia.

Antikvitetskollegium, Ruotsissa 1667 järjestetty virasto, jonka ensimäisinä jäseninä oli oppineimpia silloisia ruotsalaisia m. m. Georg Stjernhjelm. Paitsi muinaisjäännöksiä kuului kollegion tutkimusalaan Islannin ja Norjan

vanha kirjallisuus, Ruotsin varhainen historia, oikeustiede, kirkkohistoria ja sukutiede. Alussa oli toiminta vilkasta, mutta herkeni aikain ollen. Laitos muodostettiin 1692 Antikviteettiarkistoksi, jommoisena se vietti kituvaa elämää satasen vuotta, kunnes se 1786 alistettiin silloin uudestaan järjestetyn Antikvitetsakademienin alaiseksi, jonka huostaan joutui osa edellisen tehtävistä. *J. A-io.*

Antikvitetsakademien (Antikviteettiakatemia) ks. Vitterhets historie och antikvitetsakademien.

Antilegomena *[-o'-]* (< kreik. *antile'gein* = vastustaa), oik. „vastustetut", niin nimitti jo Eusebius 4:nnellä vuosis. j. Kr. niitä Uuden testamentin kirjoja, joiden aitoperäisyydestä ei oltu varmoja, mutta joita kuitenkin pidettiin arvossa ja käytettiin jumalanpalveluksessa; ne ovat 2:nen Piet., 2:nen ja 3:s Joh., Jaak., Juud., Hebr. ja Ilm. vrt. Homologumena.

Antilibanon, vuoristo Syyriassa. Se kulkee suunnassa SSW-NNE sen kanssa yhdensuuntaisen Libanonin itäpuolella (siitä arab. *Dšebel eš -Šerki* = Itävuoret). A. on Palestiinan kalkkiylätasangon jatkona, kork. kohta, Suuri Hermon, 2,760 m yl. merenp. Täältä Jordan saa alkunsa 900 m yl. merenp. 120 km pitkä ja 14 km leveä el-Bekaa-laakso (muinoin kreik. *Koilē Syri'a*) erottaa vuoret Libanonista. Hermonin pohj. puolella niitä leikkaa Barada-laakso, josta Damaskos-keitaat saavat vetensä ja jonka kautta tie käy Damaskoksesta Beirutiin. Eteläosa on metsäinen, pohj. osa karu, kuiva ja metsätön. Asukkaat ovat paimentolais-arabialaisia ja drusialaisia. Monta luostaria. *W. S-m.*

Antillit, Länsi-Intiassa, jono suurempia ja pienempiä saaria, jotka, ulottuen Yukatan niemimaasta Meksikossa Marakaibo-lahteen kaarena ympäröivät Karabian (Antillein) merta pohjoisessa, idässä ja etelässä: 235,400 km², 6 milj. as. Niihin kuuluvat: Suuret Antillit pohjoisessa, 4 vuorista saarta, Kuba, Haiti, Jamaika ja Puerto Rico, yht. 216,840 km² ja 5 milj. as., sekä pienet Antillit eli Karibian saaret, n. 100 pientä saarta. Jälkimäiset jaetaan asemansa mukaan koillispasadiin: „tuulen puolisiin" (idässä) ja „tuulen suojaisiin" (etelässä) saariin, engl. Windward ja Leeward Islands. Puerto Ricon itäpuolella olevat 8 pientä saarta ovat nimeltään Virgin-(Neitsyt-) saaret. Saarista on vain Haiti itsenäinen, kahteen tasavaltaan jaettu, muut ovat siirtomaita. Yhdysvalloille kuuluvat Kuba ja Puerto Rico; Englannille: Jamaika, Trinidad, Tobago, Grenada, Barbados y. m. Ranskalle m. m. Martinique ja Guadeloupe; Hollannille St. Martin, St. Eustatius, Saba ja Curaçao. Tanskallakin on hallussaan muutamia pikku saaria. Saarten ilmanala on troopillinen meri-ilmasto; ne ovat hyvin viljeltyjä, niillä kun alkujaan käytettiin neekeriorjia, myöhemmin vapautettuja ja vapaita neekereitä maanviljelystöissä. Tämän kautta on n. s. plantaasi eli suurenmoinen istutusviljelys käynyt mahdolliseksi ja se on korkealle kehittynyt. Päätuotteet ovat sokuri, tupakka ja kahvi. Vilkasta kauppaa käydään emämaitten välityksellä kaikkien Vanhan- ja monen Uuden-maailman valtion kanssa. Alkujaan saaret kuuluivat Espanjalle, mutta sen on, joutuessaan aikojen kuluessa yhä enemmän rappiolle, täytynyt luovuttaa ne niiden nykyisille omistajille. Viimein Yhdysvallat riistivät siltä Kuban ja Puerto Ricon tehden täten lopun Espanjan vallasta Länsi-Intiassa. — Saaret ovat jätteitä vulkaanisten voimain ruhjomasta vanhasta vuorijonosta, joka aikoinaan yhdisti Ameriikan molemmat mantereet, ja siis vuorisia; kork. huippu La Tina, Haitilla, 3,150 m yl. merenp.; myöskin ne ovat tuliperäisiä ja maanjäristyksiä on usein. — Alkuväestö, intiaanit (aruaakit, karibit) ovat sukupuuttoon hävitetyt. Nykyään asuu saarilla eurooppalaisia ja neekerejä sekä näistä syntynyttä sekakansaa, kaiken värisiä ja karvaisia. — Jo ennen Ameriikan löytöä esiintyi Antillein nimi vanhoilla kartoilla: Länsi-Euroopan ja Itä-Aasian välille piirrettiin salaperäinen saari nimeltä Antiglia ja tämä antoi aihetta ensin moniin olettamisiin maailman muodosta y. m., sekä vihdoin rohkean Kolumbuksen menestyksellä tehtyihin löytöretkiin.

Antilocapra ks. Hanka-antilooppi.

Antiloopit *(Antilopina)*, märehtijöiden lahkon onttosarvisten *(Cavicornia)* ryhmään kuuluva hyvin muotorikas heimo. Yleisen ulkomuotonsa puolesta voidaan sanoa sen edustavan kauriita onttosarvisten joukossa; mutta toiset lajit muistuttavat kuitenkin enemmän hevosta. Kokokin on hyvin erilainen vaihdellen härästä jänikseen. Tavallisesti ovat molemmat sukupuolet varustetut liereillä sarvilla, jotka milloin ovat sileitä, milloin uurteisia, milloin pystyjä, milloin sirosti kaarevia tahi kuten kaama- eli hartebeest-antiloopeilla jyrkästi taaksepäin kääntyviä. Yhden aasialaisen suvun *(Tetraceros)* uroksella on 2 paria sarvia, jotavastoin naaras on nutipää. Karvassa on usein huomattavia värikirjauksia, jotka kuitenkin tavallisesti ovat sopusoinnussa ympäröivän luonnon kanssa. Harvapuiset arot ovat a:n oikea kotipaikka; jotkut ovat kuitenkin tunturieläimiä. Ne ovat kuuluisat ripeistä, kestävistä ja yleensä kauniista liikkeistään. Pako on niiden paras turva petoeläinten vainoomisia vastaan. Sitäpaitsi ne ovat hyvin valppaita ja seuraa rakastavia, eläen pienissä parvissa tahi suurissa laumoissa, joihin saattaa kuulua tuhansiakin eläimiä. Afrikassa on suurin määrä eri antilooppi-lajeja, sitten seuraa Aasia. Euroopassa tavataan ainoastaan saiga-a. ja kemssi, samoin P.-Ameriikassa ainoastaan muutama muoto, jota vastoin a. E.-Ameriikasta ovat sukupuuttoon hävinneet. Kivettyneitä antilooppeja on löydetty Brasiliasta. Tärkeimpiä antilooppi-lajeja (katso erikoisartikkeleita niistä) ovat: sassi *(Antilope cervicapra)*, gaselli *(Gazella dorcas)*, matkustaja-a. *(Gazella euchore)*, saiga-a. *(Saiga tatarica)*, tšikara *(Tetraceros quadricornis)*, kuudu *(Strepsiceros kudu)*, vesi-a. *(Kobus ellipsiprymnus)*, sapeli-a. *(Oryx leucoryx)*, gnuu *(Catoblepas gnu)*, kaama *(Bubalis caama)*, nilgai *(Portax pictus)*, kuninkaan a. *(Nonotragus pygmæus)*, kemssi *(Capella rupicapra)*, vuohi-a. *(Haploceros americanus)*, hanka-a. *(Antilocapra americana)*.

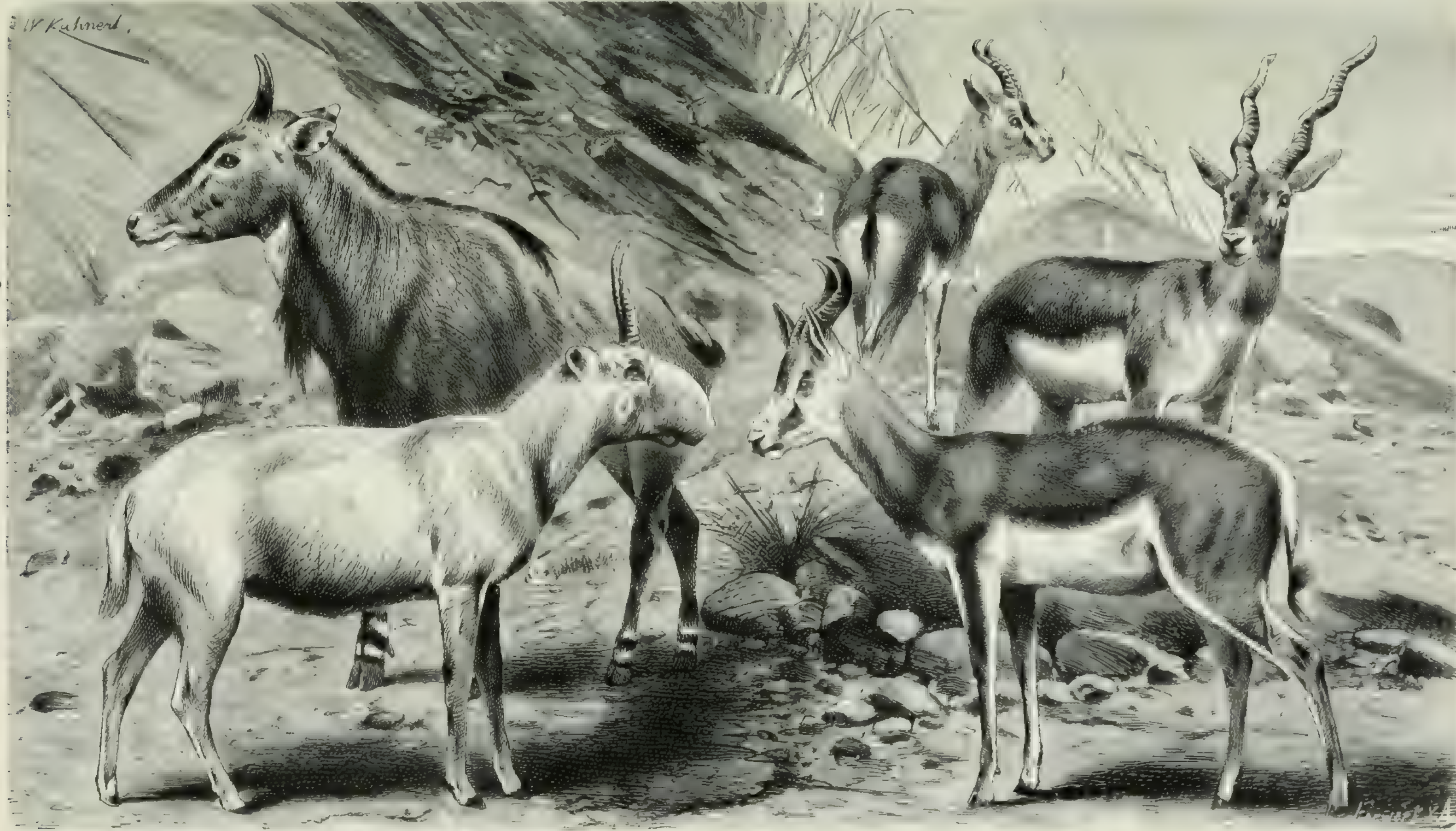
Antimakhos *[-i'-]*, kreik. runoilija, kotoisin Vähän-Aasian Kolophonista, eli 5:nnen vuosis:n

Antilooppeja I.

1. Kuudu *(Strepsiceros kudu)*. — 2. Nubialainen mendesantilooppi *(Addax nasomaculatus)*. — 3. Hirviantilooppi *(Boselaphus canna)*. — 4. Kaama-antilooppi *(Bubalis caama)*. — 5. Juovikas gnuu *(Catoblepas taurinus)*.

Antilooppeja II.

1. Sassi *(Antilope cervicapra)*. — 2. Saiga-antilooppi *(Saiga tatarica)*. — 3. Gaselli *(Gazella dorcas)*. — 4. Hyppyantilooppi *(Antidorcas Euphore)*.
5. Nilgai *(Portax pictus)*.

loppupuolella e. Kr. Hänen runoelmistaan, joista vain vähäpätöisiä katkelmia on jäljellä, olivat huomattavimmat laaja epos *Thēbāi's*, joka tekijästään on tehnyt n. s. oppiperäisen epokseo perustajan, sekä *Lȳdē* niminen elegia-sarja. Häntä voidaan pitää aleksandrialaisten runoilijain edelläkävijänä. *O. E. T.*

Antimoni (kem. merkki Sb), metalli, joka vain harvoin esiintyy luonnossa vapaana, yleisimmin rikkiyhdistyksenä, antimonihohteena (Sb_2S_3), josta se saadaan vapaaksi pasuttamalla ja pelkistämällä tällöin syntynyt oksidi; myös voidaan ant.-hohde hajoittaa kuumentamalla sitä raudan kera; a. on hopeakiiltoista, kiteistä; sen om.-p. on 6,7, at.-p. 120,2; sulamisp. 430° C. (toisten mukaan vasta 632° C.); sangen haurasta; kovempaa kuin kupari; ilmassa joks. muuttumaton; liukenee kuumaan suolahappoon ja kuningasveteen; käytetään etupäässä lejeerinkeihin ja hienoksi murennettuna pronsseeraukseen. Antimonimalmeja on Borneossa, Algeriassa, Kiinassa, Austraaliassa, myös muutamin paikoin Saksassa ja Itävallassa.

Antimonihapot, antimonin, hapen ja vedyn kemiallisia yhdistyksiä. Niitä on useampia. Kokoomukseltaan ne ovat aivan vastaavien arsenikki- ja fosforihappojen kaltaisia. Kem. analyysissä käytetään hapanta pyroantimonihappoista kaliumia eli dikaliumpyroantimoniaattia ($K_2H_2Sb_2O_7$) natriumin reagenssina, koska vastaava natriumsuola ($Na_2H_2Sb_2O_7$) on melkein liukenematonta. — Antimonihappoinen lyijy (n e a p e l i n- l. a n t i m o n i k e l t a), oranssivärinen, hyvin pysyvä öljyväri. *W. B.*

Antimonihohde (Antimoniitti), tärkein antimonimalmi. Se on antimonisulfidia (71,8 % antimonia ja 28,2 % rikkiä); kiteytyy pitkissä terävissä neuloissa. A. on lyijynharmaata ja metallikiiltoista sekä helposti sulavaa. Om.-p. 4,6. Esiintyy malmisuonissa Böömissä, Toscanassa, Japanissa y. m.

Antimonihopea (diskrasiitti), malmi, joka sisältää antimonia ja hopeaa vaihtelevin määrin. Harzissa, Schwarzwaldissa, Dauphinéssa y. m.

Antimoniitti ks. A n t i m o n i h o h d e.

Antimonikelta ks. A n t i m o n i h a p o t.

Antimonikloridit, kemiallisia antimonin ja kloorin yhdistyksiä. Niitä on kaksi: antimonipentakloridi ($SbCl_5$) ja antimonitrikloridi ($SbCl_3$). Jälkimäistä saadaan liuottamalla antimonitrisulfidia väkevöittyyn suolahappoon; se on haihtuvaa, valkoista voinnäköistä ainetta (a n t i m o n i v o i); käytetään rautaa ruskeutettaessa, hopeaa syövytettäessä, antimonsinooperia ja lakkavärejä valmistettaessa; runsaassa vesimäärässä se muodostaa emäksisen kloridin, joka saostuu valkeana pulverina (a l g a r o t- p u l v e r i). — Antimonipentakloridia käytetään orgaanisessa kemiassa kloorin siirtäjänä. Se on kellertävää, ilmassa höyryävää nestettä. *(W. B.)*

Antimonikukka ks. A n t i m o n i o k s i d i.

Antimonilejeeringit, antimonia voi sulattaa yhteen miltei kaikkien metallien kanssa, jolloin se tekee ne kovemmiksi, mutta samalla hauraammiksi. Teknillisesti tärkeätä on, että a:t ovat jäähtyessään taottavia. Tärkeimmät a:t ovat a n t i f r i k t s i o n i m e t a l l i, b r i t a n n i a- m e t a l l i ja k i r j a s i n m e t a l l i (ks. n.).

Antimonioksidit, antimonin ja hapen kemiallisia yhdistyksiä. Antimonitrioksidi (Sb_2O_3), joka esiintyy luonnossa n. s. antimonikukkana, muodostuu kuumentamalla antimonia ilmassa tai käsittelemällä sitä typpihapolla. Se on väritöntä, veteen liukenematonta, myrkyllistä pulveria. Ilmassa hehkuttamalla antimonitrioksidi hapettuu antimonipentoksidiksi (Sb_2O_5), joka vielä kuumennettuna hajoaa antimonitetroksidiksi (Sb_2O_4) ja hapeksi. vrt. O k s e n n u s v i i- n i k i v i.

Antimonisinooperi ks. A n t i m o n i s u l f i- d i t.

Antimonisulfidit, antimonin ja rikin yhdistyksiä. Molemmat voidaan saostaa oranssinvärisinä sakkoina. Toinen niistä, antimonitrisulfidi (Sb_2S_3), muodostaa antimonihohteen; sitä on myös punainen a n t i m o n i s i n o o p e r i, jota käytetään öljy- ja vesiväreihin. Alkemistien „kermes minerale” oli antimonioksidin ja -trisulfidin sekoitusta. — Antimonipentasulfidia (Sb_2S_5), joka on oranssiväristä veteen liukenematonta pulveria, käytetään yskänlääkkeenä ja kautsukin rikittämiseen (vulkaniseeraukseen).

Antimonivety, kem. antimonin ja vedyn yhdistys (SbH_3), väritön, omituisen hajuinen kaasu, joka muodostuu, kun vety irtautumishetkellään vaikuttaa antimonin happiyhdistyksiin. Marshin kokeen avulla saadaan siitä, kuten arsenikkivedystäkin, peili, antimonipeili, joka erotukseksi arsenikista ei liukene natriumhypokloriittiliuokseen.

Antimonivoi ks. A n t i m o n i k l o r i d i t.

Antimonivälke (pyrostibiniitti), harvin. antimonimalmi, joka sisältää animonioksidia ja antimonisulfidia. Esiintyy hienoina kiteinä antimonihohteessa.

Antinatsionalisti (lat.), kansalliskiihkoa vastustava.

Antineuralgica *[-ra'l-]*, hermokipuja, neuralgiaa vastaan käytetyt lääkkeet.

Antinomia (kreik. *anti'* = vastaan, ja *nomos* = laki). Antinomiaksi sanotaan filosofiassa kahta vastakkaista väitettä, joilla määrätyltä kannalta katsoen kummallakin on yhtä vahvat perusteet puolellaan. Jo Platon käytti tätä käsitettä. Kant osoitti, että järkemme, kun se koettaa ajatella maailman päätetyksi kokonaisuudeksi, kietoutuu antinomioihin: maailman äärellisyys ja äärettömyys (paikassa ja ajassa) voidaan yhtä hyvillä syillä perustella; niinikään sitä väitettä, että olevainen on kokoonpantu jakamattomista alkuosista, ja vastakkaista väitettä, että olevaista voi jakaa loppumattomiin; sekä vielä toiselta puolen sitä olettamusta, että kaikki, mikä on olemassa ja tapahtuu, riippuu ja johtuu jostakin muusta olevaisesta, ja toiselta puolen sitä, että on e h d o t t o m a s t i olevaista, joka ei riipu mistään muusta, ja v a p a i t a tekoja, jotka eivät välttämättömästi johdu mistään määräävistä syistä. Näitä ajatuksen ristiriitoja selvittää Kantin mielestä ainoastaan hänen oma filosofinen oppijärjestelmänsä. *A. Gr.*

Antinomismi (ks. A n t i n o m i a), sellainen katsantokanta, joka kristillisen vapauden nimessä halveksii siveys l a i n merkitystä ja tarkoitusta. Antinomistisia taipumuksia on jo huomattavissa gnostikoilla ja muutamissa keskiajan lahkoissa, myöhemmin sitten uskonpuhdis-

tusajan kasteenkertojissa sekä useissa uuden ajan suunnissa.

Antinomistinen riita. Luterilaisessa kirkossa esiintyi jo Lutherin eläessä suunta, joka piti lain saarnaa tarpeettomana kristillisessä seurakunnassa; evankeliumi riittäisi yksinään vaikuttamaan katumustakin. Tätä oppia edusti etupäässä luterilainen jumaluusoppinut Johan Agricola, joka väitteellään, että laki kuuluu yksinomaan „raastupaan" v. 1537 joutui taisteluun itse Lutherin kanssa. Antinomismia vastaan teroitti Luther lain tarpellisuutta: niitä, jotka eivät ole uskoon tulleet, se saattaa syntejänsä tuntemaan, uskovaisille se on ohjeena heidän vaellukselleen pyhityksen tiellä. Riita sovittiin v. 1540. Sovinnon kaavassa on „lain kolmenlainen käytäntö" lopullisesti määritelty. *E. K-a.*

Antinonniini (kreik. *anti'* = vastaan, ja saks. *Nonne* = nunnaperhonen), kem. dinitro-ortho-kresoli-yhdistys ($C_7H_6N_2O_5$), hyönteisiä ja hometta hävittävä aine. *Edv. Hj.*

Antinoos *[-ti'no'os]* (lat. *Antinous*), keisari Hadrianuksen lemmikki, kaunis nuorukainen Vähän-Aasian Bithyniasta kotoisin; v. 130 A. hukkui Niiliin, tai — niinkuin tarina tiesi — uhrautui vapaaehtoiseen kuolemaan siten ansaitakseen herrallensa pitemmän iän. Keisarin kadotettu lemmikki korotettiin jumalien joukkoon; hänelle pyhitettiin temppelejä j. n. e. Varsinkin koetettiin hänen muistoansa ikuistuttaa lukemattomilla kuvapatsailla ja muilla kuvilla; useita on säilynyt meidän aikoihimme asti. Niissä A. esiintyy kauniina, leveäharteisena nuorukaisena, jonka ruumiinrakenteessa voima ja hento pehmeys ovat omituisella tavalla yhdistyneinä. Kauniskiharainen pää on vähän kumarassa eteenpäin; kasvojen pehmeät piirteet puhuvat kehittymättömästä, aistimaailmassa elävästä nuoruudesta, mutta kapearakoisten silmien katse tuntuu surumieliseltä ja pään raukeasta asennosta käy ilmi, että hän on haaveileviin mietteisiin vaipunut. — A:n kuva on viimeinen antiikin luoma ihannetyyppi. — Kuuluisimpia ovat ne A.-kuvapatsaat, jotka säilytetään Rooman Vatikaanin ja Kapitoliumin museoissa, sekä eräs korkokuva Villa Albani'ssa. A:n elämäntaru ja hänen kuviensa haaveileva ilme ovat antaneet Volter Kilvelle aiheen hänen Antinous nimiseen kirjaansa (1903).

Antinoos.

Antinous ks. Antinoos.

Antiochus ks. Antiokhos.

Antiokhos *[-i'-]* (Antiochus), 13:n Syyrian kuninkaan nimi, joista tärkeimmät ovat:

1. A. I Soter (324-261 e. Kr.), hallitsi v:sta 293 yhdessä isänsä Seleukos I:n kanssa; tämän murhan jälkeen v. 281 yksinhallitsijana. Hänen voittonsa galatalaisista (keltiläisistä) hankki hänelle liikanimen Soter (kreik. *sōtē'r* = pelastaja). V. 261 hän kaatui taistelussa aikaisemmin voittamiansa galatalaisia vastaan.

2. A. II Theos, edellisen poika ja seuraaja, hallitsi 261-246 e. Kr., oli Egyptin kanssa sodassa, jonka hän naimalla Ptolemaios II:n tyttären Bereniken lopetti (250). A:n, samoin kuin Bereniken, surmautti hänen ensimäinen hylkäämänsä puoliso Laodike. Liikanimen Theos („jumala") antoi hänelle Miletos, jonka hän vapautti tyranni Timarkhoksesta.

3. A. III Suuri (242-187 e. Kr.), edellisen pojanpoika, Seleukos II:n Kallinikoksen poika, tuli hallitsijaksi 222. Hänen hallitusaikansa kului taisteluihin naapurivaltoja ja kapinallisia satraappeja vastaan. Egyptiä vastaan sotiessaan hän kärsi ratkaisevan tappion Raphian luona ja menetti Palestiinan ja Syyrian. Sitä vastoin onnistui hänen kukistaa Vähän-Aasian kapinoitseva satraappi Akhaios (214). Palattuansa menestykselliseltä sotaretkeltä Baktriaa, Intiaa ja Itä-Arabiaa vastaan liittoutui hän Makedonian Philippoksen kanssa kukistamaan Ptolemaiosten vallan Egyptissä. Philippoksen jouduttua tappiolle Kynoskephalain luona (197) pakoittivat roomalaiset A:n palauttamaan Egyptille kaikki siltä saamansa valloitukset. Kun A. osoittautui vastahakoiseksi ja kaiken lisäksi soi suojaa Hannibalille, ryhtyivät roomalaiset sotaan häntä vastaan, jossa A. ratkaisevasti voitettiin (190, lähellä Magnesiaa Sipylos-vuoren juurella). Rauhassa, joka tämän jälkeen solmittiin, täytyi A:n luovuttaa koko Vähä-Aasia, maksaa suunnaton rahasumma sekä luovuttaa Hannibal ja muita roomalaisten vihollisia. Ryöstäessään Elymais'in Belin temppeliä hän sai surmansa E:n asukkailta (187).

4. A. IV Epiphanes („loistava"), edellisen poika, hallitsi 175-164 e. Kr. Hänen tyranniutensa ja pyrkimyksensä helleniläistyttää juutalaisia herätti makkabealais-kapinan.

5. A. XIII Asiaticus, hallitsi 69-64 e. Kr., Seleukidien viimeinen edustaja; Pompejus pani hänet viralta ja teki Syyrian Rooman maakunnaksi.

Antiokia (kreik. *Antio'kheia*). 1. Kaupunki Syyriassa Orontes-joen varrella, n. 40 km Välimerestä. Sen perusti Seleukos Nikator v. 301 e. Kr. ja sitä nimitettiin erotukseksi toisista samannimisistä nimellä *A. Epidaphnes.* Samalla kuin Syyria joutui A. Rooman vallan alle ja siitä tuli ennen pitkää yksi vanhan maailman sivistyksen tärkeimpiä pesäpaikkoja. Rooman keisariajalla asukasluku nousi ½ miljoonaan. Siellä sai nimitys „kristityt" alkunsa ja siellä syntyi ensimäinen pakanakristitty seurakunta, josta käsin Paavali aloitti lähetystoimensa. 3:nnella ja 4:nnellä vuosis. siellä pidettiin kirkolliskokouksia, ja antiokialainen jumaluusopillinen koulukunta on siitä saanut nimensä. V. 538 sen hävitti persialainen kuningas Khosroës, sitten sen hävittivät saraseenit, 1098 valloittivat kaupungin ristiretkeläiset, 1268 se joutui Egyptin ja 1516 turkkilaisten haltuun. — Kaupungin nykyinen nimi on Antakijeh (Antakia), 24,000 as., käy kauppaa silkillä, viljalla ja öljyllä. — 2. (Antiochia Cæsarea), muinainen Pisidian kaupunki Vähässä-Aasiassa, nykyään vain raunioita jäljellä. Siellä Paavali saarnasi ensimäisellä lähetysmatkallaan.

Antiokialainen koulukunta, itämaisessa kirkossa kehittynyt jumaluusopillinen suunta,

jonka keskuksena oli Syyrian Antiokia. Sen vastakohtana oli aleksandrialainen koulukunta. Antiokialaisen koulukunnan päämerkitys oli raamatunselitysopin alalla; se pysyi uskollisemmin Raamatun kirjaimessa ja antoi enemmän arvoa historiallisille kuin dogmaattisille näkökohdille. Myös pantiin painoa kristinuskon siveellisesti velvoittavalle puolelle ja opissa Kristuksesta hänen inhimilliselle luonnollensa. Filosofiassa tämä koulu suosi Aristoteleen järjestelmää. Vanhemmasta antiokialaisesta koulusta, jonka perustaja oli Lukianos Marttyyri (kuoli 311), olivat useat areiolaisuuden johtajat lähteneet. Nuoremman antiokialaisen koulun pääedustajat olivat Diodoros Tarsolainen (kuoli ennen v. 394), Johannes Krysostomos (kuoli 407), Theodoros Mopsuestialainen (kuoli 428), Theodoretos Kyrrholainen (kuoli 458) y. m. Useat tämän koulukuunnan miehistä liittyivät nestorialaisuuteen. *J. G.*

Antiope *[-o'pē]* (lat. *Anti'ope*), kreikkalaisessa tarustossa: 1. Amphionin ja Zethoksen äiti; ks. Amphion; — 2. Amazonikuningatar, jonka Theseus otti omakseen ja joka hänelle synnytti Hippolytos nimisen pojan. Antiope-nimen sijasta esiintyy toisissa tarun toisinnoissa nimi Hippolyte. *O. E. T.*

Antipapa *[-pā-]* (kreik. *anti'* = vastaan, ja kesk. lat. *pāpa* = paavi), vastapaavi. — Antipapismi, paavinvihollisuus. — Antipapisti, paavinvihollinen.

Antiparasitika, parasiitteja ja syöpäläisiä vastaan käytetyt aineet. vrt. Parasiitti.

Antipasaati on pasaatituulten alueella, 30°:een saakka ekvaattorin molemmin puolin, ylemmissä ilmakerroksissa vallitseva tuuli. Sitä sanotaan myöskin ylemmäksi pasaatiksi ja se puhaltaa ekvaattorin pohjoispuolella lounaasta ja eteläpuolella luoteesta, siis päinvastoin kuin pasaatit maan pinnalla. A:n olemassaolo huomataan tarkkaamalla korkealla olevia cirrus-pilviä, jotka sen vaikutuksesta liikkuvat päinvastaiseen suuntaan kuin tuulet maan päällä. vrt. Pasaatituuli.

Antipater ks. Antipatros.

Antipatia (kreik. *antipa'theia*), vastenmielisyys, kammo.

Antipatros *[-i'-]* (Antipater). 1. Philippos II:n ja Aleksanteri Suuren taitavimpia sotapäälliköitä, tuli 334 Makedonian käskynhaltijaksi, voitti (330) kapinaan nousseet spartalaiset Megalopoliksen taistelussa, sai Aleksanterin kuoltua yhdessä Krateroksen kanssa hallittavakseen euroopanpuoleiset maat ja taisteli kreikkalaisia vastaan n. s. Lamian sodassa (322) sekä yhdessä Krateroksen ja Antigonoksen kanssa Perdikkasta vastaan. Perdikkaan kuoltua (321) A. kohosi valtakunnanhoitajaksi, mutta kuoli pian sen jälkeen, 319. — 2. Herodes Suuren isä, syntyperältään idumealainen, oli voittamalla ensin Pompejuksen, sitten Cæsarin suosion kohonnut Judean käskynhaltiaksi (48); kuoli myrkystä 43 e. Kr. vrt. Makkabealaiset.

Antiphanes *[-pha'nēs]*, ateenalainen huvinäytelmäin kirjoittaja 4 vuosis:n alkupuoliskolla e. Kr., n. s. „keskimäisen komedian" etevimpiä runoilijoita. ks. Kreikkalainen kirjallisuus.

Antiphon *[-ō'-]*, ateenalainen puhuja kotoisin Attikan Rhamnus-deemoksesta, eli 5:nnellä vuosis. e. Kr., jyrkän ylimyspuolueen johtomiehiä; oli osanottajana neljänsadan valtiokeikaukseen, jonka johdosta hänet sittemmin tuomittiin kuolemaan ja mestattiin 411. A:ia pidetään kouluutetun attikalaisen kaunopuheisuuden perustajana. Säilynyt on häneltä 15 puhetta, joista kuitenkin ainoastaan 3 koskee todellisia tapauksia; muut ovat harjoitukseksi sepitettyjä „koulupuheita".

Antiphonarium *[-nā'-]* (mlat.), antifonaari, kirkkokuorojen käytettävä kokoelma, johon jumalanpalveluksiin säädetyt antifonit (sekä psalmit ja hymnit y. m.) ovat järjestetyt kirkkovuoden aikojen mukaisesti.

Antipodisaaret, pieni brittiläinen saariryhmä kaakkoon Uudesta Seelannista, 49° 48′ etel. lev. ja 178° 20′ it. pit., asumattomat; nimensä saaneet siitä, että ne suunnilleen ovat Lontoon (Greenwichin) antipodeina.

Antipodisolut ks. Siemenaihe.

Antipodit (kreik. *anti'* = vastassa, ja *pūs*, gen. *podo's* = jalka), „vastajalkaiset", maapallon kahden vastakkaisen kohdan asukkaat, joiden jalkapohjat siis ovat vastakkain. Kaksi paikkaa, joiden asukkaat ovat keskenään antipodeja, on näin ollen 180:n pituusasteen päässä toisistaan, joko päiväntasaajalla tai yhtäkaukana siitä, toinen pohjois- toinen eteläpuolella, siis maanpallon jonkun halkaisijan kummassakin päätepisteessä. Tästä johtuu, että tällaisilla seuduilla vuorokauden ajat aina ja vuodenajat — jolleivät seudut ole päiväntasaajalla — ovat päinvastaisia. — Kuvann. kaksi henkilöä, joilla on vastakkaiset mielipiteet.

Antiputrida (kreik. *anti'* = vastaan, ja lat. *puter* = mätänevä), mätänemistä ehkäisevät aineet.

Antipyreesi, antipyretika-aineilla (ks. t.) hoitaminen, kuumetta vastustava hoito.

Antipyretika (vrt. Antipyriini), kuumetta poistavat lääkkeet.

Antipyriini (kreik. *anti'* = vastaan, ja *pӯr* = tuli), kem. yhdistys ($C_{11}H_{12}ON_2$, s. o. fenylidimetyli-pyrazoloni), tärkeä kuumelääke, jota saadaan antamalla fenylihydratsiinin vaikuttaa asetetikka-eetteriin ja sitten lämmittämällä näin syntynyt yhdistys metylialkoholilla, jodimetylillä ja kaliumhydraatilla. A. kiteytyy valkeina suomuina, liukenee helposti vedessä ja alkoholissa. A:iä valmisti ensi kerran saks. kemisti Ludvig Knorr (1884).

Antiqua *[-ī'-]* ks. Antiikva.

Antirrhinum, jalopeurankita, kasvisuku *Scrophulariaceæ*-heimossa. Eheälehtisiä yrttejä tahi ruohovarpuja, joita meillä kauniiden huulimaisten kukkiensa vuoksi viljellään. *A. majus* ja *A. orontium*, yleisimmät kukkatarhoissamme, ovat Välimeren maista, suvun useimmat lajit Pohj.-Ameriikasta.

Antisana *[-sā'-]*, tulivuori Andeilla Etelä-Ameriikassa, Ecuadorin valtiossa, n. 40 km kaakkoon Quitosta; 5,870 m yl. merenp. Aukko on 1,800 m pitkä ja leveän halkeaman muotoinen. A. on 4,200 m:iin yl. merenp. jäätiköiden peittämä. Viimeinen savunpurkaus v. 1803.

Antisemiitti l. Antiseemiläinen, seemiläis- s. o. juutalaisvihaaja. Näin nimitetään

sen valtiollisen liikkeen kannattajaa, joka käy antisemitismin l. antiseemiläisyyden nimellä ja jonka tarkoituksena on vastustaa juutalaisten vaikutusta yhteiskunnallisen ja taloudellisen elämän alalla. Syystä, että juutalaiset partikularistisen uskontonsa ja kansallisen erikoisluonteensa vuoksi tavallisesti pysyvät vieraana, eristyvänä aineksena, elivätpä minkä kansan keskuudessa hyvänsä, on heidän vaikutusvaltaansa katsottu terveelliselle, kansalliselle kehitykselle haitalliseksi. Antiseemiläinen liike syntyi ensinnä 1870-luvun jälkipuoliskolla Saksassa, josta se levisi Itävaltaan, Unkariin ja Ranskaan. Preussissa esiintyi sen ensimäisenä johtajana hovisaarnaaja Chr. A. Stöcker, joka suuntasi päähyökkäyksensä juutalaisten käsissä olevan sanomalehdistön radikalismia vastaan. Useat etevät tiedemiehet, niin kansantaloudentutkija A. Wagner, historioitsija H. v. Treitschke ja filosofi Eduard v. Hartmann, yhtyivät kannattamaan antisemitismiä. V. 1879 muodostui antiseemiläinen liitto ja v:sta 1881 lähtien on pidetty useita antiseemiläisiä kongresseja. Liikkeeseen on liittynyt paljo halpamaista kiihotusta, jossa juutalaisviha on monasti purkautunut inhottavalla ja raa'alla tavalla, kuten esim. Ranskassa 1894 alkaneessa Dreyfus-jutussa (ks. t.). Hillittömimpänä juutalaisviha kytee Venäjällä, jossa se on vienyt julmiin verenvuodatuksiin (esim. Kišinevissä 1904-05; Belostokissa 1906). *Ar. H.*

Antiseptiikka (kreik. *anti'* = vastaan, ja *sēpsis* = mätäneminen), engl. kirurgin Listerin käytäntöön ottama haavanhoitotapa, jossa eräitten kemiallisten n. s. antiseptisten aineiden (ks. t.) avulla pyritään estämään tartunta-aineita (mikro-organismeja, bakteereita) vaikuttamasta haavaan ja synnyttämästä haavatauteja (verenmyrkytystä, ruusua j. n. e.). Tähän tarkoitukseen käytetään haavan pesemistä eli desinfisioimista erilaisilla antiseptisilla liuoksilla sekä sen peittämistä sidostarpeilla, jotka niinikään torjuvat bakteerien tuhotöitä. vrt. Aseptiikka. *M. O-B.*

Antiseptiset aineet *(antise'pticum; antiseptika)* estävät mikro-organismien aiheuttaman käymisen ja mätänemisen; niiden luku on melkein määrätön; semmoisetkin aineet kuin keittosuola ja sokeri väkevöidyssä tilassa tappavat bakteereja; tällainen vaikutus on varsinkin alkoholilla, elohopeakloridilla eli sublimaatilla, rikki- ja arsenikkihapokkeilla, kuparivihtrillillä ja muilla metallisuoloilla, karboli- ja salisylihapolla, kreosootilla ja muilla tervasta saaduilla valmisteilla (esim. lysolilla), formaldehydillä, boorihapolla. Antiseptisiä aineita käytetään säilyttämään mätänemiselle alttiita aineita ja lääkintätaidossa estämään tai keskeyttämään bakteerien työtä ihmis- ja eläinelimistössä.

Antisipatsioni, *mus.*, „etuotto" ks. Ennakkosävel. — *Filos.* ks. Antisipeerata.

Antisipeerata l. Antesipeerata (lat. *anticipā're*), edeltäkäsin ottaa; edeltäkäsin nauttia; tuoda esille väite, joka vasta jäljestäpäin saa tarpeellisen selvityksensä tai todistelun. — Subst.: Antisipatsioni (lat. *anticipātiō*).

Antispasmiini (kreik. *anti'* = vastaan, ja *spasmo's* = kouristus), kipua ja kouristuksia estävänä aineena käytetty lääke (varsinkin hinkuyskässä). — Antispasmodika, kouristusta ehkäisevät lääkkeet.

Antispasmodika ks. Antispasmiini.

Antispasti (kreik. *anti'spastos* = kahtaalle vedetty), antiikkisessa metriikassa tavuryhmä, jossa on: lyhyt, kaksi pitkää, lyhyt (◡ — — ◡); ei ole pidettävä varsinaisena runojalkana; missä se esiintyy, se on tavallisesti synkopen kautta syntynyt jambi-dipodian toisintomuoto. *O. E. T.*

Antistes *[-i'-]* (lat. *ante* = edessä, ja *stare* = seisoa), roomalaisen temppelin esimies. Vanhimmassa kristillisessä kirkossa piispojen, apottien, priorien y. m. kunnianimi; muutamissa Sveitsin kantoneissa ylimmän hengellisen virkamiehen nimi.

Antisthenes *[-e'nēs]*, kreik. filosofi, kotoisin Ateenasta, kyynikkojen oppikunnan perustaja, eli lopulla 5:ttä ja alkupuolella 4:ttä vuosisataa e. Kr. (ehkä noin 444-365). A. oli Gorgiaksen ja Sokrateen oppilas, asetti hyveen ihmiselämän päämääräksi ja ainoaksi hyväksi ja perusti sen itsensähillitsemiseen, riippumattomuuteen ja elämän tarpeiden mahdollisimman suureen rajoittamiseen. Nautintoa hän sanoi pahaksi. Mikä ei ole hyvettä eikä pahetta, se on adiaphoron (yhdentekevää); niin esim. rikkaus, kunnia, terveys, vieläpä elämäkin. A. esiintyi Platonin ja kansanuskon vastustajana; oikea jumalanpalvelus oli hänen mielestään yksinomaan siveellisyyden harjoittamista. Elämässään hän esiintyi oppinsa mukaisesti kulkien kerjäläiseksi pukeutuneena, keppi kädessä ja pussi selässä. — Hänen kuuluisin oppilaansa oli Diogenes. Hänen kirjoistaan, joita kiitettiin varsin eteviksi muotonsa puolesta, on vain vähäisiä katkelmia jäljellä.

Antistrofi (kreik. *anti'strophos, antistrophē'* = vastakäänne), vastasäkeistö, antiikkisessa koorilaulussa säeryhmä, joka runomitan samoin kuin sävelmän (ja esittäjien tanssiliikkeitten) puolesta oli samankaltainen kuin edellä käypä säkeistö, strofi. ks. Koori.

A:ia käytetään myös myöhemmin keskiajan sävellyksissä. *O. E. T.*

Antisykloni (kreik. *anti'* = vastaan, ja sykloni = pyörretuuli), tuulisysteemi, joka vallitsee ilmanpainemaksimin (s. o. sellaisen paikan, jossa ilmanpaine on suurempi kuin lähistöllä) ympärillä; a:n sijasta käytetään sanaa ilmanpainemaksimi. A:n ominaisuudet ovat päinvastaiset kuin syklonin. Siis ilmanpaine a:ssa on säännöllisesti tavallista korkeampi ja hyvin tasainen, sen väheneminen keskuksesta edetessä vähäinen, isobaarien etäisyydet toisistaan sentähden suuret, josta syystä tuulet heikkoja. Tuulet alkavat puhaltaa jonkin matkan päästä a:n keskuksesta siten, että korkeampi ilmanpaine jää oikealle pohjoisella pallonpuoliskolla, eteläisellä vasemmalle (Buys-Ballot'n laki). Paikoissa, missä a. vallitsee, on sää useimmiten kirkas ja kuiva.

Antisyphilitika (kreik. *anti'* = vastaan, ja *syphilis* = veneerinen tauti), kuppatautilääkkeet.

Antitaurus, vuori. ks. Taurus.

Antiteesi (kreik. *anti'thesis)*, „vastaan asettaminen", vastakohta jollekin toiselle käsitteelle tai väitteelle (teesille). Laajemmassa merkityksessä molemmat ne osat, jotka asetetaan keskenään vastakkain.

Antitoksiinit (kreik. *anti'* = vastaan, ja *toksiko'n* = nuolimyrkky, myrkky), erityiset, immuniseerattujen eläinten veressä olevat munanvalkuaisaineet, joilla on kyky sitoa vastaavat toksiinit ja siten tehdä ne vaarattomiksi. vrt. Immuniteetti.

Antitrinitaarit (kreik. *anti'* = vastaan, ja lat. *trīnitas* = kolminaisuus), uskonpuhdistuksen jälkeisten kolminaisuusopin vastustajain yhteisnimitys. vrt. Sociniolaiset ja Unitaarit.

Antium (nyt Porto d'Anzio), Italiassa niemellä sijaitseva merikaupunki Latiumissa, Tyrrhenian meren rannalla. Roomalaiset valloittivat ja asuttivat sen 468 ja 338 e. Kr., voitettuaan siellä asuvat merirosvot. A. oli ylhäisten roomalaisten suosima huvilakaupunki, jonne m. m. Nero rakennutti palatsin. — Nykyään Porto d'Anzio on suosittu kylpypaikka, n. 1,200 as. Raunioista on löydetty useita muinaisajan taideteoksia, kuten esim. Belvederen Apollo ja Borghesen taistelija.

Antivari l. Bar (muin. *Anti'barum*), linnoitettu kaupunki Montenegrossa, lähellä Adrian merta, n. 2,500 as. Satamakaupunki Pristan. Turkkilaisten hallussa 1571-1878.

Antivenenum *[-nē'-]* (kreik. *anti'* = vastaan, ja *venē'num* = myrkky), vastamyrkky; eritoten Calmetten keksimä seerumi käärmeenmyrkkyä vastaan. *M. O-B.*

Antofagasta *[-ga's-]*, Etelä-Ameriikassa, Chilessä. 1. Maakunta (v:sta 1884) tasavallan pohj.-osassa, 121,300 km², n. 70,830 as. Rikkaita hopeakaivoksia, booraksi- ja salpietarikerrostumia (viimemainittuja Atacaman erämaassa). A:sta saadaan myös kuparia, marmoria ja guanoa. Maakunta kuului ennen Boliviaan; se joutui riidanaiheeksi tämän ja Chilen välille. V. 1879, kun Bolivia kielsi chileläisiltä kaivostyön Atacaman erämaassa, mikä aikaisemmin sopimusten johdosta oli sallittu, miehitti Chile tämän alueen. Se joutuikin v. 1884 Chilelle, mutta tämän täytyi v. 1900 luovuttaa osa siitä Argentiinalle. — 2. Maakunnan samanniminen pääkaupunki, n. 19,000 as. Satama. Tärkeä rautatie Bolivian sisä-osiin.

Antokoljskij *[-ko'l-]*, Markov Matvejevitš (1843-1902), ven. kuvanveistäjä, syntyisin Vilnasta, opiskeli ensin Pietarin taideakatemiassa ja asettui sitten Pariisiin. Hänen ankaralla realismilla ja terävällä luonteenkuvauksella veistetyistä teoksistaan ovat mainittavimmat „Iivana Julma", „Kristus kansan edessä", „Kuoleva Sokrates", „Pietari Suuri", „Saatana" ja ratsastavat „Jaroslav Viisas" ja „Iivana III" (Aleksanterin sillalla Pietarissa).

Antologia (kreik. *anthos* = kukka, ja *legein* = koota), kokoelma kirjallisia palasia, varsinkin runoudesta valittuja. Ensimäinen a. oli valikoima Meleagerin runoja (n. 80 e. Kr.), nimeltä „Stephanos" (seppele). Myöhemmin ilmestyi useampia kreikkalaisesta runoudesta. Roomalaisesta kirjallisuudesta ei ollut antologiaa vanhaan aikaan. Uudemmassa kirjallisuudessa ovat antologiat, valikoimat, hyvin muodissa (esim. „Väinölä, kokoelma suomalaista runoutta").

Antommarchi *[-ma'rki]*, Francesco (1780-1838), oli Napoleon I:n lääkärinä Helenan saarella. Julkaisi paljon luetun, mutta epäluotettavan teoksen: „Les derniers moments de Napoléon" (1823).

Anton Bourbonilainen (1518-62), sai mentyään 1548 naimisiin Jeanne d'Albret'n kanssa Navarran kuninkaan arvon. Ranskan uskonsodissa hän ensin oli yhdessä veljensä Ludvig Condén kanssa hugenottien johtajia, mutta siirtyi 1560 katolilaisten puolelle. A. oli Henrik IV:n isä ja siten Bourbonien kuningassuvun kantaisä. *K. B:dt.*

Anton. 1. A. Ulrik (1633-1714), Braunschweig-Wolfenbüttelin herttua, oli tieteiden ja taiteiden harras suosija ja kirjoitti itse laulunäytelmiä, romaaneja ja virsiä. Oltuansa luterilainen hän kääntyi 1710 katolisuuteen.

2. A. Ulrik (1714-76), Braunschweigin prinssi, meni 1739 naimisiin Venäjän keisarinnan Annan sisarentyttären Anna Leopoldovnan kanssa. Keisarinnan kuollessa 1740 julistettiin keisariksi heidän poikansa Iivana (ks. t.), jonka puolesta äiti johti hallitusta. Kun Iivana jouluk. 1741 menetti valtaistuimensa, vietiin hänen vanhempansa ensin Riikaan ja Väinänsuuhun, sitten Kolmogoriin, jossa olivat kovassa vankeudessa. Äiti kuoli jo 1746, A:lle tarjosi vihdoin Katariina II vapauden, mutta sillä ehdolla, että hänen lapsensa jäisivät vankeuteen; tähän isä ei myöntynyt. Viimeisinä ikävuosinaan oli A. miltei sokeana. V. 1780 laskettiin vihdoin Iivanan sisarukset vapaiksi.

3. A. Klemens Teodor (1755-1836), Saksin kuningas, tuli 72-vuotisena veljensä Fredrik August I:n kuoltua hallitsijaksi v. 1827. Suosi katolisuutta ja vanhoillisuutta, josta syystä häntä vastaan kasvoi suuri tyytymättömyys. Loppuvuosinaan hän ei enää mainittavasti ottanut yleisiin asioihin osaa.

Antonelli *[-e'-]*, Giacomo (1806-76), kardinaali ja paavillinen valtiomies, oli paavi Gregorius XVI:n aikana ensin sisäasiain- sitten raha-asiainministeri. Pius IX:n paavina ollessa kansan epäluottamus häntä kohtaan kasvoi niin, että hänet erotettiin. 1848 hänen täytyi paavin kanssa paeta Gaetaan; mutta kun katolisten valtioiden avulla paavinvalta taas oli kohotettu kunniaansa, palasi A. takaisin ja sai entisen vaikutusvaltansa.

Antonello da Messina *[-e'- -ī'-]*, it. taidemaalari 1400-luvun alkupuolelta, kuoli Venetsiassa 1493:n jälkeen. Hänen sanotaan venetsialaiseen taiteeseen tuoneen alankomaalaisen öljymaalaustekniikan, johonka hän oli tutustunut Alankomaissa oleskellessaan. Hänen teoksissaan on useissa uskonnollinen aihe; hänen vahvin puolensa ovat muotokuvat.

Antonia *[-ō'-]*, linna Jerusalemissa, Sionilla; oli olemassa jo Nehemian aikana; Herodes Suuri rakennutti sen uudelleen kuntoon, jolloin se sai nimensä Marcus Antoniuksen (ks. t.) kunniaksi. Linnassa oli komea palatsi, sotilaskasarmi ja prokuraattorin virastohuoneet, joiden edessä avoin paikka *Lithostroton* l. *Gabbata*; siitä kertoman mukaan Pilatus lausui julki tuomionsa Jeesuksesta.

Antoninuksen-valli, Englannin rajavalli Skotlantia vastaan, sotapäällikkö Agricolan alkuunpanema ja keisarien Antoninuksen ja Severuksen lopettama, ulottui Chapel Hillistä Bridgevessiin.

Antoninus *[-ōnī'-]*, Titus Aurelius A., liikanimeltä Pius (hurskas), Rooman keisarina 138-161 j. Kr., synt. 86 Etelä-Galliassa, tuli konsuliksi v. 120 ja sitten maaherraksi Aasiaan. V. 138 keisari Hadrianus hänet adopteerasi ja samana vuonna hän nousi valtaistuimelle. Hänen lempeän ja rauhaarakastavan hallituksensa aikana valtakunta vaurastui. Hän antoi hyviä lakeja, suosi taiteilijoita ja oppineita, oli antelias ja auttoi hädänalaisia kaupunkeja. A. ei koettanut laajentaa valtakuntaa, vaan vahvisti sen rajoja. Kristittyjä A. kohteli lempeästi.

Antoninus Pius

Antonius *[-ō'-]*, Marcus (83-30 e. Kr.), roomal. triumviiri, preetori Marcus A. Creticuksen poika, palveli jo Gallian sodan aikana ratsuväen päällikkönä Cæsaria ja oli sitten tämän harras puoluelainen taistellen Dyrrhakhionin ja Pharsaloksen luona Cæsarin vihollisia vastaan. V. 44 hän oli konsulina yhdessä Cæsarin kanssa, jonka murhan jälkeen hän otti haltuunsa valtionrahaston ja Cæsarin jälkeensä jättämät paperit, kutsui kokoon senaatin ja sai sen hyväksymään Cæsarin määräykset; samalla murhaajat saivat anteeksiannon. Mutta Cæsarin hautajaisissa hän piti intohimoisen ruumispuheen herättäen sillä kansan kostonhalun, jonka johdosta Brutus ja Cassius eivät enää tunteneet itseään Roomassa varmoiksi. A:n kanssa vallasta kilpailemaan nousi nyt nuori Octavianus (ks. Augustus), joka liittyi senaattiin ja sai pian kansan puolelleen. Octavianus lähetettiin A:ta vastaan ja voitti tämän Mutinan taistelussa (huhtik. v. 43), jonka jälkeen kuitenkin A., Lepidus (ks. t.) ja Octavianus tekivät liiton (toinen triumviraatti) jakaakseen ylimmän vallan keskenään. He poistivat ensin tieltään vihamiehensä Roomassa ja voittivat Brutuksen ja Cassiuksen Philippin luona Makedoniassa (42). A. sai nyt jaossa Itämaat osalleen; täällä hän pian joutui Egyptin kuningattaren Kleopatran (ks. t.) tuttavuuteen, jolla oli häneen suuri vaikutusvalta. Myöhemmin A. naikin hänet lähetettyänsä edellisen puolisonsa, Octavianuksen sisaren Octavian, takaisin Italiaan. A. eleli Egyptissä kuin mikäkin itämainen ruhtinas, jaellen omille ja Kleopatran lapsille Rooman maakuntia. Hänen ja Octavianuksen välit olivat kuitenkin rikkoutuneet. Senaatti julisti sodan Kleopatraa ja tämän puolustajaa A:ta vastaan. A. lähti silloin sotajoukkoineen Octavianusta vastaan, mutta joutui erittäinkin egyptiläisen laivaston petoksen kautta tappiolle Aktionin taistelussa, Kreikan länsirannalla syysk. 2 p. 31. Seuraavana vuonna A. välttääkseen joutumasta Octavianuksen käsiin syöksyi omaan miekkaansa ja kuoli Kleopatran syliin. *(K. G.)*

Marcus Antonius

Antonius *[-ō'-]* Padovalainen, pyhimys (n. 1195-1231), synt. Lissabonissa ylhäisestä suvusta, liittyi 1220 fransiskaaneihin. Kannattaen sitä suuntaa munkistossa, jota johti Elias Cortonalainen, ja vieden munkistoa — vastoin perustajan tarkoitusta — tieteellisten opintojen uralle hän vaikutti teologisena opettajana Bolognassa ja muualla. Suurimman maineensa hän kuitenkin saavutti valtavana parannussaarnaajana; legenda kertoo, että kalatkin kuuntelivat hänen saarnaansa, kun eivät ihmiset siitä välittäneet. Hän on nykyään katolisen kansanhurskauden lempipyhimyksiä, jota varsinkin kunnioitetaan auttajana jokapäiväisen elämän tarpeissa. Lukuisat hartausyhdistykset vaalivat hänen palvelustansa. *J. G.*

Antonius *[-ō'-]* Pyhä, kristillisen munkkilaisuuden isä, synt. n. 250 keskisessä Egyptissä, kuoli 356. 20-vuotiaana kuullessaan saarnan rikkaasta nuorukaisesta hän jakoi kaiken omaisuutensa köyhille ja siirtyi erakkona elämään ensin eräässä hautakammiossa, sittemmin Egyptin erämaassa, taistellen lihansa kiusauksia vastaan. Hänen esimerkkinsä houkutteli tuhansia samanlaiseen erakkoelämään. Kahdesti hän kävi Aleksandriassa: 311 vainon aikana rohkaisemassa kristityitä ja myöhemmin areiolaisen riidan aikana. Hänen ystävänsä ja ihailijansa Athanasius kirjoitti hänen elämäkertansa („Vita Antonii", Mignen Patrologiassa, XXVI). *J. G.*

Antonofka *[-ō'n-]*, ven. omenalaji, jotakuinkin levinnyt Suomessa, varsinkin viimeisen vuosikymmenen kuluessa. Hedelmä keskikokoa suurempi, epäsäännöllinen, leveäsärmäinen, tavallisesti litteähkö ja päistään litistynyt, mutta väliin korkearakenteinen. Pohjaväri viheriä, muuttuu hedelmän kypsyessä yhä kellertävämmäksi. Tuleentumisaika tavallisesti vasta lokakuussa, pari viikkoa puusta ottamisen jälkeen. Suomessa viljellyt hedelmät säilyvät hyvin ainakin jouluun saakka. Voidaan viljellä Suomen koko hedelmäviljelysalueella. *W. B. H.*

Antrakinoni, hiiltä, vetyä ja happea sisältävä kinoni ($C_{14}H_8O_2$), saadaan antraseenia hapettamalla; ilkeänhajuisia, keltaisia, neulamaisia kiteitä; sulamisp. 285° C.

Antraseeni (kreik. *anthraks* = hiili), kem. yhdistys, joka sisältää hiiltä ja vetyä ($C_{14}H_{10}$); hiilivety kivihiilitervassa; esiintyy värittöminä, hajuttomina kiteinä, jotka vaikeasti liukenevat alkoholiin ja eetteriin; sulamisp. 213° C; kiehumap. 351° C. Hapettamalla siitä saadaan antrakinonia (ks. t.), jonka disulfonihaposta kuumentamalla kaliumhydraatin kanssa saadaan alitsariinia; myös muita väriaineita valmistetaan a:sta.

Antrasiitti, amorfista, kiiltävän mustaa kivihiiltä. Sisältää 70-98 % puhdasta hiiltä. Esiintyy osaksi geologisesti hyvin vanhoissa hiilikerroksissa, osaksi, vaikka harvoin, pieninä pallonmuotoisina kappaleina malmisuonissa hopean ja

muiden mineraalien kera. On hyvä lämmönjohtaja, jonka vuoksi syttyy vaikeasti, mutta tuottaa palaessaan korkean lämmön, josta syystä sitä käytetään masuuneissa.

Antrea (ruots. St. Andreæ). 1. Kunta, Viipurin l., Jääsken khlak., Antrean nimismiesp.; Antrean asemalta kirkolle 6 km; 687,2 km², joista viljeltyä maata 10,270 ha (1901); 63,79 manttaalia; 1,831 ruokakuntaa, joista maanvilj. pääelinkeinonaan harjoitti 1,143, teollisuutta 100 (1901); 11,659 as., joista 0,6 % ruotsink., 1,713 hevosta, 7,052 nautaa (1906). — Vuoksen yli johtaa iso rautatiesilta. — 2. Seurakunta, keisarillinen, Savonlinnan hiippak., Jääsken rovastik.: omaksi khrakunnaksi 1724 Jääsken pitäjästä. Kirkko puinen (1894). *K. S.*

Antrofori (kreik. *antron* = onkalo, ja *pherein* = viedä), jollakin ruumiin lämmössä sulavalla lääkeaineella varustettu taipuvainen metallispiraali, jonka avulla lääkettä voidaan asettaa muuten vaikeasti tavoitettaviin syvemmällä oleviin ruumiinosiin. *M. O-B.*

Antropo . . . (kreik. *anthrōpos* = ihminen), ihmis . . .

Antropofagi (kreik. *anthrōpos* = ihminen, ja *phage'in* = syödä), ihmissyöjä. — Antropofagia, ihmissyönti.

Antropofobia (kreik. *anthrōpos* = ihminen, ja *phobos* = pelko), ihmiskammo.

Antropogenia (kreik. *anthrōpogoni'a* = ihmisten siittäminen), oppi ihmisen ja ihmisrotujen kehityksestä. vrt. Apinaihminen.

Antropogeografia (kreik. *anthrōpos* = ihminen ja *geōgraphi'a*), se maantieteen haara, jonka tutkimuksen esineenä on maantieteellisten tekijöitten (faktorien), kuten asuinpaikan ja sen ilmaston vaikutus ihmisen fyysilliseen ja sivistykselliseen kehitykseen. Sen päämääränä on osoittaa, kuinka tämän kehityksen sisimpänä syynä on ympäristön vaikutus. Se muodostaa siten yhdyssiteen fyysillisen maantieteen ja historian välillä. Näin ollen se on valtiollisen maantieteen ytimenä ja valtiollisen maantieteen tieteellinen olemus riippuu yksinomaan siitä, onko se perustanut tutkimuksensa tähän, vai ei. Saks. Ritter on ensimäinen, joka suuremmassa määrässä on kääntänyt huomionsa tähän tieteenhaaraan, mutta tieteellisen perustuksen sille on laskenut hänen maamiehensä Ratzel teoksessaan „Anthropogeographie" (I-II, Stuttgart 1882-91.) *W. S-m.*

Antropoidit (kreik. *anthrōpos* = ihminen, ja *eidos* = kaltaisuus), ihmisenmuotoiset apinat, kapeanenäisiin apinoihin *(Catarrhini)* kuuluva heimo. Anatomisessa suhteessa ne lähenevät enemmän ihmistä kuin sellaisia alkuperäisiä apinoita kuin esim. kynsiapinoita. Ne ovat hännättömiä, kädet ja jalat sekä kasvot ovat paljaat, perä istuinkamaroita vailla. Etuaajat ovat takaraajoja tuntuvasti pitemmät, kumminkin ne maassa ollessaan kävelevät pääasiallisesti takaraajoillaan. Kivettyneet antropoidit *(Dryopithecus, Pithecantropus)* muistuttavat enemmän ihmissukua kuin nykyään elävät orang-utani, simpansi, gorilla ja gibboni. *K. M. L.*

Antropologia (kreik. *anthrōpos* = ihminen, ja *logos* = oppi), tiede, jonka tutkimuksen esineenä on ihminen ja ihmissuku. Eri näkökohtia silmälläpitäen se jaetaan useaan eri haaraan: fyysillinen l. somaattinen a. vertaa toisiinsa eri ihmisten ja kansojen ruumiillisia ja anatomisia ominaisuuksia, psyykillinen a. henkisiä, sosiaalinen ja valtiollinen a. tutkii ihmistä mikäli hän on yhteiskunnallisten olojen ja niiden kehityksen tulos. Ihmiskunnan esihistorialliset olo- ja kehitystilat, mikäli ne kuvastuvat luu- ja muinaislöydöistä, löytöpaikasta j. n. e. ovat n. s. historiallisen a:n tutkimuksen esineenä. Fyysillinen a. pyrkii fysiologisten tutkimusten ja määrättyjen menetelmien mukaan tehtyjen suoranaisten ihmisruumiin mittausten (vrt. Antropometria) avulla saamaan selville ne mittojen suhdeluvut, n. s. indeksit, jotka vallitsevat eri ruumiinosien välillä, koettaen täten saada luonnollisen ryhmitysperusteen. Niin esim. jaetaan ihmiset pääkallon suhteellisen pituuden mukaan pitkä-, lyhyt- ja keskikalloisiin, riippuen pääkallon pituus- ja leveysakselin keskinäisestä suhteesta l. indeksistä, mitattuna määrätyssä tasossa. Tämän antropologian haaran nimenä on kraniometria. — Psyykillinen a. taasen on enemmän spekulatiivista laatua ja se, niinkuin myös sosiaalinen ja valtiollinen a. käyttää apunaan enemmän tahi vähemmän humanistisia tieteitä, kuten filosofiaa, sosiologiaa, historiaa, etnologiaa (kansatiedettä), vertailevaa kielentutkimusta, antropogeografiaa y. m., joko puhtaina tahi sovellettuina yleisen havainto-opin sekä kombinatsioni- ja olettamisopin puitteisiin. Viimeksimainittuihin tieteisiin nojaavat melkein yksinomaan myös ne historiallisen a:n tulokset, jotka tämä vielä nuori ja kehityksessään oleva tieteenhaara nykyään pitää todennäköisinä. — Kirjailijoista antropologian alalla mainittakoon saks. Blumenbach, Ratzel, Virchow ja Peschel, ransk. Topinard, Broca, ruots. Retzius, engl. Lubbock. *W. S-m.*

Antropometria (kreik. *anthrōpos* = ihminen, ja *metron* = mitta), oppi ihmisruumiin mittasuhteista, tärkeä antropologian (ks. t.) ja etnologian (ks. t.) aputiede; sillä on merkitystä kuvaamataiteelle ja sitä käytetään myös kriminalistiikan (ks. t.) palveluksessa rikoksentekijäin tunnusmerkkien selville saamiseksi. (vrt. Bertillonin järjestelmä).

Antropomorfiseerata (kreik. *anthrōpos* = ihminen, ja *morphē'* = muoto), tehdä ihmisen kaltaiseksi.

Antropomorfismi (kreik. *anthrōpos* = ihminen, ja *morphē'* = muoto), uskonnollinen katsantotapa, joka pitää jumalia ihmisen kaltaisina olentoina. Tällaisen a:n perikuva on muinaiskreikkalainen uskonto, jossa jumalia kuvailtiin ihanteellisiksi, mutta samalla inhimillisillä puutteilla varustetuiksi olennoiksi. Antropomorfismi edistää myyttien muodostumista ja synnyttää uskonnollista taidetta. *E. K-a.*

Antropomorfoida ks. Antropomorfiseerata.

Antropopatismi (kreik. *anthrōpos* = ihminen, ja *pathos* = kärsiminen), se ajatuskanta, jonka mukaan Jumalallakin on inhimillisiä tunteita ja intohimoja (esim. viha, kosto, katumus).

Antrustionit. Näin nimittivät frankit merovinkien aikana jalosukuisia miehiä, jotka olivat kuninkaan seurueessa (in truste dominica).

Antskog *[-ūg]* ks. Anskuu.

Antti Laurinpoika (k. 1614), Puotilan herra (Halikossa), kuului Sigismundin ja Kaarle herttuan välisessä taistelussa edellisen uskollisiin puoluelaisiin. 1597 hän koetti viimeiseen asti puolustaa Turun linnaa herttuata vastaan. Vankina Ruotsiin vietynä hän tiesi kuitenkin voittaa herttuan luottamuksen ja lähetettiin jo 1600 tämän valtuutettuna Suomeen rälssitarkastusta pitämään. Myöhemmin A. L. kunnialla otti osaa Liivin ja Venäjän sotiin ja oli käskynhaltiana Tallinnassa. *K. G.*

Antti Niilonpoika (k. 1580), Talin herra, on luultavasti sama A. N., joka jo 1552 tuli Kivennavan voudiksi ja semmoisena partioretkellään Venäjän puolelle antoi aihetta sodan syttymiseen 1555. Oli sitten Eerik kuninkaan sotapäälliköitä sodassa Juhana herttuaa vastaan, sai siihen aikaan aatelisarvon ja käyttää tämän jälkeen joskus vaakunansa mukaan nimeä Sabel tai Sabelfana. 1566 Viipurin linnanisännäksi nimitettynä hän tiesi pysyä Juhana kuninkaankin suosiossa ja hankkia itsellensä melkoisen omaisuuden maatiloissa ja läänityksissä. *K. G.*

Anttola. 1. Kunta, Mikkelin l., Mikkelin khlak., Mikkelin it. piirik., Anttolan nimismiesp.; Mikkelin asemalta kirkolle 31 km, laivalaituri kirkon lähellä; 236,6 km², joista viljeltyä maata 5,015 ha (1901); 24 $^{323}/_{480}$ manttaalia; 545 ruokakuntaa, joista maanvilj. pääelinkeinonaan harjoitti 417, teollisuutta 104 (1901); 2,659 as., joista 1 ruotsink.; 366 hevosta, 2,553 nautaa (1906). Teoll. lait.: Anttolan osuusmeijeri, A:n höyrysaha ja -mylly, Kokkosen höyrysaha ja mylly. — Säästöpankki. — 2. Seurakunta, keisarillinen, Savonlinnan hiippak., Mikkelin rovastik.: rukoushuonekunnaksi 1867, itsen. khrakunnaksi $^{1}/_{5}$ 1899 (Keis. k. $^{20}/_{6}$ 1872) Mikkelistä. Kirkko puinen (1871). *K. S.*

Antura, *rakennust.*, rakennuskiven makuupinta.

Antverpen (< holl. *aan de Werp* = lähellä satamaa), ransk. Anvers. 1. Belgian maakunta, 2,832 km², sijaitsee Hollannin rajalla; on täydellistä tasankomaata, jonka läpi liikekelpoinen Schelde-joki juoksee. Hedelmällisen maakunnan ilmasto on maanviljelykselle suotuisaa meri-ilmastoa. Karjanhoitoa harjoitetaan suuressa määrin. Teollisuus ja sen tuotteet ovat samat kuin pääkaupungin; 944,350 as. (1907) l. 338 km²:lla, eniten flaamilaisia. — 2. Belgian toinen kaupunki ja samannimisen maakunnan pääkaupunki sijaitsee 350 m leveän ja 10 m syvän Schelde-joen oikealla (itäisellä) rannalla, 70 km sen suulta ja 12 km Hollannin rajalta. Pinta-ala 15 km², n. 310,903 as. (1907) etukaupunkien väestö mukaan luettuna, etupäässä flaamilaisia. A. on Belgian ja Euroopan lujimpia linnoituksia. 1859 korvattiin vanhat varustukset valleineen 18 km pitkällä linnavallilla ja 53 pikku linnoituksella. Hyökkäysten torjumiseksi voidaan saattaa ympäristö tulvaveden valtaan. Vanhoista valleista on rakennettu leveitä bulevaardeja ja kaupunki on suuresti kasvanut tämän jälkeen. Ulompi kaupunginosa on täydellisesti uudenaikainen leveine, suorine katuineen, kauniine puistoineen ja säännöllisesti rakennettuine taloineen; se on vanhan ja kunnioitusta herättävän sisemmän, vanhan kaupungin täydellinen vastakohta, täällä kadut ovat kapeat ja käyrät, mutta siellä tavataan myös loistorakennuksia vanhoilta ajoilta, kuten goottilaiseen tyyliin rakennettu tuomiokirkko, 123 m korkeine torneineen, vanha linna, „der Steen”, raatihuone, Hansa-talo y. m. A. on tärkeä tehdaskaupunki (viinapolttimoita, olutpanimoita, sokeri- ja sikaritehtaita, pitsinvalmistusta ja timantinhiontaa), mutta vielä tärkeämpi se on kaupalle ja merenkululle; se oli jo 1500 luvulla Euroopan ensimäinen merikaupunki. 1648, kun hollantilaiset sulkivat Schelden, rappeutui A:n kauppa, mutta se kohosi taas 1798, kun laivakulku tehtiin vapaaksi ja nousi suunnattomasti Schelde-tullin lakattua 1863. — Satama, jossa on laitureita 5,500 m pituudelta ja 11 telakkaa, on maailman parhaimpia. A. on Hampurin jälkeen Euroopan mantereen tärkein merikauppakaupunki. Se ei ainoastaan välitä Saksan ja sisä-Ranskan kauppaa, vaan se on myöskin tärkeä siirtomaantavaroiden ja etenkin troopillisten tuotteiden (kautsun, norsunluun, puuvillan, villan, vuoriöljyn, tupakan, kahvin, kaakaon y. m.) tuontipaikka. V. 1903 tuli satamaan n. 5,800 laivaa, joitten tonniluku nousi 9 milj:aan; näistä oli $^{1}/_{2}$ engl. ja vain $^{1}/_{18}$ belgialaisia. — Myöskin siirtolaissatamana on kaupunki tärkeä. — A:n historiaa saattaa seurata hyvin aikaisilta ajoilta: 7:nnellä vuosis. se

Antverpen (vanha satama).

jo oli tärkeä markkinapaikka, jonka normannit 837 hävittivät. 16:nnella vuosis. kaupungin asukasluku oli 200,000, mutta se väheni tuntuvasti espanjalaisten hirmuvallan aikana, ollen kumminkin kauppakiellon aikana pienin, v. 1790 40,000 as. V. 1830 se joutui silloin perustetulle Belgian kuningaskunnalle, kuuluttuaan sitä ennen Itävaltaan ja myöhemmin Ranskaan.

(W. S-m.)

A. on ulkomaalaisissa laivoissa purjehtiville suomalaisille merimiehille tärkeä satama. Tuhansia heistä oleskelee joka vuosi siellä. Suuri osa saa siellä palkkansa. — V:sta 1905 on A:ssa työskennellyt suomalainen merimieslähetys, jonka toimesta siellä 1907 pidettiin kaikkiaan 207 jumalanpalvelusta; niihin otti osaa n. 2,000 suomalaista merimiestä. Samana vuonna kaupungin suomalainen merimiespappi kävi puhuttelemassa 314:ää eri sairaaloissa makaavaa merimiestä; ja kävi 256 laivalla. Lukusalissa (Ankerrui 52), jossa on Suomen sanomalehtiä ja kirjallisuutta, kävi yli 9,000 suomalaista merimiestä. *T. W-ri.*

Antverpenin tuli, italialaisen Gianibellin keksimiä räjähtäviä aluksia, joita käytettiin Antverpenin piirityksessä 1585.

Antyllos, kreik. lääkäri, joka eli v:n 300 paikkeilla e. Kr., tunnettu harmaan kaihin parantajana.

Anu (sumer.), personoitu taivas, babylonialaisessa mytologiassa jumalien isä. *K. T-t.*

Anubis *[-ū-]* (kreik., < egypt. A n u p), egypt. jumala, kuvattiin ihmiseksi, jolla oli sakaalin pää. A. oli manalan jumalan Osiriksen ja hänen sisarensa Neftyksen poika. Itse hän edustaa iltahämärää ja hänen luultiin oleskelevan lännen suurilla hautausmailla. Osiriksen tuomitessa vainajia ajateltiin Anubiksen myöskin olevan läsnä. Hänen palvelunsa pääpaikka oli muinainen Lykopolis, nykyinen Assiut. Kreikkalaiset identifioivat A:n ja Hermeksen. *E. K-a.*

Anubis.

Anuksenlinnu s. o. Aunuksen kaupunki. ks. A u n u s.

Anund, usean ruots. ruhtinaallisen henkilön nimi. 1. A. Y n g v a r i n p o i k a oli sadunomainen kuningas, jonka mainitaan raivanneen ja asuttaneen maata 7:nnen vuosisadan alussa; siitä hänen liikanimensä B r a u t-A. („Raivaaja-A."). — 2. A. J a k o b, hallitsijana n. 1019-35, Olavi Sylikuninkaan poika, tuli ensin (v. 1019) isänsä kanssahallitsijaksi tämän viimeisinä vuosina, kun ruotsalaiset olivat tyytymättömät hänen mielivaltaisuutensa ja Norjan kanssa syntyneen riidan takia, sitten (v. 1022) seuraajaksi, mutta kuoli nuorena. — 3. A., kuningas Emund Vanhan poika, teki (nähtävästi 1050-luvulla) sotaretken „naistenmaahan" (Kainuunmaahan), jolloin hänen sanotaan hukkuneen sotajoukkonsa kanssa, kun „naiset" olivat lähteet ja kaivot myrkyttäneet. *K. G.*

Anura ks. S a m m a k k o e l ä i m e t.

Anuria (kreik. kielt. *an*, ja *ūron* = virtsa), virtsan erittymisen lakkaaminen; myöskin vedenheiton täydellinen estyminen.

Anus *[ā-]* (lat.), peräaukko; a. p r æ t e r n a t u r a l i s, luonnoton suolen avautuma jossakin paikkaa; sellainen tehdään usein tahallisesti (a. a r t e f i c i a l i s) jonkun suolenosan tukkeutuessa, tukkeaman yläpuolella olevien suolien osien tyhjentymisen ylläpitämiseksi. *M. O-B.*

Anvers [äännetään Ranskassa: *āvä'r*, Belgiassa: *āvä'rs*]. ks. A n t v e r p e n.

Anville *[āvi'l]*, J e a n B o u r g u i g n o n d' (1697-1782), huomattavin Ranskan maantieteilijä ja kartantekijä 18:nnelta vuosis., kuoli Pariisin tiedeakatemian apulaisena. Hänen teoksistaan mainittakoon: pääteos, 66-lehtinen „Atlas général" (1737-80), sekä „Atlas antiquus major", johon liittyi „Géographie ancienne abrégée" (1768) tekstinä. A:n merkitys kartografiselle tieteelle on ollut suuri, hän kun ankaran kriitillisellä työtavallaan on poistanut monta niistä vääristä ja erehdyttävistä tiedoista, joita niin runsaasti on tämän ajan maantieteellisissä teoksissa ja kartoissa. Klassillinen tässä suhteessa on etenkin hänen jo v. 1749 julkaisema Afrikan karttansa.

Anyos, P á l *[ānjoš pāl]* (1756-84), unk. runoilija, munkki, tunnettu maailmankaihokkaista, syvätunteisista elegioistaan; hänen „maalliset" runonsa julkaisi János Bacsányi v. 1798: „Ányos Pál munkái", liittäen niihin runoilijan elämäkerran; myöhemmin ne, v. 1876, ilmestyivät uudestaan Lajos Abafin ja Sándor Endrödin toimittamina.

Anzengruber *[-ū-]*, L u d w i g (1839-89), itävaltal. kirjailija, käsitteli realistisissa maalaisnäytelmissä ja wieniläiskappaleissa, joissa ilmenee lempeätä hyväntuulisuutta yhtyneenä elämän traagillisuuden tuntoon, uskonnollisia ja siveellisiä ristiriitoja: „Der Pfarrer von Kirchfeld", „Der Meineidbauer", „Das vierte Gebot", „Ein Faustschlag", „Heimg'funden. Eine Weihnachts-komödie", joka sai Grillparzerin-palkinnon y. m. Hänen romaaneistaan ja kertomuksistaan mainittakoon kokoelma „Dorfgänge" ja varsinkin „Der Sternsteinhof. Eine Dorfgeschichte". Suomeksi on käännetty kertomukset „Toveri" ja „Raskaan syytöksen alla", sekä romaanit „Häpeäpilkku" ja „Sternsteinin kartano".

Aoki, Š u t s o (s. 1844), japanil. valtiomies, harjoitti valtiotieteellisiä opinnoita m. m. Saksan yliopistoissa ja tuli 1874 lähettilääksi Berliiniin. 1885 A. palasi Japaniin, tullen ensin ulkoministerin apulaiseksi, sitten 1889 ulkoministeriksi, josta toimesta muun ministeristön mukana erosi 1891 Venäjän perintöruhtinasta vastaan tehdyn murhayrityksen johdosta. Seuraavana vuonna hänet uudelleen nimitettiin lähettilääksi Berliiniin, jonka jälkeen hän vuoteen 1897 johti Lontoossa, Pariisissa, Wienissä ja Brysselissä neuvotteluja Japanin ja Euroopan valtain välisten sopimusten uudistamisesta. 1898:sta A. oli ulkoministerinä Jamagatan ministeristössä, kunnes sen 1900 markiisi Iton perustama vapaamielinen puolue kukisti. 1889 hän sai vicomten arvonimen ja tuli v. 1900 salaisen valtioneuvoston jäseneksi.

Aoristi (kreik. *ao'ristos* = rajoittamaton, määräämätön). Kreikan kielessä nimitetään aoris-

teiksi niitä verbinmuotoja, jotka ilmaisevat tekoa hetkelliseksi (vastakohta: preesensvartalosta johtuneet muodot, jotka kuvaavat tekoa tekeillä olevana). Jos verbin ilmaisemaa tekoa ajatellaan suoraksi viivaksi, niin voi aoristi merkitä joko sen alkupistettä, esim. *ephyge* = läksi pakoon, tai sen loppupistettä, esim. pelastui, pääsi turviin, tai koko viivaa ikäänkuin päästä katsottuna (tekoa sellaisenaan): pakeni; vastakohta: impf. *epheuge* = oli pakosalla. Aoristimuotoja käytettiin paljo kertomuksessa (imperfektiä taas kuvattaessa, selitettäessä). — Kreikan aoristimuodot ovat hyvin eri syntyä; yhteistä on niissä merkitys eli funktsioni. — Aoristi-nimi on myöskin otettu käytäntöön muutamien muitten kielten kielioppeihin, joissa sillä tarkoitetaan milloin aoristifunktsionia, milloin muotoja, jotka ovat sukua jonkun kreikkalaisen aoristimuodon kanssa. Latinassa vastaa kertomuksen aoristia n. s. perfectum historicum. Uusissa kielissä lienee ranskan *passé-défini* lähin kreik. aoristin vastine. *O. E. T.*

Aorta (kreik. *aortē*), sydämestä lähtevä emävaltimo. ks. Verenkierto.

Aortiitti (lat. *aortī'tis*), aortan tulehdus.

Aosta (lat. *Augusta Prætōria*), linnoitettu kaupunki Pohj.-Italiassa Torinon maakunnassa, Dora Baltean laaksossa, missä Ison ja Pienen Pyhän Bernhardin yli Sveitsiin ja Ranskaan johtavat tiet haaraantuvat; se hallitsee täten strategisesti nämät tiet. 583 m yli merenp.; 6,100 as. Juuston, nahan ja viinin kauppaa. Kaupunki sai alkunsa keisari Augustuksen v. 25 e. Kr. perustamasta linnoituksesta.

Apache *[-a'tše]*, muinoin pelätty „villi" intiaaniheimo Uudessa Meksikossa, Arizonassa ja Pohj.-Meksikossa. Se häiritsi ennen naapureitaan sekä valko-ihoisia että toisia intiaaniheimoja sota- ja ryöstöretkillään. Nyt elävät heimon viimeiset jätteet kurjaa elämäänsä, „rauhoitettuina" n. s. reservatsioneissa Arizonassa, missä taudit ja kulttuuri vähitellen tekevät niistä lopun. Nyk. on niitä tuskin 6.000 henkeä. *W. S-m.*

Apache-intiaaneja.

Apage (kreik.), mene pois!

Apaja. A:ksi sanotaan nuotan veteen potkemista ja siitä nostattamista. Sanaa käytetään myös siitä paikasta, jolla nuotanveto tapahtuu. Kun tahdotaan molemmat käsitteet erottaa toisistaan, merkitään edellinen sanalla apajanveto ja jälkimäinen sanalla apajapaikka. Se osa tästä, jolle tai jonka kohdalle nuotta vedestä nostatetaan, sanotaan nostimeksi. *U. T. S.*

Apanaasi (kesk. lat. *apanagium*), ylläpito, varsinkin ne varat, jotka valtiokassasta maksetaan hallitsijasuvun nuorempien jäsenten ylläpidoksi. — Apanaasitalonpojiksi sanottiin muinoin Venäjällä hallitsijasuvun ylläpidoksi määrättyjen tilojen maaorjia. *(L. H.)*

Aparaatti (lat. *apparā'tus* = varuste), *fys.*, laite, millä voidaan suorittaa jokin koe tai työ; sellaisia ovat kemistin astiat, putket ja niistä laitetut kojeet, ilmapumppu, Leydenin pullo, Voltan paristo y. m. Jokapäiväisessä puheessa sanotaan a:ksi usein valokuvauskonetta y. m.

A part *[apā'r]* (ransk.), erillään, syrjässä.

Apartemanki (ransk. *apartement*), syrjähuone.

Apatia (kreik. *apa'theia*), mielenliikutuksettomuus, tunteettomuus, sairaloinen tunne-elämän tylsyys. Muinaisajan filosofit ymmärsivät a:lla kiitettävää ominaisuutta, järkkymätöntä luonteenlujuutta ja mielenrauhaa, joka oli useiden muinaisajan filosofisten oppikuntien siveellisenä ihanteena. *A. Gr.*

Apatiitti, mineraali, joka kem. kokoumukseltaan on kalsiumfosfaatti sekoittuneena joko kalsiumkloridiin (klooriapatiitti) tai kalsiumfluoridiin (fluoriapatiitti). Prosenttisen kokoonpanonsa puolesta a. sisältää noin 50 % kalkkia, 42 % fosforipentoksidia (fosforihappoa) ja 7 % kalsiumfloridia; om.-p. 3,2; väritöntä tahi valkeata, harmaata, vihreätä, punaista, sinistä tahi keltaista ja rasvakiiltoista. A. esiintyy niukanlaisesti muutamissa vuorilajeissa niinkuin graniitissa, dioriitissa, kiilleliuskeessa y. m.; tästä vähäisestä a.-määrästä polveutuu maassa oleva kasveille erittäin tärkeä fosforihappo. Esiintyy paikoittain esim. Norjassa, Sveitsissä ja Kanadassa niin runsaasti, että sitä voidaan louhia. Tehtaissa käsitellään a:ia rikkihapolla, jolloin siitä saadaan superfosfaatti (ks. t.) niminen apulannoitusaine.

Apatšit ks. Apache.

Apaturia *[-ū'-]*, kolmipäiväinen Joonian kreikkalaisten viettämä sukujuhla, jota vietettiin Ateenassa Pyanepsion kuussa (loka-marrask.) ja jossa vuoden kuluessa syntyneet lapset ilmoitettiin n. s. suku- l. veljeskuntiin (phratrioihin, ks. t.).

Ape, lyhyiksi leikatuista oljista eli n. s. silpuista tahi ruumenista valmistettu, hiukan vedellä kostutettu ja jauhoilla sekoitettu ruoka lehmiä ja hevosia varten. *U. B.*

Apeksi (lat. *apex*), kärki; muinaisroomalaisten pappien suippolakki. — *Tähtit.* Se piste taivaanlaella, jota kohti maa liikkuu, noin 90° länteen auringosta, tärkeä lentotähtien ilmestymiseen nähden; aurinkokunnan liikkeessä sanotaan myöskin a:ksi sitä pistettä (Herkuleen tähtikuviossa), jota kohti tämä liike tapahtuu. *(A. D.)*

Apelles *[-pe'llēs]*, kreik. maalari, Pytheaan poika, Vähän Aasian Joonian Kolophonista syntyisin, eli 4:nnen vuosis. jälkipuoliskolla e. Kr. Opiskeltuaan ensin Ephesoksessa ja sittemmin Sikyonissa hän kohosi Kreikan etevimmän maalarin maineeseen. Aleksanteri Suuri piti häntä erittäin suuressa arvossa ja maalautti hänellä monet kerrat muotokuvansa. Mainehikkain A:n teoksista oli merestä nousevan lemmenjumalattaren kuva (Aphrodite Anadyomene). Apelleen taiteen pääominaisuuksina mainitaan: piirustuksen varmuus ja hienous, kuultovärien avulla saavutettu ihana värivaikutus, sattuva karakteristiikki ja ennen kaikkea hä-

nen teoksissaan ilmenevä suloudeu tenho (kharis). *O. E. T.*

Apenniinit, Italian päävuorijono, joka yhtäjaksoisena, n. 1,200 km pitkänä kulkee läpi niemimaan. Geologisesti se on nuori poimuvuori (ks. t.), joka, niinkuin Sisilian saarikin, tektonisesti on yhteydessä Atlas-vuorten kanssa. Alpeista sen erottaa Bochetta di Altaren 495 m yl. merenp. oleva vuorensola. Apenniineissa ei, niinkuin Alpeissa, kidemäisistä, vanhoista vuorilajeista muodostunut pääjono ole säilynyt, vaan ainoastaan kerrostuneista (sedimentäärisistä) vuorilajeista muodostunut ulko-osa. Vanhoja vuorilajeja on vain n. s. Ligurisissa Apenniineissa, Sila-vuorissa ja Kalabriassa sekä Korsikan ja Sardinian saarilla. Nämät ovat ainoat seudut, missä vuorten pääjono sanottavassa määrin vielä on säilynyt. Muualla se on jo tertiäärisellä keskiajalla ja kvartääriajalla vuorten poimuutuessa vajonnut syvyyteen, antaen tilaa Tyrrhenian ingressioni- (= vajoamisesta syntyneelle) merelle. Poimuutumisen jälkeen jäljelle jäänyt osa oli sitten raunioina, kunnes myöhemmät tertiääriset ja kvartääriset kerrostumat taas yhdistivät hajallaan olevat ryhmät yhtenäiseksi jonoksi. Poimuutuessa syntyneet halkeamat täyttyivät laavavirroilla ja niitten ympärille muodostui tuffi- ja laavapeitteitä, sekä niitten päälle tulivuoria (Vesuvius, Etna, Lipaariset saaret y. m.). — Mantereella oleva vuorijono jaetaan kolmeen osaan: Pohjois-Apenniinit Colle Altaresta Monte Falteroneen, Keski-Apenniinit siitä eteenpäin Majellan vuoristoon asti ja Etelä-Apenniinit edelleen niemimaan eteläpäähän. Pohj.-Apenniinit ovat metsäisiä. Korkeimmat huiput kohoavat aina 2,000 m korkuisiksi yl. merenp. Keski-Apenniinit ovat autiot, karstintapaiset; niihin kuuluvat Umbrian ja Abruzzon vuoristot. Täällä on Apenniinein korkein huippu, Gran Sasso d'Italia 2,921 m yl. merenp. Varsinaisten Keski-Apenniinein länsipuolella sijaitsevat n. s. toscanalaiset ja roomalaiset Ala-(Sub-)Apenniinit. Ne täyttävät laajan alueen ja ovat muodostuneet nuorista vuorilajeista, joihin joet (Arno, Ombrone, Tiber) ovat uurtaneet syviä uomia, luoden seudusta vaihtelevan kukkulamaiseman. Vuorten halkeamia täyttävät täälläkin laavavirrat ja -peitteet, ja siellä on jono sammuneita tulivuoria, joka kulkee pääjonon kanssa yhdensuuntaisesti. Mainitsemista ansaitsevat Monte Amiata, Albaniset vuoret y. m. Täällä sijaitsevat myös kraaterijärvet Lago di Bolsena ja Bracciano y. m. sekä muita suurempi Trasimenusjärvi, jonka altaan muodostavat tertiääriset vuorilajit. Rannikot ovat matalat ja rämeiset; vain muutamissa paikoin ulottuvat vuoret mereen. — Etelä-Apenniinit ovat muodostuneet vanhoista, poimuutumisen jälkeen erillään olevista vuoriryhmistä, joita vasta nuoremmat tertiääriset kerrostumat ovat yhdistäneet. Korkeimmat ovat Pollinon vuoret (2,271 m) Taranton lahden länsikulmassa. Lännessä kuuluu Etelä-Apenniineihin tuliperäinen Napolin seutu, jonka pohjoisosan täyttää ryhmä sammuneita tulivuoria, n. s. Flegreiset kentät. Näihin liittyy Vesuvius (ks. t.), Italian mantereen ainoa vielä palava tulivuori. Idässä taasen liittyvät matalat Apulian vuoret Apenniineihin. Näihin luetaan myös muista erotettu Monte Gargano, „Italian kannus", 1,056 m yl. merenp. Etelä-Apenniinien suoranaisena jatkona pidetään Sisilian pohjoisrannikkoa pitkin kulkevia Pelorisia vuoria. — Apenniinit ovat siis rakenteeltaan suuresti Alppien kaltaiset. Korkeussuhteittensa puolesta eivät ne kumminkaan vedä vertoja niille, ne kun eivät edes ulotu lumirajaan, ja mitä luonnonkauneuteen tulee, voivat vain Ala-Apenniinein ryhmät kilpailla Alppien kanssa. Liikkeelle ne sitävastoin ovat Alppeja paljon edullisemmat; matalien solien yli on rakennettu 12 rautatietä. — Vuoret kätkevät sisässään monenlaisia rikkauksia. Kuuluisaa Carraran marmoria louhitaan Pohjois- ja Keski-Apenniinein rajaseuduissa, rikkiä tulivuorten ympäristöstä ja monenlaisia lääkkeeksi kelpaavia mineraalivesiä saadaan etenkin Toscanasta. Sitävastoin ovat vuoret kivihiilestä köyhät, mikä seikka suuresti on ollut esteenä suurteollisuudelle ja sen kehitykselle. — Apenniinein nimi (lat. *Mōntēs Apennīnī*) johtuu kelttiläisestä sanasta *pen* = vuorenhuippu. (vrt. b e n.) *W. S-m.*

Apenniinit, Gran Sasso d'Italian huippu (talvikuva).

Apenrade ks. A a b e n r a a.

Apepsia *[-i'-]* (kreik.), pepsiinin (ks. t.) puutevatsanesteistä.

Apera spica venti, p e l t o l u o h o, on Agrostislajeille (ks. t.) läheinen, jokseenkin korkea, tuuhearöyhyinen peltoheinä, joka eroaa Agrostislajeista tähkylöittensä polvekkaan 5-12 mm pituisen vihneen kautta. On yleinen rikkaruoho pelloissamme.

Aperçu *[-sy']*, ransk., hätäinen yleiskatsaus; lyhyt selonteko.

Aperientia *[-e'n-]* l. A p e r i t i v a (lat.), ulostavat aineet.

Apertuuri (lat. *apertū'ra*), aukko. — *Fys.* Linsseissä valonsäteille avoimen osan lävistäjän suuruus. Vanhoissa kaukoputkissa, jotka eivät olleet kromaattisia, varjostettiin reunan kautta kulkevat säteet. — N u m e e r i n e n a., linssissä kahden, polttopisteestä linssin halkasijan päätepisteisiin piirretyn säteen muodostama kulma.

Apetalæ (kreik.), *kasvit.*, kasviryhmä Jussieun luonnollisessa järjestelmässä. Siihen kuuluu suurin osa terättömistä kaksisirkkaisista, esim. heimot *Polygonaceæ*, *Chenopodiaceæ* y. m. Rinnakkaisosastoina ovat *Monopetalæ* ja *Polypetalæ*.

Aphæresis *[-phē-]* (lat.; kreik. *apha'iresis* = poisotto), vokaalin poisjättäminen sanan alusta.

Aphaniptera ks. Kirput.

Aphanizomenon *[-tso'-]*, sinileväsuku. Järvissä aikaansaa varsinkin *A. flos aquæ* yhdessä *Anabænan* kanssa (ks. t.) veden „kukoistamisen" keski- ja loppukesällä. ks. Vedenkukka.

Aphelium (kreik. *apo'* = pois ja *hēlios* = aurinko, „auringonetäisyys"), se piste kierto- tai pyrstötähden radassa, jossa etäisyys auringosta on suurin. Aphelium on vain elliptisissä radoissa.

Aphis ks. Kirvat.

Aphrodite *[-ī'tē]*, muinaiskreikkalainen jumalatar, yleisimmän tarun mukaan Zeuksen ja Dionen tytär, Hephaistoksen puoliso, Areen rakastajatar; toisen, yleisesti levinneen tarun mukaan hän nousi meren vaahdosta. A. on rakkauden jumalatar sanan laveimmassa merkityksessä: luomakunnassa hän edustaa elimellisen elämän syntymistä, ihmiselämässä hän kaitsee avioliittoa ja perhe-elämää, mutta myös aviotonta sukupuoliyhteyttä. A. vallitsee sekä ilmassa ja taivaassa *(A. Urania)* että merellä *(A. Thalassia* t. *Pontia)*, ja häntä palveltiin naisellisen kauneuden ja sulon antajana. A:ea on pidetty alkuaan itämaalaisena jumalattarena, ja varmasti on hänen olemukseensa sekoittunut paljon vieraita piirteitä (varsinkin Kyproksessa). Hänen palveluksensa pääpaikat olivat Kypros (Paphos), Knidos, Korinthos ja Eryx-vuori Sisiliassa. Eläimistä olivat hänelle pyhitetyt oinas, pukki, jänis, kyyhkynen, varpunen, joutsen, kilpikonna y. m., kasveista myrtti, lehmus, omena, ruusu y. m. Vanhempi taide esitti A:n puettuna, vasta Praksiteles (4 vuosis. e. Kr.) uskalsi kuvata häntä alastomana. Kuuluisimpia A:n esityksiä oli Praksiteleen tekemä Knidolainen A., josta muun muassa eräs Vatikaanissa oleva kopio antaa käsityksen. Säilyneistä esityksistä ovat tunnetuimmat Capualainen Venus Napolissa, (esikuva 4:nneltä vuosis. e. Kr.), kuuluisa Milolainen A. Louvressa (3-1 vuosis. e. Kr.), Mediciläinen ja Capitolilainen Venus y. m.

Milolainen Venus.

Mediciläinen Venus.

A. asetettiin myös useiden muukalaisten jumalattarien veroiseksi, ja roomalaiset näkivät A:ssa oman Venuksensa.

E. R-n. (O. E. T.)

Aphrophora spumaria, sylkikaskas. ks. Kaskaat.

Aphthonios *[-tho'-]*, kreik. reetori, kotoisin Antiokheiasta, eli n. 400 j. Kr. A. on kirjoittanut koulukirjana aina 17:nnelle vuosisadalle saakka paljon käytetyn tyyliharjoitusten oppaan „Progymnasmata" (Alkuharjoituksia).

Apia *[-ĭa]*, Samoa-saarten pääkaupunki, Upolu-saaren pohjoisrannalla, Apia-vuoren juurella, n. 1,400 as. Saksalla, joka saaren omistaa, on, niinkuin Englannilla ja Yhdysvalloilla, siellä pääkonsuli. Kopran (s. o. kookospähkinäin kuivattujen sydämien) ja kaakaon vientipaikka.

A piacere *[a pjatšē're]* (it.), *mus.*, „mielen mukaan"; tarkoittaa esitystä, jossa taiteilija vapaana tahtirytmin siteistä seuraa välitöntä tunnettansa ja aistiansa. *I. K.*

Apicius, Marcus Gabius, kuuluisa roomal. herkkusuu, Augustuksen ja Tiberiuksen aikalainen. Hänen nimensä omaksui eräs Cœlius, joka kirjoitti kirjan keittotaidosta „De re culinaria" (3:nnelta vuosis. j. Kr.).

Apila ks. Apilas.

Apilas *(Trifolium)*, kasvisuku *Leguminosæ*-heimossa. Enimmät kaksi- ja monivuotisia yrttejä. Lehdet kolmisormisia, korvakkeellisia, kukinnot mykerömäisiä, teriöt yhdislehtisiä; niiden laide perhomainen. Suomessa 9 lajia. Valko-apilas *(Tr. repens)* on valkokukkainen, varsi suikertava, alsipe-apilas *(Tr. hybridum)* koheneva tahi melkein pysty; kukat punertavan valkeita. Punakukkainen on nurmi-(puna-) apilas *(Tr. pratense)*. Edellä olevat 3 lajia ovat tärkeitä rehukasveja (ks. taulua Rehukasvit). Yleisiä ovat vielä metsä-apilas *(Tr. medium)* ja musta-apilas *(Tr. spadiceum)*. A:n niinkuin muidenkin hernekasvien juurissa on pieniä nystyröitä, jotka syntyvät n. s. nystyräbakteerien *(Bacillus radicicola)* (ks. t.) vaikutuksesta. Näillä on tärkeä tehtävä kasvin typenyhteyttämisessä. — Viime vuosina on Suomessakin huomattu a:n potevan tuhoavaa, erään loissienen aiheuttamaa tautia, apilasmätää (ks. t.).

Apilasmätä, Keski- ja Pohjois-Euroopassa apilaissa esiintyvä tauti, jonka loissieni *Sclerotinia Trifoliorum* aikaansaa. Loisen valkoiset, lukinverkon tapaiset sienirihmat tunkeutuvat lehtien kautta ja pitkin vartta juuriin, joiden pinnalle ne muodostavat tummia pikku pahkoja. Kuvassa näkyy kuusi sienipahkaa puna-apilaan juuressa. Tauti leviää sienirihmojen ja itiöiden avulla kasvista toiseen mädättäen etupäässä syksyllä ja syystalvella sekä maanpäälliset osat että juuret. Sientä vastustetaan kasvattamalla runsaammin heinää apilaan keralla. Saastutettu maa käännetään ja kylvetään vihantalannaksi sopivalla kasvilla ja vasta useamman vuoden jälkeen apilaalla.

J. I. L.

Sclerotinia Trifoliorum.

Apilavieras ks. Cuscuta.

Apinaihminen *(Pithecanthropus erectus)*, oletettu ihmisen ja ihmisenmuotoisten apinoitten, lähinnä gibbonin, välimuoto. — V. 1891 hollantilainen sotilaslääkäri Dubois löysi Jaavasta Trinilin luota plioseenisesta jokikerrostumasta kallon yläosan, kaksi poskihammasta ja vasemman reisiluun, joiden hän katsoi kuuluneen „apinaihmiselle". Kallo ja hampaat löydettiin aivan toistensa läheltä, reisiluu jonkun metrin päästä edellisistä. Aivokopan tilavuus arvioidaan 900-950 cm³; se on vielä pienempi kuin Neanderthalkallon, mutta suurempi kuin korkeimpain apinoitten. 445 mm pituisen reisi-

luun muodosta voi päättää olennon kulkeneen pystyssä ja olleen n. 1,63 m pitkä; hampaissa on tuntomerkkejä sekä ihmisenmuotoisesta apinasta että ihmisestä. Löydöt herättivät tavatonta huomiota ja aiheuttivat tutkimuksia ja varsinkin väittelyjä, joiden tuloksena kehitysopin hyväksyjä voi pitää, että Dubois'n löytämät luut todella ovat kuuluneet kaikkia nykyisiä ihmisiä alhaisemmalle, mutta apinoita korkeammalle olennolle, näiden välimuodolle. vrt. Neanderthal. [Dubois, „Pitheacanthropus erectus, eine menschenähnliche Übergangsform auf Java" (Batavia 1894).]

Apinakukka ks. Mimulus.

Apinanleipäpuu ks. Adansonia.

Apinat (Nelikätiset, *Simiæ*, *Quadrumana)*, imettäväisiä, joiden eturaajat päättyvät käsiin, takaraajat tarttumajalkoihin (iso varvas voi asettua muita varpaita vastaan) ja jotka (useimmat) elävät puissa tai vuorilla (muutamat, kuten paviaanit). Ruumiinrakennuksessaan ne osoittavat läheistä yhtäläisyyttä ihmisen kanssa. Suuret aivot ovat runsaasti poimuiset ja peittävät muut aivo-osat. Sormet ja varpaat ovat yleensä litteäkyntiset, silmät eteenpäin suunnatut ja silmäontelot suljetut. Hammasrakenne pääasiallisesti sama kuin ihmisellä; sekä ylä- että alaleuassa on 4 etuhammasta suljetussa rivissä, ja poskihampaat ovat nystermäiset. Selkä on kaikilla vahvasti karvainen, mutta kasvot osaksi tai kokonaan paljaat ja samoin peräkin usein on kalju. Häntä vaihtelee pituudelleen, usein kehittynyt pitkäksi kierteishännäksi, tarttumaelimeksi, muutamilla taas surkastunut. Nisät, luvultaan 2, ovat rinnassa.

Apinat elävät kuuman vyöhykkeen maissa ja käyttävät ravinnokseen kasviaineita, etenkin hedelmiä ja siemeniä, mutta myös hyönteisiä, pieniä lintuja ja munia ja pieniä nisäkkäitä. — Aikaisimmat kivettyneet apinat ovat tunnetut tertiäärikaudelta.

Apinat muodostavat ihmisen kera ylimmän imettäväislahkon, ylhäiseläimet l. kädelliset *(Primates)*, joka jaetaan 3 alalahkoon: 1. Litteänenäiset *(Platyrrhini)* l. uudenmaailman apinat. 2. Kapeanenäiset *(Catarrhini)* eli vanhanmaailman apinat. 3. Ihmiset *(Anthropini)*. ks. tähän kuuluvaa kuvataulua seur. siv. *K. M. L.*

Apis ks. Mehiläiset.

Apis (egypt. *hapi*), muinaisegyptiläisten pyhä härkä, jossa Osiriksen arveltiin ilmaantuvan. A. oli väriltään musta, otsassa valkea kolmikulma, selässä kotkankuva, hännässä kahdenlaisia karvoja, kovakuoriaisen muotoinen muhkura kielen alla, puolikuun muotoinen pilkku oikealla sivulla. Kuolemansa jälkeen A. haudattiin Memphiin vainajainkaupunkiin ja sitä palveltiin kuolleiden jumalana. Ramses II:n rakennuttaman apishärkien hautauspaikan, n. s. Serapeionin, ja siinä olevat 24 sarkofagia sekä useita egyptiläiselle ajantiedolle tärkeitä piirtokirjoituksia löysi v. 1851 Mariette.

Apishärkä.

Apium graveolens *[-ve'-]*, selleria, kaksivuotinen *Umbelliferæ*-heimoon kuuluva putkikasvi, jonka juuri villillä kasvilla on lieriömäinen, viljellyllä mukulamainen. Varsi kalju, hyvin haarainen. Lehdet kiiltävän vihreitä, alemmat 2-3 parisesti parilehtisiä, ylemmät 3-sormisia. Valkeat kukat miltei perättömissä, suojuksettomissa sarjoissa. Kasvia viljellään monena muunnoksena sekä juurensa vuoksi että vihanneksiksi. — Juurta käytettiin entisaikoina aineksena lemmenjuomissa. — Kasvaa suolanpitoisella alustalla Etelä-Euroopassa, Pohj.-Afrikassa, Länsi-Aasiassa, Antilleilla, Kaliforniassa.

Apium graveolens

Apl . . . ks. myös Appl . . .

Aplacentalia, imettäväisryhmä, johon kuuluvilta eläimiltä puuttuu istukka; lahkot: pussieläimet ja nokkaeläimet.

Aplanaatti (kreik. kielteinen *a*, ja *planā'n* = poiketa), *fys.*, sekä pallo- että kromaattisesta poikkeamisesta vapaa objektiivi (= aplanaattinen linssi).

Aplanaattinen ks. Aplanaatti.

Aplanogameetti (kreik. kielteinen *a*, *planā'n* = harhailla, ja *game'tēs* = puoliso), yhtymälevien liikkumaton siittosolu.

Aplanospori (kreik. kielteinen *a*, *planā'n* = harhailla, ja *sporā'* = siemen) ks. Itiö.

Aplikatsioni (lat. *applicā're*), sovittelu. — A.-ompelu l. -työ, leikattujen koristekuvioiden liittäminen kuvioiksi kankaisiin tai joskus maalauksiin. Se saattaa tapahtua joko ompelemalla tai harvemmin liimaamalla. *V. V.*

Apliseerata (lat. *applicā're*), sovittaa, liittää.

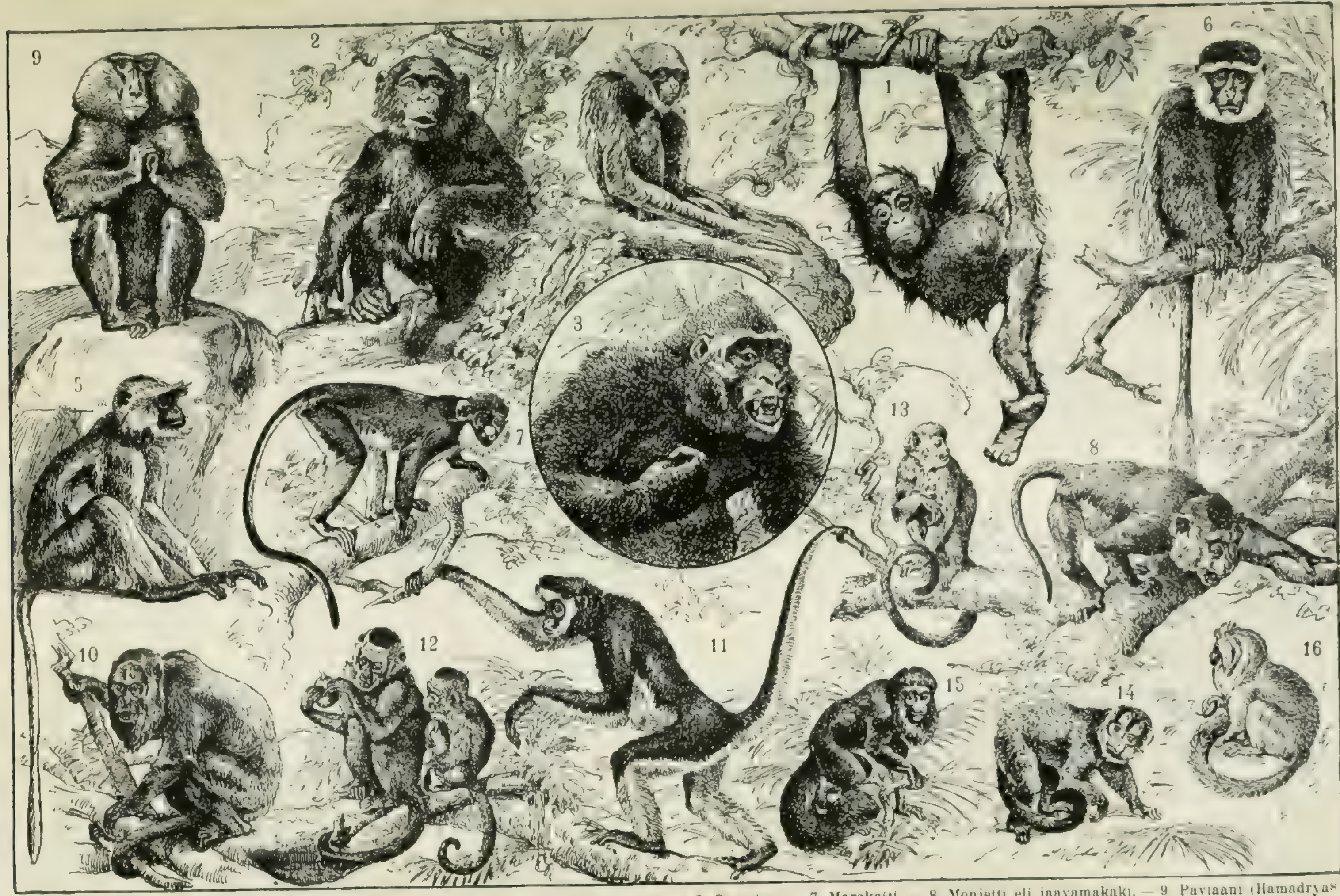
Aplodeerata (lat. *appla'udere*), taputtaa käsiään suosion osoitukseksi.

Aploodi (lat. *appla'usus*), käsien taputus, mieltymyksen osoitus.

Aplysia, takakiduksisiin kotiloihin kuuluva 30 cm pitkä nilviäinen, jonka kuori on ihon peitossa ja surkastunut. Ihorauhaset erittävät punertavaa nestettä, jota roomalaiset käyttivät taikajuomiinsa. Elää Euroopan merien rannikoilla. *K. M. L.*

Apnoe (kreik. *apno'os* = se, joka ei voi hengittää), hengityksen seisaus hengittämisen tarpeen puutteessa (esim. sikiöllä). vrt. Asfyksia.

Apocynaceæ, nideruohoiset, kasviheimo kaksisirkkaisten luokan *Contortæ*-parvessa. Maitiaisnesteisiä puita tai pensaita (usein kiipeileviä), harvoin yrttikasveja. Lehdet useammin ristikkäin vastakkaisia. Emilehtien yläosat kukkiessa yhteenkasvaneet, alaosat erillään. Hedelmä kaksituppiloinen, siemenet haivenellisia. 1,000-kunta lajia kuumassa vyöhykkeessä. Useat myr-

1 Oranki. 1 Orang-Utani. — 2. Simpanssi. — 3. Gorilla. — 4. Gibboni. — 5. Hulmaani. — 6. Gueretsa. — 7. Marakatti. — 8. Monjetti eli jaavamakaki. — 9 Paviaani (Hamadryas) 10. Mölyapina. — 11. Hämähäkkiapina. — 12. Kapusiiniapina. — 13. Saimiri. — 14. Mirikina. — 15. Paholaisapina. — 16. Leijona-apina.

kyllisiä. Meillä yleisimmin viljelty *Nerium Oleander* (ks. t.).

Apocynum, kasvisuku *Apocynaceæ*-heimossa. Puutarhoissa viljellään *A. androsæmifolium* (Pohj.-Ameriikasta), jonka teriöiden torvissa on kärpäspyydystyslaitos. *A. cannabinum*ista ja *A. venetum*ista, edellisestä Pohj.-Ameriikassa, jälkimäisestä Turkestanissa ja Etelä-Siperiassa (indian hemp, kendir- t. turkakuidut), saadaan kehrättäväksi kelpaavia silkinkiiltoisia syitä.

Apodiktinen (kreik. *apode'iknynai* = osoittaa), epäilemätön, varma. Arvostelma, jossa predikaatti ajatellaan subjektin välttämättömäksi määreeksi.

Apodyterion *[-ē'-]* (kreik. „riisuutumishuone"), pukuhuone kreikkalaisissa ja roomalaisissa saunoissa.

Apogamia (kreik. *apo'* = pois, ja *gamos* = avioliitto), *kasvit.*, siitoskato (ks. t.).

Apogeum (kreik. *apo'* = pois, ja *gē* = maa), *tähtit.*, se piste kuun radassa, jossa etäisyys maahan on suurin.

Apokalypsis *[-a'-]* (kreik.), ilmestys, eritoten Johanneksen ilmestys.

Apokalyptiikka (kreik. *apoka'lypsis* = ilmestys), ilmestyskirjallisuus (ks. t.).

Apokalyptiset ratsastajat.

Apokalyptiset ratsastajat, Johanneksen ilmestyksen 6:nnessa luvussa mainitut ruton, sodan, nälän ja kuoleman vertauskuvat; kuvaamataiteessa ovat näitä esittäneet Dürer, Cornelius ja Böcklin.

Apokarpinen (kreik. *apo'* = erilleen, ja *karpo's* = hedelmä), *kasvit.*, eri-eminen.

Apokatastasis *[-ta's-]* (kreik.), „ennalleen palauttaminen", sana on saatu Apostolien tekojen 3_{21}:stä *(a. pantōn)* ja lausuu käsityksen maailmantilan palauttamisesta alkuperäiselle täydellisyyden kannalle. Kristillisessä uskonopissa merkitsee apokatastasis-oppi sitä käsitystä, jonka mukaan kaikki ihmiset kerran tulevat autuaiksi. Sen vastakohtana on oppi ikuisista rangaistuksista. Vanha testamentti ei yleensä tunne ikuisia rangaistuksia. U. testamentissa sitä vastoin on evankeliumeissa lausuntoja, jotka siihen suuntaan viittaavat, esim. Mark. $9_{47, 48}$, Matt. 25_{46}. Paavalin kirjeissä esiintyy lausuntoja kumpaankin suuntaan, toisia, jotka viittaavat ikuisiin rangaistuksiin (2 Tess. 1_9), toisia, jotka viittaavat kaikkien lopulliseen pelastukseen (Ef. 1_{10}; 1 Kor. 15_{22} ja varsinkin 1 Kor. 15_{28} sekä Room. 11_{36}): „hänestä, hänen kauttansa ja hänehen ovat kaikki". Tätä ristiriitaa on koetettu selittää olettamalla kehitystä Paavalin opinkäsityksessä.

Vanhemmista kirkkoisistä opetti Origenes nimenomaan apokatastasista, kaikkien pelastusta. Häntä seurasivat useimmat kreikkalaiset kirkkoisät. Länsimailla Augustinus opetti ikuisia rangaistuksia, ja hänen käsityksensä tuli vallitsevaksi katolisessa kirkossa. Myöskin uskonpuhdistajat hyväksyivät tässä kohdassa Augustinuksen opin. Apokatastasista puolsivat kasteenkertojat, mutta heidän kannastaan lausutaan Augsburgin Tunnustuksessa seuraava hylkäystuomio: „Sen tähden hyljätään Uudestikastajat, jotka opettavat, että perkeleet ja kadotetut ihmiset eivät saa iankaikkista vaivaa ja tuskaa" (XVII: 4). — Uudemmista jumaluusoppineista ovat apokatastasisuskoa puolustaneet Schleiermacher ja useat englantilaiset, kuten meilläkin tunnettu Farrar. Ameriikassa on tämän opin perustalla muodostunut universalistien kirkkokunta. [Arthur Chambers: „Haudantakainen elämä", suomennettu 93:sta engl. painoksesta. Helsinki 1905.] *E. K-a.*

Apokope *[-ē']* (kreik. „poislyöminen"), äänteen tai tavun poisheitto sanan lopusta.

Apokromaattinen (kreik. *apo'* = pois, ja *khrōma* = väri), objektiivi, joka on täysin vapaa kromaattisesta poikkeamisesta. Tämä saavutetaan tekemällä linssi kaksiosaiseksi kahdesta eri lasista sillä tavalla, että ne kumoavat toistensa värihajoituksen, mutta ei kaikkea valontaittamista.

Apokryfi (kreik. *apo'kryphos* = kätketty), hämäräperäinen.

Apokryfiset kirjat (kreik. *apo'kryphos* = kätketty). Tällä nimellä käyvät ne juutalaisen ja alkukristillisen kirjallisuuden tuotteet, joita Raamatun kanonin syntyessä ei voitu ottaa Uuden eikä Vanhan testamentin kirjojen joukkoon; niitä senvuoksi yleensä ei myöskään käytetty yhteisessä jumalanpalveluksessa. V:n T:n apokryfiset kirjat puuttuvat kokonaan hebrealaisesta Raamatusta, mutta ovat säilyneet Septuagintassa (ks. t.), s. o. V:n T:n kreikkalaisessa käännöksessä, ja ovat osaksi alkuperäisesti kirjoitetut kreikan kielellä, osaksi hebreasta kreikkaan käännetyt. Luther on kääntänyt ja raamattuun liittänyt useimmat niistä, koska piti niitä hyödyllisinä ja lukemista ansaitsevina kirjoina; hänen kääntämänsä apokryfit ovat otetut niinhyvin ruotsalaiseen kuin suomalaiseenkin raamatunkäännökseen. „Brittiläinen ja ulko-

maalainen raamatunseura" jättää ne vuodesta 1872 alkaen kokonaan pois painattamistaan raamatuista. Ne ovat: 3 Makkabealaisten kirjaa (joista Luther on kääntänyt vain kaksi ensimäistä; eräs neljäs on muutamissa Septuagintan käsikirjoituksissa), Juuditin kirja, Tobiaan kirja, Syyrakin kirja, Viisauden kirja, Baarukin kirja, niin sanottu Esran 3:s kirja (ei ole Lutherilla) sekä muutamia myöhempiä lisäyksiä Danielin kirjaan, Esterin kirjaan ja Aikakirjoihin. — Näistä ovat erotettavat n. s. pseudepigrafit, jotka ovat raamatullisten kirjojen muunnoksia ja mukailuja; sellaisia ovat Jubileeojen kirja (myöskin sanottu Pieneksi Genesikseksi), Salomonin psalmit, Henokin kirja, Mooseksen taivaaseenastuminen y. m. Parhaimman tieteellisen käännöksen V:n T:n sekä apokryfeistä että pseudepigrafeista on toimittanut E. Kautzsch, „Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments" (1900). — Uuden T:n apokryfit ovat kirjoitetut alkukristillisen kirjallisuuden tavoin evankeliumien, apostolien tekojen, kirjeiden ja ilmestysten (apokalypsien) muotoon ja ovat enimmäkseen vain katkelmina säilyneet. Tunnetuimmat ovat Jakobin alkuevankeliumi, Nikodemuksen ja Pietarin evankeliumit, Tuomaan, Paavalin ja Johanneksen Teot, lukuisia tiedonantoja Jeesuksen lapsuudesta, sekä monta apokalypsia. Uusin käännös: Hennecke, „Neutestamentliche Apokryphen" (1904). — Apokryfiset kirjat ovat rikkaan mielikuvituksensa takia vaikuttaneet suuresti Euroopan kansanrunouteen, vieläpä keskiajan taiderunouteenkin, josta Danten Divina Commedia on loistavimpana esimerkkinä. Muutamissa slaavilaisissa maissa, kuten Venäjällä ja eteläslaavien keskuudessa, olivat apokryfit käsikirjoituksina vielä 18:nnella vuosis. yleisenä kansanlukemisena. *Edv. St. (J. J. M.)*

Apokryfit ks. Apokryfiset kirjat.

Apoksyomenos *[-o'm-]*, kalvimella ihoansa puhdistava urheilija, Lysippoksen tekemä veistokuva, jota on säilynyt marmorijäljennös (Rooman Vatikaanissa). ks. Lysippos.

Apoksyomenos.

Apollinaris *[-ā'-]*, Ahr-joen laaksossa, Reinin maakunnassa, muutaman km päässä Reinistä oleva, v. 1853 löydetty alkalinen lähde; saanut nimensä läheisestä A.-vuoresta. Lähteen vettä käytetään yleisesti virvoitusjuomana. Vuotuisesti lähetetään kaupan 27 milj. pulloa. A.-vettä valmistetaan myös keinotekoisesti. *(A. R. B.)*

Apollinaris *[-ā'-]* (k. 390), lahkonpäämies vanhassa kirkossa, Syyrian Laodikean piispa, areiolaisessa riidassa Athanasiuksen kannattaja, pani varsinaisesti alulle teologisen mietiskelyn Kristuksen jumalallisen ja inhimillisen luonnon suhteesta toisiinsa, opettamalla että hänellä oli inhimillinen ruumis ja sielu, mutta inhimillisen hengen asemesta jumalallinen „Logos" l. Sana. Tämä „apollinarismi" hyljättiin harhaoppina Konstantinopolin kirkolliskokouksessa 381. *J. G.*

Apollo *[-o'l-]* ks. Apollon.

Apollodoros *[-lo'dō-]* (lat. *Apollodō'rus)*. 1. A. Ateenasta, maalari, eli luult. 5:nnen vuosis. jälkipuoliskolla e. Kr. Hänen kerrotaan olleen ensimäinen kreikkalainen maalari, joka teoksissaan esitti varjon.

2. Kreikkalainen huvinäytelmäin kirjoittaja, Ateenan n. s. nuoremman komedian edustajia. Kaksi Terentiuksen komediaa (Phormio ja Hecyra) ovat A:n näytelmien mukailuja.

3. A. Asklepiadeen poika, kreik. grammatikko ja historiankirjoittaja, syntyisin Ateenasta, eli 2 vuosis:lla e. Kr., Aristarkhoksen ja Panaitioksen (?) oppilas; kirjoitti runomittaisen ajantiedon (Khronika), historiallis-maantieteellisiä Homeroksen (laivaluettelon) selityksiä y. m. osaksi tärkeitä kirjoja, joista vain murto-osia on jäljellä. — A:n nimellä käy eräs runsassisältöinen kreikkalaisen taruston käsikirja („Apollodori Bibliotheca"), joka on suurimmaksi osaksi säilynyt; tämä teos on kuitenkin nähtävästi syntynyt vasta Rooman keisarien ajalla.

4. A. Damaskoksesta, kreik. arkkitehti, eli Roomassa keisari Trajanuksen ja Hadrianuksen aikana. Hänen rakentamansa oli m. m. Rooman Forum Trajanum, jonka keskustana oli vielä jäljellä oleva korkea Trajanuksen patsas; niinikään se silta, jonka Trajanus rakennutti Tonavan yli Daciassa. — Otteena on säilynyt A:n teos piirityskoneista („Poliorketika"). *O. E. T.*

Apollof, Juhana, soturi, vanhaa venäläistä pajarinsukua Inkerinmaalta, sisäänkirjoitettiin 1680 Karjalan ratsuväen rykmentin everstiluutnanttina veljiensä kanssa Ruotsin ritarihuoneeseen ja tuli 1689 Nevanlinnan komentajaksi. A. oli tunnettu kelpo soturiksi ja teki vanhuudestaan huolimatta suuren pohjoismaisen sodan alkaessa hyökkäysretkeilyn Venäjän rajalle sekä puolusti 1703 linnaa urhoollisesti venäläisiä vastaan, mutta pakoitettiin kuitenkin lopulta antautumaan ja kuoli vankina Novgorodissa 1706. *K. G.*

Apollon *[-po'llōn]* (lat. *Apo'llo*), tarun mukaan Zeuksen ja Leton poika, Artemiin veli, syntynyt Delos-saarella, kreikkalaisilla useita luonnon ja elämän eri puolia edustava jumala. A. on valon ja myöhemmän käsityksen mukaan erityisesti auringon jumala. Ennustustaidon valtiaana hän jakelee oraakkelilauseitaan, hän herättää runollista innostusta, suosii laulua ja soittoa. A. torjuu turmion *(Aleksikakos)* ja parantaa tauteja, mutta aikaansaa itsekin kuoleman: varsinkin kukkeat nuorukaiset hän „lempeillä nuolillaan" kaataa. Ja samoin kuin hän lääkitsee ruumiin vammat hän puhdistaa sielunkin rikoksen tahrasta. Tähän A:n puhdistavaan ominaisuuteen viittaa luultavasti hänen tavallisin lisänimensä Phoibos. Monessa kultissa A. esiintyi paimenjumalana, jonka luultiin edistävän karjan karttumista ja varjelevan sitä pedoilta. A:n kasvua edistävä vaikutus ulottuu ihmiselämäänkin; hän kaitsee miehistyvää nuorisoa ja sen urheilua y. m.; myös heimo- ja sukukuntien suojelijana A:a kunnioitettiin. Edelleen A. on ajanjaksojen järjestäjä.

jonka vuoksi hänelle olivat pyhitetyt uusi kuu ynnä kuukauden 7:s ja 20:s päivä. Ja vihdoin hän suojelee merenkulkua *(Delphinios)*. A:n palveluksen pääpaikkoja olivat Delphoi, Delos ja Lykia, mutta se oli levinnyt kautta koko Kreikan ja sen naapurimaihin, sekoittuen missä mihinkin paikalliskulttiin. Roomalaiset tutustuivat A:n palvelukseen tarinan mukaan kuningasvallan loppuaikoina; ensimäinen varma tieto A:n palveluksesta Roomassa on peräsin viidennen vuosisadan (e. Kr.) puolivälistä. V. 212 e. Kr. säädettiin n. s. *Ludi Apollinares*, ja Augustus keisarin aikana alkoi A:n palvelus Roomassa erityisesti kukoistaa, se kun tavallaan korotettiin valtionuskonnoksi. — Ne tarut, joissa A. esiintyy, ovat yleensä läheisessä yhteydessä hänen palveluksensa kanssa; niinpä kerrottiin hänen saapuneen Pythoon (Delphoihin), tappaneen siellä asuvan lohikäärmeen ja perustaneen sinne oman oraakkelin — taru, josta kuvastuu vanhemman palveluksen syrjäytyminen uudemman tieltä. Rangaistukseksi käärmeen surmasta A:n täytyi harhailla määrätty aika sinne tänne tai palkkalaisena palvella Pherain kuninkaalla, Admetoksella. Toinen taru kertoi hänen olostaan Troian kuninkaan Laomedonin palveluksessa. Delos-saaren palvelukseen liittyy taru, jonka mukaan A. aina talveksi matkaa autuasten hyperborealaisten maahan, josta kevään tullen palaa. Eläimistä olivat A:lle pyhitetyt susi, delfiini, korppi, joutsen y. m., puista laakeri. A:n tavallisimmat attribuutit ovat jousi ja nuolet. — Taiteen kukoistusajalla A:ia esitettiin ihanteellisen kauniina nuorukaisena, jota tyyppiä kehittivät etenkin Skopas ja Praksiteles (4:nnellä vuosis. e. Kr.); edellisen taiteesta antaa käsityksen muun muassa n. s. A. Kitharodos (Vatikaanissa), jälkimäisen tyylistä n. s. A. Sauroktonos. Kuuluisimpia säilyneitä esityksiä on n. s. A. Belvedere (Vatikaanissa). *E. R-n.*

Apollon Belvedere.

Apollon Sauroktonos.

Apollonios *[-lŏ'-]* **Rhodios**, kreik. eepillinen runoilija ja grammatikko (filologi), kotoisin Aleksandriasta, eli 3 vuosis:lla e. Kr. (luult. n. 295-215). Harjoitettuaan opintoja Kallimakhoksen johdolla hän kirjoitti, Homerosta jäljitellen, suuren oppiperäisen eepoksen „Argonautika", jossa hän käsitteli tarua Iasonista ja argonauttien retkestä (4 kirjaa). Pitkä, raskaskulkuinen runoelma sai osakseen ankaran kritiikin Kallimakhoksen puolelta. Seurauksena oli katkera riita, jonka johdosta A. poistui Aleksandriasta ja asettui Rhodos-saarelle (siitä lisänimi Rhodios = rhodolainen). Onko A., kuten eräässä elämäkerrassa väitetään, elämänsä loppupuolella palannut Aleksandriaan, on epäilyksen alaista. — Myöhemmin hänen eepoksensa saavutti jonkun verran suosiota, ja siihen kirjoitettiin runsassisältöiset selitykset, jotka ovat säilyneet reunamuistutusten (skholionien) muodossa. Varsinkin A. on tuntuvasti vaikuttanut useihin roomalaisiin runoilijoihin. — Meistä hänen eepoksensa tuntuu teennäiseltä ja pitkäveteiseltä. Kuitenkin siinä on kauniita yksityiskohtia; varsinkin on Medeian palavan intohimoinen tunne-elämä voimakkaasti ja tempaavasti esitetty. *O. E. T.*

Apollonios *[-lŏ'-]* Pergestä, kreik. matemaatikko, kotoisin Pamphylian Pergestä, synt. luult. n. 260 e. Kr.; eli Aleksandriassa; tutki varsinkin kartioleikkauksia, joita hän käsitteli nykyajalle säilyneessä kirjassaan „Kartioleikkauksien alkeet".

Apollonios *[-lŏ'-]*, kreik. kuvanveistäjä, kotoisin Vähän-Aasian Kaarian Tralleis-kaupungista, kuului luult. Rhodoksen taidesuuntaan; eli luult. 1 vuosis. e. Kr.; teki yhdessä veljensä Tauriskoksen kanssa suuren veistokuvaryhmän, joka esitti Dirken rangaistusta ja jota pidetään samana kuin säilynyt kuuluisa n. s. Farnesen härkä, ks. Farnesen härkä, Amphion, Dirke. *O. E. T.*

Apollonios *[-lŏ'-]*, Nestorin poika Ateenasta, kreik. kuvanveistäjä, joka on tehnyt Vatikaanilaisen torson nimellä tunnetun kuvapatsaan. Eli luult. 1 vuosis e. Kr. *O. E. T.*

Apollonios *[-lŏ'-]*, Tyanalainen Kappadokiasta, synt. Jeesuksen syntymän aikoihin, uuspythagoralainen filosofi ja ihmeittentekijä, esiintyi Roomassa Neron ja Domitianuksen aikana. On säilynyt Philostratoksen (3 vuosis. j. Kr.) kirjoittama romaanintapainen A:n elämäkerta, jonka tarkoituksena näkyy olevan asettaa A. Kristuksen veroiseksi.

Apollonios *[-lŏ'-]*, Arkhibioksen poika (A. Sophista), kreik. kieliopintutkija, joka eli 1 vuosis:lla j. Kr. Hänen nimellänsä käy eräs kokoelma Homeroksen sanain selityksiä, jotka osaksi perustuvat Aristarkhoksen tutkimuksiin (ks. Aristarkhos). [C. Forsmanin (Kaarlo Koskimiehen) teos „De Aristarcho lexici Apolloniani fonte" (Aristarkhos Apollonioksen sanakirjan lähteenä), (1883).] *O. E. T.*

Apollonios *[-lŏ'-]*, Mnesitheoksen poika, liikanimeltä Dyskolos (tuikea), etevä grammatikko (kieliopintutkija), eli Aleksandriassa 2 vuosis:n alkupuolella j. Kr. Tieteellisen kielioppijärjestelmän varsinainen rakentaja. Säilyneet teokset (enimmät supistetussa muodossa); Pronomineista, Adverbeista, Konjunktsioneista, Lauserakenteesta. *O. E. T.*

Apollonius Tyrolaisen historia *[-lŏ'-]*, latinankielinen romaani, jonka luullaan perustuvan hävinneeseen kreikkalaiseen alkuteokseen (n. 3:nnelta vuosis. j. Kr.). Romaani on säilynyt useissa toisinnoissa; keskiajalla sitä paljon luet-

tiin ja käännettiin moneen eri kieleen. M. m. on Shakespeare siitä saanut aiheen Perikles-nimiseen näytelmäänsä. *O. E. T.*

Apollo-perhonen *(Parnassius Apollo)* suurin Suomessa tavattu päiväperhonen. Siivenkärkien väli 58-80 mm. Valkoinen; leveät pyöristetyt, puoleksi läpikuultavat siivet ovat koristetut muutamilla mustilla täplillä sekä molemmat takasiivet sitäpaitsi kahdella punaisella, mustareunaisella silmätäplällä. Toukka elää *Sedum telephium*in lehdillä. *U. S-s.*

Apologeetti ks. Apologia.

Apologetiikka ks. Apologia.

Apologia (kreik. *apologi'a*), puolustuspuhe tai -kirjoitus, syytetyn puolustus (esim. Platonin kirjoittama Sokrateen a.). Erityisesti käytetään tätä sanaa merkitsemään kristinuskon suullista tai kirjallista puolustamista kristinuskon ulkopuolelta tulevia hyökkäyksiä vastaan. Sitä jumaluusopin haaraa, jonka esineenä tällainen puolustus on, sanotaan apologetiikaksi ja sen harjoittajia apologeeteiksi. Vanhan ajan kirkon apologeeteista ovat kuuluisimmat Aristides, Justinus Marttyyri, Tatianus, Athenagoras, Hermias y. m. Myöskin 3:nnen vuosisadan kirkkoisät, niinkuin esim. Tertullianus ja Origenes, kirjoittivat huomattavia apologeettisia teoksia. Augustinuksen kuuluisalla teoksella „Jumalan valtakunnasta" on myös apologeettinen tarkoitus. Keskiajalla, jolloin kristinusko oli yksinvaltiaana, apologetiikka rajoittui muutamiin harvoihin juutalaisia ja muhammedilaisia vastaan kirjoitettuihin teoksiin. Uskonpuhdistuksen aika, jolloin useat renessanssin miehet uudistivat epäilyksiä kristinuskon totuudesta, herätti vireille myöskin apologetiikan; 1600-luvulla sillä on kaksi kuuluisaa edustajaa: Hugo Grotius, joka kirjassa „De veritate religionis christianae" (1627) esitti kristinuskoa jumalallisten ihmeiden vahvistamana järkiuskontona, ja Blaise Pascal, joka teoksessaan „Pensées sur la religion" (Ajatuksia uskonnosta, 1669) vetosi sisällisen kokemuksen todistukseen. Englantilaisen deismin ja ranskalaisen naturalismin oppien levitessä laajoihin piireihin 1700-luvulla syntyi niiden vastapainoksi laaja apologeettinen kirjallisuus, jonka edustajista mainittakoon englantilaiset Butler („The analogy of religion natural and revealed", 1736) ja Paley, saksalaiset Leibnitz („teodicea" 1710) ja Schleiermacher („Reden über die Religion an die Gebildeten unter ihren Verächtern", 1799) ja ranskalainen romantikko Chateaubriand („Le Génie du Christianisme", 1803). 19:nnellä vuosisadalla on apologetiikalle avautunut uusia tehtäviä, varsinkin sikäli kuin luonnontieteitten tuloksia on käytetty kristinuskonvastaisen maailmankäsityksen tueksi. Apologeettisina kirjailijoina ovat tulleet tunnetuiksi englantilaiset J. B. Lightfoot, F. W. Farrar ja Henry Drummond, saksalaiset A. Tholuck, Chr. E. Luthardt (m. m. „Apologeettisia ja esitelmiä kristinuskon perustotuuksista") ja E. Steude, pohjoismaissa Søren Kierkegaard, Fr. Petersen, Pontus Wikner, A. F. Granfelt y. m. Myöskin dogmatiikassa ovat kysymykset sellaiset kuin kristillisen varmuuden perusteista, ihmeistä, ilmoituksesta y. m. saaneet suhteellisesti yhä suuremman merkityksen ja sitä vastaavan laajemman käsittelyn osakseen. *J. G.*

Apologia, Augsburgin tunnustuksena. ks. Augsburgin tunnustuksen puolustus.

Apologistiluokka (kreik. *apologi'tsesthai* = tehdä laskuja). Porvariston sivistystarpeen tyydyttämiseksi oli uuden ajan alussa Ruotsissa ja Suomessa n. s. „kirjoitus- ja luvunlaskukouluja". Kuningatar Kristiinan koulujärjestyksessä (1649) ne yhdistettiin triviaalikouluihin. Näihin kouluihin perustettiin näet kaksi linjaa, joilla molemmilla oli yhteinen pohja (I luokka). Toinen linja oli varsinainen triviaalikoulu eli oppikoulu ja toinen „kirjoitus- ja luvunlaskuluokka", jota sittemmin ruvettiin nimittämään a:ksi. V:n 1724 koulujärjestys kehitti a:n merkitystä, lisäten opetusaineihin m. m. maantiedon ja raamatunhistorian opetuksen. Ruotsissa erotettiin 1820 apologistiluokka oppikoulusta ja muodostettiin siitä erityinen apologistikoulu, joka kuitenkin lakkautettiin 1849. Suomessa säilyi apologistiluokka vuoteen 1843, jolloin koko triviaalikoulu vaihtoi nimeä; apologistiluokkaa vastasi tästä lähtien pääasiassa alaalkeiskoulu. ks. Alkeiskoulu. *M. S.*

Apomorfiini, morfiinista saatu alkaloidi; ysköksien nousemista edistävä ja oksennusta synnyttävä lääkeaine.

Aponeuroosi (kreik. *apone'urōsis*), jännekalvo, sidekudoksesta syntyneet kalvontapaiset muodostumat, jotka milloin verhoovat milloin muuten yhdistävät ja kiinnittävät ruumiinelimiä, esim. lihaksia.

Apopleksia (kreik. *apoplē'ssein* = lyödä masennuksiin), halvaus. — A. cerebri, aivohalvaus (ks. t.). — Ennen myös A. nervosa, hermohalvaus.

Apoplektinen (kreik. *apo'plēktos* = lyönnin satuttama) on se, jolla on taipumus halvaukseen. — Apoplektiformi, halvauksentapainen.

Aposiopesis *[-ō'pē-]* (kreik.), vaikeneminen puhetaidollisena vaikutuskeinona, kun puhuja ei muka löydä kyllin voimakkaita sanoja lausuaksensa ajatuksensa, vaan katkaisee lauseensa kesken, jättäen sen kuulijan tai lukijan täydennettäväksi.

Aposporia (kreik.), *kasvit.*, itiökato. (ks. t.).

Apostaatta (kreik. *aposta'tēs*), luopio.

Apostasia (kreik.), luopuminen puolueesta, opista j. n. e.

A posteriori *[-ō'r-]* (lat. *a. p. parte*), „myöhemmästä osasta", seurauksesta. vrt. A. priori.

Apostilli (kesk. lat. *aposti'llum*), lisäys asiapaperiin, reunamuistutus, jälkikirjoitus.

Apostol, Aleksei (s. 1866), kapellimestari. Turkin sodassa 1877 Suomen kaartin sotilaat löysivät A:n autioksi jätetystä kylästä läheltä San Stefanon kaupunkia ja toivat kasvattinaan Suomeen, jossa A. 1886 yleni musikanttiupseeriksi; oltuaan kapellimestarina Suomen rakuunarykmentissä ja Turun pataljoonassa A. tuli 1899 uudelleen kaartin pataljoonan soittokunnan johtajaksi: sai 1901 eron sotapalveluksesta, jonka jälkeen hän on johtanut Helsingin torvisoittokuntaa. A:lla on Helsingissä musiikkikauppa ja -kustannusliike. *M. v. H.*

Apostoli (kreik. *apo'stolos* = lähetti), Jumalan lähettiläs evankeliumin julistamista varten; erittäinkin tarkoitetaan tällä sanalla niitä 12 miestä, jotka Jeesus oppilaittensa laajemmasta piiristä valitsi ja kasvatti lähetyssaarnaajiksi. Heidän nimensä ovat: Simon Pietari ja hänen veljensä Andreas, Jakob ja hänen veljensä Johannes, Filippus, Bartolomeus, Tuomas, Matteus, Jakob Alfeuksen poika, Lebbeus eli Taddeus, Simon Kiivailija (Selotes) ja Judas Iskariot. vrt. Matt. 10_{2-4}; Mark. 3_{16-19}; Luuk. 6_{14-16}; Ap. t. 1_{13}. Näissä apostoliluetteloissa mainitaan Pietari ensinnä; hän sekä Sebedeuksen pojat Jakob ja Johannes olivat Jeesuksen uskotuimmat oppilaat. Kavaltajan Judaksen sijalle valittiin myöhemmin Mattias (Ap. t. 1_{26}). Apostolien varsinainen toimi alkoi vasta helluntain jälkeen, mutta useimpien elämänvaiheista ei uusitestamentillinen kertomus anna mitään tietoja ja apokryfisessa kirjallisuudessa olevat kertomukset heistä ovat historiallista arvoa vailla. Paavalin apostolinarvo perustuu Jeesuksen erityiseen ilmestykseen hänelle. — Kristinuskon ensimäisiä levittäjiä eri maissa sanotaan myöskin näiden maiden apostoleiksi; niin on esim. Bonifacius Saksan apostoli, Kyrillos ja Metodios slaavilaisten apostoleita, ja Ansgarius Pohjois-Euroopan (Skandinaavian) apostoli. *Edv. St.*

Apostolicum *[-tō'-]* (lat.), apostolinen uskontunnustus.

Apostolien oppi ks. H e r r a n o p p i.

Apostolien tekoja (A p o s t o l i e n t e o t) on U:n T:n 5:nnen kirjan nimi. Tämä historiallinen teos on alkulauseensa mukaan kirjoitettu Luukkaan evankeliumin jatkoksi ja perustuu eri lähteisiin, joista yhtenä ovat tekijän omat Paavalin matkatoverina ollessaan kirjoittamat muistiinpanot; vrt. 16_{10-17}; 20_{5-15}; 21_{4-18}; 27_{15}; 28_{16} (n. s. „me"-lähde, koska kertoja itse on ollut mukana). Kirjan edellisessä puoliskossa, jossa Pietari on päähenkilönä, kerrotaan, kuinka krist. seurakuntia syntyi Palestiinaan ja Syyriaan; jälkimäisessä osassa (luvut 13-28) esitetään Paavalin vaikutus aina siihen asti kun hän joutuu kaksivuotiseen vankeuteen Roomaan. *Edv. St.*

Apostolinen, se mikä välittömästi johtuu apostoleista tai mikä vastaa heidän henkeänsä ja oppiansa. Katolinen kirkko nimittää itseään „apostoliseksi kirkoksi" kumpaisessakin mielessä. vrt. A p o s t o l i n e n s u k s e s s i o n i ja P e r i n t ä t i e t o.

Apostolinen kuningas, arvonimi, jonka paavi Sylvester II v. 1000 antoi Unkarin ensimäiselle kristitylle kuninkaalle, pyhälle Tapanille. V. 1758 paavi Klemens XIII uudisti sen Itävalta-Unkarin hallitsijalle.

Apostolinen suksessioni (lat. *succē'ssiō apostō'lica*), „apostolinen seuranto". Katolinen kirkko panee papiksi ja piispaksi vihkimyksen pätevyydenehdoksi, että sen on toimittanut piispa, joka itse on vihkimyksensä saanut samoin vihityltä, niin että katkeamaton piispojen sarja ulottuu, niinkuin uskotaan, takaperin apostoleihin saakka. Englannin piispallinen kirkko pitää apostolista suksessionia myöskin olennaisena, jotavastoin sitä niissä luterilaisissa maissa, joissa piispanvirka on säilytetty, on noudatettu ainoastaan kunnianarvoisana tapana. Onko apost. suksess. Englannissa ja Ruotsissa säilynyt katkeamatta uskonpuhdistuksen aikana, on riidanalainen kysymys; Suomessa se ainakin katkesi 1884, jolloin kaikki piispat samana vuonna kuolivat eikä uusien vihkijäksi kutsuttu ketään ulkomaalaista piispaa. *J. G.*

Apostolinen uskontunnustus *(Symbolum apostō'licum)*, ensimäinen n. s. oikumeenisista (yleisistä) uskontunnustuksista, jotka ovat koko kristikunnalle yhteiset. A. u. sisältää kolme uskonkappaletta ja ne ilmilausuvat uskon „Isään Jumalaan", „Jeesukseen Kristukseen, Hänen ainoaan poikaansa" ja „Pyhään Henkeen". Perintätiedon mukaan ne ovat apostolien ennen eroansa Jerusalemissa sepittämät. Myöhempi tutkimus on osoittanut, että apostolisen uskontunnustuksen pohjana on Rooman seurakunnassa toisen vuosisadan keskivaiheilla kastekaavan perustukselle laadittu uskontunnustus, joka vuorostaan mahdollisesti perustuu vielä vanhempaan itämailla muodostuneeseen alkukristilliseen tunnustukseen. Nykyisessä muodossaan a. u. aikaisimmin esiintyi Galliassa joko 5:nnen vuosis. lopulla tai 6:nnen alkupuolella. *(J. G.)*

Apostoliset isät *(Patrēs apostō'lici)*. Näin nimitetään niitä muinaiskristillisiä kirjailijoita, joita pidettiin apostolien välittöminä oppilaina. Nämä ovat: Klemens Roomalainen, Barnabas, Ignatius, Papias, Polykarpus ja Hermas. Näistä kuuluu kumminkin ainoastaan Klemens varmasti ensimäiseen vuosisataan; muiden teokset ovat toisen vuosisadan ensi vuosikymmeniltä. Otteita niistä on suomentanut O. H. Cleve, „Kuvauksia kristillisen kirkon vaiheista" (1876, 1878). *(J. G.)*

Apostoliset konstitutsionit, kreikankielinen, todennäköisesti 5:nnen vuosis. alkupuolelta oleva, Syyriassa laadittu kokoelma kirkko-oikeudellisia säädöksiä (8 kirjaa). Sen päälähde on syyriankielinen „Didaskalia".

Apostoliset seurakunnat, apostolien itsensä perustamille seurakunnille annettu kunnianimi; tällaisina mainittiin Jerusalemin, Rooman, Antiokian, Efeson, Korintin y. m. seurakuntia.

Apostoliveljet, kerettiläinen seura 13:nnelta vuosis. Sen perusti parmalainen käsityöläinen Gerhard Segarelli. Apostolisen köyhyyden innostamana hän kulki ympäri kerjäläisveljenä, saarnaten parannusta. Kun paavi 1286 kielsi apostoliveljien seuran, ryhtyivät he taisteluun maallistunutta kirkkoa vastaan. V. 1300 Segarelli kerettiläisenä poltettiin. Hänen seuraajansa, Dolcino Novaralainen, kaunopuheinen ja hehkumielinen mies, yllytti ennustuksillaan kirkon pikaisesta häviöstä seuralaisiaan mitä suurimpaan uskonkiihkoon ja puolustautui kauan aikaa menestyksellä Vercellin piispan lähettämää ristiretkeläisjoukkoa vastaan, kunnes hän vangittiin ja 1307 poltettiin. Sitten lahko vähitellen hävisi. *(J. G.)*

Apostrofi (kreik. *apostrophē'* = poiskääntyminen, pako), 1. puheessa poissaolevan puoleen kääntyminen. 2. heittomerkki (') (ks. t.). — A p o s t r o f e e r a t a, puheessa kohdistaa sanansa poissaolevalle aivan kuin hän olisi läsnä; kiivaasti puhutella jotakuta, purkaa kiivauttansa.

Apoteema (kreik. *apotithē'nai* = panna pois), se viiva, joka kohtisuorasti vedetään säännölli-

sen monikulmion keskipisteestä jotakin sivua vastaan ja on siis saman monikulmion sisään piirretyn ympyrän säde; säännöllisessä pyramidissa se suora viiva, joka vedetään huipusta kohtisuorasti jotakin kantasivua vastaan.

Apoteoosi (kreik. *apothe'ōsis*), jumalaksi korottaminen, pyhä toimitus, jolla muinaisajan kansat kohottivat ihmisen jumalien arvoon. Useat hallitsijat, kuten Aleksanteri Suuri ja monet Rooman keisarit, saivat osakseen tällaisen kunnian. Roomassa tämä toimitus suoritettiin tavallisesti Marskentällä. — Nykyajan kielessä a. tarkoittaa henkilön tai asian pilviin saakka ylistämistä ja ihannoimista.

Apothecium (kreik. *apothē'kē* = säilytyshuone), *kasvit.*, k o t e l o m a l j a, kotelosienten ja jäkälien avoin, huovastokudoksen rajoittama, usein värinsä kautta muusta sekovarresta eroava itiölava. Se sisältää itiökotelot ja niiden välissä nesterihmoja.

Apotrooppinen (kreik. *apo'* = pois, ja *tropos* = käänne, suuntautuminen), *kasvit.*, ks. S i e m e n a i h e.

Apotti (< aram. *abba* = isä), luostarin johtajan virkanimi useissa etenkin vanhemmissa munkkikunnissa (benediktiiniläisessä, klunylaisessa, cisterciläisessä y. m.). Toisissa munkkikunnissa käytetään nimityksiä priori (dominikaanit), guardiaani (fransiskaanit) j. n. e. Kreikkalais-katolisessa kirkossa ovat vastaavat nimitykset igumeni ja arkkimandriitti. Apotin vaali oli alkujaan yksistään munkkien asia, mutta aikojen kuluessa ovat ruhtinaat, piispat ja paavit saaneet siihen nähden oikeuksia. Apotit luetaan kirkon prelaatteihin; suurten luostarien apotit olivat keskiajalla samalla mahtavia maallisia herroja. *J. G.*

Appalakit, A p p a l a c h i a n M o u n t a i n s *[äpəlä'tšiən mauntinz]*, vuoriryhmä Pohj.-Ameriikassa, ulottuvat St. Lawrencen lahdesta Meksikon lahden rannikkotasankoon asti. Iso Laakso (Great Valley) jakaa ne lännessä oleviin Cumberlandin (ks. t.) ja Alleghanyn (ks. t.) ylätasankoihin sekä varsinaisiin Appalakkeihin idässä. Ne ovat vedenjakajia Atlantin-mereen ja Meksikon lahteen virtaaville joille, sekä maantieteellisenä rajana toisistaan suuresti eroaville Mississipin tasangolle ja Atlantin rannikolle. Ko'oltaan ja laajuudeltaan ne ovat lännessä olevia vuoria pienempiä. Levein kohta on 300 km ja suurin korkeus 2,000 m. Eri ryhmistä mainittakoon: Valkoiset ja Viheriät vuoret (White and Green Mountains) Kanadan ja Uuden-Englannin valtioitten välillä (korkein huippu Mount Washington 1,918 m yl. merenp.), Adirondack-vuoret Champlain-järven ja Catskill-vuoret Hudson-joen länsipuolella, sekä n. s. Sininen selänne, Blue Ridge, jolla on ryhmän korkein huippu Mt. Mitchell eli Black Dome 2,044 m yl. merenp., vastapäätä Alleghany-vuoria. Vuorten itärinteellä, joka viettää Atlantiin päin, on nimenä T h e P i e d m o n t B e l t s. o. vuoren juurella sijaitsevien kukkulain seutu. — Great Valleyn pohjalla on Champlain-järvi. Myös Hudson-, Delaware-, Potomac-, Susquehannah- ja Tennessee-joet saavat täällä alkunsa. *W. S-m.*

Apparelji (ransk. *appareil*), jonkun tehtävän tai ammatin suorittamiseen tarvittavat vehkeet, varustukset.

Kaaterskill-putoukset Catskill-vuoristossa Appalakeissa.

Apparenttinen (lat. *appārē're* = näyttäytyä), näennäinen. A. a i k a, aurinkoaika, se aika, jonka osoittaa suoraan asetettu aurinko-osoitin.

Apparitsioni (lat. *appārē're* = näyttäytyä), esiintyminen; ulkomuoto, puku.

Appartementti ks. A p a r t e m a n k i.

Appassionato *[-nā'-]* (it.), *mus.*, intoisesti, intohimoisesti.

Appelberg, K a r l A d o l f (s. 1851), kirkkohistorioitsija, synt. Perniössä, tuli ylioppilaaksi 1871, väitteli jumaluusopin lisensiaatiksi väitöskirjalla „Bidrag till belysning af sättet för prästtjänsternas besättande i Finland från reformationen till medlet af 17 seklet", nimitettiin 1900 käytännöllisen jumaluusopin professoriksi, julkaistuaan tätä virkaa varten teoksen „Bidrag till belysande af kyrkans rättsliga ställning i Sverige och Finland från reformationen intill kyrkolagen 1686".

Appelgren-Kivalo, O t t o H j a l m a r (s. 1853), muinaistutkija, synt. Hyrynsalmella, ylioppilas 1875, fil. kandidaatti 1884, lisensiaatti 1891, historiallisen museon konservaattori 1893. A.-K. otti osaa v. 1887 Siperiaan lähetettyyn ensimäiseen muinaistieteelliseen retkikuntaan, ja on omassa maassa ahkeraan tutkimuksia toimittanut. Julkaissut: „Muinaisjäännöksiä ja tarinoita Kemin kihlakunnan itäisissä osissa" (1881); „Suomen muinaislinnat" (lisens.-väitösk.. 1891); „Svenskarnas inflyttning till Finland" (Suomen Museossa 1897); „Suomalaisia pukuja myöhemmältä rautakaudelta" (1908) y. m.

Appellatiivi (lat. *appellā're* = nimittää), yleisnimi, sellainen konkreettinen substantiivi (ks. t.), joka ilmoittaa kaikkien samaan lajiin kuuluvien esineiden (aineiden, ryhmien) yhteisen ni-

men (esim. jäänsärkijä), vastakohtana proprille (ks. t.) l. erisnimille (esim. Tarmo). Appellatiiveja ovat m. m. ainenimet (esim. savi) ja ryhmänimet (esim. männikkö). *A. K.*

Appellatsioni (lat. *appellā'tiō* = vetoaminen), ulkomaisessa prosessi-oikeudessa tavallinen nimitys muutoksenhakukeinolle, menettelylle, jonka kautta alemman oikeuden päätökseen haetaan muutosta lähinnä ylemmästä oikeusasteesta. vrt. Muutoksenhakukeino. Valitus. Veto. *O. K:nen.*

Appelli (lat. *appellā're* = huutaa luo, puhutella), sotamiesten kokoontuminen, esim. käskyjä kuulemaan. Puhaltaa appelli, antaa kokoontumismerkki. *O. K:nen.*

Appelsiini on appelsiinipuun *(Citrus aurantium sinensis)* hedelmä. Se on suuri keltakuorinen, mehevämaltoinen, imelä marjahedelmä. Messina, Valencia ja Azorit ovat Euroopan tunnetuimpia appelsiiniviljelysseutuja. vrt. Citrus.

Appelsiini.

Appendicitis (lat. *appe'ndix* = lisäke), umpisuolen umpilisäkkeen tulehdus. ks. Umpilisäkkeen tulehdus.

Appendicularia *[-lā'-]*, pyrstökkäät, ryhmä vaippaeläimiä *(Tunicata)*. Pieniä, pyrstöjänteellä varustettuja vapaasti uivia merieläimiä, joilla on pitkähkö ohut uimapyrstö, mutta varsinainen ruumis vain 1-3 mm mittainen. Yhdennäköisyys merituppien *(Ascidia)* toukkien kanssa oikeuttaa pitämään niitä pääjaksonsa alkuperäisimpänä ja vanhimpana tyyppinä.

Appendiks ks. Appendix.

Appendix (lat. *appe'ndere* = riippua kiinni), lisäys. — A. vermicularis, (umpisuolen) „matomainen lisäke".

Appenzell, kanttoni koillisessa Sveitsissä, joka puolelta S:t Gallenin kanttonin ympäröimä. Se on jaettu kahteen osaan; protestanttinen A. Ausser-Rhoden, 242 km², 55,926 as. ja katolinen A. Inner-Rhoden, 173 km², 13,835 as. Pääkaupunki A., Inner-Rhodenissa, 4,600 as. Tärkeimmät Ausser-Rhodenin kaupungit ovat Herisau ja Trogen. Pääelinkeino: karjanhoito. Koruompeluksien valmistamista harjoitetaan tuottavana kotiteollisuutena. *W. S-m.*

Apperseptsioni (mlat. *apperce'ptiō* = käsitys < *ad*, ja *perci'pere* = tajuta), se sieluntoiminta, jolla varsinaisesti käsitämme ne asiat, jotka esiintyvät tajunnallemme. Se osoittaa selvää, itsetietoista käsittämistä, erotukseksi perseptsionista, joka merkitsee epäselvempää tajuamista. Herbart opetti, että tajuntamme omistaa eli appersipeeraa uuden mielikuvan sen kautta, että tämä joutuu entisten, mielessä säilyneiden mielikuvajoukkojen yhteyteen, jolloin se usein mukautuu niiden mukaan ja alistetaan jonkun tutun, vakaantuneen yleismielteen alle; siten vasta oikein käsitämme, mitä uusi mielikuva merkitsee. Wundt katsoo apperseptsionin perusomituisuudeksi sen omituisen sielullisen aktiviteetin eli itsetoiminnan, mikä siinä ilmenee. Tajunnallemme tarjoutuu lakkaamatta havaintojen ja mielleassosiatsionien vaikutuksesta, suuri joukko erilaisia mielikuvia, mutta tajuntamme kääntää itsetoimivasti tarkkaavaisuutensa jonkun tai joidenkuiden puoleen. Liittyen tähän Wundtin katsantotapaan on viime aikoina esiintynyt huomattava sielutieteellinen suunta, „apperseptsioni-psykologia", joka arvelee tajunnan toimivan itsenäisesti ja joka siten vastustaa assosiatsioni-sielutiedettä (vrt. Assosiatsioni). [K. Lange, „Apperseptioni, sielutieteellis-kasvatusopillinen tutkimus" (suom. 1901).] *A. Gr.*

Appersipeerata ks. Apperseptsioni.

Appertinenssi (lat. *appertinē're* = kuulua johonkin), yhteenkuuluva esine.

Appianos *[-āno's]* (lat. *Appiā'nus*), kreik. historioitsija, Aleksandriasta kotoisin, eli 2:lla vuosis. j. Kr.; siirtyi keisari Hadrianuksen aikana Roomaan; kirjoitti kreikan kielellä Rooman valtakunnan historian *(Romaika)*, jossa varsinkin esitti mitenkä eri maat ja kansat vähitellen olivat valtakuntaan liittyneet. Tästä 24 kirjaa käsittäneestä teoksesta on vain osia säilynyt. *O. E. T.*

Appius Claudius ks. Claudius.

Appl . . . ks. Apl . . .

Appoint *[apuā']* (ransk.) l. appunto (it.), täytevekseli; vekseli, joka tasoittaa velan tahi jonka kautta määrätty summa tehdään täydeksi. — Lähettää l. asettaa (vekseli) par appoint eli per appunto: maksaa velan jäännös eli saldo, vekselillä, joka tasan täyttää summan. — Appoint käytetään myös merkitsemään: 1) jokaista yksityistä vekseliä lähetyksestä, johon kuuluu useampia vekseleitä, 2) jokaista samaan lainaan kuuluvaa eri obligatsionia, 3) paperirahojen eri arvomäärää, ja 4) saldoa. *O. K:nen.*

Apponyi *[-nji]*, vanha, 1739 kreivilliseen arvoon korotettu unk. aatelissuku. 1. Antal György A. (1751-1817), perusti arvokkaan Apponyin kirjaston, joka nykyään on Pozsonyissa (Pressburgissa). — 2. György A., (1808-99), valtiomies, oli vuodesta 1843 konservatiivis-aristokraattisen puolueen johtaja Unkarin valtiopäivillä, eli 1848 vuoden tapahtumain jälkeen valtiollisesta elämästä syrjässä, kunnes 1859 tuli Wienissä olevan n. s. lisätyn valtioneuvoston jäseneksi; siellä hän oli kansallisen puolueen johtajia. 1861-63 hän oli Unkarin korkeimman tuomioistuimen presidenttinä. Myöhemmin hän, valtiopäivämiehenä, liittyi Deákin puolueeseen, mutta vetäytyi sitten 1869 lopullisesti pois politiikasta. — 3. Albert (s. 1846), valtiomies, valittiin 1872 edustajakamarin jäseneksi ja tuli pian huomatuksi loistavana puhujana; 1878:sta hän oli „kansallispuolueen" johtaja; vastusti kiihkeästi K. Tiszan asevelvollisuuslakiehdotusta. 1899 A. puolueineen liittyi uuteen Széllin johtamaan hallituspuolueeseen. 1901-03 hän oli edustajakamarin presidenttinä. V. 1904 A. kannattajineen luopui István Tiszan johtamasta hallituspuolueesta ja liittyi Fr. Kossuthin johtamaan n. s. „itsenäisyyspuolueeseen" kumotakseen yhdessä tämän kanssa hallituksen. Tämä onnistuikin (tammikuun vaaleissa 1905) odotta-

mattoman hyvin ja nyt oli „itsenäisyyspuolueella” valta käsissään. Laittomuuden vuonna 1905-06 (Fejérváryn ministeristön aikana) A. toimeliaasti otti osaa puolueensa johtoon, ja kun laillisuus jälleen saatiin palautetuksi, astui A. kultusministerinä uuden, Wekerlen johtaman koalitsionihallituksen jäseneksi. — A. on myös esiintynyt kirjailijana, eritoten valtiollisena, varsinkin tutustuttaen ulkomaita Unkarin valtiolliseen asemaan. Rauhankongresseihin A. huomattavalla tavalla on ottanut osaa.

Apporteerata (ransk. *apporter* < lat. *ad* = luo, ja *portā're* = kantaa), noutaa (ammuttu saalis) (vars. opetetuista koirista).

Appositsioni (lat. *apposi'tiō* = lisäys), verbiin ja substantiiviin yhteisesti liittyvä, sivulausetta edustava, yleisimmin essiivissä oleva määräys l. adverbiaali (esim. Jo *poikana* tunsin hänet).

Apprehensioniteoria (lat. *ad* = luo, ja *prehe'ndere* tarttua) ks. A b l a t s i o n i t e o r i a.

Appreteerata, Appretuuri ks. A p r e t e e r a t a ja A p r e t u u r i.

Approbatsioni (lat. *approbā'tiō*), hyväksyminen, oikeuttaminen, suostumus.

Approbatur *[-bā'-]* (lat.), „hyväksytään”, alin hyväksyvä arvosana yliopistotutkinnoissa; ylemmät päärvosanat ovat c u m l a u d e a p p r o b a t u r, „kiitoksella hyväksyttävä” ja l a u d a t u r, „kiitettävä”.

Approksimatiivinen (mlat. *approximā're* < *ad* = luo, ja *proximus* = lähin), likimääräinen. — A p p r o k s i m a t s i o n i, likiarvon määrääminen, todellista arvoa mahdollisimman lähellä olevan arvon määrääminen, likimääräinen arvioiminen.

Appropriatsioni (lat. *ad* = luo, ja *proprius* = oma), anastaminen, omaksuminen.

Apraksin *[-a'-]*. 1. F e d o r M a t v e j e v i t š A. (1661-1728), ven. yliamiraali, oli ylhäistä sukua ja kuului Pietari Suuren lähimpään seurapiiriin ollen hänelle sukuakin. Varsinkin on hänen toimintansa venäläisen laivaston luomiseksi muistettava ja tunnustuksena siitä hän sai yliamiraalin arvon. Sodassa Ruotsia vastaan A. osoitti suurta kuntoa. Syksyllä 1708 hän Inkerinmaalla voitti Lybeckerin, ja oli sitten sen piiritysarmeijan päällikkönä,

F. M. Apraksin

joka maalisk.-kesäk. 1710 piiritti Viipuria ja sen valloitti. 1713 hän samoin oli Suomeen hyökkäävän ven. armeijan ylipäällikkönä ja voittajana Pälkäneen taistelussa. Kun venäläiset 1717 järjestivät Suomen hallitusta, määrättiin A. siviilihallinnon korkeimmaksi päälliköksi, jona kuitenkin oleskeli Pietarissa lähemmin ottamatta asioihin osaa. Myöhemmin A. seurasi Pietaria hänen sotaretkillään Kaspian-meren kansoja ja Persiaa vastaan. A. ei yleensä ollut tsaarin uudistushankkeiden ystävä ja joutui pari kertaa syytteeseen valtiovarain anastamisesta, mutta sai tsaarilta armon.

2. S t e p a n F e d o r o v i t š A. (1702-58), ven. soturi, taisteli Münnichin johdolla turkkilaisia vastaan, määrättiin 1757 sotamarsalkkana Preussiin ryntäävän armeijan päälliköksi, jona 30 p. elok. sai voiton Grossjägersdorfin luona. Voittoa hän ei kuitenkaan hyväkseen käyttänyt, vaan lähti saatuaan tiedon keisarinna Elisabetin sairastumisesta takaisin Venäjän alueelle, jonka johdosta joutui syytteeseen lahjusten otosta ja kuoli ennen tuomion langettamista vankeudessa. *K. G.*

a. p. R. c. (myös *p. R. c.*), lyhennys sanoista *anno post Romam conditam* (lat.), vuonna Rooman perustamisen jälkeen.

Après *[aprē']* (ransk.), jälkeen. A. n o u s l e d é l u g e *[aprē' nū lə delȳ'ž]*, meidän jälkeemme vedenpaisumus!

Apreteerata (ransk. *apprêter* = valmistaa), antaa kankaille, langoille, paperille, nahalle y. m. niiden lopullinen laatumuoto. Kankaiden apreteeraaminen tapahtuu eri lailla eri kankaisiin nähden. Villakankaisiin nähden tämä käsittää pesemisen, nukanteon, leikkauksen, nyppäyksen, vanutuksen, silityksen, höyrytyksen ja pingotuksen y. m. toimitukset, jotka tapahtuvat erikoisissa koneellisissa laitteissa. Puuvillakankaat taasen valkaistaan, poltetaan tasaisiksi, täytetään tärkkelysaineilla y. m., kostutetaan ja mankeloidaan. Milloin puuvillakangas on saatava villantapaiseksi, se nukataan, leikataan ja harjataan y. m. *V. V.*

Apretuuri, koneesta lähteneen kankaan, kehrätyn villan, paperin, parkitun nahkan y. m. viimeistely kauppaa ja käytäntöä varten. Puhutaan silkkikiilto a:sta, metallikiilto a:sta (kankaissa) j. n. e. — Myös nahkavoide. vrt. A p r e t e e r a t a. *(V. V.)*

Aprikoosi ks. A p r i k o o s i p u u.

Aprikoosipuu (*Prunus armeniaca*) on *Rosaceæ*-heimon alaheimoon *Drupaceæ* kuuluva jokseenkin matalakasvuinen, Euroopassa harvoin yli 8 m korkea puu, joka kukkii ennen lehtimistä. Kukat kirsikan kukan näköisiä, lyhytperäisiä, väriltään valkeita tahi vaalean punaisia, yksittäisiä tahi parittaisia. Lehdet lyhytruotisia, puikeita tahi herttamaisia, toiskertaan sahalaitaisia, kaljuja. Hedelmä samettinukkainen, melk. omenan kokoinen luumarja, jonka toisella puolella on pitkittäinen uurre; malto keltainen, mehevä ja makea; luu litteä, siemen karvas tahi imelä. — Etelä- ja Keski-Euroopassa, nykyään varsinkin Pohj.-Ameriikassa, viljellään aprikoosipuita suuret määrät. Hedelmät viedään enimmäkseen kuivatettuina kauppaan. A.-puun kotimaa lienee Kiina.

Aprikoosipuu

Aprilis *[-ri'-]* (lat., < *aperī're* = avata), huhtikuu (roomalaisten toinen kuukausi). Ap-

rilli, huhtikuun ensimäisen päivän narrauspila, joka on yleinen suuressa osassa Eurooppaa.

A priori *[-ō'-]* (lat., oikeastaan *a p. parte* = „edellisestä osasta"), edelläkäyvästä eli perusteesta lähtien, osoittaa filosofisessa tieto-opissa sellaisia väitteitä, joita johdetaan kysymyksessä olevien tosiasiain perusteista eli siitä, mikä on, kuten Aristoteles lausui, „itsessään ensimäistä" (esim. kun tähteintutkija yleisen gravitatsionilain nojalla laskee, koska auringonpimennys tulee tapahtumaan). A. posteriori ovat sitä vastoin sellaiset tiedot, joita johdamme seurauksista eli siitä, mikä on „itsessään myöhempää" (esim. kun tutkija vaarinottaa odottamattoman ilmiön ja etsii sen syytä). Vielä jyrkemmässä ja ehdottomassa merkityksessä a priori on sellainen tieto, joka ei millään tavoin johdu kokemuksesta, vaan perustuu yksistään järkeen eli omaan henkeemme. On paljon kiistelty siitä, onko mitään viimemainitussa merkityksessä apriorista tietoa. Nykyänsä myöntävät melkein kaikki, ettei ole sielussa mitään „synnynnäisiä aatteita", vaan kaikki mielikuvat syntyvät vasta saadun kokemuksen aiheuttamina. Mutta sittenkin täytyy tunnustaa tiedossamme olevan eräitä apriorisiakin aineksia. Sellaisia ovat ensiksikin matematiikan ja logiikan aksiomit (ks. t.). Mutta muutenkin tietokykymme oman apriorisen luontonsa johdosta lisää vaarinotettuihin kokemuksiin muutamia tärkeitä edellytyksiä: käsitämme välttämättä kaikkia objekteja eli kaikkea olevaista yhtenäiseksi ja etsimme kokemuksen tuottamissa havainnoissa kaikkialla lainmukaisuutta; vieläpä ajatuksemme kerrassaan edellyttää, johtopäätöksiään tehdessään, että tosiaankin olevainen on yhtenäistä ja lainmukaista. Filosofisen tieto-opin pitää koettaa tarkemmin selvittää, mitä apriorisia olettamuksia tästä johtuu. — Jokapäiväisessä kielessä arvelu tai väite sanotaan olevan a priori, kun se on ennakolta omaksuttu, tutkimatta asiata erityiskohtaisesti. — Apriorismi, se mielipide, että järjessämme on apriorisia tietoja tahi ainakin tiedonaineksia. *A. Gr.*

A propos *[-pō']* (ransk.), oikeaan aikaan; puheena ollen; sattumalta.

Apšeron, niemimaa Kaukaasiassa, Kaspianmeren länsirannalla. Naftalähteitä, joista nafta putkia myöten johdetaan Bakuhun, missä siitä tislaamalla valmistetaan polttoöljyä (petroleumia, fotogenia y. m.). Tulenpalveluksen kotipaikka (vanha temppelinsija sekä vanha luostarirakennus). vrt. Baku.

Apsidit l. Absidit (< kreik. *apsi's* = pyöristys), kierto- tai pyrstötähden radan kaksi pistettä, joissa taivaankappale on aurinkoa lähinnä (perihelium) tai siitä kauimpana (aphelium), siis ellipsin suuren akselin päätepisteet; tätä akselia sanotaan senvuoksi apsidiviivaksi.

Apsis (kreik.), puoliympyränmuotoinen, puolikupukattoinen syvennys kirkkorakennuksen (varsinkin muinaiskristillisen basilikan) keskilaivan yläpään seinämuurissa. Sen edessä oli alttari.

Apteekkari (< kreik. *apothē'kē* = varastohuone) on Suomessa jokainen, jonka Lääkintähallitus on siksi julistanut. Aikaisemmin annettiin apteekkarin arvonimi suoritetun apteekkarintutkinnon perusteella, mutta nykyään ei sen saamiseksi eri tutkintoa vaadita, vaan annetaan apteekkarinkirja ilman muuta jokaiselle proviisorille, joka asianmukaisella luvalla on perustanut tai muutoin haltuunsa ottanut apteekin maassa. Ammattitaito on hankittava käytännöllisesti palvelemalla apteekissa vähintäin 3, tahi jos oppilas on fyysillis-matemaattisten tieteiden kandidaatti Helsingin Aleksanterin-yliopistossa, vähintäin 1 ½ vuotta, minkä jälkeen farmasianoppilas on oikeutettu käymään kuulustelun määrätyissä aineissa ja sitten, ilmoituksen jälkeen, Lääkintähallituksen edessä suorittamaan farmasianopiskelijan tutkinnon. Sitten vielä vähintään 3 vuotta, tahi jos hän on fyysillis-matemaattisten tieteiden kandidaatti, 1 ½ vuotta palveltuaan apteekissa, tulee farmasianopiskelijan läpikäydä 2-vuotinen kurssi yliopiston farmaseuttisessa laitoksessa, minkä jälkeen hän on oikeutettu, ilmoituksen jälkeen, Lääkintähallituksen edessä suorittamaan proviisorin-tutkinnon, joka tuottaa oikeuden joko hoitaa toisen apteekkia tai hankkia itselleen oma taikka saada oikeudet johonkin uuteen apteekkiin (Keis. aset. farmaseuttisesta opetus- ja tutkintotoimesta Suomessa, annettu 26 p:nä tammik. 1897). *O. K:nen.*

Apteekki (kreik. *apothē'kē* = varastohuone), lääkkeiden myynti- ja valmistuslaitos. Muutamissa harvoissa maissa, kuten useimmissa Pohjois-Ameriikan Yhdysvaltoihin kuuluvissa valtioissa ja Irlannissa, on lääkkeiden kauppa yhtä vapaa kuin muukin porvarillinen elinkeino, mutta useimmissa maissa se on erityisen suojelevan lainsäädännön esineenä. Suomessakin on lääkkeiden valmistus ja myynti erotettu vapaiden elinkeinojen joukosta ja sijoitettu apteekkeihin ja rohdoskauppoihin.

Apteekkilaitos on Suomessa järjestetty täydellisesti ammattikuntaiseen tapaan. Sen johtavana periaatteena on, että apteekkiliikettä omalla vastuullaan saavat harjoittaa ainoastaan sellaiset henkilöt, jotka ovat käyneet läpi määrätyt oppivuodet ja suorittaneet määrätyt opinnäytteet sekä saaneet apteekkiliikkeen harjoittamiseen erityisen luvan, n. s. apteekki-

Apteekki (Vanhanaikuisen piirustuksen mukaan).

oikeudet. Apteekkioikeuksien antaminen on korkeimmalle hallintovallalle kuuluva oikeus, jota Keisarin ja Suuriruhtinaan nimessä harjoittaa Senaatti. Oikeudelliselta luonteeltaan ovat apteekkioikeudet joko reaalisia tahi persoonallisia. Edellistä lajia ovat vanhoille eli n. s. kanta-apteekeille myönnetyt oikeudet, joita on annettu kunnille, korporatsioneille (esim. yliopistolle) ja myöskin yksityisille henkilöille. Tällaiset apteekit ovat verosta vapaita ja siirtyvät haltijan oikeudenomistajille perinnön tahi muun laillisen saannon kautta, vaikka apteekkia tietysti ei saa hoitaa muut kuin asianmukaisesti tutkitut proviisorit. Persoonalliset apteekit ovat syntyneet myöhemmin siten, että apteekkioikeudet on annettu jollekin määrätylle henkilölle sillä ehdolla, ettei niitä saa siirtää toiselle. Persoonalliset apteekit, joita ei siis saa luovuttaa toiselle armollisetta luvatta, maksavat veroa kruunulle ja ovat sitä varten jaetut 7:ään luokkaan.

Apteekkiliikkeen harjoittamisesta annetaan yksityiskohtaisia määräyksiä Farmacopea fennicassa, virallisessa luettelossa, jossa mainitaan, mitä lääkkeitä apteekissa tulee olla sekä miten ne ovat valmistettavat ja säilytettävät. Lääkkeiden myynnissä on, apteekkioikeuksien menettämisen uhalla, noudatettava säädettyjä lääketaksoja. Muita kuin apteekkiliikkeeseen kuuluvia tavaroita ei apteekeissa saa pitää kaupan.

Apteekkiliike on Lääkintähallituksen silmälläpidon alaisena, ja tästä valvomisesta pidetään huolta osaksi piirilääkärien pitämien vuotuisten apteekintarkastusten, osaksi apteekinkatsastusten kautta, jotka joku erityisesti määrätty ammattimies toimittaa. *O. K:nen.*

Apteekkilaatikko, lääkevarasto, jonka jonkun itsenäisen apteekin omistaja, asianmukaisen oikeuden siihen saatuaan, on perustanut paikkakunnalle, missä itsenäinen apteekki ei kannattaisi. *O. K:nen.*

Apteekkimitat, mitat, joita käytetään lääkeaineita lääkkeiden valmistuksessa mitattaessa. Vanhat apteekkimitat olivat naula l. libra (n. s. Nürnbergin naula = $^{7416}/_{8848}$ porvarillista naulaa 356,247 gr.) = 12 unssia (℥) 1 unssi = 8 drakmaa l. kvintiiniä (ʒ) (= 0,0698463 naulaa = 29,68725 gr.); 1 drakma = 3 krupulaa (℈) (= 0,008730 naulaa = 0,3710906 gr.); 1 krupula = 20 graania (= 0,002910262 naulaa = 1,236969 gr.): 1 graani 0,0001455131 naulaa (= 0,0618484 gr.). Metrijärjestelmä otettiin meillä apteekeissa käytäntöön 1 p. tammik. 1887.

Apteekkioikeudet ks. Apteekki.

Apteekkitaksa, lääketaksa (ks. t.).

Apteerata (lat. *aptā're*), sovittaa, asettaa.

Apteeraus (lat. *aptā're* = sovittaa), *metsät.* Puiden apteerauksella tarkoitetaan runkojen asianmukaista katkomista tahi pölkyttämistä. A:ssa, jota koetetaan toimittaa niin, että puu antaa suurimman taloudellisen voiton, noudatetaan seuraavia yleisiä sääntöjä: viallinen runko-osa erotetaan terveestä, oksainen oksattomasta; väärä katkaistaan mutkan kohdalta. Kun runko on pitkä ja säännöllinen ja siitä voidaan saada useampia tukkeja, täytyy apteerauksessa pitää silmällä, että tukit tulevat sellaisiksi, että niistä sahassa saadaan, puun turhaan hukkaanmenemättä, sellaista tavaraa, joka on hyvässä hinnassa. — Väärin toimitettu apteeraus tuottaa sangen suurta tappiota. Jos esim. rungosta voidaan saada yksi 17′ × 9 ½″ täyttävä tukki ja yksi 20′ × 7″ tukki, mutta se katkaistaankin 29′ × 8″ ja 20′ × 6″, niin saadaan tästä ainoasta puusta tappio, joka viimetalvistenkin hintojen mukaan nousee noin 4 markkaan, johon ei vielä ole luettu latvaosan arvoa. — Tarkoituksenmukaista a:ta vaikeuttavat tavallisesti lauttauskustannukset, jotka useimmiten lasketaan tukilta ja jotka pakoittavat sahanomistajan uittamaan puunsa niin pitkinä runkoina kuin suinkin mahdollista. *A. B. H-r.*

Aptenodytes ks. Pingviinit.

Aptera (kreik. „siivettömät"), siivettömiä hyönteisiä, jotka ennen luettiin kuuluviksi kaikki samaan lahkoon; ovat myöhemmin erotetut toisistaan ja liitetyt useaan eri hyönteislahkoon. Vähimmin kehittyneet muodostavat uudemmissa järjestelmissä lahkon *Apterygota* (ks. t.). *U. S-s.*

Apterogenea ks. Apterygota.

Apterygota, *eläint.*, siivettömät. Kuusijalkaisia, siivettömiä, verrattain pehmeäihoisia niveljalkaisia, joilla ei ole muodonvaihdosta. Muodostavat erityisen hyönteislahkon,

Lepisma.

joka jaetaan alalahkoihin: sukahäntäiset *(Thysanura)* ja hyppyhäntäiset *(Collembola)*. Edellisiin kuuluu hopeanhohteinen, aitoissa ja huoneissa tavattava „sokeritoukka" *(Lepisma sacharina)* sekä multamaalla kivien y. m. alla elävä valkoinen, kapea ja kiemuroiva *Campodea*, joka anatomisessa suhteessa on erittäin tärkeä. Jälkimmäisiin kuuluu suuri luku hyppyhännällä varustettuja ½-3 mm pitkiä eläimiä, joista muutamat esiintyvät tavattomin joukoin lumella ja jäällä, varsinkin kevättalvella. [Linnaniemi (Axelson), „Die Apterygotenfauna Finlands", 1907.] *U. S-s.*

Campodea (paljon suurennettuna).

Apteryx (kreik. „siivetön"), kivi (lintu) (ks. t.).

Aptiitti (ransk. *appétit*, < lat. *appetī'tus*), halu, ruokahalu.

Apuasteikko ks. Noonio.

Apuglossa *[-ō-]* ks. Glossa.

Apuharvennus. Apuharvennuksilla (harvennus- l. kasvatushakkauksilla) tarkoitetaan kaikkia niitä hakkauksia, joita toimitetaan tasaisessa tai melkein tasaisessa metsässä ennen lopullista päähakkausta. Apuharvennusten tarkoituksena on 1) käyttää hyväksi kaikki kuolleet puut (missä sellaisilla on menekkiä) ennenkuin ne lahoavat arvottomiksi; 2) käyttää hyväksi kaikki varjostuneet puut, ennenkuin ne kuolevat;

3) poistaa metsästä sairaloisia (esim. tervasrosoisia), rumarunkoisia, kovin oksikkaita tai muuten kelvottomia puita, joista ei tulisi täysikelpoisia tukkipuita, mutta jotka varjostamalla voivat tappaa virheettömiä naapuripuita; 4) poistaa metsästä sellaisia puulajeja, joita ei kannata kasvattaa, tai ainakin vähentää niiden lukumäärää; 5) hankkia kasvamaan jääneille puille väljempi tila (enemmän valoa assimilatsionitoimintaan, enemmän ravintoa juurille), jonka kautta puiden paksuuskasvu tulee nopeammaksi, mikä taas vaikuttaa lyhentävästi kiertoaikaan. Apuharvennusten päätarkoituksena on siis kasvattaa metsä sellaiseksi, että siitä päähakkauksessa saa mahdollisimman arvokasta, hyvässä hinnassa olevaa puuta ja että päähakkaus voitaisiin toimittaa mahdollisimman aikaiseen; niillä on sitäpaitsi se lisätarkoitus, että metsästä saataisiin jo ennen päähakkausta mahdollisimman isot n. s. sivutulot. — Apuharvennuksia voidaan erottaa 3 pääryhmää: 1) nuorennosten harventaminen (harvennustoimenpiteet taimistoissa ja aivan nuorissa metsissä), 2) varsinaiset apuharvennukset (kaikki seuraavat hakkaukset, mikäli niissä ei latvusyhteyttä pysyvästi rikota) ja 3) väljennysharvennukset (myöhemmällä iällä toimitettavat hakkaukset, joissa latvusyhteys pysyvästi rikotaan). Varsinaisia apuharvennuksia erotetaan monta kymmentä eri tapaa. Yleisimmin tunnettuja ovat: 1) lievä a., jossa poistetaan kuolleet, juuri kuolemassa olevat sekä lumen maahan taivuttamat rungot, 2) keskinkertainen a., missä edellisten lisäksi poistetaan sellaisetkin, jotka vielä ovat elinvoimaisia, mutta joiden latvus jo on joutunut varjoon, sekä kehnorunkoisimmat valtapuut, mikäli niiden poistamisen kautta ei muodostu pysyvää aukkoa, 3) vahva a., missä poistetaan, mikäli sen kautta ei latvusyhteys pysyvästi rikkoudu, kaikki muut paitsi runkonsa ja latvuksensa puolesta normaalisesti kehittyneet valtaluokan puut, vieläpä harvennetaan näitäkin, jos ovat liian taajassa. Tavallisesti aloitetaan lievänlaisilla apuharvennuksilla ja sitä myöten kuin rungot puhdistuvat oksistaan, jatketaan keskinkertaisilla; hyvällä maalla voidaan myöhemmällä iällä toimittaa vahvojakin apuharvennuksia; missä menekkisuhteet ovat hyviä, voidaan toimittaa apuharvennuksia usein ja lieviä; missä on huonot menekkisuhteet, täytyy apuharvennuksia toimittaa harvoin ja vahvanlaisia. — Poikkeavia a.-tapoja ovat m. m. valtapuiden harvennus *(éclaircie par le haut)*, jossa harvennetaan pääasiallisesti valtaluokkaa ja säästetään varjostuneita puita (etupäässä lehtimetsissä parhaalla maalla), Borggreven harsinta-apuharvennus y. m. Eri-ikäisessä metsässä varsinaiset apuharvennukset eivät tule kysymykseen, vaan sisältyvät niissä kaikki erilaiset kasvatus- ja päähakkaukset yhteen hakkaukseen: harsintahakkaukseen.
A. C.

Apuhtin. 1. Aleksei Nikolajevitš A. (1841-93), ven. runoilija, on Puškinia esikuvanaan pitäen kirjoittanut hienoja muotokauniita runoja. — 2. Aleksandr Ljvovitš A. (1822-1903), venäläistyttäjä; opinnoiltaan sotilasinsinööri; hän sai Katkovin suosituksesta Varsovan opetuspiirin kuraattorin viran, jossa hallituksen rajatonta luottamusta nauttien toimi 1879-97 koettaen pitää huolta siitä, ettei yksikään lapsi Venäjän Puolassa saisi opetusta äidinkielellään. Kaikista kouluista poistettiin puolan kieli niin tarkoin, että puolalaiset oppilaat rangaistuksen uhalla kiellettiin keskenäänkin puhumasta puolaa; myöskin puolalaisten kotiopettajien pitämistä perheissä koetettiin hallinnollisin keinoin tehdä mahdottomaksi, puolalaisiin lastenkoteihin sai ottaa ainoastaan ihan pieniä lapsia j. n. e. *J. J. M.*

Apukassat, keskinäisyyteen perustuvia, vähävaraisten, etupäässä työväen muodostamia yhdistyksiä, joiden tarkoituksena on jäsenten avustaminen, varsinkin vakuuttaminen, sairauden, vanhuuden, työkyvyttömyyden, työttömyyden, kuoleman ynnä muun sellaisen varalta. Saksassa a:oilla on ollut verraten vähän merkitystä, sen jälkeen kuin siellä pantiin toimeen pakollinen työväenvakuutus (ks. t.). Mutta muissa maissa, mikäli niissä ei ole olemassa saksalaismallista työväenvakuutusta, tämä vakuutus on juuri etupäässä a:in varassa. Suurin merkitys a:oilla on Englannissa. Siellä a:t, n. s. friendly societies, ovat työväen yhteenliittymisen vanhin muoto, josta useimmat muut työväen yhdistymismuodot ovat kehittyneet. Oltuaan alkuansa hyväntekeväisiä sairauden- ja kuolemantapausten varalle perustettuja avustusyhdistyksiä ja seurallisia yhdistyksiä, ne nyt ovat taloudelliselle perustukselle rakennettuja vakuutuskassoja. A:in ohella on myöskin Englannin ammattiyhdistyksillä (ks. t.) tärkeä merkitys sairaudenvakuutuksessa, mutta niitä ei kuitenkaan ole pidettävä a:oina. 1903 oli Englannissa 30,000 a:a, niiden jäsenluku 14 miljoonaa ja omaisuus 45 milj. puntaa. Myöskin muissa sivistysmaissa apukassalaitos on osittain laajalle levinnyt ja valtion puolesta laeilla järjestetty. Tarkkaa tilastoa ei ole olemassa. Suomessa, jossa a:in jäseninä on etupäässä teollisuustyöväkeä, niiden järjestelyn pohjana on 2 p. syysk. 1897 annettu asetus työntekijäin apukassoista, joka koskee sairaskassoja ja eläkekassoja. V. 1889 oli a:oja, jotka osallisilleen myönsivät sairasapua (osaksi muutakin avustusta), 74, niissä jäseniä 14,978 eli 38,1 % koko teollisuustyöväestön lukumäärästä, v. 1905 niitä oli 147, jäseniä 40,637 eli 37,7 % koko teollisuustyöväestön lukumäärästä. Muutamissa teollisuushaaroissa, niinkuin kutomateollisuudessa, työntekijäin suuri enemmistö, aina 65 ja 70 prosenttiin saakka, on sairasapukassoissa osallisena, kun taas toisissa vastaava prosenttiluku on mitättömän pieni. Eläkekassoissa oli v. 1889 jäseniä 7,510, eläkkeitä annettiin 189, niiden rahamäärä oli 18,395 Smk. V. 1905 oli eläkekassoja 43, jäsenluku n. 12,200, eläkkeiden luku 355, niiden rahamäärä 54,371 Smk. *J. F.*

Apukone ks. Auksiliaarikone.

Apukoulu on sellaisia lapsia varten järjestetty koulu, joita vähälahjaisuuden takia ei voi opettaa yhdessä toisten kanssa varsinaisessa kansakoulussa. Ensimäiset tällaiset laitokset pantiin toimeen Saksassa 19:nnen vuosis. keskivaiheilla, jolloin huomio ensi kerran voimakkaammin kääntyi tylsämielisten ja vähälahjaisten kasvatukseen. Sittemmin on tehty ero suo-

rastaan tylsämielisten ja vähälahjaisten välillä, ja näitä jälkimäisiä varten, jotka kansakoulussa eivät pystyneet riittävästi opetusta seuraamaan, alettiin vaatia erityistä apukoulua („Nachhilfeschule"). Vuosisadan jälkipuoliskolla on a:ja perustettu moniin kaupunkeihin Saksassa, ja sai niissä 1903 11,000 lasta opetusta. Myöskin useissa muissa maissa on tällaisia kouluja perustettu, kuten Ameriikassa, Belgiassa, Tanskassa, Englannissa, Hollannissa, Italiassa, Itävallassa ja Sveitsissä. — A:n tarpeellisuus perustuu siihen sielutieteelliseen tosiasiaan, että on lapsia, jotka eivät ole tylsämielisiä, mutta kumminkin siksi vähälahjaisia, etteivät pysty hyväkseen käyttämään opetusta toisten kanssa varsinaisessa kansakoulussa. Yhteiskunnan velvollisuus on valmistaa heille erikoista opetusta, joka vaikuttaisi edullisesti heidän henkisiin kykyihinsä ja samalla auttaisi heitä omin voimin saamaan toimeentulonsa yhteiskunnassa. Oppilaiksi apukouluun otetaan Saksassa sellaisia lapsia, jotka ovat käyneet 2 vuotta kansakoulua siellä menestymättä. Oppiaika kestää 6 vuotta. Oppimäärät ovat paljoa suppeammat kuin kansakoulussa. Havainto-opetuksella on erittäin tärkeä sija. [„Hilfschulen für Schwachbefähigte", Reinin Encyklop. Handbuch d. Pädagogik IV.] *O. M-e.*

Apulainen, apulaisvirkamies, jollaisia on useilla virkamiehillä tahi virkakunnilla. Mainittakoot erityisesti entisten kimnaasien apulaiset, ministerivaltiosihteerin apulainen, yliopiston apulaiset ja pappien apulaiset.

Apulaismetsänhoitaja ks. Metsänhoitovirkamiehet.

Apulaisopettaja, kansakoulunopettaja, joka ei ole koulun johtaja eikä hoida itsenäisesti koulua; Suomessa on vielä apulaisopettajan suhde koulun johtajaan jotenkin epämääräinen. *M. S.*

Apulannoitus ks. Apulannoitusaineet.

Apulannoitusaineet, kaupassa olevat kasvinravintoaineet. Näistä ovat ainoastaan typen-, fosforin-, kaliumin- ja kalsiuminpitoiset käytännöllisesti tärkeät, sillä ainoastaan näiden alkuaineitten muodostamia kasvinravintosuoloja puuttuu useasti pelloista. Jo apulannoitusaineiden nimi ilmaisee niiden tarkoituksen. Niitä käytetään etupäässä eläimenlantalannoituksen täydennyksenä. Koska eläimenlanta itse sisältää suuria määriä typpeä, tarvitsee se täydennykseksen etupäässä fosforin-, kaliumin- ja kalsiuminpitoisia apulannoitusaineita. Pellon maanlaatu ratkaisee, mitä näistä kulloinkin eläimenlannan lisänä on käytettävä. Savimaat ovat tällöin harvemmin kaliumin, mutta usein fosforin puutteessa. Kalkitsemisesta ne myös usein ovat kiitollisia. Santamailta puuttuu, paitsi typpeä, erittäinkin kaliumia, mutta myös fosforia. Multa- ja suomailla voidaan menestyksellä käyttää fosforin- ja kaliuminpitoisia apulannoitusaineita yksinomaan, sillä nämä maat sisältävät useimmiten runsaasti typpeä eivätkä senvuoksi yleensä kaipaa eläimenlantaa tai typenpitoisia apulannoitusaineta. — Eri kasvilajit vaativat eri määriä ravintoaineita. Niinpä vaativat juurikasvit suhteellisesti runsaasti kaliumsuoloja. Palkokasvit vaativat niinikään paljon kaliumsuoloja sekä myös kalsium- ja fosforihapposuoloja, mutta tulevat juurissa elävien, ilmasta typpeä ottavien bakteeriensa avulla hyvin toimeen ilman typpilannoitusta. Korsiviljalajit, samoinkuin varsinaiset heinäkasvit — apilaslajit kuuluvat palkokasveihin — ovat erikoisen kiitollisia typpi- ja fosforihappolannoituksesta. Muutamat niistä, kuten kaura, eivät ainakaan savimaalla kaipaa kaliumsuolalannoitusta; sillä on nimittäin erikoisen suuri kyky käyttää hyväkseen savimaan suuria, vaikka vaikeasti liukenevia kaliumsuolavarastoja.

Apulannoitusaineiden arvo ja hinta riippuu ensinnäkin siitä, mitä kasvinravintoainetta ne sisältävät. Kasvinravintosuoloja muodostavat alkuaineet maksavat nykyään Suomen satamakaupungeissa kilolta:

typpi chilesalpietarissa	1,85 Smk.
fosfori, sitraatissa liukeneva, tuomaskuonassa	1,03 „
kaliumi kainiitissa	0,53 „

Käytännössä ilmoitetaan fosforin- ja kaliuminpitoisuus oksideina; kaliumi kaliumoksidina l. kalina K_2O ja fosfori fosforipentoksidina P_2O_5, jota käytännöllisessä elämässä nimitetään fosforihapoksi. Näinä yhdistyksinä laskettuna ovat hinnat kilolta:

fosforipentoksidi (fosforihappo) tuomaskuonassa	0,45 Smk.
kaliumoksidi l. kali kainiitissa	0,45 „

Toiseksi riippuu apulantojen hinta siitä, minä kemiallisena yhdistyksenä ravintoaine niissä on. Typpi on kalleinta nitraattina, jommoisena se esiintyy chilesalpietarissa ja kalkkisalpietarissa, halvempaa taas ammoniumsuoloina. Fosfori on kalleinta helposti liukenevana monokalsiumfosfaattina, jommoisena se esiintyy superfosfaateissa.

Apulannoitusaineiden hinta riippuu vielä siitäkin, kuinka hienoksi jauhettuja ne ovat. Tämä koskee ennen kaikkea vaikeasti liukenevia aineita kuten luujauhoa ja tuomaskuonaa.

On aineita, jotka sisältävät varsin suuria määriä typpeä, fosforia ja kaliumia, ja jotka kumminkin ovat arvottomia kasvinravintoaineina. Tämä riippuu joko siitä, että nuo aineet ovat liukenemattomia tai siitä, että typpi, fosfori ja kaliumi niissä ovat semmoisina kemiallisina yhtyminä, ettei kasvi voi käyttää niitä hyväkseen. Fosfori esim. kelpaa ravinnoksi ainoastaan, kun se on fosforihappoisten suolojen muodossa.

Suomessa valmistetaan apulannoitusaineista ainoastaan kalkkia ja luujauhoja. Teollisuustilaston mukaan oli kalkin tuotannon arvo v. 1906 917,000 Smk. Luujauhoja valmistettiin Suomessa 1906 11:ssa työpaikassa 635,800 kg. — Apulannoitusaineiden maahantuonti oli:

	v. 1906 kg.	v. 1907 kg.
Luujauhoja	10,282,000	11,592,000
Tuomaskuonaa ja superfosfaatteja	11,874,000	12,000,000

Kainiittia	4,567,000	5,970,000
Puhdistettuja kalisuoloja	255,000	707,000
Chilesalpietaria	190,000	271,000

Tärkeimmät typenpitoiset apulannoitusaineet ovat: noin 15 % typpeä sisältävä chilesalpietari (ks. t.), jota saadaan Chilestä, jossa sateettomilla alueilla on lähellä maanpintaa salpietarikerrostumia; ammoniumsulfaatti, kaasutehtaitten sivutuote, sisältää n. 20 % typpeä. Lannoituksena se vaikuttaa hitaammin kuin edellinen ja sen typen vaikutus on noin 20-30 % pienempi kuin chilesalpietaritypen. Norjan salpietari, kalkkisalpietari, jota Norjassa äskettäin on ruvettu valmistamaan Birkeland-Eyden menettelytavan (ks. t.) mukaan kalkista ja ilman typestä, on tähänastisissa kokeissa osoittanut, että sen typpi on chilesalpietaritypen veroista kasviravintona. Se sisältää 11-13 % typpeä. Suuren hygroskooppisuutensa vuoksi se lähetetään kauppaan laatikoissa ja tynnyreissä eikä säkeissä. Sitä haittaa toistaiseksi se, että siitä säilytettäessä haihtuu typpeä ja että se on syövyttäväisyytensä takia vaikeata käyttää. (Vähemmän hygroskooppisuutensa vuoksi käytetään emäksistä nitraattia apulantana). Typpikalkki l. kalkkityppi valmistetaan sähkön avulla kalsiumkarbidista (ks. t.) ja ilman typestä; antanut viljelyskokeissa enimmäkseen yhtä hyviä tuloksia kuin ammoniumsulfaatti; on kokoumukseltaan pääasiassa cyaaniamidikalsiumia, sisältää 18-20 % typpeä. Guano (ks. t.) on merilintujen ulostuksista sateettomissa seuduissa muodostuneista kerrostumista saatu typen- ja fosforihaponpitoinen apulanta. Pudretti (ks. t.) on ihmisulostuksista, kaikenlaisista jätteistä tuhkaa tai turvepehkua lisäämällä valmistettu apulanta.

Apulantoina enimmän käytetyt fosfaatit ovat: tuomaskuona (ks. t.), joka on vaikuttavin niityillä ja monivuotisilla heinänurmilla sekä hiekkaisessa ja kalkkiköyhässä maassa; superfosfaatti (ks. t.) helposti liukenevan fosforihapponsa vuoksi sopiva kasveille, joiden kasvu on nopea; luujauhot (ks. t.), joita käytetään varsinkin syyskylvöille.

Kaliuminpitoisista apulanta-aineista mainittakoon kainiitti (ks. t.) ja puhdistettu kalisuola (ks. t.). *J. J-s.*

Apulehdet, „lehtimäisiä osia, jotka muutamissa kasveissa peittävät ja suojaavat lehtisilmuja tahi kukkasilmuja" (Mela). Vanhentunut nimitys.

Apuleius *[-ē'-]* (s. n. 125 j. Kr.), roomalainen kirjailija, kotoisin Madaurasta Afrikasta, kaunopuheisuuden opettaja, sofisti ja romaaninkirjoittaja. A., joka kirjoitti sekä kreikaksi että latinaksi, liikkui kaikilla kirjallisuuden aloilla; enimmin tunnettu on kuitenkin hänen fantastinen muunnos- ja seikkailuromaaninsa „Metamorphoses" (myös tunnettu nimellä „Kulta-aasi"), satiirinen ajankuvaus, jonka kauneimpia episodeja on kreikkalaisen esikuvan mukaan sepitetty tarina Amorista ja Psykhestä. [Apuleius, „Amor ja Psyke". Suomentanut ja johdannolla varustanut Edv. Rein (Helsinki 1907).] *E. R-n.*

Apulia (lat. *Āpulia, Appulia;* it. *Puglie*), Italian kaakkoisin maakunta, Adrian-meren rannalla; siihen kuuluvat provinssit Foggia, Bari ja Lecce, 19,109 km², 2,054,000 as. A. on suurimmaksi osaksi tasankomaata, koilliskulmassa kohoaa yksinäinen Monte Gargano (1,056 m), länsiosan täyttävät Apenniinien matalat sivuhaarat. Ilmanala on epäterveellinen. Pitkin rannikkoa on joukko järviä, joista saadaan suolaa. Pohjoisin osa on hedelmättömin, rannikot ovat hedelmälliset, eteläosan täyttävät suuret laitumet. Tärkeimmät kaupungit ovat Foggia, Barletta, Bari, Brindisi ja Taranto. Vientituotteet ovat öljy, viini, mantelit, tupakka, vilja ja karja. Muinaisajalla oli A:n rannikko tiheään asuttu ja hyvin viljelty; silloin A:ksi nimitettiin vain pohjoista osaa nykyisestä. Sen alkuasukkaat olivat illyrialaisia, jotka vasta kovien taistelujen jälkeen v. 317 e. Kr. joutuivat Rooman vallan alle. Keskiajalla, 11:nnellä vuosis. sen valloittivat normannit ja se yhdistettiin Sisiliaan. Myöhemmin se kuului Neapelin kuningaskuntaan ja yhdistettiin v. 1860 Italiaan.

Apupitäjä = aneksi (ks. t.).

Apure *[-ū'-]*, Orinocon vasen syrjäjoki Venezuelassa. Se saa alkunsa Cordillere de Méridalta, pituus 1,580 km, joista 1,400 km purjehduskelpoista.

Apusana, partikkeli. ks. Sanaluokat.

Apusolut, *kasvit.* ks. Siemenaihe.

Aputehdikkö ks. Apuverbi.

Aputiede, tiede tai tieteenhaara, jota toinen tiede käyttää apunaan suorittaakseen tutkimustehtävänsä. Niin esim. melkein kaikki luonnontieteet käyttävät matematiikkaa aputieteenään, historia käyttää apunaan kielitiedettä, saadakseen selville asiakirjojen merkityksen, j. n. e. *A. Gr.*

Apuverbi, merkitykseltään „vaillinainen" verbi, jota käytetään toisen verbin infiniittimuotojen kanssa muodostamaan tämän yhdistettyjä l. liittomuotoja, esim. suom. *olen:* o. tehnyt.

Apyreksia (< kreik. kielteinen *a.* ja *pyr* tuli), kuumeettomuus; uudistuvan kuumeen kuumeeton väliaika; apyreettinen, kuumeesta vapaa.

Aq., lyh. sanasta *aqua* (lat.) = vesi.

Aqua (lat.), vesi.

Aqua regia *[rē-]* (Aqua regis) ks. Kuningasvesi.

Aquæ (lat., monikko sanasta *aqua* = vesi). Tämän nimen muinaisroomalaiset antoivat kaupungeille, joissa oli terveyslähteitä ja joita sen vuoksi käytettiin kylpypaikkoina, esim. A. Sextiæ (Aix Provencessa), A. Aureliæ (Baden-Baden), A. Matiacæ (Wiesbaden), A. Mortuæ (Aigues-Mortes).

Aquatinta ks. Akvatinta.

Aquaviva *[-ī'-]*, Claudio (1543-1615), jesuiittain munkkikunnan neljäs kenraali. Häntä pidetään tämän järjestön uudestaan luojana ja Loyolan työn täydentäjänä. Erityisesti hän harrasti järjestön vastaisten jäsenten kasvatusta ja jesuiittakoulujen kehitystä. Hänen toimestaan julkaistiin m. m. näiden koulujen kuuluisat ohjesäännöt („Ratio et institutio studiorum societatis Jesu" 1586). *M. S.*

Aquifoliaceæ, piikkipajahtimet, kaksisirkkaisheimo *Frangulinæ*-parvesta. Pensaita ja puita. Lehdet hajallisia, nahkeita, talvehtivia, pienikorvakkeellisia. Kukat kaksikotisia tahi sekasopuisia. Hedelmä luumarja. Heimossa 5 sukua, joissa n. 180 lajia, enimmät Ameriikan troopillisista ja subtroopillisista osista. Tärkein suku *Ilex* (ks. t.).

Aquila ks. Kotkat.

Aquila, Johannes Kaspar (1488-1560), synt. Augsburgissa, opiskeli 1502 Ulmissa, sittemmin Italiassa; tuli 1515 Franz von Sickingenin sotasaarnaajaksi ja 1516 papiksi Jengeniin. Liityttyään uskonpuhdistukseen hän hyvänä hebrean kielen taitajana oli Lutherille suureksi avuksi raamatunkäännöstyössä. 1527 hän tuli papiksi varsinaiselle vaikutusalueelleen, Saalfeldiin. Kaarle V julisti hänet valtiokiroukseenkin masentaakseen hänen rohkeutensa.

Aquilegia vulgaris.

Aquilegia, akileia, kasvisuku *Ranunculaceæ*-heimossa. Yrttejä, joilla on kolmisormiset lehdet ja säteettäiset viisilukuiset kukat. Terälehdet kannuksellisia. ***A. vulgaris*** on sangen harvinainen Etelä- ja Kaakkois-Suomen lehdoissa; puutarhoissa sitä viljellään monta eri värimuunnosta.

Aquileja *[-ē'-]*, vanha kaupunki Adrian-meren pohjoispäässä Itävallan Gradiscan alueella, lähellä Italian rajaa, perustettu 182 e. Kr. veneettien maahan, n. 15 km merenrannasta, oli Rooman vallan vankimpia linnoituksia. V. 452 Attila hävitti sen maan tasalle. Myöhemmin se rakennettiin jälleen ja oli v:een 1750 patriarkan asuinkaupunki. Nyt A. on pikkukaupunki, jossa on n. 1,000 as. Vanhoja muistomerkkejä. Kaunis tuomiokirkko v:lta 1042.

Aquinas *[-ī'-]* ks. Tuomas Akvinolainen.

Aquincum *[-i'-]*, roomalainen siirtola muinaisessa Pannoniassa, nyk. Ó-Budan eli Vanhan Budan (siis erään Budapestin osan) paikalla. Aikoinaan kauppakaupunkina ja strategisena asemapaikkana eritt. tärkeä. Mainitaan historiassa viime kerran v. 375 j. Kr. Laajat rauniot (teattereiden, kylpylaitosten, vesijohtojen y. m.) todistavat A:n muinaista mahtavuutta.

Aquino *[akuī'no]* (lat. *Aquī'num*), kaupunki Casertan (Kampanian) maakunnassa Italiassa, Rooma-Napolin radan varrella, 1,214 as. (1901). Muinaisjäännöksiä. Runoilija Juvenaliksen ja skolastikko Tuomas Akvinolaisen syntymäkaupunki.

Ara *[ā-]* (lat.), alttari.

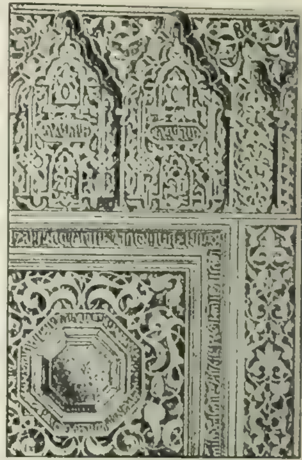
Ara, *eläint.*, ks. Silmälasikäärme ja Papukaijat.

Ara, satama Kuolan niemimaalla Pohj.-Jäämeren rannalla Venäjällä.

Araba, Vadi el, vedetön, asumaton, kallioseinien ympäröimä laakso Kuolleen-meren ja Akaba-lahden välillä, Jordanin laakson jatko.

Arabat *[-ba't]*, kylä itäisellä Krimillä, samannimisellä 112 km pitkällä, 1-4 km leveällä maakaistaleella; melkoinen suolansaanti.

Arabeski, keksijöistään arabialaisista nimensä saanut kaaviollinen viivaornamentiikka, johon on sovitettu hyvin vapaalla mielikuvituksella kaavailtuja kasvimuotoja. Nykyään arabeskilla tarkoitetaan yleensä arabialaisen rakennustaiteen ornamentteja eli kaikenlaista runsaasti kasviaiheita viljelevää koristelua. Arabeskit muistuttavat mitä suurimmassa määrin maurilaisten moreskeja, jotavastoin vanhojen roomalaisten huoneenkoristeissa, groteskeissa, on kasviaiheiden ohella sekä eläin- että ihmiskuvia.

Maurilainen arabeski Alhambrasta.

(E. R-r.)

Arabi paša (Ahmed) (1839-1902), egypt. kenraali, syntyisin eräästä fellah-perheestä, kohosi jo nuorena upseeriksi, otti osaa siihen kapinaan, joka kumosi Nubar pašan ministeristön (1879) ja jonka tarkoituksena oli poistaa turkkilaiset armeijan korkeimmista viroista. A. nimitettiin sitten everstiksi ja kohosi suuren kansansuosionsa vuoksi sen kansallis-sotilaallisen liikkeen johtajaksi, jonka tarkoituksena oli lakkauttaa ranskalais-englantilainen raha-asiainvalvonta ja toteuttaa ohjelma: „Egypti egyptiläisille". Hän pakoitti kediivin 1881 ottamaan uudet ministerit ja pääsi itse sotaministeriksi ollen samalla melkein Egyptin diktaattorina. Silloin Englanti ryhtyi valvomaan etujaan, Gladstone antoi laivasto-osaston pommittaa Aleksandriaa ja maallenoussut sotaväki voitti A:n Tell-el-Kebirin luona 13 p. syysk. 1882. A. ajettiin maanpakoon Ceyloniin; sai 1901 luvan palata takaisin, mutta kuoli (1902) ennenkuin ehti lähteä kotimatkalle.

Arabi paša.

Arabia (kotimainen nimi: *džezīrat al'arab* = „arabialaisten niemimaa"), maapallon suurin niemimaa, Aasian lounaiskulmassa, 13°-30° pohj. lev. ja 35°-60° it. Greenw. Sen rajat ovat idässä Persianlahti, etelässä Intian-meri ja lännessä Punainen-meri. Pohjoisessa se on yhteydessä Aasian mannermaan kanssa ja lännessä Suezin kannas yhdistää sen Afrikkaan. Suurin pituus on

Akaban lahdenpohjasta Raselhaddiin 2,700 km eli vähän enemmän kuin Helsingistä Ateenaan; leveys on 1,000 km. Pinta-ala on noin 2,730,000 km² (Sinain kanssa 3,094,700 km²), 3,427,000 as. A. on verrattain vähän tunnettu maa. Parhaiten tutkittu on rannikko. Pitkin Punaista merta Akaban lahdesta Babelmandebin salmelle saakka kulkee kapea alava rantakaistale, jonka maanpuolisena rajana on sisämaan ylätasangon jyrkästi kohoava rinne ja paikoittain korkeat vuoret. Rantaseudun nimi on pohjoisessa Midian, sitten seuraa Hidžas, jossa ovat kaupungit Medina ja Mekka, sekä Asir ja Jemen eli „onnellinen A.", joitten maakuntien rantakaistaletta sanotaan Tihamaksi. Kaakkoisrannikko on Hadramautissa lounaisrannikon kaltainen mutta käy Mahra- ja Gara-alueitten itäpuolella matalammaksi. Koillisrannikolla Raselhaddin niemen ja Ormus-salmen välillä Omanin maakunnassa kohoaa Džebel akhdar vuori 3,000 m korkealle. Persian-lahden rantamaa alHasa, jonka ulkopuolella Bahrein-saaret ovat, on sitä vastoin alankoseutua. Yleensä koko Arabian niemimaa

Etelä-arabialainen erämaanlaakso.

laskee lännestä itäänpäin. Sisämaan täyttävät arot ja aavikot. Kaakossa on suuri tuntematon lentohiekka-aavikko Ruba elkhali („tyhjä kortteli") eli Dahna. Siitä vie Vähä Nufud niminen hiekkavyö luoteeseen toiseen hiekka-aavikkoon, jota sanotaan Isoksi Nufudiksi ja joka pohjoisessa muuttuu Syyrian erämaaksi. Ison Nufudin ja Ruba elkhalin välillä on Keski-Arabian ehkä viljavin seutu, Neždin kukkulamaisema, jonka Kasimin alanne erottaa Šammas nimisestä ylänkömaasta. Arabiassa sataa peräti vähän. Järvet ja varsinaiset joet puuttuvat kokonaan. Lukuisat *vadi*-nimiset joenuomat ovat suurimman osan vuotta kuivina. Paras kosteussuhde vallitsee vuoriseutujen laaksoissa sekä keitaissa, joissa sentähden on kasvullisuutta ja vakinaisia asukkaita. Ilmasto muistuttaa Saharan erämaata ollen hyvin kuiva ja kuuma. Lämpötila vaihtelee suuresti vuorokaudessa. Kesä- ja syyskuun välisenä aikana tulikuuma samumtuuli on peljättävä. Kasvistokin muistuttaa Saharaa sekä Sudania. Missä vettä on olemassa, tavataan paitsi taatelipalmua akaasioita, mimosoja, tamariskeja, orjantappurapensaita y. m., jotka paikoittain muodostavat oikeita metsiä. Jemenin vuorilla kasvaa puuntapaisia katajia, Hadramautissa suuria traakkipuita ja itäosissa tavataan palsami- ja myrrhapensaita (*Balsamodendron Myrrha*) sekä suitsutuspuita (*Boswellia serrata*) y. m. Muista kasvikunnan tuotteista ovat tärkeimmät pumpuli, riisi, maissi, indigo, kahvi („Mokka"), sokeri, aprikoosit ja muut hedelmät. Eläimistä tavataan erämaassa hyeenoja, šakaaleja, antilooppeja, jäniksiä, hyppyrottia, kamelikurkia, käärmeitä, skorpioneja y. m. Koralliriuttoja on pitkin Punaisen-meren rantaa. Helmiä pyydetään Persian lahdesta. Tavallisimmat kotieläimet ovat hevonen, dromedaari, härkä, vuohi ja lammas.

Väestö, ks. Arabialaiset.

Valtiollisessa suhteessa A. jakaantuu useaan osaan, joista vilajeetit l. kuvernementit Hidžas (250,000 km², 300,000 as.) ja Jemen (191,100 km², 750,000 as.) sekä sandšaki alHasa (80,600 km², 150,000 as.) ovat Turkin aluetta. Aden ympäristöineen (28,600 km², 115,000 as.). sekä Kuria- Muria- ja Bahrein- (600 km², 68,000 as.) saaret kuuluvat Englannille. Oman (193,000 km², 1 milj. as.) muodostaa itsenäisen sulttaanikunnan, samoin Nedžd Kasim alueineen ja Šammar emiirikuntineen (yhteensä 1,305,100 km², 600,000 as.). Hadramautissa on useita pikkuvaltioita (238,400 km², 500,000 as.). Sinain niemimaa kuuluu Egyptille.

Arabian historiasta saadaan nyttemmin tärkeitä tietoja nuolenpää- ja hieroglyfikirjoituksista sekä A:sta löydetyistä piirtokirjoituksista. A. on pidettävä seemiläisten kansojen varsinaisena kotimaana, josta kansainvaelluksen aaltoja tuon tuostakin on vyörynyt naapurimaihin. A:sta tulivat luultavasti ne seemiläiset, jotka historiantakaisella ajalla, ehkä 5:nnellä vuosituhannella, tunkeutuivat Etelä-Babyloniaan ja seemiläistyttivät sen sumerilaisen väestön. Kolmannella vuosituhannella vyöryi A:sta uusi kansainaalto, joka Babyloniaan, Syyriaan, Palestiinaan ja osaksi Egyptiin (hyksos, ks. t.) tuotti pääasiassa yhtenäisen väestön. Niinpä Babylonian ensimäinen hallitsijasuku, johon Hammurabi (ks. t.) kuului, oli arabialais-kanaanilaista alkuperää. Vielä kerran sai Babylonia vastaanottaa arabialaisia, kun kaldu-heimot, jotka myöhemmin tunnettiin nimellä kaldealaiset, ehkä 11:nnellä vuosisadalla tunkeutuivat Etelä-Babyloniaan, luultavasti Itä-Arabiasta. Nämä kansainvaellukset tietysti vaikuttivat A:n sisällisiinkin oloihin. Toisen vuosituhannen jälkimäisellä puoliskolla olivat minalaiset asettuneet Lounais-Arabiaan, jossa heidän valtakuntansa (pääkaupunkina Main) kukoisti n. 1300-600 e. Kr. Minalaisten kulttuuri oli varsin korkealle kehittynyt ja läheisessä yhteydessä babylonialaisen sivistyksen kanssa. Heidän valtiollinen merkityksensä riippui suureksi osaksi siitä, että he välittivät Intian ja Välimeren rantojen välistä kauppaa. Sinain tienoilla oli heillä Musri niminen kolonia, joka Raamatussa usein sekoitetaan yhteen Misraimin (Egyptin) kanssa. Kahdeksannella vuosisadalla se joutui Assyrian vallan alle ja irtaantui kokonaan minalaisvallasta. Vihdoin minalaisten valtakunta ja sivistys joutui sabalaisten perinnöksi, jotka noin 9:nnellä tai 8:nnella vuosisadalla lähtivät

liikkeelle nähtävästi Keski-Arabiasta. Sabalaisten valta, jonka pääkaupunkina oli ensin Sirwâh sitten Saba (Ma'rib), menetti merkityksensä, kun ptolemaiolaiset johtivat kauppatien Intiaan merta myöten A:n ohitse. Sabalaisten sijaan pääsivät 2:sella vuosisadalla e. Kr. himjarilaiset valtaan, joitten hallitsijat nimittivät itsensä Saban kuninkaiksi. V. 26 e. Kr. keisari Augustuksen sotapäällikkö Ælius Callus Saban rikkauksien houkuttelemana teki onnistumattoman yrityksen valloittaa Etelä-Arabian. Vasta noin 300 j. Kr. himjarilaisten valta kukistui ja joutui Abessiiniasta palanneitten kristittyjen arabialaisten käsiin. Juutalaisten avulla himjarilaiset perustivat uuden juutalais-sabalaisen valtakunnan, joka sekin v. 525 sortui abessiinialaisten jalkoihin. Vähän myöhemmin abessiinialaiset saatiin kukistetuiksi persialaisten avulla, jotka vuorostaan olivat pakoitetut väistymään muhammedilaisten edestä. — Mitä Pohjois-Arabiaan tulee, ei etelän valtioilla ollut riittävää voimaa vaikuttaa siihen sen jälkeen kuin minalaiset olivat menettäneet Musrin. Musrilaisten sijaan astuivat 7:nnellä vuosisadalla Kedar ja Nebajot nimiset arabialaiset heimot, jotka mainitaan Raamatussakin. Heitä seurasivat salamilaiset ja vihdoin 3:nnella vuosisadalla nabatealaiset (ks. t.), joitten valtakunnasta keisari Trajanuksen sotapäällikkö Palma v. 105 j. Kr. teki roomalaisen maakunnan Arabia Petræan. Palmyran kaupunkikin joutui roomalaisten vallan alle ja Zenobian uhkarohkea vapaudentaistelu aiheutti sen häviön, 273 j. Kr. Kohta tämän ajan jälkeen esiintyivät historian näyttämölle heimot, joihin sana arabialainen nykyisellä merkityksellään sopii. Niitten joukkoon kuuluvat lihjanilaiset ja thamudilaiset, joitten piirtokirjoituksia on löydetty el Ölasta Hidžasissa ja Safasta läheltä Haurania (ks. Arabian kieli). Kun Sisä-Arabiasta tuon tuostakin esiintyi heimoja, jotka ryöstivät bysanttilaisten kulttuurialuetta, jättivät nämä rajan suojelemisen jonkun arabialaisen heimon tehtäväksi. Siten syntyi Hauranissa ja Damaskoksessa hallitseva gassanidien ruhtinaskunta. Samanlainen oli lakhmidien ruhtinaskunnan synty Hirassa sassanidien yliherruuden alla. Vaikka nämä ruhtinaskunnat olivat riippuvaisia muukalaisista suurvalloista ja keskenään olivat alituisessa riidassa, ne kuitenkin suuressa määrässä edistivät pohjoisarabialaisten heimojen yhteenliittymistä ja kansallistunnetta. Niiden hovissa harrastettiin arabian kieltä ja arabialaista runoutta. Sekä Pohjois- että Etelä-Arabian tuontuostakin joutuessa muukalaisten vallan ja vaikutuksen alaiseksi, pysyi Keski-Arabia sitävastoin aina ulkovaikutuksista vapaana. Nedždissä beduiinit elivät halki vuosisatojen vapaata elämäänsä, alituisten riitojen heimojen kesken ehkäistessä pysyväisten valtiomuodostusten syntymistä. Sitä vastoin oli Mekka Hidžasissa vanhoine Kaaba temppeleineen sekä uskonnollisessa että kauppasuhteessa tärkeä keskus. Siellä syntyi Muhammedin (ks. t.) aloitteesta se liike, joka pian käsitti koko Arabian, yhdisti sen heimot yhdeksi kansallisuudeksi, synnytti arabialaisen valtion (ks. Kalifi) ja pitkäksi ajaksi tuotti arabialaisille maailmanhistoriallisen tehtävän. Kalifikunnassa A. kuitenkin ennen pitkää menetti valtiollisen merkityksensä ja jäi historian näyttämön ulkopuolelle. Arabian eri osissa hallitsivat jokseenkin itsenäisinä erinäiset ruhtinassuvut, esim. Benu Hāšim Mekassa (1063-1200), sijadiitit ja soleihiitit Jemenissä. Kun abbasidien kalifaatti rupesi hajoomaan, joutuivat muutamat länsi A:n osat egyptiläisten hallitsijasukujen tulunidien, fatimidien ja ejjubidien alaisiksi. Jälkimäiset hallitsivat Jemenissäkin (1175-1230), jossa heitä sitten seurasivat resulidit (1231) ja tahiridit turkkilaiseen valloitukseen saakka (1517). Seidiittien toimesta ryhtyi koko länsirannikko kapinaan turkkilaisia vastaan, jotka vasta pitkällisten taistelujen perästä saivat yliherruutensa jälleen tunnustetuksi (1630). Jemenin itsenäisyyden kasimidit kuitenkin saivat säilytetyksi vuoteen 1872, jolloin turkkilaiset jälleen valloittivat tämän maakunnan, josta tehtiin vilajeetti San'a. Hadramaut ja Oman ovat aina pysyneet itsenäisinä, paitsi että Oman jonkun ajan (1508-1659) kuului portugalilaisille. Sisä-Arabiassa, Nedždissä ja Šammar-alueessa, eivät turkkilaisetkaan ole saaneet jalansijaa. Täällä syntyi 1700-luvun keskivaiheilla vahhabiittien (ks. t.) uskonnollinen liike, joka levisi yli koko Arabian. V. 1803 vahhabiitit valloittivat itse Mekan ja uhkasivat turkkilaisten valtaa Syyriassa ja Palestiinassa. Vasta Egyptin sijaiskuninkaan Mehemed Alin (ks. t.) onnistui (1818) kukistaa vahhabiitit, mutta hänen yrityksensä itseänsä varten pitää hallussaan valloittamansa osat Arabiaa ja Syyria raukesi tyhjiin eurooppalaisten valtojen väliintulon vuoksi. Keski-Arabiassa pysyy vahhabiittien liike vieläkin vireillä ja Turkilla on siellä verrattain vähän sanomista. Omiansa vahvistamaan turkkilaisten valtaa sekä tärkeä Länsi-Arabian taloudelliselle ja henkiselle kehitykselle on valmistumaisillaan oleva rautatie Damaskoksesta Mekkaan. [Forster, „Historical geography of Arabia" (1844); Sprenger, „Alte Geogr. Arabiens" (1875); Glaser, „Skizze der Gesch. n. Geogr. Arabiens" (1890); Zehme, „A. u. die Araber seit 100 Jahren" (1875); Hogarth, „The penetration of Arabia" (1905); Caussin de Perceval, „Essai sur l'hist. des arabes avant l'islamisme" (1847); Flügel, „Gesch. der Araber" (1867); Müller, Der Islam" (1887); Zwemer, „Arabia, the cradle of Islam" (1900); Weber, „Arabien vor dem Islam" (1904); Le Bon, „La civilisation des Arabes" (1884); matkakertomukset, joita ovat laatineet Niebuhr (1761-67), Burckhardt (1813-15), Wallin (1845-49), Burton (1853, 1877), Palgrave (1862-63), Maltzan (1860, 1870-71), Halévy (1870), Doughty (1876-77), Glaser (1882-84, 1885-88, 1892-94), Huber (1884), Nolde (1892), Euting (1884), Hirsch (1893), Landberg (1895-98) y. m.]

K. T-t.

Arabia, posliini-, kaakeli- ja fajanssitehdas, 4 km koilliseen Helsingistä, omistajana osakeyhtiö, osakepääoma 600,000 mk.

Arabialainen hevonen ks. Hevonen.

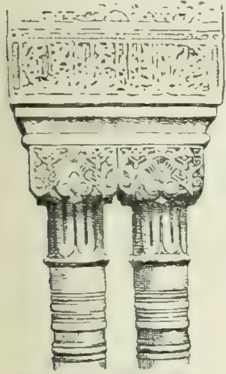
Arabialainen kumi ks. Arapikumi.

Arabialainen musiikki on saanut paljon vaikutteita persialaisesta musiikista; eteviä arab. musiikkiteoreetikoita eli 8-10 vuosis. Arab. musiikki on yksiäänistä ja käyttää usein run-

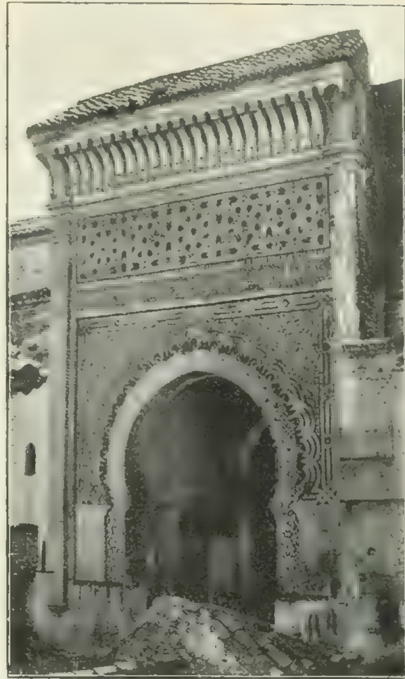
saita koloratuureja, sen rytmi on monipuolinen, mutta yleensä jotenkin hajanainen. *I. K.*

Arabialainen rakennustyyli ks. Arabialainen taide, Rakennustaide.

Arabialainen taide. (Kuvaamataide.) Muhamettilaisuus on luonteeltaan kuvallisia esityksiä vihaava, ja niinpä rajoittuu sen kuvaamataide vain arkkitehtuuriin ja arkkitehtoniseen koristeluun. Arabialainen rakennustaide liittyi läheisesti kansan uskonnollisiin tarpeisiin, jotka monessa suhteessa ovat samanlaisia kuin kristittyjen. Kokoussali rukoileville sekä siinä osoittamassa suuntaa Mekkaan päin pyhä komero *(mihrâb* l. *kibla)*, jossa Koraania tavallisesti säilytetään, iso piha ja sen keskellä kaivo *(hanefîje)* pyhiinvaeltajien peseytymistä varten, sekä sirot hoikat tornit *(minareetit)*, joista muhamettilaisia äänekkäillä huudoilla käsketään rukoilemaan, ovat arabialaisen eli yleensä muhamettilaisen moskeian pääosia, joihin toisinaan liittyy moskeian perustajan hautarakennus *(turba)*. — Alkuaan muodosti moskeian iso nelikulmio, jonka kaikilla sivuilla oli pylväskäytäviä, mutta keskiosa, jossa kaivo sijaitsi, oli avoin. Sisäänkäytävää vastapäätä olevalla puolella oli pylväskäytävä hiukan leveämpi, ja siinä oli kokoussali ynnä *kibla*. Mutta kun arabialaiset tulivat bysanttilaisen vallan yhteyteen, omaksuivat he bysanttilais-kristillisen keskusrakennuksen kupolilaitteineen ja tekivät siitä moskeiainsa perusmuodon, johon he kuitenkin lisäsivät esim. muurilla ympäröidyn pihan kaivoineen sekä minareetit.

Kapiteeli Alhambrassa.

Moskeian portti Tlemcenissä (Algeria).

Kait Beyn moskeia Kairossa

Egyptissä (Kairossa) rupesivat arabialaiset ensimäiseksi käyttämään koko myöhemmän keskiajan rakennustaiteessa niin tärkeätä suippokaarta, jolle he tosin eivät osanneet antaa mitään konstruktiivistä merkitystä. Paitsi suippokaarta saattoivat he myöskin käytäntöön hevosenkenkäkaaren ja kiilakaaren (talkakaaren, satulakaaren) (ks. Kaari). — Arabialaisten käyttämät pylväät ovat tavallisesti kapeita, kukanvanojen kaltaisia, ja niiden kapitelit ovat muodoltaan kuin kukkien umput, esim. tyylitelty avautuva lilja.

Arabialaisten ornamentiikka on etupäässä tasapintaista koristelua. Loppumattomin, leikkivin kaarin täyttää seinät joukko yhtä pitkiä, milloin mittausopillisia, milloin tyyliteltyjen kukkien muotoisia ornamentteja, arabeskejä (ks. t.), jotka muistuttavat itämaisia mattoja ja ovat väriltään yhtä loistavan kirjavia kuin nekin. Tämän väriloisteen tapaa yksistään rakennusten sisällä; ulkopuoli on tavallisesti ankaran jäykkää eikä kiinnitä erikoisesti huomiota puoleensa.

Kun arabialaisista tuli valloittajakansa, levit-

tivät he taidettansa ympäri maailmaa Ganges-virralta Pyreneihin saakka. Arabiassa, Palestiinassa (Sakhra moskeia, jota väärin on nimitetty Omarin moskeiaksi, Jerusalemissa Salomonin temppelin paikalla), Egyptissä, Persiassa, Intiassa ja Sisilian saarellakin on arabialainen rakennustaide ollut vallalla, mutta suurimman kukoistuksensa se saavutti Espanjassa, varsinkin Granadassa, mihin Alhambran linna (ks. t.) rakennettiin vv. 1311-1390. Kun Turkki 1453 valloitti Konstantinopolin, muutettiin täällä kaunis Sofian kirkko moskeiaksi, tullen monen muhamettilaisen moskeian esikuvaksi.

Arabialaiset on niitten kansojen yhteinen nimitys, joitten äidinkieli on arabia. Arabialaisiksi sanotaan sentähden enimmät asukkaat Afrikan pohjoisrannikolla ja Maltan saarella sekä Egyptissä, Sudanissa, Zanzibarin saarella, Palestiinassa, Syyriassa, Mesopotamiassa, Babyloniassa ja Arabiassa. Mutta kansatieteellisesti tällä sanalla tarkoitetaan ainoastaan Arabian niemimaan asukkaita.

Arabialainen beduiini.

Nämä varsinaiset arabialaiset kuuluvat seemiläiseen kansanryhmään ja polveutuvat Raamatun mukaan osaksi Joktanista osaksi Abrahamin pojasta Ismaelista. Joktanilaisten kotiseutu oli Jemen Etelä-Arabiassa, ismaelilaisten taas Pohjois-Arabia. Edelliset olivat perintätiedon mukaan vanhempaa sukua ja puhtaita arabialaisia. Jälkimäisiä pidettiin arabialaistuneina. Itse asiassa etelä-arabialaiset (ks. Minalaiset; Sabalaiset) edustivat Arabian vanhinta kulttuuria ja valtiomuodostusta. Mutta puhtaina arabialaisina ainakaan islamin synnyn jälkeen ei enään pidetä Etelä-Arabian joktanilaisia, vaan Pohjois-Arabian ismaelilaisia. — Yhteiskunnallisessa suhteessa a. jakaantuvat kahteen ryhmään, beduiineihin (ks. t.) ja vakinaisesti asuviin. vrt. Arabia, Arabian kieli ja kirjallisuus. *K. T-t.*

Egyptin arabialainen. (Negroidi-tyyppi).

Arabialaiset numeromerkit, meidän tavalliset numeromerkkimme 0—9; ne ovat todennäköisesti kotoisin Intiasta ja ovat arabialaisten välityksellä saapuneet Eurooppaan, jossa ne alkoivat yhä enemmän tulla käytäntöön 12:nnesta vuosisadasta alkaen. Niille on ominaista se, että kullakin merkillä on paitsi omaa arvoaan arvo sen aseman mukaan, mikä sillä on merkittävässä luvussa. vrt. Numerot.

Arabian kieli ja kirjallisuus. 1. Arabian kielellä tavallisesti tarkoitetaan sitä seemiläistä kieltä, jota alkuaan käytettiin ainoastaan Pohjois-Arabiassa, mutta joka etelä-arabialaisen sivistyksen kukistuessa tunkeutui Etelä-Arabiaankin ja muhamettilaisen uskonnon vaikutuksesta vihdoin levisi hyvin laajalle Aasiaan ja Afrikkaan. Aikakaudella ennen Muhammedia pohjois-arabialaiset jo käyttivät äidinkieltänsä kirjallisestikin, kuten useilta seuduilta Damaskoksesta Hidžasiin saakka löydetyt n. s. safalaiset, lihjanilaiset ja thamudilaiset kivipiirrokset osoittavat. Vanhin varsinainen arabialainen kirjoitus, jonka kieli on melkein yhtäpitävä myöhemmän kirjakielen kanssa, löydettiin äskettäin enNemârasta Damaskoksen läheltä; se on hautakirjoitus v:lta 328 j. Kr. Ainakin jo 6:nnella vuosis. oli keski-, pohjois- ja itä-arabialaisilla vakaantunut yhteinen kirjakieli, jota etupäässä runoilijat viljelivät. Tämä n. s. klassillinen arabian kieli on muodollisessa ja kieliopillisessa suhteessa kehittyneempi kuin mikään muu seemiläinen kieli, samalla kuin sen sanavarasto on hämmästyttävän suuri. Koraanin kautta klassillinen arabian kieli sai pyhän leiman ja levisi yhtä kauas kuin islam, ollen kaikkien muslimien uskonnonkieli ja kaikkien arabiaa puhuvien yhteinen kirjakieli. Toista tuhatta vuotta kestäneen ajanjakson kuluessa arabian kielen sanavarastoon on tullut hyvin paljon lainasanoja aramealaisista murteista, kreikan, latinan, persian, turkin, vieläpä italian ja ranskan kielistä. Sisälliseltä rakenteeltaankin se luonnollisesti on paljon muuttunut, mutta kirjakielessä muutokset ani vähän tulevat näkyviin, niin että se edelleen on kaikkien sivistyneitten arabialaisten ymmärrettävissä. Puhekieli sitävastoin on jakaantunut useihin murteisiin, joista tärkeimmät ovat Arabian niemimaalla, Mesopotamiassa, Syyriassa, Egyptissä ja Luoteis-Afrikassa puhutut. Merkillinen on se arabian kielen murre, jota puhutaan Maltan saarella ja kirjoitetaan latinalaisilla kirjaimilla. Arabialaisten omat kirjaimet ovat muodostetut syyrialaisista kirjaimista. Niitä on 28 kappaletta, jotka kaikki ovat kerakkeita ja joilla eri asemassa on erilainen muoto. Vokaaliäänteillä on kolme merkkiä, joita ei lueta kirjainten lukuun ja joita käytetään ainoastaan oppineitten kirjoituksissa. [Klassillisen arabian kielen oppikirjoja ovat julkaisseet de Sacy, Ewald, Lagus, Caspari, Howell, Socin y. m. Arabian rahvaan murteita ovat tutkineet: varsinaisessa Arabiassa Wallin, Socin, Landberg, Reinhardt ja Snouck-Hurgronje, Mesopotamiassa Socin, Sachau, Meissner ja Weissbach, Syyriassa Berggren, Wetzstein, Landberg, Jewett, Tallqvist, Oestrup, Dalman, Littmann ja Löhr, Egyptissä Spitta-Bey ja Vollers, Luoteis-Afrikassa Stumme, Marçais, Ler-

chundi, Fischer, Kampfmeyer y. m. Tärkeimmät sanakirjat ovat Freytagin, Lanen, Dozyn, Belotin, Wahrmundin, Harderin y. m. toimittamat.]

2. Arabiankielinen kirjallisuus on maailman suurimpia. Runoutta hyvin aikaisin viljeltiin Arabiassa. Se oli jo Muhammedin aikakaudella täysin kehittynyt muodollisessa suhteessa. Käytettiin 16:tta erilaista tavukvantiteettiin perustuvaa runomittaa sekä loppusointua. Jokainen värssy jakaantuu kahteen puoliskoon ja loppusoinnun muodostaa usein yksi ainoa kautta koko runon käytetty kerake. Stroofijaolla ei ole mainittavaa merkitystä. Yleensä puuttuu runoilta eheä suunnittelu, joka värssy kun on aiottu eheäksi kokonaisuudeksi eli, kuten arabialaiset sanovat, helmeksi helminauhaan. Vanha arabialainen runous uhkuu tunteita, mutta on köyhä harkinnasta. Runoilija elää kokonaan nykyhetken tuokiossa, tulevaisuutta ajattelematta ainoastaan menneitä riemuja ja tapahtumia muistellen. Runojen aatepiiri on verrattain ahdas: erämaa, teltta, luonto, hevonen, kameli, aseet, ystävät, vieraat, viholliset, matkat y. m. Tätä runoutta tavallisesti sanotaan kansanrunoudeksi. Mutta sen mutkikas tekniikka yksin jo osoittaa, ettei se ole voinut syntyä varsinaisen rahvaan piirissä. Sen sepittäjät olivat henkilöitä, jotka olivat aikansa sivistyksen kukkuloilla, trubaduureja, jotka vaelsivat hovista hoviin, leiristä leiriin. Kuuluisat ovat runokokoelmat Hamâsa (ks. t.) ja Mu'allakât l. „kultaiset runot", joitten tekijöinä mainitaan ennen Muhammedia eläneet runoilijat Tarafa, Suhair, Antara, Amru, Hârith, Lebîd ja Imruulkais. Käänteen arabialaisten runoudessa, niinkuin koko heidän olemuksessaan, teki Muhammedin esiintyminen ja Koraani (ks. t.). Runoilijat olivat siitä alkaen pakoitetut puhdasoppisuuden vaa'alla punnitsemaan sanansa. Ensi kiihkossa mentiin niin pitkälle, että vanhoista runoista karsittiin pois kaikki, mikä vivahti pakanuuteen. Uuden opin ja uusien yhteiskunnallisten olojen pakosta kadotti runous entisen pirteytensä, luontevuutensa ja voimansa, mutta runsastui sen sijaan aiheiden monipuolisuudella.

Umaijadien aikakaudella elivät rakkaudenlaulaja Omar ibn Abi-Rabîa (k. n. 718), hovirunoilijat kristitty alAkhtal (k. 710) ja riitaveljekset Džarîr (k. 728) ja Ferazdak (k. 728) sekä vanhan beduiinirunouden viimeinen edustaja Dhurrumma (k. n. 719). Rikkaammaksi kävi runous abbasidien epäkansallisen ja persialaisvoittoisen hallitsijasuvun aikakaudella, mutta samalla se muuttui hovissa kaupitelluksi taiteeksi. Tämän aikakauden kuuluisimpia runoilijoita olivat Mutî' ibn Ajâs, Abu Nuwâs (ks. t.), Abulatâhija (k. 826), arabialaisten ensimäinen filosofinen runoilija, Mutanabbi (ks. t.), Abu Firâs (k. 968), Abulalâ al Ma'arri (ks. t.), mystikko Ibn alFârid ja profeetan ylistyksenlaulaja alBusîri y. m. Puoleksi runoa ja puoleksi loppusointuista kertovaa proosaa ovat makaamit, hyvin suosittu runouslaji, jonka Hamadhânin (k. 1007) sanotaan keksineen, ja alHarîri (ks. t.) kehitti korkeimmilleen. Läheistä sukua runoudelle ovat viisauslauseet, sananlaskut ja sadut. Lukmanin nimellä tunnetut sadut ovat sisältönsä ja muodon puolesta Aisopoksen satujen mukaelmia. „*Kalîla wadimna*" nimisen teoksen esikuvana on ollut intialaisten Hitopodeša, johon arabialaiset tutustuivat Abdallâh alMukaffan 8:nnella vuosis. persian kielestä tekemän käännöksen välityksellä. Häviämättömän maineen on arabialaisten kertomiskyky saavuttanut „*Alf laila walaila*" l. „1001 yötä" nimisellä satukokoelmalla. Hyvin suosittu rahvaan keskuudessa on vielä nykyään itämailla „Antaran" nimellä tunnettu ritariromaani.

Tieteellisen arabiankielisen kirjallisuuden syntyyn vaikutti osaksi Koraanin ilmestyminen, osaksi valtiollisten valloitusten aiheuttama tutustuminen syyrialais-kreikkalaiseen ja intialais-persialaiseen sivistykseen. Koraaniin ja *hadiisiin*, jolla tarkoitetaan kaikkia Muhammedin elämää koskevia muistotietoja, perustuu ensi kädessä suurin osa arabialaista kirjallisuutta, joka koskee uskontoa ja oikeustiedettä. Kumpikin on riippuvainen Koraanin selittämisestä eli eksegetiikasta, jolla sentähden on hyvin tärkeä sija. Huomattavimmat koraaninselittäjät ovat Tabari (ks. t.), Zamakhšari (k. 1143), Beidâwi (k. 1286) ja Fakhreddin erRâzi (k. 1209). Muistotietoja kokoilivat alBukhâri (k. 869) ja alMuslim (k. 875) y. m. Uskonnollisilla ja oikeustieteellisillä opeilla, jotka perustuvat traditsioniin, on yhteinen nimi *sunna*, ja niitä, jotka pitävät sitä yhdenarvoisena Koraanin kanssa, sanotaan sunnalaisiksi. Nämä jakaantuvat neljään puolueeseen, joitten perustajat olivat Abu Hanîfa (k. 767) ašŠâfi'i (k. 820), Mâlik (k. 795) ja Ibn Hanbal (k. 855). Oikeauskoisuuden rinnalle ilmaantui aikaisin monenmoista eriuskolaisuutta. Niitä, jotka eivät hyväksy sunnaa, sanotaan šiiteiksi. Vapaauskojat vastustivat predestinatsionia ja Koraanin immanensia jumalassa y. m. [Steiner, „Die Mutaziliten, die Freidenker im Islam", (1865)]. Dogmatillisista erimielisyyksistä, kosketuksista muitten uskontojen kanssa ja tutustumisesta kreikkalaisten filosofiaan, etenkin Aristoteleen ja Platonin teoksiin, aiheutui varsinainen filosofinen mietiskely. Arabiankielinen filosofia sai suuren merkityksen siten, että sen avulla Euroopassa tutustuttiin kreikkalaisiin filosofeihin. Itsessään arabialainen filosofia on vailla omintakeisuutta. Enimmät sen edustajat eivät syntyperältään ole olleet arabialaisiakaan. Ainoa syntyään arabialainen filosofi oli alKindi (ks. t.). alFârâbi (Alfarabius, k. 950) oli turkkilainen. Arabialaisen filosofian enin tunnetut edustajat olivat keskiajan suuret opettajat Ibn Sînâ (Avicenna), alGhazâli, Ibn Bâddža (Avenpace), Ibn Tufail (Abubacer) ja Ibn Rušd (Averroes) (ks. n.). Filosofinen mietiskely synnytti islamilaisen skolastisuuden ja sen eri suunnat. Aikansa teologisia ja filosofisia riitakysymyksiä käsitteli mainittu alGhazâli sekä myöhemmin asSujûti (k. 1505) useissa teoksissa. [Šahrastani, „Book of religious and philosophical sects"; de Boer, „Gesch, der Philosophie im Islam„ (1901).] — Islamilaisen kulttuurin huomattavimpia ilmiöitä on arabialainen kielitiede. Useat kieliopin peruskäsitteet lainattiin syyrialaisilta, jotka itse olivat saaneet ne kreikkalaisilta. Mutta yleensä arabialainen kielitiede on kulkenut omia teitään. Arabialaiset grammatikot jakaantuvat kahteen leiriin. Basralaisen koulun etevin edus-

taja oli persialainen Sibawaihi (k. 796), jonka pääteoksella on kunnianimi *alkitâb* („kirja"). Kuufalaisen koulun päämies oli alKisâ'i (k. n. 865). Muista etevistä grammatikoista mainittakoon alKhalîl (k. 791), alAsma'i (k. 831), alMubarrad (k. 898), azZamakhšari (k. 1143), Ibn Mâlik (k. 1273) ja Ibn Adžurrûm (k. 1323). Arabialaisten hellä huolenpito kielestään ilmenee runsaassa sanakirjakirjallisuudessakin. Tärkeimmät arabian kielen sanakirjat ovat laatineet al Džauhari (k. n. 1002), Ibn Mansûr (k. 1311), alFîrûzâbâdi (k. 1414), azZabîdi (k. 1791) ja alBistâni (k. 1883), joka myös aloitti suuren tietosanakirjan. Arabialaisten historiallinen kirjallisuus on yleensä kronikan tapainen ja annalistinen. Siinä vilisee kaskuja ja kritiikistä tuskin on puhettakaan. Ensimmäisen historiallisen esityksen Muhammedin elämästä kirjoitti Ibn Ishâk (k. 768). Kuuluisia historioitsijoita olivat alWâkidi (k. 823), Ibn Kutaiba, Tabari, alMas'ûdi, Ibn alAthîr, Abulfedâ ja Ibn Khaldûn (ks. n.), samoin alMakrîzi (k. 1442), asSujûti (k. 1505) ja alMakkari (k. 1631) y. m. Kirjallisuushistoriallistakin tutkimusta pidettiin silmällä. Abulfaradž alIsbahâni (k. 967) antaa kirjassaan *kitâb alaghâni* („laulujen kirja") paitsi runonäytteitä runsaita elämäkerrallisia tietoja useasta sadasta runoilijasta kumpaakin sukupuolta. Hyvin tärkeät kirjallisuushistorialle ovat anNadîmin teos *al-fihrist* („luettelo"), Ibn Khallikânin „kuuluisien miesten elämäkerrat" ja Haddži Khalîfan (k. 1658) bibliografinen sanakirja. Uudenaikaisista historiankirjoittajista mainittakoon Džabarti (k. 1822). — Maantieteen tutkijoina ja retkeilijöinä arabialaiset ansaitsevat suurta tunnustusta. Ibn Khordâdhbeh (n. 845) ja Kudâma (k. 922) antavat kulkulaitosta, postia ja verotusta koskevia tietoja abbasidien ajalta ja alHamdâni (k. 945) kuvaa Arabian niemimaata. Hyvin viehättävän ja sisällysrikkaan kuvauksen islamilaisista maista antaa alMakdisi (n. 985) ja alBîrûni (k. 1048) kuvasi Intiaa. Monipuolinen maantieteellinen kirjailija oli alIdrîsi (ks. t.). Maantieteellisten hakemistojen tekijöinä ovat arvossa pidetyt alBekri (k. 1094) ja Jâkût (k. 1229). Kosmografisia teoksia kirjoittivat adDimaški (k. 1327), alKaswîni (k. 1283) ja Ibn alWardi (k. 1348). Matkailijoista mainittakoon Ibn Fadlân, joka kävi Volgan-bolgaarien luona (v. 921), ja Ibn Batûta (k. 1377), joka kävi Sisä-Afrikassa, Etelä-Venäjällä ja Kiinassa saakka. Matematiikan, tähti- ja lääketieteen aloilla arabialaiset nojautuivat babylonialaisten, intialaisten ja kreikkalaisten tietoihin. Laskentoa, algebrata, lukuoppia ja kolmiomitantoa he suuresti edistivät. He muun muassa saattoivat käytäntöön intialaisen laskujärjestelmän ja sinuskäsitteen. Tähti- ja lääketieteessäkin he olivat eurooppalaisten opettajina keskiajalla. Useamman muunkin tieteen alalla on olemassa paljon arabiankielistä kirjallisuutta, joka valaisee tieteiden historiaa. — Sittenkuin osmannilaiset v. 1517 olivat valloittaneet Egyptin, joutui arabialaisten sivistys ja kirjallisuus tappiolle. Vasta meidän päivinämme arabiankielinen kirjallisuus jälleen on vironnut heikkoon eloon ja sivistyksen ahjoina ovat nykyään Beirut ja Kairo. Nykyaikaista arabialaista kansanrunoutta ovat koonneet Sachau, Stumme, Socin, Dalman, Littman y. m. [Kremer, „Kulturgeschichte des Orients" (1877) ; Brockelmann, „Geschichte der arab. Litteratur" (1902) ; Zenker, „Bibliotheca orientalis" (1846-61) ; Friederici, „Bibl. orientalis" (1876-83) ; Kuhn, „Litteraturblatt für oriental. Philologie" (1883-88) ; Müller, „Orientalische Bibliographie" (1888 seur.) ; Chauvin, „Bibliographie des ouvrages arabes" (1892 seur.).] *K. T-t.*

Arabian-lahti ks. Punainen-meri.

Arabian-meri (muinaisajan Erythrean meri) Intian valtameren luoteinen osa, Intian, Persian, Arabian ja Itä-Afrikan välillä.

Arabigummi ks. Arapikumi.

Arabiini (arabiinihappo) on arapikumin, kirsikkakumin y. m. kasvikumien pääaineosana; on amorfista, väritöntä, hajutonta, mautonta, veteen liukenevaa. vrt. Arapikumi.

Arabinoosi, hiiltä, vetyä ja happea sisältävä kem. yhdistys ($C_5H_{10}O_5$), sokerilajeihin kuuluva kiteytyvä, makea, veteen liukeneva hiilihydraatti. A:a saadaan keittämällä arapikumia tahi kirsikkakumia mietojen happojen kanssa. vrt. Pentoosi.

Arabis, pitkäpalko, kasvisuku *Cruciferæ*-heimossa. Pieniä, valkeakukkaisia, pitkäpalkoisia yrttejä kuivilla kasvupaikoilla. Toisinaan viljellään *A. albida*a Kaukaasiasta aikaisten runsaiden kukkiensa ja kauniisti valkovillaisten varsiensa ja lehtiensä vuoksi; samoin pohjoisten tunturiseutujen *A. alpina*a.

Arabismi, arabialainen kieliomituisuus.

Araceæ, yksisirkkaisheimo puikelokukkaisten kasvien *(Spadicifloræ)* parvesta. Yrttejä, harvemmin pystyjä tahi köynnöstäviä pensaita tahi puita. N. 900 lajia etupäässä kuuman vyöhykkeen aarniometsissä, Suomessa yksi suku ja laji: *Calla palustris*, suovehka. Lehdet nuorina töttterömäisesti kiertyneitä, hyvin monimuotoisia, tav. leveitä, sormiliuskaisia, harvoin pariliuskaisia, haarasuonisia. Varsi suikertava juurakko tahi köyntelevä varsi, joka ilmajuurilla tarttuu kiinni puitten oksiin. Kukat epätäydellisiä; kehä puuttuu tahi on surkastunut, samoin vartalo ja palhot. Kukinto tiheä, mehevälapakkoinen puikelo, jossa eri kukat ovat vaikeasti toinen toisistaan erotettavissa. Puikelolla leveä, värillinen suojus, joka tarkoituksensa puolesta vastaa muitten kasvien värillistä kehää. Ks. sukuja *Pistia, Zantedeschia, Arum, Caladium, Colocasia, Alocasia, Anthurium, Monstera, Philodendron.*

Arachis hypogea, *kasvit.*, maapähkinä, yksivuotinen, muutaman dm korkuinen hernekasvi. Hedelmän kypsyessä kukkaperä kasvaa alaspäin työntäen sikiäimen n. 5-8 cm syvälle maahan, jossa siemenet kypsyvät. Nämä ovat ruskeiden papujen näköisiä, mutta usein punertavia. Maku muistuttaa sekä herneitä että pähkinöitä. Kotoisin Etelä-Ameriikasta, jossa se ei enää kasva villinä. On useampia vuosisatoja ollut yleisenä viljelyskasvina kuuman vyöhyk-

Maapähkinä.

keen maissa, etenkin Afrikassa, mutta menestyy myös Espanjassa, Italiassa ja Ranskassa. — Siemenet hyvin ravitsevia rasvanrunsautensa (50 %) ja valkuaispitoisuutensa tähden. Niistä puserretaan varsinkin Etelä-Ranskassa öljyä, jota käytetään ruokaöljynä oliviöljyn asemesta tahi sen väärentämiseksi, saippuateollisuudessa, polttoöljynä y. m. Puserrusjäännöksistä tehdyt maapähkinäkakut ovat voimakasta karjarehua.

Arachnoidea ks. Hämähäkkieläimet.

Arad, Unkarin komitaatti Siebenbürgenin rajalla, 6,443 km², 386,000 as. Pääk. A. (Vanha-A.) Maros-joen varrella, 56,300 as., Kaakkois-Unkarin kaupan ja teollisuuden keskus, harjoittaa karjan-, viljan-, väkiviinan- ja viininkauppaa; tärkeimmät teollisuustavarat: jauhot, tärkkelys, väkiviina, nahkatavarat, kynttilät, saippua. Vastapäätä on Uusi-A. 6,100 as., linnoitus, jolla oli tärkeä osa 1848-49 v:n vapaudentaistelussa. vrt. Aradin marttyyrit, Unkari.

Aradin marttyyrit. Niin nimitetään niitä kolmeatoista Unkarin vapaudentaistelun (1848-49) johtomiestä ja kenraalia, jotka lokak. 6 p. 1849 Aradissa ammuttiin, itävaltalaisen kenraalin Haynaun käskystä.

Arafat *[-ā't]*, pyhä vuori Mekan läheisyydessä Arabiassa, jolla Dsulhiddža-kuun 9:ntenä päivänä saarnataan kokoontuneille pyhiinvaeltajille. *K. T-t.*

Arafura ks. Alfuurit.

Arago, Dominique François Jean (1786-1853), ransk. fyysikko ja tähtitieteilijä, oli 1809-31 professorina Pariisin polyteknillisessä opistossa ja 1830:stä Pariisin observatorin johtaja. A. tutki valon polarisatsionia ja interferenssiä sekä magnetismia, kirjoitti erinomaisia yleistajuisia esityksiä ja elämäkertoja ja toimitti yhdessä Gay-Lussac'in kanssa aikakauskirjaa „Annales de chimie et de physique". 1831 A. valittiin kansanedustajaksi, 1848 jäseneksi väliaikaiseen hallitukseen sekä nimitettiin sota- ja meriministeriksi.

Aragon *[-o'-]*, Ebron syrjäjoki, alkaa Pyreneiltä, yhtyy Milagron luona pääjokeen, 192 km pitkä. Aragonian maakunta (ennen kuningaskunta) on siitä saanut nimensä.

Aragonia (esp. Aragón), maakunta koillisessa Espanjassa, molemmin puolin Ebroa, rajoittuu pohjoisessa Ranskaan ja Navarraan ja idässä Kataloniaan ja Valenciaan; 47,391 km², 940,346 as. Pohjoinen osa, Ylä-Aragonia on kaunista vuoristoa, eteläinen, Ala-Aragonia on hedelmätöntä alankomaata. Käsittää maakunnat Saragossa, Teruel ja Huesca. Pääkaupunki Saragossa. Maanviljelys on laiminlyöty, kuitenkin viedään maasta vähän viljaa, hamppua ja viiniä; teollisuudesta on silkki- ja kangasteollisuus huomattava. Ikivanha Aragonian kreivikunta tuli 1035 kuningaskunnaksi ja yhdistettiin Kataloniaan 1163. Ferdinandin ja Isabellan (ks. n.) kuoltua se lopulta yhdistettiin Kastiliaan 1516. Vanhat erikoisoikeutensa se menetti Espanjan perintösodan (1701-13) jälkeen.

Aragoniitti, mineraali, joka on muodostunut kalsiumkarbonaatista. Kiteytyy rombisiin prismoihin ja muihin näistä johtuviin kidemuotoihin. Kuumennettuna a. murentuu osiin, joilla on kalkkisälvän kidemuoto. Esiintyy basaltissa ja muodostaa kalkkikerrostumia kuumien lähteitten luo esim. Karlsbadissa. A. on kiteisenä useimmin vesikirkasta ja kalkkisälpää jonkunverran raskaampaa.

Araguaya *[-ū'ja]* (Rio Grande), joki Etelä-Ameriikassa, Tocantinsin lisäjoki.

Arak ks. Arakki.

Arakan *[-ā'n]* (Arrakan), Bengaalin lahden rannalla, brittiläisen Birman hallinto-alue, 37,622 km², 760,848 as. (1901). Pääkaupunki Akyab.

Arakhne *[-a'-]* (kreik. „hämähäkki"), tarun mukaan lyydialainen tyttö, joka ylvästeli kutomataidostaan. Hän vaati Athenen kilpailuun tässä taidossa ja esitti taidokkaasti valmistamassaan kankaassa jumalien rakkausseikkailuja. Suuttuneena tästä Athene repi rikki hänen kankaansa ja löi häntä kasvoihin. Kun A. harmissaan tahtoi hirttäytyä, muutti jumalatar hänet hämähäkiksi.

Arakhosia, muinaispersialaisen valtakunnan maakunta, nykyisen Afganistanin eteläosa, jonne Aleksanteri Suuri perusti Aleksandreia Arakhotonin (nyk. Kandahar).

Arakki l. Arrakki (arab.), riisi- tai palmumehuviina, jota etupäässä valmistetaan Jaavassa, Ceylonissa sekä Madrasissa ja Malabarilla. Paras laji saadaan Goasta ja Bataviasta.

Araknologia (kreik. *ara'khnē* = hämähäkki, ja *logos* = oppi), oppi hämähäkeistä.

Araktšejev, Aleksei Andrejevitš (1769-1834), ven. sotaministeri, syntyisin aatelisesta perheestä Novgorodin kuvernementista, tuli tykistönupseerina suuriruhtinas (sitten keisari) Paavalin palvelukseen. Hän tuli pian tunnetuksi niin hyvin horjumattomasta uskollisuudestaan hallitsijaa kohtaan, kuin tavattomasta ankaruudestaan alaisiaan vastaan. Paavalin aikana hän oli Pietarin sotilaskuvernöörinä; mutta onneksi syntyneelle salaliitolle hän sitten joutui keisarin epäsuosioon ja syrjäytettiin hänen luotansa. Aleksanteri I:n hallituksen alussa hän tuli sota-asiain toimituskunnan ja ministerineuvoston puheenjohtajaksi ja saavutti pian suuren persoonallisen vaikutusvallan keisariin, varsinkin sen jälkeen kuin keisari oli jättänyt nuoruudenaikansa vapaamieliset haaveet ja omistanut vanhoillisen katsantokannan. Ansioita A. saavutti Venäjän sotalaitoksen, etenkin tykistöjoukkojen järjestämisessä. Huomattava on myöskin hänen (osaksi Suomen ruotujakolaitoksesta aiheutunut) tuumansa sotilassiirtolain perustamisesta Etelä-Venäjälle, mikä siellä synnytti rajuja, verisesti tukehutettavia talonpoikaiskapinoita. Keisari Nikolai antoi hänelle 1825 eron hänen viroistaan. A. eli sen jälkeen tiluksillaan Novgorodin kuvernementissa, yhä tehden itsensä tunnetuksi siitä kovuudesta, jopa julmuudesta, millä hän kohteli alaisiansa maaorjia. *K. G.*

Aralia, kasvisuku *Araliaceæ*-heimossa. Oraisia pensaita tai pieniä puita. Moniaita lajeja viljellään isojen, kiiltävien lehtiensä vuoksi ruukkukasveina. *A. cordatan* juuria ja nuoria vesoja syödään Kiinassa ja Japanissa. *A. papyriferan* ytimestä valmistetaan n. s. kiinalaista riisipaperia.

Araliaceæ, murattikasvit, kasviheimo kaksisirkkaisten luokan *Umbellifloræ*-

parvessa. Enimmäkseen kuuman vyöhykkeen puita tahi pensaita (joskus kiipijäkasveja). Tunnetuimmat suvut: *Aralia, Panax, Hedera.* ks. n. — Suuri määrä lajeja on tavattu Euroopan ja Pohjois-Ameriikan (Gröönlanti siihen luettuna) tertiäärisistä kerrostumista, myös liitukaudelta moniaita.

Aral-järvi *[-a'-]* (kirg. *Aral-dengiz* = saarijärvi), laskujokea vailla oleva suuri suolajärvi Venäjän Turkestanissa, 68,000 km², suurin syvyys 67 m, 48 m merenp. yläp. Vesi on jokseenkin lievästi suolanpitoista (1,08 %), siihen kun suuret joet, Amu-Darja ja Syr-Darja (muin. Oksus ja Jaksartes) laskevat. Rannat ovat idässä ja etelässä autiota hietikkoa ja matalat, pohjoisessa ja lännessä jyrkät; hyviä satamia puuttuu. Talvisin järvi väliin jäätyy. Myrskyt ovat tavallisia.

Aram l. Aramea. Niin nimitetään Vanhassa testamentissa ylimalkaan sitä Etu-Aasian aluetta, jonka rajana oli pohjoisessa Taurus-vuori, idässä Eufratin lisäjoki Habur, etelässä Arabian erämaa, lännessä Libanon ja Amanus-vuori. Aramealaiset, jotka olivat hebrealaisten läheisiä heimolaisia, olivat asettuneet näihin seutuihin 2:sen vuosituhannen lopulla elettyään aikaisemmin paimentolaisina Arabian aroilla. Heidän perustamansa pikkuvaltiot, joista huomattavin oli Damaskos (vrt. 1 Kun. 11_{23-25}), kadottivat itsenäisyytensä 8:nnella vuosis. e. Kr. muuttuen assyrialaisten alusmaiksi. Siitä huolimatta aramealaisten kansallisuus ja kieli levisivät yhä laajemmalle Syyriassa ja Mesopotamiassa. — Aramean kieli, seemiläinen päämurre, oli virallisena kielenä Persian valtakunnan läntisissä maakunnissa ja syrjäytti Palestiinassa vähitellen hebrean, niin että se Jeesuksen aikana oli juutalaisten puhekielenä. Esran ja Danielin kirjoihin sisältyy arameaksi kirjoitettuja kappaleita (Esr. 4_{8-18}; 7_{12-26}; Dan. 2_4-7_{28}); Egyptistä on löydetty arameankielisiä papyrus-kirjoituksia. *Ar. H.*

Aramea ks. Aram.

Aramealaiset ks. Seemiläiset.

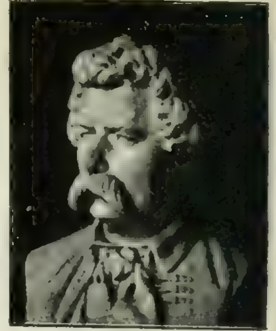
Aramean kieli ks. Aram.

Aranda *[-a'-]*, Pedro Pablo Abaraca de Bolea (1718-99), A:n kreivi, esp. vapaamielinen valtiomies. A. oli seitsenvuotisen sodan aikana lähettiläänä Puolassa, 1766 Kaarle III nimitti hänet Kastilian neuvoston presidentiksi. Hän sai aikaan useita uudistuksia, m. m. jesuiittain karkoittamisen Espanjasta 1767. Dominikaanein ja papiston vehkeiden johdosta hänet loitonnettiin hovista ja siirrettiin lähettilääksi Pariisiin, jossa hän paljon vaikutti Versaillesin rauhan aikaansaamiseksi (1783). 1792 A. sai takaisin entisen asemansa Kastilian neuvostossa, mutta jesuiittain vehkeiden vuoksi täytyi hänen se pian taas jättää.

Araneæ ks. Hämähäkkieläimet.

Aranjuez *[-huĕ'þ]*, kaupunki Espanjassa, Madridin provinssissa, Tajo-joen varrella, n. 13,000 as. Kaunis, säännöllisesti rakennettu kaupunki, harjoittaa vihannesten viljelystä. A:n linnan rakennutti Filip II. Se sisältää runsaita taideaarteita ja sitä ympäröi ihana puisto. — 18 p. maalisk. 1808 syttyi siellä kapina, joka pakoitti Kaarle IV:n luopumaan kruunusta poikansa Ferdinandin hyväksi.

Arany, János *[aranj jānoš]* (1817-82), unk. runoilija, v:sta 1851 unkarin kielen ja kirjallisuuden lehtorina Nagy-Körösin kimnaasissa, v:sta 1860 Kisfaludy-seuran johtaja Budapestissä, vv:na 1865-79 Unkarin Tiedeakatemian vakinaisena sihteerinä. V. 1893 pystytettiin A:lle Budapestiin komea muistopatsas. Unkarin huomattavin runoilija Petöfin ja Tompan rinnalla ja samalla ensimäinen eepillisenä ja balladirunoilijana; tulkitsi pontevassa, monipuolisessa, ehytmuotoisessa runoudessaan, jonka pohjana oli kotimainen kansanrunous, mestarillisesti Unkarin kansan luonnetta. Hän loi pääteoksessaan, suuressa kansalliseepoksessa „Toldi'ssa", [„Toldi" (1847), „Toldin rakkaus" (1879), „Toldin elämänehtoo" (1854)], jossa hän käsitteli tarua saukarillisesta, onnettomasta Miklós Toldista, moniosaisen, värikkään ja tunnelmarikkaan kuvan Unkarin keskiajasta ja ritarikaudesta. Eepoksessa „Kuningas Budan kuolema" (1864) hän käsitteli taistelua kahden hunnilaiskuninkaan, veljesten Budan ja Attilan välillä. Korkeimmilleen hän kohosi synkissä traagillisissa balladeissa, kirjoitti sitäpaitsi satiirishumoristisen eepoksen, romansseja, lyyrillisiä runoja, tutkielmia (m. m. „Zrinyi ja Tasso"), arvosteluja sekä mestarillisia käännöksiä (Shakespearesta ja vars. Aristofaneesta). Suorasanaisissa kirjoituksissaan hän osoittaa olevansa perinpohjainen kirjallisuuden tuntija ja hieno estetikko. — Hänen ainoa poikansa László A. (1844-98) kaiutti isänmaallis-poliittisessa runossaan „Hunnien taistelu" vuosisataisen taistelun säveliä saksalaisia vastaan ja ivaili runossaan „Unelmien sankari" oman kansansa todellisuudenaistin puutetta.

János Arany.

Arapaima l. Pirarucú *(Arapaima gigas)*, jättiläiskokoinen, pohj. Brasilian ja Guayanan virroissa elävä luukala. Tulee 5 m pituiseksi ja 200 kg painoiseksi. Maukkaan lihan vuoksi pyydetään sitä innokkaasti sekä verkoilla että koukuilla.

Arapaima.

Arapia ks. Arabia.

Arapikumi on muutamista Pohj.-Afrikan *Acasia*-lajeista saatu, veteen liukeneva kumilaji. Sitä käytetään hyvin yleisesti paperinliimana, peittävänä, ärsytystä heikentävänä aineena, apteekeissa emulsionien, pulverien, pillerien ja pastillien valmistukseen ja hyvin suurissa määrissä tekniikassa esim. värjäyslaitoksissa, kutomoissa j. n. e.

Arar, Saône-joen roomalainen nimi.

Ararat (muinaisarm. *Airarat* = arjalaisten tasanko). 1. Keskisen Aras-joen (ks. t.) seuduilla olevan hedelmällisen ylätasangon ikivanha nimitys; armeenialaisten vanhin tunnettu kotiseutu; oli kauan (V. testamentissakin A:n nimellä tunnettu) itsenäinen kuningaskunta, joka oli alituisissa sodissa Assyrian kanssa (assyrialaisissa piirtokirjoituksissa A. mainitaan nimellä *Urardi*). Väärinkäsityksen johdosta jo vanhimmat raamatunselittäjät luulivat A.-nimen tarkoittavan Armeenian korkeinta vuorta (1 Moos. kirjan vedenpaisumuskertomuksen mukaan Noan arkki pysähtyi „A:n vuorille"); tässä merkityksessä nimeä senjälkeen Euroopassa käytetäänkin, jotavastoin itse armeenialaiset nyt samoin kuin vanhimpinakin aikoina nimittävät mainittua vuorta nimellä *Masis* = suuri. — 2. Armeenian korkein vuori (armeen. *Masis* = suuri, pers. *Kuhi Nuh* = Noan vuori, turk. *Aghri Dagh* = jyrkkä vuori), tuliperäinen, Venäjän, Persian ja Turkin rajalla. Sillä on kaksi huippua: luoteinen Suuri A. 5,156 m ja kaakkoinen Pieni A. 3,914 m korkea. Suuri A. on ikuisen lumen peittämä. Maanjäristykset ovat tavallisia. Hyvin tuhoatuottava purkaus oli v. 1840.

Suuri ja Pieni Ararat.

Aras (armeen. *Eraš*, kreik. ja lat. *Ara'xes*), joki Armeeniassa, Kuran syrjäjoki, jonka lähteet ovat lähellä Erzerumia, juoksee ohi Erivanin, on pitkän matkaa Venäjän ja Persian rajana. Eräs sen haaroista saavuttaa nykyään Kaspian-meren.

Aratos *[-ā-]* (lat. *Arā'tus*) Athenodoroksen poika (n. 315-240 e. Kr.), kreik. runoilija, kotoisin Kilikian Soloista. Oleskeli kauan Ateenassa ja eli sitten (n. v:sta 276) kuningas Antigonos Gonataan hovissa. Kirjoitti m. m. tähtitieteellisen opetusrunoelman „Phainomena", joka on meidän aikoihimme säilynyt. Roomalaisajalla sitä pidettiin suuressa arvossa ja Cicero käänsi sen latinaksi.

Aratos *[-ā-]* Kleiniaan poika (n. 270-213 e. Kr.), etevä kreik. valtiomies, syntyisin Sikyonista. A. vapautti 251 Sikyonin tyranninvallasta ja sai sen yhtymään Akhaialaisliittoon (ks. Akhaialaiset). Tultuaan pian liiton varsinaiseksi johtomieheksi A. taitavalla politiikallaan nosti sen sangen mahtavaksi. A:n johtamana liitto pyrki yhdistämään kreikkalaisten voimia heidän vapautensa turvaamiseksi, lähinnä Makedonian herruutta vastaan. Mutta kun spartalaiset kuningas Kleomenes III:n johtamina ankarasti ahdistivat liittoa sodalla, niin A. kutsui (224) makedonialaiset apuun, ja siten näiden ylivalta uudistui. Ajoittain A:lla oli suuri vaikutusvalta Makedonian kuninkaisiin Antigonos Dosoniin ja Philippos III:een, mutta lopulta Philippoksen kerrotaan hänet myrkyttäneen. *O. E. T.*

Arauan *[-ān]*, keidas Saharan erämaassa, Terduf-Timbuktu-karavaanitien viimeinen pysäyspaikka, n. 200 km pohj. Timbuktusta, 250 m merenp. yläp. Epäterveellinen tienoo, runsaasta kosteudesta huolimatta vailla kasvullisuutta. Huomattava kauppakeskus. Asukkaat (n. 1,500) arabialaisia ja neekereitä.

Araucaria, „lehtimänty", havupuusuku *Pinaceæ*-heimossa. Ko'okkaita alati-vihreitä etelä-ameriikkalaisia ja austraalia-aasialaisia puita. Koko puu pyramidimainen; oksat säännöllisissä

kiehkuroissa. Neulaset litteitä tai äimämäisiä, leveäkantaisia. Kävyt palleroisia. — Huomattava laji on *A. imbricata*, joka Etelä-Chilen Andeilla muodostaa laajoja metsiä. Tummanvihreitten neulasten peittämät oksat ovat kaartuneet ylös, jonka vuoksi koko puu on haaraisen kynttiläjalan näköinen. Käpy lapsenpään suuruinen, siemenet mantelia kaksi kertaa isommat ja sen makuiset; olivat aikoinaan alkuasukasten tärkeimpänä ruoka-aineena. *A. excelsa* Norfolksaaresta Itä-Australian rannikolla tulee 60 m pituiseksi ja on mainiointa laivanrakennusainetta. Molemmat lajit joks. yleisesti viljeltyjä

Araucaria.

koristuskasveina. *A. brasiliana*, „pinheiro", muodostaa Etelä-Brasiliassa tiheitä metsiä, kasvaa 50 m korkuiseksi, on hyvä rakennuspuu, sisältää hyvänhajuista pihkaa. Siemenet syötäviä. *A. Bidwilli*, „bunja-bunja", kasvaa Itä-Australiassa Brisbane-joen tienoilla. Sen syötävät siemenet ovat vielä isommat kuin *A. imbricatan*.

Arauco *[-a'u-]*, Chilen maakunta, Andein ja Tyynen-meren välillä, 5,340 km², 73,051 as. (1905). Väestö harjoittaa maanviljelystä ja vuoriteollisuutta. Pääkaupunki Lebu.

Araukaanit, etelä-chileläinen intiaaniheimo, joka asuu etupäässä Valdivian ja Araucon (ks. t.) maakunnissa sekä niihin rajoittuvissa osissa Argentiinaa. A:t ovat suurikasvuisia ja voimakkaasti kehittyneitä, ruumiin väri vaaleahko. Luonteeltaan he ovat sotaisia ja säilyttivät riippumattomuutensa vuoteen 1870 asti. Pitkällisissä sisäisissä taisteluissa espanjalaisia ja chileläisiä vastaan heidän väkilukunsa on huvennut n. 40,000:teen. Nykyään a:t ovat pääasiallisesti ratsastavia paimentolaisia.

Araukaaria ks. Araucaria.

Araxes ks. Aras.

Arbe, hedelmällinen saari Dalmatian rannikolla, 175 km², 4,500 as. Väestö harjoittaa maan- ja viininviljelystä.

Arbeiderens faglige Landsorganisation ks. Ammattiyhdistys.

Arbela *[-ē-]* (Arbailu, nyk. Erbil), assyrialainen temppelikaupunki Niniven itäpuolella. Sen läheisyydessä on Gaugamela, jossa Aleksanteri Suuri voitti Dareioksen 331 e. Kr.

Arbiter l. Arbitrator *[-ā'-]* (lat.), välitystuomari, välimies. vrt. Välitystuomio.

Arbitrage *[-ā'ž]* (ransk.), eri pörssipaikoissa vallitsevien vekselien, arvopaperien, tavaroiden hintojen eron selville ottaminen ja määrääminen, missä milloinkin on edullisinta myydä ja missä ostaa. Tätä määräämistä varten on olemassa n. s. arbitratsionikamareita.

Arbo, Peter Nicolai (1831-92), norj. taidemaalari, opiskeli 1852-61 Düsseldorfissa, siirtyi sitten Pariisiin ja palasi 1871 kotimaahansa. Hänen parhaimmat ja tunnetuimmat taulunsa (esim. „Valkyria" Kristianian ja Tukholman kansallismuseossa ja „Asgaardsreien" Kristianian kansallisgalleriassa) käsittelevät mytologisia aiheita. A. oli myöskin suosittu muotokuvamaalaaja. *E. R-r.*

Arboga, kaupunki Västeråsin läänissä Västmanlannin maakunnassa Ruotsissa Mälariin laskevan Arboga-joen molemmilla rannoilla 15 km sen suusta, n. 5,200 as. Kaupungilla oli menneinä aikoina suurempi merkitys kuin nykyään. Sen asema kuljettavan joen varrella keskellä maata teki, että yleiset valtakunnan kokoukset pidettiin siellä. Paitsi useita neuvoston kokouksia ja herrainpäiviä pidettiin siellä keskiajalla useat valtiopäivät, m. m. ensimäiset tunnetut Ruotsin valtiopäivät 1435, ja monet kirkolliskokoukset. Kustaa Vaasakin piti siellä herrainpäiviä. Erityisesti huomattavat ovat v. 1561 ja 1597 pidetyt valtiopäivät; edellisillä hyväksyttiin n. s. „Arbogan säädökset" (ks. t.). 1600-luvun keskivaiheilla kaupunki rupesi rappeutumaan, mutta on viimeisten vuosikymmenien ajalla elpynyt. — Kaupungissa on kaksi kirkkoa, molemmat keskiajalta. Toisessa on runsaasti keskiaikaisia freskomaalauksia. *A. R. B.*

Arbogan olut johtuu ruots. sananparresta „Det kommer efter som Arboga öl" = tulee perästäpäin kuin Arbogan olut.

Arbogan säädökset (Arboga artiklar) on nimenä niillä herttuain vallan supistamista ja kuninkaanvallan vahvistamista sisältävillä määräyksillä, jotka Eerik XIV kuninkaaksi tultuaan hyväksytti Arbogan valtiopäivillä 1561.

Arbois de Jubainville *[-bua' də žybǟvi'l]*, Marie-Henri d' (s. 1827), ransk. historioitsija ja muinaistutkija, tuli 1882 keltin kielen ja kirjallisuuden professoriksi Collège de Franceen. Tärkeimmät teokset: „Histoire des ducs et des comtes de Champagne" (1859-69, 7 nid.); „Les premiers habitants de l'Europe" (2:nen pain. 1889-94, 2 nid.); „Cours de littératur celtique" (1883-1902, 12 nid.); „Études sur le droit celtique" (1894-96, 2 nid.).

Arbor day *[ābə dei]* (engl.), „puu-päivä", Pohjois-Amerikan kouluissa juhlapäivä, joka on omistettu puiden istuttamiselle. Tätä kaunista tapaa on ruvettu noudattamaan myös Australiassa ja Italiassa. *(M. S.)*

Arboretum *[-rē'-]* (< lat. *arbor* = puu), puu- ja pensasistutus kasvitieteellisissä ja koulupuutarhoissa. Kasvit istutetaan systemaattiseen järjestykseen tahi maantieteellisten näkökohtien

mukaan esittämään eri maille omituisia kasviyhdyskuntia.

Arbor vitæ *[vī-]* (lat.), „elämänpuu", vanha nimitys puunmuotoiselle kuviolle, joka näkyy pienten aivojen halkileikkauksessa.

Arbutiini, kem. hiili-, vety- ja happiyhdistys ($C_{12}H_{16}O_7$), on glykosidi, jota tavataan sianpuolukan ja puolukan lehdissä. A. on valkea, kiteinen, karvas aine.

Arbutus unedo, m a n s i k k a p e n s a s, *Ericaceæ*-heimoon kuuluva, puumainen pensas, jolla on eheät, leveät, alativihreät lehdet, vahankeltaiset kukat nuokkuvissa tertuissa, mansikannäköinen hapahko hedelmä. Suosittu koristuskasvi kasvihuoneissa. — Kotoisin Etelä-Euroopasta ja Persiasta, mutta menestyy vielä Irlannissa. — Hedelmiä mainitaan käytettävän väkiviinan valmistamiseen, kuorta parkitusaineeksi.

Arbuusi ks. C i t r u l l u s.

Arc., lyhennys sanoista *coll'arco* (= jousella), merkitään jousisävellyksiin, milloin on näppäilevästä (p i z z i c a t o-)soitosta jälleen vaihduttava tavalliseen jousisoittoon. *I. K.*

d'Arc, J e a n n e. ks. J e a n n e d'A r c.

Arcachon *[arkašō']*, kaupunki Ranskassa, Gironden departementissa, noin 50 km lounaaseen Bordeaux'sta, 9,000 as. (1900). Kaupunki on samannimisen lahden rannalla, suosittu kylpypaikka (n. 200,000 kylpyvierasta) ja talviparantola; väestö harjoittaa kalastusta ja suurta osterin pyyntiä.

Arcadelt *[-de'lt]*, J a c o b (1514-75), alankom. säveltäjä, tuli noin 1536 Roomaan kirkkolaulun opettajaksi ja laulajaksi paavin palvelukseen, muutti v. 1555 Pariisiin Lotringin kardinaalin Guisen kapellimestariksi. Oli aikansa suosituimpia säveltäjiä; viehkeän hienon melodiikkinsa tähden verrattomina pidettiin hänen madrigaalejansa. *I. K.*

Arcadius ks. A r k a d i o s.

Arca Noæ (lat.), „Noan arkki", *eläint.*, särmäkuorinen ja karvapeitteinen pieni simpukka Välimeressä. *K. M. L.*

Arcanum *[-ā'-]* (lat.), „salainen aine", *lääket.*, aine, jonka kokoumusta pidetään salassa ja jolla usein harjoitetaan puoskaroimista ja petosta.

Arch *[ātš]*, J o s e p h (s. 1826), engl. kansanjohtaja. Hän aloitti uransa maalaistyömiehenä, luki vapaahetkinään uskonnollista ja taloudellista kirjallisuutta ja tuli 1846 metodistisaarnaajaksi. 1867 A. tuli maalaistyömiesten johtajaksi ja perusti 1872 „National agricultural labourers' union" nimisen liiton, jonka ensimäinen esimies hän oli. Hän oli parlamentin jäsenenä 1884-85 ja 1892-1900, jonka jälkeen hän vetäytyi syrjään. Kansanomaisen puhetaitonsa ja järjestelykykynsä johdosta A. saavutti paljon vaikutusvaltaa ja sai 1885 Englannin maalaistyöväen valtiolliset oikeudet tunnustetuiksi. Hän kehoitti Englannin työväkeä siirtymään maasta; vv. 1874-84 läksikin 70,000 työmiestä Englannista. [Oma kirjoittamansa elämäkerta: „Joseph Arch, the story of his life, told by himself" (1898).] *J. F.*

Archæopteryx macrura, *paleont.*, l i s k o l i n t u, kivettynyt lintu jura-kaudelta. Sitä on Baierista löydetty 2 kappaletta, toinen Solnhofenin liuskiosta, toinen Eichstädtin luota. Niitä säilytetään Lontoossa ja Berliinissä. A. oli kanankokoinen ja on vanhin kaikista tunnetuista linnuista. Eroaa nykyisistä useiden tuntomerkkien kautta, jotka lähentävät sitä matelijoihin, täten viitaten lintujen polveutumiseen viimemainituista. Sillä oli kuten matelijoilla pitkä, 20-nikamainen pyrstö (millään nykyään elävällä linnulla ei ole pyrstönikamia useampia kuin 10). Nikamien välikohtiin olivat pyrstönsulat parittain kiinnittyneet. Nokassa lukuisia hampaita. Etuaraajoissa oli 3 vapaata kynnellistä varvasta. Välikämmenluut eivät olleet yhteenkasvaneita. Höyhenet sitävastoin olivat kuin linnuilla ainakin.

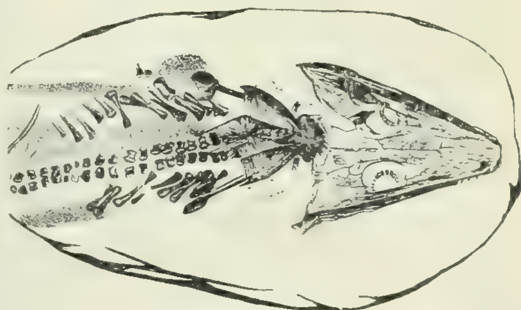
Archæopteryx

Archangelica ks. A n g e l i c a.

Archegoniatæ, m u n a p e s ä k k e i s e t, on yhteinen nimitys kaikille kasveille, joilla naaraselimenä on munapesäke *(archegonium)*: s a m m a l e t, s a n i k k a i s e t ja p a l j a s s i e m e n i s e t. vrt. M u n a p e s ä k e.

Archegonium ks. M u n a p e s ä k e.

Archegosaurus, kivihiili- ja permalaiskausilla elänyt sammakkoeläinsuku, Stegocephalien (suomusalamanterien) ryhmään kuuluva. Krokodiilimaisia lajeja, joista suurimmat olivat aina 3 m pitkiä.

Archegosaurus Decheni.

Archena *[artšē'na]*, Espanjan kuuluisin kylpypaikka, Murciasta n. 20 km pohj.; lämpimiä (n. 55°) keittosuola- ja rikkilähteitä. Käytetään etupäässä halvauksen ja veneeristen tautien parannuspaikkana.

Archenholtz, J o h a n n W i l h e l m v o n (1743-1812), saks. historioitsija, aikaisemmin preussil. upseeri, otti osaa seitsenvuotiseen sotaan, mutta haavoittui pahasti ja sai eron 1763. Ryhtyi sitten kirjailijatoimeen oleskellen Hampurissa tai sen lähellä olevalla maatilallaan. Loistava menestys oli hänen kirjallaan „England und Italien", joka käännettiin useille eri kielille. Jatkoa siihen on laaja teos „Annalen der brit. Geschichte". Vielä mainittakoon „Geschichte des Siebenjähr. Krieges" (ilm. myös Reclamin Universalbibl.) ja „Geschichte Gustav Wasas".

Archeus (kreik. *arkhe'ion* = hallitukseen kuuluva, hallitseva). Muutamat renessanssiajan luonnonfilosofit ja alkemistit, esim. Paracelsus ja van Helmont, nimittivät A:ksi sitä luonnon sisäistä, henkistä alkuvoimaa, joka vaikuttaa jokaisessa yksityisolennossa ja saa aikaan kaikki elämäntoimitukset elävissä olennoissa.

Archi . . . ks. myös A r k h i . . . ja A r k i . . .

Archias (kreik. *Arkhi'as*), A u l u s L i c i n i u s, kreik. runoilija, kotoisin Antiokiasta, tunnettu Ciceron puheesta *pro Archia poeta*, jossa Cicero v. 62 e. Kr. puolusti opettajaansa A:ta, jota oli syytetty Rooman kansalaisoikeuden lainvastaisesta anastamisesta.

Archibuteo *[-ū'-]* ks. P i e k a n a h a u k k a.

Archilochus *[-ĭ'-]* ks. A r k h i l o k h o s.

Archimedes *[-mē'-]* ks. A r k h i m e d e s.

Archiogenesis *[-ge'-]* ks. A l k u s y n t y.

Archipterygium, a l k u e v ä, a l k u r a a j a, vanhimpien kalojen, varsinkin hai- ja keuhkokalojen sulkamainen evä. Pidetään luurankoisten raajan perusmuotona.

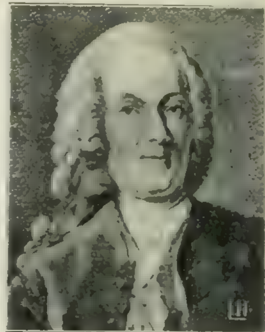
Archispermæ, *kasvit.* ks. G y m n o s p e r m æ.

Archivarius *[-ā'-]* (mlat.), arkistonhoitaja, arkkivaari.

Arcimboldi ks. A r c i m b o l d u s.

Arcimboldus *[-o'-]* (A r c i m b o l d i), J o h a n n e s A n g e l u s (k. 1555), anekauppias, sittemmin Milanon arkkipiispa. A. oli kuuluisaa vanhaa aatelissukua; sukuansioidensa nojalla hän jo varhain joutui paavi Leo X:n suosioon ja palvelukseen. Paavi käytti häntä etupäässä rahapolitiikkansa ajajana ja nimitti hänet 1514 anekaupan yliasiamieheksi suureen osaan Saksaa sekä pohjoismaihin ja varusti hänet paavillisen lähettilään arvolla. Ruotsissa tuli hänen lisäksi toimia kirkkopoliittisena rauhansovittajana. Ennen Skandinaaviaan tuloaan A. toimi Pohjois-Saksassa. Kööpenhaminaan hän saapui apulaisineen 1516 tai 1517 ja maalisk. 1518 Ruotsiin luvattuaan Tanskan kuninkaalle Kristian II:lle toimia unioniaatteen hyväksi Sten Sture nuorempaa vastaan, joka oli taistelussa papiston ja unionipuoluelaisten kanssa ja oli aseilla kukistanut arkkipiispa Gustaf Trollen. Vasta vuoden lopulla A. saapui Tukholmaan ja Upsalaan ennätettyään jo sitä ennen hankkia itselleen paljon ystäviä, mutta Sten Sture ymmärsi houkutuksilla taivuttaa puolelleen tämän vaikutuskykyisen miehen. Muun toimintansa ohessa A. harjoitti sekä itse että asiamiestensä välityksellä anekauppaa sekä Ruotsissa että Norjassa. Paitsi rahaa A. otti vastaan rautaa y. m. raaka-aineita. Kristian II, joka tietenkään ei ollenkaan ollut tyytyväinen A:n toimiin, otatti takavarikkoon suuren osan hänen kalleuksistaan ja rahoistaan eikä paljon puuttunut, ettei A. itse joutunut saman kohtalon alaiseksi Lundissa paluumatkallaan Ruotsista (1519). Hän pelastui vain pakenemalla Ruotsin kautta Lyypekkiin, jossa kuitenkin sai kokea, kuinka nopeasti alkava uskonpuhdistus oli kääntänyt mielialan hänelle vastaiseksi. Yhteistoiminta Sten Sturen kanssa uhkasi kääntyä A:lle vaaralliseksi, mutta hänen onnistui tekeytyä viattomaksi paavin edessä ja lepyttää hänet. A. kohosi sitten nopeasti arvoasteissa ja kuoli Milanon arkkipiispana. Niistä aarteista, joita tämä pohjoismaiden Tetzel oli Ruotsissa koonnut, sai paavi tuskin mitään. Suurimman osan, kenties kaiken, anasti Kristian Tyranni. *L. H.*

Arckenholtz. 1. J o h a n A. (1695-1777), valtiomies ja historiantutkija, synt. Helsingissä helmik. 9 p:nä 1695. Tuli isonvihan aikana ylioppilaaksi Turkuun 1713 ja pakeni samana vuonna Ruotsiin. Siellä hän aikaisin ryhtyi arkistotutkimuksiin syventyen erittäin Ruotsin suuruuden aikaan. 1720 hän lähti pitkälle ulkomaanmatkalle Saksaan, Ranskaan ja Alankomaihin. Matkaltaan A. palasi 1725 ja kirjoittautui kansliakollegiin, mutta matkusti kohta jälleen ulkomaille käyden aina Unkarissa, Italiassa ja Englannissa saakka. Matkoilla hän keräsi aineksia Kustaa Aadolfin ja Kristiinan historiaan. Palattuaan jälleen Ruotsiin A. nimitettiin 1735 reistraattoriksi kansliakollegiin. Pariisissa hän oli ruotsiksi laatinut kirjoituksen Ruotsin suhteista ulkovaltoihin, jossa hän m. m. moitti Ranskan hallitusta ja etenkin sen päämiestä, „pappien ja jesuiittain ystävää”, kardinaali Fleury'tä, säästämättä myöskään kotimaista hallitusta. Kirjoitus tuli tekijän varomattomuuden takia ilmi, ja silloin hatut käyttivät tilaisuutta kukistaaksensa A:n, joka oli Hornin ystävä. Hän menetti virkansa ja pakoitettiin pyytämään anteeksi Fleury'ltä. — V. 1740-41 valtiopäivillä häntä syytettiin erään valtiollisen häväistyskirjoituksen tekijäksi ja tuomittiin elinkautiseen vankeuteen. Hattujen sodan jälkeen A. pääsi vapaaksi ja matkusti 1744, niin varaton kuin olikin, ulkomaille tutkimaan Saksan arkistoja. Siellä kuningas Fredrik I nimitti hänet kirjastonhoitajaksi Kasseliin. A. jatkoi historiallisia tutkimuksiaan ja julkaisi suuren neliosaisen teoksensa kuningatar Kristiinasta („Mémoires concernant Christine, Reine de Suède”, Amst. ja Leipz. 1751-60); rikkaan sisällyksensä ja viehättävän esitystapansa vuoksi tämä tutkimus herätti suurta huomiota, — m. m. paavi Benediktus XIV ilmoitti lukeneensa A:n teoksen ja tarjosi hänelle Vatikaanin ja muut Rooman kirjastot käytettäviksi. Kustaa Aadolfin historiaa hän ei ennättänyt julkaista. Kun eräässä Lüttichissä ilmestyvässä aikakauskirjassa oli selitetty suomalaisten polveutuvan israelilaisista ja lausuttu heistä alentavia arvosteluja, vastasi A. näihin väitteisiin ranskalaisessa kirjoituksessa, kumoten tehdyt syytökset, mutta hyväksyen tuon käsityksen suomalaisten sukuperästä.

Johan Arckenholtz

Kun myssypuolue jälleen pääsi valtaan 1765, määräsivät säädyt A:lle 1,200 hopeataalaria eläkkeeksi ja lausuivat toivomuksen, että hän kirjoittaisi Fredrik I:n historian. A. ryhtyi siihen, mutta ei saanut teosta valmiiksi. Hän

kuoli heinäk. 12 p. 1777. Turun yliopistolle A. lahjoitti kirjakokoelmansa, 450 nidettä, harvinaisia käsikirjoituksia, rahoja y. m. sekä 8,000 hopeataalaria apurahoiksi. [Borgå Tidn. 1838; Malmström, Sveriges politiska historia; Sv. Lit. sällsk. i Finl. Förh. och upps. 7]. *O. M-e.*

2. K u s t a a L u d v i g A. (1801-67), samaa sukua kuin edellinen, lahjoittaja, tuomari, synt. Kärkölässä, tuli ylioppilaaksi 1818, suoritti lainopin tutkinnon 1821 tullen samana vuonna hovioikeuden auskultantiksi. Nimitettiin 1846 Sääksmäen tuomiokunnan hoitajaksi ja sai 1856 hovioikeudenneuvoksen arvonimen. Lahjoitti 1864 ja 1866 20,000 markkaa apurahoiksi köyhille jumaluusopin ylioppilaille (A:n stipendi).

Arcole, kylä Veronan lähellä Italiassa; Napoleon Bonaparte voitti siellä itävaltalaiset 15-17 marrask. 1796.

Arcot, kaksi Madrasin hallinnon alaista aluetta Etu-Intiassa, Mysoren ja Bengalin lahden välillä. Etelä-A:ssa 2,349,000 as.; Pohj.-A:ssa 2,207,000 as., molemmissa yht. 50,000 kristittyä. Riisin viljelystä.

Arctium ks. T a k i a i n e n.

Arctomys ks. M u r m e l i t.

Arctopitheci, k y n s i a p i n a t, ryhmä uudenmaailman apinoita *(Platyrrhina)*. Suomal. nimi viittaa ryhmän enin silmäänpistävään systemaattiseen tuntomerkkiin, nim. varpaiden pitkiin, teräviin kynsiin. Ainoastaan takaraajat muistuttavat enemmän käsiä, niissä kun on vapaa, litteä- ja lyhytkyntinen peukalo. Pieniä eläimiä, joiden pyöreä pää ja litteä, paljas tai harsukarvainen naama tekee ne apinamaisiksi, mutta muun ulkomuotonsa ja elintapojensa puolesta ne enemmän muistuttavat jyrsijöitä, erittäinkin oravaa. Silmät ovat pienet, korvat isot, karvapeite pehmeä, kiiltävä, häntä tuuhea, ei kierteishäntä. Päässä, korvissa ja hartioilla on usein karvatöyhtöjä, harjoja ja kauluksia, jotka vielä selvemmin esiintyvät eläinten kirjavien tai heleitten värien takia. Ääni heikko, vikisevä, viheltävä tai muriseva. Henkiset kyvyt heikommat kuin muilla apinoilla; arkuus, oikullisuus ja veitikkamaisuus ovat huomattavia luonteenominaisuuksia. — Kynsiapinat ovat kotoisin troopillisesta Etelä-Ameriikasta, jonka metsissä ja pensaikoissa ne päivisin liikkuvat pienissä parvissa oravien tapaan. Ravintona ovat sekä hedelmät että linnunmunat, hyönteiset, hämähäkit y. m. alemmat eläimet. Menestyvät hyvänlaisesti kesytettyinä ja ovat siinä tilassa lisääntyneetkin. Tärkeimpiä kynsiapinoita ovat s i l k k i a p i n a t *(Hapale)* ks. t.

Arctopolis *[-to'-]*, „karhukaupunki", Bernin (Sveitsissä) ja Porin (Suomessa) latinainen nimi.

Arctostaphylos uva ursi *[-a'- ū- -ī]*, s i a n m a r j a l. s i a n p u o l u k k a, *Ericaceæ*-heimoon kuuluva, kankaillamme kasvava varpu, joka on hyvin puolukan näköinen, mutta eroaa siitä siinä, että lehdet ovat selvästi vastapuikeita (puolukalla soikeita), kehä 5-lukuinen (puolukalla 4-), heteitä 10 (puolukalla 8), hedelmä jokseenkin mauton, jauhomaltoinen luumarja (puolukalla imelän hapan oikea marja). Sianpuolukan varsista keitettyä lientä käytetään karjanlääkkeenä.

Arcturus *[-ū'-]*, Karhunvartija-tähtikuviossa oleva 1:sen suuruusluokan tähti.

Arcus (lat.), jousi, kaari, holvi.

Ardea, *eläint.*, ks. H a i k a r a t.

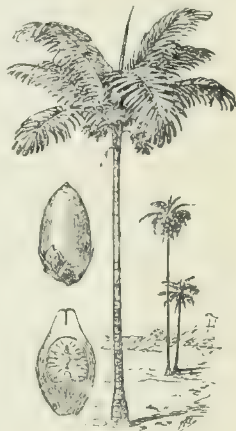
Ardennes *[-de'n]*, departementti Pohjois-Ranskassa, Maas-virran molemmin puolin, Belgian rajalla, 5,252 km², 317,505 as. (1906). Kuuluisa 105 km pitkä A r d e n n e s-k a n a v a yhdistää Maasin ja Seinen vesistöt toisiinsa. Pääkaupunki on Mézières ja sen kuuluisimpia paikkoja Sedan.

Ardennilainen hevonen ks. H e v o n e n.

Ardennit, vuoriseutu eteläisessä Belgiassa ja koillisessa Ranskassa; keskikorkeus n. 550 m; ylängön halkoo Maas syrjäjokineen; jokilaaksot ovat syviä ja viljavia; vuoristo on rikas metalleista (rautaa, sinkkiä, lyijyä), pohj. osassa runsaita kivihiilikerroksia, joihin Belgian suurenmoinen teollisuus perustuu. Pohjoinen osa on metsäistä, eteläinen metsättömiä liitutasankoja.

Areaali (lat. *ārea* = pinta), pinta-ala.

Areca catechu, a r e k a p a l m u, b e t e l p a l m u, 24 m korkuiseksi kasvava, hoikkarunkoinen sulkapalmu Sundasaarilta. Yleisesti viljelty Intiassa ja Tyynen-valtameren saaristossa. Hedelmät, areka- l. betelpähkinät, ovat keltaisen luumun näköisiä ja sulkevat sisäänsä sarvenkovan siemenen. Tämä leikellään raakaleena palasiksi, jotka, tahi siemen kokonaisuudessaan, kääritään betelpippurin *(Piper Betle)* lehtiin, joiden sisä-pinnalle on sivelty kostutettua, poltettua kalkkia. Tällaisen pallon pureksimisesta tuntee ainakin tottumaton huumausta. Pitempiaikainen käyttäminen turmelee hampaat, jotka ensin punertuvat, sitten mustuvat ja lopulta hajoavat. Betelin pureksiminen on hindulaisten ja malaijien keskuudessa levinnyt kaikkiin ikä- ja kansanluokkiin. Arekapähkinöitä käytetään myös palmukatekun valmistukseen. ks. K a t e k u.

Arekapalmu

Arecibo *[-tšī'-]*, satamakaupunki Länsi-Intiassa Puertoricon pohjoisrannalla samannimisen joen suussa. Noin 30,000 as. Rautatie San Juaniin. Kaupaksi viedään sokeria ja tupakkaa. Ympäristö epäterveellinen.

Areena (lat. *arē'na* = hieta), taistelukenttä roomalaisessa amfiteatterissa, kilpakenttä; näyttämö.

Are Frode, T o r g i l s i n p o i k a, isl. historioitsija, oli Hall Thorarinsson nimisen päällikön kasvattama ja lähti 1088 hänen luotansa. A. F:n elämästä ei paljoa tiedetä; hän vihittiin papiksi, pidettiin oppinsa vuoksi suuressa arvossa ja kuoli korkeassa iässä. Hänen teoksistaan on säilynyt „Islendingabók", lyhyt Islannin historia saaren asuttamisesta alkaen v:een 1120; sitä vastoin on hävinnyt hänen kirjoittamansa „Konungabók", Norjan kuninkaitten

historia, jota seuraavat kirjoittajat ovat ahkerasti käyttäneet. *K. G.*

Areiolainen riita, kirkon ensimäinen suuri oppiriita, jossa kolminaisuusoppi selvitettiin. Sen aiheutti Aleksandrian presbyteeri Areios, joka opetti, että Kristuksessa ihmiseksi tullut „Sana" on erilaista olemusta kuin Isä eikä ole iankaikkinen, vaan kuuluu luomakuntaan, vaikka onkin ensimäinen luoduista ja muun luomisen väline; Kristuksen vapahtajamerkitys on siinä, että hän on siveyden esikuva. Tämän opin johdosta hänen esimiehensä, Aleksandrian piispa Aleksander pani hänet viralta (noin 320). Areios sai kumminkin kannatusta itämailla, ja kiivas riita syntyi, joka uhkasi hajoittaa kristillisen kirkon. Sitä estääkseen Konstantinus Suuri kutsui (325) kokoon Nikean kirkolliskokouksen, joka hylkäsi A:n opin ja määritteli kirkon opin Kristuksen täydestä jumaluudesta niin, että hän on „syntynyt, ei tehty (luotu)" ja „Isän kanssa yhtä olemusta" *(homoûsios)*. Areios ajettiin maanpakoon. Nikean tunnustuksen sananmuotoa kannattivat länsimaalaiset, Kordovan piispa Hosius etupäässä, ja muutamat itämaalaiset; sen tarmokkaimmaksi puolustajaksi tuli Athanasius (ks. t.). Itämailla sitävastoin oli enemmistö oikeastaan sitä vastaan, koska sitä ei miellyttänyt tunnussana, jota ei ollut Raamatussa ja joka ei näyttänyt kyllin selvästi ilmaisevan Kristuksen itsenäistä persoonallisuutta; osa kallistui lähemmäksikin varsinaista areiolaisuutta. Keisarikin läheni hallituksensa lopulla tätä keskipuoluetta; Athanasius ja muita „nikealaisia" karkoitettiin ja Areios kutsuttiin takaisin maanpaosta (335); samaan aikaan hän kumminkin äkkiä kuoli. Konstantinuksen poikain aikana riitaa jatkui; lukuisissa synodeissa (tärkein Sardicassa 343) lausuivat molemmat puolet ankaria hylkäystuomioita toistensa opeista. Keisari Konstantius pakoitti yksinvaltiaaksi tultuaan useimmat sekä itä- että länsimaiden piispat hyväksymään epämääräisen tunnustuksen, jonka mukaan Poika on „samanlainen" *(homoios)* kuin Isä (359). Siten oli Nikean tunnustus muodollisestikin kumottu. Mutta voiton hetkellä vastapuolue jo oli hajonnut eri aineksiinsa: yhtäällä oli uudistunut jyrkkä areiolaisuus, toisaalla muodostunut ryhmä, joka Athanasiusta läheten pani painoa sille, että Poika oli samanlainen kuin Isä, ei vain ylimalkaan, vaan olemukseltaan *(homoiûsios)*. Osa näistä „homoiusiolaisista" yhtyi vihdoin „homouusiolaisiin", hyväksyen Nikean tunnustuksen sananmuodonkin, ja siten syntyi se puolue, joka Gregorius Nazianzilaisen johdolla vei tämän tunnustuksen lopulliseen voittoon toisessa yleisessä kirkolliskokouksessa Konstantinopolissa (381). Kun oppi Pyhästä Hengestä otettiin mukaan, omaksuttiin kirkollisessa teologiassa Isän, Pojan ja Hengen suhteesta määritys „yksi olemus, kolme persoonaa".

Tämän jälkeen areiolaisuus verrattain pian hävisi kreikkalais-roomalaisesta kristikunnasta. Mutta sitä ennen oli kristinusko maltillisessa areiolaisessa muodossa piispa Ulfilan (ks. t.) välityksellä levinnyt länsigooteille ja heiltä muille roomalaisiin maakuntiin asettuneille germaanilaiskansoille: itägooteille, vandaaleille, burgundeille j. n. e. 5:nnellä ja 6:nnella vuosis. se oli yleinen germaanilaisen kristillisyyden muoto. Areiolaisuus tavallaan helpotti sivistymättömäin, teologisiin mietiskelyihin tottumattomain germaanien siirtymistä kristinuskoon ja uskonnollinen erikoisuus esti heitä liian nopeasti menettämästä kansallista erikoisuuttaan; mutta he jäivät myös osattomiksi katolisen kirkon sivistyttävästä vaikutuksesta. Kussakin valtakunnassa oli oma, kuninkaasta likeisesti riippuvainen kansalliskirkkonsa. Frankkilaisten käännyttyä pakanuudesta suoraan katolisuuteen 496 luopui yksi germaanilaisvaltakunta toisensa perästä areiolaisuudesta, joka 8:nnella vuosis. oli kokonaan hävinnyt. *J. G.*

Areiolaiset ks. Areiolainen riita.

Areiolaisuus ks. Areiolainen riita.

Areiopagi (kreik. *Areios pagos*), kukkula Ateenassa, Akropoliin luoteispuolella, missä ikivanhoista ajoista Areiopagin neuvosto kokoontui. Neuvosto, jonka jäsenet olivat moitteettomasti virkaansa hoitaneita entisiä arkontteja, oli korkein tuomioistuin, mutta valvoi samalla valtiomuodon voimassa pysymistä sekä lakien, uskonnon ja siveellisyyden loukkaamattomuutta. Sen toimivalta oli kuitenkin eri aikoina milloin laajempi, milloin suppeampi. Valtiollisen merkityksensä, joka persialais-sotien ja niitä seuraavina aikoina oli erittäin suuri, se menetti Ephialteen toimesta (v. 462 e. Kr.), mutta säilytti tuomio-oikeutensa murha-asioissa y. m. vaikeammissa rikosjutuissa. V. 403 e. Kr. A:n neuvosto sai takaisin osan oikeuksiaan ja oli vielä Rooman keisarikunnan aikana olemassa. *E. R-n.*

Areios ks. Areiolainen riita.

Arekapalmu ks. Areca.

Arelatum *[-ā'-]*, kreivi Boson v. 879 perustama kuningaskunta, jonka pääkaupunkina oli Arles (roomal. *Arelāte*, siitä nimi). Se käsitti Provencen, Dauphinén, osia Languedocista, Franche-Comtésta y. m. Kun v. 888 eräs kreivi Rudolf oli perustanut Transjuraanisen Burgundin kuningaskunnan, jonka pääkaupunkina oli Genève, ruvettiin Arelatumia sanomaan Cisjuraaniseksi Burgundiksi. Molemmat valtakunnat yhdistettiin v. 933 Arelatumin eli Burgundin (ks. t.) nimellä.

Aremorica (kelt. „meren rantamaa"), luoteisen Ranskan (Normandian ja Bretagnen), myöhemmin Bretagnen vanha nimitys.

Arén, Erik (1772-1859), nimismies, talonpojan poika Finströmin pitäjästä, oli kotipitäjänsä nimismiehenä, kun hän toukok. v. 1808 asettui sen kansallisliikkeen etunenään, joka karkoitti venäläiset Ahvenanmaalta. Kustaa IV Aadolf tämän johdosta juhlallisesti Tukholmassa hänelle antoi mitalin urhoollisuudesta. V. 1809, venäläisten jälleen Ahvenanmaalle tullessa, hän pakeni Ruotsiin, mutta palasi rauhanteon jälkeen, jolloin kuitenkin vangittiin. V. 1810-22 A. oleskeli Ruotsissa, kunnes viimemainittuna vuonna sai oikeuden palata Suomeen.

Arenaria, arho, kasvisuku *Caryophyllaceæ*-heimossa. Matalia, valkeakukkaisia, suikertavia tahi mätästäviä, tähtimöiden näköisiä yrttejä, joiden lehdet ovat ehyitä, vastakkaisia. Heteitä 10, vartaloita 3. Suomessa 4 lajia, joista *A. trinervia* on yleinen varjoisissa

lehdikoissa, *A. serpyllifolia* kuivilla mäillä, ruispelloissa j. n. e.

Arendal, satamakaupunki Norjan eteläisellä rannikolla Nedenesin amtissa, n. 11,130 as. (1908). Kaupunki on etupäässä puutavarakaupan ja merenkulun kautta kohonnut varallisuuteen. Kauppalaivasto on suuri. Suuret laivanveistämöt. Kaupunki on kauniisti rakennettu. Museo.

Arends, Leopold (1817-82), syntyjään Länsi-Venäjän saksalaisia, erään pikakirjoitusjärjestelmän keksijä; se on ollut käytännössä varsinkin Ruotsissa ja Unkarissa. ks. Pikakirjoitus.

Arenga saccharifera, sokeripalmu, Intiassa ja Sunda-saarilla viljelty, 9-12 m korkea pariliuskaisia lehtiä kantava palmu. Ytimestä valmistetaan saagoa, lehtituppien jouhimaisista syistä punotaan köysiä, nuoria lehtiä syödään vihanneksina. Poikkileikatuista kukintolapakoista vuotaa runsaasti sokerinpitoista nestettä, josta käymisen kautta saadaan miellyttävänmakuista palmuviiniä tahi, kuiviin keittämällä, sokeria.

Arenicola ks. Hietamato.

Arenius *[-ē'-]*, Olaus (1611-82), vanhimpia ruotsinkielisiä saarnakirjailijoitamme. A. oli kotoisin Värmlannista Ruotsista, kuoli Maalahden kirkkoherrana. A. on julkaissut suuren joukon homileettisia teoksia.

Arensburg (vir. *Kuresaar*), kaupunki Liivinmaalla, Saarenmaan eteläranalla, 4,620 as. A., joka on Saarenmaan ainoa kaupunki, oli muinoin linnoitettu, mutta linnoitukset hävitettiin, kun saari v. 1710 valloituksen kautta siirtyi Ruotsilta Venäjän haltuun. — Kristiina kuningatar antoi 1648 Saarenmaan läänitykseksi Magnus Gabriel de la Gardielle ja tätä läänitysaluetta nimitettiin A:n kreivikunnaksi.

Arenskij *[-e'-]*, Anton Stepanovitš (s. 1861), ven. säveltäjä, kyvyltään huomattavimpia, tuli 1883 sävellyksen opettajaksi Moskovan konservatoriin, 1895 hovikuoron johtajaksi Pietariin; on säveltänyt oopperoita, sinfonioja, kamarimusiikkia, pianosävellyksiä, kirkkokuorosävellyksiä, y. m., on myös sepittänyt musiikinoppikirjoja. *I. K.*

Arenti (mlat. *renda* < lat. *reddita* < lat. *reddere* = antaa takaisin, antaa satoa), vuokra; osaksi se oikeussuhde, joka syntyy, kun joku sopimuksen (vuokrasopimuksen) kautta antaa toiselle määrätyksi ajaksi ja määrätyillä ehdoilla nautinto- ja käyttö-oikeuden johonkin (maahan, metsästykseen j. m. s.), osaksi se korvaus, mikä tällaisesta oikeudesta sopimuksen mukaan on suoritettava. vrt. Vuokra.

Areola *[āre'-]* (lat., dimin. sanasta *ārea* = avoin paikka, piha), kehikkö kuun ympärillä, kuunkehä; rintanäppylän ympärillä oleva tumma kehä.

Areometri (kreik. *araio's* = ohut, ja *metron* = mitta), uppovaaka, millä määrätään sekä jähmeiden että nestemäisten aineitten ominaispainoja. Sen käyttö perustuu Arkhimedeen sääntöön. On paino- ja asteikko-areometrejä. Edellisistä on yleisin Nicholsonin, jolla voidaan määrätä sekä nesteiden että jähmeäin kappalten ominaispainoja. Jälkimäinen suoritetaan siten, että kappale ensin pannaan veden yläpuolella olevaan ja sen jälkeen vedessä olevaan vaakakuppiin, jolloin yläpuolella olevaan kuppiin on asetettava niin paljo painoja, että a. vaipuu yhtä syvälle kuin ensi mittauksessa. Lisäpainot vastaavat silloin sitä painoa, minkä kappale Arkhimedeen lain (ks. t.) mukaan vedessä menettää, ja ominaispaino on siis kappaleen oman painon ja lisäpainojen suhde. Nesteen ominaispaino saadaan upottamalla a. yhtä syvälle tutkittavaan nesteeseen ja veteen. Lisäpainot ynnä a:n oma paino yhteensä antavat silloin kumpaisessakin tapauksessa poissyrjäytettyjen nestemäärien painot, jolloin tutkittavan nesteen painon suhde yhtä suureen vesimäärän painoon on vaadittu ominaispaino. — Asteikkoareometriä käytetään ainoastaan nesteiden ominaispainon määräämiseen. A:n alaosassa on elohopea tahi lyijypaino, joka pitää sen pystyssä. Kone uppoaa kevyeeseen nesteeseen syvempään kuin raskaaseen. Yläosassa oleva asteikko joko suorastaan ilmoittaa ominaispainon, jolloin a:n nimenä on densimetri, tahi nesteeseen uponneen a:n osan tilavuuden, jolloin ominaispaino on erittäin laskettava. A:a on aina käytettävä määrätyssä lämpötilassa, koska nesteen tiheys lämpötilan vaihtuessa muuttuu. Paitsi yleisiä, kaikkia nesteitä varten soveltuvia, on olemassa eri nesteitä varten laadittuja asteikkoareometrejä, jotka ilmaisevat montako prosenttia jotakin ainetta on liuoksessa, n. s. alkoholometrit, galaktometrit, lipeämittarit, y. m.

Nicholsonin areometri

Areopagi ks. Areiopagi.

Areopyknometri, (kreik. *araio's* = ohut, *pykno's* = paksu, ja *metron* = mitta), koje, millä määrätään hyvin pienten nestemäärien ominaispainoja. Se on areometri, jonka pieneen onteloon tutkittava neste pannaan, ja joka sitte upotetaan tislattuun veteen.

Arequipa *[arekī'pa]*. 1. Perun maakunta Tyynen valtameren rannikolla, 56,857 km², 230,000 as. — 2. A. pääkaupunki, „kauniitten naisten kaupunki", maan hedelmällisimmässä seudussa 6,100 m korkean tulivuoren Mistin eli Arequipan juurella. Puuvillan, rikin, kulta- ja hopeatavarain sekä jalokivien vienti. Rautatie Mollendon satamaan. Ankaroita maanjäristyksiä 1868 ja 1877.

Ares *[-ēs]*, kreikkalaisten jumalia, Zeuksen ja Heran poika, Aphroditen rakastaja, sodan, varsinkin taisteluntelmeen jumala, jonka seurassa esiintyvät *Deimos* („Pelko"), *Phobos* („Kauhu") ja *Eris* („Riita"). Hänen mielipaikkansa on Traakia, sotaisten heimojen ja myrskyjen koti. Paitsi Traakiaan oli hänen palveluksensa levinnyt Boiotiaan, Spartaan y. m.

Ares Ludovisi

Roomalaiset katsoivat häntä samaksi kuin Marsia (ks. t.). Taiteessa A:ta kuvattiin voimakkaaksi nuorukaiseksi, aikaisemmin partasuuksi, myöhemmin parrattomaksi. Kuuluisin säilynyt esitys on n. s. Ares Ludovisi, mahdollisesti jäljennös Skopaan 4:nnellä vuosis. tekemästä kuvapatsaasta. *E. R-n.*

Areschoug *[-skūg]*. 1. John Erhard A. (1811-87), ruots. kasvitieteilijä, tuli kasvitieteen professoriksi Upsalan yliopistoon 1858, josta toimesta otti eron 1876 eläen sitten Tukholmassa kuolemaansa saakka. Suurimman harrastuksensa hän kohdisti leviin ja useimmat hänen teoksistaan koskevat näitä: „Symbolæ algarum rariorum floræ Scandinavicæ" (1838), „Algarum minus rite cognitarum pugillus" I-II (1842-43), „Iconographia phycologica" (1847), „Phyceæ Scandinaviceæ marinæ" (1850), „Observationes phycologicæ" (1866-84) sekä „Algæ Scandinavicæ exsiccatæ" ja „Phyceæ extraeuropææ exsiccatæ". — 2. Fredrik Vilhelm Kristian A. (1830-1908), ruots. kasvitieteilijä, edellisen serkunpoika, professorina Lundin yliopistossa v:sta 1879. Hänen teoksensa käsittelevät kasvitieteen useita eri aloja. Niistä mainittakoon „Bidrag till groddknopparnes morfologi och biologi" (1857), „Bidrag till den skandinaviska vegetationens historia" (1866), „Beiträge zur Biologie der Holzgewächse" (1875-76), „Über die physiologischen Leistungen und die Entwickelung des Grundgewebes des Blattes" (1897). Lisäksi useita arvokkaita eri kasvisukuja koskevia teoksia.

Aresti (mlat., < lat. *ad*, ja *restā're* = jäädä), *lakit.*, lievempi laji vapausrangaistusta, jota käytetään sotaväen keskuudessa. — Ulkomaalaisissa prosessilaeissa ulosottomenettely, jonka kautta sen henkilön vakuudeksi, joka tällaista toimenpidettä on pyytänyt, jonkun toisen persoonallista vapautta rajoitetaan (mieskohtainen aresti) tahi häneltä riistetään vapaa käyttövalta omaisuuteensa (reaaliaresti). vrt. Matkustuskielto ja Takavarikko.

Aretaios *[-a'i-]* (lat. *Aretæ'us*), Kappadokialainen, kuuluisa kreik. lääkäri, eli Roomassa, Augustuksen (toisten mukaan Trajanuksen tai Hadrianuksen) aikalainen. Hänen (Joonian murteella kirjoitetut teoksensa julkaistiin useaan kertaan 1700- ja 1800-luvuilla; paras näistä julkaisuista on Ermerinsin toimittama (Utrecht 1847). [vrt. Locher, „A. aus Kappadocien", Zürich 1847.]

Arethas *[-e'-]* (s. n. 860), Cæsarean arkkipiispa, Photioksen oppilas, harrasti kirjallisuuden viljelyä, sekä kirkollisen että antiikkisen, ja valmistutti itselleen erinomaisia käsikirjoituksia, joissa useat tärkeät teokset ovat säilyneet jälkimaailmalle hyvässä kunnossa. Tunnetuimmat näistä ovat Eukleideen käsikirjoitus ja Platonin kodeksi (codex clarkianus, kirjoitettu 895). A:n kirjasto oli aikansa huomattavimpia. Hän käsitteli myöskin filologisesti sekä antiikkisia että kirkollisia teoksia; mainittavin on hänen selityksensä Ilmestyskirjaan.

Arethusa *[-re'thū-]* (lat. *Arethū'sa*), useiden Kreikan lähteiden nimi. Tunnetuin on Syrakusan Ortygia-saarella oleva lähde, jonka luultiin olevan yhteydessä Peloponnesoksen Alpheiosjoen kanssa. ks. Alpheios. — Arethusa-lähdenymfin pää on kuvana useissa Syrakusan rahoissa. *O. E. T.*

Aretino *[-ī'-]*, Pietro (1492-1557), it. runoilija, eleli paavin hovissa, Medicien ja Frans I:n luona, lopulta Venetsiassa. Yhtä röyhkeä kuin lahjakas, pelätty raakojen häväistyskirjoitustensa vuoksi; antoi lahjoa itsensä vaikenemaan, kirjoitti satiirisburleskeja runoja, eepillisiä runoelmia, tragedioja ja eloisia, mutta usein rivoja komedioja ja novelleja. [Bertani, „Pietro A. e le sue opere seconde nuove indagini" (1902).] *(V. T.)*

Arezzo *[-e'tso]*. 1. Italian kuningaskunnan provinssi, joka käsittää Toscanan kaakkoisen osan, 3,298 km² ja 280,000 as. (1905). Keskiset Apenniinit kulkevat provinssin koillisosissa, ja Arno ja Tiber virtaavat sen lävitse. Laaksot ovat hedelmällisiä ja kasvavat viljaa, viiniä, hedelmiä, oliiveja, kastanjoita y. m. — 2. Provinssin pääkaupunki, 45,000 as. Kaupungissa on kauniita rakennuksia 13:nnelta ja 14:nneltä vuosis. sekä renessanssiajalta. Erityisesti mainittakoon goottilaiseen tyyliin rakennettu tuomiokirkko ja kirkko „Santa Maria della Pieve". Kirkoissa on runsaasti freskomaalauksia ja veistoksia. Petrarcan syntymäpaikka. — Kaupungin muinainen nimi oli Arretium ja se oli etruskien tärkeimpiä kaupunkeja. Tunnettuja olivat sen aseet ja punaiset maalaamattomat saviastiat (vasa arretina).

Arfak, vuori Uudessa Guineassa (ks. t.).

Arfvidsson, Anna, ruots. tietäjäakka, joka Kustaa III:n aikana herätti suurta huomiota Tukholman ylhäisimmissäkin piireissä. Itse kuninkaankin sanotaan usein käyneen hänen luonansa ja saaneen kuulla ennustuksen väkivaltaisesta lopustansa. A:n elämänvaiheet ovat muuten tuntemattomat.

Argali *(Ovis ammon* l. *argali)*, *eläint.*, Aasiassa Baikal-järven tienoilta Pohjois-Tibetiin levinnyt kookas, villi lammaslaji, jonka isot sarvet ovat kierteiset, kärjet ulospäin suunnatut. Eläin on hartiain kohdalla 1,12 m korkea, sarvet juuresta kärkeen 1,22 m pitkät. Karvapeite hyvin tasainen. Läheisiä muotoja tavataan Himalaijan pohjoisrinteellä, Tibetissä ja Kiinassa. *K. M. L.*

Argali.

Argand *[-gā']*, Aimé (1755-1803), engl. lampputehtailija, keksi n. s. Argandin liekittimen. ks. Lamppu.

Argei *[-ē'-]* (lat.), 27 ihmisenmuotoista ruokonukkea, jotka muinoin Roomassa maaliskuun 16 ja 17 p:nä juhlasaatossa vietiin erityisiin pyhäkköihin *(sacrāria)* sekä sitten toukokuun 14 p:nä pappien, Vestan neitsyeitten, prætorien ynnä kansalaisten läsnäollessa viskattiin paalusillalta Tiber-jokeen. Tämän vanhan, otaksuttavasti Kreikasta tulleen, ihmisuhreja korvaavan toimituksen varsinainen merkitys oli jo aikaisin roomalaisillekin aivan hämärä. [Pauly-Wisso-

wa, „Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft", art. A r g e i.]

K. J. H.

Argelander *[-a'-]*, F r e d r i k W i l h e l m A u g u s t (1799-1875), etevä tähtitieteilijä, synt. Itä-Preussissa Memelin kaupungissa, jossa isä oli kauppiaana (A:n suku on suomalaisesta Argillander-suvusta polveutuva haara). Tultuaan ylioppilaaksi Königsbergissä 1817 A. antautui pian tähtitieteellisiin opinnoihin varsinkin sikäläisen suuren astronomin Besselin innostamana, jonka apulaiseksi hän tuli 1820. Tohtorin arvon ja tähtitieteen dosentin paikan Königsbergissä hän saavutti samana vuonna, 1822, jolloin hänen dosentinvirkaa varten julkaisemaa teostansa, joka käsitteli 1811 v:n suurta pyrstötähteä, erityisesti pidettiin etevänä. Omasta pyynnöstään hänet nimitettiin tähtitieteen observaattoriksi Turun akatemiaan sekä, sittenkuin tämä virka, johon oli yhdistettynä observatorin esimiehyys, 1828 muodostettiin vakinaiseksi professorinviraksi, myöskin tähän toimeen.

Fredrik Wilhelm Argelander.

Aikaansa nähden oivallinen konekokoelma, joka oli tilattu Turun observatoria varten, saapui suuremmaksi osaksi vasta A:n aikana ja hän asetti tämän koneiston paikoilleen ja järjesti sekä tämän tähtitornin että myöskin Turun palon jälkeen Helsinkiin hänen johdollaan 1830-32 rakennetun. Kummassakin paikassa hän ahkeruudella suoritti tähtitieteellisiä havaintoja. Tuloksina näistä ovat mainittavat varsinkin hänen kuuluisa „turkulainen luettelonsa" (käsittää 56 tähteä, joilla on suuri ominaisliike) sekä hänen aurinkokunnan liikuntoa avaruudessa koskevat tutkimuksensa.

Pian hänet kuitenkin hänen isänmaansa sai takaisin, kun A. 1837 otti vastaan Bonnin observatorin professoriksi ja esimieheksi saamansa kutsumuksen, mikä observatori rakennettiin hänen valvontansa alaisena. Siellä hän eli ja toimi kuolemaansa saakka 1875. — A. oli 19:nnen vuosis. etevimpiä havainnontekijä-astronomeja; useimmat huomatut, erittäinkin saksalaiset tähtitieteilijät viime vuosisadan keskivaiheilta ovatkin olleet hänen oppilaitaan. Paitsi lukuisia erikoistutkimuksia hän on julkaissut useita erittäin laajaperäisiä teoksia. Tärkeitä ovat hänen vyöhykehavaintonsa, joista pohjoiset vyöhykkeet sisältävät 22.000:n tähden aseman määräykset ja eteläiset 17,000:n, ja ennen kaikkea hänen yhdessä Schönfeldin ja Kruegerin kanssa suorittamansa suuripiirteinen ja täydellisesti loppuun saatettu pohjoisen taivaanpuoliskon kaikkien tähtien aina 9 ½ suuruusluokkaan asti merkitseminen ja kartoittaminen.

Mielenkiintonsa meidän maatamme kohtaan hän säilytti läpi elämänsä ja toi sen näkyviin m. m. siten, että 1854-55 vuosien sodan aikana koetti diplomaattista tietä suojella observatoriamme vihollisten laivastojen pommitukselta.

A. D.

Argentaani ks. U u s i h o p e a.

Argentamiini, etyleenidiamiinihopeafosfaatti, käytetään varsinkin gonorrea-lääkkeenä.

Argenteuil *[-žätö'i]*, kaupunki Ranskassa, Seine-et-Oisen departementissa Seinen varrella, 17,400 as. Paljon rikkaitten pariisilaisten omistamia huviloita.

Argentiera, yksi Kykladeista. ks. K i m o l o.

Argentiina. Argentiinan tasavalta *(Republica Argentina)* on liittotasavalta Etelä-Ameriikassa, ulottuen Atlantin valtamerestä idässä „Kordillieerien eli Andien vedenjakajaan" lännessä. Tämä läntisen rajan epämääräisyys on synnyttänyt alituisia rajakiistoja läntisen naapurimaan, Chilen kanssa. Viimeisten rajanjärjestelyjen (1902) jälkeen A. käsittää n. 2,800,000 km². Pohjoisessa se rajoittuu Boliviaan ja Paraguayhin, jota maata vastaan Pilcomayo-joki muodostaa rajan. Etelässä Chile erottaa A:n mantereen Magalhäesin salmesta, mutta siihen kuuluu itäinen puoli Tulimaata ja Staten Island, joten sen alue ulottuu 50° 30′ etel. lev. Koillisessa A. rajoittuu Uruguayhin ja Brasiliaan.

Luonnonsuhteisiin nähden maan eri osat ovat hyvinkin erilaisia: pohjoisessa La Plata-alue, joka käsittää Gran Chacon ja Pampas-seudun, ja etelässä Patagonia. La Plata-alue on ääretön tasanko, joka on syntynyt tertiääri- ja kvartääriajalla, jolloin Kordillieerien ja Brasilian ylängön välillä lainehti meri. Gran Chaco, jonka eteläisenä rajana voi pitää Saladillo-jokea, on aivan tasaista pinnaltaan ja kivetöntä; sitä peittävät vaihdellen suuret metsät ja ruohokentät. Välillä on suurempia ja pienempiä suolajärviä, kuten Salinas Grandes. Sen lävitse virtaa monta Kordillieereilta alkavaa jokea, joista tärkeimmät ovat Pilcomayo, Vermejo, Salado ja Saladillo. Pampas-alue on sekin enimmäkseen ääretöntä tasankoa, heinäaroa, joka vähitellen kohoaa länteenpäin; Rosario on esim. 38 m, Villa Nueva 200 m ja Villa Mercedes 480 m yl. merenp. Se tekee rannattoman meren vaikutuksen väri-ilmiöihinkin nähden. Tiheässä on pieniä suolajärviä; jokia on yleensä vähän. Monta Kordillieereilta alkavaa jokea laskee Mar-Chiquita nimiseen laguuniin. Suurin osa pampasta kuuluukin laskuttomaan alueeseen. — Patagonia on sisäosissa ylänkömaata, n. 400-500 m yl. merenp., Kordillieerien juurella n. 1,000 m ja laskee pengermäisesti itäänpäin. Yleensä on maa tasankoa, josta väliin kohoaa kallioita. Toisin paikoin on syvennyksiä, joiden pohjassa tavallisesti on pieniä suolajärviä. Joista ovat huomattavat Colorado ja Rio Negro pampasalueen ja Patagonian rajaseuduilla sekä Chubut ja Chico etelämpänä. — A. on vuorimaata ainoastaan länsiosissaan, jossa Kordillieerit ja niiden haaranteet sekä n. s. Anti-Kordillieerit kulkevat. — A:n tärkeimmät joet ovat Paraná, Paraguay ja rajajoki Uruguay, jotka yhdistyneinä muodostavat La Platan. — I l m a n a l a on niin laajassa maassa hyvin erilainen eri osissa. Pohjoisissa seuduissa, jotka kuuluvat troopilliseen vyöhykkeeseen, vallitsee miltei yhtämittainen kesä; vuoden keskilämpö on n. + 22° (Posadas

Misionesissa), etelämpänä n. 35°:n seuduille etel. lev. on subtroopillinen ilmasto ja siitä eteläänpäin lauhkea. Sisämaassa vallitsee yleensä mannerilmasto, kesät ovat lämpimät ja talvet kylmemmät, päivät kuumat ja yöt kylmät. Rannikoilla on lauhkea meri-ilmasto. Itäisissä osissa on ilmanala yleensä kylmempää kuin muissa samalla leveysasteella olevissa seuduissa. Tulimaan vuoden keskilämpö on + 6°. — Kosteusmäärä on rannikolla pohjoisosissa runsas, Buenos Airesissa 900 mm, Rosariossa 1,000 mm, mutta vähenee sisämaahan ja etelään päin. Se on vähäinen pampas-alueella, mutta vielä pienempi Andien alueella, jossa Riojan kaupungissa kosteusmäärä on ainoastaan 250 mm ja Mendozassa vain 190 mm. Patagonian sisäosissa se on n. 400 mm ja rannikolla n. 400-500 mm. Pohjoisosissa kesäkuukaudet ovat saderikkaat, jotavastoin talvet ovat kuivat. Patagoniassa sataa enemmän syksyllä ja talvella, kevät ja kesä ovat kuivemmat. Rannikoilla puhaltaa talvisaikaan useasti rajuja, pitkäaikaisia tuulia, kuten lounaistuulet La Platan seuduissa. Pampaksilla riehuvat usein Andeilta tulevat myrskyt (pamperos). Muissa A:n seuduissa on ilma yleensä tyyntä.

Kasvikuntansa suhteen ovat A:n eri osat varsin paljon toisistaan eroavia. Tämä perustuu sekä ilmanalan että maaperän erilaisuuteen. Koillisessa, Paranán ja Uruguayn välisissä seuduissa, on laajoja troopillisia aarniometsiä (ks. t.). Toisin seuduin on metsä matalampaa, mutta sisältää arvokkaita puulajeja kuten allgarrobo (Prosopis) mimosa, akaasia, quebracho (Schinopsis, Aspidosperma), magnolia, yerba y. m. puita. Gran Chacon kasvullisuus muodostaa ikäänkuin välimuodon aro- ja metsäkasvullisuuden välillä. Rehevää metsää on siellä, missä kosteus on suurempi, muualla on pensas- ja ruohokasvullisuus voitolla. Pampastasangot kasvavat etupäässä kuivahkoa, usein miehen korkuista heinää; seassa on useasti myös kaktus- ja aaloepensaita sekä ohdakkeita. Etelässä muuttuu pampas Patagonian kiviperäiseksi enimmäkseen okapensaikkoa kasvavaksi asumattomaksi aroseuduksi. — Viljelyskasveista mainittakoon vehnä, etenkin idässä, maissi, pellava ja mailanen l. luserniheinä (Medicago). Vihanneksia ja hedelmiä, banaaneja, ananaseja, viikunoita, persikoita y. m. viljellään yleisesti ja paljon. Viiniköynnöstä viljellään A:n sisäosissa, sokeriruokoa etupäässä Tucumanissa.

Argentiinalainen aarniometsä

Eläinkuntaan kuuluu pohjoisessa ja idässä troopillisia, etelässä ja lännessä lauhkean vyöhykkeen eläimiä. Petoeläimiä on monta eri lajia kissaeläimiä (jaguaari, kuguaari eli puuma), karhuja ja susia. Apinoita on pohjois- ja itäosissa. — Jyrsijöitä on runsaasti kaikkialla. Pampasseudun kuvaavin eläin on pampaskaniini eli vizcacha (Lagostomus trichodactylus), jyrsijä, joka kaivaa itselleen syvät maanalaiset käytävät, joista ainoastaan yöllä tulee vahingoittamaan asukasten istutuksia. Toinen tyypillinen pampaseläin on nandu-strutsi. — Luoteisosissa asustaa kaksi laamaeläinlajia, tavallinen laama ja vikunja, joita molempia pidetään kotieläiminä arvokkaan villansa tähden. — Lintumaailma on hyvin rikas, aina nandusta ja Andein vuorilla elävästä kondorista pieniin kolibreihin saakka. Näiden välillä on määrätön paljous erikokoisia lintuja. — Suurilla ruohotasangoilla kulkevat laitumella suuret määrät lampaita, sarvikarjaa ja hevosia. Aaseja ja muuleja käytetään paljon.

Asukkaat. A:n nykyisen väestön muodostavat maahan muuttaneet eurooppalaiset ja heidän jälkeläisensä, sekakansat ja vähäinen määrä maan varsinaisia alkuasukkaita (intiaaneja). Asukasluku on nopeasti kasvanut. Ensimäisessä väenlaskussa v. 1869 se oli 1,836,490, vähemmän kuin nyt Buenos Airesin kaupungissa ja maakunnassa, viimeisessä v. 1901 toimitetussa se oli 4,926,913 ja v. 1907 se arvioitiin n. 6 milj. hengeksi. Väestön suuri ja nopea lisääntyminen johtuu suuresta siirtolaisuudesta. Suurin osa siirtolaisia on ollut italialaisia, espanjalaisia ja ranskalaisia, siis romaaneja; paitsi näitä englantilaisia, puolalaisia, saksalaisia, sveitsiläisiä y. m. Misionesiin asettui v. 1906 pieni suomalainen siirtokunta, johon kuului enimmäkseen sivistyneitä. Epäedulliset liikeneuvot ovat lähinnä estäneet siirtolan kehitystä. — Alkuasukkaat ovat Gran Chacon alueella guaycuru-ryhmää, josta mainittakoon Pilcomayon rannoilla asuvat toba- ja pilaga-heimot. Pampas-alueen alkuasukkaina olivat puelche- eli pampasintiaanit. — Gauchot, jotka elävät pikkutilallisina tai karjanhoitajina pampaksella, ovat maahanmuuttaneiden espanjalaisten ja alkuasukasnaisten jälkeläisiä. Suurtilalliset (estancieros) ovat tavallisesti valkoihoisia. — Patagoniassa asuvista

Argentiinalaisia paimenia („gauchos").

alkuasukkaista ovat tehuelche-intiaanit huomattavimmat; he ovat yleensä kookasta väkeä ja elävät metsästyksestä ja kalastuksesta.

Elinkeinot. Maanviljelykselle ja karjanhoidolle ovat edellytykset erittäin hyvät. Viime vuosina nämä elinkeinot ovatkin suuresti kehittyneet. Tärkeimmät viljelyskasvit ovat vehnä (sato 1905 4,2 milj. tonnia), maissi, pellava, sokeriruoko, mailanen l. lusernihein ä, viini, tupakka, potaatit ja hedelmät. Lämpimämmissä osissa viljellään myös banaaneja, maniokkia ja kahvia, Kordillieereissä quinoa-savikkaa ja coca-pensasta. Tärkeimmät vehnäseudut ovat Santa Fé, Buenos Aires, Cordoba ja Entre Rios. Yerba-puun viljelys, josta saadaan koko Etelä-Ameriikassa käytettyä mateeta, on lisääntymässä. Sen viljelemiseen myös suomalaiset siirtolaiset Misiones-territorissa ovat ryhtyneet. — Karjanhoito on sen jälkeen kuin lammas on tuotu maahan ja englantilaiset ja saksalaiset ovat kehittäneet lampaanhoitoa, muodostunut A:n varallisuuden tärkeimmäksi lähteeksi (v. 1907 n. 78 milj. lammasta). Karjanhoidon tärkeimmät tuotteet ovat villat, vuodat ja liha. — Vuorityö on vähän kehittynyt. Enimmin saadaan jaloja metalleja, suolaa, jonkun verran vaskea, lyijyä y. m. ja vähän kivihiiltä Mendozasta. — Teollisuus on alullaan: enimmäkseen karjanhoidon tuotteiden jalostamista, joka tapahtuu suurissa teurastus- ja suolauslaitoksissa (saladeros), jäädytyslaitoksissa, lihanesteja parkitustehtaissa. — Kauppa on huomattava; vienti teki v. 1907 n. 286 milj. ja tuonti n. 295 milj. kultapesoa. Kauppalaivastossa oli v. 1905 131 höyrylaivaa ja 160 purjelaivaa (yht. n. 95,000 tonnia). Tärkeimmät vientitavarat ovat vehnä, villat, pellavansiemenet, maissi, vuodat, liha. Teollisuustuotteet ovat tärkeimmät tuontitavarat. — Rautateitä oli A:ssa v. 1907 lopussa 21,668 km. — Maassa on 5 yliopistoa, joista 2 on valtion (Buenos Airesin ja Cordoban). Kansanopetus on pakollinen ja maksuton. Katolinen oppi on valtionuskontona, mutta kaikki uskontunnustukset ovat suvaittuja.

Härkävaunut (Argentiina).

Raha-asiat: valtion tuloarvio v. 1908: 83,766,359 paperipesoa ja 57,830,105 kultapesoa, menoarvio 155,931,230 paperipesoa ja 24,450,259 kultapesoa. Valtion velka $^{31}/_{12}$ 1907 375,017,815 kultapesoa ja 664,724,627 paperipesoa. — Raha: 1 kultapeso = 5 mk, 1 paperipeso = 2,27—2,50 mk.

Sotavoima. Jokainen argentiinalainen on asevelvollinen 20—45 ikävuotensa välillä, tästä ajasta 10 vuotta vakinaisessa ja varaväessä, 10 vuotta kansalliskaartissa ja 5 vuotta territoriaalikaartissa. Maasotajoukon rauhankanta on 16,687 miestä ja lähes 600 upseeria. Armeijan sotakanta on 120,000, kansalliskaartin yli 130,000 miestä; territoriaalikaartia käytetään vain poliisipalvelukseen. Sotalaivastoon kuuluu yhteensä 48 alusta. — Sotalippu: sininen, valkoinen, sininen (vaakasuorassa), valkoisen keskellä aurinko. Kauppalippu ilman aurinkoa.

Valtiomuoto. Liittovaltion muodostavat seuraavat 14 valtiota: Buenos Aires ynnä liittoalue, Catamarca, Cordoba, Corrientes, Entre Rios, Jujuy, La Rioja, Mendoza, Salta, San Juan, San Luis, Santa Fé, Santiago ja Tucuman, sekä 9 piirikuntaa (Chaco, Chubut, Formosa, Misiones, Neuquen, Pampa, Rio Negro, Santa Cruz, Tierra de Fuego (Tulimaa). Kullakin valtiolla on oma eduskuntansa ja oikeus itsenäisesti järjestää sisälliset asiansa. Yhteistä hallitusta johtaa 6:ksi vuodeksi valittu presidentti. Lakiasäätävä valta on 2-kamarisella kongressilla: senaatilla, jossa on 30 9:ksi vuodeksi välillisillä vaaleilla valittua jäsentä ja edustajakamarilla, jossa on 120 välittömillä vaaleilla 4 vuodeksi valittua edustajaa, joista puolet uudistetaan 2 vuoden jälkeen. Kongressi on koolla joka vuosi toukok. 1 p.-syysk. 30 p.

Historia. Ensi kerran saapuivat eurooppalaiset Argentiinan alueelle v. 1515, jolloin espanjalainen löytöretkeilijä Juan Diago de Solis vastatuulen ajamana tuli La Platan suuhun. Hänet murhasivat alkuasukkaat, ja sitte kului 12 vuotta, ennenkuin eurooppalaiset jälleen näyttäytyivät näillä seuduilla. V. 1527 saapui meriretkeilijä Sebastian Cabot sinne ja perusti San Espiritun siirtolan. V. 1535 perustettiin Buenos Airesin kaupunki. La Plata-maiden varsinainen valloittaja oli v. 1555 asetettu adelantado (siviili- ja sotilaskuvernööri) Martinez de Irala. V. 1610 jesuiitat alkoivat toimintansa ylisen Paranán varsilla. V. 1620 yhdistettiin kolme maakuntaa Tucuman, Buenos Aires ja Paraguay erityiseksi hallintoalueeksi, La Platan kuvernementiksi. V. 1776 muodostettiin kaikista La Plata-maista erityinen Espanjan varakuningaskunta, jonka pääkaupungiksi tuli Buenos Aires. Espanjan sortovalta esti kuitenkin kaiken kehityksen. V. 1810 alkoi luopuminen emämaasta ja v. 1813 karkoitettiin viimeiset espanjalaiset joukot maasta. Taisteluja

jatkui espanjalaismielisten ja vapaudenharrastajien välillä tämänkin jälkeen. V. 1816 kokoontui Tucumaniin kansalliskokous, joka julisti „Rio de la Platan yhdistyneet maakunnat" itsenäiseksi valtioksi. Paraguay ja Uruguay järjestyivät itsenäisiksi tasavalloiksi. Sisäisiä riitoja yhä jatkui nyt voimakasta keskusvaltaa haluavien unitaarien ja federalistien välillä, jotka taistelivat maakuntien itsenäisyyden puolesta. Federalistien puolue pääsi voitolle Juan Manuel de Rosasin johdolla. Hän kukisti taistelevat puolueet ja hallitsi maata diktaattorina rajattomalla vallalla vv. 1829-52. Rosasin kukistuttua jatkui sisäistä levottomuutta ja muutamat maakunnat erosivat valtiosta. V. 1860 ne pakoitettiin jälleen yhtymään ja v. 1862 julistettiin A. liittotasavallaksi. Kysymys pääkaupungista ja sen asemasta liittovaltiossa tuotti paljon epävarmuutta. Se päättyi vasta v. 1880, jolloin Buenos Aires tunnustettiin pääkaupungiksi ja sille annettiin sama asema liittovaltioon nähden kuin Washingtonilla ja Columbian liittoalueella on Yhdysvalloissa.

Sisäistä levottomuutta A:ssa on yhä jatkunut ja lähivaltioiden, etenkin Chilen kanssa on ollut rajariitoja, jotka vihdoin 1902 saatiin Englannin kuninkaan välityksellä sovituiksi. Vaikea taloudellinen ahdinkotila v. 1890-91 saattoi maan vararikon partaalle. Sen jälkeen on hallitus voimakkaasti koettanut edistää maan aineellista ja henkistä kehitystä. Tunnetuimmat presidenteistä ovat kenraali Mitre (1862-68) ja kenraali Roca (1898-1904). Nykyään (1909) on presidenttinä Figueroa Alcorta. [Suomeksi ilmestynyt: Arno ja Ossi Donner, „Matkustus Argentiinassa ja Uruguayssa" (1891).]

A. R. B.

Argentiini. 1. Hienorakeista tinaa, jolla painetaan hopeanväriä kankaisiin. — 2. Aine, jolla kylmältään hopeoidaan messinkiä ja kuparia.

Argentino, argentiinalainen kultaraha = 5 pesos nacionales = 25 mk.

Argentoratum *[-örā'-]*, Strassburgin latinainen nimi.

Argentum *[-e'-]* (lyh. A g), hopean lat. nimitys.

Argillander-suvun kantaisä Æ s c h i l l u s M a t t h i æ K a u h a n e n oli Tavisalmen (Kuopion) kirkkoherrana 16:nnen vuosis. keskipaikoilla. Hänen jälkeläisistään jakaantui suku vähitellen eri haaroihin, joista erään jäsenet edelleen käyttävät vanhaa nimeä, eräs otti nimen S k o p a (ruots. *skopa* = kauha), ja erään kantaisä taas omistamansa Savisaaren kartanon nimestä sepitti nimen Argillander (lat. *argilla* = savi). Tämän jälkeläisistä taas yksi haara siirtyi Saksaan, käyttäen siellä nimimuotoa Argelander (ks. t.).

A b r a h a m A. (1722-1800), salpietaritehtaiden päällikkö, kuuromykkäopetuksen harrastaja, tuli ylioppilaaksi Turkuun 1740, väitteli 1749 Upsalassa „De origine et natura nitri" (Salpietarin alkuperästä ja ominaisuuksista) sekä nimitettiin 1750 Uudenmaan ja Hämeen läänien salpietaritehtaitten tarkastajaksi ja 1758 salpietaritehtaitten päälliköksi, joita toimia hän hoiti tarmokkaasti ja menestyksellä. Paitsi salpietarin tutkimusta A. harjoitti tieteellistä tutkimustyötä muutenkin luonnontieteiden ja maantieteen alalla ja oli kirjeenvaihdossa m. m. Linnén kanssa. Muistettavin A. on kuitenkin sen johdosta, että hän itsenäisesti on keksinyt ja selvästi esittänyt kuuromykkäin opetuksessa nykyään yleisesti käytetyn n. s. puhemetodin perusteet. Esitys julkaistiin liitteenä Rosén v. Rosensteinin kirjaan „Handbok i barnsjukdomar" (2 painos Tukholmassa 1771). Kuitenkin vasta 1846 aloitettiin Suomessa kuuromykkäin opetus ja vasta 1870-luvulla alettiin käyttää n. s. puhemetodia, joka sekin opittiin Saksasta, missä sen, samoihin aikoihin kuin A. Suomessa, oli keksinyt Heinicke. 1771 A. kutsuttiin Aurora-seuran jäseneksi. Hän erosi virastaan 1795.

K. B:dt.

Argo *[-gō']* (lat. *Argo*), kreikkalaisessa tarustossa argonauttien ihmelaivan nimi. ks. A r g o n a u t t i e n r e t k i.

Argo-laiva *(Argo Nāvis)*, suuri tähtikuvio eteläisellä taivaalla; jaetaan kolmeen osaan: köliin (carina), purjeisiin (vela) ja perään (puppis).

Argolis *[-i'-]*, maakunta Peloponnesoksella. Ahtaimmassa merkityksessä A. nimellä tarkoitettiin Argoksen kaupunki-valtion aluetta, johon kuului Inakhoksen tasanko sekä sen reunalla olevat vanhat kaupungit Mykenai, Tiryns y. m. Laajemmassa merkityksessä A. käsitti Peloponnesoksen koko koillisosan, s. o. Saronilaisen ja Argoksen lahden välisen niemimaan ynnä Argoksen lahden länsirannikolla olevan Kynuria-alueen. A. tässä merkityksessä rajoittui lännessä Akhaiaan ja Arkadiaan, lounaassa Lakoniaan sekä ulottui luoteessa Korinthoksen lahteen asti, ja siihen luettiin Sikyon, Korinthos, Phleius, Epidauros, Troitsen ja Hermione nimiset kaupunki-valtiot. Argolis on enimmäkseen vuorimaata, rannikot osaksi hyvin hedelmällisiä. Pinta-ala n. 4,320 km². — Asukkaat puhuivat historiallisella ajalla doorilaista murretta.

O. E. T.

Argon, alkuaine ilmassa, josta sen 1894 keksivät Rayleigh ja Ramsay. Kemiallisesti a. on aivan tehotonta, josta syystä se on pysynytkin näin kauan tuntemattomana, vaikka sitä on ilmassa verrattain paljon, 1 tilavuusprosentti. Erotetaan ilmasta esim. niin, että tästä ensin poistetaan happi hehkuvan kuparin avulla sekä senjälkeen typpi kuumennetun magnesiumin avulla. Se on väritöntä, hajutonta kaasua, jonka tiheys ilmaan verrattuna on 1,379; molekyli- ja atomipaino on 39,9; nestemäiseen tilaan saatettuna kiehumap. — 186°C. *S. K-i.*

Argonauta *[-a'u-]* ks. P a p e r i v e n e.

Argonauttien retki, kreikkalaisten tarustossa ihmeellinen matka, jonka I a s o n, Aisonin poika, tovereineen teki Argo-laivalla Aiaan (Kolkhis-maahan) noutaakseen sieltä sen oinaan kultaisen taljan, jonka selässä Phriksos ja Helle olivat paenneet äitipuolensa vainoa (ks. A t h a m a s). Retkeen, jonka Iasonille oli määrännyt tehtäväksi hänen setänsä, Iolkoksen hallitsija Pelias, ottivat osaa Kreikan kuuluisimmat tarusankarit, n. s. Argonautit. He kulkivat ensin Lemnos-saareen, missä viipyivät pitemmän ajan, sieltä Propontis-mereen, jonka seuduilla heitä kohtasivat monet seikkailut, ja viimein vaarallisten Symplegadien välitse Eukseinos-me-

Argo-laivaa veistetään Antiikkisen korkokuvan mukaan.

reen, jonka poikki purjehdittuaan vihdoin saapuivat Kolkhis-maahan. Iasonin pyydettyä Aietes kuninkaalta kultaista oinaantaljaa tämä suostuu siihen, ehdolla että Iason valjastaa kaksi tulta purskuvaa härkää, niillä kyntää Areen pellon, kylvää vakoihin lohikäärmeen hampaita ja kukistaa näistä versovat urhot. Iason suorittaa Aieteen tyttären, Medeian, avulla sekä tämän tehtävän että muutkin hänelle säädetyt ansiotyöt. Kun Aietes yhtäkaikki kieltäytyy täyttämästä Iasonin pyyntöä, ryöstää tämä taljan, Medeian sitä ennen nukutettua taikakeinoilla tätä vartioivan lohikäärmeen, jonka jälkeen Argonautit, mukanaan Medeia, lähtevät pakoon ja pelastuvat Aieteen takaa-ajosta huolimatta. — Argonauttien paluu on eri tavoin esitetty. Erään tarinan mukaan he purjehtivat Phasis-jokea myöten itäiseen valtamereen ja sieltä eteläiseen mereen, kantavat sitten laivansa Libyan erämaan poikki Tritonis-järvelle, josta pääsevät Välimereen ja takaisin Iolkokseen. Toisen kertomuksen mukaan he palaavat samaa tietä kuin tulivat, ja kolmannen mukaan he joutuvat länteen päin, Adrian- ja Tyrrhenian-meriin, ja pääsevät Skyllan ja Kharybdiin sivuutettuaan, jo Kreikan vesille, kun myrsky heidät ajaa Libyan rannikolle, mistä he vasta monen vastuksen perästä saapuvat kotiin. Kostaakseen Peliaalle, joka sillävälin oli aiheuttanut Iasonin isän, Aisonin, kuoleman, Medeia neuvoi hänen tyttäriään hakkaamaan kappaleiksi ja keittämään isänsä, jotta tämä muka nuorentuisi. Sen ilkityön johdosta Iolkoksesta karkoitettuina Iason ja Medeia pakenivat Korinthokseen. — Ensimäinen laveampi esitys Argonauttien retkestä, jonka jo Homeros mainitsee yleisesti tunnetuksi, tavataan Pindaroksella; täydellisimmän esityksen antaa Apollonios Rhodios „Argonautika" runoelmassa. Samaa aihetta käsittelevät vielä Orpheuksen nimellä käyvä „Argonautika" sekä roomalainen runoilija Valerius Flaccus; vrt. myös M e d e i a. *E. R-n.*

Argoniini, kaseiinin hopeayhdistys; väritöntä, veteen liukenevaa jauhetta, jota käytetään veneerisen katarrin hoidossa.

Argonne *[-go'n]*, metsäinen vuoristoseutu Koillis-Ranskassa, Aire-joen molemmin puolin, Aisne- ja Maas-jokien välillä. Airen länsipuolella on n. s. A r g o n n e-m e t s ä, vuoristo, joka paikoittain kohoaa 375 m korkeuteen. Lännessä se alenee Champagnen tasangoksi ja pohjoisessa yhtyy Ardenneihin.

Argos, kreik. taruhenkilö, jolla kerrottiin olleen monet ja „nukkumattomat" silmät (4 tai 100 tai lukemattomat koko ruumiissa). Mustasukkaisuudessaan Hera-jumalatar asetti A:n Zeuksen rakastaman ja lehmän muotoon muutetun Io-neidon vartijaksi. Mutta Zeuksen käskystä Hermes nukuttaa soitollaan valppaan vartijan ja surmaa hänet. — Vertauskuvana Argos (lat. Argus) = tarkkasilmäinen, valpas vartija tai tarkastaja. *O. E. T.*

Argos, ikivanha kaupunki Kreikan Argolismaakunnassa, n. 4 km:n päässä Argoksen lahdesta, muinaisen Kreikan tärkeimpiä kaupunkivaltioita. A:n linna *(akropolis)* oli korkealla Larisa-vuorella (toinen akropolis Aspis-kummulla); sen satamakaupunkina oli peninkulman päässä oleva N a u p l i a. A. esiintyy Homeroksen runoudessa Diomedeen valtakunnan pääkaupunkina; samalla A. kuitenkin esiintyy myös Mykenain kuninkaan Agamemnonin laajan valtakunnan nimenä, vieläpä joskus Kreikan yleisnimenä. Historiallisella aikakaudella A. on doorilainen kaupunki-valtio. Laskettuaan valtansa alle Mykenain ja Tirynsin A. tuli joksikin ajaksi Peloponnesoksen mahtavimmaksi valtioksi (tähän suuruudenaikaan liittyy kuningas Pheidonin nimi). Mutta kilpailussa Spartan kanssa A. kuitenkin joutui heikomman asemaan (lopullisesti ainakin 6:nnella vuosis. e. Kr.). Siitä lähtien A. melkein aina oli Spartan vihollisten puolella. A. pysyi kuitenkin rikkaana ja kukoistavana kaupunkina ja oli 5:nnen vuosis. kreikkalaisen taiteen pääpaikkoja. A:n suojelusjumalana palveltiin Apollon Lykeiosta; koko valtion pääpyhäkkönä oli sentään Heran temppeli (Heraion) n. 5 km:n päässä kaupungista. Heraionin paikalta on löydetty tärkeitä muinaisjäännöksiä; itse A:ssa tärkeimmät jäännökset ovat muurien jätteet Larisalla sekä kallio-rinteeseen hakattu teatterin katsomo. Keskiajalta on säilynyt Larisalla olevat linnanrauniot. — Tätä nykyä A:n kaupungissa on yli 10,000 asukasta. *O. E. T.*

Argot *[-gō']* (ransk.), salakieli, jolla ammattivarkaat y. m. rikoksentekijät vieraiden läsnäollessa salaisuuksiaan puhuvat, tai joka on kehittynyt eräiden yhteiskuntaluokkien, n. k. käsityöläisten, ylioppilaiden, sotilaiden ja ammattikerjäläisten keskuudessa; eroaa yleiskielestä pääasiallisesti vain oudon sanavarastonsa puolesta. vrt. J a r g o n, R o t w e l s c h, G a u n e r s p r a c h e.

Arguelles *[-ge'ljes]*, A g o s t i n (1776-1844), esp. valtiomies, oli 1808-14 Cortesin (valtiopäiväin) jäsen ja liittyi vapaamielisiin, jonka johdosta hänet Ferdinand VII:n tultua kotimaahan 1814 heitettiin kovaan vankeuteen. 1820 vuoden vallankumouksen jälkeen hän pääsi vapaaksi ja oli 1820-21 sisäasiain ministerinä. Kun vapaa hallitusmuoto taas lakkautettiin, pakeni A. Englantiin, mutta palasi tultuaan armahdetuksi 1832 ja tuli jälleen Cortesin jäseneksi, ollen jonkun aikaa toisen kamarin presidenttinä. 1841 Cortes valitsivat hänet alaikäisen kuningattaren holhoojaksi. A. oli innokas vapaudenystävä ja siveellisessä elämässään moitteeton. *(K. G.)*

Argulus ks. Kalatäi.

Argumentti (lat. *argūme'ntum*), todistusperuste, todiste. Argumentum ad hominem, todiste, joka perustuu johonkin subjektiiviseen seikkaan siinä henkilössä, jota vastaan todistetaan. A. a priori ja A. a posteriori, todisteita, jotka edellisessä tapauksessa ovat saadut järjestä ja jälkimäisessä kokemuksesta. — A. a baculo, todistus, jonka vakuuttava voima on kepissä.

Argun, Amurin (ks. t.) lähdejoki.

Argus, on käytetty eri aikakauskirjain nimenä, niinkuin esim. „Then Svenska Argus". vrt. Dalin O. v. ks. Argos.

Argyll (Argyle) *[āgai'l]*, skotlantilaisen Campbell-suvun aatelisarvonimi, jota kukin suvun päämies vuorostaan kantaa. 1. Archibald (1598-1661), A:n markiisi, oli presbyteriaanipuolueen päämiehiä ja Kaarle I:n Stuartin yksinvaltiuden vastustajia sekä Cromwellin ystävä. Stuart-suvun päästyä restauratsionin kautta jälleen valtaistuimelle, A. mestattiin valtion kavaltajana v. 1661. — 2. Archibald (k. 1685), A:n kreivi, edellisen poika, oli kuninkaanvallan puoltajia, mutta kuului kirkollisessa suhteessa presbyteriaaneihin. Joutui katolismielisen Yorkin herttuan vihoihin ja tuomittiin kuolemaan, mutta pelastui pakenemalla mannermaalle. Yorkin noustua v. 1685 Jaakko II:n nimisenä valtaistuimelle, A. yhtyi Kaarle II:n äpäräpojan Monmouthin herttuan salaliittoon kuninkaan kukistamiseksi ja astui toukok. 1685 asevoimineen maalle Skotlannissa, mutta yritys raukesi, A. joutui vangiksi ja mestattiin 30 p. kesäk. s. v. Edinburghissa. — 3. Georg John Douglas Campbell (1823-1900), A:n herttua, valtiomies ja kirjailija, peri 1847 herttuan arvon isältään. Kannatti ylähuoneessa vapaamielisiä periaatteita ja oli useampia kertoja jäsenenä whig-ministeristöissä, mutta erosi Gladstonesta Irlannin maanlain kysymyksessä. *G. R.*

Argyllshire *[āgai'lšiə]*, kreivikunta Skotlannin länsirannalla Lorne-vuonon ympärillä, 8,195 km², 73,642 as. (1901), joista n. 6,000 puhuu yksinomaan gaelien kieltä. Tämän ihanan, Grampian-vuorten eteläisten haaranteiden täyttämän vuoriseudun rannikot ovat syvien ja pitkien vuonojen rikkiuurtamat. Vuorten rinteet ja laaksojen rannat ovat metsäin peittämät. Karjanhoito on asukasten pääelinkeino; kalastus ja vuorityö myös huomattavat. Ainoastaan pieni osa maata on viljelyskelpoista. Ihana luonto on aikaansaanut runsaan matkailijaliikkeen. A:n saarista ovat tärkeimmät Tiree, Coll, Mull, Iona, Staffa (Fingalin luola), Jura y. m. Pääkaupunki Inverary.

Argynnis, hopeatäpläperhonen, mustan- ja ruskeankirjavia päiväperhosia, joiden lukuisat lajit eroavat toisistaan pääasiallisesti takasiipien alapinnassa olevien täplien kautta. Suomessa 16 lajia. *U. S-s.*

Argyresthia, pikkuperhossuku *Yponomeutida*-heimossa. Pieniä (koi-)perhosia, joilla on hento ruumis ja kapeat, suipot, pitkäripsiset siivet. Etusiivet usein kirkaskiiltoisia, yhdenvärisiä, milloin vaaleamman milloin tummemman kirjavia. Meillä on kaksi lajia: *A. conjugella* pihlajanmarjakoi, ja *A. ephippiella* kirsikkakoi, jotka toukka-asteella usein ovat suuressa määrässä vahingollisia. Molemmat perhoset ovat hyvin toistensa näköisiä. *A. ephippiellan* etusiipien etureuna on keskustaan asti sekä kärjestä ruosteenpunainen, *A. conjugellan* sinipunaiseen vivahtava. Molempien lajien etusiivet tumma- ja vaaleapisteisiä, pitkin takareunaa leveä kellanvalkea juova, jonka jokseenkin keskellä siipeä oleva mustahko poikkiviiva katkaisee; pää ja selkä kellanvalkeita. Siipikärkien väli 20-23 mm. *A. conjugellan* toukka (kuv. *g*) on nuorempana harmahtava, vanhempana vaaleanpunainen, pää tumma, pituus täysikasvuisena 7 mm, elää pihlajanmarjoissa tahi myös, pääasiallisesti marjattomina vuosina, omenoissa, useita samassa hedelmässä. *A. ephippiellan* toukka sitruunankeltainen, usein heikosti vihertävä, pää ja niskakilpi ruskeita, pituus 6 mm; elää keväisin kirsikkapuiden silmuissa. vrt. Tuhohyönteiset. *E. R.*

Argyresthia conjugella.

Argyria (kreik. *argyros* = hopea), myöskin Argyroosi, hopeavalmisteitten pitkällisestä sisällisestä tai ulkonaisesta käyttämisestä aiheutuva näkyvien ruumiinosien sinertävän harmaa väritys, joka perustuu metallisen hopean kertymiseen m. m. ihon sidekudokseen. — Argyrismi, pitkällisen hopeamyrkytyksen aikaansaama taudinkuva kokonaisuudessaan. *M. O-B.*

Argyroidi l. Argyrofaani, eräs uushopealejeerinki.

Argyroneta ks. Vesihämähäkki.

Argyropulos *[-ū'-]*, Johannes (1416-86), kreik. humanisti, synt. Konstantinopolissa, siirtyi Italiaan ja opetti Padovassa, sitten Firenzessa ja Roomassa kreikan kieltä ja kirjallisuutta sekä filosofiaa ja välitti siten kreikkalaisen sivistyksen kotiutumista länsimaihin. *(L. H.)*

Arhangelskij *[-a'-]*, Aleksandr (s. 1846), ven. kuoronjohtaja ja kirkkosäveltäjä; perusti oman kuoron 1880, jonka johtajana on menestyksellä esiintynyt useissa eri maissa. *I. K.*

Arhippa, Iivananpoika, Perttusien sukua, etevin Vienan läänin runonlaulajista. Arhipan runot, varsinkin kertovaiset, olivat sekä sisällykseltään että muodoltaan muita Vienan läänin runoja etevämmät. Hän lauloi Lönnrotille v. 1834 viidettäkymmentä pitkää ja eheätä runoa, joita kesti kirjaanpanna kolmatta päivää. Hänen kertomarunonsa tulivat tärkeiksi aineksiksi Lönnrotilla silloin paraikaa tekeillä olevaan Kalevalaan, jonka asuun ne suuresti vaikuttivat. Runonsa oli Arhippa oppinut isältään „Suurelta Iivanalta" jo lapsena nuotalla isänsä kanssa käydessään, jolloin tämä, Arhipan kertomuksen mukaan, erään apumiehen kera yökaudet käsitysten valkean ääressä lauleli vanhoja runoja. Arhippa eli Latvajärven kylässä, jonne hänen isänsä isoisän kerrotaan Suomesta, Oulunjoelta muuttaneen. V. 1834 Arhippa oli jo 80-vuotias ukko ja kuoli 1840:n paikoilla. Arhi-

pan pojista yksi, M i i h k a l i (k. sokeana 1899), peri isänsä laulut. *A. N.*

Arho ks. A r e n a r i a.

Arholma *[ār-]*, saari Tukholman saaristossa, Ahvenanmereltä johtavan, n. s. Arholman-väylän varrella, lastauspaikka, luotsi-, posti- ja sähkölennätinasema.

Ariaanit ks. A r e i o l a i s e t.

Ariadne *[-a'dnē]*, kreik. tarustossa Kreetan kuninkaan Minoksen tytär, joka Theseukseen

Ariadne. Bethmannin' museossa Frankfurt a. M:ssa.

rakastuneena antoi hänelle lankakerän (Ariadnen lanka), jonka avulla sankari pääsi takaisin labyrintistä. Otettuaan A:n mukaansa kotimatkalla Theseus joko uskottomuudesta tai jonkun jumalan käskystä jätti hänet Naksos-saarelle, jossa vanhan tarun mukaan Artemis hänet surmasi. Tavallisimman tarun mukaan Dionysos-jumala hänet korotti puolisokseen; oli myös olemassa taru, jonka mukaan hyljätty A. surmasi itsensä. Hyljätty A. on kuvattuna useissa antiikin taideteoksissa (m. m. Vatikaanin A.-veistokuvassa); tunnettu on myöskin Danneckerin tekemä veistokuva: Dionysoksen pantterin selässä istuva Ariadne.

Arialaiset ks. A r j a l a i s e t.

Ariana *[-ā'-]* ks. I r a a n i.

Arianismi, areiolaisuus ks. A r e i o l a i n e n r i i t a.

Arieetti-lias, lias-osasto (juramuodostuksen alempi osa), jolle on ominainen ammoniittisuku *Arietites*. ks. J u r a m u o d o s t u m a.

Ariège *[-iē'ž]*. 1. Etelä-Ranskassa, Garonnen oikeanpuolinen syrjäjoki, joka lähtee Pyreneiltä (Pic Nègreltä) ja laskee Garonneen 8 km:n päässä Toulousesta. — 2. Departementti Lounais-Ranskassa, Espanjan rajalla, 4,903 km², 205,684 as. (1906), osaksi baskilaista alkuperää. Maa etelässä vuorista, muutamat Pyreneitten huiput kohoavat yli lumirajan. Karjanhoito ja maanviljelys ovat tärkeimmät elinkeinot. Lämpimiä lähteitä on, samoin myös runsaasti mineraaleja: rautaa, kivihiiltä, kipsiä, marmoria y. m. Pääkaupunki Foix, Ariègen varrella. *(A. R. B.)*

18. Painettu 22/4 09.

Ariel (hebr.), „Jumalan leijona" (henkilönimenä Vanhassa testamentissa) tai „Jumalan liesi" (Jerusalemista, Jes. $29_{1, 2, 7}$); myöhemmissä loihduissa vedenhaltijan nimenä, Shakespearella („Myrskyssä") ja Goethellä („Faustissa") ilmanhengetär. *(Ar. H.)*

Arietites, *paleont.*, ammoniittisuku, kuuluu pääasiallisesti alempaan lias-muodostukseen. ks. A r i e e t t i-l i a s.

Arietta ks. A a r i a.

Ariinit, muuan pieni kansanheimo Sajaanin vuorten pohjoispuolella Siperiassa, menettivät, samoinkuin heidän sukulaisheimonsa a s s a a n i t (ks. t.), toista sataa vuotta sitten kansallisuutensa. Heidän kielensä oli läheistä sukua n. s. J e n i s e i-o s t j a k k i e n (ks. t.) kielelle: nykyään puhuvat turkkilaista murretta. *G. J. R.*

Arild (tansk., norj., < mskand. *ár alda* = aikaisin ajassa, muinoin), lausetavassa: f r a a r i l d s t i d = vanhimmasta muinaisuudesta asti.

Arillus, *kasvit.*, siemenvaippa (ks. t.).

Arima, lasitehdas Pusulassa. Sen perusti v. 1864 Somerniemen Kopilan kartanonomistaja Ståhle Klemelän talon maalle Hyrkkylän kylään. Kesken perustamisyrityksiä osti tehtaan eräs ruotsinmaalainen M. Nygrén, joka muutaman kuukauden perästä kuitenkin joutui vararikkoon. Tehtaan varsinainen luoja on tilanomistaja A. A l f t a n, joka 1866-99 kehitti tehtaansa miltei sen nykyiseen laajuuteen. Samalla hän muodosti Ariman tilan Hyrkkylän kylän Klemelän, Kollin ja Haikoin perintöverotiloista. Tehtaan, jossa on nykyisin 50 henkeä työssä ja jonka vuotuinen tuotanto on viime vuosina ollut 1-1 ¼ milj. juomapulloa, omistaa v:sta 1899 Alftanin vävy, tilanomistaja K. T a x e l l. Raaka-aineet tehdasta varten saadaan omalta paikkakunnalta, nim. hiekka ympäristöltä ja kalkki Pusulan kirkonkylästä. Tehtaalle on 45 km Nummelan asemalta. *K. S.*

Arimaspit, kreikkalaisten tarinoissa esiintyvä kansa, jonka ajateltiin asuvan kauimpana koillisessa, n. s. Rhipaiolais-vuorten luona. Heidän kerrottiin olevan yksisilmäisiä ja sotivan kultaa vartioivia aarnikotkia vastaan. — Nimi on iraanilaisesta kieliheimosta kotoisin. *E. R-n.*

Arimatia, Uudessa testamentissa mainittu paikka; Vanhan testamentin Rama l. Ramathaim. Oli luultavasti nykyisen B e t-R i m a n paikoilla, luoteiseen Jerusalemista ja koilliseen Lyddasta.

Arina. 1. R a k e n n u k s i s s a. Puusta tehty alusta, jota käytetään liejuisella maaperällä rakennusta kannattamaan; se tehdään joko yksinomaan hirsiristikkona tai niskahirsistä, joiden päälle sovitetaan vahva lankkulava. — P a a l u-arinaksi sanotaan peruspaaluja yhdistäviä niskahirsiä. — 2. H ö y r y k a t t i l o i s s a. Enimmäkseen valurautaisista tangoista tai levyistä tehty alusta, jonka päällä polttoaine palaa. Ilmanvetoa ja tuhanpoistamista varten on arinatankojen välissä 5 à 10 mm leveitä alaspäin laajenevia rakoja, joiden yhteenlaskettu pinta-ala on $^1/_6$-$^1/_3$ koko arinapinnasta (pienempi puuta, isompi kivihiiliä varten). — Sahajauhoja, lastuja y. m. s. poltettaessa käytetään usein n. s. p o r r a s a r i n a a,

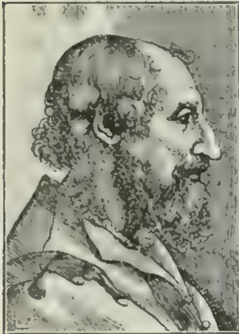
jossa levymäiset valurautaiset arinatangot ovat porrasaskeleiden tapaan sovitetut vaakasuoraan asentoon, sekä tiilistä muurattua arinaa. — Kivihiiliä varten tehdään a. usein hitaasti liikkuvaksi, käytetään esim. a:n molemmissa päissä pyöriä, joiden ympäri sopivalla tavalla tehty arinavyö yhtämittaisesti kulkee. — 1:llä m²:llä arinaa voidaan polttaa 70-130 kg kiinteätä polttoainetta tunnissa. Arinapinta on $^1/_{30}$-$^1/_{50}$ höyrykattilan tulipinnasta. *E. S-a & J. C-én.*

Arion ks. E t a n a t.

Arion *[-rī'ŏn]*, kreikkalaisen muistotarinan mukaan runoilija ja kitaransoittaja Lesbossaaren Methymnasta. A:n kerrotaan oleskelleen kauan Korinthoksen yksinvaltiaan Periandroksen (7:nnellä vuosis. e. Kr.) luona; siellä hän muka ensinnä keksi dithyrambi-runolajin. Kerran merimatkalla ollessaan A. paetaksensa merimiehiä, jotka hänen rikkauksiansa tavoittelivat, hyppäsi laivasta mereen; mutta delfiini pelasti laulajan Tainaronin niemelle. A:n runoja ei ole säilynyt jälkimaailmalle. Pidetäänpä tätä nykyä hyvin luultavana että A. onkin vain ollut satuhenkilö. *O. E. T.*

Arioso *[-ō'-]* (it.), *mus.*, oopperassa ja oratorissa käytetty laulunsävellysmuoto, joka on resitatiivin ja aarian keskivälillä. Useimmiten se asetetaan välittämään vaihdosta edellisestä jälkimäiseen, mutta esiintyy joskus keskellä resitatiiviakin. Aariasta sillä on tunteellinen ja laulava melodiikka sekä kuvaava soitinsäestys, mutta resitatiivin lailla se karttaa koloratuuria ja käyttää vapaasti vaihtelevia tahtilajeja, vaikka se kyllä on tahdissa laulettava. *I. K.*

Ariosto *[-o'-]*, L o d o v i c o G i o v a n n i (1474-1533), it. runoilija, eleli herttuallisen d'Este suvun läheisyydessä Ferrarassa, oli ystävyyssuhteissa useihin aikansa suuriin kuvaamataiteilijoihin ja oli itsekin taiteessaan täysi renessanssin mies. Hänen kuuluisalla runoelmallaan „Orlando furioso", jonka aihe on otettu Kaarle Suuren sadustosta, oli Italiassa kaksi edelläkävijää: Luigi Pulcin groteskin koomillinen sankariruno „Il Morgante maggiore" ja Bojardon ritarieepos „Orlando innamorato". A. jatkoi siitä, mihin Bojardo oli lopettanut, kuvaamalla, miten Kaarle Suuri sekaantuu Orlandon (Rolandin) ja Rinaldon välillä riehuvaan taisteluun, jonka esineenä on kaunis pakanallinen prinsessa Angelica. Kuningas lupasi hänet sille heistä, joka kunnostautuu taistelussa saraseenejä vastaan, ja eepos on saanut nimensä sen välikertomuksen mukaan, jossa Orlando muuttuu mielipuoleksi kuultuaan, että Angelica on mennyt nuoren saraseenin Medoran vaimoksi ja paennut hänen kanssaan. Tältä suurelta runoelmalta, joka on kirjoitettu sointuvin *ottava rima* säkein, puuttuu kiinteää koossapysyvää toimintaa. Se on kokonainen maailma kirjavia kuvia, sarja eloisia ja ihmeellisiä kertomuksia sankariteoista ja rakkaudesta, jotka huolettomasti on liitetty toisiinsa. A. osoittautuu siinä mestarilliseksi maalailevaksi kuvaajaksi, mielikuvitusrikkaaksi kertojaksi ja irooniseksi hengeksi; hän hymyilee sankariensa tavattomille mainetöille. Runo ei ole itse juonensa, vaan henkensä puolesta kansallisesti italialainen. A. lauloi runossaan d'Este suvun kunniaa, mutta se ei kuitenkaan ymmärtänyt antaa täyttä tunnustusta hovirunoilijalleen. Hän oli lopulla ikäänsä Ferraran hoviteatterin johtajana, kirjoitti komedioja („La cassaria", „I suppositi", „Il negromante", „La lena" ja „La scolastica") ja on myös sepittänyt satiireja ja lyyrillisiä runoja. [Bolza, „Manuale Ariostesco" (1866); Campori, „Notizie per la vita di L. A." (1871); Rajna, „Le fonti dell' Orlando furioso" (1876); Cappelli, „Lettere di Lod. A." (3 pain. 1887).]

Lodovico Ariosto.

Ariovistus *[-vi'-]*, germaanilainen päällikkö, sveviläiskuningas, joka useiden gallialaisten heimojen pyynnöstä 72 e. Kr. tuli joukkoineen Galliaan, mutta käyttikin tilaisuutta valloitusten tekemiseen. Gallialaiset pyysivät silloin Julius Cæsaria avukseen A:ta vastaan. A. joutui tappiolle nykyisessä Elsassissa v. 58 e. Kr., mutta pääsi pakenemaan.

Aristagoras *[-tāgo'rās]*, Persian vallan alainen Miletoksen hallitsija 6:nnella vuosis. e. Kr., appensa Histiaioksen sijaisena, nostatti Vähän-Aasian joonilaiset kaupungit kapinaan Dareiosta vastaan. Tästä kapinasta kehittyivät Kreikan Persialais-sodat.

Aristaios *[-a'i-]*, kreikkalaisten tarustossa, Apollonin ja nymfi Kyrenen poika, jota eri osissa Kreikkaa palveltiin karjalaumojen, metsänriistan, pellon-, viinin- ja öljynviljelyksen sekä mehiläishoidon kaitsijana ja suojelijana polttavaa kesäaurinkoa vastaan.

Aristarkhos *[-ī'-]* S a m o t h r a k e s t a (lat. *Arista'rchus*) n. 220-n. 145 e. Kr), vanhan ajan suurin filologi, eli Aleksandriassa suuren kirjaston hoitajana; kuoli Kypros-saarella. A. oli Aristophanes Bysanttilaisen oppilaita ja harrasti vanhemman kreikkalaisen kirjallisuuden tutkimista, toimitutti kirjailijain teoksista normaalilaitoksia, joissa tekstimuoto perustui mitä tarkimpaan metodilliseen kritiikkiin. Paitsi tekstilaitoksia A. kirjoitti myöskin runsassisältöisiä kommentaareja (niitä mainitaan olleen 800 kirjaa). A:n tärkeimpiä teoksia olivat hänen laatimansa Homeroksen tekstilaitokset sekä niihin liittyvät kommentaarit. Hänen teoksensa ovat hävinneet, mutta runsaat otteet ovat säilyneet varsinkin muutamien Homeroksen runoelmain käsikirjoitusten reunamuistutuksissa (skholioneissa; tärkeimmät Cod. Venetus A:ssa), joilla yhä edelleen on mitä suurin tieteellinen arvo. [C. Forsman (K. Koskimies), „De Aristarcho lexici Apolloniani fonte" (Helsinki, 1883).] *O. E. T.*

Aristarkhos *[-ī'-]* (lat. *Arista'rchus*), S a m o s-saarelta, etevä kreikkalainen tähtientutkija; eli 3.nnen vuosis. alkupuoliskolla e. Kr. Vastoin tavallista käsitystä, joka vallitsi vanhana aikana ja pysyi voimassa Kopernikukseen asti, A. opetti, että maa ynnä muut kiertotäh-

det liikkuvat auringon ympäri. Hänen teoksiaan on säilynyt kirja „Auringon ja kuun suuruudesta ja etäisyydestä".

Aristeides *[-e'idēs]* (lat. *Aristī'des*). A. Lysimakhoksen poika, syntynyt v:n 550:n jälkeen e. Kr., ateenalainen valtiomies ja sotapäällikkö. Hän otti Antiokhisphylen strategina osaa Marathonin taisteluun v. 490 e. Kr. Seuraavana vuonna A. valittiin ensimäiseksi arkontiksi ja vaikutti paljon valtioasiain kulkuun, mutta joutui erimielisyyteen Themistokleen kanssa, vastustaessaan tämän yritystä luoda Ateenasta merivalta. V. 484-3 e. Kr. A. liuskaäänestyksellä ajettiin Ateenasta maanpakoon, jolloin hän asettui Aiginaan. Kserkseen hyökätessä Kreikkaan ateenalaiset kuitenkin sallivat karkoitettujen palata Ateenaan. Kun A. vielä Aiginassa ollessaan huomasi, että persialainen laivasto oli saartanut kreikkalaiset Salamiin salmeen, niin hän tuli ateenalaisten leiriin ja antoi Themistokleelle tiedon asemasta, jonka jälkeen hän miehitti Psyttaleia-saaren sekä tuhosi ja vangitsi sinne asetetun persialaisjoukon. Pian hän saavutti uutta mainetta voitokkaasti johtaessaan ateenalaisia Plataiain taistelussa v. 479 e. Kr. Sitten hän vei Ateenan laivaston Vähän-Aasian vesille ja sai puolueettomuudellaan Pausaniaan mielivaltaan tyytymättömät Vähän-Aasian kaupungit ja Aigeianmeren saaret yhtymään Ateenan meriliittoon, jonka järjestäminen uskottiin A:lle v. 477 e. Kr. Muitakin valtiollisia luottamustoimia suoritettuaan hän kuoli noin v. 467 e. Kr. ja haudattiin valtion kustannuksella. A. oli tunnettu rehellisyydestään ja nuhteettomuudestaan ja sai jo eläessään liikanimen „Oikeamielinen".

Aristeides *[-ei'dēs]*, kreik. novellinkirjoittaja (2 vuosis. e. Kr.?), sepitti lemmentarinoita, joiden toiminnanpaikkana oli Miletos ja jotka sen johdosta saivat nimen „Milesiaka". Niiden mukaan on koko tätä kirjallisuudenlajia kutsuttu nimellä „Fabula milesiaca". *E. R-n.*

Aristeides *[-ei'dēs]*, A i l i o s (lat. *Ælius Aristī'des*), kreik. sofisti ja reetori, eli 129-189 j. Kr., liikkui laajalti silloisen kreikkalais-roomalaisen sivistyksen maissa pitäen kaikkialla puheita, suureksi osaksi pöyhkeitä korupuheita. Niitä on säilynyt melkoinen kokoelma, joiden arvo on siinä, että ne kuvastavat ajan luonnetta ja tapoja. *O. E. T.*

Aristida, kasvisuku *Graminaceæ*-heimossa, kouruislehtisiä ja laajaröyhyisiä trooppisia ja subtrooppisia heiniä. *A. plumosa* on muotokasvina egyptiläis-arabialaisessa erämaassa, antaen tälle omituisen leimansa.

Aristides *[-tī'-]* ks. A r i s t e i d e s.

Aristippos *[-ri's-]*, K y r e n e s t ä kotoisin (n. 400 e. Kr.), kreik. filosofi, Sokrateen oppilaita, n. s. kyreneläisen oppikunnan perustaja. A. opetti, että nautinto (aistillinen ja henkinen) on korkein ja ainoa hyvä, ja että järjellä pitää oppia arvostelemaan mitkä nautinnot ovat tuskaa tuottavina hyljättävät. Hyveen arvo on syvinnä vain siinä, että se on välikappaleena nautinnon saavuttamiseen. Ihmisen tulee aina olla ympäröivien olosuhteiden ja oma herransa. Nautintojen asettamista korkeimmaksi hyväksi sanotaan h e d o n i s m i k s i (kreik. *hēdonē'*, hyvän tuntemus). A:n tytär A r e t e ja tämän poika A r i s t i p p o s N u o r e m p i, liikanimeltä „Äidin opettama" *(Metrodi'daktos)*, jatkoivat oppikuntaa; vrt. muuten K y r e n e l ä i n e n o p p i k u n t a. *(A. Gr.)*

Aristobulos *[-o'bū-]*. 1. Judean kuninkaan Aleksander Jannæuksen poika, joka 69 e. Kr. valtasi kruunun. 63 Pompejus sai hänet vangiksi ja kuljetti riemusaatossa Roomassa; 49 Cæsar lähetti hänet kahden legioonan kanssa Judeaan Pompejuksen puoluelaisia vastaan, jotka myrkyttivät hänet. — 2. Hellenistis-juutalainen ajattelija Aleksandriassa n. 170 e. Kr. Hänen arvellaan kirjoittaneen selityksiä Mooseksen kirjoihin („Exegesis") ja niissä koettaneen osoittaa, mitenkä kreikkalaisten ajattelijain viisaus on lainattua Moosekselta ja profeetoilta.

Aristodemos *[-o'dē-]* (lat. *Aristodē'mus*). 1. A. Heraklidi, tarun mukaan kaksoispoikiensa Eurystheneen ja Prokleen kautta Spartan molempien kuningashuoneiden kantaisä. — 2. A. Tarun mukaan messenialainen sankari n. s. ensimäisessä messenialaissodassa, Aipytidien kuningassukua, uhrasi ennuslauseen johdosta tyttärensä isänmaan pelastukseksi, valittiin Euphaes kuninkaan kuoltua tämän sijalle ja puolusti kauan Ithomea, mutta koska alkoi epäillä voittoa, surmasi hän itsensä tyttärensä haudalla. — 3. Kymen hallitsija, taisteli menestyksellä etruskilaisia y. m. Italian kansoja vastaan ja pääsi kansanpuolueen johdolla ylimyksistä voitolle sekä tekeytyi itsevaltiaaksi noin v. 505 e. Kr. Kertomuksen mukaan hän otti vastaan karkoitetun Tarquinius Superbuksen poikineen. Vihdoin surmattujen ylimysten pojat nousivat kapinaan ja tappoivat tyrannin (v:n 492 e. Kr. jälkeen). *E. R-n.*

Aristodemus *[-ē'-]* ks. A r i s t o d e m o s.

Aristofanes ks. A r i s t o p h a n e s.

Aristogeiton *[-e'itōn]* (lat. *Aristogi'ton*), ateenalainen, joka yhdessä nuoren lemmikkinsä H a r m o d i o k s e n kanssa v. 514 e. Kr. surmasi Hipparkhoksen, Peisistratoksen pojan, jonka vanhempi veli Hippias oli Ateenan yksinvaltiaana. Harmodios sai itsekin heti surmansa, Aristogeiton sai ensin kärsiä kidutusta. He olivat tekoonsa ryhtyneet lähinnä kostaaksensa persoonallista loukkausta; mutta kansan käsityksen mukaan he olivat vapaudenmarttyyreja, vieläpä heitä pidettiin myöhemmin Ateenan vapauttajina; lauluissa heitä ylistettiin heeroksina. Kun laiton yksinvalta oli kumottu, pystytettiin heidän muistokseen Antenorin tekemät pronssi-kuvapatsaat. Valloitettuaan Ateenan Kserkses vei nämä kuvat Aasiaan; ateenalaiset pystyttivät niiden sijaan agoran ääreen uudet, Kritioksen ja Nesioteen tekemät. Aleksanteri Suuri lähetti sittemmin Antenorin kuvapatsaat takaisin Ateenaan. Kritioksen ja Nesioteen tekemät kuvapatsaat ovat meille tunnetut varsinkin Napolissa olevien marmorikopioitten kautta, jotka kuitenkin, kuten useista pienemmistä jäljennöksistä voimme päättää, ovat osaksi väärin täydennetyt. *O. E. T.*

Aristokraatti (ks. A r i s t o k r a t i a), aristokratian jäsen t. kannattaja; henkilö, joka lukeutuu valtiollisesti, yhteiskunnallisesti tai taloudellisesti hallitsevaan yliluokkaan, joka vaatii itselleen vaikutusvaltaa syntyperän, arvoasteen

tai varallisuuden nojalla; harvainvallan kannattaja; hienostoon kuuluva.

Aristokratia (kreik. *aristokrati'a* = parasten hallitus), valtion hallintomuoto, jonka mukaan valtiovalta on jonkun muitten valtion kansalaisten rinnalla etuoikeutetun kansalaisluokan käsissä. Nykyisin ei aristokraattista valtiojärjestyksen muotoa enää ole käytännössä. Vanhalla sekä keski-ajallakin se sitävastoin esiintyi varsin yleisesti. Kreikan valtioista edusti aristokratiaa erikoisesti Sparta. Patriisien vallassa ollessa oli myös Rooman tasavalta aristokratia. Samoin vanha Saksan valtakunta keisarivallan rappeutumisen aikana. Kaikkien aikain merkillisimpiä aristokraattisia hallitusmuotoja oli Venetsian, jossa a. säilyi pitkät ajat. Kuitenkin puhutaan vielä nykyäänkin aristokratiasta, jolloin tarkoitetaan yleensä kansanluokkaa, joka jonkun olosuhteen perusteella on muitten kansalaisten edellä; niinpä on aatelisto aristokratia synnyn perusteella; edelleen puhutaan virkamies- ja raha-aristokratiasta (viimemainitusta käytetään myös nimitystä plutokratia), samoin hengen aristokratiasta, jolle erikoisen korkea sivistysaste hankkii yhteiskunnassa muihin nähden edullisemman aseman. *K. B:dt.*

Aristoksenos *[-to'-]*, (4:nnellä vuosis.), kreik. filosofi ja musiikkiteoriantutkija, kotoisin Tarentista. A. oli Aristoteleen etevimpiä oppilaita. Hänen lukuisista teoksistaan ovat, tosin vain osittain, säilyneet tärkeät tutkimukset harmoniikista ja rytmiikista. *(I. K.)*

Aristolochia, piippuruoho, *Aristolochiaceæ*-heimoon kuuluvia, useimmin köynnöstäviä ja puumaisia kasveja, joiden lehdet ovat herttamaisia, 5-7-suonisia. Kukat usein piipunmuotoisia, kehä vastakohtainen, heteet kasvaneet yhteen vartalon kanssa siitintukuksi. Lajit, n. 180, kotoisin kuumasta ja lauhkeista vyöhykkeistä. - Pohj.-ameriikkalaista *A. siphoa* ja moniaita brasilialaisia lajeja viljellään isojen, kauniitten lehtiensä tai kukkiensa vuoksi koristuskasveina.

Aristolochia.
a clematitis; *b*. grandiflora.

Aristomenes *[-me'nēs]*, kreikkalaisten muistotarinan mukaan messenialaisten johtaja n. s. toisessa messenialaissodassa, missä hänen kerrotaan taistelleen suurella menestyksellä lakedaimonilaisia vastaan, kunnes oli pakoitettu vetäytymään Eiran vuorilinnaan. Siellä hän puolustautui yksitoista vuotta, mutta antautui lopulta, jolloin hän läksi Rhodokseen, missä kuoli Ialysos kaupungissa. A:n vaiheet ovat kuitenkin suurimmalta osaltaan tarunomaiset. *E. R-n.*

Aristo-paperi (kreik. *aristos* = paras). hopeakloridipitoisella liivatteella (šelatiinilla) valmistettu valokuvauskopiopaperi.

Aristophanes *[-pha'nēs]*, (lat. *Aristo'phanes*). 1. A. (n. 450- n. 385 e. Kr.), ateenalainen komediain kirjoittaja; kuului Kydathenaion deemokseen (kuntaan). A. oli n. s. vanhemman attikalaisen komedian etevin edustaja. Mielikuvituksen rikkauteen ja rohkeuteen, sattuvaan sukkeluuteen ja vastustamattomaan iloisuuteen nähden A:lla ei ole maailmankirjallisuudessa monta vertaistaan, yhtä vähän kuin tyylin luontevaan sujuvuuteen ja miellyttävyyteen nähden. Samalla hänen komediojensa lyyrillisissä osissa esiintyy mitä herkintä luonnontunnelmaa ja runollista lentoa. A:n pilanteko kohdistui pääasiallisesti ajan johtavia valtiollisia ja yhteiskunnallisia suuntia vastaan; sen esineinä ovat sen tähden etupäässä kansanvaltaisen puolueen johtajat sekä niiden henkisten suuntien merkkimiehet, jotka muka uusilla hajoittavilla aatteilla turmelivat kansaa (niink. sofistit ja Euripides). Mutta eipä hänen pilaltaan mikään säästynyt, jumalat yhtä vähän kuin ihmiset. — Vanhan komedian luonteen mukaista oli, etteivät mitkään säädyllisyyden siteet sulottarien vallatonta lemmikkiä sitoneet. — A:n teoksia on säilynyt 11: Akharnalaiset (v:lta 425), tähdätty sotapuoluetta vastaan; Ritarit (424), jossa Kleonia armottomasti ruoskitaan; Pilvet (423), jossa Sokratesta on esitetty ihmisiä turmelevana pää-sofistana; Ampiaiset (422), jossa pilkataan Ateenalaisten kiihkeää halua olla mukana kansantuomioistuimissa; Rauha (421); Linnut (414), neroa säteilevä ja viehkeätä luonnontunnelmaa henkivä teos; aine: kaksi ateenalaista seikkailijaa turvautuu pahasta ihmismaailmasta lintujen valtakuntaan ja rakentaa niiden kanssa ilmoihin „Pilvikäkelän" ihanneyhteiskunnan; Lysistrate (411), jossa naiset pakoittavat miehet tekemään pitkällisestä sodasta lopun; Naiset Thesmophoria-juhlassa (411), jossa Euripidesta pilkataan; Sammakot (405), jossa Aiskhylos ja Euripides manalassa esiintyvät vanhan ja uuden ajan hengen edustajina; Naisten kansankokous, jossa naiset saavat toimeen omaisuuden tasajaon, naisten yhteisyyden j. n. e.; Plutos (rikkauden jumala, 388), heikoin A:n teoksista, edustaa jo aikaa, jolloin vanhan komedian valtiolliset ja yhteiskunnalliset edellytykset ovat hävinneet.

2. A. Bysanttilainen (n. 257- n. 180 e. Kr.), etevä kreikkalainen grammatikko, eli ja toimi Aleksandriassa, jossa hän tuli maankuulun kirjaston hoitajaksi. Hän oli monipuolinen tutkija, mutta etupäässä hänen työnsä kohdistui vanhemman runouden tuotteisiin; niiden tekstejä hän järjesti ja varmensi, niiden sanastoa selitti, niistä kokoili kirjallis-historiallisia y. m. tietoja. Hänestä johtuvat m. m. ne kirjallisuushistorialliset johdannot, jotka käsikirjoituksissa liittyvät useihin säilyneisiin tragedioihin. *O. E. T.*

Aristoteleen lyhty ks. Merisiilit.

Aristoteles *[-te'lēs]* (384-322 e. Kr.), kreik. filosofi, muinaisajan monipuolisin ja tiedokkain oppinut, synt. Stageirassa, joka oli kreikkalainen siirtokunta Khalkidiken, nykyään Makedoniaan

kuuluvalla niemimaalla. Isä Nikomakhos oli Makedonian kuninkaan Amyntas II:n henkilääkäri. A. lähti 17 vuotiaana Ateenaan, oli 20 vuotta siellä Platonin oppilaana, oleskeli Platonin kuoltua Vähässä-Aasiassa, kunnes kuningas Philippos 343 kutsui hänet 13-vuotisen poikansa kasvattajaksi. A. vaikutti nähtävästi syvästi nerokkaaseen oppilaaseensa, Aleksanteri Suureen, ja sytytti häneen sitä intoa, jolla hän valloitusretkillään edisti kreikkalaisen sivistyksen leviämistä. Aleksanterin tultua kuninkaaksi A. muutti 335 tai 334 Ateenaan, missä hän rupesi opettamaan filosofiaa Lykeion nimiseen kymnaasiin kuuluvassa puistossa. Hänen oppikuntaansa nimitettiin „peripateettiseksi", luultavasti sentähden, että A:n oli tapana ympäri kävellen *(peripate'in)* keskustella oppilaittensa kanssa. Vaikka A:n ja Aleksanterin ystävyys erinäisistä syistä oli kylmennyt, katsottiin häntä kuitenkin Ateenassa makedonialais-mieliseksi; kun ateenalaiset Aleksanterin kuoleman jälkeen nousivat taisteluun makedonialaisten yliherruutta vastaan, tehtiin nähtävästi sentähden häntä vastaan syyte „jumalattomuudesta". Hänen oli pakko v. 323 paeta Euboian Khalkikseen, missä hän seur. v. kuoli. — Useimmat A:n nimellä kulkevat muotokuvat esittävät luultavasti toisia henkilöitä. Tähän liitetty kuva esittää todennäköisimmin hänen todellisia piirteitään.

Aristoteles.

A. oli tavattoman tuottelias kirjailija. Eräs muinaisajalta säilynyt luettelo luettelee teoksia, jotka yhteensä käsittävät lähes 400 „kirjaa"; toisen ilmoituksen mukaan hänen teoksensa käsittivät n. 1,000 kirjaa. Meille säilyneet teokset ovat kaikki kirjoitetut hänen elämänsä viimeisenä aikana, hänen opettaessaan Ateenassa. Ne ovat laaditut oppilaspiirissä annettavaa tieteellistä („esoteerista") opetusta varten ja ovat muodollista viimeistelyä vailla, monessa kohdin vain luonnoksien tahi muistiinpanojen laatuisia. A. oli varhemmin julkaissut yleistajuisia („eksoteerisia"), muodollisesti huolellisemmin valmistettuja teoksia, joiden joukossa oli Platonin tapaan laadittuja dialogeja. Niistä on ainoastaan vähäisiä katkelmia säilynyt. — Säilyneet teokset käsittelevät tieteen kaikkia haaroja. Siinä on 6 eri loogillista teosta, jotka on tapana yhdistää nimellä „Organon". Luonnontieteellisiä asioita käsittelevät „Fysiikka" (8 „kirjaa"), „Eläintiede" (10 k.), „Taivaasta" (4 k.), „Syntymisestä ja häviämisestä" (2 k.), „Eläinten osista" (4 k.), „Eläinten synnystä" (5 k.) y. m. Näihin liittyy teos „Sielusta" (3 k.). Filosofian peruskysymyksiä käsittelee „Metafysiikka" (14 k.), joka näyttää syntyneen siten, että A:n kuoleman jälkeen joku oppilas sovitti yhteen kaikki, mitä hänen käsikirjoituksissaan oli „ensimäistä filosofiaa" koskevaa. Nimensä („*ta meta ta fysika*" = „fyysillisten jälkeen tulevat") on se saanut siitä paikasta, johon A:n teosten julkaisija Andronikos (kolmatta sataa vuotta A:n jälkeen) asetti sen kokoelmassaan. Siveysoppia käsittelee 3 eri teosta, joista tärkein on n. s. „nikomakholainen etiikka" (10 k.). Vielä on mainittava valtio-oppi („politiikka", 8 k.), „runousoppi", „retoriikka" (3 k.). Sitä paitsi A. oli kerännyt tietoja 158:n valtion (eli kaupungin) valtiomuodosta; tästä teoksesta tunnettiin ainoastaan katkelmia, kunnes 1890 löydettiin eräästä egyptiläisestä papyruksesta jokseenkin täydellinen sen ensimäisen ja nähtävästi laajimman osaston käsikirjoitus, „Ateenan valtiolaitoksesta" (ensiksi julkaissut F. G. Kenyon Lontoossa 1891; vrt. tietoja siitä Valvojassa 1891).

A. perusti tieteellisen logiikan ja muodosti samalla tämän tieteenhaaran, jonka ydinkohta hänestä on oppi päätelmästä, niin valmiiksi, että siinä aina nykypäiviin asti enimmäkseen on noudatettu hänen oppirakennustaan. A:n opit fysiikassa, tähtitieteessä, eläintieteessä y. m. luonnontieteissä vaikuttivat lähes 2,000 vuotta mitä mahtavimmin tieteiden harjoitukseen, mutta ovat nykyänsä tietysti kaikin puolin vanhentuneet. — Filosofisia perusaatteitaan esittäessään A. ankarasti vastustaa muutamia Platonin oppeja, mutta Sokrateen ja Platonin aatepiiri on kuitenkin hyvin tärkeissä kohdissa määrännyt hänenkin katsantotapaansa. Hän hylkää tosin Platonin (ks. t.) opin, että ideat l. aatteet semmoisinaan ovat todellisia, jonkinmoisia yliaistillisia olentoja, ja opettaa, että ainoastaan yksityiskappaleet ovat todelliset; ne ovat „ensimäiset substanssit" *(ūsiai prōtai)*. Mutta tärkeintä ja arvokkainta olioissa on kuitenkin juuri niiden aate eli „muoto". Emme voisi ollenkaan tiedollamme käsittää olioita, joll'emme tajuaisi juuri niiden yleisaatetta eli käsitettä; tositieto on käsitetietoa ja se ilmaisee, mikä on kappaleissa oleellista. Aate eli muoto onkin kyllä todellinen, tosin ei erotettuna kappaleista eikä ennen niitä (*univcrsalia ante res*, kuten keskiajalla sanottiin), vaan kappaleissa *(in rebus)*. Kaikissa olioissa, paitsi yhdessä ainoassa, jumalassa, on käsitteellisesti toisistaan erotettava nuo kaksi puolta, muoto ja aine, vaikka niitä ei voida tosiasiallisesti toisistaan irrottaa. Muoto on vaikuttava voima, joka muodostaa aineen mukaisekseen. Aine semmoisenaan on epämääräinen mahdollisuus eli aihe (*dynamis*, „potentsialiteetti"), se ei ole vielä mitään olevaista; se saa määrätyn sisällyksensä, tulee todelliseksi (*energeia*ksi, „aktuaaliseksi"), ja saavuttaa täydellisyytensä *(entelekheia)* vasta kun siihen tulee lisää muoto, joka sitä hallitsee. Kaikkialla luonnossa tapahtuu tuo aineen muodostuminen aatteen mukaiseksi. Sielu on „ruumiin muoto", sen sisällinen, sitä hallitseva tarkoitus. Mutta sielunelämässäkin voidaan taas alemmat toiminnat käsittää ainekseksi, jonka pohjalla korkeammat henkiset toiminnat kehittyvät. A. erottaa kolme sielun lajia eli astetta, jotka ihmisessä yhtyvät yhdeksi yksilölliseksi sieluksi: kasvisielun eli ruumiin elinvoiman, aistillisen eläinsielun ja järjellisen, ajattelevan sielun. Vielä järjessäkin hän erottaa 2 puolta,

passiivisen, vastaanottavan järjen, joka on riippuvainen ruumiista, ja toimivan järjen, joka on puhtaastaan henkinen ja kuolematon, peräisin jumaluudesta; se on tullut ulkoa („*thyrathen*", „ovesta") eli ylhäältä päin ihmiseen ennen hänen syntymistään. — Vaikuttavien, „liikuttavien" syiden sarja ei voi mennä taaksepäin loppumattomiin, vaan täytyy olla joku „ensimäinen liikuttaja", jumala, joka on „puhdas muoto", s. o. puhdasta henkisyyttä, puhdasta ajattelemista. Jumala on itse liikkumaton; hän liikuttaa aineen paljaalla olemassaolollaan, niinkuin kaunis ja rakastettu esine liikuttaa rakastavaa, siis siten vain, että aineeseen herää pyrintöä jumaluuteen, aatteeseen; — näin opettaessaan A. tosin tulee epäjohdonmukaisesti ajatelleeksi ainetta niinkuin se jo itsekseen olisi jotakin olevaista. — A:n metafyysilliset opit sisältävät koko joukon ajatusvaikeuksia ja ristiriitojakin. Mutta ne muodostavat kuitenkin niin suurenmoisen ja merkillisen aaterakennuksen, että ne ovat mitä mahtavimmin vaikuttaneet seuraavien aikojen oppimuodostuksiin. Kokonaisuudessaan hänen metafysiikkansa esittää, samoin kuin Platonin filosofia, kreikkalaisen hengen mukaisesti esteettisesti väritetyn kokonaiskuvan olevaisesta: luomakunta on suuri järjestö aiheita ja tarkoitusperiä, jotka toteutuvat lakkaamattoman kehityksen kautta. — Etiikka selvittää ihmiselämän loppumäärää. Korkein hyvä, *eudaimonia*, on joka olennolle häiritsemätön toiminta, jolla se toteuttaa oman olemuksensa, ynnä siihen luonnollisesti liittyvä onnellisuus; ihmiselle se sentähden on järjenmukainen toiminta. Eetillinen hyve on tahdon pysyväinen suunta oikeaan, joka perustuu luontaiseen aiheeseen ja harjoitukseen, mutta myöskin tarvitsee oikeata tietoa ohjaajakseen. Hyve on yleensä aina oikea keskitie kahden liiallisuuden välillä; esim. urhoollisuus on oikea keskitie uhkarohkeuden ja pelkuruuden välillä. Koska ihmishengen korkein toiminta on puhdas ajatteleminen, asettaa A. kaikkein korkeimmalle dianoeettisen hyveen, joka on järjen kelvollisuus ja etevyys semmoisenaan, — ajatteleminen, joka filosofisesti käsittää tosiolevaisen ja välttämättömän. A:n valtio-oppi ottaa huomioon todellisia ja historiallisia oloja paljoa enemmän kuin Platonin valtioihanne. Ihminen on luonnostaan „yhteiskunnallinen olento" (*tsōon politikon)*, joka ainoastaan yhteiskunnassa voi toteuttaa olemuksensa. Valtion tarkoitus on kehittää jäsenissään ihmisen kaikkia kykyjä sekä siten tehdä heidät hyveellisiksi ja onnellisiksi. Erilaisissa historiallisissa oloissa voi kuninkuus, ylimysvalta tai kansanvalta kukin olla paikallaan. Periaatteellisena ohjeena pitää olla, että joka luokalla on suhteellisesti niin paljon osaa vallassa, että se vastaa sen kykyä ja tärkeyttä valtion tarkoitusperään nähden. Esteettisiäkin kysymyksiä on A. mieltäkiinnittävästi käsitellyt. — Aristoteleen filosofian myöhemmistä vaiheista ks. Peripateettinen oppikunta. — A:n teosten kokonaispainoksia julkaisivat Bekker y. m., 5 os., Berl. 1831-70, Didot 5 os. Par. 1848-74.

[Zeller, „Philosophie der Griechen" II T., II Abt.; lyhyempi kokonaisesitys: Siebeck, „Ar.", 1890; Perander, „Aristoteles' idealstat", Hels. 1878.] *A. Gr.*

Aritmeettinen keskiarvo. Useampien suureiden aritmeettinen keskiarvo on niiden summa jaettuna niiden lukumäärällä. *V. V. K.*

Aritmeettinen sarja on joko rajaton tahi rajoitettu määrä lukuja, joista kukin seuraava saadaan edellisestä lisäämällä siihen jokin vakinainen luku. *V. V. K.*

Aritmetiikka (kreik. *arithmo's* = luku), oppi luvuista, käsittelee lukuja, niiden yhdistyksiä ja ominaisuuksia; tavallinen a., laskutoimitukset määrätyillä, numeroilla ilmaistuilla luvuilla, yleinen a., käsittelee laskutoimituksia luvuilla, mitkä ilmaistaan muilla merkeillä (tavallisesti kirjaimilla, siitä nimitys kirjainlasku), korkeampi a. (lukuteoria), käsittelee lukujen, etenkin kokonaisten, ominaisuuksia, jakoa tekijöihinsä, priimilukuja, j. n. e. Poliittinen a., aritmetiikan käyttö arpajaisten, korko- ja vakuutuslaitosten, kuolevaisuuden, j. n. e. laskemiseen; kauppa-a., kauppalaskento; koneellinen a., konekaluja, niinkuin laskuviivoittimia, laskukoneita käyttämällä suoritettava laskeminen.

Aritmetiikka. Vertauksellinen patsas Laon'in katedraalissa.

Aritmologia (kreik. *arithmo's* = luku, ja *logos* = oppi), oppi numeroiden salaisista, ihmeellisistä ominaisuuksista.

Aritmomanteia (kreik. *arithmo's* = luku, ja *mante'ia* = ennustus), numeroista ennustaminen.

Arius ks. Areiolainen riita.

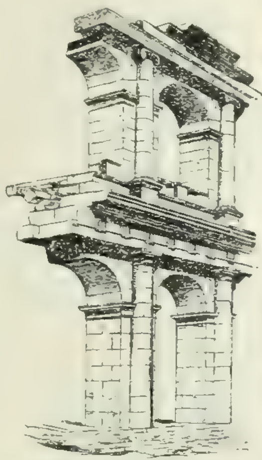
Arizona *[ärizō'nə]*, territori Pohj.-Ameriikan Yhdysvaltojen lounaisosassa, rajoittuu etelässä Meksikkoon, 295,134 km², 143,745 as. (1906), on Unionin autioimpia ja hedelmättömimpiä seutuja; pohjoisessa siihen kuuluu suuri osa Coloradon ylätasankoa ja etelässä Gilan erämaa. Valkoinen väestö on suurimmaksi osaksi espanjankielisiä „meksikkolaisia", n. 93,000. Keinotekoisesti kastelluilla mailla menestyy hyvin vehnä, juurikkaat, puutarhakasvit, etenkin hedelmät. Tärkein vientitavara vuorten aarteet (kupari, kulta, hopea ja rikki). Ilmasto on kuivaa ja terveellistä, jonkatähden sinne on perustettu keuhko- ja kurkkutautiparantoloja. Pääkaupunki Phoenix, tärkein kaupunki Tucson. A., jonka jesuiitat löysivät 1687, erotettiin Meksikosta 1848 ja Uudesta Meksikosta 1863, jolloin se järjestettiin Yhdysvaltoihin kuuluvaksi territoriksi.

Arjalaiset (sanskr. *arya*, tavall. *ārya;* mpers. *ariya;* itä-ir. *airya*, s. o. herra), nimitys, jota Etu-Intian, Persian ja Itä-Iraanin indoeurooppalaiset asukkaat käyttivät itsestään. Siitä johtuu myös maannimi Iraani (*Irān*, muin.-ir. *Airyana*). Vastakohtana arjalaisille oli Intian muita rotuja olevilla kansoilla vanhimpaan aikaan nimenä *dasyu* ja *dāsa*, s. o. orja, myöhemmin *anārya*, itä-ir. *anairya*, s. o. ei-arjalainen. Intiassa on tällä sanalla myöhemmin myös tarkoitettu kolmeen ylimpään kastiin kuuluvaa henkilöä vastakohtana Çūdralle (ks. t.).

Uudenaikaisessa kielitieteessä on osaksi (vars.

aikaisemmin) ollut tapana tällä sanalla merkitä kaikkia indoeurooppalaisia (ks. t.); kuitenkin on nimitys „indoeurooppalaiset" tai „indogermaanit" mieluimmin käytettävä, koska arjalaisnimellä kielitieteessä nykyjään säännöllisesti tarkoitetaan vain indo-iraanilaisia kansoja.

Arkadi (lat. *arcus* = kaari), sarja pylväiden tai pilarien kannattamia holvikaaria.

Arkadi Rooman Marcellus-teatterista.

Arkadia *[-i'-]* (lat. *Arca'dia*), Peloponnesoksen keski-maakunta, rajoittui pohjoisessa Akhaiaan, idässä Argoliiseen, etelässä Lakoniaan, lounaassa Messeniaan, lännessä Eliiseen. A. on suurimmaksi osaksi jylhää vuoristoa (korkeimmat vuoret pohjoisessa: Kyllene 2,374 m, Aroania 2,355 m, Erymanthos 2,224 m). A. ei koskaan doorilaistunut; väestö oli enimmäkseen sangen alkuperäisissä oloissa elävää paimenkansaa, joka puhui omaa erikoista murrettaan. Tärkeimmät kaupunki-valtiot: Tegea ja Mantineia. Epameinondas koetti (v:sta 371 e. Kr.) koota A:n kylä- ja kaupunkiyhteiskunnat liittovaltioiksi, jonka keskukseksi perustettiin Megalepolis („suuri kaupunki"); mutta se hajosi pian.

Myöhempien aikojen kirjallisuudessa tehtiin Arkadiasta ihannoidun idyllisen paimenelämän kotimaa. *O. E. T.*

Arkadia-teatteri. Kun Helsinki 1860 oli saanut kivisen teatterirakennuksen, siirrettiin

Arkadia-teatterin talo Helsingissä.

vanha, ränstynyt Mikonkadun ja nykyisen ruots. teatterin välisellä alueella sijainnut puinen teatterirakennus Arkadiahuvilan alueelle Espoon tullin ulkopuolelle, jossa se joutui m. m. venäläisen teatteriseuran haltuun. Siinä annettiin ensin, venäläisten vuokralaisina, suomalaisia teatteri- ja oopperanäytäntöjä. Siinä Suomalainen teatteri esitti ensimäisen näytäntönsä maalisk. 2 p. 1873 ja pari vuotta myöhemmin (1875) se tuli sen vakinaiseksi tyyssijaksi, jona oli siksi kunnes uusi Kansallisteatteri rakennettiin. A:n rakennus purettiin 1908. *L. H.*

Arkadios *[-a'-]* (377-408), ensimäinen Itä-Rooman keisari, Theodosius Suuren poika, sai 395 isänsä kuoltua Rooman valtakunnan itäosan. A. oli heikko hallitsija; hallitusta johtivatkin ministeri Rufinos, sitten munkki Eutropios ja keisarin puoliso Eudoksia. Valtakuntaa rasittivat A:n hallitusaikana nälänhätä ja barbaarein hyökkäykset.

Arkaiseeraava ks. Arkaistinen.

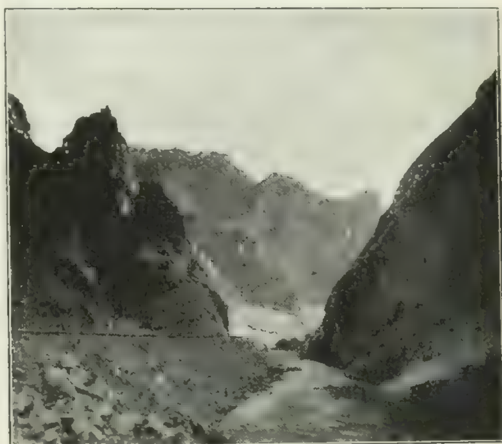
Arkaismi (kreik. *arkha'ios* = vanha), jonkun aikaisemman kehityskauden kieleen ja ajatusmaailmaan kuuluva sana tai lausetapa, vanhentunut sana t. lausetapa.

Arkaistinen (vrt. Arkaismi), muinaisaikainen, vanhentunut.

Arkangeli ks. Vienankaupunki.

Arkangelin kuvernementti ks. Vienan kuvernementti.

Arkansas *[ākä'nsəs]*. 1. Oikeanpuoleinen Mississipin lisäjoki, joka juoksee Kalliovuorilta, ahtaassa rotkontapaisessa jokiuomassa (cañonissa), 2,410 km pitkä, joista 840 km purjehduskelpoista.

Arkansas

— 2. Ameriikan Yhdysvaltain valtio, Mississipin oikealla rannalla Arkansas-joen molemmin puolin, 138,132 km², n. 1,400,000 as., joista yli ¼ neekereitä. Luoteisosa ylänköä, kaakkoisosa jokien lietemuodostuksista syntynyttä maata, on välimuoto ruohoaavikko-(preeria-)seutujen ja metsävaltioitten välillä. Kivihiiltä, myös antrasiittia runsaasti. Pääelinkeino maanviljelys; pumpulipensasta viljellään jokitulvien kerrostamalla maa-alueella; metsänhoito on tuottava sivuelinkeino. Sadetta runsaasti, maa hedelmällistä, mutta ilmasto ei niin terveellistä kuin pohjoisempana olevissa kuivissa preeriavaltioissa. A. oli (vuodesta 1685) kauan vähäpätöinen ranskalainen siirtola, kunnes se ameriikkalaisen hallituksen johdolla kehittyi tärkeäksi orjavaltioksi, taistellen innokkaasti pohjoisvaltioita vastaan. Nyt on maassa jokseenkin rauhallista ja mustaihoiset tekevät vapaina, vaikka vihattuina, työtä viljavainioilla. — Valtioksi A. tuli v. 1836, liittyi Yhdysvaltoihin 1868. Pääkaupunki Little Rock, Arkansas-joen varrella.

Arkansas City *[ākä'nsəs siti]*, kaupunki Pohj.-Ameriikan Yhdysvaltain Arkansasin valtiossa Arkansas-joen varrella, n. 7,000 as.

Arkebuseerata (ransk. *arquebuser,* vrt. A r k e b u u s i), ampumalla teloittaa.

Arkebuusi (ransk. *arquebuse* = pyssy), 1-1,3 metrin pituinen käsituliase, jota jalkaväki (arkebusieerit) 15:nnellä vuosis. käytti sodassa; arkebuuseissa käytettiin hyvin raskaita lyijykuulia. *M. v. H.*

Arkeiset muodostumat (= alkuvuori), vanhimpien geologisten muodostumien yhteisnimi. Aikaisemmin oletettiin yleisesti, että alkuvuori, joka pääasiassa on muodostunut graniitista ja gneissistä sekä kidemäisesti liuskeisista vuorilajeista, syntyi lämpötilan ja muidenkin olosuhteitten maanpinnalla tykkänään erotessa nykyisistä. Varsinkin Suomen arkeisista muodostumista on kuitenkin monesta paikasta löydetty vuorilajeja, jotka huolimatta kovasti muuttuneesta (metamorfoseerautuneesta) laadustaan ovat ilmeisesti alkujaan olleet rakenteeltaan myöhäisempien aikojen konglomeraattien, hiekkakivien, saviliuskeiden, vulkaanisten vuorilajien, tuffien y. m. kaltaisia, jonka vuoksi nykyään yleisesti ollaan sitä mieltä, että olosuhteet maanpinnalla äärettömät ajat ennen kambrista aikaa, jolta vanhimmat selvästi tunnettavat kivettymät ovat peräisin, ovat pääasiassa olleet nykyisten tapaisia. Arkeisten vuorilajien omituinen laatu selitetään tämän käsitystavan mukaan siten, että ne myöhemmin ovat kovasti metamorfoseerautuneet vuorenpoimuutumisen johdosta ja maan syvyydestä ylös tunkeutuneitten graniittimassojen kuumuudesta. Itä-Suomen k a t a r k e i s i a, alkuvuoren vanhimman osan muodostavia graniittigneissejä on kuitenkin tahdottu pitää maan vanhimman jähmettymiskuoren jäännöksenä. — Ne arkeiset muodostumat, joista suurin osa Suomen vuoriperustasta on muodostunut, jaetaan meillä useihin osastoihin, niinkuin l a a t o k k a l a i n e n (ladogalainen), b o t h n i a l a i n e n (Pohjanlahden), k a l e v a l a i n e n (kalevainen) y. m. osastot. Viimemainittua muodostumaa eivät kuitenkaan eräät tutkijat lue alkuvuoreen. *J. J. S.*

Arkelaos ks. A r k h e l a o s.

Arkeologia (kreik. *arkha'ios* = vanha, ja *logos* = oppi), muinaistiede, muinaistutkimus, yleensä jonkun muinaisajan kansan historiaa, tapoja, lakeja, tarustoa y. m. s. käsittelevä tiede; uudemmassa kielenkäytössä sanaa tavallisesti käytetään ahtaammassa merkityksessä tarkoittamaan vanhoja muistomerkkejä käsittelevää tiedettä; esim. sellaisia muistomerkkejä, jotka eivät ole säilyneet meille kirjateoksina, vaan erinäisissä ainemuodoissa, niink. esim. kiviaseina, metalliesineinä y. m. s. Vielä ahtaammasti käytetään a.-sanaa joskus taidearkeologian merkityksessä. ks. M u i n a i s t i e d e. — A r k e o l o g i n e n, muinaistieteellinen.

Arkeologinen komissioni ks. M u i n a i s t i e t e e l l i n e n t o i m i k u n t a.

Arkesilaos *[-i'lā-]* (lat. *Arcesilā'us*) (315-241 e. Kr.), kreik. filosofi, n. s. K e s k i m ä i s e n a k a t e m i a n perustaja. A. opetti, että ihminen ei voi saavuttaa mitään varmaa tietoa, vaan ainoastaan todennäköisyyttä, mutta se riittää ihmisen käytännöllisen toiminnan ja elämän ohjaukseksi. *A. Gr.*

Arkhelaos *[-e'lā-]* (lat. *Archelā'us*). 1. Heraklidi Temenoksen poika, tarun mukaan Makedonian kuningassuvun kantaisä. — 2. Makedonian kuningas, 413-399 e. Kr., Perdikkas II:n äpäräpoika, pääsi valtaistuimelle murhaamalla oikean kruununperillisen. A. ahkeroitsi valtakunnan sivistyksen kohottamista ja hänen hovissaan oleskelivat m. m. runoilija Euripides ja maalari Tseuksis. — 3. Mithridates Suuren sotapäällikkö, syntyperältään kappadokialainen, puolusti Peiraieusta Sullaa vastaan, mutta joutui myöhemmin tappiolle Khaironeian luona 86 e. Kr. Sittemmin jouduttuaan Mithridateen epäsuosioon hän pakeni roomalaisten turviin. — 4. Edellisen poika, joka 56 e. Kr. naituansa Egyptin kuninkaan tyttären Bereniken kohosi Egyptin hallitsijaksi, mutta menetti jo kuuden kuukauden kuluttua valtansa ja henkensä taistelussa Syyrian prokonsulia Gabiniusta vastaan. — 5. Judean kuninkaan Herodes Suuren poika, joka v. 4 j. Kr. peri isänsä arvon ja tärkeimmän osan hänen valtakunnastaan (Judean, Samarian, Idumean ja rannikko-alueen). V. 6 j. Kr. hänet pantiin viralta ja karkoitettiin Viennaan (Galliassa); hänen alueensa yhdistettiin Syyrian maakuntaan.

Arkhetypos (kreik.), alkukuva, alkumalli, originaali, alkuperäinen käsikirjoitus.

Arkhi ... l. A r k i ... l. A r k k i ... (vokaalin edellä myös ilman i:tä), kreik. verbistä *arkhein,* olla ensimäisenä, esiintyy etusanana useissa kreikan- ja latinankielisissä sanoissa, varsinkin arvonimissä, antaen sanan merkitykselle arvolisän.

Arkhidamos *[-i'dā-]* (lat. *Archidā'mus*). usean Spartan kuninkaan nimi: 1. A. II., Tseuksidamoksen poika, Leotykhideen pojanpoika ja seuraaja, hallitsi vv. 468-427 e. Kr., lopetti 3:nnen messenialaissodan ja teki peloponnesolaissodassa tuhoavia hävitysretkiä Attikaan, minkä vuoksi tämän sodan ensi osaa nimitetään A r k h i d a m o k s e n s o d a k s i. — 2. A. III, edellisen pojanpoika, Agesilaoksen poika ja seuraaja, vv. 361-338, voitti arkadialaiset, argolaiset ja messenialaiset Megalopoliin taistelussa („itkuton taistelu") v. 367 ja kaatui v. 338 Italiassa taistelussa tarentumilaisten liittolaisena lukanialaisia vastaan, kunniakkaan ja sotaisan hallituksen jälkeen. *(E. R-n.)*

Arkhigenes *[-e'nē-],* kuuluisa lääkäri, kotoisin Apameiasta Syyriasta, eli Trajanuksen aikana Roomassa.

Arkhilokhos *[-i'-]* (lat. *Archi'lochus*), kreik. runoilija, kotoisin Paros-saarelta, eli 7:nnen vuosis. alkupuoliskolla e. Kr. Hänen isänsä Telesikles kuului saaren ylhäisöön, mutta äidin kerrotaan olleen orja. A. eli levotonta seikkailijaelämää ja sai paljon kovia kestää. Oleskeli jonkun aikaa Thasos-saarella, johon Paros-saaren asukkaat, Telesikles johtajana, olivat perustaneet siirtokunnan, ja näki muutenkin laajalti maailmaa, palvellen sotajumalaa yhtä reimasti kuin runottariakin. Kaatui lopulta taistellen kansalaistensa riveissä naksolaisia vastaan. — A. on elegia- ja jambirunouden vanhimpia tunnettuja edustajia. Mitä suurimman maineen saavuttivat varsinkin hänen jambirunonsa, jambiseen tai trokhaiseen runomittaan laaditut hyökkäys- ja herjauslaulut, joissa hän milloin tulisella kiihkolla ja musertavalla voimalla sätti niitä, jotka olivat häntä sortaneet tai loukan-

neet, milloin taas ivallisesti kuvaili isänmaansa tai Thasoksen oloja. A:lla on tärkeä sija kreikkalaisten runomuotojen kehityksessä, vaikka se perintätarina, joka tekee hänet jambisen runomitan keksijäksi, onkin perää vailla. M. m. hän on kehittänyt epodi-ryhmitystä (pitkä säe + siihen liittyvä lyhyt) sekä muutenkin käyttänyt mitä sujuvimpia metrillisiä ryhmitelmiä. Hänen runonsa olivat tarkoitetut sekä laulettaviksi että lausuttaviksi — jälkimäisessäkin tapauksessa säestyksen kanssa (p a r a k a t a l o g e l. melodramaattinen esitystapa). — Niin suuri oli se runoilijavoima, joka hänen runoissaan ilmaantui, että hänet asetettiin itse Homeroksen rinnalle. — M. m. on Horatius häntä jäljitellyt (Epodi-kirjassaan). Selvemmän vaikkakin kovin epätäydellisen kuvan hänen runoilijanerostaan antavat kuitenkin hänen runojensa katkelmat. Ne tosin ovat kovin hajanaisia ja katkonaisia, mutta niistä välähtää kuitenkin harvinainen fantasian ja tunteen voimaperäisyys kärjistyneenä mitä kirkkaimpaan, sattuvimpaan muotoon. *O. E. T.*

Arkhimedeen laki, tärkeä nesteitä koskeva laki, kuuluu: kappale nesteeseen upotettuna menettää painostaan niin paljon kuin sen kokoinen nestemäärä painaa.

Arkhimedeen ruuvi ks. A r k h i m e d e s.

Arkhimedes *[-ē'dē-]* (287-212 e. Kr.), muinaisajan nerokkain matematiikko ja fyysikko, synt. Syrakusassa, opiskeli jonkun aikaa Egyptissä ja palasi sitten kotikaupunkiinsa, jossa yksinomaan harrasti matemaattisia tieteitä. Kun roomalaiset piirittivät Syrakusaa, otti A. osaa kaupungin puolustukseen keksimällä nerokkaita sotakoneita. Tässä sodassa hän menetti henkensä. A. on ensimäinen, joka laski ympyrän kehän ja sen lävistäjän suhteen π tarkkuudella: π pienempi kuin $3\,{}^{1}/_{7}$, mutta suurempi kuin $3\,{}^{10}/_{71}$, parabelin pinta-alan, pallon pinta-alan ja kuutiosisällyksen. Lisäksi hän keksi vivun tasapainoehdot ja hydrostaattisen peruslain (ks. A r k h i m e d e e n l a k i). Hän on keksinyt polttopeilin, loputtoman ruuvin (m. m. vedennostossa käytetty). Kuvaava hänen rohkealle ajatustavalleen on tunnettu lause, jota sanotaan A:n lausumaksi: „Antakaa minulle kiinteä piste seistakseni, niin minä vipuan maan paikaltaan!" Hänen teoksistaan, jotka ovat kreikankielisiä, on useita säilynyt. [Heiberg, „Quæstiones Archimedeæ" (Kööpenh. 1879); Heath, „The works of A." (Cambridge 1897.]

Arkhytas *[-ў'-]*, pythagoralainen filosofi sekä matemaatikko, vaikutti n. 400-365 e. Kr., kotoisin Tarentista, mainitaan keksineen analyyttisen metodin sekä suorittaneen useita mekaanisia ja geometrisia probleemeja (esim. kuution kahdistamisen); toimi myöskin valtiomiehenä ja sotapäällikkönä kotikaupunkinsa johdossa. *(A. Gr.)*

Arkhytas.

Arkiateri ks. A r k k i a a t t e r i.

Arkiivi (lat. *archium, archivum,* < kreik. *arkhe'ion* = hallitusrakennus), arkisto (ks. t.).

Arkipelagi (kreik. *arkhipe'lagos* = „tärkein meri"), saaristomeri, saaristo. Erikoisesti K r e i k a n a r k i p e l a g i, Kreikan ja Vähän-Aasian välinen saaristomeri, Aigeian-meri.

Arkisto (kreik. *arkhe'ion* = hallitusrakennus), kokoelma kirjoitettuja, talteen otettuja asiakirjoja sekä se paikka, jossa ne säilytetään. Sitä mukaa kuin käsitys julkisten asiakirjain säilyttämisen tärkeydestä yhteiskunnalle ja valtiolle on käynyt selväksi, on kaikissa Euroopan maissa perustettu valtionarkistoja, tavallisesti yksi valtakunnan keskusarkisto ja useampia maakunta- tai paikallisarkistoja, eri virastojen arkistoja j. n. e.

Valtionarkiston talo Helsingissä

Suomessa on olemassa Suomen valtion a., kenraalikuvernöörin a., ministerivaltiosihteerin a. (Pietarissa), eri keskusvirastojen a:t, lääninhallitusten a:t, tuomiokapitulien a:t, kihlakunta-a:t (tuomarien a:t), kaupunkia:t, kirkon a:t (seurakuntain a:t), vanhempien koulujen a:t, y. m. ja on paraikaa hereillä kysymys maakunta-a:jen (ks. t.) perustamisesta, joihin yhdistettäisiin samalta alueelta olevat, nykyään eri paikoissa säilytetyt vanhemmat asiakirjat, jotka eivät ole sitä laatua, että kuuluvat valtiona:oon. *K. G.*

Arkistotiede selvittelee järjestelmällisesti arkistojen laittamista, järjestämistä ja hallintoa koskevia periaatteita. Ulkomailla on useissa maissa arkistonvirkamiesten valmistamista varten joko erityisiä laitoksia taikka valmistavia tutkintoja ja harjoituksia. — Yleisten arkistojen asiakirjain järjestämisessä, joka kysymys on pulmallisimpia arkistotieteessä, ennen vanhaan noudatettiin sitä periaatetta, että asiakirjat, jotka voitiin ryhmittää saman otsikon alle, sijoitettiin yhteen. Kuitenkin osoittautui tämä tapa epäkäytännölliseksi; nykyään yleisesti asiakirjat järjestetään virastojen mukaan niin, että kunkin viraston asiakirjat muodostavat oman pikku arkistonsa. Tämä menettelytapa on Valtionarkistossammekin uusiin asiakirjoihin katsoen vallalla. Vanha osasto sitävastoin on siinä maakunnittain ja läänittäin järjestetty. *K. S.*

Arkitehti ks. A r k k i t e h t i.

Arkitehtuuri ks. A r k k i t e h t u u r i.

Arkki . . . ks. myös A r k h i . . . ja A r k i . . .

Arkki (lat. *arca* = arkku). 1. ks. Liitonarkki. — 2. Noan arkki, se laiva, jonka Noa Raamatun kertomuksen mukaan Jahven käskystä rakensi ja jossa hänen perheensä ja eläinkunnan lajit pelastuivat vedenpaisumuksesta (vrt. 1 Moos. 6_{13} seur.).

Arkki. 1. Neliskulmainen paperilevy semmoisena kuin se tehtaassa valmistetaan; kaupassa se esiintyy taittamattomana (plano) tai taitettuna (folio). — 2. Painoarkki, kokonainen painopaperilevy, painettuna ja taitettuna johonkin määrättyyn kokoon; niin on olemassa kaksitaitteinen (folio, 4 siv.), nelitaitteinen (kvarto, 8 siv.), kahdeksantaitteinen (oktavo, 16 siv.), kaksitoistataitteinen (duodesi, 24 siv.) arkki j. n. e. Jokainen tällainen arkki numeroidaan ja varustetaan arkkimerkillä (arkkinumero ynnä lyhennys teoksen nimestä).

Arkkiaatteri (kreik. *arkhi'atros*), ensimäinen l. ylilääkäri. Ruotsissa a.-sanaa käytettiin lääkärien arvonimenä vielä viime vuosisadan keskivaiheilla; Suomessa tätä arvonimeä käytetään vieläkin.

Arkki-ammatit, alkuaan varsinaisia virkoja, joiden hoitajilla oli erinäisiä tehtäviä Saksan keisarin hovissa, varsinkin kruunajaisjuhlallisuuksissa; myöhemmin nimitys jäi vain arvonimeksi. Ne tulivat käytäntöön Otto I:n kruunajaisissa; niitä olivat esim. arkkimarsalkan, arkkikamaripalvelijan, arkkikanslerin, arkkirahastonhoitajan, arkkijahtimestarin arvot.

Arkkidiakoni („päädiakoni"), arkkiteini, kirkollinen arvoaste, alkuansa ensimäinen diakoneista, myöhemmin korkea papillinen arvo tuomiokapitulissa: piispan apulainen, ja erinäisissä toimissa hänen sijaisensa. Paikoittain oli hiippakunta jaettu useihin arkkidiakonin alueisiin; he pitivät niissä tarkastuksia ja käyttivät tuomiovaltaa. Tämä järjestys on säilynyt Englannin piispallisessa kirkossa, jota vastoin katol. kirkossa Tridentin kirkolliskokouksen jälkeen on a:n sijalle tullut kenraalivikaari. Turun tuomiokapituliin perustettiin arkkidiakonin virka n. v. 1398; se lakkautettiin uskonpuhdistuksen aikana. Saksan evank. kirkossa käytetään tätä arvonimeä paikoittain kaupunkiseurakuntain ensimäisestä kappalaisesta. *J. G.*

Arkkiherttua *(archidux,* saks. *Erzherzog),* Itävallan hallitsijaperheen jäsenistä käytetty arvonimi.

Arkkimandriitti (kreik. *arkhi,* ja *mandra* = luostari), kreikkalais-katolisessa kirkossa yhden tai useamman luostarin esimies.

Arkkipappi ks. Arkkipresbyteeri.

Arkkipiispa, piispaa lähinnä korkeampi arvohenkilö kirkollisessa arvoasteikossa. Jo 3:nnella vuosisadalla oli itämailla muodostunut laajempia, useita hiippakuntia käsittäviä kirkollishallinnon alueita, vastaten Rooman valtakunnan maakuntia; maakunnan pääkaupungin piispa, metropoliitta, kohosi arvossa ja vallassa muita ylemmäksi. Tämä järjestys levisi pian länsimaillekin, jossa arkkipiispa-nimitys tuli käytäntöön. A. oli oman hiippakuntansa piispa, mutta sitäpaitsi oli hänellä erinäisiä oikeuksia „kirkkoprovinssinsa" muiden piispojen (suffragaani- eli alapiispojensa) edellä: hän kutsui kokoon maakuntasynodit, vahvisti suffragaanipiispojen vaalin, piti tarkastuksia heidän alueillaan j. n. e. Hänen virkamerkkinsä oli „pallium" ja arkkipiispallinen risti, jota kannettiin hänen edellään. Kukin valtio pyrki saamaan oman arkkipiispansa (suuremmissa oli useampiakin), ja sellaisen myöntäminen merkitsi maan kirkollisen täys'ikäisyyden tunnustamista. Niinpä kuului pohjoismaiden katolinen kirkko lähetysaikanaan Hampuri-Bremenin arkkihiippakuntaan; 1103 saivat pohjoismaat oman arkkipiispansa Lundiin; 1152 erotettiin tämän alueesta Norja (Nidarosin arkkipiispat) ja 1164 Ruotsi (Upsalan arkkipiispat). Jo keskiajan lopulla menettivät a:t enimmät asialliset etuoikeutensa, ollen pääasiassa vain kunnia-arvoltaan „ensimäisiä vertaistensa joukossa". Uskonpuhdistuksen jälkeen on arkkipiispanarvo lakkautettu useimmissa evankelisissa kirkoissa: säilynyt se on ainoastaan Englannin piispallisessa kirkossa ja Ruotsin sekä Suomen luterilaisissa kirkoissa. Suomessa sai Turun piispa 1817 arkkipiispan arvonimen. *J. G.*

Arkkipresbyteeri („pääpappi"), kirkollinen arvoaste, alkuisin jo vanhan kirkon ajoilta, mutta pääasiassa keskiajalla käytännössä, aikaisemmin täysillä oikeuksilla varustettujen kirkkoherrojen nimityksenä, myöhemmin arvovirkana (prelatuurina) tuomiokapitulissa. Turun tuomiokapitulissa perustettiin arkkipresbyteerin virka keskiajan lopulla (mainitaan ensi kerran 1493), mutta lakkautettiin taas uskonpuhdistuksen aikana. A:n tehtävät muodostuivat eri tuomiokapituleissa eri lailla.

Arkkitehti (kreik. *arkhite'ktōn* = rakennusmestari), henkilö, joka tieteellisesti on tutkinut rakennustaidetta ja sitä käytännössä harjoittaa laatimalla rakennuspiirustuksia ja rakennustöitä valvomalla. Valtiolla ja kaupunkikunnilla on arkkitehtejä palveluksessaan yleisten rakennusten hoitoa ja rakentamista valvomassa. Arkkitehtitutkinto suoritetaan meillä Teknillisessä korkeakoulussa.

Arkkitehtuuri, rakennustaide, rakennustapa. ks. Rakennustaide.

Arkkitehtuurimaalaus, se maalaustaiteen haara, jonka pääaiheena on esittää rakennustaiteellisia kuvia. Sillä oli jo kreikkalais- ja roomalaisajalla dekoratiivisena taiteenhaarana suuri merkitys (Pompeji), sitten se 1400-luvun alussa van Eyck-veljesten kautta kehittyi sangen pitkälle ja renessanssin perspektiiviharrastus lisäsi sen arvoa, mutta itsenäinen taidelaji siitä tuli vasta 1600-luvulla Alankomaissa, missä sitä harjoittivat Neefs, Steenwyck, E. de Witte y. m., sekä 1700-luvulla Venetsiassa, jonka maalareista erityisesti mainittakoon Canaletto.
E. R-r.

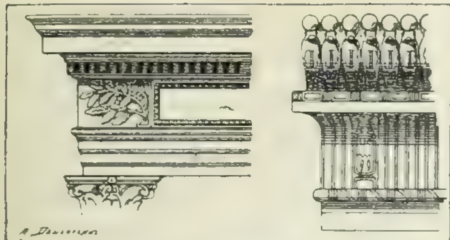
Arkkiteini ks. Arkkidiakoni.

Arkkitektoninen, rakennustaiteellinen.

Arkkitraavi (kreik. *arkhi,* ja lat. *trabs* = hirsi), liitinpalkki, antiikkisessa rakennustaiteessa tavallisesti kivinen poikkikannatin, joka lepää pylväiden kapitelien päällä.

Arkkivaari (mlat. *archivā'rius*), arkistonhoitaja.

Arkkiveisu. Arkkiveisuiksi sanotaan alkujaan irtonaisille arkeille tai lehtisille painettuja runoja, joita nimeltä tunnetut tai tuntemattomat tekijät ovat sepittäneet hengellisistä sekä maallisista aineista, kuten merkillisistä histo-

Arkkitraaveja.
(Vasemmalla kreikkalaistyylinen, oikealla egyptiläistyylinen.)

riallisista tapahtumista, murhista, tulipaloista j. n. e. Vanhimmat ovat hengelliset arkkiveisut. Niitä alettiin sepitellä yleisemmin 1670-80-luvuilla. Parhaat niistä otettiin 1686 ilmestyneeseen „Suomalaisen sielun tavaraan", ovatpa jotkut päässeet virsikirjaankin. Monet niistä ovat ruotsista käännettyjä, mutta on joukossa alkuperäisiäkin. Merkillisimpiä hengellisten laulujen sepittäjiä oli Tuomas Ragvaldinpoika. — Historiallisten arkkiveisujen tekijöistä mainittakoon m. m. Anterus Aschelinus, Sakari Lithovius ja Bartholdus Vhael. — 18:nnen vuosisadan jälkipuoliskolla alkavat maalliset epähistorialliset arkkiveisut päästä muotiin. Niistä ovat eräät muuttuneet yleisiksi kansanlauluiksi: „Läksin minä kesäyönä käymään" ja „Hyvä ilta minun lintuseni". Aina viime aikoihin asti ovat arkkiveisut, varsinkin rakkauden laulut, pysyneet muodissa kuljeskelevien kaupustelijain levittäminä. *V. T.*

Arkona *[-ō'-]*, Rügenin saaren pohjoisin 46 m korkea kärki, jossa nykyään on 24 m korkea majakka. Täällä oli muinoin vendien Svantevit jumalalleen pystyttämä temppeli, jota ympäröi korkea valli. Tanskalaiset tekivät alituisia hyökkäyksiä Arkonaa vastaan, kunnes Valdemar Suuri ja piispa Absalon v. 1169 valloittivat sen ja hävittivät temppelin. Samalla kristinusko pääsi voitolle Rügenillä ja saari joutui Tanskalle.

Arkontti (kreik. *arkhōn* = hallitsija, päällikkö), korkeimman virkamiehen nimitys useissa Kreikan valtioissa, varsinkin Ateenassa. Vanhalla ajalla vallinneen traditsionin mukaan oli arkonttiviran synty ja kehitys Ateenassa seuraava. Kuninkuuden lakattua v. 1068 e. Kr. annettiin valtion korkein johto elinkaudeksi arkontti nimiselle virkamiehelle, joka aluksi otettiin viimeksi hallinneesta Medontidien suvusta. V. 752 e. Kr. arkontin hallitusaika rajoitettiin 10:ksi vuodeksi ja v. 713 e. Kr. myönnettiin kaikille Eupatrideille pääsy arkonttivirkaan. V. 683 e. Kr. virka-aika supistettiin yhdeksi vuodeksi ja asetettiin 9 arkonttia, joista yksi oli varsinaisesti nimeltään arkontti, toinen basileus (kuningas), kolmas polemarkhos; muiden nimenä oli thesmoteetit. — Yllämainittu traditsioni on kuitenkin monessa kohden virheellinen. Kuninkuus on tavallaan kaiken aikaa säilynyt, mutta sen rinnalle on syntynyt uusia hallintovirkoja, joille osa sen tehtäviä on siirtynyt. N. s. elinkautisia ja kymmenvuotisia arkontteja on kenties suuremmalla syyllä kutsuttava kuninkaiksi kuin arkonteiksi. Vasta vuodesta 683-2, josta vuotuisten arkonttien luettelo alkaa, voi jonkunmoisella varmuudella lukea arkonttiviran historiankin alkavan. Mutta epätietoista on, milloin ja missä järjestyksessä eri arkonttivirat syntyivät. Solon muodosti arkonteista yhteisen viraston, jonka jäsenet kuitenkin toimivat toisistaan verrattain riippumattomina, ja sääsi että arkontit olivat arvan nojalla otettavat. Tämän menettelytavan sijasta ruvettiin jonkun ajan perästä valitsemaan arkontteja, mutta arpominen otettiin uudestaan käytäntöön v. 487-6 e. Kr. Arkonteiksi pääsivät aikaisemmin ainoastaan pentakosiomedimnit ja ritarit, vuodesta 457-6 e. Kr. alkaen myös tseugitit. Arkonttien päätehtävänä oli arvan nojalla määrätä erinäisten tuomioistuinten kokoonpano ja toimia näiden esimiehinä. Erittäin johti ensimäinen arkontti (*arkhōn epō'nymos*, jonka mukaan vuosi nimitettiin) perhe- ja perintöoikeutta käsitteleviä juttuja, „kuninkaalla" oli etupäässä eräät uskonnolliset tehtävät, ja polemarkhos hoiti sota-asioita, aikaisemmin itse komentaen sotajoukkoa, myöhemmin toimien ainoastaan nimellisenä ylipäällikkönä; viimemainittu johti myös ulkomaalaisia koskevia oikeusjuttuja. Thesmoteetit määräsivät päivät, jolloin tuomioistuimet saivat toimia, nostivat kanteen erityisissä tapauksissa, tekivät sopimuksia vierasten valtioiden kanssa y. m. Arkonttikollegioon kuului vielä kirjuri *(grammate'us)*. Arkontit kadottivat kadottamistaan merkitystään sitä myöten kuin kansanvalta kasvoi, mutta virka oli vielä Rooman vallan aikana olemassa. *E. R-n.*

Arktinen (kreik. *arktos* = karhu, tähtiryhmä Otava l. „Suuri karhu", pohjoinen), pohjoisnavan puoleinen, pohjoinen.

Arktisen kivikauden alue, pohjoinen Skandinaavia, suuri osa Suomea ynnä Venäjän-Karjala, missä esiintyvät kiviesineet eroavat eteläisen Skandinaavian y. m. seutujen kiviesineistä osaksi muotojensa, mutta etenkin vuorilajinsa puolesta, joka tavallisimmin on liusketta. Näiden esineiden edustamaa kulttuuria on katsottu aivan erinäiseksi ja määrätylle kansanheimolle, nimittäin lappalaisten esi-isille kuuluvaksi. Nykyinen tutkimus on kuitenkin taipuvainen pitämään sitä ensisijassa luonnonolojen aiheuttamana paikallisena, pohjoismaisen kivikulttuurin kehitysmuotona eikä siinä näe erikoista kansallisuuden leimaa. *J. A-io.*

Arktiset kansat. Tällä nimityksellä tarkoitetaan tavallisesti seuraavia Pohjois-Aasian ja Pohjois-Amerikan kansoja: (Aasiassa:) 1. j u k a g i i r e j a, 2. t š u k t š e j a ynnä k o r j a k k e j a ja k a m t š a d a a l e j a, 3. a i n u l a i s i a, 4. j e n i s e i-o s t j a k k e j a ynnä k o t t i l a i s i a, (Ameriikassa:) 5. e s k i m o l a i s i a ja g r ö n l a n t i l a i s i a, 6. a l e u t e j a.

Arkturus ks. A r c t u r u s.

Arlberg, 1802 m korkea alppisola Tyrolin ja Vorarlbergin välillä. Solan kautta kulkee v. 1884 valmistunut A r l b e r g i n-r a t a, joka kulkee Innsbruckista Bludenziin. Rataa rakennettaessa oli hyvin suuria vaikeuksia voitettavana. Langenin ja St. Antonin välillä on 10 km pitkä tunneli ja Trisanna-joen yli johtaa 86 m korkea ja 195 m pitkä silta. Sen kautta ovat Itävalta-Unkarin eteläiset valtionmaat tulleet suoranaiseen yhteyteen Länsi-Euroopan maitten kanssa.

tarvitsematta enää sitä varten käyttää Etelä-Saksan ratoja.

Arlecchino (it.; ransk. *Arlequin*), koomillinen henkilö italialaisessa ammattinäyttelijäin esittämässä näytelmässä, commedia dell' arte'ssa renessanssiaikana, kulkeutunut sitten melkein kaikille Euroopan näyttämöille. Alkujaan yksinkertainen tomppelimainen henkilö, sitten häpeämätön ilveilijä ja pilkkakirves, joka muistuttaa Shakespearen näytelmien narrityyppejä. Esiintyi musta puolinaamio kasvoilla, ruudulliset moniväriset trikoohousut jalassa ja puumiekka vyöllä.

Arlecchino.
(Veistokuvan mukaan).

Arlekiini ks. Arlecchino.

Arles *[arl]*, kaupunki Ranskan Bouches du Rhônen departementissa. Rhônen länsirannalla, 16,000 as. Kaupungissa on paljon jätteitä, jotka todistavat sen muinaista loistoa, kuten amfiteatteri, jossa oli istumasijoja n. 25,000 katsojalle, vanha teatteri, vesijohtoja, termien y. m. raunioita. — A:n nimenä oli muinoin Arelas eli Arelate, ja oli jo huomattava kaupunki, kun Cæsar v. 46 e. Kr. teki sen roomalaiseksi sotilaskoloniaksi. Keisari Konstantinus Suuri kohotti sen Gallian pääkaupungiksi. Keskiajalla se oli Arelatumin (ks. t.) kuningaskunnan pääkaupunkina.

Armada (< lat. *arma* aseet), espanj. sana, joka alkujaan tarkoitti asellista voimaa yleensä,

„Ison armadan" häviö

sittemmin etenkin sotalaivastoa ja erikoisesti n. s. „isoa armadaa", jonka Espanjan Filip II 1588 lähetti Englantia valloittamaan. Laivastoon, jota voitosta varma kuningas ylpeästi nimitti „voittamattomaksi" ja jonka päällikkönä oli Medina-Sidonian herttua, kuului 130 isoa sota- ja 30 kuljetuslaivaa ja oli siinä 2,000 maan ylimystöön kuuluvaa vapaaehtoista, 19,295 sotamiestä, 8,450 merimiestä ja 2,088 orjaa sekä 2,630 kanuunaa, suunnaton määrä ampumatarpeita ja 6 kuukauden muonavarat. Sen turvissa piti Farnesen johtama 30,000 miehen suuruinen sotajoukko vietämän Alankomaista Englantiin. Alusta alkain sai laivasto taistella ankaria hirmumyrskyjä vastaan, jotka, kun Howardin ja Draken johtama Englannin laivasto vielä kaikin tavoin sitä ahdisteli, saivat aikaan, että se tavattomia vaikeuksia kestäen kiertotietä Suur-Britannian pohjoispuolitse tyhjin toimin palasi Espanjaan. Retkellä, joka kesti 3 kuukautta, menetettiin 72 isoa laivaa ja 10,185 miestä.

Armadilla *[-i'lja]* (esp.; diminutiivi sanasta *armada*), pieni laivasto; asestettu laiva, tullialus.

Armadilli ks. Vyötiäiset.

Armagnac *[-manja'k]*, entinen kreivikunta Etelä-Ranskassa, osa Gascognea.

Armagnakit *[-manja-]*, ranskalaisia palkkasoturijoukkoja, jotka englantilais-ranskalaisen sodan aikana taistelivat Armagnacin kreivin puolesta burgundilaisia vastaan. Keisari Fredrik III:n pyynnöstä kuningas Kaarle VII lähetti osaston näitä joukkoja kukistamaan sveitsiläisten kapinaa. Sveitsiläiset pääsivät voitolle kuuluisassa taistelussa St. Jakobin luona Birsissä 1444 ja saivat kohta sen jälkeen edullisen rauhan Ensisheimissä. Saksassa nämä joukot kulkivat hävittäen vielä tämän jälkeen.

Armahdus ks. Armahdusoikeus.

Armahdusoikeus laajassa merkityksessä on oikeus poistaa kaikki rangaistavasta teosta johtuvat laissa säädetyt turmiolliset seuraukset. Armahdusoikeus käsittää siis sekä abolitsionin ja amnestian että armahdusoikeuden ahtaammassa merkityksessä, jolla ymmärretään lainvoiman voittaneella päätöksellä tuomitun rangaistuksen anteeksiantamista tahi lieventämistä. Kaikissa monarkkisissa valtioissa on armahdusoikeus hallitsijalla, tasavalloissa yleensä toimeenpanevalla vallalla, ja perustuu se siihen tosiasiaan, ettei mikään laki voi olla niin täydellinen, ettei sen sovelluttaminen joissakin tapauksissa olisi kohtuutonta kovuutta, jopa suoranaista vääryyttäkin (summum jus summa injuria). — Suomessa on armahdusoikeus hallitsijalla eli siis Hänen Majesteetillaan Keisarilla ja Suuriruhtinaalla (Hallitusmuodon 9 § sekä Yhdistys- ja Vakuutuskirjan 1:nen kohta). [H. L. Rydin, „Några anmärkningar om konungens rätt att göra nåd samt dess förhållande till dispensations- och restitutionsrätten".] *O. K:nen.*

Armarium *[-mā'-]* (lat.), varushuone; kirjakaappi.

Armatolit, pohjoisen Kreikan vuoristoseudun (Armatolian) sotaisat asukkaat; ottivat noin 12,000 miehen joukkona osaa Kreikan vapaussotaan rohkeiden päällikköjensä johdolla.

Armatuuri (lat. *armātūra*), sotilaan varustus. — Höyrykattilan kaikki varustimet, niinkuin vesilasit, hanat, venttiilit, manometri y. m. — Sähkökoneen pyörivät osat. *E. S-a.*

Armeenia, nykyään Venäjän, Turkin ja Persian kesken jaettu maa Länsi-Aasiassa. Laajimmassa merkityksessä se käsittää maan Vähän-Aasian ja Kaspian-meren välillä Rion- ja Kura-jokien laaksoista pohjoisessa Kurdistanin vuoriin etelässä. 400,000 km². A. on korkeata

vuorimaata, missä ylätasangot ja jylhät, uurteiset vuorijonot vaihtelevat. Näitten välissä on syviä laaksoja. Maa on tuliperäistä, maanjäristyksiä on usein; sammuneita tulivuoria on etenkin pohjoisessa. Ylätasangoista mainittakoon Erivan (970 m) ja Kars pohjoisessa, Erzerum (1,860 m), Bajazid y. m.; vuorijonoista Kaspian-mereen asti ulottuva Kara-dagh idässä ja Armeenian Taurus etelässä. Tulivuoria ovat Iso Ararat, keskellä maata (korkein huippu 5,156 m), Pieni Ararat (3,914 m); molempia yhdistää vuorenharju. A:n joet kuuluvat etupäässä Kura- ja Eufrat-jokien alueisiin; tärkeimmät ovat Kura ja Aras pohjoisessa sekä Kara-Su ja Murad-Su etelässä. Laskujokia vailla olevia järviä ovat Göktša- (1,380 km²) Venäjän, Van- (3,690 km²) Turkin ja Urmia-järvi (4,357 km²) Persian A:ssa. Tigris-joen lähteet ovat A:ssa.

I l m a s t o. Kesät ovat kuumat, talvet kylmät ja pitkät (Erivanissa keskilämpö tammik. — 10,9°, elok. + 26,1°). Mustan-meren rannikolla on ilmanala leuto. Sademäärä on runsain lännessä; se vähenee itäänpäin (korkein sademäärä on toukok.). — Alavammilla paikoilla on k a s v i s t o rikas: viiniköynnöksiä, öljypuita, tupakkaa, hedelmäpuita y. m. (Erivanissa); korkeammalla on niittyjä; siellä viljellään myös vähän viljaa (Erzerumissa kypsyy vielä vehnä). Suuria metsiä ei ole. E l ä i n k u n t a on rikas: siellä elää hirviä, metsäsikoja, puhveleja, karhuja, susia, kettuja, leopardeja, jokunen tiikeri y. m. Paitsi eurooppalaisia kotieläimiä käytetään puhvelia ja kamelia. Vuorissa on hopeata ja muita metalleja, mutta vuorityö on alhaisella kannalla. Pääelinkeinot ovat maanviljelys ja karjanhoito, kauppa ja teollisuus ovat vähäpätöiset.

Armeenialainen.

Venäjän A. käsittää kuvernementit Erivan, Kars, osia Jelisavetpolia ja Tiflisiä. Täällä ovat kaupungit Erivan, Kars, Aleksandropol y. m. Turkin Armeeniaan kuuluvat Erzerum, Van, Bitlis sekä osia Diarbekr ja Ma-Muret-ul-Aziz vilajeeteista. Kaupungit ovat Erzerum, Van, Bitlis y. m. Persian A. käsittää Aserbeidžanin maakunnan.

A:n p ä ä v ä e s t ö n ä ovat armeenialaiset (n. 1 milj.), turkkilaiset ja kurdit; sitäpaitsi asuu pohjoisessa kaukaasialaisia kansoja (georgialaisia, lasilaisia) ja kaakossa erinäisiä tatarilaisia heimoja. Ulkopuolella A:n rajoja asustaa n. 1 ½ milj. armeenialaisia eri maissa, etenkin Turkissa, Venäjällä ja Persiassa, mutta myös Itävalta-Unkarissa, Itä-Intiassa, Pohj.-Afrikassa sekä useissa Välimeren kaupungeissa. Nämät asuvat etupäässä kaupungeissa ja harjoittavat rahaliikettä; muutamat toimivat käsityöläisinä ja laivanlastaajina. Suuri osa Länsi-Aasian kaupunkien kaupasta on heidän käsissään. Kotimaassaan armeenialaiset sitävastoin ovat maanviljelijöitä ja karjanhoitajia. Armeenialaiset ovat indoeurooppalaista rotua, rauhallista, ahkeraa ja hyvin älykästä väkeä. Vaikkakin he yli 1,000 vuotta ovat eläneet hajallaan useissa maissa, ovat he voineet puolustaa ja säilyttää kansalliset omituisuutensa ja yhä vielä on vanha kotimaa heidän kansallisena ja uskonnollisena keskuksenaan. *W. S-m.*

H i s t o r i a. A:n vanhimpaan historiaan, sellaisena kuin se esiintyy armeenialaisessa kirjallisuudessa, on kutoutunut paljon taruja, osittain hyvinkin myöhäistä alkuperää. Assyrialaisista ja muista viime aikoina löydetyistä, etenkin W. Belckin ja C. F. Lehmannin löytämistä nuolenpääkirjoituksista on siitä saatu tarkempia tietoja. Näitten mukaan tavataan A:ssa n. 1,200 e. Kr. n a i r i- l. k a l d i l a i s e t niminen kansa. Sen perustama valtio, U r a r d i (Raamatun Ararat) oli mahtavimmillaan ollessaan Assyriaa mahtavampi. Kaldilaisten yhteiskuntaelämässä vallitsi voimakas yhteishenki. Niiden suurenmoiset rakennukset, kuten kalliolinnat vuoreen hakattuine saleineen ja käytävineen sekä suuret vesijohto- ja kanavalaitokset (Menuas-kanava) osoittavat sangen korkeata aineellista kulttuuria. Samaa osoittavat myös heidän taideteollisuustuotteensa, joita on suuret määrät Lontoon ja Berliinin museoissa. Kaldilaisten ja heidän kielensä sukulaisuussuhteita ei toistaiseksi tunneta. — N. 550 e. Kr. valtasi lännestä päin tuleva indoeurooppalainen valloittajakansa kaldilaisen valtakunnan. Vanhan väestön ja uusien tulokkaiden sekoituksesta ovat vähitellen syntyneet nyk. armeenialaiset. Pian joutui maa Persian valtaan ja senjälkeen Aleksanteri Suurelle ja seleukideille. Nämä asettivat maaherroja Armeeniaan, ja Antiokhos Suuren sotiessa Roomaa vastaan (190 e. Kr.) tekeytyi kaksi näistä, Artaksias ja Tsariadres, itsenäisiksi, perustaen edellinen I s o n-A r m e e n i a n Eufratin itäpuolelle, jälkimäinen V ä h ä n-A r m e e n i a n saman joen länsipuolelle. Artaksiaan suvun karkoittivat jo v. 150 e. Kr. partialaiset arsakidit, joista kuuluisin, Tigranes Suuri, rakensi uuden pääkaupungin, Tigranocertan, Tigriin varrelle. Hän laski myös Vähän-Armeenian valtansa alle. Arsakidit joutuivat Mithridateen sodissa taisteluun Rooman kanssa ja tulivat siitä riippuvaisiksi.

Iso-Armeenia liitettiin keisari Trajanuksen aikana A r m e e n i a n maakunnan nimellä Rooman valtakuntaan, mutta Hadrianus antoi sille vapauden jälleen. Sen jälkeen siitä taistelivat roomalaiset ja partialaiset, kunnes arsakidi Trdat (Tiridates) v. 286 j. Kr. roomalaisten avulla pääsi itsenäiseksi ja toi kristinuskon maahan. V. 387 maa jaettiin Itä-Rooman ja persialaisten välillä; edelliset saivat läntisen, jälkimäiset itäisen suuremman osan. V. 639 koko Iso-A. joutui arabialaisille, jotka hallitsivat sitä maaherrojen avulla. Yksi näistä, Askot I bagratidien sukua,

tekeytyi itsenäiseksi v. 885. Hänen sukunsa kohotti maan huomattavaan kukoistukseen. V. 1079 murhattiin viimeinen bagratidi, ja hajaannus pääsi jälleen valtaan. Maata hävittivät tämän jälkeen seldšukit ja mongolit. V. 1470 liitettiin Iso-A. maakuntana Persiaan. 1500-luvun alussa osmannit Selim I:n johdolla valloittivat A:n, paitsi itäistä osaa, joka edelleen jäi Persialle. Persian alue laajeni v. 1632, mutta vähitellen on persialaisten ollut pakko luovuttaa suurin osa armeenialaisista alueistaan Venäjälle, viimeksi Turkmantšain rauhassa, joka 1828 päätti Venäjän ja Persian välisen 2-vuotisen sodan. Koillisosa Turkin Armeeniaa (Kars, Batum ja Ardahan) luovutettiin v. 1878 Turkin ja Venäjän välisen sodan päättyessä Venäjälle. — Vähä-Armeenia tuli v. 70 j. Kr. Rooman provinssiksi (Armenia minor). Valtakunnan jaon jälkeen se oli Itä-Rooman maakuntana n. v. 1080, jolloin bagratidi Rhupen teki Vähän-Armeenian itsenäiseksi valtioksi. Se myöhemmin laajeni, käsittäen myös Kilikian ja Kappadokian. Tämä pieni kristitty valtio tuki ristiretkeilijöitä ja kävi vilkasta kauppaa Italian kaupunkien kanssa. V. 1198 eräs sen ruhtinaista, Leo II, kruunautti itsensä kuninkaaksi saaden tälle uudelle arvolleen paavin ja keisarin (Henrik VI) tunnustuksen. Mutta sisälliset riidat ja muhamettilaisten naapurivaltain hyökkäykset heikensivät valtiota ja v. 1375 Vähä-A. kadotti itsenäisyytensä, joutuen Egyptin valtaan. Selim I valloitti myös Vähän-A:n, ja se on yhä vieläkin Turkin hallussa. Turkin hallitus on sortanut kristittyjä armeenialaisia ja suosinut muhamettilaisia kurdeja (ks. t.). Heidän lukumääränsä onkin suuresti lisääntynyt Turkin Armeeniassa. Turkki lupautui tosin Berliinin sopimuksessa 1878 toimittamaan parannuksia sille kuuluvassa Armeenian osassa ja suojelemaan armeenialaisia kurdien väkivaltaisuuksia vastaan, mutta lupauksiaan se ei ole pitänyt. Turkin sorto on herättänyt armeenialaiset ajattelemaan itsenäistä Venäjän suojeluksen alaista Armeeniaa. Tätä ajatusta suosi Venäjän ministeri Loris Melikov (itse armeenialaista sukuperää), mutta kun hän Aleksanteri II:n kuoleman jälkeen kukistui, muuttui Venäjän suhde armeenialaisiin. Venäjän Armeeniassa ryhdyttiin armeenialaisten venäläistyttämiseen. Ennen kaikkea tahdottiin kukistaa mahtava armeenialainen kirkko ja pakoittaa armeenialaisia kääntymään kreikkalais-katoliseen uskoon. Samalla Venäjä vastusti kaikkia Englannin tekemiä ehdotuksia Turkin Armeenian olojen järjestämiseksi. Täten syntynyt kansallinen liike ja Turkin sorto saivat aikaan kapinayrityksiä 1894. Näiden kukistamiseen Turkin hallitus käytti etupäässä villejä kurdeja, jotka panivat toimeen kauheita verilöylyjä. V. 1896 sai näissä joukkoteurastuksissa surmansa n. 25,000 armeenialaista. — (Venäjän armeenialaisten tilasta ks. A:n k i r k k o). Persian osassa asuvat armeenialaiset ovat saaneet elää rauhassa. — Armeenialaisten kohtaloa seurataan suurella mielenkiinnolla Länsi-Euroopassa ja Yhdysvalloissa. [Langlois, „Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie" (2 nid. 1867-69); Gregor, „History of Armenia from early ages to present times" (London 1897); Winckler und Schurz, Helmoltin Weltgeschichten 3:nnessa osassa; K. F. Johansson, „Om de nyaste upptäckterna i Armenien" (Ymer 1900).]

A. R. B.

Armeenian kieli ja kirjallisuus. 1. K i e l i. A:n kieli kuuluu itsenäisenä haarana indoeurooppalaiseen kielikuntaan, jonka toisista kielihaaroista se tuntuvasti eroaa. Kirjallisesti sitä alettiin käyttää 400-luvulla j. Kr.; tämä n. s. m u i n a i s-a r m e e n i a l a i n e n kielimuoto on melkein muuttumattomana säilynyt nykyaikaan asti oppineiden ja kirkkokielenä. Nykyistä kansankieltä lähempänä oleva u u s-a r m e e n i a, jota uudempi kirjallisuus käyttää, on melkoisesti etääntynyt edellisestä ja m. m. sisältää joukon turkkilaisia ja persialaisia lainasanoja. Kirjaimisto on muodostettu kreikkalaisesta.

A. K.

2. K i r j a l l i s u u s. Varsinainen armeenialainen kirjallisuus alkaa vasta senjälkeen kuin kansa kääntyi kristinuskoon. Silloin virisi maahan ahkera teologinen ja historiallinen kirjaileminen, sekä käännöstoiminta. Tämän kirjallisuuden aikaisimpia edustajia on Mesrop, joka muodosteli ja täydensi armeenialaisen kirjaimiston 5:nnellä vuosis. Mesropin (k. 441), sekä toisen armeen. kirjallisuuden perustajan Sahakin (k. 439) ynnä heidän oppilastensa toimesta käännettiin armeenian kielelle aluksi Raamattu ja sitten niin runsaasti muutakin, varsinkin teologista kirjallisuutta, että käännösten luku v:n 450 tienoissa jo nousi 600:aan. Tämä varsinkin kirkkohistorialle tärkeä kirjaileminen pysyi vilkkaana aina 14:nteen satalukuun asti: sen tärkein merkitys on, että monta kreikkalaisissa ja syyrialaisissa alkuteksteissään hävinnyttä teosta on säilynyt armeen. laitoksessaan. Alkuperäisistä kirjailijoista, jotka enimmäkseen jäljittelivät myöhempiä kreikkalaisia ja bysanttilaisia kirjailijoita, on mainittava: Mooses Chorenelainen, Armeenian historian isä; Eliše, joka runomuodossa kuvaili armeenialaisten taistelua persialaisten kanssa 5:nnellä vuosisadalla, historioitsijat Lazar Pharpilainen, Faustus Bysanttilainen, Vardan, Asolik y. m., uskonnollisuuden ja mystillisyyden runoilijat Gregorius Narekilainen, Nerses Lambronilainen y. m. Tämän kirjallisuuden rinnalla kukoistaa myöskin kansanrunous. Taru Davidista ja Mheristä on armeenialaisten kansalliseepos. — Vaikeat valtiolliset olot, turkkilaisten sorto, ja kansan hajauminen ehkäisivät sentään tämän alkaneen kirjallisuuden pitemmän kukoistuksen. Armeenialaisten henkisiä harrastuksia ovatkin sitten viime vuosisadan keskipaikoille asti ylläpitäneet muutamat armeenial. siirtolat siellä täällä Länsi-Aasiassa ja Etelä- ja Itä-Euroopassa, etupäässä n. s. mechitarilaisten veljeskunta (ks. t.) S. Lazzaron luostarissa lähellä Venetsiaa. Vapaustaistelujen ja kansallisen heräämisen aikoina 19:nnen vuosisadan keskivaiheilla virkosi sentään Armeeniassakin taas eloon virkeämpi henkinen toiminta, ja kirjallisuuskin sai uuden elon itseensä. Pysyen yhä vieläkin suuressa määrässä historiallisena ja tieteellisesti kansan muinaisuuteen kohdistuvana, on sentään kaunokirjallisuuskin, varsinkin isänmaallinen runoilu saanut lahjakkaita viljelijöitä. Mainittakoon vain isänmaalliset runoilijat S. Šah Azis, Ališan, Patkanian, Psaturian sekä Armeenian henkevin lyy-

rikko Durian, individualistinen runoilija Isaakian, satiirikko Paronian, „Armeenian haavat" nimisen merkittävän ja kuuluisan tendenssiromaanin kirjoittaja Abovian sekä hänen oppilaansa, taiteellisempi Raffi, herättävät aikakauskirjailijat ja sanomalehtimiehet Mamurian, Nazariants, Nalbandian, sekä nykyään ehkä suosituin armeenialainen kirjailija Avetik Aharonian ja kansanelämän kuvaaja Prošian y. m. [Neumann, „Versuch einer Geschichte d. arm. Literatur", (Leipzig 1836); Karekin, „Armeenialaisen kirjallisuuden historia" (armeeniankielellä, 2:n pain., Venetsia 1886); Minas Berberian, „Armeenian uusin kirjallisuus", Valvoja 1907, siv. 617.] *V. K-i.*

Armeenian kirkko. Kristinusko levisi Armeeniaan jo 3:nnella vuosis. Syyriasta käsin; mutta A:n varsinainen apostoli oli syntyperäinen armeenialainen Gregorius Lusavoritš. Hän ja hänen käännyttämänsä kuningas Trdat järjestivät A:n kirkon, joka alun pitäen sai täysin kansallisen ja samalla valtiokirkollisen luonteen; Armeenia oli vanhin kokonaisuudessaan kristillinen valtakunta maailmassa. Piispat olivat alkuaikoina naineita ja katholikos-arvo (ylimäinen pappius) kulki perintönä Gregoriuksen suvussa monessa polvessa. Noin 380 A:n kirkko tuli, oltuaan siihen saakka riippuvainen Kappadokian Cæsarean metropoliitoista, itsenäiseksi ja sai oman patriarkkansa, jonka asuinpaikaksi tuli pääkaupunki Valaršapat. Katholikos Nerses Suuren (k. n. 373) ja Sahak Suuren (390-439) aikoina levisi munkkilaisuus Armeeniaan; munkit vaikuttivat tehokkaasti kristinuskon juurruttamiseksi kansan syviin riveihin, ja korkeampi papisto otettiin siitä lähtien etupäässä munkeista. Sahakin, hänen ystävänsä Mesropin ja muiden työ armeeniankielisen Raamatunkäännöksen (ilm. 432), liturgian ja uskonnollisen kirjallisuuden luomiseksi edisti tehokkaasti kirkon kansallistumista, samalla kuin yhteys kreikkalaisen kirkon kanssa vieläkin heikkeni, kun A:n kirkko hylkäsi Kalkedonin kirkolliskokouksen (451) määritelmät ja liittyi monofysitismiin (ks. t.) lievennetyssä muodossa. Seuraavain vuosisatain vaiheet tuottivat A:n kirkollekin monenlaisia vaikeuksia; mutta kuta enemmän A:n valtiollinen itsenäisyys heikkeni, sitä suuremman merkityksen saavutti kirkko hajanaisen kansallisuuden yhdyssiteenä. Läpi koko keskiajan yritettiin saada aikaan lähempää yhteyttä sekä Konstantinopolin että Rooman kanssa; Firenzen kirkolliskokouksessa (1439) hyväksyivät A:n kirkon edustajat yhtymisen, mutta näin syntyneeseen „unieerattuun armeenialaiseen kirkkoon" on ainoastaan pieni osa armeenialaisia liittynyt. Valtava enemmistö on pysynyt yhteydessä kansallis-armeenialaisen kirkon kanssa, jonka keskuksena 15:nneltä vuosis. asti — pienillä keskeytyksillä — on ollut Etšmiadzinin luostari. Uuden ajan alussa oli A:n kirkko rappiotilassa; Turkin hallitus määräsi katholikos-arvosta ja antoi sen usein kelvottomille. Mutta 1600-luvulta alkaa taas kohoaminen. Sen tukena olivat Eurooppaan siirtyneet armeenialaiset; kirjapainoja perustettiin Lembergiin, Amsterdamiin y. m. ja armeenialaisia nuorukaisia lähetettiin opintoretkille länsimaille. Tehokkaasti vaikutti tähän suuntaan munkki Mechitar (1676-1749) ja hänen perustamansa Mechitarilaisten veljeskunta (ks. t.). Oltuaan jo samassa kuolleessa tilassa kuin enimmät itämaiset kansalliskirkot (esim. jakobiitit ja nestoriolaiset), on A:n kirkko nykyään henkisesti virkein ja kehitysmahdollisin niistä kaikista ja sillä näyttää olevan suurikin tulevaisuus edessään.

K a n s a l l i s-a r m e e n i a l a i s e e n eli g r e g o r i a a n i s e e n k i r k k o o n kuuluu nykyään noin 2,300,000 henkeä, joista puolet venäläisellä ja melkein saman verran turkkilaisella alueella. Etšmiadzinin patriarkka on „kaikkein armeenialaisten ylin patriarkka ja katholikos" ja samalla lähinnä Venäjän ja Persian armeenialaisten kirkollinen esimies. Hänen rinnallaan hoitaa hallintoa 7-miehinen „synodi" ja hänen allaan on 16 piispaa. Katholikos-istuimeen on yhdistetty teologis-filosofinen akatemia ja kirjasto, jossa on paljo arvokkaita käsikirjoituksia. Venäjän vallan alaiset armeenialaiset saivat aluksi nauttia verrattain suurta vapautta, mutta v:sta 1897 supistettiin kirkon oikeuksia askel askeleelta: kouluja suljettiin sadoittain, ukaasilla $^{12}/_{6}$ 1903 määrättiin että kirkon omaisuus (noin 113 milj. ruplaa) oli otettava Venäjän hallituksen hoitoon ja vähää myöhemmin riistettiin kirkolta valta itse nimittää pappinsa ja opettajansa. Nämä toimenpiteet synnyttivät suunnatonta mielenkuohua, ja lopulla vuotta 1905 lievennettiin määräyksiä jonkun verran. — A:n kirkon turkkilaisen osan kirkollista hallintoa johtavat Konstantinopolin ja Jerusalemin patriarkat lukuisine alapiispoineen. Sielläkin A:n kirkko on kärsinyt paljon sortoa; kauheat armeenialaisteurastukset varsinkin 1895-97 ovat suureksi osaksi olleet uskonnollista vainoa.

U n i e e r a t u s s a a r m e e n i a l a i s e s s a k i r k o s s a, joka tunnustaa paaviuden, mutta on saanut säilyttää oman rituaalinsa, on hiukan yli 100,000 jäsentä, jotka asuvat osaksi hajallaan Turkin alueella, osaksi Länsi-Venäjällä (Galitsiassa) ja Unkarissa. Korkein arvo on „Kilikian patriarkalla", joka nykyään asuu Konstantinopolissa.

V:sta 1831 on e v a n k e l i n e n l ä h e t y s vaikuttanut Armeenian kirkon keskuudessa: Raamattuja on levitetty ja kouluja sekä lähetysasemia perustettu varsinkin Vähän-Aasian ja Syyrian rantakaupungeissa. Kaukaasiassa on Ruotsin vapaakirkollisten saarnaajia. Noin 50,000 armeenialaista on liittynyt protestanttisuuteen. Välillisesti on tämä lähetys vaikuttanut elvyttävästi A:n kirkkoon, ja monet sen johtomiehistä ovat harjoittaneet opintoja Saksan protest. yliopistoissa. *J. G.*

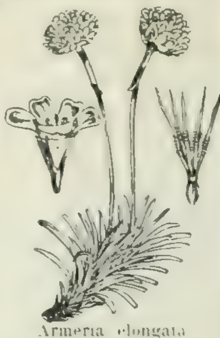
Armeija (ransk. *armée*), valtion varustetut maajoukot; jollakin määrätyllä seudulla tai sotanäyttämöllä toimivien sotajoukkojen kokonaisnimitys.

Armeijaosasto, eri aselajeista kokoonpantu koko aseissaolevan armeijan alaosasto; Venäjän armeijassa niitä on 31. Kuhunkin armeijaosastoon kuuluu 2 jalkaväen, 2 tykkiväen ja 1 ratsuväen d i v i s i o n a.

Armeniaca ks. A p r i k o o s i p u u.

Armentièrs *[-mātjā'r]*, kaupunki Ranskassa, Nordin depart., Lys-joen varrella, 30,000 as. Pellava- ja pumpulikutomoja.

Armeria, r u o h o n e i l i k k a kasvisuku *Plumbaginaceæ*-heimossa. Etelä-Suomessa harvinaisena yksi laji *A. elongata* tienvierillä ja nurminiityillä. Lehdet ruusukkeisia, kapean tasasoukkia; kukat vaaleanpunaisia, mykerössä vanan latvassa. Muutamia lajeja koristuskasveina.

Armeria elongata

Armfelt-s u k u polveutuu Jämtlannin Frösöstä. Kantaisä oli talonpoika Lars Erikinpoika, jonka poika Erik tuli ratsumestariksi ja aateloitiin 1648.

1. K a r l A. (1666-1736), sotapäällikkö, synt. Inkerinmaalla, astui sotapalvelukseen ja matkusti jo 1685 Ranskaan, jonka armeijassa hän tavallisesta sotamiehestä kohosi kapteeniksi; Rijswijkin rauhan jälkeen 1697 hän palasi kotimaahan. Suuren pohjan sodan aikana A. monessa eri tilaisuudessa osoitti sotapäällikkökykyään ja miehuuttaan. Hän kohosi kohoamistaan, tullen 1713 lopulta koko Suomen armeijan ylipäälliköksi. Viimemainitussa toimessaan hän parhaansa mukaan koetti parantaa edeltäjäinsä erehdyksiä ja laiminlyömisiä, urhoollisesti, mutta turhaan, yrittäen m. m. Kostian virralla Pälkäneellä pidättää vihollista. Isonkyrön tappelussa helmik. 16-19 p:nä 1714 hän sitten erään alapäällikkönsä puiaan jättämänä kärsi ratkaisevan tappion, jonka jälkeen hän vei joukkojensa tähteet Pohjanlahden ympäritse Ruotsiin. 1718 A. pantiin Trondhjemiin Norjaan tehtävän sotaretken johtajaksi, mutta vähillä joukoillaan hän ei saanut kaupunkia valloitetuksi. Paluumatkalla hän uudenvuoden aattona joutui ankaraan lumimyrskyyn, joka hävitti suurimman osan hänen väkeään. Rauhanteon jälkeen A. palasi kotimaahan, jossa kuolemaansa saakka asui Isnäsin kartanossa Pernajassa. 1731 hänet korotettiin vapaaherraksi ja 1735 jalkaväen kenraaliksi.

2. K a r l G u s t a f A. (1724-92), vapaaherra, sotilas, tuli 1787 Uudenmaan läänin maaherraksi sekä kenraalimajuriksi. 1788 sodan puhjetessa hänet nimitettiin erään armeijakunnan päälliköksi, mutta jo muutaman viikon kuluttua hän sodan johtoon ja omaan asemaansa tyytymättömänä otti eronsa. Senjälkeen hän antoi houkutella itsensä osalliseksi Anjalan liittoon ja allekirjoitti ensimäisenä liiton kirjelmät. Hänet vangittiin 1789 ja tuomittiin seur. vuonna kuolemaan. Tuomio lievennettiin elinkautiseksi vankeudeksi: Malmön linnoituksessa A. sitten oli vankina kuolemaansa saakka.

3. M a r i a K a t a r i n a A. (1728-1803), vapaaherratar, Götan hovioikeuden presidentin Wennerstedtin tytär, meni 1756 naimisiin Magnus Wilhelm Armfeltin kanssa. Miehensä tiloilla, varsinkin Halikon Viurilassa ja Joensuussa, hän harjoitti huomattavaa hyväntekeväisyyttä. M. m. hän 1796 perusti Halikkoon kansakoulun, lahjoitti suurina nälkävuosina koko viljavarastonsa hädänalaisille ja perusti 1802 lainajyvästön mainittujen kartanoiden alustalaisia varten. Sekä ruotsin kielin (m. m. F. M. Franzén „Åbo Tidningar'issa") että suomen kielin häntä ylistettiin hänen kuoltuaan. Hänen vanhin poikansa oli kuuluisa Kustaa Mauri A. (ks. t.). *K. B:dt.*

4. K u s t a a M a u r i A. (1757-1814), suom. soturi ja valtiomies, synt. maalisk. 31 p. 1757, pienessä kapteeninvirkatalossa Marttilan pitäjässä lähellä Turkua. Hänen isänsä oli kapteeni, sittemmin Turun läänin maaherra Magnus Wilhelm A., ja äitinsä Maria Katarina Wennerstedt. Isältään nuori Kustaa peri kuuluisan komean soturivartalonsa ja uljuutensa sekä pikaisen luonteensa, äidiltään herkän ja tunteellisen mielensä.

Kustaa Mauri Armfelt

Nautittuaan kotiopetusta maalla ja opiskeltuaan sitten huononlaisella menestyksellä pari vuotta Turun yliopistossa A. joutui soturinuralle. Eteenpäin auttoi häntä hänen suosijansa Jaakko Maunu Sprengtporten, hankkimalla köyhälle pojalle 1774 vänrikinpaikan Tukholmassa. Täällä nuorukainen pian pääsi ylhäisiin piireihin, ennen pitkää Kustaa III:nkin tuttavuuteen. Vallaton luonne saattoi nuoren soturin kuitenkin seikkailuihin, joista oli seuraus se, että hänen täytyi pari vuotta (1778-80) oleskella ulkomailla sotapalveluksessa. Spaassa hän pääsi lähempään tuttavuuteen Kustaa III:n kanssa, joka otti hänet mukaansa Tukholmaan. Hovissa hän nyt 1781 sai paikan nuoren perintöruhtinaan seuralaisena, ollen samalla kuninkaan apumiehenä järjestämässä iloisia näytelmäiltamia ja muita hovijuhlia. Tässä loistavassa ja iloisessa ympäristössä hän tämän jälkeen loisti „Pohjan Alkibiadeena". Sillä välin hän kohosi viroissa, nimitettiin 1787 kenraaliajutantiksi ja 1788 Uudenmaan rykmentin päälliköksi.

Suoranaisesti A. ei ottanut osaa niihin valtiollisiin hankkeisiin, joihin kuningas 1780-luvun loppupuolella antautui valtiopäiviä vastaan, vaan kuninkaan neuvonantajana hänkin oli niistä osaltaan edesvastuussa. Kun sota syttyi Venäjää vastaan 1788, otti hän siihen osaa pysyen uskollisesti kuninkaan puolella Anjalan miehiä vastaan. Tältä sotaretkeltä palattuaan hän siirtyi Norjan rajalla olevan Ruotsin armeijan ylipäälliköksi, ja hän se myös toi 1789 Taalainmaasta Tukholmaan sen sotajoukon, jonka tarkoitus oli pakoittaa säädyt alistumaan kuninkaan suunnitelmiin. 1790 hän taas kenraaliksi ylennettynä ja osaston päällikkönä menestyksellä otti osaa taisteluihin Suomessa, osoittaen sekä kekseliäisyyttä että urhoutta, mutta vähemmän kylmäveristä harkintaa. Värälän rauhaa solmittaessa hän oli yhtenä Ruotsin edustajana.

Tällävälin A. meni 1785 naimisiin hovineiti Hedvig Ulrika De la Gardien kanssa, josta tuli hänen hyvä hengettärensä, vaikka hän puolisona saikin kärsiä paljon A:n huikentelevan

luonteen vuoksi. Tällä oli näet edelleen paljo lemmenseikkailuja ja varsinkin hän oli monet vuodet lemmensuhteissa hovineiti Magdalena Rudenschöldin kanssa.

Kustaa III:n kuolema muutti kokonaan A:n valtiollisen uran ja elämänsuhteet. Hän joutui holhoojahallituksen epäsuosioon, menetti 1792 paikkansa Tukholman kaupunginpäällikkönä, jonka kuningasvainaja oli kuolinvuoteellaan hänelle antanut, ja hänet siirrettiin Ruotsin lähettilääksi Italiaan, mikä oli ilmeinen arvonalennus ja joka häntä syvästi katkeroitti. Hallitsevan herttua Kaarlen suosikki Reuterholm oli hänen vihamiehensä ja vainosi lähettämäinsä urkkijain kautta A:ia ulkomaillakin. A. vihasi Ranskan vallankumousta, jota Reuterholm puolestaan liehakoi, ja hän rupesi sen vuoksi hautomaan tuumia kumotakseen Ruotsin silloisen hallituksen Katariina II:n avulla ja nuoren kuninkaan Kustaa IV:n Aadolfin myötävaikutuksella. Hän ilmaisi suunnitelmansa liian avomielisesti kirjeissä Ruotsissa oleville ystävilleen, J. F. Aminoffille, J. A. Ehrenströmille ja neiti Rudenschöldille. Tämä kirjeenvaihto joutui Reuterholmin käsiin, ystävät Ruotsissa vangittiin ja häntä itseään ajettiin ulkomailla takaa valtionkavaltajana, mutta hän pääsi kumminkin suosijainsa avulla pakenemaan Venäjälle. Kylmästi Katariina II otti hänet siellä vastaan ja lähetti hänet asumaan Kalugaan; Ruotsissa hän tuomittiin hengiltä ja hänen ystävänsä siellä saivat kokea kovaa ja häpeällistä kohtelua.

V. 1800 A. vihdoin sai Ruotsin hallitukselta armon sekä luvan palata kotimaahansa. 1802 nimitettiin hänet Ruotsin lähettilääksi Wieniin, jossa oli pari vuotta. Kotia taas palattuaan hän tuli Ruotsin Pommerissa olevan sotaväen päälliköksi ja karkoitti 1807 ranskalaiset tästä Ruotsin alusmaasta. Mutta sitten hän joutui tappiolle ja kutsuttiin epäsuosioon joutuneena Ruotsiin.

Kun Suomen sota 1808 syttyi, tarjottiin ensin hänelle ylipäällikönpaikka Suomen armeijassa, mutta lopulta hän joutui kumminkin komentamaan Norjan rajalla olevaa Ruotsin armeijaa tanskalaisia vastaan. Tämä sotaretki ei hallituksen hatarain toimenpiteiden johdosta yleensä onnistunut. Hankkeista suistaa Kustaa IV Aadolf Ruotsin valtaistuimelta oli A:lla tieto, mutta suoranaisesti ei hän niihin ottanut osaa. „Kustavilaisena" hän olisi tahtonut säilyttää kruunun erotetun kuninkaan pojalle ja kun nämä tuumat raukesivat, kävivät hänen ja uuden hallituksen välit kireiksi. Suomen jouduttua Venäjälle hän sen vuoksi rupesi ajattelemaan siirtymistä Suomeen ja se päätös hänessä varmaksi vakaantui senjälkeen kun ranskalainen kenraali oli kutsuttu Ruotsin kruununperijäksi. V. 1810 A. kävi Suomessa, palasi vielä Ruotsiin, mutta muutti Joensuun kartanoonsa lopullisesti 1811. Aluksi hän aikoi elää siellä syrjässä tiluksillaan, mutta hänet kutsuttiin jo pian Pietariin, missä hän ennen pitkää pääsi keisari Aleksanteri I:n suureen suosioon.

Lopulla vuotta 1811 perustettiin Suomen asiain komitea Pietariin ja A. kutsuttiin sen ensimäiseksi puheenjohtajaksi, vaikuttaen persoonallisuudellaan ja lahjoillaan paljon Suomen hyväksi. Hänen ansiokseen on ennen kaikkea luettava „Vanhan Suomen" yhdistäminen muuhun Suomeen. Toiset A:n uudistustuumat, kuten Suomen oman armeijan perustaminen, eivät toteutuneet. Jo Kustaa III:n aikana A. oli ollut Turun akatemian kanslerina; nyt hän 1812 taas tähän toimeen määrättiin. Samana v. hän ylennettiin kreivilliseen sukuun.

Näistäpuolin hänen terveytensä rupesi murtumaan eikä hän voinut kuin vähän aikaa ottaa osaa v. 1812 sotaan Napoleonia vastaan. Hän kuoli Tsarskoe Selossa elok. 19 p. 1814 ja tuotiin haudattavaksi Halikon kirkkoon. Suomen on syytä kiitollisuudella muistella tätä monivaiheista, lahjakasta, joskin huikentelevaa poikaansa, sillä hän oli mukana tehokkaasti vaikuttamassa Suomen olojen vakaantumiseksi omintakeiselle kannalle. [E. Tegnér, „Gustaf Mauritz A." I-III (Stockholm 1883-87); S. Ivalo, „Kustaa Mauri A." (Hels. 1907).] *S. I.*

5. A l e k s a n d e r A. (1794-1876), kreivi, ministerivaltiosihteeri, Kustaa Mauri Armfeltin poika, synt. 18/4 Riiassa vanhempain ollessa pakomatkalla. A. harjoitti opintoja Upsalan, Edinburghin ja Turun yliopistoissa ja tuli 1814 hovioikeuden auskultantiksi, mutta siirtyi sitten sotilasuralle, otti osaa sotaan ranskalaisia vastaan ja palveli Suomessa ja Venäjällä, kunnes 1827 erosi kapteenina. Senjälkeen hän palasi siviiliuralle ja tuli 1831 Suomen Pankin johtajaksi. Seuraavana vuonna hänet kutsuttiin Pietariin ministerivaltiosihteerin, kreivi Rehbinderin avuksi ja nimitettiin v. 1834 varsinaiseksi ministerivaltiosihteerin apulaiseksi. Rehbinderin kuoltua 1841 A. ensin määrättiin virkaatekeväksi ja seur. vuonna vakinaiseksi Suomen ministerivaltiosihteeriksi. Samalla hän tuli yliopistoa koskevain asiain esittelijäksi. Hän sai 1866 todellisen salaneuvoksen ja 1869 filos. kunniatohtorin arvon sekä nimitettiin ensinmainittuna vuonna valtakunnan neuvoston jäseneksi. Paljo muitakin suosionosoituksia tuli hänen osakseen sekä hallitsijan että kansalaisten puolelta. — Ministerivaltiosihteerinä A. noina monivaiheisina ja maallemme tärkeinä aikoina pyrki hallitsijalle aina esittämään Suomen asiat mahdollisimman otollisessa valossa, ja onnistui hänen vähitellen — varsinkin senjälkeen kuin kenraalikuvernööri Berg, jonka kanssa hän oli ollut hyvin kireissä väleissä, 1862 oli ottanut eronsa — päästä hallitsijan täydelliseen luottamukseen. V. 1857 perustettiin A:n ehdotuksesta uudelleen Suomen asiain komitea Pietariin. Niinikään hänen esityksestään Aleksanteri II hyväksyi m. m. rahakannan uudistuksen ja valtiopäivälaitoksen uudelleen voimaansa panemisen, monista muista tärkeistä toimenpiteistä puhumatta. Kuitenkaan ei vielä ole tarkoin määritelty hänen osallisuuttaan varsinkaan Aleksanteri II:n aikuisiin toimenpiteisiin. — A. oli varovainen valtiomies, tyyni hovimies, hienosti sivistynyt ja ystävällinen.

6. A u g u s t M a g n u s G u s t a f A. (1826-94), kreivi, tilanomistaja, valtiopäivämies, tuli varhain tunnetuksi etevänä maanviljelijänä. Ritariston ja aatelin valitsemana hän kuului n. s. tammikuun valiokuntaan. Valtiopäivien töihin hän otti vaikuttavalla tavalla osaa, m. m. toimien 1877-78 vuosien valtiopäivillä asevelvol-

19. Painettu 1/4 09.

lisuusvaliokunnan puheenjohtajana. 1880-luvulla hän otti osaa „Varsinais-Suomen maanviljelys-seuran" perustamiseen, ollen sen puheenjohtajana kuolemaansa asti.

7. Carl Magnus Mauritz A. (1836-91), kreivi, teollisuudenharjoittaja ja taiteenharrastaja, johti parinkymmenen vuoden ajan menestyksellä Turun rautateollisuusosakeyhtiötä ja otti huomattavalla tavalla osaa julkiseen toimintaan Turussa. Varsinkin taiteellisissa ja sivistyshistoriallisissa kysymyksissä hän osoitti sekä harrastusta että asiantuntemusta. Hän oli jäsenenä m. m. Turun tuomiokirkon muinaismuistojen uudistamiskomiteassa ja Turun historiallisen museon johtokunnassa. Suomen Talousseuran puheenjohtajana 1888-89.

8. Carl Aleksander (s. 1850), kreivi, ent. ministerivaltiosihteerin apulainen, palveli Suomen asiain kansliassa Pietarissa, jossa kohosi toimituspäälliköksi. Oli 1900-01 ministerivaltiosihteerin apulaisena, mutta sai eronsa kun voimiensa mukaan vastusti Bobrikovin venäläistyttämis-toimenpiteitä. Hoitaa nykyään Joensuun sukukartanoa Halikossa, samalla ollen hevoshoitokoulun johtajana. *K. B:dt.*

Armida *[-ī'-]*, naishenkilö Torquato Tasson „Vapautetussa Jerusalemissa", saa kauneudellaan ja taikakeinoillaan aikaan hämminkiä ristiretkeläisten keskuudessa ja kietoo rohkean Rinaldon pauloihinsa, pidättää hänet lumotuissa puutarhoissaan tai satumaisessa palatsissaan. Oopperoissa ovat m. m. Gluck ja Rossini tätä aihetta käsitelleet. Antanut myös aiheen monelle kuuluisalle maalarille: Poussinille, Van Dyckille y. m.

Armida ja Rinaldo
Poussinin taulun mukaan.

Armillaarikehä, kone, missä on useita kehiä, joiden avulla vanhalla ja keskiajalla määrättiin tähtien asentoja; erittäin havainnollinen näytekalu taivaanpallon pääympyröiden keskinäisiä asennoita esitettäessä. ks. Tähtitieteelliset koneet.

Armillaria mellea, mesisieni, metsissämme erittäin yleinen, tummasti hunajankeltainen lakkisieni. Kuuluu metsiemme vahingollisimpiin ja samalla merkillisimpiin loiskasveihin. Sen huovasto punoutuu paksuiksi, mustiksi, juurennäköisiksi jänteiksi, joita on pidetty eri sienisukuna, *Rhizomorpha*. Vahingoittaen puuta tuntuvasti se elää loisena kuoressa tahi kuoren ja puun välissä tunkien sienirihmojansa ydinsäteitä pitkin puun sisään. Saattaa myös elää mädännäisloisena lahokannoilla y. m.

Armillaria mellea.
a. kuusen juurihaara.
b. rhizomorpha e f itiöemiä eri kehitysasteilla. 1/2 kokoa

Arminiaanit, Jakob Arminiuksen mukaan nimitetty uskonnollinen puolue Alankomaiden reformeeratussa kirkossa. He hylkäsivät oikeaoppisuutta edustavien gomaristien puolustaman opin ehdottomasta predestinatsionista. Kun gomaristit syyttivät heitä pelagiolaisuudesta ja vaativat valtiota asettumaan tätä lahkolaisuutta vastaan, antoivat arminiaanit kenraalistaateille selityksen eli n. s. remonstranssin (siitä remonstrantit), jossa oli 5 artikkelia. Dordrechtin synodissa (1618-19) heidät erotettiin kirkosta. Oltuaan jonkun aikaa vainottuja he saivat uskonvapauden v. 1630. V. 1632 he pitivät kokouksen Rotterdamissa ja perustivat oman kirkkokunnan, joka vasta 1795 tuli virallisesti tunnustetuksi.

Arminius *[-mi'-]* (saks. *Armin*, usein väärin nimitetty *Hermanni*ksi), (17 e. Kr.-21 j. Kr.), germaanilaisten kheruskien päällikkö, joka houkutteli roomalaisten maaherran P. Quintilius Varuksen syvälle Saksan metsäseutuihin ja siellä Teutoburgin metsässä tuhosi hänet ja hänen joukkonsa v. 9 j. Kr. Tämän voittonsa jälkeen A. vielä kaksi eri kertaa joutui taisteluun roomalaisia vastaan. A:n murhasivat muutamat hänen sukulaisensa, jotka epäilivät hänen tavoittelevan kuninkaanvaltaa. Saksalaiset kunnioittavat A:ta „Germaanian vapauttajana".

Arminius *[-mī'-]*, Jakob (1560-1609), alankomaalainen jumaluusoppinut, arminiaanein (ks. t.) kirkollisen puolueen perustaja. Harjoitettuaan perusteellisia opintoja Leidenissä ja varsinkin Genèvessä Bézan johdolla nimitettiin hän v. 1588 reformeeratun seurakunnan saarnaajaksi Amsterdamiin. Etevillä lahjoillaan hän saavutti seurakunnan suosion, mutta kun hän yhä selvemmin poikkesi jyrkästä predestinatsioniopista, ruvettiin häntä syyttämään harhaopista. Siitä huolimatta hän v. 1603 kutsuttiin professoriksi Leideniin. Täällä hyökkäsi häntä vastaan kiivas ja suvaitsematon professori Frans Gomarus, ja ankara riita syntyi. Suuren uskonopillisen väittelyn jälkeen Arminius sairastui ja kuoli. *E. K-a.*

Jakob Arminius.

Armo, uskonnollisessa kielessä Jumalan vapaaehtoisen, ansaitsemattoman rakkauden osoi-

tus, josta syntisen pelastus riippuu. Tästä Jumalan pelastavasta rakkaudesta puhuu koko Raamattu. Erittäin on Jeesuksen julistus, vaikka hän ei käytäkkään sanaa „armo", julistusta siitä (Matt. 5_{6}, $_{45}$; 6_{12}; 9_{2}; 26_{28}; Mark. 10_{45}; Luuk. 4_{18} seur.; 7_{47}; 45; 23_{43} y. m.). Uuden testamentin kirjoittajista on Paavali se, joka enemmän kuin muut puhuu nimenomaan armosta, tehden sen koko evankeliumin peruskäsitteeksi. Armoansa Jumala osoittaa syntisiä kohtaan Kristuksessa. Se on kokonaan riippumaton ihmisen omasta ansiosta ja siitä syystä vastakohta laille ja sen vaatimien töiden täyttämiselle (Room. 4_{30}; 6_{14} seur.; 11_{6}; Gal. 5_{3} seur.). Kun armon välittäjä on Kristus, niin sitä kutsutaan myöskin Kristuksen armoksi (2 Kor. 8_{9}; Gal. 1_{6}; Filipp. 4_{23}). — Kirkossa tuli kysymys armosta lähemmän käsittelyn alaiseksi Augustinuksen ja Pelagiuksen välisessä riidassa. Viimeksimainittu, joka käsityksessään liittyy itämaisen kirkon katsantokantaan, teroittaa pontevasti ihmisen tahdon vapautta. Armon merkitys on ensi sijassa vain se, että se antaa ihmisen tahdolle oikean päämäärän sekä tukee ja auttaa sitä tämän päämäärän saavuttamisessa. Augustinus ei tosin kiellä tahdon vapautta, mutta se on hänellä vain muoto, jolle vasta Jumalan armo antaa siveellisesti hyvän sisällyksen. Siveellinen voima tulee ihmiseen vasta armon kautta, joka on Jumalan vapaa lahja. Ihminen ei sen saavuttamiseksi voi itse tehdä mitään. Augustinus perustaa siis, niinkuin Paavalikin, ihmisen pelastuksen yksin Jumalaan, mutta eroaa viimeksimainitusta siinä, ettei armo hänellä, kuten Paavalilla, ole välttämättömässä suhteessa Kristukseen ja että sen olemus ei ole syntein anteeksi antamus, vaan siveellisillä voimilla varustaminen. — Käsityksensä yhteydessä A. sitten muodosti n. s. predestinatsioni- l. armonvalitsemisoppinsa (ks. Armonvalitsemus).

Augustinuksen oppi armosta hyväksyttiin erinäisillä rajoituksilla kirkon opiksi Orangen kokouksessa 529. Sillä oli suuri vaikutus keskiajan teologiaankin, erittäin Tuomas Aqvinolaiseen. Sitävastoin Duns Scotus käsitti Pelagiuksen tapaan armon vain ihmisen siveellistä toimintaa tukevaksi ja edistäväksi, mutta ei sen välttämättömäksi ehdoksi. Tämä käsitys pääsi sitten yleisesti vallitsevaksi keskiajan kirkossa, vaikka toisenlaisiakin ääniä aina silloin tällöin kuului. — Luther, kuten muutkin uskonpuhdistajat, liittyi Augustinukseen, käsittäen kuitenkin Paavalin tapaan armon olemuksen syntein anteeksi antamukseksi, eikä kuten A. siveelliseksi uudistukseksi. vrt. Armonjärjestys. *A. F. P.*

Armonjärjestys, dogmaattinen oppisana, jolla ymmärretään sitä järjestystä, jossa Jumalan armo ihmisessä vaikuttaa. Pohjana on tässä se käsitys, että armo vaikuttaa ihmisessä asteettain ja vähitellen. Armonjärjestykseen kuuluu toisaalta (Jumalan puolelta) kutsuminen, valaiseminen, uudestisynnyttäminen ja uskossa säilyttäminen, toisaalta (ihmisen puolelta) niitä vastaavat parannus, usko ja pyhitys. Ensimäinen, joka käytti nimitystä armon- l. autuudenjärjestys *(ordo salutis)*, oli luterilainen teologi Carpzov (k. 1699). Sitä ennen oli jo kuitenkin itse asia esiintynyt dogmaattisissa teoksissa. — Pietismi panee erityistä painoa armonjärjestyksen eri asteiden toisistaan erottamiseen. *A. F. P.*

Armonvalitsemus, dogmaattinen oppisana, joka ilmaisee, että ihmisen iankaikkisella autuudella on iankaikkinen, ihmisestä itsestään riippumaton perustuksensa Jumalassa. Tällaisena tämä opinkappale perustuu Raamattuun, niin hyvin Jeesuksen omiin sanoihin evankeliumeissa, kuin myöskin, ja erittäin, apostoli Paavalin kirjoituksiin (Ef. 1_{4-6}; 3_{10-12}; Room. 8_{28-30}, y. m.). Varsinaiseksi n. s. armonvalitsemus- l. predestinatsioniopiksi sen kehitti kirkkoisä Augustinus, joka opetti, että Jumala edeltäpäin on määrännyt muutamia ihmisiä autuuteen, osoittaakseen heissä armoaan, mutta antaa toisten joutua kadotukseen — tosin heidän omien syntiensä tähden — osoittaakseen heissä vanhurskauttaan. Ne, jotka Jumala kerran on autuuteen valinnut, tulevat ehdottomasti pelastetuiksi, sillä Jumalan armo vaikuttaa heissä vastustamattomasti. Uskonpuhdistaja Calvin meni vielä pitemmälle, opettaen että Jumala ei ainoastaan ole edeltäpäin valinnut muutamia ihmisiä autuuteen, vaan myöskin määrännyt toisia kadotukseen, molemmilla tavoin ilmoittaakseen kunniaansa. Tämä hyväksyttiin reformeeratun kirkon opiksi Dordrechtin synodissa 1618. Myöskin Luther oli ainakin aluksi predestinatsioniopin kannalla, mutta sivuuttaa myöhemmissä kirjoituksissaan yleensä koko asian. Luterilainen kirkko tämän opin hylkää. *A. F. P.*

Armonvälikappaleet, kirkollisessa kielessä Jumalan sana ja sakramentit, koska ihminen niiden välityksellä saa osallisuuden Jumalan armosta. Katolisessa kirkossa pääpaino on sakramenteilla (ks. t.), protestanttisissa sitävastoin sanalla. Sakramentit (kaste ja ehtoollinen) käsitetään näissä näkyväksi sanaksi ja on niiden vaikutus sama kuin sanankin. *A. F. P.*

Armorica ks. Aremorica.

Armovuosi, se aika, jonka virkamiehen leski ja lapset tämän kuoltua vielä saavat nauttia hänen palkkaetujaan.

Armstrong, Sir William George (1810-1900), synt. Newcastlessa, harjoitti ensin lakitieteellisiä opintoja, mutta antautui sitten kokonaan tekniikan alalle; perusti v. 1847 tunnetut tehtaansa Newcastlen läheiseen Elswickiin. V. 1840 A. keksi höyrysähkökoneen, v. 1846 vedellä käytettävän nostokranan; Krimin sodan puhjetessa v. 1854 hän rupesi rakentamaan takaaladattavia tykkejä, johti vuoteen 1863 Englannin tykkien valmistusta. Hänen tykki- ja laivatehtaissaan Elswickissä työskentelee noin 15,000 työmiestä ja on niissä m. m. rakennettu sotalaivoja usealle sekä Euroopan että muiden maanosien valtioille. *E. S-a.*

Arnauld *[-nō']*, Antoine (1612-94), jansenismin etevimpiä johtajia; opiskeli Sorbonnessa ja tuli sen jäseneksi 1643. Samana vuonna hän julkaisi jesuiittain kevytmielistä ehtoollisoppia vastaan tähdätyn kirjansa „De la fréquente communion", jonka johdosta hänet karkoitettiin Sorbonnesta. Hän vetäytyi Port Royaliin, josta hän pontevasti jatkoi alkamaansa taistelua jesuiittoja vastaan, samalla myöskin vastustaen reformeerattua kirkkoa. 1679 hän siirtyi vapaa-

ehtoiseen maanpakoon Alankomaihin: kuoli Brysselissä.

Arnaut *[-u't]* (turk.), albanilainen; siitä: a r n a u t t i, jolla tarkoitetaan vars. turkkil. sotapalveluksessa olevaa albanialaista.

Arnautluk *[-u'k]*, Albanian turkkilainen nimi (vrt. A r n a u t).

Arnberg, J o h a n W o l t e r (1832-1900), ruots. taloustieteilijä ja pankkimies, on julkaissut muutamia historiallisia ja taloudellisia tutkimuksia: „Om upphandlingsdeputationen" (1855), „Om arbetets och bytets frihet" (1864), „Anteckningar om frihetstidens politiska ekonomi" (I, 1868). Näistä on varsinkin viimemainittu arvokas.

Arndt, E r n s t M o r i t z (1769-1860), saks. isänmaanystävä, synt. Ruotsin alamaisena 26 p. jouluk. 1769 Rügenin saarella, tuli ensin historian dosentiksi sitten professoriksi Greifswaldin yliopistoon. Kirjoitelmillaan „Germania und Europa" ja „Geist der Zeit" hän huomautti kansalaisiaan Ranskan valloitushalusta, mutta näiden neuvojensa vuoksi hänen täytyi lähteä Napoleon I:n kaikkivaltaisuutta pakoon Ruotsiin; kuningas Kustaa IV Aadolf oli jo ennen puolustanut häntä aatelisia tilanhaltijoita vastaan, joiden epäsuosioon hän oli joutunut kirjallaan „Versuch einer Geschichte der Leibeigenschaft in Pommern und Rügen". 1812 hän siirtyi Venäjälle, jossa hän jatkoi Napoleonin-vastaista kirjailijatointansa ja kirjoitteli kehoituksia kansalleen, m. m. isänmaallisen laulun „Was ist des Deutschen Vaterland?" V. 1818 A. tuli professoriksi Bonniin, mutta erotettiin vapaamielisten aatteidensa vuoksi jo 1820; virkansa hän sai takaisin vasta 1840. 1848 hän tuli Frankfurtin parlamentin jäseneksi, jossa puolusti Saksan keisarikunnan jälleen perustamista. Ruotsin oloista hän on julkaissut teokset „Erinnerungen aus Schweden" (1818) ja „Schwedische Geschichten unter Gustav III, vorzüglich aber unter Gustav IV Adolf" (1839). — A. oli myös voimistelun innokas puoltaja. Viimeiseen asti virkeästi taistellen aatteidensa puolesta A. 90-vuotiaana kuoli Bonnissa 29 p. tammik. 1860.
K. G.

Arndt (A r n d), J o h a n n (1555-1621), evankelis-luterilaisen kirkon parhaita opettajia, toimi pappina useissa paikoin Saksaa, viimeksi ylisuperintendenttinä Cellessä. Hänen erinomaisista hartauskirjoistaan on kuuluisin „Totisesta kristillisyydestä" (1605-10), joka on käännetty useimmille Euroopan kielille, myös suomen kielelle samoin kuin „Paratiisin yrttitarha". A. kuului vanhempaan pietistiseen suuntaan.

Arnell, H a m p u s V i l h e l m (s. 1848), ruots. kasvitieteilijä ja koulumies. Tutkinut sammalia sekä fenologisia ilmiöitä. Julkaisuja: „Musci Asiæ borealis" (Vet. Akad. handl., 23, 1888-89); „Lebermoosstudien im nördlichen Norwegen" (Jönköpings lärov. årsb. 1892); „Om vegetationens utveckling i Sverige åren 1873-75" (Upsala univ. årsskr. 1878).

Arnheim, F r i t z H e i n r i c h (s. 1866), saks. historioitsija, fil. tohtori 1887, tutkinut etupäässä Ruotsin historiaa, miltä alalta on julkaissut esim. tutkimuksen „Die Memoiren der Königin von Schweden, Ulrike Luise" (1888). Myöskin Suomen historian ja olojen tuntemusta on A. harrastanut, kirjoittaen saksaksi tekijän tarkastaman mukailun M. G. Schybergsonin „Suomen historiasta" (1896), sekä julkaisten maamme oikeustaistelua Bobrikovin aikana esittävän teoksen „Der ausserordentliche finnländische Landtag 1899" (Leipzig, 1900).

Arnhem, Gelderlandin maakunnan pääkaupunki Alankomaissa Reinin varrella, 63,113 as. (1908). Kaupungin rakennuksista mainittakoon iso kirkko (valmistunut 1452), raatihuone y. m. Useita oppilaitoksia, myös opettajatarseminaari ja taidekoulu, museo, arkisto. Kaupungissa valmistetaan huonekaluja, ajopelejä, matemaattisia ja fysikaalisia koneita, peilejä y. m. Vilkas vilja- ja tupakkakauppa.

Arnhemin maa, Austraalian Pohjois-territorin pohjoisosan vanha nimi, Karpentaarian-lahden länsipuolella.

Arnica, kasvisuku *Compositæ*-heimossa. Pohjoisimmassa Suomessa yksi laji *A. alpina;* keltamykeröinen, matala ruoho.

Arnim, vanha saks. aatelissuku. 1. J o h a n n (H a n s) G e o r g v o n A. (1581-1641), sotapäällikkö, meni 1626, vaikka oli protestantti, keisarin palvelukseen tullen pian Wallensteinin läheiseksi uskotuksi, mutta siirtyi 1631 protestanttisen Saksin vaaliruhtinaan palvelukseen ja ajoi innokkaasti Saksin liittymistä Kustaa Aadolfiin. Huolimatta siitä, ettei A. hyväksynyt Praagin rauhaa, vaan sen johdosta 1635 erosi Saksin palveluksesta, epäilivät ruotsalaiset häntä Saksin kaksimielisen politiikan johtajaksi; 1637 Oxenstjerna hänet vangitutti ja kuljetutti Ruotsiin. A:n onnistui seuraavana vuonna paeta, jonka jälkeen hän kuolemaansa saakka esiintyi Ruotsin kiihkeänä vastustajana.
K. B:dt.

2. L u d w i g J o a c h i m (A c h i m) v o n A. (1781-1831), saks. runoilija, romantikko, tutki vanhoja saksal. kansanlauluja ja julkaisi Clemens Brentanon kanssa niitä suuren kokoelman „Des Knaben Wunderhorn", joka vaikutti virkistävästi Saksan taidelyriikkaan. Hänen huomattavimmat teoksensa ovat: romaanit „Gräfin Dolores", „Die Kronenwächter", novellit „Fürst Ganzgott und Sänger Halbgott" ja „Der tolle Invalide auf Fort Ratonneau". Ihmisenä hän oli miehekäs, vakaa, runoilijana haihatteleva ja epätasainen, sekoitus terävyyttä, huumoria ja voittamatonta viettymystä mystillisyyteen, satumaiseen ettikummaisuuteen.

3. E l i s a b e t h (B e t t i n a) v o n A. (1785-1859), saks. kirjailijatar, runoilija Clemens Brentanon sisar, naimisissa runoilija Achim von Arnimin kanssa. Hän oli eloisa, lämmin, haaveileva sielu; nuoresta tytöstä asti hän oli ihastunut suuresti Goetheen, mikä näkyy hänen tunnetusta teoksestaan „Goethes Briefwechsel mit einem Kind", jonka hän julkaisi 1835, kolme vuotta Goethen kuoleman jälkeen, ja joka on osaksi totta, osaksi mielikuvituksen luomaa. Hänen valtiollinen vapaamielisyytensä ja myötätuntonsa onnettomia ja sorrettuja kohtaan ilmenee m. m. kirjassa: „Dies Buch gehört dem Könige".

4. H a r r y (H e i n r i c h) v o n A., kreivi (1824-81), valtiomies, tuli tunnetuksi ollessaan 1860-luvun lopulla lähettiläänä Roomassa ja ottaessaan osaa Ranskan ja Saksan välisiin rauhan-

neuvotteluihin. 1872 hän tuli Saksan lähettilääksi Pariisiin, mutta joutui pian kireisiin väleihin Bismarckin kanssa, he kun olivat eri mieltä siitä politiikasta, jota Saksan oli noudatettava Ranskan sisäisiin oloihin nähden, sekä Saksan kirkkopolitiikasta; väitettiinpä A:n pyrkivän Bismarckin paikalle. 1874 hänet kutsuttiin takaisin Pariisista ja pian sen jälkeen asetettiin syytteeseen asiakirjain anastamisesta Saksan lähetystön kansliasta Pariisista sekä tuomittiin 9 kuuk. vankeuteen. Päästäkseen rangaistusta kärsimästä A. lähti ulkomaille, josta 1875 julkaisi kirjasen „Pro nihilo", siinä salaisten asiakirjain nojalla kiivaasti hyökäten Bismarckin politiikkaa vastaan; kirjasen kirjoittajana hänet tuomittiin 5 vuodeksi kuritushuoneeseen. A. oli ulkomailla kuolemaansa asti. *K. B:dt.*

Arnljot Gelline, ruots. pakolainen ja rosvo Jämtlannin metsissä, päätä pitempi kaikkia muita miehiä, rupesi 1030 Olavi Pyhän palvelukseen tämän Norjaan mennessä. Kuninkaan kehoitukseen kastattaa itsensä hän vastasi: „tähän saakka olen uskonut vain omaan voimaani ja kykyyni, mutta tämän jälkeen tahdon, kuningas, mieluummin uskoa sinuun", ja vastaanotti sitten kasteen. Pian sen jälkeen hän kuninkaan kanssa kaatui Stiklestadin taistelussa. Björnson on hänestä kirjoittanut samannimisen runon. *K. G.*

Arnmödlingit (norj. A r n m ø d l i n g e æ t t e n l. A r n u n g e r n e), norj. suurmiessuku, polveutui Arnmod jaarlista, jonka poika Arne eli Olavi Pyhän aikana. Tämän poika K a l v A r n e s s ø n oli ensin kuninkaan puoluelainen, mutta liittyi sitten hänen vihollisiinsa, oli Stiklestadin taistelussa 1030 talonpoikaisjoukon päällikköjä ja tarinan mukaan kuninkaan surmaaja. Sittemmin hän kuitenkin kyllästyi tanskalaisvaltaan ja toi Novgorodista Olavin pojan, Maunun, joka nostettiin valtaistuimelle. Kalvin täytyi kuitenkin välttääksensä Maunun vihaa lähteä Orkney-saarille, josta hän palasi vasta Maunun kuoltua, mutta murhattiin 1051. Kalvin veli F i n n A r n e s s ø n, joka tähän asti oli kuulunut ensin Olavin ja sitten Maunun ystäviin, jätti nyt Norjan, lähti Tanskaan, ja tuli siellä Hallannin käskynhaltiaksi.

Arno, Tiberin jälkeen Keski-Italian suurin joki, 248 km pitkä, saa alkunsa Monte Falteronelta Apenniineilla. Se juoksee ensin etelään, sitte luoteeseen, kääntyy senjälkeen länteen ja virtaa Firenzen tienoilla olevien hedelmällisten tasankojen läpi ja laskee Ligurian mereen. Joki on kuljettava aina Firenzeen asti (106 km).

Arnold *[ānəld],* S i r A r t h u r A. (1833-1902), engl. kirjailija ja politikko, oli 1863-66 jäsenenä toimikunnassa, jonka tuli tuumia toimenpiteitä Lancashiren pumpulitehtaiden työväestön keskuudessa vallitsevan puutteen poistamiseksi; tämän johdosta hän kirjoitti kirjan „The history of the cotton famine" (2 nid. 1864). 1880-85 A. oli alihuoneen jäsen ja raivasi siellä tietä Gladstonen vaalireformille (1885). Samana vuonna hän perusti yhdistyksen „Free land league".

Arnold B r e s c i a l a i n e n (k. 1155), keskiaikaisen hierarkian voimakkaimpia ja kaunopuheisimpia vastustajia. Nuorena hän oli Abelardin oppilaita. Papiksi tultuaan hän kotikaupungissaan ryhtyi saarnaamaan kirkon maallista valtaa vastaan ja palaamista takaisin apostoliseen kristillisyyteen ja köyhyyteen. Hänen ankaran askeettinen elämänsä ja valtaava kaunopuheisuutensa sekä tasavaltaiset vapausaatteensa hankkivat hänelle kansan suosion. 1139 kirkolliskokous karkoitti hänet Italiasta. A. siirtyi Ranskaan, jossa hän asettui Abelardin puolelle Bernhard Clairvaux'laista vastaan, jonka toimesta hänet karkoitettiin Ranskastakin, jolloin hän asettui Zürichiin. Myöhemmin A. palasi takaisin Italiaan ja Roomaan, jossa hän liittyi paavin maallisen vallan vastustajiin ja kohosi pian johtavaan asemaan 1147 perustetussa roomalaisessa tasavallassa, jonka piti toteuttaa hänen ihanteensa kristinuskon ja valtiollisen vapauden uudistuksesta. Mutta unelma oli lyhytaikainen. Hän menetti pian kansansuosion, karkoitettiin taaskin ja joutui Fredrik I:n käsiin, joka hänet luovutti paaville. Hänet hirtettiin, ruumis poltettiin ja tuhka heitettiin Tiberiin. *(J. G.)*

Arnold, C h r i s t o p h (1650-95), tähtitieteellisistä havainnoista kuuluisa saks. talonpoika, synt. Leipzigin läheisessä Sommerfeldissä, perusti omin varoin havaintotornin taloonsa ja oli ensimäinen, joka käänsi huomion 1683 ja 1686 vuosien pyrstötähtiin ja teki havaintoja Merkuriuksen kulusta auringon ohi $^{31}/_{10}$ 1690. Hänen havaintonsa ovat julkaistut.

Arnold *[ānəld],* S i r E d w i n (1832-1904), engl. runoilija ja orientalisti, oleskeli jonkun aikaa Intiassa, „Daily telegraph'in" toimittaja, tunnettu runostaan „The light of Asia", jossa hän käsitteli Buddhan elämää ja oppia; muitakin runoja hän on kirjoittanut sekä myöskin suorasanaista.

Arnold, G o t t f r i e d (1666-1714), saks. protestanttinen kirkkohistorioitsija, synt. Annebergissä (Saksissa). Nuoruudessaan hän sai paljon vaikutuksia Speneriltä. Oltuaan vähän aikaa historian professorina Giessenissä hän toimi pappina useissa eri seurakunnissa. Hänen pääteoksensa „Unpartheyische Kirchen- und Ketzer-historie" (Leipzig 1699-1700) on siinä suhteessa merkille pantava, että se on tienraivaaja kerettiläisten oikeudenmukaisemmalle arvostelemiselle kirkkohistoriallisessa tieteessä.

Arnold L y y p e k k i l ä i n e n (k. 1212), saks. kronikankirjoittaja, oli Lyypekin Johanneksen-luostarin apotti ja kirjoitti jatkon Helmoldin (ks. t.) tekemään n. s. slaavilaiskronikkaan. Se on painettu kokoelmaan „Monumenta Germaniæ historica", 21:nteen osaan.

Arnold *[ānəld].* 1. T h o m a s A. (1795-1842), engl. koulumies ja oppinut, vaikutti 1828-1841 Rugbyn koulun johtajana ja myöhemmin historian professorina Oxfordissa. Thomas Arnold on Englannin oppikoulun tunnetuin merkkimies, ei niin paljon kirjoitustensa tähden, jotka liikkuivat enimmäkseen uskonnon ja historian tutkimuksen alalla, kuin persoonallisen vaikutuksensa ja luomiensa traditsionien johdosta. Syvällinen, mutta samalla vapaamielinen uskonnollissiveellinen luonteenkehitys oli hänen kasvatusopillinen tarkoitusperänsä ja se hänen onnistui toteuttaa oppilaissaan harvinaisen eheällä tavalla.

2. M a t t h e w A. (1822-88), edellisen poika, runoilija ja kriitikko, innokas koulumies hänkin, professori; hänen kuvauksensa mannermaan kouluoloista herättivät suuressa määrin englantilaisissa tietoisuutta heidän maansa oppikoulujen puutteista ja uudistusten tarpeista. Hänen runoissaan on sivistyneen sielun ajatuksia ja tunnelmia, mutta niistä puuttuu alkuperäisyyttä. Kirjallisuusarvostelijana hän herätti suurta huomiota. Uskonnonfilosofisissa kirjoituksissaan A. on ratsionalisti. Hänen runoistaan on huomattavin lukudraama „Empedocles on Etna”.

Arnoldson, K l a s P o n t u s (s. 1844), kirjailija, rauhanystävä; palveli aluksi rautatievirkamiehenä; toimitti vapaa-aatteisia julkaisuja uskonnollisista ja muista kysymyksistä. Vv. 1883-85 A. johti Tukholmassa vapaamielistä sanomalehteä „Tiden”, joka ensi sijassa ajoi rauhanasiaa. Valtiopäiväin toisen kamarin jäsenenä 1882-87 hän herätti kysymyksen Skandinaavian valtioitten pysyväisestä puolueettomuudesta; perusti 1883 Ruotsin rauhan- ja sovintooikeusyhdistyksen; on luennoitsijana ja kirjailijana toiminut innokkaasti rauhanasian hyväksi; sai 1908 yhdessä tansk. Fredrik Bajerin kanssa Nobelin rauhanpalkinnon. A:n rauhanasiaa koskevista julkaisuista ansaitsevat mainitsemista „Är världsfred möjlig?” (1890) ja laaja teos „Seklernas hopp. En bok om världsfreden” (1900), jotka molemmat ovat käännetyt useille kielille. *J. F.*

Arnoldson, S i g r i d (s. 1861), ruots. oopperalaulajatar, joka Euroopan ja Ameriikan laulunäyttämöillä on herättänyt ansaittua huomiota ja ihastusta kauniilla ja hyvin koulutetulla äänellään sekä eheämuotoisilla ja rakastettavilla näyttämöluomillaan. A:n huomattavimmat osat ovat „Rosina” („Parturissa”) ja „Mignon”. Nykyään hän — impressario Alfred Fischerin vaimona — asuu Pariisissa.

Arnolfo di Cambio (A. d i L a p o) (1232-1311), it. arkkitehti ja kuvanveistäjä. Hän oli kuvanveistäjä Niccolò Pisanon oppilas ja teki m. m. alttaritabernaakkelin Rooman San Paolo fuori le Mura kirkkoon. Rakennustaiteilijana hän on saavuttanut suurimman maineensa. Hänen johdollaan alettiin Firenzessä 1290-luvulla rakentaa t u o m i o k i r k k o a, S a n t a C r o c e a ja P a l a z z o V e c c h i o t a. *E. R-r.*

Arnon, idästä Jordaniin laskeva lisäjoki, nykyään Wadi Mūdžib, joka oli muinaisen Moabin pohjoisrajana. *K. T-t.*

Arnsberg, kaupunki Preussissa, Westfalin maakunnassa, samannimisen piirikunnan pääkaupunki, Ruhr-joen varrella. N. 9,000 as., harjoittaa paperiteollisuutta. Kuului muinoin Hansaliittoon.

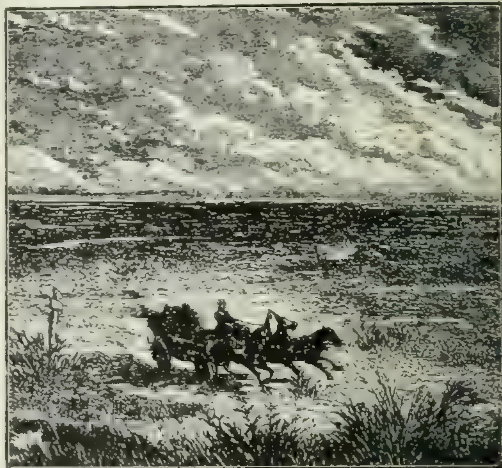
Arnsperger, K a r l P h i l i p p F r i e d r i c h (1791-1853), badenilainen metsänhoitaja, joka ollessaan metsäneuvoksena metsähallituksessa m. m. johti badenilaisten lisäkasvutaulujen laadintaa (ensimäiset mainittavat hallituksen puolesta suoritetut metsätieteelliset tutkimukset); toiminut myöskin metsäkirjailijana. *A. C.*

Arnstadt, kaupunki Thüringenissä, Schwarzburg-Sonderhausenin ruhtinaskunnassa, Geran varrella, 16,270 as., kuuluisa keskiaikaisesta rakennustaiteestaan. Harjoittaa puutarhanhoitoa ja teollisuutta.

Arnulf (850-99), roomalainen keisari ja Saksan kuningas, Baierin kuninkaan Karlmannin äpäräpoika, sai 880 Kärnthenin herttuakunnan ja tuli sitten, kun hänen setänsä Kaarle Paksu oli syösty valtaistuimelta, 887, kuninkaaksi. 891 hän voitti normannit Leuvenin luona, valloitti v. 895 Rooman ja kruunattiin v. 896 Rooman keisariksi.

Arnö. 1. Pitäjä Upsalan läänissä Uplannin maakunnassa Ruotsissa. — 2. Mälarin saari, joka 1200-luvulla joutui Upsalan arkkipiispan haltuun. Sinne rakennettiin linna, joka oli katolisten arkkipiispojen tavallisena asuinpaikkana. — 3. Sukukartano Södermanlannin läänissä Södermanlannin maakunnassa.

Aro, maantieteellinen nimitys aavalle, lauhkean vyöhykkeen tasankomaalle, jossa kasvaa

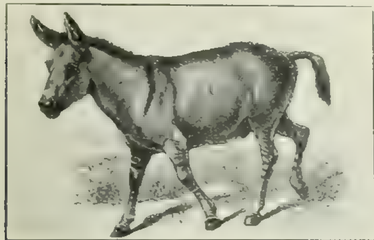

Etelä-venäläinen aromaisema.

etupäässä yrtti- ja heinäkasveja ja jossa kosteuden puutteen vuoksi ei minkäänlainen pysyvä viljelys menesty. Aroilla on mannerilmasto; välivuodenajat ovat lyhyet. Kosteamman vuodenajan jälkeen on aroilla oma, rehevä, yksitoikkoinen kasvullisuutensa, kuivana vuodenaikana ne ovat lohduttomien erämaitten kaltaisia. Aroja on melkein kaikissa maanosissa. Erotetaan h e i n ä a r o j a, y r t t i a r o j a, p e n s a s a r o j a ja s u o l a - a r o j a. Suurimmat heinäarot tavataan Kaakkois- ja Et.-Venäjällä Mustanmeren pohj.-puolella sekä Länsi-Siperiassa (kirgiisi- ja Baraba-aro), Pohjois- ja Etelä-Ameriikassa (preeriat ja pampas), yrttiaroja on varsinkin Aasiassa, m. m. Altain tienoilla. Pensasaroja on etenkin Välimeren maissa, Persiassa, Tibetissä, Pohj.-Ameriikassa Kalliovuorten ja Sierra Nevadan välillä ja Meksikon ylängöillä, suola-aroja on Kaakkois-Venäjällä, Aasian sisäosissa, Pohj.-Ameriikassa, Argentiinassa, Austraaliassa y. m. — Varsinaisilla h e i n ä a r o i l l a on maaperä hienoa, tuulen tuomaa kerrostumaa, jonka pääasiallisena pohjana on savi (savi- ja hiekka-arot). Arojen ja s a v a n n i e n sekä toiselta puolen arojen ja e r ä m a i t t e n (ks. n.) välillä on kuitenkin sarja välimuotoja, kuten

s u o l a - a r o t, joiden suolaisessa maaperässä niukka kituva suolakasvikasvullisuus versoo, sekä melkein kasvullisuutta vailla olevat, kivien peittämät k i v i a r o t (kivikko- ja louhikkoarot). — Arot (etenkin Sisä-Venäjän ja Aasian) ovat kuljeskelevien paimentolaiskansojen varsinaisia kotipaikkoja. Nämät arokansat ovat aineellisessa suhteessa täällä kohonneet jokseenkin huomattavalle kehitysasteelle. — vrt. myös A r o e l ä i m i s t ö, A r o k a s v i s t o, N u m m i ja T u n d r a.

Aroaasi *(Equus tæniopus)*, Niilin ja Punaisen-meren välisillä aroilla, Atbaran varsilla ja

Aroaasi

Barka-ylängöllä elävä aasilaji. Harmaa, alta vaaleampi, selässä selvä hartiaristi. Elää pienissä oriin johtamissa parvissa. Kesyttyy helposti.

Aroania, 2,355 m korkean Arkadian Khelmosvuoren antiikkinen nimi.

Aroeläimistö vaihtelee aron luonteen ja eläintieteellisen alueen mukaan. Tunnusmerkillisiä kaikille aroille ovat maakoloissa asustavat jyrsijät ja näistä elävät petonisäkkäät ja -linnut, hevos- ja antilooppieläimet ja astumalinnut, siis eläinmuodot, jotka nopeasti juosten voivat laajalti retkeillä. Matelijoita edustavat sisiliskot; sammakkoeläimet ja makeanveden kalat puuttuvat miltei tykkänään. Nilviäisten luku on verrattain pieni, mutta lajit ovat tunnusmerkillisiä. Aroeläimillä on suojeleva väritys sangen yleinen. Tyypillisenä a:nä pidetään Kaakkois-Venäjän ja Lounais-Aasian arojen sekä Sisä-Aasian ylänköarojen eläimistöä. Niillä tavataan jyrsijöistä hyppyrotta n u o l i a l a k t a g a, s i i s e l i, a r o m u r m e l i, k ä ä p i ö p i i s k u j ä n i s *(Lagomys)*, s o k e a h i i r i *(Spalax)*, myyrälajeja *(Arvicola)* y. m. Petoeläimiä edustavat k e t u t, s u o i l v e s, i r b i s p a n t t e r i *(Felis uncia)* y. m. pienet lajit. Aasian aron huomattavimpia nisäkkäitä ovat d ž i g g e t a i eli k u l a a n i *(Equus hemionus)* ja s a i g a - a n t i l o o p p i; lintuja: t r a p i t, kaksi l e i v o s t a, m e t s ä k a n a, t e i r i, a r o k a n a, a r o h i i r i h a u k k a *(Buteo desertorum)* y. m. Yleispiirteissään Aasian arojen kaltaisia ovat Pohj.-Ameriikan p r e e r i a t ja Argentiinan p a m p a k s e t. Edellisille omituisia eläimiä ovat p r e e r i a k o i r a *(Cynomys)*, h y p p y h i i r i *(Jaculus)* ja h a n k a - a n t i l o o p p i *(Antilocapra)*. Linnuista huomataan p r e e r i a p ö l l ö, joka elää preeriakoiran kanssa maaluolissa. Matelijoista on *Phrynosoma*-lisko huomattavin. B i i s o n i-laumat, jotka ennen kävivät aroilla laitumella, ovat miltei sukupuuttoon hävitetyt. Et.-Ameriikan aroilla on tunnusmerkillisimpänä jyrsijänä m a a r a *(Dolichotis)*; Et.-Ameriikalle aivan ominaisia ovat v y ö t i ä i s e t, linnuista on p a m p a s - s t r u t s i l. n a n d u *(Rhea)* tärkein.

Arohumala ks. B r u n e l l a.

Arojänis ks. P i i s k u j ä n i s.

Arokanat, *Pteroclidæ*, juoksijoitten *(Cursores)* lahkoon kuuluva lintuheimo, jonka lajit muistuttavat tavoiltaan ja muodoltaan kanalintuja. Siivet ovat pitkät ja suipot, jalat höyhenpeitteiset, takavarvas aivan lyhyt tai tykkönään surkastunut. Tunnetuin laji on Aasian arojen arokana *(Syrrhaptes paradoxus)*, joka on tehnyt laajoja vaelluksia Länsi-Eurooppaan asti. *K. M. L.*

Arokana.

Arokasvisto. Arokasvullisuuden muodostavat useimmiten verrattain korkeat heinät ja yrtit, jotka kasvavat jokseenkin harvassa peittämättä maata. Muutamilla aroilla on pensaskasvullisuutta, mutta puita on säännöllisesti perin niukasti, useimmin ne puuttuvat. Runsainta ja usein sangen korkeata on kasvullisuus heinä- ja yrttiaroilla, niukempaa pensas- ja varsinkin suola-aroilla.

Arokasvien biologisina päätuntomerkkeinä ovat niiden suojakeinot kuivuutta vastaan. Useat yrtit ovat sipuli- tai mukulakasveja, joiden maanpäälliset osat tykkänään lakastuvat kuivaksi ajaksi, toiset ovat yksivuotisia säilyen siemenenä. Yleistä on, että kasvien lehtipinta vähenee ja että ne käyvät villakarvaisiksi. Paitsi näitä ominaisuuksia osoittavat pensaat taipumusta okamuodostukseen. Toiset kasvit ovat n. s. mehukasveja, esim. kaktukset.

Yleisimmät aroheinät kuuluvat sukuihin *Stipa, Aristida, Andropogon, Panicum, Munroa, Buchloë* y. m., yrttisukuja ovat *Fritillaria, Allium, Scilla, Tulipa, Iris, Corydalis, Adonis, Gypsophila, Artemisia, Xanthium, Cnicus, Echinops, Eryngium, Helianthus, Verbena, Scorodosma, Narthex, Rheum* y. m., pensaita *Ruscus, Genista, Rosmarinus, Astragalus, Halimodendron.* Suola-aron sukuja ovat m. m. *Anabasis, Haloxylon, Atriplex, Salicornia, Suæda.* vrt. A r o.

Aromaattiset yhdistykset. Vastakohdaksi n. s. alifaattisille ja heterosyklisille yhdistyksille sanotaan niitä orgaanisia yhdistyksiä aromaattisiksi, jotka voidaan johtaa suljetun hiilirenkaan sisältävistä hiilivedyistä, eritoten bentsolista, siten että tämän vety vaihdetaan muihin radikaaleihin. A:iin kuuluvat esim. bentsoehappo, aniliini, karbolihappo y. m. Nimitys johtuu näiden usein miellyttävästä hajusta.

Aromi l. a r o m a (kreik. *arōma* = hyvä haju), hyvä haju olletikkin kasveissa ja kasvinosissa. A. johtuu jostain haihtuvasta aineesta, joka usein voidaan erottaa kasveista sopivien liuotusaineiden kuten alkoholin, eetterin y. m. avulla. Sitruunan haju riippuu haihtuvista sitreeni- ja pineaaniöljyistä, omenain, päärynäin y. m. hedelmien erilaisista estereistä. Useita aromaattisia rohdoksia ja öljyjä käytetään lääkkeissä.

Aromurmeli ks. Murmelit.

Aron ks. Aaron.

Aronia ks. Amelanchier.

Aronin sähkömittari, paljon käytetty, keksijänsä mukaan nimitetty sähkökulutuksen mittari, joka mittaa joko amperi- tai wattitunneissa.

Arosa *[-ō'-]*, ilmaparantola Graubündenin kanttonissa Sveitsissä, 1,850 m yl. merenp.

Arpa ks. Arpajaiset, Arvannosto, Perinnönjako ja Arpominen.

Árpád *[ārpād]* (k. 907), unk. ruhtinas, Unkarin valtion perustaja, Álmos ruhtinaan (ks. t.) poika. Unkarilaisten vielä ollessa Etelä-Venäjän aroilla, n. s. Lebediassa, Á. valittiin (n. v. 889) unkarilaisten seitsemän heimon yhteiseksi ruhtinaaksi, jonka valta, oikeudet ja velvollisuudet kuitenkin jossakin määrin erinäisillä lakisäännöksillä rajoitettiin ja määrättiin. Á. johti unkarilaiset v. 895 Karpaattien yli nyk. Unkariin, soti menestyksellä sikäläisiä ruhtinaita vastaan sekä anasti heidän maansa. Jo v. 899 oli maan valloitus loppuun suoritettu. Ylläpitääkseen valta-asemaansa Á. vielä senjälkeenkin teki voitokkaita sotaretkiä maansa rajojen ulkopuolelle. Teoistaan päättäen Á. oli rohkea, urhoollinen, laajanäköinen ja valtioviisas ruhtinas. — Árpádien kuningassuku, jonka kantaisä Á. oli ja joka hallitsi v:een 1301 asti, antoi maalleen 4 ruhtinasta ja 23 kuningasta. *Y. W.*

Arpajaiset, laajassa merkityksessä kaksipuoliseen sopimukseen perustuva yritys, jossa toinen sopimuksentekijä, arpajaisten toimeenpanija, sitoutuu määrätyillä ehdoilla maksamaan määrätyn rahasumman tahi toimittamaan jonkun tavaran, s. o. voiton, toiselle sopimuksentekijälle sitä vastaan, että tämä ehdottomasti sitoutuu suorittamaan määrätyn rahasumman, s. o. panoksen eli arvan. Sen mukaan, onko voittoina rahaa tahi tavaraa, kutsutaan arpajaisia raha- tahi tavara-arpajaisiksi. Suomessa on raha-arpajaisten toimeenpaneminen kokonaan kielletty ja tavara-arpajaisia saa pitää ainoastaan asianomaisella luvalla. Arpojen myyminen maan ulkopuolella pidettäviin arpajaisiin on niinikään kielletty (Rikoslain 43: 1, 2, 3). Huvitilaisuuden yhteydessä vietettyjä tavara-arpajaisia sanotaan meillä usein allegri-arpajaisiksi. Useat valtiot panevat raha-asiainsa parantamiseksi toimeen raha-arpajaisia, jotka ovat joko 1) luokka-arpajaisia, jotka ovat saaneet nimensä siitä, että arpojen nostaminen ja niiden hinnan maksaminen tapahtuu useammissa erissä (luokissa), tahi 2) numero-arpajaisia, joissa arvanostaja mielinmääräisellä panoksella ottaa luvuista 1-90 yhden tahi 2 tahi 3 tahi 4 tahi 5 numeroa ja saa, jos nostettujen numeroiden joukossa on pelaajan valitsemia numeroita, määrätyn summan. *O. K:nen.*

Arpakapula (ruots. budkafle), erinäisillä merkeillä varustettu puupalikka, jonka ympärilähettämisellä kansa muinais-aikana Ruotsissa kutsuttiin käräjille tai sotaan. Vielä maanlaissa mainitaan arpakapulan kuljettamisesta, joten sitä lienee Suomessakin ennen käytetty. Arpakapulalla kutsutaan vieläkin paikoitellen sammutusväkeä metsänpaloihin ja se mainitaankin yleisessä laissa. vrt. Metsälaki 3 p:ltä syysk. 1886 §§ 30 ja 41; ks. myös Aset. metsästyksestä 20 p. lokak. 1898 § 26. *K. G.*

Arpalaina ks. Palkintolaina.

Arpeggio *[-pe'džo]* (it.), „harpun lailla", sointujen sävelet soitettava pianolla nopeasti perätysten, eikä yht'aikaa, kuten nuottien asema muuten osoittaisi. *I. K.*

Arpeutuminen, väkivallan tahi taudin johdosta erkaantuneiden ruumiin kudososien luonnollinen yhteenkasvettuminen. ks. Arpi.

Arpi (cicatrix), granulatsionikudoksesta, uudis-solukosta kehittyvä sidekudos, joka haavan paratessa yhdistää sen reunat sekä myöskin täyttää mahdollisesti syntyneen kudosvajauksen. *M. O-B.*

Arpino, *[-ī'-]*, kaupunki Keski-Italiassa, Casertan provinssissa, 11,000 as., kangas- ja paperiteollisuutta. Muinainen Arpinum, Mariuksen ja Ciceron synnyinkaupunki.

Arpominen. Suomessa yleinen on ollut a. seulalla, joka on etelämailta Skandinaavian ja mahdollisesti myös Venäjän kautta kulkeutunut tapa. Seulaa on käytetty kahdella eri tavalla. Lencqvistin mukaan seulan ulkopuolelle lyötiin kiinni keritsimet ja vastapäiselle sisäpuoliselle pohjalle asetettiin harja pystyyn sekä vielä vihkimäsormus. Sitten joku pisti etusormensa keritsimien perään ja käsivarsi ojennettuna piteli tätä laitosta, sillä aikaa kuin toinen, joka tahtoi tiedustella esim. varasta, luetteli epäluulonsa alaisia henkilöitä. Kun sattui syyllisen nimittämään, niin seula kääntyi itsestänsä ja ilmaisi hänet. Lönnrotin mukaan seula laskettiin alassuin lattialle tai pankolle ja sen pohjalle pantiin neljälle eri haaralle: suolaa ja leipää vastatusten ja samoin hiiltä ja savea. Otettiin sitten harja, jonka päähän kiinnitettiin neula rihmasäikeineen. Arpoja tarttui neulan säikeeseen, kohotti harjan keskelle seulan pohjaa ja alkoi lukea arpasanoja. Harjan liikkeistä arvattiin asian laita. [Julius Krohn, „Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus", siv. 131-135.] *K. K.*

Arppe, vanha turkulainen porvarissuku, alkujaan nimeltään Ohrapää l. „Ahrapää", joka nimi 1600-luvun lopulla lyhennettiin muotoon Arp; Arppe-muotoa alettiin käyttää 18:nnella vuosisadalla.

1. Nils Ludvig A. (1803-61), maamme teollisuuden ansiokkaimpia tienraivaajia, synt. Kiteellä 19 p. joulukuuta 1803. Vanhemmat olivat tuomari Nils A. ja Margareta Sofia Wegelius. Tultuaan ylioppilaaksi 1820 A. harjoitti lakitieteellisiä opintoja Turussa ja kirjoitettiin auskultantiksi Vaasan hovioikeuteen 1823. Mutta vähävaraisuutensa takia hän jo seuraavana vuonna siirtyi käytännölliselle uralle ruveten apulaiseksi varakkaalle langolleen, maisteri J. Fabritiukselle, joka harjoitti sahaliikettä Ki-

Nils Ludvig Arppe.

teen Puhoksessa. V. 1832 A. rakennutti itselleen Kuurnankosken sahan Pielisjoen suupuolelle ja laajensi sitten liikkeensä siellä hyvin suureksi; höyrysahan perustamiseen ei hallitus antanut hänelle lupaa, koska sen katsottiin liiaksi hävittävän metsää. — Sahoihin oli näihin aikoihin saakka tuotu tukkeja vain niiden lähimmästä ympäristöstä, mutta A. ryhtyi hankkimaan metsiä kauempaakin, huolimatta viranomaisten monista estelyistä. Puutavaraliikkeensä turvaamiseksi hän osti myös paljon maatiloja; niiden entiset omistajat saivat edelleenkin jäädä tiloilleen asumaan, ja A. piti heistä hyvää huolta. — Suurien puutavaramääräin kuljettamista varten rakennettiin lotjia, mutta kun niiden kulku oli Saimaan monimutkaisissa vesistöissä kovin hidasta, ryhtyi A. puuhaamaan höyrylaivaa niitä vetämään, ja 16 p. tammik. 1833 senaatti myönsi hänelle 20 vuoden ajaksi yksinomaisen erikoisoikeuden pitää höyrylaivaa Saimaalla. Viipymättä rakennettiin Puhoksessa höyrylaiva, johon kone tuotiin Pietarista, ja kesällä samana vuonna laiva laskettiin vesille; tälle maamme ensimäiselle höyrylaivalle annettiin nimeksi *Ilmarinen*. — Kuljetuksen helpottamiseksi A. rakennutti Utraan sulun, joka oli maamme toinen alallaan. Hän myöskin rakennutti Suomen ensimäisen rautatien, jolla kuitenkin vain hevoset olivat vetäjinä; tämä pieni rautarata ulottui Puhoksesta Pyhäjärven pohjoisrantaan.

Mutta maamme hallitus, joka koetti pitää huolta metsäin suojelemisesta, teki yhtä mittaa esteitä A:n uutteralle ja taitavalle toiminnalle puutavaraliikkeen alalla. Kuurnan saha määrättiin 1849 purettavaksi, koska se muka oli erään järvenlaskun tiellä. V. 1851 julkaistiin uusi „metsäjärjestys", ja kun sen ahtaiden säädösten noudattamista ruvettiin tehokkaasti valvomaan, täytyi A:n vetäytyä pois sahateollisuutta harjoittamasta; „eihän saattanut enää olla rehellinen mies ja harjoittaa sahaliikettä", kuten hän itse lausui. Uusi toiminta-ala avautui hänelle nyt rautateollisuudessa, jota hallituskin koetti kaikin tavoin edistää. Jo aikaisemmin A. oli yhdessä kollegiasessori J. Hallonbladin kanssa ostanut Värtsilän sahan Tohmajärvellä. Tänne hän rakennutti v. 1850 masuunin ympäristöstä saatavan järvimalmin sulattamista varten ja seuraavana vuonna hän osti lisäksi Möhkön rautaruukin Ilomantsissa. V. 1859 hän alkoi rakentaa suurta valssilaitosta Värtsilään ja samana vuonna hän osti Venäjän kruunulta Läskelän sahan Sortavalan pitäjässä, aikoen ruveta taaskin harjoittamaan sahaliikettä, jolle vihdoinkin vapaammat ajat koittivat. Mutta nämä puuhat keskeytti halvauskohtaus v. 1860, ja seuraavana vuonna, jouluk. 9 p., A. kuoli.

Sen ohella, että A. oli saha- ja rautateollisuutemme tarmokkaimpia tienraivaajia, Itä-Suomen tehdasliikkeen luoja, on hänellä huomattava merkitys myöskin uudenaikaisen maanviljelyksen edistäjänä, metsänkylvämisen aloittajana ja kansakoulujen perustajana. [Oman Maan kirjoitus jouluk. 19 p.] *L. Hrm.*

2. A d o l f E d v a r d A. (1818-94), luonnontutkija, senaattori, tuli harjoitettuaan opintoja koti- ja ulkomailla kemian professoriksi 1847. Eteväuä tutkijana ja opettajana hän pian tuli tunnetuksi, herättäen teoksillaan huomiota myöskin muiden maiden tieteellisissä piireissä. Hänen vaikutuksestaan yliopisto sai uuden kemiallisen laboratorin. Suomen tiedeseuran sihteerinä hän oli 1855-67. Yksitoista vuotta, 1858:sta lähtien, A. oli yliopiston rehtorina osoittaen tässäkin toimessa kykyään ja tarmoaan. Siten hän kuitenkin vähitellen tuli vedetyksi tieteen palveluksesta yleisiin toimiin. Hän oli 1862 jäsenenä Tammikuun valiokunnassa ja, tultuaan aateloiduksi 1863, useilla valtiopäivillä. Painoylihallituksen jäseneksi hän tuli 1862 ja sen puheenjohtajaksi 1865. Pysymällä tässä virassa myöskin 1867:n jälkeen, jolloin ennakkosensuuri taas pantiin voimaan, A. suurelta osalta menetti kansalaisten luottamuksen. Hän erosi 1870 professorinvirastaan, mutta vasta 1877 painoylihallituksesta. Sen jälkeen hän 8 vuotta vietti yksityiselämää, ottaen kuitenkin 1879-80 osaa n. s. suuren koulukomitean töihin. 1885 hän jälleen astui valtion palvelukseen tullen teollisuushallituksen ensimäiseksi yli-intendentiksi. Tästä toimesta hän 1890 siirtyi senaatin kauppa- ja teollisuustoimituskunnan päälliköksi, jona oli kuolemaansa saakka.

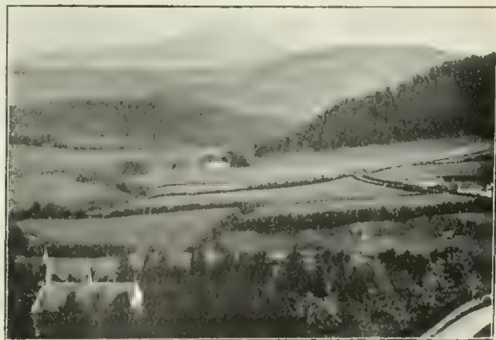
3. A u g u s t F r e d r i k A. (s. 1854), näyttämötaiteilija, tuli ylioppilaaksi 1874, debyteerasi 1876, opiskeli ja esiintyi ulkomailla 1877-79 ja oli 1879-87 jäsenenä Ruotsalaisessa teatterissa. Jatkettuaan opintojaan 1882 Pariisissa ja tutkittuaan ohjausta 1887-88 Saksassa, hän 1888-90 johti Helsingissä oopperaseuruetta ja perusti sen jälkeen näyttelijäseurueen, joka neljänä vuonna näytteli etupäässä Suomen suurimmissa maaseutukaupungeissa, kahtena viimeisenä myös Ruotsissa ja Norjassa. 1894-99 hän oli Ruotsalaisen teatterin ja 1898-1903 Ruots. kotimaisen teatterin johtajana; nykyään Ruots. teatterin toisena („Folkteatterin") johtajana. A. on saanut runsaasti kiitosta osakseen sekä johtajana että näyttelijänä. Hänen tunnetuin osansa on „pastori Jussilainen" („Kuopion takana").

Arpuusi ks. C i t r u l l u s.

Arquà, kylä Italiassa, Padovan maakunnassa, n. 1,400 as. Petrarcan viimeinen asuinpaikka; kyläkirkon edustalla on hänen hautapatsaansa.

Arrajoki, maatila Nastolassa, kuuluu vapaaherra R. W. Wredelle. *K. S.*

Arran *[ärən]*, saari Skotlannissa, Clyde-vuonon suulla, 430 km², 7,712 as. (1901). Luonto on kaunis, vesiputouksia. Väestö harjoittaa

Arran

karjanhoitoa, maanviljelystä ja kalastusta. Muistomerkkejä druidien ajoilta. Tarun mukaan A. on Ossianin viimeinen olinpaikka.

Arranuotta, Rymättylän ja Luonnonmaan tienoilla osanuotasta eli osallistennuotasta käytetty nimitys erotukseksi talon yksin omistamasta nuotasta, talonnuotasta eli isosta nuotasta. Molemmat ovat tekotavaltaan ja kooltaan samanlaisia hailinuottia. — Arrapaatti, vene, jota arranuotalla apajoitaessa käytetään. *U. T. S.*

Arras *[ara,* myös: *ara's],* Pas-de-Calais'n departementin pääkaupunki ja linnoitus Schelden lisäjoen Scarpen varrella Koill.-Ranskassa, 26,000 as. Kaupunki on hyvin rakennettu. Tuomiokirkko, raatihuone ja benediktiiniluostari St. Vaast ovat goottilaiseen tyyliin rakennetut. Piispanistuin, kirjasto, museo. Pitsien, trikootavarain ja sokerin valmistusta. 1300- ja 1400-luvulla A. oli kudottujen tapettien, n. s. arrastapettien valmistuksen pääpaikka. — Robespierren syntymäpaikka. — A. oli ensin kelttiläisten atropaattien pääkaupunkina (lat. *Nemetacum),* sittemmin Artois'n kreivikunnan pääkaupunkina ja joutui sen mukana Burgundin herttualle. V. 1640 ranskalaiset sen valloittivat.

Arrebo, Anders Christensen (1587-1637), tansk. runoilija. Tuli 31 vuoden vanhana piispaksi Trondhjemiin, jossa hän varomattomalla esiintymisellään joutui syytteeseen pahennusta tuottavasta elämästä ja erotettiin virastaan. 1626:sta alkaen hän toimi pappina Vordingborgissa. Hänen pääteoksensa on „Hexaëmeron", vapaa mukaelma ranskalaisen Du Bartas'n runoelmasta „La première semaine" (Luomisviikko).

Arrest *[arē'],* Heinrich Ludvig d' (1822-75), saks. tähtitieteilijä, tuli 1848 observaattoriksi Leipzigiin ja 1852 professoriksi; kutsuttiin 1857 professoriksi Kööpenhaminan yliopistoon. A. on keksinyt 400 tähtisumua. Paitsi neljää pyrstötähteä, joista yhdellä on hänen nimensä, keksi hän lisäksi planetoidi Frejan.

Arrest of judgment (engl. *arė'st əv džödžmənt*), englantilaisessa oikeudessa julistetun tuomion täytäntöönpanon estäminen siten, että tuomittu vetoaa oikeudenkäyntimenettelyssä tehtyihin olennaisiin muotovirheisiin. *O. K:nen.*

Arretium *[-ē'-]* (lat.) ks. Arezzo.

Arrha (lat.), käsiraha. A. nuptialis tai sponsalis, huomenlahja.

Arrhenius *[-rē'-],* Carl Jakob (s. 1823), professori, suom. koulumies, synt. Porissa 6 p. kesäk. 1823, ylioppilaaksi 1843, fil. kand. 1849, jonka jälkeen antautui koulu-uralle ja toimi luonnontieteiden opettajana etupäässä Turun lukiossa ja sittemmin lyseossa, jonka rehtorina oli v. 1872-76 ja 1886-90. Professorin arvonimen A. sai 1895. Hän oli valistunut koulumies ja häntä on käytetty paljon myöskin yhteiskunnallisiin toimiin.

Arrhenius *[-rē'-].* 1. Johan Petter A. (1811-89), ruots. kasvitieteilijä ja maanviljelyskirjailija. Tuli 1840 kasvitieteen dosentiksi ja 1846 käytännöllisen kansantalouden apulaiseksi Upsalan yliopistoon. Julkaisi muutamia kasvit. teoksia, mutta saavutti varsinaisen maineensa Ruotsin maanviljelyksen kehittäjänä. Ultunan maanviljelysopiston johtajana (1846-62) hän saattoi tämän opiston siihen kukoistavaan tilaan, jossa se vielä nykyisin on. Hänen teoksistaan ovat tärkeimmät: „Handbok i Svenska jordbruket" (1859-61), 6:nnen painoksen toimittanut 1894 J. Alströmer); „Landbrukspraktika" (1855, 9:nnen painoksen toimitti 1901 J. F. Hallenborg).

2. Svante A. (s. 1859), edellisen veljenpoika, ruots. fyysikko ja kemisti, fil. kand. 1878, sekä fil. lisens. ja toht. 1884, nimitettiin 1884 fysikaalisen kemian dosentiksi Upsalan yliopistoon, 1891 fysiikan opettajaksi Tukholman korkeakouluun. 1895 saman aineen professoriksi sekä 1897 korkeakoulun rehtoriksi. A. työskenteli 1881-83 kuuluisan fyysikon Edlundin johdolla Tukholmassa sekä oleskeli 1886-88 ulkomailla työskennellen tunnettujen fyysikkojen Kohlrauschin ja Bolzmannin sekä fysikaalisten kemistien Ostwaldin ja van't Hoffin laboratoreissa. Tällä matkalla on epäilemättä ollut varsin tuntuva vaikutus A:n myöhempään toimintaan. A. on kuuluisimpia nykyään elävistä kemisteistä. Maineensa hän on saavuttanut etupäässä n. s. elektrolyyttisen dissosiatsioniteorian varsinaisena perustajana (ks. Dissosiatsioni). Tämän teorian merkitys varsinkin kemian tutkimukselle on ollut arvaamattoman suuri. Se on luonut uuden, tarkasti tieteellisen käsityksen kemiallisista ilmiöistä ja antanut aihetta useihin tärkeihin tieteellisiin töihin. Mutta ei ainoastaan kemiassa, myös muissa tieteissä kuten fysiikassa ja fysiologiassa on sillä ollut varsin tuntuva vaikutus. Nykyinen elektrokemia perustuu tälle teorialle kokonaan. Dissosiatsioniteorian A. esitti täydellisenä (1887) teoksissaan „Försök att beräkna dissociationen (aktivitetskoefficienten) hos i vatten lösta kroppar" ja „Additive Eigenschaften der Salzlösungen". V:sta 1887 A. on sitten julkaissut useita varsin tärkeitä tutkimuksia, jotka ovat antaneet yhä suurempaa tukea dissosiatsioniteorialle ja joissa sitä edelleen on kehitetty. Paitsi puhtaan fysikaalisen kemian alalla, A. on työskennellyt astrofysiikan, geofysiikan, geologian, metereologian ja fysiologian alalla. Hän on tutkinut ilman sähköä ja sen kanssa yhteydessä olevia ilmiöitä, ukkosta ja revontulia, ilman hiilihappopitoisuuden vaikutusta maanpinnan lämpötilaan ja monia muita kosmisia kysymyksiä. Selonteko koko kosmisesta fysiikasta uudenaikaisen kemian ja fysiikan kannalta katsottuna on hänen teoksessaan „Lehrbuch der kosmischen Physik" (1902-1903). Edelleen A. on työskennellyt serumterapian alalla. Tärkeimmät tuloksensa tältä alalta hän on koonnut teokseensa „Anwendung der physikalischen Chemie auf die Serumtherapie" (1904). V. 1903 A. sai Nobelin kemianpalkinnon ja kutsuttiin 1904 fysikaalisen kemian professoriksi Berliinin yliopistoon, jota kutsumusta hän

Svante Arrhenius.

ei kuitenkaan ottanut vastaan koska Ruotsin tiedeakatemia fysikaalista kemiaa varten perusti erityisen Nobel-instituutin, johon A. tuli johtajaksi. A:n yleistajuisista kirjoista on suomeksi ilmestynyt „Maailmojen kehitys” (1907) ja „Maailman arvoitusta ratkaisemassa” (1908). *W. B.*

Arri, Uudenkaupungin tienoilla ennen käytetty nuotta, jolla hailia ja siikaa yöllä vedettiin. *U. T. S.*

Arria, jalosukuinen roomalaisnainen, Cæcina Pætuksen puoliso. Kun Pætus osanotosta kapinaan keisari Claudiusta vastaan (v. 42 j. Kr.) tuomittuna kuolemaan epäröi aikoessaan tehdä itsemurhan, työnsi A. tikarin rintaansa ja ojensi sen sitten puolisolleen sanoen: P æ t e, n o n d o l e t („Ei tee kipeätä, Pætus!”). *(K. J. H.)*

Arrianos *[-āno's]* (lat. *Flā'vius Arriā'nus*) (n. 95- n. 180 j. Kr.), kreik. kirjailija, synt. Vähän-Aasian Bithynian Nikomedeiassa. Nautti nuorena stoalaisen filosofin Epiktetoksen opetusta; saavutti roomalaisena virkamiehenä keisari Hadrianuksen suosion; tuli v. 130 konsuliksi, oli 131-137 Kappadokian maaherrana; eli loppuikänsä Ateenassa, antautuen kirjallisiin harrastuksiin. Historiankirjoittajana A. otti Ksenophonin esikuvakseen. Tärkein A:n säilyneistä teoksista, „Anabasis”, käsittelee, yleensä hyviin lähteisiin perustuen, Aleksanteri Suuren sotaretkiä. *O. E. T.*

Arrieerikaarti (ransk. *arrière-garde*), se sotajoukon osasto, jonka tehtävänä on erikoisena joukkona kulkea pääjoukon takana ja turvata koko kulkujärjestystä takaapäin vihollisen äkkiarvaamattomilta hyökkäyksiltä. vrt. T a k a j o u k k o. *(M. v. H.)*

Arroganssi (ransk. *arrogance* < lat. *arroga'ntia*), julkea vaateliaisuus, röyhkeys.

Arrogatsioni (lat. *arrogā'tiō*), roomalaisten keskuudessa muudan toimitus, jolla täysivaltainen henkilö otettiin lapsen asemaan. vrt. A d o p t e e r a t a. *(K. J. H.)*

Arrondissement *[arõdismā']* (ransk.), arrondissementti, piirikunta, Ranskassa departementin osa, jonka johdossa on aliprefekti; siten nimitetään myös niitä osia, joihin Ranskan suuremmat kaupungit jaetaan.

Arrowjuuri ks. A r r o w r o o t.

Arrowroot *[ärōrūt] (Maranta arundinacea)* on *Marantaceæ*-heimoon kuuluva i n k i v ä ä r i l l e (jonka näköinen se hyvin on) lähisukuinen kasvi. Jalanpituiset, sormenpaksuiset juurakot sisältävät runsaasti tärkkelystä, joka a:nimellä käy kaupassa. Nimeä käytetään myös yleisnimityksenä kaikelle tropiikeista tuodulle tärkkelysjauholle. Kasvi on kotoisin Länsi-Intiasta ja Etelä-Ameriikan pohj.-osista, mutta on nyk. yleinen viljelyskasvi muissakin kuumissa maissa. *J. A. W.*

Ars (lat.), taide, tiede; taito. A r s l o n g a, v i t a b r e v i s, lat. sananl., „taito on pitkä, elämä lyhyt”.

Arsakidit, parthilainen kuningassuku, jonka jäsen Arsakes I 256 e. Kr. vapautti Parthian Seleukidien vallasta omaksi erikoiseksi valtakunnaksi. Viimeisen, Artabanus IV:n, syöksi vallasta Sassanidien kantaisä Artakserkses 216 j. Kr. 150 e. Kr.-428 j. Kr. A:n sivuhaara hallitsi Armeeniassa.

Arsenaali (alkup. arab., mlat. *arsena*, it. *darsena* = vaatehuone), sotatarpeiden, varsinkin aseiden säilytyspaikka.

Arsenaatit, arsenikkihapon suolat. ks. A r s e n i k k i h a p p o.

Arsen ks. A r s e n i k k i.

Arsenicum, arsenikin lat. nimitys.

Arsenidit, arsenikin ja eräiden metallien yhdistyksiä. ks. A r s e n i k k i m e t a l l i t.

Arseniitit, arsenikkihapokkeen suolat. ks. A r s e n i k k i t r i o k s i d i.

Arsenij, ven. munkki, kotoisin Novgorodista, mainitaan käyneen Athos-vuorellakin, ennenkuin tuli munkiksi Valamoon, josta 1398 perusti Konevitsan luostarin, kastaen kreikan-uskoon siellä asuvat pakanalliset karjalaiset, jotka ennen vuosittain saarella suuren kiven luona uhrasivat hevosen vainajain hengille. *K. G.*

Arsenikki (kreik. *arseniko'n*), alkuaine, kem. merkki As. Sitä tavataan luonnossa sekä pelkkänä että yhtyneenä muihin alkuaineisiin varsinkin metalleihin ja rikkiin. Saadaan kuumentamalla arsenikkikiisua (ks. t.) ilmattomassa tilassa tai pelkistämällä arsenikkitrioksidia (ks. t.) hiilen kanssa. A. on kiteistä, teräksenharmaata, metallikiiltoista, haurasta ainetta; om. p. 5,75; at. p. 75,0. Kuumennettaessa tavallisen ilmanpaineen vallitessa a. ei sula, vaan muuttuu ruskeankeltaiseksi höyryksi, jolla on vastenmielinen kynsilaukan haju. Ilmassa kuumennettuna a. palaa sinertävällä liekillä a.-trioksidiksi. — Paitsi kiteisenä esiintyy a. useammissa amorfisissa muodoissa; tunnetaan sekä keltaista, ruskeata että tummanharmaata amorfista a:ia. Sekä alkuaine itse että sen yhdistykset ovat erittäin myrkyllisiä. A. osoitetaan Marshin kokeella (ks. a.-vety). — Metallista a. käytetään m. m. haulien valmistuksessa. Sekoittamalla näiden valmistukseen käytettävään lyijyyn pieni määrä a:ia saadaan haulit kovemmiksi ja ne pyöristyvät helpommin. *(W. B.)*

Arsenikkihapoke ks. A r s e n i k k i t r i o k s i d i.

Arsenikkihappo, *kem.*, arsenikkia, vetyä ja happea sisältävä yhdistys (H_3AsO_4). Saadaan hapettamalla arsenikkitrioksidia typpihapolla; värittömiä, vetistyviä, veteen helposti liukenevia kiteitä; ei ole yhtä myrkyllistä kuin arsenikkitrioksidi. A:n suoloja nimitetään arsenaateiksi eli arsenikkihappoisiksi suoloiksi. *(W. B.)*

Arsenikkikiisu, rautaa, arsenikkia ja rikkiä sisältävä mineraali (FeAsS), jossa myös voi olla hopeaa, kultaa ja koboltti. A. on hopeanvalkeata-teräsharmaata, esiintyy rombisina kiteinä tahi pötkymäisinä ja rakeisina aggregaatteina malmisuonissa. Om. p. 6-6,2.

Arsenikkikloridi, *kem.*, arsenikki- ja klooriyhdistys ($AsCl_3$), saadaan kuumentamalla arsenikkia kloorikaasussa; väritön, myrkyllinen neste.

Arsenikkikukka, arsenikkitrioksidi (ks. t.).

Arsenikkimetallit, arsenikin ja eräiden metallien, kuten raudan, nikkelin, koboltin y. m. yhdistyksiä. Esiintyvät luonnossa; valmistetaan kuumentamalla metallia yhdessä arsenikkivedyn kanssa, jolloin syntyy a:eja ja vapaata vetyä, metalli- ja vetyatomin vaihtaessa paikkaa.

Arsenikkimyrkytys l. arsenisismi. Arsenikkia on usein väreissä, semminkin vihreissä, joita käytetään seinäpapereiden värjäämiseen, lampunvarjostimiin, keinotekoisiin kukkiin y. m. Äkillinen a. ilmenee kiivaana oksennuksena ja ripulina, ynnä suonenvetona ja kouristuksina sekä nopeasti kehittyvänä voimattomuutena. Arsenikin vastamyrkkynä on vasta valmistettu rautahydroksidi ja heikosti poltettu magnesia. Jollei oksennus itsestään seuraa, on syytä keinotekoisesti saada tämä ensin tapahtumaan; sen jälkeen annetaan maitoa ja kalkkivettä tahi raakaa munanvalkuaista, kunnes ehditään lääkäriä ja vastamyrkkyä hankkia. Kroonillinen a., hitaasti hiipien kehittyvä, ilmenee huonona yleisvointina, harmaana ihonvärinä ynnä monena muuna häiriönä. *M. O-B.*

Arsenikkipeili ks. Arsenikkivety.

Arsenikkisulfidit, *kem.*, arsenikin ja rikin yhdistyksiä. Arsenikkidisulfidi (As_2S_2) esiintyy luonnossa realgarimineraalina, mutta sitä valmistetaan myös keinotekoisesti kuumentamalla yhdessä arsenikkia ja rikkiä. Se on rubiinin-punaista ainetta, joka muserrettuna muuttuu pomeranssinkeltaiseksi pulveriksi. On vedessä liukenematonta, helposti sulavaa ja palaa ilmassa kuumennettaessa arsenikkitrioksidiksi ja rikkidioksidiksi. Kauppatavarana sille annetaan nimet realgari, punainen arsenikki, sanderakki j. n. e. Käytetään maalivärinä. — Arsenikkitrisulfidia (As_2S_3) (luonnossa auripigmenttinä) valmistetaan kuumentamalla arsenikkia tahi arsenikkitrioksidia yhdessä rikin kanssa tahi rikkivedyllä saostamalla arsenikkihapokeliuoksesta. Se on sitruunankeltaista, helposti sulavaa, veteen liukenematonta. Käytetään keltamaalina ja nahkateollisuudessa karvojen poistamiseen. Rhusmaata, joka on sekoitus arsenikkitrisulfidista ja sammutetusta kalkista, käyttävät itämaalaiset karvojen poistamiseen. — Arsenikkipentasulfidia (As_2S_5) valmistetaan kuumentamalla edellisiä tahi arsenikkia sopivan rikkimäärän kanssa. On sitruunankeltaista, helposti sulavaa, veteen liukenematonta.

Arsenikkitrioksidi (a.-hapoke, valkoinen arsenikki), *kem.*, arsenikin ja hapen yhdistys (As_2O_3), saadaan pasuttamalla arsenikkikiisua, jolloinka arsenikkitrioksidi sublimeerautuu ja tiivistytetään erityisiin kammioihin (myrkkykammiot). A. on valkoista, myrkyllistä, mautonta ja hajutonta jauhoa tai lasieli posliinimaista ainetta; liukenee vaikeasti veteen, helpommin suolahappoon. Pelkistävien aineiden kanssa kuumennettuna se alkaa haista kynsilaukalta ja vapaata arsenikkia erkanee. Vesiliuoksen voidaan olettaa sisältävän varsinaista arsenikkihapoketta (H_3AsO_3), koska liuos vaikuttaa niinkuin siinä olisi sellainen happo, jota tosin ei voida eristää, mutta josta tunnetaan sarja suoloja, arseniitit l. arsenikkihapokkeiset suolat. Arsenikkihapokkeisista suoloista ovat ainoastaan alkalisuolat veteen liukenevia. A:a käytetään väriaineiden m. m. Schweinfurthin vihreän valmistukseen, sulan lasimassan puhdistamiseen; karvojen peittausaineena hattuteollisuudessa, messinkiä syövytettäessä teräksenharmaaksi, valmistettaessa kobolttia, nikkeliä, emaljia, arsenikkihappoa, täytettyjen eläinten säilyttimenä, rotanmyrkkynä, lääkkeenä. Vaikka a. on väkevää myrkkyä (0,2 gr on tappava annos), voi ruumis kuitenkin siihen vähitellen tottua. Se silloin vaikuttaa edullisesti ravitsemistilaan ja edistää luunmuodostusta.

Arsenikkivety, *kem.*, arsenikin ja vedyn yhdistys (AsH_3), on väritöntä, erinomaisen myrkyllistä ja pahanhajuista kaasua, joka sytytettynä palaa vaaleansinertävällä liekillä arsenikkitrioksidiksi ja vedeksi. A. syntyy, kun vety irtautumishetkellään vaikuttaa arsenikin happiyhdistyksiin. A. hajoaa helposti aineosiinsa kuumennettaessa, jolloin arsenikki kerääntyy kylmemmille paikoille peilimäisenä kerroksena. Tämä on herkkä tunnusmerkki pienimmillekin arsenikkimäärille, ja siksi käytetään sitä esim. tapetteja ja kankaita tutkittaessa sekä arsenikkimyrkytystä todistamaan. Keksijänsä mukaan sanotaan tätä menettelytapaa Marshin kokeeksi ja tehdään se seuraavalla tavalla: Kaasukehityspulloon pannaan sinkkipaloja sekä hiukan vettä ja sitten laimeaa rikkihappoa. Jos vielä lisätään siihen jonkunverran arsenikkihapokeliuosta, muodostaa kehittyvä vety tämän kanssa vettä ja a:ä ($H_3AsO_3 + 6H = 3H_2O + AsH_3$), joka yhdessä ylimääräisen vedyn kanssa saa poistua pullosta vaikeasti sulavaa lasiputkea pitkin. Jos tätä nyt yhdestä kohden kuumennetaan, hajoaa a., jolloin arsenikki asettuu tummanruskeana kiiltävänä kerroksena putken kylmempään osaan (arsenikkipeili). Jos taasen putkea ei hehkuteta, vaan ulosvirtaava kaasu sytytetään ja liekkiin asetetaan posliinimalja, asettuu sen pinnalle tummia kiiltäviä arsenikkipilkkuja. Arsenikkipeili ja pilkut liukenevat helposti (erotukseksi antimonista) natriumhypokloriittiliuokseen.

Arsiini, arsenikkivety (ks. t.).

Arsina (ven. *arši'n*), venäläinen kyynärä = 16 venäjän tuumaa *(veršo'k)* = $^1/_3$ syltä *(saže'nj)* = 0,7112 m.

Arsis (kreik.), „nousu", runojalan korollinen osa, vastakohta on thesis, koroton osa. Soitannossa a. tarkoittaa nousutahtia.

Arta (turk. *Narda*, vanha *Ambrakia*). 1. Samannimisen nomoksen pääkaupunki Kreikassa, n. 8,000 as. Joutui 1881 Kreikalle. Artalahti, Joonian-meren 40 km pitkä lahti, Kreikan rannikolla. — 2. Kaupunki Espanjan Mallorcan saarella. Lähistössä on suuri tippukiviluola (Cuevas de A.).

Artakserkses *[-e'rksēs]* (oikeammin *Artokse'rksēs*), kolmen Persian kuninkaan nimi. — 1. A. I Longimanus Kserkses I:n nuorempi poika (464-424 e. Kr.). Hänen hallitusaikanansa päättyivät persialais-kreikkalaiset sodat 449 sopimukseen, jonka kautta kreikkalaiset kaupungit Vähän-Aasian länsirannikolla julistettiin itsenäisiksi. — 2. A. II Mnemon Dareios II:n poika (404-358 e. Kr.). Voitti veljensä Kyyroksen, joka pyrki valtaistuimelle, Kunaksan tappelussa 401. Tähän aikaan alkaa Persian valtakunnan rappeutuminen. Teki kuitenkin Spartan kanssa edullisen Antalkidaan rauhan (ks. t.) 387. — 3. A. III Okhos, edellisen poika ja seuraaja (358-338 e. Kr.). Valloitti jälleen Foinikian ja Egyptin, jotka olivat irtautuneet Persian vallasta. Kuoli myrkytykseen. — 4. A. oli

nimeltään vielä Sassanidien uuden Persian valtakunnan perustaja (226-240 j. Kr.).

Artedi *[-ē'-]*, Peter (1705-35), ruots. eläintieteilijä, sai perustavien, kaloja koskevien tutkimustensa vuoksi nimen „iktyologian isä". Hukkui Amsterdamissa 1735; hänen jälkeensä jättämät käsikirjoitukset julkaisi hänen uskollinen nuoruudenystävänsä Linné.

Arteeriektasia (kreik. *artēri'a* = valtimo, ja *ektasis* = laajentuminen), valtimonlaajennus. vrt. Aneurysma.

Arteeriskleroosi (kreik. *artēri'a* = valtimo, ja *sklēro's* = kova), kroonillisen tulehduksen aikaansaama aortan ja valtimojen seinämien paksuneminen, joka vie sekä verisuonien kalkkiutumiseen että myöskin paikallisiin pehmenemisiin; a. kuuluu yleensä elimistömme vanhuuden muutoksiin, mutta esiintyy nuoremmallakin iällä muutamien tautien, etupäässä kuppataudin aiheuttamana. *M. O-B.*

Arteerit ks. Valtimot.

Arteeritulehdus ks. Arteeriskleroosi.

Arteesinen kaivo, porattu kaivo, missä vesi nousee maanpinnan yli. Tämä johtuu siitä, että vettä tuopa maakerros on kahden läpäisemättömän savi- tahi vuorikerroksen välissä ja yhteydessä korkeammalla olevien maanalaisten vesien kanssa. Nimensä on arteesinen kaivo saanut Ranskan maakunnasta Artois'sta, missä ensimäinen kaivonporaus Euroopassa suoritettiin v. 1126. Joskus ovat tällaiset kaivot hyvin syviä, aina 1,000 m ja enemmänkin.

Artefakti (lat. *ars* = taito, ja *facere* = tehdä), keinotekoinen esine (vastakohtana luonnon muodostamalle), käsiteos, taidetuote.

Arteli ks. Arttel i.

Artemidoros *[-mi'dō-]* nimisistä kreikkalaisista kirjailijoista mainittakoon A. Daldianos, synt. Ephesoksesta; eli luult. Lyydian Daldiskaupungissa, 2 vuosis. j. Kr. Kirjoitti Unikirjan (Oneirokritika), joka on säilynyt meidän aikoihimme ja jolla on kulttuurihistoriallinen merkitys. *O. E. T.*

Artemis, kreikkalaisten uskonnossa Zeuksen ja Leton tytär, Apollonin sisar, vapaassa luonnossa vallitseva jumalatar, joka edistää kasvullisuutta ja varttuvaa elämää ihmis- ja eläinkunnassa sekä kaitsee synnytymisiä, mutta tuottaa myös äkkikuolon, varsinkin naisille. Myöhemmin A:sta kehittyi yöllisen taivaan ja kuun haltijatar, joten hän jossakin määrin suli yhteen Hekaten ja Selenen kanssa. Saduissa A. esiintyy metsästäjättärenä ja neitseellisen puhtauden puoltajana. A. sekoitettiin myös useihin vierasperäisiin jumaluuksiin (Ephesoksen ja Taurilaisten A.). Roomalaiset näkivät hänessä Dianansa. Vanhemmassa taiteessa A. esiintyi jalkoihin ulottuvissa vaatteissa, myöhemmin hänet esitettiin korkealle kohotetussa metsästäjättären puvussa, minkä tyypin loi Praksiteles (4 vuosis. e. Kr.). Säilyneistä esityksistä ovat tunnetuimmat n. s. Gabiilainen Diana, joka todennäköisesti perustuu Praksiteleen teokseen ja Versailles'in D., jota pidetään Leokhareen (4 vuosis. e. Kr.) teoksen jäljennöksenä, molemmat Louvre'ssa Pariisissa. Tavallisimmat A:n attribuutit ovat jousi ja nuolet tai soihtu; hänen kerallaan tavataan usein metsäkauris, koira y. m. *E. R-n.*

Artemis (Diana).

Artemisia *[-mīsi'-]* (lat. *Artemī'sia*). 1. Halikarnassoksen kuningatar, joka otti osaa Kserkseen sotaretkeen Kreikkaa vastaan ja taisteli urhoollisesti Salamiin tappelussa (480 e. Kr.). — 2. Kaarian kuningatar (353-351 e. Kr.), naimisissa veljensä Mausoloksen kanssa. Hän antoi puolisonsa haudalle pystyttää komean muistomerkin, Mausoleionin (ks. Mausoleumi).

Artemisia, maruna, kasvisuku *Compositæ*-heimossa. N. 200 lajia, jotka ovat levinneet Eurooppaan, Pohj.-Afrikkaan, Pohj.-Ameriikkaan sekä Länsi- ja Pohj.-Aasiaan. Mykeröt pieniä, melkein terttumaisesti järjestyneet varren lukuisten haarojen yläosaan. Lajit huomattavia sisältämiensä haihtuvien öljyjen ja katkerien aineitten tähden, joiden vuoksi useita käytetään lääkkeenä tahi mausteena. — *A. absinthium*ista, malista, valmistetaan likööriä („absinttia", „vermuuttia"), jonka Ranskassa on huomattu vaikuttavan vahingollisemmin kuin muut väkijuomat. *A. abrotanum*ia, aaprottia, jolla on rihmaliuskaiset lehdet, viljellään puutarhoissa ja hautausmailla koristuskasveina ja miellyttävän ryydinhajunsa vuoksi. *A. dracunulus*ta, jolla on ehyet lehdet, viljellään mausteeksi. Kaikkia lajeja käyttää kansa lääkkeenä „ruusua" y. m. tauteja vastaan.

Mali.
a oksa, *b* mykerö, *c* kukka

Artemision *[-mī'-]* (kreik.), Artemis jumalattaren pyhäkkö; huomattava on varsinkin se A., joka sijaitsi Euboian pohjoiskärjessä, jonka edustalla taisteltiin ensimäinen meritaistelu kreikkalaisten ja persialaisten välillä 480 e. Kr.

Artes liberales *[-rā'-]* (lat.), „vapaat taiteet". Roomassa mainittiin tällä nimellä ne tiedot ja taidot, jotka soveltuivat vapaalle miehelle erotukseksi orjien epävapaista toimista. Ne muodostivat myöhemmän kreikkalais-roomalaisen käsitystavan mukaan korkeamman opetuksen piirin (enkyklios paideia=ensyklopedia). Vapaina taiteina pidettiin vanhalla ja keskiajalla seuraavia seitsemää: grammatiikka (kielioppi), dialektiikka (todisteluoppi), retoriikka (puhetaidon teoria); aritmetiikka, geometria, musiikki ja astronomia. Kolme ensinmainittua muodosti *trivium*-, neljä viimeistä *qvadrivium*-nimisen kurssin. Varsinkin triviumia opetettiin vanhan ajan lopulla ja läpi koko keskiajan, vieläpä uuden ajan alussakin yleisesti alkeiskouluissa; qvadriviumin aineet olivat harvinaisemmat. *M. S.*

Artevelde *[-fel-]*, Jakob van (1285-1345), flanderilainen isänmaanystävä ja kansanjohtaja. A. oli rikasta ja ylhäisistä sukulaissuhteistaan

kuuluisaa kauppiassukua Gentissä. Flanderin kreivi Ludvig I oli jo 1328 joutunut sotaan alamaisiansa, maan porvaristoa vastaan. Satavuotisen sodan puhjetessa 1337 Englannin ja Ranskan välillä kreivi liittyi Ranskan kuninkaaseen, jotavastoin Flanderin väestö kauppaetujensa takia kannatti Englantia. A. pyrki silloin muodostamaan suurta liittoa Hansan malliin Flanderin, jopa kaikkien alamaalaisten kaupunkien kesken ja tämän liiton piti pysyä puolueettomana valtana sotiviin ruhtinaihin nähden. Tämä aie toteutui kumminkin vain puolinaisesti. A. yhtyi silloin Englantiin ja oli jonkun aikaa todellisena hallitsijana Flanderissa. Ennen pitkää vanha erimielisyys puhkesi julki kaupunkien kesken, alettiin epäillä A:ä ja hänet murhattiin kansanmetelissä 1345. 1863 pystytettiin hänelle muistopatsas Gentiin. — Hänen poikansa Philipp johti 1381 puhjennutta kapinaa kreivi Ludvig II:ta vastaan, ja sai hallitsijavallan Flanderissa. Mutta jo 1382 Ludvig voitti Ranskan kuninkaan avulla flanderilaiset; Philipp kaatui taistelussa. — Heidän elämäntarinaansa on monasti käsitelty runoudessa.

Jakob van Artevelde.

Arthr... ja Arthro... (kreik. *arthron* = nivel) (yhdistyksissä), nivel-.

Arthritis *[-rī'-]* (kreik.), niveltulehdus. vrt. Leini ja Nivelreumatismi.

Arthrogastra ks. Hämähäkkieläimet.

Arthropoda ks. Niveljalkaiset.

Arthrostraca ks. Niveläyriäiset.

Arthrotomia (kreik. *arthron* = nivel, ja *temnein* = leikata), keinotekoinen nivelen avaaminen.

Arthur ks. Artur.

Arthur *[āþə]*, Chester Allan (1830-86), Yhdysvaltain presidentti, kuului nuoruudestaan asti tasavaltaiseen puolueeseen. 1871 hän tuli New-Yorkin tullilaitokseen ylitarkastajaksi, mutta erotettiin v. 1878 syytettynä lahjuksien ottamisesta. V. 1880 hän valittiin Yhdysvaltain varapresidentiksi ja tuli Garfieldin murhan jälkeen v. 1881 presidentiksi, jossa virassa hän oli v:een 1884.

Artifisielli (ransk. *artificiel* < lat. *ars* = taide, ja *facere* = tehdä), keinotekoinen.

Artikkeli (lat. *arti'culus* = nivel), sopimuksen, välikirjan, lain l. asetuksen osasto l. kohta; kristinopin uskonkappale; sanomalehden, aikakauskirjan, tietosanakirjan kirjoitelma; kauppavaraston erikoistavara. Kielitieteessä a. tarkoittaa erästä muutamien kielten (ei suomen) pikkusanaa l. päätettä, joka liittyy substantiiviin tai substantiivina käytettyyn sanaan merkiten tällä ilmaistun käsitteen joko määrätyksi tai epämääräiseksi. *A. K.*

Artikla (lat. *arti'culus* = nivel), artikkeli (ks. t.). Varsinkin ven. lakikielessä tätä sanaa käytetään merkitsemään asetusten pykäliä.

Artikulatsioni (lat. *articulā'tiō* < *arti'culus* = nivel), ihmisen puhe-elimien toiminta ajatuksen-ilmaisukeinoina käytettävien äänteiden (artikuleerattujen äänteiden) aikaansaamiseksi. Tällöin erityisesti toimivien elimien mukaan puhutaan huuli-, kieli- y. m. artikulatsioneista. ks. Kieli.

Artikuleerata (lat. *articulā're*), muodostaa äänne (puhe-elimillään), ks. Artikulatsioni. — Huonosti artikuleeratuksi sanotaan veltosta puhe-elimien toiminnasta johtuvaa epäselvää ääntämistä. *A. K.*

Artilleria (ransk. *artillerie*, it. *artiglieria)*, tykkiväki (ks. t.).

Artiodactyla, sorkkaeläimet l. ne kavioeläimet, joilla on parilliset varpaat (2 tai 4). Tähän ryhmään kuuluvat nykyisessä eläinkunnassa siat, virtahevoset ja märehtijät. *K. M. L.*

Artisokka. 1. Maa-artisokka *(Helianthus tuberosus)*, auringonruusun näköinen, viljelty mykerökukkainen kasvi, jonka maanalaisia runsastärkkelyksisiä varsimukuloita käytetään samoin kuin perunoita. — Suomessa jokseenkin vähän. 2. Koppiloartisokka *(Cynara scolymus)*, ohdakkeentapainen viljelyskasvi, jonka kukkamykerön meheviä martoja ja kehtosuomuja käytetään vihanneksina, meillä harvinaisina herkkuina, mutta Keski-Euroopassa, varsinkin Ranskassa, sangen yleisesti.

Kopppilo-artisokka.

Artisti (ransk. *artiste*), taiteilija. — Artistinen, taiteilija-, taiteilijoille ominainen, taiteellinen.

Artjärvi (ruots. Artsjö). 1. Kunta, Uudenmaan l., Pernajan kihlak., Myrskylä-Artjärven nimismiesp.; kirkolle Artjärven asemalta 10 ½ km; 179,0 km², joista viljeltyä maata 4,422 ha (1901); 22,4 manttaalia; 704 ruokakuntaa, joista maanvilj. pääelinkeinonaan harjoitti 411, teollisuutta 115 (1901); 2,771 as., joista n. 1 % ruotsink.; 602 hevosta, 2,091 nautaa (1906). Teoll. laitoksia (1909): A:n osuusmeijeri. — Säästöpankki. — 2. Seurakunta, keisarillinen, Porvoon hiippak., Porvoon tuomiorovastik., muod. 1600-luvulla, itsenäiseksi kirkkoherrakunnaksi (Sen. p. ⅔₁₀ 1865) ⅕ 1884 Lapträskista. Kirkko puinen (1839). [R. Hausen, „Anteckningar, Artsjö kapellkyrka" (Vet. Soc. Bidrag n:o 44).] *K. S.*

Artocarpus ks. Leipäpuu.

Artois *[-tuā']*, entinen kreivikunta Koillis-Ranskassa, pääkaupunki Arras, muodostaa suurimmaksi osaksi Pas-de-Calais'n departementin. Alueen, joka oli kelttiläisten atrebaattien maana, valloittivat ensin roomalaiset, sitten frankit. Monien vaiheiden jälkeen se vihdoin Pyreneitten rauhassa v. 1659 joutui Ranskalle. Ennen valtaistuimelle nousuaan Kaarle X:llä oli Artois'n kreivin arvonimi.

Artôt *[-tō']*, Désirée (s. 1835), maailmankuulu ransk. laulajatar ja etevä laulunopettaja. Vieraillut lukemattomilla Euroopan näyttämöillä. Naimisissa laulaja Padillan kanssa. Heidän tyttärensä Lola Artôt de Padilla (s. 1881) on myöskin saavuttanut mainetta äänellänsä. *(I. K.)*

Artrektonia (kreik. *arthron* = nivel, ja *ekta'mnein* = leikata irti), nivelresektsioni.

Artritis *[-rī'-]* ks. Arthritis.

Artteli (ven. *arte'lj*), nimitys, jota Venäjällä käytetään monenlaisista yhteistoiminnallisista yhteenliittymisistä, joiden tarkoituksena saattaa olla tuotanto tai kulutus, luotonvälitys tai keskinäinen vakuutustoiminta, mutta jotka aina perustuvat vapaaehtoisuuteen ja solidaarisuuteen. Kaikilla jäsenillä on samat oikeudet ja samat velvollisuudet. Hyvin usein ovat kaikenlaiset työkunnat järjestetyt a:eiksi. Alkuperäiset arttelit olivatkin työkuntia, joiden jäsenet yhtyivät työntekoon määrätyksi ajaksi, esim. kesäksi, ja sitten jakoivat yhteisen voiton keskenään. Myöhemmin on kuitenkin muodostunut toisenlaisiakin artteleja, joissa osaksi tai kokonaankin pääomalla, ei työllä, tullaan arttelin jäseniksi. Tunnetuimmiksi ovat tässä suhteessa tulleet Venäjän satamakaupungeissa Pietari Suuren aikana syntyneet suuret pörssiarttelit. Ne ottavat toimittaaksensa tai valvoaksensa tavarain kuljetusta laivoista maalle j. n. e.; kaikki jäsenet ovat täydessä edesvastuussa toistenkin puolesta ja jäsenten valikoimista koetetaan siitä syystä suurimmalla mahdollisella tarkkuudella toimittaa. A.-laitos on niin yleisesti levinnyt kaikkiin venäläisen yhteiskunnan kerroksiin, että se puolestaan antaa sille yhteiskunta-taloudellisen erikoisleiman. Alkuansa a. on syntynyt patriarkaalis-kommunistisen yhteiskuntajärjestyksen yhteydessä ja on peräisin aina 13:nnelta vuosisadalta asti (vrt. Mir, Zadruga). A:lla ei siis ole mitään tekemistä nykyajan osuustoiminnallisen liikkeen kanssa. Tätä nykyä a.-laitos on rappeutumassa, varsinkin siellä, missä se on joutunut kosketuksiin suurteollisuuden kanssa. — Sana *arte'lj* on mongolilaista alkuperää.

Artur (l. Artus), brittiläinen tarukuningas Walesissa, puolusti maansa vapautta ja kristinuskoa pakanallisia anglosakseja vastaan, joiden kuninkaasta Cerdikistä v. 516 kerrotaan saaneen suuren voiton Bathin luona. Kaatui n. 540 taistelussa. A. on aiheena yhdelle keskiajan suosituimpia ritarisatuja, n. s. Arturin tarinalle. Sen alkua voidaan seurata Nenniukseen 9:nnellä vuosisadalla, ja täydellisempänä se tavataan Gottfried Monmouthilaisen kronikassa (n. 1130). A.-kuningas esiintyy kristinuskon ihannoituna esitaistelijana, kahdentoista kuuluisan ja urhoollisen ritarin („pyöreän pöydän ritarien") ympäröimänä. Heidän rohkeat ja ihmeelliset seikkailunsa ovat A:n tarinan pääasiallisena sisällyksenä. Siihen liittyvät kertomukset A:n puolisosta Ginevrasta, jota vääryydellä syytettiin uskottomuudesta, ja mahtavasta Merlin nimisestä tietäjästä. Keltin kielellä ovat A:sta ja hänen urhoistaan kertovat sadut tunnetut „Mabinogion" (s. o. Kertomusten) nimellä. Walesista ja Bretagnesta tarina siirtyi kaikkiin romaanilaisiin ja germaanilaisiin maihin, liittyen matkallaan toisiin tarina-aineksiin, joista huomattavin on tarina pyhästä Graalista (ks. t.), maljasta, johon Kristuksen veri hänen ristillä riippuessaan vuoti. Ranskalaiset ja saksalaiset ritarirunoilijat (Chrétien de Troyes, Wolfram von Eschenbach y. m.) käyttivät ja kehittivät sitten A:n tarinan aiheita, sekä runoissa että proosassa, ja näin nämät tulivat koko keskiajan kirjallisuuden mieliaineiksi. Semmoisia olivat esim. kertomukset „leijonaritarista" Ivainista, Lancelotista, Tristanista ja Isoldesta, Parcivalista j. n. e. Niinkuin A:n tarina oli läheisesti liittynyt keskiajan ritarielämään, niin päättyi myöskin sen kukoistusaika ritarilaitoksen vaipumiseen keskiajan lopussa. [Kirjall.: San-Marte, „Die Arthursage", Quedlinb. 1842; Graesse, „Die grossen Sagenkreise des Mittelalters", Dresd. ja Leipz. 1842; Villemarqué, „Les Romans de la Table ronde", Par. 1861; P. Paris, „Les Romans de la Table ronde", Par. 1868-77; Nyrop, „Den oldfranske Heltedigtning", Kööpenh. 1883; Rhys, „Studies in the Arthurian legend", Lond. 1891. — (Nuorisoa varten toimitettu valikoima Artur-tarinoita on ilmestynyt suomeksikin: „Arthur kuningas ja hänen jalot ritarinsa", Porv. 1908).] *K. G.*

Artus ks. Artur.

Artushof *[-ō-]*, keskiajalla ritarisäädyn piireissä vietetty juhla, turnajaisineen, kemuineen. Ritarisäädystä se levisi varakkaiden porvarienkin keskuuteen. Myöskin paikkaa, jossa juhlia oli tapa viettää, nimitettiin A:ksi; semmoinen „Artus-sali" on esim. vielä nähtävänä Danzigissa.

Aruba l. Oruba, Alankomaiden saari Antilleissa, Venezuela-lahden suussa, luoteeseen Curaçaosta. 165 km², 9,600 as.

Arum, kasvisuku, jonka mukaan *Araceæ*-heimo on saanut nimensä. Sen omituisuutena on alaosastaan tötterömäisesti kääntynyt ja pullistunut puikelon suojus; puikelon alaosassa emikukkia, keskiosassa hedekukkia; yläosa päättyy nuijamaiseen lisäkkeeseen. Hedelmät yksilokeroisia marjoja. Lehdet enimmäkseen leveästi nuolimaisia. Yleisimmin tunnettu ja huoneissa viljelty laji *Arum maculatum* kasvaa kosteissa varjoisissa paikoissa Etelä- ja Keski-Euroopassa. Se on varreton, monivuotinen yrtti, jonka maanalaisena osana on pyöreä tahi munanmuotoinen mukula. Lehdet vihreitä tahi ruskeatäpläisiä, puikelo purppuranpunainen.

Arum maculatum. *a* puikelo halkaistussa suojuksessa, *b* hedelmä.

Arundo donax *[-u'-]*, Välimeren maissa esiintyvä 4:nkin metrin korkea järviruoko, jota käytetään aitauksiin, kattamiseen ja palmikoimistöihin.

Aru-saaret, saariryhmä Intian valtameressä, 120 km lounaaseen Uudesta Guineasta, geologisesti tähän kuuluva; ne kuuluvat hallinnollisesti Alankomaitten Amboinan residenttikun-

taan, 8,614 km², 21,600 as. A. ovat hedelmällisiä: viedään kaupaksi paratiisilinnun sulkia, kilpikonnankuorta, trepangia (merimakkaroita), y. m.

Aruwimi. 1. Kongon oikeanpuolinen lisäjoki, jonka yläjuoksun nimenä on Ituri, 1,300 km pitkä, löydetty 1877. — 2. Piirikunta Kongovaltiossa A:n ja Kongon yhtymäkohdalla.

Arvaaliveljet ks. Fratres arvales.

Arvanheitto ks. Asevelvollisuus ja Perinnönjako.

Arvannosto ks. Asevelvollisuus.

Arve *[arv]*, Rhônen vasen lisäjoki, joka alkaa Montblancilta ja virtaa kauniin Chamonix-laakson lävitse, laskee Rhôneen Genèven lähellä.

Arvernit, kelttiläinen kansakunta Galliassa, Aquitaniassa, nyk. Auvergnessä; vallitsivat ennen Cæsarin Galliaan tuloa Loiren ja Garonnen välistä tienoota ja taistelivat urhoollisesti Cæsaria vastaan.

Arvicola ks. Myyrät.

Arvidson, Carl Fredrik (1816-81), apteekkari ja lahjoittaja, synt. Loviisassa, tuli proviisoriksi 1840 ja apteekkariksi 1846. Hoidettuaan veljensä apteekkia Turussa hän osti sen 1860, mutta möi jälleen 1864. — A. oli innokas taiteen harrastaja toimien Suomen Taideyhdistyksen asiamiehenä Turussa sekä v:sta 1871 jäsenenä komiteassa, jonka tehtävänä oli Turun tuomiokirkon muinaismuistojen uudistus. Ollen ahkera ja säästäväinen hän oli koonnut huomattavan omaisuuden, jonka hän kuollessaan määräsi yleishyödyllisiin tarkoituksiin: yliopistolle 50,000 mk stipendeiksi ylioppilaille, Loviisan reaalikoululle 20,000 varattomien oppilaiden rahastoksi, Turun pikkulastenkouluille 30,000, mikä summa sittemmin on joutunut kansakoulujen käytettäväksi, farmaseuttien eläkerahastoon 40,000, Eschnerin sairashuoneelle Turussa 40,000; kirjastonsa hän määräsi Turun kansankirjastolle ja taidekokoelmansa Suomen Taideyhdistykselle. *(O. M-e.)*

Arwidsson-suku on kotoisin Ruotsista. Eräs tämän suvun jäsenistä, Arvid Werre, suutarimestari Tukholmassa, meni naimisiin porilaisen neidon kanssa. Heidän poikansa Adolf Arvid synt. 1762, muutti nimensä Arwidssoniksi. Hänestä tuli pappi, oli ensin kappalaisena Padasjoella ja siirrettiin Laukaan kirkkoherraksi 1804, kuoli 1828. Hän meni naimisiin Padasjoella Anna Katarina Molinin kanssa, josta avioliitosta syntyi yhdeksän lasta.

Adolf Ivar Arwidsson

Niistä on kuuluisin 1. Adolf Ivar A. (1791-1858), historioitsija ja kirjailija, synt. elok. 7 p. 1791 Padasjoella, tuli ylioppilaaksi 1810, fil. kandidaatiksi 1814 ja maisteriksi 1815. Kirjoitettuaan väitöskirjan nimeltä „Ingenii romantici, ævo medio orti, expositio historica" nimitettiin hänet historian dosentiksi Turun yliopistoon. Sen jälkeen A. oleskeli jonkun aikaa Ruotsissa harjoittaen Rasmus Raskin johdolla kieliopintoja. Jo ylioppilaana A. oli kirjoitellut runoja „uuden koulun" hengessä julkaisten niitä kirjallisissa kalentereissa, ja 1832 ne ilmestyivät painosta runokokoelmana, jolla oli tuo kuvaava nimi „Ungdoms rimfrost af Sonen i Örnskog". A:n runosuoni kumminkin ennen pitkää ehtyi, jota vastoin aikaisin herännyt kiintymys historiantutkimukseen ja valtiolliset harrastukset hänessä yhä säilyivät. — Maassamme vallitsevat olot eivät A:a lainkaan tyydyttäneet. Hänestä vallassaolijoilta ei puuttunut ainoastaan tarpeellista kykyä ja taitoa toimia maan parhaaksi, vaan myöskin isänmaanrakkautta ja oikeata kansallismieltä. Saadakseen parannusta aikaan hän ryhtyi sanomalehdissä paljastamaan näitä epäkohtia. V. 1820 hän ensin lähetti salanimellä varustetun kirjoituksen ruotsalaiseen sanomalehteen „Nya Extra Posten". Tämä kirjoitus herätti suurta huomiota ja alettiin epäillä A:a sen laatijaksi. Sillä välin hänen kumminkin onnistui saada lupa oman lehden julkaisuun. V:n 1821 alusta alkoi ilmestyä A:n lehti „Åbo Morgonblad", jossa hän rohkeasti otti käsitelläksensä erilaatuisia valtiollisia kysymyksiä vaatien vapaampia oloja ja ryhtyen ennen kaikkea ajamaan kansallisuuden asiaa. Huomauttaen, kuinka valtiollinen asema maassa oli muuttunut 1809, A. katsoi luonnolliseksi ja välttämättömäksi, että suomalainen kansallisuus ja kansan henki pääsisi kaikkialla vaikutukseen ja suomen kieli kansalliskielenä oli kohotettava sille kuuluvaan asemaan, sitä oli opetettava kouluissa ja yliopistossa. Mutta A:n toiminta sanomalehtimiehenä ei tullut pitkäaikaiseksi. Hänen rohkea esiintymisensä synnytti hallitsevissa piireissä pelkoa ja suuttumusta, ja yhdeksän kuukautta elettyään lakkautettiin maamme ensimäinen valtiollinen lehti. Sen jälkeen A. lähetti Mnemosyne-lehteen „Mietteitä"-nimisen kirjoituksen, jota pidettiin kirjoittajalle niin raskauttavana, että hänet toukok. 20 p:nä 1822 konsistorille annetun keisarill. kirjeen kautta ainaiseksi erotettiin yliopistosta ilman oikeutta palata sinne takaisin. — Syksyllä 1823 A. muutti Tukholmaan, saaden paikan Tukholman kuninkaallisessa kirjastossa, jonka kirjastonhoitajaksi hänet nimitettiin 1843. Siellä hän jatkoi tutkimuksiaan historian ja kansanrunouden alalla. Hän käänsi ruotsiksi saksal. Rühsin kuuluisan teoksen „Finland und seine Bewohner", kirjoitti oppikirjan Suomen historiassa ja maantiedossa ja julkaisi 1846-58 historiaamme valaisevia lähteitä „Handlingar till upplysning af Finlands häfder" (10 osassa) sekä toimitti painosta M. Caloniuksen „Opera omnia". 1834-42 hän julkaisi painosta 3 osassa „Svenska fornsånger". — Ruotsissakin A. seurasi innokkaasti synnyinmaansa valtiollisia oloja. Salanimellä Pekka Kuoharinen hän julkaisi lentokirjasen „Finland och dess framtid" väittäen Israel Hwasseria vastaan, että Suomi oli aseilla valloitettu maakunta eikä missään unionissa Venäjän kanssa. Mutta havaittuaan, että hänen kirjoituksensa saattoi olla Suomelle turmioksi hän julkaisi uuden lentokirjasen „Suomen nykyinen valtiomuoto", Olli Kekäläisen nimellä, asettuen siinä pääasiassa Hwasserin kannalle. — A. kuoli matkalla Viipurissa kesäk. 21 p:nä 1858. [J. R. Danielson, „A.

I. Arwidssonin elämäkerrasta" (Kirjall. kuukauslehti 1873); C. G. Estlander, „A. I. Arwidsson som vitter författare", yliopist. kuts.-kirj. (1893), sekä „Arwidsson som publicist i Åbo", Ruots. Kirj. Seur. Förh. och upps. 8.]

2. **Sten Sture A.** (1806-43), edellisen nuorempi veli, fil. kand. 1828. Antautui lakimiesuralle palvellen prokuraattorinvirastossa, erosi virasta kivuloisuuden takia 1842 ja kuoli seuraavana vuonna. Hän määräsi testamentissaan koko omaisuutensa Suomen yliopistolle jaettavaksi stipendeinä sellaisille ylioppilaille, jotka harrastavat suomen kielen ja kirjallisuuden tutkimista. *O. M-e.*

Arvi Eerikinpoika ks. Stålarm.

Arvi Henrikinpoika ks. Tavast.

Arvio, *lakit.*, tuomioistuimen tai muun viranomaisen määräyksestä tai toimesta tahi asianosaisten omasta aloitteesta pidetty toimitus, jossa arvioidaan, minkä mukaan korvausta on maksettava tai mikä arvo jollakin määrätyllä omaisuudella on. Useissa tapauksissa määrää jo lakikin tällaisen arvion pidettäväksi ja antaa myöskin joskus lähempiä määräyksiä siitä, miten se on toimitettava. vrt. esim. Perintökaaren 9: 1 ja 12: 7, Maakaaren 9: 3, Kauppakaaren 10: 2, Ulosottolain 4: 14, 21, 22, Ulosottolain voimaanpanemisasetuksen 23 § ynnä Keis. aset. lokak. 31 p:ltä 1896, Oikeudenkäymiskaaren 30: 6, jouluk. 19 p:nä 1864 annettu Keis. aset. tilusten rauhoittamisesta vanhinkoa vastaan kotieläimiltä (§ 6), heinäk. 14 p:nä 1898 annetun kiinteän omaisuuden pakkolunastusta koskevan asetuksen 33 ja 64 §§, kesäk. 9 p:nä 1873 annetun Merilain 142, 182-186, 217 §§, y. m. vrt. Katselmus. *O. K:nen.*

Arvioida ks. Arvio.

Arvioiminen, *metsät.* Metsänarvioimisella (metsätaksatsionilla) tarkoitetaan metsän puuvaraston suuruuden ja tavallisesti myöskin sen raha-arvon määräämistä. Usein puhutaan metsänarvioimisesta laajemmassakin merkityksessä, jolloin sillä tarkoitetaan koko metsätalouden järjestelyä. *A. C.*

Arviomies, *lakit.*, henkilö, jonka tuomioistuin tai muu viranomainen on määrännyt taikka asianosainen valinnut tekemään arviota siitä, minkä mukaan korvausta on maksettava tai mikä arvo jollakin määrätyllä omaisuudella on. vrt. Arvio. *O. K:nen.*

Arviopunta ks. Arviorupla.

Arviorupla, vanha veroluku Karjalassa. Keskiajalla sanottiin Itä-Suomessa arviopunnaksi yhtä veronahkaa vastaavaa pelto- ja kaskesmaata, johon voitiin kylvää kolme puntaa viljaa. Alkujaan vero-esineiden raha-arvoa vastanneen veroruplan mukaan laskettiin 1600-luvulla maaveroa Käkisalmen pohjoislääniss䅠ja sekä Kuopion että Viipurin läänin Karjalassa, paitsi Käkisalmen eteläisessä kihlakunnassa, oli arviorupla vakinaisen maaveron perustuksena, kunnes 1775, 1828 ja 1848 säädetyt verollepanot saatiin toimitetuiksi. Vasta vuodesta 1881 tuli Kuopion ja vuodesta 1889 Viipurin läänissä arvioruplan sijaan veroparselien muunnoksessa 1840-luvulla järjestetty verorupla. *K. J. S.*

Arvi Tönnenpoika ks. Vildeman.

Arvo. 1. *Taloust.* A. on yksi taloustieteen peruskäsitteitä ja tarkoittaa toisten hyödykkeiden parempana pitämistä kuin toisten. Se on siis suhteellinen käsite, joka edellyttää vertailua kahden esineen tai oikeastaan kahden halun l. tarpeen välillä. Suurimman a:n annamme sille hyödykkeelle, joka tyydyttää voimakkainta tarvettamme. A:lla on siis ihan subjektiivinen luonne. Mutta miksi haluamme toista esinettä enemmän kuin toista? Toisin sanoen, mikä on arvon perustuksena l. määrääjänä? Tähän kysymykseen taloustieteilijät ovat antaneet ja antavat vieläkin erilaisia vastauksia. Ne arvoteoriat, joilla on koetettu tätä kysymystä ratkaista, voidaan jakaa kahteen pääryhmään sen mukaan, pidetäänkö arvon määrääjänä hyötyä vai työtä. Eräät taloustieteilijät, niinkuin fysiokraatit, Condillac, J.-B. Say, ovat olleet sitä mieltä, että arvon perustuksena on hyöty, s. o. se hyödykkeitten ominaisuus, että ne suuremmassa tai pienemmässä määrässä tyydyttävät tarpeitamme. On kuitenkin olemassa paljo hyödykkeitä, jotka ovat erinomaisen hyödyllisiä, mutta jotka ovat joko kokonaan arvottomia tai joiden arvo on verraten vähäinen. (Sellaisia ovat esim. ilma, vesi, leipä y. m.) Tämän pulman selvittämiseksi on keksitty n. s. rajahyödyn teoria. Sen mukaan arvon määrää hyöty, mutta ei se hyöty, mikä esineillä yleensä on, vaan se hyöty, mikä on kullakin yksityisellä esineellä, jota haluamme käyttää. Olettakaammepa, että meillä on tietty määrä jotakin hyödykettä, esim. vettä, joka on jaettu yhtä suuriin määräosiin ja jolla voimme tyydyttää useita erivoimaisia tarpeita. Tämän hyödykkeen arvon määrää silloin sen vähimmän tärkeän tarpeen voima, jota voimme tällä hyödykkeellä tyydyttää. Sillä jos menettäisimme yhden määräosan tätä hyödykettä, jättäisimme tietysti juuri tuon vähimmin tärkeän tarpeen tyydyttämättä. Toisin sanoen, se määräosa, jonka hyöty on pienin, määrää kaikkien muiden arvon. Rajahyötyteorian ensimäiset esittäjät olivat ranskalainen Dupuit (1844) ja saksalainen Gossen (1854). Myöhemmin sitä ovat esittäneet Stanley Jevons, Walras, K. Menger, Böhm-Bawerk y. m.

Toiset taloustieteilijät, niinkuin Adam Smith, Ricardo, Bastiat väittävät, että arvon perustuksena on ihmisen työ ja että siis jokaisella esineellä on enemmän tai vähemmän arvoa sen mukaan, onko siihen pantu enemmän tai vähemmän työtä. Huippuunsa tämän teorian on kehittänyt K. Marx, jonka mukaan esineen arvo ei riipu siitä yksilöllisestä työstä, joka on voitu panna jonkun esineen valmistamiseen, vaan siitä työstä, joka on yhteiskunnallisesti välttämätön tämän esineen valmistamiseksi ja jonka mittana on se tuntimäärä, joka kulloinkin keskimäärin tarvitaan sen suorittamiseksi.

Muuten a. sanaa käytetään taloustieteessäkin eri merkityksissä. Tärkeä on erotus käyttöarvon ja vaihtoarvon välillä. Jonkun esineen käyttöarvo riippuu kokonaan siitä merkityksestä mikä sillä, yksilön omasta mielestä hänen tarpeittensa tyydyttäjänä, on: sillä ei ole muuta perustusta kuin subjektiivinen hyöty. Sitä voisi siis sanoa yksilölliseksi a:ksi. Hyödykkeen vaihtoarvo on sen kyky tulla vaihdetuksi mui-

hin hyödykkeisiin. Se on sama samoilla markkinoilla ja sitä sanotaan käyväksi hinnaksi. Vaihto-arvo on siis luonteeltaan objektiivisempi ja sitä voisi sanoa yhteiskunnalliseksi arvoksi. Puhutaan myöskin t u o t t o a r v o s t a, v u o k r a-a r v o s t a y. m. [Gide, „Taloustieteen pääpiirteet", Leonhard, „Neue Feststellung des Wertbegriffs" etc.] *J. F.*

2. *Kem.* ks. A t o m i a r v o.

3. *Metsät.* ks. M e t s ä n a r v o.

Arvoasteinen vaalitapa ks. V a a l i.

Arvoitus, lauselma, joka kuvaillen esittää esineen tai asian, sitä itseään ilmaisematta, selitettäväksi, keksittäväksi tai ratkaistavaksi. Kertoessaan esineen tunnusmerkit kuvaannollisesti a. voi olla joko vain suuremmassa t. vähemmässä määrässä runollinen kuva esitettävästä: „Helmet neieltä putosi, kuu kuuli, päivä löysi" (kaste); „Valkeita kanoja punaisella orrella" (hampaat); tai voivat tunnusmerkit olla valitut siten, että tuntuvat mahdottomilta tai soveltumattomilta samaan esineeseen, keskenään ristiriitaisilta, toisiaan vastaan sanovilta: „Pojat sotaa käyvät, isä vielä syntymättä" (kipenet tulta iskiessä); „Siivetön oksalle lentää, tulee suuton niin syöpi" (lumi, päivänpaiste). Modernisia ovat k i r j a i n a r v o i t u k s e t, l o g o g r y f i t, joissa kirjaimia muuttelemalla muodostetaan toisia sanoja, n u m e r o a r v o i t u k s e t, s a r a d i t l. t a v u a r v o i t u k s e t, joissa ensin kuvaillaan tavut ja sitten koko sana, r e b u k s e t l. k u v a-a r v o i t u k s e t y. m.

A:ta käyttävät kaikki kansat, usein, varhaisimmin, uskonnollisten menojen yhteydessä. Se tavataan jo vanhain sivistyskansain traditsionaalisessa kirjallisuudessa. K r e i k k a l a i s t e n varhaisimmista mainittakoon thebalaiseen Sphinks-taruun liittynyt a. (siinä Suomeenkin levinnyt a. ikäkausista, Lönnrotilla n:o 1) ja oraakkelien salaperäiset, kaksimieliset vastaukset. I n t i a l a i s i l l a bramaanit antoivat toisilleen sekä uhrintuojille a:ia selitettäviksi (Rigvedan I:n kirjan 164:s laulu). H e b r e a l a i s i l l a a. oli suuressa arvossa (Salomonin ja Saban kuningattaren a.-kilpailu, Simsonin a. mehiläispesästä y. m.). G e r m a a n i l a i s i l l a kansoilla jo Eddassa jumalat ja jättiläiset taistelevat a:illa; kuningas- ja sankaritaruissa on a:lla tärkeä osa (Heidrikin a:t Gest hin Blindelle Hervarar-saduissa y. m.). Keskiajalta ovat m. m. „Wartburgkrieg" ja „Traugemundslied" a:n käytäntöä valaisevia; samoin „Kranzsingen". S u o m a l a i s t e n varsinainen muinaisrunous on a:ista sangen köyhä. Kalevalassa ei ole yhtään varsinaista a:ta. Niiden veroisina käytetyitä olivat muinaissuomalaisten „synnyt", esineiden ja kaiken olevaisen alkuperää käsittelevät viisauslauselmat, joilla Kalevalan (samoin kuin Eddan) sankarit kilpailivat (huom. sattuva yhtäläisyys Vafthrudnismalissa ja Kalevalan kilpaväittelyssä). Kanteletaressa tavataan — paitsi nuorempaa yleispohjoismaista, meillä skandin. alkuperää olevaa „Velisurmaajaa" (a.-keskustelu laulun lopussa) — „Viisaampansa vieressä yön maannut", jossa kosijalle annetaan a:ia selitettäväksi. Suomessa on kuitenkin kansan kesken käytetty aivan yleisesti a:ta, ja nykyisin talteen kerätyt suomalaiset ja virolaiset a.-kokoelmat, edelliset sisältäen joukon neljättäkymmentä tuhatta, jälkimäiset noin 40,000 a:ta ja toisintoa (J. Hurtin kokoelmat), ovat suurimmat koko maailmassa. Suomen kansan a:t ovat melkoiseksi osaksi germaanista, lähinnä skandinaavista alkuperää. [Kirjallisuus eri kansoilla rajoittuu pääasiassa kokoelmiin; suomal.: Chr. Ganander, „Ænigmata Fennica" etc. (Vaasa 1783); E. Lönnrot, „Suomen kansan Arvoituksia", 2 lis. pain., Helsinki 1851, (2,188 suomal. ja 189 virol. a:ta); Suomal. Kirjall. Seuran suuri kokoelma käsikirjoituksena.] *S. N.*

Arvolähetys, sellainen lähetys, etenkin postilähetys, joka sisältää rahaa, arvopapereita tahi muita arvoesineitä. *O. K:nen.*

Arvomerkki, sotilaiden virkatakissa esim. upseerien olkalaput ja aliupseerien olkanauhat Venäjän armeijassa ja kaulustähdet Itävallan armeijassa. *M. v. H.*

Arvometri, *metsät.*, suhteellinen mittausyksikkö, jota käytetään mitatessa hakkausmääriä G. Wagnerin metsänjakomenettelyä varten. Sensijaan että puumäärä arvioitaisiin esim. kuutiometreissä, arvostellaan se siten, että jonkun puutavaralajin kuutiometrihinta otetaan yksiköksi ja muiden puutavaralajien määrät lasketaan tämän mukaan. Maksakoon esim. 1 m^3 60-vuotista mäntyä 2 mk ja 50-vuotista 1 mk; jos otetaan 2 yksiköksi, on 50-vuotisen männyn arvo kuutiometriä kohti 0,50 arvometriä. Kun tiedetään kuutiometrin hinta ja kuinka monta kuutiometriä on, saadaan haluttu määrä lausutuksi arvometreissä siten, että puumäärän mittaluku kerrotaan yksikön hinnalla ja näin saatu luku kysymyksessä olevalla suhdeluvulla, tässä tapauksessa 0,50:llä. *I. L-a.*

Arvonalennus ks. D e p r e s i a t s i o n i.

Arvonlasku, *metsät.* Metsänarvonlaskulla tarkoitetaan metsän tai sen osien arvon määräämistä. Metsänarvonlaskulle antaa erikoisen leimansa se seikka, että tulot ja menot kustakin metsikosta lankeavat aivan eri aikoihin (perustamiskustannukset usein yli 100 vuotta aikaisemmin kuin päähakkauksen tulot); jotta siis esim. metsikon arvon jonakin määrättynä ikävuonna *m* voisi laskea, täytyy kaikki ennen vuotta *m* saadut tulot ja menot korkoa korolle laskemalla p r o l o n g e e r a t a v:een *m*, tai kaikki jälkeen ikävuoden *m* sattuneet tulot ja menot d i s k o n t e e r a t a samaan vuoteen.

Metsänarvonlaskussa erotetaan joukko eri arvolaatuja, joista mainittakoon: 1) m e t s ä m a a n t u o t a n t o- l. o d o t u s a r v o, jolla tarkoitetaan metsämaan kapitaliseerattua nettorahatuotantoa (lasketaan kaavalla

$$B = \frac{A_u + D_a\,1{,}0p^{u-a} + \ldots + D_q\,1{,}0p^{u-q} - c\,1{,}0p^{u}}{1{,}0p^{u} - 1} - V$$

jossa kaikki laskettuina 1 hehtaaria kohti, B merkitsee maan odotusarvoa, A_u merkitsee ikävuonna *u* tapahtuvan päähakkauksen raha-arvoa, D_a ikävuonna *a* toimitetusta apuharvennuksesta (ks. t.) saatavaa tuloa, D_q samaten vuonna *q* saatavaa, *c* metsikon perustamiskustannuksia, *V* sitä pääomaa, mikä korkona antaa vuotuiset hallintokustannukset, *u* kiertoajan pituutta vuosina ja *p* korkokantaa); 2) m e t s i k o n t u o t a n t o l. o d o t u s a r v o esim. *m*-vuotiaana.

jolla tarkoitetaan summaa *m*-ikävuoteen diskonteeratuista tuloista vähennettynä samaan vuoteen diskonteeratuilla tuotantokustannuksilla (lasketaan kaavalla

$$HE_m = \frac{A_u + D_n\,1{,}0p^{u-n} + \ldots - (B + V)}{1{,}0p^{u-m}} - (B + V)$$

3) metsikon kustannusarvo esim. *m* vuotiaana, jolla tarkoitetaan kaikkia metsikon perustamisesta *m*-ikävuoteen asti korkoa korolle kasvaneita kustannuksia vähennettyinä samalla aikaa samalla tavalla lasketuilla tuloilla (kaava $HK_m = (B + V + c)\,1{,}0p^{m} - (B + V) - (D_a\,1{,}0p^{m-a} + \ldots)$); 4) metsikon myynti l. kauppa-arvo, jolla tarkoitetaan metsikossa olevan puuvaraston nykyistä kauppahintaa; 5) metsän myynti l. kauppa-arvo, jolla tarkoitetaan metsän (puuvarasto + maa) arvoa viime vuosien metsäkauppahintojen mukaan määrättynä; 6) metsänodotusarvo $HE_m + B$; 7) metsän kustannusarvo $HK_m + B$; metsäkoron pääoma-arvo (*Waldrentierungswert*), jolla tarkoitetaan normaalitilassa olevan metsän kapitaliseerattuja nettovuosituloja hehtaaria kohti (lasketaan kaavalla

$$W = \frac{A_u + D_a + \ldots + D_q - (c + uv)}{u \cdot 0{,}0p}$$

jossa *v* = vuotuiset hallintokustannukset hehtaarilta). [M. Endres, „Waldwertrechnung und Forststatik" (Berlin 1895).] *A. C.*

Arvonvakuutus, jokainen vakuutus, joka oikeuttaa vakuutuksen ottajan saamaan täyden tai osittaisen korvauksen, jos hän kärsii vahinkoa määrättyä laatua olevasta arvonhävityksestä. Tähän kuuluvat siis erityisesti palo-, rae-, karjan- ja kuljetusvakuutus, kun taas henkivakuutus on toista luontoa. Tavallisissa oloissa käytetään a:ta useimmiten postissa lähetetyistä arvokirjeistä, arvopapereista ja arvoesineistä. ks. Kuljetusvakuutus. *O. K:nen.*

Arvopaperi, kirjallinen todistuskappale jostakin yksityisoikeudesta, jonka hyväkseen käyttäminen yksityisoikeudellisesti edellyttää asiakirjaa. Arvopapereita eivät ole ainoastaan velkakirjat, vekselit, pankin antamat osoitukset ja setelit, paperiraha, varrantti- ja muut asiakirjat, joihin perustuu joku saamisoikeus, vaan myöskin osakekirja, tilauslippu, pääsylippu, postimerkki j. m. s., kun niillä vain on jotakin arvoa. — Tavallisesti käytetään kuitenkin tätä sanaa ahtaammassa merkityksessä merkitsemään sellaisia asiakirjoja, jotka ovat pörssikaupan ja kurssinoteerauksen alaisia, kuten esim. valtion, kuntain tahi yksityisten yhtiöiden obligatsionit, osakkeet j. n. e. *O. K:nen.*

Arvopuu, jokainen puu, jolla joko yksinään kappaleittain myytynä on määrätty hintansa tai joka jalostamatta (korkeintaan kuorittuna) voidaan katkoa sellaisiin osiin, että niillä on määrätty kappalehintansa kaupassa. Vastakohta: vähemmänarvoiset puut, esim. polttopuut, massapuut, miilupuut j. n. e. *I. I. a.*

Arvopäivä l. arvoutumispäivä, päivä, jona jokin määrä astuu voimaan, vastaa tarkkaa arvoansa (ennen tai jälkeen korkoa vähennettävä tai lisättävä). *I. K-o.*

Arvostelma (log.) on tavallisen määrityksen mukaan ajatustoiminta, joka yhdistää kaksi miellettä siten, että toinen, subjekti, määrätään toisella, predikaatilla. Oikeampaa on kuitenkin sanoa, että a. on ajatustoimi, joka selvittää tajunnalle esiintyvää kokonaismiellettä eli mielleryhmää erottamalla siinä subjektin ja predikaatin sekä määräämällä, tokko ja millä tavoin predikaatti-mielle soveltuu subjekti-mielteen määräykseksi. Sillä koko a. (esim. „Suomi on synnyinmaamme") esiintyy ajattelevan henkilön tajunnalle ensiksi yhtenä miellekokonaisuutena, joka sisältää a:n kaikki olennaiset osat, jos kohta kenties osaksi epäselvinä, ja jota tajunta sitten selvittelee tarkkaamalla järjestänsä sen eri osia ja määräämällä niiden ajatuksellista suhdetta toisiinsa. Yksinkertainen a. ilmaistaan yksinkertaisella lauseella. Tavallisesti jo se alkuperäinen kokonaismielle, jota kehitetään arvostelmaksi, sisältää lukuisampiakin eri osia, joita a:ssa selvitetään erinäisillä subjektin ja predikaatin lisämääräyksillä (attribuutti, objekti, adverbiaalimääräyksiä), joten syntyy moniosainen a. ja sen ilmilausuja kasvanut lause. A. on ajatustoiminta, joten sillä on ne tunnusmerkit, jotka erottavat ajattelemisen (ks. t.) muista sieluntoiminnoista. Logiikassa erotetaan monista eri näkökohdista arvostelman eri lajeja. A. on „laadultaan" eli „kvaliteetiltaan" myöntöperäinen (affirmatiivinen), jos predikaatti omistetaan subjektille, kieltoperäinen (negatiivinen), jos predikaatti kielletään subjektilta. „Laajuudeltaan" eli „kvantiteetiltaan" se on yleinen (universaalinen), jos predikaatti soveltuu kaikkiin subjektikäsitteen alaan kuuluviin yksityisolioihin (esim. „ihminen on kuolevainen"), tahi osittainen (partikulaarinen), jos predikaatti soveltuu ainoastaan muutamiin niistä (esim. „muutamat ihmiset ovat valkeaihoiset"). Vielä erotetaan subjektin ja predikaatin „suhteeseen" eli „relatsioniin" nähden kategorinen, hypoteettinen ja disjunktiivinen a. (ks. n.), esitetyn väitteen „varmuusasteeseen" eli „modaliteettiin" nähden assertorinen, problemaattinen ja apodiktinen (ks. n.), sekä siihen nähden, mihin tietomme a:n pätevyydestä perustuu, analyyttinen ja synteettinen a. (ks. n.). [Wundt, „Logik".] *A. Gr.*

Arvoton tavarannäyte, postilähetys, jonka paino ja suuruus eivät nouse vissiä postiasetuksessa säädettyä määrää suuremmaksi ja joka sisältää sellaista tavaraa, jolla ei ole kauppa-arvoa. *O. K:nen.*

Arvotähdet, metallista tehdyt arvomerkit Saksan ja Itävallan armeijoissa sekä Saksan laivastossa.

Arytmia (kreik. kielteinen *a*. ja *rythmo's* = rytmi), jonkun rytmillisen toiminnan sairaloinen häiriintyminen, esim. epäsäännöllinen sydämentykytys. *M. O. B.*

Arzamas [*-a's*], kirjallinen seurapiiri Pietarissa 1815-18, syntyi vastapainoksi Šiškovin (ks. t.) taantuville pyrkimyksille, puolustamaan Karamzinin aikaansaamaa kirjakielen ja kirjallisuuden uudistusta. Seuralla, johon sen loppuajalla Puškinkin kuului, oli ylimyksellinen leima. *J. J. M.*

Arzeu [*-zö*], rantakaupunki Algeriassa, Oronin departementissa, vienti: halfaheinä ja suola.

As, arsenikin kem. merkki.

As, muinaisroomalainen kupariraha; sen piti alkuansa painaa 1 roomal. punta. s. o. 1/3 kg; ei mikään säilyneistä rahoista kuitenkaan paina enempää kuin 11/12 ℔; v:n 272 jälkeen a. aleni 1/3 ℔:ksi, 217 se määrättiin 1/12 ℔:ksi; ja kun ruvettiin lyömään useampia hopearahoja kuin ennen, tuli asista vain pieni vaihtoraha (arvoltaan noin 5 penniä). Sen leimassa oli toisella puolen laivankokka, toisella puolen kaksipäinen Janus jumala.

As, *mus.*, sävel, joka johtuu a-sävelestä, alentamalla sitä (♭-merkillä) 1/2 sävelasteen verran. — A s-d u u r, a s-m o l, sävellajeja, joiden perussävelenä on as. *I. K.*

Asa fœtida ks. P i r u n p a s k a.

Asaky, G h e o r g h e (1788-1869), romaanial. isänmaanystävä ja kirjailija, opiskeli ulkomailla ja alkoi kotia palattuaan innolla työskennellä kotimaansa kielen ja kansallisuuden kohottamiseksi, perusti ensimäisen romaanial. kirjapainon, maan ensimäisen sanomalehden ja uudisti opetusolot. A. on kirjoittanut lyyrillisiä runoja ja kääntänyt sivistyskielien kirjallisuutta. *(Y. W.)*

Ašanti (engl. A s h a n t i), muinoin mahtava ja laaja (193,000 km²) neekerivaltio Afrikassa, Ylä-Guineassa Kultarannalla, nyt englantilainen suojelusalue, n. 27,500 km² ja n. 1/2 milj. as. Asukkaat, ašantilaiset, ovat vaaleampi-ihoisia ja hienopiirteisempiä sudani-neekerejä, joilla rinnan on tavattavissa sekä verrattain kehittynyttä kulttuuria että alhaisinta barbariaa. Korkealle oli kehittynyt heidän teollisuutensa sekä valtiollinen ja sotilas-järjestönsä; tämä teki heidät eurooppalaisten vaarallisiksi vihollisiksi. Toiselta puolelta herättivät kauhua heidän despoottinen hallitusmuotonsa, julmuutensa ja ihmisuhrinsa. A:n ollessa itsenäisenä tapahtui miltei joka päivä ihmisuhreja ja erikoisissa tilaisuuksissa oli uhrien lukumäärä hyvinkin suuri (2,000-3,000). Valtion mahtavuuden perustuksena oli tuottava orjakauppa. Moniavioisuus oli vallalla, kuninkaalla oli 3,333 puolisoa. Englannin kanssa on ollut neljä sotaa: 1) 1824-26, 2) 1872-74, jolloin Lordi Wolseley hävitti ja poltatti n. 1700 perustetun pääkaupungin Kumassin, 3) 1896, jolloin A:sta tehtiin britt. suojelusalue sekä 4) 1900-01, jolloin englantilaisten oli kukistettava syttynyt kapina, vaarallisin kaikista. — Rautatie Kumassista Sekondi'in Kultarannalle. Maa on jokseenkin viljavaa; kaksi sadeaikaa, touko- ja lokakuun lopussa. Vientitavaroita: kulta, palmuöljy, norsunluu, kumi ja väripuut. Uskonto on yhä edelleen fetišien palvelemista; metodistien lähetyssaarnaajat koettavat levittää kristinoppia.

Asarhaddon *[-a'd-]* (ass. *Aššur-akh-iddin* = „Aššur on antanut veljen"), Assyrian kuningas 681-668 e. Kr., Sanheribin poika ja jälkeläinen. A. rakennutti uudestaan isänsä hävittämän Babylonin, teki sotaretken Arabian erämaitten kautta länteen, hävitti Sidonin, otti veroa Juudan kuninkaalta Manasselta ja Tyroksen kuninkaalta Baalilta ja valloitti Egyptin pääkaupungin Memphiin v. 670. *K. T-t.*

Asasel, raamatussa (3 Moos. $16_{8, 10, 26}$) mainittu paha henki, jonka luultiin asuvan erämaassa. Suurena sovituspäivänä lähetettiin sille erämaahan kauris, johon ylimmäinen pappi käden päällepanemisella siirsi kansan synnit. Siitä tavasta johtuu lausetapa „syntipukki". *K. T-t.*

Asbesti (kreik. *asbestos* = sammumaton), hienosäikeinen mineraali; muodostaa valkeita, ruskeahkoja huopamaisia massoja, joissa erottaa hienoja, taipuvia, kiiltäviä lankoja; näistä voidaan kutoa kankaita tai pusertaa pahvia, joita, koska eivät pala, käytetään missä tarvitaan tulenkestäviä peitteitä tai rakennusaineita. A:ia on kahta lajia, nim. s e r p e n t i i n i-a. (krysotiili) ja s ä d e k i v i-a. (amiantti). Kaupassa oleva a. on suurimmaksi osaksi edellistä. Sen kuidut ovat paljoa taipuvaisemmat kuin sädekivi-asbestin, mutta se ei kestä happojen vaikutusta kuten tämä. Serpentiini-asbestia saadaan etupäässä Kanadasta, New Foundlandista ja Kap-maasta, sädekivi-asbestia Ylä-Italiasta ja Salzburgista. *W. B.*

Asbjørnsen, P e t e r C h r i s t e n (1812-85), norj. luonnontutkija ja satujenkertoja. Hän oli maansa suosituimpia kirjailijoita vaatimattomuutensa ja hyväntsävyisyytensä vuoksi. Köyhästä työläiskodista lähteneenä hän sai ponnistella koko nuoruutensa ajan, ennenkuin pääsi metsänhoitajan virkaan ja lopulta valtion turvetutkimusten johtajaksi. Retkeillessään taloissa ja taipaleilla hän tutustui kansan tarinoihin ja perinnäistietoihin ja alkoi keräillä niitä v. 1835. Yhdessä J ø r g e n M o e n kanssa hän päätti saks. G r i m m veljesten esikuvan mukaan kertoa ne uudestaan, säilyttäen kuitenkin kansanomaisen esitystavan ja tyylin mikäli mahdollista koskemattomana. Kun ensim. kokoelma näitä norjal. kansansatuja, „Norske folkeeventyr" ilmestyi v. 1842, oli menestys suurenmoinen. Ja se kehotti keräyksiä jatkamaan. Niin julkaistiin toinen osa 1844 ja toinen lisätty painos 1852. Näillä saduilla on ollut perustava merkitys Norjan kirjallisuuden ja kielen kehityksessä. — Toinen A:n pääteos on „Norske huldreeventyr og folkesagn" (2 osaa, 1845-48). Näiden keijukaissatujen kenties suurin kirjallinen ansio on esitystavan impressionistinen, melkein draamallinen vilkkaus, paitsi että ne tieteelle ovat tärkeä lähdekirja Norjan kansanelämän tuntemiseen.

Peter Christen Asbjørnsen

Asbóth *[āžbōt]*, O s z k á r (s. 1852), unk. kielentutkija, v:sta 1880 dosentti ja v:sta 1892 professori Budapestin yliopistossa, julkaissut slaavilaisen kielitieteen alalta joukon tutkimuksia, joista erikoisesti ansaitsevat huomiotamme ne, jotka käsittelevät unkarinkielen slaavilaisperäisiä lainasanoja (nämä tutkielmat ovat ilmestyneet Unk. Tiedeakatemian julkaisuissa). A:n oivallisen „Venäjän kieliopin" on Joos. J. Mikkola suomeksi sovittanut (Hels. 1897). *Y. W.*

Ascanius ks. A s k a n i o s.

Ascaris ks. Sukkulamato.

Ascendentti (lat. *āsce'ndere* = nousta ylös), „ylenevä"; ascendentit, yleneväa polvea olevat sukulaiset, vanhemmat, heidän vanhempansa j. n. e. — Ascendentti esitystapa on sellainen, joka uudemmista, myöhempisyntyisistä muodoista lähtien etenee vanhempiin, kehitysketjun aikaisempiin muotoihin, esim. kielitieteellinen esitys, joka etenee nykymurteista aiempaan kielimuotoon, myöhemmistä keskenään sukua olevista kielistä niiden yhteiseen alkukieleen (ks. t.). vrt. Descendentti. *A. K.*

Ascension *[əse'nšn]*, „taivaaseen astumisen saari", tuliperäinen saari Atlantin-meressä, 7° 55' etel. lev., 14° 21' länt. pit., löydettiin helatorstaina 1501 (siitä nimi). 1815 ottivat saaren haltuunsa englantilaiset voidakseen sieltä pitää silmällä Napoleonia S:t Helenan saarella. Myöhempinä aikoina se on ollut Itä-Intian liikkeen väliasemana. Hiilivarasto ja hyvä satama Georgetownissa, A:n luoteisosassa.

Asch, kaupunki Luoteis-Böömissä, n. 19,000 as., kutoma- ja trikootehtaita.

Aschaffenburg *[-a'-]*, kaupunki Luoteis-Baierissa, Ala-Frankenin hallintopiirissä, Mainin oikealla rannalla, 25,891 as. (1905). Paperi- ja tupakkateollisuutta. Vanha linna Johannisburg, jossa taulukokoelma ja kirjasto. Metsäopisto. A. kuului kauan Mainzin arkkipiispalle, joutui 1814 Baierille.

Ascham *[äskəm]*, Roger (1515-68), engl. humoristi ja kirjailija, Maria Stuartin ja Elisabetin kirjuri, englannin kirjakielen aikaisimpia kehittäjiä; on kirjoittanut m. m. kasvatusopillisen teoksen „The schoolmaster", joka käsittelee pääasiallisesti latinan kielen opettamista. *M. S.*

Aschan *[-skā'n]*. Suomessa on kaksi *Aschan*-sukua, joista toinen on varmasti talonpoikaista savolaista alkuperää, ehkä Juvan Askolasta; toisen, Karjalassa kotiutuneen, kerrotaan 18:nnella vuosis. tulleen Ruotsista; mutta luultavinta on, että sekin on savolaista alkuperää. Savolaiseen sukuun kuuluu:

Adolf Ossian A. (s. 1860), professori; tuli ylioppilaaksi 1877, suoritti päästötutkinnon polytekn. opistossa 1881, fil. lisensiaatiksi 1884 ja dosentiksi yliopistoon 1886. A. harjoitti kemiallisia opintoja ulkomailla A. W. Hofmannin, Wislicenuksen ja v. Baeyerin johdolla, sai 1895 vasta perustetun kemian apulaisen viran yliopistossa ja hoiti sen ohessa 1899-1907 kemian professorin tointa. 1908 A. kutsuttiin ja nimitettiin kemian professoriksi. Hän on harjoittanut laajaa ja monipuolista tieteellistä toimintaa etenkin orgaanisen kemian alalla. Erityisesti mainittavia ovat hänen tutkimuksensa kamferista ja sen derivaateista sekä tärpättiöljyistä. Laajan monografian „Chemie der alicyklischen Verbindungen" A. julkaisi v. 1905, josta teoksesta hänet Göttingenin yliopisto palkitsi suurella „Valbruch"-palkinnolla. Edv. Hjeltin kera hän on laatinut laajanlaisen oppikirjan „Lärobok i organisk kemi" (1 pain. 1893) ja edellämainitun ynnä J. W. Brühlin kanssa toimittanut 3 nidosta Roscoe-Schorlemmerin teoksesta „Ausführliches Lehrbuch der Chemie" (1899-1901). A. on kohdistanut huomionsa myöskin kemian sovelluttamiseen tekniikkaan ja käytännölliseen elämään. *Edv. Hj.*

Ascheberg, Rutger von, (1621-93), ruots. sotapäällikkö, otti osaa ja kunnosti itsensä jo 30-vuotisessa sodassa, mutta kohosi vasta Kaarle X:n Kustaan sodissa korkeampiin arvoihin ja oli tämän kuninkaan kuuluisimpia sotapäälliköitä. 1673 A. tuli vapaaherraksi, 1678 sotamarsalkaksi, 1679 Göteporin ja Bohuslääniu kenraalikuvernööriksi ja 1687 kreiviksi. Myöskin rauhan toimissa hän kenraalikuvernöörinä osoitti taitoa ja tointa, joten hänen hoitoonsa uskotut maakunnat hänen aikanansa suuresti menestyivät.

Aschehoug *[askehaug]*, Thorkel Halvorsen, (1822-1909), norjal. lainoppinut, valtiomies ja kansantalouden tutkija, tuli 1862 Kristianian yliopistoon lainopin professoriksi, jonka ohessa hän v:sta 1870 myös oli kansantalouden ja tilastotieteen professorina; yksinomaan viimemainittua virkaa hän hoiti v:sta 1886 lähtien. Tämän ohella A. ahkerasti työskenteli tieteellisenä kirjailijana ja otti yhteiskunnalliseen ja valtiolliseen elämään osaa. Hän oli nim. jäsenenä useissa tärkeissä komiteoissa ja 1863-82 Kristianian edustajana stortingissä, ollen siellä konservatiivisen puolueen johtajia. Hänen tieteellisistä julkaisuistaan ovat huomattavimmat: „Statsforfatningen i Norge og Danmark indtil 1814" (1866) ja sen jatkona perustavaa laatua oleva teos „Norges offentlige ret" (1874-81, uudestaan muovailtuna ja laajennettuna 1891-93) „Den nordiske statsret" (1885) sekä „Socialekonomik" (1902-08), suuri ja erinomaisen arvokas teos, jossa hän on esittänyt laajat kansantaloudelliset tutkimuksensa; taloustieteen historiaa esittävä osasto on ilmestynyt suomeksi nimellä „Yhteiskunnallisen taloustieteen historia" (1904). *(K. B:dt.)*

Aschelinus, Anterus (k. 1703), suom. runoniekka ja opettaja, kuollut Askaisten kappalaisena, on sepittänyt historiallisia lauluja, joissa ilmenee intoa ja pontta, vaikka kielellinen asu on jäykkää ja länsimurteiden tapaan kovin „katkottua". Hänen teoksiaan on säilynyt virsi suuresta nälästä 1697 ja „Uskollinen Uron-Uhri" (1703), joka on kirjoitettu Kaarle XII:nnen kunniaksi; hän on myös suomentanut mahtipontisen sotalaulun „Suomen Ilo-Ääni Narvan voiton yli" (1702).

Aschersleben *[-lē-]*, kaupunki Preussissa, Saksin maakunnassa, Eine-joen varrella, 27,878 as. (1905). Puutarhanhoitoa (siemenviljelystä), villatavara-, sokeri-, paperi- y. m. teollisuutta. Lähellä on 2 ruskohiilikaivosta ja Wilhelmsbadin kylpypaikka. Muinoin Askanian kreivikunnan pääpaikka.

Ascherson, Paul Friedrich August (s. 1834), saks. kasvitieteilijä, Berliinin yliopiston professori. Teoksia: „Flora des nordostdeutschen Flachlandes" (1899) ja paraikaa ilmestyvä „Synopsis der mitteleuropäischen Flora".

Ascidia ks. Vaippaeläimet.

Ascites, vatsavesitauti; vapaan nesteen kertyminen vatsaonteloon; esiintyy vatsakalvon tautien ja muitten vatsaelimien tautien sekä verenkierron häiriöiden seurauksena. *M. O-B.*

Asclepias, *Asclepiadaceæ*-heimoon kuuluvia maitonesteisiä yrttejä tahi ruohovarpuja, joiden

lehtihangoissa on kauniinvärisiä kukkasarjoja. Siemenissä tupsu valkeita, silkinkiiltoisia haivenia, joita kutomateollisuudessa käytetään „kasvisilkin" valmistukseen. Meillä muutamia lajeja koristuskasveina, esim. *A. cornuti* Pohj.-Ameriikasta.

Ascoli, Graziadio Isaia (1829-1907), it. kielentutkija, Milanon yliopiston professori. A. on ensimäisinä sovittanut uuden fonetiikan tuloksia historialliseen kielitieteeseen. Äännelakien oikeaan ymmärtämiseen hän on antanut arvokkaita lisiä. A. on julkaissut ansiokkaita tutkimuksia sanskritin ja vertailevan kielitieteen sekä kelttiläisten, mutta etupäässä romaanilaisten kielten aloilta; italialaisessa murretutkimuksessa hänellä on suuret ansiot. Sitävastoin hänen yritystään todistaa seemiläisten ja indoeurooppalaisten kielten alkusukulaisuutta on pidettävä onnistumattomana. *A. K.*

Ascoli Piceno *[-itšē'-]*. 1. Provinssi Keski-Italiassa, Markien maakunnan eteläisimmässä osassa, 2,063 km², 248,996 as. (1908). A:n lävitse virtaa monta rannikkojokea; ilmanala on ihana, etelän hedelmät menestyvät hyvin. Alabasteria, kivihiiltä, hopeaa ja kultaa saadaan. — 2. Provinssin pääkaupunki, Tronton varrella, etelään Anconasta. Piispanistuin. Vilkas teollisuus. 26,815 as. (1906). – A., muinoin Asculum Picenum, oli picenien linnoitus, myöhemmin roomalainen municipium.

Ascoli Satriano *[-ā'-]* (muinaisajan *Asculum Apulum*), kaupunki Etelä-Italiassa, Foggian provinssissa Apulian maakunnassa, n. 8,000 as. Piispanistuin. Täällä Pyrrhos voitti roomalaiset 279 e. Kr.

Ascolichenes (kreik. *asko's* = nahkaleili, ja *likhē'n* = jäkälä) ks. Jäkälät.

Ascomycetes (kreik. *asko's* = nahkaleili, ja *mykēs* = sieni) ks. Kotelosienet.

Ascospori (kreik. *asko's* = nahkaleili, ja *sporeia* = kylvää) ks. Itiö.

Ascot Heath *[äskəthīþ]*, kylä ja nummi Berksin kreivikunnassa Englannissa; kuulut vuotuiset kilpa-ajot kesäkuussa (Ascot-viikko).

Ascus (< kreik. *asko's* = nahkaleili), itiökotelo (ks. Kotelosienet).

Asdod *[-ō-]* (nyk. Esdud), filistealainen kaupunki, kuuluisa siellä palvellusta Dagon jumalasta (ks. t.).

Aseellinen rauha ks. Rauhanaate.

Aseet, vihollisen vahingoittamista ja itsensä viholliselta suojaamista tarkoittavat esineet, joiksi alkuaan on käytetty ja vieläkin toisinaan käytetään työkaluja. Ne jakautuvat luonnollisimmin hyökkäys- ja suoja-aseisiin; edelliset ovat käsivarren, jälkimäiset nahan ja luuston keinotekoisia vahvikkeita; jälkimäisten kehitys riippuu edellisistä, kuten esim. kilven keksiminen keihäiden y. m. käytännöstä. — Hyökkäysaseiden kehityshistorian kannalta on sopivinta jaoittaa ne lähi- ja kaukoaseisiin, lyönti- ja pistinaseisiin sekä sota- ja pyyntiaseisiin.

Ensimäisiä aseita ovat tietysti kivet, kalikat y. m. s. Tehdyistä aseista on varhaisimpia alkumuotoinen kiviase (kuva 1), joka vastaa samalla kaikkia työkaluja ja kaikkia aseita ja on ollut varrellinen lähiase. Eriytymiskehityksen kautta syntyy sitten vähitellen moninaisia, eri tarkoituksiin sovellettuja työkalu- ja asemuotoja. Myöhemmän kivikauden työkirveet ja vasarat ovat aluksi vielä myös sotakirveitä ja vasaroita (kuva 1 a), mutta sittemmin kehittyvät viimemainitut eri teitään (kuvat 2-5), m. m. heittokirveeksi, kuten esim. muinaisgermaaneilla ja intiaaneilla *(tomahawk)*. — Heiton sovittaminen aseisiin on luonnollisesti suuresti kohottanut niiden tehokkuutta, tehdessään hyökkäyksen matkan päästä mahdolliseksi.

Puukalikka on alkumuotona nuijainryhmälle, m. m. suippopäiselle lyömäsauvalle (käsivarren jatkolle), terävälle lyömärille, painopäiselle nuijalle (nyrkkiä korvaavalle aseelle) y. m. (kuvat 6-8). Viimemainitusta on varhain kehittynyt piikkinuija (saks. *morgenstern*), esim. kansankapinoissa aikoinaan tavallinen ase (kuva 9). Erikoinen, etenkin keskiajalla käytetty julma nuijalaji on n. s. nivelnuija, (kuvat 10, 11) s. o. lyhyeen tai pitkään varteen liitetty lyömäri tai piikkikuula (tällainen asemuoto on m. m. venäläinen *knut*). — Nuijat kehittyvät myös erilaisiksi heittoaseiksi, joista tässä on mainittava bumeranki (ks. t.) (kuva 12) ja keski-afrikkalainen kummankaltainen heittorauta (kuva 13).

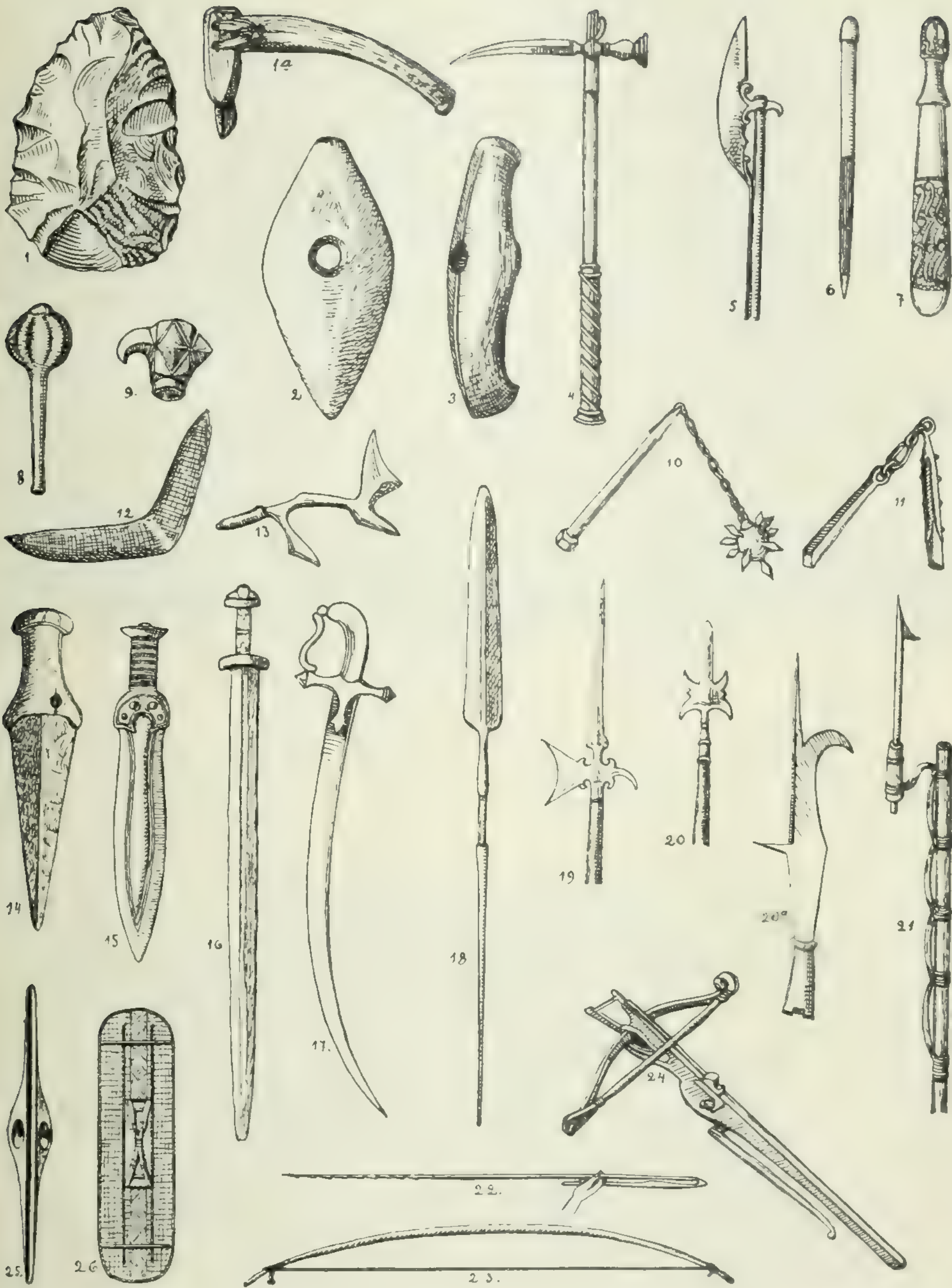
Yksinkertaisin heittoaseista on linko (ks. t.), jota muistuttava „ase" on lasso (ks. t.), s. o. kuulapäinen nuora, sekä lappalaisten suopunki (ks. t.) l. silmukkapäinen heittonuora.

Kautta koko maapallon levinnyt, yksinkertaisin pistinase, joka on kantamuotona lukuisille muille aseille, on veitsi l. tikari (kuvat 14, 15), joka on erityiseen arvoon päässyt vallankin sittenkuin sen kauninsuojus l. tuppi on tullut keksityksi (nähtävästi jo kivikaudella). Isoja veitsiä käytetään joskus vieläkin lyöntiaseiksi, ja niistä johtuvat metallikauden alkaessa miekat (ks. t.; kuva 16) ja myöhemmin sapelit (kuva 17).

Tärkein ja levinnein pistin- ja heittoase on keihäs (kuva 18), jota voi pitää pitkään varteen kiinnitettynä tikarina. Terä on usein vä'ällinen, jolloin aseen veto haavasta on vaarallinen. Keihäät ovat sota-aseina kehittyneet joko pitkiksi ja raskaiksi peitsiksi (esim. makedonialaisilla falangeilla) tai erilaisiksi yhdistetyiksi pistin- ja lyöntiaseiksi: hilporeiksi (saks. *hellebarde*, kuva 19), pertuskoiksi (saks. *partisane*, kuva 20), sotasirpeiksi, y. m. Pajunetti l. painetti on uuden ajan keksintö: tikariase liitetään kivääriin. Pyyntiaseena on keihään kehitys vielä enemmän haarautunut: harpuunissa (kuva 21) liitetään terä nuoralla varteen, ahraimessa käytetään monta eri terää j. n. e. — Keihäänviskuussa käytettyjä koneellisia heittokeinoja on roomalainen *āmentum* l. heittohihna, minkä avulla keihäs lentää kieppuen samoinkuin rihlapyssyn luoti, ja laajalla tavattava heitinpuu (kuva 22).

Syntynsä puolesta yksinäinen kaukoase on puhallusputki, tavallaan kiväärien ja kanuunain kantamuoto. Sillä lennätetään pienempiä keihäitä, s. o. nuolia, troopillisten seutujen tiheissä aarniometsissä, missä ei ole tilaa edes kaaren jännittämiselle; nuolet ovat tehoisia nuolimyrkkynsä vuoksi. Yleinen yhdis-

Aseita.

1. Jääkauden aikuinen kiviase. — 1 a. Myöhäis-aikainen kiviase, Grönlannista. — 2. Kivinen iskuase, Suomesta. — 3. Kivinen sotakirves, Suomesta. — 4. Hussilais-johtajan sotakirves. — 5. Sotatappara, Suomesta. — 6. Lyömäsauva, Yliseltä Niililtä. — 7. Lyömäri, Englannin Uudesta Guineasta. — 8. Sotanuija, Fidži-saarilta. — 9. Piikkinuija, Bulgariasta. — 10 ja 11. Nivelnuijia, Saksasta ja Sveitsistä. — 12. Bumerank, Australiasta. — 13. Heittorauta, Keski-Afrikasta. — 14. Piitikari (varsi puinen), Egyptistä. — 15. Pronssitikari, Suomesta. — 16. Rautainen viikinkimiekka, Suomesta. — 17. Intialais-muhamettilainen sapeli. — 18. Rautateräinen keihäs, Itä-Afrikasta. — 19. Hilpari, Suomesta. — 20. Pertuska, Suomesta. — 20 a. Sotakalpa (Glefe), Englannista. — 21. Harppuuna, Bengaalista. — 22. Heittopuu, Australiasta. — 23. Yksinkertainen jousi. — 24. Varsijousi. — 25. Vastinkilpi Yliseltä Niililtä. — 26. Punontatekoinen kilpi, Kongosta.

tetty asemuoto on ollut j o u t s i (ks. t.) n u o l i n e e n, jonka syntyyn joustavat puunvarret lienevät johtaneet (kuva 23). Nuolet ovat pyyntiä varten sangen vaihtelevanlaatuisia; sotanuolet ovat yksinkertaisempia, tavallisesti vä'ällisiä ja vieläkin usein myrkyllisiä (Euroopassa olivat myrkkynuolet vielä 6:nnella vuosis. käytännössä).

Tärkeätä edistysaskelta aseiden kehityksessä osoittaa v a r s i j o u t s i (kuva 24), jota voi pitää vireessä miten kauan tahansa ja jonka jännittäminen voi tapahtua kaksin käsin tai koneellisesti (tullut Eurooppaan keskiajalla).

S u o j a-a s e i s t a on varhaisin k i l p i, joka jo alkuperäisellä kulttuuriasteella on väistimeksi kehittynyt nähtävästi vihollisen heittoaseita vastaan käytetystä lyömäsauvasta, ja joka sitten kasvaa kasvamistaan pintavaksi, jopa koko ruumista verhoavaksi suojukseksi (kuvat 25, 26). — H a a r n i s k a (pantsari) l. s o t i s o p a (ks. t.), puvun tapainen kestävä ruumiinverho, on etupäässä arjalaisten kansain kehittämä jo kaukaisessa muinaisuudessa. Erikoiskehityksensä on ollut k y p ä r i l l ä (ks. t.), s ä ä r y k s i l l ä y. m., jotka sitten vähitellen ovat sulaneet haarniskan yhteyteen. [Aug. Demmin, „Die Kriegswaffen in ihrer historischen Entwickelung"; Max Jähns, „Handbuch der Geschichte des Kriegswesens"; H. Schurtz, „Urgeschichte der Kultur".] (ks. kuvataulua „Aseiden kehitys", ja kirjoitusta A m p u m a-a s e e t).

J. A-io.

Aseettomat. Jokaisessa erilleen jaetussa joukko-osastossa, esim. pataljoonassa, rykmentissä j. n. e. on paitsi a s e e l l i s i a sotilaita myöskin a s e e t t o m i e n komennuskunta, johon kuuluu asevelvollisia, jotka rauhan aikana toimittavat erilaisia taloustöitä, niinkuin suutarin- ja räätälintyötä y. m. ja joita ei milloinkaan viedä sotaan, sekä sellaisia, jotka sotatanterella toimivat taistelujärjestön takana kuormastomiehinä, välskäreinä y. m. *M. v. H.*

Asehuone (ruots. *vapenhus* l. *vdkenhus*), keskiaikaisten kirkkojen etehinen tai viereen rakennettu lisärakennus, johon kirkkoon tulijat jättivät aseensa kirkonmenojen ajaksi.

Asekatselmus ks. K i l v e n k a t s e l m u s.

Asekokoelmat, sota-, taide- ja sivistyshistoriallisia tutkimuksia varten; kuuluisimmat ovat Dresdenissä, Wienissä, Lontoossa (Tower), Pariisissa (tykistömuseo).

Aseksuaalinen (lat. kielteinen *a*, ja *sexus* = sukupuoli), sukupuoleton, suvuton.

Aselajit. Sotaväki jaetaan erityisiin aselajeihin sen perustuksella, millä aseilla sotajoukko on varustettu ja mitä tarkoitusta varten se muodostetaan. Pääaselajeja on kolme: j a l k a v ä k i, r a t s u v ä k i ja t y k i s t ö; jokaisessa suuressa sotaväessä on vielä i n s i n ö ö r i v ä e s t ö. *M. v. H.*

Aselepo, sellainen puhtaasti sotilaallinen sopimus, jonka kahden toisiaan vastaan sotivien armeijaosastojen päälliköt keskenään tekevät lyhyeksi ajaksi, esim. joksikin tunniksi, jotakin erityistä tarkoitusta (kaatuneiden hautaamista, keskenäisiä keskusteluja y. m.) varten. Aselepo koskee siis vain määrättyjä sotanäyttämön osia. Vrt. A s e r a u h a.

Asellus ks. S i i r a t.

Asema, *mus.*, soinnun oktaavi-, kvintti- tahi terssiasema, riippuen siitä, mikä näistä sävelistä on kulloinkin ylä-äänenä. *I. K.*

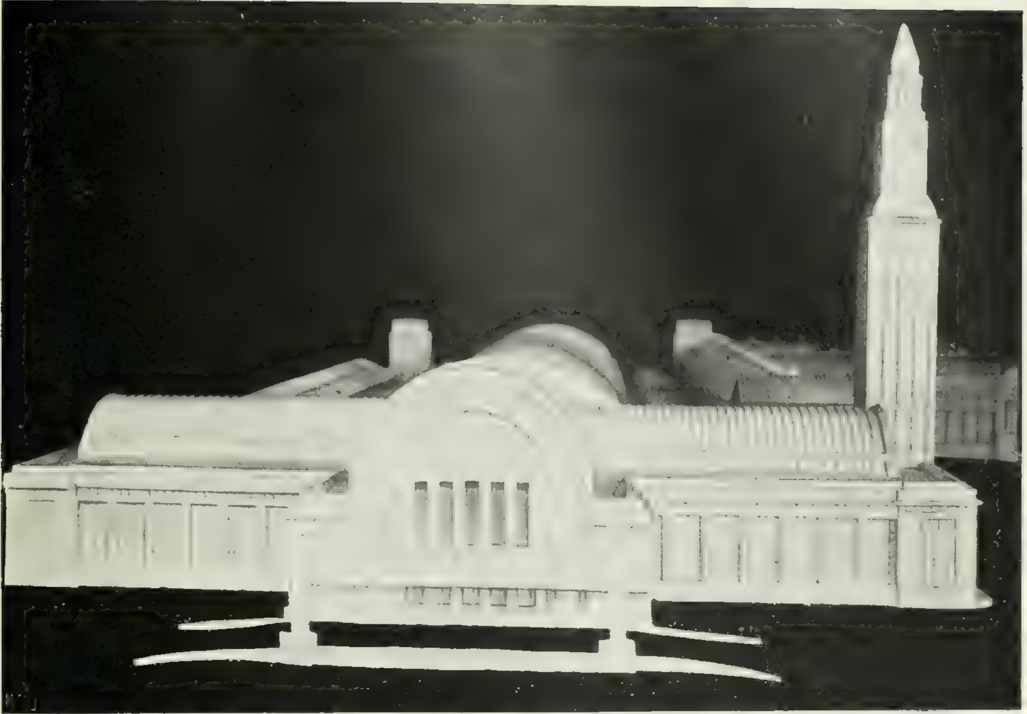
Asema. R a u t a t i e a s e m a käsittää asemarakennukset ja ratapihan. Asemat ovat välittämänsä liikkeen mukaan joko matkustaja- taikka tavara-asemia taikkapa kuten useimmat meidän asemamme yhdistettyjä matkustaja- ja tavara-asemia. Tavara-asemia on vuorostaan eri lajeja, kuten kappaletavara-, joukkotavara-, karja-, satama-, tehdas- y. m. asemia tarkoituksensa mukaan; järjestelyasemia vaunujen järjestelyä varten.

Kappaletavara-asemilla on tavarasuojat kappaletavaran säilyttämistä ja punnitsemista varten, joukkotavara-asemat välittävät kokonaisina vaununlasteina lähetettävää tavaraa kuten kivihiiltä, kiviä, malmia, puutavaraa y. m. s. ja on niillä sitä varten joukko päättyviä haara- l. n. s. pussiraiteita, joiden välissä on tilaa tielle ja joskus tavaravarastoillekin, sitäpaitsi vaunuvaakoja, nostokranoja y. m. Karja-asemille, joilta karjaa lähetetään, rakennetaan erityisiä asemasiltoja, karjanruokkimis- ja säilyttämissuojuksia ja vaunujen puhdistus- ja desinfisioimislaitoksia. Satama-asemilla on useampia raiteita, joilla vaunut kulkevat laiturissa olevan laivan viereen täytettäviksi taikka tyhjennettäviksi. Suuremmissa satamissa suoritetaan työ nostokranoilla, jotka liikkuvat pitkin laituria ja ulottuvat yhden tai useamman raiteen yli, voivat nostaa kuorman laivasta ja laskea sen joko kranan alla olevaan rautatievaunuun taikka laiturilla olevaan tavarasuojaan, josta tavara esim. suojuksen vastaisella puolella olevaa raidetta pitkin myöhemmin kuletetaan pois (esim. Hangon ja Mäntyluodon satama-asemat). Rautateiden käyttöä varten tarvitaan asemilla: veturitalli tarpeineen kuten vesitorni, pumppulaitos, vesijohto, puu- l. hiilivaja ja kääntöpöytä; joukko raiteita ja raideryhmiä, joilla vaunut järjestellään juniksi liikenteen vaatimusten mukaan (tämä työ voidaan tehdä erityisellä järjestelyasemalla, josta valmis juna työnnetään lähtöasemalle); vaihteita, niiden asettimia ja merkkilaitoksia, joilla vaunujen kulku raiteiden haarautumiskohdassa säädetään ja siitä veturin ja junan kuljettajille ilmoitetaan; rakennuksia veturien ja vaunujen säilyttämistä ja korjaamista varten (varikkoja) y. m. Ainoastaan suurilla liikeasemilla ovat kaikki nämät osat selvään toisistaan erotettuina, jotavastoin ne tavallisissa asemissa ovat yhdistettyinä ja supistettuina ja moni niistä kokonaan puuttuukin.

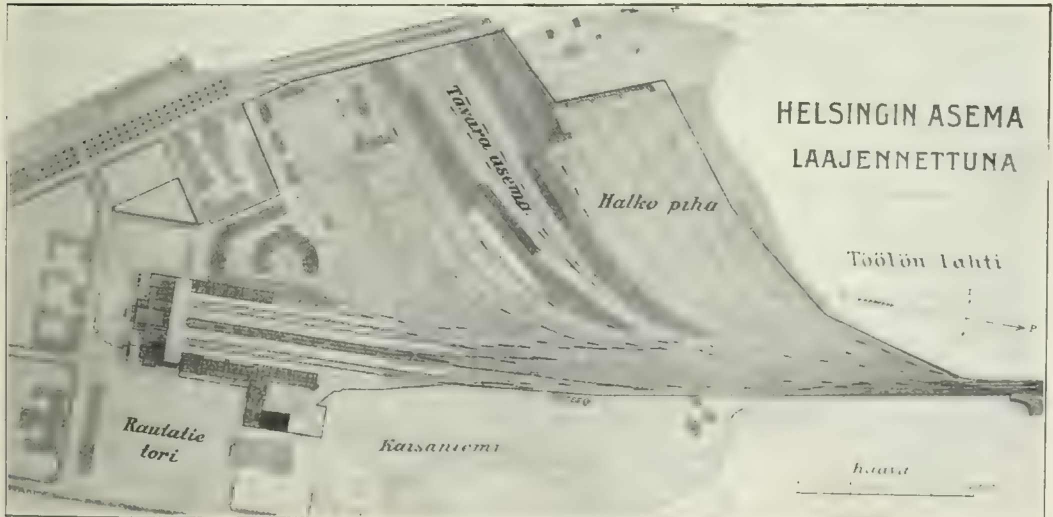

1. Piikkiön aseman pohjakaava

Kuva 1 (Piikkiön asema) esittää meillä tavallisen raiteiden sovitelman pienellä asemalla; kuva 2 esittää Turun asemaa. Kuvissa *a* on asematalo; *b* tavaramakasiini; *c* ulkohuone; *d* vesitorni; *e* veturitalli; *f* kaksinkertainen vahtitupa; *g* halkovaja; *h* kaivo; *i* paja; *k* makki;

Helsingin uusi asemarakennus. (Kipsiluonnoksen mukaan.)

Asema II.

Dresdenin pääasema.

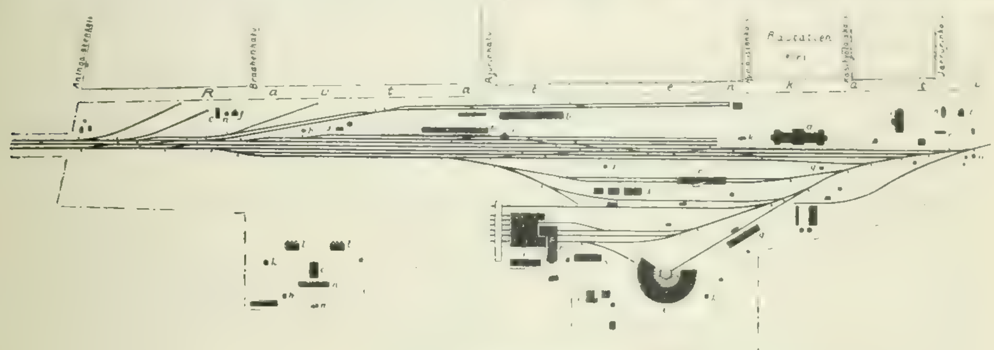
Dresdenin pääaseman keskushalli.

l varikkokasarmi; *m* sauna ja leipomo; *n* kellari; *o* asemapäällikön asunto; *p* yksinkertainen vahtitupa; *q* pumppuhuone; *r* asuntohuone; *s* varastomakasiini; *t* vaja; *t*1 vaunuvaja; *t*2 ainevaja; *v* konepaja; *x* katos; *y* vahtikoju; *ä* dresiinakoju; *ö* vaunuvaaka.

Suuremmilla matkustaja-asemilla on useampia raiteita ja näiden välissä leveämmät, usein katoksien suojaamat, asemasillat sekä asematalo, jossa on odotussaleja ravintoloineen, huoneustoja matka- ja pikatavaran käsittelyä sekä postia, sähkölennätinlaitosta, tullia ja aseman hoitoa varten, vieläpä matkustajien mukavuutta tarkoittavia laitoksia, kuten tapaturma- y. m. vakuutusta, kirjakauppaa, parturiliikettä y. m. varten.

Asematalon sijoitukseen nähden ovat asemat joko pääte-, kauttakulku-, kiila- tai saariasemia. Asema on p ä ä t e a s e m a, jos rata siihen päättyy. Asematalo on silloin poikittain useampiin keammalle sillalle, mikä samalla kaupunkipaikoissa vie rautatien katujen ylitse. Tunnelit käyvät radan poikki ja siltä nousee portaita kullekin asemasillalle. Ilmoitustaulut ja matkalippujen tarkastus sovitetaan silloin portaiden luo. Käymäsillat radan yli liikkeen välittämistä varten aseman eri asemasiltojen välillä ovat välttämättömän korkeutensa takia epämukavat ja harvinaiset, mutta tavallista on meilläkin, että maantie tai katu johdetaan aseman ratapihan yli sillalla (esim. Tampereella), koska ajotien ei meilläkään sallita käydä aseman yli raiteen tasossa. Tunnettuja ulkomaalaisia kauttakulkuasemia ovat esim. Dresdenin pääasemat sekä Berliinin kaupunginradan asemat.

Toiset asemalajit ovat harvinaisempia. K i i l a-a s e m a syntyy, kun asema sijoitetaan radan haarautumiskohtaan sen kummankin haaran väliin. S a a r i a s e m a on kahden radan

2. Turun aseman kaava

raiteisiin jakautuneen radan päässä ja poikittain kulkevalta pääsillalta päästään raiteiden välisille asemasilloille, joiden vierellä junat seisovat. Kunkin välisillan juuressa olevasta ilmoitustaulusta näkyy, mihin sillasta lähtevä juna menee, ja ulkomailla tarkastetaan usein matkaliput sillalle mennessä ja siltä poistuessa. Pääteasemiksi muodostuvat usein suurten kaupunkien pääasemat, jotka sijoitetaan niin lähelle kaupungin keskuksia kuin suinkin. Helsingin uusi asema on pääteasema; tunnetuimpia ulkomaiden pääteasemia on Frankfurt a. Mainin asema, jossa on 18 raidetta rinnan ja näiden yli kolmen rinnakkaisen 56.5 m jänteisen rautaisen ristikkokaaren kannattama 169 m leveä ja 186 m pitkä rautakatto.

K a u t t a k u l k u- l. v ä l i a s e m a l l a, jommoisia useimmat ovat, ovat asemarakennus ja pääasemasilta radan sivulla; sitäpaitsi yksi tai useampi välisilta raiteiden luvun mukaan ja näiden yli toisinaan katoksia. Harvemmin on asemarakennuksia pääsiltoineen radan kummallakin puolen. Vanhempaan aikaan — ja meillä vielä nytkin aivan säännöllisesti — saivat matkustajat käydä raiteiden yli päästäkseen välisilloille, mutta liikkeen vilkastuessa oli tämä vaarallista ja matkustajain kulku järjestettiin suurempiliikkeisillä asemilla joko radan alitse tunneleilla taikka ylitse sillalla. Tunnelit ovat tavallisimmat ja saadaan ne usein helpoimmin siten, että rata kohotetaan aseman kohdalla kor-

välissä, jotka aseman kummallakin puolen käyvät ristiin — tavallisesti eri tasoissa siltojen taikka tunnelien kautta. Saariaseman rakennus on siten raiteiden välissä — kuin saarena järvessä — ja pääsee sinne ainoastaan raiteiden poikki s. o. alitse tai ylitse. Tunnetuimpia saariasemia on Kölnin pääasema, jossa radat tosin risteilevät samassa tasossa.

Uudemman ajan asemat ovat monumenttaalisia rakennuksia ja niiden asemasiltoja kattavat katokset suurenmoisia rautarakenteita. Helsinkiin ja Viipuriin rakennetaan suuret uudenaikaiset asemat (E. Saarisen ja H. Geselliuksen piirustusten mukaan).

Seuraavassa taulussa luetellaan muutamia suurimpia ulkomaisia asemahalleja.

Aseman nimi		Hallin pituus m	Hallin leveys m	Suurimman kaaren jänne	Asemasiltojen luku	Raiteita	Rakennusvuosi
Pääasema	Dresden		131.0	59.0	13	14	1897
"	Köln	255	92.	65.	5	8	1894
Pohjoisasema	Pariisi	180	69	35.3	6	11	
St Pancras	Lontoo	210	73.	75.0	5	10	
Jersey City	New-York	199	78.1	78.1	8	12	
St. Lazare	Pariisi	160	190	56.0	15	32	1888
Pääasema	Frankfurt aM.	186	169	56.5	19	18	1888
Broad Str	Philadelphia	197.	92	92.	8	16	
Pääasema	Hampuri	150	114	72.	11	10	1906
	Leipzig	290	276		25	26	1907

J. C-én.

Asemakartta, suureen mittakaavaan tehty tasopiirustus pienestä maanpinnan osasta; a. näyttää mittausop. tarkoin maanpinnan vaihtelut, vesistöt, asumukset, tiet y. m. s.

Asemamerkki, vihellysmerkki, jonka rautatiejuna antaa, ennen kuin se saapuu asemalle.

Asemamies, rautatielaitoksen palveluskuntaan kuuluva henkilö, jonka tehtävinä ovat erinäiset työt asemilla, esim. matka- ja rahtitavarain käsittely, odotussalien ja asemasillan hoito.

Asemapäällikkö, virkamies, rautatieaseman liikenteen johtaja; asemien mukaan asemapäälliköt valtionrautateillä luetaan 5:een eri palkkausluokkaan.

Asemaraide, sivuraide, jonka varrella asemarakennus on. *J. C-én.*

Asemasilta l. junalaituri, raiteen vieressä oleva puusta taikka kivestä ja maatäytteestä tehty käytävä l. silta, jolta astutaan junaan. Toisinaan on asemasilta vaunusillan tasalla, — usein sitä alempana. vrt. Asema. *J. C-én.*

Asemies (ruots. *sven, sven a vapn*). Niin nimitettiin keskiajalla ja uuden ajan alkupuolella ritaria alempaa aatelismiestä. Alkuansa asemiehet olivat olleet ritarien aseenkantajia, tavallisesti nuorukaisia; siitä nimi. *K. G.*

Asemiesluokka (ruots. *svenneklassen*), kolmas, arvoltaan alin niistä kolmesta luokasta, joihin Kustaa II:n Aadolfin ritarihuonejärjestys 1626 jakoi ritariston ja aatelin.

Asemo l. asemosana ks. Pronominit.

Asento, *mus.*, 1:nen ja 2:nen j. n. e., jousta pitelevän käden eri asennot viulunsoitossa.

Aseoppi, selonteko aseiden ominaisuuksista ja käyttämisestä. Tärkeimmät aseopin käsikirjat ovat Elggerin (1868), Mareschin (1892), Witten (1887), Marschnerin (1898) y. m. *M. v. H.*

Asepsis, Aseptiikka (kreik. kielteinen *a*, ja *sēptiko's* = mädättävä), haavan hoitotapa, jonka johtava aate on se, että kaikki, mikä haavan kanssa tulee kosketuksiin (kädet, kojeet, sidostarpeet y. m.) pidetään (pesemällä, keittämällä j. n. e.) täysin puhtaina ja bakteerein iduista vapaina, jotta siten suojattaisiin haava näitten tuhotöiltä, kun taas antiseptiikka (ks. t.) pyrkii kemiallisten aineitten avulla hävittämään bakteerit itse haavassa. *M. O-B.*

Aseptiini (kreik. kielteinen *a*, ja *sēpsis* = mätäneminen), salisylihappo- ja boorihapposekoitus, jota käytetään ruoka-aineiden mätänemisen estämiseksi. *M. O-B.*

Aseptinen (kreik. kielteinen *a*, ja *sēpsis* = mätäneminen), bakteereista ja bakteerien iduista vapaa; puhtauden tila, joka saavutetaan kysymyksessä olevia esineitä steriliseeraamalla, esim. vedessä tai vesihöyryssä keittämällä. *M. O-B.*

Aseptoli (vrt. Asepsis), desinfisioiva aine, joka saadaan karbolihaposta rikkihapon avulla.

Ašera *[-ē'-]*, siitosvoimain naispuolinen alkuperuste, kanaanilaisten palvelema jumalatar ja häntä edustava pyhä paalu. *K. T-t.*

Aserauha, sellainen samalla sekä valtiollista että sotilaallista laatua oleva sopimus, jolla sotivat joukot määrätyksi, verrattain pitkäksi ajaksi lakkauttavat sotimisen. Aserauhan tekevät armeijojen ylipäälliköt, tavallisesti hallitustensa valtuuttamina. Jos toinen puolue rikkoo sopimuksen, on toinenkin vapaa siitä ja saa ryhtyä sotimaan. vrt. Aselepo.

Aserbeidžan *[-ā'n]* l. Aderbeidžan (muin. kreik. *Atropatēnē'*), Persian luoteisin maakunta Kaspian-meren, Venäjän Armeenian ja Turkin Armeenian välillä; 105,000 km², 2 milj. as. A. on ylätasanko 1,200-1,400 m merenp. yl. ja sitä ympäröivät korkeat osaksi tuliperäiset reunavuoret, etenkin idässä (Savalan 4,820 m) ja pohj. (Pieni Ararat 3,914 m luoteisrajalla). Kuiva, terveellinen sisämaan ilmasto kuumine kesineen ja ankaroine talvineen. Useimmat joet laskevat suolapitoiseen (14,23 %) Urmian järveen. Väestö (turkkilaisia, persialaisia, kurdeja ja armeenialaisia, joista 35,000 nestoriaaneja) harjoittaa maanviljelystä ja jossain määrin teollisuutta. Tärkeimpiä vientitavaroita ovat kuivatut hedelmät sekä matot. Pääkaupunki Tabris.

Asessori (lat. *assessor* < *ad* = luona, ja *sedē're* = istua), „mukana-istuja", viraston, etenkin kollegiaalisen oikeus- tahi hallintoviraston vakinainen jäsen (hovioikeuden, tuomiokapitulin, tullihallituksen y. m. asessori).

Asetaali ($C_6H_{14}O_2$) muodostuu alkoholia hapettaessa. Sitä on vanhoissa viineissä ja raa'assa väkiviinassa. Väritöntä, hyvänhajuista ja -makuista nestettä; om.-p. 0,82, kiehumap. 104° C. Sekoitetaan viineihin, jotta saisivat „vanhan" maun.

Asetaatti, etikkahapon suola. ks. Etikkahappo.

Asetaldehydi (myös vain „aldehydi"), kem. yhdistys, jossa on hiiltä, vetyä ja happea (C_2H_4O), on etikkahappoa ja etylialkoholia vastaava aldehydi, joka helposti syntyy hapettamalla alkoholia esim. kaliumbikromaatti- ja rikkihapposeoksella. Väritön, omituisen hajuinen, hyvin haihtuva neste; kiehumap. 21°. A. on voimakas pelkistin. Polymeriseeraantuu helposti paraldehydiksi ($C_6H_{12}O_3$), joka on väritön, vasta 124°:ssa kiehuva neste ja joka tislattuna rikkihapon kera muuttuu takaisin a:ksi. Alhaisessa lämpötilassa polymeriseerautuu a. metaldehydiksi, valkeaksi, jähmeäksi aineeksi, joka myös rikkihapon kera tislattuna uudestaan muuttuu a:ksi.

Asetamidi, etikkahapon amidi (ks. t.), saadaan paraiten tislaamalla ammoniumasetaattia; sillä on samantapainen haju kuin hiiren virtsalla, joka haju luultavasti johtuu lisäaineista.

Asetanilidi ks. Antifebriini.

Asetanssi, tanssi miekka tai keihäs kädessä; asetansseja mainitaan olleen useilla sekä alkuperäisellä kannalla olevilla että sivistyskansoilla. Varsinkin muinaiset germaanit suosivat tätä leikkiä.

Asete l. tratta, tunnustamaton vekseli (ks. t.).

Asetelma, *kaup.*, lukujen järjestely (liikekirjeenvaihdossa) tarpeellisine selityksineen laskutoimitusta varten (kirjeessä tavallisesti alalaidassa) jonkun tekstissä mainitun summan kokoonpanon osoittamiseksi. *I. K-o.*

Asetetikkaeetteri, hiiltä, vetyä ja happea sisältävä kem. yhdistys, asetetikkahapon-etyliesteri ($C_6H_{10}O_3$), syntyy natriumin vaikutuksesta etikkaeetteriin. Väritöntä, hyvänhajuista nestettä; kiehumap. 181°. Käytetään yleisesti synteeseissä orgaanisessa kemiassa.

Asetin l. v a i h d e v i p u, koje, jolla ratavaihdetta liikutellaan. Vaihteen a. on niin rakennettu, että vaihde on aina avoin, joko toiselle tai toiselle yhtyvistä raiteista eikä mikään väliasento, joka aikaansaisi vaunun suistumisen raiteelta, ole mahdollinen. Vaihteen asento näkyy päivällä asettimen merkkitaulusta ja pimeällä lyhdystä. vrt. V a i h d e.

Asetinkone, kojelaitos, jolla keskusasemalta hoidetaan ja asetellaan ryhmittäin vaihteet ja merkkilyhdyt. A:t ovat niin itsetoimivasti järjestetyt, että väärän merkin antaminen vaihteen asennosta on mahdoton. Koje toimii joko sähkön avulla taikka teräslangoilla, jotka maanalaisia torvia pitkin kulkevat asetinkoneesta kuhunkin vaihteeseen ja merkkilyhtyyn. vrt. V a i h d e. *J. C-én.*

Asetofenoni, hiiltä, vetyä ja happea sisältävä kem. yhdistys (C_8H_8O), aromaattinen ketoni, jota saadaan keittämällä bentsolia asetyylikloridin kanssa aluminiumkloridin yhteydessä. Värittömiä bentsaldehydin hajuisia kiteitä, jotka liukenevat alkoholiin, huonosti veteen; sulamisp. 20°; käytetään nukutusaineena.

Asetometri (lat. *acē'tum* = happo, ja kreik. *metron* = mitta), kone, jolla titreeraamalla määrätään etikan väkevyys. On varustettu asteikolla, joka käytetyn titreerausnestemäärän nojalla suoraan ilmaisee etikkapitoisuuden.

Asetoni, hiiltä, vetyä ja happea sisältävä kem. yhdistys (C_3H_6O). Syntyy asetaattien kuivatislauksessa; runsaasti saadaan sitä puun kuivatislauksessa metylialkoholin ja etikkahapon ohella. Väritöntä miellyttävän hajuista nestettä; maku polttava. A. liukenee veteen ja alkoholiin, liuottaa hartseja, kamferia, pumpuliruutia, rasvoja sekä useita muita orgaanisia aineita; kiehumap. 56°, ominaisp. 0,81. Kemiallisessa suhteessa a. on ketoni.

Asetonuria (lat. *acē'tum* = happo, ja *ūrī'na* = virtsa), taudintila, jossa virtsa sisältää asetonia; esiintyy erittäinkin sokeritaudissa. *M. O-B.*

Asettaa vekseli, laatia, kirjoittaa vekseli toisen tunnustettavaksi. vrt. V e k s e l i.

Asettaja l. t r a s s e n t t i, henkilö, joka vekselin (ks. t.) laatii, antaa (toisen tunnustettavaksi).

Asetti (ransk. *assiette*), pieni lautanen.

Asetus. Alkuperäisen kielenkäytön mukaan tällä sanalla ymmärretään lainsäätäjän perustuslakien mukaisessa järjestyksessä antamia ja korkeimman valtiovallan yleisesti noudatettavaksi julkaisemia määräyksiä l. käskyjä, katsomatta siihen, ovatko ne syntyneet hallinnollista ja taloudellista lainsäädäntötietä, vai perustuvatko ne hallitsijan ja eduskunnan yhtäpitävään päätökseen. Viime aikoina on kuitenkin alettu yhä johdonmukaisemmin käyttää asetus-sanaa merkitsemään vain viimeksimainitulla tavalla syntyneitä säännöksiä, jota vastoin ilman valtiopäiväin myötävaikutusta annettuja säännöksiä on ruvettu sanomaan j u l i s t u k s i k s i. Samassa merkityksessä kuin sanaa asetus, käytetään usein l a k i-sanaa; mitään tarkkaa ja varmaa eroa ei näiden sanojen merkityksen välillä ole käytännössä olemassa. Niinikään ei voida toisistaan tarkasti erottaa sanoja a s e t u s ja s ä ä n t ö, sillä viimeksimainittua sanaa käytetään merkitsemään, paitsi taloudellisia ja hallinnollisia täytäntöönpanokäskyjä, myöskin sanotulle alalle kuuluvia lainsäädäntötoimenpiteitä. Useilla yleisen lain luontoisilla säännöksillä onkin nimenä s ä ä n t ö, esim. palkkaussääntö, vekselisääntö, konkurssisääntö, tullisääntö. vrt. L a k i. *O. K:nen.*

Asetuskokoelma, virallisesti toimitettu, painettu kokoelma kaikista yleisesti noudatettaviksi julkaistuista laeista, asetuksista ja julistuksista. Asetuskokoelmaa, johon sitäpaitsi otetaan hallitsijan, senaatin tahi muun ylemmän viraston kirjeet ja päätökset, mikäli niillä katsotaan olevan yleisempää merkitystä ja käytäntöä valtion hallinnossa, lähetetään, sitä mukaa kuin se ilmestyy, ylemmille oikeus- ja hallintovirastoille, jaettavaksi kirkkoihin sekä alemmille virka- ja palvelusmiehille. Asetuskokoelma julkaistaan suomen, ruotsin ja venäjän kielillä. *O. K:nen.*

Asetyleeni, hiiltä ja vetyä sisältävä kem. yhdistys (C_2H_2), hiilivety, joka syntyy korkeassa lämmössä useista orgaanisista aineista, saadaan sentähden orgaanisten aineitten kuivatislauksessa, jotenka sitä on valokaasussa; teknillisesti kalsiumkarbidista veden vaikutuksesta. Väritön kaasu; teknillisesti valmistetussa epämiellyttävä haju, joka johtuu liika-aineista; om.-p. 0,91; palaa valaisevalla liekillä, josta syystä sitä käytetään valotekniikassa; tiivistyy värittömäksi nesteeksi 19°:ssa ja 39 atmosf. paineessa; liukenee helposti veteen; räjähtävä.

Asetyli, etikkahapon radikaali (C_2H_3O). ks. E t i k k a h a p p o.

Asevarustus, ritariajan soturin ja hänen hevosensa kankeat suojukset ja aseet: kypäri, rintahaarniska ja siihen kuuluva selkäkappale, kaulansuojus, käsivarret ja käsineet, vatsansuojus, lantioliepeet ja jalkojen suojukset y. m. Hevosella olivat pää, kaula, rinta ja lantio rautaan puetut.

Asevelvollisuus, velvollisuus persoonalliseen sotapalvelukseen. Muinaisajan yhteiskunnissa oli vallalla yleinen asevelvollisuus, sillä jokainen asekuntoinen mies oli soturi ja velvollinen maataan puolustamaan. Keskiajalla tunkivat feodaalilaitoksen vasalliarmeijat ja sittemmin kuningasten palkkajoukot tieltään yleisen asevelvollisuuden pohjalla muodostetut kansan- l. talonpoikaissotajoukot, mutta Ranskan vallankumous herätti yleisen asevelvollisuuden uudelleen eloon 1792-93. Näin saatiin kokoon ne sotajoukot, joilla Napoleon I saavutti voittonsa. Voidakseen vastustaa häntä, oli muidenkin valtioiden pakko turvautua yleiseen asevelvollisuuteen. Sitä ei kuitenkaan 19:nnen vuosisadan alkupuolella pantu missään maassa toimeen kaikessa laajuudessaan ja ankaruudessaan; m. m. oli muualla paitsi Preussissa myönnetty oikeus ostaa itsensä vapaaksi tai panna toinen sijaansa. Kun Preussin sotalaitos vv. 1859-66 uudistettiin, pantiin siellä yleinen asevelvollisuus entistä laajemmassa mitassa toimeen. Se menestys, minkä Preussi näin muodostetulla lisätyllä armeijallaan saavutti 1866 ja 1870-71 vuosien sodissa, sai Euroopan muutkin suurvallat, paitsi Englannin, ottamaan käytäntöön preussilaisen asevelvollisuusjärjestelmän. — Suomessa järjestettiin yleinen asevelvollisuus jouluk. 27 p:nä 1878

annetulla asevelvollisuuslailla, jonka tärkeimmille pykälille on tunnustettu perustuslain luonne ja joka vieläkin (1909) pääkohdissaan on voimassa, vaikkakaan sitä viime vuosina ei ole sovellutettu. Sen mukaan on jokainen miespuolinen Suomen kansalainen valtaistuimen ja isänmaan puolustukseksi asevelvollinen 21 ikävuottansa lähinnä seuraavan tammikuun 1 päivästä siksi kuin hän on täyttänyt 40 vuotta. Maan sotavoimana, jonka tarkoituksena on varjella valtaistuinta ja isänmaata ja sen kautta myöskin vaikuttaa keisarikunnan puolustukseen, on: 1) vakinainen väki, joka on alituisessa palveluksessa, 2) reservi, joka pääasiallisesti tarkoittaa vakinaisen väen lisäämistä sotaa varten tarpeelliseen lukumäärään, ja 3) nostoväki, johon kuuluvat kaikki ne, jotka ovat reservissä aikansa olleet. Palvelukseen kutsuttujen asevelvollisten jako vakinaisen väen ja reservin välille määrätään vuosittain pidettävällä arvanheitolla eli arvannostolla. Palvelusaika sille, joka arvanheiton nojalla joutuu vakinaiseen joukkoon, jonka täydentämiseksi vaadittavan miehistön lukumäärän kunakin vuonna määrää Keisari ja Suuriruhtinas Suomen senaatin esityksestä, on rauhan aikana kolme vuotta, minkä jälkeen hänet kahdeksi vuodeksi siirretään reserviin. Ne, jotka suorastaan kirjoitetaan reserviin, pysyvät siinä viisi vuotta ja pidetään heille harjoituskokouksia kolmena ensimäisenä vuotena. Aikansa palveltuaan reservissä kirjoitetaan asevelvollinen nostoväkeen ja pysyy siinä täytetyn neljänkymmenen vuoden ikään asti. Nostoväki voidaan ainoastaan vihollisen Suomeen karatessa kutsua maata puolustamaan. *O. K:nen.*

Asevelvollisuuslaki ks. Asevelvollisuus.

Asevero, vero, jota muutamissa maissa maksavat valtiolle ne miespuoliset kansalaiset, jotka ruumiinvikojen vuoksi tahi vapautuksen perusteella eivät tee sotapalvelusta, johon yleinen asevelvollisuus heitä velvoittaa. *O. K:nen.*

Asfaltti (kreik. *asphaltos*) on kiiltävä, mustanruskea tai pikimusta luonnontuote, joka luultavasti on vuoriöljyn hapettumistulos. Se on palava aine, ei liukene veteen, mutta helposti vuoriöljyyn, bentsiiniin ja tärpättiöljyyn. Sulamisp. n. 140°, om.-p. 1,1. Syyrialaista a:ia saadaan Kuolleesta-merestä, ameriikkalaista Trinidad-saaren asfalttijärvestä. Puhdasta asfalttia käytetään a.-lakan ja erään kauniin ruskean, pian mustaksi muuttuvan värin, a.-ruskean valmistukseen. — Asfalttikivi on kalkkikiveä jossa on 10-20 % asfalttia. — Kiehuvalla vedellä a.-kivestä sulatettua asfalttia sanotaan vuori- l. asfalttitervaksi. Sitä valmistetaan myös Trinidad-asfaltista. — A.-mastiksia valmistetaan jauhetusta a.-kivestä ja vuoritervasta. — A.-paperia saadaan sivelemällä paperia molemmin puolin a:lla. — A.-pahvia käytetään hiekoitettuna tai sellaisenaan kosteutta estävänä peitteenä. — Keinotekoinen a. on kivihiiliterván pikeä; se on huokeampaa, mutta ei niin hyvää kuin luontainen a.

Asfalttihuopa, pellavan y. m. jätteistä puristettu huopa, joka läpeensä on kyllästytetty kiehuvalla asfaltilla, hiekoitettu ja kuivattu. Käytetään katonpeitteeksi ja eristyskerroksiksi. *J. C-én.*

Asfalttikatto ks. Kattaminen.

Asfalttilaskos, kaduilla ja käytävillä kivityksen asemesta käytetty asfalttikerros. On sileä ja keveä kulkea, mutta liukas varsinkin sateella; voidaan siitä syystä käyttää ajokatuna korkeintaan 1 : 70-nousuissa, on helppo pitää puhtaana ja terveydellisessä suhteessa hyvä koska likavesi ei voi tunkeutua sen läpi; varsin yleinen ulkomaiden tasankokaupungeissa. Ajokatu lasketaan luonnollisella asfaltilla, joka jauhoksi jauhettuna ja 110-140° kuumennettuna levitetään 20-30 cm:n vahvuiselle kantavalle betonialustalle. Kuumilla silitysraudoilla ja valsseilla käsitellään jauhetta kunnes saadaan yhtenäinen, sileä ja sitkeä n. 4-6 cm paksu asfalttikerros betonin päälle. Katukäytävissä tehdään parin sentimetrin asfalttikerros kiehuvasta keinotekoisesta asfaltista. Asfalttilaskoksia käytetään sitäpaitsi eristyskerroksena kellareissa ja sentapaisissa paikoissa. *J. C-én.*

Asfalttiterva ks. Asfaltti.

Asfyksia (kreik. *asphyksi'a* = valtimon pysähtyminen), oikeastaan tila, jossa valtimon tykytys on huomaamattoman heikko; nykyään tarkoitetaan a:lla enimmäkseen hengityksen seisausta hengityskeskuksen halvaantumisen johdosta, jolloin hengityskoneisto estyy toiminnastaan. *M. O-n.*

Ash ... ks. myös Aš ...

Ashabad *[-ba'd]*, Venäjän Keski-Aasian, Transkaspian alueen pääkaupunki, Ahal-Tekken kosteikossa Transkaspian rautatien varrella, n. 20 km Persian rajalta n. 20,000 as. Harjoittaa vilkasta kauppaa. Joutui Venäjälle 1881; oli sitä ennen Ahal-Tekke-kosteikon pääauli, jossa oli n. 500 telttaa.

Ashanti ks. Ašanti.

Ashburton *[äšbətn]*, arojoki läntisessä Austraaliassa, laskee Intian-valtamereen; n. 600 km pitkä, vesimäärä vaihteleva. Lähellä kultakenttiä.

Ashtabula *[äštəbələ]*, kaupunki Pohj.-Ameriikassa, Ohion valtiossa, Erie-järven rannalla, rautateiden solmukohta ja satamapaikka; laivoilla viedään paljo malmia ja hiiltä; kone- ja nahkatehtaita; n. 13,000 as. Ameriikan suomalaisten aikaisimpia pesäpaikkoja. Koneitten tultua yhä enemmän laivain lastauksessa ja purkamisessa käytäntöön on suomalaisten luku viime vuosina jonkun verran vähentynyt, mutta nousee vieläkin noin 1,300 henkeen. Suomalaisilla on täällä useita seurakuntia, yhdistyksiä ja seuroja. „Amerikan Sanomat" painetaan täällä. *V. P.*

Ashton under Lyne *[äštn-öndə-lain]*, kaupunki Luoteis-Englannissa, Lancastershiressä, lähellä Manchesteriä; n. 44,000 as. Villa-, puuvilla-, rauta- ja messinkiteoksia.

Asiakirja, sanan laajimmassa lakitiet. merkityksessä, on hengetön, laissa mainittu esine, joka on aiottu ja omiansa olemaan todistuksena jostakin seikasta tai suhteesta, s. o. sen tulee aatteellisella sisällyksellään todistaa jotakin. Rikoslaki tekee erotuksen julkisten ja yksityisten asiakirjain välillä. Edelliset ovat joko sellaisia, jotka ovat „yleiseksi hyödyksi ja ojennukseksi" tai jotka julkinen virasto tai virkamies on antanut, kuten oikeuden tai muun julkisen viranomaisen tuomiokirjat tai alkuperäiset pöytä-

kirjat, kruunun tilikirjat, kirkonkirjat, henkiluettelot, maakirjat j. n. e., lisäksi rajat, pyykit, vedenkorkomerkit, ja muut samankaltaiset merkit, sekä julkiset verotusmerkit (leima-, postimerkit y. m.), säädetyt mitat, painot sekä kruununleimat. Yksityisiä ovat kaikki muut asiakirjat, sellaiset kuin kauppakirjat, testamentit, välikirjat, velkakirjat, vekselit, kuitit, kaupanpitokirjat, valmistajain, kauppiasten, toiminimien tahi laitosten merkit j. n. e. — Salaisen valtiollisen asiakirjan julkaisemisesta ks. Rikoslain 12: 7, muutet. viimeksi Keis. Aset. 22 kesäk. 1898; yleisessä virastossa säilytetyn asiakirjan hävittämisestä tai anastamisesta ks. Rikoslain 16: 15; yksityisten asiakirjain hävittämisestä toisen vahingoksi ks. Rikoslain 38: 4; siitä miten kadonnut asiakirja kuoletetaan, säädetään Keis. Aset. 14 elok. 1901. *A. T.*

Asiakirjanväärennys, rikos, jonka kautta joku hankkiakseen itselleen tai toiselle hyötyä tai toista vahingoittaakseen valmistaa väärän tai väärentää yleisen tai yksityisen asiakirjan ja sitä käyttää. Mutta myös se on rangaistuksenalainen, joka ilman mainittua aikomusta valmistaa väärän tai väärentää asiakirjan, joka on yleiseksi hyödyksi ja ojennukseksi, tai ottaa pois, hävittää, liikuttaa, muuttaa taikka väärin panee rajan, pyykin taikka vedenkorkomerkin, tahi muun samanlaatuisen merkin, samoin kuin se, joka valmistaa väärän tai väärentää ensinmainittua laatua olevan asiakirjan, taikka verotusmerkin, mitan, painon tai kruununleimasimen, vaikka rikoksentekijä ei olisi väärin tehtyä tai väärennettyä käyttänyt, taikka käyttää asiakirjaa, jonka tietää toisen väärentämäksi. Rangaistus vaihtelee Rikoslain 36 luvun mukaan enintään 8:sta vuodesta kuritushuonetta sakkorangaistukseen, jonka ohessa rikoksesta raskaammanlaatuisissa tapauksissa kansalaisluottamuksen menettäminen on seurauksena. Asiakirjanväärennyksiin luetaan myös n. s. intellektuaalinen väärennys; tämä käsittää teon, jonka kautta joku tahallansa erehdyttää sen, jonka asiana on kirkonkirjan, henkiluettelon ja muun sellaisen yleisen kirjan pitäminen, ja siten saa siihen jotakin väärin merkityksi. Rangaistus sama kuin edellisessä. Valtiollisen asiakirjan väärentämisestä ks. Rikoslain 12: 8 muutet. Keis. Aset. 21 huhtik. 1894. *A. T.*

Asiamies, henkilö, joka joltakin toiselta on saanut toimeksi tämän nimessä tehdä tahi toimittaa jotakin. Asiamiehestä on seikkaperäisiä säännöksiä Kauppakaaren 18:nnessa ja Oikeudenkäymiskaaren 15:nnessä luvussa. Epärehellisestä asiamiehestä ks. Rikoslain 38: 1; toisen salaisuuden ilmaisijasta, ks. Rikoslain 38: 3. vrt. A s i a n a j a j a. *O. K:nen.*

Asianajaja, lat. *advocā'tus* oli Rooman vanhimpana ja klassillisena aikana henkilö, joka esiintyi riitapuolta puolustamassa oikeudessa tiedoillaan ja henkilökohtaisella arvollaan ilman korvausta. *Prōcūrātor* taasen oli nimenä sillä, joka riitapuolta oikeudessa auttoi. 3:nnella vuosis. j. Kr. asianajotoimi, joka ennen oli ollut jokaiselle vapaa, joutui erikoistehtäväksi varsinaiselle asianajajasäädylle: asianajajat otettiin tuomioistuinten yhteyteen ja tulivat sen valvonnan alaisiksi, samalla kuin „advocatuksen" ja „procuratorin" toimet yhdistettiin.

Useimmissa nykyajan maissa on lainsäädäntö järjestänyt asianajotoimen, eri maissa jonkun verran eri lailla. Niinpä erotetaan Englannissa ja Ranskassa sekä niissä maissa, joissa ranskalainen oikeus vallitsee, oikeudenkäyntiasiamies sanan varsinaisessa merkityksessä *(solicitor, procurator avoué)*, joka asianosaisen toimenannosta ja hänen puolestaan valvoo hänen vaatimustaan ja ajaa asian muuten, paitsi ettei hän puhu suullisessa käsittelyssä, advokaatista l. oikeudenkäyntiapulaisesta *(counsel, avocat)*, jolla yksin on oikeus esiintyä asioissa, jotka kuuluvat kollegiaaliseen alioikeuteen tahi ylioikeuteen, mutta joka tavallisesti ei ryhdy muulla tavoin asiaan. Muutamat maat ovat yhdistäneet nämä toimet samalle henkilölle *(Rechtsanwalt, Sagfører)*. Toinenkin erotus on olemassa eri maiden asianajajain välillä. Muutamissa maissa pannaan pääpaino heidän toimintansa yleisoikeudelliseen puoleen, niin että heitä pidetään yleisten virkain haltijoina, toisissa maissa heille on annettu jokseenkin vapaa, vaikka tosin valtion valvonnan alainen asema. Oikeuden saamiseksi asianajotoimen harjoittamiseen on kaikkialla määrätty eräitä pätevyysehtoja, ensisijassa lainopillinen tutkinto ja sen ohessa useimmissa maissa käytännöllinen harjoitus tuomioistuimessa kolmesta seitsemään vuoteen.

S u o m e s s a on asianajotoimi melkein kokonaan järjestämättä. Keis. Aset. 23 p:ltä marrask. 1898 säätää siitä vain: „Oikeudenkäynti-asiamiehenä tahi riitapuolen apulaisena käytettäköön ainoastaan hyvämaineista, rehellistä ja sellaiseen toimeen kykenevää miestä, joka ei ole edusmiehen alainen. Älköön siihen yleisesti käytettäkö ketään, jota se oikeus, missä asiaa ajetaan, ei ole hyväksynyt ja joka ei ole siihen lupaa saanut. Alioikeudessa saa riitapuoli valtuusmieheksi panna sukulaisensa tahi palveluksessaan olevan tahi sellaisen, johon muutoin luottaa, mutta ylemmässä oikeudessa älköön (paitsi siinä tapauksessa että valtuusmies itsekin on asiassa osallinen) oikeudenkäyntiasiamieheksi hyväksyttäkö ketään, joka ei ole maan yliopistossa käynyt sellaista tutkintoa lainopissa, kuin tuomarinviran toimittamiseen on määrätty. Virkamies älköön puhuko asianomistajan puolella, kun se on vastoin hänen virkavelvollisuuttansa."

Asianajajasta, joka saattaa päämiehensä vahinkoon tai ajaa väärää asiaa ks. Rikoslain 38: 2; toisen henkilön salaisuuden ilmaisijasta ks. Rikoslain 38: 3. vrt. A s i a n a j a j a y h d i s t y s. *A. T.*

Asianajaja-oikeudenkäynti, sellainen oikeudenkäynti, jossa asianomaisilla on asianajajapakko, s. o. jossa asianosaiset eivät itse saa asiataan ajaa, vaan heidän tulee edustajinaan käyttää tuomioistuimessa toimivia asianajajia. Tällainen oikeudenkäynti on muutamien maiden lainsäädännössä määrätty suurempia riitajuttuja varten. Suomessa ei asianajaja-oikeudenkäyntiä ole. *K. I.*

Asianajajapakko ks. A s i a n a j a j a-o i k e u d e n k ä y n t i.

Asianajajayhdistys, asianajajain muodostama yhdistys yhteisten etujensa valvomiseksi.

Asianajotoimen järjestelyyn kuuluu miltei kaikissa maissa, että asianajajat ovat liittyneet

yhdistyksiin, joilla on tarkoituksena valvoa jäsentensä toimintaa sekä työskennellä asianajosäädyn kehityksen ja arvon edistämiseksi. Joissakuissa maissa on liittyminen niihin vapaaehtoista, toisissa taas on säädetty laissa, että kaikkien määrätyllä alueella toimivien asianajajain tulee muodostaa yhdistys. Näillä yhdistyksillä, joita johtaa jäsenten keskuudesta valittu hallitus, on tavallisesti seuraavat tehtävät: antaa lausunto asianajotoimen harjoittamisesta tapahtuneen ilmoituksen tai sellaisen oikeuden saamisesta tehdyn hakemuksen johdosta, valvoa, että asianajaja toimessaan ja sen ulkopuolella välttää sellaista, joka on vastoin hänen velvollisuuttansa tahi voi vahingoittaa säädyn arvoa, pitää silmällä asianajotoimeen valmistautuvien kehittymistä, sovittaa, sekä muutamissa tapauksissa ratkaista yhdistyksen jäsenten väliset tahi heidän ja heidän päämiestensä kesken asianajopalkkiosta syntyneet riitaisuudet ynnä muutenkin ylläpitää ja edistää asianajajasäädyn arvoa ja etuja. Voidakseen tehokkaalla tavoin täyttää nämä tehtävät on yhdistyksellä tahi sen hallituksella valta rangaista yhdistyksen jäseniä varoittamalla, nuhtelemalla, kieltämällä harjoittamasta asianajotointa tahi sulkemalla pois yhdistyksestä sekä muutamissa maissa myöskin sakottamalla. Suomessa ei asianajoyhdistyksiä vielä ole olemassa. Mutta oikeudenkäyntilaitostamme ei voida saattaa ajanmukaiselle kannalle, ilman että asianajotoimi tulee lain kautta järjestetyksi. Uudessa tuomioistuinlakiehdotuksessa onkin erityinen luku, kymmenes, joka koskee julkisia asianajajia. Sen mukaan voisi julkiseksi asianajajaksi päästä vain se, joka on elänyt vilpittömästi, ei ole holhoojan alainen, on suorittanut tuomarinviran toimittamista varten säädetyt opinnäytteet sekä sen jälkeen toimimalla ainakin kaksi vuotta tuomioistuimessa tahi julkisen asianajajan tai ylisyyttäjän apulaisena taikka muutoin on saanut kokemusta oikeudenkäytöstä. Korkeimpaan oikeuteen julkiseksi asianajajaksi pyrkijältä vaadittaisiin sen lisäksi, että hän on vähintään kaksi vuotta ollut siellä tahi hovioikeudessa virantoimituksessa taikka hovioikeudessa toiminut asianajajana yhtä pitkän ajan. Kaikki Suomen julkiset asianajajat kuuluisivat yhdistykseen, jolla olisi pääosasto Helsingissä ja alaosastoja jokaisessa paikkakunnassa, missä hovioikeus on. Helsingin asianajajayhdistykseen kuuluisivat ne julkiset asianajajat, joilla on toimensa korkeimmassa oikeudessa. Alaosastoihin kuuluisivat hovioikeudessa ja sen alaisissa tuomioistuimissa olevat asianajajat. Kukin osasto valitsisi keskuudestaan hallituksen, jota kutsuttaisiin asianajoneuvostoksi. Koko asianajoyhdistyksen keskushallituksena olisi pääosaston (Helsingin) asianajoneuvosto lisättynä kahdella jäsenellä kunkin muun osaston asianajoneuvostosta. Asianajoneuvoston tulisi valvoa, että osaston jäsenet tunnollisesti täyttävät velvollisuutensa sekä välttävät kaikkea, mikä on omansa alentamaan asianajosäädyn arvoa. Jos joku näissä kohdin rikkoisi, olisi neuvostolla valta antaa rikkoneelle varoitus. Mutta jos rikkomus olisi suurempi, olisi asia lykättävä keskushallituksen päätettäväksi ja voisi tämä tuomita rikkoneen yhdistyksestä erotettavaksi joko määräajaksi tahi ainaiseksi. Asianajoneuvoston olisi myöskin ratkaiseminen yhdistyksen jäsenen ja hänen päämiehensä välillä palkkiosta syntyneitä riitaisuuksia, kun viimeksimainittu sitä pyytäisi tahi siihen suostuisi. Tarkempia määräyksiä asianajajayhdistyksen järjestämisestä ja toiminnasta antaisi Korkein oikeus. *A. T. & K. I.*

Asianomistaja on se, jota vastaan rikos on tehty tahi joka sen kautta on kärsinyt vahinkoa. Asianomistajalla on meidän nykyisen lakimme mukaan täydellinen syyteoikeus: hän voi itse nostaa ja perilleajaa syytteen rikoksesta, olipa se mitä laatua tahansa. Jos virallinen syyttäjä on omasta aloitteestaan pannut rikosjutun vireille, on asianomistaja oikeutettu siihen liittymään ja itsenäisesti esittämään vaatimuksensa sekä todisteluun ja oikeudenkäynnin menoon yleensä että asiasta annettavaan päätökseen nähden. Sitävastoin ei asianomistajalla ole mitään syytevelvollisuutta, kuten virallisella syyttäjällä. Jos asianomistaja kuolee, siirtyy hänen syyteoikeutensa hänen puolisollensa, lapsillensa, vanhemmillensa, veljillensä tahi sisarillensa.

Uuden rikosasiain oikeudenkäyntiä koskevan lakiehdotuksen mukaan tulisi asianomistajan syyteoikeus rajoittumaan ainoastaan määrättyihin asianomistajarikoksiin, jota vastoin muut rikosjutut joutuisivat yksin virallisten syyttäjäin ajettaviksi. Mutta asianomistajalla olisi edelleenkin valta rikosasian yhteydessä ajaa perille rikoksesta johtuva yksityisoikeudellinen vaatimus, niinkuin kanne vahingonkorvauksesta, velvollisuudesta antaa pois jotakin omaisuutta ynnä muusta, milloin se ei tuottaisi hankaluuksia rikosasian käsittelylle. (ks. Asianomistajarikos). *K. I.*

Asianomistajarikos on rikos, josta virallinen syyttäjä ei saa tehdä syytettä, ellei asianomistaja ole ilmoittanut sitä syytteeseen pantavaksi. Asianomistajan oikeus nostaa sellaisesta rikoksesta syyte tahi ilmoittaa se syytteeseen pantavaksi raukeaa, ellei syytettä tahi ilmoitusta tehdä yhden vuoden kuluessa siitä päivästä, jolloin asianomistaja sai rikoksesta tiedon. *(K. I.)*

Asianosainen, henkilö, jolla jossakin jutussa tahi asiassa on osa. Erityisesti käytetään tätä sanaa merkitsemään riitapuolta oikeudenkäynnissä. *O. K:nen.*

Asiantuntija. Niin nimitetään henkilöitä, jotka omaavat erikoisia, tavallista yleistä kansalaissivistystä laajempia ammattitietoja joltakin alalta. Oikeudenkäyntimenettelyssä on asiantuntijoilla tärkeä sija erityisenä todistuskeinona, tällaisille kun tuomioistuin usein antaa tutkittavaksi jonkun heidän ammattitietojensa alaan kuuluvan seikan, ollen heidän velvollisuutenaan sitten antaa tutkimustensa tuloksista valallinen kertomus ja lausunto. *A. T.*

Asiarekisteri, kirjan asialuettelo.

Asikka, järvilohi *(Salmo lacustris)*. ks. Lohi.

Asikkala. 1. Kunta, Hämeen l., Hollolan khlak., Asikkalan nimismiesp.; kirkolle kesäisin Lahdesta ja Jyväskylästä päin tullen laivalla Vääksyyn, josta 3 km hevosella, talvisin Lahden asemalta hevosella 37 km; 544,6 km², joista viljeltyä maata 9,068 ha (1901); 88 ⁷/₁₂ manttaalia; 1,913 ruokakuntaa, joista maanvilj. pääelinkeino-

naan harjoitti 1,222, teollisuutta 152 (1901); 8,589 as., joista 0,5 % ruotsink.; 1,512 hevosta, 6,989 nautaa (1906). Teoll.-lait.: 2 sahaa ja 2 tiilitehd.; osuusmeijeri; apteekki. — 2. S e u r a k u n t a, keisarillinen, Porvoon hiippak., Hollolan rovastik., kappelina jo 1500-luvulla; itsen. khrakunnaksi 1865 (keis. k. 20/3 1848) Hollolasta. Kirkko kivinen (1880). [V. Wallin, „Kertomus Hollolan khlak. muinaisjään., Asikkala" (Suom. Muinaism.-yhd. Aikak. XIV).] *A. S.*

Asilidæ ks. K ä r p ä s e t.

Asinius *[-si'-]*, G a i u s A. P o l l i o (76 e. Kr.-5 j. Kr.), roomalainen päällikkö, kirjailija ja valtiomies. Toimittuaan kansalaissotien aikana Cæsarin ja Antoniuksen puolella, ollen m. m. konsulina v. 40, hän vetäytyi yksityiselämään, jossa omisti aikansa kirjallisille harrastuksille. Hän perusti Roomaan ensimäisen julkisen kirjaston ja ensimäisen taidekokoelman sekä oli oppineitten ja kirjailijain harras suosija. Asinius Polliolle runoilija Vergilius on omistanut m. m. 4:nnen eklogansa (ks. t.), jonka kauan otaksuttiin sisältävän ennustuksen maailman vapahtajasta. Hänen monista teoksistaan (kansalaissotien historia, puheita, murhenäytelmiä) on vain murtokappaleita jäljellä. *K. J. H.*

Asinus (lat.) ks. A a s i.

Asinöösinen, *anat.* (lat. *acinus* = rypälemarja), rypälemäinen (ks. R a u h a n e n).

Asio ks. P ö l l ö t.

Asir *[-ī-]*, turkkil. hallitusalue, Arabian länsirannalla, Hedšasin ja Jemenin välissä, n. 150,000 km². Väestö (160,000) köyhää, vapautta rakastavaa, kuuluu vahabiittien lahkoon, voi varustaa 18,000 asekuntoista sotilasta, asuu kyläkunnittain päällikköjensä johdettavina.

Askainen (ruots. A s k a i s l. V i l l n ä s). 1. K u n t a, Turun ja Porin l., Mynämäen khlak., Mynämäki—Karjala—Mietoinen—Lemu—Askaisten nimismiesp.; kirkolle maitse Turusta 38 km., laivalla pari penikulmaa; 56,8 km², joista viljeltyä maata 1,457 ha (1901); 41 1/4 manttaalia; 312 ruokakuntaa, joista maanvilj. pääelinkeinonaan harjoitti 122, teollisuutta 30 (1901); 1,305 as., joista 1 % ruotsinkiel.; 227 hevosta, 906 nautaa (1906). Teoll.-lait: silakka-astiatehdas, höyrysaha. — 2. S e u r a k u n t a, Lemun kappeli, ainoa jossa on vielä säilynyt patronaattioikeus; ainakin 1500-luvun lopulta. Kirkko tiilinen (1665). [J. Sjöroos, „Muinaismuistoja Mynämäen khlak., Aaskanen".]

Askalon, yksi filistealaisten viidestä pääkaupungista (Jos. 13_3; 1 Sam. 6_{17}), Palestiinassa Välimeren rannalla, jumalatar Derketon palveluksen pääpaikka. Oli vielä keskiajalla lujasti linnoitettu satamakaupunki, kunnes muhamettilaiset sen v. 1191 hävittivät; jälellä on melkoisia raunioita. Tästä kaupungista, joka oli maustekasveistaan kuuluisa, on eräs sipuli-laji, šalottensipuli (A l l i u m a s c a l o n i c u m) saanut nimensä. *Ar. H.*

Askania, muinoin linna, A:n kreivikunnan keskus, Ascherslebenin läheisyydessä, Saksassa. A:n ruhtinaallisen suvun sukulinna. Se hallitsi keskiajalla Brandenburgissa. Saksin herttuakunnassa Anhaltissa ja hallitsee vieläkin viimemainitussa maassa.

Askanios *[-a'-]* (lat. *Asca'nius*), kreik. ja roomal. tarustossa A i n e i a a n (ks. t.) poika.

Askeesi (kreik. *askēsis* = harjoitus), uskonnollis-siveellisistä syistä johtuva k i e l t ä y t y m i n e n ruumiin luonnollisten tarpeitten tyydyttämisestä kuin myöskin työstä ja yksityisomaisuuden omistamisesta. Joskus saattaa kieltäytyminen kiihtyä julmaksi lihan kidutukseksi ja ruumiillisuuden tuhoomiseksi. A. on uskontojen kirjavalla alalla yleisesti tavattava ilmiö. Varsinkin ovat intialaiset uskonnot askeesin kehittäneet huippuunsa. B r a m a n i s m i käsittää askeesin tarkoitukseksi koko luonnollisen yksilöllisyyden hävittämisen, koska sen kautta toivotaan päästävän elämän onnettomasta kiertokulusta vapaaksi. Siihen käytetään mitä julmimpia kidutuksia: istumista viiden tulen välissä, hehkuvien hiilien päällä kävelemistä, muurahaiskekoon hautaantumista, astumista rautapiikkisissä kengissä j. n. e. B u d d h a l a i s u u s on tosin hyljännyt julman itsekidutuksen, mutta sen elämänihanne on siitä huolimatta aivan askeettinen. Ainoastaan kieltäytymällä aviosta, työstä ja nautinnoista voi buddhalainen täydellisyyden saavuttaa.

K r e i k k a l a i s i l l a ei askeettinen elämänkatsomus ollut alkuperäinen. Heille oli ruumiillisuuden ja henkisyyden sopusointu korkein elämänihanne. Mutta Kreikan filosofiassa alkoi Pythagoraan ja Platonin kautta virtaus, joka askeettisille harjoituksille tarjosi sopivan maaperän. Pahan alkuperä oli juuri aine ja aineellista ruumista pidettiin sielun vankilana. Todellinen viisas pyrkii erilleen ruumiista ja kuolema on hänelle mieluinen. U u s p l a t o n i l a i s u u s omisti nämät ajatukset ja kehitti niitä edelleen.

J e e s u k s e n e v a n k e l i u m i ei ole luonteeltaan askeettinen. Jeesus katsoo ruumiin Jumalan luomaksi yhtä hyvin kuin hengenkin. Hän ei vaadi paastoomista, hän ei kiellä avioliittoa eikä työntekoa. P a a v a l i n k a n t a on pääasiassa sama. Ravintoon ja avioliittoon nähden on hänen sääntönsä: „kaikki, mitä Jumala on luonut, on hyvää, eikä mitään ole pois heitettävä, kun se kiitoksella nautitaan" (1 Tim. 4_4). Jo siihen aikaan esiintyi kristillisissä seurakunnissa henkilöitä, jotka noudattivat askeettisia ohjeita (esim. Room. 14 luku), mutta Paavali käskee kohtelemaan heitä heikkoina eikä salli heidän asettua muiden tuomareiksi. — Hengen täydellinen valta aistillisuuden yli on Paavalin ihanteena, mutta tämä valta ei tarkoita ruumiin tuhoomista, vaan ohjaamista.

Mutta askeettinen suunta saavutti jo apostolien jälkeisellä ajalla suuren vallan kirkossa. Paastoominen keskiviikkona ja perjantaina tuli yleiseksi säännöksi. Naimattomuutta, n. s. neitseellisyyttä ruvettiin pitämään erinomaisessa arvossa. O r i g e n e s ja kappadokialaiset kirkkoisät sitä kilvan ylistävät. Turhaan muuan Jovinianus 5:llä vuosisadalla asettui tätä luonnottomuutta vastaan; Hieronymus leimasi hänet kerettiläiseksi. Luostari- ja munkkimoraali saivat ylivallan kirkossa.

U s k o n p u h d i s t u s on periaatteessa hyljännyt tuon dualistisen kannan, jonka mukaan aineellisuus on pahaa ja ruumiin vietit ovat jätettävät tyydyttämättä. Luonto ja kutsumuksen mukainen työ korotettiin jälleen oikeuksiinsa. Lutherin mukaan kuuluu oikeaan askeesiin:

1:ksi kohtuullisuus kaikissa nautinnoissa, 2:ksi nöyrä ristin kantaminen. [Pääteos askeesista: O. Zöckler: „Askese und Mönchtum"(I-II, 1897); vrt. myös E. Johansson: „Kristinusko ja askeesi" (Teol. Aikakauskirja, 1903 s. 215).] *E. K-a.*

Askeetti, askeesin (ks. t.) harjoittaja.

Askeettinen, askeesia (ks. t.) yksipuolisesti harrastava.

Askel, yksikkömitta, jota käytetään sotilaallisissa ampumaharjoituksissa, matkaa määrätessä silmämitalla y. m. Tässä tapauksessa askeleella on määrätty pituus. Venäjän armeijassa käyntiaskel on yhden arssinan (n. 70 cm) pituinen. Juoksuaskel on 1 ¼ arssinan (n. 88 cm) pituinen. Saksan armeijassa käyntiaskel on 75 cm, juoksuaskel 1 metrin pituinen. Käyntimarssissa sotilas ottaa 112-120 askelta minuutissa; juoksumarssissa taas 155-165 askelta minuutissa. *M. v. H.*

Askelenlaskija ks. A s k e l e n l u k i j a.

Askelenlukija l. h o d o m e t r i, laitos, minkä avulla jalankulkija voi laskea kulkemansa matkan. Se on tavallisesti taskukellon muotoinen ja siinä pieni liikkuva kappale, joka kullakin askelella liikahtaa ylös ja alas. Tämä heilahteleminen siirtyy rataslaitoksen kautta osoittimiin, jotka heti näyttävät askelten luvun. *V. V. K.*

Askelmittari ks. A s k e l e n l u k i j a.

Askelo ks. A s t e i k k o.

Aškenasim (hebr.), saksaa puhuvien juutalaisten nimitys, muodostettu 1 Moos. 10_3 mainitusta Aškenas nimestä.

Askenazy *[-ā'-]*, S z y m o n (s. 1867), puol. historioitsija, professori Lembergin yliopistossa, on tutkinut Puolan historiaa 17:nnellä ja 18:nnella sataluvulla. Hänen pääteoksensa on loistava esitys ruhtinas Josef Poniatowskista ja „Wczasy historyczne" (historiallisia lepoaikoja).

Aškerc *[-rts]*, A n t o n (s. 1856), sloveenil. runoilija; vihittiin 1881 katoliseksi papiksi, mutta joutui pian vakaumukseltaan ristiriitaan kirkon kanssa ja erosi pappisvirastaan. Hänen teoksensa „Balade in romance" (1890), „Lirske in epske poezije" (1896), „Nove poezije" (1900) ja eepilliset runoelmat „Zlatorog" (1904) ja „Primož Trubor" (1905) ovat sekä muotonsa että voimakkaan sisällyksensä puolesta sloveenilaisen kirjallisuuden parhaita. *J. J. M.*

Asketismi, itsekidutus. ks. A s k e e s i.

Askites ks. A s c i t e s.

Askja, Islannin suurin kraatteri. Odáđahraunin äärettömällä laavatasangolla, pohj.-puolella Vatnajökulia kohoaa 1,400 m korkea Dyngufjöll-tunturi. Sen keskellä on jyrkkärinteinen, laatikon muotoinen laakso, Askja (isl. „laatikko"), laaja, 54 km² suuruinen kraatteri. V. 1875 oli ankara purkaus, josta tuhkasade huomattiin Tukholmassa asti. *W. S-m.*

Asklepiades *[-ēpia'dēs]*, kreik. runoilija, Samoksesta kotoisin, eli 4:nnen ja 3:nnen vuosis. vaihteella e. Kr. A:n nimellä on säilynyt joukko sieviä „epigrammeja" (aivan lyhyitä elegiseen runomittaan laadittuja runonpätkiä) kreikkalaisessa A n t h o l o g i a s s a. A. on luultavasti lyyrillisissä runoissa käyttänyt niitä säe- ja stroofimuodostelmia, jotka ovat tunnetut asklepiadelaisten värssyjen nimellä (esim. ‿ ‿ ‿ ‿ — ‿ ‿ ‿), vaikka ne ovat paljoa vanhemmalta ajalta (lesbolaisesta runoudesta) peräisin. *O. E. T.*

Asklepios *[-lēpio's]* (lat. *Æsculā'pius*), kreikkalaisilla terveyden ja lääketaidon jumala, tarun mukaan Apollonin ja Koroniksen poika; hänen puolisonsa oli Epione, hänen poikansa Iliadissa mainitut lääkärit Makhaon ja Podaleirios sekä tyttärensä Hygieia. A:n kerrottiin kentauri Kheironilta oppineen lääkintätaidon ja sen avulla herättäneen eloon kuolleetkin, jonka vuoksi Zeus salamallaan hänet surmasi. A:ta, joka vanhemmassa kirjallisuudessa ei esiinny jumalana, palveltiin kautta koko Kreikan; hänen palveluksensa pääpaikka oli Argoliin Epidauros, jossa on paljastettu suurenmoiset pyhäkönjätteet. Muita A:n pyhäkköjä mainittakoon Kos-saarella ja Pergamonissa olevat. Epidauroksesta A:n palvelus levisi v. 420 e. Kr. Ateenaan; Akropoliin etelärinteellä on paljastettu hänen pyhäkkönsä jäännökset. A:n temppelien yhteyteen oli tavallisesti järjestetty parantoloita, joissa käytettiin etenkin inkubatsionia, s. o. sairas pantiin nukkumaan temppeliin tai sen läheisyyteen, jolloin luultiin jumalan unessa hänelle ilmaisevan parannuskeinon. A:n vertauskuvana oli käärme: niitä elätettiin hänen pyhäköissään, ja milloin uusi kulttipaikka perustettiin, lähetettiin sinne Epidauroksesta käärme, niin esim. kun A:n palvelus v. 293 e. Kr. tuotiin Roomaan. Taiteessa A. enimmäkseen esiintyy keski-ikäisenä ja parrakkaana, kasvoissa lempeä ilme, nojaten sauvaansa, jonka ympäri usein kiemurtelee käärme; välistä on hänen vierellään Hygieia. *E. R-n.*

Askola l. A s k u l a. 1. K u n t a, Uudenmaan l., Helsingin khlak., Askula-Pukkilan nimismiesp.; Porvoosta kirkolle 21 km; 205,3 km², joista viljeltyä maata 5,777 ha (1901); 49,4 manttaalia; 797 ruokakuntaa, joista maanvilj. pääelinkeinonaan harjoitti 435, teollisuutta 199 (1901); 2,998 as., joista 8,2 % ruotsink.; 674 hevosta, 2,401 nautaa (1906). Teoll.-lait.: nahkat., 2 sahaa, meijeri. — Säästöp. — 2. S e u r a k u n t a, muod. 1600-luvulla, Porvoon kappeli, päätetty itsen. khrakunnaksi (Sen. päät. 20/10 1896). Kirkko puinen (1799). [R. Hausen, „Anteckningar om Askola kapellkyrka" (Vet. Soc. Bidrag 44).] *K. S.*

Askold (mruots. *Hoskuldr*), varjagipäällikkö, valloitti toisen, Dir nimisen viikinkipäällikön kanssa 860-luvulla Kijevin, mutta joutui tappiolle taistelussa Olegia vastaan ja surmattiin.

Askov, kylä Riben ja Koldingin välillä, Konge-joen pohjoispuolella Jyllannissa, Tanskassa; tänne perustivat Røddingin kansanopiston entiset opettajat L. Schrøder, H. Nutzhorn ja R. Fenger 1865 kansanopiston (Etelä-Jyllanti, jossa Rødding oli, erotettiin 1864 Tanskasta). V. 1878 muodostettiin talvikurssi n. s. „laajennetuksi" kansanopistoksi niille, jotka ennen olivat kansanopiston käyneet ja samalla kiinnitettiin Paul la Cour luonnontieteiden opettajaksi opistoon. Sitten v:n 1885 on talvikurssi ollut avoinna sekä mies- että naisoppilaille. Opistolla on erittäin arvokas kirjasto (n. 20,000 nid.). Ensimäisen johtajansa L. Schrøderin (k. 1907) johdossa on opisto saavuttanut erittäin suuren merkityksen Tanskan ja muitten pohjoismaitten kansansivistyksen kehitykseen nähden. —

Kansanopisto on nyttemmin itsensä omistava laitos, jota hoitaa nelimiehinen, kirkollisministerin alainen hoitokunta. V. 1899 rakensi A:n „vaaliseurakunta" itselleen kirkon Askoviin. *A. R. B.*

Askula ks. Askola.

Asköklubb, saari eteläpuolella Maarianhaminaa. Sen pohjoisniemellä on A:in kivijalalla seisova johtoloisto Ledsund-Maarianhaminan purjehdusväylän varrella. *K. S.*

Aslög, pohjoismainen tarukuningatar, oli kuuluisan Sigurd Fafnesbanen tytär, joka tuntemattomana Krakan nimellä kasvatettiin talonpoikaisperheessä Spangereidissä Norjassa. Täältä tansk. kuningas Ragnar Lodbrok eräällä viikinkiretkellään löysi hänet ja teki, ihastuneena hänen kauneuteensa ja osoittamaansa viisauteensa, kuningattareksensa. Kun Ragnar sittemmin tahtoi hyljätä alhaisen talonpoikaistytön, ilmoitti A. oikean nimensä ja sukuperänsä. Hänen poikansa olivat kuuluisat viikinkikuninkaat Ivar Benlös, Björn Järnsida, Hvitsärk, Ragnvald ja Sigurd Ormöga. *K. G.*

Asnières *[-iä'r]*, A. -sur Seine, kaupunki Ranskassa, Seinen departementissa, n. 5 km Pariisista, 36,482 as. (1906). Vilkas teollisuus (veneitä, matkatarpeita, hajuvesiä y. m.). Pariisilaisten soutu-urheilun pääpaikka. Paljon huviloita ja huvittelupaikkoja. Sen läheisyyteen on perustettu hautausmaa kotieläimiä (koiria, kissoja ja lintuja) varten. *(A. R. B.)*

Asnyk, Adam (1838-97), puolalainen runoilija, myöhemmän romantiikan etevin edustaja Puolassa. Hänen runonsa, jotka usein ovat mietiskelylyriikkaa, kuuluvat taiteellisen muotonsa puolesta Puolan kirjallisuuden paraihin. A:n historiallisista näytelmistä huomatuimmat ovat „Keijstut" (aihe Liettuan muinaisuudesta) ja „Cola di Rienzi" sekä huvinäytelmä „Veljekset Lerche".

Asomaattinen (kreik. kieltävä *a*, ja *sōma* = ruumis), ruumiiton.

Asov l. Azov *[-o'-]*, kaupunki lähellä Donin suuta Jekaterinoslavin kuvernementissa Venäjällä, 25,000 as., oli muinoin tärkeä linnoitus ja kauppakaupunki, mutta on sataman hiekoittumisen tähden kadottanut merkityksensä. Asukkaat ovat enimmäkseen kalastajia. Kaupungin valloitti Venäjälle turkkilaisilta, joille se Krimin kaanikuntaan kuuluvana oli joutunut 1471, Pietari Suuri 1696, mutta hänen täytyi 1711 luovuttaa se takaisin turkkilaisille. V. 1739 se uudelleen luovutettiin Venäjälle. Läheisyydessä oli vanhalla ajalla kreikkalainen siirtokunta Tanais ja keskiajalla genualaisten perustama kauppakaupunki Tana. *(A. R. B.)*

Asova ks. Asov.

Asovan aro, hedelmätön tasanko Etelä-Venäjällä, joka ulottuu Manytš-joesta Asovan-mereen ja Doniin. Maa, joka on entistä merenpohjaa, on savensekaista hietaa kalkkikivipohjalla, ja kasvaa niukasti arokasveja. *(A. R. B.)*

Asovan-meri (ven. Azovskoe more), oikeastaan Mustan-meren lahti ja yhteydessä sen kanssa Kertšin-salmen kautta, 37,600 km². Suurin syvyys on ainoastaan 15 m. Rannat ovat yleensä matalat, vähän korkeammat luoteiskulmassa; saaria on runsaasti, kalarikas. Tärkein satama on Taganrog. Alituinen mataloituminen tekee merenkulun vaikeaksi. Niinpä Taganrogiin pyrkivien suurempien laivojen täytyy ankkuroida 30 km rannasta.

Asp-suku on kotoisin Ångermanlannista, Ruotsista. Suvun kantaisä Yrjö A. palveli ison vihan aikana kapteenina Porin rykmentin Ruoveden komppaniassa. — 1. Karl Henrik A. (1779-1846), hovioikeudenneuvos, oli Karkun kirkkoherran Antti A:n poika; tuli ylioppilaaksi v. 1796 ja otettiin v. 1806 auskultantiksi Turun hovioikeuteen. 1808 A. nimitettiin sotatuomariksi Porin rykmenttiin, jotenka hän tuli läheltä seuranneeksi Suomen sodan tapahtumia. Niistä hän kirjoitti päiväkirjan, jonka hänen vävynsä toht. O. Rancken julkaisi v. 1860 kirjassaan „Döbeln och Björneborgarne". A. tuli v. 1812 kopistiksi Suomen asiain komiteaan Pietariin, v. 1819 asessoriksi ja v. 1832 hovioikeudenneuvokseksi Vaasan hovioikeuteen. — A. oli isänmaallismielinen ja harrasti erityisesti suomenkielen ja suomalaisen kirjallisuuden kehitystä. Hän oli koonnut huomattavan kirjaston suomenkielistä kirjallisuutta ja historiaa käsitteleviä kirjoja, tehden sitten lahjoituksia yliopiston ja Vaasan lukion kirjastoille. Niinikään hän keräsi sananlaskuja ja arvoituksia, jotka toimitti Lönnrotin käytettäviksi.

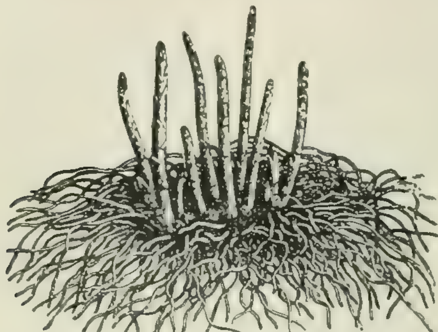
2. Georg August A. (1834-1901) lääketieteen professori, anatomi, edellisen poika, synt. Vaasassa. Tuli ylioppilaaksi v. 1854, fil. kandidaatiksi 1860 sekä lääketieteen lisensiaatiksi v. 1865 opiskeltuaan sitä ennen Tukholmassa. Väitteli lääketieteen ja kirurgian tohtoriksi v. 1866. Opiskeltuaan ulkomailla nimitettiin hänet v. 1868 fysiologian dosentiksi yliopistoon. Sai 1874 professorin arvonimen ja nimitettiin anatomian professoriksi 1884. Sekä ennen että jälkeen professoriksi tulonsa A. julkaisi joukon tieteellisiä teoksia. A. harrasti erityisesti sairasvoimistelun kehittämistä maassamme. Hän perusti v. 1868 puolisonsa kera Helsinkiin naisvoimistelulaitoksen. V:sta 1874 A. johti sairasvoimistelulaitosta, jossa annettiin opetusta lääketieteen kandidaateille ja voimistelunopettajille. — A. oli ruotsalaisuuden ja ruotsalaisen sivistyksen innokas kannattaja. *O. M-e.*

3. Mathilda Sofia A., synt. Wetterhoff (s. 1840), perusti jo v. 1867 Helsingin ruots. tyttökouluun n. s. voimisteluluokan ja avasi v. 1868 puolisonsa prof. G. Aspin (ks. t.) kanssa Helsingissä opiston naisvoimistelua ja naisvoimistelunopettajain kehittämistä varten, joka opisto toimi lähes kaksikymmentä vuotta. *Askm-.*

Asp, Hilda (1862-91), näyttelijätär ja kirjailija; käytyään koulua Tampereella ja Helsingissä A. 1881 tuli opettajattareksi Kuopion suom. tyttökouluun, josta kahden vuoden kuluttua siirtyi suom. teatterin palvelukseen; erosi siitä 1887 ja antautui taas opettajaksi. Hän on suorittanut useita onnistuneita suomennoksia (m. m. Ibseniä, Holbergia, Brandesia).

Asparagiini, hiiltä, vetyä, typpeä ja happea sisältävä kem. yhdistys ($C_4H_8N_2O_3$), asparagiinihapon amidi, yleinen hernekasvien, kuten pavun, iduissa ja parsan vesoissa, joista se ensin löydettiinkin; tärkeä aine kasvien ainevaihdoksessa; kiteytyy suurina, mauttomina kiteinä; liukenee veteen ja alkoholiin.

Asparagus, p a r s a, kasvisuku *Liliaceæ*-heimossa. Itäisen pallonpuoliskon monilukuisista lajeista tärkein on viljelty *A. officinalis,* p a r s a (sparris). Nuoret vielä maanalaiset vesat, jotka viljellyllä lajilla ovat meheviä ja turpeita, ovat keitettyinä herkullisia. Pidetään virtsaa ajavina. Parsa sisältää omituista kiteytyvää ainetta, a s p a r a g i i n i a. Kasvi- ja asuinhuoneissa viljellään useita kauniita enimmäkseen etelä-afrikkalaisia lajeja.

Asparagus (parsa).

Aspasia *[-i'ā]* (lat. *Aspa'sia*), kuuluisa kreik. nainen, Perikleen puoliso (5:llä vuosis. e. Kr.). A. oli Miletoksesta kotoisin, mutta siirtyi Ateenaan, jossa hänen miellyttävä ja henkevä seurustelunsa veti puoleensa lahjakkaimmatkin miehet (niink. esim. Sokrateenkin). Erottuaan ensimäisestä vaimostaan Perikles nai A:n. Ateenan silloisten lakien mukaan kansalaisen yhdyselämää muukalaisen naisen kanssa ei pidetty laillisena avioliittona. Tätä seikkaa Perikleen vastustajat käyttivät aseena häntä vastaan, levittäen mitä rumimpia häväistysjuttuja A:sta; varsinkin komedioissa nämät juorut esiintyivät räikeässä muodossa. Tehtiinpä A:ta vastaan kanne jumalattomuudesta ja parittelemisesta. — Kadotettuaan ensimäisestä avioliitosta syntyneet poikansa Perikles sai kansan myöntämään A:n hänelle synnyttämälle, Perikles nimiselle pojalle täydet kansalaisoikeudet. — Perikleen kuoltua 429 A. meni toisiin naimisiin Lysikleen kanssa, mutta jäi pian taas leskeksi. *O. E. T.*

Aspegren-s u v u n kantaisä oli Vaasan ja Mustasaaren kappalainen A n t t i A., synt. Pitkälän talosta Ruovedeltä. 1. G a b r i e l A. (1708-84), rovasti, edellisen p., synt. Ristiinassa, jossa isä silloin oli opettajana. Koulua käydessään hän sai loma-aikoina kierrellä maakunnassa keräämässä laulamalla varoja opiskelua varten. A. tuli ylioppilaaksi 1730 ja jatkoi opintojaan Upsalassa. Siellä hänet vihittiin maisteriksi v. 1737 väiteltyään „d e a r b o r e v i r t u t i s". Seuraavana vuonna hän tuli dosentiksi Turkuun, v. 1740 opettajaksi Vaasan triviaalikouluun ja v. 1749 saman koulun rehtoriksi. V. 1754 A. nimitettiin Pietarsaaren kirkkoherraksi ja 1768 lääninrovastiksi. A. tuli tunnetuksi taloudellisista harrastuksista. Kivikkokentät hän raivasi pelloksi rakennuttaen kiviaitoja ja kivirakennuksia. Pappilassa oli myös puutarha ja kasvihuone; lisäksi tiilitehdas sekä salpietarilatoja. — 2. H a n s H e n r i k A. (1744-90), maanmittari, edellisen poika. Tuli ylioppilaaksi v. 1760 ja maisteriksi v. 1763, jonka jälkeen antautui maanmittausalalle. Tällä hän kuitenkaan ei onnistunut ja oli pakoitettu eroamaan. Hänen viimeiset vaiheensa näyttävät olleen surulliset. — A. on tullut tunnetuksi muutamista historiallisista ja taloudellisista kirjoituksista. Jo ylioppilaana Turussa hän julkaisi latinaksi kirjoitelman „Kotimaan kasvien paremmuudesta ulkomaisten rinnalla". V. 1763 hän julkaisi ruotsinkielisen väitöskirjan, joka käsitteli Pietarsaaren kaupunkia ja sen historiaa. Hänen viimeinen teoksensa oli „Pedersöre landtman eller tankar om landtbrukets hinder och hjälp i Pedersöre socken". *O. M-e.*

Aspegrén, M a r i a A u r o r a O l i v i a (s. 1844), suomal. näyttelijätär, synt. Gullstén. Esiintyi 1871-72 ensi kertoja Westermarkin kiertävässä teatteriseurueessa ruotsin kielellä. Mutta kun suomalainen teatteri perustettiin 1872, siirtyi hän heti siihen ja käytti siitä lähtien esityksissään yksinomaan suomen kieltä. Hän pysyi tämän teatterin jäsenenä vuoteen 1887, jolloin hän miehensä, A. A. Aspegrénin kanssa perusti oman seurueen, n. s. „Suomalaisen kansanteatterin". Rouva A. oli monipuolinen ja lahjakas näyttelijätär. Hänen huomattavimmista osistaan mainittakoon m. m. Katri „Daniel Hjortissa", Eeva Kiven „Kihlauksessa", kuningatar „Hamletissa" ja Lona Ibsenin „Yhteiskunnan tukeissa". — Hänen miehensä, A u g u s t A l f r e d A., mainitun kansanteatterin monivuotinen, innokas johtaja, alkoi näyttelijäuransa niinikään Westermarkin ruotsalaisessa seurueessa, siirtyi sitten suomalaiseen teatteriin, kunnes sai oman näyttelijäjoukon ympärilleen, jonka kanssa hän sen jälkeen on kiertänyt ympäri Suomea kaupungista kaupunkiin, levittäen siten näytelmäharrastusta yhä laajempiin piireihin. Hänen oma varsinainen näyttelijäluonteensa vetää huvinäytelmäalalle. *V. T.*

Aspekti (lat. *āspe'ctus* = näkeminen), näkökohta.

Aspektit (vrt. A s p e k t i), *tähtit.*, eräät kahden taivaankappaleen keskinäiset asennot kolmannesta taivaankappaleesta (maasta) katsottuina. Tärkeimmät a:t ovat konjunktsioni ☌, yhteensattuminen, kun distanssikulma, tähtien etäisyys toisistaan taivaalla, on lähinnä 0°, oppositsioni ☍, vastatusten oleminen, kun distanssikulma on 180°, kvadratuuri □, distanssikulma 90°. Siis ♃☌♂ merkitsee almanakassa, että Jupiter ja Mars ovat konjuktsionissa. A:t olivat erittäin tärkeitä astrologeille.

Aspelin-s u k u on peräisin Vihdin Haapkylän talosta, josta suvun nimikin on muodostettu (h a a p a ruotsiksi *asp*). 1. J u h a n a R e i n h o l d A. (s. 1842), muinaistutkija, synt. Messukylässä 1 p. elok. 1842. Tuli ylioppilaaksi Vaasan lukiosta 1862, fil. kand. 1866, fil. tohtoriksi 1877; nimitettiin 1871 valtioarkiston amanuenssiksi, 1878 pohjoismaiden arkeologian ylimääräiseksi professoriksi yliopistoon ja 1885 valtioarkeologiksi. A. on maassamme ensimäisenä koteuttanut muinaistieteen ja on pidettävä suomalaisen ja suomalais-ugrilaisen muinaistutkimuksen varsinaisena perustajana. Samoin Suo-

men Muinaismuistoyhdistys perustettiin 1870 etupäässä hänen toimestaan. Tutkimusmatkoilla Venäjälle ja Siperiaan hän on tutustunut myöskin näiden maiden muinaismuistoihin, ja käänsi ensinnä tutkijain huomion Minusinskin alueella Siperiassa tavattaviin lukuisiin, osaksi tuntemattomalla, sittemmin turkkilaiseksi havaitulla kirjoituksella (ks. Thomsen, Vilhelm) varustettuihin muinaisjäännöksiin. Tärkeimmät A:n julkaisuista ovat: „Suomalais-ugrilaisen muinaistutkinnon alkeita" (1875); suomeksi ja ranskaksi julkaistu suuri kuvateos „Muinaisjäännöksiä Suomen suvun asumus-aloilta. Antiquités du Nord Finno-Ougrien" (1877-84) ja „Suomen asukkaat pakanuuden aikana" (1885). Hänen muinaistieteellisiä tutkimuksiansa on sitäpaitsi useampia painettuina Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirjassa ja Suomen Museossa. Pääasiallisesti historiallista sisällystä on hänen teoksensa „Korsholman linna ja lääni keskiajalla" (1869). *K. G.*

2. Eliel A.-Haapkylä (s. 1847), kirjallis- ja taidehistorioitsija, valtioneuvos, edellisen veli, synt. Ylivetelissä 9 p. lokak. 1847. Tuli ylioppilaaksi Vaasan lukiosta 1865, fil. kand. 1871, fil. lisensiaatiksi 1878 ja 1880 estetiikan ja taidehistorian dosentiksi, nimitettiin 1892 ylimääräiseksi ja 1901 vakinaiseksi estetiikan ja uudemman kirjallisuuden professoriksi, josta virasta pyysi eronsa syksyllä 1907. Toiminut Suomal. Kirj. Seuran vara- sekä vakinaisena puheenjohtajana, Suomen Tiedeakatemian perustajia ja ensimäinen puheenjohtaja; E. Nervanderin kanssa pannut maassamme alulle kirkollisen taiteen tutkimisen; julkaissut suuren joukon tutkimuksia kirjallisuuden ja kuvaamataiteiden alalta. Niistä mainittakoon: väitöskirja „Siipialttarit. Tutkimus keskiajan taiteen alalta" (1878), „Kalevalan tutkimuksia I" (1882), „Johannes Takanen. Elämä ja teokset" (1888), „Verner Holmberg. Elämä ja teokset" (1890), „Suomalaisen taiteen historia pääpiirteissään" (1891), „Kansa Saksan kertomarunoudessa 1750-1850" (1894), „Runoilija Aleksis Kivi" (1872 Kirjallisessa Kuukauslehdessä, sitten muutettuna Kiven koottujen teosten alkulauseena), „Elias Brenner. Tutkija ja taiteilija Kaarlein ajalta" (1896), „Z. Topeliuksen muisto" (1898), „Lauri Stenbäck" (1901), „J. L. Runebergin suomalaisuus" (1904), „Suomalaisen teatterin historia I-II" (1906-07); suomentanut Ibsenin draaman „Kuninkaan alut". — A. on ottanut tehokkaasti osaa Suomen taideharrastusten ja -opintojen kehittämiseen; ensimäisenä meillä esteettisissä aineissa käyttänyt suomen kieltä. Hänen esitystapansa on yksinkertaista ja korutonta, mutta asiallista ja lämmintä. Useimmat hänen tutkimuksistansa käsittelevät kotimaisia taide- ja kirjallisuusilmiöitä ja niitä kannattaa läpeensä isänmaallinen henki. Monet niistä, esim. hänen perusteelliset biografiansa Takasesta, Holmbergista, Brenneristä ja Lauri Stenbäckistä sekä hänen laajasuuntainen teatterinhistoriansa, ovat merkkiteoksia suomalaisen kulttuurihistorian alalla. — A. liitti 1906 nimeensä sukunsa kotitalon nimen Haapkylä. *V. T.*

Asper, turk. raha = $^1/_3$ parà = 18 penniä; Egyptissä „hyvä asper" = $^2/_5$ parà = 25 penniä ja „courant-a" = $^1/_3$ parà = 20 penniä.

Aspergillus ks. Home.

Asperifoliaceæ ks. Borraginaceæ.

Aspermatismi (kreik. kielteinen *a*, ja *sperma* = siemen), siemenen puute miehellä.

Aspern, kylä Tonavan vasemmalla rannalla, vastapäätä Wieniä. Taistelu Napoleonin ja itävaltalaisten välillä $^{21}/_5$ 1809, jossa itävaltalaiset voittivat.

Asperula, maratti, kasvisuku *Rubiaceæ*-heimossa. Pysty, melk. kalju yrtti, jonka lehdet ovat säteettäisiä, teriö pitkätorvinen, 4-liuskainen. Etelä-Suomessa valkokukkainen *A. odorata*, tuoksumaratti, lehdoissa. Kukinto 3-haarainen viuhko. Kasvi sisältää hyvänhajuista ainetta, kumariinia, jolla saksalaiset maustavat kevätjuomansa („maitrank"). Puutarhoissa viljellään sievää, sinikukkaista *A. orientalista*.

Asperula odorata.
1. Kukkiva oksa. 2. Kukan halkileikkaus. 3. Hedelmän halkileikkaus. 4. Kukan pohjakaava.

Aspesund, satamapaikka Köökarista itäänpäin sijaitsevassa Aspön saariryhmässä, mainittu jo Tanska-Ruotsi-Suomi-Räävelin merireitillä noin v. 1270. *K. S.*

Aspharu, saari koilliseen Tvärminnestä (ks. t.). Sen luoteisniemellä on A:n kahdeksankulmainen johtoloisto Espskär-Tvärminnen purpurjehdusväylän varrella. *K. S.*

Asphodelus kasvisuku *Liliaceæ*-heimossa. Kauniita juurakollisia liljakasveja. Lehdet kapeita haaraisen tahi haarattoman vanan tyvessä. Isot, useimmin valkeat kukat tertuissa. *A. ramosus* ja *A. albus* kasvavat Etelä-Euroopan niityillä niin runsaasti, että nämä kukkimis-aikaan näyttävät olevan lumen peitossa. — Kreikkalaiset olivat jälkim. pyhittäneet Proserpinalle ja istuttivat sitä, kuten vieläkin japanilaiset, haudoille surun vertauskuvaksi. *Asphodelus*-niityillä kävelivät vainajien sielut ja siellä oli Minoksen tuomioistuin.

Asphodelus albus.
a. kukka. b. aukeava hedelmä.

Aspidium ks. Polystichum.

Aspiraatta (lat. *āspīrā're* = hengittää), eräänlaisten konsonanttisten kielenäänteiden nimitys, jotka ovat yhdistetyt yksinkertaisesta konsonantista ja sitä seuraavasta henkäyksestä (*h*:sta), esim. *kh, th, ph*.

Aspiraattori (lat. *āspīrā're* = hengittää), laite, jolla aikaansaadaan ilmavirta putkessa joko johtamalla vettä hienoa putkea myöten ilmalla täytettyyn pulloon, josta ilma poistuu toista putkea myöten (Liebigin a.) tahi laskemalla vesi pois vedellä täytetystä pullosta, johon sil-

loin imeytyy toista putkea myöten ilmaa. Toisissa aspiraattoreissa puhalletaan ilmaa tai vettä putken läpi, jonka pää on supistettu hienommaksi. Supistuksen kohdalle on sovitettu sivuputki, jota myöten imeytyy ilmaa.

Aspirantti (lat. *āspīrā're* = hengittää, tavoitella), henkilö, joka tavoittelee jotakin tointa tai yhteiskunnallista asemaa (aspireerata).

Aspirata ks. Aspiraatta.

Aspiratsioni (lat. *āspīrā'tiō* = henkiminen, henkäys). 1. *Kielit.* Aspireeratun äänteen (ks. t.) henkäysloppu *(h)*. ks. myös Loppuaspiratsioni l. Loppuhenkonen. — 2. *Teoll.* Ilman tai kaasun imeminen (erityisellä koneella) huoneesta (astiasta) tai nesteen imeminen (ruumiinosasta). *A. K.*

Aspiratsionisysteemi ks. Ilmanvaihto.

Aspireerattu äänne = aspiraatta, henkäysloppuiseksi (*h*-loppuiseksi) äännetty äänne (esim. ruots. *k, t, p*, jotka äännetään melkein kuin *kh, th, ph*). *A. K.*

Aspiriini on kemialliselta kokoonpanoltaan hiiltä, vetyä ja happea ($C_9H_8O_4$); valkoista, kiteistä jauhetta. Käytetään lääkkeenä reumatismia, influensaa ja hermokipuja vastaan. *(M. O-B.)*

Aspis ks. Silmälasikäärme.

Aspius rapax ks. Lampivimpa.

Asplenum, raunioinen, sanikkaissuku *Polypodiaceæ*-heimossa; tärkeimpänä tuntomerkkinä ovat viivamaiset tai pitkulaiset, suorat itiöpesäkeryhmät lehtien alipuolella. Sukuun kuuluu n. 200 lajia kaikista maanosista, Suomessa niitä on 3, joista *A. trichomanes* yleisin, vuorenraoissa Pohj.-Karjalaan ja Etelä-Pohjanmaalle asti. — *A. filix feminasta* ks. *Athyrium*.

Asplenum trichomanes

Asplund, Katariina, lahkolainen, Uudenkaarlepyyn nimismiehen Lorens Nordmanin vaimo. A. näyttää olleen kotoisin Ruotsista ja sieltä saaneen mielipiteensä, jotka olivat läheisiä sille mystilliselle suunnalle, jota veljekset Ericksson (ks. t.) meillä edustavat. Ilmiannettuna rovastinkäräjissä 1736 harhaopista A. oli sittemmin usean kerran kirkollisten viranomaisten kuulusteluiden ja ojennuksen alaisena, mutta ilman mitään tuloksia. Konsistorin 21/8 1758 separatisteista antamassa lausunnossa A. yhä vielä mainitaan „niskoittelevana ja ojentumattomana" ja konsistori ehdottaa hovioikeudelle hänen sakottamistaan ja sen jälkeen valtakunnasta karkoittamista, johon hovioikeus ei kuitenkaan liene yhtynyt. *L. H.*

Aspromonte *[-mo'n-]*, metsän peittämä vuorenselkä Kalabrian eteläkärjessä, Italiassa. Korkein huippu on Montalto (1,958 m). Täällä vangittiin Garibaldi ja hänen vapaajoukkonsa v. 1862.

Aspropotamos *[-po'-]*, joki Kreikassa. ks. Akhelo'os.

Aspö. 1. Saariryhmä ja saarikylä Köökari-Hangon reitin varrella. Korpoon seurakuntaan kuuluva rukoushuonekunta. — 2. ks. Haapasaari. *K. S.*

Asquith *[äskuiþ]*, Herbert Henry (s. 1852), engl. valtiomies, tuli 1876 asianajajaksi ja ajoi 1888-90 Parnellin y. m. irlantilaisten puoluejohtajien suurta oikeusjuttua „Times"-lehteä vastaan. 1886:sta hän on ollut alahuoneen jäsenenä. Hänen ehdotuksestaan hyväksyttiin elok. 1892 adressikeskustelussa lisäys, jonka johdosta Salisburyn ministeristö kukistui. Gladstonen 4:nteen ministeristöön hän nyt tuli sisäasiain ministeriksi, jona pysyi kunnes Roseberyn ministeristö 1895 kukistui. Silloin hän palasi asianajajantoimeensa, mutta otti edelleen osaa valtiolliseen elämään ollen liberaalisen oppositsionin vaikuttavimpia johtajia ja voimakkaimpia puhujia. Chamberlainin 1903 teollisuus- ja suojelustullin puolesta aloittamassa taistelussa A. on ollut vapaakaupan puolella. Campbell-Bannermanin 1905 muodostamaan ministeristöön hän tuli rahaministeriksi ja Campbell-Bannermanin jälkeen pääministeriksi 1908. *(K. B:dt.)*

Assaanit, Siperiassa, Sajaanin vuorten pohjoispuolella (Krasnojarskin piirissä) asuva pieni kansanheimo. Toista sataa vuotta sitten se turkkilaistui menettäen alkuperäisen kansallisuutensa ja kielensä, joka oli läheistä sukua n. s. jenisei-ostjakille (ks. t.). — vrt. Ariinit.

Assab-lahti, lahti Punaisen-meren lounaisrannalla, Afrikassa. Sen rannikon ostaminen oli ensimäinen askel italialaisen siirtolan Eritrean (ks. t.) perustamiseksi. Lahden rannalla Assabin kaupunki (n. 5,000 as.), joka kaapeleilla on yhteydessä Massauan ja Perimin kanssa.

Assaf, psalmirunoilija ja laulunjohtaja Jerusalemin pyhäkössä Daavidin aikana.

Assagai, etelä-afrikkalaisten alkuasukasten keihään muotoinen ase, jonka varsi on puusta; sen kaksiteräinen, tavallisesti myrkytetty kärki on raudasta.

Assai (it.), *mus.*, kyllin, sangen, (esim. Allegro assai = sangen nopeasti).

Assam *[ässa'm]*, maakunta brittiläisessä Itä-Intiassa, keskisen Bramaputran ympärillä, 189,000 km², 6,126,343 as. (1901). Hedelmällistä seutua (riisiä, teetä, puuvillaa, sokeriruokoa y. m.). Asukkaat ovat osaksi hindulaisia osaksi assamilaisia, jotka ulkomuodoltaan muistuttavat kiinalaisia; assamin kieli on sitävastoin läheistä sukua bengaalin kielelle (ks. t.).

Assassiinit (arab. *haššīšī'n*, „haššiksen syöjät"), intoileva muhamettilainen lahko, jonka 1090 perusti Hasan Ibn Sabbâh. Salamurhaajina he olivat vastukseksi sekä ristiretkeilijöille että muhamettilaisille ruhtinaille. Libanonilla he anastivat useita kaupunkeja, jonka jälkeen heidän päällikkönsä sai nimen Šeikh-ul-Džibâl („vuorten vanhus"). 1272 heidän linnansa val-

loitti Egyptin sulttaani Beibars, ja nyt he ovat olemassa vain šiittiläisenä lahkona nimellä i s m a i l i l a i s e t (ks. t.). — A:ien nimestä johtuu ransk. *assassin* = „salamurhaaja" y. m. [Hammer, „Gesch. der Assasiner" (1818).]
K. T-t.

Assemblée *[asãblē']* (ransk.), kokous, seura.

Assens, satamakaupunki Fyenillä, Tanskassa, Vähän Beltin rannalla, 4,700 as. Keskiajalla tavallinen ylimenopaikka Etelä-Jyllantiin.

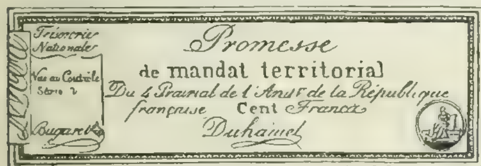
Asser, patriarkka Jaakobin poika, A:n suvun kantaisä. Suku pysyi valtiollisesti merkityksettömänä; se ei kyennyt valtaamaan itselleen edes rajoitettua asuma-aluetta.

Assertorinen, *log.,* (lat. *asse'rere* = ottaa itselleen, julistaa omakseen, väittää), „a. arvostelma" on sellainen, joka yksinkertaisesti lausuu, että predikaatti tosiasiallisesti soveltuu subjektiin, erotukseksi „problemaattisesta" ja „apodiktisesta" arvostelmasta (ks. n.).

Assignaatit (lat. *assignā're* = merkitä), Ranskassa suuren vallankumouksen aikana (1789-97)

valtionrahaston maksettaviksi asetetut osoitukset, joiden vakuutena oli valtiolle peruutetut kirkontilat, myöhemmin myöskin emigranttien takavarikkoon otetut tilat. Oltuaan aluksi jonkinlaisia obligatsioneja ne jo 1790 muuttuivat puhtaaksi paperirahaksi. Kun valtio vähitellen laski niitä liikkeeseen yhä runsaammin, niin niiden todellinen arvo lopulta aleni mitättömiin.

Joulukuussa 1795 oli 100 frangin (markan) a. arvoltaan 50 centimeä (penniä), mutta 1796 niitä olikin jo liikkeessä 45 ½ miljaardia. Niistä oli tullut todellinen maanvaiva, joka turmeli koko taloudellisen elämän. Ne julistettiin mitättömiksi 1797.

Assignantti (ks. A s s i g n a a t i t), maksuosoituksen antaja.

Assignatsioni (ks. A s s i g n a a t i t), osoitus, maksuosoitus. vrt. O s o i t u s, Š e k k i.

Assigneerata (ks. A s s i g n a a t i t), antaa maksuosoitus.

Assimilatsioni (lat. *assimilā're* = tehdä yhdenkaltaiseksi, mukautuminen uusiin oloihin, yhtäläistyminen, sulautuminen. 1. *Kielit.* yhtäläistyminen, mukautuminen, kahden lähekkäisen, erilaisen äänteen muodostuminen toistensa vaikutuksesta joko samoiksi tai ainakin entistä samanlaisemmiksi äänteiksi. A. on joko progressiivista l. etenevää, milloin edellinen äänne on vaikuttanut jälkimäiseen, esim. *toissa päivänä,* joka on syntynyt muodosta *toisna päivänä, tullut* muodosta *tulnut,* tai regressiivistä l. takanevaa, milloin jälkimäinen äänne on vaikuttanut edelliseen, esim. *vuonna* muodosta *vuotna* (= vuotena), *lunta* muodosta *lumta.* Progressiivista (vokaalien) assimilatsionia on suomen vokaalisointukin (ks. t.).
A. K.

2. *Fysiol.* Kaikki ne kemialliset ilmiöt, joiden kautta elimistössä ravintoaineista muodostuu eläviä aineosia. K a s v i e n lehtivihreää sisältävissä soluissa valon vaikuttaessa hiili erottuu ilman hiilihaposta, jolloin tämän sisältämä happi pääsee haihtumaan pois. Hiilestä ja juurien kautta maasta nousseesta vedestä muodostuu yhteyttävissä soluissa elimellisiä yhdistyksiä, joista tärkkelys on ensimäinen kokeellisesti tunnettava. Se on kasvin kaikkien aineosien ensimäinen raaka-aine. — E l ä i m e t saavat ravintonsa kasvien elimettömästä luonnosta valmistamista hiiliyhdistyksistä. Nämä eivät sinänsä voi tulla eläinruumiin aineosiksi, vaan hajoavat ensin ruuansulatuskanavassa tänne erittyvien ruuansulatusnesteiden sisältämien käytteiden (fermenttien) vaikutuksesta yksinkertaisemmiksi yhdistyksiksi, jotka suolen seinän läpi saattavat imeytyä vereen ja imunesteeseen. Näiden mukana ne sitten kulkeutuvat ruumiin kaikkiin osiin, joissa muuttuvat sen aineosiksi.

Assimileerautua (vrt. A s s i m i l a t s i o n i), yhtäläistyä, mukautua, sulautua.

Assiniboine *[əsi'niboin].* 1. Joki läntisessä Kanadassa, yhtyy Winnipeg-järven luona Red River-jokeen, n. 1,800 km pitkä, jokseenkin kauas ylöspäin purjehduskelpoinen. — 2. A s s i n i b o i n e-i n t i a a n i t l. „kivi-intiaanit", „kivillä keittäjät", dakota-intiaanien lounainen heimo (n. 5,000), elävät Manitobassa ja Montanassa. Keittivät ennen ruokansa nahkapeitteisissä maakuopissa, siten että täyttivät ne vedellä, jonka lämmittivät kuumilla kivillä.

Assiniboya *[äsinibo'iə],* Kanadan piirikunta länteen Manitobasta, 232,000 km², 67,000 as. (1901). Aaltoileva preeriatasanko, sopiva erittäin karjanhoidolle (sarvikarjaa, hevosia ja lampaita). Jokilaaksot syviä ja hedelmällisiä; viljellään erinomaista vehnää. Maakunnan läpi kulkee Pacific-rautatie. A. on nyt jaettu kahteen maakuntaan: Saskatchewan ja Alberta.

Assisi *[-ī'-]* (muin. *Assisium*), kaupunki Keski-Italiassa, Perugian provinssissa Umbrian maakunnassa, 17,240 as. (1901). Fransiscus Assisilaisen (ks. t.) syntymäkaupunki. Kaupungissa on useita kirkkoja, joista on kuuluisin Fransiscuksen goottilainen hautakirkko kuuluisine Cimabuen, Giotton y. m. maalaamine freskoineen. Pyhiinvaelluspaikka.

Assistentti (lat. *assi'stere* = asettua viereen), apulainen; a s s i s t e e r a t a, olla apuna.

Assiut ks. S i u t.

Assonanssi (lat. *assonā're* = soida mukana), soinnun yhtäläisyys, tarkoittaa runousopissa epätäydellistä loppusointua, jossa vain vokaalit ovat samat. Esim. Meilt' ääni vieno maahan *vaipuu,* kun tämä jätti - kannel ***kaikuu*** (Oksanen).

Assortimentti (ransk. *assortiment*), lajivarasto.

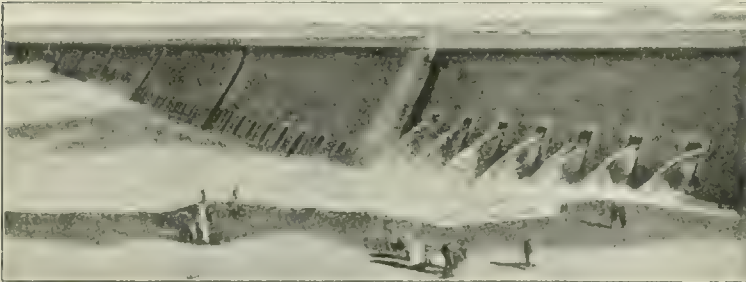
Assosiatsioni (mlat. *associā'tiō* = yhdistyminen). 1. *Sielut.*, mielteiden yhdistys, joka vaikuttaa, että yhden mielteen esiintyminen tajunnassa itsestään, ikäänkuin mekaanisesti, koneentapaisesti tuottaa toisen mielteen tajuntaan. Mielteiden a:ssa vallitsevat varmat lait. Niinpä mielteet, jotka yht'aikaa ovat tajunnassa, liittyvät toisiinsa, niin että ne vast'edes uudistavat toinen toisensa (esim. nähdessäni ihmisen muistan sen ympäristön, jossa ennen olen hänet nähnyt, — „yhdenaikaisuuden a.-laki"). Mielteet, jotka peräkkäin, keskeymättömässä jaksossa ovat esiintyneet tajunnalle, uudistuvat samassa järjestyksessä (kun oppii ulkoa runon, niin sanat ja mielikuvat liittyvät siten toisiinsa, — „sarjan laki"). Nämä kaksi lakia voidaan yhdistää „ulkopuolisena" eli „kosketuksen" (kontiguiteetin) a:na. „Sisällyksen" a. ilmenee, kun mielikuva muistuttaa toista jossakin kohdin yhtäläistä miellettä (esim. jalopeura muistuttaa tiikeriä, tahi myöskin voimakasta sankaria, — „yhtäläisyyden a.-laki") tahi vastakkaista miellettä (autio talvimaisema saattaa ajattelemaan kukoistavaa kevättä, — „vastakohtaisuuden a."). Englantilainen Hartley (k. 1757) perusti a s s o s i a t s i o n i - s i e l u t i e t e e n, joka koettaa selittää kerrassaan kaikkia sielunelämän ilmiöitä ja muodostumia johtuneiksi mekaanisten a.-lakien mukaan havainnoista sekä niiden jälkeensä jättämistä muistikuvista. Todenteossa kuitenkin esim. tahallinen tarkkaaminen on aivan toisenluontoinen sieluntoiminta, jossa ilmenee itsetoimintaa ja joka lakkaamatta vaikuttaa sielunelämässämme, esim. kaikessa varsinaisessa ajattelemisessa (vrt. A j a t t e l e m i n e n ja A p p e r s e p t s i o n i). A.-sielutiede koettaa selittää tarkkaavaisuutta ja apperseptsionia siten, että ne ovat vain tuloksia monimutkaisten, toisiinsa kietoutuneiden assosiatsionien yhteisvaikutuksesta. Koska kaikkiin havaintoihin liittyy aivoissa tapahtuvia hermovirtauksia, niin assosiatsionikin epäilemättä on yhteydessä sellaisten kanssa, joten se voidaan käsittää yleisen fysiologisen harjaannuksen erikoistapaukseksi. A. tavallisessa merkityksessä ei sentähden ole mikään yksinkertainen sielullinen perustapahtuma, vaan riippuu monien alkeellisempien sielullis-ruumiillisten tapahtumain yhteisvaikutuksesta. Muutamat nykyaikaiset sielutieteilijät, esim. Wundt, käyttävät a.-sanaa osaksi toisessa merkityksessä, nim. osoittamaan ensisijassa alkeellisimpia sielullisia yhtymiä, esim. sitä, kun yhden ainoan sielullisen toiminnan, esim. yhden havainnon, eri ainekset sulautuvat toisiinsa. — Viime aikoina on koetettu järjestetyillä kokeilla selvittää a:n eri lajeja ja niiden verrannollista tavallisuutta, mitata a:iin tarvittavaa aikaa y. m. Edullisissa oloissa tarvitaan yksinkertaiseen a:iin noin $^1/_2$-1 sekunti. [Kokeellisista tutkimuksista tällä alalla vrt. Wundt, „Physiolog. Psychologie" III, 5:s pain., s. 544-572, sekä E. Kraepelinin julkaisemia „Psycholog. Arbeiten" I, II, IV, 1896-1904.] *A. Gr.*

2. Yhdistys, liitto, yhteenliittyminen yhteistä tarkoitusta tai yhteistä toimintaa varten.

3. *Kasvit.* ks. K a s v i a s s o s i a t s i o n i.

Assosiatsioni-sielutiede ks. A s s o s i a t s i o n i.

Assuan *[-ā'n]* l. E s v a n (egypt. *Sunnu*, hebr. *Svene*, kreik. *Syḗnē*), kaupunki Ylä-Egyptissä Niilin itärannalla, lähellä Elephantine- ja Philoesaaria, 13,000 as. Näillä seuduin on Niilin viimeinen koski (katarakti), jossa joki murtaa viimeisen kallioesteen ja virtaa egyptil. alueelle. Siellä ovat englantilaiset (1899-1902) suunnattomilla kustannuksilla rakentaneet suuren „Niilin padon", joka tasoittaa tulvia. Assuanin pato on melkein 2 km pitkä ja sulkee yli 1,000 milj. m³ vettä ja on tärkeä maanviljelykselle vähän veden aikana (talvella ja keväällä). Läheisyydessä ovat ne suurenmoiset graniittilouhimot, joista muinaisten egyptiläisten obeliskit ja jättiläispatsaat on louhittu.

Assuanin pato.

Assur (Aššur), Assyrian kansallisjumalan ja vanhimman pääkaupungin sekä itse maan assyrialainen nimi. A.-kaupungin rauniot ovat Kal'at Šergatissa Tigris-virran oikeanpuolisella rannalla. Sana esiintyy useissa assyrialaisissa henkilönnimissä, esim. Assurbanipal, Assurnasirpal y. m. *K. T-t.*

Assurbanipal (ass. *Aššur-bāni-apli* = „Aššur on pojan isä"), kreikkalaisten S a r d a n a p a l o s, V:ssa T:ssa (Esra 4_{10}) A s e n a p p a r, oli Assyrian viimeinen mahtava kuningas, 668-626 e. Kr. Hän valloitti uudestaan Egyptin, joka hänen isänsä Asarhaddonin (ks. t.) viimeisenä hallitusvuotena oli vapautunut Assyrian ikeestä. Matkalla Egyptiin hän otti veroa useilta Palestiinan ja Kypros-saaren ruhtinailta, m. m. Juudan Manasselta. Lisäksi hän kukisti Lyydian ja hävitti Elamin pääkaupungin Susan. Kun hänen veljensä Šamaš-šum-ukin, jonka Asarhaddon oli asettanut Babylonin kuninkaaksi, teki kapinan Assyriaa vastaan, valloitti A. Babylonin v. 648 ja rupesi itse sen kuninkaaksi nimellä K a n d a l a n u. — A. oli taidetta ja tieteitä harrastava ruhtinas, joka Niniven kuninkaallista kirjastoa varten kopioitutti tuhansittain babylonialaisia ja sumerialaisia kirjoituksia kaikkien tieteiden aloilta, mitkä hänen aikansa oppineet tunsivat. A:in kirjasto, jonka

Layard ja Rassam kaivattivat päivän valoon ja jonka aarteista Bezold on laatinut luettelon (*Catalogue of the cuneiform tablets in the Kouyundjik collection of the British Museum*, 5 nid., 1889-99), on vanhan ajan historian tutkimuksen tärkeimpiä lähteitä. *K. T-t.*

Assurnasirpal (ass. *Aššur-nasir-apli* = „Aššur jumala suojelee poikaa"), kolmen assyr. kuninkaan nimi. A. III (885-860 e. Kr.), Tukulti-Ninibin poika, oli tarmokas ja voittoisa, mutta julma ruhtinas. Jatkaen edeltäjiensä politiikkaa hän hankki Assyrialle vapaan tien Välimeren rannalle, jossa hän perusti assyr. siirtokunnan. Hän piti asuntoansa Kalkhin kaupungissa (vrt. 1 Moos. 10_{11}). *K. T-t.*

Assyria (nuolenpääkirj. *māt Aššur*, Raamatun *eress Aššūr* = Aššurin maa, on saanut nimensä Aššurin, A:n ensimäisen pääkaupungin ja sen kansallisjumalan nimen mukaan). Tietomme tästä vanhan ajan kuuluisimmasta sotilasvallasta perustuivat ennen osaksi klassillisten kirjailijain niukkoihin ja usein vääriin tietoihin, osaksi Vanhaan testamenttiin, joka (1 Moos. 10_{22}) johtaa Aššurin asukkaat Semin suvusta, siten vallan oikein lukien heidät seemiläisten kansain joukkoon. Mutta A. oli Israelin profeetoilla vain välikappale Jahven kädessä ja A:n historiasta kerrotaan vain siinä määrin kuin Israelin vaiheet siitä olivat riippuvaisia. Mitään eheätä kuvaa sen historiasta emme V. T:n mukaan saa. Vasta 19:nnen vuosisadan keskivaiheilta saakka toimitetut kaivaustyöt luovat uuden valon tämän maan historiaan.

A. näkyy syntyneen Hammurabin dynastian hallitessa Babylonissa (noin 2300-2000 e. Kr.). H. näet mainitsee eräässä kirjeessä Aššurin ja Niniven kaupungit. A. oli silloin vain pieni maakaistale Tigris-joen varrella, siellä missä ylinen Zab laskee Tigrikseen. Sen kaupungit muodostivat ympäristöineen kukin valtion, jota hallitsi Babylonista riippuvainen patesi s. o. vasalliruhtinas. Vanhimmat kaupungit olivat Ninive, nykyinen Kujundžik, josta Assurbanipalin kirjasto kaivettiin esiin, Arbela molempien Zab-jokien välillä, ja Aššur etelämpänä, nyk. Kal'at Šerkat, jossa saksalaiset par'aikaa kaivavat. Noin 1800:n tienoilla e. Kr. tapaamme ensimäisen kuninkaaksi itseään nimittävän hallitsijan. Senjälkeen lähteemme kokonaan uupuvat pari sataa vuotta. Noin v. 1500 oli A:n valta melkolailla kasvanut, koskapa sen kuningas Aššur-bel-nišešu teki Babylonin kuninkaan kanssa rauhan, jossa heidän maittensa rajat määrättiin. Siitä alkavat A:n ja Babylonian ainaiset keskinäiset sodat, joita jatkui lähes vuosituhannen. — Kahden seuraavan vuosisadan hallitsijat saivat parhaasta päästä taistella heettiläistä Mitani-valtiota vastaan, joka käsitti miltei koko Mesopotamian (ks. A m a r n a ja M i t a n i). Vasta Adad-nirarin (ennen v. 1300) onnistui laskea Mesopotamia valtansa alle. Hänen seuraajansa oli Šulman-ašaridu (Salmanassar) I, joka laajensi valtakuntaa tuntuvasti pohjoiseen ja perusti siirtoloita kauas Armeeniaan. Hän kohotti pääkaupungikseen Kalhin, nyk. Nimrudin. Hänen poikansa Tukulti-Ninib (noin v. 1280) valloitti Babylonin, mutta ei jaksanut pitää sitä hallussaan kuin 7 vuotta. Siihen päättyi nopeasti kasvaneen A:n ensimäinen loistokausi.

Vasta noin v. 1100 näemme jälleen valtaistuimella mahtavan hallitsijan, Takulti-apil-Ešarra (Tiglatpileser) I:n. Hän laajensi valtakuntaansa pohj. Van-järveen, luoteessa Taurukseen, lännessä Välimereen, yksinpä Egyptin farao toimitti hänelle lahjojaan. Babylonian suurimmat kaupungit tunnustivat hänen yliherruuttaan. — Mutta taas A. vaipui heikkouteen, jota kesti pari sataa vuotta. V. 885 tuli hallitsijaksi Aššur-nasir-apli, A:n mahtavimpia kuninkaita. Hän laski jälleen Mesopotamian valtansa alle ja tunkeutui Välimereen saakka, päämäärä, johon sen jälkeen kaikki kuninkaat pyrkivät. Hänen poikansa Salmanassar II (860-825) taisteli Damaskosta vastaan ja pakoitti m. m. Ahabin ja Jehun veroa maksamaan. Seuraavat hallitsijat olivat jälleen heikompia, kunnes v. 745 Kalhissa syntynyt kapina saattoi valtaistuimelle Tiglatpileser III:n (745-727), A:n maailmanvallan varsinaisen luojan. T. kuului valtaansa yhä paisuttavan pappispuolueen vastustajiin ja koetti supistamalla sen etuoikeuksia parantaa maalaisväestön asemaa hyvin ymmärtäen, että hyvinvoipa talonpoikaissääty on sotilasvallan paras edellytys. Hän koetti myös osaksi lempeydellä osaksi voimakeinoilla yhdistää laajan valtansa eri kansakunnat lujemmin Assyriaan. Jotteivät voitetut kansat alati kapinoisi, hän siirteli asujamia valtakuntansa toisesta äärestä toiseen. T. taisteli voitokkaasti lännessä saaden (732) Damaskoksenkin antaumaan. 729 hän julistautui Babylonin kuninkaaksi nimellä Pulu. Hänen poikansa Šulman-ašarid (Salmanassar) IV (727-722) jatkoi isänsä politiikkaa ja piiritti 2 vuotta Israelin pääkaupunkia Samariaa, joka kuitenkin vasta hänen seuraajansa Šarru-ukinin (Sargonin) hallitessa (722-705) antautui. Sargon kuului pappispuolueeseen ja antoi ensi työkseen sille takaisin kaikki sen etuoikeudet. S., joka sotajoukoissaan käytti myös palkkasotureita, taisteli voitokkaasti lännessä, kukistaen m. m. (v. 717) Karkemišin, Hatti-kansojen viime jätteen ja samalla, Damaskoksen antauduttua, niskoittelevien länsikansojen viimeisen turvan. Niniven pohjoispuolelle S. perusti uuden kaupungin, „Sargonin kaupungin" (nyk. Khorsabad), jossa Ranskan konsulit Mosulissa, Botta ja Place viime vuosisadan puolivälissä toimittivat kaivauksia. Sargonin komeat muistomerkit ovat nykyään Pariisin Louvressa.

Seuraava hallitsija oli Sin-ahi-erba (Raamatun Sanherib) (705-681), joka piiritti Jerusalemia (701), mutta hänen täytyi äkkiä heittää piiritys kesken kukistaakseen Babylonissa syntynyttä kapinaa. S. kuului pappispuolueen vastustajiin. Kyllästyneenä Babylonin, pappispuolueen tyyssijan, ainaisiin kapinoihin, hän lopulta (689) hävitti koko kaupungin rakennuksineen päivineen. S. valitsi pääkaupungikseen Niniven. S:n surmasivat muutamat pappispuolueen salaliittolaiset. Hänen poikansa Aššur-ahu-iddin (Asarhaddon, 681-668) rakennutti uudestaan Babylonin. Hänen aikanaan Assyria saavutti suurimman laajuutensa kun siihen vielä liitettiin Egypti. Hänen poikansa oli Assurbanipal (Sardanapalos) (668-626), joka teki sotaretkiä Palestiinaan, Arabiaan ja Egyptiin. Suurimman maineen on hän kuitenkin saavuttanut tieteiden innokkaana harrastajana.

Hän kokosi ja kopioi kirjastoaan varten lukuisia nuolenpäätauluja. Tämä kirjasto, nyk. British Museumissa, on päälähde babylonilais-assyrilaisen sivistyksen tuntemiseen (ks. A s s u r b a n i p a l). — Häntä seurasi kaksi heikkoa hallitsijaa Aššur-etil-ilāni ja Sin-sar-iskun, joiden aikana Assyria vaipui vaipumistaan, kunnes Babylonin voimakas hallitsija Nabu-apal-usur ja Median kuningas Kyaksares v. 606 tekivät siitä surkean lopun.

Varsinaisen Assyrian luonnollisina rajoina olivat pohj. ja idässä Armeenian ja Kurdistanin vuoristot, lännessä Eufrat, etelässä Babylonia. I l m a n a l a oli hyvin vaihteleva. Vuoristoissa viileätä, talvisin pakkasta, niin että Tigris yläjuoksussaan jäätyi, etelässä ilmanala troopillinen. Maaperä oli hedelmällistä, varsinkin etelässä miltei kuin Babyloniassa, vuoristosta saatiin runsaasti metsänriistaa ja joet vilisivät kaloja. Pohj. saatiin runsaasti eri kivilajeja, joista Babyloniassa vallitsi täydellinen puute. Ohraa ja vehnää viljeltiin, maan hedelmällisyyttä lisäsi taaja kanavaverkko.

Assyrialaiset olivat seemiläistä rotua, joka varsinkin kuvissa selvästi näkyy. He olivat uljasta, voimakasta, toimintahaluista kansaa, sodassa rohkeita ja pelkäämättömiä, mutta samalla myös julmia ja säälimättömiä, luonteeltaan rehellisiä ja suoria.

Assyria oli täydellinen s o t i l a s v a l t i o. Sotajoukko oli kuninkaan tärkein tuki. Kuninkaitten kirjoitukset kertovat parhaasta päästä sotaisista urotöistä ja kuvat osoittavat, miten tarkkaa huolta pidettiin sotavarustuksista. — O i k e u s l a i t o s oli tarkalleen järjestetty, lukuisat taulut sen osoittavat. Kauppakirjeistä, työsopimuksista, velkasitoumuksista, laskuista y. m. näemme, miten e l i n k e i n o t kauppa, käsityö ja teollisuus kukoistivat. Assyrialaisten kauppa kulki lännessä Välimereen ja idässä Intiaan saakka ja rahamarkkinoilla oli assyrialainen tavara määrääjänä.

Mitä s i v i s t y k s e e n tulee, olivat assyrialaiset kokonaan babylonilaisista riippuvia. Assurbanipalin kirjastossa oli parhaasta päästä jäljennöksiä babylonialaisten tärkeimmistä kirjatuotteista. Erittäin tärkeitä lähteitä Assyrian historian tuntemiseksi ovat assyrialaisten „kuninkaitten kirjoitukset", kiveen, saveen y. m. s. hakattuja kiilakirjoituksia, joissa tehdään selkoa kuninkaitten hallituksesta, sotaretkistä, rakennusyrityksistä y. m., edelleen n. s. synkronistinen historia (1500-783), joka koskettelee A:n ja Babylonian välisiä suhteita, ja n. s. l i m u- l. eponymi-luettelot (892-647), joissa mainitaan jokaisen vuoden limu, s. o. virkamies kuten Kreikan arkontit ja Rooman konsulit. Heidän mukaansa sai vuosi nimensä. — R a k e n n u s t a i d e kukoisti Assyriassa. Temppelit ja palatsit koristettiin korkokuvilla sota- ja metsästyselämän y. m. aloilta, ja ne tehtiin mieluimmin alabasterista, jota saatiin vuoristosta. Ovia vartioivat jättiläisleijonat ja -härät, metallikoristuksia käytettiin runsaasti ja jalokivikaiverrustakin on tavattu. Naiset käyttivät korvissa, ranteissa, sormissa ja nilkoissa koristuksia, joiden teko todistaa korkealle kehittynyttä taideaistia. — Assyrialaiset taiteilijat eivät kuvanneet henkilöitä vaan tyyppejä. Kuvat ovat profiilisia, silmät *en face*. Perspektiiviä ei ole. Aineen — alabasterin — heikkouden tähden ei tehty kokokuvia. Kuningas kuvataan säännöllisesti muita kahta vertaa suuremmaksi.

U s k o n t o oli kokonaan Babyloniasta lainattu. Kansallisjumala oli Aššur, jonka puoliso oli Belit-Ištar, jota palveltiin Ninivessä ja Arbelassa. Assyrialaiset eivät uskonnon ja mytologian alalla luoneet mitään uutta, mutta uskonto vaikutti syvästi heidän jokapäiväiseenkin elämäänsä. — ks. tähän liittyvää k u v a t a u l u a.

[Botta, „Les monuments de Ninive" (1846-50); Place, „Ninive et l'Assyrie" (1866-69); Layard, „The monuments of Niniveh" (1849-53), „Niniveh and its Remains" (1849); Rassam. „Excavations and discoveries in Assyria" (1880); ks. myös B a b y l o n i a.] *H. H.*

Assyriologia, viime vuosisadalla syntynyt tiede, joka koskee muinaisen Assyrian ja Babylonian arkeologiaa, kieltä, kirjoitusta, kirjallisuutta ja sivistystä. [Lincke, „Bericht über die Fortschritte der Assyriologie" (1894); Fossey, „Manuel d'Assyriologie" (1904).] *K. T-t.*

Astaattinen (kreik. *astatos* = epävakaa) on magneettineula silloin, kun maanmagnetismin vaikutus on joko kokonaan tehty tehottomaksi tai sillä on vain vähäinen vaikutus. Tämä saadaan aikaan, joko asettamalla läheisyyteen toinen liikkumaton magneetti tai yhdistämällä toinen samanvoimainen magneettineula siten, että neulat ovat samansuuntaisia, poolit päinvastaisia.

Astacus ks. J o k i ä y r i ä i n e n.

Astarot ks. A s t a r t e.

Astarte *[-a'-]*, syyrialainen jumalatar, sama kuin babylonialainen Ištar, hebr. Astarot, aram. Atargatis, asiallisesti sama kuin syyrialainen Baalat, bab. Belit-Mylitta, kartagolainen Tanit j. n. e. Astarte oli Baalin puoliso, hedelmällisyyden tuottaja, mutta varsinkin taivaan kuningatar ja kuun jumalatar. Häntä palveltiin hekumallisilla menoilla; monin paikoin tuli neitosten uhrata neitseytensä hänen kunniakseen, ja useissa Astarte-pyhäköissä oli varsinaisia temppeliporttoja. Toisin paikoin ajateltiin Astarte neitseelliseksi ja sotaisaksi, jolloin hän myös palvelijoiltaan vaati sukupuolista puhtautta. Lukianoksen teos: „De dea Syra" kuvaa laajasti Astarte-palvelusta. Baalin palveluksen kanssa tunkeusi myöskin Astarten palvelus Israeliin tuoden mukanansa hurjaa irstaisuutta ja tapain turmelusta. Muinais-kaivaukset Palestiinassa (1902-04) ovat ilmituoneet m. m. parikymmentä Astarte-kuvaa, jotka todistavat, että tämän jumalattaren palvelus jo esi-israelilaisella ajalla oli Palestiinassa yleinen. [E. Kaila, „Uskonnonhistoriallisia luentoja" 1908.] *E. K-a.*

Aste. 1. *Fys.* Jakoväli useissa fysikaalisissa koneissa, niinkuin lämpömittareissa y. m. — 2. *Matem.* ks. Y h t ä l ö. Kulmat mitataan asteissa siten, että suoran kulman 1/90 on yksi aste (1°). Aste jaetaan 60 minuuttiin ja minuutti (1′) 60 sekuntiin (60″). Mittaamiseen käytetään astelastaa (ks. t.). — 3. *Geod.* Maan pinnalla määrätään paikan asema n. s. pituus- ja leveysasteilla. Pituusasteet mitataan pitkin paralellipiirejä (ks. t.). Koska paralellipiirit pienenevät navoille päin ja 1 pituusaste on $^1/_{360}$

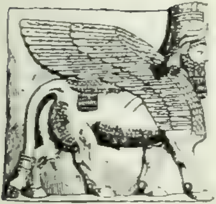
Assyria.

Assyrialainen.

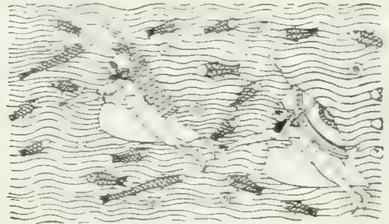
Babelin tornin kuviteltu paikka.

Sonnipatsas

Sivu Salmanassar II:n muisto-
obeliskista.

Uinti [illegible] keillä.

Lounaistuulen henki, pronssi-
nen amuletti. Louvre.

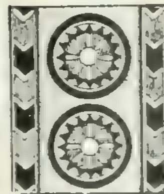
Ku[illegible] Ass[illegible]
[illegible]

Haltia ja pyhäpuu.
Korkokuva Nimrudista.

Pronssinen paino.

[illegible]

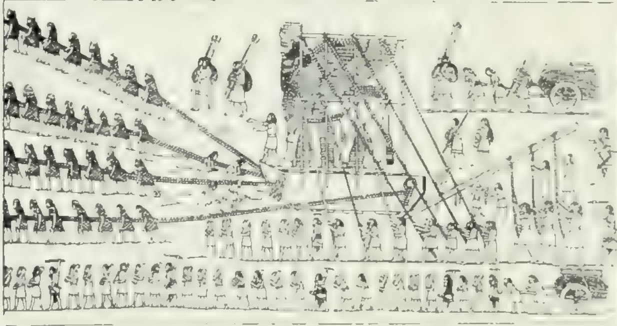

Gilgames kuristaa jalopeuran.

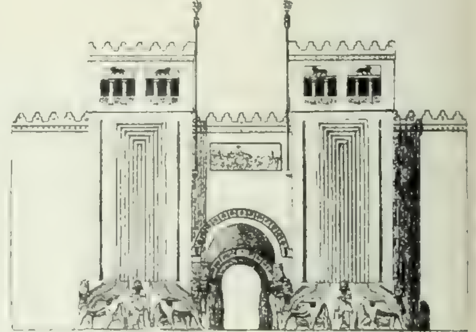
Assyria.

Linnanpiiritys.

Sonnipatsaan kuljettaminen.

Sargonin palatsin portti.

Kuoleva jalopeura.

Jalopeuranmetsästys.

Assyrialainen sotalippu.

Kuninkaanpalatsi (vanhojen kuvien mukaan suunniteltuna).

vastaavan paralellipiirin kehästä, pienenee myöskin 1:tä pituusastetta vastaava matka. Päiväntasaajalla sen suuruus on noin 111 km. Alkukohdaksi, josta pituusasteet luetaan, otetaan jonkin tähtitornin kautta kulkeva puolipäiväpiiri (ks. t.), itään siitä mitattu matka on itäistä, länteenpäin mitattu läntistä pituutta. Kaikilla paikoilla, jotka ovat samalla puolipäiväpiirillä on myöskin sama pituus. Leveysasteet lasketaan päiväntasaajasta navoille jakamalla tämä väli 90 leveysasteeseen, pohjoiseen mitattu matka on pohjoista, etelään eteläistä leveyttä. Leveysaste on joka paikassa melkein yhtäsuuri, noin 111 km, maapallon litteyden johdosta kuitenkin navoilla hieman suurempi kuin päiväntasaajalla.

4. *Mus.* Sävelaste, välimatka jostakin sävelestä lähimpään sävelmässä kysymykseen tulevaan joko ylä- tahi alapuoliseen säveleeseen; — kokoaste voidaan tarvittaessa jakaa kahtia muuntamalla, — puoliaste, joka tapauksessa jakamaton (poikkeuksena ovat eräitten Aasian kansojen koloratuuriset $^1/_4$-asteet, jotka meidän korvissamme pikemmin tuntuvat vinkumiselta tai ulvomiselta). *I. K.*

Asteikko, mittakaava, jaoitus, millä mitataan suuruutta tahi intensiteettiä. Siten pituus-a:lla mitataan pituutta, kulma-a:lla kulman suuruutta, lämpömittari-a:lla lämpötilaa j. n. e. Tuulen voimakkuutta arvostellaan esim. 12-asteisen Beaufortin asteikon mukaan. Kun maantieteellinen kartta on piirretty $^1/_{100000}$ mittakaavassa, vastaa jokaista matkaa kartalla 100,000 kertaa suurempi todellisuudessa. — *Mus.* Sävelsarja, joka käy asteettain yhden tai useamman oktaavin alalla, kulkien ylös tai alas.

Astelasta, transporteur, kone millä mitataan kulman suuruutta; reunaltaan asteihin ja niiden osiin jaettu puoli- tahi kokoympyrä.

Astelevy ks. Astelasta.

Astemittaus, etäisyyden mittaaminen kahden tähtitieteellisten havaintojen avulla asemansa puolesta tarkoin määrätyn paikan välillä maanpinnalla. Asteen pituus saadaan vertaamalla toisiinsa mitattu pituus ja asteissa lausuttu paikkojen välinen kaari. Asteen suuruus riippuu paikkojen latitudista (leveydestä), ja kahden tahi useamman astemittauksen avulla saadaan maan suuruus ja litistyminen määrätyiksi. Leveysastemittauksissa mitataan puolipäiväpiirin asteen pituus, pituusastemittauksissa paralellipiirin asteen pituus. Astemittaus suoritetaan siten, että pituudeltaan tarkasti määrättyjen tankojen tahi metallilankojen avulla ensin mitataan muutaman kilometrin pituinen asema- l. baasi-viiva maanpinnalla; tämän kumpaisestakin päätepisteestä tähdätään kolmanteen pisteeseen, jonka asema siten tulee määrätyksi; näin syntyy ensimäinen kolmio. Uusien tähtäämisien avulla liitetään tähän kohta kohdalta yhä uusia pisteitä, niin että muodostuu n. s. kolmioketju l. sarja. Tätä jatketaan molemmille puolin siksi, kunnes astemittauksen molemmat päätepisteet ovat yhdistetyt. Tuntiessamme näiden kolmioiden kulmien suuruuden ja kun mitattu asema suuruudeltaan on tunnettu, voimme laskemalla määrätä sekä kaikkien kolmioiden sivujen että myös kaikki kolmioiden kärkiä yhdistävien viivojen pituudet, siis myös sen viivan pituuden, joka yhdistää toisiinsa astemittauksen päätepisteet. Jos atsimut-määräyksen avulla on saatu määrätyksi se kulma, jonka yksi kolmiosivu puolipäiväpiirin kanssa muodostaa, voi laskemalla määrätä kaikkien muitten sivujen ja viivojen puolipäiväpiirin kanssa tekemät kulmat, ja siten saadaan myös koko astemittauskaaren puolipäiväpiirille projisioitu pituus määrätyksi. Tämän pituus on silloin sama kuin puolipäiväpiiriä pitkin laskettu etäisyys astemittauksen päätepisteitten kautta kulkevien leveyspiirien välillä. Siinä tapauksessa, että näitten pisteitten leveydet tähtitieteellisesti ovat määrätyt, saadaan saman kaaren pituus asteissa lausuttuna ja täten myös asteen pituus. — Koska yllämainittujen mittausten avulla myös kaikkien kolmionkärkien l. n. s. kolmiopisteitten maantieteellinen asema tarkoin tulee määrätyksi, saadaan näistä myös kiintopisteitä kartoittamistöille, joten tällaisilla mittauksilla maan kartoittamisessa on perustava merkitys. Kaikissa kulttuurimaissa tämä perustuukin astoja kolmiomittauksiin (triangulatsioneihin). Astemittaukset ovat vaivaloisia töitä; ne vaativat pitkää aikaa ja melkoisia kustannuksia. Karttografisen arvonsa tähden niitä on paljon käytetty, niin että monissa paikoin koko maa, tahi suuri osa siitä on yhtäjaksoisen kolmioverkon peittämä. Yhteistoiminnan aikaansaamiseksi eri valtioitten välillä on perustettu kansainvälinen toimisto, joka ensin käsitettyään Keski-Euroopan ja sitten koko Euroopan, on muodostunut kansainväliseksi maanmittauksen (geodesian) pysyväiseksi toimistoksi. — Astemittaukset ovat olleet metrijärjestelmänkin perustuksena, sillä alkuaan metrin pituus määriteltiin puolipäiväpiirin 40,000,000:as osaksi ja tämä määrättiin osaksi aikaisempien, osaksi tätä varten tehtyjen astemittauksien nojalla. — Astemittauksien historiassa on meidän maallamme ollut oma huomattava sijansa. Kun Ranskan tiedeakatemia, selvittääkseen silloin riidanalaista kysymystä, oliko maapallomme navoilta suippeneva vaiko litistynyt, varusti 2 suurta astemittausretkikuntaa mittaamaan asteen leveyttä mahdollisimman erilaatuisilla maantiet. leveysasteilla, lähetettiin toinen ekvaattorin läheisyyteen, Peruun, toinen Pohjois-Suomeen. Tämä n. s. Lapinmaan astemittaus ulottuu Torniosta jokea ylös Kittisvaaralle ja suoritettiin Maupertuis'n johdolla vv. 1736-37. Molemmat mittaukset verrattuina Ranskassa tehtyihin osoittivat, että maapallo on navoilta litistynyt. — Koska mittauksien suhteen vallitsi epäilyksiä, toimitti Svanberg 1801-03 uuden mittauksen Mallörnin ja Pahtavaaran välillä; tämä osaksi varmensi, osaksi paransi edelliset tulokset. Vihdoin on venäläis-skandinaavialaisesta astemittauksesta, joka vv. 1816-55 suoritettiin Tonavan suulta Jäämerelle, ja joka yhä edelleenkin on tärkeimpiä tämänlaatuisia töitä, n. $^1/_3$ suoritettu maamme rajojen sisäpuolella. Kolmioketju käy Suursaarelta Loviisaan, Päijänteelle, Jyväskylään ja Kajaanin seutuville, täältä Ouluun ja sen jälkeen rannikkoa pitkin Tornioon sekä sieltä Tornion- ja Muonion-jokia ylös valtakunnan rajalle. Turkulainen astronomi Walbeck otti

vv. 1819-22 osaa valmistaviin töihin; itse työnkin suoritti pääasiallisesti suomalainen mies, sittemmin tähtitieteen professori Woldstedt, vv. 1835-45. — Kolmiomittausta, jonka tarkoituksena myös oli olla astemittaus, mutta jolta puuttui tarvittava tarkkuus, vaikkakin se kyllä on ollut hyödyksi kartoittamistöille, on vv. 1829-38 venäläisten meriupseerien suorittama Baltialainen triangulatsioni (kolmiomittaus) pitkin Suomenlahden rannikkoja. — Valtiopäiväanomuksen johdosta hallituksen asettama komitea laati vv. 1889-91 ehdotuksen maamme karttografisten töitten perustamiseksi kolmioverkko-jaksoille. Tämä komitea ehdotti myös erityisen geodeettisen toimiston perustamista, jolle toimistolle, uudistetun ja hyväksytyn anomuksen nojalla, toinen komitea 1890 laati ohje- ja vuosirahasäännön, mutta myöhemmin nämät ehdotukset korkeammalla taholla hyljättiin. *A. D.*

Astenia (kreik. *asthe'neia*), voimattomuus, heikkous.

Astenopia (kreik. *asthe'neia* = heikkous, ja *ōps* = silmä), näön heikkous, näkemisen vaikeutuminen, silmän ankara väsyminen kauan likeltä katseltaessa; perustuu usein valontaittamishäiriöihin, erittäinkin kaukonäköisyyteen (a. accommodativa), sekä myöskin akkommodatsionilihasten heikkouteen. *M. O-B.*

Asteosasto l. aste-puolisuunnikas kartalla on ala, jota kaksi pituus- ja kaksi leveysastetta rajoittaa. Jokainen kartta, olkoonpa kokoonpantu kuinka monesta osasta eli lehdestä tahansa, jos se vain kokonaisuudessaan on piirretty samassa projektsionissa l. saman kuvaamistavan mukaan, muodostaa yhteenliitettynä yhtenäisen kokonaiskuvan. Yksinäinen lehti tällaisesta kartasta on siis ainoastaan osa tästä kokonaisuudesta, niinkuin useasta lehdestä tehty seinäkartta meille osoittaa. Myös monet vanhemmista topografikartoista, jotka usein käsittävät satojakin karttalehtiä, ovat täten piirretyt. Näissä on siis lehtijako vallan riippumaton asteverkosta ja projektsionista. Uudemmat topografikartat sitävastoin ovat n. s. asteosasto l. astepuolisuunnikaskarttoja, joitten jokaista lehteä rajoittaa kahden pituus- ja kahden leveysasteen murto-osien muodostama puolisuunnikas. Kartoitettava ala kutakin lehteä kohti on valittu niin pieneksi, että piirrettävässä mittakaavassa voidaan sitä pitää täydellisenä tasona, jolle kaikki kuvattavat kuviot ja viivat tulevat yhdenmukaisesti kuvatuiksi. *W. S-m.*

Aster, asteri kasvisuku *Compositæ*-heimossa. Tavallisesti monivuotisia, jokseenkin isoja kaunismykeröisiä yrttejä. Kehräkukat keltaisia, laitakukat sinisiä, punaisia tahi valkeita. Suuri luku lajeja, useimmat Pohj.-Ameriikasta. Suomen ainoa laji *A. tripolium*, meriasteri, Pohjan- ja Suomenlahden rannoilla, on yleisimpiä ja kauniimpia merenrantakasvejamme. Joukko lajeja koristuskasveina syyskukkina. Meidän tavallinen puutarha-asterimme kuuluu *Callistephus*-sukuun.

Aster tripolium.

Asterabad l. Astrabad. 1. Maakunta Persiassa, Kaspian-meren eteläpuolella. Rikas metalleista, ilmanala epäterveellinen. — 2. Pääkaupunki samannimisessä maakunnassa, n. 20,000 as.

Asteri ks. Aster ja Callistephus.

Asteriscus pygmæus ks. Jerikon ruusu.

Asteriski (kreik. *asteri'skos* = tähti), tähdenmerkki (*), jota kreikkalaiset grammatikot käyttivät käsikirjoitusten alkuperäisiä tai myöskin huomattavia kohtia (vastakohta obeliskille ⸓) osoittamaan. — Viittausmerkki kirjoissa; arkkinumeron vieressä arkin sekundamuodon merkki.

Asteriskos ks. Asteriski.

Asterismi (kreik. *astē'r* = tähti), valon taittumisesta johtuva muutamien mineraalien ominaisuus antaa määrättyihin suuntiin heijastuneessa tahi läpikulkeneessa valossa ympyrän tahi tähden muotoisia kuvia.

Asteroidea ks. Piikkinahkaiset.

Asteroidit, ryhmä pieniä planeetteja, jotka kulkevat Marsin ja Jupiterin ratojen välillä. Ensin keksittyjä (Ceres, Pallas, Juno, Vesta) pidetään suurimpina; vain Vesta on joskus ilman kaukoputkea nähtävissä. Nykyään tunnetaan n. 600 asteroidia.

Astevaihtelu, uudenaikaisessa suomen kieliopissa, tarkoittaa saman paradigmin eri muotoja verratessa havaittavaa, pääasiallisesti tavun avonaisuudesta tai sulkeutuneisuudesta riippuvaa sanansisäisen *p*:n, *t*:n, *k*:n vaihtelua saman konsonantin eri pituusasteen, muiden konsonanttien tai kadon kanssa, esim. *otti* ∾ *otin*, *parempi* ∾ *paremman*, *arpa* ∾ *arvan*, *jalka* ∾ *jalaton* (vanha kielioppi puhui konsonantinpehmennyksestä l. -heikennyksestä). Tämä a. on oikeastaan osa laajempaa vaihtelua, joka on käsittänyt, paitsi konsonantteja (muitakin kuin yllämainittuja), myös vokaaleja. Riippuen siitä, onko tavu ollut korollinen vai koroton (korko ei nim. ole ollut sidottuna sanan ensi tavulle, kuten nykysuomessa), on sanan eri muodoissa ollut tavattavana vaihtelua pitemmän (vahvemman) ja lyhyemmän (heikomman) äänteen välillä; siten on esim. sellaisessa muodossa kuin *laiva i* ollut pitempi, mutta toisen tavun *a* lyhyempi kuin vastaavat äänteet muodossa *laivan*. Tämän laajan, heikko- ja vahva-asteisten muotojen vaihtelun juuret ulottuvat taaksepäin aina suomalais-ugrilaiseen alkuaikaan asti; selvimpiä jälkiä siitä on säilynyt suomen, viron ja lapin kielissä. Astevaihteluteorian keksijä on prof. E. N. Setälä, joka sen ensi kerran esitti v. 1895, ja se on hedelmöittävästi vaikuttanut koko suomalais-ugrilaiseen äännehistorialliseen kielentutkimukseen. *A. K.*

Asteverkko. Maapallomme pallonmuotoisella kuvalla ja maailmankartoilla emme tarvitsisi tuntea muuta kuin kaksi toistaan leikkaa-

vaa isoympyrää voidaksemme mittaamalla tarkasti määrätä ja lausua jokaisen paikan aseman maapallolla. Näiksi perusviivoiksi ovat valitut maapallomme suurin leveyspiiri, joka samalla on isoympyrä ja maantiet. leveysmääräystemme alkuviiva, ekvaattori, sekä sitä vastaan kohtisuora, maan napojen kautta kulkeva, mutta muuten mielivaltaisesti valittu isoympyrä, alku-l. nollapuolipäivänpiiri, meridiaani. Koska kuitenkin usein tapahtuisi, pienempiä alueita kuvattaessa kartalle, etteivät nämät viivat tulisi esiintymään, on sovittu jakamaan ne yhtäsuuriin osiin, joitten kautta vedetään niinhyvin uusia, yhtä etäällä toisistaan olevia, puolipäivänpiirejä, luvultaan 360, siis yksi joka asteelle, että myös 180 ekvaattorilta navoille päin pienenevää, mutta aina parittain yhtäsuurta kummallakin puolella ekvaattoria ja yhtä kaukana siitä olevaa leveys- l. paralellipiiriä. Nämät viivat muodostavat maapallolle ja tasotettuina myös kartalle verkonmuotoisen kuvion, asteverkon, jonka jokainen silmukka on puolisuunnikkaan muotoinen asteosasto l. aste-puolisuunnikas (ks. t.). Näillä toisiaan leikkaavilla ympyröillä on jokaisella kerta kaikkiaan sovittu oma järjestysnumeronsa, jonka avulla voimme määritellä paikan aseman maapallolla lausuttuna sen maantiet. koordinaateissa, pituudessa ja leveydessä (ks. myös L e v e y s p i i r i, P u o l i p ä i v ä n p i i r i). *W. S-m.*

Asti, kaupunki Pohjois-Italiassa, Alessandrian provinssissa, Tanaro-joen varrella, n. 44,523 as. (1906). Viininviljelystä, silkkikankaita. Runoilija Alfierin syntymäkaupunki.

Astiabarometri ks. I l m a p u n t a r i.

Astiamitta, tilavuusmitta, vastakohtana paino- ja pituusmitoille.

Astigmaattinen ks. A s t i g m a t i s m i.

Astigmatismi (kreik. kielteinen *a*, ja *stigma* = pistos, piste). 1. *Oftalm.* Näköhäiriö, joka aiheutuu siitä, etteivät loistavasta pisteestä lähtevät säteet taitu samaan pisteeseen vaan kahdelle mykiöstä eri kaukana olevalle viivalle. Tämä vika, joka usein on synnynnäinen, johtuu yleensä silmän sarveiskalvon ja kristallilinssin epäsäännöllisyydestä. A s t i g m a a t t i n e n silmä ei voi samalla kertaa selvästi nähdä ristin + molempia viivoja. A. korjataan sylinterimäisesti hiotuilla laseilla. Normaali silmä tulee astigmaattiseksi, kun se silmäkuopassa ohjataan katsomaan sivulle päin. — 2. *Valok.* Suuremmassa tai vähemmässä määrässä kaikissa valokuvausobjektiiveissa tavattava virhe (ks. edell.), mikä saa aikaan sen, että kuvattavan alan reunalla olevat pisteet esiintyvät kuvassa viivoina saaden aikaan epäselvyyttä. Virhe poistetaan käyttämällä vahvaa himmennystä.

Astma (kreik. *āsthma* = hengenahdistus), kohtauksittain esiintyvä hengenahdistus. A. b r o n c h i a l e l. n e r v o s u m perustuu bronkiaalilihasten kouristukseen, joka tekee hengittämisen ahtaaksi. A. c a r d i a l e aiheutuu verenkiertohäiriöistä keuhkoissa ollen sydämen vaillinaisen toiminnan seurauksena. *M. O-B.*

Aston Manor *[ästn mä'nə]*, Birminghamin koillinen esikaupunki, 77,310 as. (1901).

Astor *[ästə]*, amer. miljonääri- ja lahjoittajasuku. 1. J o h n J a m e s A. (1763-1848) muutti 20-vuotisena Saksasta Ameriikkaan, jossa aloitti monipuolisen ja laajan kauppaliikkeen ja perusti suuren omaisuutensa varsinkin rakennustonttikaupoilla New Yorkissa ja sen ympäristössä, perusti New Yorkin Astor-kirjaston. — 2. Hänen poikansa W i l l i a m B a r k h o u s e A. (1792-1875) jatkoi isänsä toimintaa ja lahjoituksia kirjastolle. — 3. J o h n J a m e s A. (1822-92) jatkoi isoisänsä ja isänsä jäljissä; hänen kuollessaan oli omaisuus kasvanut 100 milj. dollariksi ja lahjoitukset kirjastolle 1½ milj. dollariksi. Kirjastossa on nykyään n. 300,000 nidosta.

Astoria *[ästō'riə]*, kaupunki Oregonin valtiossa Ameriikan Yhdysvalloissa, Kolumbia-joen varrella 15 km Isosta-valtamerestä sisämaahan päin, 8,381 as. Viljan ja lohen vienti. A:n perustivat turkiskaupan keskustaksi rikkaan kauppiaan James Astorin asiamiehet v. 1811. Satama. Paljon suomal. siirtolaisia, jotka työskentelevät etupäässä lohenkalastuksessa.

Astraalihenget, muinais-itämaisten uskontojen tähtipalveluksessa asutuiksi ajateltujen taivaankappalten henget. Tämä käsitys jatkui sitten kreikkalaisuudessa ja kristinuskossakin.

Astraalinen (lat. *astrā'lis* < *astrum* = tähti), kaikki mikä koskee tähtiä; teosofiassa ja spiritismissä kaikki, mikä kuuluu siihen maailmaan tahi tasoon (astraalitasoon), minkä ajatellaan olevan fyysillisen ja n. s. mentaalitason välillä.

Astraaliruumis, uudenajan „salaisten tieteiden", okkultismin (ks. t.), käsityksen mukaan ihmisen toinen, kirkastettu (eteerinen) ruumis.

Astraalivalo (lat. *astrā'lis* < *astrum* = tähti), tähtit., himmeä valo, mikä kirkkaina öinä nähdään linnunradan tähtien välillä ja heikompana muissakin taivaan osissa. Myöskin erään valoeetterin tapaisen eetterin nimitys, jota eetteriä teosofien mukaan on kaikkialla avaruudessa.

Astrabad ks. A s t e r a b a d.

Astræa *[-trē'-]*. 1. Kreikkalainen jumalatar. ks. A s t r a i a. 2. A s t e r o i d i t (ks. t.).

Astragalos *[-ra'-]* (kreik. „luunikama"), *rakennust.*, se lista, joka erottaa pylvään, pilarin tai pilasterin kapiteelin varresta. Usein se on helmisauvan näköinen. *E. R-r.*

Astragalus, k u r j e n h e r n e, kasvisuku *Leguminosæ*-heimossa. Piikittömiä tahi piikkisiä yrttejä, ruohovarpuja tahi pensaita. Lehdet parilehtisiä, päätöparisia. Kukat lehtihankaisissa tertuissa tahi tähkissä. Palot epätäydellisesti pitkittäin jakautuneet kahteen lokeroon. Lukuisat lajit (n. 1,200) levinneet vanhan maailman lauhkeisiin ja lämpimämpiin osiin. Suomessa 2 lajia, toinen *A. oroboides*, Inarin-Lapissa, toinen *A. alpinus*, eri osissa maata soraisilla paikoilla ja pohjoisessa tunturipurojen varsilla. Muutamista Kreikan ja Etu-Aasian lajeista tihkuu n. s. t r a g a n t t i a (ks. t.). *(J. A. W.)*

Astragalus alpinus.

Astrahanj ks. A s t r a k a a n i.

Astraia *[-tra'i-]* (lat. Astræa), kreik. jumalaistarustossa Zeuksen ja Themiksen tytär; siirrettiin tähdeksi taivaalle.

Astrakaani l. A s t r a h a n j. 1. Kaakkois-Venäjän kuvernementti Kaspian-meren pohjoispuolella, 236,531 km², 1,125,700 as. (1904). Tasankomaa, osittain merenpinnan alapuolella, jonka läpi Volga virtaa. Väestö on hyvin sekalaista (venäläisiä, kasakoita, tataareja, kirgiisejä, kalmukkeja ja saksalaisia). A. jaetaan viiteen piirikuntaan ja on melkein kokonaan suola-aroa suolanpitoisine järvineen (Elton, Baskuntšak) ja lampineen; n. 80 % maasta on tästä syystä viljelykseen kelpaamatonta. Aroilla sitävastoin menestyy erinomaisesti karjanhoito. Toinen tärkeä elinkeino on kalastus Kaspian-merellä ja Volgalla. Ilmasto on mannerilmastoa ankaroine talvineen ja kuumine kesineen. — 2. A. kuvernementin pääkaupunki, hedelmätarhojen ympäröimällä saarella, Volgan suistossa, n. 70 km Kaspian-merestä, 113,075 as. (1907). Kaupungin osista on Kreml erityisesti mainittava komeista kirkoistaan. Vilkas kauppakaupunki, jossa kirjavanaan vilisee eurooppalaisia ja aasialaisia. Harjoitetaan suurenmoista kalastusta sekä nahkateollisuutta. Vientitavaroina: kalat, kaviaari, nafta, hedelmät, nahka. Kaspian-meren laivaston sotasatama. A:n merkitys on Keski-Aasian radan valmistuttua suuresti kasvanut.

Astrakaani, eräs laji kähärä- ja kiiltäväkarvaisia mustia vuonannahkoja, joita tuodaan Kaakkois-Venäjältä ja Lounais-Aasiasta.

Astrakaani, tunnettu omenalajien nimitys. Suomessa viljellään kolmea yleisemmin tunnettua tämännimistä kesäomenalajia, nimittäin v a l k e a a a., i s o a k u u l a s t a a. ja p u n a i s t a a. — 1. Valkean a:n puu menestyy jotakuinkin hyvin ainakin Tampereella ja Savonlinnassa saakka. Elinvoimaltaan se on heikko ja siitä syystä usein tautien vaivaama. Satoisuus kohtuullinen. Hedelmät ovat keskikokoisia tai pienehköjä, litteitä ja matalaharjuisia, silmään päin suippenevia, väriltään viheriöitä, suotuisina kesinä hyvin vaaleita. Malto pehmeä, useimmiten aivan kuulakka ja hyvin mehukas sekä maultaan miellyttävä, runsaasti sokeroitu ja miedon hapahko. Hienoin Suomessa viljellyistä kesäomenalajeista. — 2. Iso kuulas a. lienee näistä kestävin. Sitä viljellään esim. Ruotsin puolella tyydyttävällä menestyksellä aina Piitimessä (Piteåssa) saakka eli jotakuinkin samalla leveysasteella kuin Pudasjärvi Pohjanmaalla. Hedelmät ovat hyvin isoja, litteän pyöreähköjä, vaalean kellertäviä. Malto ja maku jotakuinkin samanlaiset kuin edellisen. Tällä lajilla on vain se paha puoli, että hedelmät usein kypsyessään halkeilevat. — 3. Punainen a. Puu on arka. Hedelmät keskikokoisia, usein kauttaaltaan punaisia. Malto pehmeä, useimpien mielestä miellyttävän hapahko, mutta meillä ei tämän lajin mausta yleensä pidetä. *W. B. H.*

Astrakan ks. A s t r a k a a n i.

Astrée, aikoinaan kuuluisa ransk. paimenromaani, täynnä idyllistä rakkautta ja hienostelua, mutta sietämättömän pitkäveteinen. Sen kuudesta osasta on ainakin neljä H o n o r é d'U r f é n kirjoittamaa (ilm. 1610-24).

Astrid (*-trid*), mskand. naisennimi (= Estrid), sanan alkuosa = jumala, loppuosa = nainen.

Astrofotografia (kreik. *astē'r* = tähti, *phōs* = valo, ja *graphein* = kirjoittaa) tähtivalokuvaus, valokuvauksen käyttäminen taivaankappaleita tutkittaessa. vrt. T ä h t i t i e d e.

Astrofotometria (kreik. *astē'r* = tähti, *phōs* = valo, ja *metron* = mitta), tähtien valovoimanmääräämineu. Tämä suoritetaan n. s. fotometrillä, joko esim. vertaamalla tähden valovoimaa johonkin toiseen määrättyyn tai keinotekoiseen tähteen tahi himmentämällä tähden valo näkymättömäksi sysäämällä eteen kiilan muotoista himmentäjää tahi mittaamalla valokuvauslevyllä sen kuvan suuruus.

Astrofysiikka (kreik. *astē'r* = tähti, ja *physikē'* = luonnonoppi), se osa tähtitiedettä, mikä käsittelee taivaankappalten fysikaalisia ja kemiallisia suhteita sekä fotometrisesti määrää tähtien valovoiman. vrt. T ä h t i t i e d e.

Astrognosia (kreik. *astē'r* = tähti, ja *gnōsis* = tieto), oppi taivaalla näkyvien tähtien nimistä ja ryhmittymisistä. Astrognosia on tähtitieteen esittävä osa.

Astrografi (kreik. *astē'r* = tähti, ja *graphein* = kirjoittaa), kone, millä mekaanisesti tai valokuvaamalla voidaan nopeaan tehdä tähtikarttoja.

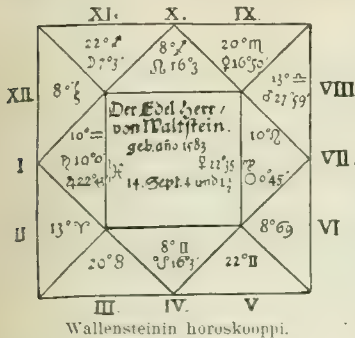
Astrolabebai *[-lā'-]*, suuri merenlahti Keisari Wilhelmin maan (saks. Uuden-Guinean) rannikolla.

Astrolabium (kreik. *astrola'bon*), Hipparkhoksen keksimä kone, millä määrätään tähtien asemat ekliptikan suhteen. Pääasiassa samankaltainen kuin n. s. armillaarikehät.

Astrolatria (kreik. *astēr* = tähti, ja *latre'ia* = palvelus), tähtienpalvelus, näyttää saaneen alkunsa Babyloniassa, jossa jumalat yhdistettiin erityisiin tähtiin, varsinkin kiertotähtiin. Sieltä tähtienpalvelus levisi myöskin Syyriaan ja Israeliin, jossa profeetat sitä vastustivat.

Astrologia (kreik. *astrologi'a* < *astē'r* = tähti, ja *logos* = oppi), taito, jolla luultiin voitavan tähdistä ennustaa tulevia asioita. Astrologiaa on harjoitettu jo kaukaisessa muinaisuudessa, sen luullaan syntyneen kaldealaisten keskuudessa. Sen vaikuttimina ovat olleet taikauskoinen salaisen tutkimisen halu ja se väärä otaksuma, että ihmistä koskevat tapahtumat ovat yhteydessä tähtien asemien kanssa. Roomassa a. oli joskus kuten esim. keisariajalla, suuressa arvossa, mutta 14:nnellä ja 15:nnellä vuosis. tämä taito saavutti suurimman vaikutuksensa Euroopassa etenkin arabialaisten ja juutalaisten kabbalistien kehittämänä. 16:nnella vuosis. a. alkoi menettää mainettaan, mutta ei vielä paljoa myöhemminkään puuttunut tämän taidon harjoittajia. Kullakin planeetilla luultiin olevan erikoisia voimia, joiden vaikutukset ihmiskohtaloihin olivat määrättyihin suuntiin käypiä. Erittäin tärkeitä olivat konjuktsionit, tapaukset jolloin 2 planeettia tulee hyvin lähelle toisiaan. Esim. Jupiterin ja Saturnuksen yhteentulemisen luultiin merkitsevän hyvin tärkeitä tapahtumia. Jakamalla taivaanpallo isoympyröillä 12 osaan saatiin n. s. „koteja", joista ensimäistä sanottiin elämän kodiksi. Muut olivat: onnen ja rikkauden, veljien, sukulaisuuden, lasten, terveyden, avioliiton, kuoleman, uskonnon, arvojen, ys-

tävien ja hyväntekijäin, vihamiesten tai vankeuden kodit. Määräämällä näiden asema taivaalla jonkin henkilön syntyessä laadittiin hänen „horoskooppinsa" (ks. t.) ja luultiin sen perusteella voitavan päättää hänen elämänvaiheistaan. Kun kuu kiertää maan ympäri 28 vuorokaudessa,

Wallensteinin horoskooppi.

jaettiin ekliptika 28:aan n. s. „Kuun kartanoon", joilla oli eri merkityksensä. Samoin vallitsi kunakin viikon tuntina jokin 7:stä taivaankappaleesta: Saturnus, Jupiter, Mars, Aurinko, Venus, Merkurius ja Kuu.

Astrologi (ks. A s t r o l o g i a), astrologian harjoittaja.

Astrometria (kreik. *astē'r* = tähti, ja *metrein* = mitata), se osa havaitsevaa astronomiaa, mikä käsittelee taivaankappalten näennäisien asentojen ja liikkeiden määräämistä, paikan- ja ajanmääräämiskeinoja sekä näissä havainnoissa käytettyjen koneiden teoriaa.

Astronomi (kreik. *astrono'mos*), tähtitieteilijä.

Astronomia (kreik. *astronomi'a*), tähtitiede (ks. t.).

Astronominen, tähtitieteellinen; a. o b s e r v a t o r i, tähtitieteellinen havaintopaikka, tähtitorni.

Astropalia *[-ia']* (it. S t a m p a l i a, turk. U s t o p a l i a), saari Aigeian-meressä, kuuluu turk. Sporadi-saariin, luoteiseen Rhodoksesta, 136 km², 2,000 as.

Astruc *[astry'k]*, J e a n (1684-1766), ransk. lääkäri ja raamatuntutkija. Kirjassaan „Conjectures sur les mémoires originaux, dont il paroit que Moyse s'est servi pour composer le livre de la Genèse" (1753) hän väitti, että Mooses, hänen nimellään tunnettuja kirjoja laatiessaan, oli käyttänyt useita lähdekirjoituksia, jonka vuoksi A:ia pidetään uudenaikaisen Pentateukki-kritiikin (ks. t.) perustajana. *K. T-t.*

Astrup, E i v i n d (1871-95), norj. pohjoisnapatutkija, joka otti osaa Robert Pearyn Pohjois-Grönlannin maajääseutujen tutkimiseksi ja kartoittamiseksi tekemiin retkiin. Kirjoittanut teoksen „Blandt Nordpolens naboer". Hänen muistokseen on urheiluaharrastava nuoriso pystyttänyt kiven Voksenkollenin tien varrelle Vilhelmshøi'n luo.

Astrup, H a n s R a s m u s (1832-98), norj. liikemies ja politikko, omisti yhdessä maanmiehensä, tukkukauppias Sørensenin kanssa 1850-luvun puolivälistä vuoteen 1872 suuren liikkeen ensin Barcelonassa, sitten Tukholmassa ja oli vielä sen jälkeen Ruotsissa tehtaanomistajana vuoteen 1885, jolloin monen miljoonan omistajana palasi Norjaan. 1885-88 A., jota pidettiin etevänä taloudellisten kysymysten tuntijana, oli Sverdrupin ministeristössä yleisten töiden departementin päällikkönä ja sen jälkeen useita vuosia stortingin jäsenenä. Hän oli lämmin maansa edistyksen ystävä ja yhteishyvän harrastaja. *K. B:dt.*

Astumalinnut *(Cursores)*, lintuja, joiden takavarvas on muita varpaita ylempänä ja sääri kokonaan ulkona ruumiista. Tähän kuuluvat k a n a l i n n u t ja k a h l a a j a t. *E. W. S.*

Astur ks. H a u k a t.

Asturia (esp. *Astu'rias*), maakunta Biskajanlahden rannalla Pohj.-Espanjassa, muinoin ruhtinaskunta, vastaa nykyänsä Oviedon hallinnollista aluetta. Eteläosassa kulkevat Kantabrian vuoret. Niistä lähtee pohjoiseen haaranteita, joiden välissä on syviä, kauniita jokilaaksoja. Vuoret ovat metsänpeittämiä. Pääelinkeinoina ovat maanviljelys (laaksoissa), karjanhoito ja vuorityö. A:sta saadaan n. puolet Espanjan kivihiilestä sekä sinkkiä, rautaa ja kallisarvoisia kivilajeja. Rannikolla kalastusta. Pääkaupunki Oviedo. — A. on Espanjan monarkian kehto. Jerezin taistelun jälkeen 711 vetäytyivät länsigootit Asturian vuoriseutuihin ja pysyivät siellä arabialaisista riippumattomina. Sieltä alkoi myös se vuosisatoja kestänyt taistelu, joka johti arabialaisten vallan kukistukseen niemimaalla. V:sta 1388 Espanjan perintöruhtinas käyttää „Asturian prinssin" arvonimeä. *A. R. B.*

Astutus, a s t u t t a m i n e n, hevosten ja karjan parittelu.

Astuva, murteellinen nimitys erinäisille vanhemmille äesmuodoille, puu'astuva, lehtoastuva j. n. e. *I. A. S.*

Astyages *[-a'gēs]*, medialaisten viimeinen kuningas, Kyaksareen poika, nousi valtaistuimelle n. 585 e. Kr. 551 hänet voitti ja vangitsi Pasargadain taistelussa Kyros, joka tarinan mukaan oli hänen tyttärensä Mandanen ja persialaisen Kambyseen poika.

Astyanaks *[-a'n-]*, troialaistarustossa Hektorin ja Andromakhen poika, sai tavallisen tarutoisinnon mukaan surmansa siten, että hänet Troian valloituksen jälkeen paiskattiin alas kaupungin muureilta. *O. E. T.*

Asuinpaikka. 1. *Lakit.* Se paikka, jossa henkilö tosiasiallisesti oleskelee, ja jossa hänen kotinsa ja perheensä on. *A. T.*

2. *Muinaist.* Sellainen kohta, jolle ihmisiä on asettunut asuntoa pitämään ja jolle liesien tuhasta, aterianjätteistä, kaikenmoisista puduista, kuten savi-astiain ja työkalujen palasista y. m. s. syntyy ajanmittaan likaisen tumma tai musta, heikompi tai vahvempi „asuttu kerros" l. n. s. k u l t t u u r i k e r r o s. Verrattain tavallisia enimmissä maissa ovat niin varsinaisemman kuin myöhemmän kivikauden (ks. t.) kulttuurikerrokset kivisine y. m. liedensijoineen, asuin-, säiliö-, tunkio- y. m. kuoppineen (m a r d e l l e i k s i nimitettyjä 2-4 m syvyisiä, 11-15 m läpimittaisia, siis osaksi maanalaisia asunnonsijoja esiytyy Keski-Euroopassa kivikauden lopulla). Yleensä ovat nimitt. tämän aikakauden asuinpaikat jääneet häiriytymättä syrjäisille paikoilleen; entisille merien, järvien ja jokien rannoille, missä oli sopivia pyydyspaikkoja. Metallikaudella ne ovat sensijaan enimmäkseen sattuneet samoille kohdin kuin myöhemmän, varsinaisen maanviljelysajan kylät ja talot, ja niiden kulttuurikerros on siten moneen kertaan sekaunut. Suomessa on tavattu

paitsi lukuisia ja runsaslöytöisiä kivikauden asuinpaikkoja kuitenkin myös joitakin rautakauden asuinpaikkojakin asuntotontteineen, etupäässä Ahvenanmaalta. Ruotsin rautakaudelta on huomattava muinoinen Birka (ks. t.) vahvasta ja laajasta kulttuurikerroksestaan.

J. A-io.

Asuinpaikkalöydöt ovat semmoisia muinaistieteellisiä löytöjä, jotka ovat jäännöksiä muinaisaikaisten asukkaiden asunnoista tai joista muuten varmuudella voidaan päättää, että paikka muinoin on asuinpaikkana ollut. Kun asuinp.-löydöistä voi tehdä tärkeitä johtopäätöksiä muinaisajan ihmisten elintavoista ja erilaisten niissä tavattavien yksityisesineiden iästä ja suhteesta toisiinsa, ovat ne erittäin tärkeät muinaistutkimukselle.

Asuinrakennus. Alkuperäisimpiä suojia, joihin ihminen turvautuu tuulelta ja sateelta, on — lukuunottamatta luolia tai luonnonomaisia maakuoppia — viistokatos eli n. s. tuulensuoja. Tästä syntyy kahdenlainen kota: huippukattoinen, jossa alkuasteella tukipuut yläpäineen nojasivat toisiaan vastaan, ja harjakattoinen, jossa on kaksi kattovierrettä. Jälkimäistä sanotaan myös majaksi. Huippukattoisesta kodasta syntyy maakota l. alkuperäinen talviasunto, siten, että tukipuita vastaan, joitten lukumäärää entisestään lisätään, asetellaan tiheään kehäpuita, mitkä katetaan sammaleella, heinillä sekä — ylinnä — mullalla tai turpeilla. Lämpimyyden saamiseksi varustetaan maakota aluksi matalalla kuopalla, joka sitten monilla pohjoisilla kansoilla syventymistään syventyy, kunnes muodostuu maanalainen eli maa-asunto. — Harjakattoinen kota muuttuu hirsirakennukseksi. Talviasuntoon sovellutettuna salvos vaikuttaa, että maa-asunto nousemistaan nousee, kunnes se muodostuu maanpäälliseksi pirtiksi ja vihdoin tuvaksi. Pirtin oven edustalle tehdään porstua: ensiksi pisteporstua vinosti oviseinää vasten asetelluista puista, sitten salvettu porstua — aluksi eri salvoksena. Tämä toisin paikoin (suomalaisilla kansoilla) muodostuu todelliseksi etuhuoneeksi, toisin paikoin saa viereensä aitan, joka myöhemmin muodostuu toiseksi pirtiksi. Porstuan sisäpuolelle muodostuu eteinen ja ulkopuolelle kuisti (rappuset). Kehitys käy Suomessa edelleen siten, että asunto kasvaa sekä leveydelleen että pituudelleen (tulee lisäksi kamari, leipoma- l. pakaritupa, sali y. m.).

Kodassa ja majassa on avonainen tulensija liesikivineen (totto) tannerpermannolla. Savu nousee katon keskellä (huipussa) olevan aukon kautta ulos. Tämä aukko — reppänä l. lakeinen — sijaitsee savupirtissä eli -tuvassa milloin katossa milloin seinässä. Liesikivistä muodostuu yhdeltä puolen kiuvas toiselta puolen takka. Lattia eli silta syntyy varsinaisesti vasta pirtin osana. Se lasketaan juoniaisten varaan. Multapohja tulee yleisemmin Suomessa vasta 1800-luvun alkupuolella käytäntöön. Sen korvasivat ennen seinävieriin tehdyt multapenkit. Akkunat, jotka syntyvät reppänästä, ovat aluksi milloin seiniin milloin kattoon tehtyjä pieniä aukkoja, jotka suljetaan joko jäällä, rakolla, kalannahkalla tai siirrettävällä luukulla (Suomessa). Kehittyneissä akkunoissa on aukossa kehä ja vuorilaudat sekä (ruuduissa) lasienpuitteet. Seinähirsiä pitävät paikoillaan paitsi salvamet myöskin karat, jotka lyödään viereisten hirsien läpi kulkeviin reikiin tai uurteisiin. Ylempi hirsi veistetään alapuoleltaan alemman mukaiseksi sekä varustetaan varolla eli urulla, johon sammal tai tappurat pannaan. Veistämistä varten vedetään hirsiin piiru seinävarolla. Hirsien liitokset ovat erilaisia: hammasjatkos, sorkkajatkos, kämmenjatkos (ks. Liitos). Alkuperäisiin hirsirakennuksiin on muutamilla suomensukuisilla kansoilla päädyt tehty sivuseiniä korkeammiksi, s. o. varustettu otsikoilla, joille on laskettu katonalaset. Näille on pantu ruoteet, joille tuohet tai koskuet sekä vihdoin tuulipuut painoksi. Näin on syntynyt kaksivierteinen katto, joka talviasuntoa rakennettaessa on peitetty maalla. Tämän peitteeksi pannut laudat muodostavat vähitellen itsenäisen vesikaton samalla kuin alkuperäisempi maalla peitetty katto muodostuu ensin kaksitaitteiseksi sitten tasaiseksi välikatoksi eli laeksi. Laen ja vesikaton väliin muodostuu ullakko eli vinni. Kun vesikaton vierteeseen tehdään akkuna, syntyy kattolakka. Riippuen siitä, minkälaisista aineksista vesikatto tehdään, sanotaan sitä turve-, koskut-, malko-, lauta-, kouru-, olki- tai pärekatoksi. Ainakin lautojen ja kourujen kannattimeksi pannaan räystäskouru räystäskokille; katon päätysyrjät verhotaan tuulilaudoilla. Rakennuksissa, joista otsikot on jätetty pois, kannattavat kattoa kattosakset (kantasakset), joita — samaan pariin kuuluvia — neulapuu yhdistää. — Venäjän karjalaisten ja syrjäänien rakennukset ovat n. s. novgorodilaista tyyliä: talon toinen puoli muodostaa ihmisten, toinen puoli kotieläinten suojan. Edellisessä puolessa on porstua, yksi tai useampia pirttejä, usein myös yksi tai useampia aittoja. Pirtin permannon alla on säilytyshuone karsina eli kolpitsa. Eläinten puolella on alhaalla tanhut, lätit ja navetta, ylhäällä sarai. Karsinasta muodostuu usein asuttava kerros.

Alemmilla maanviljelys- ja karjanhoitoasteilla käytetään asuinpirttiä myös navettana (talvella), saunana ja usein riihenäkin.

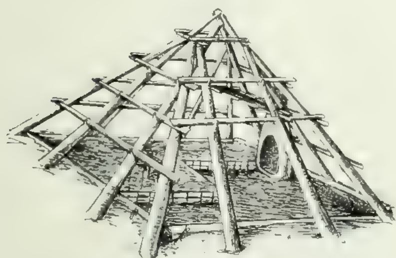
Aroseuduilla tehtiin jo ikivanhoina aikoina asumuksen seinät seipäistä, joitten väliin nidottiin oksia, mitkä sitten puolelta ja toiselta silattiin savella. Tämä työtapa johti luonnonkuivan tiilen valmistamiseen. Tiilen polttaminen keksittiin seudulla, jossa ilman kosteuden takia luonnonkuiva tiili ei kestänyt.

Vanhimpia ihmisten asumuksia ovat luolat (ks. kuvataulua „Asumuksia II" ja luola-asunnot) ja luonnonomaiset maakuopat. Näitten joukkoon kuuluvat myöskin keveät, siirrettävät kodat, joita vielä tänäpäivänä tavataan vakituisina asumuksina eri osissa maanpalloa sellaisilla kansoilla, jotka eivät tunne viljelevää taloutta, vaan elävät n. s. ryöstötaloutta. Kan-

Asumuksia I.

Huippukattoinen kota (ostjakkilainen).

Maakodan runko (ostjakkilainen).

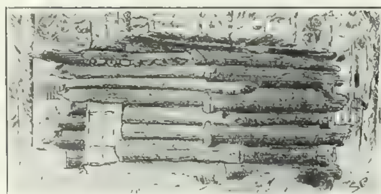
Maakota eteisineen (ostjakkilainen).

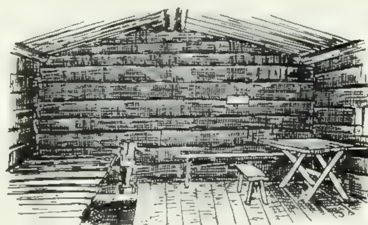
Maa-asunto (ostjakkisamojedilainen).

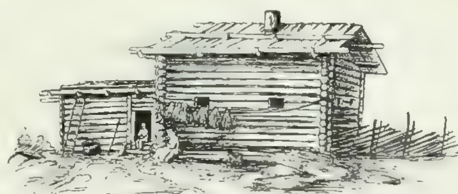
Metsämaja (Suomi).

Metsäsauna (Suomi).

Savupirtin peräpuoli (Suomi).

Savutupa ja aitta (Karjalasta).

Syrjääniläinen talo (novgorodilaista tyyliä).

Asumuksia II.

Entisiä luola-asuntoja.

Puuhun rakennettu maja.
Koiari, Uusi-Guinea.

Eskimolaisen lumikodan sisusta.

Paalurakennuksia Nikobaareilta.

Wawira-heimon kota. Kongo-valtio.

Massai-heimon tembe. Itä-Afrikka.

Omaha-intiaanien kota. Pohjois-Amerikka.

soissa, jotka ovat kohonneet kiinteisiin asuntoloihin, tavataan maa-asuntoja muuallakin kuin pohjoisissa maissa; niin esim. Afrikassa n. s. *tembet*. Erilaiset ilmastolliset ja maantieteelliset olot vaikuttavat huomattavasti rakennusaineeseen; niin holvaavat esim. arktiset eskimot asuntonsa usein jää- tai lumikimpaleista, aroseuduilla elävät kansat kattavat sen heinillä, metsäseudussa asustavat tuohella j. n. e. Maaperän kosteus, siitä nousevat epäterveelliset höyryt, äkisti yllättävät tulvat y. m. sentapaiset tosiasiat ovat arvatenkin saattaneet tekemään asuntoja puihin ja paaluille. Jälkimäisiä, n. s. paalurakennuksia (ks. t.) ovat monet kansat pystyttäneet mataloille vesipohjille (ks. tähän kuuluvia kuvaliitteitä: Asumuksia I ja II). *U. T. S.*

Kehityskauden eri ajanjaksoina, eri maissa ja eri kansoilla ja erittäinkin eri ilmanaloissa on asumusten tarkoitus ja sisäinen sommittelu, niiden rakennusaine ja ulkomuoto eli tyyli hyvin vaihdellut. Niin mainitaan nykyään yhden perheen rakennukset, joissa koko rakennus on yhden ainoan perheen asuntona ja tavallisesti myös yhden omistama (kaupunki-, huvila- ja työväenrakennuksia) sekä „vuokrakasarmit", joissa asuu useita vuokraamaksavia perheitä ja jotka parempaa taloudellista tulosta tavoitellen tavallisesti rakennetaan monikerroksisiksi (esim. amer. „pilvenpiirtäjät") ja niin suuriksi kuin käytettävissä oleva rakennusala ja rakennusjärjestys sallivat, sekä asuntoyhtiötalot, jotka muuten enimmäkseen ovat edellisten kaltaiset, paitsi että yhtiölle vuokraa maksavat asukkaat ovat itse asuntonsa suuruuteen nähden suhteellisia osakkaita yhtiössä. vrt. Rakennustaide ja Työväenasunnot. *J. C-én.*

Asukasoikeus, vakaa hallintaoikeus toisen maahan. Vakaalla asukasoikeudella hallitaan nykyään kruununtiloja. Kruununtilain asukasoikeus on aikojen kuluessa kehittynyt tavallisesta lampuotijärjestelmästä. Alkuaan kruunu antoi maata lampuodin viljeltäväksi määräajaksi ja sovittua vuokraa vastaan. Pian tuli kuitenkin tavaksi, että lampuodit saivat, poika isänsä jälkeen, häiritsemättä asua tilaa, niin kauan kuin he täyttivät asukasvelvollisuutensa. Kaarlo XI vakuutti sitten nimenomaan vuosina 1684 ja 1695 annetuilla asetuksilla kruununrusthollien ja sellaisten kruununtilain asukkaille, joista vero oli määrätty sotilaslaitoksen ylläpitämiseksi, että he ja heidän jälkeläisensä saivat yhä edelleenkin hallita tilojaan, niin kauan kuin he täyttivät asukasvelvollisuutensa. Asukkaiden hallintaoikeus oli kuitenkin hyvin epävakainen, kunnes helmikuun 21 päivänä 1789 annetun kunink. asetuksen 6 §, jolla on perustuslain luonne, vakuutti kaikille kruununtilain asukkaille, että niin kauan kuin he huoneiden ja maan puolesta asumaansa tilaa hyvin hoitivat, he ja heidän lapsensa saivat ne häiritsemättä pitää mies mieheltä siinä järjestyksessä kuin erittäin oli säädetty ja että sellaisella asukkaalla oli oikeus ennen muita lunastaa asumansa tila perinnöksi määrätyssä järjestyksessä. Perinnöksiostamisesta on voimassa kunink. asetus 19 p:ltä syyskuuta 1723 ja keis. julistus lokakuun 4 p:ltä 1849, joiden mukaan verolleostaminen voi tapahtua, jos maa on hyvin viljelty eikä metsä ole hävitetty ja jos rakennukset ovat lainmukaisesti kunnossapidetyt. Perinnöksi-ostohinta, joka voidaan maksaa joko kerrallaan tahi kymmenen vuoden kuluessa, suoritetaan veroparsselien kolminkertaisella arvolla sen verohinnan mukaan laskettuna, joka on vahvistettu lähinnä edellisenä vuonna siitä kuin hakemus on sisäänannettu.

Nykyään on kruununtilain asukasoikeus lähemmin järjestetty kesäkuun 6 p:nä 1883 annetulla asetuksella. Sen mukaan on kruununtilan asukas se, joka siksi on säädetyssä järjestyksessä otettu, ja nauttii hän hallintaoikeuttaan hyväkseen niin kauan kuin hän hoitaa huoneita ja tiluksia lain mukaan, mutta jos hän sen laiminlyö tai jättää veronsa maksamatta, on hän menettänyt asukasoikeutensa. Kuolleen asukkaan perilliset eivät siis ilman muuta ole kruununtilan asukkaita, vaan on heillä ainoastaan oikeus tulla asukkaaksi hyväksytyiksi. Asukasoikeuden voi myynnin tahi vaihdon kautta luovuttaa toiselle ja niinikään voi sen ulosmitata asukkaan velasta. Mutta lahjana tai testamentilla ei asukasoikeutta voi toiselle siirtää. Luovutus ei kuitenkaan ole pätevä, ennenkuin kuvernööri on sen hyväksynyt ja ostajan asukkaaksi ottanut. Kruununtilan asukkaaksi ei oteta ketään, joka rikoksesta on tuomittu elinkautiseen vapausrangaistukseen tahi tuomittu syypääksi varkauteen tahi muuhun häpeälliseen rikokseen, olipa hän sitten saanut hallintaoikeuden perinnön tahi siirron kautta. *O. K:nen.*

Asumakartano, aatelismiehen verovapaudella omistama tila, n. s. säteritila ja erittäinkin sillä oleva asuinrakennus, jota säterin omistaja oli velvollinen säterivapauden menettämisen uhalla ylläpitämään ja jonka tuli olla säterin omistajan aseman ja arvon mukainen. vrt. Säteri, Perinnönjako.

Asuncion *[-nþio'n]*, etelä-ameriikkalaisen tasavallan Paraguayn pääkaupunki, Paraguayjoen varrella; vilkas laivaliike pitkin jokea, melkoinen kauppa; vienti: vuodat, tupakka ja n. s. paraguay-tee. Perust. 1536. Yliopisto. 51,719 as. (1900).

Asunnontarkastus ks. Työväenasunnot.

Asunta, rautatieasema Jyväskylä—Haapamäen rataosalla Petäjäveden ja Keuruun asemien välillä, 26 km Haapamäeltä. 5:nnen luokan rautatie-, 2:sen luokan postiasema. *W. S-m.*

Asunto, *lakit.* ks. Kotipaikka.

Asuntokysymys ks. Työväenasunnot.

Asunto-oikeus (habitatio) oli roomalaisessa oikeudessa personaaliservituutti, joka tuotti korkeintaan elinkautisen esinekohtaisen oikeuden asua toisen rakennuksessa, kuitenkin vain siihen tapaan kuin toisen elätettävänä oleva. *O. K:nen.*

Asurbanipal ks. Assurbanipal.

Asutushistoria on esitys jonkun maan tai seudun vanhimmasta asuttamisesta ja asutuksen leviämisestä siellä. Eri pitäjäin kertomukset sisältävät tavallisesti myöskin seudun a:n. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen julkaisemat kertomukset eri kihlakuntain muinaisjäännöksistä koskettelevat useimmiten a:aakin. Sitäpaitsi voidaan käsitellä a:aa erityisissä tutkimuksissa.

Suomen historiallisesta kirjallisuudesta mainittakoon esimerkiksi Yrjö Koskisen „Pohjanmaan asuttamisesta" (1857, Suomi-kirjassa), J. W. Ruuthin „Satakunnan asutusoloista keskiajalla" (Hist. Arkisto, XV) j. n. e.

Asyli (kreik. *asylon*), alkuaan turvapaikka, johon takaa-ajettu voi paeta; sellaisia olivat muinaisessa Kreikassa temppelit, kristityissä maissa kirkot, luostarit, sairaalat. Oikeusjärjestyksen kehittyessä on tällaisten asylien tarkoituksenmukaisuus menettänyt merkityksensä. (vrt. A s y l i o i k e u s). Nykyään sanotaan asyleiksi erilaisia hyväntekeväisyyslaitoksia ja hoitoloita.

Asylioikeus l. t u r v a p a i k k a o i k e u s merkitsee nykyisessä kansainvälisessä oikeudessa sitä suojaa, jota valtio antaa toisista valtioista sen alueelle paenneille henkilöille. Turvapaikkaoikeus perustuu valtion suvereniteettiin, joka sisältää sen, ettei mikään vieras valtio saa sen alueella käyttää valtiovaltaansa. Kuitenkin ovat useimmat nykyajan valtiot keskinäisten sopimusten kautta sitoutuneet luovuttamaan määrätynlaiset niiden alueelle paenneet rikoksentekijät. Nämä sopimukset sisältävät hyvinkin vaihtelevia määräyksiä, mutta yleisenä piirteenä niissä kumminkin on, etteivät valtiot yleensä luovuta valtiollisia rikoksentekijöitä eivätkä omia alamaisiaan. *O. K:nen.*

Asymmetria (kreik. *asymmetri'a*), symmetrian, sopusuhtaisuuden puute; a s y m m e t r i n e n, epäsuhtainen.

Asymptootti (kreik. *asy'mptōtos* < kielteinen *a*, ja *sympi'ptein* = sattua yhteen). Käyrän viivan asymptootti on suora tahi käyrä viiva, jota käyrä alinomaa lähenee koskaan siihen yhtymättä. Käyrän pinnan asymptootti on joko tasainen tahi käyrä pinta, jota pinta aina lähenee saavuttamatta sitä koskaan. *(V. V. K.)*

Asyndeettinen ks. A s y n d e t o n.

Asyndeton *[-y'-]* (kreik. = „sitomaton"), l. a s y n d e e t t i n e n e s i t y s t a p a, jossa suuremman elävyyden ja painon saavuttamiseksi lauseet tai lauseenosat rinnastetaan ilman sidesanoja, esim. *niukka ruoka, runsas raippa, tanner vuode, viima vaippa.* *A. K.*

Asynkroninen moottori (kreik. kielteinen *a*, *syn* = samalla, ja *khronos* = aika), i n d u k t s i o n i m o o t t o r i, sähkömoottori, jota käyttää yksi- tahi tavallisesti useampijaksoinen vaihdevirta. Liike syntyy n. s. pyörivän magneettisen kentän vaikuttaessa ankkurin kierroksiin. Jos a:n moottorin ja virran synnyttäjän pooliluku on sama, pyörii moottori jonkin verran hitaammin kuin virran synnyttäjä; siitä nimi.

Atabaska ks. A t h a b a s k a.

Atacama *[-kā'-]*. 1. Suola-erämaa Antofagastan ja Atacaman maakunnassa Pohjois-Chilessä. — 2. Maakunta Pohjois-Chilessä, 78,820 km², 75,567 as. (1905). Ylätasanko, johon kuuluu suurin osa A.-erämaata. Chile-salpietaria, kuparia y. m. vuorituotteita. Rannikolla muutamia saaria, joissa on guanokerrostumia.

Atair ks. A l t a i r.

Atak, kaupunki. ks. A t t o k.

Atakki (ransk. *attaque*), hyökkäys; a t a k e e r a t a, ahdistaa.

Ataksia (kreik. *ataksi'a* = epäjärjestys, järjestyksen puute), puuttuva kyky toimittaa sopusuhtaisia ja järjestettyjä liikkeitä, ilmenee muutamissa selkäydintaudeissa, alkoholismissa y. m. *M. O-B.*

Ataktinen (kreik. *ataktos* = järjestämätön, epäsäännöllinen), liike, jolta puuttuu sopusuhtaisuus ja varmuus, esim. a. astunta.

Atalante *[-la'ntē]* (lat. myös *Atala'nta*), kreikkalaisessa tarustossa esiintyvä urhea ja nopeajalkainen impi. Toisten tarujen mukaan A. on Skhoineuksen tytär, Boiotiasta kotoisin. Avioliittoa vieroen A. pani miehelään-menonsa ehdoksi, että kosija voittaisi hänet kilpajuoksussa; jos A. voitti, niin kosija menetti henkensä. Monet kosijat saivat siten surmansa, kunnes Hippomenes niminen nuorukainen heitti kilparadalle kolme Aphroditelta saamaansa kultaomenaa; kun A. pysähtyi niitä poimimaan, pääsi H. ensinnä perille ja sai A:n omakseen. Sittemmin A. ja Hippomenes muuttuivat jalopeuroiksi. — Toisissa taruissa taas A. on Arkadiasta kotoisin, Iasioksen (tai Skhoineuksen) tytär; kasvaa vuoristossa emäkarhun imettämänä rohkeaksi metsästäjäksi. Miehiä vierovan immen voittaa omakseen Meilanion, jolle hän synnyttää Parthenopaios nimisen pojan. —Arkadialainen A. liitettiin myös taruun kuuluisasta Kaleydonin metsäkarjun ajosta (ks. M e l e a g r o s) sekä muihinkin taruihin, niink. Argonauttien ja Peeleuksen taruihin. — Luullaan A:n olleen alkuaan Artemiin toisintomuoto tai hänen kaltaisensa haltija. *O. E. T.*

Atamaani (ven. *atama'n*), kasakkain päämies, kasakkapäällikkö; arttelin päällikkö; Lounais-Venäjällä myös: kylänvanhin. vrt. H e t m a n.

Atavismi (lat. *atavus* = esi-isä), on sellainen perinnöllisyys, että joku ominaisuus sivuuttaa yhden tahi useampia sukupolvia; se periytyy siis esim. iso-vanhemmista lastenlapsiin välillä esiintymättä näiden vanhemmissa. vrt. P e r i n n ö l l i s y y s.

Atbara, Niilin pohjoisin syrjäjoki, joka lähtee Abessiinian vuoristosta ja yhtyy Niiliin hieman eteläpuolella Berberin kaupunkia.

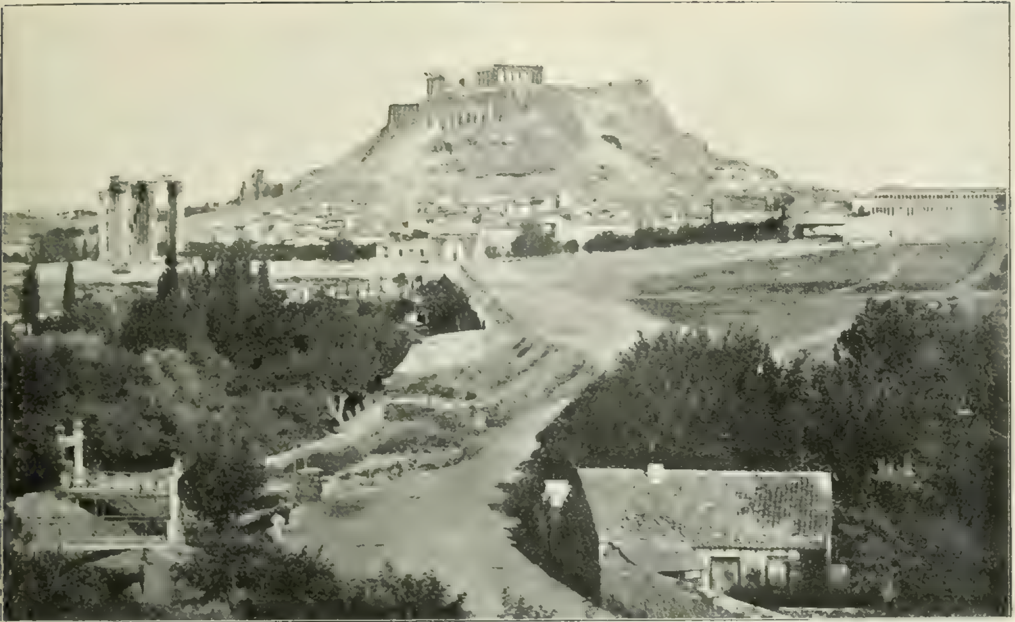
Atchin ks. A t j e h.

Atchison *[ätšisn]*, kaupunki Kansasin valtiossa Yhdysvalloissa, Missourin varrella, 15,722 as. (1900). Myllyliikettä, konetehtaita.

Ate *[atē]* (kreik.), mielen sokaistuminen, mielen hairaantumus, joka ilmenee rikollisissa töissä ja lopulta johtaa turmioon. Olennoituna Ate on milloin rikoksen ja turmion, milloin koston ja rangaistuksen henki. *O. E. T.*

Ateena (kreik. *Athē'nai*, lat. *Athē'næ*, uuskreik. *Aþī'na*), Attikan maakunnan pääkaupunki, ajoittain suuren valtiollisen liiton keskus, vanhan helleenisen sivistyksen varsinainen ahjo, nykyisen Kreikan pääkaupunki, sijaitsee Attikan keskitasangolla n. 5 km:n päässä merestä.

A:n aikaisimmin asuttu osa on sen 156 m korkea, lännestä itään suuntautunut linnavuori, A k r o p o l i s, jonka laelta on löydetty mykeenalaisaikuisen kuninkaanpalatsin perustukset ja jonka reunoja historiantakaisina aikoina kiersi epäsäännöllisistä kivimöhkäleistä laadittu muuri (P e l a r g i k o n); kallion keskikohdalla oli Athena jumalattaren pyhäkkö. Enimmän osan Akropoliin vanhempia rakennuksia hävittivät persialaiset 480 e. Kr., mutta rauhan palattua

Akropolis ja osa nykyistä Ateenaa.

ryhdyttiin suurenmoisiin rakennustoimiin. Entistä muuria ulommalle tehtiin korkeat neljäkäskivi-muurit; täyttämällä vuoren ja eteläisten muurien väli laajennettiin linnan pinta-ala melkoisesti. 447-432 e. Kr. rakennettiin Athenalle, etelään vanhan temppelin paikalta, uusi komea temppeli, Parthenon (ks. t.). Sikäli kuin Akropoliin sotainen merkitys väheni, muuttui sen ulkomuotokin. Entisen, hyvin suojatun sisäänkäytävän sijaan tehtiin 437-432 e. Kr. Mnesikleen suunnitelman mukaan muhkea marmorinen pylväsrakennelma, Propylaiat (kreik. propylaia), joiden otsipuoli oli doorilaisten pylvästen kannattaman temppelinpäädyn kaltainen ja jotka antoivat länttä kohti. Niiden eteläpuolella ulkonevalle linnanulkonemalle (bastionille) rakennettiin pieni joonilaistyylinen temppeli, jossa Athenaa palveltiin voiton jumalattarena (Athena Nike); sen kiviä oli turkkilaisvallan aikana käytetty erään muurin tekoon, mutta kun tämä 1835 purettiin, voitiin temppeli rakentaa uudelleen. 5:nnen vuosis. loppuaikoina valmistui „kaupunkia suojelevan" Athenan (Athena Polias) joonilaismallinen temppeli, enimmin tunnettu nimellä Erekhtheion, joka sijaitsee Akropoliin pohjoisreunan sekä vanhemman, hävitetyn Athenan temppelin paikan välillä. Sen itäsuoja oli pyhitetty jumalattarelle itselleen, jonka ikivanhaa puukuvaa siellä säilytettiin. Länsiosassa oli Erekhtheukselle omistettu pyhäkkö, johon päästiin sekä pohjoisesta, suuremmasta pylväseteisestä että etelästä, pienemmästä, marmorineitojen („Korai") kannattamasta eteisestä; sen länsiseinässä oleva ovi vei Pandrosos-neidon pyhäkköön, missä kasvoi Athenan lahjoittama pyhä öljypuu. Ja pohjoispylväistön alla oli kalliossa muka Poseidonin kolmikärjellään iskemät lovet sekä lähde. Muista Akropoliin pyhäköistä mainittakoon Artemis Brauronian pyhäkkö (lounaassa) sekä pieni Rooman ja Augustuksen ympyrätemppeli (Parthenonista itäänpäin). Akropoliin lukuisista kuvapatsaista mainittakoon Pheidiaan tekemä „Athena esitaistelijattaren" suuri vaskipatsas (Athena Promakhos), jotenkin vastapäätä Propylaiojen keskiporttia, sekä saman taiteilijan n. s. Lemnolainen Athena. — Aikojen kuluessa tapahtui Akropoliissa muutoksia, niin esim. Rooman keisarivallan aikana laadittiin Propylaioihin vievän polvittelevan tien sijalle leveät marmoriportaat; länsirinteen juurelle rakennettiin portti sivutorneineen, n. s. Beulén portti y. m.

Akropoliista luoteeseen on Areiopagin (ks. t.) kallio. Siitä lounaaseen sijaitsevaa, osaksi kyklooppisten muurien, osaksi sileäksi hakattujen kallioseinämäin reunustamaa loivaa

Ateenan Erekhteion.

lännettä pidetään kansankokous-paikkana (P u y k s). Täältä etelään leviää M u s e i o n kukkula, jonka huipulla on vieläkin säilynyt, 114-116 j. Kr. rakennettu n. s. Philopappoksen muistomerkki. Areiopagin pohjoispuolella sijaitsi K e r a m e i k o s-kaupunginosassa Ateenan A g o r a (tori), jota ympäröitsivät pylväskäytävät (esim. S t o a b a s i l e i o s länsi- ja S t o a p o i k i l e luultavasti pohjoispuolella y. m.) sekä pyhäköt. Agoran eteläpuolella olivat useat julkiset rakennukset, kuten valtionarkistona käytetty M e t r o o n, viidensadan neuvoston huone B u l e u t e r i o n, ja prytanein virkatalo, pyöreä T h o l o s (S k i a s). Lukuisten kuvapatsasten ja alttarien muinoin koristaman torin paikalta luoteeseen on hyvin säilynyt doorilainen temppeli, 5:nnen vuosisadan jälkimäisellä poliin itärinteen eteläosassa oli Perikleen n. 445 e. Kr. soitannollisia esityksiä varten rakentama O d e i o n, joka hävitettiin 86 e. Kr., ja sen itäpuolelta kulki T r i p o d i k a t u, jonka varrelle koorien kustantajat (khoregit) pystyttivät koorikilpailuissa voittamansa kolmijalat, alustana pieni temppelin tapainen; semmoisia on säilynyt L y s i k r a t e e n m u i s t o m e r k k i (v:lta 335-4 e. Kr.). Mainittu katu jatkui D i o n y s o k s e n t e a t t e r i i n, jonka 14,000-17,000 henkeä vetävä, suureksi osaksi säilynyt avoin katsomo oli laadittu linnavuoren kaakkoisrinteelle. Teatteria, jossa Kreikan etevimmät näytelmäkappaleet ovat esitetyt, ruvettiin rakentamaan 5:nnen vuosis. alussa e. Kr., mutta se valmistui täydellisesti vasta 4:nnen vuosis. jälkimäisellä puoliskolla. Sieltä länteen vei Akro-

Entinen Ateena.

puoliskolla rakennettu H e p h a i s t e i o n (aikaisemmin tunnettu nimellä T h e s e i o n). „Valtiotorilta", jota ympäröitsi basaarin tapaan laadittu „kauppatori", kulki luoteeseen valtakatu „Dromos" D i p y l o n-portille, jonka ulkopuolella olevan tien („hautakatu") varrelle oli tapana haudata; siellä on vielä nähtävänä joukko hautapatsaita korkokuvineen y. m. Torin itäpuolella ovat A t t a l o k s e n p y l v ä s k ä y t ä v ä n rauniot; niiden kaakkoispuolella on keisari Augustuksen aikana rakennettuun laajaan kauppahalliin kuuluva pylväsportti, josta pohjoiseen ovat H a d r i a n u k s e n p y l v ä s r a k e n n u k s e n suurenmoiset jäännökset sekä itään n. s. „Tuulten torni" (H o r o l o g i o n), aikaa ja tuulta osoittava, A n d r o n i k o s K y r r h o l a i s e n 1:llä vuosis:lla e. Kr. rakentama torni, jota reunustavat kahdeksan päätuulen korkokuvat. — Akropoliin eteläpuolitse E u m e n e e n p y l v ä s k ä y t ä v ä Herodes Attikoksen v:n 161 j. Kr. jälkeen rakentamaan O d e i o n i i n, jonka rauniot 1840- ja 1850-luvuilla kaivettiin esille. Etempänä etelässä, kaupungin muurin ulkopuolella, näkyy olleen K y n o s a r g e s-g y m n a s i o, (ks. K y y n i l l i n e n K o u l u). Akropoliista kaakkoon taas on säilynyt n. s. H a d r i a n u k s e n p o r t t i, joka erotti uuden, „Hadrianuksen kaupungin" vanhasta, „Theseuksen kaupungista". „Uuden kaupungin" keskustana oli Zeus jumalalle pyhitetty suuri temppeli alueineen, O l y m p i e i o n, jonka mahtavista korinthoalaisista pylväistä vielä 15 on pystyssä; sen rakentamisen oli aloittanut Peisistratos, mutta vasta Hadrianus valmisti sen v. 129 j. Kr. Vielä kauempana kaakossa oli I l i s s o s-puron tuolla puolella A g r a i-alue, missä „pieniä mysterioita" vietettiin; siellä sijaitsee myös ateenalaisen pu-

hujan ja valtiomiehen Lykurgoksen toimesta 330-322 e. Kr. rakennettu, 1896 entiselleen korjattu kilparata, Panateenalainen Stadion. A:n ulkopuolella sijainneista paikoista mainittakoon vielä filosofisten oppikoulujen sijoina tunnetut pyhät alueet Akademia (luoteessa) ja Lykeion (idässä). — Kaupunki, joka vanhoista ajoista oli rakennettu Akropoliin ympärille, oli mahdollisesti jo ennen persialaissotia muurin ympäröimä; heti niiden jälkeen rakennettiin Themistokleen alkuunpanosta noin 6 km:n pituinen kehämuuri. Vv. 461-445 yhdistettiin A. kolmella rinnakkaismuurilla („pitkät muurit") vähää ennen linnoitettuun Peiraieuksen satama-alueeseen (ks. Peiraieus); ne hajoitettiin, samoin kuin A:n muuri, peloponnesolaissodan lopulla, mutta molemmat pohjoisemmat rakensi jälleen Konon v. 393 e. Kr.; melkoisia jäännöksiä niistä oli vielä viime vuosisadalla olemassa. — A:n väkiluku oli sen kukoistusajalla n. 20,000 vapaata kansalaista, minkä on arveltu vastaavan n. 200,000 asukasta kaikkiaan. A:n valtiollinen suuruuden aika (ks. Kreikan historia) oli myös sen rakennushistoriassa tärkeä, mutta vielä hellenistisellä ja roomalaisella ajalla koristeli hallitsijain ja yksityisten suosio kaupunkia komeilla rakennuksilla ja taideteoksilla. V. 86 e. Kr. tosin Sulla hävitteli Ateenaa, mutta 2:sella vuosis. j. Kr. sille koitti uusi loistava rakennuskausi (keisari Hadrianus ja rikas ateenalainen Herodes Attikos). Sittemmin kaupunki alkoi rappeutua ja kautta koko keskiajan se Itä-Rooman keisarikunnan syrjäisenä maaseutukaupunkina sekä ranskalaisten ja italialaisten herttuasukujen (La Roche, Acciajuoli) tyyssijana pysyi vähäpätöisenä, samoin kuin sen 1456-58 jouduttua turkkilaisten käsiin.

Nykyinen Ateena, Kreikan (Hellaan) kuningaskunnan pääkaupunki, 167,479 as. (1907), on suurimmaksi osaksi syntynyt v:n 1835 jälkeen ja sijaitsee puoliympyrän muotoisena Akropoliin pohjoispuolella. Lukuunottamatta Akropoliin lähiseutuja on kaupunki eurooppalaiseen malliin rakennettu. Pohjoisessa on Homonoia-tori, josta kulkevat etelää kohti suuret Peiraieus-, Athena- ja Stadion-kadut; muista mainittakoon Aiolos- ja Hermes-kadut. Julkisista rakennuksista ovat huomattavat: Kuninkaallinen linna puistoineen (idässä), Yliopisto (v:lta 1837), Tiedeakatemian talo, Kansallismuseo y. m. Kirkoista mainittakoon molemmat Metropolis-kirkot. A:ssa on ranskalainen, saksalainen, englantilainen ja ameriikkalainen muinaistieteellinen laitos. A. on maan valtiollisen, henkisen ja rahallisen elämän keskus ja on myös tunnettu kaupastaan. *O. E. T. & E. R-n.*

Ateenan Akropolis Kreikan kukoistusaikana (Jos. Klemmin ennalleen suunnittelema).

Ateismi (kreik. kielteinen *a*, ja *theo's* = jumala), jumalankieltämys. Ateismi esiintyy tavallisesti yhdessä materialismin (ks. t.) kanssa, jonka mukaan ainoastaan aine on todella olevainen. Filosofiassa ei ateismilla yleensä ole ollut mainehikkaita kannattajia. Ateisteiksi on usein erehdyttävästi nimitetty sellaisia, jotka kuten Sokrates ja Aristoteles ovat vastustaneet vallitsevaa alhaista jumalakäsitettä, tahi kuten Fichte itse teossa ovat olleet panteistisella, kaikkijumalaisella kannalla. — Tietopuolisesta ateismista on erotettava käytännön ateismi, elämä ilman Jumalaa. [Materialistisen ateismin pääteokset ovat: v. Holbach, „Systéme de la nature" (1770) ja L. Büchner, „Kraft und Stoff" (1855), 20:s painos v. 1902.] *E. K-a.*

Ateisti, jumalankieltäjä. vrt. Ateismi.

Atelektasia (kreik. *atelē's* = epätäydellinen, ja *ektasis* = laajennus), keuhkojen epätäydellinen pullistuminen äskensyntyneillä lapsilla.

Atelieeri, Ateljee (ransk. *atelier*), taidemaalarin, kuvanveistäjän työhuone tai valokuvaamo, jossa valon runsaudesta on erikoisella tavalla pidetty huolta, joskus myös yleensä työhuone.

Atellaanit (< Campanian *Atella* nimisestä kaupungista), yksinkertaisia, kansanomaisia ilveilyjä pysyväisine henkilöineen (bucco, dossennus, maccus, pappus). Atellaanit, jotka alkuaan oskien keskuudesta olivat siirtyneet Roomaan, saivat tasavallan lopulla taiteellisen huvinäytelmän muodon ja pysyivät yleisön suosiossa aina keisariaikaan saakka, jolloin niitten sijaan tulivat miimi ja pantomiimi. Tallella niitä on ainoastaan vähäpätöisiä katkelmia. *K. J. H.*

A tempo *[atte'-]* (it.) *mus.*, palautus säännölliseen aikamittaan tilapäisen kiihtymisen tahi hidastumisen jälkeen. *I. K.*

Ateneum Helsingissä

Ateneum (kreik. *Athē'naion*, lat. *Athēnæ'um*), alkuaan Athene jumalattaren temppeli tai pyhättö, sittemmin korkeampi sivistys- tai opetuslaitos. Muinaisaikana kuuluisan ateneumin perusti keisari Hadrianus 135 j. Kr. Roomaan. Siinä annettiin opetusta yleiseen tieteelliseen sivistykseen kuuluvissa aineissa ja siellä oli kirjailijain tapana lukea julki uusia teoksiaan. — Nykyään „ateneum" annetaan nimeksi oppilaitoksille (vars. Hollannissa ja Belgiassa), kaunotieteellisille seuroille, taidetta ja kirjallisuutta käsitteleville aikakauskirjoille (esim. engl. The Athenæum ja Helsingissä Wentzel Hagelstamin 1898-1903 ruotsiksi toimittama kuvallinen aikakauskirja „Ateneum") sekä lukuseuroille ja lukuhuoneistoille. — Ateneum on myöskin nimenä sillä suurella, arkkitehti Th. Höijerin piirustuksien mukaan tehdyllä ja 1887 valmistuneella rakennuksella, joka on Helsingissä Rautatientorin varrella ja sisältää museo-, koulu- ja näyttelyhuoneistoja sekä taidetta että taideteollisuutta varten. *F. R-r.*

Atentaatti (lat. *attentā're* = ahdistaa), hyökkäys, murhayritys; atentaattori, murhayrityksen tekijä.

Atermaani (kreik. kielteinen *a*, *thermē* = lämpö), lämpösäteitä läpäsemätön.

Ateromi l. Atheroma (kreik. *athē'ra* l. *atha'ra* = vehnäpuuro), puurokasvain; ryynimäistä talintapaista ainetta sisältävä rakonmuotoinen kasvain ihossa ja ihonalaisessa kudoksessa. *M. O-B.*

Atesti (lat. *attēstā'ri* = todistaa), kirjallinen todistus.

Atetoosi (kreik. *athetos* = vailla varmaa paikkaa), tauti, joka ilmenee taukoamattomina, usein unessakin jatkuvina, hitaina kouristusmaisina liikkeinä sormissa ja varpaissa; esiintyy milloin omintakeisena tautina, milloin muun hermostotaudin seurausilmiönä; myöskin toispuolisena (hemiatetoosi). *M. O-B.*

Ateuchus sacer ks. Scarabæus.

Athabaska *[äþəbä'skə]*. 1. Joki Kanadassa, n. 1,000 km pitkä, yksi Mackenzie-joen lähdejokia, alkaa Kalliovuorilta, murtautuu vuoristosta hietakivikallioiden välisessä 100 m:n syvässä kuilussa (A.-sola) ja virtaa sitten kuohuen pitkää vietettä myöten, kunnes laskee A.-järveen, muodostaen laajoja suistomaakerrostumia. — 2. A.-järvi 11,400 km², 50 km leveä ja 310 km pitkä. — 3. Kanadan ent. territorio, A.-joen ja sen jatkon (Suuren Orja-joen) ympärillä oleva maa 650,600 km², n. 10,000 as., joista hyvin vähän valkoihoisia. Suurin osa maata on lehti- ja havumetsien peittämää, osa avaraa ruohoaroa. Sen koillisosassa kulkee vehnän, ohran ja perunanviljelyksen pohjoisraja. Metsästys ja kalastus ovat hyvin tuottavia. vrt. Alberta ja Saskatchewan.

Athabaskit, yhteinen nimitys niille intiaaniheimoille, joiden laaja asuma-alue pääasiallisesti rajoittuu pohjoisessa aliseen Yukoniin, lännessä Kalliovuoriin, etelässä Missouriin ja Winnipeg-järveen ja idässä Hudson-lahteen. Athabaskeihin (sanan laajemmassa merkityksessä) luetaan myös eräät Oregonin valtion ja Washington-alueen intiaaniheimot, samoin Apache-intiaanit (ks. t.) Yhdysvaltain eteläosassa (Arizonassa) kuin myös Alaskan (ks. t.) sisäosien intiaanit. [E. Buschman, „Der athabaskische Sprachstamm", Berl. 1856; Sama, „Die Verwandtschaftsverhältnisse der athab. Sprachen", s. p. 1863; Waitz, „Die Indianer Nordamerikas", Lpz. 1865; Dall, „Contributions to North American ethnology. I", Wash. 1877.]

Athalia, Ahabin ja Isebelin tytär (2 Kun, 8_{18}), Juudan kuninkaan Joramin puoliso, anasti poikansa Ahasjan murhan jälkeen vallan Juudassa ja surmautti kaikki kuningassuvun miespuoliset jäsenet; ainoastaan Ahasjan pienoinen poika Joas saatiin pelastetuksi pappien turviin. Hallittuaan kuusi vuotta A., joka suosi Baalin palvelusta, kukistettiin ja surmattiin valtiokaappauksessa, jonka papit panivat toimeen Joaksen

hyväksi (2 Kun. 11). Racine on A:sta saanut aiheen murhenäytelmään, Händel oratorioon. *Ar. H.*

Athamas *[-a'mās]*, kreik. tarukuningas, hallitsi toisten tarujen mukaan Thessalian Phthiotiin Haloksessa, toisten mukaan Boiotian Orkhomenoksessa. A. oli nainut Nephele (= Pilvi) nimisen jumalaolennon, joka hänelle synnytti Phriksos nimisen pojan ja Helle nimisen tyttären. Sitten A. otti kuolevaisen vaimon, Kadmoksen tyttären Inon, ja Nephele katosi. Inon yllyttämänä A. yritti uhrata Phriksosta, mutta silloin Nephele lähetti kultavillaisen jäärän, jonka selässä Phriksos ja Helle pakenivat. Jäärän uidessa Hellespontoksen salmen poikki Helle hukkui salmeen, joka hänestä sai nimensä; Phriksos pelastui Kolkhiiseen (ks. Argonauttien retki). Koska Ino oli A:n kodissa hoitanut Dionysos jumalaa, jonka I:n sisar Semele oli Zeukselle synnyttänyt, niin Hera jumalatar teki A:n mielipuoleksi. Raivossaan tämä surmasi oman ja Inon Leagros nimisen pojan. Sylissään toinen poika, Melikertes, Ino syöksyi mereen, jossa muuttui Leukothea nimiseksi merenhaltijaksi. Melikertestä taas pidettiin samana kuin merenhaltijaa Paloimonia. *O. E. T.*

Athanasius *[-ā'sius]* (kreik. *Athanasios*) Suuri (293-373), itämaisen kirkon etevimpiä opettajia, oli Aleksandrian piispan seuralaisena Nikean kirkolliskokouksessa 325 ja tuli pian sen jälkeen — 33-vuotiaana — tämän tärkeän piispanistuimen haltijaksi. Hänen elämäntyönsä oli areiolaisuuden (ks. Areiolainen riita) vastustaminen ja Nikeassa hyväksytyn, Kristuksen jumaluutta ilmaisevan tunnustuksen puolustaminen; hän asetti siinä uskonnollisen näkökohdan, Jumalan ja ihmisen elämänyhteyden, etusijaan vastoin itämaisen teologian yleistä taipumusta käsittää oppia Kristuksesta enemmän tai vähemmän filosofisesti, maailmanselityksen kannalta. A:n valtaava persoonallisuus, kaunopuheisuus ja rohkeus vaikuttivat tavattomasti hänen ajamansa asian eduksi. Siksi koettivat Nikean tunnustuksen vastustajat ennen kaikkea saada hänet kukistetuksi milloin synodien päätöksillä, milloin keisarin avulla. Viiteen erään — kaikkiaan 17 vuotta — hän oli virastaan karkoitettuna tai pakolaisena milloin länsimailla (Trierissä saakka), milloin Egyptin erämaassa munkkien luona; täten hänen aatteensa vain levisivät ja hänen kannattajainsa ihailu yhä kasvoi. Hänen teoksistaan on mainittava hänen etevät nuoruudenteoksensa „Pakanoita vastaan" ja „Sanan ihmiseksi tulemisesta", hänen lukuisat terävät dogmaattiset ja historialliset väittelykirjansa areiolaisuutta vastaan ja „munkkilaisuuden isän", pyhän Antoniuksen elämäkerta. A:n kannatus on suuresti edistänyt munkki-ihanteen leviämistä, samoin kuin vuorostaan munkkien kannatus A:n opin voittoa, joka lopullisesti tapahtui vasta hänen kuoltuansa. *J. G.*

Athanasiuksen uskontunnustus (alkusanansa mukaan: *Symbolum Quicunque*), kolmas oikumeenisista uskontunnustuksista. Sen pääsisällyksenä on oppi kolminaisuudesta ja jumal-ihmisyydestä siinä kehittyneemmässä muodossa, jossa sen tapaamme esim. Augustinuksella. Se onkin syntynyt vasta v:n 500 paikkeilla, todennäköisesti Etelä-Galliassa. Kreikkalaisessa kirkossa se oli tuntematon 1200:n paikoille eikä sen jälkeenkään ole tullut viralliseen käytäntöön. *(J. G.)*

Athaulf, länsigoottien kuningas, Alarikin lanko, valloitti 412 Gallian, nai keisari Honoriuksen sisaren Placidan, murhattiin 415 Barcelonassa.

Athena ks. Ateena ja Athene.

Athenæum *[-ēnē'-]* ks. Ateneum.

Athenagoras *[-ēnāgo'-]*, kristillinen apologeetti 2:lta vuosis. myöhemmän perintätiedon mukaan Ateenasta syntyisin. Häneltä on säilynyt kaksi teosta, Marcus Aureliukselle ja Kommodukselle omistettu (siis 176-180 kirjoitettu) apologia kristityiden puolesta ja teos „Ylösnousemuksesta". *J. G.*

Athenai *[-ē'-]* ks. Ateena.

Athenaios *[-ē'-]*, kreik. kirjailija, kotoisin Egyptin Naukratis kaupungista, eli alkupuolella 3:tta vuosis. j. Kr.; näkyy paljon oleskelleen Roomassa. Hänen nimellään on säilynyt laaja, 15 kirjaan jaettu teos Deipnosophistai („Oppineet ruokapöydässä"), joka pöytäpuhelujen muodossa sisältää kirjavan joukon kaikenlaisia tietoja kreikkalaisen elämän ja kirjallisuuden eri aloilta, m. m. myös paljon otteita sittemmin hävinneistä kirjallisuudentuotteista. — Tallella oleva teos näkyy olevan supistettu vielä laajemmasta, 30 kirjaa sisältäneestä laitoksesta. *O. E. T.*

Athenais *[-ēnai's]*, ateenalaisen sofistin Leontioksen kaunis ja viisas tytär. 421 hän kääntyi kristityksi ja tuli nimellä Eudokia keisari Theodosius II:n puolisoksi; hovin epäsuosioon jouduttuaan hänet karkoitettiin hovista. Hänen uskonnollisista runoelmistaan on säilynyt vain marttyyrien Kyprianoksen ja Justinan elämäntarinat.

Athene *[-ē'nē]* (*Pallas Athē'nē*, Attikassa *Athēna'iā*, *Athēnā'*), Kreikan tärkeimpiä jumalia, Zeuksen tytär, joka täysissä sotatamineissa astui isänsä päästä ilmoille, viisauden jumalatar, henkisen ja aineellisen viljelyksen suojelija, kaupunkien (etenkin Ateenan) ja valtioelämän vaalija, järjestyneen taistelun ja käsitöitten opettaja, öljypuun antaja. A:n palvelus, joka oli levinnyt yli Kreikan, oli varsinkin liittynyt Ateenan linnavuoreen (Akropoliiseen); loistavin hänen kunniakseen vietetyistä juhlista oli Panathenaia-juhla. Roomalaiset katsoivat A:a samaksi kuin Minervaa. A:lle oli pyhitetty pöllö ja hänen tunnusmerkkeinään esiintyivät aigis (egidi), — keihäs, kypäri ja Gorgon kuva rintapanssarissa. Taiteessa on A:n tyypin määrännyt Pheidias, jonka teoksista olivat kuuluisimmat n. s. A. Lemnia (josta antaa käsityksen muuan Dresdenissä oleva kopio, pää Bolognassa); kultanorsunluinen A. Parthenos Ateenan Akropoliin Parthenonissa (kopio n. s. Varvakionstatyetti) ja A. Promakhos, Akropoliissa oleva kauas näkyvä jättiläispatsas. Säilyneistä esityksistä mainittakoon vielä A. Velletri (Louvre) ja A. Giustiniani (Vatikaani). *E. R-n.*

Pallas Athene.

Athos-niemen luostareita.

Athos (myöh. kreik. *Hagion oros* = „pyhä vuori", ven. *Afón*), Makedonian Kalkidiken niemimaan itäisin, 47 km pitkä, 5-10 km leveä, vuoristoinen haaranne, joka ainoastaan 2 km leveän kannaksen kautta on yhteydessä manteren kanssa; sen eteläisimmässä osassa on 1,935 m korkea Athos-vuori. Niemen eristetty ja juhlallinen asema houkutteli sinne 9:nneltä vuosis. saakka erakkoja; siellä syntyi pian luostari toisensa jälkeen, ja nämä yhtyivät omituiseksi kreikkalaiseksi munkkitasavallaksi, johon sittemmin tuli lisäksi slaavilaisia munkkiyhdyskuntia. Nykyään on Athoksessa 20 luostaria *(lavra)* linnoituksentapaisine rakennuksineen, 12 „skiittaa" (alaluostaria) ja noin 300 „kelliota" (erakkomajaa); sitäpaitsi asuu joku määrä erakoita luolissa. Munkit (5-6,000) ovat kreikkalaisia ja Balkanin slaaveja sekä venäläisiä. Niemellä käy suuret joukot pyhiinvaeltajia, mutta ei ainoakaan nainen eikä turkkilainen (paitsi maaherra) saa munkkien alueelle astua. Keskiajalla samoin kuin 1700-luvulla A. oli kreikkalaisen opin pääpaikkoja; siellä on vieläkin tavattoman runsaita käsikirjoituskokoelmia (noin 10-12 tuh. nidosta). Sen maalauskoulun tuotteet ovat hyvin haluttuja kreikkal. kirkkoihin. Luostareilla on tiluksia ja muuta omaisuutta monessa maassa, varsinkin Venäjällä. *J. G.*

Athyrium, h i i r e n p o r r a s, sanikkaissuku *Pclypodiaceæ*-heimossa. Suomessa 3 lajia, joista *A. filix femina*, n a i s e n h i i r e n p o r r a s, on yli maan yleinen etenkin varjoisilla puronvarsilla. Juurakoista saadaan matolääkettä, „filikonia".

Atimia (kreik. *atīmi'a* sanan mukaisesti = kunniattomuus), kansalaisoikeuksien täydellinen tai osittainen menettäminen. A:a käytettiin muinaisen Kreikan valtioissa useanlaatuisten rikosten rangaistuksena.

Atitlan *[-ā'-]*. 1. Tulivuori Guatemalassa, Keski-Ameriikassa, 3,525 m, samannimisen järven rannalla. — 2. A., kaupunki, 9,000 as. A.-järven rannalla.

Atjeh (A t j i h, A t j i n, A t c h i n, saks. A t s c h i n, engl. A c h e e n), Alankomaihin kuuluva Luoteis-Sumatran kuvernementti, ennen itsenäinen valtio, joutui Alankomaille ankaran sodan (1873-79) jälkeen; 53,222 km², 582,175 as. (1905). Hedelmällinen maa, reheviä metsiä; vientitavarana: riisi, pippuri, ja betelpähkinät; myös kultaa, kuparia ja petroleumia. Asukkaat ovat malaijeja ja tunnustavat islamin oppia. Pääk. K o t a R a d j a.

Atjih ks. A t j e h.

Atjin ks. A t j e h.

Atkinson *[ätkinsn]*, T h o m a s W i l l i a m (1799-1861), engl. löytöretkeilijä, piirustaja ja arkkitehti; teki 19:nnen vuosis. keskivaiheilla useita retkiä Altai-vuoristoon, Siperiaan, Mongoliaan ja Gobin erämaahan. Näiltä matkoiltaan hän toi mukanaan n. 600 omakätistä piirrosta, mitkä ovat arvokkaimpana aineksena hänen kahdessa matkakertomuksessaan.

Atlanta *[ətlä'ntə]*, pääkaupunki Georgian valtiossa, Pohjois-Ameriikassa, 104,984 as. (1904). Rautateiden yhtymäkohta, 3 yliopistoa (2 neekereitä varten), harjoitetaan kone- ja puuvillateollisuutta, puuvilla-, maissi- ja tupakkakauppaa.

Atlantica *[-a'n-]*, Olof Rudbeck vanhemman (ks. t.) julkaisema kuuluisa teos, neljä osaa, painettu Upsalassa 1675-1702; siinä koetetaan todistaa, että Skandinaavian niemimaa on ihmiskunnan sivistyksen vanhimpia tyyssijoja, tuttu jo filosofi Platonille, joka tarkoittaa tätä mainitsemallaan satumaisella Atlantis nimisellä (ks. t.) saarella (siitä teoksen nimi), ja että vanhojen sivistysmaiden, Kreikan, Rooman y. m., kulttuuri suureksi osaksi on sieltä peräisin. [K. Grotenfelt, „Olof Rudbeckin Atlantica ja sen tiedot suomalaisista ja lappalaisista" (Valvoja, 1907).] *K. G.*

Atlantic City *[ətlä'ntik siti]*, kaupunki New Jerseyn valtiossa Pohjois-Ameriikan Yhdysvalloissa. Suosittu merikylpypaikka. 27,838 as. (1900).

Atlantin valtameri, maapalloa peittävän valtameren osa, jota rajoittavat idässä Eurooppa, Afrikka ja Hyväntoivonniemen kautta kulkeva puolipäiväpiiri, lännessä Ameriikka ja Kap Hornin puolipäiväpiiri sekä jäämeriä vastaan pohjoisessa ja etelässä napapiirit. Nimensä on valtameri saanut tarumaisesta Atlantis-saaresta (ks. t.). Suuria lahtia A. ei yleensä muodosta etelässä (mainittavin on Guinean-lahti Afrikassa), mutta pohjoisessa on sekä suuria merenlahtia että syvälle mannermaitten sisään tunkevia välimeriä. Niistä ovat huomattavimmat Ameriikan puolella Karibian-meri, Meksikonlahti ja Hudson-lahti, Euroopassa Välimeri, Biskajan-lahti, Pohjanmeri ja sen jatkona Itämeri, Suomenlahti ja Pohjanlahti. A:n pinta on, lahtia lukuunottamatta, 79,8 milj. km² (8 kertaa Eurooppa), rantojen pituus 142,300 km, joista välimerien ja lahtien osalle tulee 98,700 km. A. on Intian-merta hiukan suurempi, mutta vain puolet Tyynestä valtamerestä. Kapein kohta, Kap S. Roque-niemen (Brasiliassa) ja Sierra Leonen (Afrikassa) välillä, on n. 2,600 km (Suomi Hangosta Utsjoelle on 1,100 km). S y v y y s s u h t e e t: Atlantin valtameressä on kaksi suurta, vedenalaista selännettä. Toinen Challenger- ja Dolphin-selänne (nähtävästi tulivuorijono) kulkee n. 2,000-3,000 m syvyydessä keskellä merta S-muotoisena yhdensuuntaisena molempien rantojen kanssa, Azorien ja Tristan

da Cunhan kautta, jakaen valtameren kahteen (n. 4,000-6,000 m syvyiseen) suureen altaaseen. Toinen selänne (Wyville-Thomsonin selänne, joka luultavasti on muinaisen jäätikön päätemoreeni), kulkee n. 500 m syvyydessä Skotlannista Färsaarien kautta Islantiin ja Grönlantiin. Tämän ja Norjan välistä Atlantin osaa sanotaan Norjanmereksi. Atlantin keskisyvyyden on laskettu olevan 3,800 m, suurin mitattu syvyys on Portorikosta luoteiseen 8,513 m. Monin paikoin pitkin rannikoita on laajoja matalikoita, missä syvyys on noin parisataa metriä (New Foundlandin, Englannin ja Norjan ympäristöllä). Näillä harjoitetaan mitä suurinta ja tuottavinta kalastusta. — Lämpösuhteet ovat erilaisia eri osissa laajaa valtamerta ja ovat suureksi osaksi riippuvaisia merivirroista ja vallitsevista tuulista. Veden pintalämpö vaihtelee (0 —29°), mutta syvemmällä lämpö vähitellen tasaupi niin, että se n. 3,650 m syvyydessä on kaikkialla melkein sama n. — 0,5° ja + 1,8°. Keskilämpö pohj.-Atlantissa on suurempi kuin muissa samalla etäisyydellä ekvaattorista olevissa merissä. Sen vaikuttaa Golf-virta. Wyville-Thomsonin selänne estää Jäämeren kylmän veden pääsemästä edemmäksi; selänteen pohj.-puolella on 600 m syvyydessä — 0,7°, eteläpuolella + 7°. — Tuulet ja virrat. Päiväntasaajan kohdalla on vyöhyke, missä ilmanpaine on alhainen, tätä seuraavat molemmin puolin, aina 35° saakka vyöhykkeet, missä paine on korkeampi, ja sitten taas vyöhykkeet alhaisempine ilmanpaineineen. Sen tähden on päiväntasaajan luona tyyni vyöhyke, tätä seuraavat pasadivyöhykkeet molemmin puolin (koillis- ja kaakkois-pasadi) ja näitten ulkopuolella pohj. pallonpuoliskolla lounais- ja eteläpallonp. luoteistuulten vyöhykkeet, tahi yhteisellä nimellä länsituulten vyöhykkeet. Laivan, joka Euroopasta purjehtii Kap-maahan, on ensin seurattava Euroopan rannikkoa ja koillispasadin avulla purjehdittava Etelä-Ameriikkaan ja täältä pitkin rannikkoa aina länsituulten alueelle, josta nämät vihdoin vievät sen Afrikkaan. Tuulia vastaavat merivirrat. Molemmin puolin ekvaattoria virtaavat idästä länteen ekvaattorivirrat, ja niiden välillä vastavirta lännestä itään, Guinean virta. Eteläinen ekvaattorivirta jakaupi Brasilian rannikolla, toinen haara kulkee etelään, kääntyy senjälkeen itään (maan pyörimisen vaikutuksesta) ja sitten pohjoiseen, yhtyäkseen jälleen ekvaattorivirtaan, toinen haara kulkee pohjoiseen Karibian-mereen. Pohjoinen ekvaattorivirta jakaupi myös; toinen haara kulkee ulkopuolitse Antillien ympäri, Antillivirta, toinen Antillien sisäpuolitse ja yhtyy eteläisen ekvaattorivirran pohjoiseen haaraan. Yhtyneinä nämä virtaavat Meksikon-lahteen, jossa vesi nousee pinnalle ja virta purkaupi Florida-salmen läpi, yhtyy osaan Antillivirtaa ja sanotaan sitä senjälkeen Golf-virraksi, joka jatkuu aina Jäämereen. Osa Golf-virrasta kääntyy itään ja lopuksi etelään yhtyäkseen jälleen pohj. ekvaattorivirtaan. Täten syntyneessä pyörrevirrassa on n. s. Sargasso-meri. New Foundlandin luona kohtaa Golf-virta kylmän Labrador-virran, joka jatkaa kulkuaan osittain etelään päin pitkin Ameriikan rannikkoa (ameriikkalaisten „Cold wall"). Pitkin Grönlannin itärannikkoa kulkee samanlainen kylmä virta. — A. on kaupallisessa suhteessa tärkeä. Jo vanhalla ajalla harjoitettiin laivakulkua Euroopan länsirannikoilla, mutta vasta sen jälkeen kuin Ameriikka ja meritie Intiaan löydettiin, on A:n merkitys kauppamerenä nopeasti kasvanut ja nykyään, höyrylaivojen tultua käytäntöön, tullut kerrassaan suurenmoiseksi. Etenkin on yhteys Euroopan ja Ameriikan välillä vilkas. Ensi sijassa lukuisat englantilaiset ja saksalaiset, mutta toisessa myöskin ranskalaiset, italialaiset, ameriikkalaiset y. m. höyrylaivalinjat välittävät tätä yhteyttä. Eurooppa lähettää tehdastavaroitaan Ameriikkaan, Ameriikka pääasiassa viljaa ja raaka-aineita, mutta viime aikoina myös eräitä teollisuuden tuotteita Eurooppaan. Kulttuurin kannalta on A:n välittämä vuorovaikutus vanhan ja uuden maailman välillä myöskin erittäin tärkeä. — Suurenmoinen on myöskin laivaliike Euroopasta Länsi- ja Etelä-Afrikkaan. — A:n ensimäinen sähkölennätinkaapeli laskettiin v. 1866 (Valentiasta Irlannista New Foundlandiin), nykyisin on niitä useita sekä Euroopan ja Pohj.-Ameriikan (15) että Afrikan ja Et.-Ameriikan (3) välillä. Tärkeimmät Atlantin merisatamat ovat Euroopassa: Liverpool, Glasgow, Lontoo, Hampuri, Bremen, Amsterdam, Rotterdam, Antwerpen, Havre, St. Nazaire, Bordeaux, Lissabon, Cadiz; Ameriikassa: Quebec, New York, Boston, Baltimore, New Orleans, Bahia, Rio, Montevideo, ja Bouenos Aires; Afrikassa Kap kaupunki.

V. K-o. & K. R. B.

Atlantis *[-i'-]*, tarunomainen saari, josta Platon on kertonut Timaios ja Kritias nimisissä dialogeissaan. Vanha egyptiläinen pappi oli muka ateenalaiselle Solonille kertonut, että muinoin oli Atlantin-meressä, Herakleen patsaiden (Gibraltarin salmen) ulkopuolella ollut A. niminen manner, laajempi kuin Aasia ja Libya (Afrikka) yhteensä. Siellä oli ollut ylen mahtava ja kaikin puolin vauras liittovaltio. 9,000 vuotta ennen Solonin aikaa oli muka sieltä päin tehty suuri valloitusretki Välimeren maita vastaan, mutta silloin olivat Ateenalaisten esiisät urhoollisesti torjuneet uhkaavan vaaran. Atlantiin kansassa oli sittemmin päässyt valtaan tapainturmelus; lopulta koko saari oli kauhean maanjäristyksen tuhoamana vajonnut mereen. *O. E. T.*

Atlantit ks. Atlas.

Atlantosaurus ks. Atlaslisko.

Atlantti ks. Atlantin valtameri.

Atlas *[-ā-]*, kreikkalaisessa tarustossa titaani Iapetoksen ja okeanidi Klymenen poika, joka hartioillaan kannatti taivaanlakea tai tuki niitä pylväitä, jotka erottavat taivaan ja maan. Käydessään noutamassa hesperidien omenia saapui hänen luokseen Herakles, joka kantoi taivaankantta, sillaikaa kuin A. oli niitä hakemassa. Ratsionalistisen taruntulkinnan

Atlas Farnese.
Napolin museossa.

mukaan A. oli kuningas, jonka Perseus Medusan pään avulla muutti hänen nimeään kantavaksi Atlas-vuoreksi. Kreikkalaisten maailmankuvan laajetessa oli näet A:n tarun toiminta siirtynyt siirtymistään länteen päin, kunnes se liittyi mainittuun, Valtameren ääreiseen pilviä pitävään vuoristoon. — Rakennustaiteessa sanotaan a t l a n t e i k s i voimakkaita miehenkuvia, joita käytetään kannattimina rakennuksissa. *E. R-n.*

Atlas l. a t l a n t t i, Mercatorin (ks. t.) käytäntöön ottama nimitys, joka annetaan maa-, vesistö- tai tähtikarttakokoelmalle tai tieteelliselle kuvateokselle. Tällaisten teosten kannessa tai nimilehdellä oli usein kuvattuna maapalloa hartioillaan kantava titaani Atlas (ks. t.) ; siitä nimi.

Atlas, tavallisessa puheessa kiiltävä silkkikangas, jonka sidos on pomsi (Satiini). Kangastekniikassa käytetään sitä usein merkitsemään pomsisidoksella kudottuja kankaita raaka-aineesta huolimatta. Niinpä villa-atlas merkitsee 5-vartisella pomsisidoksella kudottua kangasta, jonka loimi ja kude ovat yksinkertaista kampalankaa. Silkkikutomossa a. merkitsee 8-vartisella pomsisidoksella kudottua kangasta, jonka loimi on parempaa organsiini- ja kude tromsilkkiä. *E. J. S.*

Atlas, *anat.*, ylin kaulanikama.

Atlaskivi l. a t l a s-s ä l p ä, hienosäikeinen, silkinkiiltoinen kalkkisälvän muunnos.

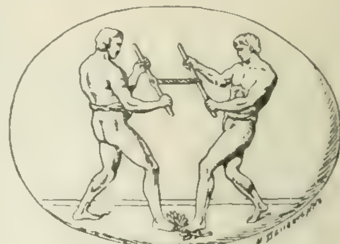
Atlaslisko *(Atlantosaurus)*, 36 m pituinen kasveja syövä matelija ylemmistä jurakerroksista.

Atlaspaperi l. s a t i i n i p a p e r i, peitattu ja talkkijauhoilla kiiltopintaiseksi tehty korupaperilaji. *V. V.*

Atlaspuu on ruskeata, keltaista, punertavan juovikasta, kiiltävää puuta, jota käytetään hienoihin puusepäntöihin. Sitä saadaan muutamista kuuman vyöhykkeen puulajeista *(Chloroxylon)*. Nimi johtunut sen atlas- (silkki-) kiillosta.

Atlas-vuoret, Pohjois-Afrikassa, muodostavat 2,300 km pitkän ja 200-400 km leveän vuoristoalueen, joka, kulkien koillista suuntaa yhdensuuntaisissa jonoissa Marokon, Algerian ja Tunisin kautta, ulottuu Atlantin rannikolta lännessä Vähän-Syrtin lahteen idässä. Sillävälin kuin Afrikka muissa osissaan on tyypillistä pengervuorimaata, ovat nämät tertiääriajalla ja aikaisemminkin vahvasti poimuutuneet ja lähentelevät rakenteessaan Apenniineja (ks. t.). Ne kuuluvat siis geologisesti ja orografisesti Etelä-Espanjan ja Italian vuoriin, joista vain kaksi matalaa ja myöhään syntynyttä salmea ne erottaa. A.-vuoret ovat Alppeja matalammat eivätkä ulotu lumirajaan. Ne kulkevat yleensä kahdessa yhdensuuntaisessa jonossa. Lounaassa kohoavat Korkea-A., jolla on korkein huippu, Ari Ajaš, 4,300 m, sekä Anti-Atlas, n. 3-4,000 m. Pohj.-Marokossa kulkee Pieni-Atlas l. er Rif, 1,800 m, ja pitkin rannikkoa, Gibraltarin salmelle, Keski-Atlas, n. 4,000 m:iin. Algeriassa on Tell-Atlas (ks. Algeria) n. 2,300 m ja Suuri-l. Saharan Atlas, jotka yhtyvät Tunisissa. Näitten molempien jonojen välissä sijaitsee arontapainen ylätasanko laskujoettomine suolajärvineen, šot-alue, 800-1,100 m korkealla. A.-vuoret viettävät jyrkästi Välimereen, joka täällä on n. 2-3,000 m syvä, sekä Saharaan, missä vuorten juurella tavataan vajoamisalueita, depressioneja, aina — 29 m (merenp. alla). *W. S-m.*

Atleetti (kreik. *athlētḗs* < *athlon* = kilpapalkinto). Näin nimittivät kreikkalaiset voimailijaa, joka harjoitti ruumistaan ottaakseen osaa julkisiin urheiluihin ja kilpaleikkeihin. Atleetit harjoittivat kaikkia voimailumuotoja, mutta etenkin nyrkkiottelua ja pankrationia (vapaaottelua) ; harjoitusaika oli pitkä ja vaivaloinen; harjoituksia, tapojen yksinkertaisuutta ja nautinnoista luopumista vaadittiin. — A t l e t i i k k a muodostui erikoiseksi opintoalaksi, joka kuitenkin Rooman vallan kukistuessa joutui unhotuksiin. vrt. P a i n i ja V o i m a i l u. *-Iskm-.*

Atleetteja (Firenze.)

Atmiset tuuliruusut (kreik. *atmo's* = usva), graafillisia tauluja tai kuvioita, jotka osoittavat vesihöyryjen painon eri tuulensuuntien vallitessa.

Atmolyysi (kreik. *atmo's* = usva, ja *lyein* = irroittaa), kaasuseoksen, esim. ilman, eri osien toisistaan erottaminen pusertamalla se jonkun huokoisen aineen läpi.

Atmometri l. a t m i d o m e t r i (kreik. *atmo's* = utu, ja *metron* = mitta), haihtumismittari, koje, joka osoittaa sen vesimäärän, joka määräajan kuluessa haihtuu määrätystä vesipinnasta.

Atmosfäriilit (vrt. A t m o s f ä ä r i), ilman kaasumaiset osat: happi, typpi, hiilihappo, vesihöyry, ammoniakki, otsoni y. m.

Atmosfääri (kreik. *atmo's* = usva, ja *sphaira* = pallo). 1. Ilmakehä (ks. t.), ilma. — 2. Ilmakehän keskimääräinen paine, mikä vastaa noin 760 mm korkean elohopeapatsaan painetta pohjaansa vastaan, mikä on 1 cm^2 suuruista pintaa kohden 1,033 kg; käytetään kaasujen ja höyryjen paineen yksikkönä. Kun siis sanotaan esim. höyryllä olevan 7 a:n paineen, niin se merkitsee sitä, että höyry painaa esim. 1 cm^2 suuruista alaa yhtä kovasti kuin 1 cm^2:n läpimittainen $7 \times 760 = 5{,}320$ mm korkea elohopeapatsas, siis $7 \times 1{,}033 = 7{,}23$ kg:n voimalla.

Atoksinen (kreik. kielteinen *a*, ja *toksiko'n* = myrkky), myrkytön.

Atolli ks. K o r a l l i r i u t a t.

Atomi, *kem.*, (kreik. *atomos* = jakamaton < kielteinen *a*, ja *temnein* = leikata), alkuaineen hiukkanen, jota ei voida jakaa pienempiin osasiin. ks. A t o m i t e o r i a.

Atomiarvo, k e m i a l l i n e n a r v o, v a l e n s s i, alkuaineitten atomien kyky sitoa tai korvata määrätty määrä vetyatomeja. Vedyn atomi pidetään yksikkönä ja itse vetyä sanotaan yksiarvoiseksi. Samoin nimitetään yksiarvoisiksi kaikkia niitä alkuaineita, joiden atomit saattavat joko sitoa tai korvata ainoastaan 1 vetyatomin tai sen kanssa samanarvoisen atomin. Jos jonkun alkuaineen atomi saattaa sitoa tai korvata 2 yksiarvoista atomia, on se

kaksiarvoinen; jos se sitoo tai korvaa näitä 3 on se kolmiarvoinen j. n. e. Saman alkuaineen a. saattaa vaihdella, niinpä saattaa esim. rikki esiintyä sekä 2-, 4- että 6-arvoisena. Useimmille alkuaineille voidaan kuitenkin jotain määrättyä a. pitää normaalisena. Niinpä ovat esim. vety, kloori, natriumi ja kaliumi melkein aina 1-arvoisia; happi, kalsiumi ja magnesiumi 2-arvoisia; aluminiumi 3-arvoinen j. n. e. Alkuaineita, joilla on sama a., sanotaan samanarvoisiksi eli ekvivalenttisiksi. *W. B.*

Atomilämpö ks. Atomiteoria.

Atomipaino, yhtymispaino ks. Atomiteoria.

Atomismi (vrt. Atomi), se oppi, jonka mukaan kaikki on atomeista kokoonpantu.

Atomiteoria (vrt. Atomi). Atomiteorian eli ehkä paremmin atomihypoteesin varsinainen perustaja sen nykyisessä muodossa on engl. Dalton. Kun 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa oli huomattu, että kaikilla kemiallisilla yhdistyksillä oli muuttumaton kokoumus ja Dalton itse 1808 oli keksinyt kerrannaisten painosuhteiden lain (vrt. Alkuaine), koetti hän selittää syyn edellämainittuihin kokemukseen perustuviin lakeihin. Hän esitti silloin olettamuksen, hypoteesin, jonka mukaan kaikki alkuaineet ajatellaan olevan kokoonpantuja äärettömän pienistä jakamattomista osasista, n. s. atomeista. Saman alkuaineen atomit ovat kaikki aivan samanlaiset; ne ovat yhtä suuret ja niillä on sama paino. Eri alkuaineitten atomit ovat ominaisuuksiltaan erilaiset: ne ovat erisuuruiset ja eripainoiset. Kun kaksi tai useammat alkuaineet yhtyvät keskenään kemiallisiksi yhdistyksiksi, ajatellaan tämän yhdistymisen tapahtuvan alkuaineiden atomien kesken niin, että jonkun alkuaineen atomi yhtyy joko yhteen tai useampaan toisen alkuaineen atomiin. Täten syntyneen yhdistyksen pienimmät osaset sisältävät siis vähintäin kaksi atomia. Jos tällainen kemiallisen yhdistyksen pienin osanen ajateltaisiin edelleen jaetuksi, tulisimme takaisin atomeihin, joista se on koottu. Yhdistysten pienimmät osaset eivät siis ole atomeja, vaan atomiyhdistyksiä, joita nimitetään molekyleiksi. Monet kokemukseen perustuvat tosiseikat osoittavat, että itse alkuaineissakin, niiden esiintyessä vapaina, atomit useimmiten ovat yhtyneet molekyleiksi. On siis tehtävä tarkka ero atomin ja molekylin välillä. Atomi on pienin molekylissä oleva alkuainemäärä; molekyli on pienin määrä alkuainetta tai yhdistystä, joka saattaa olla vapaassa tilassa ja joka jaettaessa hajaantuu atomeiksi. — Daltonin atomihypoteesin avulla voidaan mukavasti selittää edellämainitut kokemukseen perustuvat huomiot. Jos kemialliset muutokset tapahtuvat atomien kesken ja atomeilla on määrätty paino, seuraa tästä, että aineitten yhtyminen tapahtuu määrätyissä painosuhteissa eli, että kaikilla kemiallisilla yhdistyksillä on muuttumaton kokoumus. Myöskin kerrannaisten painosuhteiden laki on atomihypoteesin avulla helposti selitettävissä. — Koska atomit ovat niin tavattoman pienet, ei niiden absoluuttisia painoja ole voitu muuta kuin aivan likipitäen määrätä. Paljon suuremmalla tarkkuudella on sitävastoin voitu määrätä alkuaineitten atomien suhteelliset painot, n. s. atomipainot (yhtymispainot). Dulong'in ja Petit'n keksimän lain mukaan ovat alkuaineitten ominaislämmöt kääntäin verrannolliset niiden atomipainoihin. Kertomalla alkuaineen ominaislämpö sen atomipainolla saadaan, harvoja poikkeuksia lukuunottamatta, sama luku (noin 6,4), jota nimitetään atomilämmöksi. Jos siis alkuaineen atomilämpö jaetaan saman alkuaineen ominaislämmöllä saadaan likipitäin sen atomipaino. Edellä mainituista atomin ja molekylin määritelmistä seuraa, että jos kerran on voitu määrätä molekylien painot ja tunnetaan niiden kokoumukset, siis mistä ja monestako atomista ne ovat kootut, on alkuaineen atomipainona pidettävä pienintä molekylissä olevaa alkuaineen määrää. Molekylien relatiivinen paino eli n. s. molekyylipaino voidaan määrätä monella eri tavalla. Kaasumaisten alkuaineitten molekylipainon määrääminen perustuu n. s. „Avogadron lakiin" (vrt. Avogadro), jonka mukaan yhtä suuret tilavuudet eri kaasuja, saman paineen ja lämpötilan vallitessa, sisältävät yhtä monta molekyliä. Tästä seuraa, että eri kaasujen yhtä suurten tilavuuksien painot eli niiden tiheydet suhtautuvat toisiinsa kuten molekylipainot. Jos on kaksi kaasua, joiden molekylipainot ovat m ja m_1 sekä tiheydet d ja d_1, saadaan Avogadron lain nojalla $\frac{m}{m_1} = \frac{d}{d_1}$ eli $m = \frac{m_1 d}{d_1}$. Tästä huomataan, että jos tunnetaan jonkun kaasun mol.-paino, voidaan sen avulla laskea minkä muun kaasun mol.-paino tahansa, kunhan vain kyseessä olevien kaasujen tiheydet ovat määrätyt. Jos vielä kemiallisen analyysin avulla on päästy selville kaasumaisen aineen kokoumuksesta, voidaan myös määrätä niiden atomien painot, jotka muodostavat molekylin. Koska sekä atomiettä molekylipainot ovat suhteellisia lukuja, on näitä verrattaessa käytettävä jotain yksikköä. Aivan viime aikoihin käytettiin yksikkönä vedyn atomipainoa, mutta käytännöllisistä syistä on nykyään yleisesti hapen atomipaino (16) otettu perustaksi ja laskettu muitten alkuaineitten atomipainot siihen verrattuina. Vedyn atomipainoksi tulee näin ollen 1:n sijasta 1,008. Useimpien alkuaineitten molekylit sisältävät kaksi atomia, mutta on myös alkuaineita, joiden molekylit ovat yksi- tai useampi-atomisia. Niinpä esim. arsenikin ja fosforin molekyli on kokoonpantu 4:stä atomista, kun taasen useampien metallien molekylit ovat yksiatomisia, joten niiden atomi- ja molekylipaino on sama.

Tärkeimpien alkuaineiden atomipainot.

Aluminiumi (Al)	27,1	Kulta (Au)	197,2
Antimoni (Sb)	120,2	Kupari (Cu)	63,6
Arsenikki (As)	75,0	Lyijy (Pb)	206,9
Bariumi (Ba)	137,4	Magnesiumi (Mg)	24,4
Boori (B)	11,0	Mangaani (Mn)	55,0
Bromi (Br)	80,0	Natriumi (Na)	23,0
Elohopea (Hg)	200,0	Nikkeli (Ni)	58,7
Fluori (F)	19,0	Platina (Pt)	194,8
Fosfori (P)	31,0	Pii (Si)	28,4
Happi (O)	16,0	Rauta (Fe)	55,9
Hiili (C)	12,0	Rikki (S)	32,1

Hopea (Ag)	107,9	Sinkki (Zn)	65,4
Jodi (J)	127,0	Tina (Sn)	119,0
Kaliumi (K)	39,2	Typpi (N)	14,0
Kalsiumi (Ca)	40,1	Vety (H)	1,0
Kloori (Cl)	35,5	Vismuutti (Bi)	208,0
Kromi (Cr)	52,1		

W. B.

Atomivolymi, atomipainon ja ominaispainon osamäärä.

Atonia (kreik.), velttous; kudosten veltostuminen; puuttuva tai vaillinainen supistumiskyky esim. verisuonien seinissä, sydänlihaksessa, emässä j. n. e. *M. O-B.*

Atragene ks. Clematis.

Atrain l. Ahrain, vä'ällisillä piillä varustettu kalastin, jolla tavallisimmin pyydetään keväällä kudulta (tuulastus) ja syysöinä soihdun valossa (soihdulla käynti, tuohustus). *U. T. S.*

Atrain.

Atrato *[-ā'-]*, joki Columbiassa Etelä-Ameriikassa, tulee Andesvuorilta ja laskee Darienin lahteen; yli 600 km pitkä.

Atrek, alajuoksullaan Persian ja Venäjän Keski-Aasian rajajoki, laskee Kaspian-mereen, n. 600 km pitkä. Sen suurin lisäjoki on Sumbar.

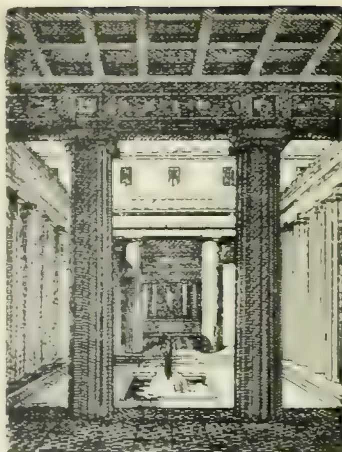
Atresia (kreik. kielteinen *a*, ja *trān* = porata läpi), luonnollisen tiehyeen puute. — A. ani, peräaukon puute; a. recti peräsuolen puute, y. m.

Atreus *[-e'u-]*, kreik. taruhenkilö, Pelopsin poika, Mykenain kuningas. Hänen veljensä Thyestes viettelee hänen puolisonsa Aeropen ja anastaa hänen karjastaan kultakaritsan, kuninkuuden tunnusmerkin. Riitojen jälkeen, joita eri lähteissä on eri tavoin kerrottu, veljekset näennäisesti sopivat. Mutta A. teurastuttaa Thyesteen pojat ja tarjoo ne isälle syötäväksi. Kauhusta aurinko kääntyy radallaan.— Muutaman tarun mukaan A. sai surmansa Thyesteen pojan, Aigisthoksen kädestä. — A:n poikina mainitaan Khrysippos, Pleisthenes, Agamemnon ja Menelaos; erään tarutoisinnon mukaan Agam. ja Menel. olivat Atreuksen pojan Pleistheneen poikia. — A:n synkkää tarustoa on paljon käsitelty runoudessa, varsinkin tragedioissa. *O. E. T.*

Atriplex, maltsa, kasvisuku *Chenopodiaceæ*-heimossa. Harmahtavasuomuisia tai valkojauhoisia yrttejä tahi ruohovarpuja. Kukat yksikotisia tahi sekasopuisia pienissä vihreissä ryhmissä lehtihangoissa tahi tähkissä. N. 120 lajia lauhkeissa ja subtrooppisissa vyöhykkeissä varsinkin aroseuduissa. Meillä yleisimmät lajit *A. hastatum* ja *A. patulum* ovat rikkaruohoja.

A. patulum.

Atrium *[ā-]* (lat.), muinaisroomalaisen rakennuksen päähuone (tupa), jonka ympärillä muut huoneet olivat. Siinä oli alkuaan kotiliesi ja aviovuode ja se oli koko perhekunnan yhteinen työ-

Atrium.

ja ruokahuone. Valonsa atrium sai katossa olevasta aukosta *(compluvium)*, josta sadevesi virtasi lattiassa olevaan altaaseen *(impluvium)*. Tasavallan viime ajoilta saakka atrium useimmiten komeasti sisustettiin sekä oli seurustelu- ja vastaanottohuoneena. — Muinaiskristillisessä rakennustaiteessa atrium (l. paradisus) oli basilikan länsipuolella oleva pylvästön ympäröimä esikartano. *K. J. H.*

Atrofia (kreik. *atrophi'a* = ravinnon puute, surkastuminen), yleiseen tahi paikalliseen ravitsemisen tahi kasvamisen häiriöön, tulehdukseen tai muuhun taudin ilmiöön perustuva kudoksen ja elimen kooltaan väheneminen, kutistuminen tai surkastuminen. *M. O-B.*

Atropa Belladonna, *Solanaceæ*-heimoon kuuluva haarova yrtti, jonka lehdet ovat puikeita ja johteiskantaisia, yksinäiset kukat ruskeanpunaisia, torvimaisesti kellomaisia, hedelmä kirsikan näköinen, kiiltävän musta, monisiemeninen marja. Keski- ja Etelä-Euroopasta ja Etu-Aasiasta. Puutarhoissa viljelty. Sisältää myrkyllistä atropiinia (ks. t.).

Belladonna. *a* hedelmän läpileikkaus, *b* siemen.

Atropiini, *Atropa belladonna*sta, *Datura stramonium*ista, *Solanum nigrum*ista y. m. kasveista saatu alkaloidi; sillä on kyky laajentaa silmäterää; käytetään lääkkeenä silmä- ja hermotaudeissa; on morfiinin vastamyrkky häiritsemättä sen kipuja lieventävää vaikutusta. *M. O-B.*

Atrooppinen ks. Siemenaihe.

Atropos (kreik.), yksi kreikkalaisten kohtalottarista, moirista. ks. Moira.

Atschin ks. Atjeh.

Atšin ks. Atjeh.

Atšinsk, kaupunki Etelä-Siperiassa Jeniseiskin kuvernementissa Tšulym-joen ja Siperian radan varrella, 6,699 as. (1900).

Atsimut (arab.), kaari taivaanrannalla puolipäiväympyrän ja tähden kautta kulkevan pystyympyrän välillä; myös kulma näiden ympyröiden välillä; lasketaan alkaen etelästä lännen, pohjoisen ja idän kautta 0°-360°. — A t s i m u t-y m p y r ä, vaakasuora, asteisiin jaettu ympyrä tähtitieteellisissä koneissa atsimutin mittaamista varten. — A t s i m u t a a l i k o n e, kone, jonka avulla atsimut määrätään.

Atsobentsoli, eräs bentsolin (ks. t.) typpiderivaatti, syntyy, kun nitrobentsolia pelkistetään natriumilla tai natriumamalgamilla alkoholiliuoksessa tai myös sinkkijauholla ja natronlipeällä; oranssinpunaisia kiteitä; typpihapon vaikutuksesta saadaan siitä nitroatsobentsolia ja ammoniumsulfidin vaikutuksesta amidoatsobentsolia („aniliinikeltaista"), josta väkevän rikkihapon avulla saadaan värinä („happokeltaista") käytetty sulfonihapposeos. *S. K-i.*

Atsoinen (kreik. kielteinen *a*, ja *tsōo's* = elävä), eloton; a t s o i n e n m u o d o s t u m a = a r k e i s e t m u o d o s t u m a t (ks. t.).

Atsoospermia (kreik. kieltävä *a*, *tsōon* = elävä olento, ja *sperma* = siemen), miehen hedelmättömyys, joka johtuu siittiöiden puutteesta.

Atsoväriaineet, keinotekoisesti valmistettuja, orgaanisia väriaineita, joiden kromoforina on atsoryhmä — N = N —. Auksokromi-ryhminä ovat esim. NH_2= ja OH = ryhmät — amido- ja oksyväriaineet (ks. V ä r i a i n e e t). — Valmistetaan käsittelemällä diatsoyhdistyksiä (jotka syntyvät typpihapokkeen vaikutuksesta primäärisiin amiineihin) amiineilla, fenoleilla tai sulfohapoilla. Yksinkertaisemmat atsoväriaineet ovat keltaisia, oranssin värisiä tai punertavia. Tummanpunaisissa ja sinisissä a.-väriaineissa on tavallisesti kaksi atsoryhmää. Sellaisia saadaan diatsoteeraamalla yksinkertaisia atsoyhdistyksiä typpihapokkeella ja antamalla jonkun amiinin tai fenolin vaikuttaa tällöin muodostuneeseen diatsoyhdistykseen. Yleensä voidaan sanoa, että molekylipainon lisääntyessä väri muuttuu järjestyksessä: keltainen, oranssinvärinen, punainen, violetti, sininen. A:ita käytetään villaa, silkkiä ja myös puuvillaa värjättäessä; kangaspainossa käytetään niitä hyvin paljon. A.-väriaineilla on kaupassa mielivaltaisesti valittuja nimiä. Lisäksi on otettu kirjaimia, kuten O (oranssi), R (punertava), Y (kellertävä). Värin voimakkuus merkitään numeroilla. Tärkeimpiä ovat: aniliinikeltainen, krysoidiini, heliantiini, resorsiinikeltainen, kongopunainen, atsosininen. *S. K-i.*

Atsoyhdistykset (ransk. *azote* = typpi), typpipitoisia orgaanisia yhdistyksiä, joissa tavallisesti on kaksi aromaattista radikaalia (esim. fenyli, naftyli) kahden typpiatomin yhdistäminä (—N = N—). Niitä saadaan pelkistämällä aromaattisia nitroyhdistyksiä alkaalisessa liuoksessa. Vähemmässä määrin muodostuu a:iä, kun aniliineja hapetetaan. Usein valmistetaan atsoyhdistyksiä seuraavalla tavalla: aniliinia käsitellään typpihapokkeella; saadaan diatsoyhdistys; tähän annetaan aniliinin tai fenolin tai aromaattisen sulfohapon vaikuttaa, jolloinka atsoyhdistys muodostuu. Ovat värillisiä, kiteisiä.

Atsuuri (arab. *al-azurd* = sininen), lasuurikivi l. kuparilasuuri (ks. t.), myös ultramariini ja tummansininen kobolttilasi. Atsuurisini, taivaansini.

Attacca *[-a'k-]* (it. = „yhdistä!", „sido!"), *mus.*, merkitään sonaatin tai muun sarjasävellyksen yksityisen osan loppuun, ellei pidetä lomaa ennen seuraavan osan alkamista, vaan viimeisen sävelen kajahdettua on heti jatkettava.

Attaché *[-šē']* (ransk.), ks. A t t a s e a.

Attagenus, kovakuoriaissuku. *A. pellio*, 4-5 mm pitkä, musta, 2 valkoista pilkkua peitinsiivissä; joskus hyvin vahingollinen. Ruskea toukka, jonka takaruumis on varustettu pitkällä sukaistupsulla, hävittää turkiksia, karvamattoja y. m. *U. S-s.*

Attagenus pellio.

Attalea, sulkapalmusuku Etelä- ja Keski-Ameriikasta. *A. funiferan*, p i a s s a b a p a l m u n, laajenneiden lehtiruotityvien karkeita syitä, „piassaba"-kuituja, punotaan köysiksi tahi käytetään harjoihin ja luutiin. *A. Cobunen* pähkinöiden kivikovasta kuoresta sorvataan nappeja, rukousnauhahelmiä y. m. *A. excelsan*, u r i k u r u p a l m u n, öljynpitoiset hedelmät ovat syötäviä.

Attalos (lat. *Attalus*), usean Pergamonin kuninkaan nimi. 1. A. I S o t e r, hallitsi 241-197 e. Kr. Kohta hallitsijaksi päästyään A. saavutti Kaikos-virran luona ratkaisevan voiton Vähää-Aasiaa ahdistavista galatalaisista (gallialaisista), jonka jälkeen hän otti kuninkaan nimen. Sittemmin hän vaihtelevalla onnella kävi pitkällisiä sotia Syyrian kuninkaita Seleukos III:ta ja Antiokhos III:ta („Suurta") sekä heidän sotapäällikköään Akhaiosta vastaan, joka oli tekeytynyt itsenäiseksi hallitsijaksi. Myöhemmin A. yhtyi Aitolian liittoon sekä roomalaisiin, joita uskollisesti auttoi sodissa Makedonian kuningasta Philippos V:tä (III) vastaan, kunnes hän kesken toista makedonialaissotaa äkkiä kuoli, 197 e. Kr. Gallialaisista saamansa voiton muistoksi A. pystytti Pergamoniin joukon taideteoksia ja pani alulle suuren Zeuksen alttarin rakentamisen. Samoin kuin seuraajansa, A., paitsi taiteita, suosi myös tieteitä ja kirjallisuutta. — 2. A. II P h i l a d e l p h o s, edellisen poika, hallitsi 159-138 e. Kr. — 3. A. III P h i l o m e t o r, edellisen veljenpoika (tai mahdollisesti poika), hallitsi 138-133 e. Kr. Kun A., jonka kerrotaan enimmäkseen harjoittaneen tieteitä ja taiteita, mutta olleen luonteeltaan omituinen, 38 vuoden vanhana kuoli, havaittiin hänen testamentissaan määränneen Rooman kansan valtakuntansa ja suurten rikkauksiensa perilliseksi. *E. R-n.*

Attalus, Länsi-Rooman keisari, jonka Länsigoottien kuningas Alarik 409 j. Kr. nosti valtaistuimelle, tehden hänet Honoriuksen vastakeisariksi. Seuraavana vuonna Alarik kuitenkin erotti hänet, mutta 414 A:n onnistui uudelleen saada keisarinarvo. V. 415 A. joutui Honoriuksen käsiin, joka lähetti hänet maanpakoon Liparian saarille. *E. R-n.*

Attâr („rohtojen kauppias"), M u h a m m e d F e r î d-e d d î n (1119-1230), Persian suurin mystillinen runoilija. Hänen kuuluisin teok-

sensa on „Mantik attair" („Lintujen puhetta"), jossa ihmissielu ja jumaluus asetetaan toistensa arvoon. Kuuluisa on myös „Pendname", joukko opetusrunoja ja mietelmiä (saksaksi käänsi Nesselmann 1871). *K. T-t.*

Attasea (ransk. *attaché*), vieraan maan lähetystössä palveleva nuorempi virkamies.

Atterbom *[-bum]*, Per Daniel Amadeus (1790-1855), ruots. runoilija ja kirjallisuushistorioitsija, synt. 19 p. tammik. 1790 Åsbossa Itägöötanmaalla; oli Upsalassa 1807 perustetun „Aurora"-seuran päämies ja „Phosphoros" nimisen aikakauslehden toimittaja, taisteli uusromanttisten aatteiden puolesta kustavilaisia vastaan. Huomattavimmat teokset: „Fågel blå", kesken jäänyt satunäytelmä, ja „Lycksalighetens ö", näytelmäruno, joka sisältää A:n romanttisen elämänkatsomuksen ja muutamia hänen parhaista runoistaan. Hänen kirjallisuushistoriallinen pääteoksensa on „Svenska siare och skalder" (1841-55). A. tuli 1828 filosofian ja 1835 estetiikan ja uudemman kirjallisuuden professoriksi Upsalan yliopistoon. Kuoli Upsalassa 21 p. heinäk. 1855. *V. T.*

P. D. A. Atterbom

Atthis, 4:nnellä ja 3:nnella vuosis. e. Kr. kukoistaneen, Attikan paikallishistoriaa käsittelevän kronikkakirjallisuuden yhteisnimitys. Sen huomattavin edustaja oli Philokhoros (k. 261 e. Kr.). *E. R-n.*

Atticus, Titus Pomponius (109-32 e. Kr.), roomalainen ritari, opiskeli nuorena useita vuosia Ateenassa (siitä nimi A. = „attikalainen"); Roomassa hän sitten eli yksityisenä miehenä harjoittaen kirjallisia toimia. Oli Ciceron läheinen ystävä. Hänen kustannusliikkeensä (kirjain jäljentäminen) on mainittava. Hänen teoksistaan ei ole ainoatakaan jäljellä, jotavastoin Ciceron hänelle kirjoittamat kirjeet ovat säilyneet.

Attika (kreik. *Attikē*, lat. *Attica*), Kreikan kaakkoisin maakunta, jota rajoittavat pohjoisessa Boiotia, lännessä Megaris, lounaassa Saronin lahti ja idässä Aigeian-meri. A:n pinta-ala (saaret mukaan luettuina) tekee lähes 2,600 km², väkiluku oli vanhan Kreikan kukoistusajalla n. 250,000, nykyään n. 342,000 as. Melkoisen osan täyttävät vuoret. Niiden välisistä lakeuksista on huomattavin Ateenan tasanko (Pedion tasanko), jota ympäröivät lännessä Aigaleos-, pohjoisessa Parnes-, koillisessa Brilettos- l. Pentelikon- ja kaakossa Hymettos-vuoret. Pitkin A:n pohjoisrajaa kulkee Kithaironin vuoriharju, kaakossa on Laurion-vuori ja Sunionin niemi. Vähäpätöisistä joista on huomattavin Kephisos (nyk. Sarantapotamos). A:n asukkaat olivat muinoin joonilaista heimoa, nykyään ne enimmäkseen ovat albanialaisia. Suuremmalla menestyksellä kuin maanviljelystä on A:ssa aina harjoitettu öljy- ja viinipuun viljelystä sekä lampaan- ja mehiläishoitoa. Tuottava on myös ollut kalastus, jonka ohella kauppa ja merenkulku muinaisajalla olivat vilkkaat. A. oli silloin jaettu kuntiin („demoi"), joita Rooman keisarivallan alussa mainitaan olleen 174 ja jotka Kleistheneen ajoista (v. 510 e. Kr.) olivat jaetut A:n 10:n (ajoittain 12:n-13:n) „heimon" (phylai) kesken. A:n pääkaupunkina on aina ollut Ateena; muista paikoista mainittakoon Peiraieus, Eleusis ja Marathon. Nykyään A. (ynnä Salamis, Aigina ja Megaris) muodostaa erityisen hallintopiirin („nomos"). *E. R-n.*

Attika (kreik.), *rakennust.*, riemukaarissa ja rakennuksissa vaakasuorasti päättyvä koristeellinen rakennusosa kattolistan yläpuolella. Usein siinä on kuvapatsaita, vertauskuvia tai kirjoituksia, jotka osoittavat rakennuksen tarkoitusta. Attika kuuluu antiikkiseen rakennustaiteeseen, josta sen sitten renessanssi otti käytäntöön. *E. R-r.*

„Attikalainen suola", hieno ja älykäs sukkeluus.

Attikismi, attikalaisuus, attikalainen, s. o. ateenalainen kielimurre, jota varsinkin 5:nnen vuosisadan suuret kirjailijat olivat kehittäneet. Myöhemmin nimitettiin A:n nimellä sitä kirjallisuuden suuntaa, joka pyrki palauttamaan aito-attikalaisen kielenkäytön; tämä pyrkimys vallitsi etenkin n. s. nuorempien sofistien aikakaudella (2 vuosis. j. Kr.), ja sen kannattajia kutsuttiin attikisteiksi. *E. R-n.*

Attila (k. 453), hunnien kuningas, Mundzukin poika, tuli 433 setänsä jälkeen hallitukseen yhdessä veljensä Bledan kanssa, ja 445 veljensä murhattuaan yksin hallitsijaksi. Hänen valtansa keskuspaikka oli nyk. Unkarissa ja täältä lähtien hän laajalti teki ympärillä asuvat tataarilaiset ja germaanilaiset kansat alamaisiksensa sekä pakoitti Itä-Rooman keisarit maksamaan itsellensä suunnattomia vuotuisia lunnaita. V. 449 kävi Konstantinopolin hovin puolesta Attilaa lepyttämässä lähetystö, Maksiminos ja Priskos johtajina, joiden matkasta on jälkimaailmalle säilynyt tärkeä ja valaiseva kertomus. V. 450 A., suuttuneena siitä, että Rooman keisari Valentinianus III, jonka sisarta Honoriaa A. oli kosinut, oli hyljännyt hänen kosintansa, lukemattoman sotajoukon kanssa lähti liikkeelle Länsi-Rooman valtakuntaa vastaan ja kulki hävittäen Etelä-Saksan kautta Reinin yli Galliaan. Täältä kuitenkin Aëtius (ks. t.) taistelussa Katalaunisilla kentillä 451 pakoitti hänet peräytymään. Mutta jo seur. vuonna A. oli valmis hyökkäämään pohjoiseen Italiaan, jossa hävitti Aquilejan, mutta josta sitten, tarinan mukaan paavi Leo X:n taivuttamana, palasi omaan maahansa. V. 453 A. äkkiä kuoli keskellä häänjuhliansa germaanilaisen ruhtinattaren Ildikon kanssa, nähtävästi tämän surmaamana, ja hänen laaja valtakuntansa hajosi pian. A. oli lyhyenläntä, mutta lujavartaloinen; iho oli tumma, silmät pienet, mutta terävät, parrankasvu harva. Hänen esiintymisensä oli arvokas, elämäntavat yksinkertaiset, ja vaikka hänen vihansa vapisutti rohkeimmatkin, oli hän muuten oikeutta rakastava. Hallitsija, joka yhdisti niin monta eri kansaa valtansa alle ja piti niitä koossa, ei suinkaan voinut olla aivan tavallinen henkilö.

Saksalaisten tarinoissa A. säilyi Etzel (skandinaaveilla Atle) kuninkaan nimellä ja sai heiltä liikanimen Godegisel (s. o. Jumalan vitsa), joka hyvin ilmaisee sitä tunnetta, jota A. aikalaisissaan herätti. [A. Thierry, „Histoire d'Attila et de ses successeurs" (myöskin saksaksi).] *K. G.*

Attila (unk. *atilla*), unk. kansallispukuun kuuluva lyhyt, nyörikoristeilla varustettu takki; husaarintakki.

Attis (A t y s), jumalaisolento, jota alkuaan palveltiin Fryygiassa ja Lyydiassa, sittemmin Kreikassa ja myös Roomassa. Tarun mukaan A. oli ihana nuorukainen, jota jumalten emo, Kybele, lempi. Kun jumalatar surmasi A:n rakastetun, joutui A. mielipuoleksi ja runteli itsensä kuoliaaksi, jonka jälkeen Kybele harhaili maita mantereita häntä etsimässä. A:n palvelus liittyi Kybelen kulttiin ja siihen kuului hurjia surumenoja, joiden kestäessä hänen pappinsa (G a l l i) haltioissaan itseään silpoivat ja joita seurasi yhtä hillitön ilojuhla. *E. R-n.*

Attis.

Attitydi (ransk. *attitude*), itsetietoisesti ilmeikäs taiteellinen ruumiinasento, vars. kuvaelmissa.

Attius ks. A c c i u s.

Attok (Atak), kaupunki ja linnoitus brittiläisessä Itä-Intiassa, Punjabin maakunnassa, vastapäätä Kabulin laskua Indus-jokeen. Paikalla on suuri sotajohteellinen merkitys, se kun on Etu-Aasiasta Intiaan kulkevan valtaväylän varrella (Kabulin laaksossa).

Attorney *[ətəə'nī]*, asianajaja, joka Englannissa valmistelee asian, mutta ei itse esiinny oikeuden edessä.

Attraktsioni (lat. *attra'here* = vetää luo), kahden kappaleen välinen vaikutus, mikä ilmenee siinä, että ne ilman ulkonaista syytä pyrkivät lähenemään toisiaan. Luonnossa esiintyvän a:n syyt ovat usein hyvin monimutkaiset. Sellainen on esim. sähköisten kappalten ja magneettipoolien välinen a. Tavallisesti käsitetään a:lla taivaankappalten ja niiden osien välistä n. s. vetovoimaa, mikä maan ja sen pinnalla olevien esineiden kesken ilmenee painovoimana. Tämän syytä ei osata selittää. A:iin lasketaan vielä n. s. molekylaariset attraktsionivoimat: kohesionivoima, mikä pitää kappaleen osat koossa, adhesioni- eli tartuntavoima, joka vaikuttaa esim. sen, että vesi tarttuu astian seinämiin, kemiallinen taipumus, mikä vaikuttaa kemiallisissa ilmiöissä. Yleisen a.- l. vetovoimalain keksi kuuluisa englantilainen I s a k N e w t o n 17:nnellä vuosisadalla.

Attributiivi ks. A t t r i b u u t t i.

Attribuutti (lat. *attribū'tum* = lisätty), lisämääräys l. lisä, välittömästi (ilman verbin apua) substantiiviin liittyvä määräys: adjektiivi-attribuutti (esim. *valkoisen* paidan *avatusta* aukeamasta paistoi *ruskea, voimakas* rinta), substantiivi-attribuutti (esim. *eepoksemme* Kalevala on käännetty monille kielille) ja genitiivi-attribuutti l. a t t r i b u t i i v i (esim. *hauen* pää ja *halon* pää, *siian* pää ja *sian* pää). *A. K.*

T a i t e e s s a a:lla tarkoitetaan tunnusmerkkiä l. symbolia, jolla huomio käännetään johonkin taideluoman pääominaisuuteen; esim. Poseidonin kolmikärki. — F i l o s o f i a s s a a. tarkoittaa olion olennaista ominaisuutta.

Attritio *[-trī'tiō]* (< lat. *terere* = kuluttaa), roomalaiskatolisen kirkon oppijärjestelmässä sellainen epätäydellinen katumus, jota ei ole aiheuttanut suru synnin tähden, vaan yksistään rangaistuksen pelko. Oikea, siveellisistä syistä lähtevä katumus on *contritio*. *J. G.*

Attu, vanha kartano Paraisten pitäjässä, mainitaan jo 1400-luvulla, ollut Skalm-, Stålarm-, Stålhandske- y. m. sukujen hallussa.

Atulat, pienet, terävillä leuoilla varustetut hohtimet, joita käytetään metallilankojen poikkileikkaamiseen.

Atunmaa l. A t t u l a n d e t, saari lähellä Turkua.

Atwood *[atūd]*, G e o r g e (1745-1807), engl. fysiikan tutkija. Keksi hänestä nimensä saaneen pudotuskoneen.

Atys ks. A t t i s.

Au, kullan *(aurum)* kem. merkki.

Aubade *[obā'd]* (ransk.), trubaduuriajan aamuserenadi.

Aubanel *[obane'l]*, J o s e p h M a r i e J e a n B a p t i s t e T h é o d o r e (1829-86), uusprovencelainen runoilija, Félibre-liiton huomatuimpia jäseniä, osoittautui rakkaudenrunoissaan „La miougrano entraduberto" („Puoliavoin granaattiomena") aito lyyrikoksi, jossa kaipauksen tuskan alla hehkui ja leimusi valtava liekki ja joka pystyi luomaan sattuvia värikkäitä kuvia. Paitsi runoja hän kirjoitti myös näytelmiä. [Legrén (1894) ja Welterin (1901) kirjoittamia elämäkertoja.]

Aube *[ōb]*. 1. Seinen oik. syrjäjoki. — 2. Departementti koillisessa Ranskassa, käsittää osia Champagnesta, Bourgognesta ja Ile de Francesta, 6,026 km², 243,670 as. (1906). Pohjoisosa hedelmätöntä, kaakossa hedelmällisiä laaksoja, joissa viini hyvin menestyy. Huomattava rauta- ja pumpuliteollisuus. Pääkaupunki Troyes. *A. R. B.*

Auber *[obā'r]*, D a n i e l F r a n ç o i s E s p r i t (1782-1871), kuuluisa ransk. oopperasäveltäjä, yli puolen vuosisadan ransk. opéra comiquen etevin edustaja, Cherubinin ja Boieldieun oppilas, saavutti maineensa oopperalla „Porticin mykkä" (1828), joka yhdessä Rossinin „Wilhelm Tellin" kanssa merkitsi suuren oopperan muotojen muuttumista ja kansanvaltaista vapaudenrakkautta uhkuvana, saavutti poliittisenkin merkityksen, se kun innostutti mieliä 1830:n vallankumouksen edellisellä ajalla. A:n muista teoksista mainittakoon „Fra Diavolo" (1830; Suomessakin esitetty) ja „Le maçon" („Muurari"; 1825); kaikkiaan hän on säveltänyt 80 oopperaa. A. oli akatemian jäsen ja (v:sta 1842) Pariisin konservatorin johtaja.

Aubergine *[obäržī'n]* (ransk.), kiinalainen tai japanilainen sinipunaiseksi lasitettu saviastia.

Aubigné *[obinjē']*, T h é o d o r e A g r i p p a d' (1550-1630), ransk. kirjailija, hugenottien ete-

vimpiä miehiä, Henrik Navarralaisen ystävä, Madame de Maintenonin isoisä, kuoli maanpakolaisuudessa. Hänen teoksensa „Histoire universelle 1550-1601" poltettiin Pariisin parlamentin toimesta. Huomattavin hänen teoksistansa oli „Les tragiques", runoelma, jonka sisällyksenä on Ranskan onneton tila, uskonvainojen roviot ja Jumalan rangaistukset.

Aubrac-vuoret *[obra'k]*, vulkaaninen n. 50-60 km pitkä vuorijono Auvergnen vuoristossa Etelä-Ranskassa, korkein huippu on Mailhebiau (1,471 m). Väestö elää karjan-, erityisesti lampaanhoidolla.

Auburn *[ōbən]*. 1. Kaupunki Yhdysvalloissa. New Yorkin valtiossa, 30,345 as. (1900). Harjoittaa koneteollisuutta. Tunnettu on A:n v. 1816 järjestetty vankila (Auburn-järjestelmä: yöllä koppi, päivällä yhteinen työ vaitiollen). — 2. Kaupunki Yhdysvalloissa, Mainen valtiossa, 12,951 as., puuvilla- ja kenkätehtaita.

Aucassin ja Nicolete *[ōkasā', nikole't]*, kuuluisa muinaisranskalainen sekä suorasanainen että runotyylinen kertomus 13:nnen vuosis. alkupuolelta. Siinä puhutaan nuoresta kreivin pojasta A:sta, joka monien taistelujen ja vaivojen jälkeen voittaa rakastettunsa, ihmeen ihanan vankina olevan saraseenitittaren N:n.

Auchenia ks. Laamaeläimet.

Auckland *[ōklənd]*, kaupunki Uudessa Seelannissa, pohjoissaaren pohjoisrannalla, Hauraki-lahden rannalla, 74,000 as. (1903). Yliopisto, useita kouluja ja museoita, erinomainen satama ja hyvä tokka. Vilkas kauppa.

Auckland-saaret *[ōklənd-]*, asumaton saariryhmä 330 km etelään Uudesta Seelannista. Saaret vuorisia ja metsäisiä.

Au contraire (ransk. *o kōtrā'r*), päinvastoin.

Au courant (ransk. *o kurā'*), kuluvan (ajan) t. juoksevan (asian) tasalla; käypään hintaan; olla a. c., olla tapahtumain tasalla.

Auctor (lat.) ks. Auktori.

Aucuba japonica, alativiheriä pensas *Cornaceæ*-heimossa. Lehdet vaaleanvihreitä, nahkeita, harvasahaisia. Kukat kaksikotisia, hedelmät korallinpunaisia marjoja. Kotoisin Japanista ja Itä-Kiinasta. Etenkin kirjavalehtisiä muunnoksia viljellään meillä hyvin yleisesti ruukkukasveina.

Aucuba japonica. a kukka.

Aude *[ōd]*. 1. Joki Etelä-Ranskassa, lähtee Pyreneitten itäosasta ja laskee Välimereen, 223 km. — 2. Departementti Etelä-Ranskassa Languedocin maakunnassa, Välimeren rannalla, 6,342 km², 308,327 as. (1906). Harjoitetaan maissin-, vehnän- ja viininviljelystä, karjan-, erit. lampaanhoitoa, kalastusta ja vuoriteollisuutta (rautaa, kuparia ja marmoria). Pääkaupunki on Carcassonne.

Audebert *[odbā'r]*, Jean Baptiste (1759-1800), ransk. luonnontutkija, piirustaja ja kuparinpiirtäjä, jonka apinoita ja lintuja (varsinkin kolibreja ja paratiisilintuja) esittävä pääteos merkitsee suurta edistysaskelta luonnonhistoriallisen kuvaamataiteen alalla.

Audh (Oudh), luoteisen Etu-Intian maakunta, Ganges-virran ja Nepalin valtion välillä, 64,000 km², 12,833,077 as. eli n. 200 km²:llä. Tasankoa. jonka läpi Gangeksen syrjäjoet Gogra ja Gumti virtaavat; ilmanala kuuma ja kuiva. Viljellään riisiä, vehnää, sokeria, oopiumia, puuvillaa y. m. Karjanhoitoa ja kauppaa harjoitetaan; metsiä on runsaasti. Pääk. Lucknow, kuuluisa v. 1857 kapinasta. Väestöstä 90 % braamalaisia, 10 % muhamettilaisia. A. oli ennen vasallivaltio, mutta liitettiin 1877 engl. alueeksi.

Audiatur et altera pars *[-ā't-]* (lat.), „kuultakoon toistakin puolta".

Audienssi (ransk. *audience* < lat. *audīre* = kuulla), puheille pääsy.

Audiffret-Pasquier *[odifrē'-paskjē']*, Edme Armand Gaston d', A.-P:n herttua (1823-1905), ransk. valtiomies, oli vv. 1871-76 kansalliskokouksen jäsen ja yksi orleanilaisten johtajia. V. 1874 hänestä tuli kansalliskokouksen varaesimies ja v. 1875 esimies, vv. 1876-79 uuden senaatin ensimäinen presidentti. V. 1878 hän tuli akatemian jäseneksi.

Audifoni (lat. *audīre* = kuulla, ja kreik. *phōnē* = ääni), kuulokone kuuroja varten: puhutaan mikrofoniin, jonka värähtelevään levyyn on kiinnitetty nauha, tämän toiseen päähän puukappale, jonka kuuro ottaa hampaittensa väliin.

Audiometri (lat. *audīre* = kuulla, ja kreik. *metron* = mitta), kone, jolla mikrofonin ja telefonin avulla määrätään ihmisen korvan herkkyyttä.

Auditori l. Auditorium *[-itō'-]* (lat.), luentosali.

Auditööri (ransk. *auditeur*, < lat. *audītor* = kuuntelija), sotatuomari.

Audjila (kreik. *Augila)*, kosteikko itäisessä Saharassa, etelään Borbasta, kuuluu Tripolikseen, asukkaat (n. 11,000) muhamettilaisia berberejä. Useiden karavaaniteiden solmukohta. Kuuluisa taatelipalmuistaan.

Audubon *[ōdjūbən]*, John James (1780-1851), amer. luonnontutkija. Julkaisi sarjan loistoteoksia Yhdysvaltojen lintu- ja imettäväisfaunasta.

Aue. 1. Kaupunki Saksissa, Mulden varrella, 17,149 as. (1905), tehdaskaupunki. — 2. Weserin vasemmanpuoleinen lisäjoki.

Auenbrugger von Auenbrug, Leopold (1722-1809), kuuluisa wieniläinen lääkäri. Keksi keuhkotaudin tutkinnassa n. s. perkussionimenettelyn.

Auer (päivänsavu, aurinkousva) on ilman läpinäkyväisyyden väheneminen, minkä aiheuttaa runsas pölymäärä. Sitä on aina kesällä pitkien poutien tai metsänpalojen jälkeen, myöskin talvella etenkin kaupungeissa tyynillä pakkasilla, kun tuuli ei kuljeta pois savua.

Auer, Ignaz (1846-1907), saksal. sosiaalidemokraatti; harjoitti aluksi satulasepänammattia; oli 1877-78, 1880-87 ja v:sta 1890 kuolemaansa asti edustajana Saksan valtiopäivillä ja v:sta 1890 sosiaalidemokraattisen puoluehallin-

non jäsenenä. A., joka aikanaan oli puolueensa jaloimpia persoonallisuuksia, oli kantansa puolesta lähellä Bernsteinin ja Vollmarin y. m. edustamaa revisionistista suuntaa.

Auerbach, Berthold (1812-82), saks. kirjailija, juutalaissyntyinen, lämminsydäminen, selväpäinen kansanystävä. Tutki ja käänsi Spinozaa, mieltyi hänen etiikkaansa, jonka vaikutus tuntuu hänen runoudessaankin. Tuli kuuluksi etelä-saksalaisten kansankuvaustensa, „Schwarzwälder Dorfgeschichten" (1843-54) kautta. Niitä seurasi yhtä suositut, maalaisoloja kuvaavat romaanit „Barfüssele" („Avojalka" 1856), „Joseph im Schnee" („Juoseppi lumessa" 1861) ja „Edelweiss" (1861), joista kaksi ensinmainittua on suomeksikin käännetty. Lisäksi A. toimitti kansankalenteria „Der Gevattersmann" ja julkaisi näytelmät „Andree Hofer" ja „Der Wahrspruch" sekä useita romaaneja: „Auf der Höhe", „Neues Leben", „Waldfried" y. m. *V. T.*

Auer-lamppu, itävaltalaisen K. Auer von Welsbachin keksimä kaasuhehkulamppu, missä valo saadaan kuumentamalla ilmansekaisella valokaasulla n. s. sukkaa, joka hehkuessaan antaa hyvin kirkkaan valon. Sukka, joka sisältää 98-99 % cerium- ja 1-2 % thoriumoksidia, valmistetaan kastamalla erikoisesti valmistettua harsomaista kangasta mainittujen metallien nitraattiliuvokseen ja polttamalla se, jolloin kangas palaa ja jäljelle jää ainoastaan metallien oksidit. Polttaminen suoritetaan vasta, kun sukka on pantu lamppuun, mihin se on jääpä, koska se polttamisen jälkeen on hyvin hauras. Auerin lamppujen valovoima on 60-80 normaalikynttilää. Auerin lamppua käyttäen tulee kaasuvalo erittäin huokeaksi, ja kun siinä kehittyy vähän lämpöä ja hiilihappoa, on se terveydellisessäkin suhteessa edullinen.

Auersperg, Anton Alexander von (1806-76), itävalt. runoilija, kreivi, käytti nimeä Anastasius Grün, toimi politikkona, ahdisti vapaamielisissä valtiollisissa runoissaan „Spaziergänge eines Wiener Poeten" (1831) kiihkeästi Metternichin hallitusta ja ennusti runossa „Schutt" innostuneesti vapauden koittoa.

Auerstädt, kylä Preussissa, Saksin maakunnassa, Naumburgin ja Jenan välillä. Siellä 14 p. lokak. 1806 ranskalaiset Davoust'n johdolla voittivat preussiläiset, samana päivänä, jona Napoleon voitti heidät Jenan luona. Davoust sai voiton johdosta A:n herttuan arvon.

Augeias *[-ge'iās]* (lat. *Augīas*), kreikkalaisen taruston mukaan auringonjumalan poika, eeliläisten kuningas; hänellä oli niin suuret karjalaumat, että niiden kasaantuneesta lannasta oltiin pääsemättömissä. Herakles otti poistaakseen tämän maanvaivan yhdessä päivässä, ja teki sen siten, että karjatarhojen läpi („Augeiaan tallit") johti virran. Kun A. ei tahtonut maksaa sovittua palkkaa, niin syntyi sota, jossa Herakles surmasi A:n.

Augias *[-ī'-]* ks. Augeias.

Augier *[ōžjē']*, Guillaume Victor Emile (1820-89), huomattavin ransk. näytelmäkirjailija 19:nnen vuosis. puolimaissa. Parhaansa hän antoi sarjassa yhteiskunnallisia komedioja: „Le mariage d'Olympe", „Les lionnes pauvres", „Les effrontés", „Le fils de Giboyer", „Paul Forestier" j. n. e. A. iskee niissä kovasti oman aikansa kimppuun; hän ahdistaa suku- ja raha-ylimystön tyhmyyttä, kunnianhimoa, teeskentelyä, huijauksia, kokottilaitosta ja papistoa. Luja kunniallisuuden ja terveen elämän vaatimus on hänen kappaleissaan läpikäyvänä; niiden ansioita on varsinkin vuoropuhelun ja luonteenkuvauksen täsmällisyys, ja niiden merkitys sen ajan draamarunoudessa oli suuri.

Augiitti, ryhmä monokliinisesti kiteytyviä vihreitä, ruskeahkoja tai mustia pyrokseenimineraaleja. Kemialliselta kokoumukseltaan ne pääasiassa ovat kalsiumin, magnesiumin, aluminiumin ja raudan silikaatteja. Plagioklaasimaasälpien ohella on a. pääosana useissa vuorilajeissa, kuten diabaaseissa ja basalteissa. Augiitti-nimeä käytetään toisinaan muistakin pyrokseenimineraaleista, esim brontsiitista, hypersteenistä, diopsidista, diallagista y. m.

Augmentti (lat. *augme'ntum* = lisäke), indoeurooppalaiskielissä verbien menneen ajan indikatiivimuotojen alkuun liittynyt lyhyt *e*, alkuaan kai adverbintapainen, johon verbi on enkliittisesti liittynyt. Esiintyy muinaisintian kielessä *a*:na (esim. *á-bharat*), kreikassa *e*:nä (esim. *é-phere*) tai, kun verbivartalo alkaa vokaalilla, sen alkuvokaalin pidennyksenä. Useimpiin indoeurooppalaiskieliin siitä on jäänyt vain hämäriä jälkiä. *O. E. T.*

Augmentti- l. **akumenttitalo** (< lat. *augme'ntum* = lisäke), aputalo. Näin nimitettiin ruotujakolaitoksen voimassaollessa sellaisia tiloja, joiden vero oli määrätty menemään rustholllille korvauksena siitä, että tämä teki ratsupalvelusta. Sattui näet usein, että rusthollin oman veron, jota maksamasta se vapautettiin, ei katsottu täysin vastaavan ratsupalveluksesta johtuvaa rasitusta, ja silloin myönnettiin rustholllille joko kokonaan tai osaksi vero jostakin toisesta tilasta, n. s. akumenttivero. Akumenttivero lakkautettiin elokuun 5 p:nä 1886 annetulla asetuksella, jonka kautta ratsuvarustusvero peruutettiin rustholleilta kruunulle. Siten menettivät akumenttitalot merkityksensä ja muuttuivat tavallisiksi vero- tahi kruununtiloiksi. *O. K:nen.*

Augsburg, Baierissa, Schwabenin hallituspiirin pääkaupunki, muinoin vapaa valtakunnan kaupunki, Baierin ylängöllä Wertachin ja Lechin yhtymäkohdassa, 94,825 as. (1905). Vilkas viljakauppa, suuri pankkiliike ja huomattava teollisuus: etenkin puuvilla-, villa- ja metallitavaratehtaita ja olutpanimoita. Kaupungissa on piispanistuin, monta oppilaitosta, suuri kirjasto, runsas taulukokoelma ja museo, monta vanhaa kaunista rakennusta, kuten raatihuone „kultaisine saleineen" tuomiokirkko ja Fuggerin palatsi ihanine freskomaalauksineen. Kuuluisa on Cottan kirjapaino. Tunnettu on n. s. „Fuggerei", Fugger-veljesten 1519 perustama 53 taloa käsittävä hyväntekeväisyyslaitos, jossa köyhät katoliset porvarit pienestä maksusta voivat saada asuntonsa. — Kaupunki, joka on syntynyt roomalaisten keisari Augustuksen aikana perustamasta sotilassiirtolasta Augusta vindelicorum, kohosi aikaisin tärkeäksi. V. 1268 se julistettiin vapaaksi valtakunnan kaupungiksi. V. 1806 se joutui Baierille. Kukoistuksensa kukkulalla oli kaupunki 15:nnen ja

17:nnen vuosis. välillä, jolloin rikkaat porvarisuvut, kuten Fugger, Welser, Höchstetter y. m. kohottivat sen mainetta. Kaupungilla on uskonpuhdistuksen historiassa tärkeä sijansa.
A. R. B.

Augsburgin interim ks. Interim.

Augsburgin tunnustuksen puolustus l. apologia, luterilaisen kirkon tunnustuskirjoja. Kun muutamat katol. teologit Kaarle V:n käskystä kirjoittivat „konfutatsionin" Augsburgin tunnustuksen (ks. t.) kumoamiseksi, näki Melanchthon tarpeelliseksi kehittää tunnustuksen sisällystä laveammin ja enemmän teologisessa muodossa. Ensi muodossaan tarjottiin puolustuskirja keisarille vielä valtiopäiväin kestäessä; hän ei kuitenkaan ottanut sitä vastaan. Melanchthon kirjoitti sen silloin uudestaan ja julkaisi painosta huhtik. 1531 yhdessä Augsburgin tunnustuksen kanssa. „Puolustus" oli latinaksi kirjoitettu, lennokkaasti ja terävästi. Itse päätunnustuksen mukana kohosi sekin pian tunnustuskirjan arvoon eri luteril. maissa ja otettiin „Sovintokirjaan". Suomentaneet sen ovat Jos. Grönberg (1849) ja Juuso Hedberg (1897). *J. G.*

Augsburgin tunnustus *(Confessio Augustana)*, evankelisluterilaisen kirkon tärkein tunnustuskirja. Kun Wormsin valtiopäiviltä saakka Saksassa polttavana olleen uskontokysymyksen oli määrä taas joutua esille Augsburgiin 1530 kutsutuilla valtiopäivillä, näkivät evankeliset ruhtinaat tarpeelliseksi määritellä opinkantansa tunnustuksessa, jonka laatiminen uskottiin teologeille. Valmistaviin töihin, joiden tuloksena olivat m. m. „Torgaun artikkelit", otti Lutherkin osaa, mutta lopullinen muodostus jäi pääasiassa Melanchthonin tehtäväksi, joka silitteli sitä viimeiseen saakka ja oli vähällä mennä liian pitkälle myöntyväisyydessä; Luther, jonka, valtakunnankirouksessa ollen, oli täytynyt jäädä Koburgiin, rohkaisi häntä kirjeillään ja hyväksyi tunnustusluonnoksen. 7:n ruhtinaan ja 2:n kaupungin allekirjoittamana jätettiin näin syntynyt tunnustus keisari Kaarle V:lle lauantaina kesäk. 25 p. 1530 ja luettiin julki säätyjen istunnossa. Se on kirjoitettu saksaksi ja latinaksi ja on muodoltaan yksinkertainen ja selvä. Sen I osa sisältää 21 oppia koskevaa kappaletta; siinä on pantu painoa etenkin sille, mikä katolisten ja evankelisten käsityksessä oli yhteistä, ja esitetty ne kohdat, joissa erimielisyyttä oli, mahdollisimman lievässä muodossa. Sitä vastoin vedettiin selvä raja Sveitsin reformeerattuja vastaan. II:n pääosan 7:ssä kappaleessa puhutaan niistä kirkollisista väärinkäytöksistä, mitkä evankeliset olivat poistaneet (ehtoollisen jakotavasta, pappien naimattomuudesta, messusta, ripistä, paastosäännöistä, munkkilupauksista ja piispojen vallasta). Tunnustuksen alkuperäiset keisarille jätetyt kappaleet ovat hävinneet. Melanchthon julkaisi sen, hieman jo korjaillen, painosta huhtik. 1531, ja seuraavien vuosien uusiin painoksiin hän teki yhä uusia muodollisia muutoksia. V:n 1540 painoksessa ne olivat jo siksi tuntuvia ja sisällystäkin koskevia, että ne herättivät huomiota; sittemmin ruvettiin tekemään ero „muuttamattoman" ja „muutetun" (1540 painetun) A:n tunnustuksen välillä; viimemainitun hyväksyivät myöskin useimmat reformeeratut, jota vastoin „muuttamaton" A:n tunnustus tuli luterilaisten erikoistunnustukseksi. Niiden ruhtinaiden ja kaupunkien, jotka otettiin evankelisten puolustukseekseen solmimaan Schmalkaldin liittoon, tuli hyväksyä A:n tunnustus, joka pian tuli voimaan yhä laajemmilla aloilla. Ruotsin ja Suomen kirkko omaksuivat sen Upsalan kokouksessa 1593. Sen ensimäinen suomennos oli Jaakko Raumannuksen tekemä (1651), toinen H. Fiorinuksen (1693); sittemmin ovat sen uudestaan suomentaneet G. Dahlberg (1847); Jos. Grönberg (1849; 2 pain. A. W. Ingmanin korjaamana 1878 ja Juuso Hedbergin korjaamana 1897), sekä Eero Hyvärinen (1907). Alkutekstin on paraiten julkaissut P. Tschackert 1901. *J. G.*

Augsburgin uskonrauha tehtiin Augsburgissa syysk. 25 p. 1555; siinä myönnettiin niille Saksan valtiosäädyille, jotka olivat omaksuneet Augsburgin tunnustuksen, samat oikeudet kuin katolisilla oli. He saivat vallan panna toimeen uskonpuhdistuksen omilla alueillaan *(jus reformandi)*; kumminkin oli arkkipiispain, piispain ja apottein, jotka siirtyivät protestanttisuuteen, luovuttava arvostaan ja vallastaan, joka pidätettiin katolisille *(reservatum ecclesiasticum)*. Yksityisten kansalaisten uskonvapaus oli hyvin rajoitettu; sääntönä oli että alamaisten tuli noudattaa esivallan uskoa *(cujus regio, ejus religio)*; korkeintaan he saivat muuttaa maasta pois *(jus emigrandi)*. Augsburgin uskonrauha tosin turvasi uskonpuhdistuksen siihenastiset saavutukset, mutta pysäytti sen jatkuvan levenemisen ja synnytti uusia riidanaiheita, jotka lopulta johtivat 30-vuotiseen sotaan.
J. G.

Augurit (lat. *augures*, aikaisemmin *auspices*) muodostivat Roomassa pappiskollegin, joka ennusti jumalain tahtoa tarkastamalla salamaa ja ukkosta, lintujen lentoa, ääntä ja lukua sekä niitten syömistä (auspicia ja auguria). Edellisiä auguri tarkkasi korkeammalta paikalta, tavallisesti Capitoliumin kukkulalta, viimeksi mainittuja taasen ennen sotaa tai taistelua. Augureja oli alkujaan vain muutamia, mutta lopuksi Sullan ajoilta 15. Heidän pukunaan oli purpuralla kirjailtu viitta *(trabea)* sekä arvonmerkkinään käyrä sauva *(lituus)*. Augureja kysyttiin aina tärkeämpiin valtiontoimiin ryhdyttäessä, jolloin he ilmoittivat päätöksensä määrättyjen ohjesääntöjen mukaan.

Auguri.

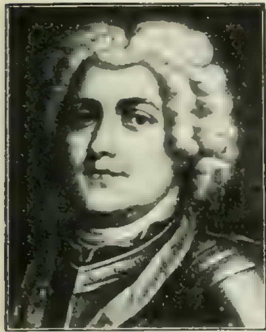
K. J. H.

August (1526-86), Saksin vaaliruhtinas, tuli 1553 veljensä Moritzin jälkeen hallitukseen ja liittyi oikeauskoiseen luterilaisuuteen. Lainsäätäjänä, hallinnon järjestäjänä ja taloudellisten olojen harrastajana hän auttoi maansa edistystä.

August, Puolan kuninkaita ja Saksin vaaliruhtinaita.

1. A. II (1670-1733), tuli 1694 veljensä Juhana Yrjö III:n jälkeen Saksin vaaliruhtinaaksi ja

valittiin 1697 Puolan kuninkaaksi. Venäjän ja Tanskan liittolaisena A. yhtyi 1700 suureen Pohjoismaiden sotaan Kaarle XII:tta vastaan, mutta joutui tappiolle, jonka jälkeen Puolan valtiopäivät julistivat 1704 hänet kruunun menettäneeksi, ja A:n täytyi itsensä 1706 Altranstädtin rauhanteossa siitä luopua. Pultavan taistelun jälkeen hän kuitenkin ryhtyi jälleen sotaan ja voitti kruununsa takaisin. A. oli loistoa rakastava, kevytmielinen hallitsija, jonka lukuisista lemmikeistä Aurora von Königsmark on tunnetuin. Vartaloltaan hän oli kookas ja ruumiinvoimiltaan väkevä, jonka tähden häntä onkin nimitetty A. V ä k e v ä k s i.

August II.

2. A. III (1696-1763), edellisen poika ja seuraaja, vaikka Puolassa vasta 1736 n. s. Puolan perimyssodan päätyttyä tuli yleisesti tunnustetuksi. Hallitusasioista ei A. suuresti välittänyt, vaan jätti ne suosikkiensa käsiin. Saksissa hallitsi täten melkein itsevaltiaasti kreivi Brühl. Preussin ja Itävallan sodissa A. oli milloin toisella, milloin toisella puolella. Puolassa hänen liittymisensä Venäjään lisäsi Venäjän vaikutuksen kasvamista. *(K. G.)*

Augusta *[ogö'stə]*. 1. Maine-valtion pääkaupunki Yhdysvalloissa Kennebec-joen varrella, 11,683 as. (1901). Puuvilla- ja paperitehtaita. — 2. Kaupunki Yhdysvalloissa, Georgian valtiossa, Savannah-joen varrella, 39,441 as. Puuvilla- ja öljytehtaita.

Augusta (lat.), „korkea", liikanimi, joka ensin annettiin keisari Augustuksen leskelle Livialle, sitten sen omaksuivat Rooman keisarinnat ja vihdoin keisarillisen perheen naisjäsenet. *(K. J. H.)*

Augusta, M a r i e L o u i s e K a t h a r i n a (1811-90), Saksan keisarinna, Sachsen-Weimarin herttuan Karl Friedrichin tytär, 1829 naitu prinssi sittemmin keisari Wilhelm I:lle, Fredrik III:n äiti. Mainittu Bismarckin vastustajaksi.

Augusta, usean roomalaisten keisarien tai keisarinnain perustaman kaupungin nimi, esim. A. p r æ t o r i a (Aosta), A. T a u r i n o r u m (Turin), A. T r e v e r o r u m (Trier), A. V i n d e l i c o r u m (Augsburg).

Augustana *[-tā'-]* ks. A u g s b u r g i n u s k o n t u n n u s t u s.

Augustana-synodi *[-tā'-]* (nimi, joka johtuu tunnustuksesta *Confessio augustana*), v. 1860 Chicagossa Ameriikan ruotsalaisten ja norjalaisten seurakuntien kesken perustettu liitto. Sillä oli pappiskoulu, joka ensin oli Chicagossa, sitten Paxtonissa, josta se siirrettiin Rock Islandiin. 1870 norjalaiset kielellisten erimielisyyksien vuoksi erosivat siitä ja perustivat oman synodinsa. A.-synodiin kuului 1890 582 seurakuntaa, 292 pappia ja 76,000 ripillä käyvää jäsentä. *(J. G.)*

Auguste V i c t o r i a (s. 1858), Preussin kuningatar, Saksan keisarinna, Augustenburgin herttuan Fredrikin tytär, 1881 prinssi, sittemmin keisari Wilhelm II:n puoliso.

Augustenborg. 1. Linna Als-saarella; sen rakensi 1600-luvun keskivaiheilla herttua Ernst Günther, joka antoi sille nimen puolisonsa Glücksborgin Augustan mukaan. Nykyistä rakennusta, 1700-luvun loppupuolelta, käytetään saksankielisenä opettajaseminaarina. — 2. Vanhempi haara Holsteinin herttuasukuun kuuluvaa Holstein-Sonderburgin haaraa, herttua Ernst Güntheristä polveutuva, sai nimensä Als-saarella olevasta A:n linnasta.

Augusti *[-gu's-]* (lat.), oik. *A. mensis,* Augustuksen kuukausi; elokuu.

Augustinolaismunkisto, munkkikunta, joka seuraa n. s. Augustinuksen sääntöä *(regula Augustini)*. Kirkkoisä Augustinus ei laatinut mitään munkkisääntöä, mutta eräässä kirjeessä Hippon nunnille ja saarnoissaan hän antoi luostarielämää koskevia ohjeita. Näiden pohjalla syntyi myöhemmin useita luostarisääntöjä, joille annettiin hänen nimensä. Tunnetuin on *Regula Augustini*, jonka Dominicus 1216 omaksui munkistolleen. Myöskin muut sen hyväksyivät itselleen (esim. n. s. Augustinolais-erakot). Innocentius IV yhdisti v. 1243 useimmat tällaiset munkkipiirit yhdeksi Augustinolaiskongregatsioniksi, yhteisen „Augustinuksen säännön" alle. Fransiskaanien ja dominikaanien rinnalla A. on huomattavin kerjäläismunkisto. Kurin rappeutuessa keskiajan lopulla sääntö uudistettiin muutamissa luostareissa koko ankaruudessaan. Tällaiseen ankaran suunnan augustinolaisluostariin Luther meni munkiksi ruvetessaan.

Augustinus *[-tī'-]* A u r e l i u s (354-430 j. Kr.), vanhan kirkon suurin opettaja, synt. Tagasten pienessä kaupungissa Numidiassa. Hänen isänsä, Patricius, oli pakana, mutta äitinsä, Monica, harras kristitty. Hyvälahjainen kun oli, sai A. sivistyksensä etevimpien opettajien johdolla Karthagossa, mutta joutui samalla tässä maailmankaupungissa paheiden pyörteisiin. Ciceron Hortensius kirjan herättämänä A. rupesi tavoittelemaan korkeampia elämänihanteita, mutta joutuikin pitkäksi aikaa manikealaisen haaveellisen uskonnollisuuden pauloihin. Suoritettuaan loppuun opintonsa A. tuli itse kaunopuheisuuden opettajaksi ensin Karthagoon, myöhemmin Milanoon, jossa hänellä oli valtion kaunopuheisuudenopettajan virka. Täällä hän luopui manikealaisuudesta, oli jonkun aikaa uusplatonilaisuuden kan-

Aug. Schefferin taulu „Augustinus ja hänen äitinsä Monica".

23. Painettu 26/4 09.

nalla, mutta kääntyi lopullisesti osaksi piispa Ambrosiuksen vaikutuksesta kristityksi ja kastettiin v. 387. Tämän jälkeen hän palasi Afrikkaan, jossa 391 valittiin Hippon presbyteeriksi ja 395 piispaksi, ja pysyi tämän syrjäisen paikan piispanvirassa elämänsä loppuun saakka.

A:n sisällisestä elämästä ja kehityksestä antavat selvän kuvan hänen omat kirjoittamansa „Confessiones" (Tunnustuksia", noin 400), joissa hän arastelematta paljastaa maailmalle kaikki syntinsä ja harha-askeleensa. Persoonallista laatua on myöskin teos „Retractationes" („Peruutuksia"), joissa hän elämänsä ehtoolla luopi loppukatsauksen kirjalliseen tuotantoonsa.

Muista Augustinuksen teoksista ovat tärkeimmät: „De civitate Dei" („Jumalan valtiosta", 22 kirjaa v. 412-426), jossa Jumalan valtakunnan ja maailman valtakunnan rinnakkainen kehitys esitetään, mikä kehitys on päättyvä edellisen lopulliseen voittoon, ja „De trinitate" („Kolminaisuudesta", 15 kirjaa v. 410-416), jossa kolminaisuusoppi länsimailla saatetaan päätökseensä.

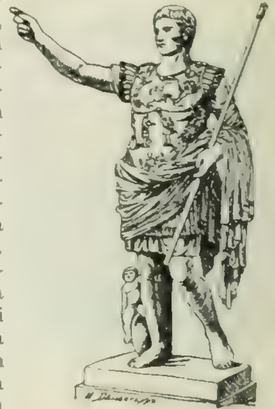
Augustinus otti vaikutusvaltaisella tavalla osaa suuriin kirkollisiin taisteluihin donaattolaisia ja pelagiolaisia vastaan ja on heitä vastaan julkaissut joukon teoksia. Uskonopillisen käsityksensä on A. järjestelmällisesti esittänyt teoksissa „De doctrina christiana" („Kristillisestä opista") ja „De rudibus catechizandis" („Vasta-alkavain opettamisesta").

Jumaluusoppineena Augustinus on laskenut perustuksen katoliselle kirkko-opille; hänen vakaumuksensa mukaan katolinen kirkko todella oli Jumalan valtakunta maailmassa. Mutta A. on myöskin protestanttisten kirkkokuntain suuri opettaja, teroittaessaan, että ihmisen pelastus on yksinomaan jumalallisen armon vaikutusta. Tästä A. johtui predestinatsioni- (armonvalitsemus-) oppiinsa, jonka mukaan Jumala on ihmiskunnan kadotetusta joukosta valinnut ainoastaan muutamat autuuteen, mutta jättänyt toiset synteihinsä hukkumaan. Tätä oppia ei katolinen kirkko omaksu.

[Augustinuksen „Tunnustukset" ovat ilmestyneet suomeksi W. Söderströmin kustannuksella. ks. myös: Erik Johansson: „Augustinus ja hänen aikansa", Hels. 1903.] *E. K-a.*

Augustinus *[-tī'-]*, anglosaksilaisten apostoli, roomalaisen benediktiiniluostarin priori, jonka paavi Gregorius Suuri v. 596 lähetti 39 munkin seurassa Englantiin. Hänen onnistui voittaa Kentin kuningas Ethelbert ja lukuisia hänen alamaisiaan kristinuskolle. Englantiin perustettiin hierarkia: 12 hiippakuntaa ja Canterburyn arkkipiispanistuin, jonka ensimäiseksi haltijaksi A. tuli (600). Hän kuoli 604 tai 605. *J. G.*

Augustus *[-u's-]* (63 e. Kr.-14 j. Kr.; alkuaan Gaius Octavius, v:sta 44 e. Kr. Gaius Julius Cæsar Octavianus), Rooman ensimäinen keisari, prætori Gaius Octaviuksen (k. 58 e. Kr.) ja Gaius Julius Cæsarin nuoremman sisaren, Julian, tyttären Atian poika. Äitinsä ja isäpuolensa Lucius Marcius Philippuksen huolellisesti kasvattamana hän saavutti Cæsarin suosion; testamentillaan tämä määräsi hänet pääperillisekseen sekä adopteerasi hänet sukuunsa. Cæsarin surman jäljestä v. 44 hän riensi Roomaan Illyrian Apolloniasta, missä hän opintoja harjoitteli; kun M. Antonius (ks. t.) asettui hänen vaatimuksiansa vastaan, hankki hän itselleen rahaa myymällä maatilansa, saavutti Ciceron ynnä muitten tasavaltalaisten luottamuksen sekä sai puolelleen Cæsarin sotajoukot. Yhdessä konsulien Hirtiuksen ja Pansan kanssa A. (s. o. Octavianus) sai senaatilta toimekseen sotia isänmaan viholliseksi julistettua Antoniusta vastaan. Molempien konsulien kaaduttua Mutinan (nyk. Modena) luona v. 43 hän sai haltuunsa kaikki sotajoukot, marssi Roomaan, pakoitti senaatin hyväksymään vaalinsa konsuliksi, lähti jälleen Antoniusta ja M. Æmilius Lepidusta vastaan, mutta liittyikin heidän kanssaan lähellä Bononiaa (nyk. Bologna) n. s. toiseen triumviraattiin (lokak. v. 43). Veristen hirmutöiden ja ryöstöjen jäljestä A. ja Antonius lähtivät Makedoniaan ja voittivat Philippi'n luona kahdessa taistelussa (lopulla v. 42) Marcus Brutuksen (ks. t.) ja Gaius Cassiuksen johdolla kokoontuneet tasavaltalaiset. Antoniuksen siirtyessä Itämaille A. palasi Italiaan, missä hän ennen pitkää maitten jaosta tyytymättömien sotilaitten takia joutui taisteluun Antoniuksen puolison, ilkeämielisen Fulvian ja hänen veljensä Lucius Antoniuksen kanssa (n. s. Perusian sota 41-40). Kun Antonius lähestyi Italian rantaa v. 40, näytti sota triumviirien välillä uhkaavalta. Mutta A. ja Antonius tekivät Brundisiumissa (nyk. Brindisi) sopimuksen, jonka mukaan A. sai haltuunsa valtakunnan länsiosan, A. itäosan sekä Lepidus Afrikan. Seuraavana aikana A. päällikkönsä Marcus Vipsanius Agrippan kautta voitti Sextus Pompeiuksen Sisilian pohjoisrannikolla v. 36, karkoitti Lepiduksen Circejiin sekä saavutti yhä enemmän kansan suosiota, kun sitä vastoin Antonius onnettomilla sodillaan idässä sekä liittymällä Egyptin siveettömään kuningattareen Kleopatraan menetti kaikkien roomalaisten kunnioituksen. Senaatin päätöksellä riistettiin kaikki valta Antoniukselta ja Kleopatraa vastaan julistettiin sota, mikä Aktionin (l. Actiumin) taistelussa syysk. 2 p:nä v. 31 ratkaistiin A:n eduksi. Antonius ja Kleopatra surmasivat sen jälkeen itsensä Aleksandriassa. Järjestettyään Itämaiden olot A. palasi Roomaan, vietti komean triumfiretken ja sai valtansa merkiksi senaatilta elinajakseen imperatorin arvonimen. Seuraavina vuosina hän suurella anteliaisuudella hankki itselleen kansan ja sotajoukkojen suosion sekä muodosteli senaattia mieleisekseen. Vanhat tasa-

Augustus.

Augustus nuorukaisena.

vallanaikuiset valtionlaitokset pysytettiin ennallaan, mutta korkeimmat virat ja luottamustoimet yhdistettiin vähitellen A:n persoonaan. Imperatorina hänellä oli käsissään koko valtakunnan sotajoukkojen ylijohto sekä rajamaakuntien hallinto *(proconsulare imperium)*. Censorivaltansa nojalla *(præfectura morum)* hän poisti senaatista arvottomat ja epämieluisat jäsenet sekä siirsi sinne uudet. Konsulinvirasta hän luopui v. 23, mutta pidätti edelleen jo ennen saamansa tribuunin virkavallan *(tribunicia potestas)*, jonka kautta hänen persoonansa oli loukkaamaton ja hän saattoi tehdä lakiehdotuksia sekä kiellollaan estää jokaisen päätöksen toimeenpanemista. Tulemalla ylimmäiseksi papiksi *(pontifex maximus)* v. 12 e. Kr. hän joutui koko uskontotoimen korkeimmaksi kaitsijaksi. Täten oli täydellinen yksinvaltius luotu, vaikka Augustus näennäisesti oli valtion ensimäinen virkamies. Itse hän useimmiten käytti nimeä princeps (johtaja), Augustuksen (kunnioitettu, pyhä, ylevä) nimellä (vuodelta 27) hän yleisesti historiassa mainitaan. Sittenkuin Augustus oli saanut valtion johdon käsiinsä, koetti hän tarmokkaasti tukea uskontoa ja siveyttä sekä ajanmukaisilla toimenpiteillä edistää valtakunnan rauhaa ja turvallisuutta. Maakuntien hallintoa parannettiin ja niissä vallitsevat väärinkäytöt poistettiin. Kaikkialle perustettiin siirtokuntia sekä rakennettiin teitä ja vesijohtoja. Pitkällisen rauhan suojassa kauppa, teollisuus ja yleinen vaurastus ripeästi edistyivät joka taholla. Itse Rooma kehittyi Augustuksen hallitusaikana suunnattomasti sekä muuttui hänen toimestaan terveelliseksi ja komeaksi suurkaupungiksi. Augustus suosi innokkaasti kaikkia tieteitä ja taiteita ja hänen hallituskautensa olikin roomalaisen kirjallisuuden varsinainen kulta-aika, jolloin Rooman etevimmät runoilijat Vergilius, Horatius, Ovidius elivät hallitsijan ja hänen läheisen ystävänsä C. Cilnius Mæcenaan (ks. Mæcenas) turvissa.

Sodankäyntiä Augustus ei suosinut, mutta turvatakseen valtakuntansa rajoja hän kävi kuitenkin monta sotaa, etupäässä Agrippan ja poikapuoliensa Tiberiuksen ja Drusuksen johdolla. Agrippan vaikutuksesta parthit tunnustivat hänen valtansa v. 20 e. Kr. Koko Pyreneitten niemimaa valloitettiin vv. 27-19, osaksi Augustuksen omalla ylijohdolla. Useilla sodilla kaikki Tonavan-puoliset maat kukistettiin tai liitettiin kiinteämmin valtakuntaan (Rætia, Vindelicia ja Noricum vv. 16-15 e. Kr., Pannonia ja Dalmatia vv. 13-10 e. Kr. ja vv. 6-9 j. Kr.), joten Tonava tuli valtakunnan luonnolliseksi pohjoisrajaksi. Germaniassa roomalaisten valta Drusuksen ja Tiberiuksen ylijohdolla ulotettiin aina Elbeen saakka, mutta P. Quintilius Varuksen tappion kautta Teutoburgin metsässä v. 9 j. Kr. menetettiin Reinin pohjoispuolella olevat valloitukset. Sotajoukkoon kuului likimäärin 300,000 miestä kaikkialla maakunnissa sekä n. 10,000 miestä henkivartiostoa (ks. Prætoriani) Roomassa ja sen ympäristössä.

Augustus ei ollut mikään suuri, loistava nero, mutta hän oli erittäin järkevä, käytännöllinen ja selvänäköinen henkilö, joka järkähtämättömällä sitkeydellä ja tarmolla ajoi läpi suunnitelmansa. Elämässään ja esiintymisessään hän oli vaatimaton, lempeä ja ystävällinen. Syystäkin Augustusta kauan aikaa pidettiin hallitsijan esikuvana.

Naimisissa Augustus oli kolmasti. Ensimäisestä vaimostaan, Antoniuksen tytärpuolesta Clodiasta hän erosi jo v. 41 e. Kr.; toisen, v. 39 hylkäämänsä Scribonian kanssa hänellä oli tytär, myöhemmin siveellisistä hairahduksistaan tunnettu Julia, joka ensin oli naimisissa Augustuksen sisarenpojan, jaloluonteisen Marcus Claudius Marcelluksen kanssa (kuollut 23 e. Kr.), sitten Agrippan (kuollut 12 e. Kr.) ja lopuksi Tiberiuksen kanssa; kolmannella vaimolla Livia Drusillalla oli edellisestä aviostaan Tiberius Claudius Neron kanssa kaksi poikaa Tiberius ja Drusus (kuollut 9 e. Kr.). Kun Julian ja Agrippan pojat Gaius ja Lucius Cæsar, jotka Augustus oli adopteerannut, olivat kuolleet nuorina, katsoi A. välttämättömäksi määrätä hänelle vastenmielisen Tiberiuksen seuraajakseen.

Augustusta esittävistä veistoteoksista mainittakoon Rooman ulkopuolelta v. 1863 löydetty, nykyään Vatikaanin kokoelmissa oleva komea kokokuva (ks. kuvaa) sekä myös Vatikaanissa säilytetty, nuorta Octavianusta esittävä rintakuva ynnä kaksi kuvaa Münchenin Glyptothekissä.

[Th. Mommsen, „Res gestæ Divi Augusti" (Berlin 1883). vrt. Monumentum Ancyranum; V. Gardthausen, „Augustus und seine Zeit" (Leipzig 1891-1904); O. Seeck, „Kaiser Augustus" (Bielefeld 1902); E. S. Shuckburgh, „Augustus" (London 1903).] *K. J. H.*

Auguurit ks. Augurit.

Aukkoäänne ks. Kieli.

Auksanometri (kreik. *auksa'nesthai* = lisääntyä ja *metron* = mitta), Sachsin keksimä kone, jonka avulla kasvien pituuden lisääntyminen voidaan mitata.

Auksetofoni (kreik. *auksa'nesthai* = karttua, ja *phōnē'* = ääni, sävel), kaapin muotoon tehty grammofoni, jonka ääniaallot vahvenevat ilmapaineen avulla ja jonka koneisto käy sähkön avulla. *I. K.*

Auksiliaari (lat. *auxi'lium* = apu), apuna oleva, avuksi aiottu. — A.-kone, kone purjealuksissa, aiottu avustamaan aluksen liikkeitä. *F. W. L.*

Auksioni (lat. *auctio*), huutokauppa.

Auktori (lat. *auctor*), aikaansaaja, alkuunpanija; (kirjan) tekijä. — Auktoriseerattu, tekijän luvan saanut (esim. kirjan käännös).

Auktoritatiivinen (ks. Auktoriteetti), ohjeellinen, määräävä.

Auktoriteetti (lat. *aucto'ritas*), valta, jonka alle alistuu, jota noudattaa; vaikutusvalta; henkilö, jolla on toisiin nähden määräävä vaikutus tai valta. — Auktoriteettiusko, sokea luottamus auktoriteettiin.

Aul *[-u'-]* (kirg.), kirgiisiläinen telttakylä Kaukaasiassa.

Aula (lat.; kreik. *aulē'*), avoin esipiha kreikkalaisessa ja roomalaisessa talossa. Nykykielessä a. merkitsee juhlasalia, varsinkin yliopiston.

Aulanko, kauniista näköalastaan kuuluisa vuori Hämeenlinnan kaupungista n. 3-4 km

Aulangonjärvi.

päässä pohjoiseen. Vuori on jo kauan ollut tunnettu, mutta varsinkin sen jälkeen kuin se yhdistettiin Karlbergin kartanoon, on siitä tullut huomatuimpia turistipaikkoja maassamme. Eversti Standertskjöld on suuria varoja uhrannut paikan somistamiseksi. Niinpä m. m. 1906 valmistuivat vuoren seinään hakatut portaat johtamaan alas vuoren huipulta Aulangonjärven rannalle. Vuoren alle ja itse vuoreen on louhittu luola, johon on sijoitettu taiteilija R. Stigellin veistämä karhuryhmä. V. 1907 valmistui komea, graniitista rakennettu 40 m korkea näkötorni, joka on tullut maksamaan 80,000 mk. — Näköala tornista on laaja ja komea. Sieltä näkee osia Hämeenlinnaa, Vanajan, Rengon, Hattulan, Tyrvännön, Sääksmäen, Pälkäneen, Hauhon ja Janakkalan pitäjistä. Kirkkoja näkyy paljaalla silmällä Hämeenlinnan, Hauhon ja Hattulan kirkot sekä kaukoputkella Sääksmäen. Vanajaveden reittiä voidaan tornin huipusta seurata kaupungista aina Sääksmäen kirkolle asti.
K. S.

Aulestad *[-ād]*, norjalaisen runoilijan Bjørnstjerne Bjørnsonin maatila Gudbrandin-laaksossa, lähellä Faabergin asemaa.

Aulin, P e k k a ks. A h m a v a a r a.

Aulin *[-i'-]*, T o r (s. 1866), ruots. viuluniekka ja säveltäjä, tuli 1889 konserttimestariksi Tukholman hovioopperaan, v:sta 1902 Tukholman konserttiyhdistyksen johtaja. „Aulinin jouhikvartetin" johtaja.

Aulis *[-i's]*, muinaisajalla satama Boiotiassa, Euripos-saaren ääressä; sinne kreikkalaiset uroot tarun mukaan kokoontuivat Troiaan lähteäkseen.

Aullagas *[-lja'gas]*, L a g u n a d e P a m p a - A. l. L a g o d e P o o p o), järvi Etelä-Ameriikassa, 3,000 km², 30 km lev., 120 km pitkä, 3,680 m yl. merenp. Bolivian Puna'lla. Sen vesimäärä on hyvin vaihteleva. Desaguadero-joki Titicaca-järvestä (ks. t.) laskee siihen. Laca Ahuira, joka A:järvestä laskee Cienaga de Coipasan suolajärveen, ehtyy kuivana aikana.

Auma l. k e k o, l a v a, joka ennen oli n ä r t e t t ä tavallisempi, tehdään olkien kuivuttua niin rukiin kuin toukoviljankin säilyttämistä varten riihetykseen asti. Seipäistä laaditulle p o h j a l l e (alustalle) sijoitetaan lyhteet säteettäisesti — tähkäpuolet (l a i h o t) yhteen asetettuina — siten, että muodostuu ensin ylöspäin levenevä ja sitten matalaksi keilaksi soukkeneva latomus. Auman p ä ä peitetään havuista tai oljista (h a t t u, h a k k u l a) tehdyllä k a t o l l a. Yhteen aumaan pannaan useinkin vain yksi a h d o s (r i i h e y s). K e r o, useat vieretyksin seisovat aumat. *U. T. S.*

Auma.

Aumale *[oma'l]*, ennen A l b e m a r l e, kaupunki Pohjois-Ranskassa Seine-Inférieuren departementissa, 2,383 as. (1901), kivennäislähteitä, kutomo- ja fajanssitehtaita. A. oli keskiajalla pääpaikkana samannimisessä kreivikunnassa, joka naimisen kautta joutui Lothringille ja 1500-luvulla korotettiin herttuakunnaksi. A. siirtyi myöhemmin (v. 1822) Orleans-suvulle. Heinäkuun kuningaskunnan aikana Ludvik Filipin neljäs poika kantoi A:n herttuan arvonimeä.

Aumale *[oma'l]*, H e n r i E u g è n e P h i l i p p e L o u i s, A:n herttua (1822-97), taisteli vuodesta 1840 Algierissa, kohosi korkeimpiin sotilasarvoihin ja nimitettiin 1847 Algierin kenraalikuvernööriksi. Helmikuun vallankumouksen puhjettua hän matkusti Englantiin 1848; siellä hän 1861 julkaisi lentokirjasen „Lettre sur l'histoire de France", jossa ankarasti hyökkäsi prinssi Napoleonia ja Napoleon III:tta vastaan. 1867 ilmestyi A:n kuuluisa teos „Les institutions militaires de la France" ja 1869-92 „Histoire des princes de Condé". Turhaan hän tarjosi Ranskan hallitukselle palvelustaan 1870, mutta valittiin 1871 kansalliskokoukseen, jossa liittyi keskuspuolueen oikeistoon. 1871 hän tuli Ranskan akatemian jäseneksi ja lahjoitti sille 1884 Chantillyn linnan runsaine taidekokoelmineen. Vuodesta 1873 A. oli Ranskan ylimmissä sotilasviroissa, mutta erotettiin 1883 ja eli 1886-89 Ranskasta karkoitettuna Brysselissä. *K. B:dt.*

Aunuksen kieli, se karjalaismurre, jota puhutaan Aunuksen (ks. t.) kuvernementin Aunuksen piirikunnassa ja Petroskoin piirikunnan luoteis-(länsi-)osassa sekä Suomen puolella Salmissa, osissa Impilahtea, Suistamoa ja Suojärveä. Genetz on erottanut sen karjalasta itsenäiseksi kieleksi, koska se hänen mielestään on „samanlainen itsenäinen välimuoto vepsän ja karjalan välillä, jommoinen vatja on viron ja suomen välillä". Pääeroavaisuudet aunuksen ja karjalan välillä ovat: 1) aunuksessa on alkuperäinen sanaa lopettava *a* muuttunut *u*:ksi ja *ä ü*:ksi aina useampitavuisissa sanoissa *(jumalu, izändü, venehtü)* sekä kaksitavuisissa, milloin ensi tavu on pitkä *(hoabu, akku, silmü)*; 2) aunuksessa konsonanttiyhtymät ***hk, ht, sk, st, tk***

BELGIA JA ALANKOMAAT

Mittakaava 1 : 1 500 000

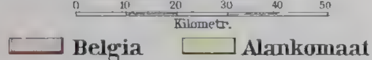
0 10 20 30 40 50 Kilometr.

Belgia — Alankomaat

Rautatie — Höyryraitiotie — Kaapeli — Höyrylaivalinjat

Maakuntain pääkaup. ovat alleviivatut

Tietosanakirja

Bibliographisches Institut Leipzigissä.

Kirjoitukseen „Alankomaat“.

esiintyvät samanlaisina sekä avoimen että suljetun tavun edellä (*nahku* ∾ *nahkan*, *lehti* ∾ *lehten*, *leski* ∾ *lesken*, *mustu* ∾ *mustan*, *matku* ∾ *matkan*; karjalassa sitävastoin: *reähkä* ∾ *reähän* (kuitenkin *nahka* ∾ *nahkan*), *leht'i* ∾ *lehen*, *leski* ∾ *lessen* l. *lesen*, *musta* ∾ *mussan*, *matka* ∾ *matan*); 3) etempänä kuin ensi tavun jäljessä olevat konsonanttiyhtymät *nd*, *mb*, *ld*, *rd* esiintyvät aunuksessa samanlaisina sekä avoimen että suljetun tavun edellä *ižändü* ∾ *ižändän*, *enämbi* ∾ *enämbän*, *puhaldoa* ∾ *puhaldan*, *kumardoa* ∾ *kumardan*; karjalassa samoin kuin suomessa: *ižändä* ∾ *ižännän* j. n. e.); 4) aunuksessa tavataan superlatiivissa lyhyt *m* vastaamassa karjalan (ja suomen) kaksois-*mm*:ää (*suur'in* ∾ *suur'iman*, karjalassa: *suur'in* ∾ *suur'imman*); 5) aunuksessa *i*-loppuisen diftongin *i* on säilynyt paitsi samaan tavuun kuuluvan *s*:n edellä (*andoi*, *reboi*, *toizen*, *kirjaizen* ∾ *tostu* ‚toista', *kirjastu* ‚kirjaista', karjalassa: *ando*, *rebo*, *toiz'en*, *kirjaz'en* ∾ *tois'ta*, *kirjais'ta*), 6) muoto-opillisista erikoisuuksista mainittakoon aunuksen konditsionalin perfekti (*soannuzin* ‚olisin saanut', *soannus* ‚olisi saanut'). *K. F. K.*

Aunuksen muinaisjäännökset. Äänis-järven ympäristöt ovat riistametsillään ja kalavesillään houkutelleet asukkaita puoleensa ainakin jo viimeisen maankohoamisen alkupuolella (arv. 5:nnellä vuosituhannella e. Kr.). Asutuksen siirtymistä Volgan ja Okan yläjuoksuilta ovat välittäneet, kuten kivikautisten löytöjen leveneminen osoittaa, useat eri vesistöt, joista tärkeimpiä ovat Onega-joen ja Šeksna-Vytegran vesireitit. Huomattavimpia asuintienoita ovat olleet Äänisjärven itäpuolella Latša-järven, Kenozeron ja Kumbasjärven ympäristöt ja Äänisen lähimmässä ympäristössä Ošta- ja Megra-jokien suiden välimaa ynnä Tudozeron ja Lužandozeron järvien rantueet Äänisen etelä- ja kaakkoispuolella sekä Suojun ja Suunun tienoot Äänisen luoteispuolella. Vahvimmin tai kestävimmin asuttu osa Aunusta näyttää kuitenkin olleen Laatokan ja Äänisen välimaa. Niin on etenkin Suoju-joen varrella tullut ilmi useita rikaslöytöisiä asuinpaikkoja (Alasalmi y. m.). Verrattain runsaaseen asutukseen viittaavat edelleen Suunun- ja Uiku-joen vesistöjen varsilla tehdyt löydöt. — Aunuksen kivikulttuurille, joka pääasiassa on luettava n. s. arktisen kivikauden alueeseen (ks. t.), antaa leimansa aseaineeksi yleensä käytetty piisaviliuske. Luonteenomaisia ovat lisäksi useat asemuodot, esim. n. s. kehdonjalaksen muotoinen kirves ja venäjänkarjalainen tasataltta sekä eläintenpäillä koristetut reikäaseet, jotka kaikki ovat levinneet Suomeenkin, ja joiden kehityshistoria toisaalta viittaa Keski- ja Itä-Venäjälle. Samanlaista, sangen läheistä kulttuuriyhteyttä Keski-Venäjältä Pohjois-Suomeen asti osoittavat saviastialöydöt, ilmiö, joka ehkä riippuu silloisen väestön retkeilyistä avaroilla alueilla metsästys- ja kalastustoimissa. — Metallikauden muinaisjäännöksiä on niukasti ilmitullut, mistä päättäen tämän ajanjakson asutus lienee ollut perin heikkoväkistä. Tosin on tiedossa lukemattomia „tšuudien"-, „paanien"- ja „lapinhautoja", „lapinraunioita", epämääräisiä muinaislinnain jäännöksiä y. m. s., mutta näitä ei yleensä, ilman lähempiä tutkimuksia, ole aihetta esihistoriallisiksi lukea. Irtonaisia muinaislöytöjä on saatu talteen varhaisemmalta rautakaudelta vain joku „soikea tuluskivi" Petroskoin seudulta. Myöhemmän rautakauden loppupuolelta alkaen esiytyy sensijaan löytöjä runsaammin ja osa niistä viittaa ilmeisesti kiinteään maanviljelysasutukseen. Näitä on tiedossa esim. Petroskoista muudan rahalöytö sekä Syvärin- ja Ojatti-joen varsilta kalmisto- y. m. löytöjä — luonteeltaan skandinaavialaisia. *J. A-io.*

Aunus. Aunuksen kuvernementti (ven. *Olo'netskaja gube'rnija*) on Venäjän pohjoisimpia läänejä (60° 21'-65° 16' pohj. lev ja 29° 42'-41° 57' it. pit.). Sen ala käsittää n. 148,000 km², josta n. 14 % on veden peittämää. Suurimpia

Aunukselainen kanteleensoittaja.

järviä ovat Ondarvi, Siezjärvi, Uigarvi, Jängärvi, Seämjärvi, Vieljärvi, Tulemjärvi sekä suurin kaikista — ellemme Laatokkaa lue Aunuksen järviin — Ääninen l. Äänisjärvi (ven. Onega); joista mainittakoon Ojatti ja Syväri (ven. Svirj). Alueen luoteinen osa on harjuista suo- ja vesirikasta ylänköä, jotavastoin kaakkoispuoli on alavampaa, varsinkin Äänisen ja Laatokan välillä sekä Äänisen takana Vienanmerta kohden. Maanlaatu on karua hiekansekaista, hedelmällisimmät ovat Onega-joen ja sen syrjäjokien ympäristöt. Metsät peittävät suuren osan aluetta (n. 60 %), maanviljelyksen ja karjanhoidon tarpeeksi on käytännössä vain vähän enemmän kuin 10 %. Maanomistusolot ovat maanviljelykselle epäsuotuisat, sillä n. 60 % kaikesta maasta kuuluu joko valtiolle tai julkisille laitoksille (kirkoille, luostareille y. m.), eikä yksityinen maaomistus ole vielä noussut kuin n. 5 %:iin.

E l i n k e i n o i s t a on siitä huolimatta ensi sijaan asetettava maanviljelys, josta n. ⁵/₆ asukkaista saa pääasiallisimman elatuksensa; sen rinnalla harjoitetaan karjanhoitoa, joka varsinkin viimeaikoina on alkanut edistyä, kalastusta (varsinkin Laatokassa, Äänisessä ja muissa suurissa järvissä ja joissa) ja metsästystä (oravien

Talo Koropissa.

ja varsinkin metsälintujen); hyvän lisän talouteen antavat myöskin marjat ja sienet, joiden kerääminen ja käyttäminen on yleistä. Varsinaista raha-ansiota tarjoavat suuret metsänhakkuu- ja lauttaustyöt, sahaliike sekä vuoriteollisuus. Aunuksen kuvernem. on rikas vuorilajeista ja sen järvissä on runsaasti järvimalmia. Läänin rautateollisuus, joka on keskittynyt Petroskoin kaupunkiin, pääsi voimaan Pietari Suuren ponnistusten kautta, ja vieläkin on hallitus raudan pääasiallisin valmistaja ja jalostaja. Tuhansittain käy rahvasta, etupäässä miespuolista, tilapäisissä ansiotöissä kaukana kotiseudultaan, vieläpä oman kuvernementin rajojen ulkopuolellakin.

Liikeyhteys kuvernementin suurimmassa osassa on huononpuolinen. Rautateistä kulkee ainoastaan Moskovasta Vienankaupunkiin (Arkangeliin) menevä Aunuksen kuvernementin koillisimman kolkan läpi; aie rautatien rakentamisesta Pietarista Petroskoin kautta Vienanja Jäämerta kohden ei vielä ole tullut toteutetuksi. Valtamaanteistä ovat tärkeimmät Petroskoista Aunuksen kautta Latinapeltoon menevä ja Pietarin-Vienankaupungin valtatie (Latinapellon, Vytegran ja Kargopolin kautta). Pienempiä maanteitä on paikoittain (esim. Petroskoista Poventsan kautta pohjoiseen) ja kyläteitä myöskin muutamia. Kesäistä liikeyhteyttä helpottavat kuitenkin monet luonnolliset ja keinotekoiset vesireitit; viimemainituista ovat mainittavat ne suuret kanavalaitokset, joiden välityksellä on aikaansaatu katkeamaton vesiyhteys Suomenlahden ja Sisä-Venäjän etelään juoksevien jokien kanssa.

Hallinnollisessa suhteessa lääni jaetaan 7 piirikuntaan (ujezdiin): Latinapellon, Aunuksen, Petroskoin, Poventsan, Pudožin, Kargopoljin ja Vytegran, joiden pääpaikkoina ovat samannimiset piirikuntakaupungit. Kuvernementin pääkaupunkina on Petroskoi (Petrozavodsk) Äänisjärven läntisellä rannalla (12,522 as. v. 1897).

Väestön lukumäärä on alueen laajuuteen katsoen vähäinen; v. 1897 teki se kaikkiaan 364,156 (2,46 as. km²:llä), niistä kaupungeissa 25,508 (7 %). Asukkaiden enemmistö on venäläisiä (285,006 l. 78,3 %), heidän jälkeen tulevat karjalaiset (59,414 l. 16,31 %), vepsäläiset („tšuudit") (16,147 l. 4,43 %) ja suomalaiset (2,395 l. 0,67 %). Huomattava kuitenkin on, että venäläisten tietojen „karjalaisissa" on erotettava oikeastaan kolme alaryhmää, jotka kieleltään jotenkin suuresti eroavat toisistaan, nimittäin (varsinaiset) karjalaiset, aunukselaiset (livviköt ja pohjoiset vepsäläiset l. „vepsän pohjoiset etujoukot" (ljuudikoi). Näistä asuvat karjalaiset Poventsan piirikunnassa (13,106 henk.), aunukselaiset Aunuksen (28,532 h.) sekä Petroskoin (n. 14,000 h., Petroskoin piirikunnan „karjalais"väestö ilmoitetaan 17,643 hengeksi) ja „vepsän pohjoiset etujoukot" Petroskoin piirikunnassa (n. 3,000 (?) h.). Vepsäläiset asuvat Petroskoin (7,257 h.) ja Latinapellon (8,880 h.), suomalaiset enimmäkseen Petroskoin (837 h.), Aunuksen (581 h.) ja Vytegran (492 h.), ja venäläiset kuvernementin kaakkoisissa ja eteläisissä osissa, Kargopolin (82,158 h.), Vytegran (55,194 h.), Latinapellon (36,922 h.), Petroskoin (53,516 h.) ja Pudožin (33,386 h.) piirikunnissa, jotavastoin heitä on vähemmän Aunuksen (10,794 h.) ja Poventsan (13,036 h.) piirikunnissa.

Saattomiehiä Repolasta.

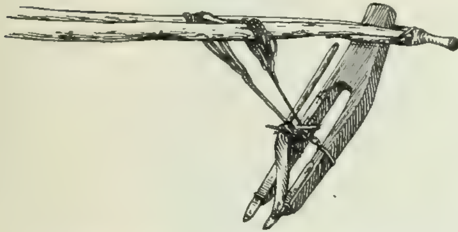
Uskonnoltaan väestö melkein kauttaaltaan on kreikkalaiskatolista (99,09 %), luterilaista väestöä on 0,67 ja nämä ovat melkein kaikki suomalaisia. Kansansivistys on alhaisella kannalla. Lukutaitoisia (10 vuotta vanhemmista) oli v. 1897 maaseudulla ainoastaan 23,90 %. Vähimmän levinnyt oli lukutaito Suomeen rajoittuvassa Aunuksen kihlakunnassa (17,78 %). *K. F. K.*

Aupa, Elben vasen lisäjoki, Böömissä, 82 km pitkä.

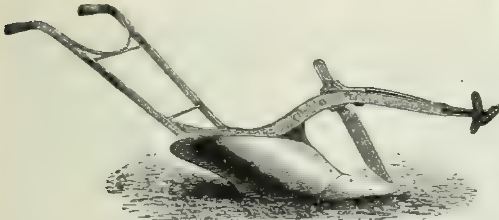
Au porteur *[oportö'r]* (ransk.), haltijalle l. näyttäjälle (arvopapereissa, vekseleissä j. m. s.). vrt. Juokseva velkakirja.

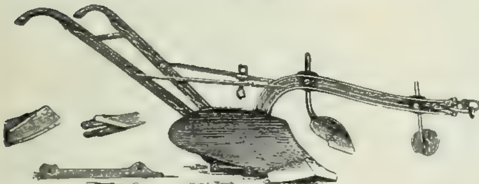
Aura, peltoviljelyksen tärkein työase, käytetään maan kuohkeuttamiseen ja kääntämiseen (myöskin lannan peittämiseen, rikkaruohojen hävittämiseen y. m.). Auran keskusosat ovat runko, johon työtätekevät osat siipi, vannas, maapuoli ja antura kiinnittyvät, sekä ojas, johon paitsi runkoa ja veistä on kiinnitetty kurjet ohjausta varten ja päitset vetoa varten. Siipi on työnlaadun mukaan joko ruuvimainen tai sylinterimäinen, edellinen kääntämistä ja yleensä raskaampaa maata varten, jälkimäinen etupäässä kuohkeuttamista ja

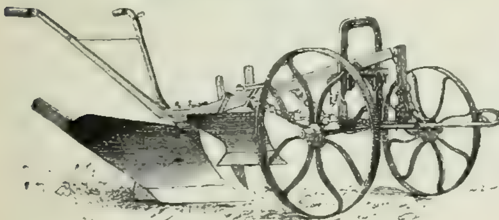

Koukku.

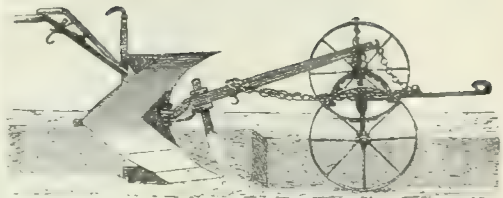

Aatra.

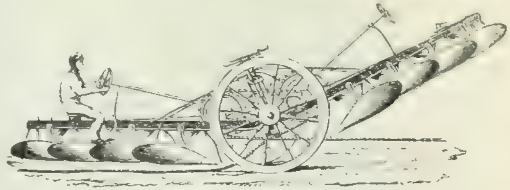

Vältti (kotitekoinen kääntoaura).

Aura (kääntoaura).

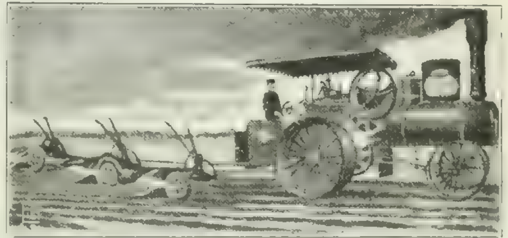

Amerikkalainen aura.

Universaaliaura (kaksoisaura).

Vaihtoaura.

Fowlerin höyryaura.

Fowlerin höyryaura työssä.

Moottoriaura.

keveämpää maata varten. Siipi puuttuu kokonaan, kun tarkoituksena on yksinomaan syvemmän maakerroksen kuohkeuttaminen (jankkoaura). Auran työsyvyys on tavallisesti 10-15-20 cm riippuen työn tarkoituksesta. Jankkoaura työskentelee noin 40 cm syvyyteen. Työkyky yksisiipisellä auralla lasketaan 25 à 60 aariksi päivässä riippuen paitsi työnlaadusta myöskin maanlaadusta. Auroja on työn tarkoituksen mukaan erilaisia, kuten kääntöaura, vakoaura, kamara-aura, jankkoaura y. m. tahi yhdistelmiä useampaa tarkoitusta varten. Työtapaan nähden muodostavat erikoisen ryhmän vaihtoaurat (kaksois-, tasapaino-vaihtoaurat), joilla saadaan viilu käännetyksi vuorottain oikealle ja vasemmalle puolelle ja joilla siis voidaan kyntää kaikki viilut samalle päin. Suuremman työmäärän saavuttamista varten matalassa kynnössä on kaksi-, kolme- ja useampiteräisiä auroja. Varmempaa työtä varten, varsinkin syvemmässä kynnössä varustetaan aura usein etukärrillä (kärriaura, universaaliaura), jossa ojaksen etupää nojaa kaksipyöräiseen kärrilaitokseen. Joskus on kärrilaitoksen asemesta ojaksessa ainoastaan pienempi tukipyörä. — Uudemmalla ajalla on ryhdytty kyntämistä, tätä näihin saakka yksinomaan veto-

juhtien työtä, toimittamaan konevoiman avulla (höyryaurat, moottoriaurat y. m.) joko siten, että kiinteästi seisova kone tahi koneet vetävät köyden avulla auraa edestakaisin tahi siten, että vetokone kulkee auran edellä kuten juhta. — Nykyaikaisen auran ikä lasketaan 100 à 150 vuodeksi. Vanhempia auran työtä tarkoittavia työaseita Suomessa ovat koukku, kosseli, aatra (ks. t.), sahra (ks. Aatra), vältti y. m. *I. A. S.*

Aura (lat.), ilma, hengähdys. Omituinen tuntemus, joka käy epileptisen kohtauksen edellä. — Aura popularis (lat.), kansansuosio.

Aura, salanimi ks. Elfving, Betty.

Aura, sokeritehdas Turussa, sai perustamisluvan 1854, oli m. m. erään kauppayhtiön (1897) hallussa, joka 1904 muutettiin osakeyhtiöksi „Aura Sockerbruks Aktiebolag". Sen pääoma on 3 milj., tuotanto yli 8 milj. kg vuodessa; tehtaan työläisten lukumäärä n. 160 henkeä. *K. S.*

Aurajoki, Varsinais-Suomen huomatuimpia jokia; sen laskupuolella sijaitsee Turun kaupunki. Joen vesialueen laajuus on 950 km². Itse joki saa alkunsa soista Oripään kappelin samannimisen kylän pohjoispuolelta, pitäen pääsuuntanaan koillis-lounaista. Sen pituus on n. 65 km, leveys taas paikoittain 50 m. Kun maan nousu merestä sisämaahan on jyrkänlainen — yleisimmin 1,4 metriä 1 km kohti, Liedossa taas 3 metriä — muodostuu jokeen useita koskia, joista huomattavin on Halisten koski, 5-6 km:n päässä joen suulta, putous 5,6 m korkea. Joki saa useita sivuhaaroja, joista huomattavimpia ovat Paattisten l. Maarianjoki, Liedonjoki ja Järvenoja. 1890

Aurajoki Turun kohdalla. Näköala Korpolaisvuorelta.

tehtyjen kokeiden mukaan joki kuljettaa korkean veden aikana 18,863 m³ ja matalan veden 16,846 m³ vettä sekunnissa. — Joen laskupuoli on vanhoista ajoista ollut tärkeä kauppasatama. Sen rantamilla ovat olleet tunnetut kauppapaikat Koroisten kaupunki, Kupittaa ja itse Turku. Aniniemelle, joen suulle, rakennettiin Turun linna. — Aurajoella on ennen muinoin ollut rajajoen merkitys. Siitä on aikanaan alkanut raja, joka jakoi maamme kahtia, nim. Pohjois-Suomeen ja Etelä-Suomeen; samaa jakoperustetta seurattiin sittemmin 1435 kun maamme jaettiin kahteen laamannikuntaan. [K. J. Karlsson, „Undersökning af vatten- och slamförhållandena i Aura å sommaren 1890" (Geogr. fören. Tidskrift 1891, n:o 5).] *K. S.*

Auramiini (< lat. *aurum* = kulta), keltainen, veteen helposti liukeneva tervaväri, jolla värjätään puuvillaa, silkkiä, paperia.

Aurangabad, kaupunki Hyderabadissa, Etu-Intiassa, 36,837 as.; silkki- ja puuvillateollisuutta. Sotilasasema.

Aurangzib l. Aurengzeb („valtaistuimen kaunistus") (1618-1707), Intian suurmoguli, Džihanin kolmas poika, johti isänsä sotajoukkoja 1655-57 Afganistanissa ja Dekanissa; anasti jo isänsä eläessä 1658 tämän sairauden aikana hallitusvallan voitettuaan kiivaissa taisteluissa veljensä. Mogulin valtakunta Intiassa saavutti hänen aikanansa suurimman laajuutensa, käsittäen koko niemimaan Koromandelista Malabariin saakka. A. oli kiihkoisa islaminopin tunnustaja vainoten kiivaasti muunuskoisia. Hän oli kuuluisa sivistyksestään, suosi tieteitä ja taiteita, perusti kouluja ja kirjastoja, kohdellen suosiollisesti eurooppalaisia matkailijoita. Arvokkaita lisiä hänen historiaansa ovat jättäneet muutamat aikalaiset, kuten ransk. lääkäri Bernier („Histoire de la dernière révolution des états du Mogol", 4 nid., 1670-71) sekä jalokivikauppias Tavernier („Voyages", 1679). [Lane-Poole, „Aurangzib" (1893 „Rulers of India").] *O. M-e.*

Auranitis *[-nī'-]* ks. Hauran.

Aurankukka ks. Agrostemma.

Aurantia l. keisarinkeltainen, etenkin nahan värjäykseen käytetty keltainen tervaväri.

Aurantiaceæ ks. Rutaceæ.

Aurea mediocritas *[-o'-]* (lat.), kultainen keskitie.

Aurejärvi, järvi Kurussa, siinä „sata saarta samannimisessä kylässä". *K. S.*

Aurelianus *[-ā'-]*, Lucius Domitius, Rooman keisari 270-275 j. Kr., synt. alhaisesta säädystä, taitava sotapäällikkö, jonka sotajoukot huusivat keisariksi; taisteli rohkeasti alemanneja, gootteja ja markomanneja vastaan, ja pakoitti valtakunnasta luopuneet osat, esim. Palmyran, jossa Zenobia (ks. t.) hallitsi, jälleen alamaisuuteen. Hän sai tästä kunnianimen „Restitutor orbis" (valtakunnan uudistaja). Hänen sisäinenkin hallituksensa oli voimakas; rakensi Rooman ympäri uuden muurin. Menetti henkensä salamurhaajan kädestä sotaretkellä persialaisia vastaan.

Aurelianus. Patsas Vatikaanissa.

Aurelius Victor *[-ē'-]*, Sextus, roomal. historiankirjoittaja 4:nneltä vuosis. j. Kr., kirjoitti n. v. 360 lyhyen Rooman keisarien historian „De Cæsaribus". Muut hänen nimellään kulkevat teokset ovat myöhemmin sepitettyjä.

Auriga *[-ī'-]* (lat.), „ajomies". Tähtikuva Ajomies Härän tähdistön ja pohjoisnavan välillä.

Aurignac *[orinja'k]*, kauppala Etelä-Ranskassa, Haute-Garonnen departementissa, St. Gau-

Aurinko I.

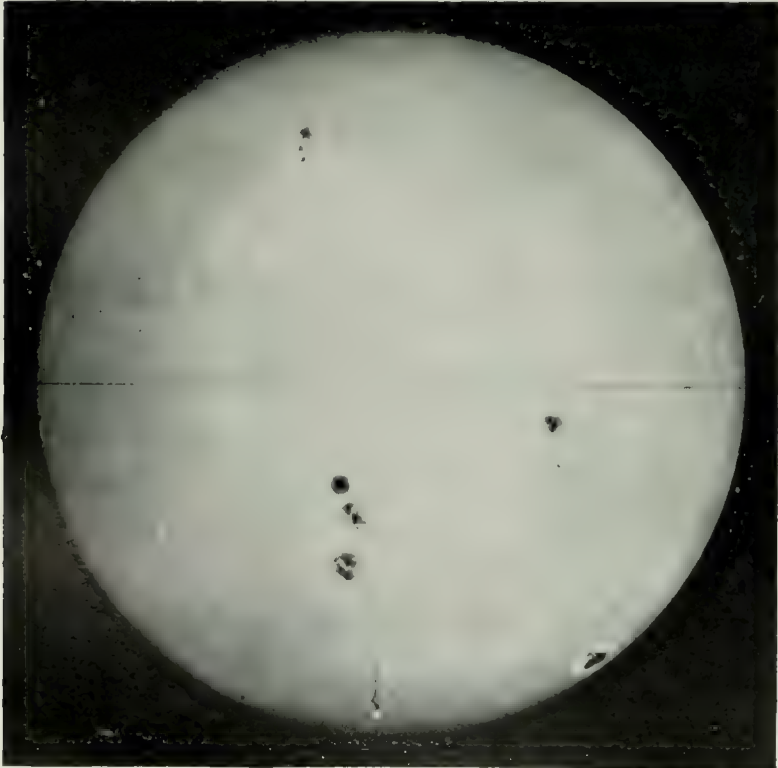

Auringon korona.

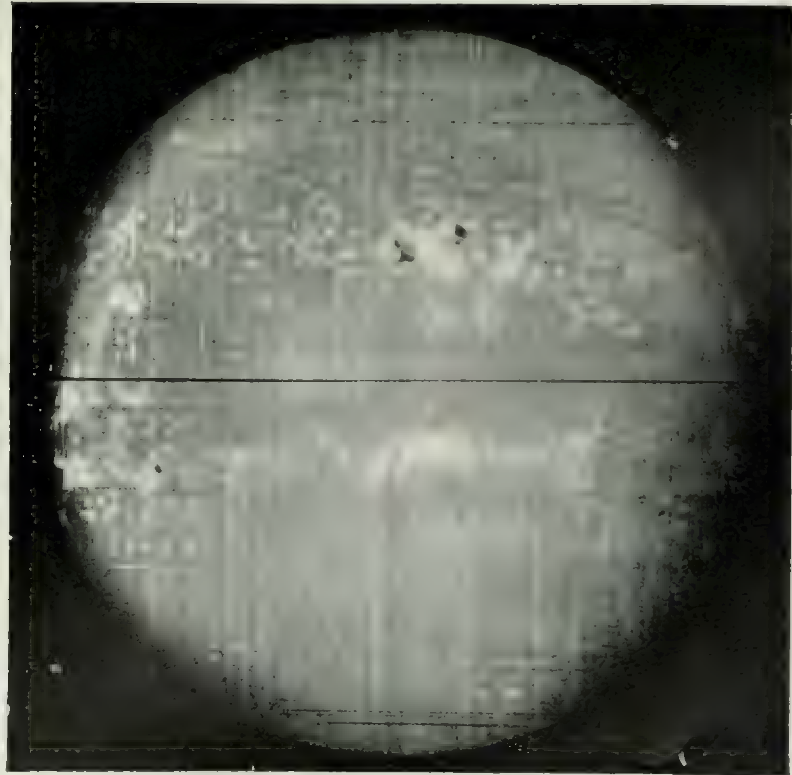
Valokuva täydellisen auringonpimennyksen aikana 30 p. elokuuta 1905 (Algeriassa).

Trouvelot'n 15 p. huhtik. 1872 huomaamia protuberansseja.

Aurinko II.

Spektroheliografillinen kuva auringonpinnasta (pilkkuineen ja soihtuineen).
Kuva otettu Hallessa 25 p. kesäkuuta 1892.

Auringonpinta (pilkkuineen ja soihtuineen
Greenwichissä 8 p. heinäk. 1892 otettu valokuva.

dens'ista koilliseen. Sen lähellä on kuuluisa luola runsaine jääkautisine eläinjäännöksineen ja paleoliittisine pii- ynnä luuesineineen. Pieni läheinen kallionokalo on ollut käytetty erityisenä hautuuluolana, jota aikaisemmin on pidetty myös paleoliittisena, mutta jota nykyään katsotaan myöhäisemmäksi.

Auriini, fenolista, rikkihapon ja oksaalihapon kanssa kuumentamalla saatu punainen tervaväri, jota käytetään silkin ja puuvillan värjäykseen ja tapettipainossa.

Auringonetäisyys, auringon ja maan välinen keskimääräinen etäisyys (149,5 milj. km eli 20 milj. maant. penink.), käytetään pituusyksikkönä määrättäessä etäisyyksiä aurinkokunnassa.

Auringonjuhla. Useilla kansoilla on ollut ikivanha tapa viettää auringonjuhlia auringonseisahduspäivinä talvella ja kesällä sekä päiväntasauksen aikana syksyin keväin polttamalla tulirovioita korkeilla vuorilla. Epäilemättä oli leimuava valkea alkuaan taika, jolla talven pahat henget karkoitettiin, liiallinen pouta ehkäistiin, hyvä ilma hankittiin j. n. e. Tapa on osaksi vieläkin säilynyt; varsinkin ovat juhannustulet laajalti käytännössä. — Koska auringonpalvelus ei suomensukuisilla kansoilla ole alkuperäinen, on kokkovalkean polttamista pidettävä ulkoapäin tulleena lainana. Kokkovalkeita poltetaan paitsi juhannuksena, paikoittain myöskin pääsiäisenä ja helluntaina. — vrt. A u r i n g o n p a l v e l u s. *E. K-a.*

Auringonkehä ks. A u r i n g o n s a p p i.

Auringonkukka ks. H e l i a n t h u s.

Auringonkukkaöljy, puristamalla auringonkukan *(Helianthus)* siemenistä saatu vaaleankeltainen rasvainen öljy, jota käytetään ruoka- ja maaliöljynä. Jähmettyy —16°:ssa.

Auringonpalvelus. A:lla on tärkeä merkitys useimmissa luonnonuskonnoissa. Aurinko ajatellaan elämää ja valoa lahjoittavaksi jumaluudeksi (intialaisten Surya, egyptiläisten Ra, babylonialaisten Marduk, kreikkalaisten Helios ja Herakles, germaanilaisten Balder j. n. e.). Egyptiläiset kuvailivat Ra-jumalan joka päivä kulkevan laivassa taivaan yli seurassaan autuaita ihmisiä. Foinikiassa ja Syyriassa liittyi auringonpalvelus Baalinpalvelukseen ja tunkeutui sen mukana myöskin Israeliin, jossa mainitaan auringonhevoset ja auringonvaunut palveluksen esineinä 2 Kun. 23_{11}. — vrt. A u r i n g o n j u h l a. *E. K-a.*

Auringonparallaksi ks. P a r a l l a k s i.

Auringonpilkut ks. A u r i n k o.

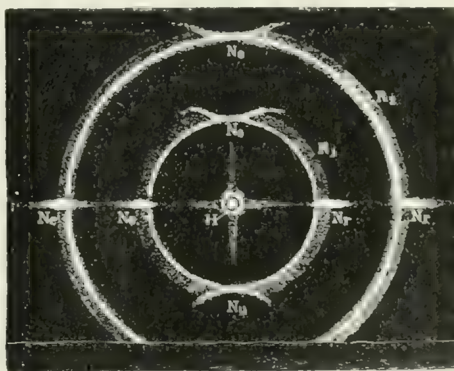
Auringonpimennys, ilmiö taivaalla, jolloin kuu joko kokonaan tai osaksi peittää auringon joltakin maanpinnan osalta. A. voi sattua ainoastaan uuden-kuun aikana. Koska maan ja kuun radat eivät ole samassa tasossa, ei jokainen uusi kuu tuo mukanaan auringonpimennystä. A. on täydellinen niissä paikoin, mihin sattuu kuun sydänvarjo, osittainen siellä, mihin lankeaa ainoastaan puolivarjo. Kehänmuotoinen a. nähdään täydellisen sijasta silloin kun kuun sydänvarjo ei ulotu maahan asti ja kuun näennäinen halkaisija siis on pienempi kuin auringon. Auringonpimennykset ovat ylipäänsä lukuisammat kuin kuunpimennykset, mutta yksityisillä paikkakunnilla harvinaisemmat, koska kuun pimennys nähdään enemmällä kuin puolella maapallon alasta, mutta auringonpimennys vain verrattain rajoitetulla kaistaleella.

Auringonpisto (i n s o l a t s i o n i, h e l i o s i s), auringon säteiden suoranaisesta vaikutuksesta paljastettuun päähän ja niskaan aiheutuva sairastuminen, joka ilmenee verentungoksena jopa tulehduksenakin aivojen ja selkäytimen kalvoissa. *M. O-B.*

Auringonrengas ks. A u r i n g o n s a p p i.

Auringonruusu ks. H e l i a n t h u s.

Auringonsappi, valoilmiö, mikä esiintyy taivaan ollessa hienossa pilvessä (cirrus-stratus). Valon taipumisesta pienissä pilveä muodostavissa jääkristalleissa syntyy auringon tai kuun ympäri aivan pieniä k e h i ä ja valon taittumisesta suurempia r e n k a i t a (lävistäjä 22-23° tai 46-47°). Kehissä on sisäreuna sininen, ulkoreuna punainen, renkaissa päinvastoin. Näiden lisäksi esiintyy vielä kehiä, jotka kulkevat auringon kautta joko vaaka- tai pystysuoraan suuntaan tai ulkopuolelta sivuavat edellä mainittuja „renkaita". Kahden kehän yhtymäkohdassa tulee valoilmiö voimakkaammaksi ja niin syntyy joko vaakasuoraan auringon sivuille tai suoraan sen ylä- ja alapuolelle värillisiä a u r i n g o n s a p p e j a. Ilmiön ollessa heikompi ei värillisyyttä voi huomata, ja harvoin on se näin täydelliseksi kehittynyt, useimmiten nähdään ainoastaan vaakasuoraan auringon sivuilla olevat sapet. *V. V. K.*

Auringonsappi. *H* aurinko; *Ne. Nr. No. Nu* auringonsappeja. R_1. R_2 auringonrenkaita.

Auringonsäteily ks. I n s o l a t s i o n i.

Auringonsäteilyn mittaaja ks. I n s o l a t s i o n i.

Aurinko, aurinkokuntamme keskuskappale, on hehkuva omavaloinen pallo, maahan verrattuna suunnattoman suuri, mutta kiintotähtien suhteen keskinkertaista kokoa. Maasta katsottuna auringon näennäinen halkaisija on noin 32 eli 1,394,000 km, mikä on 109,3 kertaa niin suuri kuin maan oma tahi 1,8 kertaa kuun radan halkaisija. Mitään litistymistä ei ole voitu huomata. A:n pinta on 12,000 ja tilavuus 1,3 milj. kertaa niin suuri kuin maan. Sen massa on 324,000 kertaa niin suuri kuin maan ja 750 kertaa niin suuri kuin kaikkien planeettien yhteensä, tiheys 0,25 ja painovoima pinnalla 27,9, kun tiheys ja painovoima maapallolla ovat = 1.

A:n keskustaa ympäröi kolme kerrosta: 1. f o t o s f ä ä r i, loistava hehkuva pilvikerros, minkä

me näemme, 2. tämän yllä kromosfääri ja 3. uloimpana korona.

Fotosfääri on a:n kuumin näkyvä osa. Kiikarilla katsottuna se näyttää jyvämäiseltä. Silmiinpistävimmät ilmiöt siinä ovat kuitenkin suuret tummat osat, auringonpilkut, joita ennen kiikarin keksimistä huomattiin ainoastaan silloinkuin ne olivat niin suuret, että niitä voitiin nähdä paljaalla silmällä. Pilkkuja esiintyy noin 40° auringon ekvaattorin molemmin puolin. Niissä on yleensä tummempi sydän, umbra, jota ympäröi enemmän tai vähemmän leveä puolivarjo, penumbra. Umbra ei ole tasaisesti tumma, vaan valoisammat juovat jakavat sen osiin. Pilkut ovat harvoin yksinään, vaan useimmiten ryhmissä. Yleisin käsitys pilkuista nykyään on se, että ne ovat syvennyksiä, joita täyttävät alaslaskeutuvat kylmemmät kaasut. Umbran lävistäjä on tavallisesti 800-1,600 km, mutta joskus 10,000:kin km ja vielä enemmänkin. Umbran syvyyden oletetaan olevan enintään 4,000 km, useimmiten se on hyvin vähäinen. Kaikin ajoin ei pilkkuja nähdä yhtä paljon, vaan niiden runsaus vaihtelee jaksottaisesti. Jakson pituus on noin 11 vuotta. On huomattu olevan yhteyttä pilkkujen runsauden ja magneettisten ja sähköilmiöitten välillä maan pinnalla. Niiden 11-vuotinen jakso sattuu yhteen revontulten 11-vuotisen jakson kanssa. Kun suuri pilkku tahi suuri joukko pieniä pilkkuja kulkee auringon keskimeridiaanin ohi, tapahtuu usein maassa n. s. magneettinen myrsky, s. o. magneettineula on levoton ja nähdään revontulia. Vielä on huomattu pilkkujen runsauden vaikuttavan ilmakehän lämpötilaan siten, että runsaspilkkuisina vuosina ilman lämpötila yleensä on alhaisempi, mikä johtuu silloisesta suuremmasta pilvisyydestä. Paitsi pilkkuja nähdään fotosfäärissä vielä n. s. soihtuja, joissa aines on nousevassa liikkeessä. Näitä huomataan enimmän pilkkuvyöhykkeessä, mutta myöskin muualla, aina navoille saakka. A:n kehän reunalla ne näkyvät kohopaikkoina.

Pilkkujen ja soihtujen liikunnasta on voitu määrätä a:n kiertoaika akselinsa ympäri. Soihduista saatu kiertoaika on hiukan lyhempi kuin pilkuista saatu, keskimäärin ekvaattorin luona noin 25 vuorokautta. Vielä on huomattu se omituisuus, että kiertoaika suurenee navoille päin. Tämä johtuu siitä, että a. ei vielä ole kiinteä kappale, vaan kaasumainen.

Fotosfääriä ympäröi jonkin verran kylmempi noin 800 km paksu kaasukerros. Tässä syntyvät a:n spektrin tummat, n. s. Fraunhoferin viivat (ks. Spektraalianalyysi) s. o. tässä tapahtuu fotosfäärin valon valikoiva imeytyminen. Täydellisissä a:npimennyksissä, siinä silmänräpäyksessä, jolloin fotosfäärin viimeiset säteet katoovat kuun taakse, nähdään, spektrin muun valon himmetessä ja ennenkuin kromosfäärin spektri tulee näkyviin, tummien juovien yhtäkkiä muuttuvan loistaviksi. Ilmiötä kestää muutaman sekunnin, ja se johtuu tästä fotosfäärin ja kromosfäärin välikerroksesta, joka katoaa myöhemmin kuin fotosfääri. Se on täydellisesti yhtäpitävä Kirchhoffin spektrin-teorian kanssa. Tässä kerroksessa on spektroskoopilla tutkittaessa huomattu olevan suuren joukon maan päällä tavattavista alkuaineista, kaikkiaan noin puolet, nimittäin useimmat metallit ja joukko metalloideja. Raskaampia metalleja, kuten kultaa, elohopeaa, talliumia ei ole tavattu, ja se johtunee siitä, että ne ovat a:n syvemmissä kerroksissa.

Imevästä kerroksesta tullaan sitten tulipunaiseen värikerrokseen, kromosfääriin, joka sisältää etupäässä vetyä ja heliumia, mutta myöskin raskaampia aineita. Kromosfääristä ulkonee kummallisenmuotoisia lisäkkeitä, n. s. protuberansseja. Ne voidaan jakaa levollisiin ja purkaantuviin. Levolliset protuberanssit ovat avaroita sekä korkeuden että pituuden suhteen ja ulottuvat usein 10,000 km molempiin suuntiin. Ne pysyvät muuttumattomina tässä korkeudessa ja usein yhdistää niitä vain kaitainen valoviiru kromosfääriin. Niitä on tavattu niin hyvin navoilla, ekvaattorin luona kuin pilkkuvyöhykkeessä, ja ne sisältävät etupäässä vetyä ja heliumia, sekä kalsiumia. Purkautuvat protuberanssit ylimalkaan eivät ole niin leveitä kuin rauhalliset, mutta ne voivat sitävastoin nousta 500,000 km korkeuteen ja enemmänkin 500-1,000 km vauhdilla sekunnissa. Tällöin ne muuttavat muotoaan alinomaa ja spektrinviivojen siirtyminen eri suuntiin todistaa, että niissä itsessään tapahtuu valtavia pyörreliikkeitä. Niitä voidaan lähinnä verrata räjähdyksiin ja ne esiintyvät yleensä pilkkujen yhteydessä, tavataan siis pilkkuvyössä, eikä ole huomattu navoilla. Niissä on osaksi metalleja, mutta ainoastaan alemmissa osissa, ylemmät ovat etupäässä vetyä, heliumia ja kalsiumia. On huomattu, että pilkkujen 11-vuotinen jakso tavataan protuberanssienkin lukuisuudessa.

Korona on se kruunu, mikä ympäröi aurinkoa täyspimennyksissä, ja sitä on vanhimmilta ajoilta saakka kuvattu mitä komeimmaksi luonnonilmiöksi. Likinnä aurinkoa on koronan väri huikaisevan valkea, mikä jyrkästi erottuu protuberanssien loistavan punaisesta. Sen valovoima vähenee tasaisesti a:sta edetessä ja on eri pimennyksissä hyvin erilainen. On huomattu, että sen muoto vaihtelee pilkkujen lukuisuuden mukaan. Sen säde on suurempi kuin a:n ja siinä huomataan säteettäisiä pimeitä juovia, joita on voitu seurata aina a:n pintaan asti. Tavallisissa oloissa on sen valovoima 2 à 3 kertaa niin suuri kuin täysikuu. Koska koronaa voidaan havaita ainoastaan niinä muutamina minuutteina, jolloin pimennys kestää — yritykset valokuvata sitä täydessä päivän paisteessa ovat olleet tuloksettomia —, tunnetaan sitä hyvin vähän. Vasta (pimennyksissä saatujen) valokuvien kautta on siitä voitu saada jonkunlainen käsitys. Sen spektrissä on paitsi tunnettua koronaviivaa, jonka vastaavaa ainetta, koroniumia, ei tunneta, vielä 10 à 12 viivaa. Kiertääkö korona auringon mukana, ei tiedetä. Vanhimpina aikoina ja vielä 1869 luultiin, että korona on valoilmiö, joko diffraktsioni-ilmiö taikka samaa syntyperää kuin sateenkaari ja kehä auringon ympärillä; mutta että se on todellinen, näyttää kylliksi niiden valokuvien yhtäpitäväisyys, jotka on otettu kaukana toisistaan olevilta paikoilta, paitsi että spektrissä olevien valoisain juovain olemassaolo todistaa, ettei se ole mikään maahan tai kuuhun kuuluva ilmiö, varsinkin kun lisäksi tulee

itseloistava kaasu, jota ei ole kuussa eikä meidän ilmastossammekaan. Korona kuuluu a:oon; mutta vastaisuudelle jää sen selittäminen. Paitsi kaasuja, on koronassa myöskin nestemäisiä tahi kiinteitä kappaleita. Aineen, joka sen muodostaa, täytyy olla hyvin ohutta, sillä on useita esimerkkejä, että pyrstötähdet ovat kulkeneet sen läpi vähimmälläkään tavalla tulematta häirityiksi radassaan.

Verrattaessa a:n valon voimakkuutta maapallolla tavattaviin valonlähteisiin on huomattu sen olevan 200,000 kertaa voimakkaamman kuin n. s. normaalikynttilän valo, 150 kertaa vahvemman kuin Drummondin kalkkivalon eikä kirkkainkaan valonlähde, kaarilamppu, saavuta kuin $^1/_3$ à $^1/_4$ auringon loistosta. Täyskuun valo on vain $^1/_{600000}$ osa auringon kirkkaudesta eli tarvittaisiin 600,000 täyskuuta korvaamaan a:n valoa.

Jos se lämpömäärä, minkä maa saa auringosta, jakaantuisi tasaisesti yli koko maan, niin sulattaisi se vuosittain 45 m paksun jääkerroksen, kun solaarikonstantin arvoksi asetetaan $3_{,0}$ s. o. $3_{,0}$ grammakaloriaa neliösenttimetriä kohden minuutissa. Jos aurinkoa peittäisi 20 m paksu jääkerros, riittäisi a:sta säteilevä lämpömäärä sulattamaan sen 1 minuutissa. Niin paljon kuin voidaan päättää kasvi- ja eläinmaailman nykyisestä levenemisestä verrattuna muinaisiin kertomuksiin, ei maan auringosta saama lämpö ole muuttunut historiallisella ajalla. Mutta tämä aika on ehkä niin vähäinen osa siitä, minkä aurinko on levittänyt valoa ja lämpöä maahan, ettei siitä ilman muuta voida päättää, ettei a:n lämpö varhaisempina — geologisina — aikoina ole ollut melkoista korkeampi. Maalle, jonka koko elimellinen elämä riippuu a:sta, on kysymys, miten a:n lämpö pysyy, tärkeä. Yleisimmin hyväksytty teoria on se, että a. korvaa säteilemällä kadottamansa lämmön supistumalla. Mekaanisen lämpöteorian mukaan riittäisi 90 m suuruinen vuotuinen supistuminen korvaamaan lämmönhukan. Tämä on niin pieni osa a:n halkaisijasta, että vasta 8000 vuoden kuluttua näennäinen halkaisija olisi pienentynyt 1″. Alkutilasta nykyiseen tilavuuteensa supistuakseen olisi a. tämän mukaan tarvinnut 10 milj. vuotta, ja jos se supistuisi niin paljon, että sen tiheys olisi sama kuin maan, siis $^1/_4$ osaan nykyistä tilavuuttaan, kehittäisi se lämpöä vielä 17 milj. vuotta. Mutta aikoja ennen kuin se on niin paljo kutistunut, saadaan olla valmistuneita sen varalle, että sitä peittää paksu kuori, jolloin sen säteily laskeutuu siksi paljo, ettei mitään orgaanista elämää enää voi olla maan päällä. Helmholtz otaksuu sentähden nykyisen tilan maan päällä kestävän 6 milj. vuotta. Lordi Kelvin on tullut siihen tulokseen, että elämän mahdollisuutta on maan päällä ollut 15 milj. vuotta ennen meitä ja kestää vielä 15 milj. vuotta meidän jälkeemme. Geologit edellyttävät pitempiä aikoja, joten siis Helmholtzin teoria ei täydelleen selittäisi lämmön hukkaa. On sentähden koetettu ottaa avuksi a:ssa tapahtuvia kemiallisia prosesseja a:n lämmön selitykseen, ja on todennäköistä, että a:n jäähtyessä tapahtuvat kemialliset yhtymät jatkavat sen nykyistä lämpötilaa vielä pitemmiksi ajoiksi. *V. V. K.*

Aurinkoaika, se aika, minkä määrää auringon tuntikulma. A:n yksikkö on aurinkovuorokausi eli aika, mikä kuluu auringon kahden peräkkäisen korkeimmillaanolon l. kulminatsionin välillä. Aurinkovuorokausi ei ole kuitenkaan yhtä pitkä kaikkina vuoden aikoina, koska auringon näennäinen vuotuinen liikunta ei ole tasainen. Sentähden ei aikaa määrätäkkään auringon todellisen jokapäiväisen liikunnon mukaan, vaan ajatellaan taivaan ekvaattorilla olevan pisteen, joka liikkuu yhtä nopeasti kuin aurinko keskimäärin vuodessa. Tämän mukaan laskettua aikaa sanotaan keskiaurinkoajaksi ja sen mukaan on järjestetty kaikki jokapäiväisessä elämässä käytetyt kellot. Tämän ja todellisen aurinkoajan eron nimi on ajantasaus.

Aurinkofysiikka käsittelee auringon fysikaalisia ja kemiallisia suhteita etupäässä spektraalianalyysin ja valokuvauksen avulla.

Aurinkojako l. suuntajako ks. Maanjako.

Aurinkokello, laitos millä auringonpaisteisina päivinä määrätään aika sauvan varjon asemasta. Sauva asetetaan joko taivaan akselin suuntaiseksi tahi pystysuoraksi. Edellisessä tapauksessa tapahtuu auringon jokapäiväinen näennäinen liikunto sauvaa vastaan kohtisuorassa tasossa, sauvan varjon yhtä pitkissä ajoissa liikkumat matkat ovat silloin yhtäsuuret ja jos taulu, missä varjon asemaa tarkataan, on kohtisuorassa sauvaa vastaan, voidaan se jakaa 24 yhtäsuureen osaan, jolloin jokainen osa merkitsee yhtä tuntia. Jos taulu on vaaka- tahi pystysuora, eivät varjon tunnissa liikkumat matkat ole yhtäsuuret, vaan on tuntivälit silloin laskettava tahi määrättävä toiseen kelloon vertaamalla. Sama on asianlaita myöskin silloin kun varjoa heittävä sauva on pystysuorassa. Määräämällä puolipäiväviiva saadaan tällaisista kelloista todellinen aurinkoaika (ks. t.). Se aikamäärä, ajantasaus, joka on lisättävä siihen aikaan, minkä aurinkokello näyttää, on almanakoissamme otsakkeella „aurinko puolipäiväupiirissä”. Aurinkokellot olivat vanhalla ja keskiajalla, jolloin ei oltu vielä keksitty heilurija jousikelloja, hyvin yleisiä ja suuri osa keskiajan tähtitieteellistä kirjallisuutta käsittelee tämän kojeen teoriaa.

Aurinkokeskinen l. heliosentrinen. Taivaankappalten liikkeitä ja asennoita määrätään vertaamalla niitä johonkin kiinteäksi ajateltuun pisteeseen ja sen kautta vedettyihin akseleihin. Jos auringon keskipiste valitaan tällaiseksi, sanotaan siten saatuja suureita aurinkokeskisiksi (vrt. Maakeskinen).

Aurinkokirjo ks. Spektraalianalyysi.

Aurinkokone, laitos, jossa käytetään auringonlämpöä käyttövoimana; se esim. kokoaa samalla tavoin kuin polttopeili auringonsäteitä ja saattamalla niiden avulla veden kiehumaan se kehittää vesihöyryä. Tunnetuimmat olivat Ericssonin ja Mouchot'n rakentamat a:t. Käytännöllistä merkitystä ne eivät ole saavuttaneet.

Aurinkokunta, aurinko ja sen ympäri kiertävät kiertotähdet ja niiden kuut, pyrstötähdet ja meteoriparvet. Lukuisat parabelimaisia ratojaan kulkevat pyrstötähdet ja lukemattomat meteorit kuuluvat todennäköisesti vain vieraina meidän aurinkokuntaamme. Eläinrata-

valo on myöskin luultavasti luettava meidän aurinkokuntaamme. Nämä kaikki kiertävät ympäri auringon, jonka massa on suunnilleen 800 kertaa suurempi kuin sen ympäri kiertävien taivaankappaleiden yhteensä. Meidän aurinkokuntamme kaltaisia ryhmiä on maailman avaruudessa lukemattomia, ainakin ovat kaikki kiintotähdet katsottavat auringoiksi, joiden ympäri todennäköisesti planeetteja kiertää, kuten useissa tapauksissa on todistettu. *(A. D.)*

Aurinkokuvastin ks. Heliostaatti.

Aurinkokylpy, parannus- ja vahvistamiskeinona käytetty auringonvalon säteily paljastettuun ruumiiseen. vrt. Ilmakylpy ja Valoparannus.

Aurinkomikroskooppi, valo-opillinen laitos, millä kuvastetaan vahvasti suurennettuja esineitä valkoiselle varjostimelle. Kuvattava esine valaistaan tasaisesta peilistä heijastetulla auringonvalolla, joka kokoojalinssillä supistetaan esineeseen, niin että se tulee hyvin kirkkaasti valaistuksi. Esine on sijoitettu akromaattisen linssisysteemin polttovälille, jonkin verran lähemmäksi polttopistettä, niin että saadaan hyvin suurennettu kuva. Tavallisten mikroskooppien suhteen on a:lla se etu, että suurennusta voi katsella useampi henkilö yhtaikaa.

Aurinkospektri ks. Sprektraalianalyysi.

Aurinkousva ks. Auer.

Aurinkovakio ks. Solaarikonstantti.

Aurinkovuosi, vuosi, jonka kuluessa maa yhden kerran kiertää auringon ympäri, siis 365 vuorok. 5 t. 48 min. 46 sek. (= n. 365¼ vuorok.).

Auripigmentti, keltainen mineraali, joka sisältää arsenikktrisulfidia (As_2S_3). Esiintyy harvoin kiteisenä, vaan useimmin lehtisinä, jyväisinä joukkioina, jotka ovat kuulakkaan oranssi-sitruunankeltaisia ja rasvakiiltoisia. A:ä saadaan Siebenbürgenistä, Vähästä-Aasiasta y. m. Käytetään maaliksi. vrt. Arsenikkisulfidit.

Aurivillius *[-i'l-]*, vanha ruots. suku (Uplannista kotoisin), jonka useat jäsenet ovat tehneet itsensä tunnetuiksi tiedemiehinä ja kirjailijoina. Huomattavimmat niistä ovat: 1. Per Fabian A. (1756-1829), Upsalan yliopiston kirjastonhoitaja, jonka teoksista mainittakoon „De bibliothecis medii ævi in Sviogothia" (1782) ja „Catalogus librorum impressorum bibl. reg. acad. upsaliensis" (1814). — 2. Karl Wilhelm Samuel A. (1854-99), eläintieteilijä, dosentti Upsalassa, kuoli paluumatkalla Intiasta, jossa kahdesti kävi tutkimusretkellä. Oli pohjoisten merien alempien eläinten paraita tuntijoita. — 3. Per Olof Christoffer A. (s. 1853), eläintieteilijä, edellisen veli, Tukholman „Riksmuseum"in professori ja intendentti. Perhosten erikoistuntija; „Nordens fjärilar, handbok i Sveriges, Norges, Danmarks och Finlands Macrolepidoptera" (1891) on meillä paljon käytetty käsikirja.

Aurora *[-rō'-]* (lat.), aamurusko; jumalatar A. ks. Eos. — Aurora australis, etelänpalo, Aurora borealis, pohjanpalo, revontulet.

Auroraperhonen *(Anthocharis Cardamines)*, Suomessa yleinen, valkoinen päiväperhonen. Koiraksen etusiivet kärkiosastaan vaaleanpunaiset. Siivenkärkien väli 31-55 mm. *U. S-s.*

Aurora-seura, isänmaallis-kirjallinen seura, joka 1770 muodostui Turussa H. G. Porthanin ympärille, harrastaen runoutta, Suomen historian, maantiedon, talouden, kielen y. m. tutkimusta. Alkoi 1771 julkaista maassamme ensimäistä sanomalehteä „Tidningar utgifna af ett sällskap i Åbo" (myöhemmin sai nimen „Åbo tidningar"), jonka toimittajana oli Porthan. Se sisälsi osaksi kaunokirjallisia palasia, osaksi kirjoituksia yllämainituista aineista. Seuran jäseniä oli m. m. runoilija Kellgren sekä professorit Kalm, Gadd ja Bilmark. Sihteerinä oli Porthan. Kun hän keväällä 1779 matkusti ulkomaille, hajosi seura ainiaaksi. [Gunnar Palander, „Henrik Gabriel Porthan", M. G. Schybergson, „H. G. P."] *V. T.*

Aurum (lat.), kulta (ks. t.).

Ausbruch, erityisen hienoa viiniä, jota valmistetaan parhaista, ennen yleistä korjuuta poimituista rypäleistä. Nykyään käytetään sanaa yhteisnimenä muutamille unkarilaisille viineille.

Auschwitz ks. Oswiecim.

Auskultantti (< lat. *auscultā're* = kuunnella), kuuntelija; virkamies, joka kuuluu virastoon ja harjoituksekseen on mukana asioiden käsittelyssä saamatta kuitenkaan ottaa osaa päätöksiin ja nauttimatta varsinaista palkkaa; opettajakandidaatti, joka käytännöllistä valmistustaan varten kuuntelee opetusta; tekn. korkeakoulussa maanmittarin oppijakson suorittanut apulaismaanmittari.

Auskultatsioni (lat. *auscultā'tiō* < *auscultā're* = kuunnella), ruumiin tutkiminen kuuntelemalla, joko suoraan korvalla tai kuulotorven, stetoskoopin avulla. — Opetuksen kuunteleminen koulussa, harjoittelijana oleminen.

Auskulteerata (lat. *auscultā're* = kuunnella), kuunnella, olla läsnä kuuntelijana; auskultanttina olla mukana oikeusistunnossa; opettajakandidaattina kuunnella opetusta koulussa; olla harjoittelijana virastossa; kuulon avulla tutkia ruumiin terveydentilaa.

Ausonit, erään muinaisitalialaisen heimon nimi. Vergilius ja Ovidius nimittävät joskus koko Italiaa Ausoniaksi, s. o. a:ien maaksi.

Ausonius *[-so'-]*, Decimus Magnus (n. 310- n. 395 j. Kr.), syntynyt Burdigalassa (Bordeaux). A. toimi kauan asianajajana ja varsinkin puhetaidon opettajana syntymäkaupungissaan, kunnes keisari Valentinianus I nimitti hänet n. 365 poikansa Gratianuksen opettajaksi ja kasvattajaksi. Keisari Gratianuksen kuoltua v. 383 hän vetäytyi yksityiselämään. A., joka luultavasti oli kristitty, oli aikansa etevin runoilija. Hänen teoksistaan ovat mainittavat epigrammit, eklogat, runokirjeet ja n. s. idyllit, joista tunnetuin on Mosella, kuvaus matkasta Reiniä ja Moselia pitkin Bingenistä Trieriin. [K. Schenkl, „Monumenta Germaniæ historica" V, 2 (Berlin 1883); R. Peiper, „Decimi Magni Ausonii Burdigalensis Opuscula" (Leipzig 1886); C. Jullian, „Ausone et son temps" (Revue hist. 1891-92); W. Haag, „Ausonius und seine Mosella" (Berlin 1900).] *K. J. H.*

Auspisiot (lat. *auspi'cia*), lintujen katseleminen, merkkien tarkastelu (varsinkin valtion virkamiehen tai päällikön toimesta) enteiden

selville saamiseksi; siitä myös ennemerkit sekä toisinaan käskyvalta, ylipäällikkyys. ks. Augurit. *K. J. H.*

Aussa, maakunta Afrikassa, Danakil-maassa Abessiinian itäpuolella; v:sta 1888 Italian suojeluksen alainen. Pääkaup. Hadele Gubo.

Austen *[ōstin]*, Jane (1775-1817), engl. kirjailijatar, on kirjoittanut huomattavia kertomuksia keskisäädyn elämästä: „Pride and prejudice", „Sense and sensibility", „Northanger Abbey", „Mansfield Park", „Emma", „Persuasion".

Austerlitz, kaupunki Määrissä, 3,145 as., enimmäkseen tšekkiläisiä. Siellä Napoleon joulukuun 2 p. 1805 voitti itävaltalaiset ja venäläiset (kolmen keisarin taistelu).

Austin *[ōstin]*, Texas-valtion pääkaupunki Yhdysvalloissa Colorado-joen varrella, 22,258 as. (1900). Yliopisto. Harjoittaa suurta puuvilla-, villa-, nahka- ja karjakauppaa.

Guinea kohoaa A:n mannerperustasta. Mantereitten välinen raja on siellä, missä tämän perustan reuna on ja missä meri syvenee. Pohjoisessa raja kulkee Bonin-saarten ja Mariaanein välitse, ja idässä luetaan vielä Salas y Gomez-saari Oseaaniaan kuuluvaksi. — Näin rajoitetun maanosan pinta-ala on 8,960,000 km², siis vähän Eurooppaa tahi Antarktiksen jääjoukkojen pinta-alaa pienempi. A:n mantere on 7,631,573 km². Tasmania 67,900 km², Uusi Seelanti 271,000 km² ja Uusi Guinea 814,000 km². Polyneesia käsittää vain 26,500 km² maata tahi tuskin enemmän kuin kaksi laajinta pitäjäämme yhteensä.

Pinnanmuodostus. Oseaanian saaret kohoavat vedenalaisista vuorijonoista, joista toiset kulkevat luoteesta kaakkoon toiset lounaasta koilliseen. Missä nämä orografiset suunnat yhtyvät, syntyy toisiaan vastaan kohtisuoria rannikkoja, esim. Uuden Seelannin pohjoissaarella. A:n

Austerlitzin taistelu. Gérardin maalauksen mukaan. (Versailles.)

Australia, johon ilman varsinaista maantieteellistä perustusta on luettu kuuluviksi kaikki ne maat, jotka uudella ajalla ovat löydetyt Aasian takaa ja Isosta-valtamerestä, jaetaan nykyään kahteen pääosaan: Australiaan ja Oseaaniaan.

Asema ja rajat. A. on ilmeisesti yhteydessä naapurimantereen, Aasian kanssa. Torresin-salmen syvyys on ainoastaan 22 m, ja Bassin- salmen 50 m. Mutta Uuden Seelannin ja A:n välissä on meren syvyys yli 6,000 m, ja tämä syvänne on siis raja Oseaaniaa vastaan, vaikka täälläkin keskellä merta kulkee matalikko Uudesta Seelannista Pohjois-A:aan päin.

Siltana A:n ja Aasian välillä on Suurista Sunda-saarista ja Filippiineistä Uuteen Guineaan ulottuva saaristo. Tätä on, kuvaavasti kylläkin, nimitetty Australia-Aasiaksi. Eläinmaantieteelliset rajat ovatkin täällä olleet helpommin määrättävissä kuin fyysillis-maantieteelliset. A:n pohjoispuolella olevien merien syvyyskartasta huomaa, että A:n mantereen ja Uuden Guinean välissä on matala Arafura-meri (syvin kohta 200 m). Voimme siis sanoa, että Uusi

rannoissa on niin vähän lahtia ja poukamia, että rantaviiva on korkeintaan kaksi kertaa niin pitkä kuin se siinä tapauksessa olisi, jos lahdelmia ei olisi ollenkaan. Vain Uuden Seelannin eteläsaarella tavataan vuonorannikko; koralliriuttarannikot ovat sitävastoin hyvin yleisiä koko Oseaaniassa, ja Australian koillisrannikkoa reunustaa maailman pisin riutta, Iso Valliriutta (Great Barrier Reef). Pohjoisessa ja idässä reunustaa A:n mannerta korkea, jyrkkä abrasioni- (s. o. aaltojen kuluttama) rannikko. Mangrove-rannat reunustavat A:n troopillisia osia; lännessä on rannikko laaka ja hietainen. — Länsi-A. on suuri pengerylänkö, jonka perusta on poimuutunutta alkuvuorta. Keskiosissa kohoaa kohtalaisen korkeita vuoria, joitten itäpuolella leviää laaja laskeuma arojärvineen. Idässä taasen on poimuutuneita vuorijonoja. A:aa on verrattu jättiläismäiseen lautaseen, jonka reunasta osa, Karpentaarian-lahti, on lohjennut. Reunat ovat vanhoista vuorilajeista muodostuneet; lännessä on alkuvuorta, idässä paleotsooisia vuorilajeja. Keskiosan itäpuoliskossa on mesotsooisia kerrostumia, jotavastoin

Sisä-Australian aroa.

läntisten erämaitten tienoilla näkee muodostumia tertiäärikaudelta. Nuor-vulkaanisia vuorilajeja on itä- ja pohjoisreunoilla sekä mantereen keskiosassa olevilla erämaanvuorilla. Itäiset vuorijonot jatkuvat mahdollisesti Uudella Guinealla, Uudella Kaledonialla ja Uudella Seelannilla. — A:n voimme jakaa neljään suureen maantieteelliseen maakuntaan: Itäosa, johon A:n alpit ja niiden kummallakin puolen olevat seudut kuuluvat, Keskellä oleva laskeuma „satahaaraisine joistoineen", Arojärvien alue sekä Länsiosa, jonka erämaat ehkä ovat maanpallon autioimpia. Ensinmainitussa maakunnassa näkee syviä laaksoja ja paikoitellen hyvin luonnonihania seutuja; muut ovat ainoastaan vähän muuttuneet, senjälkeen kuin ne alastomina hiekkamatalikkoina kohosivat aalloista.

Vesistöt eivät missään maanosassa ole, lukuunottamatta jään peittämiä Etelänapamaita, niin vähän kehittyneet kuin A:ssa. Siellä on vain yksi suuri jokialue, Murray-Darlingin, joka päättyy valtamereen. Muita mereen asti pääseviä jokia ei niukka sademäärä yleensä saata muodostaa, ja kaikesta päättäen ne ylipäätään ovat ehtymässä; A:n tulevaisuus on sentähden synkempi kuin minkään muun maanosan.

A:n manterella on vulkaaninen voima nykyään

Australialaisia viljelyskasveja

lamauksissa, mutta saarilla se vielä on täydessä toiminnassa. Vulkanismi seuraa pitkiä halkeimistoja. Tällaisia kulkee: 1. Uuden Seelannin pohj.-saaren yli Tonga-saarille, 2. Uusien Hebridein ja S:ta Cruzin yli, 3. Salomon-saarten ja Uuden Britannian yli, 4. Sandwich-saarten yli. Lyhempiä halkeamia on Marquesas-, Tubuai-, Samoa- ja Seura-saarilla. Fidži-saaretkin ovat tuliperäisiä. Uuden Kaledonian vuoret muistuttavat sangen paljon Uuden Seelannin pohjoissaaren vuoria ja ovatkin ehkä näitten jatkoa. Suurin osa Oseaanian ulkosaarista on muodostunut koralliriutoista, jotka milloin vallien tavoin reunustavat suurempien saarten rannikkoja, milloin taasen ympäröivät saaria ja matalikkoja laajoina renkaina (kehäriutat l. atollit ks. t.).

Ilmasto on ylipäätään lämmin, sillä suurin osa A:aa ja Oseaaniaa kuuluu troopilliseen vyöhykkeeseen, mutta se on paljoa terveellisempi kuin muissa troopillisissa maissa. Sentähden onkin A. niin pian tullut asutetuksi, ja siirtolaiset ovat täällä voineet ylläpitää isiltä perimäänsä kulttuuria. Mitenkä paljon ilmasto muut-

Siniset vuoret.

telee seuduissa, jotka eivät ole kovinkaan etäällä toisistaan, selviää, kun tarkastaa, mitenkä vuoden keskilämpö vaihtelee. Kääntöpiirien välisillä saarilla on erotus kesä- ja talvilämpömäärän välillä ainoastaan 5°, jotavastoin se A:n sisäosissa on 20-25°. Fidži-saarilla on suurin erotus joskus ollut 14° (kesällä + 32°, talvella + 18°), Keski-A:ssa 53° (kesällä + 48, talvella — 5° C). — A:n voi jakaa kolmeen ilmastovyöhykkeeseen: 1. Pohjois-A. ja Melaneesian saaret, joihin sateita tuova luoteis-monsuuni vaikuttaa. 2. Muut valtameren saaret, joilla koillis- ja kaakkoispasadin leudot, mutta kuivanpuoleiset tuulet puhaltelevat. — Tähän kuuluu myös Itä-A., jonka vuoret ovat aivan kaakkoispasadin tiellä, riistäen siltä kosteuden, kun se kohoaa niiden rinteitten yli. — 3. Subtrooppinen A., jossa kesät ovat kuivat. Uuden Seelannin eteläsaarella, joka kuuluu länsituulen vyöhykkeeseen, on sademäärä suuri tuulen puoleisella rannalla. Tästä on seurauksena upea kasvullisuus, pirstoutunut rannikko ja runsas jäätikköjen muodostuminen vuoristossa.

Kasvisto on sangen erilainen mantereen eri osissa. Kaikkialla on kuitenkin endemismi (ks. t.) selvästi huomattavissa. Kotimaastaan tuleva siirtolainen kummastelee „aust-

Saniaispuumetsä.

raalialaista kirsikkapuuta" *(Exocarpus)*, jonka hedelmä „kivi" ympäröi marjaa, sekä „australialaista päärynäpuuta", jonka hedelmien paksumpi pää on lähinnä puun runkoa. Hän ihmettelee, että A:n puut lehtien asemasta vuosittain varistavat kuorensa, että kasvullisuudella on aina sama yksitoikkoinen, sinivihreä väri, etteivät kukat tuoksu, että lehdet ovat syrjällään puissa, ja että on niin vähän kotimaisia hyödyllisiä kasveja. Tämä kaikki johtuu kuitenkin siitä luonnollisesta syystä, että monet ikivanhat kasvimuodot ovat täällä vielä elossa, ja eristyminen muusta maailmasta on syynä yksipuoliseen kehitykseen. Kasvimaantieteen tutkijan Oskar Druden mukaan on A:n kasvistossa pääasiallisesti kolme ainesta: troopillis-aasialainen, ominaisesti muodostunut australialainen ja antarktinen. Upeimpana esiintyy troopillinen kasvullisuus Uudella Guinealla, jossa moni vanha muoto on säilynyt uusien rinnalla. Etelämpänä se ei enää ole niin rehevä. Luonteenomaisin A:n kasvisto tavataan manteren sisä- ja eteläosissa, etenkin lounaassa ja kaakossa. Perin australialaisia ovat harvat, varjottomat, korkearunkoiset metsät, jotka ovat kuin pylväs-salit. Kosteutta rakastavia kasveja, kuten sammalia ja sieniä, on vähän, mutta sen sijaan on runsaasti okaisia, kovia pensaita. Sisäosissa on tavattoman laajoja pensaikkoja (scrubs ks. t.). Peninkulmittain on maanpinta suolakasvien peitossa, mutta alastomia suola- ja hieta-erämaita on ainoastaan lännessä. Lounaisosissa vähäisen sademäärän vuoksi on jäänyt henkiin ainoastaan sellaisia kasveja, joilla on ollut joku suojeluskeino kuivuutta vastaan, jota vastoin komeat saniaispuut vielä rehottavat kosteammissa kaakkoisosissa. Puut muistuttavat paljon Etelä-Chilen puita, ja niittyjen asemasta on täällä saniaiskenttiä. — Jalostuskelpoisten kasvien puute on huomattavampi itse mantereella kuin saarilla, joilla monet harvoista niillä olevista lajeista ovat erittäin hyödylliset, kuten esim. kookospalmu, leipäpuu, banaani ja tarro.

E l ä i m i s t ö on vieläkin kummallisempi kuin kasvisto. Nisäkkäistä ovat täällä, paitsi myöhemmin maahan tullutta dingoa sekä rottia ja lepakoita, ainoastaan pussieläimet ja nokkaeläimet edustetut. Liitukauden lopussa lohkesi luultavasti A. muitten mantereitten yhteydestä ja senjälkeen on se eläinkuntaansa ja osaksi kasvistoonkin nähden pysynyt tertiäärisellä kehityskannalla. Paikallinen kehitys, jos niin voimme sanoa, on kuitenkin ollut huomattavissa siellä, missä olosuhteet ovat olleet erittäin edulliset. Vihollisten puutteessa kehittyi m. m. siivetön 4 m korkuinen jättiläis-lintu, m o a *(Dinornis)* Uudella Seelannilla. — Oseaanian eläimistö eroaa sangen suuresti varsinaisen A:n eläinkunnasta harvalukuisten eläinmuotojensa kautta, joka piirre tulee yhä huomattavammaksi, kuta kauemmas itään tullaan. — Vastakohtana maaeläimistölle on erittäinkin korallisaarten laguunein lajirikas ja kirjava merieläimistö, johon kuuluu monta ravinnoksi kelpaavaa eläintä.

V ä e s t ö. A:n ja Oseaanian väestön voimme jakaa kahteen, suuressa määrin toisistaan eroavaan ryhmään: l u o n n o n k a n s a t ja viime aikoina maahan m u u t t a n e e t. Kaikkialla, missä nämä ovat kerinneet tottua ilmastoon, ovat alkuasukkaat saaneet väistyä. Meidän päiviemme kansainvaellus ei kumminkaan ole ensimäinen tässä maanosassa. On ruvettu aavistamaan, että sinne ennenkin on tehty vaelluksia. A:n nykyisten alkuasukasten esi-isät tulivat

Pohjoisaustraalialainen mies.

Australialainen vaimo lapsineen (Uusi Etelä-Wales).

luultavasti Australia-Aasian saarilta. Heidän jälkeensä vaelsi tänne melaneesialaisia l. papualaisia, joita nykyään asuu sisäsaarilla, niin sanotussa Melaneesiassa l. „Mustien maailmassa". Näitten jälkeen tuli polyneesialaisia, malajilaisia ja vihdoin mikroneesialaisia, jotka ovat, niin otaksutaan, viimeksimainituista kansanryhmistä muodostunutta sekakansaa. Mikroneesialaiset eivät päässeet kuin „Pienten saarten maailmaan", „Mikroneesiaan", kun valkoinen ja keltainen kansainvaelluksenaalto tuli, joka nyt uhkaa hävittää kaikki ennen A:aan ja Oseaaniaan tulleet kansat.

Väestön lukumäärä on n. 6,686,000. A:n mantere on harvimmin asuttu; siellä on ainoastaan 0,5 asukasta km²:llä. Mikroneesiassa, joka on tiheimmin asuttu, on 27 asukasta km²:llä. Luonnonkansoja lienee vähän yli 1,8 milj., niistä 1,2 milj. melaneesialaisia.

A:n alkuasukkaat olivat ja ovat vieläkin osaksi kokooja- ja metsästäjäkansaa, sillä luonto on antanut heille vain muutamia kulttuurikasveja eikä juuri yhtään kotieläintä. Sentähden he ovat jääneet niin alhaiselle kannalle. — Alkuasukkaan ihonväri on tumma, tukka kihara, melkein vanukkeinen. Ruumis on usein perin laiha, seurauksena nälästä, mutta kumminkin pituudeltaan keskinkertainen eurooppalaisen mittakaavan mukaan, pääkoppa on pitkä ja kapea (dolikokefaali), leuat ulkonevat, ja syvässä olevissa silmissä, joitten jännekalvo on kellertävä, on petollinen ja julma ilme. — Nainen, jonka asema on perin ala-arvoinen, hankkii ja valmistaa ruoan. Ainoana työaseenaan, kerätessään juuria, toukkia y. m., on hänellä keppi, joka hänellä aina on mukanaan. Mies pitää huolta metsästyksestä, ja hänellä yksin on omistusoikeus kaadettuun riistaan. Hän on taitava metsästäjä ja kiipeilee tavattoman ketterästi korkeimpiinkin puihin. — Ruoka valmistetaan paistamalla hehkuvien kivien päällä. Tulta saadaan, kun puukappaleita hierotaan vastakkain, mutta koska tähän työhön vaaditaan paljo aikaa, täytyy naisten kuljettaa matkoilla mukanaan kekäleitä. Ihmissyöjiä, kannibaaleja, ovat vielä useat heimokunnat. Vihollisten ruumiita syödään, jotta siten saataisiin heidän hyvät puolensa, ja estettäisiin heidän henkiään kostamasta. Syövätpä toiset kuolleita sukulaisiaankin. — Etelä-A:n pahin vihollinen, kuivuus, pakoittaa sikäläisiä heimokuntia alinomaiseen kuljeksimiseen. Heillä ei ole asuntoja, ainoastaan vajoja, suojaksi tuulta ja sadetta vastaan. Pohjoisessa alkuasukkaat sitävastoin asuvat pyöreäkattoisissa majoissa. Parhaimmassa tapauksessa australialainen pukeutuu eläinten nahoista ommeltuun paitaan; monessa paikassa alkuasukkaat kulkevat melkein alasti, mutta pukeutuvat kumminkin mielellään eurooppalaisten vanhoihin vaatteisiin. Alkuperäinen tatueeraus, joka merkitsee jonkunlaista arvokkaisuutta heimokunnassa, suoritetaan terävillä simpukankuorilla. Eri tilaisuuksissa maalataan ruumista erilaisilla väreillä, joista punaista ylipäätään pidetään pyhänä. Aseista tunnetuin on heittopuu eli bumeranki, jolla on se ominaisuus, että se palaa heittäjän luo, ellei osu oikeaan. Tavallisia aseita ovat edelleen keihäät, kilvet ja nuijat. Alkuasukkaat luulevat, että sielu ihmisen kuollessa jättää ruumiin, mutta että se milloin tahansa voi näyttäytyä. Kuolemaa pidetään noitumuksen seurauksena. Poppamiehet ottavat selville syyllisen tai syylliset, ja niin syntyy loppumattomia, enimmäkseen kumminkin verettömiä jupakoita. Australialainen ei pelkää kuolemaa eikä tunne pelkoa esim. taistelussa, sillä hän uskoo toiseen, parempaan elämään; sitä vastoin hän kovasti pelkää haltijoita ja henkiä. — Vaikkakin alkuasukkaat saivat kärsiä puutetta, oli terveyden tila ennen kumminkin hyvin hyvä terveellisessä ilmastossa. Eurooppalaisten maahan tuomat tarttuvat taudit tappavat alkuasukkaita siihen määrin, että tasmanialaiset jo ovat sukupuuttoon kuolleet. Lastenmurhat ovat tavallisia, mutta henkiin jätettyjä kohdellaan hyvin. Naisia on vähemmän kuin miehiä. Mustan väestön lukumäärä on n. 230,000.

Ensimäiset maahan muuttaneet olivat Englannin pahinta kuritushuoneista koottua roskaväkeä. V. 1788 laski ensimäinen vankilaiva maihin Botany Bayssa. Myöhemmin kuljettivat sotalaivat rikoksellisia vartijoineen Melbournen satamaan, Port Phillipiin, sekä Queenslandissa ja Etelä-A:ssa oleviin kurituslaitoksiin. Tätä järjestelmää jatkettiin v:een 1868, huolimatta siitä, että uudisasukkaat sitä yhä tarmokkaammin koettivat vastustaa. Vankeja kohdeltiin perin huonosti, usein kerrassaan petomaisesti ja karkaamiset olivat jokapäiväisiä ilmiöitä. Asiain näin ollen oli yleinen turvallisuus kaikkea muuta kuin hyvä, ja maan valkoihoinen väestö lisääntyi hyvin hitaasti. Ensimäisten uudisasukasten joukossa oli paljo vapautettuja pahantekijöitä ja sotamiehiä. Mutta kun kultalöytöjä alettiin tehdä, sai siirtolaisuus uutta vauhtia, niin että pahantekijät pian olivat vähemmistönä. Viime vuosisadan keskivaiheilla oli A:ssa 300,000 henkeä, vuosisadan lopussa oli väkiluku siihen määrin lisääntynyt, että se oli enemmän kuin kolme miljoonaa. — Englannista siirtyneitä on ollut niin tavattomat määrät, että voimme pitää A:n siirtolaista täysiverisenä eng-

AUNUKSEN
JA
VIENAN
KARJALAIS-
ALUE
RAJASEUTUINEEN
MITTAKAAVA
km
VIENANMERI
VIENANLAHTI
ONEGANLAHTI
KANNANLAHTI
KUOLLANNIEMI
TURJANRANTA
ÄÄNISJÄRVI
LAATOKKA
VIENANKAUPUNKI
KEMI
ONEGA
PETROSKOI
POVENTSA
SORTAVALA
JOENSUU
AUNUS
VYTEGRA
KARGOPOL
PUDOZ
TINAPELTO
31° Greenwichistä
TIETOSANAKIRJALLE PIIRTÄNEET HILMA EKHOLM JA K.F. KARJALAINEN.

Australaalian ja Oseaanian kansantyyppejä I.

1. Pohjoisaustraalialainen (Monardin piiristä). — 2. Pohjoisaustraal. nainen (Workiin heimosta). — 3. Eteläaustraal. nainen (Moroyan heimosta). — 4. Eteläaustraalialainen (Moroyan heimosta). — 5. Tasmanialainen. — 6. Uuden-Guinean alkuasukas. — 7. Fidži-ruhtinas. — 8. Fidži-neitonen. — 9. Anakoreettisaarten asukas (Bismarckin-saaristosta). — 10. Tongor-tyttö Uudesta Kaledoniasta. — 11. Tokelau- l. Unioni-saarten asukas (Oatafusta). — 12. Uusbritannialainen (Bismarckin-saaristolainen).

Austraalian ja Oseaanian kansantyyppejä II.

1. Samoalainen tyttö. — 2. Tahitilainen. — 3. Tahitilais-neitonen. — 4. Markesas-vaimo. — 5. Maorilainen (Uudesta Seelannista). — 6 Hervey-saariston asukas. — 7. Nainen Tonga- l. Ystävyydensaarilta. — 8. Ponape-saaren mies (Karoliineilta). — 9. Ponapelainen vaimo (Karoliineilta). — 10. Tyttö Tokelau- l. Unioni-saarilta. — 11. Ruk-saaren ruhtinas (Karoliineilta). — 12. Tyttö Ruk-saarelta (Karoliineilta).

lantilaisena, tahi oikeammin yankeena, sillä hän muistuttaa suuressa määrin ameriikkalaista. Samoin kuin Ameriikassa näkee tääläkin uupumattomia, jätkänkieltä puhuvia, kaupanhaluisia, urheiluun innostuneita miehiä ja lahjakkaita, notkeita, viehättäviä, mutta kylmästi harkitsevia naisia. Lähinnä englantilaisia on enimmän irlantilaisia, joista ei juuri pidetä, ja saksalaisia. Heillä on omia siirtoloita Queenslandissa ja Etelä-A:ssa, mutta englantilaistuvat tavallisesti pian. Saadakseen halvempaa työvoimaa rupesivat suurtilalliset tuottamaan maahan kiinalaisia, jotka näyttäytyivät erittäin sopiviksi työntekijöiksi tee-, kahvi- ja sokeriruokomailla. Mutta pian rupesi „taivaan poikia" tulemaan niin paljon, että valkoisten työmiesten onnistui saada käytäntöön perin kovia maahanmuuttolakeja. Kumminkin ovat jo varemmin maahan tulleet kiinalaiset (51,000) levinneet kaikkialle; he huuhtovat kullan valkoisten jättämistä paikoista, elävät kauppiaina, ruoanlaittajina, pesijöinä tahi puutarhureina ja osaavat kyllä kerätä itselleen varoja. Paikoitellen ovat he, samoin kuin japanilaiset ja etenkin japanittaret, sekaantuneet valkoihoiseen väestöön. Sittenkuin „kiinalainen muuri on rakennettu kiinalaisia vastaan", on ruvettu tuomaan maahan hindulaisia, melaneesilaisia ja neekerejä maanviljelystä varten.

[J. E. Rosberg, „Maa ja kansat" I (1904); A. Jotuni, „Maanosat" I, „Australia" (1908); W. Dreyer, „Genom fem världsdelar" I (1905); W. Christmas, „Australien og Ny Zæland" (1903); W. Sievers u. W. Kükenthal, „Australien, Ozeanien und Polarländer" (1902); E. Reclus, „Océanie et terres océaniques (1889).]

L ö y t ö h i s t o r i a. Nimi *Australia* oli käytännössä ennenkuin itse maanosa tuli tunnetuksi. Perintönä vanhalta ajalta sai keskiaika sen uskon, että oli olemassa tarunomainen Australismaa, „*Terra australis incognita*" (= „tuntematon eteläinen maa"). Schönerin v. 1515 tekemällä karttapallolla kuvataan tämä „Etelämaa" leveäksi etelänapaa ympäröiväksi maakehykseksi, joka on suunnilleen samalla leveydellä kuin Eurooppa pohjoisella pallonpuoliskolla. Ortelius laatii vielä v. 1570 samanlaisen karttapallon, jolla Etelämaan niemet ovat lähellä Jaavaa, Etelä-Afrikkaa ja Tulimaata, itse mantereen peittäessä koko etelänapaa ympäröivän pallokalotin. Abel Tasmanin matkojen jälkeen alettiin aavistaa, minkä näköinen kartta oikeastaan oli, mutta vasta James Cookin kuuluisain matkojen jälkeen se oli pääpiirteissään valmis.

Ensimäisinä eurooppalaisista joutuivat espanjalaiset ja portugalilaiset tekemisiin A:aan kuuluvien maiden kanssa. Magalhães lienee purjehtinut suoraan Gilbert- ja Marshall-saaristojen kautta, huomaamatta kuitenkaan, kummallista kyllä, maata siellä. Vasta kaukana lännessä hän osui v. 1521 Guam-saarelle, joka on Mariaaneista eteläisin. Kun espanjalaisten ja portugalilaisten riitakysymys oli paavin päätöstuomiolla tullut siten ratkaistuksi, että edelliset saivat kiskoa rikkauksia maan länsipuoliskosta, jälkimäisten saadessa omistusoikeuden itäpuoliskoon, hakivat espanjalaiset innokkaasti kulkuväylää Filippiinein saarilta Etelä- ja Keski-Ameriikan suuriin siirtomaihin, koska eivät tietenkään tahtoneet joutua portugalilaisten kanssa tekemisiin.

Matkoillaan Alvaro de Saavedra löysi Karoliinit ja Marshall-ryhmän, Alvaro Mendana Ellice-, Salomon- ja Marquesas-saaret, ja Luis de Torres Paumotu-ryhmän ja Uudet Hebridit sekä Louisiadit ja hänestä nimensä saaneen Torresinsalmen. Viimemainitun löydön kautta näyttäytyi todeksi, että Uusi Guinea oli saari. — Portugalilaisten ja espanjalaisten vanavedessä purjehtivat hollantilaiset. Sama siirtomaiden himo heitäkin kiihotti, mutta kun purjehtiminen kilpailijoitten vesillä oli kaikkea muuta kuin rauhallista, suuntasivat hollantilaiset kulkunsa kauemmas etelään ja tulivat niin A:aan. — A:n mantereen varsinaisena löytäjänä täytynee pitää hollantilaista Willem Janszia, joka purjehti Karpentaarian-lahden rantoja pitkin v. 1605. Yksitoista vuotta myöhemmin kävivät hollantilaiset länsirannikolla ja osasivat pian laatia purjehdusohjeita pohjoista, läntistä ja osaksi myös eteläistä rannikkoa varten. Mutta edelleenkin pidettiin vasta löydettyä maata suuren Australis-l. „Etelämaan" niemimaana. — 17:nnen vuosis. suurimman merenkulkijan Abel Tasmanin onnistuikin näyttää toteen, että A. oli saari, hän kun kävi hänestä sittemmin nimensä saaneessa Tasmaniassa. Hän löysi myös Uuden Seelannin, Tonga- ja Fidži-saaret. — Näitä aikoja seurasi löytöretkien historiassa pitkä seisahdus (1644-1764), jolloin muutamat löydetyistä saarista joutuivat unohduksiin. Englantilainen merirosvopäällikkö William Dampier oli retkillään usein ankkurissa A:n rannikolla. James Cook on kumminkin se, joka selvitti A:aa ja Oseaaniaa ympäröivän salaperäisyyden. Hän teki kolme eri matkaa Isolle-valtamerelle (1768-79) ja kävi useimmissa Polyneesian saaristoissa. Hän kävi myös maissa A:n itärannikolla, Botany Bayssa, lähellä nykyistä Sydneytä. Muutamia vuosia senjälkeen tuli tästä paikasta Englannin ensimäinen rikollisten siirtola. Cook löysi uudestaan Torresin-salmen; hän purjehti Uuden Seelannin ympäri, jonka rannikot kartoitettiin, löysi Cook-saaret, Hawaijin ja Uuden Kaledonian y. m. Cookin kolmen tutkimusretkikunnan tulokset ovat tulleet tarkalleen tunnetuiksi. Siitä on meidän suureksi osaksi kiittäminen retkikuntiin kuuluneita eteviä luonnontutkijoita, joista mainittakoon saks. J. R. Forster ja hänen poikansa Georg F. sekä ruots. D. K. Solander. — Cookin jälkeen olivat Oseaanian saaristot ja A:n rannikot jokseenkin selvillä. Nyt täytyi saada seikkaperäisempiä tietoja vasta löydetystä maanosasta. Muutamista pienemmistä saarista jo ensimäiset lähetyssaarnaajat antoivat tarkan selityksen. Meidän päivinämme on muutamat saaret, esim. Uusi Seelanti ja Hawaiji, geologisesti ja topografisesti selitetty ja kartoitettu, mutta toiset ovat vielä nytkin melkein tuntemattomat. Niin on esim. Uuden Guinean sisäosien, Uuden Britannian ja Salomonin-saarten laita. Vasta n. 60 vuotta sitten alettiin tehdä tutkimusmatkoja mantereen sisäosiin. Uudemmista tutkimusmatkailijoista Flinders ja Bass kulkivat pienessä, avonaisessa veneessä pitkin itärannikkoa, jonka he kartoittivat. Sittenkuin Bass oli löytänyt hänestä nimensä saaneen salmen, purjehtivat matkustajat

Tasmanian ympäri. Flinders kulki etelärannikkoa pitkin, ja niin tuli (1802) rannikon muoto kartalla kokonaan määrätyksi. — Vasta 25 vuotta Sydneyn perustamisen jälkeen (1788) onnistuttiin päästä Sinivuorten yli. Samalla tultiin mantereen suurimpien jokien lähteille, ja tämä herätti halua kulkea virtoja myöten niiden suihin asti. Kapteeni Charles Sturtin johtama retkikunta sai selville Murrayn kulun. Thomas Mitchell teki neljä matkaa tutkiakseen Darlingia ja muutamia pienempiä jokia sekä matkusti nykyisen Viktorian läpi. Todistuksena asutuksen nopeasta levenemisestä voisi mainita, että Mitchell, palatessaan kolmannelta matkaltaan, näki Murrumbidgee-joen laakson, jonka Sturt 7 vuotta aikaisemmin oli tutkinut, olevan aivan asutetun. — Etelä-A:n arojärville lähti E. J. Eyre, josta Eyren-järvi on saanut nimensä. Sisämaahan pääsi myös esim. A. Gregory, joka lähti luoteisrannikolta. Saks. L. Leichhardt teki perin tärkeitä tutkimusmatkoja mantereen koillisosissa. V:sta 1848 saakka ovat hän ja koko hänen retkikuntansa olleet tykkänään kadoksissa. A:n pohj. ja länsiosissa ovat veljekset A. ja H. E. Gregory sekä Frank Gregory toimineet enemmän kuin muut. Ensimäisen retken mantereen halki Murraysta Karpentaarian-lahteen tekivät Burke ja Wills, jotka molemmat kumminkin kuolivat erämaassa nälkään. Vielä hankalamman matkan mantereen poikki, arojärvien länsipuolitse ja paljon leveämmältä kohdalta, teki Stuart, joka matkalla kestämiensä vaivojen uuvuttamana kuoli päästyään perille. Stuartin matka aiheutti sähkölennätinlinjan johtamisen mantereen poikki. Eräältä tämän linjan varrella olevalta asemalta pääsi Warburton kameleilla länsirannikolle, ja veljekset Forrest, jotka matkustivat päinvastaiseen suuntaan, tulivat erämaan kautta sähkölennätinlinjalle, josta sitten lähtivät länsirannikolle. Länsi-A:n suuret erämaat ovat kumminkin vieläkin tuntemattomat, paitsi kultakenttien ympäristöjä ja niihin vieväin teitten sivussa olevia paikkoja. — A:n mantereen maantieteellinen kartoitus on vasta alulla; geologinen tutkimus on päässyt vähän pitemmälle.

Lukuunottamatta Uusia Hebridejä, jotka ovat ranskalais-englantilaisen suojeluksen alaisia, ovat kaikki A:n ja Oseaanian maat v:n 1900 jälkeen Euroopan suurvaltojen tahi Yhdysvaltojen hallussa. Englannilla on täällä suurimmat alusmaat. Seuraava järjestyksessä on Hollanti, sitten tulee Saksa, joka siirtomaavaltana täällä vasta v. 1884 alkoi toimintansa, sen jälkeen Ranska ja vihdoin Yhdysvallat, jotka v:n 1897 jälkeen Euroopan suurvaltojen kanssa ovat riidelleet jälelle jääneestä vähäpätöisestä saaliista. Sitäpaitsi mainittakoon, että Pääsiäis-saari kuuluu Chilelle, Bonin- ja Vulkaani-saaret Japanille.

A:n v a l t i o t. Pinta-ala 7,933,400 km², 4,530,000 as. A:n valtiot yhtyivät v. 1901 muodostaen liiton „Commonwealth of Australia", jonka järjestyksen esikuvana monessa suhteessa ovat olleet Pohj.-Ameriikan Yhdysvallat. Liitolla on oma lippunsa, yhteinen hallitusmuoto ja parlamentti, mutta kuuluvat erottumattomasti Englannille. Valtioita on kuusi (Länsi-A., Etelä-A., Queensland, Uusi Etelä-Wales, Viktoria, Tasmania). Kukin valtio lähettää yhteiseen kaksikamariseen eduskuntaan yhden kutakin 50,000 asukasta kohti kolmeksi vuodeksi valitun, ainakin 21 vuotta täyttäneen edustajan. (Aluksi eduskunta kokoontui Melbournessa, pääkaupunkina on kuitenkin oleva D a l g e t y). Tulli-, posti- ja sähkölennätinlaitos ovat liiton hallussa, joka niiden tulot käyttää yhteisiin menoihin, kuten parlamentin, sotajoukkojen, laivaston y. m. kustannuksiin. Ylimpänä hallitusmiehenä toimii Englannin kuninkaan nimittämä kuvernööri, jolla on neuvonantajanaan yksityisten valtioiden parlamenttien valitsema 6-miehinen senaatti.

Valtio	km²	Asukasmäärä 1904	Asukk. km²:llä	Kaupunkeja 1906
Queensland . .	1,736,500	541,765 (1907)	0,3	Brisbane 130,468
Papua . . .	229,102	300,000	0,3	
Uusi Etelä-Wales . .	803,830	1,568,942 (1907)	1,9	Sydney 533,800, Newcastle 61,400 Broken Hill 29,000
Lord Howe-saari . .	16	100 (1901)	6	
Norfolk-saari	44	827 (1901)	19	
Viktoria . . .	227,610	1,248,095 (1907)	5	Melbourne 526,400 Ballaarat 48,565 Bendigo 44,140
Etelä-A. . . .	984,330	392,664 (1905)	0,16	Adelaide 175,641
Pohj.-territ . .	1,356,130			
Länsi-A. . . .	2,527,530	261,563 (1907)	0,1	Perth 53,800, Kalgoorlie-Boulder 29,242, Fremantle 20,979
A:n alkuasukkaita . .		30,000	—	
Tasmania . . .	67,894	184,008 (1907)	2,5	Hobart 34,985
Macquarie s:t . .	440	asumattomat	—	
	7,933,400	4,530,000	0,5	

E l i n k e i n o i s t a ovat tärkeimmät karjanhoito (etenk. lampaanhoito), vuoriteollisuus ja maanviljelys. Villa on tärkein vientitavara, samoin raavaan liha ja voi ovat tärkeät. Hedelmänviljelys on viljanviljelyksen rinnalla viime aikoina runsaasti lisääntynyt. Teollisuus on muutamilla aloilla jo varsin huomattava, tämä koskee etenkin myllyteollisuutta, lihasäilyketehtaita ja vientiteurastamoita. Kauppa on kasvanut hämmästyttävässä määrässä. V. 1906 nousi tuonti 1,118 milj. mk:aan, vienti 1,658 milj. mk:aan; tuonnin muodostavat kankaat, metallitavarat, rauta, kulta, koneet, rakennuspuut; viennin etupäässä villa, voi, vuodat, liha, vehnä, jauhot, kulta, hopea, kupari, tina y. m. Yhteyttä Euroopan kanssa välittävät useat höyrylaivalinjat. Rautateitä on olemassa v:sta 1850 alkaen, 24,556 km (v. 1907). *J. E. R.*

Australaalia-Aasia (saks. ***Australasien***, engl. *Australasia* < lat. *austrā'lis*), nimitys, jolla saksalaiset tarkoittavat Itä-Intian saaristoa, englantilaiset tämän lisäksi myöskin Australian mannerta ja Oseaaniaa, tahi tavallisesti A:n mannerta, Tasmaniaa ja Uutta Seelantia.

Australialaiset kielet näyttävät suurista eroavaisuuksistaan huolimatta kaikki olevan su-

Autografeja I.

Kotimaisia.

1 Klaus Fleming. 2 Pietari Brahe. 3 Gustaf Filip Creutz. 4 Pietari Adrian Gadd. 5 Matthias Calonius.
Y. M. Sprengtporten. 7 Joh. Aug. Sandels. 8 K. Adlercreutz. 9 K. M. Armfelt. 10 R. H. Rehbinder.
J. J. Tengström. 12 Fr. Pacius.

Autografeja II.

Kotimaisia.

J. J. Nervander. A E Nordenskiöld.
M. A. Castrén Lars Stenbäck.
C A Gottlund J. Krohn Aug. Ahlqvist.
Josef Julius Wecksell Aleksis Kivi.
Reinhold von Becker. M. von Wright.
Petter Päiwärinta. R. W. Ekman
K Collan
A Meurman E Lönnrot
L Mechelin
Yrjö Koskinen
J R Danielson-Kalmari
J. H. Erkko
Minna Canth.
Th. Rein.
Albert Edelfelt
Jean Sibelius
A Gallén-Kallela
Eliel Aspelin-Haapkylä
Ida Aalberg.
Juhani Aho
Aino Ackté-Renvall
Arvid Järnefelt
Johannes Linnankoski

Autografeja III.

Ulkomaalaisia.

1 Kustaa Vaasa. 2 Kustaa II Adolf. 3 Maria Stuart. 4 Fredrik Suuri. 5 Ludvig XIV. 6 Bonaparte. [7 Na]poleon I. 8 Pietari Suuri. 9 Robespierre. 10 Yrjö Washington. 11 W. Gladstone. 12 Paul Krüger. [13 Bi]smarck. 14 Galilei. 15 Isak Newton. 16 Johannes Kepler.

Autografeja IV.

Ulkomaalaisia.

1 Martti Luther. 2 Filip Melanchton. 3 Th. Mommsen. 4 L. Pasteur. 5 Aug. Herm. Francke. 6 Karl Marx. 7 Pestalozzi. 8 Byron. 9 Goethe. 10 Beethoven. 11 Richard Wagner.

kua keskenään muodostaen oman ryhmänsä, jonka suhde muihin kieliheimoihin ei vielä ole täysin selvitetty. Kaikki nämä kielet ovat n. s. monitavuisia, kukin tavu alkaa konsonantilla ja päättyy vokaaliin; korko on enimmiten ensi tavulla. Sanainmuodostusliitteet ovat jälki- eikä alkuliitteitä, kuten papualaisten ja malaijilaisten naapurikielien. Kansan alhainen kehityskanta ilmenee kielessä siten, että abstraktisten käsitteiden nimityksiä on niukalti; lukusanojakin useimmilla heimoilla on ainoastaan 1-3, muutamilla 1-5. ks. Kieli. *A. K.*

Austrasia *[-ā's-]* („Itävalta"), v:sta 511 frankilaisen valtakunnan itäisen, puhtaasti germaanisen osan nimi, kun taas melkein yksinomaan romaanista länsiosaa sanottiin Neustriaksi.

Austria (lat.). 1. Langobardien valtakunnan itäosa Pohjois-Italiassa. — 2. Itävallan latinainen nimi.

Austrvegr („itätie"). Niin nimittävät islantilaiset ja muinaiset norjalaiset Itämeren itä- ja eteläpuolella olevia seutuja.

Autarkia (kreik. *autarkhi'a*, < *auto's* = itse, ja *arkhein* = hallita), itsevaltius.

Aut Cæsar, aut nihil (lat.), „joko keisari, tai ei mitään", kaikki, tai ei mitään.

Autentia (kreik.), oikeaperäisyys (asiapaperien, tietojen j. n. e.), luotettavuus, pätevyys. — Autenttinen, oikeaperäinen, varma, väärentämätön; pätevä. — Autenttisuus = autentia.

Autenttinen lopuke, *mus.*, perussointu, jonka edellä käy huippusointu (dominanttisointu). *I. K.*

Autenttinen sävellaji. 1. Melodiamuodostus — missä sävellajissa hyvänsä — joka pääasiallisesti liikkuu sävelmän päätössävelen ja sen oktaavin puitteissa, saavuttaen siten innostuneen ja miehekkään sävyn. 2. Keskiajan kirkkolaulussa yhteisnimitys niille sävellajeille, joiden melodiikka ylimalkaan seurasi yllämainittua muodostustapaa. *I. K.*

Auteuil *[otö'j]*, nykyään Pariisin kaupunginosa, lähellä Boulognen-metsää; muinoin kylä, joka on tullut tunnetuksi siitä, että monta kuuluisaa kirjailijaa, kuten Boileau, Molière, ja uudempaan aikaan Börne, Thiers y. m. on siellä viettänyt kesänsä.

Autinköngäs, Korojoessa (Kemijoen lisäjoki etelästä), on suurenmoinen 18 m:n korkuinen putous. Koko Korojoen laakso on sangen luonnonihana. *J. E. R.*

Autiomaa, *metsät.* Autiomailla metsäkirjallisuudessa tarkoitetaan puuttomia alueita, kuten aukeita kanervikkomaita, nevoja ja muita aukeita soita, lentohiekka-alueita, puuttomia kallioseutuja y. m. Viime vuosisadan kuluessa on uhrattu suunnattomia summia niiden metsittämiseksi, varsinkin Itävallassa (karsti-seudut), Ranskassa *(Les Landes)*, Saksassa (esim. Lüneburger Heide), Tanskassa (Jyllannin Hedealueet) y. m. Tanskassa toimii tarkoitusta varten erityinen hallituksen runsaasti avustama seura „Det danske Hedeselskab". Suomessa aloitettiin jo 1860- ja 1870-luvuilla metsittämisyrityksiä aukeilla Hämeen- ja Vierusten-kankailla; v:sta 1908 alkain toimii metsähallituksen palveluksessa 2 suonkuivaus-metsänhoitajaa, joiden tehtävänä on tutkia eri soiden metsittämiskelpoisuutta ja panna alulle sekä ohjata soiden ojituksia metsänkasvua varten. *A. C.*

Autiotila, tila, joka asukkaan tahi omistajan hylkäämänä on jäänyt viljelemistä ja hoitoa vaille. Vielä 1700-luvulla oli suuri joukko autiotiloja, mutta nykyään jäänee taloja tuiki harvoin autioksi, ja sen vuoksi on myöskin autiotiloja koskeva lainsäädäntö menettänyt melkein kaiken merkityksensä. *O. K:nen.*

Auto (kreik. *auto's* = itse), alkuosana useissa vieraskielisissä sanoissa ilmaisemassa sitä suhdetta, jossa jokin on itseensä; voidaan Suomessa usein ilmaista sanoilla: itse-, oma-, ks. esim. sanoja autobiografia, autodidakti.

Auto, mon. autos (< lat. *actus* = toiminta), espanjalaiset uskonnolliset näytelmät, joita esitettiin kirkollisissa juhlissa sekä muissakin juhlatilaisuuksissa. A. sacramentales liittyivät Kristuksen ruumiin juhlaan, a. al nacimiento joulujuhlaan. 1765 ne kiellettiin. vrt. myös Calderon.

Autobiografia (kreik. *auto's* = itse, *bios* = elämä, ja *graphein* = kirjoittaa), oma kirjoittama elämäkerta.

Autodafea (portug. *auto da fé*, esp. *auto de fé;* lat. *actus fidei*, „uskon toimitus"), Espanjassa ja Portugalissa käytännössä ollut inkvisitsionin tuomion juhlallinen toimeenpano, joka tavallisesti suoritettiin kirkollisina juhlapäivinä ja sai suuren kansanjuhlan luonteen. Kuuluisa on se a., joka v. 1559 suoritettiin Sevillassa Filip II:n ja kuninkaallisen perheen läsnäollessa ja jossa poltettiin 14 henkilöä. vrt. Inkvisitsioni. *(J. G.)*

Autodidakti (kreik. *autodi'daktos* < itseoppinut), henkilö, joka koulua käymättä on hankkinut itselleen tietonsa.

Autofyytit, kasveja, jotka elävät pelkistä elimettömistä aineista. A:ejä ovat useimmat lehtivihreää sisältävät kasvit, mutta myös jotkut bakteerit. Vastakohtana niille ovat loiset, joiden täytyy elää edellisten muodostamasta elimellisestä aineesta.

Autogamia ks. Pölyytys.

Autografi (kreik. *auto'graphos* < *auto's* = itse, ja *graphein* = kirjoittaa), henkilön omakätinen kirjoitus, joka voi olla joko alkuperäinen kokonainen asiakirja tahi muu pitempi kirjoitus taikka vain pelkkä nimikirjoitus. Jo vanhoista ajoista asti on autografien keräystä harrastettu. M. m. roomalaisella Plinius vanhemmalla oli kokoelma autografeja. Mutta autografien keräily pääsi vasta 1500-luvulla uuteen vauhtiin, ensin Ranskassa ja sitten muissa maissa. Sen tuloksena ovat arvokkaat kokoelmat useissa kuuluisissa arkistoissa ja kirjastoissa sekä joillakin yksityisillä. Autografeilla on myös alettu harjoittaa laajaa kauppaa, eivätkä niiden väärentämiset ole lainkaan harvinaisia. — A:ein keräyksen kanssa rinnan on kehittynyt erityinen tiede, grafologia (ks. t.), joka käsialoista yrittää selvittää kirjoittajan luonteen ominaisuuksia. (ks. tähän kuuluvaa nimikirjoituksia sisältävää liitettä). *K. S.*

Autografia (vrt. Autografi), huokea käsikirjoituksen, piirustusten y. m. monistamiskeino, joka suoritetaan siten, että tavalliselle tai erikoisesti sitä varten valmistetulle paperille rasvaisella väriaineella piirretty kirjoitus

tai piirros siirretään suoraan kivelle tai metallilevylle, jolla painaminen sitten tapahtuu.

Autohypnoosi (kreik. *auto's* = itse, ja *hypnos* = uni), hypnoottinen tila, joka ilman toisen ihmisen myötävaikutusta kehittyy yksilössä hänen omasta tahdostaan tahi määrättyjen mielikuvitusten tai tuntemusten aiheuttamana. *M. O-B.*

Autoikinen (kreik. *auto's* = sama, ja *oikos* = koti), y k s i-i s ä n t ä i n e n, *kasvit.*, loissieni, jonka kaikki erilaiset lisäytymiselimet muodostuvat samalla isäntäkasvilla.

Autoinfektsioni (kreik. *auto's* = itse, ja lat. *infe'ctiō* = tarttuminen), vanhojen käsityksen mukaan: jonkun tarttumataudin kehittyminen siihen asti ruumiissa tehottomana olleesta taudinidusta. vrt. A u t o i n t o k s i k a t s i o n i. *M. O-B.*

Autointoksikatsioni (kreik. *auto's* = itse, ja *toksiko'n* = myrkky), itsemyrkytys omassa ruumiissa syntyneistä myrkyllisistä aineenvaihtotuotteista, jotka terveessä tilassa kuona-aineena poistuvat ruumiista; esim. uremia, virtsamyrkytys y. m. *M. O-B.*

Autokraatti (kreik. *autokra'tōr* < *auto's* = itse, ja *krate'in* = hallita), itsevaltias; a u t o k r a a t t i n e n, itsevaltainen.

Autokratia (kreik. *autokra'teia*), itsevaltius.

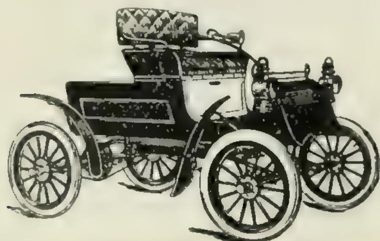
Autokritiikki (vrt. K r i t i i k k i), itsearvostelu.

Autoktoni (kreik. *auto'khthōn*), maassa syntynyt, alkuasukas, vastakohtana maahan muuttaneille, siirtolaisille.

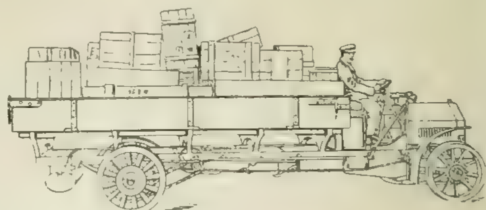
Automaatti (kreik. *auto'matos* = itsestään liikkuva), koje, joka itsekseen suorittaa määrätyn tehtävän, kun sitä lepotilassa pitävä este on poistettu; ahtaammassa merkityksessä: elävän olennon toimia esittävä kone. Usein on a:n koneisto niin sovitettu, että se voidaan saada toimimaan määrätynkokoisen ja -painoisen rahan avulla. Tällaisia on usein julkisilla paikoilla (vaaka-, sikari-, makeis-, kirjekorttiautomaatteja). — Automaattiravintolat ovat nykyaikana tulleet paljon käytäntöön; niissä vieras itse ottaa ruuan tarkoitusta varten rakennetusta laitteesta laskemalla määrätyn rahan a:iin, joka puolestaan työntää esiin määrätyn ruoka- tai juoma-annoksen. *E. S-a.*

Automobiili (< kreik. *auto's* = itse, ja lat. *mōbilis* = liikkuva). Automobiilit jaetaan tavallisesti seuraavasti: 1. räjähdysautomobiilit, 2. sähköautomobiilit, 3. höyryautomobiilit. Ensimäisen ryhmän automobiileissa käytetyt moottorit ovat enimmäkseen nelitahtisia; enimmin käytetty polttoaine on bentsiini (ominaispaino 0,7, kiehumistemperatuuri 100-150°), jota helposti voidaan kaasuttaa. Bentsiinin jälkeen paras polttoaine, sprii (alkoholinpitoisuus 95°), on siinä suhteessa hyvä, että se ei synnytä käytettäessä melkein ollenkaan käryä, mutta se on kalliimpaa eikä konetta saa käyntiin ilman bentsiiniä ellei silinteriä ole edeltäkäsin lämmitetty. Petroleumia ei käytetä automobiileissa, koska se on vaikeammin kaasutettavissa ja käryää pahasti. Viime aikoina on ruvettu käyttämään myöskin puristettuja kaasuja (varsinkin asetyleenikaasua yhteydessä asetonin kanssa). Kaasusekoituksen sytyttämiseen silinterissä käytetään nykyään sähköä. Silinterejä on pienimmissä automobiileissa yksi tahi kaksi, isommissa 4 tahi 6, usein yhteen valettuina; ne ovat jäähdytettävät vedellä, joka pidetään kylmänä, siten että se pumputaan valurautaisten laippaputkien kautta, jotka vuorostaan jäähdytetään ilmanvedon tahi erityisen venttilaattorin avulla.

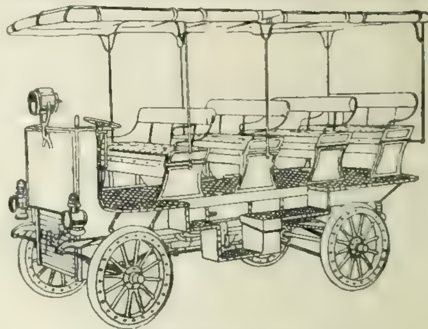
Koska moottorin (ks. t.) nopeutta ei paljoa voi muuttaa, on vaunujen nopeus muutettava siten, että moottorin ja käyntiakselin välinen hammaspyörä- tahi hankauspyörävälitys tehdään muutettavaksi. Tavallisesti käytetään 3:a tahi 4:ää eri nopeutta eteenpäin menoa ja yksi taaksepäin menoa varten. Koska pyörien tulee voida käydä eri nopeudella käänteissä, ovat ne tehtävät toisistaan riippumattomiksi; ohjaamista

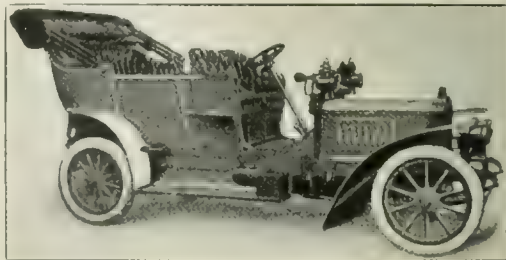
1. Kahden hengen automobiili.

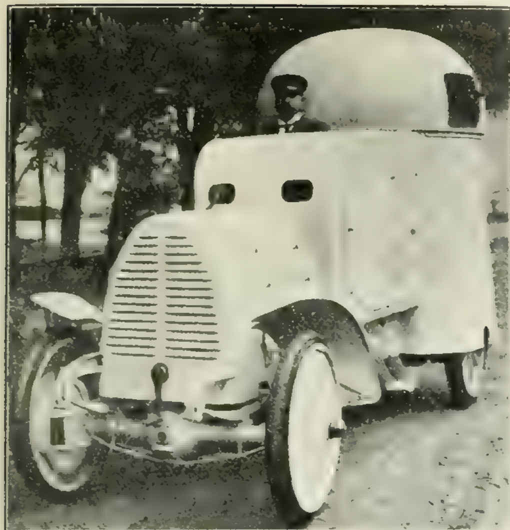
2. Kuorma-automobiili.

3. Automobiili omnibus.

4. Tavallinen ajuri-automobiili.

5. Panssaroitu automobiili

varten ovat etupyörät kiinnitettävät vivun tahi ruuvilaitteen avulla kierrettäviin, akselin päässä oleviin tappeihin. Jarruttamista varten vaaditaan yleensä 2 toisistaan riippumatonta jarrua.

Vuosi	Voittaja	Maa	Tehdas	H V	Matka	Pituus km	Aika	Keskim. nopeus tunnissa
1900	Charron	Ranska	Panh.-Levassor	20	Pariisi-Lyon	566	9: 09: 00	61 km
1901	Girardot	„	„	40	Pariisi-Bordeaux	555	8: 51: 59	62 „
1902	Edge	Englanti	Napier	40	Pariisi-Innsbruck	590	10: 41: 58	55 „
1903	Jenatzy	Saksa	Mercedes	60	Irlannissa	592	6: 39: 00	89 „
1904	Théry	Ranska	Rich.-Brasier	80	Taunuksessa	564	5: 50: 03	96 „
1905	Théry	„	„	96	Auvergnessa	549	7: 02: 42³	78 „

Tämän ryhmän automobiileja on hyvin monta eri lajia suuruutta. Kuva 1 esittää kahden-ajettavan automobiilin, joka on varustettu 7 hevosv. moottorilla ja jonka nopeus on 35 à 40 km tunnissa, kuva 2 kuorma-automobiilin, kuva 3 automobiili-omnibuksen. Pika-automobiilit voivat kulkea aina 130 km tunnissa; bentsiinivarasto voi kestää aina 700 km matkaa varten.

Sähköautomobiileja käyttää sähkömoottori, joka saa virtansa vaunuissa olevasta sähköakkumulaattorista. Moottori on aina valmis käytettäväksi, on helposti hoidettava, vaaraton, käy tasaisesti ja melkein ääneti ja itse koneen nopeutta voidaan muuttaa, joten tullaan toimeen yksinkertaisella hammaspyörä- tahi ketjuvälityksellä moottorin ja pyörien välillä. Akkumulaattori sitä vastoin on epämukava ja vaikeasti hoidettava; se antaa sähköä korkeintaan 100 km matkaa varten, jonka jälkeen se on uudestaan ladattava, ja se on uusittava noin 75 latauksen jälkeen.

Höyryautomobiilit saavat liikkeensä 2-silinterisestä höyrykoneesta (joko kaksois- tahi yhdistetty kone). Höyryn kehittämistä varten tarvitaan kattila, joka voi olla vaarallinen ja vaatii alituista hoitoa. Lämmittäminen vaatii $^1/_2$-1 tuntia. Käytännössä harvinaisempi kuin edelliset. *E. S-a.*

Automobiiliurheilu (ks. Automobiili). Automobiilikilpailut ovat erittäin suuressa määrässä edistäneet automobiiliteollisuutta, sillä ne ovat enemmän kuin mikään muu kiihottaneet tehtaita alituisesti parantamaan tuotteitaan, ollen samalla ikäänkuin näiden tuotteiden julkisina tarkastuksina. Niiden kautta on uusia tehtäviä avautunut automobiilienkonstruktööreille, ja moni teknillinen ongelma on niiden avulla voitu onnellisesti ratkaista. Vaikutusvaltaisimmat ovat tässä suhteessa olleet n. s. Gordon Bennett-kilpailut — vuotuiset kansainväliset kilpa-ajot ameriikkalaisen sanomalehtimiehen Gordon Bennettin (ks. t.) lahjoittamasta kallisarvoisesta palkinnosta. Näissä kilpailuissa edusti kunkin maan teollisuutta korkeintaan kolme vaunua. Miten suuressa määrin vaunujen suuruus ja nopeus vaihteli niinä kuutena vuotena, joina näitä kilpailuja toimeenpantiin, ilmenee alempana olevasta taulusta.

Muita huomattavia kilpailuja viime vuosilta mainittakoon: Pariisi-Berliini (1901), Pariisi-Wien (1902), Pariisi-Madrid (1903), vuosittain uudistuvat Ardennein ajot Ranskassa, Vanderbiltin ajot Ameriikassa, Herkomerin ja Prinssi Heinrichin ajot Saksassa y. m.

Paitsi näitä maantiekilpailuja ja radalla suoritettuja lyhyempiä ennätysajoja on aivan viime aikoina toimeenpantu eräitä pitkiä turistiretkeilyjä, joissa on erikoisesti pidetty silmällä automobiilin kestävyyttä ja koneiston luotettavuutta. Kuuluisimmat näistä ovat Peking-Pariisi (1907; voittaja ruhtinas Scipio Borghese, vaunu it. Itala-tehtaan tuotetta) sekä New-York-Pariisi (1908; voittaja saksal. luutnantti Koeppen, vaunu saksal. Protos-tehtaasta). *-lskm-.*

Automobilismi (vrt. Automobiili), automobiiliurheilu (ks. t.).

Automobilisti (ks. Automobiili), automobiiliurheilun harjoittaja.

Autonomia (kreik. *autonomi'a* = valtioll. riippumattomuus < *auto's* = itse, ja *nomos* = laki), oikeus itse säätää lakinsa. Täydessä määrin a. kuuluu valtiolle, mutta saattaa eriasteisena kuulua muunlaatuisillekin yhdyskunnille, esim. maakunnille, kunnille, korporatsioneille, vieläpä suvuillekin (esim. Saksassa „hallitsevain sukujen vertaisiksi" tunnustetut ylhäis-aateliset suvut saattavat määrättyjen rajain sisällä säätää itselleen n. s. huonekuntalakeja). Entisaikoina nauttivat esim. läänitysherrat sekä joskus muut yksityiset ja vielä useammin erinäiset korporatsionit, kuten ammattikunnat, rajoitettua autonomiaa. Kirkolliset yhdyskunnat nauttivat useasti vieläkin oikeutta omaan lainsäädäntöön sisäisissä asioissaan, esimerkkinä siitä on evank.-luterilainen kirkko Suomessa. Yleensä on kehitys kuitenkin selvästi kulkenut siihen

suuntaan, että valtio, säädetyn oikeuden lähde ja varsinainen haltija, ei myönnä omaa rajoitettua lainsäädäntöoikeutta muille kuin alueellisille yhdyskunnille, esim. maakunnille. — Kun silloin puhutaan autonomiasta, tarkoitetaan nykyään tavallisesti ei-suvereenisen yhdyskunnan oikeutta itse säätää lakinsa. Muista autonomisista yhdyskunnista ovat erotettavat autonomiset valtiot; niille on ominaista, että ne täyttävät valtiolle asetettavat oikeudelliset vaatimukset, vaikkeivät harjoitakkaan täydellistä, rajatonta valtiovaltaa. Vastakohtana muille autonomisille yhdyskunnille autonominen valtio käyttelee omaa lainsäädäntöoikeutta; se voipi itsenäisesti säätää ja muuttaa sitäkin osaa oikeusjärjestystään, jonka nojalla julkista valtaa käytellään. Lisäksi tulee, että autonominen valtio tavallisesti — ei kuitenkaan aina — harjoittaa lainsäädäntöä laajemmassa määrässä kuin muut autonomiset yhdyskunnat. — Autonomisia valtioita ovat esim. Saksan ja Pohjois-Ameriikan Yhdysvaltain osavaltiot, jotka keskenään muodostavat suvereenisen korkeampiasteisen valtion, liittovaltion; niinikään samassa suhteessa toisiinsa olevat Sveitsin kanttonit sekä myöskin Suomi, jonka valtiovaltaa Venäjän valtiovalta rajoittaa. — Valtioluonnetta vailla ovat esim. sellaiset, hyvin laajaa itsemääräämisoikeutta nauttivat autonomiset yhdyskunnat kuin esim. Itävallan n. s. „kuningaskunnat ja maat" (Böömi, Määri, Tyroli y. m.), jotka muodostavat Itävallan keisarikunnan, samoin sellaiset Englannin siirtomaat kuin esim. Kanada ja Kapmaa.

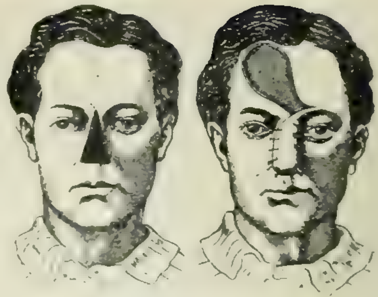
A:sta on itsehallinto käsitteellisesti erotettava. Totta on, ettei a:aan kuulu vain lakien säätäminen, vaan myös oikeudellinen mahdollisuus niitten mukaan ja niitten määräämissä rajoissa toimia, hallita. Autonomisella yhdyskunnalla on siis myöskin aina jokin itsehallinto-oikeus. Mutta toiselta puolen on yhdyskuntia, jotka käyttelevät laajempaa tai rajoitetumpaa itsehallintoa, mutta joilla ei ole a:aa äsken esitetyssä merkityksessä. Niinpä tavalliset kunnat ylimalkaan harjoittavat rajoitettua itsehallintoa, mutta eivät nauti varsinaista a:aa. Laaja itsehallinto-oikeus, mutta ei omaa lainsäädäntöoikeutta, on tavallisesti myöskin yliopistoilla, esim. meidän yliopistollamme.

„Autonomistipuolueeksi" nimitettiin Elsass-Lotringissa erästä, varsinkin vuosien 1876-84 paik. huomattavaa puoluetta, joka vastusti jyrkkää „protestipuoluetta" ja tunnusti maan yhdistyksen Saksaan, mutta pyrki hankkimaan sille suurimman mahdollisen autonomian.

Autonominen, itsenäisesti säädetty, — esim. „autonominen tullitaksa", jota ei ole määrätty sitovien kansainvälisten sopimuksien kautta, vaan voidaan aivan vapaasti muodostella. — *Filos.*, autonominen = ihmisen itsensä säätämä; erittäin puhutaan autonomisesta siveysopista, joka johtaa siveyssäännöt ihmisen omasta olemuksesta, eikä minkään ulkonaisen vallan, — maallisen vallan tai Jumalan —, käskystä.

R. E. & A. Gr.

Autoplastiikka (kreik. *auto's* = itse, ja *plastikē'*, nim. *tekhnē* = kuvaava taide), operatsioneissa joskus tarvittava kudosten peittäminen opereerattavan henkilön omasta ruumiista otetulla iholla. vrt. Transplantatsioni. *M. O-B.*

Autoplastiikkaa.

Autopsia (kreik. *autopsi'a* = „itsenäkemys" < *auto's* = itse, ja *ōps* = silmä), havainnon teko omin silmin; *lääket.:* kuolleen ruumiin tarkastelu, ruumiinavaus.

Autor ks. Auktori.

Autos ks. Auto.

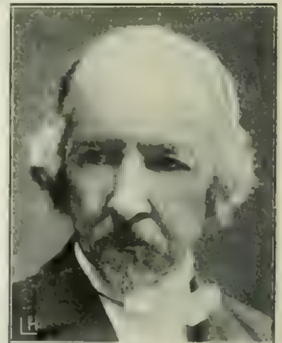
Autos epha *[-o's -ā]* (kreik.), „hän (Pythagoras) on sen itse sanonut", Pythagoraan oppilaiden käyttämä lause väitteidensä vahvistukseksi. Nykyään käytetään tätä lausepartta ironisessa merkityksessä.

Autosuggestioni ks. Suggestioni.

Autoterapia (kreik. *auto's* = itse, ja *therape'ia* = parannus), luonnon omiin voimiin perustuva parannuskeino; itsestään tapahtuva paraneminen.

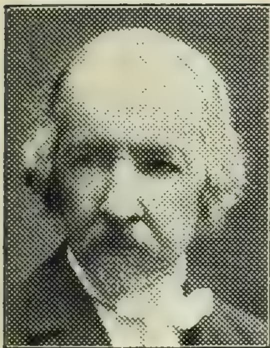
Autotomia (kreik. *auto's* = itse ja *tomē'* = leikkaus), itsensäsilpominen, muutamien eläinten kyky, joutuessaan vaaraan, irroittaa joku ruumiinosansa. A.-kyky on useilla niveljalkaisilla, kuten eräillä taskukravuilla, heinäsirkoilla, perhosilla, kaksisiipisillä ja hämähäkkieläimillä, myös joillakin luurankoisilla niinkuin vaskikäärmeellä ja sisiliskolla, joiden pyrstö helposti katkee. Silpoutuminen lienee heijastusilmiö ja tapahtuu se anatomisesti erilaistuneesta paikasta.

Autotypia (kreik. *auto's* = itse, ja *typos* = jäljennös), valokuvauksellinen menettelytapa, jonka avulla valmistetaan kliŝeoita (kuvalaattoja) tavallisessa kirjapainokoneessa painamista varten. A:ksi nimitetään myöskin sitä kuvaa, joka tällaisella kliŝeallа painaessa syntyy. A.-menettelytapaa käyttämällä saadaan painetussa kuvassa esiintymään paitsi selvästi mustia ja valkoisia kohtia myöskin kaikki mustan ja valkean välivivahdukset aivan kuin valokuvissakin. Kliŝeau valmistus on pääkohdissaan seuraava: jäljennettävä kuva valokuvataan lasilevyn läpi, johon on timantilla uurrettu hieno ruutuverkko eli n. s. rasteri. Uurrokset, joita on 20-100 cm²:llä, ovat mustalla värillä täytetyt. Rasterin läpi

Autotypia: verkossa on 60 viivaa cm:llä.

valokuvatulle levylle muodostuu kuva pelkistä pisteistä. Täten saatu rasterinegatiivi kopioidaan valonherkällä aineella päällystetylle kupari- tai sinkkilevylle ja syövytetään siihen hapolla. Näin syntynyttä klišeaa käytetään sitten kuvan monistamiseen. Rasterin jäljet näkyvät selvästi kuvaa suurennuslasilla tarkastettaessa. — Müncheniläiset Meisenbach ja Schmaedel ovat ensimäisinä (1881) käytännössä toteuttaneet tämän keksinnön, joka sittemmin on saanut aikaan täydellisen mullistuksen kuvainjäljentämisen alalla. A.-jäljennös on halvempi ja valmistustavaltaan paljoa yksinkertaisempi kuin puupiirros ja esittää jäljennettävän kuvan valokuvan tarkkuudella. Suurin osa tämän tietosanakirjan kuvia on autotypioja. — Käyttämällä kolmea tai neljää eri väreillä (punaisella, keltaisella, sinisellä, mustalla) painettavaa klišeaa valmistetaan väripainoksia, joissa värillisen alkukuvan kaikki värit saadaan esiintymään. M. m. liitekuvamme „Suomen laululinnut” on painettu neljällä autotypiaklišealla.

Autotypia: verkossa on 20 viivaa cm²:llä.

Suurennettu osa ylläolevista: verkossa on 10 viivaa cm²:llä.

Autotypografia (kreik. *auto's* = itse, *typos* = jäljennös, ja *graphein* = kirjoittaa), vanhanaikuinen nimitys tavalle monistaa käsikirjoitusten, piirustusten y. m. s. faksimileitä. ks. Fototypia.

Autuaitten saaret. Useissa muinaisuskonnoissa (egyptiläisessä, babylonialaisessa, kreikkalaisessa) ilmenee sellainen käsitys, että hyvät ihmiset kuolemanjälkeisessä elämässä viettävät autuasta elämää suurten vesien takaisilla saarilla, joille pääseminen vaatii monien vaarojen voittamista. [E. Kaila, „Manalan pelkoa ja kuolemattomuuden toivoa muinaisuuden kansoilla”, Jyväskylä, 1907.] *E. K-a.*

Autuinen, maatila Lemussa, kuului ennen Lode- ja Ithimæus-suvuille.

Autun *[otö']*, kaupunki Ranskassa Bourgognessa, Saône-et-Loiren departementissa, 15,764 as., Arroux-joen varrella. Piispanistuin, vanha v. 1178 valmistunut tuomiokirkko. A. oli roomalaisten Augustodunum.

Autuus, täydellisyyden tila, joka useitten uskontojen mukaan odottaa uskovaisia haudantakaisessa elämässä. Kristinuskon mukaan saavat jumalanlapset jo tässä elämässä Jumalan valtakunnan jäseninä nauttia autuutta (Matt. 5_{3-12}). — Siitä opista, jonka mukaan kaikki ihmiset viimein tulevat autuaiksi, vrt. Apokatastasis. *E. K-a.*

Autuuttaminen ks. Beatifikatsioni.

Auvaisberg, maatila Kuusiston salmen rannalla, kuuluva kunnallisneuvos C. G. Rosenbergille.

Auvergne *[ovä'rnj]*, aikaisemmin maakunta Keski-Ranskassa, käsittäen nykyiset departementin Puy-de-Dôme, Cantal ja osan Haute-Loirea, n. 14,000 km². A. käsittää osan Ranskan keskiylänköä, joka maapallon myöhemmillä kehitysasteilla, oligoseeniajasta kvartääriaikaan, on ollut erittäin tuliperäistä. Paksut laavakerrokset peittävät suuria aloja ja huiput ovat kaikki sammuneita tulivuoria, korkeimmat niistä etelässä olevat Mont Dore (1,886 m) ja Cantal (1,858 m). Ylängöt ovat yleensä hedelmättömiä, mutta ovat hyviä laidunmaita. Sen vuoksi on karjanhoito pääelinkeino. Allier ja Dordogne lisäjokineen virtaavat A:n lävitse ja muodostavat hedelmällisiä laaksoja, joissa viljan-, hedelmien- ja viininviljelys menestyy. Kivihiiltä ja metalleja, kuten rautaa, lyijyä, vaskea, saadaan vuorista jonkun verran, samoin kuin arvokkaita kivennäisvesiä. Asukkaat, muinaisten arvernien jälkeläisiä, elävät köyhyydessä, osa siirtyy Pariisiin työmiehiksi. — Pääpaikat ovat Clermont ja Aurillac.

Aux... ks. myös Auks...

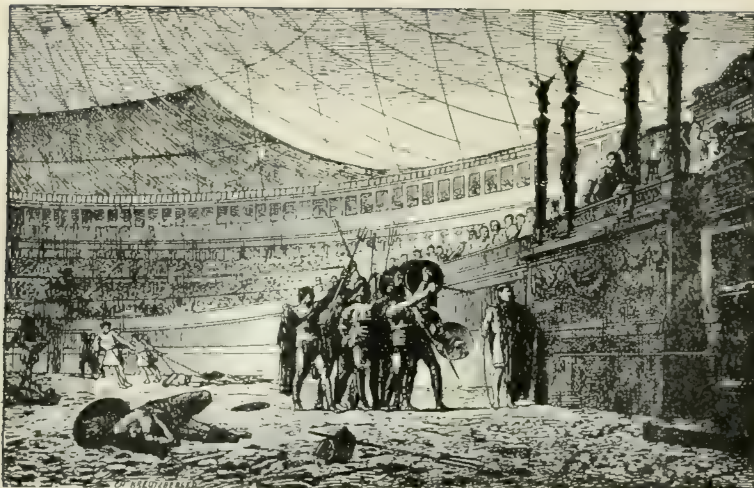
Auxerre *[oksä'r]*, Ranskan departementin Yonnen pääkaupunki, Bourgognen maakunnassa, Yonne-joen varrella, kaunis keskiaikainen tuomiokirkko, 18,901 as. (1902).

Ava, Birman muinainen pääkaupunki, Iravadin varrella, nyk. rappeutunut; muistomerkkejä suuruudenajoilta (buddhalaisia temppeleitä kullattuine torneineen), n. 8,000 as. (ennen 50,000).

Avaarit, muinainen kansa, nähtävästi turkkilais-tataarilaista sukuperää, joka 6:nnen vuosis. loppupuolella Mustan-meren pohjoispuolelta siirtyi nykyiseen Unkariin, johon perusti valtansa ja josta teki hävitysretkiä Saksaan ja Italiaan. Leiripaikkojaan he ympäröivät ympyrämuureilla, joita joskus oli useampia sisäkkäin („avaarien renkaita”). Voitettuja maan entisiä asukkaita avaarit kohtelivat suurella kovuudella, kertomuksen mukaan valjastaen heidät auran eteen. Kaarle Suuri teki 8-vuotisella sodalla 791-799 lopun avaarein vallasta, ja avaarit katosivat pian niin täydellisesti, että „hävinnyt kuin avaari” tuli puheparreksi. *K. G.*

Avainpiika, arvoltaan ensimäinen naispalvelija, taloudenhoitaja vanhassa (aatelis-)kartanossa. „Autuas avainpiika, käy tupaan, käy kotaan, keikuttelee kellariin” (suom. sananlasku). *K. G.*

Avainvalta, kirkollisessa kielessä synteihin sitominen ja niistä päästäminen (Matt. 16_{19}), ei alkuperin merkitse muuta kuin sitä valtaa ja velvollisuutta, joka jumalansanan julistajalla on tämän sanan perustuksella ja siis Jumalan nimessä julistaa synninpäästö syntejään katuvalle ja kieltää se katumattomalta. Näin käsittää asian luterilainen kirkko. Katolinen kirkko sitävastoin käsittää avainvallan hengelliseksi tuomiovallaksi, joka kuuluu paaville ja yleensä

„Ave, Cæsar". Géromen taulun mukaan

papistolle. Sen perustuksella m. m. määrätään kirkollisia rangaistuksia. *A. F. P.*

Aval (luult. ransk. *à valoir* = olla käypä), vekselitakaus, johonka mennään siten, että takaaja (avalisti) panee nimensä toisen vekselivelvollisen nimen alle. Avalisti on samassa vastuussa kuin jokainen muu vekselin allekirjoittaja.

Avalon *[ävələn]*. 1. Saari Bret-joessa Somersetin kreivikunnassa Englannissa, usein mainittu kelttiläisissä saduissa. — 2. New-Foundlandin kaakkoinen niemi, jonka itärannalla saaren pääkaupunki St. John on.

Avance *[avā's]* (ransk.). 1. Etu, ansio, voitto, ylijäämä. — 2. Etumaksu.

Avanseerata (ransk. *avancer*), edistyä, kohota virassa. — A v a n s e m a n k i, kohoaminen virka-asteissa.

Avant-kaarti (ransk. *avant-garde*), „etuvahti", sotajoukon liikkeellä ollessa se kulkujärjestyksen osasto, joka kulkee päävoimien edellä ja suojelee kulkujärjestöä vihollisen äkkiarvaamattomalta hyökkäykseltä sekä poistaa tielle sattuneet esteet. vrt. E t u v a h t i. *M. v. H.*

Avant-scène *[avāsē'n]* (ransk.), se osa näyttämöä, joka on katsojaa lähinnä; aitio, joka on näyttämön ja katsomon välisessä kaariaukeamassa.

Avarajoki, suomennos venäläisten aikakirjain mainitsemasta Polna-joesta; on luultu sen tarkoittavan Aurajokea.

Avaria, alue Dagestanissa (Kaukaasiassa), 1,306 km², n. 40,000 as.; vuoristoa. Asukkaat, lesgin kieltä puhuvat muhamettilaiset „avarialaiset", harjoittavat pääasiallisesti karjanhoitoa. Pääkaupunki Hunzah (linnoitus) 1,000 m yl. merenp.

Avaruus, taivaankappalten välinen ja rajattomasti niiden ulkopuolelle jatkuva tilavuus.

Avata luottoa, suostua jonkun käytettäväksi antamaan varoja, tavallisesti määräsummaan asti, yhdessä tai useammissa erissä nostettaviksi (myös hankkia itselleen oikeus l. lupa näiden nostoon). *I. K-o.*

Avatara *[-ā'-]* (sanskr.) (intialaiseen jumaluusoppiin kuuluva käsite), „alas laskeutuminen", jumalan laskeutuminen maan päälle (tavall. ihmisen muodossa), jumalan ruumistuminen (inkarnatsioni). Višnulla oli 10 avatara-muotoa.

Avatša-lahti, Kamtšatkan itäpuolella Siperiassa, hyvä ja suuri satama. Ympäristöllä tulivuoria. Lahteen laskee Avatša-joki. Sataman rannalla on Petropavlovskin kaupunki.

Avauskipinä ks. S ä h k ö k i p i n ä.

Avauskulma ks. A p e r t u u r i.

Avausvirta ks. I n d u k t s i o n i.

„Awazu och Wallasis", Tukholmassa 1732 syntynyt seurusteluklubi, johon kuuluivat kaupungin ylimyspiirit. Kirjallista merkitystä se sai sihteerinsä ja ainoan aatelittoman jäsenensä, runoilija Dalinin (ks. t.) kautta. Ennen v:tta 1750 se jo näyttää lakanneen.

Avdejev *[-dē'-]*, M i h a i l V a s i l j e v i t š (1821-76), ven. kirjailija, jonka huomattavimmat romaanit ovat „Tamarin" ja „Salakari".

Ave (lat.), „ole tervehditty!", roomalainen tervehdys. — A v e, i m p e r a t o r (l. C æ s a r), m o r i t u r i t e s a l u t a n t, „ole tervehditty, keisari, kuolemaan menevät sinua tervehtivät", gladiaattorien tervehdys keisarille. vrt. A v e M a r i a.

Avebury, S i r J o h n L u b b o c k. ks. L u b b o c k.

Avebury *[eibəri]* l. A b u r y, kylä Etelä-Englannissa, Wiltshiren kreivikunnassa (Bristolin seuduilla), sijaitsee keskellä muudatta maailman suurimpia kivilatomuksia, joka on samantapainen kuin läheisessä S t o n e h e n g e'ssa (ks. t.). Aveburyn latomuksen kivet ovat enimmäkseen käytetyt kylän rakennuksiin, mutta alkuaan ne ovat — lukumäärältään ehkä 100 ja korkeudeltaan 5-6 m — muodostaneet monen sadan metrin läpimittaisen kehän, jonka piiriin olisi mahtunut arviolta puoli miljoonaa ihmistä seisomaan. Sisällä on ollut kaksi n. 100 m läpimittaista kehää ja ulkopuolella yltympäri vallihauta ja valli. Latomuksesta on lähtenyt kaksi

Aveburyn kivilatomus alkuperäisessä asussaan

n. 1,5 km mittaista kujatietä, toinen kaakkoon, toinen läuteen, molemmat kummallakin puolen merkittyinä vähän välimatkan päähän pystytetyillä kivillä.

Lähistössä on paljon muita muinaisjäännöksiä, m. m. kaksi jättiläiskumpua (kuv. *a* ja *b*), toinen niistä 54 m korkuinen ja 650 m ympyrämittainen. Puheenaoleva latomus on luultavasti uskonnollisia menoja varten, ehkä uhripaikaksi, rakennettu, mahdollisesti jo kivikauden lopulla. *J. A-io.*

Avellan *[-lä'n]* suvun kantaisä Tuomas Niilonpoika Tarkin talosta Kiukaisten Paneliasta antoi pojalleen tämän kouluun lähtiessä (1600-luvun lopulla) kotitalon pihalla kasvavan pähkinäpuun *(Corylus avellana)* mukaan nimen Avellanus. Suku on viime aikoihin saakka elänyt pääasiallisesti Lounais-Suomessa. — 1. Juhana Henrik A., (1773-1832), yliopiston opettaja, nimitettiin 1804 käytöllisen filosofian dosentiksi, 1809 luontaisoikeuden ja historian apulaiseksi ja 1812 historian professoriksi Turun yliopistoon. Viimemainittuun virkaan hän tuli virka-ansioitten eikä historiallisten opintojensa tai tutkimustensa perusteella; filosofia oli hänen varsinainen alansa. Myöskin A. menestyksellä toimi opettajana; 1829 hän perusti Helsinkiin yksityisen oppilaitoksen uusia kasvatusopillisia periaatteita käytäntöön sovelluttaakseen. Hän oli tunnettu hajamielisyydestään. — 2. Kaarola Aleksandra A. (s. 1853), näyttelijätär, sai ruotsinkielisen kasvatuksen ja opiskeli jo nuorena lausuntoa ja kaunolukua Tukholmassa. Kansallisen innostuksen aikaansaama Suomalainen teatteri synnytti hänessä päätöksen antautua näyttämötaiteen palvelukseen. Jatkettuaan opintojaan Tukholmassa ja ahkerasti opiskeltuaan suomen kieltä hän marrask. 1876 debyteerasi Leana Suomalaisessa teatterissa sen Hämeenlinnassa vieraillessa. Vuoteen 1887 hän sitten oli sanotun teatterin näyttelijättärenä, kohoten luontaisen lahjakkuutensa, huolehditun kasvatuksensa ja uutteruutensa avulla ensimäisten joukkoon. 1879 hän täydensi opintojaan Kööpenhaminassa ja Pariisin konservatorissa. Monet ja monenlaiset ovat olleet hänen esittämänsä osat; huomattavin on kuningatar Elisabeth Schillerin Maria Stuartissa. 1887-1904 hän oli Suomal. teatterin oppilaskoulussa opettajattarena; häneltä on nuorempi näyttelijäpolvemme siten saanut ensimäisen taiteellisen kasvatuksensa. Muutenkin A. on antanut opetusta kaunoluvussa ja lausunnossa. Hän on painosta julkaissut kaunolukemisen oppaan. *K. B:dt.*

3. Gustaf Adolf A. (1785-1859), suom. kielitieteilijä, synt. Kokemäellä, oli valmistautunut lainopilliselle alalle, mutta heitti sen kivulloisuuden takia ja alkoi tutkia uusia kieliä ja runoutta. Näiden harrastusten tuloksina A:lta ilmestyi Mnemosynessä y. m. ruotsinkielisissä sanomalehdissä käännöksiä m. m. Goethen ja Schillerin tuotteista, joskus omiakin runoelmia. Yliopiston englannin kielen opettajanviran hakua varten hän 1827 julkaisi tunnustusta saaneen väitöskirjan „Reflexioner öfver engelska språkets upphof och bildning samt förhållande till andra europeiska tungomål", joka on ensimäinen Suomessa ilmestynyt, uusfilologista alaa käsittelevä teos. Kun yliopisto Turun palon jälkeen piti muutettaman Helsinkiin, peruutti hän kuitenkin hakemuksensa ja asettui maanviljelijänä Ahlaisiin. Tämän jälkeen A:n harrastukset yhä enemmän kääntyivät suomen kielen viljelyyn. Hän suomensi pari hengellistä kirjaa, julkaisi tarkastuksia Heleniuksen, Ignatiuksen ja Frosteruksen suomalaisista virsikokeista, tällä kuten myöhemmin ahkeralla kirjeenvaihdolla M. Akianderin kanssa edistäen suomalaisen virsikirjan parannusta, ja oli v:sta 1856 Ingmanin apumiehenä suomalaisen raamatunkäännöksen korjaustyössä. Merkityksensä on ollut myös A:n ahkeralla oikeakielisyyskirjailulla, jonka tuotteita on ilmestynyt lyhyempiä sanomalehdissä (Sanomia Turusta), pitempiä Suomi kirjassa („Om Finsk språkriktighet", „Kritik öfver sättet att i Finskan uttrycka begreppet om tid" ja „Om sättet att i Finska periodbyggnader uttrycka Negativa Begrepp"). A. esiintyy näissä kansankielisyyskannan edustajana usein vastustamassa kieliopillisuussuuntaa (vrt. Oikeakielisyys), milloin tämä hänestä vie liian kauaksi yleisestä puhekielestä. Hän on samalla puhdaskielisyyden kannattaja, joka muukalaisuutta, etenkin lausemuukalaisuutta vastaan suosittelee kielen omapohjaista kehittämistä eikä hyväksy, että esim. suomalaisen sanan merkitystä liiaksi laajennetaan vieraan kielen mallin mukaan; hän on valmis hylkäämään jopa kansanmurteissakin yleiseksi myöntämänsä lauseparren, jos se hänen mielestään sotii kielen luonnetta vastaan. Kirjoitukset sisältävät paljon hyviä huomioita tosin hiukan suppealta havaintoalueelta, Luoteis-Satakunnasta. A:n harrastusta rahvaan siveellisen elämän kohottamiseksi todistavat hänen kirjoittamansa palkitut vastineet Suomen Talousseuran kilpakysymyksiin viinanpolton seurauksista ja keinoista yltyvän viinanjuonnin rajoittamiseksi. *A. K.*

4. Edvin A. (s. 1830), valtiopäivämies, kirjailija, edellämainitun poika, oli vuodesta 1855 kollegana ensin Hämeenlinnan, sitten Porin ylä-alkeiskoulussa, mutta erosi kivulloisuuden vuoksi 1865 ja asettui maanviljelijäksi Kellahden kartanoon Ahlaisten kappeliin. Hän on innokkaasti ja vaikuttavalla tavalla ottanut osaa yleisiin toimiin, ollen m. m. kunnallishallituksen esimiehenä, maanviljelysseuran puheenjohtajana sekä jäsenenä 1:sessä yleisessä kirkolliskokouksessa ja useissa tärkeissä valtion komiteoissa. Hän sai kunnallisneuvoksen arvonimen 1879. Erittäin on mainittava hänen toimintansa valtiopäivillä, joilla hän vv. 1877-1900 talonpoikaissäädyssä edusti ensin Ali-Satakunnan, sitten Ulvilan tuomiokuntaa. A., joka oli suomenmielisten eturivin miehiä, nautti säädyssään suurta luottamusta ja otti etevällä tavalla osaa varsinkin rautatievaliokunnan ja yleisen valitusvaliokunnan töihin. 1882:sta lähtien hänet useat kerrat valittiin talonpoikaissäädyn puolesta Suomen Pankin tilintarkastajaksi. Hän on toiminut myöskin kirjallisella alalla, suomentaen useita sekä käytännöllistä hyötyä tarkoittavia kirjoja että runotuotteita ja julkaisten joukon huomattavia sanomalehtikirjoituksia ja lentokirjasia. Routavuosina A. liittyi perustuslaillisiin, mutta on korkean ikänsä johdosta

viime vuosina pysynyt valtiollisesta elämästä syrjässä. — 5. Teodor Kristian A. (s. 1839), amiraali, kohosi Pietarin meriopiston läpikäytyään ja meriupseeriksi tultuaan vähitellen arvossa; 1891 hänet ylennettiin kontreamiraaliksi. A. oli sen venäläisen laivaston päällikkönä, joka 1893 kävi vierailulla Ranskassa ja jonka päälliköt ja miehistö sekä Toulonissa että Pariisissa saivat niin loistavan vastaanoton osakseen. Hän on sen jälkeen ollut Venäjän merilaitoksen ylimmissä viroissa, m. m. meriministeriön päällikkönä. *K. B:dt.*

Avellaneda *[-ljane'-]*, Gertrudis Gomez de (1816-73), esp. kirjailijatar, synt. Cubassa, eli enimmäkseen Espanjassa, etevä lyyrikko, kirjoitti myös näytelmiä („Alfonso Munio" ja „Baltasar") sekä romaaneja: „Sab", jossa hän vastusti neekeriorjuutta, ja „Espatolino", jossa käsitteli naidun naisen asemaa George Sandin esikuvan mukaan.

Ave Maria, enkelin tervehdys Neitsyt Maarialle (Luuk. 1_{28}, siihen liitettynä 1_{42}), jota roomalais-katolinen kirkko 11:nnestä vuosis. alkaen on käyttänyt rukouksena Neitsyt Maarian puoleen. Kokonaisuudessaan se, myöhempine lisäyksineen, kuuluu: „Ole tervehditty Maaria, täynnä armoa, Herra on sinun kanssasi, siunattu olet sinä vaimojen seassa ja siunattu on sinun kohtusi hedelmä, Jeesus Kristus. Pyhä Maaria, Jumalan äiti, rukoile meidän puolestamme nyt ja meidän kuolinhetkellämme. Amen." Tähän rukoukseen 3:sti päivässä kehottavaa kellonsoittoa sekä rukousnauhan pienempiä helmiä, joilla rukousten lukumäärä lasketaan, nimitetään myös A. M:ksi.

Avempace l. Avenpace, väännös oikeasta nimestä Ibn Bâddža (k. 1138), arab. filosofi. oleskeli Sevillassa ja Granadassa ja myöhemmin Almoravidien hovissa Fezissä. Paitsi filosofiaa A. harrasti myös luonnontieteitä ja lääketiedettä. Hän oli myös soittotaituri ja runoilija. *K. T-t.*

Avena (lat.) ks. Kaura.

Avenarius *[-ā'-]*, Richard (1843-96), saks. filosofi, synt. Pariisissa, harjoitti opintoja saksalaisissa yliopistoissa, oli 1877-96 professorina Zürichissä. A:n filosofia, jota hän nimittää „empiriokritisismiksi", on omituinen positivismin (ks. t.) muodostus. A. on teräväjärkisesti esittänyt omituista aatekantaansa pääteoksessaan „Kritik der reinen Erfahrung" (2 os., 1888-90), pienemmissä teoksissaan „Philosophie als Denken der Welt gemäss dem Prinzip des kleinsten Kraftmasses" (1876) sekä „Der menschl. Weltbegriff" (1891), ja aikakauskirjassa „Vierteljahrsschrift f. wissenschaftl. Philosophie", jonka A. perusti ja jota hän toimitti 1877-96. [Carstanjen, „R. Avenarius, Nachruf", mainitussa aikakauskirjassa 1896.] *A. Gr.*

Avenarius *[-ā'-]*, Ferdinand (s. 1856), saks. kirjailija ja filosofi sepittänyt lyyrillisiä runoja „Stimmen und Bilder", lyyrillis-eepillisen „Die Kinder von Wohldorf", taidekriitillisen „Max Klingers Griffelkunst" ja julkaisee (v:sta 1887) aikakauslehteä „Der Kunstwart".

Avenpace ks. Avempace.

Avenpyökki ks. Carpinus.

Aventinus *[-ī'-]*, yksi Rooman 7:stä kukkulasta. ks. Rooma.

Aventuriini, avanturiini, avanturiinilasi, kuparia tai kuparioksidulia sisältävä lasimassa. Siitä valmistetaan halvempia koristeita. Useat luonnolliset mineraalit kuten maasälpä ja kvartsi ovat usein a:n näköisiä, jolloin niitä nimitetään a.-maasälväksi ja a.-kvartsiksi.

Aventuriinikvartsi ks. Aventuriini.

Aventuriinilasi ks. Aventuriini.

Aventuriinimaasälpä ks. Aventuriini.

Avenue *[avnȳ']* (ransk.), pihaannousutie, ajotie, lehtikuja, puistokatu.

Averkijev, Dmitrij Vasiljevitš (1836-1905), ven. kirjailija, on kirjoittanut näytelmiä muinaisvenäläisestä elämästä, kuten „Frol Skobejev" ja „Kaširan muinaisuus". On muissa kirjoituksissaan vanhoillis-aitovenäläisyyden puolustaja. *J. J. M.*

Averno-järvi, pieni kraaterijärvi Kampaniassa lähellä Napolia. Muinaisajalla kasvoi järven ympärillä olevilla kukkuloilla sankka metsä, joka teki sen kovin synkännäköiseksi. Sanottiin, että se oli pohjaton ja että siitä kulki tie manalaan. Vergilius antaa Æneaksen laskeutua siitä manalaan. Nykyään on paikka autio ja epäterveellinen (malaria).

Averroës *[-e'-]*, (Ibn Rušd) (1126-98), arab. filosofi ja lääkäri, synt. Kordovassa. Sekä hänen isänsä että isänisänsä olivat taitavia oikeusoppineita. Itse hän myöskin oli monta vuotta kaadina (tuomarina) Sevillassa ja sitten Kordovassa, ajoittain myöskin (v:sta 1182) Marokon kalifien henkilääkärinä. Filosofisten mielipiteittensä takia hän joutui epäsuosioon ja erotettiin viroistaan, mutta kutsuttiin sitten taas hoviin Marokkoon, missä kuoli. Hänen tekemiänsä Aristoteleen filosofian selityksiä pidettiin kauan niin suuressa arvossa, että nimityksellä „kommentaattori" (selittäjä) semmoisenaan tarkoitettiin erityisesti häntä (näitä selityksiä painatettiin latinaksi käännettynä erinomaisen usein, varsinkin Italiassa, v:sta 1472 alkaen, — yksistään Venetsiassa enemmän kuin 50 painosta). Hän selittää Aristotelesta panteistisesti, arvellen että ihmisessä vaikuttava „toimiva järki", joka Aristoteleen lausunnon mukaan on tullut ihmiseen „ulkoa" eli ylhäältä päin ja on kuolematon, on olemukseltaan yksi koko luomakunnassa ja ihmisen kuollessa taas yhtyy yleishenkeen. Omasta puolestaan A. kyllä pysyi muhamettilaisessa uskonnossa, mutta selitti sen oppeja kuvannollisesti filosofisten aatteittensa mukaan. — Averroisti, A:n mielipiteiden kannattaja; averroistit muodostivat hyvin huomattavan oppisuunnan Aristoteleen selittäjien joukossa keskiajalla ja renessanssiajalla. [E. Renan, „A. et l'Averrhoisme", 3 pain. 1869.] *A. Gr.*

Aversioni (lat. *āve'rsiō* = poiskääntyminen), vastenmielisyys, inho.

Averssi (< lat. *adve'rsus*), rahojen ja mitalien etupuoli. vrt. Reverssi.

Averteerata (ransk. *avertir* < lat. *adve'rtere* = kääntää puoleen), helpottaa, ilmoittaa, varoittaa. — Arvertissement *[-tismā']*, ilmoitus, varoitus.

Averøen, saari (160 km²) Norjassa Romsdalin amtissa lounaaseen Kristiansundista, n. 4,000 as.

Aves (lat.) ks. Linnut.

Avesta, muinaispersialaisten ja nyk. parsilaisten (ks. t.) uskonnon, Zoroasterin opin peruskirja. Ensimäinen kirjaanpano, joka on myöhäisintään 5:nneltä vuosisadalta e. Kr., joutui seuraavien historiallisten mullistusten aikana suureksi osaksi hukkaan. Kotimaiset sassanidiruhtinaat toimittivat paljoa myöhemmin tähteet kerätyiksi sekä tulkituiksi silloiselle kansankielelle, mutta tästäkin kokoelmasta on vain neljäsosa säilynyt meidän päiviimme. Tärkeintä säilyneestä on uhrikirja *Jasna* („uhrit"), joka m. m. sisältää *gāthā* nimiset, erityisen pyhinä pidetyt, varmaankin jo Zoroasterin ajoilta johtuvat hymnit; tämä ynnä papillisia puhdistusmeno-ohjeita sisältävä *Vendēdād* (demonienvastainen laki) sekä uhrilitania *Vīspēred* muodostavat varsinaisen Avestan. N. s. Khorda-Avesta („lyhyt A.") on sekä maallikoille että papeille tarkoitettu hartauskirja, joka sisältää otteita yllämainitusta sekä lisäksi huutoja *(jasht)* erityisten jumalien puoleen. *A. K.*

Avesta *[ā-]*, pieni kaupunki Ruotsissa, Taalain maakunnassa, Dal-joen varrella, n. 2,500 as. 17:nnellä ja 18:nnella vuosis. oli A:ssa suuri kuparitehdas, johon Falun kaivoksesta saatu malmi vietiin puhdistettavaksi. 1644 ja 1831 välillä lyötiin A:ssa kaikki Ruotsin kupariraha. Nykyään on kuparitehdas lakkautettu. Kaupungissa on nyt suuri rautatehdas ja sahalaitos.

Avestan kieli, muinainen itä-iraanilainen kieli, länsi-iraanilaisen muinaispersian sisarkieli. A:n kielellä Avesta (ks. t.) on kirjoitettu. ks. Iraanilaiset kielet.

Aveyron *[averō']*. 1. Tarnin oik. lisäjoki Etelä-Ranskassa, 240 km pitkä. — 2. Departementti Etelä-Ranskassa, käsittäen itäosan ent. Guiennen maakuntaa, 8,771 km², 377,299 as. (1906). Se on Cevennien ja Auvergnen ylängön välissä, joten näitten vuorten rinteet täyttävät sen, ja se onkin Ranskan vuorisimpia departementteja. Sen korkeimman osan muodostavat Aubrac-vuoret, joiden rinteet ovat laajoja ruohokenttiä. Toisin paikoin on suuria ylätasankoja, tunnetut nimellä Causses, jotka ovat autiot ja hedelmättömät. A:n lävitse virtaavat joet Lot ja Tarn muodostaen syviä laaksoja. Pääelinkeino on karjan-, erityisesti lampaanhoito. Täällä valmistetaan lampaanmaidosta tunnettua Roquefort-juustoa. Kivihiiltä, rautaa, lyijyä y. m. metalleja on, jonka tähden teollisuus viime aikoina on kehittynyt. Pääkaupunki: Rodez.

Avianus *[-ā'-]*, room. runoilija, eli luultavasti 4 vuosis:lla j. Kr., kirjoitti elegiseen runomittaan eläinsatukokoelman. Lähteenä hän näkyy etupäässä käyttäneen Babrioksen satukokoelmaa. *O. E. T.*

Aviatsioni (lat. *avis* = lintu), ilmapurjehdus (ks. t.).

Avicebron ks. Ibn Gabirol.

Avicenna *[-e'n-]* (Ibn Sînâ, 980-1037), arab. lääkäri ja filosofi, synt. Bukharan läheisyydessä, eli levotonta, monivaiheista elämää, oli m. m. useiden itämaisten ruhtinaiden hoveissa henkilääkärinä, sillä välin paossa ja hengenvaarassa, kuoli Hamadanissa Persiassa. A. on kirjoittanut lukuisia ja laajoja teoksia, pääasiassa arabiaksi, mutta myöskin sekä tieteellisiä tutkimuksia että runoelmia persian kielellä. Hänen lääketieteellistä teostansa „Kānōn", joka nojautui Galenoksen teoksiin, käytettiin useita vuosisatoja Euroopassakin peruskirjana lääketieteellisessä opetuksessa. Hänen filosofiset teoksensa ovat ensimäisiä systemaattisia Aristoteleen filosofian esityksiä; nekin käännettiin latinaksi ja niitä käytettiin paljon ja kauan. *A. Gr.*

Aviditeetti (lat.). A:lla tarkoitetaan kemiassa happojen suhteellista voimakkuutta emäksiin nähden. Mitä suurempi jonkun hapon a. on, sitä suuremman määrän emästä se saattaa neutraliseerata eli tehdä tehottomaksi. Happojen a. riippuu niitten dissosiatsionimäärästä; mitä enemmän ioneihin dissosioitunut happo on, sitä suurempi on yleensä sen a. Suuri a. on esim. suola- ja typpihapolla, pieni a. boori- ja hiilihapolla. *(W. B.)*

Avienus *[-ē'-]*, Rufius Festus, room. runoilija 4:nnen vuosis. lopulta j. Kr. Käänsi kreikasta mukailemalla Aratoksen Phainomena (Phænomena), Dionysioksen Maailmankuvauksen (Descriptio orbis terræ) y. m. (julkaissut A. Holder, Innsbruck 1887). *K. J. H.*

Avignon *[-injō']*, Etelä-Ranskan departementin Vauclusen pääkaupunki, Rhônen varrella, lähellä Durancen suuta, 48,312 as. (1906). Arkkipiispanistuin, museo, jossa suuri kirjasto ja paljon käsikirjoituksia. — Sitä ympäröi vielä keskiajalla rakennettu muuri. Paljon keskiaikaisia rakennuksia, kuten kirkkoja, katedraaleja, paavien entinen linnamainen palatsi y. m. Suuria silkkikutomoja, korutavarain, paperin ja kemiallisten tuotteiden valmistusta. — A. oli roomalaisten Avenio, jolta ajalta on paljon raunioita. V. 1309-77 A. oli paavien asuinpaikkana (paavien babylonianvankeus). V. 1797 A. liitettiin Ranskaan. — Petrarcan Laura oli kotoisin A:sta.

Aviisi (ransk. *avis*), tiedonanto; sanomalehti.

Aviisoalus, sanankuljettaja-alus sotalaivastossa. *F. W. L.*

Avio ks. Avioliitto.

Avioehto, avioliittoon aikovain sopimus varallisuussuhteistaan tulevassa avioliitossa. Avioehto, jota ei saa tehdä muusta kuin puolisojen naimaosasta ja vaimojen yksityisen omaisuuden hallinnosta, on, ollakseen pätevä, tehtävä kirjallisesti ennen vihkimistä. Avioehtokirja on oleva kahden todistajan vahvistama ja tulee siihen sitä paitsi papin, joka on toimittanut vihkimisen, kirjoittaa todistus siitä, että avioehto on tehty ennen vihkimistä. Alaikäisen naisen puolesta tekee naittaja avioehdon, mutta tulee hänen siihen ottaa neidon suostumus ja allekirjoitus. Määrätyn ajan kuluessa vihkimisestä, tahi, jos avioehto on tehty ulkomailla ja avioehdon tekijät sittemmin muuttavat Suomeen, maahan tulemisesta, on avioehtokirja annettava oikeuteen erityiseen avioehtopöytäkirjaan otettavaksi (huhtik. 15 p:nä 1889 annettu laki aviopuolisojen omaisuus- ja velkasuhteista, 3 luku). vrt. Aviovarallisuusoikeus. *O. K:nen.*

Avioero, laillisesti solmitun avioliiton purkautuminen muutoin kuin kuoleman kautta. Vaikka avioliitto solmitaankin elinajaksi, voidaan se kuitenkin, paitsi niissä tapauksissa, joilloin se alusta alkaen on ollut mitätön, purkaa

sellaisten seikkojen vuoksi, jotka tekevät todellisen yhteiselämän aviopuolisojen kesken mahdottomaksi ja siten estävät avioliiton tarkoituksen saavuttamista. — Roomalaisen ja muinaisgermaanilaisen oikeuden mukaan oli avioliitto jokseenkin helppo purkaa, mutta kristitty kirkko omaksui sen periaatteen, että vihkiminen on pyhä toimitus ja avioliitto purkamaton. Ankarimmin pitää tästä periaatteesta kiinni roomalais-katolinen kirkko, joka kyllä myöntää aviollisen yhteiselämän lopettamisen muutamissa tapauksissa, mutta kieltää yleensä siten eronnutta puolisoa menemästä uusiin naimisiin *(sēpărā'tiō ā torō et mēnsā* = ero vuoteesta ja pöydästä). Kreikkalaiskatolisen ja protestanttisen uskontunnustusten mukaan taas ovat eronneet aviopuolisot, tahi ainakin se heistä, joka ei ole syypää avioliiton purkautumiseen, esteettömiä menemään uusiin naimisiin, ja muutamissa roomalais-katolisissakin maissa on yhteiskunnallinen lainsäädäntö saattanut voimaan todellisen avioeron *(dīvo'rtium)*. Missä tapauksissa avioero on sallittu, siinä kohden on suuria eroavaisuuksia olemassa eri maiden oikeussäännösten välillä. Meillä voidaan se lain mukaan myöntää huorinteon ja omavaltaisen karkaamisen perusteella (Naimiskaaren 13: 1-6). Edellisessä tapauksessa vaaditaan avioeron saamiseen, että rikos on objektiivisesti s. o. muun todistuksen kuin syyllisen pelkän tunnustamisen kautta, todistettavissa ja että syytön puoliso ei tahdo antaa sitä anteeksi. Anteeksiannon katsotaan tapahtuneen muun muassa, jos syytön puoliso, rikoksesta tiedon saatuaan, on pitänyt vuodeyhteyttä syyllisen kanssa tahi jos hän ei kuudessa kuukaudessa sen jälkeen kuin sai rikoksesta tiedon nosta siitä kannetta ja vaadi avioeroa (Knk. julistus 5 p:ltä jouluk. 1798). Niinikään on oikeus avioeron saamiseen menetetty, jos molemmat puolisot ovat tehneet huorin eikä sovintoa ole väliajalla tehty. Siinä tapauksessa kuitenkin, että aviopuoliso samalla tekee huorin ja sukurutsauksen, tuomitaan avioeroon ilman toisen puolison vaatimustakin ja vaikkakin tämä antaisi syylliselle puolisolle anteeksi hänen rikoksensa (Knk. selitys maaliskuun 23 p:ltä 1807). Omavaltaisella karkaamisella, jonka nojalla hyljätty puoliso voi hakea avioeron, ymmärretään, että aviopuoliso häijyydestä ja ynseydestä luopuu ja karkaa puolisostaan ja menee ulkomaille siinä mielessä, ettei enää ole ja asu hänen kanssansa (Naimiskaaren 13: 4). Tässä tapauksessa tulee hyljätyn puolison tuomarin haasteella kutsua karannut oikeuteen. Mutta jos karanneen olopaikka on tuntematon, antaa tuomioistuin julkisen haasteen, jolla karannut velvoitetaan yön ja vuoden kuluessa tulemaan yhdyselämään hyljätyn puolison kanssa. Jos hän ei tämän ajan kuluessa palaa, tuomitsee tuomioistuin avioeroon.

Sitä paitsi voi hallitsija erikoisvapauden muodossa myöntää avioeron, vaikkei lain mainitsemaa avioeron syytä olisikaan olemassa, mutta avioliitolta kuitenkin puuttuu, mitä siltä siveellisyyden kannalta voi vaatia.

Avioeron kautta lakkaa aviopuolisojen kesken sekä persoonallinen side että varallisuusoikeudellinen yhteys. Pesä jaetaan samoin kuin avioliiton purkautuessa toisen puolison kuoleman kautta. Rangaistukseksi menettää kuitenkin puoliso, joka huorinteolla tahi omavaltaisella karkaamisella on aiheuttanut avioeron, edellisessä tapauksessa puolet ja jälkimäisessä tapauksessa koko naimaosansa. Jos erotetuilla on lapsia, eivätkä he sovi, kumpiko heistä lapset luoksensa ottaa, on syytön puoliso siihen lähin. Ellei hän ole sovelias lapsia hoitamaan, tutkii oikeus, pitääkö syyllisen vai jonkun muun ne luoksensa ottaa. Joutuivatpa lapset syyllisen tahi jonkun muun haltuun, otetaan heidän elatus- ja kasvatustarpeiksensa niin paljon isän ja äidin tavarasta, tuloista, palkasta tahi käsityön ansiosta kuin oikeus kohtuulliseksi katsoo (Naimiskaaren 13: 3). vrt. Vuode- ja asumusero ja Pesäero. *O. K:nen.*

Avioeste, seikka tahi olosuhde, joka estää määrätyn henkilön menemästä naimisiin joko yleensä (absoluuttinen avioeste) tahi ainoastaan määrättyjen toisten henkilöiden kanssa (relatiivinen avioeste). Absoluuttiset avioesteet ovat: 1) puuttuva naimaikä (Naimiskaaren 1: 6); 2) että avioliittoon aikova ei ole käynyt Herran ehtoollisella (Kirkkolain 73 §), mitä määräystä ei kuitenkaan ole sovellutettava eriuskolaisiin (Keis. asetus eriuskolaisista 11 p:ltä marrask. 1889, § 10); 3) kaatuvatauti (Kunink. kirje marraskuun 25 p:ltä 1757); 4) että naimisiin aikova on tuomittu kuolemanrangaistukseen tahi on kärsimässä vankeusrangaistusta (Kunink. kirjeet 24 p:ltä tammik. 1745 ja 28 p:ltä elokuuta 1754); 5) voimassa oleva kihlaus tahi avioliitto; 6) naittajan suostumuksen puute, jos nainen on alaikäinen eikä ennen ole ollut naimisissa: 7) että lesken suruaika ei ole loppuunkulunut tahi pesänositusta ei ole pidetty (Naimiskaaren 12: 1, 3); 8) että avioliittoon aikova on rikkonut aikaisemman avioliiton huorinteon kautta ja viaton puoliso elää vielä naimatonna eikä ole antanut lupaa naimisiin menemiseen tahi tällaiseen lupaan ei ole saatu hallitsijan suostumusta (Naimiskaaren 13: 2); sekä 9) naiselle entisen avioliiton purkautuessa muutoin kuin kuoleman kautta, että niin pitkää aikaa ei tästä ole kulunut, että hän olisi ennättänyt synnyttää edellisessä avioliitossa ehkä siitetyn lapsen. Relatiivisista avioesteistä ovat tärkeimmät ne, jotka perustuvat sukulaisuuteen tahi lankouteen. Tällä perusteella on avioliitto nykyään kielletty henkilöiden kesken, jotka ovat keskenään suoraan ylenevässä tahi alenevassa sukulaisuudessa tahi lankoudessa, tahi sivusukulaisuudessa ja ainakin toinen heistä on yhteisen kantaisän tahi -äidin rintaperillinen ensimäisessä polvessa (Naimiskaaren 2: 1, 2, 4). Sitäpaitsi eivät uusissa naimisissa olevan henkilön edellisessä avioliitossa saamat lapset saa naida isäpuolensa tahi äitipuolensa isää tahi äitiä, n. s. *cōnfūsiō graduum* (Naimiskaaren 2: 8). Relatiivisista avioesteistä puhuttaessa on vielä mainittava, että avioliitto ei ole sallittu kristityn ja ei-kristityn välillä (Kirkkolain 73 §).

Muutamat edellämainituista avioesteistä ovat sitä laatua, että ne tekevät avioliiton, joka esteestä huolimatta on solmittu, mitättömäksi (n. s. purkava avioeste). Nämä avioesteet ovat: sukulaisuus ja lankous, ennen solmittu ja vielä purkamaton avioliitto, huorinteko sekä kaatuvatauti. Muut avioesteet taas eivät

tee solmittua avioliittoa mitättömäksi, vaan tavallisesti antavat aihetta ainoastaan määrättyihin rikosoikeudellisiin seuraamuksiin. vrt. Sukulaisuus, Lankous. *O. K:nen.*

Avioliitto, sellaisena kuin se tavataan nykyajan sivistyskansoilla, on lain mukaan tapahtuva miehen ja naisen yhdistyminen keskinäiseen ja täydelliseen yhteiselämään elinajaksi. Avioliiton tarkoituksena on, paitsi suvun ylläpitäminen ja lasten kasvattaminen, myöskin aviopuolisojen keskinäinen avunanto ja tukeminen. Tästä sekä siitä, että avioliiton perustuksena tulee olla rakkauden, kunnioituksen ja molemminpuolisen uskollisuuden, johtuu, että avioliiton tulee olla monogamisen, yksiavioisen, sillä muutoin ei voitaisi avioliiton tarkoitusta täydellisesti saavuttaa. Useat nykyaikaiset tutkijat ja nimenomaan meikäläinen tutkija Westermarck ovatkin sitä mieltä, että yksiavioisuus on jo useilla eläimillä tavattava ja ihmiselle jo luonnollisten edellytysten, jollaisia ovat esim. kumpaakin sukupuolta olevien lasten jokseenkin yhtä suuri lukumäärä sekä taloudenhoidon ja omaisuussuhteiden järjestämisen vaikeus, ja siveellisyydentunteen määräämä avioliittomuoto, vaikkakin tästä yleisestä ja alkuperäisestä säännöstä on tavattu ja tavataan vieläkin lukuisia poikkeuksia. Moniavioisuutta, joko monivaimoisuuden (polygynian) tahi, vaikka tosin verrattain harvoin, monimiehisyyden (polyandrian) taikka myöskin n. s. ryhmäavioliiton (jolloin useammat aviomiehet tahi aviovaimot pitävät puolisonsa yhteisinä) muodossa, on esiintynyt ja esiintyy vieläkin useiden kansojen keskuudessa, varsinkin itämailla. Kreikkalaiset ja roomalaiset jo kuitenkin omaksuivat yksinomaan yksiavioisuuden aatteen ja samoin kristitty kirkko jo alusta alkaen hyväksyi ainoastaan yksiavioisuuden.

Avioliiton rinnalla tavattiin roomalaisilla ja useilla muilla muinaisajan kansoilla n. s. konkubinaatti, jolla ymmärretään lain sallimaa yhteiselämää kahden eri sukupuolta olevan henkilön välillä, ilman että he ovat toistensa kanssa avioliitossa. Läheistä sukua konkubinaatin kanssa on vielä nytkin ruhtinaallisissa perheissä joskus tavattava morganaattinen avioliitto, joka eroaa varsinaisesta avioliitosta siinä, että vaimo ei pääse osalliseksi miehen arvosta ja säädystä ja että lapsilla ei ole kaikissa suhteissa täysiä aviolapsen oikeuksia.

Korkean siveellisen tarkoitusperänsä vuoksi ei avioliitto ole ainoastaan oikeudellinen, vaan myöskin siveellinen laitos. Sen vuoksi eivät sitä koskevat lainsäännökset voikaan koskaan tyhjentää avioliiton koko olemusta. Eikä lainsäätäjä ole tahtonutkaan yksityiskohdissaan järjestää avioelämää; uskonto ja siveysoppi täydentävät tässä kohden lainsäännöksiä.

Se seikka, että avioliitolla on sekä oikeudellinen että siveellinen puoli, on vaikuttanut, että avioliittoasiat ovat pitkän aikaa olleet riidanaiheena valtion ja kirkon, hengellisten ja maallisten viranomaisten välillä. Tämä koskee ennen kaikkea sitä tapaa, jolla avioliitto solmitaan. Alkuaan on kaikilla nykyajan sivistyskansoilla avioliiton solmimismuotona ollut joko todellinen tahi näön vuoksi toimitettu naisenryöstö tahi myöskin kauppa tahi lahja. Roomalaisen oikeuden ja kristinopin vaikutuksesta tuli avioliittoon meneminen sittemmin aivan vapaamuotoiseksi; ei tarvittu muuta kuin uskollisuuden lupauksien vaihtaminen miehen ja naisen välillä. Vähitellen tuli kumminkin kristityssä kirkossa kuulutus tavalliseksi ja samoin alkoi katolinen kirkko vaatia, että avioliitto tuli päätetyksi vasta kirkollisen vihkimisen kautta (katolisessa kirkossa a. on sakramentti). Lopuksi kirkko saikin ajetuksi tahtonsa perille. Itämaisessa kirkossa vihkiminen tuli pakolliseksi 9:nnellä vuosisadalla, mutta länsimaisessa katolisessa kirkossa vasta Tridentin kirkolliskokouksen päätöksen kautta v. 1563. Vähitellen alkoi myöskin protestanttinen kirkko pitää vihkimistä välttämättömänä muotona avioliiton solmimiselle, ja yhteiskunnallisissa laeissa määrättiin sen mukaan vihkiminen pakolliseksi, Ruotsissa ja Suomessa ensi kerran 1734 vuoden laissa. Sen johdosta, että yhteiskunnassa on eri uskontunnustuksia ja että eri kirkkokunnilla on erilainen käsitys avio-oikeudesta, on sittemmin otettu käytäntöön n. s. siviiliavioliitto eli oikeammin siviilivihkiminen, jolla ymmärretään avioliittoa, joka solmitaan valtion viranomaisen edessä, ilman että mitään kirkollisia toimituksia on tarpeen. Siviiliavioliitto esiintyy eri muodoissa, nimittäin joko pakollisena tahi valinnaisena tahi myöskin ainoastaan hätäkeinona sellaisissa tapauksissa, kun kirkollisen vihkimisen saaminen jostain syystä kohtaisi vaikeuksia. Useimmilla nykyajan sivistyskansoilla on siviilivihkiminen pakollinen tahi ainakin yleisesti vallitseva avioliiton solmiamismuoto. Suomi on tässä kohden jäänyt kehityskulussa muista jälelle, sillä meillä ei siviiliavioliitto ole vielä (1909) missään muodossa sallittu. Sen käytäntöön ottaminen on kumminkin meilläkin päiväjärjestyksessä.

Toistaiseksi on siis vihkiminen meillä pakollinen avioliiton solmimismuoto ja ainoastaan vihkimisellä päätetty avioliitto tuottaa kaikki avioliiton siviilioikeudelliset vaikutukset. Muistona siltä ajalta, jolloin avioliitto solmittiin vapaamuotoisesti, on kuitenkin säilynyt n. s. päättämätön avioliitto, joka ei tuota kaikkia vihkimisellä päätettyä avioliittoa seuraavia oikeusvaikutuksia. Semmoinen aviosuhde syntyy, kun sulhanen makaa kihlattunsa tahi kun mies makaa naisen aviolupauksin ja tuomioistuin viimemainitun vaatimuksesta julistaa hänet miehen aviovaimoksi. Päättämätön avioliitto on olemassa silloinkin, kun nainen, joka on maattu aviolupauksin, on synnyttänyt lapsen ja mies on antanut hänet kirkotella kihlattunaan tahi aviovaimonaan. Tällainen päättämätön avioliitto vaikuttaa, että persoonallinen side *(vinculum jūris)* makaajain kesken on yhtä vahva kuin avioliiton side ja että toinen asianosainen, jos hänet tuomioistuimen tuomiolla on omasta vaatimuksestaan julistettu toisen puolisoksi, saa naimaosan tämän omaisuuteen.

Koska valtion etu vaatii, että avioliiton tarkoitus mahdollisimman suuressa määrässä saavutetaan, on säädetty, ettei avioliitto ole kaikkien henkilöiden kesken sallittu, vaan että on olemassa n. s. avioesteitä. Ja samasta syystä voi avioliitto, vaikka se solmitaankin elinajaksi, purkautua muutamissa muissakin tapauksissa

kuin toisen puolison kuollessa (ks. Avioeste ja Avioero).

Avioliitto velvoittaa aviopuolisot molemminpuoliseen uskollisuuteen. Se tuottaa miehelle edusmiesoikeuden vaimoon nähden ja vaimo tulee osalliseksi miehen säädystä ja elinehdoista. Vanhempain ja lasten välinen suhde on ainoastaan vähäisessä määrässä lainsäännöksillä järjestetty. Suurinta huomiota vetää tässä kohden puoleensa kristityn kirkon tekemä ero aviollisten ja aviottomain lasten välillä. [Unger, „Die Ehe in ihrer welthistorischen Entwickelung" (Wien, 1850); Post, „Die Geschlechtsgenossenschaft der Urzeit und die Entstehung der Ehe" (Oldenburg, 1875); Starcke, „Die primitive Ehe" (Leipzig, 1888); Giraud-Teulon, „Les origines du mariage et de la famille" (Paris, 1884); Achelis, „Die Entwickelung der Ehe" (Berlin, 1893); Westermarck, „History of human marriage" (3 painos, London, 1901), myös ruotsiksi nimellä „Det menskliga äktenskapets historia" (Helsinki, 1893); Winroth, „Äktenskaps ingående och upplösning" (Lund, 1898); y. m.] vrt. Edusmiehyys, Aviovarallisuusoikeus, Avioton lapsi.

O. K:nen (Z. C.)

Aviolupaus ks. Avioliitto ja Avioton lapsi.

Avio-oikeus, avioliittoa koskevat oikeussäännökset. *O. K:nen.*

Aviorikos. Ulkomaalaisessa oikeudessa käytetään tätä sanaa yleensä samassa merkityksessä kuin sanaa huorinteko. Suomen rikoslain mukaan on taas tällä sanalla laajempi merkitys, sillä sillä ymmärretään, paitsi huorintekoa, myöskin avioliiton loukkaamista siten, että aviopuoliso menee naimisiin tahi kihloihin toisen kanssa. Aviorikos ei siis rikoslakimme mukaan ole mikään erikoinen rikos, vaan ainoastaan yhteinen nimitys edellämainituille rikoksille.

O. K:nen.

Aviosopimus. Tätä vastaavalla nimityksellä kutsutaan ulkomaalaisessa oikeudessa yleensä sopimuksia aviopuolisojen keskinäisistä oikeussuhteista, mikäli niistä voi sopimuksia tehdä.

O. K:nen.

Aviosuostumus, miehen tahi naisen antama vapaaehtoinen suostumus avioliittoon menemisestä jonkun määrätyn henkilön kanssa. Ilman tällaista suostumusta ei avioliitto yleensä ole oikeudellisesti mahdollinen (Naimiskaaren 1: 5), ja jos vihillä jompikumpi vihittävistä kieltäytyy aviosuostumusta antamasta, tulee papin keskeyttää toimitus (Kirkkolain 77 §). vrt. Aviolupaus. *O. K:nen.*

Avioton lapsi, lapsi, joka on syntynyt avioliiton ulkopuolella. Kuitenkin ovat avioliiton ulkopuolella syntyneet lapset Suomen lain mukaan aviolapsia, jos mies on ne siittänyt kihlatun morsiamensa kanssa taikka makaamalla naisen aviolupauksin tahi salavuoteudessa, jota aviolupaus, kihlaus tai avioliitto seuraa, taikka jos ne ovat syntyneet väkisinmakaamisesta, taikka mies on siittänyt ne epäpätevässä avioliitossa tahi kihlauksessa ja nainen on siittämishetkellä ollut vilpittömässä mielessä, se on, luullut avioliittoa tahi kihlausta lailliseksi. — Aviottomain lasten oikeudellinen asema on aina ollut huonompi kuin aviolasten ja tämä ero esiintyy vieläkin varsinkin perintöoikeudessa. Avioton lapsi perii näet, paitsi omat rintaperillisensä, ainoastaan äitinsä ja ne veljensä ja sisarensa, jotka ovat saman äidin aviottomia lapsia, sekä niiden jälkeläiset. Jos äidin jälkeen on jäänyt aviollinen rintaperillinen, niin avioton lapsi perii vain puolet sen vertaa kuin aviolapsi. Mutta vaikka aviottomalla lapsella ei näin ollen ole perintöoikeutta isänsä jälkeen, on isä kuitenkin, yhtäläisesti kuin äitikin, velvollinen lasta elättämään, kunnes se voi itse itsensä elättää. Aviottoman lapsen kasvatuksesta tulee elokuun 19 p:nä 1898 annetun holhouslain 34 §:n mukaan äidin pitää huolta, jolleivät vanhemmat siitä toisin sovi taikka isä ole siihen halullinen ja oikeus pidä häntä soveliaampana kuin äitiä. Jos lapsi tarvitsee holhoojaa, on äiti hänen lakimääräinen holhoojansa, ellei oikeus katso häntä sopimattomaksi. *O. K:nen.*

Aviovarallisuusoikeus, aviopuolisojen omaisuus- ja velkasuhteita koskevat säännökset. Kaksi toisistaan olennaisesti eroavaa järjestelmää on olemassa: roomalainen dotaalijärjestelmä, jonka mukaan kumpikin aviopuoliso säilyttää oman erikoisen omaisuutensa, mutta miehelle kuitenkin annetaan *dōs* (= myötäjäiset) hallittavaksi, ja germaanilaisen oikeuden pohjalla kehittynyt omaisuusyhteysjärjestelmä, jonka mukaan aviopuolisojen omaisuus joko kokonaan tai osaksi on yhteistä ja kummallakin puolisolla on siinä määrätty osansa. Aviopuolisojen omaisuuden hallinto kuuluu, varsinkin niissä maissa, joissa viimeksimainittu järjestelmä on voimassa, säännöllisesti miehelle. — Suomen oikeuden mukaan on aviopuolisojen pesä osaksi yhteistä, osaksi yksityistä omaisuutta. Yhteistä on pesän irtain omaisuus ja kiinteistö kaupungissa sekä se kiinteä omaisuus maalla, jonka aviopuolisot avioliiton aikana hankkivat. Yksityistä on sitä vastoin kaikki maalla sijaitseva kiinteä omaisuus, jonka aviopuoliso on ennen avioliittoon menoa perinyt tahi hankkinut tahi avioliiton aikana perinyt, ja omaisuus, joka lahjana tahi testamentilla on aviopuolisolle annettu sillä ehdolla, että se on oleva hänen yksityistä omaisuuttaan. Siinä tapauksessa, että avioliittoon on menty jälkeen joulukuun 31 päivän 1889, on yksityistä myöskin se omaisuus, joksi aviopuolison yksityinen omaisuus avioliiton aikana on ehkä muunnettu (huhtikuun 15 p:nä 1889 annettu laki aviopuolisojen omaisuus- ja velkasuhteista, 1 luvun 5 §). Sitä paitsi voidaan omaisuus, mikä muutoin olisi yhteistä, avioehdon (ks. t.) kautta määrätä yksityiseksi, kuitenkin sillä rajoituksella, että yksityiseksi ei saa pidättää omaisuutta, mikä avioliiton aikana hankitaan. Samoin voidaan muu yksityinen omaisuus, paitsi maalla sijaitseva perimysmaa, avioehdon kautta tehdä yhteiseksi.

Pesän yhteisessä omaisuudessa on kummallakin puolisolla määrätty osansa, n. s. naimaosa, joka on erilainen, riippuen siitä, onko avioliittoon menty ennen tammikuun 1 päivää 1879 tahi tämän päivän jälkeen, josta lähtien yhtäläinen naimaosa on tullut voimaan kaikensäätyisiin pariskuntiin ja kaikenlaatuiseen yhteiseen omaisuuteen nähden. Ennen tammikuun 1 päivää 1879 vihittyjen puolisoiden naimaosa yhteiseen kiinteään omaisuuteen riippuu sään-

nöllisesti siitä, onko kiinteistö kaupungissa vai maalla, ja naimaosa irtaimeen omaisuuteen miehen säädystä. Maalla sijaitsevaan kiinteään omaisuuteen nähden on alempana mainitulla poikkeuksella voimassa maalaisoikeus ja kaupunkikiinteistöön nähden kaupunkilaisoikeus. Irtaimistoon nähden ovat vapaasukuiset ja talonpojat maalaisoikeuden sekä papit ja porvarit kaupunkilaisoikeuden alaisia, jota paitsi huomioon on otettava että pappissäätyyn kuuluvilla on kaupunkilaisoikeuden mukainen naimaosa myöskin maalla sijaitsevaan yhteiseen kiinteään omaisuuteen. Maalaisoikeuden mukaan saa mies $^2/_3$ ja vaimo $^1/_3$ siitä omaisuudesta, johon naimaosa ulottuu; kaupunkilaisoikeuden mukaan saa kumpikin puolen. Jos mies muuttaa säätyä, niin muuttuu myös säädystä riippuva naimaosa. — Lain määräämää naimaosaa voidaan kuitenkin avioehdon kautta muuttaa.

Aviopuolisojen pesän hallitsemisoikeus kuuluu säännöllisesti miehelle. Ilman vaimon myötävaikutusta ei kuitenkaan mies ole yleensä oikeutettu myymään, vaihettamaan, lahjoittamaan tahi panttaamaan vaimon yksityistä kiinteää omaisuutta, eikä myöskään, jos avioliitto on solmittu jälkeen joulukuun 31 päivän 1889, sellaista kiinteää omaisuutta, jossa vaimolla on naimaosa. Avioliitossa, joka on solmittu vastamainitun päivän jälkeen, on huhtikuun 15 päivänä 1889 aviopuolisojen omaisuus- ja velkasuhteista annetun lain mukaan vaimo sitäpaitsi oikeutettu hallitsemaan omaisuutta, jonka hän omalla työllään voi ansaita, sekä omaisuutta, joksi hänen työansionsa on muunnettu. Sen lisäksi voidaan hänelle avioehdon kautta myöntää oikeus hallita yksityistä kiinteätä ja irtainta omaisuuttaan, jolloin hänen hallitsemisoikeutensa käsittää myöskin tällaisesta omaisuudesta saadun tulon sekä omaisuuden, joksi hän yksityinen omaisuutensa tai siitä lähtenyt tulo on muunnettu (sanotun lain 2: 3). Niinikään on vaimo oikeutettu hallitsemaan omaisuutta, joka hänelle on annettu lahjana tahi testamentilla sillä ehdolla, että se on oleva hänen yksityistä omaisuuttaan, ja se on samalla määrätty hänen hallittavakseen (2: 4).

Millä omaisuudella aviopuolisojen velka on maksettava, riippuu etupäässä siitä, onko velka lain mukaan katsottava yhteiseksi vai yksityiseksi. Tämä taas riippuu ensi sijassa siitä, onko velka syntynyt ennen avioliittoon menemistä vai avioliiton aikana, jota paitsi huomioon on otettava, että yksityiseksi katsotaan velka, joka on syntynyt „miehen tahi vaimon erinäisestä syystä ja menetyksestä, ilman toisen hyötymistä ja osallisuutta". Yhteisen velan maksuun menee pesän yhteinen omaisuus ja, ellei tämä riitä, säännöllisesti myöskin kummankin puolison yksityinen omaisuus. — Kuitenkin on huomattava, että sellaisesta yhteisestä velasta, jonka maksuun vaimo ei ole sitoutunut, ei tämä yksityisellä omaisuudellaan missään tapauksessa ole vastuussa suuremmalta osalta, kuin mikä vastaa hänen naimaosaansa, ja että jos aviopuolisot ovat vihityt joulukuun 31 päivän 1889 jälkeen, vaimon yksityinen omaisuus ei ensinkään mene sellaisen velan maksuun, jonka mies avioliiton aikana on tehnyt ilman että vaimo on sen maksuun sitoutunut. Puolison yksityisen velan maksamiseen ei taas saa käyttää toisen puolison yksityistä omaisuutta eikä yleensä myöskään hänen naimaosaansa. Huhtikuun 15 p:nä 1889 aviopuolisojen omaisuus- ja velkasuhteista annetun lain (4: 6) mukaan voi puoliso, ulosoton tapahtuessa toisen puolison velasta, ilman muuta ottaa erilleen yksityisen omaisuutensa; mutta jos hän tahtoo suojella naimaosansa, tulee hänen määrätyn ajan kuluessa hakea p e s ä e r o a (ks. t.). Jos puolisojen pesässä syntyy konkurssi, niin ei myöskään säännöksiä omaisuuden erilleen ottamisesta, ellei pesäeroa haeta, käytetä velkojia kohtaan muuhun tavaraan kuin yksityiseen kiinteään omaisuuteen ja siihen yksityiseen irtaimeen tavaraan nähden, joka on miehen hallinnon alaisuudesta erotettu. Ulosoton tapahtuessa velasta, jonka vaimo on tehnyt ilman miehensä suostumusta, on mies kuitenkin oikeutettu ottamaan erilleen kaiken muun omaisuuden kuin sen, jota vaimo hallitsee (1889 vuoden lain 4: 4).

Kun aviopuolisojen pesässä voi olla monenlaista omaisuutta, jota on voitu käyttää sekä yhteiseksi että jommankumman puolison yksityiseksi hyödyksi, voi pesän hallinto antaa aihetta monenlaisiin oikeussuhteisiin aviopuolisojen kesken. Kaikkia näitä oikeussuhteita ei, kuten edellisestä jo on käynyt selville, voi saattaa voimaan niin kauan kuin puolisot elävät yhteisessä pesässä, vaan täytyy välinselvitys lykätä siksi kun pesä jaetaan. Silloin voi puoliso olla oikeutettu vaatimaan korvausta joko yhteisestä tai toisen puolison yksityisestä omaisuudesta. Tätä korvausta sanotaan 1889 vuoden laissa v a s t i k k e e k s i (ks. sanotun lain 4: 7-10 ja Naimiskaaren 11: 5, 7). *O. K:nen. (W. C.)*

Avis *[-vī']* (ransk.), ilmoitus, lyhyt kirjallinen tiedonanto.

Avisatsioni (lat.), valantekijän opastus. vrt. V a l a.

Avisioni, huutokauppa. vrt. A u k s i o n i.

Avisoida, (vekseleistä) lähettää ilmoituskirjelmä maksajalle vekselin asettamisesta; (tavaroista) ilmoittaa lähetyksestä, fakturoida.
I. K-o.

A vista *[avvi'sta]* (it.), näytettäessä (vekselimerkintä).

Avlona *[-ō-]* (it. *Valona*), satama- ja kauppakaupunki Turkissa Janinan vilajeetissa, samannimisen Adrian-meren lahden rannalla, 6,000 as.; kreik.-katol. arkkipiispa.

Avogadro *[-a'-]*, d i Q u a r e g n a e C e r e t t o, A m e d e o (1776-1856), it. kreivi ja fyysikko, professorina Torinossa, esitti 1811 sen otaksuman, että yhtä suuret tilavuudet kaikkia kaasuja saman paineen ja lämpötilan vallitessa sisältävät yhtä monta molekyliä. Tämä n. s. A v o g a d r o n h y p o t e e s i tai „l a k i", joksi sitä usein nimitetään, julkaistiin ranskalaisessa „Journal de physique"-aikakauskirjassa. Sillä on ollut suuri merkitys nykyisen atomiteorian (ks. t.) kehityksessä.

Avogadron hypoteesi ks. A v o g a d r o.

Avoimen oven politiikka merkitsee sitä, että, nimenomaan taloudellisella alalla, vastustetaan kaikkien rajoitusten tekemistä ja esim. vaaditaan itselleen ja muille maille vapaata kauppaoikeutta toisessa maassa.

Avoin tavu ks. T a v u.

Avoin valtakirja, valtakirja, jonka kaavakkeessa joko ei ole mainittu valtuutetun nimeä tahi jossa ei myöskään ole määriteltynä toimeksiannon esinettä ja laajuutta. Viimeksi mainitussa tapauksessa on avoin valtakirja rajoittamaton valtakirja tehdä ja toimia jonkun toisen puolesta. *O. K:nen.*

Avokatorium *[-tō'-]* (lat. *āvocā're* = kutsua pois), paluukäsky; julkinen kuulutus, jolla jonkun maan hallitus vaatii ulkomailla oleskelevia alamaisiaan palaamaan kotimaahan. *O. K:nen.*

Avokita, synnynnäinen kitalaen ja kitapurjeen vaillinainen muodostus, jolloin nenä- ja suuontelo ovat enemmän tai vähemmän laajalta toistensa kanssa yhteydessä; myöskin taudin (syfiliksen, lupuksen ja haavoittumisien) johdosta myöhemmin kehittynyt. *M. O-B.*

Avoluinen, väljäluinen, avorakenteinen. Sanaa käytetään lehmän ulkomuotoa arvostellessa ja sanotaan avoluiseksi lehmää, jolla on pitkä selkä, avarat kylkiluitten välit ja väljät lavat.

Avomaakasvit, puutarhakasveja, jotka peittämättä ulkona kestävät talven yli.

Avon *[eivn]*, useiden jokien nimi Englannissa. 1. L o w e r A. (l. B r i s t o l A.), laskee Bristolin lahteen. — 2. U p p e r A. (l. W a r w i c k s h i r e A.) Severnin lisäjoki 185 km pitkä; sen rannalla on Shakespearen syntymäkaupunki Stratford. — 3. E a s t A. (l. S a l i s b u r y A.) laskee Englannin kanavaan, länsipuolella Wight-saarta.

Avonainen tavu ks. T a v u.

Avonainen yhtiö ks. Y h t i ö.

Avosetti *(Recurvirostra avocetta)*, kahlaajain lahkoon kuuluva lintu. Tunnetaan helposti pitkästä, vahvasti ylöspäin kaarevasta ja sangen suippopäisestä nokastaan. Väriltään yleensä valkea, ainoastaan päälaki, niska, osa hartiahöyheniä, siiven peitinhöyhenet ja käsisulat mustia. Pituus 42-45 cm. Pesii hietaisilla merenrannoilla Keski- ja Etelä-Euroopassa ja Aasiassa sekä Pohjois-Afrikassa. Luultavasti tavattu Suomessakin pari kertaa. *E. W. S.*

Avosetti.

Avosiittoiset ks. P ö l y y t y s.

Avosilmä l. j ä n i s s i l m ä, silmä, jonka luomet ovat joko syntymästä tahi jonkun vamman tai taudin johdosta epämuodostuneet, niin että silmän sulkeminen käy mahdottomaksi tahi ainakin vaillinaiseksi. *M. O-B.*

Avunanto, rikosoikeudellisessa merkityksessä, on rikollisen teon edistäminen neuvolla, toimella tahi kehoituksella toisen rikosta tehdessä tahi sitä ennen. Avunantaja tuomitaan, jos rikos saatetaan täytäntöön taikka jää rangaistavaan yritykseen, saman lainpaikan mukaan kuin rikoksen tekijä, mutta kuitenkin on rangaistus vähennettävä, kuten Rikoslain 5 luvun 3 §:ssä lähemmin säädetään. *O. K:nen.*

Avustaja, *metsät.* ks. M e t s ä n h o i t o v i r k a m i e h e t.

Avuton tila, sellainen tila, josta on vaaraa siihen joutuneen hengelle tahi terveydelle. Toisen saattamisesta avuttomaan tilaan on rangaistus säädetty Rikoslain 25 luvun 3 §:ssä. Jos avuttomaan tilaan saattamisesta seuraa kuolema tahi vaikea ruumiinvamma, ilman että rikoksentekijällä oli surmaamisen aikomusta ja ilman että hän on pidellyt avuttomaan tilaan joutunutta pahoin, on rangaistus se kuin Rikoslain 21 luvun 6 §:ssä säädetään. Jos taas nainen, joka luvattomasta sekaannuksesta on tullut raskaaksi, on, päästäkseen äidin velvollisuuksista, pannut sikiönsä heitteille taikka muutoin sen hyljännyt ja jättänyt avuttomaan tilaan, niin tuomitaan syyllinen Rikoslain 22 luvun 8 §:n mukaan. *O. K:nen.*

Avvakum (H a b a k u k), ven. pappi, etevimpiä vanhauskolaisten (ks. R a s k o l) johtajia, jotka vastustivat patriarkka Nikonin toimeenpanemaa kirkollisten kirjain uusimista. Kesti miehuullisesti mitä julmimman kohtelun karkoituksensa aikana Itä-Siperiassa. Venäjälle palautettuna hän poltettiin roviolla 1681. *J. J. M.*

Ax..., artikkelit, jotka eivät tästä löydy, alkavat kirjaimilla A k s...

Axel ja Valborg, keskiaikainen tanskalainen kansanlaulu, joka kuvailee tunteellisesti A:n ja V:n uskollista ja kuitenkin onnetonta rakkautta. Tullut käännösten kautta tunnetuksi ja suosituksi myöskin Ruotsissa, Norjassa ja Suomessa; antanut aihetta uudenajan runoilijoille. Kuuluisin tähän lauluun perustuvista tuotteista on tansk. runoilijan Adam Oehlenschlägerin v. 1808 kirjoittama rakkaudentragedia. O. on käsittänyt kansanlaulun historialliseksi, sijoittanut tapahtumat Norjaan ja syventänyt kappaleen sisällystä. *V. T.*

Axenberg, vuori (1,020 m) Sveitsissä Vierwaldstätter-järven kaakkoisella rannalla; sen juurella Tellin paasi ja kappeli. Rantaa pitkin vuoren juurella kulkee A x e n s t r a s s e Brunnenista Flüeleniin.

Axminster *[äksminstə]*, kaupunki Devonshiressä (Etelä-Englannissa) Axe-joen varrella. 2,906 as: (1901); hansikas- ja vyötehtaita. — Kuuluisia A.-mattoja (ks. t.) valmistetaan nykyään Wiltonissa, Wiltshiressä.

Axminster-matot *[äksminstə-]*, nukkakankaiden ryhmään kuuluva matto, joka eroaa brysselinmatoista siinä, että pinnan muodostavat lankasilmut ovat aukileikatut. vrt. B r y s s e l i n m a t o t.

Axum, kaupunki Tigren maakunnassa koillisessa Abessiiniassa n. 20 km Aduasta länteen. Muinaisen axumilaisen valtakunnan (loisto-aika n. 400 j. Kr.) pääkaupunki. Lukuisat muurien, obeliskien, kirkkojen y. m. rauniot ovat muistoja entisiltä ajoilta. Kuuluisa on kivikirjoitus v:lta 333 j. Kr., jossa kerrotaan kristinuskon maahantuonnista ja miten Abessiinian apostoli Frumentius kastoi Aizanes kuninkaan.

Axungia (lat. *āxis* = akseli, ja *ungere* = voidella), apteekkikielessä = ihra. *Axungia curata* = puhdistettu ihra.

Ayacucho *[ajaku'tšo]*, Perun departementti, n. 47,111 km², 302,469 as. (1896), korkealla Andesvuorilla; viljellään kahvia, sokeria, puuvillaa y. m. — Pääkaupunki A., 2,716 m yl. merenp., 20,000 as. Piispanistuin ja yliopisto.

Ayala *[-ā'-]*, A d e l a r d o L o p e z d e (1829-79), Espanjan parhaimpia runoilijoita 19:nnellä vuosis., etevä näytelmäkirjailija. Hänen mestari-

näytelmänsä on „Consuelo"; sen sankarina on nainen, jossa kaikki muut tunteet tukahduttaa yksi ainoa, sammumaton ylellisyyden ja loiston himo. Oli myös huomattu politikoitsija; otti osaa kapinaan Isabellaa vastaan 1868 ja pääsi sitten Cortesin presidentiksi.

Aymara *[-ra']*, vanha kvetšualais-sukua oleva intiaaniheimo Perussa, Etelä-Ameriikassa. A:t siirtyivät myöhemmin Titicaca-järven ympäristöön ja sekoittuivat täkäläisten alkuasukkaiden n. s. collain kanssa. Täten syntynyttä sekakansaa, joka kuitenkin puhuu collan kieltä, nimitetään nykyään A:ksi. He ovat tyypillistä vuorikansaa, hartiat ovat leveät ja rintakehä harvinaisen laaja ja hyvin kehittynyt. Asuvat nykyään pääasiallisesti Boliviassa, Titicaca-järven ja Oruron välisillä Andien ylänkömailla, heidän lukumääränsä arvioidaan 750,000:ksi.

Ayr *[eə]*, kaupunki Skotlannissa Ayr-joen suussa Clyde-lahden rannalla, 28,700 as. (1901). Hyvä satama, laivanrakennusta, kemiallisia tehtaita.

Ayrer, J a c o b (k. 1605), saks. kirjailija, eli keisarillisena notariona Nürnbergissä, kirjoitti joukon murhe-, huvi-, laulu- ja laskiaisnäytelmiä y. m. Hans Sachsin seuraaja näytelmäkirjailijana, saanut myös vaikutusta Englannin näytelmätaiteesta, jota esittivät Saksassa kiertelevät näyttelijäseurueet.

Ayrshire *[eəšiə]*, kreivikunta Lounais-Skotlannissa Clyde-lahden rannalla. 2,975 km², 254,468 as. (1901). Tunnettu nautakarjarodustaan. Rauta- ja hiilikaivoksia. Runoilija Robert Burnsin kotiseutu.

Ayrshirerotu, Lounais-Skotlannista Ayren kreivikunnasta kotoisin oleva karjarotu. Ayrshirelehmät ovat keskikokoisia, painaen 400-480 kg, sirotekoisia, tavallisesti punaisen ja valkean kirjavia. Väri vaihtelee melkein valkeasta (kaulassa, päässä ja korvissa punaista), valkeapilkulliseen tummanruskeaan. Ayrshirerotu on tunnettu lypsykykynsä ja viihtyväisyytensä vuoksi ja se on levinnyt kauas kotimaansa rajojen ulkopuolelle: Englantiin, Ameriikkaan (etenkin Kanadaan) Saksaan, Ruotsiin sekä osittain Venäjälle ja Suomeen. Suomen oloja varten on A. osoittautunut ainoaksi täysin viihtyväksi ulkomaalaiseksi roduksi. Etelä- ja Länsi-Suomessa on monta hyvää ayrshirekarjaa ja on a.-rotu Etelä-Suomessa maatiaiskarjan rinnalla hyväksytty karjanjalostuksen pohjaksi. Valtion toimesta alettiin ayrshirerotua tuoda Suomeen 1847 ja sitä on sittemmin pitemmillä ja lyhemmillä väliajoilla useana vuonna tuotu suuret määrät maahan. Vuodesta 1898 alkaen on Suomen valtio vuosittain avustanut karjanomistajia ayrshirekarjan tuonnissa myöntämällä helppokorkoisia lainoja ayrshirerotuisten siitoseläinten ostoon. Parhaat ayrshirekarjat Suomessa lypsävät keskimäärin 2,600-3,000 kg vuodessa noin 3,6 % rasvamäärällä. Yksityiset lehmät lypsävät aina 5,000 kg vuodessa ja ylikin. Maatiaiskarjan ohella on ayrshirerodulla Etelä-Suomessa tärkeä sija karjanjalostusaineena. Ayrshirerodun jalostamiseksi Suomessa työskentelee Suomen Ayrshireyhdistys. vrt. L e h m ä.

H. N.

Ayrton *[eətn]*, W i l l i a m E d w a r d (1847-1908), engl. fyysikko, ensin telegrafi-insinööri Intiassa, v:sta 1873 professori Tokiossa, kunnes 1879 tuli „City and Guilds of London institute"n professoriksi. Suuri osa hänen teoksistaan, joita hän enimmäkseen julkaisi yhdessä Perryn kanssa, käsittelee käytännöllisiä sähköopillisia asioita; mutta hän on myöskin suorittanut puhtaasti tieteellisiä tutkimuksia, niinkuin vaihtelevista sähkövirroista, eri aineiden dielektrisiteettikonstantin määräämisestä, elektrostaattisten ja elektromagneettisten yksikköjen suhteesta. Myöskin hän on julkaissut oppikirjan „Käytännöllinen sähköoppi", joka on käännetty useille kielille.

Ayuntamiento *[-e'n-]*, Espanjan ikivanhan kaupunkihallinnon nimitys.

Azalea ks. L o i s e l e u r i a ja R h o d o d e n d r o n.

Azerbeidžan *[-a'n]* ks. A s e r b e i d ž a n.

Azimut ks. A t s i m u t.

Azincourt *[azẽkū'r]*, kylä Pas-de-Calais'n departementissa Koillis-Ranskassa. Siellä voitti ranskalais-englantilaisten vallanperimyssotien aikana Henrik V täydellisesti ranskalaiset 25 p. lokak. 1415.

Azo... ks. myös A t s o...

Azolla, vedenpinnalla uiskentelevia pieniä saniaisia, joiden lehdet ovat aivan pyöreitä, joks. pennin kokoisia. Joitakin lajeja *(A. filiculoides, A. caroliniana)* pidetään akvaarioissa. Kotoisin Ameriikasta, Abessiiniasta, Austraaliasta.

Azorit (port. *Açores* = „Haukkasaaret", engl. myös W e s t e r n I s l a n d s), Portugalille kuuluva saariryhmä Atlantin-meressä, 36° 59'—39° 44' pohj. lev. ja 27° 35'—33° 27' länt. pit. (Greenw.); tavallisesti ne luetaan Afrikkaan kuuluviksi. Siihen kuuluu 9 saarta: F a y a l, P i c o, S ã o J o r g e, G r a c i o s a, T e r c e i r a, S ã o M i g u e l, S a n t a M a r i a, F l o r e s ja C o r v o, yhteensä 2,388 km² ja 256,291 as. (1900). Saaret ovat tuliperäisiä ja maanjäristyksiä sattuu usein. Korkein sammuneista tulivuorista on Pico Alto (2,320 m) Picon saarella. Ilmanala on tasaista meri-ilmastoa, lauhkeata ja terveellistä. Maa on erinomaisen hedelmällistä ja hyvin kasteltua. Tärkeimmät tuotteet ovat vilja (etenkin maissi), vihannekset, oranssit, mantelit ja muut etelän-hedelmät, viini, sokeri y. m. Karjan-

Atsteekkien kalenteri, löydetty Meksikosta.

hoito ja kauppa huomattavat. Asukkaat ovat enimmäkseen portugalilaista alkuperää ja katolilaisia. Saaret muodostavat erityisen hallintopiirin ja lähettävät 8 edustajaa Cortesiin Lissaboniin. Saariryhmän pääkaupunkina on Angra (10,000 as.) Terceiran saarella. — Vanhin kartta, jossa Azorit tavataan, on n. s. mediciläinen merikartta v:lta 1351. Lienevät kuitenkin joutuneet unhotuksiin; v. 1431 portugalilaiset löysivät ne uudelleen. *A. R. B.*

Aztekit, Meksikon asukkaat Ameriikan löytämisen aikana, mainitaan olleen pohjoisesta tullut heimo, joka oli laskenut maan valtansa alle. Sivistys oli heillä jo jotenkin korkealle kohonnut. Jumalanpalvelusta varten oli rakennettu komeita temppeleitä ja sitä hoiti lukuisa pappissääty, mutta siihen oli yhdistetty julmia ihmisuhreja. Tarkka valtiojärjestys oli olemassa. Kuninkaan valitsivat ylimykset hallitsijavainajan sukulaisten piiristä. Oikeudenhoitoa varten oli koko joukko tuomioistuimia toimessa. Sotalaitoksesta pidettiin hyvää huolta. Vuorikaivoksista saatiin hopeata, vaskea, tinaa ja lyijyä, jokien hiedasta kultaa, mutta rautaa ei tunnettu. Olipa A:eilla erityinen kuvakirjoituskin, jonka jätteet kuitenkin espanjalaiset maan valloitettuaan tieteen suureksi vahingoksi melkein tyystin hävittivät. Cortez (ks. t.) teki 1521 A:ein valtakunnasta lopun. [Prescott, „History of the conquest of Mexico" (myöskin käännettynä saksaksi ja ruotsiksi).] *K. G.*

Azur ks. Atsuuri.

Atstekkeja. Espanjalaisessa käsikirjoituksessa säilyneen piirustuksen mukaan.

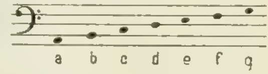

B, vanhasta seemiläisestä kirjaimistosta johtuvien (kreikkalaisen, latinalaisen y. m. eurooppalaisten) kirjaimistojen toinen merkki. Kirjaimen vanhin tunnettu seemiläinen muoto on 𐤁; myöhempi hebrealainen muoto ב muistuttaa taloa, ja sai senvuoksi nimen *beth* = „talo" (siitä kreik. *bēta*). Hebrealaisilta merkki siirtyi kreikkalaisille, joiden kirjoituksessa se sai muodot ʙ, *B*, *β*; samantapaisia ovat kreikkalaisilta lainatut vastaavat latinalaiset kirjaimet B b. Kreikkalaisesta isosta kirjaimistosta johdetussa vanhassa slaavilaisessa (kyrillisessä) sekä tästä syntyneessä venäläisessä kirjaimistossa on kirjain saanut kaksi eri muotoa ja äännearvoa: 1. В в, jonka äännearvo on *v* (koska vastaavalla kreikkalaisellakin kirjaimella kyrillisen kirjaimiston syntyessä jo oli tämä äännearvo), 2. Б б, jonka äännearvo on *b*. — Kreikkalainen *bēta* oli alkujaan *b*-äänteen merkki. Jollemme ota lukuun mainittua äännearvonmuutosta *v*-ksi myöhemmässä kreikkalaisessa ja kyrillisessä kirjaimistossa, on *b*-merkillä yleensä äännearvo *b*; *b*-kirjain voi kuitenkin merkitä *p*-äännettäkin (esim. unkarilaisessa ja saksalaisessa kirjoituksessa puheäänettömän konsonantin edessä: unk. *dobtam* = *doptam*, saks. *giebt* = *gīpt*; sanan lopussa: saks. *ab* = *ap*).

b-äänne on ääntämispaikkaansa katsoen huuliäänne (labiaali), ääntämistapaansa nähden taas sulkuäänne (klusiili), sitä äännettäessä kun nimittäin huulet toimivat siten, että ne painautuvat toisiaan vastaan, s. o. sulkeutuvat. Samaan tapaan muodostuvasta *p*-äänteestä *b* eroaa siinä, että jälkimäinen on puheäänellinen, s. o. että sitä äännettäessä keuhkoista tuleva ilmavirta panee äänijänteet väräjämään, siten synnyttäen soinnillisen äänen, puheäänen. Nykyisessä suomalaisessa valtakielessä (sivistyneessä puhekielessä) *b*-äänne esiintyy vain uudemmissa lainasanoissa.

Lyhennyksissä roomalaisissa rahoissa y. m. *B* voi olla = Brutus t. Balbus, *b* = bonus, bene, bixit (= vixit), (vanhoissa krist. kirjoituksissa) beatus, beata. Englannissa *B* on = Bachelor (ks. t.). Numeroidessa *B*, *b* merkki vastaa 2:ta. Algebrassa *b*, samoin kuin *a*, *c* j. n. e., on tunnetun suuruuden merkkinä. Kemiassa on *B* = Bor; farmakologisena merkkinä *B*, vanhemmissa resepteissä, on = Balneum (= kylpy) ja Balsamum. Areometrisissä tiedonannoissa *B* tarkoittaa Baumé'n asteikkoa. Logiikassa *B* merkitsee predikaattia (*A* subjektia). Musiikissa *B* on = Basso, jotavastoin *b* etumerkkinä (♭) alentaa nuotin puolella äänellä. Tavaroissa *B* merkitsee lähinnä parasta tai lähinnä isointa (järeintä) lajia. *Y. W.*

B, *mus.* 1. Sävel, joka saadaan alentamalla sävel h puolen asteen verran. Syy, miksi siitä ei käytetä nimitystä „hes", on seuraava: vanhaan aikaan pidettiin säveltä a sävel-järjestön pohjana ja lähtökohtana, ja sen mukaisesti nimitettiin sävelet perätysten,

joten siis nykyisellä h:lla oli nimityksenä b. Mutta jos sävelmän perussävelenä oli d tahi f (siis sävelmä oikeastaan kuului d-molliin tahi f-duuriin), laulettiin h:n ohella usein myös ½ astetta alempi b; edellinen sai nimityksen *b-durum* (kova b), jälkimäinen *b-molle* (pehmyt b). Kun vihdoin määrättiin kullekin sävelelle oma nimityksensä, niin jäi b merkitsemään matalampaa säveltä ja korkeammalle, varsinaiselle annettiin nimeksi h, joten nuottien nimitys tuli nykyiseen epäjohdonmukaiseen asuunsa: c d e f g a h. — 2. Alennusmerkki ♭, jonka esiintyminen määrää jonkun sävelen alennettavaksi ½ asteen verran. *I. K.*

Baabel ks. Babel.

Baader, Franz Benedikt Xaver von (1765-1841), saks. filosofi, toimi Münchenissä ensin lääkärinä, v:sta 1797 vuoritoimen hallituksessa, v:sta 1826 filosofian ja jumaluusopin professorina. B:n mietinnän päätarkoitus on sovittaa yhteen vapaamielisesti käsitetty katolinen uskonoppi ja filosofia. Samanhenkisissä piireissä hänet on luettu suurimpien filosofien joukkoon. Seuraten J. Böhmen y. m. mystillisten teosofein jälkiä hän koettaa osoittaa, että ihmisen kaikki tietäminen on vain „osallisuutta" Jumalan tietämisessä, koettaa spekulatiivisesti ymmärtää Jumalan olemusta, filosofisilla käsitteillä tulkita kolmiyhteysoppia ja Kristuksen olentoa j. n. e. B:n lukuisista teoksista tunnetuin on „Fermenta cognitionis" (1822-5). B:n oppilas Fr. Hoffmann on julkaissut hänen kootut

teoksensa ja hänen kirjeenvaihtonsa ynnä elämäkerran (16 os., 1850-60). *A. Gr.*

Baadi ks. B a d e n.

Baal, „herra", länsi-seemiläisten kansojen korkeimman jumalan nimi. Kanaanilaisten Baal oli todennäköisesti auringonjumala, edustaen elämän ja hedelmällisyyden alkuperustetta. Baal-nimeen liitettiin sen paikan nimi, jossa häntä palveltiin; esim. Baal Hermon (vuori Pohjois-Palestiinassa, Tuom. 3_3), Baal Peor (vuori Moabin maassa, Num. 25_{3-5}), Baal Hasor (kaupunki luultavasti Benjaminin alueella 2 Sam. 13_{23}) y. m. Toisenlaatuisillakin nimillä Baal esiintyy paikallisjumalana; esim. Melqart („kaupungin kuningas") Tyyrossa, Baalsebub („kärpäisjumala") Ekronissa (2 Kun. 1_2 seur.). Myöskin käytettiin sellaisia nimityksiä kuin Baal marqad „tanssin B.", Baal marpeh „lääkinnän B.", Baal berith „Liiton B." (Tuom. 8_{33}; 9_4). Kananealaisten Baalin-palvelus voitti ajoittain paljon jalansijaa israelilaisten keskuudessa; sitä vastaan taistelivat profeetat, niinkuin Elias (1 Kun. 18), Hosea (2_{8}, $_{17}$ y. m.) ja Jeremia (2_8; 7_9; 11_{13} y. m.). *Ar. H.*

Baalbek (s. o. Baalin kaupunki, kreik. *Heliopolis*), muinoin suuri ja rikas kaupunki Antilibanonin juurella. Augustuksen aikana se tehtiin roomalaiseksi siirtomaaksi ja sai myöhemmin, luultavasti Antoninus Piuksen ja Septimius Severuksen toimesta 2 komeaa temppeliä. Arabialaisten valloituksen jälkeen temppelirakennukset joutuivat rappiolle, jota vielä lisäksi edisti maanjäristys (1759). Nykyään on kaupunki aivan pieni (2,000 as.).

Baali (engl. *bale,* saks. *ball* l. *ballen*), tavarapakka (esim. amer. puuvillabaali = 180-220 kg; paperibaali = 10 riisiä).

Baali (ransk. *bal,* it. *balle* < mlat. *ballā're,* tanssia), tanssijaiset.

Baanaatti (unk. *bánát* t. *bánság),* baanin (ks. t.) hallitsema alue; siirtyi nimenomaan merkitsemään Etelä-Unkarissa olevaa Temesvárin aluetta, s. o. Temesin, Torontálin ja Krassó-Szörényin komitaatteja, joihin tuli lisäksi vielä n. s. sotilasraja-alue. Passarowitzin rauhanteossa 1718 B. tuli vapaaksi Turkin vallan alta, mutta vasta 1741 se, paitsi sotilas-raja, jälleen hallinnollisesti yhdistettiin muuhun Unkariin. Vapaussodan aikana (1848) Itävalta kyllä riisti B:n Unkarilta, mutta luovutti sen jälleen takaisin v. 1860.

Baani (unk. *bán*), arvonimi, ennen käytetty useiden Unkarin eteläisten rajamaiden ylimmistä päälliköistä nykyään vain Kroatsian ja Slavonian käskynhaltiasta. Sana on mong.-turkkil. alkuperää: *bajan* = rikas, mahtava.

Baari l. b a r, *fys.* ja *ilmat.*, V. Bjerknesin ja J. V. Sandströmin käytäntöön ottama käytännöllisen paineyksikön nimi C. G. S. (sentimetri, gramma, sekunti)-systeemissä (ks. t.). 1 baari = 1 megadyyni cm²:llä = 750 mm elohopeapaine = $^3/_4$ atmosfääriä. *W. S-m.*

Baazius. 1. J o h a n B. vanhempi (1581-1649), ruots. piispa, kirkkoherrana ollessaan B. kävi piispoja vastaan taistelua alemman papiston yhteiskunnallisen ja kirkollisen aseman kohottamiseksi, 1647 hän tuli Vexjön piispaksi. B. on kirjoittanut useita teologisia teoksia, joista on tärkein „Inventarium Ecclesiæ Sveogothorum". — 2. J o h a n B. nuorempi (1626-81), edellisen poika, oli ensin Vexjön ja sitten Skaran piispana, jonka jälkeen (1677) kohosi arkkipiispaksi. B. oli hurskas ja korkeasti oppinut mies sekä toimellinen virkamies.

Baba (turk. ja pers.), „pappa", isä, Persiassa munkkien kunnianimenä; välistä myöskin nimen jälkeen = šeikki, esim. Ali baba.

Baba *[bā-]* (ven.), eukko, akka. — 1. *Muinaist.* K a m e n n a j a b., kivikuvio, sananmukaisesti „kiviakka"; laajoilla aloilla Galitsiasta Sajaanin-vuorten seuduille asti ja runsaasti vallankin viimemainitussa seudussa ynnä Etelä-Venäjällä on hautakummuille tai näiden läheisyyteen esihistoriallisella ajanjaksolla asetettu kivestä veistettyjä ihmiskuvioita, joita myöhempi aika on melko määrässä tuhonnut (Mongoliassa ovat tavallisesti päät lyöty poikki) ja paikoiltaan siirrellyt. Ne ovat joko kivipatsaita, joilla on ihmisen yläruumis, tai istuvain ja seisovain henkilöiden kokokuvioita (ks. kuvaa). Muovailun puolesta on niissä huomattavissa eri kehitysmuotoja, joko hyvin karkeatekoisia, kuten vallankin Aasian puolella, tai toisinaan verrattain taiteellisiakin. Enimmäkseen ne esittävät iäkkäitä naisia (siitä nimitys „kiviakka"), usein pitkine letteineen, leveine lantioineen, riippuvine rintoineen ja vatsalle asetettuine käsineen, jotka pitävät jotakin astiata. Päähineet ovat monasti sangen merkillisiä, päällysviitat lyhyet, joskus runsaasti koristellut; naisilla ovat koruesineet sekä miehillä aseet tavanmukaisia. Erikoistutkimusten puutteessa on yleensä vaikeata määrätä kiviakkojen ikää. Vanhimmat ovat ainakin rautakauden alkupuolelta, nuorimmat myöhemmältä rautakaudelta. Niiden kansallisuutta on vielä vaikeampi määrätä (muutamat Euroopanpuolisista kuvioista osoittavat ilmeisesti mongolilaisia rotupiirteitä, ja Aasiassa on niistä osa turkkilaisilla kirjoituksilla varustettu). Ei olla myöskään yksimielisiä siitä, ovatko ne hautapatsaita vai jotain erityistä uskonnollista tarkoitusta varten pystytettyjä. [Trudy 1:go arh. sjezda v Moskve; Zeitschr. für Ethonologie, 1878.] *J. A-io.*

Baba.

2. *Mytol.* B a b a-j a g a *[-ga']*, venäläisissä saduissa esiintyvä julma naisolento, syöjätär, joka surmaa ja syö käsiinsä joutuneet ihmiset. *Jaga* sana on samaa alkuperää kuin puolal. *jędza* „raivotar". B.,j. näyttää olevan personoitu kipu. *J. J. M.*

3. *Mytol.* Z o l o t a j a b a b a *[-ta'-]*, „kulta-akka", eräissä 1500-luvun maantiet. kertomuksissa (Miechov, „Descriptio Sarmatiarum", 1521) ja karttateoksissa (Anton Wied, 1537-44) mainittu suuri, Ob-joen suulla seisova joko metallinen tai kivinen epäjumalankuva, jota ostjakit, vogulit

y. m. läheiset pakanalliset kansat palvelivat. Venäjänkielinen nimitys osoittaa, että kirjallisuudessa esiintyvät tiedot tästä epäjumalankuvasta ovat saadut venäläisiltä, jotka ovat väärin käsittäneet vogulilaisen epäjumalankuvaa merkitsevän *(popi, pupi)* sanan „akkaa" merkitseväksi. Tämän johdosta onkin puheenaoleva epäjumalankuva sekä Wiedin että Anton Jenkinsonin kartalla kuvattu naiseksi. [Krohn, „Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus", Hels. 1894, siv. 72-3.]

Babar-saaret (l. B a b b e r), Alankomaiden Intiassa, Timor-saaren itäpuolella, 434 km², 22,531 as. (1895). Tärkein kaupunki: Tepa.

Babbage *[bäbidž]*, C h a r l e s (1792-1871), engl. matemaatikko ja mekaanikko, 1828-39 matematiikan professori Cambridgen yliopistossa; hyvin monipuolinen mies, harjoitti myöskin kansantaloustiedettä ja julkaisi v. 1832 suuren teoksen „Economy of manufactures and machinery", joka on käännetty monelle kielelle. B. keksi ensimäisen laskukoneen, joka hänen kuitenkin liian kalliiden kustannusten tähden täytyi jättää keskeneräiseksi.

Babbitsin metalli, paljon käytetty antifriktsionimetalli (ks. t.), joka sisältää 80 osaa tinaa, 15 osaa antimonia ja 5 osaa kuparia.

Babel ks. B a b y l o n.

Babel-Bibel *[bā--bī-]* („Babylon ja raamattu"), saksalaisen assyriologin Fr. Delitzschin (ks. t.) keksimä solmusana, jonka hän pani nimeksi kolmelle 1902 ja seur. v:ina pitämällensä ja sittemmin monella kielellä julkaistulle esitelmälleen. Niiden tarkoitus oli näyttää, miten uudenaikainen tutkimus Babylonian ja Assyrian muinaisuudesta muuttaa ja mullistaa käsityksemme Raamatun luonteesta ja arvosta sekä valaisee tärkeitä uskonnollisia kysymyksiä. Ne herättivät suurta huomiota ja aiheuttivat runsaan Babel-Bibel kirjallisuuden, jossa tähän kuuluvia kysymyksiä pohditaan. [Jeremias, „Im Kampf um Babel und Bibel" (1903).] *K. T-t.*

Babelin torni *[bā-]*, Raamatun (1 Moos. 11_{2-9}) mukaan korkea torni, jota Noan jälkeläiset ryhtyivät rakentamaan „tuntomerkiksi", joka estäisi heitä kaikkiin maihin hajoomasta. Jumala esti aikeen toteuttamisen sekoittamalla rakentajien kielen, niin ettei kukaan ymmärtänyt toinen toistaan ja hajoittamalla heidät kaikkiin maihin. Epävarma on, tarkoittaako tämä taru Borsipan Nebo jumalan Ezida nimistä temppeliä torneineen vaiko Etemenanki („taivaan ja maan perustuksen") tornia Bel-Mardukin Esagil nimisessä temppelissä varsinaisessa Babylonissa. Kumpikin torni oli 7-kerroksinen ja kukin kerros oli pyhitetty yhdelle planeetinjumalalle. Jälkimäisen tornin korjauksista puhuttaissa nuolenpääkirjoituksissa usein sanotaan, että sen huippu ulotettiin taivaaseen asti. vrt. A s s y r i a. *K. T-t.*

Babelin vankeus. Näin on totuttu nimittämään israelilaisten maanpakolaisuutta Babyloniassa 6:nnella vuosis. e. Kr. Jerusalemin ylhäisistä sai osa vaeltaa maanpakolaisuuteen jo v. 597, jolloin Nebukadnezar ensimäisen kerran valloitti kaupungin; loput kansan parhaimmistosta kuljetettiin Babyloniaan, kun Jerusalem v. 586 hävitettiin perustuksiaan myöten. Maanpakolaiset nauttivat verrattain suurta vapautta. He saivat asua yhdessä sukukunnittain, käyttää kansalliskieltään, järjestää olonsa kotoiseen tapaan sekä harjoittaa mitä elinkeinoa vain halusivat. Maanpakolaisuuden katkeruus tuntui ennen kaikkea jumalanpalveluksen vaillinaisuudessa. Ei voitu vierasten jumalien maassa, jonka kaikki antimet olivat epäpuhtaat, kantaa uhrilahjoja Jahvelle. Uhripalveluksen täytyi väistyä jumalanpalveluksen tieltä, jonka keskuksena oli sana, niinhyvin puhuttu kuin kirjoitettu. Innolla ruvettiin keräämään edellisten sukupolvien kirjallisia peruja. Syntyi kirjanoppineiden kouluja. Maanpakolaisuuden aika on Israelin historian tärkeimpiä uskonnonhistoriallisessa suhteessa. Maanpakolaisten keskuudessa vaikuttivat profeettoina Hesekiel, entinen Jerusalemin pappi, joka lausui myöhemmän juutalaisuuden syntysanat, ja Jesajan kirjan jälkimäisen osan (luvusta 40 alkaen) tuntematon tekijä (n. s. Deutero-Jesaja), joka elvytti ja syvensi Israelin messiaaniset ihanteet. Viimemainittu ennusti Kyyroksen avulla tapahtuvaa vapautusta maanpakolaisuudesta. Ennustus toteutui, kun Kyyros lokakuussa 539 valloitti Babylonin ja antoi maanpakolaisille luvan palata kotimaahansa. Lupaa noudatti v. 537 ainoastaan osa heistä — noin 40,000 miestä —, jotka olivat valmiit vaihtamaan Babylonin viljavat vainiot Juudaan karuihin kallioihin. *Ar. H.*

Bab el Mandeb (arab. = „kyynelten portti"), kapea salmi, joka erottaa Punaisen-meren Intian valtamereen kuuluvasta Aden-lahdesta ja Aasian Afrikasta. Sen keskellä on Perimin-saari, joka jakaa sen kahteen väylään, itäiseen ja läntiseen, edellinen n. 3 ja jälkimäinen 20 km leveä. Perim on engl. linnoitus.

Babelon *[bablō']*, E r n e s t (s. 1854), ransk. muinais- ja rahatieteilijä, virkamies Pariisin Kansalliskirjaston raha- ja muinaisosastossa. Julkaissut sangen huomattavia teoksia, kuten: „Description historique et chronologique des monnaies de la république romaine" (1885-87); „Le cabinet des antiques à la Bibliothèque nationale" (1887-89); „La gravure en pierres fines, camées et intailles" (1894); „Carthage" (1896); „La glyptique à l'époque mérovingienne et carolingienne" (1896); „Les origines de la monnaie" (1896); „Traité des monnaies grecques et romaines", I (1901). B. toimittaa myös aikakauskirjoja „Revue numismatique" ja „Gazette archéologique". *K. S.*

Baber, oikeast. S e h i r e d-d i n M u h a m m e d (1483-1530), Timurlenkin jälkeläinen, alkuaan Ferghanan hallitsija, hyökkäsi v. 1525 Intiaan, jossa hän seuraavana vuonna valloitti Delhin ja Agran kaupungit ja ensimäisenä suurmogulina (ks. t.) perusti Intian keisarikunnan. Hän on itse turkinkielen murteella viehättävällä tavalla kertonut elämänvaiheensa. [S. Lane-Poole, „Bábar" („Rulers of India"), 1899.] *(G. R.)*

Babeuf *[babö'f]*, F r a n ç o i s N o ë l (1760-97), ransk. kommunistinen vallankumousmies, alkuaan jakobiini. Julkaisi Ranskan suuren vallankumouksen aikana v:sta 1794 lehteä „Tribune du peuple", jossa hän esitti mielipiteitään: „se, minkä ihminen omistaa yhteiskunnallista hyvää yli keskimäärän, on varkautta ja voidaan täydellä oikeudella häneltä ottaa". „Yhteiskuntajär-

jestyksen tulee tarkoittaa sitä, että jokaiselta riistetään toivo koskaan tulla rikkaammaksi, mahtavammaksi tai oppineemmaksi kuin hänen lähimäisensä. Ei saa olla olemassa köyhiä eikä rikkaita". Ranskan vallankumous oli julistanut oikeuksien yhdenvertaisuuden. Mutta Babeufin mielestä todellinen yhdenvertaisuus oli saavutettavissa vain siten, että kaikille yhteiskunnan jäsenille taattiin yhtä suuri osuus elämän nautintoihin. Direktoriumin aikaan 1796 hän saatettiin syytteen alaiseksi salahankkeista, joiden tarkoituksena oli „yhdenvertaisten tasavallan", s. o. kommunistisen yhteiskunnan perustaminen, ja giljotineerattiin. Babeufin yritys on siitä merkillinen, että hän koetti siirtää mainitun vallankumouksen valtiolliselta alalta yhteiskunnalliselle alalle. Hän ja hänen ystävänsä olivat tämän vallankumouksen ainoat todelliset sosialistit. Hänen oppiansa, joka oli puhdasta, omaisuuden yhteisyyttä tavoittelevaa kommunismia, sanotaan babouvismiksi ja sen kannattajia babouvisteiksi. Se on jossakin määrin vaikuttanut myöhempään ranskalaiseen sosialismiin (Advielle, „Histoire de Babeuf et du babouvisme"). *J. F.*

François Noël Babeuf.

Babi *[bā-]*, muhamettilainen uudistusliike (lahko) Persiassa, sai alkunsa Mirza Ali Muhammedista, joka 19:nnen vuosis. alkupuoliskolla esiintyi Jumalan lähettämänä babina („porttina" Jumalan luo). Myöhemmin hän sanoi olevansa mahdi, jumalallisen maailmansielun ilmestys, emanatsionin sarjassa korkeampi kuin Mooses, Jeesus, Muhammed ja muut profeetat. Ihmisten tuli pitää toisiaan veljinä ja naiset olivat vapautettavat alennustilastaan. Persian hallitus ryhtyi vastustamaan babi-lahkoa ja profeetta itse mestattiin (1850), jolloin hänen puoluelaisensa etsivät itselleen turvaa Turkin puolella. Babilainen lahkolaisuus, johon nykyään kuuluu n. 600,000 tunnustajaa, jakaantuu itse 2:een lahkoon, toinen (Kypros-saarella) tunnustautuu Ali Muhammediin, toinen (Akkassa) liittyi hänen seuraajaansa Baha Allahiin, joka sanoi itsensä edeltäjäänsä täydellisemmäksi ilmestykseksi. Toinen on lähettänyt lähetyssaarnaajia m. m. Pohj.-Ameriikkaan, jossa se on voittanut paljon tunnustajia, varsinkin Chicagossa ja New Yorkissa. Useat ameriikkalaiset miehet ja naiset ovat jo tehneet toivioretkiä Akkaan. [Huart, „La religion de Bab" (1889), Browne, New history of the Báb" (1893), Andreas, „Die Bâbis in Persien" (1896), K. R. „Muhammedilainen babi-lahko" (Valvoja 1897).] *K. T-t.*

Babia Góra *[gura]* ks. Beskidit ja Karpaatit.

Babiani ks. Paviaanit.

Babić *[-bits]*, Ljubomir ks. Gjalski, Šandor.

Babinet *[-nē']*, Jacques (1794-1872), ransk. fyysikko, oli aluksi tykistönupseerina, mutta jätti sotilasuran ja tuli professoriksi ensin Poitiers'ssa sitte Collège de Louis'ssa Pariisissa. Babinet'n tutkimukset koskivat meteorologiaa sekä meteorologista ja mineralogista valo-oppia. Sitäpaitsi hän keksi tahi täydensi useita fysikaalisia koneita. Samoinkuin Arago B:kin vaikutti paljon tieteen kansantajuiseksi tekemiseksi.

Babinet'n piste *[-nē'n]*. Taivaalta heijastunut valo on polarisoitua. Kuitenkin on muutamia pisteitä, joista tuleva valo ei ole sellaista. Sellainen on m. m. Babinet'n piste, mikä sijaitsee samalla pysty-ympyrällä kuin aurinko, vähän sen yläpuolella.

Babington *[bäbiŋtn]*, Anthony (1561-86), engl. katolilainen; johti salaliittoa, jonka tarkoituksena oli vapauttaa Maria Stuart vankilasta ja murhata Elisabet. Salaliitto paljastettiin ja B. mestattiin.

Babirussa, hirvisian (ks. t.) malaijil. nimitys.

Babistit ks. Babi.

Bablah, muutamien akaasia-lajien kuivatut ja jauhetut palot. Käytetään parkitukseen ja mustaksi värjätessä.

Babord *[bābūrd]* ks. Paapuuri.

Babouvismi ks. Babeuf, Fr. N.

Babrios, kreikankielinen runoilija, joka (luultavasti 2:sella vuosis. j. Kr.) julkaisi kholiambirunomittaan pukemansa kokoelman etupäässä n. s. „Aisopoksen satuja" (ks. Aisopos); B:n teoksesta tunnettiin aikaisemmin enimmäkseen vain suorasanaisia mukaelmia, kunnes kreikkalainen Minas 1843 löysi 123 B:n satua sisältävän käsikirjoituksen. *E. R-n.*

Babuini ks. Paviaanit.

Babuyaanit, pieni, Filippiineihin kuuluva tuliperäinen saariryhmä Luzonin pohjoispuolella. Yhdessä Batan-saarien kanssa 620 km²: väkiluku n. 10,000, enimmäkseen tagaaleja. B. ovat hyvin hedelmällisiä; niillä viljellään yamsjuurta, banaaneja ja kokospähkinöitä. *W. S-m.*

Baby *[beibi]* (engl.), pikkulapsi.

Babylon l. Babel (sumer. *Tin-tir* = "elämänlehto" ja *Ka-dingir* = seemil. *Bāb-ili* tai *Bāb-ilāni* = „jumala(i)n ovi"), muinaisen Babylonian pääkaupunki Eufratin varrella. Sen rauniot, jotka viime vuosisadalle saakka olivat pysyneet tuntemattomina, ovat Hillahin kylän lähellä noin 120 km Bagdadista etelään. Herodotoksen mukaan B. muodosti säännöllisen neliön, joka oli 480 stadiota ympärimitaten l. n. 500 km². Tätä tiedonantoa, jonka todenperäisyyden Oppertin (ks. t.) retkikunta (v:lta 1851) luuli voivansa vahvistaa, pidettiin viime aikoihin saakka oikeana. Mutta saksalaisten toimittamien uusimpien tutkimusten mukaan B:n koko pinta muurien sisäpuolella, Borsippa niminen sisarkaupunki Eufratin oikealla rannalla mukaan luettuna, ei käsittänyt kuin 12 tai korkeintaan 15 km². Yhtä kaikki B. oli muinaisajan suurimpia kaupunkeja ja Etu-Aasian tärkein, joka merkityksensä ja maineensa puolesta aikoinaan oli Rooman vertainen. B:n suurimmat rauniokummut muodostavat rivin, joka kulkee pohjoisesta etelään pitkin Eufratia. Pohjoisin on noin 30 metrin korkuinen Babil, jossa luultavasti piilee Nebukadnesar II:n rakentama pohjoispalatsi ja n. s. riippuvat puutarhat. Etelämmin

pänä ja rauniokentän keskellä on elKasr l. „linna" ja vielä etelämpänä kohoaa Tell Amrân niminen rauniokumpu. Edellisestä on kaivettu esille kaksi Nebukadnesarin linnaa ja eräs temppeli. Jälkimäisestä löydettiin 1900 23 metrin syvältä B:n päätemppelin, kuuluisan Esagilian rauniot y. m. Muista rakennuksista, joitten jäännöksiä on kaivettu päivänvaloon, mainittakoon kaupungin sotahistoriassa usein mainitut muurit Imgur-Bel ja Nimitti-Bel, komea juhlakulkuekatu Ai-ebur-šabu ja Ištar jumalattaren portti. Lisäksi on löydetty joukko taideteoksia ja kirjoituksia, jotka kaikki valaisevat B:n historiaa. Enimmät B:n raunioista paljastetut esineet ovat Nebukadnesarin ajalta, mikä on varsin luonnollista, koska Nebukadnesar enemmän kuin kukaan muu kuningas kaunisti B:a. Että rakennuksia vanhemmalta ajalta ei ole löydetty, voi olla sattuma, mutta saattaa myös johtua kaupungin historiasta. B:n perustajaksi sopii sanoa Sargon I:tä. Hän ainakin teki B:n valtakuntansa pääkaupungiksi. Sen varsinainen loistoaika alkoi kuitenkin vasta Hammurabin (ks. t.) hallituksella. Siitä lähtien B. oli noin 2,000 vuoden aikana valtiollisessa, sivistyksellisessä ja uskonnollisessa suhteessa Etu-Aasian tärkein kaupunki, itämaalaisen kulttuurin pyhä liesi. Ainoastaan sen valtiollinen ylivalta onnistui Assyrian tilapäisesti kukistaa. Sin-akhe-erba (Sanherib) perinpohjin hävitti B:n (689), mutta hänen poikansa Aššur-akh-iddin (Asarhaddon) ryhtyi sitä uudestaan rakentamaan ja tätä työtä jatkoi Assurbanipal. Vielä enemmän B:n kaunistamiseksi teki kaldealainen Nabû-apal-usur (Nabopolassar) 625-605, joka perusti kaldealaisen l. uusbabylonialaisen valtakunnan. Mutta B:n muinaisen loiston elähyttäjä ja häviämättömän maineen varsinainen luoja oli Nebukadnesar II (605-562). Hän vihdoin sai Esagila temppelin uudestaan rakennetuksi, entistänsä komeammaksi, kaunisti kaupungin kaikilla niillä rakennuksilla, joitten raunioita nyt kolmattatuhatta vuotta jälestäpäin saamme ihmetellä, ja varusti sen lujilla linnoituksilla. Mutta tätä komeutta ei kestänyt kauaa. Mahtavan babylonialaisen papiston avulla sai Kyyros B:n käsiinsä (539). Dareios Hystaspes hajoitti sen muurit ja Kserkses hävitti Esagila temppelin. Aleksanteri Suurella oli aikomus uudestaan rakennuttaa Esagila ja tehdä B. maailmanvaltansa pääkaupungiksi. Mutta tuuman ehkäisi kuolema. Kun seleukidit tekivät Seleukian valtansa pääkaupungiksi, menetti B. merkityksensä, riutui vähitellen ja muuttui vihdoin raunioiksi. [Rich, „Memoir on the ruins of Babylon" (3:s painos 1818), Delitzsch, „Babylon" (1901), Weissbach, „Das Stadtbild von Babylon" (1904), Winckler, „Gesch. der Stadt Babylon" (1904).] *K. T-t.*

Babylonia, ikivanha sivistysmaa, jonka nimi (kreik. *Babylōni'a*) on muodostettu pääkaupungin Babylonin nimestä. Nuolenpääkirjoituksissa sen nimenä esiintyy „Sumer ja Akkad", joista edellinen ehkä vastaa Raamatussa käytettyä Sinear nimeä. B:n luonnolliset rajat olivat etelässä Persian-lahti, idässä Tigris, lännessä Eufrat ja erämaa sekä pohjoisessa Assyrian ylänkömaa. Ollessaan mahtavimmillaan B:n valtakunta ulottui Elamin vuorille saakka itäänpäin ja Välimerelle länteenpäin. B. on tasainen alankomaa, joka on muodostunut Tigris- ja Eufrat-virtojen lietteestä, ja kokonaan riippuvainen näitten virtojen vesioloista. Vuosittain ne paisuvat äyräittensä yli peittäen vedellä suuren osan maata. Mutta muinaisuudessa vesisuhteet olivat hyvin järjestetyt lukuisilla ja suurella huolella kunnossa pidetyillä kanavilla, joista maata keinotekoisesti kasteltiin. Kun ilmasto on hyvin lämmin, kesällä + 50° C varjossa, niin maa muinaisajalla oli uskomattoman hedelmällinen. Vehnästä ja ohrasta saatiin Herodotoksen mukaan 200 kertainen sato. Nykyään suurin osa maata kanavien rappeutumisen vuoksi on autio, täynnä rämeitä, hiekkaa ja raunioita. Viimemainitut, jotka enimmäkseen ovat syvän hiekan peittämät ja paikoittain muodostavat vuorentapaisia kumpuja, osoittavat, missä muinaiset kaupungit sijaitsivat. Etelässä, nykyisen Abu Šahreinin (ks. t.) tienoilla, oli Eridu, muinoin merikaupunki, kuuluisa Ean, meren ja viisauden jumalan, palveluksesta. Pohjoisempana Mugheirin luona oli Uru eli „Kaldean Uri", jossa oli Sin jumalan temppeli. Sen läheisyydessä lienee Isin kaupunkikin ollut. Nykyisen Senkeren paikalla oli vanha Larsa kaupunki (Ellasar, 1 Moos. 14_1), jossa palveltiin aurinkoa eli Šamaš jumalaa. Nykyinen Warka on sama kuin Uruk, Raamatun Erek, jossa palveltiin Ištaria. Tellohissa oli Šir-pur-la eli Lagaš kaupunki ja pohjoisempana oli vanha Nippur, nykyään Niffer. Pohjois-Babylonian tärkein kaupunki oli Babylon (ks. t.) ja sen vastapäätä Eufratin oikealla rannalla Borsippa, nykyään Birs Nimrud, kuuluisa Nabû jumalan temppelistä. Tell Ibrahimin paikalla oli Raamatussakin mainittu Kuta Nergal jumalantemppeleineen ja Abu Habban (ks. t.) luona oli Sippar, jossa palveltiin auringonjumalaa.

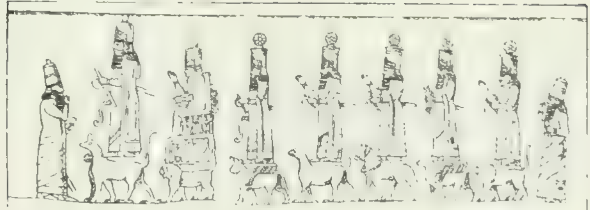
Ennenkuin ryhdyttiin kaivaustöihin B:ssa ja ennenkuin osattiin selittää nuolenpääkirjoitusta, olivat tietomme tästä maasta perin vaillinaiset, ne kun perustuivat Raamatun ja muutamien klassillisten kirjailijain satunnaisiin tiedonantoihin. Vanhimmat tiedot tavataan Herodotoksella (484-408), joka itse kävi B:ssa. Diodorus, Eusebius ja muut ovat säilyttäneet otteita Ktesias nimisen kreikkalaisen lääkärin teoksesta, joka romaanin tapaan esitti B:n oloja. Tärkeämmät ovat Polyhistorin, Syncelluksen, Josefuksen ja Eusebiuksen y. m. otteet babylonialaisen papin Berosoksen hävinneestä teoksesta, jonka hän Antiokhos Soterin (280-262 e. Kr.) aikana kirjoitti B:sta. Erittäin tärkeä on kronologisessa suhteessa tähtitieteilijän Ptolemaioksen luettelo babylonialaisista, persialaisista, kreikkalaisista ja roomalaisista hallitsijoista v:sta 733 e. Kr. v:een 160 j. Kr. Tietoja Babylonian raunioista antoivat useat matkustajat, esim. Rabbi Benjamin 1160, Condé 1444, Sherley 1599, Cartwright 1600, della Valle 1626, Niebuhr 1765 y. m. Ensimäinen, joka kaivatti muinaisesineitä esille B:n maasta, oli engl. Rich (1811). Kaivauksia toimitettiin sitten parhaasta päästä Assyriassa, jonka vuoksi löytöjen aiheuttama uusi tiedekin sai nimekseen assyriologia. Vasta 1850-luvulla ryhdyttiin jälleen kaivauksiin Babyloniassa: Loftus Warkassa 1850, Taylor Mugheir-Urissa 1850-54, Oppert Borsippassa 1852 ja Rawlinson samassa paikassa 1854.

V. 1876 korjasi Georg Smith neljättä tuhatta kiilakirjoitustaulua, jotka muutamat arabialaiset olivat löytäneet Babylonin raunioista. Sitten seurasivat kaivaukset, joita Rassam toimitti Abu Habbassa 1879-82, de Sarzec Tellohissa 1877-81, ameriikkalaiset Petersin, Haynesin ja Hilprechtin johdolla Nippurissa v:sta 1888 ja saksalaiset Babylonissa v:sta 1899. Lisäksi ovat mainittavat turkkilaisten kaivaukset Scheilin johdolla Sipparissa. Babylonian ulkopuoleltakin on saatu tärkeitä lisiä tämän maan historian valaisemiseksi. Sellaisia ovat TellelAmarna-kirjeet (ks. Amarna) ja Susassa päivän valoon saatetut muistomerkit, joitten joukossa on Morganin 1901 löytämä Hammurabin laki (ks. Hammurabi).

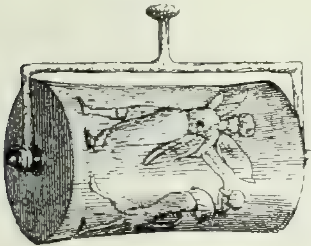
Aikana, jota historian ensimäiset säteet valaisevat, oli B:ssa l. Sumerissa ja Akkadissa useita pikkuvaltioita, jumalanpalveluksen keskuspaikkoja eli kaupunkeja temppeleineen, joita hallitsivat n. s. pappiskuninkaat, *patesi* nimiset henkilöt, joissa korkein maallinen ja uskonnollinen valta oli yhdistyneenä. Nuo pikkuvaltiot olivat, samoin kuin maan alkuasukkaat, sumerilaiset, ja maahan tulleet seemiläiset, alituisessa riidassa keskenään, kunnes joutuivat yhden ylikuninkaan vallan alle ja seemiläiset lopullisesti saivat voiton sumerilaisista. Parhaiten tunnetaan Lagašin historia. Useita vuosisatoja jatkui sen taistelu kahden toisen sumerilaisen Giškhu- (Amma) ja Kiš nimisen pikkuvaltion kanssa. Jonkun aikaa oli Kišin kuningas Mesilim Lagašin yliherrana ja hänen toimestansa määrättiin Lagašin ja Giškhun välisen rajan suunta. Mutta sopimuksen rikkoi Giškhun patesi Uš, joka hävitti Mesilimin pystyttämän muistopatsaan ja valloitti osan Lagašia. Eannatum kumminkin karkoitti hänet ja hänen jälkeläisensä kanssa tehtiin uusi sopimus, joka on säilynyt n. s. korppikotka-kivessä. Eannatum suuresti laajensi valtaansa, hän kun valloitti useat Sumerin kaupungit, löi Opiksen kuninkaan, yhdisti Kišin Lagašiin ja teki sotaretkiä Elamia vastaan. Hänen veljensä ja jälkeläisensä Enannatu ja tämän poika Entemena, jonka ajalta on säilynyt komea hopeamaljakko kirjoituksineen, kukistivat Giškhun. Mutta ennen pitkää Giškhun patesi Lugalzaggisi valloitti ja hävitti Lagašin, kutsutti itseänsä Sumerin kuninkaaksi ja teki Urukin pääkaupungiksi. Voittonsa johdosta hän lahjoitti Enlil (Bel) jumalalle Nippurissa sata alabasterimaljakkoa, kussakin 132 riviä käsittävä piirtokirjoitus. Lagaš sittemmin joutui pohjois-babylonialaisen Agade (Akkad) nimisen valtion ylivallan alle. Sen hallitsijoista Sargâni-šar-âli eli Sargon I perusti mahtavan seemiläisen valtakunnan, joka ulottui Elamista Välimeren rannoille saakka. Kerrotaan hänen kulkeneen „lännen meren" yli, viipyneen 3 vuotta lännessä, pystyttäneen kuvapatsaansa sinne ja tuoneen vankeja meren takaa. Isänsä perustaman vallan peri ja sitä ylläpiti Naram-Sin, joka lisäksi kukisti Arabian. Hänen aikakautensa korkealle kehittynyttä sivistystä todistaa hänen pystyttämänsä voittopatsas, jonka kuvaesitykset ovat babylonialaisen taiteen huomattavimpia tuotteita. Sargonin ja Naram-Sinin hallitus-ajasta ei olla ihan selvillä. Mutta erään uusbabyl. kuninkaan Nabunaidin tiedonannon mukaan Sargon olisi elänyt jo 3800 tienoilla. Naram-Sinin jälkeen ylivalta taasen siirtyi sumerilaisille ja Lagašiin. Tämän kaupungin ruhtinaista huomataan Gudea, joka on kuuluisa rakennuksistaan, kuvapatsaistaan ja kauppa-retkistään Välimeren rannalle y. m.. Babylonian pikkuvaltioitten väliset riidat päättyivät siten, että kaikki joutuivat yhden hallitsijan valtikan alle, joka nimitti itseänsä Sumerin ja Akkadin kuninkaaksi ja hallitsi Urin kaupungissa. Kuuluisin Urin dynastian jäsenistä oli Dungi. Urissa 117 vuotta hallinneen suvun sijaan pääsi valtaan toinen, joka hallitsi noin 225 vuotta Isinin kaupungissa. Vihdoin tunnetaan kolmas eteläbabylonialainen hallitsijasuku, joka hallitsi Larsassa. Sen viimeistä jäsentä Rim-Siniä sanotaan elamilaisen Kudurmabukin pojaksi, mikä seikka viittaa siihen, että Larsan dynastia oli joutunut elamilaisten ylivallan alle. Sillä aikaa oli seemiläisyys päässyt voitolle Pohjois-Babyloniassa ja valta siirtynyt Babylonille, jonka ensimäinen kanaanilaista syntyperää oleva hallitsijasuku hallitsi noin 2233-1929 e. Kr. Sen etevin jäsen ja babylonialaisen valtakunnan varsinainen perustaja oli Hammurabi (ks. t.). Ollen mahtava soturi kukisti hän Rim-Sinin, hävitti elamilaisten ylivallan, yhdisti B:n kaikki valtiot valtikkansa alle ja ulotutti valtansa Persian-lahdelta Välimerelle saakka. Noin 1800 vaiheilla B. joutui Mediasta ja Elamin vuoristosta tulleitten kaššu nimisten valloittajien haltuun, jotka hallitsivat siellä noin 1782-1205 e. Kr. Kassiittien (vrt. kreik *Kossa'ioi*, *Kissioi*) B:aan tuottama uusi kansanaines suli vähitellen yhteen vanhan väestön kanssa, mutta aiheutti taantumisen B:n kulttuurissa ja vallassa. Heidän aikanaan rupesi B:n pohjoisessa perustama kolonia Assur, voimistumaan, niin että se vähitellen uhkasi emämaan itsenäisyyttä. Kilpailu Assyrian ja B:n välillä jatkui Paše nimisen hallitsijasuvun aikana, ja Tukulti-apal-ešarra (Tiglatpileser) I (n. 1100) vihdoin valloitti Babylonin. B. oli siitä lähtien valtiollisesti riippuvainen Assyriasta ja koetti turhaan ylläpitää itsenäisyyttään. Tiglatpileser III (745-727) Pulu nimisenä (kreik. *Poros*) astui Babylonin valtaistuimelle, jossa hänen jälkeläisensäkin istuivat. Suuttuneena babylonialaisten alituisesta juonittelusta ja kapinoitsemisesta Sin-akhe-erba (Sanherib, 705-681) hävitti Babylonin. Mutta hänen poikansa Asarhaddon taas rakennutti sen entisilleen ja määräsi nuoremman poikansa Šamaš-šum-ukinin B:n kuninkaaksi (668-647). Hänen kaaduttuansa sodassa veljeänsä Assurbanipalia vastaan, tämä nimellä Kandalanu astui B:n valtaistuimelle (647). Sitten pääsi kuninkaaksi kaldealainen Nabu-apal-usur (Nabopolassar, 625-605). Hän perusti uusbabylonialaisen valtakunnan, jolle Niniven kukistuttua (606) Assyrian koko alue Syyriassa ja Palestiinassa joutui perinnöksi. Mahtavimmillaan oli B. Nabûkudurri-usurin (Nebukadnesar II:n) hallitessa (605-562), joka voitti Egyptinkin. Mutta valtakunnan hänen aikanansa saavuttama mahtavuus ja loisto ei kestänyt kauaa. Kolmen vähäpätöisen hallitsijan (Amel-Marduk = Evilmerodakh, Lâbâši-Marduk ja Nergal-šar-usur = Neriglissar) jälkeen seurasi babylonialainen

Babylonia' I.

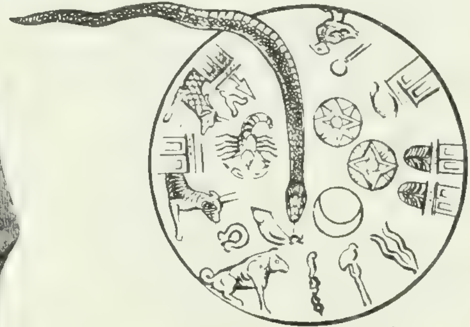

Babylonialainen hopeamaljakko Lagašista.

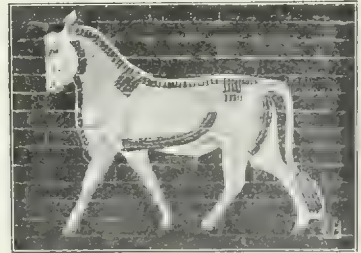

Babylonialaisia jumalia. Veistokuva Maltajasta.

Taistelu lohikäärmettä vastaan.

Vanha, babylonialainen leimasin.

Ištar, äitiyden jumalatar, löydetty Babylonista.

Jumalien vertauskuvia.

Härkä. Monivärinen korkokuva Babylonista.

Gudea-maljakon vaippa, löydetty Tellohista.

Adad (Ramman) jumala, löydetty Babylonista.

Amuleteilla varustettu kaularengas Nimrudista.

Babylonia II.

Avattu muinais-babylonialainen hauta.

Gudean patsas.

Muinais-babylonialainen vuohenpää Fårasta

Kaivaukset Belin-temppelin kohdalla Nippurissa.

Pronssinen kane-fori (korin-kantaja).

El-mukaijarin rauniot (Raamatun Ur-Kasdim, Abrahamin kotiseutu).

Nabû-naid (555-539). Harrastaen muinaistiedettä enemmän kuin hallintoa, jonka hän jätti poikansa Bel-šar-usurin (B e l s a s a r i n) toimeksi, ja laiminlyöden tavanmukaiset uskonnolliset menot hän veti puoleensa mahtavan papiston vihan. Papiston kavaluuden kautta onnistui Kyyroksen saada Babylon käsiinsä 539 e. Kr. ja B:n itsenäisyys oli ainaiseksi loppunut.

B:n asukkaat olivat s e e m i l ä i s i ä, mutta heidän suonissaan oli paljon muukalaista verta: sumerilaista, kassiittilaista ja elamilaista. Sotaisiin assyrialaisiin verrattuina babylonialaiset näkyvät enemmän harrastaneen rauhan toimia, kauppaa, tiedettä, taidetta ja kirjallisuutta. Kuningasten sotatoimia tuskin mainitaan heidän laatimissaan kirjoituksissa. Mutta tämä ehkä riippuu siitä, että historian kirjoittaminen B:ssa oli papiston tehtävä, joka luonnollisesti suosi rauhantoimia. Joka tapauksessa babylonialaisten sivistys oli korkein, minkä muinaisaika loi. Se hallitsi koko Etu-Aasiaa ja levitti vaikutuksensa kauas sen rajojen ulkopuolelle.

V a l t i o n l u o n n e oli teokraattis-monarkkinen. Maan varsinainen omistaja ja hallitsija oli sen jumala ja jumalan sijainen oli kuningas. On todisteita siitäkin, että kuningasta jumaloitiin. Hallintoa hoitivat kuninkaan asettamat ja hänelle tilinvelvolliset lukuisat virkamiehet. Verotus oli tarkoin järjestetty. Verovapautta nauttivat temppelit ja yksityiset henkilötkin kuninkaallisen vapauskirjan nojalla. Kirjoitettuja lakeja näkyy olleen jo sumerilaisilla. Oikeustoimi oli monipuolisesti kehittynyt jo 3:nnella vuosituhannella. Vanhin meille melkein kokonaisena säilynyt lakikokoelma on Hammurabin toimittama. Sen seikkaperäiset ja tyystin harkitut lakipykälät vahvistavat ikivanhoja oikeustapoja ja antavat siten aavistuksen valtioelämän ja sivistyksen suuresta iästä. Tuomarit olivat kuninkaan asettamia ja toimivat „vanhimpain” lautakunnan avustamina. Todistajia kuulusteltiin ja juhlallista valaa käytettiin. Paikallistuomioistuimen päätöksestä saattoi vedota korkeampaan oikeuteen, kuninkaaseenkin voi vedota tuomiosta.

Babylonialaisesta s o t a l a i t o k s e s t a tiedetään hyvin vähän. Hammurabin aikana näkyy olleen voimassa asevelvollisuus, josta muutamat yhteiskuntaluokat kuitenkin olivat vapaita. Assyriassa olivat ensin palkkajoukot käytännössä ja niitä Nebukadnesar II:kin käytti.

Y h t e i s k u n t a o l o i s t a antavat varsin selvän kuvan lukemattomat kirjeet, väli-, velka- ja kauppakirjat, jotka koskevat taloja, orjia, karjaa, viljaa, hedelmiä y. m., sekä muut asiakirjat, jotka koskevat oikeudenkäyttöä, testamentteja, perintöä, naimista, lapseksi ottamista ja jos jotakin. Orjia oli sekä muualta tuotuja että kotimaisia. Niiden asema tuskin oli pahempi kuin vapaasukuisen lapsen taikka vaimon. Monivaimoisuus tosin oli tavallinen, mutta lain mukaan miehellä saattoi olla ainoastaan yksi päävaimo. Erityisissä tapauksissa, esim. jos vaimo oli hedelmätön, oli miehellä oikeus ottaa välivaimo. Päävaimo saattoi itse antaa miehelleen jalkavaimon j. n. e. Avioero oli miehen puolelta helppo panna toimeen; kuitenkin oli hänen maksettava vaimolleen korvaus. Nainen oli yleensä oikeudellisessa suhteessa jokseenkin tasaarvoinen miehen kanssa. Aviovaimokin saattoi harjoittaa omissa nimissään kauppaa, esiintyä oikeudessa ja käydä käräjiä y. m. Lasten kasvatusta ei laiminlyöty. Kouluja näkyy olleen olemassa ja ammattiopetusta annettiin orjillekin. Lapseksi ottaminen oli tavallista. Yleisestä siveydentilasta puuttuu varmoja tietoja. Sekä kultillista että tavallista prostitutsionia harjoitettiin, mutta Herodotoksen väite, että B:ssa vallitsi yleinen prostitutsioni, ei liene oikea. Siveellisyysrikoksia mainitaan nuolenpääkirjoituksissa monenmoisia, mutta kuvin niitä ei ole tavattu esitettyinä.

E l i n k e i n o i s t a olivat maanviljelys, karjanhoito, teollisuus ja kauppa tärkeimmät. Suuri osa maata oli temppelien ja valtion hallussa. Useat meillä käytetyt viljelyskasvit ovat todistettavasti Babyloniasta kotoisin. Babylonian teollisuustuotteet, nahkatavarat, kutomatuotteet ja kiviveistokset olivat vielä roomalaisajalla itämailla suuressa arvossa pidetyt. Hyvin monipuolisesti kehittynyt oli saviteollisuus. Savesta valmistettiin tiiliä, kirjoitustauluja ja kaikenlaisia talouskaluja, ruukkuja, vateja, juoma- ja keittoastioita sekä vesijohtotorvia, ruumisarkkuja ja taideteoksia. Babylonialaiset olivat hyvin aikaisin keksineet taidon varustaa saviesineitä kirjavalla ja pitävällä lasituksella. M e t a l l e j a tuotiin enimmäkseen ulkomailta. Kultaesineitä on Babyloniasta löydetty verrattain vähän, eivätkä ne vedä vertoja esim. Egyptistä löydetyille kultateollisuuden tuotteille. Kauniimpia B:sta löydettyjä hopeaesineitä on Lagašin ruhtinaan Entemenan Ningirsu jumalalle pyhittämä maljakko, joka löytyi Tellohista. Ennenkuin varsinainen pronssi tuli käytäntöön, näkyy olleen tapana karaista kuparia sekoittamalla siihen antimonia. Pronssia käytettiin B:ssa ainakin jo 3:nnen vuosituhannen alussa. Rauta näkyy vasta 9:nnellä vuosis. tulleen yleiseen käytäntöön. Ei ainoastaan kultaa ja hopeata vaan harvemmin myös pronssia käytettiin kaupassa arvonmääräájänä painon mukaan, sillä varsinaista rahaa ei ollut. K a u p a n k ä y n t i i n oli B:n asema erinomaisen suotuisa. Välimeren rantamaitten, Egyptin, Arabian ja Intian aarteita tuotiin Babyloniin sekä maitse että meritietä. Laajasta kauppaliikkeestä on todisteita ainakin 3:nnelta vuosituhannelta. Kauppatoimen erinomaisesta kehityksestä antavat useat määräykset Hammurabin laissa selvän todistuksen, samoin kuin lukemattomat kauppakirjat ja taulut, jotka koskevat yhtiöitä, jakoa, lainaa, korkoa, takausta, panttia, kuittaamista, valtuuttamista y. m.

Vanhimmat B:sta löydetyt kirjalliset muistomerkit lienevät 5:nneltä vuosituhannelta ja ovat sumerinkielisiä. Niissä, samoin kuin myöhemmissä seemiläisissä kirjoituksissa, käytetään n. s. n u o l e n p ä ä k i r j o i t u s t a (ks. t.). Tähän saakka on jo löydetty noin 300,000 nuolenpääkirjoitustaulua, jotka käsittävät kaikenmoisia aineita, historiaa, tieteitä, uskontoa, kauppaa, magiaa, astrologiaa y. m. taikka ovat varsinaista kaunokirjallisuutta. Babylonialaisen k a u n o k i r j a l l i s u u d e n ulkonainen tuntomerkki on jonkinmoinen rytmi ja värssyjako. Sen tärkeim-

mät tuotteet ovat lukuisat psalmit, hymnit ja rukoukset sekä myytit luomisesta, Belistä ja Labbusta, Zûsta l. myrskylinnusta, Nergalista ja Ereškigalista, Ištarin retkestä tuonelaan, Adapasta ja Etanasta sekä suuri kertomaruno Gilgamešista, jossa vedenpaisumustaru on osana y. m. — Hyvin kuuluisa oli muinaisuudessa „kaldealaisten viisaus" eli tiede. Itse asiassa babylonialaiset kehittivät muutamia luonnontieteitä hämmästyttävän pitkälle. Koska babylonialaiset uskoivat, että jumalallinen kaikkivalta ilmestyy taivaankappaleissa, tähdissä, niin he koettivat tutkimalla tähtitaivasta oppia tuntemaan maailmanjärjestystä ja omaa kohtaloansa. Astrologia ja astronomia kulkivat käsikädessä. Korkeimmilleen kehittyi tähtitiede uusbabylonialaisen vallan ajalla. Tähtitorneja oli useassa kaupungissa. Niistä tutkittiin tähtien nousua ja laskua, kiertotähtien ratoja ja suhdetta aurinkoon, kuun ja auringonpimennyksiä y. m. Viimeksi mainittuja ilmiöitä osasivat babylonialaiset ennustaa hyvinkin tarkkaan. Eläinradan näkyvät babylonialaiset tunteneen jo 3:nnella vuosituhannella; sen tähtien nykyiset nimet ovat ainakin osaksi babylonialaisten antamat. Matematiikan alalta on meille säilynyt luettelo muutamien lukujen neliöistä ja kuutioista y. m. Babylonialaiset käyttivät kymmenlukujärjestelmän ohella n. s. seksagesimaalijärjestelmää, jonka perusluvut ovat 60, 360 ja 3,600. Tähtitieteellisten perustelmien mukaan babylonialaiset jakoivat ajan ja määräsivät mitat ja painot.

Taiteista ovat rakennustaide ja kuvanveisto huomattavimmat. Suuret palatsit ja temppelit rakennettiin keinotekoiselle alustalle, jonka tehtävä oli suojella rakennusta vedentulvilta. Muurien sisäosat tehtiin päivänpaisteessa kuivatuista tiilistä, ulko-osat poltetuista tiilistä. Seinät koristeltiin lasitetuista tiilistä tehdyillä korkokuvilla. Vaikka assyrialaisilla olisi ollut kiviä käytettävinään, hekin, jäljitellen babylonialaista rakennustaidetta, parhaasta päästä käyttivät tiiliä, mutta koristivat sisäseiniä kuvallisilla kivilevyillä. Pilareja käytettiin jo Gudean ajalla, mutta niillä oli parhaasta päästä ainoastaan koristuksellinen tehtävä. Osaksi ne olivat metallilla peitettyjä palmupuun runkoja. Palatsien huoneet olivat pitkähköitä koridorin tapaisia ja sijoitetut avonaisen pihan ympärille. Seinät olivat suunnattoman vahvat. Valaistusta saatiin luultavasti ainoastaan ovista. Katto näkyy olleen kupera. Temppelien huomattavin osa oli korkea 3- tai 7-kerroksinen torni, jonka huipulla oli jumalan kammio. Kerrosten ulkoseinät olivat peitetyt erivärisillä lasitetuilla tiilillä. Kukin kerros oli pyhitetty yhdelle planeetin jumalalle. Linnoitustaide oli ikivanha ja hyvin pitkälle kehittynyt. Kanavien ja vesijohtojen rakentamisessa olivat babylonialaiset hyvin taitavat.

Kuvanveistotaide oli jo 5:nnellä vuosituhannella ihmeteltävän kehittynyt ja näkyy 3:nnella vuosituhannella olleen parhaimmassa kukoistuksessaan. Tekoaineina käytettiin savea, basalttia, dioriittia, hiekkakiveä, norsunluuta ja metalleja, joita, samoin kuin kiveäkin, oli pakko tuoda maahan ulkoa. Esityksessä harrastettiin voimaa, arvokkuutta ja luonnonmukaisuutta. Realismissa mentiin usein, varsinkin Assyrian taiteessa, liiallisuuteen ja vaivuttiin kankeaan sovinnaisuuteen.

Uskonnolla oli erittäin tärkeä sija sekä julkisessa että yksityisessä elämässä. Se ei ollut puhtaasti seemiläinen, siinä kun oli paljon sumerilaisia aineksia. Useat jumalat olivat B:n alkuasukkailta perityt, toiset olivat naapurikansoilta lainatut. Jumalia oli suuri joukko, jos kohta babylonialaisilta ei puuttunut ajatus, että heidän monet jumalansa olivat yhden ainoan jumalallisen voiman edustajia. Teologien opettaman järjestelmän mukaan oli jumalien etunenässä kolme suurta jumalaa, Anu, Enlil l. Bel ja Ea, jotka vastaavat maailmankaikkiuden kolmea osaa, taivasta, maata ja merta. Toisen kolminaisuuden muodostivat Sin, Šamaš ja Ištar, kuun, auringon ja Venus-tähden jumalat. Sittenkuin valtiollinen ylivalta oli keskittynyt Babyloniin, sai tämän kaupungin paikallisjumala Marduk entistä suuremman merkityksen ja Bel jumalan sekä nimi että ominaisuudet siirrettiin hänelle. Muitten jumalien joukossa huomataan kirjoitustaidon ja opin jumala Nabû (Nebo), sodan ja ruton jumala Nergal, jumalien lähettiläs Nusku, tulen jumala Gibil y. m. Kullakin jumalalla oli puoliso. Jumalattarista etevin oli Ištar, rakkauden ja sodan jumalatar, jumalien äiti, Anun tytär ja Šamašin sisar. Jumalien ohella oli suuri joukko henkiä ja lukemattomia demoneja, jotka personoitsivat tauteja ja tuhoatuottavia luonnonilmiöitä. — Kullakin jumalalla oli temppeli, jumalankuvineen, alttareineen ja pappeineen. Pappeja oli monta luokkaa; *bârû*-papit jakelivat oraakkeleja, *âšipu*-papit lausuivat loihtusanoja ja lepyttivät jumalia, *zammâru*-papit pitivät huolta laulusta j. n. e. Uhrit olivat joko verisiä taikka käsittivät kaikenmoisia hedelmiä ja juomia. Luettelot uhreista ja päivittäisistä rukouksista osoittavat että kuukauden 7:s, 14:s, 21:nen, 28:s ja 19:s päivä olivat „pahoja" päiviä. Erityinen juhlapäivä oli myös täysikuunpäivä *(šapattu)*, jolloin jumalien sydän oli lepytettävä. Vuotuisista juhlista mainittakoon uudenvuodenjuhla kevätpäiväntasauksen tienoilla, jota vietettiin komeilla näytelmillä ja juhlasaatolla Mardukin kunniaksi.

Babylonialaisen sivistyksen vaikutusta Etu-Aasiassa ja Egyptissä tuskin voidaan arvostella liian suureksi. Sitä kesti vielä kauan babylonialaisen vallan hävittyäkin. Eri teitä, muun muassa arabialaisten ja juutalaisten välityksellä, se levisi Eurooppaankin, jossa vielä meidän päivinämme huomataan babylonialaisen kulttuurin jälkiä, tähtitieteen, ajanlaskun, taikauskon, astrologian, kansantarun y. m. aloilla.

[Yleisiä esityksiä: Kaulen, „Assyrien und Babylonien" (1899), Bezold, „Ninive und Babylon" (1903), Holma, „Muinaisimmasta Babyloniasta" (Histor. aikakausk. 1908). Kaivauksista: Loftus, „Travels and researches in Chaldea" (1857), Oppert, „Expédition scientifique en Mésopotamie" (1859), de Sarzec, „Découvertes en Chaldée" (1891-93), Hilprecht, „Die Ausgrabungen in Assyrien und Babylonien" (1904), Peters, „Nippur" (1898) y. m. Historiaa: Hommel, „Gesch. Babyloniens u. Assyriens" (1885), Tiele, „Babylonisch-assyrische Geschichte" (1886),

Winckler, „Gesch. Babyloniens u. Assyriens" (1892), „Rogers, „A history of Babylonia and Assyria" (1902). Kulttuurihistoriaa: Winckler, „Die Babyl. Kultur" (1902), „Himmels u. Weltenbild der Babylonier" (1903). Taidetta: Perrot et Chipiez, „Histoire des arts, II". Kirjallisuushistoriaa: Weber, „Die Litteratur der Babylonier u. Assyrer" (1907), Tallqvist, „Babylonia ja Assyria" (Yleinen kirjallisuuden historia I). Tekstijulkaisuja: Rawlinson „Cuneiform inscriptions" (1861-84), Cuneiform texts — — in the British Museum" (1896 seur.), „The Babyl. Expedit. of the University of Pennsylvania", Ser. A. (1896 seur.), „Vorderasiat. Schriftdenkmäler der Museen zu Berlin" (1906) seur.) y. m. Tekstien käännöksiä: Schrader, „Keilinschriftliche Bibliothek" (1889-1900), „Vorderasiatische Bibliothek" (1907 seur.), King, „Letters ... from Hammurabi" (1898-1900), „The seven Tablets of Creation" (1902), Fossey, „La Magie assyrienne" (1902), Tallqvist, „Beschwörungsserie Maqlû" (1895), Zimmern, „Beschwörungstafeln Šurpu" (1896), Myhrman, „Labartu-Texte" (1902), Thompson, „Devils and evil spirits of Babylonia" (1903), Küchler, „Ass.-Babyl. medizin" (1904) y. m. Uskontoa: Jastrow, „Die Religion Babyloniens und Assyriens" (1902 seur.), Jensen, „Kosmologie der Babylonier" (1890), Gunkel, „Schöpfung und Kaos" (1894), Zimmern, „Beiträge zur Kenntniss der babyl. Religion" (1896-99), Schrader, „Die Keilinschriften und das Alte Testament" (3:s painos, 1903), Jeremias, „Das Alte Testament im Lichte des alten Orients" (1906). vrt. Assyria ja Nuolenpääkirjoitus.
K. T-t.

Baccalauréat *[-lōreā']* ks. Baccalaureus.

Baccalaureus *[-a'u-]* (uuslat. < mlat. *baccalā'rius* = alemman arvoluokan vasalli; tämä johto on epävarma; b. ei kuitenkaan johdu sanoista *bacca* = marja ja *laureus* = laakeriseppele), alin yliopistollinen oppiarvo, joka saavutettiin ennen maisterinarvoa. Se otettiin käytäntöön Pariisin yliopistossa 13:nnella vuosis.; sieltä se siirtyi muihin yliopistoihin ja on vielä käytännössä Englannissa *(bachelor)* ja Ranskassa *(bachelier)*. — Baccalauréat classique (ransk.) ylioppilastutkinto klassillisella linjalla. — Baccalauréat moderne (ransk.), ylioppilastutkinto reaalilinjalla. — Baccalauréat en droit (ransk.), lainopillinen kandidaattitutkinto. — Baccalauréat en théologie (ransk.), teologinen päästötutkinto (Ranskan yliopistoissa). vrt. Bachelor.

Baccarat *[bakkara']* l. Baccara, eräs ransk. korttipeli (uhkapeli), joka luultavasti on saanut nimensä Baccarat'n kaupungin mukaan.

Baccelli *[batše'lli]*. 1. Guido B. (s. 1832), lääkäri ja valtiomies; synt. Roomassa, jossa ensin oli oikeuslääketieteen ja patologisen anatomian ja sittemmin sisälääkeopin professorina. Oli 1880-84, 1893-96 ja 1898-1900 opetusministerinä sekä maanviljelysministerinä 1901-02. B. on m. m. saanut uutta vauhtia Rooman kaivaustöihin. — 2. Alfredo B. (s. 1863), edellisen poika, ital. valtiomies, tuli 1903 ulkoasiain ministeriksi ja 1906 kulkulaitosministeriksi.

Bacchanalia *[-ānā'-]* (lat.), Bacchus-juhla roomalaisilla. Bacchanalioita vietettiin Dionysosta (Bacchusta) palvelevien, Etelä-Italiasta Roomaan levinneiden salaseurojen keskuudessa, mutta koska niitten yhteydessä harjoitettiin kaikenlaatuista rikollisuutta, kielsi Rooman senaatti niiden vieton 186 e. Kr. *E. R-n.*

Bacchius (lat.; kreik. *bakkheios*), antiikkinen runojalka: yksi lyhyt ja kaksi pitkää tavua (◡ — —). B. oli kreikkalaisessa runoudessa harvinainen, mutta esiintyi roomalaisessa komediassa usein, etupäässä tetrametri-säkeessä. Lyhyen tavun sijalla voi olla pitkä ja pitkän sijasta kaksi lyhyttä tavua. *E. R-n.*

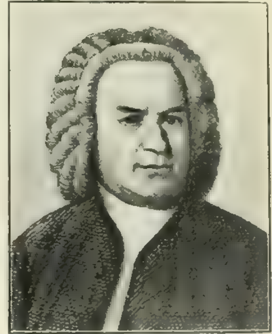
Bacchus ks. Dionysos.

Bacciocchi *[batšo'kki]*, Elisa, synt. Bonaparte (1777-1820), Napoleon I:n vanhin sisar, naimisissa Felice Pasquale B:n, Luccan ja Piombinon ruhtinaan, kanssa (1762-1841), joka otti osaa Napoleonin italialaisiin sotaretkiin.
(G. R.)

Baccio della Porta *[batšo-]* ks. Bartolommeo.

Bach, Alexander von (1813-93), itäv. valtiomies, tuli 1848 yhdeksi vapaamielisen puolueen johtajista, mutta siirtyi pian keisarin puolelle ja kohosi oikeusministeriksi. 1849-59 hän sisäasiain ministerinä voimakkaalla kädellä koetti pitää koossa valtiota keskittämällä hallintoa mitä ankarimmin. Vaikka B. olikin vanhoilliseksi muuttunut, on hänen ansionaan talonpoikien vapauttaminen heitä painaneista rasituksista.

Bach. 1. Johann Sebastian B. (1685-1750), säveltaiteen suurimpia mestareita, kohoaa jättiläisen kaltaisena kahden aikakauden rajalla, joiden tyylit hänen taiteessaan yhtyvät, — polyfoninen, joka pääsee huippuunsa, ja harmoninen, joka saa kauas hedelmöivän itunsa. — B. kuului laajahaaraiseen thüringeniläiseen taiteilijasukuun, jonka jäsenistä monet olivat urkureina ja kanttoreina eri paikkakunnilla. Isä oli kaupunginmuusikeri Eisenachissa. Poika joutui nuorena orvoksi; hänet kasvatti hänen vanhempi veljensä, Ohrdrufin urkuri Johann Christoph. B. pääsi 1700 vapaaoppilaaksi Lüneburgin kouluun, josta käsin hän jalkaisin kävi isi Hampurissa ja Lyypekissä sikäläisten kuuluisain urkurein (Reinkenin, Buxtehuden) soittoa kuuntelemassa. B. tuli 1703 viulunsoittajaksi Weimariin erään prinssin soittokuntaan, 1704 urkuriksi Arnstadtiin ja 1707 Mühlhauseniin. 1708 taas Weimarin herttuan hoviurkuriksi ja kamarisoittajaksi, jääden sinne vuoteen 1717. Sitten hän siirtyi Kötheniin, Anhaltin herttuan kapellimestariksi ja kamarimusiikin johtajaksi, ja sieltä hän 1723 muutti lopulliselle toimialalleen, Leipzigin Thomas-kirkon kanttoriksi ja yliopiston musiikinjohtajaksi; siellä hän kuoli sokeana 1750. B. oli kahdesti naimisissa, ja hänellä oli kaikkiaan 20 lasta, joista 6 poikaa ja 4 tytärtä jäi eloon hänen

Joh. Seb. Bach

jälkeensä; jotkut niistä tulivat aikanaan sangen huomattaviksi taiteilijoiksi.

Bachin tuotteliaisuus oli erinomaisen runsas ja harvinaisen monipuolinen. Hänen pääteoksinaan on mainittava 5 vuosikertaa kirkkokantaatteja kirkkovuoden kaikkia pyhä- ja juhlapäiviä varten (niistä ovat suuret osat hukkaantuneet), 5 sävellystä Vapahtajan kärsimishistoriaan (ainoastaan 2 säilynyt, maailman kuulu Mattheus-passio sekä ehkä vieläkin ihanampi Johannes-passio), suuri joukko messuja (säilynyt suurenmoinen H-mol [„Korkea"]-messu sekä 4 pienempää), 5-ääninen Magnificat, 3 juhlaoratooria (jouluksi, pääsiäiseksi ja helatorstaiksi), pianolle m. m. useita viehättäviä sarjasävellyksiä sekä ennen kaikkea suurteos: „Das Wohltemperirte Clavier" (48 preluudia ja fuugaa, joka sisältää tyhjentymättömän aartehiston monihohteista sävelrunoutta, syvää, heleätä, mahtavaa, hellää, siroa, leikillistä, ja on epäilemättä laajalti vaikuttanut sävelaistin jalostumiseen niin taiteilijoissa kuin yleisössä, ollen parasta musiikkianalyysin ainesta vanhemman ajan tyylin alalta; urkukirjallisuuden perustuksena ovat Bachin urkuteokset (9 suurta nidosta), eikä niitä voittanutta ole lajissansa vielä ilmaantunut; kaiken tämän lisäksi tulevat hänen sävellyksensä orkesterille ja eri soolosoittimille; näiden joukossa tavataan verrattomia helmiä.

Bachin taide oli hänen sydämensä vilpitöntä totuuden ilmausta; siksi ei häntä hänen oma pintapuolinen aikansa ymmärtänyt, ja hänen teoksensa saivat enimmäkseen jäädä julkaisemattomina unohduksiin, kunnes Mendelssohn ne 100-vuotisesta unesta herätti. Suomessa on Richard Faltin saattanut Bachin teokset tunnetuiksi ja siten tehnyt nuoren säveltaiteemme kehitykselle arvaamattoman palveluksen, jonka syvä vaikutus on vastaisuudessa vielä täydemmin selviävä ja ilmenevä. — 2. Karl Philipp Emanuel B. (1714-88), ainoa suuren Bachin pojista, jolla on ollut pysyvää vaikutusta säveltaiteen kehitykseen; oli etevä pianisti, v. 1740-67 Fredrik Suuren hovisoittajana, sitten Hampurissa soitonjohtajana; sävelsi etenkin pianoa varten. Hän on tyylissään varsin loitolla isänsä sävystä, mutta vaikutti tehokkaasti pianosonaatin muodolliseen kehitykseen. *I. K.*

Bache, Otto (s. 1839), tansk. taidemaalari, tunnettu etenkin eläinmaalarina, opiskellut Pariisissa ja Italiassa, sittemmin Kööpenhaminan akatemian professori v:sta 1887 ja sen johtaja 1890-1892. Paitsi eläimiä on hän maalannut historiallisia tauluja, muoto- ja ryhmäkuvia. *(R. E. H.)*

Bachelier *[bašlie']* (ransk.), ylioppilas, kandidaatti. vrt. Baccalaureus.

Bachelor *[bätšelə]* (engl.), ensimäinen, alin yliopistollinen oppiarvo Englannissa, „kandidaatti"; sen saavuttamiseen lasketaan tavallisesti menevän kolme vuotta. Bachelor of arts *[əv āts]* vastaa suunnilleen meidän „filosofian kandidaattiamme". Muissa tiedekunnissa: B. of divinity *[-vi'niti]* teologisessa, B. of laws *[lōz]* lakitieteellisessä, B. of medicine *[-sin]* lääketieteellisessä. vrt. Baccalaureus.

Bachke, Ole Andreas (1830-90), norj. lainoppinut ja valtiomies. B. oli aikanaan pohjoismaiden etevimpiä lakimiehiä ja varsinkin Norjan lainsäädäntöön hänen vaikutuksensa oli suuri. Hänen tieteellisistä teoksistaan mainittakoon: „Om det borgerlige ægteskab" (1861), „Om forbrydelsers sammenstöd" (1862), „Om den såkaldte litterære og kunstneriske eiendomsret" (1871-1875), „Udkast til lov om rettergangsmåden i straffesager". V. 1879 B. tuli ministeristön jäseneksi, mutta menetti vetokysymyksen johdosta virkansa yhdessä Selmerin ministeristön muiden jäsenten kanssa valtio-oikeuden tuomion kautta v. 1884.

Bachman, saks. lääkäri, ks. Rivinus.

Bachofen, Johann Jakob (1815-87), sveits. oikeushistorioitsija; teoksellaan „Das Mutterrecht" (1861, 2 pain. 1897) B. on uranaukaisioita vertailevan oikeustieteen alalla.

Bacillariaceæ ks. Ruskolevät.

Bacillus, sauvanmuotoinen bakteeri. ks. Bakteerit. — *Eläint.* hyönteissuku suorasiipisten lahkosta.

Back *[bäk]*, Sir George (1796-1878), engl. amiraali ja napamaiden tutkija. B. otti osaa Franklinin ja Richardsonin retkikuntiin 1819-23 ja 1825-26 sekä johti 1833-35 omaa retkikuntaansa Ameriikan pohjoisosissa, jolloin myös hänen nimeään kantava Suuri Kalajoki (ks. Back River), löydettiin. *W. S-m.*

Backer, Harriet (s. 1845), norj. maalaajatar, opiskeli Münchenissä ja Pariisissa; maalaa muotokuvia ja varsinkin interiöörejä, joita hän käsittelee koloristisella taituruudella ja säteilevissä valovaikutelmissa.

Backer, Jakob (1608-51), holl. taidemaalari, Rembrandtin ystävä ja hänen vaikutuksensa alainen, työskenteli Amsterdamissa maalaten enimmäkseen muotokuvia mestarinsa tyyliin.

Backer-Gröndahl, Agathe Ursula (s. 1847), norj. pianisti ja säveltäjätär; hänen herttaiset laulunsa ovat Suomessakin suosittuja. *I. K.*

Backfisch (saks.), oik. „paistinkala"; sittemmin: tyttöletukka, joka tahtoo käydä aikaihmisestä.

Backlund, Johan Oskar (s. 1846), ruots., tähtitieteilijä, kotoisin Vermlannista. B. tuli 1873 assistentiksi Tukholman observatoriin, 1875 dosentiksi Upsalan yliopistoon, 1876 observaattoriksi Tarttoon, 1879 apulaisastronomiksi Pulkovan observatoriin, 1883 Pietarin tiedeakatemian jäseneksi. V:sta 1895 hän on Pulkovan tähtitieteellisen laitoksen johtaja. B. on etevä sekä teoreettisena että käytännöllisenä tähtitieteilijänä. Teoreetikkona hän on tutkinut sekä yleensä häiriöteorioja koskevia kysymyksiä että erittäin pikku planeettien ja Jupiterin kuiden teoriaa, mutta varsinkin tärkeän n. s. Encken komeetin liikuntoa. Huippuvuorilla suoritettujen astemittausten venäläisen osan johtaja. Perustanut Pulkovan observatorin haaraosaston Odessaan; sitäpaitsi on muidenkin haaraosastojen perustaminen jo päätetty. B. on monessa suhteessa Venäjällä ollut aloitteentekijänä ja elvyttäjänä käytännöllisen tähtitieteen, geodesian ja seismologian alalla. *A. D.*

Backman, Kaarle (1805-56), suomal. koulumies, synt. Loviisassa. Tuli ylioppilaaksi Vii-

purin lukiosta 1823, maisteriksi 1832. Aikoi lääkäriksi, mutta varattomuuden takia siitä estettynä antautui opettajauralle. Oli v:sta 1833 opettajana A. A. Laurellin y. m. perustamassa Helsingin lyseossa. Oleskeltuaan sitten jonkun aikaa Venäjällä, jossa hankki itselleen perusteelliset tiedot uusissa kielissä, B. palasi jälleen saman koulun palvelukseen perustaen siihen m. m. reaaliosaston („Backmanin reaaliosasto"), jossa laajemmalti luettiin venäjän, saksan ja ranskan kieliä. 1846 hän tuli koko oppilaitoksen johtajaksi, jossa toimessa oli kuolemaansa saakka. Hänen johdossaan koulu kohosi huomattavaan kukoistukseen ja myönnettiin sille 1855 2,000 ruplan vuotuinen valtionkannatus. — B. tahtoi kiinnitettäväksi erityistä huomiota alkeisopetukseen ja uusien kielien muodollisestikin sivistävään vaikutukseen. Itse hän oli etevä opettaja. — B. oli myös saksan kielen lehtorina yliopistossa v:sta 1846. Kuollessaan hän lahjoitti omaisuutensa yliopistolle (n. s. Backmanin matkaraha nuorille opettajille). [Leinberg, „Helsingfors Lyceum"; V. K. E. Wichmann, „Suomen kasvatuksen ja opetuksen historia".] *O. M-e.*

Backmansson, Hugo Elias (s. 1860), taiteilija, kapteeni, opiskeli Turun piirustuskoulussa, sittemmin Pietarin taideakatemiassa. Hänen aiheensa ovat enimmäkseen otetut kadetti- ja sotaelämästä. V. 1892 hän julkaisi „Teckningar ur kadettlifvet", johon muutamat entiset kadetit olivat kirjoittaneet tekstin. Hänen maalaamansa oma muotokuva on Ateneumin kokoelmissa. *R. E. H.*

Back River *[bäkrivə]* l. Suuri Kalajoki, suuri joki Pohj.-Ameriikassa, Backin (ks. t.) löytämä (1833). Siinä on useita putouksia ja se muodostaa monissa paikoin suuria järviä. Laskee Jäämeren lahteen napapiirin pohj.-puolella. *W. S-m.*

Backwoods *[bäkvudz]* (engl.; suom. „takametsät"), oli muinoin niiden suunnattomien aarniometsien yhteisnimitys, jotka täyttivät Pohjois-Ameriikan Alleghany-vuorten länsipuolella. Asukkaina oli intiaaniheimoja. Siirtolaisuuden edetessä länteen päin käytettiin epämääräistä b. nimitystäkin yhä „kaukaisemmassa lännessä" sijaitsevista seuduista. Maailmankuulut ovat Cooperin (ks. t). kertomukset b:n ensimäisistä siirtolaisista *(„backwoodsmen", „pioneers", „squatters")* ja näiden alituisista taisteluista intiaaneja vastaan. *W. S-m. (K. R. B.)*

Baco ks. Bacon.

Bacon *[beikn],* Delia (1811-59), amer. kirjailijatar, ensimäinen, joka väitti Shakespearen draamat Lord Baconin kirjoittamiksi. Shakespeare, sivistymätön, alhaisessa yhteiskunnallisessa asemassa oleva näyttelijä ei muka ole voinut olla hänen nimellään kulkevien draamojen kirjoittaja, vaan on ne kirjoittanut Lord Bacon, jonka korkean virka-asemansa vuoksi täytyi salata kirjailleensa alalla, joka ei niihin aikoihin ollut arvossapidetty. Teoria, joka nojautuu varsin etsittyihin ja teennäisiin perusteisiin, salakirjaimiin y. m., on aiheuttanut runsaasti lentokirjasia ja uusia samansuuntaisia olettamuksia, joilla sentään kirjallishistoriassa on etupäässä ainoastaan kuriositeetin merkitys. [B:n elämäk. ilm. Lontoossa 1888.] *V. K-i.*

Bacon *[beikn],* Francis, Verulamin paroni (1561-1626), kuuluisa tieteen uudistajana ja kokemusperäisen filosofisen suunnan alkuunpanijana. Ylhäisen virkamiehen, valtionsinetinhaltijan Nicholas B:n (k. 1579) poikana hän joutui nuorena valtiomiehen uralle ja parlamentin jäseneksi, oli kauan valtion asianajajana, tuli 1617 valtionsinetinhaltijaksi, 1618 lordkansleriksi sekä Verulamin paroniksi, 1621 S:t Albanin viscountiksi, mutta sam.

Francis Bacon

v. häntä syytettiin lahjuksien otosta tuomarinviran hoidossa ja hän tuomittiin suunnattomiin sakkoihin, menettämään kaikki virkansa sekä vankeuteen; kuningas armahti hänet; loppuikänsä hän eli yksityiselämän hiljaisuudessa. — Jo ennen häntä olivat monet kirjailijat vaatineet tieteiden uudistamista kokemusperäisellä pohjalla, mutta B. osasi esittää tuon vaatimuksen vaikuttavammin kuin kukaan muu aikalainen. Hän suunnitteli sitä varten suurta, 4-osaista teosta „Instauratio magna", josta kuitenkin on ilmestynyt ainoastaan ensimäinen osa „De dignitate et augmentis scientiarum" („Tieteiden arvosta ja edistämisestä", 1623, vanhempi laitos „Proficience and advancement of learning" 1605) sekä osa toisesta osasta „Novum Organum" (1620). Auktoriteetteihin luottava ja deduktiivinen menettelytapa, jotka kauan ovat vallinneet tieteissä, ovat kerrassaan hylättävät. Sen sijaan B. koettaa osoittaa uuden, kokemusperäisen tutkimusmenettelyn, jota noudattamalla voidaan tehdä aavistamattomia keksintöjä ja päästä luonnon herraksi. Hän esittelee laajasti niitä moninaisia ennakkoluuloja, „idoleja", joihin yleisesti uskotaan ja jotka ovat tarkasti poistettavat; senjälkeen pitää kerätä vaarinottoja ja metodisesti järjestää ne „instanssi-tauluiksi" eli luetteloiksi; täten vertaamalla „positiivisia", „negatiivisia" ja „prerogatiivisia" instansseja y. m. johdutaan kokemusperäisiin totuuksiin. Baconin antamat induktsionin osviitat eivät suinkaan ole kaikissa kohdin osanneet oikeaan; hän ei suorastaan osoittanut uutta tietä luonnontutkimukselle, vaan sen tekivät varsinaiset luonnontutkijat, Galilei y. m. Mutta ajan yleiseen ajatustapaan ja erittäinkin filosofian henkeen hän vaikutti erinomaisen mahtavasti ja sai siten tieteellistä harrastusta kääntymään kokemusperäiseen suuntaan. B. on vielä julkaissut kokoelman „Essays", joka sisältää lyhyitä kirjoitelmia m. m. siveysopillisista ja uskonnollisistakin kysymyksistä, sekä Henrik VII:n historian. Hänen kuolemansa jälkeen painettiin „Uusi Atlantis", ihannevaltion kuvaus, jossa B. erittäin kuvailee kaikenlaisia ihmeellisiä laitoksia tieteiden ja teollisten keksintöjen edistämiseksi sekä esittää osaksi haaveellisia arveluja keksinnöistä, joita tulevaisuudessa tullaan tekemään. — Viime aikoina esitetty väite, että B. muka on Shakes-

pearen näytelmien todellinen runoilija, on perin heikosti perusteltu ja mahdoton ajatus. [B., Works, julk. Spedding y. m., 7 osaa (1857 seur.) : Spedding, „Letters and life of F. B.” (7 os., 1861 seur.) ; K. Fischer, „Fr. Bacon u. seine Nachfolger” (1875).] *A. Gr.*

Bacon *[beikn]*, Roger (luult. 1214-94), engl. luonnontutkija ja filosofi, fransiskaanimunkki, kuuluisa tiedoistaan monissa tieteissä. B. oli synt. aatelisesta suvusta, harjoitti opintoja Oxfordissa ja Pariisissa. Oivaltaen keskiajan skolastiikan tyhjyyden B. hylkäsi spekulatiivisen metodin ja asetti sen sijalle kokemuksen ja kokeilun. Kerrotaan hänen tehneen useita keksintöjä (suurennusiasi, ilmapumppu, jonkinmoinen ruudintapainen ainesekoitus y. m.) ; hän esitti huomattavia aatteita monista luonnontieteellisistä kysymyksistä, harrasti myöskin alkemiaa ja sai kunnianimen „ihmeellinen opettaja” *(doctor mirabilis)*. Mutta B. joutui pahaan huutoon noituudesta ja herätti muutenkin uudistusvaatimuksillaan, jotka myöskin kohdistuivat tarpeellisiin parannuksiin kirkossa ja papiston tavoissa, munkkien vihaa. Hän suljettiin erääseen Pariisin luostariin, jossa oli noin 10 vuotta ankaran valvonnan alaisena. Paavi Clemens IV antoi hänelle 1265:n paik. vapauden ja B. sai kirjoittaa puolustuksekseen suurimman teoksensa „Opus majus”, joka esittää hänen yleiskäsityksensä tieteiden kokonaisjärjestelmästä ja joka lähetettiin paaville. Clemensin kuoltua B. uudelleen joutui vainojen alaiseksi ja oli taas kauan aikaa vankilassa, josta päästyään pian kuoli. [Charles, „R. B., sa vie, ses ouvrages, ses doctrines” (1861).]

Bacsányi, János *[batšānji jānoš]* (1763-1845), monipuolisesti sivistynyt, monta kovaa kokenut unk. kirjailija, aikanaan maansa kirjallisten harrastusten johtomiehiä; „Magyar Muzeum” nimistä kirjallista aikakauskirjaa hän osasi vähäpätöisenä kansliavirkamiehenäkin (Kassan kaupungissa Pohjois-Unkarissa) toimittaa ja kokosi ympärilleen joukon eteviä kynäniekkoja. Kirjoituksissaan hän voimakkaasti huomautti unkarilaisen kirjallisuuden tarpeita, kirjallisen kritiikin suurta merkitystä sekä käsitteli myös niitä periaatteita, joita käännöstyössä tulisi noudattaa; myöskin hän koetti tutustuttaa aikalaisiaan vanhempaan unkarilaiseen kirjallisuuteen, samoin myös Ossianin lauluihin sekä Miltoniin. B. oli isänmaallinen, kansanvalistusta ja kansanvaltaa harrastava mies. Eräs Ranskan vallankumouksen johdosta kirjoittamansa runo, jota katsottiin vallankumoukselliseksi, oli alkusyynä niihin selkkauksiin ja onnettomuuksiin, jotka hänen elämässään sitten seuraavat. Niistä huolimatta hänen kirjalliset harrastuksensa pysyivät virkeinä, vieläpä Linzin vankilassakin, jossa sai loput elämäänsä viettää v:sta 1817 alkaen. Täällä hän kirjoitti parhaat runonsa. *Y. W.*

Bacterium ks. Bakteerit.

Baculus (lat.), sauva. — B. pastoralis (episcopalis), paimen-, piispansauva.

Badacsony *[-atšonj]*, muodoltaan mieltäkiinnittävä sammunut tulivuori (438 m), kuuluisa viinivuori Balaton-järven (ks. t.) luoteisrannalla Unkarissa. Muinoin oli vuorella luostari, joka perustettiin v. 1268; vielä näkyvissä Pyhän Tapanin aikuisen temppelin raunioita. Matkailijain suosima; hotelli, höyrylaiva-asema.

Badajoz *[-aho'þ]*. 1. Espanjan provinssi Estremaduran maakunnassa, 21,894 km², 560,063 as. (1907) (25 km²:llä). B. sijaitsee Sierra Morenan pohj.-puolella ja Guadiana-joen ympärillä; se on kuiva ja suhteellisesti hedelmätön. Asukkaat elävät maanviljelyksestä ja karjanhoidosta. — 2. Samannimisen provinssin pääkaup. Guadianan varrella, lähellä Portugalin rajaa; linnoitus, 30,399 as. (1900). Vanha, pitkä silta vie joen yli. Kaunis tuomiokirkko. Estremaduran kenraalikapteenin ja piispan asuntokaupunki. Fajanssi- ja nahkatavarain teollisuutta. — B. on vanha roomal. siirtola, myöhemmin se oli maurilaisen valtion pääkaupunki, kunnes Kastilia valloitti sen 1235. *W. S-m.*

Badakšan *[-ān]*, koillisen Afganistanin maakunta Amu-joen eteläpuolella, luonnonihana alppimaa (vuorenhuippuja 6,300 m asti), jonka vuoret sisältävät vuorisuolaa, kuparia, hopeata, rautaa, lyijyä, rikkiä, „lapis lazulia” y. m. N. 150,000 persiankielistä as. Pääkaup. Faisabad. *W. S-m.*

Baden *[-ā-]*, suurherttuakunta Lounais-Saksassa, 15,068 km² paitsi Boden-järveä. Suuruutensa puolesta Saksan neljäs valtio. B. rajoittuu etelässä Sveitsiin, idässä Württembergiin, pohjoisessa Baieriin ja Hesseniin, lännessä Pfalziin (Baierin) ja Elsassiin. Länsi- ja melkein koko etelärajan muodostaa Rein-joki. Maan luonto: Pitkin Rein-jokea (länsirajaa) on 15-20 km leveä alue matalaa tasankomaata, mutta muu osa maata on vuorista. Korkein vuori on metsäinen Schwarzwald. Sen korkein huippu on Feldberg, 1,495 m. Schwarzwaldin pohj.-puolella Neckariin saakka ulottuu Neckarin ylätasanko, joka on paljoa matalampi, ja Neckarin pohj.-puolella vähän korkeampi Odenwald, n. 600 m. Schwarzwald laskee verrattain jyrkästi Reinin laaksoon päin. Idässä laajenee vuori ylätasangoiksi, jotka kaakkoisessa Badenissa muodostavat Rauhe Albin (l. Švaabin Juran) ; tämä on Badenissa n. 960 m. — Tärkein joki on Rein. Baselin luona se on 252 m yl. merenp., Mannheimin luona 90 m. Schwarzwaldilta se saa monta lisäjokea, tärkein ja suurin on Neckar. B:n kaakkoisosassa alkavat Tonavan molemmat lähdejoet. — Ilmanala on Reinin laaksossa leuto. Karlsruhen keskilämpö 10,3°. Vuorilla on kylmempi, Schwarzwaldin talvet ovat kylmät ja lumiset. Vuorilla sataa paljon, mutta tasangolla vähän. — Väestö: Asukasluku 2,010,728 (1905) l. 133 km²:llä. Reinin laaksossa asuu aina 300 km²:llä, mutta Schwarzwaldilla vain 40 km²:llä. Kansasta on 60 % katolilaisia, 38,3 % protestantteja, 1,3 % juutalaisia. Vuotuinen väenlisäys on n. 1,5 %. Eteläosassa kuuluu kansa alemannilaiseen ja švaabilaiseen, pohjoisosassa enimmäkseen frankkilaiseen heimoon. Etelässä asuu kansa hajallaan, tiluksillaan; pohjoisessa kylissä. Elinkeinot: Reinin laakso on hedelmällinen ja hyvin viljelty. Vuoristomaa on vähemmän tuottava kylmän ilmanalansa takia; täällä on suuria kuusi-, mänty- ja pyökkimetsiä. Maasta on 38 % viljelysmaata, 18 % niittyä, 1,3 % viinitarhoja ja 37 % metsiä. B:ssa menestyvät tavalliset viljalajit sekä perunat, hamppu, tupakka, humalat,

kastanja ja mantelipuu (Reinin laaksossa), hedelmät (omenat ja päärynät) ja viini (n. 375,000 hl vuosittain). — Kotieläiminä pidettiin 1900 n. 76,000 hevosta, 652,000 lehmää, 498,000 sikaa; sitäpaitsi lampaita, vuohia, mehiläisiä ja siipikarjaa. Metsät tuottavat vuosittain n. 35 milj. mk. B:ssa ei ole paljo hyödyllisiä mineraaleja, mutta sen sijaan useita kivennäislähteitä (Baden-Baden y. m.). — Teollisuus on vilkas, vaikkei maassa ole kivihiiliä. Tärkeät ovat puuvilla- ja silkkikutomot, tupakka-, kone-, nahka-, paperi-, kumi-, kemialliset y. m. tehtaat. Tehdaskaupungeista ovat Mannheim, Karlsruhe, Pforzheim ja Freiburg tärkeimmät. — Kauppa on vilkas. Mannheim, joka sijaitsee Reinin liikenteen päätekohdassa, on Badenin ja koko Etelä-Saksan tärkein kauppakaupunki. Rautateitä on yli 2,000 km. Valtio ja sivistys. B:ssa on 2 yliopistoa (Freiburgissa ja Heidelbergissä), teknillinen korkeakoulu (Karlsruhessa) ja useita kouluja. — Hallitusmuoto (22 p. elok. 1818) on perustuslaillinen. Hallitusvalta on suurherttualla; lainsäätämisvalta on hänellä ja valtiopäivillä yhteisesti; valtiopäivät ovat jaetut kahteen kamariin. Saksan valtiopäiville B. lähettää 14 edustajaa, liittoneuvostossa sillä on 3 ääntä. Posti- ja lennätinlaitos ovat Saksan valtakunnan, mutta rautatiet ovat suurimmaksi osaksi B:n valtion. Vuotuinen kulunkiarvio lasketaan n. 100 milj. markaksi. Valtiovelka nousee 570 milj. mk:aan. Armeija muodostaa Saksan 14:nnen armeijakunnan. B:n värit punainen ja keltainen. Pääkaup. Karlsruhe. *W. S-m.*

Historia. Roomalais-ajalla B. oli osa provinssia *Agri decumates*. Kansainvaellusten aikana alemannit ja sen jälkeen frankit valloittivat maan. Kaarle Suuren seuraajien aikana syntyi maassa useita pieniä herttuakuntia. Nykyinen ruhtinassuku johtaa alkuperänsä Bertoldista, Zähringenin suvusta. Hohenstaufilaiset keisarit lisäsivät tämän suvun alueita. Interregnumin aikana muudan Bertoldin jälkeläisiä, Rudolf, edelleen lisäsi alueitaan. Hän oli B:n markkreivikunnan varsinainen perustaja. Eri vaiheiden jälkeen jaettiin B. v. 1527 kahden haaran kesken, toinen oli B. Baden, toinen B. Durlach. Uskonpuhdistus sai jalansijan molemmissa maissa, mutta kiellettiin pian ensinmainitusta. Suurin osa väestöä jäi katoliseksi. B. Durlachissa hallitsi vv. 1709-1738 Karl Wilhelm, joka perusti Karlsruhen; häntä seurasi hänen pojanpoikansa Karl Friedrich, joka v. 1771 peri B. Badenin. Liittymällä Napoleoniin Karl Friedrich saattoi suuresti lisätä maansa alueita. Hänestä tuli vaaliruhtinas (1803) ja suurherttua (1805). Karl Friedrichiä (k. 1811) seurasi hänen pojanpoikansa Karl Ludvig Friedrich, joka Leipzigin taistelun jälkeen v. 1813 rikkoi välinsä Napoleoniin ja liittyi liittoutuneihin. Tämän johdosta B. sai pitää alueensa muuttumatta. V. 1818 B. sai perustuslaillisen valtiomuodon kaksikamarisine eduskuntineen, joka kauan oli Saksan vapaamielisin. Heinäkuun vallankumouksen jälkeen poistettiin vielä eräitä yksinvaltiuden jätteitä; m. m. säädettiin painovapaus. 1848 vuoden vallankumousliikkeet ulottuivat Badeniinkin, aikaansaaden siinä seuraavana vuonna kapinan, joka vain Preussin sotajoukkojen avulla saatiin kukistetuksi. V. 1856 tuli suurherttuaksi Friedrich, joka voimakkaasti hallitsi maata vapaamieliseen suuntaan. Peljäten Bismarckin anastuspolitiikkaa Friedrich liittyi v. 1866 Itävaltaan, mutta teki Königgrätzin tappelun jälkeen nopeasti rauhan Preussin kanssa. V. 1870 asetti suurherttua sotajoukkonsa Preussin kuninkaan Wilhelmin komennon alle. Badenia on yhä edelleen hallittu vapaamieliseen suuntaan. Progressiivinen tulovero on säädetty. Munkkikunnat ovat kielletyt. Välitön vaali valtiopäiville säädettiin 1904. *K. R. B.*

Baden *[-ā-]*. 1. Kaupunki Aargaun kanttonissa Sveitsissä Limmat-joen varrella, n. 6,200 as. Kylpypaikka kuumine rikkilähteineen, joita jo roomalaisaikana käytettiin leiniä ja reumatismia parannettaessa. Nyk. n. 20,000 kylpyvierasta vuodessa. — 2. Ala-Itävallan kaupunki Wienin eteläpuolella, 12,247 as. (1901). Myöskin kylpypaikka rikkilähteineen, n. 25,000 kylpyvierasta, jotka etsivät parannusta samoihin tauteihin kuin Sveitsin B:ssa. Roomalaisajalla oli paikan nimi *Aquæ Pannonicæ*. Ympäristöllä harjoitetaan suurta viininviljelystä. *W. S-m.*

Baden-Baden *[bā- bā-]*, kaupunki Badenin suurherttuakunnassa, Schwarzwaldin laaksossa, 16,237 as. (1905), kuuluisa kylpypaikka (roomal. *Aquæ Aureliæ*), jota käytetään leinin, rampuuden ja sisätautien parantamiseksi. B.-B. on kaunis kaupunki suurenmoisine kylpylaitoksineen ja mainioine hotelleineen. Sen kuulu pelipankki suletettiin 1872. — Läheisyydessä on Badenin suurherttuan kesäpalatsi. *W. S-m.*

Badeni *[-ē'-]*, Kazimierz (s. 1846), itäv. valtiomies, synt. Galitsiassa, jonka maaherraksi hän tuli 1888. 1895 B. kohosi ministeripresidentiksi ja sisäasiain ministeriksi. Hänen kieliasetuksensa, joka soi Böömin ja Määrin slaavilaisille suurempia kielellisiä oikeuksia, herätti saksalaisten tyytymättömyyden ja aiheutti hänen eronsa 1897.

Baden-Powell *[bādn pauəl]*, Robert Stephenson Smyth (s. 1857), engl. sotilas. Puolusti buuri-sodassa Mafekingin kaupunkia vv. 1899-1900, kunnes se vapautettiin piirityksestä; tuli 1903 Englannin ratsuväen ylitarkastajaksi; julkaissut oivallisen käsikirjan tiedustelupalveluksesta „Aids to scouting" (1899). *(G. R.)*

Badia y Lablich *[-i'a i lebli'tš]*, Domingo (1766-1818), esp. matkailija, tutki ensin luonnontieteitä ja itämaisia kieliä. Ympärileikkauttettuansa itsensä hän teki 1801 muhamettilaisena Pohjois-Afrikassa matkan, jolla myös oli valtiollinen tarkoitus lähentää Marokkoa Espanjaan. Väärennetyillä asiakirjoilla hänen onnistui uskottaa olevansa profeetan sukulainen ja hän saavutti Marokossa suuren menestyksen. Kun Espanja luopui tuumistaan Marokkoon nähden, B. teki matkan Mekkaan halki muhamettilaisen maailman ja sen suuresti kunnioittamana.

Badics, Ferenc *[baditš färänts]* (s. 1854), unk. kirjallisuushistorioitsija, reaalilyseonopettaja Budapestissä (v:sta 1891), julkaissut joukon arvokkaita kirjallisuushistoriallisia erikoistutkimuksia, joista huomattavimmat: „Gaal József élete és munkái" („J. Gaalin elämä ja teokset", Budap. 1881), „Fáy András életrajza" („A. Fáyn elämäkerta", Budap. 1890); toimittanut yhdessä Zs. Beöthyn (ks. t.) kanssa julkisuuteen laajan, kuvitetun unkarilaisen kirjallisuuden historian

Badin *[-dā']*, Adolf Ludvig Gustaf Albrekt (1747-1822), kuninkaallinen suosikki, oli neekeri, synt. Länsi-Intiassa (tai Afrikassa), ja tuli poikana Ruotsiin kuningatar Loviisa Ulriikan palvelukseen. Hän kiintyi koko sydämmestään kunink. perheeseen, jonka kaikkiin salaisuuksiin oli perehtynyt. „Hän oli suuressa määrin arkatuntoinen, ja vaikka tarkoin tunsi ajan tapahtumat ja mitä v:een 1782 oli hovissa tapahtunut, ei hänen koskaan kuultu siitä mitään kertovan". Otti ahkerasti osaa ajan salaisiin seuroihin, vapaamuurariuteen y. m. Tunnetuksi on B. varsinkin tullut Crusenstolpen „Morianen" nimisen historiallisen romaanin kautta. *K. G.*

Badin *[dā']* (ransk.), ilvehtijä, leikinlaskija; badinage, badinerie (ransk.), ilveily, leikinlasku.

Badminton *[bădmintən]*, engl. pallopeli, jota pelataan pääasiassa samoja sääntöjä noudattaen kuin *lawn tennis*täkin (ks. t.). Huomattavin erotus on siinä, että badminton-pelissä käytetään tavallisen kumipallon asemesta pientä korkkipalloa, johon on kiinnitetty höyhenkimppu. Pallo on aina lyötävä lennosta. Leikkiala on tavallisesti pienempi kuin „verkkopallossa" (6 × 12 m). *-lskm-.*

Baeck *[bek]*, Henrik Reinhold (1756-1838), lahjoittaja, esittelijäsihteeri, tuli ylioppilaaksi 1773, vihittiin papiksi 1783, ja oltuaan virkamiehenä Turun tuomiokapitulissa, sekä rehtorina sikäläisessä katedraalikoulussa, nimitettiin kirkollisasiain-toimituskunnan esittelijäsihteeriksi 1809. Uskonpuhdistuksen vuosisataisjuhlan johdosta 1817 B. sai jumaluusopin kunniatohtorin arvonimen. B. erosi 1819 virasta; testamenttasi omaisuutensa maan koululaitoksen parantamiseksi y. m. tarkoituksiin (ks. Baeckin lahjoitusrahasto). *K. S.*

Baeck *[bek]*, Johan Fredrik (1799-1838), lahjoittaja, virkamies. B. tuli ylioppilaaksi 1816, Turun hovioikeuden auskultantiksi 1819, senaatin talousosaston reistraattoriksi 1836. B:n kuolinvuoteella lausuman toivomuksen mukaan hänen puolisonsa Augusta Vilhelmina Munck määräsi perustettavaksi yliopistolle stipendirahaston (ks. Baeckin stipendirahasto). *K. S.*

Baeckin lahjoitusrahasto, jonka esittelijäsihteeri Henrik Reinhold Baeck (ks. t.) jätti jälkeensä m. m. „toisen opettajan palkkaamista varten pedagogioihin, jotka ovat kauvimpana triviaalikouluista" ja jota v:sta 1881 hallitsee valtiokonttori, on nykyisin (¹/₁ 09) 385,780 mk 10 p:iä. Kirkollistoimituskunnan kirjelmän mukaan ²⁰/₁₁ 1884 käytetään korkorahoja latinan kurssien järjestämiseen sen alueen kouluissa, joka testamenttia tehdessä kuului Turun arkkihiippakuntaan. *K. S.*

Baeckin stipendirahasto, yliopistollinen, Johan Fredrik Baeckin (ks. t.) ja hänen puolisonsa Augusta Wilhelmina B:n, synt. Munck, lahjoittama apurahasto, joka alkuaan nousi, saatuna tarkoitukseen lahjoitetusta Helsingissä olleesta talosta (Liisank. 13), 27,000 markaksi, mutta on nykyisin 31,078 mk 82 p. Lahjoittajain määräysten mukaan oli vuotuisesta korosta jaettava $^1/_3$ 1:lle varattomalle lääketieteen ylioppilaalle ja $^2/_3$ 2-3:lle varattomimmalle lainopinylioppilaalle. Apurahat olivat annettavat asianomaisten tiedekuntain harkinnan mukaan, mutta tuli stipendinsaajain ehdottomasti olla kotoisin Oulun läänistä ja olla tunnetut ahkeriksi ja elämässään siivoiksi. — Lainopillinen tiedekunta on omasta osuudestaan, $^{30}/_{11}$ 1871 tekemänsä päätöksen mukaan, jakanut vuotuisesti 3 stipendiä: 2 à 300 mk ja 1 à 260 mk, myöntäen kunkin stipendin 1 vuodeksi kerrallaan; kuitenkin voi tiedekunta määräaikaa pidentää, ja apurahannauttija, joka tahtoo seurata tuomaria käräjillä, voi, tiedekunnalta sitä anottuaan, nauttia senkin ajan mainittua apurahaa. — Lääketieteellisen tiedekunnan vastaava apuraha on 215 mk. lukukausittain, myönnettynä kerrallaan 3 vuodeksi; tiedekunnan harkinnan mukaan voidaan mainittua määräaikaa kuitenkin pidentää. *K. S.*

Baedeker *[bē-]*, Karl (1801-59), kirjakauppias Koblenzissa, kuuluisa erinomaisten matkakäsikirjojen toimittajana. B:n matkakäsikirjoista ilmestyy yhä uusia painoksia, saksan, englannin ja ranskan kielisinä. Suomesta ei ole eri osaa, vaan puhutaan siitä osassa „Russland" (Venäjä). Nyk. omistavat Karl B:n poika, pojanpoika sekä Heinrich Ritter B:n kustannusliikkeen, joka v. 1872 siirrettiin Leipzigiin.

Baer *[bǟr]*, Karl Ernst von (1792-1876), itämerenmaakuntalainen eläintieteilijä, uudenaikaisen embryologian perustajia. Vietti opintoaikansa eri yliopistoissa Saksassa, jossa työskenteli m. m. Würzburgissa prof. Döllingerin johdolla. Oltuaan Königsbergissä professorina hän asettui 1834 Pietariin, jossa tuli tiedeakatemian jäseneksi. Kuoli Tartossa 1876. — Pääteoksessaan „Über Entwickelungsgeschichte der Thiere" (1828-37) julkaisi hän mainehikkaat tutkimuksensa kanan sekä muidenkin luurankoisluokkien edustajien sikiökehityksestä. — Tähän aikaan oli vallalla luonnonfilosofien perustama ja myös Meckelin ja Rathken kannattama oppi „väliasteista" (durchgangsbildungen). Sen mukaan oli korkeammilla eläimillä sikiöasteita, jotka rakenteensa puolesta olennaisesti vastasivat alempia eläimiä. Tätä oppia vastusti B., joka tutkimustensa kautta oli tullut siihen vakaumukseen, että esim. luurankoissikiö ei millään asteella vastaa mitään eläinkunnan alempaan päätyyppiin kuuluvaa eläintä, vaan on ensi asteeltaan saakka selvä luurankoinen. Tosin ovat, hän myöntää, kaikkien eläinten ensimäiset kehitysasteet samanlaisia onttoja palloja tahi rakkoja, mutta sivuutettuaan nämä ovat eläinkunnan kaikki neljä päätyyppiä täysin selväpiirteisesti erillään. — Samaan päätyyppiin kuuluvat eläimet ovat hänen mielestään enemmän tahi vähemmän erilaistuneita, korkeampia tahi alempia muunnoksia samasta ajatellusta perus-

Karl Ernst v. Baer

muodosta. Niin kehittyy esim. luurankoisten tyyppiin kuuluvan eläimen sikiölle aluksi yleinen luurankoisrakenne, vasta myöhemmin se saa lahkon, heimon, suvun ja lajin tuntomerkit. Imettäväissikiön muutamat alkuasteet muistuttavat tosin kalaa, mutta tämä ei merkitse, että niillä olisi kala-aste, vaan että nykyään elävät kalat ovat vähemmän erilaistuneet yleisestä luurankoisperusmuodosta kuin imettäväiset. — B:n vakaumus eläinkunnan 4:stä toinen toisestaan täydellisesti eristetystä päätyypistä saattoi hänet myös vastustamaan uudempaa kehitysoppia, joka pitää kaikkia eläinmuotoja toinen toistensa todellisina veriheimolaisina. B:n kanta on kuitenkin varsin ymmärrettävissä, kun ottaa huomioon, että nuoren kehitysopin puolustajien teoriat aluksi nojautuivat sangen heikkoihin tieteellisiin todistuksiin ja epätäydellisiin havaintoihin. Sitäpaitsi B. katsoi lajien voivan jonkunverran muuttua voimakkaasta ulkonaisesta vaikutuksesta. Mutta samalla hän oli sitä mieltä, että ainoastaan samaan tahi läheisiin sukuihin kuuluvia lajeja saattaisi johtaa samasta kantamuodosta.
J. A. W.

v. Baerin laki, nyk. vääräksi todistettu olettamus, jonka mukaan pohjoisella pallonpuoliskolla joet enemmän uurtavat oikeata kuin vasenta rantaansa, eteläisellä päinvastoin. Tämä olisi aiheutunut maan pyörimisestä, josta on seurauksena, että kaikki vaakasuorassa tasossa tapahtuvat liikeilmiöt yllämainitulla tavalla poikkeavat radastaan; siis pohj. pallonpuoliskolla oikeaan, eteläisellä vasempaan liikesuunnaltaan. v. Baerin lain näyttivät todistavan oikeaksi uurtamisilmiöt useissa Venäjän virroissa (Volga, Irtyš), joiden oikea ranta on korkea („vuoriranta"), vasen matala („niittyranta"). Myöhemmät tutkimukset ovat kumminkin osoittaneet, ettei maan pyörimisestä johtunut liikesuunnan muutos olisi voinut näin huomattavia seurauksia aikaansaada. Pikemminkin olisi syy rantojen erilaisuuteen joko samalta suunnalta puhaltavissa paikallistuulissa tahi joenuoman geologisessa rakenteessa.
W. S-m.

Baesa, Israelin kuningas, joka murhauttamalla edeltäjänsä Nadabin ja hävittämällä sukupuuttoon koko Jerobeamin hallitsijasuvun anasti käsiinsä vallan, hallitsi 24 vuotta Tirsassa 10:nnen vuosisadan lopulla (1 Kun. 15_{27} seur.).
Ar. H.

Baethgen *[bētgən],* F r i e d r i c h (1849-1905), saks. orientalisti ja teologi, vaikutti seemiläisten kielten professorina Kielin, Hallen ja Greifswaldin yliopistoissa ja edusti viimeksi V:n T:n teologiaa Berliinissä. Paitsi käännöksiä syyrian kielestä y. m. hän julkaisi „Beiträge zur semit. Religions-Geschichte" (1888), „Die Psalmen" (3:s painos 1904) ja toimitti „Handwörterbuch des bibl. Altertums von Riehm" (2:n painos 1893).
K. T-t.

Bætica, roomal. maakunta Etelä-Espanjassa, Augustuksen ajalla, vastasi pääasiassa myöhempää Andalusiaa (ks. t.).

Baeyer. 1. J o h a n n J a k o b B. (1794-1885), saks. geodeetti, yleiseurooppalaisen astemittauksen alkuunpanija. Oli vuosina 1831-36 Besselin apulaisena astemittaustöissä Itä-Preussissa. B:n ehdotuksesta järjestettiin 1862 Keski-Euroopan astemittaus, joka 1867 muodostui yleiseurooppalaiseksi, sittenkuin kaikki Euroopan valtiot, Englantia lukuunottamatta, olivat siihen yhtyneet. B. nimitettiin Berliiniin 1864 perustetun Keski-Euroopan astemittauksen keskustoimiston päälliköksi. V. 1869 muodostui tästä keskustoimistosta pysyväinen geodeettinen laitos. B:n useista tieteellisistä teoksista mainittakoon: yhteistyössä Besselin kanssa 1838 toimitettu „Die Gradmessung in Ostpreussen"; yleistajuinen julkaisu „Über die Grösse und Figur der Erde" (1861); „Das Messen auf der sphäroidischen Erdoberfläche" (1862).
H. R.

2. J o h a n n F r i e d r i c h W i l h. A d o l f v o n B. (s. 1835), edellisen poika, kuuluisa saks. kemisti. B. tuli 1872 vakinaiseksi kemian professoriksi Strassburgin yliopistoon sekä 1875 Liebigin (ks. t.) jälkeen kemian professoriksi Müncheniin. B. on julkaissut suuren joukon tärkeitä tutkimuksia orgaanisen kemian alalta. Tärkeimmät niistä ovat indigo-sinisen (ks. t.) synteesi, ftaleiini-väriaineitten keksintö, melliittihappoa, terpeenejä ja hydreerattuja bentsoliderivaatteja, varsinkin hydroftalihappoja koskevat tutkimukset. Myös B:n teoreettiset spekulatsionit ovat herättäneet suurta huomiota. Näistä mainittakoon hänen mielipiteensä bentsolin kokoumuksesta, hänen hypoteesinsa erilaisten hiilirenkaitten pysyväisyydestä sekä hänen esityksensä kasvien assimilatsionista. 70:ntenä syntymäpäivänä 1905 B:n lukuisat oppilaat julkaisivat hänen kootut teoksensa. Samana vuonna hän sai Nobel-palkinnon kemiassa.
(W. B.)

Baffin *[bäfin],* W i l l i a m (1584-1622), engl. merimies ja löytöretkeilijä; otti osaa Grönlannin- ja Huippuvuorten-retkiin, matkusti 1615 kapt. Bylot'n seurassa retkelle, jonka tarkoituksena oli luoteisväylän etsiminen. Tällä matkalla kartoitettiin Hudson-salmi, Fox-kanaali ja Southampton-saari. Samallaisella matkalla 1616 kartoitettiin m. m. Smith-, Lancaster- ja Jones-salmet (78° pohj. lev.). B:n käsitys, että tämä meriväylä oli suuri lahti (B.-bay), vaikutti, ettei 200 vuoteen koetettu purjehtia sen lävitse. B. koetti itse senjälkeen toista tietä löytää luoteisväylää, mutta kuoli matkalla Ormusin kaupunkia piiritettäessä.
W. S-m.

Baffin bay *[bäfin bei]* ks. B a f f i n i n-l a h t i.

Baffinin-lahti *[bäfin-],* leveä merenlahti Grönlannin ja Pohj.-Ameriikan arktisten saarten välillä. Se on Davis-salmen kautta Atlantin yhteydessä ja Smith-salmen, Kane-altaan ja Lancaster- sekä Jones-salmen kautta Jäämeren yhteydessä. B. on 150 maant. penik. pitkä (68°-78° pohj. lev.). Suurten jäävuorten synnyttämä sumu tekee purjehtimisen täällä vaikeaksi. B. löydettiin 1562; 1616 tutki engl. Baffin sitä ja väitti sen olevan lävitsepääsemättömän (siitä nimi *bay* = lahti).
W. S-m.

Baffinin-maa *[bäfin-],* saari Ameriikan arktisessa saaristossa, 62-74° pohj. lev., 610,900 km². Hudson-salmi, Fox-kanaali, Fury- ja Hekla-salmet erottavat sen mantereesta, Davis-salmi ja Baffinin-lahti Grönlannista. Asukkaat eskimoita, keskiryhmään kuuluvia (Boasin arvion mukaan yli 1,100).

Bafing, Senegalin (ks. t.) lähdejokia Länsi-Afrikassa.

26. Painettu 11/3 09.

Bagage *[-gā'ž]* (ransk.), pakaasi, matka-kapineet.

Bagamoyo *[-mo'-]*, kauppakaupunki Saksan Itä-Afrikassa, vastapäätä Zanzibaria n. 15,000 as.). Eurooppalaisille epäterveellinen ilmanala; vähän eurooppalaisia (n. 60). Huono satama. Harjoittaa kautsun-, hedelmäin- ja karjankauppaa. Tärkeä, Taboran kautta, Tanganjikaan kulkevan karavaanitien ja aikaisemmin myös monen Keski-Afrikan löytöretken alkupiste.

Bagatelle *[-te'l]* (ransk.), „vähäpätöisyys"; *mus.*, pieni ja helppo pianokappale. — Bagatelli, pikkuseikka, tyhjänpäiväinen asia. — Bagatelliasiat, vähänarvoiset riita-asiat.

Bagdad *[baghdā'd]*, Turkin vilajeetti Keski-Mesopotamiassa (111,300 km², n. 614,000 as.) ja samanniminen kaupunki molemminpuolin Tigris-jokea, 33°—20° pohj. lev., n. 145,000 as., joista enimmät ovat muhamettilaisia, n. 8,000 kristittyjä ja 40,000 juutalaisia. B. on ikivanha kaupunki, joka näkyy olleen olemassa jo Babylonian vallan aikoina. Kun abbasidien toinen

Bagdad.

kalifi alMansûr 762 siirsi residenssinsä sinne, antoi hän sille nimen Dârassalâm, mutta vanhastaan tuttu nimitys B. jäi yhä käytäntöön. Vanha B. sijaitsi aluksi Tigris-joen oikeanpuolisella rannalla ja saavutti suurimman loistonsa 900- ja 1000-luvuilla; siinä sanotaan olleen 2 milj. as., 12,000 majataloa, 100,000 moskeiaa, 60,000 kylpylaitosta ja 80,000 basaaria. V. 1258 mongolilaiset valloittivat sen, ja Timurlenk hävitti sen 1401. Se joutui osmannien haltuun 1534 ja persialaisten omaksi 1623. V:sta 1638 se kuului Turkille. Vanhasta B:ista ei ole jäljellä kuin muutamia raunioita ja hautapatsaita. Nykyinen B:in pääosa on Tigris-joen vas. rannalla, josta 200 m pitkä alussilta vie joen poikki. B. on verrattain hyvin ja osittain eurooppalaiseen tapaan rakennettu, mutta kadut ovat kapeat ja likaiset. Siellä on 30 majataloa ja yhtä monta moskeiaa. Basaarit ovat enimmäkseen tiilistä rakennetut ja vetävät vertoja Damaskoksen, Smyrnan ja Stambulin basaareille. Kauppa on varsin vilkas, sillä B:ssa yhtyvät karavaanitiet Persiaan, Basraan, Mosuliin ja Damaskokseen. Basran ja Persian-lahden kanssa B. on säännöllisessä höyrylaivakulkuyhteydessä. Vielä suuremman merkityksen B. saa, kun Konstantinopolista suunniteltu rautatie valmistuu. Tärkeimmät vientitavarat ovat villa, vilja, taatelit ja muut hedelmät, seesami, nahat, matot y. m. B:ssa on osmannilaisella pankilla haarakonttori. [Le Strange, „Baghdad during Abbasid caliphate" (1901); Huart, „Histoire de B. dans les temps modernes" (1901).] *K. T-t.*

Bagehot *[bädžət]*, Walter (1826-77), engl. taloustieteilijä ja valtiollinen kirjailija. Oltuaan ensin pankkiirina B. tuli 1860 viikkolehden „The economist"in toimittajaksi. Hänen tärkein valtiollinen teoksensa on „The english constitution" (1867), erinomainen esitys Englannin valtiomuodosta. Yhteiskuntafilosofiaansa hän on esittänyt kirjassa „Physics and politics", jossa darvinismin vaikutus on selvästi huomattavissa. Suurimman merkityksen B. kuitenkin on saavuttanut taloustieteilijänä syystä, että hänessä harvinaisella tavalla tiedemiehen lahjoihin yhtyi käytännöllinen kokemus. Hänen huomattavin teoksensa tällä alalla on „Lombard street", jossa hän nerokkaasti valaisee Lontoon rahamarkkinoita ja niiden kansainvälistä merkitystä. Hänen pienet kirjoitelmansa ilmestyivät hänen kuolemansa jälkeen (1879-81) kokoelmina „Literary studies", „Economic studies", „Biographical studies".

Baggby, maatila Pohjanlahden (Pojovikenin) itärannalla n. 7 km Tammisaaresta pohjoiseen. Tunnettu kilohaileistaan.

Bagge, Jakob (1499-1577), ruots. merisankari, norj. syntyperää, tuli 1541 ala-amiraaliksi, 1542 sotaväen everstiksi ja aateloitiin 1555. Viimemainittuna vuonna hän myöskin määrättiin sen laivaston päälliköksi, joka syttyneessä Venäjän sodassa lähetettiin Neva-joelle Pähkinälinnaa valloittamaan. Yritys ei kuitenkaan onnistunut, B:n täytyi peräytyä Viipuriin ja tuli yhdeksi niistä päälliköistä, joiden käsiin kuningas uskoi tämän tärkeän rajalinnan. Semmoisena hän oli mukana torjumassa venäläisten hyökkäystä Viipuria vastaan tammik. 1556. Eerik XIV:n sodassa Tanskaa vastaan hän 1563 voitti mainehikkaassa Bornholman meritaistelussa, jossa tanskalaisten yliamiraali joutui vangiksi, ja kunnosti samoin itseänsä Ölannin luona. Mutta seur. vuonna hän urhoollisen vastarinnan jälkeen joutui tanskalaisten vankeuteen, jossa oli 7 vuotta. *K. G.*

Bagge, Peder, ruots. sotapäällikkö, määrättiin 1567 Ruotsin laivaston amiraaliksi. 1569 jäseneksi siihen lähetystöön, joka piispa Juustenin johdolla lähetettiin Venäjälle, mutta ei näy kuitenkaan siihen ottaneen osaa. 1590 B. lähetettiin Ouluun järjestämään Pohjanmaan puolustusta ja Venäjälle tehtävää sotaretkeä. Syyspuolella 1591 hänen poikansa Sven Pietarinpoika B. kävi hävitysretkellä Venäjän Karjalassa, mutta tammik. 1592 venäläiset kostivat samalla mitalla Oulun seuduilla. Vielä samana vuonna B. heitti päällikkyytensä Oulussa. Hänen kuolinvuotensa on tuntematon. *K. G.*

Bagge, Selmar (1823-96), etevä saks. musiikkitieteilijä, -arvostelija ja -pedagogi, vaikutti Wienissä ja Baselissa, sävelsi lauluja ja soitinsävellyksiä. *I. K.*

Bagger, Carl Christian (1807-46), tansk. runoilija, levoton, epävakaa luonne, kirjoittanut tulisia, lämpimiä runoja, erinomaisen novellin „Min broders levned" ja murhenäytelmän „Dronning Christine og Monaldeschi". Hänen ko'otut teoksensa („Samlede skrifter") ilmestyivät 1866-67 (2 osaa).

Baggesen, Jens (1764-1826), tansk. runoilija (kirj. myös saksaksi), synt. Korsørissä, Wesselin oppilas, paljon matkustellut, edustaa etupäässä 18:nnen vuosisadan kirjallista makusuuntaa vastakohtana romantikoille, joiden johtajan, Øhlenschlægerin kiivas vastustaja hän oli, ja joita hän ruoski satiirissaan „Karfunkel oder Kling-Klingel-Almanach". Paitsi useita satiireja on hän kirjoittanut leikkivän kevyitä, hienon humoristisia runosarjoja, kuten „Komiske Fortællinger", „Rimbrev", sekä kiitetyn suorasanaisen teoksen „Labyrinthen". [Arentzen, „Baggesen og Øhlenschlæger".] *V. K-i.*

Baghalpur, Etu-Intiassa. ks. Bhagalpur.

Bagheria *[-i'-]*, kaupunki Palermon läheisyydessä, Sisiliassa; n. 18,329 as. Ympäristö hedelmistä rikas (viiniä ja öljypuita). *W. S-m.*

Bagirmi, entinen muhamettilainen neekerivaltio Keski-Afrikassa, nyk. ransk. siirtomaa, joka käsittää keskisen Sudanin, Tsad-järven kaakk. puolen Šari-joen itäiseltä rannikolta. Sitä rajoittavat Bornu lännessä ja Wadai idässä; n. 183,000 km², n. 1 milj. as. (neekerejä, fulbekansaa, arabialaisia ja sekarotuisia). Tasainen maa saatetaan keinotekoisella kastelulla hedelmälliseksi; se tuottaa durraa, maissia, puuvillaa y. m. sekä runsaasti suolaa ja rautaa. Ent. pääk. Massenia (perustettu v. 1522), tämän länsipuolella on ransk. hallituspaikka Fort Lamy. — Valtion perustivat 16:nnella vuosis. Sennarin neekerit (Niilin latvoilta); 17:nnellä vuosis. se oli loistavimmillaan, mutta joutui 18:nnella vuosis. Bornun ja 19:nnellä vuosis. Wadain vallan alle. V:sta 1897 se Ranskan yliherruuden alaisena muodostaa osan Ranskan Keski-Afrikka siirtokuntaa nimeltä „Territoire militaire des pays et protectorats du Tchad", (= Tchad-maitten ja suojelusalueiden sotilasalue). *W. S-m.*

Baglit (mruots. *bagall* = piispansauva, lat. *baculum* = sauva), Norjan sisällisissä sodissa keskiajalla esiintynyt puolue. Sen perustivat kesällä 1196 piispa Nikolaus Arnesson ja Rejdar Sändeman Halören markkinoilla Tanskassa. Tämä puolue oli Sverre kuninkaan vastustajista voimakkain ja sitkein; hajosi 1218.

Bagnara Calabra *[-njä'- kalā'-]*, kaupunki Italiassa, Reggio di Calabrian provinsissa, Reggio-Napolin radan varrella. Avoin satama. Se harjoitti puutavara-, viini- ja öljykauppaa sekä rahdinkulkua. Jouluk. 28 p. 1908 sattunut maanjäristys hävitti sen kokonaan, jolloin sen n. 11,000 asukkaasta yli 1,000 sai surmansa.

Bagnères *[banjä'r]*. 1. B. de Bigorre *[də bigo'r]*, samannimisen piirikunnan pääkaupunki Ylä-Pyreneitten departementissa Ranskassa; suosittu kylpypaikka. Sijaitsee Adourjoen ja eteläradan varrella; 550 m yl. merenp., n. 8,700 as., sen lisäksi vuosittain n. 20,000 kylpyvierasta. B:ssä on 50 lähdettä (19°-51°). Monipuolista teollisuutta. B. oli roomalaisajalla tunnettu *Vicus Aquensis*. 15:nneltä vuosis. ruvettiin lähteitä uudelleen käyttämään. — 2. B. de Luchon *[də lyšõ']*, kaupunki Ylä-Garonnen departementissa, Pyreneitten laaksossa, Pique- ja One-jokien yhtymäkohdassa eteläradan varrella. 625 m yl. merenp., n. 3,300 as. Suurenmoiset kylpylaitokset; 49 rikkilähdettä (16°-66°) ja 4 rautalähdettä. Vuosittain n. 19,000 kylpyvierasta. Nämätkin lähteet olivat roomalaisaikana tunnetut. Kelttiläiset olivat pyhittäneet ne Lixon jumalalleen (tästä Luchon).

Bagno *[banjo]* (it. = „kylpy"), alkuaan seraljin kylpyhuoneen vieressä oleva orjavankila Konstantinopolissa, sittemmin ne rangaistuslaitokset, jotka Ranskassa tulivat kaleerirangaistuksen sijalle. Vangit olivat yötä päivää kahleissa ja heillä oli poltinmerkki oikeassa olkapäässä. Tällaisia vankiloita oli useissa satamakaupungeissa kuten esim. Toulonissa ja Brestissä. *(G. R.)*

Bagratidit, armeenialainen ja georgialainen hallitsijasuku; v. 885 silloinen kalifi tunnusti Ašod Suuren Armeenian varakuninkaaksi; hänen jälkeläisensä hallitsivat 200 vuotta; eräs suvun haara hallitsi Vähässä Armeeniassa v:een 1375. Georgiassa hallitsivat B. (kenties toinen suku) n. 800- n. 1801.

Bagration, Petr Ivanovitš (1765-1812), ruhtinas, ven. kenraali, otti osaa Venäjän sotiin Puolassa 1792 ja 1794 sekä Italiassa ja Sveitsissä 1799; oli mukana Austerlitzin (1805) sekä Eylaun ja Friedlandin (1807) taisteluissa Napoleonia vastaan. Suomen sodan syttyessä (1808) B. sai johdettavakseen 21:nnen divisioonan, jonka etunenässä hän 21 p. helmik. kulki rajan yli Keltisten kohdalla rientäen Hämeenlinnaa kohti ja seuraten Klingsporia aina Poriin saakka. Sen jälkeen hän vartioi lounaista rannikkoa ja johti maaliskuussa 1809 tehtyä hyökkäystä Ahvenanmaalle. Sittemmin B. taisteli turkkilaisia vastaan Tonavan luona 1809; komensi 1812 vuoden sodassa Napoleonia vastaan venäläisten toista länsiarmeijaa; haavoittui kuolettavasti Borodinon luona. — B. polveutui Georgian bagratideista (ks. t.).

Petr Iv. Bagration.

Bahadur šah *[-hā'-]*, viimeinen Intian suurmoguli. 82-vuotiaana hänet pakoitettiin kapinaan (1857) englantilaisia vastaan. Delhin valloituksessa hän joutui vangiksi ja kuoli maanpakolaisena 1862. Nimellä Safar (= „voitto") hän on kirjoittanut runoja.

Bahama-saaret l. Kalliosaaret, Englannille kuuluva saariryhmä Länsi-Intiassa. Se ulottuu Floridan niemimaasta kaakkoon Haitisaaren pohj.-rannikon edustalle. Floridasta erottaa saaret Florida- l. Uusi Bahama-salmi, Cubasta Vanha Bahama-salmi. Ryhmän muodostaa 29 suurempaa (10 asumatonta) ja 661 pienempää saarta, paitsi luotoja ja kareja. Saaret ovat kaikki korallisaaria; niitten vedenalaisen perustan muodostavat Iso ja Pieni Bahamariutta. Pinta-ala n. 11,405 km², 59,142 as. (1906), niistä ³/₄ neekereitä ja mulatteja. Ilmanala terveellinen ja suotuisa, mutta hirmumyrskyjä raivoaa usein. Saaret ovat metsäisiä (mahonkipuita y. m.). Viljellään maissia, puuvillaa, bataatteja, ananasta y. m. Muista elinkeinoista harjoitetaan lampaanhoitoa, kalastusta sekä kilpikonnan pyyntiä, edelleen saadaan pesusieniä ja meri-

suolaa. V. 1900 oli vienti 5,2 milj. ja tuonti 8,4 milj. mk:n arvoinen. Suurimmat saaret ovat Iso Bahama, Andros, Suuri ja Pieni Abaco. New Providence-saarella Nassaun kaupungissa on kuvernöörin asunto. Engl. hallitus nimittää kuvernöörin; kansan valitsemassa eduskunnassa on 29 jäsentä. Columbus löysi saaret 12 p. lokak. v. 1492; hän nousi maihin n. s. Guanahani- l. nyk. Watling-saarelle. Ennen espanjalainen siirtomaa, josta alkuasukkaat hävitettiin sukupuuttoon. Englannista tuli siirtolaisia ensiksi v. 1629 ja v. 1783 saaret lopullisesti joutuivat Englannin vallan alle. *W. S-m. (K. R. B.)*

Baharie *(Uah el Bahrijeh)* l. Pieni keidas, ryhmä keitaita Libyan erämaassa Ala-Egyptissä, n. 300 km Kairosta lounaaseen, 6-7,000 arab. as. Hedelmällinen seutu: taatelipalmuja, viljaa ja puuvillaa. Tärkeimmät kaupungit ovat el-Kasr ja Bauiti. Muinaisegypt. ja roomal. raunioita. *W. S-m.*

Bahawalpur. 1. Englannin vasallivaltio Etu-Intian luoteisosassa Punjabin maakunnassa, Indus- ja Sutlej-jokien eteläpuolella; n. 45,000 km², 720,000 as. $^2/_3$ maasta on erämaata, vain vähäinen osa voidaan keinokastelun avulla tehdä hedelmälliseksi. Maanviljelys tuottaa viljaa, puuvillaa, indigoa, sokeria. — 2. Valtion pääkaup. Indus-laakson kautta kulkevan rautatien varrella, 19,000 as. Siellä asuu kotimainen ruhtinas komeassa palatsissaan. *W. S-m.*

Bahia *[-i'-]*. 1. Valtio Brasiliassa, Atlantin valtameren rannalla (9°55'—13°15' etel. lev.). Siihen kuuluu hedelmällinen rannikko, joka osaksi on tasankoa, osaksi vuorimaata (vars. etelässä), hedelmätön ruohoa kasvava ylätasanko sekä Rio San Francisco-joen laakso. 560,000 km², n. 2 milj. as. (neekerejä, intiaaneja, portugalilaisia, italialaisia sekä vähän saksalaisia). Kuumaa ilmanalaa lauhduttavat rannikolla tuulet ja runsaat sateet, mutta sisämaa on kuuma ja kuiva. Ylätasangolla harjoitetaan karjanhoitoa ja vuorityötä (kulta- ja timanttikaivoksia), rannikolta ja jokilaaksosta saadaan viljaa, tupakkaa, kahvia, sokeria, kaakaota ja kautsua. — 2. B:n valtion pääkaupunki (oik. São Salvador da B. de Todos os Santos), 206,000 as., sijaitsee jyrkällä rinteellä n. s. Pyhimystenlahden itärannikolla, missä lahti muodostaa mainion sataman. Lähimpänä merta sijaitseva kaupunginosa (Praya) siltoineen, varastohuoneineen, kauppoineen ja kauppakonttoreineen sekä käyrine katuineen on epäterveellinen ja likainen, jotavastoin korkeammalla sijaitsevat kaupunginosat (n. 80 m yl. merenp.) leveine katuineen, viileine, varjoisine kävelypaikkoineen ja puistoineen, kauniine taloineen (tuomiokirkko, hallituspalatsi y. m.) tekevät hyvän vaikutuksen. Suuri kauppakaupunki. Tupakka-, väkijuoma- (vars. rommi-), sekä lasitavara-, sokeri-, pumpuli- y. m. tehtaita, laivanveistämöitä ja telakoita. Säännöllinen laivaliike New Yorkin, Hampurin, Liverpoolin kanssa. *W. S-m.*

Bahmetev *[-mē']*, Nikolai (1807-91), ven. säveltäjä, oli v. 1861-83 keisarillisen hovikuoron johtaja. *I. K.*

Bahmut *[-u'-]*, piirikaupunki Jekaterinoslavin kuvernementissa Venäjällä, n. 20,000 as. Alabasterilouhimoita, kivihiili-, vuorisuola- ja elohopeakaivoksia. Suuri kiskotehdas.

Bahnson *[bān-]*, Bahne Kristian (1855-97), tansk. museomies, kansa- ja muinaistieteilijä. Hänen huomiota ansaitseva teoksensa „Etnografien" (1892-99) ei ennättänyt hänen eläessään täydelleen valmistua.

Bahnson *[bān-]*, Jesper Jespersen von (s. 1827), tansk. ministeri, otti upseerina osaa vuosien 1849 ja 1864 sotiin, palveli sotaministeristössä ja oli 1884-1894 sotaministerinä. Tässä virassa hän väliaikaisten finanssilakien avulla sai aikaan Kööpenhaminan linnoittamisen. *G. R.*

Bahr [äännä *h* käheästi] (arab.), meri, iso vesi, esim. B. Lût (Lotin-meri), Kuollut-meri; Bahr el-abjad, Valkea Niili.

Bahr *[bār]*, Hermann (s. 1863), itäv.-saks. kirjailija, ketteräkäänteinen kirjallinen herkuttelija, uusimpien suuntien innokas esitaistelija. Maeterlinckin, Nietzschen, Ibsenin, Strindbergin ensimäisiä ja kiihkeimpiä kannattajia. Kirjoittanut kirjallis-taiteellisia kirjoitelmakokoelmia („Zur Kritik der Moderne", 1890; „Die Überwindung des Naturalismus", 1891; „Renaissance", 1897), romaaneja („Die gute Schule"), näytelmäkappaleita („Die Mutter", sekä meilläkin esitetyt „Der Meister" ja „Der Andere"). On myöskin huomattava teatterikriitikko („Glossen Zum Wiener Theater" y. m.). *V. K-i.*

Bahrein-saaret, Persian-lahdessa Arabian itärannikolla, 600 km², 68,000 as. (arabialaisia). Saariryhmän muodostavat lukuisat korallisaaret, suurin on Bahrein l. Samak. Saaret ovat joko autioita tahi hedelmällisiä, paljon taatelipalmuja. Huhtik.-lokakuuhun harjoitetaan suurta helmisimpukan pyyntiä (4,500 venekuntaa, 30,000 henkeä; vuotuisen saaliin kauppa-arvo n. 6 milj. mk). Pääkaupunki Menama. Saaria hallitsee kotimainen ruhtinas, mutta ne ovat (v:sta 1861) Englannin suojeluksen alla. *W. S-m.*

Bahr el-abjad, „Valkea Niili" ks. Niili.

Bahr el-asrak, „Sininen Niili" ks. Niili.

Bahr el-džebel, „Vuorijoki" ks. Niili.

Bahr el-Gazal, Niilin vasen syrjäjoki. Saa alkunsa useasta lähdejoesta Kongo-vedenjakajan koillispuolella ja yhtyy Bahr el-Džebeliin, joka tulee Albert-järvestä. *W. S-m.*

Bahtijaarit, urhoollinen, mutta julma kurdilais-kansa Lounais-Persiassa, lukumäärältään arvion mukaan n. 250,000 henkeä. Ne maksavat veroa Persian šahille ja asestavat hänelle 400-miehisen henkivartijaston, mutta ovat muutoin melkein täysin itsenäiset. Uskonto muhamettilainen. Tärkein elinkeino on karjanhoito. *W. S-m. (K. R. B.)*

Bahtšisarai *[-a'i]*, kaupunki Taurian kuvernementissa Venäjällä, Harkov-Sevastopolin radan varrella, 12,959 as. (1897) (enimmäkseen tataareja). B. oli muinoin Krimin tataarien pääkaupunki: täällä kaanien puutarhojen ympäröimä palatsi vielä on säilynyt. B:ssa on veitsitehtaita ja siellä harjoitetaan sahviaaniteollisuutta. Läheisyydessä ovat karaimien vanha kaupunki, Tšufut-Kale („juutalaislinna"), kallioon hakattuine luolineen ja kuuluisa pyhiinvaelluspaikka. Maarian-luostari, sekin suureksi osaksi kallioon hakattu, vaikeasti saavutettavalla kallionhuipulla. Ympäristössä harjoitetaan viinin- ja hedelmänviljelystä.

Bahytti (ransk. *bahut*), naispäähine, joka kiinnitetään leuan alta nauhoilla.

Bai *[ba'i]*, Tommaso (1650-1714), kapellimestari Rooman Pietarin kirkossa, m. m. sepittänyt 5-äänisen *Misereren*, joka pääsiäisviikolla esitetään Sikstuksen kappelissa, vuorottain Allegrin säveltämän kanssa. *(I. K.)*

Baieri *(Bayern)*, kuningaskunta Etelä-Saksassa; sen muodostavat varsinainen B. ja Pfalz. Varsinainen B. rajoittuu Badeniin, Württembergiin ja Hesseniin lännessä, Itävaltaan etelässä ja idässä, Preussiin, Thüringeniin ja Saksiin pohjoisessa. Pfalz sijaitsee Badenin, Elsassin, Hessenin ja Preussin välissä. Yhteensä 75,870 km², 6,524,372 as. (86 km²:llä). Maan eteläosan täyttävät pohjoiset kalkkialpit, muodostaen ihanan alueen korkeine vuorineen, syvine laaksoineen, vuolaine virtoineen ja syvine järvineen. Lech-joen länsipuolella kohoavat Algaun alpit (Hochvogel 2,600 m), Lech- ja Inn-jokien välillä Baierin alpit (Zugspitze, Saksan korkein huippu 2,964 m), kaakkoiskulmassa Berchtesgadenin alpit (Watzmann 2,714 m). Alppien juurilla, niitten pohjoispuolella on suuria metsiä, niittyjä ja suomaita, sekä monta suurta järveä. Täällä ovat laaksot loivemmat ja vuoret matalammat kuin alppiseuduissa. Maa, joka täällä on švaabilais-baierilaista ylätasankoa (keskikorkeus 5-600 m), viettää tasaisesti Tonavan laaksoon päin. Ylätasankoa peittävät irtonaiset maalajit, hiekka, kalkkisora, vierinkivet y. m. Leveissä laaksoissa maa on pelto- tahi suomaata; tasangot laaksojen välissä ovat kangasmaata. — Maa Tonavan pohj.-puolella kuuluu Keski-Euroopan harju- (moreeni-) alueeseen. Sen kautta kulkee useita, tavall. metsääkasvavia harjuja, suunnassa etel. —pohj. Kauimpana idässä, Böömin rajalla, on Böhmerwald (Arber 1,500 m), joka pohjoisessa yhtyy Fichtelgebirgen vuorisolmuun (Schneeberg 1,100 m) ja Frankenwaldiin Thüringeniä kohti. Lännessä kohoavat Frankenin Jura, Frankenhöhe, Steigerwald (Mainin eteläpuolella) ja Hassberge (Mainin pohj.-puolella) ja uloinna luoteessa Hohe-Röhn (Preussia vastaan) ja Spessart (Hessenin puolella). Böhmerwaldin ja Frankenin Juran välissä sijaitsee Ylä-Pfalz; Frankenin Juran länsipuolella Franken: Keski-Fr. etelässä, Ylä- ja Ala-Fr. Mainin laaksossa. Rheinpfalz on Reinin länsipuolella. Itäosa kuuluu Reinin laaksoon ja on hedelmällistä tasankoa; sitä rajoittavat lännessä Hardt-vuoren jyrkät seinämät; lännessä on Hinterpfalz l. Pfalzin vuorimaa ja tämän sekä Hardtin välissä Kaiserslauternin notko. — Suurin osa B:a kuuluu Tonavan jokialueeseen; etelästä virtaavat Tonavaan Iller, Wertach, Lech (Iller- ja Lech-jokien välissä on Švaabi), Isar (Ammer- ja Würm-järvestä tulevine lähdejokineen) ja Inn Chiem-järvestä tulevine Amm-lisäjokineen sekä Salzach (König-järvestä). Maa Isarin ja Innin välissä on varsinainen B. (Ylä- ja Ala-B.). Pohjoisesta laskevat Tonavaan Altmühl (Ala-Frankenista) ja Nab (Ylä-Pfalzista). Pohjoisosa maata kuuluu Mainin jokialueeseen, nim. Ylä-, Ala- ja osa Keski-Frankenia. Eteläiset lisäjoet ovat Tauber ja Regnitz, pohjoiset frankkil. Saale ja Rodach. Pfalz kuuluu Reinin jokialueeseen. — Ilmasto. Lämpimimmät ovat Reinin ja Mainin laaksot; alppiseudut ja ylätasangot ovat kylmimmät (Münchenin keskilämpö + 7,4°), sademäärä on suurin etelässä ja idässä. — Elinkeinot: n. 90 % on tuottavaa maata, tästä 40,2 % peltoa ja puutarhamaata, 17,1 % niittyä, 3,5 % laitumia ja 32,5 % metsiä. Viljellään tavallisia viljalajeja (2,7 milj. tonnia), heiniä (6,2 milj. tonnia), perunoita, humaloita, viiniä (815,000 hl), hedelmiä ja vihanneksia (Reinin ja Mainin laaksoissa), turnipseja, hamppua, sokerijuurikkaita, tupakkaa y. m. V. 1904 pidettiin n. 400,000 hevosta, 3,5 milj. nautaeläintä, 680,000 lammasta ja 1,86 milj. sikaa; siipikarjan- ja mehiläishoito yleinen. — Tonavan eteläpuolella, Böhmerwaldissa ja Spessartissa on paljon metsiä, ⅓ on valtion hallussa, ½ yksityisten, vuotuinen tuotanto 85 milj. mk. Saadaan kivihiiliä (1,2 milj. tonnia), rautaa (170,000 tonnia), vuorisuolaa, kivipainosliusketta y. m. Useita terveyslähteitä (Kissingen y. m.). — Teollisuus on suuri monessa Švaabin, Keski-Frankenin, Pfalzin y. m. kaupungissa. Se tuottaa terästavaroita, olutta (17 milj. hl, varsinkin Münchenissä, Nürnbergissä, Erlangenissa, Kulmbachissa), kutomatavaroita, lasia, koneita, puutavaroita, paperia, leikkikaluja (Nürnbergissä, Fürthissä), lyijykyniä, kemiallisia aineita y. m. Suurimmat teollisuuskaupungit ovat Nürnberg, Fürth, München ja Augsburg. — Kauppa on suuri ja sitä edistävät purjehdukselle kelpaavat joet, kanavat (Ludvigin kanava Tonavan ja Mainin välillä), tiet sekä rautatiet (6,576 km, pääasiallisesti valtion). Tärkeimmät kauppakaupungit ovat Nürnberg, München, Augsburg, Hof, Bamberg ja Regensburg. — Väestöstä on 71 % katolilaisia (etelässä ja idässä), 28 % protestantteja (Franken, Pfalz). N. 46 % elää maanviljelyksestä 32 % teollisuudesta (vuorityöstä), 10 % harjoittaa kauppaa. B:ssa puhutaan kolmea murretta: frankin saksaa (Franken ja Pfalz), baierin saksaa (Ylä-Pfalz, Ylä- ja Ala-B.) ja švaabin saksaa (Švaabissa Lech-joen itäpuolella). Tiheimmin asutut ovat Pfalz ja Keski-Franken, harvimmin Ylä-Pfalz ja Ala-B. B:ssa on 3 yliopistoa (Münchenissä, Erlangenissa, Würzburgissa), teknillinen korkeakoulu, taideakatemia (Münchenissä), useita oppi- ja ammattikouluja sekä rikkaita taidekokoelmia, esim. Münchenissä ja Nürnbergissä.

B. kuuluu Saksan valtioliittoon. Valtiomuoto toukok. 26 päivältä 1818 on perustuslaillinen monarkkia. Lainsäädäntövalta on kahteen kamariin jaetuilla valtiopäivillä („Kammer der Reichsräte" ja „Kammer der Abgeordneten", s. o. valtioneuvoston ja edusmiesten kamarit). Maa jaetaan 8 hallinto-alueeseen: Rheinpfalz, Ylä-Pfalz, Ylä-, Keski- ja Ala-Franken, Ylä- ja Ala-B. sekä Švaabi. Valtion kulunkiarvio säädetään kahdelle vuodelle kerrallaan; se nousi v. 1908-09 n. 683 milj. mk:aan, yleinen valtionvelka (etupäässä rautateistä) n. 351 milj. mk. — B:n sotajoukko on itsenäinen osa Saksan valtakunnan armeijaa. *W. S-m. (K. R. B.)*

Historia: B:n vanhimmat tunnetut asukkaat olivat kelttiläistä alkuperää. Kansainvaellusten aikana asettuivat maahan Böömistä tulleet bajuvaarit, joista Baierin nimi on muodostunut. B:n herttuat joutuivat riippuviksi frankeista. B. kuului Kaarle Suuren valtakuntaan. Karolingien aikana se kukoisti, mutta sai paljon

kärsiä unkarilaisten hävityksistä. Saksan keisarin lääninherruuden alaisina hallitsivat B:a vv. 1070-1180 Welfit herttuoina. Viimemainittuna vuonna Fredrik Barbarossa antoi B:n läänityksenä pfalzkreivi Otto von Wittelsbachille, josta tuli nykyisen hallitsijasuvun kantaisä. Oton poika sai lisäksi Rheinpfalzin. Myöhemmin Wittelsbachin suku jakaantui kahteen haaraan, baierilaiseen ja pfalzilaiseen, joista jälkimäisellä oli vaaliruhtinaan arvo. Kolmikymmenvuotisen sodan aikana oli B:n herttua Maksimilian Itävallan uskollinen liittolainen. Westfalin rauhassa Maksimilian sai pitää keisarilta sodan aikana saamansa Ylä-Pfalzin ynnä vaaliruhtinaan arvon. Rheinpfalzista tehtiin kahdeksas vaaliruhtinaskunta. Espanjan perintösodan aikana B. oli Ludvik XIV:n puolella. Se sai tappioista huolimatta sodan loputtua pitää alueensa. Itävallan perintösodassa (1740-45) B:n vaaliruhtinas Karl Albrecht esiintyi perintövaatimuksellaan Itävaltaan. V. 1742 hän kruunattiin Frankfurtissa Saksan keisariksi. Sodassa Karl Albrecht joutui tappiolle ja hänen kuoltuaan (1745) hänen poikansa teki rauhan Itävallan kanssa. Kun v. 1777 Wittelsbachin suvun baierilainen haara sammui, peri Pfalzin vaaliruhtinas Karl Theodor B:n. Siten B. ja Rheinpfalz jälleen yhdistettiin. Napoleonin sodat vaikuttivat suuresti B:n historiaan. Lunevillen rauhassa (1801) oli B:n luovutettava Ranskalle Rheinpfalz, mutta sai v. 1803 korvaukseksi Würzburgin, Bambergin, Augsburgin ja Freisingin hiippakunnat y. m. Siitä lähtien B. liittyi Napoleoniin, josta B:n sisällisiin oloihin nähden m. m. oli seurauksena uskonnonvapauden säätäminen, jesuiittain karkoittaminen, luostarien lakkauttaminen. V. 1805 B. otti Napoleonin puolella osaa sotaan liittoutuneita vastaan ja sai palkaksi Tyrolin, Passaun, Eichstädtin, osan Švaabia y. m. V. 1806 vaaliruhtinas Maksimilian otti kuninkaanarvon. B. liittyi Reininliittoon ja sitoutui asettamaan sotajoukkoja Napoleonin sotiin. Vähän ennen Leipzigin taistelua B. kuitenkin lyöttäytyi Napoleonin vihollisiin. Wienin kongressissa tuli B:n luopua Itävallalta saamistaan alueista, mutta sai takaisin Ranskalle luovuttamansa Rheinpfalzin. V. 1818 B. sai vapaamielisen hallitusmuodon kaksikamarisine valtiopäivineen. Ludvik I (1825-48) hallitsi ajoittain vapaamielisesti, mutta herätti tyytymättömyyttä m. m. sen kautta, että hän tahtoi kohottaa rakastajattarensa Lola Montezin aatelissäätyyn. Hän luopui vallankumousvuonna 1848 hallituksesta. Sen jälkeen hallitsivat hänen poikansa Maksimilian II (1848-64) ja tämän poika Ludvik II 1864-86). V. 1866 B. asettui Itävallan puolelle, mutta kun Bismarck tahtoi B:n ystävyyttä Ranskaa vastaan, sai se tappiosta huolimatta kohtuullisen rauhan. V. 1870 B. otti osaa sotaan Ranskaa vastaan. Sen sotajoukot kunnostautuivat suuresti ja myötävaikuttivat siten voittoon. Kansallinen innostus B:ssa sai voiton vastenmielisyydestä Preussia kohtaan. B. liittyi sentähden 21 p. tammik. 1871 osana Saksan keisarikuntaan. B. on kuitenkin säilyttänyt enemmän itsenäisyyttä kuin Saksan muut valtiot. Useimmat B:n edustajat Saksan valtiopäivillä kuuluvat katoliseen keskuspuolueeseen. B:n sisällisessä hallinnossa on katolismielisillä myöskin vaikuttava asema. V. 1906 säädettiin yleinen äänioikeus ja välittömät vaalit. V:sta 1886 on mielenvikainen Otto, Ludvik II:n veli, kuninkaana, mutta hallitusta hoitaa hänen setänsä prinssi Luitpold. *K. R. B.*

Baierin alpit, pohjoisen Tyrolin kalkkialppeihin kuuluva, Baierin alueella sijaitseva alppiryhmä Lech- ja Salzach-jokien välissä. ks. B a i e r i. *W. S-m.*

Baikal (tat. *Bai-ku'l* = „rikas järvi", mong. D a l a i-n o r = „pyhä meri"), sisäjärvi Etelä-Siperiassa, 476 m yl. merenp., 34,180 km², 640 km pitkä ja 30-80 km leveä. Suurin syvyys n. 1,600 m. Tasakorkuiset vuoret ympäröivät sen rantoja. Siihen laskee kolme aluksilla kuljettavaa jokea: Ylä-Angara, Barguzin ja Selenga; siitä virtaa Suuri-Angara l. Ylä-Tunguska, joka laskee Jenisei-jokeen. B:n rannat ovat harvaan asutut. Keväisin ja syksyisin raivoaa kovia myrskyjä ja järven pinnan peittää jää joulukuusta toukokuuhun. Muina kuukausina suuret höyrylautat välittävät liikettä; ne kulkevat silloin Listvinitšnoesta Mysovajaan. Ennenkuin etelärannikkoa pitkin kulkeva rautatie oli valmis (1904), veivät lautat rautatievaunut järven yli; ven.-japanilaisen sodan aikana kuljetettiin junia jäitsekin. Talvisin on järvellä rekiliike. B. on kalarikas; etenkin saadaan lohia syksyisin. *W. S-m.*

Bailén *[ba-ilé'n]*, kaupunki Espanjan Andalusiassa, lähellä Guadalquivir-jokea; sen ympärystössä kasvatetaan kauneimmat andalusialaiset hevoset. B:ssa tapahtui ransk. kenraalin Dupont'in antautuminen 1808.

Bailey *[beili]*, J o h n, skotl. maanviljelijä, rakensi 18:nnen vuosis. lopulla ensimäisen matemaattisten perusteiden mukaisen auran.

Bailli *[bajï']* (ransk.) merkitsee yleensä hoitajaa. Ranskassa oli *bailli* niminen virkamies alkuaan sotajoukon johtaja, kuninkaall. tilusten hoitaja ja piirikunnan tuomari, myöhemmin vain alempi tuomari. Englannissa oli Wilhelm I:n ajoista saakka *bailiff* kreivikunnan esimies; nykyään tarkoittaa sama nimitys tavallisesti oikeudenpalvelijaa. „Ballivi conventuales" nimitettiin Johanniittain ritarikunnan kapitulin jäseniä. — B a l l e i (saks.), hengellisten ritarikuntain (Temppeliherrain, Saksan ritarien ja Johanniittain) aluepiirien nimitys. *G. R.*

Bailly *[bajï']*, J e a n S y l v a i n (1730-93), ransk. politikko ja tiedemies, julkaisi ennen vallankumousta tähtitieteen historiaa käsitteleviä teoksia, mutta joutui vallankumouksen aljettua politiikan pyörteisiin. V. 1789 hänet valittiin säätykokouksen jäseneksi ja, sittenkuin tämä oli julistautunut kansalliskokoukseksi, tämän puheenjohtajaksi. Bastiljin valloituksen jälkeen heinäk. 1789 hän tuli Pariisin maireksi (pormestariksi), joutui sittemmin jakobiinien vihoihin ja luopui marrask. 1791; tuomittiin kuolemaan ja mestattiin hirmuvallan aikana. Hänen muistelmansa julkaistiin 1804 nimellä „Mémoires d'un témoin de la révolution". *J. F.*

Bain *[bein]*, A l e x a n d e r (1818-1903), skottilainen sielutieteilijä ja filosofi, synt. Aberdeenissä, oli lyhyen aikaa (1845-46) „matematiikan ja luonnonfilosofian" professorina Glasgow'ssa, oleskeli seuraavina v:ina enimmäkseen Lontoossa erilaisissa kirjallisissa ja tieteellisissä toimissa,

tuli 1857 filosofian „tutkijaksi" Lontoon yliopistoon, oli 1860-80 logiikan professorina Aberdeenissä, jossa myöskin kuoli. B. kannattaa filosofista empirismiä ja assosiatsioni-sielutiedettä; erittäin hän on sielutieteessään pannut paljon huomiota lihas-aistimuksien ynnä niihin liittyvän toiminnantunteen suureen merkitykseen sielunelämän kehityksessä. Teoksia m. m.: „The senses and the intellect" (1 pain. 1855), „The emotions and the will" (1859), „Mental and moral science" (1868), „Logic, deductive and inductive" (1870), „Mind and body" (1872), „Education as a science" (1879), „James Mill" (1882), „J. St. Mill, a criticism with personal recollections" (1882). [B., „Autobiography" (1904).] *A. Gr.*

Baini *[-ī'-]*, G i u s e p p e (1775-1844), it. musiikkitieteilijä, paavin kappelin kuoronjohtaja ja säveltäjä; pääteos „Palestrinan elämästä ja sävellyksistä"; säveltänyt 10-äänisen *Misereren*, jota v. 1821 alkaen esitetään pääsiäisviikolla Roomassa Sikstuksen kappelissa, Allegrin ja Bain innalla. Hänen tyylinsä oli täydellisesti 16:nnen vuosisadan musiikin laatuinen. *I. K.*

Bains *[bẽ]* (ransk.), „kylpylaitos", esiintyy kylpypaikkojen nimissä, esim. B.-l e s-B a i n s l. B.-e n-V o s g e s, Vogesein departementissa, Ranskassa, 306 m yl. merenp., 1,509 as. (1901). 32-50-asteisia rikkilähteitä; rautatehtaita. Pyhiinvaelluspaikka. vrt. A i x-l e s-B a i n s.

Bairam ks. B e i r a m.

Baird *[bäəd]*, S p e n c e r F u l l e r t o n (1823-87), amer. luonnontutkija, Washingtonin kansallismuseon perustajia. Pääteos: „History of the birds of North America" (1870-84).

Baireuth ks. B a y r e u t h.

Baïse *[-ī'z]* l. B a y s e, Garonne-joen vasenpuolinen lisäjoki, saa alkunsa Lannemezan ylätasangolta Lounais-Ranskassa; se virtaa Armagnacin soratasangon kautta ja laskee 185 km pitkän juoksun jälkeen Port-de-Pascaun luona pääjokeensa. Sulkulaitosten avulla ovat viimeiset 84 km pienille aluksille liikekelpoiset.

Baisse *[bes]* (ransk.), arvopaperien hinnan laskeutuminen (pörssissä). Keinottelu à l a b a i s s e, tätä tarkoittava keinottelu. vrt. H a u s s e.

Bajada del Paraná *[-ja' -na']*, tav. P a r a n á, kaupunki Argentiinassa, Etelä-Ameriikassa, P a r a n á-joen varrella, n. 25,000 as.; oli 1852-59 tasavallan pääkaupunki.

Bajadeeri (portug. *bailadeira* = tanssijatar), intialainen tanssijatar. Bajadeereja on 2 luokkaa: n. s. *devadasi* (sanskr.), „jumalien palvelijattaret", jotka ovat pyhitetyt palvelemaan jumalia tanssilla ja laululla temppeleissä ja olemaan pappien apuna, ja n. s. *natšni*, jotka kuljeskelevat ympäri ja joita palkataan ihmisiä huvittamaan.

Bajadeeri.

Bajæ, roomalaisten kuuluisin kylpypaikka, meren rannalla, lounaaseen Napolista, Cumæn ja Puteolin välillä, tunnettu lämpimistä, rikinpitoisista lähteistään ja ihanasta luonnostaan, mutta ennen kaikkea siitä ylellisestä elämästä, jota Rooman ylhäisö, varsinkin keisariajalla, siellä vietti. Seutu oli täynnä upeita palatseja, vieläpä hankittiin niille tilaa merenrantaa täyttämistöillä laajentamalla (Horatius, Od. II, 18). Raunioita on vielä jäljellä.

Bajasid (B a j a z e t), kahden turk. sulttaanin nimi. 1. B. I J i l d i r i m s. o. „Salama" oli Murad I:n poika ja hallitsi 1389-1402. Hän valloitti Bulgaarian, Makedonian ja Thessalian ja voitti kuningas Sigismundin johtaman ristiretkeläisarmeian Nikopolin tappelussa 1396, mutta kärsi tappion sodassa mongoleja vastaan, joutui vangiksi Angoran tappelussa 1402 ja kuoli seuraavana vuonna. — 2. B. II, Muhammed II:n poika, hallitsi 1481-1512. Hän kävi sotaa Egyptiä, Unkaria ja Venetsiaa vastaan, myrkytti veljensä Džemin, luopui vallasta nuoremman poikansa Selim I:n hyväksi ja kuoli itse myrkystä 1512. *K. T-t.*

Bajazzo ks. P a j a t s o.

Bajer, F r e d e r i k (s. 1837), tansk. politikko ja kirjailija; on ollut jäsenenä folketingetissä, missä on kuulunut vasemmistoon. B. on varsinkin esiintynyt naisasian ja yleisen maailmanrauhan aatteen kannattajana; hänen alkuunpanostaan syntyi Tanskan rauhanyhdistys v. 1882, rauhanaatetta ajavan parlamenttienvälisen liiton tanskalainen ryhmä v. 1891 ja kansainvälinen rauhantoimisto Bernissä v. 1892; sai 1908 Nobelin rauhanpalkinnon; on m. m. julkaissut „Om ægtefællers formuerettige ligestillelse" (1884) ja „Nordiske neutralitets forbund" (1885). *(G. R.)*

Bajocco *[-o'kko]*, Kirkkovaltiossa käytetty kupariraha = noin 5 penniä.

Bajoire *[bažuā'r]* (ransk.) ks. S u u t e l u r a h a.

Bajus (d e B a y), M i c h a e l (1513-89), katol. teologi, 1552 professori ja yliopiston kansleri Louvain'issa (Leuvenissä). Perusteellisesti tutkittuaan kirkkoisien teoksia B. ryhtyi ankarasti vastustamaan vallalla olevaa katolista dogmaattista järjestelmää. Opissa synnistä ja armosta hän asettui Augustinuksen ja samalla protestantismin kannalle, joskin hän pysyi vieraana evankeliselle vanhurskauttamisopille. Paavi Paavali V julisti B:n mielipiteineen kerettiläiseksi ja hänet pakoitettiin peruuttamaan lausuntonsa, mutta joutui pian uudelleen epäilyksenalaiseksi ja sai taaskin osakseen kerettiläisyystuomion. Hänen mielipiteensä elivät kuitenkin edelleen ja kehittyivät jansenismissa (ks. t.).

Bajza, J ó z s e f (1804-58), unk. kirjailija ja kriitikko, vaikutti aikoinaan kirjallisena puutarhurina paljonkin Unkarin kirjalliseen elämään sen kautta, että henkilöihin katsomatta pelottomasti ja itsenäisesti, aina parhaimman vakaumuksensa mukaan terävällä ja sujuvalla kynällä arvosteli kirjallisia ilmiöitä, olivatpa nämä sitten epigrammeja, tietosanakirjoja tai tavallista käännöskirjallisuutta, aina erikoisesti pitäen silmällä kielen puhtautta sekä esteettisen maun ja esteettisten periaatteidensa vaatimuksia. Näyttämönarvostelijana B., ollen romantikko, ankarasti ahdisteli näytelmätaiteessa ilmeneviä „naturalistisia" virtauksia. B. runoili itsekin,

kirjoitellen tunnelmallisia, muodollisesti moitteettomia lauluja, joissa kuitenkin saksalainen vaikutus on varsin tuntuva. Hän julkaisi myös novelleja sekä historiallisia teoksia, jotka eivät kuitenkaan perustune laajempiin itsenäisiin tutkimuksiin. B:n perustamista ja toimittamista aikakauskirjoista mainittakoon „Kritikai lapok", „Aurora", „Társalkodó" ja vars. „Athenaeum" („Figyelmezö" liitteineen) 1837-43, johon viimemainittuun myöskin Petöfi ja Tompa kirjoittelivat. B:n suorasanaisista tutkielmista ansaitsee erityistä mainitsemista „Az epigramma teoriája" (= „Epigrammin teoria", 1828); hänen runokokoelmansa ensi painos ilmestyi v. 1835. — V. 1851 ilmestyivät Pestissä 2 osassa hänen ko'otut teoksensa, jotka sitten F. Toldy uudestaan toimitti julkisuuteen v. 1861-63 (6 osassa). *Y. W.*

Bakaïri *[-rī']*, karibiheimo Xingú-joen lähdeseudussa Keski-Brasiliassa. Elänyt erotettuna muusta maailmasta ja säilyttänyt kielensä alkuperäisesti puhtaana. Heidät keksi matkoillaan 1884-88 kuuluisa saks. kansatieteilijä K. von den Steinen, joka on julkaissut tutkimuksen heidän kielestään (1892). *K. R. B.*

Bakel, linnoitettu kauppapaikka Länsi-Afrikassa Ranskalle kuuluvassa Senegalin siirtokunnassa. Sijaitsee rämeisessä, kuumeisessa seudussa Senegal-joen vasemmalla rannalla. Täältä käy kauppateitä sisämaahan ja laivareitti pitkin Senegalia St. Louis'hin. Kauppatavarat ovat kumi, maapähkinät, hunaja, maissi, norsunluu ja kultahieta. Strategisesti tärkeä paikka, se kun sijaitsee lähellä maurien ja berberien sekä neekereitten alueitten välistä rajaa. B:ssa oli n. 2,800 as. (1900). *W. S-m.*

Baker *[beikə]*, Sir Samuel White (1821-93), engl. tutkimusmatkailija. Teki ensimäisen tärkeän matkansa v. 1845 Ceyloniin, ja lähti 1861 suurelle matkallensa Niilin lähteille, aloittaen sen tutkimalla Sinisen Niilin lähdejokia, jonka jälkeen hän v. 1862 kulki Khartumista Valkoista Niiliä ylöspäin ja löysi 16 p. maalisk. 1864 Albert Njansan (ks. t.), Valkoisen Niilin toisen lähdejärven. Toisen, Viktoria Njansan, olivat samoihin aikoihin löytäneet Speke ja Grant. B. palasi 1865 Englantiin. Egyptin palveluksessa B. lähti 1870 pienen sotajoukon päällikkönä uudelle retkelle, jonka tarkoituksena oli laajentaa Egyptin valtaa aina Valkoisen Niilin ympärillä oleviin maihin asti ja hävittää sikäläisten kansojen harjoittama orjakauppa. Hän nimitettiin tämän alueen kenraalikuvernööriksi ollen Egyptissä ensimäinen englantilainen senlaatuisessa virassa. B. saapui heinäk. 1870 Khartumiin ja 1871 Gondokoroon; täältä hän voitokkaasti taistellen orjakauppiaita vastaan eteni aina Massindiin (2° pohj. lev.), joka julistettiin Egyptin suojeluksen alaiseksi. Egyptin valta näillä seuduin ei kuitenkaan tullut pysyväksi. 1873 B. palasi Englantiin. B. on kirjoittanut useita selostuksia matkoistaan.

Bakewell *[beikuəl]*, Robert (1725-95), engl. maanviljelijä, tunnettu uudistusmies karjanhoidon alalla. Karjanjalostamiskokeistaan hän on tehnyt selkoa „Domestic Encyclopædia"n 1:sessä osassa.

Bakhšiš (pers., arab., turk.), lahja; juomaraha.

Bakhtegan *[-ān]* l. **Niriz**, iso, laskua vailla oleva suolajärvi Faristanin maakunnassa Etelä-Persiassa, 1,550 m yl. merenp. Se kuivuu kesällä, jolloin siitä saadaan hyvin hienoa suolaa.

Bakhuizen van den Brink *[-höizn]*, Reinier Cornelis (1810-65), alankomaalainen historioitsija, tuli 1854 valtionarkiston hoitajaksi; oli Alankomaiden huomattavimman „Gids" nimisen aikakauskirjan perustajia. Hänen teoksistaan mainittakoon: „La retraite de Charles-Quint" (1842); „Het huwelijk van Prins Willem met Anna van Saksen" (1853); „Het Rijksarchief" (1857); „Cartons voor de geschiedenis van den nederl. Vrijheidsoorlog"; kootut teokset ilmestyivät 1860-77.

Baki (k. 1599), turkkil. runoilija, turkkilaisten oman arvostelun mukaan heidän suurin lyyrikkonsa.

Bakin, Kyokutei (1767-1848), japanil. kirjailija, „Japanin Walter Scott", on julkaissut noin 300 enimmäkseen historiallista romaania. B. oli konfutselainen moralisti, hänen aiheiltaan usein hyvinkin seikkailevilla ja mielikuvitusrikkailla teoksillaan oli useimmiten opettavainen tarkoitus, vaikkapa hänen suurenmoisiksi haahmoillut sankarinsa ja ylevä siveellinen innostuksensa toisinaan saattavat unohtamaankin tämän tarkoitusperäisyyden. Kuuluisin hänen romaaneistaan on 54-kirjainen „Hakken-Den". *V. K-i.*

Bakkalaureus ks. Baccalaureus.

Bakkanaali (lat. *bacchānā'lia*), hurjat juomingit. ks. Bacchanalia.

Bakkantti (lat. mon. *bacchantes*), Bacchus-(Dionysos)-juhliin osaaottava, intoileva nainen, Bacchuksen papitar.

Bakkheios ks. Bacchius.

Bakkhiadit, korintholainen ylimyssuku, jonka päämies 8:nnella ja 7:nnellä vuosis. e. Kr. kuninkaan arvoisena piti kaupungin ylintä johtoa. Suku polveusi tarun mukaan Aletes nimisestä Heraklidista ja oli muka saanut nimensä eräästä tämän jälkeläisestä, Bakkhiista. Taitavasti käyttämällä hyväkseen Korinthoksen maantieteellistä asemaa ja itse ottamalla osaa kauppaan ja siirtolain perustamiseen bakkhiadit tekivät kotikaupungistaan mahtavan meri- ja kauppavallan, mutta joutuivat julmuutensa ja ylpeytensä vuoksi vihatuiksi ja karkoitettiin 657 e. Kr. Kypseloksen toimesta, joka äitinsä kautta oli Bakkhiadeja. *E. R-n.*

Bakkhos ks. Dionysos.

Bakkhylides *[-i'-]*, kreik. lyyrikko Iulis-kaupungista Keos-saaresta, oleskeli, samoin kuin hänen enonsa Simonides, Hieronin (477-467 e. Kr.) hovissa Syrakusassa ja sittemmin Peloponnesoksessa. B., joka liikkui mitä erilaisimmilla lyriikan aloilla, oli kelpo runoilija, jos kohta hän ei vetänyt vertoja Pindarokselle ja Simonideelle. B:n runoista tunnettiin vain katkelmia, kunnes 1896 Egyptistä löydettiin papyrus-käsikirjoitus, joka sisälsi, enemmän tai vähemmän täydellisesti säilyneinä, 13 (tai 14) voittolaulua ja 6 dithyrambia. Ne julkaisi ensimäisenä F. G. Kenyon 1897. *E. R-n.*

Bakki (engl. *back*), takaisinotto, -kulku.

Bakony *[-onj]*, n. 110 km:n pituinen ja 30-50 km levyinen metsäinen, mutta kuit. verrattain tiheään asuttu, kaunis vuoristoseutu (korkein huippu, Köröshegy 713 m) Unkarissa Tonavan

länsipuolella, Balaton-(Platten-)järven luoteis- ja pohjoispuolella. Keskiosa on tammi- ja pyökkimetsien peittämä; muu osa on enimmäkseen viljeltyä (vars. kauraa, perunoita, hedelmiä ja viiniä). Terhojen runsauden vuoksi on sikojenhoito metsäseuduissa varsin tuottavaa. Uudenaikaiset kulkuneuvot ja lukuisat teollisuuslaitokset ovat jo tehneet lopun B:n kuuluisista, romanttisista rosvonpesistä.

Baksay, Sándor *[bakšai šāndor]* (s. 1832), unk. kirjailija, ref. pappi, tunnettu etupäässä omintakeisista ja voimakkaasti piirretyistä novelleistaan sekä onnistuneista kokeistaan tulkita Iliadia unkarilaisissa aleksandriineissa. Novellikokoelmia: „Gyalog ösvény" („Polku") ja „Szederindák" („Lonkeroita").

Bakteerit (kreik. *baktē'rion* = sauva), jakosienet *(Bacteria, Schizomycetes),* tavallisesti sieniin luettuja mikroskooppisia, 0,0005-0,02 mm suuruisia, yksisoluisia, elollisia olioita, joilla useimmin on väritön ja tumaton alkulima ja ohut valkuaisaineinen, väliin myös hiilihydraatteja sisältävä soluketto. Useat bakteerit liikkuvat, samalla kiertyen pituusrankansa ympäri. Tätä liikettä välittävät värekarvat, joita tavataan solun toisessa päässä tai molemmissakin, voipa se olla yltʼyleensä värekarvojen peittämä. — Bakteerit elävät yksitellen tahi rihmamaisissa, kalvomaisissa tai kuutiomaisissa yhdyskunnissa. Sangen usein ne jäävät jakautumisen kautta tapahtuvan, aina suvuttoman, lisääntymisen jälkeen hyytelöityvien solukettojen kautta toinen toistensa yhteyteen ja peittävät limaisena kalvona jähmeää alustaa tai nesteiden pintaa. — Harvoja poikkeuksia lukuunottamatta bakteerit ovat ravitsemisensa ja kasvamisensa puolesta sidotut elimellisiin aineisiin ja veteen. Eräät lajit viihtyvät ainoastaan ilman (hapen) yhteydessä (aerobiontit), toiset sekä ilman yhteydessä että sitä ilman (fakultatiiviset anaerobiontit), toiset taas ainoastaan hapen tykkänään puuttuessa (anaerobiontit). Bakteerit menestyvät paraiten lämpötiloissa + 5° ja + 50° välillä; kuitenkin saattavat muutamat lajit kestää aina — 190°, toiset taas aina + 130° vahinkoa kärsimättä. Valo yleensä ei bakteerien kehittymistä edistä, ja moneen lajiin välitön auringonvalo vaikuttaa kuolettavasti. Sama vaikutus on useilla kemiallisilla yhdistyksillä kuten karbolihapolla, formaliinilla, sublimaatilla y. m. jo sangen laimeissa liuoksissa. Epäsuotuisten ulkonaisten olosuhteiden sattuessa useat lajit muodostavat solun sisään lepoitiöitä, jotka ovat erinomaisen vastustuskykyisiä ulkonaisia vaikutuksia vastaan jatkaen kehitystään toisinaan vasta vuosikausien kuluttua elinehtojen parannuttua.

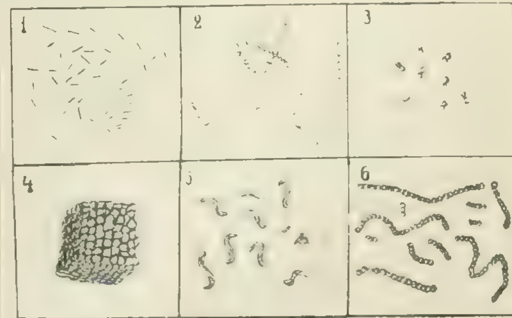

Streptococcus pyogenes, eräs märkäbakteeri.

Ainevaihdoksensa kautta on bakteereilla voimakas vaikutus ravintoalustaansa. Kun ne ilman, veden y. m. välityksellä kaikkialle leviävät, on niillä luonnon taloudessa suuri merkitys; ne ovat ihmiselle usein hyödyllisiä, monasti vahingollisia. Niin käyte- (tsymogeeniset) bakteerit synnyttävät käytteitä (entsymejä, fermenttejä), jotka elottomissa elimellisissä aineissa aikaansaavat käymistä ja mätänemistä, hajoittavat ne maitohapoksi, voihapoksi, etikkahapoksi, alkoholiksi j. n. e. sekä lopulta yksinkertaisimmiksi kemiallisiksi yhdistyksiksi, hiilihapoksi, ammoniakiksi ja vedeksi, ja saattavat ne siten sellaiseen muotoon, että vihreät kasvit niitä voivat ravinnoksensa käyttää. Täten ne edistävät kasveille ja eläimille välttämättömien aineiden kiertokulkua luonnossa ja valmistavat samalla tilaa uudelle elämälle. Tästä bakteerien vaikutuksesta ei ainoastaan kasvinviljelykselle koidu suurta hyötyä, vaan käytetään sitä laajalti muihinkin taloudellisiin ja teollisiin tarpeisiin kuten maidon hapatukseen, juuston tekoon, etikan valmistukseen, tupakan käymiseen j. n. e. Toiselta puolen tällaiset bakteerit tekevät vahinkoa pilaamalla ihmisten ravintoaineita. Eräillä bakteereilla on kasvien elämälle tärkeä kyky hapettaa ammoniakkia, ilman typpeä tahi rikkivetyä siten valmistaen niistä kasviravinnoksi sopivia yhdistyksiä. Toiset bakteerit muodostavat omituisia väriaineita (kromogeeniset b:t) tahi saavat aikaan huomiota herättäviä valoilmiöitä alustassaan (valobakteerit). Lukuisat bakteerit vaikuttavat tuhoavasti elimistöihin (patogeeniset bakteerit) synnyttäen tarttuvia tauteja. Ne erittävät ainevaihdostuloksina myrkyllisiä aineita, toksiineja, jotka hävittivät elimistöä, jolleivät tässä itsestään syntyneet tahi keinotekoiset vastamyrkyt (antitoksiinit, aleksiinit) kykene sitä suojelemaan (immuniseeraamaan).

Bacillus tuberculosis, keuhkotaudin bakteeri.

1. Basilleja — 2. Spirochaete-bakteereja — 3. Kokkeja (diplokokkeja). — 4. Sarcina — 5. Spirilleja — 6. Streptokokkeja.

B a k t e e r i o p p i (Bakteriologia) on edistynyt varsinkin n. s. puhdaskulttuurien kautta sterilisoidulla ravinto-alustalla. Eri bakteerilajien kasvutapa tällaisella alustalla tekee lajien määräämisen, johon ainoastaan morfologiset tuntomerkit ovat riittämättömät, mahdolliseksi. — Bakteerit voidaan jakaa seuraaviin „heimoihin": 1. *Bacteriaceæ* l. *Bacillaceæ:* solut enemmän tahi vähemmän sauvamaisia, useimmin muodoltaan säännöllisiä; toisinaan, varsinkin epäedullisissa olosuhteissa, syntyy säännöttömiä (involutsioni-) muotoja (esim. kurkkumätäbasilli), toisinaan solut kasvavat rihmoiksi, joissa vasta värjätyissä valmisteissa (preparaateissa) saattaa erottaa bakteerit toisistaan, tahi ovat ne jo värjäämättä helposti erotettavissa. 2. *Coccaceæ*, k o k i t: erikokoisia pallonmuotoisia soluja. Saattavat olla aivan ilman järjestystä *(Micrococcus)*, ketjuissa *(Streptococcus)* tahi pumpulitukkoa muistuttavissa ryhmissä *(Sarcina)*. 3. *Spirillaceæ*-heimossa ovat solut kierteisiä ja voivat olla joko kankeita *(Spirillum)* tahi taipuisia *(Spirochæte)*. 4. *Beggiatoaceæ*, r i k k i b a k t e e r i t, jotka ovat rihmamaisia liikkuvia soluja, hajoittavat mätänevässä vedessä muodostuvaa rikkivetyä erottaen sisäänsä rikkiä, jonka sitten hapettavat rikkihapoksi. — Ensimäiset, jotka huomasivat ja selittivät bakteereja, olivat L e e u w e n h o e k (1675) ja myöhemmin O. F. M ü l l e r, mutta vasta E h r e n b e r g käsitti ne itsenäisiksi elollisiksi olioiksi ja liitti ne (1838) *Vibrio* nimellä infusoreihin. F. C o h n selitti ne 1853 kasveiksi, ja samoihin aikoihin liittivät N ä g e l i, d e B a r y y. m. ne sieniin. P a s t e u r, D a v a i n e y. m. osoittivat niiden osallisuuden käymis- ja mätänemisilmiöihin sekä eräisiin tauteihin (pernarutto). R. K o c h saattoi todistaa kokonaisen sarjan tauteja riippuvan aivan määrätyistä bakteereista. Aivan viime aikoina on huomattu bakteerien vaikutuksen syyksi niiden erittämät ainevaihdostuotteet, joka keksintö on johtanut varsinkin B e h r i n g i n kehittämään seerum-terapiaan.

Bakteriologia (kreik. *baktē̆rion* = sauva, ja *logos* oppi) ks. B a k t e e r i t.

Bakteroidit (kreik. *baktē̆rion* = sauva), n y s t y r ä b a k t e e r i t, ovat hernekasvien juurinystyröissä esiintyviä, hajaantumistilassa olevia, muodottomia ja luonnottoman suuria bakteereja, jotka kasvi imee itseensä saaden siten niiden yhteyttämän typen.

Baktra ks. B a k t r i a.

Baktria, muinaisen Persian maakunta, ylisen Oksus-(Amu-)joen varrella, ulottui Paropamisuksesta etelässä Tienšaniin pohjoisessa, pääkaupunki oli B a k t r a (nyk. Balch). B a k t r i a l a i s e t, jotka kuuluivat indoeurooppalaisten iraanilaiseen haaraan, muodostivat Kavja hallitsijasuvun aikana erikoisen valtakunnan ja säilyttivät meedialaisen ja persialaisen vallan aikana jonkunlaisen itsenäisyyden. Persialaisvallan kukistuttua 330 koetti satraappi Bessos riistäytyä itsenäiseksi, mutta Aleksanteri Suuri valloitti maan. Tämän kuoleman jälkeen B. joutui Seleukidien vallan alle, kunnes maaherra Diodotos 256 e. Kr. muodosti itsenäisen kreikkalaisbaktrialaisen valtakunnan. Sittemmin B. on ollut useiden vallan alaisena, turkkilaisten, sassanidien, mongolien, afganilaisten. — Kreikkalaisten kertomusten mukaan B. on Zoroasterin uskonnon kehto.

Baku *[-u']*. 1. Venäjän kuvernementti Trans-Kaukaasiassa, Kaspian-meren rannalla, 39,160 km², yli 1,000,000 as. Pohj.-osa vuorinen (Kaukasus, Šah Dagh, 4,255 m, Basardinsi 4,480 m yl. merenp. olevine huippuineen), muuten tasankoa (Kura- ja Aras-jokien laaksot), vaihdellen aroa ja hedelmällistä maata. Mutavulkaaneja, kaasu- ja naftalähteitä. Harjoitetaan maanviljelystä (viljaa, viiniä) karjanhoitoa, kalastusta. Asukkaat: tataareja (³/₅), lesgejä, armeenialaisia, juutalaisia y. m. — 2. Kuvernementin pääkaupunki, sijaitsee pienen lahden rannalla, eteläpuolella Apšeronin niemimaata, n. 179,133 as., niistä 200 skandinaavilaista. Kaspian rautatien pääasema, Batum-Bakun rautatien päätekohta; linnoitus, Kaspian laivaston pääasemapaikka, hyvä satama telakoineen ja konepajoineen; harjoittaa suurenmoista vuoriöljyteollisuutta. Pohj.-osa, Tšernyj Gorod („musta kaupunki") on vuoriöljyteollisuuden keskus, etelässä on eurooppalainen kaupunginosa. Vanhimmilta ajoilta tunnetut öljylähteet sijaitsevat B:n pohjoispuolella Balahanyssa. Öljyteollisuus oli ennen v:tta 1872 valtiomonopolina, nyt se on pääasiallisesti Nobel-veljesten kauppahuoneen, Rotschildin y. m. käsissä. 1900 tuotanto oli n. 6,400 milj. kg. Öljy viedään kauppaan erityisissä vartavasten rakennetuissa rautatievaunuissa ja laivoissa. B:n koillispuolella on palavia kaasulähteitä

Bakun naftatorneja.

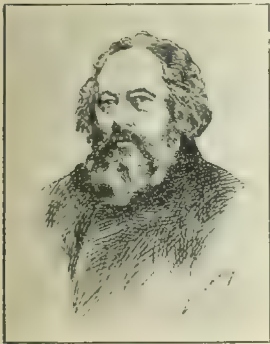
Baku.

(tultapalvelevien parsilaisten vanha luostarirakennus). Höyrymyllyjä, tupakka- y. m. tehtaita. V:n 1905 loppupuolella tapahtui vaarallisia yhteentörmäyksiä tataarien ja armeenialaisten välillä. *W. S-m.*

Bakuba, bantu-kansa Kongo-valtiossa. ks. B a l u b a.

Bakulometria (lat. *baculum* = sauva, ja kreik. *metron* = mitta), sauvoilla mittaaminen. Korkeuksien ja etäisyyksien mittaaminen tähtäämällä sauvojen yli.

Bakunin *[-ū′-]*, M i h a i l A l e k s a n d r o v i t š (1814-76), ven. anarkisti, oli vanhaa aatelissukua Tverin kuvernementista. Saatuaan hyvän pohjasivistyksen Venäjällä B. lähti 1841 ulkomaille. Sveitsissä hän toimi kommunistis-sosialistisissa yhdistyksissä ja Pariisissa yhdessä puolalaisten pakolaisten kanssa. Hän tahtoi sovittaa puolalaiset ja venäläiset yhteisen vallankumouksen kautta, joka hankkisi myöskin Puolalle vapauden. Niihin mellakoihin, jotka seurasivat slaavilaiskongressia Praagissa 1848, B. oli suureksi osaksi syynä. Saksassakin (Dresdenissä) hän oli 1849 vallankumouksellisessa liikkeessä mukana, josta joutui vankeuteen ja luovutettiin Venäjälle. Sieltä hänet karkoitettiin Itä-Siperiaan, mutta 1860 hänen onnistui Japanin kautta paeta. Lontoossa alkoi hänen toimintansa työväenliikkeissä uudelleen (vrt. A n a r k i s m i). *J. J. M.*

Mihail Bakunin.

Balæna ks. G r ö n l a n n i n v a l a s.

Balænoptera ks. U u r t e i s v a l a s.

Balagaani (ven. *balaga′n*, mon. *-a′ny*, < tat. *balaga′n* = vaja, koju), tilapäinen varastorakennus. Balagaaneilla (ven. b a l a g a n y) tarkoitetaan Venäjällä myös kansanhuveja varten tilapäisesti pystytettyjä teatterirakennuksia. Jo Pietari Suuri määräsi 1700 balagaaniteatterin rakennettavaksi Moskovaan. Sekä Pietarissa että Moskovassa niitä rakennetaan joka vuosi kevättalveksi erityisille kentille, joille laskiais- ja pääsiäisviikkoina kansaa tulvehtii huvittelemaan. *K. S.*

Balaguer *[-ge′r]*, V i c t o r (1824-1901), esp. runoilija, historiankirjoittaja ja politikko, kotoisin Barcelonasta. Valtiollisilta mielipiteiltään B. oli Sagastan innokas puoluelainen. Hän oli historian professori, Cortesin jäsen ja jonkun aikaa sisäasiain- ja siirtomaaministeri. Runoilijana hän ansaitsee mainitsemista varsinkin katalonialaisten runojensa vuoksi: „Trovador de Montserrat", „Primavera del ultimo trovador catalan" ja kolmikko „Los Pirineos". Lisäksi hän on kirjoittanut myös murhenäytelmiä, joiden aiheet ovat osaksi Katalonian historiasta, sekä novelleja, esim. „Don Juan de Serrallonga". Hänen historiallisista teoksistaan mainittakoon Katalonian trubaduurien historia, „Historia politica y literaria de los trovadores" ja Katalonian historia, „Historia de Cataluña".

Balakirev *[-ī′-]*, M i l i j A l e k s e j e v i t š (s. 1836), ven. säveltaiteilija, huomattavimpia uusimman venäläisen säveltaiteen edustajia. Taitava pianotaiteilija. Hänen sävellyksistään, joissa huomataan tuntuvaa Lisztin ja Berlioz'n vaikutusta, on huomatuimmat itämainen klaveerifantasia „Islamey", symfoninen runoelma „Tamara", symfonia, uvertyyri, musiikki „Kuningas Leariin", sekä kokoelma venäläisiä kansanlauluja (1866). *(I. K.)*

Balaklava *[-ā′va]*, kaupunki Krimin niemimaan etelärannikolla Venäjällä, 13 km Sevastopolista kaakkoon; 1,274 as. (1897). Hyvä satama. B. kukoisti 1365-1475 ollessaan genualaisten hallussa, mutta rappeutui jouduttuaan turkkilaisille. Krimin jouduttua 1783 Venäjälle, tehtiin B:sta sotilasasema. Sevastopolin piirityksen aikana (1854-55) B. oli englantilaisten tärkein varastopaikka. Kuuluisa on B:n taistelu 25 p. syysk. 1854, jossa engl. ratsuväkiprikaati teki uhkarohkean, mutta itselleen tuhoisan hyökkäyksen venäläisiä vastaan. Taistelu päättyi kuitenkin venäläisten tappioon. *(K. R. B.)*

Balalaikka, kolmikulmainen, pitkäkaulainen kielisoitin, jota Venäjällä kansan keskén käytetään laulun säestämiseen. — Paikoitellen sanotaan meillä b:ksi myöskin vetoharmonikkaa l. hanuria.

Balaninus, pähkinäkärsäkäs, *Curculionidæ*-heimoon kuuluva kovakuoriainen, joka pistää munansa pähkinöihin. Munista kehittyvät toukat syövät pähkinän sisällyksen. *K. M. L.*

Balanitis, terskantulehdus.

Balanoglossus, terhomato, mudassa elävä, terhonmuotoisella kärsällä varustettu merimato, jolla on etusuolessaan kidusrakoja. B. edustaa erikoista *Enteropneusta* nimistä matoryhmää. Sen toukka, *Tornaria*, muistuttaa piikkinahkaisten toukkaa. *K. M. L.*

Balanophoraceæ, troopillinen kasviheimo, johon kuuluu omituisia loiskasveja. Ne ovat meheviä lehtivihreättömiä yrttejä, joilta varsinaiset lehdet puuttuvat. Ovat usein sienien näköisiä. Maanalainen, useimmin mukulamainen varsi kiinnittyy isäntäkasvin juuriin. Maanalaisesta varresta kohoaa suomuisia vanoja, joiden latvoissa pienet yksineuvoiset kukat ovat palleroisissa tahi pitkäveteisissä puikeloissa. Lajiluku 30-40, sukuja 16. Useiden lajien, esim. Jaavassa kasvavan *Balanophora elongatan* varsimukulat sisältävät niin runsaasti vahamaista ainetta, että tällä siveltyjä hienoja bambukeppejä voidaan käyttää soihtuina.

Balanophora. *a* kukka.

Balanseerata (lausutaan usein: balaŋseerata, < ransk. *balancer*), pitää tasapainoa.

Balanssi (ransk. *balance*), vastapaino, tasapaino. Koneissa kaksivartinen vipu, joka kiertyy edestakaisin. Kellon balanssi, edestakaisin liikkuva huima, mikä tasaa kellon käyntiä.

Balantidium, alkueläin ripsilikoeläinten *(Ciliata)* luokasta ja *Heterotricha*-lahkosta. *B. coli*, 0,07-0,12 mm pituinen; tavataan sian ja ihmisen paksussa suolessa varsinkin ripulin sattuessa.

Balanus ks. Merirokko.

Balard *[balā'r]*, Antoine Jérôme (1802-76), ransk. kemisti, Pariisin Faculté des Sciences'in ja Collège de Francen professorina. Keksi 1826 bromi-alkuaineen keittosuolan emävedestä.

Balassa *[-aššа]*, Bálint (1551-94), vapaaherra, ensimäinen unkarilainen lyyrillinen taiderunoilija. B. kaatui Esztergomin (Granin) valloituksessa. Hänen sota- ja rakkausseikkailuista, iloista ja kärsimyksistä harvinaisen rikas elämänjuoksunsa, hänen vaihteleva, tunteellinen ja intohimoinen luonteensa kuvastuu selvästi hänen runoissaankin, niinhyvin vilpittömissä uskonnollisissa säkeissä ja välitöntä tunnetta uhkuvissa isänmaallisissa runoissa kuin varsinkin syvätunteisissa, intohimoisissa rakkaudenlauluissa. B:n runot ovat kieleltään kauniita ja puhtaita, muodoltaan tositaiteellisia. Hän on n. s. Balassa-värsyn luoja. Siinä on 9 säettä, joiden loppusoinnut näyttää kaava: aabccbddb; 3:s, 6:s ja 9:s säe ovat 7-tavuisia, muut 6-tavuisia. B:n ko'otut teokset, „Balassa Bálint költeményei" julkaisi Áron Szilády (Budapest 1879). *Y. W.*

Balata *[-tā']*, guayanalaisen kasvin *Mimusops Balatan* kuivatettu maitoneste; samanlaista ja samoin käytettyä ainetta kuin guttaperkka. Vaikka vähän tutkittu, on se jo tärkeä kauppatavara.

Balaton (saks. *Plattensee*), Unkarin ja Keski-Euroopan suurin järvi, 690 km², 106 m yl. merenp. Se sijaitsee Zalan, Veszprémin ja Somogyin komitaattien välissä; pääsuunta on lounaasta koilliseen; pituus 82 km. Tihanyin niemimaa jakaa sen kahteen osaan, suurempaan eteläiseen ja pienempään pohjoiseen; näitten välinen salmi on 1,5 km lev. Järven suurin syvyys on 45 m, mutta keskimäärin se on vain 7-12 m. B:n luoteis- ja pohj.-puolella ovat Bakonyin vuoret viinitarhoineen, jotavastoin etelä- ja kaakkoisrannikko on hiekkamäkistä maata, jonka takana avarat arot aukeavat. Järven suolainen vesi on kuuluisa herkistä, kauneista värivivahduksistaan; kesäisin se on + 22°; sen aallot ovat voimakkaat. B. on kalarikas; kuuluisa on etenkin n. k. *fogas* (kuhalaji). Tärkeimmät joet, jotka virtaavat järveen, ovat Zala ja Tapolca; Siókanavan kautta B. on Kapos-joen ja Tonavan yhteydessä. Luoteisrannalla sijaitsevat m. m. kylpypaikat Almádi, Balaton-Füred ja Keszthely, etelärannalla m. m. Siófok, Földvár. Retkeilypaikkana on Tihanyin vanha benediktiiniläisluostari suosittu. Järvellä kulkee höyrylaivoja ja pitkin kaakkoisrannikkoa rautatie. Roomal. kirjailijat nimittivät B:a nimellä *Peiso* l. *Pelso*, muinaiset järven ympäristöllä asuneet slaavilaiset käyttivät nimeä *Blato (Blatno)*, s. o. „suo", ja tästä on unkarilainen samoin kuin saksalainenkin nimitys syntynyt. Unkarin maant. seura on v:sta 1897 alkaen julkaissut sarjan B.-järveä koskevia tutkimuksia.

Balaton-füred, kuuluisa ja vars. kevätkuukausina sangen suosittu kylpypaikka Balatonjärven luoteisrannalla Unkarissa; mutakylpyjä, glaubersuola-lähteitä (iho- ja naistauteja varten suositeltavia), rypäle-parannuskeinoja; n. 2,500 kylpyvierasta.

Balavat *[-āvā't]*, assyrialaisen kaupungin raunioku mpu. Mosulista n. 2:n tunnin matkan päässä kaakkoon. Siitä Hormuzd Rassam 1878 löysi m. m. joukon 1,75 m pitkiä ja 0,27 leveitä vaskilevyjä, jotka muinoin ovat olleet jonkun palatsin kaksoisovien peitteenä ja erinomaisen taidokkaasti tehdyillä kohokuvillaan sekä kirjoituksillaan valaisevat kuningas Salmanassar II:n historiaa (9:nnellä vuosis. e. Kr.). Enimmät näistä taide- ja sivistyshistorian tutkimiselle erittäin tärkeistä kuvista säilytetään Lontoon British Museumissa. [„The bronze ornaments of the palace gates of Balawath, with an introduction by S. Birch" (3 nid., London, 1880-81); Billerbeck und Delitzsch, „Die Palasttore Salmanassars II" (Leipzig, 1908).] *K. T-t.*

Balbi, Adriano (1782-1848), it. maan- ja tilastotieteilijä, julkaissut useita eteviä teoksia, joista tunnetuin on „Abrégé de géographie" (Paris 1832). Hänen poikansa Eugenio B. (1812-84) oli maantieteen professorina Paviassa, julkaisi isänsä „Scritti geografici" sekä itsenäisiä maantieteellisiä teoksia.

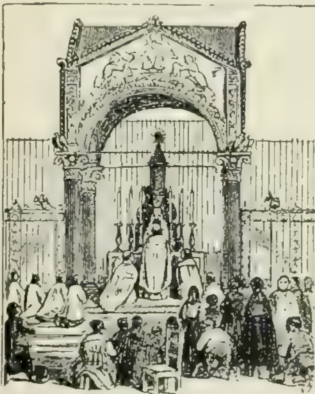
Balbo, Cesare (1789-1853), kreivi, it. isänmaanystävä. Oltuaan nuorempana Ranskan palveluksessa B. tuli Napoleonin kukistuttua sardinialaiseksi upseeriksi, mutta oli pakoitettu 1821 vuoden sotilaskapinan johdosta oleskelemaan

pari vuotta ulkomailla; harjoitti kotimaahan palattuaan (1824) historiallista y. m. kirjailijatointa, harrastaen Italian yhdistämistä. Oli lyhyen aikaa Sardinian pääministerinä 1848, ottaen tehokkaasti osaa sotaan Itävaltaa vastaan.
K. R. B.

Balboa *[-o'-]*, Vasco Nuñez de (1475-1517), esp. valloittaja *(conquistador)*, näki retkellään Ameriikan kannaksella 1513 ensimäisenä eurooppalaisena Ison-Valtameren l. Etelä-meren, joksi hän sitä nimitti. Kiitokseksi hän tosin sai Etelä-meren amiraalin arvonimen, mutta mestattiin kilpailijansa Pedrarias Davilan toimesta valheellisesti syytettynä kapinallisista hankkeista. B. ei ollut, niinkuin muut espanjalaiset valloittajat, julma ja kullanhimoinen, vaan lempeä ja inhimillinen ja nautti sentähden epäluuloisten ja pahasti kohdeltujen intiaanien luottamusta.

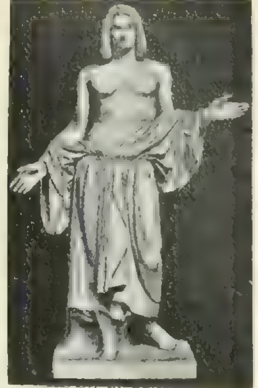
Balbuena *[-e'-]*, Bernardo de, (1568-1627) esp. runoilija, kirjoittanut m. m. paimennovellin „El siglo de oro en las selvas", ja eepoksen „El Bernardo".

Balck, Viktor Gustaf, (s. 1844), Ruotsin Keskusvoimistelulaitoksen johtaja ja ruotsalaisen voimistelun ja urheilun huomattavimpia edistäjiä. Antautui sotilasuralle, toimien samalla voimistelun- ja miekkailunopettajana useassa koulussa. V. 1875 hän perusti Ruotsin ensimäisen voimisteluseuran. Hänen aloitteestaan syntyi 1897 „Sveriges Centralförening för idrottens främjande" sekä 1904 „Svenska gymnastik- och idrottsföreningarnas Riksförbund". B. on enemmän kuin kukaan muu työskennellyt ruotsalaisen voimistelun ja urheilun tunnetuksi tekemiseksi ulkomailla. Hänen kirjallisista tuotteistaan mainittakoon kolmiosainen „Illustrerad idrottsbok" (1886-1888); hän on myös perustanut ja jonkun aikaa itse toimittanut aikakauskirjoja „Tidskrift i gymnastik" ja „Tidning för idrott" (v:sta 1898 lähtien „Ny Tidning för idrott"). — B:n itsenäisempää ja vapaamielisempää kantaa ruotsalaiseen voimistelujärjestelmään nähden (erinäisten telineharjoitusten ottaminen voim. ohjelmaan, vuorovaikutuksen aikaansaaminen ulkomaisten ja ruotsalaisten suuntien välillä, urheilun ja voimailun kehittäminen) on vanhoillisissa „lingiläisissä" piireissä kiivaasti vastustettu. B:n edustaman suunnan voidaan kuitenkin nyt katsoa suoriutuneen voittajana tästä kilvoituksesta, kun hän syysk. 1907 nimitettiin Keskuslaitoksen johtajan vaikutusvaltaiseen toimeen.
-lskm-.

Pyhän Ambrosiuksen baldakiini Milanossa.

Baldakiini (it. *baldacchino*, oik. = Baldachissa, s. o. Bagdadissa kudottu kultabrokaatti), alkuper. silkkiverho, jota kannetaan neljän tangon nenässä; kateverho tai suojakate valtaistuimen, alttarin, saarnastuolin, sängyn y. m. yläpuolella.

Balder jumalasta mainitaan Edda-taruissa, että hän oli ylijumalan Odinin poika ja kaikista jumalista hyvyydessä, kauneudessa, viisaudessa, kaunopuheisuudessa ja hyväntekeväisyydessä etevin. Kertomus hänestä keskittyy surmankuvaukseen. Koska Balderilla unennäköjensä johdosta oli aavistus kuolemastaan, vannotti hänen huolestunut äitinsä Frigg kaikki luontokappaleet, etteivät Balderia vahingoittaisi, lukuunottamatta tammessa loisena kasvavaa vähäpätöistä mistel-vesaa. Tämän nouti paha Loki jumala ja, Aasa jumalain käräjäpaikassa leikillä ammuskellessa muka haavoittumatonta Balderia, antoi sen Odinin sokealle Hodr pojalle käteen ja ohjasi häntä ampumaan. Surmattua Balderia manalasta lunastamaan läksi Frigg emon pyynnöstä Odinin poika Hermódr. Manalan haltija Hel tosin lupasi päästää Balderin luotaan, jos kaikki luontokappaleet häntä itkivät. Mutta jättiläisnaiseksi pukeutunut Loki kieltäytyi suremasta „ihmisen poikaa" ja niin jäi Balder manalaan. Sieltä hän palaa vasta tämän maailman hävittyä uutta maailmaa hallitsemaan. Balder-taru on ilmeisesti kristillistä alkuperää. Sen aineksia voimme löytää keskiajan kirjallisuudessa. Juutalaisessa kirjoituksessa Toledóth Jeschu tarinoidaan Jeesuksen, joka hyvin tiesi tulevansa tuomituksi hirsipuuhun, loitsineen kaikki puut, etteivät hänen allaan kestäisi. Mutta Juudas antaa ilmi puutarhassaan kasvavan kaalinputken, joka Jeesuksen kestää, ja noutaa sen juutalaisille. Vielä mainitaan Juudaksen varastaneen Jeesuksen ruumiin ja kätkeneen sen puutarhaansa. Kun opetuslapset sen johdosta levittävät huhun Jeesuksen ylösnousemisesta, alkavat säikähtyneet juutalaiset paastota ja rukoilla; yksin Juudas ei ota osaa tähän murehtimiseen. Länsi-Englannissa kansantarina tietää Jeesuksen ristin olleen nimenomaan mistel-vesasta tehdyn. Yleinen keskiajalla on legenda sokeasta sotamiehestä Longinuksesta, joka Kristuksen kylkeen pistää perkeleen neuvosta hänelle käteen annetun keihään. Näistä molemmista ynnä jostain Haadekseenmenolegendasta on Balder-taru, samoin kuin Lemminkäisen surmaruno (ks. t.), kokoonpantu. Siinäkin osoittautuvat nimet lähemmin tarkastaen kristillisperäisiksi. Ylijumalan ja samalla „miehen poika" *Balder* s. o. Herra ja Odinin puoliso *Frigg* s. o. Rouva merkitsevät Jeesusta ja Neitsyt Maariaa. *Loki* johtuu paholaisen nimityksestä *Lucifer* (lue: Lukifer) ja *Hodr* s. o. Sota tarkoittaa mainittua soturia Longinusta. — Mitään mainetta Balderin palveluksesta pakanallisena jumalana ei ole säilynyt paikannimissä

Fogelbergin Balder-patsas.

eikä muualla missään kuin yksistään myöhäsyntyisessä Frithjofin sadussa (14 vuosisadalta), jonka mukaan Tegnér on muodostanut samannimisen kuuluisan runoelmansa. *K. K.*

Balduin, latinalaisia Konstantinopolin keisareita. 1. B. I, Flanderin kreivi, otti osaa n. s. 4:nteen ristiretkeen (1202-04), joka suuntautui Konstantinopoliin, missä „latinalainen keisarikunta" perustettiin ja B. valittiin keisariksi. Kuoli noin 1206. — 2. B. II, edellisen sisarenpoika, viimeinen latinalainen keisari (1228-61); karkoitettiin 1261 (vrt. Itä-Rooman keisarikunta).

Balduin, Jerusalemin kuninkaita. B. I, Bouillonin Gottfridin veli, ensimäisen ristiretken johtajia; B. erosi pääjoukosta ja lähti Edessaan, jossa kristityt hänet valitsivat ruhtinaaksi. Veljensä Gottfridin kuoleman jälkeen hän sai Jerusalemin kuningaskunnan kruunun (1100) ja hallitsi onnellisesti. B. kuoli 1118 retkellä Egyptiä vastaan. Häntä seurasi hänen serkkunsa B. II, 1118-31, jota seurasi tämän vävy Fulco, 1131-43. — F:n poika ja seuraaja B. III menetti Edessan, mutta oli muuten kelvollinen hallitsija. Hänen kuolemansa jälkeen 1162 alkoi valtakunnan rappeutuminen. *(G. R.)*

Baldung, Hans, tunnettu nimellä Grien (n. 1476-1545), saks. taidemaalari, puu- ja kuparinpiirtäjä. B. kuuluu siihen taiteilijapolveen, joka Saksassa kehittyi Dürerin vaikutuksen alaisena. Rohkea mielikuvitus ja tarkka luonnontuntemus yhtyvät hänen taiteessaan. *(E. R-r.)*

Baldwin *[bōlduin]*, James Mark (s. 1861), amer. sielutieteilijä, professori ensin Princetonissa, v:sta 1903 Baltimoressa, on julkaissut useita sielutieteellisiä teoksia, esim. „Mental development in the child and the race" (1895), sekä laajan „Dictionary of philosophy and psychology" (4 nid. 1901-5). *A. Gr.*

Baldwin *[bōlduin]*, Robert (1804-58), kanadalainen valtiomies, toimi innokkaasti Kanadan itsehallinnon aikaansaamiseksi. Kun Englanti oli tämän v. 1840 Kanadalle myöntänyt, B. tuli Kanadan ensimäisen parlamenttaarisen ministeristön johtajaksi v. 1842, mutta luopui tästä toimesta jo seuraavana vuonna jouduttuaan riitaan uuden kenraalikuvernöörin kanssa; oli uudestaan ministerinä 1848-51.

Bâle, *[bāl]*, Baselin kaupungin ransk. nimi.

Baleaarit (esp. *Islas Baleares*, kreik. *Baliáre'is*), Välimeressä, Espanjan itärannikolla sijaitseva saariryhmä, johon kuuluvat suuremmat Mallorca ja Menorca sekä Cabrera y. m. pienemmät saaret. Ne muodostavat yhdessä Pityuusein (ks. t.) kanssa Espanjan provinssin Baleares, 5,014 km², 316,530 as. (1907), l. 63 km²:llä. — B. ovat jyrkkiä, vuorisia, mutta hedelmällisiä; rannikoilla on hyviä satamia. Ilmanala on suotuisa. Elinkeinot maanviljelys (viljaa, viiniä, etelänhedelmiä), karjanhoito (vars. sikoja), kalastus ja kauppa. Asukkaat ovat uutteraa kansaa, taitavia merimiehiä. B. jaetaan 5:een oikeuspiiriin (tuomiokuntaan) ja 61:een seurakuntaan. Pääkaupunki on Mallorcalla sijaitseva Palma (ks. t.). (Saarista lähemmin ks. erikoisartikkeleja). — Vanhalla ajalla saarten asukkaat olivat taitavia lingonheittäjiä tästä saarten nimenkin arvellaan muka johtuneen (vrt. kreik. *ballein* = heittää). — B. joutuivat 123 e. Kr. Rooman vallan alle, 426 j. Kr. vandaalit, 798 arabialaiset valloittivat ne; 1228 Aragonian kuningas otti saaret haltuunsa ja perusti (myöhemmin) „Mallorcan kuningaskunnan". Tämä liitettiin Aragoniaan 1343 ja Kastiliaan 1516.

Baletti (ransk. *ballet*, it. *balle'tto* < *ballo* = tanssi), soiton säestyksellä näyttämöltä esitettävä taidetanssi. Oltuaan edustettuna jo kreikkalaisten näytelmäkappaleiden kuorotansseissa ja roomalaisissa pantomiimeissa tämä taidelaji virkosi uuteen eloon Italian renessanssihoveissa, siirtyen sieltä Ranskaan, missä se saavutti varsinaisen kukoistuksensa 17:nnellä ja 18:nnella vuosisadalla, täällä Lully ja Quinault sovittivat sen oopperaan (1671) ja Noverre (1727-1810) kehitti siitä itsenäisen taidelajin, jossa ainoastaan tanssien, plastillisten asentojen ja ilmeikkäiden liikkeiden avulla esitettiin täydellisiä tapahtumasarjoja, enimmäkseen mytologis- tai historiallisaiheisia. Etevinä balettimestareina ja balettien sepittäjinä mainittakoot Galeotti, Milon, Philip ja Paul Taglioni. Balettien säveltäjinä ovat esiintyneet vakavatkin säveltäjät, kuten Gluck, Cherubini, Beethoven. Myöhemmistä balettien säveltäjistä mainittakoon Hertel, Delibes. Viime aikoina suuresti taantunut taidelaji. *V. K-i.*

Balfour *[bàlfuə]*. 1. Arthur James B. (s. 1848), engl. valtiomies, parlamentin jäsen v:sta 1874 lähtien: B. toimi jonkun aikaa enonsa lordi Salisburyn yksityissihteerinä ja oli tämän ensimäisen ministeristön jäsenenä (1885-86). Salisburyn toisessa ministeristössä hän ensin oli Skotlannin ministerinä (1886-87), sittemmin (1887-91) Irlannin ministerinä ja (1891-92) ensimäisenä rahakamarin lordina ja unionistisen puolueen johtajana alihuoneessa. Irlannin ministerinä tämä filosofisista harrastuksistaan tunnettu mies osoitti odottamatonta tarmoa koettaessaan palauttaa maahan laillisia ja rauhallisia oloja. Salisburyn ministeristön kukistuttua 1892 B. vastustuspuolueen johtajana alihuoneessa kiivaasti vastusti Gladstonen homerulepolitiikkaa. Salisburyn kolmannessa ministeristössä (1895-1902) hän uudelleen oli ensimäisenä rahakamarin lordina ja hallituspuolueen johtajana alihuoneessa. Salisburyn erottua 1902 B. oli pääministerinä 1902-05. Ministerikumppaninsa Chamberlainin suojelustulliharrastuksiin nähden hän asettui välittävälle kannalle puolustaen n. s. repressaaliotulleja mutta hyljäten elintavaraintullit. Parlamentissa B. on tullut tunnetuksi taitavana, kylmäverisenä ja aina taisteluvalmiina väittelijänä. Hän on myöskin esiintynyt kirjailijana julkaisten filosofiset tutkimukset „Defense of philosophic doubt" (1879)

Arthur James Balfour.

ja „The foundations of belief" (1895). Viimemainitussa hän koettaa luopumatta vapaa-ajattelijakannaltaan osoittaa uskon oikeutuksen ja naturalistisen maailmankatsomuksen riittämättömyyden. *J. F.*

2. Francis Maitland B. (1851-82), edellisen veli, eläintieteilijä, etevä embryologi, eläintieteen professorina Cambridgessä. Teoksia „Treatise on comparative embryology" (1885); „Elements of embryology" (1883).

Balfour of Burleigh *[bälfuə əv bəəli]*, Alexander Hugh Bruce, lordi (s. 1849), skotl. valtiomies, vanhoillisen puolueen johtajia Skotlannissa; oli 1895-1903 Skotlannin ministerinä Salisburyn ja Balfourin ministeristössä; luopui 1903, koska vapaakaupan miehenä ei hyväksynyt ministeristön suojelustulliharrastuksia. *(J. F.)*

Bali, pieni Sunda-saari, jonka Bali-salmi erottaa Jaavasta. B., joka on ryhmänsä läntisin, on vuorinen saari, jolla on tulivuoria, esim. 3,200 m korkea Pik van Bali. Se on hyvin hedelmällinen, siellä viljellään riisiä, maissia, puuvillaa, tupakkaa, indigoa ja kahvia. Se jakaantuu useihin Alankomaiden yliherruuden alaisiin pikkuvaltioihin ja muodostaa naapurisaaren, Lombokin kanssa residenttikunnan, 10,522 km², 523,535 as. Alkuasukkaat ovat läheistä sukua jaavalaisille, mutta innokkaita brahmalaisia ja heidän keskuudessaan vallitsee kastijako kuten hindulaistenkin. — B:n ja Lombokin välinen salmi on hyvin syvä (yli 1,000 m); se jatkuu syvänä kapeana uomana Celebes-saaren länsipuolella. Tätä syvännettä Wallace piti eläinmaantieteellisenä rajana Aasian ja Australiaan saarten välillä. *W. S-m.*

Bálint, Gábor *[bälint gābor]* (s. 1844), unk. kielentutkija, nyk. Kolozsvárin yliopistossa uraali-altailaisen kielitieteen professorina, kulkenut tutkimusmatkoilla etup. turkkilais-tataarilaisten ja mongolilaisten kansanheimojen keskuudessa. Hänen julkaisuistaan ansaitsee huomiota Kasanin tataarin kielioppi kielennäytteineen, sanastoineen („Kazáni tatár nyelvtanulmányok", Budap. 1875-77). *Y. W.*

Balk, Bero ks. Bero.

Balk, Hermann (k. 1239), saks. ritarikunnan maanmestari. Levitti jälkeen v:n 1230 ritarikunnan valtaa pakanalliseen Preussiin ja oli sen ensimäinen maanmestari siellä; perusti Thornin, Kulmin ja Elbingin kaupungit; koetti lempeydellä levittää kristinuskoa voitettuun kansaan. Saksalaisten ritarien yhdistyttyä Liivinmaan kalpaveljiin tuli B. sikäläiseksi maanmestariksi 1237; luovutti osan Viroa Tanskalle. *K. R. B.*

Balkan (turk. = „vuori"; bulg. Stara Planina), vuorijono Balkanin niemimaalla, Bulgaarian ja Itä-Rumeelian rajavuori, kulkien lännestä itään, Timok-joesta Mustalle-merelle. Pituus 600 km. B. jaetaan Länsi-, Keski- ja Itä-B:iin. Länsi-B., Timok-joesta Iskerin laaksoon on kidemäisiä liuskeita, joita ympäröivät nuoremmat kerrostumat. Solat eivät ole vuorenharjuja matalammat, n. 1,600 m. Keski-B. on korkein, keskikorkeus n. 2,000 m, korkein huippu Gjumruktšal 2,374 m, Šipka-sola 1,334 m yl. merenp. Täällä on vuorilaji myös kidemäisiä liuskeita. Etelässä erottaa pituussuunnassa kulkeva halkeama vuoren sen kanssa yhdensuuntaisista syrjäjonoista. Se viettää pohjoisessa loivasti Bulgaarian tasangolle. Itä-B:n muodostaa kolme matalampaa jonoa, joista keskimäinen Emon (turk. Emine) on säilyttänyt Balkanvuoriston muinaisen Haemus-nimen. B:ltä saavat useimmat Bulgaarian joet alkunsa ja myöskin Itä-Rumeelian Maritsajoen pohjoiset lähdejoet, m. m. Tundža. Pohjoispuoli on metsien peitossa, talvet ovat siellä kylmät, jotavastoin ilmanala vuorten eteläpuolella on leuto (ruusuja, pähkinäpuita). B:n yli käy monta tärkeätä tietä: Baba-Konak-solan kautta Orhanjesta Sofiaan, Šipka-solan kautta Tirnovasta Kazanlykiin, Kireskedi-solan kautta Šumlasta Karnobádiin j. n. e. Sodissa ovat B:n vuoret olleet Turkille tärkeitä suojelusmuureja pohjoisesta tulevaa vihollista vastaan. 1877-78 v:ien sodassa ven. kenraali Gurko kulki niiden yli ja otti vangiksi Turkin armeijan. Tällä retkellä oli Suomen kaarti mukana. *W. S-m.*

Balkanin niemimaa, Euroopan kaakkoisin niemimaa; sen pohj.-rajana on Sava, Unna ja alinen Tonava, lännessä Adrian- ja Joonian-meri, etelässä Välimeri, idässä Aigeian-meri, Marmaranmeri ja Musta-meri. Se käsittää Euroopan Turkin, Bulgaarian ja Itä-Rumeelian, Serbian, Bosnian ja Hertsegovinan, Montenegron, Dalmatsian, Kreikan ja Dobrudžan, n. 580,000 km² ja n. 22 ¼ milj. as. B:n rannat ovat meren uurtamat (rantojen pituus 5,000 km) ja niiden edustalla on lukuisia saaria. Adrian-meren pohj.-rannikko on kallioinen monine lahtineen ja saarineen (Dalmatsia), eteläisempi ehyt, alava ja saarista köyhä. Joonian-meren rannikolla ovat Artan-, Patrasin- ja Korinton-lahdet, sekä Joonian-saaret. E:ssä pistävät maahan Messenian- ja Lakonian-lahdet sekä Maïnen niemimaa, jolla on Kap Matapan. Aigeian-meressä ovat Argosin-, Aiginan-, Lamian- ja Vallon-lahdet; Kalkidiken niemimaan (Athos-niemi) kummallakin puolen Salonikin- ja Orfanon-lahdet, Lagos- ja Saros-lahdet sekä Kersonesos niemimaa Dardanellein-salmen luona. B:n niemimaalla erotamme 4 vuorisysteemiä: 1. Dinaarinen l. bosnialainen, luoteesta kaakkoon, yhdensuuntaisesti Italian Apenniinein kanssa. Tähän kuuluvat Dinaariset, Bosnian, Montenegron ja Pohjois-Albanian vuoret. Ne ovat jyrkkiä, autioita ja metsättömiä ylätasankoja. Laaksot ovat usein luoksepääsemättömiä. Korkein huippu Dormitor Pohj.-Montenegrossa 2,600 m yl. merenp. Vuorten välissä on useita järviä, kuten Skutarin-järvi. 2. Pindos-vuoret ovat Albanian ja Makedonian rajana. Pohjoisin on Šar Dagh; tämän eteläpuolella on ylätasanko järvineen; tätä seuraa Gramnos-vuoret, Metsovon vuorisolmu ja varsinainen Pindos, jonka itäpuolella Thessalia sijaitsee. Tämä maakunta on vuorten ympäröimää tasankoa: Otrys-vuori pohjoisessa, Olympos koillisessa, Ossa- ja Pelion-vuoret idässä. Pelionin jatkona etelässä ovat Keski-Kreikan ja Morean vuoret, edellisillä on Parnassos (2,459) m), jälkimäisillä Hagion Ilias (2,407 m). 3. Šar Daghin kaakkoispuolella sijaitsevat Makedonian vuoret laaksoineen, missä Aigeian-mereen laskevat joet virtaavat. Idässä ovat Rhodope-vuoret, jotka täyttävät Länsi-Rumeelian, jotavastoin Maritsa-joki virtaa Itä-Rumeelian kautta. Rannikolla ovat Istrandža- ja Tegir Dagh-vuoret. 4. Sofian ylä-

tasangon kautta yhtyvät Rhodope-vuoret Balkaniin, jonka muodostaa varsinainen Balkan (ks. t.) ja johon myös kuuluvat Bulgaarian pengermäinen ylänkömaa sekä Timok- ja Moravajokien välissä olevat itäisen Serbian vuoret. — Joista mainittakoon: Savan lisäjoet Vrbas, Bosna, Drina. Tonavan lisäjoet: Morava, Timok ja Isker. Aigeian-mereen laskevat: Maritsa, Mesta (Karasu), Struma, Vardar, Salamvria; Välimereen: Eurotas, Alpheios, Aspropotamos; Adrian-mereen: Viosa, Drin, Narenta y. m. Kapealla läntisellä rannikolla vallitsee melkein Italian ilmanala: runsaita sateita; siellä viihtyvät öljypuut, kastanja y. m. Sisämaassa vallitsee mannerilmasto, sen talvet ovat verrattain kylmät, kuten Keski-Euroopan itä-osissa. Täällä on havu- ja lehtimetsiä ja viljellään eurooppalaisia viljalajeja sekä maissia, tupakkaa, viiniä y. m. Itäosa on kylmempi ja kuivempi kuin länsiosa; ilmasto ja kasvikunta välittävät siirtymistä pontisiin muotoihin. Etelässä on suotuisa ilmanala (Ateenan keskilämpö 18,2°, kesän 27,3° ja talven 9,6°), kesät ovat usein hyvin kuivat. Kreikassa viljellään öljypuita. Messeniassa kasvavat alativihreät lehtipuut ja saarilla taatelipalmukin kantaa kypsiä hedelmiä. — B:n kirjavan väestön muodostavat kreikkalaiset, albanilaiset, turkkilaiset, serbialaiset, bulgaarialaiset, romaanialaiset y. m. Uskonto pääasiallisesti joko kreikk.-katolinen tai muhamettilainen. (Lisätiedot ovat löydettävissä B:n eri valtioiden kohdalla; vrt. Balkanin valtiot.)

W. S-m. (K. R. B.)

Balkanin valtiot. Näihin luetaan Bulgaarian kuningaskunta (ynnä Itä-Rumeelia), Euroopan Turkki, Kreikan kuningaskunta, Montenegron ruhtinaskunta, Serbian kuningaskunta sekä Itävalta-Unkariin liitetyt Bosnia ja Hertsegovina (ks. erikoisartikkeleja näistä).

Balkaš, järvi Kirgiisien arolla, Venäjän Aasiassa, 274 m yl. merenp., 18,432 km², 525 km pitkä, aina 80 km leveä, suurin syvyys 15 m. B. on laskujokea vailla, mutta silti sen vesi on makeata. Kaakosta laskee B:iin sen suurin lähdejoki Ili. Pohjoiset ja läntiset rannat ovat korkeampia, muut ovat matalat ja kaislan peittämät. Järven pinta alenee alenemistaan. Idässä se oli ennen Sasyk-kul- ja Ala-kul-järvien yhteydessä, mutta nykyään leveä maakaistale erottaa ne toisistaan. *W. S-m.*

Balkonki (ransk. *balcon* < mysaks. *balcho* = palkki), parveke.

Balladi (muin. it. *ballata*), Italiassa 12:nnelta vuosis. alkaen käytännössä ollut nimitys, jolla tarkoitettiin lyhyttä lyyrillistä, useimmiten lemmenrunoa, joka laulettiin tanssin säestykseksi. Samaa laatua oli ransk. *balladi.* Siirryttyään Englantiin ja Skotlantiin ja muuallekin Pohjoismaihin (meillä esim. „Velisurmaaja", „Elinan surma") b. tuli merkitsemään eepillis-lyyrillisiä kansanlauluja, kertovaisia tunnelmarunoja, joissa usein oli aiheena joku kaukainen jylhä tapahtuma. Tämän luonteensa b. säilytti siirryttyään, senjälkeen kuin Percy 1765 oli julkaissut kokoelmansa engl. kansanballadeja, taiderunouteen, jossa se taidemuotona tuli merkitsemään jotenkin samaa kuin romanssi, pysyen sentään tunnevivahdukseltaan synkempänä, kaamean-yksivärisempänä kuin etelämaalaisen värikkäämpi, vilkkaampi romanssi. Balladikirjailijoista mainittakoon Bürger, Goethe, Schiller, Uhland, Heine, Scott, Coleridge, Arany. Kotimaisista balladikirjailijoista mainittakoon Oksanen („Koskenlaskijan morsiamet"). P. Cajander („Ritari Kauppi", „Vapautettu kuningatar"), Eino Leino („Helkavirisiä", „Simo Hurtta").

V. K-i.

Säveltaiteessa b. merkitsee pianon tai orkesterin säestämää soololaulua, jonka sisällys on kertova, tai soitinsävellystä (pianolle, viululle, orkesterille y. m.), jonka sävy ajatellaan kuvastavaksi sellaista sisällystä. *I. K.*

Ballagi. 1. Mór B. (1815-91), unk. teolog. kirjailija ja kielentutkija, Budapestin reform. teologisen akatemian professori, syntyi juutalaisista vanhemmista, opiskeli aluksi juutalaista teologiaa, sittemmin Pariisissa insinööritieteitäkin. Kun juutalaiskysymys Unkarissa v. 1840:n valtiopäivillä kävi polttavaksi, palasi B. kotimaahansa ja antautui nyt koko sielullaan ja suurilla henkisillä voimillaan ajamaan juutalaisten unkarilaistuttamista. Täten monipuolisesti sivistyneestä B:sta tuli sekä yhteiskunnallinen että uskonopillinen ja kielitieteellinenkin kirjailija. Valtiollis-yhteiskunnallisissa kirjoituksissaan B. kehittelee ajatuksiaan Unkarin juutalaiskysymyksestä, kansanopetuksesta sekä, käännyttyään 1843 protestanttiseen uskoon, Unkarin reformeeratun kirkon asemasta ja sen aineellisen tilan lujittamisesta; uskonopin alaan kuuluvista julkaisuista mainittakoon hänen erinomaisilla juutalais-teologisilla selityksillä varustettu Mooseksen-kirjain unkarinnoksensa (v. 1840); unkarin kielen oppimisen helpottamista tarkoittavia julkaisuja olivat m. m. hänen unkarilais-saksalaiset ja saksalais-unkarilaiset (nyk. jo vanhentuneet) sanakirjansa, saksankielisiä varten kirjoitetut unkarin kielioppinsa ja lukukirjansa. Juuri näiden kielikirjojen kautta hänen nimensä on tullut tunnetuksi laajalti Unkarin ulkopuolellakin. B. harrasti innokkaasti unkarin kielen kaikinpuolista kehittämistä ja oli itsekkin ahkera, joskin usein onnistumaton sanaseppä. Kielenuudistusta koskevista seikoista hän 1880-luvulla takertui Gábor Szarvasin toimittaman „Magyar Nyelvör" aikakauskirjan kanssa kiivaaseen riitaan. B:n kielitieteellisistä julkaisuista ansaitsee erikoista mainitsemista 2-osainen „A magyar nyelv teljes szótára" (= „Unkarin kielen täydellinen sanakirja", Bpest 1873), johon hän otti silloin tuntemansa sekä vanhemman että uudemman kirjakielen ynnä kansankielen sanat unkarinkielisine selityksineen. *Y. W.*

2. Aladár B. (s. 1853), edellisen poika, historioitsija, v:sta 1877 dosentti, v:sta 1889 professori Budapestin yliopistossa; ahkera koolija (vars. unk. sivistyshistorian alalla) ja tutkija; huomattavimmat teokset: „Unk. kunink. henkivartioston historia", 2:n pain. Budap. 1877, „Unk. painotoimen historiallinen kehitys", s. p. 1878, „Wallensteinin kroaattilaiset karpiinimiehet", s. p. 1882, „Colbert", s. p. 1887-90, „Friedrich Wilhelm I, Preussin kuningas", s. p. 1888, „Ranskan vaikutus Euroopan sivistykseen", s. p. 1889.

Ballantyne *[bǝlǝntain]*, James (1813-64), orientalisti, kotoisin Skotlannista, tuli 1841 Be-

AUSTRAALIA
MELANEESIA JA UUSI SEELANTI.
Mittakaava 1 : 26000000
Kilometr.
Englannin
Saksan
Ranskan
Alankomaiden
Portugalin
Syvyyssuhteet :
0-200 m
200-1000 m
1000-2000 m
2000-4000 m
4000-6000 m
6000-8000 m
Kaapeli
yli 8000 m
Höyrylaivalinjat
Selityksiä:
Bank - matalikko
B.-Bay - lahti
G.-Gulf, Golf - lahti
L.-Lake - järvi
r. - riutta
R.-River - joki
R.-Range - jono
Sd-Sound - salmi
FIDŽI-SAARET.
3 kert. paakartan mittak
It pit Greenw.
INTIAN VALTAMERI
ISO VALTAMERI
Korallimeri
Tasmanin-meri
Timor-meri
Arafura meri
Alankomaiden UUSI GUINEA
Bismarckin saaristo
Salomonin s.
Torresin salmi
Karpentaarian lahti
Arnhem-Land
POHJOIS-TERRITORI
LANSI-AUSTRAALIA
ETELÄ-AUSTRAALIA
QUEENSLAND
UUSI-ETELÄ-WALES
VIKTORIA
Tasmania
Bassin-salmi
Iso Australian lahti
Iso hiekkaerämaa
Viktorian erämaa
Gibsonin-erämaa
Spencer-lahti
Uusi Kaledonia
Uudet Hebridit
Fidži-saaret
Pohjois-saari
Etelä-saari
UUSI SEELANTI
Sydney
Melbourne
Adelaide
Brisbane
Perth
Jaavan-meri
Banda-meri
Molukkien-meri
Viti-Levu
Vanua-Levu
Koro-meri

nares Collegen johtajaksi Intiassa ja 1861 East India Officen kirjastonhoitajaksi; kuoli 1864. Hän on julkaissut useiden intian murteiden kielioppeja ja teoksia sanskritin kirjallisuuden alalta sekä koetti sovittaa yhteen intialaista ja eurooppalaista filosofiaa teoksissaan „Synopsis of science in Sanskrit and English" (1856) ja „Christianity contrasted with Hindu philosophy" (1859). *K. T-t.*

Ballasti (ruots. *ballast*), painolasti.

Ballenyn-saaret *[bälənin-]*, pieni, Balenyn 1839 löytämä antarktinen saariryhmä Uuden Seelannin eteläpuolella, 67° et. lev. 163° it. pit. Eräällä saarella on palava tulivuori.

Ballerina *[-ī'-]* (it.), tanssijatar.

Ballestrem, F r a n z (s. 1834), kreivi, saks. politikoitsija. Oli ensin sotilas ja valittiin sittemmin valtiopäiville. Katolisen („Centrumin") puolueen yhtenä johtajana B. innokkaasti otti osaa „Kulturkampf" nimellä tunnettuun riitaan 1870-luvulla. Oli vv. 1898-1907 Saksan valtiopäiväin presidenttinä. *G. R.*

Ballista (lat. < kreik. *ballein* = heittää), heittokone, jolla muinoin sodassa heitettiin kiviä ja pölkkyjä tai suuria nuolia. Heittovoiman antoivat jännitetyt köydet tai jouset.

Ballistiikka (kreik. *ballein* = heittää), oppi heitettyjen tai ammuttujen kappaleiden liikkeestä. B:aa on kahta lajia: sisäinen b. käsittelee heittokappaleen liikuntoa ampuma-aseen sisässä; ulkoinen b. sen liikuntoa ampuma-aseesta lähdön jälkeen. Edelliseen kuuluu räjähdysaineen palamisen ja voimanannon tutkiminen sekä niiden suhtautuminen ampuma-aseeseen; jälkimäinen käsittelee heittokappaleen rataa ilmassa ja sen sattumismahdollisuuksien ja -vaikutuksen määräämistä.

Ballistiitti, vähäsavuinen ruutilaji, joka sisältää nitroglyseriiniä, pumpuliruutia ja nitronaftaliinia. Alfred Nobelin keksimä 1887.

Ballistinen pendeli (vrt. B a l l i s t i i k k a), koje, jolla määrätään heittokappaleiden alkunopeus. Yksinkertaisimmassa muodossa heiluri, jonka alaosaan laitettua vahviketta kohti luoti ammutaan. Nopeus määrätään sitten heilahduksen suuruudesta.

Ballon *[balō']* (ransk.), pallo, erittäinkin ilmapallo. B a l l o n c a p t i f, ilmapallo, joka köysillä t. m. t. on maahan kiinnitetty; b a l l o n d'e s s a i *[b. desē']* „koepallo", tiedonanto (esim. valtioll. kysymyksissä), joka lasketaan julkisuuteen vain siksi, että saataisiin tietää, minkä vaikutuksen aiottu toimenpide toteutettuna tekisi; edellä käypä koe; b. s o n d e *[sōd]*, ylempien ilmakerrosten tutkimista varten ylös lähetetty, paperista tai kautsusta valmistettu pieni ilmapallo, joka on varustettu itsemerkitsevillä ilmatiet. koneilla.

Ballote, k a r v a n o k k o n e n, *Labiatæ*-heimoon kuuluva kasvisuku. *B. nigra*, jolla on huulimainen, valkea, karvainen teriö, esiintyy meillä satunnaisena lastauspaikoilla ja kukkatarhoissa.

Balloteeraus (< engl. *ball* = pallo), suljettu äänestys, varsinkin käyttämällä valkeita ja mustia palloja, palloäänestys.

Ballotementti (ransk. *ballottement*), se heilahteleva liike, mikä jotakin nesteessä uiskentelevaa esinettä (esim. sikiön päätä lapsivedessä, polvilumpiota vesipolvessa) ohimennen painaessa syntyy tämän pyrkiessä jälleen omaan tasapainoasentoonsa.

Balmaceda *[-e'-]*, J o s é M a n u e l (1840-91), chileläinen vapaamielinen valtiomies, perusti yhdessä Errazuriz veljesten kanssa chileläisen reformiklubin. B. tuli 1882 sisäasiain ministeriksi presidentti Santa Marian ministeriöön. Jo eduskunnassa ollessaan hän oli toiminut kirkon erottamiseksi valtiosta ja nyt hän pani toimeen (1884) pakollisen siviiliavioliiton y. m. papistolle epämieluisia uudistuksia. V. 1886 B. valittiin Chilen presidentiksi, mutta ryhdyttyään valtiokaappaukseen vastustajainsa kukistamiseksi hän sai aikaan kapinan (1891), johon B. sortui.

Balmašev *[-e'-]*, S t e p a n (k. 1902), ven. ylioppilas, saapui 15 p. huhtik. 1902 ajutantiksi puettuna sisäasiainministeri Sipjaginin virkahuoneeseen Pietarissa ja ampui hänet kuoliaaksi. B., jonka mainitaan olleen ainoastaan 21-vuotiaan, kieltäytyi anomasta armoa keisarilta, ja hirtettiin Pähkinälinnan vankilan pihalla 16 p. seuraavaa toukokuuta. *K. G.*

Balmont, K o n s t a n t i n D m i t r i j e v i t š (s. 1867), ven. runoilija, symbolistisen eli, kuten Venäjällä sanotaan, „dekadenttisen" suunnan etevin edustaja venäl. kirjallisuudessa. Asuu Moskovassa. Hänen runoutensa liikkuu vain haaveiden maailmassa. Ihmiset ja elävä luonto eivät häntä liikuta, sen sijaan hän henkilöitsee tähdet, avaruuden, luonnonilmiöt y. m. s. Kaikki on vain vertauskuvia (symboleja). B:n runojen muoto on loistava, mutta niissä on paljon haettua, joutavaa yli-ihmispalvelusta ja itsejumaloimista. Hän on v:sta 1890 alkaen julkaissut useampia runokokoelmia ja kääntänyt länsieurooppalaista runoutta, m. m. Shelleyn teokset venäjäksi. *J. J. M.*

Balmoral Castle *[bälmo'rəl kāsl]*, linna Skotlannissa, Aberdeenin kreivikunnassa, Dee-joen rannalla. Sen osti kuningatar Viktorian puoliso Albert ja siellä Viktoria usein vietti osan syksyä.

Balneologia (lat. *balneum* = kylpy, ja kreik. *logos* = oppi), oppi erilaisista kylvyistä ja niiden terveydellisestä merkityksestä. — B a l n e o t e r a p i a, oppi kylpyjen käyttämisestä terveydenhoidossa ja parantamistarkoituksiin, kylpyhoito.

Balsameeraus ks. P a l s a m o i m i n e n.

Balsami ks. P a l s a m i.

Balsamihaapa ks. H a a p a.

Balsamipoppeli ks. H a a p a.

Balsamodendron ks. P a l s a m i p u u.

Balsamoiminen ks. P a l s a m o i m i n e n.

Balsamum ks. P a l s a m i.

Balsbergin luola, vanhastaan tunnettu liitukautiseen sorakalkkiin syntynyt luolamuodostuma Kristianstadin läänissä, Ruotsissa. Jo Linné kirjoitti aikanaan siitä selityksen ja vähän myöhemmin se kartoitettiin. Nykyisin G. De Geer on sitä tutkinut ja selittää siinä olevan 2 osastoa, toisen ulomman, 40 m pitkän, toisen sisemmän, 20 m pitkän; ne erottaa toisistaan syvempi, usein veden alla oleva käytävä. Mahdollisesti on näitten takana vielä kolmas osasto. De Geer on sitä mieltä, että luola on syntynyt kalkkia liuottavan lähdeveden uurtamista tiehyeistä, jotka sitten vieremien kautta

ovat melkoisesti laajentuneet. Luolasta on saatu monta liitukauden aikuista kivettymää.

Balta-Liman, kylä euroopanpuoleisella Bosporin rannalla; siellä tehtiin 1 p. toukok. 1849 Turkin ja Venäjän välillä sopimus, jonka mukaan molemmat valtiot saivat 7 vuotta kestävän interventsioni-(välitys-)oikeuden Tonavan ruhtinaskuntien asioissa. *W. S-m.*

Baltia, Plinius vanhemman nimittämä saari Skyytian rannikolla; B a l t i a n-m e r e n *(Mare balticum)* mainitsee ensiksi Adam Bremeniläinen.

Baltilainen, itämerenmaakuntalainen.

Baltilaiset kielet, liettuan, lätin ja preussin (muinaispreussin) kielet (ks. erikoisartikkeleita näistä), muodostavat n. s. baltilaisen kieliheimon indoeurooppalaista kielikuntaa. Baltilainen kieliheimo on läheistä sukua slaavilaiselle kieliheimolle.

Baltimore *[bōltimoə],* Marylandin valtion kaupunki Yhdysvalloissa, Patapsco-joen varrella, joka B:n kohdalla levenee muodostaen erinomaisen sataman, 22 km Chesapeak-lahdesta; 553,669 as. (1906) (v. 1810 26,144, v. 1870 267,354). Suuri (liha-, kala- ja hedelmä-)säilyke-, terästavara-, purjekangas-, tupakka- y. m. teollisuus, teurastuslaitoksia, höyrymyllyjä. 10:n rautatien lähtökohta. B. harjoittaa suurta kauppaa: jauhotavaroiden, säilykkeiden, rasvatavarain, tupakan, puuvillan, paloöljyn y. m. vientiä. Teollisuustuotteiden vuotuinen arvo on 900 milj. mk, vientitavaroiden 450 milj. mk. Merestä pyydetään ostereita. Kadut ovat leveät ja suorat, pääkadut ovat nimeltään B.-street, Broadway ja Charles-str. Monta kaunista puistoa, ja useita loistorakennuksia ja muistopatsaita (esim. Washingtonin). Kaupunki on katolisuuden pääpaikka Yhdysvalloissa; kat. arkkipiispanistuin. Taidekeskus. Monta sairas-, hulluin- ja köyhäinhuonetta y. m. armeliaisuuslaitoksia. Huomattavat ovat vielä n. s. Johns Hopkins yliopisto (filosofinen ja lääketieteellinen tiedekunta), useita korkeakouluja ja *(college)*opistoja, kirjastoja ja museoita. B. tuli 1729 kaupungiksi, 1904 hävitti sitä kauhea tulipalo, jonka aikaansaamat vahingot nousivat yli 380 milj. mk:n. *W. S-m.*

Baltimore-lintu *(Hyphantes baltimore),* Pohj.-Ameriikan suosituimpia laululintuja, lähinnä sukua meidän kottaraisellemme. Koiras musta ja punakeltainen, naaras punaisenharmaa ja keltainen. Rakentaa taidokkaan, oksasta riippuvan pesän.

Baltinen jäävirta, *geol.*, jäätikkö, joka eri aikoina jääkaudella kulki Itämeren alueella. Erotetaan kaksi tällaista: v a n h e m p i b. j., jonka olemassaolon Saksista, Alankomaista ja Jyllannista löydetyt, Ahvenanmaalta tulleet kallionlohkareet todistavat; n u o r e m p i b. j. oli alaltaan paljoa pienempi. Se kulki Ölannin eteläpäästä länteen ja loppui Kattegatin etelä- ja Jyllannin itäosassa. *W. S-m.*

Baltinen merivirta, Itämeressä (ks. t.) havaittava pintavirta, joka Juutinrauman ja Belttien kautta vie tämän meren vähemmän suolaisen veden ulos Kattegatiin, Skagerrakiin ja Pohjanmereen. Tämän pintavirran alla virtaa syvyydessä vastakkainen, vahvempi tahi heikompi virta, joka tuo suolaisempaa, raskaampaa Pohjanmeren vettä Itämereen, aiheuttaen täällä pohjaveden suuremman suolapitoisuuden.

Baltischport ks. P a l t i s k i.

Baltistan l. P i e n i T i b e t, Englannin vasallivaltion Kašmirin pohjoisin osa Etu-Intiassa, n. 34,000 km², 60,000 as. B. sijaitsee Indus-joen latvoilla ja on hyvin korkeata vuorimaata (Karakorumin vuoriston korkeimmat huiput ovat täällä). Ainoastaan harvat laaksot ovat asutut, mutta ne tuottavat lämpimien kesäin takia viljaa, hedelmiä ja viiniä. Asukkaat ovat muhametinuskoisia tibettiläisiä.

Baltit („rohkeat"), länsigoottien kuningassuku vv. 395-531.

Baluba, bantuneekeri-heimo Kongossa Kassai- ja Sankuru-jokien välissä. Näitten, samoin kuin naapuriheimojenkin keskuudessa, tavataan eteläiselle Kongo-alueelle omituinen, B:n keskuudessa korkealle kehittynyt vanha, alkuperäinen bantusivistys. Käsi- ja kotiteollisuus on pitkälle kehittynyt, ja kansan aisti käsitöittensä koristelemisessa tulee esille etenkin puunleikkaus-, sepän- ja kutomatöissä. B.-heimon elinkeinona on maanviljelys, joka suoritetaan orjien avulla. *W. S-m.*

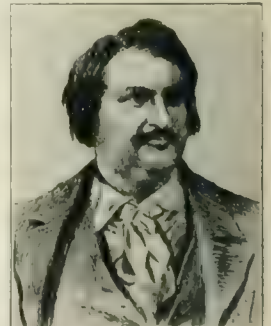
Baluchistan ks. B e l u t š i s t a n.

Balucki *[-u'tski],* M i c h a l (1837-1901), puolalainen kirjailija, on novelleissaan ja varsinkin keveissä, pintapuolisissa huvinäytelmissään esittänyt Galitsian puolalaisten turhamaista herrastelemista. *J. J. M.*

Balustradi (ransk. *balustrade*), rintanoja (esim. penkereiden ja portaiden kaiteina).

Baluze *[-lȳ'z],* É t i e n n e (1630-1718), ransk. historioitsija, tuli 1667 Colbert'in kirjastonhoitajaksi, 1670 kanonisen oikeuden professoriksi Collège royaliin; joutui Ludvik XIV:n epäsuosioon ja karkoitettiin Pariisista 1710, syystä että oli liittänyt teokseensa „Histoire généalogique de la maison d'Auvergne" asiakirjoja, jotka tukivat Bouillon-suvun perintövaatimuksia Auvergnen kreivikuntaan; sai 1713 luvan palata Pariisiin, mutta ei entiseen virkaansa. B. oli aikansa oppineimpia miehiä; on arvokkaiden historiallisten teosten ohessa julkaissut tärkeitä asiakirjakokoelmia, m. m. „Capitularia regum francorum". Hänen jälkeensä jääneet muistiinpanot ovat vieläkin tyhjentymätön aarreaitta.

Balzac *[-za'k],* H o n o r é d e (1799-1850), ransk. kirjailija, synt. Tours'issa. Oltuaan alkuaan juristi hän alkoi 1822 eri salanimillä julkaista romaaneja, joilla ei sentään ole kirjallista arvoa. Tehtyään 1825 epäonnistuneen yrityksen ruveta kirjankustantajaksi julkaisemalla halpahintaisia klassikkopainoksia — yritys, joka hänen loppuiäkseen sälytti hänen hartioilleen velkataakan, jonka alta hän jättiläismäisimmälläkään työllä ei enää vapautunut — B. julkaisi vihdoin 1829 ensimäisen omalla nimellään varustetun romaanin „Le dernier chouan", joka saavutti menestystä. Nyt seu-

Honoré de Balzac.

rasi kuumeisessa työssä (hän oli todellinen työn jättiläinen, ainoastaan muutaman tunnin iltasella hän soi itselleen lepoa) romaani romaania, lähes satakuntaan asti, jotka hän kaikki liitti yhdeksi kokonaisuudeksi „La comédie humaine”, jonka tarkoituksena oli kuvastaa koko hänen aikansa Ranskaa. — Kolmea kuukautta ennen kuolemaansa hän vietti häitä puolalaisen kreivittären, rouva Hanskan kanssa, jonka kanssa hän jo v:sta 1833 oli ollut ahkerassa kirjeenvaihdossa. — B. oli tulvivan rikas, verekäs luonne, joka kuohui aatteita ja suunnitelmia. Hänen melkein animaalinen elokkuutensa, hänen tyhjenemätön, räikeä ja alati tuores ja virtaava kuvauskykynsä, hänen terävä, vääjäämätön, ihmiskurjuuden ja -halpuuden kuilutkin läpinäkevä psykologinen silmänsä tekivät hänestä romaanin uudistajan, jonka muodostamana romaanista tuli koko aikakauden ja yhteiskunnan tapojen kuvastin. Hänen „La comédie humaine”nsa ja varsinkin sen suurisuuntainen ryhmittely tuli koko hänen aikansa Ranskan, tai lähimmin Pariisin kuvastimeksi. Koko elämän kiehunta ja kuohunta, kaikki ihmisellisten intohimojen pyyteet, rahan- ja kunnianhimon pyörteet elävät siinä alastomassa räikeydessään. B. ei ehkä ollut niin suuri taiteilija, kuin runoilija, hänen hedelmällistä mielikuvitustaan ei ollut tukemassa yhtä korkealle kehittynyt ja valmis tyyliaisti, mutta tämä mielikuvituksen voima hänessä taas on niin sähköttävä, että hän itsekin eli sen lumossa siinä määrin, että sanotaan hänen toisinaan puhuneen kirjojensa henkilöistä ja heidän asioistaan kuin elävistä ihmisistä. — „La comédie humaine” on jaettu useampiin alaosastoihin, kuten „Scènes de la vie privée”, „Scènes de la vie de province”, „Scénes de la vie parisienne”, „Études philosophiques” j. n. e. Huomattavimmista siihen kuuluvista kirjoista mainittakoon „La physiologie du mariage”, „Lé peau de chagrin”, „La femme de trente ans”, (Keski-ikäinen nainen), „Eugénie Grandet”, „Illusions perdues”, „Le père Goriot”, „La cousine Bette”. Paitsi tätä pääteostaan julkaisi B. „Les cent contes drolatiques”, aistillisia, vapaimpaan renessanssisävyyn sekä Margareeta Navarralaisen ja Rabelais’n henkeen kirjoitettuja novelleja. — Draamojakin, joista sentään ainoastaan huvinäytelmä „Mercadet” saavutti suosiota, on B. kirjoittanut. — Taidesuuntansa kehittäjiä B. sai n. s. naturalistisessa koulussa, Flaubertissa, Zolassa, Maupassantissa. [Gautier, „Honoré de Balzac” (1856), Erik Lie, „Honoré de Balzac” (1893).] *V. K-i.*

Balzac *[-a'k]*, J e a n L o u i s G u e z d e (1597-1654), ransk. kirjailija, „proosan Malherbe”, kuuluisan Rambouillet piirin kannattavimpia voimia, tavoitteli Ciceron malliin siloiteltua tyyliä, ja saavutti varsin huomattavan sijan Ranskan proosakielen kehittäjänä, mutta myöskin sen kangistajana. Paitsi kuuluisia „Lettres”, hän on kirjoittanut „Le prince”, „Le Socrate chrétien” ja „Aristippe”. *V. K-i.*

Balzer, O s w a l d (s. 1858), puolal. oikeustutkija, on v:sta 1885 puolal. oikeuden professorina Lembergin yliopistossa ja on julkaissut eteviä tutkimuksia puolal. oikeuden historiassa, m. m. „Corpus iuris polonici”. *J. J. M.*

Bambara, länsi-afrikkalainen sekakansa (sudan-neekereistä, fulbekansoista) Senegal- ja Niger-jokien latvoilla. Uskonto pääasiallisesti pakanallinen. Harjoittaa tuottavaa maanviljelystä, puuvilla- ja metalliteollisuutta. B.-maalla oli ennen oma kuninkaansa Segu Sikorossa, Niger-joen varrella. V. 1891 B.-maa tuli Ranskan yliherruuden alaiseksi. Sen nyk. pääkaupunki on Bammako, joka sijaitsee Niger- joen ja Senegal-Niger-radan yhtymäkohdassa.

Bamberg, Pohj.-Baierin kaupunki Oberfrankenin hallitusalueella Regnitz-joen varrella, 45,483 as. (1905), etupäässä katolilaisia. Suuri kutomateollisuus, rattaiden ja huonekalujen valmistusta, tupakka- ja oluttehtaita, suuri puutarhanviljelys ja vilkas kauppa. Monen rautatien yhtymäkohta; eläinmarkkinoita. Arkkipiispanistuin, katolinen pappis- ja opettajaseminaari, monta koulua, houruinhuone y. m. Monista kirkoista mainittakoon loistava nelitorninen tuomiokirkko 11:nneltä vuosis.; muista rakennuksista ovat raatihuone ja vanha linna „Alte Hofhaltung” merkillisimmät. B. mainitaan ensi kerran 902 j. Kr.; se tuli B:n hiippakunnan pääkaupungiksi 1007 ja luovutettiin Baierille 1802. *W. S-m. (K. R. B.)*

Bamberger, L u d v i g (1823-99), saks. politikko. Otettuaan osaa 1848-49 v:n vallankumoukselliseen liikkeeseen hänet tuomittiin kuolemaan ja hänen täytyi paeta. Vv. 1853-66 B. johti erästä pankkiliikettä Pariisissa, mutta sai 1866 luvan palata kotimaahansa. V. 1868 hän tuli tulliparlamentin jäseneksi ja 1871 valtiopäiville, jossa hän v:een 1880 saakka kuului kansallisvapaamieliseen puolueeseen ja vastusti Bismarckia (esim. tämän suojelustullipolitiikkaa) ja katederisosialismia. Myöhemmin hän siirtyi saksalais-vapaamieliseen puolueeseen. B. on myöskin kirjoittanut lukuisia valtiollisia ja taloudellisia kirjasia ja artikkeleita m. m. raha- ja pankkioloista.

Bambino *[-i'-]* (it.), lapsukainen, S a n t i s s i m o b. (kaikkein pyhin lapsi), Jeesuslapsi; nimitystä käytetään erittäinkin eräästä puusta veistetystä ja jalokivillä runsaasti koristetusta nukentapaisesta Jeesuslapsen kuvasta Rooman „Ara coeli” kirkossa. Jouluaatosta loppiaiseen sitä pidetään näytteillä „seimessä” ja 5-10-vuotiaat lapset „saarnaavat” sen edessä. Muina aikoina talletetaan kuvaa säiliössä, paitsi milloin sitä vaunuissa kuljetetaan kaupungille sairaita parantamaan. *J. G.*

Bambino

Bambocciadit *[-bottšā-]*, italiaksi nimitetään näin realistisia, lystikkäitä kuvia kansanelämästä. Nimi johtuu hollantilaisesta kansanelämän maalaajasta Pieter van Laerista, joka Roomassa oleskellessaan 1623-39 sai liikanimen Bamboccio, s. o. kääpiö. *R. E. H.*

Bamboo *[bämbū']*. 1. Silaamattomat intialaiset saviastiat. — 2. Sumatralainen viljamitta = 1,85 kg.

Bambu, b a m b u r u o k o *(Bambusa)*, troo-

pillinen, varsinkin intialainen *Graminaceæ*-heimoon kuuluva kasvisuku. Laajalle haaroittuneesta juurakosta kohoaa onttoja, nivelikkäitä, vihreitä, pystysuoria varsia, jotka ensimäisinä vuosina ovat pehmeitä ja haarattomia, mutta vähitellen puutuvat ja haaroittuvat. Kuumien maiden sadeaikana voivat sellaiset versot kasvaa täyteen korkeuteensa, 40 m, 5-6 viikon kuluessa. Kukat monikukkaisissa tähkissä. — Vanhempia kovia varsia käytetään paaluiksi, riuvuiksi, rakennuksien, veneitten, lauttojen y. m. tekoon,

Bamburuoko.

nuorempia aidoiksi, palmikoimistöihin j. n. e. Lehdistä valmistetaan hattuja, mattoja; ne kelpaavat myös karjanrehuiksi. Niinestä kiinalaiset tekevät hienoa paperia. Aivan nuorista vesoista valmistetaan säilykkeitä. N. s. t a b a š i r i a, vaaleita tahi tummahkoja, suurimmaksi osaksi piihaposta muodostuneita pikkujyväsiä, joita kerääntyy korren väliseiniin, käytetään itämailla usean eri taudin lääkkeenä.

Bambuk, maakunta Ranskan Senegalin siirtomaassa Länsi-Afrikassa, ylisen Senegalin ja tämän lisäjoen Falemen välissä. N. 800,000 as. (neekereitä). Maan täyttää Tambura-vuoristo, jossa on rautaa runsaasti; joissa on kultaa. B. tuli Ranskan suojeluksen alaiseksi 1858. Sen kautta kulkee Senegal-Niger rautatie, jonka läntisin asema on Kayes Senegal-joen varrella. *W. S-m.*

Bambusa ks. B a m b u.

Ban *[bã]* (ransk.) ks. B a n n.

Bán ks. B a a n i.

Ban, M a t i j a (1818-1903), dalmatsialais-serbialainen runoilija. On kirjoittanut useita huomattavia historiallisia draamoja, kuten „Mejrima eli bosnialaiset", „Jan Hus", „Ruhtinas Nikolaus Zrinji". *J. J. M.*

Banaali (< ransk. *ban* = käsky, kielto), alkuaan se, minkä läänitysherra oli jättänyt vasallin käytettäväksi; nyk. = arkipäiväinen, tavallinen. — B a n a l i s e e r a t a, tehdä arkipäiväiseksi, tavalliseksi.

Banaanikasvi *(Musa paradisiaca)*, troopillisesta Aasiasta polveutuva kuumien maiden mitä kaikkein tärkeimpiä viljelyskasveja. Monivuotisesta juurakosta kasvaa muutamassa kuukaudessa 7 m pituinen varsi, jonka latvassa on lehtilatvus. Lehtilapa 3-4 m pitkä, 0,5 m leveä l. suurin, mikä tunnetaan, usein tuulen vaikutuksesta repeytynyt. 6-8 kuukauden vanhana kasvi alkaa kukkia. Kukat tiheissä, suurissa, painostaan riippuvissa, parin metrin pituisissa

Banaanikasvi.
a kukka, *b* hedelmäryhmä.

tertuissa, keskellä terttua likaisen kellanvalkeita, tyvessä ja latvassa punaisia. Hedelmä keltainen, n. 30 cm pituinen, kurkun näköinen marja, samassa tertussa niitä on usein 100-200 kpl. Sisästä se on kypsänä täynnä sokerinpitoista, imelää, tuoksuvaa hedelmälihaa. Hedelmäin kypsyttyä kasvi lakastuu, mutta juurakosta on sillävälin kohonnut uusia vesoja. B. on miltei kadottanut siemenmuodostuskykynsä, jonka vuoksi sitä lisätään juurakkopalasia istuttamalla. Sato on runsas, samalta alalta 15 kertaa suurempi kuin vehnän ja 3,5 kert. suurempi kuin perunan. Meidän maahamme tuodaan hedelmiä, banaaneja, puoleksi raakaleina, jolloin ne sisältävät enimmäkseen tärkkelystä. — Useissa kuumissa maissa banaanit ovat asukkaiden pääravintona; sen lehdistä rakennetaan majoja ja kuiduista kehrätään lankoja, joista kudotaan kangasta tahi punotaan köyttä. — B:n muunnoksena kasvitieteilijät pitävät p i s a n k i a *(M. sapientum)*, jonka varsi on punatäplikäs tahi juovainen, hedelmät lyhyempiä ja pyöreämpiä. *Musa textilis* antaa manillahamppua.

Banaatti ks. B a a n a a t t i.

Banana, Kongo-valtion tärkein satamakaupunki, Lounais-Afrikassa. Se sijaitsee hiekkamatalikolla pohj.-puolella Kongo-joen suuta. B. on samannimisen piirikunnan pääkaupunki, sillä on hyvä ulkosatama ja monta kauppapaikkaa (ks. B o m a). *W. S-m.*

Banco ks. B a n k o.

Bancroft *[bäŋkroft]*, G e o r g e (1800-91), amer. historioitsija ja valtiomies. B. opiskeli ylioppilaana Saksan yliopistoissa. Palattuaan Ameriikkaan hän toimi jonkun aikaa opettajana, mutta siirtyi 1830 politiikan ja historiantutkimuksen alalle. V. 1838 hän tuli Bostonin tullin

ylitarkastajaksi ja 1845 Yhdysvaltain meriministeriksi. Vv. 1846-49 B. oli lähettiläänä Lontoossa, 1867 Pietarissa, 1868-74 Berliinissä. Valtiotointensa ohessa ja lomassa hän harjoitti laajoja arkistotutkimuksia suureksi suunniteltua Yhdysvaltain historiaa varten, joka ilmestyi vv. 1834-82 välillä 12 niteessä nimillä „History of the United States" ja „History of the formation of the constitution of the United States". Tämä teos, josta on ilmestynyt useita painoksia, on kirjoitettu selväpiirteisesti ja isänmaallisella lämmöllä; esitystapa on kuitenkin samalla kovin mahtipontista. *J. F.*

Bancroft *[bäŋkroft]*, Hubert Howe (s. 1832), amer. historiantutkija, oli kirjakauppiaana San Franciscossa, missä hän varoihin päästyänsä perusti suurenmoisen kirjaston, johon hän kokosi läntisen Pohjois-Ameriikan ja Meksikon historiaa ja kansatiedettä valaisevia kirjoja, karttoja, asiapapereita ja muinaisjäännöksiä. Tämän aineksen hän on lukuisain apulaisten myötävaikutuksella julkaissut kahdessa teoksessa: „The native races of the Pacific States" (1875) ja „History of the Pacific States" (1882-91). *J. F.*

Banda (it.), *mus.* 1. Meluava „janitšaarisoitto" (puhallus- ja lyöntisoittimia); sotilassoittokunta. — 2. Lyöntisoittimia hoitava orkesterin osa.

Bandaaši (ransk. *bandage*), *lääket.*, side.

Banda-meri, Banda-saarten eteläpuolella, ks. Iso valtameri.

Bandanna *[-a'n-]*, eräs intialainen värjäysmenettely, joka suoritetaan siten, että värjättävään kankaaseen ennen värjäämistä sidotaan langalla poimuja niille kohdin, mihin kuvioita tahdotaan tehdä. Tällöin eristää (reserveeraa) lanka sen paikan kankaasta, johon se on sidottu, väristä, joten langan jälki jää värittömäksi kun sen sijaan muu osa kangasta tulee värilliseksi. Näin saadaan värillisiä pyöreähköjä kuvioita värjätylle kankaalle. Jos nämäkin tahdotaan saada värillisiksi, menetellään värillisen kankaan kanssa edellä sanottuun tapaan tai värjätään kangas uudessa värikasteessa, jolloin ennen tehdyt valkeat kuviot saavat tämän värin. *V. V.*

Banda Oriental ks. Uruguay.

Banda-saaret, Molukkien eteläisin, alankomaalaiseen Amboinan residenttikuntaan kuuluva saariryhmä, 42 km²; 9,334 as. (1895), joista n. 700 eurooppalaista. Saariin luetaan Iso-Banda, Gunong-Api, jolla on 583 m korkea palava tulivuori, ja Banda Neira, jolla pääkaupunki Banda sijaitsee. Näiltä saarilta saadaan melkein kaikki kaupassa olevat muskottipähkinät. Portugalilaiset löysivät saaret 1512; 17:nnen vuosis. alkupuolella ne joutuivat Alankomaille.

Bandašisti, kirurgisten siteiden valmistaja.

Bandello *[-e'-]*, Matteo (n. 1480-1561), kuuluisa it. novellikirjailija, joka loppuikänsä eli Ranskassa piispana. B:n novellit ovat hyvin avopuheisia, rohkeasisältöisiä ja vilkkaita, mutta italialaiset moittivat niiden kieltä epäpuhtaaksi. Shakespeare on saanut hänen novelleistaan aiheen näytelmäänsä „Paljon melua tyhjästä", sekä todennäköisesti myöskin „Romeoon ja Juliaan", sekä „Loppiaisaattoon". *V. K-i.*

Banderilla *[-i'lja]* (esp. < uuslat. *bande'rium* = lippu), pieni lippu, lyhyt kirjavilla nauhoilla koristettu keihäs, jota banderillo (härkätaistelija) käyttää härkätaisteluissa.

Banderoli (ransk. *banderole*), pieni lippu, joka keskiajalla kiinnitettiin tupsuisella rihmalla peitsiin, sotatorviin y. m.; tarkastusmerkillä varustettu paperiside, jonka julkinen viranomainen kiinnittää tarkastamaansa esineeseen. *O. K:nen.*

Bandiitti (it. *bandi'to* = karkoitettu), ryöväri, maantierosvo.

Bandjermassin. 1. Alankomaiden residenttikunta (hallitusalue) Borneon eteläosassa; sen nykyisenä virallisena nimenä on Borneon etelä- ja itäosa; 7,412 km², n. 800,000 as. (dajakkeja, malaijeja, sekä vähän kiinalaisia ja eurooppalaisia). Maa on pääasiallisesti aarniometsäin peitossa. — 2. B., yllämainitun residenttikunnan pääkaupunki Barito-joen varrella, n. 17,000 as., joista 455 eurooppalaista, 3,400 kiinalaista ja arabialaista. Asunnot ovat rakennetut paaluille; guttaperkan, puutavarain, kultahiekan ja timanttien vientipaikka. Säännöllinen laivaliike Bataviaan.

Bandola *[-o'-]* ks. Bandura.

Bandoska ks. Bandura.

Bandšara (Vanjari), Etu-Intiassa (Hyderabadissa, Bombayssa, Berarissa y. m.) asuva, ulkomuodoltaan mustalaisten näköinen kansa, n. 766,000 henkeä. Heidän toimenaan on viljankuljetus härkäkaravaaneilla.

Bandura *[-ū'-]* (l. pandura, mandura, mandola, bandola), Itä- ja Etelä-Euroopassa suosittu monikielinen kielisoitin; tuli 15-16:nnella vuosis. Vähänvenäjän kasakkain kansallissoittimeksi, meilläkin tunnettu mandoliinin nimellä. *I. K.*

Bandy *[bändi]* (engl.), jäällä suoritettava hockey-peli. vrt. Hockey.

Baneeri (ransk. *bannière* < goot. *bandi* = nauha, tai goot. *bandva* = merkki), lippu.

Banér, ruots. aatelissuku, josta on lähtenyt monta kuuluisaa sotapäällikköä ja valtiomiestä. Sen ensimäinen huomattava jäsen oli valtaneuvos Eskil Isaksson, Kaarle Knuutinpojan ja Sten Sture vanhemman aikalainen. Yksi hänen poikiansa oli: 1. Niilo Eskilinp. B., valtaneuvos, joka 1520 Näriken talonpoikia johtaen nousi kapinaan Kristian II:ta vastaan. Hän teki kumminkin sovinnon Kristianin kanssa, jonka jälkeen hän matkusti Suomeen, mutta täällä hän ja Hemming Gad, kuninkaan käskystä, mestattiin Raaseporissa vähän jälkeen Tukholman verilöylyn 1520. — 2. Sten Akselinp. B. (1546-1600), edell. pojanp., valtiomies. Harjoitettuaan opintoja Rostockin yliopistossa hän saavutti ennen pitkää huomattavan aseman kotimaansa valtioelämässä. Eerik XIV katseli kuitenkin häntä epäluulolla ja jonkun aikaa B. oli vankeudessakin, mutta Juhanan noustua valtaistuimelle 1568 hän tuli jäseneksi valtaneuvostoon ja sai useita luottamustoimia. Juhana tarvitsi häntä, niinkuin yleensä ylimystöä, tukeaksensa asemaansa Kaarle herttuaa vastaan. Vähitellen suhde kuninkaaseen kumminkin muuttui ja 1589 B., samaten kuin useat muut ylimykset, erotettiin neuvostosta, koska olivat tehneet tyhjäksi kuninkaan aikeen saada poikansa

Sigismundin Puolasta takaisin Ruotsiin. Juhanan kuoltua B. aluksi asettui kannattamaan Kaarle herttuaa Sigismundin katolisia aikeita vastaan. Tähän aikaan hän Ruotsin valtuutettuna otti osaa Täyssinän rauhantekoon (1595). Peläten herttuan vallan liiallista kasvamista ylimystö vähitellen kallistui kuninkaan puolelle. Kun Kaarle vastoin kuninkaan ja neuvoston mieltä piti valtiopäivät Arbogassa 1597, pakeni B. muutamien muiden valtaneuvosten kanssa Puolaan kehoittaen Sigismundia aseisiin Kaarlea vastaan. Mutta Sigismund voitettiin 1598. Se ratkaisi Banérinkin kohtalon. Linköpingin valtiopäivillä 1600 asetettiin tuomioistuin, joka tuomitsi hänet ja useita muita menettämään henkensä, kunniansa ja tavaransa. B. mestattiin s. v. — 3. Kustaa B. (1547-1600), edell. veli, valtiomies, opiskeli samoin kuin veljensäkin Rostockissa ja kohosi aikaisin vaikuttavaan asemaan yhteiskunnassa. Otti tehokkaasti osaa Eerik XIV:n kukistukseen ja oli niin ollen alunpitäen Juhanan suosiossa, palvellen m. m. hovimarsalkkana. Mutta myöhemmin hän, kuten veljensäkin, joutui kuninkaan epäsuosioon, varsinkin v:n 1589 selkkausten takia. Juhanan kuoltua hän oli jäsenenä Kaarle herttuan ja valtaneuvoston muodostamassa hallituksessa, kunnes herttuan ja valtaneuvoston välien rikkoutuessa hänkin asettui herttuan aikeita vastustamaan. Tästä johtuneiden selkkausten johdosta hänkin Stångebron taistelun jälkeen joutui herttuan valtaan, tuomittiin kuolemaan ja mestattiin 1600. —

Kustaa Baner.

4. Juhana B. (1596-1641), edell. poika, kuuluisa sotapäällikkö 30-vuotisessa sodassa. Kohosi aste asteelta sotilasuralla, nimitettiin 1630 ritariksi, valtaneuvokseksi ja jalkaväen kenraaliksi ja 1634 sotamarsalkaksi. Kustaa II Aadolfin johdolla B. otti osaa Venäjän, Puolan ja Saksan sotiin kohoten viimeksi mainitussa Ruotsin joukkojen ylipäälliköksi. Taisteli Breitenfeldissä, Magdeburgissa sekä Nürnbergissä Wallensteinia vastaan hyökättäessä, jolloin haavoittui. Kuninkaan kuoltua B. taisteli menestyksellä milloin yksin, milloin Kustaa Hornin kanssa baieril. kenraalia Aldringenia vastaan, mutta aikoi sitten Nürnbergissä saamansa haavan vaivaamana vetäytyä pois sotanäyttämöltä. Oxenstjernan kehotuksesta hän kumminkin jatkoi sodankäyntiä, tehden 1634 hyökkäyksen Böömiin. Sieltä hän Nördlingenin tappion jälkeen oli pakoitettu peräytymään Thüringeniin ja sittemmin Magdeburgiin. Ruotsin asema näytti tähän aikaan synkältä, kun Saksin vaaliruhtinas ja monet muut Saksan ruhtinaista tekivät rauhan keisarin kanssa. Mutta B., nimitettynä 1635 ylipäälliköksi, sai seuraavana vuonna voiton Wittstockissa. Hän asettui sittemmin lujaan leiriin Torgaussa, mutta oli joutua vihollisen ylivoiman saartamaksi. Nerokkaalla peräytymisretkellä Pommeriin hän pelasti armeijansa. Saatuaan Ruotsista apujoukkoja B. ryhtyi jälleen hyökkäykseen ja voitti keisarillis-saksalaisen sotajoukon Chemnitzissä 1639. Hän samosi jälleen Böömiin, jota vuoden ajan hävitti. Hänen viimeinen yrityksensä oli yllättämällä vallata Regensburg, jossa Saksan valtiopäivät olivat koolla; mutta se raukesi. B. vetäytyi takaisin Böömiin, jossa oli vähällä joutua saarroksiin; nopea peräytyminen pelasti armeijan. Tällä matkalla hän kuoli Halberstadtissa toukok. 10 p. 1641. B. osoitti sotapäällikkönä suurta neuvokkuutta ja oli Kustaa II:n Aadolfin lausuman mukaan etevin niistä miehistä, jotka hänen johdollaan kehittyivät sotapäälliköiksi. *O. M-e.*

Juhana Baner.

Bánffy, Dezsö *[bānfi däžö]* (s. 1843), parooni, unk. valtiomies, tuli 1875 yli-išpaaniksi Szolnok-Dobokan komitaattiin. 1892 alihuoneen puhemieheksi; oli 1895-99 pääministerinä ja sisäasiain ministerinä. B., jolla on yltiönatsionalistiset mielipiteet, on viime aikoina menettänyt valtiollisen merkityksensä. *J. F.*

Bang, Anton Christian (s. 1840), norjal. kirkkohistorioitsija ja piispa, synt. talonpoikaisista vanhemmista Dønøssä Pohjois-Norjassa, kävi Tromsan seminaarin, tuli ylioppilaaksi 1862, papiksi 1867, teol. professoriksi 1885 ja Kristianian piispaksi 1896. Hänen tärkeimmät teoksensa ovat H. N. Haugen elämäkerta, erinomainen esitys Norjan kirkon historiasta katolisajalla ja muutamat tutkimukset Vanhan kirkon historiasta („Kirken og romerstaten", „Julian den frafaldne"). Huomiota ovat herättäneet hänen ja S. Buggen yhteiset tutkimukset pohjoismaisesta mytologiasta, joissa osoitettiin miten syvälti kristinusko on siihen vaikuttanut. *J. G.*

Bang, Gustav (s. 1871), tansk. sosiaalidemokraatti ja historioitsija, tuli fil. tohtoriksi 1897 julkaistuaan väitöskirjan „Den gamle adels forfald, studier over de danske adelsslægters uddøen i 16 og 17 aarh."; hänen myöhäisemmistä teoksistaan on huomattavin „Kapitalismens gjennembrud", jossa hän sosiaalidemokraattiselta kannalta kuvailee kone- ja tehdasteollisuuden valtaan pääsyä Englannissa. Suomeksi on ilmestynyt: „Euroopan sivistyshistoria", „Nykyaika" ja „Sosialistinen tulevaisuudenvaltio". B. on myöskin Socialdemokraten lehden aputoimittajia.

Bang, Herman Joachim (s. 1857), tansk. kirjailija, kotoisin Als-saarelta, kuuluu laajaan tanskalaiseen sivistyssukuun. Yritettyään ensin näyttelijäksi hän antautui sanomalehtikirjailijaksi, jolla alalla hän on saavuttanut varsin huomattavan sijan etenkin teatteri- ja kirjallisuusarvostelijana. Näitä arvosteluja hän on julkaissut kokoelmina „Realisme og realister" (1879), „Kritiske studier og udkast" (1880), „Herhjemme og derude" (1881). Saavutettuaan 1880 suuren kirjailijamenestyksen romaanillaan „Haabløse slægter", hän on antaunut vakavam-

paan kirjalliseen luomistyöhön ja julkaissut pitkän sarjan Jacobsenin ja ransk. naturalismin, myöhemmin venäläisen kirjallisuuden vaikutuksesta johdettavia romaaneja ja novellikokoelmia, kuten „Stille existenser" (1886), „Tine" (1889), „Ved vejen" (1898), jota useat pitävät hänen parhaana teoksenaan, „Det hvide hus" (1898) ja „Det graa hus" (1901), „Mikaël" (1904), „De uden fædreland" (1906). Tämän ohella B. on viettänyt harhailevaa, levotonta matkailijaelämää, esiintyen lausujana ja näyttelijänäkin. Pitemmät ajat hän on oleskellut Pariisissa, jossa hän toimi tehokkaasti skandinaavisen kirjallisuuden, etenkin Ibsenin, Bjørnsonin ja Strindbergin hyväksi. Nykyään hän toimii taas sanomalehtikirjailijana Kööpenhaminassa. Elämäkerrallisia muistelmiaan hän on julkaissut „Ti aar" (1891). — B:n kirjoitustapa on omituista, yhtäältä ylen leveää etenemätöntä kuvaamista, toisaalta taas erinomaisen kärjistetyillä keinoilla vaikuttavaa, silmänräpäyksellisillä piirteillä valaisevaa impressionismia. Hänen kirjailijaluonteessaan on jotain hempeää, tuskan ja sairaloisen onnettomuuden tunteissa herkuttelevaa. Hänen päätyyppeinään on joko onnettomia, elämään uupuneita nuorukaisia, jotka siteettä ja päämäärättä harhailevat elämän kuumeisessa ja työläässä tuoksinassa, tai sitten taas kärsiviä, altistuvia elämän lapsipuolia, syrjässä olijoita, „stille existenser". *V. K-i.*

Herman Bang.

Bang, Peder (k. 1277), tansk. piispa, enonsa arkkipiispa Jakob Erlandsenin ja kuningas Kristofer I:n välisessä kirkkoriidassa arkkipiispan kiivaimpia kannattajia. *J. G.*

Bang, Peter Georg (1797-1861), tansk. oikeusoppinut ja valtiomies; Kööpenhaminan yliopiston professori 1830; julkaissut m. m. esityksiä Tanskan yksityisoikeudesta ja prosessista. V. 1846 B. oli kuninkaallisena komissaariona molemmissa säätykokouksissa ja esiintyi hyvin vanhoillisena; 1847-48 hän kuitenkin oli mukana suunnittelemassa vapaata valtiomuotoa; oli eri kertoja sisä- ja opetusasiain ministerinä, 1854-56 myöskin pääministerinä.

Bangalow, intialainen talo, ks. Bungalow.

Bangalore *[bäŋgəlō'ə]*, brittiläisen Mysoren vasallivaltion pääkaupunki Etu-Intiassa (Dekanin eteläosassa) n. 160,000 as., joista n. 25,000 muhamettilaista ja 15,000 kristittyä, loput hindulaisia. Rautateiden risteyskohta, eteläisen Intian katolisen piispan asunto, protestanttinen lähetysasema y. m. Kaupunki on jaettu vanhaan, tiheästi asuttuun Pet nimiseen kaupunginosaan ja uuteen engl. kaupunginosaan kirkkoineen ja julkisine rakennuksineen. Kaupungin ulkopuolella Mysoren ruhtinaan palatsi. Mattojen valmistusta sekä viljan- ja puuvillankauppaa. Muinoin tärkeä silkkiteollisuus on vähentynyt.

Bange *[bāž]*, Charles Thimothée Maximilian Valérand (s. 1833), ransk. eversti; uusimman ranskalaisen tykinmallin keksijä.

Bangka, saari Alankomaiden Intiassa, Sumatran itäpuolella, josta sen erottaa kapea Bangkasalmi, 11,587 km², 115,189 as. (62 % malaijeja, 37,5 % kiinalaisia ja vähän eurooppalaisia). Vuorinen saari; useita erillään olevia huippuja. Ilmanala epäterveellinen, metsät hävitetyt, maanviljelys rappiolla. Tärkein tuote on tina (vuosittain n. 16,000 tonnia). Pääk. Muntok saaren luoteisosassa. *W. S-m.*

Bangkok, Siamin pääkaupunki, sijaitsee Menam-joen kummallakin puolen, n. 30 km sen suusta. Noin 500,000 as., joista n. puolet kiinalaisia. Kaupungin läpi kulkee kanavia; melkein kaikki sen puu- tai bamburakennukset ovat paaluilla seisovia. Ihmisasumuksia on myös joelle paaluihin kiinnitetyillä lautoilla. Kaupungissa

Katu Bangkokissa

on suuri joukko komeita temppeleitä (pagodeja) sekä n. 700 buddhalaista luostaria. Nämät ovat kivirakennuksia, kuten myös suurenmoinen, korkeiden muurien ympäröimä kuninkaall. linna kaupungin sisällä. — Teollisuus suhteellisesti vähäpätöinen: laivanrakennusta, myllyjä, höyrysahoja. B. on Siamin tärkein kauppakaupunki, mutta kauppa on kiinalaisten ja eurooppalaisten käsissä. Tärkeimmät vientitavarat ovat riisi, teak-puu, kalat, pippuri y. m. Laivankulku on pääasiassa eurooppalaisten, ensi sijassa saksalaisten käsissä. B:stä lähtee useita rautateitä, laivareittejä, sähkölennätinjohtoja ja kaapeleita. *W. S-m. (K. R. B.)*

Bangweolo *[-ō'l-]*, suuri saaririkas järvi Etelä-Afrikassa (Rhodesiassa), n. 250 km Tanganjika-järven eteläpuolella, 1,120 m yl. merenp. Järven pääsuunta on pohj.-etelään. Se sijaitsee matalalla tasangolla, ja koska myös rannat ovat rämeiset ja matalat, on sen laajuus hyvin vaihteleva, riippuen sademäärästä eri aikoina. B:n päälähdejoki on Chambeze ja laskujoki Kongon itäisin lähdejoki Luapula. 1868 sen löysi Livingstone. *W. S-m.*

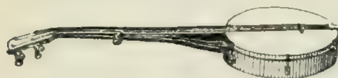
Banian-puu *(Ficus bengalensis)* kasvaa villinä Etelä-Intiassa ja Himalaijan juurella, mutta istu-

Banianpuu.

tettuna muuallakin Intiassa, etenkin temppelien läheisyydessä. Alkuaan b. on päällysloisena muilla puilla, jotka se vähitellen tukahuttaa, kasvaen itse 20-30 m korkuiseksi. Oksista kasvaa alas maahan paksuja puutuvia ilmajuuria, jotka puun alle muodostavat pylväikön. Suurimman tunnetun puun latvuksen ympärys on mitattu 500 m:ksi ja emärungon 14 m:ksi. Sen alle mahtuu tuhatkunta ihmistä.

Banjo, ameriikkalainen neekerisoitin, tuotu Afrikasta, jossa sillä on nimenä *bania;* muistuttaa kitaraa, kumulaatikko rummuntapainen.

Banjo.

Banka ks. Bangka.

Banketti (ransk. *banquet*). 1. Juhla-ateria, pidot. — 2. Penkereen tai leikkauksen luiskaan (kaltevaan sivupintaan) tehty vaakasuora askelma joko vakavuuden lisäämiseksi taikka estämään aaltojen (kanavissa ja rannalla) taikka sadeveden (rautateillä) syövyttävää vaikutusta. Käytettiin ennen yleiseen rautateilläkin, jolloin niille usein istutettiin puita ja pensaita, mutta on nyt jäänyt käytännöstä. Vedessä käytetään sitä yleiseen ja sovitetaan — varsinkin kanavissa — hiukkasen alemmaksi vedenpintaa.

J. C-én.

Bank holidays *[bäŋk holideiz]*, laissa määrätyt vapaapäivät Englannissa, Irlannissa ja Skotlannissa, jolloin tehtaat seisovat ja liikkeet ovat kiinni. Tällaisia ovat (paitsi sunnuntaita ja tavallisia pyhäpäiviä) toinen pääsiäis- ja helluntaipäivä, elokuun ensimäinen maanantai ja toinen joulupäivä, tai, jos se sattuu sunnuntaiksi, seuraava maanantai; Skotlannissa joulupäivä ja uudenvuodenpäivä (jos ne sattuvat sunnuntaiksi, seuraava maanantai), pitkäperjantai, toukokuun ensimäinen maanantai ja elokuun ensimäinen maanantai, sitäpaitsi Edinburghissa 18 p. huhtik. ja 19 p. syysk. ja Glasgow'ssa 16 p. heinäk. Nämä pankkivapaapäivät määrättiin parlamentin päätöksellä 1871.

Bankiva-kana *(Gallus bankiva)*, villi kanalaji, josta kesy kana polveutuu. Elää Intian ja Jaavan tiheimmissä metsissä. On pienempi kesyä kanaa, jolla usein on kantamuodon värit. Metsistyneitten kanojen on huomattu vähitellen muuttuvan b:n näköisiksi.

Banko (it. *banco* = rahapankki). Niin nimitettiin ennen Ruotsin valtakunnan säätyjen pankin seteli- ja vaihtorahoja (riksi, killinki) erotukseksi pankin hopearahasta (specie) ja n. s. valtiovelkakonttorin seteleistä (valtavelkarahaa l. „riksgäldsmynt"); arvosuhde oli: 1 specie-riksi = $2\,{}^{2}/_{3}$ banko-riksiä = 4 riksiä valtavelkarahaa. V. 1863 bankorahalasku lakkasi Ruotsissa.

Bank of England *[bäŋk ev iŋlənd]*, maailman suurimpia pankkiliikkeitä, perustettu 1694 alkuaan yksityisenä konsortsiumina, nykyään osakeyhtiö, jonka osakepääoma on 14,553,000 puntaa. Se on Englannin valtion pankkiiri ja hoitaa valtion koko velkataakan määrättyä provisionia vastaan, joka vuosittain tekee n. 160,000

Bank of England.

puntaa, kun taas se erioikeudestaan maksaa valtiolle 200,000 puntaa. Pankilla on setelinanto-oikeus. Sen diskonttoa pidetään kansainvälisillä rahamarkkinoilla jossakin määrin suuntaa määräävänä.

Bankrutti (ransk. *banqueroute*, it. *banco rotto* = sortunut pankki), vararikko.

Banks *[bäŋks]*, Sir Joseph (1743-1820), engl. luonnontutkija ja löytöretkeilijä. Oli mukana Cookin ensimäisellä maanympäripurjehduksella. Matkoillaan ja muutenkin hän hankki itselleen suuret kokoelmat, jotka hänen kuolemansa jälkeen joutuivat pääasiallisesti British Museumin omaksi; oli huomattavampi mesenaattina kuin tiedemiehenä.

Banksin-maa *[bäŋks-]*, saari Ameriikan arktisessa saaristossa. B:n-salmi (ks. t.) erottaa sen Melville-saaresta ja Prince of Wales-salmi, Prinssi Albertin maasta. Parry löysi sen 1819.

Banksin-salmi. 1. Salmi Tasmanian ja Furneaux-saarien välillä. — 2. Banksin-maan ja Melville-saaren välinen salmi Pohjoisessa Jäämeressä Ameriikassa.

Bann (ransk. *ban* < kesk. lat. *bannus, bannum*) merkitsi alkuansa kansainvaelluksen synnyttämissä valtakunnissa kuninkaan y. m. määräysvaltaa, nimenomaan sotapalveluksen suorittamiseen nähden, ja tuli sitten merkitsemään myöskin näin kokoonkutsuttua sotajoukkoa (heerbann). ks. myös Panna. *K. G.*

Bannockburn *[bänəkbəən]* l. Bannock, kaupunki Stirlingin kreivikunnassa Skotlannissa, historiallisesti tunnettu sekä Edvard II:n ja Robert Brucen välisestä taistelusta (24 p. heinäk. 1314) ja Jaakko III:n ja hänen kapinallisten alamaistensa välisestä ottelusta (1488). — Nahkaja kutomateollisuutta.

Bánóczi, József *[bānōtsi jōžef]* (s. 1849), unk. kirjallisuushistorioitsija ja filosofinen kirjailija, Unkarin rabbi-seminaarin opettaja; hänen huomattavimmat kirjallisuushist. teok-

sensa ovat: „Révai Miklós élete és munkái" („Nikolai R:n elämä ja teokset", Budap. 1878) ja „Kisfaludy Károly és munkái" („K. K. ja hänen teoksensa", s. p. 1882-3).

Baños *[banjos]* (esp. „kylpypaikat"), espanjankielisissä kylpypaikkojen nimissä esiintyvä sana; vrt. ransk. b a i n s, saks. ja ruots. -b a d. — Cáceresin maakunnassa Béjarin kaupungin lounaispuolella on B. d e B é j a r, 1,807 as. (1900), rikkilähteitä (42°); Jaénin maakunnassa B. d e l a E n c i n a, 400 m yl. merenp., lämpimine lähteineen ja lyijykaivoksineen; 3,922 as. (1900). — Näiden lisäksi lukuisia muita. *(K. R. B.)*

Banque de France *[bãk də frãs]*, Ranskan pankki, Ranskan ainoa setelipankki, perust. 1800 osakeyhtiönä; haarakonttoreita n. 260:ssa kaupungissa. 1857 korotettiin pääoma 182,5 milj. frangiin. Se ei ole valtiopankki, vaan valtion pankkiiri. Hallitus asettaa kuitenkin sen johtajat.

Bánság *[bānšāg]* ks. B a a n a a t t i.

Bansai *[-za'i]* (jap.), alkuaan tervehdys: „tuhat vuotta!" (s. o. elä tuhat vuotta!), sitten samaa kuin meidän „eläköön!"

Banteng-härkä *(Bos banteng)*, Jaavassa sekä muutamilla muilla Sunda-saarilla elävä villi härkälaji. Kesyttyy helposti ja voidaan pitää sikäläisen kesyn karjan villinä kantamuotona.

Banteng-härkä

Bantingin hoitotapa, laihduttamishoitotapa, jossa ravinnoksi annetaan pääasiallisesti munanvalkuaisainetta, minkä rinnalla hiilihydraattien ja erittäinkin rasva-aineitten nauttiminen supistetaan mahdollisimman pieneen määrään. (Banting oli muudan englantilaisen lääkärin Harveyn potilas, 1863). *M. O-B.*

Bantu (sulu *aba-ntu*, monikko sanasta *u-muntu* = mies), bantukansa (jota joskus pidetään eri rotuna, b a n t u r o t u n a). Suuri, kielellisesti yhteenkuuluva kansanryhmä Etelä- ja Keski-Afrikassa. Pohjoisessa b:n kansoittama alue ulottuu n. 5° päiväntasaajan pohj.-puolelle, josta sudanneekerien sekä galla- ja somali-kansojen alue alkaa. B.-kansoihin kuuluvat kafferit, betšuaanakansat, hererot, kongo-kansat, mosambik-kansat, zanzibar-kansat, lukuisat vähemmin tunnetut sisämaankansat y. m. B.-kansojen elinkeinoista mainittakoon maanviljelys ja etenkin karjanhoito. Orjuus on yleinen vain muutamien b.-kansojen keskuudessa. Sodassa b.-kansat, etenkin kafferit, ovat urhoollisia. Vaimon, tahi varallisuuden mukaan useamman vaimon, hankkii mies ostamalla. — Henkiseen ja aineelliseen kehityskantaansa nähden voidaan b.-kansat jakaa kolmeen osaan: 1) Kongo-alueen ja länsirannikon kansoihin, jotka vasta viime aikoina ovat saaneet vaikutelmia ulkoapäin. Näille ominaisia ovat ihmeteltävän korkealle kehittynyt kätevyys (puunleikkaus, punomaja kutomataito sekä metallien jalostaminen ja käyttäminen), mutta sen ohella omituinen, fantastinen fetišipalvelus. 2) Suuren vajoomisalueen itäpuolella eläviin kansoihin, joiden alue ulottuu Tanganjika-järveen lännessä. Nämät osoittavat omituista jäykkyyttä ja mielikuvituksen puutetta kaikilla elämän aloilla, niin henkisessä kuin aineellisessakin suhteessa. 3) Kafferi-kansoihin, jotka ovat osoittautuneet valtiollisesti eniten kypsiksi. Ne ovat perustaneet valtioita ja voitokkaasti tunkeutuneet aina Viktoria-järvelle asti. — B.-kansojen k i e l i ä tunnetaan 168, 55 vähäisempää murretta lukuunottamatta. B.-kielet ovat harvinaisen muotorikkaat; niiden pääomituisuutena on pronominaaliprefiksien runsas käyttäminen. Niinpä verbintaivutuksessakin eri persoonat ilmaistaan alkulisäkkeillä. Nominit jaetaan 8 luokkaan alkuprefiksiensä mukaan. Postpositsioneja ei ole, ainoastaan prepositsioneja. Bantukielet jaetaan 3:een ryhmään: a) itäiseen, joka käsittää m. m. kisuaheli-, kafferi- ja sambesi-kielet sekä kipokomo- y. m. kieliä itärannikolla; b) keskiseen, johon m. m. luetaan sešuana- ja teketsakielet ja c) läntiseen, johon m. m. kuuluvat loanda- ja kongo- sekä dualla-kielet. [Haarhoff, „Die Bantustämme Süd-Afrikas", 1890; Torrend, „A comparative grammar of the South-African Bantu languages", Lont. 1891.] *K. R. B. & W. S-m.*

Bantyš-Kamenskij *[-e'-]*. *1.* N i k o l a i N i k o l a j e v i t š B.-K. (1737-1814), ven. arkistontutkija, oli romaanilaista sukuperää, tuli 1765 Moskovan suuren arkiston hoitajan Millerin (ks. t.) apulaiseksi, jossa toimessa hän laati selostavia luetteloita ja varsinkin tärkeän teoksen Venäjän ja Puolan välisistä diplomaattisista asiakirjoista. Se oli Karamzinille tärkeänä apuna. Paitsi teoksia Venäjän diplomatian historiasta ja uniaateista B. julkaisi myöskin oppikirjoja mitä erilaatuisimmilta aloilta. — 2. D m i t r i j N i k o l a j e v i t š B.-K. (1788-1850), edellisen poika, historioitsija, julkaisi ruhtinas Repninin toimesta laajoihin arkistotutkimuksiin perustuvan Vähän-Venäjän historian sen liittymisestä Venäjän valtakuntaan hetmanilaitoksen lakkauttamiseen saakka. *J. J. M.*

Banu *[ban]* (mon. *bani*), romaanialainen vaihtoraha = $^1/_{100}$ lëu'ta = 1 penni.

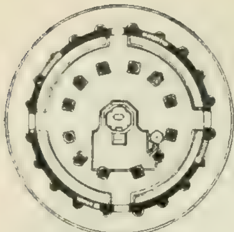
Banville *[bãvi'l]*, T h é o d o r e F a u l l a i n d e (1823-91), ransk. runoilija, romantikko, Hugo'n, Musset'n ja Gautier'n vanavedessä kulkeva, luettu myöhemmin parnassolaisten piiriin. Runoilijana hän ihaili loistavaa muotokauneutta, täyskaikuisia loppusointuja; runo-opilliset mielipiteensä on hän tuonut esiin kirjassa „Petit traité de poésie française". Kirjoittanut runokokoelmia: („Les caryatides", „Les exilés", „Occidentales"), romaaneja („Les camées parisiens", „Scènes de la vie"), näytelmäkappaleita („Diane au boix", „Gringoire", esitetty Kansallisteatterissa). Toiminut myöskin kriitikkona ja sanomalehtimiehenä.

Banyan-puu ks. B a n i a n-p u u.

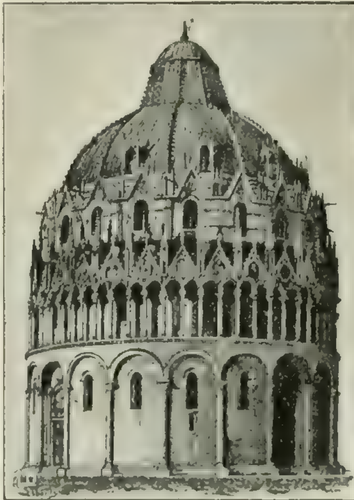
Baobab ks. A d a n s o n i a.

Baptisterio ks. B a p t i s t e r i u m.

Baptisterium *[-ē'-]* (kreik. *babtistē'rion* = kastekappeli), kupukattoinen, pyöreä tai kahdeksan-

Pisan baptisteriumin pohjapiirros.

kulmainen kappeli, joita Konstantinus Suuren ajoista alkaen rakennettiin kirkkojen läheisyyteen kasteen toimittamista varten; ne olivat tavallisesti pyhitetyt Johannes Kastajalle. Keskellä kappelia oli allas, johon kastettava laskeutui. Kun lastenkaste oli tullut tavalliseksi, tuli kastemalja altaan sijalle. Kauniita kastekappeleita on Firenzessä, Parmassa, Pisassa, Ravennassa, Roomassa y. m. Italian kaupungeissa.

Pisan Baptisterium

Baptistien lähetysseura (*Baptist Missionary Society*, lyh. *B. M. S.*) on vanhin niistä suurista lähetysseuroista, joita Englannissa syntyi 1700-luvun lopulla, silloin alkaneen voimakkaan lähetysherätyksen vaikutuksesta. Sen varsinainen perustaja oli baptistinen rajasuutari ja saarnaaja W. Carey (ks. t.), joka itse lähti sen ensimäisenä lähetyssaarnaajana Intiaan. Tämän seuran lähetit, joiden lukumäärä 1906 oli 276 (lähetyssaarnaajain vaimot siihen luettuina), työskentelevät Etu-Intiassa, Ceylonilla, Jamaikassa, Länsi-Afrikassa, Kongovaltiossa ja Kiinassa. Ehtoollisella käypiä seurakunnanjäseniä oli tämän seuran hoidossa 1906 56,456 jakaantuneina 1,008 asemalle ja sivu-asemalle. *U. P.*

Baptistit (kreik. *baptistḗs* = kastaja), ne kristilliset kirkkokunnat, jotka pitävät täysikasvaneiden kastamista veteen upottamalla ainoana oikeana kasteen muotona (ks. Kaste). Periaatteissaan he eroavat uskonpuhdistusajan kasteenuudistajista (ks. t.) ja mennoniiteistä (ks. t.) vaikka nämä suunnat ovatkin jonkun verran vaikuttaneet baptismin syntyyn. Varsinainen alkuperänsä baptismilla on niissä Englannin independentistisissä (ks. t.) piireissä, joissa äärimäisiinsä teroitettiin yksilöllistä riippumattomuutta samoin kuin puustavinmukaisinta raamatullisuutta kirkon ulkonaisessa järjestyksessä. Saarnaaja John Smyth perusti v:sta 1611 lähtien seurakuntia, jotka hylkäsivät lastenkasteen; mutta niissä käytetty aikuisten kaste oli valamiskaste. Näistä erosi 1640 muudan ryhmä, jonka jäseniä voi pitää Englannin ensimäisinä varsinaisina baptisteina; toisetkin omistivat pian heidän käsityksensä upottamiskasteen tärkeydestä. Baptistien luku kasvoi pian jonkun verran; m. m. John Milton tavallaan kuului heihin. Cromwell kohteli heitä suvaitsevaisesti; mutta muuten he saivat alkuaikoinaan kärsiä paljon vainoa; marttyyreihinsa he lukevat John Bunyanin (ks. t.). Wilhelm III:n toleranssisääntö 1689 soi heillekin uskonvapauden. — Englannin vanhimmat baptistit olivat siinä määrässä sidotut raamatun kirjaimeen, että esim. useimmat heistä hylkäsivät virrenlaulun seurakunnissa, koska kristittyjen Kol. 3: 16:n mukaan piti veisata „sydämissänsä". Hajaannusta synnytti armonvalitsemusoppi, jossa useimmat olivat Kalvinin jyrkällä kannalla (*Particular Baptists*, „erikoisbaptistit"), toiset omistivat arminiolaisen käsityksen (*General-Baptists* l. *Free-will Baptists*, „yleis"- l. „vapaatahto-baptistit"). Metodistinen herätys vaikutti elvyttävästi baptisteihinkin, ja heidän piiristään lähti nykyaikaisen lähetysherätyksen isä William Carey (ks. t.). 19:nnellä vuosis. on baptistien luku Englannissa melkoisesti kasvanut. Vaikka independentistiset periaatteet yksityisseurakuntain riippumattomuudesta ovat syvälle juurtuneet, saatiin 1832 muodostetuksi Suur-Britannian ja Irlannin baptistien liitto (*Baptist Union*), jolla on eduskuntansa (*assembly*) ja keskustoimikuntansa (*council*) sekä päätoimisto Lontoossa (Baptist Church House, Southampton Row, London, W. C.). Liitolla on (1907) 429,877 jäsentä, 3,017 kirkkoa ja 2,133 pappia. Baptistien lähetysseuralla oli (1906) 961 asemaa, 18,606 seurakuntajäsentä ja 2 milj. markan vuositulot. Ero armonvalitsemusopissa on viime aikoina menettänyt merkityksensä ja vapaamielinen teologia on saanut paljon jalansijaa; siitä syystä erosi baptistien kuuluisin saarnaaja C. H. Spurgeon (ks. t.) liitosta 1887. Liiton ulkopuolella on Englannissa pienempiä ryhmiä. — Amerikassa kokosi Rhode Islandin siirtolan perustaja Roger Williams 1639 ensimäisen baptistiseurakunnan; aikaa voittaen baptistit ovat kasvaneet yhdeksi Yhdysvaltain suurimmista uskonsuunnista. Pääryhmänä ovat hyvin järjestäytyneet *Regular Baptists*, joilla oli (1907) 46,484 kirkkoa, 33,239 pappia ja 4,826,973 seurakunnanjäsentä. Sitäpaitsi on siellä kin useita pienempiä ryhmiä, jotka seuraavat ankarampia periaatteita. Niistä mainittakoon *Primitive Baptists* (126 tuh. jäs.), jotka jyrkimmin pitävät kiinni Kalvinin armonvalitsemusopista ja sentähden vastustavat lähetystointakin; *Free-will Baptists* (79 tuh.); *Tunkers* (121 tuh.), jotka ovat lähellä mennoniittejä; *Seitsemännen päivän baptistit*, jotka pyhittävät lauantain (8 tuh.) y. m. Kastamistapansa puolesta kuuluu baptisteihin myös Kristuksen opetuslapsiksi (*Disciples of Christ*) itseänsä nimittävä, pappi A. Campbellin 1820-luvulla perustama lahko (1 milj. 265 tuh.). Myös Kanadaan ja Englannin siirtoloihin ovat baptistit levinneet. Huonompi menestys heillä on ollut Euroopan mannermaalla, jossa he 19:nnellä vuosis. ovat harjoittaneet „lähetystointa" varsinkin protestanttien keskuudessa. Saksassa on heitä nykyään 37 tuh., Venäjällä (varsinkin Etelä-Venäjän saksalaisten keskuudessa) 24 tuh., Ruotsissa, jossa

vapaakirkollinen liike on valmistanut heille maaperää, 46 tuh. Suomessa, jonne baptismi on Ruotsista käsin levinnyt, on heillä nykyään 51 seurakuntapiiriä, 41 saarnaajaa, 2,846 tunnustajaa ja 1,475 pyhäkoulunoppilasta. Kaikkiaan lasketaan varsinaisia baptisteja maailmassa olevan 6 milj. 200 tuh. [Baptist Handbook 1908]. *J. G.*

Bar ks. Baari.

Bar *[bā, bār]* (engl.), aitaus, aidattu tila, aitaus tuomioistuinsalissa (*the prisoner at the bar* = syytetty), tarjoiluhuone (ameriikkalainen ravintola, jossa vieraat istuvat korkean tarjoilupöydän ääressä: *american bar*).

Bar, Antivarin (ks. t.) kaupungin slaavilainen nimi.

Bar, kaupunki Podolian kuvernementissa Venäjällä; 10,614 as. (1897); tunnettu konfederatsionista (liitosta), jonka Puolan aateliset täällä tekivät 1768 ryhtyäkseen ehkäisemään Venäjän vaikutusta kuninkaansa Stanislaus Augustin hovissa. Puolan toisessa jaossa (1793) B. joutui Venäjälle. *(K. R. B.)*

Bar, Karl Ludwig von (s. 1836), saks. lainoppinut ja tunnettu lainopillinen kirjailija. Oli 1890-93 Saksan valtiopäiväin jäsen ja kuului saksalais-vapaamieliseen puolueeseen. Hänen teoksistaan ovat tärkeimmät „Theorie und Praxis des internationalen Privatrechts" (2 painos, 2 nid. 1889), „Handbuch des deutschen Strafrechts I Geschichte" (1882) ja „Lehrbuch des internationalen Privat- und Strafrechts" (1892). *O. K:nen.*

Baraba (Barabinskaja stepj), iso aro Länsi-Siperiassa, Tomskin ja Tobolskin kuvern., Irtyš- ja Ob-jokien välissä. Alueella on monta suurta suolajärveä ja nevaa, mutta hedelmällistäkin maata ja koivumetsiä. Paitsi alkuasukkaita tavataan täällä venäläisiä siirtolaisia, jotka harjoittavat maanviljelystä ja karjanhoitoa.

Barabás *[-bāš]*, Miklós (1810-98), unk. taidemaalari, kuuluisa etupäässä onnistuneista ja monilukuisista muotokuva-maalauksistaan. Useimmat vähänkään merkillisempien unkarilaisten henkilöiden muotokuvat viime vuosisadan alkupuoliskolta ovat B:n kädestä lähteneitä (m. m. parhaimmat Petöfin kuvat). B:n muista kuvista ovat tunnetuimpia „Kyyhkyisposti", „Talonpoikaishäät" sekä „Kuljeksivia mustalaisia", johon Petöfi sitten kirjoitti pitkän runon. B. otti innokkaasti ja sangen vaikuttavasti osaa Unkarin taide-elämän elvyttämiseen ja suunnittelemiseen, ja on myöskin tämän kautta hankkinut itselleen pysyvän sijan Unkarin uudemmassa taidehistoriassa. *Y. W.*

Baraguay d'Hilliers *[baragē diliē]*, Achille (1795-1878), ransk. marsalkka, otti jo 1812 osaa Napoleonin sotaretkeen Venäjälle, tuli 1836 kenraalimajuriksi, 1843 divisionakenraaliksi Algeriassa; oli 1849 Rooman tasavaltaa vastaan lähetetyn armeijan ja 1851 Pariisin sotajoukkojen päällikkönä; oli 1854 Itämerelle lähetetyn sotajoukon päällikkönä ja nimitettiin Bomarsundin (ks. t.) valloituksen jälkeen marsalkaksi; otti ratkaisevasti osaa Solferinon taisteluun 1859. *K. R. B.*

Baraka (Khor B.), Koillis-Afrikan joki, joka saa alkunsa ital. Eritrea siirtokunnassa Massáuan lounaispuolella, lähellä Abessiinian rajaa. Se virtaa pohjoiseen suuntaan Barakamaan kautta Egyptin Suakin-alueelle, missä se muodostaa deltan Punaisen-meren rannalla. Tämän se kuitenkin harvoin saavuttaa, sillä sen yläjuoksun seudut ovat suuren osan vuodesta kuivat. Pituus n. 500 km. *W. S-m.*

Barakki ks. Parakki.

Baranovskij *[--o']*, Stepan (1818-90), Helsingin yliopiston professori. Synt. Jaroslavin kuvernementissa Venäjällä; palveltuaan koulunopettajana Venäjällä B. nimitettiin 1843 venäjän kielen ja kirjallisuuden virkaatekeväksi sekä 1853 saman aineen vakinaiseksi professoriksi Helsingin yliopistoon; valvoi myöskin venäjän kielen opetusta kouluissa ja vaikutti suuresti siihen, että sanottu kieli 1863 tuli vapaaehtoiseksi oppiaineeksi. Erosi yliopistosta v. 1862 siirtyen Venäjälle. B. harjoitti etupäässä venäjän kielellä kirjailijatointa mitä erilaisimmilla aloilla; ruotsiksi hän 1850 julkaisi kaksi kirjoitusta Suomen väestötilastosta, joista toinen „Brottmålsstatistik i Finland" (Rikostilastoa Suomesta) oli maassamme ensimäinen alallaan. Kun Ruotsissa 1853 oli ryhdytty julkaisemaan ja levittämään kansankirjasia juoppoutta vastaan, tahtoi B., joka erityisesti vihasi tupakkaa ja viinaa, toimia samaan suuntaan Suomessa. Elokuussa 1853 valittiin B:n kutsusta komitea, jossa hän itse oli ensimäinen, julkaisemaan kansankirjasia juopumusta vastaan, joista Elias Lönnrot kirjoitti ensimäisen. Niin ikään koottiin B:n aloitteesta sitä varten varoja. B. oli myöskin keksijä ja suunnitteli m. m. vedenalaisen veneen ja puristetulla ilmalla käyvän koneen, joka vähän aikaa kuljetti pienempiä junia Moskovan rautatiellä. *J. J. M.*

Stepan Baranovskij.

Barante *[-ā't]*, Aimable Guillaume Prosper Brugière de (1782-1866), ransk. politikko ja historioitsija. Oltuaan ylhäisissä viroissa, m. m. Ranskan lähettiläänä Pietarissa Ludvik Filipin hallitessa, B. helmikuun vallankumouksen jälkeen vetäytyi erilleen valtiollisesta elämästä. Hänen historiallisista teoksistaan on kuuluisin „Histoire des ducs de Bourgogne de la maison de Valois (1814-28); B. on myöskin käsitellyt suuren vallankumouksen historiaa kansalliskonventin ja direktorihallituksen aikana.

Barantsevitš *[-ē'-]*, Kazimir Stanislavovitš (s. 1851), ven. novellinkirjoittaja, puolalaista sukujuurta. On novelleissaan hyvällä huomiokyvyllä esittänyt köyhien ja kärsivien elämän, jonka tuntee omasta kokemuksestaan. *J. J. M.*

Baratašvili, Nikolai (1816-45), ruhtinas, grusialainen runoilija, on kaunismuotoisissa runoissa laulanut vapaudesta ja oikeudesta. Pessi-

mistisen tyytymättömyytensä tähden häntä on sanottu „Grusian Byroniksi”.

Baratynskij *[-y'-]*, Jevgenij Abramovitš (1800-44), ven. runoilija, on kirjoittanut paitsi kauniita elegisiä runoja m. m. isomman runoelman „Eda”. Sen sankaritar on suomalainen nainen, samoinkuin koko toiminta on sijoitettu Suomeen, jossa B. jonkinlaisessa karkoitustilassa palveli aliupseerina. Maamme luontoa B. on innostuksella kuvannut runoissaan. *J. J. M.*

Baratto *[-ra'-]* (it. < kreik. *prä'ttein* = toimia, käyttää metkuja), *kaup.*, tavaran vaihtaminen toiseen; siitä baratto-kauppa. — Barattaaminen, tavarain väärentäminen tai kavaltaminen, varsinkin laivurin puolelta tapahtunut kauppatavarain kavaltaminen. — Barattaaja, tavarain väärentäjä.

Barbaari (kreik. *barbaros*), kreikkalaisilla alkuaan jokainen, joka ei puhunut kreikan kieltä. Persialais-sodista alkaen nimitys sai vähitellen halveksivan sivumerkityksen: epäjalo, raaka, julma. Aluksi kutsuttiin roomalaisiakin barbaareiksi, mutta näiden omistettua kreikkalaisen sivistyksen antoivat he itse tämän nimityksen kaikille kansoille, jotka eivät omistaneet kreikkalais-roomalaista sivistystä. — Nykyään ylimalkaan: raaka, julma ihminen. — Barbaria, sivistymättömyyden, raakuuden valta, raakuus. — vrt. Barbarismi. *E. R-n.*

Barbados *[bābe'idouz]*, Englannin Länsi-Intian saari, itäisin Vähistä-Antilleista, n. 140 km Santa Luciasta itään, 430 km², n. 200,000 as. 465 km²:llä, näistä 90 % neekerejä ja sekarotuisia. B. kohoaa aina 336 m yl. merenp. ja sitä ympäröivät vars. idässä koralliriutat. B:n ilmanala on suotuisa, joskaan kuumeet eivät ole harvinaisia; suurenmoista sokeriruo'onviljelystä, lukuisia sokeri- ja väkijuomatehtaita. Pääkaupunki Bridgetown lounaisosassa. Vähien-Antillein pääkauppapaikka. B:n löysivät portugalilaiset 1519; se joutui Englannille 1652. *W. S-m.*

Barbara, Pyhä, katol. kirkon pyhimyksiä, legendan mukaan marttyyri 240 tai 306; luotettavia tietoja hänestä ei ole. Hänen uskotaan etenkin varjelevan ukkosilmoilla ja tykkiväki pitää häntä suojeluspyhimyksenään. Hänen päivänsä on 4 p. jouluk. *J. G.*

Barbarea, kanankaali, kasvisuku ristikukkaisten *(Cruciferæ)* heimossa. Joks. isoja yrttejä. Kukat keltaisia, ainakin alemmat lehdet pariliuskaisia. Suomessa kaksi lajia, *B. vulgaris* ja *B. stricta*.

Barbarea stricta.

Barbarelli *[-e'-]*, Giorgio, it. taidemaalari. ks. Giorgione.

Barbareskivaltiot, nimitys, jota ennen käytettiin Pohjois-Afrikassa Välimeren ja Saharan välillä, Egyptin länsipuolella sijaitsevista maista (Marokko, Algeria, Tunis ja Tripolis); se johtuu epäilemättä sikäläisten alkuasukkaiden, berberien nimestä, johon nähtävästi on sekaantunut barbaari-sana. Näiden valtioiden väestö harjoitti näet ennen hallitustensa luvalla pelättyä merirosvousta Välimerellä, ja useimpain Euroopan merenkulkua harjoittavien kansojen täytyi säännöllisellä veronmaksulla ostaa kauppalaivoillensa esteetön kulkuoikeus. Euroopasta käsin tehtiin joskus yrityksiä barbareskivaltioiden kukistamiseksi. Kuuluisaksi on tullut Kaarle V:n sotaretki Tunisia vastaan 1535. Mutta vasta sittenkuin Ranska 1830 oli valloittanut Algerian, barbareskien merirosvous lakkasi muualla paitsi Marokossa. Ruotsi ja Tanska olivat viimeiset vallat, jotka suorittivat mainittua veroa Marokolle (Ruotsi v:een 1845). *J. F.*

Barbari ks. Barbaari.

Barbari, Jacopo de' (1445-1515), it. taidemaalari, Giovanni Bellinin ja Antonello da Messinan vaikutuksen alainen, oleskeli Venetsiassa noin vuoteen 1500, sittemmin varsinkin Saksassa, myöhemmin Alankomailla. Missä määrin hänen kehittynyt värinkäyttönsä ja tietonsa perspektiivi- ja proportsioniopista vaikuttivat hänen aikalaiseensa Albr. Düreriin, on tietymätöntä, kun useimmat hänen teoksistaan ovat hävinneet. *R. E. H.*

Barbaria ks. Barbaari.

Barbarismi (kreik. *barbarismo's*, lat. *barbari'smus* = kielivirhe, virheellinen ääntäminen t. lausetapa), murteesta tai vieraasta kielestä kirjakieleen, vars. klassilliseen kreikkaan tai latinaan tarpeettomasti tai väärin otettu sana t. lausetapa; yl. epäkielellinen, virheellinen ääntäminen, sana, lausetapa. *(Y. W.)*

Barbarossa (it., saks. Rotbart, „punaparta”), Saksan keisarin Fredrik I:n lisänimi.

Barbarossa *[-o'-]*, Horuk ja Khair-Eddin, 2 veljestä, kotoisin Lesbos-saarelta, molemmat kuuluisia merirosvoja 16:nnelta vuosis. V. 1515 Horuk saapui auttamaan Algerian emiiriä espanjalaisia vastaan; hän voitti heidän laivastonsa, murhautti emiirin ja huudatti itsensä hallitsijaksi tämän jälkeen. Horukin kaaduttua taistelussa espanjalaisia vastaan 1518 seurasi häntä nuorempi veli Khair-Eddin valta-asemaan Algeriassa. Seuraavana vuonna hän antautui Turkin sulttaanin yliherruuden alaiseksi, valloitti Tunisin ja jatkoi laajaa merirosvousta Välimerellä. Häntä vastaan Saksan keisari Kaarle V teki kuuluisan retkensä, valloittaen Tunisin ja vapauttaen tuhansia kristittyjä orjuudesta. Hävitettyään vielä 1540 kristityn laivaston Kreetan rannalla ja tuettuaan 1543 Frans I:n retkeä Nizzaa vastaan Khair-Eddin kuoli Konstantinopolissa 1546. [Jurien de la Gravière, „Doria et Barberousse”, Paris 1886.]

Barbaroux *[-rū']*, Charles Jean Marie (1767-94), ransk. politikko, girondistien johtajia, valittiin 1792 Marseillesta kansalliskonventtiin, jossa esiintyi alusta pitäen Robespierren kiivaana vastustajana. Girondistien kukistuessa, 31 p. toukok. 1793, hänen onnistui paeta Pariisista, mutta saatiin kiinni ja mestattiin Bordeaux'ssa. *J. F.*

Barbeerari (lat. *barba* = parta), parturi. — Barbeerata, ajaa parta.

Barberini *[-ri'-]*, it. aatelissuku, kotoisin Barberinosta Toscanasta. Sen kohoaminen alkoi siten, että Maffeo B. 1623 tuli paaviksi (Urbanus VIII); hän toimitti sukulaisilleen korkeita virkoja ja rikkauksia. Suvulla oli 17:nnellä vuosis. suuri vaikutus Italian politiikkaan ja henkiseen elämään. Sen rakennuttama on Rooman Palazzo B., jossa säilytetään suuri kir-

jasto ja jonka taideaarteet (m. m. Rafaelin „Fornarina" ja Guido Renin „Beatrice Cenci") todistavat suvun rikkautta ja taideaistia. Tämän palatsin rakentamiseen lienee käytetty antiikkisia muistomerkkejä, josta tunnettu sananparsi: Quod non fecerunt barbari, fecere Barberini (mitä eivät barbaarit tehneet, sen tekivät B:t).

Barbès *[-bẽ']*, Armand (1809-70), ransk. vallankumousmies, oli heinäkuun monarkian aikana mukana useissa tasavaltalaisten salahankkeissa ja kapinayrityksissä, m. m. 1839, jolloin hänet tuomittiin kuolemaan; kuolemantuomio muutettiin kuitenkin elinkautiseksi vankeudeksi. Päästyään helmikuun vallankumouksen jälkeen 1848 vapaaksi hän tuli kansalliskokouksen jäseneksi, mutta teki toukok. 1849 yhdessä Blanqui'n ja Raspail'in kanssa onnistumattoman yrityksen kansalliskokouksen hajoittamiseksi; joutui jälleen vankeuteen, josta Napoleon III vapautti hänet vasten hänen omaa tahtoansa 1854. B. oli suuri haaveilija, mutta jalo ja rehellinen mies. *J. F.*

Barbey d'Aurevilly *[barbẽ' dorviji']*, Jules Amédée (1808-89), ransk. kirjailija, kriitikko, rohkea, uhitteleva, paradoksaali romantikko, jonka meluavan väkivaltaiset ja sentään kirjallisesti herkuttelevat kirjat välittävät varsinaisista romantikoista loppuvuosisadan symbolisteihin. B:ssä yhtyivät omituisesti kiihkokatolinen hurskailu ja yltiöpäinen monarkismi keikailevaan dandyismiin ja pohjaltaan viattomaan satanismiin. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Une vieille maîtresse" (1851), „L'ensorcelée" (1854), „Un prêtre marié" (1865), sekä kriitillinen teos „Les œuvres et les hommes du XIX siécle" (1861-95). [O. Hanssonin kirjoitelma Finsk Tidskriftissä (1895).] *V. K-i.*

Barbi, Alice (s. 1862), it. laulajatar, erittäin etevä taidelaulujen esittäjänä. *I. K.*

Barbié du Bocage *[dy bokā'ž]*. 1. Jean Denis (1760-1825), ransk. maantieteilijä, Collège de Francen professori. Karttalaitosten toimittaja, m. m. kartaston Barthélemyn „Voyage du jeune Anacharsis" nimiseen teokseen. — 2. Alexandre Frédéric B. (1797-1834), Pariisin filosofisen tiedekunnan maantieteen professori; toimittanut Raamatun maantieteellisen sanaston.

Barbier *[barbiẽ']*, Antoine Alexandre (1765-1825), ransk. kirjastomies, julkaissut tärkeän bibliografisen teoksen „Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes" (1806-08). *V. K-i.*

Barbier *[barbiẽ']*, Auguste (1805-82), ransk. kirjailija, julkaisi välittömästi heinäkuun vallankumouksen jälkeen intoisan tuliset „Iambes", joissa hän värikkäällä ja kuvarikkaalla kaunopuheisuudella vitsoi aikansa siveellistä rappiotilaa. Hänen myöhemmät runokokoelmansa, vaikka muodoltaan taiturillisemmat, eivät enää kohonneet tämän esikoiskokoelman rinnalle; niistä mainittakoon „Il Pianto" ja „Lazare", joista edellinen käsittelee italialaisia oloja, jälkimäinen englantilaisia. *V. K-i.*

Barbier de Meynard *(barbiẽ' də menā'r)*, Charles Adrien Casimir (1826-1908), ransk. orientalisti, arabian ja turkin kielen prof. Pariisin Collège de Francessa. Hän on julkaissut m. m. „Dictionnaire géographique etc. de la Perse" (1861) ja „Dictionn. turc-français" (1881-90) sekä kääntänyt Mas'ûdin, Ibn Khordâdhbehin ja az-Zamakhšarin teoksia. *K. T-t.*

Barbier *[barbiẽ']*, Paul Jules (1825-1901), ransk. kirjailija, kirjoittanut, enimmäkseen yhteistyössä Michel Carrén y. m. kanssa, näytelmiä, komedioja, laulukappaleita, kuten „Les marionnettes du docteur", „La loterie du mariage", „Les noces de Jeannette" (Jeannetten häät), useita oopperalibrettoja, kuten Gounod'n Faustiin ja Romeoon ja Juliaan. Yksin hän on kirjoittanut draaman „Jeanne d'Arc".

Barcafalvi Szabó, Dávid *[-rtsa- sabō dā-]* (s. 1753 t. 1755, k. 1828), unk. kirjailija, innokkaimpia ja vallattomimpia n. s. „kielenuudistajia", jotka m. m. uusia, „aitounkarilaisia" sanoja sepittämällä ja niitä kirjoituksissaan käyttämällä koettivat puhdistaa unkarin kielen vieraista, varsinkin saksalaisista ja latinalaisista aineksista ja siten uudelleen luoda unkarin kirjakielen. B. oli monien satojen mielivaltaisesti muodostettujen sanojen seppä; monet niistä ovat pysyväisesti jääneet unkarin kielen omaisuudeksi. B:n (v:sta 1786) toimittama aikakauskirja „Magyar Hirmondó" sekä hänen kääntämänsä saksalainen romaani „Siegwart" ovat tulvillaan sanantekeleitä. *Y. W.*

Barcarola ks. Barkaroli.

Barcarole ks. Barkaroli.

Barcaság *[-rtsašāg]*, hedelmällinen, vuoristojen ympäröimä lakeus (n. 1,600 km²) kaakkoisessa Unkarissa, Siebenbürgenissä (Erdélyissä), lähellä Brassón (Kronstadtin) kaupunkia, 500-700 m yl. merenp. Asukkaat enimmäkseen saksilaisia, maa hyvin viljeltyä. Etelästäpäin johtaa lakeudelle neljä vuorensolaa, jotka luultavasti jo Unkarin ensimäisten kuninkaiden aikana varustettiin linnoituksilla viholliskansain hyökkäyksiä vastaan. V. 1211 András II kutsui tänne saksalaisen ritarikunnan rajaa suojelemaan; kun ritarit jonkun ajan kuluttua palasivat Preussiin, jäivät kuitenkin heidän tuomansa saksalaiset uudisasukkaat jäljelle. *Y. W.*

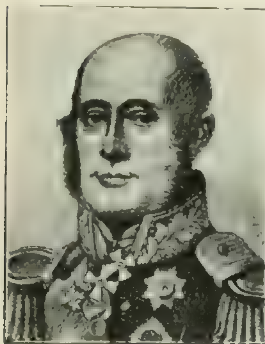
Barcelona *[-rþelo'-]*. 1. Espanjan provinssi Kataloniassa, 7,691 km², n. 1,145,953 as., tiheimmin asuttuja, ja hyvin viljelty esp. alue. Sen pohj.-osan täyttävät itäiset Pyreneit, muu osa on mäkimaata. Pääjoki on Llobregat. B:ssa viljellään vehnää, viiniä, öljypuita ja etelänhedelmiä. Puista mainittakoon korkkitammi, pähkinä- ja kastanjapuut. Vuorilla harjoitetaan karjanhoitoa. Vuorityö tuottaa metalleja, kivihiiltä ja suolaa. Teollisuuden tuotteina mainittakoon kutoma-, teräs- ja lasitavarat, jauhot y. m. — 2. Katalonian ja samannimisen provinssin pääkaupunki Välimeren lahdessa pohj.-puolella Llobregat-joen suuta, n. 530,000 as. B. sijaitsee hedelmällisellä tasangolla huvilakaupunkien ja työväensiirtolain ympäröimänä. Hyvä satama, suurta puuvilla-, silkki-, rauta-, ase-, lasi-, fajanssi- y. m. teollisuutta, laivaveistämöitä. Espanjan suurin kauppakaupunki, vienti 430 milj., tuonti 450 milj. mk:n arvoinen. B. on lujasti linnoitettu. Vanhassa kaupunginosassa ovat kadut ahtaat, mutta se on leveiden puistokatujen ympäröimänä; uudenaikaisin kaupunginosa on B:n pohjois- ja luoteisosassa. Monta kaunista kirkkoa (tuomiokirkko v:lta 1298-1448, goottilaista tyyliä), luostareita, suuri

yliopisto, useita kouluja, museoita, kirjastoja, Aragonian kuninkaan linna 13:nnelta vuosis., piispanistuin. B., muinoin B a r c i n o, on karthagolaisten perustama. Oltuaan sittemmin roomalaisten, länsi-goottien ja arabialaisten vallassa sekä jonkun aikaa itsenäisenä kreivikuntana B. yhdistettiin 1137 Aragoniaan. *W. S-m.*

Barchius, N i l s (1676-1733), ruots. piispa; harjoitettuaan opintoja koti- ja ulkomailla hän tuli ensin ylimääräiseksi ja sitten vakinaiseksi hovisaarnaajaksi; 1729 hänet nimitettiin Vesteråsin piispaksi. B. oli syvästä uskonnollisesta vakaumuksesta oikeaoppisuuden mies ja vastusti innokkaasti niitä pietistisiä mielipiteitä, joita 1720-luvulla alkoi Ruotsissa ilmetä.

Barck, S a m u e l (1662-1743), ruots. valtaneuvos, papinpoika Taalainmaalta, tuli 1695 palvelukseen kuninkaalliseen kansliaan, jossa kohosi valtiosihteeriksi. Oli Ulriika Eleonooran suuressa suosiossa ja vaikutti hänen hyväkseen hallitsijanmuutoksen aikana, tuli 1719 vapaaherraksi, 1727 valtaneuvokseksi ja liittyi Arvid Hornin puolueeseen sekä sai tämän puoluelaisena muiden muassa 1739 eron.

Barclay de Tolly *[barkla'i de tolli],* M i h a i l B o g d a n o v i t š (1761-1818), ven. sotapäällikkö, vanhaa skotlantilaista sukua; oli v:sta 1788 asti mukana Venäjän sodissa Turkkia, Ruotsia, Puolaa ja Ranskaa vastaan; palveli m. m. 1790 Suomessa, tullen majuriksi Partakoskella osoitetusta miehuudesta; tuli 1807 kenraaliluutnantiksi ja komensi 1808-09 vuosien sodassa Sandelsia vastaan taistelevia joukkoja Savossa: teki maalisk. 1809 onnellisesti retken jäätyneen Merenkurkun yli Uumajalle ja tuli sen jälkeen kenraaliksi, koko Suomessa olevan venäläisen armeijan ylipäälliköksi, Suomen kenraalikuvernööriksi ja senaatin ensimäiseksi puheenjohtajaksi; tuli v. 1810 Venäjän sotaministeriksi ja otti, ajoittain ylipäällikkönä, osaa 1812 alkaneisiin sotiin Napoleonia vastaan. Sotilaallisten ansioittensa johdosta B. kohosi kreiviksi, sotamarsalkaksi ja ruhtinaaksi. *K. R. B.*

Barclay de Tolly.

Bardenfleth, K a r l E m i l (1807-57), tansk. ministeri, oli kruununprinssi Fredrikin (Fredrik VII:n) leikkitoveri ja ystävä, tuli 1842 Fyenin stiftamtmandiksi ja Fredrik VII:n valtaistuimelle noustua ministeriksi (1848); oli vapaamielisessä maaliskuun ministeristössä oikeusministerinä; luopui 1852.

Bardenhewer *[-höier],* O t t o (s. 1851), saks. katolilainen teologi, 1886 Uuden testamentin selitysopin professori Münchenissä, julkaissut m. m. teokset „Patrologie" (1894) ja „Geschichte der altchristlichen Litteratur" (I os. 1902).

Bardesanes *[-ā'n-]* (154-222), kuuluisa gnostikko, kotoisin Edessasta; hymneillänsä hän on tullut syyrialaisen kirkkolaulun perustajaksi.

Bardi *(bardiir),* muinaisten kelttiläisten runoilija ja laulaja. Bardit muodostivat erikoisen arvossapidetyn kansalaisluokan ja heidän tehtävänään oli lauluin ylistää herrainsa urotöitä ja sukujuurta. Brittein saarilla bardit säilyivät kauimmin, varsinkin Walesin pikkuruhtinaiden hoveissa. Walesilainen bardirunous oli kukoistuksessaan 1100-luvulla. Se oli osaksi uskonnollista laatua, osaksi taistelu-, juoma- ja lemmenlauluja. — 18:nnen vuosisadan keskivaiheilla herätti Klopstock, joka piti bardi-runoutta muinaissaksalaisena sankarirunoutena, eloon tämän nimityksen. Samoihin aikoihin julkaisi Englannissa Macpherson n. s. Ossianin laulut, joita väärin sanottiin Ossian (ks. t.) nimisen bardin sepittämiksi.

Bardi, G i o v a n n i d e i C o n t i V e r n i o, (1534-1612), taidetta harrastava ylimys Firenzessä; hänen kodissaan suunniteltiin ensimäiset yritykset muinaisen säveldraaman elvyttämiseksi, josta sitten sukeutuikin italialainen ooppera. *I. K.*

Bardiglio *[-di'ljo]* (ransk.), heleä, luja firenzeläinen marmorilaji.

Bardisaani (ransk. *pertuisane*), pertuska. ks. kuvaa A s e e t.

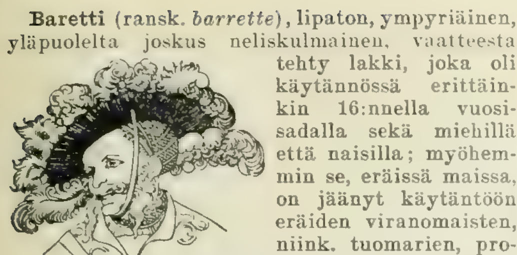
Bardwan *[bādua'n],* alue Koillis-Intiassa Englannin Bengaalin maakunnassa ja Bengaalinlahden rannalla, Hugli-joen länsipuolella, 36,145 km², n. 8,245,000 as. l. 228 km²:llä, näistä 80 % hindulaisia ja 12 % muhamettilaisia. Maa on hedelmällinen ja hyvin viljelty. Pääkaupunki B., 35,022 as., sijaitsee epäterveellisellä paikalla; hindulaisten pyhiä paikkoja. *W. S-m.*

Barebonen-parlamentti *[bääboun-],* pilkkanimi, joka annettiin sille parlamentille, jonka Cromwell kutsui kokoon 1653 hajoitettuaan n. s. pitkän parlamentin. Nimitys johtuu eräästä sen jäsenestä, innokkaasta puritaanista, lontoolaisesta nahkakauppiaasta Barebonesta, joka oli ottanut nimekseen „Ylistä Jumalaa Barebone". Tyytymättömänä kokoukseen Cromwell hajoitti sen jo samana vuonna. *J. F.*

Barège *[barē'ž]* (ransk.), hieno, kevyt puuvilla- tai silkkikangas. Saanut nimensä siitä, että sitä ensinnä valmistettiin Barège-laaksossa Pyreneitten vuoristossa. *(V. V.)*

Barents, W i l l e m, alankom. löytöretkeilijä, joka eli 16:nnen vuosis. loppupuolella. Hän teki kolme matkaa Jäämerelle tullakseen tätä tietä Kiinaan. Ensimäisellä matkallaan hän löysi Novaja Zemljan heinäkuussa 1594; kolmannella matkallaan hän tuli Karhu-saarelle 8 p. kesäk. 1596 ja Huippuvuorille 17 p. kesäk. s. v. Hän tuli tällä retkellään toistamiseen Novaja Zemljaan ja oli pakoitettu viettämään talven sen etelärannikolla (1596-97). Seitsemästätoista osanottajasta saapui 12 avonaisilla venheillä Kuolan Lapin rannikolle, mistä alankomaalainen laiva ne vei kotimaahan, mutta 5 henkeä, niitten joukossa B., kuoli kärsimistään vaivoista. Vasta n. 300 vuotta myöhemmin tutkivat norj. Elling Karlsen ja Johannesen Novaja Zemljan pohj.-rannikon. Edell. löysi v. 1871 rakennuksen, missä B. oli asunut, ja toi täältä tämän omistamia tavaroita, m. m. lyhyen kirjallisen kertomuksen B:n matkasta. Osalla Pohj.-Jäämerta ja läntisten Huippuvuorten kaakkoispuolella sijaitsevalla saarella on B:n nimi. *W. S-m.*

Baretti (ransk. *barrette*), lipaton, ympyriäinen, yläpuolelta joskus neliskulmainen, vaatteesta tehty lakki, joka oli käytännössä erittäinkin 16:nnella vuosisadalla sekä miehillä että naisilla; myöhemmin se, eräissä maissa, on jäänyt käytäntöön eräiden viranomaisten, niink. tuomarien, professorien ja pappien virkapuvussa sekä myös ylioppilaiden päähineenä.

Baretti.

Barfoed *[-fod]*, Christen Thomsen (1815-89), tansk. kemisti, kemian ja farmasian lehtori Landbohøjskolessa Kööpenhaminassa. B. on julkaissut muutamia varsin taitavasti kirjoitettuja analyyttisen kemian oppikirjoja. *W. B.*

Bargiel *[-gil]*, Woldemar (1828-97), saks. säveltäjä, pianisti Clara Schumannin velipuoli, tuli 1874 opettajaksi Berliinin kunink. musiikkiopistoon; kuuluu Schumannin kouluun, olematta kuitenkaan hänen jäljittelijänsä; erinomaisia ovat vars. hänen pianosviittinsä.

Bar-Hebræus (oik. Abul-faradž), (1226-86), syyr.-arab. kirjailija, kotoisin Malatiasta. V:sta 1264 kuolemaansa saakka hän vaikutti jakobiittisen kirkon mafrjanina l. alipiispana. Hänen lukuisista kirjoituksistaan kieliopin, eksegetiikan ja historian alalla on syyriankielinen kronikka tärkeä lähdeteos. *K. T-t.*

Bari, sotainen ja peljätty neekeriheimo Valkean Niilin varrella. B:t ovat pitkäkasvuisia; ruumiinrakenne ja kasvonpiirteet epäsäännöllis̈et; eroavat hiukan tavall. Sudanin neekereistä. Iho on harvinaisen tumma, usein aivan musta. B:t käyttävät hyvin vähän vaatteita, mutta koristelevat ja maalaavat itseään paljon. Heidän elinkeinonsa ovat karjanhoito ja maanviljelys; he asuvat pienissä kylissä ja ovat taitavia seppiä. Yhteiskuntaelämä on patriarkaalinen; pikku-ruhtinaita on olemassa, mutta varsinainen heimokunta-järjestys puuttuu. B:n kieli lähentelee enimmin dinkan-kieltä ja on myös sukua muille Niilin varrella puhutuille kielille. *W. S-m.*

Bari delle Puglie. 1. Apuliaan kuuluva provinssi, Etelä-Italiassa, 5,350 km², 862,921 as. (1908). Hedelmällinen seutu: viiniä, öljypuita, etelänhedelmiä ja viljaa. Lampaanhoitoa. Suolaa ja salpietaria saadaan. — 2. B:n provinssin pääkaupunki Adrian-meren rannalla, 77,478 as. (1901), hyvä satama, vilkas kauppa ja merenkulku; vientitavarat: koneet, öljy, makeiset, liköörit, saippua, kynttilät y. m. Arkkipiispanistuin, useita kouluja, 2 vanhaa kirkkoa, taidekoulu ja museo. Room. nimi Barium. Se oli 10:nnellä ja 11:nnellä vuosis. bysanttilaisten hallussa, mutta 1071 sen valloitti normannilaispäällikkö Rob. Guiscard. *W. S-m.*

Baribal, mustakarhu *(Ursus americanus)* ks. Karhut.

Baring *[bē-]*, Saksasta 18:nnen vuosis. edellisellä puoliskolla Englantiin siirtynyt suku, josta on lähtenyt useita kyvykkäitä raha- ja hallitusmiehiä. — 1. Francis B. (1740-1810), perusti 1770 vanhemman veljensä John B:n kanssa kauppanimen Baring brothers & C:o, joka on maailman suurimpia kauppahuoneita ja harjoittaa pankki-, vienti- ja tuontiliikettä. V. 1890 kauppanimi, kärsittyään suuria tappioita Argentiinan valtiolainaoperatsioneissa, joutui suuriin rahallisiin vaikeuksiin, joista se kuitenkin pelastui Englannin ja Ranskan pankin avulla; se muutettiin samalla osakeyhtiöksi.

2. Alexander B. (1774-1848), rahamies ja politikko, edellisen poika, otti haltuunsa 1810 kauppahuoneen, oli 1806-35 alihuoneen jäsenenä, kauppaministerinä Peelin ministeristössä 1834-35, siirtyi 1835 lord Ashburtoniksi korotettuna ylihuoneeseen; oli alkuansa vapaakaupan mies, mutta vastusti sittemmin Peelin vapaakauppapolitiikkia. V. 1842 hän selvitti Yhdysvaltain ja Kanadan väliset rajariidat.

3. Thomas George B., Northbrookin jaarli (s. 1826), valtiomies, oli alihuoneen jäsenenä 1857-66, alivaltiosihteerinä Palmerstonin ja Gladstonen ministeristöissä, 1872-76 Intian varakuninkaana, jolloin toimi erittäin tarmokkaasti Bengaalissa 1874 sattuneen suuren nälänhädän lieventämiseksi. Gladstonen toisessa ministeristössä (1880-85) hän oli ensimäisenä amiraliteettilordina, lähetettiin 1884 Egyptiin tutkimaan maan yleistä ja varsinkin taloudellista tilaa; vastusti Gladstonen Irlannin politiikkaa eikä sen vuoksi 1886 ruvennut Gladstonen kolmannen ministeristön jäseneksi.

4. Evelyn B. lord Cromer (s. 1841), valtiomies, palveli ensin sotilasalalla, järjesti 1879 Egyptin raha-asiat; vuodesta 1883 hän nimellisesti Englannin edustajana, mutta todellisuudessa Egyptin korkeimpana hallitusmiehenä menestyksellä toimi maan rappeutuneitten olojen parantamiseksi eri aloilla. *J. F.*

Bariton ks. Baryton.

Bariumdioksidi (b.-peroksidi, b.-superoksidi), bariumin korkeampi happiyhdistys (BaO_2). Saadaan valkoisena jauheena kuumentamalla b.-oksidia (BaO) happivirrassa 450-550°. Luovuttaa korkeammassa lämpötilassa happea; käytetään vetysuperoksidin (ks. t.) valmistukseen. *W. B.*

Bariumhydraatti ks. Bariumhydroksidi.

Bariumhydroksidi (bariumhydraatti, baryyttihydraatti), bariumin, hapen ja vedyn kem. yhdistys ($Ba(OH)_2$), joka syntyy veden vaikuttaessa bariumoksidiin (ks. t.). B:n vesiliuos (baryyttivesi) on alkalinen neste, jota paljon käytetään analyyttisissä töissä. *(W. B.)*

Bariumi (Ba = 137,4) (kreik. sanasta *bary's* = raskas), kem. alkuaine. Tärkeimmät luonnossa tavattavista b.-yhdistyksistä ovat raskassälpä (bariumsulfaattia) ja viteriitti (bariumkarbonaattia); pelkkänä eli vapaassa tilassa ei b. luonnossa esiinny. Metallista b:a voidaan valmistaa hajoittamalla sähkövirran avulla sulaa b.-kloridia. B. on keltainen, ilmassa helposti hapettuva metalli, jonka om.-p. on noin 4. *(W. B.)*

Bariumkarbonaatti (hiilihappoinen bariumi), bariumin, hiilen ja hapen kem. yhdistys ($BaCO_3$), joka valkoisena jauheena saostuu bariumsuolaliuoksista, kun näihin lisätään ammoniumkarbonaattia. Tavataan luonnossa viteriittinä. *(W. B.)*

Bariumkloridi (klorbariumi), bariumin ja kloorin kem. yhdistys ($BaCl_2$); veteen helposti liukeneva; sen vesiliuosta käytetään tunnustimena (reagenssina) analyyttisissä töissä. *(W. B.)*

Bariumkromaatti (kromihappoinen bariumi), bariumin, kromin ja hapen kem. yhdistys ($BaCrO_4$); kauniin keltainen, veteen liukenematon jauhe, jota baryyttikellan nimellä käytetään väriaineena. *(W. B.)*

Bariumnitraatti (typpihappoinen bariumi), bariumin, typen ja hapen kemiallinen yhdistys $Ba(NO_3)_2$; veteen helposti liukeneva suola. *(W. B.)*

Bariumoksidi (baryytti, baryyttimaa), bariumin ja hapen kem. yhdistys (BaO); harmaan valkoinen jauhe, jota saadaan bariuminitraattia kuumentamalla; vrt. Bariumhydroksidi ja Bariumdioksidi. *(W. B.)*

Bariumplatinasyanuuri, bariumin, platinan, hiilen ja typen kem. yhdistys ($Ba\,Pt(CN)_4$). B. on sitruunankeltainen suola, jolla on suuri fluoressenssikyky; se muuttaa sekä tavalliset ultraviolettiset että myös Röntgen- ja uraanisäteet näkyväksi valoksi. *W. B.*

Bariumsulfaatti (rikkihappoinen bariumi), bariumin, rikin ja hapen kem. yhdistys ($BaSO_4$); tavataan luonnossa raskassälpänä eli baryyttisälpänä (ks. t.). B:a valmistetaan saostamalla bariumsuolaliuoksia rikkihapolla tai liukenevilla sulfaateilla. Valkoinen jauhe; liukenematon veteen ja happoihin (liukenee kuitenkin väkevöityyn rikkihappoon). Käytetään permanenttivalkean tai baryyttivalkean nimellä maalivärinä. *(W. B.)*

Bariumsulfidi (rikkibariumi), bariumin ja rikin kem. yhdistys (BaS), saadaan pelkistämällä bariumsulfaattia hiilellä. Valkoinen jauhe, jota käytetään liukenevien bariumsuolojen valmistukseen. *(W. B.)*

Bariumsuolat ovat yleensä vaikeasti liukenevia veteen, mutta liukenevat miedonnettuun suola- ja typpihappoon; poikkeuksen tästä tekee b.-sulfaatti, joka on miedonnettuihin happoihin liukenematon. B:t antavat valottomalle liekille vihreän värin. Liukenevat bariumsuolat ovat myrkyllisiä. *(W. B.)*

Bariumsuperoksidi ks. Bariumdioksidi.

Barjatinskij *[-jä'-]*, Aleksandr Ivanovitš (1814-79), ruhtinas, ven. sotamarsalkka; otti osaa kaukaasialaisiin sotiin ollen 1856-62 Venäjän sikäläisen armeijan ylipäällikkönä; kukisti kaukaasialaisten kansojen vastarinnan, valloittaen 6 p. syysk. 1859 väkirynnäköllä Ghunibin vuorilinnan, Šamylin viimeisen turvapaikan. *K. R. B.*

Barka, niemimaa ja ylänkö, n. 500 m korkea ylätasanko Ison Syrtin ja Egyptin välillä Pohj.-Afrikassa. Pohjoisessa se on kalkkikiveä, etelässä hiekkakiveä; lännestä itään kulkeva vajoamis- ja murrosalue erottaa sen Libyan erämaasta. Niemimaan pohj.-puoli, jossa sademäärä talvisin on riittävä, on hedelmällistä pelto- ja niittymaata; Džebel el Akdarin (vihreän vuoren) rinteillä on *Thuija*-metsiä, öljypuusekä palmulehtoja. Etelässä erämaan puolella on maa kuivaa halfa-heinää kasvavaa aroa. B. muodostaa Ben Ghasi nimisen, Turkille veroa maksavan vilajeetin; n. 50,000 km², 300,000 as. Pääkaupunki Ben Ghasi. Ennen muinoin B. muodosti kukoistavan kreikkalaisen siirtolan, Kyrenaikan, jonka pääkaupungin Kyrenen dorialaiset 631 e. Kr. rakensivat. Tästä on vielä jäljellä raunioita. *W. S-m.*

Barkaroli (it. *barcarola* l. *barcaruola* = venetsial. venelaulu), venetsialaisten ja napolilaisten venemiesten *(barcaruoli)* laulu, enimmiten $^6/_8$-tahtinen, mollissa. — Samansävyinen soitinsävellys. *I. K.*

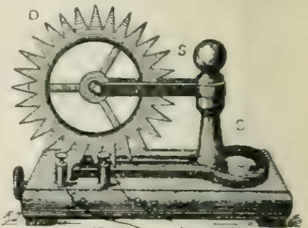
Barkasin ylänkö ks. Barka.

Barkassi (ransk. *barcasse*, holl. *barkas*), suurin sotalaivan veneistä, isovene.

Bar-Kohba („Tähden poika") l. Simon Kosibalainen oli juutalaisten johtajana kapinassa roomalaisia vastaan keisari Hadrianuksen aikana 132-135 j. Kr. *K. T-t.*

Barlaam ja Josafat, keskiaikainen hengellinen romaani, kertoo intialaisesta kuninkaanpojasta Josafatista, jonka käänsi kristitty erakko B. Kertomus on oikeastaan kristitty toisinto buddhalaisesta Siddhartan tarinasta. Kreikkalainen alkuteos (7:nneltä tai 8:nnelta vuosis. j. Kr.) käännettiin useille kielille.

Barlow'n *[bāloun]* **ratas,** laitos, millä määrätään magneetin vaikutus johtajaan, jonka läpi kulkee sähkövirta. Se on vaakasuoran akselin ympäri kiertävä syvähampainen ratas, jonka hampaat ylettyvät elohopea-astiaan. Ratas asetetaan hevosenkenkämagneetin poolien väliin, ja kun sen ja elohopean läpi johdetaan virta, rupeaa ratas pyörimään suunnassa, mikä riippuu virran suunnasta ja magneetin asennosta. *V. V. K.*

Barlow'n ratas.

Barlow'n *[bāloun]* l. Möller-Barlow'n tauti, nuoremmassa lapseniässä ilmenevä äkillinen tauti, joka luonteeltaan on riisitaudin ja keripukin kaltainen. Tunnuksellisia taudin merkkejä ovat luunpinnanalaiset, kovia tuskia tuottavat verenvuodot, helposti verta vuotavat ikenet, heikko ja hauras luurakenne, joka vähästäkin murtuu. *M. O-B.*

Barmakidit, Barmakin, erään persialaisen papin jälkeläiset, jotka abbasidien aikana olivat korkeimmissa viroissa. Harun-al-Rašidin aikana he joutuivat epäsuosioon.

Barmen, kaupunki Preussissa, Düsseldorfin hallintoalueella (Reinin maakunnassa), Wupperjoen laaksossa; se on kasvanut yhteen Elberfeldin kanssa. 156,000 as. Kaupungin muodostaa kolme pääosaa: Ylä-, Keski- ja Ala-B. Suuri tehdaskaupunki, nauha-, rihma-, silkki-, matto-, kone- y. m. tehtaita; tuotanto n. 150 milj. mk v:ssa. Reiniläisen lähetysseuran pääpaikka, monta ammattikoulua, museo, 11 kirkkoa y. m. *W. S-m.*

Barna, Ferdinánd (1825-95), unk. kielentutkija ja etnografi, Unkarin kansallismuseon virkamies (v:sta 1860), käsitteli useissa tutkielmissa suomalais-ugrilaisten kansain kieliä (etu-

päässä unkaria), esihistoriaa, pakanallista uskontoa ja runoutta koskevia kysymyksiä. Erikoista huomiota B. ansaitsee sen vuoksi, että hän ensimäisenä käänsi Kalevalan kokonaisuudessaan unkariksi (käännös ilmestyi v. 1871 Pestissä). B:n muista julkaisuista mainittakoon: „Suomalainen kansanrunous muinaisunkarilaiseen runouteen verrattuna" (1873), „Unkarin kielen korosta" (1875). „Eräs unkarilaisen ja suomalaisen kirjallisuuden välinen yhtymäkohta" (1878), „Muinaisuskontomme pääjumalat" (1881), „Muinaisuskontomme pienemmät jumaluusolennot sekä uhrimenot" (1881). Aikansa polttaviin kielikysymyksiin, „kielenuudistusriitaan" ja unkarilaisten alkuperää koskevaan väittelyyn B. myös otti osaa, asettuen edellisessä nykyajankin silmillä katsottuna periaatteellisesti varsin järkevälle ja maltilliselle kannalle, jälkimäisessä taas — niinikään tyynesti ja intohimottomasti — pääasiassa vastustaen Vámbéryn „turkkilaisteoriaa". Mainitsemista ansaitsee myös, että B. useissa selonteoissa tutustutti maamiehiään Suomessa ja Venäjällä ilmestyneihin, mordvalaisia ja votjakkeja koskeviin kansatieteellisiin ja historiallisiin teoksiin. — Useimmat B:n tutkielmista ja selostuksista ovat ilmestyneet Unkarin tiedeakatemian „Értekezések" nimisessä julkaisusarjassa. *Y. W.*

F. Barna

Barnabas (hebr. „kehottaja"), alkuaan Josef, leviitta, kotoisin Kypros-saarelta, sai apostoleilta nimen B. Hänellä oli arvonasema Jerusalemin ensimäisessä kristillisessä seurakunnassa, jolle hän lahjoitti kaiken omaisuutensa (Ap. t. 4_{36-37}). Saatettuaan ensin Paavalin apostolien yhteyteen tuli hänestä Paavalin työtoveri Antiokiassa, josta he yhdessä tekivät lähetysmatkan Kypros-saarelle ja Vähään-Aasiaan. Paavali mainitsee hänet myöhemmin kirjeissään (1 Kor. 9_6, Gal. 2_{13}). N. s. Barnabas-kirje ei ole hänen kirjoittamansa. *(A. F. P.)*

Barnabiitit, nuoren aatelismiehen Anton Maria Zaccarian (1502-39) v. 1530 Milanossa perustama säännöllisten (regulieerattujen) kuoriherrain yhdistys, jonka tarkoituksena oli sairas- ja sielunhoito, opetus j. n. e. Kolmen tavallisen munkkilupauksen lisäksi he olivat sitoutuneet olemaan pyrkimättä korkeampiin hengellisiin arvoasteisiin. Ankaran rippikurinsa takia he saavuttivat suuren maineen. Ovat tehokkaasti vaikuttaneet paavinvallan tukemiseksi, varsinkin Borromeon aikana. *K. Ö.*

Barnard *[bānəd]*, Edward Emerson (s. 1857), amer. tähtitieteilijä, v:sta 1895 Yerkestähtitornin johtaja Wisconsinissa. B. on keksinyt joukon tähtisumuja ja kiertotähtiä, joita on nimitetty hänen mukaansa. Erittäinkin hän on tutkinut Jupiteria ja sen seuralaisia ja on keksinyt sen viidennen kuun.

28. Painettu 21/5 09.

Barnard *[bānəd]*, John Gross (1815-82), amer. sotilasinsinööri, oli taitava linnoittaja; otti osaa kansalaissotaan.

Barnardo *[bənā'do]*, Thomas John (1845-1906), engl. lääkäri, suurenmoisen hyväntekeväisyystoiminnan perustaja. V. 1866 B. aloitti perustamalla kodin orpopoikia varten, joita hän kokoili Lontoon kaduilta, 1873 tähän liitettiin tyttökoti. Kuollessaan B. johti hyväntekeväisyysjärjestelmää, joka toimi enemmällä kuin 80:lla nuorenkansan pelastamista tarkoittavalla laitoksella. Nämä kodit, koulut, maanviljelyssiirtolat ja sairaalat pidettiin yllä etupäässä vapaaehtoisilla lahjoilla (yli 3 milj. markkaa vuodessa), yksinomaan ruokaan tarvitaan lähes kaksi miljoonaa markkaa. B:n kodeista ei hyljitä ketään; hänen onnistuikin kurjuuteen ja häviölle joutumasta pelastaa 62,000 henkeä.

Barnaul *[-u'-]*. 1. Alue Lounais-Siperiassa, Tomskin kuvernementissa, 125,730 km²; 585,344 as. (1897). Alueen läpi virtaa Ob-joki. — 2. B.-alueen pääkaupunki Obin varrella, perustettu 1730, 29,850 as. Altain vuoriteollisuuden keskus; keisarillisia kullan- ja hopeansulattoja, vuoritieteellinen museo ja korkeakoulu. Ilmasto tyypillinen mannerilmasto, vuotuinen keskilämpö + 0,4°, tammik. — 19,0°, heinäk. + 19,5°. *W. S-m.*

Barnave *[-nā'v]*, Antoine Pierre Joseph Marie (1761-93), ransk. politikko. B. valittiin 1789 Grenoblesta säätykokoukseen; oli kansalliskokouksen loistavimpia puhujia ja äärimmäisen vasemmiston johtajia; oli yksi niistä kolmesta komissaarista, jotka toivat kuningas Ludvig XVI:n takaisin hänen onnistumattomalta pakomatkaltaan (1791). Siitä lähtien hän toimi kuninkaallisen perheen auttajana ja neuvonantajana; vangittiin sen johdosta elok. 1792 ja mestattiin marrask. 1793. Hänen muistelmansa julkaistiin 1843. *J. F.*

Barnekow, Kristen (1556-1612), tansk. soturi, oli nuorempana tehnyt laajoja matkoja Etelä-Euroopassa ja Itämailla, kävi sitten eri kertoja lähettiläänä ulkomailla, kaatui 1612 helmik. taistelussa Hallannissa ruotsalaisia vastaan. Vähemmän luotettavan perintätiedon mukaan B. uhrasi henkensä pelastaaksensa Kristian IV:n hengen.

Barnet *[bānet]*, kauppala Hertfordshiren kreivikunnassa Englannissa, Lontoon pohjoispuolella. Se on Lontoon etukaupunki; 7,876 as. (1901). — B:n pohjoispuolella Edvard IV voitti Warwickin kreivin 14 p. huhtik. 1471.

Barnett *[bānet]*, Samuel Augustus (s. 1844), engl. pappi ja hyväntekijä. Yhdessä puolisonsa (s. 1851) kanssa, jolla miehensä työssä on suuri osuus, hän on Itä-Lontoossa pannut alkuun useita yhteiskunnallisia parannuksia, joiden tarkoituksena on ollut m. m. vaivaishoidon ja hyväntekeväisyyden järjestäminen. V. 1884 hän sai rakennetuksi Toynbee hall nimisen laitoksen, joka on eräänlainen työväenopisto; julkaisi 1893 yhdessä vaimonsa kanssa sosiaalireformatorisen ohjelmakirjoituksen „Practicable socialism".

Barnum *[bānəm]*, Phineas Taylor (1810-91), amer. „humbugin kuningas", herätti ensin huomiota New-Yorkissa näyttelemällä vanhaa neekerinaista, jonka hän sanoi olevan Washing-

tonin imettäjän ja 160-vuotiaan, vaikka tämä sitten huomattiinkin ainoastaan noin 75 vuoden ikäiseksi. Osti myöhemmin jonkunlaisen museon, oli sitten laulajatar Jenny Lindin impressaariona (1847-50) ja ansaitsi täten ½ milj. dollaria. B. menetti keinotteluissa omaisuutensa, mutta rikastui jälleen museollaan. Sitäpaitsi B. esiintyi raittiuspuhujana ja harjoitti hyväntekeväisyyttä; julkaisi oman elämäkertansa (1855 ja 1888).

Barnängen, kemiallis-teknillinen tehdas Tukholman Södermalmilla, perust. 1869. Sen huomattavimmat tuotteet ovat saippua, hajuvedet, kiillotusmuste ja varsinkin kirjoitusmuste. *J. C-én.*

Baro *[-ā-]* (kesk. lat.) ks. P a r o n i.

Baroccio *[baro'tšo]*, F e d e r i g o (1528-1612), it. taidemaalari, piti esikuvanaan varsinkin Correggioa, jonka tekotapaa hän usein hämmästyttävän onnistuneesti on jäljitellyt. Hänen raamatulliset kuvansa saavuttivat ennen paljon suosiota.

Báróczi, S á n d o r *[bārōtsi šāndor]* (1735-1809), unk. kirjailija, upseeri, kehitti oivallisilla käännöksillään unkarin suorasanaista tyyliä („Kassándra", 1774, Calprenèden mukaan; „Erkölcsi mesék", s. o. „Siveellisiä satuja", 1775, Marmontelin mukaan, y. m.). Tultuaan myöhemmällä iällään alkemistaksi hän kokonaan heitti kirjalliset harrastuksensa.

Barografi (kreik. *baros* = paino, ja *graphein* = kirjoittaa), itse-rekisteröivä ilmapuntari; tavallisesti aneroidi (ks. I l m a p u n t a r i), jonka osoitin piirtää viivan sylinterin ympäri kääritylle asteikkoristipaperille. Sylinteriä pyörittää kellolaitos. B:n piirtämää viivaa sanotaan b a r o g r a m m i k s i.

Barokkijalusta.

Barokki (ransk. *baroque*, vrt. it. *verruca* = syylä, kyttyrä ja portug. *barroco* = epäsäännöllliseksi muodostunut helmi), mauton, suunnaton, luonnoton, kiero. — Taidehistoriassa tarkoitetaan barokilla tai barokkityylillä, jota nimitystä ensin käytettiin Ranskassa renessanssin ja rokokon välisestä rakennustaiteesta, sitä taidesuuntaa, joka sai alkunsa italialaisesta myöhäisrenessanssista (Michelangelo) ja oli vallitsevana noin 1 ½ vuosisataa 1600 tienoilta 18:nnen vuosis. keskipaikoille ja toisellekin puolelle. Se oli luonteeltaan pöyhkeä, kerskaileva, suurta vaikutusta ja koristeellista juhlallisuutta tavoitteleva ja käsittelytavaltaan maalauksellinen. Kuvanveistotaiteessa b. käytti kierrettyjä muotoja, paisuvaa vaatetusta ja mitä omituisimpia asentoja. Katolinen kirkko käytti sitä vastareformatsionin välikappaleena, se tulkitsi hekumallista ekstaasia, hurmausta, myrskyävää elämänintoa (Bernini) ja ulkonaista voimaa ja loistoa (Rubens). Yhtä vähän kuin sen edellytykset oli se itsessään ihanteellinen, vaan päinvastoin kauttaaltaan materialistinen, sen klassillisuuskin (Ranskassa) oli tahallinen. Barokki oli yleensä ylvästelevää sotilas- ja hovitaidetta, ainoastaan Hollannissa se pysyy tälläkin aikakaudella porvarillisendemokraattisena. *R. E. H.*

Barokkikoristus.

Barokkityyli ks. B a r o k k i.

Barometri (kreik. *baros* = paino, ja *metron* = mitta), ilmapuntari (ks. t.).

Barometrografi ks. B a r o g r a f i.

Barometz l. A g n u s s c y t h i c u s, aasialaisen tarun mukaan karitsa, joka syntyy kasvista; 1500-luvun alkupuolelta se esiintyy verta tyrehdyttävänä lääkkeenä ja kuvataan senaikuisissa „yrttikirjoissa" olennoksi, joka oli puoleksi eläin, puoleksi kasvi. Linné, joka Kiinasta sai tämän ihmeellisen organismin, tunsi sen erään sananjalan *(Apidium Baromez)* juurakoksi. Tämä, joka sisältää keltaista maitiaisnestettä ja on 0,3 m pituinen, kohoaa hiukan maanpinnasta ja on helakankeltaisten, silkinkiiltoisten suomujen peittämä, joten se jonkunverran muistuttaa maassa makaavaa karitsaa. Suomuja tuodaan vielä nykyäänkin itämailta Eurooppaan. *J. A. W.*

Baron, J u l i u s (s. 1834), saks. lainoppinut ja roomalaisen oikeuden tutkija. Teoksia: „Pandekten" (9:s painos 1896); „Abhandlungen aus dem römischen Zivilprozess" (1881-87, 3 osaa); „Geschichte des römischen Rechts" (1884) y. m. *O. K:nen.*

Baron *[-rō']*, M i c h e l (1653-1729), ransk. näyttelijä ja näytelmäkirjailija. Aluksi Molièren teatterissa, sittemmin Theatre français'n „kunnia ja ihme". Hän oli kookas, jalomuotoinen mies ja hänellä oli kauniskaikuinen sointuisa ääni, näiden ulkonaisten ansioiden ohella oli hänellä harvinainen hengenterävyys ja hienous. B. näytteli sekä koomillisia että traagillisia osia, mutta varsinaisena erikoisalana olivat hänellä Racinen hienot, ylevät sankarit. Ajan liioittelevaa näyttelemistapaa vastaan hän asetti hillitymmän, jalomman taideprinsiipin. — Hänen näytelmänsä ovat vähäarvoisempia. *V. K-i.*

Baronet (engl. *bärənet*), ainoastaan vanhimmalle pojalle perinnöksi menevä aatelisarvo, Englannin Jaakko I:n perustama 1611. On alempi „lord"-arvoa eikä tuota jäsenyyttä ylähuoneessa. Baronet-perheen päämies käyttää ristimänimensä edellä arvonimeä s i r (Sir Robert eli Sir R. Peel, ei milloinkaan Sir Peel); hänen vaimonsa on l a d y.

Baronius, C æ s a r (1538-1607), room.-katol. kirkkohistorioitsija. Opiskeltuaan Berolissa ja Napolissa hän liittyi Filip Nerin (k. 1595) oratoriumveljeskuntaan ja rupesi, hartaasti noudattaen tässä veljeskunnassa vallalla olevia harrastuksia tutkiskelemaan varsinkin kirkon muinaisuutta; v. 1596 paavi Klemens VIII teki hänestä kardinaalin ja Vatikaanin kirjastonhoitajan; Mattias Flaciuksen „Magdeburgin centurioitten" ilmestyttyä B. ryhtyi Nerin y. m. kehotuksesta esittämään kirkon vaiheita katolilaiselta näkökannalta; näin syntyivät „Annales ecclesiastici a Christo nato ad annum 1198" (12 nidettä, Roomassa 1588-1607) — ensimäinen katolil. kirkkohistoria. *K. O.*

Baroskooppi (kreik. *baros* = paino ja *skope'in* = katsoa), barometrin (ilmapuntarin) vanha nimitys.

Baross *[-roš]*, G á b o r (1848-92), unk. valtiomies, v:sta 1883 kulkulaitosministeriön valtiosihteeri, v:sta 1886 yleisten töiden ja kulkulaitosten ministeri, v:sta 1890 sen lisäksi kauppaministeri. Tultuaan v. 1875 valtiopäivämieheksi B. liittyi vallitsevaan n. s. „vapaamieliseen" puolueeseen ja kuului sitten Kálmán Tiszan uskollisimpiin ja voimakkaimpiin aseenkantajiin. Kulkulaitosten alalla on B:n ansioksi luettava, että useimmat Unkarin rautatielinjat tulivat valtion huostaan ja että maksut sekä henkilöettä tavaraliikenteestä määrättiin n. s. vyöhykejärjestelmän mukaan, joten Budapestin ja sen ympäristön välinen liikeyhteys tuli halvaksi ja helpoksi, ja samalla maan kaukaisimmatkin seudut lujemmin liittyivät maan keskipisteeseen. B:n muista monilukuisista uudistustoimista mainittakoon vielä postisäästöpankkien käytäntöönotto, posti- ja sähkölennätinlaitoksen yhdistäminen, opetuskurssien järjestäminen teollisuuden, postin, sähkölennätinlaitoksen ja rautatien palveluksessa olevia varten, sekä Rautaportin kulkuväylän järjestely. B:n monipuolista toimintaa Unkarin kaupan edistämiseksi johtivat selvät päämäärät: kotimaisen liikkeen riippumattomuus ulkomaalaisesta, kotimaisen teollisuuden kohottaminen, viennin edistäminen.
Y. W.

Barotermometri (kreik. *baros* = paino, ja t e r m o m e t r i). Koska se lämpötila eli temperatuuri, jossa vesi kiehuu, riippuu ilmanpaineesta, niin voidaan määrätä ilmanpainetta myöskin siten, että erittäin tarkan ja pieniin asteosiin jaetun lämpömittarin avulla otetaan huomioon, mikä on veden kiehumispiste kysymyksessä olevassa paineessa. Tätä varten tehtyjä n. s. b:eja käytetään usein korkeusmittauksiin. Sillä määrämällä kiehumapisteen esim. vuorenhuipulla voi määrätä siellä vallitsevan ilmanpaineen ja siten laskea vuoren korkeuden.
G. M-r.

Baróti Szabó, D á v i d *[-rō- sabō dā-]* (1739-1819), unk. kirjailija, joka — aikansa klassillisen suunnan edustajana — sekä käännöksissään että (kirjalliselta kannalta katsoen jotenkin vähänarvoisissa) alkuperäisissä runoissaan huomattavalla menestyksellä sovitteli klassillisia runoudenmuotoja unkarinkieliseen runouteen. Se riita, johon B. Sz. prosodiasta ja runollisesta kielestä joutui kahden muun saman suunnan edustajan, J. Rájnisin ja N. Révain (ks. t.) kanssa, kiinnitti yleisön huomion kirjallisuuskysymyksiin ja näytti unkarinkielen lakien selvittämisen tarpeellisuuden. B. Sz:n käännöksistä ovat huomattavat Miltonin „Kadotettu paratiisi" ja varsinkin Vergiliuksen „Eneidin" arvokas unkarinnos (2 osaa, Wien 1810 ja Budap. 1813). Hän oli varsin rohkea „kielenuudistaja" (vrt. B a r c a f a l v i S z a b ó, Dávid) ja esiintyi muutenkin kielimiehenä julkaistessaan heksametrirunon muodossa harvinaisten unkarin sanojen luettelon („Kisded szótár", 1784, 2:n pain. 1792) sekä oikeinkirjoitusopin ja runo-opin kieliopillisine havaintoineen („Orthographia és grammatikabeli észrevételek", 1800).
Y. W.

Barotse *[-o't-]* l. M a r o t s e, Bantu-heimo Englannin Etelä-Afrikassa 15—16° etel. lev. Sambesin latvoilla, missä laakso joen vuotuisten tulvain takia on hedelmällinen. B. muodostaa yhdessä Mabunda-heimon kanssa valtion, jonka hallitsijalla on täysin despoottinen valta. Barotse-Mabunda valtio ulottuu Kuando-joen yhtymäkohdalta Sambesiin etelässä, Kongo-Sambesi-jokien vedenjakajalle pohjoisessa. Tärkein elinkeino on maanviljelys. 1890-luvun loppuvuosilta B. tunnustaa Englannin yliherruuden; se kuuluu Luoteis-Rhodesian alueeseen.
W. S-m. (K. R. B.)

Barozzi, G i a c o m o ks. V i g n o l a.

Barquisimeto *[-rkisime'-]*, samannimisen valtion pääkaupunki Venetsuelassa B.-joen varrella. 32,000 as. Perustettu jo 1522. Maanjäristys hävitti sen 1812, mutta se on uudestaan rakennettu.
W. S-m.

Barramunda-kala ks. K e u h k o k a l a t.

Barranco *[-a'ŋko]*, syvä rotko Palma nimisellä Kanarian-saarella. Vesi on uurtanut sen pehmeistä vuorilajeista muodostuneeseen tulivuoreen ja se yhdistää nyt alkujaan kaikin puolin suljetun kraatterin ulkomaailman kanssa. Kraatterin l. kraatterilaakson nimenä on *Caldera*. Tällaiset rotkot ja laaksot ovat omituisia sellaisille tulivuorille, jotka erosionin (veden uurtavan voiman) vaikutuksesta ovat muuttaneet muotoaan. Sentähden näillä muodostumilla kaikkialla, missä niitä tavataan, on nimenä *barranco* ja *caldera*.
W. S-m.

Barrande *[barā'd]*, J o a c h i m d e (1797-1883), ransk. geologi, pakeni heinäkuun vallankumouksen jälkeen (1830) Böömiin. Saavuttanut suurimman tieteellisen maineensa tämän maan siluurikerrosten tutkijana. Hänen pääteoksensa „Système silurien du centre de la Bohême" (1852-1867) on alallaan arvokkaimpia.

Barranquilla *[-ki'lja]*, Kolumbian liittotasavallan suurin kauppapaikka Magdalena-joen suuhaaran varrella; jokiliikenteen keskus, 41,807 as. B. on rautateitse Sabanilla nimisen satamakaupungin yhteydessä; vuotuinen n. 25 milj. mk:n tavaranvaihto.

Barras *[barā']*, P a u l F r a n ç o i s J e a n N i c o l a s de (1755-1829), kreivi, ransk. politikko. Oli alkuaan upseeri. Varsin vapaan nuoruuselämän jälkeen B. liittyi vallankumoukseen ja oli kiivas jakobiini; Toulon'in kapinan ankara kukistaja, thermidorin 9 p:nä hän tuli Pariisin komendantiksi ja vangitsi Robespierren. Direktoriumin jäsen. B:n toimesta Napoleon nimitettiin Ranskan sotajoukkojen päälliköksi Italiaan ja siten hän joudutti tasavallan häviötä. Kun Napoleon 18 p:nä brumairea (9 marrask.) 1799 suoritti valtiokeikauksensa ja kukisti direktoriumin, oli B:n vetäytyminen syrjään; hän sai pian käskyn pysytellä loitolla Pariisista; jätti jälkeensä tärkeitä muistiinpanoja.

Barras.

Barre *[bār]* (ransk.), tanko; kulta- tai hopeakanki, jonka metalliarvo on leimalla merkitty; suurten pankkien metallivaluta on usein tällaisissa tangoissa.

Barren Grounds *[bärən graundz]*, maa-alue Englannin Pohj.-Ameriikassa. Se ulottuu Churchill-joesta luoteeseen Jäämerta kohti. Maanpinnan muodostavat useimmissa paikoin paljaat kallioalat, järvet ja suomaat; kasvullisuus niukka: siellä täällä vaivaiskoivu- ja pajuvarvukkoa, muuten sammaleita, jäkäliä ja sieniä. Runsaasti metsänriistaa ja kaloja. Asukkaat tinnéh-intiaaneja. *W. S-m.*

Barrès *[bare's]*, Maurice (s. 1862), ransk. kirjailija, alkuaan paradoksaali, uhitteleva dekadentti, jonka hienolla psykologialla ja hiotulla, huolitellulla, joskin toisinaan hieman tavoitellulla kielellä kirjoitetut kirjat „Sous l'œil des barbares" (1888), „Un homme libre" (1889), „Le jardin de Bérénice" (1890), „L'ennemi des lois" (1893) kehittivät äärimmäisen minän-palveluksen kärkeensä, melkeinpä anarkismiin. Myöhemmin kehittyi hänestä „boulangismin" kautta yltiönatsionalisti, joka on saavuttanut huomiota Dreyfus'n kiihkeänä vastustajana sekä ankarana antisemiittinä. Hänen kansallista aatesuuntaansa edustaa kolmikko „Le roman de l'énergie nationale", jonka muodostavat „Les déracinés" (1897), „L'appel au soldat" (1900), „Leurs figures" (1902). Valittu Ranskan akatemian jäseneksi v. 1907. *V. K-i.*

Barrett-Browning, Elizabeth ks. Browning.

Barri (ransk. *barre* = tanko) 1. nojapuut, voimisteluteline, jonka muodostaa kaksi yhdensuuntaista vaakasuoraa tankoa, jotka ovat patsaiden varassa.

Barrias *[baria's]*. 1. Félix Joseph B. (1822-1904), ransk. taidemaalari, maalannut useita historiallisia aiheita esittäviä tauluja, joilla on klassillinen, monumentaalinen luonne. — 2. Louis Ernest B. (1841-1905), edellisen veli, kuvanveistäjä, Ranskan etevimpiä aikakaudelta ennen Rodin'ia.

Barrikadi (ransk. *barricade* < *barrique* = viinitynnyri), katusulku, joka on kyhätty kokoon erilaisista käsillä olevista esineistä, esim. huonekaluista, ajopeleistä y. m. puolustautumista varten. B:eilla on ollut suuri merkitys Pariisissa eri aikoina tapahtuneissa levottomuuksissa ja vallankumouksissa. *(G. R.)*

Barrios, Benet Roura (s. 1866), lääket. toht. Barcelonassa, kirjailija, Suomi-ystävä. Barcelonan kataloniankielisissä lehdissä julkaissut m. m. Suomea koskevia kirjoitelmia („Snellman") ja (ranskal. käsikirjoituksesta) kääntämänsä Runebergin „Saarijärven Paavon" sekä muutamia Ahon lastuja („Suomen lippu", „Isänmaan malja", „Isäntä ja mökkiläinen", „Kotiin", „Laulaen", „Katajainen kansani", „Ikuiset kukat"). Käännökset, jotka katalonialaisissa piireissä ovat saavuttaneet suurta suosiota, ilmestyivät uudestaan kuvallisessa kirjasessa „Finlandeses" (Barc. 1905). *O. J. T.*

Barrister *[bäristə]*, engl. asianajaja, jolla on oikeus ajaa toisen asiaa Englannin ylioikeuksissa (superior courts). *O. K:nen.*

Barriääri (ransk. *barrière*), kaidepuu, reunavarustus; salpapuu.

Barriääri-riutta ks. Koralli-riutta.

Barrot *[barō']*, Camille Hyacinthe Odilon (1791-1873), ransk. valtiomies. Bourbonien palattua Ranskaan (1814) hän esiintyi taantumuksen vastustajana, erittäinkin asianajajana useissa valtiollisissa oikeudenkäynneissä. Hänen valtiollinen ohjelmansa oli: kuningasvalta, mutta tasavaltaiset laitokset; B. oli senvuoksi 1830 mukana perustamassa heinäkuunmonarkiaa, mutta esiintyi sittemmin maltillisen vasemmiston johtajana Ludvik Filipin hallituksen vastustajana; harrasti varsinkin äänioikeuden laajentamista, mutta hänen alkuunpanemansa äänioikeusliike reformibanketteineen ei vienytkään, niinkuin B. olisi tahtonut, rauhalliseen parannukseen, vaan helmikuun vallankumoukseen 1848. V. 1848-49 B. oli oikeusministerinä prinssi-presidentti Ludvik Napoleonin ensimäisessä ministeristössä. 2 p. jouluk. 1851 tapahtuneen valtiokaappauksen jälkeen hän vetäytyi yksityiselämään, mutta esiintyi sittemmin „vapaamielisen keisarivallan" kannattajana. Napoleon III:n kukistuttua hän tuli valtioneuvoston jäseneksi ja 1872 puheenjohtajaksi. Hänen muistelmansa ilmestyivät 1875-76. *J. F.*

Barrow *[bärou]*, Sir John (1764-1848), engl. maantieteilijä ja tutkimusmatkailija, matkusti lähettilään sihteerinä Kiinassa ja Kochinkiinassa, myöhemmin Etelä-Afrikan sisäosissa; tuli 1804 Englannin amiraliteetin sihteeriksi. On kirjoittanut laajoja ja tarkkoja kertomuksia matkoistaan ja maant. tutkimuksistaan. *W. S-m. (K. R. B.)*

Barrow-in-Furness *[bärou in fəənes]*, Luoteis-Englannin kaupunki, vastapäätä Walney-saarta, 57,584 as. (1901). Suuria jute-kutoma-, rauta-, teräs- ja konetehtaita, laivaveistämöitä, telakoita. 60 v. sitten B. oli vain pieni kalastajakylä. *W. S-m.*

Barrow'n-salmi *[bäroun]*, Pohj.-Ameriikassa, sijaitsee 74° p. lev. ja kulkee idästä länteen. Pohjoisessa rajoittavat sitä Pohjois-Devon-saari ja Parry-saaret, etelässä Pohjois-Somerset-saari. Salmi yhdistää Lancaster-salmen Melville-salmeen. Saanut nimensä maantieteilijä Sir John Barrow'n (ks. t.) mukaan. *W. S-m.*

Barry *[bäri]*, elpyvä satamakaupunki Etelä-Walesissa, Englannissa lähellä Cardiffia, tämän lounaispuolella; n. 28,000 as., kivihiilien ja metallien vientiä. B:ssä käy lukuisasti suomalaisia merimiehiä. Suomen merimieslähetysseuran merimiespappi, jonka pää-asemana on Lontoo, pitää suomalaisille tarpeen tullen jumalanpalveluksia norjalaisessa merimieskirkossa Dock Chambersin luona. *T. W-ri. (W. S-m.)*

Barry *[bäri]*, Sir Charles (1795-1860), engl. arkkitehti, opiskeli Italiassa ja matkusteli Itämailla. Hänen rakennuksistaan on huomattavin Englannin parlamentin talo Lontoossa, rakennettu (1840-60) goottilaiseen n. s. perpendikulaari-tyyliin. B. oli ensimäinen, joka käytti goottilaista tyyliä uusaikaisessa maallikkorakennuksessa. *(R. E. H.)*

Barsac *[-sa'k]*, kylä Gironden departementissa Ranskassa, Garonne-joen vasemmalla rannalla, 1,485, kuntana 2,956 as. (1901). Tunnettu erinomaisista valkoisista ja punaisista (Bordeuax-) viineistään ja myöskin kaupastaan sekä tynnyrienvalmistuksestaan.

Barsov, Nikolai Pavlovitš (1839-89), ven. historioitsija, on julkaissut m. m. „Aineksia Muinais-Venäjän historiallismaantieteellistä sanakirjaa varten" ja tärkeän teoksen „Piirteitä Venäjän historiallisesta maantieteestä. Muinaisvenäl. kronikan maantieto" (1873). *J. J. M.*

Bartels, Adolf (s. 1862), saks. kirjailija, n. s. kotiseuduntaiteen (Heimatkunst) innokkaimpia edustajia, on kirjoittanut runoja, draamallisia teoksia, romaaneja ja kirjalliskriitillisiä tutkielmia; hänen teoksistaan mainittakoon runopukuiset kertomukset: „Aus der meerumschlungenen Heimat", leikillinen eepos „Der dumme Teufel", historialliset romaanit „Die Dithmarscher" ja „Dietrich Sebrandt", draamallinen kolmikko „Martin Luther", kirjalliskriitilliset katsaukset „Die deutsche Dichtung der Gegenwart" ja „Geschichte der deutschen Literatur".

Barth, Heinrich (1821-65), saks. löytöretkeilijä, 19:nnen vuosis. kuuluisimpia Afrikan -tutkijoita. Perusteellisten historiallis-kielitieteellisten opintojen jälkeen B. teki matkan (1845) Pohjois-Afrikan ja Vähän-Aasian halki. V. 1850-55 B. otti osaa Englannin hallituksen lähettämään retkikuntaan ja tutki Bagirmin ja Timbuktun välisiä seutuja. Retken tulokset ovat esitettyinä teoksessa „Reisen und Entdeckungen in Nord- und Zentralafrika"; mainittakoon myös „Wanderungen durch die Küstenländer des Mittelmeers".

Barth, Paul (s. 1858), saksal. filosofinen kirjailija, filosofian ja kasvatusopin professori Leipzigin yliopistossa, on m. m. julkaissut „Die Philosophie der Geschichte als Sociologie" (I, 1897) ja „Die Stoa" (1903); toimittaa aikakauskirjaa „Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie und Sociologie".

Barth, Theodor (s. 1849), saks. vapaamielinen politikko, opiskeli lakitiedettä ja kansantaloutta, toimi asianajajana sekä useissa hallinnollisissa ja kunnallisissa viroissa Bremenissä. Tutki matkoilla Euroopassa ja Ameriikassa valtiotaloutta ja esiintyi myös kirjailijana. Valittiin ensi kerran 1881 valtiopäiville, missä liittyi saksalais-vapaamieliseen puolueeseen; on julkaissut viikkolehteä „Nation". *G. R.*

Barthelemy *[-telmī']*, Jean Jacques (1716-95), ransk. muinaistutkija, Pariisin kuninkaallisen mitalikabinetin johtaja, suorittanut ansiokkaita tutkimuksia m. m. palmyralaisista ja foinikialaisista piirtokirjoituksista. Kuuluisa on varsinkin hänen teoksensa „Voyage du jeune Anacharsis en Grèce", joka antaa monipuolisen kuvauksen muinaisen Kreikan oloista (vrt. Anakharsis).

Barthélemy-Saint-Hilare *[telmī sätilä'r]*, Jules (1805-95), ransk. oppinut ja politikko, filosofian professori ja akatemian jäsen, tehnyt täydellisen käännöksen Aristoteleesta sekä kirjoittanut teoksia buddhalaisuudesta, Muhammedista, Koraanista ja Veda-lauluista y. m. V:n 1851:n valtiokeikauksen jälkeen B. otti eron virastaan. 1880-81 hän oli ulkoasiainministerinä Ferryn ministeristössä. *(G. R.)*

Bartholdi *[-o'-]*, Frédéric Auguste (1834-1904), ransk. kuvanveistäjä, tunnettu varsinkin jättiläisteoksestaan „Vapaus", joka on johtoloistona New Yorkin sataman suulla. Hänen merkillisimpiä teoksiaan on vielä „Belfort'in leijona", pystytetty Pariisiin Belfort'in urhoollisen puolustuksen muistoksi. *(R. E. H.)*

Bartholin *[-ī'-]*. 1. Thomas B. (1616-80), tansk. oppinut, oli ensin matematiikan professorina Kööpenhaminassa ja tuli sitten anatomian professoriksi. B. on tehnyt useita tärkeitä keksintöjä m. m. n. s. B:n tiehyeen (l. ductus tharicus); hän oli väittelyssä useiden oppineiden kanssa, m. m. Olof Rudbeckin kanssa. Anatomina hän on saavuttanut suuren maineen. — 2. Rasmus B. (1625-98), edellisen veli, matematiikan ja lääketieteen professori Kööpenhaminassa. Hän huomasi, että (enimm. Islannissa tavattava) kalkkisälpä taittaa valonsäteet kahtia. Hän kannatti Huyghensin undulatsionioppia. *G. M-r.*

Bartholinin rauhaset *(Glandulæ bartholinianæ)*, kaksi herneenkokoista, limaa erittävää rauhaista, jotka sijaitsevat pienten häpyhuulien kohdalla kahden puolen emättimen suuta. Niiden keksijät ovat ransk. anatomi Duvernoy ja tansk. lääkäri Kasper Bartholin. — Bartholinin tiehyt, kielen-alaisten rauhaisten tiehyt.

Bartholomæus *[-ē'-]* ks. Bartolomeus.

Barthou *[-tū']*, Jean Louis (s. 1862), ransk. politikko, lakimies, valittiin 1889 edustajakamariin; yleisten töiden ministerinä Dupuyn toisessa ministeristössä 1894-95; sisäasiain ministerinä Mélinen ministeristössä 1896-98 ja v:sta 1906 jälleen yleisten töiden ministerinä Clémenceaun ministeristössä; etevä puhuja ja väittelijä.

Bartók, Lajos *[bartōk lajoš]* (s. 1851), unk. kirjailija, kuvailee lyyrillisissä runoissaan rakkautta, Pohjois-Unkarin luontoa, isänmaata (runokokoelmia on ilmestynyt useampiakin, joista yksi, „Karpáti emlékek", s. o. „Muistelmia Karpaateilta", on käännetty saksaksi), huomattavammissa näytelmissään taas historiallisia aiheita: „Kendi Margit" (1884, „Margareeta K."), „Thurán Anna" (1888, „Anna Th.", myös saksaksi), „Erzsébet királyné" (1892, „Kuningatar Elisabet"). B. on myös ottanut osaa politiikkaan osaksi valtiollisten pilalehtien toimittajana, osaksi valtiopäivämiehenä. *Y. W.*

Bartoli, Adolfo (1833-94), it. kirjallishistorioitsija, oli professorina Firenzessä. Hänen pääteoksensa on suuri, oppineesti kirjoitettu ja ansiokas „Storia della letteratura italiana", joka käsittelee aikaisempaa ital. kirjallisuutta Petrarcaan asti.

Bartoli. 1. Taddeo di B. (n. 1363-1422), it. taidemaalari, työskenteli Sienassa, Perugiassa ja Pisassa; hänen maalaustapansa oli sienalaisen sielukasta, mutta samalla voimakasta ja eloisaa, siinä elää vielä Giotton henki. — 2. Pietro Santi B. (1635-1700), it. taidemaalari ja kuparinpiirtäjä, Poussin'in oppilas. *R. E. H.*

Bartolomeuksen-yö ks. Pärttylin-yö.

Bartolomeus (s. o. Tolmain poika), yksi Jeesuksen 12:sta apostolista (Matt. 10_3; Mark. 3_{18}; Luuk. 6_{14}; Ap. t. 1_{13}), epäilemättä sama, joka Joh. 1_{45} seur. ja 21_2 mainitaan nimellä Nathanael. Hänen myöhemmistä elämänvaiheistaan ei ole mitään varmoja tietoja. *(A. F. P.)*

Bartolommeo *[-ē'-]*, Fra, alkuperäinen nimi Baccio della Porta (1475-1517), it. taidemaalari, siirtyi Savonarolan vaikutuksesta munkiksi San Marco-luostariin Florenssissa. Maalasi

enimmäkseen alttaritauluja; hänen tyylinsä on kauttaaltaan juhlallinen, kuvastaa inhimillisyyden täydellisyyttä, ulkonaista kauneutta, yliluonnollista, suurenmoista ihanuutta. Hänen etevimmistä teoksistaan mainittakoon „Ylösnousemus" ja „Kristuksen hautaaminen" (molemmat Firenzessä), joissa hänen etevä piirustuskykynsä, koloristinen taituruutensa ja suurisuuntainen sommittelutapansa kiinnittävät huomiota puoleensa. *R. E. H.*

Bartolozzi *[-lo'-]*, Francesco (1725-1813), it. kuparinpiirtäjä, opiskeli Venetsiassa, matkusti 1764 Lontooseen ja vei sinne uudenaikaisen italialaisen kuparinpiirrostaidon. *R. E. H.*

Bartolus (1314-1357), kuuluisa italialainen lainoppinut; tunnettu „Corpus juris civilikseen" kirjoittamistaan laajoista selityksistä eli kommentarioista; perusti „postglossaattorien" (ks. t.) koulukunnan, jonka kannattajia perustajansa mukaan sanottiin myöskin bartolisteiksi. B:n „Opera Omnia" julkaistiin 11 nidoksessa 1588-89. *O. K:nen.*

Barton *[bätn]*, Sir Edmund (s. 1849), australialainen valtiomies, lakimies, valittiin 1879 Uuden Etelä-Walesin lakiasäätävään kokoukseen; sen puheenjohtaja 1883-87. Vuosina 1889 ja 1891 hän oli ajoittain ministerinä; toimi Australian valtioliiton aikaansaamiseksi ja tuli 1901 tämän valtioliiton ensimäiseksi pääministeriksi; oli mukana siirtomaiden konferenssissa Lontoossa 1902, jolloin aateloitiin; luopui ministerinvirastaan 1903 ja nimitettiin äsken perustetun Australian korkeimman tuomioistuimen tuomariksi.

Bartoszewicz *[bartoše'vitš]*, Julian (1821-70), puolalainen historioitsija, oli ensin lukion opettajana, sittemmin ylikirjastonhoitajana Varsovassa. Hänen historiallisista teoksistaan, jotka perustuvat tarkkoihin lähdetutkimuksiin, mainittakoon: „Ruhtinaalliset piispat" (1851), „Puolan etevät miehet 18:nnella vuosis." (1853-57), hänen kuolemansa jälkeen ilmestynyt Puolan vanhin historia (1878) ja Puolan kirjallisuuden historia (1861). *J. J. M.*

Bartram, Johan (1809-65), sotilas ja matkustaja, vanh. skotl. sukua; sai kasvatuksensa Viipurissa; otti osaa Navarinon taisteluun 1827; siirtyi 1839 virantekoon venäläis-ameriikkalaiseen komppaniaan; tuli 1848 Suomen luotsilaitoksen päällikön apulaiseksi, sai everstinä virkaeron 1853; asettui sen jälkeen maanviljelijäksi Savoon; sai Saimaan kanavan valmistuessa 1856 hallitukselta tehtäväksi tutkia ja viitoittaa Saimaan vesistön väylät, jossa toimessa oli kuolemaansa asti. *K. R. B. (J. F.)*

Bartsch, Johann Adam Bernhard von (1757-1821), itäv. kuparinpiirtäjä ja taidehistorioitsija. Teoksellaan „Peintre-Graveur" hän laski perustuksen nykyaikaiselle kuparipiirrostekniikalle. *R. E. H.*

Bartsch, Karl (1832-88), etevä saks. filologi ja kirjallisuudentutkija, oli 1858 professorina Rostockissa, senjälkeen Heidelbergissä; julkaisi vanhoja saksalaisia runoteoksia, m. m. „Niebelungenliedin" ja „Kudrunin" sekä provencelaisia teoksia, kirjoitti tutkimuksia saksalaisesta ja romaanilaisesta kirjallisuudesta, käänsi Niebelungenliedin ja Danten „Divina commedian"; kirjoitti itsekin runoja.

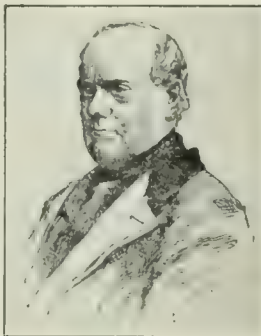
Baruk *[-ūk]* (hebr. „siunattu"), profeetta Jeremiaan uskollinen ystävä, joka m. m. kirjoitti hänen ennustuksensa kirjaan (Jer. 36_4, $_{17}$ seur. $_{27}$, $_{32}$, 45_1) ja Jerusalemin hävityksen jälkeen 586 e. Kr. pakoitettiin yhdessä profeetan kanssa siirtymään maanpakoon Egyptiin (Jer. 43_6). Hänen nimellään on säilynyt kirja, n. s. Barukin kirja, yksi Vanhan testamentin apokryyfejä, joka kuitenkin on vasta paljoa myöhemmältä ajalta, ainakaan ei aikaisemmalta kuin toisen vuosis. loppupuolelta e. Kr., mutta mahdollisesti vasta noin 70:n vaiheilta j. Kr. *A. F. P.*

Barwood *[bävud]* ks. Camwood.

Barwood-kompositsioni *[bävud-]*, väritehtaissa peittana (ks. t.) käytetty tinaliuvos.

Bary, Heinrich Anton de ks. De Bary.

Barye *[bari']*, Antoine Louis (1795-1875), ransk. kuvanveistäjä, tunnettu uranaukaisijana eläinveistoksen alalla. Hän tutki tarkoin eläinten luonnetta, ruumiinrakennusta ja liikkeitä, hylkäsi klassillisen ihannoivan eläinveistostyylin ja esitti leijonan, hevosen, koiran, elefantin, tiikerin, karhun j. n. e. realistisella täsmällisyydellä. Hänen teoksistaan mainittakoon „Tiikeri taistelussa krokodiilin kanssa" ja „Jalopeura ja käärme" (viimem. Tuilerie-puutarhassa). *R. E. H.*

Barye.

Baryton (kreik. *bary's* = raskas syvä ja *tonos* = sävel). 1. Tenoria matalampi, mutta bassoa korkeampi miesääni, kaunissointuisin kaikista. — 2. Soittokone viola di bardone, sellon kaltainen, mutta useampikielinen jouhisoitin, joka 18:nnella vuosis. oli varsin suosittu; niinpä kerrotaan Haydnin sille säveltäneen 163 soittokappaletta. *I. K.*

Baryen „Jalopeura ja käärme".

Baryum ks. Bariumi.

Baryytti ks. Bariumoksidi.

Baryyttihydraatti ks. Bariumhydroksidi.

Baryyttikelta ks. Bariumkromaatti.

Baryyttimaa ks. Bariumoksidi.

Baryyttisälpä l. raskassälpä, *miner.*, bariumsulfaatti ($BaSO_4$) (ks. t.), rombinen, väritön, usein kauniisti kiteytynyt, yleisimmin malmijuonissa sulfidimalmien ohella esiintyvä kivennäinen. Raskas, om.-p. 4,5. M. m. maaliväreinä käytettyjen baryyttivalmisteiden raaka-aine. Suomessa sitä on löydetty Kintsinniemestä Soanlahdelta ja Pitkästärannasta. *P. E.*

Barön-salmi.

Baryyttivalkea ks. Bariumsulfaatti.

Baryyttivesi ks. Bariumhydroksidi.

Barön-salmi (ruots. Barösund), luonnonihana salmi Inkoon pitäjässä Uudellamaalla Barö ja Orslandet nimisten saarten välillä. Salmi on kapea ja mutkikas, mutta jyrkkärantainen ja syvä, niin että myöskin suuret, Tukholmaan kulkevat laivat sitä käyttävät. Luotsi- ja höyrylaiva-asema. *W. S-m.*

Barösund ks. Barön-salmi.

Basaari (pers. *bāzār*), itämaisen kaupungin tavallisesti katettu kauppakatu myymälöineen ja tavaravarastoineen, kaupungin liike-elämän keskus. Itämaiden kauneimpia b.-ja on Ispahanin, suurin on Tabrisin. Kuuluisa on myös Konstantinopolin loistava Bezestan-b. Euroopassa b:lla tarkoitetaan 1. rakennusta, jossa on suuri joukko vars. kaikenlaisten ylellisyystavaroiden myymälöitä, 2. myymälöitä, joissa on monenlaista rihkamaa kaupan, 3. hyväntekotarkoitusta varten lahjoitettujen taide- ja tarve-esineiden näyttelyjä ja myyjäisiä. Venäjän kielessä *bazar* sana merkitsee kauppatoria.

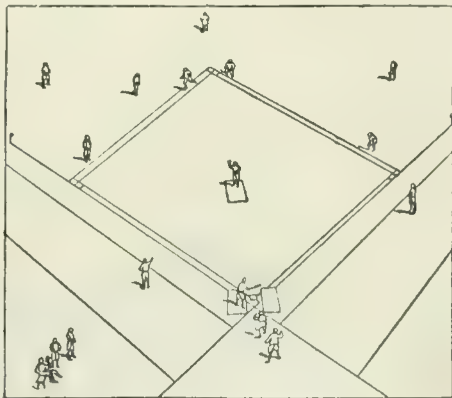
Basaltti, tumma, joskus miltei tiivis, useammin porfyyrinen vulkaaninen vuorilaji, jonka pääainekset ovat plagioklaasimaasälpä (ks. t.) ja augiitti (ks. t.). Ennen nimitettiin geologiassa basalteiksi vain tertiäärisiä nuorempia vuorilajeja, mutta nykyään luetaan niihin myös kaikki vanhemmat vuorilajit, joilla on mainittu kokoomus ja laatu. Basalttikalliot lohkeilevat usein säännöllisiin muotoihin, useimmin pylväiksi, mutta myös levyiksi ja palloiksi. Kiveä käytetään monin paikoin rakennusaineeksi; myös tehdään siitä myllynkiviä. *P. E.*

Basalttimuodostuma Meksikosta.

Basari ks. Basaari.

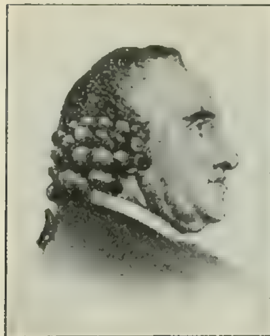
Base-ball *[beis-bōl]* engl.), amer. kansallispeli, jota leikitään neliönmuotoisella kentällä. Neliön kussakin kulmassa on maali, kanta (base), josta peli on saanut nimensä. Osanottajat jakaantuvat kahteen 9-miehiseen puolueeseen. Pallonheittäjä *(pitcher)* seisoo keskellä neliötä, lähellä lävistäjäin leikkauspistettä, lyöjä *(batsman)* neliön yhdessä kannassa. Lyötyään pallon mahdollisimman etäälle koettaa lyöjä juosta kannasta toiseen ympäri koko neliön, ja kantamiehet koettavat estää häntä koskettamalla häntä pallolla. Kolmen sisämiehen jouduttua „ulos”, vaihtavat puolueet tehtäviä. Kun kumpainenkin puolue yhdeksän kertaa on ollut sisämiehinä, määrätään voitto laskemalla lyöjäin onnistuneet kiertojuoksut. Leikin välineinä käytetään nahalla päällistettyä gummipalloa ja mailaa. *-lskm-.*

Base-ball-kisan asemakaava.

Basedow *[-āz-]*, Johann Bernhard (1723-90), saks. pedagogi, synt. Hampurissa. Harjoitettuaan jumaluusopill. ja filosofisia opintoja Leipzigin yliopistossa kutsuttiin hänet 1753 Tanskaan Sorøn ritariakatemian opettajaksi. Harhaopista epäiltynä B. siirrettiin Altonan lukioon. Siellä hän julkaisi useita jumaluusopillisia ja

filosofisia teoksia, jotka toiselta puolen herättivät mitä ankarinta vastustusta, toisella taholla korottivat hänet valistuksen ihailluksi esitaistelijaksi. Tutustuttuaan Comeniuksen ja varsinkin Rousseaun kasvatusopillisiin teoksiin B. päätti ryhtyä ajamaan uudistuksia kasvatuksen alalla, saavuttaen näissä pyrinnöissään kuuluisuutensa. Hän julkaisi useita kasvatusopillisia teoksia Rousseaun hengessä (m. m. „Methodenbuch für Väter und Mütter der Familien und Völker", 1770; „Elementarwerk", 4 nid. 1774) herättäen tavatonta huomiota ja suuria toiveita kauan kaivatun koulureformin aikaansaamisesta. B:n hyväksi pantiin toimeen rahankeräys, ja kun Dessaun ruhtinas ryhtyi häntä kannattamaan, perusti hän 1774 Dessauhun uuden oppilaitoksen, nimeltä Philantropinum. Ohjelmaan kuului, ettei opetusta annettaisi „katolisessa, ei luteriiaisessa eikä reformeeratussa, vaan kristillisessä" hengessä. Sen tuli olla havainnollista; kurin lempeää. Jonkun vuoden kuluttua B. jätti koulunsa toisten johdettavaksi antautuen jälleen kirjallisiin toimiin. Filantropistinen (ks. t.) suunta, B:n perustama koulu mallinaan, pääsi kumminkin laajalti vaikuttamaan aikakauden koulutoimintaan. Siinä oli paljo pintapuolista hyödyllisyyden tavoittelua, mutta B:lle ansioksi on luettava, että hän kiinnitti huomiota ruumiilliseen kasvatukseen, äidinkielen ja reaaliaineiden merkitykseen opetuksessa. [J. B. Basedow, „Pädagogische Schriften"; Rein, „Encyklop. Handbuch der Pädagogik", 2 pain., 1900, jossa myös laaja kirjallisuusluettelo.] *O. M-e.*

J. B. Basedow.

Basedowin tauti. Saanut nimensä selittäjästään, saks. lääkäristä Basedowista (1799-1854). Sen pääasiallisina tekijöinä ilmenevät: kiihtynyt sydämentykytys ja nopea suoni, struma (ks. t.) sekä silmien ulospäin pullistuminen, mihinkä vielä liittyy psyykillisiä ja muita hermohäiriöitä, taudillisia muutoksia eri kudosten rakenteessa ja toiminnassa y. m. Taudin luonteesta ei olla paljon selvillä; syiksi on epäilty taudillisia ilmiöitä sympaattisessa hermostossa sekä aineenvaihtohäiriöitä kilpirauhasessa. *M. O-B.*

Baseerata (ransk. *baser*), perustaa (pohjalle).

Basel *[bāzəl]*, kanttoni luoteisessa Sveitsissä, Elsassin ja Badenin rajalla; jälkeen v:n 1833 jakaantunut kahteen itsenäiseen osaan B:n kaupunkiin, B.-Stadt, ja B:n maaseutuun, B.-Land. Koko alue 463 km², 202,000 as., etupäässä saksaa puhuvia (70 % protest., 29 % katol. ja 1 % juutal.). Pohjoinen osa kuuluu pohjoisrajana kulkevan Rein-joen laaksoon, eteläosa on vuorista. B.-Land 427 km² ja 72,100 as., 169 km²:llä. Kanttonissa viljellään vehnää, hedelmiä, vihanneksia ja viiniä. Eteläosassa harjoitetaan karjanhoitoa. Suolaa louhitaan Angstin ja Schweizerhallin luona. Pääk. Liestal. Hallitusmuoto täydellisesti kansanvaltainen. B.-Stadt: 36 km², 130,000 as.; sen muodostaa kolme pientä kylää Reinin oikealla puolella sekä Baselin kaupunki, joka sijaitsee Reinin mutkassa, kummallakin puolen jokea. Suuri silkkiteollisuus sekä koneiden-, paperin-, saippuan-, kemiallisten aineiden y. m. valmistusta. Yli puolet Sveitsin viennistä kulkee Baselin kautta. Kaupungin keskiosa on vanha, käyrine katuineen; ulompi osa säännöllisemmin rakennettu huviloineen ja puutarhoineen. Yliopisto, eteviä kouluja. Kirkoista on goottilainen tuomiokirkko v:ilta 1010-19 huomattavin; raatihuone (1508-27), vanhat kaivot, portit y. m. ovat merkilliset. Lähetys- ja raamattuseura. Kansanvaltainen hallitusmuoto. B. nimi mainitaan ensikerran v. 374. Vv. 1431-49 oli B:ssa reformatorinen kirkolliskokous. V. 1795 tehtiin B:ssa rauha Ranskan ja Preussin välillä. B:n kanttoni liittyi v. 1501 Sveitsin valaliittoon. *W. S-m. (K. R. B.)*

Baselin kirkolliskokous (1431-49), viimeinen keskiajan yleisistä n. s. reformatorisista kirkolliskokouksista. Se kokoontui paavi Martinus V:n käskystä ja sen avasi hänen seuraajansa Eugenius IV. Kokouksessa vallitsi aluksi uudistusmielinen henki. Se asetti vakavaksi ohjelmakseen: kerettiläisyyden hävittämisen, rauhan ja sovun palauttamisen kristikuntaan yhdistämällä kaikki kansat katoliseen kirkkoon ja kirkon siveellisen uudistamisen päätä ja jäseniä myöten. Mutta jo heti alussa paavi vainusi pahaa ja pian kokous joutui sen työtä lamauttavaan riitaan paavin ja hänen puolueensa kanssa. Böömin hussilaisten kanssa pyrittiin sopuun ja jonkinlainen sovinto saatiinkin aikaan (kalkkilaisten kanssa). Sekä kokous että paavinpuolue koetti saada tuekseen silloin unioniin taipuvaisen kreikkalais-katolisen kirkon. Päästessänsä voitolle paavi hajoitti kokouksen ja siirsi sen Ferraraan. Kokous vastasi tähän erottamalla Eugenius IV:n ja valitsemalla uuden paavin, Felix V:n. Mutta kokouksen voimat heikkenivät ja sen uudistusohjelma, uhatessaan liiaksi yksityisiä „etuja", vieroitti useita sen kannattajia ja vahvisti siten paavinpuoluetta. V. 1443 oli kokous siirrettävä Lausanneen. Maalliset ruhtinaat, jotka aluksi olivat tukeneet kokousta, alkoivat peräytyä, ja kun Felix V luopui, täytyi sen julistautua hajautuneeksi. [Haller, „Concilium basiliense" I-IV (Basel 1895-1903).]

Baselin lähetysseura (saks. *Baseler Missionsgesellschaft*), perustettu 1815; sen lähetysopistosta on lähtenyt useita eteviä lähetystyöntekijöitä. V. 1821 aljettu lähetystyö Etelä-Venäjällä kiellettiin jo 1835, samoin keskeytyi lähetystyö Liberiassa. Seuran nykyiset lähetysalat ovat seuraavat neljä: 1. Kultaranta (1828), 11 pääasemaa; 2. Intia (1834), 7 pääasemaa; 3. Kiina (1846), 13 pääasemaa; 4. Kamerun (1886), 9 pääasemaa. Seuran lähetyssaarnaajien luku on nykyään n. 200, seurakunnanjäseniä n. 41,000 ja sen erinomaisissa kouluissa opetetaan 20,000 lasta.

Baselin tunnustus, reformeerattujen sveitsiläisten tunnustuskirja, jonka alussa vuotta 1534 Osvald Myconius kirjoitti; sen johdosta, että se hyväksyttiin myöskin Mülhausenissa, sanotaan tätä tunnustuskirjaa myöskin Mülhausenin tunnustukseksi (Confessio Muelhusana).

Basenki (ransk. *bassin* < mlat. *bacci'num* < *bacca* = vesivati), vesisäiliö, allas.

Bashi-bozukit ks. Baši-bozukit.

Bashkiirit ks. Baškiirit.

Baši-bozukit, (turk. = „hurjapäät"), säännötöntä turk. sotaväkeä, jota pestataan etupäässä Albaniasta ja Vähästä-Aasiasta sotaisimpien heimojen keskuudesta ja jota etup. on käytetty järjestyksen ylläpitämiseen valtakunnan eri osissa. Ovat vailla univormua ja palkkaa, mutta saavat aseita ja muita sotatarpeita. Sekä itämaisessa sodassa että venäl. turk. sodassa 1877-78 b.-eja myös käytettiin vars. sotapalvelukseen ja tulivat silloin tunnetuiksi julmuudestaan ja rosvoilevasta sodankäynnistään. *(K. R. B.)*

Basidio ks. Itiökantaiset.

Basidiomycetes ks. Itiökantaiset.

Basilaarimeningiitti, *lääket.,* aivojen pohjalla esiintyvä, enimmäkseen tuberkuloottinen aivokalvontulehdus. *M. O-B.*

Bašilang-kansa ks. Baluba.

Basileios *[-si'-]* ks. Basilius.

Basileus *[-u'-]* (kreik.), kuningas; Ateenassa toisen arkontin (ks. t.) nimitys.

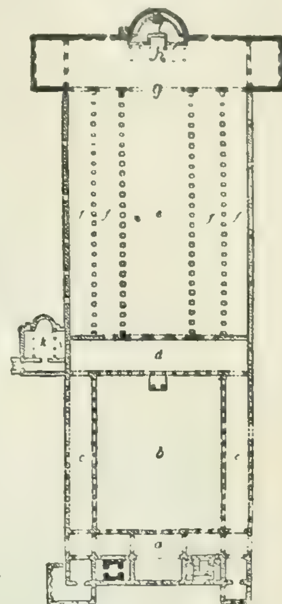
Basiliaanit ks. Basilius Suuri.

Basilicata *[-ā't-]*, v:een 1871 asti ital. provinssin Potenzan (ks. t.) nimi.

Basilides *[-lī'-]*, aleksandrialainen gnostikko, eli 2:sen vuosis. ensi puoliskolla. Hän ja hänen oppilaansa koettivat gnostilaisella oppijärjestelmällään selittää erittäinkin pahan alkuperää.

Basilier-Magelssen *[-liē'-]*, Ida (s. 1846), suom. laulajatar, ranskalaisesta suvusta, joka monessa polvessa jo on Suomessa asunut; vietti lapsuutensa Kalajoella, opiskeli laulua ensin Helsingissä, sitten 1867-70 Pariisin konservatorissa, ja 1871 Pietarissa; sai 1871 vakinaisen paikan Tukholman kunink. oopperassa, mutta palasi Helsinkiin, kun suomalainen ooppera perustettiin, ja lauloi siinä 1873-78 kaikkiaan 110 kertaa 12:ssa eri osassa, joista hänen parhaimpansa olivat iloiset ja lapsekkaat osat, esim. Rosina „Sevillan parturissa". V. 1878 B. meni naimisiin norjalaisen virkamiehen Johan Magelssenin kanssa, mutta on aika ajoin käynyt konserttimatkoilla Suomessa, kuten muuallakin pohjoismaissa, saaden kaikkialla ansaittua tunnustusta. *I. K.*

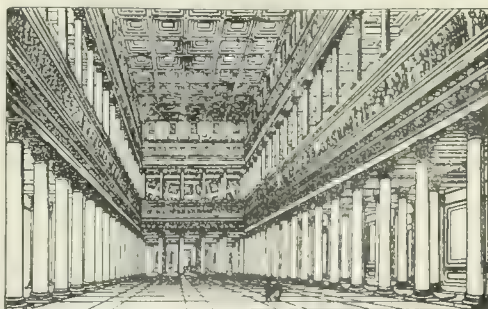
Basilika (kreik. *basilikē' [stoa]*, lat. *bāsi'lica*). Niin nimitettiin alkuaan oikeus- ja kauppa-rakennuksia, Ateenassa etenkin arkontti basileuksen virka-asuntoa. Varsinaiset basilika-rakennukset syntyivät vasta roomalaisten aloitteesta. Tällainen antiikkinen b. sellaisena, joksi roomalaiset olivat sen kehittäneet kreikkalaisten esikuvien mukaan, oli suorakaiteen muotoinen huone, jaettu 2:lla tai 4:llä pylväsrivillä 3- tai 5-laivaiseksi. Nämä pylväsrivit kannattivat niitä seiniä, joitten päällä kattorakennus lepäsi. Keskilaiva oli 2 tai 3 kertaa sivulaivoja leveämpi ja kaksi kertaa niitä korkeampi, niin että sen yläosaan voitiin tehdä ikkunat sen valaisemiseksi. Pylväsrivit ja sivulaivat ulottuivat myöskin pitkin huoneen lyhimpiä sivuja ja ympäri keskilaivaa sivulaivoja ylempänä oli avonainen parveke. Tuomarien istuimia varten oli vielä tavallisesti pääsisäänkäytävän vastaisella puolella holvilla varustettu, puoliympyrän muotoinen komero, apsidi l. tribuna. Ensimäisen basilikan rakensi Roomaan 185 e. Kr. M. P. Cato ja nimitettiin sitä Basilika Porciaksi. Myöhemmin niitä siellä oli useita.

Rooman Pyhän Pietarin basilikan pohjapiirros.
a sisäänkäytävä, *b* atrium, *c* käytävä, *d* narthex, *e* keskilaiva, *f* sivulaivat, *g* bema (porras), *h* alttari, *i* absidi, *k* sakasti.

Kristilliselle seurakunnalle b. tarjoutui sopivaksi kokoushuoneen (kirkon) muodoksi jo siitäkin syystä, että useissa yksityisasunnoissa, joissa seurakunta alkuaikoinaan kokoontui, oli b:n muotoinen sali, sekä myöskin siksi, että kristinuskon tullessa valtionuskonnoksi seurakunnille luovutettiin virastorakennuksia (basilikoja) kokoushuoneiksi. Kun sitten ruvettiin rakentamaan varsinaisia kirkkoja, säilytettiin b:n piirteet. — Virallisesti käytetään sanaa basilika kunnianimenä 7:stä Rooman vanhimmasta kirkosta: S. Pietro, S. Giovanni in Laterano, S. Maria Maggiore, S. Paolo fuori le mura, S. Croche in Gerusalemme, S. Lorenzo ja S. Sebastiano. Nyttemmin on basilika sanaa ruvettu käyttämään — ei kirkoista yleensä — vaan tarkoittamaan sitä rakennustyyppiä, joka lähimmin muistuttaa vanhaa kristillistä basilikaa, jonka perusmuoto on ollut koko länsimaisen kirkkorakennustaiteen lähtökohtana.

Kristillisessä basilikassa pantiin pääpaino sisustalle, ulkomuoto oli vähäarvoisempi. Län-

Basilica Ulpia (ennalleen korjattu).

nen puolella olevan sisäänkäytävän kautta astuttiin pylväiden ympäröimään etupihaan, atriumiin, jonka keskellä oli kaivo tulijoiden peseytymistä varten. Atriumin ja basilikan runkohuoneen erotti toisistaan katettu eteinen, narthex. Tämä ja atrium olivat katumuksentekijöitä varten. Runkohuone oli pylväsrivien kautta jaettu kolmeen laivaan, joista keskilaiva

oli sivulaivoja korkeampi ja sen yläosan seiniin oli tehty ikkunat. Runkohuoneesta johti muutamat portaat matalan aitauksen erottamaan osaan kirkkoa, kuoriin, joka väliin muodosti poikkilaivan, johon tultiin runkohuoneen laivoista puoliympyräkaarien välitse. Riemukaareksi nimitetään kuoriin päin aukenevaa päälaivan puoliympyräkaarta, jota usein koristivat mosaiikit. Kuorissa oli usein pyhimyksen haudalle asetettu alttari, sen takana piispanistuin ja mosaiikkikuvien kaunistama komero, apsidi, kuorin molemmin puolin oli ambon, puhujaistuin. *R. E. H. (L. H.)*

Basilika *[-a']*, bysanttilaisen keisarin Basilius Makedonialaisen aloittama, hänen poikansa Leo Filosofin aikana 887 valmistunut bysantt. valtakunnan lakikirja, joka oli Justinianuksen lakiteoksen mukailu.

Basiliski *(Basiliscus americanus)*, Leguanisisilisko Keski-Ameriikasta. Pituus 1 m, väri vihreä, selässä ja pyrstössä tummia poikkijuovia. Niskassa 3-kulmainen iholiuska, pitkin selkää ja litteätä pyrstöä ohut sarveisruotojen tukema kalojen selkäevää muistuttava harja. Vaaraton kasvinsyöjä, liikkuu enimmäkseen puissa. — B. on myös erään tarunomaisen eläimen nimityksenä. Jo Plinius selitti sen suunnattoman suureksi käärmeeksi, joka katseellaan surmaa, ja jonka kauhistuttava ääni karkoittaa kaikki maan elävät.

Basiliski.

Basilius Suuri (kreik. *Basi'leios*) (n. 329-379), kreik. kirkkoisä. B. oli kristittyjen vanhempain lapsi; Ateenassa hän syvälti perehtyi klassilliseen filosofiaan ja kirjallisuuteen ja toimi sen jälkeen kotikaupungissaan Kappadokian Cæsareassa retoriikan (puhetaidon) opettajana, siksi kunnes, omistaen askeettisen elämänihanteen, jakoi omaisuutensa köyhille ja järjesti luoonnonihanalle seudulle Iris-joen rannalle munkkiyhdyskunnan, jonka säännöt („Pyhän Basiliuksen sääntö") ovat tulleet esikuvaksi useimmille itämaisille luostareille. Hän liitti munkkilaisuuden ohjelmaan teologiset tutkimukset, sekä, 370 tultuaan kotikaupunkinsa piispaksi, käytännöllisen rakkaudentoiminnan. Kuuluisaksi tuli hänen suuri hospitaalinsa Cæsarean ulkopuolella. Jumaluusopissa hän oli alkujaan lähtenyt Origeneesta ja homoiusiaanisesta puolueesta, mutta hänestä tuli pian yksi nikealaisen oikeaoppisuuden pylväitä, ja pelkäämättä hän vastusti areiolaisten keisarien ponnistuksia saada areiolaisuus tunnustetuksi. Hän on yksi „kolmesta suuresta kappadokialaisesta". *J. G.*

Basilius (Basileios), kreikkalaisia keisareita. 1. B. I Makedonialainen, kreikkalainen keisari 867-886, talonpojan poika, kohosi vihdoin ylikamariherraksi ja keisari Mikael III:n kanssahallitsijaksi, jonka hän sittemmin raivasi tieltään. B. hallitsi viisaasti ja voimakkaasti ja sai rappeutuneen valtakunnan uudestaan voimistumaan; julkaisi Basilika nimisen lakikokoelman, joka on kreikankielinen muodostus Justinianuksen lakikokoelmasta. Hänestä polveutuu n. s. makedonialainen hallitsijasuku (vuoteen 1056). — 2. B. II Bulgaroktonos (976-1025), valtakunnan suurimpia keisareita, voitti peljätyt bulgaarit ja laajensi valtakunnan alueen jälleen Tonavaan saakka. Kuoli lapsettomana 1025. *G. R.*

Basilius *[-si'-]*, Valentinus, saks. benediktiinimunkin salanimi. Hän eli 1400-luvun toisella puoliskolla ja oli kuuluisa alkemista. Omisti tavallista suuremmat käytännölliset tiedot kemiassa ja laajensi tietoa antimonista ja muista sen aikuisista alkuaineista. Valmisti ensimäisenä lyijysokeria ja näyttää olleen suolahapon keksijä.

Basilli (lat. *baci'llus* = pieni sauva), sauvanmuotoinen bakteeri (ks. Bakteerit).

Basipetaalinen (lat. *basis* = pohja, ja *petere* = pyrkiä), tyvihakuinen. Kasviosat kehittyvät basipetaalisesti, kun rangalla ylemmät kasviosat muodostuvat aikaisemmin, alemmat myöhemmin. Tällä tavalla syntyvät perunakasvin ja ruusun lehtien lehdykät.

Basis (lat.), perustus, pohja; asema, kanta.

Basis-kone, laitos, millä mitataan vaakasuoria perusviivoja maan mittauksessa. Tarkimmat, astemittauksissa käytetyt, tekevät noin 2 mm virheen 3 à 4 km matkalla. Maanmittauksessa käytettyjen ketjujen virhe on noin 1 à 2 m kilometriltä. *V. V. K.*

Basket ball *[basket böl]* ks. Koppapallo.

Baskilaiset (bask. euscaldunac, lat. vascones, esp. vascongados, vrt. myös ransk. gascons), Länsi-Pyreneitten molemmin puolin, Ranskassa ja Espanjassa, Biskajan lahden perukan rannikkomaissa asuva kansa (n. 585,000), jonka alkuperästä tätä nykyä ei tiedetä muuta kuin että se on erään ikivanhan, eurooppalaiseen „alkuväestöön" kuuluneen kansanrodun jäännöstä ja että se tiettävästi ei ole sukua millekään nykyään elävälle kansalle. Mainittu rotu, iberialainen, levisi muinaisuudessa yli koko Pyreneitten-niemimaan ja eteläisen Gallian, esihistoriallisena aikana mahdollisesti vielä paljoa kauemmaskin pohjoiseen päin. Baskilaiset ovat osanneet läpi vuosisatojen sitkeästi säilyttää kansallisen omintakeisuutensa, vieläpä valtiolliset erioikeutensa ja itsehallintonsakin (karolingien aikana baskilaisilla oli vielä omat herttuansa), varsinkin Espanjassa, jossa he kuitenkin menettivät viimeisetkin erivapautensa sittenkuin karlistalaiskapina, johon he ottivat osaa, oli tullut kukistetuksi v. 1876 (baskilaisalue oli mainitun kapinan paras pesäpaikka, baskilaiset kun nim. pitivät Don Carlosta erioikeuksiensa suojelijana). Ranskassa baskilaisten itsehallinto-oikeudet hävitettiin jo v. 1789. — Ulkomuodoltaan baskilaiset ovat keskikokoa, solakoita, ranskalaisia ja espanjalaisia naapureitaan vaaleampia, väkevämpiä ja notkeampia; hiusten ja silmien väri osaksi tumma osaksi vaalea; perustyyppi lyhytkalloinen. — Kaikki yritykset etsiä baskinkielelle sukulaisia muiden nyk. elä-

vien kielten joukosta (m. m. suomalais-ugrilaisista) ovat epäonnistuneet. Vilh. Thomsenin mielipiteen mukaan baskin kieli „epäilemättä on muutoin hävinneen kielikunnan viimeinen jäännös". Sanavartalot yksitavuisia; jyrkkä ero nomini- ja verbivartaloiden välillä; muotorakenne suffigeeraava ja rikasmuotoinen, vars. verbissä; sanavarastossa herättävät huomiota toiselta puolen pitkien yhdyssanojen runsaus, toiselta puolen sellaisia käsitteitä kuin esim. „puuta" ja „eläintä" ilmaisevien sanojen puute, vaikka kyllä on eri puita ja eri eläimiä ilmaisevia sanoja; lukujärjestelmässä 20 on perusluku (vigesimaalinen järjestelmä); paljo lainasanoja keltistä sekä romaanilaisista naapurikielistä. [J. Vinson, „Les Basques et la pays basque", Par. 1882; Prinssi Louis Lucien Bonaparte, „Langue basque et langues finnoises", Lond. 1862; van Eys, „Essai de grammaire de la langue basque", Amsterd. 1867, „Dictionnaire basque-français", Par. 1873, „Grammaire comparée des dialectes basques", Par. 1879; Uhlenbeck, „Beiträge zu einer vergl. Lautlehre der bask. Dialekte" Amsterd. 1903; Schuchardt, „Baskische Studien", I., Wien 1893; Gerland, „Die Basken und die Iberer" (Gröberin „Grundriss d. roman, Philologie" teoksen I:ssä, Strassb. 1888); Michel, „Le Pays Basque, sa population, sa langue, ses mœrs, sa littérature et sa musique", Par. 1857; „Le Romancero du Pays Basque", Par. 1883; „Essai d'une bibliographie de la langue basque"; Par. 1891 ja 1898.] *Y. W.*

Baškiirit (myös: b a š k u r t i t), Uralin ja Volgan välissä, Permin, Vjatkan, Ufan, Orenburgin ja Samaran kuvernementeissä asuva turkkilais-tataarilainen kansa (noin $^3/_4$ milj.). Vakinaisesti kylissä asuvien baškiirien elinkeinona on karjanhoito, maanviljelys ja mehiläishoito; paimentolais-baškiirit taas elävät karjanhoidosta ja metsästyksestä. Uskonnoltaan he ovat muhamettilaisia. Jo 10:nnen vuosis. alkupuolella heidät mainitaan arabialaisissa lähteissä (Ibn Fadlâh) Volgan bolgaarien naapureina; näitä he usein ahdistelivat, kunnes he samoin kuin bolgaaritkin 13:nnen vuosisadan keskivaiheilla joutuivat voittoisien tataarien vallanalaisuuteen. Tataarilaisvallan kukistuttua baškiirit joutuivat Venäjän vallan alle, ja saivat varsinaiseksi alueekseen Kama- ja Belaja-jokien välisen maan (baškirskaja zemlja), jonka pääkaupungiksi v. 1573 perustettiin Ufa, suojaksi sotaisia kirgiisejä vastaan. Baškiirit ovat usein (esim. vv. 1672-6, 1707-8, 1735-41) nousseet kapinaan venäläisherruutta vastaan. V. 1798-1874 he muodostivat n. s. baškiirilais-sotajoukon (säännöttömän ratsujoukon) pääosan ja olivat veroista vapaat. Nykyään he jo (v:sta 1874 alkaen) suorittavat asevelvollisuutensa samoin kuin muutkin Venäjän alamaiset, ja ovat veroamaksavia kruununtalonpoikia. [vrt. Ujfalvy, „Über Baschkiren" (Russ. Revue 1877, 11 v.); Nikolskij, „Baškiirit" (venäjäksi Pietarissa 1899).] *Y. W.*

Baškirtsev *[-i'-]*, M a r i a K o n s t a n t i n o v n a (1860-84), venäl. naismaalari ja kirjailijatar, on maalannut realistisia tauluja Pariisissa; hänen kuolemansa jälkeen julkaistu laaja „Päiväkirja" herätti aikanaan suurta huomiota.

Baskuntšak, suolajärvi Astrakaanin kuvernementissa Venäjällä, 124 km²; kaakkoisen Venäjän tuottavin suolansaantipaikka. *W. S-m.*

Baskylisalpa l. k a k s o i s s a l p a, sellainen oven tai ikkunan sulkujärjestelmä, että, samalla kuin lukko toisesta oven tai ikkunapuoliskosta kiinnittyy toiseen, samalla sekä ylhäällä että alhaalla reekelit painuvat kynnykseen ja yläkamaraan.

Bašlyk (tat., = „päähine") ks. P a s l i k k a.

Basra (B a s s o r a), Aasianpuoleisen Turkin kaupunki B:n vilajeetissa. Šat-el-Arab-joen länsipuolella, 90 km sen suulta, 18-30,000 as. Verrattain vilkas kauppa; villan, viljan, taatelien, seesamin y. m. vientiä. Laivaliike Tigrisjokea pitkin Bagdadiin. Usean Persian-lahden laivalinjan asemapaikka. — 15 km lounaaseen ovat vanhan B:n rauniot. Tämä perustettiin v. 636 j. Kr.; se saavutti suurimman kukoistuksen Abbasidien (ks. t.) aikana. „Tuhat ja yksi yötä" saduissa B. on, Bagdadin jälkeen, satutapahtumain tärkeimpänä näyttämönä. *W. S-m.*

Basrelief *[barəlie'f]* (ransk.) ks. K o r k o k u v a.

Bassano *[-ā'-]* (oik. d a P o n t e), J a c o p o d a (1510-92), it. taidemaalari, opiskeli Venetsiassa, maalannut Tizianin vaikutuksen alaisena. Näennäisesti uskonnollisissa tauluissaan hän kuvasi kansan- ja eläinten elämää, on tunnettu myöskin muotokuvistaan, jotka ovat maalatut Tintoretton tapaan. Hänen poikansa, joista tunnetuimmat ovat F r a n c e s c o (1547-91), L e a n d r o (1560-1623), työskentelivät isänsä työhuoneessa ja monistivat hänen teoksiaan tehdasmaisesti. Leandro on huomattava etevänä muotokuvamaalarina.

Basse (lapp.; sama kuin suomen *pyhä*) esiintyy norjanlapissa yleensä vain merkityksessä „pyhä", m. m. sellaisissa paikannimissä kuin *Bassejavrre* = Pyhäjärvi, *Bassevarre* = Pyhävaara (Pyhätunturi). Inarinlapissa sama sana, *pasè*, merkitsee „pyhää" ja „taikaa", ruotsinlapissa taas (muodossa *passe*) „pyhää" ja „vanhaa uhripaikkaa". *Fr. Ä.*

Bassermann, E r n s t (s. 1854), saks. politikko, opiskeli lakitiedettä, asettui asianajajaksi Mannheimiin, valittiin ensi kerran 1893 edustajaksi valtiopäiville ja saavutti pian johtavan aseman kansallisvapaamielisessä puolueessa; on esiintynyt pääasiallisesti taloudellisissa ja sosiaali-poliittisissa kysymyksissä.

Bassermann, F r i e d r i c h D a n i e l (1811-55), saks. politikko, synt. Mannheimissa, jonne perusti kustannusliikkeen asettuen sen avulla kannattamaan vapaamielistä vastustuspuoluetta. Tuli 1841 edustajaksi Badenin valtiopäiville ja 1848 Badenin hallituksen „luottamusmiehenä" jäseneksi Frankfurtin liittopäiville ja sen jälkeen edustajaksi kansalliskokoukseen, jonka vaikuttavimpia jäseniä hän oli. Gagernin valtakunnan ministeriössä B. oli sisäasiain alavaltiosihteerinä; kannatti Saksan yhteyden aikaansaamiseksi liittymistä Preussiin, mutta pettyi näissä toiveissaan. Joutuneena oman puolueensa epäluulon alaiseksi hän sairastui hermotautiin ja surmasi itsensä 1855. *O. M-e.*

Basses-Alpes *[basa'lp]* („Ala-alpit"), departementti Kaakkois-Ranskassa, Italian rajalla,

6,988 km², 113,126 as. (1906). Itäosa on vuorista, lännessä on Durance-joen laakso. Perunain- ja vehnänviljelystä; etelässä myös viiniä ja etelänhedelmiä; lampaanhoitoa. Pääkaupunki Digne.

Basses-Pyrénées *[baspirenē']* („Alapyreneit"), Lounais-Ranskan departementti Biskajan lahden rannalla ja Espanjan rajalla, 7,712 km², 425,817 as. (1906), joista n. 115,000 baskilaisia. Pääkaupunki Pau, tärkein satama Bayonne. B.-P. on mäkistä maata Pyreneitten pohjoisrinteellä. Pääjoki on Adour. Maanviljelystä (maissia, vehnää, viiniä, hedelmiä) ja karjanhoitoa (lampaita, muuleja, sikoja), metsänhoitoa, vuorityötä ja teollisuutta (rautaa, paperia ja kankaita) harjoitetaan. Kivennäislähteitä. Siirtolaisuus jokseenkin suuri.

Basse-terre *[bāsteə]*. 1. Englannin S:t Christophin saaren pääkaupunki Länsi-Intiassa, n. 10,000 as. Avoin satama, jota 3 linnoitusta suojelee. Suolan, sokerin, inkiväärin y. m. vientipaikka. — 2. *[bastā'r]* Ranskan Guadeloupe-saaren pääkaupunki, n. 8,000 as. Avoin satama, linnoituksia. *W. S-m.*

Bassewitz, Henning Friedrich von (1680-1749), diplomaatti, holsteinilainen salaneuvos. B. siirtyi Mecklenburgista Holsteinin palvelukseen; tuli Kaarle XII:n kuoltua herttua Kaarle Fredrikin uskotuksi neuvonantajaksi; toimi 1720-luvulla innokkaasti sekä Tukholmassa että Pietarissa herttuansa asioissa ja oli n. s. holsteinilaisen puolueen johtajia. Hänen ylimielinen ja varomaton esiintymisensä oli suurelta osalta syynä siihen, että mainitun puolueen puuhilla ei ollut menestystä. Puolueen hajottua B. palasi herttuansa mukana 1727 Holsteiniin, jossa muutamia vuosia myöhemmin joutui epäsuosioon.

Bassi, Charles (1772-1840), it. arkkitehti; siirtyi Ruotsista Suomeen 1802 johtaaksensa uuden akatemiatalon rakentamista Turussa; tuli 1810 yleisten rakennusten ensimäiseksi intendentiksi maassamme; erosi tästä toimesta 1824. [Kasimir Lönnbohm-Leino, „Charles Bassi, Suomen rakennushallituksen ensimäinen intendentti", Aika 1907.] *K. R. B.*

Bassin-salmi, Australian etelärannikon ja Tasmanian välillä, n. 200 km leveä, saarinen salmi; lännessä Hunter- ja King-, idässä Kent- ja Flinders-saaret. Salmella vallitsee vilkas liike; sen pohjalla kulkee Viktorian ja Tasmanian välinen sähkölennätinkaapeli. 1797 sen keksi Bass, josta se on saanut nimensä. *W. S-m.*

Basso (it. „matala"), a) syvä miesääni; b) matalinta ääntä esittävät orkesterisoittimet; c) pianolla ja uruilla (harmonilla) koko matalampi sävelalue. *I. K.*

Basso continuo *[-i'-]* (it.), „jatkuva basso". ks. Pohjabasso.

Bassoklaavi, 𝄢 osoittaa „pienen" f:n aseman nuottiviivaston 4:nnellä viivalla, käytetään kosketinsoittimien vasenta kättä sekä useita matalaäänisiä soittimia varten. *I. K.*

Bassompierre *[basõpiā'r]*, François de (1579-1646), ransk. soturi ja valtiomies, Henrik IV:n suosikki, korotettiin 1622 marsalkaksi, otti osaa hugenottien kukistamiseen ja kävi lähettiläänä ulkomaisissa hoveissa. Kun Richelieu syytti häntä yhteydestä leskikuningattaren puoluelaisten kanssa, suljettiin hänet 1631 Bastiljiin, josta vasta 12 vuoden kuluttua, Richelieun kuoltua, pääsi vapaaksi. Jätti jälkeensä memoareja („Journal de ma vie"), joita kuitenkin on varovaisuudella käyttäminen. *K. G.*

Basso ostinato *[-ā'-]* (it.), „itsepintainen basso", bassosoittimien esittämä säkeen tahi säeparin pituinen melodinen aihe, jonka yhäti uudistuessa ylemmät äänet jatkavat vaihtelevaa kulkuansa. *I. K.*

Bassora-kumi (basrakumi) ks. Tragantti.

Bassoriini, vedessä paisuva, mutta siihen liukenematon kasvilima; on pääaineksena bassora- ja traganttikumissa.

Bast, egypt. jumalatar, jota palveltiin Bubastiksessa (ks. Bubastis). Hänen pyhä eläimensä oli kissa, jonka tähden hänet kuvataan kissanpäiseksi. *K. T-t.*

Bastardi (muin. ransk. *bastard, fils de bast,* keski-engl. *baste* = laiton avioliitto), sekasikiö; avioliiton ulkopuolella syntynyt lapsi, varsinkin kun äiti on alhaista ja isä ylhäistä sukua. — *Eläint.* ja *kasvit.* ks. Sekasikiö.

Bastardivekseli ks. Vekseli.

Bastholm, saari, lähellä Barösundia (it. p.). Sen pohjoisella niemellä on B:n kahdeksankulmainen johtoloisto Porkkala-Barösundin purjehdusväylän varrella. *K. S.*

Bastholm, Kristian (1740-1819), tansk. pappi, etevä saarnamies, aikansa ratsionalistisen suunnan tyypillinen edustaja. Hänen kirjansa „Gejstlige talekunst" (1775) käännettiin saksaksi ja ruotsiksi ja sitä käytettiin Itävallan pappisseminaareissa. Suomessa suositti Porthan puhetaidon luennoissaan papeiksi aikoville B:n teoksia, jotka näyttävät meilläkin jonkun verran levinneen. *(J. G.)*

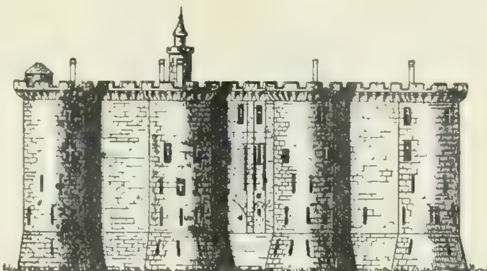
Bastian, Adolf (1826-1905), saks. kansatieteilijä ja -psykologi, synt. Bremenissä, lähti v. 1851 laivalääkärinä Australiaan, tutki sen jälkeen 8-vuotisella retkellä laajoja Australian, Etelä- ja Pohjois-Ameriikan, itäisen ja eteläisen Aasian sekä Afrikan osia. Jo 1861 hän taas lähti 5-vuotiselle tutkimusmatkalle, jolloin oleskeli kauan Taka-Intiassa, ja on myöhemmin vielä tehnyt monta pitkää tutkimusmatkaa, m. m. Keski-Aasiaan. Hän on aikakauskirjan „Zeitschrift für Ethnologie" perustajia (1869), samoin seuran, jonka päämääränä on Afrikan sisäosien tutkiminen; tuli Berliinin yliopiston dosentiksi ja ylimäär. professoriksi sekä 1886 Berliiniin perustetun kansatieteellisen museon johtajaksi, joka laitos hänen johdollaan on kohonnut erittäin eteväksi ja rikkaaksi. Hänen lukuisat teoksensa ovat huomattavasti vaikuttaneet kansatieteen ja etnologian perustamiseen ja niiden suunnan määräämiseen; niitä on m. m.: „Der Mensch in der Geschichte; zur Begründung einer psychologischen Weltanschauung" (3 os., 1860); „Die Völker des östlichen Asien" (6 os., 1866-71); „Das Beständige in den Menschenrassen und die Spielweite ihrer Veränderlichkeit" (1868); „Die Rechtsverhältnisse bei verschiedenen Völkern der Erde" (1872); „Die Vorstellungen von der Seele" (1875); „Die Kulturländer des alten

Amerika" (3 os., 1878-89); „Allgemeine Grundzüge der Ethnologie" (1884); „Indonesien od. die Inseln des Malaiischen Archipels" (5 os. 1884-94); „Die Welt in ihren Spiegelungen unter dem Wandel des Völkergedankens" (1887); „Der Menschheitsgedanke durch Raum u. Zeit" (2 os. 1901). *(A. Gr.)*

Bastiat *[bastiā']*, F r é d é r i c (1801-50), ransk. taloustieteellinen kirjailija, edustaa klassillisen l. vapaamielisen koulukunnan jyrkintä suuntaa, n. s. manchesterkoulukuntaa. Hän puolusti m. m. täydellistä vapaakauppajärjestelmää ja vastusti sosialismia. V. 1846 hän sai Ranskassa perustetuksi Englannin Anti-corn-law-league'n (ks. t.) tapaisen yhdistyksen, joka ei kuitenkaan saavuttanut sanottavaa merkitystä. B:n mielipiteet, joita hän pintapuolisella, mutta sujuvalla ja helppotajuisella tavalla esitti lukuisissa kirjoitelmissaan, saavuttivat aikanaan paljon kannatusta, varsinkin vapaamielisen „porvariston" keskuudessa. Hänen kuuluisin teoksensa on „Harmonies économiques" (1850). *J. F.*

Bastien-Lepage *[bastiẽ' ləpa'ž]*, J u l e s (1848-84), ransk. taidemaalari, Cabanelin oppilas, hylkäsi aikaisin opettajansa akateemisen suunnan ja tuli realistisen ulkoilmamaalauksen edustajaksi. Yleistajuisimmassa ja lievimmässä muodossa voi B:n sanoa saattaneen käytäntöön niitä teknillisiä uudistuksia, joiden tienraivaajana oli impressionismin luoja Manet. Holbeinia tai Clouet'ta muistuttavalla huolella ja tarkkuudella B. on maalannut muotokuvia, kuten esim. kuvan isoisästään (1874) tai itsenäisemmin ja vapaammin maalatun Sarah Bernhardtin kuuluisan kuvan (1879), joka todistaa huomattavaa kykyä muotokuvamaalauksen alalla. Lothringin talonpoikaiselämän kuvaus, sovitettuna lothringilaisiin maisemiin, on kuitenkin B:n varsinainen ala. Siihen kuuluvilla kuvillaan „Heinänkorjuussa" (1878), „Perunannosto" (1879), „Kerjäläinen" (1881), „Risujen kerääjä" (1882), „Maalaisrakkaus" (1883) y. m. hän on esittänyt elämän yksinkertaista todellisuutta ja runoutta, jollaista ei oltu nähty hänen suuren edelläkävijänsä Millet'n ajasta saakka. Kuollen ainoastaan 36 vuotiaana kesken lupaavinta työkauttaan, B. on ansainnut sijan Ranskan maalarien eturivissä. Hänellä oli suuri vaikutus Pariisissa asuviin pohjoismaisiin tateilijoihin 1880-luvulla. Meikäläinen Albert Edelfelt oli B:n hartaita ystäviä ja työtovereita aina v:sta 1874 alkaen ja liittyi hänen edustamaansa suuntaan ulkoilmamaalauksen alalla. [de Fourcaúde, „B., sa vie et ses œuvres" (Paris, 1885); Theuriet, „B. l'homme et l'artiste" (s. v.).] *E. R-r.*

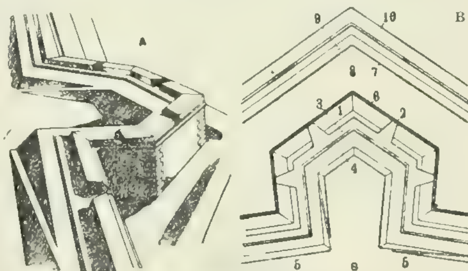
Bastilji (ransk. *bastille*), alkuaan torneilla varustettu linna; sittemmin tätä nimeä käytettiin etupäässä siitä linnasta, joka rakennettiin 1370-82 Pariisin suojaksi englantilaisia vastaan. Se oli pohjapiirrokseltaan suorakaiteen muotoinen; joka kulmassa oli pyöreä torni ja molemmilla pitkillä puolilla kaksi pyöreätä tornia; linnan ympärillä oli syvä oja. B:a käytettiin myöhemmin vankilana. Varsinkin Ludvik XIV:n ajoilta lähtien (17:nneltä vuosis.) sinne teljettiin m. m. valtiollisista ja muista syistä kuninkaalle ja muille vallanpitäjille vastenmielisiä henkilöitä. Vaikka B:ssa säilytetyt vangit eivät olleetkaan kansanmiehiä, niin se kuitenkin joutui kansan erityisen vihan esineeksi, sillä sitä

Bastilji v. 1789.

pidettiin jonkinlaisena sortovaltiuden symbolina. Suuren vallankumouksen alkuaikoina, 14 p. heinäk. 1789, kiihtynyt kansanjoukko pakoitti B:ssa olevan sotaväenosaston antautumaan, minkä jälkeen se hävitettiin maan tasalle. Niin vähäpätöinen tapaus kuin tämä n. s. B:n valloitus itsessään olikin, tervehdittiin sitä kuitenkin kaikkialla uuden, vapauden ajan aamukoittona. B:n paikalle pystytettiin 1840 heinäkuunpatsas 1830 vuoden vallankumouksessa kaatuneitten vapaudensankarien muistoksi. [Funck-Brentano, „Légendes et archives de la Bastille"; Bournon, „Histoire de la Bastille".]

Bastioni (it. *bastione* < mlat. *bastīre* = rakentaa). Linnoituksessa, joka on rakennettu

Bastioni: *A* Perspektiivikuva. *B* Pohjapiirustus: *1* Harja; *2* Ampuma-aukko, *3* Banketti tykistöä varten; *4* Banketti jalkaväkeä varten; *5* Vallitus; *6* Eskarppi; *7* Kontreskarppi *8* Kaivos; *9* Kiertäjän tie; *10* Glasiissi.

nykyään jo vanhettuneen bastionijärjestelmän mukaan, sanotaan b:ksi linnoituksen ulospistäviin kulmiin rakennettuja nelikolkkaisia varustuksia. B:ssa on 4 otsamaa, joista 2 pitempää antaa kentälle päin ja 2 lyhempää on tarkoitettu „pyyhkivällä tulella" suojaamaan edessä olevia kaivoksia. *M. v. H.*

Bastonadi (esp. *bastonada*), selkäsauna.

Bastvik, höyrysaha Espoon pitäjässä Uudellamaalla, Espoon lahden rannalla, n. 45 km meriteitse Helsingistä. Höyrylaiva-asema. *W. S-m.*

Basuto *[-u'-]*, bantu-kansa Englannin Etelä-Afrikassa, betšuaani-heimon itäinen haara. B.-kansa asuu osaksi entisissä buuri-valtioissa, mutta suurimmaksi osaksi B.-maassa. N. 1828 järjestäytyivät B:t jonkinlaiseksi valtioksi päällikkönsä Mošešin johdolla. Tämä voitti Matabele-heimon ja tuotti tappiota englantilaisille monet kerrat, mutta taistellessaan Oranje-valtion buureja vastaan heikkeni valtakunta ja

Mošeš tunnusti 1868 itse Englannin yliherruuden. Tämän jälkeen on maata hallittu Englannin suojelusvaltiona. Lännessä ja luoteessa se rajoittuu nyk. Oranje-joen siirtokuntaan, etelässä ja kaakossa Kapmaahan, koillisessa Nataliin; 26,700 km², n. 350,000 as., 12 km²:llä, joista vain 700 valkoihoista. Alueen läpi virtaa Oranje-joen yläjuoksu monine sivuhaaroineen; elinkeinoina harjoitetaan tuottavaa karjanhoitoa ja maanviljelystä. B.-maa on sangen höllästi Englannin yliherruuden alainen; eurooppalaisia siirtolaisia ei saa asettua maahan. Hallinto on jaettuna 7 neekeripäällikön kesken. Englannin yliherruutta edustaa Maserussa asuva komissaario, joka on Kapmaan kuvernöörin alaisena.

Basutolainen neito

W. S-m. (K. R. B.)

Basuuna ks. Pasuuna.

Bat l. tikal, siamilainen hopearaha = n. 3 mk.

Bataatti *(Batatas edulis)*, alkuperäisesti keskiameriikkalainen kasvi, jota nykyään viljellään kaikissa kuuman vyöhykkeen maissa. Kuuluu heimoon *Convolvulaceæ* ja muistuttaa hyvin meillä puutarhoissa viljeltyjä *Convolvulus-*, kiertolajeja. Varsi n. 2 m pituinen, köynneliäs, rento, lehdet n. kämmenen kokoisia, herttamaisia, liuskaisia tai monikulmaisia. Kukat punaisia 3:ttain tai 4:ttäin lehtihangoissa. Retikanmuotoiset juurimukulat, joita samassa kasvissa saattaa olla 40-50 kpl., kasvavat Yhdysvalloissa tavallisesti n. 1-5 kg painoisiksi, mutta kuumissa maissa paino nousee toisinaan 20 kg. Maultaan perunan tapaisia, mutta imelämpiä, jonka vuoksi engl. kielessä ovat saaneet nimen „imelät perunat" (sweet potatoes). Kuuluu monin seuduin asukasten tärkeimpiin ravintoaineisiin.

Bataatti.

Bataavit, germaan. kansa, joka Kristuksen syntymän aikoina asui Reinin suistomailla, Augustuksen aikana tuli Rooman „liittolaiseksi", Julius Civiliksen johdolla 69-70 nousi kapinaan, mutta voitettiin, ja sittemmin 5:nnellä vuosis. sulautui frankkeihin.

Bataille *[-ta'i]*, Henry (s. 1872), ransk. näytelmänkirjoittaja. Hänellä on rikkaat taidelahjat, jotka painavat erikoisleimansa hänen näytelmiinsä. Näistä ovat useat syvämielisiä ja aaterikkaita. Usein hän varsin jokapäiväisen sattuman aiheuttaman aatteen pohjalle rakentaa näytelmänsä, mihin hän osaa saada liikkumaan uskottavia henkilöitä; nämä toimivat taiteellisesti syvien luonteidensa mukaisesti. B. vannoi jo uransa alussa leppymätöntä vihaa teatterisovinnaisuuksille, mikä välistä houkutteli häntä kokeilemaan uusien ja tavattomien aiheiden alalla. Mutta varttuneemman tuotantokautensa näytelmissä hän tästä tarkoittelevasta pyrkimyksestään vapautuu, luoden omintakeisia näytelmiä, joissa ei enää ilmene tuo hänen aikaisemmin esiintynyt erikoisuuden tavoittelunsa. Kirjailijaluonteeltaan B. on voittopuolisesti alakuloisuuteen, vakavaan, jopa synkkämieliseen maailmankatsomukseen kallistuva. Varsinkin hänen käsityksensä rakkaudesta on pessimistinen. Monessa näytelmässä hän kuvaa, miten rakkaus ensin voittamattomalla lumollaan kiehtoo poloiset kuolevaiset, sitten saattaen heidät kovien kärsimysten valtoihin, jopa tuhoonkin. B. on julkaissut seuraavat näytelmät: „La Lépreuse" (1898), „Ton Sang" (1898), „L'Enchantement", „Maman Colibri" (1904), „Résurrection" (muodostus Tolstoin „Ylösnousemus" romaanista; 1905), „Poliche" (1907), „Le Masque", „La Marche Nuptiale" (1908), „La Femme nue" (1908). [Jalmari Hahl, „Nykyajan näytelmänkirjoittajia".] *J. H-l.*

Batalji (ransk. *bataille*), taistelu, ottelu.

Batanga *[-ta'-]*, kansa ja maa Länsi-Afrikassa Saksan Kamerunin alueen lounaisosassa. 2 rannikkokylää: Iso-B. (etelässä) ja Pieni-B. (pohjoisessa); näissä sijaitsevat lähetysasemat ja hallintovirkamiesten asunnot. *W. S-m.*

Batatas ks. Bataatti.

Batavia *[-tā'-]*, bataavien (ks. t.) maa, Alankomaiden latinainen nimi. — B:n tasavalta. ks. Alankomaat.

Batavia. 1. Alankomaiden Intian residenttikunta, 6,982 km², n. 2,110,000 as. Asukkaat

Rakennus Batavian kaupungin ympäristöltä.

suurimmaksi osaksi malaijeja, 92,000 kiinalaista, n. 14,000 eurooppalaista.

2. Alankomaiden Intian sekä samannimisen residenttikunnan pääkaupunki Jaavan pohj. rannikolla (6° etel. lev.), korallisaarten suojaamassa merenlahdessa, Tšilivung-joen suulla; 138,551 as. (1905), joista n. 99,000 alkuasukasta, 28,000 kiinalaista, 9,000 eurooppalaista ja 2,000 arabialaista. Ilmanala lämmin ja sademäärä suuri (keskilämpö 25,9°; tammik. kylmin 25,3°; sademäärä n. 2,000 mm). Vanhassa kaupungissa asuu vain alkuasukkaita, eurooppalaiset asuvat Molenvliet ja Weltevreden nimisissä kaupunginosissa, missä talot ovat huviloiden tapaan rakennettuja kauniine puistoineen. Etukaupunkeja ympäröivät suuret riisivainiot ja kookosistutukset. B:ssa harjoitetaan vähäpätöistä teollisuutta (kalkki- ja savitehtaita sekä parkituslaitoksia); se on Alank. Intian tärkein kauppakaupunki, josta viedään paljon kahvia, sokeria, tupakkaa, riisiä, ryytejä ja tinaa y. m. Jokea on yhtämittaa ruopattava; uusi suuri satama on rakennettu 7 km päähän kaupungista. Rautatie ja kanava sen yhdistää kaupunkiin. Läheisyydessä on suuri uiva telakka. Laivaliike on suuri. — Kaupungissa on monta koulua ja tieteellistä seuraa. — Siinä asuu kenraalikuvernööri ja Alankomaitten Intian korkein sotilasviranomainen, katolinen arkkipiispa y. m. *W. S-m.*

Malaijilaisnainen Bataviasta (palvelijatar).

Batavian tasavalta, Alankomaiden (Hollannin) nimitys 1795-1806. vrt. Alankomaat (historia).

Bates *[beits]*, Henry Walter (1825-92), engl. luonnontutkija ja tutkimusretkeilijä. Omisti suurimman osan työstänsä Amazon-joen seudun hyönteismaailman selittämiseen. Paraimpia milloinkaan ilmestyneitä matkakertomuksia on hänen „The naturalist on the river Amazonas" 1863.

Batgaon, Nepalin kaupunki, ks. Bhatgaon.

Bath *[bāþ]*. 1. Lounais-Englannin kaupunki Sommersetshiressä, Avon-joen varrella, n. 50,000 as. B. on Englannin kauneimpia kaupunkeja, asemansa, katujensa, puistojensa ja valkoisesta hiekkakivestä tehtyjen rakennuksiensa vuoksi. Kuuluisa kylpypaikka kuumine lähteineen (40-48°), joita käytetään reumatismia ja išiastautia vastaan (vuosittain n. 25,000 kylpyvierasta); kuumat lähteet olivat jo roomalaisille tutut (aquæ solis). B:ssä on piispanistuin, goottilainen tuomiokirkko ja kaunis raatihuone (rakennettu 1775). — 2. Kaupunki Pohj.-Ameriikan Yhdysvaltojen Mainen valtiossa, Kennebec-joen varrella, n. 10,500 as., harjoittaa laivanrakennusta ja kauppaa. *W. S-m.*

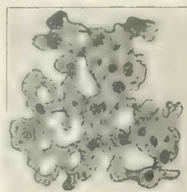
Bath-metalli, vaaleankeltainen kuparin ja sinkin lejeerinki, josta valmistetaan kynttilänjalkoja, teekannuja y. m. *(W. B.)*

Báthory *[bātori]*, kuuluisa siebenbürgeniläis-unkarilainen aatelissuku. 1. István (Tapani) B. (1533-86), valittiin 1571 Siebenbürgenin (Erdélyin) ruhtinaaksi, mutta luovutti 1576 maan veljelleen Kristófille, kun hän itse naimalla Anna Jagellonican tuli Puolan kuninkaaksi. Hän oli sivistynyt, kelvollinen ja lujaluonteinen hallitsija, mutta jesuiittain ystävä. — 2. Zsigmond B. (1572-1613) tuli 1586 isänsä Kristófin jälkeen Siebenbürgenin ruhtinaaksi, mutta luopui 1599 hallituksesta. — 3. András B. (1566-99), Zsigmondin orpana, kardinaali, tuli 1599 Siebenbürgenin hallituksen johtajaksi, mutta joutui tappiolle taistelussa Valakian voivodia Mikaelia vastaan ja surmattiin pakomatkalla. — 4. Erzsébet B., naimisissa kreivi Ferenc Nádasdyn kanssa, kuuluisa taikauskoon perustuvasta julmuudestaan; houkutteli nuoria tyttöjä linnaansa ja murhautti ne (yhteensä 600) nuorentuakseen kylpemällä niiden veressä. V. 1610 hänet suljettiin elinkautiseen vankeuteen. *(K. G.)*

Bath-ritaristo *[bāþ-]* (Order of the Bath = „Kylpy-ritaristo"), vanha engl. ritarikunta, sanotaan Henrik IV:n perustamaksi 1399. Jäseneksiottoon kuului alkuaan vertauksellinen kylpy, josta nimitys. Ritarikunnassa on kolme luokkaa; ritarimerkkinä on useimmissa asteissa maltalaisristi, ritarikunnan nauha on punainen. *G. R.*

Bathurst *[bāþəəst]*. 1. Kapmaan kaupunki, Etelä-Afrikassa, samannimisen alueen pääkaupunki, n. 2,000 as. — 2. Englannin Gambian pääkaupunki Länsi-Afrikassa; sijaitsee St. Marysaarella Gambia-joen suussa, 8,800 as. Maapähkinäin, vahan ja taljojen vientiä. — 3. New South Walesin kaupunki Austraaliassa; sijaitsee sisämaassa Sinisten-vuorten läheisyydessä, n. 9,200 as.; karjakauppaa. Läheisyydessä kulta-, hopea- ja kuparikaivoksia. — 4. New Brunswick-alueen kaupunki Englannin P.-Ameriikassa, 3,000 as.

Bathybius Hæckelii nimen antoi Huxley kirkkaalle hyytelömäiselle aineelle, jota oli tavattu suurista merensyvyyksistä nostetuissa näytteissä. Sitä on pidetty vapaana alkulimana, jolla olisi kykyä muuttaa muotoaan ja ottaa ravintoa. Hæckel piti sitä elämän alkulähteenä maan päällä, mutta uudemmat tutkimukset osoittivat sen olevan ainoastaan saosta, joka syntyy säilytysnesteen vaikutuksesta meriveteen.

Bathybius Hæckelii.

Bathykles *[-e'-]*, kreik. kuvanveistäjä Kaarian Magnesiasta, siirtyi 6:nnen vuosis. e. Kr. puolivälissä Spartaan, jossa ikivanhaa Apollonin kuvaa varten teki mytologisilla esityksillä runsaasti koristellun n. s. Amyklain valtaistuimen. *E. R-n.*

Batisti, hieno, kaksiniitinen liinakangas, jota jo kauan on valmistettu Pohjois-Ranskassa ja Belgiassa. Alkuaan käytettiin b:iin hienointa käsinkehrättyä pellavalankaa, joka oli niin hienoa että, kun nykyinen liimaamismenettely oli tuntematon, kutominen oli suoritettava kosteissa kellareissa. — Vähän karkeammista aineista kudotaan b a t i s t i p a l t t i n a a. Hienon pellavabatistin sijalle on yleisempään käytäntöön tullut p u u v i l l a b a t i s t i.

Batjuškov, K o n s t a n t i n N i k o l a j e v i t š (1787-1855), ven. runoilija, joka otti osaa m. m. 1808-09 vuoden sotaan. Elegikko ja romantikko, aikaisemman venäläisen runouden etevimpiä edustajia; kotiudutti venäläiseen kirjallisuuteen muinaisklassilliset runomuodot. Ollen Tasson ihailija ja kääntäjä on hän tästä kirjoittanut paraimman elegiansakin „Tasson kuolema". Loppu-ikänsä B. oli heikkomielinen.

Batka, R i c h a r d (s. 1868), böömiläis-saks. musiikkitieteilijä ja -arvostelija, etevä ja monipuolinen. *I. K.*

Batman *[bätmən],* J o h n (1800-40), austraalialaisen Viktoria siirtomaan perustaja; muodosti asutusyhtiön, joka 1835 osti alkuasukkailta sen alueen, jolla tätä nykyä Melbournen ja Geelongin kaupungit sijaitsevat. Vaikka kauppasopimus pian olikin purettava, oli tästä yrityksestä kuitenkin seurauksena Melbournen kaupungin perustaminen (1837).

Batoka, bantuneekeriheimo. ks. B a t o n g a.

Batokki (ven. *batog*), kurituskeppi, patukka.

Batometri (kreik. *bathos* = syvyys, ja *metron* = mitta), laitos, millä voidaan mitata suuria merensyvyyksiä ja tutkia pohjanlaatua. Sama nimitys on myöskin eräällä W. Siemensin keksimällä koneella, millä voidaan mitata painovoiman muutoksia. *V. V. K.*

Batonga (b a t o k a), Etelä-Afrikassa asuva bantukansa Sambesin pohj.-puolella, barotse- l. mambunda-valtion kaakkois-osassa; b:t ovat taitavia maanviljelijöitä, seppiä ja norsunmetsästäjiä. Heidän kielensä on sukua Damaraneekerien kielelle. *W. S-m.*

Batongi (ransk. *bâton*), keppi; lyhyt poliisin lyöntiase.

Bâton Rouge *[batõrū'ž],* kaupunki Pohj.-Ameriikan Yhdysvalloissa, Louisianan valtion pääkaupunki Mississippi-joen varrella, n. 11,300 as., puuvillakauppaa. Yliopisto. *W. S-m.*

Batrachia (kreik. *batrakhos* = sammakko) ks. S a m m a k k o e l ä i m e t.

Batrachium (kreik. *batrakhos* = sammakko), alasuku *Ranunculus*-suvussa. ks. R a n u n c u l u s.

Batrakhomyomakhia *[-i'-]* (kreik. „sammakkojen ja hiirien sota"), Iliadia parodiseeraava koomillinen eepos, jota vanhalla ajalla pidettiin Homeroksen tekemänä, mutta joka todennäköisesti on Pigreen, Kaarian kuningattaren Artemisian (n. 480 e. Kr.) veljen sepittämä. *E. R-n.*

Batseba, Uurian vaimo, jonka kuningas David otti puolisokseen toimitettuaan ensin U:n hengiltä (2 Sam. 11_2 seur.). B. oli Salomonin äiti (2 Sam. 12_{24}; 1 Kun. 1_{11} seur.; 2_{13} seur.). *Ar. H.*

Batta l. B a t t a k, pohjoisen Sumatran sisäosissa asuva malaiji-kansa, joka osaksi on itsenäinen, osaksi Hollannin alamainen. Se on pienikasvuista, mutta ruumiiltaan sopusuhtaista, voimakasta ja kestävää. Kansa asuu linnoitetuissa kylissä paalurakennuksissa ja harjoittaa etupäässä maanviljelystä ja karjanhoitoa. B.-kansalla on rikas, vanha käsinkirjoitettu kirjallisuus (astrologiaa, lääketiedettä, sotakertomuksia). Lukutaito on jotenkin yleinen. Ihmissyöntiä harjoitetaan sikäli, että eräissä tapauksissa rikoksentekijöitä tuomitaan syötäviksi ja että sotavankeja syödään. *W. S-m. (K. R. B.)*

Battakeja.

Battakoira ks. K o i r a.

Batteeraus (ransk. *battement*), miekkailussa äkillinen isku vastustajan miekkaan, joka siten sysätään pois ojennussuunnastaan ja vastustaja tämän kautta „paljastuu". — B a t t e e r a t a, suorittaa b. *-lskm-.*

Battement *[batmã']* (ransk.) ks. B a t t e e r a u s.

Battenberg, vähäinen paikkakunta Preussissa, Wiesbadenin hallintopiirissä. B:n prinssin ja prinsessan arvon saivat Hessenin prinssin Aleksanderin morganaattinen puoliso Julie ja tämän lapset ks. A l e k s a n t e r i, Bulgaarian ruhtinas.

Battenssi (engl. *battens*), eräs laji sahaustuotteita. ks. P u u t a v a r a l a j i t.

Battersea *[bätəsī],* Lontoon lounais-osassa, Thames-joen varrella sijaitseva kaupunginosa; ennen se oli itsenäinen kunta; muodostaa nyk. yhdessä Claphamin kanssa parlamentin vaalipiirin. B:ssa on kuuluisa puisto ja työväenkaupunginosa, jonka muodostavat lukuisat pikkutalot.

Batteux *[batö'],* C h a r l e s (1713-80), ransk. pappi ja esteetikko, Collège de Francen professori; hänen huomattavin teoksensa on „Cours des belles-lettres" (5 nid., 1765). Taiteen peruste on luonnonjäljittely ja maku määrää, onko jäljittely hyvä tai huono. Hänen teoriansa olivat kauan vallitsevina Ranskassa. Saksassa ne omaksui esim. Gottsched.

Batthyány *[battjāni],* Unkarin vanhimpia ja rikkaimpia ylimyssukuja, jonka sanotaan polveutuvan Árpádin alapäälliköstä Eörsistä.

1. L a j o s B. (1806-49), kreivi, valtiomies. Erottuaan sotapalveluksesta B. magnaattihuoneen jäsenenä liittyi vastustuspuolueeseen. Kun Unkari maaliskuunpäivien jälkeen 1848 sai oman ministeristönsä, hän tuli sen johtajaksi, mutta luopui jo syysk. s. v., kun Unkarin ja Itävallan hallituksen välit alkoivat käydä yhä kireämmiksi. Koetti sen jälkeen, vaikka turhaan, muodostaa uutta ministeristöä ja saada aikaan sovintoa Itävallan kanssa. B. otti sitten osaa Unkarin vapaustaisteluun, koetti jälleen hieroa sovintoa, mutta joutuikin itävaltalaisten vangiksi. Sotaoikeus tuomitsi hänet hirtettäväksi. Välttääkseen tämän rangaistuksen hän vaimonsa lähettämällä väkipuukolla haavoitti itseänsä kau-

laan niin pahasti, että hänet oli lopetettava ampumalla.

2. Kázmér B. (1807-54), kreivi, valtiomies, otti v. 1840 jälestä vastustuspuolueen jäsenenä osaa valtiolliseen elämään ja edisti anteliaasti kaikkia kansallisia yrityksiä; oli mukana Unkarin vapaustaistelussa ja tuli, sittenkuin Unkari oli julistettu itsenäiseksi valtioksi 1849, ulkoasiain ministeriksi. Vapaussodan päättyessä B. pakeni Kossuthin kanssa Turkinmaalle ja asettui sitten Pariisiin, jossa kuoli. *J. F.*

Battle Creek *[bätl krīk]*, kaupunki Pohj.-Ameriikan Yhdysvaltojen Michiganin valtiossa, Kalamazoo-joen varrella, n. 18,000 as. Maanviljelyskonetehtaita, myllyjä; läheisyydessä hiekkakivilouhimo ja adventistien perustama parantola, joka on maailman suurimpia.

Battööri (ransk. *batteur* = lyöjä), lyöjä- l. laappikone, joka puuvillan kehräyksessä puhdistaa puuvillaa ja valmistaa laapit. *E. J. S.*

Batu (k. 1256), mongolilainen kaani, Tšingis Kaanin pojanpoika, sai isoisältään Aral-järven pohjois- ja länsipuolella olevat maat, n. s. Kiptšakin eli „Kultaisen Hordin" valtakunnan, teki v. 1235 pidetyn mongoliruhtinasten kokouksen päätöksen mukaisesti 1237-42 hävittävän valloitusretken Venäjälle, Puolaan ja Unkariin; asuskeli enimmäkseen Volgan varsilla, joille niiltä ajoilta on jäänyt asumaan mongolien mukana tullut turkkilainen väestö (tataarit). Batu oli arvossa pidetty ja rakastettu hallitsija ja valittiin koko mongolien valtakunnan ylimmäksi hallitsijaksi, mutta kieltäytyi. *(G. J. R.)*

Batua (batva, vatva), bantu-kansojen (ks. t.) antama nimitys heidän alueellaan asuville kääpiökansoille, varsinkin Kongon jokialueen etelä-osassa oleville. B:t ovat pienikasvuisia, 120-144 cm, mutta sirovartaloisia. He asuvat kurjissa ruohomajoissa ja käyttävät aseinaan peistä, jousta ja myrkytettyjä nuolia. He viettävät levotonta metsästäjän elämää ja ovat osaksi ihmissyöjiä. Löytöretkillään Wissmann, François, Wolf y. m. tutkimusmatkailijat tapasivat heidät. vrt. Kääpiökansat. *(W. S-m.)*

Batugol, vuori Siperiassa, Irkutskin länsipuolella, 52° 20′ pohj. lev., 100° 30′ it. pit.; grafiittiluola, jonka omistaa Nürnbergiläinen toiminimi Faber, joka sieltä tuo suuren osan raaka-aineesta kuuluisia lyijykyniään varten.

Batum *[-u'-]*. 1. Piirikunta ven. Transkaukaasiassa Kutaisin kuvernementissa, Mustan-meren rannalla; 3,000 km², 44,000 as. (1890). — 2. B.-alueen pääkaupunki Mustan-meren rannikolla, Baku-Tiflisin radan päätekohdassa, 29,000 as. (armeenialaisia, kreikkalaisia, venäläisiä, persialaisia, turkkilaisia, Kaukaasian kansallisuuksia). Mainio satama; vuoriöljyn, suolan, puutavarain, mangaanimalmin y. m. vientiä. Vuoriöljyastioiden valmistusta. B. on linnoitettu sotilasasema ja varakuvernöörin asuinpaikka. V. 1878 B. joutui venäläisille. *W. S-m.*

Batzen, v:een 1851 Sveitsissä käytetty hopeainen vaihtoraha, arvoltaan noin 15 Suomen penniä. B:t lyötiin ensiksi 15:nnen vuosis. loppupuolella Bernissä ja oli niihin kuvattu karhu (kaupungin vaakuna). Tämän-nimistä rahaa käytettiin aikaisemmin myös Etelä-Saksassa, missä sen arvo oli 4 kreuzeria.

Baudelaire *[bodlä'r]*, Charles Pierre (1821-67), ransk. runoilija, aloitti taidearvostelijana, suoritti mestarillisia käännöksiä Edgar Allan Poen kertomuksista ja julkaisi 1857 kuuluisan runokokoelmansa „Les fleurs du mal", josta hän joutui syytteeseen. Seurauksena oli, että kuusi kokoelman runoa tuomittiin poistettavaksi, koska ne loukkasivat siveellisyyttä. Hänen muut teoksensa ovat „Petits poèmes en prose", sekä „Les paradis artificiels", jossa on osana käännös Thomas de Quinceyn kirjasta „Confessions of an english opium-eater". Myöhemmin hän turmiollisten nautintojen riuduttamana sai aivohalvauksen ja eli loppuelämänsä osittaisesti rampana. — Runoilijana luetaan B. Gautier'n ympärille ryhmittyneisiin parnassolaisiin, sekä myöhemmän ajan dekadenttien ja symbolistien edeltäjäksi, jommoisena hänellä on varsin huomattava sija viimeaikuisessa kirjallisuuden kehityksessä. Hänen runoutensa on samalla sekä omituista uskonnollista mystisismiä, että kaikkeen tuskalliseen, kaikkeen turmeltuneeseen ja huonoon potevalla nautinnolla syöpyvää sensualismia. Aistivaikutelmia, raskaita, herkän syviä, särkyvimmän kärsimyksen säveliä tapailevia, hän osasi puristaa kieleen, jossa joka käänne on riuduttavaa, ylenkukkuraista kauneudessa hekumoimista, ei sentään suorastaan terveessä, raikkaassa luonnonkauneudessa, vaan taiteen välittämissä kauneustunnelmoimisissa. *V. K-i.*

Baudelaire.

Baudenelle *[bodne'l]*, Pierre Joseph (s. 1852), belg. voimistelunopettaja, kotoisin Antwerpenistä. B. on kotimaassaan perustanut joukon voimisteluseuroja ja toiminut esivoimistelijakurssien johtajana. Aikakauskirjallaan „La gymnastique contemporaine" sekä lukuisilla ansiokkailla julkaisuillaan hän on suuressa määrin edistänyt belgialaista voimistelunopetusta. *Iskm.*

Baudin *[bodä']*, Eugène (s. 1853), ransk. sosialisti ja politikko. Hän oli alkuansa posliinityömies, tuomittiin 16-vuotiaana vankeuteen sosialistisen agitatsionin johdosta. Osallisuudesta kommuunin kapinaan (1871) hänet tuomittiin kuolemaan, mutta pakeni Englantiin. Tultuaan 1881 armahdetuksi hänet 1889 valittiin edustajakamariin. 1899-1902 hän oli Waldeck-Rousseaun ministeristössä yleisten töiden ministerinä. *J. F.*

Baudissin, Wolf Heinrich (1579-1646), sotilas, oli mukana kolmikymmenvuotisessa sodassa, ensin Pfalzin Fredrikin, sitten Tanskan ja Ruotsin ja lopuksi Saksin vaaliruhtinaskunnan palveluksessa. Ruotsin armeijassa hän kenraaliluutnanttina kunnostautui Werbenissä (1630) ja otti osaa Breitenfeldin tappeluun (1631). Tultuaan Åke Tottin jälkeen 1632 alisessa Saksissa olevien Ruotsin joukkojen pääl-

liköksi hän valloitteli muutamia linnoja ja kaupunkeja Reinin varsilla, mutta erosi jo seur. vuonna Ruotsin palveluksesta. V. 1636 hän haavoittui Magdeburgin piirityksessä niin pahasti, että hänen täytyi luopua sotapalveluksesta. V:sta 1641 hän toimi Puolan kuninkaan Vladislavin diplomaattisena asiamiehenä.

Bauditz, Sophus Gustav (s. 1850), tansk. kirjailija ja koulunjohtaja, sai 1899 professorin arvonimen. Tuores, luonnonraikas naturalisti, kirjoittanut joukon, varsinkin luonnonkuvauksillaan virkistäviä novellikokoelmia ja romaaneja, kuten „Fortællinger fra skovridergaarden" (1889), „Krøniker fra garnisonsbyen" (1892), „Hjortholm" (1896), „Absalons brønd" (1901) (suom. „Absalonin kaivo" 1904). *V. K-i.*

Baudouin de Courtenay *[boduȧ' də kurtnẽ']*, Jan (s. 1845), kielentutkija, vanhaa ranskalaista, sittemmin puolalaistunutta sukua, sai yliopistosivistyksensä Varsovan silloin vielä puolalaisessa korkeakoulussa. Tuli 1870 dosentiksi Pietarin yliopistoon ja on sen jälkeen ollut professorina Kasaanin, Tarton, Krakovan ja v:sta 1900 Pietarin yliopistossa. Hänen teoksensa, joista huomattavimmat ovat tutkimukset puolankielen historian sekä eteläslaavilaisen murreopin alalla, ovat metodisessa suhteessa erittäin itsenäisiä ja uranaukaisevaa laatua. *J. J. M.*

Baudrillart *[bodrijā'r]*, Henri Joseph Léon (1821-92), ransk. taloustieteilijä, oli kuollessaan professorina „École des ponts et chaussées" nimisessä opistossa ja julkisten kirjastojen ylitarkastajana; tuottelias kirjailija; hänen teoksistaan mainittakoon: „Des rapports de la morale et de l'économie politique" (1860), erinomainen ylellisyyden historia „Histoire du luxe" (1878-80), „Les populations agricoles de la France" (1888-93); aikakauskirjan „Journal des économistes" päätoimittajana 1855-65.

Bauer, Bruno (1809-82), saks. jumaluusoppinut ja kriitikko. B. aloitti opintonsa Berliinissä Hegelin filosofian kukoistuksen aikana; nimitettiin dosentiksi Bonnin jumaluusopilliseen tiedekuntaan, mutta julkaisi v. 1840-41 evankeliumeista teoksia („Kritik der evang. Geschichte des Johannes" ja „Kritik der evang. Synoptiker", 2 osaa), joissa esitti niin huikean jyrkkiä mielipiteitä, että häneltä kiellettiin „venia docendi" (oikeus opettaa). B. asettui silloin Rixdorfiin Berliinin läheisyyteen, jossa harjoitti ahkeraa kirjailijatointa kuolemaansa saakka 15 p. huhtik. 1882. B., joka kieltää evankeliumien historiallisen arvon, jopa kaikkien Paavalin kirjeiden oikeaperäisyyden, arvelee kristinuskon olevan stoalaisen ja aleksandrialaisen filosofian keisarien Hadrianuksen ja Marcus Aureliuksen aikoina synnyttämän tuotteen. Saksalaisessa tieteessä hänen sairaloisen yltiöpäiset mietteensä ovat jääneet omaan arvoonsa. Paitsi kristinuskon syntyä hän käsitteli useassa teoksessa 17:nnen ja 18:nnen vuosis. historiaa. *Ar. H.*

Bauer, Karoline (1807-78), saks. näyttelijätär, jonka alana olivat hienommat huvinäytelmä- ja keskusteluosat, mitkä hän suoritti viehättävällä ja luonnollisella sulolla. Myöskin suuremmissa tehtävissä, kuten Juliana Romeo ja Juliassa, Maria Stuartina, ja prinsessana Tassossa hän esiintyi menestyksellä. Teatterimuistelmansa hän on julkaissut kirjoissa „Aus meinem Bühnenleben", „Komödiantenfahrten". — Oli rakkaussuhteessa Koburgin prinssiin, joka myöhemmin tuli Belgian kuninkaaksi. *V. K-i.*

Bauernfeind, Karl Maksim von (1818-94), saks. insinööri, 1851 professori Münchenissä, 1858 rakennusylikollegin jäsen. B. on keksinyt useita tärkeitä mittauskoneita, m. m. n. s. Bauernfeindin etäisyydenmittausprisman. Sitäpaitsi hän on teoksissaan käsitellyt siltaholvien teoriaa, korkeusmittausta ilmapuntarin avulla ja säteilyn taittumista ilmakehässä. *V. V. K.*

Bauernfeld, Eduard von (1802-90), itäv. kirjailija, tuottelias ja näppärä huvinäytelmäin kirjoittaja, joka varsinkin kuvaili ylempien seurapiirien tapoja ja heikkouksia. Lukuisista teoksista mainittakoon „Die Bekenntnisse", „Bürgerlich und romantisch", „Aus der Gesellschaft".

Bauernfänger (saks.), „talonpojanpyydystäjä", niin nimitetään henkilöitä, joiden elinkeinona on yksinkertaisten ihmisten, vars. kaupungissa käyvien maalaisten petkuttaminen.

Bauhin *[boȧ']*, Kaspar (1560-1624), sveits. kasvitieteilijä ja anatomi. Toimi Baselissa lääketieteen ja kasvitieteen professorina. Hänen kasvitieteelliset teoksensa kuuluvat alallaan parhaimpaan, mitä ennen Linnétä ilmestyi. N. s. Bauhinin läppä *(Valvula Bauhini)* ohjassuolen ja paksunsuolen rajalla on hänen keksimänsä. Julkaisuja: „Phytopinax" 1596; „Prodromus theatri botanici" 1620; „Pinax theatri botanici" 1623, 1671, 1735; „Theatrum anatomicum" 1605 ja 1621.

Bauhinia, kuumien maiden kasvisuku *Cæsalpiniaceæ*-heimoa. Puumaisia tai liaanikasveja, jotka aarniometsässä kärhien avulla kiipeilevät korkealle pitkin puiden runkoja. Varret litteitä ja eräillä lajeilla omituisesti aaltoisia. Valkeat kukat varsipäätteisissä tertuissa.

Bauhinia. *a* kukka.

Bauhinin läppä ks. Suoli.

Baumé *[bomẽ']*, Antoine (1728-1804), ransk. kemisti ja apteekkari, keksinyt m. m. erään areometrin (ks. t.), jota vieläkin käytetään. Vettä keveämpiä nesteitä varten valmistetuissa B:n areometreissä vastaa 10° B. om.-p. 1 ja asteluku kohoaa om.-p:n vähetessä; vettä raskaampia nesteitä varten aiotuissa B:n areometreissä vastaa 0° B. om.-p. 1 ja asteluku nousee ominaispainon suuretessa. *(W. B.)*

Baumeister, August (s. 1830), saks. filologi ja koulumies, oli opettajana useissa eri oppilaitoksissa, kunnes 1871 nimitettiin hallitus- ja kouluneuvokseksi Strassburgiin, jossa virassa järjesti Elsass-Lothringenin korkeammat oppilaitokset Preussin malliin. Julkaissut useita opetuksessa käytettäviä filologisia ja historiallisia teoksia ja toimittanut tunnettua kasvatusopillista julkaisua „Handbuch der Erziehungs- und Unterrichtslehre" (1894-98). *O. M-e.*

Baumgarten, Alexander Gottlieb (1714-62), saks. filosofi ja kaunotieteilijä, synt. Berliinissä, professori Frankfurt a. d. Oderissa 1740-62, on huomattava saksalaisen filosofisen estetiikan perustajana. Hän nim. ensimäisenä

muodosti aatteen tämännimisestä tieteestä, joka hänen mielestään esittää, miten esineiden täydellisyyttä välittömästi tajutaan aistillisessa havaitsemisessa kauneutena, ja käsitteli sitä teoksessa „Aesthetica" (2 os., 1750-58). Muuten B. aikoinaan hyvin kiitetyissä ja paljon käytetyissä oppikirjoissa käsitteli filosofian kaikkia haaroja Leibniz-Wolffilaisen suunnan hengessä. *A. Gr.*

Baumgarten, Hermann (1825-93), saks. historioitsija, professorina ensin Karlsruhen polyteknikumissa sittemmin Strassburgin yliopistossa (1872-89). Hänen pääteoksensa on „Geschichte Karls V" (1885-92); hänen muista teoksistaan on erittäin huomattava „Geschichte Spaniens vom Ausbruch der französischen Revolution bis auf unsere Tage" (1865-71).

Baumgarten, Michael (1812-89), saks. jumaluusoppinut; oltuaan ensin Hengstenbergin suunnan kannattajia hän liittyi Hofmanniin; 1850 B. kutsuttiin Rostockin yliopistoon professoriksi, mutta suomatta hänelle edes tilaisuutta puolustautua erotti Mecklenburgin maakirkon neuvosto 1858 hänet professorin virasta, koska se hänen jumaluusopissaan näki joukon tunnustuskirjoista poikkeavia ajatuksia. Loppuikänsä B. taukoamatta taisteli elävämmän, sovinnaisista kaavoista ja rajoittavista pakkomääräyksistä vapautuneen kristillisen vakaumuksen puolesta. B:n huomattavimmat teokset ovat: „Liturgie und Predigt" (1843), jossa hän esittää kirkollisen ohjelmansa, selitysopilliset teokset „Theologischer Kommentar zum Pentateuch" (2 osaa, 1843-44) ja „Apostelgeschichte oder Entwickelungsgang der Kirche von Jerusalem bis Rom" (2 osaa, 1852, 2:n p. 1859), sekä neliosainen „Protestantische Warnung und Lehre wider die Gefahr einer Erneuerung alter Irrtümer in unserer mecklenburgischen Landeskirche" (1857). *K. Ö.*

Baur, Ferdinand Christian (1792-1860), saks. jumaluusoppinut ja n. s. nuoremman tübingeniläisen koulukunnan perustaja.

F. C. Baur.

Ylioppilaana B. opiskeli Tübingenin yliopistossa m. m. Ernst Bengelin johdolla; 1817 hän tuli Blaubeurenin alemman seminaarin professoriksi ja 9 vuotta myöhemmin Tübingenin yliopiston jumaluusopin professoriksi, missä virassa pysyi kuolemaansa saakka. — Aluksi oli B:n jumaluusopissa Schleiermacherin vaikutus suurin, mutta vähitellen hän enemmän ja enemmän liittyi Hegeliin, jonka järjestelmää hän sovitti jumaluusopin alalle. Niin hän teki ensin dogmihistorian alalla. B. onkin kieltämättä uudemman dogmihistorian tienraivaajia. Mutta hänen varsinainen tieteellinen työnsä kohdistui Uuden testamentin kritiikkiin. Tässä oli B:n lähtökohtana se edellytys, että apostolien ajan „punaisena lankana" on juutalaisuuden ja paavalilaisuuden välinen jännitys ja taistelu, jotavastoin myöhempi aika, pannakseen painoa kirkon yhteydelle, tahtoi tasoittaa vastakkaisuuksia. Jos siis jossakin Uuden testamentin kirjassa on huomattavissa rauhoittava sävy ja tarkoitus, jos siinä tahdotaan panna painoa kirkolle, sen yhteydelle ja sen uskolle, niin on tämä selvä todistus tämän kirjan apostolien aikaa myöhäisemmästä alkuperästä. B:n mielestä olivat Paavalin kirjeistä oikeaperäisiä vain Galatalaiskirje, molemmat Korintolaiskirjeet ja, vähintäin kahta viimeistä lukua lukuunottamatta, Roomalaiskirje; muut epistolat eivät liioin olleet oikeaperäisiä, Apostolien teot ja Johanneksen evankeliumi olivat syntyneet apostolien ajan jälkeen j. n. e. — Kristinuskon varsinainen ydin ja olemus on se, mikä sisältyy Jeesuksen julistuksen puhtaasti eetilliseen puoleen. Tämä juuri oli Jeesuksen oman tietoisuuden varsin. sisällys, joka, tullakseen ihmiskunnan omaksi, tarvitsi sitä vastaavaa muotoa; tämä muoto oli aluksi juutalainen messiaskäsite. Kirkkohistorian liikevoima on juuri se muodon ja sisällyksen välinen dialektiikka, jossa edellinen yhä selvemmin esiintyy. B:n teoksista ovat tärkeimmät „Symbolik und Mythologie oder die Naturreligion des Altertums" (1824-25, 3 nid.); „Die chr. Lehre von der Versöhnung" (1838); „Die chr. Lehre von der Dreieinigkeit und Menschwerdung Gottes" (1841-43, 3 nid.); „Der Gegensatz des Katholizismus und Protestantismus" (2 pain. 1863); „Lehrbuch der chr. Dogmengesch. (3 pain. 1867); „Paulus, der Apostel Jesu Christi" (2 pain. 1867); „Kritische Untersuchung über die kanonischen Evangelien" (1847), „Das Christentum und die chr. Kirche der drei ersten Jahrh." (3 pain. 1863); „Die chr. Kirche vom Anfang des 4. bis zum Ende des 6. Jahrh." (2 pain. 1863); „Die chr. K. des Mittelalters" (2 pain. 1869); „Kirchengesch. des 19. Jahrh." (2 pain. 1877); „Kirchengesch. der neueren Zeit" (1863). — B:n ympärille kerääntyi n. s. nuorempi tübingeniläinen koulu, jonka loistoaika oli 1835-1848. *K. Ö.*

Bauschinger, Johann (1834-93), saks. matemaatikko ja rakennusteknikko, kuoli Münchenin Teknillisen korkeakoulun professorina. Tunnettu varsinkin rakennusaineiden koettelutapojen kehittäjänä. Hänen vuodesta 1873 alkaen julkaisemansa tiedonannot Münchenin ainekoetuslaitoksesta ovat tehokkaasti edistäneet tämän tärkeän teknillistieteellisen alan kehitystä. *J. C-én.*

Bauske, kylä Kuurinmaalla, 45 km kaakkoon Mitausta, Memelin ja Muhsin yhtymäkohdalla, jotka siinä muodostavat Aan. Kustaa II Aadolf valloitti B:n 1625. Harjoittaa nahkateollisuutta ja hedelmänviljelystä.

Baussnern, Waldemar von (s. 1866), saks. säveltäjä ja kuoronjohtaja; tuli v. 1903 opettajaksi Kölnin konservatoriin; v:sta 1909 Weimarin konservatorin johtaja. On säveltänyt ooppeteroita, sinfonioja y. m. *I. K.*

Bautakivi (ruots. *bautasten*). Niin nimitettiin Ruotsissa vainajain haudoille, tavallisesti luodun hautakummun päälle pystytettyjä muistokiviä. Joskus nämät olivat melkoisen suuria ($4\frac{1}{2}$ metrin korkuisia), jollain kuvapiirroksella tai

Bayeux'n-verho. Normannit nousevat Englannin rannalle ja marssivat Hastingsia kohti.

lyhyellä riimukirjoituksella (ks. t.) koristettuja. B:t olivat käytännössä n. s. rauta-ajalla. *K. G.*

Bautzen, Saksin kuningaskunnan kaupunki Spree-joen ja Dresden-Görlitzin radan varrella, 29,419 as. (1905). Harjoittaa huomattavaa villa- ja verkatavara- sekä paperi-, rauta- ja koneteollisuutta. Melkoinen kauppakaupunki. Sitä ympäröivät vanhat muurit ja tornit, ja kaunistavat m. m. ihana raatihuone, tuomiokirkko ja Ortenburgin linna. V. 1813 Napoleon täällä voitti preussilaiset ja venäläiset. *W. S-m.*

Bauxiitti *[bosiitti]*, mineraali, joka kokoumukseltaan pääasiallisesti on aluminiumhydroksidia (ks. t.), mutta sitäpaitsi sisältää vieraita aineita, varsinkin rautasilikaatteja. Käytetään aluminiumin ja aluminiumyhdistysten valmistukseen. *(W. B.)*

Bavaria *[-ā'-]*, Baierin latinainen nimi; sitä käytetään tavallisesti tämän maan personifikatsionina; tässä merkityksessä se on annettu Schwanthalerin tekemälle v. 1850 Münchenissä paljastetulle, suurelle (noin 20 metrin korkuiselle) kuvapatsaalle, joka esittää Baieria naisen muodossa.

Baveno, pieni kaupunki Novaran provinssissa Pallanzan piirissä Italiassa, Lago Maggioren länsirannalla vastapäätä Borromeon saaria; ihanalla paikalla sijaitseva matkailijapaikka huviloineen ja hotelleineen. Täällä on kuuluisa graniittilouhimo, sekä puuvillankehruutehdas ja rautatehtaita. 2,502 as. (1901). *W. S-m.*

Bavian, kurdilaiskylä 17 km Khorsabadista (ks. t.) koilliseen, kuuluisa kallioon hakatuista korkokuvista ja nuolenpääkirjoituksista, joissa Sanherib (705-681) kertoo, miten hän johti vettä Niniveen. Kirjoituksissa on myös ajanlaskulle tärkeä tiedonanto. [Pognon, „L'inscription de Bavian", 1879.] *K. T-t.*

Bavius (k. n. 35 e. Kr.) ja M æ v i u s, huonoja roomalaisia runoilijoita, jotka arvostelivat Horatiusta ja Vergiliusta.

Baxter *[bäkstə]*, R i c h a r d (1615-91), engl. nonkonformisti. Ollen alussa valtiokirkon pappi Kidderminsterissä, joka hänen hoidossaan muodostui malliseurakunnaksi, hän läheni mielipiteiltään puritaaneja ja oli sotapappina parlamentin joukoissa Cromwellin aikoina. Tällöin hän erään sairauden aikana 1649 kirjoitti teoksensa „Pyhäin iankaikkinen lepo", joka vieläkin on yksi suosituimpia englanninkielisiä hartauskirjoja, sekä sittemmin toistasataa teologista ja hartauskirjaa. Loppuiällään hän varsinaisesti erosi valtiokirkosta ja vietti levotonta elämää vapaana saarnaajana. Kirkollisen rauhan rakentaminen ja persoonallisen uskonelämän herättäminen oli hänen pääharrastuksensa. *J. G.*

Bayard *[bajā'r]*, P i e r r e d e T e r r a i l (n. 1473-1524), „ritari pelvoton ja nuhteeton", ransk. soturi, joka taisteli Italiassa Kaarle VIII:n, Ludvik XII:n ja Frans I:n sodissa herättäen suurta huomiota tavattoman rohkeutensa, mutta myöskin harvinaisen jalomielisyytensä takia. Niinpä hän Garigliano sillalla taisteli yksin 200 espanjalaista vastaan. Ansioittensa vuoksi Frans I nimitti hänet kenraaliluutnantiksi Dauphinéhen ja myöhemmin armeijan ylipäälliköksi Italiaan. B. haavoittui kuolettavasti Sesian-virralla 1524. [Hänen historiansa kirjoitti hänen kirjurinsa J. Joffrey („le loyal serviteur") (uusin pain. Pariisissa 1878); ks. Poirier, „Vie de B." (1889).] *O. M-e.*

Bayern ks. B a i e r i.

Bayeux *[bajö']*, kaupunki Pohjois-Ranskassa, B:n arondissementin pääkaupunki, 8 km merestä, Aure-joen ja Ranskan länsiradan varrella, 7,806 as. Goottilaistyylinen tuomiokirkko (13:nnelta vuosis.). Vanhanaikuisia rakennuksia. Varsinkin kuuluisa vanhasta seinäverhostaan. ks. B a y e u x'n-v e r h o.

Bayeux'n-verho *[bajö'n-]*, sekä taiteellisesti, että historiallisesti huomattava kutomateos, jonka todennäköisesti on valmistuttanut Bayeux'n piispa Odo, joka sen lahjoitti rakennuttamaansa Bayeux'n jo 1077 vihittyyn kirkkoon. Se on 70,34 m pitkä, 50 cm leveä, alkuaan luultavasti valkaisemattomasta liinakankaasta, jonka aika on muuttanut ruskean hollanninpalttinan väriseksi. Verho on jaettu useampaan kuin 70:een tapahtumasarjaan, jotka toisistaan erottavat ommellut puut tai rakennukset. Siinä on esitetty 623 henkilöä, 202 hevosta ja muulia, 55 koiraa, 505 muuta eläintä, 37 rakennusta, 41 laivaa ja venettä, 49 puuta — yhteensä 1,512 esinettä. Kuvat ovat ommellut villalangalla 8:lla eri värillä; niiden merkitys on latinaksi selitettynä. Kuvien tarkoituksena on olla puolustus Wilhelm Valloittajan vaatimuksille Englantiin nähden ja esitys siitä, mitä Englannin valloituksessa tapahtui. — Juhlallisissa tilaisuuksissa käytettiin verhoa koristamaan tuomiokirkon seiniä. Se on ollut useiden vaarojen alaisena; v:sta 1842 sitä säilytetään lasin alla erikoisesti sitä varten tehdyssä museorakennuksessa.

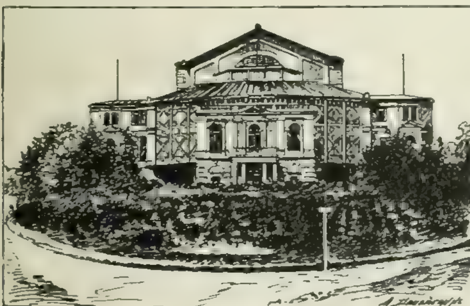
Pierre Bayle.

Bayle *[bāl]*, P i e r r e (1647-1706), ransk. ajattelija, epäileväisyysfilosofian merkillisimpiä ja vaikuttavimpia edustajia. Hän oli syntynyt Languedocissa reformeeratun papin poikana. Kun ei voinut tyytyä reformeeratun kirkon dogmatiikkaan, hän siir-

tyi katolilaisuuteen, mutta palasi 17:n kuukauden jälkeen entiseen uskoonsa. Hän tutki Descartes'n filosofiaa, oli v:sta 1675 filosofian opettajana Sedanin akatemiassa, siirtyi kun Ludvik XIV v. 1681 lakkautti reformeerattujen oppilaitokset Ranskassa, Alankomaihin, missä vaikutti filosofian opettajana Rotterdamissa (1681-93) sekä hyvin tuotteliaana kirjailijana. Lukuisissa teoksissa, joista tärkein on „Dictionnaire historique et critique", B. sovittaa ankaran kriitillistä aatesuuntaansa etenkin uskonnonfilosofisiin kysymyksiin. Hän esittää erittäin jyrkästi ja terävästi, mitenkä hänen mielestään järki joutuu auttamattomaan ristiriitaan ilmestysuskontoa, vieläpä „luonnollistakin" uskontoa vastaan, esim. kysymyksissä maailmassa olevasta pahasta ja kärsimyksestä, ihmisen vapaudesta, sielun olemuksesta ja kuolemattomuudesta, perisynnistä, kolmiyhteydestä y. m. Hän ratkaisee puolestaan ristiriidan niin, että järjen pitää taipua uskonnollisten aatteiden ja ilmestyksen alle. Tämä hänen ratkaisunsa on katsottava lähteneeksi vilpittömästä mielestä, vaikka hänen teoksensa vaikuttivatkin ajan aateliikkeihin etupäässä vastakkaiseen suuntaan, hajoittavasti ja kumoavasti. [Feuerbach, „Pierre Bayle".] *A. Gr.*

Bayonne *[-jo'n]*. 1. Kaupunki Ranskan Ala-Pyreneitten departementissa, Adour- ja Nivejokien yhtymäkohdalla, n. 6 km merestä, 27,600 as. Tärkeä rautatien-risteyskohta, piispanistuin, suuri seminaari, kirjasto ja kouluja. Luja linnoitus, tuomiokirkko (13-15:nneltä vuosis.). B. harjoittaa huomattavaa teollisuutta: laivanveistämöitä, suklaati-, nahka-, puutavara- ja viinitehtaita. Suurta savustettujen kinkkujen (B:n kinkkujen) vientiä. Kaupunki välittää suuressa määrin Etelä-Ranskan kauppaa Espanjan ja Pohjois-Euroopan kanssa. — B., vanha L a p u r i d u m, mainitaan jo 10:nnellä vuosis. Se joutui 1451 Ranskalle. V. 1565 Katarina di Medici ja Alban herttua tekivät täällä liiton hugenottien kukistamiseksi. B:ssa luullaan painetin 1640 tulleen keksityksi. 1808 oli B:ssa Napoleon I:n ja Espanjan kuninkaallisen perheen välillä kohtaus, missä jälkimäiset pakoitettiin luopumaan Espanjan kruunusta. — 2. Yhdysvaltojen New-Jerseyn valtion satamakaupunki New Yorkin lahden rannalla, 32,722 as. Polttoöljyn-tislauslaitos ja kemiallisia tehtaita.

Bayreuth (B a i r e u t h) *[bairöit]*, kaupunki Baierissa, Ylä-Frankenin hallintopiirin pääkaupunki, Punaisen Mainin varrella, 340 m yl. merenp., 31,861 as. (1905), näistä n. 5,600 katolista ja 400 juutalaista. Täällä on vanha ja uusi

Bayreuthin Wagner-teatteri.

linna, useita kirkkoja, m. m. protestanttinen, suippokaarityyliin rakennettu; Richard Wagnerin (ks. t.) teatteri juhla-oopperanäytäntöjä varten sekä Wagnerin huvila „Wahnfried", mihin hän on haudattu. Wagner-teatteri houkuttelee tänne paljon taiteen ystäviä ja matkailijoita. B. on vilkas teollisuus- ja kauppakaupunki. — B. mainitaan ensi kerran v. 1194. Hussilaissodassa, Schmalkaldin sodassa sekä kolmikymmenvuotisessa sodassa B. joutui usein kovan hävityksen alaiseksi. Vv. 1604-1769 B. oli Bayreuthin ruhtinaskunnan pääkaupunkina.

Bay-öljy, eetterinen öljy, jota saadaan tislaamalla erinäisten Länsi-Intiassa kasvavien *Pimenta*-lajien lehtiä. B. on väriltään keltaista, muuttuu ilmassa ruskeaksi; sillä on neilikkaöljyn tapainen haju. Tislaamalla edellämainittuja lehtiä rommin kera valmistetaan Länsi-Intiassa n. s. b a y r u m i a, jota käytetään ihoa virkistävänä aineena. *(W. B.)*

Bazaine *[bazä'n]*, F r a n ç o i s A c h i l l e (1811-88), ransk. sotapäällikkö. Palveltuaan Algeriassa ja Espanjassa B. kenraalina otti osaa Krimin sotaan ja kunnostautui Sevastopolin piirityksessä. V. 1862 hän lähti ranskalaisen retkikunnan mukana Meksikkoon, määrättiin ylipäälliköksi seur. vuonna, ylennettiin 1864 marsalkaksi ja palasi 1867 joukkoineen Ranskaan. Ranskan ja Saksan välisen sodan alkaessa B. elok. 1870 määrättiin Reinin armeijan ylipäälliköksi. Ranskalaisten ensimäisten tappioiden jälkeen hän koetti Metzistä käsin yhtyä lännempänä olevaan Mac Mahonin armeijaan, mutta työnnettiin kiivaiden taistelujen jälkeen elok. 14, 16, 18 p:nä (Mars-la-Tours, Gravelotte) takaisin Metziin, jossa hän lokak. 27 p:nä s. v. antautui mukanaan n. 170,000 miestä. Tämän johdosta häntä sodan loputtua syytettiin kelvottomuudesta, vieläpä kavalluksesta. Sotaoikeus tuomitsi hänet kuolemaan, mutta rangaistus lievennettiin 20 vuoden vankeudeksi. V. 1874 B. karkasi vankilasta ja eli viimeiset vuotensa huomaamattomana Madridissa. Julkaisi v. 1883 puolustuksekseen kirjoituksen „Épisodes de la guerre de 1870 et le blocus de Metz". *J. F.*

François Achille Bazaine.

Bazan, E m i l i a P a r d o ks. P a r d o-B a z a n.

Bazard *[bazā'r]*, A m a n d (1791-1832), ransk. sosialisti, Saint-Simonin koulukunnan tunnetuimpia johtajia. Oltuaan ensin mukana n. s. carbonaristisessa liikkeessä hän v. 1825 viehättyi Saint-Simonin oppiin, jota hän on kehittänyt ja täydentänyt varsinkin sen taloudelliseen puoleen nähden. Vasta hänen johdollaan syntyi varsinainen Saint-Simonin koulukunta. Heinäkuun vallankumouksen aikoina (1830) se esiintyi jonkinlaisena lahkona, jonka ylimmäisinä pappeina olivat B. ja Enfantin. Edellinen erosi kuitenkin jo 1831 jälkimäisestä, syystä, että hän

piti kiinni avioliiton pyhyydestä. Tämän jälkeen lahko pian hajosi. B. ja Enfantin julkaisivat yhdessä „Exposition de la doctrine de Saint-Simon" (1828-30). *J. F.*

Bazeilles *[baze'j]*, Ardennein departementin kylä Ranskassa. Villakutomoita ja konetehtaita; 1,264 as. (1901). Sedanin taistelussa (ks. t.) 1 p. syysk. 1870 B. oli ranskalaisen armeijan oikean siiven tukikohtana. Täällä 12,000 ranskalaista merisotilasta teki mitä sitkeintä vastarintaa ylivoimaisten baierilaisten ja preussilaisten hyökkäyksiä vastaan. Silloin koko kylä tyystin hävitettiin. — Uudelleen rakennetussa kylässä on muistomerkki ja taistelun museo sekä kaatuneitten ranskalaisten ja saksalaisten sotureitten yhteinen hauta.

Bazin *[bazã']*, René François Nicolas Marie (s. 1853), ransk. kirjailija, Ranskan akat. jäsen, hieno, vakava, vaikka vähän ohuelta vaikuttava romaanien kirjoittaja, joka nykyaikaisessa ranskalaisessa kirjallisuudessa M. Barrés'n ohella erikoisesti ajaa maaseudun asiaa pääkaupungin vastakohtana. Elävän luonnontunnon elähyttämällä lämpöisellä rakkaudella ja surunvoittoisella runollisuudella hän kuvailee häipyviä oloja ja sitä rakkautta, joka liittää ihmistä maahan. Hänen huomatuin kirjansa on „La terre qui meurt" (1899). Muista hänen teoksistaan mainittakoon „Le guide de l'empereur" (1901), sekä „Les Oberlé" 1902 (suom. „Oberlé'n perhe" 1903), jonka tapahtumapaikka on Elsassissa. Sitäpaitsi B. on kirjoittanut huomiota herättäneitä matkakuvauksia Italiasta ja Espanjasta. *V. K-i.*

René Bazin.

Bazzi *[-tsi]*, Giovanni Antonio de' (n. 1477-1549), it. taidemaalari, tunnettu nimellä Sodoma, työskenteli Sienassa ja Roomassa; Lionardon ja Raffaelin vaikutuksen alainen. Hänen taiteestaan puuttuu syvyyttä ja omintakeisuutta, mutta siinä on sen sijaan aistillista suloutta ja loistava väritys.

Bdella (kreik., = iilimato, nahkiainen), kärsäpunkki, pidentyneestä päästään tunnettava punkkisuku, jonka lajit elävät kosteassa maassa ja kallioilla meren rannalla. *K. M. L.*

Bdellostoma (kreik. *bdella* = iilimato, ja *stoma* = suu), ympyräsuisiin kaloihin kuuluva loisankeriassuku. *K. M. L.*

B-duur, sävellaji, jonka perussävelenä on b ja perussointuna b d f. *I. K.*

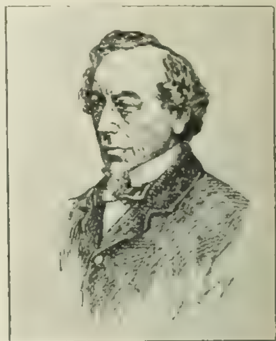

Be, berylliumin (ks. t.) kem. merkki.

Beaani l. beanus (uuslat. < ransk. *bec jaune*), „keltanokka", ensi vuoden ylioppilas.

Beachy Head *[bītši hed]*, 170 m korkea niemeke Englannin etelärannikolla, Sussexshiressä, majakka ja merkinantoasema. Täällä ransk. laivasto voitti engl.-alankomaalaisen laivaston 10 p. heinäk. 1690.

Beaconsfield *[bīkənzfīld]*, Benjamin Disraeli (1804-81), engl. valtiomies, synt. Lontoossa, kirjallishistorioitsijan, juutalaista sukuperää olevan Isaac d'Israelin poika. Isaac d'I. oli vapaa-ajattelija ja Benjamin kastettiin v. 1817 kristinuskoon. Saatuaan huolellisen kasvatuksen B. antautui aluksi kirjalliselle alalle, julkaisten useita suurta huomiota herättäneitä romaaneja, joissa tekijä rohkeasti hyökkää aikansa tapojen ja olojen kimppuun („Vivian Grey", „Contarini Fleming" y. m.). V:sta 1832 alkaen B. otti osaa valtiolliseen elämään, liittyen ensin whig-puolueeseen, mutta siirtyi vähitellen toryksi, jommoisena hän 1837 ensi kerran valittiin parlamenttiin. Valtiollisissa romaaneissa „Coningsby, or the new generation" (1844), „Sybil, or the two nations" (1845), „Tancred, or the new crusade" (1847) hän taisteli whig-aristokratiaa vastaan. Tuli parlamentissa suojelustullin kannattajien johtajaksi konservatiivisessa puolueessa ja 1848 koko Tory-puolueen johtajaksi. Oli sen jälkeen Derbyn kolmessa hallituksessa raha-asiain ministerinä 1852, 1858-59, 1866-68 sekä 1868, Derbyn erottua, pääministerinä. Toimeenpani Derbyn ministeriön jäsenenä 1867 vaalireformin. Oli 1874-80 uudestaan pääministerinä hoitaen tarmokkaasti Englannin ulkomaanpolitiikkaa. B. hankki silloin Englannille Fidži-saaret (1874) sekä osti kediivin osakkeet Suezin kanavassa (1875). Hänen toimestaan kuningatar Viktoria otti Intian keisarinnan arvonimen. Itämaisissa selkkauksissa B. päättävästi puolusti Englannin etuja Venäjää vastaan pakoittaen Venäjän alistamaan San Stefanon rauhanehdot Berliinin kongressin tarkastettaviksi. V. 1878 B. hankki Turkilta Kypron-saaren Englannille. Parlamentinvaaleissa 1880 vapaamieliset saavuttivat voiton ja silloin B:n täytyi erota. Hänen kiivain valtiollinen vastustajansa oli Gladstone, joka silloin tuli hallitukseen. V. 1876 Disraeli nimitettiin Beaconsfieldin lordiksi. Hänen valitut puheensa julkaistiin 1881. [Brandes, „Benjamin Disraëli" (1878), Meynell, „The earl of Beaconsfield" (1903).] *K. R. B.*

Benjamin Disraeli Beaconsfield

Beagle *[bīgl]*, se laiva, jonka purjehduksella maan ympäri 1831-36 Ch. Darwin oli muassa luonnontutkijana.

Beani ks. Beaani.

Bear *[bēə]*, Lontoon pörssissä käytetty nimitys à la baisse (ks. t.) keinottelijasta.

Bear Island *[bəə ailənd]* ks. Karhusaari.

Beard *[bīəd]*, George Miller (1839-83), kuuluisa lääkäri New Yorkin yliopistossa, tutki varsinkin hermotauteja; tunnetuin hänen teoksistaan on „American nervousness with its causes

and consequenses". B:n tauti, neurastenia, heikkohermoisuus.

Béarn *[beā'r* l. *bea'rn]*, entinen Lounais-Ranskan maakunta, läntisten Pyreneitten juurella, muodostaa nyk. suurimman osan Ala-Pyreneitten departementtia; n. 4,400 km². Pääkaupunki: Pau. Siellä harjoitetaan karjanhoitoa, viinin- ja maissinviljelystä; rautakaivoksia, nahkatehtaita. Asukkaat ovat baskilaisia (ks. t.). — V:sta 1589 B. kuuluu Ranskalle. *(K. R. B.)*

Beata *[-ā'-]* (lat., fem.), onnellinen, autuas. B. virgo, pyhä neitsyt.

Beatifikatsioni (lat. *beā'tus* = autuas, ja *facere* = tehdä), autuaaksijulistaminen, katolisen kirkon toimitus, joka on alempi aste kanonisatsionia eli pyhimykseksi julistamista. Turussa vietettiin 1514 piispa Hemmingin autuuttamisjuhlaa suurella loistolla. Keskiajan loppupuolelta asti beatifikatsioni kuuluu paavin etuoikeuksiin. *J. G.*

Beati possidentes *[-ā'- -e'n-]* (lat. sananparsi), „onnellisia ovat omistajat".

Beatrice *[-ī'tše]* ks. Dante.

Beattie *[bīti]*, James (1735-1803), skottilainen filosofi ja runoilija, oli v:sta 1760 moraalifilosofian professorina Aberdeenissa. Kannatti filosofina Th. Reidin perustamaa „terveen järjen filosofiaa" eli „skottilaista oppikuntaa" ja vastusti kiivaasti Humea; pääteos „Essay on the nature and immutability of truth" (1770). *A. Gr.*

Beauchet *[bošē']*, Ludovic (s. 1855), ransk. lainoppinut, siviilioikeuden professori Nancyn lakitieteellisessä tiedekunnassa. Kirjoittanut useita arvokkaita, m. m. avioliiton oikeudellista puolta koskevia tutkimuksia. Hänen suurin teoksensa on „Histoire de la propriété foncière en Suède" (1904). Sitäpaitsi hän on ranskaksi kääntänyt ja selityksillä varustanut useita ruotsalaisia lakiteoksia (esim. „Loi de Vestrogothie", „Loi d'Upland").

Beaufort *[boufət]*, Henry (1377-1447), Lincolnin ja Winchesterin piispa, valtiokansleri ja kardinaali, Englannin Henrik IV:n velipuoli, otti osaa Konstanzin kirkolliskokoukseen, jossa edisti Martin V:n paaviksi tuloa. Henrik V:n kuoltua B. tuli Henrik VI:n holhoojaksi. Kun paavi oli käskenyt B:ia kokoomaan varoja hussilaisia vastaan tehtävää ristiretkeä varten, käytti hän kertyneet varat sotaan Jeanne d'Arcia vastaan ja oli esimiehenä siinä tuomioistuimessa, joka tuomitsi hänet kuolemaan (1431). *(G. R.)*

Beaufortin asteikko. V. 1805 ehdotti engl. amiraali Beaufort, että tuulen voimaa merellä arvosteltaisiin laivan kulkunopeuden ja eri tuulissa tarpeellisen purjepinnan suuruuden mukaan. Kun nämät seikat kuitenkin niin suuressa määrässä riippuvat jokaisen yksityisen laivan rakenteesta, niin on mahdotonta rakentaa varmaa tuulenvoima-asteikkoa näille perusteille. Merimiehet ovat sittenkin ammattinsa tähden usein pakoitetut arvostelemaan tuulta ja kokemuksensa nojalla he muodostavat tavallisesti itselleen asteikon (0-12). Vertaamalla tottuneitten merimiesten arvostelua tuulen voimasta mannermaalla niihin vaikutuksiin, mitkä tuuli aikaansaa, on muodostettu seuraava asteikko, joka samaten kuin Beaufortin alkuperäinen asteikko käsittää 12 tuulen astetta ja kantaa hänen nimeänsä.

0 = tyyni: savu nousee suoraan tahi melkein suoraan ylös, ei lehtikään liikahda.
2 = heikko tuuli: tunnolla havaittava, heiluttaa lippua tahi keveitä lehtiä.
4 = kohtalainen tuuli: ojentaa lipun, heiluttaa lehtiä ja pienempiä oksia.
6 = kovanlainen tuuli: heiluttaa suurempia oksia.
8 = kova tuuli: heiluttaa suuria oksia ja pienempiä puita, vastustaa käyntiä ulkona.
10 = myrsky: huojuttelee puita ja taittaa oksia.
12 = hirmumyrsky: repii huoneitten kattoja, katkoo puita tahi tempoo niitä ylös juurineen.

Asteita 1, 3 . . . 11 käytetään silloin kun on vaikeata ratkaista, olisiko edellinen tahi seuraava parillinen asteluku oikeampi. — Tärkeätä on tietää, mitä tuulennopeutta B:n eri asteet vastaavat. Kun tämä asteikko perustuu arvosteluun, ei vertaus sen ja tuulennopeutta suoraan mittaavien koneitten (anemometrien) välillä ole aivan helppo. Eri tutkijat ovatkin tulleet toisistaan poikkeaviin tuloksiin. Jättämällä huomioon ottamatta enimmiten poikkeavat arvot, voimme todenmukaisimpina pitää seuraavia raja-arvoja:

2 B	vastaa	2 à 4	metriä	sekunnissa
4 B	„	6 à 8	„	„
6 B	„	10 à 12	„	„
8 B	„	14 à 16	„	„
10 B	„	20 à 25	„	„
12 B	„	enemmän kuin 30 m sek.		

Suurempaa tuulenvoimaa kuin 10 B ei meidän seuduillamme juuri milloinkaan tavata. *G. M-r.*

Beauharnais *[boarnē']*, ransk. suku, kotoisin Orléanais'sta. 1. Alexandre, vicomte de B. (1760-94), ransk. soturi, otti osaa Pohjois-Amerikan vapaussotaan, valittiin 1789 säätykokoukseen (kansalliskokoukseen), jossa esiintyi uudistusten kannattajana. V. 1793 B. oli Reinin armeijan ylipäällikkönä, mutta luopui tästä toimesta pian. Seuraavana vuonna hän joutui syytteeseen osallisuudestaan Mainzin antautumiseen ja mestattiin; oli naimisissa Joséphine Tascher de la Pagerien kanssa, josta sittemmin tuli Napoleon Bonaparten puoliso.

2. Eugène de B. (1781-1824), Leuchtenbergin herttua, Eichstättin ruhtinas, Italian varakuningas, edellisen poika. Sittenkuin hänen äitinsä Joséphine leskeksi jäätyään oli mennyt naimisiin Napoleon Bonaparten kanssa, Eugène kohosi nopeasti arvoasteissa. V. 1804 hänet korotettiin Ranskan prinssiksi ja 1805 Italian varakuninkaaksi. Tässä Napoleonin luomassa kuningaskunnassa Eugène esiintyi hyvin toimeliaana hallitusmiehenä. Alamaistensa vastenmielisyydestä huolimatta hänen onnistui luoda

Eugène de Beauharnais.

suuri 80,000 mieheen nouseva armeija, joka kunnostautui Itävallan, Espanjan ja Venäjän sotaretkillä. Samalla Ranskan vallankumouksen aatteet pantiin toimeen, hallinto järjestettiin, lainkäyttö tehtiin yhdenmukaiseksi, opetuslaitosta parannettiin j. n. e. Itävallan sodassa 1809, Venäjän retkellä 1812, Saksassa ja Italiassa 1813-14 Eugène osoittautui taitavaksi sotapäälliköksi tehden suuria palveluksia Napoleonille ja pysyen loppuun asti hänelle uskollisena. Napoleonin kukistuttua hän pakeni appi-isänsä Baierin kuninkaan turviin, joka antoi hänelle Leuchtenbergin herttuan ja Eichstättin ruhtinaan arvonimet. Eugène oli avomielinen, lämminsydäminen, vaatimaton mies, ja näiden ominaisuuksiensa tähden yleisesti suosittu. Hänen nuorempi poikansa Maximilien Eugène Joseph Napoléon meni naimisiin keisari Nikolai I:n tyttären Marian kanssa. Heidän jälkeläisillänsä on nimenä Romanovskij. Eugènen vanhin tytär Joséphine oli naimisissa Ruotsin kuninkaan Oskar I:n kanssa. *J. F.*

Beaulieu *[boliö']*, M a r i e D é s i r é (1791-1863), ransk. musiikkitieteilijä ja säveltäjä. Perusti Niortissa musiikkiseuran „Association musicale de l'Ouest", joka toimeenpanee vuosittain suuria musikaalisia juhlia, kulloinkin eri seuduilla maata. Säveltänyt pari oopperaa.

Beaumarchais *[bomaršē']*, P i e r r e A u g u s t i n C a r o n d e (1732-99), ransk. kirjailija, kirjavan elämän kokenut sekkailija, purevakielinen huvinäytelmäin kirjoittaja, jonka kirjoituksilla tuli olemaan merkitystä yhtenä Ranskan vallankumouksen ensi oireista. Tavallisesta kellosepästä hän pääsi kuninkaalliseksi kelloseppäksi ja Ludvik XV:n tytärten soitonopettajaksi, osti itselleen aatelisarvon sekä antautui pörssikeinotteluihin, jotka joksikin ajaksi tekivät hänestä miljoonamiehen, samalla kuin hänen eloisan vilkas luonteensa teki hänestä ajaksi Pariisin salonkien sankarin. Sekauduttuaan eräästä perintöasiasta oikeudenkäyntiin, jossa hänet tuomittiin tuomarin lahjomisyrityksestä, hän kirjoitti puhdistuksekseen 1774-75 „Mémoires", jotka tulisella kaunopuheisuudellaan ja terävällä satiirillaan tekivät tekijästään eurooppalaisen kuuluisuuden, samalla kuin niiden välittömänä seurauksena oli, että häntä vastaan langetettu tuomio kumottiin. Näistä muistelmista Goethe on saanut aiheen Clavigoonsa. Maineensa huipulle B. sentään kohosi „Le barbier de Séville" („Sevillan parturi", esitetty ensi kert. 1775) ja „Le mariage de Figaro" („Figaron häät", esit. 1784) huvinäytelmien kirjoittajana. Niitä pidetään Molièren jälkeisen huvinäytelmäkirjallisuuden helminä, ja ovatkin ne mestarillisen, taitehikkaan sommittelunsa, pirteän luonteenkuvauksensa, säihkyvän, sattuvan sukkeluutensa ja välittömän, luontevan iloisuutensa vuoksi säilyneet yhä vieläkin teatterien ohjelmistoissa. Näihin puhtaasti taiteellisiin ansioihin liittyi niiden ilmestymisaikoina vielä niiden poliittinen tilapäämerkitys, ne kun, varsinkin „Figaron häät", olivat satiirillaan tähdätyt olevia oloja, erikoisesti perinnäistä aateliutta vastaan. Vaikea olikin saada lupa niiden esittämiseen. „Figaron häät" esim. saivat odottaa 7 vuotta esitystään. Libretoiksi ne on muovailtu Rossin'in oopperaan „Sevillan parturi" ja Mozartin „Figaron häät". — B:n muut teokset ovat vähemmänarvoisia. Loppuiällään B. harjoitti yhä uhkarohkeita keinotteluja, jotka päättyivät hänen täydelliseen vararikkoonsa. — B:n kootut teokset: „Oeuvres complètes" 1876; „Théâtre" 1869-75. [Loménie, „B. et son temps I-II" (1855-58), Lintilhac, „B. et ses oeuvres" (1888).] *V. K-i.*

Beaumarchais.

Beau monde *[bōmō'd]* (ransk.), oik. „kaunis maailma", sitten: hienot, ylhäiset seurapiirit.

Beaumont *[boumənt]*, F r a n c i s (1584-1616) ja F l e t c h e r, J o h n (1579-1625), engl. draam. kirjailijoita, Shakespearen nuorempia aikalaisia, jotka yhteistyössä kirjoittivat Shakespearen esikuvan mukaan kyhättyjä näytelmäkappaleita. Ulkoisen, pinnallisen eheärakenteisuutensa vuoksi ne saavuttivat aikalaisten puolelta suurempaakin tunnustusta kuin Sh:n. Heidän näytelmiensä ansiopuoliin kuuluu eloisa mielikuvitus, hieno ja runsas sanarikkaus, sekä mieltä kiinnittävä juoni, kun taas sommittelu on löyhempää, ja luonteenkuvaus hämärää ja sekaantuvaa. Yleensä ovat huvittavat kohdat heidän kappaleissaan onnistuneemmat kuin pateettiset ja traagilliset. Näytelmistä mainittakoon „The maids tragedy", „Philaster", „A king and no king". B:n kuoleman jälkeen Fl. oli yhteistyössä muiden kirjailijain kanssa. *V. K-i.*

Beaune *[bōn]*, kaupunki Itä-Ranskassa Côte-d'Orin departementissa, n. 14,000 as. Viinikauppaa (Burgundin viinejä); kuuluisa hospitaali ja vanha kirkko.

Beaune'n hospitaali.

Beau sexe *[bo se'ks]* (ransk.), kaunis sukupuoli, s. o. naiset.

Beauvais *[bovē']*, kaupunki Pohj.-Ranskassa, Oisen departementissa, 20,300 as. (1901). Gobeliinitehdas vuodelta 1664. Piispanistuin, monta keskiaikaista rakennusta. B. oli muinoin belgialaisten bellovaakkien pääkaupunki. Nykyään vietetään vuosittain juhlaa naisten kunniaksi, jotka v. 1472 Jeanne Hachetten johdolla puolustivat kaupunkia burgundilaisia vastaan. *W. S-m.*

Beauvois *[bovua']*, E u g è n e (s. 1835), ransk. historiantutkija ja muinaistieteilijä, Corberonissa Côte-d'Orissa. B. on harrastanut pohjoismaiden ja Pohjois-Ameriikan historiaa. Myöskin suomalaista kirjallisuutta B. on tarkkaan seurannut ja tehnyt siitä selkoa ranskalaiselle ylei-

sölle, mistä syystä hänet jo 1860 kutsuttiin Suom. Kirj. Seuran kirjeenvaihtaja-jäseneksi. Hänen lukuisista julkaisuistaan mainittakoon: „La nationalité du Slesvig" (Paris 1864); „La magie chez les Finnois" (Revue de l'histoire des réligions 1881-82); „Les chrétiens d'Islande au temps de l'Odinisme" (Louvain 1889); „La découverte du Grœnland par les Scandinaves au X:e siècle" (Louvain 1892). *K. G.*

Bébé (ransk.), pikkulapsi, nukke.

Bebel *[bē-]*, Ferdinand August (s. 1840), Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen johtajia, synt. Kölnissä; B. liittyi jo nuorena sorvarinsällinä Saksassa 1860-luvun alkupuolella alkavaan työväenliikkeeseen ollen mukana vapaamielisten perustamassa työväenliitossa. B:n ja Liebknechtin vaikutuksesta tämä liitto 1868 asettui puhtaasti sosialistiselle (marxilaiselle) kannalle julistaen itsensä 1869 sosiaalidemokraattiseksi työväenpuolueeksi. Jo 1867 B. valittiin Pohjois-Saksan liiton valtiopäiville ja v:sta 1871 hän on ollut melkein yhtämittaa edustajana Saksan valtiopäivillä, 1881-91 myöskin Saksin maapäivillä. B. on valtiopetoksesta y. m. tuomittuna istunut vankeudessa kaksi eri kertaa, yhteensä 3 ½ vuotta. Hän on puolueessansa aina edustanut „oikeaoppista" marxilaisuutta toiselta puolen reformistista suuntaa (revisionismia), toiselta puolen anarkistisia virtauksia vastaan. Ollen taitava ja ponteva puhuja hän on saavuttanut tavattoman suuren vaikutusvallan; v:sta 1892 alkaen hän on ollut puoluehallinnon toisena puheenjohtajana ja on tätä nykyä Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen huomatuin mies. B. on myöskin esiintynyt kirjailijana. Hänen kirjoituksistansa ovat tunnetuimmat „Unsere Ziele" ja „Die Frau und der Socialismus", joista varsinkin viimemainittu on herättänyt suurta huomiota; se on suomennettu nimellä „Nainen ja sosialismi". Suomeksi on sitäpaitsi ilmestynyt m. m. „Pois seisova sotaväki ja sijalle kansanpuolustus" ja „Valtiolliset murhat ja sosialidemokratia". [Gerlach, „A. Bebel".] *J. F.*

Ferdinand August Bebel.

Bebel l. Bebelius, Heinrich (s. 1472), saks. humanisti, Erasmuksen ja Reuchlinin ystävä, pidettiin aikansa oppineimpana latinantaitajana. B:n vapaamieliset ajatukset ja se purevan sukkela muoto, jossa hän ne esitti, olivat vanhoillisille pahennukseksi. Hänen teoksistaan mainittakoon „Ars versificandi" sekä „Facetiæ" (1506), „Triumphus Veneris" (1509; ankara satiiri ajan tapainturmeluksesta) ja „Proverbia germanica".

Bebutov *[-ū'-]*, Vasilij Osipovitš (1791-1858), ven. kenraali, otti osaa 1812 v:n sotaan ja palveli myöhemmin erittäinkin Kaukaasiassa ja Armeeniassa, taistellen Šamylia ja 1853-35 turkkilaisia vastaan.

Beccaria *[-ī'-]*, Cesare Bonesana de, markiisi (1738-94), it. rikosoikeuden ja kansantalouden tutkija, kirjoitti 26 vuoden vanhana salanimellä huomiota herättävän teoksensa „Rikoksista ja rangaistuksista" (1764; muutamassa vuodessa 32 painosta alkukielellä), jossa hän vastusti vallalla olevaa ankaraa rangaistusjärjestelmää ja varsinkin kuolemanrangaistuksen silloista yleistä käyttöä. B:llä on suuret ansiot rangaistusjärjestelmän kehittymisessä inhimillisemmäksi. Myöskin kansantaloustieteilijänä hän oli aikansa edellä.

Becher, Johann Joachim (1635-82), saks. kemisti ja taloustieteen tutkija. B. toimi alkemistina erinäisissä hoveissa (Mainzissa, Münchenissä ja Wienissä). Ollen liian rehellinen suosijoitaan pettääkseen hän menetti piankin näiden kannatuksen eikä siis voinut kauan toimia samalla paikalla. B. on julkaissut suuren joukon erilaisia tutkimuksia. Kemian alalla B. ei ole tehnyt uusia keksintöjä, mutta hän on teoreettisesti selittänyt jo tunnettuja seikkoja. B. arveli, että kaikki elimettömät aineet ovat kokoonpannut kolmesta „maalajista", nim. sulavasta, palavasta ja merkuriaalisesta maasta. Eri aineiden ominaisuudet riippuvat siitä, missä painosuhteissa niissä on näitä kolmea „maata". Varsin tärkeä oli se B:n mielipide, että metalleissa ja palavissa aineissa on palava maa, joka palaessa poistuu, sillä tästä käsityksestä kehittyi myöhemmin Stahlin flogiston-teoria (ks. t.). B:n kemiallisista teoksista on tärkein „Physica subterranea" (1669). — Taloustieteilijänä B. oli Saksan etevimpiä merkantilisteja. Hänen taloudelliset kirjoituksensa ovat vielä tätä nykyäkin huomiota herättäviä; tärkein niistä on „Politischer Diskurs von den Ursachen des Auf- und Abnehmens der Städte und Länder" (1667). B. koetti myöskin saada perunainviljelyksen leviämään Saksassa. *(W. B. & J. F.)*

Bechstein, Fr. W. Karl (1826-1900), saks. pianotehtailija, perusti Berliiniin pianotehtaan, joka vähäisestä alusta on kehittynyt niin suureksi, että se valmistaa yli 4,000 konetta vuodessa. Varsinkin on tehtaan konserttiflyygeleillä hyvä maine. *(I. K.)*

Bechstein, Johann Matthäus (1757-1822), saksal. lintujentutkija ja metsänhoitomies. Julkaissut: „Naturgeschichte der Hof- und Stubenvögel" (1870).

Beck, Johann Tobias (1804-78), saks. evankelinen teologi. Kymmenvuotisen papillisen toiminnan jälkeen B. kutsuttiin 1836 professoriksi Baseliin, jossa hänellä opettajana ja kirjailijana oli suuri vaikutus. V. 1843 hän siirtyi professoriksi Tübingenin yliopistoon, missä hänen tuli edustaa raamatullista jumaluusoppia Ferd. Christian Baurin (ks. t.) jyrkkää raamatunkritiikkiä vastaan. Pian Beckin luentosalista tuli kaikkien niiden ylioppilasten opintopaikka, jotka tahtoivat seisoa raamatullisen kris-

Johann Tobias Beck.

tinuskon pohjalla. Myöskin useat nuoret suomalaiset jumaluusoppineet vastaanottivat häneltä syvälle käypiä vaikutuksia, kuten Alfred Kihlman, Gustaf Johansson ja A. V. Ingman, joista kaksi ensinmainittua ovat olleet B:n persoonallisia oppilaita. — B. oli raamatullisen jumaluusopin pääedustaja 19:nnellä vuosis. Taistellen niin hyvin kristinuskon filosofista kuin tunnustuksellista käsittelyä vastaan hän johtaa kristillisen oppijärjestelmän yksinomaan Raamatusta. Hänen uskonnollinen katsantotapansa on realistinen. Tämä ilmenee varsinkin opissa vanhurskauttamisesta, joka hänen mukaansa on Jumalan hengen uudesta luovaa toimintaa, eikä vain syntisen vanhurskaaksi julistamista. Näin B. johtuu teroittamaan kristinuskon siveellisesti uudistavaa merkitystä. B:n edustama suunta saavutti useita kannattajia hänen kotimaassaan Württembergissä, jossa se on elimellisenä jatkona Albrekt Bengelin (ks. t.) jumaluusopille. Enimmin kannattajia B:n jumaluusoppi saavutti kuitenkin pohjoismaissa, varsinkin Ruotsissa ja Suomessa. — B:n teoksista mainittakoon: „Die christliche Lehrwissenschaft" I, 1841 ja „Christliche Reden" I-VI 1836-70 sekä kuoleman jälkeen julkaistut: „Vorlesungen über die christil. Ethik" I-III 1882-83 ja „Vorles über chr. Glaubenslehre I-II, 1886-87. — B:n puheista on Suomessa julkaistu „Sjutton kristliga tal" (1866), johon liittyy A. V. Ingmanin kirjoittama B:n karakteristiikka, ja suomeksi: „Kristillisiä puheita" (Vuosikerta saarnoja, 1885). [Riggenbach, „J. T. Beck" (Basel 1888); Eero Hyvärinen, „J. T. Beckin elämäkerta" (Hels. 1906).] *E. K-a.*

Beck, Johan Vilhelm (1829-1901), tansk. pappi, tuli papiksi 1856, v:sta 1875 kotipitäjänsä Ørslevin (Jyllannissa) kirkkoherraksi; 1861 B. tuli 8 vuotta aikaisemmin perustetun „Kirkollisen sisälähetysseuran" johtokuntaan ja oli siitä pitäen sen sieluna. Asettuen vastustamaan grundtvigiläisyyden „iloista kristillisyyttä", hän saarnasi vakavaa parannusta ja jyrkkää eroa uskovaisten ja maailman välillä. Hänellä oli harvinainen järjestävä kyky ja etevät puhujalahjat; „sisälähetys" kohosi hänen johdollaan huomattavaksi tekijäksi Tanskan kirkollisessa elämässä. B. toimitti suunnan lehtiä ja on julkaissut huomattavia saarnakokoelmia. *J. G.*

Beck, Karl (1817-79), saks. runoilija, unkarin-juutal. sukuperää. B. kuului ennen vuotta 1848 esiintyneisiin poliittisiin vapausrunoilijoihin, esiintyi köyhien ja juutalaisten puolustajana; hänen parhaat runonsa kuvaavat Unkarin kansaa ja luontoa, kuten runomuotoon kirjoitettu romaani „Jankó, der ungarische Rosshirt" (1842). *V. K-i.*

Becker, Albert Ernst Anton (1834-99), saks. kuoronjohtaja ja säveltäjä, johti v:sta 1891 Berliinin tuomiokirkkokuoroa. Varsinkin oratori „Selig aus Gnade" on saavuttanut suosiota.

Becker, Christine Louise, synt. Neumann, (1778-97), saks. näyttelijätär, joka jo viisitoista vuotiaana oli Weimarin teatterin etevin rakastajatar murhe- ja huvinäytelmien alalla. Alkutaipaleelle ohjasi häntä Goethe ja Corona Schröter. Hänen huomattavimmat osansa olivat Emilia Galotti, Ofelia, Amalie „Rosvoissa" ja Luise „Kavaluus ja rakkaus" kappaleessa. Goethe on kirjoittanut hänen muistolleen elegian „Euphrosyne". *V. K-i.*

Becker, Evert Gustaf Waldemar (1840-1907), tavallisesti tunnettu nimellä Becker-Bei, suom. soturi, kotoisin Helsingin pitäjästä. B:n elämä on ollut hyvin monivaiheinen. Käytyänsä kadettikoulun hän tuli vänrikiksi Suomen kaartiin, mutta lähti pian asianomaisella luvalla Afrikkaan, jossa kunnostautui Espanjan sodassa Marokkoa vastaan ja sai P. Fernandon ritariston ristin. Kotiinpalattua hänelle aukeni lupaava sotilasura Venäjän armeijassa, jossa 1861 kohotettiin kornetiksi henkivartiaväestön Grodnon husaarirykmenttiin; mutta erityisistä syistä hän kuitenkin hylkäsi sen ja lähti Ameriikkaan, missä oli mukana Meksikon sisällisessä sodassa yksinvaltaisuutta puolustavan ja keisari Napoleon III:n tukeman puolueen palveluksessa. Palveltuaan jonkun aikaa Meksikossa B. joutui jälleen, ranskalaisten joukkojen lähdettyä maasta, uudelleen puhjenneisiin sisällisiin taisteluihin ja tasavaltalaisten vangiksikin. Hän vältti kuitenkin kuolemanrangaistuksen ja sai luvan palata Eurooppaan, jossa 1868 meni paavin sotaväkeen, ja siirtyi sitten Egyptiin kediivin palvelukseen saaden *bein* arvon. Sittemmin B. palveli Serbiaa ja oli esikuntapäällikkönä mukana serbialais-turkkilaisessa sodassa 1876. Sodan jälkeen B. oleskeli odotellen uutta sotaa m. m. Kreikassa, jossa sai tehtäväkseen laatia suunnitelman Ateenan ja Piraioksen linnoittamiseksi. Vuosien 1877-78 sodan sytyttyä B. anoi päästä takaisin Venäjän palvelukseen, mutta sai kieltävän vastauksen. Silloin hän muutti Pariisiin, jossa hänen ylhäiset tuttavansa hankkivat hänelle vakinaisen toimen valtiollisena kirjailijana „L'Estafette" nimisen aikakauskirjan toimituksessa. Pariisissa oleskeltuaan hän m. m. sitten julkaisi (1880) „Le contemporain"-lehdessä — myöhemmin kirjanakin ilmestyneen — kirjoituksen „La Finlande indépendante et neutre" („Riippumaton ja puolueeton Suomi"), jossa hän mielipiteenään esitti, että Suomi on kypsynyt itsehallintoon ja toivoi suurvaltojen turvaamaa Suomen riippumattomuutta ja puolueettomuutta. B. siirtyi kuitenkin ennen pitkää kuningas Alfonso XII:n pyynnöstä Madridiin, jossa toimitti valtiollista „L'Europe"-lehteä. Mainittakoon, että B. osasi puhua ja kirjoittaa yhtätoista kieltä. — V. 1889 B. meni naimisiin tunnettua Komnenos-keisarisukua olevan kreikkalaisen pankkiirinlesken kanssa ja asettui asumaan Napoliin, jossa suurella mielenkiinnolla kuolemaansa saakka seurasi suurpolitiikkaa ja ennen kaikkea Suomen valtiollista kysymystä. Niinpä hän esim. routavuosina — käyttäen kuten yleensä valtiollisena kirjailijana supisuomalaista salanimeä „Ilmarinen" — kirjoitti huolistamme, julaisten m. m. aikakauskirjassa „Rivista poli-

E. G. W. Becker.

tica e litteraria" kirjoitussarjan „La question finlandaise". Samassa tarkoituksessa hän 1906 julkaisi Napolissa Venäjää ja lähinnä sen valtiollisia oloja käsittelevän kirjan „La Russie, son passé, son présent". — Persoonallisten ominaisuuksiensa, kerrassaan harvinaisen älynsä ja ulkomuotonsa, ihmisiä voittavan maailmanmiehen esiintymisensä sekä laajojen tietojensa avulla hän, missä vain esiintyi, helposti pääsi vaikuttaviin piireihin; itse hän kertoo liikkuneensa Espanjan ja Kreikan hoveissa melkein kuin kotonansa. *Th. B.*

Becker, Karl Ferdinand (1775-1849), saks. kielentutkija, ammatiltaan lääkäri, v:sta 1823 kasvatuslaitoksen johtaja. B:n mielestä kieli oli ankarain loogillisten lakien mukaan järjestynyt organismi; hän koetti saada selville ajattelemisen muodot sekä niiden käyttämisen kielessä ja luuli siten voivansa luoda yleispätevän, yleisen filosofisen kieliopin, koska eroavaisuudet eri kielten välillä muka olivat vain ulkonaista („ruumiillista" s. o. äänteellistä) laatua. B:n opit saivat aikoinaan monta kannattajaa; ne ovat m. m. vaikuttaneet suomenkin kielen tutkijoihin. Hänen tutkimuksensa selvensivät joka tapauksessa paljonkin saksan kielen lauseoppia ja stilistiikkaa. Tutkimuksissaan hän piti myös suomen kieltä silmällä. Tärkeimmät teokset: „Organism der Sprache" (I: „Deutsche Sprachlehre", Frankf. 1827; II: „Deutsche Grammatik", 1829; teos ilmestyi laajennetussa muodossa 1836-39 nimellä: „Ausführliche deutsche Grammatik"), „Der deutsche Stil", Frankf. 1848, 3:s painos Leipz. 1884.

Becker, Karl Ferdinand (1804-77), Saksan kuuluisimpia urkutaiteilijoita, säveltänyt lukuisia urkukappaleita; etevä musiikkikirjailija. *I. K.*

Becker, Karl Friedrich (1777-1806), saks. historiankirjoittaja. Hänen teoksistaan on tunnetuin „Weltgeschichte für Kinder und Kinderlehrer" (1801-05), joka on ollut hyvin suosittu ja josta on yhä ilmestynyt uusia, muodosteltuja painoksia (ruotsiksi 1894-99). Samaan tapaan on kirjoitettu „Erzählungen aus der alten Welt" (1801-03).

von Becker-suku (oikeastaan von Beckern) polveutunee tanskalaisesta Beger- eli Bekere-suvusta. Sen kantaisäksi mainitaan Johan Biker, joka eli Waldemar Atterdagin aikana. Muuan hänen jälkeläisistään, Sigmund v. Beckern, palveli Ruotsin armeijassa ja kaatui Sleesiassa 1643. Tämän poika Johan B. korotettiin 1653 aatelissäätyyn Ruotsissa. Hänen pojanpoikansa Axel v. B., majoittaja Ruotsin armeijassa, muutti Suomeen ja kuoli 1762 Sysmässä Seppälän talossa. Suvun hallussa on sittemmin ollut vähäisiä maatiloja Sysmässä, Luhangossa ja Kangasniemellä. Viimeksi mainitun pojanpoika oli

1. Reinhold von B. (1788-1858), suomen kielen tutkija, tiedemies. Syntyi Kangasniemellä jouluk. 26 p. 1788. Tässä supisuomalaisessa seudussa Becker oppi jo lapsuudestaan suomen kieltä, jonka viljelyksen historiassa hänellä on kuolemattomat ansiot. V. 1807 hän tuli ylioppilaaksi ja jo 1810 vihittiin hänet filosofian tohtoriksi. 1813 hän tuli historian dosentiksi yliopistoon ja saman aineen apulaisprofessoriksi v. 1816. V. 1819 hän kävi murteentutkimusmatkalla Pohjois-Pohjanmaalla, Suomen Lapissa ja Venäjän Karjalassa, jolla matkalla hän myös keräsi kansanrunoja. 1824 ilmestyi hänen laaja (XII + 272 siv.) ja ansiokas Suomen kielioppinsa, Finsk Grammatik. Siinä esitetään ensimäistä kertaa kieliopillisessa kirjallisuudessamme suomen lauseoppia, 95 sivulla. B. osoittautuu siinä teräväsilmäiseksi havaintojen tekijäksi. Kieliopissaan samoin kuin suomenkielisessä kirjailijatoiminnassaan hän suosi itäisiä murteita. V. 1820 hän alkoi julkaista Turun Viikkosanomia, jonka toimitukseen hän kuului kaksi vuotta. Tämä lehti oli sisällykseltään hyvin monipuolinen ja sai aluksi ajan oloihin katsoen tavattoman tilaajamäärän 2,000. Hänen Turun Viikkosanomissa julkaisemistaan kirjoituksista on mainittava esitys Väinämöisestä, johon hän liitti muutamia runoja, ja joka sitten antoi Elias Lönnrotille aiheen liittää kaikki Väinämöisrunot yhteen („Runokokous Väinämöisestä"). Vv. 1829-56 B. toimi senaatin kielenkääntäjänä ja hänellä on melkoiset ansiot suomalaisen virkakielen kehittämisessä. *H. O.*

2. Frans Josef v. B. (1823-90), lääkäri, edellisen poika, tuli ylioppilaaksi 1839 ja lääket. lisensiaatiksi 1850. Väiteltyään tohtorinarvoa varten nimitettiin hänet 1853 farmasian ja farmakologian professoriksi yliopistoon. Perusti farmaseuttisen laboratorin. Hoiti v:sta 1871 silmänlääkintäopin ylimäär. professorin virkaa etevällä tavalla perustaen m. m. silmäsairaalan. B. oli jäsenenä useissa komiteoissa ja sukunsa edustajana monilla valtiopäivillä. Sai eron virastaan ja valtioneuvoksen arvonimen 1885. Testamenttasi suuren osan omaisuudestaan sokeiden lasten kasvatuslaitoksen perustamista varten Helsinkiin.

3. Adolf v. B. (s. 1831), laatukuvamaalari, edellisen veli, tuli ylioppilaaksi 1848, palveli jonkun aikaa Turun hovioikeudessa, mutta päätti muutaman vuoden kuluttua ruveta maalariksi. Opiskeli Kööpenhaminassa, Düsseldorfissa ja Pariisissa. Ranskassa hän oleskeli yli 20 vuotta. Nimitettiin 1873 „akateemikoksi" Pietarin taideakatemiaan. Oli vv. 1869-92 piirustuksen opettajana yliopistossa saaden 1879 professorin arvonimen. Piti yksityistä piirustus- ja maalauskoulua Helsingissä. Edustanut sukuansa useilla valtiopäivillä. — B:n tauluja on ollut monet kerrat näytteillä sekä kotimaassa että ulkomaiden taidenäyttelyissä. Hän on käsitellyt sekä ranskalaisia että kotimaisia (pohjalaisia) aiheita. Hänen parhaimmalta ajaltaan ovat „Korttipeli ranskalaisessa kapakassa" (1869, Ateneumissa) ja „Sairasvuoteen ääressä" (1874, Helsingin keis. palatsissa). Niinkuin näissä kuvissaan B. ylimalkaan esittää tauluissaan kohtauksia kan-

Adolf v. Becker.

sanelämästä ja lapsimaailmasta. Ollen ensimäinen suomalainen taiteilija, joka harjoitti taideopintoja Pariisissa, hän edustaa laatukuvamaalauksessamme ranskalaisen „koulun" siroa ja tekniikaltaan huolellista realismia ennen naturalismin esiinpuhkeamista. B. on tällä laatumaalauksen alalla ensimäinen meikäläinen, joka pystyi kohoamaan aikansa taidekehityksen tasalle. *O. M-e. & E. R r.*

4. Carl Hugo von B. (s. 1834), kirjailija, edellisen veli, tuli ylioppilaaksi 1851. Tehtyään opintomatkoja ulkomaille B. oli useita vuosia ruotsin ja ranskan kielen opettajana ruotsalaisessa normaalilyseossa ja Helsingin yksityislyseossa. Hänen kirjallinen esikoisteoksensa oli käännös Robert Burnsin lauluista ja balladeista (1854). Sen jälkeen hän on julkaissut satukokoelmia „Sagor" (1877) ja „Guffars Sagor" (1885), joista viimeksimainittu on suomeksikin käännetty. *O. M-e.*

Becket *[bekit]*, Thomas à (n. 1118-70), Canterburyn arkkipiispa. Ollessaan v:sta 1155 Henrik II:n kanslerina hän kannatti kaikin keinoin kuninkaan politiikkaa, myöskin hänen pyrkimyksiään laajentaa valtaansa Englannin kirkossa. Palkaksi kuningas 1162 teki hänestä Canterburyn arkkipiispan. Siitä lähtien hän rupesi noudattamaan askeettista elämää ja asetti tehtäväkseen kirkon itsenäisyyden puolustamisen kuningasta vastaan, saaden siinä tehokasta kannatusta paavi Aleksander III:lta. Kun Henrik II Clarendonin kokouksessa 1164 oli saanut kirkkopoliittisen ohjelmansa läpiajetuksi, kieltäytyi B. tunnustamasta kokouksen päätöksiä päteviksi ja pakeni Ranskaan. V. 1170 tehtiin sovinto ja B. palasi takaisin. Kun riita pian jälleen puhkesi, sattui kuningas lausumaan B:stä muutaman varomattoman sanan eräiden ritarien kuullen, jotka heti lähtivät Canterburyyn ja murhasivat B:n P. Benediktuksen alttarin edessä. Kaksi vuotta myöhemmin B. julistettiin pyhimykseksi ja kuninkaan täytyi tehdä julkinen katumus hänen haudallaan. *(J. G.)*

Beck-Friis, ruots., alkuansa tansk. aatelissuku, jonka jäsenistä mainittakoon Joakim B. (1722-97), hattupuolueeseen kuuluva, valtaneuvos 1769, kreivi 1771, ja Korfitz Augustin B. (1824-97), tunnettu valtiopäivämiehenä ja etevänä maanviljelijänä.

Beckman, Anders Fredrik (1812-94), ruots. teologi, v:sta 1851 dogmatiikan professori Upsalassa, 1864-75 Hernösandin ja v:sta 1875 Skaran piispa. Huomiota herättivät aikoinaan hänen kirjoituksensa Viktor Rydbergiä ja Waldenströmiä vastaan. Hänen katsantokantansa oli lähinnä pietistinen; hän oli maallikkotoiminnalle suosiollinen ja yksi „Fjellstedtin pappiskoulun" perustajia. *J. G.*

Beckman, Ernst Johan (s. 1850), ruots. politikko, on sanomalehdentoimittajana ja valtiopäivämiehenä (v:sta 1886) ahkerasti ottanut osaa yhteiskunnallisten ja valtiollisten kysymysten pohtimiseen, esim. työväenasioista, kuuluen n. s. vapaamieliseen kokoomuspuolueeseen. Oli 1887-90 „Aftonbladet"in päätoimittajana.

Beckmann, Ernst (s. 1853), saks. kemisti, tunnettu orgaanis-synteettisistä töistään sekä molekylipainomääräyksiä varten keksimistään koneista. *W. B.*

Beckmann, Johann (1739-1811), saks. professori Göttingenissä, teknologisen tieteen perustaja. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Grundsätzen der deutschen Landwirtschaft" (1769), „Anleitung zur Technologie" (6:s p. 1808), „Vorbereitung zur Warenbunde" (2 osaa, 1795- 1800), „Physik.-ökonomische Bibliothek" (23 osaa, 1770-1808), „Beiträge zur Ökonomie, Technologie, Polizei- und Kameralwissenschaft" (12 osaa, 1779-91), „Beiträge zur Gesch. der Erfindungen" (5 osaa, 1780-1806).

Becque *[bek]*, Henry François (1837-99), ransk. kirjailija, naturalismin esitaistelija draamallisen kirjallisuuden alalla. Katkera, säälimätön realisti, jonka synkeä, kyynillinen perhedraama „Les corbeaux", jonka hän monivuotisten ponnistusten jälkeen sai näyttämölle 1882, saavutti meluisaa huomiota. Muita hänen näytelmiään mainittakoon huvinäytelmät „Navette" ja „La parisienne". *V. K-i.*

Becquer *[bekker]*, Gustavo Adolfo Dominguez (1836-70), esp. runoilija, kuului sukuun, joka alkuaan polveutui Saksasta. Suorasanaisena kirjailijana B. on E. T. A. Hoffmanin hengenheimolainen, kun taas hänen tunnelmarikkaat uneksuvat säkeensä „Rimas" johtavat mieleen Heinen; silti hän sentään säilyttää aitoespanjalaisen tunnesävynsä. *V. K-i.*

Becquerel *[bekre'l]*. 1. Antoine César B. (1788-1878), ransk. fyysikko, professori Musée d'histoire naturellessa, käsitteli varsinkin sähköopillisia ja sähkömagneettisia kysymyksiä ja kirjoitti teoksen „Traité de l'électricité et de magnétisme", 7 nid. — 2. Alexandre Edmond B. (1820-91), ransk. fyysikko, edellisen poika, tunnettu etenkin fosforisuutta ja auringon kirjoa koskevista tutkimuksistaan. — 3. Antoine Henri B. (1852-1908), edellisen poika, v:sta 1889 Pariisin polyteknillisen opiston johtaja. Hänen tutkimuksensa käsittelevät etupäässä sähköoppia ja elektro-optiikkaa. Erittäin tärkeä on hänen keksintönsä (1896), että uraaninpitoiset kappaleet lähettävät eräänlaisia säteitä, jotka hänen mukaansa saivat nimen Becquerelin säteet. Sittemmin hän on näitä tutkinut tarkemmin. Sai 1903 keksinnöstään Nobelin fysiikan-palkinnon ja tuli 1908 Ranskan Tiedeakatemian pysyväiseksi sihteeriksi; kuoli 6 viikkoa sen jälkeen. *V. V. K.*

Becquerelin säteet ks. Radioaktiviteetti.

Beda *[-ē-]*, lisänimeltä Venerabilis („kunnianarvoisa") (674-735), anglosaks. munkki, aikansa ensimäisiä jumaluusoppineita, sai kasvatuksensa Monkwearmouthin benediktiiniläisluostarissa ja rupesi jo nuorena munkiksi Jarrow'n Pyhän Paavalin luostariin, jossa hän eli elämänsä loppuun saakka. Hänen luostarikammioonsa vaelsi opinhaluisia kaikilta tahoilta. Mutta huolimatta opetustehtävistään häneltä jäi aikaa runsaaseen kirjailijatoimeen. Hänen teoksensa käsittävät saarnoja, pyhimyselämäkertoja, virsiä, ajanlaskua koskevia kirjoituksia, kielioppia ja selityksiä Raamattuun. Hänen kuuluisin teoksensa on „Englannin kirkkohistoria" (Historia ecclesiastica gentis anglorum, lib. V), joka ulottuu Cæsarista v:een 731; korvaamaton lähde Englannin historian vanhemman keskiajan tuntemiselle. *(L. H.)*

Bedford *[bedfəd]*, John Plantagenet, B:n herttua (1389-1435), engl. sotapäällikkö ja valtiomies. Kun hänen veljensä Henrik V taisteli Ranskassa, oli B. Englannin hallituksen johtajana ja soti menestyksellä skotlantilaisia ja ranskalaisia vastaan. Veljensä kuoltua hän saattoi suuren osan Ranskaa Englannin vallan alle, mutta hänen menestyksensä ehkäisi Jeanne d'Arcin esiintyminen. *(G. R.)*

Bedidlik, vanha egyptiläinen kultaraha = noin 25 Smk.

Bedja ks. Bedža.

Bedlam *[bedləm]*, Lontoossa 1547 perustettu hulluinhuone, jonka nimi alkuaan oli „Bethlehem" (josta B. on väännös). Tätä sanaa käytetään myös appellatiivisesti merkityksessä „hulluinhuone".

Bedža, paimentolaiskansa Koillis-Afrikassa Abessiinian pohjoispuolella Niilin ja Punaisen-meren välillä, luultavasti haamilaista alkuperää. Nykyään he puhuvat pääasiassa arabian kieltä, mutta myöskin omaa vanhaa murrettaan. — Heidän ihonvärinsä on suhteellisesti vaalea. Arabialaisten valloituksen jälkeen heidät käännettiin muhametinuskoon ja ovat he tehneet itsensä tunnetuiksi uskonkiihkostaan. (vrt. Beni Amir).

Bedžalainen.

Beduiinit (arab. *bedâwi* = erämaan asukas) ovat Arabiassa, Syyriassa ja Pohjois-Afrikassa tavattavia arabialaisia paimentolaisia, jotka laumoineen ja tavaroineen siirtyvät paikasta paikkaan, kukin heimo nautintoperäisellä alueellaan. Usein he tietysti joutuvat keskenään riitaan syöttömaitten rajoista, mutta riidat eivät aina ole veristä laatua. Verikosto heillä on ikivanha tapa, jonka sijasta kuitenkin usein turvaudutaan sakkoihin. Matkustavaisten ryöstämistä pitävät beduiinit luonnollisena oikeutenansa, näiden onkin sentähden pakko palkata beduiiniturvasaatto toisen heimon alueelta toiselle siirtyessä. B. asuvat vuohenvillakankaasta tehdyissä teltoissa, joissa naisilla on eri osasto. Huonekalut ovat melkein yhtä yksinkertaiset kuin tuhansia vuosia sitten. Miesten pukuun kuuluu sininen pumpulipaita vöineen ja musta päähuivi, jonka pään ympäri kääritty vahva vuohenvillainen köysi pitää koossa. Sandaaleja käytetään välistä ja talvella suojataan ruumis paksulla karkealla valkearaitaisella tahi mustalla hihattomalla viitalla. Naiset käyttävät housuja ja paita heillä on pitkähihainen. Ranteissa, nilkoissa ja kaulassa sekä korvissa ja joskus nenässäkin heillä on metalliset soljet. Tyttölapset käyvät noin 6:nteen ikävuoteen ja pojat mieskuntoisuuteen saakka aivan alastomina. Beduiinien aseet ovat puukko, keihäs, miekka ja pyssy. Yhteiskuntaolot ovat yleensä kansanvaltaiset. Kaikki täysikasvuiset miehet ovat yhdenvertaiset. Šeikiltä neuvoa kysymättä ei kuitenkaan ryhdytä mihinkään toimeen. Uskonto on nimeksi islami. Itse asiassa beduiineilla ei ole mitään virallista uskontoa. vrt. Arabialaiset. *K. T-t.*

Beduiineja.

Beecher Stowe *[bītšə stou]*, Harriet Elisabeth (1812-96), omaa suk. Beecher, amer. kirjailijatar, synt. 14 p. kesäk. 1812, oli ensin opettajattarena, meni 1836 naimisiin teologian professorin C. E. Stowen kanssa. Jo aiemmin esiinnyttyään novellikirjailijana hän 1852 julkaisi maailmankuulun neekeriromaaninsa „Uncle Tom's cabin" (suom. „Setä Tuomon tupa"). Tämä taiteellisesti heikko, mutta lämpimällä, säälivällä sydämellä kirjoitettu kirja vaikutti osaltaan varsin tehokkaasti Pohjois-Ameriikan kansalaissodan syttymiseen; ainakin se saattoi neekeri-kysymyksen varsin elävästi koko sivistyneen Euroopan ja Ameriikan tietoisuuteen. B.-S:n muista lukuisista, vaikka vähemmin huomattavista kirjoista mainittakoon „The minister's wooing", „Oldtowns folks", sekä hänen onneton, Byronin muistoa vastaan tähdätty kirjansa „The true story of Lady Byron's life". Suomeksi on B. S:n kirjoja ilmestynyt „Vaimoni ja minä", „Lukin verkkoja", „Urpunen", „Setä Tuomon tupa", „Pikku kettuja". B. jäi leskeksi 1886 ja kuoli 1 p. heinäk. 1896. *V. K-i.*

Harriet Beecher Stowe.

Beechey *[bītši]*, Frederick William (1796-1856), engl. merenkulkija ja löytöretkeilijä, otti osaa Franklinin retkikuntaan 1818, Parryn retkikuntaan 1819, tutki 1825-28 Ameriikan pohjoisrannikkoa Beringin-salmelta Kap Barrowiin saakka, nimitettiin amiraaliksi 1854.

Beelsebub (hebr. „kärpäsjumala") esiintyy U. T:ssa (Matt. 12_{24-27}; Mark. 3_{22}; Luuk. 11_{15-18}) riivaajaisten päämiehen nimenä; toisissa, paremmissa käsikirjoituksissa kuuluu nimi joko Beelsebul tai Beesebul. vrt. Baal. *Ar. H.*

Beer, Adolf (1831-1902), itäv. historioitsija ja valtiomies, Wienin kauppa-akatemian professori 1858, sikäläisen teknillisen korkeakoulun professori 1868; ministerineuvoksena otti tarmokkaasti osaa Itävallan kansa-, reaali- ja polyteknillisten koulujen opetuksen järjestämiseen; kuului edustajakamarin jäsenenä saksalaiseen vasemmistoon, vastusti varsinkin klerikaalien koulupolitiikkaa. Julkaissut suuren määrän historiallisia teoksia, etenkin kauppa- ja finanssisekä valtiollisen historian alalta, m. m. „Allgemeine Geschichte des Welthandels" (4 nid. 1860-84). *K. R. B.*

Beer, Michael (1800-33), saks. kirjailija juutalaista syntyperää, ihanteellinen luonne. Hänen huomattavin teoksensa on murhenäytelmä

„Der Paria”, joka käsittelee juutalaisuuden asiaa; sen jälkeen ansaitsee mainitsemista näytelmä „Struensee”.

Beernaert *[bernā'rt]*, Auguste Marie François (s. 1829), belg. valtiomies, toimi ensin asianajajana, osoittautui eteväksi puhujaksi ja valittiin edustajakamariin; oli 1873-78 yleisten töiden ministerinä Maloun klerikaalisessa ministeristössä. Kun klerikaalit 1884 pääsivät uudelleen valtaan, B. rupesi maanviljelyksen ja teollisuuden ministeriksi, mutta tuli jo samana vuonna pääministeriksi ottaen hoitoonsa raha-asiat. Hänen pääministerinä ollessaan pantiin 1893 toimeen äänioikeusreformi. B. pysyi hallituksessa v:teen 1894, jolloin luopui, kun hänen ehdotuksensa suhteellisten vaalien käytäntöön ottamisesta hyljättiin. 1895-1900 B. oli edustajakamarin puheenjohtajana, 1899 Haagin rauhankongressin jäsenenä. Ministerinä hän hoiti taitavasti maansa raha-asioita ja kannatti flaamilaisten kansallisia vaatimuksia.

Beers, Jan van (1821-88), flaamil. runoilija, kotoisin Antverpenistä, tuli 1860 flaamin kielen ja kirjallisuuden professoriksi Antverpenin Atheneumiin. B. on julkaissut runokokoelman „Jongelingsdroomen” (1853), jonka kaunissointuiset säkeet ja sisällyksen puhtaus herättivät mieltymystä yleisössä samaten kuin muodon täydellisyys ja syvällinen elämänkatsomus. Myöhemmistä kokoelmista mainittakoo „Levensbeelden” (1858), „Gevoel en Leven” (1869), „Rijzende Blaren” (1883).

Beethoven *[-hōfən]*, Ludvig van (1770-1827), säveltaiteen suurmiehiä, synt. Bonnissa luultav. 16 p. jouluk. 1770, alankomaalaisesta taiteilijasuvusta; sekä isoisä että isä palvelivat Bonnin vaaliruhtinaan laulukunnassa. B. sai säveltaiteen ensi opetuksen isältään; v. 1782 hän tuli hoviurkuri Neefen oppilaaksi; jo 1783 hän pääsi vaaliruhtinaan soittokunnan pianosäestäjäksi. V. 1792 B. muutti Wieniin, jossa opiskeli sävellystä Haydnin, Schenkin, Albrechtsbergerin ja Salierin johdolla. Ylhäisten suosijain kannatus teki hänelle mahdolliseksi kokonaan antautua säveltämiseen. Vaikka hän sai hyvät palkkiot sävellyksistään, kärsi hän usein ahdinkoa veljensä ja veljenpoikainsa tähden. Itse hän oli harvinaisen jaloluonteinen ja vilpittömästi totuutta etsivä mies, ja tämä ilmenee kauttaaltansa hänen teoksissaankin. Hänen elämänsä haikeutena oli korvakipu, jonka vuoksi hän jo 1800 oli huonokuuloinen ja vähitellen tuli aivan kuuroksi. Toisena pettymyksenä oli se, ettei hänen onnistunut saada omaa kotia. B. kuoli Wienissä 26 p. maalisk. 1827. — Hänen teoksistaan mainittakoon etupäässä 9 sinfoniaa: N:o 1, C-dur, vielä jonkun verran „mozartimainen”, N:o 2, D-dur, jo täysin itsenäinen tyyliltään, N:o 3, Es-dur, „Sankarisinfonia”, alkuaan Napoleonille omistettu (kunnes tasavaltaisuutta ihaileva säveltäjä huomasi hänen varsinaiset tarkoituksensa ja silloin vihastuneena repi rikki omistuskirjeensä), N:o 4, B-dur, solakkasävyinen, „kreikkalainen”, N:o 5, c-mol, valtaava sävelkuvaus ihmissielun heräyksestä, toiveista, taistelusta, tyhjentymisestä ja kirkkaudella täyttymisestä, — usean mielestä suuriarvoisin teos kaikesta sinfoniakirjallisuudesta, N:o 6, F-dur, „Paimensinfonia”, raikas, värikäs ja leikillinen luonnonkuvaus, N:o 7, A-dur, „tanssin ihannekuva”, sisältäen puhdasta, hellää ja hienon hymyilyn valaisemaa elämäniloa, N:o 8, F-dur, päivänpaisteinen pienoiskuvaus, ja N:o 9, d-mol, yltiömielinen, raju ja pilviä tapaileva jättiläisteos, jonka loppuosa päättyy laajaan kantaatintapaiseen kuorolauluun (Schillerin runoon; „Hymni ilolle”), ja joka tuntuu Ranskan suuren vallankumouksen jälkikaiulta. Toiseksi ovat mainittavat hänen pianosonaattinsa (38 luvultaan) ja jouhikvartettinsa (16); sillä niissä, samoinkuin sinfonioissaan, hän on luonut olcellisesti uusia sävellystyyppejä, joihin huippenee kaiken edellisen ja perustuu koko seuraavan ajan elinkykyinen soitinmusiikki. Huomattavia ja kuuluisia mestariteoksia ovat myös hänen ainoa oopperansa „Fidelio”, juhlamessunsa „Missa solemnis”, viulu- ja pianokonserttinsa, viulusonaattinsa, trionsa ja uvertyyrinsä; kaikilla muillakin soitinmusiikin aloilla hän on luonut kuihtumattomia taideteoksia. Hänen sävellystensä yleisenä merkityksenä on yksilön sisällisen elämän täysivoimainen ilmentäminen pelkillä soittimien sävelillä, ilman laulua ja sanoja. Toisena, etenkin nykyajan vaarinotettavana ominaisuutena on muodon täydellinen sopeutuminen sävellyksen sisällykseen, niin ettei mikään jää pelkäksi täytteeksi, vaan jokainen kohta on sisäisen sykinnän vaatimassa ilmaisumuodossa; suorastaan tyhjentymätön ja samalla säästeliään hillitty on B. aiheittensa asettelussa ja kehittelyssä, josta johtuu sävellyksiin mitä yhtenäisin kokonaisryhti ja kuulijaa alinomaisessa jännityksessä pitävä sanonnan tuoreus. Kun sellainen muodollinen mestaruus on niin rikkaan ja ylevähenkisen persoonallisuuden välineenä, kuin B. oli, ymmärrämme hänen teostensa viehätyksen ja niiden osaksi tulleen yleisen arvonannon. *I. K.*

Beethoven.

Beets, Nikolaas (1814-1903), alankom. kirjailija, kirkkohistorian professori, alkoi romantikkona ja Byronin vaikutuksen alaisena, mutta saavutti maineensa mestarillisilla suorasanaisilla kuvauksillaan „Camera obscura” (1835), joissa hän käsittelee hollantilaisia aiheita ilokkaalla, hyvänsävyisällä huumorilla. Myöskin on B:llä mainetta hienona, lämpöisenä runoilijana, jonka mallikelpoista kieltä kiitetään. B. on kirjoittanut myöskin kirjallishistoriallisia ja teologisia teoksia. *V. K-i.*

Beffroi *[bəfrua']* (ransk.), keskiaikaisen linnan päätorni.

Beg ks. Bei ja Bosnia.

Begardit ks. Beginit.

Begas, Reinhold (s. 1831), saks. kuvanveistäjä, opiskeltuaan Berliinin akatemiassa ja Rauchin työhuoneessa hän matkusti v. 1856 Roomaan, jossa viipyi 3 vuotta. Michelangelo ja barokkityyli ovat vaikuttaneet häneen varsin tuntuvasti, samoin Arnold Böcklin. Hänen tai-

teensa on enimmäkseen palvellut keisaria ja isänmaata. Niin hän on veistänyt useampia keisarillisen perheen jäsenten muotokuvia, Moltken (Kansallismuseossa), Adolf Menzelin, Alexander von Humboldtin (Berliinin yliopiston edustalla) muotokuvat j. n. e. B. on sitäpaitsi toiminut taideakatemian kuvanveisto-osaston johtajana ja hänen esiintymisellään on ollut varsin suuri merkitys saksalaisessa kuvanveistotaiteessa. Hänen taiteessaan on voimaa ja tervettä realismia.
R. E. H.

Beggiatoa, bakteerisuku. ks. Rikkibakteerit.

Begiinit (Beguinit, Beghiinit) ja **begardit,** uskonnollisia yhdyskuntia 12:nnen vuosis. toiselta puoliskolta, saaneet nimensä Liège'n papista Lambert le Bègue'sta (Beghe'stä; k. 1187). Lambert, joka monessa kohdin muistuttaa nuorempia aikalaisiaan Petrus Valdesta ja Fransiscus Assisilaista, esiintyi voimakkaana parannuksensaarnaajana katolisen kirkon rappeutumista vastaan ja herätti ihastusta varsinkin pyhissä neitsyeissä, jotka liittyivät yhteen viettämään yhteiselämää ja saivat pian pilkkanimekseen *bèguines.* Lambertin kuoleman jälkeen perustettiin Alankomaiden, Ranskan ja Saksan kaupunkeihin ja myöhemmin Espanjaan, Italiaan, Böömiin ja Puolaan n. s. begiinitaloja, joiden asukkaat, lesket ja neitsyet, sitoutumatta nunnalupauksiin ja säilyttäen oikeuden milloin tahansa erota, viettivät itsensäkieltävää elämää harjoittaen kaikenlaisia käsitöitä, hoitaen sairaita ja kasvattaen löytölapsia j. n. e. Yhteyksien jäsenet olivat enimmäkseen ylhäisön naisia. Begiinitalon johtajana oli „mestarinna" *(grande dame, grootjuffrouw).* Begiinien kukoistusaika oli 1250-1350. Jo 13:nnella vuosis. kuri alkoi arveluttavasti höltyä. Begiinitaloja on kuitenkin vielä muutamien Belgian ja Alankomaiden kaupunkien laitaosissa. — Edellisten mallin mukaan perustettiin 13:nnen vuosis. alussa begarditaloja miehiä varten; näiden asukkaat noudattivat myöhemmin fransiskaanien (ks. t.) tertiäärisääntöä. Heitä syytettiin kerettiläisyydestä. [E. Hallmann, „Geschichte des Ursprungs der belgischen Beginen" (Berlin 1843); H. Haupt teoksessa „Realenzyklopädie für protest. Theologie und Kirche" (3 pain.).]
L. H.

Begonia, vinolehti, Ameriikan kuumissa osissa kasvavia *Begoniaceæ*-heimoon kuuluvia meheviä yrttejä. Maanalainen varsi juurakko eli mukuloita; lehdet epämukaisesti herttamaisia; kukat yksineuvoisia. Emikukilla kehän alla 3-kulmainen siipipalteinen sikiäin. Sievien kukkiensa ja erittäinkin omituisten ja kauniiden lehtiensä vuoksi suosittuja huonekasveja.

Begonia. *a* kukkia, *b* hedelmä.

Behaim, Martin (n. 1459-1507), saks. merenkulkija ja maantieteilijä, synt. Nürnbergissä, kuoli Lissabonissa. B. toimi nuoruudessaan liikemiehenä Flanderissa ja teki ensimäisen matkansa Lissaboniin v. 1481. Täältä hän seurasi portugalilaista Diego Cão nimistä amiraalia löytöretkelle pitkin Afrikan läntistä rantaa. Hän oli Lissabonissa ollessaan jäsenenä kuninkaallisessa toimikunnassa *(junta),* jolla purjehdustaidon edistämiseksi oli tehtävänä laskea uusia tähtitieteellisiä-(kuu-)tauluja. B. asui Azoreilla 1486-90 ja Nürnbergissä 1491-93, jossa hän valmisti vielä säilössä olevan, kuuluisan maanpallonsa; 1494-1506 hän oli taasen Azoreilla ja Lissabonissa. B:n muistopatsas paljastettiin 1890 Nürnbergissä. *W. S-m.*

Beham, Barthel (1502-40), saks. taidemaalari ja kuparinpiirtäjä, Alb. Dürerin vaikutuksen alainen, ja etevin niiden kuparinpiirtäjien joukossa, joita nimitettiin nimellä *kleinmeister.* Hänen taulunsa „Ristiinnaulitseminen" oli saksalaisen renessanssin parhaita tuotteita. Hänen veljensä Hans Sebald B. (1500-50) oli myöskin taiteilija. *R. E. H.*

Behemot *[-ō'-]* näkyy Job. 40_{10} mukaan olevan *behemā* (= „eläin") sanan monikko ja merkitsevän suurta eläintä; se ehkä on egyptiläinen sana p-ehe-mau = „vesihärkä" = virtahepo. Joka tapauksessa sillä tarkoitetaan Leviatanin tapaista mytologista olentoa, joka alussa hallitsi kaosta. [Gunkel, „Schöpfung u. Chaos" (1895).]
K. T-t.

Behen-pähkinät ovat erään itä-intialaisen, kaikissa kuuman vyöhykkeen maissa viljellyn puun, *Moringa oleiferan,* pähkinän kokoisia siipipalteisia siemeniä. Näistä saadaan behenöljyä, joka ei härskiinny, ja jota siksi käytetään hienojen koneiden, esim. kellojen, voitelemiseen.

Behen-öljy saadaan erään Itä-Intiassa kasvavan *Moringa oleifera* nimisen puun siemenistä pusertamalla; väriltään valkoinen tai kellertävä, ei eltaannu helposti; käytetään m. m. hiusvoiteeksi, pomaadoiksi, koneöljyksi. *(W. B.)*

Behistun (mpers. *Bagastana,* nyk. *Bisutū'n*), kylä Kurdistanissa Bagdadin ja Teheranin välisen karavaanitien varrella; lähellä on kallio, jonka sileäksi hiottuun kylkeen on hakattu korkokuva; se esittää m. m. Dareios I:tä, joka polkee jalkoihinsa Vale-Smerdestä; oheenliitetyn nuolenpääkirjoituksen, jossa Dareios muinaispersian, susan ja babylonian kielellä kertoo kukistamistaan kapinanhankkeista, julkaisivat Rawlinson (1846), Norris (1853) ja Oppert (1879). [„The sculptures and inscription of Darius the great on the rock of Behistun" (1907).]
K. T-t.

Behm *[bēm],* Ernst (1830-84), saks. maantieteellinen kirjailija, synt. Gothassa; astui v. 1856 J. Perthesin maant. laitoksen palvelukseen, perusti v. 1866 vuosikirjan „Geogr. Jahrbuch" ja oli v:sta 1878 n. s. „Petermanns Mitteilungen"-nimisen maant. aikakauskirjan toimituksessa. Tämän lisävihoissa hän jatkoi v:sta 1872 H. Wagnerin kanssa julkaisemaansa tilas-

tollista teostaan „Die Bevölkerung der Erde". Hän toimitti myöskin „Almanach de Gothan" tilastollista osaa v:sta 1876. *W. S-m.*

Behm *[bēm]*, Iisak, käskynhaltia, oli jo yhdessä Daniel Hjortin (ks. t.) kanssa ollut käytettynä hallitustoimissa Lapissa ja Pohjan perillä, kun hän v. 1605 määrättiin Pohjanmaan käskynhaltiaksi ja sai toimekseen korjauttaa Oulun linnan sekä rakentaa uuden linnan, Kajaaninlinnan, Vuohenginkosken rannalle. Syksyllä 1609 B. sai käskyn talvella tehdä hyökkäysretken Kuolaan, mutta kun hän ei saanut sitä toimeen, kadotti hän kuninkaan luottamuksen ja menetti seur. v. käskynhaltianvirkansa Eerik Harelle. Kustaa Aadolfin hallituksen alussa B. tavataan käskynhaltiana Ruotsin Länsipohjassa. *K. G.*

Behn *[bein]*, Aphra (1640-89), engl. kirjailijatar, kirjoitti ranskalaiseen malliin tragedioja, sekä sarjan mitä rohkeimpia ja avopuheisimpia huvinäytelmiä, joista tunnetuimmat ovat „The forced marriage" ja „The rover". Hän kirjoitti myöskin novelleja, m. m. kirjallisuuden ensimäisen neekerinovellin „Oroonoko". *V. K-i.*

Behrend *[bēr-]*, William (s. 1861), tansk. musiikkikirjailija; on sepittänyt pieniä kirjoitelmia kotimaansa säveltäjistä sekä uudempaa aikaa käsittelevän II osan yleistä musiikinhistoriaa „Illustreret Musikhistorie". *I. K.*

Behrens, Bertha (s. 1850), saks. kirjailijatar, kirjoittanut salanimellä W. Heimburg joukon hyväätarkoittavia „liikutus"-romaaneja ja novelleja, m. m. „Aus dem Leben meiner alten Freundin" ja „Lumpenmüllers Lieschen". Suomeksi ilmestynyt: „Ja rauha maassa". *V. K-i.*

Behrens, Peter (s. 1868), saks. taiteilija ja arkkitehti, alkoi taitelijauransa maalarina kuuluen Böcklinin runolliseen suuntaan, siirtyi sitten arkkitehtuurin ja sovitetun taiteen alalle. B. on Darmstadtin taitelijasiirtolan perustajia, tuli 1903 Düsseldorfin Taideteollisuuskoulun johtajaksi ja on eteväksi tunnettu sisäarkkitehtuuristaan ja ornamentiikastaan. *E. S-m. & E. R-r.*

Behring, Emil Adolf von (s. 1854), saks. lääkäri ja bakteriologi, terveysopin professori Marburgissa, saavuttanut maineensa uudenaikaisen serumterapian perustajana ja kurkkumätäserumin keksijänä, jonka johdosta sai Nobel-palkinnon v. 1901 ja korotettiin aatelisarvoon. Sitäpaitsi B. on julkaissut huomattavia tutkimuksia desinfektsioniaineista. Julkaisuja: „Die Blutserumtherapie" (2 osaa, 1892), „Gesammelte Abhandlungen zur ätiolog. Therapie von ansteckenden Krankheiten" (1893), „Die Geschichte der Diphtherie" (1893), „Bekämpfung der Infektionskrankheiten" (1894), „Diphtherie" („Bibl. von Coler"issa, 1901), „Tuberkulosebekämpfung" (1903), „Ätiologie u. ätiolog. Therapie des Tetanus" (1904). V:sta 1900 B. julkaisee aikakauskirjaa „Beiträge zur experimentellen Therapie".

E. A. v. Behring.

Bei, turkkilaisten virkamiesten, upseerien, pašojen poikien ja muutamien maaherrojen arvonimi. *K. T-t.*

Beijer (Beier), Johan (1606-69), postivirkamies, kotoisin Saksasta, joutui Axel Oxenstjernan toimesta Ruotsin valtion palvelukseen; tuli 1637 kauppakollegin sihteeriksi ja 1642 sen ohessa „valtakunnan, suuriruhtinaskunnan ja valtakunnan alaisten maakuntain postimestariksi"; julkaisi hallituksen toimesta v:sta 1645 Ruotsin vanhinta sanomalehteä „Ordinari Posttijdender". B. pani toimeen useita parannuksia Ruotsin äsken perustetussa postilaitoksessa; otti v. 1663 vuokralle Ruotsin ja Suomen postilaitoksen ja sai postitirehtöörin arvonimen; aateloitiin 1654. [Postverkets minnesskrift, 1903.]

Beilstein, Friedrich Conrad (1838-1906), ven. kemisti, tuli 1866 Pietarin teknillisen korkeakoulun professoriksi sekä 1886 tiedeakatemian jäseneksi. B. on julkaissut laajimman ja täydellisimmän orgaanisen kemian käsikirjan, mitä tähän asti on ilmestynyt. *W. B.*

Beira. 1. Portugalin maakunta, jota rajoittavat Atlantin valtameri, Espanja sekä Minhon, Traz oz Montesin, Alemtejon ja Estremaduran maakunnat, 23,942 km², 1,515,834 as. (1900). Rannikko on alavaa, mutta muuten maa on vuorista (Serra da Estrella). B:ssa viljellään maissia ja vehnää, viiniä ja etelänhedelmiä sekä harjoitetaan karjanhoitoa (lampaita ja sikoja). Rannikolla kuivataan merisuolaa. Mineraalilähteitä. Pääkaupunki: Coimbra. — 2. Kaupunki kaakkoisessa Afrikassa, Portugalin Mosambikissa, Pungve-joen suulla. Kuuma ja sateinen ilmanala. B. on nopeasti vaurastunut, se kun on lyhimmän, Etelä-Rhodesian pääkaupunkiin Salisburyyn (kultarikkaaseen Mashonamaahan) vievän rautatien lähtökohtana. 7,200 as. (1904), niistä suuri joukko eurooppalaisia.

Beiram (pers.-turkk. = „juhla"), kahden muhamettilaisen juhlan nimi. Pikku beiramia *(kytšyk beiram)* vietetään paastokuun Ramadanin loputtua šavval-kuun kolmena ensimäisenä päivänä jokseenkin samalla tapaa kuin kristityt viettävät joulua ja uudenvuoden juhlaa. Ennen kaikkea pikku b. on anteliaisuuden juhla, jolloin köyhiä muistellaan. Iso beiram *(bujuk beiram)* alkaa su-l-hiddža kuun 10:ntenä p:nä, jolloin pyhiinvaeltajat yleisellä uhrijuhlalla lopettavat Mekassa suoritettavat menot. Jokainen muhamettilainen perheenisä teurastaa sinä päivänä lampaan tai vuohen ja panee toimeen juhla-aterian. Muuten kuuluu tähän juhlaan samanlaisia huveja kuin pikku beiramiin. *K. T-t.*

Beirut (ent. *Berytos*), kaupunki samannimisessä Turkin vilajeetissa Syyriassa Välimeren rannalla, n. 120,000 as., joista tuskin neljäsosa on muhamettilaisia. Muut ovat mitä erilaisimpiin tunnustuksiin lukeutuvia kristittyjä (enimten kreikk.-katolisia, maroniitteja ja melkiittejä); eurooppalaisia asuu B:ssa n. 3,000. B. on ihanalla paikalla muutamia km rannasta kohoavan Libanonin-vuoren juurella. Se on Syyrian tärkein kauppakaupunki ja sivistyksen ahjo. V. 1893 valmistui suuri aallonmurtaja, joka loi B:lle Syyrian ainoan kelvollisen sataman. V:sta

1895 kapearaiteinen, osittain hammastettu rautatie yhdistää B:in Damaskokseen. Tärkeimmät vientitavarat ovat vilja, raakasilkki, tupakka, villa, viini y. m. Libanonin seudun ja sisämaan (Hauranin) tuotteita. B:ssa on hyvä vesijohto ja kaasuvalaistus. Monella valtiolla siellä on pääkonsulinsa. Siellä myös asuu kreikk.-katolinen ja maroniittein piispa sekä melkiittein patriarkka ja paavin valtuusmies. B. on lähetysseurojen toiminnan pääpaikka Syyriassa. Siellä on komea jesuiittain yliopisto ja ameriikkalais-presbyteeriläinen opetuslaitos, kumpikin varustettu oivallisella kirjapainolla. Kirjapainoja B:ssa kaikkiansa on toista kymmentä ja arabiankielisiä sanomalehtiä ja aikakauskirjoja ilmestyy siellä useita. Kouluja on toista sataa, sairaaloita, turvakoteja, kirkkoja ja moskeioita suuri joukko. *K. T-t.*

Beke *[bīk]*, Charles Tilstone (1800-74), engl. löytöretkeilijä ja maantieteilijä. Tutki 1837 Kuolleen-meren seutuja Palestiinassa. Kävi useita kertoja Abessiiniassa, missä tutki Godjamin sekä etelässä olevat tuntemattomat seudut. Johti 1865 onnistumattoman retkikunnan sinne vapauttaakseen englantilaisia vankeja. Matkusti 1873 Egyptissä ja Punaisella-merellä. Otti innokkaasti osaa eri maantieteellisten riitakysymysten ratkaisemiseen, sekä Niilin lähteitten tutkimiseen; hän ehdotti, että näitä haettaisiin itärannikolta käsin. B. on kirjoittanut monta maantieteellistä teosta; tärkeimmät käsittelevät Abessiiniaa ja Niilin lähteitä. *W. S-m.*

Bekkasiini ks. Taivaanvuohi.

Bekker, Balthasar (1634-98), holl. reformeerattu jumaluusoppinut. B. oli Cartesiuksen suuri ihailija; vastusti aikansa taikauskoa; erityisesti on huomattava hänen teoksensa „De betoverde Wereld", jossa hän kumoaa uskon demonisiin voimiin ja selittää raamatunkertomukset pirun riivaamista ihmisistä luonnollisella tavalla. Vapaan katsantokantansa takia B. v. 1692 erotettiin Amsterdamin saarnaajan virasta (johon virkaan hän oli tullut 1679). *K. Ö.*

Bekker, Elisabeth (1738-1804), hollantil. kirjailijatar, joka yhdessä ystävättärensä Agathe Dekenin (1741-1804) kanssa kirjoitti sarjan Richardsonista herätteensä saaneita, johdonmukaisen toimintansa ja tyydyttävän luonteenkuvauksensa sekä luonnollisen dialoginsa vuoksi huomattavia romaaneja, kuten „Abraham Blankaart" ja „Historie van Sara Burgerhart". *V. K-i.*

Bel, babyl. sana = länsiseemil. *ba'al* = „herra". Käytettynä jumalien arvonimenä se vähitellen tuli merkitsemään erityistä jumalaa. Bel oli sama kuin Nippurissa palveltu sumerilainen In-lil (josta kreik. Illinos Damasciuksella). „Maitten herrana" eli taivaallisen manteren (eläinradan) ja maallisen maan hallitsijana Bel Anu ja Ea jumalien kanssa muodosti babylonialaisen teologian ylimmän kolminaisuuden. Myöhemmin Bel oli Babylonin kaupungin suojelusjumalan Mardukin liikanimi. *K. T-t.*

Bél, Mátyás *[bēl mātjāš]* l. Belius, M. (1684-1749), kuuluisa unk. maantieteilijä ja historioitsija, pappi, v:sta 1719 Pozsonyin evank. lyseon rehtori; pääteokset: „Hungariæ antiquæ et novæ prodromus" (Nürnb. 1723), „Adparatus ad historiam Hungariæ" (Pozsony 1735-46) ja kesken jäänyt erinomainen „Notitia Hungariæ novæ historico-geographica" (4 osaa, Wien 1735-42). Perusti (yhdessä Marthin ja Beerin kanssa) 1721 ensimäisen varsinaisen sanomalehden Unkariin („Nova Posoniensia"); julkaisi myös (yhdessä Krmanin kanssa) uuden tšekinkielisen raamatunlaitoksen (1722). B:iä sanottiin 18:nnen vuosis. oppineimmaksi unkarilaiseksi.

Béla *[bē-]*, neljän unk. kuninkaan nimi. 1. B. I, kuninkaana 1061-63, saavutti kruunun veljeltään Andrásilta (joka taistelussa kaatui), kukisti pakanuuden surmauttamalla joukon sen johtajia, ja kuoli sotaretkellä saksalaisia vastaan. — 2. B. II Sokea, 1131-41, heikko ruhtinas, puolisonsa, serbialaisruhtinattaren Helenan johtama. — 3. B. III, 1173-96, Konstantinopolissa kasvatettu, oli voimakas hallitsija, yhdisti jälleen Dalmatsian Unkariin. — B. IV, 1235-70, András II:n poika, asutti saksalaisia maahan ja komaaneja Siebenbürgeniin (Erdélyiin), pakeni 1241 mongoleja Dalmatsian saariin, taisteli menestyksellä Itävaltaa vastaan; hänen hallituksensa viimeiset vuodet olivat jälleen rauhattomat poikansa Istvánin nostaman kapinan johdosta. *K. G.*

Belaja (suom. „valkoinen"), joki Itä-Venäjällä Orenburgin ja Ufan kuvernementissa, lähtee Uralilta ja laskee Kama-jokeen vasemmalta. B. on näiden seutujen tärkein liikeväylä; sitä myöten kuljetetaan metallitavaroita, viljaa ja puutavaroita. Sen rannalla on m. m. Ufan kaupunki.

Belbog l. Bjelbog „valkea jumala", muka luoteisslaavilaisten palvelema valon ja hyvyyden jumala, jonka vastamahti oli *černobog* (ks. t.), „musta jumala". Koko B. on pelkkää myöhempää keksintöä 18:nnelta vuosis. *J. J. M.*

Belchen *[-lhjen]*. 1. Vuori Schwarzwaldissa, Freiburgista etelään, 1,414 m yl. merenp. B.-sola vie Wiesentalista Münstertaliin, 1,119 m yl merenp. — 2. (ransk. Ballon), useilla Vogeeseihin kuuluvilla vuorenhuipuilla on tämä nimi, kuten Sulzer B., B. d'Alsace y. m.

Belcher *[beltšə]*, Sir Edward (1799-1877), engl. meriupseeri ja tutkimusmatkailija, seurasi 1825 Beecheytä Beringin-salmelle, teki vv. 1836-42 matkan maan ympäri ja johti vv. 1852-54 sitä arktista retkikuntaa, joka lähetettiin hakemaan Franklinia. Tällä matkalla hän oli pakoitettu hylkäämään 4 laivaa ja palaamaan takaisin viidennellä. Hän on julkaissut maant. teoksia ja matkakertomuksia, kuten suuresta ekvaattorivirrasta, matkastaan maan ympäri ja Franklinin pelastamiseksi tekemästään retkestä. Pääteos: „Narrat. of a voyage round the world" (1843).

Belcikowski *[-tsiko'-]*, Adam (1839-1909), puolal. kirjailija, oli dosenttina Varsovan puolal. yliopistossa ja on paitsi kirjallishistoriallisia ja kriitillisiä tutkielmia julkaissut suosittuja huvinäytelmiä ja historiallisia draamoja sekä novelleja.

Belcredi *[-ē'-]*, Richard (1823-1902), kreivi, itävalt. valtiomies, 1864 Böömin käskynhaltija, tuli v. 1865 klerikaalis-feodaalisen puolueen johtajana ministeripresidentiksi, jollaisena työskenteli itsevaltiuden ja konkordaatin puolesta sekä vapaamielisten saksalaisten ja unkarilaisten kukistamiseksi, erosi helmik. 1867; oli 1881-95 ylimmäisen hallinto-oikeusistuimen presidenttinä ja v:sta 1881 herrainhuoneen jäsenenä. *K. R. B.*

Belem *[-le'ŋ]*. 1. Lissabonin, Portugalin pääkaupungin läntinen etukaupunki. — 2. Brasilialaisen Parâ valtion virallinen nimi (S a n t a M a r i a d e B.). *W. S-m.*

Belemniitit, *paleont.*, sukupuuttoon kuolleitten, nykyisten mustekalain sukuisten pääjalkaisten jäännöksiä. Näitä eläimiä (lahko *Belemnoidea*) on ollut monta sataa lajia, ja niitä on elänyt permikaudelta liitukaudelle asti. Niistä ovat säilyneet vain kalsiumkarbonaatista muodostuneet sisusrungot, pitkähköt, usein nuolenkärjen muotoiset puikot, joita juuri nimitetään belemniiteiksi. Ennen näitä käytettiin taikauskoisiin tarkoituksiin („pirunsormi"). *P. E.*

Bel-étage *[belletā'ž]* (ransk.), talon ensimäinen kerros.

Belfast *[belfā'st]*. 1. Antrimin kreivikunnan kaupunki, Ulsterin maakunnassa, Irlannissa, missä Lagan-joki laskee Belfast-lahteen (B. Lough), 350,000 as. Irlannin tärkeä kauppa- ja teollisuuskaupunki. 17:nnen vuosis. loppupuolella perustivat hugenotti-pakolaiset Belfastin kehruuja kutomateollisuuden. Korkealle on etenkin pellavateollisuus (valkaisu) kohonnut. Suuria laivanveistämöitä. Suurta vehnän, maissin ja pellavan tuontia. Vienti (pellavalankojen, raudan, suolan, väkijuomien) ulkomaille tapahtuu suurimmaksi osaksi Liverpoolin ja Glasgow'n välityksellä. V. 1906 nousi B:iin tulleiden laivojen yhteenlaskettu kantavuus n. 2,7 milj. tonniin. B:lla on kuten Irlannin useimmilla merikaupungeilla kaunis asema; se on Irlannin presbyteriaanein pääpaikka. Paljon sivistyslaitoksia. Hyvä kasvitieteellinen tarha antaa oivallisen kuvan Irlannin kasvikunnasta. Hyväntekeväisyyslaitoksia. B. perustettiin 1602. — 2. Mainen valtion kaupunki Pohj.-Ameriikan Yhdysvalloissa; sijaitsee Penobscot-lahden rannalla n. 5,000 as. Hyvä satama. *W. S-m.*

Belfort *[belfō'r]*, Ranskassa. 1. Departementti Elsassin ja Sveitsin rajalla, 608 km², 95,421 as. — 2. B:n departementin pääkaupunki, 34,649 as. (1906), Vogeesien ja Jura-vuorten välissä. B. on asemansa vuoksi tärkeä kauppakeskus, mutta varsinkin erinomaisen luja linnoitus. Ransk.-saksalaisessa sodassa B. tuli kuuluisaksi urhoollisen puolustuksensa johdosta; piiritystä kesti marrask. 3 p:stä 1870 helmik. 15 p:ään 1871. Vasta silloin linnan puolustajat alkaneiden rauhanneuvottelujen menestymiseksi sekä Ranskan hallituksen nimenomaisella luvalla luovuttivat linnan saksalaisille. B:n urhean puolustuksen takia sai Ranska sen rauhanteossa Saksalta takaisin. *K. R. B.*

Belgia (tähän kartta kirjoituksessa „Alankomaat"), kuningaskunta Pohjanmeren rannikolla, Alankomaitten, Saksan, Ranskan ja Pohjanmeren välissä, 29,456 km², 7,317,561 as. (1907), 248 km²:llä. Euroopan tiheimmin asuttu itsenäinen valtio. — Maas- ja Sambre-jokien pohj.- ja länsipuolella oleva osa maata on samaa alankoa kuin Alankomaatkin. Tämä osa on n. s. Ala-Belgia, jonka pääjoki on Schelde. Suuri osa tasankoa on marskimaata, jonka suojaksi merta vastaan on rakennettu valleja sulkuineen; täten syntyvät n. s. p o l d e r i t (ks. t.). Maaperä on osaksi diluviaalista hiekkaa, osaksi hedelmällistä alluviaalista marskisavea. B:n lyhyt rannikko kulkee melkein suoraviivaisesti lounaasta koilliseen; pitkin sitä kulkevat lentohiekkavallit, dyynit, melkein yhtäjaksoisina. Maas- ja Sambre-jokien eteläpuolella kohoaa Ylä-Belgia, jonka Reinin liuskavuorten läntiset haarat, metsäiset tahi soiset Ardennit (ks. t.) sekä Hohe Venn täyttävät. Ylä-Belgia kuuluu Maasin jokialueeseen. Täällä on maan korkein huippu Baraque Michel, 675 m yl. merenp., Hohe Venn vuorella, kaakkoisrajalla. Sekä Maas että Schelde saavat alkunsa Ranskassa ja laskevat mereen Alankomaitten alueella. Schelden (ransk. Escaut) lisäjoet B:ssa ovat Lys, Dender ja Rupel; Maasin (ransk. la Meuse) Sambre ja Ourthe, Vesdre ja Amblève syrjäjokineen. Sekä Schelde että Maas ovat purjehdittavia; niitä yhdistävät toisiinsa lukuisat kanavat. — Maa jakaantuu useihin luonnollisiin maakuntiin: Flanderi meren ja Schelde-joen välillä; Waas l. Waes alisen Schelden ja Alankomaiden rajan välillä; Kempen (Campine) pitkin pohjoista rajaa Antverpenin itäpuolella, jossa on suuria soita etenkin Limburgin pohj.-osassa; Hageland, Brysselin koillispuolella; valloninen Brabant; Hennegau (Hainaut) Maas- ja Sambre-jokien välissä; Marlagne (Sambre-Maasmaa) pohjoisessa; Fagne etelässä, Maas- ja Ourthe-jokien välissä; Condroz pohjoisessa; Famenne etelässä; Ardennes sekä Hautes Fagnes (Hohe Venn, kuitenkaan ei samanniminen vuori) maan kaakkoiskulmassa, Ardennein eteläpuolella sijaitseva ylätasanko. I l m a n a l a leutoa meri-ilmastoa, sataa usein, lounaistuulet ovat vallitsevina, talvisin raivoaa usein myrskyjä.

B. on sangen tasaisesti asuttu maa; sen muihin osiin nähden harvemmin asuttuja seutuja ovat ainoastaan Luxemburg ja Campine. Maahan muuttaneiden luku, joka viime aikoina on noussut n. 30,000 vuodessa, on ollut maasta lähteneiden lukumäärää jonkun verran suurempi. Kieliraja flaamin ja vallonin kieltä puhuvien välillä kulkee eteläisestä Länsi-Flanderin provinssista melk. suorana viivana Lüttichin provinssin pohjoisosaan. Vuosisadan vaihteessa puhui kansasta 42,2 % flaamin, 38,5 % ranskan (vallonin) ja 0,4 % saksan kieltä; useampaa kuin yhtä näistä puhui 13,7 %. Flaamin ja ranskan kielet ovat kumpikin laillisesti tasa-arvoiset. Väestö on melkein poikkeuksetta roomal.-katolista (arkkipiispa Malines- l. Mechelnin kaupungissa); maassa on vain 20,000 protestanttia ja 4,000 juutal. Kansansivistys on verrattain alhaisella kannalla (8 vuotta täyttäneistä on 19 % lukutaidotonta). Maan neljästä yliopistosta ovat Gentin ja Lüttichin yliopistot valtion, Brysselin yliopisto on n. s. vapaa yliopisto ja Leuvenin on katolinen. Käytännöllisiä ammatteja varten on olemassa paljon oppilaitoksia (maanviljelystä, teknillisiä tieteitä ja kauppaa varten); taidekoulut ja -kokoelmat ovat arvokkaita.

Sekä maanviljelyksen että teollisuuden alalla B. on korkealle kehittynyt; $^1/_6$ kansasta harjoittaa maanviljelystä, peltomaa on laajuudeltaan $2^1/_2$ milj. ha, pieniin palstoihin jaettuna; sitä viljelee varakas pieniviljelijäväestö. Paitsi rehukasveja, ruista, kauraa ja vehnää, ovat pellava ja sokerijuurikasviljelykset tärkeät; pellavaa etupäässä Lys-joen seuduilla; kaupankeskuksena Courtrain (Kortrijk) kaupunki. — Karjanhoidon alalla on nautakarjan ja sikojen pitäminen tär-

kein. B:n teollisuus, jonka harjoittajien luku nousee enempään kuin 1 1/3 miljoonaan, perustuu suureksi osaksi maan rauta- ja kivihiilirikkauksiin; myöskin saadaan paljon sinkkiä. Suurimmat kivihiilialueet ovat Monsin ja Charleroin seuduissa; rautaa saadaan Lüttichin ja Namurin ympäristöstä, sinkkiä Moresnet'n ja Verviers'n luota. Kivihiiliä saadaan 122:sta kaivoksesta 23 milj. tonnia vuodessa; työvoima on n. 140,000 miestä. Rautamalmia saadaan n. 200,000 tonnia. Suurteollisuuden alalla ovat, maan metallirikkaudesta huolimatta, ensi sijassa kehruu- ja kutomatehtaat huomattavat; näistä etenkin pellava- ja villatehtaat, edelliset Tournaissa, jälk. Verviers'ssä. Puuvillateollisuuden keskuksena on Gent; Bryssel on tunnettu pitsiteollisuudestaan. metalliteollisuuden pääpaikka on Lüttich (Liège). Kuuluisa koneteollisuudestaan on myöskin Seraing. — B:n kotimaankauppa osoittaa maan yleisestä vaurastumisesta johtuvaa tasaista kehitystä; mutta maan maantieteellisen aseman johdosta on kuitenkin ulkomaan kauppa ja ennen kaikkea läpikulkukauppa sille tärkeä. Itse asiassa B. onkin kaupanvälittäjänä suurelle osalle Saksaa, Ranskaa ja Englantia, ja B:n kautta kulkevien tavaroitten arvo nousee erinomaisen suuriin summiin. Vuosien 1831-1840 välillä, siis Belgian valtiollisen itsenäisyyden 10:nä ensi vuonna, oli läpikulkutavaroiden vuotuinen arvo n. 25 milj. frangia; nykyään se nousee yli 1,200 milj. ja oli esim. 1904 yli 1,666 milj. frangia. B:n oma merenkulku on vielä vähäpätöinen. Tärkeimmät kaupungit ovat Bryssel (Bruxelles), Antverpen (Anvers), Lüttich (Liège), Gent (Gand), Mecheln (Malines), Brugge (Bruges). — Raha: 1 frangi = 1 Smk.

V. 1831 annetun ja 1893 tarkistetun peruslain mukaan B. on perustuslaillinen kuningaskunta. Eduskunta on kaksikamarinen. Sen muodostavat 110 jäsenestä kokoonpantu senaatti, joka osaksi välillisillä osaksi välittömillä vaaleilla valitaan 8:ksi vuodeksi, sekä 166 jäsenestä kokoonpantu toinen kamari (1 edustaja 40,000 asukasta kohti). Molemmat kamarit valitaan suhteellisilla vaaleilla, toinen kamari kahden vuoden ajaksi, mutta vuosittain 1/2 edustajista eroaa. Vaaleissa on kullakin 25 vuotta täyttäneellä ja vähintään vuoden ajan samassa kunnassa asuneella miehellä, jota ei laki ole äänioikeutta menettäneeksi tuominnut, y k s i ääni; kullakin 25 vuotta täyttäneellä kiinteistön omistajalla, jonka kiinteistön arvo nousee vähintään 2,000 frangiin, kullakin vähintään 100 frangin korkotuloja nauttivalla, sekä kullakin 35 vuotta täyttäneellä 5 frangin henkilöveroa maksavalla naineella miespuolisella kansalaisella tai leskimiehellä, jolla on aviollisia lapsia, k a k s i ääntä. Akateemisesti sivistyneillä ja niillä, jotka ovat tai ovat olleet ylemmässä, korkeampaa sivistystä edellyttävässä yhteiskunnallisessa virassa tai asemassa, k o l m e ääntä. Belgialainen mies on 20:nnestä ikävuodestaan asevelvollinen; valtio hankkii kuitenkin sijaisen 1800 frangista. Palvelusaika on 8 vuotta vakinaisessa väessä ja 5 vuotta reservissä ja palvellaan jalkaväessä 20 kuukautta, ratsuväessä ja ratsastavassa tykkiväessä 36 kuukautta. Sitäpaitsi on olemassa kansalaismiliisi. B:n pääkaupunki on B r y s s e l (Bruxelles). Vuotuinen kulunkiarvio on lähes 600 milj. frangia; valtionvelka n. 3,4 miljaardia frangia. Lipun värit: musta, keltainen, punainen. B. on tähän asti ollut personaaliunionissa siitä muuten riippumattoman afrikkalaisen Kongo-valtion (État Indépendant du Congo) kanssa, mutta v. 1908 Kongo-valtio julistettiin B:n siirtomaaksi.
W. S-m. (K. R. B.)

H i s t o r i a. V. 57 e. Kr. Cæsar valloitti B:n. Sen asukkaina olivat siihen aikaan belgialaiset (ks. t.). Kansainvaellusten aikana frankit valloittivat B:n, joka sen jälkeen kuului frankkien valtakuntaan. Verdunin sopimuksessa (843) liitettiin läntinen puoli (Artois ja Flanderi) Ranskaan, muu osa joutui Lotharille. Eri vaiheiden jälkeen B. joutui, samoinkuin Alankomaatkin, myöhemmällä keskiajalla Burgundille sekä Kaarle Rohkean kaaduttua Nancyn taistelussa 1477 perintönä Habsburgin suvulle, kuuluen v:sta 1556 Espanjan kuninkaalle Filip II:lle. Alankomaiden (ks. t.) vapaustaistelussa B. pysyi katolisena eikä yhtynyt Utrechtin Unioniin. Vapaustaistelun päätyttyä Westfalin rauhaan 1648, B. jäi Espanjan vallan alle. Saivatpa Alankomaat oikeuden sulkea Schelde-joen suun B:n merikaupalta.

Ludvik XIV:n sodista Itävaltaa ja Hollantia vastaan B. kärsi paljon. Osia Flanderista oli luovutettava Ranskallekin. Utrechtin rauhassa 1713 B. joutui Itävallalle. Alankomaat saivat oikeuden pitää joukon belgialaisia linnoituksia miehitettyinä (n. s. barrieeri-sopimus). Itävallan perintösodan (1740-1748) jälkeisenä aikana B. sai kauan nauttia rauhan siunauksia edistyen sekä taloudellisessa että henkisessä suhteessa. Josef II (1780-90) sai barrieeri-sopimuksen peruutetuksi. Hänen tavaton uudistusintonsa aikaansai kuitenkin 1788 kapinan, joka vasta kahden vuoden perästä kukistettiin. Ranskan vallankumous aikaansai käänteen B:n historiassa. Jemappen taistelun (1794) sekä Campo-Formion (1797) ja Lunevillen (1801) rauhain tuloksena oli B:n täydellinen liittäminen Ranskaan. Se jaettiin kymmeneen departementtiin ja sai Ranskan lait ja laitokset. Jälkeen 1792 ei Schelde-tulli enää ole ollut esteenä B:n kaupalle.

Napoleonin kukistuttua yhdistettiin Wienin kongressin päätöksen mukaisesti B. ja Alankomaat. Yhdistettyjen Alankomaiden kuningas Vilhelm I vahvistutti hallitusmuodon molemmille maille yhteisesti, mutta se oli B:lle sangen epäedullinen, etenkin kun B. suurempaan väkilukuunsa nähden tuli eduskunnassa huonommin edustetuksi kuin Hollanti. Tämä, kuin myös uskonnolliset ja kansalliset vastakohdat ynnä muut seikat aikaansaivat ja ylläpitivät katkeruutta molempien maiden välillä, ja seurauksena heinäkuun vallankumouksesta Ranskassa 1830 tapahtui syksyllä samana vuonna B:ssakin vallankumous, joka aikaansai unionin purkamisen ja B:n kuningaskunnan perustamisen. Kuninkaaksi valittiin 1831 Sachsen-Koburgin prinssi Leopold. Kun kuningas Vilhelm ei tahtonut taipua uuteen asiain tilaan, syntyi lyhyt sota Hollannin kanssa, joka 1832 Ranskan avulla päättyi B:n eduksi. Leopold I:tä seurasi 1865 nyk. hallitsija Leopold II. Alussa maassa ei ollut selvää puoluejakoa, mutta jälkeen 1846 on vuoroin vapaamielinen, vuoroin vanhoillis-katolinen puolue ollut hallituksessa, viimemainittu eräistä minis-

terivaihdoksista huolimatta yhtämittaa v:sta 1884 asti. B:n huomattavimmat valtiomiehet ovat vapaamielisessä puolueessa olleet Rogier ja Frère-Orban sekä katolisessa puolueessa Beernaert ja Woeste. Painavimmat riitakysymykset ovat koskeneet kansanopetusta ja äänioikeutta. V. 1879 aikaansaatiin laki, jolla uskonnonopetus poistettiin valtion koulujen varsinaisesta opetusohjelmasta, mutta 1895 katolinen puolue sai jälleen uskonnonopetuksen pakolliseksi. V. 1893 säädettiin yleinen äänioikeus (miespuolisille kansalaisille). — 1880-luvulta on sosialistinen liike saanut vauhtia B:ssa. V. 1886 tapahtui huomattavia työväenlevottomuuksia. — B:n valtiollisessa elämässä on kielellisellä vastakohdalla molempien kansanainesten välillä myöskin ollut merkitystä.
K. R. B.

Belgialaiset. 1. Kelttiläinen kansa, joka vanhalla ajalla asui Pohj.-Galliassa, Seine- ja Reinjokien välissä. Osa belgialaisia asui vielä Cæsarin aikana Etelä-Britanniassa. Belgialaiset olivat muita gallialaisia raaemmat ja sotaisemmat. Strabon mukaan heitä oli n. 1 milj. asekuntoista miestä. Urhoollisen vastarinnan jälkeen Cæsar voitti heidät (vv. 58-51 e. Kr.), jonka jälkeen he romaanilaistuivat. Britannian belgialaiset kukistettiin keis. Claudiuksen aikana. Sittemmin he anglosaksien valloituksen jälkeen hävisivät sukupuuttoon. — 2. Nyk. Belgian asukkaat.
W. S-m.

Belgian kirjallisuus. Belgiassa on sekä ranskan-, flaamin- että sitäpaitsi valloninkielinen kirjallisuus.

1. R a n s k a n k i e l i s e n kirjallisuuden alkuajat Belgiassa voi rajoittaa 12:nteen ja 14:nteen vuosis., jolloin esiintyi sarja kirjailijoita Flanderissa, Artois'ssa ja Hainaut'ssa. Aiheensa nämä kirjailijat ovat saaneet Kreikan ja Rooman keskiaikana tunnetusta historiasta, mysterioista, sekä Roman de Reinart'ista. 13:nnella vuosis. alkaa esiintyä kronikkoja, kuten Philippe d e T o u r n a y'n (k. 1282), sekä 14:nnellä vuosis. Jean L e B e l d e L i é g e'n, joka pysähtyy v:een 1361, ja jota F r o i s s a r t jatkoi v:een 1400. 15:nnellä vuosis. Burgundin herttuain loistoaika antoi virikettä kirjallisuudelle, 16:nnella vuosis. taas uskonnolliset ja valtiolliset kysymykset antoivat aihetta laajalle sekä ranskan- että flaaminkieliselle tilapääkirjallisuudelle, kirjoitettiin runoutta, teologiaa, pamfletteja, kronikkoja, muistelmia. 18:nnella vuosis. lyö Ranskan valistuskirjallisuus leimansa kirjallisuuteen, kirjoitetaan omantunnon vapaudesta, yhteiskunnallisista oikeuksista y. m., perustetaan tiede- ja kirjallisuusakatemia. V. 1830 saavutettu itsenäisyys vasta sentään elvyttää itsenäisen belgialaisen kirjallisuudenkin varsinaiseen eloon. Esiintyy lukuisa sarja sekä kirjailijoita, kuten E. L e c l e r c q, d e C o s t e r ja varsinkin Camille L e z m o n n i e r, että tiedemiehiä, kuten L e s b r o u s s a r t d e R e i f f e n b e r g, V a n H a s s e l t, A d. M a t h i e u, E. d e L a v e l e y e y. m. V:sta 1880 alkaen on huomattavissa vahva ranskalainen vaikutus. Sekä parnassolaiset että naturalistit ja symbolistit saavuttavat innokkaita kannattajia nuorissa belgialaisissa kirjailijoissa. Alkaakin nyt semmoinen kukoistusaika B:n kirjallisuudessa, että se tulee koko Euroopassakin huomattavaksi; nimet sellaiset kuin kaikkien sorrettujen innokas puolustaja Georges E e k h o u d, omituinen lyyrikko Emile V e r h a e r e n, sielukas uneksuva Georges R o d e n b a c h, aavistuksien, hämärien sielunliikkeiden runoilija Maurice M a e t e r l i n c k ovat kaikki eurooppalaisia kuuluisuuksia. Paitsi heitä mainittakoon vielä B:n parnassolaiset Albert G i r a u d, Ivan G i l k i n, Valère G i l l e, sekä hieno elegikko Fernand S e v e r i n, ironikko Léon D o n n a y ja dramaatikko H. d e M a r e z.

2. F l a a m i l a i s e n kirjallisuuden alkeet ovat tavattavissa nekin 13:nnella vuosis., jolloin tapaa Reinart-romaanin jäljennöksen, jota joskus on luultu R.-romaanin alkuperäiseksi laitokseksi. Kuuluisin alkuajan flaamil. runoilijoista on Jakob v a n M a e r l a n t (s. 1285), joka on kirjoittanut uskonnollista runoutta sekä „Spieghel historiel". Uskonpuhdistuksen aika tuo mukanaan myöskin flaaminkielisen uskonnollisen kirjallisuuden. Itsenäisemmäksi varttuu flaaminkielinen kirjallisuus vasta sentään n. 1840-luvulta alkaen, jolloin esiintyy kansallinen herättäjä, sanomalehtimies J. F. W i l l e m s. Hänen rinnallaan työskentelee kokonainen sarja runoilijoita, kuten innokas levotonsieluinen Theodor v a n R i j s w i j c k, sekä Prudens v a n D u y s e ja K. L. L e d e g a n c k. Samaan aikaan kirjoitti Hendrik C o n s c i e n c e romaaninsa ja novellinsa ja Charles d e C o s t e r tavoitteli kirjallaan Uylenspiegelistä onnistuneesti flaamilaista luonnesävyä. Eleegikko Octave P i r m e z edustaa taas ransk. sävyä flaamil. kirjallisuudessa, jota vastoin flaamil. luonne sai innokkaat harrastajansa kirjailijoissa sellaisissa kuin hieno lyyrikko Jan v a n B e e r s, runoilijat J. d e G e y t e r, Franz d e C o r t, Emmanuel H i e l, sekä isänmaallinen runoilija J. M. D a n t z e n b e r g, ja vapaamielinen, toimekas Julius V u y l s t e k e, ja vähän myöhemmin lahjakas Pol d e M o n t ja Helene S w a r t h. [Stecher, „Histoire de la littérature néerlandaise en Belgique", Bryss. 1887; Coopman ja Scharpé, „Geschiedenis der vlaamsche letterkunde", Antv. 1900.]

3. V a l l o n i l a i n e n kirjallisuus on näiden kahden edellisen rinnalla vaatimattomampi, senkin alku on tuo yleinen kansallinen heräysaika v:n 1850 tienoissa; sen tunnusmerkillisenä omituisuutena onkin sotaisa, vallankumouksellinen sävy. [Wilmotte, „Le Wallon. Histoire et littérature", Bryss. 1893.] *(V. K-i.)*

Belgica-retkikunta, etelänaparetkikunta, joka elokuussa 1897 lähti Antverpenistä. „Belgica"-laivan kapteenina oli belgialainen meriupseeri A. de Gerlach ja ensimäisenä perämiehenä norjalainen Roald Amundsen. Helmikuussa 1898 saatiin näkyviin Aleksanterin-maa, 16 p:nä oltiin 71° 35′ et. lev. ja 89° 10′ länt. pit. Vasta tammikuussa 1899 laiva pääsi jäistä ja saapui maaliskuussa Chileen.

Belgiojoso *[beldžojō'-]*, C r i s t i n a (1808-71), it. isänmaanystävä ja kirjailijatar, otti innokkaasti osaa Italian vapauttamispyrintöihin ja pakeni Romagnan kapinan (1830) kukistuksen jälkeen Ranskaan. V. 1848 Italiaan palattuaan hän perusti omalla kustannuksellaan vapaajoukon, mutta jälleen tuli hänen pakko lähteä ulkomaalle, ja hänen omaisuutensa otettiin taka-

varikkoon. Maanpaossa hän julkaisi tunnetut kirjeensä „Souvenirs d'exil". Myöhemmin Milanoon siirryttyään hän vaikutti Italian yhdistämiseksi Savoijin johdolla. *(K. G.)*

Belgorod, „valkoinen kaupunki". 1. Kurskin kuvernementin piirikaupunki Venäjällä Donets-joen varrella 26,564 as. (1897). Arkkipiispanistuin. Kauppa- ja teollisuuskaupunki. Vuosittain kolmet markkinat. — 2. Moskovan (ks. t.) kaupunginosa. — 3. Akkermanin kaupungin slaavilainen nimi. *W. S-m.*

Belgrad (serb. B e o g r a d = „valkea linna"), Serbian pääkaupunki Savan ja Tonavan yhtymäkohdassa, 79,110 as., joista n. 1/8 muukalaisia, eniten Itävalta-Unkarista. B:n asema tekee siitä tärkeän kauppakaupungin ja strategisen paikan. Linnoitus, korkeakoulu (3 tiedekuntaa).

Belgrad.

Roomalaisaikana B:n paikalla sijaitsi linnoitettu Singidunum. Edullisen strategisen asemansa johdosta B. ympäristöineen on ollut lukuisain taisteluiden temmellyspaikka. V. 1521 kaupunki joutui turkkilaisten valtaan, mutta on myöhemmissä sodissa useita kertoja ollut kristittyjen käsissä. Se tuli 1867 itsenäisen Serbian pääkaupungiksi. *W. S-m.*

Belial (hebr. „pahuus, turmio"), myöhemmässä juutalaisessa kirjallisuudessa sekä U. T:ssa (2 Kor. 6_{15}) Saatanan nimi; kirjoitetaan tällöin myös Beliar. *Ar. H.*

Beliczay, G y u l a *[belitsai djula]* (1835-93), unk. säveltäjä ja musiikkiteoreetikko; oli v:sta 1888 musiikin teorian opettajana Budapestin musiikkiakatemiassa.

Bélidor *[belidō'r],* B e r n a r d F o r ê t d e (1698-1761), ransk. insinööri, tehnyt perustavia kokeita miinoitustaidon alalla. „Traité de fortifications" (1735, 2 nid.); „Architecture hydraulique" (1737-53, 4 nid.).

Belinskij *[-i'n-],* V i s s a r i o n G r i g o r j e v i t š (1810-48), suurin ven. kriitikko, synt. Viaporissa, jossa isä silloin oli laivaston lääkärinä. Kymnaasia hän kävi Pensassa ja tuli 1831 ylioppilaaksi Moskovaan, mutta erotettiin yliopistosta seuraavana vuonna muka „kykenemättömyyden takia", todellisuudessa siksi, että B. oli kirjoittanut näytelmän maaorjuutta vastaan. Sen jälkeen B. oli kaiken ikänsä aikakauskirjatyössä. Kun ne aikakauskirjat, joiden toimittaja hän oli ollut Moskovassa, olivat lakkautetut, siirtyi hän Pietariin, missä oli ensin Otetšestvennyja Zapiskin ja sitte Sovremennikin toimituksessa. Moskovassa vaikuttaessaan hän ihaili vain itsetajuttomasti luovaa objektiivista taidetta, „taidetta taiteen vuoksi". Taide ei muka saa sekaantua ajan kysymyksiin ja huoliin. Siksi hän ei hyväksynyt senaikaista ranskalaista kirjallisuutta sen yhteiskunnallisen luonteen takia, ei Schilleriä eikä Heineä, joiden luomukset olivat vastalauseita olevia oloja vastaan. Hegelin filosofiasta B. teki sen yksipuolisen johtopäätöksen, että on mukauduttava jokaiseen todellisuuteen ja saattoi tällä lohdutuksella rauhassa katsella Nikolai I:n despotismia. Mutta Pietarissa B. joutui katselemaan todellisuutta silmästä silmään ja hänen mielipiteensä kehittyivät toiseen äärimäisyyteen — Venäjällä tuollainen siirtyminen äärimäisyydestä äärimäisyyteen ei ole harvinainen. Taiteen täytyy olla ei itseään, vaan elämää varten ja kirjallisen teoksen arvo riippuu siitä, missä määrin se on yhteiskunnallisesti sivistävä. Mutta ei siinä kyllin, kaunokirjallisuus tulee hänelle vain niin sanoakseni saarnatekstiksi, jonka johdosta hän esittää ja julistaa valtiollisia ja yhteiskunnallisia mielipiteitään. Nyt on Gogol, joka on paljastanut Venäjän yhteiskunnallisen lahonneisuuden, hänen ihanteensa, ja Ranskan kirjallisuus sosiaalisine tendesseineen on yhtäkkiä kohonnut hänen silmissään. Hän moittii Puškinia siitä, ettei tällä ole Lermontovin leimuavaa vihaa olevia oloja vastaan. B. ei ollut ainoastaan kirjallisuuden tulkki, joka yleisölle avaa kirjailijan henkisen maailman — sellaisena hän kohotti oikeaan arvoonsa Gogolin, Puškinin, Lermontovin, Koljtsovin, Dostojevskijn — vaan hän oli koko edistysmielisen Venäjän opettaja, joka painoi elämänkatsomuksensa enemmän kuin yhden sukupolven ajaksi lukemattoman moniin sieluihin. Hän teki Venäjän sivistyneelle yleisölle kirjallisuuden ja juuri ajan tarpeita tulkitsevan kirjallisuuden jonkinlaiseksi pyhäköksi, johon valtiollisen ja yhteiskunnallisen vapauden puutteessa kaikki parhaat venäläiset harrastukset keskittyivät, mutta antoi taiteen vahingoksi kirjallisuudelle paljon niistä tehtävistä, jotka Länsi-Euroopassa kuuluvat sanomalehdistölle. Vaikutuksen laajuuteen nähden ei edes Lessingiä, joka kuitenkin ajatuksen terävyydessä ja esityksensä selvyydessä ja perusteellisuudessa oli paljon B:n yläpuolella, voida verrata tuohon 38-vuotisena kuolleeseen venäläiseen kriitikkoon, jonka voima oli joka sanassa ilmenevässä vakaumuksessa ja hehkuvassa innossa parantaa valtiollisia ja yhteiskunnallisia oloja. Siksi hallitus häntä pelkäsikin ja ainoastaan kuoleman väliintulo pelasti hänet vankilasta. [Pypin, „B:n elämä ja kirjeenvaihto" (ven.).] *J. J. M.*

Belisarius *[-a'-]* (505-65), itäroomal. sotapäällikkö keisari Justinianuksen armeijassa, nimitettiin 530 ylipäälliköksi persialaisia vastaan, jotka voitti s. v. Daran luona. Kärsittyään tappion seuraavana vuonna hänet kutsuttiin takaisin Konstantinopoliin, jossa 532 kukisti n i k a-kapinan (ks. t.) pelastaen siten Justinianuksen kruunun. 533-4 B. taisteli Pohjois-Afrikassa kukistaen siellä vandaalien valtakunnan. Taistelussa itägootteja vastaan hän valloitti 535-40 Sisilian ja Italian ja lähti sen jälkeen sotaretkelle Persiaa vastaan. Jouduttuaan epä-

suosioon hänet kutsuttiin Konstantinopoliin, mutta lähetettiin kumminkin 544 Italiaan itägootteja vastaan, jotka kuningas Totilan johdolla jälleen olivat nousseet taisteluun. Saamatta riittävää kannatusta B. pyysi eroa päällikkyydestä, mikä hänelle myönnettiinkin 548. Oli myöhemmin vielä keisarin palveluksessa karkoittaen bulgaarit Konstantinopolin edustalta 559. Syytettiin osallisuudesta salaliittoon keisaria vastaan ja vangittiin, mutta todistettuaan syyttömyytensä vapautettiin. — Kertomus hänen sokeudestaan ja kerjäläis-köyhyydestään on epähistoriallinen. [Lord Mahon, „Life of Belisarius" (Lontoo 1848), Pflugk-Harttung, „Belisarius Vandalenkrieg" (Sybelin Hist. Zeitschr. 1889).] *O. M-e.*

Beljajev, M i t r o f a n (1836-1904), ven. musiikkikustantaja ja suurenmoisen antelias kansallisen säveltaiteen suosija.

Beljskij, L e o n i d P e t r o v i t š (s. 1855), ven. kirjallisuushistorioitsija ja kirjailija, v:sta 1887 Moskovan yliopiston dosentti, on m. m. kääntänyt Kalevalan kokonaisuudessaan venäjäksi, sekä käännöksestään myös nuorisoa varten toimittanut (1904) lyhennetyn kuvitetun laitoksen. B:n Kalevalan-käännös, jota pidetään varsin onnistuneena, ilmestyi 1889. [Valvoja 1890, siv. 327-30; 1909, siv. 307-12.]

Bell, S i r C h a r l e s (1774-1842), engl. fysiologi, hän on tunnettu varsinkin hermostoa koskevista tutkimuksistaan. B:n sääntö: selkäytimen etujuurissa kulkee yksistään liikuntohermoja, takajuurissa pelkästään tuntohermoja. *M. O-B.*

Bell. 1. A l e x a n d e r M e l v i l l e B. (1819-1906), skotl. fonetikko, oli Edinburghin, Lontoon ja (Kanadan) Kingstonin yliopistoissa „oikeinääntämisen" opettajana ja asettui sittemmin (v:sta 1881) Washingtoniin asumaan. Etevin sen harrastuksen edustajista, jonka tarkoituksena oli mutkikkaan englantilaisen oikeinkirjoitustavan yksinkertaistuttaminen. Muodosti sellaisen aakkosjärjestelmän, jonka avulla kenen hyvänsä olisi mahdollista lyhyessä ajassa omistaa itselleen ei ainoastaan englannin vaan kaikkien kielten oikea ääntäminen. Hänen kirjaintensa tarkoituksena oli kuvaannollisella tavalla osoittaa puhe-elinten asentoja. Tutkimustensa tulokset hän julkaisi m. m. teoksessa „Visible speech" („Näkyvä puhe"), ja hän koetti saada aakkosjärjestelmänsä virallisesti hyväksytyksi, mikä kuitenkaan ei onnistunut. Käytännöllisessä kuuromykkäinopetuksessa on tästä hänen teoksestaan ollut paljo hyötyä. — B:n tieteelliset tutkimukset ovat erittäin ansiokkaita, vars. vokaalioppiin nähden; hän huomauttaa erityisesti sitä keskinäistä suhdetta missä eri puhe-elinten asennot ja muodot ovat toisiinsa vokaaleja äännettäessä ja järjestää vokaalit (samoin kuin konsonantitkin) artikulatsioni-asentojen mukaan. B:n järjestelmää ovat sitten varsinkin englantilainen Sweet ja norjalainen Storm kehittäneet. — B. on myös rakentanut foneettisiin periaatteihin perustuvan pikakirjoitusjärjestelmän („Stenophonography", 1852). *Y. W.*

2. A l e x a n d e r G r a h a m B. (s. 1847), skotl. fyysikko, edellisen poika, aloitti kuurojen lasten opettajana, tuli 1870 Kanadaan ja nimitettiin kielen fysiologian professoriksi Bostoniin. Kuurojen lasten opetus johti hänet keksimään telefonin (1875), josta hän sai Ranskan akatemian valtapalkinnon. Paitsi tätä B. on vielä tehnyt useita muita keksintöjä, esim. fotofonin (yhdessä Tainterin kanssa). 1902 B. tuli St. Andrewsissa kunniatohtoriksi.

Bell, A n d r e w (1753-1832), skotl. pappi, sittemmin orpokodin johtaja Madrasissa. Käytti laitoksensa koulussa kehittyneempiä oppilaita apuna opetuksessa. ks. B e l l - L a n c a s t e r i n o p e t u s m e n e t t e l y.

Bell, T h o m a s (1792-1880), engl. eläintieteilijä, tuli 1832 Lontoon „King's Collegen" eläint. professoriksi, oli „Royal Societyn" sihteerinä vuoteen 1853 ja „Linnean Societyn" puheenjohtajana vuoteen 1861. Teoksillaan tuntuvasti edisti Britannian eläimistön tuntemista („British quadrupeds" 1837, „British reptiles" 1839, „British stalkeyed Crustacea" 1853).

Belladonna ks. A t r o p a B e l l a d o n n a.

Belladonniini, belladonnakasvissa oleva alkaloidi, joka kem. katsannossa on atropiinin (ks. t.) tapainen.

Bellamy *[beləmi]*, E d w a r d (1850-98), pohjois-amer. kirjailija ja sanomalehtimies, jonka on tehnyt kuuluksi hänen kirjansa „Looking backward 2000-1887" (suomennettu nimellä „Vuonna 2000", 1902). B. kuvailee siinä pirteästi ja havainnollisesti tulevaisuuden sosialistista yhteiskuntaa. Muutaman vuoden kuluessa tätä kirjaa ilmestyi Ameriikassa enemmän kuin puolen miljoonaa kappaletta ja se käännettiin useille kielille. Ameriikassa syntyi joukko yhdistyksiä, joiden tarkoituksena oli B:n aatteiden toteuttaminen. Itse hän on kehittänyt niitä edelleen kirjassa „Equality", joka ei kuitenkaan ole edellämainitun vertainen. *J. F.*

Bellamy *[-mej]*, J a c o b u s (1757-86), holl. runoilija, kirjoittanut „Gesangen mijner jeugd" ja innostuneet, kansalliset „Vaterlandsche gesangen", mutta elinvoimaisimpana hänen luomistaan on pysynyt liikuttavan yksinkertainen ja lämmintunteinen romanssi „Roosje". *V. K-i.*

Bellarmin *[-ī'-]*, R o b e r t (1542-1621), oppinut jesuiitta, kotoisin Toscanasta, kuoli Roomassa kardinaalina. Tunnettu kirjastaan, joka käsittelee katolisuuden ja protestanttisuuden eroavaisuuksia ja jossa hän puolustaa paavin erehtymättömyyttä ja paavin ruhtinaiden yli ulottuvaa valtaa.

Belle-Alliance *[bel-aljä's]*, maatila Belgiassa, Etelä-Brabantissa Brysselin ja Genappen välisellä tiellä, 6 km etelään Waterloosta. Preussilaiset nimittävät Waterloon taistelua B.-A:n taisteluksi.

Belle-Île *[belī'l]*, vuorinen saari Atlantin valtameressä Bretagnen niemimaan etelärannikolla, Ranskassa; 85 km², n. 10,000 as., jotka harjoittavat maanviljelystä, sardiinin ja tonnokalan sekä hummerin pyydystämistä. Pääkaupunki Le Palais. *W. S-m.*

Belle-Isle *[beta'il]*. 1. Salmi Labradorin niemimaan ja New Foundlandin saaren välissä, P.-Ameriikassa, 100 km pitkä ja 18 km leveä. Se yhdistää Atlantin valtameren ja St. Lawrence-lahden. — 2. Saari B.-I.-salmen pohjoispäässä, haaksirikkoisten pelastusasema. *W. S-m.*

Belle-Isle *[belī'l]*, Charles Louis Auguste Fouquet, herttua (1684-1761), ransk. sotapäällikkö ja valtiomies. Taisteli menestyksellä Puolan ja Itävallan perimyssodissa, johon viimemainittuun oli kehoittanut Ranskan hallitusta. B. suoritti siinä m. m. kuuluisan peräytymisretkensä Böömistä v. 1742. Aikalaisensa ihailivat häntä suuresti. *G. R.*

Bellermann, Johann Gottfried Heinrich (1832-1903), etevimpiä saks. musiikkiteoreetikkoja; tuli 1866 ylimääräiseksi musiikin professoriksi Berliinin yliopistoon; sävelsi enimmäkseen a cappella-kuorolle; erittäin on mainittava hänen kuoronsa ja melodraamansa eräisiin Sophokleen näytelmiin. *I. K.*

Bellerophon *[-ō'n]* (kreik., tav. *Bellerophoʹntēs*, lat. *Belleʹrophon*), tarun mukaan Korinthoksen kuninkaan Glaukoksen (tai Poseidonin) poika, pakeni tekemänsä murhan takia Tirynsin kuninkaan Proitoksen luo, joka puolisonsa Anteian (tai Stheneboian) panettelun johdosta lähetti hänet Lykiaan appensa Iobateen tykö, mukanaan kirje, jossa käskettiin tuhoamaan tämän tuoja. Iobates antoi nyt B:n toimeksi surmata Khimairan (ks. t.), mikä häneltä onnistui Pegasoksen (ks. t.) avulla. B:n suoritettua muutkin ansiotyöt Iobates antoi hänelle tyttärensä ja puolet valtakuntaansa. Myöhemmin B. joutui jumalien vihan alaiseksi ja harhaili yksinään ihmisseuraa kartellen. Pindaroksen mukaan B. yritti Pegasoksen selässä kohota Olympokseen, mutta hevonen syöksi hänet maahan, joten hän sai surmansa. — Taiteessa esitettiin usein B. Pegasosta juottamassa tai Khimairaa vastaan taistelemassa. *E. R-n.*

Belletristiikka (< ransk. *belles lettres*), kaunokirjallisuus.

Belleville. 1. *[belvi'l]* Pariisin kaupunginosa, sijaitsee Père-Lachaisen hautausmaan pohj.-puolella; oli ennen v:tta 1860 itsenäisenä kuntana; n. 55,000 as. — 2. *[belvil]* Illinoisin valtion kaupunki Yhdysvalloissa, n. 18,000 as.; rautateitten risteyskohta, kivihiilikaivoksia, tehtaita. — 3. Kaupunki Kanadan Ontarion provinssissa, Ontario-järven rannalla, n. 10,000 as. Vilkas kauppa; yliopisto, kuuromykkäinkoulu. *W. S-m.*

Bellevue *[belvȳ']* (ransk.), „kaunis näköala", huvilinnojen ja kauniitten näköalapaikkojen yleisnimi (it. *Belvedere*). Historiallisesti tärkeä on B:n huvilinna Sedan-Donchéryn tien varrella. Siellä allekirjoitettiin antautumissopimus Sedanin tappelun jälkeen ja kohtasivat toisensa kuningas Wilhelm I ja Napoleon III 2 p. syysk. 1870.

Belliard *[beljā'r]*, Augustin Daniel, kreivi (1769-1832), ransk. kenraali, meni Ranskan vallankumouksen alkaessa vapaaehtoisena sotapalvelukseen, oli mukana Napoleonin sotaretkillä yleten kenraaliksi; Bourbonien palattua liittyi näihin, mutta oli „satapäiväisen keisarivallan" aikana (1815) Napoleonin puolella; menetti sen johdosta jäsenyytensä pairien huoneessa, mutta sai sen takaisin 1819. Ludvik Filipin hallitessa B. oli v:sta 1831 Ranskan lähettiläänä Brysselissä, jossa toimi Belgian ja Hollannin erottamiseksi toisistaan; muistopatsas Brysselissä. *J. F.*

Belliitti, eräs Ruotsissa keksitty savuton ruutilaji, jonka kokoumusta pidetään salassa.

Bellingshausen, Faddei Faddejevitš (1779-1852), ven. löytöretkeilijä, kuoli Kronstadtin kuvernöörinä. B. teki vv. 1819-21 löytöretken Eteläiselle jäämerelle, saavutti 70° eteläisen lev. ja löysi Aleksanterinmaan ja Pietarinsaaren. *W. S-m.*

Bellini *[-ī'-]*, kuuluisa venetsialainen taiteilijasuku. 1. Jacopo B. (n. 1400-70), suvun esi-isä, oli Gentile da Fabrianon oppilas ja työskenteli hänen kanssaan Doge-palatsia koristettaessa. Hän oleskeli sittemmin m. m. Padovassa, tutustui Donatelloon ja vastaanotti vaikutuksia varsinkin langoltaan Mantegnalta. — 2. Gentile B., edellisen poika (1427-1507), on 1400-luvun paras tosiasiain kuvaaja. Hänen taulunsa ovat kuviorikkaita, luotettavia kulttuurihistoriallisia asiakirjoja. Maalauksissaan pyhän ristin historiasta hän antaa selvän kuvan aikansa elämästä Venetsiassa ja luo niihin voimakasta, kirkasta läpikuultavaa auringonvaloa. Vanhoilla päivillään hän alkoi niinkuin nuorempi veljensäkin käyttää öljyvärejä ja saavuttamillaan taiteellisilla tuloksilla he laskivat perustuksen 1500-luvun Venetsian suurien mestarien loistavalle väritykselle. Gentilen oppilaista oli merkillisin Carpaccio. — 3. Giovanni B. (n. 1428-1516) erosi veljestään Gentile B:stä huomattavasti jo väriaistinsa puolesta. Hän ympäröi kuvionsa, samoinkuin Perugino, valohämyllä, yksityisvärit saavat pehmoisesti sulavan kokonaisvaikutuksen ja hehkuvan loisteen. Häneen vaikutti ensin määräävästi hänen lankonsa Mantegna ja tämän tapaan hän maalasi Kristuksen omaisten murehtimana, mutta pian hän löysi erikoisen suuntansa, jota hän noudatti kuolemaansa saakka. Hänen taulunsa ovat varsin yksinkertaisia, hän esittää melkein yksinomaan Neitsyt Maariaa joko yksin lapsensa kanssa tai pyhimysten ympäröimänä (santa conversazione) enimmäkseen puolikuvassa. Hänen käsittelynsä on klassillisen juhlallinen, ylevä, kauneus on inhimillistä täydellisyyttä, hengen ja muodon sopusointua. Hänen oppilaitaan olivat m. m. suuret mestarit Giorgione ja Tizian. *R. E. H.*

Giovanni Bellini.

Bellini, *[-ī-]*, Vincenzo (1802-35), kuuluisa ja yli ansionsa ihasteltu it. oopperasäveltäjä, jonka teoksia aikoinaan esitettiin kaikkialla Euroopassa. Suomalaisessakin oopperassa on esitetty „Norma" ja „Somnambula". *I. K.*

Bellinus *[-ī'-]*, Olaus Stephani (k. 1618), ruotsalainen piispa; oltuaan ensin Juhana III:n hovisaarnaajana ja kirkkoherrana Gäflessä B. nimitettiin 1589 Vesteråsin piispaksi. Hän allekirjoitti liturgian 1577, mutta pyysi hiippakuntansa papiston kanssa vapautusta siitä 1592. Upsalan kokouksessa 1593 B:lla oli huomattava sija. Eräässä valmistavassa kokouksessa hän piti puheen käsiteltävistä asioista ja kehoitti

papistoa ystävällisyyteen ja veljellisyyteen. 1606 hänet liturgian allekirjoittamisesta erotettiin piispanvirasta, jonka kuitenkin sai takaisin 1608.

Bellinzona (saks. *Bellenz*), Tessinin kanttonin pääkaupunki, Etelä-Sveitsissä, Tessin-(Ticino-)joen ja Gotthard-radan varrella; St. Bernhard- ja St. Gotthard-solien läpi kulkevien teitten risteyksessä, 4,956 as. (1900) eniten italialaisia. B. oli ennen strategisessa suhteessa tärkeä, se kun yksin vallitsi solien läpi vievät tiet. *W. S-m.*

Bellis perennis, kaunokki, kaunokainen, *Compositæ*-heimoon kuuluva puutarhoissa yleisesti viljelty matalakasvuinen yrtti. Lehdet ruusukkeessa, mykerö vanan latvassa. Laitakukkien väri punertava tahi valkea. Kotoisin Keski-Euroopasta.

Bellis.

Bell-Lancasterin opetusmenettely *[-läŋkəstə-]* tarkoittaa opetusmenettelyä, jota noudatettaissa varttuneemmat oppilaat opettajan johdolla opettavat heikompia tovereitaan. Sen keksivät skotlantilainen Andrew Bell (ks. t.), joka oli ollut pappina Intiassa ja siellä tutustunut jonkinlaiseen keskenäisopetukseen, ja engl. Lancaster (ks. t.), joka samaan aikaan (1798) Lontoossa, tuntematta Bellin metodia, alkoi noudattaa samankaltaista menettelytapaa käyttäen kehittyneempiä oppilaita apuna opetuksessa ja järjestyksen pidossa *(inspecting monitors)*. He julkaisivat useita kirjoituksia uudesta menettelystä, joka alussa herätti suurta huomiota ja tuli kokeilun alaiseksi sekä Englannin siirtomaissa että useissa Euroopan valtioissa. Pysyvämpää menestystä ei sillä ole kumminkaan ollut. [„Helfersystem", Reinin Encykl. Handb., jossa runsas kirjall. luettelo]. *O. M-e.*

Bellman, Carl Michael (1740-95), ruots. runoilija („Ruotsin Anakreon"), synt. Tukholmassa 4 p. helmik. 1740, yritteli virkamiehenä eri virastoissa, ilman erikoisempaa menestystä, kunnes suosijansa Kustaa III:n toimesta sai nimellisvirkoja, joita hänen ystävänsä hoitivat. Kustaa III:n kuoltua hän kadotti virkansa, ja joutui taloudelliseen ahdinkotilaan, jota hänen epäsäännöllinen elämäntapansa vielä pahensi. 1794 hän pyysi päästä holhouksen alaiseksi. — B. oli lähtenyt uskonnollisesta kodista, ja hänen ensimäiset runokokeensa, kuten „Gudeliga långfredagstankar" y. m. olivat hartausrunoja, mutta pian hän alkoi, enimmäkseen tuttuihin säveleihin, sepitellä pila- ja juomalauluja, joissa hän vapaasti käsitteli elossa olevia ihmisiä ja joita hän esitti ystävä- ja tuttavapiiriensä ratoksi. Alkuaan B. tuskin lienee ajatellut näiden laulujen julkaisemista, mutta ne levisivät pian arkkiveisuina ja jäljennöksinä ja alkoivat jo 1770 vuosikymmenellä olla yleisesti tunnettuja. Laulunsa B. julkaisi 1790 „Fredmans epistlar" ja 1791 „Fredmans sånger"-kokoelmina. Ne ovat enimmäkseen sepitetyt 60-luvun loppu- ja 70-luvun alkuvuosina, joka oli hänen runollisen tuotantonsa kukoistusaika. Kuolemattomine kuvineen Tukholmasta ja sen ympäristöstä, ne ovat, varsinkin „Fredmans epistlar", ihmeellisiä, laatuaan yksinäisiä runoja, joissa nuorekas, kevyt, omituisen välitön, luonnonherkkä mieli ikäänkuin itsestään pulpahtaa runoksi. Hänelle kelpaa aiheeksi kaikki, rumakin muuttuu suloa

C. M. Bellman. (Edelfeltin piirustuksen mukaan.)

säteileväksi hänen aurinkoisen huumorinsa kultaamana. Hänen alati elävä huomiokykynsä, jolta ei pieninkään yksityispiirre jää salaan, ja hänen raikas, kaikille vaikutteille salamanherkkä mielikuvituksensa ottavat mukaan kaiken, halvimmankin, jokapäiväisimmänkin, mutta kirkastavat sen samalla omituisen sovitetuksi, jumalaisen kevyeksi, iloa välkkeileväksi. — Yleensä B. on hyvin riippumaton oman aikansa, valistusajan runoilijoista; lähemmin hän liittyy Dalinin kautta Ruotsin mahtavuuden ajan runoilijoihin: Stjernhjelmissä, Lucidorissa, Runiuksessa, Israel Holmströmissä voi nähdä säkenen Bellmania. Hänen runollisen erikoislaatunsa toisena lähteenä on ranskalainen kansanomaisempi rokoko-runous, kaikki sen lukemattomat kupletit, pila- ja juomalaulut, jotka kajahtelivat syrjäravintoloissa tai iloisissa juomaseuroissa. Laulunsa B. on sepittänyt sävelmiin, jotka ovat kirjavaa lainatavaraa, enimmiten ranskalaisista laulelmista ja oopperakappaleista, osaksi myös tunnetuista marsseista ja tansseista, sekä kaikenlaisista saksalaisista, italialaisista ja englantilaisista lähteistä. „Epistolain" ja „laulujen" henkilöt ovat runollisesti muovailtuja todellisuuskuvia; niinpä on esim. Fredman kelloseppä Johan Fredman, Ulla Vinbladin edustaja todellisessa elämässä on Maria Kristina Kiellström. Samaten on Mollbergillä, Fader Bergillä y. m. vastineensa senaikuisessa kapakkamaailmassa, joista ne vain ovat laadulleen ihannoituja silmänräpäyskuvia. — „Fredmans sånger" kokoelmaan sisältyy sarja rohkeita, vallattomia

raamattu-parodioja. — Paitsi näitä Fredmanin lauluja B. on kirjoittanut pitkin elämäänsä kokonaisen sarjan hengellisiä lauluja ja virsiä, sekä 1766 viehättävän rokoko-kappaleen „Det lyckliga skeppet", ynnä hilpeät sepitelmät „Kersö värdshus", „Den 17 juli", „Kaffehuset", „Mantalskrifningen". Ooppera „Fiskarne" jäi häneltä keskeutekoiseksi. — Suomeksi on Gottlund kääntänyt muutamia „Fredmanin lauluja ja loiluja". — vrt. Erdmann, „C. M. Bellman". *V. K-i.*

Bello *[beljo]*, Andrés (1781-1865), eteläamer. kirjailija ja valtiomies, synt. Venetsuelassa, otti valtiollisena asiamiehenä osaa Etelä-Ameriikan vapaus-taisteluun, kutsuttiin 1829 Chileen, jossa hän valtiosihteerinä toimi sangen tehokkaasti maan valtiollisen ja sivistyksellisen kehityksen hyväksi. Harrasti filosofiaa, kirjallisuushistoriaa, kieliopillisia tutkimuksia, kansainvälistä oikeutta, sekä julkaisi kokoelman runoja, joiden hieno vakava ylevyys ja täsmällinen puhdas kieliasu tekevät hänet Etelä-Ameriikan huomattavimmaksi lyyrilliseksi runoilijaksi. *V. K-i.*

Bellona *[-ō'-]* (< lat. *bellum* = sota), roomalaisten sodanjumalatar, jota toisinaan nimitetään Marsin puolisoksi tai sisareksi tai tyttäreksi (= kreik. Enyo). Hänen varsinaisen kaupunginalueen ulkopuolella, Marskentällä, sijaitsevaan temppeliinsä Rooman senaatti kokoontui vastaanottamaan vieraitten kansain lähettiläitä sekä voittoretken kunniaa vaativia sotapäälliköitä. Temppelin edustalla oli sotapylväs *(columna bellica)*, jonka yli fetiaali (ks. t.) sotaa julistettaessa heitti keihäänsä ikäänkuin vihollismaahan. — Bellonan nimellä palveltiin myöhemmin tasavallan loppuajoilta aasialaista Ma jumalatarta, jonka papit *(Bellonarii)* toimeenpanivat hurjia verisiä tansseja kidutuksineen y. m. *K. J. H.*

Bellonan pappi.

Bellot'n-salmi *[bellō'n]*, Pohj.-Ameriikan arktisessa osassa, Boothia Felix- ja Pohjois-Somerset- saarten välissä. Saanut nimensä ransk. meriluutnantti Bellot'sta, joka 1853 kuoli Jäämerellä.

Belluæ ks. Sikoeläimet.

Bellum (lat.), sota; bellum omnium contra omnes, „kaikkien sota kaikkia vastaan", usein käytetty filosofi Hobbesin lauseparsi, jolla hän kuvaa ihmisten luonnollista, ennen yhteiskunnan syntymistä vallinnutta tilaa.

Belmontiini, eräs parafiinilaji. ks. Parafiini.

Beloch, Julius Alwin (s. 1854), saks. historiantutkija, 1879 vanhan ajan historian professori Roomassa. Teoksia: „Kampanien" (2 painos 1890) ; „Die attische Politik seit Perikles" (1884) ; „Die Bevölkerung der griech.-röm. Welt" (1886) ; „Storia Greca" (1891 seur., saks. „Griechische Geschichte", 1893-97, 2 osaa) y. m. *(K. R. B.)*

Beloe more (ven. „valkea meri") = Vienanmeri.

Belone ks. Nokkahauki.

Belo-ostrov (ven.) = Valkeasaari (ks. t.).

Belo-ozero ks. Valget-järvi.

Belostok *[-o'k]* (puol. Bialystok), Grodnon kuvernementin piirikaupunki Länsi-Venäjällä, Biala-joen ja Pietari-Varsovan rautatien varrella, 91,695 as. (1906). Paljon juutalaisia, joita viime vuosina on ankarasti vainottu; verisiä kahakoita oli etenkin 1906. B. harjoittaa suurta verkateollisuutta (vuosittain n. 15 milj. mk:n arvosta), verka-, villatavara-, vilja- ja puutavarakauppaa. Luja linnoitus. Branicki kreivien linna. — Ennenmuinoin oli olemassa B. niminen Puolan maakunta, joka 1795 joutui Preussin sekä Tilsitin rauhassa 1807 Venäjän haltuun. *W. S-m. (K. R. B.)*

Below, Georg von (s. 1858), saks. historiantutkija, erikoisalana Saksan keskiajan kaupunkihistoria, 1891 vakin. professori Münsterissä, 1897 Marburgissa, 1901 Tübingenissä. Teoksia: „Die landständische Verfassung in Jülich und Berg" (1885-91, 3 osaa) ; „Die Entstehung der deutschen Stadtgemeinde" (1889) ; „Der Ursprung der deutschen Statsverfassung" (1892) ; „Das Duell und der germanische Ehrbegriff" (1896) ; „Das ältere deutsche Städtewesen und Bürgertum" (1898) ; „Territorium und Stadt" (1900). Reiniläisen historiallisen seuran toimituksissa julkaissut „Landtagsakten von Jülich Berg 1410-1610" (I osa, 1895). *K. R. B.*

Beloveżin metsä, suuri metsä Venäjällä Grodnon kuvernementissa, 1,224 km². Sen läpi juoksevat Narev-, Narevka- ja Lesna-joet. B:ssä tavataan vielä visenttihärkä sekä karhuja, susia, ilveksiä, villisikoja, hirviä. Suurimman osan metsää muodostavat havupuut. B. on keisarillinen metsästysmaa. *W. S-m.*

Belozersk, Novgorodin kuvernementin piirikaupunki Venäjällä, Valget-järven (ks. t.) etelärannalla, 6,012 as. (1897). Kalastusta, tervan ja kynttiläin valmistusta. Lähistöllä on kivihiilikaivoksia. *W. S-m.*

Belsasar, Raamatun mukaan Nebukadnesarin poika ja Babylonian viimeinen kuningas. Dan. $5_{11,16}$ kerrotaan hänen toimeenpanemiinsa pitoihin tuottaneen juutalaisten pyhät astiat, jotka olivat Jerusalemista ryöstetyt, ja käyttäneen niitä juomingeissaan. Keskellä juhlaa ilmaantui seinälle outo kirjoitus, jota ei kukaan voinut selittää, kunnes Daniel luki sen: *mene' mene' teke'l ufarsi'n* ja selitti sen tietävän kuninkaan kuolemaa ja hänen valtakuntansa häviötä. Danielinkirjassa lisätään, että B. samana yönä murhattiin, ja Dareios medialainen anasti valtakunnan. Nuolenpääkirjoitukset osoittavat, että nämä tiedonannot eivät ole totuuden kanssa yhtäpitäviä. B. l. Bel-šar-usur niinkuin nimi kuuluu babylonian kielessä, ei ollut Nebukadnesarin poika eikä kuningas, vaan Nabunaidin, Babylonian viimeisen kuninkaan, poika ja apulainen. Hänellä tosin oli tärkeä tehtävä Babylonin vallan loppunäytöksessä, mutta valloittaja ei ollut mikään Dareios medialainen vaan Kyros. *K. T-t.*

Belsebub ks. Beelsebub.

Belsheim, Johannes (s. 1829), norj. pappi, v:sta 1875 asunut Kristiaaniassa tieteellisissä ja kirjallisissa töissä; huomattava hän on varsinkin Raamatun tekstin tutkijana.

Belt l. Beltit (lat. *Mare balticum* s. o. Baltinen meri), vanha, vielä 16:nnella vuosis. käy-

tetty Kattegatin tahi Kattegatin ja Itämeren nimitys. Ison-Beltin nimenä oli silloin Beltissund s. o. Beltin-salmi. Nyk. käytetään Belt nimeä vain Iso- ja Vähä-Beltin salmista (ks. n.).

Belt, Yhdysvalloissa, Montanan valtiossa sijaitseva kaupunki. Ensimäiset suomalaiset saapuivat B:iin 1893. Suomalaisten luku 1895 lienee ollut n. 1,000. Ympäristöön on osa suomalaisia asettunut maanviljelijöiksi. *V. P.*

Beltrami *[-ā'-]*, G i u l i o C e s a r e (1779-1855), it. tutkimusmatkailija. B. oli valtiollisista syistä v. 1821 pakoitettu pakenemaan Ameriikkaan, jossa hän otti osaa Longin retkikuntaan; tämän tarkoituksena oli löytää Mississippi-joen lähteet. Hän erosi retkikunnasta, löysi ja tutki näitä lähteitä 1823. B. matkusteli myöhemmin Meksikossa ja palasi Eurooppaan 1827. Kuoli Italiassa. On julkaissut teoksia m. m. Mississippi-joen lähteitten löydöstä, matkoistaan Euroopassa ja Ameriikassa sekä Meksikosta. *W. S-m.*

Beludshistan ks. B e l u t š i s t a n.

Beluga ks. M a i t o v a l a s.

Beluha, varsinaisten l. kolyranisten Altaivuorten (ks. t.) korkein huippu. B:n korkeusmääräykset ovat johtaneet hyvin erilaisiin arvoihin, 3,300-4,400 m; todennäköisimmin B. on n. 4,000 m yl. merenp.

Belutšistan (B e l u t s h i s t a n) l. B a l u c h i s t a n, Iraanin ylängön kaakkoisin osa. Sitä rajoittaa lännessä Persia, pohjoisessa Afganistan, idässä Intia ja etelässä Intian-meri, n. 343,000 km², n. 811,000 as. (1901). Loivalta ehyeltä rannikolta kohoaa maa pengermäisesti kuivaa ylätasankoa kohti, joka pohjoisessa on täynnä soita ja lännessä erämaata (vanha Gedrosia, missä osa Aleksanteri Suuren sotajoukkoa tuhoutui). Ylätasangolla kulkee joukko vuorijonoja yhdensuuntaisesti; ne yhtyvät vihdoin pohjoisessa n. 3,270 m korkeaksi vuorimaaksi. Tämän pohjoispuolella kohoavat Soliman-vuoret aina 2,430 m yl. merenp. Molempia vuoristoja yhdistää tärkeä Bolan-sola. Maan eteläosan halki käy syviä laaksoja, joitten läpi virtaavat joet saavuttavat rannikon, mutta koko sisämaa on ilman laskujokia; joet laskevat suuriin soihin tahi suolajärviin. — Mannerilmasto on vallitsevana sisämaassa, talvet ovat kylmät ja kuivat, kesät kuumat. Rannikon (*Germesir* = „kuuma ranta") ilmanala on hyvin epäterveellinen. Pääkaupungin Kelatin keskilämpö on 12,6°, tammik. 2,6°, kesäk. 22,9°. Sademäärä on riittämätön, 2-300 mm (eniten kesällä). Maanviljelystä on sentähden vaikea harjoittaa ja se menestyy vain keinotekoisen kastelun avulla; se tuottaa silloin hedelmiä ja ohraa sisämaassa, rannikolla taateleita, vehnää, riisiä ja maissia, tupakkaa ja puuvillaa. Karjanhoito on tärkeämpi. Kotieläiminä hoidetaan hevosia ja lampaita, vetojuhtana käytetään myöskin kamelia. — Asukkaat ovat joko iraanilaisia belutšeja tahi brahui-kansaa, joka on sukua Dekanin dravidakansoille. Useimmat ovat uskonnoltaan suniittilaisia muhamettilaisia. Pääkaupunki Kelat, 2,060 m yl. merenp. — Indus-joen laaksosta käy rautatie Bolan-solan yli Quetta nimiseen kaupunkiin. Osa Belutšistania (B r i t i s h B a l u c h i s t a n, ks. t.) on Englannin siirtomaana. Muu osa (Kelatin kaanikunta) on itsenäinen, mutta tunnustaa jälkeen v:n 1876 Englannin suojelusherruuden. *W. S-m. (K. R. B.)*

Belvedere *[-dē'-]* (it. < *bello* = kaunis, ja *vedere* = nähdä), „kaunis näköala", (ransk. *bellevue)*, tavataan huvilinnojen ja näköalatornien nimenä. Kuuluisa on Vatikaanin B., jossa säilytetään mainioita taideteoksia (B:n Apollo, Laoko'on-ryhmä y. m.). *W. S-m.*

Belza, S t a n i s l a w, puol. kirjailija, toimeltaan asianajaja Varsovassa, on julkaissut lakitieteellisiä tutkielmia, runoja ja useita vilkkaasti kirjoitettuja matkakertomuksia, m. m. „Wkraju tysiæca jezior" (Tuhatjärvien maassa), josta on ilmestynyt useampia kuvallisia painoksia. *J. J. M.*

Belzoni *[-dzō'-]*, G i o v a n n i B a t t i s t a (G i a m b a t t i s t a) (1778-1823), it. retkeilijä synt. Padovassa, tutki v:sta 1815 alkaen Egyptin muinaismuistoja; avasi 1817 Abusimbelin (ks. t.) temppelin sekä Chephrenin pyramidin, kävi El-Kassarin keitaassa ja teki matkan Timbuktuun 1822. Tutkimuksensa B. teki Englannin varoilla; hänen rikkaat kokoelmansa ovat nyk. Lontoon British Museumissa. *W. S-m.*

Bem, J o z e f (s. 1791-1850), puol. sotilas ja isänmaanystävä. Palveli aluksi Ranskan armeijassa ollen mukana Napoleonin kuuluisalla Venäjän-retkellä 1812 ja v:sta 1815 Puolan vastaperustetussa sotaväessä, toimien samalla opettajana Varsovan sotakoulussa. Joutui avomielisyytensä ja puolalais-kansallisten mielipiteittensä takia vainon alaiseksi; Aleksanteri I:n kuoltua hän 1825 erosi sotapalveluksesta. Kapinan puhjetessa Puolassa B. 1830 tuli majuriksi kapinallisten armeijassa ja kohosi vähitellen urhoollisuutensa takia kenraaliksi. Varsovan kukistuttua hän lähti Saksaan ja oleskeli sitten eri maissa, suunnitellen m. m. Puolan vapauttamista. Kun 1848 kapina puhkesi Itävallassa, saapui B. Wieniin ja otti tarmokkaasti osaa kapinan johtoon. Kaupungin antauduttua hän pakeni Unkariin, saaden toimekseen Siebenbürgenin valloituksen. Huolimatta monista voitoista ei hänellä kumminkaan ollut lopullista menestystä. Hän otti vielä osaa Temesvárin taisteluun 1849 paeten senjälkeen Turkinmaalle. Kääntyi siellä islaminoppiin ottaen nimekseen Amurat paša ja sai paikan Turkin armeijassa. *O. M-e.*

Ben (hebr. = „poika"), sana, joka asetetaan isän nimen eteen ja siten muodostaa juutalaisia henkilön- ja perheennimiä. *K. T-t.*

Ben (kelt.), nyk. Skotlannin ylämaalaisten ja irlantilaisten kielessä = vuori, vuorenhuippu; esim. Ben-Newis. Sama esiintyy muodossa *pen* sanassa A*pen*niinit.

Benares *[-ā'rīz]*, Etu-Intian kaupunki Ganges-joen pohj.-rannalla, 209,331 as. (1901). ³/₄ hindulaisia, ¹/₄ muhamettilaisia, 1,000 kristittyä. B. on jo ammoisista ajoista asti ollut brahmalaisen opin keskus, hindulaisten pyhin kaupunki ja kuuluisin pyhiinvaelluspaikka. Sinne tulee kaikilta tahoilta hindulaisia pyhiinvaeltajia peseytyäkseen pyhässä virrassa, jopa hukuttautuakseen sen pyhiin aaltoihin. Kaduilla liikuskelee suuri joukko kerjäläisiä, fakiireja ja pyhiä härkiä. Täällä on yli 1,400 hindutemppeliä ja 272 moskeiaa, kuuluisa hindul. yliopisto ja tähtitorni. Mutta lukuunottamatta englantilaisten

kaupunginosaa B. on ruma, kurjine taloineen ja likaisine katuineen. — Teollisuus on huomattava (huivien ja silkkitavaroiden valmistusta, sokeritehtaita, kulta- ja hopeatavaroita y. m.). Kauppa on vilkas, joella liikkuu höyrylaivoja ja rautateitä kulkee monelle taholle. B. on pääkaupunki samannimisessä hallinnollisessa alueessa, 26,971 km², 5,032,502 as. (1901), pääasiallisesti hindulaisia. Maan läpi virtaa Ganges; se on hedelmällistä tasankoa. *W. S-m.*

Benares.

Benavente *[-e'-]*, J a c i n t o (s. 1866), esp. kirjailija, tuottelias ja lahjakas näytelmäkirjailija, tarkka ja hieno havaitsija ja psykologi, perin „uudenaikainen". Hänen kuuluisimmat teoksensa ovat „Gente conocida", „Lo cursi", „Amor de amar", „Alma triumfante". *V. K-i.*

Benczur *[bentsur]*, G y u l a (s. 1844), unk. taidemaalari, opiskellut Münchenissä, tunnettu taiturimaisista, usein aistillisista rokokokuvistaan. *R. E. H.*

Benda. 1. F r a n z B. (1709-86), böömiläinen viulutaiteilija; oltuaan poikana kuorilaulajana ja seurattuaan erästä kuljeksivaa soittoseuruetta, jossa oppi viulunsoiton, hän tuli myöhemmin kapellimestariksi Varsovaan ja sitten 1732 Preussin kruununprinssin (sittemmin Fredrik II) palvelukseen. — 2. G e o r g B. (1722-95), edellisen veli, saks. muusikko, tuli 1748 Fredrik III:n kapellimestariksi Gothaan, josta sitten isäntänsä kustannuksella matkusti Italiaan. Palattuaan B. herätti huomiota melodraamallaan „Ariadne auf Naxos"; hän on säveltänyt muitakin melodraamoja.

Bendel, K a r e l (1838-97), böömiläinen säveltäjä, sävelsi useita oopperoita sekä noin 200 soolo- ja kuorolaulua; johti v:sta 1865 Hlahol nimistä kuoroa Pragissa. *I. K.*

Bender (ven. B e n d e r y), kaupunki ja linna Bessarabiassa, Dnjestrin rannalla, 31,851 as. (1901), v:sta 1812 Venäjälle kuuluva. Tunnetuksi B. on tullut erittäinkin Kaarle XII:n oleskelun kautta sen läheisyydessä 1709-1713. ks. B e n d e r i n k a l a b a l i i k k i.

Benderin kalabaliikki (s. o. „B:n mellakka"), se taistelu, jossa Kaarle XII 1 p. helmik. 1713 Benderissä taistellessaan ylivoimaista turkkilaisjoukkoa vastaan joutui vangiksi.

Bendigo (muin. S a n d h u r s t), kaupunki Austraaliassa Viktorian valtiossa, Melbournesta luoteeseen, n. 44,140 as. Katol. piispanistuin, monta kirkkoa ja koulua, kasvitieteellinen puutarha ja sairashuone. Olutpanimoita ja rautatehtaita; läheisyydessä rikkaita kultakaivoksia (v. 1900 6,413 kg.).

Bendis, traakialainen jumalatar, jota kreikkalaiset pitivät samana kuin Artemista, Hekatea tai Persephonea. Hänen palvelukseensa, joka tuotiin Ateenaan 5:nnen vuosis. puolivälissä e. Kr., kuului juhlasaatto, soihtujuoksu ja yöjuhla (b e n d i d e i a). *E. R-n.*

Bendixson, I v a r O t t o (s. 1861), ruots. matemaatikko, tuli v. 1900 Tukholman teknillisen korkeakoulun professoriksi. Hänen tutkimuksensa käsittelevät analyyttisiä funktsioneja, differentsiaaliyhtälöitä sekä algebrata.

Bene (lat.), hyvin.

Benecke *[bē-]*, G e o r g F r i e d r i c h (1762-1844), saks. kielentutkija, germanisti, Göttingenin yliopiston professori ja ylikirjastonhoitaja; Englannin sekä vars. vanhemman saksalaisen kirjallisuuden erinomainen tuntija, vanhojen saksalaisten tekstien ensimäinen tieteellinen julkaisija, etevä sanakirjankirjoittaja. Huomattavimmat teokset: „Beiträge zur Kenntnis der altdeutschen Sprache und Literatur" (Gött. 1810-32, 2 osaa), „Iwein von Hartmann von der Aue" (julk. yhdessä Lachmannin kanssa, Gött. 1827) ynnä mallikelpoinen „Wörterbuch zu Hartmanns Iwein" (Gött. 1833, 3:s pain. Leipz. 1901). Müllerin ja Zarncken „Mittelhochdeutsch. Wörterbuch" (Leipz. 1854-66, 4 osaa) perustuu B:n suorittamiin alkutöihin.

Benedek, L u d v i g A u g u s t v o n (1804-81), itäv. kenraali, tuli tunnetuksi Italian sodassa 1848-49 ja lähetettiin viimeksimainittuna vuonna kenraalimajurina taistelemaan Unkarin kapinallisia vastaan. Kohosi sitten sotilaallisissa arvoasteissa ja lähetettiin 1859 8:nnen armeijakunnan päällikkönä Italiaan, jossa kunnosti itseään erittäin Solferinon taistelussa. Määrättiin 1860 yleisesikunnan päälliköksi ja siviili- ja sotilaskuvernööriksi Unkariin, mutta nimitettiin jo s. v. armeijan ylipäälliköksi Italiaan. Vasten tahtoaan määrättiin hänet 1866 pohjoisarmeijan päälliköksi taistelemaan preussilaisia vastaan, kärsi tappion Königgrätzin luona s. v. Sai eron 1866. Tutkimus, joka oli aloitettu hänen päällikkötoimestaan, keskeytettiin keisarin käskystä. [H. Friedjung, „Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland" (Stuttg. 1901).] *O. M-e.*

Beneden. 1. Pierre Joseph van (1809-94), belgial. eläintieteilijä. Tutki erittäin alempia eläimiä, varsinkin sisälmysmatojen biologiaa ja kehitystä.

2. Édouard van B. (s. 1846). edellisen poika. Kuuluisa embryologi. Vertailevan anatomian professorina Lüttichissä. Julkaissut enimmät teoksensa yhdessä van Bambeken kanssa v:sta 1861 toimittamassaan aikakauslehdessä „Archives de biologie".

Benedetti *[-de'-]*, Vincent de (1817-1900), kreivi, ransk. diplomaatti, tuli 1855 Ranskan ulkoasiain ministeriön valtiollisen osaston päälliköksi, oli 1861-64 lähettiläänä Torinossa, 1864-70 Berliinissä. V. 1870 heinäk. hän Emsissä esitti Preussin kuninkaalle Wilhelm I:lle Ranskan hallituksen vaatimuksen, että Wilhelm kirjallisesti sitoutuisi estämään Hohenzollernin prinssiä pääsemästä Espanjan valtaistuimelle. Kun Preussin kuningas antoi kieltävän vastauksen eikä laskenut B:ä puheillensa, niin Ranska julisti sodan. B. erosi valtion palveluksesta 1871 ja julkaisi s. v. puolustaaksensa menettelyänsä Preussissä kirjasen „Ma mission en Prusse"; on sitäpaitsi julkaissut „Essais diplomatiques" (1896) ja „Nouveaux essais diplomatiques" (1897). *J. F.*

Benedictio ks. Benediktsioni.

Benedictsson *[-i'-]*, Victoria Maria, synt. Bruzelius (1850-88), ruots. naiskirjailija, käytti kirjailijanimeä Ernst Ahlgren. Jouduttuaan jo nuorena naimisiin häntä paljoa vanhemman postimestari Kristian B:n kanssa hän alkoi vuonna 1884 esiintyä kirjailijana, julkaisemalla romaaneja ja novelleja, joihin hän oli saanut aiheet Skånesta, ja jotka alallaan myöskin istuttivat naturalismin Ruotsin kirjallisuuteen. Hänen kirjansa ovat raittiita, terveitä tosielämän kuvauksia, joissa kirjailijatar terävällä psykologisella silmällä ja karaistulla elämänymmärryksellä käsittelee olevia oloja. Hänen kirjoistaan mainittakoon novellikokoelmat „Från Skåne", „Folklif och småberättelser", romaanit „Pengar", „Fru Marianne" („Marianne rouva"), „Modern", näytelmät „Den bergtagna", „I telefon" („Telefoonissa") sekä yhdessä A. Lundegårdin kanssa kirjoitettu „Finalen". B. harrasti myöskin nais-asiaa. Loppu-ikänsä hän oli hyvin kivulloinen. Päätti itse päivänsä Kööpenhaminassa. Hänen kuolemansa jälkeen julkaisi Lundegård hänen jälkeenjättämänsä teokset „Modern", sekä „Berättelser och utkast" (suomenn. „Kertomuksia") sekä hänen kirjeisiinsä perustuvan „Victoria Benedictsson, en sjelfbiografi ur bref och anteckningar". Kootut kertomukset ovat ilmestyneet nimellä: „Samlade berättelser" af Ernst Ahlgren. [Ellen Key: „Ernst Ahlgren", 1889.] *V. K-i.*

Benedictus *[-i'-]* (lat., s. o. siunattu olkoon hän, joka tulee Herran nimeen!), jälkipuolisko ehtoollismessuun kuuluvasta laulusta „Sanctus" („pyhä"), katolisissa messusävellyksissä usein eristetty itsenäiseksi kappaleeksi. Useat säveltäjät ovat siinä suloisintansa ilmituoneet, enimmiten soololaulun muodossa. *I. K.*

Benedictus *[-i'-]*, Turun piispa, ks. Pentti.

Benedictus *[-i'-]*, 14 paavin nimi. B. I, 574-78. B. II, 683-85. B. III, 855-58. B. IV, 900-03. B. V, 964. B. VI, 972-74, keisarillisen puolueen ehdokas; aatelinen puolue kukisti ja surmautti hänet. B. VII, 974-83, luostarilaitoksen lämmin suosija. B. VIII, 1012-24, alkuaan Teofylaktus, Tusculumin kreivin poika. 1014 B. kruunasi Henrik II:n ja liittyi hänen kirkolliseen uudistusohjelmaansa; taisteli arabialaisia sekä kreikkalaisia vastaan. — B. IX, 1033-48, edellisen veljenpoika, valittiin isänsä toimesta ja rahojen avulla 10-vuotisena paaviksi. Hän vietti niin huonoa elämää, että roomalaiset karkoittivat hänet ja valitsivat vastapaavin, Silvester III:n. B. IX kyllä voitti tämän, mutta havaitsi kuitenkin parhaimmaksi luopua virastaan ja möi paavinistuimen n. 1,000 hopeapunnasta Johannes Gratianukselle (Gregorius VI:lle). Sutrin synodissa 1046 erotettiin kaikki nämä 3 paavia. — B. X, 1058-59. B. XI, 1303-04. B. XII, 1334-42, alk. Jacques Fournier, kotoisin Languedocista, oli ensin piispana ja kardinaalina. Paavina hän asui Avignonissa. Hän vaati ankarampaa kuria sekä papistolta että luostareilta ja oli vapaampi kuin muut tämän ajan paavit sukulaistensa suosimisesta. Politiikassaan B. harrasti sovintoa sekä oppikysymyksissä että suhteissa valtiovaltaan, vaikka välit Ludvik Baierilaisen kanssa pysyivät kireinä. Suomen oloihin hän kajosi kirjeillä, joissa ratkaisi Sääksmäen kirkkoherran Henrik Hartmannin pojan ja Turun dominikaanimunkkien välisen riidan. — B. [XIII], paavina 1394-1417, espanjalainen; alkuperäinen nimi Petrus de Luna. Paaviksi valittuna „suuren skisman" (ks. t.) aikana hän ei saanut kannatusta; Pisan kirkolliskokous pani 1409 hänet viralta harhaoppisena ja valapattona ja Konstanzin kirkolliskokous erotti hänet kirkon yhteydestä 1417; hän kuoli 1424. Häntä ei lueta laillisten paavien sarjaan. — B. XIII, paavina 1724-30, it. Orsinisukua. Harrasti kirkollisia parannuksia ja oli riidassa keisarin, Ranskan, Sardinian ja Portugalin kanssa, mutta menestyi huonosti pyrinnöissään. B. oli tuottelias teologinen kirjailija. — B. XIV, paavina 1740-58, it., alkuper. nimi Prospero Lambertini; uuden ajan huomattavimpia paaveja; synt. 1675 Bolognassa. Paavinistuimen rappeutuneet raha-asiat hän korjasi säästäväisyydellä hallinnossa sekä edistämällä elinkeinoja Kirkkovaltiossa; papiston elämää pidettiin silmällä ja sivistystä harrastettiin. Ollen suvaitsevainen ja lempeä, mutta periaatteissaan vakava B. joutui riitaan jesuiittain kanssa, joiden mukautumista pakanallisiin tapoihin ja käsityksiin lähetysalalla hän paheksui. Tiedettä, varsinkin kanonista oikeutta, B. tehokkaasti edisti, perusti oppineita seuroja kirkollisen muinaisuuden tutkimusta varten ja rikastutti Vatikaanin kirjastoa. *J. G.*

Benedictus Nursialainen (480-543), katolilainen pyhimys, ensimäisen järjestetyn munkkikunnan perustaja länsimailla, kotoisin Nursiasta Umbriasta. Arvokkaasta perheestä syntyneenä hän jo nuorukaisena pakeni ympäristönsä siveetöntä elämää, antautuen eräässä Subiacon lähellä olevassa vuorenonkalossa mitä ankarimpiin itsensäkidutuksiin. Kun hänen olinpaikkansa tuli tunnetuksi ja pyhyytensä maine levisi, hän tuli vastoin tahtoaan vedetyksi toisten erakkojen johtajaksi. Jätettyään Subiacon luo aikaisemmin perustamansa munkkiyhdyskunnan

erään kateellisen papin juonien vuoksi B. perusti 529 puolitiessä Rooman ja Napolin välillä olevalle Cassino-vuorelle luostarin, joka tuli esikuvaksi koko länsimaiselle luostarilaitokselle. Siellä hän kuoli 21 p. maalisk. 543. Paavi Gregorius Suuren Benedictuksesta kirjoittama elämäkerta sisältää runsaasti tarunomaisia piirteitä pyhimyksen tekemistä ihmeistä y. m. vrt. Benediktiläiset. *A. J. P-ä.*

Benediktiiniliköööri („munkkiliköööri"). ks. Fécamp.

Benediktiinit, munkkikunta, joka noudattaa Benedictus Nursialaisen (ks. t.) antamaa luostarisääntöä, levisi 6:nnelta vuosis. alkaen Monte Cassinon (ks. t.) luostarista yli koko länsimaisen kristikunnan, kunnes sillä 15:nnellä vuosis. oli yli 15,000 luostaria. Luostarisääntö, jolla on ollut perustava merkitys länsimaisen munkkilaisuuden kehityksessä, on samalla kertaa ankara ja kohtuullinen. Velvoittamalla munkkeja hartaudenharjoitusten ohella ruumiilliseen (maanviljelys, käsityöt) ja henkiseen toimintaan se kohotti benediktiläisluostarit, kuten St. Gallenin, Fuldan, Reichenaun, Hirschaun, Korvein y. m., aineellisen ja henkisen viljelyksen tyyssijoiksi keskiajan kansoille. Katolinen kirkko on veljeskunnasta saanut lukuisia paaveja, kardinaaleja, arkkipiispoja, piispoja, kirjailijoita ja pyhimyksiä. Luostarielämän rappeutuessa sai Clugnyn (ks. t.) luostarista 10:nnellä vuosis. lähtenyt uudistusliike munkkikunnan uuteen kukoistukseen. Vanhan itsensäkiduttamishengen herääminen sitä vastoin aiheutti uusia munkkikuntamuodostuksia, kuten kamaldolilaisten, kartusialaisten, sistersiläisten, trappilaisten, birgittalaisten y. m. munkki- ja nunnakunnat. Erinomaiseksi ansioksi on benediktiläisille luettava, että he yleensä ovat pysyneet varsinaisilla toimialoillaan sekaantumatta valtiollisiin juoniin. Munkkikunnan tunnussana on: *„Ut in omnibus glorificetur Deus!"* (Jumalalle kunnia kaikesta!) [Krätzinger, „Der Benediktinerorden und die Kultur" (Heidelberg 1876); S. Brunner, „Ein Benediktinerbuch; Geschichte und Beschreibung der Benediktinerstifte in Österreich, Ungarn, Deutschland und der Schweiz" (Wien 1880); Rickenbach, „Monte Cassino" (Einsiedeln 1884); Mangenot, „Les travaux des Bénédictins de St. Maur" (Amiens 1889)]. *A. J. P-ä.*

Benediktiläiset ks. Benediktiinit.

Benediktiohdake ks. Cnicus.

Benediktov *[-i'-]*, Vladimir Grigorjevitš (1807-75), ven. lyyrillinen runoilija. Hänen kootut runonsa ilmestyivät 1856-57. *J. J. M.*

Benediktsioni (lat. *benedi'ctiō* = siunaus), katol. kirkon pyhä toimitus henkilöiden tai esineiden siunaamiseksi; toimitukseen kuuluu tavallisesti rukous, kätten päällepaneminen, ristinmerkkejä, priiskoitus vihkivedellä, suitsutus j. n. e. Tällaisten toimituksien kaavoja sisältävät erityiset käsikirjat *(benedictionalia* l. *libri benedictionales). J. G.*

Benedix, Roderich (1811-73), saks. kirjailija ja teatterinjohtaja, kirjoittanut joukon suosittuja huvinäytelmiä, joiden ansiot ovat hullunkurisissa kohtauksissa ja rohkeissa teatterieffekteissä, mutta joiden taiteellinen arvo on vähäinen. Hänen kappaleistaan mainittakoon „Doktor Wespe", „Das Gefängnis", „Die zärtlichen Verwandten" („Hellät sukulaiset"), „Aschenbrödel" („Kassan avain", „Riita-asia"). Mainittakoon myös hänen esitystaitoa koskeva teoksensa „Der mündliche Vortrag". *V. K-i.*

Beneficium *[-fi'-]* (lat.), „hyvä teko", suosionosoitus, etuoikeus; läänitys; yleisimmin käytetty merkityksessä „kirkollinen palkkatulo" ja siitä joutunut myös merkitsemään itse virkaa. *J. G.*

Beneke *[bē-]*, Friedrich Eduard (1798-1854), saks. filosofi, synt. Berliinissä, tuli dosentiksi Berliinin yliopistoon, mutta hänen opettajatoimensa kiellettiin, koska arveltiin hänen teoksensa „Grundlegung zur Physik der Sitten" (1822) esittävän „epikurolaisia" mielipiteitä; oli 3 vuotta dosenttina Göttingenissä, pääsi v. 1832, kun Hegel, jonka väitettiin häntä erityisesti vastustaneen, oli kuollut, ylimäär. professoriksi Berliiniin, eli vanhempana ruumiillisten kärsimyksien alaisena, hukutti luultavasti itsensä v. 1854. B. tahtoo kokonaan perustaa filosofisen maailmankatsantonsa sisälliseen kokemukseen, lähtien siitä perusvakaumuksesta, että täysin todenmukaisesti käsitämme omaa itseämme, mutta ulkomaailmaa ainoastaan epätäydellisesti aistien avulla; sen olemusta ymmärrämme vain mikäli se on samanluontoinen kuin oma itsemme. Sielutiede on käsiteltävä „sisällisenä luonnontieteenä". B. koettaa johtaa koko sielunelämän muutamista yksinkertaisista alkeistapahtumista ja alkukyvyistä, jommoisia ovat kiihotusten vastaanottaminen, „jälkien" („Spuren") muodostuminen, yhtäläisten sielullisten muodostumain toisiinsa yhtyminen y. m. Filosofisen peruskantansa B. esitti jo 1820 teoksessa „Erfahrungsseelenlehre als Grundlage alles Wissens"; julkaisi sitten „Lehrbuch der Psychologie" (1833, toisessa pain. 1845 hän lisäsi kirjannimeen sanat „als Naturwissenschaft"), „Erziehungs- und Unterrichtslehre" (2 os., 1835-6) y. m. [Raue, „Die neue Seelenlehre B:s", 5 pain. 1876; Gramzow, „B:s Leben und Philosophie", 1899.] *A. Gr.*

Beneventum *[-e'n-]* (Benevent), Italiassa. 1. Kampanjan provinssi, 2,118 km², n. 260,000 as., 123 km²:llä. Keskiajan alussa B. oli longobardilainen herttuakunta; sen jälkeen B:n historia on ollut erittäin vaiherikas. V. 1806-15 hallitsi sitä ransk. valtiomies Talleyrand erityisenä ruhtinaskuntana. Sitä ennen ja sen jälkeen B. oli paavien hallussa, kunnes se v. 1860 yhdistettiin muuhun Italiaan. — 2. Samannimisen provinssin pääkaupunki, 55 km koilliseen Napolista, Sabato- ja Calore-jokien varrella, 170 m yl. merenp., 24,137 as. (1901. B. on vanha, muinaismuistoista rikas kaupunki Via Appian varrella, Trajanuksen riemuportti, vanhan ajan kauneimpia muinaisjäännöksiä, on hyvin säilynyt. B:n luona roomalaiset voittivat Pyrrhoksen 275 e. Kr. Täällä kaatui Manfred kuningas 1266 j. Kr. *W. S-m. (K. R. B.)*

Bene vixit, qui bene latuit (lat.), „onnellinen se, joka on huomaamattomana elänyt" (Ovidiuksen „Tristiasta").

Benevoli *[-ne'-]*, Orazio (1602-72), it. kirkkosäveltäjä; sävelsi enimmiten usealle kuorolle, 12-, 16- ja 24-äänisesti; hänen 12-kuoroinen

(48-ääninen) messunsa on äskettäin julkaistu painettuna. *I. K.*

Benfey, Theodor (1809-81), saks. orientalisti ja kielentutkija. Hänen useista teoksistaan mainittakoon „Griechisches Wurzellexikon" (1839-42), „Die persischen Keilinschriften" (1847).

Bengaali (Bengaalin maa), Englannin Intian suurin ja tiheimmin asuttu maakunta n. 500,000 km², 78 ½ milj. as., joista vasallivaltioita n. 100,000 km², 3,900,000 as. Maakunta sijaitsee Ganges- ja Brahmaputra-jokien alajuoksun ympärillä. Molemmat joet muodostavat yhteisen suuren 15,000 km² laajan suistomaan, joka on matala ja rämeinen sekä metsän ja lävitsepääsemättömän džungelin peittämä, missä asustaa tiikereitä ja myrkyllisiä käärmeitä. Suistomaan lounaispuolella on maa vuorinen, samoin pohjoisessa, mutta muuten alavaa, hedelmällistä tasankoa. Ilmanala on hyvin kuuma (keskilämpö 23-27°) sekä tavattoman kostea (sadeaika kesäk.-lokak.) ja epäterveellinen (kolera, kuumeet). Maanviljelys tuottaa riisiä, vehnää, indigoa, puuvillaa, opiumia, teetä, juuttia, sokeria, silkkiä, ryytejä y. m. Karjanhoitokin on tärkeä. Maa tuottaa kivihiiltä, suolaa, rautaa ja vaskea. Siellä on suuria juutti- ja puuvillakehruutehtaita, kutomoja ja muita tehtaita. Kauppa on vilkas; rautatieverkko n. 4,000 km pitkä; joilla ja kanavilla on vilkas liike. Asukkaista on n. 50 milj. brahman-uskoisia (hindulaisia), 25 milj. muhamettilaisia, ainoastaan n. 300,000 kristittyä. Maan asukkaat ovat tummaihoisia, kaunisvartaloisia sekä taitavia ja ahkeria maanviljelijöitä. — B:ia hallitsee Kalkutassa asuva n. s. luutnantti-kuvernööri. Maa on jaettu 4:ään provinssiin: varsinainen Bengaali, Behar, Orissa ja Chutia Nagpur. Suurin kaupunki on Kalkutta, joka myös on koko Intian keisarikunnan pääkaupunki. *W. S-m. (K. R. B.)*

Bengaalin kieli ja kirjallisuus. Bengaali on uus-intialainen (prâkritista kehittynyt) kieli, jota noin 36 miljoonaa ihmistä puhuu Etu-Intiassa alisella Ganges-alueella koko Bengaalissa, sekä osassa Assamin maakuntaa. vrt. Intian kielet, Prâkrit. — Kirjallisuus alkaa 14:nnellä vuosis.; sen muodostavat suureksi osaksi käännökset sanskritista, persiasta, hindustanista, englannista. Uudempina aikoina on kuitenkin kansallinen runous, varsinkin draamallisella alalla, päässyt kehittymään, vaikuttaen samalla myös edullisesti uudemman kirjakielen kehittymiseen. [Beames, „A grammar of the bengali language", Lond. 1894 (2:n pain.); A. Dae, „The literature of Bengal", Calc. 1877; R. Ch. Dutt, „The literature of Bengal", Calc. 1895.]

Bengaalin-lahti, Intian valtameren lahti Etu- ja Taka-Intian välillä. Lahden lounaisosassa on Ceylon, itäisessä Andamaanit ja Nikobaarit. Rannat ovat matalia ja hyviä satamia puuttuu. Siihen laskevat Ganges, Brahmaputra, Irawadi, Salwen, Godavari ja Kistna.

Bengaalituli on kirkas ja värillinen valo, joka syntyy eräitten n. s. ilotulitusesineitten palaessa. B:n synnyttäjänä käytetään tavallisesti kaliumkloraatin (ks. t.) ja rikin seosta, johon sitten lisätään sellaisia suoloja, jotka antavat liekille määrätyn värin. Punaista bengaalivaloa saadaan esim. polttamalla seosta, joka sisältää 6 paino-osaa kaliumkloraattia, 40 paino-os. strontsiumnitraattia, 13 paino-os. rikkiä ja 2 paino-os. hiiltä; vihreätä valoa saadaan seoksesta, jossa on 8 paino-os. kaliumkloraattia, 77 paino-os. bariumnitraattia, 13 rikkiä ja 3 hiiltä. *W. B.*

Bengel, Johann Albrecht (1687-1752), saks. protestanttinen teologi, kotoisin Württembergistä. B. on saavuttanut pysyvän merkityksen julkaisemansa Uuden testamentin laitoksen (Stuttgartissa 1734) ja erittäin siihen liitetyn kriitillisen apuneuvoston („Apparatus criticus") kautta, jossa hän ensiksi järjesti U:n T:n käsikirjoitukset niiden yhteenkuuluvaisuuden mukaan jakaen ne kahteen pääryhmään, aasialaisiin ja afrikkalaisiin. Tätä U. T:n kriitillistä laitosta seurasi verraton eksegeettinen teos, „Gnomon Novi Testamenti" (Tübingenissä 1752), jolla vielä tänä päivänä on arvonsa. B:n eksegeettiset periaatteet olivat seuraavat: Raamattu muodostaa yhtenäisen, jumalallisen pelastustalouden. Sama Jumala, jota V. T:ssa sanotaan Abrahamin, Isakin ja Jaakobin Jumalaksi ja joka on meidän Herramme Jeesuksen Kristuksen isä, on pyhässä Raamatussa ilmoittanut meille keskenään sopusointuisen, selvän ja täydellisen sanansa, sekä täyttänyt U. T:ssa, mitä V:ssa T:ssa on luvannut. Raamattu itse on paras todistus sen sisällyksen totuudesta. Raamattu on ihmisen itselleen omistettava kokonaisuutena. „Älä lisää mitään Raamattuun, vaan ammenna kaikki, mitä siinä on, jättämättä mitään pois". — Tunnettu on B. myöskin uudenaikaisen kiliasmin isänä. Hän koetti nimittäin Raamatun, erittäin Johanneksen Ilmestyksen avulla saada selkoa tulevista asioista, niinpä esim. laskea Kristuksen tulemisen ja tuhatvuotisen valtakunnan alkamisen aikaa, joksi määräsi kesän 1836 („Erklärte Offenb. St. Johannis", Stuttgartissa 1740, sekä hänen kronologiset teoksensa „Ordo temporum a principio per periodos œconomiæ divinæ historicas atqve propheticas ad finem usqve ita deductus ut tota series ex V. et N. Test. proponatur"). Kuitenkaan ei B. itsekään vaatinut näille laskelmilleen ehdotonta luotettavaisuutta, ja toisaalta on hän näissä teoksissaan ihmeteltävällä tarkkanäköisyydellä osannut esittää vastaisten aikain, erittäin henkistä, kehitystä. *A. F. P.*

Ben Ghasi l. Barka, muinoin Berenike, samannimisen Turkin mutessarifaatin pääkaupunki Tripoliksessa, Välimeren rannalla, n. 15,000 as. Ennen tärkeä karavaani-kauppakaupunki, josta liike kävi Kufran keitaitten kautta Sisä-Afrikkaan, etupäässä Wadaihin. B. oli myös kauppayhteydessä Italian kanssa, mutta nyt satama on madaltunut, ja kaupungin merkitys vähentynyt. N. ¼ väestöstä on juutalaisia. (vrt. Barka).

Bengt ks. Pentti.

Bengt (Benedictus), usean ruots. piispan nimi. 1. B. Hyvä, Skaran piispa 1100-luvun jälkipuoliskolla, kaunisti kirkkoja ja rakennutti teitä. — 2. B. Maununpoika, Birger Jaarlin veli, Linköpingin piispa 1220-37. — 3. Bengt Birgerinpoika ks. Pentti.

Bengt Algotsson ks. Pentti Algotinpoika.

Bengtskär *[-šär]*, kalliosaari n. 19 km etelään Hiittisten kirkolta; B:in loistotorni on uusin maamme suuremmista loistotorneista, rakennettu 1906. Se on tiilistä tehty, mutta ulkopinnaltaan yltyleensä harmaalla kivellä suojustettu. Loiston korkeus on vedenpinnasta 49,5 m ja sen matemaattinen valolaajuus 14,5 meripeninkulmaa; sen voima lasketaan 630,000 hefnerkynttiläksi. Loistotorni on tullut maksamaan 380,000 markkaa. *K. S.*

Benguela *[bengēla]* l. Benguella *[-gwe'lla]*, hallinto-alue Portugalin Angolan siirtomaassa, Länsi-Afrikassa n. 11-13° välillä etel. lev., 250,000 km², n. 1,880,000 as. Pääkaupunki San Filippo de B. sijaitsee ihanalla metsäisellä rinteellä lähellä epäterveellistä rannikkoa, n. 2,000 as. Portugalin rangaistussiirtola ja muinoin orjakaupan keskus; nyt tärkeimpiä kumikaupan (vuosittain n. 2 milj. kg.), vahan ja norsunluun vientipaikkoja. — B.-virta, „kylmä" pohjoiseen kulkeva merivirta pitkin Länsi-Afrikan rannikkoa. *W. S-m. (K. R. B.)*

Benhadad, Damaskoksen kuningas (n. 885-844 e. Kr.), Tab-Rimmonin poika (1 Kun. 15_{18}), taisteli 854 Karkarin luona Israelin kuninkaan Ahabin (ks. t.) kanssa Salmanassar II:ta vastaan; mainitaan nuolenpääkirjoituksissa nimellä Adad-idri, joten hänen täysi nimensä ehkä oli Ben-Hadad-ezer. *K. T-t.*

Beni (mon. arab. *ibn* = „poika"), sana, joka yhdessä seuraavan kantaisän taikka paikan nimen kanssa muodostaa arab. heimonnimiä, esim. Beni-Asad = „Asadin heimo". *K. T-t.*

Beni-Amir, vaaleaverinen paimentolaiskansa pohjoisessa Abessiiniassa, n. 200,000 henkeä. (vrt. Bedža). *W. S-m.*

Benier'n moottori *[beniē'n]*, kuumailmakone, missä puristettu ilma johdetaan koksilla lämmitettyyn tulensijaan, jonka jälkeen ilma ja palamisessa syntyneet kaasut vaikuttavat sylinterissä liikkuvaan mäntään.

Beni-Hasan, kylä Keski-Egyptissä Niilin oikealla (itäisellä) rannalla n. 230 km Kairosta etelään. Kuuluisa korkealle kallioihin hakatuista luolahaudoistaan 12:nnen hallitsijasuvun ajoilta (2380-2167 e. Kr.). *W. S-m.*

Beni-Mzab, mzabiitit, berberiläis-heimo Algerian Saharassa, Vadi Mzabissa, n. 40,000 henkeä. Heidän pääkaupunkinsa on Ghardaja.

Benin, neekerivaltio Länsi-Afrikassa, B.-lahden (Guinea-lahden) rannalla Nigerin suistomaan länsipuolella. Hedelmällistä, mutta eurooppalaisille epäterveellistä suomaata, jonka englantilaiset v. 1886 ottivat suojelukseensa ja jonne he perustivat kaupungin (B. city) B.-joen suulle. *W. S-m.*

Beni-Suef, egyptiläisen Beni-Suefin maakunnan pääkaupunki Niilin läntisellä (vasemmalla) rannalla, n. 30 m yl. merenp., n. 100 km Kairosta etelään, 15,000 as. Tärkeä kauppakaupunki ja rautatieasema. Hedelmällisen, luoteessa sijaitsevan Medinet elFajum-alueen satamakaupunki. Suuria puuvillankehruutehtaita. *W. S-m.*

Benjamin (hebr. „oikean käden poika"), nuorin patriarkka Jaakobin 12:sta pojasta. Hänen syntymänsä maksoi hänen äitinsä Raakelin hengen (1 Moos. 35_{16-20}). Benjaminin suvulla oli hallussaan pieni, mutta hedelmällinen maa-alue Efraimin ja Juudan suvun välillä. Tuomarienkirja (luvut 19-20) kertoo, kuinka muut suvut rankaisivat B:n sukua tämän väkivallantyöstä Gibeassa. Tähän sukuun kuuluivat kuningas Saul ja apostoli Paavali (Room. 11_1; Filip. 3_5). *K. T-t.*

Benjamin, Ben Jona l. Tudelalainen, kauppamies, matkusti 1165-73 Aasiassa, Afrikassa ja Etelä-Euroopassa ja laati matkoistaan kertomuksen, joka valaisee juutalaisten historiaa ja kirjallisuutta sekä keskiajan kauppaa ja maantiedettä. Teos ilmestyi 1543 ja käännettiin monelle kielelle. [„The itinerary of rabbi Benjamin of Tudela", toim. Asher, 1840.] *K. T-t.*

Benkendorf, Aleksandr von (1783-1844), ven. kenraali, kotoisin Vironmaalta (Tallinnasta), tuli keisari Paavalin aikana hoviin, jossa pääsi suuriruhtinasten likimpään tuttavapiiriin, ja seurasi sitten Aleksanteri I:tä tämän ystävänä kaikilla hänen sotaretkillään. B. otti toimekkaasti osaa joulukuun-kapinan kukistamiseen 1825, josta syystä keisari Nikolai nimitti hänet santarmiston ja keisarillisen ylikomennon päälliköksi. Varsinkin B. tuli tunnetuksi keisarin salaisen kanslian peljätyn kolmannen osaston päällikkönä, jona järjesti valtiollisen poliisi- ja vakoojajärjestelmän Venäjällä. Nikolain kerrotaan lausuneen: „Minut voidaan Venäjälle korvata, mutta ei B:ia". Kuoli kreivin arvoon korotettuna 1844. *K. G.*

Bennet *[benit]*, Sir William Sterndale (1816-75), Englannin huomattavimpia säveltäjiä, Schumannin ja Mendelssohnin ystävä, etevä etenkin pianosävellyksen alalla. V. 1856 Cambridgen yliopisto nimitti hänet musiikin professoriksi. Hän vaikutti paljon siihen, että Bachin ja Mendelssohnin sävellykset tulivat Englannissa suureen suosioon. *I. K.*

Bennett *[benit]*. 1. James Gordon B. (1795-1872), pohj.-amer. sanomalehtimies, synt. Skotlannissa, kuoli New Yorkissa. B. siirtyi 1819 Ameriikkaan, perusti 1835 „New York-Heraldin", joka hänen johdollaan saavutti suuren leviämisen. V. 1871 hän lähetti Stanleyn Afrikkaan Livingstonea etsimään. — 2. James Gordon B. nuor. (s. 1841), edellisen poika, jatkoi isänsä työtä sanomalehdessä ja lähetti 1874 Stanleyn toiselle retkelle; 1879 hän omalla kustannuksellaan varusti pohj.-naparetkikunnan („Jeannette" laivan), joka päättyi hyvin onnettomasti. Perustanut hänen nimeänsä kantavan automobiilikilpailujen palkinnon.

Ben Nevis *[ben-ne'vis]*, Grampian-vuorten huippu Skotlannissa, Loch Linnhe-järven rannalla, 1,343 m yl. merenp. Ison-Britannian korkein huippu; se on porfyyrimuodostuma. Meteorologinen havaintoasema (perust. 1883).

Bennigsen. 1. Levin August Theophil von B. (1745-1826), kreivi, ven. kenraali, saksal. syntyperää; oli Venäjän sotapalveluksessa 1773-1818. Oli päähenkilönä salaliitossa Paavali I:tä vastaan (1801). Oli v. 1807 venäläisten päällikkönä Eylaun ja Friedlandin tappeluissa sekä otti 1813 tehokkaasti osaa Leipzigin taisteluun. Kuoli Hannoverissa. — 2. Alexander Levin B. (1809-93), kreivi, edellisen poika, hannoverilainen valtiomies, 1:sen kamarin jäsen 1841, ministeripresidentti 1848-

1850. Sen jälkeen uudestaan 1:sen ja myöhemmin 2:sen kamarin presidenttinä. 1881-84 Saksan valtiopäivien jäsen. *K. R. B.*

Bennigsen, Rudolf von (1824-1902), saks. valtiomies. Harjoitettuaan lainopillisia opintoja B. meni Hannoverin valtion palvelukseen. V. 1855 hänet valittiin toisen kamarin jäseneksi; kun hän valtion virkamiehenä ei saanut hallituksen suostumusta ruveta edustajaksi, hän erosi virastaan. V. 1856 hänet valittiin uudelleen kamariin, jossa pian esiintyi vapaamielisen vastustuspuolueen johtajana. Samaan aikaan hän innokkaasti otti osaa Saksan yhdistämistä tarkoittaviin pyrintöihin, oli mukana perustamassa „Kansallisyhdistystä" ja valittiin sen puheenjohtajaksi (vuoteen 1867). V. 1866 hän turhaan koetti pidättää Hannoveria yhtymästä Itävaltaan. Kun Hannover oli liitetty Preussiin, B. valittiin Preussin maapäiville, Pohjois-Saksan liiton ja sittemmin Saksan valtakunnan valtiopäiville, ollen useampaan kertaan Preussin edustajakamarin varapuheenjohtajana ja 1873-79 puheenjohtajana. Hän oli kansallisvapaamielisen puolueen johtajia ja sai puolueensa toimimaan yhdessä Bismarckin kanssa. Sittemmin hän vastusti Bismarckin tulli- ja sosiaalipolitiikkaa, mutta kun hänen välittävä politiikkansa ei saanut kannatusta, hän luopui edustajatoimistaan v. 1883. Vv. 1887-98 hän jälleen oli valtiopäivien jäsenenä ja 1888-98 Hannoverin ylipresidenttinä. [A. Kiepert, „Rudolf v. Bennigsen".] *J. F.*

Bennäs ks. Pännäinen.

Benoit *[bənuā']*, Peter Léonard Léopold (1834-1901), flaamilainen säveltäjä ja musiikkikirjailija; tuli v. 1867 Antverpenin konservatorin johtajaksi; sävelsi oopperoita, oratoreja y. m.; kirjoitti useita teoksia kansallisen säveltaiteen herättämiseksi ja kehittämiseksi. *I. K.*

Benoît de Sainte More *[bənuā' də sāŋtmō'r]*, muinaisransk. 12:nnella vuosis. elänyt kirjailija, kirjoittanut keskiaikana laajalle levinneen „Le roman de Troie", joka käsittelee Trojan sotaa perin mielivaltaisessa keskiaikaisessa asussa. Laaja runopukuinen „Chronique des ducs de Normandie", jonka kertomus ulottuu vuoteen 1135, lienee myös hänen tekemänsä. *V. K-i.*

Bentham *[benþəm]*, Georg (1800--84), engl. kasvitieteilijä, oli aikansa etevimpiä kasvintuntijoita; 1863-74 „Linnean Societyn" puheenjohtajana. Tärkein hänen teoksistaan on yhdessä Sir Joseph Hookerin kanssa 1862-83 julkaisemansa „Genera Plantarum", joka sisältää seikkaperäisiä selityksiä siemenkasvien suvuista.

Bentham *[benþəm]*, Jeremy (1748-1832), engl. oikeusoppinut, „utilitarismin" (hyödyllisyys-filosofian) kuvaavin edustaja. Asianajajatoimi tuntui B:stä vastenmieliseltä ja hän asetti elämäntehtäväkseen vaikuttaa kirjailijana järjenmukaisen lainsäädännön aikaansaamiseksi. Pontevasti ja johdonmukaisesti hän panee lainsäädännön ainoaksi perusohjeeksi sen, että on hankittava „suurinta mahdollista onnea suurimmalle mahdolliselle luvulle"; sitä periaatetta sovitettaessa „jokainen on laskettava yhdeksi, ei kukaan enemmäksi kuin yksi". Ihminen ei voikaan hänen mielestään pyrkiä mihinkään muuhun loppumäärään kuin onnellisuuteen, lähinnä omaan onneensa; sillä ainoat liikkeellepanevat voimat, jotka vaikuttavat ihmisen tahtoon, ovat mielihyvä ja mielipaha. Syvinnä siis ihmisen kaikki pyrkimykset ovat itsekkyyttä. Mutta yhteiskunnan pitää järjestää olot niin, että ihmiset huomaavat itselleen edullisimmaksi edistää yleisonneakin. Periaatteitaan B. esitti teoksissaan „A fragment on government" (1776), „Introduction to the principles of moral and legislation"

Jeremy Bentham.

(1789) y. m. sekä myöskin laajoissa käsikirjoituksissa, joita hän ei itse toimittanut painosta, vaan jätti oppilailleen viimeisteltäviksi; huomattavat ovat varsinkin E. Dumont'in toimittamat „Traité de la législation civile et pénale" (1802) ja „Théorie des peines et des récompenses" (1811). Sitä paitsi B. erikoisten lainsäädäntökysymysten johdosta julkaisi tilapääkirjoituksia (esim. „Koron vapauden puolustus", 1787), joissa hän ankarasti vastustaa „taikauskoista" kunnioitusta kaikenlaisia vanhoja „ennakkoluuloja" kohtaan, jotka hänen mielestään estävät inhimillistä onnellisuutta, vaatii oikeusjärjestelmän ja oikeudenkäynnin tekemistä yksinkertaisemmaksi j. n. e. B:n teokset ynnä elämäkerran julkaisi J. Bowring 11:ssa osassa 1843. [L. Stephen, „The english utilitarians" I, 1900.] *A. Gr.*

Benthos (kreik., „syvänne"), yhteisnimitys merenpohjalla elävälle, kiinnikasvaneelle tai ryömivälle eläin- ja kasvimaailmalle. *K. M. L.*

Bentinck, engl. aatelissuku, kotoisin Pfalzista. 1. Johann Wilhelm (William B. (1649-1709), Portlandin earli, Wilhelm III:n Oranialaisen uskottu ystävä ja neuvonantaja, joka 1688 seurasi häntä Englantiin ja jota paljon käytettiin valtiotoimissa. — 2. William Cavendish B. (1774-1839), Portlandin herttua, valtiomies. Oli 1811-15 englantilaisen sotajoukon päällikkönä ja Ferdinand IV:n ministerinä Sisilian saarella, jolle maalle hän toimitti vapaan valtiomuodon. Suosi Italian yhdistymisaatetta. Oli Itä-Intian kenraalikuvernöörinä 1828-35, jolloin hän piti hyvää huolta asukasten eduista, kielsi leskien polttamistavan, määräsi englanninkielen viralliseksi kieleksi ja „vuodatti itämaiseen despotismiin brittiläisen vapauden hengen". *G. R.*

Bentley *[-li]*, Richard (1662-1742), mainio engl. klassillinen filologi ja kriitikko, Cambridgen yliopistossa (v:sta 1716) jumaluusopin professorina; hänen pääteoksensa on hänen kuuluisa Horatius-julkaisunsa (Cambr. 1711; uusia painoksia esim. Amsterd. 1728, Lpz. 1826, Berl. 1869-70), hyvin huomattavia ovat myös hänen Terentius-, Phaedrus- ja Manilius-julkaisunsa (Cambr. 1726; Lond. 1739) sekä varsinkin hänen tutkimuksensa Phalariksen väärennetyistä kirjeistä (Lond. 1797 ja 1799). [Mähly, „Richard

Bentley" (Lpz. 1868); Jebb, „Richard Bentley" (Lond. 1882; saks. Berl. 1885).]

Benton *[bentn]*, Thomas Hart (1782-1858), pohjois-amer. valtiomies; oltuaan ensin asianajajana ja 1812 Englantia vastaan käydyssä sodassa everstinä hän asettui S:t Louis'n kaupunkiin Missourin valtiossa; oli Missourin edustajana senaatissa 1820-50 ja demokraattien puolueen toimeliaimpia miehiä. B. harrasti varsinkin Mississipin länsipuolella olevien seutujen kehitystä ja halusi saada Euroopasta näihin aikoihin alkavan suuren siirtolaistulvan kääntymään sinne ehdottaen m. m. että uutisasukkaille tarjottaisiin maata huokeasta hinnasta. Hän oli neekeriorjuuden kannattaja, mutta vastusti sen ulottamista pohjoisvaltioihin; menetti tämän johdosta paikkansa senaatissa, mutta oli vielä 1852-54 edustajahuoneen jäsenenä; julkaissut oman aikansa historiaa valaisevan teoksen „Thirty years view" (1855-56) ja „Abridgement of the debates of the congress 1789-1856".

Bentsaalivihreä ks. Malakiittivihreä.

Bentsaldehydi, karvasmanteliöljy, hiilen, vedyn ja hapen kem. yhdistys (C_7H_6O); syntyy emulsiinin vaikuttaessa amygdaliiniin (ks. t.) ja on sitä sentähden karvasmantelivedessä (ks. t.). Suuremmissa määrin valmistetaan sitä toluolista ja käytetään väriteollisuudessa varsinkin malakiittivihreän valmistukseen. Puhdas b. on väritön, miellyttävänhajuinen; kiehumap. 179°. Ilmassa se hapettuu helposti bentsoehapoksi (ks. t.).

Bentsiini, petroleumia tislattaessa saadut helpoimmin haihtuvat aineet. Käytetään kaasumoottorien käyttövoimana sekä rasva-aineiden liuottamiseen, tahrapilkkujen poistamiseen.

Bentsiinimoottori ks. Moottori.

Bentsoe, hyvälle tuoksuvia hartseja, joita saadaan eräistä harvinaisista, *Styraceæ*-heimoon kuuluvista puulajeista n. s. bentsoepuista. Parhain b. saadaan pohjoisesta Siamista; käy kaupassa Siam-bentsoen nimellä. Se on läpinäkymätöntä, maidonkarvaista hartsia, muodostunut usein mantelin tapaisiksi kappaleiksi, jotka löyhästi ovat liittyneet yhteen suuremmiksi möhkäleiksi. Sillä on miellyttävä vaniljin tapainen tuoksu; sisältää noin 12-38 % bentsoehappoa. Toinen b. laji on Sumatran b., joka ei sisällä ensinkään tai ainoastaan vähän bentsoehappoa, mutta sen sijaan suuremman määrän kanelihappoa. — Bentsoea käytetään suitsutusaineeksi ja hajusteiksi, eräisiin rintalääkkeisiin ja sekoitetaan usein ihraan, jotta tämä saisi miellyttävän hajun. *W. B.*

Bentsoehappo *(acidum benzoicum)*, hiilen, vedyn ja hapen kem. yhdistys ($C_7H_6O_2$), orgaaninen happo, jota on bentsoessa (ks. t.), syntyy myös kasveja syövien eläinten virtsassa olevan hippuurihapon käydessä sekä karvasmanteliöljyn hapettuessa. Bentsoehappoa valmistetaan tavallisesti bentsoehartsista, myös hippuurihaposta ja toluolista. Bentsoehartsista valmistettu b. sisältää jonkun verran eetterisiä öljyjä, jotka antavat sille omituisen hajun. Puhdas b. muodostaa valkoisia, kiiltäviä neulasia tai lehtiä, haihtuvat vesihöyryjen kera; sulamisp. 121°. Kovasti kuumennettaessa b. hajoaa bentsoliksi ja hiilidioksidiksi. B:a käytetään väriaineteollisuudessa ja lääkeaineena. Bentsoyliksi nimitetään bentsoehapon „radikaalia" C_7H_5O. Bentsoylikloridi, C_7H_5OCl, väritön neste, kiehumisp. 198°, saadaan bentsoehaposta ja fosforitrikloridista; sillä on laaja käytäntö kemiallisissa töissä. *W. B.*

Bentsoehartsi ks. Bentsoe.

Bentsoli, Faradayn 1825 keksimä hiilivety, jonka kokoumus on C_6H_6, saadaan kivihiilitervaa tislaamalla (ks. t.). B. on väritön neste, kiehumisp. 80,5°, om.-p. 0,9; liukenematon veteen, helposti liukeneva alkoholiin ja eetteriin. Palaa savuavalla liekillä. Bentsolia voidaan valmistaa usealla eri tavalla, mutta tehdasmaisesti sitä saadaan yksinomaan kivihiilitervasta tislaamalla sitä useaan kertaan. Koska b. helposti liuottaa rasva- ja hartsiaineita, käytettiin sitä aikaisemmin yleisesti n. s. pilkkuvetenä poistamaan tahroja vaatteista. Nykyään käytetään tähän tarkoitukseen enimmäkseen bentsiiniä (ks. t.). Kemiallisessa teollisuudessa valmistetaan b:sta useita tärkeitä tuotteita, varsinkin nitrobentsolia, josta edelleen saadaan aniliinia ja monia muita varsinkin väriteollisuudessa tärkeitä aineita. *W. B.*

Bentsoliderivaatit, kemiallisia yhdistyksiä, jotka johtuvat bentsolista C_6H_6 siten, että sen vetyatomit korvataan muilla atomeilla tai radikaaleilla. Tällaisia bentsoliderivaatteja ovat esim. nitrobentsoli, aniliini, karbolihappo ja monet muut. (ks. Bentsoli).

Bentsosoli, valkoista, kiteistä jauhetta. Käytetään tuberkuloosissa 1-10 g annoksissa päivittäin guajakolin tai kreosootin asemesta, joista se eroaa edukseen siinä, että se on mautonta eikä vaikuta kiihottavasti ruuansulatukseen.

Bentsoyli ks. Bentsoehappo.

Bentsoylikloridi ks. Bentsoehappo.

Bentzen, Louis (s. 1864), Norjan oppikoulujen voimisteluntarkastaja ja „Den gymnastiske Centralskole i Kristiania" nimisen keskuslaitoksen johtaja. B. toimi aikaisemmin aliopettajana main. laitoksessa sekä voimistelunopettajana erinäisissä oppilaitoksissa. Hän on usean vuoden ollut „Centralforeningen for udbredelse af idræt" nimisen liiton hallituksen jäsenenä sekä julkaissut sarjan voimistelutauluja koulujen voim.-opettajia varten (1892); näissä yleisesti noudatetuissa tauluissaan hän liittyy läheisesti ruots. Hjalmar Lingin edustamaan suuntaan. *-lskm-.*

Benuë, joki Länsi-Afrikassa. ks. Binuë.

Benvik, maatila Närpiössä; ollut ennen Bladh-suvulla.

Benzelius *[-tsē'-]*, ruots. pappissuku, joka on antanut Ruotsin kirkolle 4 arkkipiispaa ja 2 piispaa, oli lähtöisin Bentsebyn tilalta Luulajan pitäjästä, jossa sen kantaisä Henrik Jakobsson (k. 1654) oli lautamiehenä.

1. Erik B. vanh. (Henrici) (1632-1709), Upsalan arkkipiispa. Toimittuaan v:sta 1665 alkaen ensin historian ja moraalifilosofian, sitten jumaluusopin professorina Upsalan yliopistossa, hänet 1687 nimitettiin Strängnäsin piispaksi ja 1700 Ruotsin arkkipiispaksi. Sekä jumaluusoppineena että käytännöllisenä kirkonmiehenä B:llä oli suuri vaikutusvalta Ruotsin kirkon elämässä. Lujan oikeaoppisuutensa ja taitonsa vuoksi nauttien Kaarle XI:n luottamusta hänelle

31. Painettu 10/6 09.

uskottiin kruununperillisen (Kaarle XII:n) jumaluusopillisten opintojen johtaminen. Tehokkaalla tavalla hän otti osaa v:n 1686 kirkkolain ja v:n 1695:n virsikirjan esitöihin sekä kirkkokäsikirjan tarkastukseen, ja n. s. Kaarle XII:n kirkkoraamattu julkaistiin hänen johdollaan. — 2. Erik B. nuor. (Erici) (1675-1743), edellisen poika, Upsalan arkkipiispa. Lopetettuaan opintonsa kotimaassa B. teki vv. 1697-1700 laajan matkan Saksaan, Ranskaan ja Englantiin, perehtyen siellä monipuolisesti ajan tieteelliseen elämään ja tutustuen persoonallisesti etevimpiin tiedemiehiin, kuten Leibnitziin, Malebranche'iin, Thomasiukseen y. m. V. 1702 hänet nimitettiin Upsalan yliopiston kirjaston hoitajaksi, 1723 jumaluusopin professoriksi, 1726 Göteborgin piispaksi, 1731 Linköpingin piispaksi ja vihdoin 1742 Upsalan arkkipiispaksi. Ehtimättä astua viimemainittuun virkaan hän kuoli Linköpingissä 23 p. syysk. 1743. 1740 hänet oli valittu Ruotsin tiedeakatemian jäseneksi, 1743 hän oli sen esimiehenä. Monipuoliset tietonsa ja persoonalliset suhteensa ulkomaisiin tiedemiehiin B. käytti kotimaansa kirjallisen ja tieteellisen elämän hyväksi. Upsalan yliopiston kirjastoa hän kartutti n. 3,300:lla nidoksella, toimitti aikanaan harvinaisen kriitillisiä historiallisia lähdejulkaisuja, edisti ruotsin kielen tutkimusta, pani alulle 1710 perustetun oppineen seuran nimeltä „Collegium curiosorum" sekä 1719 perustetun Tiedeseuran (Vetenskapssocieteten), perusti Ruotsin ensimäisen tieteellisen aikakauskirjan „Acta literaria Sueciæ" (1720-1739) y. m. Näin hänestä tuli „vapauden ajan" monipuolisen sivistyselämän etevimpiä uranuurtajia, joka vaikutti tuntuvasti suomalaisiinkin tieteilijöihin. Vielä piispaksi tultuaankin hän jatkoi tieteellisiä harrastuksiaan, vaikka hänen päähuomionsa kääntyikin kirkolliseen ja valtiolliseen elämään. Valtiopäivämiehenä v:sta 1723 alkaen B:ta käytettiin useissa tärkeissä tehtävissä, ollen m. m. useilla valtiopäivillä pappissäädyn etevin edustaja salaisessa valiokunnassa. Vaikka olikin luonteeltaan rauhaarakastava ja maltillinen, hän kuului hattupuolueeseen, jonka johtomiehiin hänet pitkän aikaa luettiin. Jumaluusopillisilta mielipiteiltään B. oli oikeaoppinen, kuten isänsäkin, mutta suvaitsevaisempi kuin vanhemman polven miehet. Kuuluisaa harhaoppista Dippeliä (ks. t.) hän ankarasti vastusti, vaatien hänen karkoittamistaan maasta. Teoksista mainittakoon: „Joannis Vastovii Gothi vitis aquilonia" (1708), „Monumenta historica vetera ecclesiæ suiogothicæ" (1709-13), „Diarium wazstenense" (1721), „Ulphilæ sacrorum evangeliorum versio gothica ex cod. argenteo cum interpretatione latina et annotationibus" (Oxford 1750), „Utkast till svenska folkets historia" (1762). [H. Forssell, „Minne af erkebiskopen E. B. d. y." (Sv. akad:s handl. 58, 1883).] — 3. Jakob B. (1683-1747), edellisen veli, Upsalan arkkipiispa, nimitettiin 1718 teologian professoriksi Lundin yliopistoon, 1731 Göteborgin piispaksi, 1744 Upsalan arkkipiispaksi. Hattupuolueen jäsenenä ja oikeaoppisuuden innokkaana etuvartijana B. oli 1720-luvulta alkaen vaikutusvaltainen henkilö Ruotsin valtiollisessa ja kirkollisessa elämässä. Erittäin laajan levenemisen saavuttivat hänen jumaluusopin oppikirjansa, joista „Epitome repetitionis theologicæ" (ensim. pain. 1734) oli pitkän aikaa käytännössä Suomenkin kouluissa, samalla kuin suurempi „Repetitio theologica" (1735) palveli ylioppilasten ja pappien tiedontarvetta. — 4. Henrik B. (1689-1758), edellisen veli, Upsalan arkkipiispa. Tehtyään nuoruudessaan laajoja matkoja m. m. itämaille H. B. nimitettiin 1720 ylim. professoriksi Lundin yliopiston filosofiseen tiedekuntaan, 1728 itämaisten kielten, 1732 jumaluusopin professoriksi, 1740 Lundin piispaksi, 1747 Upsalan arkkipiispaksi. Valtiopäivillä hän toimi v:sta 1740 alkaen. *A. J. P-ä.*

Benzelstierna *[-šārna]*, ruots. suku, polveutuva kuuluisasta Benzelius-suvusta. Sen huomattavimpia jäseniä ovat: 1. Gustaf B. (1687-1747), arkkipiispa Erik Benzelius vanh:n poika, kirjastonhoitaja ja historiallinen kokooja, ja v:sta 1737 *censor librorum.* Tärkeä kirjallisessa suhteessa on hänen tekemänsä, myöhemmin painettu „G. Benzelstiernas censorsjournal". — 2. Lars B. (1719-1800), Vesteråsin piispa 1759, edellisen veljenpoika. — 3. Lars B. (1759-1808), ruots. meriluutnantti, valtiollinen seikkailija, joka 1789 Kustaa III:lle esitti suunnitelman Kööpenhaminassa olevan venäläisen laivaston polttamiseksi, vaan joutui kiinni (Tanskassa) ja tuomittiin kuolemaan, mutta armahdettiin elinkautiseen vankeuteen, josta kuitenkin sitten laskettiin vapaaksi.

Benzo... ja **Benzoe**... ks. Bentso... ja Bentsoe...

Beowulf, anglosaks. sankariruno 7:nneltä vuosisadalta, perin huomattava sekä kirjalliselta, että kielelliseltä ja historialliselta näkökannalta. Tapahtumapaikaksi ovat toiset tutkijat arvelleet Jyllantia, toiset Etelä-Ruotsia. Geatilainen sankari B. surmaa tanskalaiskuninkaan Hrodgarin (Roarin) vitsauksen, Grendelhirviön, sekä ottaa osaa kuninkaansa Hygelacin (Huglek) onnettomaan Friislannin retkeen (hist. tapahtuma v:lta 515), tulee myöhemmin itse Geatain kuninkaaksi ja kaatuu taistelussa lohikäärmettä vastaan. Sivutapahtumina ovat runossa taistelut geatain ja sveain, danien ja hadubardien y. m. välillä. Tarina, jonka ytimen muodostavat historialliset tapahtumat v:lta 512-520, on anglosaksien mukana kulkenut Britanniaan, ja siellä saanut uusia sadunomaisia lisäkkeitä. Aikaisin käsikirjoitus on 10:nneltä vuosis. Ensiksi julkaisi B.-runon tansk. Thorkelin 1815. Ruots. käännös B.-laulun toisesta osasta sisältyy julkaisuun „Världsliteraturen i urval". Runo on Ynglingasagan ohella ja sen varmentajana varsin tärkeä Skandinaavian aikaisimman historian lähdekirja. [Rönning, „Beowulfskvädet" (1883) ja ten Brink, „Beowulf" (1888).] *V. K-i.*

Berâbra (Barâbra), nubialaisheimo Niilin varrella, Assuanista etelään; uskonnoltaan muhamettilainen; todennäköisesti sukua vanh. egyptiläisille, Egyptin alamainen jälkeen v:n 1815.

Béranger *[berãžē']*, Pierre Jean de (1780-1857), ransk. runoilija, kasvoi niukoissa oloissa, ja ansaitsi toimeentulonsa vaatimattomissa viroissa. Runoilijana hän tapasi hieman haparoituaan aluksi alansa kansanomaisissa kevyissä lauluissa, kirjoitellen iloisia, hilpeitä juomalau-

luja ja tunteellisia rakkauslauluja, kunnes Napoleonin kukistuminen ja sitä seuraava restauratsioni johtivat hänet sille alalle, jolle hänen varsinainen maineensa ja suosionsa oli perustuva, poliittiseen runoilemiseen. Reippaissa, rohkeissa lauluissa, jotka olivat valppaan vapaushengen, terveen porvarillisen mielen ja innokkaan Napoleonin ihailun leimaamia, hän ahdisteli restauratsioni-ajan hallitusta ja bourboneja. Vaikka hänet useammat kerrat tuomittiin sakkoihin, jopa vankeuteenkin, jatkoi hän siitä huolimatta rohkeasti runoiluaan, hänen laulunsa olivat kaikkien huulilla ja vaikuttivat kai nekin osaltaan heinäkuun vallankumouksen puhkeamiseen, mutta myöskin toisen keisarikunnan perustamiseen. Paitsi hänen koottuja teoksiaan on julaistu myöskin hänen kirjeenvaihtonsa, joka aiheutti kiivasta sanomelehtiväittelyä. [P. Boiteau, „Vie de Béranger” (1861).] *V. K-i.*

Béranger.

Berar *[-ā-]*, Intian keisarikunnan sisämaan provinssi, Hyderabadin pohj.puolella, 45,888 km², 2,750,000 as. (1901). Väestön pääosa hindulaisia, 300,000 on muhamettilaisia. Pohj.- ja eteläosa on vuorista, keskiosa hedelmällistä alatasankoa, jonka läpi Purna-joki juoksee. Suurta puuvillan viljelystä. Hallitusta hoitaa Hyderabadin brittil. residentin alainen komissaari. B. joutui v. 1853 Englannin vallan alle. *W. S-m.*

Berber (El Meharif f), kaupunki Nubiassa Niilin oikealla (itä-)rannalla, 349 m yl. merenp., n. 10,000 as. Tärkeä kauppakaupunki Khartumin radan sekä Nubian erämaan kautta Punaiselle-merelle johtavan rautatien varrella. 1880-luvulla muhamettilaisen ruhtinaan, *mahdin*, hallussa; v. 1897 englantilaiset sen valloittivat takaisin. *W. S-m.*

Berber, Felix (s. 1871), viulutaiteilija, unkarilaista sukuperää, tuli 1904 opettajaksi Münchenin musiikkiakatemiaan, 1907 Frankfurt am Mainiin; hänen oppilaitaan ovat nuoret suomalaiset viulunsoittajat Anna Forssell ja Eino Raitio. *I. K.*

Berberia, luoteisin Afrikan rannikkovaltioiden, Marokon, Algerian, Tuniksen ja Tripoliksen yhteisnimi. Väestön muodostavat berberit (heistä B. nimitys), arabialaiset, neekerit, juutalaiset ja eurooppalaiset. 16:nnelta vuosisadalta harjoittivat B:n n. s. barbareskivaltiot (ks. t.) peljättyä merirosvousta, joka lakkasi vasta 1830 Ranskan valloitettua Algerian. *(K. R. B.)*

Berberiini, morfiinille läheissukuinen alkaloidi; tavataan berberis-pensaan juurissa ja eräissä muissa kasveissa; keltaista, karvasta jauhetta; käytetään väri- ja lääkeaineena.

Berberis vulgaris, happomarjapensas, puutarhoissa viljelty koristepensas, jonka pitkäversojen lehdet ovat muuttuneet useimmin 3-haaraisiksi piikeiksi; vihreät, vastapuikeat lehdet kehittyvät piikkien hangoista nouseviin kääpiöoksiin. Keltaiset kukat riippuvissa tertuissa. Kirkkaan punaiset marjat väkevän happamia. Lehdillä tavataan viljaruostesienen helmi-itiöaste, jonka vuoksi happomarjapensasta pidetään äskenmainitun sienen levittäjänä.

Berberis. *a* kukka, *b* hedelmä.

Berberit, „haamilainen”, kenties Pohj.-Afrikan alkuperäinen, mutta joka tapauksessa hyvin aikaisin, luultavasti Pyreneitten niemimaalta Gibraltarinsalmen yli sinne siirtynyt kansa. Koko historiallisen ajan berberit ovat asuneet Atlasmaissa, Syrtin maakunnissa ja Saharassa, Niilin laaksoon asti idässä ja Sudaniin etelässä. Berberit ovat vuori- ja erämaakansan sitkeydellä säilyttäneet rotunsa tuntomerkit, vaikka heidän on ollut kestettävä m. m. arabialainen kansainvaellus 7:nnellä vuosis. Arabialaisilta he ovat saaneet muhametinuskon. He ovat, kuten esi-isänsäkin (vanhan ajan libyalaiset, mauretaanialaiset, numidialaiset y. m.), suurikasvuisia, voimakkaita sekä ylipäänsä hyväntahtoisia, ahkeria ja tyytyväisiä. Nyk. on heitä varsin umpimähkäisen ja epävarman arvion mukaan 3-4 milj., jakaantuneina useihin heimoihin, jotka kaikki puhuvat saman kielen eri murteita. (vrt. Haamilaiset kansat ja Haamilaiset kielet). B:llä on ylipäänsä vakinaiset asumukset. Tärkeimmät elinkeinot ovat maanviljelys ja kauppa, sekä karjanhoito. Teollisuuttakin, etenkin kankaiden ja aseiden valmistusta, harjoitetaan. Berberi-nimi on H. Kiepertin mukaan arabial. muodostus latinan barbarus-sanasta, jota nimeä roomal. käyttivät Pohj.-Afrikan kansojen yhteisnimenä. Algerian ja Tunisin berbereistä käytetään myöskin nimeä kabylit (ks. kuvataulua Afrikkalaisia kansantyyppejä II, N:o 3). *W. S-m. (K. R. B.)*

Berberiläisvaimo.

Berceuse *[-sö'z]* (ransk.) (suom. = kehtolaulu), sävellys pianolle, viululle tahi muulle soittimelle, yleissävyltään ja etenkin melodiikaltaan kehtolaulua muistuttava. *I. K.*

Berch *[berk]*. 1. Karl Reinhold B. (1706-77), ruots. rahatieteilijä, virkamies antikviteettiarkistossa. Oli etevä rahaintuntija sekä kartutti arkiston ruotsalaisia ja roomalaisia rahakokoelmia; on liikkunut myös historiantutkimuksen alalla. Hänen useista sivistyshistoriaa ja rahatiedettä koskevista julkaisuistaan mainittakoon: „Namnkunnige svenske herrars och fruers skådepenningar, med bifogade lefvernesbeskrifningar” (1777-81) sekä elämäkerrallisia luonnoksia Ruotsin halitsijoista ja heidän puolisoistaan (Gustaf II Adolf—Fredrik I). *K. S.*

2. Anders B. (1711-74), edellisen veli, taloustieteilijä. Palveltuaan kauppakollegissa ja toimittuaan kaksilla valtiopäivillä valiokuntain sihteerinä B. nimitettiin 1741 taloustieteen ensimäiseksi professoriksi Upsalan yliopistoon — virka oli laatuaan toinen Euroopassa; luopui professorinvirastaan 1770 ruvetaksensa yliopiston räntmestariksi. Hän on kirjoittanut tutkielmat: „Sätt att igenom politisk arithmetica utröna länders och rikens hushåldning" (1746) ja „Inledning til almänna hushålningen, innefattande grunden til politie, oeconomie och cameral wetenskaperne" (1747), jossa ilmenee vapaudenajan merkantilistinen käsityskanta. B. perusti myöskin jonkinlaisen kauppa- ja teollisuusmuseon, joka nyt on yhdistettynä Pohjoismaiseen museoon.

Berchtesgaden. 1. Alue kaakkoisessa Baierissa, Ylä-Baierin piirissä, 400 km², 10,046 as. (1900). Maan täyttävät korkeat Salzburgin alpit (korkein huippu: Watzmann 2,714 m yl. merenp.). B:n asutut osat keskittyvät kolmeen päälaaksoon: Seetal, jossa Königsee-järvi sijaitsee, Wimbachtal ja Hinterseetal, jotka kaikki ovat Salzach-laakson sivuhaaroja. Karjan- ja metsänhoitoa, suolakaivoksia. Matkailijaseutu. — 2. Kylpypaikka B:ssa, 550 m yl. merenp., n. 2,700 as., suuri suolalouhimo (Tuval), puunleikkuutehdas, linna, kauniita huviloita; paljon käytetty ilmaparantola. *W. S-m.*

Bercsényi, Miklós *[bärtšēnji miklōš]* (1664-1726), unk. sotilas ja valtiomies, Ferencz II Rákóczyn uskollinen ystävä, neuvonantaja ja oikea käsi. Kun itävaltalaiset 1701 vangitsivat Rákóczyn, kiiruhti B. Puolaan valmistaakseen sieltäpäin yleistä unkarilaisten kapinaa Itävaltaa vastaan. Rákóczyn päästyä pakenemaan vankeudesta, riensi B. puolalaisen sotajoukon johtajana hänen avukseen. Tästä lähtien B. oli vapaudentaistelun varsinainen johtaja. Hän johti myös Rákóczyn diplomaattisia neuvotteluja ulkovaltain kanssa, solmien m. m. 1707 Varsovassa Itävaltaa vastaan suunnatun liiton Pietari Suuren kanssa. Kun Unkarin säädyt 1711 Szatmárissa suostuivat rauhantekoon Itävallan kanssa, ei B., yhtävähän kuin Rákóczykaan, siihen yhtynyt eikä välittänyt „amnestiasta", koska ei luottanut itävaltalaisten lupauksiin. Tämän jälkeen B. eli 1711-16 Puolassa ja senjälkeen, yhdessä Rákóczyn kanssa, Turkissa sulttaanin vieraana. V. 1717 hän turkkilaisen sotajoukon etunenässä hyökkäsi Etelä-Unkariin, mutta pakoitettiin pian peräytymään. — Kokoelman B:n kirjeitä y. m. asiakirjoja on Kálmán Thaly koonnut 7:ään niteeseen (1868 ja 1875-82). vrt. Rákóczy Ferencz II. *Y. W.*

Berczik, Árpád *[bärtsik ārpād]* (s. 1842), unk. kirjailija ja sanomalehtimies, tunnettu varsinkin hauskoista novelleistaan ja iloisista huvinäytelmistään, joissa kumpaisissakin käsitellään etupäässä sivistyneiden kansanluokkien piiristä otettuja aiheita, sekä varsin onnistuneista kansannäytelmistään. Huvinäytelmistä mainittakoot: „A közügyek" („Yleiset asiat", myös saks. ja ransk.), „A bálkirálynö" („Baalikuningatar"), „Mai divat" („Nykyinen muoti"), „A papa" („Pappa"), „Himfy dalai" („H:n laulut"); kansannäytelmistä: „A székelyföldön" („Székely-unkarilaisten maassa"), „A vén kupec" („Vanha kupetsi"), „A parasztkisasszony" („Talonpoikaisneiti"), „Postás Klári" („Klaara postineiti"). Novellikokoelma „Víg órák" (1888) (ilm. suom. „Hauskoja hetkiä").

Berdaanin-kivääri, ameriikkalaisen kenraalin Berdanin (k. 1893) suunnittelema kivääri. ks. Ampuma-aseet.

Berditšev (Berdyczev), kaupunki Kievin kuvernementissa, Venäjällä, Gnilopjat-joen varrella, 53,351 as., suureksi osaksi juutalaisia. Suuri markkinapaikka, vilkas kauppakaupunki (hevoset, karja, vilja, turkikset, vuodat y. m.). Tupakka- ja värjäystehtaita. *W. S-m.*

Ber(d)tby ks. Bertby.

Berendes ks. Berndes.

Berends ks. Berndes.

Berendsen, Ivar (s. 1865), tansk. valtiollinen kirjailija, syntynyt Kööpenhaminassa, rupesi lakit.-kandidaatiksi tultuaan tullilaitoksen palvelukseen ja nimitettiin 1903 Kööpenhaminan tullinhoitajaksi. On ottanut ahkerasti osaa Tanskan julkiseen valtiolliseen elämään, liittyen siinä radikaaliseen vasemmistoon, jonka keskushallintoon kuuluu. B. on tehokkaasti toiminut Suomen oikeuksien puolesta m. m. toht. Norman-Hansenin kanssa johtaen Tanskan osanottoa eurooppalaiseen kulttuuriadressiin 1899 Suomen hyväksi sekä asiasta kirjoitellen eri lehtiin. Salmonsenin tietosanakirjan Suomen osaston avustaja. V. 1891 nainut Anna Levoniuksen Suomesta. *K. G.*

Berendts, Edvard (s. 1860), ven. professori ja lainoppinut, jonka tutkimukset m. m. ovat koskeneet Ruotsin oikeusoloja. Nykyään jäsenenä sensuurihallituksessa. Nimitettiin Plehwen johtaessa maamme asioita virkamieheksi erinäisiä toimia varten ministerivaltiosihteerinvirastoon ja yliopiston kanslerinsihteeriksi, mutta sai laillisten olojen palautuessa eron näistä toimista. B. on myöskin venäjäksi julkaissut esityksiä Suomen raha-asioista, yliopistosta y. m.

Berengar, Italian kuninkaita. — 1. B. I, Friaulin markkreivin Eberhardin ja keisari Ludvig Pyhän tyttären Giselan poika, valtasi Italian ja kruunattiin Paviassa 888. Monien taistelujen jälkeen paavi Johannes X kruunasi hänet myös keisariksi 915. V. 924 puhkesi Veronassa kapina, jossa B. sai surmansa. — 2. B. II, Ivrean markkreivin ja edellisen tyttären Giselan poika, tuli 926 Ivrean markkreiviksi, nousi 940 Italian kuningasta Hugoa vastaan, mutta oli pakoitettu pakenemaan keisari Otto I:n turviin. Palasi 945 Italiaan ylimystön tervehtiessä häntä vapauttajana ja sai Hugon pojan Lotharin kuoltua kuninkaan arvon. Koetti pakoittaa Lotharin leskeä Adelheidiä naimisiin poikansa ja seuraajansa Adalbertin kanssa, ja kun tämä ei suostunut, pani hänet vankeuteen. Adelheidin onnistui paeta Otto I:n turviin, joka naituaan A:n saapui Italiaan, voitti B:n, jonka täytyi tunnustaa Otto lääninherrakseen (952). Yritti vapautua Saksan yliherruudesta, vangittiin viimein ja kuoli 966. [Fietz, „Geschichte Berengars II Königs von Italien" (Leipz. 1870).]

Berengaria *[-ā'-]* (k. 1221), tansk. kuningatar, portugalil. prinsessa, tuli 1214 Valdemar Seierin toiseksi puolisoksi; ylistetään erinomaisen kauniiksi, mutta kuvataan kansanlauluissa

kovaksi ja kostonhaluiseksi. Hänen hautansa on Ringstedin kirkossa.

Berengarius *[-ā'-]* Toursilainen (k. 1088), skolastikko; nautittuaan opetusta Chartren tuomiokirkkokoulussa Fulbert Chartrelaisen johdolla hän n. 1040 tuli Tours'in tuomiokirkkokoulun johtajaksi ja kohotti koulunsa uuteen kukoistukseen; B. oli kriitillinen luonne; tätä osoittaa hän m. m. vastustaessaan sitä käsitystä, että ehtoollisessa leipä muuttuu Kristuksen ruumiiksi. B. pakoitettiin peruuttamaan oppinsa; hän kuoli St. Cosmen saarella lähellä Tours'ia; hänen teoksensa ovat julkaisseet A. F. ja F. Th. Vischer (1834). *K. O.*

Berenike *[-ī'kē].* 1. B. II, Egyptin kuninkaan Ptolemaios III:n Euergeteen puoliso; saattaakseen puolisolleen voiton taistelussa hän uhrasi kauniit hiuksensa Aphroditelle. — 2. Herodes Agrippa I:n tytär, keisari Tituksen rakastajatar.

Berenike *[-ī'kē-].* 1. Vanhan ajan Kyrenaikan kauppakaupunki Libyassa, Ison Syrtin rannalla, nyk. nimi Ben Ghasi. Saanut nimensä Ptolemaios III:n puolison B:n mukaan. — 2. Muinaisegyptil. kaupunki Punaisen-meren rannalla; sen rauniot ovat nykyisen Siketat-el-Kebirin luona.

Bereniken tukka *(Coma Berenices),* tähtikuvio pohjoisella taivaalla.

Beresford *[berisfəd],* Charles William De la Poer (s. 1846), engl. amiraali ja politikko, kunnostautui Aleksandrian pommituksessa 1882, yleni nopeasti ja nimitettiin 1903 Englannin kanaalieskaaterin päälliköksi; hänen toimestaan perustettiin laivastoesikunta. Politikkona ja parlamentin jäsenenä B. on saanut aikaan, että Englannin laivastoa on v:sta 1889 lähtien suurenmoisesti laajennettu; on m. m. julkaissut „Nelson and his times" (yhdessä H. W. Wilsonin kanssa, 1898) ja „The break-up of China" (1899).

Beresford *[berisfəd],* William Carr (1768-1854), viscount, engl. kenraali; otti osaa m. m. Toulon'iin ja Korsikaan tehtyihin retkiin 1793, taisteli Länsi- ja Itä-Intiassa, Egyptissä ja Etelä-Afrikassa, valloitti 1805 Buenos-Airesin kaupungin, mutta joutui pian espanjalaisten vangiksi. V. 1808 B. lähetettiin Portugaliin, järjesti Portugalin armeijan ja nimitettiin sen ylipäälliköksi; otti Wellingtonin alipäällikkönä osaa taisteluihin Espanjassa ja Ranskassa; oli 1816-20 uudelleen Portugalin armeijan ylipäällikkönä, mutta palasi siellä tapahtuneen vallankumouksen jälkeen Englantiin, jossa korotettiin viscountiksi ja kenraaliksi; 1828-30 hän oli tykistön ylipäällikkönä.

Beresina ks. Berezina.

Berezin *[-re'z-],* Ilja Nikolajevitš (1819-96), ven. orientalisti ja tutkimusmatkailija, tuli 1846 turkkilaisten kielten v. t. professoriksi Kasaanin yliopistoon, 1855 saman aineen edustajaksi Pietarin yliopistoon; suoritti tutkimusmatkoja kalmukkien ja Tobolskin tataarien keskuudessa kuin myös Persiassa, Vähässä-Aasiassa, Mesopotamiassa, Syyriassa ja Egyptissä. Hänen tärkeimpiä teoksiaan ovat: lisävihko Kazem Begin turkkil. kielioppiin (Piet. 1846, saks. Leipz. 1848), „Recherches sur les dialectes musulmans" (2 osaa, Kas. 1849-53), „Volgan Bolgar" (Kas. 1853), „Mongolilaishyökkäys" (2 osaa, Piet. 1852-54), „Turkkilaisperäisten kansain sananlaskut" (Piet. 1857); julkaisi myös Rašid ed-Dinin „Mongolien historian" (7 osaa, Piet. 1858-88; persiankiel. teksti ynnä venäl. käännös).

Berezina *[-rē'-],* Dnjepr-joen purjehdittava, oikealta tuleva lisäjoki Venäjällä, 570 km pitkä. Se saa alkunsa Väinä-joen eteläpuolella olevalta järvialueelta ja on kanavalla (ks. B:n kanavat) siihen yhdistetty. Kuuluisa suuren ranskalaisen armeijan onnettomasta ylimenosta 26-28 p. marrask. 1812, sen peräytyessä Venäjältä, jolloin Napoleonin armeijan 70,000:sta miehestä tuskin 40,000 pääsi joen toiselle rannalle ja niistäkin suuri osa kuoli seuraavina päivinä.

Berezinan kanavat *[-rē'-]* yhdistävät Mustanmeren Itämereen. Tämän yhteyden muodostavat Väinä- ja Ulla-joki, Lepelin-järvi ja -kanava, Essa, Verjebskijn-kanava, Berešta-joki, Bereštonjärvi, Berezinan-kanava, Plavion-järvi, Sergutjoki ja Sergutin-kanava, Berezina ja Dnjepr. Kanavoiden yhteinen pituus on 20 km, niissä on 12 sulkua. Tätä kulkureittiä käytetään etupäässä puutavaran kuljetukseen (Riika-Kherson).

Berezov *[-rjö'-],* kaupunki Tobolskin kuvernementissa Siperiassa, 63° 56′ pohj. lev., Obin vasemmanpuolisen sivujoen, Sosvan varrella, 42 km tämän suusta, 926 km Tobolskista; keskilämpö —4,2°, kylmimmässä kuussa —20,4°, lämpimimmässä + 18,9°. Harjoittaa kauppaa; tärkeimpiä vientitavaroita turkikset ja kalat. 1,179 as. (1904). Perustettu 1593 varustukseksi vastakukistettuja alkuasukkaita vastaan. Aikoinaan kuuluisa karkoituspaikkana. Sinne karkoitettuina kuolivat ruhtinaat Menšikov (1729) ja Dolgorukov (1734) sekä kreivi Ostermann (1747). — Berezovin piirikunta, jonka pääkaupunki B. on, käsittää pohjoisimman osan Tobolskin lääniä kahden puolen Obin alijuoksua, ulottuen Jäämereen asti, 690,789 km², 24,730 as. (1904), enimmäksi osaksi samojedeja, ostjakkeja, voguleja ja syrjäänejä. Pohjoisosa on tundraa, eteläosassa menestyy ohra ja ruis. Maanviljelystä harjoitetaan tuskin nimeksi; kalastus, metsästys ja poronhoito ovat väestön elinkeinot. *A. K.*

Berezovka, itä-siperialaisen Kolyma-joen lisäjoki, jonka varrelta Herz 1901 löysi hyvin säilyneen mammutinjäännöksen. vrt. Mammutti.

Berezovsk *[-rjö'z-],* kauppala Permin kuvernementissa, Jekaterinenburgin piirikunnassa, Uralissa, n. 10,000 as.; Berezovskin kullansaantiseudun keskus. Kultaa sisältävän vuorijakson pituus on 7 ½ km, leveys 4,3 km. Berezovka-joen kullanhuuhtomot ovat Uralin tuottavimmat ja antavat puhtainta ja hienointa kultaa. V. 1897 saatiin yli 1,000 kg kultaa, josta suurin osa huuhtomoista.

Berg, Christen (1829-91), tansk. politikko. B., joka oli talonpoikaissukua, toimi opettajaseminaarin käytyänsä opettajana Koldingissa ja Bogøssa (v:een 1874) vaikuttaen samalla huomattavalla tavalla paikkakunnallisiin edistysrientoihin, erittäinkin kouluolojen uudistamiseen. V. 1866 hänet valittiin ensi kerran folketingiin, jossa hän liittyi kansalliseen vasemmistoon tullen pian tämän ryhmän vaikutusvaltaisimmaksi johtajaksi. V. 1870 B. osaltaan vaikutti siihen, että kolme vasemmistoryhmää sulautui „yhdistyneeksi vasemmistoksi", joka

otti ohjelmakseen parlamenttaarisen hallitustavan toimeenpanemisen Tanskassa. Kun vasemmisto 1872 folketingin vaaleissa saavutti pienen enemmistön, alkoi vasemmiston puolelta hallitusta ja landstingiä vastaan se suuri valtiollinen taistelu, jonka tarkoituksena oli määräävän vallan hankkiminen folketingille ja joka painoi leimansa Tanskan julkiseen elämään kokonaisen miespolven ajaksi. Tässä taistelussa B. oli vasemmiston huomattavimpia johtomiehiä. Hän otti siihen osaa hehkuvalla innolla ja uupumattomalla sitkeydellä, vastustaen väliaikaisia finanssilakeja, Kööpenhaminan linnoittamista ja kaikkea sovittelu- ja myöntyväisyyspolitiikkaa, mutta menettäen jyrkän esiintymisensä johdosta toisinaan myöskin puolueensa enemmistön kannatuksen; 1883-87 hän oli folketingin puheenjohtajana ajaen silloin „visne-politikin" nimellä tunnettua jarrutuspolitiikkaa Estrupin ministeristöä vastaan. V. 1886 B. tuomittiin kuuden kuukauden vankeuteen, koska oli antanut aiheen siihen, että eräässä Holstebrossa pidetyssä kokouksessa kaupungin pormestari oli väkisin viety kokoushuoneesta ulos. B. oli ennen kaikkea etevä puolueen järjestäjä ja agitaattori; hän perusti suuren joukon sanomalehtiä. [H. Nutzhorn, „Til minde om C. Berg".] *J. F.*

Berg, Fredrik Teodor (1806-87), ruots. lääkäri ja tilastotieteilijä. Hänen ansionsa lääkärinä koskevat etupäässä pediatriikkaa. Huomattavin on hänen toimintansa tilastotieteen alalla. Hänet määrättiin 1850 kuninkaallisen tabellikomissionin jäseneksi ja sittemmin sihteeriksi. Kun sitten tilastollinen keskustoimisto perustettiin (1879), tuli hänestä sen ensimäinen ylipäällikkö. Hän julkaisi m. m. „Dödligheten i första lefnadsåret" (1869), „Årstidernas inflytande på dödligheten" (1879).

Berg, Friedrich Wilhelm Rembert, (1794-1874)), kreivi, Suomen kenraalikuvernööri, sotamarski. B. otti v:sta 1812 lähtien upseerina osaa Napoleonia vastaan tehtyihin sotaretkiin; yleni everstiksi 1820; palveli sitten jonkun aikaa Venäjän ulkoasiainministeriössä; otti kenraalimajurina osaa Turkin sotaan 1828-29 ja Puolan kapinan kukistamiseen 1831, jolloin osoitti suurta sekä sotilaallista että diplomaattista kykyä ja ylennettiin kenraaliluutnantiksi. B. oleskeli tämän jälkeen 12 vuotta Varsovassa johtaen sotilaallistopografisia töitä Puolassa; tuli 1843 jalkaväen kenraaliksi. Unkarin kapinan aikana hän Nikolai keisarin valtuutettuna seurasi Itävallan hallitsijaa. Itämaisen sodan aljettua B. nimitettiin Viron sotakuvernööriksi, samana v:nna 1854 Suomen v. t. kenraalikuvernööriksi ja 1855 Suomen kenraalikuvernööriksi; 1856 hänet korotettiin suomalaiseksi kreiviksi. Suomen kenraalikuvernöörinä B. osoittautui erinomaisen toimeliaaksi, mutta samalla omavaltaiseksi hallitusmieheksi. Hän harrasti varsinkin maamme taloudellista vaurastuttamista, elinkeinojen ja kulkuneuvojen parantamista. Suomen ensimäinen rautatie, Helsingin-Hämeenlinnan rata, syntyi etupäässä hänen alkuunpanostaan. Myöskin kansakoululaitoksen perustamista ja suomenkielisen väestön kohottamista hän harrasti, m. m. peruutettiin 1860 hänen toimestaan v:n 1850 sensuuriasetus suomenkielisten kirjain painattamisesta. Mutta Nikolai keisarin itsevaltaisen järjestelmän palveluksessa kasvaneena hän vihasi julkista arvostelua ja valtiollista vapautta, valvoi ankarasti sanomalehdistöä ja vastusti valtiopäiväin kokoonkutsumista. V. 1861 B. sai eron kenraalikuvernöörin virasta. Pian hänen hallintokykyänsä kysyttiin toisella taholla. V. 1863 hänet nimitettiin Puolan käskynhaltijaksi, jossa toimessa ollessaan tarmokkaasti kukisti Puolan kapinan ja muodosti tästä maasta „Veikselin maakunnan". V. 1866 B. sai sotamarskin arvon. *J. F.*

F. W. R. Berg.

Berg, Johan Fridtjuv (s. 1851), ruots. koulumies ja politikko; suoritti kansakoulunopettajatutkinnon 1875; on v:sta 1881 opettajana Tukholman kansakouluissa. B. on v:sta 1891 Tukholman edustajana valtiopäiväin toisessa kamarissa ja oli 1895-96 kirkollisasiain departementin päällikkönä Staaffin ministeristössä. Hän on erityisesti harrastanut kansakoululaitoksen kehittämistä, m. m. kansakoulun muodostamista oppikoulujen pohjakouluksi; ottanut osaa „Svensk läraretidningin" toimittamiseen, julkaissut useita kasvatusopillisia y. m. kirjoituksia, m. m. „Folkskolan som bottenskola" (1883).

Berg, Karl Heinrich Edmund von (1800-74), saks. metsänhoitomies, vv. 1845-66 Tharandtin metsäakatemian johtaja (Saksissa). Kävi 1858 Suomessa voidakseen asiantuntijana antaa lausunnon Suomen metsänhoitolaitoksen sekä metsäopetuksen järjestämisestä, tehden samalla laajan matkan Helsingistä Tampereen ja Oulun kautta Lappiin, josta hän palasi Karjalan kautta Helsinkiin. Toiminut ahkerana metsäkirjailijana, m. m. „Tharander forstliche Jahrbücher"in päätoimittajana; julkaissut mainitussa aikakauskirjassa verrattain hyvän kuvauksen Suomen metsistä („Die Wälder in Finland"). *A. C.*

Berg, Olavi (Olli Vuorinen) (s. 1842), runoilija, kansakoulunopettaja, syntynyt Uukuniemessä. On julkaissut kokoelman vaatimattomia lyyrillisiä runoja „Sepitelmiä", sekä ansiokkaan kokoelman pirteitä kansanelämän kuvauksia: „Kotikuusen kuuluvilta, pieniä pakinoita". Ahkera, taitava suomentaja. *V. K-i.*

Berg (Kallio), Samuli Kustaa (1803-52), runoilija, syntynyt Oulussa, J. V. Snellmanin koulu- ja ylioppilastoveri. Antautui yliopistossa aluksi tutkimaan klassillista filologiaa, jotka tutkimukset lienevät vaikuttaneet hänen myöhempään runoiluunsa, antaen sille sen tyvenen, kirkkaan monumenttaalisen sävyn, joka on niiden tunnusmerkkinä. Mutta silmäsairauden takia hän sitten vaihtoi alaa ja tuli, suoritettuaan juridisen tutkinnon 1830 auskultantiksi Vaasan hovioikeuteen. Silmäsairauden yhä pahettua, huolimatta ulkomaille tehdystä parannusmatkasta, täytyi hänen erota toimestaan ja

työskennellä aluksi lastenopettajana, kunnes hän muutaman nuoruudenystävänsä toimesta sai tyyssijan Uskelassa, jossa vietti viimeiset sairaalloiset vuotensa. — Runoilijana B. käytti salanimeä Kallio. Hänen runonsa, vaikka ovatkin harvat luvultaan, — hän julkaisi niitä 5 Gottlundin Otavassa (1832) ja muutamia Oulun Viikkosanomissa (1840), — ovat miehekkään sävynsä ja taotun, kajahtavan kielensä vuoksi piirtäneet Kallion nimen pysyväisesti suomalaisen kirjallisuuden historiaan. Niistä mainittakoon tunnetut, ja kaikissa antologioissa esiintyvät „Oma maa" ja „Soidin". *V. K-i.*

Bergamaski-tanssi, bergamolainen tanssi, joka pohjoismaihin saapui 1600-luvulla ja muuttui vähitellen kansantanssiksi.

Bergamo. 1. Pohjois-Lombardian provinssi Italiassa, 2,759 km², 510,342 as., 185 km²:llä. Väestöä, n. s. bergamaskeja, pidetään raakana ja viekkaana kansana. — 2. Edellämainitun provinssin pääkaupunki 50 km Milanon koillispuolella, kauniilla paikalla Valle Brambana ja Valle Seriana laaksojen yhtymäkohdassa, n. 380 m yl. merenp., n. 48,000 as. Vilkas teollisuuskaupunki. Vanhassa kaupunginosassa on useita huomattavia muistomerkkejä ja rakennuksia, kuten Palazzo Vecchio, Santa Maria Maggioren kirkko (rakenn. 1137) y. m. *W. S-m.*

Bergamotti ks. Päärynä ja Citrus.

Bergamotti-öljy, bergamo-öljy, *Citrus Bergamian* hedelmänkuorista saatu, haihtuva öljy; saadaan etupäässä Kalabriasta ja valmistetaan samantapaisesti kuin sitruunaöljy; kevyt, heikosti viheriänkeltainen, miellyttävänhajuinen; maku hiukan katkera ja hapan. Kemialliselta kokoumukseltaan se on erinäisten hiilivetyjen (terpeenien) ja niiden muuttumistuotteiden seos. *S. V. H.*

Bergbom-suku on kotoisin Ruotsista ja siirtyi Suomeen 1700-luvun alussa.

1. Johan Erik B. (1796-1869), senaattori, tuli Viipurin hovioikeuden asessoriksi 1839, hovioikeudenneuvokseksi 1850, senaatin oikeusosaston jäseneksi 1851; oli jäsenenä useissa komiteoissa, m. m. Saimaan kanavan rakennusta varten asetetussa komiteassa 1845, puheenjohtajana niissä kahdessa komiteassa, joiden tuli laatia erinäisiä esitysehdotuksia 1863-64 ja 1867 valtiopäiville; kävi 1863 Ruotsissa ja Saksassa tutkimassa näiden maiden koppivankiloita, josta matkasta julkaisi kertomuksen. — 2. Erik Ossian B. ks. Vuorenheimo.

3. Emilia Sofia B. (1834-1905), Joh. Erik B:n tytär, synt. 7 p. helmik. 1834. Lahjakas, henkisesti virkeä, toimelias nainen, hoiti äidin kuoltua isänsä taloutta ja nuorempien siskojensa (muun muassa Kaarlon) kasvatusta. J. V. Snellmanin ja Fredr. Cygnæuksen läheisenä ystävänä hän omisti heidän isänmaallisen ja humanistisen elämänkatsomuksensa ja tuli siten kansallisen herätysaikamme ainoaksi naiselliseksi edustajaksi. Vaikka hänellä oli paljon lukutietoja (hän luki ja puhui viittä kieltä) eikä ollut vailla kirjailijalahjoja, on hänen vaikutuksensa pääasiallisesti ollut käytännöllistä laatua. Aikanaan pääkaupungin ensi rivin naisia hän oli johtavana henkenä lukuisissa yhteisissä yrityksissä milloin mitäkin isänmaallista sivistystarkoitusta varten. Sitä paitsi hän oli 25 vuotta rouvasväen yhdistyksen rahastonhoitajana — ensimäinen nainen siinä virassa — ja 1869-1900 kirjanpitäjänä hypoteekkiyhdistyksessä — ehkä ensimäinen nainen sentapaisessakin toimessa meillä. Mutta kun hänen veljensä Kaarlo oli tullut Suomalaisen teatterin johtajaksi, hän otti omakseen veljen elämäntehtävän, käyttäen siihen koko ihmeellisen tarmonsa. Alussa hän miltei yksin ja ilman maksua hoiti teatterin vaikeita raha-asioita ja myöhemminkin hän alinomaa huolehti niistä.

Emilia Bergbom.

Sen ohella oli puvuston hankinta ja valvonta hänen toimenaan ja vihdoin hän otti osaa, sanalla sanoen, kaikkeen teatterielämään. Kuinka äärettömän paljon hän on kansallisen näyttämön hyväksi puuhannut, se on selvinnyt vasta hänen kuolemansa jälkeen hänen hämmästyttävän laajasta kirjeenvaihdostaan. Mutta miten tärkeää tämä lieneekin, niin oli nuorelle teatterille ja sen menestykselle sitäkin suurenarvoisempaa, että tämä korkeasti sivistynyt, kaikkien kunnioittama nainen antoi taidelaitoksen johdolle sen kasvattavan, siveellisen auktoriteetin, joka alusta alkaen kohotti sen tavallisia teatterijoukkoja ylemmäksi. Emilie ja Kaarlo Bergbomin kunniakas elämäntyö on muistossakin yhteinen. B. kuoli Helsingissä 28 p. syysk. 1905. [Eliel Aspelin-Haapkylä, „Suomalaisen teatterin historia".] *E. A:n-H.*

4. Kaarlo Juhana B. (1843-1906), kirjailija, Suomalaisen teatterin perustaja ja ensimäinen johtaja; edellisen veli, synt. 2 p. lokak. 1843 Viipurissa, mutta asui jo 1840-luvun lopulta Helsingissä; ylioppilas 1859, filos. kand. 1863, filos. tohtori 1868 (väitöskirja: „Om det historiska dramat i Tyskland"). Bergbomilla oli rikkaat, nerolliset hengenlahjat, joten hänellä oli useampia elämänuria valittavana: soitannollisen taiteilijan, runoilijan ja tiedemiehen. Ensiksi hän aikoi runoilijaksi ja

Kaarlo Bergbom.

oleskellessaan suomen kieltä oppimassa Saarijärvellä hän kesällä 1863 sepitti ruotsiksi murhenäytelmän „Pombal ja jesuiitat" (näytelty alkukielellä 1865 ja 1868 sekä suomennettuna 1908), laatuaan hämmästyttävä kyvynnäyte nuorukaiselta, joka ei ollut 20 vuotta täyttänyt. „Siinä on", sanoo eräs senaikuinen arvostelija, „draamallista eloisuutta ja tarmoa, jaloa henkeä, runollista lentoa, suurta aaterikkautta, selväpiirteisiä luonteita ja kaunista, ytimekästä kieltä",

joskin myös kypsymättömyydestä johtuvaa liioittelua ja keskittymisen puutetta. Fredr. Cygnæus vertasi sitä Schillerin nuoruudenteoksiin ja muissakin se herätti suuria toiveita, ja Bergbom itse hautoi uusia draama-aiheita (Saul, Tuomas piispa y. m.) ; mutta sittenkin kaikki raukesi tyhjiin. Kansallisuusaatteen läpitunkemana B. ei voinut ajatellakkaan olla muuta kuin suomenkielinen runoilija, ja tätä kieltä, kansansa kieltä hän ei kyennyt niin omakseen omistamaan, että hän olisi voinut vapaasti käyttää sitä runoilijana! Hän kirjoitti vielä vain yhden draaman, nimittäin 2-näytöksisen tragedian „Paola Moroni" (1870). — Syksyllä 1865 B., J. V. Calamniuksen, Jaakko Forsmanin ja F. Peranderin kanssa perusti Kirjallisen Kuukauslehden. Siinä hän 1866-70 pääasiassa julkaisi, paitsi kolmea novellia, kirjallisia arvosteluja, ollen ensimäinen, joka suomenkielisenä kriitikkona asiantuntemuksella, ymmärtämyksellä ja myötätuntoisuudella seurasi alkavan kirjallisuutemme vaatimattomia ilmiöitä. — Raskaalla mielellä luovuttuaan runoilijatuumistaan B. mietti tiedemiehen uraa. Jo kouluajoilta saakka hän oli hankkinut itselleen erinomaisen laajat tiedot etenkin historiassa ja kulttuurikansojen kirjallisuudessa, ja kirjallishistorian alalla hän alkoi suunnitella suuria teoksia. Turhaan hän kuitenkin kolme kertaa anoi matka-apurahaa yliopistolta, ja kun hän 1871 omin varoin oli tehnyt 9-kuukautisen opintomatkan Saksaan, näytti siltä kuin hänen täytyisi elääkseen turvautua koulunopettajan päiväläistyöhön; mutta silloin tarjoutui hänelle aivan erikoinen tehtävä — suomenkielisen näyttämön luominen — jossa kaikki hänen lahjansa ja tietonsa olivat hänelle verrattomaksi hyödyksi. Jo ennen ulkomaanmatkaansa B. oli 1869-70 toimeenpannut sarjan suomalaista yleisöä innostuttavia puhe- ja laulunäytäntöjä, jotka todistivat suomalaisen teatterin mahdollisuuden ja samalla osoittanut omistavansa harvinaisen johtajakyvyn. Nyt hän kevätkaudella 1872 toimeenpani uusia samanlaatuisia näytäntöjä sekä julkaisi repäisevän kritiikin „nykyisistä teatteri-oloistamme", jossa hän näyttäen Helsingin ruotsalaisen teatterin kansallisen ja taiteellisen mitättömyyden suunnitteli todellisen kansallisteatterin ohjelman ja päämäärän. Välitön seuraus tästä oli S u o m a l a i s e n t e a t t e r i n perustaminen 22 p. toukok. 1872. — Siitä lähtien B:n elämäkerta on sama kuin Suomalaisen näyttämön historia, sillä kaiken voimansa ja aikansa hän uhrasi tälle taidelaitokselle. Alkuvuosina, jolloin hänen johtajapalkkansa oli aivan mitätön, hän tosin hoiti Morgonbladetin ulkomaanosastoa, mutta teatteri oli kuitenkin hänen päähuolenaan. Suomalaisen oopperan aikana 1873-79 olivat huolet kaksinkertaiset, sillä olihan silloin kaksi näyttämöä hoidettavana. Että B., jolla ei koskaan ollut apumiestä, joka pitemmäksi aikaa olisi voinut vapauttaa hänet johtajatoimesta (ansiokkaat avustajat Oskari Vilhon ja Niilo Salan häneltä ryösti sairaus ja kuolema), kesti niin kauan kuin hän kesti, siitä tulee kiitos hänen sisarelleen, Emilia Bergbomille (ks. t.), joka alusta loppuun verrattomalla uskollisuudella auttoi ja tuki veljeänsä. Teatteri oli sisaruksille yhteinen elämänasia tavalla ja määrässä, jolla tuskin on vertaa. Kumminkin oli ohjelmiston määrääminen, harjoitusjohto ja näyttämöllepano, siis koko varsinainen taiteellinen puoli, veljen käsissä, ja erinomaisen johdonmukainen hän tässä kaikessa oli. Esitettäväksi hän ensiksikin otti kaikki, mitä kelvollista kotimainen kirjallisuus tarjosi, toiseksi mitä mahdolliseksi katsoi kulttuurimaiden klassillisesta kirjallisuudesta ja kolmanneksi myöskin mitä pätevää hän tapasi uusimmassa, lähinnä pohjoismaisessa kirjallisuudessa, jonka loistokausi sattui yhteen B:n oman ajan kanssa. Siten hän pysytti ohjelmiston taiteellisesti ja siveellisesti korkealla kannalla — toisessa tai toisessa suhteessa ala-arvoinen ei tullut kysymykseen. — B. oli kasvanut romanttisten vaikutusten alaisena, mutta hänen taideaistinsa oli sittenkin pohjaltaan realistinen. Hänen historiallisesti kehitetty tyylikäsityksensä näyttäytyi siinä, että hän tarkoin tavoitteli eriaikaisille runoilijoille omituista väriä ja tunnelmaa, mutta aina ja kaikessa taiteessa hän ensi kädessä harrasti luontoa ja totuutta, ja sentähden hän antoi niin suurta arvoa esim. Kiven ja Minna Canthin realismille ja pyysi ohjata näyttämötaidettamme noita johtotähtiä kohti. — Itse B. ei saanut aikaa kirjoittaa, mutta silti hänellä on suuri ansio 1880-luvulla tapahtuneessa draamarunouden elpymisessä. Kaikkiin Minna Canthin varhaisempiin näytelmiin hän on neuvoillaan suuresti vaikuttanut, ja G. von Numersin näytelmät — etenkin Eerikki Puke, Kuopion takana ja Elinan surma — ovat suorastaan tuloksia yhteistyöstä hänen ja Numersin välillä, ja muutenkin on harva alkuperäinen draama hänen aikanaan tullut näyttämölle hänen enemmän tai vähemmän avustamattaan tekijää. B. ymmärsi, että kansallisen draamarunouden kehitys on kansallisen näyttämötaiteen tärkeimpiä ehtoja. — Kesäkaudet, jolloin B. oli vapaa, hän vietti miltei säännöllisesti ulkomailla, elämänsä loppupuolella usein parantoloissa virkistääkseen voimiaan, mutta aina samalla myöskin lisätäkseen tietojaan teatterin ja kirjallisuuden alalla, jolla hän varmaan oli aikansa perehtyneimpiä näyttämönjohtajia. — Kesämatkallaan 1903 Bergbomia Genovassa kohtasi halvaus. Vuoden päästä hän oli siksi toipunut, että hän vielä näytäntökautena 1904-05 sisarensa kanssa johti teatteria, mutta toukokuun lopussa he erosivat 33-vuotisesta työstään. Mutta silloin olikin heidän voimansa lopussa: sisar kuoli neljä kuukautta sen jälkeen ja veli neljä kuukautta sisarensa poismenon jälkeen. — Kaarlo B. oli nuorin ja viimeinen niitä Suomen merkkimiehiä 19:nnen vuosis. alkupuolelta, jotka ovat laskeneet perustukset suomalais-kansalliselle sivistyselämälle. Hänen ja hänen sisarensa haudalle pystyttivät $^{2}/_{10}$ 1907 kiitolliset kansalaiset yhteisen muistopatsaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on julkaissut B:n etevimmät kirjalliset tuotteet nimellä: Kaarlo Bergbomin kirjoitukset I-II, 1907-08. [Eliel Aspelin-Haapkylä, „Suomalaisen teatterin historia".] *E. A:n-H.*

Bergby l. **Bercby,** kylä Vöyrissä, tunnettu G u l l d y n t i n löydöistä (ks. G u l l d y n t).

Bergelmer, skand. tarustossa jättiläinen, joka vaimoineen yksin pelastui, kun muut jättiläiset hukkuivat surmatun Ymerin vereen.

Bergen. 1. Hiippakunta Norjassa, 39,331 km², 342,688 as. (1900), 8 km²:llä. Pohjoisessa se

rajoittuu Tronhjemin, idässä Kristiaanian, etelässä Kristiansandin hiippakuntiin sekä lännessä Pohjanmereen. — 2. Samannimisen Norjan hiippakunnan tärkein kaupunki, 82,200 as. (1907). B. kohoaa pengermäisesti hyvän ja syvän, linnoitetun sataman ympärillä. Ilmanala on leuto (keskilämpö 8,1°), vaikkakin usein sataa. Vanhojen kaupunginosien kadut ovat ahtaat, epätasaiset ja kierot; pääkatu on nimeltään Strandgaden (rantakatu). B:ssä on 1537 uudestaan rakennettu tuomiokirkko, 7 osaksi hyvin vanhaa kirkkoa, linna (Bergenhus), museoita, kouluja, julkinen kirjasto y. m. Asukkaat harjoittavat kala-, terva-, rasva-, talja- ja puukauppaa sekä suurta laivanrakennusta. Tuonti oli 1904, 78 milj. markan ja vienti 35 milj. markan arvoinen. Merikauppa on Norjan suurin. B:llä oli 1906 291 kauppalaivaa; niitten lastauskyky nousi 359,000 tonniin. B:ssä on piispanistuin sekä hiippakunnan amtmannin ja hiippakunnan ylioikeuden virastot. B. perustettiin v:n 1070 tienoilla. 1350-1630 oli siellä Hansa-liiton konttori. B. on norjalaisen merimieslähetysseuran (Foreningen til evangeliets forkyndelse for skandinaviske sømænd i fremmede havne) pääpaikka.
W. S-m (K. R. B.)

Bergen, Karl Fredrik Berndt von (1838-97), ruots. kirjailija ja luennoitsija, kirjoitteli varsinkin uskonnollisista kysymyksistä, sittemmin myöskin spiritismistä ja teosofiasta; luennoissaan hän varsinkin esitti uudenaikaisen maailmankatsomuksen kehitystä; kävi myöskin Suomessa 1884, jolloin hänen esiintymisensä synnytti jonkunverran melua ja antoi m. m. aihetta eräille yliopiston opettajille ruveta arvostelemaan hänen mielipiteitään.

Bergendal, David (s. 1855), ruots. eläintieteilijä, tuli Lundin yliopiston professoriksi v. 1904. Julkaissut lukuisia tutkimuksia etenkin nemertiini- ja turbellaarimadoista.

Bergenheim, aatelis- ja vapaaherrasuku, kotoisin Värmlannista Ruotsista.

1. Jonas Ferdinand B. (1796-1847), kuvernööri, sai ensimäisen kasvatuksensa Tukholmassa, jossa myös opiskeli taidemaalausta, jota sittemmin harjoitti menestyksellä. Opiskeltuaan sitten Turun yliopistossa B. joutui sotilasuralle, kohosi yliesikuntaan, toimi topografina ja otti m. m. osaa Persian sotaan ja Turkin sotaan 1828. Sittemmin B. johti rajankäyntejä, tuli 1843 Suomen maanmittauksen ylitirehtööriksi ja 1845 Vaasan kuvernööriksi. B. oli etevä upseeri ja taitava topografi; kuvernöörinä suosittu.

2. Edvard B. (1798-1884), arkkipiispa, synt. Vaasassa, opiskeli Turussa ja Tartossa, tuli fil. tohtoriksi ja historian opettajaksi Haminan kadettikouluun 1823 ja historian lehtoriksi Turun kymnaasiin 1832. V. 1840 B. avasi Turussa yksityisen reaalikoulun ja kymnaasin, joka sisäoppilaslaitoksineen oli sotilaalliseen tapaan järjestetty ja jossa uusilla kielillä, varsinkin venäjällä, sekä Venäjän historialla oli hyvin huomattava sija. Koulu kuitenkin lakkasi jo 1843. Melartinin jälkeen B., joka 1830 oli vihitty papiksi, 1850 nimitettiin arkkipiispaksi, vaikka oli vaalissa ainoastaan toisella sijalla. B. oli taitava ja tunnollinen virkamies ja kiinnitti erityistä huomiota lukutaidon edistämiseen ja hyvän järjestyksen ylläpitämiseen. Komiteatöissä sekä koulu- ja kirkollisissa että valtiollisissa asioissa häntä käytettiin ahkerasti. Suurta taitoa hän osoitti puheenjohtajana pappissäädyssä valtiopäivillä 1863-78 sekä kirkolliskokouksessa 1876. *J. G.*

Bergenhus, linna Bergenin vieressä Norjassa; sen mukaan on nimitetty Bergenhusin lääni l. amti, joka 1763 jaettiin kahtia: Søndre B:s amti ja Nordre B:s amti, jonka lisäksi 1831 Bergen tuli eri amtiksi.

Bergenstjerna *[-šär-]*, John (1618-76), ruots. amiraali, otti osaa useaan taisteluun Ruotsin-Tanskan sodassa 1643-45. Tehtyään sitten laajoja purjehdusretkiä ulkomailla B. nimitettiin 1651 luutnantiksi amiraliteettiin ja Ruotsin-Tanskan sodassa 1657-59 osoittamastaan urhoollisuudesta ylennettiin amiraaliksi sekä korotettiin aatelissäätyyn (B:n aateliton sukunimi oli Berg). B. kuoli 1676 amiraalilaivassaan ja on haudattu puolisoineen Lemlannin kirkkoon, jolle he ovat lahjoittaneet alttaritaulun. B. omisti Haddnäsin tilan Lemlannissa. *K. S.*

Bergenstråhle-suku, ruots. aatelis- ja vapaaherrasuku, lähtenyt porvarillisista Wetterberg- ja Rudman-suvuista. 1. Johan B. (1756-1840), kenraalimajuri, yleni Uudenmaan jalkaväessä ja Länsi-Pohjan rykmentissä. B. oli johtamassa 1,000 miestä, jotka 1/6 1808 lähetettiin Uumajasta valloittamaan takaisin Vaasan kaupunkia. Retkikunta pääsikin sinne 25/6, mutta B. haavoitettiin 3-tuntisen taistelun jälkeen, hän ja osa hänen joukostaan joutui vangiksi. Muu osa palasi maallenousupaikalle ja pääsi laivoilla Uuteen-Kaarlebyyhyn. — 2. Klas Gabriel B. (1787-1864), edellisen velipuoli, maaherra, otti osaa kapteenina Ahvenanmaan retkikuntaan 1808 sekä Saksan ja Norjan sotaretkeen 1813-1814. Nimitettiin 1835 Jönköpingin läänin maaherraksi. *K. S.*

Bergerac *[beržəra'k]*, Savinien Cyrano de (1619-55), ransk. kirj. Gascognesta, maan kuulu pitkän nenänsä ja lukuisien kaksintaistelujensa vuoksi. Erottuaan sotapalveluksesta 1640 hän antautui kirjailijaksi, kirjoittaen tragedioja ja komedioja, kuten „Le pédant joué”, josta Molière on lainannut kohtia Scapin'iinsa, sekä mielikuvitusrikkaat satiiriset proosateoksensa „Voyage dans la lune” ja „Histoire comique des états et empires du soleil”, jotka ovat olleet esikuvina Swiftin, Holbergin ja Voltairen satiireille. E. de Rostand on runollisen vapaasti käsitellyt B:n elämää näytelmässään „Cyrano de Bergerac”. *V. K-i.*

Bergfalk, Per Erik (1798-1890), ruots. lainoppinut ja lainopin professori Upsalan yliopistossa. B:lla, jonka harrastus ulottui miltei kaikille inhimillisen tietämisen aloille, on sangen huomattava sija Ruotsin oikeushistorioitsijain joukossa. Erityisesti hän oli Ruotsin taloudellisten asetusten tarkka tuntija ja useimmat hänen lukuisista teoksistaan ja kirjoituksistaan kuuluvatkin taloudellisen oikeuden ja sen historian alalle.

Berggreen, Andreas Peter (1801-80), tansk. säveltäjä; on julaissut laajan kokoelman eri maiden kansansävelmiä, ei tieteellisessä, vaan käytännöllisessä tarkoituksessa. Siitä syystä ne ovat pianosäestyksellä varustetut ja niihin on tehty ajan maun mukaisia melo-

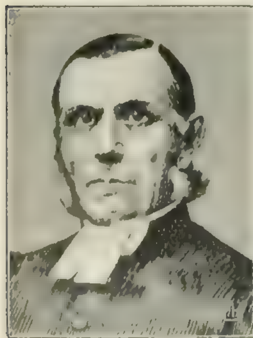
disiakin muutoksia. B. toimitti v:sta 1836 musiikkilehteä „Musikalisk Tidende". *I. K.*

Berggren, Jakob (1790-1868), ruots. matkakertoilija, oli v:sta 1818 ruots. lähetystön pappina Konstantinopolissa, matkusti Syyriassa, Palestiinassa ja Egyptissä sekä Venäjällä ja määrättiin 1828 kirkkoherraksi Skällvikiin Linköpingin hiippakunnassa. Hän kirjoitti m. m. „Resor i Europa och Österländerna" (1826-28) ja „Guide français-arabe vulgaire" (1844). *K. T-t.*

Berggren, Sven (s. 1837), ruots. kasvitieteilijä, synt. Skånessa Hörin pitäjässä. Oltuaan dosenttina ja ylimääräisenä professorina Upsalassa (1866-83) B. tuli professoriksi Lundin yliopistoon; erosi 1902. Otti osaa ruotsalaisiin napaseuturetkiin Huippu-vuorille 1868 ja Grönlantiin 1870, jolloin hän yhdessä A. E. Nordenskiöldin kanssa teki kuuluisan jalkamatkan sisämaan jäälle. 70-luvulla hän kävi Uudessa Seelannissa ja matkusti maan ympäri. Tuonut retkiltään runsaita, varsinkin kasvitieteellisiä kokoelmia. Julkaissut useita teoksia sammalista ja kuvauksia napaseutujen kasvistosta.

Bergh, savolainen suku, jonka jäsenistä useat ovat olleet pappeja; on lähtöisin Suonenjoelta, jossa sen kantaisä Kaarle Fredrik B. (1763-1844) oli ensin pitäjänapulaisena, sitten kappalaisena.

1. Juhana Fredrik B. (1795-1866), pappi, syntynyt Suonenjoella, tuli papiksi 1818. Saatuaan Pälkjärvellä apulaispappina toimiessaan vaikutuksia Henrik Renqvistiltä (ks. t.) B. määrättiin 1823 kirkkoherranapulaiseksi Kuopioon, joutuen siellä Savon heränneitten pariin ja yhtyen tähän liikkeeseen. Nurmijärven kappalaisena (1826-43) hän rupesi perustamaan sunnuntaikouluja, tullen tämän kansan uskonnollisessa kasvatuksessa niin tärkeän liikkeen alkuunpanijaksi maassamme. Vv. 1836-38 B. otti osaa herännäisyyslehtien „Hengellisiä Sanomia" ja „Tidningar i andliga ämnen", 1839-41 „Evangeliskt veckobladin" toimitukseen. V. 1843 B. tuli kirkkoherraksi Jaakkimaan, 1857 Rantasalmelle, 1861 hän oli jäsenenä kansakoululaitoksen perustamiskomiteassa, 1862 tammikuun valiokunnassa, 1863 kirkkolakikomiteassa, valtiopäivillä 1863-64. Jumaluusopin tohtori 1864. B. oli aikanaan maamme etevimpiä pappeja, mutta uskonnollisen liikkeen johtajan ominaisuuksia hänellä ei ollut. Hänen kuolemansa jälkeen julkaistiin „T:ri J. F. Bergh'in Postilla eli Saarnakirja" (1875), joka on laajalle levinnyt, sekä „Ahti-, Katkismus- ja Erityis-Saarnakirja" (1879).

Julius Immanuel Bergh.

2. Julius Immanuel B. (1810-78), edellisen veli, jumaluusoppinut, koulumies, Limingan kirkkoherra, myöhemmän herännäisyyden huomattavimpia pappisedustajia, synt. Suonenjoella. Päästyään 1836 filosofian maisteriksi B. tuli hebrean kielen ja kirjallisuuden dosentiksi yliopistoon 1839, jumaluusopin kandidaatiksi 1844, v. t. jumaluusopin lehtoriksi vasta perustettuun Kuopion lukioon samana, vakinaiseksi seur. vuonna. Koko Kuopiossa oloaikansa B. valvoi innolla lukion parasta, mutta varsinkin vv. 1850-53, jolloin hän oli sen rehtorina. 1851-61 B. oli Kuopion tuomiokapitulin jäsenenä, 1861 hänet nimitettiin Limingan kirkkoherraksi. Jumaluusopin tohtori 1864. Yhtenä Paavo Ruotsalaiseen (ks. t.) liittyvän herännäisliikkeen hartaimmista edustajista, syvätietoisena ja hurskaana miehenä B. oli laajalti tunnettu ja kunnioitettu pappi, jonka taitoa käytettiin lukuisissa kirkollisissa ja valtiollisissa tehtävissä, kuten suomalaisessa raamatunkäännöskomiteassa, valtiopäivillä y. m. Kirjoituksista mainittakoon, paitsi yliopistollista väitöskirjaa, „Försök till framställande af kyrkans förhållande till verlden i närv. tid" (Kuopio 1847), „Lyhykäinen johdatus tunnustuskirjoihin" (Vaasa 1849), „Hos hvem finnes den Helige Ande?" (Kuopio 1859), „Försök t. granskning af det kyrkliga inspirationsbegreppet" (Kuopio 1864). Kuten veljensäkin (ks. edell.), B. oli myöskin osallisena herännäisyyslehtien „Hengellisiä Sanomia" ja „Tidningar i andliga ämnen" toimituksessa. *A. J. P-ä.*

3. Mimmi (Jemima) B. (s. 1845), edellisen tytär; seurasi jonkun aikaa opetusta Jyväskylän seminaarissa ja Helsingin Suomal. jatko-opistossa; toiminut sitten tyttökoulun ja vankilan opettajana ja jatkoluokkien johtajattarena Oulussa. B. on tunnettu kristillisessä hengessä harjoittamastaan hyväntekeväisyydestä, joka varsinkin on kohdistunut vankeihin. Pyhäkouluasian lämmin harrastaja. B. on julkaissut useita alkuperäisiä, sisällykseltään uskonnollis-siveellisiä kirjasia sekä suomennoksia.

Bergh. 1. Johan Edvard B. (1828-80), ruots. maisemamaalari, Gude'n oppilas, taideakatemian professori Tukholmassa. Koivulehtojen ja järvirantojen, koko pohjoismaisen kesän sulon maalaaja. *V. K-i.*

2. Sven Richard B. (s. 1858), ruots. taidemaalari ja kirjailija, edellisen poika, nykyaikaisen taiteen etevimpiä edustajia Ruotsissa. Hänen taiteessaan on ennenkaikkea nerokkuutta, harkintaa ja impressionistista elävyyttä, korkeimmilleen se kohoaa hänen muotokuvissaan. *R. E. H.*

Bergh, Johan Herman Edvard (1829-1903), suom. lakimies ja yhteiskunnallinen kirjailija. Ahkera sanomalehtimies, otti tehokkaasti osaa sanomalehtien Morgonbladet, Åbo Underrättelser, Papperslyktan sekä Helsingfors Dagbladet toimitukseen; myöhemmin, vakinaisesta sanomalehtimiestoimesta erottuaan, kirjoitti taajaan artikkeleita tähdellisimmistä yhteiskunnallisista kysymyksistä varsinkin Hufvudstadsbladetiin. Sitäpaitsi B. on julkaissut teokset „Juridiskt biträde för hvar man" („Neuvoja lakiasioissa"), „Vår styrelse och våra landtdagar", joka teos sisältää valtiopäivien historian vv. 1863-82, „Finlands statsrättsliga utveckling efter 1808", „Finland under det första årtiondet af Aleksander III:s regering" („Suomi Aleksanteri III:n ens. vuosikymmenenä"). — Paitsi kirjailijana B. on työskennellyt myöskin käytännöllisenä politikkona, ollen m. m. edusmie-

henä valtiopäivillä 1867 ja 1877-78. V:sta 1864 B. oli oikeusraatimiehenä Helsingissä. *V. K-i.*

Berghamn, saari ja luotsiasema Houtskarissa.

Berghaus. 1. Heinrich B. (1797-1884), saks. maantieteilijä, „Physikalischer Atlas" nimisen kartaston tekijä (1838-1848); tuottelias maant. kirjailija. — 2. Hermann B. (1828-90), saks. kartantekijä, edellisen veljenpoika, toimi Gothassa Justus Perthesin kartografisessa laitoksessa. B. on valmistanut useita eteviä karttateoksia, m. m. „Chart of the World" nimisen maailmankartan sekä uuden painoksen Heinr. B:n „Physik. Atlas"-teosta (1886-92).

Bergholm. 1. Florentin Wilhelm B. (1811-76), Suomen yliopiston voimistelulaitoksen yliopettaja. Voimistelun opettaja Helsingin ylemm. alkeiskoulussa 1842. Ensim. aliopettaja yliopistossa 1848, miekkailunopettaja 1853 sekä yliopettaja (ja miekkailunopettaja) 1854. Hoiti erinäisiä muita voimistelunopettajanvirkoja Helsingissä, antoi m. m. vv. 1864-73 kasvatusopillisen voimistelun opetusta Normaalikoulun opettajakokelaille. Erosi 1874. B. oli „Lingin systeemin" kannattajia maassamme. *-lskm-.*

2. Karl Axel B. (s. 1841), sukutieteilijä; fil. kandidaatti 1864, tuli historian ja ruotsin kielen lehtoriksi Mikkelin lyseoon 1878, Porvoon lyseoon 1885; toimittanut teoksen „Sukukirja Suomen aatelittomia sukuja" (1892-1901).

3. Vilhelm Ludvig B. (s. 1847), F. W. B:n poika, sairasvoimistelija, harjoitettuaan anatomisia ja fysiologisia opintoja yliopistossa ja opiskeltuaan voimistelua Tukholmassa vaikuttanut voimistelunopettajana 1872-98 ruotsalaisessa reaalilyseossa Helsingissä ja yliopiston miekkailunopettajana 1872-95. Tämän ohessa B. on tarmokkaasti harrastanut voimistelunopetuksen kohottamista, varsinkin käteisen sairasvoimistelun käytäntöön ottamista ja kehittämistä muiden lääkityshoitotapojen tasalle ja on voimistelunopettajille ja lääketieteen ylioppilaille aiotuilla valtionavustamilla opetuskursseillaan (1887-99) luonut varman pohjan mekanoterapian vastaiselle kehitykselle Suomessa. *A. H-n.*

Berghäll, Helsingin kaupunginosa, suom. Kallio. ks. Helsinki.

Bergiuksen laitos, Bergianska stiftelsen, testamenttilahjoitus, jonka P. J. Bergius v. 1784 teki Ruotsin tiedeakatemialle. Siihen kuului, paitsi suurempaa rahasummaa, etupäässä kasvitieteellisiä teoksia sisältävä kirjasto, herbario sekä isohko maatila, Bergielund, Karlbergsallé-puistokujan varrella Tukholmassa. Tänne perustettiin v. 1791 „Bergiuksen puutarha", jonka testamentin tekijän toivomuksen mukaan piti olla „puutarhakouluna valtakunnassa", mutta sen ohessa myös luonnontieteellisenä, varsinkin kasvitieteellisenä laitoksena. Melkein 400-vuotisen olemassaolon jälkeen myytiin vanha Bergielund ja puutarha muutettiin sijaan ostetun, Brunnsvikin rannalla sijaitsevan Haga-Frescati tilan alueelle. Vasta muuton jälkeen saatettiin Bergiuksen puutarhasta tehdä todellinen kasvitieteellinen puutarha.

Bergius. 1. Bengt (1723-84), ruots. virkamies ja historiantutkija (keräilijä), 1758 ylim. asessori. Palveli antikviteettivirastossa, sittemmin pankkikomisariuksena, oli ahkera historiallisten käsikirjoitusten kerääjä; hänen kokoelmansa joutuivat hänen kuoltuansa Ruotsin Tiedeakatemialle. Julkaisi „Nytt förråd af äldre och nyare handlingar, rörande Nordiska Historien" (1753-54) y. m. — 2. Peter Jonas (1730-90), ruots. lääkäri ja hist. kirjailija, edellisen veli, luonnontiedon professori 1761, collegium medicumin asessori 1766, julkaissut m. m. ansiokkaat teokset „Om Stockholm för 200 år sedan och Stockholm nu för tiden i anseende till handel och vetenskaper" (1758) ja „Materia medica" (1778). Testamentillaan hän lahjoitti Tiedeakatemialle kirjastonsa, kasvikokoelmansa ja Tukholman ulkopuolella olevan kartanonsa, jossa oli ylläpidettävä puutarhurikoulu, sittemmin n. s. Bergiuksen puutarha („Bergianska trädgården"). vrt. Bergiuksen laitos. *(K. G.)*

Bergius, Nicolaus, ruots. pappismies. Oltuaan v:sta 1687 pappina Tukholman ranskal.-luterilaisessa seurakunnassa, hän siirtyi 1700 Narvan kirkkoherraksi ja Inkerinmaan superintendentiksi ja sieltä samana vuonna Liivinmaan kenraalisuperintendentiksi; kuoli 1706. Hänellä oli syvät tiedot teologiassa, slaavilaisessa ja venäläisessä historiassa (josta kirjoitti keskeneräiseksi jääneen teoksen „Exercitatio historico-theologica de statu ecclesiæ et religionis moscoviticæ") ja uusissa kielissä. Kirkon miehenä hän oli kiivas puhdasoppisuuden puolustaja. Suurta huomiota herätti hänen romantillinen rakkaudenseikkailunsa kreivintyttären Kristina Juliana Oxenstjernan (k. 1701) kanssa. Tämän kanssa hän meni avioliittoon, jota aluksi pidettiin salassa; puolustaakseen vaimonsa kunniaa B. 1704 julkaisi hänen elämäkertansa. *J. G.*

Bergk, Theodor (1812-81), saks. filologi, professori Marburgissa, Freiburgissa ja Hallessa 1842-69. Julkaisi teoksen „Poëtæ lyrici græci", (5:s painos tekijän kuoleman jälkeen 1900), jonka ohella hän toimitti muitakin kreikkalaisia tekstijulkaisuja sekä sepitti kreikkalaista kirjallisuutta käsittävän teoksen „Geschichte der griech. Litteratur", (4 osaa, 1872-87). *E. R-n.*

Bergklint, Olof (1733-1805), ruots. pedagogi, pappi, runoilija ja estetikko. Estetikkona Boileaun oppilas; sepitti runoilijana ajan ranskalais-englantilaiseen malliin mieteperäis-lyyrillisiä runoja, kuten „Ode öfver motgång", „Den blinde", „Ode öfver lifvet", joissa hän kaunopuheisesti kuvaa ja ylistää luontoa. Hän oli J. G. Oxenstiernan kotiopettajana, ja tuntuu hänen vaikutuksensa tässä myöhemmin niin suuren maineen saavuttaneessa runoilijassa. B:n „Vittra arbeten" julkaistiin 1837. *V. K-i.*

Bergkvara, vanha kartano ja linna Värendissä Ruotsissa; aikoinaan Trolle-suvun oma; sittemmin vapaaherrakuntana annettu Kaarle IX:n aviottomalle pojalle Karl Gyllenhjelmille, nykyään Ruotsin suurimpia ja parhaimmassa kunnossa olevia maatiloja.

Bergman, Johan (s. 1864), ruots. klassillinen filologi ja arkeologi, v:sta 1901 antiikkisen kulttuurihistorian v. t. opettaja Tukholman korkeakoulussa, on julkaissut useita latinaista runoilijaa Prudentiusta käsitteleviä tutkimuksia sekä joukon muinaistiedettä ja vanhan ajan historiaa koskevia yleistajuisia esityksiä, kuten „På klassisk mark" (1896), „Pompeji" (1900) y. m. sekä käännöksiä latinasta. On Ruotsin huomatuimpia raittiusliikkeen kannattajia. *E. R-n.*

Bergman, Johan Gabriel (1732-93), lääkäri, synt. Porissa, tuli ylioppilaaksi 1751, opiskeli ensin teologiaa, mutta sitten matematiikkaa ja luonnontieteitä osaksi Turussa osaksi Upsalassa, fil. kand. 1756. jolloin J. Haartmanin johdolla aloitti lääkeopilliset lukunsa. 1766 B. väitteli tohtorinarvoa varten väitöskirjalla „De effectu et cura vitiorum diæticorum generali" ja nimitettiin Turun piirin piirilääkäriksi. 1767 hänet määrättiin Turun sairashuoneen lääkäriksi. B. oli oppinut ja samalla taitava lääkäri. Åbo Tidningariin hän on kirjoittanut useita, eritoten terveydenhoitoa koskevia kirjoituksia.

Bergman, Karl Johan (1817-95), ruots. kirjailija, tuli 1859 lehtoriksi Visbyn yläalkeiskouluun; tunnettu erittäinkin Gotlannin historiaa käsittelevistä kirjoituksistaan; julkaissut m. m. „Gotlands geografi och historia" (1870); „Gotländska skildringar och minnen" (1882); „Visby" (1885).

Bergman, Karl Vilhelm (1820-57), ruots. kirjailija, tuli ylioppilaaksi 1842. Saatuaan vaikutuksia K. J. L. Almqvistilta, B. kirjoitti muutamia tendenssikirjoja sekä sosiaalisen romaanin „Clara Vinqvist" (1849). Sittemmin vuosina 1852-56 hän julkaisi 8 nidettä teosta „Minnen ur Sveriges nyare historia, samlade af B. von Schinkel, författade och utgifne af — —", jossa hän usein — ainakin alkuosissa — ehkä liian suurella mielikuvituksella käsitteli historiallisia asiakirjoja. Teosta levisi laajalti ja, hänen kuoltuaan, ilmestyivät toisten laatimina 9-12 osat sekä 3 lisäosaa. *K. S.*

Bergman, Torbern Olof (1735-84), etevä ruots. kemian tutkija; oli kemian, mineralogian, fysiikan ja farmasian professorina Upsalassa. B. on suuresti edistänyt töillään analyyttisen kemian kehitystä; keksi lukuisia uusia menettelytapoja sekä loi täydellisen analyyttisen systematiikan. B. tuli myöskin analyyttisten tutkimustensa kautta kemiallisen mineralogian ja geologian perustajaksi. Vielä hän on laajasti selvittänyt kemiallista affiniteettia eli sitä voimaa, joka ilmenee kemiallisten yhdistysten syntyessä ja hajaantuessa. B. kohotti suuresti aikakautensa kemian tieteellistä luonnetta ja arvoa. Hänen teoksensa ovat julkaistut nimellä: „Opuscula physica et chemica". *S. V. H.*

Bergmann, Ernst von (1836-1907), kirurgi, kotoisin Liivinmaalta, opiskeli Tartossa, jossa aloitti lääkärinuransa. Toimi sitten sairashuoneenlääkärinä Saksassa, nimitettiin 1871 Tarton kirurgisen sairaalan professoriksi ja johtajaksi ja 1877 Venäjän Tonavan-armeijan neuvottelevaksi kirurgiksi; seur. v. B. siirtyi Würzburgiin ja 1882 kirurgian professoriksi ja johtajaksi Berliinin yliopiston kirurgiseen sairaalaan. B:n monista julkaisuista mainittakoon: „Die Lepra in Livland" (1867); „Die Lehre von den Kopfverletzungen" (1880); „Die Schicksale der Transfusion im letzen Decennium" (1883); „Handbuch der speciellen Chirurgie" (yhdessä Brunsin ja Mikuliczin kanssa, 1899-1901, 3 nid.); sitä paitsi B. oli useiden kirurgisten julkaisujen johdossa.

Bergroth. 1. Julius Efraim B. (1819-76), koulumies, fil. kand. 1842, nimitettiin matematiikan ja fysiikan lehtoriksi Vaasan lukioon 1844. B. tuli pian huomatuksi etevänä opettajana ja uusien opetustapojen harrastajana ja nimitettiin siitä syystä Helsinkiin perustetun normaalikoulun ensimäiseksi matematiikan ja luonnontieteitten yliopettajaksi 1864 ja 1869 äsken perustettuun koulutoimen ylihallitukseen alkeisoppilaitosten ylitarkastajaksi; on julkaissut useita ansiokkaita ruotsinkielisiä oppikirjoja, joita kouluissamme on paljon käytetty.

2. Gustaf Elis B. (1854-1906), pappi, oleskeli ensimäisenä suomalaisena merimiespappina ulkomaan satamissa (Hullissa ja Lontoossa) 1880-83 ja sittemmin kotimaassa Suomen merimieslähetyksen (ks. t.) sihteerinä ja matkasaarnaajana 1886-98 sekä lehtien toimittajana. Hän on tehnyt enemmän kuin kukaan muu maassamme harrastuksen herättämiseksi merimieslähetyksen asiaan. Sen ohessa hän erityisellä innolla vaikutti raittiusasian hyväksi, pitäen siitäkin lukuisia esitelmiä ympäri maata ja ollen useita vuosia „Raittiuden ystäväin" puheenjohtajana. Myös kansanopistoliikettä hän harrasti, toimien m. m. luennoitsijana kansanopistokursseilla Helsingissä. Etevänä saarnaajana hän Helsingissä ollessaan saavutti suuren vaikutuksen sielunhoidon alalla. 1898 hän siirtyi kirkkoherraksi Räisälään ja sieltä 1905 Jääskeen, ottaen edelleen innolla osaa julkiseen elämään, sekä kirkolliseen että valtiolliseen. Valtiopäivillä hän oli 1891, 1899 ja 1900, kirkolliskokouksessa 1898 ja 1903. Kirkollisissa asioissa B. oli konservatiivinen ja vastusti kaikkea, mikä hänen mielestään ei ollut sopusoinnussa kirkon tunnustuksen kanssa. Siinä hengessä hän 1888-1906 toimitti aikakauskirjaa „Vartija", johon ahkeraan kirjoitti. Hänen kirjallinen tuotantonsa oli muutenkin varsin runsas; siitä mainittakoon hänen toimittamansa kolme kokoelmaa suomalaisten pappien saarnoja („Vartijanääniä Suomen Siionista" 1886, 1890, 1891) sekä „Vartijanääniä menneiltä vuosisadoilta" (1886), johon kirjoitti katsauksen suomalaisen saarnan historiaan. Yhä syvenevällä harrastuksella hän perehtyi Suomen kirkon historiaan ja on paitsi pienempiä kuvauksia siitä kirjoittanut teoksen „Suomen kirkon historia pääpiirteissään" (1892), josta 1901-03 julkaisi uuden lavennetun laitoksen nimellä „Suomen kirkko"; se on monessa suhteessa ansiokas ensimäinen yleisesitys aineestaan. *J. G.*

Bergslag (= vuorikunta). Näin nimitettiin vanhastaan Ruotsissa niitä seutuja, joilla oli oikeus harjoittaa vuorityötä, esim. Sala b.; Falu bergslag y. m. Niiden asukkaita taas sanottiin bergsmän, vuorimiehiksi.

Bergstad ks. Suomenkylä.

Bergström, David Kristian (s. 1858), ruots. sanomalehtimies, politikko, pääkonsuli, syntyisin suomalaisesta v. 1800 Ruotsiin muuttaneesta suvusta. B. otti Upsalassa opiskellessaan toimeliaasti osaa ylioppilasten rientoihin ollen m. m. Verdandi yhdistyksen puheenjohtajana ja sen pikku-julkaisujen toimittajana 1888-93; fil. toht. 1892; opetti 1889-93 taloustiedettä Tukholman työväenopistossa; otti 1890-luvun alusta innokkaasti osaa äänioikeusreformin hyväksi toimeenpantuun agitatsioniin. Sanomalehtimiehenä B. m. m. on ollut Aftonbladetin (1894-1905) ja Dagenin (1897-1905) toimituksessa; oli v:sta 1894 valtiopäiväin toisessa kamarissa Tukholman edustajana ja useiden valiokun-

tain, m. m. perustuslakivaliokunnan, sekä hallituksen asettamain komiteain jäsenenä; oli mukana perustamassa „kansanpuoluetta" (1895) ja siirtyi sen mukana 1900 vapaamieliseen kokoomuspuolueeseen, joka v:n 1905 vaalien johdosta pääsi toisen kamarin suurimmaksi puolueeksi. B. on tämän puolueen huomattavimpia miehiä. 1905-06 hän oli neuvottelevana valtioneuvoksena Staaffin ministeristössä; nimitettiin 1907 Ruotsin pääkonsuliksi Helsinkiin.

Bergström, Otto Wilhelm (s. 1850), sukutieteilijä, julkaissut yhdessä F. U. Wrangelin kanssa „Svenska adelns ättartaflor ifrån år 1857" (1894-1900).

Bergström, Per Axel (1823-93), ruots. laki- ja valtiomies, tuli hovioikeuden asessoriksi 1853, valittiin 1867 valtiopäiväin toiseen kamariin; laati tämän kamarin työjärjestyksen. Valtiopäivämiehenä B. osoittautui työkykyiseksi, mutta hyvin vanhoilliseksi. V. 1870-75 hän oli ministeristön jäsenenä ja siviilidepartementin päällikkönä harrastaen varsinkin rautateiden, erittäinkin Ruotsin ja Norjan välisten yhdysratojen rakennuttamista. V. 1876 B. nimitettiin Örebron läänin maaherraksi ollen samalla toisen kamarin jäsenenä v:teen 1878. Oltuaan sen jälkeen muutamia vuosia syrjässä valtiollisesta elämästä hän v. 1881 valittiin ensimäiseen kamariin, jossa heti lakivaliokunnan puheenjohtajana saavutti vaikutusvaltaisen aseman; tuli 1888 oikeusministeriksi, mutta luopui jo samana vuonna. B. oli myöskin usean hallituksen asettaman komitean jäsenenä ja puheenjohtajana, esim. ruots. puheenjohtajana ruotsalaisnorjalais-tanskalais-vekselilaki- ja merilakikomiteoissa.

Bergsøe *[-sö]*, Vilhelm (s. 1835), tansk. kirjailija, alkuaan luonnontieteilijä, joka 1864 valmistui tohtoriksi väitöskirjalla eräästä miekkakalan loiseläimestä. Sairastuttuaan silmätautiin, joka ajaksi teki hänet täysin sokeaksi, hän antautui kirjailemaan ja julkaisi 1866 „Fra Piazza del Popolo", jonka kirjavat, romanttiset kuvaukset sekä Italiasta että senaikuisesta Kööpenhaminasta tulivat hyvin suosituiksi. Muista hänen lukuisista kertomuksistaan mainittakoon „Fra den gamle fabrik", sekä runokokoelma „I ny og næ". *V. K-i.*

Bergvall, Anders Johan ks. Wasastjerna.

Bergö, saarikyliä Bergössä, Finströmissä, Hiittisissä ja Vårdössä. Hiittisten Bergössä eli Susiluodossa on Osakeyhtiö Granitin kivilouhimo.

Bergö. 1. Kunta, Vaasanl., Korsholman kihlak., Maalahti-Petolahti-Bergö-Sulva-Pirttikylän nimismiesp.; saaristokunta, sijaitseva pääasiallisesti B:llä l. Susiluodolla, Vaasasta B:n kirkolle n. 30 km. 35,3 km², josta viljeltyä maata 524 ha (1901); 3 $^{43}/_{48}$ manttaalia, talonsavuja 77, torpans. 14; 156 ruokakuntaa, joista joku ainoa suomenkielinen; 54 hevosta, 265 nautaa, 381 lammasta (1907). — Sivistyslait. 1 kansak. — 2. Seurakunta, Maalahden kappeli (Keis. k. $^{9}/_{12}$ 1848); kirkko puinen (1802). *K. S.*

Beri-beri (singal.; = „suuri heikkous") Austraaliassa, Intiassa, Brasiliassa, Kongossa, Japanissa (kak-ké) y. m. ilmenevä kulkutauti, jonka tunnustimena on lihasten halvaantuminen, tunnottomuus, yleinen voimain väheneminen j. n. e. (= Neuritis multiplex epidemica). Taudin aiheuttanevat muutamien mikrobien vaikutukset hermostoon. *M. O-B.*

Bering, Vitus Jonassen (1681-1741), tanskalaissyntyinen merimies ja löytöretkeilijä, astui 1703 Venäjän palvelukseen, kunnostautui sodissa Ruotsia vastaan, teki 1725-30 ensimäisen retkensä Kamtšatkaan ja osoitti, että oli olemassa koillisväylä, sekä kartoitti Aasian rannikon Kamtšatkasta Itäniemeen. Ameriikan rantaa hän ei matkallaan löytänyt, vaikka kahdesti purjehti läpi sen salmen, jolla on hänen nimensä. Palattuaan tältä ensimäiseltä löytöretkeltään B. ehdotti kartoitettavaksi Aasian koko pohjoisrannan Arkangelista Beringin-salmen kautta sekä Ameriikan länsirannan Kaliforniasta pohjoiseen. Monien vastusten jälkeen lähti tässä tarkoituksessa „suuri pohjoismainen retkikunta" liikkeelle v. 1734; Siperian rannikkoa tutkittiin ja suuria osia siitä sekä Kuriilit ja Japani kartoitettiin, Alaska ja Aleutit löydettiin. Retkikunnan yrittäessä pitkin Ameriikan rannikkoa saavuttaa Beringin-salmea, tuli kuitenkin tuho. Myrsky ajoi laivan autiolle saarelle (Beringinsaari); täällä B., jonka terveys rasituksesta oli murtunut, kuoli. — Asui jonkun aikaa Viipurissa, josta oli nainut kauppiaantyttären Kristina Pülsen. *(K. R. B.)*

Beringin-meri, Tyynen valtameren pohjoisin osa, Aasian ja Pohj.-Ameriikan välillä, Aleutien pohj.-puolella, 2 ¼ milj. km². Koillisessa se on matala ja saarista rikas, luonaisosa jopa 4,000 m syvä. Pohjoisessa Beringin-salmi sen yhdistää Pohj.-Jäämereen. B:ssä on paljon hylkeitä (monta eri lajia), jonka tähden englantilaiset (kanadalaiset), ameriikkalaiset ja venäläiset ovat vaatineet itselleen yksinoikeuden täällä harjoittaa hylkeenpyyntiä. Erimielisyydet Englannin ja Yhdysvaltain välillä ovat kumminkin Pariisin sovinto-oikeudessa v. 1893 ratkaistut siihen suuntaan, että B:n-meri tavanmukaisten rannikkorajojen ulkopuolella on avoinna kaikkien valtakuntien pyydystäjille. Tähän sopimukseen ovat erinäiset muut valtiot yhtyneet. Jotteivät hylkeet täällä kuolisi sukupuuttoon, on määrätty rauhoitusaika sekä rauhoitusalueita. B:n-meren löysi kasakka Dežnev 1648; 100 v. myöhemmin julkaisi Bering, jonka nimeä se kantaa, siitä selonteon. *W. S-m. (K. R. B.)*

Beringin-salmi yhdistää Beringin-meren Pohj.-Jäämereen. Kapein kohta on n. 80 km, levein 92 km, suurin syvyys 90 m. Talvisin se on täynnä ajojäitä, eikä kesäisinkään ole niistä aina vapaa. Keskellä salmea kohoaa 3 kalliosaarta, Diomedes-saaret. Salmen läpi purjehti ensi kerran kasakka Dežnev (1648), sitten Bering (1728) ja Cook (1778), joka viimemainittu osoitti, että se erotti Ameriikan ja Aasian toisistaan. *W. S-m.*

Bériot *[-iō']*, Charles Auguste de (1802-70), belg. viulunsoittaja, uudemman ajan etevimpiä; säveltänyt loistavia, mutta pintapuolisia taiturisävellyksiä, joita vieläkin paljon esitetään. B:n oppilaita oli Vieuxtemps. *I. K.*

Berkeley *[bəəkli l. bākli]*. 1. Kaupunki Englannissa, Gloucestershiressä n. 6,000 as. Tunnettu gloucester-juustostaan. Kuuluisan lääkärin Jennerin syntymäpaikka. — 2. Kaupunki Kali-

forniassa Pohj.-Ameriikassa San Franciscon-lahden rannalla, 13,214 as. (1900). Suuri yliopisto kirjastoineen. Kuuluisa tähtitieteellinen Lickin observatori sijaitsee 75 km etelään olevalla Mt. Hamiltonilla.

Berkeley *[bəəkli* l. *bākli]*, George (1684-1753), engl. filosofi, synt. Kilkennyn kreivikunnassa Irlannissa, vaikutti v:sta 1707 vähän aikaa opettajana Dublinin yliopistossa, oleskeli sitten Lontoon kirjailijapiireissä ja matkoilla Euroopan mannermaalla, nimitettiin 1721 Irlannin käskynhaltijan, Graftonin herttuan hovisaarnaajaksi, 1724 Derryn „dean'iksi" (piirirovastiksi). B. innostui aatteeseen ruveta lähetyssaarnaajaksi sekä Ameriikan siirtolaisten, alkuasukkaiden ja neekerien kasvattajaksi, joiden keskuuteen toivoi voivansa perustaa ihanneyhteiskunnan, ja lähti 1728 Rhode Islandiin, missä vaikutti pari vuotta, mutta palasi 1731 Eurooppaan, koska ei saanut Euroopasta luvattua rahallista kannatusta ja oli jo kuluttanut suuren osan omaa omaisuuttaan. Oli 1734-52 Cloynen piispana, kuoli Oxfordissa. B:n nuoruudenteos „An essay towards a new theory of vision" (1709) on erittäin teräväjärkinen sielutieteellinen tutkimus, jossa hän osoittaa mihin näköaistimuksien omituisuuksiin käsityksemme ulottuvaisuudesta sekä nähtyjen esineiden etäisyydestä ja suuruudesta perustuu. Hänen ajatuksensa pitävät pääasiassa aivan yhtä nykyaikaisen tieteen tuloksien kanssa. Toisessa teoksessaan „A treatise concerning the principles of human knowledge" (1710) B., lähtien Locken kokemusperäisestä filosofisesta peruskannasta, päättyy immaterialismiin l. aineettomuusoppiin. Aineellisten kappaleiden „ominaisuudet" (väri, maku, haju j. n. e.) ovat todenteossa ainoastaan aistimuksia tajuavien olentojen tajunnassa; „aineelliset kappaleet" ovat sentähden vain mielikuvaryhmiä hengissä. Ei ole olemassa maailmassa mitään muuta kuin henget ja niiden mielikuvat. Aineellisen maailman *esse* (olla) on = *percipi* (että se havaitaan). Se äärellisten henkiolentojen ulkopuolella oleva syy, joka niihin vaikuttaa ja saa niihin syntymään järjestyksellisen maailmankuvan, ei voi B:n mielestä olla muuta kuin itsekin henkinen, se on sentähden ääretön henki, Jumala. Samoja aatteita B. myöhemmin esittelee teoksissa „Three dialogues between Hylas And Philonous" (1713), „Alciphron or the minute philosopher" (1732) y. m. — B:n filosofia on hyvin merkillinen siitä teräväjärkisyydestä, jolla hän osoittaa miten jyrkästä kokemuskannasta lähtien saattaa johdonmukaisesti johtua täydelliseen idealismiin. [B., „Works", julk. A. C. Fraser, 3 os. 1871; Fraser, „Life and letters of G. B.", 1871.] *A. Gr.*

George Berkeley.

Berkovets, venäl. painomitta = 10 puutaa = 163,8 kg.

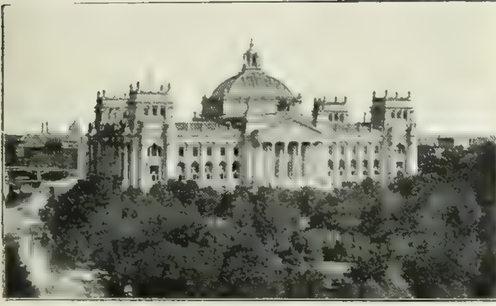
Berlepsch, Hans Hermann von (s. 1843), vapaaherra, preussil. valtiomies ja sosiaalipolitikko. B. palveli Preussin hallinnossa vuoteen 1877, jolloin tuli Schwarzburg-Sondershausenin ruhtinaan ministeriksi. V. 1884 hän tuli hallituspresidentiksi Düsseldorffiin, jossa virassa ollessaan tuli tunnetuksi innokkaasta toiminnastaan sikäläisen lukuisan teollisuustyöväestön aseman parantamiseksi; antoi m. m. määräyksiä sunnuntailevosta ja lasten työstä ja koetti myöskin persoonallisesti vaikuttaa työnantajiin; nimitettiin 1889 Reininmaakuntain ylipresidentiksi, mutta kutsuttiin jo seur. vuonna (1890) Bismarckin erottua kauppa- ja teollisuusministeriksi; oli s. v. Berliinissä pidetyn kansainvälisen työväensuojeluskonferenssin puheenjohtajana. Pääasiallisesti hänen toimestaan saatiin aikaan Saksan työväensuojeluslaki, kauppakamarit ja uusi sunnuntailepoa koskeva laki; kun hänen sosiaalipoliittisia suunnitelmiaan ruvettiin ministeristössä vastustamaan, niin hän luopui 1896. B:n johdolla perustettiin 1901 „Gesellschaft für sociale Reform". On kirjoittanut: „Sociale Entwicklungen im ersten Jahrzehnt nach Aufhebung des Socialistengesetzs" (1901) ja „Warum betreiben wir sociale Reform" (1903). *J. F.*

Berlichingen, Götz von (1480-1562), kuuluisa saks. ritari. Linnastaan, Neckarin varrella olevasta Hornbergista hän ryösteli kauppamiehiä vanhan tavan mukaan ja julistettiin kahdesti valtakunnan kiroukseen. Talonpoikaissotien aikana talonpojat pakoittivat hänet johtajakseen, mutta yhtäkkiä hän heidät hylkäsi ja sulkeutui linnaansa. Sitten hän (1542) otti osaa Kaarle V:n turkkilaisia ja samoin Ranskaa vastaan (1544) tekemään retkeen. Hän kuoli Hornbergissa 1562. Menetettyään taistelussa oikean kätensä hän teetti itselleen rautaisen keinotekoisen käden ja sai siitä tunnetun liikanimensä „rautakäsi". Hän on itse kirjoittanut elämäkertansa, jonka pohjalla Goethe on sepittänyt „Götz von B." nimisen näytelmänsä.

Berliini, Saksan keisarikunnan ja Preussin kuningaskunnan pääkaupunki, sijaitsee Spreejoen kummallakin puolen, n. 52°30′ pohj. lev. ja 13°24′ itäistä pit. Kaupungin alue 63,49 km², 2,040,148 as. (1905). B. on kolmas järjestyksessä Euroopan suurkaupungeista; se on 19:nnellä vuosis. kasvanut suunnattomasti; v. 1820 n. 200,000, v. 1850 lähes ½ milj., v. 1890 yli 1½ milj. as. B:n ympärillä sijaitsee joukko itsenäisiä kaupunkikuntia, jotka kokonaan ovat kasvaneet yhteen B:n kanssa (tärkein niistä on Charlottenburg). Kaikki nämät kaupungit yhdessä B:n kanssa muodostavat n. s. „Suur-Berliinin", 2,993,000 as. (1905). Varsinaisen B:n asukkaista on n. 1,7 milj. protestantteja, n. 224,000 katolisia ja n. 100,000 juutalaisia. Vaikkakin juutalaisia on suhteellisesti vähän, n. 5 %, on heidän taloudellinen vaikutusvaltansa siellä suuri, he kun omistavat kaupungin suurimmat kaupat, pankit ja sanomalehdet.

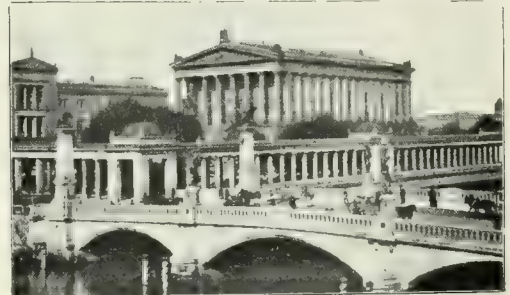
B. on säännöllisesti ja yksitoikkoisesti rakennettu. Kadut ovat leveät, hyvin lasketut ja erinomaisen siistit ja leikkaavat toisiaan suorissa kulmissa. Puistokatuja, kuten Pariisissa, on vähän. Rakennukset ovat enimmäkseen suuria, 5-6 kerroksisia tiilikivirakennuksia; ainoastaan julkiset ja hienoimmat yksityisten raken-

Berliini I.

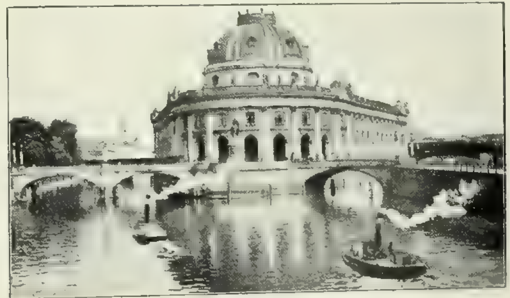

Valtiopäivätalo.

Yliopisto.

Kuninkaallinen linna.

Kansallisgalleria.

Brandenburger Tor.

Keisari Fredrikin museo.

„Unter den Linden“in alkupää.

Kuninkaallinen teatteri.

Berliini II.

Berliinin ja sen ympäristön kartta.

nukset ovat tehdyt luonnollisesta kivestä. Koskei kaupungin pinta-ala ole suuri, on asutus hyvin tiheä, joka km²:llä asuu yli 32,000 henkeä. Kaupungin sisäosissa on harvoja puistoja, mutta ulko-osissa on monta kaunista istutusta.

Kaupungin pääkatu „Unter den Linden" („lehmusten alla") alkaa avonaisesta paikasta, jonka varrella keisarillinen linna, uusi tuomiokirkko ja suuri taidemuseo sijaitsevat, ja ulottuu, 60 m levyisenä, kulkien idästä länteen, 1 km pituisena Brandeburger Tor nimiselle portille. Unter den Linden on varustettu useilla ajoteillä, ratsuteillä y. m., ja sen keskelle on istutettu lehmuksia kolmeen riviin. Kadun varrella on monta kaunista rakennusta, kuten oopperarakennus, kunink. kirjasto, yliopisto, asehuone ja suuria hotelleja. Sen alkupäässä on Fredrik II:n kuvapatsas, kuningas ratsunsa selässä. Kohtisuorassa Unter den Lindeniä vastaan käy 3 km pituinen Friedrichstrasse (Fredrikinkatu), joka on B:n suurimpia kauppakatuja. Toinen iso kauppakatu on Unter den Lindenin eteläpuolella sijaitseva, sen kanssa yhdensuuntainen Leipzigerstrasse, jonka länsipäässä on B:n katuliikenteen kenties vilkkain keskus n. s. Potsdamerplatz. Brandeburger Torin kohdalla päättyy Unter den Linden, mutta sen jatkona on suurenmoinen Tiergarten (eläintarha — puisto, jonka alue on 2 ½ km². Sen koilliskulmassa on valtiopäivärakennus, jonka vieressä on Bismarckin muistopatsas. Läheisyydessä on „Siegessäule", voitokkaitten sotien muistoksi pystytetty patsas; tästä alkaa eteläistä suuntaa kohti kulkeva Siegesallée, jonka molemmin puolin keisari Vilhelm II:n aloitteesta on pystytetty 32 marmorista, Hohenzollern-suvun ruhtinaita (vanhimmista alkaen) esittävää kuvaryhmää.

Tiergartenin eteläpuolella asuvat B:n varakkaat hiekkakivirakennuksissaan. Työläiskansa asuu enimmäkseen kaupungin pohj.- ja itäosissa.

B. on Saksan suurin t e h d a s k a u p u n k i; enemmän kuin puolet väestöstä harjoittaa käsityötä tahi teollisuutta. Tärkeimmät teollisuudenhaarat ovat rauta- ja kone-, sekä sähköteollisuus (m. m. maailmankuulut toiminimet Allgemeine Elektricitätsgesellschaft (ks. A. E. G.) ja Siemens & Halske (ks. t.). Edelleen ovat mainittavia vaate- ja verkatehtaat, tupakka-, sokeri-, viina-, kemiallistentuotteiden-, nahkatavara-, kirurgisten ja fysikaalisten koneitten sekä posliini- ja oluttehtaat, kirja- ja kivipainot y. m. Toisena pääelinkeinona on kauppa. B. on laajan rautatieverkon keskus ja kanavoilla Saksan kaikkien suurten jokien yhteydessä. Kaupungin oma liike on vilkas, vaikkakaan se ei ole yhtä suuri kuin Pariisin ja Lontoon. Raitiotieverkko on erinomainen. Kaupungin ympäri käy kiertorata, ja sen läpi n. s. Stadtbahn (kaupunginrautatie) sekä sähkövoimalla käypä „ilmarata".

Samalla kuin B. on kehittynyt Saksan suurimmaksi kauppa- ja teollisuuskaupungiksi, on siitä myös tullut maan sivistyselämän keskus. B:n yliopisto on Saksan suurin. Ylioppilaiden lukumäärä oli v. 1908 9,000, niiden joukossa paljon ulkomaalaisiakin. Myöskin B:n kunink. kirjasto on Saksan suurin; siinä on yli 1 milj. nidosta. Edelleen on B:ssä erinäisiä korkeakouluja ja suuri määrä oppikouluja. Kansakouluissa käy 225,000 oppilasta. — B:ssä ilmestyy yli 1,000 sanomalehteä ja aikakauskirjaa, siellä on suuria taidekokoelmia. Tärkeimmät museot ovat „Altes Museum" (vanhaa taidetta) ja „Neues Museum" edellisen yhteydessä sekä keisari Fredrikin museo. Merkillinen on „Pergamisches Museum", joka sisältää muinaislöytöjä vanhasta Pergamosta. Kaduille ja toreille on pystytetty joukko muistopatsaita, etupäässä hallitsijain ja sotasankarien. N. 20 teatteria, joista tärkeimmät ovat ooppera, Schauspielhaus, Lessing-teatteri, Deutsches Teater ja Schiller-teatteri. Nykyään B. on saksalaisen näyttämötaiteen keskus. Myöskin musiikkielämä on vilkas ja tässäkin on B:llä Saksassa johtava asema. — Huvittelunhaluisia berliiniläisiä varten on sen lisäksi olemassa erittäin paljon varieteeteattereita, ravintoloita ja kahviloita. Suuret „olutpalatsit" (Bier-paläste) ovat alinomaa täynnä ja muutamilla kaduilla on vilkasta, vaikka ei juuri siivoa elämää läpi yön.

B:n kunnallishallitusta ohjaa 2 pormestaria, 34 kaupungin raatimiestä ja 144 kaupungin valtuusmiestä. V:n 1902-03 kulunkiarvio nousi n. 113 milj. Saksan markkaan. Kaupungin palveluksessa on n. 20,000 henkilöä. Poliisikuntaan kuuluu n. 7,000 henkeä, jotka ylläpitävät mallikelpoista järjestystä. B. on valtakunnan pääkaupunkina keisarin asuinpaikka. Hän oleskelee kuitenkin suurimman osan vuotta Potsdamissa B:n lähellä. B. on vielä liittoneuvoston ja valtiopäivien sekä Preussin maapäivien kokoontumispaikka. Melkein kaikilla valtioilla on lähetystöjä ja konsuleita B:ssä. — B:llä on suuri varusväki, etupäässä kaartiin kuuluvata.

Y m p ä r i s t ö. B. sijaitsee avaralla hiekkatasangolla. Ainoastaan lännessä Potsdamin ja Spandaun etukaupunkeihin päin on kauniita seutuja, m. m. Grunewald, pieni mäkinen havumetsä Havelin itäpuolella. Grunewald on berliiniläisten paras kesäinen retkeilypaikka. Potsdamin ja Spandaun välillä sekä vielä pohjoisempana laajenee Havel sisäjärventapaiseksi; täällä harjoitetaan paljon huvipurjehdusta.

H i s t o r i a. Nykyisen B:n vanhimmat kaupunginosat (Alt-)Kölln ja (Alt-)Berlin saivat 1232 ja 1240 eri kaupunkeina kaupunginoikeudet. N. v. 1400 liittyi B., sittenkuin molemmat kaupungit v. 1307 olivat yhdistetyt yhdeksi, Hansaliittoon. V:sta 1448 alkaen B. on ollut Hohenzollern-suvun ruhtinaiden residenssinä. Suuri vaaliruhtinas Fredrik Vilhelm nosti kaupungin rappiotilasta, johon se 30-vuotisen sodan aikana oli joutunut. 17:nnen vuosis. loppupuolella asettui B:iin joukko Ranskasta karkoitettuja hugenotteja, jotka uutteruudellaan ja ammattitaidollaan laskivat perustuksen B:n sittemmin suurenmoiseksi kehittyneelle teollisuudelle. Preussin kuninkaiden Fredrik I:n ja Fredrik II:n aikana B. joka suhteessa kasvoi ja kehittyi. Väkiluku oli jälkimäisen kuollessa lähes 150.000 henkeä. 1870 B. tuli Saksan keisarikunnan (liittovaltion) pääkaupungiksi. *W. S-m. (K. R. B.)*

Berliinin kongressi, Saksan, Itävalta-Unkarin, Ranskan, Ison-Britannian, Italian, Venäjän ja Turkin edustajain kokous, joka Itävalta-Unkarin aloitteesta ja Saksan kutsusta kesäk. 13 p. 1878 ruht. Bismarckin esimiehyydellä kokoontui Berliiniin tarkastamaan niitä rauhanehtoja, joista Venäjä ja Turkki San Stefanon rauhassa (ks. t.) olivat sopineet, ja saattamaan ne sopu-

sointuisiksi Euroopan, ensi sijassa Englannin ja Itävalta-Unkarin etujen kanssa. Englantia edusti kongressissa lordi Beaconsfield, Venäjää ruhtinas Gortšakov, Itävalta-Unkaria kreivi Andrássy. Neuvottelujen tuloksena oli Berliinin rauha (Berliinin sopimus) heinäk. 13 p:ltä 1878, jossa Romaania, Serbia ja Montenegro julistettiin itsenäisiksi, molemmat viimemainitut tuntuvasti laajennettuina. Bulgaaria tehtiin itsenäiseksi, mutta Turkille veroa maksavaksi ruhtinaskunnaksi ja Itärumilia autonomiseksi maakunnaksi. Venäjä sai eteläisimmän osan Bessarabiaa ja osan Armeeniaa. Itävalta sai Bosnian ja Hertsegevinan „miehitettävikseen". Kreikalle luvattiin alueen laajennus sen pohjoisrannalla, joka rajakysymys vasta 1881 lopullisesti sai ratkaisunsa. Turkki sitoutui myöntämään kaikille alamaisilleen uskonnonvapauden ja täydet kansalaisoikeudet. Berliinin kongressin kautta Turkin valta tuli tuntuvasti heikonnetuksi, mutta Venäjänkin oli melkoisesti peräännyttävä vaatimuksistaan Itävalta-Unkarin eduksi. *K. R. B.*

Berliinin lähetysseura (lyhenn. usein B e r l i n I) perustettiin 1824, lähetti ensimäiset lähettiläänsä 1834 Etelä-Afrikkaan, jossa se vieläkin työskentelee Kap-siirtolassa, Natalissa ja entisissä buuritasavalloissa. Sittemmin käytiin työhön Kiinassa ja viimeksi Itä-Afrikassa, sitten kuin Saksa oli siellä alusmaita anastanut. Huomattavin on seuran työ ollut buuritasavalloissa, jossa sillä v. 1906 oli 245 lähettiä, 818 asemaa sekä 54,337 pakanakristittyä. — B:n toinen lähetysseura, Berlin II, ks. G o s s n e r. — B:n kolmas lähetysseura, Berlin III, Evank. lähetysseura Saksassa Itä-Afrikkaa varten, perust. 1886. Sen johto on siirtynyt Bielefeldin ääressä olevaan Betheliin. *U. P.*

Berliinin munkki, voissa tai rasvassa keitetty, hilloa sisältävä omenan kokoinen pyöreä leivos. *V. K.*

Berliinin-punainen (preussin-punainen), poltettua okraa (ks. t.) tai bolusta (ks. t.) ; myös punapuusta (ks. t.) saatu lakkaväri.

Berliinin-ruskea, kaunis, pysyväinen, hyvin peittävä ruskea väri. Saadaan hehkuttamalla berliinin-sinistä. Kokoumukseltaan pääasiallisesti rautaoksidia. Käytetään öljy- ja vesivärinä. *(W. B.)*

Berliinin-sininen, Diesbachin 1704 keksimä, tummansininen väriaine, jota puhtaimmassa muodossaan nimitetään p a r i i s i n-s i n i s e k s i; valmistetaan saostamalla liukenevia rautasuoloja keltaisen verisuolan liuoksella. Käytetään enimmäkseen vesivärinä, harvemmin öljyvärinä. Suurimmat määrät sitä käytetään villa- ja puuvillakankaitten värjäämiseen. *(W. B.)*

Berlin *[bəəlin].* 1. Kaupunki Kanadassa, Ontarion maakunnassa Ontario- ja Huron-järvien välissä, n. 10,000 as., tehtaita. — 2. Kaupunki Yhdysvalloissa, Wisconsinin valtiossa, Fox-joen varrella Winnebago-järven länsipuolella, n. 5,000 as. — 3. New Hampshiren valtion kaupunki White-Mountains- ja Mt. Washington-vuorten juurella, n. 9,000 as. Kutomoita. *W. S-m.*

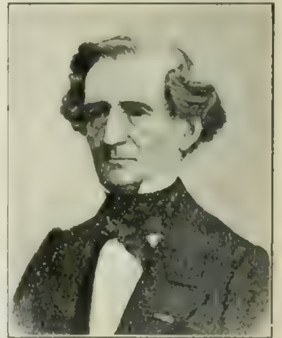
Berlin *[-ī'-],* N i l s J o h a n (1812-91), ruots. kemisti, Berzeliuksen (ks. t.) oppilas. B. kutsuttiin 1842 kemian professoriksi Helsingin yliopistoon, mutta kieltäytyi ottamasta tointa vastaan, kun Kaarle Juhana vuotuisella määrärahalla turvasi hänen taloudellisen asemansa, kunnes hän 1845 nimitettiin farmakologian ylim. professoriksi Lundin yliopistoon. 1847 B. tuli kemian ja mineralogian, 1862 lääketieteen ja fysiologisen kemian professoriksi samassa yliopistossa; 1864 terveyskollegion päätirehtööriksi sekä 1873 sen johtajaksi. B. on julkaissut useita sekä tieteellisiä että aivan alkeisopetusta varten aiottuja oppikirjoja; suomeksi ilmest. „Lukukirja luonnontieteessä" ja „Oppikirja luontotietehesen". *W. B.*

Berliner Lokalanzeiger *[-ī'- -ā'l-],* suuri, kahdesti päivässä (sunnuntaisin vain aamulla) ilmestyvä berliiniläinen sanomalehti. Sen perustaja ja julkaisija on Aug. Schere. V. 1908 ilmestyi sen 26:s vuosikerta. Poliittisesti se on väritön. Se aloitti „keittiölehtenä", mutta nyt sitä luetaan kaikkein korkeimmissakin piireissä. Maineensa se on saavuttanut ensikädenuutisillaan ja sähkösanomillaan.

Berliner Tageblatt, saks. vapaamielinen päivälehti, perustettu 1872. Julkaisija on Rudolph Mosse. Sillä on suuri vaikutusvalta, eritoten juutalaisen raha- ja kirjallisen maailman äänenkannattajana.

Berlingske Tidende, Tanskan vanhimpia jokapäiväisiä sanomalehtiä, julkaisi ensimäisen numeronsa 3 p. tammik. 1749, vaikka toisennimisenä; julkaisija ja painaja oli hovikirjanpainaja Ernst Berling, jonka jälkeläisten käsissä lehti vieläkin on.

Berlioz *[berliō'z],* H e c t o r (1803-69), suurilahjainen ransk. säveltäjä, joka teoksillaan on raivannut tien uudemman orkesterimusiikin sävelmaalailulle. Hänen sävellyksissään on nerokas soitinnus, rohkea ja häikäilemätön soinnutus; melodiikka sitävastoin on heikompi, samoin myös muotoaisti. Hänen tunnetuimmat teoksensa ovat: todella suurenmoinen „Requiem", 3 ohjelmasinfoniaa (fantastinen sinfonia, „Harold Italiassa", „Romeo ja Julia"), 4 oopperaa („Benvenuto Cellini" y. m.) ja kuoroteokset „Faustin tuomio", „Kristuksen lapsuus", „Tedeum". — Eläessään ei häntä tunnustettu kotimaassaan eikä muuallakaan, missä hän esitytti sävellyksiänsä, ainoastaan harvat, kuten Liszt, käsittivät hänen merkityksensä. Pariisin konservatorissa hän sai käytännöllisen toimen 1839 ja pääsi kirjastonhoitajaksi 1852, mutta opettajaksi ei häntä otettu. Vasta kauan aikaa hänen kuolemansa jälkeen ovat ranskalaiset hänet omistaneet kansallissäveltäjäinsä lukuun. *I. K.*

Berlioz.

Berlitzin menetelmä ks. B e r l i t z s c h o o l.

Berlitz school *[bəəlits skūl],* B e r l i t z i n k o u l u, jossa opetetaan uusia kieliä saksal.-ameriikkalaisen Berlitzin New Yorkissa 1878 keksimän menetelmän mukaisesti. Opetus tapahtuu alusta alkaen yksinomaan vieraalla kielellä, ala-asteella havaintoesineiden avulla, ja hoitavat

eri kielten opetusta syntyperäiset, tieteellisen valmistuksen saaneet opettajat. Opetustapa on levinnyt laajalti Euroopassakin. *O. M-e.*

Berlokki (ransk. *breloque*), kellonperissä riippuva koriste.

Bermudaheinä ks. Cynodon dactylon.

Bermudas *[-ū'-]* l. Somers-saaret, saariryhmä Altantin valtameressä, n. 300 pientä korallikalkki-saarta ja luotoa; näistä 15 asuttua; yhteensä 50 km², 19,588 as. (1906) (n. 6,400 valkoista, muut neekerejä ja mulatteja), 391 km²:llä. Saaret sijaitsevat n. 32° pohj. lev. ja muodostavat maailman pohjoisimman koralliriutan; lämpömäärä 7—33°; eri saaret ovat paikoittain niin lähellä toisiaan, että niitä on silloilla voitu toisiinsa yhdistää. Niitten keskellä sijaitsevan laguunin syvyys on 9-11 m ja se muodostaa, vaikeasta sisäänpääsystä huolimatta, hyvän sataman. Maanlaatu on hedelmällistä punaista kalkkisavea; hedelmäin ja vihanneksien viljelystä harjoitetaan. Pääkaupunki Hamilton, 2,200 as., on lujasti linnoitettu englantilainen sotalaivaston-asema. Laivatelakoita. Vilkasta liikettä Lontoon ja New Yorkin kanssa. Vienti oli v. 1902 129,000 punnan arvoinen. Saaria hallitsee Englannin kuninkaan nimittämä kuvernööri, lainsäädäntö on kuvernöörin asettaman raadin ja kansan valitseman eduskunnan tehtävänä. V. 1502 espanj. Juan Bermudez löysi B.-saaret, mutta v. 1609 amiraali Somers, joka niiden luona kärsi haaksirikon, teki ne asutuiksi ja otti ne Englannin haltuun (1612). *W. S-m.*

Bern. 1. Sveitsin kanttoni; suuruutensa puolesta toinen järjestyksessä, 6,845 km², 620,205 as. (1907) l. 91 km²:llä, n. 85,9 % protestantteja ja 13,7 % katolilaisia, äidinkieleen nähden 483,566 saksalaista, 97,661 ranskalaista. Sen läpi juoksee Aar-joki, Kander-, Simme-, Saane- ja Emme-lisäjokineen, siinä ovat Brienzin-, Thunin- ja Bielin-järvet. — Kanttonin keskiosan täyttää n. s. Sveitsin ylätasanko, joka yhdistää toisiinsa varsinaiset Alpit ja Jura-vuoret. Luontonsa ja elinkeinojensa puolesta B. jaetaan kolmeen osaan: a) Berner Oberland Bernin alppien (ks. t.) pohj. rinne Thunin kaupunkiin asti pohjoisessa; suurenmoinen alppimaa, joka on matkailijaliikenteen keskuksia. Mainittavimmat paikat ovat Interlaken, Grindelwald, Lauterbrunnen, Mürren, Meiringen y. m. Asukkaat ovat taitavia puunleikkaajia. Tärkeätä karjanhoitoa edistää suuri ruohonrunsaus rehevillä alppilaitumilla ja -niityillä. b) Bernin ylätasanko (sanan laajemmassa merkityksessä) käsittää maan Thunista Jura-vuoriin. Laaksot ovat täällä leveät ja niitä erottavat toisistaan loivat vuorenharjut. Pääelinkeinot ovat maanviljelys ja karjanhoito. c) Bernin Jura-vuoret, kanttonin „uusi osa" (liitettiin 1814 B:iin). Tämän osan täyttävät Jura-vuorten pitkät harjut korkealla olevine, pitkine laaksoineen. Tärkeä on täällä kellojen valmistus. — B:n hallitusmuoto on täydellisesti kansanvaltainen (v:lta 1846, tarkistettu v. 1893). Ylin valta on suurella raadilla, joksi eduskuntaa sanotaan; toimeenpanovalta on 9-jäsenisellä hallintoneuvostolla. Saksa ja ranska ovat kumpikin virallisia kieliä.

2. Samannimisen kanttonin ja liittotasavallan pääkaupunki, 74,651 as. (1908). Kaupunki sijaitsee Aar-joen varrella, ylängöllä; tärkeä rautatien risteyskohta. B. on Sveitsin kauneimpia kaupunkeja, suorine, leveine katuineen, puistoineen ja kävelypaikkoineen. Tärkeimmät rakennukset ovat 1857, 1890 ja 1900 rakennettu

Liittoneuvoston talo Bernissä.

liittoneuvoston palatsi, yliopisto, goottilainen tuomiokirkko, hist. museo, karhunhauta ja uudet, joen yli vievät sillat (30-40 m). B:ssä harjoitetaan puuvilla-, silkki- ja metalliteollisuutta, sekä pidetään markkinat joka viikko. B:ssä sijaitsee useita kansainvälisiä toimistoja, m. m. kansainvälisen sähkölennätinlaitoksen ja postiyhdistyksen toimistot. *W. S-m.*

B:n kaupunki perustettiin v. 1191. Se kuului alussa ympäristöineen Saksan valtakuntaan. Yhteys oli kuitenkin hyvin höllä ja taisteluissa m. m. Itävaltaa vastaan sekä ostolla B. laajensi aluettaan. 14:nnellä vuosis. B. teki liiton metsäkanttonien kanssa. 16:nnella vuosis. B:n alue käsitti kolmannen osan koko Sveitsiä. Uskonpuhdistuksen jälkeen B. tuli protestanttiseksi. B:n hallitusmuoto, joka alussa oli kansanvaltainen, kehittyi yhä ylimysvaltaisemmaksi. Ylimystö, n. s. patriisit, pitivät hallituksen käsissään. Ranskan vallankumoussodassa Waud, Aargau ja Oberland erotettiin B:stä, johon olivat kuuluneet, molemmat ensinmainitut ainaiseksi. Napoleonin kukistuttua vanha patriisihallitus, joka v:sta 1798 oli ollut kumottuna, palautettiin, mutta 1831 se lopullisesti kukistettiin. Sen jälkeen B:llä on ollut kansanvaltainen hallitusmuoto, jota v. 1846 ja 1893 on tarkistettu. V. 1848 B. tuli Sveitsin liittotasavallan pääkaupungiksi. *K. R. B.*

Katu Bernissä. Simsonin kaivo.

32. Painettu 15/1 09.

Bern, Veronan kaupungin nimi vanhoissa saks. ja ruots. tarinoissa; Dietrich von Bern on niissä itägoottien kuningas Teodorik Suuri.

Bernadotte *[-do't],* J e a n B a p t i s t e J u l e s ks. K a a r l e XIV J u h a n a.

Bernadotte *[-do't],* O s k a r K a r l A u g u s t (s. 1859), ruots. prinssi, kuningas Oskar II:n toinen poika. 1888 B. meni naimisiin hovineiti E b b a H e n r i e t t a M u n c k i n (s. 1858) kanssa. Perustuslain mukaisesti hän silloin luopui perintöoikeuksistaan sekä kunink. korkeuden ja Gotlannin herttuan arvonimistä, saaden arvonimen p r i n s s i B.

Bernard *[bernā'r],* C l a u d e (1813-78), ransk. lääkäri, yksi kaikkien aikojen suurimpia fysiologeja. Tuli 1854 Sorbonnen yliopiston kokeellisen fysiologian professoriksi, nimitettiin 1855 Collège de Francen fysiologian professoriksi ja siirtyi 1868 samanlaiseen virkaan Muséum d'histoire naturellessa. — Hänen keksimiänsä ovat m. m. verisuonia supistavat ja laajentavat hermot, glykogeenin ja sokerin muodostuminen maksassa, haimanesteen vaikutus ruuansulatuksessa. B:n teoksista mainittakoon: „Leçons de physiologie expérimentale" (1855-6) ; „Leçons sur la physiologie et la pathologie du système nerveux" (1858) ; „Leçons sur les propriétés physiologiques et les altérations pathologiques des liquides de l'organisme" (1859) ; „Introduction à l'étude de médecine expérimentale" (1865) ; „Leçons sur les propriétés des tissus vivants" (1866) ; „Rapport sur les progrès et la marche de la physiologie en France" (1867) ; „Leçons sur les anesthésiques et l'asphyxie" (1875) ; „Leçons sur la chaleur animal" (1876) ; „Leçons sur la diabète et la glycogénèse animale" (1877) ; „Lecons sur les phénomènes de la vie communs aux animaux et aux végétaux" (1877-8) ; „La science expérimentale" (1878) ; „Leçons sur la physiologie opératoire" (1879) ; „Leçons de pathologie expérimentale" (1880).

Bernard *[bernā'r],* S a r a h (oik. Rosine) ks. B e r n h a r d t.

Bernard *[bernā'r],* T r i s t a n (s. 1866), ransk. kirjailija, on saavuttanut maineensa huvinäytelmillä „L'anglais tel qu'on le parle", „Les pieds nickelés", „L'affaire Mathieu", sekä hauskoilla „Contes de Pantruche et d'ailleurs". Romaaneissaan „Mémoires d'un jeune homme rangé" ja „Un mari pacifique" hän on säälimätön havaintojentekijä, mutta samalla notkea, hieno humoristi. *V. K-i.*

Bernard de Ventadour *[bernā'r də vātadū'r],* ransk. runoilija, trubaduuri 12:nnen-vuosis. jälkipuoliskolta, tunnettu tunteen vienoudesta ja sanonnan sujuvuudesta; ylisti Ventadourin kreivin puolisoa ja Rikhard Leijonamielen äitiä, Englannin Eleonoraa; eli lopuksi Toulousessa, Raimund V:n hovissa, kuoli luostarissa.

Bernardino *[-ī'-]* (S a n B.), alppisola Sveitsin Graubündenin kanttonissa 2,063 m yl. merenp.; sen läpi käy tie Taka-Reinlaaksosta Mesoccon laakson kautta Bellinzonaan, Tessin kanttoniin.

Bernays, M i c h a e l (1834-97), saks. kirjallishistorioitsija, münchenil. professori. Kirjallishistorioitsijana W. Schererin oppilas, joka etupäässä pani painoa filologisille näkökohdille. Kirjoitti „Über Kritik u. Geschichte d. Goetheschen Textes", „Zur Entstehungsgeschichte d. Schlegelschen Shakespeare". Jälkeenjääneenä teoksena on ilmestynyt „Schriften zur Kritik u. Literaturgeschichte". *V. K-i.*

Bernburg, kaupunki Anhaltin herttuakunnassa Saksassa, Saale-joen varrella, 35,000 as. Kemiallisia-, rauta-, sokeri-, paperi-, väkiviinay. m. tehtaita. Vanha linna. *W. S-m.*

Berndes (B e r e n d s, B e r e n d e s), suom.-ruots. aatelissuku, kotoisin Brandenburgista. Ensimäinen B. saapui Ruotsiin 1554. 1. J a a k k o m a B. (k. 1623), nimitettiin 1611 Viipurin ja 1614 Kaprion käskynhaltijaksi sekä 1618 kamarineuvokseksi, 1619 hän määrättiin toimikuntaan, joka lähetettiin Suomeen tarkastamaan ja järjestämään veronkantoa, hallintoa y. m. Toimikunnassa B. kuului osastoon, joka tutki oloja Kyminkartanon, Viipurin ja Savonlinnan lääneissä. V. 1622 B. tuli Riian käskynhaltijaksi ja Savon tuomariksi. B. oli toisissa naimisissa Henrikki Wreden lesken Gertrud Ungern von Sternbergin kanssa. Tämä kohteli hyvin säälimättömästi Elimäellä läänitystalonpoikiaan eikä B. itse näy olleen aivan syytön tässä kohden. Hänen poikansa olivat: 2. J u h a n a B. (1603-52), virkamies; käytyään oppia ulkomailla hän siirtyi virkauralle ja kohosi 1632 kamarineuvokseksi. V. 1641 hän tuli Taalain ja Kuparivuoriseudun maaherraksi ja sinne asetetun vuorihallituksen varaesimieheksi. Hän sai siellä vuorityön paljon edistymään, vaskenvalmistuksen kahdenkertaiseksikin. V. 1651 B. nimitettiin valtaneuvokseksi, kauppakollegion ensimäiseksi esimieheksi ja kaikkien vuorikaivosten ylivalvojaksi. Samalla hän tuli kamarikollegion presidentiksi sekä 1652, vähän ennen kuolemaansa, Tukholman ylikäskynhaltijaksi. — 3. F a b i a n B. (1610-78), sotilas, edellisen velipuoli. B. otti urhoollisesti osaa 30-vuotiseen sotaan ollen alempana päällikkönä. Suuremman maineen hän saavutti Kaarle X:n sodissa Puolassa ja Tanskassa ollen suomalaisten rakuunain päällikkönä. Kaarle X:n kulkiessa 1658 Vähän-Beltin yli B. johti ruotsalaisten vasenta siipeä. Hän korotettiin 1654 vapaaherraksi ja 1657 ratsuväen kenraalimajuriksi. Häneen loppui Berndes-suku. *K. R. M.*

Berndtson. 1. F r e d r i k B. (1820-81), ruots.-suom. kirjailija ja sanomalehtimies, synt. Falunissa, mutta ylioppilaaksi tultuaan siirtynyt Suomeen, jossa oli sanomalehtimiehenä, dosenttina, sekä kenraalikuvernöörin kanslian toimistopäällikkönä. B. kirjoitti novelleja, runoja, sekä näytelmäkappaleita, kuten 1808 vuoden tapauksia käsittelevän „Ur lifvets strid". Paitsi sitä B. oli ahkera ruotsintaja. Hänen sanomalehtimiehenä kirjoittamansa teatteriarvostelut ovat julaistut nimellä „Dramatiska studier och kritiker". *V. K-i.*

2. G u n n a r F r e d r i k B. (1854-95), suom. taidemaalari, edellisen poika, synt. Helsingissä. Opiskeli jo koululaisena taideyhdistyksen piirustuskoulussa sekä E. J. Löfgrenin ja saksalaisen muotokuvamaalarin B. Reinholdin johdolla. Tultuaan ylioppilaaksi 1872 B. harjoitti opinnoita polyteknikossa, kunnes v. 1876 lopullisesti antautui taitelijaksi, matkusti Pariisiin ja opiskeli École des Beaux-Arts'issa J. L. Gérômes'in johdolla. Nautittuaan valtion kannatusta vv. 1876-

79, hän sai Taideyhdistyksen Hovingin stipendin 1881 ja lähti seuraavana vuonna Egyptiin. B. toimi myöskin opettajana Taideyhdistyksen piirustuskoulussa sekä taiteilijaseuran puheenjohtajana 1892-93. Hän on enimmäkseen maalannut pienoiskuvia erinomaisella hienoudella ja emaljimaisella värityksellä ja on tällä alalla saavuttanut mitä parhaimpia tuloksia. Hänen tauluistaan mainittakoon „Peilin edessä", „Morsiamen laulu", „Jaa, ei", „Lepo matkalla", Z. Topeliuksen ja E. Järnefeltin muotokuvat (kaikki Ateneumin kokoelmissa), sekä „Taiteentuntijoita Louvressa". *R. E. H.*

Gunnar Berndtson.

Gunnar Berndtson: Peilin edessä.

Berner, Albert Friedrich (s. 1818), saks. lainoppinut, synt. Ukermarkissa, tuli 1848 ylimääräiseksi ja 1861 vakinaiseksi rikosoikeuden professoriksi Berliinin yliopistoon. Tunnettu useiden lainopillisten teostensa kautta, joista mainittakoon „Lehrbuch des deutschen Strafrechts" (1857, ilmestynyt sen jälkeen lukuisissa painoksissa ja useille kielille käännettynä), „Lehrbuch des deutschen Pressrechts" (1876). *O. K:nen.*

Berner, Carl Christian (s. 1841), norj. politikko. B. toimi ensin opettajana ja oli 1874-91 Bergenin teknillisen koulun johtajana. V. 1886 B. valittiin ensi kerran stortingiin, missä heti herätti huomiota perusteellisten tietojensa, terävyytensä ja puhetaitonsa tähden; oli 1890-91 odelstingin puheenjohtajana ja 1891-93 Steenin ensimäisen ministeristön jäsenenä. V:sta 1898 B. on ollut yksi stortingin presidenttejä. Hän on Norjan eduskunnan etevimpiä ja vaikutusvaltaisimpia jäseniä, jonka neuvoja on kysytty ja noudatettu kaikissa tärkeimmissä valtioasioissa. M. m. B. on tuntuvasti vaikuttanut viime vuosien unionipolitiikkaan ja niihin tapahtumiin, joista oli seurauksena Ruotsin ja Norjan välisen unionin hajoaminen 1905. *J. F.*

Berner Oberland, ihana alppiseutu Sveitsissä, ks. Bern 1.

Bernhard, Saksi-Weimarin herttua (1604-39), 30-vuotisen sodan sankareita. Taisteli jo 30-vuotisen sodan alussa protestanttien puolella Ernst v. Mansfeldin ja Kristian v. Braunschweigin armeijoissa (1622-23) ja sittemmin Tanskan kuninkaan Kristian IV:nnen palveluksessa. Oltuaan jonkun aikaa Alankomaissa Moritz Oranialaisen palveluksessa B. palasi Saksaan Kustaa Aadolfin saavuttua sotatantereelle. Everstinä hän seurasi kuningasta tämän voittoretkellä läpi Frankin Reinille ja Baieriin. Otti osaa Nürnbergin taisteluun ja sai Lützenissä 1632 kuninkaan kaaduttua ylijohdon, vaikuttaen tehokkaasti ruotsalaisten voittoon. Karkoitti vielä s. v. keisarilliset Saksista ja sai 1633 Oxenstjernalta ylipäällikkyyden Frankissa. B:n voittojen johdosta ja nähtävästi noudattaen kuninkaan lupausta Oxenstjerna luovutti hänelle 1633 Bambergin ja Würzburgin hiippakunnista muodostetun Frankin herttuakunnan ruotsalaisena lääninä. B:n loistavimpia voittoja oli Regensburgin valloitus 1633. Mutta ryhtyessään Nördlingenissä vastoin Hornin varoitusta taisteluun 1634 hän kärsi musertavan tappion. — Heilbronnin liitto nimitti B:n joukkojen ylipäälliköksi 1635 ja hän koetti ranskalaisten avulla ajaa viholliset Frankista ja Švaabista; mutta kun se ei onnistunut, antautui hän Ranskan palvelukseen. B. taisteli tämän jälkeen Elsassissa, Lothringenissa ja Reinin varsilla, pakoittaen m. m. Breisachin antautumaan 1638. Suunnitellessaan yhteistä sotaretkeä Banérin kanssa hän äkkiä kuoli 1639 Neuenburgissa. [Röse, „Herzog Bernhard der Grosse von S.-W." (1858); G. Droysen, „Bernhard von Weimar" (1885).] *O. M-e.*

Herttua Bernhard.

Bernhard. 1. Suuri B., Vallisin alppeihin kuuluva vuori, 2,472 m yl. merenp.; sen yli käy liikkeelle aina avoin sola Martignyn ja Aostan kaupungin välillä. Kuuluisa majatalo, luostari v:lta 962, jossa vuosittain käy n. 20-22,000 matkustajaa. Kuuluisiksi tulleiden bernhardilaiskoirien avulla munkit etsivät pyryyn tahi sumuun eksyneitä matkustajia. — Jo vanhalla ajalla roomalaiset käyttivät B:n solaa retkillään

Galliaan ja Helvetiaan; he rakensivat tänne Jupiterin temppelin, ja talon suojaksi rajuilmoja vastaan. — 2. Pieni B. Graijisissa alpeissa, 2,157 m yl. merenp.; sola, josta yli kuljetaan Savoijista Aostan-laaksoon. Majatalo. *W. S-m.*

Bernhard Clairvaux'lainen *[B. klär-vōl-]* (1090-1153), Pyhä, etevä keskiajan jumaluusoppinut, synt. ritarin poikana Fontainesissa Dijonin läheisyydessä; aikaisin heräsi hänessä halu luostarielämään; 1113 hän tuli munkiksi Citeaux'n luostariin ja 1115 äsken perustetun Clairvaux'n luostarin ensimäiseksi apotiksi; aikansa valtiollisella ja kirkollisella näyttämöllä hän esiintyi usein, välittäen m. m. sovintoa Ranskan kuninkaitten ja kirkonmiesten kesken; v. 1138 hän sai silloin vallinneen paavillisen skisman (Innocentius II ja Anakletus II) lakkaamaan; hänen suurin valtiollinen työnsä on kuitenkin se erittäin suuri ansio, mikä hänellä on toisen ristiretken syntymiseen; aikansa kerettiläisiä virtauksia (petrobrusiaaneja, Abelardia, Arnold Brescialaista y. m.) vastusti B. pontevasti; B. oli suuri saarnamies ja puhuja, ankara askeetti ja harras mystikko; hänen vaikutuksensa aikalaisiinsa ja jälkimaailmaankin oli erinomaisen suuri. — Hänen teoksensa on julkaissut Mabillon (1851-52) ja hänen elämäänsä ovat esittäneet m. m. Neander (1890), Hofmeister (1889-90). *K. Ö.*

Bernhardi, Theodor von (1802-87), saks. historioitsija, taloustieteilijä ja diplomaatti, oli ensin Venäjän palveluksessa, mutta siirtyi 1851 Saksaan; tuli 1865 preussilaiseksi lähetysneuvokseksi ja oli v:n 1866 sodan aikana Preussin sotilasedustajana Italian armeijassa. B. on julkaissut useita huomattavia teoksia. Tutkielmassaan „Versuch einer Kritik der Gründe, die für grosses und kleines Eigenthum angeführt werden" (1849), hän vastustaa klassillisen koulukunnan mielipiteitä. Hänen muista teoksistaan mainittakoon: „Geschichte Russlands und der europ. Politik 1814-31" (1863-77), „Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Grafen von Toll" ja „Friedrich der Grosse als Feldherr" (1881). Hänen kuolemansa jälkeen julkaistiin hänen päiväkirjamuistiinpanonsa: „Aus dem Leben Th. v. Bernhardis" (1893-1901), jotka luovat valoa nykyisen Saksan valtakunnan syntyhistoriaan.

Bernhardilaiskoira ks. Koira.

Bernhardilaismunkit ks. Sistersiläiset.

Bernhardt, August (1831-79), saks. metsänhoitaja, ollut 1871-78 Eberswalden metsäkoelaitoksen metsätieteellisten tutkimusten ohjaajana, nimitettiin 1878 Mündenin metsäakatemian johtajaksi, toiminut sitäpaitsi valtiopäivämiehenä y. m. sekä etevänä metsäkirjailijana; hänen paras teoksensa on 3 nidosta käsittävä „Geschichte des Waldeigenthums, der Waldwirtschaft und Forstwissenschaft in Deutschland" (1872-75). *A. C.*

Bernhardt *[bärnä'r]*, Sarah (oik. Rosine Bernard), (s. 1844), ransk. näyttelijätär, erään saksal.-juutalaisnaisen ja ranskalaisen aatelismiehen tytär. Opiskeltuaan Pariisin konservatorissa hän esiintyi ensikertaa 1862 Théâtre français'issa, herättämättä silloin sentään erikoisempaa huomiota. Vasta 1867 hän saavutti Odéon teatterissa menestystä ja astui 1872 Théâtre français'in palvelukseen, jossa hän pysyi v:een 1880 asti, saavuttaen maailmankuulun nimen yhtenä aikamme parhaimpia näyttelijättäriä. V. 1880 hän rikkoi välipuheensa Théâtre fr:n kanssa ja lähti vierailumatkoille Englantiin ja Ameriikkaan, sekä on senjälkeen johtanut milloin omia teatteriyrityksiä, milloin vieraillut ympäri Eurooppaa. Näyttelijättärenä on hänellä sekä järkyttävän eläytymiskykynsä, että äänensä heläjävän sulon, vartalonsa hoikan, joustavan jäntevyyden ja kasvojensa kärsivän, sielukkaan ja vivahdusrikkaan ilmeen vuoksi huumaava teho katsojiin. — Ranskalaiset näytelmäkirjailijat ovat sepittäneet häntä varten näytelmiään, kuten Sardou „Théodora'n" ja „La Tosca'n", Barbier „Jeanne d'Arc'in", Rostand „L'aiglon'in". — B. on työskennellyt myöskin kuvanveistäjänä ja esiintynyt kirjailijana kirjoittaen „Dans les nuages" ja „Mémoires". *V. K-i.*

Sarah Bernhardt.

Bernhardy, Gottfried (1800-75), saks. filologi, professori Hallessa v:sta 1829. Pääteokset: „Grundriss der römischen Litteratur" (5:s laitos 1872), „Grundriss der griech. Litteratur" (5:s, Volkmannin toimittama laitos 1892). *E. R-n.*

Bernheim, Ernst (s. 1850), historioitsija, v:sta 1883 historian professorina Greifswaldissa. B:n teoksista ovat tärkeimmät: „Zur Geschichte des Wormser Konkordats" (1876) ja „Lehrbuch der historischen Methode" (6 painos 1908), jota viimemainittua on käytetty oppikirjana Suomenkin yliopistossa. *K. R. B.*

Berni, Francesco (1497-1535), it. runoilija, palveli eri kirkkoruhtinaita, kuten kardin. Bibbienaa ja Ippolito di Mediciä, jolta jälkimäiseltä hän sai papillisen toimen. Kuoli myrkytettynä, kun ei ollut suostunut myrkyttämään kardinaali Salviatia. B:n pääteos on hänen muovailunsa Bojardon „Orlando innamorato"sta, jonka kieltä, sanontaa ja muotoa hän hioi samalla kuitenkin heikentäen alkuteoksen tuoretta välittömyyttä. Sitäpaitsi B. on kirjoittanut kevyitä, sukkelia, mutta rivoja burleskisen satiirisia sonetteja y. m. runoja. *V. K-i.*

Bernina *[-ī'na]*, Graubündenin ja Italian rajalla oleva vuoriryhmä, osa Reetisiä alppeja, Inn- ja Adda-laaksojen välillä. Sen yli kulkee B:n sola, 2,334 m, Pontresinan ja Poschiavon välillä; majatalo. Korkeimmat huiput ovat Piz B., 4,052 m yl. merenp.; sekä P. Roseg, 3,943 m. B.-vuorilla ovat mahtavat Morteratsch-, Roseg- y. m. jäätiköt. *W. S-m.*

Bernin alpit, Länsialppien osa Rhônen, Thunin-järven sekä Reuss- ja Kander-jokien ja

Gemmi-solan välillä. Ne muodostavat pohjoisen alppiryhmän korkeimman osan: Dammastock 3,633 m, Finsteraarhorn 4,275 m, Eiger 3,975 m, Mönch 4,105 m, Jungfrau 4,167 m, Aletschhorn 4,198 m, Schreckhorn 4,080 m y. m. Täältä tulevat myös suurimmat jäätiköt: Ylä- ja Ala-Lauteraar-, Ylä- ja Ala-Grindelwald-, Aletsch-jäätiköt y. m. Alppien pohjoisrinne on n. s. *Berner Oberland* (ks. Bern, kanttoni). Vuoriperä on pohj.-osassa kalkkia ja liuskakiveä, mutta yllämainitut korkeat huiput, jotka kuuluvat alppien keski- l. sydänosaan ja eteläosa, ovat pääasiassa gneissisiä (vrt. Alpit).

Bernini *[-i'ni]*, Giovanni Lorenzo (1598-1680), it. kuvanveistäjä, arkkitehti ja taidemaalari, barokkityylin tyypillisimpiä edustajia (ks. Barokki). Hänen teknillinen taituruutensa kuvanveistäjänä oli erinomainen, se vei hänet toisesta äärimmäisyydestä toiseen; hän on tehnyt suuren osan Rooman suihkukaivoista, Pietarin kirkossa olevista paavin hautapatsaista ja Santa Theresian kuvapatsaan, joka varsinkin on hänen ajalleen kuvaava. Arkkitehtinä hän on rakennuttanut m. m. Palazzo Barberinin, pylväskäytävät Pietarin kirkon edessä ja omituisen alttarikatoksen saman kirkon pääalttarin yli. B. oli aikansa kuuluisimpia miehiä, Ludvik XIV vastaanotti hänet Ranskaan v. 1665 ruhtinaallisesti. *R. E. H.*

Bernin sopimus, kansainvälinen sopimus kirjallisten ja taiteellisten tuotteiden omistusoikeuden suojelemiseksi luvatonta jälkipainosta tai jäljentämistä vastaan. Sopimus tehtiin Bernissä 1886. Siihen liittyivät alussa m. m. Saksa, Ranska, Belgia, Espanja, Englanti, Italia ja Sveitsi. Myöhemmin ovat tulleet lisää m. m. Norja, Tanska ja Ruotsi. Berliinin kansainvälisessä kokouksessa 1908 ilmoitettiin Venäjän aikovan liittyä sopimukseen. Sopimuksen mukaan turvataan kaikissa näissä maissa, samoin kuin omille kansalaisille, puheena-oleva omistusoikeus kirjailijoille ja taiteilijoille (sekä heidän oikeudenomistajilleen), jotka ovat jonkun muun sopimukseen osallisen maan kansalaisia (Pariisin sopimuksessa 1896 sellaisillekin, jotka ovat julkaisseet teoksensa näissä maissa, vaikka itse ovat jonkun sopimukseen kuulumattoman maan kansalaisia). Käännöksiä tämä suojelus koskee kuten alkuperäisiä teoksiakin. Poikkeuksena ovat sanomalehdissä ja aikakauslehdissä julkaistut kirjoitukset, ellei tekijä tai toimittaja nimenomaan kiellä jälkipainatusta; valtiolliset kirjoitukset, päivänuutiset y. m. s. ovat kuitenkin suojeluksesta kokonaan erillään. *K. R. B.*

Bernoulli *[-nuji']*. 1. Jacques B. (1654-1705), sveits. matemaatikko, todennäköisyyslaskun ensimäisiä perustajia, kehittänyt suuressa määrin differentsiaali- ja myöskin integraalilaskua. N. s. Bernoulli'n luvuilla, joita esiintyy useissa sarjakehityksissä, on huomattavia lukuteoreettisia ominaisuuksia. — 2. Jean B. (1667-1748), edellisen veli, matemaatikko. Samoinkuin veljensä tutki Jean B. differentsiaali- ja integraali-laskua; etenkin jälkimäisessä ovat hänen työnsä uraa-aukaisevia; n. s. „Bernoulli'n sarja" on nimitetty hänen mukaansa. — 3. Kristofer B. (1782-1863), huomattava teknologi. Hänen teoksensa käsittelevät teknologian eri aloja. *(V. V. K.)*

Bernstein, Aaron (1812-84), saks. kirjailija ja sanomalehtimies, „Volkszeitungin" perustaja. Kirjoittanut laajan 21-osaisen kansantajuisen kirjoitelmakokoelman „Naturwissenschaftliche Volksbücher" (osaksi suomennettu: „Luonnon helmassa"), sekä realistisia, juutalaisten oloja kuvailevia novelleja, kuten „Vögele der Maggid" ja „Mendel Gibbor".

Bernstein *[-štäin]*, Edvard (s. 1850), saks. sosialistinen kirjailija ja politikko. Palveltuaan nuoruudessaan pankkitoimissa B. liittyi 1872 sosiaalidemokraattiseen puolueeseen. N. s. sosialistilain aikana hän 1881-90 toimitti Zürichissä ilmestyvää Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen pääänenkannattajaa, „Der Socialdemokrat" nimistä lehteä. 1888 hänet karkoitettiin Sveitsistä. B. muutti silloin Lontooseen, mistä hän 1901 palasi Saksaan. 1902-06 hän oli edustajana Saksan valtiopäivillä. B. on etupäässä tullut tunnetuksi sosialismin teoriaa ja historiaa koskevista kirjoituksistaan. Hän on tätä nykyä Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen reformistisen suunnan, n. s. revisionismin etevin teoreettinen edustaja. Pitkällisen väittelyn synnytti Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen keskuudessa hänen kirjansa „Die Voraussetzungen des Socialismus und die Aufgaben der Socialdemokratie" (1899), jossa hän koettaa osoittaa, että useat Marxin, nykyisen sosialismin oppi-isän teoriat, esim. „kurjistumisteoria", „luhistumisteoria" y. m. (vrt. Sosialismi) eivät pidä paikkaansa, ollen samalla sitä mieltä, että sosiaalidemokratian jo on aika luopua vallankumouksellisesta sananparsistostaan ja ryhtyä ajamaan käytännöllistä uudistuspolitiikkaa. Hänen muista julkaisuistaan ansaitsee huomiota kokoelma kirjoituksia nimeltä „Aus Theorie und Geschichte des Socialismus". Sitä paitsi hän on julkaissut aikakauskirjaa „Documente des Socialismus" ja ahkerasti kirjoitellut varsinkin „Socialistische Monatshefte" nimiseen revisionistiseen aikakauslehteen. *J. F.*

Edvard Bernstein.

Bernstein, Elsa (s. 1866), saks. naiskirjailija (salanimi: Ernst Rosmer), on kirjoittanut m. m. naturalistisen draaman „Wir drei", mysterion „Mutter Maria", sekä mielikuvitusrikkaan satunäytelmän „Königskinder".

Bernstein, Henry (s. 1876), ransk. näytelmänkirjoittaja, nuori, mutta siitä huolimatta suuren maineen saavuttanut. Hänen pääpyyteensä on saada näytelmänsä jännittäviksi ja näyttämöllisesti vaikuttaviksi, ja näitä seikkoja silmällä pitäessään hän usein uhraa näytelmän henkilöiden taiteellisen luonnekuvauksen ja itse näytelmän aatteen eheyden. Juonen sommittelussa ja vuoropuhelun taitavassa ja notkeassa ohjauksessa hän on mestari. Hän on julkaissut seuraavat näytelmät: „Le Marché" (1900), „Le Détour" (1902), „Joujou" (1903), „Le Bercail"

(1905), „La Rafale" (1905), „La Griffe" (1906), „Le Voleur" (1907), „Samson" (1908), „Israël" (1908). [Jalmari Hahl, „Nykyajan näytelmäkirjoittajia".] *J. H-l.*

Bernstorff, pohjois-saks. aatelissuku. Sen ensimäinen huomattava jäsen oli Andreas Gottlieb B. (1640-1726), joka oli Hannoverin pääministerinä Yrjö I:n hallitessa. Hänen tyttärensä poika oli:

1. J o h a n H a r t v i g E r n s t B. (1712-72), kreivi, tansk. valtiomies. B. meni 1732 Tanskan palvelukseen, oli Tanskan lähettiläänä ensin Saksassa ja v:sta 1744 Pariisissa. V. 1751 hän tuli Tanskan ulkoasiainministeriksi. Hänen ulkopolitiikkansa päämääränä oli: saada n. s. holstein-gottorpilainen kysymys lopullisesti ratkaistuksi ja estää Tanska joutumasta osalliseksi 18:nnen vuosis. suuriin sotiin. B. osoitti suurta lujuutta ja taitoa varsinkin silloin kun Holstein-Gottorpin herttuan Kaarle Pietari Ulrikin 1762 noustua Venäjän valtaistuimelle sodanuhka oli suuri. Keisarin murha pelasti aseman ja nyt B. lähestyi Venäjää saaden Katariina II:n kanssa aikaan sopimuksen (1767), jonka mukaan viimemainittu poikansa Paavalin puolesta luopui kaikista vaatimuksista herttualliseen osaan Slesvigiä ja suostui vaihtamaan herttuallisen osan Holsteinia Oldenburgiin. Ruotsin kanssa hän tahtoi pysyä hyvissä väleissä ja sai 1766 aikaan, että Ruotsin kruununprinssi Kustaa (Kustaa III) meni naimisiin Tanskan prinsessan Sofia Magdalenan kanssa, mutta yhtyi kuitenkin Venäjään ja Preussiin, kun nämä sitoutuivat ylläpitämään Ruotsin silloista vapaata valtiomuotoa. B. vaikutti myöskin paljon Tanskan sisälliseen hallintoon harrastaen m. m. kaupan ja teollisuuden edistämistä merkantiilijärjestelmän periaatteiten mukaisesti. Tanskan maanomistajille hän antoi hyvän esimerkin vapauttaessaan tilojensa alustalaiset maaorjuudesta. Mutta vaikka B. suuresti harrastikin uuden isänmaansa parasta, niin hän kuitenkin mieleltään ja kieleltään pysyi muukalaisena. V. 1770 hänen täytyi väistyä syrjään Struenseen tieltä.

J. H. E. Bernstorff.

2. A n d r e a s P e t e r B. (1735-97), edellisen veljenpoika, kreivi, tansk. valtiomies. B. päätti jo poikana seurata setänsä jälkiä, meni 1759 Tanskan palvelukseen ja tuli Struenseen kukistuttua ulkoasiainministeriksi 1773. Hän säilytti setänsä alkuunpanemat hyvät välit Venäjän kanssa, mikä olikin välttämätöntä Kustaa III:n Tanskalle vihamielisen politiikan tähden. Pohjois-Ameriikan vapaussodan aikana B. yhtyi Venäjän ehdottamaan pohjoisten valtain puolueettomuusliittoon, mutta kun hän samaan aikaan neuvotteli Englannin kanssa „kielletyn tavaran" käsitteen tarkemmasta määrittelemisestä, herätti tämä suuttumusta Venäjän hallituksessa, ja B:n täytyi luopua virastaan 1780. Kruununprinssi Fredrikin (Fredrik VI) anastettua vallan käsiinsä 1784 hän kutsuttiin takaisin. Sen jälkeen tämä yleväluontoinen, vapaamielinen mies oli Tanskan johtavana ministerinä kuolemaansa asti. B:n ministeristöä pidetään Tanskan paraimpana. Tähän aikaan m. m. maaorjuus poistettiin, ja vaikka B. ei ollutkaan suuria maalaisuudistuksia johtamassa, niin hän kuitenkin kannatti niitä. Loistavin oli kuitenkin hänen ulkopolitiikkansa. B. piti hyvällä menestyksellä yllä Tanskan puolueettomuutta, kun useimmat muut Euroopan vallat ryhtyivät 1793 sotaan Ranskan tasavaltaa vastaan. Kustaa III:n kuoltua hän lähestyi Ruotsia ja teki sen kanssa aseellisen puolueettomuusliiton v. 1794. [Aage Friis, „Bernstorfferne og Danmark"]. *J. F.*

Bernward (n. 960-1022), saks. piispa, valtiomies ja taiteilija. Hän perusti Hildesheimiin tunnetun Michaeli-kirkon, joka on parhaita vanhoista romaanilaisista basilikoista. *R. E. H.*

Bero I (B j ö r n), Suomen piispa 1249- n. 1258, syntyisin Länsigöötanmaalta Ruotsista, oli ollut kuningas Eerikki Eerikinpojan kansleri ja tuli luultavasti Birger Jaarlin mukana Suomeen. B. haudattiin Räntämäen kirkkoon.

Bero II Balk, Turun piispa 1385-1412, oli suom. vapaasukua, synt. Palkisten kartanossa Vehmaalla, ja oli ulkomailla tullut maisteriksi. Yksimielisesti piispaksi valittuna hän heti matkusti Roomaan lunastaakseen itselleen paavin vahvistuksen, jonka saikin. B:n piispuudenaikana karttui Turun tuomiokirkon omaisuus suurista lahjoituksista, ja uusia alttareja, messuja sekä kapitulivirkoja perustettiin. 1396 asetettiin uusi juhla, „pyhäinjäännösten juhla", jota vietettiin 20 p. tammik. ja joka aikaa voittaen muuttui etupäässä p. Henrikin juhlaksi. B. on haudattu Turun tuomiokirkon pääkuoriin saarnatuolin alle. *J. G.*

Berosos *[-rō'-]*, babylonialainen historiankirjoittaja ja Bel Mardukin pappi, kirjoitti n. 279 e. Kr. Babylonian historian kreikan kielellä alkuperäisten asiakirjojen johdolla. Kreikkalaiset ja roomalaiset historiankirjoittajat pitivät B:ta suuressa arvossa ja varsinkin hänen teoksensa viimeinen osa näyttää olleen varsin luotettava. Se on kuitenkin hävinnyt; murto-osia siitä on säilynyt Josefuksella ja Eusebiuksella. [„Fragm. histor. græc.", II, toim. Müller.]

Berry 1. B e r r i *[berī']*, keskisen Ranskan maakunta, Loire-joen eteläpuolella, muodostaa suurimman osan Indren ja Cheren departementteja, 11,513 km², 522.000 as., 130-140 m yl. merenp. B:n osia ovat Brenne, Boischaut, Champagne, Sologne ja Sancerrois. Asukkaat (berrichons) harjoittavat metalliteollisuutta, saviastiain- ja lasinvalmistusta. Tärkeimmät kaupungit ovat Châteauroux ja Bourges, joista jälkimäinen sijaitsee Berryn kanavan varrella. Tämä 253 km pitkä ja 1,6 m syvä kanava, yhdessä Cher-joen kanssa, yhdistää Loire-joen varrella sijaitsevat Nevers'in ja Tours'in kaupungit. — B. oli 917-1100 kreivikuntana, myytiin 1100 Filip I:lle ja käytettiin sittemmin usein kuningassuvun jäsenten lahjoitusmaana; tuli 1360 herttuakunnaksi. *W. S-m. (K. R. B.)*

Berry *[berī']*, C h a r l e s F e r d i n a n d, B:n herttua (1778-1820), Artois'n kreivin (Kaarle

X:n) toinen poika, oli vallankumouksen aikana muiden Bourbonien kanssa maanpaossa ja palasi Napoleonin kukistuttua (1814) Ranskaan. Napoleonin palatessa Elbasta (1815) hänen setänsä Ludvik XVIII nimitti hänet armeijan ylipäälliköksi, mutta hänen täytyi viimemainitun kanssa poistua Belgiaan „satapäiväisen keisarikunnan" ajaksi. V. 1816 B. nai napolilaisen prinsessan Carolinen (1798-1870). Kun hänen vanhempi veljensä oli lapseton, niin Bourbonin suvun tulevaisuus riippui tästä avioliitosta. Sen vuoksi muuan valtiollinen kiihkoilija, Louvel, joka tahtoi hävittää tämän hallitsijasuvun Ranskasta, murhasi B:n 1820. Mutta legitimistien suureksi iloksi hänen leskensä, jolla tätä ennen oli vain tytär, synnyttikin samana vuonna pojan, joka on tunnettu nimellä Henri (V), Chambordin kreivi. Bourbonien menetettyä Ranskan valtaistuimen B:n herttuatar 1832 teki poikansa hyväksi epäonnistuneen kapinayrityksen Etelä-Ranskassa ja Vendéessa. Piileskeltyään muutamia kuukausia Nantes'issa hän joutui vangiksi, mutta laskettiin jo seur. v. vapaaksi. *J. F.*

Berryer *[berië']*, Pierre Antoine (1790-1868), ransk. asianajaja ja valtiollinen puhuja. Vaikka B. oli innokas Bourbonin suvun kannattaja, niin hän kuitenkin tämän suvun palattua Ranskan valtaistuimelle 1815 jyrkästi vastusti yltiökuninkaallisten väkivaltapolitiikkaa puolustaen oikeudessa taantumuksen uhreiksi joutuneita henkilöitä, m. m. marsalkka Ney'tä, ja painovapautta. V. 1830 hänet valittiin edustajakamariin, jonka jäsenenä pysyi myöskin Ludvik Filipin hallitessa. Helmikuun vallankumouksen jälkeen hän oli mukana kansalliskokouksessa ja pani 1851 vastalauseen Ludvik Napoleonin valtiokaappausta vastaan; pysyi sitten syrjässä valtiollisesta elämästä vuoteen 1863, jolloin hänet valittiin lainsäätäjäkuntaan. Ranskan akatemian jäsen v:sta 1855. Sekä asianajajana että kansanedustajana hän herätti huomiota loistavalla puhetaidollaan. Hänen puheensa on julkaistu nimillä „Discours parlementaires" (1872-74) ja „Plaidoyers" (1875-78). [Lacombe, „Vie de Berryer".] *J. F.*

Bersaglieri *[-aljë'ri]*, Italian armeijan tarkk'-ampuja- l. jääkärijoukko, jonka ensiksi järjesti kenraali Lamarmora Sardinian armeijaan 1836.

Berserkr l. berserk l. berserkki (mskand. *ber* = karhu, ja *serkr* = paita, siis oik.: „karhunnahkapaita") nimellä tarkoitetaan niitä muinaisia skandinaavilaisia sotasankareita (esim. Arngrimin poikia joista kerrotaan Hervararsagassa), jotka joskus — vars. sodassa — petomaiseen hulluuteen saakka saattoivat raivostua, hävittäen silloin raivohullun voimalla kaikki mikä tielle sattui. Skandinaavilaisissa saduissa sanotaan nimenomaan berserkkien olleen puettuja karhun- t. sudennahkaturkkeihin. Alkuperäinen kansanluulo oli ehkä se, että he todellakin saattoivat muuttaa itsensä petoeläimiksi, s. o. siirtää sielunsa esim. karhun muotoon, saadakseen siten enemmän voimaa. Muuten on mahdollista, että berserkki-sankarit, päästäkseen raivotilaan, juovutusaineena käyttivät jotakin kärpäs-sienilajia, samoinkuin eräät siperialaiset kansat (m. m. suomensukuiset ostjakit) vielä nykyäänkin käyttävät tällaisia sieniä juovutuskeinona. *(Y. W.)*

Bersier *[bersië']*, Eugène (1831-89), ransk. pappi, syntyisin Sveitsistä. B. oleskeli jonkun aikaa Ameriikassa ja v:sta 1855 pappina Pariisissa, jossa hän kokosi ympärilleen suuren vapaaseurakunnan. B. on uuden ajan etevimpiä saarnaajia; saarnojen pääsävy on apologeettis-käytännöllinen, ja ne todistavat syvää sieluntuntemista; muoto on taiteellinen. Suomeksikin on käännetty yksi B:n teos, „Ihmissuvun synnin ja armon yhteisyydestä" (1881). *J. G.*

Berson, linna Liivinmaalla, Väinä-joen pohjoispuolella, tunnettu Kustaa II:n Aadolfin sotien ajoilta, jolloin kuningas sotajoukkoineen 1626 oli talvimajoissa sen ympärillä.

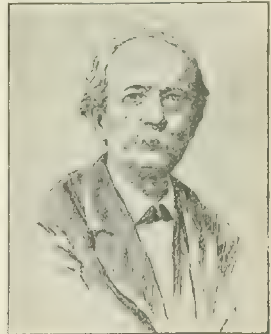
Berson, Artur (s. 1859), saks. ilmatieteilijä ja -purjehtija, professori Lindenbergin ilmatieteellis-aeronauttisessa observatorissa. Nousi 1901 „Preussen"illä 10,500 m korkeuteen, ylemmäksi kuin kukaan sitä ennen. Julk. yhdessä R. Assmannin kanssa teoksen „Wissensch. Luftfahrten" (Braunschweig 1899-1900, 3 nid.).

Bert *[bär]*, Paul (1833-86), ransk. politikko ja fysiologi, Gambettan ystävä ja kannattaja. Hänellä oli eduskunnan jäsenenä suuri vaikutus koululaitoksen kehitykseen. Opetusministerinä 1881-82 B. vaikutti kansanvaltaiseen ja kirkkoa vastustavaan suuntaan. Kuoli ministerinä Tonkinissa. Hänen julkaisuistaan on mainittava yleistajuinen teos „Leçons de zoologie" (1880), jonka R. Tigerstedt on ruotsintanut nimellä „Lifvet. Lifsföreteelserna hos menniskan och de högre djuren" (1881-82).

Bertby. 1. Kylä Saltvikissa Ahvenanmaalla, on tullut kuuluisaksi rahalöydöistä, joista 1876 tehty on arvokkaimpia maassamme. Muutamassa kupariastiassa tavattiin näet silloin yli 800 arabialaista rahaa tahi rahankappaletta, jotka ovat vuosilta 739-890 j. Kr. Kylässä on myös useita hautakumpuja. — 2. ks. Bergby. *K. S.*

Bertelsköld, Välskärin kertomusten sankarisuku.

Berthelot *[bärtlō']*, Marcellin Pierre Eugène (1827-1907), kuuluisa ransk. kemisti, prof. Collège de Francessa, 1886-87 opetusasiain ministerinä, 1895-96 ulkoasiain ministerinä sekä v:sta 1889 Ranskan akatemian sihteerinä. B:n aikaisemmat tutkimukset, jotka käsittelevät orgaanisten yhdistysten synteesiä, ovat koottuina teoksessa „Chimie organique, fondée sur la synthèse" (1860). B:n tärkeimmät työt ovat kuitenkin hänen laajat termo-(lämpö-) kemialliset tutkimuksensa, jotka koottuina ovat esitetyt teoksessa „Mécanique chimique, fondée sur la thermochimie". Joskin myöhempi fysikaalis-kemiallinen tutkimus on osoittanut, että B. muutamissa kohdin ei ollut tehnyt yleispäteviä johtopäätöksiä kokeistaan, on hänen keksimillään uusilla termo-kemiallisilla menettelytavoilla ja koneilla kuitenkin

Berthelot.

suuri ja pysyvä arvo. Paitsi jo mainittuja aloja B. on myös tutkinut kemian historiaa („Les origines de l'alchimie" 1885; „Chimie des anciens", 1889), useita räjähdysaineita ja kasvifysiologisia kysymyksiä. *W. B.*

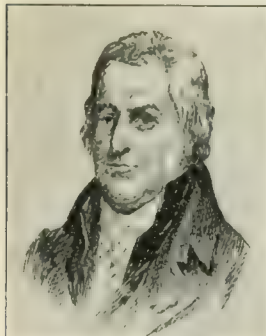
Berthelsdorf, kylä Saksissa, Bautzenin hallintopiirissä, Herrnhut-Bernstadtin radan varrella. B. kuuluu veljesseurakunnalle (herrnhutilaisille) ja siellä on maanpallon kaikkia veljesseurakuntia johtavan vanhimpainkonferenssin hallinto (ks. Herrnhutilaisuus). — Huomattava teollisuus. Turvakoti naisille.

Berthier *[bärtjē']*, Alexandre (1753-1815), Neufchâtelin ruhtinas, Valenginin herttua, Wagramin ruhtinas, ransk. marsalkka. B. otti osaa Pohjois-Ameriikan vapaussotaan. V. 1796 hän oli Italian armeijan yliesikuntapäällikkönä, liittyi silloin läheisesti Napoleon Bonaparteen, seurasi häntä Egyptiin, auttoi häntä brumairen vallankumouksessa (1799), nimitettiin sotaministeriksi ja oli mukana kaikilla Napoleonin sotaretkillä ollen täsmällisyytensä ja työkykynsä tähden tälle suureksi avuksi. Palkinnoksi B. korotettiin ylhäisiin arvoihin, mutta oli siitä huolimatta ensimäisiä, jotka 1814 luopuivat Napoleonista. Satapäiväisen keisarivallan aikana (1815) hän ei tiennyt, mille puolelle hänen oli mentävä; surmasi itsensä s. v. syöksymällä ikkunasta kadulle.

Berthold, Riian piispa, aikaisemmin Loccumin sistersiläisluostarin apotti; Liivin ensimäisen apostolin Meinhardin kuoltua (1196) määrättiin B. hänen työtään jatkamaan, mutta surmattiin taistelussa, joka 24 p. heinäk. 1198 syttyi alkuasukasten ja ristisoturien kesken. *K. Ö.*

Berthold Regensburgilainen (k. 1272), keskiajan suurin kansanomainen saarnamies, fransiskaanien veljeskunnan jäsen.

Berthollet *[bärtolē]*, Claude Louis (1748-1822), kuuluisa ransk. kemisti, tuli 1780 akatemian jäseneksi sekä 1794 Pariisin normaali- ja polyteknillisen koulun kemian professoriksi. B. on epäilemättä aikakautensa huomattavimpia tiedemiehiä; julkaissut monta arvokasta tutkimusta sekä kemiallisen teollisuuden että puhtaan kemian alalta. Hänen kokeellisista töistään mainittakoot ammoniakkia, sinihappoa, rikkivetyä, kaliumkloraattia ja klooria käsittelevät tutkimukset. Varsin suuri teoreettinen merkitys on ollut etenkin B:n kemiallista affiniteettia koskevilla tutkimuksilla ja spekulatsioneilla, jotka ovat kootut teokseen „Essai de statique chimique". Kuuluisaksi on tullut se tieteellinen riita, jota B. 1799-1807 kävi ransk. Proust'n kanssa juuri tästä kem. affiniteetista. B. oli sitä mielipidettä, että alkuaineet yhtyvät toisiinsa tasaisesti vaihtuvissa paljoussuhteissa, kun taas Proust puolusti kerrannaisten painosuhteiden lakia (vrt. Alkuaine), joka sittemmin yleisesti tunnustettiin oikeaksi. Täydelleen oikea oli sen sijaan B:n puolustama väite, että kem. reaktsioni ei ainoastaan ole riippuvainen reageeraavien aineitten laadusta, vaan myös niiden määrästä. (vrt. Massan vaikutuslaki). Aikalaiset pitivät B:a suuressa arvossa. B:n viimeisinä elinvuosina kokoontui hänen luoksensa säännöllisesti useita kuuluisia tiedemiehiä, ja tiedonantoja näistä kokouksista julkaistiin nimellä „Mémoires de la sosiété d'Arceuil" (1807-1817). *W. B.*

Louis Berthollet.

Bertholletia excelsa, *Myrtaceæ*-heimoon kuuluva n. 30 m korkea puu pohjoisesta Etelä-Ameriikasta ja Amazonin jokialueelta. Päänkokoinen hedelmä, jolla on kova puutunut kuori, aukeaa kansiluomaisesti. Sen sisässä on 15-20 kpl. 4-6 cm pituista öljynpitoista siementä, joita sanotaan paarapähkinöiksi ja Brasilian pähkinöiksi. Nämä maistuvat manteleille ja ovat Etelä-Ameriikassa yleisesti käytettyä ravintoa (vrt. Paarapähkinä).

Bertholletia excelsa. *a* kukka, *b* siemen.

Berthollet'n *[bärtolēn]* **räjähdyshopea** ks. Hopea.

Bertil ks. Pärttyli.

Bertillon *[bärtijō']*. 1. Louis Adolphe B. (1821-83), ransk. lääkäri ja tilastotieteilijä, uusimman demografian etevimpiä edustajia, oli mukana perustamassa Pariisin École d'anthropologie'ta, jonka opettajaksi hän tuli (1876); v. 1880 hän tuli Pariisin kaupungin tilastollisen toimiston johtajaksi. B:n pääteos on „Démographie figurée de la France" (1874). Kaksilapsi-järjestelmää hän ankarasti vastusti. — 2. Jacques B. (s. 1851), edellisen poika, isänsä seuraaja Pariisin tilastollisen toimiston johtajana ja demografisena tutkijana. Hänen huomattavin teoksensa koskettelee aviottomia lapsia. B. on innokas raittiusmies. — 3. Alphonse B. (s. 1853), antropologi, edellisen veli, perusti antropologisen mittausjärjestelmän, joka on pohjana nykyään useimmissa maissa käytännössä olevalle rikollisten mittaamiselle ja heidän tuntomerkkiensä selville ottamiselle. ks. Bertillonin järjestelmä.

Bertillonin järjestelmä, ranskalaisen Alphonse Bertillonin (ks. t.) keksimä järjestelmä ennen rangaistujen rikollisten tuntemiseksi. Tähän järjestelmään, josta keksijänsä mukaan käytetään nimeä bertillonage ja joka on otettu käytäntöön melkein kaikissa nykyajan sivistysmaissa, kuuluvat eri ruumiinosien mittaukset, määrätyllä tavalla otetut valokuvat ja yleensä kulloinkin kysymyksessä olevan henkilön tarkka tutkiminen. Kaikki nämä seikat (antropometrinen signalementti) merkitään erityiselle kortille. Täten saadaan riittävä määrä mittoja ja muita perusteita, joiden mukaan tuhannet poliisilaitokseen kertyvät valokuvat voidaan luokitella alaosastoihin, ja tällä tavoin voidaan heti saada selville, onko rikoksesta vangittu henkilö ennen mitattu ja valokuvattu, s. o. ennen ollut rikoksesta syytettynä samassa kaupungissa tahi maassa.

Toinen, täydentävä signalementtijärjestelmä, joka niinikään on Bertillonin keksimä ja joka yksityiskohtia myöten ottaa huomioon henkilön fysionomian, on n. s. portrait parlé (sanoin tehty kuva), jota menestyksellä käytetään rikollisten etsiskelemiseksi. Sitä varten merkitään systemaattisessa järjestyksessä ja tarkoin määrättyä sanastoa käyttäen muistoon kaikki, mikä kysymyksessä olevassa henkilössä missäkin suhteessa on karakteristista. Nerokkaasti järjestämällä ja sanalyhennyksiä käyttämällä voidaan tällainen portrait parlé, jonka etsivä poliisimies oppii ulkoa, saada mahtumaan aivan pienelle signalementtikortille. [Alphons Bertillon, „Identification anthropométrique. Instructions signalétiques" (2 painos 1893); Georges Bertillon, „De la reconstruction du signalement anthropométrique au moyen des vêtements" (Lyon 1892); Klatt, „Die Körpermessung der Verbrecher nach Bertillon" (Berlin 1902).] *O. K:nen.*

Bertini, Henri (1798-1876), ransk. pianisti ja pianosäveltäjä, jonka etydit ovat hyvin arvossapidetyt. *I. K.*

Bertold, Riian piispa ks. Berthold.

Bertramjuuri ks. Anacyclus.

Bertrand *[bärtrã']*, Henri Gratien (1773-1844), kreivi, ransk. sotapäällikkö, palveli vallankumouksen aikana insinööriupseerina, oli mukana Bonaparten Egyptin-retkellä, jolla kiinnitti Bonaparten huomion puoleensa ja korotettiin brigadikenraaliksi; otti sitten kunniakkaasti osaa kaikkiin Napoleonin sotaretkiin ja nimitettiin 1813 hovin suurmarsalkaksi. V. 1814 hän seurasi Napoleonia Elbaan ja 1815 S:t Helenaan pysyen siellä uskollisesti keisarin kuolemaan asti v. 1821. V. 1830 B. valittiin edustajakamarin jäseneksi.

Bertrand *[bärtrã']*, Joseph Louis François (1822-1900), ransk. matemaatikko, tuli 1862 Collège de Francen professoriksi, 1856 akatemian jäseneksi ja 1874 sen sihteeriksi. Hänen teoksensa koskettelevat korkeamman matematiikan useita eri aloja.

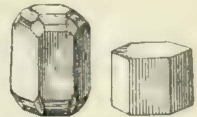
Bertrand de Born *[bärtrã' də born]*, (n. 1140-n. 1215), ransk. ritari ja trubaduuri; sepitteli sotalauluja sekä leimuavia pilkkarunoja, „sirventes", joissa hän kiihotti Englannin kuningasta Henrik II:ta ja tämän poikia, esim. Richard Leijonamieltä näiden keskinäisissä taisteluissa. Tämä sotaisa ritari, joka lopun ikäänsä eli luostarissa, on myöskin kirjoittanut intomielisiä lemmenrunoja. *V. K-i.*

Bertta (msaks. „loistava"). 1. B. Pyhä, oli frankkilainen prinsessa, naitettiin n. 560 Kentin kuninkaalle Ethelbertille, jonka hän taivutti vastaanottamaan kristinuskon. — 2. B. frankkien kuningatar (k. 783), Laonin kreivin Charibertin tytär, Pipin Pienen puoliso ja Kaarle Suuren äiti. Tarinan mukaan B. häämatkallaan joutui surmayrityksen esineeksi, mutta pelastui, ja Pipin löysi hänet sittemmin metsästä eräästä myllystä. B. oli tunnettu nimellä suurijalkainen l. kehrääjä ja hänen ympärilleen muodostui sitten laaja satupiiri (Berthe au grand pied).

Berttula ks. Perttula.

Berwald. 1. Johan Fredrik B. (1787-1861), ruots. kapellimestari ja säveltäjä, viulunsoittajana ulkomaillakin tunnettu. — 2. Franz Adolf B. (1796-1868), edellisen puoliserkku, toiminut milloin viulunsoittajana Tukholman hovikappelissa, milloin ortopedisen laitoksen johtajana Berliinissä, milloin lasitehtaan isännöitsijänä Norrlannissa, viimeksi sävellystaidon opettajana Tukholman konservatorissa. Luetaan Ruotsin huomattavimpiin säveltäjiin.

Berylli, mineraali, kokoumukseltaan aluminium- ja berylliumsilikaattia, muodostaa kuusisivuisia prismamaisia kiteitä. B. on hyvin kovaa, tavallisesti vihreänväristä. Kauniinvärisiä b.-muunnoksia käytetään koristekivinä. Läpinäkyviä vihreitä muunnoksia nimitetään smaragdeiksi; ne ovat arvokkaita jalokiviä, joita saadaan Siperiasta, Kolumbiasta ja Australiasta. Sinisenvihreitä b.-muunnoksia nimitetään akvamariineiksi (ks. t.). Suomessa on epäjaloa b:ä löydetty Kiskon pitäjässä Paavon ja Kuusmiilun kvartsilouhoksista ja Tammelassa Torron louhimosta.

Berylleja.

Beryllium (Be = 9,1), beryllissä, smaragdissa ja eräissä muissa harvinaisissa mineraaleissa tavattu alkuaine. Valkoinen, kevyt, ilman vaikutusta kestävä metalli; liukenee suola- ja rikkihappoon, mutta ei typpihappoon. Kemiallisessa suhteessa b. on hyvin magnesiumin tapainen. *W. B.*

Berytos ks. Beirut.

Berzelius *[-tsē'-]*, Jöns Jakob (1779-1848), kuuluisa ruots. kemisti, synt. 29 p. elok. 1779 Väfversundan pitäjässä Itä-Göötanmaalla. B. tuli 1796 Upsalan yliopistoon, jossa hän aluksi opiskeli lääketiedettä, myöhemmin etupäässä kemiaa; nimitettiin 1802 apulaiseksi Tukholman lääketieteelliseen kouluun, 1807 lääketieteen ja farmasian professoriksi samaan laitokseen, sekä 1815 kemian professoriksi. V:sta 1818, jolloin B. tuli Ruotsin akatemian varsinaiseksi sihteeriksi ja vielä enemmän v:sta 1832, erottuaan professorinvirasta, hän antautui kokonaan tieteen palvelukseen. Harva tiedemies on rikastuttanut tiedettään niin monilla ja arvokkailla uusilla tutkimuksilla kuin B. Tunnettu kemian historian kirjoittaja Kopp on aikanaan lausunut B:stä m. m.: „Tässä tieteessä ei ole yhtäkään oppia, jota B. ei olisi kehittänyt; ei ole olemassa yhtäkään alkuainetta, jonka yhdistyksiä emme B:n tutkimusten kautta ole tulleet lähemmin tuntemaan". Elämäntyönsä päätehtävänä B. itse piti tarkalleen tutkia, missä painosuhteissa aineet yhtyvät kem. yhdistyksiksi sekä niitä säännönmukaisuuksia, jotka tällöin ovat huomattavissa. B:n suurimpia ansioita epäilemättä onkin, että hän silloisilla apuneuvoilla aivan ihmeteltävällä tarkkuudella on määrännyt useimpien hänen aikanansa tunnettujen alkuaineitten atomipainot (ks. t.), sillä nämähän ovat perustana kaikille kem. laskelmille ja kokoomusmääräyksille. Galvanismin vaikutusta

J. J. Berzelius.

suoloihin käsittelevistä tutkimuksistaan B. johtui perustamaan elektrokemiallisen teorian, jonka mukaan atomien yhtyminen molekyleiksi riippuu siitä, että ne ovat varatut erinimisellä sähköllä. Tästä johtui B. n. s. dualistiseen systeemiinsä, jonka mukaan jokainen yhdistetty aine on koottu kahdesta vastakkaisella sähköllä varatusta aineosasta. Paitsi suoranaisiin kokeisiin perustuvia erinäisissä aikakauskirjoissa ilmestyneitä tutkimuksia, B. julkaisi v:sta 1821 kuolemaansa saakka vuotuisia, usein arvostelevia selontekoja edellisen vuoden kuluessa ilmestyneistä uusista tutkimuksista kemian ja fysiikan alalta (27 nidosta). Tämän lisäksi B. on kirjoittanut selväpiirteisen, laajan kemian oppikirjan, joka pitkät ajat oli aivan yleisesti kemian oppikirjojen mallina. B. oli myös etevä opettaja. Useat sen ajan kuuluisimmat kemian tutkijat ovat työskennelleet hänen laboratorissaan. B:n oppilaista mainittakoot m. m. suomalaiset P. A. v. Bonsdorff ja N. Nordenskiöld. *W. B.*

Berzsenyi *[bäržänji]*, Dániel (1776-1836), unk. runoilija, korkealentoisten oodien sepittäjä, unkarilaisen kansallisen runouden perustajia. V. 1813 hän julkaisi ensimäiset runonsa, joita innostuksella tervehdittiin. Varsinkin hänen poliittiset runonsa Unkarin maan ja kansan alennustilasta vaikuttivat herättävästi. Unkarilaisen lyriikan kauneimpia helmiä on hänen oodinsa „A magyarokhoz" („Unkarilaisille").

Besa, egypt. jumaluusolento.

Besançon *[bəzãsõ']*, Doubs'n departementin pääkaupunki Ranskassa; Doubs-joen, Rhône-Reinin kanavan sekä Lyonin radan varrella (406 km Pariisista), 251 m yl. merenp. 56,165 as. (1906). Kone-, verka-, rauta-, posliini- sekä varsinkin huomattavaa taskukellojen teollisuutta; viimemainittu antaa työtä 13,000 työmiehelle (valmistetaan vuosittain n. 400,000 kelloa). Viinikauppaa. B. on hyvin rakennettu, suorine, leveine katuineen ja puistoineen. Vanha tuomiokirkko 11:nneltä vuosis.; v:sta 1871 ensi luokan linnoitus; 7:nnen armeijakunnan asemapaikka, piispanistuin, korkeakoulu (3 tiedekuntaa), monta käytännöllistä koulua, kirjasto y. m. Vanha muistomerkki roomalaisajalta on riemuportti Porta Nigra. B. oli muinaisten sekvanalaisten Vesontio niminen pääkaupunki, myöhemmin Franche Comtén ja Burgundin pääkaupunki. V:sta 1648 Espanjan, 1679 Ranskan hallussa. B. on monen merkkimiehen, m. m. Victor Hugon ja Prudhonin syntymäkaupunki. *W. S-m.*

Besant *[bezä'nt]*, Sir Walter (1836-1901), englantil. kirjailija, alkoi kirjallis-historioitsijana, jonka tutkimukset koskivat aikaisempaa ransk. kirjallisuutta, varsinkin Rabelais'ta, mutta antautui sitte kaunokirjailijaksi, kirjoittaen romaaneja, joissa hyvä tarkoitusperä usein häiritsee taiteellista vaikutusta, mutta joiden kansanelämän tarkka tuntemus ja lämmin lähimmäisenrakkaus tekevät ne varsin virkistäviksi luettavaksi. Aluksi hän kirjoitti yhdessä James Ricen kanssa, kuten „The golden butterfly", „Ready money Mortiboy" y. m., sittemmin yksin, kuten romaanit „The revolt of man", joka käsittelee naisasiaa, „All sorts and conditions of men", joka antoi aiheen „kansanpalatsin" rakentamiselle, sekä „The children of Gibeon", joka on hänen parhaita kirjojaan. *V. K-i.*

Besant *[be'zənt]*, Annie (o. s. Wood) (s. 1847), engl. teosofi, irlantil. sukuperää, nykyään „Theosophical Society"-seuran presidentti. Aluksi innokas naisasian ajaja; vapaa-ajattelija ja sosiaalidemokraatti; v:sta 1889 rouva Blavatskyn oppilas, josta pitäen julkaissut kokonaisen sarjan teosofisia teoksia; näistä on tärkein „Esoteric Christianity" (1901). *V. K-i.*

Annie Besant.

Besborodko, Aleksandr Andrejevitš ks. Bezborodko.

Bese *[bē-]*, Gunilla, Suomen päämiehen Eerik Tuurenpoika Bielken puoliso, v:sta 1499 Viipurin linnanrouvana, oli ruots. ylimyssukua. Miehensä kuollessa 1511 hän kieltäytyi jättämästä käsistään tämän läänityksiä, Viipuria ja Savonlinnaa. Lopulta tehtiin hänen ja Sten Sture nuoremman välillä sopimus, jonka kautta Gunilla rouva 1513 luovutti linnansa vävylleen Tönne Eerikinpoika Tottille, saaden itse korvausta Ruotsin puolella. Eli vielä 1528. *K. G.*

Beseler, Wilhelm Hartwig (1806-84), slesvig-holsteinilainen politikko, toimi v:sta 1829 asianajajana Slesvigin kaupungissa, liittyi aikaisin slesvig-holsteinilaiseen liikkeeseen. V. 1841 hänet valittiin Slesvigin säätykokoukseen ja 1846 sen esimieheksi; kun herttuakunnissa syntyi Tanskaa vastaan kapina 1848, niin B. oli alusta pitäen sen johtajia ollen ensin väliaikaisen hallituksen ja sitten käskynhaltijakunnan jäsenenä (1849-51) kapinan kukistamiseen asti; asui sitten kuolemaansa asti Saksassa.

Besemschon (saks.; holl. *bezemschoon*), korvaus siitä osasta tavaraa, joka tyhjennettäessä voi jäädä kiinni astian laitoihin ja pohjaan.

Besenyök *[bäšänjök]* (unk.) ks. Petšenegit

Beskidit (Bieskidit), Karpaattien pohjoiset reunavuoret. Ne jaetaan Länsi- ja Itä-Beskideihin. Länsi-Beskidit kulkevat kaarena Oder-joen latvoilta Dunajec-joen Popråd nimiselle lisäjoelle saakka. Tärkeimmät vuoriryhmät ovat Ossus-vuoret, Lysa Gora (1,325 m) ja Babia Gora (1,725 m). Jablunka-sola erottaa varsinaiset Länsi-Beskidit ja Unkarin-Galitsian rajavuoret toisistaan. Itä-Beskidit ulottuvat Popråd-joelta Vereczke-solalle; ne ovat metsäisiä reunavuoria Unkarin ja Galitsian välillä ja luetaan usein varsinaisiin Karpaatteihin kuuluviksi (vrt. Karpaatit). *W. S-m.*

Beskow, Bernhard von (1796-1868), ruots. runoilija, Kellgrenin, Leopoldin ja myöhemmin Tegnérin oppilas, jonka runoilu on retorisesti kuvarikasta ja mahtipontista. Runoissaan hän ihannoi suurisanaisesti isänmaansa suuria muis-

toja. Hänen tällainen loistokappaleensa „Sveriges anor" sai tuta Runeberginkin ankaraa arvostelua. Myöskin näytelmäkappaleita B. on kirjoittanut, kuvaten niissäkin Schillerin malliin, mutta luonteenkuvauksen puolesta epämääräisesti ja rakenteen puolesta mahtipontisesti ja epähistoriallisesti Ruotsin suurta muinaisuutta. Paras niistä lienee „Torkel Knutsson". Muista mainittakoon kaksiosainen „Erik XIV". Ruotsin akatemian jäsenenä B. on kirjoittanut suuren joukon muistopuheita eri runoilijoista, mutta niidenkin asiallista arvoa heikentää sentään hänen kaikessa ilmenevä taipumuksensa helisevään kuvakorskeuteen ja ylistyspuheluun. *V. K-i.*

Beskow, F r e d r i k N a t a n a e l (s. 1865), ruots. koulumies ja hengellinen kirjailija. Harjoiteltuaan opintojensa ohessa useita vuosia maalaustaidetta hän suoritti Upsalassa 1895 pappistutkinnon ja toimii v:sta 1896 papiksi vihkimättömänä saarnaajana Djursholmin huvilakaupungissa, ollen samalla sikäläisen yhteiskoulun rehtorina. B. on julkaissut eteviä ja ihanamuotoisia saarnoja („Predikningar" 1900, suomeksi 1905) sekä muita hengellisiä kirjoja („Till de unga", myös suom., „För det dagliga lifvet", 2 kokoelmaa, „För det kristna lifvet"). — Hänen vaimonsa on taiteilija E l s a B e s k o w (synt. Maartman), joka on julkaissut useita lasten kuvakirjoja (esim. „Puttes äfventyr i blåbärsskogen"; suom. „Pikku Matin marjamatka").

Bešlik, turk. hopearaha = 5 piasteria = Smk. 1,15.

Besnard *[benā'r],* P a u l A l b e r t (s. 1850), ransk. taidemaalari, tunnettu varsinkin hienoista Pariisin elämää esittävistä tauluistaan. Hän on äärimmäinen nykyajan impressionisti ja etevä väri- ja valovaikutelmain käyttäjänä. *R. E. H.*

Besoaari, omituisia pallomaisia 2-4 cm läpimittaisia suolen sisällyksestä ja karvoista muodostuneita kovettumia muutamien märehtijäin vatsassa. Niitä pidettiin ennen tärkeänä lääkeaineena. Arvokkain b. *(Bezoar orientalis)* saatiin erään vuohen *(Capra ægagrus)* juoksutusmahasta. Myös laamaeläinten, puhvelin, antilooppien ja lampaiden vatsasta on tavattu b.-palloja.

Besoaari-antilooppi ks. S a s s i.

Besoaari-vuohi *(Capra ægagrus)* on vuorieläin, joka elää Länsi-Aasiassa ja Kreetassa. Mahtavine kaarevine sarvineen se muistuttaa alppivuohta *(C. ibex)* ja on kesyä vuohta vähän isompi. Sitä pyydetään sen juoksutusmahassa tavattavien besoaaripallojen (ks. B e s o a a r i) vuoksi.

Besobrasov ks. B e z o b r a s o v.

Bessarabia, Lounais-Venäjän kuvernementti Dnjestr- ja Prut-jokien sekä Mustan-meren välillä, 45,632 km², 1,936,403 as. (1897), 42 km²:llä. Maa on pohj:ssa harjuista, etelässä alavaa aroa. Mustan-meren rannikolla on annollisia suolajärviä. Väestö on kirjavata (romaanialaisia, venäläisiä, juutalaisia, bulgaarialaisia, kreikkalaisia, armeenialaisia, mustalaisia, tataareja ja saksalaisia). Maanviljelys ja karjanhoito ovat pääelinkeinoina. Pääkaupunki: Kišinev. — B. oli kauan riitojen esineenä ensiksi turkkilaisten ja tataarien, sittemmin turkkilaisten ja venäläisten kesken ennenkuin se 1812 joutui Venäjälle. Pariisin rauhassa 1856 Romaanialle luovutettu osa B:aa annettiin takaisin Venäjälle Berliinin rauhassa 1878. *W. S-m. K. R. B.*

Bessarion, J o h a n n e s l. B a s i l i u s (1395-1472), kuuluisa humanisti; syntyisin Trapezuntista; 1437 tuli hänestä Nikean arkkipiispa, ja tässä virassa ollessaan hän seurasi keisari Johannes VII Palaiologosta Ferrara-Firenzen kokoukseen (1439), jossa innokkaasti koetti vaikuttaa molempien katolisten kirkkojen unionin hyväksi. Pian B. itse siirtyi roomalaiseen kirkkoon ja sai (18/12 1439) kardinaalin arvon. Tämän jälkeen käytettiin häntä sangen useissa paavillisen kuurian luottamustoimissa. Isänmaansa hyväksi hän tahtoi toimia koettamalla saada Euroopan ruhtinaita ryhtymään pyhään sotaan Turkkia vastaan. B. oli harras tieteitten ja taiteitten ystävä ja avusti monella tavalla niiden harjoittajia. Venetsian kaupungille, jonka patriisiksi hänet otettiin, hän lahjoitti erittäin arvokkaan kirjaston. *K. O.*

Bessel, F r i e d r i c h W i l h e l m (1784-1846), saks. tähtitieteilijä ja geodeetti. Yritettyään kauppa-alalle ja mentyään Bremenin kauppakouluun, hän herätti täällä tähtitieteellisillä harrastuksillaan Olbersin huomion ja sai hänen puoltamanaan paikan Schröterin yksityisobservatorissa Lilienthalissa ja kutsuttiin 1810 professoriksi Königsbergiin. Tänne rakentamassaan observatorissa, joka varustettiin parhailla koneilla, B. teki erittäin tarkkoja huomioita ja raivasi havaintotaidolle aivan uusia uria; hän m. m. ensimäisenä määräsi etäisyyden kiintotähteen (61 Joutsenessa), oletti huomioidensa perustalla, että Siriuksella ja Prokyonilla on näkymättömiä seuralaisia, että Uranuksen takana on vielä yksi kiertotähti, mitkä kaikki on sittemmin löydettykin. Myöskin tähtitieteen matemaattisiin teorioihin hän oli hyvin perehtynyt ja on sitäpaitsi melkoisesti kehittänyt korkeampaa geodesiaa. Lukuisat keksintönsä ja teoreettiset tutkimuksensa B. on julkaissut noin 400:ssa pitemmässä tai lyhemmässä kirjoituksessa. *V. V. K.*

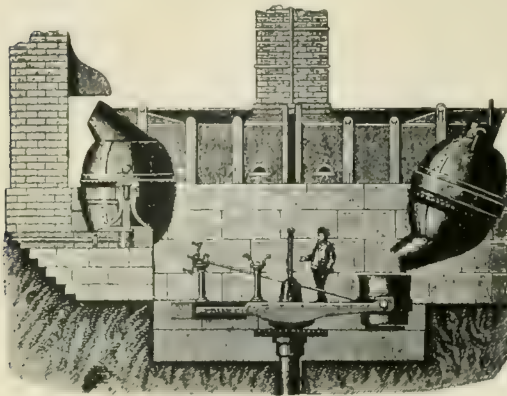
Bessels, E m i l (1847-88), saks. luonnontutkija ja naparetkeilijä. Tutki 1869 Pohj.-Jäämeren itäistä osaa, jolloin hän m. m. osoitti Golf-virran olemassaolon Huippuvuorten itäpuolella; oli vv. 1871-73 ameriikkalaisen Hallin johtaman pohjoisnaparetken tieteellisenä avustajana. Kirjoittanut selonteon tämän retken tieteellisistä tuloksista. *W. S-m.*

Bessemer *[besimə],* Alabaman valtion kaupunki Yhdysvalloissa; 6,358 as. (1900). Rautakaivoksia ja terästehtaita.

Bessemer *[besimə],* S i r H e n r y (1813-98), engl. insinööri. tunnettu keksimästään ja hänen mukaansa nimitetystä raudan- ja teräksenvalmistusmenetelmästä, nykyaikaisen rautateollisuuden luoja. Keksintö tuotti hänelle heti alussa n. 700,000 mk.

H. Bessemer.

Bessemerin menetelmä, engl. Henry Bessemer'n keksimä ja ruots. Göranssonin suuressa määrin parantama menetelmä, jota käytetään raakaraudasta kankirautaa tai terästä valmistettaessa. Tämä toimitus eli „melloitus" suoritetaan n. s. Bessemerin k o n v e r t o r e i s s a. Nämä ovat vaakasuoran akselin ympäri käännettäviä, päärynän muotoisia, rautapellistä tehtyjä, sisältä tulenkestävillä, joko happamilla (hapan menettely) tai emäksisillä (emäksinen l. Thomas-Gilchristin menettely, ks. t.) tiilillä vuorattuja uuneja. Konvertorin pohja on varustettu useilla pienillä reijillä, joiden kautta voimakas ilmavirta puhalletaan, tavallisesti suorastaan maasuunista konvertoriin lasketun sulan raakaraudan läpi. Ilmavirta hapettaa hyvin nopeasti suurimman osan raakaraudan hiiltä, piitä ja mangaania, ja täten saadaan, antamalla prosessin jatkua kyllin kauvan, k a n k i r a u t a a (B e s s e m e r-r a u t a). Jos taas tahdotaan valmistaa t e r ä s t ä (B e s s e m e r-t e r ä s), keskeytetään prosessi, kun raakaraudan hiilenpitoisuus on vähentynyt haluttuun määrään tai valmistetaan ensin kankirautaa ja lisätään tähän laskettu määrä joko peilirautaa, ferromangaania, antrasiitti- tai koksipulveria. *W. W-o.*

Bessemerin prosessi ks. B e s s e m e r i n m e n e t e l m ä.

Bessemer-rauta, Bessemerin menetelmän (ks. t.) mukaisesti valmistettu rauta. — B e s s e m e r-t e r ä s, saman menetelmän mukaan valmistettu teräs. — B e s s e m e r-u u n i, B:n konvertori, uuni, jossa bessemer-rautaa ja terästä valmistetaan. ks. B e s s e m e r i n m e n e t e l m ä.

Bessemer-teräs ks. B e s s e m e r-r a u t a.

Bessemer-uuni ks. B e s s e m e r i n m e n e t e l m ä.

Bessenyei, G y ö r g y *[bäšänjäi djördj]* (1747-1811), unk. kirjailija, edusti Unkarin kirjallisuudessa ranskal. klassisismia. Hänen mietiskelevä, opettavainen, vähän kuivakiskoinen runoutensa vaikutti elähyttävästi unkarilaisen kansalliskirjallisuuden heräämiseen. Alkuaan kirjoitettuaan klassillisaiheisen näytelmän „Agis tragédiája", hän siirtyi kotimaansa historiaan, kirjoittaen näytelmät „Hunyadi László tragédiája" ja „Attila és Buda tragédiája", joissa sentään toiminta on heikko ja luonteet ylimalkaisia. B:n paras teos on huvinäytelmä „Philosophus". Hän kirjoitti myös Voltairen Henriaden malliin sankarirunoelman „Mátyás király". Parhaiten B. onnistui opettavaisissa runoelmissaan. Myöskin suorasanaisia, yleistajuisia filosofisia teoksia B. on kirjoittanut. *V. K-i.*

Bessermanit l. b e s s e r m j a n i t (votj. *busurma'n*), Vjatkan kuvernementin Glazovin piirissä (etup. Eževskoen volostissa) asuva, turkkilais-tataarilaista alkuperää oleva, mutta kieleltään täysin votjakkilaistunut kansanheimo (n. 10,000 henkeä). B:t ovat, samoin kuin votjakitkin, nimellisesti kristittyjä mutta tosiasiallisesti pakanoita (nim. votjakkilaista pakana-uskontoa, vrt. V o t j a k i t). Sitäpaitsi he myös salassa harjoittivat eräitä muhamettilaisia uskonnonmenoja, eroten votjakeista tässä samoin kuin ulkomuodossaan ja puvussaankin. Elinkeino: maanviljelys. *Y. W.*

Bessermjäänit ks. B e s s e r m a n i t.

Bessières *[besjä'r]*, J e a n B a p t i s t e (1768-1813), ransk. ratsuväenkenraali, kunnostautui Egyptissä Rivolin taistelussa sekä Marengon, Austerlitzin, Jenan ja Friedlandin taisteluissa. 1804 marsalkaksi, 1808 Istrian herttuaksi. Oli 1808 Espanjassa. Kaartinjoukkojen päällikkö. Oli mukana Venäjän-retkellä. Kaatui iltaa ennen Lützenin taistelua 1813. Napoleonin uskollinen ystävä.

Bessos, pers. satraappi Baktriassa, persialaiskansallisen puolueen päämies Aleksanteri Suurta vastaan. Surmasi 330 Dareios Kodomannoksen, kun tämä Arbelan tappion jälkeen pakeni valtakuntansa itäosiin, ja otti itse kuninkaanarvon ja nimen Artakserkses IV. Koetti puolustautua Aleksanteria vastaan Baktriassa ja Sogdianassa, mutta joutui Aleksanterin valtoihin ja ristiinnaulittiin Ekbatanassa 328.

Bestiaalinen (lat. *bēstia*, peto), petomainen.

Bestužev *[-ū'-]*, A l e k s a n d r A l e k s a n d r o v i t š (1797-1837), ven. kirjailija, otti kaartinupseerina osaa dekabristien (ks. t.) salaliittoon ja karkoitettiin pakkotyöhön Itä-Siperiaan, josta hän kuitenkin jo muutaman vuoden perästä sai palata. B. on nimellä Marlinskij julkaissut useita novelleja („Mullah-Nur" y. m.) ja romaanin „Ammalat Beg", jotka aikoinaan olivat hyvin suosittuja. *J. J. M.*

Bestužev-Rjumin *[-ū'- -ū'-]*. 1. M i h a i l P e t r o v i t š B. (1688-1760), kreivi, ven. diplomaatti. B. tuli Uudenkaupungin rauhan jälkeen (1721) Venäjän lähettilääksi Tukholmaan, missä toimeliaasti otti osaa valtiollisiin juonitteluihin ja oli läheisissä suhteissa holsteinilaiseen puolueeseen; riitaantui sittemmin tämän puolueen johtomiesten kanssa ja kutsuttiin 1725 pois. 1732-41 hän oli uudelleen lähettiläänä Tukholmassa, myöhemmin Preussissa, Puolassa, Itävallassa ja seitsenvuotisen sodan alkuaikoina Ranskassa.

2. A l e k s e i P e t r o v i t š B. (1692-1766), kreivi, ven. valtiomies, edellisen veli. B. hoiti jo Pietari Suuren hallitessa diplomaattisia toimia, tuli Elisabetin aikana 1744 valtakunnan kansleriksi ja johti Venäjän ulkopolitiikkaa. Preussin vihollisena hän sai aikaan, että Venäjä yhtyi Fredrik Suuren vastustajiin ja sekaantui seitsenvuotiseen sotaan. V. 1758 B. juonittelujensa johdosta joutui syytteeseen valtiopetoksesta, menetti virkansa ja karkoitettiin Moskovan läheisyyteen, mutta sai palata Pietariin Katariina II:n hallituksen alussa 1762.

3. Konstantin Nikolajevitš B. (1829-97), venäl. historioitsija, oli 1865-82 Venäjän historian professorina Pietarin yliopistossa ja 1872-82 slaavilaisen hyväntekeväisyysseuran puheenjohtajana; tiedeakatemian jäsen; pani 1870-luvulla Pietarissa toimeen yliopistokursseja naisia varten. Hänen pääteoksensa on Venäjän historia, joka ulettuu 15:nnen vuosis. loppupuolille asti.

Betabara *[-bā'-]* (hebr. „ylimeno-" l. „lauttauspaikka"), Jordanin itäisellä puolella oleva lauttauspaikka, jossa Johannes Kastaja alussa kastoi (Joh. 1_{28}). *A. F. P.*

Betaiini (trimetyliglykokolli), $C_5H_{11}NO_2$, esiintyy punajuurikasmehussa (0,25 pros.) ja melassissa (3 pros.), puuvillansiemenissä, maltaissa y. m.;väritön, hygroskooppinen, kiteinen aine, helposti liukeneva; haisee myskille, on imelänmakuinen ja elimistölle vaaraton. *S. V. H.*

Betania *[-tā'-]* (hebr. „alhaisuuden paikka"). 1. Kylä lähellä Jerusalemia, Öljymäen itäisellä rinteellä, Latsaruksen, Martan ja Marian kotipaikka. Nykyään se on pahanpäiväinen arabialainen kylä nimeltä el-Azarîe (Latsarus). — 2. Saksalainen evankelinen lähetysasema Saksan Lounais-Afrikassa. *A. F. P.*

Beta vulgaris ks. Juurikas.

Bête *[bēt]* (ransk.), nauta; tyhmyri; „pieti" (korttipelissä).

Béteigeuze *[betežö'z]*, punainen 1 suuruusluokan tähti Orionissa.

Betel (oik. Bet e'l), „Jumalan huone" (1 Moos. 28), vanha Kanaanin kaupunki pohjoiseen Jerusalemista Sikemin tien varrella. Tuomarien aikana oli liitonarkki jonkun aikaa B:ssä. Ei mainita U:ssa T:ssa. Nyk. maalaiskylä Betin.

Betel-palmu ks. Areca catechu.

Betel-pippuri, *Piper betle, Piperaceæ*-heimoon kuuluva köynnöstävä pensas Intiasta ja Sundasaarilta. Sen lehtiä käytetään betelinpureksimiseen. ks. Areca catechu.

Betesda *[-e's-]* (hebr. „armon huone"), Jerusalemin luona oleva lammikko, jonka vedellä oli parantava voima ja jonka ympärille oli sairaita varten rakennettu viisi pylväskäytävää (Joh. 5).

Betfage (hebr. „kypsymättömien viikunain paikka"), kylä Öljymäellä lähellä Jerusalemia (Mat. 21_1; Mark. 11_1; Luuk. 19_{29}). Nykyään sen paikkaa ei enää tarkalleen tunneta. *A. F. P.*

Béthencourt *[betākū'r]*, Jean, seigneur de (k. 1425), ransk. merenkulkija, anasti 1402 Kanarian-saaret, joita hän muutamia vuosia hallitsi Kastilian vasallina, ollen samalla paavin nimittämänä saarten arkkipiispana. Hänen veljenpoikansa ja seuraajansa Mariot de B. luovutti 1424 saaret Portugalille. *(K. R. B.)*

Bethlen *[bätlän]*, Pyh. Tapanin ajoilta polveutuva vanha, Siebenbürgenin unkarilainen aatelissuku.

1. B. Gábor (1580-1629), Siebenbürgenin (Erdélyin) ruhtinas, Unkarin kuningas. Pääsi turkkilaisten avulla 1613, Gábor Báthoryn karkoitettuaan, Siebenbürgenin ruhtinaaksi, joksi Matias II hänet myös 1615 tunnusti, ja edisti viisaasti ja voimakkaasti maan aineellista ja henkistä vaurastumista. Käyttäen hyväkseen 30-vuotisen sodan selkkauksia B., puolustaakseen Unkarin perustuslakeja ja uskonvapautta, hyökkäsi joukkoineen Unkariin 1619, etenipä vielä Itävaltaankin uhaten itse Wieniä. Seuraavana vuonna hänet Besztercebányan valtiopäivillä valittiin Unkarin kuninkaaksi, joksi hän ei kuitenkaan antanut itseään kruunata; kuninkaanarvostaan hän Nikolsburgin rauhanteossa luopui 1621, jolloin kumminkin sai valtakunnanruhtinaan arvonimen sekä erinäisiä alueita. Taisteli

Gábor Bethlen.

vielä senkin jälkeen Itävallan keisaria vastaan suunnitellen suurta yhteishyökkäystä, jossa m. m. Kustaa II Aadolf, B:n lanko, oli oleva osallisena, mutta kuoli ennättämättä aikeitaan toteuttaa. B. oli epäilemättä aikansa merkillisimpiä ruhtinaita: lahjakas ja harvinaisen sivistynyt, miellyttävä seuramies, ovela ja kekseliäs valtiomies, innokas protestantti olematta silti katolisten vainooja, urhea sotilas, kunnianhimoinen ja lämminsydäminen isänmaanystävä. V. 1902 B:lle pystytettiin Budapestiin muistopatsas. [A. Gindely, „Bethlen G. und sein Hof", 1890]. *O. M-e. (Y. W.)*

2. B. János (1613-78), historioitsija, Siebenbürgenin ruhtinaan, Yrjö II Rákóczyn kansleri; julkaisi huomattavan teoksen „Rerum Transylvanicarum libri quatuor" (Szeben 1663 ja Amsterd. 1664), jonka Horányi yhdessä tekijän elämäkerran kanssa uudelleen julkaisi: „Historia rerum Transylvanicarum ab anno 1662 ad annum 1673 prodicta et concinnata" (Wien 1782-83). — 3. B. Farkas (1639-79), etevä historioitsija; hänen Siebenbürgenin historiaa valaisevan teoksensa „Historiarum Pannonico-Dacicarum libri X a clade Mohacsensi 1526 usque ad finem seculi" julkaisi (alkulauseella ja muistutuksilla varustettuna) J. Benkö (Nagy-Szeben 1782-93). — 4. B. Miklós (1642-1716), etevä siebenbürgiläis-unkarilainen politikko, oppinut kirjailija; hänen monista julkaisuistaan mainittakoon: „Austriaca austeritas" (1672), „Apologia ministrorum evangelicorum Hungariæ ad innocentiam suam Orbi Christiano declarandam"

(1677), „Mémoires historiques contenant l'histoire des derniers troubles de Transilvanie" (Amst. 1736). *Y. W.*

Betlehem (hebr. „leipähuone"). 1. Pieni kaupunki Judeassa, 7 km kaakkoiseen Jerusalemista, Davidin ja Kristuksen syntymäpaikka; nykyään Bet-Lach'm: 7,000 as., enimmäkseen

Betlehem.

kristittyjä; Mariankirkko (keisari Justinianuksen rakennuttama). — 2. *[bepliem]*. Kaupunki Pennsylvaniassa Pohj.-Ameriikassa, herrnhutilaisten perustama 1741. N. 7,000 as. Yliopisto. *A. F. P.*

Betoli, kemialliselta kokoumukseltaan eräs naftoli-yhdistys, veteen melkein liukenematonta, kiteistä valkoista jauhetta. Käytetään lääkeaineena samoin kuin salolia (ks. t.) sisällisesti reumatismissa ja suolitaudeissa sekä ulkonaisesti ihottumissa. *(W. B.)*

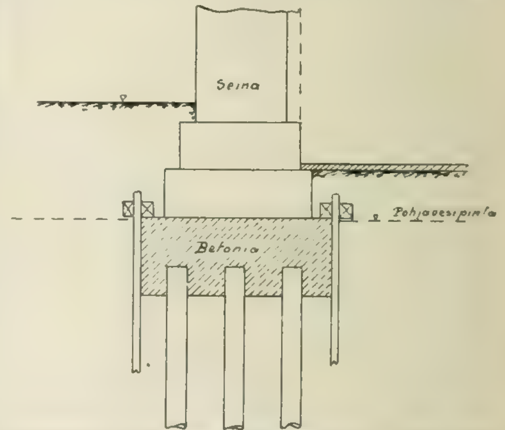
Betoni (ransk. *béton*), sementistä ja sorasta, taikka tavallisimmin sementistä, hiekasta ja kivimurskaleista (sepelistä) valmistettu märkä seos, joka kovettuu sekä vedessä että ilmassa kivikovaksi. Sekoitussuhde on vaihteleva: sementtiä: hiekkaa: sepeliä $1 : 2^1/_2 : 4$; $1 : 3 : 4$; $1 : 3 : 6$; $1 : 4 : 7$ ja vettä n. 15 %. Vesimäärä vaihtelee; käytetään sullottavaa märän maan tapaista ja valettavaa paksun puuron tapaista betonia. Kovettuminen alkaa joko heti tai pari tuntia sekoittamisen jälkeen ja jatkuu huomattavasti aina pari vuotta jopa enemmänkin; 4-6 viikossa saavuttaa tavallinen b. 150-300 kg:n puristuskestävyyden cm^2:lle sekoituksen mukaan ja katsotaan silloin valmiiksi. Kovettumisajan alussa on betonin pinta pidettävä kosteana n. 7-10 päivää ja suojeltava auringonpaahteelta ja kovalta kuumuudelta, muutoin tulee b. heikompaa ja halkeilee. Suuret b.-pinnat halkeilevat, elleivät ne kovettuessaan pääse vapaasti kutistumaan. Pakkasessa b. ei kovetu lainkaan, taikka vallan hitaasti. B:n laskeminen on senvuoksi suoritettava lämpimään aikaan. — Veden alle betonia laskettaessa käytetään umpinaisia laatikkoja taikka säkkejä, jotka avataan vasta pohjalla, jotta sementti ei huuhtoudu pois. Samaan tarkoitukseen käytetään myöskin suuria torvimaisia suppiloita. Jo vanhat roomalaiset käyttivät rakennuksiinsa b:ia, jota valmistivat luonnollisesta sementistä (ks. t.); nykyisin on sementti melkein yksinomaan keinotekoista. B:ia käytetään nykyään hyvin paljon kaikilla rakennustoiminnan aloilla, erittäinkin kivirakenteiden asemasta, jolloin se valetaan ja annetaan kovettua tav. puiseen kaavaan. Niin valetaan b:sta perustuksia (ks. Betonikerros), rakennustiiliä, seiniä, holvinkattoja, siltoja, laiturimuureja, torvia, säiliöitä j. n. e. Viimeisinä vuosikymmeninä on b:n käytäntö isosti laajentunut eri aloille, kun sitä on alettu jäykistää ohkaisilla rautakangilla (ks. Rautabetoni). *J. C-én.*

Betonica officinalis, lääkebetonika, *Labiatæ*-heimoon kuuluva korkea yrtti. Punaiset kukat tähkämäisessä ryhmässä varren latvassa. Euroopassa yleinen, meillä ainoastaan maan eteläisimmissä ja kaakkoisimmissa osissa. Käytetty ennen lääkekasvina erinäisiä kipuja vastaan. Muutamia isokukkaisia lajeja, esim. *B. grandifloraa*, viljellään puutarhoissa.

Betonica officinalis. *a* kukka.

Betonikerros, 0,75-1,20 m paksu betonikerros (ks. Betoni), joka pehmeässä pohjassa tehdään perustuksen alle, jotta rakennuksen paino saataisiin levitetyksi suuremmalle alalle. Toisinaan rakennetaan koko talon alle yhtenäinen kantava b. B. muodostetaan myöskin puisten perustuspaalujen päiden ympärille ja päälle pitämään näitä koossa ja välittämään rakennuksen painon siirtymistä paaluille. Kuva esittää tätä meillä pehmeässä pohjassa aivan yleistä perustamistapaa. Nykyisin jäykistetään b. usein rautakangilla, jotka sovitetaan kerroksen sisälle (rautabetoni-rakennustapa). *J. C-én.*

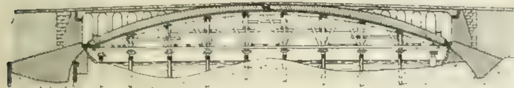

Perusspaaluja yhdistävä betonikerros tav. rakennuksen perustuksena.

Betonisillat ovat joko pienempiä n. s. rumpuja, taikka tavallisimmin holvisiltoja. Lautrachin luona Baierissa olevassa Iller-joen yli vievässä sillassa lienee nykyään Euroopan suurin

Holvisilta betonista rakennusaikana.

betoniholvi; sen jänne on nim. 59 m. Betonisillat valetaan puisiin kaavoihin ja teluksiin. Holvit tehdään holvimaiselle telineelle, jossa on laudat holvin paksuuden mukaan. Isommat holvit valetaan osissa rajoittamalla puulaidoilla osia telineiden pinnasta. Osat järjestetään niin, että ne tavallaan vastaavat kiviholvin kiviä tai kiviryhmiä ja valitaan symmetrisesti holvin lakeen nähden (kuvioon ovat ne osat, jotka valetaan samaan aikaan, merkityt samalla järjestysnume-

Pitkittäinen leikkaus kolminivelisestä betonisillasta rakennustelineineen.

rolla). Täten tehdään sen vuoksi, ettei holvitelinettä rasitettaisi tois'puolisesti ja jottei holviin tulisi betonin vielä heikkona ollessa halkeamia, kun telineet suuren kuorman painosta hiukan painuvat. Tästä samasta y. m. syistä sovitetaan usein suuriin holvisiltoihin niveliä lakeen ja kumpaankin kantaan. Mainittu Iller-joen silta on myöskin tällainen 3-nivelinen holvisilta. Nivelet tehdään joko kovasta kivestä (graniitista) taikka raudasta ja teräksestä. Usein ne valetaan kiinni heti sen jälkeen kuin telineet ovat holvin alta poistetut ja holvi asettunut lopulliseen asentoonsa. Satunnainen sillan yli kulkeva kuorma on nimittäin niin pieni suuren sillan omaan painoon verraten, ettei se aikaansaa mitään muutoksia holvin muodossa. Kivisiltoihin verraten ovat betonisillat enimmäkseen halvempia ja helpommat rakentaa; erittäinkin koskee tämä vinoja ja erikoismuotoisia holveja, jotka betonista tehdään yhtä helposti kuin suorat holvit, mutta kivestä ovat varsin työläät rakentaa. Raudalla jäykistetystä betonista rakennetaan nykyään enemmän ja useammanlaatuisia siltoja (ks. Rautabetoni-sillat). *J. C-én.*

Betsaida, pieni kaupunki tai kylä Galileassa Gennesaretin-järven rannalla lähellä Kapernaumia. Sieltä olivat apostolit Pietari, Andreas ja Filippus kotoisin. *A. F. P.*

Betsileo *[-ē'-]*, Madagaskarin sisäosissa asuva, hova-kansalle sukua oleva kansanheimo, n. 300,000. *W. S-m.*

Betskij, Ivan Ivanovitš (1701-95) oli Šuvalovin jälkeen Katariina II:n kasvatusopillisena luottamusmiehenä. Hänen suunnitelmansa mukaan perustettiin m. m. Smolnan opisto aatelisneitoja varten Pietarissa (1764) ja löytölastenkoteja Pietariin ja Moskovaan. Häntä käytti Katariina II myöskin asiantuntijana taidekysymyksissä. *J. J. M.*

Betšuaana-maa, Etelä-Afrikassa, jakaantuu Englannin B.-maahan, joka on osa Kap-siirtomaata, 133,442 km², 84,472 as. (1904) sekä B.-protektoraattiin, 648,000 km², 121,000 as. Maan etelä-osa on osa Kalaharin erämaata, luoteisosa laskujokia vailla, itä- ja koillisosa kuuluu Limpopo- ja eteläosa Oranje-joen alueeseen. Maan reunaosat ovat aroa, sisäosa kokonaan kuivaa erämaata. Kesät ovat kuumat, talvet leudot. Marrask.-huhtik. sataa; sademäärä vähenee länteenpäin. Maan reunaosissa harjoitetaan karjanhoitoa, paikoittain myös maanviljelystä. Kultaa, rautaa ja kivihiiliä on monessa paikoin. Rautatierata Kapkaupunki-Kimberley-Buluwayo-Salisbury käy pitkin maan itäistä rajaa. — B:n anastivat englantilaiset 1885. *W. S-m.*

Betšuaani

Betšuaanit, suuri bantuheimo Etelä-Afrikassa, Oranje- ja Sambesi-jokien välillä n. 350,000 henkeä. Betšuaanit ovat henkisesti vähemmän kehittyneet kuin idempänä asuvat kafferit, ja vähemmän sotaisia. Elinkeinoina he harjoittavat maanviljelystä ja karjanhoitoa sekä osaavat myös jalostaa rautaa ja kuparia, valmistaa tavaroita norsunluusta ja parkita vuotia. Kansa on jakaantunut useihin heimoihin, joilla on omat päällikkönsä; suurimmaksi osaksi b. ovat Englannin vallan alaisia. *W. S-m.*

Bettelheim *[-haim]*, Anton (s. 1851), saks. kirj.-historioitsija, kirjoittanut m. m. ansiokkaat Beaumarchais'n ja Anzengruberin elämäkerrat. *V. K-i.*

Betto, Bernardino di, taidemaalari, ks. Pinturicchio.

Betula ks. Koivu.

Betylit (kreik. *baityloi*, lat. *bætyli*), meteorikiviä, joille muin. kreikkalaiset ja roomalaiset osoittivat jumalallista kunnioitusta ja joita he myös käyttivät amuletteina. Sana lienee foinikialaista alkuperää.

Beulé *[bölē']*, Charles Ernest (1826-74), ransk. arkeologi, toimitti v:sta 1849 menestyksellä kaivauksia Ateenan Akropoliissa ja vv. 1858-59 Karthagossa, oli v:sta 1854 professorina Pariisissa, 1873 sisäasiainministerinä Mac Mahonin kabinetissa, lopetti elämänsä itsemurhalla. Pääteokset: „L'Acropole d'Athènes" (1854, 2:nen pain. 1863), „Études sur le Péloponèse" (1855, 2:nen pain. 1875), „Les monnaies d'Athènes" (1858), „L'architecture au siècle de Pisistrate" (1860), „Fouilles à Carthage" (1860), „Phidias, drame antique" (1863), „Procès des Césars" (1867-70), „Fouilles et découvertes" (1873). *E. R-n.*

Beurmann, Karl Moritz von (1835-63), saks. afrikanmatkustaja; kävi 1860 Niilinmaissa ja 1862 Tsad-järvellä saadakseen tietää tutkimusmatkailija Vogelin kohtalon, mutta surmattiin Maossa Kanemissa. *W. S-m.*

Beurreus *[börrē'-]*, Dionysius (k. 1567), Eerik XIV:n opettaja, oli syntyperältään ranskalainen, uskonnoltaan reformeerattu; kutsuttiin 1553 Ruotsiin kruununprinssi Eerikin opettajaksi. Käytettiin sittemmin valtiollisissa lähetystoimissa (esim. kosiomatkalla Englantiin) ja lyötiin Eerikin kruunauksessa ritariksi. Tunnetuimmaksi B. on tullut kuolemansa kautta. Kun Eerik kuningas Sturein murhan jälkeen mielenhäiriössä juoksi pois Upsalasta, riensi B. hänen jälkeensä, koetti rauhoittaa kuningasta ja rukoili vielä eloon jääneiden vankien puolesta. Silloin kuningas huutaen: „Katsokaa, siinäkin on kavaltaja!" käski henkivartijan surmata B:n (24 p. toukok. 1567). Poika Thomas B. (k. 1635) siirtyi Suomeen.

Beust *[böist]*, Friedrich Ferdinand von (1809-86), kreivi, ensin saksilainen, sittem-

min itävaltalainen valtiomies. B. toimi ensin diplomaattina, ollen m. m. Saksin lähettiläänä Münchenissä, Lontoossa ja v:sta 1848 Berliinissä. V. 1849 hän tuli Saksin ulkoasiain ja opetusasiain ministeriksi ja luovuttuaan viimemainitusta virasta 1853 sisäasiainministeriksi. Saksin hallituksen johtavana miehenä hän hoiti sisällistä hallitusta taantuvaan suuntaan, rajoittaen m. m. paino- ja yhdistysvapautta. Hänen ulkopolitiikkansa päämääränä oli Saksan keskivaltioiden aseman lujittaminen varsinkin Preussiin nähden, jonka kasvavaa valtaa hän katseli karsain silmin. V:n 1866 sodan alkaessa B. liittyi Itävaltaan. Kun Bismarck, joka piti B:ia vaarallisena vastustajana, ei suostunut laskemaan häntä osalliseksi rauhanneuvotteluihin, niin hänen oli pakko erota viroistaan. Samana v:na (1866) B. tuli Itävallan ulkoasiainministeriksi ja seur. vuonna myöskin pääministeriksi. Hän sai melkoisilla myönnytyksillä aikaan sovinnon Unkarin kanssa 1867; nimitettiin s. v. valtiokansleriksi. Itävallan sisälliseenkin hallitukseen B. vaikutti paljon. Hän pani toimeen tai kannatti useita vapaamieliseen suuntaan meneviä reformeja (siviiliavioliitto, kaikkien uskontokuntain yhdenvertaisuus y. m.). Myöskin sotalaitos järjestettiin uudelle kannalle. Vaikka B. Ranskan ja Saksan välisen sodan alkaessa oli näyttäytynyt olevan halukas auttamaan Ranskaa, lähestyi hän sodan loputtua entistä vihamiestään Bismarckia valmistaen siten tietä Itävalta-Unkarin ja Saksan valtakunnan välien parantumiselle. V. 1871 B:n täytyi luopua; oli sen jälkeen Itävalta-Unkarin lähettiläänä ensin Lontoossa ja sitten (v:teen 1882) Pariisissa. Hänen muistelmansa ilmestyivät nimellä „Aus drei Vierteljahrhunderten" (1887). *J. F.*

Beyerinck, Martinus Willem (s. 1851), hollantil. bakteriologi, mikrobiologian professori Delftin korkeakoulussa, ulkopuolella lääkärikunnan nykyään huomattavin bakteriologi. Hänen teoksillaan bakteerien aineenvaihdoksesta, varsinkin niiden suhteesta happeen, maitobakteereista y. m. on suuri merkitys.

Beyle *[bēl]*, Marie Henri (1783-1842), ransk. kirjailija, sotilas, virkamies, diplomaatti, käytti kirjailijanimenään ihailemansa Winckelmannin syntymäpaikan mukaan otettua nimeä Stendhal. Seurasi nuorempana Napoleonia, taisteli Marengon ja Jenan luona, otti osaa Venäjän-retkeen; Napoleonin kukistumisen jälkeen hän eli yksinäistä, syrjään vetäynyttä elämää, enimmäkseen Italiassa, etupäässä Milanossa. Hänen ensi teoksensa olivat soittotaiteilijain elämäkertoja, joista huomattavin on „Vie de Rossini", sittemmin hän julkaisi 1823 romantikkojen riemulla tervehtimän „Racine et Shakespeare". Italiasta hän kirjoitti taide- ja matkakuvauksia, m. m. „Histoire de la peinture en Italie", „Promenades dans Rome". Myöskin hän kirjoitti analyseeraavan tutkielman „Physiologie de l'amour". Hänen maineensa perustana ovat kuitenkin romaanit „Le rouge et le noir" (1831) ja „La chartreuse de Parme" (1839), jotka kumpikin käsittelevät aikaa Napoleonin kukistumisen jälkeen, ja joista jälkimäinen sisältää m. m. ylistetyn kuvauksen Waterloon taistelusta. 18:nnen vuosis. valistusfilosofien jälkeläisenä, uskonnolliselta kannaltaan ateistina, siveysfilosofialtaan epikurolaisena B. on kirjailijana psykologi ja havaintojen tekijä, jonka silmä upottautuu tunne- ja ajatusmaailmaan, ja siellä erittää eri mielialat nähdyiksi varmojen sielullisten lakien alaisina. Hänen kielensä on kuivahkoa, juoksematonta, järkiperäistä, vailla kuvia ja kukkeutta, mutta tarkkaa. Hänen romaanejaan tuskin huomattiin niiden ilmestyessä, mutta nykyään pidetään häntä Balzacin ohella psykologisen, erittelevän romaanin perustajana. Hänen vaikutuksensa myöhempään kirjallisuuteen onkin arvioitava varsin suureksi: Mérimée, Taine, Bourget esim. ovat kukin laadulleen hänen oppilaitaan. *V. K-i.*

Beyschlag *[baišlāh]*, Wilibald (1823-1900), saks. protest. teologi, vuodesta 1860 alkaen jumaluusopin professori Hallessa. Kirjoittanut useita jumaluusopillisia tutkimuksia, kuten „Die Christologie des Neuen Testaments" (Berlin 1866), „Die Paulinische Theodicee" (Berlin 1869; 2 painos Halle 1896), „Die christliche Gemeindeverfassung im Zeitalter des N. T." (1874), „Das Leben Jesu" (3 painos 1893), „Neutestamentliche Theologie" (2 painos 1896) y. m. Huomatumpi kuin varsinaisena teologina hän kotimaassaan ehkä kuitenkin oli kirkkopolitikkona. Preussin kenraalisynodeissa vv. 1875-91 n. s. „keskuspuolueen" tunnustettu johtaja, jonka suunnan palveluksessa julkaisi v:sta 1876 alkaen aikakauskirjaa „Deutsch-evangelische Blätter". Julkaissut sitä paitsi paljon kirkkopoliittisia lentolehtisiä, myöskin n. s. vanhakatolista liikettä koskevia y. m. *A. F. P.*

Beza (de Bèze), Théodore (1519-1605), sveits. teologi ja uskonpuhdistaja, asui yhdeksännestä vuodestaan alkaen Orleans'issa ja Bourges'issa Melkior Volmarin, erään saks. filosofin kodissa, jossa tutustui uskonpuhdistukseen. Opiskeli lakitiedettä ja eleli sitten Pariisissa hyvillä tuloilla komeasti, seurustellen ylhäisissä piireissä. Ankarat sisälliset taistelut ja sairaus muuttivat kuitenkin hänen mielensä. B. siirtyi 1548 Genèveen, jossa kääntyi protestanttiseen uskoon. Vaikutti sen jälkeen 10 vuotta Lausannessa kreikan kielen opettajana, jona aikana m. m. kääsi runomitalla ranskaksi Psalmit, joka käännös, myöhemmin tosin vähän korjailtuna, sitten on ollut Ranskan reformeeratun kirkon virsikirjana. V. 1588 B. siirtyi Genèveen vaikuttaen siellä jumaluusopin professorina ja saarnaajana yhdessä Calvinin kanssa, johon jo aikaisemmin oli läheisesti liittynyt. C:n kuoleman jälkeen häntä pidettiin reformeeratun kirkon ensimäisenä teologina. — Julkaisi m. m. kriitillisen Uuden testamentin painoksen (Codex Bezæ) ja Calvinin elämäkerran. *A. F. P.*

Bezborodko *[-ro't-]*, Aleksandr Andrejevitš (1747-99), ven. valtiomies. V. 1774 hän sai toimen valtakunnankansliassa, ja ennen pitkää keisarinna Katariina II uskoi hänelle valtakunnan sisäiset hallintovirat. V. 1780 hän tuli valtiosihteeriksi ulkoasiainministeriöön, korotettiin 1784 kreiviksi; ajoi innokkaasti Puolan häviötä tarkoittavaa politiikkaa, teki Turkin kanssa Jassyn rauhan 1792. B. joutui sitten Katariinan epäsuosioon ja otti eron 1793; mutta Paavali keisarin aikana hän oli taas valtion toimissa; muun muassa hän teki 1798 liiton Englannin kanssa Ranskaa vastaan. Paavali korotti

hänet ruhtinaaksi. Hän oli koonnut paljon rikkauksia; niinpä oli hänellä 49,000 orjaa tiluksillaan. *K. O. L.*

Bezobrasov *[-ā'-]*, Vladimir Pavlovitš (1828-89), ven. taloustieteilijä, palveli jonkun aikaa raha-asiain ministeriössä, mutta kutsuttiin pian etevien taloustieteellisten julkaisujensa johdosta tiedeakatemian jäseneksi; on useissa teoksissa käsitellyt varsinkin Venäjän taloudellisen kehityksen historiaa, raha- ja veroseikkoja, maanviljelyskysymyksiä y. m. Hänen julkaisuistaan mainittakoon ensi sijassa „Études sur l'économie nationale de la Russie" (2 nid. 1882-86). *J. F.*

Béziers *[bezjē']*, kaupunki Kaakkois-Ranskassa, Hérault'n departementissa, Languedocissa, Orb-joen ja Canal du Midi'n varrella, 52,268 as. (1906). Likööri- ja viinateollisuutta; viini-, vilja- ja karjakauppaa. Ympäristö hedelmällinen. Vanha silta Orbin poikki; roomalaisaikuisen teatterin raunioita.

Bezold *[betsolt]*, Carl (s. 1859), saks. orientalisti, prof. Heidelbergissä, toimittaa v:sta 1886 „Zeitschrift für Assyriologie", on julkaissut „Catalogue of the cuneiform tablets in the Kouyunjik Collection" (1889-99), „The Tell el-Amarna tablets" (1892), „Ninive u. Babylon" (1893) y. m. *K. T-t.*

Bezold *[betsolt]*, Wilhelm von (1837-1907), saks. ilmatieteilijä, tuli 1868 professoriksi Müncheniin ja 1888 Berliinin meteorologisen laitoksen johtajaksi. B. on tutkinut ilman sähköisyyttä, valo-opillisia suhteita ja termodynamiikkaa. *(V. V. K.)*

Bezsonov *[-ssō'-]*, Petr Aleksejevitš (1828-98), ven. kansanrunouden tutkija, oli slaavilaisten kielten professorina Harkovassa, on julkaissut kokoelmia ja tutkimuksia etelä-slaavil. kansanrunoudesta, Kirejevskijn suuren venäläisen kansanrunojen kokoelman, valkeavenäläisiä kansanrunoja (1871) ja „Kerjäläisten hengellisiä lauluja" (Kaleki perehožije). *J. J. M.*

Bezzenberger *[betse-]*, Adalbert (s. 1851), saks. kielentutkija, on v:sta 1880 vert. kielitieteen professorina Königsbergin yliopistossa. B. on paitsi vert. indoeurooppalaisen kielitieteen alalla esiintynyt etevänä baltilaisten kielten tutkijana ja julkaissut m. m. „Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache" (1877), „Die Kurische Nehrung und ihre Bewohner" (1889) sekä toimittanut aikakauskirjaa „Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen". *J. J. M.*

Beöthy, Zsolt *[bōti žolt]* (s. 1848), unk. kirjailija, kirjallisuushistorioitsija ja esteetikko, v:sta 1882 estetiikan professori Budapestin yliopistossa; kirjoitti nuoremmalla iällään runoja, novelleja, romaaneja, mutta siirtyi vähitellen yhä enemmän kritiikin, kirjallisuushistorian ja estetiikan alalle; hänen tuotteliaasta kynästään on lähtenyt monta erinomaista teosta, joista tässä mainittakoot vain: perusteellisiin tutkimuksiin perustuva, myös oppikirjana käytetty „Unkarin kansalliskirjallisuuden historia" („A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése"), laajasti suunniteltu ja perustavaa laatua oleva tutkimus „Novellista unkarin kirjallisuudessa" („A széppróżai elbeszélés a magyar irodalomban", Budap. 1886 ja 1888, 2 osaa), ja varsinkin esteettinen tutkimus „Traagillisuudesta" („A tragikum", Budap. 1885), jota alallaan pidetään ensiluokkaisena teoksena. Hänen ja F. Badicsin (ks. t.) toimittamana on myös ilmestynyt arvokas ja laaja, hyvin kuvitettu „Unkarin kirjallisuuden historia" („A magyar irodalom története", 2:n pain., Budap. 1899, 2 osaa. B:n kriitillisistä teoksista on mainittava „Színműírók és színészek" („Näytelmänkirjoittajia ja näyttelijöitä", Budap. 1882). Perusteellisten tietojensa, laajan lukeneisuutensa, suuren oppineisuutensa, viehättävän esitystapansa, hienon ja terävän kynänsä kautta B. niin hyvin kirjailijana ja sanomalehtimiehenä kuin tiedemiehenä, yliopistonopettajana ja puhujana on hyvin huomattavassa määrässä vaikuttanut uudemman unkarilaisen kirjallisuuden ja taiteen kehitykseen, samalla kuin hän voimakkaasti on vienyt eteenpäin kirjallisuushistoriallista ja kaunotieteellistä tutkimusta kotimaassansa. *Y. W.*

Bhagalpur (Baghalpur). 1. Etu-Intian hallitusalue Bengaalissa, 53,121 km², 8,721,484 as. (1901), 164 km²:llä. Hedelmällinen tasankomaa, jonka läpi Ganges lukuisine lisäjokineen virtaa; ainoastaan etelässä vuoria. Ilmasto epäterveellinen. Riisin, vehnän, hirssin, maissin, indigon y. m. viljelystä. Asukkaat suurimmaksi osaksi hindulaisia. — 2. Alueen pääkaupunki, Ganges-joen ja Kalkutta-Delhin rautatien varrella; 75,760 as. (1901); puuvilla- ja silkkiteollisuutta.

Bhagavad-gita *[-ītā]*, „pyhä laulu" (intialaisen eepoksen „Mahabharatan" 6:nnessa kirjassa), uskonnollis-filosofinen opetusruno (korkeintaan 3:nnelta vuosis. e. Kr.), joka on muin.-intialaisen uskonnon-filosofian päälähteitä. Paras sitä käsittelevä teos on W. v. Humboldtin „Über die unter den Namen B. bekannte Episode des Mahābhārata" (Berl. 1826).

Bhamo, Ylä-Birman kauppakaupunki Iravadin varrella n. 7,000 as. Se on 200 km Kiinan rajalta. Välittää kauppaa Kiinan Jynnanin maakunnan kanssa. *W. S-m.*

Bhartpur, Itä-Intian suojelusvaltio Rajputanassa; 5,113 km², 626,695 as. (1901) 122 km²:llä, 1/8 muhamettilaisia. Matalaa, ainoastaan keinokastelun avulla viljelyskelpoista vuorimaata. Pääkaupunki B., 42,997 as. Linnoitus ja maharadžan palatsi. *W. S-m.*

Bhâskara (s. 1114 j. Kr.), liikanimeltä Akârya (oppinut), intialainen tähtitieteilijä, sai 1150 valmiiksi suuren opetusrunon, joka käsitteli matematiikkaa ja tähtitiedettä ja jota pidetään parhaana hindulaisten järjestelmällisenä esityksenä näistä tieteistä.

Bhat, intial. laulajain ja historiankirjoittajain kasti, jonka jäseniä on pidetty pyhinä, mutta jonka arvo nyt on suuresti alenemassa.

Bhatgaon, kaupunki Itä-Intian itsenäisessä Nepalin valtiossa, 1,200 m yl. merenp., n. 30,000 as. Kaupungissa on sekä brahmalaisia että buddhalaisia kouluja; se on hindulaisten „bhat"-kastilaisten asuinpaikka. B:n nimi on myös Dharmaputra s. o. „lain kaupunki". *W. S-m.*

Bhavabhuti *[-ū'-]*, kuuluisa intialainen draamallinen kirjailija (n. 700 j. Kr.); hänen 3:sta säilyneestä näytelmästään on kaksi, „Mahaviratšarita" („Suuren sankarin vaiheet") ja „Uttararamatšarita" („Raman myöhemmät vaiheet"), saanut aiheensa kertomarunosta „Ramayana";

kolmas, „Malatimadhava", kuvaa Madhavan ja Malatin välistä rakkautta (Intian kirjallisuuden Romeo ja Julia).

Bhilit, kansanheimo Etu-Intiassa, Vindhyan vuoristossa ja siihen rajoittuvissa osissa Rajputanaa, n. 1,200,000 henkeä. B:t ovat Intian ei-arjalaisia alkuasukkaita. He asuivat ennen tasangolla, mutta karkoitettiin jo aikaisin vuoristoon, ovat sotaista kansaa, elävät metsästyksestä ja maanviljelyksestä. *W. S-m.*

Bhopal, brittil. vasallivaltio Itä-Intian keskiosassa, 17,745 km², 1,267,256 as. (1901). Maan läpi kulkevat Vindhya-vuoret, jotka täällä muodostavat ylätasangon; B:n eteläraja na on Narbada-joki. Viime vuosis. on maata hallinnut muhamettilainen ruhtinatar (Begum); hän maksaa vuosittain Englannille veroa 20,000 engl. puntaa, mutta on muuten Englannista riippumaton ja ylläpitää omaa sotajoukkoa. Pääkaupunki B., Betwa-joen varrella, n. 77,000 as., linnoitus. *W. S-m.*

Bhot l. b o t (b h u t j a), kansa Tibetissä ja Etu-Intian pohjoisimmissa osissa (Bhutanissa ja Nepalissa).

Bhotan ks. B h u t a n.

Bhutan, itsenäinen valtio Itä-Intiassa, Bengaalin pohj.-puolella, Himalajan etelärinteellä, n. 34,000 km², n. 400,000 as. Maan täyttävät korkeat vuorijonot ja niitten väliset laaksot. Laaksoissa viljellään riisiä, vehnää ja sokeria. Asukkaat *bhot* l. *butja* puhuvat tibettiläistä murretta ja ovat buddhalaisia. Maata hallitsevat hengellinen ja maallinen yksinvaltias Dharma-ja Deb-radža. Virkamiehet sortavat kansaa rasittaen sitä kohtuuttomilla veroilla. Tärkeimmät kaupungit ovat Punaka ja Tassisudon; edellisessä hallitsijat asuvat talvisin, jälkimäisessä kesäisin. — Estääkseen usein uudistuvia väkivaltaisuuksia Englannin alamaisia kohtaan Englanti lähetti 1865 sotajoukon maahan ja sai rauhanteossa tehokkaan valvontaoikeuden maassa ynnä kaksi linnoitusta. Englanti sitoutui puolestaan maksamaan vuosittain Deb-radžalle rahasumman, jotta tämä estäisi hyökkäyksiä Englannin alueelle. *W. S-m. (K. R. B.)*

Bi... (lat.), s. o. k a k s i-, k a k s o i s-.

Bi, vismutin kemiallinen merkki.

Biafra-lahti *[-a'f-]*, Länsi-Afrikassa, Guinean-lahden itäinen osa, Kap Formoson (luoteessa) ja Kap Lopezin (kaakossa) niemien välillä.

Biala *[-ā'l-]*. 1. Galitsian ja Itävallan Sleesian välinen rajajoki, saa alkunsa Beskideiltä, laskee Veikseliin. — 2. Kaupunki Itävallan Galitsiassa, B.-joen varrella, 8,257 as. (1900), verka- ja koneteollisuutta. — 3. Kaupunki (Biela) Puolassa, Siedlcen kuvernementissa, n. 15,000 as., viljakauppaa.

Bialowiezan nummi ks. B e l o v e ž i n m e t s ä.

Bialy..., b i a l a..., b i a l e..., tai b i a l o..., puolal. nimissä, valkea.

Biarmia l. B i a r m o n i a, Bjarmalannin (ks. t.) latinainen nimitys.

Biarritz, kylpypaikka Ranskassa, Gascognen-lahden rannalla, 7 km etelään Adour-joen suulta, 13,000 as. Ennen vähäpätöinen kalastajakaupunki, kohosi Napoleon III:n aikana; nyk. vuosittain n. 10,000 kylpyvierasta. Ympäristössä on useita luolia, joista mainittavin on n. s. Chambre d'amour".

Bias (n. 570 e. Kr.), kotoisin Jooniasta (Prienestä), yksi n. s. seitsemästä viisaasta. Hänen lausumikseen mainitaan muun muassa sanat: „kannan kaiken omaisuuteni mukanani", jotka hänen kerrotaan sanoneen kansalaisilleen, kun nämä piiritetystä kaupungistaan koettivat pelastaa aarteitaan.

Biasca, kauppala Tessinin kanttonissa Sveitsissä, Rivieran piirikunnan pääpaikka, Gotthardin radan ja Tessin-joen varrella, 305 m yl. merenp. Asukkaat katolilaisia, 2,752 (1900). Viinikauppaa. *W. S-m.*

Bibbiena *[-ē'-]*, B e r n a r d o D o v i z i d e (1470-1520), it. runoilija, kardinaali. Kuuluisa Plautuksen „Menechmi"-komedian mukaan sepitetyn näytelmäkappaleensa, sukkelan ja rivon Calandrian tekijänä. *V. K-i.*

Bibel (ruots.; saks. < kreik. *bibli'a* = kirjat), Raamattu (ks. t.).

Bibesco *[-e'-]*. 1. B a r b o D i m i t r i B. (1801-69), Valakian hospodari (herra), tunnettu ruhtinas S t i r b e y n nimellisenä, hän kun oli Barbo Stirbeyn ottoperillinen. Opiskeltuaan Pariisin yliopistossa, B. palasi n. 1826 kotimaahansa, jossa hoiti useampien hallitusten aikana m. m. ministerinvirkoja. Niinpä veljensä (ks. seur.) hallitessa B. oli sisäasiainministerinä 1843-46. Ollessaan sittemmin 1849-56 sulttaanin nimityksestä Valakian herrana B. sai maansa raha- ja sotalaitoksessa, maanomistuksessa, koululaitoksessa y. m. paljon uudistuksia aikaan. V. 1857 B. kuului Bukarestin neuvoskuntaan, jonka tuli päättää romaanialaisten ruhtinaskuntien (Valakian ja Moldovan) asemasta, ja kannatti siinä molempien valtojen yhtymistä jonkun ulkomaisen prinssin johdon alle.

2. G h e o r g h e B. (1804-73), ed. veli, Valakian hospodari 1843-48. Hänkin opiskeli ensin Pariisissa ja palasi kotimaahansa hallinnollisiin virkoihin. Mutta kun ruhtinas Alexandru Ghica nimitettiin 1834 hospodariksi, B. erosi niistä ja toimi m. m. eduskunnassa Ghican kukistamiseksi (1842). Itse hospodarina v:sta 1843 hän joutui eduskunnan kanssa erimielisyyteen, jonka tähden hän lakkautti sen kahdeksi vuodeksi. B. sai maassaan useita parannuksia aikaan, mutta, turvautuen Venäjän suojelukseen ja harrastaen liiaksi ranskalaista sivistystä, joutui vapaamielisen puolueen epäsuosioon ja oli pakoitettu eroamaan toimestaan ja lähtemään joksikin aikaa maasta. V. 1857 B. valittiin samaan neuvoskuntaan kuin veljensäkin ja kannatti samaa mielipidettä romaanialaisten ruhtinaskuntien tulevaisuudesta. Kuoli Pariisissa 1873.

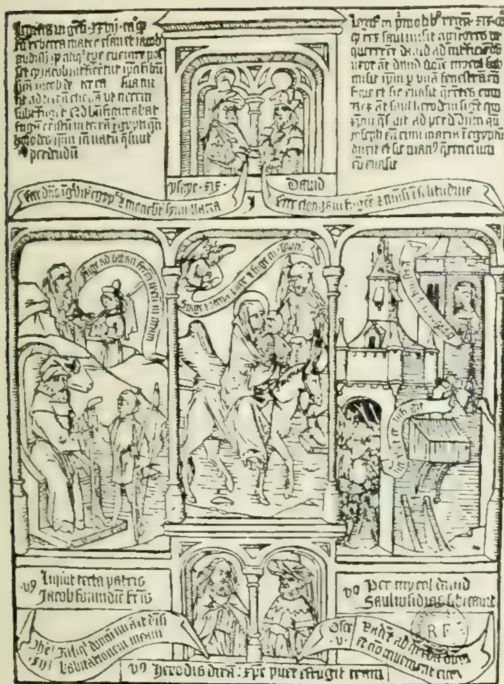
3. G h e o r g h e B. (s. 1834), romaanialainen kirjailija, edellisen poika. B. on ottanut osaa ranskalaisessa armeiassa Meksikon ja saksalais-ranskalaiseen sotaan, jossa viimemainitussa Sedanin luona haavoittui ja joutui vangiksi. Hän on julkaissut m. m. sotamuistelmia; asuu nykyisin Bukarestissa. *K. S.*

Bible *[baibl]* (engl.), Raamattu.

Biblia (kreik. = „kirjat") ks. R a a m a t t u.

Biblia pauperum (lat. = köyhien s. o. oppimattomien raamattu), keskiajalla hyvin yleinen kokoelma raamatullisia kuvia. Sellainen tunnetaan puupiirroksina 13:nnelta vuosis. alkaen, ennen kirjapainotaidon keksimistä. Kullakin sivulla on neljä raamatullisten henkilöiden kuvaa

ja kolme kuvausta, joista kaksi laidoilla olevaa esittää vanhatestamentillisia aiheita ja keskellä

Biblia pauperum.
Rebekka lähettää Jaakopin Labanin luo. Pako Egyptiin.
Mikal auttaa Davidia pakenemaan.

oleva uusitestamentillista aihetta. Viittaukset raamatunpaikkoihin ovat enimmäkseen latinaksi.

Bibliofiili (kreik. *bibli'on* = kirja, ja *philos* = ystävä), kirjainystävä, kirjainkokoilija, pitipä hän sitten silmällä kirjojen sisällystä, ikää, harvinaisuutta, kuvittamistapaa tai paljaastaan niiden ulkoasua, entisiä omistajia y. m. s. Bibliofiili-seuroilla, joita on vars. Englannissa, on m. m. tarkoituksena painattaa käsikirjoituksia ja harvinaisiksi käyneitä vanhoja kirjoja sekä jaella niitä vain jäsenilleen. [Kirjallisuutta: Mühlbrecht, „Die Bücherliebhaberei am Ende des 19 Jahrh.", Berl. 1896; Rouveyre, „Connaissances nécessaires à un bibliophile" (5:s pain., 10 osaa) Par. 1900; „Zeitschrift für Bücherfreunde", Bielefeld v:sta 1897.]

Bibliografi (kreik. *bibliogra'phos* < *bibli'on* = kirja, ja *graphein* = kirjoittaa), muinaisajalla: kirjojen kopioitsija; sittemmin: vanhojen käsikirjoitusten lukija ja selittäjä; viimeksi: kirjallisuuden luettelija ja selostelija, bibliografiain (ks. t.) kirjoittaja.

Bibliografia (kreik. *bibliographi'a* = kirjainkirjoittaminen), se tiede, jonka tehtävänä on kaikkien kansojen ja aikojen kirjallisten tuotteiden luetteleminen kuin myös tämän ohella, erikoisissa tapauksissa, niiden selosteleminen joko aakkosellisessa, aineen- tai ajanmukaisessa järjestyksessä, ottamalla tai myös ottamatta huomioon kirjojen sisällistä arvoa; kirjallisuushistorian perusta ja täydennys. Bibliografiatiede voi käsitellä: kaikkien aikojen, maiden ja tieteiden k o k o kirjallisuutta; kaikkien aikojen, maiden ja tieteiden t ä r k e i n t ä kirjallisuutta; jonkun m ä ä r ä t y n a j a n j a k s o n kirjallisuutta; jonkun m ä ä r ä t y n m a a n kirjallisuutta (esim. S u o m e n kirjall.: Pipping, „Luettelo suomeksi präntätyistä kirjoista", Helsingissä 1856-57; Vasenius, „Suomalainen kirjallisuus 1544-1877", Hels. 1878, ynnä viisi lisävihkoa 1878-1900; „Suomen kirjakaupan vuosiluettelo" alkaen v:sta 1895; U n k a r i n kirjall.: Petrik ja Szilághyi, „Bibliographia Hungariae 1712-1860", Budap. 1888 ja seur.); jotain e r i k o i s t a t i e t e e n a l a a (esim. suomalais-ugrilaista kieli- ja kansatiedettä: „Bibliographie der finnisch-ugrischen sprach- und volkskunde" v:sta 1900 alkaen professorien E. N. Setälän ja K. Krohnin toimittamassa aikakauskirjassa „Finnisch-ugrische Forschungen"; Berliinin historiall. seuran v:sta 1878 alkaen julkaisema „Jahresberichte der Geschichtswissenschaft", jossa kaikkien maiden uusin hist. kirjallisuus luetellaan ja tärkeämmissä kohdin lyhyesti selostellaan, ja jossa Suomessakin ilmestynyt hist. kirjallisuus on tarkasti otettu huomioon); h a r v i n a i s i a, k a l l i s a r v o i s i a, k i e l l e t t y j ä kirjateoksia; aikakausittain (esim. viikottain ilmestyvissä vihkosissa) u u s i n t a, v a s t a i l m e s t y n y t t ä kirjallisuutta j. n. e. [Kirjallisuutta: Petzholdt, „Bibliotheca bibliographica", Lpz. 1866; Vallée, „Bibliographie des bibliographies", Par. 1883, lisäv. 1887; Kleemeier, „Handbuch der Bibliographie, kurze Anleitung zur Bücherkunde", Wien 1902.] *Y. W.*

Bibliographisches Institut *[-ā'- -ū'-]*, tunnettu kustannusliike, joka kustantaa m. m. Meyerin tietosanakirjaa. ks. M e y e r.

Bibliolatria (kreik. *bibli'on* = kirja, ja *latre'ia*, palvelus), raamatullisen sanan kirjaimen taikauskoinen kunnioittaminen ja palveleminen.

Bibliomania (kreik. *bibli'on* = kirja, ja *mani'a* = vimma, siis oik. „kirjavimma"), intohimo, joka kohdistuu harvinaisten kirjain kokoilemiseen ja omistamiseen. B. sai alkunsa Alankomaissa, josta se on levinnyt kaikkiin sivistysmaihin ja saavuttanut suotuisan maaperän vars. Englannissa. Niinpä esim. kerran Lontoossa (1812) maksettiin kappaleesta Boccaccion „Decamerone"n vanhinta painosta (1471) 2,260 puntaa, s. o. 56,500 Smk.

Biblioteekki (kreik. *bibli'on* = kirja, ja *thēkē* = säilytyspaikka), kirjasto (ks. t.). — B i b l i o t e k a a r i, kirjastonhoitaja.

Bibliotheca Corviniana ks. C o r v i n a.

Bibliothèque Nationale *[-te'k nasiona'l]*, Ranskan valtionkirjasto Pariisissa, maailman suurin kirjasto, sisältää enemmän kuin 2,600,000 kirjanidettä.

Biceps (lat. *bis* = kahdesti, ja *caput* = pää), „kaksipäinen". 1. Janus jumalan nimi. — 2. Eräs olkavarren ja reiden lihas.

Bichat *[bišaʹ]*, M a r i e F r a n c o i s X a v i e r (1771-1802), ransk. lääkäri, tunnettu erinäisten kudosten histologista rakennetta koskevista tutkimuksistaan. Hänen huomattavimmat teoksensa ovat „Anatomie générale" (1801) ja „Recherches sur la vie et la mort" (1800).

Bicinium *[-ī'n-]* (lat. = „kahdenlaulu"), 16:nnella vuosis. käytetty taiteellisten 2-äänisten laulusävellysten nimitys. *I. K.*

Bicornes, kanervamaiset, parvi kaksisirkkaisten kasvien luonnollisessa järjestelmässä. Useimmin nahkealehtisiä, alativihreitä pensaita tai varpuja; hyvin huomattavana tuntomerkkinä ovat sarvimaisilla lisäkkeillä varustetut heteiden ponnet.

Bicycle *[-si'kl]* (ransk.), polkupyörä.

Bidassoa *[-ō'a]* (Vidassoa), 53 km pitkä joki Pohjois-Espanjassa Pyreneitten etelärinteellä, laskee Biskajan-lahteen. 20 km:n matkan se on Ranskan ja Espanjan rajana. Fasaanisaarella B:n suussa tehtiin Pyreneitten rauha 1659.

Bidder, Heinrich Friedrich (1810-94), ven.-saks. fysiologi, kotoisin Liivinmaalta, 1834 ylim. professoriksi Tarttoon, 1842 anatomian, 1843 fysiologian ja patologian professoriksi. 1857-64 B. oli yliopiston rehtorina. 1869 hän täysin palvelleena otti eron. B:n gangliot, kaksi sydämen vagushermoon kuuluvaa gangliosoluryhmää, jotka ovat sydämen etehisten väliseinässä kohta etehisten ja kammioitten välisen rajan yläpuolella. *M. O-B.*

Bidee (ransk. *bidet*), tav. posliinista tehty ja rahintapaisella jalustalla varustettu pesulaitos alaruumiin pesua varten; käytetään erittäinkin emättimen huuhteluissa.

Bidens, rusokki, kasvisuku *Compositæ*-heimossa. Suvun parhaana tuntomerkkinä ovat pähkylät, joiden latva on varustettu 2-4:llä kankealla, alaspäin kääntyneillä väkäsillä reunustetulla piikillä. Näiden avulla tarttuvat pähkylät eläinten karvoihin, ihmisten vaatteisiin j. n. e., jonka kautta kasvi pääsee leviämään. Mykeröt keltakukkaisia, lehtiasento vastakkainen. Suomessa 3 lajia, joista *B. tripartitus* erittäin yleinen ojissa y. m. märissä paikoissa.

Bidens tripartitus.

Bidermann *[-ī-]*, Hermann Ignaz (1831-92), itäv. valtiotieteilijä, kuoli Grazin yliopiston professorina. B. on kirjoittanut ansiokkaita valtiotieteellisiä, historiallisia ja kansatieteellisiä teoksia Itävalta-Unkarin alueella asuvista kansoista.

Bidevind (holl. *bij de wind* = engl. *by the wind* = saks. *bei dem winde*). Kun alus purjehtii niin paljon kuin mahdollista tuuleen (hankatuuleen), ilman että purjeet palavat, sanotaan sen kulkevan *bidevind* („pitivinniä").

Bidz ks. Bitz.

Bidžapur ks. Bijapur.

Biebrich, kaupunki Saksassa, Wiesbadenin hallintopiirissä (Hessen-Nassaussa), Reinin varrella; 18,980 as. (1905), melkoinen rauta- ja sementtiteollisuus. Linnassa asuivat 1744-1840 Nassaun herttuat.

Biebrichin sarlakki, eräs tetra-atsoväriaine, jota saadaan parittamalla diatsoatsobentsolidisulfohappoa β-naftolin kanssa. Värjää villan ja silkin kauniisti kotšenillipunaiseksi.

Biedermaier *[bī-]*, hullunkurinen henkilötyyppi, joka Saksassa on tullut kansanomaiseksi varsinkin „Fliegende Blätterien" kautta ja edustaa omahyväistä ja herkkäuskoista, poroporvarillisen ahdasmielistä henkilöä. — B:in-ajaksi sanotaan Saksassa 19:nnen vuosis. keskimaita, jolloin oli vallalla idyllinen itsetyytyväisyys vaatimattomine hengennautintoineen. — B:in-tyyli, tälle ajalle ominainen kuosi puvuissa, huoneiden sisustuksessa y. m.

Biedermann *[bī-]*, Friedrich Karl (1812-1901), saks. politikko ja kirjailija, professori Leipzigissä, toimitti useita aikakauskirjoja ja otti innokkaasti osaa Saksan valtiolliseen elämään. B. harrasti pikkuvaltioiden liittymistä Preussiin ja kuului Saksan valtiopäivillä kansallis-vapaamieliseen puolueeseen. Hän julkaisi useita filosofisia ja historiallisia teoksia, m. m. „Erinnerungen aus der Paulskirche" (1849) ja „Mein Leben" (1886). *(J. F.)*

Biedertin kermasekoitus *[bī-]*. Saks. lastenlääkäri Biedert (s. 1847) huomasi, että lapsi ruuansulatushäiriöissä, jolloin se ei siedä tavallista maitoa, usein viihtyy hyvin saadessaan kermasekoitusta, mikä sisältää (alkusekoitus) 1 % kaseinia, 2-2 ½ % rasvaa ja n. 4 % maitosokeria. B:n mukaan voidaan sekoitukseen lisäämällä maitoa vähitellen totuttaa lasta sitten jälleen maitoon. Lapsen iän mukaan ehdottaa B. seuraavat sekoitukset:

	kermaa,	vettä,	maito-sokeria,	maitoa.
1-2 kuukautta	125 g.	375 g.	15 g.	—
2-3 „	125 „	375 „	15 „	75
3-4 „	125 „	375 „	15 „	125
5-6 „	125 „	375 „	— „	250
6-7 „	122 „	— „	— „	375
8-9 „	— „	250 „	— „	500

B:n sekoitusta käytetään nykyään usein meilläkin. *M. O-B.*

Bièfve *[bjēv]*, Édouard de (1809-82), belg. taidemaalari. B. liittyi uusimman belgialaisen historiamaalauksen uranaukaisijoihin ja oli taitava värien käyttäjä. Hänen paras, v. 1841 valmistunut, nykyään Brysselin kansallismuseossa oleva taulunsa esittää alankomaalaisen aatelin kompromissia inkvisitsionin vastustamiseksi 1566.

Biela, kaksi Elben syrjäjokea, Erzgebirgeltä, toinen Böömissä, toinen (Bielitz) Saksissa. Viimeksimainitun laakso (Bielagrund) on Saksin Sveitsin kauneimpia seutuja.

Biela *[-ĕ'-]*, Wilhelm von (1782-1856), itäv. sotilashenkilö, kuoli Venetsiassa; otti osaa useihin sotaretkiin; keksi 27/2 1826 hänestä nimensä saaneen pyrstötähden, jonka radan hän laski, sekä lisäksi kaksi muuta pyrstötähteä.

Bielefeld *[bīlefelt]*, kaupunki Preussissa, Westfalenin maakunnassa, Mindenin piirikunnassa, Lutter-joen varrella lähellä Teutoburgin metsää, 71,797 as. (1905). Useita tehtaita, Westfalenin pellava- ja alusvaateteollisuuden pääpaikka. B:n vieressä ovat pastori v. Bodelschwinghin (ks. t.) perustamat suuret hyväntekeväisyyslaitokset.

Bielenstein *[bīlənštäin]*, August Johann Gottfried (1826-1907), lättiläinen kielentutkija, v:sta 1867 (lähellä Mitauta sijaitsevan) Doblénin saks. seurakunnan pappi; v:sta 1864 „Lättiläisen kirjallisuusseuran" esimies. Julkaisi lättiläisen kieli- ja kansatieteen alalta useita, perustavaa laatua olevia tutkimuksia (pääteok-

set: „Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen", 2 osaa, Berl. 1863-64; „Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13 Jahrhundert" ynnä siihen kuuluva kartasto, Piet. 1892); johti Ulmannin lättiläis-saksalaisen sanakirjan (ilm. Riiassa 1872) julkaisemista tekijän kuoltua; julkaisi lättil. kansanrunoutta (m. m. lättil. arvoituksia: „Tausend lettische Rätsel", Mitau 1881). B:n tarkastama ja korjaama lättiläinen raamatunkäännös ilmestyi v. 1877. Hänen kuolemansa jälkeen ilmestyi „Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten", I (1907).

Y. W.

Bielke (Bjelke), Ruotsin vanhimpia ja huomattavimpia aatelissukuja, tunnettu 1200-luvun loppuajoista saakka. Nimi, joka tuli käytäntöön vasta 1500-luvun loppupuoliskolla, johtuu vaakunamerkistä: kaksi kultaista parrua (= ruots. *bjelke*) sinisellä pohjalla. Suvun jäsenistä mainittakoon:

1. Nils Turenpoika B. (k. 1364), Suomen käskynhaltija, Suomen y. m. maakuntain laamanni, drotseti ja valtaneuvos. B. johti Ruotsin hallintoa Maunu Eerikinpojan ollessa toisella Venäjän-retkellään 1350-51. Eerik XII määräsi hänet n. 1357 Suomen käskynhaltijaksi. Oli 1362 Suomen laamannina, siis siihen aikaan, jolloin maamme asukkaille annettiin oikeus ottaa osaa kuninkaanvaaleihin. Vehkeili yhdessä muiden ylimysten kanssa Maunua vastaan ja ajettiin maanpakoon 1363, mutta palasi Ruotsiin Albrekt Mecklenburgilaisen seurassa, jolta hän avustaan sai Viipurin läänineen. V. 1364 B. seurasi Albrektia Suomeen, missä hän menetti henkensä Turun linnan piirityksessä s. v.

2. Ture Turenpoika B. (k. 1489), marski. Kuului Tanskan unionin kannattajiin ja Kaarle Knuutinpojan vihamiehiin, vaikka olikin hänelle sukua. Tanskan sodan aikana B. oli kavallusvehkeissä vihollisten kanssa ja pakeni Tanskaan, mutta palasi Ruotsiin Kristian I:n seurassa 1457. B. tuli nyt m. m. marskiksi ja Tukholman linnan päälliköksi. Myöhemminkin hän aina piti Tanskan puolta unionitaisteluissa, niin esim. Brunkebergin tappelussa 1471.

3. Erik Turenpoika B. (k. 1511), Suomen käskynhaltija, edellisen poika, valtaneuvos. B. oli 1489 Tukholman linnanvoutina ja 1494-99 Stegeborgin päällikkönä. Sai Hannu kuninkaalta ritarinarvon ja v. 1499 Viipurin sekä Savonlinnan lääneineen, mutta luopui kuninkaasta, kun Sten Sture 1502 tuli Suomeen, jolloin hän sopi valtionhoitajan kanssa Hollolan pappilassa. Svante Sture määräsi hänet koko Suomen ynnä Ahvenanmaan käskynhaltijaksi 1504, sekä osoitti hänelle muutenkin luottamusta, mutta elämänsä loppuaikoina B. kuitenkin joutui kireihin väleihin valtionhoitajan kanssa. B. hankki välirauhan Venäjän puolelta 1504 ja 1510, aikaansai kauppayhteyttä Viron kanssa, teki ensimäisen yrityksen Saimaan yhdistämiseksi mereen kanavalla ja johti yleensä rauhattomana aikana ansiokkaasti Suomen hallintoa, vaikka hän ei voinutkaan estää tanskalaisia hävittämästä Ahvenanmaata ja ryöstämästä Turkua (1509). B. kuoli luultav. toukokuun alussa 1511 Viipurissa. „Häntä suree koko maa", sanotaan vähän aikaa myöhemmin kirjoitetussa kirjeessä. *G. R.*

4. Hogenskild B. (1538-1605), valtiomies, vapaaherra ja valtaneuvos. Vanhemmat olivat valtaneuvos Nils Pietarinpoika B. ja Suomesta kotoisin oleva Anna Hogenskild (sen ajan asiakirjoissa: „suomalainen Anna Åkerössä"). Kasvatettiin jonkun aikaa Turussa Agricolan johdolla, ja lähetettiin, veljessodan syttyessä 1563 Eerik XIV:n ja Juhana herttuan välillä, kuninkaan puolesta Suomeen sovintoa hieromaan, mikä kuitenkaan ei onnistunut. Oli oppinut, viisas ja varova, mutta myös itsekäs ja vehkeilevä mies. B. koetti aina pysyä hyvissä väleissä hallitsijaan, niinpä Juhana III:n aikaan puuhaamalla hänen liturgiansa hyväksi. Varsinkin B. tahtoi saada aateliston oikeudet laajennetuiksi, mikä osaksi onnistuikin Juhanan noustessa valtaistuimelle, sekä toivoi Puolan unionista koituvan uuden ylimysvallan kultaisen ajan. B. joutui kuitenkin, kuten useat muutkin ylimykset, lopulta Juhanan epäsuosioon. — Kun muut neuvosherrat riitaantuivat Kaarle herttuan kanssa Söderköpingin valtiopäiväin jälkeen, pysyi B. varovaisesti loitompana neuvotteluista, eikä häntä voitukaan Linköpingin valtiopäivillä 1600 todistaa syypääksi, kun toiset neuvokset tuomittiin kuolemaan. B. pidettiin kuitenkin vankeudessa. Myöhemmin hänen takavarikkoon otetut kirjeensä hänet langettivat, ja hänen yhteytensä Sigismundin kanssa todistettiin, jolloin hän Tukholman valtiopäivillä 1605 tuomittiin kuolemaan valtionkavalluksesta ja mestattiin.

G. R. (K. G.)

5. Klas B. (1544-1623), edellisen veli, valtiomies. Häntä käytettiin useissa lähetyksissä; oli Juhana III:n aikana kelvollisuutensa, rikkautensa ja naimisensa kautta Gunilla kuningattaren sisaren Elsan kanssa vaikutusvaltainen henkilö. B. piti Sigismundin puolta ja haastettiin, kuten veljensäkin, Linköpingin valtiopäiville vastaamaan käytöksestään, mutta nöyrtyi Kaarle herttuan edessä ja armahdettiin. Karkoitettiin valtakunnasta 1606, mutta sai 1615 palata takaisin.

6. Ture B. (1548-1600), valtiomies, edellisten veli, valtaneuvos. Sai huolellisen kasvatuksen ja opiskeli kauan Saksan ja Italian yliopistoissa. 1585-86 hän Ruotsin valtuutettuna otti osaa Venäjän kanssa pidettyihin neuvotteluihin. Sigismundin ja Kaarle herttuan riitaantuessa hän piti lujasti edellisen puolta ja pakeni 1598 Kustaa Banérin seurassa Puolaan. Stånge-joen tappelun jälkeen B. jätettiin Kaarle herttuan valtaan, syytettiin Linköpingin valtiopäivillä, tuomittiin kuolemaan valtionkavalluksesta ja mestattiin. B. oli oppinut, kaunopuhelias ja ulkomuodoltaan komea mies.

7. Gunilla B. (1568-97), kuningatar, valtaneuvoksen Juhana Akselinpojan tytär; kiitetty kauneudestaan; meni 1585 naimisiin Juhana III:n kanssa tullen tämän jälkimäiseksi puolisoksi. Suostumuksensa hän oli antanut vasta sukulaistensa pakoituksesta. Hän käänsi kuninkaan mielen pois tämän katolisista harrastuksista ja sai hänet vapauttamaan 1590 vangitut neuvosherrat. Hänestä syntyi Juhana, Itägöötanmaan herttua. Suomessa G. ei koskaan käynyt, vaikkakin hänellä täällä oli läänityksinään alinen Satakunta ja alueita Varsinais-Suomessa. *G. R.*

8. N i l s B. (1569-1639), valtaneuvos Ture B:n, Salestadin herran poika. B. opiskeli Saksassa ja meni myöhemmin Kaarle herttuan palvelukseen päästen 1594 hänen neuvosherrakseen. Hän oli 1599 sen tuomioistuimen jäsenenä, joka Turussa tuomitsi Arvid Stålarmin y. m. kuolemaan, tuli valtaneuvokseksi 1605 tai 1606 ja vapaaherraksi 1608, nimitettiin jäseneksi Svean hovioikeuteen 1614 ja oli valtakamarineuvoksena 1615-23. V. 1623 B. tuli Turun hovioikeuden ensimäiseksi presidentiksi ja samalla gubernaattoriksi eli maaherraksi Suomen maaherrakuntaan, joka käsitti maastamme kaiken muun paitsi Ahvenanmaan, Pohjanmaan ja Käkisalmen läänin. V. 1630 B. erosi presidentin virasta ja 1631 gubernaattorin toimesta, jonka jälkeen hän toimi Ruotsissa valtaneuvoksena y. m. viroissa. Virkatoimissaan B. oli järjestystä ja oikeutta harrastava. V. 1624 hän pani kamreeri Juhana Ottenpoika Kleblattin avulla alkuun vähän aikaisemmin päätetyn maanmittailun hallintopiirissään ja ehdotti sen yhteydessä toimeenpantavaksi uuden verollepanon. Liiallinen on hänestä noin 100 vuotta hänen kuolemansa jälkeen annettu arvostelu, että hän oli maastamme kaiken väkivallan häätänyt. B:n sivistysharrastusta todistaa hänen ehdotuksensa hallitukselle v:na 1629, että maahamme perustettaisiin muutamia professorinvirkoja käsittävä akatemia, minkä tuuman Pietari Brahe sitten toteutti. *K. R. M.*

9. S t e n N i l s i n p o i k a B. (1624-84), valtiorahastonvartija, synt. Turussa. Kohosi 1657 amiraaliksi ja valtaneuvokseksi sekä 1672 valtiorahastonvartijaksi. V. 1673 B. tuli Etelä-Suomen laamanniksi. Hän osoitti yleensä virkamiehenä työkykyä ja kelvollisuutta. B. oli M. G. de la Gardien ja Ranskan liiton vastustajia. *G. R.*

10. N i l s B. (1644-1716), sotapäällikkö, kenraalikuvernööri. B. sai 1649 esi-isäinsä ansiosta Korpon vapaaherrakunnan. Kunnosti itseänsä varsinkin Lundin taistelussa v. 1676; otti kunniakkaasti osaa Itävallan ja Turkin väliseen sotaan 1684-87. Oltuaan korkeissa viroissa, m. m. Viron ja Pommerin kenraalikuvernöörinä, hän joutui Kaarle XII:n epäsuosioon ja tuomittiin 1705 kavalluksesta y. m. kuolemaan. B:n henki säästettiin, mutta hän menetti tiluksensa ja pysyi vuoteen 1715 vankeudessa.

11. T u r e G a b r i e l B. (1684-1763), kreivi, sotilas, valtiomies, edellisen poika. Opiskeli ulkomailla, otti kunnialla osaa Kaarle XII:n sotiin ja oli myös kuninkaan seurassa Turkinmaalla. Tuli 1727 valtaneuvostoon, missä liittyi Arvid Hornin kannattajiin. B. pantiin hattujen voiton johdosta 1738 viralta, mutta sai sen takaisin 1761.

12. S t e n K a r l B. (1709-53), vapaaherra, tieteenharjoittaja. Sai huolellisen kasvatuksen ja kohosi virkamiesuralla Turun hovioikeuden varapresidentiksi 1746. B. harrasti suuresti luonnontieteitä, varsinkin kasvioppia ja kannatti myös muiden, kuten P. Kalmin tutkimuksia.

13. T u r e J o h a n B. (1742-92), vapaaherra, osallinen Kustaa III:n murhassa; jätti pian valtion palveluksen, johon ensin oli antautunut. Osallisena salaliitossa, jonka tarkoituksena oli murhata Kustaa III, B. nautti myrkkyä välttääkseen rangaistusta, mikä kohtasi hänen rikostovereitaan. B. tunnusti ripissä kuolinvuoteellaan syyllisyytensä, mutta kieltäytyi ilmaisemasta muita salaliittolaisia. *G. R.*

Bielski *[-e'-]*, M a r t i n (1495-1575), puol. historiankirjoittaja, oli nuoruudessaan mukana useissa sodissa, kirjoitti ensimäiset puolankieliset historialliset teokset: „Kronika swiata" (1550), yleinen historia, ja „Kronika polska" (1597), Puolan historia, jonka hänen poikansa päätti ja julkaisi; on myöskin sepittänyt kaksi satiirista runoa ja erään sotataitoa käsittelevän teoksen.

Bien *[biä']* (ransk.), hyvin; b.-a i m é *[-emé']*, suuresti rakastettu, armas.

Biennis *[-e'-]* (lat.), kaksivuotinen; b i e n n i u m, kaksivuotiskausi.

Bier *[bīr]* (saks.), olut.

Bierfreund *[bīrfröint]*, L o r e n t z K r i s t i a n T h e o d o r (1855-1906), tansk. taide- ja kirjallisuuskriitikko. Elokas, notkea kaunotieteellisten tutkielmain kirjoittaja, jonka varsinkin taidehistorialliset kuvaukset ovat herättäviä. Kirjoittanut m. m. „Shakespeare og hans kunst", „Rembrandt", „Florens I-II". *V. K-i.*

Biermanns *[bīr-]*, C o r n e l J o s e p h (1800-80), saks. metsänhoitomies. Hyvin tunnettu on hänen keksimänsä n. s. B:n metsänistutustapa, jossa käytetään kuoppaistutusta, mutta kuoppa täytetään turvetuhalla ja lannoitusmullalla. *A. C.*

Biesbosch *[bīsbos̆]* (holl. *bies* = kaisla, ja *bosch* = pensaikko) l. h e t B e r g s c h e V e l d, matala, rämeinen, 200 km² laaja, saaririkas suistomaa-alue Alankomaissa, Etelä-Hollannin ja Etelä-Brabantin maakuntain välillä sekä Dordrechtin kaupungista kaakkoon. B. on n. s. Hollandsch Diepin ja Haringvlietin kautta Pohjanmeren yhteydessä. Se syntyi 18-19 p. marrask. 1421, kun Maas särki sulkunsa. Tulva hävitti silloin 72 kylää ja n. 100,000 ihmistä hukkui. Nyt on maa ojittamalla ja sulkulaitoksia rakentamalla kuivatettu ja hävitetyistä kylistä 34 uudelleen rakennettu.

Biese-Ahlman, H e l m i (s. 1867), suom. taidemaalari, kotoisin Helsingistä. Läpikäytyään Suomen Taideyhdistyksen piirustuskoulun ja opiskeltuaan yksityisesti G. Berndtsonin johdolla, rva B. on pääasiallisesti maalannut maisemia, usein sangen tuoreesti ja reippaasti. Hän on myös toiminut piirustuksenopettajana.

Biffi (engl. *beef*), pihvi.

Bifilaari (lat. *bis* = kahdesti, ja *fīlum* = säie), kaksisäikeinen.

Biformi (lat. *bis* = kahdesti, ja *fōrma* = muoto), kaksimuotoinen. — B i f o r m i t e e t t i, kaksimuotoisuus.

Bifrost, mskand. uskonnossa se „notkuva silta", jota myöten jumalat astuivat alas maan päälle ja joksi kuviteltiin sateenkaarta.

Bifurkatsioni (lat. *bis* = kahdesti ja *furca* = haarukka), kahden jokialueen välinen luonnollinen yhteys, esim. yhteinen lisäjoki. B. syntyy vedenjakajan (ks. t.) ollessa kahden jokialueen välillä niin vähän kehittynyt, että lähteet saattavat virrata molempiin suuntiin. B. voi myös syntyä taaksepäin kulkevan (regressiivisen) uurtamisen (erosionin) vaikutuksesta, kun joki vesimäärän suuretessa siirtää lähteensä yhä kauemmaksi suultaan. Tällöin se voi uurtautua vuoriharjanteittenkin poikki ja siten saavuttaa toisen jokialueen. Suurin ja tunnetuin b. on

Casiquiare-joki Etelä-Ameriikassa, joka lähettää haaran Orinoco-jokeen ja toisen Amazon-virran

Casiquiaren bifurkatsioni.

Rio Negro nimiseen lisäjokeen. Tunnettu b. Euroopassa on Tärännön-joki, joka toisiinsa yhdistää Tornion- ja Kainuun-joet. Myös järvi-b:eja tavataan, ja ovat ne yleisempiä. Suomessa Lummene ja Vesijako kuuluvat sekä Saimaan että Päijänteen vesistöön. *W. S-m.*

Biga *[bī-]* (lat.), kaksivaljakko.

Bigamia (lat. *bis* = kahdesti, ja kreik. *gamos* = avioliitto), kaksinnaiminen.

Big Horn Mountains *[big hoən mauntinz]*, metsäinen vuorijono Yhdysvaltojen Wyomingin valtiossa, kork. huippu Cloud Peak 4,100 m. Vuoriöljylähteitä.

Big Horn River *[big hoən rivə]*, Pohj.-Ameriikassa, Yellowstonen syrjäjoki; saa alkunsa Wind River Range-vuorilta Wyomingissä ja laskee pääjokeen Big Horn City nimisen kaupungin luona; n. 800 km pitkä. *W. S-m.*

Bignon *[binjō']*, Louis Pierre Édouard (1771-1841), ransk. valtiomies ja historioitsija. B. toimi vallankumouksen ja Napoleon I:n aikana diplomaattina, m. m. Ranskan edustajana Berliinissä 1802-03. Jenan tappelun jälkeen hän hoiti (1806-08) Preussin domeenien ja raha-asiain hallintoa, samaten Itävallassa (1809); oli sen jälkeen muutamia vuosia lähettiläänä Varsovassa pitämässä vireillä puolalaisten toiveita. Satapäiväisen keisarivallan aikana (1815) hän oli Waterloon tappelun jälkeen ulkoasiain ministerinä allekirjoittaen Pariisin toisen antaumuksen. Edustajakamarin jäsenenä 1817-37, jolloin siirtyi päärien kamariin, B. m. m. esiintyi pyhän liiton politiikkaa vastaan. Hän on julkaissut muutamia historiallisia teoksia. Näistä on tärkein: „Histoire de France depuis le 18 brumaire jusqu'en 1812" (1829-38), jonka hän kirjoitti Napoleonin testamentissaan lausumaa toivomusta noudattaen. B:n muistelmat: „Souvenirs d'un diplomate", ilm. 1864. *J. F.*

Bignonia, troopillinen kasvisuku *Bignoniaceæ*-heimossa. *B. leucoxylon*in, Antilleilla kasvavan puun tummaa, kovaa ja kestävää puuta käytetään puusepäntöihin vihreän, ruskean tai keltaisen ebenholtsin nimellä. Muutamia kiipeileviä, komeakukkaisia lajeja viljellään ansareissa.

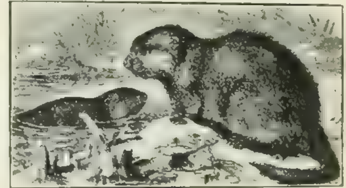
Bigotti (ransk. ja engl. *bigot* < saks. *bei Gott* = jumalan nimessä), umpijumalinen, yltiöharras, tekopyhä.

Bihar-vuoristo Unkarissa muodostaa osan Siebenbürgenin läntisistä reunavuorista Vuolaan ja Mustan Körös-joen välillä. Korkeimmat huiput ovat Kukurbeta 1,851 m ja Vlegyásza 1,848 m yl. merenp. Vuorissa on paljon omituisia, linnantapaisia louhikoita, luolia sekä vesiputouksia. Täällä Körös- ja Szamos-jokien lähteet sijaitsevat.

Bihé, maakunta Portugalin Angolan siirtokunnassa Lounais-Afrikassa, Benguelan itäpuolella, 6,500 km², 370,000 as. (1898); asukkaat n. s. biheños, ovat portugalilaisista ja alkuasukkaista syntynyttä sekakansaa, joka on tunnettu m. m. kauppataidostaan. Maakunnan pääpaikat ovat Belmonte ja Kabongo. *W. S-m.*

Biisami, lääkintäaine, ks. Myski.

Biisamirotta eli majavarotta *(Fiber zibethicus)*, myyränheimoon kuuluva jyrsijä, joka elää Pohjois-Ameriikan järvissä ja joissa. Se on 50 cm pitkä, josta puolet tulee tyvessään litistyneen ja kankeakarvaisen hännän osalle, ja muistuttaa elämäntavoiltaan majavaa. Sukupuolielinten luona on myskinhajuinen öljyrauhanen. Sen nahka on ruskea, hieno ja pehmeävillainen, peitinkarvat pitkiä, kiiltäviä. Kanadasta tuodaan vuosittain noin kolme milj. nahkaa, joita käytetään turkeiksi. *K. M. L.*

Biisamirotta.

Biisamisika, ks. Napasika.

Biisamiturkki, ks. Biisamirotta.

Biisoni *(Bos americanus)*, Pohj.-Ameriikassa elävä härkälaji, n. s. „*buffalo*", jolla on erinomaisen paksu, korkeaselkäinen eturuumis, iso, hyvin kuperaotsainen pää, lyhyet sarvet, hoikka takaruumis, lyhyt ja paksu häntä. Ruumiin korkeus 1,5 m, pituus 2,5-2,8 m, turkki tiheä, vaalean ruskea. B. on jo useita vuosikymmeniä ollut melkein kokonaan sukupuuttoon hävitetty (elää rauhoitettuna Yellowstone-alueella), mutta tavattiin ennen tuhatlukuisissa laumoissa kaikkialla Pohj.-Ameriikan aroilla. Intiaanit pyysivät b:eja hevosen selästä käyttäen heittosilmukkaa (lassoa). Eläintä ei ole saatu kesyttymään. Sen sukulainen Euroopassa on Kaukaasiassa ja Liettuassa elävä visentti.

Biisoni.

Bijabur *[bidžāpū'ə]*, kaupunki britt. Intiassa, Bombayn presidenttikunnassa. 16:nnella ja 17:nnellä vuosis. se oli komea ja väkirikas kaupunki samannimisessä valtakunnassa, jonka Jussuf 1488 oli perustanut. Aurengzibin 1686 valloitettua B:n yhdistettiin se suurmogulin valta-

kuntaan. Monet rauniot B:n ympärillä todistavat kaupungin loistoajasta. Nyt on kaupunki rappiolla, 23,811 as. (1901).

Bijou *[bižü']* (ransk.), kalleus, aarre.

Bijsk, kaupunki Siperiassa, Tomskin kuvernementissa, B:n piirissä, Altai-vuorten pohj.-puolella; Obin Bija ja Katun nimisten lähdejokien yhtymäkohdassa, 17,964 as. (1897). Ob-virta on tänne saakka purjehduskelpoinen. B. käy kauppaa Kiinan ja kalmukkien kanssa. B:n piiri 125,730 km², 334,042 as. (1897). Pääelinkeinot: maanviljelys, karjanhoito ja kauppa. *W. S-m.*

Bikarbonaatti (lat. *bis* = kahdesti, ja *carbō* = hiili), hapan hiilihapon suola. Esim. $NaHCO_3$ hapan hiilihappoinen natriumi, natriumbikarbonaatti.

Bikelas *[vike'las]*, Demetrios (1835-1908), uuskreikk. kirjailija, kotoisin Syran-saarelta, asui jonkun aikaa Lontoossa, jossa hänen isänsä oli kauppiaana, asunut viimeksi Pariisissa. B. on nykyisen Kreikan huomatuin kirjailija, etevä sekä lyyrikkona että novellikirjailijana, matkakuvien kertojana, valtiollisena kirjailijana ja Shakeaspearen kääntäjänä. Hänen etevin novellinsa „Lukis Laras" on käännetty suomen kielelle. Useita teoksistaan hän on julkaissut ranskan kielellä. *(L. H.)*

Bikir *(Polypterus bichir)*, kiillesuomuisten ryhmään kuuluva kala, joka elää Keski-Afrikan joissa. B. on 120 cm:in mittainen, liereä, sillä on pitkä, moniosainen selkäevä ja vatsaevät ovat takana lähellä peräevää. Suomut neliömäisiä, luunkovia. Elää mudassa, jossa liikkuu kiemurrellen kuin käärme. On läheistä sukua maan historiassa aikaisimmin eläneille kaloille, jotka melkein kaikki muut ovat kuolleet sukupuuttoon.

Bikol, malaijilainen, pääasiallisesti Luzonin saarella (Filippiineillä) asuva heimo, 800,000 henkeä. B:it ovat rauhallista, puolisivistynyttä, maanviljelystä harjoittavaa kansaa; heidän kielensä eroaa tagaalein kielestä. *W. S-m.*

Bikollateraalinen ks. Johtojänne.

Bikonkaavi (lat. *bis* = kahdesti, ja *concavus* = kovera), molemmin puolin kovera.

Bikonveksi (lat. *bis* = kahdesti, ja *conve'xus* = kupera), molemmin puolin kupera.

Bikuspidaali ks. Bikuspidi.

Bikuspidi l. bikuspidaali (lat. *bis* = kahdesti, ja *cuspis* = kärki), „kaksikärkinen", käytetään tarkoittamaan sekä niitä kahta hammasta, jotka ihmisellä ovat heti kulmahampaiden takana kussakin leukaluun puoliskossa että myöskin sitä sydämen lämsää, joka on vasemman sydämenpuoliskon eteisen ja kammion välillä. *(M. O-B.)*

Bilang, Jakob Johan von (1739-1803), suom. kapteeni, norsunluunleikkaaja. B. palveli ensin Ranskan armeijassa ja siirtyi sitten 1770 Södermanlannin rykmenttiin. Hän oli taitava norsunluusta leikkaamaan maisematauluja y. m., joita hän asetti näytteille sekä Tukholmassa että Turussa. Muutamia kuparipiirroksia B. on myös tehnyt. *K. S.*

Bilanssi (ital. *bilancia* = vaaka) *kirjanp.*, määrien järjestely kahteen vastakkaiseen ryhmään, jotka päättyvät samoihin loppusummiin; erit.: kuukaus-b. ja päätös-b., joihin tilien debet- ja kreditmäärät ja saldot on järjestetty kirjanpidon oikein suorittamisen tutkimiseksi, yleiskatsauksen saamiseksi liikkeen vaiheisiin ja tulosten osoittamiseksi, sekä omaisuus-b., joka käsittää varojen ja velkojen sekä puhtaan omaisuuden määrät (oikeastaan lyhyt yhteenveto inventtaarista) ja etupäässä osoittaa liikkeen tilaa; (toisinaan „balanssi" — ransk. *balance* — sama kuin saldo, erotus debet- ja kredit-loppusummien tai yleensä kahden vastakkaisen ryhmän loppusummien välillä). — B.-tili, tili, jota yleensä käytetään kahdenkertaisessa kirjanpidossa vara- ja velka- sekä pääomatilien avaamiseksi ja päättämiseksi (tilinavauksessa ja -päätöksessä) ja joka sen johdosta itse aina on tasassa. *I. K-o.*

Bilateraalinen (< lat. *bis* = kahdesti, ja *latus* = sivu), kaksisivuinen, kaksipuolinen. B. eläin tai kasvi, joka keskitason kautta käyvällä leikkauksella voidaan jakaa kahteen peilikuvan tapaisesti samanlaiseen osaan.

Bilbao *[-a'-]*, kaupunki Espanjassa, Vizcayan provinssin pääkaupunki, Nervion-joen varrella, 83,306 as. (1900). Yliopisto. Melkoinen kauppa ja teollisuus (rauta-, teräs- ja paperiteollisuutta, laivaveistämöitä). Hyvä ja tärkeä satama. Vientitavarana on etupäässä rautamalmi. Nopeasti vaurastuva kaupunki.

Bilbassov ks. Biljbasov.

Bilboquet *[-bokē']* (ransk.), leikki, jossa varrelliseen maljaan koetetaan siepata ilmaan heitetty, langalla varteen kiinnitetty pallo.

Bilderdijk *[-daik]*, Willem (1756-1831), alankom. runoilijoista huomattavimpia; oli kirkon ja kuningasvallan harras ystävä ja vihasi sydämensä pohjasta vallankumouksen aatteita; B. eleli useita vuosia maanpakolaisuudessa. Runoilijana hän oli hyvin tuottelias ja koetteli kaikkia runouden aloja. Boileau ja Pope olivat hänen oppi-isiään. Hänen parhaat runoelmansa ovat opettavaisia sisällykseltään, kuten „De ziekte der geleerden". B. on myös kirjoittanut ansiokkaan historiateoksen „Geschiedenis des vaderlands". — Hänen puolisonsa Katharina Wilhelmine, synt. Schweickhardt, on myös kirjailijana mainittava.

Bildt, Karl Nils Daniel (s. 1850), ruots. diplomaatti, toiminut Lontoossa, Washingtonissa, Wienissä ja Roomassa, oli Ruotsin ja Norjan edustajana Haagin rauhankonferenssissa 1899; tunnettu myös kirjailijana historian alalla. Hänen historiallisista julkaisuistaan mainittakoon „Christine de Suède et le cardinal Azzolino. Lettres inédites 1666-1668" (1899).

Bileam, Beorin poika, tietäjä, jonka kotipaikka oli „virran" (ehkä Juudaan etelärajana olevan „Egyptin puron") rannalla sijaitseva Pethor (4 Moos. 22_5). Moabilaisten kuningas Balak kutsui hänet kirouksillaan tuhoomaan israelilaiset näiden ollessa matkalla Egyptistä Kanaaniin. Mutta kirouksen asemesta hänen täytyi useaan kertaan lausua siunauksen sanoja, jotka Jahve pani hänen suuhunsa (4 Moos. 22-24; ks. Bileamin aasista 22_{22-33}). 4 Moos 31_{16} kerrotaan israelilaisten langenneen siveettömään epäjumalanpalvelukseen B:in viettelevästä neuvosta. Myöhemmässä juutalaisessa traditsionissa on „paha" B. omaa voittoaan pyytävän viettelijän perikuva; vrt. myös 2 Piet. 2_{15}; Jud. 11; Ilm. 2_{14}. Nimen kreik. muoto on Balaam. *Ar. H.*

Biliaarinen (lat. *bilis* = sappi), sappea koskeva.

Bilin *[-i'n]*, kaupunki Böömissä Biela-joen varrella, tunnettu kivennäisvesilähteistään; vuosittain lähetetään kauppaan 3 milj. pulloa. 8,931 as. (1900), saksalaisia.

Bilingvinen (lat. *bilinguis* < *bis* = kahdesti, ja *lingua* = kieli), kaksikielinen.

Bilinin vesi, alkalinen kivennäisvesi, jota saadaan Bilinin (ks. t.) lähellä olevasta Josefin lähteestä. Kokoumus melkein sama kuin Karlsbadin veden (ks. t.).

Bilirubiini, sapessa esiintyvä kiteinen, punainen väriaine; tavataan keltatautia potevien virtsassa (ks. Sappi).

Biljaardi (ransk. *billard* < *bille* = kivipallo, biljaardipallo), suorakaiteen muotoinen, vihreällä veralla peitetty ja kimmoisella reunakehyksellä varustettu pöytä. Sen päällä pelataan norsunluupalloilla, joita sysitään satutuspäähän päin suippenevilla kepeillä (köö, ransk. *queue*). Biljaardipeleistä ovat tavallisimmat karamboli- ja keilapelit. Biljaardipeli lienee peräisin Italiasta ja kehittyi sittemmin Ranskassa Ludvik XIV:n aikakaudella. Se on nykyäänkin yleisesti suosittu peli Ranskassa, jossa valtio on ryhtynyt

Biljaardi Ludvik XIV:n aikana.
(Senaikuisen piirustuksen mukaan.)

verottamaan biljaardeja. Kaikissa muissakin sivistysmaissa tavataan biljaardeja, etenkin ravintoloissa ja kahviloissa.

Biljarsk (Biljar, Buljar), pieni kaupunki Itä-Venäjällä, Kasaanista n. 130 km:n päässä kaakkoiseen, Volgaan laskevan joen varrella, rakennettu muinais-bolgarilaisen kaupungin Bulumerin raunioille. Kolme kehämäistä maavallia on ympäröinyt kaupunkia; uloin niistä on n. 13 km:n mittainen, keskimäisen tienoilla ovat rakennukset sijainneet, ja sisimmän keskellä on ollut korkea tiilinen linnantorni. Raunioista on korjattu suuret määrät muinaisjäännöksiä, jotka osoittavat samaa kulttuuria kuin Bolgarin muinaislöydöt, mutta alkavat esiytyä muutamia vuosisatoja aikaisemmin kuin nämät ja sisältävät erikoisen runsaasti luisia esineitä. Lähellä kaupunkia on erään bulumerilaisen ruhtinaan haudalla kivipalatsin rauniot, joiden paikkaa tataarit ja baškiirit pitävät pyhänä. *J. A-io.*

Biljbasov *[-ā'-]*, Vasilij (1838-1904), ven. historiantutkija, 1867-71 professorina Kijevissä, on tullut tunnetuksi varsinkin Katariina II:n historian esittäjänä. Hänen tärkeimmät teoksensa „Katariina II, Venäjän keisarinna, arvosteltuna maailmankirjallisuudessa" ja „Katariina II:n historia", josta laajaksi suunnitellusta teoksesta kuitenkin ainoastaan alku, esittävä Katariinan nuoruudenaikaa ja kaksi ensimäistä hallitusvuotta, on julkaistu, ovat ilmestyneet myöskin muilla kielillä. *K. G.*

Biljoona (ransk. *billion*), tuhat kertaa tuhat miljoonaa, miljoona miljoonaa. (Ranskassa on *billion* = tuhat miljoonaa, miljaardi.)

Bill (< lat. *bulla*, sinetti, riippuvalla sinetillä varustettu kirjoitus), sana, jolla Englannin oikeus-kielessä on sangen laaja käytäntö. Erityisesti on huomattava 1) Bill in parliament, kirjoituksen muotoon laadittu lakiehdotus, joka esitetään jommassakummassa Englannin parlamentin huoneessa ja joka, sittenkuin se on molemmissa huoneissa hyväksytty ja saanut kuninkaallisen vahvistuksen, tulee laiksi. — 2) Bill of rights, oikeastaan luettelo niistä vapauksista ja oikeuksista, joita kansa vaatii, on sen Englannin lain nimenä, jolla Vilhelm Oraanialaisen ja Marian helmikuun 13 p:nä 1689 hyväksymä ja muodollisesti vallankumouksellista tietä syntynyt Declaration of rights (ks. t.) sittemmin vahvistettiin laiksi. *O. K:nen.*

Billaud-Varennes *[bijōvare'n]*, Jean Nicolas (1756-1819), ransk. politikko, rupesi nuorena munkiksi ja tuli opettajaksi, mutta siirtyi 1785 asianajajaksi Pariisiin. Suuressa vallankumouksessa hän liittyi jakobiinien äärimäiseen ryhmään, oli Pariisin kunnallishallituksen jäsenenä syyskuunmurhia (1792) toimeenpanemassa ja valittiin pian sen jälkeen konventin jäseneksi. Konventissa hän kuului niihin, jotka kiivaimmin toimivat girondistien kukistamiseksi ja vaativat kunink. perheen jäsenten mestauttamista. 1795 hänet konventti tuomitsi Guyanaan karkoitettavaksi. *K. B:dt.*

Bille (Bilde), vanha tansk. aatelissuku, joka oli tunnettu jo 1200-luvulla. Suvun jäsenillä on useilla huomattava sija Tanskan historiassa. Niistä mainittakoon:

1. Klaus B. (k. 1558), valtaneuvos, oli 1520 mukana Kristian II:n Ruotsin retkellä, vangitsi marrask. s. v. yhdessä S. Norrbyn kanssa Ruotsin aatelismiehet ennen Tukholman verilöylyä; meni sittemmin Fredrik I:n puolelle; tuli 1528 Bohusin „lensmandiksi" ja joutui tässä rajavartian toimessa ollessaan usein rettelöihin Kustaa Vaasan kanssa.

2. Anders B. (1600-57), valtamarski, vastusti ilman menestystä Torstensonia v. 1643-44 ja Kaarle X:tä v. 1657 heidän hyökätessään Tanskaan. Haavoittui kuolettavasti Frederiksodden valloituksessa viimemainittuna vuonna.

3. Steen Andersen B. (1751-1833), merisotilas, ministeri. Oli 1807 Kööpenhaminan meripuolustusta johtamassa englantilaisia vastaan, ja toimi myöhemmin Tanskan sotalaivaston parantamiseksi. Tuli pääministeriksi 1831.

4. Karl Steen Andersen B. (1828-98), sanomalehtimies, politikko, alkuperäisen suvun sivuhaaraa, perusti 1851 „Dagbladet"in, joka hänen johdollaan pian tuli yhdeksi Tanskan etevimpiä sanomalehtiä, ollen varsinkin varakkaamman porvariston äänenkannattajana. B. toimi myös Kööpenhaminan kunnanvaltuustossa

ja oli jäsenenä folketingetissä, missä hän vastusti vasemmistoa. 1880-84 B. oli Tanskan lähettiläänä Yhdysvalloissa ja tuli 1886 Holbackin amtin amtmanniksi. On julkaissut valtiollisia kirjoituksia, matkakuvauksia y. m. *G. R.*

Billet *[bijē']* (ransk.), lyhyt kirje, lippu, piletti; b. d'amour, b. doux, rakkauskirje; b. de banque, maksu-osoitus, seteli.

Billing, Axel Gottfrid Leonard (s. 1841), ruots. piispa, teol. dosentti Lundissa 1867, käytännöll. teologian professori 1878, Vesteråsin piispa 1884, Lundin piispa v:sta 1898. Edustajana valtiopäiväin ensi kamarissa v:sta 1888 ja kaikissa kirkolliskokouksissa jälkeen v:n 1878. Hänen laajat tietonsa, loistavat puhelahjansa, käytännöllinen älykkäisyytensä ja omaperäinen, voimakas persoonallisuutensa ovat tehneet hänestä miehen, joka on Ruotsin julkisen elämän huomatuimpia ja vaikutusvaltaisimpia. Sekä valtiollisissa että kirkollisissa kysymyksissä hän on edustanut sellaista vanhoillista suuntaa, joka soveliaana pitämällään hetkellä ottaa toteuttaakseen välttämättömät uudistukset saadakseen ne ratkaistuksi mahdollisimman edullisesti. B. on myös ollut tuottelias kirjailija kirkollisissa ja teologisissa kysymyksissä („Kateketikens begrepp" 1873, „Om den sköna Herrens gudstjänst", 5:s pain. 1894 y. m.). *J. G.*

Billing, Hermann (s. 1867), saks. arkkitehti, Karlsruhen teknillisen korkeakoulun professori. B. on Saksan etevimpiä arkkitehtejä, rakentanut Mannheimin taidehallin ja lukuisia yksityistaloja varsinkin Karlsruhessa. Hänen kilpailuluonnoksensa Frankfurt am Mainin juhlahallia ja Leipzigin asemarakennusta varten herättivät suurta huomiota. Isot päätymuodot, melkein aina käytetyt pilasterit ja kapeille pystysuorille pinnoille annettu kovera muoto ovat tunnusomaisia hänen usein barokkia muistuttavalle arkkitehtuurilleen. *E. S-m.*

Billingen, n. 300 m korkea, geologisesti omituinen pengervuori Länsi-Göötanmaalla, Ruotsissa.

Billings, John Shaw (s. 1838), amer. lääkäri ja kirjastomies, on toiminut sotilaslääkärinä ja „surgeon general officen" kirjaston, maailman suurimman lääketieteellisen kirjaston, ylikirjastonhoitajana. Hänen julkaisuistaan ovat erityisesti mainittavat: „Index medicus" (yhdessä R. Fletcherin kanssa, 1879-95; uusi sarja v:sta 1903), joka on erinomaisen täydellinen, vasta ilmestyneen lääketieteellisen kirjallisuuden luettelo, ja „Index-catalogue of the library of the surgeon general's office" (v:sta 1880).

Billiton, saari Alankomaiden Itä-Intiassa, Bankan ja Borneon välillä, 4,594 km², 43,387 as. (1900); tinakaivoksia. Saago-ryynien, ryytien, kumin, kallisarvoisten puulajien y. m. vientiä. Tärkein kaupunki on länsirannalla sijaitseva Padang.

Billnäs ks. Pinjainen.

Bill of rights *[bil əv raits]* ks. Bill.

Billon *[bijō']*, ala-arvoinen hopearaha (joka sisältää enemmän kuparia kuin hopeata), pieni vaihtoraha, pronssiraha, kulunut raha.

Billroth *[-rōt]*, Christian Albert Theodor (1829-94), saks. lääkäri; opiskeltuaan kirurgiaa Wienissä, Pariisissa ja Berliinissä B. tuli kirurgian professoriksi Zürichiin ja v. 1867 Wieniin, jossa toimi kuolemaansa saakka; taitava ja nerokas operaattori, jonka ansioksi moni edistysaskel erittäinkin sotakirurgian alalla on luettava; usea operatsionikeino on hänen keksimänsä. Hänen runsaista julkaisuistaan mainittakoon „Allgemeine chirurgische Pathologie und Therapie", eritt. ansiokas teos, jota Suomessakin on paljon käytetty kirurgian perustavana oppikirjana. *M. O-B.*

Billungit, kuuluisa saksilainen suku, jonka jäsenillä isästä poikaan 961-1106 oli itäisen Saksin herttuallinen arvo. Ensimäinen heitä oli keisari Otto I:n asetoveri Hermann Billung, kuoli 973; viimeinen oli Magnus, kuoli 1106.

Bilma, keidas itäisessä Saharassa, Tripolista Tsad-järvelle vievän karavaanitien varrella, kuuluu Kauar nimiseen keidasryhmään; suolakaivoksia. Ranskan vaikutuspiiriin kuuluva.

Bilmark, Johan (1728-1801), suom. professori, kotoisin Ruotsista, Skaran kaupungista. Daniel Jusleniuksen vaikutuksesta hän suoritti ylioppilastutkinnon Turussa, jossa ensin opiskeli matematiikkaa ja sitten historiaa sekä nimitettiin 1763 käytännöllisen filosofian ja historian professoriksi. Hänen suurta uutteruuttaan todistavat hänen julkaisemansa väitöskirjat, 232 luvultaan; niissä hän käsitteli siveys- ja lainopillisia ja varsinkin Ruotsin, Suomen tai Venäjän historiaa koskevia kysymyksiä. Lagerbringin ja Porthanin vaikutuksesta kriitillinen katsantotapa pääsi hänen myöhemmissä teoksissaan yhä enemmän vallalle. B:n „Turun akatemian historia" (1770-76) ja „Muistutukset Paavali Juustenin Piispain kronikkaan" johtivat Porthanin käsittelemään samaa aihetta. B. oli 1770 osallisena Aurora-seuran perustamisessa. Suurella säästäväisyydellä kokoamastaan melkoisesta omaisuudesta hän lahjoitti suurimman osan yliopistolle. Yliopiston hänen haudallensa pystyttämä patsas on ensimäinen Suomessa yleisillä varoilla hankittu muistomerkki.

Bimana (lat. *bis* = kahdesti, ja *manus* = käsi), kaksikätiset, imettäväislahko, jonka eräät luonnontieteilijät (Cuvier, Owen y. m.) asettivat kädellisten ryhmän alalahkoksi lukeakseen siihen vain ihmisen.

Bimetallismi (lat. *bis* = kahdesti, ja *meta'llum* = metalli), kaksimetallikanta (ks. t.).

Binchois *[bãšua']*, Gilles (1400-60), alankom. kuoronsäveltäjä, vanhimpia niistä, joiden sävellykset vielä nykyäänkin ansaitsevat laulamista; enin osa hänen sävellyksiään on vain käsikirjoituksena. *I. K.*

Bindesbøll. 1. Mikael Gottlieb Birckner B. (1800-56), tansk. arkkitehti, sai ammattikasvatuksensa lukuisilla ulkomaanmatkoillaan, jolloin häneen vaikutti se rakennustaiteen suunta, joka entistä enemmän pyrki noudattamaan kreikkalaisen taiteen henkeä sekä käyttämään runsaammin värejä arkkitehtuurissa. B:n pääteos on „Thorvaldsenin museo" Kööpenhaminassa. Hautapatsaiden ja huonekalujen piirustuksissa B. osoittaa vahvasti koristeellista tajua. — 2. Thorvald B. (1846-1908), tansk. arkkitehti ja taiteilija, edellisen poika. B. on pääasiallisesti työskennellyt koristeellisen taiteen alalla, jonka nykyiseen korkeaan kehitykseen Tanskassa hänkin on myötävaikuttanut. Muu-

tamia värikkäitä rakennuksiakin hän on rakentanut. *E. R-r.*

Binding, Karl (s. 1841), saks. rikoslainoppinut, tunnettu varsinkin pääteoksestaan „Die Normen und ihre Übertretung" (2 nid., 1872-77).

Binet *[-nē']*, Alfred, (s. 1857), ransk. sielutieteilijä, lääketieteen tohtori, oli Charcot'n apulaisena ja tuli 1894 Sorbonnen fysiologisen psykologian laboratorin johtajaksi. B. on kokeellisen sielutieteen etevimpiä edustajia Ranskassa, ja on ulottanut sen menettelytavat korkeammankin sielunelämän alalle. Hänen arvokkaista teoksistaan mainittakoon: „Études de psychologie expérimentale" (1889); „Les altérations de la personnalité" (1892); „Introduction à la psychologie expérimentale" (1894); „Psychologie des grands calculateurs et joueurs d'échecs" (1894); „La fatigue intellectuelle" (yhdessä V. Henri'n kanssa, 1898); „L'étude expérimentale de l'intelligence" (1903); on julkaissut (v:sta 1895, aluksi yhdessä H. Beaunis'n kanssa) vuosikirjaa „L'année psychologique".

Bing, Just Johan (s. 1866), norj. kirjallisuushistorioitsija, julkaissut m. m. „Norsk litteraturhistorie", „Europas litteraturhistorie i det 19 aarhundrede", „Norske digte og digtere".

Bingen, kaupunki Saksassa Hessenin suuriherttuakunnassa, siinä, missä Nahe-joki laskee Reiniin, 9,950 as. (1905). Melkoinen viininviljelys (Scharlachberger), tupakkatehtaita, vilkas kauppa ja laivaliike. Keskellä Rein-jokea olevassa saaressa on „Der Mäuseturm", jossa arkkipiispa Hatton kerrotaan joutuneen rottien saaliiksi. — B. on kasvanut Drusuksen (13 e. Kr.) perustaman linnan ympärille.

Binger *[bãžē']*, Louis Gustave (s. 1856), ransk. Afrikan retkeilijä; suoritti nuorena topografisia töitä Senegambiassa ja Sudanissa. Matkallaan 1887-89 hän Senegalin varrella olevasta Bakelista kulki ylisen Nigerin varrella olevan Bammakon sekä Kongon kautta Norsunluurannalla sijaitsevaan Grand Bassamiin. Tällä retkellään hän kävi ennestään tuntemattomissa seuduissa ja teki Ranskalle edullisia sopimuksia alkuasukkaiden kanssa. B. nimitettiin ransk. Norsunluurannan kuvernööriksi ja määrättiin 1892 engl.-ransk. rajanjärjestelykomissionin johtajaksi.

Binokkeli (ransk. *binocle* < lat. *bis* = kahdesti, ja *oculus* = silmä), sangattomat silmälasit, pieni teatterikiikari.

Binomi (lat. *bis* = kahdesti, ja kreik. *nomos* = laki), algebrallinen lauseke, jossa on kaksi + tai — merkin yhdistämää termiä l. osaa, esim. a + b ja a — b. — Binomiaaliteoreemi, analyyttinen kaava, jonka avulla voidaan määrätä jokin binomin potenssi (päättyväisenä tai päättymättömänä) sarjana ja laskea mimmoisella tarkkuudella tahansa jonkin luvun mielivaltainen juuri. — Binomiaalikoeffisientit, binomiaaliteoreemin sarjan yksityisten termien tekijät. *(V. V. K.)*

Binue (Benue), joki Länsi-Afrikassa, Niger-joen suurin, vasenpuolinen (itäinen) lisäjoki, 1,400 km pitkä, vesimäärä vaihteleva. Se saa alkunsa Etelä-Adamauassa ja on tärkeä vesitie Sudanin sisäosiin. Yhtyy Niger-jokeen Lokodšan luona, josta se on höyrylaivoille purjehduskelpoinen Ribagoon asti. Joen varrella sijaitsevat Garua, Jola, Bassama, Wukari ja Loko nimiset kauppapaikat. Alisen B:n löysi eräs retkikunta 1833, mutta ylisen vasta 1851 Barth. V. 1879 ja 1882 Flegel tutki jokea, josta hän koetti saada saksalaisen kauppaväylän. Yritys kuitenkin raukesi joen 1886 jouduttua erään engl. kauppayhtiön vallan alaiseksi.

Bio... (< kreik. *bios* = elämä), yhdistyksissä = eläin-, elävä.

Biobio (Bio-Bio). 1. Joki Chilessä, saa alkunsa Andeilta, laskee Tyyneen-mereen; 370 km pitkä, mutta purjehduskelpoinen ainoastaan 30 km matkalla suustaan. — 2. Chilen maakunta molemmin puolin B.-jokea, 12,220 km², n. 109,000 as. Pääkaupunki: Los Angelos. Maanviljelys, karjanhoito sekä puutavarakauppa ovat tärkeimmät elinkeinot. *W. S-m.*

Biodynamiikka (kreik. *bios* = elämä, ja *dynamis* = voima), oppi yleisestä elintoiminnasta.

Biogeeniset vuorilajit ks. Organogeeniset vuorilajit.

Biogeneettinen kehityslaki (kreik. *bios* = elämä, ja *genesis* = alkuperä), Häckelin selvittämä, Darwinin kehitysoppiin liittyvä teoria, jonka mukaan ne kehitysasteet, jotka seuraavat toisiaan yksilön kehityksessä hedelmöidystä munasolusta täysikasvaneeseen asteeseen saakka, kuvastavat lyhennetyssä, supistetussa muodossa niitä lajin pitkällisiä kehitysvaiheita (heimokehitystä), jotka ovat tapahtuneet geologisten aikakausien kuluessa. Häckelin määrityksen mukaan yksilöllinen kehitys (ontogenia) niin muodoin on lyhyt heimokehityksen (fylogenia) uudistus eli rekapitulatsioni. *K. M. L.*

Biogenia (kreik. *bios* = elämä, ja *genesis* = alkuperä), nimitys elimistöjen kehityksen historialle (ontogenialle ja fylogenialle yhteisesti).

Biografi (kreik. *bios* = elämä, ja *graphein* = kirjoittaa), elämäkerran kirjoittaja. — B.-teatteriksi nimitetään myös „elävien kuvien" näyttämöä.

Biografia (kreikk., vrt. Biografi), elämäkerta, kirjallinen esitys jonkun henkilön elämästä ja toimista. Se voi joskus supistua pääasiassa henkilön ulkonaisten elämänvaiheiden luettelemiseen, mutta käsittää täydellisemmässä muodossa myöskin esityksen hänen kehityksestään ja toimintansa merkityksestä. Tämmöisenä b. on tärkeä osa historiankirjoituksesta. B:iaa, jossa joku henkilö kuvaa oman elämänjuoksunsa, sanotaan auto-b:ksi, joka muuttuu memoaariksi, kun tekijä siirtyy kuvaamaan muistelmiaan muista henkilöistä sekä aikansa oloja yleensä. Vanhempina aikoina, 17:nnellä ja 18:nnella vuosis., olivat ruumissaarnat (vrt. Nekrologi) miltei ainoa meillä tavattava elämäkerrallinen kirjallisuus. Viime ajoilta on kirjallisuudessamme varsin huomattavia biografisia teoksia, niinkuin Th. Reinin „Juhana Vilhelm Snellman", W. Söderhjelmin „Joh. Ludv. Runeberg" ja E. Aspelin-Haapkylän taiteilijanelämäkerrat.

B.-kokoelmat, „nimikirjat", sisältävät, tavallisesti aakkosellisessa järjestyksessä, elämäkerrallisia tietoja joko huomattavista henkilöistä yleensä tai jossain maassa erikseen, taikkapa jonkin erityisen toimialan tai piirin henkilöistä (matrikkeleja, paimenmuistoja papeista, sukutauluja y. m.). Ensinmainittua laatua ovat

esim. Michaud, „Biographie universelle" (45 osaa, 1843-65) ; Öttinger, „Moniteur des dates" (6 osaa). Tietoja kirjailijoista kaikista maista sisältävät Vapereau, „Dictionnaire universel des littératures" (1884), ja De Gubernatis, „Dictionnaire international des écrivains du jour" (1888-91). Eri maiden biografisista laajoista nimikirjoista mainittakoon: „Allgemeine deutsche Biographie" (45 osaa ja useita lisäosia), Wurzbach, „Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich", Englannista: „Dictionary of national biography", Tanskasta: Bricka, „Dansk biografisk lexikon", Ruotsista: Palmblad, „Biographiskt lexikon öfver namnkunnige svenske män" (23 osaa, 1835-57) ynnä Wieselgrenin toimittama jatko siihen (10 osaa, 1857-92). Näitä lyhyempi käsikirja on Hofbergin „Svenskt biografiskt handlexikon" (uusi painos, 2 osaa, 1906).

Suomen yleisistä biografisista kokoelmista ovat ensi sijassa mainittavat „Finlands minnesvärda män" (2 osaa, 1853-57), „Biografinen nimikirja" (ks. t.), „Finsk biografisk handbok" (ks. t.) ja „Biografisia tietoja Suomen naisista eri työaloilla" (1896). Elämäkerrallisia tietoja henkilöistä eri aloilta sisältävät esim. Spåre, „Biografiska Anteckningar om Senatens för Finland ledamöter och tjenstemän" (1878), Tengström, „Chronologiska Förteckningar och Anteckningar öfver Finska Universitetets fordna medlemmar" (1836), Lagus, „Åbo hofrätts historia" (1834), Renvall, „Finlands universitet 1828-90" (1891), Lagus, „Album studiosorum Academiæ Aboensis, Åbo Akademis studentmatrikel" (2 osaa, 1891-95, ja lisävihko), Lundström, „Suomen alkeisopistojen opettajisto" (1902) ; paimenmuistot, niinkuin Strandberg, „Åbo stifts herdaminne" (1832), Akiander, Herdaminne för fordna Viborgs och nuvarande Borgå stift" (2 osaa, 1868-69) ; Colliander, „Suomen kirkon paimenmuisto 19 vuosisadan alusta nykyaikaan" (ilmest. 9 vihkoa 1907-09) ; sukukirjat: Wasastjernan „Ättartaflor öfver den på Finlands riddarhus introducerade adeln" (3 osaa, 1879-83), erittäinkin Pohjanmaan pappissuvuista tietoja sisältävä „Genealogia Sursilliana" (ks. t.) ja Bergholmin „Sukukirja Suomen aatelittomia sukuja" (2 osaa, 1901). Lyhyitä elämäkerrallisia tietoja elävistä henkilöistä sisältää „Kuka kukin on 1909" (1908). *K. G.*

Biografinen nimikirja, maamme laatuaan ensimäinen elämäkerrallinen hakemisto, „elämäkertoja Suomen entisiltä ja nykyajoilta, toimittanut Suomen Historiallinen Seura", ilmestyi vv. 1879-83 771-sivuisena (1,542 palst.) kirjana, isoa 8:o kokoa, G. W. Edlundin kustannuksella. Yritys oli ajakseen suurenmoinen ja sitä merkittävämpi, koskei semmoista oltu vielä siihen asti ruotsin kielelläkään saatu aikaan. Sittemmin ilmestyi siihen lisävihko, käsittäen 72 sivua (142 palstaa). Pääosa sisältää yhteensä 1,378 hakunimeä, joista ainoastaan 55 on viittauksellista laatua, muut sitävastoin samalla kirjoitelmien otsikkoina; lisävihossa on taas 121 uutta hakunimeä sekä koko joukko jo pääosassa esiintyneitä nimiä, joiden alla olleita tietoja siinä täydennettiin. Sitä paitsi on teoksessa yhteensä 118 sukutaulua. — Sikäli kuin kirjoitelmien alamerkeistä näkyy, oli suurin työtaakka muutamilla sivistyshistoriassamme muutenkin huomattavilla miehillä. Niiden joukossa eturivissä ovat Yrjö Koskinen (233 kirjoitelmaa), E. G. Palmén (208), J. R. Aspelin (198), K. F. Ignatius (77), Julius Krohn (64), Th. Rein (54), A. G. Fontell (23), j. n. e. Teos semmoisenaan antoi uuden valaistuksen olojemme kehityksen tuntemiselle sekä valtiollisen historian että erittäinkin sivistyselämän aloilla ja on huomattavimpia merkkiteoksia kansallisen elämämme heräämisajoilta. Sitä paitsi tämä B. nimikirja kauan pysyi ainoana laatuaan maassamme, sillä Sukukirja (ks. t.) ja Finsk Biografisk Handbok (ks. t.) valmistuivat vasta uuden vuosisadan alussa. *K. S.*

Biografinen opetus (vrt. B i o g r a f i a), sellainen opetusmenettely, joka elämäkertojen muodossa käsittelee opetusainesta. Se tulee kysymykseen etupäässä historian, kirjallisuushistorian ja raamatunhistorian opetuksessa, ensiksimainitussa opetusaineessa erityisesti joko erikoisena alkeiskurssina ala-asteilla taikka sitten vallitsevana opetusmenetelmänä, jolloin opetus kokonaisuudessaan tapahtuu merkillisten, aikaansa edustavien henkilöiden elämäkertojen avulla. Biografista opetusta on tahdottu sovelluttaa maantiedon ja luonnontiedonkin opetukseen, mutta siinä se kohtaa suuria vaikeuksia. [Rein, „Handb. d. Pädag." I, 2:nen pain.] *O. M-e.*

Biografisk Handbok. ks. F i n s k B i o g r a f i s k H a n d b o k.

Biokemia (kreik. *bios* = elämä, ja k e m i a), se osa kemiaa, joka käsittelee elävissä olennoissa tapahtuvia kemiallisia ilmiöitä ja niiden synnyttämiä aineita.

Biologia (< kreik. *bios* = elämä, ja *logos* = oppi), laajimmassa merkityksessä oppi elämästä eli elävistä olioista, siis yhteisnimitys kasvi- ja eläintieteelle ja antropologialle. Usein tarkoitetaan biologialla oppia elollisten olentojen elämäntoiminnoista ja elämänehdoista, vastakohtana morfologialle, tai oppia elimistöjen elämäntavoista (ravinnosta, oleskelupaikoista, pesimisestä y. m.). *K. M. L.*

Biologinen vedenpuhdistus (kreik. *bios* = elämä, ja *logos* = oppi), eräs lokaviemäriveden puhdistustapa, jota viime vuosikymmeninä on käytetty etupäässä Englannissa. Tässä menettelyssä vähennetään lokaviemäriveden elimellisiä epäpuhtauksia itse viemärivedessä olevien bakteerien avulla. Ensin annetaan lokaveden seista useita tunteja, jopa vuorokausiakin, suuressa altaassa (engl. *„septic tank"*), jossa vesi mahdollisimman vähän pääsee ilman yhteyteen. Tällöin tapahtuu n. s. anaërobisten bakteerien vaikutuksesta muutos, jota jokapäiväisessä elämässä nimitetään mätänemiseksi. Sitten joutuu vesi itsetoimivien laitosten ja johtojen viemänä suurelle koksi- tai kuonasiivilälle; veden tihkuessa siivilän kautta pääsee siihen ilma hyvin tehokkaasti vaikuttamaan ja n. s. aërobiset bakteerit hapettavalla toiminnallaan vähentävät vedestä siihen liuenneita elimellisiä epäpuhtauksia. — Tavalliset koksi- tai kuonasiivilät toimivat vain ajoittain; jos käynti halutaan yhtäjaksoiseksi, päästetään vesi tihkumaan koksi- tai kuonakerrokselle erikoisesta suuresta siivilästä. — Orgaaniset epäpuhtaudet saadaan hyvin toimivalla biologisella puhdistuslaitoksella vähenemään aina 50-75 %. *S. V. H.*

Bion, kreikkalainen n. s. bukolinen runoilija, oli kotoisin Smyrnasta ja näyttää eläneen 2:sen

vuosis. lopulla e. Kr. Sisiliassa. B:lta on, paitsi katkelmia, säilynyt laajahko eepillinen kuvaus, „Valitus Adoniin kuolemasta”, ynnä joukko pienempiä runoja, enimmäkseen eroottista laatua. *E. R-n.*

Bioskopia (kreik. *bios* = elämä, ja *skope'in* = tarkastaa), *lääket.*, tutkimus siitä, onko määrättyjen olosuhteiden vallitessa elämää ja elinkykyä ollut olemassa, mitkä ilmiöt elämän ovat sammuttaneet j. n. e. Käytetään joskus myöskin merkitsemään samaa kuin röntgoskopia (ks. t.). *(M. O-B.)*

Biostatiikka (kreik. *bios* = elämä, ja *statikē'* = tasapaino), oppi elämän keskipituudesta; myöskin oppi keskimääräisistä väestösuhteista.

Biot *[biō']*, J e a n B a p t i s t e (1774-1862), ransk. fyysikko ja tähtitieteilijä, tuli 1800 Pariisin Collège de Francen professoriksi, 1804 professoriksi observatoriin, määräsi äänen nopeuden kiinteissä kappaleissa, tutki yhdessä Aragon kanssa kaasujen kykyä taittaa valonsäteitä, keksi valon sirkulaaripolarisatsionin. *(V. V. K.)*

Biotiitti, *miner.*, ransk. fyysikon Biot'n mukaan nimensä saanut tumma kiillelaji. Kemialliselta kokoumukseltaan kalium-magnesium-aluminiumsilikaattia (vrt. K i i l l e).

Biot-Savart'in *[biō-savā'rin]* **laki,** tärkeä Biot'n ja Savart'in keksimä sääntö, mikä kuuluu: Pitkä suoraviivainen sähkövirta vaikuttaa sen ulkopuolella olevaan magneettipooliin, jonka etäisyys virrasta on pieni virran johdon pituuteen verrattuna, voimalla, mikä on kääntäen verrannollinen etäisyyteen. *(V. V. K.)*

Birch-Pfeiffer, C h a r l o t t e (1800-68), saks. näyttelijätär ja näytelmäkirjailija. Näyttelijättärenä hän esitti traagillisia osia voimakkaasti ja intohimoisesti, mutta ilman naisellista suloa. V:sta 1828 hän toimi kirjailijana, julkaisten noin 100 näytelmäkappaletta, osaksi mukailtuja romaaneista ja novelleista. Niiden taiteellinen arvo on vähäpätöinen, mutta aikoinaan ne ovat saavuttaneet suurtakin suosiota kevyinä, vähän tunnelmoivina kansankappaleina. Mainittakoon niistä „Die Grille” („Sirkka”), mukailu George Sandin „La petite Fadette”sta, sekä Fredrika Bremerin „Grannarne” nimisen romaanin näyttämölle sovitus „Mutter und Sohn”. *V. K-i.*

Birckholtz, H i e r o n y m u s v o n, virkamies, oli syntyisin Brandenburgista, tuli 1586 ylioppilaaksi Heidelbergissä, oli 1595 Kaarle herttuan kamarijunkkarina ja kosi marski Klaus Flemingin veljentytärtä Anna Flemingiä, karaten lopulta hänen kanssansa Suomesta Ruotsiin. B:a käytettiin monissa toimissa, nimenomaan Suomen puolella, jossa naimistensa kautta oli tullut Yläneen kartanon omistajaksi. 1599 hän seurasi herttuata sotaretkelle Suomeen; lähetettiin 1601-02 Sigfrid Aronus Forsiuksen ja Daniel Hjortin kanssa tutkimaan oloja Lapissa; 1607 hän taas sai toimekseen lähteä Pohjanmaalle tutkimaan ja järjestämään sikäläisiä oloja. 1616 hän lähettiläänä meni Saksaan; kuoli ennen vuotta 1621. — Hänen samanniminen poikansa, H. v. B., mainitaan Turun hovioikeuden ensimäisten asessorien joukossa; kuoli 1639. *K. G.*

Bird (l. B y r d) *[bəəd]*, W i l l i a m (1543-1623), engl. kuoronsäveltäjä, luultavasti aikakaudellansa Englannin etevin. Kansalaisiltaan B. on saanut kunnianimen „musiikin isä”. *I. K.*

Biremis *[-ē'-]* (lat.), soutulaiva, jossa on kahdet airorivit päällekkäin.

Birfiilari (saks. *bierfiedler*), huono viulunsoittaja, joka esiintyy kapakoissa tai tanssipaikoissa.

Birger (1280-1321), Ruotsin ja Suomen kuningas (1290-1319), Maunu Ladonlukon poika, oli kuninkaana Tyrgils Knuutinpojan holhouksen alaisena v:een 1302, jolloin hänet kruunattiin. Senkin jälkeen Tyrgils Knuutinpoika vaikutti paljon hallitukseen. Mutta kun kuningas oli sopinut riitansa veljiensä Eerik ja Valdemar herttuain kanssa, niin nämä uskottelivat kuningasta, että Tyrgils Knuutinpoika oli muka ollut syypää heidän riitoihinsa. Sen johdosta B. vangitutti ja mestautti hänet 1306. Samana vuonna herttuat kavalasti vangitsivat B:n Håtunan kartanossa Uplannissa ja pakoittivat hänet luovuttamaan heille melkein koko valtakunnan. Kuningas pääsi silloin vapaaksi (1308), mutta riitaisuudet jatkuivat. Vihdoin v. 1317 B:n onnistui ystävyyttä teeskennellen houkutella herttuat Nyköpingin linnaan, jossa hän otti heidät vangiksi. Seuraavana vuonna he kuolivat Nyköpingin vankityrmässä. B:iä vastaan syntyi nyt maassa kapina; hänen täytyi paeta Tanskaan, josta hän ei enää palannut. Hänen veljensä Eerikin poika, Maunu, valittiin kuninkaaksi 1319. *K. O. L.*

Birger, B r o s a (k. 1202), Ruotsin jaarli, kuului folkungein sukuun, joka hänen aikanansa kohosi suureen mahtavuuteensa. Jaarliksi, jona ylin hallitus koko maassa oli hänen käsissään, hän tuli Knut Eerikinpojan hallitessa ja pysyi sinä sitten Sverker II:n aikana kuolemaansa asti. *(K. G.)*

Birger Gregerinpoika (k. 1383), Upsalan arkkipiispa, joksi tuli 1366; oli pyhän Birgitan harras ystävä ja kirjoitti latinaksi hänen elämäkertansa sekä sepitteli hengellisiä lauluja.

Birger Gunnarinpoika (k. 1519), Lundin arkkipiispa v:sta 1497, koetti viimeisen kerran käyttää Lundin arkkipiispan asemaa Ruotsin kirkon primaksena (ensimäisenä miehenä), julistaen m. m. Sten Sture nuoremman pannaan. Oli muuten toimelias ja kirkon etuja valvova mies.

Birger, H u g o, oik. P e t t e r s o n (1854-87), ruots. maalari, opiskeli Tukholman taideakatemiassa ja oleskeli sittemmin etupäässä Pariisissa ja Espanjassa. Hänen tuotantonsa käsittää varsinkin laatu- ja maisemakuvia, joissa pääpaino on loistavassa värityksessä sekä ilman ja valon tarkkaamisessa. Hänen tunnetuin, Pariisin salongissa v. 1886 näytteillä ollut taulunsa on Göteporin museossa ja esittää iloisesti ja reippaasti „Aamiaista Ledoyenin ravintolassa” s a l o n g i n a v a j a i s p ä i v ä n ä. Tässä isossa taulussa nähdään paitsi taiteilijaa itseään useita muita pohjoismaalaisia taiteilijoita, m. m. Edelfelt ja Vallgren. *E. R-r.*

Birger J a a r l i (k. 1266), ruots. hallitusmies, kuului mahtavaan Folkungein ylimyssukuun. V. 1248 hän tuli lankonsa, silloisen Ruotsin kuninkaan Eerik XI:n jaarliksi ja oli sen jälkeen Ruotsin valtakunnan todellinen hallitsija aina kuolemaansa asti v. 1266. V. 1249 Birger teki ristiretken Suomeen tullen laivoinensa „hämäläisten satamaan” (ks. t.), josta kulki Hämeeseen. Hän pakoitti hämäläiset kasteeseen ja

perusti Kronoborgin eli Hämeen linnan. Tällä välin Eerik kuningas oli kuollut ja Birger Jaarlin poika Valdemar valittu kuninkaaksi, mutta Birger johti yhä hallitustoimia. Hänen ansionsa ovat suuret varsinkin lainsäätäjänä; hän säädi n. s. rauhanlait (koti-, nais-, käräjä- ja kirkkorauhan), lakkautti orjuuden kokonaan kieltäen ketäkään antautumasta toisen orjaksi, antoi uuden perintölain, jonka mukaan sisar peri puolet siitä kuin veli. Hän suosi niinikään kauppaa ja antoi sen edistämiseksi Lyypekille ja Hampurille laajat kauppaoikeudet Ruotsin valtakunnassa. Tukholman kaupunkia hän varusti, jonka vuoksi häntä pidetään sen varsinaisena perustajana. Birger Jaarlista on sanottu, että hän oli Ruotsin valtakunnan ensimäinen todellinen valtiomies. Hän oli Ruotsin viimeinen jaarli, sillä hänen jälkeensä tämä korkea virka lakkautettiin. *K. O. L.*

Birger Jaarlin patsas Tukholmassa. B. E. Fogelbergin veistos.

Birger Pietarinpoika (k. 1327), ruots. ylimys, Uplannin laamanni, pyhän Birgitan (ks. t.) isä, kokoili ja järjesteli kahdentoista muun kokeneen miehen avulla käytännössä olevat oikeussäännöt, jotka sitten 1296 julkaistiin ja vahvistettiin Uplannin maakuntalaiksi. Kuningasperheessä riehuvassa taistelussa B. P. seisoi uskollisesti herttuain puolella Birger kuningasta vastaan ja oli sen kapinan johtajia, joka hänet kukisti. Ollen ajan käsityksen mukaan hurskas kirkon-ystävä hän teki toivioretken Roomaan ja jätti testamentissaan kirkolle runsaat lahjoitukset. *K. G.*

Birgitta (myös B r i g i t t a) (1303-73), ruots. pyhimys, synt. Finstan kartanossa Uplannissa; isä oli mahtava laamanni Birger Pietarinpoika (ks. t.), äiti Folkunga-sukua. B., joka oli lahjakas, haaveileva lapsi, sai huolellisen kasvatuksen; pyhimyslegendat olivat hänen mielikuvituksensa ravintona, ja jo 7-vuotiaana oli hänellä näky, jossa neitsyt Maaria ilmestyi hänelle. Varsinkin isän suku oli tunnettu hartaasta uskonnollisuudestaan; mutta myös harrastus yleisiin asioihin ja toimintatarmo olivat kodin perintöä B:lle. V. 1316 B. naitettiin 18-vuotiaalle Ulf Gudmarinpojalle, josta sittemmin tuli Itägöötanmaan laamanni; he asuivat Ulfåsan kartanossa, ja avioliitossa syntyi 4 poikaa ja 4 tytärtä. Voimakkaalla persoonallisuudellaan B. vallitsi koko ympäristöään; hän kokosi ympärilleen oppineita pappeja ja munkkeja, joiden välityksellä hän tutustui aikansa jumaluusoppiin ja hengelliseen kirjallisuuteen. Enimmän on näistä hänen kehitykseensä vaikuttanut hänen rippi-isänsä, maisteri M a t t h i a s (ks. t.), jolta B. sai ruotsal. käännöksen muutamiin Raamatun kirjoihin ja joka selityksillään Ilmestyskirjaan ja muilla opetuksillaan johti B:aa mystillis-apokalyptilliseen aatemaailmaan. B:n ystäviin kuului myös Turun piispa Hemming. 1341-43 puolisot tekivät toivioretken pyhän Jaakopin haudalle Compostellaan Espanjassa; paluumatkalla oli B:lla miehensä vaarallisen sairauden aikana ilmestys. Kotia tultuaan Ulf kuoli 1344; silloin katkesi viimeinen side, joka yhdisti B:n maailmaan. Maisteri Matthiaan kehoituksesta B. asettui Alvastraan, viettäen ankaran askeettista elämää. Siellä hänellä kohta tämän jälkeen oli ratkaiseva ilmestys: Kristus asetti hänet „morsiameksensa" ja „kanavaksi, jonka kautta Herra tahtoi antaa armonsa ihmisille". Ilmestys seurasi toistaan koko hänen loppuelämänsä aikana; niiden sisällyksen hän kirjoitti tai saneli, jonka jälkeen maisteri Matthias tai Alvastran priori Pietari käänsivät ne latinaksi ja tarkastivat ne puhdasoppisuuden kannalta; myöhemmin oli B:n neuvonantajana Jaenin piispa Alfonsus. Ilmestykset sisältävät yleisiä siveellisiä nuhteita ja kehoituksia, lausuntoja kirkon tilasta sekä koti- että ulkomailla, rukouksia ja hurskaita mietelmiä kuvarikkaassa, hehkuvantunteellisessa muodossa. Uskonnollinen katsantotapa on keskiaikaisen mystiikan; se johtaa kyllä sisällisempään ja persoonallisempaan kristillisyyteen, mutta mitään varsinaisesti reformatorillista siinä ei ole; käsityksiltään niinkuin elämässäänkin B. oli harras ja kuuliainen kirkon tytär. Jo aikaisin B:ssa oli herännyt ajatus, että Kristus oli hänet kutsunut uuden luostarikunnan perustajaksi; ilmestyksien perustuksella hän saneli sellaisen säännöt Alvastran priori Pietarille (ks. B i r g i t t i i n i t). Maunu Eerikinpoika ja hänen puolisonsa laskivat suurenmoisella lahjoituksella $^1/_5$ 1346 varman pohjan aiotulle luostarille Vadstenassa. Hankkiakseen paavin vahvistuksen toimilleen B. suuren seurueen kera 1349 matkusti Roomaan, jossa hän siitä pitäen asui. Merkillinen pohjolan „ruhtinatar" herätti sielläkin suurta huomiota hurskaudellaan ja rohkealla esiintymisellään; valppaasti hän seurasi maailman tapauksia ja kehoitti paaveja palaamaan Avignonista Roomaan, jonka Urbanus V vihdoin tekikin 1367. Vasta 1370 B. sai paavin vahvistuksen luostarinsäännöilleen. V. 1372 hän seurueineen teki toivioretken Kypron kautta Jerusalemiin; sieltä palattuaan hän kuoli Roomassa 23 p. heinäk. 1373. Ruumis tuotiin Vadstenaan, jossa se juhlallisesti haudattiin 4 p. heinäk. 1374; sittemmin se säilytettiin hopeai-

Birgitta. Gripsholman linnassa olevan maalauksen mukaan.

sessa arkussa. B:n latinaksi toimitetut teokset (8 kirjaa „Revelationes"; „Revelationes extravagantes"; „Regula S. Salvatoris"; „Sermo angelicus"; „Quattuor orationes") painettiin ensi kerran Lyypekissä 1492; paras painos Roomassa 1628. B:n omista ruotsalaisista peruskirjoituksista on vain katkelmia säilynyt, mutta 1300-luvun lopulla hänen teoksensa käännettiin latinasta takaisin ruotsiin; tämän käännöksen on Klemming painattanut („Hel. Birgittas uppenbarelser" sarjassa „Svenska Fornskriftssällskapets skrifter"). B:n suuri pyhyyden maine sai melkein heti ajattelemaan hänen julistamistaan pyhimykseksi; sen toimeensaaminen tuli Ruotsille kansalliseksi kunnianasiaksi. Paavi toimitutti laajat tutkimukset B:n vaikuttamista ihmeistä, mutta vasta 7 p. lokak. 1391 tapahtui lopullinen päätös toivottuun suuntaan. B:n kunnioitus tuli sangen yleiseksi varsinkin pohjoismaiden kirkoissa; Suomen kirkon messukirjassa oli hänen päivänsä 7 p. lokak.; toista B.-juhlaa vietettiin 28 p. toukok. [Keskiaikaisia B:n elämäkertoja „Scriptores rerum suecicarum medii ævi III"; H. Schück, „Svensk Literaturhistoria I", siv. 129 seur.; T. Höjer, „Studier i Vadstena klosters och birgittinordens historia".] *J. G.*

Birgitan penninki, keskiaikainen henkivero (alussa 2, sittemmin 1 penninki), jota Ruotsissa ja Suomessa suoritettiin Vadstenan luostarin rakennusavuksi; säädettiin 1361. Suomessa sai Naantalin luostari kantaa tämän veron hyväkseen. *J. G.*

Birgittiinit, Pyhän B i r g i t a n (ks. t.) perustama luostarikunta, jota hän itse nimitti „Pyhän Vapahtajan yhdyskunnaksi". Sääntöjen mukaan birgittiiniluostarien tuli olla n. s. „kaksoisluostareita", joissa oli sekä nunna- että munkkiosasto, kumpikin itsenäisesti järjestäytyneenä. Täydelliseen luostariin kuului 60 sisarta, 13 pappismunkkia, 4 diakonia ja 8 maallikkoveljeä. Nunnain hartaushetkiä varten Birgitan rippiisät Alvastran priori Pietari ja maisteri Pietari Skenningestä kirjoittivat erityisen rituaalin, n. s. B i r g i t t i i n i r i t u a a l i n, jonka ruots. käännöstä sanottiin „Neitsyt Maarian yrttitarhaksi". Hartaushetkien väliaikoina oli nunnilla puutarha- ja käsityötä, hartauskirjain lukemista ja kopioimista j. n. e. Puvusta, joka oli oleva karkea ja yksinkertainen, oli säännöissä seikkaperäiset määräykset. Askeesi ei ollut ylen ankara, mutta sen sijaan ero maailmasta mahdollisimman täydellinen; sisarten asuntoon saivat munkit mennä ainoastaan kun oli vietävä sakramentti kuolevalle tai vainaja kannettava hautaan. Munkkien tuli kuulla rippiä ja saarnata kansankielellä ja kansantajuisesti. Munkkikouventin esimiehen, ylirippi-isän (kenraalikonfessorin) piti oikeastaan olla nunnakonventin johtajan (abbedissan) vallan alainen, mutta itse asiassa hän tuli saamaan johtoaseman luostarissa. Birgittiinien ensimäinen ja kuuluisin luostari oli V a d s t e n a Vetterin rannalla, perustettu 1346. Se sai erinomaisen suuren merkityksen keskiaikaisen Ruotsin sivistyselämälle; sitä on syystä sanottu „pohjoismaiden ensimäiseksi korkeakouluksi". Sinne keräytyi Ruotsin suurin kirjasto (1,400 nidosta); paljon hartaus- ja saarnakirjallisuutta, varsinkin mystiikan hengessä kirjoitettua, käännettiin tai mukailtiin siellä ruotsiksi. Ainoa tytärluostari Ruotsin valtakunnassa oli N a a n t a l i (ks. t.) Suomessa, perustettu 1438; mutta Skandinaavian maissa, Saksassa ja muualla Euroopassa, aina Italiaan ja Espanjaan saakka, syntyi lukuisia birgittiiniluostareita (yht. 74). Birgittiineillä oli runsaita ja tuotteliaita ane- ja muita etuoikeuksia; mutta Konstanzin ja Baselin kirkolliskokoukset supistivat niitä, ja keskiajan lopulla oli birgittiiniyhdyskunta jo monessa suhteessa rappiolla. Kansallisen merkityksensä takia Vadstenan luostari säilyi uskonpuhdistuksen aikana vähän paremmin kuin muut Ruotsin luostarit, lakaten lopullisesti vasta 1595. Nykyään on olemassa 4 birgittiini-luostaria. [T. Höjer, „Studier i Vadstena klosters och birgittinordens historia" (1905).] *J. G.*

Biribi (ransk.), Italiasta peräisin oleva onnenpeli, jota 36:lla (tai myös 70:llä) numerollisella kortilla pelataan yhtä moneen ruutuun jakautuvalla pelilaudalla.

Birka, muinainen kaupunki Ruotsissa, mainitaan ensi kerran silloin, kun Ansgarius siellä saarnasi kristinuskoa. B:lla tarkoitettiin luultavasti Mälarissa olevaa B j ö r k ö n s a a r t a, josta on löydetty m. m. kaupungin jäännöksiä. Saaren pohjoisrannalla on vuorella muudan muinaislinna ja sen lähellä on n. 6 ha laajuisella alalla aina 2 ½ m vahvuinen kulttuurikerros, joka on syntynyt vuosisatain kuluessa, kaikenlaisista asutusjätteistä, kaupungin sijaitessa tällä kohdalla. Runsaiden muinaislöytöjen mukaan on kaupungin olemassaolo asetettava pääasiassa viikinkiaikaan, s. o. noin 800:sta 1000-luvun puolivaiheille. Kaupunkia on maan puolelta turvannut paitsi mainittua linnaa lisäksi korkea maavalli. Osaksi kaupungin piirissä, enimmäkseen kumminkin sen ulkopuolella, ovat sijainneet kalmistot, jotka käsittävät enemmän kuin 2,000 hautakumpua y. m. hautaa (niistä yli 1,000 tutkittua, joista Ruotsin kansallismuseoon on saatu runsaat löydöt). Enimmiten ruumiit ovat olleet poltettuja ja tuhka on uurnissa maahanpantu. Osa haudoista on kuitenkin sisältänyt polttamattomia ruumiita ja useimmiten ollut ilman mitään ulkonaista hautamerkkiä. Näitä on arveltu kristinuskoon kääntyneiden birkalaisten haudoiksi. *J. A-io.*

Birkarlar ks. P i r k k a l a i s e t.

Birkebeinit (mskand. *Birkebeinar*), valtiollinen puolue Norjassa; sillä oli huomattava vaikutusvalta 12:nnella ja 13:nnella vuosis. ja se oli vastuspuolueena kirkollista *bagler*-puoluetta vastaan. Nimi johtui siitä, että sen perustajan Eystein Meylan kerran pakoretkellä ollessaan oli täytynyt tehdä itselleen housut tuohesta *(birkebark)*. V:n 1218 jälkeen b. tekivät sovinnon bagler-puolueen kanssa ja puolue hajosi.

Birkedal *[-ā-]*, V i l h e l m (1809-92), tansk. pappi ja kirjailija. B. liittyi grundtvigilaisiin, tuli 1849 Sønder Ommen kirkkoherraksi ja siirtyi sitten Ryslingeen Fyenille. Vv. 1864-66 hän oli eduskunnassa, jonka jäsenenä vastusti v:n 1866 onnetonta rauhantekoa ja perustuslain muutosta. Kun hän sekä kirkossa että eduskunnassa arvosteli ankarasti kuningasta ja ministeristöä, erotettiin hänet virasta. Mutta kun vapaa seurakuntalaki 1868 oli hyväksytty, muodostivat hänen seurakuntalaisensa Ryslingeen vapaaseurakun-

nan, jonka papiksi B. tuli. B. kuului Tanskan n. s. „kansallismieliseen vasemmistoon" ja esiintyi useasti valtiollisissa kysymyksissä. 1885 hän erosi papinvirasta.

Birkeland, Olaf Kristian Bernhard (s. 1867), norj. fyysikko, v. 1898 fysiikan professori. Hänen tieteellisistä töistään ovat mainittavimmat Maxwellin elektromagneettista kenttää koskevien yhtälöiden ratkaiseminen, katodisäteitä koskevat kokeelliset tutkimukset sekä suureksi suunnitellut tutkimukset revontulista ja auringonpilkuista. Erittäinkin viimemainitut ovat herättäneet suurta huomiota ulkomaalaistenkin tiedemiesten piirissä. Revontulet B. selittää syntyvän katodisäteistä, jotka lähtevät auringosta ja joita maan magneettiset navat vetävät puoleensa. Auringon pilkkujen paljouden vaihtelun hän luulee johtuvan kiertotähtien vetovoimain resultantin vaihtelevasta suuruudesta. Revontulia tutkiakseen hän 1899-1900 teki matkan Lappiin ja järjesti 1902-03 havaintoasemia Lappiin, Islantiin, Huippuvuorille ja Novaja Zemljaan. Viime vuosina hän on yhdessä Eyden kanssa keksinyt hyvin lupaavan keinon valmistaa suuressa määrin n. s. kalkkisalpietaria. ks. Birkeland-Eyden menetelmä.

V. V. K. (G. M.)

Birkeland-Eyden menetelmä, 1903 keksitty teknillinen menetelmä typpihapon ja typpihapon suolojen valmistamiseksi ilman typestä. B.-E:n menetelmässä ilma johdetaan erikoisia kanavia myöten uuniin, jossa se kulkee kupari- tai rautapoolien väliin synnytetyn, voimakkaan sähkövalokaaren läpi; valokaari on lisäksi voimakkaiden sähkömagneettien ympäröimänä. Ilmassa oleva typpi hapettuu uunissa typpioksidiksi (NO), joka edelleen hapetetaan ja muutetaan typpihapoksi tai sen suoloiksi, tavallisesti typpihapon kalsiumsuolaksi, n. s. kalkkisalpietariksi. *S. V. H.*

Birkenfeld. 1. Oldenburgille kuuluva, siitä kuitenkin erikseen sijaitseva ruhtinaskunta Saksassa, 503 km², 46,484 as. (1905). Vuorista seutua; harjoittaa maanviljelystä ja karjanhoitoa. Rautamalmia, agaattihiomoita. — 2. B:n ruhtinaskunnan pääkaupunki Nahe-joen varrella. 2,258 as. (1905). Karjakauppaa, vähäistä teollisuutta. Läheisyydessä ovat Pfalz-B:n herttuain linnan rauniot.

Birkenhead *[bəəkənhed]*, kaupunki Luoteis-Englannissa, Mersey-joen vasemmalla rannalla vastapäätä Liverpoolia, johon sen yhdistää joenalainen rautatietunneli; 110,915 as. (1901). Suurenmoiset laivatelakat, pitkä satamaranta (16 km). Laivaveistämöitä, konetehtaita, kivihiilikauppaa. Kaupunki on nopeasti kasvanut.

Birkholtz ks. Birckholtz.

Birkkala ks. Pirkkala.

Birkkarlar ks. Pirkkalaiset.

Birma, Barma l. Burma, Taka-Intiassa sijaitseva, Englannin Intian keisarikuntaan kuuluva provinssi (engl. *lieutenant-governorship*), käsittää, 1826 ja 1852 anastetun Ala-B:n (rannikolla), 220,075 km² ja 5,371,328 as. (1901) ja v. 1886 tähän liitetyn Ylä-B:n (sisämaassa), 318,275 km² ja 3,849,833 as. Birmaan luetaan myös hallinnollisesti vielä järjestymättömät n. s. Lushain- ja Kachininmaat sekä Shan-valtiot, joten nykyään koko Englannin B. on 613,126 km²; sen asukasluku 10,490,624 (1901) l. 17 km²:llä. B:n rajat lännessä ovat Assam, Bengaali ja Bengaalin-lahti, etelässä Pegu-lahti ja Malakan niemimaa, idässä Siam, Laos, Ranskan Indokiina sekä Kiina (Jynnan), pohjoisessa Tibet. Monet metalleista rikkaat vuorijonot kulkevat maan läpi pohjoisesta etelään; niitten välissä poikittaislaaksoissa virtaavat joet Salwen, Irawadi, Sittang y. m. Himalajan itäisimmät jonot tulevat pohjoisessa maan rajojen sisäpuolelle. Geologisesti erotetaan kolme pääosaa: keskellä maata Irawadin nuorista kerrostumista muodostunut alanko; tämän länsipuolella mesotsoinen, itäpuolella paleotsoinen ja arkeinen vuorimaa. Arakanin vuorten kummallakin puolen saadaan suolaa ja vuori-öljyä. B:n luultavasti runsaita kivihiilikerroksia ei vielä käytetä. — Ilmanala on kuuma, troopillinen. Tammikuu on kylmin: 23,6°, huhtikuu kuumin: 29,2°. Sade-ajat ovat kesällä ja syksyllä. Kasvikunta kuuluu Intian monsuunialueeseen, alati- tahi kesäisin vihreine metsineen. Eläinkunta on hyvin rikas, se kuuluu indokiinalaiseen eläintieteelliseen alueeseen. Ala-B:ssa maanviljelys on tärkein elinkeino, keinotekoisen

Karen-heimon vaimoja Birmasta.

Birmalainen prinsessa.

San-heimon tyttö Birmasta.

kastelun avulla se on myös Ylä-B:ssa saatu kohoamaan. Riisi on maan päätuote; sen ohella viljellään maissia, vehnää, hirssiä, palko- ja öljykasveja, tupakkaa, sokeriruokoa, puuvillaa ja teetä. Hyödyllisistä puulajeista mainittakoon teak-puu, *Ficus elastica*, banaani, pisanki ja leipäpuu. Karjanhoito on vähäpätöinen. Uskonnollisista syistä kansa ei syö lihaa. Asukkaat harjoittavat vähemmässä määrässä kuin hindut ja kiinalaiset kotiteollisuutta. Englantilaisilla on suuria riisimyllyjä, höyrysahalaitoksia ja laivaveistämöitä. Kauppaa edistävät purjehduskelpoiset joet. Tärkeitä satamakaupunkeja ovat Rangoon, Bassein ja Maulmain. Vienti meritse käsittää riisiä, teakpuuta, puuvillaa, kautsukkia ja katekua; sen vuotuinen arvo nousee n. 170 milj. mk:aan. Maitse tapahtuva vienti (Kiinaan) on 80 milj. mk:n arvoinen; puuvillatavarat, kalat ja suola ovat sen päätuotteet. Meritse tuotujen tavarain arvo nousee vuodessa n. 180 milj. mk:aan; maitse tuodaan Kiinasta tiiliteetä (vuosittain 46 milj. mk:n arvosta). Rautatieverkkoa (n. 1,700 km) laajennetaan vuosi vuodelta. — B:n hallituksen johtaja, engl. „chief-commissioner" n. s. *lieutenant-governor*, on vastuunalainen Intian kenraalikuvernöörille (varakuninkaalle). — Ala-B. on jaettu Arakanin, Pegun, Irawadin ja Tenasserimin divisioneihin (suurempiin hallitus-alueisiin). Pääkaupunki on Rangoon. Ylä-B:n vanha pääkaupunki oli Mandalay. Raha, mitat ja painot ovat intialaiset; niitten ohella käytetään myös vanhoja birmalaisia. — B:n väestö, b i r m a l a i s e t (ks. myös kuvataulua A a s i a l a i s i a k a n s a n t y y p p e j ä I) on syntynyt useain mongolisten, mongoloidisten, intialaisten ja malaijilaisten kansain sekoituksesta (heitä on nyk. n. 7,4 milj. henkeä). He ovat vilkkaita, kohteliaita ja vieraanvaraisia, mutta myös viekkaita, epäluotettavia ja petollisia. Muista, eri sivistyskannalla olevista, vahvempien tieltä tungetuista kansoista mainittakoon m o n-, k a c h i n-, s h a n-, s e l u n g- y. m. kansat. — B:n k i e l i on yksitavuinen; se kuuluu indokiinalaiseen kieliryhmään. — Buddhalaisuus on vallitsevana uskontona (90 %). B:ssa on paljon luostareita ja pappeja; korkein hengellinen päämies asuu Mandalayssa. Temppelit *(fra)* ovat hyvin komeat. Muista uskonnonharjoittajista mainittakoon henkien palvelijat (n. 400,000), muhamettilaiset (n. 340,000), hindulaiset (n. 290,000) ja kristityt (n. 148,000). Birmalainen kirjallisuus käsittää uskontotieteellisiä, astrologisia, maan- ja oikeustieteellisiä, historiallisia, kieli- ja vähän lääketieteellisiä teoksia. — Maa on viime aikoina aineellisessa suhteessa suuresti edistynyt; sen raha-asiat ovat erinomaisella kannalla.

Shway Dagôn pagodi Rangoonissa.

(W. S-m.)

H i s t o r i a: Birmalaisten esi-isien luullaan olleen pohjoisesta päin tulleita mongoleja, jotka osittain sulautuivat maan vanhimpaan alkuväestöön. Buddhalaisuus levisi maahan 3:nnella vuosis. Jo aikaisin toiselta vuosis. (e. Kr.) lähtien oli Ylä-Birmassa suuri valtakunta, jonka pääkaupunkina oli ensin Pagan sitten Ava. Myöhemmin syntyi etelärannikolla Pegun valtakunta, joka ajoittain käsitti Ylä-Birmankin, kunnes Avan hallitsija Alompra n. 1750 kukisti sen lopullisesti. Hän ja hänen lähimmät seuraajansa valloittivat lisäksi Tenasserimin, Manipurin ja Arakanin, joten B:n valtakunta 18:nnen vuosis. lopulla saavutti suurimman laajuutensa. Samaan aikaan syntyivät ensimäiset rajariidat Birman ja Englannin välillä. Ensimäisessä ja toisessa Birman sodassa (1824-26 ja 1852) englantilaiset valloittivat rannikkomaakunnat. Itsenäiseksi jäänyttä Ylä-Birmaa hallitsivat sen jälkeen despoottiset, julmuuksistaan tunnetut hallitsijat, kunnes Englanti kukisti viimeisen heistä, Thiboo nimisen, ja liitti 1886 Ylä-Birmankin Englannin Intiaan. [E. G. Harmer, „The story of B"; Nisbet, „B. under british rule"].

Birmingham *[bəəmiŋəm]*. 1. Kaupunki Keski-Englannissa, Tame- ja Rea-jokien varrella, 548,022 as. (1906) paitsi esikaupunkeja. Englannin tärkein tehdaskaupunki lähinnä Manchesteria. B:n teollisuuden tuotteet ovat etupäässä metallitavarat: koneet, ampuma-aseet, työkalut, polkupyörät, neulat, ruuvit, teräskynät, j. n. e. sekä kulta-, hopea- ja pronssiesineet. Näiden ohella mainittakoon lasitavarat, paperimassateokset ja kemikaaliot. Koko tuotanto tekee noin pari sataa miljoonaa markkaa vuodessa. Lähistössä on suuria rauta- ja kivihiilikaivoksia. B. on rautatie- ja kanavaverkon keskikohtana. Keskikaupungin kadut ovat ahtaita ja vääriä; niiden varrella on tehtaita. Etukaupungit ovat kauniimmin rakennettuja, etenkin Edgbaston (B:n Westend), jossa on tehtailijain kauniita, puutarhojen ympäröimiä huvilarakennuksia. B:ssä on sekä anglikaaninen että katolinen piispa, goottilainen Martinin kirkko on 13:nnelta vuosis. Uusista rakennuksista mainittakoon raatihuone (kreik. tyyliä), suuri kauppahalli, New Streetin asema, oikeuspalatsi, yliopisto, pörssi, viljapörssi y. m. Kaupungissa on 10 puistoa, suurin Aston park ja siinä Aston hall; useita kouluja, yliopisto, tieteellisiä seuroja, museoja, neljä teatteria, useita hyväntekeväisyyslaitoksia ja sairashuoneita. — B:n suuruus on vasta viime vuosisatain tulos. V. 1700 B:ssä oli vain 15,000 as., mutta 1800 70,000 ja 1900 esikaupungit mukaan laskien 600,000 as. — 2. Kaupunki Yhdysvaltojen Alabaman valtiossa, perustettu 1871; 38,415 as. (1900). Suuri rauta- ja koneteollisuus. Läheisyydessä hiili- ja rautakaivoksia.

Biron. 1. E r n s t J o h a n n v o n B. (1690-1772), Kuurinmaan herttua, oli erään Kuurinmaan Bühren nimisen tilanomistajan poika, pääsi Kuurinmaan herttuattaren, Pietari Suuren veljentyttären Anna Ivanovnan kamarijunkkariksi, ja kun tämä 1730 tuli Venäjän keisarinnaksi,

seurasi B. häntä Pietariin; korotettiin kreiviksi ja oli pian valtakunnan mahtavin mies. V. 1737 hän valittiin Kuurinmaan perinnölliseksi herttuaksi. Annan kuoltua B:n tuli Annan määräyksestä hoitaa hallitusta alaikäisen Iivana VI:n holhoojana; mutta jo samana vuonna (1740) Münnich Iivanan äidin puolesta vangitsi hänet; hän tuomittiin kuolemaan, mutta vietiinkin Siperiaan, josta keisarinna Elisabet hänet kuitenkin kutsui takaisin (1741). Katariina II:n toimesta hän pääsi uudelleen Kuurinmaan herttuaksi (1763), mutta jätti hallituksen pojalleen 1769. *K. O. L.*

2. Peter von B. (1724-1800), edellisen poika, Kuurinmaan ja Saganin herttua. Hänen äidikseen mainitaan keisarinna Anna Ivanovna. B. oli yhtämittaa riidassa Kuurinmaan aateliston kanssa, joka syytti häntä keisarinna Katariina II:n edessä. B:n täytyi 1795 luopua herttuakunnastaan saaden kuitenkin vuotuisen määrärahan menettämistään maatiloista. B. oli kolmasti naimisissa, viimeksi kauneudestaan ja älykkäisyydestään kuulun kreivinna Dorothea von Medemin kanssa, jonka salongit olivat avoinna sen ajan oppineille ja taiteilijoille.

Birretum *[-ē'-]* (mlat.) ks. Baretti.

Birsen (Birši), kaupunki ja linna Samogitiassa, Kuurinmaan rajalla, joka ennen oli mahtavan Radzivil-suvun asuinpaikka; Kustaa II Aadolf valloitti sen 1625 rynnäköllä.

Birsk. 1. Ufan kuvernementin piirikunta Itä-Venäjällä. 24,615 km², n. 604,000 as. Itäosa on Uralin rinnettä. Lounaisen osan läpi virtaa Kamaan laskeva Belaja-joki, Etelä-Uralin seutujen tärkein liikeväylä. Pohjois-osa metsäinen, harvaan asuttua. Elinkeinot: metsäntuotteiden (tervan, potaskan, puutavaroiden y. m. s.) valmistus ja metsästys (etup. pohjoisessa), maanviljelys ja mehiläishoito. Asukkaat: baškiireja, tataareja (mišäärejä, teptjaareja), suomensukuisia tšeremissejä 64,843 (1899) ja votjakkeja 22,251 (1809), sekä venäläisiä. Terva-, potaska-, nahka-, köysi-, saippua- ja viinatehtaita; sahoja. 25 virstaa Birskin kaupungista, Uržumovan kylässä käyttämättömiä suolalähteitä. Piirikunnassa on vuosittain markkinoita 33 (tavaranvaihtoarvo n. 410,000 rpl.). — 2. Piirikaupunki B:n piirikunnassa, siinä missä Soliha-joki laskee Belajaan, 103 ven. virstaa luoteeseen Ufasta, 8,589 as. (1897). Tärkeä jokisatama. Perustettiin 16:nnella vuosis. turvaksi baškiirien hyökkäyksiä vastaan. Asukkaat maanviljelijöitä ja kauppamiehiä. Teatteri, sairashuone, teollisuuskoulu sekä alempi opettajaseminaari alkuasukkaita („inorotseja") varten. *Y. W.*

Bis (lat.), „kahdesti"; vanhemmissa nuoteissa sellaisen kohdan yläpuolella, mikä heti on toistettava. Käytetään joskus suosionhuudahduksena konserteissa ja teattereissa, kun esitys halutaan kuulla uudestaan. — Biseerata, toistaa (esim. laulu tai soittokappale). *I. K.*

Bisarri (ransk. *bizarre*), omituinen, eriskummainen; oikullinen.

Biscaya *[-a'-]* (Viscaya, Vizcaya), luoteisin baskilainen provinssi Espanjassa, rajoittuu pohjoisessa Biskajan-lahteen, idässä Guipûzcoan, etelässä Alavan ja Burgosin, lännessä Santanderin provinsseihin 2,165, km², 362,880 as. (1907), 168 km²:llä. B. on Espanjan tiheimmin asuttu provinssi. Pääkaupunki Bilbao. *W. S-m.*

Bischof, Karl Gustav (1792-1870), saks. kuuluisa geologi, kemian ja teknologian professori Bonnissa. Häntä pidetään kemiallisen geologian luojana. Paitsi useita erityistutkimuksia on hän julkaissut laajan kemiallisen geologian käsikirjan, joka sisältää suuren joukon mineraali- ja vuorilajianalyyseja.

Bischof *[bišof]* (saks., = piispa), juoma, valmistettu punaviinistä, vedestä, sokerista ja pomeranssin kuorista.

Bischoff, Theodor Ludwig Wilhelm (1807-82), saks. anatomi ja fysiologi, professoriksi Heidelbergiin 1836, Giesseniin 1843 ja Müncheniin 1855. B. oli embryologian perustajia ja etevimpiä ainevaihdoksen fysiologian tutkijoita. Julkaisi m. m. „Entwickelungsgeschichte der Säugethiere und des Menschen" (1842); yhdessä Voit'in kanssa „Die Gesetze der Ernährung des Fleischfressers" (1860). *(J. A. W.)*

Biscuit *[biskyi']* ks. Biskvii.

Bis dat, qui cito dat (lat.), sananparsi: „kaksinkertaisesti antaa se, joka antaa nopeasti".

Biserta *[-e'-]* (ransk.) *Bizerte*), Tuniksen pohjoisrannikolla sijaitseva linnoitettu satamakaupunki, 25,000 as. Erinomaisen aseman takia kapean Pantellarian (Tuniksen) salmen lähellä on B:stä tehty ensiluokkainen sotasatama; tämän muodostaa B:n-järvi, jonka kanava yhdistää mereen. Satamaa suojaa B:n tärkein linnoitus Fort Džebel Kebir. B. on rauta- ja maanteitse Tuniksen kaupungin yhteydessä. Kauppa on vielä vähäpätöinen, mutta ympäristö on viljava ja tuottaa vientitavaroiksi kelpaavia vihanneksia ja hedelmiä; satamassa käy ransk. ja ital. laivoja. — Läheisyydessä muinaisen Hippo Zarytuksen rauniot. *W. S-m.*

Bishopin rengas, 1883 ensiksi Bishopin Honolulussa huomaama, vielä 1886 nähty ruskeanpunainen, reunoiltaan epäselvä rengas auringon ympärillä. Rengas syntyi valon taipumisesta hienoissa Krakatoan purkauksesta ilmakehän ylimpiin kerroksiin nousseissa pölyhiukkasissa. *(G. M.)*

Biskajan-lahti (Espanjan meri l. Gascognen lahti), lahdelmista ja satamista köyhä Atlantinvaltameren lahti Ranskan länsi- ja Espanjan pohjoisrannikon välissä. Sen etelä- ja keskiosat ovat syvimmät. Eteläranta on jyrkkä, kallioinen; idässä on loivaa, matalaa hiekkarannikkoa. — Avoin, vaikeapääsyinen rannikko, sekä kovat myrskyt, jotka täällä usein raivoavat, ovat laivaliikkeelle hyvin vaaralliset. *W. S-m.*

Biskra (Biscara, lat. *Bescera*), kaupunki Algeriassa, Constantinen departementissa Atlasvuorten eteläpuolella, 111 m yl. merenp.; 8,417 as. B. sijaitsee Biskra-joen varrella, aivan erämaan rajalla. Se on leudon ja kuivan ilmanalansa takia suosittu talviparannuspaikka (keskilämpö lokak.-maalisk. n. + 20,3°; sademäärä 170 mm). Kuuluisia rikkilähteitä. B:ssa on sekä eurooppal. (ransk.) että arab. kaupunginosa; lujasti linnoitettu. Vahva varusväki on karavaanitien suojana. Rautatie B:sta Constantinen kaupunkiin. Biskran keidas on kaivoporausten avulla tehty erittäin hedelmälliseksi.

Biskran kasvitieteellinen puutarha.

Se käsittää 5 km pitkän alueen B.-joen kummallakin puolen; tällä alueella kasvaa n. 150,000 taatelipalmua ja 5,000 öljypuuta sekä aprikoosi-, viikuna-, manteli- ja persikkapuita. B.-joki oli roomalaisaikana verrattain runsasvetinen, mutta

Biskran kauppatori.

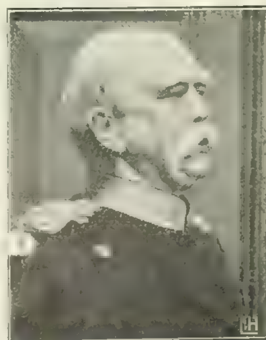
nyk. kun vuorilla on viljelyksiä, tulee kaikki vesi käytetyksi niihin ja Biskra-joki saa vähäisen vesimääränsä vain kahdesta lähteensilmästä. V:sta 1844 B. on kuulunut Ranskalle.

W. S-m. (G. M.)

Biskvii (ransk. *bisquit)*. 1. Keksileivos. 2. Kahdesti poltettu, lasittamaton posliini.

Bismarck, kaupunki Pohjois-Dakotassa Pohj.-Ameriikan Yhdysvalloissa, 3,319 as. (1900); sen luona käy pohjois-pacific-radan silta Missouri-joen yli. Tärkeä kaupankeskus, jokiliikennettä.

Bismarck, Otto Leopold Eduard von (1815-98), ruhtinas, saks. valtiomies, nykyisen Saksan valtakunnan perustajia; synt. 1 p. huhtik. 1815 Schönhausenin tilalla Altmarkissa vanhasta preussilaisesta aatelissuvusta. B. opiskeli Göttingenin ja Berliinin yliopistoissa ja otti innokkaasti osaa iloiseen ylioppilaselämään. Suoritettuaan lainopillisen tutkinnon 1835 hän meni Preussin valtion palvelukseen, mutta erosi siitä pian ruvetaksensa tilanhaltijana hoitamaan eräitä sukutiloja. Jo 1840-luvulla B. alkoi herättää huomiota julkisuudessa. Preussin yhdistyneitten maapäivien jäsenenä 1847-48 ja Preussin edustajahuoneen jäsenenä 1849 hän esiintyi jyrkkänä vanhoilla-olijana ja lujan kuningasvallan kannattajana. Maalisk. 1848 syntynyttä vallankumousliikettä vastaan

Bismarck.

hän asettui etupäässä juuri siitä syystä, että hän pelkäsi sen heikontavan Preussin kuninkuutta ja sen mukana Preussin asemaa Saksassa ja Euroopassa. Tältä preussilaiselta kannalta hän myöskin vastusti Frankfurtin parlamentin yritystä luoda yhtenäinen Saksan valtakunta kansanvaltaiselle pohjalle ja Preussin hallituksen 1850 Erfurtin parlamentissa ajamaa liittoehdotusta. B:kin harrasti Saksan yhteyden aikaansaamista, mutta vain sillä ehdolla, että tämä yhdistyminen tapahtui Preussin johdolla ja että Preussi saavutti hallitsevan aseman yhdistyneessä Saksassa. Kun Preussi ei vielä tähän aikaan kyennyt tällaista politiikkaa ajamaan, oli B:n mielestä parempi, että entinen Itävallan johdon alainen hajanainen Saksan liitto uudistettiin (1850). Hän oli alusta pitäen selvillä siitä, että hänen kansallisen ohjelmansa toteuttaminen oli ennemmin tai myöhemmin synnyttävä ankaran yhteentörmäyksen Preussin kilpailijan Itävallan kanssa, mutta toistaiseksi oli asema hänen mielestään sellainen, että Preussin oli koetettava Saksan asioissa toimia yhdessä tämän vallan kanssa. Näin kypsyi B:ssa jo aikaisin se suunnitelma, jonka hän sittemmin oli niin loistavalla menestyksellä toimeenpaneva.

B. oli jo v:sta 1847 lähtien tarmokkaalla esiintymisellään kiinnittänyt Preussin kuninkaan Fredrik Vilhelm IV:n huomion itseensä. V. 1851 hän nimitettiin Preussin lähettilääksi Frankfurtin liittopäiville. Tässä toimessa ollessaan hän taitavasti puolusti Preussin etuja Itävallan ylivoimaista vaikutusta vastaan, seuraten samalla tarkasti kaikkia ajan ilmiöitä. V. 1859 B. tuli Preussin lähettilääksi Pietariin ja 1862 Pariisiin. Mutta jo samana vuonna hänen kykyänsä ja tarmoansa kysyttiin toisella tärkeämmällä taholla. Preussin uusi kuningas Vilhelm I tahtoi 1860-luvun alulla perinpohjin uudistaa ja laajentaa maansa sotalaitoksen, mutta edustajahuone ei myöntänyt siihen tarvittavia varoja. Silloin B. kutsuttiin Berliiniin ja nimitettiin Preussin pääministeriksi ja ulkoasiainministeriksi 1862. Edustajahuoneen vastustuksesta huolimatta hän ajoi perille sotalaitoksen uudistamisen ja antoi kantaa tarvittavat verot, vaikka edustajakamari 1863-66 joka kerta hylkäsi koko kulunkiarvioehdotuksen. Nyt, kun Preussin sotilaallinen voima oli tuntuvasti kasvanut, oli B:n mielestä myöskin tullut aika hankkia Preussille ylivalta Saksassa ja syrjäyttää Itävalta. „Ajan suuria kysymyksiä ei ratkaista puheilla ja äänestyksillä, vaan verellä ja raudalla", oli B. lausunut ministeriksi tultuaan, ja kolme sotaa olikin käytävä ennenkuin B:n kansallinen ohjelma oli toteutettu. V. 1864 Preussi yhdessä Itävallan kanssa riisti Tanskalta Lauenburgin, Slesvigin ja Holsteinin. V. 1866 syntyi kahden viimemainitun maakunnan aseman järjestämisestä Preussin ja Itävallan välillä sota, jossa Itävalta täydellisesti voitettiin. Sen täytyi suostua siihen, että Preussi liitti itseensä laajoja alueita Pohjois-Saksassa ja että Main-joen pohjoispuolella olevat valtiot muodostivat Preussin johdon alaisen Pohjois-Saksan liiton erityisine liittoneuvostoineen ja valtiopäivineen. Valtiopäivämiesvaaleissa pantiin toimeen yleinen äänioikeus — ei siitä syystä että B. olisi ollut salaiseen äänestykseen yhdistetyn yleisen äänioikeuden ihailija, vaan sentähden että hän toivoi tällä kansanvaltaisella uudistuksella voivansa vahvistaa Pohjois-Saksan liiton sisäistä voimaa kateellisia ja katkeroittuneita naapurivaltoja vastaan. Samasta syystä B. sai kuninkaan pyytämään Preussin edustajakamarilta vastuuvapautta (indemniteettiä) riitavuosien valtiotalouden hoidosta. Se myönnettiinkin (syysk. 1866), sillä yleinen mielipide, joka tähän asti oli ollut hänelle vihamielinen, alkoi nyt päästä B:n politiikan tarkoitusten perille.

Ranskan hallitsija Napoleon III, jonka aluelaajennushankkeet B:n oli onnistunut tehdä tyhjäksi, oli Itävallan sodan jälkeen Preussin katkerin vihollinen. Mitättömästä asiasta (ks. Ransk. ja Saks. historiaa) Ranska v. 1870 sai aiheen julistaa sodan Preussille, mutta ollen siihen kokonaan valmistumaton se joutui täydellisesti tappiolle. Sodan seurauksena Saksaan nähden oli, että Etelä-Saksan valtiot, jotka Preussin liittolaisina olivat ottaneet siihen osaa, yhdistyivät Pohjois-Saksan liittoon. Näin syntyi nykyinen Saksan keisarikunta 1870. B:n suuri suunnitelma oli toteutunut. Samana päivänä kuin Saksan ensimäiset valtiopäivät kokoontuivat (22 p. maalisk. 1871), B. korotettiin ruhtinaaksi ja nimitettiin valtakunnan kansleriksi.

Lähes kaksikymmentä vuotta (1871-90) B. sitten voimakkaalla kädellä johti sekä Saksan valtakunnan että Preussin ulko- ja sisäpolitiikkaa. Euroopan valtain joukossa Saksalla oli B:n aikana vaikutusvaltainen asema. Turvataksensa Euroopan rauhaa Ranskan kostonhankkeilta B. sai aikaan liiton Saksan, Itävallan ja Venäjän kesken. Mutta Venäjä, jolle B. oli tehnyt palveluksia Puolan kapinan aikana (1863) ja joka oli palkinnut ne ystävällisellä puolueettomuudellaan 1866 ja 1870-71 sotien aikana, vetäytyi erilleen liitosta 1878, tyytymättömänä B:n esiintymiseen Berliinin kongressissa. Sen sijaan B. teki 1879 Itävallan kanssa läheisen puolustusliiton, johon 1883 yhtyi kolmanneksi Italia. Näin syntyi se kolmiliitto, joka vieläkin on olemassa. B. pani myöskin alulle (1884) Saksan siirtomaapolitiikan, joka saattoi Saksan ja Englannin välit kireiksi.

Sisäpolitiikan alalla B. ei ollut yhtä onnellinen. Hänen pääharrastuksenaan oli Saksan valtakunnan sisäisen voiman vahvistaminen. Mutta tätä tehtävää hän ajoi tavalla, joka saattoi hänet vakaviin yhteentörmäyksiin varsinkin kahden valtiollisen puolueen, katolisen keskipuolueen ja sosiaalidemokraattein kanssa. Heikontaaksensa katolisen kirkon vaikutusvaltaa ja saattaaksensa erityisesti kaiken uskonnonopetuksen valtion tarkastuksen alaiseksi B. „toukokuun laeilla" 1872 aloitti n. s. kulttuuritaistelun. Siinä hän kuitenkin lopulta (v:sta 1879 lähtien) katsoi parhaaksi antaa perää.

Samaan aikaan kuin B. kirkollisessa kysymyksessä „menee Canossaan", tapahtuu hänen sisäpolitiikassansa muitakin käänteitä. Parantaaksensa valtakunnan raha-asioita ja kohottaaksensa elinkeinoja hän talouspolitiikan alalla pani toimeen v:sta 1878 lähtien (v. 1880 hän otti haltuunsa myöskin Preussin kauppa- ja teollisuusministeriön) siirtymisen vapaakauppajärjestelmästä suojelustullijärjestelmään. V. 1878 B. myöskin ryhtyi tuhoamaan nousemassa olevaa sosia-

Kauppapaikka Bismarckin saaristossa.

listista liikettä. Käyttäen hyväksensä kahta Vilhelm keisaria vastaan tehtyä murhayritystä, joiden tekijät eivät kuitenkaan olleet sosiaalidemokraatteja, hän 1878 sai valtiopäivillä hyväksytyksi n. s. sosialistilain, poikkeuslain, joka oli voimassa vuoteen 1890 ja jonka nojalla hallitus kielsi sosiaalidemokraattein kokoukset, lakkautti heidän sanomalehtensä ja karkoitti tai vangitsi heidän johtajansa. Mutta „r a u t a k a n s l e r i n" kuristuspolitiikka ei vienyt tarkoitetuille perille. Ensi iskuista toinnuttuaan sosiaalidemokraattinen puolue vain vahvistui ja kasvoi. Toisellakin tavalla B. koetti riistää sosiaalidemokratialta tilaisuuden vaikuttaa suuriin joukkoihin. Osoittaaksensa, että hallituskin tahtoi parantaa työväen tilaa, hän 1881 pani alulle työväenvakuutuslainsäädännön; näin syntyivät sairausvakuutuslaki (1883), tapaturmavakuutuslaki (1884), invaliditeetti- ja vanhuudenvakuutuslaki (1889).

B. nautti Vilhelm I:n täydellistä luottamusta tämän kuolemaan asti 1888. Hänen asemansa oli luja myöskin Fredrik III:n kolmikuukautisen hallituksen aikana. Mutta nuori kunnianhimoinen Vilhelm II ei sietänyt kauan B:n kaikkivaltaa, vaan pakoitti hänen pyytämään eronsa 1890. Viimeiset vuotensa hän asui Friedrichsruh nimisellä maatilallaan lähellä Hampuria tyytymättömänä moitiskellen „uuden suunnan" politiikkaa. B. kuoli 30 p. heinäk. 1898.

B. oli 19:nnen vuosis. jälkipuoliskon merkillisin valtiomies. Hänen tavaton lahjakkuutensa ja voimakas persoonallisuutensa herättävät ihmettelyä. Valtiomiehenä hän oli harvinaisen selvällä arvostelukyvyllä varustettu, rikkiviisaudesta vapaa reaalipolitikko, joka nopeasti käsitti todelliset voimasuhteet ja häikäilemättä käytti niitä hyväksensä. Mutta hänenkin nerollaan oli rajansa. Hänen onnistumaton taistelunsa katolista kirkkoa ja sosiaalidemokratiaa vastaan osoittaa, että hän ei kyennyt oikein arvostelemaan aatteellisten rientojen voimaa.

B:n kunniaksi on Saksassa pystytetty suuri joukko muistopatsaita, kaikkiaan neljättäsataa. Hänestä on olemassa kokonainen kirjallisuus. Hänen omia julkaisujaan ovat m. m. „Gedanken und Erinnerungen" (1898; Anh., 1901); „Politische Briefe Bismarcks 1849-89" (1889); „Die politischen Reden des Fürsten Bismarck" (1892-94).

[B:ia käsittelevästä historiallisesta kirjallisuudesta mainittakoon: H. v. Sybel, „Die Begründung des deutschen Reichs durch Wilhelm I"; H. Kohl, „Wegweiser durch Bismarcks Gedanken und Erinnerungen"; H. Kohl, „Bismarck Jahrbuch"; E. Marcks, „Kaiser Wilhelm I"; M. Lenz, „Geschichte Bismarcks"; Andler, „Le prince de Bismarck".] *J. F.*

Bismarckin-ruskea (v e s u v i i n i, m a n c h e s t e r i n - r u s k e a), ruskea atsoväriaine, jota saadaan antamalla typpihapokkeen vaikuttaa metafenyleenidiamiinin kloorivetysuolaan. Tätä värinsyntymisreaktsionia käytetään myöskin tutkittaessa veden typpihapokepitoisuutta; vesi, jossa on vain $^1/_{100000}$ % typpihapoketta, aiheuttaa selvän värin, kun siihen lisätään metafenyleenidiamiinin rikkihappoliuosta. *(W. B.)*

Bismarckin saaristo (ennen U u d e n B r i t a n n i a n s a a r i s t o), saariryhmä Melaneesiassa, Uuden Guinean koillispuolella; 47,100 km², n. 200,000 as. Tärkeimmät saaret ovat

Uusi Pommeri, Uusi Mecklenburg, Uusi Hannover, Amiraliteetti-saaret, Ranskalaiset saaret, St. Matthias, Uusi Lauenburg y. m. Useimmat ovat vuorisia ja tuliperäisiä, kasvullisuus on rehevä, troopillinen. Koralliriutat ovat esteinä merenkululle. — Ilmanala on kostea ja kuuma, keskilämpö n. 25°, vuotuinen sademäärä n. 2,000 mm. Kasvi- ja eläinkunta muistuttavat Uutta Guineaa. Suuret alat ovat aarniometsäin peitossa; myös on olemassa pienehköjä savannialueita. Asukkaat ovat melaneesialaisia (papualaisia), eurooppalaisille vihamielisiä ja osaksi ihmissyöjiä. V. 1904 oli siellä 320 eurooppalaista, näistä 203 saksalaista. Vienti (kopra, kahvi, puuvilla, trepanki, helmiäinen, simpukat, kilpikonnankuori y. m.) n. 1-2 milj. mk. arvoinen vuodessa. Tuonnin arvo nousee n. 2,5 milj. mk:aan. Säännöllinen laivaliike Sydneyn, Hongkongin ja Singapurin kanssa Simpsonin-satamasta (Uudessa Pommerissa). — Espanjalaiset purjehtivat näiden saarten ohi jo 16:nnella vuosis. Ensimäisinä kävivät niillä Le Maire ja Schouten 1616, heidän jälkeensä 1643 Tasman. 18:nnella vuosis. saaret tulivat tarkemmin tunnetuiksi ja saivat 1872 ensimäiset saksalaiset siirtolaisensa. V:sta 1884 saaret ovat kuuluneet Saksalle. Vv. 1885-99 ne olivat Uuden Guinean kauppaseuran hallinnon alaisina. *W. S-m.*

Bismutiitti, mineraali, väriltään keltaisenvihreä; on kokoumukseltaan hiilihappoista vismuttia; sitä saadaan varsinkin Šleesiasta ja Erzgebirgestä.

Bismutum *[-mū'-]*, vismutin (ks. t.) latinankielinen nimi.

Bisness ks. B u s i n e s s.

Bisogno *[-so'njo]* (it.), hätäosoite vekseleissä.

Bissagos- *[-ā-]* (port. B i s s ã o-s a a r e t), tuliperäinen saariryhmä Portugalin Guineassa (vrt. Guinea). Ne ovat hedelmällisiä (päätuotteet: puuvilla, indigo, riisi), tiheästi asuttuja, mutta ilmanala on eurooppalaisille epäsuotuisa. Kuvernööri asuu B o l o m a-saarella.

Bissaya (V i s a y a), malaijilainen kansanheimo Filippiineillä, osaksi muhamettilainen, osaksi pakanallinen; alhaisella kehitysasteella. Sen asumat saaret (Sámar, Bohol, Cebu, Panáy y. m.) muodostavat B:n piirikunnan.

Bissen. 1. H e r m a n V i l h e l m B. (1798-1868), tansk. kuvanveistäjä, tuli 1824 Roomaan, jossa joutui Thorvaldsenin oppilaaksi ja valmisti kuvapatsaita klassillisten esikuvien mukaan. Tanskan valtion tilauksesta hän on muovaillut monta teosta. Varsinaisen maineensa hän saavutti käsitellessään Slesvig-Holsteinin sodan vaikutusten perusteella oman aikansa ja kansansa aiheita, joista mainittakoon „Maasotilas" ja Kristiansborgin linnan edustalla sijaitseva Fredrik VII:n pronssinen ratsupatsas. Voimakkaat viivat ja hyvä luonteenkuvaus oli ominaista B:lle. — Meikäläiset kuvanveistäjät Walter Runeberg ja lyhyen ajan myös Johannes Takanen ovat saaneet opetusta hänen johtonsa alaisina. — 2. C h r i s t i a n G o t t l i e b V i l h e l m B. (s. 1836), tansk. kuvanveistäjä, edellisen poika ja oppilas, asunut kauan Italiassa. B. on muovaillut monet niistä kuvapatsaista, jotka antavat leimansa Kööpenhaminalle (esim. „Absalon" Raatihuoneella, „Absalon" Amagertorilla, ja „Kylpevä poika" Langebron luona). Sitäpaitsi hän on tehnyt muotokuvia isästään, Ibsenistä y. m. sekä valmistanut veistoksia vapaan mielikuvituksen mukaan kuten kauniin „Ruukkua maalaavan naisen" (Ateneumissa Helsingissä). *E. R-r.*

Bisson *[bissō']*, A l e x a n d r e C h a r l e s A u g u s t e (s. 1848), ransk. kirjailija, taitava vallattomien, iloisten huvi- ja pilanäytelmien kirjoittaja, joissa nokkelasti keksaistuun juoneen on kudottu odottamattomia, hullunkurisia kohtauksia. Hänen lukuisista, osaksi toisten kirjailijain kanssa yhteistyössä sepitetyistä kappaleistaan mainittakoon „Rue Pigalle 115", „Les surprises du divorce", „Feu Toupinel", „Disparu", „Jalouse" („Mustasukkainen"), Monsieur le directeur" („Herra ylitirehtööri"), „Château historique" („Historiallinen linna"), „Le bon juge" („Tuomari") y. m. *V. K-i.*

Bistritsa (K u l t a i n e n B.), Seretin oikeanpuolinen syrjäjoki Itä-Karpaateilta, virtaa Bukovinan ja Moldovan kautta, n. 300 km pitkä. Jokihiekassa on kultaa. *W. S-m.*

Bisturi (ransk. *bistouri*), kääntöpääveitsen tapainen operatsioniveitsi, minkä terä, joka piiloutuu päähän ja asianhaarain mukaan on erimuotoinen, vain veistä käytettäessä otetaan esille. *(M. O-B.)*

Bisykkeli (engl. ja ransk. *bicycle* = „kaksipyöräinen"), polkupyörä.

Bisyllabinen (lat. *bis* = kahdesti, ja *syllaba* = tavu), kaksitavuinen.

Bit (engl.), „pieni palanen", pieni hopearaha Länsi-Intiassa ja läntisessä Pohjois-Ameriikassa, = 15 centiä (75 penniä) tai 10 centiä (50 penniä).

Bithynia *[bītȳ'-]*, muinainen maakunta luoteisessa Vähässä-Aasiassa Propontiksen (Marmaranmeren) ja Pontos eukseinoksen (Mustan-meren) rannalla. Maa oli hedelmällistä ja metsäistä; sieltä saatiin laivanrakennuspuita, viiniä, viikunoita sekä marmoria. Asukkaat olivat traakialaisia heimoja. Tärkeimmät kaupungit olivat Nikomedeia (Nikomedes I:n perustama), Nikaia (Nikea) ja Kalkedon. Jonkun aikaa B. oli Lyydian vallan alainen, sen jälkeen se joutui Kyyroksen aikana Persian vallan alle; myöhemmin se pääsi itsenäiseksi ja asettui Aleksanteri Suurtakin vastaan; yksi sen hallitsijoista, Nikomedes I (k. 246) otti itselleen kuninkaan arvon. Tämä kuningaskunta pysyi v:een 74 e. Kr., jolloin Nikomedes III ennen kuolemaansa testamenttasi valtakuntansa roomalaisille, jotka sen Lucülluksen aikana ottivat haltuunsa.

Biton ks. K l e o b i s ja B i t o n.

Bitšurin *[-ū'-]* (munkkina Iakinf l. Hyacinthus) (1778-1853), ven. maantieteilijä ja Kiinan tuntija. Saavutti hyvän kiinan kielen taidon ollessaan useita vuosia venäl. hengellisen lähetystoimen johtajana Kiinassa. Julkaisi, etupäässä kiinalaisten lähteitten mukaan, tärkeitä Kiinaa, Mongoliaa, Tibetiä ja Turkestania koskevia teoksia. Huomattavat ovat myös hänen kiinan kielioppinsa, kiinalais-venäläinen sanakirjansa ja teoksensa Kiinasta, sen asukkaista, tavoista ja sivistyksestä.

Bittervesi ks. K a t k e r o v e s i.

Bitumen *[-u'-]* (lat.), maassa olevia, jähmeitä tai nestemäisiä aineita, jotka kokoumukseltaan pääasiallisesti ovat seoksia useammista hiilivedyistä. Tähän kuuluvat v u o r i ö l j y, josta

polttoöljyä valmistetaan, maavaha (otsokeriitti) ja maapihka eli asfaltti. Mineraaleja ja vuorilajeja, jotka ovat tällaisten aineitten sekaisia sanotaan bituminisiksi. *(W. B.)*

Bituminiitti ks. Bogheadhiili.

Bitz, suom. aatelissuku, nähtävästi ulkomaista alkuperää, tavataan maassamme ensin 1390-luvulla. Sen jäsenistä ovat seuraavat huomattavimmat:

1. Henrik B. vanh., tuomari Halikon kihlakunnassa, ritari, Etelä-Suomen laamannina vv. 1455-58, jona viimemainittuna vuonna kuoli.

2. Konrad (Kort) B., piispa, edellisen poika, harjoitti opintoja ulkomaan yliopistoissa, Leipzigissä ja Bolognassa (1448) asti, tuli nähtävästi 1450 Turun tuomiorovastiksi ja 1460 piispaksi. Konrad B. on Suomen historiassa paras esikuva noista keskiajan prelaateista, jotka olivat yhtä tottuneet miekkaa heiluttamaan, kuin piispansauvaa pitämään. V. 1457 hän oli mukana Turussa Kristiern I:tä kuninkaaksi tunnustamassa ja otti seuraavina vuosina hänen puolestansa tehokastakin osaa unionitaisteluun; kun Kaarle Knuutinpoika oli palannut maanpaostansa ja tuli Suomeen 1465, Konrad B. asevoimin pidätti häneltä Raaseporin. Myöhemmin kuitenkin hänen valtiolliset harrastuksensa näyttävät jonkun verran talttuneen. Mutta sen ohessa B. oli uuras kirkon etujen edistäjä. Uusia seurakuntia perustettiin, kirkkoja rakennettiin ja koristettiin, ensimäinen Suomea varten painettu kirja „Missale ecclesiæ Aboensis" julkaistiin 1488 Lyypekissä. Naantalin luostarissa B. piti 1462 tarkastuksen siihen syöpyneiden epäkohtien poistamiseksi j. n. e. Kuoli 1489 ja haudattiin Turun tuomiokirkkoon.

3. Eerik B., edellisen veli, tuli Etelä-Suomen laamanniksi isänsä jälkeen, mutta kuoli jo 1464.

4. Henrik B. nuor., edellisen poika, Pohjois-Suomen laamannina 1489-1505, ritari, oli asemiehineen mukana Viipurin puolustuksessa 1495 ja kuului unioniriidoissa Sten Sturen puolueeseen ollen esim. 1502 niiden päälliköiden joukossa, jotka tämän puolesta piirittivät ja ottivat haltuunsa Turun linnan. Hänen poikaansa sammui 1500-luvun alulla Bitz-suku Suomessa. *K. G.*

Bitzius, Albert (1797-1854), sveits. kirjailija, salanimi Jeremias Gotthelf, pappi, huomattava politikko, tunnettu sveitsiläistä rahvaanelämää kuvaavista kertomuksistaan, jotka ovat murteella ja moraliseeraavasti kirjoitettuja: „Bauernspiegel oder Lebensgeschichte des Jeremias Gotthelf von ihm selbst berichtet", „Wie Uli, der Knecht, glücklich ward" (suomennettu „Miten Uli-renki tulee onnelliseksi", 1908), „Leiden und Freuden eines Schulmeisters" y. m.

Biureetti, allofaanihappoamidi $C_2H_5N_3O_2$, syntyy virtsa-ainetta kuumennettaessa 150-160° ja on väritön, veteen ja alkoholiin liukeneva aine, joka värjäytyy kuparisulfaatilla ja natronlipeällä sinipunertavaksi (biureettireaktsioni). *(W. B.)*

Biwabik *[biuabaik],* Yhdysvaltojen Minnesotan valtiossa sijaitseva rautakaivosseutu, jossa kesäisin työskentelee n. 400-500 suomalaista, talvisin vain puolet siitä määrästä. Vanhimmat olleet B:ssä n. 20 v.

Bivalva, kaksikuoriset nilviäiset, simpukat, ks. t.

Bixaceæ, pieni troopillinen orvokeille läheinen kasviheimo, johon kuuluu puumaisia kasveja. Huomattavin laji on *Bixa Orellana,* josta saadaan orleaania (ks. t.).

Bixio *[biksio],* Girolamo Nino (1821-73), it. vapaudentaistelija, palveli Sardinian kauppalaivastossa vuoteen 1848, jolloin vallankumouksen puhjetessa liittyi Itävaltaa vastaan taisteleviin vapaajoukkoihin ja otti osaa m. m. Rooman puolustukseen 1849 Garibaldin esikuntaupseerina. Rooman jouduttua ranskalaisten käsiin B. palasi kauppalaivaston palvelukseen, mutta astui taas 1859 sotapalvelukseen ja johti menestyksellä muuatta alppijääkäripataljoonaa. Villafrancan rauhan jälkeen yhdessä Garibaldin kanssa otettuaan eronsa hän seurasi viimemainittua Sisiliaan, taisteli siellä urhoollisesti ja kohosi kenraaliksi. 1862 hän siirtyi Italian armeiaan ja otti vielä osaa 1866 vuoden sotaan sekä Rooman valloitukseen 1870. Italian kuningaskunnan perustamisesta asti hän oli edustajakamarin jäsenenä; 1870 hänet nimitettiin senaattoriksi. Viimeiset vuotensa B. toimi erään kauppaseuran johtajana. *K. B:dt.*

Bizarre (ransk.) ks. Bisarri.

Bizet *[bizē],* Alexandre César Léopold Georges (1838-75), ransk. säveltäjä, joka jo oppilaana Pariisin konservatorissa herätti suurta huomiota. Hänen sävellysopettajansa oli Halévy. Julkaistuaan kilpasävellyksenä operetin „Le docteur Miracle", B. sai palkinnon (1857). Opiskeli Italiassa 1857-63. Senjälkeen esitettiin hänen suuret oopperansa „Les pécheurs de perles" (1863) ja „La jolie fille de Perth", jotka saivat varsin vähän suosiota osakseen, ne kun muka olivat liiaksi „wagnerimaisia". Itse asiassa B:n musiikki on aito romaanilaista. Yhtä kylmästi otettiin vastaan 1-näytöksinen „Djamileh" (1872) ja aluksi myös hänen mestarillinen ja orkesterisarjana kaikkialla tunnettu musiikkinsa Daudet'n draamaan „L'Arlésienne" (1891). Hän saavutti tunnustuksen kotimaassaan vasta sitten, kun hänen kuuluisa oopperansa „Carmen" (1875) oli voittokulussa kiertänyt koko Euroopan näyttämöt. Mutta silloin säveltäjä jo oli kuollut. „Carmen" on esitetty Helsingissäkin. *I. K.*

Bizet.

Biörnklou (Biörenklou), Mattias (1607-71), ruots. oppinut ja valtiomies. Tuli 1637 professoriksi Upsalaan, oli v:sta 1640 valtion palveluksessa, toimi diplomaattina Münsterissä ja Osnabrückissä, Puolassa Kaarle X:n aikana, keisarin vaalissa ja Reininliittoa tehdessä. Valtaneuvoksena hän kuului Maunu Gabriel de la Gardien vastustajiin ja vastusti ranskalaisystävällistä politiikkaa.

Bjarkamál, islantilainen muinaisruno Rolf Krakin kuoleman muistoksi, 900-luvulta.

Bjærköarätten ks. Bjärköa-laki.

Bjarmalaiset ks. Bjarmit.

Bjarmalanti (Bjarminmaa), norjalais-islantilaisissa tarinoissa Vienan-meren eteläran-

nikko Vienan-joen seuduilla, jonne norjalaiset 9:nnen vuosisadan lopusta alkaen tekivät kauppa- ja merirosvousretkiä. Ensimäisenä löysi tien sinne Ottar (ks. t.) n. 875; myöhemmistä viikinkiretkistä mainittakoon kuninkaiden Eerik Verikirveen ja Harald Harmaaturkin tekemät 10:nnellä vuosis. ja kuuluisin kaikista, Ruijan norj. läänitysmiehen Torer Hundin ja hänen kumppaniensa, jolloin ryöstettiin bjarmein epäjumalan „Jomalin" temppeli ja kalmisto (1026). Tämän jälkeen bjarmalaisretket harvenivat, viimeinen niistä tapahtui 1200-luvun alussa. Syynä siihen oli epäilemättä se, että noiden seutujen kauppa ja varallisuus hävisi Novgorodin vallan levitessä Vienan-joen varsille asti ja katkaistessa sieltä Volgaan päin kulkevan kauppatien. Bjarmein ja Bjarmalannin nimet lienevät yhteydessä Perman nimen kanssa ja siitä syntyneet; nähtävästi ne tarkoittavat Vienan varsilla ennen aikaan asunutta suomensukuista kansanheimoa. *K. G.*

Bjarmia = Bjarmalanti (ks. t.).

Bjarmit, islantilaisten Bjarmalannin (ks. t.) asukkaille antama nimitys.

Bjel..., Bjela..., Bjelo..., slaavilaisissa nimissä = valkea.

Bjelaja ks. Belaja.

Bjelbog ks. Belbog.

Bjelgorod ks. Belgorod.

Bjelinskij ks. Belinskij.

Bjeljskij ks. Beljskij.

Bjeloje more ks. Beloe more.

Bjelo-ostrov ks. Belo-ostrov.

Bjelo-ozero ks. Belo-ozero.

Bjelozersk ks. Belozersk.

Bjelostok ks. Belostok.

Bjelovežin nummi ks. Belovežin metsä.

Bjeluha ks. Beluha.

Bjerkén, Per af (1765-1818), ruots. kirurgi, opiskeli Upsalassa ja matkusti 1793 Lontooseen, josta palasi 1796. B. oli ajallansa Ruotsin etevin kirurgi. V. 1808 hän tuli Suomen armeijan ensimäiseksi kenttälääkäriksi ja 1809 Tukholman Serafimi-sairaalan ylikirurgiksi.

Bjerknes. 1. Karl Anton B. (1825-1903), norj. fyysikko ja matemaatikko, 1869 matematiikan professori Kristianiassa. B:n tärkein työ oli merkillisen yhtäläisyyden näyttäminen sähkö- ja magneettisten voimien toiselta puolen ja toiselta puolen kahden, nesteessä olevan, jaksottaisesti tilavuuttaan muuttavan pallon välillä vallitsevan hydrodynamisen voimanvaikutuksen kesken. B. näytti tämän toteen monilla kokeilla, m. m. v. 1881 sähkönäyttelyssä Pariisissa, missä ne herättivät suurta huomiota. — 2. Vilhelm Friman Koren B. (s. 1862), norj. fyysikko, edellisen poika, mekaniikan ja matemaattisen fysiikan professori Tukholman korkeakoulussa, ollut isänsä apumiehenä tämän hydrodynamisissa ja sähköopillisissa tutkimuksissa. Teoksia: „Elektriske bevægelser i Hertz primære leder" (Arkiv for mathem. og naturvidensk., 1892); „Über einen hydrodynamischen Fundamentalsatz u. seine Anwendung auf Atmosphäre u. Weltraum" (Sv. Vet. Akad. handl., 1899).

Bjernå ks. Perniö.

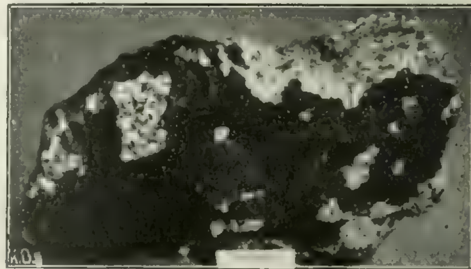
Bjerregaard *[-gör]*, Henrik Anker (1792-1842), norj. kirj. ja virkamies, kirjoittanut Norjassa vieläkin suositun ja W. Thranen sävel-tämän laulukappaleen „Fjeldeventyret", sekä laulun „Sønner af Norge, det ældgamle rige", joka oli norjalaisten kansallislauluna, kunnes Bjørnsonin „Ja vi elsker" sen siitä asemasta syrjäytti 1864. *V. K-i.*

Bjugg, Mathias J. (1750-1807), riimiseppä ja tullinhoitaja, ensin Naantalissa sitten Enköpingissä Ruotsissa. Runoudessaan B. oli Thorildin onnistumaton jäljittelijä. *K. S.*

Bjugg, Petrus (1587-1656), Viipurin piispa, kotoisin Söderköpingistä, opiskeli Upsalassa ja Wittenbergissä. Rovasti ja Söderköpingin kirkkoherra 1639; nimitettiin 1642 Viipurin piispaksi, josta virasta hän ensin kieltäytyi, mutta jonka sittemmin vastaanotti. B. osoitti tässä toimessaan suurta voimaa, intoa ja harrastusta, varsinkin hän edisti Viipurin lukiota, korotti ja järjesteli opettaja- ja pappispalkkoja ja koetti saada Käkisalmen läänin venäläisiä pappeja saarnaamaan suomeksi. *G. R.*

Bjurböle *[-ü-]*, kylä ja ratsutila Porvoon pitäjässä, n. 7 ½ km Porvoon kaupungista, sen merenlahdelman rannalla, johon 12/3 1899 putosi n. s. „Bjurbölen meteoriitti" (ks. t.). *K. S.*

Bjurbölen meteoriitti on suurimpia meteoriitteja, joita on nähty putoavan. Se ilmestyi maalisk. 12 p. 1899 n. klo ½ 11 i. p. taivaalla loistavana meteorina, jonka näennäinen läpimitta oli täysikuun vertainen. Perässään se kuljetti yhtä loistavaa pyrstöä ja valaisi sinertävällä

Bjurbölen meteoriitin suurin kappale.

valollaan, joka syntyi magnesianpitoisten aineksten palamisesta, koko Etelä-Suomea ja Itämeren ympäristöä melkein yhtä kirkkaasti kuin päivänvalo. Samalla kuului kova ratina ja suhina. Meteori putosi likelle Bjurbölen (ks. t.) ratsutilaa, missä se teki 4,5 metrin leveän avannon jäähän ja kaivautui merenpohjan mutaan, samalla särkyen moneksi kappaleeksi, jotka yhteensä painoivat 3-400 kg. Suurella vaivalla se nostettiin ylös ja sitä säilytetään nyt suurimmaksi osaksi Geologisen toimiston kokoelmissa. Osia on myös lähetetty ulkomaisiin kokoelmiin; näiden sijaan yliopisto on vaihdossa saanut paljon meteoriitteja. Muutamissa palasissa näkyy selvästi meteoriiteille ominainen kuoppainen ja kuonan verhooma pinta, jonka synnyttää lennon aiheuttama sulaminen. B:n harmaa massa on suurimmaksi osaksi enstatiittimineraalia, sen ohella oliviinia, anortiittia, nikkeli-, fosfori- ja rikkirautaa, lasia y. m. Muutamat näistä mineraaleista muodostavat n. s. *kondreja*, s. o. pieniä jyvän- tahi herneenmuotoisia palloja, jotka ovat omituisia meteoriiteille. *J. J. S.*

Bjursten *[-ū-]*, Anders Herman (1825-66), ruots. runoilija ja pedagogi. Kirjoittanut joukon epähistoriallisia, romanttisesti jännittäviä historiallisia romaaneja, kuten „Ödets lek", „Gyltas grotta", „Öfverste Stobée", sekä Tegnérin ja Beskovin jälkiä noudattaen mahtipontisia, suursanaisia runoja, kuten „Minnen från Gripsholm" y. m. Tunnetuimpia hänen teoksistaan ovat ehkä „Öfversigt af svenska språkets och litteraturens historia" sekä „Läsebok". *V. K-i.*

Bjuröklubb, majakka Pohjanlahdessa Ruotsin puolella Skellefteån ja Uumajan välillä. *K. S.*

Bjärköa-laki (B.-rätten), (mruots. *biærk* = kauppatavara, kauppa, vrt. *birkkarlar*, pirkkalaiset), vanhin ruotsalainen kaupunki-laki, 1200-luvun lopulta tai 1300-luvun alkupuolelta. Se oli voimassa Tukholmassa ja muutamissa muissakin kaupungeissa, mutta sen tunki pian syrjään Maunu Eerikinpojan kaupunki-laki, joka julkaistiin 1350-luvulla. Ennen luultiin B:a paljoa vanhemmaksi. Painettuna sen ovat julkaisseet J. Hadorph v. 1687 ja K. J. Schlyter 1844. — Norjassa on ollut voimassa kaksi eri sen nimistä lakia (Bjarkø-ret), vanhempi sovitettu varsinkin Trondhjemin, nuorempi (1200-luvulta) pääasiallisesti Bergenin oloihin. *G. R.*

Bjärnå ks. Perniö.

Björck, Gustaf Oscar (s. 1860), ruots. taidemaalari, kuuluu Ruotsin parhaimpiin muotokuvaajiin. Varsinkin on B. tunnettu erinomaisista kuvistaan prinssi Eugenistä (Tukholman kansallismuseossa) ja kirjailija Verner von Heidenstamista (Göteborgin museossa). Muutamia maisemia ja laatukuvantapaisia kuvia on B. niinikään maalannut, esim. „Roomalaisia seppiä". Alussa hän sai vaikutusta G. von Rosenilta ja tansk. Kröyeriltä, mutta saavutti sittemmin täyden itsenäisyyden. *E. R-r.*

Björkboda. 1. Kylä ja maatila Dragsfjärdissä. B:n Erkin verotilalle perusti Taalintehtaan isäntä Hising B:n kankirauta-vasarapajan, jossa Taalintehtaasta tuleva takkirauta taottiin. Paja sai etuoikeutensa 5 p:nä joulukuuta 1732 sekä lisäoikeuksia 1734 ja 1740. B:aan laitettiin 1850-luvun lopulla valssilaitos ja tilan maanviljelys järjestettiin englantilaiseen malliin. Mutta yritys ei kannattanut ja koko Taalintehdas syrjätehtaineen meni vararikkoon 1863. Nykysin omistaa sen B:n osakeyhtiö, harjoittaen m. m. metalliteollisuutta. Työssä on 80 työm. ja tuotanto 286 tuh. mk. (1907). — 2. ks. Kellokoski. *K. S.*

Björkenheim-suvun kantaisä oli ruots. ruukinisäntä Bengt Magnus Björkman, joka omisti muutamia tiloja ja ruukkeja Suomessa. Hänen poikansa kapteeni Lars Magnus B. korotettiin 1834 Suomen aatelissäätyyn ja otti nimekseen Björkenheim.

1. Lars Magnus Robert B. (1835-78), maanviljelijä ja teollisuuden harjoittaja, edellisen poika, sai täysikäiseksi tultuaan haltuunsa Kellokosken tilan ja rautaruukin (Tuusulassa ja Mäntsälässä); tuli tunnetuksi etevänä maanviljelijänä. V. 1872 hän perusti Kellokosken höyrysahaosakeyhtiön ja 1873 Kaukaan tehtaan osakeyhtiön lankarullain valmistamista varten; tämä tehdas oli ensimäinen laatuaan Suomessa. B. otti myöskin innokkaasti osaa julkiseen elämään ollen v:den 1863 valtiopäiviltä lähtien aatelissäädyn jäsenenä; joutui tapaturmaisen kuoleman uhriksi rautatiematkalla.

2. Adolf Edvard B. (s. 1856), maanviljelijä, maanviljelysneuvos, edellisen veli, Orismalan tilan ja rautatehtaan omistaja; on v:sta 1883 Orismalan meijerikoulun ja v:sta 1885 sen maanviljelyskoulun johtaja. B. on Etelä-Pohjanmaan etevimpiä maanviljelijöitä; häntä on paljon käytetty julkisissa toimissa; oli 1892-97 Vaasan läänin isäntäyhdistyksen puheenjohtaja; v:sta 1894 Vaasan läänin maanviljelysseuran johtokunnan puheenjohtajana; maanviljelyshallituksen neuvova jäsen 1892-1906, samoin rautatiehallituksen v:sta 1904; ollut jäsenenä useissa komiteoissa, m. m. tilattoman väestön alikomiteassa (1901) ja n. s. agraarikomiteassa (1906); ollut mukana useimmilla säätyvaltiopäivillä v:sta 1885 lähtien. B. on myöskin tullut tunnetuksi vapaakirkollisena saarnamiehenä ja raittiusasian ajajana.

3. Gösta B. (s. 1866), liikemies, kauppaneuvos, 1 B:n poika, v:sta 1893 Kaukaan tehtaan osakeyhtiön toimeenpaneva johtaja; Pohjoismaiden osakepankin hallintoneuvoston puheenjohtaja v:sta 1908; Suomen yleisen työnantajaliiton hallituksen varapuheenjohtaja v:sta 1906; Kymin osakeyhtiön johtokunnan puheenjohtaja v:sta 1908; edustajana viimeisillä säätyvaltiopäivillä v:sta 1894 lähtien ja jäsenenä m. m. rautateitten taloutta tutkimaan asetetussa komiteassa (1906-08) ja veroreformikomiteassa (v:sta 1909); Suomen pankin pankkivaltuusmies v:sta 1907.

Björklund, Botolf Bernhard (1844-1902), lähetyssaarnaaja, ensimäisiä Ambomaalle lähetettyjä. Toimi kotimaahan palattuaan Lähetysseuran johtokunnan sihteerinä ja matkasaarnaajana ja toimitti ondongankielistä kirjallisuutta.

Björklund, Iisak (1686-1740), jumaluusopin professori Turun akatemiassa; syntyi Vähässäkyrössä Heikkilän talossa; käytyään Vaasan koulun hän 1705-07 ja 1712-28 harjoitti opintoja Upsalan yliopistossa ja otti tällöin m. m. osaa Gezeliusten raamattuteoksen työhön; 1728 B. tuli Raamatun alkukielten professoriksi Turun akatemiaan ja siirtyi 1734 jumaluusopilliseen tiedekuntaan sen toiseksi professoriksi ollen samalla Turun suomenkielisen tuomiokirkkoseurakunnan pastori. Joh. Gezeliuksen kuoltua 1733 Porvoon papisto piispanvirkaa täytettäessä asetti B:n toiselle ehdokassijalle; 1727 v:n valtiopäivillä B. edusti Porvoon hiippakunnan papistoa. Jumaluusoppineena hän oli n. s. raamatulliskäytännöllisen suunnan edustaja; jumaluusopillisen tiedekunnan opettajana on hänen vaikutuksensa huomattavaa laatua. *K. O.*

Björklund, Johan Gustaf (1846-1903), ruots. tiedemies, filosofi, synt. Västmanlannissa, yliopp. Upsalassa 1870, fil. kand. 1878, piti sitten Tukholmassa pientä ilmoitus- ja asioitsijatoimistoa, muuten eläen yksinomaan aatteilleen, hyvin hiljaisesti ja vaatimattomasti. Teoksessaan „Om nationernas sammanväxning" (1887) B. koettaa perusteellisella historiallis-yhteiskunnallisella tutkimuksella todistaa, että Euroopan kansojen kehitys tähtää yhteisvaltion perustami-

seen, joka on sulattava itseensä koko ihmiskunnan. Hän julkaisi sitten „Om utvecklingsanarki" (1892), „Freds- och afväpningsfrågan" (1895), „Om förhållandet mellan själ och kropp från cell-lärans synpunkt" (1894 ja 98) ja „Om döden och uppståndelsen från cell-lärans synpunkt" (1900). Viimemainituissa teoksissa hän esittää, että ihminen on yhteiselimistö, jonka muodostaa suuri joukko alempia olentoja, solut; mutta näihin luonnontieteellisiin aatteihin hän omituisesti yhdistää ihanteellisen filosofisen maailmankatsomuksen, joka osaksi nojautuu Boströmin filosofiaan. Hänen jälkeenjättämänsä kirjoitukset, joiden joukossa on eräs „Guds försyn" niminen, osoittavat nekin, miten hän luuli voivansa yhdistää tavallansa naturalistisia oppeja ja ihanteellisen, uskonnollismielisen elämänkatsannon.

Björkqvist, A n t t i (1741-1809), postillankirjoittaja, syntyi Nousiaisissa talonpoikaisista vanhemmista, tuli ylioppilaaksi Turussa 1760, papiksi Tukholmassa 1765, ja toimi omassa maassa pappina useissa seurakunnissa, viimeksi kappalaisena Vehmaalla 1781. B. oli saanut vaikutuksia saksalaisista pietisteistä ja vaikutti herättävästi saarnoillaan sekä yleisesti käytetyllä postillallaan, jonka nimenä on „Uskon harjoitus autuuteen" (1801). Häntä pidetään myöhemmän suomalaisen heränneisyyden edelläkävijänä. *K. S.*

Björkstén-s u k u oli alkuaan Liivinmaalta kotoisin; yksi sen jäsenistä asettui Kaarle XII:n aikana Suomeen. Suvun asuntopaikkana oli pitkän aikaa Hollola, jossa 1 B:n isä oli kappalaisena.

1. B r o r U l r i k a f B. (1795-1856), senaattori. Päästyään 1815 ylioppilaaksi ja ylimääräiseksi kamarikirjuriksi talousosastoon, hän vähitellen yleni virka-asteissa, tullen 1832 esittelijäsihteeriksi valtiovaraintoimituskuntaan ja 1837 senaattoriksi talousosastoon; samalla hän toimi jäsenenä useissa tärkeissä komiteoissa. Erotessaan senaatista, jossa hän oli ollut 1840-41 sotilastoimituskunnan ja 1841-53 kamari- ja tilitystoimituskunnan päällikkönä, hän sai aatelisarvon. *K. S.*

2. J o h a n I s a k B. (s. 1828), edellisen veljenpoika, lääkäri, tuli lääket. ja kirurg. tohtoriksi väitöskirjallaan „Om lungbrand". Aloitti käytännöllisen uransa linnaja lasarettilääkärinä Mikkelissä 1859. Tuli piirilääkäriksi Lappeenrantaan 1869 ja Tammelaan 1875; siirtyi 1878 lääkintäneuvoksena lääkintähallitukseen, josta otti eron 1896 saaden sitten arkkiaatterin arvon. Oli 1879 „Finska läkaresällskapet"in puheenjohtajana sekä sanotun seuran rahastonhoitajana 1881-1906.

J. I. Björkstén.

Hänen monipuolinen toimintansa koski m. m. apteekkiolojen uudestaan järjestämistä; 1902 hän julkaisi ansiokkaan teoksen: „Vacciuationens historia i Finland". *M. O-B.*

Björkudden, Z. Topeliuksen koti. ks. K o i v u n i e m i.

Björkö. 1. Rukoushuonekunta Raippaluodossa. — 2. ks. K o i v i s t o.

Björkö, Ruotsissa. 1. Mälarin saari, tunnettu runsaista muinaislöydöistään, jotka osoittavat, että siellä pakanuudenajalla oli tärkeä kaupunki, mahdollisesti se Birka (ks. t.), jossa Ansgarius ensiksi saarnasi kristinuskoa svealaisille. — 2. Suurenpuoleinen saari Roslagenin saaristossa. — 3. Jönköpingin läänin pitäjä, 1,356 as. (1903).

Björkösund ks. K o i v i s t o n-s a l m i.

Björlin *[-ī'-]*, G u s t a f (s. 1845), ruots. sotilas ja kirjailija. B. kävi sotakorkeakoulun Mariebergissä 1867-70, on sittemmin m. m. ollut yleisesikunnassa, jossa hän sotahistoriallisen osaston päällikkönä toimitti teoksen „Sveriges krig åren 1808 och 1809". B. on kirjoittanut muitakin historiallisia tutkimuksia, kuten „Sveriges krig i Tyskland 1805-1807" (1882), „Kriget mot Danmark 1675-1679" (1885), „Karl XII" (1888), „Karl X Gustaf" (1889), „Gustaf II Adolf" (1890) y. m. sekä myös kaunokirjallisia teoksia. Sitäpaitsi on B:llä merkityksensä Ruotsin valtiopäivillä ja puolustuslaitoksen uudestijärjestelyssä. *K. S.*

Björn, muin.-ruots. kuninkaiden nimi. 1. Eräs B. oli kuninkaana Birkassa, kun Ansgarius teki ensimäisen matkansa Ruotsiin 829-30, ja vastaanotti tämän ystävällisesti. Häntä on pidetty samana, kuin kotimaisten kuningasluetteloiden mainitsemaa „B. på Håga". — 2. B. E e r i k i n p o i k a, mainitaan hallinneen Upsalassa 50 vuotta (n. 890-940) ja olleen Eerik Voitollisen isä. *K. G.*

Björn ks. B e r o.

Björnberg, K a r l (1696-1775), ruots. sotilas ja politikko, syntynyt Gestriklannissa, yleni sotilasuralla kenraaliluutnantiksi ja Viaporin komendantiksi (1765). Oli puolue-elämässä silmitön hattupuoluelainen, kuului sittemmin Adolf Fredrikin aikana niihin hattuihin, jotka lähenivät hovia, mutta lopulta hän oli innokas myssypuolueen jäsen. *K. S.*

Björneborg ks. P o r i.

Björner, E r i k J u l i u s (1696-1750), ruots. muinaistutkija, tuli 1725 antikviteettikollegin sihteeriksi, 1738 asessoriksi. Hänen teoksistaan mainittakoon „Nordiska kämpadater", „Svea rikes hävdaålder", „Schediasma de Varegis".

Björnhofda, kylä Ölannissa (Ruotsissa). Tunnettu H. Wrangelin sinne rakennuttamasta linnoituksesta, jonka tanskalaiset 1677 valloittivat. *K. R. B.*

Björn Järnsida (Rautakylki), tansk. merikuningas, Ragnar Lodbrokin (ks. t.) poika, hävittää viikinkiläislaivastoineen Ranskaa 850-luvulla, menee Välimerelle, jossa valloittaa Lunan kaupungin Italiassa, ja kuolee Frislannissa 862. Islantilaiset kertomukset sanovat, varmaankin väärin, B. J:aa Ruotsin kuninkaaksi. *K. G.*

Björn Klaunpoika ks. L e j o n.

Björnlund, B e n g t (1732-1815), lääkäri, kirkkoherranpoika Itägöötanmaalta. Opiskeltuaan kotimaassa ja saavutettuaan 1760 lääketieteen tohtorinarvon B. nimitettiin 1762 Porin

piirin piirilääkäriksi; perusteellisten ammattitietojensa kautta hän tuli maassamme järkiperäisen lääkintätaidon uranaukaisijaksi. Hänen potilaansa käyttivät m. m. happilähdettä Vähä-Raumankylässä Porin lähellä ja toista samanlaista Kangasalla. N. s. Björnlundin punatautitipat, joita Porin lähellä on yleisesti käytetty, säilyttävät nimessään hänen muistoansa. B:n lääketieteelliset havainnot ovat julkaistut aikakauslehdissä „Läkaren och Naturforskaren", „Vetenskaps Handlingar för Läkare och Fältskärer" y. m. Hän erosi virastaan 1812.

K. S.

Björnram, vanha suom. rälssisuku. 1. L a u r i O l a v i n p o i k a B. Hänen isänsä Olavi Niklinpoika oli Lappträskin ja Domargårdin herra Suomessa. Poika yhtyi Kustaa Vaasaan taistelun alkaessa Kristian II:ta vastaan. Paeten tanskalaisia hän 1521 tuli Moran kirkolle Taalainmaassa ja taivutti siellä rahvaan taisteluun Kustaa Vaasan johdolla. B. oli sodan alettua nostoväen toisen osaston johtajana. Vv. 1531-39 hän oli Pohjanmaan käskynhaltijana ja omisti Suomessa Isnäsin kartanon Pernajassa.

2. H a n n u L a u r i n p o i k a B. (k. 1571), edellisen vanhin poika, Isnäsin herra. B. nautti suuressa määrin Eerik XIV:n luottamusta, jonka tähden hän lähetettiin 1561 Klaus Kristerinpoika Hornin kanssa keskustelemaan Viron antautumisesta Ruotsille. Näihin aikoihin käytettiin häntä myöskin hallinnollisissa toimissa maassamme. V. 1562 B. amiraalina Suomenlahdella esteli Venäjälle kulkevia laivoja ja sulki 1563 Turun linnan piirityksessä sen meren puolelta. Tuli 1564 Turun käskynhaltijaksi ja 1568 koko Suomen käskynhaltijaksi ja Viipurin linnan isännäksi. Koska B. oli varovaisesti esiintynyt riidassa Eerik XIV:n ja Juhana III:n välillä, saavutti hän Juhanan suosion tämän päästyä hallitukseen ja määrättiin suojelemaan rajaa Venäjää vastaan, mutta kuoli jo sodan syttyessä.

3. A n d r e a s L a u r e n t i i B. (1520-91), edellisen velipuoli, arkkipiispa. B. kävi oppia ulkomailla, m. m. Rostockissa, ja tuli 1563 Geflen kirkkoherraksi. Suostuttuaan Juhanan liturgiaan hän pääsi 1576 Vexiön superintendentiksi ja 1577 pidettyään ensimäisenä valtakunnassa messun „Punaisen kirjan" mukaan Tukholmassa Vexiön piispaksi sekä 1583 Upsalan arkkipiispaksi.

4. K r i s t e r M a t i n p o i k a B. (k. 1599), Ånäsin herra, edellisen serkku. B. liittyi läheisesti kuningas Sigismundiin, määrättiin 1597 Savonlinnan linnanisännän Gödick Fincken apulaiseksi, mutta joutui jo 1599 Kaarle herttuan valtaan ja mestattiin Turussa samana vuonna.

K. R. M.

Björnram, G u s t a f (1743 tai 1746-1801), mystikko ja henkien manaaja. Synt. Savossa, ylioppilaaksi Turussa 1768, pääsi kersantiksi herttua Aadolf Fredrikin rykmenttiin ja kohosi luutnantiksi, mutta erosi pian sotapalveluksesta. Pääsi sitten herttua Kaarlen (Kaarle XIII:n) yksityissihteeriksi ja suomalaiseksi kielenkääntäjäksi Tukholmassa, jossa hän enimmästä päästä oleskeli. Lopulta hän sai kuninkaallisen sihteerin arvonimen ja 400 riksin vuotuisen eläkkeen. Suuren maineen B. saavutti aikalaistensa keskuudessa ennustajana, ihmeiden tekijänä ja henkien manaajana. Tämän salaisen viisautensa hän sanoi oppineensa Suomessa. Herttua Kaarle ja tämän suosikki Reuterholm vieläpä Kustaa III itse ja moni hänen hovimiehistään luotti B:n taikatemppuihin ja ennustuksiin.

K. R. M.

Bjørnson. 1. B j ø r n s t j e r n e M a r t i n i u s B., s. 8 p. jouluk. 1832, norj. runoilija, papin poika, synt. Kviknessä Østerdalissa. Lapsuutensa ja nuoruutensa hän eli Norjan luonnonihanimmassa seudussa Romsdalissa eläytyen siellä lähelle kansaansa. Kansanelämä, sekä Snorre, Asbjørnsen, Scott ja Wergeland olivatkin hänen nuoruutensa henkisen elämän ravintona ja sytyttäjinä, samalla kuin 1848 vuoden valtiollinen innostus tulisti hänen mieltään. Ylioppilaaksi tultuaan hän joutui nuorisopiiriin, johon myöskin Ibsen, Lie, Vinje kuuluivat, ja pianpa kypsytti hänen innostuksensa hänestä runoilijan. Kirjoitettuaan ensin sanomalehtiin kertoelmia sekä kirja- ja teatteriarvosteluja, hän valmisti 1856 ensimäisen julkisuuteen tulleen teoksensa, näytelmäkappaleen „Mellem slagene". Tämä kappaleensa mukanaan B. matkusti Kööpenhaminaan, ja täällä, uudessa, henkisesti herättävässä ympäristössä hän vasta täysin löysi itsensä, hänen nuorekas intomielensä tenhosi hänen ympäristönsä, ja itse hän sai syventäviä kansallisia ja skandinaavis-romanttisia vaikutuksia Grundtvigista, sekä henkistä olentoansa syventäviä Kierkegaardista. Nyt alkaa B:n kehityksessä kausi, jota kesti noin 1870 luvulle asti, ja jona hän osaksi kirjoitti voimakkaita, tosin ihannoituja, mutta kuitenkin vahvasti maantuoksuisia kansanelämänkuvauksia sekä historiallisia näytelmäkappaleita, joista puhuu vahva isänmaallinen ja muinaisskandinaavinen paatos, ja joilla, vaikka niissä tosin voi nähdä Oehlenschlägerin vaikutusta, kuitenkin on toinen, suoraan Snorresta ammennettu historiallinen sävy, kuin Oehlenschlägerin romanttisilla luomilla. Ilmeistä on, että hän on sepittänyt talonpoikaisnovellinsa mielessään muinaisajan karskit mahdikkaat sadut, mutta myöskin, että hänen satukuvillaan on ollut malleja hänen talonpoikaisessa ympäristössään, ja että hän siten on saanut mahtavaa suurekkuutta kansanelämän kuvauksiinsa, ja kouraantuntuvaa todellisuutta satunäytelmiinsä. Tältä ajalta ovat hänen kansanelämänkuvauksensa „Synnøve Solbakken" („Päivärinteen Synnöve") (1857), „Arne" („Arne"), „Den glade gut" („Iloinen poika"), „Fiskerjenten" („Kalatyttö"), „Brudeslaatten" y. m. sekä näytelmäkappaleet „Kong Sverre", trilogia „Sigurd Slembe", „Maria Stuart i Skotland" („Maria Stuart Skotlannissa") (1864), „Sigurd Jorsalfar". — Myöskin kokoelman runoja hän julkaisi 1870 „Digte og sange", joiden joukossa norjalaisten kansallislaulu, 1864 sepitetty „Ja vi elsker dette landet". — B:n ulospäin

Bjørnstjerne Bjørnson.

kääntynyt, toiminnanhaluinen luonne on koko hänen elämänsä ajan vetänyt häntä politiikkaan, ja tälläkin ajalla hän otti sekä sanomalehtimiehenä että valtiollisena puhujana hartaasti osaa ajan polttaviin kysymyksiin, aluksi intoilevana skandinavistina, sitten yhtä innokkaana ja innostavana Norjan kansallisen asian puolustajana. — Myöskin teatterinjohtajana B. toimi tällä aikaa Bergenissä v. 1857-59 ja Kristiaaniassa 1865-67. — 1870 ja sen jälkeisten vuosien seuduilla alkaa B:ssä tapahtua henkinen käänne, hänen näköpiiriinsä alkavat tulla Darwin, Spencer y. m. nykyaikaisten ajatussuuntien edustajat ja hän jättää n. v:sta 1875 lopullisesti talonpoikaiskuvaukset ja viikingit ja siirtyy nykyaikaisen sivistyselämän kuvaukseen. Myöskin Ibsenin vaikutus kuultanee hänen kehityksessään, ja voinee useaan hänen kappaleensa henkeen ja aihepiiriin löytää aatteellisen lähtökohdan jossakin Ibsenin teoksessa. Hän julkaisee nyt pitkän sarjan näytelmäkappaleita, kuten „Redaktøren" (1875), „En fallit" („Konkurssi") (1875); „Leonarda" („Leonarda"), „Det ny system" (1879), „En handske", „Over ævne" I-II („Yli voimain") (1883-95); „Geografi og kjærlighed" (1885), „Paul Lange og Tora Parsberg" (1898), „Laboremus" (1901), „Paa Storhove" (1902), sekä romaaneja ja novelleja: „Manghild" (1877) („Manghild"), „Det flager i byen og paa havnen" (1884), „Paa Guds veie" (1889), („Jumalan teillä"), „Nye fortællinger" (1893), „Mary" (1906) („Mary"); niissä kaikissa hän on käsitellyt nykyaikaisen sivistysihmisen probleemeja, ja säännöllisesti, vaikkei täysin poikkeuksetta, tehnyt sen sellaisella mahdilla, että elämänkysymykset ovat haahmoutuneet eläviksi ihmisiksi, joiden olossa ei tunnu piilevän tarkoitusperän luurankoa. B:n luomissa tuntee omituista valtaavaa, tulvivaa elonrunsautta, niissä on jotakin sytyttävää, elämään uskovaa, vauhdikasta, hän on etupäässä herättäjä, terästäjä. Yli 50 vuotta hän on ollut Norjan kansan elähyttäjä ja elon voima, tulkinnut sen surut, laulanut sen rakkauden, vitsonut sen heikkouksia, on hurmannut ja kannustanut, hajoittanut ja yhdistänyt, ollut milloin kompastuksen kivenä, milloin liiton merkkinä, alati yhtä säikkymätön julistaja, hedelmällisen toiminnan ja luomisen mies. — Sama mahdikkuuden, sytyttävyyden leima, mikä on henkenä B:n kirjallisessa tuotannossa, on myöskin ollut hänen valtiollisen toimintansa tunnusmerkkinä. Norjassa hän on ollut vasemmistolaispuolueen ja Norjan itsenäisyysasian innostavimpia johtajia. Yleensä B:n syttyvä ritarillinen luonne on saanut hänet, missä vain yleisinhimillisiä näkökohtia on kysymyksessä ollut, pelotta ja palavasti astumaan sorretun oikeuden puolustajaksi. Dreyfusasiassa hän kirjoitti säkenöiviä artikkeleita, ja meidänkin maamme saa kiittää häntä monesta leimuavasta kirjoituksesta, jolla hän on Euroopan edessä puolustanut oikeuttamme. Rauhanasian innokas esitaistelija hän on ollut. — V. 1903 B. sai Nobelin kirjallisuuspalkinnon. B:n kootut teokset ovat ilmestyneet 1900-02. [Collin, „Bjørnstjerne Bjørnson"; Brandes, „Samlede Værker" III.] *V. K-i.*

2. B j ø r n B. (s. 1859), norj. näyttelijä ja teatterinjohtaja, Bjørnstjerne B:n poika. Harjoitti soitanto- ja näyttelijäopintoja Berliinissä, Pariisissa ja Wienissä, sekä oli jäsenenä Meiningiläisten kuuluisassa teatteriseurueessa. Oltuaan näyttelijänä ja regissöörinä sekä Kristiaaniassa että Kööpenhaminassa, hän tuli 1899 etupäässä hänen toimestaan perustetun Norjan kansallisteatterin ensimäiseksi johtajaksi, jossa toimessa pysyi vuoteen 1907. V. 1908 B. astui Berliinin Hebbel-teatterin palvelukseen. Johtajana hän on toimekas, aloitekykyinen henki, joka näyttämöllisellä mielikuvituksella on asettanut näyttämölle runsaan määrän Ibsenin, Bjørnsonin, Shakespearen teoksia. Näyttelijänä B. on lyyrillinen, vilkas, elokas, jonka luomista osista mainittakoon Richard III, Sigurd Slembe, Peer Gynt, Paul Lange. — Itsekin B. on julkaissut näytelmäkappaleen „Johanne". *V. K-i.*

Björnstjerna *[-šär-]*, ruots. aatelissuku, kotoisin Helsinglannista. Ensimäinen tunnettu kantaisä oli O l a v i B j ö r n, joka upseerina oli mukana Lützenin taistelussa 1632. Tämän pojanpojan poika oli arkkipiispa M. B e r o n i u s, jonka vaimo ja lapset aateloitiin 1760.

M a g n u s F r e d r i k F e r d i n a n d B. (1779-1847), ruots. soturi, valtiomies ja kirjailija, arkkipiispa M. Beroniuksen pojanpoika. B. antautui soturin toimeen; komennettiin 1803 Viaporin linnoitusväkeen. Suomen sodan aikana 1808 hän oli Suomen armeian yleisesikunnan yliajutantti ja otti kunniakkaasti osaa useihin taisteluihin, m. m. Siikajoella, Lapualla ja Oravaisissa. Marraskuussa 1808 hän sai aikaan Olkijoen sovinnon. Sen jälkeen hän oli majurina Vestmanlannin rykmentissä; sitä hän komensi v:n 1809 vallankumouksen aikana, johon innolla otti osaa. Heti sen jälkeen hän lähetettiin Napoleonin luo jotakin salaista asiaa ajamaan. V. 1812 hän kävi Englannissa Norjan asiasta keskustelemassa. V. 1813 B. oli mukana vapauden taistelussa Napoleonia vastaan, kunnostautuen Grossbeerenin ja Dennevitzin taisteluissa; otti myös osaa kansaintaisteluun Leipzigin luona lokak. 18 ja 19 p. Kun Pariisi 1814 oli antautunut liittoutuneille ruhtinaille, lähetettiin B. Norjaan, jossa hän teki Mossin sopimuksen. V. 1815 B. korotettiin vapaaherraksi, 1826 kreiviksi; oli vv. 1828-46 Ruotsin lähettiläänä Lontoossa. — B. on laatinut useita taloutta ja valtiollisia asioita käsitteleviä sekä tieteellisiä kirjoituksia, m. m. hänen kuolemansa jälkeen ilmestyneen teoksen „Anteckningar af grefve M. B.", joka suureksi osaksi koskee Suomen sotaa 1808-09. *K. O. L.*

Black Bear *[bläk bēə]* (suom. „musta karhu"), Yhdysvaltojen Coloradon valtiossa, Telluriden kaupungin läheisyydessä sijaitseva kultakaivanto. Se on ainoa suurempi kaivosyritys, minkä suomalaiset Ameriikassa omistavat.

Blackburne *[bläkbəən]*, J a m e s H a r r y (s. 1842), engl. šakinpelaaja, joka on kunnostautunut useissa kilpailuissa; tunnettu kauastähtäävistä suunnitteluistaan.

Blackfeet *[bläkfīt]*, suom. „mustajalkaiset", eniten lännessä asuva algonkin-intiaaniheimo Pohj.-Ameriikassa, ylisen Missourin ja Saskatchewanin ympärillä, molemmin puolin Kanadan ja Yhdysvaltojen rajaa. Heitä elää n. 2,000 Montanassa ja Dakotassa (Blackfeet Agency) ja vähän enemmän (6,000 1901) Kanadassa (Manitobassa ja Assiniboiassa). Alaheimoja ovat var-

sinaiset b:it (Satsikaa), Kena (veri-intiaanit), Piekan y. m. *W. S-m.*

Black Hills *[bläk hilz]*, „mustat kummut", vuoristo Yhdysvaltojen Etelä-Dakotan ja Wyomingin valtioiden rajalla. Korkein huippu, Harey Peak, 2,350 m yl. merenp. Rikkaita, 1874 löydettyjä kulta- ja hopeakaivoksia. V. 1902 saatiin kultaa 37 milj. mk:n arvosta. *W. S-m.*

Blackmore *[bläkmōə]* Richard Doddridge (1825-1900), engl. kirjailija, kirjoitti alkuaan runomuotoon, mutta nimensä hän on sentään saanut tunnetuksi romaaneillaan, joiden tarkkapiirteinen luonteenkuvaus, elokas vuoropuhelu ja yleensä selkeä rakenne, sekä historiallinen tarkkuus kohottavat ne aikaisempien „romanttisten" historiallisten romaanien parhaimmiksi. Niistä mainittakoon „Clara Vaughan", „Cradock Nowell", „Lorna Doone", „Kit and Kitty". *V. K-i.*

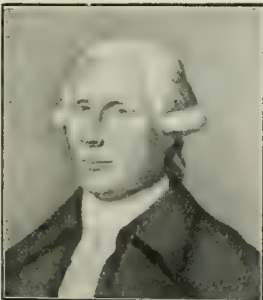
Black Mountains *[bläk mauntinz]*, Appalakisten (ks. t.) vuorten korkein vuoriryhmä; kuuluu Blue Ridgen vuoristoon, korkein huippu, Mt. Mitchell, 2,044 m yl. merenp. *W. S-m.*

Blackstone *[bläkstoun]*, William (1723-80), engl. lakimies, toimittanut m. m. huomattavan, vieläkin paljon käytetyn teoksen „Commentaries on the laws of England", joka valmistui 1768 ja jossa ensi kerran kansantajuisesti esitetään Englannin koko „kirjoitettu" ja „kirjoittamaton" laki. *O. K:nen.*

Blackwater *[bläkuōtə]*. 1. Joki Englannissa, Essexissä. Vuononmuotoisessa joensuussa, Blackwaterbaissa, Thames-joen pohj.-puolella, kalastetaan kuuluisia B.-ostereja. — 2. Etelä-Irlannin suurin joki; saa alkunsa Kerryn-vuorilta ja virtaa itäänpäin Corkin ja Waterfordin kautta, kääntyy sen jälkeen etelään ja laskee Youghallahteen. Kalarikas (lohta) ja purjehduskelpoinen, 160 km pitkä. *W. S-m.*

Blackwell *[bläkuel]*, Elizabeth (s. 1821), Yhdysvaltain ensimäinen lääkärinainen, synt. Bristolissa. Harjoitti opintojaan Ameriikassa, toimi käytännöllisenä lääkärinä New Yorkissa, jonne perusti sairaalan. Asettui 1868 Lontooseen.

Bladh, Peter Johan (1746-1816), liikemies ja taloudellinen kirjailija. Harjoitettuaan opintoja Turussa ja Upsalassa B. lähti 1766 Itä-Intiaan ruveten ruotsalais-itä-intialaisen kauppaseuran palvelukseen, jossa yleni ylikargööriksi, palasi 1784 kotimaahan ja asettui Närpiössä olevaan Benvikin taloon, jonka maanviljelyksen hän saattoi mallikelpoiseen kuntoon. Kaskisista käsin, jolle hänen onnistui 1792 hankkia tapulioikeudet, hän harjoitti laajaa ulkomaankauppaa ja laivaliikettä. Mutta v:sta 1806 lähtien B., joka oli koonnut melkoisen omaisuuden, kärsi suuria vahinkoja haaksirikkojen ja kaappausten kautta, ja v:n 1808 sodan aikana venäläiset ryöstivät ja polttivat hänen talonsa, koska epäilivät hänen yllyttäneen paikkakunnan talonpoikia tarttumaan aseisiin. Hän itse ja hänen nuorempi poikansa vangittiin ja vietiin Turkuun, jossa he kuitenkin, syyttömiksi huomattuina, laskettiin vapaiksi; myöhemmin B. sai korvauksen kärsimästään vahingosta (vrt. C. E. Bladhin „Minnen från finska kriget åren 1808-09"). Kokeneena, monitaitoisena ja Suomen taloudellisiin oloihin täysin perehtyneenä miehenä B. nautti kansalaistensa luottamusta mitä suurimmassa määrässä; otti porvarissäätyyn valittuna osaa vuosien 1786, 1789, 1792 ja 1800 ja Porvoon valtiopäiviin 1809; kutsuttiin s. v. säätyjen esityksestä hallituskonseljin jäseneksi, mutta ei ottanut tointa vastaan. B. on sepittänyt joukon huomattavia kirjoituksia luonnontieteellisistä ja taloudellisista aineista, joista vain osa on painosta julkaistu. Maataloudellisia kysymyksiä käsittelevät ne kolme kirjoitusta, jotka on julkaistu Suomen talousseuran toimituksissa 1803-09. Tärkein niistä on talousseuran kultamitalilla palkittu „Om finska landthushållningen och medlen till dess upphjelpande". Hänen mielipiteensä taloudellisista kysymyksistä menivät vapaamieliseen suuntaan. V. 1779 B. kutsuttiin Ruotsin tiedeakatemian jäseneksi. *J. F.*

P. J. Bladh.

Blaeu *[blöi]*, hollantil. kirjanpainajasuku, jonka jäsenistä useat samalla olivat oppineita, kuten Willem B. (1571-1638) ja hänen poikansa Joan B. (1600-73), jotka molemmat ovat laatineet huomattavia karttateoksia.

Blagoveštšensk, kaupunki Siperiassa, Amurin maakunnan pääkaupunki; sijaitsee siinä missä Seja yhtyy Amuriin, 37,368 as. Kouluja, kirjasto, valtiopankin haaraosasto, rautavalimoita, myllyjä y. m. Vilkasta höyrylaivaliikettä joella sekä suurta puutavara-, tee- ja viljakauppaa. Perustettu 1856; tuli 1858 Amurin maakunnan pääkaupungiksi. Kiinalaiset pommittivat B:a 1900, saamatta kuitenkaan vahinkoa aikaan. *W. S-m.*

Blahoslav, Jan (1523-71), tšekkil. oppinut ja kirjailija, astui matkusteltuaan ja opiskeltuaan useita vuosia Saksassa, m. m. Lutheria kuunnellen, Böömiläisen veljeskunnan (ks. t.) palvelukseen. B. on sekä veljeskunnan että yleensä vanhemman tšekkiläisen kirjallisuuden nerokkaimpia ja oppineimpia kirjailijoita. Hän on kirjoittanut veljeskunnan laajan historian, kääntänyt uudestaan tšekin kielelle Uuden testamentin, toimittanut tšekkiläisen kieliopin, kokosi virsiä ja kirjoitti musiikista ja runoustaiteesta. B. oli mestarillinen ja hieno kielenkäyttäjä, jonka tyyli pitkät ajat oli tšekkiläisille kirjailijoille mallina. *J. J. M.*

Blai, ala-arvoinen huvitus.

Blaine *[blein]*, James Gillespie (1830-93), pohjoisameriikkal. valtiomies, toimi ensin opettajana ja sanomalehtimiehenä, oli Mainen valtion eduskunnan jäsenenä 1859-62, kongressin edustajahuoneen jäsenenä 1862-76, senaattorina 1876-80. 1876 ja 1880 B. oli tasavaltalaisen puolueen presidenttiehdokkaita, mutta ei saavuttanut puoluekokouksessa enemmistöä. 1881 presidentti Garfield nimitti B:n valtiosihteeriksi, mutta jo samana vuonna B:n täytyi Garfieldin murhan johdosta poistua. 1884 hän oli puolueensa virallisena presidenttiehdokkaana, mutta

demokraattien ehdokas Cleveland valittiin. Harrisonin ollessa presidenttinä B. oli 1889-92 jälleen valtiosihteerinä. Hän ryhtyi silloin toteuttamaan mieliajatustaan: saada aikaan läheinen valtiollinen ja kauppayhteys Pohjois-Ameriikan Yhdysvaltain ja muiden Ameriikan valtioiden kesken, ja kutsui sitä varten kokoon yleisameriikkalaisen kongressin, jonka seurauksena oli joukko Pohjois-Ameriikan kaupalle edullisia vastavuoroisuussopimuksia. B. oli suojelustullien kannattaja; julkaissut muistelmansa: „Twenty years of congress" (1884-86).

Blake *[bleik]*, Robert (1599-1657), engl. amiraali, tuli, oltuaan jo 1640 lyhyen aikaa parlamentin jäsenenä, 1645 jäseneksi „pitkään parlamenttiin". Independenttinä ja tasavaltalaisena hän otti huomattavalla tavalla osaa sisälliseen sotaan. Cromwell nimitti hänet 1649 laivaston ylipäälliköksi. Hän taisteli sitten 1652-54 loistavasti Alankomaiden etevimpiä amiraaleja vastaan. Sen jälkeen Välimerelle lähetettynä B. yhä kohotti Englannin laivaston mainetta ankarasti kurittamalla barbareskivaltioita. V:sta 1656 B. risteili Espanjan vesillä ja sai 1657 loistavan voiton Espanjan laivastosta Santa Cruzin luona. *K. B:dt.*

Blake *[bleik]*, William (1757-1827), engl. runoilija, taidemaalari ja radeeraaja, runoilijana Shelleyn edelläkävijä, jossa luonnon hehkuva ihailu ja sielukas kuvausvoima on yhtyneenä vallankumoukselliseen katkeruuteen yhteiskunnallista vääryyttä vastaan; maalarina hän ihaili gotiikkia sekä Rafaelia, radeeraajana olivat hänen parhaat teoksensa hänen radeerauksensa Youngin „Night thoughts"iin (1797), sekä hänen omiin „Songs of innocence and experience". Niin ihmisenä kuin taiteilijana B. oli henkevä, mutta samalla oikullisen omituinen. *V. K-i.*

Blameerata (ransk. *blâmer* = moittia), häväistä.

Blanc, Kap (arab. Ras elAbiad, „valkoinen niemi") Afrikan pohjoisin kärki 37° 20′ pohj. lev., n. 5 km Bisertan kaupungista Tuniksessa.

Blanc *[blā]*. 1. Jean Joseph Charles Louis B., tunnettu nimellä Louis B. (1811-82), ransk. politikko ja kirjailija, oli restauratsionin aikana yksityisopettajana samalla opiskellen lakitiedettä, antautui sitten sanomalehtialalle ja alkoi 1839 toimittaa „Revue du progrès politique, social et littéraire" nimistä aikakauskirjaa. Siinä hän julkaisi kuuluisimman teoksensa „Organisation du travail", joka sitten ilmestyi kirjana ja joka yhdessä hänen 1841-44 ilmestyneen teoksensa „Histoire de dix ans" kanssa tuntuvasti vaikutti helmikuun vallankumouksen syntyyn. Väliaikaisessa hallituksessa B. oli sihteerinä, mutta epäluulo häntä kohtaan hänen nauttimansa rahvaansuosion johdosta esti häntä saamasta sosialistisia oppejaan käytännössä koetelluiksi. Hänen aloitteestaan asetettiin „hallituksen komissioni työväkeä varten", jonka esimieheksi hän tuli; mutta sen työt jäivät tuloksitta. Surkean kuuluisat „kansallistyöpajat" perustettiin erään B:n ja muutamien muiden radikaalien hallituksen jäsenten laatiman ehdotuksen pohjalla; ne epäonnistuivat, mutta syy ei ollut B:n, jolla ei ollut mitään osallisuutta suunnitelman toimeenpanossa. B. valittiin kansalliskokoukseen, jossa häntä — epäiltynä työväendiktaattoriksi pyrkimisestä — pian syytettiin m. m. juuri noiden „kansallistyöpajojen" aikaansaamisesta. Hän pakeni ensin Belgiaan ja sitten (1854) Lontooseen; poissaolevana hänet tuomittiin siirtovankeuteen. B. julkaisi maanpakolaisuutensa aikana useita puolustuskirjasia ja harjoitti Lontoossa historiallista tutkimustyötä, sen tuloksina julkaisten m. m. suuren vallankumouksen ja 1848 vuoden historiat. Pariisiin hän palasi vasta keisarivallan kukistuttua, tuli 1871 kansalliskokouksen jäseneksi ja vastusti siellä sodan lopettamista ja Elsassin luovuttamista. „Kommuunia" B. ei hyväksynyt. Hän pysyi äärimäisessä vasemmistossa elämänsä loppuun, mutta hänen vaikutusvaltansa oli nyttemmin jotenkin vähäinen. — B:n sosialististen oppien pääsisällys on seuraava: valtion on otettava tuotantovälineet haltuunsa ja hoidettava niitä huomioon ottamalla, että kaikilla on oikeus saada työtä ja sama palkka samasta työajasta. Jokaisen tulee saada mitä tarvitsee ja antaa mitä voi. vrt. Sosialismi. *(K. B:dt.)*

Louis Blanc.

2. Auguste Alexandre Charles (1813-82), edellisen veli, ransk. taidekirjailija, oli jonkun aikaa 1848 v:n jälkeen sisäasiainministeriön kaunotaiteiden osaston johtajana. Vaikutti Ranskassa tehokkaasti taidehistoriallisten harrastusten elpymiseen. Hänen pääteoksensa on 14-osainen „Histoire des peintres de toutes les écoles" (1849-75). Paitsi sitä hän on m. m. kirjoittanut: „L'oeuvre de Rembrandt" ja „Histoire de la renaissance artistique en Italie". *V. K-i.*

Blanca. 1. Ranskan kuningatar (1187-1252), Kastilian Alfonso IX:n tytär, Ludvik VIII:n puoliso. Poikansa Ludvik IX:n alaikäisyyden aikana B. johti taitavasti hallitusta, samoin myös kuninkaan ollessa onnettomalla ristiretkellään, jolloin hän joutui vangiksi Egyptissä.

2. Ruotsin kuningatar (k. 1363), Namurin kreivin tytär, joutui naimisiin Maunu Eerikinpojan kanssa 1335. Eli onnellisessa avioliitossa; häntä kiitetään viisaudestaan ja kauneudestaan. Vääryydellä, kuten luullaan, syyttivät häntä myöhemmät historioitsijat poikansa Eerik XII:n myrkyttämisestä. — B. on aiheena Edelfeltin tunnetussa taulussa. *G. R.*

Blanchard *[blāšā'r]*, Émile (1819-1900), ransk. eläintieteilijä, professorina „Institut national agronomique"-opistossa, tiedeakatemian jäsen. Tärkeimpiä teoksia: „Histoire naturelle des insectes" (1840), „Zoologie agricole" (1854), „Organisation du règne animal" (1851-1864), „Recherches sur l'organisation des vers" (1854).

Blanchard *[blāšā'r]*, François (1753-1808), ransk. ilmapurjehtija, nousi ensi kerran 1784, teki seuraavana vuonna yhdessä amer. Jefferiesin kanssa ilmapallomatkan Doverista Calais'hen. Sai eräällä ilmamatkallaan halvauksen ja putosi gondolista, kuoli seuraavana vuonna. B. oli ensimäinen laskuvarjostimen käyttäjä.

Blanche *[blāš]* ks. Blanca.

Blanche *[blaŋš]*, August Theodor (1811-68), ruots. kirjailija, opiskeli Upsalassa ja antautui lakitieteelliset opintonsa suoritettuaan virkauralle, mutta harjoitti samalla tuotteliasta kirjailijatointa. Ensi kerran hän esiintyi valtiollisena kirjailijana ja herätti melkoista huomiota, mutta siirtyi sitten kaunokirjalliselle alalle, debyteerasi näytelmänkirjoittajana 1843 („Positivhataren") ja sai suurta suosiota osakseen sekä jatkoi noin 40:llä näytelmällä, joilla kuitenkin on varsin erilainen arvo. Tunnettu on „Ett resande teatersällskap" (1848). B. on myöskin kirjoittanut useita romaaneja ja kertoelmia, joista mainittakoon „Bilder ur verkligheten"; näissä on tunnettu kokoelma „Hyrkuskens berättelser". Ne julkaistiin ensin B:n toimittamassa „Illustrerad tidningissä". Myöhemmin B. otti innolla osaa valtiolliseen elämään.

Blancheerata *[blãš-]* (ransk. *blanchir*), valkaista, pestä.

Blanc manger *[blã mãžē']* (ransk.), „valkea ruoka", oik. kaikenlainen maitoruoka; sittemmin jälkiruokana käytetty kermahyytelö.

Blanco Kap, kaksi nientä Länsi-Afrikassa. ks. Kap B.

Blanco Garcia *[-rþi'a]*, Francisco (s. 1864), esp. kirjallishistorioitsija, munkki, professori, on kirjoittanut „La literatura española en el siglo XIX" (1891-94), joka kyllä on epäkriitillinen teos, mutta ainesvarastonsa vuoksi tärkeä lähdekirja.

Blanka ks. Blanca.

Blankenberghe, rannikolla sijaitseva kalastajakylä ja paljon käytetty kylpypaikka Belgian Länsi-Flanderin maakunnassa, n. 15 km Ostendesta koilliseen. Brugge-Heystin radan varrella. 5,925 as. (1904). Laivanrakennusta.

Blanket *[bläŋkit]* (engl.), villapeite, viltti, „blänketti" (amer. suom.).

Blanketti (< ransk. *blanc* = valkea), kaavio, joka osaksi sisältää painettuja sanoja, osaksi on aiottu käsikirjoituksella täytettäväksi; kaava.

Blanko (esp.), „valkea", täyttämätön paikka esim. vekselissä; b.-valtakirja = avoin v.; b.-vekseli = vekseli, jonka asettaja, siirtäjä tai tunnustaja varustaa nimellään, ennenkuin vekselin summa, päivämäärä j. n. e. on siihen merkitty.

Blank verse *[bläŋk vəəs]* (engl.), silosäe, viisijalkainen jambinen säe, jota on aina 16:nnen vuosis. keskivaiheilta alkaen käytetty engl. draamallisessa runoudessa; päättyy tavallisesti korolliseen tavuun ja on loppusoinnuton. Shakespearen ja hänen aikalaistensa teosten kautta se tuli tunnetuksi ja pääsi käytäntöön muuallakin, varsinkin germaanisten kansojen näytelmäkirjallisuudessa. Suomessa ensi kertoja Kiven „Karkureissa" (1867). *V. T.*

Blanqui *[blãkī']*. 1. Jérôme Adolphe B. (1798-1854), ransk. kansantaloustieteilijä, tuli 1833 professoriksi Pariisiin ja oli vv. 1846-48 kansanedustajana. Matkusti useissa eri maissa, oli taitava kynänkäyttäjä ja luennoitsija. Huomattava on hänen kansantaloustieteen historiansa (1838), ensimäisiä tieteellisiä yrityksiä sillä alalla. *G. R.*

2. Louis Auguste B. (1805-81), edellisen veli, vallankumousmies, antautui jo nuorena politiikkaan, otti osaa kapinoihin ja vallankumouksiin ja tuomittiin sen johdosta useita eri kertoja vankeusrangaistukseen. 1800-luvun keskivälin salaisissa yhdistyksissä, joiden tarkoituksena oli hallituksen ja yhteiskunnan uudelleen muodostaminen, hän oli useimmissa jäsenenä. Oltuaan 1839-48 vankeudessa hän perusti Pariisissa „Tasavaltalaisten keskusseuran", taisteli väliaikaista hallitusta ja kansalliskokousta vastaan ja joutui taaskin 10 vuodeksi vankeuteen. Senjälkeen B. uudelleen vallankumouksellisen kiihotustyön johdosta 1861 tuomittiin vankeuteen 4 vuodeksi, oleskeli sitten v:een 1869 Brysselissä, toimitti Pariisin piirityksen aikana 1870 lehteä „La patrie en danger" (Isänmaa vaarassa), tuomittiin osanotosta kommuunin kapinaan elinkaudeksi vankeuteen, armahdettiin 1879 ja jatkoi yhä kuolemaansa saakka agitatsionityötään, jonka lopullisena päämääränä oli kommunistinen yhteiskuntajärjestys. B:llä, joka oli rehellinen ja omaa etuaan etsimätön yltiöpää, oli joukko innokkaita kannattajia (blanquistit). 1885 julkaistiin kokoelma hänen sosiaalipoliittisia kirjoituksiaan nimellä „Critique sociale". B. on tyypillinen sen vallankumouksellisen suunnan edustaja, joka tahtoo äkillisellä yllätyksellä ja aseellisella kapinalla ottaa haltuunsa valtiovallan voidakseen sitten panna toimeen yhteiskunnan uudistuksen. *(K. B:dt.)*

Blanquisti ks. Blanqui 2.

Blaramberg, Pavel Ivanovitš (s. 1841), ven. säveltäjä, autodidakti; sepittänyt kuoro- ja orkesterikappaleita, pari oopperaa y. m. Moskovan filharmonisen koulun opettaja. *(I. K.)*

Blaseerattu (ransk. *blasé* = tylsistynyt), välinpitämätön, kyllästynyt, velttoutunut.

Blasfemia (kreik. *blasphēmos* = häväiseminen), häväistys, pilkka.

Blason *[blazõ']* (ransk.), vaakuna; myös vaakuna-oppi, heraldiikka; blasoneerata, selittää heraldisesti vaakuna. *G. R.*

Blastoidea, ryhmä fossiilisia meriliiljoja (ks. t.).

Blastophaga grossorum ks. Viikunapistiäinen.

Blastula, blastosphæra, monisoluisten eläinten kehityksessä esiintyvä rakkomainen aste, joka syntyy, kun munasolu on vakoutunut ja vakoutumissolut (blastomeerit) järjestyvät keskessä olevan vakoutumis-ontelon (blastocoel) ympäri yksinkertaiseksi solukerrokseksi, alkiolehdeksi (blastoderma). Blastula ei ole kaikissa eläinluokissa samanlainen, mutta tyypillisessä muodossaan se on yksinkertainen, epitelinkaltaisen solukerroksen muodostama, pallomainen, värekarvojen peittämä tai paljas rakko. *K. M. L.*

Blatta ks. Torakka.

Blaubart (saks., ruots. Blåskägg, ransk. Barbe-Bleue), „Siniparta", satuhenkilö, ritari, joka houkutteli nuoria neitoja puolisoikseen ja ne toisen toisensa jälkeen tappoi, he kun eivät malttaneet olla menemättä kiellettyyn huoneeseen; vihdoin eräs viime hetkessä veljiensä avulla pelastuu ja B. surmataan. Suomalaisillekin on sama satuaihe levinnyt („Jykeä lipas" Salmelaisen saduissa), mutta ritari B. on täällä muuttunut Vetehiseksi.

Blaud'n pillerit *[blōn]*, rautapillereitä, joiden pääaineosana on hiilihappoinen rautaoksiduli.

Niiden alkuperäinen kokoonpano on ransk. lääkärin Blaud'n (1774-1858) keksimä.

Blaustrumpf ks. Blue stocking.

Blavatskij *[-va't-]*, Elena Petrovna, synt. Hahn (1831-91), ven. teosofi ja kirjailijatar. B. herätti jo lapsena omaisissaan huomiota omituisilla sielullisilla taipumuksillaan. Tutkittuaan joitakin vuosia Intiassa ja Tibetissä „salaisia tieteitä" ja matkustettuaan useita vuosia eri maanosissa hän perusti 1875 yhdessä eversti Olcottin kanssa teosofisen seuran, jonka johtavana sieluna hän kuolemaansa saakka oli. Hänellä oli suuret sielunlahjat ja ennen kaikkea luja usko tehtäväänsä ja teosofiaan. Tästä ovat todistuksena hänen kirjoituksensa ja semminkin hänen pääteoksensa „The secret doctrine" (1888), joka on teosofian tärkein kirja ja laajan teosofisen kirjallisuuden ehtymätön lähde.

Blech, Leo (s. 1871), saks. orkesteri- ja oopperasäveltäjä („Das war ich", „Alpenkönig und Menschenfeind"). *I. K.*

Blechnum, kampasaniainen, saniaissuku *Polypodiaceæ*-heimossa. Itiöpesäkkeet erikokoisilla, muita lehtiä korkeammilla ja kapealiuskaisemmilla itiölehdillä. Useimmat lajit troopillisia. Meillä hyvin harvinaisena ainoastaan *B. spicant*, sievimpiä sanajalkaisiamme, jonka 15-30 cm pituiset lehdet ovat syvään ja kapealiuskaisesti parijakoisia.

Blechnum spicant.

Bleekholma, kolme pientä saarta, Pohj.-B., Etelä-B. ja B:n kari Helsingin eteläsataman edustalla. Ensimäisellä on veneveistämö (A. B. Helsingfors Båtvarf), toisella suosittu ulkoravintola „Luoto" („Klippan"), karilla taas on Uudenmaan pursiklubin paviljonki. Saarten länsipuolella on yllämainitun seuran syvä, tilava ja suojattu venesatama. *W. S-m.*

Blefaron ks. Blepharon.

Blehr *[-ĕr]*, Otto Albert (s. 1847), norj. laki- ja valtiomies, toimi ensin sanomalehtimiehenä ja asianajajana, otti 1880-luvun alusta innokkaasti osaa Norjassa silloin heräävään vilkkaaseen valtiolliseen elämään. V. 1882 hänet ensi kerran valittiin Stortingiin, jossa heti tuli olemaan vasemmiston huomattavimpia miehiä. B. oli syyttäjänä Selmerin ministeristöä vastaan nostetussa oikeudenkäynnissä ja otti etevällä tavalla osaa useiden tärkeiden uudistusten, esim. jurylain ja rikoslain perille ajamiseen. 1891-93 hän oli Steenin ensimäisessä ministeristössä valtioministerinä Tukholmassa. Unionikomitean jäsenenä 1895-98 hän oli niitä, jotka vaativat Norjalle omaa ulkomaanasiain hallitusta. Steenin toisessa ministeristössä hän uudelleen oli Norjan edustajana Tukholmassa 1898-1902, jonka jälkeen tuli pääministeriksi. Tässä toimessa ollessaan hän ratkaisevasti vaikutti konsulaattineuvottelujen kulkuun; luopui v. 1903. V:sta 1905 B. on stiftamtmandina Krassa.

Bleibtreu *[bläibtröi]*. 1. Georg B. (1828-92), saks. taistelumaalari, seurasi preussilaisten joukkojen mukana sodassa Tanskaa vastaan 1864, sodassa Itävaltaa vastaan 1866 ja sodassa Ranskaa vastaan 1870 ja on maalannut useita, Saksassa paljon ihailtuja sotakuvia. — 2. Karl B. (s. 1859), saks. kirjailija, edellisen poika, kuohuva, vallankumouksellinen luonne, jonka kirja „Revolution der Literatur" (1886) oli räiskyvä sotahuuto „Nuorimman Saksan" puolesta. Tässä kirjassaan esittämäänsä naturalistista ohjelmaa hän oli toteuttanut m. m. romaanissaan „Grössenwahn". Hänen suuresta tuotannostaan, joka on huomattava varsinkin runsaan, joskin epäkypsän aaterikkauden vuoksi, mainittakoon vielä „Geschichte der englischen Literatur", „Kosmische Lieder" y. m. Viimeksi B. on herättänyt huomiota yksiin aikoihin Tolstoin kanssa tekemällään kiihkeällä hyökkäyksellä Shakespearea vastaan. *V. K-i.*

Bleichröder, berliiniläinen pankkiirihuone, Samuel B:n (k. 1855) perustama 1803; perustajan pojan, Gerson B:n (1822-93) liike kasvoi alallaan huomattavimpien tasalle. Jo 1828 se oli asettautunut läheisiin väleihin Rotschildin pankkiiriliikkeen kanssa, josta oli seurauksena yhteistoiminta. V. 1850 B:llä alkoi olla vaikutusta Preussin rahatalouteen ja 1865 se hankki hallitukselle rahat sotaan Itävaltaa vastaan. Bismarckin aikana liikkeen asema yhä vaurastui. Gerson B:n kuoleman jälkeen jatkavat suvun jäsenet liikettä. Myöskin Suomen valtiolainoja on joskus, esim. 1889, otettu B:n välityksellä.

Blekholmsgrundet, Bleekholman kari ks. Bleekholma.

Blekinge, Ruotsin maakunta ja lääni sen kaakkoiskulmassa, Götanmaassa, 3,015 km² (Ruotsin pienin lääni), 150,000 as. l. 50 km²:llä. Pohj.-osa, „skogsbygden", metsämaa, on luonteeltaan Smålannin ylänkömaan kaltaista. Keskiosa on viljava; täällä on useita pienehköjä vuoria, joilla kasvaa lehtipuita, m. m. pyökkimetsää. Rannikko on tiheästi asuttu ja hyvin viljelty, Etelä-Ruotsin ihanimpia seutuja („Ruotsin puutarha"). Suurta perunain viljelystä polttimoita varten; lohenkalastusta joissa ja tärkeätä rannikko- ja merikalastusta. Kivilouhimoita. — Useat niistä joista, jotka saavat alkunsa Smålannissa, laskevat B:n kautta mereen. B:n kaupunkeja ovat Karlskrona, Karlshamn, Sölvesborg ja Ronneby. B. kuului keskiajalla, ainakin jo 11:nnellä vuosis. Tanskalle, mutta joutui Ruotsille Roskilden rauhassa v. 1658. *W. S-m.*

Blenck, Emil (s. 1832), saks. tilastotieteilijä, tuli 1883 Engelin jälkeen Preussin tilastollisen toimiston päälliköksi. V:sta 1882 lähtien hän on toimittanut kaikki tämän toimiston julkaisut. Hänen huomattavin teoksensa on „Das königl. preussische Statistische Bureau beim Eintritt in sein neuntes Jahrzehnt" (1885) ja sen jatko

„Das königl. preussische Statistische Bureau während der Jahre 1885-1896" (1898).

Blenda, ruots. neito, joka tarinan mukaan Värendin naisten etunenässä voitti heidän maahansa hyökänneen tanskalaisen sotajoukon. Kiitokseksi tästä Värendin naiset muka saivat sen yhtäläisen perintöoikeuden miesten kanssa, mikä tässä maakunnassa oli vallalla ikimuistoisista ajoista asti. Tapausta on koetettu sovittaa erinäisiin Ruotsin ja Tanskan välisiin sotiin 1100- tai 1200-luvulla. *K. G.*

Blenheim ks. Höchstädt.

Blenniidæ, limakalat, piikkieväisten luukalojen osastoon kuuluva kalaheimo, jonka lajit tunnetaan pitkäveteisestä, suomuttomasta tai hienosuomuisesta ruumiistaan ja pitkästä selkäevästään. Ne ovat uimarakottomia. Tähän luetaan esim. merikissan, teistikalan, limakalan ja kivinilkan suvut. *K. M. L.*

Blennorrea ks. Blennorrhagia.

Blennorrhagia l. Blennorrea (kreik. *blenna* = märkä, ja *rhagē* = halkeama, rako), katarri, joka ilmenee märän runsaana erittymisenä limakalvosta, esim. virtsatiehyeen limakalvosta (gonorrea ks. t.), ja gonokokkeihin perustuva silmän sidekalvon tulehdus *(conjunctivitis gonorrhoica).* *(M. O-B.)*

Blepharon (kreik.), silmäluomi. — Blepharitis, luomen (reunan) tulehdus. — Blepharophimosis, taudillisten ilmiöiden synnyttämä silmän raon supistuminen l. ahtaus. — Blepharospasmus, silmäluomen kouristuksen tapainen sulkeutuminen. *(M. O-B.)*

Blesseerata (ransk. *blesser*), haavoittaa; blessyyri, aseen aiheuttama haava.

Blicher, Steen Steensen (1782-1848), tansk. kirjailija ja pappi. Hänen maineensa perustuu novelli- ja runokokoelmaan „E bindstouw", jossa hän lämpöisellä runollisuudella kuvailee Pohjois-Tanskan kansanelämää. Paitsi sitä hän on julkaissut m. m. „Sneklokken", „En landsbydegns dagbog". „Samlede Noveller og Skizzer" (2:nen painos) ilmestyi 1893-94. Tämä Tanskan kirjallisuuden „ensimäinen realisti" on vasta myöhemmin saavuttanut kuuluisuuden. Paitsi kirjailijana B. toimi hartaana kansanystävänä ja herättäjänä. *V. K-i.*

Blicher-Clausen, Jenny (1865-1907), omaa sukua Blicher, tansk. kirjailijatar, papin tytär, kotoisin Jyllannista. Kirjailijauransa hän alkoi 1883 ja julkaisi ensimäiset teoksensa salanimellä John Bentsen. Hänen huomatuimmat teoksensa ovat: runopukuiset kertomukset „En bryllupsreise" (1894), „Violin" (1898) ja sen jatko „Den sidste Hauge" (1903), jossa hän yhtenä päähenkilönä kuvaa suomalaista nuorukaista, novellit „Inga Heine" (1898), „Farbror Frans" (1902), „Kjeld" (1903) ja „Sonja" (1906). B-C:n nykyajan elämää kuvaavat kertomukset ovat laajalle levinneet varsinkin naisten piirissä ja herättäneet suurta suosiota paitsi Tanskassa, myös Ruotsissa ja Suomessa. Hänen kielensä on rikasta ja runollista ja hän koskettelee ihmissielun herkimpiä kieliä, mutta liiallinen sentimentaalisuus ja sairaalloisten tunteiden tulkitseminen painostaa useinkin hänen kynänsä tuotteita. Hänen teoksistaan on suomen kielellä ilmestynyt „Inga Heine" (1903), „Kjeld" (1903), „Setä Frans" (1904), „Sonja" (1906) ja „Veli Giovanni" (1908). *H. S.*

Jenny Blicher-Clausen.

Blind, Karl (1826-1907), saks. kumousmies ja kirjailija, otti 1848-49 innokkaasti osaa Badenissa tapahtuneisiin kapinaliikkeisiin ja lähetettiin Pariisiin hankkimaan Badenin ja Pfalzin vallankumoushallituksille Ranskan tasavallan virallista tunnustusta, mutta vangittiin ja karkoitettiin Ranskasta; asettui ensin Brysseliin ja 1852 Lontooseen, josta käsin piti yhteyttä Garibaldi'n, Mazzini'n ja muiden kumousmiesten kanssa; julkaissut joukon kirjoituksia ja tutkielmia m. m. historian ja politiikan alalta. Hänen pojintimansa Ferdinand (Cohen) teki 1866 murhayrityksen Bismarckia vastaan ja surmasi itsensä vankilassa.

Blindheim ks. Höchstädt.

Blini (ven. *bliny*), tattarijauhoista valmistettuja ohukaisia, joita etup. Venäjällä syödään paaston edellä, laskiaisena.

Blink, Carl, salanimi ks. Granberg, Louise Elisabeth.

Blioch ks. Bloch, Jan.

Blitum, muro, kasvisuku *Chenopodiaceæ*-heimossa. Eroaa savikoista *(Chenopodium)* lopulta punaisten, marjamaisten hedelmäryhmiensä kautta. Ainoa kotimainen laji *B. virgatum* harv. kaduilla, vilj. paikoilla j. n. e.

Blix, Elias (1836-1902), norj. teologi ja orientalisti. Tultuaan teol. kandidaatiksi v. 1866, B. opiskeli ulkomailla, varsinkin Leipzigissä seemiläistä kielitiedettä ja V. T:n eksegetiikkaa. V. 1879 hän nimitettiin heprean kielen ylim. professoriksi Kristiaanian yliopistoon. Kun Sverdrupin ministeristö v. 1884 muodostettiin, tuli B:stä kirkollis- ja opetustoimituskunnan päällikkö, mutta luopui tästä toimesta v. 1888, ryhtyen seuraavana vuonna jälleen hoitamaan yliopistovirkaansa. Lähteneenä talonpoikaiskodista B. oli innokas norjalaisen kansanmurteen harrastaja ja käänsi avustajineen tälle kielelle U. T:n sekä osan Psalmeista. Hän on myös sepittänyt kansankielellä muutamia virsiä, jotka ovat Norjassa hyvin suosittuja. *Ar. H.*

Bliziński *[-i'n-],* Jozef (1827-93), puol. kirjailija, kirjoittanut useita komedioja, joissa taitavasti kuvailee puolalaisen keskisäädyn elämää. Paras niistä on „Pan Damazy" (1877). B. on työskennellyt myöskin puolan kielen tutkimuksen alalla. *J. J. M.*

Blizzard *[blizəd],* pohjoisesta äkkiä tuleva, ankara ja kylmä lumimyrsky Pohj.-Ameriikassa, varsinkin Mississippi-joen länsipuolella. B. on sekä ihmisille että eläimille hyvin vaarallinen ja sen vuoksi peljätty. Texasin valtiossa sanotaan tätä tuulta Northeriksi. *W. S-m.*

Bloch *[blok].* 1. Carl Heinrich B. (1834-90), tansk. taidemaalari. B. maalasi aluksi humoristisia laatu- ja kansankuvia, mutta saatuaan ulkomailla vaikutusta Italian suurmestareista

hän rupesi maalaamaan aatteellisia sekä historiallisia tauluja, joista „Vapautettu Prometheus" ja „Kristian II vankilassa" ovat suurimmat ja vaikuttavimmat. Viime vuosinaan hän työskenteli paljon radeerauksen alalla. *E. R-r.*

2. Oscar Thorvald B. (s. 1847), edellisen veli, tansk. kirurgi, ylilääkärinä kuninkaallisessa Frederikin sairashuoneessa Kööpenhaminassa vuoteen 1904, jolloin tuli professoriksi Kööpenhaminan yliopistoon. B. on varsinkin harrastanut aseptisten keinojen käytäntöön saattamista antiseptisten sijalle. Paitsi useita aikakauskirjakirjoituksia on B. julkaissut kirjan „Kuolemasta" (1903), joka herätti melkoista huomiota.

Bloch, Jan (1836-1902), ven.-puol. finanssipoliittinen kirjailija ja rauhanystävä; tuottaviin teollisuus-, rautatie- ja pankkiyrityksiin osaaottamalla B. hankki itselleen suuren omaisuuden; julkaisi 1875 kirjan „Rautateiden merkitys Venäjän taloudelliselle kehitykselle". Merkillisempi on kuitenkin hänen suuri teoksensa „Tulevaisuuden sota" (saks. „Der Krieg", osittain myös ruotsiksi: „Framtidens krig"), jossa hän ajaa maailmanrauhan asiaa ja jonka sanotaan osaltaan vaikuttaneen siihen, että Nikolai II kutsui kokoon Haagin rauhankongressin. B. on julkaissut muitakin, Puolan ja Venäjän taloudellisia oloja käsitteleviä kirjoituksia.

Bloch, Markus Elieser (1723-1799), saks. kalojentutkija, kirjoittanut suuren, kuvatauluilla varustetun kalateoksen „Allgemeine Naturgeschichte der Fische", 12 osaa (1782-95). *K. M. L.*

Block, Maurice (1816-91), ransk. talous- ja tilastotieteilijä, synt. Berliinissä. B. rupesi Ranskan alamaiseksi ja oli v:een 1862 asti Ranskan tilastollisen keskustoimiston alijohtajana, toimien sen jälkeen yksinomaan kirjailijana. 1880 hän valittiin moraalisten ja poliittisten tieteiden akatemian jäseneksi. B. on julkaissut useita talous- ja valtiotieteellisiä teoksia, varsinkin käytännöllisiä käsikirjoja. Niistä mainittakoon „Les Progrès de la science économique" (1889). Hän oli konservatiivinen vapaakaupanmies ja arvosteli ankarasti ei ainoastaan sosialismia vaan myöskin nykyajan sosiaalipolitiikkaa. Suomeksi on ilmestynyt „Kansantalouden alkuperusteet" (1889). *J. F.*

Blockhus *[-ū-]* (ruots., saks. *Blockhaus*), puulinnoitus.

Blocksberg, usean Saksan vuoren nimi; niillä kansa ennen uskoi noita-akkojen Valpurin-yönä viettävän juhliaan. vrt. Blåkulla.

Bloemfontein *[blūmfontēn]*, Oranje-joen siirtokunnan pääkaupunki, Englannin Etelä-Afrikassa, 30 km Modder-joen eteläpuolella, 1,377 m yl. merenp., n. 12,000 as. B. sijaitsee Port Elizabeth-Pretorian rautatien varrella. Kuiva ilmanala. B. oli ennen buurien vapaan Oranjen tasavallan pääkaupunki. *W. S-m.*

Blois *[bluā']*, Ranskan Loir-et-Cherin departementin pääkaupunki Loire-joen varrella (305 m pitkä silta joen yli), 76 m yl. merenp., 21,496 as. (1901). Kaupungissa on renessanssin-aikuisia rakennuksia; kirjasto, museo, teatteri, piispanistuin ja kauppatuomioistuin. Kuuluisa on Valois-suvun linna, Ranskan kauneimpia muinaismuistoja. Asukkaat harjoittavat puu-, savitavara-, hansikas-, kone-, etikka- y. m. teollisuutta sekä viinin- ja paloviinankauppaa. — Vanhalla- ja keskiajalla B:n nimenä oli Blesæ. V. 1498 se joutui perintönä Ranskan kruunulle. V. 1588 Henrik III piti B:ssa valtiopäivät, joiden kestäessä Guisen herttua Henrik ja hänen veljensä kardinaali Ludvik murhattiin. *W. S-m.*

Blokadi (ransk. *blocus* < *bloc* = möhkäle), saartaminen. Kun vieras valta saartaa jonkun alueen tai paikan, on tällainen asiaintila kansainvälisten määräysten alainen. Puolueettomat vallat eivät saa käydä kauppaa sellaisella alueella ja laiva, joka ei tästä välitä, otetaan kiinni. Pariisin sopimuksen mukaan huhtikuun 16 p:ltä 1856 on blokeeratun sataman edustalla blokeeraava valtio velvollinen pitämään tarpeeksi voimakasta merivoimaa estämässä satamaan pääsyä.

Blokeeraaminen (vrt. Blokadi), saartaminen.

Blokki-kirjat painettiin 1400-luvulla, ennen irtonaisten kirjaintyyppien käytäntöön tuloa, siten, että jokaista sivua varten piirrettiin eri puulaatta („blokki") kuvineen kirjoituksineen. Kiinassa, jossa tuhansia eri merkkejä vaativan sanakirjoituksen tähden irtonaisten tyyppien käytäntö on hankala, on tämä kirjanpainamistapa vieläkin käytännössä. [vrt. Hochegger, „Über die Entstehung und Bedeutung der Blockbücher", Lpz. 1891.] *Y. W.*

Blom, Erik Johan (1817-87), „Sysmän kappalainen" — kuten hän kirjasuomennoksissaan itseään nimittää. Hän oli syntynyt Iisalmessa, tuli maisteriksi 1840, oli ensin koulumiehenä ja loppuikänsä pappina, m. m. Sysmän kappalaisena 1860:stä. Näiden toimien ohella B. suomensi verrattain useita kirjoja. Hänen suorasanaisista suomennoksistaan, joita voidaan pitää koko lailla sujuvina ja onnistuneina, mainittakoot: Lessingin „Emilia Galotti" (Näytelmistö I, 1861) ja „Minna v. Barnhelm" (Näytelmistö III, 1864) sekä Consciencen novelli „Ravintolan isäntä" (Muiden maiden marjoja, 3, 1863); runoteoksista hän on taas — useat vähemmin onnistuneesti — suomentanut Tegnérin „Frithiofin sadun" (1872) ja Runebergin „Hirvenhiihtäjät" (1876) sekä eri runoniekkojen runoja kokoelmaan: „Niitä näitä runouden alalta, ajan huviksi" 1 (Kuopio, 1873). *K. S.*

Blomberg, Karl (1817-64), lahjoittaja, oli syntymäkaupungissaan Naantalissa leipurimestarina. Hän ja hänen puolisonsa Antoinette Karolina B. (1818-58) määräsivät testamentillaan Suomalaisen kirjallisuuden seuralle omaisuutensa, josta siten seuralle 1864 koitui noin 104,000 mk. Näistä varoista kantaa 60,000 mk. „Blombergin rahaston" nimeä ja käytetään sen korot seuran yleisiin tarkoituksiin. *K. S.*

Blommér (o. s. Jansson), Edla Gustava (1817-1904), suom. taiteilijatar, harjoitti ensin omin päin ja sitten helsinkiläisen muotokuvamaalari J. E. Lindhin sekä vihdoin ruotsalaisen maalarin, sittemmin puolisonsa Nils Johan Blommérin (ks. t.) johdolla maalaustaidetta. Miehensä kuoltua hän muutti jälleen Helsinkiin. Hänen taulunsa olivat taideyhdistyksen ensimäisissä näyttelyissä 1847-49 ja kaksi hänen tauluistaan („Kehräävä nainen" ja kirjailijatar S. E. Wacklinin muotokuva) ovat mainitun yhdistyksen kokoelmissa (Ateneumissa). *K. S.*

Blommér, Nils Johan Olsson (1816-53), ruots. maalari, kuvasi pohjoismaisten kansansatujen aiheita romanttiseen henkeen ja hieman kiiltokuvamaiseen tapaan. Muistuttaa hiukan saks. Moritz von Schwindiä. *E. R-r.*

Blomqvist. 1. Aleksander B. (1796-1848), kirjastonhoitaja, tuli ylioppilaaksi 1815, dosentiksi kreikan kirjallisuudessa 1823, apulaiseksi taidehistoriassa sekä yliopiston varakirjastonhoitajaksi 1828 ja professoriksi mainitussa tieteessä 1838; kirjastonhoitajaksi B. tuli Pippingin jälkeen 1845, jolloin kirjasto siirrettiin senaatintalosta uuteen kirjastorakennukseen. Yliopistossa hän oli ensimäinen, joka luennoi kaunotaiteista ja uudemmasta kirjallisuudesta. B. oli Finlands Allmänna Tidningin toimittajana 1826-48. *K. S.*

2. Anna Charlotta Elisabeth B. (1827-1901), edellisen tytär, tyttökoulun johtajatar, syntynyt Helsingissä. B. harjoitti varhemmassa nuoruudessaan maalaustaidetta, mutta antautui sitten opettajatoimeen äitinsä perustamassa yksityisessä tyttökoulussa. V. 1852 koulu joutui Elisabeth B:n ja hänen sisarensa haltuun ja kehittyi vähitellen 4-luokkaiseksi oppilaitokseksi, jossa oli 7-vuotinen oppimäärä. V. 1864 B. nimitettiin Helsingin ruotsalaisen tyttökoulun johtajattareksi, jossa virassa hän toimi ikänsä loppupuolelle asti. Tässä virassa hän muun ohessa pyrki edistämään opettajatar-kasvatusta perustaen aluksi erityisen „opettajatarluokan", josta sitten vähitellen muodostui ruotsalainen jatko-opisto 1886. B. oli tämän laitoksen kasvatusopillisen johtokunnan puheenjohtajana. Otti eron virastaan 1898. [Album utg. af forna elever vid Priv. lärarinneklassen och fortbildningsläroverket 1893.] *O. M-e.*

3. Anton Gabriel B. (1836-1904), edellisen veli, metsänhoitomies ja metsätaloudellinen kirjailija. Tuli yliopp. 1852; valmistuttuaan Tharandtin opistossa Saksissa metsänhoitajaksi B. nimitettiin 1861 Evon metsäopiston lehtoriksi ja 1870 saman opiston johtajaksi, jota virkaa hoiti v:teen 1903. Sai tohtorin arvonimen 1897. — Innostuneena ja ammatistaan huvitettuna opettajana B. antoi aineelleen tavallista syvemmän sisällyksen. Antaen metsänhoito-opin käytännölliselle puolelle täyden arvon B. tahtoi oppilaissaan herättää halua myöskin omintakeiseen tieteelliseen työhön. Itse hän oli tiedemiehenä tunnettu kotimaan rajojen ulkopuolellakin. Pääjulkaisut: „Finlands trädslag i forstligt afseende beskrifna. I. Tallen" (1881), „II. Granen" (1883); „Skogshushållningens nationalekonomi och synpunkter i forstpoliti" (1893) — nämä myös suomennettuina —; „Undersökn. af tjocklekstillväxten hos timmerträd af tall och gran i olika delar af Finland" (1897). Hänen julkaisemattomat muistiinpanonsa ovat tärkeä lähde Suomen metsien historialle. B. teki laajoja ja pitkä-aikaisia opintomatkoja useimpiin Keski-Euroopan maihin, oli jäsenenä monissa valtion komiteoissa ja hoiti kunnallisia luottamustoimia Lammin pitäjässä, jossa Evon opisto sijaitsee. *A. B. H-r.*

Blomstedt. 1. Oskar August Frithiof B. (1833-71), suom. kielentutkija, pedagogi ja kirjailija; vv. 1855-60 aputoimittajana „Suomettaressa", v:sta 1861 Kokkolan yläalkeiskoulun rehtori, v:sta 1864 latinan kielen lehtori Oulun alkeisopistossa; vv. 1865-66 kasvatusopillisella ja kielitieteellisellä tutkimusmatkalla Saksassa, Itävallassa ja Unkarissa; v:sta 1869 Helsingin kansakoulujen tarkastaja sekä suomen ja unkarin kielen dosentti yliopistossa. Kielitieteellisiä julkaisuja: „Suomen verbien *vi* eli *pi* päätteestä tutkimus" (Hels. 1869) ja „Halotti Beszéd ynnä sen johdosta vertailevia tutkimuksia Unkarin, Suomen ja Lapin kielissä" (Hels. 1869); historiallisia tutkielmia ja kuvauksia: „Vältvääpeli Roth'in urotyöt Ruovedellä" („Suomi" 1857), „Kuvaelmia 1808 vuoden sodasta Suomessa" (Hels. 1858), „Kapina Kauhajoella v. 1808" (Turku 1862); kasvatusopillista: „Mietteitä latinan-opetuksesta alkeis-opistossamme, H. G. Porthan'in opetus-tavan johdolla" (Kuopio 1863); suomennoksia: Ciceron „Puheita" (Oulu 1865), Tacituksen „Germania" (Oulu 1865), Sallustiuksen „Jugurtha" (Oulu 1866); Runebergin „Kuoleva sotilas" ja „Soturi-vanhus" (Mansikoita ja Mustikoita I. 1859). *Y. W.*

2. Väinö Alfred B. (s. 1871), suom. taidemaalari, kamreeri A. E. Blomstedtin poika. B. tuli ylioppilaaksi 1888, opiskeli lakitiedettä 1888-91, mutta kävi samaan aikaan Taideyhdistyksen piirustuskoulua Helsingissä ja maalasi G. Berndtsonin johdolla. Suoritettuaan valmistavat lakitieteelliset tutkinnot yliopistossa, B. antautui kokonaan taiteen alalle, opiskeli Pariisissa 1891-92 sekä yleisellä stipendillä 1893-94, harjoittaen maalausta Bouguereaun oppilaana „Académie Julien"issä, sittemmin Paul Gauguin'in johdolla. Tämän jälkeen B. on tehnyt opintomatkoja 1897, 1899, 1900 ja 1908 Ranskaan, Italiaan ja Englantiin. Paitsi muotokuvia (esim. E. Avellanista 1896 ja E. Stenbäckistä 1901) B. on maalannut kuvia kansanelämästä sekä maisemia; hänen aikaisimmat maalauksensa olivat koristeellis-symbolistista laatua. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Nousuveden aika" (1892), „Kalmisto Bourg La Reine" (1894), 3 seinäkuvaa Suomen paviljonkiin Pariisissa (1900) sekä talvimaisemia Turun museossa, Helsingin Ateneumissa ja Aleksanterin museossa Pietarissa. — B. on myöskin tehnyt ansiokasta työtä taideteollisuuden hyväksi valmistamalla kutomamalleja (esim. „Uhraava pakana-ajan suomalainen", 1901 Antellin kokoelmissa (ks. t.) ja „Aatami ja Eeva", 1904) sekä olemalla Suomen käsityönystäväin taiteellisena johtajana 1900-02. Vuodesta 1902 B. on ollut opettajana Taideyhdistyksen piirustuskoulussa. *T. Stz.*

3. Yrjö Oskari B. (s. 1871), arkkitehti, kansatieteilijä, v:sta 1900 piirustuksen, teknillisten käsitöiden ja maantiedon lehtori Jyväskylän seminaarissa. Julkaissut yhdessä arkkitehti Sucksdorffin kanssa teoksen „Karjalaisia rakennuksia ja koristemuotoja. Karelische Gebäude und Ornamente" (1902).

Blomstrand, Christian Wilhelm (1826-97), ruots. kemisti, oli 1862-95 kemian ja mineralogian professorina Lundissa; työskennellyt etenkin elimettömän kemian alalla analysoiden lukuisia sekä skandinaavialaisia että vieraita kivennäisiä. Mainittavin hänen teoksistaan on „Chemie der Jetztzeit", jossa hän on esittänyt mietelmiä ja oppeja erilaisista atomiryhmityksistä. B. on myöskin laajasti selvitellyt elimellisen ke-

mian alalla viime vuosikymmeninä tärkeiksi tulleita metalliammoniakkiyhdistyksiä. *S. V. H.*

Blondel de Néelle *[blōde'l də ne'e'l]*, ransk. trubaduuri 12:nnelta vuosis. Tarun mukaan hän kulki ympäri etsimässä Rikhard Leijonamieltä, kunnes hän vihdoin Duncasteinin linnassa kuuli tämän äänen.

Blondin *[blōdă']*, Charles (1824-97), ransk. nuorallakulkija, oikea nimi oli Jean François Gravelet. B. kulki useita kertoja nuoraa pitkin Niagaran yli, viimeksi 1860.

Blondiini (ransk. *blondine*), vaaleaverinen, -tukkainen (naisesta).

Blondlot *[blōlō']*, Prosper René (s. 1849), ransk. fyysikko, v:sta 1886 luonnontieteellisen tiedekunnan professori Nancyssä, tutkinut etupäässä sähköoppia (Hertzin aaltoja, röntgensäteitä j. n. e.). V. 1902 hän luuli todistaneensa, että röntgen-säteet ovat polarisoituja, mutta tuli sittemmin siihen lopputulokseen, ettei hän ollut työskennellyt röntgen-säteillä, vaan eräänlaisilla uusilla säteillä, joita hän nimitti (Nancyn mukaan) N-säteiksi, ja joiden olemassaolon hän luuli voivansa näyttää toteen sillä, että ne saattaisivat pienen, muutamia m. m. paksun kalsiumsulfidilla päällystetyn fosforisoivan levyn loistamaan kirkkaammin. Sen jälkeen on näitä säteitä paljon tutkittu. Carpentier on luullut voivansa todistaa, että N-säteitä syntyy elintoiminnan kautta ihmisissä ja eläimissä. Saksalaiset ja englantilaiset fyysikot, jotka ovat koettaneet tehdä B:n kokeita, ovat epäonnistuneet, samoin useat ranskalaiset fyysikot ovat asettuneet epäilevälle kannalle N-säteiden olemassa-oloon nähden, kun taas toiset ovat myöntäneet ne kokeilla toteennäytetyiksi. Ranskan tiedeakatemia antoi B:lle 1904 50,000 frangin palkinnon hänen fysikaalisista töistään. *V. V. K. (G. M.)*

Blot-Sven *[-ō-]* („Uhri-Sven"), ruots. kuningas, nostettiin valtaistuimelle pakanallisten svealaisten toimesta kristinuskoa suosivan Inge Vanhan sijaan ja aloitti hallituksensa pakanallisella uhrijuhlalla (siitä nimi); mutta kolmen vuoden perästä palasi Inge ja Sven surmattiin (arvattavasti 1080-luvlla). *K. G.*

Blowitz, Heinrich Stephan Adolf Opper (1825-1903), ransk.-engl. sanomalehtimies, kotoisin Böömistä. Vietti nuoruudessaan kuljeksivaa elämää. Tuli 1874 Timesin vakinaiseksi reportteriksi Pariisiin, jossa saavutti kuuluisuuden verrattomana tiedonhankkijana. Hänen suurin ansionsa oli taito pysyä läheisissä suhteissa merkitsevien henkilöiden kanssa. Hänen muistelonsa, „My memoirs" (1903) herättivät ilmestyessään suurta huomiota. *G. R.*

Bludenz, Itävallan kaupunki Vorarlbergissä Ill-joen ja Arlbergin radan varrella, 5,361 as. 581 m yl. merenp. Kutoma- ja olutteollisuutta; matkailijaliikkeen keskus.

Bludov, Dmitrij Nikolajevitš (1785-1864), ven. valtiomies, tuli diplomaattisella uralla palveltuansa valtiosihteeriksi ja 1839 oikeusministeriksi sekä sen lakikomissionin esimieheksi, joka Speranskin johdolla oli aloittanut lakien yhteenkokoamisen. Myöhemmin B. otti osaa niihin valmistustöihin ja toimenpiteisiin, joilla maaorjuus Venäjällä poistettiin. V. 1861 hän tuli valtaneuvoston presidentiksi ja ministerikomitean puheenjohtajaksi. Suomen asioihin B. on vaikuttanut toimimalla sen venäläiseen malliin suunnitellun Suomen lakien yhteenkokoamis-yrityksen ajajana, johon — nähtävästi B:n alkuunpanosta — 1830- ja 1840-luvuilla ryhdyttiin. Hänen tyttärensä Antonina Dmitrievna B. (1812-91), oli sangen vaikuttava henkilö hovissa, myöhemmällä iällään tunnettu mystillis-uskonnollisesta mielestään; edisti innokkaasti kreikkalais-oikeauskoista propagandaa Itämeren maakunnissa y. m. *K. G.*

Blue books *[blū-buks]* (engl.), „siniset kirjat", niin nimitetään Englannissa niitä asiakirjavihkoja, jotka hallitus esittää parlamentille; nimitys johtuu kansien väristä. *G. R.*

Blue Mountains *[blū mauntinz]* („siniset vuoret"). Kolme vuoriryhmää: 1. Kaakkois-Austraaliassa, Sydneyn kaupungin länsipuolella, kohoaa aina 1,400 m yl. merenp., kultakaivoksia. — 2. Yhdysvalloissa, Pennsylvanian ja New Jerseyn valtioissa; Appalakkeihin (ks. t.) kuuluva. — 3. Yhdysvaltain Oregonin valtiossa, Käärme-joen länsi- ja eteläpuolella, vielä vähän tunnettu, jylhä, aina 2000 m:iin kohoava; sen joki-uomat ovat syvissä cañon-(rotko-)laaksoissa. *W. S-m.*

Blue stocking *[blū stokiŋ]* (engl.), saks. Blaustrumpf, ruots. blåstrumpa, oik. „sinisukka", pilkallinen, kirjoittelevista naisista käytetty nimitys; sanotaan syntyneen 1700-luvun keskivaiheilla Englannissa, missä oli muodostunut eräs kirjallinen piiri, johon sekä miehiä että naisia otti osaa ja jossa joskus oli esiinnytty epämuodikkaissa sinisissä sukissa.

Bluffs *[blöfs]*, penkereittäin kohoavat tertiääriset kukkulat Mississipin alajuoksun varrella ja preerioilla; ne ovat suureksi osaksi lössmuodostumia ja hyvin viljavia. New Orleansista Memphikseen ovat useimmat kaupungit rakennetut tällaisille kukkuloille, jotteivät Mississipin tulvat niitä vahingoittaisi. Bluffsien välissä on maa alavaa, tulville altista. *W. S-m.*

Blum *[-ū-]* suku on Liivinmaalta Suomeen muuttanut aatelissuku, jota ei kuitenkaan ole otettu Suomen eikä Ruotsin ritarihuoneeseen. Johan Blum oli Kaarle XII:n sotureja ja joutui Pultavan tappelun jälkeen vangiksi, mutta karkasi Ruotsiin.

1. Magnus Fredrik B. (1779-1808), soturi, edellä mainitun Johan B:n pojanpoika, palveli 1808-09 vuoden sodan aikana luutnanttina Porin rykmentissä ja taisteli erittäin urhoollisesti Revonlahdella, jossa hän 150 miestä mukanaan hyökkäsi paljoa lukuisamman vihollisen kimppuun ja karkoitti sen 3-tuntisen taistelun jälkeen; kaatui Lapualla. — 2. Mikael Adolf B. (1785-1864), soturi, edellisen veli; oli 1808 vänrikkinä Porin rykmentissä ja osoitti samoin kuin velikin suurta urhoollisuutta. Siikajoella hän joutui miehineen paljoa lukuisamman vihollisjoukon saartamaksi, mutta pelastui rohkealla hyökkäyksellä. Luutnantiksi korotettuna hän taisteli Lapualla, Kauhajoella, Juuttaalla y. m. Rauhan jälkeen B. muutti Ruotsiin, oli mukana Norjan-retkellä 1814 ja kohosi vähitellen everstiksi. Sai 1841 eron sotapalveluksesta ja oli sittemmin posti-inspehtorina Linköpingissä. — B. oli myöskin kirjallisesti sivistynyt mies ja julkaisi sotatieteellisiä kirjoituksia

Runebergin „Kuormarengissä" mainittu „Blume vänrikki" tarkoittaa arvattavasti häntä. *K. O. L.*

Blum, Robert (1807-48), saks. vapaamielinen politikko ja kirjailija. Oltuaan ensin käsityöläisopissa ja puotilaisena hän hankki itselleen sivistystä ja toimi jonkun aikaa kirjailijana Leipzigissä. Vallankumousvuonna 1848 B. esiintyi Saksin demokraattisen puolueen johtajana ja valittiin Frankfurtin parlamenttiin, jossa hän oli vasemmiston johtajia. Syyskuussa 1848 hänet lähetettiin viemään Wienin asukkaille vasemmiston myötätuntoisuusadressia. Mutta kun hän siellä otti osaa kaupungin puolustukseen keisarin sotajoukkoja vastaan, hänet kaupungin antauduttua vangittiin ja ammuttiin. Hänen kuolemansa herätti koko Saksassa suurta katkeruutta ja osanottoa. *(J. F.)*

Blumenbach, Johann Friedrich (1752-1840), saks. luonnontutkija, jolla varsinkin on ansioita vertailevan anatomian („Handbuch der vergleichenden Anatomie und Physiologie", 1804) ja antropologian alalla (teoksia rotujen pääkallomuodoista). B. vaikutti enimmän aikansa Göttingenin yliopistossa, ja hänen ansiokseen luetaan, että vertaileva anatomia sai jalansijaa Saksassa. *K. M. L.*

Blumenthal, Leonhard (1810-1900), kreivi, preussil. kenraali; oli mukana sotaretkellä Tanskaa vastaan 1849. Myöhemmin hän kunnosti itseään sodissa Itävaltaa ja Ranskaa vastaan Preussin kruununprinssin esikunnan päällikkönä. Hänen muistiinpanonsa 1866 ja 1870-71 sodista ilmestyivät hänen kuolemansa jälkeen nimellä „Tagebücher". *G. R.*

Blumner, Martin (1827-1901), saks. kuoro- ja oratorisäveltäjä, „Berliner Singakademie" nimisen kuoron johtaja ja sen historian kirjoittaja (1891). *I. K.*

Bluntschli, Johann Kaspar (1808-81), sveits.-saks. lainoppinut, tuli nuorena miehenä kotikaupunkinsa Zürichin yliopiston professoriksi ja otti paljon osaa Sveitsin politiikkaan. Tyytymättömänä asiain kulkuun hän jätti kotimaansa ja siirtyi ensin professoriksi Müncheniin, sitten Heidelbergiin. B. otti myös osaa Saksan politiikkaan, mutta harjoitti samalla runsasta tieteellistä kirjailijatointa. Hänen pääteoksensa käsittelevät kansainvälistä oikeutta, politiikkaa ja valtio-oikeutta. Niistä on ennen muita mainittava „Allgemeines Staatsrecht" (1852), joka tuotti B:lle eurooppalaisen maineen ja joka on käännetty useille kielille. Yhdessä Braterin kanssa B. julkaisi teoksen „Deutsches Staatswörterbuch".

Bluusi (ransk. *blouse*), väljä, takin asemesta käytetty mekko (esim. merimiehillä), naisen pusero.

Blücher, Gebhard Leberecht von (1742-1819), Wahlstattin ruhtinas, preussil. sotapäällikkö, Saksan vapaussodan kansanomaisin sankari. B. laiminlöi nuorena kokonaan kirjalliset opinnot, mutta harjaantui sitä taitavammaksi urheilijaksi. Jo 14:n vuotiaana hän otti pestin ruotsalaiseen husaarirykmenttiin, oli mukana seitsenvuotisessa sodassa, joutui preussilaisten vangiksi 1760 ja siirtyi s. v. Preussin palvelukseen; sai eron 1772, mutta astui uudelleen sotapalvelukseen majurina, Fredrik Vilhelm II:n hallitessa. Kun sota Ranskaa vastaan syttyi 1792, osoittautui B. oivalliseksi ratsuväenpäälliköksi. V. 1801 hän tuli kenraaliluutnantiksi ja 1803 Münsterin kuvernööriksi. V:n 1806 sodassa, jonka alkamista hän oli innokkaasti puolustanut, täytyi hänen, vihollisten ahdistamana, antautua Ratkaun luona, mutta vapautettiin jo seuraavana vuonna. Kun Tilsitin rauha oli solmittu, sai hän ylikomennon Pommerissa, mistä hän taukoamatta kehotti kuningasta uuteen taisteluun Napoleonia vastaan; erotettiin Napoleonin pyynnöstä päällikkyydestä. Kun Preussi 1813 alkoi taistelun Ranskaa vastaan, B. sai komennettavakseen armeiakunnan; oli sittemmin n. s. Šleesian armeian ylipäällikkönä saavuttaen loistavan Katzbachin voiton. Voitettuaan Marmontin Möckernin luona, hän otti osaa Leipzigin suureen kansain-taisteluun lokak. 1813. Napoleonia vastaan liittoutuneet hallitsijat osoittivat hänelle kaikin tavoin kunnioitustaan ja hän sai sotamarskin arvonimen (venäläiset antoivat hänelle liikanimen „marsalkka Eespäin"). Uuden vuoden päivänä 1814 hän kulki Reinin yli ja ahdisti vaihtelevalla onnella ranskalaisia, kunnes hänen onnistui ratkaisevasti voittaa marsalkka Ney Laonin luona, jolloin tie Pariisiin oli liittoutuneille vapaa. Sodan päätyttyä Fredrik Vilhelm III nimitti B:n Wahlstattin ruhtinaaksi ja lahjoitti hänelle suuria maatiluksia Šleesiasta. Kun sota, Napoleonin palattua Elbansaarelta taasen alkoi 1815, johti B. sitä preussilaisarmeiaa, joka sai tehtäväkseen rauhanrikkojan lannistamisen Belgiassa. Hän hävisi Lignyn taistelussa 16 p:nä kesäk., mutta tulemalla ajoissa Wellingtonin avuksi hän sai aikaan, että Napoleon, Waterloon kuuluisassa taistelussa joutui täydellisesti häviölle. Kun rauha oli solmittu, vetäytyi B. maatiluksilleen. Ominaista B:lle oli hänen reippautensa ja tarmonsa, hänen luja luottamuksensa oikean asian lopulliseen voittoon. Kansa ja sotamiehet jumaloivat häntä, ja hänellä oli verraton taito kannustaa sotamiehet rohkealla sanalla mitä suurimpiin ponnistuksiin. [Blasendorff, „Gebhard Leberecht v. Blücher".] *E. M-a.*

G. L. v. Blücher.

Blüemlisalp (Blümlisalp), Sveitsissä, Bernin alppeihin kuuluva huippu, Jungfraun lounaispuolella; 3,670 m yl. merenp. Siihen kuuluu myös n. s. Weisse Frau 3,661 m.

Blyth *[blaiþ]*, satamakaupunki Itä-Englannin rannikolla, samannimisen joen suussa, Northumberlandin kreivikunnassa, 25,473 as. (1901). Kivihiilien vientiä läheistön kaivoksista (1903 1,5 milj. tonnia) sekä laivaliikettä ja merikalastusta.

Blüthner, Julius Ferdinand (s. 1824), saks. pianotehtailija, avasi 1853 Leipzigissä, aluksi vain kolmella miehellä työskentelevän

pianotehtaan, joka nyt on kehittynyt Keski-Euroopan suurimmaksi (v:n 1905 lopussa oli tehdas valmistanut yht. 69,000 soittokonetta).

Blytt. 1. Mathias Numsen B. (1789-1862), norj. kasvitieteilijä, tuli Kristiaanian yliopiston kasvitieteen professoriksi 1837. B. teki useita tieteellisiä matkoja ja tutki innokkaasti kotimaansa kasvistoa, josta hän myös on laatinut sarjan kirjoituksia. Hän alkoi myös julkaista Norjan kasviota, „Norges Flora", jonka ensimäinen nide ilmestyi 1861. — 2. Axel Gudbrand B. (1843-98), norj. kasvitieteilijä, edellisen poika, tuli Kristiaanian yliopiston ylimääräiseksi professoriksi 1880. Isän kokoelmien ja käsikirjoitusten sekä omien tutkimustensa perustuksella B. jatkoi „Norges Flora"n julkaisemista, josta 2:nen nide ilmestyi 1874, 3:s ja viimeinen 1876. Laajojen retkeilyjen kautta hän oppi tarkemmin kuin kukaan ennen tuntemaan Norjan putkilokasvit ja niiden levenemisen. 1876 hän julkaisi teoksen „Forsøg til en theorie om indvandringen af Norges flora under vexlende regnfulde og tørre tider", joka on herättänyt huomiota kaukana kotimaan rajojen ulkupuolellakin. Muista teoksista mainittakoon „Bidrag til kundskaben om karplanternes udbredelse i Norge" (1876).

Blå, parinkin ruots. ylimyssuvun nimi; kuuluisimmat nimen kantajista ovat: 1. Joar B., joka riimikronikan kertomuksen mukaan johti kuninkaanvaalia 1250, jolloin Birger jaarlin poika Valdemar valittiin kuninkaaksi, ja Birgerille, kun tämä oli päätökseen tyytymätön, mainitaan vastanneen, että uusi vaali kyllä voitaisiin toimittaa ja että silloin „minunkin viittani alta ehkä voidaan kuningas löytää". — 2. Johan Filipinpoika B., joka autettuansa kuningas Maunu Ladonlukkoa voittamaan Valdemarin, 1278 muiden ylimysten kanssa häntä vastaan aloitti n. s. folkungein-kapinan, joka ensin päättyi sovinnontekoon; mutta sitten 1280 kuningas Gälakvistissä vangitutti ja ankaran tutkinnon jälkeen mestautti J. F:n ynnä muutamia hänen sukulaisiansa. — 3. Knut Joninpoika B., edellisen poika, valtakunnan drotseti, otti osaa kapinaan Birger Maununpoikaa vastaan 1319, k. 1347. *K. G.*

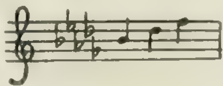
Blåkulla (ruots.), horna, kansanuskon mukaan paholaisen asuinpaikka, jonne noita-akat öisin, varsinkin pääsiäisenä, luudilla juhliin ratsastivat. Varsinkin 1500- ja 1600-luvuilla oli usko B:aan yleinen ja antoi aiheen noitien vainoon ja tuomitsemiseen. vrt. Blocksberg.

Blåskägg *[blōšeg]* ks. Blaubart.

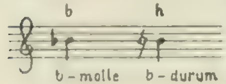
Blåstrumpa ks. Blue stocking.

B. M. *[bīem]* (engl.), lyhennys sanoista *bachelor of medicine,* alin lääkeopillinen opinarvo Englannissa. ks. Bachelor.

B-moll (ransk. *si bémol mineur,* engl. *b flat minor*), sävellaji, jonka perussävelenä on *b* ja perussointuna *b des f.*

B-molle (lat. = „pehmeä b"), keskiajalla käytetty b-sävelen nimitys vastakohtana h:lle, jota sanottiin *b-durum*iksi (lat. = „kova b"). Tämä sävel oli silloin ainoa, jota sallittiin kromaattisesti

muunnettuna merkitä. Myös muinaiskreik. säveljärjestelmässä sävel b esiintyi säännöllisten diatonisten sävelten ohella yhdenarvoisena. *I. K.*

Boa, naisten pitkä, kapea ja irrallinen turkiskaulus.

Boa, jättiläiskäärmeisiin kuuluva suku. *Boa constrictor,* kuningaskäärme, myrkytön 6 m pitkä, pohjaväriltään punertavan harmaa, selässä pitkänomaisia harmaankellertäviä täpliä vinkkuraisessa, tummassa, leveässä pituusjuovassa; päälaessa 3 mustaa pituusjuovaa; kuristaa saaliinsa, verrattain isot imettäväiset, ennenkuin ne nielee; elää puissa kiemurrellen Keski- ja Etelä-Ameriikan metsäseuduissa. *K. M. L.*

Boa constrictor.

Board *[bōəd]* (engl.), oik. „pöytä". Virasto, hallinto: esim. *b. of admiralty,* meripuolustusdepartementti; *b. of agriculture,* maanviljelysdepartementti; *b. of trade,* kauppavirasto. Myöskin: komitea, valiokunta.

Boarder *[bōədə]* (engl.), ruokamies, ruokavieras, „boordari" (amer. suom.).

Boardinghouse *[bōədiŋhaus]* (engl.), pensionaatti, jossa annetaan asunto ja ruoka; merimiesten kortteeripaikka.

Boas, rikas betlehemiläinen maanomistaja, joka nai sukulaisensa Ruthin (Ruth. 2_1 seur.). Hänen ja Ruthin pojasta Obedista polveutui David (Ruth. 4_{17} seur.; Matt. 1_5; Luuk. 3_{32}). *Ar. H.*

Boas, Johan Erik Vesti (s. 1855), tansk. eläintieteilijä „Kgl. veterinær og landbrugshøiskole"n eläint. professori. Julkaissut oppikirjoja, joista „Lærebog i zoologie" (1894) on käännetty saksaksi ja meilläkin käytetty yliopistollisena oppikirjana; on sitäpaitsi sepittänyt erikoisteoksia luurankoisten vertailevasta anatomiasta sekä alempain eläinten systematiikasta ja morfologiasta.

Boaseria (ransk. *boiserie*), koko seinän peittävä paneli.

Bobakki ks. Murmelit.

Bobbinet (engl. *bobbinet* < *bobbin* = sukkula), tylli, reiällinen pitsimäinen puuvillakudos, jota nykyään käytetään aivan yleisesti ikkunaverhoina. Tämä kangas on saanut nimensä niistä pienistä syöstävistä *(bobbin),* joita tämän kutomakoneessa, „bobbinetti-koneessa" on. Koneen keksi Heathcoat v. 1808 ja on se v. 1835 yhdistetty šakardikoneeseen. *E. J. S.*

Boberg, Gustaf Ferdinand (s. 1860), ruots. arkkitehti, ensimäinen joka Ruotsissa ryhtyi uusia aatteita arkkitehtuurissa toteuttamaan. Etevä hän on etenkin ornamenttien sommittelussa, jossa hän on aivan omintakeinen. Hänen rakennuksistaan ansaitsevat huomiota etenkin postitalot Tukholmassa ja Malmössä sekä Tukholman sähkölaitos ja „Rosenbad". *E. S-m.*

Boborykin *[-y'-],* Petr Dmitrijevitš (s. 1836), ven. kirjailija, on tavattomalla tuotteliaisuudella julkaissut m. m. useamman vuoden

kuluessa aikakauskirjassa „Vjestnik Jevropy" varsinkin romaaneja, joissa on kuvaillut kaikkia yhteiskunnan kerroksia. Niiden taiteellinen puoli on kuitenkin verraten heikko. *J. J. M.*

Bobrikov, Nikolai Ivanovitš (1839-1904), ven. kenraali, Suomen kenraalikuvernööri; tuli upseeriksi 1858, yleni nopeasti: 1878 kenraalimajuriksi, 1884 kenraaliluutnantiksi, 1897 jalkaväen kenraaliksi; nimitettiin 1898 Suomen kenraalikuvernööriksi. B:n tehtävänä oli saada aikaan „mitä läheisin yhteys" Suomen ja Venäjän välillä. Tätä ohjelmaa, jonka todellisena tarkoituksena oli maamme venäläistyttäminen ja sen valtiollisen erikoisaseman hävittäminen, hän koetti toteuttaa häikäilemättömyydellä, joka hakee vertaistansa, vähääkään välittämättä Venäjän hallitsijain vakuuttamista Suomen oikeuksista. V. 1899 julkaistiin B:n myötävaikutuksella n. s. helmikuun julistuskirja (ks. t.), jonka tarkoituksena oli tehdä Suomen valtiopäiväin lainsäätämisvalta mitättömäksi; senjälkeen seurasi joukko kuristustoimenpiteitä ja lainrikkomisia yhä yltyvässä sarjassa. Sensuuri kovennettiin äärimmilleen, useita sanomalehtiä lakkautettiin, puhe-, yhdistys- ja kokoontumisvapaus lopetettiin, virkamiesten asema tehtiin epävarmaksi, vastahakoisia virkamiehiä erotettiin, venäläisiä asetettiin tärkeihin virkoihin, poliisille ja santarmilaitokselle annettiin mitä laajimmat valtuudet, inhoittava vakoilujärjestelmä, joka nosti pinnalle yhteiskunnan huonoimmat ainekset, pantiin toimeen, j. n. e. Uusi, ilman säätyjen myötävaikutusta syntynyt „asevelvollisuuslaki" julkaistiin. Suomen oma sotaväki määrättiin hajoitettavaksi 1901, venäjänkieli julistettiin senaatin ja muiden ylimpäin hallintovirastojen viralliseksi kieleksi ja tehtiin oppikoulujen pääaineeksi. Kaikkien näiden toimenpiteiden takana olivat B. sekä silloinen ministerivaltiosihteeri v. Plehve. Sellaiseenkin B:n toimintaan, joka tarkoitti todellista olojen parannusta, esim. tilattoman väestön aseman parantamishankkeisiin, liittyi valtiollisia sivutarkoituksia. Ärtyneenä toimintaansa vastaan nousseesta vastustuksesta B. hankki itselleen 1903 täydellisen diktaattorinvallan, jonka nojalla hän karkoitti maasta useita politillisesti hänelle vastenmielisiä ja epämukavia henkilöitä. Muutamassa vuodessa hänen onnistui saada maamme olot täydellisesti mullistetuiksi ja mielet epätoivoisaan kuohustilaan. Kesäk. 16 p:nä 1904 hänet ampui senaatin talossa nuori virkamies Eugen Schauman (ks. t.).

Bobrinskij, ven. ylimyssuku, polveutuu Aleksei Grigorevitš B:sta, joka oli keisarinna Katariina II:n poika (s. 1762); kreivi ja kenraalimajuri (k. 1813).

Aleksei Aleksandrovitš B. (s. 1852), kreivi, muinaistutkija, keis. muinaistiet. komissionin esimies, suorittanut vuosien kuluessa kaivauksia Smelan ympäristössä Kievin kuvernementissa ja julkaissut niistä laajan teoksen: Kurgany i slutšainyja arheologitšeskija nahodki bliz mestetška Smely, I-III (Piet. 1887-1901). *J. A-io.*

Bobruisk *[-u'-]*, piirikaupunki ja ennen tärkeä linnoitus Länsi-Venäjällä Minskin kuvernementissa, Berezina-joen varrella, 35,177 as. (1907). Kimnaasi; vilja- ja puutavarakauppaa. V. 1812 Napoleon I piiritti sitä menestyksettä. 1902 paloi puolet kaupungista poroksi.

Bobrzynski *[bobži'nski]*, Michal (s. 1849), puolal. historioitsija ja valtiomies, tuli 1877 Krakovan yliopiston professoriksi, 1885 Itävallan parlamentin jäseneksi, 1890 Galitsian koululaitoksen ylimpään johtoon ja 1908 valtiollisen murhan kautta poistuneen kreivi Potockin jälkeen Galitsian käskynhaltijaksi. Paitsi eteviä tutkimuksia Puolan oikeuden historiassa on B. julkaissut suurta huomiota herättäneen Puolan historian (Dzieje Polski), jossa hän erittäin voimakkaalla tavalla osoittaa entisen Puolan valtakunnan heikkouden syyt. *J. J. M.*

Bobul ks. Populi.

Bobäck *[bûbek]*, kylä Espoon-lahden pohjukassa Uudellamaalla, Kirkkonummen pitäjässä. Ennen rannikkoradan rakentamista B:n laituri oli tärkeä höyrylaiva-asema, jonka kautta kesäisin tuotiin kauppatavaroita läheisiin rannikkopitäjiin. Silloin oli täällä myöskin majatalo. B:n pysäkki Helsinki-Karjan radalla, rakennettu senjälkeen kuin kylään ja sen ympäristöön on kohonnut joukko kauniita kesähuviloita.

Bocca (it. mon. bocche). 1. = suu; a bocca chiūsa, suu ummessa, hyräillen, n. s. brumkuoro; käytetään mieskvarteteissa soolo-äänen säestimenä. 2. = sola, joensuu, myös ahdassuinen merenlahti (esim. Bocche di Cattaro, ks. t.).

Boccaccio *[-ka'tšo]*, Giovanni (1313-75), it. kirjailija, synt. Pariisissa, aluksi juristi ja

Giovanni Boccaccio

Bocche di Cattaro.

kauppias, jota toisinaan käytettiin diplomaattisiin tehtäviin, sittemmin etupäässä humanisti. Hänen pääteoksensa on „Decamerone", kokoelma vapaita, elokkaita, mestarillisella kädellä sommiteltuja novelleja, joita eräs Firenzen lähistölle „mustaa surmaa" pakoon vetäytynyt seura herroja ja naisia toisilleen kertoelee, ja joihin aiheet ovat saadut eri tahoilta, kuten suupuheina kulkevista kaskuista, ranskalaisista fabliaux-tarinoista, vanhan ajan kirjailijain teoksista sekä aikaisemmista italialaisista novelleista. Decameronen kertomukset ovat draamallisesti vilkkaita ja ulkokohtaisen selkeitä, tapauksen juoksu niukasti, mutta kirkkaasti esitettyä, kieli puhdasta ja huolestettua, muodostaen antiikkiseen malliin soinnukkaita, kajahtavia periodeja. Kirjallishistoriallisesti nämä Decameronen novellit ovat, paitsi sitä että ne, samaten kuin Danten Divina commedia laskee perustuksen klassilliselle italiankieliselle runoudelle, muodostavat italiankielisen proosan ensimäisen mestariteoksen, myöskin huomattavat siksi, että myöhemmät kirjailijat, alkaen Chaucerista Shakespeare'iin, Lessingiin, Musset'hen asti ovat käyttäneet hänen aiheitaan teoksissaan. Paitsi Decameronea B. on kirjoittanut Troilus ja Cressida tarua käsittelevän „Filostraton", ja samoin antiikkis-aiheisen „Teseiden", päiväkirjan muotoon laaditun rakkausromaanin „Fiammetta", jonka aiheena on runoilijan oma rakkaussuhde napolilaiseen Maria d'Aquinoon, sekä satiirin „Il carbaccio". Sitäpaitsi B. on kirjoittanut sonetteja ja canzoneja. Loppuiällään B. harrasti innokkaasti antiikkisia tutkimuksia, jota harrastusta hänessä varsinkin elähytti läheinen ystävyys Petrarcan kanssa. Hänen humanististen harrastustensa tuloksena on sarja latinaksi kirjoitettuja yleistieteellisiä teoksia, kuten „Genealogiæ deorum", „De claris mulieribus" y. m. Ensimäinen Homeros-käännös on B:n aiheuttama. Viime vuotensa B. omisti hartaasti ihailemansa Danten Divina commedian tutkimuksille, pitäen luentoja Firenzessä Dantesta sekä kirjoittaen pienen elämäkerran hänestä ja selityksiä hänen Divina commediaansa. [Körtig, „Boccaccio" (1880).] *V. K-i.*

Boccaccion asunto.

Boccardo *[-a'-]*, Girolamo (1829-1904), it. taloustieteilijä, historioitsija ja politikko, toimi kauan syntymäkaupunkinsa Genovan yliopiston professorina ja oli sitä paitsi senaattori ja „valtioneuvoston" jäsen. B. oli harvinaisen etevä stilisti ja hänen hyvin kirjoitettu taloustieteellinen käsikirjansa „Trattato teorico-pratico di economia politica" (1853) on tuntuvasti vaikuttanut kansantaloudellisten opintojen elpymiseen Italiassa. V:sta 1874 B. julkaisi arvokasta kokoelmaa „Biblioteca dell' economista". Teoreettisen kantansa puolesta hän häilyi liberalismin ja sosialismin välillä.

Bocca Tigris (kiin. Humönn, suom. „tiikerin nielu"), Kanton-joen 4 km leveä suu Kiinassa. Tämän sisäosassa sijaitsee Tiikerinsaari, jolle Kantonin kaupunki on rakennettu. Lujia linnoituksia. B. T. johtaa syvään ja leveään merenlahteen, jonka länsipuolella on Macao ja itäpuolella Hongkong. *W. S-m.*

Bocche di Cattaro *[bokke]*, Cattaron-lahti, syvälle mantereeseen pistävä, kaunis, vuonontapainen Adrian-meren lahti Dalmatsian eteläisimmässä osassa; sen pohjukassa on Cattaron kaupunki. B:n seudut ovat Euroopan saderikkaimpia (vuotuinen sademäärä 4,500 mm.). (ks. ylempänä olevaa kuvaa.)

Boccherini *[bokkerīni]*, Luigi (1743-1805), it. sellonsoittaja ja kamarimusiikin säveltäjä; asettui Madridiin 1769, sävelsi Espanjan ja Preussin hoveille, mutta vietti köyhyydessä loppuikänsä. Hänen tyylinsä käy Stamitzin uurtamaa uraa, ja siten hän kuuluu Haydnin edeltäjiin. *I. K.*

Boccia *[botša]* (it.), „pallo", it. pallopeli, jossa kentälle heitettyä palloa koetetaan muilla palloilla tavoitella.

Bochum, kaupunki Preussissa, Westfalenin maakunnassa, 118,455 as. (1905), joista n. 57,000 protestantteja ja 60,000 katolilaisia sekä 1,000 juutalaisia. Westfalenin teollisuuden pääpaikkoja; suuria teräsvalimoita (vuotuinen tuotanto 47,5 milj. mk:n arvoinen). Hiilikaivoksia. *W. S-m.*

Bock, Carl Alfred (s. 1849), norj. luonnontutkija ja retkeilijä, synt. Kööpenhaminassa. Matkusti vuos. 1878-79 Sumatrassa, Jaavassa ja Borneossa ja 1881 Siamissa ja Lao-kansojen alueella. B. oli sen jälkeen ruots.-norjalaisena varakonsulina, myöh. kenraalikonsulina Šanghaissa. Kirjoittanut useita teoksia: „Matka Itä- ja Etelä-Borneossa" (hollannink.), „Borneon ihmissyöjien luona" (käännetty monelle kielelle), „Temppelejä ja elefantteja" y. m. Hankkinut suuria kokoelmia, joista suurin osa on Lontoossa. *W. S-m.*

Bock (Tragus), Hieronymus (1498-1554), saks. kasvitieteilijä, lääkäri ja protest. jumaluusoppinut. On yksi n. s. „kasvitieteen isistä". Pääteos „New Kreutterbuch" (1539, 8:s pain. 1630). vrt. Kasvitieteen historia.

Bockbier *[-bīr]* (saks.), väkevä ja imelä olutlaji, joka on saanut nimensä Preussin kaupungista: Einbeck.

Bocken ks. Pukki.

Bockold (Bockhold, Bockolt), Johann, saks. kasteenkertoja. ks. Juhana Leydeniläinen.

Bocskay, István *[botškai ištvān]* (1557-1606), Siebenbürgenin ruhtinas, asettui 1604, kun keisari Rudolf II ryhtyi Unkarin protestantteja vainoamaan, kapinan etunenään, ja valittiin 1605 Siebenbürgenin ja Unkarin ruhtinaaksi; Turkin sulttaani Ahmed I antoi hänelle kuninkaanarvon, jota B. kuitenkaan ei ottanut vastaan koska taisteli vapauden puolesta eikä omien etujensa vuoksi. Wienin rauhanteossa 1606, jossa perustuslait uudelleen vahvistettiin sekä protestanttien uskonnonharjoitusvapaus vakuutettiin, keisarinkin täytyi tunnustaa hänet Siebenbürgenin ruhtinaaksi. B. kuoli äkkiä jo 29 p. jouluk. samana vuonna, kuten arveltiin, kanslerinsa myrkyttämänä. Wienin rauhanteon aikaansaajana B. on Unkarin historian huomattavimpia henkilöitä.

Bod, Péter (1712-69), unk. reform. pappi, kirkko- ja kirjallisuushistorioitsija; hänen monilukuisista julkaisuistaan mainittakoon vain: „Magyar Athenás" (1767), joka sisältää 485 unk. kirjailijan elämäkerrat (aakkoisjärjestyksessä), sekä „Historia Hungarorum Ecclesiastica, inde ab exordio Novi Testamenti ad nostra usque tempora", joka vasta nykyään, Leydenin professorin E. W. L. Rauwenhoffin (ja hänen kuoltuaan prof. J. F. Prinsin) toimesta on päässyt julkisuuteen (I-III, 1888-99). B:n jälkeenjättämistä tärkeistä käsikirjoituksista mainittakoon vain latinaksi kirjoitettu esitys „székely-unkarilaisten maasta". *Y. W.*

Bodan, uhrilähde Lemböten kylässä Lemlannissa.

Bode, Johann Elert (1747-1826), saks. tähtitieteilijä, oli Berliinin observatorin johtaja ja laajan kirjailijatoimensa kautta tähtitieteen pääedustaja maassaan. Hänen tähtikarttansa, missä oli merkitty 12,000 ennen tuntematonta tähteä, on nyt vanhentunut, mutta hänen „johdatuksensa tähtitaivaan tuntemiseen" saavutti laajan levenemisen. B:n perustama on myös arvokas Berliinin tähtitieteellinen vuosikirja. Titiuksen lakia hän käsitteli niin paljon, että sitä sanotaan myös B:n laiksi. *(V. V. K.)*

Bode, Wilhelm (s. 1845), saks. taidehistorioitsija, alkuaan assistentti, sittemmin taulukokoelman johtaja Berliinin museossa. Hänen hieno taideaistinsa samoinkuin hänen tarkka tietopuolinen tuntemuksensa tekevät hänestä varsin huomattavan taidehistorioitsijan, jonka tutkimukset etupäässä ovat koskeneet keskiaikaista ja renessanssiajan kuvanveistotaidetta Italiassa sekä alankomaalaista maalausta. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Studien zur Geschichte der holländischen Malerei", „Italienische Bildhauer der Renaissance", „Rembrandt" 6 nid., „Florentiner Bildhauer der Renaissance", „Rembrandt und seine Zeitgenossen". — Berliinin museon taulukokoelman johtajana (v:sta 1890) B. on vaikuttanut tämän kokoelman varttumiseen monipuoliseksi ja taidehistoriallisesti arvokkaaksi. *V. K-i.*

Bodega (esp.), viinikellari, viininanniskelupaikka.

Bodelschwingh, Friedrich von (s. 1831), saks. filantrooppi, toimi ensin pappina Pariisissa, sitten Westfalenissa 1864-72 ollen sen ohessa sotapappina vuosien 1864, 1866 ja 1870-71 sodissa; tuli 1873 Bielefeldissä olevan Bethel nimisen kaatuvatautisten sairaalan sielunhoitajaksi; on siitä lähtien harjoittanut suureumoiseksi suunniteltua pelastustoimintaa, jonka tarkoituksena on palauttaa yhteiskunnalle ne lukuisat rappiolle joutuneet henkilöt, jotka kodittomina kiertävät maailmaa, totuttamalla heidät työhön ja kuriin ja kasvattamalla heissä velvollisuudentuntoa. Tässä tarkoituksessa hän perusti 1882 Saksan ensimäisen työväensiirtolan (Wilhelmsdorf, lähellä Bielefeldiä). [Siebold, „Geschichte und Beschreibung der Anstalten Bethel, Sarepta" etc.]

Boden, luja linnoitus Pohj.-Ruotsissa, pohjoisen pääradan ja Ofoten-radan risteyksessä, lähellä Luulajan-joen itärantaa, n. 35 km Pohjanlahdesta (Luulajasta) ja n. 110 km Suomen rajalta. Rakennettu rajalinnoitukseksi Suomea (Venäjää) vastaan, senjälkeen kuin Tornion rata valmistui. Linnoituksen sekä strateginen että taktillinen asema on erittäin edullinen. B:n kohdalla Luulajan-joen yli vievää siltaa suojelevat vahvat siltavarustukset ja linnoituksen ympäri on rakennettu useita pikkulinnoituksia *(fort)*. Nämät ovat paikoittain poratut vuoreen, niitten tykit ovat panssaritorneissa. Linnoituksen arveltiin alussa maksavan n. 9 milj. kruunua, mutta tähänastiset kustannukset ovat nousseet n. 17 milj. kruunuun. Linnan varusväelle on raken-

nettu suuria kasarmeja. Varusväkeen kuuluu rauhan aikana jalkaväkirykmentti, 6 komppaniaa linnatykkiväkeä ja 4 insinöörikomppaniaa. Tämän lisäksi tulee 3 kenttätykistö- ja 2 kenttähaupitsipatteria sekä ilmapallo- ja valonheittäjäosastot. *W. S-m.*

Bodenbach, kaupunki Böömissä Elben varrella, 137 m yl. merenp.; n. 10,000 as., etupäässä saksalaisia. Tärkeä Dresden-Praag-Wienin radan liikekohta. B:n päätullikamareissa vallitsee vilkas liike. Suuri joukko tehtaita.

Boden-järvi *[-ō-]* (lat. *Lacus brigantinus*, ransk. Lac de Constance), järvi Saksan, Sveitsin ja Itävallan välissä, Alppien pohjoispuolella, 395 m yl. merenp. Suurin leveys 13,5 km, pituus 69 km, pinta-ala 538,5 km². Keskimääräinen syvyys 90 m, suurin 252 m. B:n läpi virtaa Rein-joki. Kesäkuusta vesi nousee 2,5-4 m yli matalimman veden korkeuden; elokuussa vedenpinta alkaa taas laskea. Omituinen „ruhss"-ilmiö saattaa veden nousemaan ilman huomattavaa syytä; samoin saavat „föhn"-tuulet veden kovaan liikkeeseen. Järvi on harvoin kokonaan jäässä. Lännessä Meersburgin luona B. jakaantuu kahteen osaan, Überlinger- (Bodmer) ja Untern- (Ala-) eli Zeller-järveen. Järven ajatellaan syntyneen joko jäänuurtamisen tahi vedenuurtamisen ja siirrosten yhteisvaikutuksesta. — Suuri laivaliike, höyrylaivat, höyrylautat ja n. s. trajektilautat välittävät liikettä satamakaupungeista (Lindau, Friedrichshafen, Rorschach, Konstanz y. m.), joihin eri suunnilta tulevat rautatiet päättyvät. Tuottavata säkiän, forellin ja ankeriaan kalastusta. B:ä ympäröivät vuoret kaikilta puolin. Jokien suissa on hedelmällisiä laaksotasankoja. Järvestä on löydetty vanhoja paalurakennuksia. *W. S-m.*

Bodenstedt *[bōdənštet]*, Friedrich Martin von (1819-92), saks. runoilija, professori, teatterin johtaja. Eli vv. 1841-47 Venäjällä, Kaukaasiassa ja Armeeniassa, tuli senjälkeen 1854 slaavilaisten kielten professoriksi Müncheniin, siirtyen 1858 muinais-engl. kirjallisuuden professoriksi. Vv. 1866-69 hän oli Meiningenin hoviteatterin johtajana. Hänen kirjavasta, joskin ei perin alkuperäisestä tuotannostaan, johon sisältyy draamoja, kertomuksia, runoja, kertovaisia runoelmia, kirjallishistoriallisia esityksiä, matkakuvaelmia, runsas määrä käännöksiä venäläisestä ja Shakespearen aikuisesta englantilaisesta kirjallisuudesta, mainittakoon suurta suosiota saavuttanut „Lieder des Mirza Schaffy" (1851). Venäjän (ja Kaukaasian) oloista hän julkaisi useampia teoksia, esim. „Russische Fragmente" (2 os., 1862). *V. K-i.*

Bodenstein *[bōdənštäin]*, Andreas ks. Karlstadt.

Bodin *[bodā']*, Jean (1530[?]-96), ransk. lainoppinut ja kirjailija, synt. Angers'issa, k. Laon'issa, kuului maltillisiin katolilaisiin, jotka koettivat lieventää uskonnonsotien katkeruutta, oli Kaarle IX:n ja Henrik III:n suosiossa, yhtyi sitten Henrik IV:een, kun tämä sovitti riehuvat kansalaissodat toteuttamalla uskonnollisen suvaitsevaisuuden. B:n tieteellinen pääteos „De la république" (1576) kannattaa valtio-opissa historiallista ja realistista katsantotapaa vastoin haaveellisia valtio-ihanteiden luonnoksia. B. ei myönnä ehdotonta etusijaa yhdellekään valtiomuodolle; yksi kaava ei sovellu kaikkialle, vaan valtiomuodon pitää mukautua kunkin kansan luonteeseen ja omituisiin oloihin. Kuitenkin hän enimmin suosii vahvaa, melkein yksinvaltaista, valistunutta kuninkuutta, vastustaen feodaalista, hajoittavaa aatelisvaltaa. Merkillisessä teoksessaan „Colloquium heptaplomeres", joka painettiin täydellisenä vasta 1857, B. panee 7 henkilöä, jotka edustavat eri uskontoja ja uskonnonfilosofisia mielipiteitä, keskustelemaan uskonnollisista kysymyksistä erittäin suvaitsevasti ja vapaamielisesti; lopputulos on, että jokainen uskonnollinen vakaumus ansaitsee kunnioitusta, kun se vain yhtyy todelliseen hurskauteen eikä loukkaa siveellisyyttä eikä valtionjärjestystä. Kirjassaan „Démonomanie" (1580) B. osoittaa synkkää taikauskoa puolustaessaan noidanvainoja. Hän julkaisi myöskin „Methodus ad facilem historiarum cognitionem" (1566) y. m. [Baudrillart, „J. B. et son temps", 1853.] *A. Gr.*

Bodio, Luigi (s. 1840), it. tilastotieteilijä, toimi ensin taloustieteen professorina Livornossa, Milanossa ja Venetsiassa, oli 1872-1901 Italian tilastollisen toimiston päällikkönä; nimitettiin 1901 komissaariksi valvomaan maastamuuttoa; hänen alkuunpanostaan syntyi „Institut international de statistique", jonka pääsihteeriksi tuli 1885 ja jonka „Bulletin"ia on julkaissut v:sta 1886. B. on perinpohjin uudistanut Italian tilaston; julkaissut m. m. „Dei rapporti della statistica coll' economia politica e colle altre scienze affini" (1869), „Statistique internationale des caisses d'épargne" (1876).

Bodisko *[-i'-]*, Jakov Andrejevitš (s. 1794, k. ?), ven. soturi, tykistöneversti, oli nuorena ottanut osaa venäläisten sotaretkeen Napoleonia vastaan. V. 1854 hän oli Bomarsundin (ks. t.) linnoituksen komentajana, kun englantilaiset ja ranskalaiset sitä piirittivät. B. täytti silloin tehtävänsä rehellisesti, mutta ei osoittanut mitään erikoista kykyä. Linnan antaumuksen jälkeen hänet vietiin vankina Evreux'hön Ranskaan. *K. G.*

Bodjanskij *[-a'-]*, Osip Maksimovitš (1808-77), ven. historian ja kirjallisuuden tutkija, tuli, oltuaan pitkällä opintomatkalla slaavilaisissa maissa, v. 1842 slaavilaisten kansain historian ja slaavilaisten kielten professoriksi Moskovan yliopistoon. „Moskovan kirjallisuus- ja muinaismuistoseuran" sihteerinä hän on sen vuosikirjassa „Tštenija" julkaissut lukuisia Venäjän ja muiden slaavilaisten maiden historialle tärkeitä asiakirjoja ja tutkimuksia. Kun hän näiden joukossa julkaisi myöskin englantilaisen Fletcherin 16:nnella vuosis. tekemän kuvauksen matkastaan Moskovan valtakuntaan, erotettiin hänet 1848 hallinnollista tietä mainitun seuran sihteerin toimesta ja hänelle tarjottiin professorin paikka Kasaanissa, mutta kun B. kieltäytyi siirtymästä tänne, erotettiin hänet kokonaan virastaan. Vuoden perästä hän kuitenkin sai takaisin paikkansa Moskovassa. *J. J. M.*

Bodley *[bodli]*, Sir Thomas (1545-1613), engl. valtiomies ja oppinut, laajensi tuntuvasti kuuluisaa Oxfordin yliopistonkirjastoa, joka hänestä sai nimen Bodleiana.

Bodmer, Johann Jakob (1698-1783), sveits.-saks. kirjailija, joka, oltuaan alkuaan lä-

hellä Gottschedin esteettistä kantaa, vähitellen kehittyi hänen kiivaaksi vastustajakseen. Ystävänsä Breitingerin kanssa hän ajoi Gottschedin edustaman ranskalaisen suunnan vastapainoksi englantilaisen makusuunnan asiaa, käänsi 1732 Miltonin „Kadotetun paratiisin", sekä ylisti Breitingerin kanssa yhdessä julkaisemissaan esteettisissä kirjoituksissa „Von dem Wunderbaren in der Poesie", „Kritische Betrachtungen" y. m., Homerosta, Shakespearea ja Miltonia. Yleensä he edustivat Gottschediin nähden syvempää, inhimillisesti todempaa taidekäsitystä, vaikka B. myöhemmin esiintyi kylläkin ahdasmielisenä Lessingiin ja Goetheen nähden. B. on julkaissut myöskin raamatullisen runoelmän „Die Noachide", sekä harrasti keskiaikaista saksalaista runoutta, julkaisten Nibelungen-laulujen toisen osan sekä kokoelman „minne"-lauluja, n. s. Manessen käsikirjoituksen. *V. K-i.*

Bodmeria (saks. *bodmerei*, engl. *bottomry*) ks. Merilaina.

Bodvar Bjarke, tarinan mukaan kuningas Rolf Krakin (ks. t.) paras soturi, Norjasta kotoisin. Tappoi erään hirviön, joka aina joulun aikana ahdisti kuninkaan hovia. Kaatui yhdessä kuninkaansa kanssa, ensin karhun haahmossa aikaansaatuansa suurta häviötä vihollisille (*bjarke* merkitsee pikku karhua). Muutamat piirteet B:n tarinassa muistuttavat Beowulfia (ks. t.). *K. G.*

Bodö *[bū-]*, Norjan Nordlandin amtin kauppakaupunki, 4,827 as. (1900). Sijaitsee Salt-vuonon lounaaseen pistävällä alavalla ja suoperäisellä niemellä. B. on eteläisin Norjan napapiirin pohj.-puolella sijaitsevista kaupungeista. Keskiyönaurinko näkyy täällä yli kuukauden (kesäk.-heinäk.) ja pimeä aika kestää n. 14 päivää (joulukuussa). — V. 1816 B. sai kaupunginoikeudet, mutta vasta viimeisinä vuosina se on huomattavammin vaurastunut, etupäässä sillinkalastuksen johdosta, jota kesäisin harjoitetaan sen edustalla. Sataman suojaamiseksi on rakennettu suuri aallonmurtaja. B:ssä on kouluja, useita pankkeja, sairashuone ja kalastusmuseo. Vientitavarana etenkin kalat, sekä kuivatut että suolatut.

Boë, Franz de la, lääkeopillinen kirjailija. ks. Sylvius.

Boehmeria ks. Ramie.

Boëllmann, Léon (1862-97), ransk. urkuri ja säveltäjä; on säveltänyt orkesteri-, urku- ja kamarimusiikkiteoksia. Kuoli Pariisin S:t Vincent-de-Paulin kirkon urkurina. *I. K.*

Boer, mon. boers *[būrs]* ks. Buurit.

Boerhaave *[būrhāfe]*, Hermann (1668-1738), alankom. lääkäri. Opiskeltuaan ensin jumaluustiedettä ja matematiikkaa antautui hän 1693 kokonaan lääketieteen alalle ja tuli 1709 teoreettisen lääketieteen, sittemmin myöskin kasvitieteen ja kemian professoriksi synnyinkaupunkiinsa Leideniin. Ajalla, jolloin koetettiin perustaa kaikki lääketieteellinen tieto ja taito kemian ja fysiikan pohjalle, esiintyi B. vaatien arvonantoa kaikille kokemus- ja havaintotieteille lääketieteen edistäjinä. B. oli 17:nnen vuosisadan kuuluisin lääkäri ja hänen lääkäri- ja opettaja-ansioidensa perustuksella saavutti Leiden maailmanmaineen lääketieteellisenä opinahjona. *(M. O-B.)*

Boethius *[-ē'-]*, Anicius Manlius Severinus (n. 480-524), roomal. valtiomies, filosofi ja musiikkikirjailija, oli ylhäinen virkamies Roomassa kuningas Teodorik Suuren aikana; häntä syytettiin sitten aiheettomasti petollisista neuvotteluista Konstantinopolin hovin kanssa, pantiin Teodorikin käskystä ankaraan vankeuteen ja mestattiin. Vankilassa B. kirjoitti kuuluisimman teoksensa „De consolatione philosophiæ" (Filosofian antama lohdutus). Tämä vähäinen, jalohenkinen ja puhdaskielinen kirja, jota keskiaikana ja uuden ajan alussa hyvin paljon luettiin ja ihailtiin, nojautuu kokonaan muinaiskreikkalaisten filosofein aatteisiin eikä sentähden puolestaan anna tukea sille tiedonannolle, että B. oli kristitty. Hänen nimellään on myöskin säilynyt uskonopillisia kristillisiä kirjoitelmia, mutta niiden alkuperäisyys on kiistanalainen. Jos B. lieneekin ollut kristitty, niinkuin roomalaiset siihen aikaan yleensä olivat, ei hän kumminkaan kuollut marttyyrina katolisen uskonsa puolesta, kuten aikoinaan oletettiin, vaan pikemmin „viimeisenä roomalaisena". B. on kirjoittanut useita filosofisia ja matemaattisia teoksia, jotka ovat vanhempien teosten — Aristoteleen, uusplatonilaisten y. m. — mukailuja, sekä musiikkiopin „De musica", joka oli keskiajalla suuresti levinnyt ja joka sentähden, että sitä väärinkäsitettiin, lienee paljon vaikuttanut keskiaikaisten musiikkiteoriojen sekavuuteen. Erehdyttävä on se luulo, että B. olisi pannut käytäntöön latinaisen kirjainnuottikirjoituksen kreikkalaisen sijaan. *A. Gr. & I. K.*

Boëthius *[buē'tsius]*, ruots. suku, jonka vanhin tunnettu jäsen on pappi Anders Ångermanlannissa 1500-luvulla.

1. Jakob B. (1647-1718), pappi. Opiskeltuaan Vesteråsissa ja Upsalassa, hän antautui koulualalle, ollen v:sta 1688 Vesteråsin kymnaasin rehtorina. Mutta kun B. joutui tuomiokapitulin kanssa riitaisuuksiin ja kun hänen siirtymisensä muualle oli suotava, hän nimitettiin rovastiksi ja kirkkoherraksi Moraan. Täältä hän 1697 lähetti kuninkaalle ja arkkipiispalle kirjelmät, joissa hän m. m. moitti 1686 v:n kirkkojärjestyksessä tavattavaa yksinvaltaisuutta ja 1693 v:n valtiopäiväin päätöstä. Tämän vuoksi B. vangittiin ja tuomittiin kuolemaan, mutta sittemmin muutettiin mainittu tuomio elinkautiseksi vankeudeksi, jonka hän suoritti aika ajoin Pähkinälinnassa, Viipurissa ja Tukholmassa. Hän pääsi 1710 vapaaksi ja asui viimeiset ikävuotensa maatilallaan Västerkvarnissa Kolbäckin pitäjässä.

2. Daniel B. (1751-1810), filosofi, ed. pojanpojan poika, tuli 1765 ylioppilaaksi ja 1773 fil. maist. Upsalassa sekä 1783 käytännöllisen filosofian professoriksi. Aluksi hän kannatti Locken aatteita, mutta tutustuttuaan Kantin filosofiaan hän antautui siihen suurella harrastuksella. Kuitenkaan B. ei voinut hyväksyä Kantin oppia siveellisyydestä enemmän kuin Fichten ja Kantin kostoteoriaa rikosoikeudessa. Hänen n. s. uskonnollis-siveellistä maailmankatsomustaan seurasivat ja kehittivät sittemmin Höjer, Biberg, Geijer ja Boström. B. on julkaissut useita teoksia.

3. Simon Johannes B. (s. 1850), historioitsija ja politikko, tuli ylioppilaaksi Upsa-

lassa 1869, fil. lis. 1875, historian dosentiksi 1877, ylim. professoriksi Upsalaan 1889 ja valtiotieteen professoriksi 1901. Hänen kirjallinen toimintansa on sangen huomattava; hänen teoksistaan ja tutkielmistaan mainittakoon m. m. seuraavat: „Om svenska högadeln under konung Sigismunds regering I" (1877), „Den franska revolutionen, dess orsaker och inre historia 1789-1799" (1887), „Hertig Karls och svenska riksrådets samregering 1594-96" (1884-86), „Några anmärkningar om uppkomsten och karaktären af frihetstidens författning" (1891). B. on ollut toisen kamarin merkkimiehiä istuntokausina 1891-1902. *K. S.*

Boethos *[-ē-]*, kreik. vaskenvalaja, kotoisin Khalkedonista, eli 3-2:lla vuosis. e. Kr.; hänen teoksistaan oli kuuluisin „hanhea kuristava poika". *E. R-n.*

Boëtius ks. Boëthius.

Boëtius Murenius l. Muur (k. 1669), Ahvenanmaan piirin rovasti. B. oli kotoisin Vestmanlannista, mutta nähtävästi piispa Rothoviuksen toimesta tuli 1628 Suomeen ja pääsi 1630 Turun lukion matematiikan lehtoriksi. Hän oli sitten 1636-69 Saltvikin kirkkoherrana ja piirinrovastina, jossa viimemainitussa toimessa hän sai koko Ahvenanmaan kirkollisesti parhaiten järjestetyksi alueeksi koko Suomessa. Siten lukutaito tuli siellä yleiseksi, Saltvikiin perustettiin 1639 „pedagogia" ja Föglön Gloskärin saarelle spitaalisairaala 1651. B:n tarkastuspöytäkirja (julk. Boëthius Murenius' Acta visitatoria, Suomen kirkkohistor. seuran toimituksia VI, 1905-08) sisältää paljon 1600-lukua koskevaa sivistyshistoriallista ainehistoa. [Väinö Perälä, „Boëtius Murenius j. n. e." (Historiallinen aikakauskirja 1907, siv. 213-221).] *K. S.*

Bog, kaikille slaavilaisille kielille yhteinen sana, merkitsee jumalaa. Se on nähtävästi jo historiantakaisena aikana lainattu jostakin iraanilaisesta kielestä. Kaikki muut indoeurooppalaiset kansat, paitsi slaavilaiset, käyttävät „jumalan" nimenä sanaa, joka alkuperäisesti on merkinnyt „taivasta" (suom. sana on lainattu joko iraanilaisista tai baltilaisista kielistä): sanskr. *dēvas*, kreik. *Zeus*, lat. *deus*, *dīvus*, muin.-norj.-isl. *Tyr*, (josta *tirsdag*, *tisdag*, meidän *tiistai*), *tīvar* „jumalat". *J. J. M.*

Bogatyrj *[-y'-]* (ven.), tarunomainen sankari venäläisissä kertomarunoissa (bylinoissa ks. t.). Sana on lainattu venäjään joko mongolista tai jostakin turkkilaisesta kielestä; alkulähde on persian *bahadur* = „väkevä, sankari". *J. J. M.*

Bogatzky *[-a'-]*, Karl Heinrich von (1690-1774), saks. hartauskirjailija ja virsirunoilija, synt. Jankowessa Sleesiassa. Nuoruudessaan hän ihastui pietismiin ja opiskeli varsinkin Francken ja Freylinghausenin vaikutuksen alaisena teologiaa. Vaikkei hän huonon terveytensä vuoksi voinut antautua papinvirkaan, vaikutti hän paljon yksityisenä siulunpaimenena sekä myöskin kirjailijatoimellaan. Hänen enin luettu kirjansa on „Güldene Schatzkästlein der Kinder Gottes" (1718; 64 pain. 1900).

Bogdanovitš *[-ŏ'-]*, Ippolit Fedorovitš (1744-1802), ven. kirjailija, on kirjoittanut näytelmiä ja Lafontainen mukaan sommitellut kertovan runoelman „Dušenka" („Sielu"). (Kootut teokset 6 nid. Mosk. 1809-10.)

Bogdo, Suuri ja Pieni B., kaksi kalmukkien pyhää vuorta Astrakaanin kuvernementissa Venäjällä, Volgan vasemmalla rannalla. Suuri B. on 176 m, Pieni B. 28 m yl. merenp. Suuren B:n koillispuolella on Baskuntšakin (ks. t.) suolajärvi. *W. S-m.*

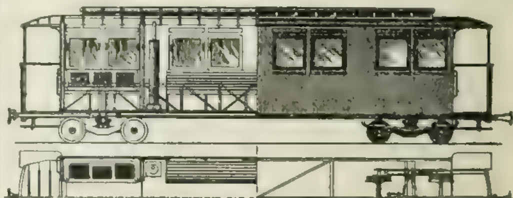
Bogdo-Lama, tibettiläinen ylimäinen buddhalaispappi. ks. Lama.

Bogdo-ola *[-a']* „pyhä vuori", vuorijono Keski-Aasiassa, osa Tianšania, Turfanin kaupungin pohjoispuolella. Korkein huippu n. 4,300 m yl. merenp. Turfanin luona on laskeuma, depressioni, 130 m merenp. alapuolella. *W. S-m.*

Bogense, Tanskan satamakaupunki, pienin Fyenin-saarella, 2,448 as. (1906). Sijaitsee Vähän-Beltin rannalla ja harjoittaa pientä maanviljelystuotteiden kauppaa. Rautatie Odenseen.

Bogesund *[-ō-]*, nykyinen (v:sta 1741) Ulricehamn (ks. t.); B:n läheisyydessä oli taistelu Åsunden-järven jäällä tammik. 19 p. 1520, jolloin tanskalaiset voittivat ja Sten Sture nuor. haavoittui kuolettavasti.

Boggi l. trukki (engl. *boggie* l. *truck*, saks. *drehgestell*), rautatievaunuissa ja vetureissa oleva pieni (tav. raiteenleveyden mittainen) useimmin kaksiakselinen alusvaunu, jolla varsinainen vaununrunko lepää pystyttäisen tapin varassa. Näitä alusvaunuja eli boggeja on yksi vaunun kummassakin päässä ja ne asettuvat vaunun kulkiessa kaarteessa, tapin ympäri vääntyen, niin että akselit tulevat kaarteen säteen suuntaan. Joskus on boggi myöskin yksiakselinen. Boggia käytettiin jo ensimäisissä vetureissa ja nytkin muutamissa vetureissa on joko yksinomaan boggeja taikka ainoastaan yksi boggi edessä. Vaunuissa on boggia ruvettu käyttämään, jotta vaunut voitaisiin rakentaa pitkiä ja rata siitä huolimatta jyrkillä kaarteilla saattaisi mahdollisimman edullisesti seurata maanpinnan vaihteluja. Kun hyvillä, usein kaksinkertaisilla jousilla varustettu boggi sitäpaitsi antaa vaunulle tasaisen kulun, käytetään niitä sekä normaaliraiteisilla että erittäinkin kapea-

Boggivaunu.

Boggivaunu.

raiteisilla teillä varsinkin vetureissa, makuu-, salonki- ja ravintolavaunuissa. Suomen rautateillä on boggivaunuja sekä yksityisillä kapearaiteisilla teillä että valtion leveäraiteisilla eräissä vetureissa, makuu-, posti- sekä muutamissa muissa vaunuissa. *J. C-én.*

Boggivaunu ks. B o g g i.

Boghead-hiili *[boghed-]*, b i t u m i n i i t t i, tummanruskea, hyvin hiilivetyrikas (bituminինen), helposti palava kivihiililaji. Käytetään valokaasun ja valaistus-öljyjen valmistukseen. Kuivatislauksessa saadaan siitä ainoastaan vähän koksia. Saadaan m. m. Hebridien-saarilta.

Bogišić *[-itš]*, B a l t a s a r (1836-1908), eteläslaavilainen lainoppinut ja etnografi, syntyisin Ragusasta, oli ensin kirjastonvirkamies Wienissä, sitten lyhyen ajan slaavilaisen oikeushistorian professorina Odessassa sekä jonkun ajan oikeusministerinä Montenegrossa asuen loppupuolen elämäänsä Pariisissa. Hän on kirjoittanut Montenegron siviililain (valmistui 1888), jota on pidetty malliteoksena. Paitsi uranaukaisevia tutkimuksia slaavilaisen yksityisoikeuden alalla hän on julkaissut vanhimmat muistiinpanot eteläslaavilaisesta runoudesta. *J. J. M.*

Bogislaus ks. B o g i s l a v.

Bogislav, Pommerin herttuoita. 1. B. IX (k. 1447), herttuana 1417-47, oli sukua (orpana) Eerik XIII:lle, Tanskan ja Ruotsin kuninkaalle, joka, vaikka turhaan, koetti saada B:n valituksi kruununperilliseksi näissäkin maissa. — 2. B. X, herttuana 1474-1523, vahvisti hallitsijan valtaa ja pakoitti väkisin vastahakoiset aatelismiehet, samoin kuin Stettinin ja Stralsundin kaupungit alamaisuuteen. Teki 1496-98 toivioretken Pyhällemaalle. Häntä pidetään etevimpänä Pommerin ruhtinaista. — 3. B. XIV, herttuana 1620-37, oli heikonpuolinen ruhtinas, joka 30-vuotisessa sodassa ei uskaltanut liittyä Kustaa Aadolfiin eikä keisariin, vaan horjui niiden välillä. Häneen sammui Pommerin herttuain suku. *K. G.*

Bogoduhov *[-ū'-]*, kaupunki Venäjällä Harkovin kuvernementissa Merlen varrella, 11,928 as. (1897). Nahkatehtaita.

Bogolepov *[-ē'-]*, N i k o l a i P a v l o v i t š (1847-1901), ven. ministeri, oli v:sta 1881 lainopin professorina Moskovassa ja tuli 1898 opetusasiain ministeriksi. Kun B. tässä virassa osoitti vanhoillista, virkavaltaista katsantokantaa, teki eräs entinen ylioppilas Karpovitš 27 p. helmik. 1901 häntä vastaan murhayrityksen, jonka johdosta B. kuoli parin viikon kuluttua.

Bogoljubov *[-ū'-]*, A l e k s e i (1824-96), ven. merimaisemien maalaaja, A. Achenbachin oppilas Düsseldorfissa, v:sta 1861 Pietarin taideakatemian professori. Hänen tauluistaan mainittakoon esim. „Jäiden lähtö Nevalla" ja Ateneumin kokoelmissa oleva „Ankkuripaikka Kronstadtin luona". *E. R-r.*

Bogoljubskij *[-u'-]* ks. A n d r e i B o g o l j u b s k i j.

Bogomiilit, dualistis-manikealainen lahkokunta, joka sai alkunsa Traakiasta, sinne Bysanttilaisen valtakunnan rajavartioiksi siirretyistä armeenialaisista ja syyrialaisista paulikiaaneista ja manikealaisista. 900-luvulla oli bogomiilein lahko jo laajalle levinnyt Makedonian ja Bulgaarian slaavilaisten keskuudessa. Nimensä se sai bulgaarialaisesta papista Bogumilista, itse he nimittivät itseänsä „hyviksi kristityiksi". Yksi osa Makedonian slaaveja, dragovitšien heimo Vardar-joen ja Okhrida-järven välillä, muodosti kuuluisan, lujasti järjestetyn bogomiilisen seurakunnan. 11:nnen vuosis. alussa oli b:en lahko levinnyt jo Serbiaan ja lännessä Adrian rannikolle Albaniasta Cattaroon saakka. Seuraavan vuosisadan lopulla sai kuitenkin Serbian suuržupani Stefan Nemanja sen poisjuurrutetuksi valtakunnastaan. Sen sijaan levisi bogomiilien oppi Hertsegovinaan ja varsinkin Bosniaan, missä ylimystökin sitä suosi, niin että se muutamina aikoina oli vallitsevana uskontona Bosniassa. Myöhemmin tuli lahko Slavoniaan, Syrmiaan ja Kroatsiaan. Vieläpä tämä myöskin patareeneiksi („isämeidän lukijoiksi", sanasta *pater*) nimitetty lahko sai paljon tunnustajia Pohjois-Italiassa ja Etelä-Ranskassa, missä heidän pilkkanimensä oli *bougre* (bulgaarialainen). Sekä kirkko että maalliset hallitukset vainosivat kovasti bogomiilejä, jotka tuomitsivat esivallan, ylimystön ja rikkaat ja tällaisten mielipiteittensä kautta saavuttivat köyhien kansankerrosten suosion. Itse opin puolesta lahko jakautui kahteen oppikuntaan: bulgaarialaiseen, joka tunnusti olevan vain yhden, hyvän olennon, josta paha olento, saatana, aikojen alussa oli luopunut, ja dragovitšiseen, joka piti näitä molempia olentoja alusta asti yhdenarvoisina. Bogomiilien elämä oli ankaraa ja synkkää. Pappeja ja kirkollista jumalanpalvelusta heillä ei ollut, ristinmerkkiä he eivät suvainneet, koska Kristus ei voinut mielihyvällä muistella ristinpuuta, sakramentit he hylkäsivät, Kristus oli lunastanut ihmiset vain oppinsa kautta. He väittivät tuntevansa taivaalliset asiat ja näkevänsä tulevaisuuteen. Vanhan testamentin he hylkäsivät, mutta sen sijaan apokryfiset kirjat levisivät heidän kauttaan laajalle. Julmasti vainottuina he tervehtivät turkkilaisia valloittajia pelastajinaan ja kääntyivät, varsinkin Bosniassa, muhametin uskoon. Bulgaarialaisten bogomiilien jäännökset siirtyivät 17:nnellä vuosisadalla katolinuskoon.

Bogomiilisyys on paitsi hussilaisuutta ainoa uskonnollinen liike slaavilaisten keskuudessa, jonka vaikutukset ulottuivat kauas Länsi-Eurooppaan. [F. Rački, „Bogomili i patareni" (1870); Döllinger, „Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters" (1890).] *J. J. M.*

Bogomolov *[-mō'-]*, F e d o t I v a n o v, ven. kasakkoihin liittynyt talonpoika, jota 1772 alettiin pitää Pietari III:na ja joka siis tässä suhteessa oli Pugatševin edeltäjä (ks. t.). B., jonka kasakkanimenä oli Fedot Kazin, otettiin kuitenkin pian kiinni, sai raipparangaistuksen, mutta kuoli seuraavana vuotena maanpakoon Siperiaan vietäessä. *K. S.*

Bogoris, bulg. ristimänimi = Boris.

Bogorodica *[-itsa]*, slaavilainen, etupäässä kreikkalaiskatolisten slaavilaisten käyttämä jumalanäidin nimitys, joka on käännös kreikkalaisesta *theoto'kos* sanasta. Tästä nimityksestä muodostui puolassa *bagarodzica* ja *bogurodzica* (lat. *deipara*), joka siellä esiintyy erään vanhan, jumalanäidin kunniaksi lauletun kansallishymnin ensi sanana. Tämän hymnin, joka tunnetaan jo 14:nneltä vuosis., virittivät puolalaiset sotilaat ennenmuinoin taistelutanterilla, ensi kerran Tannenbergin tappelussa (ks. t.). *J. J. M.*

Bogorodsk *[-ro'-]*, Moskovan kuvernementin, Kljasma-joen ja Moskova—Nižnij Novgorodin radan varrella sijaitseva piirikaupunki Venäjällä, 11,210 as. (1897); suuria kutoma- ja kemiallisia väritehtaita. *W. S-m.*

Bogos, haamilainen paimentolaisheimo pohjoisessa Abessiiniassa; osa abessiinialaisia kristityitä, osa muhamettilaisia.

Bogoslovsk *[-lo'-]* (B.-s k i j Z a v o d), ennen keisarillinen, nyk. yksityisten hallussa oleva kuparikaivos Permin kuvernementissa Venäjällä, Tura-joen laaksossa, Uralin-vuorten itärinteellä. Sulatuslaitoksia. *W. S-m.*

Bogotá (S a n t a F é d e B.), Etelä-Ameriikassa, Kolumbian tasavallan pääkaupunki Rio de B:n varrella, 4° 36′ pohj. lev. Kordillieerien länsipuolella sijaitsevalla laajalla, erittäin terveellisellä, runsassateisella ylätasangolla, 2,611 m yl. merenp. N. 100,000 as. B. on Etelä-Ameriikan kauneimpia kaupunkeja, mutta sitä rasittavat maanjäristykset; siitä syystä useimmat rakennukset ovat 1-kerroksisia. Monta kirkkoa, museo, tähtitorni, yliopisto, kasvitiet. puutarha, kirjasto, kauniita puistoja, teattereja y. m. Presidentin asunto ja arkkipiispanistuin. Suurta tuontikauppaa. Perustettu 1538.

Bogskär *[būgšär]*. 1. Kallioryhmä Itämeressä Ahvenanmaan eteläpuolella; läntisimmällä kalliolla on B:in kartion muotoinen, rautanen loistotorni. Loiston korkeus vedenpinnasta on 29,9 m. Laitokseen on 1906 järjestetty kipinäsähköasema. — 2. Saari Kihdissä; sen pohjoisrannalla on B:in loistokoju korkealla rautatelineellä. *K. S.*

Boguslawski *[-a'-]*, A l b e r t v o n (s. 1834), saks. kenraaliluutnantti ja sotakirjailija, otti osaa 1864, 1866 ja 1870-71 vuosien sotiin. B. on kirjoittanut useita sotatieteellisiä, historiallisia y. m. teoksia. *(G. R.)*

Boheman *[būe-]*. 1. K a r l A d o l f A n d e r s s o n B. (1764-1831), ruots. mystikko, vapaamuurari, koetti Hessenin herttuan Kaarlen avustamana levittää vapaamuurariutta Ruotsiin saaden herttua Kaarlen liitetyksi salaiseen seuraansa; jo oli Kustaa IV:n Aadolfinkin siihen liittymisestä kysymys, kun B. valtiollisesti vaarallisena henkilönä karkoitettiin maasta. Aikalaiset kiinnittivät hänen esiintymiseensä suurempaa huomiota kuin mitä hän olisi ansainnut.

2. K a r l H e n r i k B. (1796-1868), edell.:n veljenpoika, hyönteistutkija, tuli Tiedeakatemian professoriksi ja hyönteiskokoelmien intendentiksi v. 1841. Teoksia: „Insecta Caffrariæ" (1848-57); „Monographia cassididarum, I-IV" (1850-62); „Catalogue of coleopterous insects in the collection of the British museum. IX Cassididæ" (1856).

Bohême l. b o h è m e *[boẽ'm]* (ransk.), merkitsee Böömiä ja böömiläistä, myöskin mustalaista. Myöhemmin se on varsinkin Murger'n „Scènes de la vie de Bohème" (1851) kirjan vaikutuksesta johtunut merkitsemään yleensä kevyen vallatonta, vapaata taiteilija-, kirjailija- ja ylioppilaselämää. *V. K-i.*

Bohemi ks. B o h ê m e.

Bohemia *[-ē'-]*, Böömin latinainen nimi.

Bohemund *[-ō-]* (n. 1060-1111), Tarentin herttua Robert Guiscardin vanhin poika, yksi ensimäisen ristiretken (1096-99) johtajia, joiden joukossa tuli huomatuksi taitavuudestaan ja rohkeudestaan. Sai Antiokian itselleen ruhtinaskunnaksi. *(G. R.)*

Bohlen *[bōl-]*, P e t e r v a n (1796-1840), saks. orientalisti, professori Königsbergissä 1826-39, oli sanskriittiopintojen tienraivaajia Saksassa. Huomattavimmat hänen teoksistaan ovat „Das alte Indien" (1830), „Über den Ursprung der Zendsprache" (1831) ja „Vergleichung des Litauischen mit dem Sanskrit" (1830). *K. T-t.*

Bohlin *[bulī'n]*, K a r l P e t r u s T e o d o r (s. 1860), ruots. tähtitieteilijä, synt. Tukholmassa, opiskeli tähtitiedettä Upsalassa, tuli 1880 apulaiseksi, 1881 dosentiksi Upsalan yliopistoon, toimi jonkun aikaa Berliinissä, nimitettiin professoriksi ja Tukholman observatorin johtajaksi 1897. B. on tutkinut Encken pyrstötähteä ja kirjoittanut tutkimuksia kosmillisen mekaniikan alalta.

Bohn *[bōn]*, E m i l (s. 1839), saks. urkuri, kuoronjohtaja ja musiikinhistorian tutkija; perusti Breslaussa (1882) laulukuntansa „Bohnscher Gesangverein", jonka erikoisalana ovat olleet n. s. „historialliset" konsertit. *I. K.*

Bohnenberger *[bōn-]*, J o h a n n G o t t l i e b F r i e d r i c h v o n (1765-1831), saks. matemaatikko ja tähtitieteilijä, tuli v. 1798 professoriksi Tübingeniin; suunnitteli nerokkaan, hänen mukaansa nimitetyn elektroskoopin ja rotatsionikoneen. *(V. V. K.)*

Bohr *[-ōr]*, C h r i s t i a n H a r a l d L a u r i t z P e d e r E m i l (s. 1855), tansk. fysiologi, tuli 1886 fysiologian professoriksi Kööpenhaminan yliopistoon. B. saavutti tieteellisen maineen verikaasuja ja keuhkoissa tapahtuvaa kaasujen vaihtoa koskevilla tutkimuksillaan, joista m. m. oli tuloksena, että hapen otto vereen ja hiilihapon erittyminen verestä eivät yksinkertaisesti perustu diffusioni-ilmiöön, vaan että ne suoriutuvat erityisten kudosainesten elintoiminnan välityksellä. *M. O-B.*

Bohus (alk. B a g a h u s, sitten B a h u s), vanha norjalainen rajalinnoitus Bagaholmin saarella Göta-joen pohjoisessa suuhaarassa. Tänne Maunu V Maununpoika rakensi 1308 puisen linnan, joka vähän myöhemmin sai väistyä kivisen tieltä. 15:nnellä vuosis. se oli Norjan vahvin linnoitus. Sitä piiritettiin monta kertaa, mutta vihollinen ei sitä koskaan vallannut. V. 1531 Kristian II piiritti sitä, samoin ruotsalaiset turhaan koettivat sitä valloittaa seitsenvuotisen sodan aikana (1563-70) ja 1645. Roskilden rauhassa (ks. t.) 1658 luovutettiin linna ja lääni ruotsalaisille. Maaherran asuntona vv. 1680-1700. Kaarle XII:n jälkeen linnoitus rappeutui, jopa 1789 lähikaupungin Kungälfin porvarit saivat oikeuden ottaa kiviä sen muureista. Kaarle Juhana rauhoitti rauniot 1838. Linnaa on viime vuosikymmenen kuluessa korjattu ja on se nyt kunnioitusta herättävä muinaismuisto.

Bohuslääni, nyk. Ruotsin, aikaisemmin Norjan rajamaakunta, ulottuu Svinesundin-salmesta ja Ide-vuonosta Göta-joen suulle. Pituus 150 km, lännessä B. rajoittuu Skagerrakiin, idässä Dalslandiin sekä idässä ja etelässä Länsi-Göötanmaahan, josta Göta-joki sen erottaa; 4,500 km², n. 200,000 as. Maa on suurta, hyvin lahtirikasta saaristoa, sisämaa matalaa, metsäistä vuorimaata. Tärkeimmät saaret ovat Orust, Tjörn

ja Hisingen. Lahdista mainittakoon Dynekilen ja Gullmaren. Monta järveä ja pienempiä jokia, paitsi Göta-jokea. Elinkeinoina ovat kalastus, merenkulku ja maanviljelys. Kaupungit: Kungälf, Marstrand, Uddevalla, Strömstad ja Lysekil. B. on pohjoismaiden vanhimpia asuttuja seutuja. Täältä on löydetty paljon esihistoriallisia jätteitä kivi-, pronssi- ja rautakauden haudoista, kalliopiirustuksia, linnojen raunioita y. m. Taruissa mainitaan B. nimellä A l f h e i m a r. Maakunta kärsi kovin Ruotsin ja Tanskan välisissä sodissa. B. luovutettiin v. 1658 Ruotsille.

W. S-m.

Boieldieu *[buajeldjö']*, F r a n ç o i s A d r i e n (1775-1834), ransk. oopperasäveltäjä; parhaat hänen teoksistaan ovat: „La famille suisse" (1797), „Zoraïme et Zulnare" (1798), jolla hän ensin saavutti maineensa, „Le calife de Bagdad" (1800), „Jean de Paris" (1812), „Le chaperon rouge" (Punahilkka, 1818), ja vihdoin paras kaikista: „Le dame blanche" (1825). B:n sävellyksissä on raikas, kansanomainen leima. V. 1817 hän tuli Pariisin konservatoriin sävellyksenopettajaksi, Méhulin jälkeen; hänen oppilaistaan mainittakoon säveltäjä Adam ja musiikkihistorioitsija Fètis.

I. K.

Boije, suom. aatelissuku, joka ensi kerran mainitaan 1400-luvulla; sen sanotaan tulleen Böömistä.

1. N i i l o B. (k. 1569), sotaeversti, Suomen käskynhaltia, Gennäsin herra Pohjalla, mainitaan 1530 Raaseporin isäntänä, määrättiin 1537 pitämään aateliston kilvenkatselmusta sekä kruunun linnojen tarkastusta Suomessa ja taisteli 1542 uljaasti Ruotsissa Niilo Dackea vastaan. Venäjän sodassa 1555-56 hän oli suom. ratsuväen ratsumestarina mukana epäonnistuneella retkellä Pähkinälinnaa vastaan ja kuului sitten Viipurin varustusväkeen. Oltuansa jonkun aikaa Juhana herttuan palveluksessa, jolloin teki herttualle erikoisen uskollisuusvalan, hän erosi kuitenkin siitä jo 1562 ja on seur. vuonna kuninkaallisen sotajoukon päälliköiden joukossa Turun linnaa piirittämässä. V. 1565 hän otti osaa Tanskan sotaan ja valloitti rynnäköllä lujan Vardbergin linnan. Aikaisemmin ritariksi ja valtaneuvokseksi korotettuna B. nimitettiin 19 p. toukok. 1568 koko Suomen ylimmäiseksi käskynhaltijaksi, mutta kuoli seur. vuoden tammikuussa. B:lla oli eri aikoina hallussaan useita läänityksiä, koko Pohjan pitäjä y. m., mutta hän teki, niinkuin moni muukin tämän ajan aatelismies, itsensä tunnetuksi väkivaltaisuudestaan. Niin esim. kerrotaan hänen anastaneen itselleen neljä taloa Pohjalla, „joihin ei hänellä ole mitään muuta oikeutta, kuin että asuu Pohjan pitäjässä". Erittäinkin sanotaan hänen kopeutensa nousseen hänen avioliittonsa johdosta Briita Kristerintytär Hornin kanssa: sitä ennen hän oli edes suorittanut vuokraa anastamistaan tiluksista, mutta sen jälkeen „hän ei ole maksanut fyrkkiäkään, vaan on julkeudella ja röyhkeydellä ottanut tilat". — Hänen poikansa olivat Yrjö (ks. alemp.), Martti, ratsumestari, Karjalan laamanni (k. 1596), ja Antti B., sotaeversti, Käkisalmen isäntä (k. n. 1618).

2. H a n n u B. (k. 1573), soturi, Tirmulan herra Lammilla, edellisen veljen, Karjalan tuomarin Eerik B:n poika, kantoi Kustaa Vaasan hautajaissaatossa Hämeen lippua. V. 1571 nimitettynä Paidelinnan (Wittensteinin) komentajaksi Viroon, hän puolusti sitä urhoollisesti venäläisiä vastaan, mutta joutui uuden vuoden päivänä 1573, kun linna rynnäköllä valloitettiin, heidän käsiinsä ja poltettiin elävältä.

3. Y r j ö B. (n. 1540-1617), soturi, valtaneuvos, Gennäsin herra, Niilo Boijen poika, kävi 1566 lähettiläänä Ranskassa, otti 1568 tehokasta osaa herttuain kapinaan Eerik XIV:ttä vastaan, kunnosti itseään monasti Juhana III:n Venäjän sodan aikana Virossa ja Inkerinmaalla ja oli rauhansovittajana 1583 ja 1595. Ollessaan Viron käskynhaltijana v:sta 1592 B. pelastui, vaikka kuuluikin Sigismundin puolueeseen, muiden Suomen herrain kovasta kohtalosta, menettäen ainoastaan osan viroistaan ja läänityksistään. Valtaneuvokseksi korotettuna 1602 häntä käytettiin myöhemminkin usein sovinnonneuvotteluissa Venäjän kanssa, joten hän oli esim. Ruotsin valtuutettuna 1613 Viipurissa, kun novgorodilaiset tunnustivat herttua Kaarle Filipin Venäjän tsaariksi. Etelä-Suomen laamannina 1583-99 ja 1602-17. Kuoli 7 p. jouluk. 1617 Gennäsissä ja haudattiin Pohjan kirkkoon.

4. H a n n u H e n r i k B. (1714-81), valtiopäivämies, mukana Suomen sodassa 1741-42, everstiluutnantti, Hämeen-Uudenmaan maaherrana v:sta 1761, vapaaherra 1771, valtiokonttorin presidentti 1772. B. oli „vapaudenajan" puoluevehkeiden tyypillisimpiä edustajia. Aloittaen uransa 1738 ja seur. valtiopäivillä rajuna hattuna, hän vehkeili sitten myssyjenkin kanssa, ollen kummankin puolueen palkoissa ja jaellen niiden rahoja. Palveluksistaan saaduilla rahoilla hän osti useita tiloja Suomessa, m. m. Hatanpään, johon perusti Otavalan kehruukoulun, saaden sitä varten runsasta kannatusta säädyiltä. Näiden varojen käytöstä hänen oli kuitenkin vaikea tehdä tili. B. on myöskin muistettava siitä syystä, että harrasti Tampereen kaupungin perustamista.

5. L u d v i g B. (1768-1841), ruots. valtiopäivämies, edellisen veljenpoika, toimitus-, sittemmin revisionisihteeri. Vastustuspuolueeseen kuuluva 1812 ja 1815 v:n valtiopäivillä, B. joutui epäsuosioon ja tunnetun Grewesmöhlenin (ks. t.) kautta suunnattiin häntä vastaan hyökkäys, vaatimalla että hänet poistettaisiin aatelissäädystä. Juttu päättyi kumminkin niin, että hyökkääjä tuomittiin maanpakoon ja B. ainoastaan vuoden vankeuteen sopimattomasta kirjoitustavasta. Myöhemmin B. esiintyi hallituksen ja konservatiivisen puolueen asianajajana valtiopäivillä.

6. F r e d r i k B. (1773-1857), ruots. kirjailija ja taiteilija, palveli ensin upseerina, sitten kamariherrana. Julkaisuja: „Riksdagshistoria från 1627-1823 med landtmarskalkarnes porträtter" (1825-27), „Magazin för konst, nyheter och moder" (26 vuosikertaa 1818-44), „Kongl. Svenska Museum, samling af konturteckningar" y. m.

7. A m a l i a B. (1799-1879), lahjoittaja, synt. J æ n i s c h, ensin naimisissa eversti Karl Ollongrenin, sitten vapaah., maaherra Otto Abraham B:n kanssa. Kuollessaan Turussa 16 p. huhtik. 1879 rouva B. määräsi melkoisen omaisuutensa hyväntekeväisyystarkoituksiin: stipendeiksi Turun ja Viipurin ruots. lyseoihin, Käyrän kasvatuslaitokseen pahankurisia lapsia varten, apu-

rahastoksi kansakouluja varten Viipurin läänissä, Ritarihuoneelle eläkerahastoksi leskiä ja naimattomia aatelisneitejä varten y. m.

8. Betty Natalia B. (1822-54), laulajatar; esiinnyttyään kotimaassa, Turussa ja Helsingissä, ja harjoitettuansa lauluopinnoita Tukholmassa I. Dannströmin johdolla (jonka kanssa 1853 meni naimisiin), hän rupesi 1850 Tukholman oopperan palvelukseen. Teki sittemmin matkoja Pariisiin ja Lontooseen, mutta ennenaikainen kuolema teki jo 1854 Tukholmassa lopun hänen toiveita herättäneestä urastaan.

9. Hans Gustaf B. (1828-1903), maanviljelijä, varamaamarsalkka, harjoitti ensin lainopillisia opinnoita, mutta antautui sittemmin viljelemään perimiään suuria maatiloja Hämeessä, erittäinkin Hakoisten kartanoa. Vapaah. B. oli jäsenenä jo tammikuun valiokunnassa ja otti sitten osaa useimpiin valtiopäiviin lukeutuen liberaaliseen puolueeseen, sekä oli 1885, 1888 ja 1891 aatelin varamaamarsalkkana. *K. G.*

Boijit (lat. *Boii*), kelttiläinen kansanheimo, joka tarinain mukaan alkujaan asui Galliassa. Osa niistä asettui Pohjois-Italiaan Po-joen ja Apenniinien väliin (pääkaup. Bononia) ja joutui roomalaisten valtaan Mutinan taistelun jäljestä v. 193 e. Kr. B. pitivät myös kauan hallussaan nyk. Böömin (< *Boihæmum)*, josta ne n. v. 60 e. Kr. muuttivat osaksi Noricumiin ja Pannoniaan, osaksi Galliaan. [L. Contzen, „Wanderungen der Kelten" (1861) ; C. Jullian, „La cité des Boïens et le pays de Buch" (Mélanges J. Havet, 1895).] *K. J. H.*

Boikotteeraus (engl. *boycott*), menettelytapa, jonka tarkoituksena on tehdä valtiollisesti tai yhteiskunnallisesti vastenmielisen henkilön tai toiminimen taloudellinen toiminta mahdottomaksi. Ei kukaan saa mennä hänen palvelukseensa, ei kukaan saa myydä eikä ostaa häneltä; yleensä ei saa olla missään tekemisissä sen kanssa, joka on joutunut tällaisen pannan alaiseksi. Esim. ammattiyhdistykset käyttävät usein boikotteerausta taistellessaan työnantajia vastaan. Joskus siihen liittyy persoonallinen ja väkivaltainen vaino, jommoisen alaiseksi joutui se mies, kapteeni Boycott, jonka nimestä tämä sana johtuu. Kun näet niiden tilojen vuokramiehille, joita B. hoiti Irlannissa, ei 1880 myönnetty heidän vaatimaansa vuokranalennusta, koetettiin kaikin tavoin vaikeuttaa hänen toimiansa ja tehdä hänen olonsa Irlannissa kerrassaan sietämättömäksi. *J. F.*

Boileau-Despréaux *[bualō'-depreō']*, Nicolas (1636-1711), ransk. runoilija ja esteetikko. Älyperäinen, kuivahko luonne, suuri todellisuuden ja antiikin ihailija, kaunotieteellisten lakien säätäjä, joka pitkiksi ajoiksi määräsi makusuunnan Ranskan kirjallisuudessa. Hänen oppinsa kulmakivinä olivat järkiperäinen totuus ja antiikkiset esikuvat, varsinkin Horatius ja Vergilius. B. rakasti esityksen selvyyttä ja ylhäistä tarkka- ja suurpiirteisyyttä, kielen piti olla puhdasta ja täsmällistä vaikka hiotun siroa, kussakin runolajissa oli tarkasti noudatettava sen ehdottomia lakeja, niinpä olivat draamalle välttämättömät Aristoteleen paikan ja ajan yhteydet, eepokselle Vergiliuksen jumalaistarusto. Tämän B:n klassillisen runouden lainsäätäjätoimen pääteos on hänen „L'art poétique"nsa, sekä hänen kirjalliset satiirinsa ja kirjeensä, joissa hän vitsoi aikansa ja aikaisempia kirjailijoita, kuten Scudery'tä, Chapelainia, Scarronia y. m., ja joissa hän tekeytyi yksinvaltiaaksi tuomariksi Ranskan parnassolla ja kehitti Ranskan klassillisuuden ohjelman. Paitsi kirjallisia satiireja hän on kirjoittanut muitakin satiireja sekä koomillisen eepoksen „Le lutrin". *V. K-i.*

Boiotia, Keski-Kreikan muinainen maakunta, jota rajoittivat Megaris, Attika, Euboian-lahti, Phokis ja Korinthoksen-lahti; pinta-ala oli (lukuunottamatta Oropoksen aluetta) n. 2,580 km². B. jakaantuu kahteen pääosaan: luoteessa on Helikonin y. m. vuorten joka puolelta sulkema Kopais-laakso, mihin laskee luoteesta maakunnan pääjoki Kephisos (nyk. Mavroneri), muodostaen nyk. suurimmalta osaltaan kuivaksi lasketun Kopais-järven, joka muinoin oli Euboianlahden yhteydessä vain maanalaisten kuilujen kautta; etelässä taas on Asopos-joen ynnä useiden muiden jokilaaksojen halkoma vuorimaa, jonka etelärajalla on Kithairon-vuori. Ilma on usein raskas ja sumuinen, ilmanala talvisin kolea, kesällä rasittavan helteinen, varsinkin Kopais-järven epäterveellisissä suomaissa. Päätuotteet olivat marmori, astiasavi, rauta, kalat, vehnä ja hedelmät; laitumet olivat hyvät ja hevoset oivalliset. Vanhimmat asukkaat olivat minyejä (pääkaupunki Orkhomenos) y. m., mutta jo esihistoriallisella ajalla (n. 12:nnella vuosis. e. Kr.) otaksutaan Thessaliasta tulleitten boiotialaisten ottaneen maan haltuunsa (keskusta Theba). 6:nnella vuosis. e. Kr. perustettiin 7 kaupungin kesken (Theba, Plataia, Tanagra y. m.) n. s. boiotialainen liitto, jonka etunenässä oli 7 (13) boiotarkkia. Muinaisia boiotialaisia pitivät heidän naapurinsa hidasälyisinä ja sivistymättöminä; he harjoittivatkin enimmäkseen maanviljelystä ja hevoshoitoa ja vähemmässä määrässä henkistä toimintaa. Kuitenkin ovat kirjallisuudessa muistettavat Hesiodos, Pindaros ja Plutarkhos. (Boiotialaisten osanotosta Kreikan historiaan ks. Kreikan historia). — Turkkilais-vallan aikana B:n nimenä oli Livadia, jonka nimen se oli saanut silloisen Keski-Kreikan hallituksen-istuimesta, Livadian kaupungista. Nykyinen B. (4,019 km², 65,816 as. [1907]) muodostaa erityisen maakunnan („nomos") ja on tunnettu puuvillan viljelyksestään. *E. R-n.*

Bois-Brulés *[bua'-brylē']* (engl. Half-Breeds), ranskalais-kanadalaisten miesten ja intiaaninaisten jälkeläiset Pohjois-Amerikassa ja vars. Dominion of Canadassa, yht. n. 34,000.

Boisdeffre *[buade'fr]*, Raoul François Charles Le Mouton de (s. 1839), ransk. upseeri. Tuli 1894 suuren pääesikunnan päälliköksi ja oli tässä asemassaan Dreyfusin ja hänen puoluelaistensa kiivas vastustaja. Kun eversti Henryn väärennykset saatiin julkisuuteen, oli B:n pakko erota (1898). *(G. R.)*

Boise City *[boiz siti]*, Idahon valtion pääkaupunki Yhdysvalloissa Snake riverin (Käärmejoen) Boise nimisen lisäjoen varrella; 5,957 as. (1900). Sotilasasema. Läheisyydessä kultakaivoksia. B:n talot lämmitetään vedellä, joka johdetaan kuumista lähteistä. *W. S-m.*

Boisguillebert *[buagilbā'r]*, Pierre le Pesant, sieur de B. (1646-1714), ransk. taloustieteilijä, toimi virkamiehenä syntymäkaupungis-

saan Rouen'issa. Hän julkaisi salanimellä m. m. kaksi Ranskan silloisia taloudellisia oloja erinomaisen valaisevaa teosta „Détail de la France" (1695) ja „Factum de la France" (1707), joissa hän intohimoisesti hyökkäsi silloin vallassa olevan finanssijärjestelmän ja varsinkin valtion taloudelle niin turmiollisten veronvuokraajien kimppuun. B. harrasti verojen tasoittamista ja varoitti liiaksi nylkemästä talonpoikia. Hänen ehdotuksensa eivät kuitenkaan saavuttaneet hallituksen hyväksymistä, päinvastoin toinen hänen kirjoituksistansa otettiin takavarikkoon ja hän itse karkoitettiin maasta vähäksi aikaa. Hän kirjoitti myöskin teoreettisia esityksiä kansallisvarallisuuden lähteistä painostaen varsinkin maanviljelyksen merkitystä, joten häntä on pidettävä fysiokraattien edelläkävijänä. [Oncken, „Geschichte der Nationalökonomie"]. *J. F.*

Boisserée *[buasrē']*, Sulpice (1783-1854) ja hänen veljensä Melchior B. (1786-1851), kaksi kölniläistä taiteen tutkijaa, joilla varsinkin on ansioita keskiaikaisen saksalaisen taiteen tuotteiden kokoojina. Baierin kuningas Ludvig I osti heidän kokoelmansa, jotka nyt säilytetään Münchenin pinakoteekissä. S. B. julkaisi 1822-31 loistoteoksen Kölnin tuomiokirkosta, jonka valmiiksi rakentamiseen tämän teoksen voi sanoa antaneen saksalaisille uutta halua. *(E. R-r.)*

Boissier *[buasjē']*, Edmond Pierre (1810-85), sveits. kasvitieteilijä. Tutkinut välimerenmaiden — erittäinkin itäisten — kasvistoa. Teoksia: „Voyage botanique dans le midi de l'Espagne pendant l'année 1837" (2 nid., 1839-45); „Diagnoses plantarum orientalium novarum" (1842-59); „Icones euphorbiarum" (1866); „Flora orientalis" (6 nid. 1867-88).

Boissier *[buasjē']*, Marie Louis Gaston (1823-1908), ransk. sivistyshistorioitsija, tuli 1865 École normale'n luennoitsijaksi ja sittemmin Collège de Francen latinan professoriksi; Ranskan akatemian jäsen v:sta 1876 ja pysyväinen sihteeri v:sta 1895, sitä paitsi Académie des inscriptions'in jäsen v:sta 1886. B. on hyvällä aistilla sovittanut nykyaikaista kritiikkiä muinaisen Rooman olojen tutkimukseen. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Étude sur la vie et les ouvrages de Terentius Varron" (1861); „Cicéron et ses amis, étude sur la société romaine au temps de César" (1865); „La religion romaine d'Auguste aux Antonins" (1874); „Promenades archéologiques, Rome et Pompéi" (1880); „La fin du paganisme" (1891); „St. Simon" (1892); „l'Afrique romaine" (1895).

Boistö, saari Pyhtään Kaunissaaresta lounaislänteen. Sen eteläisellä niemellä B:n kahdeksankulmainen loistokoju. Kaunissaari-Boistön purjehdusväylän varrella; luotsiasema. *K. S.*

Boïto *[boï'to]*, Arrigo (s. 1842), it. runoilija ja säveltäjä; hänen oopperansa „Mefistofele" (mukaelma Goethen Faustista) on yleisimmin tunnettu. Tyylissään B. on pyrkinyt seuraamaan Wagnerin uudistuksia. *I. K.*

Bojaari ks. Pajari.

Bojador *[-dō'r]*, Kap, Pohj.-Afrikan länsirannikolla, 26° pohj. lev. sijaitseva niemi Espanjan Rio de Oro nimisellä alueella. B. on 20 m korkea heikkakivivuori, jonka ohi on vaikea päästä kovan tyrskyn ja vahvan merivirran takia; myös sankat sumut tekevät purjehduksen täällä vaaralliseksi. Kauan luultiin B:n olevan Afrikan länsirannan eteläisimmän saavutettavan kohdan, kunnes keskiajalla genualaiset ja portugalilaiset löytöretkillään purjehtivat sen ohi. *W. S-m.*

Bojanuksen elimet, simpukkain munuaiset, kaksi kellertävää tai ruskeanväristä rauhasputkea, jotka tavataan eläimen selkäosassa sydämen ja kiduksien tyvien välissä. Kumpaisellakin Bojanuksen elimellä on sisäaukko, joka on yhteydessä sydänkarsinan kanssa, ja ulkoaukko, joka johtaa vaippaonteloon. Elimet keksi L. H. Bojanus (1776-1827). *K. M. L.*

Bojardo *[-a'-]*, Matteo Maria, Scandianon kreivi (n. 1434-94), it. runoilija, eleli Ferraran hovissa. Hänen pääteoksensa on „Orlando innamorato", karolingilaisen tarinapiirin aineksia käsittelevä ritarirunoelma, jonka henki sentään lähemmin vastaa bretonilaisen tarinapiirin sävyä. Kirjava loistokas runoelma, joka ilman minkäänlaista sommittelua runollisesti kauniissa säkeissä kuvailee ritarien loputtomia, satumaisia seikkailuja. Arioston „Raivoava Roland" on jatkoa tähän B:n teokseen. Fransesco Berni on julkaissut kielellisesti muovaellun ja silotellun, vaikka samalla heikontuneen mukailun B:n runoelmasta. Paitsi Orlandoa B. on julkaissut runollisesti kauniita sonetteja sekä näytelmän Timone. *V. K-i.*

Bojer, Johan (s. 1872), norj. kirjailija, kasvanut köyhissä oloissa, vasta myöhemmällä iällään antaunut opintoihin, suorittaen keskikoulututkinnon; oleskellut paljon ulkomailla. Kirjailijatoimensa B. aloitti 1890-luvulla saavuttaen ensimäisen voittonsa satiirisella yhteiskuntaromaanilla „Et folketog" 1896, joka on räikeästi väritetty synkkä kuvaus Norjan talonpoikaisoloista. Samassa hengessä ovat kirjoitetut „Den evige krig" ja „Moder Lea" (myös suom.). „En pilgrimsgang" on runollisesti henkevä kuvaus. Romaani „Troens magt" (1903, suomeksi „Uskon voima", 1907) on B:n tähänastisen tuotannon ehein saavutus. — B. on kirjoittanut myöskin näytelmäkappaleet „Theodora" ja „Brutus", joissa on vaikuttavia kohtauksia, mutta joiden abstraktisuus tekee ne vähemmin vakuuttaviksi. *V. K-i.*

Bojit ks. Boijit.

Bo Joninpoika ks. Grip.

Bojsen, Fredrik Engelhard (s. 1841), tansk. politikko. Otti osaa vapaaehtoisena saksalais-tanskalaiseen sotaan 1864. Perusti Møenille kansanopiston 1865, mutta luovutti opiston johdon toisille, kun hänet 1869 valittiin folketingiin. Eduskunnassa hän saavutti ennen pitkää huomatun aseman, ollen maltillisen vasemmiston johtomiehiä. V. 1894 hän johti niitä neuvotteluja, joiden tuloksena oli sovinnon aikaansaaminen oikeiston ja landstingin kanssa. Tämä aiheutti pääministeri Estrupin eron, mutta samalla myöskin hajoitti B:in oman puolueen. Kun hänen puolueensa vaikutus väheni seuraavissa vaaleissa, vetäytyi hän 1901 kokonaan syrjään valtiollisesta elämästä, työskennellen sittemmin historioitsijana. *E. M-a.*

Bokhara ks. Bukhara.

Boklund *[būk-]*, Johan Kristofer (1817-80), ruots. taidemaalari, opiskeli Münchenissä ja Pariisissa, oli Tukholman taideakatemian pro-

fessori ja johtaja sekä taidetta harrastavan kuninkaansa Kaarle XV:n hyvä ystävä. B. on etupäässä maalannut realistis-koloristisia historiamaalauksia, esim. „Kustaa Aadolf jättää hyvästit Maria Eleonoralle" ja „Tekla saa tiedon Max Piccolomini'n kuolemasta". *E. R-r.*

Boksari, jäsen kiinalaisissa salaisissa seuroissa, joita syntyi 1890-luvun lopulla ja joiden perustaja oli Šantungin entinen kuvernööri Li Ping Heng. Yhdistysten kiinalainen nimi I-Ho-Tuan l. I-Ho-Tšnen merkitsee „Vapaaehtoinen isänmaallinen Seura". Yhdistykset, jotka alkuaan olivat muodostetut ruumiinharjoituksia varten, jaettiin komppanioihin, joihin kuhunkin kuului 500 miestä. Yhä yleisemmin ja julkisemmin julistettiin, että seurat olivat perustetut taistelun valmistamiseksi muukalaisia vastaan. Tämä liike vei 1900 n. s. boksari-kapinaan (ks. t.). Boksari nimitys johtuu engl. sanasta *box* = nyrkinisku. *E. M-a.*

Boksari-kapina, muukalais-vihollinen liike Kiinassa, josta oli seurauksena useiden lähetyssaarnaajien ja Saksan lähettilään, vapaaherra v. Kettelerin murha 20 p:nä kesäk. 1900. Sen jälkeen ahdistettiin ja piiritettiin Pekingissä olevia eurooppalaisia lähetystöjä. Tämän johdosta lähettivät suurvallat maahan sotaväkeä, mikä ennen pitkää palautti saksalaisen sotamarsalkka Walderseen johdolla järjestyksen ja tukahdutti rauhattomuudet. *E. M-a.*

Boksata ks. B o k s a u s.

Boksaus (engl. *box* = nyrkinisku), nyrkkiottelu. B. oli jo muinaiskreikkalaisilla ja roomalaisilla suosittu ottelutapa. Urheiluna, yksityiskohtaisten kilpailusääntöjen mukaan harjoitettuna, se esiintyy kuitenkin vasta 1700-luvulla Englannissa, jossa se kehittyi miltei kansallisurheiluksi.

Boksaus.

Nykyään tämä urheilumuoto on erittäin suosittu Englannissa ja Ameriikassa. — Boksatessaan urheilija, jolla tulee olla määrätynpainoiset, täytetyt kintaat käsissään, saa iskeä ainoastaan käsien ulkosivuilla; iskua ei saa suunnata välilihaksen alapuolelle; vastustajaa ei saa potkia, eikä maahan kaatunutta ahdistaa. Ottelu suoritetaan määrätynaikaisissa erissä, joiden välillä on lyhyet lepohetket; sitä kestää tavallisesti kunnes toinen kilpailija on sortunut maahan eikä määrättyjen sekuntien kuluttua ole kyennyt jatkamaan ottelua. Boksaajat jaetaan ruumiinpainonsa mukaan useaan eri ryhmään. — Ransk. boksaustapa, jota ei muualla sanottavasti harjoiteta, sallii myös jalkojen käyttämistä (potkuja, työntöjä) ja on siis edellämainittua melkoista vaarallisempi, mutta kehittää toiselta puolen suuremmassa määrässä itsepuolustamiskykyä. *—lskm—.*

Bokseri ks. K o i r a.

Boksi (< engl. *box*), laatikko, koppi, osasto (esim. hiiliboksi laivoissa).

Bokulla, saari Löfskär-Utön purjehdusväylän varrella. Sen luoteisrannalla tornilla varustettu loistotornirakennus (1897). Loiston korkeus veden pinnasta 14 m. *K. S.*

Bol (ruots.), v e r o k u n t a, oli Ruotsissa ja Suomessa keskiajalla ja vielä uuden ajan alussa alue, jonka asukkaat yhteisesti vastasivat vissin veromäärän suorituksesta. Joskus oli kokonainen pitäjä vain 1 verokuntana, toisissa pitäjissä oli 2-6 v:aa kussakin, välistä vielä enemmän, jopa 20:kin. *K. G.*

Bol. 1. F e r d i n a n d B. (1616-80), holl. taidemaalari ja etsaaja, Rembrandtin huomattavimpia oppilaita ja mukailijoita 1630-luvun loppupuolelta aina noin v:een 1650 saakka. Kaikki hänen tällä ajalla maalaamansa muotokuvalliset, raamatulliset ja jumalaistarulliset taulunsa osoittavat Rembrandtin vaikutusta. Senjälkeen vaikuttaa häneen varsinkin hänen isoissa historiallisissa kuvissaan Alankomaissa valtaan pääsevä kuiva akatemiallis-italialainen suunta. Hänen pääteoksinaan pidetään isoa ryhmäkuvaa „Spitaalisairaalan esimiehet" (Amsterdamin Valtionmuseossa) ja lontoolaisen lordi Northbrookin omistamaa paria muotokuvaa. — 2. H a n s B. (1534-93), alankom. taidemaalari, tunnettu vesi- tai öljyväreillä miniatyyrien tapaan maalaamistaan maisemista. *E. R-r.*

Bola (esp. = pallo, kuula), heitto-ase, tehty yhdestä tahi useammasta hihnasta, jonka päihin on kiinnitetty kiviä tahi kuulia. Sitä käyttävät Etelä-Ameriikan alkuasukkaat ja paimenet linkona, jonka tarkoituksena on riistan tahi vihollisen sekä haavoittaminen kivellä että heidän liikkumiskykynsä estäminen takerruttamalla heidät hihnoihin. On luultavaa, että b. ennen oli yleisempi kuin nyt. Neljällä kuulalla varustettua b:n tapaista asetta käyttävät Koillis-Aasian tšuktšit, ja yhden kuulan b:aa (linnustusaseena) Mikroneesian Nauru-saaren asukkaat. *(W. S-m.)*

Bolan, vuorisola pohjoisessa Englannin Belutšistanissa, Dadarista B.-jokea pitkin Quettaan (1,710 m yl. merenp.), solan kautta käy rautatie ja tie, joka Quettan luona haaraantuu Kandahariin ja Kelatiin. Tärkeä kulkuväylä Afganistanin ja Indus-joen laakson välillä.

Bolck, O s k a r (1839-88), saks. oopperasäveltäjä; avusti vaihtelevan elämänsä kuluessa myös Viipurissa. *I. K.*

Boldini *[-i'-]*, G i o v a n n i (s. 1845), it. maalari, opiskeli Firentsessä ja Lontoossa, jonka jälkeen v. 1872 asettui pysyvästi Pariisiin maalaillen maisemia, laatu- ja katukuvia, mutta ennenkaikkea ylimystöpiirien naiskuvia, joihin perustuu hänen maineensa hienon herkullisena, tosin ulkonaista vaikutushalua tavoittelevana, vaikka lennokkaana ja usein henkevänä siveltimenkäyttäjänä. *E. R-r.*

Boldt, J o h a n G e o r g R o b e r t (s. 1861), suom. kasvitieteilijä ja koulumies. Fil. lisensiaatti 1891. Toiminut luonnonhistorian ja maantieteen opettajana useissa ruots. yksityiskouluissa ja nimitetty Helsingin ruots. reaalilyseon ylläm. aineitten kolleegaksi 1902. Harjoittanut etupäässä Tukholmassa levätutkimuksia, jotka on julkaissut Ruotsin tiedeakatemian „Förhandlingar"-sarjassa: „Bidrag till kännedomen om Sibiriens Chlorophyllophyceer" (1885); „Grund-

dragen af Desmidieernas utbredning i Norden" (1887); „Desmidieer från Grönland" (1888). B:n varsinainen elämäntyö on kuitenkin kotiseutututkimuksen alullepano ja järjestäminen maassamme. Hänen aloitteestansa m. m. perustettiin Suomen ensimäinen kotiseutuyhdistys „Lohjan kotiseutututkimuksen ystävät" 1894. vrt. Kotiseutututkimus. *J. A. W.*

Bolero *[-e'-]*, esp. yhden tahi kahden esitettävä tanssi joustavassa $^3/_4$ tahdissa soiton ja kastanjettien säestyksellä. Sävelmässä esiintyy liikkeitä kuvaava rytmi:

I. K.

Boleslav, useain Böömin herttuain sekä Puolan kuninkaiden nimi (ks. näiden maiden historiaa). Merkillisin heistä on B. I Chrobry (Urhea), Puolan kuningaskunnan perustaja, ruhtinas Mieczyslawin ja böömiläisen prinsessan Dubravkan poika, tuli herttuaksi 992, laajensi valtakuntaansa, valloittamalla Danzigin, Krakovan, Šleesian y. m., yhdistipä hän lyhyeksi ajaksi Bööminkin valtansa alle. V. 1000 Puola sai oman arkkipiispansa Gneseniin, ja 1018 täytyi Saksan keisarin Henrik II:n tunnustaa se itsenäiseksi. Toisella suunnalla B. taisteli ja teki valloituksia Venäjän rajalla. Papiston kanssa hyvässä sovussa eläen B. otti sen suostumuksella kuninkaan nimen.

Boleslav ks. Bogislav.

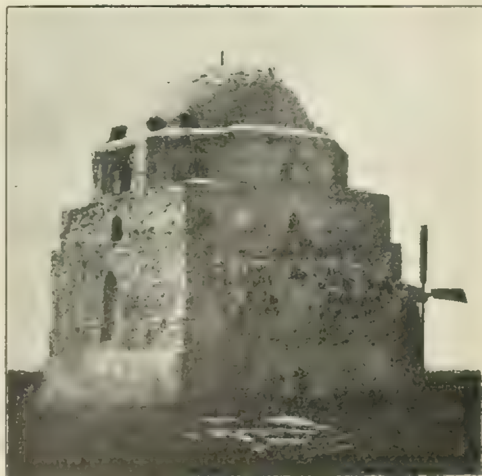
Boleslawita *[-i'-]*, puol. kirjailijan J. Kraszewskin (ks. t.) salanimi.

Boletus ks. Tatit.

Boleyn, Anna ks. Anna Boleyn.

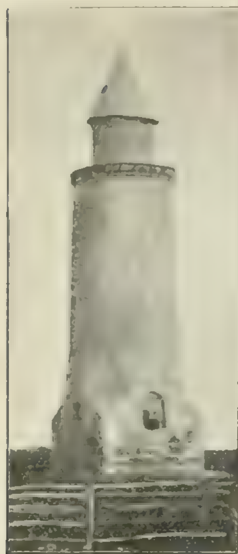
Bolgaarit l. Volgan-bolgaarit, turkkilais-tataarilaista sukuperää oleva muinainen kansa Itä-Venäjällä. Alkujaan b., tämän sanan laajimmassa merkityksessä, muodostivat joukon eri heimoja (kutrigurit, utigurit, tarniahit, zabenderit, unugundurit), jotka kuuluivat n. s. hunnien kirjavaan laumaan; osa seurasi Attilaa (k. 453 j. Kr.) hänen länsieurooppalaisille retkilleen, osa jäi asumaan Kubanin ja Ural-joen maille. 597 ja 679 siirtyi taas bolgaarilaisjoukkoja Tonavalle, jossa nämä nyt saivat vakavan jalansijan, mutta jossa sittemmin sulautuivat kukistamaansa slaavilaiseen kansaan (ks. Bulgaarit). Vanhoille asuinsijoilleen jääneet bolgaarit siirtyivät vähitellen, mahtaviksi paisuneiden turkkilaisperäisten kazarien ahdistamina, pohjoiseen päin Volgan mutkan seutuville. Volgan-bolgaareja oli kolme heimoa: bolgar, äsgil (isgil) ja börtšölä (baršilk). Varmuudella ei tiedetä, milloin Volgan-bolgaarien valtakunta („Suur-Bulgaaria", „Musta Bulgaaria") varsinaisesti perustui. Luultavaa on, että tämä tapahtui 8:nnella vuosisadalla, sillä kun kalifi Muktedirin lähettiläs Ibn-Fadlan v. 922 kävi Volgan-Bolgaariassa, oli tämä jo mahtava valtakunta kehittyneine yhteiskunnallisine oloineen ja laajoine kauppaliikkeineen. Tähän aikaan, Almasin hallitessa, bolgaarit kääntyivät islaminuskoon. Bolgaarien valtakunta käsitti oikeastaan Itä-Venäjän koko Volgan-seudun, suunnilleen nykyiset Astrakaanin, Saratovin, Samaran, Simbirskin, Kasaanin, Permin ja Vjatkan kuvernementit, joskaan kaikki valtakunnan osat nähtävästi eivät olleet yhtä lujin sitein keskustaan liittyneitä. Bolgaarien ylivallan alaisuuteen kuuluivat ainakin jossakin määrin myös muutamat suomensukuiset kansat: mordvalaiset, tšeremissit sekä votjakit ja syrjäänit. Pääelinkeinoja olivat maanviljelys, karjanhoito ja vars. kauppa, jota bolgaarit — mahtavan kauppareitin, Volgan haltijoina — suurella menestyksellä kävivät toiselta puolen Persian, Intian ja kazarien, toiselta puolen venäläisten sekä kaupastaan ja varallisuudestaan kuuluisien, Vienan-joella asuvien (luult. karjalaista sukua olevien) „bjarmalaisten" kanssa. Valtakunnan pääkaupunki oli Bolgar (ks. t.), jonka raunioita vieläkin on säilyssä lähellä Volgaa, Kaman suusta jonkun matkaa eteläänpäin. Hallitsijoista tunnetaan seuraavat nimeltä: Silka, Almas, Taleb, Ahmed, Mumen. Bolgaarien valtakunnasta tekivät tataarit lopun 13:nnen vuosisadan keskivaiheilla. — Muutamat tutkijat arvelevat bolgaarien olleen suomensukuisen kansan. Bolgaarilaiset kivikirjoitukset todistavat kuitenkin epäämättömästi, että heidän kielensä oli turkkilais-tataarilaista sukua ja että se muutamissa tärkeissä kohdissa osoittaa yhtäläisyyttä nykyisten tšuvassien (ks. t.) kielen kanssa. Tästä syystä nykyjään pidetäänkin varmana, että tšuvassinkieli on jonkun muinaisen bolgaarinkielen murteen jatkoa. [Frähn, „Älteste Nachrichten über die Wolga-Bulgaren", Piet. Tiedeakatemian Mém. VI; Köppen, „O volžskih Bulgarah", Žurn. Min. Nar. Pr. XII, 1836; Berezin, „Bulgar na Volge", Utš. Zap. Kaz. Univ. III, 1852; Chwolson, „Izvestija Ibn-Dasty", Piet. 1869; J. Marquart, „Die Chronologie der alttürkischen Inschriften", Leipz. 1898; Ašmarin, „Bolgary i tšuvaši", Izv. Obštš. Arh. Ist. Etn. pri Kaz. Univ. XVIII; Wichmann, „Die tschuwassischen lehnwörter in den permischen sprachen", s. 140-5, Hels. 1903.] *Y. W.*

Bolgar, muinaisten Volgan-bolgaarien valtakunnan pääkaupunki, jonka raunioita vielä on säilyssä Bolgary (Uspenskoe) nimisen kylän läheisyydessä Kasaanin kuvernementin Spasskin piirikunnassa (25 virstan päässä Spasskin kaupungista luoteeseen, 6 virstan päässä Volgasta). Jo 10:nnellä vuosisadalla siinä oli enemmän kuin

Bolgarin raunioita: „Musta palatsi".

10,000 asukasta. Sen loistoaika oli 10-13:nnella vuosisadoilla. 14:nnellä vuosis. Tamerlan sen hävitti, 15:nnen vuosis. lopulla se joutui kerrassaan rappiolle.

Bolgarin raunioita: „Pieni minareetti".

Kaupunki sijaitsi korkealla ranta-äyräällä; maan puolelta sitä suojasi noin 7 virstan pituinen maavalli sekä vallihauta (muutamin paikoin 3 sylen syvyinen). Kun Pallas 18:nnen vuosisadan lopulla kävi raunioita katsomassa, oli siellä vielä 44 jotenkin hyvin säilynyttä kivirakennusta. Nykyjään on niitä jäljellä vain kymmenkunta, mikä paremmassa mikä huonommassa kunnossa; huomattavimmat ovat: 2 minareettia, „musta" l. oikeuspalatsi, „valkoinen palatsi" sekä eräs rakennus, jonka venäläiset ovat sisustaneet Pyh. Nikolain kirkoksi. Hautakiviä, rahoja y. m. esineitä on runsaasti löydetty. [Bereziŋ, „Bulgar na Volge", Kas. 1852; Špilevskij, „Drevnie goroda i drugie bulgarsko-tatarskie pamjatniki v Kazanskoi gubernii", Kas. 1877.] ks. B o l g a a r i t.
Y. W.

Bolgrad, satamakaupunki Venäjällä, Bessarabian eteläisimmässä osassa, siinä missä Jalpuš-joki laskee Jalpuš-järveen, 13,142 as. Harjoittaa vilkasta kauppaa. — Tunnettu bulgaarialaisista siirtolaisistaan, jotka Adrianopolin rauhan jälkeen valitsivat B:n asuinpaikakseen. B. kuului ennen vuotta 1878 Romaaniaan.

Bolin, A n d r e a s W i l h e l m (s. 1835), filosofi ja kirjailija, synt. Pietarissa, tuli Helsingissä ylioppilaaksi 1852, filosofian dosentiksi 1865, ylimäär. filosofian professoriksi 1870 ja yliopiston kirjastonhoitajaksi 1873. B. on ruotsiksi julkaissut laajanpuoliset teokset „Familjen" (1864) ja „Europas statslif och filosofins politiska läror" (2 os., 1868-71), akatemiallisia väitöskirjoja, m. m. „Undersökning af läran om viljans frihet" (1868), sekä kokoelman „Studier och föredrag" (2 os., 1888-95), joka sisältää kirjoituksia ja esitelmiä kirjallisista aineista ynnä ajankysymyksistä. B. ihailee Spinozan ja Feuerbachin filosofiaa ja on esittänyt heidän elämäänsä ja mielipiteitään saksankielisissä teoksissa „Ludw. Feuerbach, sein Wirken und seine Zeitgenossen" (1891) ja „Spinoza, ein Kultur- und Lebensbild" (1894) sekä on yhdessä Fr. Jodlin kanssa toimittanut Feuerbachin teosten kokonaispainoksen (1903 ja seur. vv.). Julkaissut kirjoituksia kotimaisissa ja varsinkin saksalaisissa aikakauskirjoissa. B. on ottanut osaa Helsingin ruotsalaisen teatterin johtoon, ollen sen pääjohtajana 1883-7, on julkaissut yksinäytöksisen näytelmän „Konungens guddotter" ja muodostellut Shakespearen näytelmiä teatteriesityksiä ja koteja varten „Sh:s dramatiska arbeten" (6 os. 1879-87). *A. Gr.*

Bolinder, J e a n (1813-99) ja K a r l G e r h a r d (1818-92), ruots. tehtailijoita. V. 1845 veljekset B. perustivat Bolinderin konepajan, joka pienestä alusta kehittyi suureksi laitokseksi. V. 1905 siinä oli työmiehiä n. 850; se valmistaa varsinkin höyrykoneita, höyrypannuja ja polttoöljymoottoreja, puunjalostuskoneita, heloja ja kamiineja. Jean B. on huomattavasti vaikuttanut puunjalostusteollisuuden kehittymiseen Ruotsissa.

Bolingbroke *[boliŋbrouk]*, H e n r y S t. J o h n (1678-1751), viscount, engl. valtiomies ja kirjailija. Vaikka olikin torypuoluelainen, hän liittyi Marlboroughin herttuaan, joka 1704 teki hänet sotaministeriksi. Kun whigit kohtelivat B:ia nurjasti (1708), vetäytyi hän syrjään ja omisti aikansa opinnoille, mutta jo 1710 hän tuli uuden toryministeristön ulkoasiain ministeriksi. V. 1713 hän sai aikaan Utrechtin rauhan; palkinnoksi toimeliaisuudestaan kuningatar Anna antoi hänelle viscountin arvon. V. 1714 B. tuli pääministeriksi; mutta kun hän kuningattaren kuoltua ryhtyi keskusteluihin vallantavoittelijan n. s. Jaakko III:n kanssa, syytettiin häntä valtiopetoksesta ja hänen täytyi paeta Ranskaan, jossa hän 9 vuotta eleli yksityisenä henkilönä. Walpole antoi hänelle luvan palata takaisin; mutta sijaansa ylihuoneessa ei hän enää saanut. Kirjailijana hän oli deistisen suunnan edustaja. Huomattavin hänen teoksistaan on „Letters on the study of history". *(G. R.)*

Bolintineanu *[-ā'-]*, D e m e t e r (1826-72), romaanial. runoilija, otti 1840- ja 50-luvulla osaa kotimaansa valtiolliseen taisteluun ja oli sentähden kaksi kertaa maanpaossa. B. on kirjoittanut suosittuja isänmaallisia runoja, „Elena" nimisen romaanin ja toimitti 1848 v:n vallankumouksen jälkeen kansallisdemokraattista lehteä „Poporul suveran". *J. J. M.*

Bolivar *[-i'-]*, Etelä-Ameriikassa. 1. Kolumbian tasavallan departementti n. 62,000 km², 206,983 as. (3 km²:llä), valkoihoisia, neekerejä ja intiaaneja. B. sijaitsee Darien-lahden ja Magdalena-joen välissä; tärkeimmät vientitavarat ovat kaakao ja tupakka sekä rannikoilla karja. Ilmanala on kuuma, epäterveellinen. Pääkaupunki Cartagena (ks. t.); suurin kauppakaupunki Barranquilla (ks. t.). — 2. Venetsuelan liittotasavallan valtio (v:een 1900). 372,447 km², 135,000 as. Nyt 230,493 km² ja 57,675 as. (1907). B:n nyk. nimi Guayana (ks. t.) l. Angostura. — 3. Ecuadorin tasavallan provinssi Andes-vuorten läntisellä rinteellä (n. s. „ylänköprovinsseja") 30,000 km², 43,000 as. Pääkaupunki Guaranda Chimborazon länsipuolella.
W. S-m. (K. R. B.)

Bolivar *[-i'-]*, Venetsuelan rahayksikkö = 1 mk.

Bolivar *[-i'-]*, S i m o n (1783-1830), Etelä-Ameriikan vapauttaja, synt. Caracasissa, Venetsuelassa, opiskeli lakitiedettä Madridissa, matkusteli useissa Euroopan maissa sekä Ameriikan Yhdysvalloissa; päätti Washingtonin esimerkkiä seuraten vapauttaa maansa vieraan vallan ikeestä. Kun Caracasissa 1810 syttyi kapina Espanjaa vastaan, taisteli B. kapinallisten riveissä, kohoten ennen pitkää vapaussodan johtavaksi mieheksi. V. 1813 hän sai useita voittoja

ja saapui s. v. riemukulussa Caracasiin, jossa sotajoukko tervehti häntä Venetsuelan vapauttajana (l i b e r t a d o r). Seuraavana vuonna Venetsuelan kansalliskokous antoi hänelle diktaattorin vallan. Tämän jälkeen B:n joukot kärsivät useita tappioita ja hänen täytyi paeta Jamaikaan ja Haïtinsaarelle. Sotaa jatkettiin vaihtelevalla onnella, kunnes 1819 voitiin voittojen jälkeen pitää kongressi Angosturassa, jossa B. valittiin Venetsuelan hallituksen päämieheksi. Hän samosi s. v. Uuteen Granadaan ja yhdisti tämän maan ynnä Venetsuelan Kolumbian tasavallaksi tullen itse sen presidentiksi. V. 1823-24 hän vapautti kenraali Sucren avulla Ali- ja Yli-Perun; viimemainittu muutettiin vapaaksi tasavallaksi saaden nimen B o l i v i a. B. tuli Perun presidentiksi ja Bolivian protectoriksi. Ennen pitkää alkoi herätä tyytymättömyyttä häntä vastaan hänen omavaltaisen menettelynsä takia, kunnes hän oli pakoitettu luopumaan vallasta ensin Perussa ja sittemmin myöskin Kolumbiassa (1830). Hän aikoi anastaa takaisin valta-asemansa, mutta kuoli Santa Martossa 1830. [Larrazabel, „Life of Simon B." (New York, 1866); Rojas, „Simon B." (Madr. 1883); De Schryver, „Esquisse de la vie de B." (Bryssel 1899).]

Simon Bolivar.

Bolivia *[-i'via]* (esp. *República Boliviana*), tasavalta Etelä-Ameriikassa, Brasilian, Argentiinan, Chilen, Perun ja Paraguayn välissä. B. ja Paraguay ovat maanosan ainoat valtiot, joilta merenrannikko puuttuu; 1,470,196 km², 1,953,916 as. (1906), joista n. 250,000 „villejä" intiaaneja. Maan länsiosan täyttävät mesotsooiset Rannikkokordillieerit (tärkeimmät huiput Sajaman, 6,415 m, ja Oyaguan, 5,865 m yl. merenp. tulivuoret). Idempänä kohoavat kidemäisistä ja paleotsoisista liuskeista muodostuneet n. s. Kuningaskordillieerit (Cordillere real. Sorata 6,617 m ja Illimani 6,405 m yl. merenp.) huippuineen. Molempien vuoriryhmien välissä sijaitsee B:n l. Oruron kylmä ja kolkko ylätasanko, n. 4,000 m yl. merenp. Tämä n. s. Puna-alue on matalaharjuista maata, jonka vesistöt, suola- ja makeanvedenjärvet, ovat kuivumistilassa. Tärkeimmät ovat Titicaca-järvi (ks. t.), 3,854 m yl. merenp., Laguna de Aullagas-järvi (ks. t.) sekä Cienaga de Coipasan suolajärvi, mikä kuitenkin kuivana aikana on suolarämemaana. B:n itäosa taasen on alatasankoa. Tämän pohjoinen osa kuuluu Amazon-virran Madeiralisäjoen ja eteläosa Paraguay-La Plata systeemin Pilcomayo-lisäjoen jokialueeseen. Nämät joet ovat vesiteinä sangen huonoja, sillä Madeiran kosket ja Pilcomayon niukka vesimäärä estävät pääsyn Atlanttiin. Madeiran lisäjoista mainittakoon Madre de Dios, Beni ja Mamore sekä rajajoki Brasiliaa vastaan, Guapore. B:n kaakkoisosa, joka kuuluu Chaco-alueeseen, on monasti laskua vailla. Alatasangon koko länsiosa on tiheitten metsien peitossa, niin että ainoastaan Mamoren ja Guaporen välinen alue on savannimaata. — Ilmanalaan nähden huomaa B:ssa kolme eri aluetta. Kylmä p u n a, 3,000 m:stä ylöspäin. Täällä ovat lumimyrskyt tavallisia, vaikkakin lumiraja on hyvin korkealla (Sajamalla n. 5,900 m). Punalla sijaitsevat pääkaupunki L a P a z, muinoin kuuluisa „hopeakaupunki", P o t o s i ja O r u r o sekä useita vuorikaivoksia. Alueella harjoitetaan etupäässä vuorityötä (hopeaa, tinaa, kuparia, vismuttia), karjan- (laamaeläinten-) hoitoa ja kotiteollisuutta. Keskialueella (t i e r r a t e m p l a d a l. v a l l e s, laaksot, 2,000-1,500 m) on maanviljelys tärkein (lauhkean vyöhykkeen viljaa ja hedelmiä). Alin, n. s. y u n g a-alue (vielä matalammalla sijaitsevat laaksot ja tasangot) on kuuma ja epäterveellinen; täällä vallitsee rikas ja mahtava troopillinen kasvullisuus; ainoastaan vuorten itärinteet ovat viljeltyjä ja tuottavat kahvia, kokaa, kaakaota sekä kiinapuun kuorta. — Asukkaat ovat espanjalaisia ja intiaaneja sekä näistä syntynyttä sekakansaa. Ylänkömaan intiaanit ovat joko puhtaita, aymará- ja quichuaheimoon kuuluvia, tahi sekarotuisia. Intiaanien kieli on vielä vallitsevana ylätasangolla. Alankomaan asukkaat, amazonas-intiaanit, joihin kuuluvat chiquitos y. m. heimot, ovat osaksi vielä villejä, osaksi maataviljeleviä. Uskonto on roomalais-katolilainen, kansansivistys on hyvin alhaisella kannalla. Maassa on 5 n. s. „yliopistoa", sen lisäksi arkkitehti- ja vuoriopisto, lyseoita, seminaareja ja oppikouluja. Omaa kirjallisuutta ei ole ja sanomalehdet ovat Etelä-

Yhdestä kivestä tehty portti Ak-Kapanassa (Boliviassa).

La Paz ja Illimani

Ameriikan kurjimpia. — B:n pääelinkeinot ovat maanviljelys, karjanhoito ja vuorityö. Teollisuus on vähäpätöinen, mutta kauppa on kehittymässä. Sen arvo oli 1905 n. 100 milj. mk., josta n. 60 milj. vientikaupan osalle. Päätuotteet ovat hopea, tina, kautsu, kupari, vismutti, koka, alpakkavillat, vuodat, kiinakuori, kahvi, kaakao, kulta ja antimoni. Rautatie- ja sähkölennätinlinjoja on 1,129 ja 4,644 km (1906). B. on jaettu 8 departementtiin, joista 3 sijaitsee punalla, 3 valles-alueella ja 2 yunga- ja alatasanko-alueella. Hallitusta johtaa 4 vuodeksi valittu presidentti ja 2 varapresidenttiä. Kongressiin kuuluu 16 6 vuodeksi valittua vähint. 35 vuoden ikäistä senaattoria ja 75 vähint. 25 vuoden ikäistä edusmiestä. Kongressi uudistetaan osaksi aina 2 vuoden perästä. Se on koolla joka vuosi 60-90 päivää. B:n sotajoukko on järjestetty yleisen asevelvollisuuden kannalle, palvelusaika on 2-vuotinen. Rahayksikkö on boliviano (ks. t.). Lippu punainen-keltainen-vihreä. *W. S-m.*

Historia. Suurin osa nykyistä B:n tasavaltaa kuului silloin, kun espanjalaiset tulivat Etelä-Ameriikkaan, vanhaan Inkas-valtakuntaan. Espanjalaiset valloittivat alueen 1538 ja yhdistivät sen Perun varakuningaskuntaan. V. 1780 se liitettiin Charcas nimisenä maakuntana La Platan varakuningaskuntaan (ks. Argentiina). V. 1809 alkoi kapina Espanjaa vastaan, mutta vasta 1825 oli Espanjan valta kokonaan murrettu. Kansalliskokous Chuquisacassa julisti 6 p. elok. 1825 maan itsenäiseksi tasavallaksi ja antoi sille nimen Bolivia, Simon Bolivarin kunniaksi, joka maan protektorina sai tehtäväkseen laatia sille hallitusmuodon. Tämä, joka antoi hallitusvallan elinkaudekseen valitulle edesvastuuttomalle presidentille, ei tyydyttänyt kansaa, vaan se kumottiin pian. Kenraali Santa Cruz, joka sisällisten taistelujen jälkeen valittiin presidentiksi 1829, julkaisi lakikirjan ja sai aikaan rauhallisen kehityksen muutamaksi vuodeksi. Mutta v:sta 1835 alkaen ovat sisälliset riidat ja rajataistelut naapurivaltain kanssa ehkäisseet maan kehitystä. V. 1884 B:n täytyi luovuttaa ainoa rannikko-alueensa Atacama Chilelle. Viimeiset sisälliset levottomuudet tapahtuivat v. 1898-99. Viime vuosina B. on joutunut rajariitaan Brasilian kanssa Acre raja-alueen omistamisesta (länteen Madeira-joesta, Acre- l. Aquiry-, Purus- ja Beni-jokien ympärillä). Sovinto saatiin aikaan 1903 siten, että B. luopui suurimmasta osasta riidanalaista aluetta, saaden korvaukseksi 2 milj. puntaa. Nykyään (1909) on presidenttinä toht. Ismael Montes.

Boliviano *[-a'-]* (Peso boliviano), Bolivian raha-yksikkö, hopearaha, jonka nimellisarvo on = 5 mk, mutta jonka todellinen arvo on tätä nykyä = 2,2 mk.

Boll, Franz (1849-79), saks. fysiologi, kotoisin Neubrandenburgista, 1873 fysiologian professoriksi Roomaan. Tunnettu kudosopillisista, varsinkin näköpurpuraa koskevista tutkimuksistaan. Hän on lisäksi julkaissut muita, kudosoppia käsitteleviä teoksia.

Bollandistit, jesuiittain yhdistys, joka julkaisi Heribert Rosweydin aloittamaa ja Joh. Bollandin (hänestä nimi) jatkamaa sarjaa „Acta sanctorum", pyhimysten ja marttyyrien elämäntarinoita.

Boller, Anton (1811-69), itävaltalais-saks. kielentutkija, opetti Wienin yliopiston dosenttina v:sta 1845 sanskrittia (tässä yliopistossa ensimäisenä); tuli saman yliopiston ylimääräiseksi professoriksi 1850 ja varsinaiseksi 1855. Julkaissut saksan kielellä sanskritin kieliopin sekä useita tutkimuksia Wienin tiedeakatemian „Sitzungsberichte" sarjassa. Meille suomalaisille on pääviehätys hänen toiminnallaan suomensukuisten kielten alalla; hän piti Wienin yliopistossa 1854-56 luentoja suomalais-ugrilaisesta kielitieteestä sekä julkaisi äskenmainitussa Wienin tiedeakatemian sarjassa useita suomensukuisia kieliä koskevia tutkimuksia, jotka Euroopassa käänsivät huomiota tähän tutkimusalaan, m. m. antaen tunnetulle tutkijalle Budenzille (ks. t.) herätteen kääntymään tälle alalle („Die finnischen Sprachen" 1853, „Die Declination in den finnischen Sprachen" 1853, „Die Conjugation in den finnischen Sprachen" 1854, „Zur magyarischen Etymologie" 1855, „Die Übereinstimmung der Tempus- und Moduscharaktere in den ural-altaischen Sprachen" 1856, „Die Pronominalsuffixe des ural-altaischen Verbums" y. m.). *E. N. S.*

Bolliger, Johan (s. 1822, k. 1860-luvulla), lääkäri, valtiollinen pakolainen, oli syntyisin Bernin kanttonista. Otettuaan osaa Badenissa vallankumoukseen 1849, hän pakomatkalla joutui erääseen kokkolalaiseen prikiin ja sen mukana Kokkolaan. Siellä hän sangen suosittuna harjoitti laajaa lääkärintointa, kunnes viranomaisten korviin oli tullut hänen entinen osallisuutensa kumousliikkeeseen. Sentähden hänet pantiin vankeuteen ja 1852 karkoitettiin Kööpenhaminaan, josta siirtyi Englantiin ja vihdoin Austraaliaan. Viimeiset tiedot hänestä ovat 1860-luvulta. [Aspelin, „Wasa stads historia".] *K. S.*

Bolmsö, saari Bolmen-järvessä Smålannissa. Täällä, varsinkin sen pohj.- ja itäosissa on muinaisjäännöksiä, jotka osoittavat saaren olleen tärkeän jo esihistoriallisella ajalla, jopa kivikaudellakin. *W. S-m.*

Bologna *[-lo'nja]*, Italiassa. 1. Emilian maakunnan provinssi, osa Romagnaa, 3,752 km², 540,119 as. (1908) l. 144 km²:llä. Pohjoisessa tasankoa, Po-joen ja sen lisäjokien vesialuetta, etelässä vuoria (Apenniinit). Pääelinkeinot: maanviljelys, karjanhoito ja silkinviljelys. — 2. Edellämainitun provinssin pääkaupunki Reno-joen varrella 159,419 as. (1906). B:n asema on erittäin edullinen, se kun sijaitsee Alpeilta tulevien liikeväyläin risteyksessä, joten se suureksi osaksi on Keski- ja Etelä-Italian kaupan välittäjänä. Strategisen tärkeytensä vuoksi B. on ympäristöineen lujasti linnoitettu. B. on Italian vanhimpia ja rikkaimpia kaupunkeja; sitä kaunistavat useat vanhat rakennukset ja komeat torit, joista tärkeimmät ovat Piazza Vittorio Emanuele (kuninkaan muistopatsas) ja Neptunuksen tori Neptunus-kaivoineen. Monta upeata kirkkoa, kuten San Petronio, San Domenico (pyh. Dominicuksen hauta) y. m. Huomattavat ovat myös yliopisto (Euroopan vanhimpia, perust. 1158), Podesta- ja Communale-palatsit (molemmat 13:nnella vuosis.), useat yksityisten rakennukset sekä kaltevat tornit (Asinellin 97,6 m korkea ja Garisendan 49,6 m). B:ssa asuvat

prefekti ja arkkipiispa, siinä sijaitsee yli- ja kauppaoikeus. Täällä on museo, tähtitorni, taideakatemia, suuri kirjasto ja taidekokoelma. B:ssa harjoitetaan huomattavaa teollisuutta (koneita, lihatavaroita, säilykkeitä, makaronia, saippuata, hajuvesiä, nahkaa ja tupakkaa). Läheisyydessä ihana Campo santo (ks. t.).

B. oli alkujaan vanha etruskilainen Felsina niminen kaupunki, myöh. kelttiläisten boijien pääkaupunki, Bononia. V. 189 e. Kr. roomalaiset valloittivat sen ja keski-ajalla se kuului Ravennan eksarkaattiin. Vasta 12:nnella vuosis. sen vaikutus kasvoi lainopillisen koulunsa ja siitä myöh. syntyneen yliopistonsa kautta. 15:nnellä ja 16:nnella vuosis. se oli kuuluisan taidemaalaussuunnan, bolognalaisen' koulun keskus (sen kuuluisimmat mestarit olivat: Carracci, Guido Reni, Domenichio, Guercino y. m.). B. alistui 1506 paavin vallan alle. Se yhdistettiin 1860 Sardiniaan. *W. S-m.*

Bologna *[-lo'nja]*, Giovanni da, oik. Jean Boulogne (1524-1608), flaam.-it. kuvanveistäjä. Syntyneenä Flanderissa hän sai siellä taiteilijakasvatuksensa, muutti n. v. 1544 Italiaan ja asettui Firentseen. Michelangelosta saamastaan vaikutuksesta huolimatta hän pysyi harvinaisen itsenäisenä ja kaavamaisuudesta vapaana. Voimakas, raju liike ja kuitenkin ehjä kokonaisuus sekä erittäin koristeellinen siluetti-vaikutus ovat hänen kuvapatsaidensa pääominaisuudet. Neptunuksen kaivo Bolognassa sekä varsinkin Firentsessä olevat marmorinen ryhmäkuva Sabiinitarten ryöstö (Loggia dei Lanzissa v:lta 1853) ja Merkurius niminen pronssipatsas (Museo Nazionalessa l. Bargellossa v:lta 1564) ovat hänen huomattavimmat teoksensa. *E. R-r.*

Sabiinitarten ryöstö.

Bolognan liitu, kevyt ital. liitulaji, jota käytetään sekä valkoisena väriaineena että myöskin kiillotusjauheena.

Bolognan pullo, paksulasinen pullo, joka heti puhalluksen jälkeen on äkkiä jäähdytetty. Se kestää kauankin kolahduksia, mutta särkyy pamahtaen pieniksi siruiksi, jos sen pintaan raavaistaan pienellä hietajyväsellä tai piipalasella.

Bolometri (kreik. *bolē* = säde, ja *metron* = mitta), amer. fyysikon Langleyn keksimä kone, jolla mitataan hyvin pieniä lämmönvaihdoksia. Säteet sattuvat metallilankaan ja lämmittävät sen, jolloinka langan sähkövirran vastustus muuttuu. Vastustuksen muutos mitataan galvanometrillä. Herkimmillä koneilla voidaan mitata lämmönvaihdos kymmenmiljoonasosalle Celsiuksen astetta.

Bolor Tagh („sininen vuori"), Pamirin ylängön itärajana olevan vuorenselänteen aikaisempi nimitys. Sen olemassaoloa epäiltiin vielä 1870-luvulla, kunnes Stoliczkan y. m. tutkimukset osoittivat, että vuorijono todellakin kulkee luoteesta kaakkoon Pamirin ylängön itäpuolella. Tämä lienee sama kuin ennen B. T:iksi nimitetty. Sen uudempi nimi on Kizil-Jart- (punaisen solan) l. Sary Kul- (keltaisen järven) selänne. Kiinalainen nimitys on Tsung-ling („sipulisolat"), turkkilainen Beluth-Tagh („tammivuori"), uiguurilainen Bulyth-Tagh („pilvien vuori"). Selänteen nykyisenä nimenä on tavallisesti kuitenkin Kašgaariset vuoret. Korkein huippu Mustag-ata (Tagharma) 7,860 m., vrt. Pamir.

Bolstaholm, kylä ja maatila Getassa Ahvenanmaalla. B:n säteri, jota ennen on nimitetty Kodbolstadiksi (Kolbolstad), on vanhimpia säterejä paikkakunnalla. Sen tietty ensimäinen omistaja Corth Hartwigson on tullut siitä tunnetuksi, että hän 1484 lahjoitti kaikenlaatuisia hopearahoja useimmille Ahvenanmaan kirkoille, Turun ja Rauman luostareille y. m. sielumessujen pitämistä varten. Tila on sittemmin ollut Gyllenflögh-, Dusenschöld-, Åhman-, Ehrenmalm-, Brummer- ja Montell-suvuilla. — Bolstaholm on myös kuuluisa suuresta hopearahalöydöstään, joka tehtiin 1880 eräässä kivikkoisessa hiekkamäessä ja jossa oli 850 ruotsinmaalaista hopeabrakteaattia 1200-luvulta. Niinikään on kylässä toista sataa hautakumpua rautakaudelta. *K. S.*

Boltzmann, Ludvig (1844-1906), itäv. fyysikko, 1869 professoriksi Graziin, 1873 Wieniin, 1876 jälleen Graziin, 1890 Müncheniin ja 1895 Wieniin. Hänen työnsä käsittelevät dielektrisiteettikonstantteja, kineettistä kaasuteoriaa ja termodynamiikkaa, hiuspilli-ilmiöitä, Hallin ilmiötä, elastista jälkivaikutusta, valo-oppia j. n. e., joista varsinkin kineettistä kaasuteoriaa koskevat tutkimukset ovat suurtöitä alallaan. Suuri merkitys on B:llä Maxwellin sähkö- ja valo-opin tulkitsijana. Helmholtzin jälkeen B. on etevimpiä saksalaisia teoreettisia fyysikoita. *V. V. K. (G. M.)*

Bolus (kreik. *bolos* = multakokkare), raudanpitoinen, hienojyväinen savilaji, jota on käytetty jo ammoisista ajoista. Värinsä ja hienoutensa mukaan sitä käytetään eri tarkoituksiin. Valkeaa bolusta, jota varsinkin on Saksassa ja Böömissä, käytetään esim. kitiksi. Punaista bolusta käytetään poleeraukseen. Keltaista bolusta käytetään puhdistusaineena; kuumennettaessa väri muuttuu punaiseksi; sitä käytetään poleeraukseen. Ruskeata, terra di Sienaa, jota saadaan Italiasta, käytetään väriaineena. Vanhalla ajalla b. tunnettiin nimellä terra lemnia.

Bólyai, János *[bōjai jānoš]* (1802-60), unk. matemaatikko, insinööriupseeri, on saavuttanut maineensa yhtenä n. s. epäeuklidisen geometrian perustajana. Euklideen geometria perustuu ryhmään aksiomeja, joista yksi lausuu, että, jos suora viiva A leikkaa kahta toista suoraa B ja C, ja on kohtisuora B:tä vastaan, vaan ei C:tä vastaan, niin B ja C, tarpeeksi pidennettyinä leikkaavat toisiaan. Oli kauan luultu, että tämä aksiomi olisi loogillinen seuraus Euklideen muista aksiomeista, ja yritetty todistaa tämä. B. osoitti, että näin ei ole, vaan että kysymyksessäoleva aksiomi on käsitettävä olettamuksena, jonka sijaan loogilliselta kannalta yhtä hyvällä syyllä voi asettaa muita. Hän esittikin geometrian, jossa muut aksiomit olivat säilytetyt, mutta tämä oli jätetty pois; täten syntyi epäeuklidi-

nen geometria. Venäläinen matematiikko Lobatševskij oli samaan aikaan, B:sta riippumatta, tullut samoihin tuloksiin kuin tämä, jonka vuoksi hänen nimensä liittyy samanarvoisena epäeuklidiseen geometriaan. Molemmat lienevät saaneet tutkimuksensa perusajatuksen Gaussilta. *J. L-g.*

Bolzano *[-ā'-]*, Bernhard (1781-1848), katolil. jumaluusoppinut ja filosofi. Erotettiin 1826 Praagin yliopiston professorinvirasta kerettiläisten oppiensa tähden. Oli jumaluusoppineena järkeisuskoinen, filosofina Leibnizin kannattaja. Tärkein teos: „Versuch einer neuen Darstellung der Logik" (1837).

Boma, Lounais-Afrikassa, Kongo-valtion samannimisen -piirikunnan pääkaupunki ja Bananan (ks. t.) ohella Kongo-valtion tärkein kauppakaupunki, hallituksen sija; 379 valkoihoista as. (1903). B. sijaitsee alisen Kongon varrella, 75 km mereltä; joki on tänne saakka purjehduskelpoinen suurimmillekin aluksille. *W. S-m.*

Bomansson, Karl August (1827-1906), valtionarkistonhoitaja, synt. Saltvikin pitäjässä; tuli ylioppilaaksi 1847, maisteriksi 1853, tohtoriksi 1858, valtionarkiston amanuensiksi 1859, sen hoitajana 1870-83. Loppuiäkseen B. sai vaikean silmävian, jonka tähden hän väistyi yksityiselämään. B. oli merkkimiehiä historiamme ja muinaisuutemme tutkimuksen alalla. 1853 toht. Grönbladin apumiehenä järjestäessään valtionarkistomme vanhempaa osaa hän tutustui sen rikkaisiin aarteisiin ja antautui innolla arkistotutkimuksiin. Myös muinaistutkijana hän on tehnyt kaivauksia tahi talteen ottanut tärkeitä löytöjä. B. oli uuttera ja vaatimaton tiedemies, koko sydämellään harrastaen alaansa, ja Suomen hist. seuran perustajia. Hänen tärkeimmät tutkimuksensa ovat: „Skildring af folkrörelsen på Åland 1808" (1852), „Kastelholm" (1856), „Om Ålands fornminnen" (väitösk. 1858), „Hertig Johan och hans tid" (väitösk. 1862), sekä useat Hist. Arkistossa julkaistut enimmäkseen Suomen keskiaikaista historiaa koskevat kirjoitukset. *K. S.*

Bomarsund *[bū-]*, maatila ja ent. linnoitus samannimisen salmen rannalla Sundin pitäjän Skarpansin kylässä Ahvenanmaalla. Lumparin ja Vargatan selkien väliselle B:in salmelle oli jo 1812 päätetty rakentaa linnoitus, mutta vasta 1830 alkoivat sen perustustyöt. Sittenkuin ensin puukasarmit oli saatu valmiiksi, rakennettiin vuosien kuluessa ja suuria summia uhraten päälinnoitus sekä kolme vapaasti seisovaa tornia. Päälinnoituksen asemakaava oli ³/₄ ympyrästä, ja rakennettiin harmaasta kivestä sen ulkoseinät, joihin aluksi oli B:n salmelle ja Lumparin selälle päin varustettu yhteensä 88 ampumaluukkua. Torneista olivat yksi pohjois- ja länsipuolilla sekä kolmas Prestön-saarella. Linnoitus ei ehtinyt koskaan oikein valmistua, sillä sota syttyi ennemmin kuin oli aavistettukaan. — B:n linnoituksen kukistuminen lukeutuu n. s. Itämaisen l. Krimin sodan (1853-56; ks. t.) tapauksiin, sillä Turkin liittovallat, Ranska ja Englanti, kun eivät Itämerelle lähettämällään laivastolla päässeet Venäjän laivaston kanssa otteluihin, päättivät tehdä hyökkäysretkiä maamme rannikoille, ja niiden ensimäiseksi päämaaliksi tuli B:in linnoitus. Elokuun 9 p:nä 1854 lähetettiin

Bomarsund. (Kuva v:lta 1845.)

linnan päällikölle Bodiskolle kehoitus antautumaan. Mutta kun hän ei tähän suostunut, alkoi linnan pommitus 13 p:nä, kestäen 16 p:ään, jolloin päälinnoituksen vihdoin täytyi antautua. Liittolaisten joukkoja, joita johti englantilainen Charles Napier sekä ranskalaiset Perseval-Deschênes ja Baraguay d'Hilliers, oli yli 12,000 miestä, ja linnoituksen puolustajia kaikkiaan yli 3,000. Näistä viimemainituista joutui 1,700 vangiksi ja suurin osa niistä vietiin Englantiin. Syyskuun 2 p:nä räjähdytettiin linnoitus osa osalta ilmaan, eikä sitä Pariisin rauhassa 1856 tehdyn sopimuksen mukaan ole enää uusittu. Tilukset, jotka ovat linnoituksen ympärillä, on nykyisin valtio vuokrannut yksityisille. *K. S.*

Bombarda (ransk. *bombarde*, it. *bombardo*). 1. *Mus.* a) 1600- ja 1700-luvuilla käytännössä ollut puinen puhallussoitin. Bombardaa, josta fagotti on johtunut, oli monta eri suuruutta. Suurin, *bombardone*, oli yli 2,67 m pitkä. — b) Vanhemmissa uruissa käytetty 16-jalkainen pedaaliääni.

2. Kanuunoista käytetty vanhentunut nimitys.

Bombardeerata (ransk. *bombarder*), pommittaa. — Bombardemangi, pommitus.

Bombardo ks. Bombarda.

Bombardon *[bõbardõ']* (ransk.), syvä-ääninen torvisoitin; käytetään torviorkestereissa.

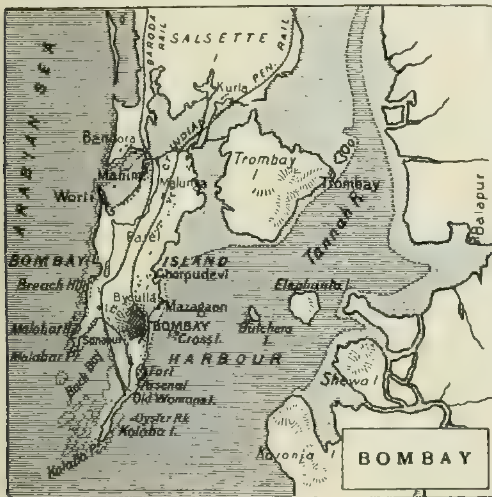
Bombasiini (ransk. *bombasin* < kreik. *bombyx* = silkkiäismato), alkuperäisesti italialainen toimikas-sidoksinen silkkikangas; nykyään myöskin jäljittelemällä valmistettu villasta. *E. J. S.*

Bombastinen (mlat. *bombax* = puuvilla), oik. puuvillalla täytetty, mahtipontinen.

Bombax, villapuu, kasvisuku *Bombacea*-heimossa. Korkeahkoja puita, joiden hedelmät ovat sisäpuolelta karvaisia. Useimmat lajit Ameriikasta. — Et.-am. ja länsi-intial. *B. Ceibasta* saadaan „paina limpa", „ceibavilla", „kasviuntuva", „kapok" nimistä patjantäytettä.

Bombay *[-be'i]*. 1. Presidenttikunta Intian keisarikunnassa Etu-Intian länsirannikolla 502,722 km², 25,468,209 as. (1901) s. o. 50 km²:llä. Tästä lankeaa 178,819 km² ja 6,908,648 as. vasallivaltioitten osalle. B:hin kuuluvat hallinnollisesti myös Perim ja Aden, arabialaiset suojelusalueet, Somalirannikko, Sokotra ja Kuria-Muria-saaret (41,222 km², 338,000 as.). Pohj.-osa (Gujarat ja Sind) on enimmäkseen hedelmätöntä tasaista tulvamaata. Etelässä erottavat jyrkät metsäiset Ghats-vuoret kapean hedelmällisen ran-

nikkoalueen ylätasangosta. B. kuuluu Indusjoen suunpuoliseen vesialueeseen; sen kautta virtaavat Tapti- ja Narbada-joet. Viimeisinä vuosina ovat rutto ja nälänhätä raivonneet alueella; v:sta 1901 on väkiluku vähentynyt 1,5 milj:lla. Asukkaat ovat enimmäkseen mahratteja, uskonnoltaan suurimmaksi osaksi hindulaisia tai muhamettilaisia (n. kuudesosa); kristittyjen lukumäärä ei nouse 200 tuhanteen. Etupäässä keinokastelun avulla tuottaa maa hirssiä, palkokasveja, riisiä, vehnää, erinomaista puuvillaa, indigoa ja sokeriruokoa. Karjanhoito on katovuosien tähden rappeutunut. Tärkeimmät teollisuudenhaarat ovat puuvillakehruu- ja kutomateollisuus sekä suolanhaihdutus. Merikauppaa välittää B:n kaupunki (ks. alemp.). B:ta hallitsee kuvernööri, joka vain osaksi on riippuvainen varakuninkaasta. Maakunta on hallinnollisesti jaettu 4 alueeseen (divisioniin). — 2. Samannimisen presidenttikunnan pää- ja satamakaupunki Itä-Intiassa, 776,006 as. (1901), joista 12,473 eurooppal. Sijaitsee 55 km² suuruisella Bombayn-saarella, joka rautatiesillalla on ison Salsette-saaren yhteydessä. B. on Kalkutan

Bombay.

jälkeen Englannin Intian suurin kaupunki; komeita rakennuksia ja kauniita toreja, Mazagaon nimisessä etukaupungissa ovat suurenmoiset satamat ja ihanat puistot, mutta alkuasukkaiden kaupunginosa (Black Town) on kurja ja epäterveellinen. V:sta 1896 B. on kärsinyt kovasti ruton takia: 10:ssä vuodessa on asukasluku vähentynyt 46,000:lla. — B:ssa harjoitetaan puuvilla-, mylly-, paperi- ja erilaatuista taideteollisuutta. V:n 1904 tuonti oli n. 560 milj. mk:n ja vienti n. 750 milj. mk:n arvoinen. 40 % koko Intian kaupasta käy B:n kautta. B:ssa käyneiden kauppalaivojen tonniluku oli 1904 1,666,871. B. on kuvernöörin asuinpaikka; siellä on yliopisto ja ylioikeus. — B.-saari joutui 1530 portugalilaisille, 1661 Englannille. Suezin kanavan valmistuttua on B:sta tullut Intian tärkein kauppakaupunki. *W. S-m.*

Bombinator, hännättömiin sammakkoeläimiin kuuluva konnasuku. Tulikonna, *B. igneus,* jolla on punaisenkirjava vatsapuoli, yleinen Keski-Euroopassa. *K. M. L.*

Bombus ks. Kimalaiset.

Bombycilla ks. Tilhi.

Bombyx ks. Silkkiperhonen.

Bon *[bõ]* (ransk., mon. *bons,* fem. *bonne*). 1. hyvä, mainio; hyvin. — 2. maksuosoitus.

Bon, Kap (lat. *Promontorium candidum*), Afrikassa, Tuniksen koillisin niemi.

Bona, kaupunki Algeriassa. ks. Bône.

Bona (neutrin monikko, lat. sanasta *bonus* = hyvä), omaisuus. — B. communia, yhteinen omaisuus. — B. dotalia, myötäjäiset. — B. opera, hyvät työt. — B. publica, valtionomaisuus.

Bona Dea, „hyvä jumalatar", muinais-italialainen maalaisjumalatar (= Damia, myös = Fauna, Maia ja Ops), jonka kunniaksi Rooman ylhäiset naiset konsulin tai prætorin kodissa hänen vaimonsa johdolla vestalien seurassa joulukuun alussa viettivät juhlan uhritoimituksineen kansan hyväksi. Myös hänen temppelinsä Aventinus-kukkulalla oli miehiltä suljettu. Jumalattaren apuun turvauduttiin taudinkohtauksissa ja hänen temppelissään jaeltiin lääkkeitä. [G. Wissowa, „Religion und Kultus der Römer" (1902).] *K. J. H.*

Bona fide (lat.), hyvässä uskossa, vilpittömästi; bona fides, vilpitön mieli.

Bona Sforza (1491-1557), Puolan kuningatar, Milanon ruhtinaan Giovanni Galeazzo Sforzan ja Isabella Napolilaisen tytär, joutui 1518 naimisiin Puolan kuninkaan Sigismund I:n kanssa. Tästä avioliitosta syntyi yksi poika, kuningas Sigismund II August ja neljä tytärtä, joista nuorin oli Katariina, naitu Ruotsin Juhana III:lle. Kuningatar Bona, joka eläissään teki itsensä tunnetuksi vallanhimoisesta ja vehkeilevästä luonteestaan, jätti jälkeensä melkoisen perinnön (esim. Barin ruhtinaskunnan), josta sitten syntyi pitkällisiä riitoja perillisten kesken. [H. Biaudet, „Le Saint-Siège et la Suède" (Appendice), 1907.] *K. G.*

Bonald *[bona'l],* Louis Gabriel Ambroise, vicomte de (1754-1840), ransk. kirjailija ja filosofi; pakeni vallankumouksen aikana Heidelbergiin, mutta palasi direktorihallituksen aikana Ranskaan, jossa Napoleonin hallitessa tuli opetusasiain hallinnon jäseneksi. B., joka oli harras kuninkaanmielinen, tuli Bourbonien palattua pääriksi ja Ranskan akatemian jäseneksi; menetti päärin arvon 1830, kun ei suostunut tunnustamaan uutta hallitsijasukua. Ollen mielipiteiltään jyrkästi vanhoillinen hän oli aikanaan valtiollisen ja kirkollisen taantumuksen huomattavimpia edustajia. Hänen teoksistaan ovat tärkeimmät: „Théorie du pouvoir politique et religieux" (1796), jonka mukaan maallisessa yhteiskunnassa tulee vallita mitä läheisin yhteys „valta-istuimen ja alttarin" välillä; „Législation primitive" (1802); hänen kootut teoksensa ilmestyivät 1859. [Victor de Bonald, „De la vie et des écrits du vicomte de B."]

Bonaparte *[-a'rt]* (Buonaparte), korsikalainen suku, josta keisari Napoleon I syntyi ja joka luultavasti 16:nnella vuosis. oli muuttanut Toscanasta Korsikaan. Sen jäsenistä mainittakoon:

1. Carlo B. (1746-85), Napoleon I:n isä, synt. Ajacciossa, otti 1768 osaa Korsikan vapau-

dentaisteluun Ranskaa vastaan kenraali Paolin johdolla, mutta alistui, kun yritys huomattiin mahdottomaksi. Oli myöhemmin kuninkaallinen neuvos ja asessori Ajacciossa. Suku, joka jo ennen oli luettu kaupungin patriisiperheisiin, korotettiin Ludvik XV:n aikana Korsikan aatelissäätyyn.

2. Maria Letizia B. (1750-1836), edellisen puoliso ja Napoleon I:n äiti; syntyään aatelista Ramolino-sukua, meni 14 vuoden iässä 1764 naimisiin, josta aviosta syntyi viisi poikaa ja kolme tytärtä. Napoleonin päästyä valtaan Letizia B. siirtyi Pariisiin, sai arvonimen „madame mère", ja korotettiin valtakunnan kaikkien armeliaisuuslaitosten ylimmäksi suojelijaksi. Vietti seuraavat vuodet poikansa loistavassa hovissa, oleskeli myös hänen kanssaan maanpaossa Elbassa ja asettui hänen lopullisen kukistumisensa jälkeen 1815 asumaan Roomaan, missä hän kuolikin. Oli tunnettu kauneudestaan ja hyvästä älystään.

3. Josef B. (1768-1844), Neapelin ja Espanjan kuningas, edellisten vanhin poika, pääsi Napoleonin yletessä ja hänen vaikutuksestaan korkeihin virkoihin m. m. 1797 Ranskan lähettilääksi Roomaan sekä vihdoin Neapelin Bourbonsuvun karkoituksen jälkeen 1806 tämän maan kuninkaaksi. Hän ryhtyi nyt useihin hyödyllisiin parannuksiin, mutta pakoitettiin keskellä näitä toimiansa veljensä tahdosta 1808 nousemaan Espanjan horjuvalle valtaistuimelle. Tässä maassa oli hänellä hyvin vähän kannattajia, kansan enemmistö oli ilmi kapinassa, häneltä puuttui varoja ja väkeä ja veljensä kohteli häntä halveksien. Vittorian tappion jälkeen 1813 täytyi Josef B:n lopullisesti jättää Espanja. Napoleonin kukistuttua hän ensin oleskeli Ameriikassa, sitten Englannissa ja vihdoin Italiassa, missä hän kuolikin. Hän haudattiin Pariisin Invalidikirkkoon. Josef B. oli luonteeltaan hyväntahtoinen mutta heikko, eikä hänen kykynsä riittänyt kannattamaan sitä asemaa, johon hän omatta ansiottaan oli joutunut.

4. Napoleon B. ks. Napoleon I.

5. Lucien (Lucian) B. (1775-1840), Caninon ruhtinas, Carlo B:n kolmas poika, pääsi 1798 viidensadanneuvoston puheenjohtajaksi, missä virassa hän auttoi veljeänsä toimeenpanemaan brumaire-kuun 18:nnen päivän valtiokaappauksen. Veljesten välillä syntyi kuitenkin erimielisyyttä varsinkin Lucien B:n mentyä toistamiseen naimisiin, jota avioliittoa Napoleon vaati purettavaksi, ja tarjosi turhaan veljelleen sen sijaan Italian ja Espanjan kruunut. Lucien B. siirtyi tämän johdosta Ameriikkaan, mutta joutui englantilaisten käsiin, jotka pitivät häntä sotavankinaan v:een 1814. Satapäiväisen keisarivallan aikana hän jälleen piti veljensä puolta. Esiintyi myös kirjailijana; on julkaissut m. m. „Mémoires de Lucien Bonaparte" (1836). Paavi korotti hänet Caninon ruhtinaaksi. Hän oli Napoleon I:n veljistä lahjakkain.

6. Marie Anne Elise B. (1777-1820), Napoleonin vanhin sisar, meni 1797 naimisiin Felice Bacciocchin kanssa sekä korotettiin 1805 Piombinon ruhtinattareksi ja 1809 Toskanan suuriherttuattareksi.

7. Louis (Ludvik) B. (1778-1846), Hollannin kuningas, edellisten veli, seurasi Napoleonia hänen sotaretkillään ja nai hänen käskystään ja vastoin tahtoansa veljensä tytärpuolen, kauniin Hortense Beauharnais'n, jonka kanssa sitten eli onnettomassa avioliitossa. Nimitettiin 1806 Hollannin (siihenastisen Batavian tasavallan) kuninkaaksi; L. otti tämän virkansa vakavalta kannalta, koettaen kaikin tavoin parantaa maan tilaa. Mannermaan sulkemussäännön johdosta, jota Napoleon ankarasti vaati noudatettavaksi, mutta jonka L. huomasi tuottavan häviötä Hollannille, hän luopui 1810 kruunustaan, jonka jälkeen Hollanti yhdistettiin Ranskaan. Oleskeli myöhempinä aikoinaan enimmäkseen Italiassa, harjoittaen tieteellisiä opintoja ja julkaisten kaunokirjallisia ja historiallisia teoksia. Yksi hänen ja Hortense Beauharnais'n pojista oli sittemmin keisari Napoleon III (ks. t.).

8. Marie Pauline B., aikaisemmin tunnettu Carlotta nimellä (1780-1825), edellisten sisar, meni ensin naimisiin kenraali Leclercin, sitten 1803 ruhtinas Camillo Borghesen kanssa, oleskeli myöhemmin Italiassa loistavan piirin keskustana ja oli tunnettu kauneudestaan, mutta myös kevytmielisyydestään. Oli Napoleonin enimmin rakastama sisar.

9. Marie Annunciata B., myöhemmin Carolineksi nimitetty (1782-1839), edellisten sisar, meni 1800 naimisiin Joakim Murat'n kanssa (ks. t.) ja nousi hänen kanssaan Neapelin valtaistuimelle. Eli miehensä kuoleman jälkeen Itävallassa ja Italiassa.

10. Jérôme (Hieronymus) B. (1784-1860), Westfalenin kuningas, Napoleonin nuorin veli, joutui merisotilaana Ameriikkaan, missä nai erään kauppiaan tyttären, mutta erosi Napoleonin käskystä puolisostaan ja palasi Ranskaan v. 1805. Otti osaa veljensä sotaretkiin ja sai 1807 vastaperustetun Westfalenin kuningaskunnan, mennen naimisiin Württembergin kuninkaan Fredrikin tyttären Katarinan kanssa. Ollen luonteeltaan hyväntahtoinen, mutta kevytmielinen, tuhlasi hän kuningaskuntansa varat ylellisyyteen ja nautintoihin, välittämättä alamaistensa tilasta; Napoleonin kukistuessa oli hänenkin kuninkuutensa mennyttä (1813). — Kun myöhemmin hänen veljensä poika, Napoleon III, kohosi Ranskan hallitsijaksi, pääsi Jérôme B. jälleen korkeihin arvoihin. Hänen poikansa Napoléon Joseph Charles Paul, tavallisesti sanottu „prinssi Napoleoniksi", esiintyi myöhemmin B.-suvun vaatimusten kannattajana.

11. Charles Louis Napoléon B., edellisen veljen Louis B:n poika, ks. Napoleon III.

12. Louis Lucien B. (1813-91), Lucien B:n poika hänen toisesta aviostaan, kemisti ja kielimies, kirjoitti m. m. „Baskin kielestä ja suomensukuisista kielistä" („Langue basque et langues finnoises", London 1862). Oli 1849 Ranskan kansalliskokouksen ja 1852 senaatin jäsen. M. m. myös Suomalais-ugrilaisen seuran kunniajäsen.

13. Roland B. (s. 1858), edellisen veljenpoika, matkustelija ja maantieteellinen kirjailija. Hänen teoksistaan mainittakoon („Notes on the lapps of Finmark", 1886).

14. Napoléon Victor Jérôme Frédéric B. (s. 1862), Jérome B:n pojan „prinssi

Napoleonin" poika, tätä nykyä Bonaparten suvun valtiollisten vaatimusten edustaja, s. o. Ranskan keisarikruunun vaatija. Enemmän suosittu suvun kannattajien keskuudessa on kuitenkin

15. N a p o l é o n L o u i s J o s e p h J é r o m e B. (s. 1864), edellisen veli, kenraali Venäjän armeiassa. *G. R.*

Bonapartistit, valtiollinen ransk. puolue, joka kannattaa Bonaparte-suvun kruununvaatimuksia. Osa puolueesta tunnusti keisarillisen prinssin, Napoleon III:n pojan (n. s. Napoleon IV:n) kuoleman jälkeen v. 1879 prinssi Napoleonin, Jérôme B:n pojan, suvun päämieheksi ja sen vaatimusten perilliseksi. Toinen osa taas kannatti hänen poikaansa Napoleon Victoria, jonka hänen isänsä kuoleman jälkeen (1891) koko puolue tunnusti kruununtavoittelijaksi. *G. R.*

Bonaventura *[-ū'-]* (1221-74), Fransiskaaniveljesten etevin jumaluusoppinut, kuuluisa nöyryydestään ja loistavista lahjoistaan. V. 1238 hän liittyi fransiskaaneihin, tuli 1253 opettajaksi Pariisin yliopistoon ja 1257 veljeskuntansa kenraaliksi, 1273 kardinaaliksi ja Albanon piispaksi. 1274 hän oli paavin lähettiläänä Lyonin kirkolliskokouksessa, jonka aikana kuoli. 1482 B. kanoniseerattiin ja 1587 hän sai sijan suurten kirkonopettajain joukossa. Jälkimaailma antoi hänelle kunnianimen *doctor seraphicus.* Hänen teologiassaan yhtyvät skolastinen oppi ja mystiläisyyteen kallistuva hurskaus sekä askeettisuus. Useita kertoja hän kynällään puolusti veljeskuntaansa ja selibaattia. Hänen teoksistaan mainittakoon hänen dogmatiikkansa „Breviloquium" sekä kiitetty Franciscuksen elämäkerta.

Bonde, vanha ja kuuluisa Smålandista kotoisin oleva ruots. ylimyssuku. Vaakunamerkkinä on punainen sulkakeulavene kultaisella pohjalla. Suku jakaantui alkuansa kahteen haaraan, joista vanhempaan kuuluivat m. m.:

Tord Bonden vaakuna.

1. T o r d R ö r i k i n p o i k a B. (k. 1417), ritari ja valtaneuvos sekä Raaseporin linnanpäällikkö kuningas Albrektin aikana; oli sittemmin Bo Joninpoika Gripin kannattajia ja hänen testamenttinsa toimeenpanijoita; siirtyi Margaretan puolelle taistelussa Albrektia vastaan ja tuli Viipurin käskynhaltijaksi 1403.

2. K n u t T o r d i n p o i k a B. (k. 1413), ritari ja valtaneuvos, edellisen poika, mainitaan Turun linnanpäällikkönä 1410 ja kuoli Suomessa. Hänen poikansa oli

3. K a a r l e K n u u t i n p o i k a B. ks. K a a r l e K n u u t i n p o i k a (Kaarle VIII). Nuorempaa sukuhaaraa olivat:

4. T o r d K a a r l e n p o i k a B. (k. 1466), valtakunnan marski, taisteli urhoollisesti tanskalaisia vastaan ja oli orpanansa Kaarle Knuutinpojan valtaistuimen parhaimpana tukena, kunnes murhattiin 1456.

5. G u s t a f B. (1620-67), valtaneuvos Karl Filipinpoika B:n poika, valtaneuvos, valtiovarainhoitaja. Oli reduktsionin kannattajia, vaikka hän peruutuskollegin jäsenenä 1655 vastoin Herman Flemingin ankaruutta tahtoi sitä maltillisemmin toimeenpantavaksi. Tuli 1660 valtiovarainhoitajaksi, jossa virassa noudatti säästäväisyyttä sekä vaati rauhallista ulkopolitiikkaa ja reduktsionin jatkamista. B. tuli siten valtiokansleri M. G. de la Gardien etevimmäksi vastustajaksi.

6. K a r l B. (1648-99), kreivi, kuninkaall. neuvos, presidentti; edellisen poika. Synt. Tukholmassa. Toimi ensin diplomaattina; tuli 1684 reduktsionikommissionin jäseneksi sekä pani Virossa v:sta 1685 alkaen peruutuksen toimeen innolla, mutta samalla maltillisesti. Tuli 1687 Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherraksi, jossa virassa hän muiden avustamana teki v. 1690 ehdotuksen sittemmin n. s. Uusmaalaiseen verotusjärjestelmään sekä 1692 ruotujakolaitokseen kolmea eteläisempää lääniä varten, jotka ehdotukset hyväksyttiin ja otettiin käytäntöön. V. 1695 B. tuli kuninkaalliseksi neuvokseksi ja Tarton hovioikeuden presidentiksi, korotettiin s. v. kreiviksi ja 1697 kauppakollegin presidentiksi. Samana v. hän määrättiin lähettiläänä välittämään Ruotsin hallituksen puolesta Rijswiikin rauhantekoa.

7. G u s t a f B. (1682-1764), kreivi, valtaneuvos, kirjailija, edellisen poika. Teki nuoruudessaan useita matkoja ja otti sittemmin vapaudenajan alkupuolella tehokkaasti osaa valtiolliseen elämään. V. 1724 hän määrättiin puheenjohtajaksi itäisempään niistä kahdesta tutkijakunnasta, jotka 1723 v:n valtiopäiväin päätöksen mukaan määrättiin tutkimaan Suomen tilaa ison vihan jälkeen ja tekemään ehdotuksia sen parantamiseksi. Tämä toimitus kesti noin vuoden, 1725-26, käsitti Uudenmaan ja Kyminkartanon läänit ja suoritettiin menestyksellä. V. 1727 B. valittiin valtaneuvoskuntaan, missä hän Arvid Hornin (ks. t.) etevimpänä kannattajana puolusti rauhallista ulkopolitiikkaa ja tehokasta toimintaa sisällisen kehityksen hyväksi. B. oli niitä neuvoston jäseniä, jotka voittoisa hattupuolue 1739 erotti viroistaan. Vasta 1761 onnistui myssypuolueen saada B. jälleen asetetuksi neuvoskuntaan. Pian senjälkeen, 1764, hän jo kuoli. B:lla, jota valtiolliset vastustajansakin kunnioittivat, oli myös paljon tieteellisiä ja kirjallisia harrastuksia. Hänen teoksistaan, jotka koskevat politiikkaa, historiaa ja luonnontieteitä, mainittakoon: Kirjoitus Suomen kansallisuudesta ja kielestä („Försök att igenfinna den finska nationens och språkets härkomst". Vitterh. akad. handl. I, 1755), missä hän Rudbeckin tapaan johtaa suomen kielen hebrean kielestä. *G. R.*

Bondesen, I n g v o r A n d r e a s N i c o l a i (s. 1844), tansk. kirjailija ja koulumies, esiintyi ensi kerran kertoelmallaan „Styrismanden og hans brud"; hänen myöhempi tuotantonsa käsittelee joko historiallisia tai nykyaikaisia talonpojan-elämästä otettuja aiheita. Huomattavin hänen teoksistaan on „Skovstrup folk" (1885).

Bondeson, A u g u s t L e o n a r d (1854-1907), ruots. kirjailija, lääkäri, sepittänyt lauluja kotiseutunsa (Hallannin) murteella ja kirjoittanut useita onnistuneita humoristisia kertomuksia.

Bône *[bōn]* (B o n a, H i p p o n a, arab. B i l e d e l-A n e b l. „punaisten marjain kaupunki"), Afrikassa, Algerian satamakaupunki Constantinen departementissa, samannimisen lahden rannalla,

142,934 as. (1906). B., joka sijaitsee Sebuse-joen suulla, on 5 linnavarustuksen suojaama. Sitä kaunistavat komeat rakennukset, kuten oikeuspalatsi, monet kirkot ja moskeiat. B. on Constantinen departementin itäosan tärkein vientikaupunki, se on monien ratojen kautta sisämaan yhteydessä. Täältä tuodaan fosfaatteja ja rautamalmia. B:stä viedään korkkipuuta, mineraaleja, viljaa, öljyä, viiniä y. m. Merenkulku on suuri, kauppalaivojen tonniluku nousi 1902 377,299:ksi. Laivayhteys Välimeren tärkeimpien satamien kanssa. B:ssa on akatemia, collège, useita kouluja, kirjasto, museo, teatteri, sairaaloita y. m. Läheisyydessä on korallikalastuksen pääpaikka, La Calle, 2 km lounaaseen on vanhan foinikialaisen Hippo-siirtokunnan, myöh. Massinissan residenssin Hippo Regiuksen rauniot. Keskiajan alussa siinä oli piispanistuin (ks. Augustinus). V. 1832 B. joutui Ranskalle. *W. S-m.*

Rosa Bonheurin ateljeeri.

Bonettilinnoitus (ransk. *bonnet* = lakki). Pienehkö maavarustus rintasuojuksen päällä. Käytetään suojaksi tykkien sivutulta vastaan siinä tapauksessa, että tykki on asetettu niin korkealle, ettei sillä ammuta vallissa tehdyn ampuma-aukon läpi, vaan rintasuojuksen yli. *M. v. H.*

Bonghi, Ruggero (1828-95), it. kirjailija ja politikko, otti osaa vuosien 1847-49 vallankumousliikkeisiin Napolissa; tuli 1859 professoriksi Paviaan, oli sittemmin vanhanajan historian professorina Milanossa ja 1870-77 Roomassa ja toimi samalla sanomalehtimiehenä. V. 1860 hänet valittiin parlamenttiin, oli 1874-76 opetusasiain ministerinä toimien innokkaasti Italian opetuslaitoksen uudistamiseksi; esiintyi kolmiliiton vastustajana ja rauhanasian ajajana. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Arnaldo da Brescia" (1878), „Storia di Roma" (3 nid. 1884-96) ja „Vita di Gesù" (1890). *J. F.*

Bongo, neekeriheimo Afrikassa. ks. Dor.

Bon gré, mal gré *[bō]*, ransk. lauseparsi: „mielellään tai vastenmielisesti", hyvällä tai pahalla.

Bonheur *[-nö'r]*, Marie Rosalie (Rosa) (1822-99), ransk. eläinmaalari. B. oli isänsä, taidemaalari Raimond B:in oppilas; taiteilijalahjat ilmenivät hänessä hyvin aikaisin. Asetettuaan 1849 näytteille taulunsa „Nivernaisilainen maanviljelys" (Luxembourgin museossa) uskottiin hänelle tyttöjen piirustuskoulun johto Pariisissa. Hänen suuri eurooppalainen maineensa perustuu varsinkin kuviin „Hevosmarkkinat" (1853 Lontoossa) ja „Heinänteko Auvergnessa" (1855). Rosa B. esittää tauluissaan yhtaikaa sekä maisemia että eläimiä. Eläinkuvat ovat kuitenkin aina pääasiana ja ne osoittavat tervettä, voimakasta realismia ilman minkäänlaista ihantelevaisuutta. Piirustuksen varmuus ja pontevuus antavat hänen taiteelleen silmiinpistävästi miehekkään leiman. Angelika Kauffmannin ja rva Lebrunin ohella hän on maailman huomatuimpia naistaiteilijoita. [Roger-Milès, „Rosa B., sa vie, ses œuvres" (Par. 1900).] *E. R-r.*

Rosa Bonheur.

Bonhomia (< ransk. *bonhomie*), hyväntahtoisuus. — Bonhomme *[bono'm]*, kunnonmies.

Bonifacio *[-fa'tšo]*, Korsikan kaupunki saaren etelärannikolla, 3,975 as. (1901); linnoitettu. Elinkeinoina ovat kalastus, öljyn ja korkin valmistus. Kaupungin perusti Pisan kaupungista kotoisin oleva Bonifacius v. 830. V. 1195 rakensivat genovalaiset tänne ensimäisen linnoituksensa saarella. *W. S-m.*

Bonifacio-salmi *[-fa'tšo-]* (Bocca di B. l. Fretum gallicum), Sardinian ja Korsikan välinen salmi, kapein kohta 11 km; korallinkalastusta. *W. S-m.*

Bonifacius *[-ā'-]*, 9 paavin nimi. B. I, 418-22; roomalaisen kirkon pyhimys. — B. II, 530-32. — B. III, 607. — B. IV, 608-15. — B. V, 619-25. — B. VI, 896. — B. VII, aatelispuolueen vastapaavi 974; pääsi myöhemmin paaviksi surmauttamalla edeltäjänsä 984, mutta murhattiin itse 985. — B. VIII, 1294-1303; alkuperäinen nimi oli Benedictus Gaetani. B. oli oppinut lakimies — on m. m. julkaissut „Liber sextus" nimellä tunnetun tärkeän kokoelman kanonista oikeutta — ja pani alulle „riemuvuoden" (ks. t.) vieton v. 1300. Ennen kaikkea oli hänen päämääränsä paavin rajaton yksinvalta kirkossa ja maallisten valtioiden yli. Mutta häikäilemättömässä vallanhimossaan hän jännitti jousen niin kireälle, että se katkesi; hänestä alkaa keskiaikaisen paavinvallan aleneminen. B. oli sotakannalla miltei kaikkien Euroopan maiden hallituksien kanssa. Tanskan Eerik Menvedin kanssa arkkipiispa Jens Grandin vangitsemisen johdosta syntynyt

riita loppui kuninkaan tappioksi, mutta myös arkkipiispan siirtymisellä Riikaan. Seurauksiltaan tärkeimmäksi tuli taistelu Englannin ja varsinkin Ranskan kanssa hallitsijain oikeudesta verottaa papistoa; Englannin Edvard I taipui, mutta Ranskan Filip IV Kauniista (ks. t.) B. sai lannistumattoman vastustajan. Kuninkaan verotuspäätökseen B. vastasi ankaroilla bullilla (*„Clericis laicos"* 1296; *„Ausculta fili"* 1301) ja esitti vihdoin kuuluisassa *„Unam sanctam"* bullassa 1302 sen opin, että paaville kuuluu sekä hengellinen että maallinen miekka (valta); edellistä hän itse välittömästi käyttää, jälkimäistä saavat tosin ruhtinaat käyttää, mutta vain noudattamalla paavin viittauksia. Tätä paavivallan äärimäisintä teoriaa vastaan Filip asetti kuningasvallan ja kansan oikeuden, kutsui, saadakseen itselleen selkänojaa taistelussa, koolle Ranskan ensimäiset valtiopäivät ja vetosi yleiseen kirkolliskokoukseen paavinkin tuomarina. Silloin B. julisti kuninkaan pannaan, mutta joutui sitä ennen kuninkaan puoluelaisten vangiksi. Tosin hän parin päivän perästä pääsi vapaaksi, mutta mieliharmi vei hänet muutamassa viikossa hautaan. Riita Ranskan kanssa päättyi Klemens V:n aikana. — B. IX, 1389-1404, alkuperäinen nimi oli Pietari Tomacelli. Suuren skisman paaveja; samaan aikaan oli Avignonin paavina Klemens VII. Rahanhimollaan, suosikkijärjestelmällään ja kiristyksillään hän edisti paavikunnan nopeaa rappeutumista. *(J. G.)*

Bonifatius (väärin B o n i f a c i u s) (n. 675-755), „saksalaisten apostoli", oikealta nimeltään Wynfrith eli Winfrid, syntyisin jalosukuisesta anglosaksilaisesta perheestä, sai kasvatuksensa luostarissa ja liittyi niihin lukuisiin lähetyssaarnaajiin, jotka näinä aikoina lähtivät Englannista mannermaalle. Yritettyään, vaikka huonolla menestyksellä, lähetystyötä Friislannissa 717, hän matkusti Roomaan, jossa paavi Gregorius II 718 antoi hänelle nimen B. ja valtuutti hänet lähetikseen saksalaisten käännyttämistä ja sikäläisen kirkon järjestämistä varten. Lähetystyötä hän harjoitti varsinkin Hessenissä ja Thüringenissä, perustaen lukuisia luostareita (Fritzlar, Fulda y. m.); järjestäjänä hän toimi aikaisemmin käännytetyillä alueilla, kuten Frankissa ja Baierissa. Kaikkialla hän pyrki saamaan aikaan likeistä ja siihen aikaan monessa suhteessa hyödyllistä yhteyttä Saksan kirkon ja paavinistuimen välillä. Hänen päävastustajansa olivat Saksassa työskentelevät irlantilaiset ja skotlantilaiset munkit („kuldealaiset", ks. t.). 722 paavi nimitti hänet lähetyspiispaksi, 732 arkkipiispaksi (v:sta 747 Mainzissa). Karlmanin ja Pippin Pienen tultua frankkilaisvaltakunnan hallitsijaksi B. sai tehtäväkseen liittää frankkilainenkin kirkko Roomaan; sen asiat järjestettiin suurissa synodeissa 742, 745 ja 747. B. oli tarmokas, sitkeä ja rohkea ja hänellä oli suuri järjestämiskyky; velvollisuudentuntoisena hän erinomaisella menestyksellä suoritti paavien hänelle uskomat tehtävät, ja hänen elämäntyönsä on tärkeimpiä paavien keskiaikaisen maailmanvallan edellytyksiä. Mutta kaiken aikaa hänen halunsa paloi lähetystyöhön; ja asetettuaan oppilaansa Lulin Mainzin arkkipiispaksi hän nuoruutensa unelmia toteuttaakseen lähti friisiläisten keskuuteen, jotka hänet surmasivat 5 p. kesäkuuta 755. [A. Hauck, „Kirchengeschichte Deutschlands" I.] *J. G.*

Bonifazio *[-a'ts-]*, d e i P i t a t i (V e r o n e s e) (1487-1553), it. maalari, työskenteli jälkeen v:n 1505 Venetsiassa, saaden vaikutusta opettajaltaan Palma Vecchiolta sekä myöskin Giorgionelta ja nuorelta Tizianilta. Hohtavan kaunein, aito-venetsialaisin värein esittämistään raamatullisista aiheista hän enimmäkseen tekee laatukuvallisia kohtauksia sen ajan rikkaiden venetsialaisten elämästä. Sellainen on esim. hänen pääteostensa joukkoon kuuluva taulu „Rikas mies ja Latsarus" (Venetsian Akatemiassa). — Eräät taiteentutkijat ovat olleet sitä mieltä, että hänen nimellään käyvät teokset edustavat eri taitelijapersoonallisuuksia. Bonifazio nimisistä taiteilijoista voidaankin vielä mainita Veronassa toiminut B. P a s i n i (k. 1540) ja B. dei Pitati'n kaksi venetsialaista oppilasta, B a t t i s t a ja M a r c a n t o n i o d i B o n i f a z i o. *E. R-r.*

Bonifikatsioni (lat. *bonus* = hyvä, ja *facere* = tehdä), hyvitys, vahingonkorvaus.

Bonington *[boniŋtən]*, R i c h a r d P a r k e s (1801-28), engl. maalari, tuli 1816 Pariisiin, jossa sai taiteilijakasvatuksensa Gros'n johdolla, oli Delacroix'n ystävä ja herätti huomiota harvinaisella nerokkuudellaan. B. on maalannut pukuja historiakuvia sekä varsinkin pohjoisranskalaisia ja venetsialaisia maisemia. Hänessä yhtyy ranskalaisen romantiikan henki siihen hienoon ja herkkään luonnonkäsitykseen, joka tavataan hänen maanmiestensä Constablen ja Turnerin maisemissa ja josta Fontainebleau-koulun tunnelmamaalaus saa alkunsa. B. oli aikansa suurimpia väriniekkoja ja erinomaisen taitava vesivärimaalaaja. Hänen äkkinäinen kuolemansa (niinkuin myös Géricault'n) on romanttisen taiteen tuntuvimpia tappioita. *E. R-r.*

Bonin-saaret, Japaniin kuuluva saariryhmä Tyynessä valtameressä. ks. O g a s a v a r a š i m a.

Bonis avibus (lat.), „lintujen suosiessa", hyvillä enteillä.

Boniteeraus (lat. *bonitās* = hyvyys), arvioiminen. B:ksi sanotaan kotieläinten arvioimista numeroilla. Jokaisen eri ruumiinosan laatu merkitään jollakin numerolla, jolloin kaikkien näiden numeroiden summa on se arvoluku, joka ilmaisee eläimen sopivaisuuden kotieläimeksi. Ei mikään niistä monesta järjestelmästä, jotka on laadittu tätä tarkoitusta varten, varsinkin lypsylehmien arvostelemiseksi, ole osoittautunut tarkoituksenmukaiseksi.

Maanviljelyksen alalla b. tarkoittaa niitä perussääntöjä, joiden mukaan eri maanlaatujen hyvyys ja hedelmällisyys määrätään ja lasketaan niitä toisiinsa verrattaessa. vrt. J y v i t y s. — *Metsät.* ks. B o n i t e e t t i.

Boniteetti (lat. *bonitas* = hyvyys), asian sisäinen arvo tai hyvyys.

Metsät. Maan (kasvupaikan) boniteetilla tarkoitetaan maan suhteellista kykyä kasvattaa metsää. Metsämaan b o n i t e e r a a m i s t a varten tavallisesti erotetaan pienempi luku (3-10) b o n i t e e t t i- l. k a s v u l l i s u u s- (hyvyys-) l u o k k i a, jotka erotetaan lisäkasvunsa perusteella. Metsämaan boniteerauksessa tulee ainoastaan n. s. n o r m a a l i b o n i t e e t t i

kysymykseen s. o. se boniteetti, mikä kyseessä olevalla maalla on, kun se häiritsemättä saa kasvattaa metsää; vastakohtana edelliselle on todellinen l. konkreettinen b., mikä tavallisesti on edellistä huonompi riippuen metsän huonosta hoidosta, lumenmurroista y. m. — Metsän jakotöissä täytyy erikseen arvioida metsämaan (verrattain muuttumaton) normaaliboniteetti sekä sillä nyt (tilapäisesti) kasvava puuvarasto. *A. C.*

Bonivard *[-vā'r]*, François de (1496-1570), sveits. valtiomies, luostarinesimies, puolusti synnyinkaupunkinsa Genèven vapautta Savoijin herttuaa vastaan. Oli vv. 1519-20 ja 1530-36 vankina Genèven-järven rannalla olevan Chillonin linnan maanalaisissa komeroissa. Hänestä Byron kirjoitti runonsa „Chillonin vanki". [Valvoja, 1900, siv. 751.] *L. H.*

Bon jour *[bõžū'r]* (ransk.), hyvää päivää.

Bonjour *[boŋšū'r]* (ruots. < ransk.), Ruotsissa ja meilläkin käytetty kapotakin l. pitkän mustan takin nimitys; saanut nimensä siitä, että sitä ennen käytettiin aamu- ja aamupäivävierailuilla käydessä.

Bon marché (ransk. *bõmaršē'*), hyvä kauppa, halpa hinta, halpa. Pariisissa oleva jättiläiskauppa, josta saa melkein kaikkea muuta paitsi ruokatavaroita.

Bonn, Preussin kaupunki Reinin-maakunnassa, Rein-joen länsirannalla, 50 m yl. merenp., (silta v:lta 1898). 81,996 as. (1905), pääasiallisesti katolilaisia. B:n kuuluisa yliopisto on melkein Berliinin yliopiston veroinen; sen perustivat jesuiitat 1777. Napoleon lakkautti sen, mutta se avattiin uudestaan 1818. Nyt se sijaitsee vanhassa Kölnin ruhtinaspiispan linnassa; suuri kirjasto. Muinaismuseo, taideyhdistys. Tärkeä maataloudellinen korkeakoulu, monta oppikoulua. B. sijaitsee kauniissa seudussa Köln-Koblenzin radan varrella. Kaupunkia kaunistavat vanha, 11-13:nnella vuosis. rakennettu tuomiokirkko, raatihuone, teatteri sekä monet kauniit huvilat ja kadut. Beethovenin syntymätalo ja muistopatsas. Suurta teollisuutta (juutinkehruutehtaita ja -kutomoja, lippu- ja savitavaratehtaita sekä höyrysahoja). Läheisyydessä harjoitetaan suurta hedelmäin ja vihanneksien viljelystä. Varsinkin Rein-joella on laivakulku ja kauppa vilkas. — B:n kaupunki on kehittynyt vanhasta roomal. linnoituksesta (Castra Bonnensia) ja sen läheisyydessä olevasta Verona nimisestä paikkakunnasta. 13:nnella vuosis. se linnoitettiin ja oli v:sta 1265 Kölnin arkkipiispan asuinpaikkana. *W. S-m.*

Bonnat *[bonā']*, Léon Joseph Florentin (s. 1833), ransk. maalari, opiskeli ensin Madridissa F. Madrazon johdolla, sitten Pariisissa Cogniet'n johdolla ja viimeksi Roomassa. B. on maalannut kuvia kansanelämästä ja Raamatusta (esim. „Job" Luxembourgin museossa), historiaesityksiä (esim. „S:t Denis'n marttyyrikuolema" Pariisin Panthéonissa) ja ennenkaikkea kuuluisain kansalaistensa muotokuvia (Thiers 1877, Victor Hugo 1878, Pasteur 1886, Dumas, Puvis de Chavannes, Renan y. m.). B:n maine perustuu juuri näihin selvästi ja monumentaalisesti käsitettyihin ja miehekkäällä voimalla, jos kohta hieman kovapiirteisesti suoritettuihin muotokuviin, joissa niinkuin hänen historiakuvissaankin Caravaggiota ja Riberaa muistuttava jyrkkä valo lankeaa tummaa taustaa vastaan. *E. R-r.*

Bonnemère *[bonmā'r]*, Joseph Eugène (1813-93), ransk. historioitsija, on kansanvaltaisten aatteitten elähyttämänä julkaissut monta arvokasta teosta, joista mainittakoon: „Histoire des paysans" (1856); „La France sous Louis XIV" (1864); „Les paysans avant 1789" (1872); „Histoire de la jacquerie" (1873); „Hier et aujourd'hui; les habitants des campagnes" (1882).

Bonnet *[bonē']*, Charles de (1720-93), sveits. luonnontutkija ja filosofi, eli ja vaikutti enimmäkseen Genèvessä; teki monta mieltäkiinnittävää luonnontieteellistä huomiota, m. m. että lehtikirva *(Aphis)* elää erilaisissa sukupolvissa, joista toiset sikiävät suvuttomasti („parthenogenesis"). Sielutieteellisissä ja filosofisissa teoksissaan („Essai de psychologie" 1754, „Essai analytique sur les facultés de l'âme" 1760, „Palingénésie philosophique" 1769) hän kannattaa sielutieteen erityiskohdissa jyrkkää sensualismia, mutta yhtyy yleisessä maailmankatsannossaan teismiin ja idealismiin. Hän puolustaa sielun kuolemattomuutta, mutta ymmärtää sen siten, että sielu kuoleman jälkeenkin on yhdistettynä hienoon eetterintapaiseen ruumiiseen. [Offner, „Die Psychologie Ch. B:s", kokoelmassa „Schriften der Gesells. f. psychol. Forschung" (Leipzig, 1893).] *A. Gr.*

Bonneval *[bonva'l]*, Claude Alexandre (1675-1747), ransk. upseeri, karkasi sotaministerin loukkaamisesta kuolemaan tuomittuna Ranskasta ensin Italiaan, sitten Itävaltaan, kohosi siellä kenraaliksi ja taisteli urhoollisesti Espanjan perintösodassa ja turkkilaissodissa. 1723 hän tuli Alankomaihin tykistön ylikenraaliksi, mutta joutui pian sen jälkeen, keisarillisen käskynhaltian kanssa syntyneen riidan johdosta, vuodeksi vankeuteen. Vankeudesta päästyään B. lähti Bosniaan, jossa kääntyi 1730 islamin uskoon ottaen nimen Ahmed. Konstantinopolissa, johon hän nyt läksi, otettiin hänet mielihyvällä vastaan; hän tuli pašaksi ja tykistökenraaliksi, järjesti sitten Turkin tykistön eurooppalaiseen malliin ja nimitettiin Kios-saaren käskynhaltiaksi. 1738 hän joutui epäsuosioon, eikä hän sen jälkeen enää saanut suunnitelmilleen kannatusta. *(K. B:dt.)*

Bonnevie *[-vī']*, Sofie Elisabeth (s. 1853), synt. Strömer, Emmy Achtén (ks. t.) sisar; läpikäytyään Oulun tyttökoulun B. harjoitti laulua Helsingissä ja sai syksyllä 1873 paikan suomalaisessa oopperassa, jossa esiintyi kahden vuoden ajan, m. m. Azucenana „Trubadurissa", Adalgisana „Normassa", Lady Pamelana „Fra Diavolossa", Annana „Noita-ampujassa". Mentyään naimisiin B. enimmäkseen toimi laulunopettajana; myöhemmin hän on antanut sairasvoimistelua.

Bonneville-järvi *[bonvi'l-]*, jääkaudenaikuinen suuri järvi, joka sijaitsi nykyisten Sierra Nevadan ja Kalliovuorten välisessä erämaassa Pohjois-Ameriikassa. Suuri Suolajärvi on pieni jäännös siitä. Sen entistä laajuutta osoittavat selvät n. 330 m yli Suolajärven pinnan olevat rantaviivat. *(W. S-m.)*

Bonni (ransk. *bonne* = hyvä), lapsenhoitaja, lastenneiti.

Bonnier, ruots. kirjankustantajasuku, kotoisin Tanskasta. — A d o l f B. (1806-67), perusti kirjakaupan ensin Göteborgiin ja sitten Tukholmaan; kirjakaupan ohella hän harjoitti kustannusliikettä. Hänen poikansa I s i d o r A d o l f (s. 1843) möi kirjakaupan ja jatkoi kustannusliikettä. 1904 liike kaupan kautta siirtyi Adolf B:n veljenpojalle K a r l O t t o B:lle (s. 1856) ja yhdistyi tämän isän perustamaan kustannusliikkeeseen, josta näin tuli Skandinaavian suurimpia kustannusliikkeitä.

Bonnier *[bonjē']*, G a s t o n (s. 1853), ransk. kasvitieteilijä, Sorbonnen yliopiston kasvit. professori v:sta 1887, Ranskan tiedeakatemian jäsen v:sta 1896. Julkaissut erittäinkin kasvibiologisia tutkielmia ja kirjoittanut ajanmukaisia kuvitettuja floristisia käsikirjoja; saanut aikaan suuria uudistuksia Ranskan koulujen luonnonhistorian opetuksessa.

Bonorum cessio *[-nō'-]* (lat.), omaisuuden vapaaehtoinen luovutus (velkojille).

Bonpland *[bõplā']*, A i m é (1773-1858), ransk. kasvitieteilijä. Oli A. v. Humboldtin seuralaisena tämän retkillä Espanjassa ja Ameriikassa, joista maista hän toi runsaan, yli 3,000 uutta lajia sisältävän kasvikokoelman. Ranskassa Napoleon I uskoi hänelle Navarran ja Malmaisonin keis. kasvit. puutarhat, joista hän julkaisi selityksen. Napoleonin kukistumisen jälkeen B. matkusti jälleen Ameriikkaan, jossa hän Buenos Airesissa nimitettiin kasvitieteen professoriksi (1816). Asettui myöhemmin lääkäriksi Brasiliaan, toimi lammasten omistajana ja appelsiininviljelijänä Uruguayssa sekä perusti eräällä tutkimusretkellä siirtolan Paraguayhin (1820). Tämän hävitti ennen pitkää kateellinen diktaattori tri Francia, joka vangitutti vakoojaksi epäilemänsä B:n ja piti häntä vankina 8 vuotta. B:n herbariostaan tekemät muistiinpanot on julkaissut Kunth teoksessa „Nova genera et species plantarum" (1815-1825).

Bonsdorff-s u k u on kotoisin Lüneburgista; kantaisä tuli Kristiina kuningattaren aikana Ouluun.

1. G a b r i e l v o n B. (1762-1831), lääkäri, Hauhon kirkkoherran tohtori Petter B:n poika, anatomian, kirurgian ja eläinlääkäritaidon professori Turun yliopistossa. V. 1811 B. määrättiin silloin perustetun Collegium medicumin jäseneksi tullen sen esimieheksi 1815; aateloitiin 1819 lahjoitettuaan samana vuonna yliopistolle naturaaliokokoelmansa. Hänen veljensä oli:

2. J a c o b B. (1763-1831), teologian professori, tuli ylioppilaaksi Turussa 1779, opiskeli Upsalassa, nimitettiin 1786 itämaisen kirjallisuuden dosentiksi Turkuun, 1788 teologian dosentiksi ja 1807 teologian professoriksi. V. 1807 hän oli pappeinkokouksen puheenjohtajana ja määrättiin 1817 uutta virsikirjaa ja uutta kirkkokäsikirjaa valmistamaan asetettujen komiteain jäseneksi. Täysinpalvelleena hän erosi virastaan 1829. B. oli aikansa lahjakkaimpia ja oppineimpia teologeja maassamme. Hänen tieteellinen kirjallinen toimintansa oli varsin huomattava. Hän on julkaissut kielellisen tutkimuksen Septuagintan Jesaian kirjasta, muistutuksia suomalaiseen raamatunkäännökseen ja ruotsink. runomittaiset käännökset Psalmeista ja Jobin kirjasta sekä selittäviä huomautuksia näihin. Teologina hän ei varsin tuntuvasti ottanut vaikutusta ajan kielteisestä hengestä; tälläkin alalla hän on julkaissut arvokkaita teoksia. Hänen sulava, valistunut tyylinsä ilmenee myöskin hänen kaunokirjallisissa tuotteissaan. Näistä ovat latinan- ja kreikankieliset runot paraimpia mitä meillä on syntynyt; ruotsinkieliset (pari filosofeeraavaa runoelmaa) ovat puhtaan runouden kannalta verrattain vähäpätöisiä. *(K. B:dt.)*

3. J o h a n B. (1772-1840), edellisten veli, jumaluusopin tutkija, tuli, Porthanin johdolla väiteltyään „De scepticismo historico", filos. kandidaatiksi 1792, opiskeli sitten Upsalassa itämaisia kieliä, tuli 1794 näiden aineitten dosentiksi Turun yliopistoon, 1802 yliopiston kirjastonhoitajaksi, 1807 itämaisten ja kreikan kielten professoriksi sekä 1812, mainitun viran tultua jaetuksi, kreikan kirjallisuuden professoriksi. Huomatuksi B. tuli teräväoppisena, ratsionalistisena teologina; hän julkaisi latinan kielellä suuren joukon osittain sangen laajoja tutkimuksia, joista vv. 1809-19 ilmestynyt „De plagis egyptiacis" (Egyptin vaivoista) sai ulkomaillakin tunnustusta osakseen. Kun B. osoitti vapaamielisyyttään myöskin valtiollisissa kysymyksissä, joutui hän vähitellen siihen määrin viranomaisten epäsuosioon, että hänen käskettiin pyytää virkavapautta, jota hän v:sta 1823 lähtien nautti, saaden kuitenkin pitää täydet palkkaetunsa; 1832 hän täysin palvelleena sai virkaeron. *(K. B:dt.)*

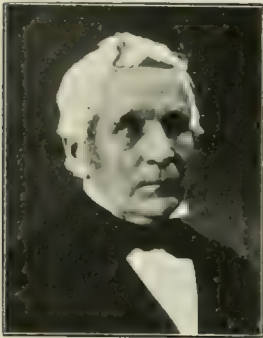
4. P e h r A d o l f v o n B. (1791-1839), kemisti; B. 1:n poika. B. tuli 1816 kemian dosentiksi, 1818 saman aineen apulaiseksi sekä 1823 kemian professoriksi Helsingin yliopistoon. Ennen professoriksi tuloaan B. työskenteli parin vuoden aikana Berzeliuksen johdolla Tukholmassa ja luettiin hän jo silloin Berzeliuksen etevimpien oppilaitten joukkoon. B. on julkaissut eräitä varsin huomattavia tutkimuksia epäorgaanisen kemian ja mineralogian alalta. V. 1836 hän sai Ruotsin tiedeseuralta kultamitalin kirjoituksesta, joka käsittelee ilman vaikutusta metallien hapetuksessa. Yliopiston opettajana B. oli varsin harras ja otti 1838 innolla osaa Suomen Tiedeseuran perustamiseen. *(W. B.)*

Hänen veljensä oli:

5. J o h a n G a b r i e l v o n B. (1795-1873), vapaah., kameralisti, tuli 1815 filos. kandidaatiksi ja 1818 Upsalassa lakit. tohtoriksi. 1817 hän tuli auskultantiksi Turun hovioikeuteen ja ryhtyi s. v. palvelemaan senaatissa, jossa 1826 tuli kamari- ja tilitoimituskunnan kamreeriksi. Virkatointensa ohella B. oli jäsenenä useissa valtion komiteoissa. 1844 hän erosi virastaan, saaden valtioneuvoksen arvonimen, mutta työskenteli senkin jälkeen julkisissa toimissa; m. m. hän oli kruunun virkatalojen ja kuninkaankartanoiden hoitoa järjestämään asetetun komitean puheenjohtajana ja laati ehdotuksen Suomen kamarikollegion ohjesäännöksi. Erittäin huomattava oli hänen vaikutuksensa sen johdosta, että hänelle korkeimmalta taholta usein tuli tiedusteluita aiottujen hallituksen toimenpiteiden tarkoituksenmukaisuudesta; tämä johtui suureksi osaksi hänen läheisestä ystävyyssuhteestaan ministerivaltiosihteeri Armfeltiin. Kaikissa toimissaan B. osoittautui erinomaisen työkykyiseksi ja hallinnon eri alojen ja maan taloudellisten olojen

tarkaksi tuntijaksi. Erittäin on mainittava, että v. 1850 alulle pantu veroparselien uudistus, jonka kautta vielä nykyisin pääasiallisesti voimassa oleva n. s. maakirjaveron määräämis- ja kantamis-järjestelmä otettiin käytäntöön, tapahtui B:n jo 1827 laatiman ehdotuksen mukaisesti. B:n toiminnasta valtiollisen elämän alalla mainittakoon hänen osanottonsa 1863-64 ja 1867 vuosien valtiopäiviin; konservatiivina hän usein joutui vastakkain säätynsä nuorempien jäsenten kanssa. Myöskin tieteellisenä kirjailijana B. on tehnyt itsensä erittäin huomattavaksi, julkaisemalla (1833) laajan teoksen „Storfurstendömet Finlands kamerallagfarenhet, systematiskt framställd", jota, mitä metodillisia ja muodollisia puutteita siinä lieneekään, yhä vieläkin pidetään meidän kameraali-lainoppimme tuntemisen luotettavimpana lähteenä. Ansioidensa johdosta B. 1868 korotettiin vapaaherraksi. *(K. B:dt.)*

6. Evert Julius B. (1810-98), luonnontutkija ja lääkäri, B. 3:n poika. Synt. Turussa 24 p. syysk. 1810, yliopp. 1826, fil. kand. ja maist. 1832, lääket. kand. 1834, lis. 1836 ja toht. 1840. Tuli 1837 anatomian prosektoriksi sekä anatomian ja fysiologian apulaiseksi. Harjoitti 1838-9 opintoja Tukholmassa Anders Reziuksen johdolla; matkusti myöhemmin, 1852-3, Ruotsissa, Tanskassa, Hollannissa, Englannissa ja Saksassa. V. 1846 anatomian ja fysiologian professoriksi Helsingissä. — Huomattava yliopistonopettajana siitä, että hän anatomian opetuksessa meillä pani käytäntöön omakätiset ja tarkat leikkelyharjoitukset ja kertaukset, mikä oli tärkeätä, koska lääkärien opetuksella siihen asti melkoisessa määrässä oli ollut teoreettinen luonne ja perustunut spekulatsioneihin. Harjoitti 1840- ja 50-luvuilla innokasta tutkijan ja julkaisijan työtä vertailevan anatomian alalla, työtä jolle oli ominaista yksityiskohtainen tutkimus ja vertailu erikoisesti ihmiseen; niin hän käsitteli mateen kallonluita, ihmisen ja useiden eläinten (lampaan, variksen, kurjen, mateen, rauskun) aivohermoja, ihmisen y. m. sisälmyshermostoa, erinäisiä verisuonia, lintujen solisluita y. m. Teostensa kautta hänen onnistui ensimäisenä Suomessa suuressa määrin herättää aikuisissaan nuorissa lääkäreissä halua itsenäiseen tieteelliseen luonnontutkimukseen, osaksi anatomian, osaksi lääkintäopin alalla. Saavutetut anatomiset tulokset, julkaistut osaksi Suomen tiedeseuran Acta-sarjassa, osaksi väitöskirjoina, tunnustetaan vieläkin arvokkaiksi. — Käytännöllisenä lääkärinä ja lääketieteellisenä kirjailijana B. oli myös erinomaisen uuttera (v:sta 1835). Hän on erittäin muistettava siksi, että lääkkeiden ohella myös käytti kylmävesiparannusta (Kupittaalla lähellä Turkua v:sta 1853). Samoin hän luopui myös oikeuslääketieteessä vallitsevasta mielivaltaisesta kuolettavien ruumiinvammojen jaoituksesta, ja aiheutti senkautta väittelyn, joka johti luonnollisempaan käsitykseen oikeuslääketieteen suhteesta lainsäädäntöön. — Professorina ollessaan B. vaikutti erinomaisen tarmokkaasti yliopiston kokoelmien hyväksi. Tosin raukesi hänen ensimäinen suunnitelmansa ruveta eläintieteilijäksi, mutta vuosisadan keskivälillä sai työteliäs anatomi, Magnus von Wrightin avulla, toimeen oivallisen kokoelman Suomen lintuja (joka vieläkin kuuluu yliopistomme parhaimpiin) sekä linnunmunia ja kaksisiipisiä hyönteisiä. V. 1858, kun yliopisto sopi Societas pro fauna et flora fennica-seuran kanssa kotimaisten kokoelmien ylläpidosta, ei yliopistolla ollut mitään muita eläintieteellisiä kokoelmia Suomesta kuin B:n. Hänen ahkeran ja uhrautuvan toimintansa tähden saivat hänen toimestaan syntyneet kokoelmat „Bonsdorffin Museon" nimen. — Otettuaan v. 1871 eron virastaan B., jonka mielenkiintoa tieteelliselle perustukselle nojautuva maanviljelys aina oli herättänyt ja joka myös oli julkaissut useita sitä käsitteleviä kirjoituksia, melkein yksinomaan omisti työnsä Uskelassa olevan maatilansa Eriksbergin hoitoon. 1880-luvulla hän tuli vähitellen yhä sokeammaksi; kuoli tilallaan 30 p. heinäk. 1898. [Otto E. A. Hjeltin sepittämä muistokirjoitus (Acta Soc. Sc. Fenn., XXVI, 1900).] *J. A. P.*

E. J. Bonsdorff.

7. Axel Edvard B. (s. 1839), suomal. geodeetti (ven. palveluksessa), papinpoika; sai koulukasvatuksensa Suomen kadettikoulussa ja nimitettiin, käytyään Pietarin tykistöakatemian ja yleisesikunnan akatemian geodeettisen osaston, topografikunnan geodeetiksi. On sittemmin Venäjällä ja Suomessa johtanut useita topografian alaan kuuluvia töitä. Ylennettiin kenraalimajuriksi v. 1888. On julkaissut muutamia tieteellisiä tutkimuksia, m. m. „Fenniassa" Suomen rannikkojen kohoamisesta. *J. L-g.*

8. Ernst Jakob Waldemar B. (s. 1842) (Axel Edvard B:n veli), koulumies ja matemaatikko. Filos. tohtoriksi 1871: nimitettiin v. 1863 Jyväskylän seminaarin lehtoriksi ja v. 1875 matematiikan ja luonnontieteiden yliopettajaksi suomalaiseen normaalilyseoon, jossa virassa vieläkin on. Vuodesta 1891 alkaen koulunopettajien edustajana ottanut osaa valtiopäiviin vuoteen 1900 saakka. Nimitettiin v. 1906 Suomen kauppakoulujen tarkastajaksi. Sai professorin arvonimen 1884. — On julkaissut joukon tieteellisiä tutkimuksia, etupäässä invarianttiteorian ja korkeamman geometrian alalta. On sitä paitsi koulujen tarpeeksi matematiikan eri aloilta toimittanut oppikirjoja ja esimerkkikokoelmia, jotka ovat hyvin laajassa käytännössä, sekä yleistajuisen „Tähtitieteen" (Hels. 1899). *J. L-g.*

9. Hjalmar Gabriel von B. (s. 1858), lääkäri, professori; tuli 1889 lääketieteen ja kirurgian tohtoriksi väitöskirjallaan „Studier öfver den tuberkulösa höftleds inflammationen"; nimitettiin 1902 kirurgian ylimääräiseksi professoriksi. B:n toiminta sekä käytännöllisenä lääkärinä että myöskin tiedemiehenä on laaja ja monipuolinen. Vuodesta 1897 B. on ollut Helsingin diakonissalaitoksen kirurgisen osaston ylilääkärinä; vuoden 1900 hän oli Suomen lääkäriseuran puheenjohtajana. Hänen opintomat-

koistaan mainittakoon hänen valtion kustannuksella tekemänsä matka Kreikkaan sairashuoneja sotilashoito-olojen tutkimista varten Turkin ja Kreikan välisessä sodassa 1897. *M. O-B.*

10. Carl Gabriel von B. (s. 1862), historiantutkija, tuli 1887 pohjoismaiden historian dosentiksi, palveli 1884-89 ylim. amanuenssina Suomen valtionarkistossa, teki tieteellisiä tutkimusmatkoja ulkomaille ja nimitettiin 1898 pohjoism. historian ylim. professoriksi. B. on tutkinut erittäinkin läänityslaitoksen ja Suomen kaupunkilaitoksen historiaa. Huomattavin hänen tutkimustensa tuloksista on „Åbo stads historia under sjuttonde seklet" (I osa 1889-94, II osa 1898-1904).

Bon sens *[bõ sā']* (ransk.), terve järki.

Bon soir *[bõ suā'r]* (ransk.), hyvää iltaa.

Bonšuuri ks. Bonjour.

Bon ton *[bõ tõ']* (ransk.), hyvä, sopiva käytöstapa.

Bonum (lat.), hyvä, omaisuus. — Commune bonum, yhteinen omaisuus. — Summum bonum, korkein hyvä.

Bonus (lat.), hyvä. Bonus eventus, menestys.

Bonvalot *[bõvalõ']*, Pierre Gabriel Édouard (s. 1853), ransk. löytöretkeilijä, kulki talvella 1887 kansalaisensa Capus'n kanssa Pamirin poikki Venäjän Turkestanista Intiaan, jota tietä ei ennen kukaan eurooppalainen ollut kulkenut. 1889-90 B. johti Orleansin prinssin Henrikin retkikuntaa Keski-Aasiassa Tibetin halki Tonkiniin. B. on useissa teoksissa tehnyt selkoa matkoistaan.

Bonvicino *[-vitšī'no]*, Alessandro, it. taidemaalari, ks. Moretto da Brescia.

Bonvin *[bõvā']*, Ludvig (s. 1850), sveits. pappi ja kirkkosäveltäjä; 1887 hän siirtyi musiikkitirehtööriksi Buffaloon, Pohj.-Ameriikkaan. *I. K.*

Bonvivant *[bõvivā']* (ransk.), hyväin päiväin pitäjä, kevyttä elämää pitävä.

Boo Juhonpoika ks. Grip, Bo Joninpoika.

Bookmaker *[bukmeikə]* (engl.), vedonlyöntien ammatillinen välittäjä (varsinkin englantilaisilla) kilparadoilla.

Book of common prayer ks. Common prayer-book.

Boola ks. Bola.

Booli (ruots. bål), malja.

Boomer-puristin *[būmə-]*, polvipuristin, jolla painamisen jälkeen silitetään paperia.

Booraksi, boorihapon (ks. t.) natriumsuola ($Na_2B_4O_7 + 10H_2O$). Esiintyy luonnossakin, esim. Kaliforniassa ja Ceylonin-saarella; sitä valmistetaan luontaisesta boorihaposta tai muutamista mineraaleista (boronatrokalsiitista, borokalsiitista tai borasiitista) keittämällä niitä happamen natriumkarbonaatin kera. Booraksia käytetään helposti sulavissa lasilajeissa, emaljeissa, lasituksessa ja posliiniväreissä sekä juotettaessa, jolloin se metallipinnalle sulatettuna liuottaa metallioksideja ja siten puhdistaa metallit juottopaikoilta. Booraksia käytetään myöskin vernissa- ja lakkateollisuudessa sekä lääkeaineena ja veden pehmittäjänä. *S. V. H.*

Boori, epämetalleihin kuuluva alkuaine (B; at.-p. 11,0; om.-p. 2,5); ei esiinny luonnossa vapaana, vaan yhdistyksissä, joita ovat boorihappo (H_3BO_3) sekä boorihapon suolat, n. s. boraatit. — Booria valmistetaan kuumentamalla booritrioksidia magnesiumijauheen kera; näin saatu boori on amorfista, vihertävänruskeaa jauhoa, mutta jos sitä sulatetaan aluminiumin kera grafiittiupokkaassa ja aluminiumin ja boorin seos ennen sulattamista ilman vaikutuksen ehkäisemiseksi peitetään hiilijauholla, liukenee boori aluminiumiin ja jähtyessä eroaa siitä kiteisenä; kun aluminiumi liuotetaan pois jollain sopivalla hapolla, saadaan boori erotetuksi kovina, timantteja muistuttavina kiteinä, jotka sisältävät hiukan hiiltä ja aluminiumia. Boori ei sula sähköuunissa; ilmassa 700° kuumennettaessa se syttyy ja palaa booritrioksidiksi. B. on niitä harvoja alkuaineita, jotka suorastaan voivat yhtyä typpeen. Kuumennettaessa b:ia typessä saadaan boorityppi BN.

Boorihappo, H_3BO_3, saadaan pääasiallisesti Toscanan kuumista lähteistä, n. s. fumaroleista, joiden höyryt sisältävät runsaasti boorihappoa. Höyryt johdetaan veteen, josta sitten kiteytetään boorihappo puhtaaksi; se on kauneissa, kiiltävissä levyissä kiteytyvää ainetta; vaikuttaa mätänemistä ehkäisten, ja sitä käytetään senvuoksi lääke- sekä säilytysaineena (n. s. boorivedessä on tavallisesti 2-4 % boorihappoa).

Boorihappoanhydridi ks. Booritrioksidi.

Boorisalva, boorihappoa sisältävä rasvantapainen voide. Engl. lääkärin Listerin mukaan valmistetaan boorisalva seuraavista ainemääristä: boorihappoa ja valkeaa vahaa kumpaakin 5 g sekä manteliöljyä ja paraffiinia kumpaakin 10 g. Tässä muodossaan on salva jokseenkin jäykkää; panemalla enemmän öljyä ja vähemmän vahaa saadaan pehmoisempi voide. Sitä käytetään yleisesti ja suurella menestyksellä kaikenlaisten haavojen hoidossa. *M. O-B.*

Booritrioksidi (boorihappoanhydridi, booriseskvioksidi) (B_2O_3) saadaan boorihaposta sitä kovasti kuumentamalla. B. on väritöntä, hyvin kovaa, läpinäkyvää, haurasta ainetta ja muuttuu ilmassa kosteuden vaikutuksesta boorihapoksi. Boorihappoanhydridi liuottaa metallioksideja värjäytyen silloin eri tavoilla; tämän ominaisuutensa takia käytetään sitä — tai niitä booriyhdistyksiä, joista kuumennettaessa syntyy boorihappoanhydridiä — analyyttisissä tutkimuksissa kyseessä olevien metallien reagenssina. *S. V. H. (W. B.)*

Bo'otes (kreik. *boō'tēs* = „härillä kyntäjä"), pohjoisella taivaalla oleva tähtikuvio, jossa on 1:seen suuruusluokkaan kuuluva punainen tähti Arcturus. *(V. V. K.)*

Booth *[būþ]*, Charles (s. 1840), engl. demografi ja tilastotieteilijä, 1892-94 „Royal statistical society"n presidentti. Hän on tehnyt itsensä tunnetuksi Englannin ja varsinkin Lontoon köyhälistön taloudellisia, yhteiskunnallisia ja uskonnollisia oloja kuvaavalla, erinomaisen perusteellisella teoksellaan „Life and labour of the people in London", joka ilmestyi 17 nidoksessa 1889-1903. Tutkimuksillaan hän sai toteen näytetyksi, että kolmas osa Lontoon asukkaista elää köyhyydessä. B. on vapaan ja yleisen vanhuudenvakuutuksen innokas puolustaja ja on esittänyt tästä asiasta mielipiteitään kirjoissaan „Pauperism

37. Painettu 8/7 09.

and endowment of old age" (1892), „The aged poor" (1894) ja „Old age pensions" (1899).

Booth *[būþ]*. 1. Edwin Thomas B. (1833-93), amer. näyttelijä, näyttelijä Junius Brutus B:n poika. Hänen maineensa perustuu Shakespearen osien, kuten Macbethin, Shylockin, Jagon, Hamletin realistiseen, mutta henkevästi tutkittuun tulkitsemiseen. Hän teki laajoja näytäntömatkoja Eurooppaan 1864 ja 1882, saavuttaen suurta suosiota, sekä johti omaa teatteriaan New Yorkissa 1869-74. — 2. Hänen veljensä John Wilkes B. (1839-65), hänkin näyttelijä, murhasi 1865 presidentti Lincolnin, pääsi pakoon, mutta löydettiin ja ammuttiin, kun ei antautunut. *V. K-i.*

Booth *[būþ]*, William (s. 1829), pelastusarmeian perustaja. B. oli nuoruudessaan liittynyt metodisteihin, tullen 1846 maallikkosaarnaajaksi ja 1853 papiksi. Hän oli valtava herätyssaarnaaja, mutta hänen räikeät käännytyskeinonsa tuntuivat monesta arveluttavilta; kun hänen vaikutukselleen sen takia asetettiin esteitä, erosi hän metodisteista ja alkoi yhdessä vaimonsa Catherine Mumfordin (1829-90) kanssa 1865 vapaan evankelioimistoimen Itä-Lontoossa, omistaen työnsä varsinkin syvimmälle vajonneitten kohottamiselle. Tästä „Itä-Lontoon kristillisestä lähetyksestä" muodostui 1877 pelastusarmeia (ks. t.), jonka „kenraaliksi" B. tuli ja jonka johdossa hänen harvinainen järjestämiskykynsä on osoittaunut. Nerokkaasti hän on osannut valita juuri sellaisia keinoja, jotka ovat omiansa tehoamaan joukkojen tunne-elämään. Armeian asioissa B. on tehnyt laajoja matkoja ympäri maapallon, käyden kahdesti Suomessakin (1897 ja 1909). B. on tavallaan etevä puhuja: ei erittäin aaterikas, mutta käytännöllinen ja tarmokas, ja hän valaisee mielellään esitystään kertomuksilla ja numeroilla laajasta kokemuksestaan. B:n toiminta, joka ensin etupäässä tarkoitti uskonnollista herätystä, on vähitellen laajentunut suurisuuntaiseksi yhteiskunnalliseksi työksi, jonka ohjelman hän hahmoitteli kirjassaan „In darkest England and the way out" („Pimeimmässä Englannissa ja tie ulos", 1890), käsitellen siinä etenkin suurkaupunkien synnyttämiä epäkohtia. Useat B:n perheen jäsenet ovat tärkeällä tavalla olleet hänen elämäntyössään osallisina. vrt. Pelastusarmeia. *J. G.*

William Booth.

Boothia Felix *[būþiə fīliks]*, Pohj.-Amerikassa, mantereen pohjoisin niemimaa, jonka kapea kannas, B.-kannas siihen yhdistää. B. F:n länsipuolella on Franklinin-salmi ja itäpuolella B.-lahti. Pohjoisessa Bellot-salmi erottaa Sommerset-saaren niemimaasta. John Ross löysi B. F:n 1830 ja antoi sille nimen löytöretken rikkaan kustantajan, lontoolaisen viinakauppiaan Felix Boothin mukaan. Niemimaan länsirannikolla 70° 05′ pohj. lev. James Clark Ross löysi 1831 magneettisen pohjoisnavan. *W. S-m.*

Bopp, Franz (1791-1867), kuuluisa saks. kielentutkija, vertailevan indoeurooppalaisen kielitieteen perustajia, v:sta 1825 itämaisen kirjallisuuden ja yleisen kielitieteen professori Berliinin yliopistossa. Hänen pääteoksensa „Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gotischen und Deutschen" (1833-52) on ensimäinen tieteellisesti sitova todistelu ja esitys näiden kielten keskinäisestä sukulaisuudesta, jota sitä ennen vain oli otaksuttu todennäköiseksi. Esityö edelliseen oli hänen käänteentekevä tutkimuksensa sanskritin, kreikan, latinan, persian ja germaanilaisten kielten konjugatsionista (1816). Hänen muista teoksistaan on huomattavimpia sanskritin sanakirja (1830) sekä tutkimus malaijilais-polyneesialaisten kielten sukulaisuudesta indoeurooppalaisten kielten kanssa (1841). [Lefmann, „Franz B.", Berl. 1891-97.]

Bora, kylmälle tuntuva, kuiva, pohjoinen tahi koillinen tuuli, joka etupäässä talvisaikaan puhaltaa Adrian-meren itäosassa Triestin seutuvilta Albaniaan. Sille omituisia ovat ankarat, lyhyet vihurit (nopeus usein 60 m sek:ssa). B. syntyy joko alhaisen ilmanpaineen vallitessa Adrian-meren kaakkoisosassa, tahi ilmanpaineen suuretessa Keski-Euroopassa, jolloin ilma Karstylängöltä virtaa rannikolle. *(W. S-m.)*

Bora *[-ō-]*, Katharina von (1499-1552), Lutherin puoliso; 10 vuoden vanhana tyttönä hänet lähetettiin Nimtzschin sistersiläisluostariin ja 16 vuoden vanhana hänet vihittiin nunnaksi. Uskonpuhdistuksen aatteiden valtaamana hän yhdessä 8 muun nunnan kanssa yöllä huhtik. 4 ja 5 p:n välillä 1523 pakeni Wittenbergiin, jossa hän sai asunnon kaupungin kirjurin Filip Reichenbachin luona. 13 p. kesäk. 1525 hän meni naimisiin Lutherin kanssa ja laski siten perustuksen ensimäiselle uskonpuhdistuksen elähyttämälle kodille. *(L. H.)*

Katharina v. Bora.

Boraatti, yleinen nimitys boorihapon (ks. t.), H_3BO_3, suoloille.

Boraciitti ks. Borasiitti.

Boraksi ks. Booraksi.

Borasiitti, mineraali, joka sisältää magnesiumboraattia ja magnesiumkloridia. Muodostaa pieniä värittömiä regulaarisia kiteitä. Siihen on sekoittunut usein muita vieraita aineita, jotka antavat sille harmaan värin. B. on kovaa; tavataan kipsissä, anhydriitissä ja vuorisuolassa useissa paikoin Saksassa.

Borassus, palmusuku. *B. flabelliformis*, yleinen viuhkapalmu, palmyrapalmu, viinipalmu, on 20 m:iin korkea puu, joka hyödyllisyytensä puolesta vetää vertoja taateli- ja kookospalmuille. Itä-Intiassa, jossa se esiintyy sekä viljeltynä että villinä, juoksutetaan haavoitetuista hedelmistöperistä ja nuorista ve-

soista imelää nestettä n. s. „toddy"a, joka helposti alkaa käydä, jolloin siitä tislataan arrakkia. Nesteestä saadaan sen lisäksi sokeria, „jaggarasokeria". Rungon ytimestä saadaan saagoa, hedelmät ovat alkuasukkaiden jokapäiväisenä ruokana, nuoria versoja käytetään vihanneksina, lehtiä kattojen peitteiksi ja palmikoimistöihin. Vanhat rungot ovat lujia rakennushirsiä ja arvokkaita tarvepuita. Malabar-rannikolla käytetään valkeita nuoria lehtiä paperina, joille kirjoitetaan rautapuikoilla.

Borassus-palmu. *a* kukka, *b* kukinto.

Borbás, Vince *[borbāš vintsä]* (1844-1905), unkaril. kasvitieteilijä. Käsitellyt erinäisissä julkaisuissa kotimaansa kasvimaantiedettä sekä kirjoittanut monografioja moniaista siemenkasvisuvuista.

Borchgrewink, Carsten (s. 1864), norj. etelänapamaitten tutkija. Siirtyi 1888 Austraaliaan, missä hän toimi maanmittarina ja luonnontieteitten opettajana. V. 1894 B. lähti norjal. „Antarctic" nimisellä hylkeenpyyntilaivalla etelänapamaihin. — Pidettyään esitelmän 6:nnessa kansainvälisessä maant. kongressissa Lontoossa 1895, B. sai englantilaiset kustantamaan retkikunnan etelänavalle. Hän talvehti antarktisella mantereella ja eteni 1900 täällä pitemmälle kuin kukaan muu ennen häntä (78° 50′ etel. lev.). Hän määräsi myös magneettisen etelänavan aseman. V. 1902 Washingtonin maant. seura lähetti hänet Martinique-saarelle tutkimaan suurta tulivuorenpurkausta. Matkoistaan hän on kertonut teoksissaan „First on the Antarctic continent" sekä „Nærmest sydpolen 1900". Lontoon Royal Society on julkaissut hänen tieteelliset havaintonsa. *W. S-m.*

Borchsenius, Otto Frederik Christian (s. 1844), tansk. kirjailija, alkuaan Brandesin vaikutuksen alainen, mutta sittemmin hänen kiihkeä vastustajansa „Morgenbladet" ja „Dannebrog" lehdissä. B. on julkaissut Tanskan 19:nnen vuosis. kirjallisuushistoriaa valaisevia teoksia, kuten „Fra fyrrerne" (2 nid. 1878-80); „Hjemlige interiörer" (1894) ja „To digtere" (1886). — Myöskin ruotsalaiseen kirjallisuuteen B. on tutustuttanut tanskalaisia, kääntämällä tanskaksi Rydbergin, Strindbergin ja rouva Edgrenin teoksia. *V. K-i.*

Bord *[būrd]* (ruots.), laivanlaita, laivanparras.

Borda *[-a']*, Jean Charles de (1739-99), ransk. matemaatikko ja upseeri, oli ensin insinöörinä, mutta siirtyi sitten meriväkeen. Häntä pidetään ranskalaisen laivanrakentajakoulun perustajana. Sitäpaitsi hän on tehnyt itsensä tunnetuksi useilla tieteellisillä tutkimuksilla ja tuli aikaiseen akatemian jäseneksi. B. on määrännyt sekuntiheilurin pituuden uudella ja varsin tyydyttävällä menettelytavalla ja oli yhdessä muiden ranskalaisten oppineiden kanssa mukana metrijärjestelmän käytäntöön ottamista järjestettäessä. *(V. V. K.)*

Bordeaux *[bordō']*, eräs atsoväriaine (ks. t.).

Bordeaux *[bordō']*, Gironden departementin pääkaupunki ja Ranskan suurin merikauppapaikka Atlantin rannikolla, Garonne-joen vasemmalla rannalla, n. 100 km sen suulta. 251,947 as. (1906). B. on Ranskan viinikaupan pääpaikka. Satama on matala, joten isot laivat joko käyttävät Pauillacin ulkosatamaa, tahi saapuvat kaupunkiin nousuveden aikana. Laiturit ulottuvat 7 km pituudelta pitkin joen kumpaakin rantaa. Sen yli on rakennettu 487 m pitkä silta etukaupunkiin La Bastideen ja rautatiesilta. Sataman pohj.-osa on varustettu sulkualtailla, joissa vesi aina pysytetään nousuveden tasossa. B. on rakennettu tasaiselle maalle. Sen kauppa on vilkas ja keskittyy etupäässä Judaïque-kadulle. Suuret viinivarastot ovat B:n pohj.-osassa. B:n kautta viedään suuret määrät kuivatettua turskaa Newfoundlandista Espanjaan ja Italiaan. Sardiinisäilyketehtaita, osterin vientiä. Näitä saadaan Arcachon-lahdesta (ks t.), missä Euroopan suurimmat osterimatalikot sijaitsevat. Muita tärkeitä kauppatavaroita ovat vuodat, siirtomaa- ja puutavarat, vihannekset ja hedelmät. Teollisuus on tärkeä. Harjoitetaan laivanrakennusta, lasin-, tynnyrin- ja liköörinvalmistusta, kemiallista teollisuutta y. m. B:ssa on yliopisto, siirtomaainstituutti, tiedeakatemia, taide-, meri-, kauppa- ja maanviljelyskoulu, oppikouluja, seminaari, kirjasto, tähtitorni y. m. Prefektin asunto. B:n nimenä oli aikaisemmin Burdigala, joka oli pääpaikka biturigein maassa; roomalaisaikaan se oli Aqvitania Secunda nimisen maakunnan pääkaupunki. Keskiajalla se tuli 1159 Englannin vallan alle ja saavutti suuren kukoistuksen. Keskiajalla oli B:ssa neljä kirkolliskokousta. 1451 ranskalaiset valloittivat sen takaisin. Vallankumouksen aikana jakobiinit hävittivät sitä, se kun oli girondistien pääpaikka. V. 1871 kokoontui B:hon se kansalliskokous, joka valitsi Thiers'in hallitusvallan johtajaksi ja vahvisti rauhanehdot Saksan kanssa. *W. S-m.*

Bordeaux-viinit *[bordō'-]*, kehuttuja, hyvin kestäviä viinilajeja, punaisia ja valkeita, joita etupäässä saadaan Gironden departementista Ranskasta. Tunnetuimmat punaiset lajit ovat Château Lafitte, Château Latour, Château Margaux, Châteaux Haut-Brion, Palmer, Pontet-Canet; paljon käytetty valkea laji on Sauterneviini. Useilla b.-viineillä on nimensä valmistuspaikkansa mukaan. Alkoholin keskimääräinen painoprosentti on n. 8, ekstraktia on n. 2,4 %.

Bordelli (ransk. *bordel*), poliisin valvonnan alainen haureudenharjoituspaikka.

Bordereau *[bordrō']* (ransk.), luettelo; lista, jossa luetellaan mukana seuraavat asiakirjat ja paperit. Kuuluisa on se b., jolla Dreyfusin jutussa oli niin huomattu sija.

Border States *[bōdə steits]*, Pohjois-Ameriikassa; „rajavaltiot"; niin nimitettiin aikanaan pohjoisia orjavaltioita Delaware, Maryland, Kentucky, Missouri ja Virginia, jotka kuitenkin viimeksi mainittua lukuunottamatta kansalaissodassa liittyivät pohjoisvaltioihin.

Bordes *[bord]*, Charles (s. 1863), ransk. säveltäjä, César Franckin oppilas. B. on tutkinut baskilaisia kansansävelmiä ja vanhaa kirkkomusiikkia; johtaa Pariisissa v. 1898 perustettua kirkkokuoroa „Schola cantorum de St. Gervais".

Bordighera *[-gē'-]*, kaupunki Italiassa, merenrannalla n. s. Riviera di Ponentella, Porto Maurizion provinssissa, lähellä Ranskan rajaa, 4,673 as. (1901). Kuuluisa talviparannuspaikka (talven keskilämpö 11-12°), palmulehtoineen ja kauniine taloineen.

Bordogni *[-do'nji]*, Giulio Marco (1788-1856), it. laulunopettaja, tuli 1820 opettajaksi Pariisin konservatoriin. Hänen oppilaitaan oli m. m. Henriette Sonntag sekä useat muut kuuluisuudet. Hänen „Solfèges pour le chant" ovat meilläkin tunnetut. *I. K.*

Bordone *[-dō'-]*, Paris (1500-71), venetsialainen maalari, Tizianin oppilas. B. on työskennellyt monessa Pohjois-Italian kaupungissa, mutta pääasiallisesti Venetsiassa, jonka lisäksi hän oli jonkun aikaa Ranskassa (Vasari'n mukaan 1538 Frans I:n, Federici'n mukaan 1559 Frans II:n hovissa) sekä myöskin Fuggerin kutsumana Augsburgissa. Hän on maalannut vertauskuvallisia, mytologisia ja raamatullisia kuvia, mutta paraimmat ovat hänen melkein kaikkiin Euroopan museoihin levinneet muotokuvansa, etenkin ihannoidut punatukkaiset, silkin- ja kirsikanhohteiset naiskuvat, joissa hän jatkaa Tizianin ja Palman taidetta ollen kuitenkin värityksessään räikeämpi ja kaavamaisuuteen menevä. Erityisesti onnistuneet, sointuvan kauniit ovat sitävastoin värit ja kullanvälkkyvä ilma hänen pääteoksessaan „Kalastaja tuo P. Markuksen sormuksen Venetsian dogille" (Venetsian Akatemiassa). Tässä kansantarua esittävässä isossa taulussa, jota on sanottu „maailman kauneimmaksi seremoniakuvaksi", kiinnittää huomiota komea arkkitehtuuri, mainio perspektiivinvaikutus ja tyypillisen venetsialainen, ylimyksellinen juhlatunnelma. *E. R-r.*

Borduna *[-ū'-]*, urkuäänikerta, tavallisimmin 16-jalkainen, joskus myös 8-jalkainen; sen ääni on tumma, jopa karkeahko, sovelias täyteääneksi. *I. K.*

Bordunus *[-dū'-]* (lat., it. *bordone*, ransk. *bourdon*), keskiaikainen nimitys bassokielille, jotka olivat viulusoittimen kaulan sivulla ja joita näppäämällä saatiin jousella soitettavan sävelmän pohjabasso. Samaa nimitystä käytettiin myös merkitsemään posetiivin kaltaisen organistrumin sekä säkkipillin bassosäveliä. *I. K.*

Bore *[būrc]* (ruots. < kreik., ks. Boreas), pohjatuulen ja talvimyrskyjen haltija.

Boreaalinen, pohjoinen. vrt. Boreas.

Boreas *[-e'ās]* (kreik.), pohjoistuuli, jota muinaisajalla palveltiin jumalana.

Borel *[-e'l]*, Émile (s. 1871), ransk. matemaatikko, v:sta 1897 opettaja École normalessa Pariisissa, tullut tunnetuksi funktsioniteoriaa käsittelevistä tutkimuksistaan, julkaissut korkeamman matematiikan käsikirjoja ja vaikuttanut alkeismatematiikan opetuksen uudistamiseksi kouluissa m. m. julkaisemalla oppikirjoja, joiden periaate suuresti poikkeaa tavaksi tulleesta.

Borelius *[-ē'-]*, Johan Jakob (s. 1823), ruots. filosofi, tuli 1866 teoreettisen filosofian professoriksi Lundiin, erosi siitä toimesta 1898. Ollen Hegelin filosofian innokas kannattaja B. joutui 1850-luvulla erittäin ankaraan tieteelliskirjalliseen kiistaan Boströmiä ja hänen kannattajiansa vastaan („I hvad afseende är Hegel pantheist?", 1851; „Den dogmatiska rationalismens strid mot den spekulativa filosofien", 1857; „Kritik öfver den boströmska filosofien", 2 vhk. 1859-60 y. m. kiistakirjoituksia). On sittemmin julkaissut m. m.: „Lärobok i den formella logiken" (4 painosta), „Blicke auf den gegenwärtigen Standpunkt der Philosophie in Deutschland und Frankreich" (1885, alkuansa kaksi kirj. „Nordisk Tidskrift"issa 1879-80) sekä „Die Philosophie Boströms und ihre Selbstauflösung" (aikakauskirjassa „Philosophische Monatshefte", 1885). Melkoiseksi osaksi painettu on laaja teos „Metafysik", jossa B. yhtäjaksoisesti käsittelee maailmankatsantomme pääkysymyksiä ja koettaa, luopumatta hegeliläisestä peruskannastaan, ottaa huomioon ja sulattaa katsantotapaansa realistisen ja luonnontieteellisen tutkimuksen saavutuksia. *A. Gr.*

Borenius-suku johtuu eräästä kiskolaisesta Henrik Matinpojasta, joka siirtyi 1600-luvulla Turkuun Ison-Lähteenkorvan taloon harjoittamaan kauppaa ja otti nimekseen mainitun talon nimen, Lähteenkorvan. Hänen poikansa Erik, pappi, muukalaistutti sukunimensä kääntäen sen puolittain hebrealaiseksi, puolittain latinaiseksi, joten siitä tuli Borenius.

1. Henrik Gustaf B. (1802-94), professori, tuli 1834 matematiikan dosentiksi yliopistoon, 1848 yliopiston magneettis-mineralogisen laitoksen johtajaksi, jona oli v:een 1880. On julkaissut useita matemaattisia ja fysikaalisia tutkimuksia.

2. Alexander Ferdinand B. (1808-81), edellisen veli, tuomiokap. asessori; tuli ylioppilaaksi 1825, fil. kand. 1831, matematiikan lehtoriksi Porvoon lukioon 1833, jossa toimessa oli lähes 40 vuotta, vihittiin papiksi 1837 ja valittiin asessoriksi 1870. B. oli edusmiehenä valtiopäivillä 1863, 1867, 1872 ja 1877. — Hän oli erittäin innokas kuuromykkäin ystävä, josta syystä hän myös oli Porvooseen perustetun mykkäkoulun inspehtorina. On julkaissut m. m. „Luvun-laskennon oppikirjan".

3. Henrik Gustaf B. (1840-1909), Vaasan hovioikeuden presidentti, ed. poika, tuli ylioppilaaksi 1857, fil. kand. ja maist. 1864, molemp. oik. kand. 1873, varatuomariksi 1875 ja lakitiet. kunniatoht. Upsalassa 1893. Sittenkuin B. oli ensin ollut viroissa senaatissa ja prokuraattorinvirastossa, hän nimitettiin senaattoriksi 1892 ja presidentiksi 1902. Julkaisi venäjäksi kokoelman asiakirjoja Suomen valtiollisen aseman valaisemiseksi. B. oli myös tunnettu innokkaaksi musiikin harrastajaksi, joka nuoremmalla iällään sävelsi useita onnistuneita kuorolauluja (enimmät julkaistut Hahlin „Sävelistössä").

4. Aksel August B. ks. Lähteenkorva. *K. S.*

Borg-suku johtuu vänrikki Karl B:sta, joka 1710 Viipurin valloituksessa joutui vangiksi ja vietiin Tobolskiin, josta palattuaan 1720-luvulla kuoli. Tätä sukua ovat:

1. Aron Gustaf B. (1810-83), pappismies, tuli ylioppilaaksi 1826, maisteriksi 1832, teol. kand. 1836, teol. lisens. 1838 ja tohtoriksi 1840. B. toimi jumaluusopin dosenttina 1839-42 ja raamatullisen eksegetiikan (selitysopin) professorina 1842-45 ja sitten pappina m. m. Kuopion hiippakunnan tuomiorovastina 1857-83. Oli edustajana tammikuun valiokunnassa 1862 sekä

valtiopäivillä 1863-64, 1867, 1872 ja 1877-78 sekä monissa komiteoissa. B. oli aikansa huomatuimpia pappismiehiä sekä erittäinkin lämmin sunnuntaikoulujen ystävä, joiden hyväksi hän julkaisi m. m. lastenpostilloita sekä katekismuksen opastuksia.

2. Carl Gustaf B. (1823-95), kielimies, edellisen veljenpoika, tuli ylioppilaaksi 1842, ylimääräiseksi suomen kielen lehtoriksi yliopistoon 1854, senaatin kielenkääntäjäksi 1857; oli Suomen valtiokonttorin tirehtöörinä 1875-80. Jo nuorena ylioppilaana B. liittyi heräävään suomalaisuuden liikkeeseen ja otti suomen kielen viljelystyöhön huomattavasti osaa. Niinpä hän oli Suomalaisen kirjallisuuden seuran innokkaimpia jäseniä sekä sen sihteerinä 1861-62 ja rahastonhoitajana 1865-75, suomensi Grimmin ja Andersenin y. m. satuja, kehitti asetusten suomentajana (1857-75) suomalaista lakikieltä sekä oli E. Lönnrotin oikeana kätenä, tämän asuessa loppuiällään Sammatissa. Sitäpaitsi B. käänsi ruotsin kielelle osia Kalevalasta („Kullervo, en episod ur Kalevala", 1851; „Lemminkäinen, en sångcykel ur Kalevala", 1852), jotka käännökset olivat arvokkaana valmistuksena K. Collanin samanlaiselle työlle, ja julkaisi M. A. Castrénin teoksista 3-6 osan. Ennen kuolemaansa hän testamenttasi Suomalaisen kirjallisuuden seuralle 10,000 markkaa. *K. S.*

Borgbacken ks. Porvoon Linnanmäki.

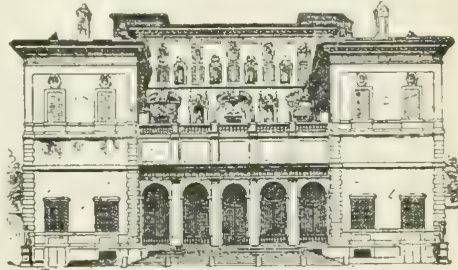
Borgboda *[-bū'-]*, maatila Saltvikissa B:n kylässä. Sen lähellä on Borgön vuorella esihistoriallisen linnan jätteitä. *K. S.*

Borgdalsbärg *[-ā-]*, vuorenharjanne Saltvikissa Näsin kylän maalla Tobölen järven länsirannalla. Sen koillispäässä on esihistoriallisen linnan jätteitä. *K. S.*

Borggreve, Bernard Robert August (s. 1836), saks. metsänhoitomies, toiminut enimmäkseen opettajana osittain Poppelsdorf-Bonnissa osittain Mündenin metsäakatemiassa (m. m. johtajana), loppuiällään ollut Wiesbadenin reviirin (metsänhoitoalueen) hoitajana, josta hän täysin palvelleena sai eron v. 1906. Ahkera ja itsenäinen metsäkirjailija, ollut polemiikissa enimpien saksalaisten metsätieteellisten kirjailijain kanssa. Tunnettu varsinkin kiivaana „maakorko"-teorian vastustajana sekä innokkaana oman keksimänsä „harsinta"-apuharvennustavan puoltajana. — Paljon käytetty on B:n likimääräisyyskaava metsikköjen lisäkasvuprosentin määräämiseksi: $p = 100 \frac{\Sigma \frac{4d}{n}}{\Sigma d^2}$, jossa d merkitsee puun läpimittaa rinnan korkeudella sentimetreissä, n niiden vuosilustojen lukua, jotka mahtuvat läpimitan uloimpaan sentimetriin (myös n. s. Presslerin kairalla tutkittuna) ja Σ osoittaa, että sekä osoittaja että nimittäjä käsittävät summan näitä arvoja useista metsikön eri puista. *A. C.*

Borghese *[-gē'-]*, kuuluisa roomalainen aatelissuku, kotoisin Sienasta. — Camillo B., oli paavina 1605-21 (Paavali V). — Francesco B., edellisen veli, tuli 1607 paavin ylikenraaliksi. — Marc Antonio B., edellisten veljenpoika, sai 1605 Sulmonan ruhtinaskunnan. — Paolo B., edellisen poika, sai vaimonsa Olympia Aldobrandinin kanssa Rossanon. — Marc Antonio B. (1730-1800) pääsi vaimonsa Marianna Salviati'n kautta Salviatin herttuaksi. Tuli 1798 Rooman tasavallan senaattoriksi. — Camillo Filippo Ludovico B. (1775-1832), edellisen poika, naimisissa Napoleonin sisaren Paulinen kanssa, ransk. prinssi ja kenraali, tuli 1808 kenraalikuvernööriksi Luoteis-Italiaan. — Francesco B. (1776-1839), edellisen veli, ransk. kenraalimajuri. — Paolo B. (s. 1845), edellisen pojanpoika, hävitti suvun omaisuuden ja möi sen kuuluisat taidekokoelmat. *(G. R.)*

Borghese *[-gē'-]*. 1. Palazzo B., Rooman kauneimpia renessanssipalatseja. Sitä alettiin rakentaa kardinaali Dezzan toimesta 1590 Martino Lunghi vanh:n piirustusten mukaan; Flaminio Ponzio valmisti sen lopullisesti 1607 paavi Paavali V:ttä varten. Viimemainitun kautta se joutui Borghesen suvun haltuun. Palatsin pihaa kaunistaa komea kaksikerroksinen pylväskäytävä, jossa 96 graniittista kaksoispylvästä kaarineen synnyttää suurenmoisen arkkitehtonisen vaikutuksen. Alakerroksessa oli v:teen 1891 saakka se kuuluisa maalauskokoelma, joka

Villa Borghese.

nyt on Villa B:ssa. — 2. Villa B. (v:sta 1902 on virallisena nimenä ollut Villa Umberto I), muinoin Borghesen suvun huvilinna komeassa puistossa Porta del Popolon ulkopuolella Roomassa, kardinaali Scipio B:n perustama 17 vuosisadan alussa. Villa B:n nykyisessä päärakennuksessa v. 1782 uudestarakennetussa barokkityylissä „Kasinossa" on maailmankuulu, Italian valtion 1901 ostama taidekokoelma. Alakerroksen ylen rikkaasti koristetuissa saleissa on kuvanveistoksia, joista vähempi osa on uudemmalta ajalta, kuten esim. Bernini'n kuuluisa nuoruuden teos „Apollo ja Daphne" ja Canovan huomattavimpien veistoksien joukkoon kuuluva „Pauline Borghese" (Napoleon I:n sisar kuvattuna puolialastomaksi Venukseksi), kun taas suurempi osa on antiikin ajalta käsittäen Borghesen suvun maalta löydettyjä teoksia ja ollen ainoastaan pienen pieni jäännös siitä jo vanhastaan tunnetusta, kallisarvoisesta antiikkikokoelmasta, jonka parhaimmat teokset (esim. Agasiaksen „Borghesen miekkailija" Louvressa) Napoleon v. 1806 vei Parii-

Pauline Borghese.
(Canovan mukaan.)

siin. — „Kasinon" yläkerroksessa säilytetään Palazzo B:sta 1891 siirrettyä maalauskokoelmaa, joka Rooman verrattain pienistä taulugallerioista on monipuolisin ja Vatikaanin kokoelman ohella suurin. Siellä on m. m. Tizianin mainio taulu „Taivaallinen ja maallinen rakkaus", Correggion „Danaë", Rafaelin „Kristuksen hautaaminen", Sodoman „Pyhä perhe" ja Andrea del Sarton „Pyhä Magdalena".

E. R-r. & E. S-m.

Borghesi *[-gē-]*, Bartolommeo (1781-1860), kreivi, it. muinaistutkija, on lukuisilla kirjoituksillaan suuresti valaissut roomalaista epigrafiikkaa ja numismatiikkaa. Hänen kootut teoksensa „Oeuvres complètes" (10 nid.) ilmestyivät Ranskan instituutin toimesta (Par. 1862-97). *K. J. H.*

Borgholm, kaupunki Ruotsissa, Ölannin länsirannalla, Kalmarin läänissä, 1,038 as. (1905). B. perustettiin 1816; aikaisemmin oli täällä Borgehamn niminen kauppala. B:sta viedään viljaa, karjaa ja kalkkia. Kylpypaikka. Kuuluisammat kaupunkia ovat kukkuloilla sen läheisyydessä olevat Borgholman linnan suurenmoiset rauniot. Linna mainitaan jo 1280 ja esiintyy usein Ruotsin sotahistoriassa. Se pääsi kuitenkin jo 15:nnellä vuosisadalla rappeutumaan. 1600-luvun keskivaiheilla sitä korjailtiin ja rakennettiin Nicodemus Tessinin johdolla, mutta se ei koskaan valmistunut. Dahlbergin piirros siitä Suecia antiqua et hodierna-teoksessa on siten väärä. — 1900-luvulla on ryhdytty raunioiden korjailemiseen. *(A. R. B.)*

Borgia *[bordža]*, esp.-it. aatelissuku. 1. Rodrigo B., ks. Aleksanteri VI. — 2. Cesare B. (1476-1507), edellisen poika, tunnettu kauneudestaan ja ruumiinvoimistaan, oli tieteen ja taiteen suosija ja älykäs valtiomies, mutta vallanhimoinen ja julma. Hänen isänsä, paavi Aleksanteri VI, nimitti hänet kardinaaliksi 1493. Hän lähti 1498 Ranskaan ja sai kuningas Ludvik XII:lta Valentinois'n herttuakunnan Dauphinén maakunnassa. Sen jälkeen hän palkkasoturien avulla valloitti Keski-Italian pieniä ruhtinaskuntia ja sai isältään Romagnan herttuan arvon 1501. B. aikoi perustaa Keski-Italiaan oman kuningaskunnan, mutta kun Aleksanteri VI kuoli 1503 ja Borgian suvun vastustaja Julius II tuli paaviksi, niin C. B:n täytyi lähteä Roomasta Napoliin, jossa hän vangittiin ja vietiin Espanjaan. 1506 hän pääsi vapaaksi karkaamalla ja oleskeli sitten lankonsa Navarran kuninkaan luona. Kaatui 1507 Vianan linnaa piirittäessään. — Kuuluisa Macchiavelli on teoksessaan „Il principe" kuvannut terävästi Cesare B:aa. *K. O. L.*

Cesare Borgia

3. Lucrezia B. (1478 t. 1480-1519), edellisen sisar, kuvataan kauniiksi, sivistyneeksi ja taidetta rakastavaksi naiseksi. Hän oli ollut kaksi kertaa kihloissa ennenkuin meni ensi kerran naimisiin Giovanni Sforzan kanssa (1493), joka otti hänestä avioeron 1497. Paavi Aleksanteri VI (ks. t.) naitti hänet 1498 Alfonsolle, Bisceglian ruhtinaalle, joka oli Neapelin kuninkaan, Alfonso II:n äpäräpoika. Kun hänen veljensä Cesare oli murhannut tämän hänen toisen miehensä, hän 1501 meni kolmannesti naimisiin, tällä kertaa Alfonson, Ferraran perintöprinssin kanssa, jolle hän synnytti kolme poikaa. Lucrezia Borgian nimeen on liittynyt pahamaineisuus siitä, että häntä on syytetty suuresta Roomassa harjoittamastaan irstaudesta sekä sukurutsaisesta suhteesta isäänsä ja veljeensä Cesareen. Kuitenkin puuttuu näiltä syytöksiltä aikalaisten luotettavia todistuksia. Ainakin oli sankarillisuus ja hurja intohimoisuus, jonka taru on Lucrezialle omistanut, hänelle vieras. Ferrarassa hän voitti kansan rakkauden ja sellaisten miesten kunnioituksen, kuin Alduksen, Bembon, Arioston y. m.

Lucrezia Borgia. (Pinturicchion fresko.)

Hänen legendamaisen tarunsa on Victor Hugo käyttänyt „Lucrezia Borgia" näytelmänsä aiheena (suom. Juhani Aho). Mainittu näytelmä on Donizettin samannimisen oopperalibreton pohjana. Ensimäinen, joka koetti puhdistaa L. B:n maineen, oli Roscoe. Häntä seurasivat myöhemmin Cerri („Alessandro VI, Papa, e suoi contemporanei", Torino 1858; 2 painos 1873-74), Campori („Una vittima della storia, L. Borgia"), Antonelli („Lucrezia B. in Ferrara" 1867), Zucchetti („Lucrezia B., duchessa di Ferrara", 1869; käänn. saksaksi, Leipzig 1870), Gregorovius („Lucrezia B.", Stuttg., 1874). [Höfler, „Don Rodrigo de Borgia und seine Söhne" (Wien, 1888).] *J. H-l.*

Borgis (ransk. *bourgeois* sanan „väännös"). ks. Bourgeois.

Borgman, Ivan (s. 1849), ven. fyysikko, Pietarin yliopiston professori, suorittanut tutkimuksia etupäässä sähköopin alalla. *V. V. K.*

Borgmästargrund, saari Pietarsaaren kaupungin pohjoispuolella; sillä, metsään hakatussa aukossa on B:n johtoloisto Pietarsaaren väylän varrella. *K. S.*

Borgnäs ks. Pornainen.

Borgs ks. Puodinkylä.

Borgström, uusmaalainen kauppiassuku, on ottanut nimensä synnyinkaupunkinsa Porvoon ruotsalaisesta nimestä, missä se ei kuitenkaan enään ole edustettuna. Sen jäseniä olivat:

1. Johan B. (1723-85), koulumies, fil. maist. 1748, nimitettiin ilman hakemusta matematiikan, luonnonhistorian ja talousopin dosentiksi Turun yliopistoon. Oli Porvoon lukiossa v:sta 1750 alkaen ensin matematiikan ja logiikan, sitten kaunopuheisuuden (s. o. latinan kielen) ja vihdoin jumaluusopin lehtorina ja seitsemän kertaa opiston rehtorina. Vihittiin papiksi ja sai Greifswaldin yliopistolta 1756 jumaluusopin tohtorin arvon.

2. Erik B. (1767-1829), Helsingin raatimies, otti osaa Suomen lähetystöön v. 1808 sekä Porvoon valtiopäiviin 1809 Helsingin edustajana; hukkui tapaturmaisesti Helsingin Pohjois-satamaan.

3. Henrik B. (vanhempi) (1799-1883), liikemies, lahjoittaja, B. 1:n veljenpojan poika, syntyi Loviisassa huhtik. 4 p:nä 1799. B. sai nuorena ja varattomana palvellessaan puotipoikana Helsingissä y. m. kokea paljon vastuksia, mutta pääsi sittemmin ruotsinkieliseksi kirjeenvaihtajaksi erään liverpoolilaisen kauppahuoneen palvelukseen, missä toimessa hän sai tilaisuutta hankkia itselleen sekä kauppias- että yleistäkin sivistystä. Hän aloitti 1825 asioitsija- ja konttoriliikkeen, johon sittemmin yhdistettiin muita liikehaaroja ja joka vähitellen B:n uutteruuden kautta laajeni yhdeksi maamme suurimmista; perusti 1834 tupakkatehtaan Helsinkiin. B. otti osaa Forssan puuvillatehtaan perustamiseen 1847 ja tuli kauppaneuvokseksi 1851. Hänen suurta kokemustaan kauppa- ja raha-asioissa käytti hallitus usein hyväkseen; niin oli hän jäsenenä rahanuudistuskomiteassa 1862. B. oli myös kirjallisuuden ja taiteen ystävä, ja hänen kotinsa tuli niitä harrastavien piirien keskustaksi. Yleishyödyllisiin tarkoituksiin hän antoi paljon lahjoituksia ja muistettavaa on myös, että hän 1851 tarjosi J. W. Snellmanille, jolla siihen aikaan ei ollut mitään tointa, paikan konttorissaan. Erityisesti B. harrasti puutarhataidetta. Niinpä hänen alkuunpanostaan eräs yhtiö ryhtyi 1834 Ullanlinnan kylpylaitosta sekä Kaivopuistoa suunnittelemaan ja 1851 hän pani alkuun toisen yhtiön Eläintarhan istuttamista varten, jonka alueen kaupunki antoi vuokralle. Vuokra-ajan loputtua 1877 puisto jätettiin kaupungin omaksi. B. kuoli Helsingissä 30 p. toukok. 1883 ja kiitolliset kansalaiset pystyttivät hänen rintakuvansa Eläintarhaan 1888. — Nai 1827 Karolina Kristina Kjemmerin, joka paljon toimi Helsingin köyhäin hyväksi.

Henrik Borgström.

4. Henrik B. (nuorempi) (1830-65), liikemies, taloustieteen tutkija, edellisen poika, ylioppilas 1845, lakitieteen kandidaatti 1857. Tutki senjälkeen matkoilla varsinkin kansantaloutta ja pankkiliikettä. Palattuaan hän julkaisi ruotsin kielellä kirjaset „Om hypoteksföreningar" (1858) ja „Penningeställningen 1859 och privatbanker" (1859), joissa hän lausui sen mielipiteen, että metallirahan tulisi olla ainoana laillisena maksuvälineenä ja että yksityispankkeja pitäisi liikkeen parantamiseksi perustaa Suomeen. Pani alkuun hypoteekkiyhdistyksen (1860) ja Suomen yhdyspankin (1862), jonka ensimäiseksi toimitusjohtajaksi hän tuli. Oli myös alkuunpanijoita, kun hallitukselta anottiin pakkokurssin lakkauttamista. Siihen aikaan heräävään valtiolliseen elämäämme B. otti innokkaasti osaa; niinpä hänen asunnossaan neuvoteltiin toimenpiteistä, kun yleinen mielipide valiokuntamanifestin kautta huhtik. 1861 oli joutunut kuohuksiin. B:n lupaavan uran katkaisi ratsastusretkellä sattunut tapaturma.

5. Johan Leonard B. (1832-1907), liike- ja valtiopäivämies, lahjoittaja, edellisen veli. Ylioppilaaksi tultuaan B. oleskeli ulkomailla monta vuotta käytännöllisesti perehtyäkseen liikealaan ja otti isänsä kuoltua haltuunsa liikkeen pääjohdon. Oli useampia kertoja porvarissäädyn ja suostuntavaliokunnan jäsenenä ja otti esim. 1885 ja 1891 vuoden valtiopäivillä innolla osaa tullikysymyksen käsittelyyn. Sortovuosina elämänsä loppuaikoina B. niinikään esiintyi laillisten oikeuksiemme hartaana puolustajana. — Säveltaiteen suosijana B. oli Helsingin Musiikkiopiston perustajia 1882 ja sen johtokunnan ensimäisenä puheenjohtajana; testamentin kautta hän lahjoitti opistolle 200,000 markkaa. Yliopistolle hän on jättänyt „H. Borgströmin stipendirahaston", joka hänen isänsä toimesta 1840-luvulla kerättiin. Rahastosta annetaan apurahoja musiikkia harjoittaville ylioppilaille. *G. R.*

Borgundin sauvakirkko Norjassa 20 km:n päässä Sogne-vuonon sisimmästä pohjukasta.

Borgundin sauvakirkko.

rakennettu luult. vuosien 1150-1200 välillä; säilytetään nykyään muinaismuistona. Erittäin hyvin säilyneenä se tarjoaa tyypillisen näytteen Norjan sauvakirkoista (s t a v k i r k e r), jotka rakennettiin hongasta siten, että seinäkehikkö tehtiin pitkistä pystysuoraan asetetuista paaluista („sauvoista"). Kirkon melkein neliömäiseen, pylväillä eri laivoihin jaettuun päähuoneeseen liittyy jokseenkin suuri alttarihuone, jossa on puoliympyränmuotoinen kuorikomero l. absidi, ja päähuoneen ulkopuolella kiertää kirkon ympäri matala käytävä. Keskilaivan katolla on pieni neliskulmainen torni. Ornamentiikka noudattaa romaanilaista tyyliä sisältäen kuitenkin aito norjalaisia aineksia. Hyvin silmää-kiehtovan ulkonäön antaa näille sauvakirkoille niiden jyrkkätaitteiset katot omituisine päätykoristuksineen sekä seinien ja kattojen mustunut paanupeite. *E. R-r. & E. S-m.*

Borgå ks. P o r v o o.

Borgön, vuorenkukkula, Borgbodan kylässä Ahvenanmaan Saltvikissa; kukkulalla on Vikingaböle niminen kivilatomuksesta muodostettu, yli 250 metriä pitkä kukkulaa piirittävä muuri. *K. S.*

Bori, ks. B o o r i.

Boris, alkuaan B o g o r i s (niin bysanttilaisissa lähteissä), mongolilaisturkkilaista alkuperää oleva nimi. Sen ensimäinen kuuluisa kantaja oli Bulgaarian ruhtinas B., joka 864 antoi kreikkalaisten kastaa itsensä ja suurimman osan kansaansa kristinuskoon ja otti nimekseen Mikael (ks. B u l g a a r i a, historia). Loppuikänsä B. vietti luostarissa ja julistettiin kuolemansa jälkeen (907) pyhimykseksi. *J. J. M.*

Boris Gleb, pieni maakaistale Ruijassa Paatsjoen länsirannalla, jäi 1826:n rajasopimuksessa Venäjälle, siellä kun oli vanha venäläinen kappeli, jossa kävi kreikkalais-katolisia lappalaisia. Myöhemmin sinne on rakennettu uusi kappelikirkko. Pyhiinvaelluspaikka.

Boris Godunov *[-i'- -o'v]*, F e d o r o v i t š (1552-1605), ven. tsaari, tataarilaista sukuperää, pääsi Iivana IV:n aikana vaikuttavaan asemaan; tämän pojan, heikon Fedorin aikana hän johti kokonaan hallitusta ja naitti sisarensa hänelle. Kun Fedor kuoli 1598, valitsivat bojaarit B:n tsaariksi. Hän perusti linnoituksia ja kaupunkeja, muun muassa Tobolskin, ja kutsui eteviä miehiä Länsi-Euroopasta Venäjälle; mutta pian syntyi levottomuuksia, kun n. s. Vale-Dmitri (ks. t.) kasakoitten ja puolalaisen joukon mukana marssi Moskovaa kohden. B. kuoli äkkiä 1605. *K. O. L.*

Boris ja Gleb, kaksi Venäjän suuriruhtinaan Vladimir Suuren poikaa, jotka heti isän kuoleman jälkeen (1015) murhasi heidän veljensä Svjatopolk, joka oli anastanut Kijevin. Kirkko julisti heidät pyhimyksiksi (1071) ja heidän kunniakseen rakennettiin kirkkoja. Toukok. 2 päivänä (vanhaa lukua), jolloin heidän luunsa v. 1071 siirrettiin Vyšgorodin kaupunkiin, vietetään vieläkin Venäjällä kirkollista juhlaa heidän kunniakseen.

Borisoglebsk *[-e'-]*, Tambovin kuvernementin piirikaupunki Venäjällä, 22,309 as. (1897), Donin syrjäjoen Hoperin ja Grjazi-Tsaritsynin radan varrella; 230 km Saratovin kaupungista länteen; viljakauppaa.

Borisov, kaupunki Venäjällä, Minskin kuvernementissa; n. 15,000 as. Sen pohjoispuolella kulki Napoleon 1812 joukkoineen Berezinan yli.

Borissa ks. V a n n i n e n.

Borkhusen ks. B u r g h a u s e n.

Borki, kylä Venäjällä Harkovin kuvernementissa Kursk-Harkov-Rostovin radan varrella; siellä 29 p. lokak. 1888 keisarillinen juna suistui kiskoilta, jolloinka 21 henkilöä kuoli ja 37 vahingoittui. Keisari Aleksanteri III, keisarinna, perintöruhtinas (Nikolai II) ja keisarillinen perhe pelastuivat vahingoittumatta, vaikka heidän vaununsa särkyivät.

Borku (B o r g u), Ranskan suojeluspiiriin kuuluva ryhmä vuorisia keitaita Saharan itäosassa, Fessanin ja Wadain välillä, Afrikassa; 16,000 km², n. 10,000 as. (tibbuja, puoleksi paimentolaisia). Keidas on tärkeä risteyskohta Wadain, Kanemin ja Fessanin välisille karavaaniteille. Ks. myös B o r u g u n g. *W. S-m.*

Borkum, Ems-joen suulla sijaitseva Itäfriisein saariryhmään kuuluva, Preussin omistama hiekkainen saari Pohjanmeressä, 2,260 as. (1905); marski- ja laidunmaita. Tärkeä loistotorni ja meripelastusasema. Paljon käytetty merikylpypaikka saaren länsirannalla.

Born, B e r t r a n d d e, trubaduuri. ks. B e r t r a n d d e B.

Born. 1. S a m u e l F r e d r i k v o n B. (1782-1850), maaherra, tuli käytyänsä Haapaniemen sotakoulua upseeriksi ja otti kunnialla osaa 1808-09 vuosien sotaan, kohoten majuriksi. V. 1810 hän otti eron sotapalveluksesta ja siirtyi Suomeen. Nimitettiin 1820 Oulun läänin maaherraksi, 1826 senaatin jäseneksi ja varapuheenjohtajaksi. Riita kenraalikuvernööri Zakrevskin kanssa sai hänet kuitenkin jo kahden vuoden jälkeen ottamaan eronsa, minkä jälkeen vietti loppuikänsä hoitamillaan maatiloilla.

2. J o h a n A u g u s t v o n B. (1815-78), valtiomies, edellisen poika, tuli 1842 protokollasihteeriksi senaatin valtiovarain-toimituskuntaan, 1855 tullilaitoksen päälliköksi, 1865 jäseneksi senaattiin, josta otti eron 1873. B. nautti hallituksen suurta luottamusta, ja oli m. m jäsenenä niissä tärkeissä komiteoissa, jotka asetettiin Suomen perustuslakien kodifioimista ja hallituslaitosten uudestijärjestämistä varten. 1872 vuoden valtiopäivillä hän oli varamaamarsalkkana, 1877-78 maamarsalkkana. Mielipiteiltään hän oli vanhoillinen, jopa virkavaltainenkin, luonteeltaan suora ja pelvoton. Korotettiin 1864 vapaaherrasäätyyn.

3. V i k t o r M a g n u s v o n B., valtiomies, edellisen poika, s. 8 p. lokak. 1851, antautui lainopillisia opintoja harjoitettuaan maatilojansa, Sarvilahtea y. m. hoitamaan, ottaen ahkerasti osaa kunnallisiin toimiin. Valtiopäivillä 1877-78 hän oli ensi kerran mukana aatelissäädyssä ja herätti huomiota m. m. vastustamalla asevelvollisuuden säätämistä. V:sta 1885 B. oli säätynsä johtomiehiä, edustaen siinä varsinkin ensi aluksi jyrkästi vanhoillista ja ruotsalaista kantaa. Kun Bobrikovin sortoaika alkoi, asettui B. pontevasti vastarinnan eturiveihin, liittyen yhteistyöhön entisten vastustajain kanssa, ja oli niitä kansalaisia, joita ensinnä huhtikuussa 1903 karkoituskäsky kohtasi. V. 1905 kotimaahan palattuansa, hän määrättiin Suomen aatelissää-

dyn viimeiseksi maamarsalkaksi 1905-06 vuosien valtiopäiville. B. on myöskin kirjoittanut valtiollisista ja historiallisista asioista: „Det svenska partiet" (lentokirjanen 1887), „Beskrifning och historia om Sarvlaks egendom" (1888), „Beskrifning och historia om Gammelbacka egendom" (1895), y. m. *K. G.*

Borneerata (< saks. *born* = kaivo), poreilla, kuohua.

Borneerattu (< ransk. *borner* < *borne* = raja), rajoitettu, ahdas, varsinkin järjen ja tietojen puolesta.

Borneo, Aasian suurin, Grönlannin ja Uuden Guinean jälkeen maapallon suurin saari, 750,934 km²; siis n. 2 kertaa niin suuri kuin Suomi; kuuluu Isoihin Sunda-saariin ja sijaitsee 7° 03′ pohj. lev. —4° 10′ etel. lev.; luoteessa sitä rajoittaa Eteläkiinan-meri, koillisessa Sulu-meri, idässä Celebes-meri ja Makassar-salmi, etelässä Jaavanmeri. Saari on n. 1,000 km pitkä ja yhtä leveä; sitä ympäröivät useat saariryhmät, kuten Karimatan- ja Tambelan-saaret, Natuna-saaret y. m.

Borneo.

Itään ja kaakkoon sivuhaaroja lähettävä vuorijono täyttää saaren lounaisosan ja jatkuu täältä Filippiineille. Saaren eteläpäässä alkaa toinen jono, joka todennäköisesti yhtyy edellämainittuun. Molempien välissä on laaja graniittinen vajoamisalue. Monta vesirikasta jokea virtaa saaren läpi. Näistä mainittakoon mahtava Barito ja kaakkoista suuntaa Makassar-salmeen virtaava Kutei, luoteisrannikolle virtaava Rejang ja länsirannikolle virtaava Kapuas. Ilmanala on troopillisen lämmin (keskilämpö 26-27°) ja kostea (sademäärä 2-4,000 mm), lämmönvaihdokset vähäpätöiset. Eteläosassa on kuitenkin myöskin kuiva aika. Saaren sisäosissa on suuria aarniometsiä, joissa palmupuut (betel- ja saagopalmut), liaanit (rottinki), bamburuoko ja pandanus-lajit sekä leipäpuu ja B:lle omituinen B:n kamferipuu *(Dryobalanops camphora)* kasvavat. Heinäaavikoilla, savanneilla, rehoittaa alang-alang ruoho. Eläinkunta on Malakan niemimaan ja Sumatran kaltainen, sille omituisia ovat orang-utani, gibboni, nenä- ja puoliapinat, elefantti, sarvikuono, tapiiri ja *Babirussa* y. m. Tiikereitä ei ole; nautaeläimistä mainittakoon banteng-härkä. Asukkaat jaetaan kahteen ryhmään, nuorempaan malaijilaiseen, muhametinuskoiseen, joka asuu rannikoilla ja pitkin jokivarsia, sekä alkuasukkaisiin l. ainakin hyvin aikaisin tänne tulleisiin. Jälkimäiset ovat joko pitkäkalloisia dajakkeja tahi lyhytkalloisia tamaneja, punaneja, kayaneja y. m. Näistä ovat punanit, baketanit ja bukatit aivan alkuperäisellä kehitysasteella, metsästäjä- ja kokoojakansoja. — Saaren pääosa, lounaisten vuorten eteläpuolella oleva, kuuluu n. v:sta 1600 Alankomaille. Se käsittää 553,340 km², 233,655 as. (1905). Alue jaetaan Länsi-, Etelä- ja Itä-B:oon; täällä asuu n. 1,400 eurooppalaista. Englanti omistaa saaren luoteisosan v:sta 1881; tämä käsittää 204,860 km² ja 684,000 as. (malaijeja, kiinalaisia, tamuleja ja vähän eurooppal.). Hallinnollisesti se on jaettu seuraavasti: Pohj.-B., Saravak ja Brunei suojelusvallat sekä Labuan-saari. Elinkeinot: Alkuasukkaat viljelevät riisiä, bataatteja, sokeriruokoa ja hedelmiä. Eurooppalaisten istutuksia on vielä harvassa. Alankomaitten B:sta saadaan pippuria, tupakkaa, puuvillaa ja kahvia; Englannin B:sta tupakkaa, saagoa ja kahvia. Tämän alueen metsät tuottavat sen lisäksi puutavaroita, guttaperkkaa, rottinkia ja hartsia; kalastus myös trepangia ja kilpikonnankuorta. Kultaa, timantteja ja vuoriöljyä (Kutei- ja Barito-jokien varsilla) saadaan Alankomaitten alueelta, kivihiiliä etenkin Labuanilta. Tärkeimmät satamat Alankomaitten B:lla ovat Samarinda (10,000 as.) Kutein varrella, Bandjermassin etelässä ja Pontianak (20,000 as.) Kapuas-joen varrella; Englannin B:ssa sijaitsevat Kuching (20,000 as.) Saravakissa, Brunei, Sandakan ja nopeasti kasvava Victoria, jälk. Labuanilla. Labuanilla ja sitä vastapäätä olevalla rannikolla käy rautatie. Labuanilta on myös johdettu lennätinkaapeli Hongkongiin ja Singaporeen, Alankomaitten alueelta samoin Celebes-, Jaava- ja Sumatra-saarille. Vilkasta liikettä välittävät eurooppalaiset höyrylaivayhtiöt. — V. 1521 portugalilaiset (Magalhäesretkikunta) löysivät B:n, mutta se joutui pian Alankomaille.

Borneoli ks. Kamferi.

Bornet *[borne̮']*, Jean Baptiste Édouard (s. 1828), ransk. kasvitieteilijä, lääket. tri. Tutki yhdessä G. A. Thuret'n kanssa leviä ja näiden lisääntymistä. Teoksia: „Notes algologiques" (1876-80); „Études phycologiques" (1878); „Revision des Nostocacées héterocystées contenues dans les principaux herbiers de France" (1886-88).

Bornhak, Konrad (s. 1861), saks. lakimies ja sosiaalipolitikko. Hänen teoksistaan ovat huomattavimmat: „Geschichte des preussischen Verwaltungsrechts" (3 nid., 1884-86), „Die deutsche Sozialgesetzgebung" (1890), „Das deutsche Arbeiterrecht" (1892), „Allgemeine Staatslehre" (1896), „Russland und Finland" (1900), „Die Ausweisung fremder Staatsangehöriger" (1900), „Preussische Staats- und Rechtsgeschichte" (1903). *O. K:nen.*

Bornholm, Tanskalle kuuluva saari Itämeressä, 588 km², 41,031 as. (1906). B. sijaitsee Pom-

merin ja Skånen välisellä eristetyllä matalikolla, jota kaikin puolin syvät laskeumat ympäröivät. Saari on n. s. horsti, joka on jäänyt jäljelle suuremman graniittialueen vajotessa. Pohj.-osa on graniittiylänköä aina 100 m:n korkuisine, jyrkkine rantoineen (esim. H a m m e r e n). Sisäosan peittävät sorasavi ja hiekka (diluviaalista); etelä- ja länsiosassa esiintyvät hiekkakivet ja liuskeet. Ilmanala on meri-ilmasto, vuoden keskilämpö n. 7,5°, sademäärä 580 mm. B. on metsistä rikas, $^2/_3$ on havumetsää (uudisistutuksia), $^1/_3$ tammi-, koivu- ja saarnimetsää. Asukkaat harjoittavat maanviljelystä, kalastusta (lohen ja sillin), graniitin ja kaoliinin louhimista sekä terracotta-teollisuutta. Kirkollisesti B. kuuluu Sjællandin hiippakuntaan, hallinnollisesti se muodostaa yhdessä pienten E r t e h o l m e n e nimisten saarten kanssa B:n amtin. Pääkaupunki on R ö n n e. *W. S-m.*

Bornholmin rannikko oli jo kivikaudella tiheästi asuttua, ja pronssikaudella tuli myös sisämaa asutuksi. Tätä aikaista asutusta todistavat runsaslukuiset haudat, kalliopiirrokset, laivanmuotoiset kivilatomukset ja bautakivet (n. 300 vielä jälellä). Sen jälkeen kun kristinusko n. 1050 tuotiin saarelle, se oli suurimman osan keskiaikaa Lundin piispan hallussa. Vasta Kristian II otti sen välittömästi Tanskan kruunulle. Se kuitenkin kohta annettiin 50 vuodeksi Lyypekille. V. 1658 se Roskilden rauhassa luovutettiin Ruotsille, mutta palautettiin Tanskalle v. 1660. *(A. R. B.)*

Borniitti (k i r j a v a v a s k i m a l m i), *miner.*, kuparirautasulfidi, Cu_3FeS_3. Regulaarinen kidemuoto, mutta esiintyy tavallisesti jyrkeänä; väri punertavan pronssinkeltainen, lientyneenä kirjava. Chilen, Perun ja Kanadan vaskikaivosten tärkein malmi. Suomessa löydetty ani harvoin Pitkässärannassa ja Liperissä. *P. E.*

Bornu, muinoin valtakunta Keski-Sudanissa, Afrikan sisäosassa, Tsad-järven länsi- ja lounaispuolella. Rajat olivat epävarmat, pinta-ala n. 148,000 km²; n. 5 milj. as. Nykyään läntinen osa maasta kuuluu Englannin Pohjois-Nigeria nimiseen siirtokuntaan, itäinen osa Saksan Kameruniin. Pohjoiset osat ovat yhdistetyt Ranskan Niger-alueeseen. Kuumankosteassa ilmanalassa (keskilämpö 28°) viihtyvät täällä akasiat, tamarindi, baobab- ja palmupuut. Keitaissa ja joenvarsilla viljellään puuvillaa, durraa, indigoa, maapähkinöitä, maissia, riisiä, sitruunoita ja viikunoita. Saharan rajalla on kasvisto köyhä. Eläinkunta on rikas (m. m. strutseja). Väestön muodostavat useat heimot, kuten kanuri, makari, haussa, fulbe, arabialaiset (kaikki muhamettilaisia), ja näistä syntyneet sekakansat. Orjakauppaa harjoitetaan vielä. Muinaisen Bornun loistoaika oli 15:nnellä ja 16:nnella vuosis. Sen jälkeen fulbe-heimojen alituiset hyökkäykset sitä heikensivät. Pääkaupunkina oli ensin Kuka, sittemmin Dikoa. Tärkeitä paikkoja B:ssa ovat lisäksi Ngornu ja Gudsjba. V. 1900 maa joutui eurooppalaisille. B:n ratsumiehet käyttivät taistelussa omituisia vanupanssaria. *(A. R. B.)*

Boro-Budor *[-ū-]*, suuren buddhatemppelin rauniot Jaavalla. Temppeli on n. v:lta 1000 j. Kr., se on pyramidinmuotoon rakennettu 6:ssa kerroksessa. Perustan pinta on 157 m², korkeus 36 m. Sitä kaunistaa n. 400 jättiläiskokoista Buddhan patsasta ja monet korkokuvat, jotka esittävät kohtauksia hänen elämästään.

Borodin *[-rō'-]*, A l e k s a n d r (1834-87), ven. säveltäjä, professori Pietarin lääketieteellis-kirurgisessa akatemiassa, sen ohella innokas nuorvenäläisen musiikin edistäjä, orkesteri- ja kamarimusiikinsäveltäjä. *I. K.*

Borodino *[-ō']*, kylä Venäjällä, 140 km länteen Moskovasta. Siellä taisteltiin 7 p. syysk. 1812 verinen taistelu Napoleonin ja Kutusovin johtamien venäläisten välillä. Taistelu jäi tosin ratkaisematta, mutta venäläiset peräytyivät sen jälkeen Moskovaan, jonne Napoleon seurasi heitä.

Borodkin *[-ro'-]*, M i h a i l M i h a i l o v i t š, ven. upseeri ja kirjailija, syntyi 13 p. syysk. 1852 Prestössä Ahvenanmaalla; isä on ven. upseeri, äiti suomalainen Olivia Karolina Vikberg. Päätettyänsä kurssin Pietarin lainopillisessa sota-akatemiassa, hän palveli ensin tykistössä, sitten sotaoikeustossa ja on nykyään määrätty sotaministerin käytettäväksi. Kenraaliksi korotettu 1899. B. on ollut jäsenenä useissa Suomen asiaa käsittelevissä komiteoissa ja on (osaksi salanimellä G. A. Abov) julkaissut useita Suomen kysymystä ja historiaa koskevia teoksia, joista joku on ruotsiksi käännetty. Huomattavimmat niistä ovat: „Sota Suomen rannikoilla 1854-55" (1905), Bobrikovin muistoksi ja ylistykseksi julkaistu „Suomen uusimmasta historiasta" (1905), „Suomen historia keisari Aleksanteri II:n hallitusaikana" (1908) ja „Suomen historia keisari Aleksanteri I:n hallitusaikana" (1909). Teoksissaan B. ajaa Suomen venäläistyttämisen asiaa.

Boronatrokalsiitti, vedenpitoinen natrium-kalsiumboraatti, jota tavataan Nevadassa, Etelä-Ameriikassa, Länsi-Afrikassa y. m.

Borovaseliini, boorihapon ja vaseliinin seos suhteessa 1: 10.

Borovitši *[-rō'-]*, Novgorodin kuvernementin piirikaupunki, Venäjällä, Msta-joen varrella, Pietari—Moskovan radalta lähtevän pienen sivuhaaran pääteasema. 11,690 as. Vilja-, palttina- ja nahkakauppaa, savitavarateollisuutta, kalkkikivilouhimoita ja kivihiilikaivoksia. Pietarilaisten kesähuviloita. *W. S-m.*

Borovsky, tšekkil. kirjailija, salanimi, ks. H a v l í č e k.

Borraginaceæ, kasviheimo yhdisteräisten *(Sympetalæ)* alaluokassa. Tärkeimpiä tuntomerkkejä ovat 4-lohkoinen lohkohedelmä, säännöllinen 5-lehtinen teriö ja hajalliset, karheat lehdet. N. 1,200 lajia molempien pallopuoliskojen troopillisissa ja lauhkeissa osissa.

Borrago, p u r a s r u o h o, kasvisuku *Borraginaceæ*-heimossa. *B. officinalis,* r o h t o - p u r a s r u o h o, iso, karkeakarvainen ja karhealehtinen yrtti, jolla on siniset, pitkäperäiset, ratasmaiset kukat. Kotoisin Et.-Euroopasta ja Etu-Aasiasta, esiintyy meillä harvinaisena, kukkatarhoista metsistyneenä.

Borrago officinalis. *a* hedelmä.

Borromeo *[-ē'-]*, C a r l o (1538-84), kreivi, synt. Aronassa Lago Maggiore-järven rannalla; hänen opiskeltuaan

Pavian yliopistossa, missä saavutti lainopintohtorinarvon, kutsui hänen enonsa paavi Pius IV hänet v. 1560 Roomaan ja nimitti hänet hänen ollessaan vasta 22 vuotias kardinaaliksi ja Milanon arkkipiispaksi; 1562 jälleen alkaneen Tridentin kirkolliskokouksen töihin B. otti erinomaisen tehokkaasti osaa; ylipäänsä B. omisti kokonaan harvinaisen työkykynsä ja tarmonsa vastareformatsionin palvelukseen; erittäinkin oli hänen arkkihiippakuntansa Milano hänen huolenpitonsa esineenä; siellä hän väkivaltaisiakin keinoja käyttäen pyrki tyyten tukahduttamaan sinnekin levinnyttä protestanttisuuutta, sikäläisessä papistossa sai hän syntymään uuden innon ja hengen, kollegioita ja seminaareja hän perusti suuren määrän, sai uutta eloa munkkikuntien toimintaan; Milanon tuomiokirkkoa hän kaunisti huomattavalla tavalla; 1610 julistettiin hänet pyhäksi. B:n kootut teokset, „opera omnia" (5 nid.) julkaistiin Milanossa 1747; hänen elämäkerroistaan on mainittavin Sylvain, „Hist. de Saint Ch. B." (Milano 1884). — Hänen veljenpoikansa kreivi Federigo B., synt. 1564, kardinaali ja Milanon arkkip. 1595-1631, on Milanon Ambrosius-kirjaston perustaja. *K. Ö.*

Borromeon-saaret, 4 saarta käsittävä saariryhmä Lago Maggiore-järvessä, vastapäätä Pallanzan kaupunkia. Kuuluisia ovat erityisesti Isola Bella ja Isola Madre komeista palatseistaan ja ihanista puutarhoistaan. Saaret ovat sitte 13:nnen vuosis. Borromeo-suvun hallussa.

Borsig, Johann Karl Friedrich August (1804-53), saks. teollisuudenharjoittaja. V. 1837 B. perusti tehtaan Oranienburger-Torin edustalle Berliiniin etupäässä rautatieveturien rakentamista varten. Tehtaassa, joka alkoi 50 miehisellä työvoimalla, oli v. 1847 1,200 ja v. 1864 1,800 työmiestä. Jo v. 1858 tehtaassa oli valmistettu 1,000 veturia. Tarvittavan taottavan raudan suuri määrä, mikä siihen saakka oli tuotu Englannista, sai B:n 1847 perustamaan suuren rautatehtaan. Hänen poikansa Albrekt B. (1829-1878) peri isänsä tehtaat, joita sitten kehitti ja laajensi: 1862 perustettiin suuret rautatehtaat Ylä-Sleesiaan; kaikki Berliinissä sijaitsevat Borsigin tehtaat muutettiin 1898 Tegeliin, jossa valmistetaan kaikenlaatuisia koneita, höyrykattiloita y. m. *E. S-a.*

Borsippa *(Barsip*, nyk. *Birs-Nimrūd)*, Babylonin sisarkaupunki Eufratin oikealla rannalla. Siellä oli m. m. Nebukadnesarin valmistama suuri temppeli, joka oli pyhitetty Nabu (Nebo) jumalalle, Bel-Mardukin pojalle. Temppelintornin vielä jäljellä olevaan raunioon, joka kohoaa 48 m korkealle, liittää juutalainen perimätieto samoin kuin Aleksander Polyhistor ja Abydenus raamatullisen tarun Babelin tornista. vrt. Babelin torni. *K. T-t.*

Borszék *[-sēk]*, Unkarin kuuluisimpia kylpypaikkoja, Itä-Unkarissa Csíkin komitaatissa (Siebenbürgenissä) luonnonkauniissa vuoristoseudussa (882 m). B:n mainiota vettä viedään vuosittain 3-4 miljoonassa pullossa liikkeeseen virkistysjuomaksi; nyk. on B. ilmaparantolanakin kuuluisa. B:n erinomaiset kivennäislähteet keksittiin vasta 1830; hiilihappomääränsä ja alhaisen lämpömääränsä (9-11° C) puolesta ne vievät voiton kaikista Euroopan muista samantapaisista hapanvetisistä lähteistä. Viidestä lähteestä juodaan, neljää käytetään kylpyihin; verenvähyyden ja hermotautien parantamiseen niitä käytetään erittäin hyvällä menestyksellä (toistatuhatta kylpyvierasta). 137 km lähimmältä (Szász-Régen nimiseltä) raut.-asemalta. Lasitehdas, hiilikaivos. B. kuuluu läheiseen Gyergyó-Borszékin kylään, jossa on 1,669 as. (1900); posti- ja lennätinasema.

Bortkiewicz *[-kjĕ'vitš]*, Ladislaus von, (s. 1868), puol. tilastotieteilijä, v:sta 1901 professorina Berliinissä. B. on nykyajan etevimpiä tilastotieteilijöitä ja edustaa matemaattista tilastotiedettä. Hänen julkaisuistaan mainittakoon: „Die mittlere Lebensdauer" (1893) ja „Das Gesetz der kleinen Zahlen" (1898).

Bortnianski *[-a'-]*, Dmitri (1751-1825), ven. säveltäjä; tuli 1796 Pietarin hovikuoron johtajaksi, kehitti suuresti venäläistä kirkkolaulua sekä lukuisilla sävellyksillään että etevällä kuoronjohdollaan. Hänen sävelmällänsä lauletaan virsikirjamme virsi N:o 399: „Oi Herra, siunaa ruhtinaamme"; sama sävelmä on joutunut saksalaisiinkin virsikirjoihin („Ich bete an die Macht der Liebe"). *I. K.*

Borugung (Borgu), maakunta Länsi-Sudanissa alisen Nigerin varrella; se käsittää monta eri pikkuvaltiota. Kuuluu nyk. Ranskalle (Dahome) ja Englannille (Nigeria). Pääpaikka on Niger-joen varrella sijaitseva Bussang. B. on ylipäänsä tasaista, tiheätä metsää kasvavaa, verrattain hedelmällistä maata. Karjanhoitoa harjoitetaan menestyksellä. B:n läpi käy monta karavaanitietä Haussa-valtioihin. Asukkaat ovat haussa-, fulbe-, joruba- y. m. heimoja. *W. S-m.*

Borussia *[-u'-]* (uuslat.), Preussin nimi.

Bory de Saint Vincent *[borī də sä̃ vä̃sä̃]*, Jean Baptiste Georges Marie (1780-1846), ransk. luonnontutkija ja sotilas. Tunnettu tieteellisistä retkistään Afrikan saarille ja Algeriaan.

Boryslaw, kylä Karpaattein juurella Itä-Galitsiassa, Itävallassa, 10,690 as. (1900), ³/₄ juutal. Vuorikoulu, rikkaita vuoriöljylähteitä ja maavaha-(otsokeriitti-)kaivoksia.

Borås *[-ōs]*, kaupunki Länsigöötanmaalla Elfsborgin läänissä Ruotsissa, 20,373 as. (1907). Teknillinen koulu kutomaosastoineen, käsityökoulu. B. oli ennen ympäristön tärkeän kotiteollisuuden koossapitäjä ja on nykyään suuren tehdasteollisuuden, etenkin pellava-, villa- ja puuvillatavaroiden, mutta myös värjäys-, parkitus- ja panimoteollisuuden keskuksena, 90 tehdasta, yl. 4,000 työmiestä, tuotteiden arvo 17 milj. kr. (1903).

Bos *[-ō-]* (lat.), härän suvun tieteellinen nimi.

Bosboom-Toussaint *[bōsbōm-tusä̃']*, Anna Louisa Geertruida (1812-86), alankom. kirjailijatar. Hänen hieman leveistä, mutta sielunkuvauksensa vuoksi merkittävistä historiallisista romaaneista mainittakoon „Het Huis Lauernesse", „De Graaf van Devonshire" ja „De Delftsche Wonderdokter". Myöhemmin hän on menestyksellä kirjoittanut myös luonnekuvaromaaneja, kuten „Majoor Frans". *V. K-i.*

Bosch, Hieronymus (van Aken) (n. 1462-1516), alankom. taidemaalari. Ollen Pieter Brueghel vanh:n edelläkävijä B. on tehnyt alankomaalaisen taiteen ensimäisiä laatumaalauksia, mutta on etupäässä tunnettu mystillisen haave-

maisista ja humoristisen tai satiirisen hullunkurisista kuvistaan, joiden lempiaiheena ovat Antoniuksen kiusaus ja helvetin kidutukset, ja joissa hän osoittautuu olevansa huomattava väriniekka ja hieno valonmaalaaja. Hänen pääteoksensa ovat Wienissä, Antverpenissä ja etenkin Madridissa, jossa Filip II:n kerrotaan olleen niin ihastuneen hänen maalauksiinsa, että tahtoi vielä kuolinvuoteellaan katsella B:n taulua „7 kuolemansyntiä”. *E. R-r.*

Bosco, Giovanni (1815-88), it. pappi ja hyväntekeväisyyden harjoittaja, perusti erityisen pappisjärjestön, joka ottaa hoitoonsa hyljättyjä ja köyhiä lapsia ja kasvattaa niitä maa- tai teollisuustyöläisiksi. B:n kuollessa oli tätä varten olemassa 150 laitosta, joissa oli hoidettu lähes 300.000 lasta.

Boscoreale, *[-ā'-]*, kaupunki Italiassa, Napolin provinssissa, 4 km Pompeijista pohjoiseen. 9,340 as. (1901). Kaivauksissa v. 1895 ja 1900 on tehty erittäin arvokkaita löytöjä: edellisessä on m. m. löydetty komeita antiikkisia hopeaesineitä (nyt Louvren museossa) ja jälkimäisessä n. 70 seinämaalausta Rooman tasavallan viime ajoilta (osa nyt Napolin museossa). *A. R. B.*

Bosekop ks. Bossekop.

Bosna Saraj ks. Sarajevo.

Bosnia (serb ja turk. Bosna) ja Hertsegovina (ks. t.), Itävalta-Unkarin 1908 omiksensa julistamia, sitä ennen nimellisesti Turkille kuuluneita alueita (ks. alempana historiaa) Balkanin niemimaan luoteisosassa, yhteensä 51,027

Bosnialainen tyttö.

Bosnialainen.

km², 1,737,000 as. (1900). Pohjoisessa Sava- ja Una-joet erottavat B:n Kroatsia-Slavoniasta, idässä Drina-joki Serbiasta, etelässä B. rajoittuu Turkkiin, Montenegroon ja Dalmatsiaan, lännessä Dalmatsiaan ja Kroatsiaan; se ulottuu vain kahdessa paikassa (Klekin l. Neumin ja Sutorinan luona) Adrian-mereen. B. on suurimmaksi osaksi vuorimaata, n. ¹/₃ siitä on yli 700 m yl. merenp. ja n. 28,900 km² on metsien peitossa. Alavampaa maata on ainoastaan B:n pohjois-rajalla, pitkin Savaa. Pitkin länsirajaa kulkevat Dinaariset alpit, joiden sivuhaarat täyttävät maan länsiosan; niiden korkeimmat huiput ovat Treskavica (2,128) ja Bjelašnica (2,067 m yl. merenp.). B:n pohjois- ja keski-osassa käyvät metsääkasvavat vuoret, n. s. planinat pääasiallisesti luoteesta kaakkoon. Näistä mainittakoon: Vlašic pl. (1900 m), Zec pl. (1983 m), Lelja pl. (2,070 m), Vranica pl. (2,100 m), Čvernica pl. (2,227 m) y. m. Näitten välissä on hedelmällisiä laaksoja. Keskeltä maa alenee penkereittäin koillista ja lounasta kohti. Lounaassa on karstimaa (ks. t.) vallitsevana; vuoret ovat siellä trias- ja liitukauden kalkkivuoria; ne reunustavat syviä kattilantapaisia, korkealla olevia laaksoja *(polje)*, joiden pohja sadeaikana usein on tulvaveden peitossa. Kasvullisuus on matalaa pensaikkoa tahi laidunmaata; viljelyksiä on harvassa. Koillis- ja itä-osissa metsät ovat mahtavimmat, usein aarniometsien tapaisia, puulajit ovat keski-eurooppalaisia (pyökki, mänty, koivu y. m.). Alavimmilla paikoilla on myöskin pontisia l. Mustan-meren muotoja. Metsäraja on n. 1,600 m yl. merenp.; siitä alkaa runsas alppikasvullisuus, joka lumettomalla ajalla tekee taloudellisesti tähdelle pantavan karjanhoidon mahdolliseksi. Hedelmällisimmät alueet ovat Narenta-joen laaksot ja Posavina (Savaa pitkin oleva maa). — Lukuisista joista virtaavat Una, Vrbas, Bosna ja Drina ahtaissa poikittaislaaksoissa pohjoista kohti Sava-jokeen. Adrian-meren saavuttaa vain Narenta-joki, muut joet vedenjakajan lounaispuolella ovat varsinaista laskua vailla olevia karstijokia (esim. Trebinjčican jokialue). Suuria järviä ei ole. — Ilmanala on pohjoispuolella melkein mannerilmastoa kylmine talvineen. Lounaassa ovat kesät kuivat. Planinoilla ja karstialueella on bora-tuuli (ks. t.) rasituksena. Asutus (34 km²:llä) on epätasainen. Tiheimmin asutut ovat pohjoiset jokilaaksot, harvimmin asuttuja ovat planinat keskellä maata; korkeimmat vuoriseudut ovat asumattomat. B:n pääväestönä ovat eteläslaavilaiseen ryhmään kuuluvat serbialaiset (bosnialaiset). Sen lisäksi asuu täällä n. 6,000 Espanjan juutalaista (spanioleja), n. 1,600 mustalaista, juutalaisia ja albanialaisia. 64 % väestöstä on kristittyjä, nim. 43 % kreikkalais- ja 21 % roomalaiskatolisia ja loput eli 36 % muhamettilaisia, juutalaisia y. m. Varsinainen maataomistava luokka on turkkilaisten valloituksen jälkeen ollut muhametinuskoinen (n. s. *agat* l. *begit*); pienviljelijät, n. s. *rajat*, sitä vastoin ovat pysyneet kristittyinä; he ovat maanvuokraajia, n. s. *kmetejä*. Kristityillä on omat piispansa ja muhamettilaisilla Konstantinopolista riippuvainen *reisel-ulema*. Kansansivistys oli turkkilaisaikana perin huono. Nykyään on yli 300 alempaa koulua ja yli 40 korkeampaa muhamettilaista koulua, 5 lukiota, reaalikoulu, seminaareja, useita ammattikouluja y. m., mutta lukutaito on kansan keskuudessa vielä hyvin alhainen. — Maanviljelys on tuottavampi B:n pohjois- kuin eteläosassa. Posavinassa viljellään vehnää ja maissia sekä paljon luumuja. B:n länsiosassa ja Hertsegovinassa olevat niitty-

ja laidunmaat ovat karjanhoidolle suotuisat; täältä saadaan myös viiniä ja tupakkaa. Vuoret kätkevät paljon hyödyllisiä malmeja ja mineraaleja, kuten hopeata, lyijyä, antimonia ja rautaa sekä kivihiiltä ja suolaa. Kivennäislähteitä on runsaasti. Teollisuus on vielä etupäässä kotiteollisuutta, mutta tehtaitakin on ruvettu perustamaan. Vientitavaroina ovat puutavarat, luumut, tupakka, karja, vuodat ja rauta (niitten kauppa-arvo 1903 nousi 85 milj. mk:an). Tuonti (arvoltaan n. 97 milj. mk.) käsitti pääasiassa tehdastavaroita. Kaupan kehitystä esti ennen v. 1878 teiden puute, mutta nyt on rakennettu n. 6,300 km maanteitä, ja yli 1,200 km kapearaiteisia rautateitä. — B. ja Hertsegovina muodostavat Itävalta-Unkarin kanssa yhtenäisen tullialueen. Maa jaetaan 6:een piirikuntaan: Sarajevo, Banjaluka, Bihač, Travnik, Tuzla, Mostar (Hertsegovina). Tärkeimmät kaupungit ovat yllämainittujen piirikuntien samannimiset pääkaupungit. Maan pääkaupunki on Sarajevo. Paikallinen hallitus on näihin asti toiminut Itävalta-Unkarin yhteisen raha-asiain ministeriön alaisena. B:n vaakuna: kultainen kilpi, jossa on pilvestä tuleva, punainen, miekalla varustettu, haarniskoitu käsi.

H i s t o r i a. B. muodosti vanhalla ajalla osan Rooman valtakunnan Dalmatsia nimistä provinssia. Slaavilaisten siirryttyä Balkanin niemimaalle on B:n historia kauan hämärä. Sen hallitsija eli baani on yhdessä Kroatsian hallitsijan kanssa pitkät ajat Unkarin yliherruuden alainen. Mahtavin hallitsija oli Stefan Tvrtko (1353-91), joka pani valtansa alle Dalmatsian ja otti 1377 itselleen Serbian kuninkaan nimen. V. 1463 sulttaani Muhammed II valloitti B:n linnat ja mestautti sen viimeisen kuninkaan. Osa asukkaita, bogomilit (ks. t.), kääntyi muhametinuskoon. B. oli sitten turkkilaisena maakuntana lähes neljäsataa vuotta. V. 1875 B. yhtyi Hertsegovinassa syntyneeseen kapinaan Turkkia vastaan ja kun Berliinin kongressissa 1878 Balkanin niemimaan asiat järjestettiin, uskottiin suurten verojen, huonon hallinnon ja pitkällisten kapinain riuduttamain B:n ja Hertsegovinan hallinto Itävalta-Unkarille, jolla kuitenkin oli vaikeita taisteluita kestettävänä, ennenkuin se sai nämä alueet miehitetyiksi ja hallinnon niissä järjestetyksi. Turkin sulttaanin ylivalta tunnustettiin edelleen nimellisesti. V. 1880 B. liitettiin itävalta-unkarilaiseen tullialueeseen ja 1881 säädettiin B:lle itävaltalaisen mallin mukainen yleinen asevelvollisuuslaki. B:n siten syntynyt oma sotajoukko on ollut Itävallassa ja Unkarissa majoitettuna. V. 1882 järjestettiin B:n siviilihallinto.

Muutos B:n valtiollisessa asemassa tapahtui jälleen 1908. Käyttäen hyväkseen Turkin sanottuna vuonna tapahtuneesta vallankumouksesta johtunutta ulkonaista heikkoutta Itävalta-Unkari julisti lokakuun alussa B:n ja Hertsegovinan omikseen luovuttaen samalla Turkille Novibazarin alueen, jonka se myöskin oli pitänyt miehitettynä. Turkki pani vastalauseen, mutta ei uskaltanut tarttua aseisiin. Itävalta-Unkarin teon johdosta syntyi Serbiassa ja Montenegrossa tavaton mieltenkuohu, sillä sitä katsottiin ankaraksi iskuksi kaikille suurserbialaisille unelmille ja se tuntui sitäpaitsi uhkaavan Serbian ja Montenegron omaakin itsenäisyyttä. Varsinkin huolestuttaa serbialaisia se seikka, että Turkin hallusta Itävalta-Unkarin omaksi joutunut valtion maa-omaisuus, joka on melkoinen osa koko B:n pinta-alaa, voi suurine, tähän asti koskemattomine luonnonrikkauksineen muuttua keinoksi, jonka avulla ei-serbialainen kansallisuus (saksalaiset ja unkarilaiset) tulee vaaralliseksi kilpailijaksi slaavilaiselle väestölle. V. 1909 Turkin eduskunta ja hallitus tunnustivat Itävalta-Unkarin omistusoikeuden B:aan. Serbialaisten kiivaista mielenosoituksista huolimatta on onnistuttu saada sota vältetyksi ja rauhallinen asianratkaisu näyttää turvatulta. *J. J. M.*

Bosnjakit. 1. Bosnian (ks. t.) serbialaiset asukkaat. — 2. Peitsillä varustettu kevytaseinen ratsuväkirykmentti, jonka Preussin Fredrik II perusti v. 1745. Tilsitin rauhan jälkeen (1807) ulaanit tulivat niitten sijalle.

Bospori (kreik. *Bosporos* < *būs* = nauta, ja *poros* = kahluupaikka, salmi; turk. *Istambul Boghazi*) 1. K o n s t a n t i n o p o l i n s a l m i, Euroopan ja Aasian välinen salmi, joka Konstantinopolin kohdalla yhdistää Mustan- ja Marmaranmeren; se on vanha, tertiääriajalla merenpinnan alle vajonnut jokilaakso. Pituus 28,5 km, leveys vaihtelee 660 m:stä 3,3 km:iin, syvyys 50-70 m, syvin kohta 120 m. Melkein vuoden läpeensä käy pinnalla virta Mustasta-merestä Marmaranmereen, kun taas verkempi ja pohjempana oleva virta vie suolaisempaa vettä Mustaan-mereen. Syvimmällä, 50 m:n alapuolella, on viime aikoina huomattu kolmas, suunnaltaan eteläinen virta. Rannat ovat vuoriset (paikoitellen 250 m), linnoitusten suojelemat ja levittävät silmäin eteen kauneiden kypressien, laakerien, ikivanhojen plataanien varjostamia lahdelmia, laaksonaukeamia, sekä linnoja, raunioita, palatseja, kyliä, huviloita ja puutarhoja mitä vaihtelevimmassa moninaisuudessa. Salmella vallitsee vilkas liike („Konstantinopolin pääkatu"). Marmaran-merestä tullessa on Euroopan puolella Konstantinopoli sekä Pera ja vastapäätä Aasian puolella Skutari; sitten seuraavat vasemmalla rannalla komeat keisarilliset huvilinnat Dolma Baktše ja Tširaghan-serai, niiden yläpuolella Jildis-kioski, Abdul Hamid II:n kuuluisa linna. Aasian puolella on rappeutunut linna Anadoli Hisar ja Euroopan puolella Rumili Hisar, molemmat Muhammed II:n rakentamat. Näiden kohdalla kulki Dareios I joukkoineen 153 e. Kr. yli salmen laivasiltaa myöten. Sitten seuraavat Balta Liman sekä Therapia (Tharapia), jossa Englannin, Ranskan ja Italian lähettiläät asuvat kesäisin, ja Böjük-dere salmen leveimmällä kohdalla ja linna Rumili-kavak. Böjükderen yläpuolella ovat pääkaupungin vesijohdon säiliöt. Pohjoisella suulla kohoaa kaksi vanhaa genovalaista linnaa rantapatterien suojaamien loistotornien kohdalla, ja vihdoin ovat siellä Symplegadit (ks. t.) l. Kyanelaiset kalliot. Linnoituksista ovat tärkeimmät Rumili- ja Anadolikavak.

Bosporos (kreik. = „karjankahluupaikka"), kreikkalaisten käyttämä kapeitten salmien nimi. 1. T r a a k i a n B. ks. B o s p o r i. — 2. K i m m e r i a n B., nyk. Kaffa- l. Kertšin-salmi, joka yhdistää Asovan- ja Mustan-meren toisiinsa.

Bosquet *[boskē]*, P i e r r e F r a n ç o i s J o s e p h (1810-61), ransk. sotamarsalkka, kohosi,

Bospori ja Konstantinopoli.

parikymmentä vuotta Algeriassa palveltuaan, 1853 divisioonakenraaliksi ja nimitettiin 1854 Krimin sotaan lähetettävän 2:n jalkaväkidivisioonan päälliköksi. Alma-joen ja Inkermanin taisteluissa hän ratkaisevasti vaikutti voiton saamiseen, tuli sitten itämaisen armeian 2:n armeiaosaston päälliköksi ja otti huomattavalla tavalla osaa Sevastopolin linnoitusten valloittamiseen. Muutamassa väkirynnäkössä pahasti haavoittuneena B. palasi Ranskaan, nimitettiin 1856 senaattoriksi ja marsalkaksi sekä 1858 ylikomentajaksi Etelä-Ranskaan. *K. B:dt.*

Bosra l. B o s t r a, vanhalla ajalla Syyrian Auranitis (nyk. Hauran) maakunnan pääkaupunki, n. 120 km Damaskoksesta etelään, kukoisti erityisesti keisari Trajanuksen aikana, jolloin se oli Rooman Arabia-provinssin pääkaupunki. Myöhemmin se oli laajan arkkihiippakunnan pääpaikka, ristiretkien ajalla luja linnoitus. Nykyään Bosra eli E s k i-Š a m on vähäpätöinen paikka (n. 1,500 as.), jonka suurenmoiset rauniot kiinnittävät huomiota.

Boss, ašantilaisten nimitys kaurisimpukalle; 2,000 b:ia = 5 mk.

Bossaaši ks. R u s t i i k k a.

Bosscha *[bosha]*, J o h a n n e s (s. 1831), alankom. fyysikko, Delftin polyteknillisen korkeakoulun professorina 1873-78 ja tirehtöörinä 1878-85, v:sta 1885 Alankomaiden tieteellisen seuran sihteerinä. Tehnyt eteviä tutkimuksia useilla fysiikan aloilla, keksi (1855) keinon sähköttää yhtaikaa kahtaalle päin samalla langalla. *V. V. K.*

Bosse, H a r r i e t S o f i e (s. 1878), alk. norj., sittemmin ruots. näyttelijätär. Hänen näyttämöesityksensä ovat älykkäitä, raikkaan luonnollisia luomia, joihin hän taiteellisella tyylittelyllä valaa sekä luonnetta että liikuttavaa kauneutta. Hänen osistaan mainittakoon Puck „Kesäyön unelmassa", Julia „Romeo ja Julia"ssa, sekä useat naisosat Strindbergin ja Maeterlinckin kappaleissa. — Helsingin ruots. teatterissa B. vieraili syksyllä 1904. — Oli naimisissa August Strindbergin kanssa 1901-4. *V. K-i.*

Bosse, R o b e r t (1832-1901), saks. valtiomies, tuli 1876 esitteleväksi neuvokseksi opetusasiain ministeriöön, 1878 valtioministeriöön, 1889 sisäasiainministeriöön alivaltiosihteeriksi, jossa toimessa ollessaan erityisesti otti osaa työväenvakuutuslakien valmistamiseen; 1891 valtakunnan oikeusviraston valtiosihteeriksi ja siviililakia laatimaan asetetun kommissionin puheenjohtajaksi; oli 1892-99 Preussin opetusasiain ministerinä. Julkaissut m. m. „Kommentar zum Invaliden-und Altersversicherungsgesetz von 1889" (yhdessä Woedtken kanssa, 3 painos 1891); „Grundzüge konservativer Politik" (1868). *(J. F.)*

Bossekop (B a s e k o p, lapiksi B o s s o g o p p e = Valaan-lahti), Alattion-vuonon pohjukassa Ruijassa sijaitseva vuonon tärkein kauppapaikka, 44 taloa ja 289 as. Täällä pidetään vuosittain kahdet markkinat maalisk. ja jouluk.; silloin harjoitetaan suurta kauppaa (metsänriistaa ja poronlihaa sekä taljoja, luita ja sarvia). Tavarat tuodaan Kautokeinosta ja Karasjoelta, jopa Suomen ja Ruotsin Lapistakin. Niitten vuotuinen kauppa-arvo nousee n. 160,000 mk:an. B:n markkinat ovatkin nykyään Ruijan ainoat tärkeät, paikalla kun vielä on sekin etu, että satama on jäistä vapaa. B. on höyrylaiva-, sekä posti- ja lennätinasema. Siellä on suuria turskan kuivauspaikkoja ja kaksi kalaöljytehdasta. Postitie (tunturien yli) Kautokeinoon. *W. S-m.*

Bossi, E n r i c o M a r c o (s. 1861), it. urkuri ja säveltäjä; johtaa nykyään Bolognan musiikkioppilaitosta „Liceo musicale"; on säveltänyt kuoro-, urku-, kamarimusiikki- ja orkesterikappaleita. B. on käynyt Suomessakin konserttimatkalla; hänen johdollaan ovat opiskelleet suo-

malaiset säveltäjät Erkki Melartin ja Toivo Kuula, juurtuen siten yhä syvemmältä uudenaikaiseen koloristiseen tyyliin. *I. K.*

Bossuet *[bosuē']*, Jacques Bénigne (1627-1704), ransk. katolinen jumaluusoppinut, filosofi ja piispa, loistava puhuja. Opiskeltuaan kotikaupungissaan Dijonissa ja Pariisissa hän tuli 1652 jumaluusopin tohtoriksi; 1659 tuli hänestä Pariisin arkkidiakoni ja 1669 Condomin piispa, mistä virasta kuitenkin luopui, kun kuningas uskoi hänelle dauphinin kasvatuksen; kun tämä tehtävä 1681 oli täytetty, tuli hän Meaux'n piispaksi. Koko B:n toiminnan tarkoitusperänä oli oppineisuudella ja loistavalla esiintymisellä palvella kuningasta; valtakunnan yhteyttä hojoittavien protestanttien käännyttämistä hän piti tärkeimpänä tehtävänään. B:n kirjoittamia ovat ne neljä artikkelia, jotka Ranskan papisto 1682 hyväksyi ja jotka, myöhemmin valtakunnan lakiin otettuina, säätivät että kuningas maallisissa asioissa on paavista riippumaton. — B. oli Cartesiuksen filosofian kannattajia ja liittyi jumaluusopissaan Tuomas Akvinolaiseen; jo aikaisin hän ihaili Augustinusta, mutta vastusti siitä huolimatta jansenilaisia. Fénelonia ja hänen edustamaansa kvietististä suuntaa hän niinikään ankarasti vastusti. B. nautti kuninkaansa suurta suosiota; 1697 nimitettiin hänet valtioneuvokseksi. Hänen teoksistaan, joille kaikille on ominaista loistava tyyli ja henkevyys, mainittakoon: „Introduction à la philosophie, ou traité de la connaissance de Dieu et de soi-même"; „Discours sur l'hist. universelle jusqu'à l'empire de Charlemagne" (1681); „Hist. des variations des églises protestantes" (1688); „Exposition de la doctrine de l'Eglise catolique sur les matières de controverse" (1671); kootut teokset julkaistiin Pariisissa 1864-67 (30 nidettä). *K. Ö.*

Boston *[bostn]*. 1. Lincolnshiren kreivikunnan satamakaupunki Itä-Englannissa, Witham-joen varrella ja lähellä Wash-lahtea, 15,667 as. (1901). Viljanvientiä ja merikalastusta.

2. Ameriikan Yhdysvaltain Massachusettsin valtion pääkaupunki, Yhdysvaltojen vanhimpia ja mieltäkiinnittävimpiä kaupunkeja, 602,278 as. (1906), niemellä Massachusettsin-lahden rannalla. Sen perustivat Englannista siirtyneet puritaanit 1630 kolmelle nykyään melkein hävinneelle Massachusettsin-lahden sisimmän osan, Boston harborin, ja Charles-joen välissä olevalle kukkulalle. Aikain kuluessa kaupunki on suuresti kasvanut. Nykyään siinä on seuraavat kaupunginosat, jotka aikaisemmin ovat olleet itsenäisiä kaupunkeja: Vanha B., Itäinen B. Noddle's-saarella ja Charlestown, sekä etukaupungit Brighton, Roxbury, Länsi-Roxbury ja Dorchester. Kaupunki yhä kasvaa, joten ei kestäne kauan, ennenkuin läheiset kaupungit Cambridge, Somerville ja Chelsea yhdistetään siihen. — Vanha kaupunginosa on säännöttömästi rakennettu, kadut ahtaat ja väärät. Uudemmissa kaupunginosissa sitä vastoin ovat kadut leveät, ja niissä on runsaasti puistoja ja aistikkaita rakennuksia. Keskellä kaupunkia on 19 ha laaja puisto „Boston common", joka jo 1634 varattiin yleisiä tarkoituksia varten. Suurenmoinen on Franklin-puisto Roxburyssa (200 ha). Kaupungissa on runsaasti aistikkaita yleisiä ja yksityisiä rakennuksia. Julkisista rakennuksista mainittakoon „Faneuil hall", jota on sanottu „Ameriikan vapauden kehdoksi", koska siinä vapaussodan aikana pidettiin yleisiä kokouksia. Julkisten rakennusten edessä, puistoissa ja leveiden puistokatujen varsilla on runsaasti koti- ja ulko-

Kolminaisuuden kirkko Bostonissa.

maisten merkkimiesten patsaita. Yhdysvaltain etevimmät sivistyslaitokset ovat Bostonissa. Kuuluisa Harvard-yliopisto on läheisessä Cambridgen (ks. t.) kaupungissa ja sen lääketieteellinen osasto itse Bostonissa. Puhumatta muista oppilaitoksista on B:ssa metodistinen B:n yliopisto (per. 1869), lääketieteellinen opisto naisia varten, jesuiittain 1863 järjestämä Boston college, Ameriikan etevin teknillinen korkeakoulu y. m. Kaupungin kirjasto 850,000 nid. on Yhdysvaltain suurin, taidekokoelmat ja museot ovat rikassisältöiset. Bostonia sanotaankin „Ameriikan Ateenaksi". — B:lla on mainiot satamat. Se onkin Yhdysvaltain tärkeimpiä merikauppakaupunkeja. Yhdysvaltain kauppaliikkeestä tuli 1906 n. 7 % Bostonin osalle. B. on villakaupan keskuksia. Tärkeimmät vientitavarat ovat pumpuli, nahat, silava, liha ja vehnä. Teollisuus on myös suuri. 1900 oli tehtaiden luku 7,247 ja niiden työläisten 72,142. Tärkeimmät teollisuudenhaarat ovat sokeri-, vaatetus-, kirjapaino-, kone- ja huonekaluteollisuus. — B. on säännöllisessä höyrylaivayhteydessä monen Euroopankin maan kanssa, kuten Englannin (Liverpool) ja Belgian (Antverpen). — Ne puritaanit, jotka perustivat B:n, antoivat sille nimen johtomiestensä Englannissa olleen kotiseudun mukaan. Jo Kaarle II:n aikana B. osoitti tyytymättömyyttä kotimaan hallitusta vastaan ja se myöskin viime kädessä aiheutti vapaussodan puhkeamisen. Orjasodan aikana B. oli orjuutta vastustavan liikkeen tärkeimpiä keskuksia. *A. R. B.*

Boston *[bostn]*, korttipeli, joka keksittiin Pohjois-Ameriikassa vapaussodan aikana. Se jakaantuu seuraaviin osiin: Boston, Indépendance, Philadelphia, Souveraine, Concordia. B.-peli tuotiin Eurooppaan 1780-luvulla.

Boston Mine *[bostn main]*, Yhdysvaltojen Michiganin valtiossa oleva vaskikaivos; täällä asui 1904 n. 400 suomalaista, joista suurin osa teki työtä kaivoksissa; maanviljelijöinä oli vain harvoja. Ensimäiset suomalaiset saapuivat tänne jo 45 v. sitten.

Bostra ks. Bosra.

Boström *[bū-]*. 1. Christopher Jacob B. (1797-1866), Ruotsin omaperäisin filosofinen ajattelija, tuli 1815 Upsalassa ylioppilaaksi, 1827 käytännöllisen filosofian dosentiksi, oli 1833-37 kuninkaallisten prinssien opettajana, palasi sen jälkeen yliopistoon filosofian apulaisena, nimitettiin 1842 käytännöllisen filosofian professoriksi, josta virasta erosi 1863. Filosofisia aatteitaan B. levitti paljoa enemmän suullisella opettajatoimellaan kuin teoksillaan. Hän keräsi ympärilleen joukon hartaita oppilaita, jotka innostuneesti ylistävät hänen jaloa, mukaansa tempaavaa totuudenpyrkimystään, hänen vakaumuksensa voimaa ja hänen suullisen esityksensä selvyyttä. Painosta hän on julkaissut m. m. latinankielisiä väitöskirjoja (niiden joukossa on huomattava teos „Uskonnon, viisauden ja hyveen käsitteistä sekä niiden keskinäisestä yhteydestä", 1842, — ruots. käännös B:n kootuissa teoksissa), „Grundlinjer till philosophiska statsläran" (1859), „C. J. Boström o. hans philosophi" (1859, — „Svenskt Biografiskt Lexikon"issa sekä eripainoksena; sisältää 83:een §:ään supistetun kokonaisesityksen hänen filosofiastaan), ylen ankaran hyökkäyskirjoituksen „Den speculativa philosophen J. J. Borelius i Calmar" (1860), „Anmärkningar om helvetesläran, våra theologer och prester allvarligen att förehålla" (1864). Kootut teokset („Skrifter", 3 os., 1883-1901) sisältävät sitä paitsi m. m. B:n yliopistollisia kuulijoitaan varten kirjoittamia „peruspiirteitä" muutamiin filosofian haaroihin sekä kirjeitä.

C. J. Boström.

B:n filosofia on jyrkästi idealistinen persoonallisuuden oppi. Tosiolevainen on henkinen; ei ole mitään muuta todellista kuin elävät, itsetajuiset henkilöt. Aineelliset kappaleet ovat olemassa ainoastaan siten, että itsetajuiset henget niitä tajuavat. Ihmishenget taas ovat tosiolemukseltansa ikuisia aatteita eli mielteitä („förnimmelser") Jumalassa; se on niiden syvin, varsinainen oleminen, että Jumala ikuisesti ja puhtaastaan henkisesti niitä ajattelee. Ne ovat kuitenkin itsekin itsetajuisia olentoja ja muodostavat keskenään kokonaisjärjestelmän, jossa kullakin on määrätty paikkansa. Sentähden äärellinen henki tajuaa toisia äärellisiä henkiä; ollen niistä erotettu se tajuaa niitä puutteellisesti, aistillisesti. Paikallinen ja ajallinen kokemusmaailmamme on vain epätäydellisesti käsitetty jumalallinen aatemaailma. — B:n siveysoppi on sukua Kantin opille. Ainoa hyväksyttävä siveellinen mielenvaikutin on kunnioitus omaa yliaistillista, jumalallista olentoamme kohtaan, jonka ehdottomat vaatimukset ilmenevät omassatunnossa. — Käytännöllisiin ajankysymyksiin nähden B. periaatteistaan johti useita uuden ajan oloihin ja henkeen sopimattomia johtopäätöksiä, niinkuin esim. että nelijakoinen säätyedustus oli ainoa järjenmukainen kansanedustuksen muoto. — B:n filosofia näyttää yltiöihanteellisuudessaan olevan todellinen ruotsalaisen kansallishengen ilmaus. Se on Ruotsissa pitkäksi ajaksi pääasiassa määrännyt filosofisia aatesuuntia ja paljon vaikuttanut muidenkin tieteiden viljelijöihin. Ne naturalistiset ja pessimistiset aatesuunnat, jotka viime vuosikymmeninä ovat valtaavasti esiintyneet muissa maissa, ovatkin Ruotsin filosofiassa saaneet verrattain vähän kannatusta. Muiden maiden filosofiaan B:n aatteet sitä vastoin ovat varsin vähän vaikuttaneet. [Åberg, „Den Boströmska verldåsigten", 1882; Nyblæus, „Den filos. forskningen i Sverige" IV, 1895; Edfeldtin johdatuskirjoitukset B:n koottuihin „Skrifter" I ja III.] *A. Gr.*

2. Erik Gustaf B. (1842-1907), edellisen veljenpoika, ruots. valtiomies ja suurviljelijä, tuli ylioppilaaksi 1861, mutta keskeytti jo 1863 lukunsa ja otti haltuunsa perimänsä Östanån sukukartanon. V:sta 1875 B. oli valtiopäivillä toisen kamarin jäsenenä ja sai pian huomattavan aseman raha- sekä verokysymyksissä. Varsinkin 1880-luvun keskivaiheilta alkaen hän esiintyi suojelustullijärjestelmää ajavan liikkeen esitaistelijana Ruotsissa ja tuli 1891 päälliköksi kabinettiin, joka suosi suojelustullipolitiikkaa. 1894-95 hän sen ohessa oli raha-asiain ja 1899 ulkoasiain ministerinä; luopui 1900. Kuuluen v:sta 1893 ensimäiseen kamariin hän lähenteli 1900 vapaamielisiä sekä tuli 1902 puolittain vapaamielisen kabinetin johtajaksi. Sen kannattama vaalioikeus-uudistus ei ehtinyt tulla loppuun käsitellyksi, kun B. unionikysymyksen takia luopui 1905 hallituksesta. Hänen viimeisiä tärkeimpiä loppuunsuorittamiaan töitä oli oppikoulujen uudistus. *K. S.*

Boswellia, kasvisuku palsamipuiden *(Burseraceæ)* heimossa. Itä-Intiasta Koillis-Afrikkaan kasvavia pienehköjä puita, joiden kuori usein irtaantuu paperimaisena silpana. Kaakkois-Arabiassa, Hadramautissa ja Somalin rannikolla kasvavasta *B. Carteri*sta saadaan olibanumia (ks. t.) l. virakia, jota käytetään suitsutusaineena.

Bosworth *[bozuəþ]*, kauppala Leicestershiressä Englannissa. Läheisyydessä oli 22 p. elok. 1485 taistelu, joka päätti verisen n. s. „ruusujen" sodan. Henrik Tudor voitti siinä Rikhard III:n, joka kaatui taistelussa. Henrik valittiin taistelukentällä kuninkaaksi (Henrik VII).

Botaaninen (kreik. *botaniko's* = yrttejä koskeva), kasvitieteellinen.

Botalli *[-a'-]* (Botallo), Leonardo (1530-91), it. lääkäri, jonka aloitteesta suoneniskeminen otettiin Ranskassa käytäntöön useiden tautien hoidossa. — B:n tiehyt (ductus arteriosus Botalli), sikiössä oleva keuhkovaltimon juuren ja emävaltimon (aortan) kaaren välinen yhdyssuoni, mikä muodostuma syntymisen jälkeen kutistuu ja surkastuu läpikäymättömäksi jänteeksi. — B:n läpi (foramen Botalli s. ovale),

sikiön sydämen etehisen väliseinässä tavattava läpi l. aukko, jonka kuitenkin jo Galenus ja Vesalius tunsivat. *M. O-B.*

Botaniikka (kreik. *botanikē* = kasvientuntemus), kasvitiede (ks. t.).

Botaniska Notiser *[-tā'- -ī'-]*, Ruotsin ja Skandinaavian vanhin kasvit. aikakauslehti; perustettu Lundissa 1839. Ilmestyy v:sta 1871 säännöllisesti 6:na vihkona vuodessa Lundin kasvitiet. prof. Nordstedtin toimittamana.

Botany Bay *[botəni bei]*, lahti Australian itärannikolla, 8 km Sydneyn kaupungin eteläpuolella. Lahden löysi Cook 1770; hän antoi sille yllämainitun nimen sen kasvirikkauden takia. *W. S-m.*

Botby ks. Puodinkylä.

Botha, Louis (s. 1864), buurikenraali ja valtiomies, otti 1884 osaa vapaaehtoisten buurijoukkojen taisteluihin Tsulumaassa ja asettui sitten maanviljelijäksi „Uuteen tasavaltaan", joka 1888 „Vryheidin piirin" nimisenä yhdistettiin Transvaaliin. Kansanneuvoston jäsenenä B. ajoi vapaamielisempää politiikkaa kuin Krüger (ks. t.) ja hänen likeisimpänsä. Suuren buurisodan (ks. t.) 1899 puhjetessa B. rupesi Vryheidin komennuskunnan päälliköksi, tuli kenraali Lukas Meyerin ajutantiksi ja otti osaa Dundeen seuduilla käytyihin taisteluihin. Hänen vaikutuksestaan varovainen Joubert toimeenpani partioretken Pietermaritzburgia kohden. Joubert'in sairastuttua B. Ladysmithin piiritysjoukon väliaikaisena päällikkönä sai Colenson ja Spionkopin loistavat voitot. Maalisk. 1900 hän Joubert'in kuoltua tuli Transvaalin joukkojen ylipäälliköksi. Bergendalissa ja Dalmanuthassa hän joutui tappiolle, mutta johti sitten väsymättömän tarmokkaasti sissisotaa Koillis-Transvaalissa. B. oli buurien edustajia lopullisissa rauhanneuvotteluissa (toukok. 1902). Sen jälkeen hän yhdessä de Wetin ja De la Reyn kanssa matkusti Eurooppaan keräämään apua sodan köyhdyttämille kansalaisilleen. Etelä-Afrikkaan palattuaan B. aluksi pysyi odottavalla, mutta sovinnollisella kannalla. Vapaamielisten tultua Englannissa hallitukseen paranivat Englannin ja buurien välit vähitellen, Transvaal sai perustuslain 1906 ja seuraavan vuoden helmikuussa toimitettiin vaalit uuteen parlamenttiin; näissä vaaleissa sai se puolue, johon B. kuului, enemmistön, ja nyt tuli B:sta Transvaalin pääministeri, jossa virassa hän vieläkin (1909) on, samalla toimien maanviljelysministerinä. *K. B:dt.*

Louis Botha.

Bothnia (< ruots. *botten* = pohja), Pohjanmaan ja Ruotsin Länsipohjan latinainen nimi; B. orientalis, „itäinen Pohja" nimenomaan Suomen Pohjanmaa.

Bothnialaiset liuskeet ks. Bothnialainen muodostuma.

Bothnialainen muodostuma (l. b. formatsioni; nimi on annettu Pohjanlahden mukaan), *geol.*, alkuvuoreen kuuluva muodostumasarja, jonka ala välillä keskeytyen ulottuu verrattain kapeana vyöhykkeenä Päijänteen länsirannalta lähelle Pohjanlahtea. Todennäköisesti tähän kuuluvia vuorilajeja on sitäpaitsi tavattu muualta Keski- ja Etelä-Suomesta sekä Ruotsistakin. Siihen luetaan konglomeraatteja, fylliittejä, hietakiviliuskeita y. m. liuskeita, joissa, vaikka ne nyt ovat rakenteeltaan kiteisiä, huomataan epäämättömiä todistuksia siitä, että ne alkuaan ovat kerrostumalla muodostuneet, etupäässä jokija rantaveden sedimentteinä. Näiden lisäksi kuuluu muodostumaan samanikäisiä porfyriittejä ja muita näiden yhteydessä muodostuneita vulkaanisia pintamuodostuksia. Kaikkia näitä vuorilajeja lävistää monin paikoin nuorempi, n. s. postbothnialainen graniitti. *P. E.*

Bothniensis *[-e'-]* (lat.), pohjalainen, myöskin Ruotsin Länsipohjasta kotoisin oleva. — Bothnienses (l. Ostrobothnienses), Turun akatemian pohjalainen osakunta, joka mainitaan jo kohta akatemian perustamisen jälkeen (1643).

Bothniensis, Nicolaus Olai (n. 1556-1600), ruots. arkkipiispa, oli syntynyt Länsipohjassa Piitimen pitäjässä; isä oli pappi. B. tuli 1578 ylioppilaaksi Rostockin yliopistoon, jossa 1582 vihittiin maisteriksi ja senkin jälkeen vielä jatkoi opintojaan. V. 1585 hänet nimitettiin heprean opettajaksi Juhana III:n järjestämään Tukholman kollegiin. Mutta kun hän täällä muiden opettajain kanssa päättävästi asettui uutta liturgiaa vastaan, niin hän 1589 heitettiin vankeuteen, josta vasta 1592 vapautettiin. Kun Ruotsin ja Suomen papisto seuraavan vuoden alussa kokoontui Upsalan muistettavaan kokoukseen, valittiin B. puheenjohtajaksi, ja hänpä se lausui Augsburgin tunnustuksen tultua hyväksytyksi nuo kuuluisat sanat: „Nyt on Ruotsi tullut yhdeksi mieheksi, ja kaikilla on meillä yksi Jumala." B. tuli nyt professoriksi Upsalan uudestaan perustettuun yliopistoon, osoittaen virassaan suurta uutteruutta. Sigismundin ja Kaarle herttuan välisessä taistelussa hän innolla liittyi jälkimäisen ystäviin; 1598 hän Skinneruksen kanssa oli Uplannin talonpoikain johtajana Ruotsiin saapuneita kapinallisia suomalaisia vastaan (n. s. „makkararetki") ja Angermannuksen (ks. t.) menettäessä 1599 virkansa hänet valittiin arkkipiispaksi. Näin näytti loistava tulevaisuus auenneen B:lle, mutta jo 18 p. toukok. 1600 tuoni tempasi hänet pois miehuuden parhaimmassa iässä. Linköpingin valtiopäiviin 1600 hän vielä otti osaa ja kauniina todistuksena hänen pelottomasta ja itsenäisestä luonteestaan voidaan pitää pappissäädyn esiintymistä suomalaisen papiston puolustukseksi Kaarle herttuan vihaa vastaan. [A. M. Magnusson, „Nicolaus Olai Botniensis ordförande vid Upsala möte 1593".] *K. G.*

Bothriocephalus ks. Heisimato.

Bothwell *[boþuel]*, Lanarkshiren kreivikunnan kaupunki Skotlannissa, Clyde-joen varrella, n. 2,500 as. Rauniot jäljellä B:n linnasta, johon Bothwell (ks. t.) vei Maria Stuartin.

Bothwell *[boþuel]*, James Hepburn (n. 1536-78), kreivi, Orkneyn herttua, Maria Stuartin kolmas puoliso. Oli protestantti, mutta kuului englantil. puolueen vastustajiin Skotlannissa. Joutui 1562 vankeuteen, pakeni Englantiin ja sieltä Ranskaan. Palasi 1565 Skotlantiin päästen ennen pitkää kuningattaren suosioon.

1567 murhattiin Darnley, Marian puoliso, B:n toimesta ja s. v. vietettiin kuningattaren ja B:n häät; samalla hänet nimitettiin Orkneyn herttuaksi. Skotlannin aateliston noustessa kapinaan B. pakeni joutuen viimein Norjan rannikolle, tuotiin Kööpenhaminaan ja kuoli vankina Tanskassa 1578. [Schiern, „Life of James Hepburn, Eearl of B." (1880).]

Botin *[-i'-]*, A n d e r s a f (1724-90), ruots. historioitsija ja kameralisti, tuli juridisia opintoja harjoitettuansa asessoriksi antikviteettiarkistoon, ja aateloitiin säätyjen esityksestä 1767. Hänen pääteoksensa ovat „Beskrifning om svenska hemman och jordagods" (1755-56), „Svenska folkets historia" (1757-64) ja „Svenska språket i tal och skrift" (1777). 1770 hän tuli tiedeakatemian ja Ruotsin akatemiaa perustettaessa 1786 sen jäseneksi.

Botjov, H r i s t o (1848-76), bulgaarialainen vapaustaistelija ja runoilija, vietti hurjaa seikkailijaelämää Romaaniassa ja julkaisi vallankumouksellis-sosialistisia lehtiä. V. 1876 hänen onnistui 200 miehen seuraamana päästä bulgaarialaiselle alueelle, mutta ylivoimainen turkkilainen joukko voitti heidät ja B. itse kaatui. B:n isänmaalliset runot ovat Bulgaariassa erittäin suositut ja hänen proosansa on vakaannuttanut Bulgaarian kirjakieltä. *J. J. M.*

Botkin. 1. M i h a i l P e t r o v i t š B. (s. 1839), ven. historiamaalari. B. oli venäläisen taideosaston varsinainen järjestäjä Kööpenhaminan näyttelyssä 1888. V. 1869 hän valittiin Saksan arkeologisen laitoksen jäseneksi Roomaan. Paraimpina hänen maalauksistaan pidetään tauluja „Ensimäisten kristittyjen hautajaiset" ja „Sunnuntaimessu Assisissa". B. on myös kirjoittanut arvokkaan elämäkerran ven. maalarista Ivanovista.

2. S e r g e j P e t r o v i t š B. (1832-89), edellisen veli, ven. lääkäri. Otti lääkärinä osaa Krimin sotaan; tuli 1861 professoriksi Pietarin medikokirurgiseen akatemiaan, jossa saavutti suuren maineen sekä opettajana että käytännöllisenä lääkärinä. B:n ansioksi on luettava moni parannus Pietarin sairashuoneoloissa. Hänen laajasta tieteellisestä tuotannostaan mainittakoon erittäin ansiokas teos sisätaudeista. *M. O-B.*

Botninen ks. B o t h n i a l a i n e n.

Botokudit l. a i m o r i t, a y m o r i t (port. *botoque* = tynnyrintulppa), Ges-heimoon kuuluva itäbrasilialainen, sotaisa ja villi, kuljeksiva intiaaniheimo, pääasiallisesti Rio Docen ja Mucuryn jokialueilla; saaneet nimensä siitä, että viime aikoihin asti ovat huulissaan ja korvissaan käyttäneet tulpanmuotoisia puisia „koristeita". Pitkäkalloisia, keskikokoisia, tulimaalaisten näköisiä. Elinkeinot: ryöstö ja metsästys; salassa ihmissyöjiä. Monivaimoisuus yleinen. Nyk. n. 5,000 henkeä. (ks. liitekuvaa A m e r i i k k a l a i s i a k a n s a n t y y p p e j ä II, n:ro 12).

Botrychium, n o i d a n l u k k o, sananjalkaissuku *Ophioglossaceæ*-heimossa. Suomessa 6 lajia, joista ainoastaan *B. lunaria* yleinen kuivilla laitumilla.

Botrychium lunaria
b suurennettuja itiöpesäkkeitä.

Botryomyces ks. B o t r y o m y k o o s i.

Botryomykoosi, hevosessa yleinen kroonillinen haavainfektsionitauti, jossa kehittyy paiseentapaisia uudismuodostumia sidekudoksessa. Taudin aiheuttajana on eräs bakteeri, *Micrococcus ascoformans*, jota myös nimitetään *Botryomyces*-sieneksi. B. saa usein alkunsa kuohimishaavoista („siemennuorapaiseet") tai valjaitten aiheuttamista pikkuhaavoista („rintapaiseet").

Botrytis, nimi, jonka alle on yhdistetty eräiden kotelosienten konidiomuotoja, jotka esiintyvät kasveilla tai eläimillä ja usein vahingoittavat niitä. *B. cinerea*, *Sclerotinia fuckelianan* konidiomuoto, saa aikaan suuria hävityksiä viininviljelyksissä, *B. Bassiana*, erään *Cordyceps*-lajin konidiomuoto, on tunnettu „muskardiinin", silkkimatoruton, aiheuttaja.

Botška, venäläinen nesteenmitta = 40 vedroa = 491,96 litraa.

Botta. 1. C a r l o B. (1766-1837), it. historiankirjoittaja, joutui Ranskan vallankumouksen aatteiden kannattajana Sardinian hallituksen vainon alaiseksi ja pakeni 1794 Ranskaan, mutta palasi 1796 ranskalaisten mukana sotilaslääkärinä Piemontiin, oli Piemontin väliaikaisen hallituksen jäsenenä 1799 ja valittiin sitten Ranskan lainsäätäjäkuntaan, jossa esiintyi Napoleonin politiikan vastustajana. Tuli 1814 Nancyn ja 1817 Rouen'in akatemian rehtoriksi; erosi 1822. Julkaissut m. m. Italian historiaa käsittelevät teokset: „Storia d'Italia dal 1789 al 1814" (1824) ja „Storia d'Italia dal 1490 al 1814" (1832). *J. F.*

2. P a u l É m i l e B. (1802-70), ransk. arkeologi, edellisen poika, teki lääkärinä Muhammed Alin palveluksessa retken Sennaariin, josta hän 1833 toi suuren kokoelman hyönteisiä ja eläintieteellisiä laitteita. 1838 hän nimitettiin Ranskan konsuliksi Aleksandriaan ja 1842 varakonsuliksi Mosuliin. Matkustettuansa Jemenissä 1841 hän aloitti kaivaustöitä Khorsabadissa, jonka raunioista arvokas kokoelma assyrialaisia muinaisesineitä korjattiin Pariisin Louvre museoon. B:a voi pitää assyrialaisen arkeologian perustajana. Hänen tutkimustensa tulokset tavataan loistoteoksessa „Monument de Ninivé, découvert et décrit par B., mesuré et dessiné par E. Flandin" (1847-50). *K. T-t.*

Botten-Hansen, P a u l (1824-69), norj. bibliografi ja kirjailija, v:sta 1864 Kristiaanian yliopiston kirjastonhoitaja. Oli vv. 1851-66 päätoimittajana „Illustreret Nyhedsblad"issa, joka hänen johdollaan kohosi Norjan ensimäiseksi kirjalliseksi äänenkannattajaksi. V. 1868 B. julkaisi erinomaisen, muistutuksilla varustetun systemaattisen luettelon Norjan kirjallisuudesta vv. 1800-67: „La Norvège littéraire au 19:e siècle". *(Y. W.)*

Bottesini *[-i'-]*, G i o v a n n i (1821-89), it. ooppera- ja kontrabassosäveltäjä.

Botticelli *[-tše'lli]*, S a n d r o, it. maalari. ks. F i l i p e p i.

Bottniska viken ks. P o h j a n l a h t i.

Botzaris, M a r k o s (n. 1788-1823), Kreikan vapaussodan sankareita, kuului mainehikkaaseen suliootti-sukuun, jonka useat jäsenet ottivat osaa taisteluihin turkkilaisia vastaan. B. oli m. m.

mukana Missolunghia puolustamassa ja kaatui hyökätessään erästä turkkilaisjoukkoa vastaan.

Boucaniers *[bukanjē']*, kuuluisia merirosvoja, jotka 1600-luvun loppupuoliskolla Länsi-Intian vesillä mellastelivat. B:t olivat ranskalaisia siirtolaisia, jotka sittemmin järjestyivät varsinaisiksi rosvojoukkueiksi, joita johtivat rohkeat, Euroopan eri maista heidän maineensa houkuttelemina saapuneet seikkailijat ja jotka sekä ryöstivät espanjalaisia laivoja ja siirtoloita että tekivät rosvousretkiään myöskin mannermaan rikkaimpiin seutuihin ja kaupunkeihin. Kuuluisimpia heidän päälliköistään olivat Morgan, joka m. m. valloitti ja ryösti Panaman (1670), ja van Horn, joka 1683, liityttyään muihin rosvopäällikköihin, 6 laivan ja 1,200 miehen johtajana teki rosvoretken Vera Cruziin, ryösti kaupungin puti puhtaaksi ja 1,500 panttivankia mukanaan rauhallisesti taas läksi tiehensä, satamaan sillä välin saapuneiden 17 espanjalaisen laivan yrittämättäkään rosvojen kimppuun hyökätä. Viimeinen huomattava b:n tekemä ryöstöretki tapahtui 1697 Cartagenaan; kaupunki oli jo valloitettu ja ryöstetty, kun sinne saapui englantilais-hollantilainen laivasto ja tuo yli tuhanteen mieheen nouseva rosvojoukko suurimmaksi osaksi tuhottiin. Vähitellen b:t nyt hajaantuivat ja rosvoukset loppuivat. — Nimi boucaniers johtuu intiaaninkielisestä sanasta *buccan* (= ransk. *boucan*), jolla ilmaistiin lihan savustamiseen käytettyä paahdinta. Myöhemmin kutsuttiin heitä myös nimellä f l i b u s t i e r s. [Burney, „History of the Buccaneers of America", Lond. 1816; „Les flibustiers au XVII:e siècle", Limoges 1884.] *(K. B:dt.)*

Bouchardon *[bušardō']*. 1. E d m e B. (1698-1762), ransk. kuvanveistäjä, Coustou nuor:n oppilas, Pariisin taideakatemian professori. Hänen puhdasta tyyliä osoittavista teoksistaan ovat kuuluisimmat suihkukaivo Grenelle kadulla Pariisissa ja siellä vallankumouksessa 1792 hävitetty Ludvik XV:n ratsastajapatsas. — 2. J a c q u e s P h i l i p p e B. (1711-53), edellisen veli, kuvanveistäjä, opiskeli Roomassa veljensä johdolla ja tuli 1741 ruots. ministerin K. G. Tessinin toimesta Tukholmaan, jossa hän kuolemaansa saakka oli kuninkaallisena hovikuvanveistäjänä. B. varusti Tukholman linnan monella vertauskuvallisella veistoksella, muovaili m. m. Kaarle XII:n ja Fredrik I:n pronssipatsaat ja oli Taravalin ohella opettajana 1735 perustetussa piirustusakatemiassa (nyk. Tukholman taideakatemia). *F. R-r.*

Boucher *[bušē']*, F r a n ç o i s (1703-70), ransk. maalari ja kaivertaja, rokoko-ajan tyypillisimpiä taiteilijoita. B. oli Fr. le Moinen oppilas ja sai vaikutusta Watteau'sta, jonka teoksista hän valmisti useita kaiverroksia. Oltuaan pari kolme vuotta opintomatkalla Roomassa hän saavutti senjälkeen äkkiä sekä mainetta että rikkautta. V. 1734 hänestä tuli akatemian jäsen sekä van Loon kuoltua 1765 sen johtaja ja kuninkaan ensimäinen hovimaalari. Päästen jo varhain kuninkaan suosioon ja ollen v:sta 1745 M:me de Pompadourin piirustuksenopettajana B. on ajan vaikutusvaltaisin taiteilija. Aikalaisten ylen kiittämänä tai (esim. Diderot'n) moittimana hän aivan harvinaisella tuotteliaisuudella, mutta kutakuinkin pintapuolisella taituruudella maalaa mytologisia ja uskonnollisia esityksiä, paimenkohtauksia, maisemia, eläin- ja kukkastauluja, laatu- ja muotokuvia sekä koristelee maalauksillaan teattereita, asuinhuoneita ja jos jonkinlaisia jokapäiväisen elämän tarve-esineitä. Niin vaalean elotonta väritystä sinertävin ja ruusunpunaisin vivahduksin kuin hän käyttikin, on tällä „sulotarten maalaajalla", joksi häntä sanottiin, yhtä kaikki huomattava merkitys koristeellisena taiteilijana ja hänen lukemattomat, viehkeän keimailevat pariisilaisneitosensa, jumalattarensa ja paimenettarensa kuvastavat oivallisesti tämän nautintohaluisen aikakauden kevyttä ja sirostelevaa henkeä. B:n paraimmat teokset ovat Pariisissa (Louvre), Lontoossa (Wallace collection) ja Tukholmassa (Kansallismuseo). *E. R-r.*

Boucher *[bušē']*, H e n r y (s. 1847), ransk. politikko, harjoitti lakitieteellisiä opinnoita ja tuli lainopin lisensiaatiksi. Otettuaan osaa sotaan Saksaa vastaan hän antautui teollisuuden palvelukseen toimien Docelles'in ja Gérardmer'n isojen paperitehtaitten johtajana. Vuodesta 1889 B. on ollut edustajakamarin jäsenenä kuuluen maltillisiin tasavaltalaisiin. 1896-98 hän oli Mélinen ministeristössä kauppa- ja teollisuusministerinä.

Boucher de Crèvecoeur de Perthes *[bušē' də krevkö'r də pert]*, J a c q u e s (1788-1868), ransk. tiedemies ja monipuolinen julkaisija; tutki Somme-laakson tertiäärisistä ja varhaiskvartäärisistä diluviaalikerroksista tavattuja kiviase-y. m. kulttuuriesinelöytöjä ja tuli senkautta paleoliittista kivikautta käsittelevän tieteen perustajaksi. Hänen julkaisuistaan mainittakoon „Antiquités celtiques et antédiluviennes" (3 nid., 1846-65).

Bouches-du-Rhône *[buš-dy-rōn]* (ransk., „Rhônen suut"), Etelä-Ranskan departementti Välimeren rannalla ja alisen Rhônen ympärillä, 5,247 km², 765,918 as. (1906), joista n. 100,000 italialaista. Joen länsipuolella sijaitsee matala, rämeinen ja epäterveellinen Île de la Camargue, ja sen itäpuolella kivinen la Graun tasankomaa; kauempana idässä on matalia harjuja. Rannikolla on rantajärviä *(étangs)*. Ilmasto kuiva ja kuuma, sateita on vähän, niin että maa on hedelmällistä vain jokien varsilla ja siellä, missä sitä keinotekoisesti kastellaan. „Mistrali", luoteistuuli, joka puhaltaa Sevenneiltä, saa usein aikaan suuria hävityksiä. B:ssa viljellään viiniä, öljypuita, etelänhedelmiä, silkkiä y. m. Suurta hevos-, nautakarjan- ja lampaanhoitoa harjoitetaan. Vuoristosta saadaan kivihiiliä, kalkkia, kipsiä y. m. Useita kivennäislähteitä (Aix); rantajärvistä saadaan suolaa. Tärkein kaupunki on Marseille (ks. t.), departementin pääkaupunki. *W. S-m. (A. R. B.)*

Boucht *[bukt]*, J o h a n F r e d r i k (1766-1846), lääninrovasti, lahjoittaja. B. tuli maisteriksi 1792 ja papiksi 1795; oli pappina Helsinginpitäjässä, Rautalammilla ja Hollolassa (1821-46). Hän julkaisi 1792 professori Gaddin esimiehyydellä ruotsinkielisen väitöskirjan Hollolan pitäjästä. B:n muisto elää lahjoituksessa, jonka hän teki yliopistoon suomenkielen taidon edistämistä varten ja joka kantaa B o u c h t i n s t i p e n d i n nimeä. Lahjasumma oli alkuaan 500 hopearuplaa, ja on rahaston pääoma nykyisin 2,400 mk.

Siitä annetaan korkorahoja 53 mk stipendinä lukukausittain neljänä vuotena. *K. S.*

Bouchtin stipendi ks. B o u c h t, J. F.

Bougainville *[bugāvi'l]*, Saksaan kuuluvien Salomonin-saarten suurin saari, n. 10,000 km². Hedelmällinen, tuliperäinen, korkea, hyvin asuttu. *(W. S-m.)*

Bougainville *[bugāvi'l]*, L o u i s A n t o i n e d e (1729-1811), ransk. merenkulkija, oli ensin parlamentin asianajajana, sitten lähetystön sihteerinä Lontoossa ja tuli 1756 Kanadaan kenraali Montcalmin ajutantiksi. 1763 B. purjehti Falklandiin ja perusti sinne siirtokunnan. Vv. 1766-69 hän johti ensimäistä ranskalaisten maailman ympäri tekemää purjehdusretkeä; tätä retkeä ja sen tuloksia hän esitti teoksessaan „Description d'un voyage autour du monde", joka on tuntuvasti maantiedettä rikastuttanut. Pohjois-Amerikan vapautussodassa B. oli laivasto-osaston päällikkönä. Hän suunnitteli myös suurenmoista pohjoisnaparetkeä, mutta ei saanut Ranskan vallankumoushallitusta siihen suostumaan. 1791 B. nimitettiin vara-amiraaliksi, 1796 Ranskan instituutin ja myöhemmin senaatin jäseneksi. *(K. B:dt.)*

Bougerien *[bužəri'n]* **impregneeraustapa**, *metsät.*, perustuu siihen, että puusta, joka vielä on tuore, hydrostaattisella paineella puristetaan soluneste pois ja sen sijalle johdetaan impregneerausnestettä, jossa kuparivihtrilli on vaikuttavimpana aineksena. *A. C.*

Bougie *[buži']* (arab. *Budšajah*), lujasti linnoitettu kaupunki Algeriassa, 14,522 as. (1901), joista 4,100 eurooppalaista. Sijaitsee kauniilla paikalla merenrannalla; hyvä satama. Tänne tuodaan Beni Mansurista sisämaasta rautateitse itäisen kabylimaan tuotteita. Fosfaatti-, öljy-, vihannes-, hedelmä- ja viinikauppaa.

Bouguer *[bugē']*, P i e r r e (1698-1757), ransk. fyysikko ja matemaatikko, otti osaa 1735-44 Perussa toimitettuun astemittaukseen, kirjoitti etevän teoksen maan muodosta, keksi heliometrin, tutki metallien laajenemista lämmössä, valontaittumista y. m. *(V. V. K.)*

Bouguereau *[bugrō']*, A d o l p h e W i l l i a m (1825-1905), ransk. maalari. B:n taide, jonka alaan kuuluvat uskonnolliset, vertauskuvalliset ja mytologiset aiheet ja jossa lukuisasti tavataan alastomia henkilökuvia, edustaa Ranskassa historiallista akateemisuutta ja sovinnaisuutta. Piirustus on varmaa, mutta väritys kirkkaan kylmää ja posliinimaista. Vakavuuden ja suuruuden tavoittelun ohella on käsitys aivan persoonatonta ja usein imelän sentimentaalista. B:n teoksista, jotka ovat saavuttaneet suosiota suuren yleisön, mutta ei taiteellisesti sivistyneiden keskuudessa, mainittakoon Pariisin Luxembourgin museossa olevat „Pyhän Cecilian hautaus katakombeissa" (1855), „Vierge consolatrice" (1877) ja „Venuksen riemukulku" (1879). *E. R-r.*

Bouilhet *[bujē']*, L o u i s H y a c i n t h e (1822-69), ransk. runoilija, kirjoittanut runoja, runopukuisia näytelmiä, kuten „La conjuration d'Amboise", sekä huvinäytelmiä. Hänen näytelmäinsä ansiopuolena on niiden kuvarikkaus, kukoistava tyyli ja loistokas poljenta, mutta niitä haittaa niiden löyhä rakenne ja keveä siveyskäsitys. *V. K-i.*

Bouillon *[bujō']* (saks. B e u l e n). Vanha herttuakunta Luxemburgin provinssissa nykyisessä Belgiassa. V. 1096 Gottfrid B:n herttua möi alueensa Lüttichin piispalle, siten saadakseen varoja ristiretkelle varustautumista varten. Monien vaiheiden jälkeen se 1794 yhdistettiin Ranskaan. V. 1815 se liitettiin Alankomaihin, mutta erosi tästä 1830 ja yhdistettiin Belgiaan 1837.

Boulanger *[bulāžē']*, G e o r g e s E r n e s t J e a n M a r i e (1837-91), ransk. sotilas ja politikko, otti osaa m. m. taisteluihin Kochinkiinassa, jossa hän oleskeli kolmisen vuotta, ja sotaan Saksaa vastaan, tuli 1880 brigadikenraaliksi ja jonkun aikaa myöhemmin, osoitettuaan hyvää järjestämiskykyä, sota-asiain departementtiin jalkaväen asioita johtavan osaston päälliköksi. Tästä toimesta hänet 1884 siirrettiin divisioonakenraaliksi Tunikseen, mutta jo seuraavana vuonna hän, jouduttuaan sikäläisen valtiollisen asiamiehen kanssa riitaan, palasi kotimaahan. Hän liittyi nyt Clémenceau'n johtamiin radikaaleihin, tuli heidän avullaan sotaministeriksi 1886 sekä pyrki ja pääsi kansan suosioon kiivaasti ajamalla kostopolitiikkaa Saksaa vastaan ja panemalla sotalaitoksessa toimeen joukon uudistuksia. Virkaveljiensä kadehtimana ja pelkäämänä kansanmieleisyytensä vuoksi B. ei enää päässyt Rouvier'n toukok. 1887 muodostamaan ministeristöön, vaan lähetettiin armeiaosaston komentajaksi Clermont'iin. Hän jätti nyt entiset puolueystävänsä, tuli, osoitettuaan tottelemattomuutta uutta sotaministeriä kohtaan, virasta erotetuksi ja siirtyi takaisin Pariisiin, jossa hän nyt, monarkistien antamilla rahoilla komeasti elellen, ryhtyi vehkeilemään tasavaltaa vastaan. Edustajakamarin jäseneksi valittuna hän kokosi ympärilleen sekä monarkisteja että äärimäisiä radikaaleja ja alkoi vaatia valtiomuodon tarkastusta. Hallitus näki vihdoin välttämättömäksi tarmolla ryhtyä asiaan, kekseliäällä tempulla B. saatiin pelotetuksi suin päin pakenemaan Brysseliin huhtik. 1889 ja sen jälkeen senaatti tuomitsi hänet kovaan vankeusrangaistukseen. V. 1891 B. ampui itsensä Brysselissä lemmittynsä, rouva Bonnemain'in haudalla. — Hänen kannattajiaan sanottiin b o u l a n g i s t e i k s i. [Verly, „Le général Boulanger et la conspiration monarchique", 1893.] *K. B:dt.*

G. E. J. M. Boulanger.

Boulanger *[bulāžē']*, G u s t a v e R o d o l p h e (1824-88), ransk. taidemaalari, tuli huomatuksi etupäässä antiikkis-aiheisilla laatukuvillaan; hän oli yhdessä Gérômen kanssa „uuskreikkalaisen" suunnan etevimpiä edustajia.

Boulanger *[bulāžē']*, L o u i s (1806-67), ransk. taidemaalari, tuli 1860 Dijonin taideakatemian johtajaksi. Hänet luettiin romanttisen koulun pääedustajiin. B. kuvitti ystävänsä Victor Hugon

teoksia, joista, sekä Shakespearen ja Chateaubriand'in runoelmista hän myös sai useat maalaustensa aiheet.

Boulogne *[bulo'nj]*. 1. B.-s u r-m e r *[syr-mär]*, kaupunki Normandiessa Ranskassa, Calais'n-salmen rannalla ja Liane-joen suulla, 51,201 as. (1906). B. on Ranskan tärkeimpiä merikauppa- ja satamakaupunkeja. Joen suusta on rakennettu hyvä satama suurine laitureineen; se on meren yhteydessä kahden aallonmurtajan muodostaman kanavan kautta. Kauppa on vilkas. V. 1903 tuli tänne 2,252 laivaa, joitten yhteenlaskettu tonniluku nousi 1,696,000:een; sieltä lähti 2,223 laivaa (yht. 1,693,000 tonnia). Viennin arvo oli 1902 145 milj. mk., tuonnin 289 milj. mk. Sen lisäksi B:lla on suuri kalastuslaivasto, joka harjoittaa tuottavaa kalanpyyntiä Pohjanmeressä sekä Irlannin ja New Foundlandin edustalla. Suuri merikylpypaikka. B. on hyvin tärkeä Englannin ja mannermaan väliselle liikenteelle; laivamatka B.—Folkestone vain 2 $^1/_2$ tuntia. B:ssa on merikoulu, kirjasto, museo y. m. B:n läheisyyteen on pystytetty 53 m korkea marmoripatsas *(La colonne de la grande armée)* Napoleonin leiriytymisen muistoksi; täältä hän aikoi hyökätä Englantiin (1803-05). B. oli roomalaisaikana tunnettu satama P o r t u s g e s o r i a c u s, myöh. keisari Konstantinuksen aikana B o n o n i a, frankkilaiseen aikaan B o l o n i a. — 2. B.-s u r-S e i n e *[syr-sēn]*, Pariisin etukaupunki, nyk. itsenäinen kunta, 9 km Pariisin länsipuolella Seinen varrella; 49,969 as. (1906). Sen pohjoispuolella on B:n m e t s ä *(Bois de Boulogne)*, Pariisiin kuuluva ihana puisto, 8,4 km², jossa on eläintieteellinen tarha ja kilpa-ajokenttiä *(Auteuil* ja *Longchamps)*. B:n metsä on pariisilaisten virkistyspaikka. *W. S-m.*

Boulton *[boultn]*, M a t t h e w (1728-1809), etevä engl. mekaanikko; toimi isänsä metallityöpajassa Birminghamissa, kunnes Sohoon Birminghamin ulkopuolelle 1762 perusti tehtaan, jossa harjoitti kaikenlaista pientä teollisuutta, m. m. kipsin kultaamista. V. 1775 B. lyöttäytyi James Wattin kumppaniksi, ryhtyen höyrykoneita rakentamaan ja tehden useita uudistuksia. V:sta 1788 B. rakensi myös höyrykoneen käyttämiä rahanlyöntikoneita sekä Englannin että muitten maitten valtioille, m. m. tsaari Paavalin tilauksesta 2 isoa konetta Venäjälle. *(E. S-a.)*

Bounty *[baunti]* (engl.), palkinto, erittäinkin vientipalkinto.

Bouquet *[bukē']* (ransk.), oik. kukkavihko, „kukka", erilaisten viinien ominainen tuoksu.

Bouquet *[bukē']*, D o m M a r t i n (1685-1754), benediktiinimunkki; on julkaissut kahdeksan ensimäistä osaa arvokasta lähdekokoelmaa „Scriptores rerum gallicarum et francicarum" (1738-52), joka valaisee Ranskan vanhinta historiaa ja jota toiset benediktiinimunkit ja sittemmin „Académie des inscriptions" ovat jatkaneet.

Bourbaki *[burbakī']*, C h a r l e s D e n i s S a u t e r (1816-97), ransk. sotilas, tuli 1854 brigadikenraaliksi. Hän kunnostautui Krimin ja Italian sodissa. Saksalais-ranskalaisen sodan puhjetessa B. sai komentoonsa kaartinjoukot, suljettiin Bazainen mukana Metziin, mutta pääsi sieltä lokak. (1870) lähteäkseen salaisena lähettiläänä keisarinna Eugénien luo Englantiin. Sen jälkeen hän oli vähän aikaa pohjoisen armeian päällikkönä ja johti sitten itäistä armeiaa, joutui tappiolle Belfort'in luona (tammik. 15-17 p. 1871) ja teki epätoivoissaan itsemurhayrityksen. 1871-81 B. oli armeiaosaston päällikkönä Lyon'issa. *K. B:dt.*

Bourbon *[burbō']*, vanha ransk. aatelissuku, johon useat Euroopan hallitsijasuvut ovat kuuluneet, oli kotoisin Bourbonnais'n maakunnasta. Nimi johtuu Bourbon nimisestä linnasta, joka tavataan ainakin jo 10:nnellä vuosis. — Vanhin sukuhaara sammui miehenpuolelta 1249, ja naisperijä B e a t r i x meni naimisiin 1276 Ranskan kuninkaan Ludvik IX:n Pyhän nuorimman pojan R o b e r t i n kanssa. Heidän poikansa L u d v i k (1280-1342) peri äidiltään Bourbon'in läänin, jonka kuningas Kaarle IV 1327 korotti herttuakunnaksi laajentaen sen maita. Suku jakaantui Ludvikin kahden pojan, P i e t a r i n ja J a a k o n, mukaan kahteen haaraan; vanhempi sammui miehenpuolelta 1503, ja naisperijä S u s a n n a oli v:sta 1503 naimisissa Kaarle Bourbon'in kanssa (ks. alemp.). Nuorempi sukuhaara jakaantui moneen haaraan. Niitä oli B o u r b o n'i n kuninkaall. suku, C o n d é n, C o n t i'n, M o n t p e n s i e r'n suvut y. m.

R a n s k a n k u n i n k. s u k u B o u r b o n. Vastamainitun Jaakon jälkeläisiä oli A n t o n (1518-62), joka oli naimisissa (Ranskan) Navarran ja Bearnin perijättären J o h a n n a d'A l b r e t'n kanssa, ja tuli 1554 Navarran kuninkaaksi. Heidän poikansa H e n r i k tuli 1589 Ranskan kuninkaaksi. Hänet murhattiin 1610; hänen poikansa oli L u d v i k X I I I (hallitsi 1610-43). Hänellä oli kaksi poikaa L u d v i k X I V (hallitsi 1643-1715) ja F i l i p, Orleans'in herttua, joka tuli Orleans'in suvun kantaisäksi. Ludvik XIV:n pojalla Ludvikilla, joka kuoli ennenkuin isä, oli 3 poikaa, joista yksi kuoli lapsetonna; toinen L u d v i k, Bourgognen herttua (k. 1712), ja hänen poikansa oli L u d v i k X V (hallitsi 1715-74); nuorin näistä pojista, F i l i p, tuli 1701 Espanjan kuninkaaksi. Ludvik XV:n poika L u d v i k X V I (hallitsi 1774-92) mestattiin vallankumouksen aikana; mutta vallankumouksen jälkeen olivat hänen kaksi veljeänsä, L u d v i k X V I I I (1814-24) ja K a a r l e X (1824-30) Ranskan kuninkaita. Kun Bourbon'in suku heinäkuun vallankumouksessa menetti valtansa (1830), oli Ranskassa kuitenkin n. s. legitimistien puolue, joka piti tämän suvun jäseniä laillisina hallitsijoina. Kaarle X:n jälkeen oli tämän pojanpoika H e n r i k, Chambord'in kreivi, heidän mielestään Ranskan laillinen kuningas („Henrik V"). Kun hän kuoli lapsetonna 1883, peri Orleans'in sukuhaara Bourbon'ien oikeudet.

E s p a n j a n Bourbon-suku tuli hallitsemaan 1701, jolloin Ludvik XIV:n pojanpoika F i l i p V, Anjou'n herttua, tuli kuninkaaksi. Hänen poikansa F e r d i n a n d V I (hallitsi 1746-59) kuoli lapsetonna, jonka vuoksi hänen veljensä K a a r l e I I I (hallitsi 1759-88) peri kruunun. Tämän vanhin poika K a a r l e I V menetti kruununsa Napoleonille 1808; 1814 hänen poikansa F e r d i n a n d V I I tuli Espanjan kuninkaaksi. F:n kuoltua 1833 nousi hänen tyttärensä I s a b e l l a I I valtaistuimelle, mutta karkoitettiin 1868. Isabellan poika A l f o n s o X I I, joka tuli 1874 kuninkaaksi, kuoli 1885, jonka jälkeen hänen

isän kuoleman jälkeen syntynyt poikansa Alfonso XIII (s. 1886) tuli kuninkaaksi.

Napolin kuningaskunnassa hallitsi Bourbonin suku v:sta 1739, jolloin jo ennen mainittu Kaarle III tuli sen kuninkaaksi; 1759, tultuaan Espanjan kuninkaaksi hän jätti Napolin pojalleen Ferdinandille, joka 1816 otti „Molempien Sisiliain kuninkaan" arvonimen. F. kuoli 1825, minkä jälkeen hänen poikansa Frans I oli kuninkaana (1825-30), ja sitten tämän poika Ferdinand II, jota 1859 seurasi hänen poikansa Frans II. Seuraavana vuonna liitettiin hänen valtakuntansa Italian kuningaskuntaan.

Parman ja Piazenzan herttuakunnat sai Filip V:n nuorin poika Filip 1748, ja hänen jälkeläisensä hallitsivat näitä maita v:een 1859, jolloin viimeinen, herttua Robert, karkoitettiin ja hänen herttuakuntansa yhdistettiin Italian kuningaskuntaan. *K. O. L.*

Bourbon *[burbō']*, Kaarle (1490-1527), Bourbon'in herttua, Montpensier'n kreivi, ransk. sotapäällikkö, sai Marignanon taistelussa (1515) voiton voittamattomina pidetyistä sveitsiläisistä. Ranskan kuningas Frans I nimitti hänet Ranskan konnetabeliksi ja Milanon käskynhaltijaksi, mutta kun sama kuningas tahtoi ottaa häneltä hänen suuria maitaan pois, niin B. lähti suuttuneena Ranskasta, ruveten liittoon Kaarle V:n kanssa; taisteli Frans I:tä vastaan Pavian luona (1525); hän koetti nyt käydä sotaa ominpäin, valloitti Milanon linnan (1526), ja 1527 hän lähti palkkasoturijoukkoineen Roomaan, mutta kaatui sitä piirittäessään. Hänen hurjat joukkonsa ryöstivät Roomaa kahden kuukauden ajan, jonka jälkeen ne veivät päällikkönsä ruumiin Gaëtaan ja hautasivat hänet sinne. *K. O. L.*

Bourbonin perhesopimus, Ranskassa ja Espanjassa hallitsevain Bourbon'in sukuhaarojen keskinäinen liitto, tehty 15 p. elok. v. 1761, missä sovittiin yhteisestä, varsinkin Englantia vastaan tähdätystä ulkopolitiikasta. *G. R.*

Bourbonnais *[burbonnē']*, vanha Ranskan provinssi keskellä maata; siihen kuuluivat hedelmätön Sologne bourbonnaise, metsäinen Limagne bourbonnaise ja Lugny B:n ylätasangot. B. vastaa suunnilleen nyk. Allier'n departementtia; n. 8,000 km². Pääpaikka oli aikoinaan Bourbon l'Archambault, myöhemmin Moulins. V:sta 1327 B. oli Bourbonsuvun herttuakuntana, kunnes se 1523 joutui kruunulle. Vv. 1651-1793 se kuului Bourbon-Condén sukuhaaralle, jonka hallussa se oli suureen vallankumoukseen asti. *W. S-m.*

Bourg *[būr]* („kauppala"), monen paikan nimi Ranskassa. 1. B.-de-Péage *[dǝ-peā'ž]*, kaupunki Drômen departementissa Isère-joen varrella; 160 m yl. merenp., 4,958 as. (1901). — 2. B.-en-Bresse *[ā-bre's]*, Ain'in departementin pääkaupunki Lyon'in radan varrella, 18,887 as. (1901). Kaunis Pyh. Nikolauksen kirkko 16:nnelta vuosis. Kuuluisan astronomin Lalanden syntymäkaupunki.

Bourgault-Ducoudray *[burgō'-dukudrē']*, Louis Albert (s. 1840), ransk. säveltäjä, Ambroise Thomas'n oppilas; on esityttänyt Pariisissa Händelin ja Bachin kuoroteoksia. B. keräili Kreikassa kansansävelmiä; nykyään musiikinhistorian professorina Pariisin konservatorissa. B. on kirjoittanut tutkielman kreikkalaisesta kirkkomusiikista (1877) ja säveltänyt oopperoita, orkesteri- ja kuorosävellyksiä. *I. K.*

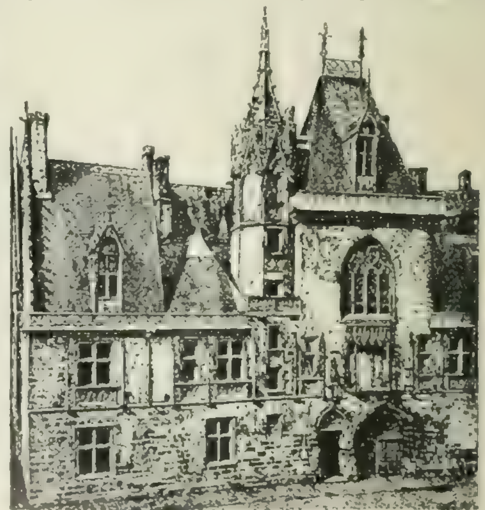
Bourgeois *[buržua']* (ransk., oik. = „porvarillinen"), porvari. — *Kirjap.*, petitin ja korpuksen (ks. n.) välinen painokirjasinlaji.

Bourgeois *[buržua']*, Émile (s. 1857), ransk. historioitsija, professorina Lyon'issa v:sta 1885; julkaissut useita huomattavia teoksia, joista mainittakoon: „Sur les lois et la méthode de l'histoire" (1899); „Le grand siècle. Louis XIV, les arts, les idées, d'après Voltaire, Saint-Simon etc." (1895); „Manuel historique de politique étrangère", I-II (1893 ja 1898), joka käsittelee Euroopan historiaa 1660-1830.

Bourgeois *[buržua']*, Léon Victor Auguste (s. 1851), ransk. valtiomies, toimi ensin hallintovirkamiehenä, m. m. prefektinä eri departementeissa, tuli 1887 Pariisin poliisipäälliköksi, valittiin 1888 Boulanger'n vastaehdokkaana edustajakamarin jäseneksi ja liittyi radikaaleihin; on sittemmin ollut useita kertoja ministerinä, m. m. opetusasiain ministerinä (1890), jolloin ajoi perille tärkeitä uudistuksia alkeisopetuksen alalla, oikeusministerinä (1893), jolloin esiintyi erittäin tarmokkaasti Panamajuttuun sekaantuneita vastaan; 1895-96 B. oli pääministerinä hoitaen ensin sisäasioita, sittemmin ulkoasioita, ja 1898 opetusasiainministerinä. B. on myöskin (v:sta 1902 lähtien) ollut jonkun aikaa edustajakamarin esimiehenä ja Ranskan edustajana huomattavalla tavalla ottanut osaa Haagin „rauhankonferenssin" neuvotteluihin. Julkaissut m. m. yhteiskuntafilosofisen tutkielman „Solidarité" (1897).

Bourgeoisie *[buržuazī']* (ransk.), porvaristo; varakkaiden porvarien eli kapitalistien luokka.

Bourges *[burž]*, Cheren departementin pääkaupunki Ranskassa, Yèvre-joen ja Orleans'in

Bourges'in raatihuone.

radan varrella, n. 44,133 as. (1906). B:ssa on kauniita kirkkoja, kuten goottilainen katedraali St. Étienne, Notre Dame-kirkko y. m., arkkipiispan palatsi, raatihuone (muinoin Jacques

Coeurin talo, Ranskan merkillisimpiä porvaristaloja 15:nneltä vuosis.), korkeampia oppilaitoksia, kirjasto, museo, upeita yksityisrakennuksia 15:nneltä ja 16:nnelta vuosis. sekä vanhoja gallialais-roomalaisia muurienraunioita. V:n 1870-71 sodan jälkeen maan puolustuslaitoksen keskus, tärkeä asevarasto ja 8:nnen armeiakunnan asemapaikka; tykkivalimo, tykkiväen- ja pyroteknillinen koulu. Suuri rautateollisuus. B:ssa syntyi etevä finanssimies Jacques Coeur. — B. on muinainen Avaricum, biturigien vahvin linnoitus, jonka Cæsar 52 e. Kr. valloitti. Myöhemmin se tuli Akvitaanian pääkaupungiksi saaden uuden nimen Bituricæ, biturigien mukaan. Keskiajalla se oli Berry'n herttuakunnan pääkaupunkina. Kaarle VII:n aikana, kun suurin osa Ranskaa oli englantilaisten vallassa, B. oli maan pääkaupunkina. B:n kokouksessa 1438 hyväksyttiin n. s. pragmaattinen sanktsioni (ks. t.). Tähän aikaan rikastutti Coeur, ollen Ranskan rahaministerinä, synnyinkaupunkiaan, perustamalla sen kaupan ja teollisuuden. Ranskan uskonpuhdistuksen historiassa B:lla on tärkeä sija. Täällä opiskelivat m. m. Calvin ja Condé-suvun prinssit. Useat tulipalot ovat vuosisatain kuluessa hävittäneet monta muistomerkkiä kaupungin suuruuden ajalta. *W. S-m.*

Bourget, Lac du *[lak dy buržē']*, Genèvenjärven eteläpuolella sijaitseva ihana, korkeitten vuorten ympäröimä alppijärvi Ranskan Savoijissa, 231 m yl. merenp., lähellä Rhône-virtaa, johon Savière-kanava sen yhdistää. Järven pohj.-päässä on Chatillon'in linna, sen itäpuolella Aix-les-Bains'in kylpypaikka. *W. S-m.*

Bourget *[buržē']*, Paul (s. 1852), ransk. kirjailija, esiintyi aluksi runoilijana, jossa kuvasti Baudelairen ja Shelleyn vaikutus. Pääpaino hänen tuotannossaan on sentään hänen psykologisilla romaaneillaan ja aikakauden hengenelämää käsittelevillä kirjoitelmillaan. Hänen pessimistisistä, sielunelämää tutkivista romaaneistaan mainittakoon „Le disciple", „Notre coeur", „La terre promise", „Cosmopolis". Myöhemmin B. on, oltuaan yhteen aikaan Tolstoin ihailija, kehittynyt kiihkokatoliseksi kirjailijaksi. Hänen kirjoitelma-kokoelmansa „Essais de psychologie contemporaine", „Nouveaux essais", „Études et portraits" ovat saavuttaneet suurta suosiota henkevän nerokkaan psykologisen analyysinsa vuoksi. Hänen myöhempää kirjoitelmakokoelmaansa „Sociologie et littérature" haittaa hänen kaikkialla kuultava kirkollinen käsityskantansa. Hänen myöhemmistä romaaneistaan, joista myöskin kuultaa hänen taantumuksellinen ja katolinen hengensuuntansa, mainittakoon „L'étape" ja näytelmä „Un divorce". *V. K-i.*

Paul Bourget.

Bourgogne *[burgo'nj]*, ransk. maakunta, Burgundin (ks. t.) ransk. nimi.

Bourguignons *[burginjō']*, ransk. puolue, joka 1400-luvun alkupuoliskolla esiintyi Burgundin herttuain kannattajana ja Armagnacin kreivin vastustajana. *G. R.*

Bourignon *[burinjō']*, Antoinette (1616-80), ransk. uskonnollinen haaveilija. Jo nuorena hän luuli näkevänsä näkyjä ja saavansa ilmestyksiä, mitkä kutsuivat häntä uudistamaan kirkossa evankeliumin puhdasta henkeä. 20-vuotisena hän pakeni kodistaan. Suurimman osan elämästään hän kuljeskeli eri maissa levittämässä uskonnollisia aatteitaan. Mystikko Pierre Poiret, joka liittyi häneen Hampurissa, on julkaissut hänen kootut teoksensa (Amsterdamissa 1679-84).

Bourke *[būək]*, Richard Southwell, Mayon jaarli (1822-72), engl. valtiomies, Intian varakuningas, synt. Irlannissa. B. valittiin alihuoneeseen 1847 ja oli Irlannin valtiosihteerinä Derbyn konservatiivisissa ministeristöissä 1852, 1858-59 ja 1866-68. V. 1868 hänet nimitettiin Intian varakuninkaaksi. Tässä virassa ollessaan B. osoittautui erinomaisen eteväksi hallitusmieheksi. Hän piti yllä ystävällisiä suhteita naapurivaltioihin (Afganistaniin y. m.), jotta ne oman etunsa tähden tukisivat Englannin valtaa Intiassa. Näin hän pani alulle sen ulkopolitiikan, jota Englanti sen jälkeen on Keski-Aasiassa noudattanut. Intian sisällisen hallinnon alalla hän saattoi maan huonot raha-asiat järjestykseen ja laajensi melkoisesti rautatieverkkoa. Ollessaan tarkastusmatkalla hän sai surmansa erään vangin kädestä.

Bourrée *[burē']*, muin.-ransk. tanssi, pirteässä $^4/_4$ tahdissa. Sen rytmille ominaista on $^1/_4$ nuotin kohotahti sekä usein esiintyvä epäisku (synkooppi) 2:sella neljänneksellä, esim.: Tavataan useassa Bachin sarja-sävellyksessä. *I. K.*

Bourrier *[buriē']*, André (s. 1852), ransk. pappi, joka palveltuaan 20 vuotta katolista kirkkoa luopui siitä omantuntonsa vaatimuksesta ja opiskeli sitten Pariisin yliopiston protestanttisessa tiedekunnassa ja vihittiin 1897 reformeeratun kirkon papiksi. B. avasi samana v. Pariisin lähistöllä turvapaikan uskonnollisista syistä katolisesta kirkosta luopuneille papeille valmistaakseen heille tilaisuutta opiskella protestanttisissa tiedekunnissa ja välittääkseen heille uusia paikkoja. V:sta 1897 B. julkaisee sanomalehteä „Le chrétien français", joka sanoo edustavansa „evankelista uudistusta katolisessa kirkossa". B. on liittynyt siihen uudenaikaisen Ranskan protestanttisuuden suuntaan, jonka ensimäisiä miehiä on Auguste Sabatier.

Bousset *[busē't]*, Wilhelm (s. 1865), saksalainen jumaluusoppinut, professori Göttingenissä. Julkaissut useita teoksia, joista mainittakoon: „Der Antichrist" (1895); „Die Religion des Judentums" (1903); „Das Wesen der Religion" (1903); „Jesus" (1904, suomeksi 1907). B. on n. s. uskonnonhistoriallisen teologikoulun etevimpiä edustajia. *E. K-a.*

Boussoli ks. Bussoli.

Boussingault *[busāgō']*, Jean Baptiste Joseph Dieudonné (1802-87), ransk. maanviljelyskemisti. Maatilalleen Bechelbronnissa, Elsassissa, hän perusti koelaboratorin, laatuaan ensimäisen, tehden laajoja kokeita m. m. kotieläinten ja viljelyskasvien ravitsemista koskevista seikoista, rehuaineiden ravintoarvosta, kasvien typen otosta j. n. e. Kirjoittanut m. m.

„Agronomie, chimie agricole et physiologie" (Paris 1860-91; käännetty saksaksi). *(W. B.)*

Bouteloua, eräs heinäkasvisuku, joka lounaisessa Pohj.-Ameriikassa muodostaa pääosan preeriakasvullisuudesta; on hyvää rehua (tunnettu m e z q u i t e- l. g r a m m a-h e i n ä n nimellä). *(J. A. W.)*

Boutmy *[butmī']*, É m i l e (s. 1835), ransk. kirjailija; toimi ensin sanomalehtimiehenä ja sitten eräässä arkkitehtuuriopistossa sivistyshistorian ja rakennustaiteen historian opettajana; perusti 1872 „École libre des sciences politiques" nimisen opiston, jossa opetetaan taloustiedettä, finanssioppia, diplomatian historiaa y. m. B. tuli sen johtajaksi ja piti muutaman vuoden ajan luentoja valtiomuotojen historiasta. Opisto menestyi hyvin ja on vaikuttanut paljon korkeakouluopetuksen kehitykseen sekä Ranskassa että useissa muissa maissa. 1898 B. tuli Ranskan instituutin (Académie des sciences morales et politique) jäseneksi; on m. m. julkaissut: „Introduction au cours d'histoire comparée de l'architecture" (1869); „Études de droit constitutionnel: France, Angleterre, États-Unis" (1885); „Le développement de la constitution et de la société politique en Angleterre" (1887); „Essai d'une psychologie politique du peuple anglais au XIX:e siècle" (1901); „Élements d'une psychologie politique du peuple américain" (1902).

Bouts *[bauts]*, D i e r i c k (D i r k) (n. 1410-75), alankom. taidemaalari, sai vaikutusta Rogier van der Weydeniltä ja toimi ensin Haarlemissa, sitten Leuvenissä (Löwenissä), oleskellen myös aika ajoin kuningatar Isabellan hovissa Espanjassa. Kuningattaren ja hänen puolisonsa hautakappelissa Granadassa on B:ltä 3 pientä taulua: „Ristiinnaulitseminen", „Ristiltä-otto" ja „Ylösnousemus". B:n pääteos on eräs Leuvenin P. Pietarin kirkon alttaritaulu, joka esittää Ehtoollista (tämän taulun sivukuvat ovat joutuneet Müncheniin ja Berliiniin). Joskin B:n teokset ovat jäykkiä henkilökuviensa puolesta, herättävät ne kuitenkin suurta huomiota syvällä, lämpimällä värityksellään sekä maisema- ja valomaalauksellaan. *E. R-r.*

Bouvines *[buvi'n]*, kylä Nordin departementissa Ranskassa, kaakkoon Lillestä. Taistelu 1214, jossa Ranskan kuningas Filip August voitti Englannin kuninkaan Juhana Maattoman ja hänen liittolaisensa Otto IV:n.

Bovallius *[buva'l-]*, A n n a M a r i a S o f i a M a g d a l e n a (1815-91) ja J o h a n n a A n g e l i q u e F r e d r i k a B. (1817-1901), lahjoittajasisaria Pieksämäeltä. Heidän vanhempansa olivat Viipurin läänin komissionimaanmittari Pehr Olof B. ja Maria Elisabeth Tigerstedt, joilla oli asunto-oikeus Nikkarilan kruununtaloon mainitussa pitäjässä. Jo eläissään tyttäret tekivät lahjoituksia Kuopion kuuromykkäin- ja sokeainkouluille, Perttulan tylsämielisten laitokselle y. m., ja heidän kuoltuaan perustettiin heidän testamentillaan Nikkarilan l. Pieksämäen kuuromykkäin koti (ks. t.). *K. S.*

Bowallius, K a r l E r i k A l e x a n d e r (s. 1849), ruots. eläintieteilijä ja tieteellinen matkailija, filos. toht., eläintieteen dosentti Upsalassa (1875). Julkaissut teoksia embryologian, maantieteen ja arkeologian alalta, myös käännöksiä Echegarayn ja J. Lien näytelmistä.

Boveri, T h e o d o r (s. 1862), saks. eläintieteilijä, v:sta 1893 eläintieteen ja vertailevan anatomian professorina Würzburgissa; valaissut tutkimuksillaan eläinsolun elämää. „Zellenstudien" (1887-1900, 4 osaa).

Bowie-puukko *[boui-]*, omituinen metsästyspuukko, saanut nimensä tunnetun etelä-ameriikkalaisen metsästäjän ja taistelijan Tim Bowien (k. 1836) mukaan.

Bovista, k u u k u n a, m a a n m u n a, sienisuku kupusienten *(Gasteromycetes)* lahkossa. Itiöemä kannaton, pyöreä, sisusta lopulta pelkkiä itiöitä ja hiuksenhienoa huovastovanuketta. Syötäviä ovat u k o n k u u k u n e n *(B. lycoperdon)* ja n u r m i k u u k u n e n *(B. nigrescens)*.

Bowley *[bouli]*, A r t h u r L y o n (s. 1869), engl. tilastotieteilijä, tuli Lontoon yliopiston professoriksi 1895; on tehnyt ansiokkaita, työpalkan vaihteluja koskevia tutkimuksia („Changes in average wages between 1860 and 1891", „Royal statistical societyn" palkitsema). Julkaisi 1901 teoksen „Elements of statistics", jossa etenkin käsitellään tilastotieteen metodia.

Bowling (engl. *bouliŋ*), pallopeli. — B o w l i n g-g r e e n *[b.-grīn]*, kisakenttä.

Bowling-green *[bouliŋ-grīn]*, kaupunkeja Pohj.-Ameriikassa. 1. Kentuckyn valtion kaupunki Big Barren-joen varrella, siinä mistä alkaen tämä joki tulee purjehduskelpoiseksi. Kauppakaupunki; korkeampia oppilaitoksia, 8,226 as. (1900). Läheisyydessä on kuuluisa mammut-luola. — 2. Ohion valtion kaupunki; 5,067 as. (1900). Luonnollisia kaasulähteitä, lasitehtaita. *W. S-m.*

Bowls (engl. *boulz* = pallot), vanha engl. pallopeli, joka vastaa it. Boccia-peliä. ks. B o c c i a.

Bowman *[boumən]*, S i r W i l l i a m (1816-92), engl. lääkäri, tunnettu erinäisten kudosten histologisista tutkimuksista. — B:n l e v y t, poikkijuovaisen lihaskudoksen syissä tavattavat pienet, poikittain asettuneet levyntapaiset muodostumat, mitkä mietojen happojen vaikutuksesta erkanevat toisistaan. — B:n r a u h a s e t, nenän hajun-aistimista välittävän osan (regio olfactoria) limakalvossa piilevät pienet rauhaset. — B:n k a p s e l i t, munuaisen n. s. Malpighin suonikeriä *(glomerulus Malpighii)* ympäröivät ja verhovat pienet rakontapaiset peitteet, mitkä samalla ovat virtsatiehyeitten alkuna. *M. O-B.*

Bowring *[bauriŋ]*, S i r J o h n (1792-1872), engl. politikko ja kirjailija. Laajoilla matkoillaan hän tutustui eri maiden runouteen, josta hän julkaisi käännöksiä äidinkielellään. Englannin hallitus lähetti hänet Euroopan mannermaalle ja itämaihin tutkimaan eri maiden taloudellisia oloja. Kotiin palattuaan hän esitti niistä hallitukselle oivallisia selostuksia, jotka olivat ensimäiset niitä virallisia selontekoja, joita Englannin hallitus julkaisee vieraiden maiden oloista. Ne aiheuttivat, että Englannin finanssihallinto uudistettiin 1834. Ne antoivat myöskin pontta ja vauhtia Englannin vapaakauppaliikkeelle, jonka innokas kannattaja B. oli. Myöhemmin hän sai tehtäväkseen tutkia Euroopan maiden kauppasuhteita. Hänen sisällysrikkaat selontekonsa jouduttivat sittemmin huomattavasti tullilaitoksen uudistamista. V. 1849 hänet nimitettiin konsuliksi Kantoniin ja 1854 kuvernööriksi Hongkongiin ja Englannin minis-

teriksi Kiinaan; 1856 hän antoi omin päinsä pommittaa Kantonia, jouduttuaan riitaan kiinalaisten viranomaisten kanssa. Tämä teko sai kotimaassa osakseen ankaraa arvostelua; mutta pääministeri, lordi Palmerston hyväksyi hänen tekonsa; 1859 B. palasi Englantiin. *E. M-a.*

Boxcalf *[bokskäf]* (engl.), erikoisella tavalla valmistettu vasikannahka, jota käytetään kenkien päälliseksi. Nimensä se on saanut tavaraleimasta, jona on laatikon (engl. *box*) kuva. *J. C-én.*

Boxström, Anders Johan Adolf (1846-1906), eversti, tilastollisen toimiston päällikkö, valtioneuvos. Käytyään Haminan kadettikoulun B. antautui sotilasuralle; palveli ensin Venäjällä ja sitten kotimaassaan kadettikoulun opettajana 1872-80. V. 1880 B. nimitettiin Suomen sotajoukkojen esikuntapäälliköksi ja 1886 tilastollisen toimiston tirehtööriksi (1886-1902). B. julkaisi kadetteja varten topografian sekä karttauksen oppikirjan sekä sotapalveluksen alkeista „Käsikirjan Suomen reservimiehille” (myös ruotsiksi). Hän on myös laajasti käsitellyt asutustilastoamme teoksessa „Jemförande befolkningsstatistik. Med särskildt afseende å förhållandena i Finland” (1891). *K. S.*

Boycott *[boikot]*, ks. Boikotteeraus.

Boyesen, Hjalmar Hjorth (1848-95), pohjois-amer. kirjailija, syntyään norjalainen, professori ja kirjallisuuden tutkija. Opiskeltuaan Kristiaanian yliopistossa B. siirtyi Ameriikkaan 1869, tullen 1874 saksan kielen ja myöhemmin germaanisen kielitieteen ja kirjallisuuden professoriksi New Yorkiin. Kirjailijana B. osoittaa ameriikkalaisen kansanelämän kuvauksissaan Bjørnsonin talonpoikaiskuvausten vaikutusta. Niistä mainittakoon „Falconberg”, „Social struggles”, „Norseland tales”. Hänen kirjallishistoriallisista teoksistaan mainittakoon „Goethe and Schiller”; „The history of Norway”; „Essays on German literature”; „A commentary on the writings of Henrik Ibsen”; „Essays on Scandinavian literature”. *V. K-i.*

Boyle *[boil]*, Robert (1627-91), engl. luonnontutkija; „Royal society”n ensimäisiä jäseniä. Julkaisi 1662 kirjan nimeltä „Epäilevä kemisti”, jossa hän vastusti alkemistien teorioja ja lausui sen mielipiteen, että kemia on kokonaan kokemukselle perustuva tiede. B. määritteli alkuaineen nykyisen käsityskannan mukaisesti ja teki tarkan eron mekaanisen seoksen ja kemiallisen yhdistyksen välillä. Hän koetti myös selittää palamisilmiötä, mutta teki väärät johtopäätökset sangen taitavasti suunnittelemistaan kokeista. V. 1660 B. keksi lain, jonka mukaan kaasun paine on kääntäen verrannollinen sen tilavuuteen. Koska saman lain 16 vuotta myöhemmin itsenäisesti keksi myös Mariotte, nimitetään sitä tavallisesti Boyle-Mariotten laiksi. — B. harjoitti myös historiallisia, teologisia ja kielitutkimuksia. *(W. B.)*

Boyle-Mariotten laki ks. Boyle.

Boz, Charles Dickensin salanimi. ks. Dickens.

Bozdech *[bosdjeh]*, Emanuel (1841-89), tšekkiläinen näytelmäkirjailija, huvinäytelmäinkirjoittajana aikalaistensa joukossa etevimpiä. Hän on kirjoittanut m. m. näytelmät „Paroni Görtz” (1871). „Maailmanhallitsija yötakissa” (Napoleon I), „Valtiomieskoe”, „Kenraali ilman armeiaa”.

Bozen (ital. Bolzano), Etelä-Tyrolin kaupunki Eisack- ja Talfer-jokien yhtymäkohdassa, 265 m yl. merenp., 13,904 as. (1900). B. on Brenner- ja Adige-laakson radan varrella; se on vanhanaikainen ja muistuttaa paljon italialaisia kaupunkeja. Täällä on kirkkoja, luostareita, arkkiherttuan palatsi, kouluja, teatteri ja Walter von der Vogelweiden muistopatsas. Viinin ja erinomaisten hedelmäin kauppaa. Talfer-joen toisella rannalla on talviparantolana suosittu Griesin kaupunki. Suuri matkailijaliikenne, sieltä kun haaraantuu monta tietä. Roomalaisajalla B:n nimi oli Pons Drusi, keskiajalla Bauzanum. B. oli kauan riidanaiheena Trientin ja Tyrolin välillä. V. 1531 B. joutui Itävallalle, jolle se sen jälkeen on kuulunut, paitsi vv. 1805-14, jolloin se oli ensin Baieriin ja sitten Italiaan liitettynä.

Brabançonne *[-bãso'n]* (ransk.), näyttelijä Déchet'n sepittämä ja Campenhout'n säveltämä Belgian vallankumous- ja vapauslaulu v:lta 1830.

Brabançons *[-bãsõ']*, „brabanttilaiset”, nimi tarkoittaa 12:nnella vuosis. esiintyneitä, oikeast. Brabantista kotoisin olevia palkkasoturijoukkoja, jotka olivat peljätyt vallattomuutensa ja rosvoamistensa tähden; myöhemmin yleensä kuljeksivia sotureita. *G. R.*

Brabant *[-ba'-]*, maakunta alankomaalaisbelgialaisella alangolla, nykyään jaettu Alankomaiden ja Belgian kuningaskuntien välille. — Alankomaiden maakunta Pohjois-Brabant on pinta-alaltaan 5,128 km² ja asukasluku on 581,713 (1907), enimmäkseen katolilaisia. Maa on enimmäkseen hedelmällistä, siellä täällä kuitenkin nummia ja rämeitä. Tärkeimmät joet ovat Maas ja Dommel. Kanavia on runsaasti. Maanviljelys ja karjanhoito ovat korkealle kehittyneet. Teollisuus on huomattava: puuvilla- ja nahkatavaroita, saviastioita y. m. valmistetaan. Pääpaikka on 's Hertogenbosch. — Muinaisen Brabantin belgialainen osa on jaettu kahteen maakuntaan: Antverpenin (ks. t.) ja Etelä-Brabantin maakuntiin; tämän pinta-ala on 3,283 km²; 1,434,360 as. (1907). Se on Belgian tiheimmin asuttu maakunta (432 as. km²:llä). Asukkaat ovat katolilaisia, pohjoisosassa flaamilaisia, etelässä valloneja. Tärkeimmät vesistöt ovat Dylen ja Sennen, joihin liittyy laaja kanavaverkko. Maakunta on erittäin viljavaa, hyvin viljeltyä tasankoa. Teollisuus kehittynyt (puuvilla-, pellava-, paperi-, nahkatavara- y. m. tehtaita). Rautatieverkko hyvin tiheä.

B., joka roomalaisajalla oli germaanilais-kelttiläisen sekarodun asuma ja kuului Gallia belgicaan, joutui 5:nnellä vuosis. frankkien vallan alle, merovingien valtakunnan jaossa Austrasialle ja karolingien valtakunnan jaossa Lotharingiaan. Tämän mennessä hajalle B. kuului Ala-Lothringin herttuakuntaan ja joutui tämän mukana Saksalle. Henrik I:n aikana B:sta tuli herttuakunta. V. 1403 B. joutui Burgundin herttualle Antonille ja 1477 Itävallan Maksimilianin avioliiton kautta Burgundin Marian mukana Habsburgin suvulle. Alankomaiden vapaussodan aikana alankomaalaiset valloittivat sen ja saivat rauhassa 1648 sen pohjoisen osan (Generalitetslanden); eteläinen osa kuului Espan-

jalle v:een 1714, jolloin se muun Belgian mukana joutui Itävallalle. V. 1794 B:n valloitti Ranska ja sai sen Campo-Formion rauhassa 1797. V. 1815 B. liitettiin Alankomaiden kuningaskuntaan, mutta v:n 1830 vallankumous jakoi sen jälleen, niin että pohjoinen osa joutui Alankomaille, eteläinen Belgialle. B:lla oli oma perustuslaki „Joyeuse entrée" l. „Blijde inkomst", joka takasi sen asukkaille sekä oikeudenturvan että eräitä valtiollisia oikeuksia: ei saanut ketään kansalaista syyttää muualla kuin maan tavallisen tuomioistuimen edessä, ei uusia lakeja säätää ilman maan kolmen säädyn suostumusta eikä muukalaisia määrätä maan virkoihin. Näiden säädösten loukkaus sai B:n ryhtymään kapinaan Filip II:ta vastaan. Myöhemmin samojen oikeuksien loukkaus aiheutti kapinan Josef II:ta vastaan.

Brabantin taaleri = Albertustaaleri (ks. t.).

Brace *[brei's]*, Charles Loring (1826-90), amer. ihmisystävä, toimi ensin saarnaajana; matkusteli 1850-52 Euroopan maissa tutkien erittäin vankeinhoitoa, parannuslaitoksia y. m. s. B. tuli pian tällä alalla toimiessaan siihen vakaumukseen, että yhteiskunnallinen pelastus- ja parannustyö oli aloitettava lapsista; sai 1853 aikaan „Children's aid society" nimisen yhdistyksen, joka perusti suojakoteja, lukutupia, sunnuntaikouluja, säästökassoja j. n. e. ja toimitti orvoiksi ja turvattomiksi joutuneita katupoikia maalaiskoteihin kasvatettaviksi. B:n johdolla yhdistyksen toiminta laajeni suurenmoiseksi. V. 1856 Ruotsissa ja Norjassa tekemiään huomioita hän on esittänyt kirjassaan: „The norsefolk, or a visit to the homes of Norway and Sweden" (1857); hänen muista kirjoituksistaan mainittakoon: „The best method of disposing of our pauper and vagrant children" (1859).

Brachelytra ks. Staphylinidæ.

Brachinus crepitans, maakiitäjiin kuuluva petokuoriainen, jolla on se omituisuus, että se vaaran tullessa laskee peräaukostaan kuuluvilla paukahduksilla haihtuvaa nestettä. *K. M. L.*

Brachiopoda ks. Lonkerojalkaiset.

Brachycera, lyhytsarviset, ryhmä hyönteislahkossa *Diptera*, kaksisiipiset. Tuntosarvet päätä lyhyemmät, 3-, harvoin 2-niveliset. Alaleuka ylähuulen peittämä. Tähän ryhmään kuuluvat m. m. saivartajat *(Oestridæ)*, paarmat *(Tabanidæ)*, petokärpäset *(Asilidæ)*, varsin. kärpäset *(Muscidæ)* ja kukkaiskärpäset *(Syrphidæ)*.

Brachypodium, aroluste, suku heinäkasvien heimossa. Etelä-Suomessa kaksi lajia, molemmat harvinaisia.

Brachyura ks. Lyhytpyrstöiset äyriäiset.

Braconidæ, eräs loisampiaisheimo, johon kuuluvien lajien toukat elävät toisten hyönteisten, varsinkin vahinkohyönteisten toukissa, aiheuttaen näiden kuoleman ja niinmuodoin asettaen rajoja tuhoille. *K. M. L.*

Braddon *[brädn]*, Mary Elizabeth (s. 1837), engl. naiskirjailija. Kirjoittanut suuren määrän kevyesti kyhättyjä jännitysromaaneja, joiden mielenkiinto on Englannin yhteiskunnallisten olojen realistisessa kuvauksessa. Kirjalliselta kannalta ne ovat heikkoja ajanvieteromaaneja. Mainittakoon esim. „Lady Audley's secret", „Asphodel", „The Venetians", „Ishmael", „Aurora Floyd". *V. K-i.*

Bradford *[brädfəd]*. 1. Tehdaskaupunki ja v:sta 1888 kreivikunta pohjoisessa Englannissa, 279,767 as. (1901); v. 1801 vain 13,000 as. B. on Englannin villa-, puuvilla- ja silkkitavarateollisuuden pääpaikkoja. Varsinkin on mainittava kampalangan kehruu ja kudonta. Siellä on sen lisäksi valkaisu-, värjäys-, kone- sekä valssirauta- ja valinrautatehtaita (Lowmoor- ja Bowling-Works). Läheisyydessä kivihiili- ja rautakaivoksia. B. sijaitsee korkealla Penniinien laaksossa; siinä on monta kaunista rakennusta. — 2. B. on Avon *[B. on eivn]*, kaupunki Etelä-Englannissa, Wiltshiressa, 4,514 as. (1901); vanha kirkko muinaissaksalaista tyyliä. — 3. Kaupunki Yhdysvaltojen Pennsylvanian valtiossa, vuoriöljyalueella, 15,029 as. (1901); paloöljyntislaus- ja -puhdistuslaitoksia. *W. S-m.*

Bradford *[brädfəd]*, William (k. 1657), „toivioretkien" siirtolan kuvernööri Plymouthissa Uudessa-Englannissa, kotoisin Yorkshiresta, liittyi aikaiseen brownilaiseen lahkoon ja otti 1607 osaa näiden puritaanien Alankomaihin yrittämään pakoretkeen; muutettuaan 1609 Leideniin ja siirryttyään 1620 uskonveljiensä kanssa Pohj.-Ameriikkaan hän valittiin siirtolan toiseksi kuvernööriksi. B:n onnistui saada aikaan hyvät välit ympärilläasuvien intiaanien kanssa ja siirtolaa hän johti erinomaisella taidolla. B:n huomattavin teos on „History of the Plymouth plantation", joka esittää siirtolan vaiheita v:een 1647. *(L. H.)*

Bradke, Jegor Fedorovitš von (1796-1861), ven. kansanvalistusvirkamies, oli ruots. sukuperää ja kotoisin Saarenmaalta Virosta. Jätettyään sotapalveluksen nimitettiin B., joka oli hienosti sivistynyt mies, 1834 vast'ikään perustetun Kiovan yliopiston kuraattoriksi. Siinä toimessa B. sai valita uudet professorit ja järjestää yliopiston opetuksen ja hallinnon. Sitäpaitsi oli hänellä valtiollisena tehtävänä lähentää uuden yliopiston kautta Lounais-Venäjää valtakunnan keskukseen. Tämä ei kuitenkaan B:ltä onnistunut. Kun puolalainen liike tunkeutui jossakin määrin yliopistoonkin, suljettiin se 1839 ja B:lle annettiin ero virasta. V. 1854 hänet taas nimitettiin Tarton yliopiston ja opetuspiirin kuraattoriksi. *J. J. M.*

Bradlaugh *[brädlō]*, Charles (1833-91), engl. vapaa-ajattelija; aloitti jo nuorena kiivaan agitatsionin kristinuskoa vastaan esiintyen puhujana kokouksissa ja julkaisten kirjoituksia nimimerkillä „Iconoclast" (kuvainraastaja); toimitti ateistista ja tasavaltalaista viikkolehteä „The national reformer". B. joutui kirjoitustensa johdosta lukuisiin rettelöihin ja oikeudenkäynteihin. Hän esiintyi myöskin radikaalisena politikkona ja valittiin 1880 parlamenttiin. Mutta kun hän ei suostunut vannomaan vaadittua valaa, häntä ei hyväksytty alihuoneen jäseneksi, vaikka hän sittemmin tarjoutui vannomaan valan. Neljä kertaa hän karkoitettiin parlamentista, mutta valittiin joka kerta uudelleen, kunnes hän vihdoin 1886 sai luvan vannoa valansa ja ottaa osaa alihuoneen istuntoihin. 1888 parlamentti B:n ehdotuksesta hyväksyi lain, jonka mukaan ne parlamentin jäsenet, jotka jos-

takin syystä eivät halunneet vannoa valaa, saivat sen sijaan antaa vakuutuksen.

Bradley *[brädli]*, James (1692-1762), aikansa suurin tähtitieteellinen havainnontekijä, oli ensin pappi, tutki sittemmin tähtitiedettä, tuli 1721 Oxfordin yliopiston professoriksi ja 1742 kuninkaalliseksi astronomiksi Greenwichiin. B. keksi aberratsionin ja nutatsionin, mutta on saavuttanut kuitenkin suurimman maineensa kiintotähtihavainnoillaan. *(V. V. K.)*

Bradshaw *[brädšō]*, George (1801-53), Englannin ensimäisten rautatieaikataulujen julkaisija; ne ilmestyivät v. 1839 nimellä „Bradshaw's railway time tables", v:sta 1841 nimellä „Bradshaw's monthly railway guide"; tämä käsikirja on vähitellen saavuttanut maailmanmaineen. Myöhemmin hän julkaisi samanlaisia käsikirjoja useista muistakin Euroopan maista ja Intiasta.

Bradykardia (kreik. *brady's* = hidas, ja *kardi'ā* = sydän), hidas sydämentoiminta.

Bradylalia (kreik. *brady's* = hidas, ja *lale'in* = jutella), sellainen puheen kankeus, joka riippuu hidastuneesta artikulatsionista, erotukseksi bradyfrasiasta, joka riippuu ajatusjuoksun hitaudesta.

Bradypoda ks. Laiskiaiset.

Bradypus ks. Laiskiaiset.

Braga, Theophilo (s. 1843), portug. tiedemies, runoilija ja kirjailija, jonka tuotanto on hämmästyttävän runsas ja monipuolinen, synt. Azoreilla, alkoi kirjallisen uransa jo 1859, siis poikaiässä, julkaisemalla nidoksen lyyrillisiä runoja „Folhas verdes". B:n myöhäisempiä runoteoksia ovat „Stella matutina" (1863); „Visão dos tempos" (1864); „Tempestades sonoras" (1864); „Ondina do Lago" (1865) ja „Torrentes" (1868). Hänen huomattavimmat teoksensa ovat kuitenkin hänen kirjallisuushistorialliset tutkimuksensa. „Historia da litteratura portugueza" (1870-81) on ensimäinen uusille periaatteille rakennettu portugal. kirjallisuushistoria. Nykyaikaisia portugal. kirjailijoita hän käsittelee teoksessa „Modernas ideias na litteratura portugueza" (1892, 2 nid.). B. on etevä folkloristi. Hänen tärkeimmät teoksensa tällä alalla ovat: „Historia da poesia popular portugueza", „Cancioneiro popular", „Romanceiro geral", „Cantos populares do Archipelago açoriano", „Contos tradicionaes do povo portuguez" (1883, 2 nid.); „O povo portuguez nos seus costumes, crenças e tradições" (1886, 2 nid.). Filosofisella alalla B., joka politiikassa on radikaalinen, on positivisti. Hän on tuonut Portugaliin Comten järjestelmän ja on julkaissut useita positivistiseen henkeen kirjoitettuja teoksia. Hyvä valikoima hänen lyriikkaansa ilmestyi nimellä „Alma Portugueza" (1893). [Teixeira Bastos, „Theophilo Braga e a sua obra" (Porto, 1893).] *J. H-l.*

Bragança *[-a'nsa]* (Braganza), Portugalin vanhan Traz os Montes provinssin aluekaupunki, n. 5,800 as. B.-suvun linna, piispanistuin. Oli ennen silkinviljelyksen keskuspaikkoja; nyk. siellä harjoitetaan maanviljelystä ja karjanhoitoa.

Bragança *[-a'nsa]* (Braganza), Portugalin ja Brasilian ent. hallitsijasuvun nimi. Kantaisä oli Portugalin kuninkaan Juhana (João) I:n äpäräpoika Alfonso, joka 1442 korotettiin Bragançan herttuaksi. Portugalin burgundilaisen hallitsijasuvun 1580 sukupuuttoon kuoltua ja maan 1640 vapauduttua Espanjan yhteydestä Juhana IV B. tuli Portugalin kuninkaaksi. Brasilian sijaishallitsijaksi asetettu Portugalin kruununperillinen Dom Pedro pakoitettiin 1822 julistautumaan itsenäisen Brasilian keisarikunnan hallitsijaksi Pedro I:n nimellä. Isänsä kuollessa 1826 hän luopui oikeuksistaan Portugalin kuningaskruunuun tyttärensä Maria II da Glorian hyväksi. Suku siten jakautui kahteen haaraan. Maria da Glorian kuollessa 1853 nousi hänen ja hänen toisen puolisonsa Saksi-Koburg-Gothan herttuan Ferdinandin poika ja siis Koburgin suku Portugalin valtaistuimelle. Brasiliassa lakkasi B:n suku hallitsemasta 1889, jolloin keisari Pedro II syöstiin valtaistuimelta ja maa julistettiin tasavallaksi; Pedro II, joka kuoli 1891, oli B:n suvun brasilialaisen haaran viimeinen miespuolinen jäsen. Portugalista 1834 karkoitetun Dom Miguelin poika, B:n herttua Miguel, on nykyään (1909) vanhin miespuolinen jäsen B:n sukua. *K. B:dt.*

Brage ks. Bragi.

Bragi *[-ā-]*, runouden jumala muinaisskand. tarunomaisessa runoudessa, viisas, laulullaan iloa tuottava aasain joukossa, pitkäpartaiseksi ajateltu, Odinin poika, Idunin puoliso. Pidoissa oli tapa juoda „Bragin pikari" ja tehdä lupaus jonkun runoniekkain lauluissa ylisteltävän suurtyön tekemisestä. B. ei ole mikään vanha eikä myöskään kansanomainen jumalolento (vrt. isl. *bragr* = runous).

Brahe, kahden toisensa kanssa heimolaisuudessa olevan aatelissuvun nimi, joista toinen tanskalainen, toinen ruotsalainen.

A. Tanskalainen suku. Tyko (Tyge) B. (1546-1601), tähtitieteilijä. B. antautui suurella innolla harjoittamaan tähtitiedettä. Kuningas Fredrik II antoi hänelle Hvenin saaren läänitykseksi ynnä runsaan eläkkeen. V. 1572 hän keksi uuden tähden Kassiopeian tähtiryhmässä, josta hän puhuu teoksessaan „De nova stella" (1573). Hveniin B. perusti Uranienborgin ja Stjerneborgin tähtitornit, jotka hän varusti runsaalla koneistolla. Fredrik II:n kuoleman jälkeen B. joutui vainon alaiseksi ja pakeni maasta, mutta kutsuttiin 1597 keisarilliseksi tähtitieteilijäksi Praagiin, missä hän eli suuressa arvossa kuolemaansa saakka. B:n, joka myös suuresti taipui aikakautensa astrologisiin mietiskelyihin, päämerkitys on siinä, että hän saattoi havaintojen tekemistaidon ennen tuntemattomaan täydellisyyteen parantamalla koneita sekä paremmin hyväkseen käyttämällä havaintoaineistoa. Kopernikuksen (ks. t.) oppia B. vastusti sekä lausui mielipiteenään, että maa on maailmankaikkisuuden keskus, jonka ympärillä

Tyko Brahe.

aurinko ja kuu liikkuvat; kiertotähdet sitä vastoin liikkuvat auringon ympärillä. B:n teoksista mainittakoon vielä: „Astronomiæ instauratæ mechanica" (1598)· sekä „Astronomiæ instauratæ progymnasmata" (II, 1588, I, 1602, molemmat 1648). Itse julkaisi B. osan kirjevaihtoaan, „Epistolæ astronomicæ" (1596). Koottuina ilmestyivät B:n omat sekä hänelle lähetetyt kirjeet F. R. Friisin teoksessa „Tychonis Brahei et ad eum doctorum virorum epistolæ" (1876-86, 1902-03 seur.). Friis julkaisi myös 1867 B:n pyrstötähti-havainnot ja Kööpenhaminan tiedeseura 1876 hänen ilmatieteellisen päiväkirjansa, „Meteorologiske dagbok, holdt paa Uranienborg for aarene 1582-97". [Friis, „Tyge Brahe" (1871), Dreyer, „Tycho Brahe" (1890).]

B. Ruotsalainen suku, Ruotsin ensimäinen kreivillinen suku; sen alkuperä voidaan varmuudella johtaa vasta 15:nneltä vuosisadalta. Vaakunamerkkinä on kaksi siipeä.

1. Per Joakiminp. B. (1520-90), n. s. Pietari B. vanhempi, valtiondrotsi, Joakim B:n ja Margareta Eerikintyttären (Kustaa Vaasan sisaren) poika. B. oli neuvoskunnan jäsenenä ja häntä käytettiin paljon julkisissa toimissa. Korotettiin 1561 kreiviksi Eerik XIV:n kruunajaisissa (kreivikunnakseen hän sai 1562 Visingsborgin) sekä 1569 valtakunnan drotsiksi. Myöhemmin B. joutui, kuten muutkin neuvosherrat, Juhana III:n epäsuosioon. V. 1677 ilmestyi hänen mieltäkiinnittävä teoksensa: „Oeconomia eller hussholdz-book för ungt adelsfolk".

2. Erik B. (1552-1614), edellisen poika, valtaneuvos, tuli 1587 kuningas Sigismundin hovimestariksi. B. kääntyi katoliseen uskoon ja seurasi Sigismundia tämän retkellä Ruotsiin 1598; sopi tosin senjälkeen Kaarle herttuan kanssa, mutta lähti kuitenkin pian takaisin Puolaan, mistä hän ei enää palannut. Luonteeltaan B. oli heikko. Linköpingin valtiopäivillä 1600 hän istui tuomitsemassa ystäviänsä, syytettyjä neuvosherroja.

3. Pietari Abrahaminp. B. (1602-80), n. s. Pietari B. nuorempi, edellisen veljenpoika, valtiomies, Suomen kenraalikuvernööri. B. syntyi 18 p. helmik. 1602 Rydboholman kartanossa Itä-Rydin pitäjässä Tukholman lääniä. Hän sai huolellisen kasvatuksen ja vietti monta vuotta ulkomaan matkoilla kartuttaakseen tietojansa. Palattuaan kotimaahan 1626 B. meni Kustaa Aadolfin palvelukseen, kuului sittemmin kuninkaan lähimpään seurueeseen Puolan sekä osaksi Saksan sodassa, nimitettiin 1626 kamariherraksi ja 1628 Smålandin ratsuväen everstiksi ja osoitti monessa tilaisuudessa sotaista kuntoa. V. 1631 B. kuitenkin erosi sotapalveluksesta ja palasi Ruotsiin, osaksi horjuvan terveytensä tähden.

Pietari Brahe.
Turun historiallisessa museossa olevan muotokuvan mukaan.

Varsinaisen työnsä B. suoritti rauhantoimissa ja niissä hän saavutti suurimman maineensa. Sekä etevyytensä että ylhäisen syntyperänsä tähden B. nopeasti yleni virka-uralla. Jo 1628 hän oli tullut Värmlannin y. m. maakuntien laamanniksi, toimi maamarsalkkana 1629 ja 1630 vuosien valtiopäivillä sekä pääsi neuvoskunnan jäseneksi viimemainittuna vuonna ja 1631 Svean hovioikeuden asessoriksi. — Kuninkaan kuoltua B:n vaikutus yhä kasvoi ja 1635 hän oli Ruotsin pääedustajana rauhanneuvotteluissa Puolan kanssa. Osaksi juuri tämän sopimuksen johdosta, joka oli Ruotsille vähemmän edullinen, tulivat B:n ja valtiokansleri Aksel Oxenstjernan välit joksikin aikaa kireiksi. Pian B. kuitenkin sai itsenäisen vaikutusalan, jolle hän voi kokonaan antautua ja missä hän kenenkään häiritsemättä sai osoittaa suurta kykyänsä. Kenties osaksi syystä, että hänet tahdottiin poistaa hallinnon keskustasta, uudistettiin näet erityisesti B:a varten jälleen Suomen kenraalikuvernöörin virka. Joka tapauksessa tämä kuitenkin myös todistaa luottamusta hänen kykyynsä ja sopivaisuuteensa johtaa hallintoa maassa, missä suuria epäkohtia oli olemassa. Varsinkin olivat Suomen virkamiehet huonossa maineessa kiskomisistaan, niitä kun kaukainen hallitus ei kyennyt tarpeeksi valvomaan.

Tässä virassa B. oli vv. 1637-40 sekä 1648-54, viettäen jälkimäisestä hallituskaudesta kuitenkin vain osan Suomessa. Hänen kenraalikuvernöörikuntansa käsitti aluksi Suomen ja Ahvenanmaan sekä Pohjois- ja Etelä-Karjalan, mutta ei Pohjanmaata. B:n hallitusaika, „kreivin aika", on ainaiseksi jäänyt kansamme kiitolliseen muistoon. Jo ensi saapumisestaan saakka Suomeen, jonka pääkaupunkiin Turkuun hän tuli 21 p. marrask. 1637 puolisonsa Kristiina Stenbockin ja suuren seurueen saattamana, B. ryhtyi mitä innokkaimmin virkaansa, ensin järjestämällä keskushallituksen Turkuun. Senjälkeen hän ottaakseen selkoa maan tilasta lähti pitkille tarkastusmatkoille. Jo tammik. 1638 B. lähti matkustamaan aina Käkisalmeen saakka idässä. Havainnoistaan hän antoi tarkan selonteon Ruotsin hallitukselle. Maa oli muka avara ja rikas luonnon antimista, mutta kansalta puuttui sivistystä ja monesti myös intoa ja ahkeruutta. Monta ehdotusta B. teki silloin sekä myöhemmin maan hyväksi ja ryhtyi pian itse useihin ja tärkeihin parannuksiin. — Hänen myöhemmistä matkoistaan on huomattava varsinkin vaivaloinen kesämatka 1639, joka kulki Liperin ja Pielisen kautta Venäjän puolelle ja sieltä Kajaanin kautta Ouluun ynnä edemmäs etelää kohti. Näin B. oppi paremmin kuin mikään hallitusmies ennen häntä tuntemaan maatamme.

B:n myöhemmällä hallituskaudella kuului Pohjanmaakin hänen piiriinsä, mutta Käkisalmen lääni oli siitä erotettu. Talvella 1649 hän teki jälleen pitkän matkan, käyden useimmissa maan kaupungeissa. Käytyään sitten Ruotsissa hän oleskeli tämän jälkeen vielä suuren osan vuotta 1651 maassamme. Virkansa hän piti aina vuoteen 1654.

Lukuisat ja tärkeät ovat tulokset B:n hallituskaudesta Suomessa. Sotaväenoton rasitusta huojennettiin Viipurin ja Savonlinnan lääneissä, maantieverkkoa laajennettiin, postilaitos perus-

tettiin (1638), maanmittareita asetettiin, kruununmetsiä aljettiin huolellisemmin hoitaa ja koskenperkauksiin ryhdyttiin. Elinkeinoja B. koetti kaikin tavoin auttaa ja kaupan edistämiseksi perustettiin varsinkin sisämaahan suuri joukko uusia kaupunkeja, tuloksena etenkin jälkimäisen hallituskauden toiminnasta. Raahe säilyttää perustajansa nimen, ja hänestä sai nimensä myös sittemmin hävinnyt Brahea, joka sijaitsi nykyisen Lieksan kylän paikkeilla. Helsinki muutettiin 1640 Vantaanjoen suusta nykyiseen edullisempaan paikkaansa, joten sen vastainen kehitys tuli mahdolliseksi.

Kertomuksessaan maamme tilasta mainitsee B. yhtenä syynä Suomen takapajulle jäämiseen kelvollisten virkamiesten puutteen ja ehdottaa sen poistamiseksi sekä yleensä sivistyksen kohottamiseksi akatemian perustamista Turkuun ynnä koululaitoksen kehittämistä. B:llä oli ylevä käsitys sivistyksen merkityksestä ja tehtävästä, ja hänen tärkein työnsä oli mainitun opinahjon aikaansaaminen. Maalisk. 26 p:nä 1640 allekirjoitti Kristiina Turun akatemian perustamiskirjeen ja heinäk. 15 p:nä s. v. vihittiin laitos tarkoitukseensa suurilla juhlallisuuksilla. B:stä tuli sen ensimäinen kansleri (v:sta 1646 aina hänen kuolemaansa saakka); hän osoitti tässä virassaan suurta puolueettomuutta ja ennakkoluulottomuutta. — Muutenkin hän toimi innokkaasti sivistyksen edistämiseksi: kansan lukutaitoa parannettiin, pappissivistystä kohotettiin, ja useita sekä triviaali-kouluja että myös n. s. pedagogioita (alkeisopetusta varten) perustettiin. Mainittavaa on myös, että B. edisti 1642 vuoden suomalaisen raamatunkäännöksen aikaansaamista. — Vielä myöhemminkin, virastaan luovuttuaan, B. seurasi Suomen oloja myötätuntoisuudella ja lausui 1669 suotavaksi, että nuori kuningas, Kaarle XI, hankkisi itselleen jonkunverran taitoa suomen kielessä. — „Minä olin maahan ja maa minuun hyvin tyytyväinen" — nämät B:n päiväkirjaansa piirtämät sanat jäävät loppuarvosteluksi hänen vaikutuksestaan Suomessa.

V. 1641 B. valittiin (arvalla) valtiondrotsiksi ja tuli siten kuulumaan Kristiinan holhoojahallitukseen. Kaarle X:n kuoleman jälkeen B. kuului jälleen hallitukseen sen etevimpänä jäsenenä sekä virkansa että kokemuksensa puolesta, mutta ei kuitenkaan voinut estää kasvavaa sisällistä eripuraisuutta holhoojain kesken. Kaarle XI:n hallituksen vaarallisina alku-aikoina B. osoitti vielä suurta tarmoa puolustustointen järjestämisessä. Pian tämän jälkeen hän kuitenkin korkean ikänsä tähden vetäytyi syrjemmälle julkisesta elämästä. B. kuoli 12 p. syyskuuta 1680 omistamassaan Bogesundin kartanossa, juuri ennenkuin reduktsioni päätettiin saman vuoden valtiopäivillä, jonka johdosta hänenkin suuret tiluksensa peruutettiin kruunulle.

B. oli sangen ylimysmielinen eikä suinkaan vapaa aatelisesta sääty-ylpeydestä. Hän oli sitä mieltä, sekä lausuikin julkisesti, ettei aatelistoa sopisi sanoa alamaisiksi, koska se olisi liian orjamaista, eli myös, kuten sanansa toisin kuuluivat, että aateli muodosti valtion varsinaiset alamaiset, muut säädyt taas olivat aatelin alamaiset. Muutenhan nuo neljä säätyä tulisivat kaikki toistensa vertaisiksi „niinkuin siansorkat". Mutta joskin B. tahtoi säilyttää aateliston etuoikeudet, oli hän kuitenkin valmis sekä itse uhrautumaan yhteishyväksi, jos niin vaadittiin, että myös kehottamaan säätyveljiänsäkin siihen.

Paitsi Visingsborgin kreivikuntaansa oli B:llä (v:sta 1650) läänityksenään Kajaanin vapaaherrakunta Suomessa, joka oli laajin koko valtakunnassa. Siihen kuuluivat Kajaanin seudut, Pohjois-Savo, Pohjois-Karjala ja Saloisten pitäjä Pohjanmaalla. Sitäpaitsi B:llä oli useampia pienempiä läänityksiä, m. m. Mikkelin ja Ristiinan pitäjät, johon viimemainittuun hän kirkon läheisyyteen rakensi Brahelinnan. Läänityksillään B. pani toimeen virkamiestensä kokouksia ja piti muuten isällistä huolta alustalaistensa tilasta.

Luonteeltaan B. oli tasainen, yksityisessä seurustelussa suopea, ja hän osasi taidolla lausua ajatuksensa sekä suullisesti että kirjallisesti. Vartaloltaan hän oli kookas ja jotenkin lihava; arvokkaista kasvonpiirteistä loisti äly ja hyväntahtoisuus. Hänen tukkansa oli vaalea ja kasvojen väri verevä.

V. 1880 ryhdyttiin Suomessa keräämään varoja B:n muistopatsasta varten ja s. v. ilmestyi kuvallinen muistolehti „Per B:s minne". B:n kuvapatsas, Walter Runebergin tekemä, paljastettiin Turussa toukok. 1888 ja 1905 valmistui Albert Edelfeltin seinämaalaus Helsingin yliopiston juhlasalissa, esittävä Turun akatemian vihkimisjuhlaa. D. Krutmejer julkaisi 1806 B:n päiväkirjan (Per B:s tänkebok), K. K. Tigerstedt otteita hänen kirjeenvaihdostaan (I 1880, II 1888), P. Sondén hänen kirjeensä A. Oxenstjernalle (Vitt. hist. o. antiq. akad. handl. 1890), A. Noreen ja H. Schück 1894 hänen laulukirjansa („Pär B:s visbok"); Tigerstedt on latinankielisissä väitöskirjoissa (1846, 1847) kuvannut hänen hallintoansa ja P. Nordmann on kirjoittanut hänestä laajan monografian Ruots. kirjall. seuran julkaisuihin 1904.

Pietari Brahen patsas Turussa. (W. Runebergin veistos.)

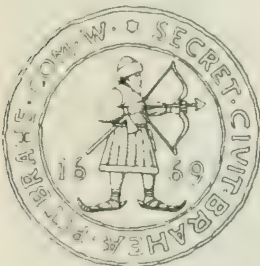
4. Ebba B. (1596-1674), edellisen serkku, valtiondrotsin Maunu B:n tytär, tuli 17:n vuotiaana Kustaa II:n Aadolfin äidin, Kristiina kuningattaren, hovineidiksi ja herätti hovissa huomiota kauneudellaan ja viehättävällä käytöksellään. Kustaa Aadolf, silloin 19:n vuoden iässä, rakastui häneen tulisesti ja saavutti hänen vastarakkautensa, mutta heidän yhdistymistään vastusti pontevasti leskikuningatar, ja vihdoin kuningaskin valtion edun tähden uhrasi tämän mielitekonsa. Ebba B. joutui sittemmin naimisiin sotamarski Jaakko de la Gardien kanssa (ks. t.), josta aviosta syntyi useita lapsia. Miehensä kuoleman jälkeen hän hoiti suurella tarmolla laajoja tiluksiansa.

5. E r i k B. (1722-56), sotilas, hoiti väliaikaisesti 1751-52 vuoden valtiopäivillä maamarsalkan tointa. B. oli kuningas Aadolf Fredrikin suuressa suosiossa ja kuului kuninkaan vallan laajentamista harrastavaan hovipuolueeseen. 1755 vuoden valtiopäivillä hän sekaantui hovin salaisiin, valtiomuodon muutosta tarkoittaviin hankkeisiin. V. 1756 kesäkuussa tehtiin onnistumaton vallankumousyritys, jonka kautta tuuma paljastettiin. B. haastettiin vastaamaan säätyjen valiokunnan eteen, tuomittiin kuolemaan ja mestattiin 23 p. heinäk. s. v. Tukholmassa.

6. M a g n u s F r e d r i k B. (1756-1820), edellisen poika, maamarsalkka, sai isänsä uhrautumisen tähden vastaanottaa Kustaa III:lta monta suosionosoitusta, mutta liittyi kuitenkin vastustuspuolueeseen 1786:n vuoden valtiopäivistä alkaen ja kieltäytyi julkisesti tottelemasta, kun kuningas 1789:n vuoden valtiopäivillä, pidettyään aatelistolle nuhtelevan puheen, käski sen poistumaan omaan huoneeseensa. Ennen kuninkaan kuolemaa tapahtui kuitenkin heidän välillään jonkinlainen sovinto. Norrköpingin valtiopäivillä 1800 B. oli maamarsalkkana. Tällöin hän osoitti niin suurta taipuvaisuutta hallituksen tahtoon (kysymyksessä raha-asiain järjestämisestä), että useat vastustuspuolueen nuoremmista aatelisjäsenistä osaksi luopuivat aatelisarvostaan, osaksi valtiopäivämiestoimestaan niinkauan kuin B. johtaisi säädyn keskusteluja.

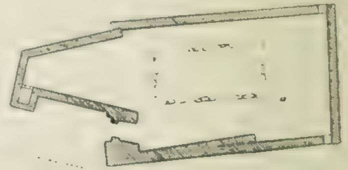
7. M a g n u s B. (1790-1844), edellisen poika, sotilas, hovimies; yleni nopeasti sotilas- ja hoviviroissa, tuli 1828 armeian kenraaliajutantiksi, 1830 kenraaliluutnantiksi, 1834 valtamarsalkaksi; oli Kaarle XIV:n Juhanan suuressa suosiossa ja näyttää erinäisissä asioissa vaikuttaneen paljon kuninkaaseen. *G. R.*

Brahea, kaupunki, jonka Pietari Brahe 1653 rakensi Lieksanjoen suulle Pielisjärven rannalle. Onnettomuudeksi venäläiset hävittivät B:n jo 1656, ja kaupunki kitui sen jälkeen useita vuosia sekä vihollisen tuottaman turmion seurauksista että myös johdon puutteesta. Mutta 1659 helmikuun 21 p:nä nimismies Heikki Aaleholm sai pormestarin toimen ja hänen tehtäväkseen tuli kohottaa B. Tosin seuraavina vuosina porvarien luku nousi jo 20:een, mutta ei kaupunki ottanut milloinkaan oikein kukoistaakseen. Kaupunkilaiset valittivat tukalaa asemaansa. Toiselta puolen oli heidän kaupantekonsa rajoitettu yksistään Ouluun, jossa heidän tavaransa usein tulivat polkuhintoihin myydyiksi, toiselta puolen harjoitti jokainen talonpoika Käkisalmen läänissä maakauppaa, tehden siis B:n porvareille vahinkoa, ja vieläpä sikäläiset virkamiehet brahealaisten siellä liikkuessa ryöstivät heitä. Kaupunki vihdoin kadotti etuoikeutensa reduktsionin kautta ja muuttui tavalliseksi kyläksi. B:ssa oli ainakin 1674 koulu ja Brahen palkkaama koulumestari. *K. S.*

Brahean sinetti.

Brahehus *[-ū-]*, ent. huvilinna, sijaitseva 3 km pohjoispuolella Grennan kaupunkia Vätterin rannalla Ruotsissa. Linna, jonka oli itselleen rakennuttanut kreivi Pietari Brahe, oli upea, arvatenkin renessanssityylinen rakennusryhmä, joka käsitti korkean, äkkijyrkälle kalliolle laitetun päärakennuksen sekä kaksi, muurilla toisiinsa ja siihen yhdistettyä tornia. V. 1685 peruutettiin linna valtiolle ja 1708 tulipalo sen hävitti. *K. S.*

Brahelinna, ent. linna, sijaitseva luonnonihanalla Pellosniemellä Ristiinan pitäjässä n. 2 ½ peninkulmaa eteläpuolella Mikkelin kaupunkia. Sen rakennutti aikanaan vv. 1646-69 kreivi Pietari Brahe sen läänityksensä hallituspaikaksi, joka käsitti nykyisen Ristiinan pitäjän sekä eteläosat Mikkelin ja Hirvensalmen pitäjiä. Linnan raunioista käy selville, että harmaasta kivestä rakennettu ympärysmuuri rajoitti n. 54 × 21 m:n aluetta, jonka keskellä oli n. 20 × 10 m:n kaksikerroksinen luultavasti kivestä tehty päärakennus. 1748 laaditun asemapiirroksen mukaan oli siinä 14-16 huonetta. Linna on ollut asuttavassa kunnossa aina Ison vihan aikoihin, josta ajasta se rappeutui. Vihdoin 1802 siitä vietiin rakennusaineita lähellä Ristiinan kirkkoa olevaan everstin virkataloon. Linnassa kerrotaan 1670 olleen kaksi suurta rautakanuunaa, varushuoneessa 4 hakapyssyä, 22 paria olkahihnoilla varustettua muskettia, lipun ja rummun, mutta ruutikellari oli vielä keskeneräinen ja ilman ovea. [J. R.(inne), „Brahelinna" (S. matkailijayhd. v:kirja 1908).] *K. S.*

Brahelinnan asemapiirros.

Brahestad ks. R a a h e.

Brahm *[-ām]*, O t t o (s. 1856), saks. kirjallisuushistorioitsija, kriitikko ja teatterinjohtaja. Vaikutettuaan teatteriarvostelijana Henrik Ibsenin ja Hauptmannin hyväksi Saksassa, hän oli 1889 osallisena „Freie Bühne"'n perustamisessa, jonka johtajana hän alkoi toteuttaa näyttämöllisiä aatteitaan. V:sta 1892 hän on Deutsches Theaterin johtajana, jonka hän on kohottanut taiteellisesti ensiarvoiseksi näyttämöksi. Lessing-teatterin johtajana B. on vuodesta 1897. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Heinrich v. Kleist", „Schiller", „Henrik Ibsen". *V. K-i.*

Brahma (sanskr. *brahman)* merkitsee intialaisessa uskonnossa alkuperäisesti uhratessa käytettyä r u k o u s k a a v a a. Koska tämä näytti olevan maailman suurin voima, käsitettiin brahma bramanismissa korkeimmaksi jumaluudeksi, persoonattomaksi kaikkeuseloksi. Myöhemmin asetettiin tämän rinnalle persoonallinen Brahma, joka kuvataan nelipäiseksi mie-

Brahma.

heksi. Hänen puolisonsa on Sarasvati. vrt. Brahmalaisuus. *E. K-a.*

Brahmalaisuus l. bramanismi. Intian vanhin uskonnonmuoto, Veda-uskonto, kehittyi vähitellen siihen suuntaan, että uhritoimitukselle ruvettiin antamaan yhä suurempaa arvoa. Koska jumalat tarvitsevat uhria elääkseen, kohosi uhri arvossa itse jumalia korkeammalle. Mutta uhri saa salaperäisen voimansa uhrirukouksesta, brahmasta. Siitä johtuu itse uskonnon nimitys, brahmalaisuus. Pappeja, jotka voimassa ja arvossa voittivat jumalatkin, nimitetään bramiineiksi.

Bramiinien vaikutusvalta johtui siitä, että yksin he osasivat suorittaa uhrit ja tunsivat niihin kuuluvat menot. Intiassa muodostuivat eri kansankerrokset ankarasti toisistaan erotetuiksi kasteiksi. Ylimpänä kastina ovat bramiinit, toisena sotilaat, kšatrijas, kolmantena maanviljelijät ja käsityöläiset, waysias. Näihin kasteihin jakautuvat Intian arjalaiset asukkaat; neljännen kastin muodostavat maan alku-asukkaat, sudras. Sekoituksen kautta on muodostunut lukuisia välikasteja. — Ylempien kastien jäsenet, joita sanotaan kahdesti syntyneiksi, ylenkatsovat suuresti sudrakastin jäseniä. „Kahdesti syntyneen" elämä jakautuu neljään osaan. Nuoruudessa hän käy bramiinin luona opissa; perheenisänä hän siittää, elättää ja kasvattaa lapsia; saatuaan lapsenlapsia hän antautuu katumusharjoituksiin ja vanhuksena hän vapautuu kaikesta maallisesta ja elättää itsensä kerjäämällä.

Sitä myöten kuin olemassaoloa ruvettiin katsomaan pahaksi, siirtyi käytännöllisen hurskauden painopiste yhä enemmän uhreista ja jumalanpalveluksesta katumusharjoituksiin ja askeesiin. Korkeimmaksi päämääräksi tuli täydellisen välinpitämättömyyden saavuttaminen. Ammattiaskeetit, yogin, saavuttivat tavattoman taituruuden ja samalla erinomaisen pyhyyden maineen. Ei missään ole askeesia harjoitettu sellaisella innolla ja kauhistuttavalla julmuudella kuin Intiassa. Pelastuksentie on b:n mukaan kolmenlainen: 1. uhrien kautta, 2. askeesin kautta ja 3. filosofian kautta. Jo lähes 1000 vuotta e. Kr. ruvettiin Intiassa kirjoittamaan syvämielisiä filosofisia traktaatteja (upanišadit), joiden mukaan kaiken viisauden huippu on siinä, että tunnetaan ihmishengen ja jumaluuden yhteys. Ihmishenki, atman, on itse brahma. Tätä filosofiaa nimitetään vedanta-opiksi ja 9:nnellä vuosis. j. Kr. suuri filosofi Sankara uudisti sen ja vastusti sen avulla menestyksellä buddhalaisuutta. Paitsi vedantaa esiintyi b:n alalla useita muita filosofisia oppeja; niistä oli mainioin sankhya, jonka aineksia buddhalaisuus omisti.

B:een olennaisesti kuuluva on oppi sielunvaelluksesta. Ihmishengen päämääränä on täydellinen sulautuminen persoonattomaan brahmaan, mutta koska sen saavuttamiseksi yksi ihmiselämä on liian lyhyt, täytyy ihmisen niin monta kertaa uudestaan syntyä maailmaan, kunnes hän kokonaan vapautuu elämän kiertokulusta.

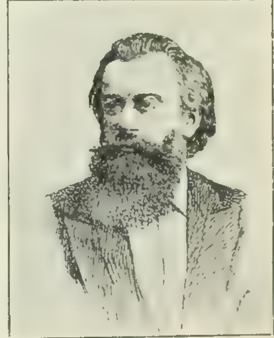
Bramanismi on uskontona siksi ylimyksellinen ja vaikeatajuinen, ettei se koskaan ole voinut tulla oikein kansanomaiseksi. Kun sentähden buddhalaisuus rupesi sen kanssa kilpailemaan vaikutusvallasta Intiassa, täytyi bramiinien pakosta lähetä enemmän kansaa ja omistaa sen uskonnonmuotoja. Tärkeimmät näistä olivat kaksi, joista toinen liittyi Višnu-, toinen Šiva-jumalan palvelukseen. Nykyinen b. (myös nimitetty hindulaisuudeksi) jakautuu pääasiassa kahteen lahkoon, joista toinen pääjumalana palvelee Višnua, toinen Šivaa. [P. Wurm, „Geschichte der indischen Religion" (1874); E. Hardy, „Indische Religionsgeschichte" (1898); E. W. Hopkins, „The religions of India" (1895).] *E. K-a.*

Brahmanas, kokoelma intialaisten vanhoja uskonnonkirjoja.

Brahmanismi ks. Brahmalaisuus.

Brahmaputra („Brahman poika"), Aasian suurimpia jokia, saa alkunsa Tibetin länsiosassa Mansarovarin pyhistä järvistä 4,720 m:n korkeudelta yl. merenp. ja virtaa ensin itään Himalajan pohjoispuolella. Täällä sen nimenä m. m. on Sangpo, kunnes se, kääntyen kaakkoa kohti, murtaantuu Dihong nimisenä vuorten läpi muodostaen kuilun, jonka olemassaoloa kukaan eurooppalainen ei kuitenkaan ole varmentanut. Tämän jälkeen se suurena ja mahtavana, usein yli 1,5 km leveänä, virtaa lounaista suuntaa Assamin ja Bengaalin alatasangon kautta ja muodostaa yhdessä Ganges-joen kanssa suunnattoman suistomaan (82,594 km²). B:n pituus on n. 2,900 km ja se on purjehduskelpoinen melkein koko alajuoksussaan. B. on hindulaisten pyhiä jokia.

Brahms *[brāms]*, Johannes (1833-97), kaikista syvin ja monipuolisin Beethovenin jälkeisistä säveltäjistä. Hänen isänsä oli kontrabassonsoittaja Hampurin orkesterissa. Nuori Brahms kasvoi ahtaissa oloissa, mutta pääsi äkkiä julkisen huomion esineeksi, kun Schumann „Uusia uria" nimisessä kirjoituksessaan (1853) julisti hänet odottamaksensa suureksi tulevaisuuden sävelmestariksi. Kuitenkin sekä yleisö että suuri osa säveltaiteilijapiireistä on vain verkalleen antanut B:lle tunnustusta toisten aikamme etevimpien rinnalla. Siihen on osaksi syynä hänen taiteensa syvyys ja kaiken ulkonaisen värihäikäisyn puute, jonka vuoksi se vaatii kuulijaltaankin syvää tunne-elämää ja altista tarkkaavaisuutta. Mutta toisena syynä on myös hänen harvinaisen moni-ilmehikäs rytmiikkansa, joka vaatii esittäjiltäkin enemmän hienoutta, täsmällisyyttä ja sävelten mukana elämistä, kuin mihin yleensä ollaan tottuneita. — B. oli ensin useita vuosia pienessä Detmoldin ruhtinashovissa kapellimestarina, eli sitten Hampurissa käyttäen aikaansa tutustuakseen vanhoihin mestareihin ja laajentaakseen yleistä sivistystään, ja muutti 1862 Wieniin, jossa sitten oleskeli enimmän ikänsä. Hänen teoksistaan ovat ensi sijassa mainittavat: „Saksalainen Requiem" (1868), 4 sinfoniaa, piano- ja viulu-

J. Brahms.

konsertit, jouhikvartetit, -kvintetit ja -sekstetit, laulut pianon säestyksellä, ynnä suuri joukko piano-, kuoro-, kamarimusiikki- ja orkesterisävellyksiä. Ainoa ala, johon hän ei koskenut, oli ooppera. — B:n musiikki on mitä vakavin vastapaino nykyajan värivaikutuksiin perustuvalle säveltaidesuunnalle; sen vaikutus yleisvirtauksesta erillään kehittyviin säveltäjiin on suurempi kuin toistaiseksi vielä on käynyt ilmi. *I. K.*

Brahui *[bra-hu-i]*, dravida-kansoihin kuuluva heimo Belutšistanissa, elää maanviljelyksestä ja karjanhoidosta; asuu nyk. etenkin Kelatin kaupungin ympäristössä, mutta on tunkeutunut aina Indus-joen laaksoon. V. 1901 brahuilaisia oli 341,059; he ovat Belutšistanin (ks. t.) pääväestönä. *W. S-m.*

Braid *[breid]*, J a m e s (1795-1860), engl. lääkäri, hypnotismin tieteellisen selitystavan perustaja. Hypnotismia sanottiinkin siihen aikaan b r a i d i s m i k s i.

Braila *[brəila]*, Valakian piirikaupunki Romaaniassa, Tonavan varrella; 59,100 as. (1906), enimmäkseen kreikkalaisia ja bulgaarialaisia. Erittäin tärkeä satamakaupunki, suurta vilja-, karja- ja talikauppaa (vuosittain n. 60 milj. mk. arvosta). Viina-, kynttilä-, saippua- ja metallitehtaita; valtion laivatelakoita. Uudenaikaisesti rakennettu. B:n läheisyydessä on L a c u l-S a r a t i n (Suolajärvi) kylpypaikka mutakylpyineen ja useanlaisine kivennäislähteineen. *W. S-m.*

Braille *[braj]*, L o u i s (1806-52), ransk. sokeainopettaja; menetti jo kolmivuotisena näkönsä, sai opetuksensa Pariisin sokeainopistossa ja tuli sen opettajaksi 1828. Seur. vuonna B. esitti tunnetun ja käytännössä olevan sokeainkirjoituksensa julkaisussa „Procédé pour écrire etc. à l'usage des aveugles".

Brainerd *[breinəd]*, D a v i d (1718-47), amer. lähetyssaarnaaja. Työskenteli erään skotlantilaisen seuran lähettinä intiaanien keskuudessa nykyisissä Delawaren, New Jerseyn ja Pennsylvanian valtioissa. Hänen suurin merkityksensä on siinä, että hänen elämäkertansa on laajoissa piireissä herättänyt lähetysharrastusta. Suomessakin tunnettiin A. H. Francken julkaisema saksalainen käännös; siitä Abraham ja Antti Achrenius saivat virikettä lähetysharrastukselleen. *U. P.*

Brake, satamakaupunki Oldenburgin suurherttuakunnassa, Saksassa, Weser-joen varrella. Harjoittaa merikauppaa ja laivanrakennusta; 5,162 as. (1905). Amttioikeuden sija; päätullikamari. Suomalainen merimiespappi Hampurista kokoo kesäisin merimiehiämme suomalaisiin jumalanpalveluksiin. *T. W-ri. (W. S-m.)*

Brakel *[-ā-]*-s u k u on kotoisin Liivinmaalta, otettu Ruotsin ritarihuoneeseen 1756 ja Suomen 1818. — 1. K a r l A d o l f B. (1774-1861), kapteeni, otti osaa vuosien 1788-90 ja 1808-09 sotiin, erityisesti osoittaen urhoollisuutta Lapuan ja Kauhajoen taisteluissa. Sittemmin B. asui Vikin sukutilalla Pirkkalassa. Hänen kuolemansa jälkeen (1862) julkaistiin hänen muistiinpanonsa nimellä: „Anteckningar öfver 1789-90 samt 1808-09 årens fälttåg i Finland", joita on pidetty näiden sotien tutkimuksissa luotettavana lähdekirjana.

2. G u s t a f A n t o n B. (1782-1853), runoilija ja pankkimies Ruotsissa, edellisen veli. Hänen runoseppyydestään mainittakoon kaksi näytelmällistä koetta, jotka käsittelevät pohjoismaista jumalaistarustoa, nim. „Oden i Svithiod" (ensi kerran 1826 näytelty Tukholmassa) ja „Wäinämöinen" (pain. Tukholmassa 1829), joka viimemainittu on sijoitettu B:n kotiseutuihin, Pirkkalaan ja Hämeenkyröön. [„Wäinämöisestä" arvostelu lehdessä Åbo Tidningar 1830.] *K. S.*

Brakhylogia *[-i'-]* (kreik. *brakhylogi'ā*), lyhytsanaisuus (puheessa, kirjoituksessa); lyhentämisestä, poisjättämisestä johtuva lausumamuodon niukkuus.

Brakna (arab. *baraknah*), arabialais- ja neekeriverellä voimakkaasti sekoittunut berberiläisheimo, joka asustaa laajoilla aroilla Pohj.-Afrikan länsiosassa, alisen Senegalin pohj. puolella, n. 63,000 henkeä.

Brakteaatti (lat. *bractea* = ohut metallilevy). 1. *Muinaist.* Kultainen mitalimainen riipuskoru esihistorialliselta ajalta, varustettu kantonauhaa varten silmukalla. B:eja on tavattu etupäässä Skandinaaviassa (yksin Ruotsissa yli 200 kpl.), mutta ei näihin asti Suomessa. Alkuaan niissä jäljiteltiin (kuva 1) — usein sangen kömpelöstikin — roomalaisia kultamitaleja, joita Rooman keisarien oli tapana päälliköilleen jakaa, ja ne sisälsivät m. m. keisarin kuvan ja roomalaista kirjoitusta. Sittemmin eläinkuvitus pääsi niissä kokonaan vallalle ja kirjoitus vaihtui riimukirjoitukseen (kuva 2), kunnes lopulta kuvitusaiheiden muodot rappeutuivat alkuperäisestä tuntemattomiksi. Näistä polveutuvia, muodoltaan samantapaisia ynnä muunlaisiakin riipuskoruja mainitaan toisinaan b:n nimellä. — 2. *Rahat.* Ohut keskiaikainen hopearaha, joka on vain yhdeltä puolen leimattu. *K. S.*

Kuva 1. Brakteaatti.

Kuva 2. Brakteaatti.

Brakykefaali (kreik. *brakhy's* = lyhyt, ja *kephalē'* = pää), „lyhytpäinen", „lyhytkalloinen", nimitys, jota A. Retziuksen mukaan käytetään niistä kansanroduista, -heimoista tai ihmisyksilöistä, joilla on lyhyt pääkallo. ks. K a l l o.

Brakyteleskooppi (kreik. *brakhy's* = lyhyt, ja t e l e s k o o p p i), Fritschin Wienissä suunnittelema peiliteleskooppi, missä on lyhyeen putkeen yhdistetty peilejä, joilla on suuri polttoväli. *(V. V. K.)*

Brama ks. B r a h m a.

Bramaani ks. B r a h m a l a i s u u s.

Bramalaisuus ks. B r a h m a l a i s u u s.

Bramanismi ks. B r a h m a l a i s u u s.

Bramante *[-ma'-]*, oik. Donato d'Angeli Lazzari (1444-1514), it. arkkitehti. B. on renessanssiajan etevimpiä rakennustaiteilijoita, voipa häntä pitää täysrenessanssin perustajana. Työskenneltyään aluksi Milanossa, jossa hän m. m. rakensi Santa Maria delle Grazie kirkon kauniin kuorin ja poikkilaivan, hän v:sta 1499 oleskeli enimmäkseen Roomassa. Hänen lukuisista rakennuksistaan siellä ovat huomattavimmat „Cortile di San Damaso", Santa Maria della Pace'n luostaripiha, Palazzo Giraud (Torlonia) sekä San Pietro in Montorion luostaripihalla oleva pieni temppeli. B:n tärkein työ on kuitenkin hänen Pietarin kirkkoa varten tekemänsä ehdotus, jonka mukaan kirkko suureksi osaksi rakennettiin. Mahtavat mittasuhteet ja tavattoman yksinkertaiset, puhtaat ja antiikkishenkiset tyylimuodot ovat ominaisia hänen teoksilleen. *E. S-m. & E. R-r.*

Bramaputra ks. Brahmaputra.

Brambach, Joseph (1833-1902), saks. kuoronsäveltäjä, oli 1858-61 opettajana Kölnin konservatorissa, 1861-69 musiikkitirehtöörinä Bonnissa ja toimi sittemmin yksityisopettajana.

Brambach, Wilhelm (s. 1841), saks. musiikkitieteilijä; 1872-1904 kirjaston ylihoitajana Karlsruhessa; on varsinkin tutkinut keskiajan kirkkomusiikkia. *I. K.*

Bramiini, korkeimman intialaisen kastin jäsen. Nykyään, Englannin vallan aikana, ovat b:t suureksi osaksi hankkineet itselleen englannin kielen taidon; heitä saatetaan sen vuoksi käyttää alemmissa hallintoviroissa ja opetusalalla. Muodostaen yhä edelleen intialaisen kansan ylimystön on heillä suuri vaikutusvalta kansansa kehitykseen. Heidän lukumääränsä lasketaan noin 10 milj:ksi. vrt. Brahmalaisuus. *E. K-a.*

Bramsen, Ludvig Ernst (s. 1847), tansk. vakuutusmies, politikko ja taloustieteilijä; tuli 1886 „Nye danske brandforsikringsselskabet" nimisen palovakuutusyhtiön johtajaksi; julkaisi 1880-luvulla sarjan kirjoituksia työväenkysymyksestä ja on varsinkin tullut tunnetuksi innokkaana yhteiskunnallisen lainsäädännön harrastajana; oli yhtenä Tanskan edustajana Berliinin työväensuojeluskonferenssissa 1890; 1892-98 edustajana folketingissa, jolloin sai (1897) hyväksytyksi ehdottamansa tapaturmavakuutuslain. Sisäasiainministerinä 1899-1901 B. m. m. ajoi perille työväelle suosiollisen tehdaslain; tuli 1906 s. v. perustetun Tanskan työväensuojelusyhdistyksen puheenjohtajaksi; v:sta 1906 landstingin jäsen.

Branche *[brāš]* (ransk.), oksa, haara, ala, osasto.

Branchiopoda, kidusjalkaiset äyriäiset eli niitten äyriäisten lahko, joilla on kaksihaaraiset, tyvessä ulkopuolisella, pussimaisella kiduksella varustetut, lehtimäisiksi muodostuneet raajat. Kidusjalkaiset ovat yleensä pieniä äyriäisiä, joiden nivelistä koottu ruumis on joko paljas tai selkäpuolisen, ruumiin sivujenkin yli ulottuvan ihopoimun suojaama. Ruumiin nivelien luku on hyvin vaihteleva ja samoin raajojen. Useimmat lajit ovat suolattoman veden eläimiä. Sukupolvivuorottelu on yleinen: hedelmöitetyistä lujakuorisista lepomunista kehittyy neitseellisesti lisääntyviä sukupolvia. Lahko jaetaan kahteen alilahkoon, lehtijalkaisiin, *Phyllopoda*, ja vesikirppuihin, *Cladocera*. *K. M. L.*

Branchiosaurus, suomussalamantereihin *(Stegocephali)* kuuluva paleotsoinen (hiili- ja permikauden) sammakkoeläin-suku, johon kuuluvilla lajeilla on leveä, tylppä pääkallo. *Br. amblystomus*, 10-12 cm pitkä, lukuisasti tavattu kivettyneenä. *K. M. L.*

Branchiostoma ks. Suikulainen.

Branchipus, lehtijalkaisiin äyriäisiin *(Phyllopoda)* kuuluva suku, jonka lajeilla on pitkähkö, kuoreton ruumis, tav. 11 tai useampia pareja rintajalkoja ja moninivelinen, jalaton takaruumis; pään sivuissa varrelliset silmät. Uivat seljällään. *B. paludosus* Lapissa. *K. M. L.*

Branco ks. Castello-Branco.

Brand, Jaakkima Didrikinpoika (k. 1623), suom. soturi, Muurilan herra (Uskelassa), otti kunnialla osaa Eerik XIV:n ja Juhana III:n sotiin, oli 1576 Savonlinnan linnueessa, seurasi 1580 Pontus de la Gardieta sillä retkellä, jolla Käkisalmi voitettiin, ja määrättiin Lauri Torsteninpoika Ramin kanssa valloitetun linnan päälliköksi. Samaan aikaan (1581) hän aateloitiin sillä ehdolla, että, jos venäläiset valloittaisivat Käkisalmen takaisin, hän kadottaisi aatelisarvonsa. Käkisalmen isäntänä ja Laatokassa olevan sotalaivaston päällikkönä B. sitten mainitaan niin kauan kuin linna oli suomalaisten hallussa, v:een 1597. Taisteli 1599 Arvi Stålarmin kanssa Turun linnassa Kaarle herttuata vastaan, mutta vältti kuitenkin sen kuolemantuomion, joka silloin tuli niin monen Suomen herran osaksi. B:sta polveutuu aatelinen Brand-suku Ruotsissa ja Suomessa. Hänen poikansa olivat Juhana B., Savonlinnan isäntä, k. 1644, ja Henrik B., joka oltuansa Sigismundin kamaripalvelijana, palasi kotimaahan, 1605 oli „väliaikaisena sotaeverstinä Suomessa", mutta sam. vuonna Kirkholman taistelussa joutui puolalaisten vangiksi ja vietiin Krakovaan, jossa muka karkulaisena mestattiin. *K. G.*

Brandenburg, Preussin maakunta, saanut nimensä B:n kaupungista, 39,842 km², käsittäen Mittelmarkin, Ukermarkin, Priegnitzin, Neumarkin, Śleesian, Schwiebusin piirikunnan ja entisen Saksin Nieder-Lausitzin, lukuunottamatta Berliiniä. — B. kuuluu suurimmaksi osaksi Pohj.-Saksan alankomaan diluviaaliseen alatasankoon, vain pohjoisessa ja etelässä tulevat Pohj.-Saksan selänne ja śleesialais-markilainen selänne, jälkimäinen Rückenberg- (229 m) ja Fläming- (201 m) vuorineen, B:n rajojen sisäpuolelle. Maakunnan keski- ja eteläosassa kohoavat matalat harjuntapaiset Barnimin ylätasanko, n. s. Havelvuoret y. m. Tasangon läpi virtaavat Elbe, Havel ja Spree, sekä Oder, Warthe ja Netze lisäjokineen. Jokien läheisyydessä ovat suuret alat alavaa, nykyään suureksi osaksi kuivatettua, laitumiksi kelpaavaa suomaata (Oder- ja Warthebruch, Rhin Luch, rämeinen Spreewald y. m.). Paikoittain ovat joet tulvineet ja muodostaneet järviä. Liikkeen edistämiseksi ja veden säännölliseksi johtamiseksi on rakennettu lukuisia kanavia (Oder-, Spree-, Teltow-Ruppinin y. m. kanavat). B:n korkeimmat osat ovat jääkauden muodostumia, alavammat alluviumia. Vanhem-

39. Painettu ²⁷/₇ 09.

pia vuorilajeja (perm- ja trias-ajoilta) on vain harvassa maanpinnalla. Tasaisen maanpinnan johdosta ilmasto on yli koko alueen yhtäläinen: keskilämpö 8-9°, sademäärä 560 mm. — B:n asukasluku oli 1905 3,531,906 l. 89 km²:llä; näistä 6 % katolilaisia; juutalaisia suhteellisesti vähän. Nieder-Lausitzissa asuu 35.116 vendiläistä. — B:ssa harjoitetaan voimaperäistä ja laajaa maanviljelystä hedelmällisissä Elben ja Oderin laaksoissa. Päätuotteet: ruis, perunat, kaura, sokerijuurikkaat, tupakka ja hedelmät. Karjanhoito kohdistuu etupäässä hevos-, nautakarjan-, lampaan-, sian- ja vuohenhoitoon. Vuorityö tuottaa ruskohiiltä, kalkkikiveä ja kipsiä. Maan laajoissa, hyvin hoidetuissa havumetsissä elää vieläkin paljon metsänriistaa, saksanhirviä ja metsäkauriita. Teollisuus on Berliinin läheisyyden vuoksi hyvin vilkas. Villankehruu-, palttina- ja verkatehtaita; sokerin, tiilien, koneitten, kemiallisten aineitten, lasin, viinan y. m. valmistusta. Kauppa on kukoistava, sitä edistävät lukuisat vesi- ja maaliikeväylät. B:iin on perustettu paljon sivistyslaitoksia. — Maakunta on jaettu Potsdamin ja Frankfurtin hallintoalueisiin, nämät ovat jaetut yhteensä 42:een piirikuntaan. B:n hallinnon ja maakuntapäiväin sijana on Potsdam. Sotilaallisesti B. kuuluu Saksan 3:nteen armeiakuntaan. B:n värit ovat punainen ja valkoinen. *W. S-m.*

Historia. Vanhimpina aikoina B:ssa asui germaanilaisia semnoneja, joiden sijaan kansainvaellusten aikana tuli slaavilaisia heimoja (vendiläisiä). Kaarle Suuren valloitusyrityksillä ei ollut pysyväistä menestystä. Henrik I:n ja Otto I:n aikana Saksan valta ja kristinusko levisivät B:n slaavilaisten keskuuteen, mutta jo Otto II:n aikana (983) kapinalliset vendiläiset pääsivät jälleen itsenäisiksi ja kristinusko hävitettiin maasta. Vasta 150 vuotta myöhemmin saksalaisuus ja kristinusko saivat pysyväisen jalansijan B:ssa. Silloin näet askaanilainen Albrecht Karhu, joka 1134 oli saanut lääniksi Nordmarkin (nyk. Altmark), voitti vendiläiset, valloitti läntisen ja keskisen osan maata ja perusti näin Mark B:n ollen B:n ensimäinen mark-kreivi. Hän uudisti hävitetyt hiippakunnat, perusti luostareita ja kutsui B:iin uutisasukkaita Westfalenista ja Alankomaista. Albrechtin jälkeläiset laajensivat aluettansa sekä pohjoiseen että itäänpäin ja toivat maahan lisää uutisasukkaita, joten B. vähitellen jälleen saksalaistui. Kun B:n askaanien suku oli 1320 sammunut, joutui B. Baierin Wittelsbachien haltuun. Näiden hallitessa (1322-73) maa sai kärsiä paljon sisällisten levottomuuksien tähden. V. 1356 kultainen bulla vahvisti B:n mark-kreiville vaaliruhtinaanarvon. Wittelsbacheilta B. siirtyi 1373 oston kautta Luxemburgin sukua olevalle keisari Kaarle IV:lle, ja tämän poika Sigismund antoi 1411 maan hallituksen Hohenzollernin sukuiselle linnakreiville Nürnbergin Friedrichille, jonka hän 1415 tunnusti vaaliruhtinaaksi. Tämä Friedrich on Preussin nykyisen hallitsijasuvun kantaisä. Hän ja hänen lähimmät seuraajansa palauttivat maahan rauhan ja sisällisen järjestyksen. B:n mark-kreivit luettiin pian Saksan valtakunnan mahtavimpien ruhtinasten joukkoon. Voimakas Joachim I (1499-1535) vastusti uskonpuhdistusta, mutta hänen poikansa Joachim II (1535-71) kääntyi Lutherin uskoon. Vaaliruhtinas Johann Sigismund (1608-19) sai puolisonsa kautta periä Kleven, Markin, Ravensbergin, Ravensteinin ja 1618 Itä-Preussin Puolan yliherruuden alaisena herttuakuntana. Hänen poikansa, Ruotsin kuninkaan Kustaa II:n Aadolfin lanko, vaaliruhtinas Georg Wilhelm (1619-40) osoitti kolmikymmenvuotisessa sodassa suurta horjuvaisuutta. Kuuluisin B:n hallitsijoista on edellisen poika „suuri vaaliruhtinas" Friedrich Wilhelm (1640-88), joka on B:n suuruuden varsinainen perustaja. Hänen hallitessaan B:iin liitettiin Westfalenin rauhassa (1648) Taka-Pommeri, Magdeburgin, Halberstadtin, Mindenin ja Kaminin hiippakunnat. Hänen onnistui myöskin saada Itä-Preussi vapautetuksi Puolan yliherruudesta, niin että hänen poikansa Friedrich III (I) saattoi ottaa itselleen Preussin kuninkaan nimen 1701. Siitä lähtien B:n historia liittyy Preussin kuningaskunnan historiaan. [Brosien, „Geschichte der Mark B. im Mittelalter"; Berner, „Geschichte des preussischen Staats".] *J. F.*

Brandenburg (vanha vendiläinen Brennaburg l. Brendanburg, myöhemmin myös väärin Brennaborch l. Brennabor) Havelin varrella, kaupunki Preussissa, Potsdamin hallintoalueella, 51,241 as. (1905), Berliinin-Magdeburgin radan varrella. Havel-joki jakaa kaupungin Vanhaan ja Uuteen kaupunkiin. B:ssa on useita vanhoja rakennuksia. Se harjoittaa rauta- ja koneteollisuutta, vilkasta jokiliikettä, puutarhanhoitoa ja maanviljelystä. Siellä on verka- ja juuttikutomoita. Sotilasasema. — B. on vendiläisten perustama. Saksalaiset valloittivat sen 928, 949 Otto I perusti B:n hiippakunnan. B. vaihtoi kuitenkin useasti omistajia, kunnes saks. ruhtinaan Albrecht Karhun 1134 onnistui valloittaa se ja voittaa vendiläiset. (ks. ylemp. Brandenburg, historia). V. 1848 Preussin valtiopäivät kokoontuivat B:ssa. *W. S-m.*

Brander-suku Suomessa lienee saksalaista alkuperää, vaikkei siitä ole täyttä varmuutta; myöskin Ruotsissa, Taalainmaalla, on näet jo 17:nnellä vuosisadalla senniminen suku, josta m. m. kreivisuku Sköldebrand on peräisin. Maassamme tavattava haara polveutuu henkikirjoittajasta Joakim Branderista (1667-1744) ja hänen viidestä pojastaan. Huomattavimmista jälkeläisistä mainittakoon: Ernst Fredrik B. (1788-1860), senaattori, Vaasan hovioikeuden presidentti; Fredrik Vilhelm B. (1822-99), Kaukolan kappalainen, jonka avulla Léouzon le Duc suoritti Kalevalan-käännöksensä; Kaarle Alfred B., nyk. Paloheimo (s. 1862), „Pohjolan" toimeenpaneva johtaja, ja maanviljelysneuvos Axel Emil B. Kiteellä. *K. S.*

Brander, Ida Maria Charlotta (s. 1857), näyttelijätär, synt. Tukholmassa juutalaisista vanhemmista. Syksystä 1877 paria pienempää väliaikaa lukuunottamatta ollut Helsingin ruotsalaisessa teatterissa, josta lopullisesti erosi keväällä 1907, ja jonka huomattavimpia voimia hän on ollut. Tänen tärkeimmistä osistaan mainittakoon Hjördis „Helgelannin sankareissa", Marguerite „Kamelianaisessa", rouva Alving „Kummittelijoissa", Rebecka „Rosmersholmissa", Katri „Daniel Hjortissa". V:sta 1885 rouva B.,

jonka tyttönimi oli Reis, oli naimisissa näyttelijä Ernst B:n (k. 1894) kanssa. *V. K-i.*

Brandes. 1. Georg Morris Cohen (s. 1842), tansk. kirjailija ja kirjallishistorioitsija, synt. juutalaisista vanhemmista Kööpenhaminassa 4 p. helmik. 1842. Kasvaneena vireässä kööpenhaminalaisessa ympäristössä hän tultuaan ylioppilaaksi 1859 heittäytyi innolla lähimmän nuoruudenystävänsä Julius Langen kera ajan henkisiin rientoihin, kiintyen varsinkin filosofisiin, uskonnollisiin ja esteettisiin kysymyksiin, Hegel, Kierkegaard ja Heiberg vahvimpina herättäjinään. B:n ensimäinen ulkomaanmatka, oleskelu Pariisissa 1866-67, tuli hänelle henkiseksi murroskaudeksi, sillä siellä hän tutustui Tainen luonnontieteelliseen katsantotapaan esteettisissä ja kirjallishistoriallisissa kysymyksissä omaksuen sen, ja samalla John Stuart Millin ja Herbert Spencerin positivistiseen yhteiskuntafilosofiaan, jotka molemmat vaikutukset pitkäksi aikaa määräsivät hänen kehityksensä suunnan. — Palattuaan ulkomaanmatkaltaan B. saavutti 1870 tohtorinarvon väitöskirjalla „Den franske æsthetik i vore dage. En afhandling om Taine", sekä käänsi tanskan kielelle Millin „Subjection of women". Uusi, laaja ulkomaanmatka 1870-71 saattaa B:n yhä lähemmälle yleiseurooppalaista hengenelämää, hän tulee persoonalliseen yhteyteen Millin, Renan'in ja Tainen kanssa, ja jo kauan kytenyt tyytymättömyys kotimaan ahtaisiin oloihin alkaa puhjeta esiin hänen kirjailussaan. Palattuaan tältä matkalta B. alkaa kuuluisat luentonsa 19:nnen vuosis. kirjallisuudenhistoriassa, joiden lähin tarkoitus oli antaa kuolinisku Tanskassa vielä elävälle romantiikalle ja raikastuttaa uusilla virtauksilla maan hengenelämää. Näistä luennoista muodostui B:n tunnetuin teos „Hovedstrømninger i det nittende aarhundredets litteratur" (1873-1890). Näiden „päävirtausten" vaikutus pohjoismaiseen henkiseen elämään on arvosteltava valtaavaksi, Ibsen, Bjørnson, Jacobsen, Strindberg y. m. saivat niistä tuntuvia herätteitä, ja yleensä koko nuorempi skandinaavinen kirjailijapolvi on kasvanut ikäänkuin Brandesin merkissä. Tosin ne herättivät myös mitä kiihkeintä vastustusta, niin että B. jo ajatteli asettua ulkomaille, ja vv. 1877-83 hän oleskelikin etupäässä Berliinissä, mutta tulevaisuus oli kuitenkin hänen. B:n ominaisuudet kirjallishistorioitsijana esiintyvät tässä B:n pääteoksessa selvimpinään. Hän on enemmän taiteilija kuin tiedemies, ei niinpaljon tosiasiain, kuin taiteellisesti kirkastettujen vaikutteiden esittäjä. Säihkyvällä, intoisalla, kuva- ja vivahdusrikkaalla kirjoitustavallaan hän antaa lähinnä persoonallisen intuitsioninsa kuvattavansa hengenlaadusta, toisinaan ehkä kuitenkin väkivaltaisesti yleistäen erikoisia luonneominaisuuksia ja hengensuuntia; hänen poleeminen tulisuutensa myöskin välistä häiritsee kuvauksen asiallisuutta. — Pääteoksensa ohella B. on julkaissut laajan sarjan tutkielmia ja kirjoitelmia, kuten „Søren Kierkegaard" (1877), „Danske digtere" (1877), „Esaias Tegnér" (1878), „Benjamin Disraëli", „Ferdinand Lassalle", „Det moderne gjennembruds mænd", „Mennesker og værker" (1883), „Ludvig Holberg" (1884), „Berlin som tysk rigshovedstad", „Indtryk fra Polen" (1888), „Indtryk fra Rusland" (1888), „Essays" 2 nid., toisen pääteoksensa, laajan ja mieltäkiinnittävän „William Shakespeare" (3 nid. 1895-96), „Heinrich Heine" (1896), „Julius Lange" (1898), „Henrik Ibsen" (1898), kootut sanomalehtikirjoituksensa „Skikkelser og tanker" (3 nid. 1905-06), 3 nid. elämäkerrallisia muistelmia: „Levned, barndom og første ungdom", „Levned, et tiaar" (1907) ja „Snevringer og horizonter" (1908). 1898 hän julkaisi „Ungdomsvers", „Samlede skrifter", vv. 1899-1906, 17 nid. — V. 1902 B:lle myönnettiin vuotuinen avustus, joka vastaa professorinpalkkaa. Laajoilla luentomatkoilla B. on käynyt, varsinkin skandinaavisissa maissa, ja Suomessa kahdesti, 1883 ja 1908. Kehityksessään B. on viime aikoina etäytynyt 1870-luvun hyöty- ja onnifilosofian kannalta joutuen lopulta Nietzschen individualismin tenhoon, ollen senkin ensimäinen innostunut julistaja pohjoismaissa. Vapauden ja ihmisyyden asianajajana hän on ollut kaikkien sorrettujen tulipuheinen puolustaja, esiintyen meidänkin maamme hartaana ystävänä Tanskassa ja Euroopassa. — B:n lukuisat laajat matkat ja hänen persoonallinen tuttavuutensa aikakauden merkittävimpien miesten kanssa sekä hänen oma syttyvä mielensä ovat tehneet hänestä jonkinmoisen henkisen, pohjoismaiden ja Euroopan välittäjän. Yleensä B. on ollut taistelun mies elämänsä kaiken, eivätkä taistelun laineet vieläkään ole täysin asettuneet hänen ympärillään. — Hänen veljensä on

Georg Brandes.

2. Carl Edvard Cohen B. (s. 1847), tansk. kirjailija ja politikko. Tutki aluksi itämaisia kieliä, vielä myöhemminkin julkaisten taiteellisia käännöksiä Jesaiasta, Psalmeista ja Jobin kirjasta. Kirjailijana hän toimi aluksi teatteriarvostelijana („Dansk skuespilkunst", „Fremmed skuespilkunst", „Holberg og hans scene" 1898). Sittemmin hän alkoi julkaista jokapäiväistä kööpenhaminalaista elämää realistisesti kuvailevia näytelmäkappaleita (m. m. „Et besøg" 1882, „En forlovelse" 1884, „Under loven" 1891). Myöskin romaaneja hän on julkaissut (kuten „Lykkens blændværk" 1898). — Politikkonakin B. on toiminut v:sta 1878 asti, jolloin hänen ehdotuksestaan „kirjallinen" ja valtiollinen vasemmisto yhtyivät yhteistyöhön. Oltuaan toimittajana Morgenbladetissa, perustivat B. ja Hørup 1884 Politikenin, jonka tärkeän lehden suuntaa B. on ollut tuntuvasti määräämässä. Valtiopäivämiehenä B. on ollut innokas, vaikka tosin ehkä yksipuolinen puoluemies. *V. K-i.*

Brandrud, Andreas (s. 1868), norj. tiedemies, kirkkohistorian professori Kristiaaniassa v:sta 1897. Pääteos: „Klosterlasse, et bidrag til den jesuitiske propaganda i Norden" (1895).

Brandstrup, Ludvig (s. 1861), tansk. kuvanveistäjä, V. Bissenin oppilas. B. on tullut tunne-

tuksi muotokuvallisista esityksistään (filos. Høffding, kuvanveist. Vigeland).

Brandt, Karl Joakim (1817-89), tansk. pappi ja kirkkohistorioitsija; Tanskan kirkkohistoriallisen seuran perustajia (1848); julkaissut useita uskonnollisia teoksia Tanskan keskiajalta ja uskonpuhdistuksen ajalta („Lucidarius", „Dansk klosterlæsning", „Christian Pedersens danske skrifter" I-V y. m.) ja tärkeitä tutkimuksia Tanskan virsirunouden historiaan (m. m. „Den danske psalmedigtning" yhdessä L. Helvegin kanssa 1846-47) sekä ollut mukana virsikirjakomiteoissa. B. oli Grundtvigin harras kannattaja ja hänen seuraajansa Vartoun sairaalanpapin virassa Kööpenhaminassa. *J. G.*

Brandt, Marianne (s. 1842), saks. laulajatar, esitti ensimäisenä Kundryn osan Wagnerin „Parsifalissa" (1882). *I. K.*

Brandt, Mårten Ture Emil (1819-95), ruots. sairasvoimistelija, varsinaiselta ammatiltaan sotilashenkilö. B. ryhtyi aikaiseen harrastamaan voimistelua. Toimiessaan sairasvoimistelijana kylpylaitoksissa B. kohdisti huomionsa naistauteihin ja niiden käsittelyssä hän kehitti erikoisen sairasvoimistelujärjestelmän, josta on tehnyt selkoa muutamissa julkaisuissa, esim. „Behandlung weiblicher Geschlechtskrankheiten" (1891).

Brankhidai ks. Didyma.

Brant, Sebastian (1457-1521), saks. oppinut ja kirjailija, tutki Baselin yliopistossa humaanisia ja oikeustieteitä ja oli siellä molempain oikeuksien opettajana. V:sta 1503 hän oli Strassburgin kaupunginkirjurina, ottaen osaa kaupungin julkisiin, myöskin valtiollisiin asioihin. Hänen teoksistaan ovat huomattavimmat hänen muovailunsa Freidankista sekä „Narrenschiff" (Narrilaiva, 1494), joka satiirinen, moraliseeraava runoelma kuvaa hölmöjen ja narrien matkaa Narragoniaan, esittäen lukijalle lukuisan, vaikka hieman yksitoikkoiselta vaikuttavan sarjan narrintyyppejä. *V. K-i.*

Branting. 1. Lars Gabriel B. (1799-1881), Ruotsin keskusvoimistelulaitoksen toinen johtaja (1839-62). B:n toiminta kohdistui kokonaan sairasvoimistelun kehittämiseen; sen vaikutuksen hän luuli riippuvan „salaperäisistä matemaattisista ja mekaanisista suhteista". Hänen laatimansa on vieläkin käytännössä oleva sairasvoimistelun sanasto. *-lskm-.*

2. Karl Hjalmar B. (s. 1860), edellisen poika, Ruotsin sosiaalidemokraattisen puolueen johtajia. Tultuaan 1877 ylioppilaaksi B. muutaman vuoden ajan opiskeli tähtitiedettä ja matematiikkaa, mutta keskeytti sitten nämä opinnot ja antautui sanomalehtialalle. Hän rupesi jo ylioppilaana innokkaasti harrastamaan sosiaalipoliittisia kysymyksiä ja esiintyi ennen pitkää puhdasverisenä sosialistina. 1886-92 ja uudelleen v:sta 1897 lähtien hän on toimittanut Ruotsin sosiaalidemokraattisen puolueen pää-äänenkannattajaa, „Socialdemokraten" nimistä lehteä, joka hänen taitavan johtonsa alaisena on saavuttanut suuren merkityksen ja päässyt leviämään laajalle. V:sta 1896 alkaen B. on ollut edustajana valtiopäiväin toisessa kamarissa ottaen huomattavalla tavalla osaa Ruotsissa viime aikoina suoritettuun yhteiskunnalliseen lainsäädäntötyöhön ja äänioikeusolojen korjaamiseen; m. m. hän on tehnyt laajoja esityksiä työväenvakuutuksen toimeenpanemisesta. B. on etevä puhuja ja agitaattori, jonka esityksessä selvä ajatus ja muoto yhtyvät vakaumuksen lämpöön. Hän on kieltämättä tätä nykyä Ruotsin sosiaalidemokratian ensimäinen mies. Ruotsissa viime aikoina esiintyneestä, anarkismiin vivahtavasta „nuorsosialismista" B. on pysyttäynyt jyrkästi erillään. *J. F.*

Hj. Branting

Brasidas, spartalainen sotapäällikkö Peloponnesolais-sodan aikana. Hän toimi vv. 424-422 e. Kr. menestyksellä Makedoniassa ja Khalkidiken niemimaalla, tuottaen ateenalaisille suuria vaurioita. Vihdoin ateenalaiset lähettivät häntä vastaan Kleonin, jonka hän Amphipolis-kaupungin edustalla 422 tosin voitti, mutta haavoittui itse kuolettavasti. *E. R-n.*

Brasilia (B:n yhdysvallat, port. *Estados Unidos do Brazil*), liittotasavalta Etelä-Amerii-

Trooppillista rantakasvullisuutta Brasiliassa.

kassa, mantereen suurin valtio, viimeisten laskujen mukaan 8,550,000 km²; ulottuu 4° 23′ pohj. lev.—33° 44′ etel. lev. ja 34° 50′—73° 55′ länt. pit. B. rajoittuu pohj:ssa Ranskan, Hollannin ja Englannin Guayanaan sekä Venetsuelaan, lännessä Kolumbian, Ecuadorin ja Perun, etelässä Bolivian, Paraguayn ja Uruguayn tasavaltoihin sekä idässä Atlantin valtamereen. — 7,920 km pitkällä rannikolla, jonka edustalla on koralliriuttoja ja hiekkasärkkiä, etelässä myös laguuneja, vaihtelevat mangrove-, hiekka- ja jyrkät vuorirannat; täällä on vain harvoja satamiksi kelpaavia merenlahtia. Tärkeimmät ovat São Marcos-lahti, Pyhimysten-lahti (Bahia), Victoria-lahti, Rio de Janeiron lahti, Santos-, Para-

nagua-, São Francisco do Sul-lahdet ja suuri Lagoa dos Patos-laguuni. Lukuunottamatta Amazon-virran jokialuetta pohjoisessa ja La Platan etelässä on maa vuorista, ylänkömaata. Maranhäosta pohjoisessa Rio Grande do Suliin etelässä kulkevat rannikkovuoret. Niitten välissä on siellä ja täällä laaksoja ja alavaa maata. Lännempänä täyttävät keskimäärin 200-800 m korkeat, usein pengermäiset Goyazin ja Mato Grosson ylängöt yhteensä n. 3 milj. km²:n alan. — Goyaz lukuisine, läntistä suuntaa kulkevine sivuhaaroineen on täällä laaksorikasta, hyvin kasteltua vuorimaata. Korkein vuorijono on Serra do Espinhaço, johon etelämpänä Serra da Mantiqueira liittyy. Vedenjakaja Amazon-virran ja Rio São Francisco- ja Paraná-jokien välillä on nimeltään Serra dos Vertentes, ensinmainitun ja La Plata-joen välillä Serra Geral. — Vuorten uloimmat haarat ulottuvat mereen, muodostaen niemiä ja saaria. Näistä mainittakoon Kap-Orange, K. São Roque, K. Frio, K. Santa Martha y. m., sekä Santa Catharina-, São Francisco- ja São Sebastião-, Abrolhos- ja kaukainen Fernando de Noronha-saari. — B:n joet muodostavat maailman suurimman ja mahtavimman virtaavan vesistön. Kuusi kymmenettäosaa siitä kuuluu Amazon-virran (ks. t.) ja $^1/_8$ La Plata-joen (ks. t.) vesialueeseen. Rannikkojoet, ollen koskisia ja vuolaita, ovat ainoastaan vähässä määrin purjehduskelpoisia; näistä mainittakoon liikenteelle tärkeimmät: Tocantins, Parnahyba, São Francisco ja Parahyba do Sul; Guahyba-joki laskee Lagoa dos Patokseen. — Itäinen vuorimaa on muodostunut vanhoista arkeisista vuorilajeista (graniitista, gneissistä, kidemäisistä liuskeista ja syeniitistä), joitten läpi on purkaantunut vanhempia, eruptiivisia vuorilajeja. Tämä muodostaa rannikolla melkein yhtäjaksoisen aarniometsäalueen (nykyään myös suureksi osaksi hedelmällisen siirtola-alueen). Lännempänä sisämaahan päin vallitsevat kambriset ja siluuriset liuskeet vaihdellen vanhempien vuorilajien kanssa; niitä peittävät karboniset ja devoniset kerrostumat. Eteläosassa peittävät näitä vanhemman liitukauden melafyyrit ja hiekkakivet. Amazon-virran alueella täyttävät taasen nuoremmat liitukerrostumat laajoja aloja, mutta ne ovat täällä tertiääriajan muodostumain peittämät. Myöskin Mato Grosso- (hiekkakiveä) ja Goyaz-ylängöt kuuluvat suureksi osaksi nuorempiin liitukerrostumiin. — Ilmasto on hyvin erilainen eri osissa maata, yleensä lämmin ja kostea. Amazon-virran laakson yläosassa ovat heinäk.-syysk. kuivimmat. Vuotuinen sademäärä on täällä 2,202 mm, keskilämpö 26°; laakson alaosassa ovat keskilämpö ja sademäärä hiukan alhaisemmat. Korkein sademäärä on Pernambucossa, 2,971 mm (keskilämpö 25,8°). Etelä-B:n ylängöllä ovat yöt hyvin kylmät; pohjoisessa vuoristossa on kuivuus (sademäärä 652 mm) haitallinen. Täällä usein koko kasvisto kuolee veden puutteesta. — B:n ilmasto on, varsinkin maan etelä- ja keskiosissa, ylängöllä terveellinen. Tosin on v. 1849 Länsi-Intiasta tullut keltakuume kuuman ilmanalan alueella tehnyt tuhojaan, mutta paremmat terveydelliset olosuhteet satamakaupungeissa ja kanavojen rakentaminen tulvien ehkäisemiseksi ovat saaneet taudin kaikkialla vähenemään. — B:n kasvikunta on äärettömän runsas (yli 20,000 lajia tunnetaan). Amazon-virran alue n. s. Hylæa l. Selvas on melkein yksinomaan aarniometsäin peitossa. Täällä kasvaa useita *Mauritia, Euterpe, Attalea* y. m. sukuihin kuuluvia palmuja sekä monta kautsua tuottavaa kumipuuta (*Hevea, Sapium* y. m.). Täältä saadaan tonkapapuja, sarsaparillaa, ipekakuanhaa, vaniljaa, kopaivapalsamia, risiiniöljyä ja useita väriaineita. Tarvepuiksi kelpaavia puulajeja on yli 150 lajia; näistä mainittakoon iacaranda (*Machærium*), setri (*Cedrela brasiliensis*), ipi (*Tecoma*) y. m. Pohjois-B:n ylängöllä kasvaa hyödyllinen vahapalmu. Maan keski- ja eteläosissa peittävät laajat araukaariametsät (ks. Araucaria) suuria aloja. Siellä viljellään ja viedään kaupaksi n. s. paraguay-teetä, yerbaa (*Ilex paraguayensis*). — B:n maisemat ovat maapallomme omituisimpia ja ihanimpia. Laajoja metsäaloja peittää Amazon-virran tulvavesi, tämä on n. s. igapoö-alue, missä m. m. *Victoria regia*, jättiläislumme, kasvaa. Korkeammalla, mihin tulvavesi ei ulotu, on eté l. guaçu-metsä 60-70 m korkeine jättiläispuineen. Tämän kostea maaperä on suunnattomalle aluskasvullisuudelle erittäin suotuisa. Paitsi puita kasvaa täällä joukko omituisia putki-, liaani- ja kirjavakukkaisia *Bromeliaceæ*-heimoon kuuluvia kasveja. Samanlaiset ovat myös rannikon aarniometsät. Vuorimaa ja jokien putoukset tekevät maiseman täällä vaihtelevammaksi kuin Amazon-laaksossa. Myöskin sisämaan vuoriset heinäarot, missä rikas lintumaailma ja härkä-, hevos- ja muulilaumat elelevät ja joitten metsä-saarilla fiikus-, myrtti- ja araukaaria-lajit kasvavat, ovat luonnonihanat. — B:n eläinkuntaan ei kuulu suuria eläimiä, mutta se on lajirikkaampi kuin vanhan maailman. Omituisia sille ovat vyötiäiset ja muurahaiskarhut, joita on useita lajeja; apinoita on runsaasti. Suurimmat petoeläimet ovat jaguaari ja kuguaari l. puuma. Nisäkkäistä mainittakoon vielä pesukarhu, paca (*Coelogenys*), aguti, opossumi, aineiasrotta, tapiiri sekä useat hirvi-, kauris- ja sikalajit. Joissa elää saukkoja, suolattoman veden delfiinejä ja lamantiineja (*Manatus*). Lintumaailma on rikas, papukaijoja, tukaaneja, kolibreja y. m. on useita lajeja. Campoksella (ks. t.) elävät kanalinnut, Etelä-Ameriikan strutsi, emu, ja hyödyllinen haaskakotka (urubú). Matelijoista mainittakoon jättiläiskäärmeet (*Boa*), alligaattorit, kilpikonnat y. m. Joissa on runsaasti kaloja, osaksi suuria, kuten arapaima, osaksi maukkaita lohi- ja karppikaloja sekä vaarallisia petokaloja. Alemmista eläimistä mainittakoon usein kauniinväriset, mutta monasti epämiellyttävät ja myrkylliset hyönteiset: kaskaat, moskiitot, hiekkakirput, muurahaiset ja punkit.

B:n asukasluku arvioitiin 1904 olevan 17,940,572 l. 2,1 km²:llä. Väentiheys on kuitenkin hyvin erilainen, rannikolla n. 15, mutta Mato Grosson ja Amazonas-alueilla vain 0,1 km²:llä. Pääryhmän muodostavat valkoisista, neekereistä ja intiaaneista syntyneet sekakansat, mulatit, mestitsit y. m. Puhdasverisiä portugalilaisia, maan valloittajia, on nykyään vain vähän. B:n alkuväestöä, „villejä" intiaaneja on alkuperäisessä tilassa nykyään korkeintaan 600,000 ja he käyvät hitaasti varmaa

perikatoaan kohti. Parhaimmin he ovat säilyneet Amazonas-alueen tiheissä aarniometsissä, mutta täälläkin on heidän ollut pakko väistyä voitonhimoisten kautsunkokoojien tieltä. Sitäpaitsi ne ovat sekoittuessaan toisiinsa kadottaneet omat heimo-omituisuutensa, joten heistä on syntynyt heikkoja, henkisesti ala-arvoisia sekakansoja, jotka pian ovat sortuneet sivistyksen voittaessa enemmän alaa. Asukasluku jakaantuu seuraavasti: italialaisia siirtolaisia jälkeläisineen n. 1,2 milj., saksalaisia 400,000, muita ei-portugalilaisia siirtolaisia 130,000; siirtyneitä portugalilaisia jälkeläisineen, neekerejä, intiaaneja ja sekarotuisia, n. 16 milj. Portugalin kieli on virallisena kielenä. Siirtyminen B:aan alkoi vasta 19:nnellä vuosis. Sitä ennen, B:n ollessa Portugalin siirtomaana, ei sitä hallituksen puolelta sallittu. Parhaimmin ovat saksalaiset ja italialaiset suoriutuneet; he ovat työllänsä tehneet suuria aloja hedelmällisiksi ja melkoisesti kohottaneet B:n kauppaa, mutta he ovat saaneet paljon kärsiä voitonhimoisen ja tunnottoman hallituksen sortoa ja mielivaltaa, tämän pääpyrintönä kun usein vain on ollut hankkia maalle halpaa työvoimaa vapautettujen neekeriorjien sijaan. Sentähden ovat myös monet tyytymättöminä jättäneet maan. Tärkeimmät siirtokunta-alueet ovat Keski- ja Etelä-B:n rannikolla; saksalaiset varsinkin Rio Grande do Sul-valtiossa. Valtionuskontoa ei v:sta 1889 enää ole B:ssa. Kaikki uskonnot nauttivat valtion suojelusta. Suurin osa kansaa tunnustaa kuitenkin roomalaiskatolilaista oppia. Näitten korkein hengellinen päämies on Rio de Janeirossa asuva kardinaali-arkkipiispa; hänen allaan on 12 piispaa. Saksalaiset evankelis-luterilaiset ovat perustaneet synodaaliseurakuntia. Henkinen sivistys on yleensä vielä alhainen, vaikkakin muutamissa maan korkeakouluissa (tiedekunnissa) Rio de Janeirossa, São Paulossa ja Bahiassa kyllä jo on saatu paljon aikaan. Kansanopetus on vaillinainen yli koko maan, jopa siirtokunnissakin. Sanomalehdistö on vielä verrattain kehittymätön, ja taiteen harjoittaminen alkuperäisellä kannalla.

Elinkeinot: Pääelinkeino, maanviljelys, on usein aivan alkuperäistä ryöstöviljelystä. Metsä kaadetaan ja poltetaan, maa kuokitaan ja kylvetään niinkauan kuin se tuottaa satoja, sen jälkeen se jätetään ja uusia metsäaloja kaadetaan j. n. e. Lukuunottamatta Keski-B:n suuria plantaasiviljelyksiä (kahvia, puuvillaa, sokeriruokoa ja tupakkaa) on muualla vain pikkuviljelijäin tiluksia. Amazon-laaksossa on kautsun kokoaminen ja sen yhteydessä kumipuitten usein mieletön tuhoaminen vielä pääelinkeinona. Täällä viljellään kaakaota, tupakkaa, ruokakasveja y. m. Maranhão ja São Paulon seuduissa viljellään sen lisäksi puuvillaa, sokeriruokoa, kahvia, riisiä ja kumikasveja; Etelä-B:ssa maissia, papuja, riisiä, tupakkaa ja mukulakasveja, kuten maniokkia ja yams-juurta. Etelä-B:n ylängöllä menestyvät myös eurooppalaiset viljalajit, viini ja hedelmät. Rannikolla kasvaa erinomaisia etelänhedelmiä. — Karjanhoito, vaikkakin alkuperäinen, on tärkein elinkeino campoksella. Euroopasta tuodut hevoset ja nautakarja ovat täällä suunnattomasti lisääntyneet, mutta rotu on huonontunut. Nykyään on hankkimalla rotueläimiä koetettu karjanhoitoa parantaa. Sianhoito on siirtoloissa huomattavalla kannalla. Suuri osa eläimistä myydään nykyään teurastuslaitoksiin ja teurastustuotteet, kuivattu liha, vuodat, sarvet, luujauhot y. m. ovat tärkeitä vientitavaroita. Meijeritalous on vasta viime aikoina edistynyt Minas Geraesin valtion campoksella. B:n kaakkoisosassa on muulinhoito tuottava. — Muinoin B:n vuorityö tuotti suunnattomia rikkauksia, kultaa, timantteja ja muita jalokiviä (topaaseja, safiireja, rubiineja y. m.). Hyödyllisiä mineraaleja ja malmeja, rautaa, kuparia, lyijyä, antimonia, mangaanimalmia ja monatsiittiä on runsaasti; suolaa saadaan Keski-B:sta ja kivihiiliä vaikka vähemmässä määrin, maan eteläosasta. Teollisuuden päätuotteet ovat puuvillakankaat, jotka kuitenkin jäävät maahan. Teollisuuslaitoksista mainittakoon olut-, viina-, rauta- ja konetehtaat, laivaveistämöt, myllyt, sokeritehtaat, parkituslaitokset, saippua- ja kynttilätehtaat y. m. B:n tuonti oli 1906 n. 637,215,000 mk (etupäässä Englannista) ja vienti s. v. 1,020,196,000 mk (Yhdysvaltoihin, Englantiin, Saksaan y. m.). Maan päätuotteet ovat kahvi ja kautsu (arvo n. 500 ja 255 milj. mk); näitä seuraavat vuodat ja nahkatavarat (n. 60 milj. mk), kaakao, paraguay-tee, puuvilla, tupakka j. n. e. B:n raha 1 milreis = 1,000 reisiä, kulta-arvo 2,87 mk; liikkeessä eniten käytetty aliarvoinen hopea- ja paperimilreis on kurssivaihtelujen alainen (n. 1,60-1,75 mk). Seteli-rahoja on 500 reisistä korkeampiin arvoihin. 10, 20 ja 50 reisin rahat ovat kuparia, 100, 200 ja 400 nikkeliä. Metriset mitat ja painot ovat lainmukaisesti otetut käytäntöön, mutta niitten ohella käytetään myös vanhoja.

B:n laivaliikettä (1906) välitti 17,764 laivaa (yhteensä 14,464,937 tonnia); näistä n. 1/3 ulkomaalaisia. Valtio avustaa 7:ää höyrylaivalinjaa, mutta yhtiöt palvelevat suureksi osaksi Yhdysvaltojen kauppa-etuja. Vieraista höyrylaivalinjoista mainittakoon ensi sijassa suuret saksalaiset (Hamburg-Amerika y. m.). Tärkeimmät satamakaupungit ovat Rio de Janeiro, Santos, Bahia, Pernambuco, Belem (Pará), San Francisco, Rio Grande do Sul y. m. Maantiet ovat yleensä huonot. Niillä liikutaan tavallisesti vain ratsain joko hevosella tahi muulilla, postivaunut (diligencias) ovat harvinaiset. Joet ovat paikoittain maan ainoat kulkuväylät; liike on niillä vilkas. Rautatieverkon pituus 1907 oli n. 18,000 km. Radat ovat osaksi englantilaisten ja belgialaisten yhtiöitten hallussa; hallitus koettaa voimainsa ja varojensa mukaan lunastaa ne tasavallalle. Sähkölennätinverkon pituus 1906 oli 27,100 km.

B:n hallitusmuoto on v:sta 1889 liittotasavaltainen. Hallituksen etunenässä on kuudeksi vuodeksi valittu liittopresidentti ja 6 hänen valitsemaansa ministeriä. Lainsäätämisvalta on 9:ksi vuodeksi valitulla „kansalliskongressilla." Tämä on jaettu senaattiin (63 jäsentä) ja edustajakamariin (212 jäsentä). Vaalit salaiset, välittömät. Jokaisella 21 vuotta täyttäneellä miehellä on äänioikeus (se puuttuu vain sotilailta, munkkikuntien jäseniltä, lukutaidottomilta ja mielipuolilta). B:n liittotasavalta on jaettu liittoalueeseen, 20:een liittovaltioon, joilla on oma, muista valtioista riippumaton

sisäinen hallintonsa, sekä n. s. Acre-alueeseen. Kullakin valtiolla on kansan valitsema presidenttinsä (governador). Tämä nimittää valtiosihteerin, mutta kansa valitsee itse suoranaisesti eduskuntansa. Valtiot jaetaan pienempiin hallinto-alueisiin, municipeihin, joitten hallitusta pormestari johtaa.

Raha-asiat. B:n tulo- ja menoarvio päättyi ennen säännöllisesti tuntuvaan vaillinkiin. Vuodeksi 1908 valtion menot oli laskettu 329,47 miljoonaksi paperimilreisiksi ja 65,625 miljoonaksi kultamilreisiksi ja tulot 91,493 miljoonaksi kulta- ja 271,217 miljoonaksi paperimilreisiksi. Valtiovelka on suuri. V. 1907 se oli 72,134 milj. engl. puntaa ulkomaista velkaa ja 552,5 milj. milreisia kotimaista velkaa.

Sotalaitos. Brasiliassa on olemassa v:sta 1875 yleinen asevelvollisuus, joka on uudelleen järjestelty v:n 1908 sotilaslain kautta. Sotaväkeä on rauhanaikana lähes 30,000 miestä; lisäksi 20,000 miehen suuruinen santarmijoukko. Sotalaivoja oli 1908 34, niistä 1 linjalaiva, 2 rannikkopanssarilaivaa, 7 risteilijää. Laivaston miehistöön kuuluu lähes 9,000 henkeä. — B:n värit: viheriä ja keltainen. *(W. S-m.)*

Historia. Brasilian löytäjänä pidetään portugalilaista Cabralia, joka 1500 nousi maihin Porto Seguron lahdessa ja otti maan Portugalin kuninkaan haltuun. Hän antoi sille nimen Ilha da vera cruz („Totisen ristin saari"), mutta pian sen viralliseksi nimeksi tuli Brazil, joka johtui siitä, että maassa löytyi paljon tämännimistä punapuuta. Portugalilaiset käyttivät uutta alusmaatansa aluksi pääasiallisesti pysähdyspaikkana Intian matkoilla ja rikollisten, sittemmin myös juutalaisten karkoituspaikkana. Pian syntyi rannikolle joukko siirtoloita, joissa ruvettiin harjoittamaan sokeriuviljelystä käyttämällä työntekijöinä maahan tuotuja neekeriorjia. B:n ensimäinen kenraalikapteeni Tomé de Souza perusti 1549 Bahian, joka pysyi pääkaupunkina v:een 1763. Hänen mukanansa tuli jesuiittalähetyssaarnaajia, jotka rupesivat sorrettujen intiaanien ja neekerien puolustajiksi. 16:nnen vuosis. keskipaikoilla ranskalaiset koettivat saada jalansijaa Rio de Janeiron tienoilla, mutta portugalilaiset karkoittivat heidät pitkällisten taistelujen jälkeen 1567; samana vuonna perustettiin Rio de Janeiro, josta 1763 tuli maan pääkaupunki. Vielä ankarammin portugalilaisten täytyi taistella hollantilaisia vastaan, jotka 17:nnellä vuosis. koettivat asettua B:aan. V:n 1661 rauhassa hollantilaiset kuitenkin luopuivat B:sta. 1500-luvun lopulla siirtoasutus kääntyi etupäässä eteläänpäin, varsinkin sitten kun siellä oli löydetty kultaa ja timantteja. Erittäinkin São Paulon maakunnan väestö levitti Portugalin valtaa eteläänpäin. Sisämaahan tunkeutuessaan nämä n. s. paulistit joutuivat riitaan jesuiittain kanssa, joilla oli hallussaan suuret intiaanisiirtolat Paraguayssa ja Paranán ympärillä. Kun jesuiitat 1759 karkoitettiin maasta, jakoivat Portugal ja Espanja keskenään heidän siirtolansa (missiones). S. Ildefonson sopimuksessa 1777 määrättiin Brasilian eteläinen raja, niin että Portugal sai Santa Catharinan ja Rio Grande do Sulin maakunnat ja Espanja Uruguayn. — Portugal hallitsi B:aa yhtä viheliäisesti kuin Espanjakin ameriikkalaisia siirtomaitaan. Maata nyljettiin kaikin tavoin emämaan eduksi. Niinpä se ei saanut käydä kauppaa muuta kuin Portugalin kanssa, maassa ei saanut harjoittaa teollisuutta eikä viljellä eräitä emämaan tuotteita, esim. viiniä ja öljyä. Väestön henkisestä kehityksestä ei pidetty juuri mitään huolta. Näin ollen ei ollut kummallista että maassa 18:nnen vuosis. lopulla, osaksi Ranskan vallankumouksen aatteiden vaikutuksesta, alkaa näkyä tyytymättömyyden merkkejä. Kansallistunne herää ja sen mukana halu irtautua Portugalin yhteydestä, ja tämä itsenäisyyden harrastus pysyi virkeänä, huolimatta siitä että B:n oloissa tapahtui 19:nnen vuosis. alussa tuntuva parannus. V. 1807 pakeni näet Portugalin kuningas Juhana VI Napoleonin sotajoukkojen tieltä B:aan jääden sinne useaksi vuodeksi. Hallitus rupesi tämän johdosta pitämään parempaa huolta maan asioista, perusti oppilaitoksia ja poisti kaupan ja muiden elinkeinojen kehitystä ehkäisevät rajoitukset. Pian olikin huomattavissa ilmeinen edistys eri aloilla. Mutta monet seikat, portugalilaisten suosiminen, verojen kasvaminen y. m., pitivät vireillä tyytymättömyyttä. Kun Juhana VI oli palannut Portugaliin, julisti hänen poikansa kruununprinssi Dom Pedro, jolle kuningas oli uskonut maan hallituksen, yleisen mielipiteen pakoittamana 1822 Brasilian itsenäiseksi, minkä jälkeen hänet tunnustettiin maan perustuslailliseksi keisariksi. V. 1825 Portugal tunnusti B:n itsenäisyyden. Dom Pedro I (1822-31) antoi 1824 vapaan perustuslain, mutta ei siitä huolimatta saavuttanut alamaistensa suosiota. Hän luopui kruunusta 1831 ja palasi Eurooppaan. Valtaistuimelle nousi silloin hänen kuusivuotias poikansa Dom Pedro II (1831-89). V. 1834 perustuslakia muutettiin siten, että maakunnat saivat omat lakiasäätävät kokoukset ja laajennetun itsehallinnon, joten B:sta tuli liittokeisarikunta. V. 1865-70 B. kävi voitokkaasti sotaa Paraguayta vastaan. 1870- ja 80-luvulla synnytti kysymys orjien vapauttamisesta paljon riitaa. Dom Pedron tytär Isabella sai 1888 isänsä ollessa Euroopan-matkalla eduskunnan hyväksymään lain, jonka mukaan orjuus poistettiin ilman mitään korvausta orjien omistajille. Tyytymättöminä nämä silloin liittyivät tasavaltalaisiin, ja 1889 pantiin pääkaupungissa toimeen vallankumous. Dom Pedron täytyi luopua kruunustaan ja Brasilia julistettiin tasavallaksi nimellä Brasilian Yhdysvallat. Ensimäiseksi presidentiksi tuli yksi vallankumouksen johtajia, marsalkka Fonseca (1889-91). Kirkko ja valtio erotettiin toisistaan ja uusi valtiomuoto hyväksyttiin kansalliskokouksessa 1891. Sen mukaan B. oli oleva Pohjois-Ameriikan Yhdysvaltain tapainen liittotasavalta. Fonsecan omavaltaisuus antoi aihetta kapinan syntymiseen; hänen täytyi luopua, jolloin presidentiksi tuli kenraali Peixoto (1891-94). Häntäkin vastaan nostettiin kapina; sen hän kyllä kukisti, mutta luopui kuitenkin vallasta. Seuraavat presidentit ovat menestyksellä toimineet rauhallisten olojen palauttamiseksi ja rappiolle joutuneitten raha-asiain järjestämiseksi. V. 1906 presidentiksi valittu Alfonso Penna kuoli 1909. *J. F.*

Kirjallisuus. Alkuaan oli Brasilian kirjallisuus ainoastaan haara Portugalin kirjalli-

suudesta. Sen ensimäiset taimet ovat jesuiittalähetyssaarnaajien aiheuttamia. Kotimaisten aiheiden valinta osoittaa sentään jonkinmoista irtaumista emämaan kirjallisuudesta, kuten J. Basilio da Gaman „Uruguay”. Kukoisti sentään runous tänä alkuaikanakin A. Gonzagan (1744-1809) runokokoelmassa „Lyras” jo sangen kauniina. Itsenäisemmäksi B:n kirjallisuus sentään varttui Brasilian tullessa itsenäiseksi ja lopullisesti erotessa emämaasta 19:nnen vuosis. alkupuolella. Klassillisen ajanjakson jälkeen, jonka parhaista kirjailijoista mainittakoon runoilijat J. B. de Andrada ja J. da Cunha Barbosa, molemmat samalla eteviä valtiomiehiä, pääsee v:n 1840 vaiheilla romantillisuuden värittämä runoilijakoulu valtaan. Sen päämiehelle José Gonçalves de Magalhãesille (1811-82) tulee kunnia todellisen kansallisen runoilijakoulun perustamisesta Brasiliassa. „Suspiros poeticos” ja „Mysterios” kokoelmillaan hän esiintyi lyyrillisenä runoilijana, samalla kuin hän myöskin julkaisi kertovia runoelmia ja kansalliselta näkökannalta katsoen uranaukaisevia näytelmäkappaleita. Hänen jälkiään ovat astuneet laulurunoilija Gonçalves-Dias (1823-64), maailmantuskan laulaja Alvarez de Azevedo, romaani- ja näytelmäkirjailija I. Manoel de Macedo y. m. — 1870:n seuduilla tapahtui Brasiliassa, joka yhä vielä täysin seuraa eurooppalaisen hengenelämän virtauksia, käänne romanttisuudesta realistiseen kirjailemiseen. Uuden suunnan pääedustaja on Sylvio Romero, monipuolinen tuottelias kirjailija, joka paitsi runoilijana („Cantos do fin do seculo”, „Ultimos harpejos”) on esiytynyt kansanrunouden tutkijana, kirjallisuushistorioitsijana ja filosofisena tutkijana. Hänen ympärilleen on ryhmittynyt kokonainen sarja kirjailijoita, kuten lyyrikot Olavo Bilac, Castro Alves, romaanikirjailijoita kuten José de Alencar, Bernardo Guimarães, Sylvio Dinarte y. m. [Sylvio Romero, „Historia da litteratura brazileira” (1888).] *V. K-i.*

Brasilian pähkinä ks. Bertholletia.

Brasiliini, sappan- ja pernambuk-puusta *(Cæsalpinia*-lajeja) saatu väriaine; värittömiä kiteitä; muuttuu valossa keltaisen punaiseksi, emäksien vaikutuksesta karmiininpunaiseksi.

Brask, Hans (1464-1538), ruots. piispa, oli kotoisin Linköpingistä, jossa isä oli pormestarina. Saatuaan oppinsa ulkomaan yliopistoissa ja oleskeltuansa m. m. Roomassakin B. tuli 1505 Linköpingin tuomiorovastiksi ja 1513 Hemming Gadin jälkeen piispaksi. B. oli varsin oppinut ja toimekas henkilö, joka ei ainoastaan edistänyt kirkon nimenomaisia etuja, vaan myöskin vilkkaasti otti osaa ajan valtiollisiin kysymyksiin ja taloudellisiin harrastuksiin. B. oli 1517 mukana tuomitsemassa arkkipiispa Trollen virkansa menettäneeksi, jolloin kuitenkin sinettinsä alle salaa pisti tuon tunnetuksi tulleen paperilipun: „tähän on minun pakko taipua”. V. 1520 B. alistui Kristiern II:n valtaan, mutta Kustaa Vaasan seuraavana vuonna noustessa kapinaan hän pian liittyi kansalliseen asiaan. Käytännöllisellä alalla hän uurasti talouden parantamista lukuisilla maatiluksillaan, perusti oman kirjapainon, ensimäisen paperitehtaan Ruotsissa, suunnitteli vesireittiä Itämerestä Vettern-järven kautta länsimereen y. m. Tunnetuimmaksi on piispa B. kuitenkin tullut vanhan katolisen uskonnon etevimpänä, järkähtämättömänä puolustajana leviävää uskonpuhdistusta vastaan. Hän koetti useasti saada kuninkaan ryhtymään ponteviin toimenpiteisiin uuden opin saarnaajia vastaan, mutta hänen sanansa kaikuivat kuuroille korville. Vesteråsin valtiopäiväin jälkeen 1527 B. ei enää Ruotsissa viihtynyt; hän lähti piispantarkastusmatkalle Gotlantiin, jatkoi sieltä matkaansa paeten Danzigiin, josta kirjeissään kehoitti ruotsalaisia pysymään vanhassa uskossa. Elämänsä loppuvuodet hän vietti eräässä Puolan luostarissa, jossa 30 p. heinäk. 1538 kuoli. [E. G. Arnell, „Bidrag till biskop Hans Brasks lefnadsteckning” (yliop. väitösk. 1904).] *K. G.*

Brassai, Sámuel *[braššai šāmuel]* (1800-97), unk. pedagogi ja filologi, 1837-48 ja 1858-72 Kolozsvárin unitaarisessa kollegiumissa filosofian ja matematiikan opettajana, 1872-84 Kolozsvárin yliopistossa matematiikan professorina. B. oli erinomainen koulumies ja järjesti mainitun unitaarisen opiston opetuksen suurella menestyksellä aivan uudelle kannalle; julkaisi suuren joukon oppikirjoja eri aloilta (kielitieteen, luonnontieteen, logiikan, kasvatusopin), käsitteli lukuisissa kirjoitelmissa eri aineiden opetusta koskevia metodisia kysymyksiä ja harrasti m. m. myös unkarinkielen tutkimista. Hänen viimemainittua alaa koskevista julkaisuistaan ansaitsee erikoista huomiota tutkimus unkarinkielen lauseesta: „A magyar mondat” (I-II, 1860-63). B. harrasti myös innokkaasti oikeakielisyyskysymyksiä ja oli uudemman unk. kielenpuhdistusliikkeen ensimäinen alullepanija. *Y. W.*

Brassey *[bräsi],* Thomas (s. 1836), lordi, engl. taloudellinen kirjailija ja politikko; oli 1865-86 vapaamielisen puolueen valitsemana alihuoneen jäsenenä; häntä pidettiin asiantuntijana varsinkin rautateitä ja merenkulkua koskevissa kysymyksissä; tuli 1880 amiraliteettilordiksi Gladstonen ministeristöön, 1886 pääriksi; oli 1895-1900 austraalialaisen Viktoriakolonian kuvernöörinä. Rautateiden rakentajana tunnetun isänsä, Thomas B:n muistiinpanojen perustuksella hän julkaisi sarjan arvokkaita kirjoituksia työväenkysymyksistä: „Work and wages” (1872); „Lectures on the labour question” (1878); „Foreign work and english wages” (1879) ja „Papers and adresses” (1894); merenkulun alalta hän on julkaissut „The british navy, its strength and resources” (1882-89) ja on v:sta 1886 ollut „The naval annual”in toimittajana. *J. F.*

Brassica ks. Kaali.

Brassó *[-ššō]* (saks. Kronstadt), luonnonihanassa vuoristoseudussa oleva kaupunki (samannimisen komitaatin pääkaupunki) Kaakkois-Unkarissa (Siebenbürgenissä), 36,646 as. (unkarilaisia, romaanialaisia ja saksalaisia) (1900), vahvalukuinen sotaväki siihen luettuna. Tärkeä koulukaupunki. Suuri liikekeskus. Verka-, nahka-, sementti-, kone-, huonekalu-, paperi-, viina-, petroleumi-, sokeritehtaita; vientitavaroita (Balkanin maihin) etup. villatavarat ja sokeri, tuontitavaroita vars. liha ja rasva. Tärkeä rautateiden solmukohta. Huomattavimmat

rakennukset: goottil.-tyylinen ihana evank. kirkko (rak. 1385-1425), raatihuone (v:lta 1420), sitadelli (v:lta 1554), 5-torninen Katariinanportti (15:nneltä vuosis.). — Kun Barcaság (ks. t.) 13:nnen vuosis. alkupuolella oli saks. ritarikunnan hallussa, tuli B. sen tuomien saks. uudisasukkaiden keskustaksi. V. 1438 Murad II sen hävitti, 1611-12 G. Báthory sitä piiritti, G. Bethlenin (ks. t.) aikana se kukoisti, 16:nnella vuosis. siebenbürgenil. reformaattori, kirjanpainaja ja pappi Honter (ks. t.) siellä eli ja vaikutti, 1688 Caraffa (ks. t.) sen hävitti, 1849 Bem (ks. t.) sitä puolusteli venäläisiä vastaan. *(Y. W.)*

Bratianu *[-ă'n]*, Ioan (1822-91), romaanial. valtiomies, saavutti Kaarle kuninkaan tultua hallitukseen valtioll. merkitystä „liberaalien" johtajana. 1876-88 hänen valtansa oli mahtavimmillaan; ministeripresidenttinä hän miltei yksinvaltiaan tavoin johti maansa kohtaloita. 1877 hän julisti Romaanian riippumattomaksi ja 1881 kuningaskunnaksi. Edisti kansansivistystä, kohotti taloudellista tilaa, paransi järjestystä. V:sta 1881 hänen veljensä Dimitrie (1818-92) oli hänen pahin valtioll. vastustajansa; vehkeilyillään tämä sitten saikin veljensä kukistetuksi.

Bratsberg, Etelä-Norjan amtti Christiansandin hiippakunnassa, 15,189 km², 99,052 as. (1908). B. käsittää Ylä- ja Ala-Telemarkenin sekä Bamblen voutikunnat. Pääpaikka on Skien. Pääelinkeinot ovat karjan- ja metsänhoito sekä tehdasteollisuus, ensinmainittu vars. Telemarkenissa. Suuria kruununmetsiä. Oikeudellisesti B. on jaettu kahteen poliisimestarinalueeseen (alempaa lainkäyttöä harjoittavat 6 pitäjänkirjuria ja nimismiestä).

Brattfors, rautatehtaita Ruotsissa. 1. Brattforsin pitäjässä Vermlannin läänissä. Tehtaalla on masuuni ja 2 lancashire-sulatusuunia; sen omistaa yhtiö, jonka osakepääoma on 1,290,300 kr. Tällä on sen lisäksi sahalaitoksia, puumassatehtaita ja myllyjä; se harjoittaa myös maanviljelystä ja metsänhoitoa. V. 1903 tehdas valmisti 1,027 tonnia takkirautaa ja 1,132 tonnia sulatinpetkeleitä. — 2. Garpenbergin pitäjässä, Kopparbergin läänissä. Tehtaalla on 3 lancashire-sulatusuunia ja se omistaa myös Dormsjö ja Fors nimiset rautatehtaat, sulfiittitehtaan y. m. Täällä valmistettiin 1903 1,288 tonnia sulatinpetkeleitä ja 1,212 tonnia kankirautaa.

Braula cæca ks. Mehiläistäi.

Braun, Alexander (1805-77), saks. kasvitieteilijä, 19:nnen vuosis. monipuolisimpia ja etevimpiä kasvitieteen tutkijoita. Oli kasvitieteen professorina ensin Freiburgissa ja Giessenissä ja v:sta 1857 kuolemaansa saakka Berliinissä, jossa hän samalla oli kasvitieteellisen puutarhan johtajana. B. oli etupäässä kasvimorfologi ja systemaatikko, joilla aloilla hänen teoksillaan on ollut käänteen-tekevä merkitys. Hänen luonnollinen kasvijärjestelmänsä (julkaistu 1864) on perustana nykyään enin käytetyille järjestelmille. Teoksia: „Vergleichende Untersuchung üb. die Ordnung der Schuppen an den Tannenzapfen" (1831); „Betrachtungen über die Verjüngung in der Natur" (1850); „Algarum unicellularum genera nova et minus cognita" (1855).

Braun, Max (s. 1850), saks. eläint., v:sta 1890 professorina Königsbergissä, selvittänyt leveän heisimadon *(Dibothriocephalus latus)* kehityksen, kirj. m. m. „Die tierischen Parasiten des Menschen" (1883) ja *Trematoda* ja *Cestoda* osat Bronnin „Klassen und Ordnungen des Tierreichs" nimisessä suuressa teoksessa. *K. M. L.*

Braun, Vilhelm August Detlof von (1813-60), ruots. novellisti ja runoilija, alkuaan upseeri. B:n pilarunoelmat ja satiirit tekivät hänet suosituksi tukholmalaisen keskiluokan runoilijaksi, vaikka tämä vähän areksuikin hänen rohkeasanaisuuttaan. Satiireissa, joissa B. on onnistunein, ilmenee edullisesti hänen vastenmielisyytensä kaikkea teennäistä yhteiskuntasovinnaisuutta vastaan, sekä hänen terve todellisuudentajunsa. Onnistunein hän on raikkaissa luonnonkuvauksissaan. *V. K-i.*

Brauniitti, tumma mineraali, joka pääasiallisesti sisältää erästä mangaanioksidia. Kiteytyy tetragonaalisesti; sitä tavataan muitten mangaanimineraalien yhteydessä. *(W. B.)*

Brauns, Julius ks. Pikakirjoitus.

Braunsberg, kaupunki Preussissa, Itä-Preussin maakunnassa, purjehduskelpoisen Passargejoen varrella, lähellä sen suuta ja Frisches Haffia, Königsbergin ja Elbingin välillä; 13,002 as. (1905); Dirschau-Königsbergin radan varrella. Katolinen akatemia, alkuaan perustettu pohjoismaiden uudelleen saattamiseksi katoliseen oppiin, ajaksi lakkautettu 1626, kun Kustaa II Aadolf valloitti kaupungin. Oppilaitoksen nimi on v:sta 1818 *lyceum hosianum*, akatemian Stanislaus Hosius nimisen perustajan mukaan. *(W. S-m.)*

Braunschweig (Brunsvig), Saksassa. 1. Herttuakunta keisarikunnan pohj.-osassa, melkein kokonaan Preussin ympäröimä, 3,672 km². Se käsittää 3 toisistaan erillään olevaa pääosaa: Wolfenbüttelin ruhtinaskunnan ja sen piirikunnat Braunschweig, Wolfenbüttel ja Helmstedt, Harz- ja Weser-alueen ja niiden piirikunnat Gandersheim ja Holzminden sekä Blankenburgin ruhtinaskunnan (samalla piirikunta) ynnä 5 n. s. enklaavia (ks. t.). B. on pääasiallisesti vuori- ja ylänkömaata; ainoastaan pohj.-osa on alankoa. Tärkeimmät vuoret ovat Harz, Solling, Asse ja Elm. Sen läpi virtaavat Oker-, Leine-, Aller- ja Weserjoet. Vuoret ovat metsien peittämät. Alankomaa ja jokien laaksot ovat paikoittain hyvin hedelmällisiä. Pohj.-osassa ilmasto on leuto, vuorilla talvet ovat koleat, keväät ja syksyt kosteat. B:n kaupungin (ks. t.) keskilämpö on +9°. Asukkaat, 485,958 (1905), ovat alasaksilaista heimoa, pääasiallisesti luterilaisia (n. 95 %), loput katolilaisia, ja 0,4 % juutalaisia. Vuotuinen väenlisäys on keskimäärin 4,59 %; väentiheys 132 km²:llä. — B:n tärkeimmät oppilaitokset ovat: Braunschweigin teknillinen korkeakoulu, 6 kimnaasia, reaalikimnaasi, prokimnaasi, 5 seminaaria, reaalikouluja, n. 430 kansakoulua y. m. Wolfenbüttelin kirjasto ja B:n herttuallinen museo ovat kuuluisat. Suuria sairaaloita ja armeliaisuuslaitoksia on perustettu useaan kaupunkiin. — B:n pääelinkeino on maanviljelys, 51,7 % maasta on peltoa ja puutarhaa, 30,1 % metsää, n. 6 % viljelemätöntä ja loput niitty- ja laidunmaata. Tärkeimmät viljelyskasvit ovat palkokasvit, vilja, sokerijuurikkaat, perunat ja rehukasvit. Puutarhanviljelys on yleinen ja kohdistuu pääasiallisesti parsan ja

hedelmäin viljelemiseen. Metsistä kuuluvat laajimmat alueet valtiolle, loput seurakunnille ja yksityisille. Karjanhoito on etenkin Harz-vuorilla huomattava. Hevosroduista ovat Hannoverin ja Belgian rodut tärkeimmät; sen lisäksi pidetään täällä nautakarjaa, lampaita, sikoja ja vuohia. — Harzissa harjoitetaan vuorityötä yhdessä Preussin kanssa: se tuottaa hopeata, lyijyä, kuparia, rautaa, ruskohiiliä, suolaa ja sylviiniä. Tuotannon arvo 1905 oli 37,072,090 mk. Suuria graniitti-, hiekkakivi- ja kainiittilouhimoita on täällä myöskin. Teollisuuden tärkeimmät tuotteet ovat kankaat, olut, viina, sokeri, tupakka, paperi, koneet, kemialliset aineet, puutavarat ja lasi. Kauppa on vilkas; vientitavaroina ovat juuttikankaat, kehruutavarat, asfaltti, mineraalivärit, louhitut kivet, kalkki, sementti, sokeri, lyijy, säilykkeet, lihatavarat, rauta ja rautatavarat y. m. Maanteitten pituus 1906 oli 2,826 km, rautateitten 514 km. — B:n perustuslaillisyksinvaltainen hallitusmuoto on v:lta 1832 (muutettu 1851); sen mukaan on valtaistuin perinnöllinen B.-Lüneburgin suvussa sen miespuolisten jälkeläisten kesken, mutta jos suvun miespolvi sammuu, on myös sen naispuolisilla jäsenillä perintöoikeus. Eduskuntaan *(Landesversammlung)* kuuluu 48 jäsentä. Edustajat kokoontuvat varsinaisille valtiopäiville vähintäin joka toinen vuosi. Korkeimman hallitusviraston muodostaa valtionministeriö, johon kuuluu 3 äänioikeutettua jäsentä. Tämän rinnalla on valtioneuvosto. Maan sisällisen hallinnon ja poliisilaitoksen johdossa ovat piirikuntatoimistot *(Kreisdirektion)*, joita on 6 maaseudulla ja 1 B:n kaupungissa. Kunnallista itsehallintoa varten maa on jaettu 8:aan kunnallispiiriin *(Kreiskommunalverband)*. Ylin tuomioistuin on B:n ylimaaoikeus, tämän alla on 1 maa- ja 24 amttioikeutta. Valtakunnan raha-asioita hoitaa herttuallinen kamari sekä finanssikollegi, jonka valvonnan alaisina ovat maan luottoa ja yleisiä raha-asioita koskevat asiat. V. 1906-07 valtion kulunkiarvio osoitti tuloja 13,474,000 saks. mk ja menoja 14,825,000 saks. mk; valtionvelka nousi 51,473,570 milj. saks. mk:aan, valtion omaisuus 40 milj. saks. mk:aan. Sotalaitos kuuluu 10:nteen armeiakuntaan. Maan värit: vaaleansininen ja keltainen. *W. S-m.*

Historia. B. kuului alkuansa vanhaan Saksin herttuakuntaan. Kun Welfin-sukuinen Henrik Leijona 1181 menetti Saksin, sai hän kuitenkin pitää B:n. Hänen jälkeläisistään B:n hallitsijoista on tunnettu kuuluisa sotapäällikkö Karl II Wilhelm Ferdinand, joka sai kuolinhaavan Auerstädtin tappelussa 1806. Napoleon yhdisti B:n Westfalenin kuningaskuntaan 1807, mutta 1813 se joutui takaisin entiselle hallitsijasuvulle. V. 1832 se sai perustuslain, joka vieläkin hiukan muutettuna on voimassa. Kun herttua Wilhelm kuoli 1884, oli lähin perillinen Cumberlandin herttua, mutta kun tämä ei luopunut vaatimuksistaan Hannoveriin, ei häntä tunnustettu B:n hallitsijaksi, vaan maapäivät valitsivat Preussin prinssin Albrechtin hallituksen hoitajaksi. Hänen kuolemansa jälkeen valittiin hallituksen hoitajaksi 1907 Mecklenburgin herttua Johann Albrecht. *J. F.*

2. B:n herttuakunnan pää- ja hallituskaupunki, Oker-joen ja Magdeburg-Hannoverin radan varrella, 136,351 as. (1905), joista 8,885 katolilaista ja 852 juutalaista. B. sijaitsee hedelmällisellä alueella; se on vanhaan saksalaiseen tyyliin rakennettu ja ihanoiden puistojen (vanhat linnanvallit) ympäröimä kaupunki. Monta vanhaa kirkkoa: tärkein on Henrik Leijonan (ks. t.)

Hagenbrücke-katu Braunschweigissa.

rakennuttama tuomiokirkko, jossa on hänen hautansa. Kaunis raatihuone. Vilkas teollisuus: kone-, soittokone-, olut- ja sokeritehtaita, kirjapainoja; kauppaa: kahdet markkinat ja suurta kirjakauppaa. B:ssä on teknillinen korkeakoulu, useita korkeampia oppilaitoksia ja käytännöllisiä korkeakouluja, museoita, metsäopillinen koelaitos, monta armeliaisuuslaitosta; pankkeja ja kauppalaitoksia. *W. S-m.*

Historia. B:n tienoilla oli jo karolinkilaisajalla vilkas kauppapaikka, mutta kaupungiksi se kehittyi vasta Henrik Leijonan aikana, jolloin sitä myöskin ruvettiin linnoittamaan. 1200-luvulla se liittyi hansaliittoon ja osti itselleen erinäisiä oikeuksia maan herttuoilta; sen ei kuitenkaan milloinkaan onnistunut kohota valtakunnankaupungiksi. V. 1528 se liittyi uskonpuhdistukseen; aleni nopeasti hansaliiton kukistuttua ja 30-vuotisen sodan sekä sisäisten riitojen johdosta. V. 1671 B. pakoitettiin alistumaan B:n herttuoiden alaiseksi, jotka v:sta 1753 ovat asuneet B:ssa, paitsi vv. 1806-13, jolloin kaupunki kuului Westfalenin kuningaskuntaan. *J. F.*

Braunschweigin vihreä ks. Vuorivihreä.

Brausewetter, Ernst (1863-1904), saks. kirjailija ja kääntäjä, joka erikoisesti on kiinnittä-

nyt huomionsa pohjoismaihin ja niiden kirjallisuuteen. Niinpä hän on julkaissut „Nordische Meisternovellen" (1896) ja „Finland im Bilde seiner Dichtung und seine Dichter" (1899). Pohjoismaisia kirjailijoita hän on kääntänyt saksaksi: Ibsenin, Lien, Garborgin, Runebergin y. m. teoksia. V:ina 1901-02 B. oli „Finländische Rundschau" aikakauskirjan toimittajana. *V. K-i.*

Brausewetter, Otto (1835-1904), saks. historiamaalari, tullut tunnetuksi synkän romanttisista kuvistaan kuten esim. „Kustaa Aadolf Lützenin taistelussa" (1876) ja „Kenraali York puhuu Itä-Preussin säädyille 1813" (Königsbergissä oleva B:n pääteos, 1888). *E. R-r.*

Bravo (it. „hyvä"), hyväksymishuuto: hyvin, erinomaisesti! Superl.: Bravissimo.

Bravuuri (it. *bravū'ra*), oik. rohkeus; suuri taitavuus; bravuurikappale, esitys (joko soitannollinen tai muu), jossa esittäjän taito parhaiten tulee nähtäviin; aria di bravura, aaria, jossa esittäjällä on tilaisuus loistaa teknillisiä vaikeuksia voittamalla.

Brazlav, piirikaupunki Venäjällä, Podolian kuvernementissa, Bug-joen varrella, 7,946 as. (1897). Joutui 1793 Venäjälle.

Brazza (keskiajalla Brattia, slaav. Brac), suurin Dalmatsian saarista Adrian-meressä, Itävaltaan kuuluva; 394 km²; 24,408 as. (1900), serbokroaatteja, jotka viljelevät viiniä, viikunoita ja tupakkaa, tahi louhivat marmoria. Pääpaikka: San Pietro. *(W. S-m.)*

Brazza *[brazā']*, Pierre Savorgnan de (1852-1905), kreivi, ransk. meriupseeri ja afrikanmatkustaja. Tutki 1876-78 Ogove-joen seudut ja eteni täältä jokialueille, jotka huomattiin Stanleyn äsken tutkiman Kongon lisäjokiin kuuluviksi. Matkusti v:sta 1879 näissä seuduissa tehden Ranskan puolesta kauppasopimuksia ja on siten Ranskan siirtomaavallan perustaja Lounais-Afrikassa. Saapui Kongo-joelle vähää ennen Stanleyta (joka Belgian kuninkaan Leopold II:n puolesta matkusti samoissa asioissa), ja sai osan Kongon lounaista rantaa Ranskalle. Tähän syntyi Brazzaville (ks. t.), Ranskan ensimäinen Kongo-siirtola (1880). Kun Ranskan valtio 1882 oli hyväksynyt B:n tekemät kauppasopimukset, lähetettiin hänet 1,275 milj. suuruisella apurahalla varustettuna 1883 perustamaan uusia kauppapaikkoja, ottamaan haltuunsa Ranskalle uusia alueita ja nimitettiin Ranskan läntisen ekvatoriaalisen Afrikan hallituskomissaariksi. Tässä virassaan hän järjesti m. m. laivankulun Ranskan suojeluspiiriin kuuluvilla joilla ja kartoitti nämät seudut sekä nimitettiin 1886 Ranskan Kongon kenraalikomissaariksi. V. 1897 B. luopui tästä toimesta; 1905 B. lähetettiin erityisillä valtakirjoilla varustettuna tutkimaan siirtomaahallituksen väärinkäytöksiä, mutta kuoli s. v. Dakarissa. B. on ollut yksi eurooppal. sivistyksen huomattavimpia tienraivaajia Afrikassa. *(W. S-m.)*

Brazzaville *[brazavi'l]*, Ranskan Kongon kauppa-asema Kongon varrella, Stanley Poolin (ks. t.) lounaisrannalla, 330 m yl. merenp., n. 5,000 as. Varastopaikkoja. B. perustettiin v. 1880 Ranskan kaupan edistämiseksi Kongo-joella.

Breakspear *[breikspiə]* l. Nicolaus Albanensis. ks. Hadrianus IV.

Breccia ks. Breksia.

Brèche de Roland *[breš də rolā']*, Rolandin (valli)-aukko, ahdas, n. 2,800 m yl. merenp. sijaitseva sola Pyreneissä, 40 m lev., 1 km pitkä, Ranskan Ylä-Pyreneitten departementissa, Marboré-vuoren länsipuolella, jonka Rolandin (ks. t.) kerrotaan miekallaan avanneen. Se yhdistää Ranskan Gavarnie-laakson Espanjan Mont Perdun länsipuolella sijaitsevaan Broto nimiseen laaksoon. *(W. S-m.)*

Brechung ks. Äänteenmurto.

Breda. 1. Lukas von B. vanh. (1676-1752), ruots. taidemaalari, vanhaa brabanttilaista sukua. — 2. Lukas von B. nuor. (1726-99), edellisen poika, merivakuutusyhtiön dispašööri ja taiteentuntija. — 3. Karl Fredrik von B. (1759-1818), edellämainitun poika, muotokuvamaalaaja. B. opiskeli ensin Tukholmassa Lorens Pasch nuor:n johdolla ja lähti senjälkeen opintomatkalle (1787-96) Englantiin, jossa hän oli Reynoldsin oppilaana, mutta sai myös tuntuvasti vaikutusta Gainsborough'lta. Englannissa B. saavutti voimakkaan, maalauksellisen tekniikkansa ja lämpimän, tehokkaan värityksensä sekä sen luonnontajun, joka on ominaista 1700-luvun lopulle. Palattuaan kotimaahansa hän herätti pian huomiota niin hyvin taiteellaan kuin persoonallisuudellaan. 1796 hänestä tuli akatemian professori ja 1812 Kaarle XIII hänet aateloi. B. on maalannut monta sataa sekä yksityistä että julkista muotokuvaa ja idyllimäisiä perheryhmäkuvia. Varsinkin hän oli ylimystöpiirin suosiossa, sillä hän osasi antaa leveällä siveltimellä maalaamilleen henkilöille hienon ylhäisen ryhdin. Tyypillisimpiä hänen maalauksistaan ovat näyttelijätär Teresa Vandoni'n, hänen sisarenpoikiensa de Ron'in ja isänsä kuvat (Tukholman kansallismuseossa). Jollemme ota lukuun B:n viimeisten elinvuosien kuivia ja sovinnaisia teoksia, kuuluvat hänen maalauksensa yleensä arvokkaimpaan ja täyspitoisimpaan taiteeseen, mitä Ruotsissa 1800-luvun alkupuolella luotiin. *E. R-r.*

Bredahl *[-āl]*, Christian Hviid (1784-1860), tansk. runoilija, talonpoikaista alkuperää, antautui ylioppilaaksi tultuaan kirjailijaksi. Katkeroituneena siitä, ettei saavuttanut ansaitsemaansa tunnustusta, hän vetäytyi pian takaisin maalaisoloihin, eläen hyvin niukoissa varoissa kättensä työllä. B:lla oli luonnonomaiset näyttämökirjailijan lahjat; hänen „Dramatiske scener", joiden tapahtumapaikka on kuussa, osoittivat hänellä olleen alkuperäisen ja voimakkaan mielikuvituksen sekä syvän, ihanteellisen maailmankatsomuksen, tosin sekoittuneena pettyneen katkeruuteen. Vasta myöhemmin on hänen arvonsa kirjailijana selvinnyt tanskalaisille. B. on kirjoittanut myöskin poleemisia kirjoituksia Øhlenschlægerin romantiikkaa, sekä rouva Gyllembourgin realismia vastaan. *V. K-i.*

Bredal, Niels Anders (1841-88), tansk. taidemaalari, toimi aluksi kivipainajana, mutta kehittyi sitten maisemamaalaajaksi. Käyttäen sekä vesi- että öljyvärejä B. on maalannut Sønderjyllannin ja Ise-vuonon luontoa sekä useasti kuvannut rakennustaidetta esittäviä aiheita. *E. R-r.*

Brederode. 1. Henrik van B. (1531-68), alankomaalainen ylimys, vapaudensankari. B. liittyi uskonpuhdistukseen ja vastarintaan Es-

panjan Filip II:n sortohallitusta vastaan. N. s. kompromissin (aateliston muodostaman liiton) johtajana hän jätti 5 p. huhtik. 1566 maaherran viran haltijalle Margareta Parmalaiselle anomuksen, missä pyydettiin inkvisitsionin poistamista. Margaretan ministerin Barlaimontin tämän johdosta lausuman kokkasanan mukaan B. senjälkeen pidetyssä juhlassa ehdotti g u e u x („kerjäläis"-) nimen ottamista vastustuspuolueen kunnianimeksi, niinkuin tapahtuikin. V. 1567 hän turhaan koetti yllyttää Amsterdamin kaupunkia kapinaan; senjälkeen hän pakeni Saksaan, missä kuoli.

2. R e i n o u d v a n B. (1567-1633), edell:n velipuolen poika, ruots. vapaaherra, hollantil. valtiomies. B. otti lähetystön jäsenenä osaa Stolbovan rauhanneuvotteluihin, missä hän vaikutti Ruotsin hyväksi sekä sai tämän johdosta Kustaa Aadolfilta Wesenbergin linnan Virossa alueineen läänitykseksi. Lähetystö, johon B. kuului, antoi 1616 Hollannin hallitukselle kertomuksen matkastaan ja 1619 ilmestyi Haagissa painettu selonteko siitä („Journael der legatie in Moscovie gedaan in de jaren 1615 en de 1616"), missä oli kuvia Venäjästä ja Ruotsista. B. tuli neuvoskunnan presidentiksi, mutta joutui myöhemmin Oldenbarneveldin vävynä ja ystävänä vainon alaiseksi. *G. R.*

Bredhällan, saari, Pietarsaaren kaupungista luoteis-pohjoiseen; sillä on B:n loistokoju rautatelineellä Pietarsaaren väylän varrella. *K. S.*

Bredihin *[-dī'-]*, F e d o r A l e k s a n d r o v i t š 1831-1904), ven. tähtitieteilijä, vv. 1865-82 tähtitieteen professori Moskovassa ja 1890-95 Pulkovan observatorin johtaja. B. suoritti tärkeitä tutkimuksia pyrstötähdistä. *(V. V. K.)*

Bredman, J o h a n (1770-1859), ruots. tähtitieteilijä, v:sta 1811 tähtitieteen professori Upsalassa. Julkaissut m. m. teoksen „Teoreettisen astronomian alkeet aloitteleville". *(V. V. K.)*

Bredsdorff, J a c o b H o r n e m a n n (1790-1841), tansk. luonnon- ja varsink. kielentutkija. Kirjoittanut huomattavia tutkimuksia tanskan kielen äänneopin alalta, riimukirjoituksen alkuperästä sekä kielen kehityksestä („Om aarsagerne til sprogenes forandringer" 1821, uusi Vilh. Thomsenin toimittama painos 1886); viimemainitussa merkillisessä teoksessa hän tuo ilmi kielihistoriallisen käsityksen, joka vieläkin, uusimmankin tutkimuksen valossa, enimmäkseen pitää paikkansa.

Brefeld, O s c a r (s. 1839), saks. kasvitieteilijä. Oli professorina Eberswalden metsä-akatemiassa, sitten Münsterin ja lopulta Breslaun akatemiassa (1898-1905). B. on kirjoittanut tietä raivaavia teoksia sienien morfologian ja systematiikan alalta ja perustuen suuressa mittakaavassa toimittamiensa viljelyskokeiden tuloksiin esittänyt paljon tunnustusta saaneen sienijärjestelmän, jossa suuri merkitys on annettu lisääntymiselinten morfologialle. Hänen tärkeimmät tutkimuksensa ovat teoksessa „Botanische Untersuchungen über Schimmelpilze" (7 nid., 1872-95).

Brehm *[-ēm]*, A l f r e d E d m u n d (1829-84), saks. luonnontutkija. Tehnyt laajoja tieteellisiä matkoja m. m. Afrikkaan, Espanjaan, Norjaan, Lappiin, Siperiaan ja Turkestaniin sekä useihin Keski-Euroopan seutuihin. Oli 1860-luvulla Hampurin eläint. puutarhan johtajana, muutti sittemmin Berliiniin, jonka suurenmoinen akvaario on hänen perustamansa. Hänen tärkein teoksensa on „Illustriertes Thierleben" (viim. pain. 1890-3; suom. laitoksen „ihmiskuntaa koskevalla lisäyksellä" nimellä „Zoologia kansalaisille. I. Imettäväiset" toimittanut A. J. Mela 1896); „Pohjoisnavalta päiväntasaajalle" (1891), suom. Aatto S.

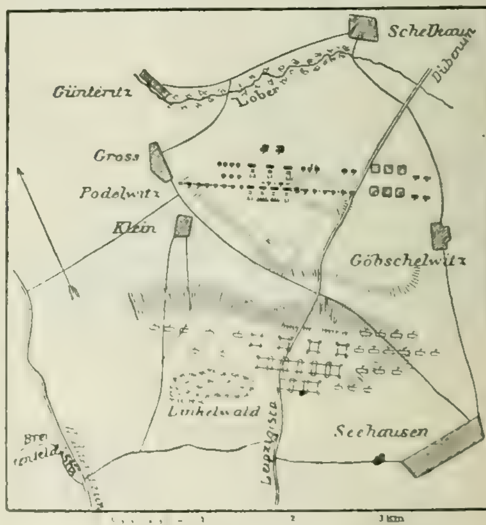
Brehmer *[brēmer]*, H e r m a n n (1826-89), saks. lääkäri, Görbersdorfin, ensimäisen saksalaisen keuhkotautiparantolan perustaja 1859. On julkaissut useita keuhkotaudin hoitoa ja parantamista koskevia teoksia. *M. O-B.*

Brehmer, J o s e f ks. B r e m e r.

Breidablik. 1. *Skand. mytol.*, Balder jumalan (ks. t.) asunto.

2. Ihanalla paikalla sijaitseva parantola V a l d r e s i s s a Norjassa lähellä Tonsaasenin rautatieasemaa, n. 600 m yl. merenp. Suurenmoinen näköala m. m. Jotunheimille.

Breitenfeld, kylä pohjoispuolella Leipzigiä, kuuluisa taisteluistaan. Täällä tapahtuivat seu-

Ruotsalaisia, keisarillisia, saksilaisia joukkoja.
Breitenfeldin taistelutanner 1631.

raavat ratkaisevat tappelut: 1) 7 (17) p:nä syysk. 1631 Kustaa II Aadolf sai voiton Tillystä; 2) 23 p:nä lokakuuta (2 p:nä marrask.) 1642 Torstensson voitti keisarilliset, joita johtivat arkkiherttua Leopold ja Picolomini; 3) 16-18 p:nä lokak. 1813 oteltiin osa Leipzigin suuresta „Kansaintaistelusta", joka kääntyi liittolaisten eduksi. *K. S.*

Breithaupt, J o h a n n A u g u s t F r i e d r i c h (1791-1873), saks. mineralogi, vuodesta 1827 Freibergin vuoriakatemian professori. B. on tutkinut suuren joukon uusia kivennäisiä ja myöskin tehnyt arvokkaita tutkimuksia käytännöllisen kaivostoimen alalla. Hänen pääteoksensa on „Vollständiges Handbuch der Mineralogie" (3 nid. 1836-47). *P. E.*

Breithaupt, J o h a n n K r i s t i a n B. (1736-1800), saks. hovimekaanikko Kasselissa, on tullut

tunnetuksi useiden maanmittauskoneiden, niinkuin etäisyysmittarin ja muurikvadrantin suunnittelijana. — Hänen poikansa Friedrich Wilhelm B. (1780-1855) oli rahamestarina Kasselissa, jatkoi isänsä työtä, paransi maanmittauskoneita, rakensi m. m. ensimäisen kaivosteodoliitin. 1827 hän alkoi julkaista aikakauskirjaa „Magazin neuester mathematischer Instrumente". Hänen poikansa Georg August B. (1806-88) on tunnettu etenkin pituusjakokoneen keksijänä; tällä koneella voidaan lukea $^{1}/_{1000}$ mm. Sitäpaitsi hän teki useita parannuksia kaivosmittauskoneisiin. *(V. V. K.)*

Breithorn. 1. Monte Rosan alppiryhmään kuuluva vuori, 4,171 m yl. merenp. — 2. Salzburgin alppien vuori Loferin kauppalan lähellä. 2,416 m yl. merenp.

Breitinger, Johann Jakob (1701-76), sveits.-saks. kirjailija ja professori. Taisteli ystävänsä Bodmerin rinnalla esteettis-kriitillisissä kirjoituksissa Gottschedia ja ranskalaista kirjallista makusuuntaa vastaan. B. oli perinpohjainen, tarkka oppinut; hänen pääteoksensa on „Kritische Dichtkunst". vrt. Bodmer, J. J. *V. K-i.*

Breitkopf & Härtel, suurimpia musiikkikauppaliikkeitä, perustettu Leipzigissä v. 1719, julkaissut kuuluisia kriitillisiä painoksia suurten mestarien teoksista. Haaraosastoja Brysselissä (1883), Lontoossa (1890), New Yorkissa.

Brekelenkam, Quirijn Gerritsz van (n. 1620-68), holl. taidemaalari, työskenteli Leidenissä. Häneen vaikutti G. Dou, jonka tapaan hän maalasi sisuskuvia pikkuporvarien elämästä, joskus ikävän raskaasti, mutta toisinaan erittäin elävästi ja hienosti. Amsterdamin Rijksmuseumissa ovat B:n paraimmat teokset. *E. R-r.*

Brekke, Knud Olai (s. 1855), norj. koulumies, v:sta 1898 Bergenin katedraalikoulun rehtori; hänen hyvät englanninkielen-oppikirjansa ovat käytännössä Norjan ulkopuolellakin, m. m. Suomessa.

Breksia (it. *breccia*), vuorilaji, joka on muodostunut yhteenkiintyneistä teräväsärmäisistä kivipalasista. Yhteenliittävä sideaine saattaa olla vedestä laskeutunut sedimentti, mutta breksia saattaa myös syntyä siten, että siirrosten tai muitten maankuoren liikuntojen tapahtuessa vuorilaji särkyy kappaleiksi, ja näistä murennut sora tulee sideaineeksi (hankaus-breksia). Vielä saattaa eruptiivisen vuorilajin sisään sen sulana ollessa joutua murtokappaleita jostain vanhemmasta vuorilajista (eruptiivi-breksia), tai mineraalijuonien muodostuessa sivukivestä irtaantua palasia, jotka jäävät juoneen (juoni-breksia). *P. E.*

Breksmanni (amer.-suom., < engl. *brakesman*), jarrumies, jarruttaja.

Bremen *[-rē-]*, alkuaan arkkihiippakunta, sittemmin maallistettu herttuakunta, nykyisin osa preussiläistä Hannoverin maakuntaa, joka Werdenin hiippakunnan ja Hadelnin maan kanssa muodostaa Stade nimisen hallituspiirin; 5,176 km², 375,000 as. (1900). B:n hiippakunnan perusti Kaarle Suuri valloittamaansa maahan. Sen piispaksi tuli 846 Ansgarius (ks. t.), sittenkuin tanskalaiset olivat hävittäneet hänen oman hiippakuntansa, Hampurin. Viimemainittu tosin uudelleen saatettiin kuntoon, mutta liitettiin B:n kanssa yhdistetyksi hiippakunnaksi, joka kantoi B:n arkkihiippakunnan nimeä. Huomattavin B:n arkkipiispoista on Adalbert (ks. t.), joka piti kolmen skandinaavisen maan ylijohtoa siksi, kunnes arkkipiispanistuin perustettiin Lundiin (1104). Arkkipiispa Kristophin aikana (1511-58) sai B:ssä uskonpuhdistus jalansijaa. Viimeinen valittu arkkipiispa oli Tanskan prinssi Fredrik, sittemmin kuningas Fredrik III (kunink. 1648-70). Westfalenin rauhassa B. sekä Werdenin herttuakunta joutuivat Ruotsille, ja pohjoismaisen sodan aikana 1712 valloittivat sen tanskalaiset, jotka sen taas myivät Hannoverille. Tukholman rauhassa 1719 ruotsalaiset suostuivat tähän kauppaan saaden 1 milj. taalerin korvauksen. Sittemmin herttuakunta kulki monissa käsissä 1800-luvun alussa, nim. Ranskan, Preussin, Westfalenin kuningaskunnan, Wesermündungenin maakunnan ja jälleen 1814 Hannoverin. *K. S.*

Bremen *[-rē-]*. 1. Vapaavaltio Saksassa (*„Freie Hansestadt B."*) alisen Weserin varrella, 256 km²; 263,440 as. (1905). Se jaetaan 1:o pääosaan, B:n kaupunkiin (ks. alemp.), 74 km merenrannikolta, Hannoverin provinssin ja Oldenburgin suurherttuakunnan rajoittama, sekä 2:o Vegesackin ja Bremerhavenin (ks. t.) kaupunkeihin. Maa on hyvästi ojitettua, sekä maanviljelykselle että karjanhoidolle sopivaa marskimaata. Maaväestö on pääasiallisesti alasaksalaisia ja puhuu alasaksan murretta. Vuotuinen väenlisäys vv. 1900-05 on 3,1 %. Väestöstä on n. 13,000 katolilaisia ja 1,000 juutalaisia, muut protestantteja. Suurin osa heistä (44,3 %) harjoittaa teollisuutta, 36,2 % kauppaa ja merenkulkua, loput ovat maanviljelijöitä tahi elävät karjan- ja metsänhoidosta. Kauppa ja merenkulku ovat pääelinkeinot. V. 1906 B:n laivayhtiöt omistivat 623 laivaa, joitten tonniluku nousi 693,325:een; näistä oli 378 höyrylaivaa, yhteensä 516,611 tonnin vetoista (luvut koskevat vain suurempia kuin 50 tonnin bruttopitoisia laivoja). Laivaliike on vilkas: 1906 tuli B:iin 4,335 laivaa, yhteensä 3,350,198 tonnin vetoista ja lähti 4,784 laivaa (kantavuudeltaan 3,456,045 tonnia). — B:n valtiomuoto (v:lta 1849, tarkistettu 1894) on tasavaltainen. Toimeenpaneva valta on senaatilla, johon kuuluu 16 elinkaudeksi valittua jäsentä; näistä valitaan joka toinen vuosi pormestari 4:ksi vuodeksi, joten aina kaksi pormestaria on virassa. Lainsäätämisvalta on senaatilla ja porvariston edustajilla, jälkimäisiä on 150, kuudeksi vuodeksi valittua, 25 v. täyttänyttä tasavallan kansalaista. Maa-alue muodostaa kunnallisen kokonaisuuden ja on jaettu 15 seurakuntaan; Bremerhaven ja Vegesack ovat itsenäisiä kuntia. Lainkäyttöä varten on B:ssä ja Bremerhavenissa amttioikeudet sekä B:n maa-alueella maaoikeus; korkein tuomioistuin on Hampurissa sijaitseva hansalainen ylimaaoikeus. Protestanttisilla kirkoilla on presbyteriaalinen järjestysmuoto ja ovat alistetut senaatin tuomiovallan alle, katoliset seurakunnat kuuluvat Osnabrückin hiippakuntaan. — B:n valtio oli ennen vapaasatama-alue, mutta v:sta 1888 se kuuluu, B:n ja Bremerhavenin vapaasatama-alueita lukuunottamatta, Saksan tullialueeseen. — B:n valtion kulunkiarvio v:lle

1906-07 osoitti tuloja 37,588,229 Saks. mk, menoja 48,544,569 Saks. mk; valtiovelka oli 220,4 milj. Saks. mk. — Valtion värit: valkoinen ja punainen.

2. Vapaa hansa-kaupunki, B:n valtion tärkein osa ja pääkaupunki, Hampurin jälkeen Pohjanmeren rannikon huomattavin merikauppakaupunki Saksassa, 228,485 as. (1905). B. sijaitsee Weser-joen kummallakin puolen. Siinä erotetaan 3 pää-osaa: Vanha kaupunki *(Altstadt)* on joen oikealla rannalla. Sitä rajoittavat vanhat linnavallit; se on tukkukaupan sija. Altstadt oli ennen ahdas ja vanhanaikuinen, nykyään ovat sen kadut ja koko kaupunginosa laajennetut. Tätä vastapäätä sijaitsee Uusi kaupunki *(Neustadt)* joen vastakkaisella rannalla; se on laaja ja uudenaikainen ja vähittäiskaupan keskus. Tämän vieressä on eteläinen etukaupunki *(Südervorstadt)*, missä tehtaat ja työväenasunnot sijaitsevat. Weserin yli käy 3 siltaa sekä rautatiensilta. Keskellä kaupunkia on 3 toria. Päätori *(Markt)* sekä tuomiokirkon torit *(Domshof* ja *Domsheide)*, kaikki 11:nneltä vuosis. olevan Pyh. Pietarin tuomiokirkon ympärillä; ne ovat kaupungin liikkeen keskuksina; B:n rikkautta osoittavat kauniit puistot ja upeat rakennukset sekä siistit kadut. Uusien katujen varsilla ovat talot tavallisesti rakennetut vain yhdelle perheelle. Julkisista rakennuksista mainittakoon paitsi tuomiokirkkoa „lyijykellareineen", missä ruumiit eivät mätäne, Pyh. Ansgariuksen kirkko 97 m korkeine torneineen, raatihuone (v:lta 1404), pörssi, puuvillapörssi, kauppaseuran talo, useat virastorakennukset, pankit, rautatienasema y. m. Muistomerkeistä herättää v. 1404 oikeudensymboliksi pystytetty Roland-patsas, monet muistopatsaat, Willehadin y. m. kaivot j. n. e. huomiota. — Asukkaista on n. 11,000 katolilaisia ja n. 900 juutalaisia. Teollisuus on huomattava. Täällä on etenkin suuria laivanveistämöitä, rauta- ja konetehtaita, riisinkuorimismyllyjä, paloöljyn tislauslaitoksia, sikari- ja oluttehtaita. Kauppa ja merenkulku ovat kuitenkin B:lle tärkeimmät, vars. tuontikauppa. Tänne tuodaan etupäässä puuvillaa, villaa, tupakkaa, riisiä, viljaa, kahvia, vuoriöljyä, sokeria ja indigoa. V. 1906 oli tuonnin arvo 1,496,1 milj. ja viennin 1,457,8 milj. Saks. mk:n arvoinen. Siirtolaissatamana B. on Euroopan tärkein. Sen satamalaitokset, varsinkin vapaasatama, ovat tuottaneet suuria kustannuksia. Suurten ruoppaustöitten avulla on Weser-joki tehty liikekelpoiseksi aina 5,5 m syvässä kulkeville aluksille. V. 1905 tuli B:iin 2,459, yhteensä 1,207,399 tonnin vetoista ja lähti 2,508, yhteensä 1,171,378 tonnin vetoista laivaa. B:ssä on monta sairaalaa ja armeliaisuuslaitosta, m. m. koti merimiesten leskille ja meripelastusseuran keskuspaikka. Sivistyslaitoksista mainittakoon monet kimnaasit, seminaarit, teknillinen opisto, ammattikoulut, kuuromykkäinkoulu y. m.; tieteellisistä laitoksista kaupunginkirjasto, luonnon-, kansa- ja kauppatieteellinen museo, suoviljelyskoeasema ja tärkeä meteorologinen havaintoasema; taidelaitoksista useat konserttitalot, taideteollisuusmuseo y. m. B:ssä on monta tärkeätä kauppavirastoa ja pankkia. Koska B. on sotilaskonventsionissa Preussin kanssa ja sotilasasemana, on tänne sijoitettu 2 rykmenttiä preussiläistä jalkaväkeä esikuntineen. *W. S-m.*

B:ssä käy lukuisasti suomalaisia merimiehiä. Heidän sielunhoitajansa on suomalainen merimiespappi, jonka pääasema on Hampuri; jumalanpalvelukset pidetään lukusalissa Lloyd Str. 50. *T. W-ri.*

H i s t o r i a. B:n perustamisvuosi on tuntematon. V. 787 Kaarle Suuri sijoitti sinne piispanistuimen. Kaupunki oli alussa B:n arkkipiispasta riippuvainen, mutta saavutti siitä huolimatta varsin itsenäisen aseman tehden omin päin kauppasopimuksia ja liittyen Hansaliittoon. 1400-luvulla se kokonaan vapautui arkkipiispan yliherruudesta, jonka jälkeen sitä pidettiin vapaana valtakunnan kaupunkina. Seuraavalla vuosisadalla uskonpuhdistus pääsi siellä voimaan; v:sta 1618 reformeerattu oppi oli valtiouskontona. Kun Ruotsi Westfalenin rauhassa 1648 oli saanut Bremenin hiippakunnan, ei se myöntänyt B:lle oikeutta esiintyä itsenäisenä Saksan valtiopäivillä edustusoikeutta nauttivana valtakunnan kaupunkina, vaan vaati, että se tunnustaisi Ruotsin yliherruuden. Tästä oli seurauksena riitaisuuksia, jotka eivät tulleet täysin ratkaistuiksi niissä kahdessa lyhyessä „Bremenin sodassa", joita käytiin 1654 ja 1665-66. Hannoverin vaaliruhtinas, joka 1719 sai Ruotsilta Bremenin hiippakunnan, tunnusti 1741 B:n välittömäksi valtakunnan kaupungiksi. V. 1810 Napoleon yhdisti sen Ranskaan. V. 1815 B. Wienin kongressissa julistettiin vapaaksi valtakunnankaupungiksi ja Saksan liiton jäseneksi. V. 1867 se yhtyi Pohjois-Saksan liittoon ja 1871 Saksan valtakuntaan. *J. F.*

Bremenin sini ks. V u o r i s i n i n e n.

Bremer-s u k u, jonka alkuperä johdetaan Saksanmaalta, kotiutui Suomessa erään ruotsinmaalaisen kauppiaan, Jacob Bremerin (ks. seur.) ja hänen jälkeläistensä kautta.

1. J a c o b B. (1711-85), kauppias Turussa, oli aikansa etevimpiä laivanisäntiä ja varakkaimpia kauppiaita maassamme. Hänen 3 pojastaan haaraantuu suku.

2. U l r i k a F r e d r i k a B. (1746-98), lahjoittaja, edellisen toinen puoliso, synt. Salonius, on yliopistolle antanut hänen nimeänsä kantavan stipendirahaston (ks. B r e m e r i n s t i p e n d i r a h a s t o). — B. 1:n pojanpoika oli

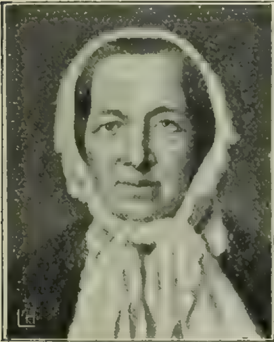
3. I s a k K o n r a d B. (1773-1825), sotilas, jonka Runeberg mainitsee runossaan „Adlercreutz". Käytyään ensin Karlskronan merikadettikoulun, B. astui Porin rykmenttiin, jossa 1800 kohosi kapteeniksi. 1808-09 sodassa hän osoitti sotaisia avujaan Myrskylän Muttominkylän etuvartiokahakassa sekä Lapuan tappelussa. Sodan jälkeen hän 1812 tuli pataljoonanpäälliköksi ensim. suomalaiseen jääkärirykmenttiin. Hänen serkkunsa

4. R o b e r t B. (1777-1844), tehtailija, oli ensin ylioppilaana Turussa ja Upsalassa, mutta antautui sittemmin vuoriteollisuuden alalle. Isänsä kuoltua hän otti haltuunsa Teijon (ks. t.) sekä oston kautta Kirjakkalan (ks. t.) rautatehtaan Uskelassa. 1820 hän otti työn alaiseksi Vihiniemen rautakaivoksen Kiskossa. Hän oli toimelias alallaan, mutta muuten haaveellinen, odottaen m. m. uutta vedenpaisumusta. Hänen veljensä oli

5. J o s e f B. l. B r e h m e r (1789-1874), tehtailija, oli ylioppilaana Upsalassa 1801, isänsä

liikkeessä apulaisena v:sta 1805 Turussa. Mutta, sodan syttyessä 1808, hän läksi isän kiellosta huolimatta sotaan sekä oli mukana m. m. Alavuden ja Ruonan tappeluissa. Oltuaan sittemmin Ruotsin palveluksessa, hän palasi kotimaahan ja osti 1817 veljeltään Hans Henrikiltä Kirjakkalan tehtaan, jonka hän, 10 vuotta sitä pidettyään, kuitenkin myi. Hän omisti sittemmin Tammelan Jokioisten kartanon sekä 1837:stä Karkkilan (Högforsin) tehtaan Vihdin Pyhäjärvellä. Viimemainittuun hän perusti maamme ensimäisen putlaus- ja valssilaitoksen, joka tuli esikuvaksi Suomen rautateollisuudessa ja aiheutti sillä alalla huomattavan vilkastumisen. *K. S.*

6. Fredrika B. (1801-65), edellisen serkku, ruots. kirjailija, synt. Tuorilan kartanossa lähellä Turkua 17 p. elok. 1801, mutta siirtyi jo 3-vuotiaana vanhempiensa mukana Ruotsiin. Kasvaneena epäsointuisessa kodissa ja itsekin olleu epätasainen, kipeä luonne oli hänellä levoton ja onneton nuoruus. V. 1828 hän esiintyi ensi kertaa kirjailijana julkaisten nimettömästi ensimäisen vihon kertomuskokoelmaansa „Teckningar utur hvardagslifvet". Tätä kokoelmaa B. sitten jatkoi, julkaisten siinä m. m. „Presidentens döttrar" (1834), „Grannarne" (1837), „Hemmet" (1839), hänen kertomistaitonsa pääteokset, joilla ja varsinkin kahdella viimeisellä hän saavutti mainetta ulkopuolella kotimaansa rajojenkin. Hänen kertomuksensa ovat jokapäiväisen elämän kuvauksia, mutta nähtyinä herkän idealistisen mielensävyn värityksessä, ja vahvasti romanttiseerattuina. „Hemmet"-kirjassa ilmenee jo hänessä virkoava harrastus naisasiaan, joka valtasi hänet hänen elämänsä loppupuolella, ja jonka innokkaaksi ja vaikuttavaksi asianajajaksi hän tuli Ruotsissa ja laajemmallakin; hänen toimintansa tällä alalla tähtäsi etupäässä naisen yhteiskunnalliseen vapauttamiseen. Tästälähtien hänen kirjailemisessaan alkaa ilmetä entistä enemmän tarkoitusperäisyyttä, samalla kuin se saa omituisen filantrooppisen sivumaun. Hänen myöhemmistä romaaneistaan mainittakoon „Syskonlif" (1848), „Hertha" (1856) ja hänen viimeinen kertomuksensa „Fader och dotter" (1861). Loppupuolella elämäänsä B. matkusteli paljon Euroopassa ja Ameriikassakin. Ameriikan-matkoiltaan B. on kirjoittanut „Hemmen i den nya verlden, En dagbok i bref, skrifna under tvenne års resor i Norra Amerika och på Cuba" (1853-54). — Ruotsin akatemialta B. sai 1831 pienemmän ja 1844 suuremman kultamitalin, lieneepä Esaias Tegnér ehdottanut hänen ottamistaan akatemian jäseneksikin. V. 1884 perustettiin „Fredrika-Bremer-förbundet" „naistenkohottamistyön terveen ja tyynen kehityksen" edistämistä varten. B:n teoksia on suomeksi ilmestynyt: „Jouluaatto ja joulu-aamu" (mukailu, 1856) ja „Kuvauksia jokapäiväisestä elämästä. Perhe" (1882). — („Skrifter" 1868-72, „Sjelfbiografiska anteckningar, bref och efterlemnade skrifter" 1868). [Adlersparre o. Leijonhufvud, „Fredrika Bremer" I-II (1896); J. Mortensen, „Fredrika Bremer"; Lucina Hagman, „Fredrika Bremer (1886).] *V. K-i.*

Fredrika Bremer.

Bremerhaven *[-āfen]*, Bremenin (ks. t.) satamakaupunki Weserin suulla, Hannover-B:n radan toisessa loppupisteessä 23,987 as. (1905). B., joka sijaitsee entisellä Hannoverin, nyk. Bremenin ostamalla alueella, on tärkeä satamakaupunki, johon suurimmatkin alukset voivat tulla. Satama-alueen laajuus on n. 40 ha jaettuna vanhaan, uuteen ja n. s. keisarinsatamaan; suuri osa on vapaasatamata. Linnoitettujen satamamuurien pituus on 6,565 m. Osa satama-aluetta on suuren Norddeutscher Lloyd höyrylaivayhtiön hallussa, sillä on täällä telakoita, tehtaita ja makasiineja. V. 1905 tuli 1,642 laivaa, yht. 1,710,684 tonnia, ja lähti 2,071 laivaa, yht. 1,878,263 tonnia. Täällä on useita majakoita ja johtoloistoja, m. m. suuri Weser-majakka. B:n vienti-kauppa on vähäpätöinen, mutta tuonti suuri (puuvillaa, riisiä ja vuoriöljyä). Tärkeä Pohjanmeren kalastussatama. — B:ssa käyvien suomalaisten laivojen miehistöille pitää kokouksia Hampurin suomalainen merimiespappi tai hänen assistenttinsa. *W. S-m.*

Bremerin stipendirahasto, yliopistollinen, on rouva Ulrika Fredrika Bremerin (ks. t.), synt. Salonius, testamentilla lahjoittama. Lahjasumma oli alkuaan 2,000 riksiä ja on nykyään Smk. 5,400. Stipendin suuruus on 120 mk. lukukaudessa; sen saamiseen ei tarvita muuta kuin tavallinen stipendiaattitutkinto. *K. S.*

Brenchley *[brentšli]*, Julius Lucius, (1817-73), engl. matkustelija, retkeili v:sta 1849, useimmiten J. Remyn seurassa, Pohj.- ja Etelä-Ameriikassa, Pohj.-Afrikassa, Aasiassa ja Austraaliassa; kuoli Folkestonessa. Kirjoittanut selontekoja matkoistaan. *(W. S-m.)*

Brendekilde, Hans Andersen (s. 1857), tansk. taidemaalari. Oltuaan kivenhakkaajan opissa ja harjoitettuaan Kööpenhaminassa kuvanveistoa B. lopulta rupesi maalariksi. Hänen vakavat, usein synkät aiheensa käsittelevät yksinkertaisin ja voimakkain piirtein maalaiselämää. Tanskan Taidemuseoon on ostettu 1893 hänen uskonnollinen, saarnaavaa kirvesmiestä esittävä kuvansa „Maantie". *E. R-r.*

Brendel, Karl Franz (1811-68), saks. musiikkihistorioitsija ja -kirjailija. Tuli 1844 Schumannin jälkeen hänen aloittamansa musiikkilehden toimittajaksi. Oli 1861 perustetun „Yleisen saks. musiikkiyhdistyksen" esimiehenä. *I. K.*

Brennabor, Brandenburgin kaupungin slaavilainen nimi.

Brenner, vuorensola Tyrolin alpeissa Innsbruckin ja Sterzingin (Sill- ja Eisack- l. Etschlaaksojen) välillä, 1,362 m yl. merenp.; v:sta 1867 käy sen kautta rautatie. Solan harjulla on B.-järvi kylpylaitoksineen. Muinaisista ajoista asti käytetty tie Saksasta Italiaan. *(W. S-m.)*

Brenner-suku johtaa alkuperänsä eräästä 1400-luvulla Närpiön Kalaksin kylässä asuneesta Matts nimisestä talonpojasta. Hänen poikansa

Martinus Matthiæ, joka oli pappi (k. 1600), otti sukunimekseen Brennerus.

1. Isak B. (1603-70), kirkkoherra, oli Joh. Messeniuksen oppilaana Kajaanissa, tuli ylioppilaaksi Upsalassa 1625 ja papiksi 1627. Ollessaan kirkkoherrana Isossakyrössä B. pani käytäntöön kytömaanviljelyksen, jolla on sittemmin ollut suuri merkitys Etelä-Pohjanmaan taloudellisessa vaurastumisessa. Hän oli saanut Messeniukselta herätystä historiallisiin tietoihin sekä maalaukseen (oma maalaama kuvansa Ylistaron kirkossa 1661), jotka harrastukset sitten periytyivät hänen kuuluisaan poikaansa Elias B:iin. *K. S.*

2. Elias B. (1647-1717), muinaistutkija ja taiteilija, synt. 18 p. huhtik. 1647. Isä oli Isonkyrön kirkkoherra Isak B. (ks. t.). Käytyään Uuskaarlepyyn ja Porin koulut B. tuli 1663 ylioppilaaksi Upsalassa. V. 1668 hän piirustajana otettiin vastaperustetun muinaistieteellisen viraston (Collegium antiqvitatumin) palvelukseen ja sai toimekseen eri osissa valtakuntaa kuvata kaikenlaisia muinaistieteellisiä esineitä. Suomessakin hän 1671-72 teki muinaistieteellisen tutkimusmatkan, tullen siten tämän tutkimuksen edelläkävijäksi maassamme. Brennerin piirustukset Suomesta on Gottlund julkaissut „Otavassa"; alkuperäisinä ne säilytetään Tukholman kunink. kirjastossa. Viimeisen samanlaatuisen matkansa hän teki 1673 ollen mukana Kaarle XI:n seurueessa, kun nuori kuningas oli lähtenyt tutustumaan valtakuntansa eri maakuntiin. Sen jälkeen Brenner antautui taiteilijaksi saavuttaen suuren maineen miniatyyrimaalaajana, jommoisena hän — ensimäisenä kotimaisena taiteilijana — 1677 kutsuttiin kuninkaan palvelukseen. „Hoviminiatöörinä" B. maalasi muotokuvia kuninkaallisen perheen jäsenistä lahjoiksi ulkomaan hallitsijoille sekä myöskin vaakunakilpiä, ollen erittäin perehtynyt heraldiikkatieteeseen. Taiteellisen toimen rinnalla kehittyi Brennerille hänen elämänsä loppupuolella ruotsalaisten rahojen ja mitalien kokoileminen ja julkaiseminen hänen pääharrastukseksen. V. 1691 hän julkaisi ensi painoksen kuuluisaa teostaan „Thesaurus Nummorum Sveo-Gothicorum" (Svealais-gootilaisten rahojen aarre), joka sisälsi hänen omatekemiään vaskipiirroskuvia rahoista sekä niihin liittyvän ruotsin- ja latinankielisen tekstin. Sen johdosta hän nimitettiin muinaistiet. viraston asessoriksi, ja kuningas lupasi suorittaa kustannukset rahateoksen täydentämisestä. Ensimäisen painoksen B. oli itse kustantanut ja se oli vain näyte siitä, mihin hän pyrki. Kaarle XI:n aikana työ edistyi ripeästi, mutta Kaarle XII:n aikana lakkasi avustus, eikä B. saanut nähdä teostaan valmiina, vaan ilmestyi se erään ystävän julkaisemana vasta 1731. Tällä suurenmoisella teoksella B. on laskenut perustuksen ruotsalaiselle rahatieteelle ja vasta 19:nnellä vuosis. päästiin häntä edemmäs. Vaikka B:n elämä kului Ruotsissa, ei hän unohtanut syntymämaataan eikä sen kieltä. Hän on ensimäisenä huomauttanut suomen kielessä tavattavista vanhoista germaanilaisista lainasanoista, jonka kysymyksen prof. Vilh. Thomsen meidän aikanamme on lopullisesti selvittänyt. B. aateloitiin 1712, m. m. siitä ansiosta, että hän ei ollut noudattanut (Ludvik XIV:n) houkuttelua mennä ulkomaalaiseen palvelukseen. Ollen itse taiteilijana ja rahatieteilijänä maailmankuulu oli hänellä toisissa naimisissa puolisona Sophia Elisabeth Weber, joka runoilijattarena rouva Brennerin nimellä oli yhtä laajalti tunnettu. [Eliel Aspelin, „Elias Brenner, tutkija ja taiteilija Kaarlein ajalta", 1896.] *E. A:n-H.*

Elias Brenner.

3. Sophia Elisabeth B. (1659-1730), o. s. Weber, edellisen puoliso, ensimäinen julkisesti esiintyvä ruots. naisrunoilija, jonka (sisällykseltään jotenkin kuivat ja naivit) runot muotonsa puolesta ovat aikaansa nähden harvinaisen sujuvia; kirjoitti runoja myös latinaksi, italiaksi, ranskaksi, saksaksi; „rouva Brenner" saavutti aikoinaan suuren maineen sekä kotona että ulkomailla. B:n „Samlade poetiska dikter" julkaisi P. Hanselli 1873.

4. Henrik B. (1669-1732), orientalisti, s. Kruunupyyssä, jossa hänen isänsä Jakob B. (1607-84) oli kirkkoherrana, tuli ylioppilaaksi Turussa 1684 ja maisteriksi Upsalassa 1691. Ollen hyvin perehtynyt itämaitten kieliin, etenkin arabiaan, hän pääsi 1697 lähtemään Ruotsin lähettiläänä Ludv. Fabriciuksen kanssa Persiaan, jossa hän viipyi pari vuotta. Kotimatkalla hän kävi Armeeniassa, Georgiassa ja tšerkessien maassa ja hankki joukon harvinaisia näiden maiden historiaa koskevia käsikirjoituksia. Sillä välin oli isoviha syttynyt, ja kun B. saapui Moskovaan, joutui hän vankeuteen, jossa häntä pidettiin sodan loppuun saakka. Vasta 1722 hän vankeuden vaivoista riutuneena ja sairaana pääsi palaamaan Ruotsiin ja nimitettiin 1724 kunink. kirjaston hoitajaksi. B. julkaisi 1723 teoksen „Epitome Commentariorum Moysis Armeni de origine et regibus Armenorum et Parthorum". Hänen kirjoittamansa selonteko syistä Pietari Suuren sotaan Persiaa vastaan on painettu Rabnerin julkaisemassa Pietari I:n historiassa, ja teoksessa „Memorabilia orientalis partis Asiæ" on B:n tekemä Kaspian-meren kartta. Muutamat B:n matkalta lähettämät kirjeetkin ovat julkaistut. *K. T-t.*

5. Petrus B. (1677-1720), pappi ja valtiollinen seikkailija, Elias B:n serkunpoika, tuli ylioppilaaksi Turussa 1695 ja maisteriksi Pärnussa 1699 sekä rykmentin papiksi 1701; oli sittemmin pappina Narvassa, Asovin ja Taganrogin seurakunnissa, Riiassa, Stadessa, ja Kaarle XII:n hovisaarnaajana Benderissä y. m. B. ryhtyi sittemmin Ruotsissa ja Tanskassa monenlaisiin salaisiin juonitteluihin, joista säätyjen asettama komissioni tuomitsi hänet kuolemaan. Hän teloitettiin Tukholman eteläisen tulliportin ulkopuolella. *K. S.*

Brennus. Niin nimitetään sitä gallialaisten päällikköä, joka 390 voitti roomalaiset Allia-joen luona sekä valloitti ja ryösti Rooman. Sovittuja lunnaita punnittaessa kerrotaan hänen heittäneen miekkansa lisäksi vaakaan ja lausuneen

nuo sananparreksi tulleet sanat „Væ victis”. Arvellaan kuitenkin, että „brennus” ei oikeastaan ole ollut mikään ominaisnimi, vaan päällikköä, ruhtinasta merkitsevä arvonimitys. *(K. G.)*

Brenta, Ylä-Italian rannikkojoki, saa alkunsa Caldonazzo-järvestä, virtaa Sugana-laakson kautta ja laskee Venetsian-lahteen Chioggian eteläpuolella, 160 m pitkä. Keinotekoinen kanavoitu suuhaara on Padovan ja Venetsian välisenä vesitienä. *(W. S-m.)*

Brentan-alpit, eteläisten kalkkialppien osa Etelä-Tyrolissa Noce- ja Sarca-jokien välissä korkeine jyrkkine huippuineen: Cima Tosa (3,176 m yl. merenp.) ja Cima Brenta (3,155 m).

Brentano *[-ā'-],* C l e m e n s (1778-1842), saks. kirjailija, Bettina v. Arnimin veli. Aluksi B. oli kauppa-alalla, mutta antautui sitten lukutielle joutuen romantikkojen vaikutuksen alaiseksi. Elämässäänkin B. oli täysi romantikko, päätyen kirjavien vaiheiden jälkeen kiihkomieliseen katolisuuteen. Runoilijana B:lla oli runsas, herkkä mielikuvitus ja sisäistä tunnesyvyyttä, mutta ei tarpeeksi muodostusvoimaa ja kiinteää tahdonlujuutta, voidakseen tihentää luomansa täyspätöisiksi taideteoksiksi. Hänen teoksistaan ovat tunnetuimmat oivalliset kertoelmat „Geschichte vom braven Kasperl und dem schönen Annerl”, „Die mehreren Wehmüller”, „Die drei Nüsse”, satu „Gockel, Hinkel und Gackeleia”, leimuavalla sukkeluudella kirjoitettu „Der Philister vor, in und nach der Geschichte”, sekä runolliset „Romanzen vom Rosenkranz”. Pysyvin maine hänellä on kuitenkin sukulaisensa Achim von Arnimin kanssa yhdessä julkaisemastaan kansanlaulukokoelmasta „Des Knaben Wunderhorn”. Myöskin historiallisia romaaneja ja näytelmiä B. on kirjoittanut. *V. K-i.*

Brentano *[-ā'-],* L u j o (s. 1844), saks. taloustieteilijä, v:sta 1891 professorina Münchenissä. Tutustuttuaan Englannissa tämän maan ammattiyhdistysliikkeeseen B. julkaisi kuuluisaksi tulleen teoksen „Die Arbeitergilden der Gegenwart” (1871-72). Hän on siinä ensimäisenä osoittanut ammattiyhdistyksien suuren merkityksen. B:n muista työväenkysymyksiä käsittelevistä julkaisuista mainittakoon „Über Einigungsämter” (1873), „Über das Verhältniss von Arbeitslohn und Arbeitszeit zur Arbeitsleistung” (1876), „Das Arbeitsverhältniss gemäss dem heutigen Recht” (1877), „Die Arbeiterversicherung gemäss der heutigen Wirtschaftsordnung” (1879). B. on sitäpaitsi kirjoittanut agraarikysymyksistä ja julkaissut m. m. teoksen „Agrarpolitik” (1893). Hänen „Gesammelte Aufsätze” alkoi ilmestyä 1899. B., joka on luettava katederisosialistien ryhmään kuuluvaksi, on kuitenkin yhä enemmän lähestynyt liberalismia ja vastustanut valtion liiallista sekaantumista taloudelliseen elämään, kääntyen m. m. maanviljelyksen etuja suosivaa Saksan tullipolitiikkaa vastaan. *J. F.*

Brenz, J o h a n n (1499-1570), Württembergin uskonpuhdistaja, liittyi alusta alkaen innolla Lutheriin. Syytettynä tästä hän siirtyi Heidelbergin yliopistosta, missä oli opettajana, saarnaajaksi Švaabin Halliin, jossa toimi 26 vuotta. Hän toimi siellä tarmokkaasti uskonpuhdistuksen hyväksi. B. vastusti talonpoikaiskapinaa tuoden esiin samoja näkökohtia kuin Lutherkin. Schmalkaldenin sodan jälkeen 1546 B:n täytyi paeta seurakunnastaan ja perheestään; hän palasi takaisin, mutta pakeni taas, kun ei suostunut Augsburgin interimiin. B. oli mukana ajan opillisissa riidoissa ja Melanchtonin rinnalla Augsburgin valtiopäivillä. Vihdoin Württembergin herttua kutsui B:n kirkollisten asiain neuvonantajaksi tullen näin tämän maan kirkollisten asiain johtajaksi. V. 1553 hän tuli Stuttgartin rovastiksi. Württembergin kirkkojärjestys v:lta 1559 on B:n tekemä. [Bossertin art. Hauckin „Realencyklopädie”ssä.]

Bresci *[brĕši],* G a e t a n o (1869-1901), it. anarkisti, joka murhasi Italian kuninkaan Umberto I:n Monzassa 29 p. heinäk. 1900.

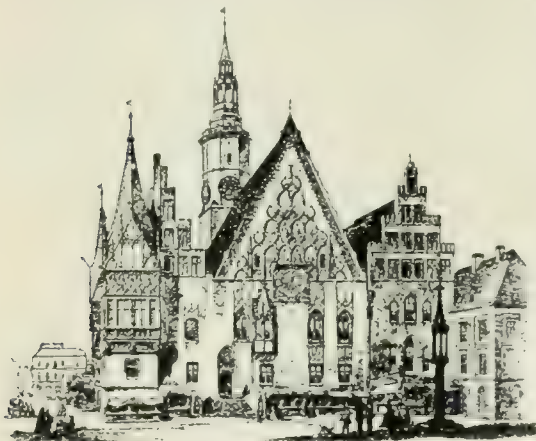
Brescia *[brĕša].* 1. Lombardian maakunnan provinssi Italiassa, Veronasta länteen, 4,679 km², 564,403 as. (1908) l. 121 km²:llä. Maan pohj.-osan täyttävät Brescian alpit, eteläosa kuuluu Pon tasankoon. Viinin- ja viljan-viljelystä, juustonvalmistusta. — 2. Provinssin pääkaupunki, room. B r i x i a; sijaitsee ihanassa seudussa alppien juurella, 139 m yl. merenp., Garda- ja Iseojärvien välissä, 73,699 as. (1906). B. on Milanon jälkeen Lombardian tärkein ja rikkain kaupunki; rauta- ja teräs- (etupäässä aseita), sekä tulitikku-, nahka- ja silkkiteollisuutta. Kaupungin vanhat vallit ovat tehdyt kävelypaikoiksi, kadut ovat vanhanaikuisia ja varustetut arkadeilla; sitä koristavat monet vanhat kirkot ja rakennukset. Mainitsemista ansaitsevat raatihuone, Herkules-temppeli (nyk. muinaismuseo), katedraali, tuomiokirkko. B:ssa on prefektin asunto, piispanistuin, appellatsioni- ja kauppatuomioistuin, kouluja, sairaaloita, kirjasto y. m. A r n o l d B r e s c i a l a i s e n (ks. t.) syntymäkaupunki. B., alkuaan gallialainen kaupunki, joutui myöhemmin roomalaisten valtaan. Keskiajalla se oli vähän aikaa itsenäinen, mutta puolueriitojen runtelema. V:sta 1426 Venetsiaan, v:sta 1814 Itävaltaan kuuluva. B. otti innolla osaa 1848-49 vapaudentaisteluun, mutta sen täytyi Novaran taistelun jälkeen antautua hirvittävän pommituksen jälkeen; voittaja, kenraali Haynau — „B:n hyena” — rankaisi kaupunkia mitä julmimmin. 1859 B. joutui Italialle. *W. S-m.*

Bresiljapuu ks. C æ s a l p i n i a.

Breslau. 1. Preussin Šleesian hallintoalue, 13,486 km², 1,773,869 as. (1905) l. 132 km²:llä; näistä yli 1 milj. protestantteja, n. 700,000 katolilaisia ja n. 24,000 juutalaisia sekä harvoja puolalaisia. — 2. Šleesian provinssin ja B:n hallintoalueen pääkaupunki (puol. W r a c l a w), Oder-joen varrella, 470,904 as. (1905); vuotuinen väenlisäys n. 2 %. Preussin toinen kaupunki. B. sijaitsee kummallakin puolin Oder-jokea, joka täällä muodostaa useita saaria. B:n keskus on Vanhakaupunki, jota etukaupungit joka puolelta ympäröivät; näitä yhdistävät monet sillat toisiinsa ja vanhaan kaupunkiin. B:ta kaunistavat monet vanhat rakennukset, raatihuone, kaupungintalo, pörssi, monet kirkot y. m. sekä useat muistopatsaat. — Se on tärkeä teollisuuskaupunki, jossa on rauta-, kone-, rautatie-, nahka- ja huonekalutehtaita, polttimoita, panimoita ja myllyjä. Ympäristössä harjoitetaan huomattavaa maan- ja puutarhanviljelystä ja tiiliteollisuutta. B. on asemansa puolesta Šleesian kaupan keskus; 8 rautatielinjan risteyskohta. Tuotteet: vilja,

40. Painettu 2/8 09.

villat, pellava, kivihiili, rauta. Liikenne Oderilla on suuresti vilkastunut, senjälkeen kuin jokea on syvennetty ja liikenne järjestetty, B:n kauppasatama sekä Oder-Spreen kanava rakennettu. — B:ssa on monta armeliaisuuslaitosta ja, paitsi yliopiston sairaaloita, 21 muuta sairaalaa sekä orpojen- ja köyhäinkoteja. — Sivistyslaitoksista mainittakoon jesuiittain 1702 perustama yliopisto, johon 1811 Frankfurt an der Oderin yliopisto yhdistettiin siirtämällä se B:hun. Yliopistoon kuuluu myös maataloudellinen opisto ja muita korkeampia opistoja, eläinsairaala, kasvitieteellinen puutarha, suuri kirjasto y. m.; kaupunginkirjasto (n. 160,000 nid.) ja 6 kansankirjastoa, monenlaisia ammatti- ja oppikouluja, taidekouluja, seminaareja, kansakouluja, museoita ja eläint. tarha. Sanomalehdistö on runsas; tieteellisiä ja taideseuroja on useita. B:n

Breslaun raatihuone

hallintoon kuuluu 2 pormestaria, 28 kaupunginneuvosta ja 102 kaupunginvaltuusmiestä. Kaupungissa on provinssiviranomaisten, ruhtinaspiispan sekä hengellisen konsistorin sija. B. kun on kaupan keskuksena, on täällä suuria rahalaitoksia ja kauppa- sekä ammattivirastoja. — B. esiintyy kaupunkina jo n. 980, oli piispanistuimena 11:nneltä vuosis. alkaen ja kuului Puolaan, kunnes se 1163 tuli erinäisen herttuakunnan pääkaupungiksi. Herttua Henrik VI möi B:n Böömin herttualle Juhanalle 1327; Böömin mukana se siirtyi Itävallalle, joka B:n rauhassa 1742 luovutti sen Preussille. Jenan tappelun jälkeen tammik. 1807 se joutui ranskalaisten haltuun. Vapaussodan alussa 1813 B. jonkun aikaa oli kuningas Fredrik Vilhelm III:n asuntona.

Bresslau, H a r r y (s. 1848), saks. historioitsija, v:sta 1890 professorina Strassburgissa, on varsinkin tullut tunnetuksi keskiaikaisten asiakirjain (diploomien) tuntijana ja julkaisijana; v:sta 1888 „Monumenta Germaniæ historica" nimisen asiakirjajulkaisun keskustoimikunnan jäsen. Paitsi asiakirjakokoelmia hän on m. m. julkaissut „Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien" (I, 1889); v:sta 1888 B. julkaisee „Das neue Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde".

Brest, Ranskan Finistèren departementin suurenmoinen satamakaupunki ja linnoitus Atlantin valtameren rannalla, 85,294 as. (1906). Ranskan länsiradan loppukohta. B:n laajalla satamanedustalla (36 km ympärimitaten) on sijaa yli 500:lle sotalaivalle, se on 1,65 km leveän „Goulet"-salmen kautta Atlantin yhteydessä ja vahvojen linnoitusten suojelema. Varsinaisen laivastosataman muodostaa pienen Penfeld-joen suu; sen yläpuolella sijaitsee 65 m korkea linnoitus. Kauppasatama, jossa on etusatama ja 4 satama-allasta, on kaupungin eteläpuolella. Kaupunki harjoittaa suurta kalastusta ja vilkasta kauppaa (kaloja, viiniä, viinaa ja viljaa). V. 1900 käyneitten 1,300 kauppalaivan kantavuus oli 224,834 tonnia. Tuonti käsitti kivihiiliä, puutavaroita, viiniä; sen arvo oli 4,2 milj. mk. Vienti: hedelmät, vihannekset ja rautamalmi oli 2 milj. mk:n arvoinen. — B:ssä on lyseo ja erilaatuisia meri- ja meriteknillisiä kouluja, kirjasto, kasvit. puutarha ja tähtitorni. Laivastoprefektin ja kauppaoikeuden sija; höyrylaiva- ja lennätinkaapeliyhteys Pohj.-Ameriikan sekä Dakarin (Ranskan Senegambian) kanssa. — B. tuli vasta Richelieun aikana tärkeäksi; satama rakennettiin 1631; myöhemmin, 1680-88, B:stä tuli Vaubanin toimesta linnoitus. B:n edustalla englantilaiset v. 1794 voittivat ranskalaiset. *(W. S-m.)*

Brest-Litovsk (puol. B r z e s c-L.), Grodnon kuvernementin piirikaupunki ja linnoitus Vähä-Venäjällä Bug-joen ja Varsova-Moskovan radan varrella, Puolan rajalla. Kreikkal.-katol. ja katol.-armeenialainen piispanistuin. Strategisesti tärkeä, ensiluokan linnoitus, jota 12 pikkulinnoitusta suojelee. Monta kirkkoa ja synagogaa, juutal. korkeakoulu, 46,122 as. (1897), näistä n. $^1/_2$ juutal. — Kaarle X valloitti B:n 12 p. toukok. 1657. *(W. S-m.)*

Bretagne *[brətaʼnj]* (muin. B r i t a n n i a m i n o r, A r e m o r i c a), Ranskan luoteinen niemimaa, käsittää nyk. Ala-Loiren, Morbihanin, Ille-et-Vilainen, Côtes-du-Nordin ja Finistèren departementit, n. 35,000 km², 3,258,314 as. (1906). B., vanha herttuakunta, jaettiin ennen Ylä- ja Ala-B:een. Se on matalavuorista maata, joka aaltomaisesti tahi pengermäisesti, suunnassa lännestä itään, kohoaa aina 390 m yl. merenp. Penkereitten välisissä laaksoissa virtaavat B:n pääjoet, joista mainittakoon Vilaine, Blavet ja Aune. Ilmanala on tyypillinen meri-ilmasto, kostea ja sumuinen, myrskyjä raivoaa usein. B:n kesät ovat kylmemmät, mutta talvet leudommat kuin muualla Ranskassa. Pellavan ja hampun viljelys on täällä tärkeämpi kuin viljan ja hedelmäin. Länsi-osassa on hevoshoito hyvin kehittynyt. Joet ovat liikekelpoiset ja nousuvesi, joka täällä on hyvin voimakas, estää suiden madaltumisen. Kalastusta, etenkin sardiininpyyntiä, harjoitetaan suuressa määrin. B. on suurenmoisen jylhä ja karu, omituinen maa, joka nykyään kesäisin houkuttelee paljon matkailijoita luokseen. Tärkeimmät kaupungit ovat pääkaupunki Rennes sekä Nantes ja Brest. — Maan luonto on suuresti vaikuttanut asukkaiden, b r e t o n i e n, luonteeseen. He ovat kelttiläistä heimoa, joka itsepintaisesti läpi aikojen on säilyttänyt kansallisuutensa. He eroavat kielensä ja tapojensa kautta naapureistaan, ranskalaisista ja ovat voimakasta, uskonnollista ja urhoollista kansaa sekä taitavia ja rohkeita merimiehiä. Heidän juron, itseensä suljetun,

usein raa'an ja näennäisesti tunteettoman esiintymisensä takana piilee monasti taipumus runollisuuteen, vilkas mielikuvitus ja suuri tunteellisuus sekä intohimoisuus, mitkä ominaisuudet he vierailta peittävät. Bretonit ovat vielä säilyttäneet vanhat tapansa ja kansallispukunsakin ja ovat vieraanvaraisia ja rehellisiä. He joutuvat kuitenkin yhä enemmän tappiolle kansallisuustaistelussaan ranskalaisia vastaan, johon lienee syynä heidän alhaisempi sivistyskantansa. — Anglosaksien hyökätessä Britanniaan (ks. t.) tuli heitä suuri joukko B:een, mihin asettuivat asumaan. Muinoin B. oli druidi-uskonnon päätyyssijoja; täällä on säilynyt suuri joukko muistomerkkejä näiltä ajoilta. vrt. Bretonin kieli. *W. S-m.*

Historia. B:ssa on vanhastaan asunut kelttiläisiä. V. 56 se Cæsarin toimesta joutui Rooman vallan alle, mutta pysyi Aremorican nimisenä varsin itsenäisessä asemassa. Viidennellä vuosisadalla j. Kr. sinne alkoi asettua kelttiläisiä pakolaisia Britanniasta: siitä nimi Britannia (minor), josta taas nimi B. johtuu. Rooman vallan hävittyä B. ajoittain nimeksi tunnusti frankkilaisten yliherruutta, mutta toden teolla sen hallitsijat (herttuat) olivat melkein itsenäisiä. Vanhan herttuasuvun sammuttua 1171 B. joutui ensin Englannin Plantagenetsuvulle ja 1213 eräälle Ranskan kuningassuvun sukulaiselle, joka tunnusti Ranskan kuninkaan lääniherrakseen. Uudenkin hallitsijasuvun aikana B. säilytti itsenäisyytensä. Ranskan ja Englannin välisessä satavuotissodassa (1339-1453) B. oli milloin toisella milloin toisella puolella. Maan viimeinen herttua Frans II kuoli 1488. Sen johdosta että hänen tyttärensä Anna joutui naimisiin Ranskan kuninkaitten Kaarle VIII:n ja Ludvik XII:n kanssa ja Annan tytär Claude kuningas Frans I:n kanssa, B. 1532 lopullisesti yhdistettiin Ranskaan, mutta sai pitää oman säätykokouksensa, omat lakitapansa ja erikoiset yhteiskuntaolonsa aina suureen vallankumoukseen asti. Vallankumouksen aikana B:n väestö osoittautui hyvin kuningasmieliseksi ja otti tehokkaasti osaa Vendéen kapinaan. [de Laborderie, „Histoire de B."] *J. F.*

Breteuil *[brətö'i]*. 1. Kaupunki Euren departementissa Ranskassa, 1,705 as. (1901). Vilhelm Valloittajan rakennuttaman varustuksen raunioita. Rautateollisuutta. — 2. B.-sur-Noye *[brətö'i-syr-nua']*, kaupunki Oisen departementissa Ranskassa. Vanha kirkko 12:nnelta vuosis., apottiluostarin raunio. Kenkä-, villatavara-, savitavara-, sekä maanviljelyskoneteollisuutta; 2,795 as. (1901). *W. S-m.*

Bret Harte *[bret hāt]*, amer. kirjailija. ks. Harte.

Breton *[brətō']*, Jules Adolphe (1827-1906), ransk. maalari ja runoilija. B. on maalauksissaan esittänyt Ranskan talonpoikien, erittäinkin talonpoikaisnaisten elämää, kuvaten heitä joko työskentelemässä pelloillaan tai viettämässä maalaisjuhlia. Kotiseudun rakkaus ja bretagnelaisen luonnon runollisuus ovat antaneet leimansa B:n taiteelle. Hänen maisemansa ovat enimmäkseen maalatut lämpimässä iltavalaistuksessa pehmeästi sulavin, ruskeanvoittoisin värein; henkilöt ovat aina hieman kaunisteltuja ja kauttaaltaan on hänen käsittelynsä pateettisesti ihannoivaa, jossa suhteessa hän eroaa Ranskan suurimmasta, koruttomasta kansankuvaajasta Millet'stä. Hänen tauluistaan mainittakoon „Elonkorjaajien paluu" (1853), „Viljavainioiden siunaus" (1857), „Tähkäpäiden poimijat huudetaan kotiin" (1859) ja ryhdikäs, luonnolliseen kokoon maalattu „Tähkäpäiden poimijatar" (1877; kolme viimem. teosta Luxembourgin museossa Pariisissa). — Kirjailijana B. on m. m. julkaissut runokokoelmat „Les champs et la mer" (1875) ja „Jeanne" (1880) sekä suorasanaisessa muodossa „La vie d'un artiste" (1890), joka on hänen oma elämäkertansa, „Un peintre paysan" (1896) ja „La peinture" (1904). [Elämäk. M. Vachon 1898.] *E. R-r.*

Bretón de los Herreros *[-o'n -re'-]*, Manuel (1796-1873), esp. kirjailija, alkuaan sotilas, sittemmin virkamies, joka lopulta kohosi ylikirjastonhoitajaksi Madridin kansalliskirjastossa. B. on Espanjan merkittävin ja tuottelijain näyttämökirjailija 19:nnen vuosisadan alkupuolelta. Hänen huvinäytelmissään, jotka vitsovat aikansa pikkuheikkouksia, on runsas määrä koomillisia tyyppejä, ja vuoropuhelu niissä on vilkkaan sujuvaa. Niistä mainittakoon „Marcela" ja „A Madrid me vuelvo". B. on kirjoittanut myöskin historiallisia näytelmiä sekä esiytynyt lyyrikkona. *V. K-i.*

Bretonilaiset romaanit. Tämännimisellä romaaniryhmällä tarkoitetaan sitä kertovaa kirjallisuutta, jonka aineksia ovat tarinat Artur kuninkaasta (ks. t.) ja hänen ritareistaan, ja jonka historiallisina lähtökohtina ovat pidettävät Nenniuksen latinankielinen kronikka 900-luvulta, Galfred Monmouthilaisen „Historia regum Britanniæ" (n. 1135) ja Robert Wacen „Roman du Brut" (n. 1155). Näiden antamat aiheet sulautuivat ensiksi Ranskassa osaksi omiin, Kaarle Suuren tarinapiirin aineksiin, osaksi alkuperäisiin bretagnelaisiin kelttiläismuistoihin, osaksi ajan kehittynyt loistelias ritarihenki antoi niille väritystään; näistä aineksista loi Chrestien de Troyes vuosien 1160 ja 1175 välillä romaaninsa „Erec", „Cligès", „Tristan", „Ywain", „Lancelot", „Perceval", jotka vasta oikeastaan loivat sen tarinapiirin, jota me nyt nimitämme bretonilaiseksi. Varsinaista alkuperäistä kelttiläistä ei näissä sanottavasti liene, ainoastaan arkaiseeraavaa taidollista kelttiläisväritystä. — Nämä Chrestien de Troyes'n aiheet olivat niin ajanhengen mukaiset, että hänen romaanejaan runsaasti jäljiteltiin, muodosteltiin ja niiden aiheita kehiteltiin itse Ranskassa ja samoin varsinkin Saksassa, jossa Hartmann von Aue kirjoitti „Erecin" ja „Iweinin", Gottfried von Strassburg „Tristanin", Wolfram von Eschenbach „Parcifalin". Italiankin runouteen nämä bretonilaisromaanit vaikuttavat, Danten kuuluisa episodi Francesca da Rimini'stä on kirjoitettu Artur-tarinain henkeen, ja myöhemmät Pulci, Bojardo ja varsinkin Ariosto käyttävät hyväkseen tämän tarinapiirin aiheita. Rabelais'n „Pantagruelissa" ja „Gargantuassa" voi nähdä Arturtarinain jälkiä, ja myöhemmässäkin kirjallisuudessa on tämän tarinapiirin aiheita käsitelty: mainittakoon vain Wielandin „Oberon", Immermannin „Tristan und Isolde", Almqvistin „Kung Arturs jagt", Wagnerin oopperat y. m. [Gaston Paris, „Histoire littéraire de la France T. XXX";

Förster, „Christian von Troyes sämtliche Werke" I-IV (1884-99).] *V. K-i.*

Bretonin kieli, indoeurooppalaisen kieliheimon kelttiläiseen ryhmään kuuluva kieli, lähinnä sukua entiselle cornin (ks. t.) sekä Walesin kymrin kielelle; sitä puhuu enää n. 1,300,000 henkeä Bretagnen länsiosassa. Asujamisto on Britannian Cornwales maakunnasta 5-7 vuosis. anglosakseja paenneiden siirtolaisten jälkeläisiä. — Muinaisbretonilainen rikas bardirunous, joka m. m. on vaikuttanut anglo-normannilaiseen ja ransk. kirjallisuuteen (Artur (ks. t.) kuninkaan satusikermä), on nykyajalta hävinnyt. Myöhemmän keskiajan runous, joka vuorostaan noudattaa ransk. esikuvia, sisältää m. m. uskonnollisiä näytelmiä (mysteerioita), joita vielä joskus esitetään. Uudempi, painettu kirjallisuus on suurimmaksi osaksi uskonnollista sisällystä, osittain runoja, osittain hartauskirjoja, enimmäkseen käännöksiä (raamatunkäännös 1827); mutta itsenäisiä runoilijoita ja kirjailijoitakin on ilmestynyt. Suurin mielenkiinto on kuitenkin merkillisillä kansanlauluilla ja saduilla, joita nykyään suurella innolla kerätään. *A. K.*

Bretschneider, Karl Gottlieb (1776-1848), saks. teologi, kotoisin Gerstorfista (Saksin kuningask.), 1816 kenraalisuperintendentti Gothassa. Tuotteliaana kirjailijana B. oli maltillisen ratsionalismin huomattavimpia edustajia aikanaan. Eräässä 1820 ilmestyneessä teoksessa hän tahtoi todistaa, etteivät Johanneksen evankeliumi ja kirjeet olleet apostoli J:n kirjoittamia, vaan jonkun aleksandrialaisen pakanakristityn 2:lta vuosis. B. on myöskin julkaissut uskonopin ja Melanchthonin teokset. *J. G.*

Bretten, Karlsruhen hallintopiirin amttikaupunki Badenissa Bruchsal—B:n rataosan varrella, 180 m yl. merenp., 5,050 as. (1905), enimmäkseen protestantteja. Konetehtaita, puutavara- ja kirjakauppaa. Melanchthonin syntymätalo ja muistopatsas.

Breughel ks. Brueghel.

Breve (lat., oik. *b. scriptum* = kirje) ks. Bulla.

Breveté *[brevtē']* (ransk.), patenteerattu. B. S. G. D. G. (*breveté sans garantie du gouvernement*, patenteerattu ilman hallituksen vastuuta), merkintä, joka Ranskassa liitetään patentin saaneisiin tavaroihin.

Breviaario ks. Breviarium.

Breviarium *[-a'-]* (lat. *brevis* = lyhyt), lyhyt hengellinen käsikirja, erittäinkin katolisen kirkon hengellisten jäsenten käyttämä rukouskirja, laajemman *plenarium*in s. o. messukirjan vastakohdaksi. Tämmöiset breviariumit, jotka ovat latinankielisiä, sisältävät otteita Raamatusta, rukouksia ja hymnejä — kaikki monia rukoushetkiä varten, joita pitkin päivää on kirkoissa pidettävä. Ne ovat vuodenaikain mukaan jaetut neljään osaan, ja niiden sisällys on aikain kuluessa vaihdellut, kunnes 1568 Pius V määräsi niille pysyvän muodon. Vastaava rukouskirjansa on kreik.-katolisellakin kirkolla. *K. S.*

Breviarium Alarici *[-iā'-]* l. Breviarium alaricianum *[-iā'-]* on länsigoottein kuninkaan Alarik II:n (484-507) romaanista väestöänsä varten laittama roomalaisen oikeuden yhteenveto, joka oli voimassa siksi, kunnes 600-luvun keskivaiheilla toimitettiin romaaneille ja länsigooteille yhteinen laki (lex visigothorum).

Bréville *[brevi'l]*, Pierre de (s. 1861), ransk. kirkko- ja orkesterisäveltäjä, César Franckin oppilas. *I. K.*

Brevi manu *[-ī -ū]* (lat.), lyhyesti, pitemmittä mutkitta, ilman muodollisuuksia.

Brevis (lat., = lyhyt), keskiaikaisessa mensuraalinuottikirjoituksessa käytetty nimitys nuottiarvolle, joka on kolmas järjestyksessä suurimmasta lähtien (= $^1/_2$ tahi $^1/_3$ „longaa"). Se siis sen ajan käytännössä jokseenkin vastasi nykyisiä $^1/_4$-nuotteja; sen muoto oli ▬. Nykyään sitä käytetään merkitsemään $^2/_1$ nuottiarvoa, siis harvinaisen pitkiä säveliä; sen muotokin on hieman muuttunut: ◯ tahi ◯. *I. K.*

Brewster *[brūstə]*, Sir David (1781-1868), skotl. fyysikko, ryhtyi toimittamaan 1808 aikakauskirjaa „Edinburgh encyklopædia", mihin hän itse kirjoitti useita kirjoituksia. 1817 hän yhdessä Jamesonin kanssa perusti „Edinburgh philosophical journal"in, jota hän jatkoi „Edinburgh journal of science"ssa. 1831 perustettiin hänen alkuunpanostaan tieteellinen seura „British association". Hän tutki valon polarisatsionia, kirjoitti „Treatise on optics" (1831) ja elämäkerrallisia teoksia („Life of Newton", „Martyrs of sciences"). 1816 B. keksi kaleidoskoopin ja 1849 dioptrisen stereoskoopin. Etenkin hänen lukuisat valo-opilliset keksintönsä ovat tärkeitä valo-opin kehitykselle. *(V. V. K.)*

Breymann, Karl (1807-70), itävalt. metsänhoitomies, v:sta 1852 metsämatematiikan professori Mariabrunnin metsäakatemiassa. Tunnettu varsinkin n. s. Breymannin hakkauslaskelmatavan keksijänä, mikä laskelma perustuu verrantoon: todellinen hakkausmäärä suhtautuu normaaliseen hakkausmäärään niinkuin metsän todellinen keski-ikä puoleen kierto-aikaan. *A. C.*

Breziny ks. Brzeziny.

Brialmont *[brialmō']*, Henri Alexis (1821-1903), belg. insinöörikenraali ja sotilaskirjailija, palveli v:sta 1843 insinööriväessä ja tuli lopulta, 1875, koko Belgian linnoitustoimen ja insinööriväen ylitarkastajaksi. Laadittuaan pyynnöstä suunnitelman Romaanian ja sen pääkaupungin puolustusta varten B. Itävallan pakoituksesta erotettiin 1883 vakinaisesta palveluksesta, laati sen jälkeen myöskin linnoitussuunnitelman Kreikkaa varten, mutta palasi 1885 entiseen virkaansa. Hänen suunnitelmansa mukaan suoritettu Meusen linjan linnoittamistyö valmistui 1892. Kun tämä työ tuli lähes neljä kertaa niin kalliiksi kuin kustannusarviossa oli laskettu, saivat vastustuspuolueet B:n pakoitetuksi 1893 eroamaan virastaan; tämän jälkeen hänet valittiin edustajakamarin jäseneksi, ja hän otti sitten innokkaasti valtiolliseen elämään osaa. V. 1891 hän laati ehdotuksen Sofian ympäristön linnoittamiseksi ja 1892 sulttaanin pyynnöstä Bosporin, Dardanellien ja Konstantinopolin linnoittamissuunnitelman; näitä ei kuitenkaan toteutettu. Jo aikaisemmin, 1860-luvulla, oli B:n suunnitelmaa noudattaen suoritettu Antverpenin linnoittaminen. — B. tuli vähitellen kautta Euroopan tunnetuksi;

hänen puoleensa kääntyivät eri maiden sotilasinsinöörit neuvoja kysymään. Tähän hänen maineeseensa vaikutti ennen kaikkea hänen laaja kirjallinen toimintansa. 25 vuotiaana hän julkaisi ensimäisen teoksensa, herättäen jo silloin huomiota. Kaikkiaan noin nelisenkymmentä sotatieteellistä ja sotahistoriallista teosta on B:n kynästä lähtenyt, useimmat niistä hyvin huomattavia. *K. B:dt.*

Briançon *[-ãsõ']* (room. B r i g a n t i u m), luja, strategisesti tärkeä ensiluokan rajalinnoitus ja hallintopiirin pääkaupunki Yläalppien (Hautes-Alpes) departementissa, Ranskassa; 1,794 as. (1901). B. sijaitsee Durance-joen ja Lyon'in radan varrella, 1,321 m yl. merenp. Täältä käy tie Mt. Genèvren yli Italiaan (Susan kaupunkiin) ja tärkeä tie sisä-Ranskaan. Silkki- ja puuvillakehruutehtaita. B:ssa louhitaan talkkia (ks. t.), „B:n liitua". B. on vanha kelttiläinen B r i g a n t i o; se joutui 1349 Ranskalle.

Bricka, K a r l F r e d e r i k (1845-1903), tansk. historioitsija, on palvellut Tanskan valtionarkistossa, v:sta 1897 valtionarkistonhoitajana. B. on kirjoittanut useampia tutkimuksia, mutta varsinkin hän on tullut tunnetuksi historiallisten asiakirjain julkaisijana ja „Dansk biografisk lexikon" nimisen teoksen toimittajana.

Bridge *[bridž]* (engl.), „silta"; ameriikkalainen korttipeli, vistipelin kaltainen. Siinä on monta mieltäkiinnittävää käännettä. B. eroaa vistipelistä päävärin määräämisessä, pisteitten arvioimisessa ja pöytäkirjan pitotavassa.

Bridge *[bridž]*. 1. J o h n F r e d e r i c k B. (s. 1844), engl. urkuri, säveltäjä ja teoreetikko; tuli 1902 musiikin professoriksi Lontoon yliopistoon. — 2. J o s e p h C o x B. (s. 1853), edellisen veli, myös urkuri ja säveltäjä. *I. K.*

Bridgeport *[bridžpōt]*, Connecticutin valtion satamakaupunki Yhdysvalloissa, Pequonnok-joen suulla, Long Island-salmen rannalla, New Yorkin itäpuolella; 70,996 as. (1900). B. harjoittaa rannikkomerenkulkua, suurta neulomakoneitten ja aseiden valmistusta sekä tuottavaa valaanpyyntiä. *(W. S-m.)*

Bridgewater-kanava *[bridžuōtə]*, Englannin vanhin suurempi kanava, Bridgewaterin herttuan rakennuttama (1758-71) Brindleyn (ks. t.) suunnitelman mukaan. Se on 67 km pitkä ja kulkee Worsleystä Manchesteriin ja Runcorniin. Sen liikettä välittää nykyään suurimmaksi osaksi M a n c h e s t e r i n k a n a v a (ks. t.).

Bridgman *[bridžmən]*, L a u r a D e w e y (1829-89), sokea ja kuuromykkä ameriikkatar, kotoisin New Hampshiren Hanoverista, menetti lähes kolmen vuoden vanhana tulirokossa näkönsä ja kuulonsa sekä suureksi osaksi maku- ja hajuaistinsa. Perkinin sokeainopistossa Bostonissa hän Samuel G. Howen johdolla kehittyi ihmeteltävästi, niin että lääkärit, opettajat ja psykologit vaelsivat tätä ihmelasta katsomaan ja tutustumaan hänelle opetuksena käytettyyn sokeain ja kuurojen yhdistettyyn opetusmenettelyyn. Hänen tunto- (kosketus-) aistinsa oli erinomaisen herkkä, aivan kevyellä kosketuksella hän hyvin tunsi henkilöt, voipa vielä havaita sisarusten välisen sukulaisuussuhteen. [Swift-Lamson, „Life and education of L. B." (Boston 1878); Jerusalem, „L. B." (Wien, 1890).]

Brieg ks. B r i g.

Briegel *[brī-]*, W o l f g a n g K a r l (1626-1712), saks. kirkkosäveltäjä; hänen säveltämänsä on koraali virsikirjamme virteen 172. *I. K.*

Briegleb *[brīg-]*, H a n s K a r l (1805-79), saks. lainoppinut; lainopin professori ensin Erlangenissa ja vuodesta 1845 Göttingenissä; teoksista mainittakoon: „Über exekutorische Urkunden und Exekutivprozess" (2 nid., 1839; uusi painos 1845); „Einleitung in die Theorie der summarischen Prozesse" (1859); „Vermischte Abhandlungen" (1868, I nid.). *O. K:nen.*

Brienne *[-e'n]* (B.-l e-C h â t e a u), Auben departementin kaupunki Ranskassa, Aube-joen varrella, 1,753 as. (1901). B:ssä oli sotakoulu, jossa m. m. Napoleon I opiskeli. — Täällä Blücher voitti Napoleonin tammik. 29 p. 1814.

Brienz *[-e'nts]*, kylä Sveitsissä, Bernin kanttonissa, B:i n-j ä r v e n rannalla, 566 m yl. merenp.; 2,580 as. (1900). Matkailija-asema, berniläisen puunleikkausteollisuuden keskus. Täältä vie hammasrata B:e r R o t h o r n i l l e (2,351 m) ja alkaa n. s. Brünigin rata. — Järvi on 30 km² ja Aar-joen kautta Thunin-järven yhteydessä.

Brig (B r i e g, ransk. B r i g u e), piirikaupunki Wallisin kanttonissa Sveitsissä, Rhônelaaksossa; Simplonin-tunnelin ja Furka-solalle vievän tien alkukohdassa, 684 m yl. merenp. 2,182 as. (1900). Ihana jesuiittakirkko.

Brigadi (ransk. *brigade* < it. *briga* = melu, taistelu), suurin yksikkö taktillisessa suhteessa sotaväessä. Saksan armeiassa kuhunkin brigadiin kuuluu 2-3 rykmenttiä. Venäjän sotaväessä on jalkaväki- ja ratsuväkibrigadeja, jotka muodostetaan kukin 2:sta jalkaväki- tai ratsuväkirykmentistä. Kaksi brigadia muodostaa yhden divisionan. Kenttätykistöbrigadissa on kuusi patteria = 48 tykkiä. Tarkk'ampujabrigadi on jaettu neljään tarkk'ampujapataljoonaan. Paitsi näitä on vielä santarmibrigadeja- ja sapööri- (kaivaja-) brigadeja. *M. v. H.*

Briggs *[brigz]*, H e n r y (1556-1630), engl. matemaatikko, ensin opettaja Cambridgessä ja Lontoossa, tuli 1619 geometrian professoriksi Oxfordiin. Hänen nimensä on liittynyt logaritmeihin, sillä hän oli ensimäinen, joka on niitä laskenut kantaluvulle 10, jonka tähden näitä logaritmeja sanotaan Briggsin logaritmeiksi. Hänen kuollessaan oli trigonometrinen puoli melkein valmis. *(V. V. K.)*

Brigham Young *[brigəm jaŋ]*, mormonien johtaja. ks. M o r m o n i t.

Bright *[brait]*, J o h n (1811-89), engl. valtiomies, esiintyi jo aikaisin raittiuspuhujana ja parlamenttireformin vaatijana; v:sta 1838 lähtien hän innokkaasti otti osaa viljatullien poistamista tarkoittavaan agitatsioniin ollen ystävänsä Cobdenin rinnalla Anti-corn-law-league'n (ks. t.) toimeliaimpia jäseniä. 1843 B. ensi kerran valittiin alihuoneen jäseneksi. Hän on valtiollisessa toiminnassaan jyrkästi ja johdonmukaisesti edustanut n. s. Manchester-koulukunnan periaatteita: vapaakauppaa, vapaata kilpailua ja äärimäistä individualismia vastustaen m. m. valtion työväen suojeluslainsäädäntöä. Ulkopolitiikkaan nähden hän tältä kannalta harrasti rauhanaatetta ja vastusti kaikkea sekaantumista muiden maiden asioihin moittien 1850-luvulla käytyjen Krimin ja Kiinan sotien johdosta ankarasti Englannin hallituksen menette-

lyä. Hänen harrastuksensa kohdistui kuitenkin edelleenkin pääasiallisesti sisäisiin reformikysymyksiin. V:sta 1858 alkaen B. innokkaasti ajoi kansanvaltaisen äänioikeusreformin asiaa ja kannatti 1860-luvulla Gladstonen samaan suuntaan meneviä pyrkimyksiä. V:n 1867 vaalilaki onkin pääasiassa laadittu B:n esittämien vaatimusten mukaiseksi. 1868-70, 1873-74, 1881-82 hän oli Gladstonen ministeristön jäsenenä. Viimemainittuna vuonna hän luopui ministeristöstä, koska ei hyväksynyt Aleksandrian pommituksella alkanutta Egyptin anastusta. Kun Gladstone muutamia vuosia myöhemmin esitti, että Irlannille annettaisiin oma parlamentti, esiintyi B. tämän hankkeen kiivaimpien vastustajain joukossa. Aikaisemmin (1870) hän kuitenkin oli kannattanut Irlannin olojen parantamiseksi esitettyjä lakiehdotuksia, esim. maanvuokraajain aseman parantamista y. m. B., joka on ollut Englannin suurimpia valtiollisia puhujia, on yksipuolisuudestaan huolimatta suuresti edistänyt kansanvaltaisten aatteitten voitolle pääsemistä Englannin valtioelämässä. Hänen valtiollisia puheitansa ja kirjoituksiansa on m. m. ilmestynyt: „Public addresses" (1879), „Public letters" (1885). [C. A. Vince, „John B."] *J. F.*

Bright *[brait]*, Richard (1789-1858), engl. lääkäri. Hänen nimensä liittyy varsinkin n. s. Brightin tautiin, jolla nykyään käsitetään kroonillista munuaistulehdusta (ks. t.).

Brighton *[braitn]*, Etelä-Englannin satamakaupunki Kanaalin rannikolla, B:n kreivikunnassa, 129,023 as. (1907). Englannin eniten käytettyjä merikylpypaikkoja (vuosittain 2 kylpykautta ja n. 50,000 kylpyvierasta, etupäässä Lontoon keskisäätyä). Ihania rantakatuja. Suurenmoinen akvaario ja Royal Pavillon-museo, useita kirkkoja, taidekoulu ja sairashuoneita, monta hotellia. Kaksi suurta laituria, 345 ja 349 m pitkää, pistää kauas mereen. — Tärkeä kalastusasema (sillin- ja makrillinkalastusta).

Rantakatu Brightonissa.

Brigitta ks. Birgitta.

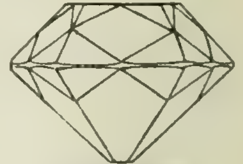
Briketteeraaminen, Briketteerata ks. Briketti.

Briketti (ransk. *briquette* < *brique* = tiili), hienorakeisia ja -säikeisiä aineita puristamalla (usein myös kuumentamalla) saatu säännöllinen kiinteä kappale. Raaka-aineen laadusta riippuu, tarvitaanko mitään sitomisainetta vai ei. — Enimmäkseen käytetään briketteeraamista kivihiiliteollisuudessa, jolloin hiilien käsittelemisessä syntynyt, muuten usein melkein arvoton hiiliporo saadaan sopivaan, siistiin muotoon. Myöskin sahajauhoja, polttoturpeita, jopa rautamalmiakin (esim. Pitkässärannassa) voidaan briketteerata. *E. S-a.*

Brilettos *[-ē-]* ks. Pentelikon.

Briljantiini, glyseriinin tai risiiniöljyn väkiviinaliuos, johon on sekoitettu hyvälle tuoksuvia aineita; käytetään hiusvetenä. B:ksi nimitetään myös erinäisiä metallien ja lasin kiillotusaineita sekä erästä silkistä, puuvillasta ja villasta valmistettua hienoa kangasta. *(W. B.)*

Briljantti, jalokivi, joka on hiottu molemmista päistään katkaistun kaksoispyramidin muotoon. Koska timantit melkein yksinomaan hiotaan briljantinmuotoon, merkitsee b.-nimitys usein timanttia yleensä. vrt. Jalokivet. *(W. B.)*

Briljantinmuotoon hiottu jalokivi.

Briljanttikeltainen. Tätä nimitystä käytetään useista erilaisista keltaisista tervaväriaineista.

Briljanttikroseiini (puuvillasarlakki), amidoatsobentsolista ja β-naftolidisulfohaposta saatu vaaleanruskea, liukeneva atsoväriaine.

Briljanttilanka, heleänvärinen kerrattu kampavillalanka, jonka ympärille metallikiiltoinen korulanka on kierretty. Käytetään koristeompelussa. *E. J. S.*

Briljanttilasi, valoa hyvästi taittava lasi, jota prisman muotoisiksi kappaleiksi hiottuna käytetään esim. kruunujen koristeiksi.

Briljeerata (ransk. *briller*), loistaa.

Brillat-Savarin *[brijā'-savarā']*, Anthelme (1755-1826), ransk. kirjailija, tunnettu henkevästi kirjoitetusta gastronomian oppikirjastaan „Physiologie du goût" (1825).

Brindisi, Apulian Lecce provinssissa sijaitseva linnoitettu satamakaupunki Italiassa, Adrianmeren rannalla, 25,358 as. (1906). Italian ainoa kelvollinen merisatama itärannikolla. B. sijaitsee Bologna-Otranton radan varrella ja tuli alppitunnelien ja Suezin-kanavan avattua tärkeäksi Aasian kaupan välittäjäksi, kunnes Salonikin rata riisti siltä sen erikoisaseman. Briketti-, tynnyri- ja öljytehtaita. B:n oma kauppa on vähäpätöinen (viiniä, etelänhedelmiä, koralleja ja öljyä), mutta välityskauppa sekä matkustajaliikenne Egyptiin ovat vielä huomattavat. V. 1903 kävi B:ssä 1,328 laivaa (yht. 1,280,996 tonnia). — Vanhalla ajalla Brundisium, mahdollisesti kreikkalaisten perustama siirtokunta, joutui 244 e. Kr. Roomalle ja oli liittolaissodan ajoilta municipiumi. Se oli tärkeä ylimenopaikka Kreikkaan ja kauppakaupunki, kunnes myöhemmin Hydruntum (Otranto) sen voitti. B:ssä kuoli Vergilius. Muinaisjäännöksiä. *(W. S-m.)*

Brindley *[brindli]*, James (1716-72), engl. mekaanikko, myllyjen ja vedennostokoneiden rakentaja, Bridgewater-kanavan teettäjä, suunnitteli useita suuria vesirakennustöitä. *J. C-én.*

Brinell *[-e'-]*, Johan August (s. 1849), ruots. metallurgi, v:sta 1903 Tukholmassa tun-

uetun „Järnkontoret" liikkeen yli-insinöörinä; etevimpiä rauta- ja varsinkin teräslajien tuntijoita ja tutkijoita; julkaissut lukuisia laajoja tutkimuksia teräslajeista ja keksinyt m. m. uuden menettelytavan teräksen kovuuden ja kestävyyden määräämiseksi. B. on saanut sekä kotimaastaan että muualta huomattavia kunniapalkintoja. *S. V. H.*

Brink, J a n t e n (1834-1901), alankom. kirjallis-historioitsija ja kirjailija. Alkuaan koulunopettaja, sittemmin professori. Kirjoittanut uudemman kirjallisuuden alalta sarjan tutkielmia, joita kuitenkin haittaa yksipuolinen vihamielisyys uusia suuntia vastaan. Kaunokirjailijana tuottanut lukuisan määrän romaaneja ja novelleja. „Romans en novellen" ilmestyneet koottuina 1885 13 nid. ja „Litterarische schetsen en kritiken", 1882-88, 17 nid. *V. K-i.*

Brink van den ks. B a k h u i z e n.

Brinkkala ks. P r i n k k a l a.

Brinkman, K a r l G u s t a f v o n (1764-1847), ruots. diplomaatti ja runoilija, kirjoitti myöskin saksan kielellä. Oleskellen nuoruutensa ajan Saksassa, hän esiintyi ensiksi saksalaisena runoilijana, kirjoittaen m. m. „Elegien", „Gedichte"; vasta 1821 hän julkaisi ensimäisen ruotsinkielisen runoelmansa „Snillets värld". Hänen ruotsinkieliset runoelmansa ovat julkaistut nimellä „Vitterhetsförsök" (1842), joiden painokkain osa on „Tankebilder". Runoilijana B. on huomattavampi muototaiteilijana, tarkkana runoseppänä kuin varsinaisena runoilijana; hänen taiteellisena esikuvanaan oli antiikkinen runous. Diplomaattina B. toimi Berliinissä ja Lontoossa. B:llä oli suuri kirjasto, jonka hän lahjoitti Upsalan yliopistolle, sekä rikas käsikirjoituskokoelma, jota n. s. „Brinkmanin arkistoa" vielä säilytetään Trolle-Ljungbyssä Ruotsissa. *V. K-i.*

Brinz, A l o y s v o n (1820-87), saksal. lainoppinut ja valtiomies; tunnettu roomalaisen oikeuden tutkija; pääteos: „Lehrbuch der Pandekten" (3:s painos 1876-94, 4 nid.). *O. K:nen.*

Brio (it.), vilkkaus; c o n b r i o, b r i o s o = eloisasti.

Brion, F r i e d e r i k e E l i s a b e t h (1752-1813), „Friederike von Sesenheim" nimellä tunnettu Goethen elämäkerrasta, papintytär Sesenheimistä, johonka Goethe Strassburgissa oleskellessaan 1770 tutustui ja rakastui, ja jonka lyhyen, epäilyihin rauenneen rakkaustarinan hän ihanasti on kuvaillut „Dichtung u. Wahrheit" kirjassaan. — B., johon runoilija Reinhold Lenz tulisesti rakastui, eli loppuikänsä naimatonna vanhemman siskonsa luona. *V. K-i.*

Brisantti-kuula (< ransk. *briser* = musertaa), tykistön heittokappale, joka on täytetty jollakin räjähdysaineella, niink. dynamiitilla, meliniitillä j. n. e., jolla on hyvin musertava vaikutus. — Brisantti-kranaatti on verrattain pitkä heittokappale (3-5 kaliberia), jota varsinkin käytetään ammuttaessa suurilla tykeillä, linnoituksista ja panssarilaivoilta. *M. v. H.*

Brisanttinen (ransk. *briser* = musertaa). Brisanttisiksi nimitetään sellaisia räjähdysaineita, jotka räjähtäessään palavat hyvin lyhyessä ajassa.

Brisbane *[-zbein]*, brittiläis-austraalialaisen Queenslandin valtion pääkaupunki B.-joen suulla ja Moreton-lahden rannalla; 125,672 as. (1904). B:ssa on puistoja, monta kirkkoa, hallitusrakennus, kasvit. puutarha, sairaaloita ja kouluja. Kuvernöörin asunto ja hallituksen sija; katol. arkkipiispan- ja anglikaaninen piispanistuin. — B. sai alkunsa 1824 syntyneestä rangaistussiirtolasta; se on nyk. Queenslandin tärkein satama veistämöineen ja telakoineen. V. 1903 kävi B:ssa 593 laivaa, yht. 853,707 tonnin vetoista. Lahden toisella rannalla on etukaupunki B. S o u t h, 25,481 as. (1901). *(W. S-m.)*

Brisé (ransk.), miekanliike, jolla vastustajan ojennettu miekka sysätään kierteisellä liikkeellä voimakkaasti ojennussuunnastaan, joten vastustaja „paljastuu"; ojennus ja hyökkäys. *-lskm-.*

Briseis *[brīsē'i's]* („tyttö Brisan kaupungista" Lesboksesta), Iliadissa Akhilleuksen (ks. t.) lempiorjatar, jonka Agamemnon riistää, siten aikaansaaden Akhilleuksen pitkällisen, akhaialaisille turmiollisen vihan. *E. R-n.*

Brisingamen, muinaisskand. mytologiassa taivaanjumalattaren Freyjan kaulakoriste, jonka ilkeä Loki häneltä ryöstää, mutta jonka taivaansillan (sateenkaaren) vartija Heimdallr taas voittaa takaisin. Taistelu tapahtui kaukana lännessä, valtameren pohjalla. B. esiintyy myös usean muun germ. kansan tarustossa (m. m. muinaisengl. Beowulf-tarussa). *Y. W.*

Brisson *[brisō']*, E u g è n e H e n r i (s. 1835), ransk. valtiomies; toimi keisarivallan aikana asianajajana ja sanomalehtimiehenä; valittiin 1871 kansalliskokoukseen, jossa liittyi äärimäiseen vasemmistoon; v:sta 1876 edustajakamarin jäsen; oli 1881-85 kamarin presidenttinä; muodosti 1885 ministeristön, joka erosi jo samana vuonna; oli jälleen kamarin puheenjohtajana 1894-98. Viimemainittuna vuonna B. oli lyhyen aikaa pääministerinä radikaalisessa ministeristössä, joka pani alulle Dreyfusin jutun tarkastuksen; tätä nykyä edustajakamarin presidentti. B. on radikaalisen puolueen johtomiehiä ja suoran ja rehellisen luonteensa tähden yleisesti arvossa pidetty; hän on myöskin kaksi kertaa ollut presidenttiehdokkaana. *J. F.*

Brissot *[brisō']*, J e a n P i e r r e (1754-93), ransk. vallankumousmies, oli ensiksi asianajajana, mutta antautui pian kirjalliselle alalle. Vallankumouksen puhjetessa B. oleskeli perustamansa „Neekeriystäväin seuran" toimissa Ameriikassa, palasi silloin Pariisiin ja alkoi julkaista „Le patriote français" lehteä, jossa hän loistavasti taisteli rojalisteja vastaan. Syysk. 1791 hänet valittiin lakialaativaan kansalliskokoukseen, jonka ulkoasiain valiokunnassa hän pian tuli johtavaan asemaan ja tuntuvasti vaikutti sodan julistamiseen Euroopan valtoja vastaan. Konventissa hän kannattajineen („brissotistit") liittyi girondisteihin ja oli Robespierren ja Danton'in kiihkeimpiä vastustajia. Kesäk. 2 p. 1793 konventin syytteenalaiseksi panemana B. pakeni, mutta joutui vangiksi, vietiin vallankumoustuomioistuimen eteen, tuomittiin kuolemaan ja mestattiin yhdessä 20 muun girondistin kanssa lokak. 31 p. Hänen vankeudessa kirjoittamansa muistelmat julkaisi 1830 hänen poikansa. *K. B:dt.*

Bristol *[bristl]*. 1. Lounais-Englannin tär kein kauppakaupunki, itsenäinen hallintoalue; 363,223 as. (1906). Sijaitsee Avon-joen kummal-

lakin puolen, 10 km siitä, missä tämä laskee Severn-jokeen, n. s. Midland- ja Great Western-ratojen varrella; se on kanavilla sekä Severn-että Thames-joen yhteydessä. B:n pääosa sijaitsee Avon-joen oikealla puolella, vastapäätä sitä ovat Redcliffin ja Cliftonin etukaupungit, jälkimäinen jyrkällä rinteellä, hotelleineen, puistoineen ja urheilupaikkoineen. B:ssa on m. m. 100 kirkkoa, tärkeimmät ovat St. Mary, tuomiokirkko, Tapaninkirkko ja temppelikirkko, kaikki 12-15:nneltä vuosis.; raatihuone, teattereja, pörssi y. m. Joen yli on rakennettu 214 m pitkä ja 88 m korkea ketjusilta. Bristol-kanavan (ks. t.) korkea nousuvesi kohoaa ahtaassa Avon-joessa vielä korkeammalle, aina 12 m:iin, helpottaen suurempienkin laivojen pääsyä kaupunkiin saakka nousuveden aikana. B:iin

Cliftonin silta Bristolissa.

päästään sekä kanavaa, keinotekoista jokivartta, Newcut Avonia, että vanhaa jokivartta pitkin. B:n satamanedusta on King Road, sen ulkosatama telakoineen Avonmouth. Kaupunki oli aikanaan Lontoon jälkeen Englannin tärkein, sieltä lähti 1838 ensimäinen höyrylaiva Euroopasta Ameriikkaan. Jo 18:nnella vuosis. Liverpool sen voitti, mutta vieläkin B. on tärkeä tuontikauppakaupunki. Tärkeimmät tuontitavarat ovat vilja, liha, sokeri, juusto ja vuoriöljy. Se käy vilkasta kauppaa Irlannin, New Foundlandin, Länsi-Intian, Etelä-Ameriikan, Mustan-meren satamien, Espanjan ja Portugalin kanssa sekä myöskin rannikkokauppaa. B:n teollisuus tuottaa sokeria, tupakkaa, nahkatavaroita, saippuata ja lasia. Vientitavarat ovat rautatavarat, tupakka ja kupari. 1904 kävi B:ssa 8,334 laivaa (yht. 1,737,000 tonnia). Tuonnin arvo s. v. oli n. 297 milj. mk. ja viennin 53,7 milj. mk. — B:ssa on „University-college" korkeakoulu, n. s. B:n institutsioni tauluja geologisine kokoelmineen, kirjasto, oppikouluja ja seminaari, tähtitorni, lääketiet. korkeakoulu, suuria armeliaisuuslaitoksia y. m. Piispanistuin. — B. on vanha kelttiläinen *Caer Brito*, brittien kaupunki, jonka nimen anglosaksit muuttivat *Bricgstow*iksi, „siltakaupungiksi". B:ssa on monta muistomerkkiä sekä kelttiläiseltä että roomalaisajalta. Täältä lähtivät 16:nnella vuosis. tärkeät Cabotin (ks. Caboto) retkikunnat. Orjakaupan kukoistusaikana B. otti vilkasta osaa siihen. — 2. Connecticutin valtion kaupunki Yhdysvalloissa, 9,643 as. (1900). Monipuolista teollisuutta, vars. kelloja. — 3. Tennesseen ja Virginian valtioitten rajalla sijaitseva kaupunki Yhdysvalloissa Beaver creek-joen varrella, josta saadaan liikevoimaa kaupungin villa-, puuvilla- ja konetehtaisiin sekä myllyihin. 9,850 as. (1900). Rautateitten risteyskohta. — 4. Pieniä kaupunkeja useassa Yhdysvaltojen valtiossa.
W. S-m.

Bristol-kanava *[bristl-]*, merenlahti Englannissa Devon- ja Wales-niemimaitten välillä; sen pohjukkaan laskee Severn-joki, 128 km pitkä, 8-69 km leveä, lahtirikas. Tärkeä meriliikenteelle. Nousuveden korkeus täällä on lahden muodon ja suppilonmuotoisen joensuun takia hyvin suuri, 6-9 m.

Britannia *[-a'-]*, nyk. Englannin ja Skotlannin latinainen nimi, tuli käytäntöön Cæsarin aikana. B.-nimen arvellaan johtuvan kymril. sanasta *brith* = kirjava, muinaisten asukkaiden (brittien) kun oli tapana maalata ruumistaan sinisellä värillä. Gallialaiset keltit käyttivät heistä nimeä *brythôn*, latinisoituna *britanni*. Alkuväestö jakaantui gaeliseen — lännessä ja pohj:ssa sekä kymriläiseen (brytoniseen) kieliryhmään etelässä. Cæsarin kertomuksen mukaan olivat brittiläiset uskonnoltaan, tavoiltaan, kieleltään ja vaatetukseltaan gallialaisten kaltaisia, mutta raaempia sekä maalailivat ruumistaan ja käyttivät sotavaunuja. Toisella Britannian retkellään 54 e. Kr. Cæsar voitti Cassivelaunuksen, mutta ei tehnyt suurempia valloituksia. V. 85 j. Kr. tuli B:sta roomalainen provinssi, jonka pääpaikat olivat *Londinium* (Lontoo) ja *Eburacum* (York). Se jaettiin ensin kahteen, myöhemmin, Diocletianuksen aikana, 4:ään maakuntaan. V. 122 j. Kr. Hadrianus rakennutti 120 km pitkän vallin pitkin provinssin pohj.-rajaa; tämä erotti B:n Kaledoniasta *(B. barbara)*. Viimemainitun maan asukkaiden, piktien ja skottien, alituiset hyökkäykset sekä käskynhaltijoitten riidat vaikuttivat sen, että Honorius keisari 407 luopui B:sta, jolloin maa joutui aivan turvattomaksi. Myöhemmin kun Gallian käskynhaltija Aëtius epäsi Vortigerilta, Kentin ruhtinaalta apunsa, kutsui tämä saksilaiset avukseen. Nämät tulivatkin 449-50, mutta asettuivat tänne asumaan (anglosaksit, ks t.) ja tunkivat tieltään brittiläiset osaksi länteen nyk. Walesiin, osaksi pois koko maasta, Kanaalin yli Bretagneen, *B. minor*iin (ks. Bretagne). *W. S-m.*

Britannia cismarina *[-a'- -rī'-]*, B. minor („meren tällä puolen oleva B.", „pienempi B."), Bretagnen lat. nimi.

Britannia-metalli, metallilejeerinki, joka sisältää n. 80-90 % tinaa, 1,5-5 % kuparia sekä loput antimonia; väriltään sinertävän valkoinen, helposti taottava. Siitä valmistetaan paljon talouskapineita kuten keitinastioita, lusikoita, kahveleja j. n. e. *(W. B.)*

Britannia minor *[-a'- mī-]* ks. Britannia cismarina.

Britannia-silta, Englannissa, suurenmoinen siltarakennus mantereelta Anglesey-saarelle Menai-salmen yli, 559 m pitkä. Rob. Stephensonin ja W. Fairbairnin rakentama (1846-50). Sen muodostaa kaksi neliskulmaista takorautaputkea, joita kolme 30 m korkeata pylvästä on tukemassa. Sillan yli käy rautatie, kulkien tunnelintapaisten putkien kautta. Sen korkeus sallii suurimpienkin laivojen kulkea sen alitse.

Britannicus *[-a'-]*, Claudius Tiberius B., keisari Claudiuksen ja Messalinan poika, synt. 41 j. Kr., syrjäytettiin valtaistuimelta ja julistettiin vähämieliseksi, kun Agrippina (ks. t.) sai Claudiuksen määräämään oman poikansa Neron seuraajaksi; 55 Nero hänet surmautti. Racine on eräässä murhenäytelmässä käsitellyt B:n kohtaloa.

British Museum.

British association *[britiš əsousie'išn]*, engl. tiedeseura, minkä v. 1831 perusti Brewster (ks. t.). B. a. pitää joka vuosi kokouksen jossakin suuressa englantilaisessa kaupungissa (siirtomaissakin). Se on jaettu 11 tiedekuntaan matematiikkaa ja fysiikkaa, kemiaa, geologiaa, eläintiedettä, maantiedettä, kansantaloutta ja tilastotiedettä, mekaniikkaa, antropologiaa, fysiologiaa, kasvitiedettä sekä pedagogiikkaa varten ja panee toimeen tieteellisiä tutkimuksia; sillä on ollut suuria ansioita tieteiden kehityksessä. V:sta 1833 on se julkaisuissaan „Reports" antanut tietoja töistään. *(V. V. K.)*

British Baluchistan *[britiš bälətšistən]* l. Englannin B., Kelatin kaanin 1879 luovuttama alue Quettan kaupungin ympärillä, kuuluu nykyään Englannin Etu-Intiaan; 118-628 km², 308,246 as. (1901), ks. Belutšistan.

British Burma *[britiš bə̄mə]* ks. Birma.

British Columbia *[britiš kəla'mbiə]* (Englannin C.), Dominion of Canada siirtokunnan provinssi Tyynen-meren ja Kalliovuorten välillä, 926,100 km², 178,657 as. (1901). ks. Kanada.

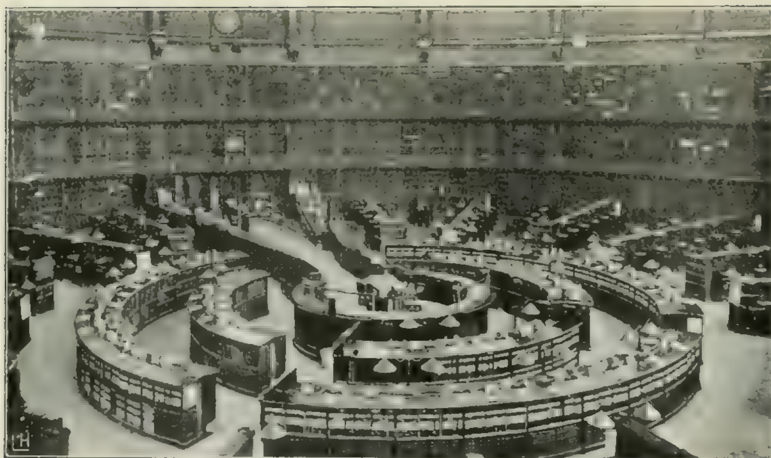
British empire league *[britiš empaiə līg]*, yhdistys, jonka tarkoituksena on entistä lähemmän yhteyden aikaansaaminen Englannin ja sen siirtomaitten välillä; perustettiin 1895 kaksi vuotta aikaisemmin hajonneen „Imperial federation league"n sijalle.

British Guiana *[britiš giä'nə]*, Englannin siirtomaa, ks. Guyana.

British Honduras, Englannin H. (ks. t.), siirtomaa Keski-Ameriikassa.

British Museum *[britiš mjūzī'əm]*, Englannin kansan omistama museo Lontoossa, sisältävä suurenmoiset luonnontieteelliset ja historialliset kokoelmat sekä kirjaston. Saanut varsinaisesti alkunsa 1753, jolloin parlamentin päätöksellä lunastettiin Sir H. Sloanen keräämät melkoiset luonnontieteelliset kokoelmat ja kirjasto. Tämä pohjakokoelma oli koottu silmälläpitäen sitä periaatetta, että se sisältäisi eri maista kaiken sen, mikä oli „harvinaista ja outoa", mutta ennen pitkää alettiin sitä järjestelmällisesti kartuttaa parlamentin auliisti myöntämillä apuvaroilla ja yksityisillä lahjoituksilla. Viimemainituista ovat merkittävimmät Sir A. W. Franksin lahjoittamat majolikakokoelmat ja n. s. „Kings library", kuningas Yrjö III:n n. 65,000 nidettä sisältävä kirjasto, jonka hänen poikansa lahjoitti museolle. Ostoista ovat arvokkaimmat n. s. Elginmarmorit, s. o. Ateenan Parthenonin friisit ja otsikkoryhmä, jotka Englannin lähettiläs Konstantinopolissa, Elgin, 1801-03 antoi murtaa paikoiltaan ja toimitutti Lontooseen (lunastetut 1816). Tavattoman tärkeät ovat myös museon kustantamain retkikuntain itämailta kaivamat ja hankkimat, nyt museossa säilytetyt esineet, Halikarnassoksen Mausoleum, osia ent. Ephesoksen Artemiin temppelistä, Mykenalaisen n. s. Atreun aarrekammion pilarit y. m. sekä egyptiläinen kokoelma, jossa on m. m. 1801 tuotu n. s. Rosettakivi; tässä kivessä olevain kirjoitusten nojalla ensin opittiin hieroglyfejä lukemaan.

British Museum käsittää 12 osastoa *(departments)*. Luonnontieteelliset — eläintieteellinen, kasvitieteellinen, mineraloginen ja geologis-paleontologinen — sijaitsevat nyt eri rakennuksessa, vaikka ne luetaan British Museumiin kuuluviksi ja ovat yhteisen ylijohdon alaiset. Muut 8 osastoa — painetut kirjat, käsikirjoitukset, itämaiset kirjat ja piirrokset, egyptiläiset ja assyrialaiset, sekä kreikkalais-roomalaiset antikviteetit (muinaisesineet), brittiläiset ja keskiaikuiset sekä kansatieteelliset kokoelmat, rahat ja mitalit, kuparipiirrokset ja piirustukset — ovat yhteisessä suuressa rakennuksessa, jota alettiin rakentaa 1823 ja jota viimeksi 1905 laajennettiin. Sen fasadia (otsikkoa) koristaa 44 joonilaista pilaria ja se on 112 m pitkä. Yläkerroksessa ovat laaja kokoelma kreikkalaisia maljakkoja, egyptiläiset muumiot, eri uskontojen antikviteetit, muinaistieteellis-kansatieteelliset kokoelmat, lasit ja posliinit, mitallit y. m. Alakerrassa ovat kreikkalais-italialaiset, Englannista löydetyt tai muualta tuodut kivikirjoitukset ja veistokset, egyptiläiset samoin, sekä käsikirjoitukset, kartat ja piirrokset, ynnä kirjaston lukusali, valtava kupukattoinen työhuone, jossa yht'aikaa on tilaa 485 tutkijalle, ja on avoinna arkipäivinä vuodet umpeensa klo 9:stä aamulla klo 7:ään tai 8:aan illalla. Kirjasto sisältää nykyään kolmatta miljoonaa nidettä maailman kaikilla kielillä, ja on siitä sen lukusalissa olemassa

British Museum. Lukusali.

erinomainen monisatafolionidoksinen aakkosellinen luettelo. — Lukusalia käyttää vuosittain kolmattasataatuhatta tutkijaa.

Museon eri osastot ovat konservaattorin *(keeper)* johdettavina, ja hänellä on apulaisinaan asistentteja. Ylimpänä hallintona ovat erikoiset luottamusmiehet *(trustees)*, jotka ovat parlamentille vastuunalaiset. Museon vuotuinen määräraha on yli 4,000,000 Smk. Kokoelmat ovat joka päivä kautta vuoden maksutta yleisölle avoinna. Museon toimesta julkaistaan laajoja teoksia ja toimitetaan tutkimusretkikuntia vanhoihin sivistysmaihin. *A. M. T.*

British North America *[britiš nōþ əme'rikə]*, siirtomaa-alue, Englannin Pohj.-Ameriikka, ks. Kanada.

British South Africa Company *[britiš sauþ äfrikə kampəni]* ks. Englannin Etelä-Afrikan kauppaseura.

Britsi (saks. *britsche)*, puinen makuulava.

Britška (ven.), keveät, puoleksi katetut vaunut etenkin Puolassa (puol. *bryczka)* ja Länsi-Venäjällä. B. on lainattu samaa merkitsevästä saks. sanasta *Birutsche* ja se taas it. *biroccio* sanasta, joka merkitsee kaksipyöräisiä rattaita. *J. J. M.*

Brittein-saaret (engl. *British Isles)*, Euroopan länsirannikolla sijaitseva, tämän maanosan mannerjalustalta kohoava saariryhmä Pohjanmeren ja Atlantin valtameren välillä. Niihin kuuluvat paitsi molempia pääsaaria, Isoa-Britanniaa ja Irlantia seuraavat saaret ja saariryhmät: Man, Hebridit, Orkneysaaret, Shetlandin-saaret (ks. erikoisartikkeleja) sekä suuri joukko (yhteensä 1,127) pienempiä saaria; 314,339 km², n. 45 milj. as. Pohjoisin kohta on 60° 52′ Unst-saarella, eteläisin Scilly-saarilla, 49° 53′ pohj. lev.; itäisin niemi, Lowestoft ness on 1° 45′ it. pit. ja läntisin Blaskets-saari, 10° 40′ länt. pit. Saaret muodostavat, Man- ja Kanaali-saaria lukuunottamatta, Ison-Britannian ja Irlannin yhdistetyn kuningaskunnan (ks. t.).

Brittiläiset (lat. *brita'nnī* l. *britō'nes*, engl. *britons)*, kelttiläinen heimo, johon nykyisen Englannin vanhimmat historiallisesti tunnetut asukkaat kuuluivat ja joiden mukaan Ison-Britannian saari on saanut nimensä. Nyk. b. = englantilaiset.

Brixi, Franz (1732-71), böömil. kirkkosäveltäjä, jonka messuja vielä nykyään Böömissä esitetään.

Briza, räpelö, suku heinäkasvien heimossa. Tähkylät pitkäperäisiä, riippuvia, herttamaisen pyöreitä. Meillä yksi laji *B. media* joks. harvinaisena eteläosassa maata. *B. maxima*a ja *B. minor*ia viljellään yleisesti kukkavihkoihin.

Brjansk, piirikaupunki Venäjällä Orelin kuvernementissa Desnajoen varrella Orel-Riian ja Moskova-Kiovan ratojen risteyksessä. Venäjän vanhimpia rautakaivoskaupunkeja. 24,781 as. (1897). Erilaatuisia rautatehtaita. Puutavara- ja hamppukauppaa.

Briza media. *a* tähkylä, *b* kaleet, *c* kukka, *d* hede ja emi.

Brjullov (Brülow). 1. Aleksandr Pavlovitš (1798-1877), ven. arkkitehti (saksalaisista vanhemmista), opiskeli etupäässä Roomassa ja tuli rakennustaiteen professoriksi Pietarin taideakatemiaan. Pietarissa hän (Strassovin kanssa) rakensi uudelleen 1838 palaneen Talvipalatsin. Sitäpaitsi hän on m. m. rakentanut kirkkoja (esim. Pietarin evankelisen kirkon) ja Pulkovan observatorin. — 2. Karl Pavlovitš (1799-1852), edellisen veli, ven. maalari, oli matkoilla itämailla ja Roomassa, jossa m. m. maalasi yleistä huomiota herättäneen, loistavanvärisen pääteoksensa „Pompeijin viimeinen päivä" (1830-33, Pietarin Eremitagessa). B. toimi Pietarin taideakatemian professorina ja edustaa Venäjällä Delarochen ja belgialaisten koloristista historiamaalausta. *E. R-r.*

Brjus (Bruce). 1. Jakov Vilimovitš B. (1670-1735), ven. kenraali, kreivi, oli erään 1650-luvulla Venäjälle muuttaneen skotlantilaisen poika, harjoitti matemaattisia opintoja ja tuli 1698 insinööriupseeriksi; Narvan taistelun jälkeen (1700) hän puuhasi Venäjän tykistön parantamista ja otti osaa Pietari Suuren sotatoimiin; niinpä hän oli mukana Pähkinälinnaa valloitettaessa (1702), samoin Nevanlinnan (1703), Narvan ja Ivangorodin (1704) valloituksessa, otti osaa Liesnan ja Pultavan tappeluihin sekä Riian valloitukseen (1710); oli mukana Pruth-joella (1711) ja komensi 1712-13 Pommerissa ja Holsteinissa Venäjän, Tanskan ja Saksin yhdistyneitten joukkojen tykistöä. 1717 hän nimitettiin senaattoriksi, oli rauhansovittajana Ahvenanmaan kongressissa (ks. t.) 1718 sekä sitten Uudenkaupungin rauhaa tekemässä (1721).

2. Roman Vilimovitš B. (1667-1720), edellisen veli, tuli Pietarin kaupungin ylikomentajaksi 1704 ja johti venäläisten sotatoimia Suomessa Maydellia ja Lybeckeriä vastaan, vaikutti Viipurin antautumiseen (1710) sekä valloitti Käkisalmen (1710), jonka jälkeen hän korotettiin kenraaliluutnantiksi. *K. O. L.*

Br. m. (lat.) = brevi manu (ks. t.).

Broad church *[brōd tšətš]* (engl.), „lavea" eli „väljä kirkko", eräs suunta Englannin valtiokirkossa. ks. Anglikaaninen kirkko.

Broad-way *[brōd ue'i]*, New Yorkin tärkein katu, 3:n kilometrin pituinen.

Broadwood and Sons *[brōdvud ən sanz]*, lontoolainen, 1732 sveitsiläisen Tschudi'n perustama pianotehdas, jonka perustajan jälkeen otti haltuunsa John Broadwood. Liike on alallaan Englannin suurin.

Broberg *[-ū-]*, Karl Teodor (1849-1901), pappi ja koulunjohtaja. Kun Suomeen v. 1883 perustettiin ensimäinen yhteiskoulu, „Läroverket för gossar och flickor" Helsingissä, tuli B. sen johtajaksi ja uskonnonopettajaksi, pysyen näissä toimissa kuolemaansa saakka. V. 1886 hän teki matkan Pohjois-Ameriikan Yhdysvaltoihin tutustuakseen yhteiskouluaatteeseen sen kotimaassa.

Broca *[-kā']*, Paul (1824-80), ransk. lääkäri, kliinillisen kirurgian professori Pariisissa. Perusti v. 1860 „Société d'anthropologie" seuran ja 1876 „Institut antropologique" laitoksen. Tunnettu kraniometrisistä mittauksistaan ja tutkimuksistaan aivojen toiminnasta (puhekeskus). Teoksia: „Des anévrysmes et de leur traitement" (1856); „Traité des tumeurs" (1865-69); „Mémoires sur les caractères physiques de l'homme préhistorique" (1869).

Brockelmann, Carl (s. 1868), saks. orientalisti, on julkaissut joukon teoksia seemiläisen filologian eri aloilla: „Lexicon Syriacum" (1895), „Gesch. der arab. Litteratur" (1902), „Syrische Grammatik" (1899), „Grundriss der vergl. Grammatik der semit. Sprachen" (1908) y. m. *K. T-t.*

Brocken (lat. Mons Bructerus, saks. myös Blocksberg), Saksassa, Harz-vuorten korkein huippu, 1,142 m yl. merenp., laaja, lohjennut graniittihuippu, jolla on majatalo, näkötorni sekä ilma- ja kasvit. asema. Rautatie. B:lla raivoavat usein ankarat myrskyt, joten puukasvullisuutta ei ole sen huipuilla, mutta ruohokasvullisuus on sille aivan ominainen. — Blocksberg (ks. t.) nimisenä vuori esiintyy kansansaduissa. B:n kaakkoispuolella aukeaa laaja Brockenfeldin turvesuo, josta Oder, Oker, y. m. joet saavat alkunsa. *W. S-m.*

Brockenhuus, Frans (1518-69), tansk. soturi, oli kauemman aikaa Nyborgin linnan läänitysmiehenä ja tuli 1562 valtaneuvokseksi. Oltuansa seitsenvuotisessa sodassa Ruotsia vastaan tanskalaisten huomattavimpia päälliköitä niin maalla kuin merelläkin, kaatui hän sodan viimeisenä vuotena Varbergin piirityksessä. *(K. G.)*

Brockes, Barthold Heinrich (1680-1747), saks. runoilija, välittää muodollisesti ja kielellisesti ranskalaisen makusuunnan voitolle pääsemistä italialaisesta Saksan aikaisemmassa kirjallisuudessa. Hänen ihaillut luonnonkuvauksensa „Irdisches Vergnügen in Gott" ovat kuvauksia ja todistuksia luojan kaikkihyvyydestä, ja vaikkapa niissä onkin runollista hienoa luonnontunnetta, häiritsee niissä nykyaikaista lukijaa niiden vahva teologinen väritys. Thomsonin ja Popen teoksia hän on myöskin kääntänyt saksan kielelle. *V. K-i.*

Brocket *[brokit]*, kauppala Yhdysvalloissa, Pohj.-Dakotan valtiossa. N. 600 suomalaista (1904), pääasiallisesti maanviljelijöinä. Ensimäiset asettuivat tänne vv. 1883-84.

Brockhaus, saks. kirjankustantajasuku, kotoisin Westfalenista. F. A. Brockhausin nimellä tunnetun suuren kustannus- ja kirjakauppaliikkeen perustaja oli Friedrich Arnold B. (1772-1823), joka 1804 pani Amsterdamissa alulle saksalaisen kustannus- ja kirjakauppaliikkeen, jonka hän 1811 siirsi Saksaan, ensin Altenburgiin ja 1818 Leipzigiin. Liikkeen menestyksen perusti tietosanakirja, joka on tunnettu „Brockhaus' Konversations-Lexikon"in nimellä. Sen olivat toiset panneet alulle 1796, mutta vasta B., joka osti sen oikeudet 1808, sai sen täydellisenä julkisuuteen ja hänen elinaikanaan siitä ilmestyi neljä uutta painosta (15:s painos 1901-04, 16 osaa ynnä täydennysosa). Muista liikkeen johtajista mainittakoon Heinrich B. (1804-74). Liike, jolla on haaraosastoja Pariisissa ja Lontoossa, on paitsi mainittua tietosanakirjaa, isommassa ja pienemmässä (5 painos 1906, 2 osaa) laitoksessa, julkaissut m. m. Erschin ja Gruberin „Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste" (1818-90, 167 nidosta), filosofien J. H. Fichten, D. F. Straussin, Schopenhauerin, Kuno Fischerin, useimpien löytöretkeilijöiden ja maantieteilijöiden teokset. Liikkeen kirjapainosta lähtee vuosittain n. 60 miljoonaa ja maantieteellis-taiteellisesta laitoksesta n. 20 miljoonaa painokappaletta. Sen henkilökunta nousee 780:een. Liikkeen 100-vuotisjuhlaan 15 p. lokak. 1905 toht. Eduard B. julkaisi sen historian. *J. J. M.*

Brockton *[broktn]*, kaupunki Yhdysvalloissa Massachusettsin valtiossa, etelään Bostonista; 40,063 as. (1900). Jalkinetehtaita.

Brodeerata (ransk. *broder)*, ommella koruompelua; koristella.

Brodskij, Adolf (s. 1851), ven. viulunsoittaja, oli 1882-92 opettajana Leipzigin konservatorissa, siirtyi sitten New Yorkiin ja tuli 1895 Manchesterin musiikkiopiston johtajaksi; erityisesti tunnettu kvartettisoittajana. *I. K.*

Bródy, Sándor *[brōdi šāndor]* (s. 1863), unk. kirjailija, käsittelee ransk. naturalistien tapaan etup. elämän varjopuolia. Hänen teoksistaan mainittakoon novellikokoelmat: „Nyomor" („Kurjuutta", 1884), „Emberek" („Ihmisiä", 1888) ja „Színészvér" („Näyttelijäverta", 1891), romaanit: „Faust orvos" („F. tohtori", 1888) ja „Don Quixote kisasszony" („Neiti D. Q.", 1888) sekä näytelmä „A tanítónö" („Opettajatar", 1906).

Brodzinski *[-i'-]*, Kazimierz (1791-1835), puol. runoilija, otti upseerina osaa Napoleonin sotaretkeen Venäjää vastaan ja oli 1822-31 Varsovan yliopistossa estetiikan professorina, jossa toimessa hän luentojensa kautta suuresti vaikutti romanttisen kirjallisuussuunnan voittoon Puolassa. B:n runot ovat herttaisia ja kansanomaisia. Huomattavin hänen runollisista tuotteistaan on viehättävä idylli „Wieslaw" (1820). *J. J. M.*

Brofeldt, J u h a n i ks. A h o, Juhani.

Broglie *[brolj]*, alkujaan piemontelainen suku *(Broglio* l. *Broglia)*.

1. V i c t o r F r a n ç o i s B. (1718-1804), B:n herttua, ransk. marsalkka, taisteli Italiassa ja Itävallan perintösodassa, otti sitten osaa seitsenvuotiseen sotaan ja voitti Braunschweigin herttuan Ferdinandin Bergenissä (lähellä Frankfurt a. Mainia) 1759, jonka johdosta Saksan keisari antoi hänelle saksalaisen ruhtinaan arvon. Saman vuoden lopulla hän tuli Ranskan joukkojen ylipäälliköksi ja marsalkaksi, mutta erotettiin 1762 hovijuonien johdosta. 1764 B. nimitettiin Metzin ja Lothringenin kenraalikuvernööriksi. Vallankumouksen puhjetessa B. tuli sotaministeriksi, mutta joukkojen siirryttyä vallankumouksellisten puolelle hän lähti pois maasta. V. 1792 sotaretken aikana B. johti kuninkaan veljien armeiaa, siirtyen sitten Englannin ja sen jälkeen (1797) Venäjän palvelukseen.

2. C h a r l e s F r a n ç o i s B. (1719-81), B:n kreivi, edellämainitun veli, nimitettiin 1752 lähettilääksi Varsovaan, jossa hän Ludvik XV:n antaman salaisen tehtävän mukaisesti koetti vaikuttaa Conti'n prinssin pääsemiseksi Puolan valtaistuimelle. Vastustajainsa juonien johdosta B. 1758 kutsuttiin takaisin, mutta yhä edelleen hänelle kuninkaan käskystä ministeristön tietämättä ilmoitettiin Ranskan lähettiläiden ja valtiollisten asiamiesten lähettämäin virallisten raporttien sisältö; näiden nojalla B., joka kamaripalvelijain välityksellä oli kuninkaan yhteydessä, antoi lähettiläille salaisia toimintaohjeita. Tätä Ludvik XV:n „salaista diplomatiaa" B. johti myöskin veljensä alaisena ottaessaan seitsenvuotiseen sotaan osaa; samoin tultuaan samalla kertaa kuin veljensä (1762) tiluksilleen karkoitetuksi. 1764 hän pääsi hoviin takaisin, mutta karkoitettiin jälleen 1773 uuden ulkoministerin Aiguillon'in toimesta. Ludvik XVI:n noustua valtaistuimelle B. armahdettiin, mutta „salainen kabinetti" hävitettiin.

3. A c h i l l e C h a r l e s L é o n c e V i c t o r B. (1785-1870), B:n herttua, pääri, ensinmainitun pojanpoika, käytettiin Napoleon I:n aikana useissa diplomaattisissa tehtävissä, nimitettiin 1814 pääriksi, oli Ludvik XVIII:n „perustuslaillisen kartan" innokas kannattaja ja alkavan taantumuksen vastustaja. Heinäkuun vallankumouksen jälkeen (1830) hän oli aluksi sisä-, sitten valistus- ja lopulta ulkoministerinä sekä 1835-36 pääministerinä; tällöin hän teki Englannin kanssa sopimuksen orjakaupan vastustamisesta. „Porvarikuninkuuden" myöhempinä aikoina B., ylpeä ja luotaan työntävä luonteeltaan kun oli, pysyi julkisesta elämästä syrjässä. Helmikuun vallankumouksen jälkeen hän 1849 valittiin kansalliskokoukseen, jossa oli oikeiston johtajia. V:n 1851 jouluk. 2 p:än vallankaappauksen perästä hän lopullisesti vetäytyi yksityiselämään. B. harjoitti myös kirjallista työtä, jonka tuloksia hän 1863 julkaisi nimellä „Écrits et discours"; hänen muistelmansa julkaisi hänen poikansa. B. oli naimisissa madame de Staëlin ainoan tyttären kanssa.

4. J a c q u e s V i c t o r A l b e r t B. (1821-1901), B:n herttua, valtiomies ja kirjailija, edellisen poika, palveli Ranskan lähetystöissä, mutta antautui helmikuun vallankumouksen jälkeen kirjalliseen toimintaan puolustellen aikakauslehdessä „Le correspondant" kirkkoa ja perustuslaillista liberalismia. Kansalliskokouksessa, johon hän tuli 1871, hän oli orleanistien johtajia. Päästäkseen vaarallisesta vastustajasta Thiers nimitti hänet pian sen jälkeen lähettilääksi Lontooseen, mutta kutsui takaisin jo 1872, koska B. yhä sieltäkin käsin johti liikettä kuninkuuden palauttamiseksi. Monarkistien avulla B. sai Thiers'in 1873 kukistetuksi, ja nyt teki Mac Mahon hänestä pää- ja ulkoministerin. Viimemainitun toimen hän kuitenkin vielä vuoden lopulla, „septennaatin" tultua hyväksytyksi, vaihtoi sisäministerin salkkuun. Ministerinä hän ajoi taantumuksellista ja klerikaalista politiikkaa. Jouduttuaan vanhojen kannattajainsa epäsuosioon B. kukistui toukok. 16 p. 1874. Tasan kolmea vuotta myöhemmin, toukok. 16 p. 1877, hän uudelleen sai Mac Mahon'ilta toimekseen ministeristön muodostamisen. Kamari hajoitettiin ja uudet vaalit julistettiin; tarkoituksena oli valitsijoihin vaikuttamalla saada aikaan monarkistisempi edustajakamari. Mutta yritys epäonnistui ja B:n, joka itse jäi valitsematta, täytyi erota marrask. s. v. Sen jälkeen hän vähitellen kokonaan vetäytyi politiikasta syrjään. Ranskan akatemian jäsen 1862. — B. on kirjoittanut useita, osittain hyvin huomattavia teoksia, joista enimmät 18:nnen vuosisadan diplomaattista historiaa koskevia („Frédéric II et Marie-Thérèse", „Marie-Thérèse" y. m.), sekä julkaissut isänsä ja Talleyrand'in memoaarit. *K. B:dt.*

Broholmen l. S i l t a s a a r i ks. H e l s i n k i.

Brokaatti ks. B r o k a d i.

Brokadi (it. *brocca'to* < *brocca're* = neuloa), raskas silkkikangas, johon käsin on brošeerattu, kudottu, kulta- ja hopealankakuvioita. Oikeata brokadia valmistetaan enää aivan vähän ja sitä käytetään kallisarvoisiin pukimiin ja huonekalukankaisiin. vrt. B r o k a t e l l i.

Venetsialaista brokadia.

Brokatelli (it. *brocca're* = neuloa), puolisilkkinen kangas, johon on kudottu suuria silkkipintaisia kuvioita. vrt. B r o k a d i.

Bromaali (tribromaldehydi), kemialliselta kokoumukseltaan hiiltä, vetyä, happea ja bromia ($CBr_3.CHO$); väritön neste, saadaan bromin vaikuttaessa alkoholiin; synnyttää veden kanssa b r o m a a l i h y d r a a t t i a, valkoista, kiteistä, veteen helposti liukenevaa ainetta; käytetään hermoja rauhoittavana lääkkeenä. *(W. B.)*

Bromaatit, bromihapon suolat. ks. B r o m i.

Bromaliini, valkoista, kiteistä, helposti liukenevaa jauhetta; käytetään rauhoittavana lääkkeenä bromkaliumin asemesta.

Broman *[brū-]*, E r l a n d (1704-57), ruots. vapaaherra; tuli hovijunkkarina ja kamariherrana iloisella luonteellaan kuningas Fredrikin erityiseksi suosikiksi ja oli kuninkaan lemmenseikkailuissa hänen uskottunansa. V. 1741 hovi-

marsalkaksi, 1747 vapaaherraksi ja kauppakollegion presidentiksi nimitettynä hän käytti asemaansa runsaiden lahjusten ottoon viranhakijoilta y. m., mutta oli siitä huolimatta aina rahanpuutteessa. Politiikasta hän ei paljoa välittänyt, mutta liittyi kuitenkin hattuihin.

Broman *[brū-]*, Olof (1676-1750), ruots. pappi ja kirjailija, synt. Rogstan pitäjässä, tuli 1703 maisteriksi Upsalassa ja palveli sitten erinäisissä pappis- ja opettajanviroissa, kunnes 1729 nimitettiin Hudiksvallin kirkkoherraksi. B. oli väsymätön kokoilija ja kirjailija kotiseutunsa Helsinglannin muinaisuuden ja historian alalla, vaikka hänen kokoelmansa suurimmaksi osaksi jäivät käsikirjoituksiksi ja vasta meidän päivinämme osaksi ovat tulleet painetuiksi; hänen huomattavin teoksensa on laaja „Glysisvallur" eli „Helsing-Boken", jonka nimi viittaa Rudbeckilaiseen vaikutukseen. V. 1719 B. sai lääkärinä, jota taitoa myöskin oli harjoittanut, hoitaa Armfeltin Norjan retkeltä jälellejääneitä suomalaisia sotamiehiä: „koko talven ja vielä kesällä oli luonani melkein lukemattomia sairaita, paleltuneita, niin kenraaleja ja upseereja, kuin sotamiehiä ja ratsumiehiä, ja sangen monelta täytyi minun sahata tai leikata molemmat jalat, tai toinen jalka, kädet, sormet j. n. e.; siinä oli semmoista kurjuutta, että kuolleittenkin täytyi sitä itkeä!" [A. Hægermarck, „Helsingboken" (prosten Bromans Glysisvallur).]
K. G.

Bromarf l. Bromarvi. 1. Kunta, Uudenmaan l., Raaseporin khlak., Tenhola-Bromarfin nimismiesp.; B:n kirkolle Hangosta laivalla, talvisin samaa tietä n. 15 km jäitse, Tammisaaren kautta maantietä 34 km; luonnonkauneuden tähden haluttu kesänviettopaikka; 214,5 km², joista viljeltyä maata 2,422 ha (1901); 37,3854 manttaalia; talonsavuja 62, torpansavuja 275, ruokakuntia 955 (1901); 4,094 as. (1906), joista n. 3,7 % suomenkiel.; 410 hevosta, 2,005 nautaa, lamp. 1,424 (1907). — Kansakouluja 8; äsken perustettu Helsingin kaupungin poikain kasvatuslaitos. — Teoll.-laitoksia: saha, tiilitehdas ja dynamiittitehdas. — Kunnanlääkäri, apteekki; säästöpankki. — 2. Seurakunta, keisarillinen, Porvoon hiippak., Raaseporin läntistä rovastik., Tenholan kappeli 1677; itsen. khrakunnaksi (keis. k. 18/12 1865) 1872. (Hankoniemen kirkkoherrakunta on siitä eronnut 1892). — Kirkko puinen (1763, viim. korjattu 1885). — Riilahden selällä tapahtui 27 p. heinäk. 1714 taistelu, jossa Nils Ehrenskiöld joutui häviölle ja vangiksi. [J. E. Wefvar, Fornlemningar i Raseborgs vestra härad, Bromarf, siv. 80 j. s. (Suom. Muinaism. Yhd. Aikakauskirja IV).]
K. S.

Bromberg, hallintoalue ja kaupunki Posenin provinssissa Preussissa. 1. Hallintoalue 11,458 km², 723,965 as. (1905), l. 63 km²:llä, joista 351,000 puolalaisia. Näistä on n. 276,000 protestantteja, 398,000 katolilaisia ja 13,000 juutalaisia. Hallinnollisesti se on jaettu 14 piirikuntaan. — 2. B:n hallinto-alueen pääkaupunki, puol. *Bydgoszcz*, itsenäinen kaupunkipiirikunta, 54,231 as. (1905), n. 16,000 katolilaisia, 1,500 juutalaisia. Sijaitsee Veikselin lisäjoen Brahen sekä Fredrik Suuren rakennuttaman 26,3 km pitkän ja 1,4 m syvän B:n kanavan varrella. Viimemainittu yhdistää Brahen (Veikselin) Netzeen (Oderiin); sitä kulkee vuosittain n. 1,000 yhteensä 90,000 tonnin vetoista laivaa. B. on tärkeä kauppakaupunki (puutavaroita, viljaa, karjaa); siellä harjoitetaan vilkasta teollisuutta (myllyjä, konetehtaita). Kaupungissa on hallintoalueen keskusvirastot ja maa- ja amttioikeuden sija. — Se joutui Puolan ensimäisessä jaossa 1772 Preussille, Tilsitin rauhassa 1807 Varsovan suurherttuakunnalle ja v. 1815 jälleen Preussille.

Bromeliaceæ, jäykkälehtiset, troopillinen, etelä-ameriikkalainen kasviheimo yksisirkkaisten luokasta. Monivuotisia yrttejä, joiden omituinen ulkomuoto tekee ne helposti tunnettaviksi. Varsi aivan lyhyt; tasasoukat, piikkireunaiset, nahkeat ja jäykät, usein harmahtavat lehdet tiheässä ruusukkeessa. Kukinnot tähkätai terttumaisia. Elävät puiden päällysvieraina, kallion raoissa j. n. e. Useiden lajien lehtien syitä käytetään punontatöihin. B.-heimoon kuuluvat m. m. suvut *Ananassa* ja *Tillandsia* (ks. n.).

Brometyli ks. Etylibromidi.

Bromi (kreik. *brōmos* = vastenmielinen haju), epämetalleihin kuuluva alkuaine; kem. merkki Br; at.-p. 80. Tavataan luonnossa yhtyneenä metalleihin, varsinkin natriumiin ja magnesiumiin, pienissä määrin merivedessä, erinäisissä kivennäislähteissä ja muutamissa suolakerroksissa. Suurin määrä b:a saadaan nykyään Stassfurtin suolakerroksista Saksassa niistä emävesistä, jotka jäävät jälelle, kun kaliumsuolat kiteyttämällä ovat erotetut. B. erotetaan näissä emävesissä olevista bromisuoloista (bromideista) tislaamalla niitä ruunikiven ja rikkihapon kera tai nykyään melkein yksinomaan johtamalla emävesiin klooria. B. on tummanpunaista, raskasta nestettä, joka jo tavallisessakin lämmössä muuttuu punertavan ruskeaksi ilkeänhajuiseksi höyryksi. B:n om.-p. = 3,2; kiehumap. 63°. Veteen liukenee b. n. s. bromivedeksi, jolla on sama väri ja haju kuin b:llä. Kem. ominaisuuksiltaan b. on hyvin kloorin (ks. t.) kaltainen; se yhtyy halukkaasti useimpien metallien kanssa muodostaen metallibromideja ja vaikuttaa hävittävästi orgaanisiin aineisiin. B:n aikaansaamat palohaavat ovat vaikeasti paranevia; vähissäkin määrin hengitettyinä b.-höyryt vaikuttavat turmiollisesti hengityselimien limakalvoihin. Vedyn kanssa b. muodostaa bromivedyn (HBr), värittömän kaasun, jonka vesiliuosta nimitetään bromivetyhapoksi. Bromivetyä valmistetaan tavallisesti tiputtamalla b:a veden ja punaisen fosforin seokseen. Bromivetyhapon suolat l. bromidit (bromimetallit) ovat yleensä veteen liukenevia. Veteen melkein liukenematon on hopeabromidi l. bromihopea, jota käytetään valokuvauslevyjen valmistukseen (vrt. Bromihopeaselatiini). Happeen b. ei suorastaan yhdy, mutta jos sitä liuotetaan kuumaan ja väkevään alkaliliuokseen syntyy paitsi alkalibromidia alkalibromaattia l. bromihapon ($HBrO_3$) alkalisuolaa. Jos alkaliliuos on laimea ja kylmä, saadaan bromidia ja alkalin hypobromiittia l. bromialihapokkeen ($HBrO$) alkalisuolaa.
W. B.

Bromialihapoke ks. Bromi.

Bromidit ks. Bromi.

Bromihappo ks. Bromi.

Bromihopea (hopeabromidi) ks. Bromi.

Bromihopeašelatiini, šelatiini, jossa on aivan hienoksi jakaantunutta hopeabromidia. B.-emulsionilla päällystetään valokuvauksessa (ks. t.) käytetyt lasilevyt, filmit ja paperit. *(W. B.)*

Bromivesi, Erlenmeyerin bromiveden nimellä kulkee muudan bromisuolaliuos (bromnatriumia 40, bromkaliumia 40 ja bromammoniumia 20 g 600 g:lle hiilihaponpitoista vettä), jota käytetään rauhoittavana lääkkeenä, niinkuin bromisuoloja yleensä. vrt. B r o m i.

Bromivety ks. B r o m i.

Bromivetyhappo ks. B r o m i.

Bromkaliumi (k a l i u m b r o m i d i), valkoista, kiteistä, veteen helposti liukenevaa jauhetta. B. vaikuttaa rauhoittavasti keskushermostoon ja käytetään sitä sentähden yleisesti lääkkeenä varsinkin kaatuvatautia ja hermostumisesta johtuvaa unettomuutta vastaan. Suuremmissa annoksissa pitempiaikaisesti nautittuna b. saa aikaan kroonillisen myrkytyksen, jonka seurauksia ovat tylsyys, ruuansulatushäiriöt, verenvähyys, laihtuminen, ihottumat ja muut taudilliset oireet. *W. B.*

Bromkamferi, kemialliselta kokoumukseltaan hiiltä, vetyä, bromia ja happea ($C_{10}H_{15}BrO$) ; valkoista, kiteistä jauhetta; saadaan käsittelemällä kamferia bromivedellä. Käytetään rauhoittavana lääkkeenä sekä vastamyrkkynä strykniinimyrkytyksissä. *W. B.*

Brommius, P e t r u s (k. 1672 t. 1673), piispa. B. tuli ylioppilaaksi Upsalassa 1630, maisteriksi Greifswaldissa 1643, kirkkoherraksi Narvaan 1648-54, oli välillä pappina Ruotsissa, nimitettiin 1663 Narvan superintendentiksi ja 1667 Viipurin hiippakunnan piispaksi (1667-1672 tai 1673). Hänen toimistaan maassamme on yleensä vähän tietoja; joku piispantarkastuspöytäkirja (esim. Orimattilasta) tosin on hänen ajaltaan säilynyt. Huomattava on hänen piispautensa aikana tapahtunut riitaisuus Hiitolan seurakuntalaisten ja tuomiokapitulin välillä kirkkoherran viran täyttämisestä mainitussa seurakunnassa. B:n poika L a r s B., Turun hovioikeuden presidentti (k. 1723), aateloitiin 1698 nimellä B r o m m e n s t e d t. *K. S.*

Bromnatriumi (natriumbromidi), valkoista jauhetta; käytetään lääkkeenä samoihin tarkoituksiin kuin bromkaliumia (ks. t.), mutta sen vaikutus on miedompi kuin tämän.

Bromoformi ($CHBr_3$), väritön, miellyttävänhajuinen, veteen melkein liukenematon, raskas neste. Kemialliselta kokoumukseltaan ja ominaisuuksiltaan kloroformin (ks. t.) kaltainen; käytetään lääkkeenä hinkuyskässä. *(W. B.)*

Bromus ks. K a t t a r a.

Brongniart *[brõnjā'r]*. 1. A l e x a n d r e T h é o p h i l e B. (1770-1847), ransk. geologi, aikansa etevimpiä luonnontutkijoita. On ensimäisenä käyttänyt kivettymiä geologisten muodostumain iän määräämiseen ja suuresti edistänyt paleontologian kehittymistä. Erittäinkin hän on tutkinut tertiäärimuodostumaa, jota hän käsitteli yhdessä Cuvier'n kanssa v. 1835 julkaisemassansa Pariisin syvänteen geologisessa kuvauksessa. Tehnyt laajoja tutkimusmatkoja ja julkaissut lukuisia teoksia. Oli samalla Sevres'in posliinitehtaan johtaja. *P. E.*

2. A d o l p h e T h é o d o r e B. (1801-76), edellisen poika. Oli kasvipaleontologian perustajia, v:sta 1831 kuolemaansa asti kasvitieteen professorina Pariisin Luonnonhistoriallisessa museossa. Hänen lukuisista teoksistaan mainittakoon „Histoire des végétaux fossiles...” (2 nid., Pariisi 1827-37), joka sisälsi m. m. kuvauksia ja kuvia enemmästä kuin 300 fossiilisesta itiökasvista.

Bronkiaalikatarri ks. B r o n k i i t t i.

Bronkiaalinen hengitys, ääni, mikä syntyy ilman kulkiessa henkitorvessa ja sen suuremmissa haaroissa eli ilmatiehyeissä; on melkein sama kuin se ääni, mikä syntyy suu auki h:ta huoahtaessa; kuuluu terveissä oloissa yltyleensä lapsilla, aikaihmisillä sensijaan vain henkitorven kohdalla ja lapaluitten välisillä tienoilla, mutta voi keuhkojen kudoksen tiivistyessä esiintyä milloin missäkin taudillisen tapahtuman ilmaisijana. (Vastakohta: v e s i k u l a a r i n e n h e n g i t y s, ks. t.). *M. O-B.*

Bronkiat (kreik. *bronkhos* = ilmatiehyt), henkitorven haarat, n. s. ilmatiehyeet; henkitorvi haaraantuu ensin kahteen suurempaan haaraan: oikeaa ja vasenta keuhkoa varten, mitkä taas vuorostaan haaraantuvat kummankin keuhkon lohkojen mukaan ja niin yhä edelleen aina pienempiin ja pienempiin haaroihin, joista pienimmät sitten kulkevat b r o n k i o l i nimisinä päättyen ilmarakkuloihin. *M. O-B.*

Bronkiektasia (kreik. *bronkhos* = ilmatiehyt, ja *ektasis* = laajennus), joittenkuitten kroonillisten tautien (keuhkotaudin, pitkällisen keuhkokatarrin) aiheuttamien tulehdusten synnyttämät paikalliset laajennukset ja koverrukset, joitten merkitys yleensä riippuu alku-taudin luonteesta; vähemmät b:t eivät useinkaan paljoa haittaa tee. *M. O-B.*

Bronkiitti (lat. *bronchī'tis* < kreik. *bronkhos* = ilmatiehyt), k e u h k o- l. r i n t a k a t a r r i, bronkiain limakalvon tulehdus. A k u u t t i n e n b. esiintyy usein n. s. vilustumisen seurauksena ilmeten äkillisenä tautina, jonka tunnuksellisena ilmaisuna on liman ja yleensä ysköksen erittyminen keuhkoista, mikä sitten yskimisen tahi ryk äsemisen avulla poistuu ruumiista; tätä tautia, jota asianhaarain mukaan kestää eri kauan, seuraa usein alussa kuume. Akuuttinen b. voi myöskin aiheutua sisäänhengitettyjen vahingollisten ja ärsyttävien kaasujen ja tomun vaikutuksesta. Useissa muissa taudeissa niinkuin tuhkarokossa ja hingussa sekä useimmiten influensassa on lievempi tahi ankarampi b. säännöllisenä seuralaisena. — K r o o n i l l i n e n b. kehittyy pitkälle venyvästä ja usein uudistuvasta akuuttisesta bronkiitista esiintyen silloin omintakeisena pitkällisenä ilmatiehyeitten limakalvon tulehduksena, mikä erittää jonkunverran limaa ja aiheuttaa enemmän tai vähemmän rykimistä. Myötäkulkevana seuralaisena kroonillinen b. esiintyy erittäinkin keuhkotuberkuloosissa, joka useinkin on monen kroonillisen keuhkokatarrin (varsinkin keuhkojen kärjissä ja yleensä yläosissa) todellisena perusteena. Vaikeutunut verenkierto keuhkoissa, esim. jonkin sydäntaudin vuoksi, aikaansaa ilmatiehyeitten limakalvon turpoamisen, mikä myöskin ylläpitää keuhkokatarrin jatkumista; saman tekevät työskenteleminen ja oleskeleminen oloissa, joissa vahingolliset kaasut ja epäterveellinen tomu myötänsä ärsyttävät keuhkojen limakalvoa. *M. O-B.*

Bronkofonia (kreik. *bronkhos* = ilmatiehyt, *phōnē* = ääni), „ilmatorven ääni", bronkiaalisen hengityksen (ks. t.) kuuluminen semmoisilla rintakehän aloilla, joissa sitä terveissä oloissa tavallisesti ei kuulu; esiintyy yleensä silloin, kun keuhkojen kudoksen taudillinen tiivistymi nen tavallista paremmin johtaa henkitorvessa ja suuremmissa ilmatiehyeissä syntynyttä bronkiaalista ääntä rinnan pinnempiin osiin, niinkuin esim. keuhkotulehduksessa. *M. O-B.*

Bronkopneumonia (kreik. *bronkhos* = ilmatiehyt, ja *pneumon* = keuhko), eräänlainen keuhkotulehdus, joka rajoittuu jonkun pienemmän tahi suuremman bronkian haaraantumisalaan, eikä niinkuin tavallinen keuhkokuume (pneumonia cruposa), joka ottaa kokonaisen keuhkolohkon taudilliselle tapahtumalle alttiiksi. B. saattaa olla luonteeltaan katarraalinen, mutta perustuu väliin myöskin tuberkuloosiin, ollen joskus tämän hiipivän taudin ennustavana oireena. Kuten tavallisessa keuhkotulehduksessa on tässäkin usein tunnuksellisena taudin ilmaisijana ruosteenkarvaiset yskökset. B. esiintyy äkillisenä tautina usein kovan kuumeen seuraamana. Moni influensassa ilmenevä keuhkokuume kuuluu tähän. *M. O-B.*

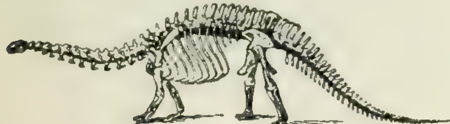
Bronn, H e i n r i c h G e o r g (1800-62), saks. eläintieteilijä ja geologi, tuli professoriksi Heidelbergiin (1828), jossa hän luennoi siihen aikaan aivan uutta tiedettä, geologiaa. B:n tärkeimpiä julkaisuja ovat: „Lethæa geognostica" (1836-38), „Untersuchungen über die Entwickelungsgesetze der organischen Welt" (1858), ja „Die Klassen und Ordnungen des Thierreichs" (1859). Julkaisi yhdessä v. Leonhardin kanssa v:sta 1830 „Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Geognosie und Petrefaktenkunde"-sarjaa.

Bronssi ks. P r o n s s i.

Brontë *[-te]*, C h a r l o t t e (1816-55), engl. naiskirjailija, julkaisi aluksi sisartensa Emilyn ja Annan kanssa yhdessä runokokoelman „Poems". Charlotte B:n aikaisin laajalle levinnyt romaani on „Jane Eyre", huomattava tarkan luonteenkuvauksensa ja terveen todellisuuskäsityksensä vuoksi. Kuuluisin ja onnistunein on „Shirley". Sitten on vielä, ainoastaan osittaisesti onnistunut „Villette". Ensimäiset näitä romaanejansa B. julkaisi kirjailijanimellä C u r r e r B e l l. — Vähää ennen kuolemaansa B. meni naimisiin pappi Arthur Bell Nicholsin kanssa. *V. K-i.*

Bronthotherium ks. T i t a n o t h e r i u m.

Brontosaurus, jättiläisliskoihin *(Dinosauria)* kuuluva, jurakauden muodostumissa tavattu kivettynyt matelijasuku. U k k o l i s k o *(Br. excelsus)*, tavattu Pohjois-Ameriikassa, oli suu-

Brontosaurus.

rimpia maaeläimiä; sen luuranko n. 18 m pitkä. Sillä oli hyvin pitkä kaula ja pyrstö, verrattain lyhyt ruumis ja pieni pää. *K. M. L.*

Brontsiitti, kivennäinen, rautasilikaatin ($Fe_2Si_2O_6$) ja magnesiumsilikaatin ($Mg_2Si_2O_6$) seos, rombinen, väri vaihtelee vihreästä pronssinkeltaiseen. Tavataan etupäässä oliviini- ja serpentiinikivissä.

Bronzino *[-i'-]*, A n g e l o (oik. A n g e l o d i C o s i m o d i M a r i a n o), it. maalari (1502-72), R. del Garbon ja J. da Pontormon oppilas, Michelangelon teosten vaikutuksen alainen ja barokkityylin edelläkävijöitä. Työskennellen Firentsessä Toskanan suurherttuan Cosimo I:n ja tämän puolison Eleonora Toledolaisen hovimaalarina B. on maalannut kaavamaisia historiakuvia, mutta erinomaisia muotokuvia, joista monet vetävät vertoja paraimmalle, mitä Italiassa tällä taidealalla on tehty. Ne ovat väriltänsä sangen kylmiä ja siloisia, mutta niissä on harvinaisessa määrin tyyliaistin hienoutta ja siroutta, selvää muodontajua ja ilmeikästä luonteenkuvausta. Hermostus, raukea haavemielisyys tai ylhäinen kopeus kuvastuu hänen kalpeakasvoisista henkilöistään, jotka esittävät firentseläisiä v:sta 1530 alkaen, jolloin heidän vapaa tasavaltansa oli sortunut ruhtinasvallan käsiin. B:n teoksia on etupäässä Firentsessä (Uffizit ja Palazzo Pitti) sekä myös Berliinissä, Pariisissa y. m. *E. R-r.*

Brookiitti, kivennäinen, titaanidioksidi, TiO_2, siis kokoumukseltaan sama kuin anataasi ja rutiili (ks. n.), mutta kidemuoto on kummastakin eriävä, rombinen; väri ruskea, punainen tai musta.

Brooklyn *[bruklin]*, satamakaupunki Yhdysvalloissa, New Yorkin valtiossa, Long Island-

Brooklynin ja New Yorkin välinen silta.

saaren länsiosassa. V:sta 1898 B. kuuluu Suur-New Yorkiin, johon se on yhdistetty ketjusillalla East River-joen yli; 1,166,582 as. (1900). Tärkeä kauppa- ja teollisuuskaupunki. B:a ympäröivät suurenmoiset satamarakennukset, telakat ja varastohuoneet. Yhdysvaltojen tärkein sotalaiva-veistämö. — B. on alankomaalaisten 1625 perustama B r e u c k e l e n, myöhemmin B r o o k l a n d siirtola; vv. 1776-82 se oli englantilaisten hallussa. V:sta 1834 kaupunki; v. 1850 B:ssa oli 96,000 as. ks. N e w Y o r k. *W. S-m.*

B. on Suomalaisen merimieslähetyksen tärkeimpiä työaloja. Siellä käyvien suomalaisten merimiesten luku on vuosittain korkea. Yhtä tärkeä on merimieslähetyksen työ siirtolaisten piirissä. Työ aloitettiin jo 1887. Merimieslähetyksen tueksi on muodostunut paikallinen seurakunta, jonka lukusali ja kirkkohuoneisto nykyään sijaitsevat Clinton streetin varrella n:o 529.

Vuonna 1908 pidettiin 424 hengellistä kokousta, joihin otti osaa yli 25,000 henkeä. Pastori kävi 117 sairaan merimiehen luona ja 135 kertaa merimieskapakoissa ja boarding-huoneissa. Lukusalissa kävijöiden luku oli 11,000. Merimiehille toimitettiin 6,334 kirjettä. Merimiespapin talteen jätettyjen rahojen määrä nousi yli 60,000 markan. *T. W-ri.*

Brooks *[brŭks]*, Phillips (1835-93), amer. saarnaaja, synt. Bostonissa, tuli 1869 kotikaupunkinsa kirkkoherraksi, 1891 Massachusettsin protestanttis-episkopaalisen seurakunnan piispaksi. V. 1885 Oxfordin yliopisto antoi B:lle kunniatohtorin arvon. Hän on julkaissut useita suosittuja saarnakokoelmia. B:n hengellisistä puheista on suomennettu kaksi kokoelmaa: „Todellinen vapaus" ja „Hengellisiä puheita". *E. K-a.*

Brosbøll, Karl (1816-1900), tansk. kirjailija, aluksi maalari, esiintyi sittemmin kirjailijana, käyttäen kirjailijanimeä Carit Etlar. Kirjoittanut historiallisia romaaneja: „Madsalune", „Viben Peter", „Dronningens vagtmester", „Gjøngehøvdingen" y. m., joiden ansioina ovat onnistunut historiallinen väritys, vahva luonteenkuvaus, jännittävä juoni ja vaikuttava jyllantilaisen kansanelämän kuvaus, sekä myös näytelmäkappaleita, jotka kuitenkin ovat enemmän mahtipontisia kuin taiteellisia. *V. K-i.*

Brošeerata (< ransk. *brocher* = nitoa), nitoa kirjoja y. m. — Brošeerattu kudos on kangas, jossa erinäiset kuteet eivät kulje yli kankaan koko leveyden, vaan ovat käännetyt täyttämään vain muutamia kuviopintoja. Näin menetellään osaksi kalleiden säikeiden (esim. kulta- ja hopealankojen) säästämiseksi, osaksi siksi, ettei kangas tulisi liian kankeaksi.

Broshyyri ks. Brošyyri.

Brosig *[brōzih]*, Moritz (1815-87), saks. kirkkosäveltäjä, oli tuomiokirkon urkurina ja kapellimestarina Breslaussa sekä musiikin dosenttina yliopistossa. B. on kirjoittanut useita messusävellyksiä, n. 30 vihkoa urkumusiikkia, koraalikirjan y. m.

Brošši (ransk. *broche* < it. *brocco* = kärki), naisten rintaneulakoriste, rintasolki.

Brošyyri (ransk. *brochure* <*brocher* = nitoa), vihko, lentokirjanen.

Brotherus, Viktor Ferdinand (s. 1849), kasvitieteilijä, erikoisesti sammaltutkija. Yliopp. 1866, fil. kand. 1870, fil. lis. 1884. Nykyään Helsingin ruots. tyttökoulun opettajana (v:sta 1879). — Kasvitieteellisissä opinnoissaan B. ylioppilaana alkoi innolla kiinnittää huomiotansa sammaleihin, joihin kasveihin suunnatuille opinnoille ajankohta oli varsin otollinen, koska silloin yliopistossa professorina vaikutti kuuluisa sammaltutkija S. O. Lindberg. Sittemmin hän on keskeyttämättä jatkanut tieteellisiä harrastuksiansa ja saavuttanut arvossapidetyn nimen sekä kotona että ulkomailla. B. on niitä harvoja pohjoismaisia kasvitieteilijöitä, jotka suuremmassa määrässä ovat ulotuttaneet tutkimuksensa myös ulko-eurooppalaisiin maihin. Hän on tehnyt kasvit. matkoja Suomen useimpiin osiin, kolme matkaa Kuolan niemimaalle, kaksi Kaukasukselle ja yhden Tienšanille. — Suomen kasvitieteellistä aluetta koskevia julkaisuja: „Musci Fenniæ exsiccati", I-IX (1871-87) ; J. O. Bomanssonin kanssa: „Herbarium Musei Fennici", II (sammalet) (1894) ; Th. Sælanin kanssa: „Musci Lapponiæ Kolaënsis" (1890). Ulkomaita koskevia julkaisuja: Suomen tiedeseuran „Acta"-sarjassa laajasti käsitellyt Kaukasuksen sammalkasvistoa, samoissa sekä ulkomaisissa aikakauslehdissä antanut lisiä Brasilian, Japanin, Filippiinien, Itä-Intian, Afrikan, Austraalian, Himalajan y. m. sammaleiden tuntemiseen. Kirjoittanut A. Englerin ja K. Prantlin „Die natürlichen Pflanzenfamilien" teoskokoelmaan laajan, seikkaperäisen, systemaattisen esityksen lehtisammaleista, josta Suomen tiedeseura hänelle tunnustukseksi myönsi Längmanin palkinnon. Toht. B:n herbaario sisältää useimmat tunnetut lehtisammal-lajit. *J. P. N.*

Brougham *[brouəm]*, Henry (1778-1868), Lord B. and Vaux, engl. valtiomies, synt. Skotlannissa. B. harjoitti nuoruudessaan matemaattisia ja lainopillisia opintoja ja tuli 1800 asianajajaksi; 1802 hän otti osaa „Edinburgh review" nimisen aikakauskirjan perustamiseen. V. 1810 B. ensi kerran valittiin parlamenttiin. Asianajajana hän saavutti suurimman kuuluisuutensa Karolina kuningattaren avioerojutussa, jossa hän loistavasti puolusti viimemainittua. Parlamentissa hän myöskin alkoi herättää huomiota, sitten kuin hänet 1815 oli uudelleen valittu alihuoneen jäseneksi. Hän harrasti varsinkin opetuslaitoksen edistämistä ja inhimillisen rikoslain aikaansaamista. 1830-34 B. oli vapaamielisen ministeristön jäsenenä ja toimi silloin innokkaasti m. m. vaalireformin perille ajamiseksi ja orjuuden poistamiseksi. Vaikka hän sittemmin ei enää vähemmin miellyttävien persoonallisten ominaisuuksiensa tähden päässyt hallituksen jäseneksi, oli hänellä vielä jonkun aikaa suuri vaikutusvalta Englannin julkisessa elämässä. B. julkaisi kokoelman kirjoituksiansa nimellä „Critical, historical and miscellaneous works" (1855-61). Hänen oma kirjoittamansa elämäkerta „The life and times of Henry, lord Brougham" ilmestyi 1871. [Campbell, „Life of Brougham".] *J. F.*

Broussais *[brusḗ]*, François Joseph Victor (1772-1838), ransk. lääkäri. Otettuaan lääkärinä osaa useaan sotaan hän tuli 1820 „Val-de-grâce" sotahospitaalin professoriksi ja 1832 Pariisin lääketieteellisen tiedekunnan professoriksi. Perusti oman omituisen lääketieteellisen systeemin, minkä mukaan kaikki taudit aiheutuisivat paikallisista tulehduksista (Broussaismi) ja ovat hoidettavat veren vähentämisellä, suoneniskuilla ja kuppaamisilla. *M. O-B.*

Broussonetia, kasvisuku öljypuiden heimossa. *B. papyriferan*, Itä-Aasiassa kasvavan, aina 10 m korkean puun niinestä valmistetaan Kiinassa ja Japanissa paperia.

Brovallius *[bruva'l-]*, Juhana (1707-55), piispa, valtio- ja tiedemies, synt. Ruotsissa; yliopp. Upsalassa 1720 ja fil. kand. 1729. Pääharrastuksensa hän kohdisti luonnontieteisiin; oli Linnén taitavimpia oppilaita ja parhaimpia ystäviä. V. 1738 B. tuli Turun akatemian fysiikan professoriksi ja 1746 jumaluusopin professoriksi, saatuaan v. 1740 jumaluusopin tohtorin arvon. Nimitettiin Turun piispaksi 1749. Pappissäädyn jäsenenä B. saavutti 1746 ja 1751-52 vuosien valtiopäivillä suuren maineen, joka tosin aina

ei ollut tahraton. Hän oli kyllä hattupuolueen etevimpiä miehiä, mutta kun puolueen edut olivat kysymyksessä, ei hänkään keinoja häikäillyt. Hän on selvemmin kuin kukaan muu lausunut vapaudenajan valtiomuodon luonteen: „Se ajatus, että säädyt voisivat erehtyä, sotii valtakunnnan perustuslakia vastaan." Valtiollisten toimiensa ohella harrasti B., jolla oli suuret luonnonlahjat ja aivan harvinainen työkyky, kirjallisia toimia, etupäässä luonnontieteellisiä, myöskin jumaluusopillisia. Jumaluusoppineena hän on n. s. supranaturalistisen suunnan edustaja. V:n 1746 valtiopäivillä hän sai päätetyksi, että raamatunsuomennos oli uudistettava, ja vaikka itse oli muukalainen, oli hän niihin määrin perehtynyt suomen kieleen, että voi tehokkaasti ottaa osaa tähän työhön. B. kuoli parhaassa iässään. [Herman Råbergh, „Teologins historia vid Åbo universitet"; — Biogr. nimikirja.] *K. Ö.*

Brouwer *[brauer]*, Adriaen (1605 t. 1606-38), flaamil. laatumaalari ja radeeraaja, Frans Halsin oppilas; työskenteli Haarlemissa, Amsterdamissa ja Antverpenissä, jossa sai vaikutusta Rubensilta. B. on P. Brueghelin seuraaja talonpoikaismaalauksen alalla, mutta on taiteilijana häntä etevämpi ja kuuluu kaikkien aikojen nerokkaimpiin kansankuvaajiin. Hämmästyttävän sattuvasti ja rohkeasti, mestaruudella, joka voittaa kaikki taiteelliset vaikeudet, leveällä, lämpimällä värityksellä ja hienolla valohämyllä hän esitti pienissä tauluissaan sitä elämää, jonka hän itse iloisena seuraveikkona tunsi liiankin hyvin: kapakoita, kortinpeluuta, tappelua, puoskarien luona käyntejä j. n. e. Niinkuin yleensä kaikki alankomaalaiset kansankuvaajat tähän aikaan, esittää B:kin talonpojan elämän ainoastaan hullunkurisen lystikkäältä kannalta, mutta hänen huumorinsa ei ole teennäistä vaan yhtä todellista kuin Brueghelinkin ja hänen esityksensä tekee uskottavan elävän vaikutuksen. Paitsi huoneensisuskuvia B. on myös maalannut maisemia. Tämän ennenaikojaan kuolleen taiteilijan teoksia tunnetaan vain n. 50 kpl., joista paraimmat ovat Münchenissä (18), Dresdenissä, Pietarissa, Pariisissa ja Wienissä. *E. R-r.*

Brown *[braun]*, Ford Madox (1821-93), engl. maalari, opiskellut Belgiassa, Italiassa ja Pariisissa. Vaikkei B. suoranaisesti kuulunut siihen taidemaalarien veljeskuntaan, jonka muodostivat prerafaeliitit Rossetti, Hunt ja Millais y. m., hän kuitenkin antoi heidän taidesuuntansa periaatteille ensimäisen ja kenties kaikista voimakkaimman ja selvimmän ilmaisumuodon. „Ennenkuin heihin tutustuin", hän sanoo prerafaeliiteistä, „olin jo Pariisissa alkanut noudattaa yksilöllisempää ja todellisempaa valon ja varjojen esittämistapaa". B. asettui vastustamaan ajan akateemista maalausta, sen sovinnaista sommittelua, teatterimaista henkilökuvausta ja heikkoa väritystä. Hän pani pääpainon persoonallisen tarmokkaaseen luonteenilmaukseen ja draamalliseen vaikuttavuuteen sekä pyrki perin tarkkaan luonnontotuuteen, niin että hänen teoksensa toisinaan tuntuvat kovilta ja kirjavilta. Prerafaeliittisen suunnan maalareista B. oli ainoa, jolla oli taipumusta monumentaaliseen taiteeseen. Asettaessaan 1844 Lontoossa näytteille pari historiallista kartonkikuvaa Parlamenttitalon koristamista varten, hän herätti ensi kerran huomiota ja silloin liittyi hänen oppilaakseen prerafaeliittien tuleva johtaja Rossetti. V. 1849, jolloin nuoret prerafaeliitit ensi kerran esiintyivät julkisessa näyttelyssä, oli häneltä näytteillä taulu „Kuningas Lear kiroaa Cordelian". B:n monista muista runoutta tai historiaa käsittelevistä maalauksista mainittakoon esim. ilmehikkäät kuvat „Kristus pesee Pietarin jalat", „Romeo lähtee Julian luota", „Elia herättää lesken pojan" ja „Cromwell". Erittäin suosituksi B. tuli nykyaikaista elämää esittävällä kuvallaan „Hyvästijättö Englannille" (1855), jossa vaikuttavalla tavalla on kuvattu nuorta, laivankannella istuvaa siirtolaispariskuntaa. Sosiaalisesti teoretiseeraava nykyaikaiskuvaus „Työ", joka valmistuttuaan 1865 oli taiteilijalla ollut tekeillä yli 10 vuotta, esittää putkijohdon asettamista katuun ja tarkoittaa ruumiillisen työn ylistystä. Viimeisinä elinvuosinaan B. laati sarjan historiallisia freskoja Manchesterin kaupunginhalliin. [Elämäkertoja ovat kirj. F. M. Hüffer (1896) ja Helene Rossetti (1902).] *E. R-r.*

Brown *[braun]*, George Loring (1814-89), pohjois-amer. maalari, oleskeli 1840-60 enimmäkseen Italiassa ja asui sittemmin Bostonissa. Maalasi tunnelmallisia ja loistavanvärisiä maisemia Poussin'in ja Claude Lorrain'in tyyliin, kuten „Kuutamoyö Venetsiassa", „New York bay" y. m. *E. R-r.*

Brown *[braun]*, Henry Kirke (1814-86), pohjois-amer. kuvanveistäjä; opiskeli Italiassa, asui Brooklynissa. B. suoritti monta julkista tilausta ja hänen sanotaan olleen ensimäisen, joka valoi pronssipatsaan Yhdysvalloissa. Hänen teoksistaan mainittakoon New Yorkissa olevat Washingtonin ratsastajapatsas ja Abr. Lincolnin kuvapatsas. *E. R-r.*

Brown *[braun]*, John (1735-88), engl. lääkäri, n. s. brownianismin l. ärtyväisyysteorian julkilausuja. Elämä on tulos ärtyväisyydestä, jota ominaisuutta kullakin elimistöllä on jossakin määrin. Tämän ärtyväisyyden saavat toimintaan ärsykkeet, joko ulkonaiset (ilma, lämpö, ruoka, lääkkeet y. m.) tai sisäiset (ajatus, mielenliikutukset y. m. s.). Elämän ohjaileminen tapahtuu siis ärsykkeiden järjestelyn avulla. Brownianismi saavutti hyväksymistä varsinkin Italiassa.

Brown *[braun]*, John, engl. kirjailija, joka oleskeli Ruotsissa 1808, ollen salaisissa keskusteluissa niiden tyytymättömien politikkojen kanssa, jotka tahtoivat saada Englannin kannatusta joko pyrkimyksiinsä luoda perustuslaillisen valtiomuodon Englannin mallin mukaan, tai jos tämä näyttäisi mahdottomalta, Kustaa IV:n Aadolfin kukistamiseksi tarjoamalla vallanperimyksen Kaarle herttuan jälkeen englantilaiselle prinssille (Gloucesterin herttualle). B. lähetettiin, oman kertomuksensa mukaan, Englantiin pyytämään Englannin hallitukselta apua, mutta ei tullut vastaanotetuksi. Hän on kirjoittanut muutamia teoksia Skandinaavian maista.

Brown *[braun]*, John (1800-59), amer. orjuudenvastustaja, asettui 1854 Kansasiin, missä yhdessä poikiensa ja muutamien hengenheimolaistensa kanssa aloitti sissisodan orjuuden puoltajia vastaan ja anasti 1859 pienellä joukollansa Harpers Ferryn asevaraston Virginiassa

varustaakseen tämän valtion neekerit aseilla sekä aloittaakseen kansalaissodan orjuuden kannattajia vastaan. Neekerit eivät kuitenkaan noudattaneet hänen kehoitustaan liittyä häneen ja B. joutui vangiksi ja hirtettiin. Hänen kuolemansa teki kiusallisen vaikutuksen kaikkialla pohjoisvaltioissa ja lisäsi intoa orjuutta vastaan.

Brown *[braun]*, Robert (1773-1858), kuuluisa engl. kasvitieteilijä. B. otti v. 1801 osaa kapteeni Flindersin tieteelliseen retkeen Australiaan, jossa hän tutki Australian mantereen, Van Diemenin maan sekä useita lähitienoon saaria. Toi kotimaahan palatessaan (1805) muassaan n. 4,000 enimmältä osaltaan ennen tuntematonta kasvilajia. Kokoelmiensa perustuksella hän julkaisi erittäin tärkeitä systemaattisia ja morfologisia teoksia, joista mainittakoon „Prodromus floræ Novæ Hollandiæ et insulæ Van Diemen" (1810). B. oli sitäpaitsi fysiologi ja on ensimäisenä selvittänyt siemenaiheen rakenteen ja kehityksen. Hän oli British Museumin kasvitieteellisen osaston konservaattorina ja tuli 1849 „Linnean society"n puheenjohtajaksi.

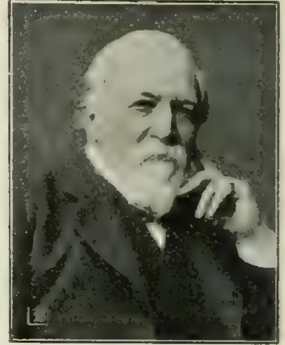
Browne *[braun]*, Robert (1549-1633), engl. kongregatsionalisti, brownistien lahkon perustaja. Opettajana ja pappina ollessaan B. aloitti kiivaan hyökkäilyn valtiokirkkoa vastaan, perusti sittemmin ensimäisen separatistiseurakunnan Englannissa (Norwichissa), pakeni 1581 muutamien hengenheimolaistensa kanssa Alankomaihin, josta 1584 palattuaan teki sovinnon valtiokirkon kanssa ja ryhtyi jälleen papinvirkaan. Hänellä oli kuitenkin sittemmin kestettävänä useita taisteluita. Kuoli vankeudessa. Hänen puoluelaisensa, brownistit, pysyivät jonkun aikaa erikoisena lahkona Alankomaissa, Englannissa ja myöhemmin Ameriikassa. Heitä voi syystä pitää myöhemmän independenttisyyden ja kongregatsionalismin edeltäjinä.

Browning *[brauniŋ]*. 1. Elizabeth B. (Elizabeth Barret-Browning) (1806-61), engl. naiskirjailija, lämminsieluinen, terveydeltään heikko runoilijatar, „liekkisielu perlemon kuoressa". Hänen hennon ihanat runonsa, joissa kajastaa Shelleyn vaikutus, ovat toisinaan saaneet aiheensa yhteiskunnallisista tai valtiollisista mielenliikkeistä, kuten Italian vapaudentaistelulle myötämielinen „The casa Guidi windows", tai „The cry of the children", jossa kuvastaa hänen hehkuva säälinsä kurjatilaisia kohtaan. Hänen pääteoksensa on runoelma „Aurora Leigh" (1856), osaksi omabiografinen kuvaus naisen kamppailusta yhteiskunnallisen seurapiirin sovinnaisuutta vastaan. Hänen sonettikokoelmansa „From the Portuguese" on kokoelma herkänherkkiä, hienoa värehtivää tunnetta leimuavia rakkauslauluja. — Elizabeth B.-B:n kootut teokset ovat julkaistut 1890 6 nidoksessa sekä „Letters of Robert B. and Elizabeth B.", 1899. *V. K-i.*

Elizabeth Browning.

2. Robert B. (1812-89), engl. runoilija, edellisen puoliso, eksoottinen luonne, jonka runoelmissa tuntuu hänen kreolilaisen verensä väreilyä. Hänen runoutensa, joka ikäänkuin huohottelee ajatus- ja kuvittelurikkautensa aila, on omituinen kudos hentoa, syvällistä tunnelmaa ja ihmeellisiä, enemmän häämöttäviä kuin kuvattuja tapauksia, jotka sentään eivät kehity yhtäjaksoiseksi, ulkokohtaiseksi tapaukseksi, vaan pysyvät kummallisen intuitiivisen kuvitteluvoiman haahmottamina kohtauksina. B:n vahvin ja luonteenomaisin muoto on draamallinen monologi, sen puitteissa hän loihtii lukijan mieleen mitä eletyimmän, keskitetyimmän sisällisen kuvan jostakin draamallisesti jännitetystä situatsionista, antaen puhtaasti sisällisin keinoin vähitellen tapauksen ulkohahmot lukijan mielikuvitukselle, mutta täytettynä niin intensiivisellä ajatus- ja elämänrikkaudella, että kuvaus saa huumaavan tehon. Hänen pääteoksensa on „The ring and the book" (1869). Toinen huomattava teos on kokoelma „Bells and pomegranates" (1841-46), johon sisältyy muiden muassa draamaattinen runoelma „Pippa passes". Vielä mainittakoon „Balaustion's adventure", „Men and women", runokokoelma „Dramatis personæ" sekä näytelmä „Paracelsus". Kootut teokset ilmestyneet 1888-89 16:ssa nidoksessa. — B. oli v:sta 1846 naimisissa Elisabeth Barret-Browningin kanssa, eläen Firentsessä. Vaimonsa kuoleman jälkeen B. siirtyi takaisin Lontooseen. [Fotheringham, „Studies on the poetry of R. B." (Lond. 1898).] *V. K-i.*

Robert Browning.

Browninki, yleisin nyk. käytännössä olevista pistooleista, varustettu patroonamakasiinilla; alkuaan belgialainen keksintö.

Brownin molekyyliliike *[braunin]*, epäsäännölliset, väräjävät liikkeet, jotka hyvästi suurentavalla mikroskoopilla huomataan jokaisessa näennäisesti kirkkaassa nesteessä, johon on liuotettu jotain jähmeätä ainetta. Liikkeen saavat aikaan nesteessä hajallaan olevat hyvin pienet hituset, joita usein on pidetty elävinä olioina. Ilmiön keksi ja selitti ensimäisenä kasvitieteilijä Robert Brown (1827), josta se on nimensä saanut.

Brown-Séquard *[bronsekā'r]*, Charles Édouard (1817-94), ransk. fysiologi. Oltuaan 1863-67 professorina Harvardin yliopistossa Cambridgessä lähellä Bostonia ja oleskeltuaan sitten käytännöllisenä lääkärinä osaksi synnyinmaassaan Ranskassa, osaksi New Yorkissa, hän tuli 1877 fysiologian professoriksi Genèveen ja 1878 Claude Bernard'in jälkeen Collège de Francen professoriksi. Nuoruudestaan lähtien omistaen taipumuksia kokeileviin fysiologisiin tutki-

muksiin hän työskenteli sittemmin etupäässä hermofysiologian ja -patologian alalla. Laajain tutkimustensa tulokset hän on julkaissut m. m. teoksissa: „Lectures on the physiology and pathology of the central nervous system" (1860) ja „Lectures on the diagnosis and treatment of the principal forms of paralysis of the lower extremities" (1861). Vanhemmalla iällä hän omisti paljon työtä rauhasten n. s. sisällisiin erityksiin ja eritoten hänen kivesnesteruiskutuksensa miehuudenheikkouden parantamiseksi ovat saavuttaneet suuren maineen. *M. O-B.*

Brožik *[-šik]*, Václav (Wenzel) (1851-1901), bööm. maalari, opiskeli ensin Praagissa, sitten Pilotyn johdolla Münchenissä ja eli v:sta 1876 alkaen Pariisissa. B. on tehnyt isoja, värikkäitä historiamaalauksia, joissa hän mielellään on esittänyt loistavia pukuja, samettia, turkiksia, jalokiviä. Paitsi usein kotimaansa historiasta valitsemiaan aiheita, ei B:n taide muuten ole missään määrin kansallista. Hänen paraimpia kuviaan on „Juhana Hus Konstanzin kirkolliskokouksessa 1414" (Praagin raatihuoneessa). *E. R-r.*

Bruat *[bryā']*, Armand Joseph (1796-1855), ransk. amiraali, palveli v:sta 1811 Ranskan laivastossa, tuli 1843 Ranskan polyneesialaisten alueitten kuvernööriksi, 1848 Toulon'iin laivastonprefektiksi ja oli 1849-52 kuvernöörinä Antilleilla. Krimin sodassa hän v:sta 1854 laivaston päällikkönä rohkeilla tiedusteluretkillään tuntuvasti auttoi liittoutuneita ja valloitti 1855 Kinburnin. Amiraaliksi korotettuna hän kuoli paluumatkalla Ranskaan. *K. B:dt.*

Bruce *[brūs]*, vanha skotlantilainen suku, joka polveutui normannilaisista esi-isistä.

1. Robert B. (1210-95), Annandalen lordi, pyrki Skotlannin kuninkaaksi Aleksanteri III:n kuoltua (1286) sukulaisuuden nojalla; mutta Englannin kuningas Edvard I kannatti hänen kilpailijaansa John Baliolia, ja Robertin täytyi jättää kuninkuus (1292).

2. Robert B. (1274-1329), edellisen pojanpoika, teki lopun Englannin herruudesta ja kruunattiin Skotlannin kuninkaaksi (1306). Hänen täytyi kuitenkin vielä taistella Englannin kuningasta Edvard II:ta vastaan, jonka hän voitti suuressa Bannockburnin taistelussa (1314); vielä 1322 hän karkoitti Edvard II:n, joka oli taas Skotlantiin hyökännyt. Robert B:n aikana muodostui Skotlannin parlamentti, sillä hän kutsui myöskin kaupunkien edustajia siihen (1326).

3. David B. (1324-71), edellisen poika, peri isänsä jälkeen Skotlannin kruunun, mutta menetti sen kaksi kertaa; ensi kerran hänen kilpailijansa Edvard Baliol vei hänet Ranskaan 1334. Palattuaan sieltä 1341 B. joutui Englannin kuninkaan vangiksi 1346, mutta pääsi jälleen valtaistuimelle 1357.

Bruce, Jakov Vilimovitš ja Roman Vilimovitš ks. Brjus.

Bruce *[brūs]*, James (1730-94), engl. matkustaja, oli nuorena viinikauppiaana Espanjassa, jolloin tutki arabian ja abessiinian kieliä; nimitettiin 1762 Englannin konsuliksi Alger'hen, v. 1768 hän läksi Egyptiin, kulki Niiliä pitkin Syeneen sekä sitten Abessiiniaan, jossa hän pääsi hovin suosioon lääkintätaitonsa nojalla. Täältä hän löysi Sinisen Niilin lähteet. 1772 hän palasi Egyptiin ja seuraavana vuonna Englantiin; julkaisi matkakertomuksen „Travels to discover the sources of the Nile" (1790). *K. O. L.*

Bruch, Max (s. 1838), saks. säveltäjä, kotoisin Kölnistä, Hillerin ja Reinecken oppilas; tuli 1891 sävellys-„mestarikoulun" johtajaksi Berliinin akatemiaan. Parhaimpia ovat hänen lukuisat kuorosävellyksensä orkesterin säestyksellä, esim. „Frithjof", „Gustav Adolf", „Kyrie, Sanctus ja Agnus Dei"; useissa niistä on muinaiskreikkalaisia aiheita, esim. „Salamis", „Odysseys". Yleisesti tunnettu on eräs hänen viulukonserteistaan (g-mol) sekä „Kol Nidrei", hebr. sävelmä sellolle. B:n oppilaita oli m. m. varhain manalle mennyt suomalainen Ernst Mielck. *I. K.*

Bruchus pisi, hernekuoriainen, eräs herneille ja pavuille vahingollinen, kärsäkkäihin kuuluva tuhohyönteinen; Suomessa tavattu vain ulkomailta tuotuna. *K. M. L.*

Bruciini ks. Brusiini.

Bruciitti ks. Brusiitti.

Bruck, Arnold von (k. 1545), saks. kuoronsäveltäjä, aikansa huomattavimpia; keisari Ferdinand I:n kapellimestari.

Bruckner, Anton (1824-96), itävalt.-saks. säveltäjä, aikamme huomattavimpia sinfonikoita. Hänen isänsä oli kansakoulunopettaja, kuten hän itsekin aluksi. V. 1855 B. tuli urkuriksi Linzin tuomiokirkkoon, 1867 opettajaksi Wienin konservatoriin ja hovikappelin urkuriksi, 1875 yliopistoon musiikin lehtoriksi. V. 1891 B. nimitettiin kunniatohtoriksi. Hän suoritti sävellysopintonsa hyvin ahtaissa taloudellisissa oloissa käväisten vain tavantakaa Wienissä opettajansa Sechterin luona. Myöhään, vasta 50-60 vuotiaana, hän säveltäjänä saavutti huomiota ja sai tunnustusta osakseen. Hänen teoksensa eivät ole lukuisat, mutta milt'ei poikkeuksetta suuripiirteiset: 8 sinfoniaa, 3 messua, Tedeum, jousikvintetti y. m. Hänen tyylinsä, loistava ja laajarakenteinen, on suuressa määrässä saanut Wagnerin musiikista vaikutuksia. *I. K.*

Anton Bruckner.

Brueghel *[brögel]*, flaamil. taiteilijasuku 1500- ja 1600-luvuilla. (Nimi kirjoitetaan eri tavalla: Breugel, Breughel, Bruegel ja, tavallisimmin, Brueghel.)

1. Pieter B. vanh., liikanimeltä „Talonpoikais-B." (n. 1525-69), appensa P. Coeck van Aelstin oppilas Antverpenissä, oli opintomatkalla Italiassa, josta palattuaan toimi vaskipainosten julkaisijan Hieronymus Cockin piirustajana ja asettui n. v. 1563 Brysseliin. B. on etevin 1500-luvun alankomaalaisista laatumaalareista. Ollen talonpoikaista syntyperää hän on taiteilijaluonteeltaankin täysin kansanomainen. Italian matkastaan huolimatta ja vaikka useimmat hänen maansa taiteilijoista tähän aikaan antautuvat Italian taiteen vaikutuksen alaisiksi, hän pysyy uskollisena flaamilaisen koulun perinnäistavoille. Enimmin B. on saanut vaikutusta

Brueghel vanhemman „Sokeat".

Hieronymus Boschilta, jota hän rajattoman mielikuvituksensa puolesta muistuttaa, mutta johon verrattuna hän kuitenkin on todenmukaisempi realisti. Groteskimaisen humoristiseen tapaan B. on esittänyt hullunkurisen haavemaisia, allegorisia, raamatullisia ja alankomaalaisiin sananlaskuihin perustuvia aiheita sekä hienolla luonnontajulla kuvannut henkilökuvarikkaita maisemia ja maalannut tarkalla 1500-luvun ajanvärityksellä kohtauksia talonpoikaiselämästä, tullen tällä alalla Brouwerin, Teniers'n, Ostaden edelläkävijäksi ja saaden siitä liikanimensä „Talonpoikais-B.". Harvoin onkaan kansanelämää kuvattu yhtä suurella elinvoimalla ja teeskentelemättömän todellisella huumorilla, mutta yhtä vähän kuin vielä XVII:n vuosisadan maalarit, esittää B:kään talonpoikaa työtä tekemässä, vaan ainoastaan huvittelemassa, tanssijaisissa, häissä, tappeluissa j. n. e. Rattoisa kertomakyky, avoin silmä luonnon vaihteleville tunnelmille, sattuva luonteenkuvaus ja sopusointuinen, usein puhdas ja kirkas väritys ovat ne taiteelliset ominaisuudet, joilla B., muodostamatta mitään erityistä „koulua", on kehittänyt laatu- ja maisemamaalausta pitkän askeleen eteenpäin. Hänen varhaisimmalta ajaltaan tunnetaan ainoastaan piirustuksia vaskipainoksiin ja vasta viimeisenä kymmenenä elinvuotenaan hänen tiedetään harjoittaneen varsinaista maalausta. B:n teoksia tavataan museoissa verrattain vähän, mutta Wienissä on niitä kokonaista 14 öljymaalausta, joista mainittakoon lystikäs vertauskuvallinen esitys „Paaston ja laskiaisen taistelu" (1559), mainiot tyyppikuvaukset „Talonpoikaishäät" ja „Kirmessi tanssivine talonpoikineen", sivistyshistoriallisesti hauska kuva „Babelin tornin rakentaminen" (1563) sekä tunnelmalliset maisemat „Kevät", „Syksy" ja „Talvi" (n. 1568-69). Paras ja vaikuttavin hänen kuvistaan on kuitenkin Napolin museossa oleva, erinomaisesti sommiteltu ja hienovärinen temperamaalaus „Sokeat". [van Bastelaer ja de Loo, „Peter Bruegel l'ancien, son œuvre et son temps" (Bryssel 1907).]

2. P i e t e r B. nuor., liikanimeltä „Helvetin-B." (1564-1638), edellisen poika, jäljitteli isäänsä milloin vapaammin milloin orjallisemmin ja sai liikanimensä siitä, että mielellään esitti noitien, ryövärien ja paholaisten kuvia.

3. J a n B. vanh., liikanimeltä „Sametti-B." tai „Kukka-B." (1568-1625), edellisen veli; toimi taidemaalarina Antverpenissä, oleskeltuaan ensin useita vuosia (1593-96) Italiassa. Taipumuksensa pienoismaalaukseen B. lienee saanut isoäidiltään, miniatyyrimaalajatar Marie Verhulstilta, jolta hän sai taiteellisen alkeisopetuksensa. B. on maalannut erittäin paljon pienikokoisia, sinivihreän sävyisiä ja sirostelevia maisemia, joiden täytekuviksi hän on asettanut suuret määrät pikkuisia henkilö- ja eläinkuvia ja joissa hän vaihtelevasti on käsitellyt raamatullisia, mytologisia ja oman aikansa elämästä ottamiaan aiheita. B. oli myöskin taitava kukkien maalaaja. Usein hän työskenteli yhdessä muiden taiteilijain kanssa. Niinpä hän on toisinaan maalannut ystävänsä Rubensin tauluihin maisemataustoja, kukkia ja hedelmiä, kun taas vuorostaan Rubens on maalannut hänen tauluihinsa henkilökuvia. Esimerkkinä tästä yhteistyöstä mainittakoon eräs B:n huomattavimmista maalauksista „Paratiisi" (Haagin museossa). Hänen teoksiaan on yltä yleensä eri museoissa, kuten Dresdenissä, Münchenissä ja etenkin Madridissa. — 4. P i e t e r B. nuorin (1589-16??), B. 2:n poika, vähäpätöinen taiteilija. — 5. J a n B. nuor. (1601-78), B. 3:n poika, jäljitteli isäänsä. — 6. A b r a h a m B. (1631-1720), edellisen poika, oli kukkasmaalaaja ja työskenteli etupäässä Roomassa. *E. R-r.*

Bruges *[bryž]*, B r u g g e n (ks. t.) ransk. nimi.

Brugge (flaam.; saks. *Brügge*, ransk. *Bruges)*, Belgian Länsi-Flanderin maakunnan pääkaupunki, 53,781 as. (1907). Tärkeä rautatien-risteyskohta; se on kanavoilla yhteydessä Gentin, Ostenden ja Alankomaitten Sluisin kaupungin kanssa. B:ssa on goottilaiseen tyyliin rakennettu raatihuone, suurenmoiset kauppahallit ja niissä n. s. Beffroi-torni, oikeuspalatsi, monta kirkkoa rikkaine taideaarteineen, sairashuone ja siinä kallisarvoinen Pyh. Ursulan pyhäinjäännöskätkö, jota Johann Memlingin ih-

Bruggen kauppahallit Beffroi-tornineen.

meteltävän hienot maalaukset kaunistavat; monta toria muistopatsaineen (Breidelin, De Coninckin, Joh. van Eyckin ja Memlingin), muinaismuisto- ja taidemuseoita, taideakatemia y. m. B:ssa on piispanistuin; kaupunki on Belgian klerikaalisuuden päälinnoitus. — B. oli muinoin kuuluisa ja rikas; se alkoi rappeutua 16:nnella vuosis. Syyksi siihen mainitaan monen muun seikan ohella sen sataman sekä kanavain madaltuminen, Intian meritien keksiminen ja Ameriikan löytö, sekä vars. Antverpenin vaurastuminen. Nyt on suurilla kustannuksilla rakennettu Pohjanmeren rannikolle ulkosatama Z e e b r u g g e, josta käy suurtenkin laivojen kuljettava kanava B:een. Tämän johdosta B. on alkanut vaurastua ja voi kenties vielä ryhtyä kilpailemaan Antverpenin kanssa, varsinkin jos se saattaa itseensä keskittää koko Länsi-Belgian kaupan. Viime aikoina kohonneen teollisuuden päähaarat ovat panimo- ja polttimoteollisuus, pitsienvalmistus, kone-, tina-, vaski- ja rautateollisuus sekä laivanrakennus. — B. mainittiin jo 7:nnellä vuosis., 12-15:nnellä vuosis. se oli Pohjois-Euroopan tärkein merikauppakaupunki ja Pohjoismaiden kaupan keskus. Siellä kävi silloin sekä hansa-liiton että myös italialaisia kauppiaita. Loistokaudellaan B:ssa oli n. 200,000 as. Nyt se on hiljainen kaupunki vanhanaikuisine rakennuksineen, joiden päädyt useimmiten ovat katua vasten; sen monien arvokkaiden muinaismuistojen keskellä matkailija tuntee liikkuvansa kuin museossa. *(W. S-m.)*

Brugmann, F r i e d r i c h K a r l (s. 1849), kuuluisa saks. kielentutkija, v:sta 1877 sanskritin ja vertailevan kielitieteen dosentti ja v:sta 1882 ylim. professori Leipzigin yliopistossa, kutsuttiin 1884 vert. kielitieteen professoriksi Badenin Freiburgiin, josta 1887 palasi Leipzigiin indoeurooppalaisen kielitieteen professoriksi. B:n suuremmista julkaisuista mainittakoon: „Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogerm. Sprachen" (yhdessä H. Osthoffin kanssa, 5 os., Lpz. 1878-90), „Litauische Volkslieder und Märchen aus dem preuss. und russ. Litauen" (yhdessä A. Leskienin kanssa, Strassb. 1882), „Zum heutigen Stand der Sprachwissenschaft" (m. p. 1885), „Griechische Grammatik" (3:s pain. Münch. 1900) sekä hänen suurisuuntainen pääteoksensa: „Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogerm. Sprachen" I, II (Strassb. 1886-93; jatko, III-V m. p. 1893-1900, sisältää B. Delbrückin vert. lauseopin). Ratkaiseva merkitys sitä ennen hyvin riidanalaisen indoeur. vokaaliopin alalla oli hänen kirjoituksillaan „Nasalis sonans in der indogerm. Grundsprache" ja „Zur Geschichte der stammabstufenden Deklination" (molemmat Curtiuksen aikakauskirjassa „Studien zur griech. u. lat. Grammatik", IX). B:n muista monilukuisista kirjoituksista ovat vielä erittäin huomattavia: „Zur Frage nach den Verwandtschaftsverhältnissen der indogerm. Sprachen" (Techmerin „Internationaler Zeitschrift", I) sekä „Die Ausdrücke für den Begriff der Totalität in den indogerm. Sprachen" (Lpz. 1894). V:sta 1892 B. (yhdessä Streitbergin kanssa) julkaisee „Indogermanische Forschungen" aikakauskirjaa, indoeur. kielitieteen tärkeintä äänenkannattajaa. Harvinaisen terävällä ja selvällä tutkimusmenetelmällään, erinomaisella esittämistaidollaan, laajasuuntaisella ja monipuolisella kirjailijatoiminnallaan B. on vaikuttanut hyvin suuresti indoeur. kielentutkimuksen kehitykseen, ja on epäilemättä uudenaikaisen kielitieteen kaikkein etevimpiä miehiä. *Y. W.*

Brugsch, H e i n r i c h K a r l (1827-94), egyptologi, matkusti 1853-54 ja 1857-58 Egyptissä, 1860-61 Persiassa; oli 1864 Preussin konsulina Kairossa, 1868-70 professorina Göttingenissä, 1870-79 „École d'égyptologie"n johtaja Kairossa, sai pašan arvon ja oli vihdoin dosenttina Berliinissä. Julkaisi „Grammaire démotique" (1855), „Monuments de l'Égypte" (1857), „Geograph. Inschriften altägypt. Denkmäler" (1857-60), „Hieroglyph.-demotisches Wörterbuch" (1867-82), „Dictionnaire géograph. de l'ancienne Égypte" (1877-80), „Thesaurus inscript. ægypt." (1882-91) y. m. sekä perusti „Zeitschrift für ägypt. Sprache". *K. T-t.*

Brukteerit, germaanil. kansa, asui nykyisessä Westfalenissa; mainitaan 1:sellä vuosis. j. Kr.

Brûlé *[brylē']* (ransk., = paahdettu): c r è m e b r û l é e, paahtovanukas (ks. t.).

Brumaire *[brymä'r]* (ransk. < lat. b r u m a = talvipäivänseisaus), „sumukuukausi", Ranskan vallankumousaikuisen kalenterin toinen kuukausi. Kuuluisat ovat brumairen 18 ja 19 päivä vuonna VIII (marrask. 9 ja 10 p. 1799), jolloin Napoleon direktoriumin kukistettuaan tuli ensimäiseksi konsuliksi. vrt. A j a n l a s k u.

Brun, J o h a n n e s F i n n e (1832-90), norj. näyttelijä, oli aikansa etevin norjal. koomikko. Hänen osistaan mainittakoon Jeppe, Jacop von Thyboe Holbergin kappaleissa, Sganarelle, Argan ja Jourdain Molièren kappaleissa, Shakespearen Falstaff, Ibsenin Daniel Heire, Dovre ukko, vanha Ekdahl. *V. K-i.*

Brunchorst, J ø r g e n (s. 1862), norj. kasvitieteilijä. Tuli 1886 Bergenin museon konservaattoriksi ja 1901 sen johtajaksi. Näissä viroissa ollessaan hän toimitti Bergenin museon „Aarbog"ia (vuosikirjaa), ja aikakauslehteä „Naturen" sekä julkaisi joukon yleistajuisia luonnont. kirjoja.

Brune *[bryn]*, G u i l l a u m e M a r i e A n n e (1763-1815), ransk. marsalkka, oli ensin kirjanpainajana, antautui innokkaasti vallankumousliikkeeseen, tuli 1793 everstiksi Ranskan pohjoiseen armeiaan, vähää myöhemmin kenraaliksi, ja osoitti erinomaista urhoollisuutta useissa taisteluissa. V. 1798 hän nopealla hyökkäyksellä valloitti Sveitsin ja julisti Helvetian tasavallan, tuli 1799 Bataviaan ylipäälliköksi ja pakoitti englantilaiset lähtemään maasta. Oltuaan kukistamassa Vendéen kapinaa hän 1800 Ranskan Italian armeian ylipäällikkönä menestyksellä taisteli itävaltalaisia vastaan. 1804 B. ylennettiin marsalkaksi ja nimitettiin 1806 hansakaupunkien kenraalikuvernööriksi ja Ranskan Pommerissa olevien joukkojen komentajaksi; 1807 hän pakoitti Stralsundin ja Rügenin antautumaan. Turhaan Kustaa IV Aadolf koetti houkutella häntä Ludvik XVIII:n puolelle; Napoleon alkoi kuitenkin häntä epäillä ja erotti hänet toimistaan. 1814 hän liittyi Ludvik XVIII:een, mutta siirtyi 1815 Napoleonin puolelle, joka hänet nyt nimitti pääriksi ja ylipäälliköksi Toulon'iin. B:n Napoleonin kukistuttua ollessa mat-

kalla Pariisiin murhasi hänet Avignonissa rojalistien kiihottama roskajoukko. *K. B:dt.*

Bruneau *[brynō']*, Alfred (s. 1857), ransk. säveltäjä ja musiikkikirjailija, Massenet'n oppilas; useaan hänen oopperaansa on Zola sepittänyt suorasanaisen tekstin. B. on myös säveltänyt yhden rekviemin, useita uvertyyrejä, sinfonisia runoelmia ja lauluja. *I. K.*

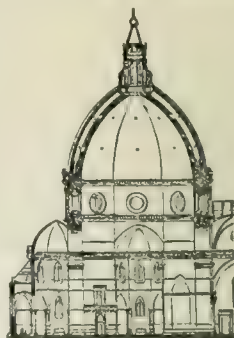
Brunel *[bryne'l]*. 1. Sir Marc Isambard B. (1769-1849), ransk.-engl. insinööri ja keksijä. B. rakensi m. m. 1825-42 kuuluisan tunnelin Thames-virran alitse Lontoossa. — 2. Isambard Kingdom B. (1806-59), edellisen poika, insinööri, rakensi useita rautateitä, m. m. Great-Western-radan, kehitti rautatierakennustekniikkaa (brunel-kisko), rakensi satamia (Cardiffin laivatokat), useita siltoja, m. m. pitkän Hungerfordin riippusillan, oli mukana suuria Conway- ja Britannia-siltoja tehtäessä ja rakennutti lopuksi kuuluisan jättiläislaivan „Great Eastern"in. *J. C-én.*

Brunella, arohumala, kasvisuku huulikukkaisten heimossa. Suomessa yksi laji *B. vulgaris*, matala sinipunakukkainen yrtti, jolla on vastakkaiset, ehyt- tai heikosti sahalaitaiset lehdet. Kasvaa yli koko alueemme laitumilla, niityillä j. n. e.

Brunella. *a* halaistu kukka, *b* hedelmys (suurennettu).

Brunellesco (Brunelleschi *[-le'ski]*, Filippo di Ser (1377-1446), firentseläinen arkkitehti. B. on Italian renessanssirakennustaiteen isä, sillä hän on ensimäinen ja etevin sen perustajista. Oltuaan aluksi kultasepänopissa hän ensi kerran 1402 herätti kuvanveistäjänä huomiota ottaessaan „Iisakin uhrausta" esittävällä pronssireliefillään osaa kilpailuun, joka oli julistettu pronssioven teettämistä varten Firentsen Kastekirkkoon (Baptisterioon). Kilpailussa sai kuitenkin L. Ghiberti voiton, ja tämän vastoinkäymisensä takia B. antautui uudelle uralle, rakennustaiteen alalle. (Ainoastaan kerran vielä hän esiintyi kuvanveistäjänä kilpaillessaan Donatellon kanssa n. 1416 puuhun veistämällään Ristiinnaulitun kuvalla, joka kuva nyt on S:ta Maria Novellan kirkossa Firentsessä.) B. matkusti silloin Roomaan ja rupesi sekä esteettiseltä että teknilliseltä kannalta perinpohjin tutkimaan antiikin rakennustaidetta (etenkin Panteonin kupolirakennetta). Käyttäen sitten ajan hengen mukaisesti hyväkseen näitä tutkimuksiaan ja mittauksiaan hän laski perustuksen renessanssin rakennustaiteelle. Kun Firentsessä 1418 oli julistettu kilpailu tuomiokirkon kupolin rakentamisesta, niin B. Roomasta palattuaan otti siihen osaa ja sai tämän erittäin vaikean tehtävän, johon muut eivät uskaltaneet ryhtyä, suoritettavakseen 1420-34 (ylin huippu l. lanterna valmistui vasta 1462). Arkkitehtonisesti ja ennen kaikkea teknilliseltä rakenteeltaan tästä kupolista, joka kaareutuu kahdeksankulmaisesta kuvunkaulasta ellipsinmuotoisesti ja kaksinkertaisesti holvattuna 91 metrin korkeuteen, tuli hämmästyttävä mestariteos ja esikuva jälkimaailmalle (esim. Michelangelon kuuluisalle Pietarin kirkon kupolille Roomassa). Uuden renessanssirakennustaiteen varsinainen esikoisteos oli kuitenkin B:n 1430:n tienoilla rakentama „Cappella dei Pazzi" S:ta Crocen luostaripihalla Firentsessä. Tämä pieni, siro kappeli on tehty tasahaarakkeisen ristin muotoon, sillä on matala pyöreä kupukatto ja vapaasti on siinä käytetty antiikkisia pylväitä, pilastereita, arkkitraaveja ja holvikasetteja luomaan uutta, itsenäistä tyyliä. B:n muista Firentsessä olevista kirkkorakennuksista, joita hän itse ei ehtinyt rakentaa valmiiksi, ansaitsevat mainitsemista muinaiskristillistä pylväsbasilika-tyyliä noudattavat ja kauneilla suhteillaan vaikuttavat „San Lorenzo" ja „San Spirito". Hänen maallikkorakennuksistaan herättää huomiota loggiaksi tehdyn fasadinsa vuoksi Firentsen „Löytölasten hospitaali". Firentseläiselle palatsiarkkitehtuurille B. antoi uuden esikuvan alkamalla 1440 rakennuttaa tavattoman isoa ja jykevällä rustiikallaan linnamaisesti vaikuttavaa „Palazzo Pitti'ä". Maalaustaiteenkin kehitykseen nähden B:n merkitys on suuri, sillä hän laati ensimäiseksi määrätyt lait perspektiivipiirustukselle. [Elämäk. kirjoittanut v. Fabriczy (1892).] *E. R-r. (E. S-m.)*

Firentsen tuomiokirkon kupoli.

Brunér, Edvard Jonas Wilhelm af (1816-71), professori. Tuli ylioppilaaksi 1832, maisteriksi 1836, roomalaisen kirjallisuuden dosentiksi 1840, fil. lis. 1847, kreikkalaisen ja roomalaisen kirjallisuuden apulaiseksi 1848 ja roomalaisen kirjallisuuden professoriksi 1851. Oli innokas klassillisten kielten harrastaja. Hänen huomattavimmat julkaisunsa ovat: „Latinsk elementargrammatik" (1855) ja „De ordine et temporibus carminum Valerii Catulli" (1861). *K. S.*

Brunet *[brynē']*, Jacques Charles (1780-1864), ransk. bibliografi, julkaissut uudestaan Duclos'n „Manuel du libraire et de l'amateur de livres" (1860-65, 6 nid.), johonka Deschamps ja G. Brunet 1878-80 ovat julkaisseet 2 täydennysnidosta. Tärkeä teos harvinaisten teosten tuntemiselle. Mainittakoon myös „Recherches sur les éditions originales de Rabelais" (1852). *V. K-i.*

Brunetière *[bryntiǟ'r]*, Ferdinand (1849-1906), ransk. kirjallishistorioitsija ja kriitikko. B. suosii klassillisia traditsioneja, vieroen naturalisteja ja symbolisteja, kuten romantikkojakin, vaatii runoudelta objektiivisuutta ja persoonattomuutta. Hänen kirjallisista tutkielmistaan mainittakoon „Histoire et littérature", „Essais sur la littérature contemporaine", „Les époques du théâtre français", „L'évolution de la poésie lyrique" sekä aikakauskirjoissa, varsinkin johtamassaan „Revue des deux mondes"issa julkaistuja kirjoitelmia: „Études critiques sur l'histoire de la littérature française" (1880-1903). — Ranskan akat. jäsen v:sta 1894. *V. K-i.*

Brunetti (ransk. *brunet* < *brun* = ruskea), tummaihoinen, ruskeasilmäinen ja -tukkainen nainen.

Brunfels, Otto (1488-1534), saks. kasvitieteilijä. Oli ensimäinen eurooppalainen oppinut, joka tutki kasveja suoraan luonnosta aikana, jolloin kaikki muut ainoastaan tulkitsivat vanhojen kirjoituksia. Sen johdosta hän sai Linnéltä nimen „kasvitieteen isä". — B. oli alkuaan kartusilaismunkki, mutta kääntyi luterilaisuuteen ja oli sitten ensin koulunjohtajana Mainzissa ja loppuelämänsä lääkärinä Bernissä. Hänen teoksensa „Herbarum vivæ eicones" (1532-36) sisältää kotimaisten kasvien puupiirroskuvia ja myös niiden saksalaiset nimet. vrt. Kasvitieteen historia.

Brunhilde (*Brünhilt,* muin.-saks. = panssaroituna taisteleva), Nibelungen-tarinassa Isensteinin kuningatar, Guntherin puoliso, joka Siegfriedille vihamielisenä aiheuttaa Hagenin murhaamaan tämän. Tarun pohjoismaisessa toisinnossa B. esiytyy valkyriana, jonka Odin tottelemattomuuden vuoksi vaivuttaa tulen saartamalle vuorelle taikauneen, josta Siegfried (Sigurd) hänet herättää. *V. K-i.*

Brunhilde, Austrasian kuningatar, länsigoottein kuninkaan Athanagildin tytär, joutui 567, mentyään naimisiin Austrasian kuninkaan Siegbertin kanssa, tuhoisaan taisteluun Neustrian kuninkaan Kilperikin jalkavaimon Fredegunden kanssa. Tämä murhilla ja juonilla käyty taistelu lopulta päättyi B:n kuolemaan Neustrian Klotarin toimesta 613. *V. K-i.*

Brunius, Karl Georg (1792-1869), ruots. arkeologi ja arkkitehti, kreikan kielen professori Lundin yliopistossa, tunnettu siitä, että johti 1833-59 Lundin tuomiokirkon ennalleenkorjailua. Ruotsin taidehistoriasta ja historiallis-antikvaarisista muistomerkeistä hän on kirjoittanut useita tutkielmia. *E. R-r.*

Brunkeberg, nykyään Tukholman kaupungissa, ennen sen ulkopuolella oleva mäki. Nimensä sanotaan sen saaneen marski Brunkowista (ks. t.), joka 1319 siellä mestattiin. Kuuluisin B:n muisto on kuitenkin 10 p. lokak. 1471 siellä Sten Sture vanh:n ja Tanskan kuninkaan Kristiern I:n välillä tapahtunut taistelu, jonka kautta Kristiernin yritykset voittaa takaisin Ruotsin kruunu lopullisesti torjuttiin. *(K. G.)*

Brunk(k)ala ks. Prunkkala.

Brunkow, Johan von (k. 1319), Ruotsin drotseti, saksalaista sukua, mainitaan 1313 ritarina ja valtaneuvoksena; tuli 1316 drotsetiksi. Oli Birger kuninkaan uskollisia ystäviä ja joutui yrittäessään Gotlannista tuoda apua Birgerin pojalle Maunulle, jota kapinalliset Stegeborgissa piirittivät, vangiksi, tuomittiin kuolemaan ja mestattiin. *(K. G.)*

Brunn, Heinrich (1822-94), saks. arkeologi, muinaistieteellisen laitoksen sihteeri Roomassa 1856, professori Münchenissä 1865, Münchenin Glyptoteekin johtaja 1888. Pääjulkaisut: „Geschichte der griechischen Künstler" (1853-59, 2 pain. 1889); „Beschreibung der Glyptothek zu München" (5 pain. 1887); „I rilievi delle urne etrusche. I. Ciclo troico" (1870); „Probleme in der Geschichte der Vasenmalerei" (1871); „Über die kunstgeschichtliche Stellung der pergamenischen Gigantomachie" (1884); „Griechische Kunstgeschichte" (1893-97). B:n teokset ovat huomattavat hienosta taiteell. aistista, ankarasta metodistaan ja esityksen selvyydestä. *E. R-n.*

Brunnen, kylä Sveitsissä Schwyzin kanttonissa, Vierwaldstätter-järven rannalla, 440 m yl. merenp. Ilmaparantola; 1,530 as. (1900). Täältä alkaa Axenstrasse (ks. Axenberg). — Siellä emäkanttonien miehet Morgartenin taistelun jälkeen 1315 uudistivat „ikuisen liittonsa" v:lta 1291. *(W. S-m.)*

Brunnsparken, Helsingin kaupunginosan ja puiston, Kaivopuiston (ks. t.), ruots. nimi. ks. Helsinki.

Bruno *[-ū-]* Kölniläinen (k. 965), Henrik Linnustajan poika, Kölnin arkkipiispa ja Lothringin herttua v:sta 953; etevänä kirkkoruhtinaana kannatti veljensä Otto Suuren politiikkaa, joka tarkoitti valtakunnan yhteyden lujittamista piispojen avulla. *J. G.*

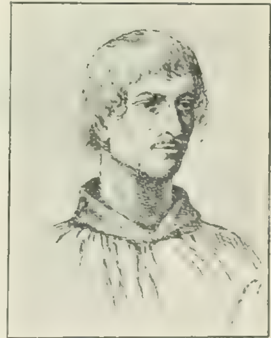
Bruno *[-ū-]* Kölniläinen (1030-1101), Chartreusilais- (Kartusiaani-) munkkikunnan (ks. t.) perustaja.

Bruno *[-ū-]* Querfurtilainen (k. 1009), lähetyssaarnaaja, levitti roomalaiskatolista kristinuskoa varsinkin Saksan itäisille naapurikansoille, liikkuen laajoilla ja seikkailurikkailla retkillä Preussissa, Puolassa, Böömissä, Unkarissa, Venäjällä ja Ruotsissakin, jossa hän kertoi kääntyttäneensä Olavi Sylikuninkaan. Paavi nimitti B:n „pakanain arkkipiispaksi". Suurin menestys oli B:lla preussilaisten keskuudessa, joiden apostolin nimellä häntä kunnioitetaan; siellä hän myös 18:n seuralaisen kera kärsi marttyyrikuoleman 9 p. maalisk. 1009. [H. Voigt, „Brun v. Querfurt", Stuttg. 1907.] *J. G.*

Bruno *[-ū-],* Segnin piispa (1047-1123), julistettiin 1181 pyhimykseksi.

Bruno *[-ū-],* Toulin piispa, ks. Leo IX.

Bruno, Giordano *[dzordā'no brū-]* (1548-1600), it. filosofi, synt. Kampanian Nolassa, poltettiin Roomassa vapaan ajattelemisen marttyyrina. B. oli 14:n vuotiaana ruvennut dominikaanimunkiksi, joutui luostarissa epäluulonalaiseksi tieteellisten harrastustensa ja vapaa-aatteisuutensa johdosta, pakeni sentähden 1576 sieltä ja eli 15 vuotta levotonta vaeltajanelämää Pohjois-Italiassa, Ranskassa, Englannissa ja Saksassa, esiintyen monissa paikoin loistavalla menestyksellä yliopistollisena opettajana. V. 1591 hän palasi kotimaahansa, Venetsiaan, mutta vangittiin siellä, syytettynä harhaopeista ja kristinuskon pilkkaamisesta; 1593 hän jätettiin Rooman inkvisitsionin käsiin, jonka vankiloissa sai kitua 7 vuotta, kunnes lopullisesti harhaoppiseksi julistettuna ja kieltäydyttyään kokonaan peruuttamasta mielipiteitään tuomittiin polttoroviokuolemaan, jonka kärsi 17 p. helmik. 1600. B. julkaisi 1584-5 Lontoossa ja Pariisissa m. m. filosofisen vuoropuhelun „Della causa, principio ed uno" („Syystä, alkuperusteesta ja yhteydestä"), joka esittää hänen panteistisen maailmankäsityksensä, sekä siveysopillisia kysymyksiä

Giordano Bruno.

käsittelevät vuoropuhelut „Spaccio della bestia trionfante" („Triumfeeraavan pedon karkoitus") ja „Degli eroici furori" („Sankari-innostuksesta"), 1591 Frankfurt a. M:ssa latinaisia oppirunoelmia, m. m. „De monade, numero et figura" („Monadista, luvusta ja muodosta"); jo 1582 hän oli Pariisissa painattanut sukkelan ja julkeankin huvinäytelmän „Il candelajo" („Kynttilänvalaja"), jonka lienee osaksi kirjoittanut jo luostarissa. — B:n maailmankäsityksen peruskivenä on Kopernikuksen (ks. t.) opin pohjalle kehitetty aate maailman äärettömyydestä. Rajattomassa avaruudessa on lukemattomia aurinkokuntia ja niissä varmaankin monenlaisia asujamia, myöskin korkeampia ja jalompia kuin ihminen. Kaikkialla on liikettä ja elämää. Nämä aatteet vasta antavat oikean käsityksen Jumalankin äärettömyydestä. Jumala on maailmansielu, se henkinen voima, joka vaikuttaa kaikessa. Siten B:n oppi on pääasiassa panteismia; mutta hän opettaa kuitenkin samalla, että Jumala myöskin on olemassa ennen maailmaa, sen perustuksena ja alkusyynä. Juuri koska Jumala on ääretön ja täydellinen eikä saata olla pahansuova, niin hänen täytyykin astua ilmi äärettömässä olentojen ja maailmojen paljoudessa. — Ihmissielu on olemukseltansa „monadi", häviämätön henkinen olento, joka lakkaamatta kehittyy, eläen eri maailmoissa ja eri oloissa. Siten B. kannattaa jonkinmoista sielunvaellusoppia. — B:n filosofiassa on alkusiemeniä useihin ja suuresti toisistaan poikkeaviin myöhempiin opinmuodostuksiin, erittäinkin sekä Spinozan että Leibnizin perusaatteisiin. [Brunnhofer, „B:s Weltanschauung u. Verhängnis", 1882; Berti, „G. B., sua vita" etc., 1889; Riehl, „G. B.", 1900; Louis, „G. B., seine Weltanschauung" etc., 1900; suomeksi ruotsista käännetty vihkonen J. Bergman, „G. B., ajatusvapauden marttyyri", 1908.] *A. Gr.*

Brunou, A l e x a n d e r A u g u s t (1821-87), etevä suom. lakimies, senaattori, tuli ylioppilaaksi 1838 ja suoritti tuomarintutkinnon 1846. Vaikka B. saikin nimityksiä: Sortavalan tuomiokunnan tuomariksi 1862, Viipurin hovioikeuden asessoriksi 1863 ja hovioikeudenneuvokseksi 1868, pidätti senaatti hänet ylimääräisenä esittelijänä kansliatoimituskunnassa, jonka ohella hän otti useihin lakiehdotuksia laativiin komiteoihin vaikuttavasti osaa. Hän erosi valtionvirasta 1869 ja antautui pankkialalle. Mutta jo 1872 hän kutsuttiin senaattoriksi ja oikeusosaston jäseneksi, jona hän pysyi kuolemaansa asti. *K. S.*

Brunswick *[branzuik]*, Yhdysvaltojen kaupunkeja. 1. Georgian valtion satamakaupunki, 9,000 as. Rautateitten risteyskohta; puutavarain, tärpätin ja puuvillan vientipaikka. — 2. Mainen valtion kaupunki Androscoggin-joen varrella n. 7,000 as. B:ssa on Bowdoin College suurine kirjastoineen. Puuvillatehtaita.

Brusa, E m i l i o (1843-1908), it. lainoppinut, tuli 1871 kansainvälisen oikeuden ja oikeusfilosofian professoriksi Modenaan, kutsuttiin 1877 rikosoikeuden professoriksi Amsterdamiin Alankomaihin, josta 1880 palasi isänmaahansa samanlaiseen virkaan Torinon yliopistoon. B. on painosta julkaissut useita valtio-oikeudellisia ja rikos-oikeudellisia teoksia, ja on paljon ollut käytettynä valtion asettamissa komiteoissa sekä lainsäädäntötoimissa. Nimitettiin 1906 lainsäädännön ja tieteen aloilla osoittamistaan suurista ansioista Italian senaatin jäseneksi. B. otti tehokkaasti osaa kansainvälisen adressin aikaansaamiseen Suomen hyväksi 1899 ja oli itse mukana Pietariin matkustaneessa lähetystössä. Kuoli 14 p. jouluk. 1908. *K. G.*

Emilio Brusa.

Brusiini, strykniinille (ks. t.) läheissukuinen alkaloidi, jonka yhteydessä sitä tavataan erinäisissä *Strychnos*-sukuun kuuluvissa kasveissa; muodostaa valkoisia, katkeranmakuisia kiteitä, liukenee kuumaan veteen helpommin kuin strykniini. Ei ole niin myrkyllistä kuin tämä. Käytetään lääketieteessä strykniinin asemesta ja hävittävänä myrkkynä. *(W. B.)*

Brusiitti (talkkihydraatti), magnesiumhydroksidi, $Mg(OH)_2$, kiteytyy levymäisinä romboedreina. Kalkkikivessä jyrkeänä tai harvemmin juonina serpentiinissä.

Brusin *[-ī'-]*, C a r l W i l h e l m (1782-1813), sotilas, oli jo lapsena isänsä komentamassa Savon rykmentissä, yleni vähitellen virka-asteissa ja oli 1808-09 sodassa prikaatiajutanttina ensin kreivi J. A. Cronstedtin ja sitten Sandelsin luona, ottaen osaa m. m. Koljonvirran tappeluun. Sodan loputtua hän jätti Ruotsin, siirtyi Suomeen ja meni Venäjän palvelukseen. Hän kaatui yleisesikunnan everstinä Dresdenin tappelussa 26-27 p. elok. 1813. *K. S.*

Brussa (turk. B u r s a, muinoin P r u s a), Turkin Khodavendikjar-vilajeetin pääkaupunki Vähässä-Aasiassa, Myysian Olympoksen juurella, yli 76,000 as. (n. 70 % turkkilaisia, muut armeenialaisia, kreikkalaisia ja juutalaisia, harvoja eurooppalaisia). B. on hyvän maantien ja 42 km pitkän rautatien kautta rannikon yhteydessä. Monta moskeiaa ja moskeianrauniota, kirkkoja ja palatseja, synagogia ja vanhoja hautarakennuksia. Kenraalikuvernöörin (valin) ja juutalaisen rabbiinin asuntopaikka; kreikkalainen, armeenialainen ja armeenialais-katolilainen piispanistuin. B:ssa harjoitetaan silkinviljelystä eurooppalaiseen tapaan ja valmistetaan raakaa silkkiä, joka etupäässä viedään Lyon'iin. Viini-, hedelmä-, opiumi- ja öljykauppaa. Kuumat rikki- ja rautalähteet ovat kuuluisat. — B. kuului ensin Bithyniaan ja joutui 74 e. Kr. roomalaisille. V. 1326 sulttaani Osmanin poika Orkhan valloitti sen ja se on siitä saakka ollut turkkilaisten hallussa. V:een 1365 se oli pääkaupunkina, mutta hallitsijat ovat sitä myöskin myöhemmin moskeioilla ja hautarakennuksilla kaunistaneet. Kaupunkia tuhosi suuresti tulipalo 1804, ja 1855 kolmen kuukauden aikana (erittäinkin 2 p. helmik., 11 p. huhtik., 23 p. toukok.) uudistunut maanjäristys.

Brussel, Belgian pääkaupungin B r y s s e l i n (ks. t.) flaamilainen nimi.

Bruta ks. H a m p a a t t o m a t.

Brutaali (ransk. *brutal* < lat. *brūtus*), raaka, karkea, eläimellinen.

Bruttium (kreik *Brutti'a* t. *Bretti'a*), aikaisemmin: Bruttius (t. Bruttiorum) ager, muinaisen Italian eteläisin maakunta (nykyinen Calabria ulteriore), asukkaat bruttiumilaisia sekä kreikkalaisia (rannikolla). Viimemainitut perustivat tänne siirtokuntia (Rhegion, Kroton, Hipponion, Lokroi y. m.). B. joutui 272 e. Kr. roomalaisille; se rappeutui orjasodasta (73-71 e. Kr.) lähtien.

Brutto (it., oikeast. = ruma, raaka, likainen, lat. sanasta *brūtus* = raskas, kömpelö), *kauppas.*, vähentämätön, käytetään tavallisesti yhdistyksissä: Bruttorahti, rahti, jonka laiva ansaitsee matkalla, varustuskustannuksia vähentämättä. — Bruttovakuutusmaksu, ks. Henkivakuutus. — Bruttopaino, tavaran ja päällystyksen paino yhteensä. — Bruttovoitto, jonkun yrityksen tuottama tulo kustannuksia poislaskematta. B:n vastakohta on netto (ks. t.). vrt. myös Tara.

Brutus *[brū-]*. 1. Lucius Junius B., Marcus Juniuksen ja Rooman viimeisen kuninkaan Tarquinius Superbuksen sisaren, Tarquinian, poika. Kun Tarquinius surmautti kaikki sukulaisensa, Lucius yksin säästettiin sen johdosta että hän tekeytyi vähäjärkiseksi *(brutus)*. B. vaikutti tehokkaasti kuninkaan karkoittamiseen sekä valittiin yhdessä L. Tarquinius Collatinuksen kanssa uuden tasavallan ensimäiseksi konsuliksi. Kun hänen omat poikansa ottivat osaa nuorten ylimysten toimeenpanemaan salaliittoon kuningasvallan uudistamiseksi, mestautti B. ne omien silmiensä edessä. Tarquiniuksen joukkojen lähestyessä Roomaa B. kaatui taistellessaan kuninkaan poikaa Arrunsia vastaan v. 509 e. Kr. Kertomus B:sta lienee suureksi osaksi historiallista pohjaa vailla. [K. J. Neumann, „L. Junius Brutus, der erste Konsul” (1901).]

2. Decimus Junius B. Albinus (n. 84-43 e. Kr) oli aivan toista sukua (alkuaan plebejistä) kuin edellinen. B. taisteli menestyksellä Cæsarin sotajoukoissa Galliassa sekä kansalaissodassa laivastonpäällikkönä m. m. Massiliaa vastaan v. 49 e. Kr. Vaikka Cæsar monella tavoin osoitti hänelle suosiotaan, otti hän osaa salaliittoon Cæsarin henkeä vastaan. Kun Antonius tahtoi itselleen riistää Cæsarin B:lle määräämää maakuntaa, Gallia cisalpinaa, puolustautui B. urhoollisesti Mutinassa (ks. Augustus). Octavianuksen ryhtyessä Cæsarin murhaajia rankaisemaan, koetti B. lähteä Makedoniaan, mutta hänen joukkonsa luopuivat ja hän itse sai surmansa Aquileian luona v. 43. [B. C. Bondurand, „Dec. Junius Brutus Albinus” (Chicago 1907).]

3. Marcus Junius B. (85-42 e. Kr.), kansantribuuni Marcus J. B:n ja Servilian, Cato Uticensiksen (ks. t.) sisarpuolen poika, edellisen sukulainen. Varsinkin enonsa Caton vaikutuksesta B. kehittyi kiihkeäksi tasavaltalaiseksi, joka haaveilevalla innostuksella ihaili entisaikojen valtiolaitoksia ja kansalaisominaisuuksia.

Brutus tuomitsee poikansa kuolemaan. Lethièren taulu.

Siksi hän kansalaissodassa liittyi Pompeiukseen muka tasavallan puolustajana, mutta siirtyi Pharsaloksen taistelun jäljestä v. 48 Cæsarin puoleen, joka määräsi hänet v. 46 Gallia cisalpinan maaherraksi sekä v. 44 prætoriksi. Kuitenkin hän yhtyi, etupäässä Gaius Cassiuksen (ks. t.) kehoituksista, salaliittoon Cæsaria vastaan. Ne sanat, mitkä Cæsarin kuollessaan mainitaan lausuneen: „Sinäkin, poikani!”, osoittavat joka tapauksessa, että B:n osanotto eniten katkeroitti Cæsaria. Kun Antonius itselleen anasti vallan Roomassa, lähti B., kauan epäröityään, Makedoniaan, varustautui yhdessä Syyriaan siirtyneen Cassiuksen kanssa Vähässä-Aasiassa sotaan sekä kokosi joukkonsa Makedoniaan Philippoi'n tasangolle. Ensimäisessä taistelussa B. voitti Octavianuksen, jotavastoin Cassius joutui tappiolle Antoniusta vastaan sekä surmasi itsensä. Toisessa taistelussa triumviirit voittivat B:n, joka pakomatkalla päätti päivänsä. Myös hänen puolisonsa, Caton tytär Porcia, teki itsemurhan. B. julkaisi filosofisia kirjoitelmia, puheita y. m., mutta vain hänen kirjeenvaihtonsa Ciceron kanssa on säilynyt. B:a esittää eräs rintakuva Rooman Museo Capitolinossa. [Bynum, „Das Leben des M. Junius Brutus” (Halle 1898).]

K. J. H.

Bruun, Laurids (s. 1864), tansk. kirjailija, alkuaan tilastollisen konttorin virkamies. 1890-luvun loppupuolella hän antautui yksinomaan kirjailijaksi, ja on sittemmin julkaissut runsaan sarjan kertomuksia, joista kuitenkin vasta myöhemmät ovat alkaneet vetää huomiota puoleensa. Niistä mainittakoon „Kronen” (1902), romanttinen, puolihistoriallinen „Alle synderes konge”, „Absalons saga” (1904-05), „Den evige”, „Pan” (suomeksi 1908), „Midnatssolen” (1907).

V. K-i.

Bruun, Malthe Conrad (1775-1826), tansk. poliitillinen kirjailija ja maantieteilijä. B. omaksui jo aikaiseen Ranskan vallankumouksen periaatteet ja puolusti niitä lukuisissa kirjoitelmissa. Oli pakoitettu valtiollis-satiirisen kirjallisen toimintansa vuoksi pakenemaan ulkomaille, jolloin asettui asumaan Pariisiin. Entinen tasavaltalainen muuttui vähitellen innokkaaksi keisariuden ja kuninkuuden puolustajaksi. B. on saavuttanut suurimman maineensa maantieteellisenä kirjailijana. Hänen tärkein teoksensa:

„Précis de la géographie universelle" (8 osaa, 1810-29). *E. M-a.*

Bruun, Theodor (1821-88), suom. ministerivaltiosihteeri, Tanskasta alkuaan polveutuvaa Bruun-sukua, jonka jäseniä oli kauppiaina m. m. Haminassa; niinpä B:nkin isä. B. sai lainopillisen sivistyksensä Pietarin yliopistossa ja oli v:sta 1844 virkamiehenä keisarin kanslian toisessa osastossa. Hän kohosi seuraavina vuosikymmeninä arvoasteissa, kunnes vihdoin 1869 tuli Venäjän senaatin jäseneksi ja 1873 sai valtiosihteerin arvon sekä 1880 nimitettiin evankelisluterilaisen ylikonsistorin presidentiksi. B:sta, joka omisti Summan kartanon lähellä Haminaa, tuli maallemme huomattava henkilö. 1863 hän korotettiin suomalaiseen aatelissäätyyn, 1881 hän nimitettiin tammikuussa Suomen ministerivaltiosihteerin apulaiseksi ja syyskuun 3 p:nä s. v., vapaaherra Stjernvall-Walleenin jälkeen, ministerivaltiosihteeriksi sekä yliopistomme v. t. kansleriksi. Vaikkakin B. oli johonkin määrin oleskellut maassamme, olivat olomme jääneet hänelle vieraiksi, joten hän usein epäluulolla katseli senaatin ehdotuksia ja esityksiä. Mutta hän koetti asioihin tunnollisesti perehtyä, ja siten hän joutui lopultakin senaatin mielipiteitä kannattamaan. Pietarissa hän taas nautti luottamusta. B. on alkuaan nostanut sittemmin usein esillä olleen kysymyksen perustuslakiemme kodifikatsionista (ks. t.). V. 1883 hän korotettiin vapaaherraksi ja nimitettiin 1885 todelliseksi salaneuvokseksi. *K. S.*

Bruxelles *[bryse'l]*, Belgian pääkaupungin, Brysselin (ks. t.) ransk. nimi.

Bruyère, La ks. La Bruyère.

Bryan *[braiən]*, William Jennings (s. 1860), amer. valtiomies, syntyisin Illinoisista, lainoppinut, asianajaja, v:sta 1890 edustajahuoneen jäsen, on tullut tunnetuksi kaksimetallisen rahakannan (kullan rinnalla hopean) puolustajana ja usean kerran ollut demokraattisen puolueen ehdokkaana Yhdysvaltain presidentiksi, tulematta valituksi.

Bryant *[braiənt]*, William Cullen (1794-1878), pohj.-amer. runoilija, Wordsworthin heimolainen, jonka mietiskelevällä, luonnontunteisella runoudella on ollut tuntuva vaikutus Amerikan myöhempään runouteen, vaikka siltä puuttuukin lämmin välittömyys. Hänen runoteoksistaan mainittakoon ajatusrikas „Thanatopsis", „The fountain and other poems" y. m. Hän on kirjoittanut ja julkaissut sitäpaitsi matkakirjeitä Euroopasta sekä onnistuneen käännöksen Homeroksesta. — Myöskin sanomalehtimiehenä B. on toiminut, ollen 50 vuotta „Evening Post"in päätoimittajana. *V. K-i.*

Bryce *[brais]*, James (s. 1838), engl. historioitsija, lakimies ja politikko, kotoisin Irlannista. B. oli 1870-93 siviilioikeuden professorina Oxfordissa; alihuoneen jäsen v:sta 1880 lähtien; kannatti innokkaasti Gladstonen Irlannin politiikkaa, erityisesti tämän „home rule" ehdotusta; oli Gladstonen kolmannessa ministeristössä 1886 ulkoasiain alivaltiosihteerinä, niinikään jäsenenä hänen neljännessä ministeristössään 1892-94 ja kauppaministerinä Roseberyn ministeristössä 1894-95; v:sta 1907 lähettiläänä Washingtonissa. Hänen teoksistaan ovat huomattavimmat: „The holy roman empire" (1864), „The american commonwealth" (1888), „Studies in contemporary biography" (1903), joka m. m. sisältää Disraelin ja Gladstonen elämäkerrat; on myöskin julkaissut oivallisia matkakertomuksia.

Brücke, Ernst Wilhelm von (1819-92), itävaltal. fysiologi, professorina Wienissä. Laatinut useita julkaisuja fysiologian (m. m. äännefysiologian), fysiikan, fysiologisen kemian ja kasvitieteen alalta. Tehnyt perustavia tutkimuksia soluopin alalla. Hänen optillisten havaintojensa perustuksella Helmholtz konstrueerasi silmäpeilin. Julkaissut m. m. perustavaa laatua olevan, tärkeän „Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute . . ." (1856, uusi pain. 1876) ja „Über eine neue Methode der phonetischen Transscription" (1863), joka sisälsi uuden, foneettisiin periaatteisiin perustuvan yleisen kirjaimiston suunnitelman.

Brückner. 1. Alexander B. (1834-96), ven.-saks. historiantutkija, tuli 1867 Venäjän historian professoriksi Odessaan, 1872 Tarttoon; 1891, kun saksankielinen opetus Tartossa lakkautettiin, hänet siirrettiin Kasaaniin, mutta sai oikeuden oleskella ulkomailla ja vietti viimeiset elinvuotensa Jenassa. B. on Venäjän historian alalta julkaissut useita huomatuita teoksia, joista tässä mainittakoon: „Venäjän eurooppalaistuminen" (1888); esitykset Pietari Suuresta ja Katariina II:sta Onckenin maailmanhistoriaa varten ja „Venäjän historian" I osa (1896). *K. G.*

2. Eduard B. (s. 1862), edell. poika, saks. maan- ja ilmatieteilijä, v:sta 1888 maantieteen professori Bernissä, v:sta 1904 Hallessa. Hänestä ovat nimensä saaneet n. s. Brücknerin periodit, teoria, joiden mukaan 35-36 vuotiset runsassateiset ja suhteellisesti kuivat jaksot vaihtelevat keskenään. Kirjoittanut: „Klimaschwankungen seit 1700" (Wien 1896). *V. V. K.*

Brückner, Alexander (s. 1856), puolal. slavisti, tuli 1878 slaavilaisen kielitieteen ja kirjallisuuden dosentiksi Lembergin ja 1881 professoriksi Berliinin yliopistoon. B. on julkaissut useita vanhemman puolalaisen kirjallisuuden muistomerkkejä sekä tutkimuksia varsinkin Puolan ja Böömin kirjallisuudesta sekä „Geschichte der polnischen Litteratur" (1901, laajennettuna puolaksi) ja „Geschichte der russischen Litteratur" (1907). *J. J. M.*

Brücknerin periodit ks. Brückner, E.

Bryennios *[-e'-]*. 1. Nikephoros B. (1062-1137), Bysanttilainen sotapäällikkö, tuli, naimalla Anna Komnenan, keisarillisen suvun jäseneksi. Sotapäällikkönä hän uskollisesti palveli appeansa Aleksios I Komnenosta ja lankoansa Johannes II Komnenosta, jota vastaan hän, huolimatta anoppinsa ja vaimonsa pyynnöstä, kieltäytyi asettumasta kruununtavoittelijaksi. Maineensa hän kuitenkin on saavuttanut kirjoittamallansa Aleksios Komnenoksen historialla (ulottuu vain v:een 1079); hänen puolisonsa suoritti loppuun tämän erinomaisen teoksen. Sen merkitys on verraton näiden aikojen tuntemiselle. vrt. Anna Komnena.

2. Filotheos B. (s. 1833), kreik. teologi, Nikomedian metropoliitta v:sta 1877; löytänyt tärkeitä muinaiskristillisen kirjallisuuden käsikirjoituksia itämaiden kirjastoista, m. m. erään 1056 kirjoitetun, joka sisältää „Herran opin 12

apostolin kautta pakanoille" (ks. Herran oppi); tämän B. julkaisi 1883. *J. G.*

Brygge ks. Brugge.

Brühl *[brȳl]*, Heinrich von (1700-63), Saksin ministeri, valtakreivi, tuli 1720 vaiheilla Saksin ja Puolan kuninkaan August II:n henkipašiksi ja kohosi nopeasti arvosta toiseen, tullen 1731 valtiosihteeriksi ja salaneuvokseksi. B. saavutti August III:n (1733-63) rajattoman luottamuksen ja tuli 1746 hänen pääministerikseen saaden kuitenkin pitää useimmat entisistä viroistaan sekä tavattoman suuret tulot. B. ei ollut mikään lahjakas mies, mutta hän osasi hankkia loistavaan hoviin tarvittavat varat, tosin kansaa ylenmääräisillä veroilla rasittamalla; valtionvelka lisääntyi niinikään suuresti. Itselleen hän rakennutti komeita palatseja ja puutarhoja Dresdeniin, sekä hankki suuren kirjaston, joka sittemmin yhdistettiin Dresdenin kunink. kirjastoon. Kun August III kuoli (1763), luopui B. kaikista viroistaan ja kuoli joitakuita viikkoja myöhemmin. Hänen kuolemansa jälkeen toimeenpantu tutkimus osoitti, että hän oli kavaltanut enemmän kuin 5,300,000 taalaria (noin 19 ½ milj. Suom. markkaa). *K. O. L.*

Brüll, Ignaz (s. 1846), itävalt. säveltäjä, säveltänyt useita oopperoita, esim. „Das goldene Kreutz", „Bianca", „Gringoire", sekä orkesteri-, piano- ja jouhisoitinkappaleita.

Brülow, Aleksandr Pavlovitš ja Karl Pavlovitš, ks. Brjullov.

Brünn (tšek. Brno), Määrin pääkaupunki, Zwittava- ja Schwarzawa-jokien välissä sekä Wien-Praagin radan varrella Itävallassa; tärkeä rautatien-risteyspaikka, 109,346 as. (1900), joista n. ⅓ tšekkiläisiä. B:n sisäosa on ahdas ja vanhanaikainen: vanha raatihuone, arkkipiispan palatsi, tuomiokirkko, useat muut kirkot, käskynhaltijan linna y. m. Kaupungin luoteis- ja itäosat ovat uudenaikaiset. — B. on tärkeä kauppa- ja teollisuuskaupunki: verka-, sokeri-, puuvilla-, kone- ja oluttehtaita. Suuret markkinat; Määrin maapäivien kokoontumispaikka, useita keskusvirastoja; pankkeja. Monta saks. ja tšekk. sivistyslaitosta, pappisseminaari ja museoita. B:n länsipuolella kohoaa Spielbergin vanha linnoitus, kauniine istutuksineen. B. on hyvin vanha kaupunki; 11:nnellä vuosis. se tuli pääkaupungiksi yhdessä niistä 4:stä ruhtinaskunnasta, joihin Määri silloin oli jaettu. V:een 1411 määriläiset maakreivit hallitsivat Spielbergillä. Hussilaissotien aikana B. jäi katoliseksi ja joutui piirityksen alaiseksi. 30-vuotisessa sodassa B. kärsi paljon, m. m. kun Torstenson piiritti sitä 1643 ja 1645 onnistumatta sitä valloittaa. Myöhemmin, v. 1742, preussiläiset piirittivät sitä. *W. S-m.*

Brünnich, Morten Thrane (1737-1827), tanskal. luonnontutkija, eläintieteen ja mineralogian professorina Kööpenhaminassa, jonka luonnontieteellisen museon hän perusti v. 1769. Vaikutti myöhemmällä iällään vuoriteollisuuden johtajana Norjassa.

Bryologia, oppi sammaleista; bryologi, sammaltutkija.

Bryonia, koirannauris, kasvisuku kurkkukasvien heimossa. Rentoja tai köynnelläitä, karheita, kärhellisiä kasveja, joilla on sormiliuskaiset lehdet ja marjahedelmät. Meillä viljellään puutarhoissa mustamarjaista *B. alba*a ja punamarjaista *B. diœca*.

Bryophyta ks. Sammalet.

Bryozoa ks. Sammaleläimet.

Bryonia diœca.

Bryssel (flaam. *Brussel*, ransk. *Bruxelles*), Belgian kuningaskunnan pää- ja hallituskaupunki, Brabantin maakunnan pääkaupunki, Belgian hallituksen ja eduskunnan sija, sijaitsee Schelden lisäjoen Sennen varrella, 198,449 as. (1907); etukaupunkiensa kanssa, jotka muodostavat 9 kuntaa, n. 600,000 as. B. on Euroopan kauneimpia kaupunkeja; se jaetaan ylä- ja alakaupunkiin, sillä on leveät kadut, avarat kävelypaikat, monta loistorakennusta ja toreja muistopatsaineen. Vanhaa kaupunkia ympäröivät leveät ja komeat puistokadut, bulevardit (vanhat linnanvallit), sen halki johtavat pohjoisen ja eteläisen pääaseman väliset sisemmät bulevardit. Ylemmässä osassa asuvat kaupungin suku- ja rahaylimykset. Täällä on kunink. linna, kansallispalatsi, *Palais de la Nation* (eduskuntatalo), oikeuspalatsi (viime vuosisadan suurin rakennus, 12,000 m²); monet museot, kuten taideteollisuus-, muinaismuisto- ja luonnontieteellinen museo; useat eri palatseihin ja rakennuksiin sijoitetut taidekokoelmat, joissa on kuuluisien flaamilaisten mestarien tauluja, kunink. kirjasto, yliopisto sekä vanha Porte de Hal niminen vankila (nyk. asemuseo) y. m. — Alempi kaupunginosa on

Eduskuntatalo.

kaupan keskus. Sen huomattavinta paikkaa, vanhanaikaista kauppatoria, reunustavat renessanssityyliin rakennettu, 114 m korkuisella tornilla varustettu vanha raatihuone l. kaupungintalo, monet ammattikuntien talot ja n. s. *Maison du Roi* l. *Broodhuis*. Tämän kaupunginosan muista rakennuksista mainittakoon teatteri, pääpostitalo, pörssi, Johanneksen sairaala, ja 212 m pitkä Pyh. Hubertin passaasi; B:n muistopatsaista m. m. Gottfrid Bouillonilaisen, Egmontin ja Hoornin sekä Leopold I:n; sen kir-

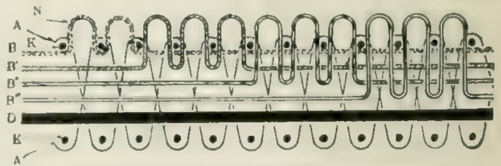
koista varsinkin Pyh. Gudulen hiekkakivestä rakennettu kirkko hautapatsaineen, lasimaalauksineen ja puuveistoteoksineen. B:n teollisuus on verrattain vähäpätöinen; suurempia tehtaita ei ole itse kaupungissa. Siellä valmistetaan pitsejä, koneita, huonekaluja, kemiallisia tuotteita, paperia, ajoneuvoja, villa-, puuvilla-, kulta- ja hopeatavaroita. Kauppaa edistää suuresti Laekenin etukaupungissa sijaitseva satama, joka ulkosatamaa lukuunottamatta nyt on 11,5 ha laaja 7,100 m pitkine siltoineen; se on 28 km pitkän

Brysselin kaupungintalo.

Rupel- ja Schelde-jokia yhdistävän kanavan kautta Pohjanmeren yhteydessä. Monet pankit kuten kansallis- ja yleinen pankki tukevat B:n kauppasuhteita. Kaupunkiin tulee luonnollisesti vain pienempiä aluksia, mutta niitten yhteinen kantavuus nousee n. 1 milj. tonniin vuodessa. Vesitietä tulleiden tuotteiden arvo nousee vuodessa n. 30 milj. mk:aan, samaa tietä lähetettyjen n. 25 m. mk:aan. Rautatiet yhdistävät B:n Euroopan pääkaupunkeihin. — Sivistyslaitoksista mainittakoon: vapaa yliopisto, v:lta 1834, jonka yhteydessä on polyteknikumi sekä valtio- ja yhteiskuntatieteitten korkeakoulu, kunink. tiede-, kirjallisuus- ja taideakatemia, taidekoulu, korkeampia oppilaitoksia, 14 ammattikoulua, seminaareja, musiikkikonservatori, sotakoulu, kasvit. puutarha, luonnontieteellinen museo rikkaine kivettymäkokoelmineen, taidekokoelmia (uudempiaikuisista m. m. n. s. Musée Wiertz) y. m. B. on monen tieteitä ja taiteita harrastavan seuran sekä erilaisten tuomioistuimien sija. Kaupungin hallituksen etupäässä on pormestari; sen valtuustoon kuuluu 5 raatimiestä ja 33 edusmiestä. — B:n etukaupungit ovat Schaerbeck, St. Josse-ten-Noode, Etterbeck, Ixelles, St. Giles, Anderlecht, Molenbeck-St. Jean, Laeken ja Koekelberg. Kaupungin ympäristöt ovat ihanat. Läheisyydessä sijaitsee kunink. huvilinna Laken puistoineen, sekä Oekel (ransk. Uccle) tähtitorneineen. B. mainitaan ensiksi 7:nnellä vuosis; 12:nnelta vuosis. B. oli Brabantin herttuain hallituskaupunki; 15- ja 16:nnella vuosis. se oli Alankomaitten pääkaupunkina ja Euroopan väkirikkaimpia kaupunkeja. Filip II:n aikana se oli käskynhaltijattaren, Margareta Parmalaisen, asunto ja v:sta 1566 kapinallisten pääpaikka. B:n täytyi kuitenkin alistua 1585 ja kärsi sen jälkeen sodista paljon. V. 1830 se julistettiin voitokkaiden katutaistelujen jälkeen silloin perustetun Belgian kuningaskunnan pääkaupungiksi. *W. S-m.*

Brysselinmatot kuuluvat pinnaltaan plyysimäisiksi eli nukkamaisiksi kudottujen kankaiden ryhmään samoin kuin Axminster-matotkin, mutta eroavat näistä jo siinä, ettei pintaa muodostavia lankasilmuja eli lenkkejä ole leikattu auki. Itse maton muodostaa luja ja jäykkä perussidos, jonka pintaan on kudottu kuviollinen malli useampivärisistä lankasilmuista, jotka muodostaa loimessa esiintyvä karkea kampavillalanka. Kankaan luonne tarjoaa tilaisuuden varmasti rajoitettujen sekä melkein taiteellisesti väritettyjen ja kuvitettujen mallien muodostamiseen. Silloin kuin jotain kuviossa esiintyvää väriä ei tarvita pinnalla, kudotaan nämä värilangat näkymättömiksi kankaan kudokseen. Täten peittyvä lankamäärä tekee maton pehmeäksi, joustavaksi ja lauhkeaksi pinnaltaan, mutta kohottaa myös sen hintaa. Maton arvo riippuu sekä pintaa peittävien silmujen tiheydestä että värien runsaudesta. Huokeammissa matoissa on 2 tai 3, kalliimmissa 4-6 väriä. Näistä todellisista l. oikeista brysselinmatoista on erotettava ne, joissa yksinkertaiseen kampavillaloimeen jo ennen kutomista kuvio on painettu tai värjätty. Täten valmistetut matot eivät ole yhtä pehmeäpintaisia eivätkä värikuvioiden rajat yhtä selviä ja jyrkkiä. — Todellisen brysselinmaton sidoksesta ks. tähän liittyvää pitkittäisleikkauskuvioa. Lanka A on kolmikertainen puuvillainen sidos-

Brysselinmaton sidos pitkittäisleikkauksessa.

loimi, joka tiukkaa muut langat kokoon. Langat B, B', B'' ja B''' ovat erivärisiä kampavillalankoja, jotka pintasilmuiksi N nostettuina muodostavat kuviot. Tiukka paksu juuttilanka D lujittaa maton pituussuunnassa ja K, joka näkyy vain poikkileikkauksessa, on pellavainen tai rohtiminen luja kudelanka. — Näitä mattoja on kauan kudottu Belgiassa ja v:sta 1749 alkaen Englannissa, jossa matonkutomokeskustoina ovat kaupungit Halifax, Wilton ja Kidderminster. *E. J. S.*

Brysselinpitsit tulivat maailmankuuluiksi jo 1500-luvulla. Vaikka Alankomaat yleensä ovat olleet pitsinypläyksestä kuuluisat, ovat kuitenkin hienoimmat brysselinpitsit neulottuja pitsejä. Ne valmistetaan hienonhienosta liina-

langasta, joka on käsin kehrättyä parhaasta maailmankuulusta Flanderin pellavasta. Mallina vanhoissa brysselinpitseissä oli tavallisesti hienolle reiäkkäälle tyllipohjalle ommeltu luonnonaihe (kasveja tai kukkia). Kokonaisvaikutus oli näissä pääasiana, mutta kuitenkin on erikoisosien tarkkuus lähemmin tarkastaessa huomiota herättävä. Näiden arvo on tavattoman korkea, ja nykyään valmistetaankin niitä vain erikoistilauksesta; käsinvalmistetut ovat usein 4:n eri henkilön työtä. *E. J. S.*

Brüsterort, Danzigin-lahden itäisin niemi (34 m yl. merenp.). Loistotorni ja meripelastusasema. Rannikko B:sta etelään Pillaun kaupunkiin on Saksan tuottavimpia meripihkan saantipaikkoja. *W. S-m.*

Bryum, lajirikas latvapesäkkeis-sammalsuku, jonka lajit ovat levinneet yli maan ja esiintyvät mitä erilaisimmilla kasvupaikoilla. B:n mukaan on *Bryaceæ*-heimo saanut nimensä.

Brzesc-Litowsk *[bržeštš-lito'vsk]* ks. B r e s t - L i t o v s k.

Brzeziny *[bržezi'ny]* (ven. B r e z i n y), Petrokovin kuvernementin piirikaupunki Puolassa, 5 kirkkoa, synagoga, Oginski-suvun linna y. m. 7,669 as. (1897). Veran, villa- ja nahkatavarain valmistusta.

Bråvalla, Pohjoismaiden muinaistarinoissa kuuluisa taistelupaikka, luultavasti etsittävä Bråvikin luota (ks. t.). Taistelu tapahtui Tanskan kuninkaan Harald Hildetandin ja Ruotsin kuninkaan Sigurd Ringin välillä, joista edellinen sai siinä surmansa; siihen ottivat osaa kuuluisimmat sankarit kaikista pohjoisista maista. Tarinain ajanmääräysten mukaan se olisi asetettava 8:nteen vuosisataan. *K. G.*

Bråviken, syvälle mantereeseen pistävä Itämeren lahti Itägöötanmaan läänissä Ruotsissa, n. 40 km pitkä, 3-8 km leveä. Sen pohjaan laskee Motalan-joki, jonka suulla Norrköpingin kaupunki sijaitsee.

Brä, jäätikön l. glasieerin, myös „ikuisten" lumijoukkioitten norjal. nimitys.

Bräkylä ks. R ä ä k k y l ä.

Brändö l. P a l o s a a r i, saari Helsingin Sörnäisten edustalla. Brändön kylästä sen erottaa Brändön-salmi.

Brändö. 1. K u n t a, Turun ja Porin l., Ahvenanmaan khlak., Kumlinki-Brändön nimismiesp.; B:n kirkonkylään kesäisin laivakulku 3 krt. viikossa Turusta (110 km, 7 tunnin matka), talvisaikana „Bore" laivalla Houtskariin ja siitä hevosella (40-50 km); 91,8 km², joista viljeltyä maata 687 ha (1901); 11 $^5/_6$ manttaalia; talonsavuja 96, torpansavuja 6, ruokakuntia 206 (1901); 1,251 as., joista n. 1,5 % suomenkiel.; 103 hevosta, 690 nautaa, 1,312 lammasta (1906). — Kansakouluja 3. — Teoll. lait.: kala-astiain tehdas Lapinkylässä (valtionavustuksella perustettu). — 2. S e u r a k u n t a, keisarillinen, Turun arkkihiippak., Ahvenanmaan rovastik., Kumlingin kappelina jo 1600-luvulla; itsen. khrakunnaksi (sen. p. $^{18}/_1$ 1864) 1866. Kirkko puinen (1893). *K. S.*

Brändön saaristo, jonka erottaa Lappvesi Kumlingista ja Kihti Houtskarin ja Kustavin saaristosta, käsittää noin 6-700 pikkusaarta ja luotoa, joista vain kymmenkunta on asuttua. Sen suurimmat saaret, alkaen pohjoisesta etelään-päin, ovat Jurmo, Åfva, Brändö, Lappo ja Björkö. *K. S.*

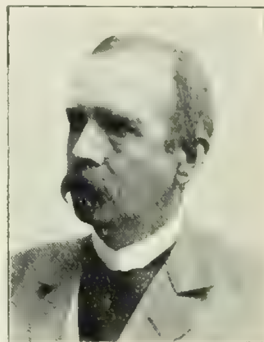
Brändön satama on merenlahdelman pohjukassa 2 km Merikarvian kirkolta. Sen rannalla on kalastajamajoja sekä lastauspaikka, ja lahden suulla on Joukolan höyrysaha sekä Brändö niminen saari.

Brännkyrka, ruots. pitäjä, Tukholman eteläpuolella; tunnettu siitä taistelusta, joka 23 p. heinäk. 1518 siellä tapahtui Sten Sture nuor:n ja tanskalaisten välillä ja jossa edellinen voitti.

Brödrafolkens väl (ruots.) = „veljeskansain menestys", Ruotsin ja Norjan kuninkaan, Oskar II:n valitsema tunnuslause.

Brödtorp, maatila Pohjalla, mainitaan jo 1500-luvulla, ollut m. m. pitkän aikaa Hisinger-suvulla. Äskettäin on Suomalais-ameriikkal. kaivantoyhtiö, joka omistaa m. m. Orijärven kaivoksen, sen myynyt Axel af Björkenheimille. *K. S.*

Brøgger, W a l d e m a r C h r i s t o p h e r (s. 1851), norj. kivennäistieteilijä, geologi ja paleontologi, tuli ylioppilaaksi 1869, ja opiskeli aluksi eläintiedettä, mutta silloisen Kristiaanian yliopiston geologian professorin Th. Kjerulfin luennoista innostuneena hän pian antautui geologian alalle. V. 1875 B. pääsi Norjan geologisen tutkimuksen assistentiksi ja 1878 yliopiston stipendiaatiksi. Tällä välin hän teki geologisia tutkimuksia Norjan eri osissa ja julkaisi etupäässä paleontologisia teoksia, joista tärkein on „Om paradoxidesskifrene ved Krekling" (1878). Ollen harvinaisen monipuolinen hän ehti perehtyä geologisen tieteen moniin eri haaroihin ja saavutti nopeasti huomatun aseman geologien keskuudessa. V. 1881 B. kutsuttiin professoriksi Tukholman vastaperustettuun korkeakouluun. Siinä virassa ollessaan hän kokosi ympärilleen oppilaita ja nuoria tieteenharjoittajia kaikista pohjoismaista. Samalla hän innokkaasti jatkoi omia tutkimuksiaan, joiden pääesineenä aina on ollut Kristiaanianvuonon geologisessa ja mineralogisessa suhteessa erinomaisen rikas ympäristö. V. 1882 ilmestyi hänen ensimäinen pääteoksensa „Die silurischen Etagen 2 und 3 im Christianiagebiet und auf Eker"; se on tavallaan jatkoa ensinmainitulle teokselle, ja käsittelee edelleen etupäässä alueen paleontologiaa ja kerrosrakennusta. Myöhemmin pääsevät mineralogiset työt sekä eruptiivisten vuorilajien tutkiminen etualaan. Mainittakoon vain suuri mineraloginen teos „Die Mineralien der Syenitpegmatitgänge der Südnorwegischen Augit- und Nefelinsyenite" (1890) sekä ennen kaikkia „Die Eruptivgesteine des Kristianiagebietes" (kolme osaa, 1894, 1895 ja 1898). Myöhemmin hän on myös erikoisesti käynyt tutkimaan tämän alueen kvartäärigeologiaa, jota käsittelee hänen viimeinen suuri teoksensa „Om de senglaciale og postglaciale

W. C. Brøgger.

nivaaforandringer i Kristianiafeltet" (1900-1901). — Jo 1890 B. oli palannut kotimaahansa, kutsuttuna Kristiaanian yliopiston mineralogian ja geologian professoriksi. Täällä hän on siitäpitäin jatkanut vaikutustaan innostuttavana opettajana sekä yhtenä nykyajan etevimmistä tiedemiehistä. B. otti 1899 osaa kansainväliseen adressiin Suomen hyväksi ja kuului siihen lähetystöön, jonka oli määrä saattaa se perille. *P. E.*

Brömsebro, Brömsebäckin (Smålandin ja Blekingen rajajoen) silta, jolla tai jonka läheisyydessä on usein pidetty neuvotteluja Ruotsin ja Tanskan välillä, siitä kun aikaisemmin kulki valtakuntien raja. Joessa on saari, millä rajakivi seisoi, ja joka usein on ollut linnoitettuna. Varsinkin nimitetään B:n mukaan Ruotsin ja Tanskan välistä rauhantekoa 13 p. elok. 1645, missä Ruotsi sai Gotlannin, Härjedalin, Jämtlandin ja Saarenmaan sekä Hallandin 30:ksi vuodeksi (minkä jälkeen Tanska saattoi lunastaa sen takaisin) ynnä tullivapauden Juutinraumassa. *G. R.*

Bto, lyhennys sanasta brutto.

Bubalis ks. K a a m a.

Bubalus ks. P u h v e l i.

Bubastis *[-a'-]*, muinainen kaupunki Ali-Egyptissä, Raamatussa Pi-beseth, jonka rauniot, Tell Basta, ovat nykyisen Zagazigin läheisyydessä; oli 22:nnen dynastian aikana Egyptin pääkaupunki. Siinä palveltiin Bast l. Sekhet jumalatarta, jolle kissat olivat pyhitetyt. [Naville, „Bubastis", 1889.] *K. T-t.*

Bube, bantuneekeriheimo, ks. F e r n a n d o P o.

Bubo ks. H u u h k a j a.

Buboni (kreik. *būbō'n*), nivusrauhasen (mutta myöskin muitten rauhaisten) tulehdus verenmyrkytyksissä ja yleensä kaikenmoisen taudin tartunnan (eritoten tipparimyrkyn, gonokokin) aiheuttamana; tässä muodossaan akuuttinen, arasteleva ja märkimiseen taipuva; esiintyy myöskin kivuttomana ja pitkäaikaisena rauhasajettumana m. m. syfilistaudissa. vrt. B u b o n i r u t t o. *M. O-B.*

Bubonirutto ks. P a i s e r u t t o.

Bucaramanga, Santanderin departementin pää- ja merikaupunki Kolumbian tasavallassa Etelä-Ameriikassa, 25,000 as. Kahvikauppaa.

Buccina (lat.). 1. Antiikkinen puhallussoitin, alkuaan paimentorvi, josta on kehittynyt nykyinen pasuuna. — 2. Simpukkatorvi, joka kuvaamataiteessa esitetään tritonien atribuuttina.

Buccinidæ, etukiduksisiin kotiloihin kuuluva nilviäisheimo. Suku *Buccinum* käsittää useita isokuorisia lajeja, joista monet yleiset Euroopan merissä. *K. M. L.*

Bucentoro l. B u c i n t o r o (it. < *buzino* = pieni kaleeri, ja *d'oro* = kullasta, lat. *Bucentaurus*), sen komeasti koristetun kaleerin nimi, jolla Venetsian dogilla oli tapana vuosittain helatorstai-päivänä lähteä purjehtimaan heittääkseen sormuksen aaltoihin ja siten julistaakseen kihlauneensa meren, mikä toimitus vertauksellisesti tarkoitti Venetsian merivaltaa ja sen ylläpitämistä. Viimeisen B:n hävittivät ranskalaiset 1798. *G. R.*

Buceros, s a r v i k u o n o l i n t u. Tähän sukuun luetaan eräät kuuman ilmanalan isot linnut, joilla on mahdottoman suuri, alaspäin kaartuva, ilmaonteloja sisältävä nokka. Yläleuan selkäpuolella on sarvimainen kasvannainen. *B. rhinoceros* elää useilla Intian saarilla. *K. M. L.*

Buceros rhinoceros.

Buch, L e o p o l d v o n (1774-1835), saks. geologi, viime vuosisadan alkupuoliskon tunnetuimpa. Hänellä on etenkin ansiota maan eri osien fysikaalisten olosuhteitten tutkimisessa ja myös paleontologiassa. Tehnyt laajoja tutkimusmatkoja, m. m. Pohjoismaihin, missä hän tutki Fennoskandian maan kohoamista ja yhtyi ensimäisinä siihen käsitykseen, että täällä maa liikkuu, merenpinnan pysyessä paikoillaan. B. edusti tieteessään n. s. vulkanistista kantaa, koettaen selittää useampia vuorilajeja, vieläpä dolomiittejakin, tuliperäisiksi. Tulivuorien muodostumisesta hän kehitti n. s. nostokraateriteorian, joka nykyään on saanut väistyä, samoin kuin hänen yksipuoliset vulkaaniset oppinsa. *P. E.*

Buch, M a x (s. 1850), lääkäri Helsingissä, kansatieteilijä; ollessaan lääkärinä Iževskin asetehtaalla Vjatkan kuvernementin Sarapulin piirissä B. teki myös kansatieteellisiä havaintoja ympäristön votjaakkien keskuudessa. Hänen julkaisemansa kansatieteellinen kuvaus „Die Wotjäken" (Hels. 1882, Suom. Tiedeseuran „Acta" sarjassa) perustuu osaksi hänen omiin havaintoihinsa, osaksi vars. venäläisessä kirjallisuudessa tavattaviin aineksiin. Virolaisten vanhaa pakanauskoa koskettelee hänen kirjoituksensa: „Über den Tönnis-cultus u. andere Opfergebräuche der Esthen" (Suom.-ugr. seur. aikak. XV, 1897). *Y. W.*

Buchan *[bakən]*, A l e x a n d e r (s. 1828), skotlantilainen ilmatieteilijä, v:sta 1860 Skotlannin ilmatieteellisen seuran sihteeri. B. on suorittanut käänteentekeviä ilmanpaineen jakaantumisen ja vallitsevien tuulien tutkimista tarkoittavia töitä sekä lukuisia ilmastotieteellisiä tutkimuksia. *(V. V. K.)*

Buchanan *[bjukä'nən]*, G e o r g e (1506-82), skotl. oppinut; harjoitettuaan Pariisissa perinpohjaisia humanistisia opinnoita B. palasi Skotlantiin ja pääsi erään Jaakko V:n aviottoman pojan kotiopettajaksi; kirjoitti kaksi ivarunoa munkeista ja joutui tämän johdosta vankeuteen, mutta pääsi 1539 pakenemaan ja vietti sen jälkeen kuljeksivan oppineen elämää toimien opettajana Bordeaux'ssa, Pariisissa ja Coimbrassa (Portugalissa). Viimemainitussa paikassa hän vapaiden mielipiteittensä tähden joutui papiston vihoihin, suljettiin ensin inkvisitsionin vankilaan ja sitten erääseen luostariin, missä hän kirjoitti kuuluisan latinalaisen psalmien käännöksensä. Vapaaksi päästyään hän jälleen kierteli maailmaa, kunnes n. 1561 palasi isänmaahansa. Täällä hän oli jonkun aikaa Maria Stuartin latinanopettajana, mutta liittyi sittemmin uskonnollisista ja valtiollisista syistä hänen vastustajiinsa ja kirjoitti kuningattaresta häväistyskirjoituksen „Detectio Mariæ reginæ". B. oli Marian kukistuttua hänen poikansa Jaakko VI:n

opettajana, sinetin vartijana ja valtioneuvoston jäsenenä 1570-78. V. 1579 hän julkaisi kirjoituksen „De jure regni apud scotos", jossa hän rohkeasti puolusti kansan oikeuksia. Viime vuosinaan hän harjoitti historiallisia tutkimuksia, joiden tuloksena oli „Rerum scoticarum historia" (1582), loistavasti, mutta puolueellisesti kirjoitettu teos. B. oli myöskin uuden ajan etevimpiä latinankielisiä runoilijoita. [Hume Brown, „George B."] *J. F.*

Buchanan *[bjukä'nən]*, James (1791-1868), Pohjois-Ameriikan Yhdysvaltain presidentti, tuli 1812 asianajajaksi, valittiin 1820 kongressiin, oli 1831-33 Yhdysvaltain lähettiläänä Pietarissa, missä sai aikaan ensimäisen kauppasopimuksen Yhdysvaltain ja Venäjän välillä. Valittiin 1834 senaattiin, jossa hän kuului demokraattisen puolueen johtaviin miehiin; oli 1845-49 valtiosihteerinä ja 1853-56 lähettiläänä Lontoossa; valittiin 1856 presidentiksi, jossa toimessa hän oli 1857-61. B. oli orjuuden kannattaja, ja hänen aikanansa kävivät etelä- ja pohjoisvaltioiden välit orjakysymyksen johdosta niin kireiksi, että seurauksena oli sisällinen sota, joka puhkesi heti B:n seuraajan Lincolnin tultua presidentiksi. Politiikkansa puolustukseksi hän 1866 julkaisi kirjoituksen „Buchanans administration". [Curtis, „Life of James B."] *J. F.*

Buchez *[byšē']*, Philippe Joseph Benjamin (1796-1865), ransk. kirjailija ja filosofi, otti nuoruudessaan osaa valtiollisiin salavehkeilyihin ja liittyi sittemmin Saint-Simonin koulukuntaan, josta kuitenkin pian luopui; julkaisi sen jälkeen aikakauslehtiä (m. m. „L'européen" nimistä) ja teoksia, joissa esitti omaa „buchezismin" nimellä tunnettua siveellis-uskonnollista oppijärjestelmäänsä, joka liittyy läheisesti katolisuuteen. Huomattavin puoli B:n toimintaa on kuitenkin hänen propagandansa työväen tuotanto-osuuskuntien perustamiseksi. Jo 1831 hän järjesti erään puuseppäin tuotanto-osuuskunnan. Häntä onkin pidettävä Ranskan uudenaikaisen osuustoimintaliikkeen perustajana. Helmikuun vallankumouksen jälkeen 1848 B. valittiin kansalliskokoukseen ja tuli yhdeksi sen puheenjohtajia, mutta osoitti tässä toimessa niin suurta heikkoutta, että menetti kaiken luottamuksen. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Introduction à la science de l'histoire" (1833), „Histoire parlamentaire de la révolution française (1833-38), „Essai d'un traité complet de la philosophie" (1839-40). *J. F.*

Buchloë, kasvisuku *Graminaceæ*-heimossa. Ainoa laji *B. dactyloides*, buffalo-heinä, on Pohj.-Ameriikan preerioitten arvokkain rehuheinä. Säilyy Texasissa vihreänä yli talven, ja kun kesäkuivuus sen näyttää polttaneen, se tarvitsee ainoastaan muutaman tunnin sateen uudestaan viheriöitäkseen. Myös näköjään kuivunutta buffalo-heinää karja syö mielellään.

Buchmayer, Richard (s. 1857), saks. pianisti. B. on julkaissut v. 1903 löytämiään 17:nnen ja 18:nnen vuosis. saksalaisia piano- ja urkusävellyksiä, joilla on suuri historiallinen arvo. *I. K.*

Buchner, Edvard (s. 1860), saks. kemisti, v:sta 1898 Berliinin maanviljelyskorkeakoulun kemianprofessori. B. on julkaissut useita tutkimuksia puhtaan orgaanisen ja käymiskemian alalta, kuuluisuutta hän on saavuttanut varsinkin alkoholikäymistä käsittelevillä tutkimuksillaan. B. on näyttänyt, ettei käyminen ole riippuvainen hiivasienten elintoiminnasta sinänsä, kuten aikaisemmin otaksuttiin, vaan että sen saa aikaan eräs näiden erittämä käyteaine, „tsymaasi". Hiivasta voidaan siis kovasti pusertamalla saada soluton neste, joka sokerinesteessä saa aikaan alkoholikäymisen. B. sai 1907 Nobel-palkinnon kemiassa. *(W. B.)*

Buchner, Johannes Andreas (1783-1852), saks. farmakologi, oli farmaseuttisen laitoksen päällikkönä Münchenissä; edisti suuresti farmasian tieteellistä tutkimusta; salisiini on hänen keksimänsä. Laajassa teoksessaan „Inbegriff der Pharmacie" hän itse kirjoitti ne neljä osaa, jotka käsittelevät farmasiaa, fysiikkaa, kemiaa ja toksikologiaa. *M. O-B.*

Buchner, Max (s. 1846), saks. tutkimusmatkailija, synt. Münchenissä; v:sta 1887 sikäläisen kansatieteellisen museon johtaja. Teki 1875 matkan maan ympäri, kävi 1879 Länsi-Afrikassa ja seurasi 1884 Nachtigalia (ks. t.) Togoon ja Kameruniin. *(W. S-m.)*

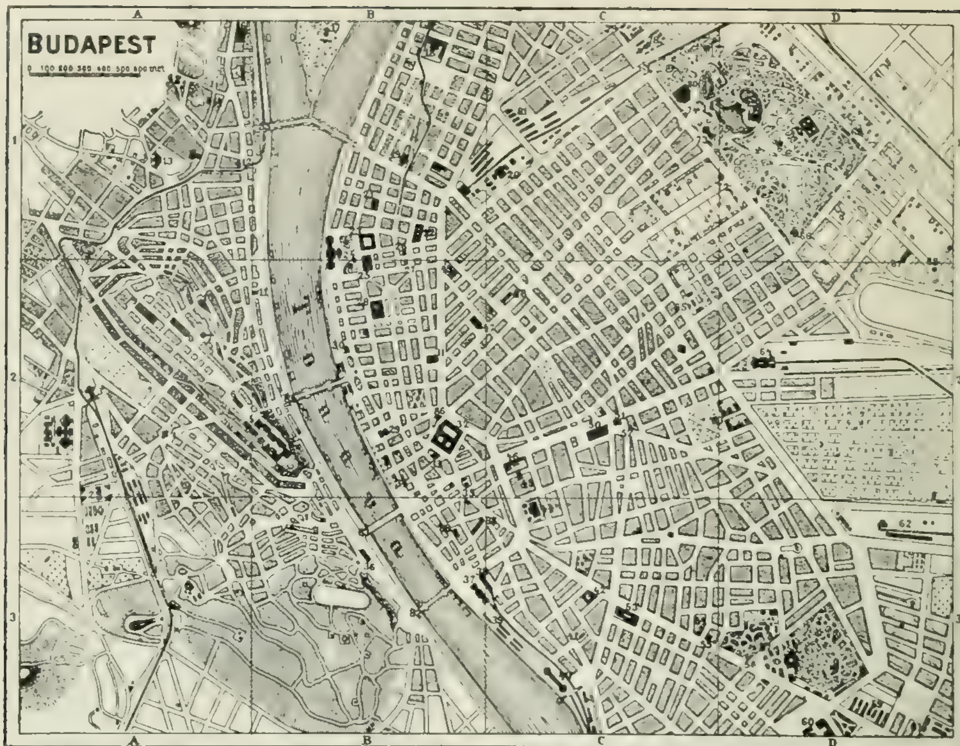
Buchta, Richard, Afrikanmatkustaja (1845-1894), synt. Galitsiassa; matkusti 1878-80 Valkoista Niiliä ylös Ugandaan. Julkaisi 1881 valokuvakokoelmansa (maisema- ja kansankuvia, 160 lehteä); kirjoittanut teoksia Sudanista.

Buckingham *[bakiŋəm]*. 1. James Silk B. (1786-1855), engl. matkakertomustentekijä ja sanomalehtimies, joutui 10-vuotiaana merille. Monien matkojen jälkeen hän asettui Kalkuttaan (1818), ruveten siellä julkaisemaan „Calcutta journal" nimistä sanomalehteä, jossa hän ankarasti arvosteli Itä-Intian kauppaseuran toimintaa. Hän karkoitettiin Intiasta, ja sai hyvitystä vasta pitkän ajan kuluttua. Palattuaan Englantiin hän toimi sanomalehtimiehenä, ollen muun muassa perustamassa „The Atenæum" aikakauskirjaa (1828); oli myös 1832-37 parlamentin alihuoneen jäsen, ajaen sosiaalisia parannusuudistuksia. Sittemmin hän taas kulki pitkillä matkoilla, etenkin Pohjois-Ameriikassa, ja kirjoitti matkakertomuksia, joita paljon luettiin ja joiden nojalla hän 1851 sai valtion eläkkeen. — 2. Leicester Silk B. (1828-67), edellisen poika, näytelmien kirjoittaja, oli isänsä mukana matkoilla Ameriikassa, Ranskassa ja Itämailla, ja herätti sittemmin huomiota luennoitsijana, huvinäytelmien kirjoittajana ja teatteri- ja musiikki-arvostelijana. *K. O. L.*

Buckinghamshire *[bakiŋəmšiə]*, kreivikunta Keski-Englannissa Thamesin alueella; 1,925 km², 197,046 as. (1901), l. 102 km²:llä. Hedelmällinen alue, pääelinkeinot ovat karjanhoito ja meijeriliike sekä maanviljelys. Suuria tammi- ja pyökkimetsiä.

Buckland *[baklənd]*, William (1784-1856), geologi, Oxfordin professori v:sta 1813. Hänen pääharrastuksensa oli saada luonnontieteellisten tutkimusten tuloksia sopimaan yhteen Raamatun kanssa. *P. E.*

Buckle *[bakl]*, Henry Thomas (1821-62), engl. historiantutkija; hän päätti jo nuorukaisena kirjoittaa ihmiskunnan sivistyksen historian ja ryhtyi valmistautuaksensa tähän teh tävään laajoihin opintoihin. V. 1857-61 ilmestyikin hänen kuuluisa kaksiosainen teoksensa

1. Sotilassairaala. 2. Opettajaopisto (Pædagogium). 3. Etelaasema. 3a. Varastohuoneita. 4. Kristiinan-kirkko. 5. Kunink. linna. 6. Maanpuolustusministeriö. 7. Matiaksen-temppeli. 8. Raha-asiainministeriö. 9. Sisäasiainministeriö. 10. Lukio. 11. Reform. kirkko. 12. Kasarmi. 13. Tilastotiet. laitos. 14. Gül-Baban hautapatsas. 15. Lukácsfürdö. 16. Császárfürdö. 17. Margareetansaari. 18. Pannonia höyrymylly. 19. Huviteatteri. 20. Länsiasema. 21. Kasarmi. 22. Kunink. tuomioistuin. 23. Oikeuspalatsi. 24. Parlamenttitalo. 25. Maanviljelysministeriö. 26. Saks. reform. kirkko.. 27. Opetusministeriö. 28. Uusi pörssi. 29. Vigadó. 30. Tiedeakatemia. 31. Basilika. 32. Raatihuone. 33. Pääposti. 34. Kreikk.-kat. kirkko. 35. Yliopistonkirjasto. 36. Rudasfürdö. 37. Tulli. 38. Iso kauppahalli. 39. Varastohuone. 40. Elevaattori. 41. Kirkko. 42. Taideteollisuusmuseo. 43. Klinikkoja. 44. Kansallismuseo. 45. Vanha polyteknikum!. 46 Kansallisteatteri. 47. Ooppera. 48. Orpheum. 49. Telefonikeskus. 50. Rókus-sairaala. 51. Kansanteatteri. 52. Teknill. museo. 53. Kasarmi. 54. Lastensairaala. 55. Lastenkoti. 56. Lapsenpäästölaitos. 57. Kasvitiet. puutarha. 58. Sotilasakatemia. 59. Sotilassairaala. 60. Kaupunginsairaala. 61. Kasarmeja. 62. Tavara-asema. 63. Kaasulaitos. 64. Itäasema. 65. Eläinlääkäriopisto. 66. Kesänäyttämö. 67. Geolog. laitos. 68. Vesitorni. 69. Liikennemuseo. 70. Kauppamuseo. 71. Kaupunginmuseo. 72. Velodromi. 73. Taidenäyttelyhuoneusto. 74. Millennium-patsas. 75. Luistinrata suojineen. 76. Maataloudell. museo. 77. Sirkus. 78. Juutal. sairaala. 79. Kasarmi. 80. Taidemuseo. 81. Varastohuoneita. 82. Frans-Joosepin-silta. 83. Elisabetin-silta. 84. Ketjusilta. 85. Margareetan-silta. 86. Evank. kirkko. 87. Yliopisto. 88. Uusi raatihuone.

„History of civilisation in England". Se on käännetty useille kielille, myöskin ruotsiksi. Hänen kuolemansa jälkeen julkaistiin „Miscellaneous and posthumous works" (1872). — B. koetti sovittaa luonnontieteellistä käsityskantaa ihmiskunnan historiaan ja väitti, että historiassa vallitsevat niinkuin luonnossakin järkähtämättömät lait, joiden perille hän tahtoi päästä. Historiantutkijain puolelta hänen pääteoksensa joutui ankaran ja pääasiassa hylkäävän arvostelun alaiseksi, mutta saavutti siitä huolimatta laajan lukijapiirin suuren yleisön keskuudessa.
J. F.

Buckskin *[bak-]* (engl.), toimikaskuvioinen tai toimikkainen villakangas, joka viimeistelyssä on hitaasti vanutettu ja lopuksi leikattu aivan lyhytnukkaiseksi tai melkein tarkkaan nukattomaksi, harjattu ja kuumana silitetty. Käytetään miesten pukukankaiksi. *E. J. S.*

Bucuresci l. B u c u r e s t i *[bukure'štj]*, Romaanian pääkaupungin B u k a r e s t i n (ks. t.) kotimainen nimi.

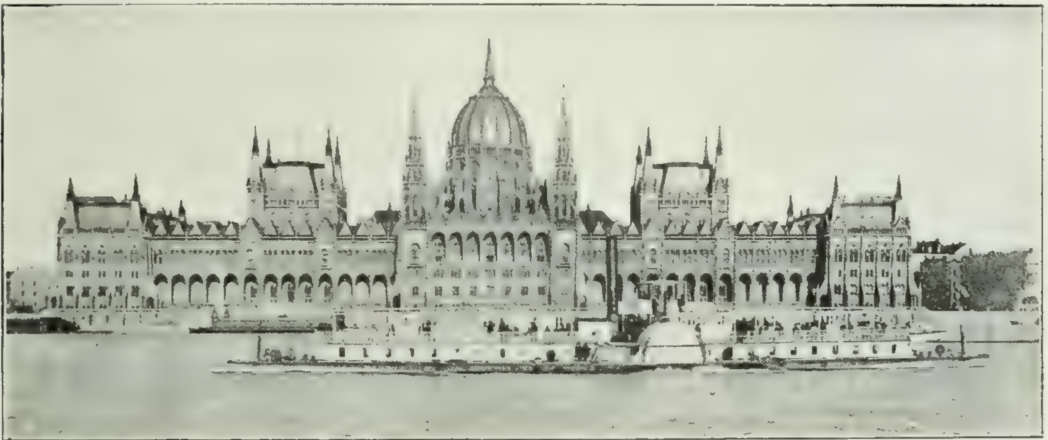
Buda. 1. Unk. tarujen mukaan yksi hunnien seitsemästä johtajasta ja Attilan veli; kerrotaan saaneen surmansa Attilan omasta kädestä. Aiheena Arany'in (ks. t.) „Kuningas Budan kuolema" nimisessä eepoksessa. — 2. ks. B u d a p e s t.

Budapest *[-päšt]*, Unkarin kuningaskunnan kaunis ja komea pää- ja hallituskaupunki, sijaitsee Pest-Pilis-Solt-Kiskunin komitaatissa, tällä kohdalla 300-800 m leveän Tonavan kummallakin puolin, n. 100 m yl. merenp., n. 891,000 as. (1907); näistä n. 85 % on unkarilaisia, 9,3 % saksalaisia, 2,6 % slovaakkeja ja 3,1 % muita kansallisuuksia. Uskonnoltaan 60 % on room.-katolilaisia, 14 % protestantteja, 23 % juutalaisia ja 3 % muuta uskontoa. — Tonavan oikealla (länsi-) rannalla kohoaa kukkuloilla B u d a (saks. *Ofen*), vastaisella matalalla rannalla P e s t, jotka 1872 yhdistettiin ja nyt, Ó-B u d a n l. Vanhan Budan sekä K ö b á n y a n kanssa muodostavat nykyisen B:n. Budan puolella kohoavat kukkulat ovat Unkarin keskivuorten itäisintä osaa;

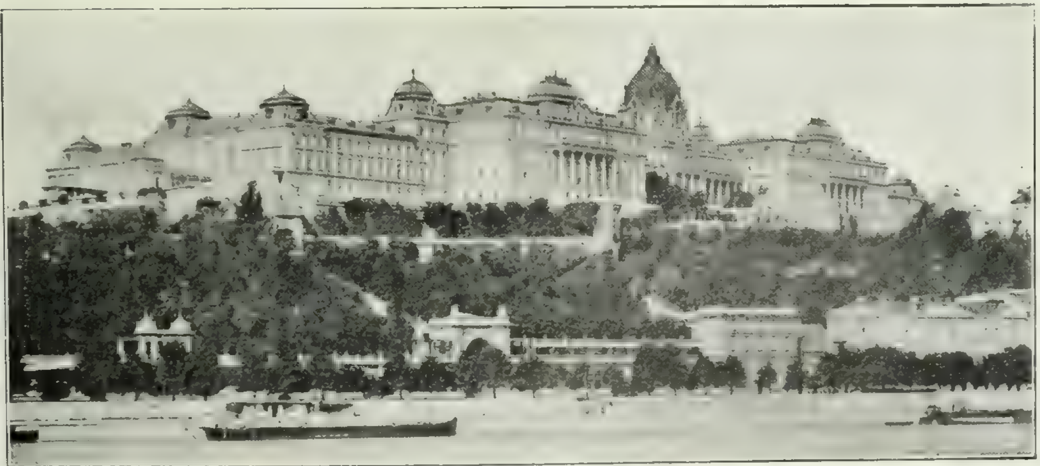
Budapest I.

Budapest, Pyh. Gellértin vuorelta katsottuna.

Parlamenttitalo.

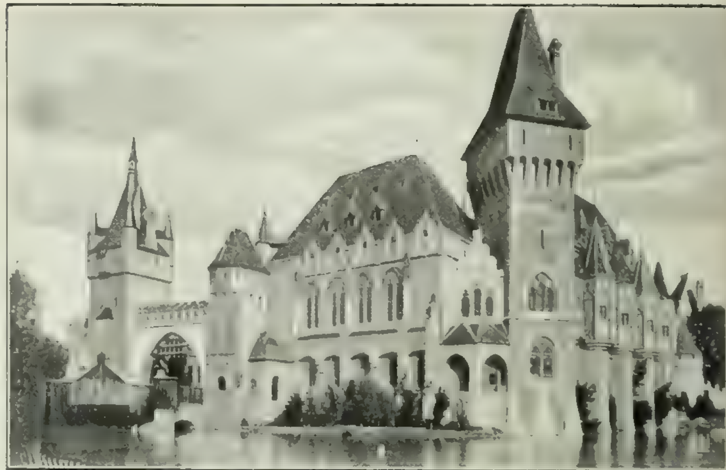

Kuninkaallinen linna.

Budapest II.

Matiaksen temppeli.

Maataloudellinen museo. (Vajda-Hunyadin linnan jäljennös.)

Taidemuseo.

Kansallismuseo.

Vácin kaartotien ja Andrássyn kadun kulmaus.

tärkeimmät niistä ovat Gellérthegy („Gerhardin-vuori"), Várhegy („Linna-vuori"), Rózsahegy („Ruusu-vuori"), Sashegy („Kotka-vuori"), Svábhegy („Švaabilaisvuori") ja Jánoshegy („Juhon-vuori"). Kaupunki sijaitsee 47° 30′ pohj. lev. ja 19° 4′ it. pit. Sen pinta-ala oli 200,9 km² (1903). B. jaetaan 10:een kaupunginosaan eli piiriin *(kerület)*. Budan puolella ovat: I. Vár („Linna"), Krisztínaváros („Kristiinan-kaupunki") ja Tabán („Serbialais-kortteli"), II. Vizíváros („Vesikaupunki") ja Országút („Valtatie") sekä III. Ujlak („Uudisasutus") ja Ó-Buda. Pestin puolella ovat IV. Belváros („Sisäkaup."), V. Lipótváros („Leopoldin-kaup."), VI. Terézváros („Teresian-kaup."), VII. Erzsébetváros („Elisabetin-kaup."), VIII. Józsefváros („Joosepin-kaup."), IX. Ferencváros („Fransin-kaup.") ja X. Köbánya („Kivilouhos"). B:n pohjoisosassa, Tonavassa, sijaitsee „Budapestin helmi", kaunis Margitsziget („Margareetan-saari") ihanine puistoineen, kuuluisine ruusutarhoineen, luostarinraunioineen, lämpimine rikkilähteineen ja kylpylaitoksineen. Virran yli johtaa 4 suurta siltaa (Margareetan-, Ketju-, Elisabetin- ja Frans-Joosepinsilta) ja 2 rautatiesiltaa. Sen rantoja pitkin kulkevat 16 km pituiset hyvät satamalaiturit varastohuoneineen. „Sisäkaupunki", jota sisempi kaartotie ympäröi ja V:n kaupunginosan eteläpuoli ovat liikkeen ja henkisen elämän keskuksia. Raatihuone, yliopisto, upea parlamenttitalo, tiedeakatemia, pörssi, oikeuspalatsi, maanviljelysministeriö y. m. rakennukset ovat näitten kaupunginosain kaunistuksina. Keskellä tätä kaupunginosaa sijaitsee n. s. „Valatori" (Eskütér), josta Elisabetinsilta johtaa Budaan. Kossuthinkatu käy täältä vastakkaisessa suunnassa ja siitä haaraantuu säteentapaisesti suuria katuja, kuten Váci körút-bulevardi, Andrássynkatu, Kuninkaan-, Rákóczyn- y. m. kadut. Erikoista huomiota ansaitsee tässä kaupunginosassa Ketjusillan ja Elisabetinsillan välinen osa Tonavan rantaa, n. s. „Korso", joka ihanain näköalojensa ja keskisen asemansa vuoksi on hyvin suosittu kävelypaikka. Margareetansillan kohdalta kulkee ulompi kaartotiejono l. n. s. „suuri kaartotie" (Nagy körút) yhdensuuntaisesti sisemmän kanssa. Tämän ulkopuolella on vielä kolmas, Hungária körút, etukaupunkien läpi kulkeva kaartotie-jono. Kahden viimemainitun kehän välissä sijaitsevat itäinen ja läntinen rautatieasema. Kristiinan-kaupungissa on eteläinen rautatieasema. Mainitsemista ansaitsevat vielä ihanat Városliget („Kaupunginpuisto"), Népliget („Kansanpuisto") ja Orczy-kert („O:n-puisto") puistot, uusi kilpa-ajorata ja Kerepesin hautausmaa, johon m. m. Unkarin suuret valtiomiehet Deák, Kossuth ja Batthyány (ks. n.) ja runoilijat Arany ja Vörösmarty, monet etevät taiteilijat y. m. ovat haudatut. — B:ssä ei monta vanhempaa rakennusta ole säilynyt; turkkilaisvalta vv. 1526-1686 on niistä suuren osan hävittänyt. Melkein kaikki rakennukset ovatkin uudemmanaikaisia, useimmat vasta viime vuosisadalta. Tärkeimmät, paitsi jo ennen mainittuja, ovat Budan puolella, Linnavuorella sijaitseva, Maria Teresian aikana rakennettu kunink. linna, useat ministeriöiden rakennukset ja alkuperäisesti goottilaiseen tyyliin rakennettu, kaunis Mattiaksenkirkko; sen vanhin osa on 13:nnelta vuosis., mutta sitä on monet kerrat korjattu ja rakennettu lisää uusia, erityylisiä osia. Vielä on Budassa vanha, vv. 1543-48 rakennettu moskeia, jossa on Gül-Baba nimisen turkkilaisen pyhimyksen hauta. Pestin puolella Pyh. Tapanin basilika on huomattavin kirkkorakennus. Muista B:n rakennuksista mainittakoon: kansallismuseo, tullitalo, ooppera, kansallisteatteri, taideteollisuusmuseo, musiikkiakatemia ja valmistumassa oleva suurisuuntainen teknillinen korkeakoulu. — Kaupunkia koristavat monet muistopatsaat ja -merkit. Linnantorilla on Zalan veistämä Honvéd-patsas ja Gellérthegyin juurella Unkarin apostolin, marttyyrikuoleman kärsineen Pyh. Gellértin kuvapatsas. Kuningatar Elisabetin muistopatsas on pystytetty Valatorille. Muista mainittakoon Pyh. Tapanin, Eugen Savoijilaisen ja Gyula Andrássyn ratsastajapatsaat sekä Matias kuninkaan, Deákin, Eötvösin, Tapani Széchenyin, Petöfin, Aranyin, Vörösmartyn y. m. kuvapatsaat sekä Unkarin kuningaskunnan 1000-vuotisen olemassaolon muistomerkki. Mainitsemista ansaitsee myös Calvinintorin mahtava suihkukaivo. — B:n tärkeimmät sivistyslaitokset ovat yliopisto (kirjastoineen ja uusine klinikoineen), teknillinen korkeakoulu, kaksi koulunopettajaopistoa, useat teologiset, reaali- ja taidekoulut, 14 lukiota, 110 ammatti- ja 245 kansakoulua, tiedeakatemia (kirjastoineen), musiikkiakatemia, kauppa-akatemia, kansallismuseo (kallisarvoisine kirjastoineen), taideteollisuusmuseo, suurenmoinen maataloudellinen museo, liikennemuseo, B:n ja Aquincumin museot, monilukuiset tieteelliset, taiteelliset sekä yleissivistystä edistävät seurat, ooppera, lukuisat teatterit, esim. Kansallis-, Kansan-, Huvi-, ja Unkarilainen teatteri j. n. e. — Unkarin keskushallitus ja tärkeimmät virastot ovat B:iin sijoitetut ja tänne myös parlamentti kokoontuu. Täällä on Pestin komitaatin hallituksen ja korkeimpien hengellisten ja sotilaallisten viranomaisten, kotimaisen honvéd- (isänmaanpuolustus-) sotaväen hallinnon y. m. sija. Useilla valtioilla on B:ssä konsulinsa, ja kauppaa varten täällä on kauppa- ja teollisuuskamarit. Kaupungin hallitusta johtaa hallituksen nimittämä ylipormestari. Toimeenpanevina viranomaisina toimivat valittu varsinainen pormestari, maistraatti ja kaupungin valtuusto. — B:ssä on useita sairaaloita ja armeliaisuuslaitoksia. Köyhäinhoitoa ja julkista armeliaisuutta varten maksaa kaupunki vuosittain n. 2 milj. mk. B:n suurenmoiset kylpylaitokset, jotka saavat vetensä kuumista lähteistä, ovat joko vanhoista, roomalaisaikuisista syntyneitä, tahi uudenaikaisia, keinotekoisesti porattujen lähteitten luo rakennettuja. Huomattavimmat niistä ovat: Császárfürdö, Lukácsfürdö, Királyfürdö ja Margitsziget-saaren kylpylaitos. Erikoisen leimansa antavat B:lle sen tavattoman lukuisat, usein upeasti sisustetut kahvilat, jotka vars. iltapäivisin ovat täynnä juttelevaa, sanomalehtiä lukevaa ja biljardia y. m. pelaavaa yleisöä, ja joissa usein mustalaissoittajat myöhäiseen yöhön saakka kaiuttelevat tulisia säveliään. Budan kukkulain eteläpuolella on karvasvesilähteitä (Hunyadi János'in y. m.). — B. on myös Unkarin teolli-

42. Painettu 27/09.

suuden pääpaikka; n. 42 % sen asukkaista saa tästä elatuksensa. Huomattavimmat teollisuudenhaarat ovat mylly- ja koneteollisuus, laivanrakennus, rautatievaunu-, sähkö- ja olutpanimoteollisuus y. m. B:n asukkaista 14 % kuuluu kauppiassäätyyn. Kaupan päätuotteet ovat vilja, jauhot ja karja. Tonavalla tavaraliikenne on suuri; vuosittain n. 2 milj. tonnia kuljetetaan sitä pitkin. B:n kauppamaailman keskus on „Leopoldinkaupunki", jossa useimmat tukkukauppiaat asuvat.

Pestin ympäristö on tasainen ja yksitoikkoinen; täällä ovat m. m. etukaupungit Ujpest ja Rákos-Palota. Vuoristomaisema Budan ympäristössä on sitävastoin erinomaisen ihana; kuuluisa on varsinkin kaunis, vuorijonojen välinen Hüvösvölgy („Viileä laakso") lukuisine huvilasiirtoloineen. — Liikeneuvoista on hyvää huolta pidetty: hyvät ja halvat sekä maanpäälliset että maanalaiset sähköraitiotiet ja nopeakulkuiset Tonavan-höyrylaivat välittävät mainiosti suurta, nopeasti kasvavaa liikettä. Erityisesti mainittakoon, että liikeyhteys etukaupunkien kanssa hallituksen toimesta on tehty varsin mukavaksi ja halvaksi. *W. S-m. (Y. W.)*

Historia. B:n ensimäinen asuttaminen on alkuisin kelttiläisajalta. N. 150:n paikkeilla roomalaiset perustivat tänne Aquincum nimisen siirtolan (nyk. Ó-Buda). Ennen tataarien hyökkäystä 1242 B:n mainitaan olleen rikas saksalainen alue („Villa Teutonica ditissima"). Sen jälkeen Béla IV (1244) muisti „pestiläisiä vieraita" („hospites nostri de Pest", Arpadien aikainen saksalaisten siirtolaisten nimi) valtiollisilla etuoikeuksilla, jotka myös käsittivät Köbányan ja Kispestin Tonavan vasemmalla rannalla („minor Pest ultra Danubium"). *Pest* nimi näyttää johtuvan kalkkiuuneista (vrt. muin.-bulg. *pešti* = uuni) ja viittaa vanhaan slaavilaiseen alkuperään. Sen jälkeen nimitettiin myös nykyisen linnavuoren linnaa *Budaksi*, saks. Ofen (= „uuni"). Vähitellen viimemainittu nimi jäi linnalle ja oikealle rannalle muodostuvalle kaupungille, kun taas vasemman rannan kaupunki säilytti nimen Pest. Kun Buda 1444 oli tehty linnoitukseksi ja Matias Corvinuksen aikana tullut hallituskaupungiksi, kohosi se Pestin edelle. Vv. 1541-1686 Buda oli pašan asuntona, kärsi kuuden ankaran piirityksen tuhoisat vauriot, ja Pest pysyi vähäpätöisenä. Lothringin Kaarlen karkoitettua turkkilaiset (2 p. syysk. 1686) tuli molemmista vapaakaupungit. Maria Theresia, joka 1771 rakennutti linnan, siirsi 1777 Nagyszombatin yliopiston Budaan. V. 1723 siirrettiin sinne myös korkeimmat oikeudelliset virkakunnat. Josef II ryhtyi laajoihin uutisrakennuksiin ja siirsi yliopiston Budasta Pestiin (1784). Siitä alkain Pest on ripeästi kasvanut, varsinkin 19:nnellä vuosis., kaupan vilkastuessa ja etenkin Tonavalla harjoitetun laivaliikkeen vaurastuttua, joskin vuosien 1838:n ja 1876:n tulvat sitä paljon tuhosivat. Unkarin itsenäisyystaistelun aikana 1848-49 oli Pest, ollen kansallisen hallituksen ja Unkarin valtiopäiväin kaupunkina, samoin kuin Budakin tammikuusta 1849 elokuuhun osaksi Kossuthin ja Dembinskin osaksi Itävallan armeian hallussa. Taistelun lakattua se tuli hallituskaupungiksi. Uusi, kaunis jakso näiden molempien paikkojen historiassa alkaa niiden yhdistämisestä yhdeksi kaupungiksi Buda-Pestiksi 1872. V. 1896 pidettiin siellä koko maan käsittävä loistava kansallisnäyttely Unkarin valtion 1000-vuotisen olemassa-olon muistoksi; 1898 pidettiin siellä hygienian, kansanravitsemisen, köyhäinhoidon, urheilun ja matkailijaliikenteen edistämistä tarkoittava kansainvälinen näyttely ynnä keksintöjen ja uutuuksien erikoisnäyttely.

Budda ks. Buddha.

Budde, Jöns, Naantalin luostarin munkki, ruotsinkielinen kirjailija, eli n. 1435-95 välillä. Ensi kerran hän mainitaan 1461 Naantalin luostarissa todistajana muutamassa oikeusasiassa. Sittemmin hän tavataan Tukholmassa, Turussa ja Vadstenassa luostarin asiamiehenä huomattavissa toimituksissa. B. on kääntänyt useita kirjoja, kuten: „Liber gracie spiritualis Sancte Mechtildis" (1469), „Viridarium celeste Birgitte"; „Claustrum animæ" (1480) sekä Juditin, Esterin, Ruutin ja Makkabealaisten kirjat — vanhimmat varsinaiset Raamatun kirjojen käännökset ruotsin kielellä. Sitäpaitsi hän on n. s. „Jöns Buddes bok" nimiseen kirjaan omakätisesti 1487 ja 1491 kirjoittanut kappaleet: Honoriuksen „Lucidarius", „Om S. Julianus och S. Basilissa", „Tundalus", „Guidos själs uppenbarelse", „Om S. Justina och trollkarlen Cyprianus", „Den usle biskopen Udo", „S. Bernhards betraktelser", „Om biskop Albert den helige", „Om de tolf gyllene fredagarna" ja „Om den heliga fru Karin". Mihin määrin nämä kirjoitukset osoittavat B:n omintakeisuutta, on vielä tutkimatta, mutta kielellisenä muistomerkkinä niillä on arvaamaton merkitys. — B:llä on myös liikanimenä Ræk, ja hänen muistonsa on säilynyt, paitsi kirjoituksissa, myös eräässä ehtoolliskalkissa ja öylättilautasessa, jotka hän lahjoitti Naantalin luostarille ja jossa viimemainitussa on keskellä birgittalaismunkin kuva (arveltu B:n kuvaksi) sekä reunassa kirjoitus: thenne kalk loth brodhær jones budde aff nadhendal gøra hy Stokholm. („Jöns Buddes bok"in on O. F. Hultman julkaissut Ruots. kirjallisuusseuran „Skrifter" sarjassa, 1895, XXXI.) *K. S.*

Budde, Karl Ferdinand Reinhard (s. 1850), saks. teologi, v:sta 1890 prof. Marburgissa. B:n lukuisista teoksista mainittakoon „Die biblische Urgeschichte" (1883), „Richter und Samuel" (1890), „Hiob" (1896), „Die Religion des Volkes Israel" (1900), „Das A. Testament und die Ausgrabungen" (1903), „Gesch. der althebräischen Litteratur" (1906). *K. T-t.*

Budde, Vincents (1660-1729), norj. upseeri, otti osaa m. m. taisteluihin Kaarle XII:ta vastaan. Niinikään hän johtavana kenraalina puolusti pohjoispuolella Dovrea Trondhjemin hiippakuntaa Armfeltin johtamia ruotsalaisia vastaan. *K. S.*

Buddel, Henry, engl. lähettiläs ja rauhansovittaja Stolbovan neuvotteluissa Ruotsin ja Venäjän välillä vv. 1616-17. Yhdessä Alankomaiden lähettilään Andries van Wouwin kanssa B. lähti 1616 tarkempia ohjeita saadakseen Kustaa Aadolfin luo, joka silloin oleskeli Turussa. Lähettilästen matkasta on van Wouw jättänyt jälkeensä kertomuksen, johon sisältyy valaisevia ja mieltäkiinnittäviä tietoja Suomen silloisesta tilasta. [H. Wieselgren, „Med prestaf och pro-

foss. Två diplomaters färd i Finland 1616", albumissa „Ljus åt vårt folk".] *G. R.*

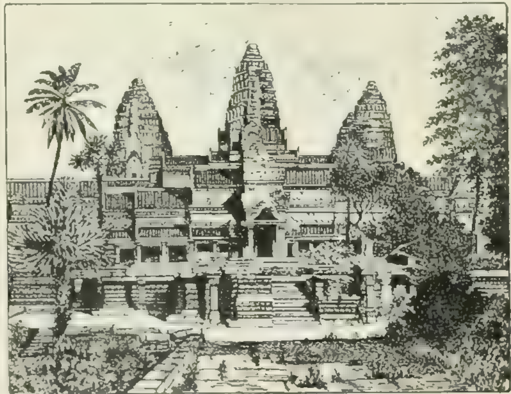
Buddenbrock, Henrik Magnus von (1685-1743), soturi, polveutui liiviläisestä suvusta. Hän antautui nuorena sotapalvelukseen, otti osaa Liesnan ja Pultavan taisteluihin; seurasi sitten Kaarle XII:ta Turkinmaalle ja palasi sieltä yhdessä hänen kanssaan. V. 1717 B. korotettiin everstiksi ja Länsipohjan rykmentin päälliköksi, otti osaa Kaarle XII:n Norjan retkeen (1718); 1731 B. sai vapaaherran arvon ja yleni 1740 kenraaliluutnantiksi. B. kuului hattupuolueeseen ja oli Venäjää vastaan aloitettavan sodan innokkaimpia puolustajia ja puuhaajia. Hän pantiin 1739 siihen valiokuntaan, jonka tuli tehdä ehdotus valtakunnan turvaamiseksi ja joka „salaisessa liitteessä" arveli sodan Venäjää vastaan paraaksi puolustukseksi. V. 1740 hän nimitettiin Suomessa olevien joukkojen ylipäälliköksi ja tuli hänen varustautua sotaa varten Venäjää vastaan. Tänne tultuaan B. huomasi, etteivät varustukset olleet sotakelpoisessa kunnossa ja ilmoitti siitä hallitukselleki; mutta sotainto oli suuri ja B. koetti kyllä parastaan tehdä Suomen puolustukseksi. Saatuaan tiedon sodanjulistuksesta hän jakoi joukkonsa kahteen osastoon, lähettäen toisen kenraalimajuri K. H. Wrangelin johdossa pohjoiseen päin pääjoukosta, joka oli vähän Haminan pohjoispuolella. Wrangel ryhtyi taisteluun Lappeenrannan luona, vaikka B. oli kehoittanut varovaisuuteen, voitettiin ja joutui itse vangiksi (1741). B. tehtiin kuitenkin syypääksi tappioon. Vähän sen jälkeen hän jätti ylipäällikkyyden K. E. Lewenhauptille. B. oli niitä harvoja upseereja, jotka sitten seuraavalla kurjalla peräytymismatkalla, joka päättyi Helsingin antautumiseen, puolusti taisteluun ryhtymistä. Häntä samoin kuin Lewenhauptia syytettiin sodan kehnosta johdosta; molemmat kutsuttiin Tukholmaan, missä ylisotaoikeus sekä säätyjen asettama tutkijakunta tuomitsi heidät kuolemaan. B. mestattiin 1743, joutuen siten hallituspuolueen erehdysten uhriksi. *K. O. L.*

Buddha. Ensimäisen vuosituhannen e. Kr. edellisellä puoliskolla valiitsi Intiassa brahmalaisuus (ks. t.). Tämä pappisvaltainen uskonto kannatti ankaraa kastijärjestelmää, julmaa askeesia sekä sielunvaellusoppia ja oli siten saanut kansan orjuutetuksi raskaaseen henkiseen ikeeseen. Varsinkin sotilaskastista tuntui pappisvalta nöyryyttävältä, jonka vuoksi onkin ymmärrettävissä, että juuri sen piiristä kohosi brahmalaisuudelle vastustaja, Intian suuri reformaattori, Buddha.

Buddhan kuva. (Intialainen tyyppi.)
Buddhan kuva. (Kiinalainen tyyppi.)

Buddhan elämän aika voidaan jotenkin tarkasti määrätä; hän eli vv. 560-480 välillä e. Kr. Hän oli syntyisin Kapilavastun kaupungista, pohjoisesta Hindustanista, jossa hänen isänsä, Suddodana oli tilanhaltija. B. kuului Sakya-sukuun, jonka johdosta hänellä oli nimi Sakyamuni, s. o. erakko Sakyasuvusta. Muita B:n nimiä ovat Siddharta ja Gautama. Itse hän käytti nimeä Tathagata (se, joka on siten s. o. oikein vaeltanut). Buddha on arvonimi, joka merkitsee „valaistu". B:n elämä on tarinain ja legendain peitossa. Kaksi etevää tutkijaa, Kern ja Senart, koettivat sen vuoksi 1860-70 luvuilla selittää Buddha-legendan aurinkotarun muodostumaksi, poistaen siis B:n kokonaan historiallisten henkilöiden luvusta. Mutta vaikka nykyään myönnetään, että aurinko- eli krišna-tarusta on siirtynyt piirteitä Buddha-legendaan, on mainittu radikaalinen kanta hyljätty, jotenka B:n historiallisuus tunnustetaan. Kuitenkin ollaan hyvin epävarmoja siitä, missä määrin B:n todelliset elämänvaiheet voidaan erottaa tarunomaisista piirteistä. — Legendan mukaan B. kasvoi kodissaan ylellisyydessä ja tuntematta elämän varjopuolia. Eräällä ajelumatkalla ympäristössä hän saa nähdä vanhuksen, heikon sairaan, ruumiin sekä erakon, ja näiden näkeminen herättää hänessä

Buddhan kuva. (Japanilainen tyyppi.)

Buddhalainen temppelirakennus.

vastustamattoman halun luopua maailmasta. Hän jättää vaimonsa ja pienen poikansa, rupeaa erakoksi ja koettaa itsekidutuksilla päästä mielenrauhaan. Jatkettuaan tätä kuusi vuotta hän käsittää, ettei askeesi vie perille, ja silloin tapahtuu v a l a i s t u s hänen istuessaan pyhän puun alla Neranjaran rannalla. Hänelle selviää silloin, että nautintoelämä ja askeesi ovat kaksi harhaan viepää yksipuolisuutta, jotka vain lisäävät kärsimistä ja ylläpitävät elämän surullista kiertokulkua *(samsara)*. Sekä nautinnot että kidutukset kasvattavat työtä *(karma)*, joka viepi syntymisestä syntymiseen. Ainoastaan elämänhalun täydellisellä voittamisella ihminen pääsee kiertokulusta pois *nirvanaan*, mikä on tahdon ja tajunnan täydellinen sammuminen, mutta ei kuitenkaan samaa kuin olemattomuus.

B:n voimakasta itsetajuntaa valaistuksen jälkeen kuvaavat muutamat säkeet, jotka hänen sanotaan lausuneen eräälle munkille, kun tämä kysyi hänen opettajaansa:

„Ei kukaan opettajan' oo,
ei ole vertaistanikaan,
ei ihmisten, ei jumalten
joukossa mua voittavaa.

Vain minä yksin pyhä oon
ja korkein opettaja myös.
Mä yksin valistunut oon
ja vapaa intohimoista.

Nyt Kasilaisten kaupunkiin [Benares]
oppini valtan perustan;
maan pimeydessä rumpuna
mä kuolemattomuuden lyön."

Ensimäisen suuren saarnansa sanotaan B:n pitäneen Benaresissa. Siinä hän selitti neljää totuutta kärsimisestä. Pelastus kärsimisestä, elämästä, kiertokulusta, on se aihe, jota hän lakkaamatta käsittelee. Hän voittaa paljon oppilaita, m. m. erään kuninkaallisen suosijan, Bimbisaman, joka lahjoittaa hänelle ihanan puiston. Hänen elämänsä kuluu opetuksessa ja väittelyissä bramiinien ja toisuskolaisten kanssa. Buddhan opetustapa on yksitoikkoinen — samoja väitteitä uusitaan ehtimiseen. Kertomukset bramiinien kääntymisestä ovat myös jotenkin samaan malliin laaditut. Legenda koskettaa aivan lyhyesti B:n elämää viipyäkseen taas pitemmältä hänen kuolemassaan ja niissä ihmeissä, jotka sen jälkeen tapahtuivat. — Pelastuksen tie on kahdeksanasteinen. Alkuasteisiin luetaan varsinaiset siveelliset vaatimukset, joista buddhalaisuus on muodostanut 5 yleistä siveyskäskyä: ei saa tappaa elävää olentoa, ei saa varastaa, ei saa tehdä aviorikosta, ei valehdella, eikä juoda väkijuomia. Näiden käskyjen noudattaminen on ainoastaan valmistusta korkeampaan siveellisyyteen, jonka muodostavat oikea ajatteleminen ja itseensä vajoominen. Jälkimäisen päämääränä on täydellisen välinpitämättömyyden saavuttaminen, tila, jossa ei ihminen mitään tahdo eikä tajua. Joka sen on saavuttanut, on pyhimys, *arhat*. Hänen kiintymisensä olemiseen on lakannut ja hänen „karmansa" hävitetty. Tavallaan hän jo on eläessään „nirvanassa".

Buddhalainen seurakunta oli alkuaan munkkien veljeskunta. Buddhalainen munkki elättää itsensä kerjuulla, on hiljainen ja sävyisä ja tuntee sääliä kaikkia eläviä olentoja kohtaan. Todelliseksi rakkaudeksi tämä sääli ei kohoa, sillä rakkaus vaatii työhön ja toimintaan, mikä taas veisi jälleensyntymiseen. Mitään jumaluutta ei alkuperäinen buddhalaisuus opeta, vaan uskovan turvana ovat: B u d d h a, l a k i ja s e u r a k u n t a. — Buddhalainen r a a m a t t u, joka on syntynyt pitkät ajat Buddhan kuoleman jälkeen, jakaantuu kolmeen osaan: *vinaya* = munkkisääntö, *darma* = laki ja *abidarma* = filosofia. Yhteensä kantavat nämä osat nimeä: *tripitaka* = kolme koria. Huomattava teos on buddhalainen virsikokoelma: *dammapadam*, jossa buddhalaista elämänviisautta viehättävällä tavalla esitetään.

Tärkeä sija buddhalaisuuden historiassa on kuningas A ç o k a l l a (ks. t.) (III:nnella vuosis. e. Kr.), joka ajaksi saattoi sen Etu-Intian valtauskonnoksi. Pian sen jälkeen tapahtui hajaannus: muodostui 2 suuntaa: *hinayâna* ja *mahayâna*, joista edellinen säilytti puhtaampana B:n alkuperäisen opin, mutta jälkimäinen rupesi palvelemaan jumalina Buddhan taivaallisia esikuvia, Boddhisatvoja, sekä asetti päämääräksi „nirvanan" sijasta taivaan autuuden. „Mahayâna" on buddhalainen katolisuus pappisvaltaisine järjestöineen, taikauskoineen ja pyhimyskuvineen. Tässä muodossa on buddhalaisuus levinnyt Tibetiin, Kiinaan ja Japaniin. Etu-Intiasta on buddhalaisuus hävinnyt kaikkialta paitsi Nepalista. „Hinayâna"-oppi vallitsee Birmassa, Siamissa ja Ceylonilla. Buddhalaisuuden historiasta ks. lähemmin I n t i a n u s k o n n o t. [H. Oldenberg, „Buddha" (5:s painos 1906); D. Rhys, „Buddhism" (2 painos 1904); E. Lehman, „Buddha" (København, 1907); S. Takajama, „Buddhan elämäntarina" (japanin kielestä suom. A. B. Wellroos, 1904); R. Hackmann, „Kristinusko ja buddhalaisuus" (suom. 1905); E. Kaila, „Uskonnonhistoriallisia luentoja" (1908).] *E. K-a.*

Budenz *[-nts]*, J ó z s e f (1836-92), saksalaissyntyinen kuuluisa unk. kielentutkija, siirtyi 1858, opiskeltuaan Göttingenissä indoeurooppalaista kielitiedettä sekä arabian kieltä m. m. Theodor Benfeyn johdolla, etup. P. Hunfalvyn (ks. t.) toimesta Saksasta kokonaan Unkariin, jossa sai opettajanpaikan Székesfehérvárin lukiossa; v:sta 1861 Unk. tiedeakatemian kirjastonhoitajan apulainen, v:sta 1868 „unkarilais-ugrilaisen" kielitieteen dosentti ja v:sta 1872 vertailevan „altailaisen" kielitieteen professori Budapestin yliopistossa. Joskin B:n tutkimukset liikkuivatkin hyvin laajalla alalla kaukaisempienkin „urali altailaisten" (samojedilaisten, turkkilais-tataarilaisten, mongolin, mantšun) kielten piirissä, niin hän kuitenkin on saavuttanut varsinaisen merkityksensä suomalais-ugrilaisten kielten nerokkaana tutkijana. Hänen pääteoksensa tällä alalla ovat vertaileva sanakirja („Magyar-ugor összehasonlító szótár", Budap. 1873-81), jossa hän tahtoo osoittaa, mikä

József Budenz

osa unkarin sanavarastoa on vanhaa suomalais-ugrilaista perua (teos sisältää 996 eri sana-artikkelia), sekä vertaileva suomalais-ugrilaisten kielten muoto-oppi („Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana”, Budap. 1884-87, sisältää sananjohto-opin; taivutusopin luonnoksen toimitti painosta myöhemmin hänen oppilaansa Zs. Simonyi). Tärkeinä valmistavina töinä näihin on pidettävä niitä tutkimuksia, joihin hänen täytyi syventyä toimittaessaan julkisuuteen A. Regulyn (ks. t.) kokoamat runsaat tšeremissiläiset ja mordvalaiset kieliopin- ja sanakirjanainekset (ilmestyivät „Nyelvtudományi Közlemények” aikakauskirjassa). Tällöin B., joka alkujaan oli pitänyt unkaria turkkilais-tataarilaisena kielenä, vähitellen muutti entiset mielipiteensä ja siirtyi suomalaisten ja ulkomaalaisten tutkijain „suomalais-ugrilaiselle kannalle”. Kun sitten A. Vámbéry 1880-luvulla julisteli unkarinkielen ja unkarilaisten turkkilaisperäisyyttä, esiintyi B. vankimpana miesnä suurella menestyksellä unkarin suomalais-ugrilaisuuden puolustajana. B:n muista isommista teoksista ovat mainittavat „A magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések” (1867-68), jossa hänen muuttuneet mielipiteensä jo selvällä varmuudella esiintyvät ja joka muodosti rungon ja esityön hänen yllämainittuun vert. sanakirjaansa, „Ugrische Sprachstudien” (Budap. 1869-70), jossa hän vertailevasti käsittelee tärkeitä muoto-opillisia seikkoja, ja „Über die Verzweigung der ugrischen Sprachen” (Gött. 1879), jossa hän esittää mielipiteensä suomalais-ugrilaisten kielten keskinäisestä asemasta ja sukusuhteista. Sitäpaitsi B. julkaisi suuren joukon pienempiä tutkielmia aikakauskirjoissa „Magyar Nyelvészet” ja „Nyelvtudományi Közlemények”, joka viimemainittu hänen toimittamanaan (1879-92) muuttui pääasiallisesti „urali-altailaisen” kielitieteen äänenkannattajaksi. Oppilaitaan varten B. julkaisi (1873) suomenkielen oppikirjan, vieläpä hän teki paljon esitöitä suomalais-unkarilais-saksalaista sanakirjaakin varten. — Joskin on myönnettävä, että B. ei jaksanut seurata indoeurooppalaisella alalla tapahtunutta tutkimusmenetelmän uudempaa kehitystä ja että hänen metodinsa sen johdosta monessa suhteessa oli vanhanaikainen, niin on toiselta puolen kuitenkin huomattava, että hän harvinaisen laajoilla ja perusteellisilla tiedoillaan, suurella yhdistelykyvyllään, mallikelpoisella tarkkuudellaan ja erehtyessäänkin nerokkailla ajatuksillaan on erittäin voimakkaasti, monessa suhteessa uranaukaisijana vienyt eteenpäin sekä kielentutkimusta Unkarissa että suomalais-ugrilaista kielitiedettä yleensä. B. oli ensimäinen, joka suomalais-ugrilaisella alalla, tyytymättä pelkkiin vertailuihin, koetti tunkeutua taaksepäin kielenhistoriassa saadakseen selville suomalais-ugrilaisen alkukielen muotoja; vasta sen jälkeen saattoi lähteä vertailemaan tätä muihin, samalla tapaa rekonstrueerattuihin urali-altailaisten kieliryhmien alkukieliin. [Budenz-Album, Budap. 1884; Simonyin kirjoitus Ung. Revue'ssä 1884, Ásbóthin kirj. Deutsche Rundschaussa 1885; Setälän kirj. Valvojassa 1892.] *Y. W.*

Budget *[badžit]* (engl.; laus. meillä sekä *budšet* että *budjet*), tarkoittaa alkuaan säkkiä tai pussia, sittemmin tilitodisteita sisältävää salkkua. Yleensä: tulo- ja menoarvio (ks. t.).

Budiinit (kreik. *būdī'noi*), Herodotoksen mainitsema „vaaleaverinen” „skyyttalainen” kansakunta, jonka kansatieteellisestä ja maantieteellisestä asemasta ei ole saatu varmaa selkoa. Toiset pitävät heitä slaavilaisena tai germaanilaisena, toiset taas suomensukuisena kansana (m. m. votjaakkeina). Useat tutkijat (m. m. Schafarik) arvelevat b:ien asuneen Länsi-Venäjällä. *Y. W.*

Budilovitš *[-lō'-]*, Anton Semenovitš (1846-1908), ven. slavisti, oli ensin Varsovan ja sitten Tarton yliopiston professorina ja rehtorina. On toimittanut vanhojen kirkkoslaavilaisten tekstien julkaisuja, kirjallishistoriallisia tutkimuksia ja teoksen slaavilaisten kulttuurisanoista sekä esiintynyt panslavistina, jonka mielestä latinaista kirjaimistoa käyttävien slaavilaisten kansain olisi omaksuttava kyrillinen (venäläinen) kirjaimisto ja yleensä kaikkien slaavilaisten käytettävä venäjän kieltä yhdyssiteenä eri slaavilaisten kansain kesken. *J. J. M.*

Budoaari (ransk. *boudoir* < *bouder* = olla nyrpeällä mielellä), oik. nurkka, johon pahalla tuulella oleva vetäytyy; hienosti sisustettu huone, jossa naiset viimeistelevät pukeutumistansa tai ottavat vastaan lähimpiä tuttaviaan.

Buenos Aires *[-ē'n-]* (esp., suom. „hyvä ilma”), provinssi ja kaupunki Argentiinassa (ks. t.). 1. Tasavallan provinssi alisen La Plata-joen eteläpuolella, 305,121 km², n. 1,5 milj. as. (1906). Puutonta tasankoa, ilman suurempia jokia ja järviä; ilmasto on lauhkea. Asukkaat harjoittavat maanviljelystä ja karjanhoitoa. Pääkaupunki La Plata (ks. t.). — 2. Tasavallan pääkaupunki La Plata-joen oikeanpuolisella rannalla, Etelä-Ameriikan tärkeimpiä kauppakaupunkeja, 1,149,330 as. (1908). Laaja (186 km²) kaupunki, joka suunnattomasti on kehittynyt ja kasvanut, huolimatta epäsuotuisasta, kuumeille alttiista ilmanalastaan (B. A. kantaa siis syyttä nimeään). Vanhoja kaupunginosia lukuunottamatta B. A. on uudenaikainen, komeasti ja säännöllisesti rakennettu kaupunki. Liikkeen ja kaupan keskuksena on satama, joka leveästä joensuusta huolimatta on liikekelpoinen korkeintaan 5,5 m:n syvässä kulkeville laivoille. B. A:n huomattavista paikoista mainittakoon iso Plaza de Mayo-tori, jonka varrella hallitusrakennus, pörssi, kansallispankki ja kenraali Belgranon ratsastajakuvapatsas sijaitsevat. Täältä vie

Buenos Aires. Avenida de Mayo-katu

läntteen 30 m leveä ja 1,5 km pitkä Avenida de Mayo-katu, jonka päässä on kongressitalo. Suurimmat pankkiliikkeet ovat Calle Reconquista kadulla. Muita huomattavia paikkoja ovat Plaza San Martin näyttelypaviljonkineen, Plaza Libertad, Constitucion, Independencia y. m., kasvit. puutarha ja useat ihanat puistot, m. m. 368 ha laaja Palermon puisto. B. A:ssa on 25 kirkkoa (tuomiokirkko), 1821 perustettu yliopisto, pääpostilaitos ja teattereja. — Yli $^{1}/_{3}$ asukkaista on maahan muuttaneita, pääasiallisesti italialaisia, espanjalaisia ja ranskalaisia. Teollisuus on kehittyneellä kannalla: rautatehtaita, sahalaitoksia, myllyjä, väkijuomatehtaita, parkitus- ja kenkätehtaita, Barracas nimisessä etukaupungissa on suuria teurastus- ja lihanjäädyttämislaitoksia. B. A:n tukkukauppa käsittää $^{3}/_{4}$ koko Argentiinan kaupasta. Täältä viedään viljaa, jauhoja, maissia, lihaa ja vuotia sekä tuodaan eurooppalaisia tavaroita. Sataman eteen on rakennettu aallonmurtaja; lisäksi se on varustettu suurenmoisilla nosto-, säilytys- ja kuljetuslaitoksilla. — B. A:n tärkeyttä lisäävät useat rautatielinjat, mutta varsinkin Euroopan pääsatamista alkavat monet suoranaiset höyrylaivalinjat sekä 3 lennätinkaapelia. Kaupungissa on sähköraitiotiet ja sähkövalo. Se on presidentin, senaatin, edustajakamarin, ylioikeuden ja arkkipiispan sija. Siinä majailee linnaväki; hyvä poliisilaitos ja palokunta. Ympäristöllä sijaitsee joukko kauniita etukaupunkeja huviloineen ja ihanine virkistyspaikkoineen; kiitetyimmät ovat Tigre ja Belgrano. — Kaupungin perusti Pedro de Mendoza 1535. Kaksi vuotta myöhemmin intiaanit sen hävittivät. V. 1580 se rakennettiin uudestaan. Vv. 1776-1810 se oli La Plata nimisen espanjalaisen varakuningaskunnan pääkaupunkina. V. 1880 B. A. erotettiin liittotasavallan pääkaupunkina maakunnasta. *(W. S-m.)*

Bufetti (ransk. *buffet*), tarjoilukaappi, pöytäkaluston säilytyskaappi; huone tai paikka, jossa on saatavana virvokkeita.

Buff, Charlotte (1753-1828), synt. Wetzlarissa, Goethen Wertherin Lotten alkukuva. Goethe, joka 1772 oleskeli Wetzlarissa, seurusteli perheessä ja rakastui pian tulisesti Charlotteen. Tämä oli kuitenkin jo aiemmin kihlautunut arkistokirjuri Kestnerille, jonka kanssa hän v. 1773 meni naimisiin, ja antoi tämä toivoton rakkaussuhde sen sisäisen aiheen, josta Goethen romaani „Nuoren Wertherin kärsimykset" syntyi. *V. K-i.*

Buffalo *[bafəlou]*, tärkeä satamakaupunki New Yorkin valtiossa Yhdysvalloissa, Erie-järven itäisellä rannalla, lähellä Niagaran putousta. Erie-kanava yhdistää sen New Yorkiin. Nopeasti suureneva kaupunki, 381,819 as. (1906). B. on laaja kaupunki, sillä on suuret puistot, 2 tuomiokirkkoa, upeat kaupungin- ja oikeustalot sekä suurenmoinen houruinhuone. Kaupunki on 17 rautatielinjan risteyskohta ja käy vilja-, jauho-, kivihiili-, malmi-, puutavara-, karja- ja lihakauppaa. Sen teollisuus on suurenmoinen; tehtaitten (n. 4,000) liikevoima saadaan pääasiallisesti Niagaran putouksesta. Tuotteiden vuotuinen kauppa-arvo nousee n. 125 milj. dollariin. Huomattavimmat ovat teurastuslaitokset, konetehtaat (11 rautatietehdasta), oluttehtaat, laivaveistämöt y. m. B:ssa on katolilainen arkkipiispanistuin sekä yliopisto ja seminaari, n. s. Grosvenor-kirjasto, taidekoulu, 2 taidehallia, monta college-opistoa, luonnontieteellinen museo, 3 köyhäinkotia, kuuromykkäinkoulu ja 20 sairaalaa. — B:n perustivat 1805 hollantilaiset siirtolaiset; he antoivat sille nimen Uusi-Amsterdam; 1810 se sai nimen B. ja saavutti suuren kukoistuksen Erie-kanavan valmistuttua.

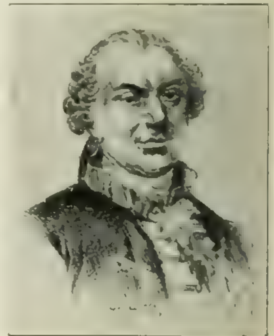
Buffalo Bill ks. Cody.

Buffalo-heinä ks. Buchloë.

Buffertti ks. Puhvertti.

Buffo (it., fem. *buffa*), koomillinen, lystikäs. — Aria buffa, koomillinen aaria; duo buffo, koomillinen duetti; basso buffo, bassolaulaja koomillisissa osissa; opera buffa, koomillinen ooppera, j. n. e.

Buffon *[byfõ']*, George Louis Leclerc de (1707-88), ransk. kreivi ja aikansa kuuluisimpia luonnontutkijoita, Linnén aikalainen ja tämän arvossapidetyin vastustaja. Päinvastoin kuin Linné, joka luokitteli ja määritteli elollisen luonnon esineitä, oli B:n mielestä yksityisten lajien elintapojen selville saaminen oleva tutkimuksen päämäärä. Myöskin eläinmaantieteen ja geologian alalla hän esitti huomiota herättäneitä teorioja. Tyylimestarina B. hakee vertaistaan. Hänen tärkein teoksensa on yhdessä Daubenton'in ja Lacépèden kanssa julkaisemansa „Histoire naturelle, générale et particulière, avec la description du cabinet du roi" (1749-1804). B:n kootut teokset julkaisi A. Richard nimellä „Œuvres complètes de Buffon" (1825-29).

G. L. L. Buffon.

Buffone *[-fõ'ne]* (it.), narri, kujeilija.

Bufo ks. Sammakko.

Buftalmia (*bũs* = nauta, ja *ophthalmo's* = silmä), silmämunain sairaloinen suureneminen.

Bug, usean joen nimi. 1. Läntinen B., Veikselin (ks. t.) oikeanpuolinen syrjäjoki; saa alkunsa Galitsiassa, sen syrjäjokia ovat Muhovez, Narev ja Vkra oikealta ja Huczva, Vlodavka, Krzna ja Liviec vasemmalta. B. laskee Modlinin (Novogeorgievskin) luona emäjokeensa; 750 km pitkä; yli 500 km purjehduskelpoinen. — 2. Eteläinen B. Etelä-Venäjällä. Lähteet Volhyniassa; vasemmanpuolinen syrjäjoki Ingul, laskee Dnjeprin limaaniin. B. on 750 km pitkä, aina 160 m:iin leveä; siinä on yli 100 koskea, ennenkuin se tulee arolle. Matala ja huono liikeväylä.

Bugenhagen *[bũgenhā-]*, Johannes, tunnettu myös nimellä Pomeranus (1485-1558), Lutherin oivallisimpia apumiehiä, on niitä, joille humanismi oli johdattajana uskonpuhdistukseen. Lutherin kanta näytti B:stä aluksi liian jyrkältä, mutta sittemmin hän sen kokonaan omaksui ja lähti Wittenbergiin 1521 tullen Lutherin lähimmäksi ystäväksi. Hän vihki Lutherin ja piti ruumissaarnan hänestä. V. 1523 B. tuli

Wittenbergin kirkkoherraksi ja 1535 vakinaiseksi opettajaksi yliopistoon. Hän oli usein kutsuttuna muille paikkakunnille järjestelemään uusia kirkollisia oloja; useat kirkkojärjestykset ovatkin hänen työtään. M. m. hän oli Kristian III:n kutsumana järjestämässä Tanskan uskonpuhdistusta. B:n vahvin puoli oli käytäntö, mutta hän oli myöskin osallisena jumaluusopillisia riitakysymyksiä ratkaistessa sekä ahkerimpia raamatunkäännöstyössä. [H. Hering, „Johannes B."; M. Meuser, „Johannes B."]

Bugge, Elseus Sophus (1833-1907), kuuluisa norj. kielen- ja kansanrunoudentutkija, v:sta 1866 vertailevan kielitieteen ja muinaisnorjan kielen professori Kristiaanian yliopistossa. B. johti Edda-runoja koskevat tutkimukset aivan uusille urille teoksellaan „Norræn fornkvædi" (1867), jossa m. m. on täydellinen selonteko Eddakäsikirjoituksista; suoritti perustavaa laatua olevia tutkimuksia muinaisskandinaavialaisista riimukirjoituksista, tulkiten nerokkaasti m. m. useimmat tällaiset kirjoitukset ajanjaksolta 300-700 j. Kr. (tärkeimmät julkaisut: „Tolkning av runeindskriften paa Rökstenen i Östergötland", Antiqv. tidskr. f. Sverige, V; „Norges indskrifter med de ældre runer", I 1891-1903, II 1904 ja seur.; „Norges indskrifter med de yngre runer", 1902 ja seur.); loi aivan uutta valoa skandinaavialaiseen „jumalaistarustoon" näyttäessään, että Eddan myytilliset runot eivät voi olla 9:ttä vuosis. vanhempia ja että sangen suuri osa siinä esiintyvää taruaineistoa ei ole vanhaa germaanilaista alkuperää, vaan että se pääasiallisesti on lähtöisin kristill. legendoista ja kreikk.-roomal. taruista, jotka viikingit oppivat tuntemaan Britannian-matkoillaan („Studier over de nordiske gude- og heltesagns oprindelse", 1881-89); julkaisi suuren joukon tärkeitä kielitieteellisiä tutkimuksia: m. m. sanantutkimuksia germaanil. kielten alalta, norj. ja ruots. paikannimien selityksiä, tutkimuksia armeeniankielestä kuin myös vanhasta etruskinkielestä, jota hän pitää armeeniankielen sukulaisena, sekä salaperäisestä lykiankielestä, jota hän koettaa selittää indoeurooppalaisperäiseksi. Nerokkailla, aaterikkailla, syvälle tunkevilla, tietäraivaavilla tutkimuksillaan B. kohosi nykyajan tiedemiesten ensi riviin. [A. Noreenin kirjoitus „Nord. Familjebok"in uudessa painoksessa.] *Y. W.*

Sophus Bugge.

Bugge, Peter Olivarius (1764-1849), norj. pappi. Suoritettuaan teologian ja filosofian tutkinnot Kööpenhaminassa B. saavutti teol. tohtorin arvon Göttingenissä v. 1795. B. oli maansa huomatuimpia pappismiehiä, toimien Trondhjemin piispana v. 1804-42. Aikalaiset moittivat B:a liiallisesta riippuvaisuudesta hallitukseen nähden; saarna, jonka B. piti Trondhjemin tuomiokirkossa Kaarle Juhanan kruunauksessa, herätti yleistä suuttumusta hänen kansalaisissaan. *Ar. H.*

Bugi *[-ū-]* (Bugiisit l. Bugineesit), vaaleaihoinen malaijikansa Celebes-saaren eteläisellä niemellä; sivistyksellisessä suhteessa he ovat muita malaijeja etevämmät. He ovat taitavia merimiehiä, urhoollisia, älykkäitä, sotaisia; heillä on oma kirjoituksensa ja vähän tunnettu kirjallisuutensa sekä harjoittavat huomattavaa kauppaa ja merenkulkua. *(W. S-m.)*

Bugii (ransk. *bougie),* sylinterinmuotoinen, tavallisesti taipuvainen, tylsäpäinen ase virtsatorven y. m. ruumiin tiehyeiden ja onteloiden tutkimista, venyttämistä ja muuta hoitoa varten.

Buguljma *[-a']*, Venäjän Samaran kuvernementin piirikaupunki, Kaman lisäjoen Buguljminkan varrella; 7,581 as. (1897). Harjoittaa vuosimarkkinoillaan vilkasta hevos-, karja- ja puuvillatavarakauppaa. — B:n piirissä asuu, paitsi venäläisiä, baškiireja, tataareja ja tšuvasseja, myös suomensukuisia mordvalaisia (parikymmentätuhatta).

Buguruslan *[-la'n]*, Samaran kuvernementin piirikaupunki Venäjällä Kinel-joen varrella, 12,109 as. (1897). Harjoittaa vilkasta kauppaa Volgan rannikkoasukkaiden ja arokansojen kanssa; syyskuussa suuret vuosimarkkinat. Läheisyydessä on rikin- ja asfaltinpitoisia lähteitä. — B:n piirissä asuu myös suomensukuisia mordvalaisia (n. 65,000); muut asukkaat: venäläisiä, tšuvasseja, tataareja, baškiireja.

Buhl *[-ūl]*, Frants Peter William (s. 1850), tansk. teologi ja orientalisti, professori Kööpenhaminassa 1881-90, Leipzigissä 1890-98 ja jälleen Kööpenhaminassa v:sta 1898. Julkaisi: „Kanon u. Text des Alten Test." (1881), „Jesaja" (1889), „Messianske forjættelser" (1894), „Geographie des alt. Palästina" (1896), „Psalmerne" (1898), „Det israelit. folks historie" (3:s p. 1899), „Die socialen Verhältnisse der Israeliten" (1899), „Muhammeds liv" (1903) y. m. *K. T-t.*

Buhurt (saks.), ritaritaisteluleikki, jossa hyökättiin joukko joukkoa eikä, kuten „tjost"issa mies miestä vastaan. Tavallisesti b. oli leikkiä huviksi ja se tapahtui sauvoilla eikä miekoilla. vrt. Turnaus.

Buijs-Ballot *[böisbalō']*, Kristoff Heinrich Diedrich (1817-90), alank. fyysikko ja ilmatieteilijä, Utrechtin yliopiston professori. Hänen tutkimuksensa ilmakehän samanaikaisista tiloista ovat tehneet hänet uranaukaisijaksi dynamisen ilmatieteen alalla. B.-B:n laki määrää tuulen suunnan ja ilmanpaineen jakaantumisen keskinäisen suhteen. *(V. V. K.)*

Buinsk *[-i'-]*, kaupunki Venäjällä, Simbirskin kuvernementin piirikaupunki, sijaitsee purjehduskelpoisen Karla nimisen joen (Volgan haaran syrjäjoki) varrella, 4,641 as. (1897), joista n. 40 % tataareja. — B:n piirissä asuu myös joku määrä suomensukuisia mordvalaisia; sitäpaitsi: venäläisiä, tataareja, tšuvasseja.

Buisson *[byissō']*, Ferdinand Édouard (s. 1841), ransk. kasvatustieteilijä, tuli 1878 Ranskan kansakouluopetuksen ylitarkastajaksi, 1879 kansakouluosaston johtajaksi opetusasiain ministeriöön, 1897 kasvatusopin professoriksi Sorbonneen; on toimittanut kasvatusopillisen sanakirjan „Dictionnaire de pédagogie".

Buitenzorg *[böitenz-]* („surutoin"), kaupunki Jaavalla, Batavian residenttikunnassa, saaren halki kulkevan rautatien varrella. 25,075 as. (1900). Alankomaitten Intian kenraalikuvernöörin kesäasunto sekä maailmankuulu kasvitieteellinen puutarha lukuisine tieteellisine laboratoreineen ja laitoksineen. Rautatie yhdistää B:n Bataviaan. *(W. S-m.)*

Bujidit, muhamettilainen hallitsijasuku, anastivat 945 Bagdadin ja sittemmin koko Mesopotamian ja Persian, mutta menettivät jo 1055 valtansa seldšukeille. *K. T-t.*

Bukarest (romaan. B u c u r e s c i), Romaanian kuningaskunnan linnoitettu pääkaupunki Tonavan Dâmbovitsa nimisen lisäjoen molemmin puolin ja hedelmällisellä alatasangolla Ilfovin piirikunnassa, 288,565 as. (1907), joista n. 201,000 kreikkalais-katolilaisia, 37.000 roomalaiskatolilaisia ja protestantteja, 44,000 juutalaisia; n. 50,000 on ulkomaalaisia. — Joen yli käy rautatiesilta sekä 12 muuta siltaa. Kaupunki on alueeltaan hyvin laaja, n. 50 km², sekä 36:n pikkulinnoituksen suojelema. Keskikaupungilla on suuria, useampikerroksisia rakennuksia, muualla ne ovat pienet, matalat ja puutarhojen ympäröimät. Kauniita puistokatuja on useita. B:n pää- ja kauppakadut ovat Calea Victoriei, Strada Lipscani ja Str. Carol. Keskellä kaupunkia on kaunis Cismigiun puisto. Rakennuksista mainittakoon kunink. linna, eri ministeriöiden talot, oikeuspalatsi, kansallispankin y. m. rahalaitosten sekä Dacia Romănian (vakuutusyhtiön) rakennukset, postitalo, Ateneum-seuran talo, metropoli-kirkko ja vanha Radu-Vodăn (v:lta 1568) kirkko. Sivistyslaitoksista ovat huomattavat tiedeakatemia suurine kirjastoineen ja historiallisine kokoelmineen, yliopisto, johon myös kuuluu muinaismuseo, luonnontieteellinen kabinetti ja kirjasto, taide-, musiikki-, käytännölliset ja sotakoulut, lyseot, lukiot ja seminaarit sekä kauppa-, ammatti-, alkeis- ja yksityiskoulut. Kirjallisuudessa ja ylhäisön elintavoissa on ranskalainen vaikutus huomattavissa; sivistyneet käyttävät paljon ranskankieltä ja isommissa kauppaliikkeissä sitä ymmärretään yleisesti. — B:ssa on Romaanian päämetropoliitan, senaatin ja eduskunnan sekä yli- ja vetoamisoikeuden sija; täällä asuvat ministerit ja ulkovaltain lähettiläät sekä konsulit. Kaupungilla on luja varusväki. Kauppa ja teollisuus ovat vilkkaat. B:iin on perustettu monta suurta rahalaitosta; mainittavimmat ovat Banca Natională (pääoma 12 milj. fr.), Banca Generală Română (perustamispääoma 1 milj. puntaa), Banca Agricolă (pääoma 1899: 9 milj. fr.), Banca de Scont; Casa de depuneri, consemnatiumi si economie y. m. — H i s t o r i a: 15:nnellä vuosis. paikalle rakennettiin linnoitus, joka myöhemmin joutui Giurgievon tien valmistuttua turkkilaismaitten yhteyteen ja julistettiin Valakian pääkaupungiksi. Sen vanhin hallitussääntö on v:lta 1578. — B. on saanut kärsiä monta onnettomuutta. Serbialaiset ryöstivät sitä 1716, itävaltalaiset sen valloittivat 1789 ja pitivät hallussaan 2 vuotta. Maanjäristyksiä oli 1793 ja 1802; rutto raivosi 1738, 1797 ja 1812; tulipalo 1804 sekä tulvat 1805 ja 1806. — Turkki luovutti B:n rauhanteossa toukok. 28 p. 1812 Venäjälle Bessarabian ja kolmannen osan Moldovaa. Maalisk. 3 p. 1886 Serbia ja Bulgaaria tekivät täällä rauhan. V. 1861 B. tuli yhdistettyjen Valakian ja Moldovan, s. o. Romaanian ruhtinaskunnan pääkaupungiksi, jona se — vars. 1878:n jälkeen, kuningaskunnan pääkaupungiksi kohottuaan — on saavuttanut suurimman kukoistuksensa. *(W. S-m.)*

Uusi postitalo.

[illegible] talo.

Bukephalos (kreik. tav. *Bukepha'las,* lat. *Buce'phalus* = „häränpäinen"), Aleksanteri Suuren lempihevonen, joka kuoli 326 e. Kr. Hydaspes-joen taistelun jälkeen Intiassa, jolloin Aleksanteri sen muistoksi perusti Bukephala kaupungin mainitun joen varrelle. *E. R-n.*

Buketti (ransk. *bouquet*), kukkavihko.

Bukhara *[-āra],* muinoin Keski-Aasian kuuluisin valtio, joka ulottui Kaspian-mereltä Kiinan rajoille; nykyään Venäjän suojeluksen alainen emiirikunta, 205,000 km², n. 1 ¼ milj. as. Se rajoittuu etelässä Afganistaniin, mutta muuten Venäjän Keski-Aasia sitä ympäröi. B:n länsiosa on aroa ja erämaata, itäosa vuorista. Amu-joki on maan eteläraja; joen syrjäjoista ovat Surkab ja Suršan tärkeimmät. Ilmasto on mannerilmasto. Alangolla vallitsee kuivuus, kesä on kuuma, talvi lyhyt, mutta kylmä (jopa —30°). Helmikuu ja syksy ovat sateiset. Itäosan vuoristossa vallitseva leuto kesä aikaansaa rehevän ruohokasvullisuuden. Metsiä on vähän. Puulajeista mainittakoon saksanpähkinäpuu, orapihlaja, silkkiäispuu, pistaasia, plataani, paju, poppeli, öljy- ja hedelmäpuut. Vuoristossa on tiikereitä, karhuja ja panttereita. Joet ovat kalarikkaita, mutta kalastusta harjoitetaan vähän. Heinäsirkat hävittävät usein viljelyksiä. Vuorten rikkaudet ovat vielä käyttämättä. — A s u k k a a t ovat usbekeja, tadžikeja, turkmeeneja, arabialaisia, kirgiisejä, persialaisia y. m. Sunniittinen islami on valtionuskontona. P ä ä e l i n k e i n o t ovat puuvillanviljelys ja karjanhoito (800,000 hevosta, 500,000 nautaa, 200,000 kamelia sekä 6 milj. rasvahäntäisiä lampaita ja vuohia); sen ohella harjoitetaan keinokastelun avulla maanviljelystä ja puutarhanhoitoa sekä silkinviljelystä. Kotiteollisuus (kankaat, nahkatavarat, puutavarat ja aseet) tyydyttää vain kotimaista tarvetta, mutta kauppa on vaurastunut. Kauppateitä käy täältä Orenburgiin, Ferghanaan, Kašgariin ja Intiaan. Rautatie maan halki Samarkandiin rakennettiin 1888. Vientitavaroita ovat puuvilla (10 milj.

mk. vuodessa), raaka silkki (6 milj.), villat, vuodat, matot ja hedelmät. B:aan tuodaan kankaita, sokeria, rautaa, paloöljyä y. m. Tärkeitä kaupunkeja ovat rautatien lähtökohta Tšardžui sekä Kaaši ja Hissar. — Maan linnoitettu pääkaupunki B. sijaitsee Seravšanin keitaassa; täällä on 360 moskeiaa, joista useat varsin loistavia, suuria basaareja ja karavaanimajataloja, n. 70,000 as. B. oli ennen orjakaupan keskus ja islamin pääpaikka („Pyhä kaupunki") ; nyt se on maan kauppakeskus. Šera Bodinin palatsi sijaitsee B:n läheisyydessä; se on korkeitten muurien ympäröimä. *W. S-m.*

Historia. B:n ja sen ympärillä olevien seutujen vanha nimi oli Sogdiana eli Transoxania. Se kuului Persian valtakuntaan aina tämän kukistumiseen asti (641 j. Kr.). Päästyään itsenäiseksi 874 sillä oli loistokautensa samanidien hallitessa (874-1004). Tämän jälkeen se oli useiden valloittajain hallussa. V. 1219 sen valloitti Tšingis-kaani, jonka jälkeläiset hallitsivat siellä v:een 1363. V. 1369 huudettiin Timur suurkaaniksi. Hän valitsi Samarkandin pääkaupungikseen. Hänen sukunsa hallussa B. pysyi noin v:een 1500. Sen jälkeen maassa on ollut useita hallitsijasukuja. 19:nnellä vuosis. B. joutui läheisempiin kosketuksiin eurooppalaisten kanssa. V. 1842 emiiri mestautti kaksi Englannin lähettilästä. V. 1868 venäläiset kenraali Kaufmannin johdolla valloittivat Samarkandin, joka ynnä koillinen osa maata oli luovutettava heille. Siitä lähtien B:n emiiri on ollut vain Venäjän vasalli. *J. F.*

Bukharia, vanhentunut nimitys Kaspian-mereltä Tibetin ja Mongolian rajoille ulottuville maille. B. jaettiin Suureen B:aan ja Pieneen B:aan, jälkimäinen oli sama kuin nykyinen Itä-Turkestani. *(W. S-m.)*

Bukolinen runous (kreik. *būko'los* = karjanpaimen) l. paimenrunous, kreikkalaisilla eepoksen ja draaman sekainen runouden laji, joka, vastakohtana ylenhienostuneelle kaupunkilaiselämälle, käsitteli koruttomain paimenten elämää ja sen lemmenriemuja ja -suruja, usein tosin paimen-nimien taakse kätkien samanaikuisia runoilijoita ja oppineita. Kreikan ja Sisilian paimenlauluista ja kansansaduista kehittyneenä b. saavutti taiteellisen täydellisyytensä varsinkin Theokritoksen (n. 270 e. Kr.) ynnä Bionin ja Moskhoksen kautta; roomalaisten joukossa sitä viljeli ennen muita Vergilius. Myös uudemmalla ajalla on b. kukoistanut. *E. R-n.*

Bukov, paikkakunta Mecklenburgin rannikolla; sen kohdalla tapahtui 4 p. kesäk. 1565 meritaistelu, jossa Ruotsin laivasto suomalaisen Klaus Kristerinpoika Hornin johdolla voitti Herlof Trollen johtaman Tanskan laivaston.

Bukovina (s. o. „pyökkien maa"), herttuakunta, Itävallan itäisin osa ja n. s. kruununmaa, 10,456 km², 783,252 as. (1906) l. 75 km²:llä. B. rajoittuu Galitsiaan, Venäjään (Bessarabiaan), Romaaniaan (Moldovaan) ja Unkariin (Siebenbürgeniin). Maan etelä- ja länsiosan täyttävät Karpaatit ja niitten sivuhaarat, pohjois- ja itäosa on mäkistä, pengermäistä, n. 300-500 m yl. merenp.; tämän läpi virtaa monta jokea, kuten Dnjestr, Prut ja Seret ja niiden lisäjoet Suczawa, Moldova ja Kultainen Bistritza. Vuoriperän muodostavat etelässä vanhat kidemäiset liuskeet; näitä seuraavat koillisempana lyhyinä harjuina nuoremman liitukauden hiekkakivet sekä eoseeni-ajan (vanhemman tertiääriaikakauden) vuoret. Viimemainitulla alueella on vuoriöljylähteitä ja suolakerrostumia. Vuorten tuotteista mainittakoon vielä hopeanpitoiset lyijymalmit sekä louhittaviksi otetut Pozorikan ja Jakobenyn rautamalmit. Etelässä on rikki- ja kivennäislähteitä. — B:n talvet ovat kylmät ja koleat, kesät kuumat. Czernowitzin (240 m yl. merenp.) keskilämpö 7°,9; korkeammalla sijaitsevien paikkojen keskilämpö vielä alhaisempi. Sademäärä on keskimäärin 590 mm. — Vuoret ovat metsäisiä; n. 40 % maan pinta-alasta on metsien peittämä. Alavammalla maalla harjoitetaan maanviljelystä ja karjanhoitoa. Viljelyskasveista ovat tärkeimmät kaura, maissi, palkokasvit, perunat, sokerijuuret ja hamppu. Kotieläimistä ovat naudat ja siat tavallisimmat. Asukkaista 41,2 % on ruteeneja (vähävenäläisiä), 31,6 % romaanialaisia, 22,1 % saksalaisia (uudisasukkaita), 3,7 % puolalaisia ja 1,3 % unkarilaisia. Uskonnoltaan 68,6 % on kreikkal.-katolilaisia (arkkipiispa Czernowitzissa), 15,1 % room.-katolilaisia, 13,2 % juutalaisia. Ammatiltaan 72,6 % maan- ja metsänviljelijöitä, 11,3 % harjoittaa teollisuutta ja 8,6 % kauppaa. Teollisuustoimen tärkeimpänä silmämääränä on maan- ja metsänviljelystuotteiden jalostaminen. Jokien vesivoimaa käytetään mylly- ja sahalaitoksissa. — B:n rautatieverkon pituus oli (1905) 117 km pää- ja 448 km sivuratoja; maanteitä (1902) 4,117 km. Pääliikeväylä Unkariin käy 1,196 m yl. merenp. olevan Borgón-solan kautta. — Kansansivistyksen edistämiseksi on B:ssa n. 400 kansa- ja porvarikoulua, mies- ja naisseminaari, 6 korkeampaa oppikoulua, 2 kauppakoulua, valtion teollisuusopisto ja -ammattikoulu, 54 jatko-opistoa, 3 maanviljelys- ja metsäopistoa, saksankielinen yliopisto (Czernowitzissa) ja paikallismuseo. B:n hallintoa hoitavat maapresidentti ja 29 jäseniset valtiopäivät, joitten puhemiehenä on maapäällikkö. Hallituksen, maapäivien ja maaoikeuden sekä kauppakamarin sijana on pääkaupunki Czernowitz. B. on jaettu 11 aluepäällikkökuntaan. Oikeudenkäyttöä varten on maa- ja piirioikeus sekä 17 alueoikeutta. *W. S-m.*

Historia. Rooman vallan aikana B. oli osa Dacian maakuntaa. Sittemmin sinne asettui slaavilaisia ruteeneja (ehkä 6:nnella vuosisadalla?) ja 12:nnella ja 13:nnella vuosis. romaanialaisia. Nämä perustivat 14:nnellä vuosis. Moldovan ruhtinaskunnan, jonka tärkeimpänä osana B. jonkun aikaa oli. 16:nnella vuosis. B. joutui Turkille ja 1775 Itävallalle. V. 1849 siitä tehtiin erityinen Itävallan „kruununmaa". *J. F.*

Buksbompuu ks. Buxus.

Bulak *[būlā'k]*, Kairon etukaupunki ja satama Ismailija-kanavan pohjoispuolella, vastapäätä Bulak-saarta. B:ssa vallitsee itämaalaisen satamakaupungin vilkas ja kirjava elämä varsinkin lokakuusta joulukuuhun, jolloin laivakulku Niilillä on parhaimmillaan. B:ssa on Egyptin valtiolla asevarasto, asetehdas, paperitehdas, kuritushuone, hulluinhuone, teollisuuskoulu ja Muhammed Alin 1822 perustama suuri kirjapaino, josta on lähtenyt joukko arabian-, per-

sian-, turkin- ja ranskankielisiä teoksia. — B.-saaressa, jonka komea silta yhdistää Kairoon, on entinen varakuninkaan palatsi, joka nyt on muutettu hotelliksi. *K. T-t.*

Bulawayo *[buləua'iou]*, l. Buluwayo ja Gubuluwayo, kaupunki Etelä-Afrikan Etelä-Rhodesiassa, Kapkaupunki-Salisburyn radan varrella, n. 6,000 as. B. sijaitsee Matabele-maassa ja oli Moselekatse ja Lobengula nimisten kafferiruhtinasten hallituskaupunkina, kunnes englantilaiset sen v. 1893 miehittivät. Nyt se on tärkeä ja kukoistava kauppakaupunki monine julkisine rakennuksineen, kirkkoineen, pankkeineen, kirjastoineen j. n. e. Täältä käy rautatie Viktoria-putouksille ja Kalomon kaupunkiin. Läheisyydessä on kultakenttiä. B:n ympäristö on hedelmällinen ja viljelykselle sopiva. *(W. S-m.)*

Bulbilli, *kasvit.*, itusilmu l. sipulisilmu. ks. Silmu.

Bulbääriparalysia. Selkäytimen jatkossa *(medulla oblongata*ssa) esiintyvien taudillisten muutosten aiheuttama halvaus kielen, kitapurjeen, huulien ja kurkunpään lihaksissa, mikä synnyttää nielemis- ja hengittämishäiriöitä vieden lopuksi kuolemaan. Saattaa joskus ilmetä akuuttisena verenpurkautumien, veritulppien tai tulehdusten johdosta mainitussa elimen osassa, enimmäkseen kuitenkin kroonillisena ollen samanluontoisten selkäydintautien seuralaisena ja perustuen liikuntohermojohtojen jatkuvasti kehittyvään surkastumiseen (degeneratsioniin). *M. O-B.*

Buldaani, eräs laji kaksiniitistä kangasta, pellavasta, hampusta ja juutista kudottua, käytetään säkeiksi, käärekankaaksi y. m. sekä myöskin työvaatteiksi.

Bule *[būlē]* (kreik., = neuvo, neuvosto). Vanhan Kreikan buleista oli tunnetuin Ateenan, tavallisesti 500:n jäsenen *(buleutin)* muodostama neuvosto. *E. R-n.*

Buleuterion *[buleutē'rion]* (kreik.), neuvostohuone. (ks. Bule).

Bulevardi (ransk. *boulevard*, saks. *Bollwerk*), merkitsi alkujaan vallin, tavallisesti paaluista rakennettua suojavarustusta. Nykyään b:ksi sanotaan kävelypaikoiksi muutettuja valleja ennen linnoitetuissa kaupungeissa sekä suuria, leveitä puistokatuja yleensä.

Bulgaaria, Balkanin niemimaan pohjoisosassa sijaitseva, vv. 1878-1908 „puoleksi-suvereeninen", Turkille veroa maksava perustuslaillinen ruhtinaskunta, joka 5 p. lokak. 1908 julistautui itsenäiseksi kuningaskunnaksi, käsittää varsinaisen B:n sekä (v:sta 1885) Itä-Rumeelian (Etelä-B:n), yhteensä 96,345 km² ja 4,035,615 as. (1905), l. 42 km²:llä; tästä 32,594 km² tulee Etelä-B:n osalle. B. rajoittuu pohjoisessa Tonavaan (Romaaniaan), idässä Mustaan-mereen, etelässä Turkkiin, lännessä Serbiaan. Varsinainen B. on etenkin lännessä ja etelässä vuorimaata. Balkan (ks. t.), muin. Hæmus, bulg. Stára Planina on B:n päävuorijono. Sredna Gorá, jonka itäosan nimenä on Karadža Dagh, kulkee sen kanssa yhdensuuntaisena. Näitten eteläpuolella alenee maa Etelä-B:n (l. Filippopelin) laajaksi tasangoksi. Tämän lounaiset reunavuoret, Ósogov Planina, Rila Planina (Musalla 2,930 m yl. merenp.) ja Rhodope-vuoret ovat myöskin rajavuoria Turkkia vastaan. Balkanin pohjoispuolella oleva n. s. bulgaarialainen löss- ja liitupengermaa on aaltomaista, matalaharjuista tahi -kukkulaista, loivasti Tonavaan päin viettävää, hedelmällistä maata, joka kumminkin ajoittain, missä sitä ei keinotekoisesti kastella, veden puutteen takia muuttuu arontapaiseksi. Tähän maisemaan, joka jyrkkänä (100-200 m) kohoaa Tonavan etelärannalta, ovat B:n pohjoiseen virtaavat joet uurtaneet syviä, rotkontapaisia laaksoja, jotka tosin ovat strategisesti edulliset, mutta huonoja liikeväyliä; ne kuuluvat Tonavan (ks. t.) jokialueeseen ja saavat useimmiten alkunsa Balkanilta. Ainoa Balkanin läpi murtautunut joki on Rila-vuorilta tuleva Tonavan lisäjoki Isker. Muutamat pienemmät joet virtaavat myös Mustaan- sekä suuremmat, Struma ja Maritsa Tundža lisäjokineen, Aigeian-mereen. Bulgaarialaiseen pengermaahan liittyy koillisessa n. s. Tonavan alanko. — B:n ilmanala on, muutamia Tonavan alangolla olevia rämeseutuja lukuunottamatta, terveellinen: talvet ja kesät kovine ukkossateineen ovat lyhyet ja kuivat, keväät ja syksyt ovat pitkät ja sateiset. Balkan-vuoret estävät kylmien pohjoistuulten pääsyä Etelä-B:aan, joten kasvikunta täällä on subtroopillinen. Muualla B:ssa maan asema kahden kasvimaantieteellisen alueen välillä selvästi ilmenee sen kasvikunnassa. Samoin eläinkunnassakin on sekä euroopalaisia että itämaisia muotoja. — Bulgaarialaiset (ks. t.) ovat maan pääväestönä. V. 1905 heitä oli 3,204,996. Muista kansoista turkkilaiset, 497,818 B:n itäosissa, mustalaiset, 94,649 yli koko maan, romaanialaiset, 83,942 Tonavan varsilla, kreikkalaiset, 69,757 ran-

nikolla, juutalaiset (spaniolit) 36,455, gagauzit (krist. turkkilaisia) y. m. ovat mainittavat. Väenlisäys täällä on ollut suurimpia Euroopassa, nim. n. 17 % 10:ssä vuodessa. Nykyään siirtyy paljon turkkilaisia maasta pois, mutta heidän sijalleen tulee Venäjältä, Unkarista ja Romaaniasta bulgaarialaisia. Uskonnoltaan n. 3,347 milj. on kreik.-katolilaisia, 0,603 milj. muhamettilaisia j. n. e. Maassa vallitsee uskonvapaus. B:n kreik.-katolilainen kirkko on Konstantinopolissa asuvan bulgaarialaisen eksarkin johtama itsenäinen kansalliskirkko. — B:n sivistysolot ovat, kuten muissakin Balkanin valtioissa, vielä sangen epätyydyttävät, ja huolimatta 1879 säädetystä koulupakosta laiminlyö osa kouluiässä olevista lapsista (varsinkin tytöt) koulunkäyntinsä. Korkeammista oppilaitoksista mainittakoon B:n pääkaupungissa, Sofiassa, sijaitseva korkeakoulu lakitieteellisine, historiallis-kielitieteellisine ja luonnontieteellisine tiedekuntineen, muutamat teknilliset ja käytännölliset koulut, seminaari, korkeammat oppikoulut, lukiot y. m. Sen lisäksi B:aan on perustettu m. m. ilmatieteellinen laitos, useita tieteellisiä kokoelmia, kansalliskirjasto ja monta kansankirjastoa. — Tuotantokykyynsä nähden B:ssa 27 % maasta on peltomaata, 30 % niittyä ja laidunta, 18 % metsää ja loput, 25 %, tuottamatonta maata. Maanviljelys ja karjanhoito ovat B:n pääelinkeinot, mutta kumpaakin harjoitetaan vanhanaikaisella tavalla. Niitten tuotteet ovat kuitenkin n. 69 % B:n koko tuotannosta. Suurtiloja on ainoastaan Dobrudžassa, muussa osassa B:aa vain pieniviljelijöitä (yhteensä koko B:ssa 546,000 maanomistajaa) ja vuokratilallisia. Vehnä on tärkein viljalaji; muista ovat maissi, ruis, ohra ja palkokasvit mainittavimmat. B:ssa harjoitetaan suurta vihannes- (puutarha-)viljelystä. Teollisuudessa käytetyistä kasveista täällä viljellään hamppua, pellavaa ja tupakkaa, sekä, varsinkin Kazanlykissä, Itä-Rumeliassa, ruusuja. B:n eteläosassa on myöskin viininviljelys huomattava, mutta sekä silkinviljelys että mehiläishoito ovat taantuneet. Karjanhoitoakaan ei kansa, kuten sanottu, vielä harjoita järkiperäisesti; se on muuttelevaa: kesäksi karja viedään vuoristoon, talveksi tasangolle. Kotieläiminä pidetään etupäässä nautakarjaa, puhveleja, lampaita ja vuohia, hevosia, aaseja, muuleja ja sikoja. Suuret karjamarkkinat pidetään Plevnassa. Kalastuksen päätuotteet ovat makrilli (Mustasta-merestä) ja sampi (Tonavasta). B:n metsät ovat huonosti hoidetut, niissä harjoitetaan tuottavaa pienempien peto- ja turkiseläinten metsästystä. Muinoin tuottava vuorityö oli kauan rappiolla, nykyään se on elpymässä; se tuottaa kultaa, rautaa, lyijyä, rusko- ja kivihiiltä. Suolaa saadaan rannikolla haihduttamalla. Lukuisten kivennäislähteitten luo on perustettu uudenaikaisia kylpylaitoksia. Maan varallisuus on huomattavasti nousemassa. Vienti on muutamina vuosina ollut tuontia melkoista korkeampi (esim. 1904 teki vienti 157,610,000 ja tuonti vain 129,689,577 mk), 1907 on kuitenkin vienti ja tuonti melkein tasan (ks. alemp.). Teollisuus on etupäässä kotiteollisuutta, jonka tuotteista villa-, nahka- ja metallitavarat ovat mainittavimmat. Tehtaat, joita ei ole paljon, ovat yleensä pieniä; myllyjä on runsaasti. Suuria tehtaita on vain kolme: sokeri-, puuvilla- ja tulitikkutehdas. B:n vientitavaroista ovat vilja, joka muodostaa $^2/_3$ koko viennistä, jauhot, munat, karja, vuodat ja ruusuöljy tärkeimmät. Niitten kauppa-arvo nousi 1907 125,6 milj. mk:aan. Puuvilla, kankaat, metallitavarat, paperi ja rohdokset ovat tärkeimmät tuontitavarat, joitten arvo s. v. nousi 124,64 milj. mk:aan. B:n kauppalaivasto on mitätön. Varna ja Burgas ovat tärkeimmät merisatamat. Tonavan jokisatamista mainittakoon Rustzuk, Lom-Palanka, Svištov y. m. Niihin tuli (1907) 14,190 laivaa (yhteensä 3,247,791 tonnia) ja lähti 14,198, (yhteensä 3,258,420 tonnia). Rautateitä B:ssa oli 1908 1,601 km, mutta epätasainen maa vaikeuttaa niitten rakentamista. — V:sta 1889 on B:ssa metrijärjestelmä. Rahayksikkö 1 lev 100 stotinkaa, on suomen markan arvoinen. Maan värit: valkoinen, vihreä, punainen. Vaakuna: kultainen leijona punaisessa kilvessä. *W. S-m. (J. J. M.)*

B. on perustuslaillinen valtio. Kansan eduskunta (Narodno sobranije) on yksikamarinen. Äänioikeus on kaikilla 21 vuotta täyttäneillä miespuolisilla kansalaisilla.

Sotalaitos perustuu yleiseen asevelvollisuuteen. Vakinaiseen palvelukseen, joka on 2 vuotta jalkaväessä ja 3 vuotta muissa aselajeissa, astutaan jo 20 vuoden vanhana. Tarvittaessa voidaan jokainen 17 ja 46 vuoden välillä oleva miespuolinen bulgaari kutsua aseisiin. Vuotuinen rekryyttimäärä 22,800. Sodan aikana armeian miesluku nousee 250,000:een.

Valtion tulot v. 1908 tekivät 127 milj. (niistä suoranaisia veroja 41 milj.). Sotalaitokseen menee n. 30 milj. ja kansanopetukseen n. 12 milj. Valtiovelka n. 388 milj., johon pian tulee lisäksi itsenäiseksi julistautumisesta johtuvat suoritukset Turkille. Valtiolainat ovat enimmäkseen 6- ja 5-prosenttisia ja niistä menevät korot ja kuoletukset ovat valtion suurin menoerä. Valtiopankki (B:n kansallispankki) on Sofiassa.

Historia. B:n vanhimmat tunnetut asukkaat olivat traakialaiset (ks. t.). Erään traakialaisen heimon, mœsilaisten, mukaan sai Tonavan ja Balkanin välinen maa, joka keisari Augustuksen aikana liitettiin Rooman valtakuntaan, Mœsian provinssin nimen. Tonavan varsilla olevat alkuasukkaat roomalaistuivat ensimäisinä vuosisatoina j. Kr. 6:nnella vuosis. (527) mainitaan slaavilaisten jo rynnänneen Itärooman valtakuntaan, vaikka heidän ensimäinen siirtymisensä Balkanin niemimaalle on luultavasti tapahtunut jo aikaisemminkin. Jo 7:nnellä vuosis. on nykyinen B. slaavilaisen asutuksen hallussa. Slaavilaisten johtajina heidän sotaretkillään Balkanin niemimaalla, samoinkuin unkarilaisten heidän vallatessaan nykyiset asuma-alansa, olivat usein turkkilaiset, ensinnä avaarit, sitten bulgaarit. Nämä olivat samaa heimoa kuin bolgaarit, jotka Volgan varsilla perustivat kuuluisan valtakunnan. V. 679 bulgaarit kävivät Tonavan yli, sen eteläpuolella olevaan Mœsiaan ja perustivat siellä olevien slaavilaisten keskuudessa valtakunnan, joka samoin kuin itse kansakin sai nimensä hallitsevalta turkkilaiselta yläluokalta. Väite, että tämä B:n valtakunnan perustanut heimo olisi ollut suomalais-ugrilaista alkuperää ei perustu mihinkään

tosiasiaan. Sen turkkilaisuutta osoittavat selvään sekä ruhtinaitten että ylimysten nimet; vieläpä on tämän valloittajaheimon kielestäkin säilynyt muutamia sanoja eräässä B:ssa kokoonpannussa vanhassa ajantiedossa ja ne ovat selvästi turkkilaista kieltä. Vähitellen sulautui kuitenkin turkkilaisperäinen ylimystö (boljarit) slaavilaiseen kansaan. Ensimäisistä hallitsijoista mainittakoon kaani Asparuch, Krum, joka piiritti Konstantinopolia, ja Omortag, jota vastaan Ludvik Hurskas puolusti Savan aluetta. V. 864 ruhtinas Boris eli Bogoris antoi kastaa itsensä kristinuskoon ja otti itselleen nimen Mikael. Hänen poikansa Symeonin (893-927) aikana B:n valtakunta saavutti suurimman kukoistuksensa. Siihen kuului koko nykyinen B:n kuningaskunta ynnä Makedonia ja osa Albaniaa. Voitettuaan kreikkalaiset Ankialoksessa Mustan-meren rannalla 917 Symeon otti itselleen „bulgaarialaisten tsaarin" arvonimen osoittaakseen tämän kautta olevansa Bysantin keisarin kanssa tasa-arvoinen — „tsaari" kun johtuu samasta Cæsar sanasta kuin „keisarikin". Valtakunnan pääkaupunki Preslav Balkanin pohjoisrinteellä (Šumlasta etelään) kohosi huomattavaksi kirjalliseksi ja kirkolliseksi kulttuurikeskustaksi. Bulgaarian kirkko, joka oli vähällä joutua Rooman yhteyteen, pysyi itäisen kirkon yhteydessä, mutta valtiollisen itsenäisyyden merkiksi kohotti Symeon Preslavin metropoliitan B:n patriarkaksi. Hänen heikko poikansa Pietari (927-968), joka samoin kuin Symeonkin oli vastaanottanut kruununsa Roomalta, oli kykenemätön hallitsija. Hänen avioliittonsa kreikkalaisen prinsessan kanssa nosti taas Bysantin vaikutusta ja nyt tuli B:n kirkkokin, vaikka Bysantissa sen itsenäisyys tunnustettiinkin, lopullisesti itäiseen kirkkoon liitetyksi. Pietarin aikana valtakunnasta irtautui koko läntinen osa, Makedonia ja Epeiros ja länsiosa nykyistä Bulgaariaa. Sinne perusti uuden bulgaarialaisen valtakunnan bulgaarialainen ylimys Šišman, joka teki Sredetsin (nykyisen Sofian) valtakuntansa pääkaupungiksi. Heikontuneeseen Itä-Bulgaariaan ryntäsi kaksi kertaa Kiovan ruhtinas Svjatoslav. Silloin voimakas Bysantin keisari Johannes Tsimeskes tuli 971 bulgaarialaisten avuksi, mutta valtasi samalla koko valtakunnan, pani viralta tsaari Boris II:n, vei hänet Konstantinopoliin, uhrasi alttarille B:n tsaarien valtikan ja teki lopun koko Itä-Bulgaarian tsaarikunnasta. Länsi-B. jäi vielä itsenäiseksi. Šišmanin poika Samuel siirsi sen pääkaupungin etelään, Ochridaan. Mutta eivät tämänkään valtakunnan päivät olleet pitkät. Bysantin keisari Basilius II, joka historiassa on tunnettu „bulgaarialaistappajan" (Bulgaroktonos) nimellä, teki 1018 lopun tästäkin bulgaarialaisvaltiosta. Vihassaan bulgaarialaisia vastaan Basilius silloin surmautti näitä 15,000. Lähemmä kaksi vuosisataa oli B. bysanttilaisena maakuntana, kunnes 1186 kaksi Šišman-suvun jäsentä Pietari ja Johannes Asén vapauttivat Tonavan ja Balkanin välisen maan, jonka pääkaupungiksi tuli Tirnova. Johannes Asén II:n aikana (1218-41) oli B:n valtakunta taas melkein yhtä laaja kuin Symeonin aikana. Mutta pian heikontui tämäkin valtakunta sisäisten selkkausten kautta. Kun turkkilaiset 1365 siirsivät pääkaupunkinsa Aasiasta Adrianopoliin, oli B:ssa kolme keskenään riitelevää kristittyä hallitsijaa. Tsaari Johannes Šišman III tuli 1375 turkkilaisten vasalliksi ja 1393 Bajazet I valloitti Tirnovan ja teki suurimmasta osasta valtakuntaa lopun. Vidinissä hallitsi vielä Šišmanin veli Sratsimir, mutta 1396 liitettiin tämäkin B:n osa Turkin valtakuntaan.

B:lle ei jäänyt, kuten muille Turkin vallan alle joutuneille Balkanin maille, paikallisen itsehallinnon laitoksia. Kieltänsä ja kulttuuriansa turkkilaiset eivät kuitenkaan tyrkyttäneet bulgaarialaisille. Sen sijaan osasivat kreikkalaiset ottaa haltuunsa B:n kirkon parhaat paikat, tämä kirkko kun oli alistettu Konstantinopolin kreikkalaisen patriarkan alle. Bulgaariankielinen sivistys sammui, kansallistunto oli katoamaisillaan. Vasta 19:nnellä vuosis. muuttuvat olot. Taloudellinen tila parani melkoisesti. Bulgaarialaiset alkavat opiskella ulkomailla, varsinkin Venäjällä. Kreikkalais-bulgaarialaisten koulujen sijalle perustetaan bulgaariankielisiä, sanomalehtiä alkaa ilmestyä ja Pariisin rauhan jälkeen useat kaupungit karkoittavat kreikkalaiset piispansa. V. 1870 bulgaarialaiset saivat kirkkonsa johdon omiin käsiinsä. Sen ylimmäksi hallitusmieheksi tuli bulgaarialainen eksarkki Konstantinopolissa 1872. Romaaniasta käsin valmistelivat muutamat bulgaarialaiset kirjailijat (Sava Rakovski, P. Hitov, L. Karavelov) ja entinen munkki V. Levski kapinaa Turkkia vastaan.

Kun 1875 Bosniassa ja Hertsegovinassa oli syttynyt kapina, ryhdyttiin B:ssakin 1876 muutamilla vuoristoseuduilla taisteluun turkkilaisia vastaan. Yritys ei onnistunut. Kostoksi turkkilainen nostoväki ja bulgaarialaisten omat muhametinuskoiset maamiehet, pomakit, panivat toimeen hirveän hävityksen ja teurastuksen — 10,000 bulgaarialaista kristittyä murhattiin. Tästä syntyi yleinen suuttumus Euroopassa ja suurvallat ehdottivat joulukuussa 1876, että B:sta tehtäisiin kaksi autonomista maakuntaa. Portti ei suostunut siihen ja turkkilais-venäl. sota puhkesi. San Stefanon rauhan päätökseksi maalisk. 3 p. 1878 tuli, että Turkin vasalliuden alaisena syntyisi sisäisesti itsenäinen B:n ruhtinaskunta, johon kuuluisi ei ainoastaan Tonavan B. ja Itä-Rumelia, vaan suurin osa Traakiaa ja Makedoniaa. Berliinin kongressi (ks. t.) kesällä 1878 määräsi kuitenkin, että ainoastaan Tonavan B:sta tulee Turkin vasalliuden alainen ruhtinaskunta, Itä-Rumeliasta taas autonominen turkkilainen maakunta kristityn kuvernöörin hallinnon alaisena. Helmikuussa 1879 kokoontui Tirnovaan etupäässä virkamiehistä ja papeista muodostettu „notabelikokous" laatimaan ruhtinaskunnalle valtiosääntöä ja huhtikuun lopulla kokoontui ensimäinen „kansalliskokous" (eduskunta) valitsemaan ruhtinasta ja otti siksi Venäjän keisarinnan Maria Aleksandrovnan veljen, Hessen-Darmstadtin prinssin 22-vuotiaan pojan, Aleksanteri Battenbergilaisen, joka 13 p. heinäk. saapuikin ruhtinaskunnan pääkaupungiksi määrättyyn Sofiaan. Venäjän keisarillinen komisaari, ruhtinas Dondukov-Korsakov jätti hänelle hallituksen. Ainoastaan armeia ja sotaministerin toimi jäivät venäläisten käsiin. Keskinäiset riidat ja rettelöt, valmistumatta mitä vapaimman valtiomuodon saaneen kansan johtajien keskuudessa, saattoivat nuoren ruhti-

naan epätoivoon. Hän ilmoitti keväällä 1881 luopuvansa kruunustaan, jollei kansalliskokous suostu hänen ehtoihinsa ja asetti väliaikaisen hallituksen, jonka etunenässä ja kolmen ministeristön johtajana laajoilla valtuuksilla oli silloinen sotaministeri, kansalaisemme Kasimir Ehrnrooth. Heinäkuussa kokoontunut kansaneduskunta hyväksyikin ruhtinaan ehdot, joihin kuului erityiset valtuudet hallitsijalle seitsemäksi vuodeksi ja konstitutsionintarkastus. Mutta ei tästäkään tullut apua. Ehrnrooth, ruhtinaan oikea käsi, sai vihollisekseen Venäjän diplomaattisen asiamiehen ja oli pakoitettu jättämään B:n. Hallituksen kokoonpano oli hyvin kirjava, siinä oli ulkomaalaisiakin. Monivaiheinen valtiomies Dragan Tsankóv alkoi kiivaan agitatsionin ruhtinaan itsevaltiutta vastaan, mutta vangittiin. Asema tuli tästä yhä vaikeammaksi. Ruhtinas Aleksanteri lähti Pietariin ja otti Venäjän keisarin luvalla kaksi venäläistä kenraalia avukseen: L. Sobolevin ministeripresidentiksi ja parooni A. Kaulbarsin sotaministeriksi. Asiat siitä vain pahenivat, ruhtinas menetti kaiken suosion bulgaarialaisten keskuudessa. Hän tahtoi vuoden perästä jo itsekin päästä irti venäläisistä ministerikenraaleistaan. mutta siihen ei Pietarissa suostuttu. Kaikki puolueet vaativat konstitutsionia takaisin.' Syksyllä 1883 uudistikin ruhtinas perustuslaillisen hallitusmuodon, mutta vaati eduskunnalta siihen tarpeellisia muutoksia. Silloin erosivat venäläiset kenraalit ja uusi hallitus Tsankóvin johdolla pantiin kokoon. Venäjälle palanneiden kenraalien Sobolevin ja Kaulbarsin valituksista tulivat Venäjän hallituksen ja ruhtinas Aleksanterin välit kireiksi, josta seurasi lopulta, että Venäjän hallitus kutsui kaikki Bulgaariassa palvelevat upseerit takaisin.

Itä-Rumelia ei voinut tyytyä asemaansa, vaan julisti syysk. 1885 yhdistyneensä B:aan. Ruhtinas Aleksanteri hyväksyi yhdistymisen. Venäjän hallitus oli molempien maiden yhteenliittymisen puolella, mutta oli tyytymätön ruhtinaaseen. Kun Serbiakin olisi tahtonut alueensa laajentamista, ja kun kuningas Milanin asema oli toivoton, ryhtyi hän sotaan Bulgaariaa vastaan lokakuussa 1885. Sotaa, jossa Serbian armeia voitettiin, kesti vain kaksi viikkoa. Tsankóvin puolue ja ylennyksettä jääneet, sodassa olleet upseerit tahtoivat kukistaa ruhtinaan, vangitsivat hänet yöllä elokuussa 1886 ja veivät Bessarabiaan. Sillä välin oli maassa syntynyt vastaliike, jota johti Stambulov. Ruhtinas kutsuttiin takaisin ja saapuikin syyskuun alussa Sofiaan, mutta, huomaten suhteensa Venäjään mahdottomaksi, luopui syysk. 7 p. 1886 kruunustaan asetettuaan ensin Stambulovin johtamaan hallitusta, joka pian joutui selkkauksiin Venäjän kanssa. Kesällä 1887 ruhtinas Ferdinand Koburgilainen valittiin hallitsijaksi. Voimakas Stambulov johti hallitusta salaliitoista ja ministerimurhista huolimatta, mutta 1894 ruhtinas Ferdinand hylkäsi hänet parantaakseen välejään Venäjän kanssa ja seuraavana vuonna surmasivat Stambulovin hänen vihollisensa. Ferdinand osasi taitavana politikkona Aleksanteri III:n kuoltua parantaa suhteitaan Venäjään, saaden hurjat puolueriidat asettumaan; taitavasti käyttäen Turkin tilaa hyväkseen hän julisti maansa lokak. 5 p. 1908 täydellisesti itsenäiseksi kuningaskunnaksi ottaen itselleen vanhan B:n hallitsijain arvonimen „Kaikkien bulgaarialaisten tsaari". [K. Jireček, „Geschichte des bulg. Volks" (1875); sama, „Das Fürstenthum Bulgarien" (1891).] *J. J. M.*

Bulgaarialaiset, slaavilainen kansa, asuvat Bulgaarian kuningaskunnassa (varsinaisessa Bul-

Nainen Sofian tienoilta.

Nainen Itä-Rumelian eteläosasta.

Mies Luoteis-Bulgaariasta.

gaariassa ja Itä-Rumeliassa), Makedoniassa, Traakiassa, Unkarissa, Baanaatissa, Romaanian puolella Dobrudzassa ja Venäjällä Bessarabiassa. Yhteensä heitä on yli 5 miljoonaa. Uskonnoltaan

he ovat suurimmaksi osaksi kreikkalaiskatolisia. Makedoniassa Rodope-vuoriston rinteellä ja osaksi Adrianopolin vilajeetissa on 350,000 muhametinuskoista bulgaarialaista (pomakkia). Unkarin Baanaatin bulgaarit ovat katolilaisia.

Yhtenäistä bulgaarialaista tyyppiä ei ole. Varreltaan bulgaarialaiset eivät ole yhtä kookkaita kuin muut eteläslaavilaiset. Hiusten ja silmien väri on tumma. Luonteeltaan bulgaarialaiset ovat tyyniä ja etujansa valvovia. Myöskin he ovat erittäin säästäväisiä. *J. J. M.*

Mies Länsi-Bulgaariasta.

Nainen Koillis-Bulgaariasta.

Bulgaarian kieli ja kirjallisuus. 1. Kieli. B:n kieli kuuluu slaavilaiseen kielikuntaan. Sitä puhutaan Bulgaarian kuningaskunnassa (varsinaisessa Bulgaariassa ynnä Itä-Rumeliassa), Makedoniassa (paitsi sen eteläosassa) ja paikoittain Traakiassa. B:n kielen ala rajoittuu siis pohjoisessa Tonavaan, lännessä Serbiaan ja Albaniaan; etelässä Salonikin luona Aigeanmereen (rannikkoväestö on kreikkalainen) ja idässä Mustaan-mereen ja osassa Bessarabiaa Venäjälle. Sitä paitsi puhutaan bulgaarian kieltä Unkarin Baanaatissa ja Romaanian Dobrudžassa. Muista slaavilaisista kielistä se eroaa äänteellisessä rakenteessaan sen kautta, että ainoastaan bulgaariassa ovat alkuslaavilaiset yhtymät *tj* ja *dj* muuttuneet *št*:ksi ja *žd*:ksi (esim. *svešt* „kynttilä”, *mežda* „raja”, jota vastoin ven. *svjetšá, mežá*, puol. *świeca, miedza* j. n. e.). Jo useampi vuosisata sitten ovat nimisanain eri sijamuodot kadonneet ja taivutus tapahtuu prepositsionin avulla kuten romaanilaisissa kielissä. Samoinkuin romaanian kielessä liitetään loppuartikkeli nimisanoihin. B:n kirjakieli on vielä vähän vakaantunut; varsinkin on oikeinkirjoituksessa suuri horjuvaisuus. Uudempi kirjakieli on kehittynyt vahvan venäläisen vaikutuksen alaisena.

2. B:n kirjallisuus sai alkunsa jo yhdeksännen vuosis. lopulla. Muinaisslaavilainen kirkkokieli (ks. t.), joka perustuu johonkin bulgaarialaiseen (makedonialaiseen) murteeseen, oli tämän kirjallisuuden kielenä. Se on kuitenkin yhtä vähän alkuperäinen kuin kansanomainen, sillä sen tuotteet ovat käännöksiä kreikasta ja syntyneet melkein yksinomaan kirkollisia tarpeita tyydyttämään. Kääntäjien lukumäärä oli sangen suuri ja muutamia vaikeatajuisempiakin teologisia teoksia siirrettiin lyhennettyinä muinaisslaavilaiseen kirkkokieleen. Että Bysantissa ei suopein silmin katseltu tätä slaavilaista kulttuurityötä, huomaa siitä loistavasta slaavilaisen kirjaimiston ja raamatunkäännöksen puolustuksesta, jonka munkki Hrabr kirjoitti 10:nnen vuosis. alkupuolella. Runollista kirjallisuutta edustivat apokryfit (ks. t.) ja keskiaikainen Aleksanterintaru (ks. t.) ja itämaalaista alkuperää olevat kertomukset viisaasta Akyrioksesta, Barlaamista ja Joasafista, Salomonista ja Kitovrasista y. m. Mutta koko tämä kirjallisuus oli vailla elinvoimaa. Se oli Bysantin kuolevaa kulttuuria kuvastavan kirjallisuuden huono kopia. Bysanttilaisen kulttuurin mukana tuli myöskin viha „latinalaista”, länsimaista maailmaa vastaan, ja kun Konstantinopoli oli kukistunut ja Bulgaarian itsenäisyys 14:nnen vuosisadan lopulla mennyt, ei bulgaarialaisilla samoinkuin muillakaan Balkanin kreikanuskoisilla slaavilaisilla ollut mitään ulkoapäin tulevia kulttuuriherätyksiä. Ja bysanttilainen henki oli vaikuttanut tukahuttavasti kansallisen slaavilaisen kulttuurin ituihin. Turkkilaiset eivät kyllä väkivaltaisesti kohdelleet Balkanin slaavilaisten kansallisuutta, mutta kansallinen ylimystö ja ruhtinaat eivät olleet enää tukemassa kirjallisuutta ja monet oppineet pakenivat Venäjälle. Kirkon ylin johto ja piispanistuimet joutuivat kreikkalaisten käsiin. Bulgaaria jäi pitkiksi ajoiksi ilman kansallista kulttuuria ja kirjallisuutta. Maassa ei ollut edes kirjapainoa ja ensimäinen bulg. kirja, eräs saarnakirja, painettiin 1806 maan rajojen ulkopuolella. Vasta noin 80 vuotta sitten alkoi kansallinen kulttuurielämä uudestaan. Eräs Unkarin ruteeni, J. Venelin (ks. t.) herätti muutamat bulgaarialaiset kauppiaat Odessassa antamaan varoja bulgaarialaisiin kouluihin ja 1835 perustettiin ensimäinen bulg. koulu. 1846 ilmestyi ensimäinen sanomalehti. Kansa vaati kirkolleen bulgaarialaista hallitusta ja v. 1870 bulgaarialaiset pääsivät erilleen kreikkalaisista kirkonhallintomiehistään. Kansallinen kirjallisuus pääsi alulle. Bulgaarialaisen taiderunouden isä on P. R. Slavejkov (ks. t.), jonka ensimäinen huomattava runoelma ilmestyi 1845. Myöhemmistä runoilijoista mainittakoon Hr. Botjov (ks. t.) ja K. Velitškov. Kansanelämää on lyhyemmissä ja pitemmissä kertomuksissa kuvanneet Lj. Karavelov (ks. t.), Bulgaarian huomattavin kirjailija I. Vazov (ks. t.) ja kansan heikkouksien ivaaja A. Konstantinov. Aivan heikko on draamallinen kirjallisuus. Ensimäinen bulgaariankielinen teatterinäytös oli 1866 ja vakinainen näyttämö avattiin Sofiassa vasta 1907. Kansallisaiheiset näytelmät ovat kuitenkin näytelleet suurta osaa bulgaarialaisen kansallistunnon kehityksessä. Muukalaisista kirjallisuuksista on suurin vaikutus ollut venäläisellä. *J. J. M.*

Bulgaarit ks. Bulgaarialaiset.

Bulgar, muinainen kaupunki Itä-Venäjällä. ks. Bolgar.

Bulimia (kreik.), sairaloinen näläntunne (sudennälkä).

Buljonki (ransk. *bouillon* < *bouillir* = kiehua), lihaliemi (ks. t.).

Bull, John (1563-1628), engl. urkuri ja säveltäjä; sävelsi etenkin pianokappaleita, joista kuitenkin vain vähän on säilössä. *I. K.*

Bull, John ks. John Bull.

Bull, Ole (1810-80), norj. viulunsoittaja, Paganini'n oppilas; sävelsi fantasioja norjalaisista sävelmistä. *I. K.*

Bulla (lat.) merkitsee alkujaan viralliseen asiakirjaan liitettyä, nauhasta riippuvaa metallikapselia, johon valettuun vahaan sinetti painettiin; sittemmin se merkitsi itse sinettiä ja lopulta koko asiakirjaa, jossa sellainen sinetti riippui. B.-nimitystä käytettiin täten keisarillisista asiakirjoista (esim. Kaarle IV:n „kultainen bulla", ks. t.), mutta varsinkin pergamentille kirjoitetuista paavin virkakirjelmistä, jotka koskevat kirkollista lainsäädäntöä, uskonkysymyksiä tai tärkeitä hallinnollisia asioita. Toinen paavillisen asiakirjan muoto, jota 15:nneltä vuosis. saakka käytetään vähemmän tärkeissä asioissa, on *breve;* se on kirjoitettu paperille. Bullaa nimitetään alkusanojensa mukaan; kuuluisia b:ia ovat *Clericis laicos* (1296), *Unam sanctam* (1301, ks. Bonifacius VIII), kiirastorstaina luettu kirousbulla *In coena Domini* (1326), jossa luetellaan kaikki harhaoppiset, *Exsurge Domine* (1520), jossa Luther julistettiin paavin pannaan, j. n. e. Innocentius III:n ajoista pidettiin paavin arkistossa rekisteriä *(Registrum* tai *Bullarium)* lähetetyistä bullista. *J. G.*

Bullarium *[-ā'-]* (lat.) ks. Bulla.

Bulldoggi ks. Koira.

Buller *[bulə],* Sir Redwers (s. 1839), engl. kenraali, otti kunnialla osaa Ašantin-sotaan 1873, sotaan suluja vastaan 1879 ja Egyptin sotaretkeen 1882. Kun buurisota 1899 puhkesi, määrättiin hän ensin niiden sotajoukkojen päälliköksi, jotka lähetettiin buureja vastaan, mutta hänen yrityksensä auttaa piiritettyä Ladysmithiä raukesivat buurien urhoolliseen vastarintaan Colenson ja Spionkopin luona y. m. Syyskuussa 1900 B., jonka toimintaan Englannissa ei oltu tyytyväisiä, kutsuttiin pois sodasta.

Bulletiini (ransk. *bulletin* < lat. *bulla* = kuulutus), tiedonanto.

Bulliarda aquatica, paunikko, hyvin pieni kalju, ranta- tai vedenalainen kasvi. Lehdet vastakkaisia, tasasoukkia, kukat lehtihangoissa. Lätäköissä, järvissä j. n. e. ei varsin yleinen.

Bulliarda.

Bullinger, Heinrich (1504-75), sveits. uskonpuhdistaja, kiintyi jo nuorena uskonpuhdistukseen lukiessaan Lutherin ja Melanchtonin kirjoja. 1523-29 B. oli Kappelin luostarikoulun opettajana, jolloinka läheisesti liittyi Zwingli'n aatteisiin, jonka seuraajaksi hän tuli Zürichiin tullen sveits. uskonpuhdistuksen henkiseksi johtajaksi. Reformeeratut tunnustuskirjat „Ensimäinen sveits. tunnustus" (1536) ja „Toinen sveits. tunnustus" (1564) ovat suureksi osaksi hänen työtään.

Bulls (mon. engl. sanasta *bull* = härkä), pörssikeinottelijoita, jotka koettavat saada hinnat kohoamaan, kun ovat tehneet itselleen siinä tapauksessa voittoa tuottavia aikakauppasopimuksia. *I. K-o.*

Bullterrieri ks. Koira.

Bulmerincq, August von (1822-90), saksal.-venäl. valtio-oikeuden opettaja; 1858-75 prof. Tartossa, 1882 prof. Heidelbergissä; „Institut de droit international"in perustajia; teoksia: „Das Asylrecht" (1853), „Praxis, Theorie und Kodifikation des Völkerrechts" (1874), „Das Völkerrecht" (1884, toinen painos 1889), „Die Staatsstreitigkeiten und ihre Entscheidung" (1889). *O. K:nen.*

Bulthaupt, Heinrich (s. 1849), saks. kirjallishistorioitsija ja kirjailija. Hänen pääteoksensa on „Dramaturgie des Schauspiels" (4 nid., 1882-1901). B. vieroo uudenaikuisimpia virtauksia ajan runoudessa ja taiteessa. Myöskin lukuisan määrän näytelmiä B. on kirjoittanut sekä myöskin runoja, novelleja ja oopperantekstejä sekä huomattavan „Dramaturgie der Oper" (2 nid., 1887, 2 pain. 1902). *V. K-i. (I. K.)*

Buluwayo, kaupunki Etelä-Afrikassa, ks. Bulawayo.

Bulvaani (ven. *bolva'n* = tyhmeliini), henkilö, joka näennäisesti toimii itsenäisesti, mutta on toisen kätyrinä. — Metsästyksessä: „kuvat", joilla eläimiä houkutellaan.

Bulwer ks. Lytton.

Bumeranki (austr.), Austraalian alkuasukkaiden käyttämä heittoase. B. tehdään käyrästä puusta n. 60 cm pitkäksi, päistään se on kapea, toiselta sivulta litistetty, leveimmältä kohdaltaan käyrä. Se ominaisuus, että se palaa heittäjänsä luo takaisin, riippuu siitä, että tasaiset sivut ovat kierretyt ruuvin tapaan eri puolille, joten se heitettynä kääntyy vaakasuoraan asentoon ja kiertyy (ruuvin lain mukaisesti) elliptisessä kaaressa takaisin. B. tunnetaan myös Intiassa. vrt. Aseet (kuvataulu).

Bumia, Tunisissa käytetty kultaraha = 100 piasteria = noin 60 mk.

Bundehesh ks. Zoroaster.

Bundeli (amer.-suom., < engl. *bundle*), kääro, mytty.

Bundesrat *[-ā-],* (saks., = liittoneuvosto). Näin nimitetään Saksan valtakunnassa sitä neuvostoa, minkä eri liittovaltioiden hallitusten edusmiehet muodostavat (ks. Saksa). Samaa nimeä käytettiin jo Pohjois-Saksan liiton aikana vastaavasta neuvostosta. B:n jäsenluku on joka valtioon nähden tarkoin määrätty, niin esim. Preussi saa lähettää 17 jäsentä, Baieri 6 ja muut vähemmän. B. kokoontuu Berliinissä ja valtiokansleri, joka samalla on Preussin edustajia, johtaa sen keskusteluja. B:n jäsenet eivät voi samalla olla valtiopäiväin jäseninä. — Sveitsissä B. *(Conseil fédéral)* on valtioliiton korkein hallinnollinen ja toimeenpaneva virasto (ks. Sveitsi). *G. R.*

Bundgaard *[bungōr],* Anders Jensen (s. 1864), tansk. kuvanveistäjä, talonpojan poika, opiskeli Kööpenhaminan taideakatemiassa ja oli opintomatkalla Italiassa ja Pariisissa. Kööpenhaminassa B. on Tivoli'n porttaalia varten tehnyt koristeellisen ryhmäkuvan (1890) ja sikä-

läiseen uuteen raatihuoneeseen kaikki graniittiveistokset, jotka esittävät satuolentoja, merenneitoja ja tonttuja. V:sta 1899 alkaen hänellä on ollut työnalaisena jättiläissuihkukaivo „Gefion", joka pronssiin valettuna pystytetään Langelinielle. *E. R-r.*

Bungalow *[baŋgəlou]*, b a n g a l o, engl. nimitys bengaalialaisille taloille. Intiassa asuvat eurooppalaiset käyttävät niitä kesärakennuksinaan; ne ovat jyrkkäkattoisia, kuistilla varustettuja, puusta ja ruokokudoksesta rakennettuja. Myös yksinkertaisia, hallituksen ylläpitämiä, autioitten ja harvoin käytettyjen teitten varsilla olevia majataloja nimitetään b:ksi. *(W. S-m.)*

Bunge. 1. F r i e d r i c h G e o r g v o n B. (1802-97), saks. lainoppinut ja historioitsija, oli ensin lainopin dosenttina, sitten professorina (1831-65) Tartossa; siirtyi loppuiäkseen Saksanmaalle. B. on julkaissut useita Itämerenmaakuntia käsitteleviä teoksia ja asiakirjakokoelmia, kuten „Sammlung der Rechtsquellen Liv-, Esth- und Kurlands" (1845-46), „Das Herzogtum Esthland unter den Königen von Dänemark" (1877), „Altlivlands Rechtsbücher" (Leipz. 1879), y. m. Hän perusti 1836 myös historiallis-statistisen viikkolehden „Das Inland", julkaisi 1842:sta „Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Kurlands" ja 1852-72 „Liv-, Esth- und Kurländisches Urkundenbuch". — 2. A l e k s a n d r v. B. (s. 1851), edellisen veljenpoika, matkatieteilijä, oli 1882-84 Lenan ja 1885-86 Jananja Uus-Siperian-saarten retkikunnassa mukana. Tutkimuksensa hän on julkaissut Piet. tiedeakatemian kirjoissa. *K. S.*

Bunge, G u s t a v v o n (s. 1844), saks. fysiologinen kemisti, tuli 1885 fysiologian professoriksi Baseliin. Paitsi muita tieteellisiä teoksia hän on kirjoittanut laajan ihmisfysiologian oppikirjan. Innokkaana alkoholijuomain vastustajana B. on vaikuttanut paljon hyvää kirjailijana tällä alalla. *M. O-B.*

Bunge, N i k o l a i H r i s t i a n o v i t š (1823-95), ven. valtiomies, synnyltään luterilainen ja kotoisin Kiovasta. B. suoritti lainopilliset opintonsa Vladimirin yliopistossa, oli Kiovan yliopiston professorina 1852-80, valtionvarainministerinä 1881-87 ja vihdoin ministerikomitean puheenjohtajana. B. edisti oikeudenmukaisempaa verotusta, laati helpotuksia talonpojille maanomaisuuden saamiseksi, perusti talonpoikien maapankin y. m. Vähemmin onnistui hänen tullipolitiikkansa sekä aateliston maapankin perustaminen. *K. S.*

Bungert, A u g u s t (s. 1846), saks. runoilija ja säveltäjä; on tetralogiassaan „Homerische Welt" (Kirke, Nausika'a, Odysseus' Heimkehr ja Odysseus' Tod) yrittänyt seurata Wagnerin jälkiä. *I. K.*

Bunias, kasvisuku *Cruciferæ*-heimossa. *B. orientalis*, u k o n p a l k o, joka meillä kasvaa rikkaruohona viljelyksissä, on joks. korkea, karhealehtinen, keltakukkainen yrtti, joka usein metrin pituisten juuriensa vuoksi on vaikeasti hävitettävä rikkaruoho. Lidut vinopuikeita, kyhmyisiä, kivenkovia, varisevia. Kotoisin Itä-Euroopasta.

Bunin *[-ū-]*, I v a n A l e k s e j e v i t š (s. 1870), ven. runoilija, osoittaa runoudessaan likeistä henkistä heimolaisuutta Žukovskijn kanssa, joka on myöskin kuulunut Buninien sukuun. Maailmaa hallitseva harmonia ja kauneus sekä olemassaolon ilo ovat hänen runoutensa perussävelenä. Surut ilmenevät siinä vain hiljaisena nöyryytenä. B:n huomattavin runoelma on „Lehtien varistessa" (1903). Hänen proosateoksistaan paras on „Tarantella", kertomus hienoon seuraan pyrkivästä kansakoulunopettajasta. Luonnonkuvaajana B. on uudemman venäl. kirjallisuuden etevimpiä. *J. J. M.*

Bunsen, K r i s t i a n K a r l J o s i a s (1791-1860), preussil. diplomaatti ja tiedemies; harjoitti teologisia ja filologisia opintoja ja herätti jo nuorena oppineen maailman huomiota kirjoituksellaan „De jure Atheniensium hereditario" (1813). Opettajansa Niebuhrin toimesta hän 1818 tuli Preussin Roomassa olevaan lähetystöön lähetystönsihteeriksi ja 1827 lähettilääksi. Hänen Roomassa harjoittamainsa arkeologisten ja topografisten tutkimusten tuloksena olivat tärkeät osat teosta „Beschreibung der Stadt Rom" (1830-43) ja julkaisu „Die Basiliken des christlichen Rom" (1843). V. 1838 hän kutsuttiin pois Roomasta, syystä ettei hän voinut selvittää Preussin hallituksen ja paavin välillä syntynyttä selkkausta. V. 1839 hän nimitettiin lähettilääksi Berniin; lähetettiin 1841 Lontooseen hankkimaan Englannin hallituksen suostumusta evankelisen preussilais-englantilaisen piispanviran perustamiseen Jerusalemissa ja oli v:sta 1842 Preussin lähettiläänä Lontoossa; luopui tästä toimesta Krimin sodan aikana 1854, kun ei saanut Preussia asettumaan venäläisvastaiselle kannalle; korotettiin 1857 vapaaherraksi. B. harjoitti elämänsä loppuun asti kirjallista ja tieteellistä työtä. Hänen tärkein arkeologinen teoksensa on: „Ägyptens Stelle in der Weltgeschichte" (1845-57). Erityisesti hänen mielensä oli kiintynyt raamatullisiin, kirkkohistoriallisiin ja liturgisiin tutkimuksiin. Tältä alalta hän on m. m. julkaissut: „Ignatius von Antiochien und seine Zeit" (1847), „Christianity and mankind" (1854) ja kesken jäänyt „Bibelwerk für die Gemeinde" (ilmestyi Kamphausenin ja Holtzmannin jatkamana 1858-69). Vielä mainittakoon hänen kirjoituksensa „Die Zeichen der Zeit" (1855), jossa hän puolustaa omantunnon vapautta, ja „Gott in der Geschichte" (1857), jossa hän koettaa sovittaa kristinuskoa ja nykyajan tiedettä. [B:n leski julkaisi hänen elämäkertansa „A memoir of baron Bunsen"; Ranke, „Aus dem Briefwechsel Friedrich Wilhelms IV mit Bunsen".] *J. F.*

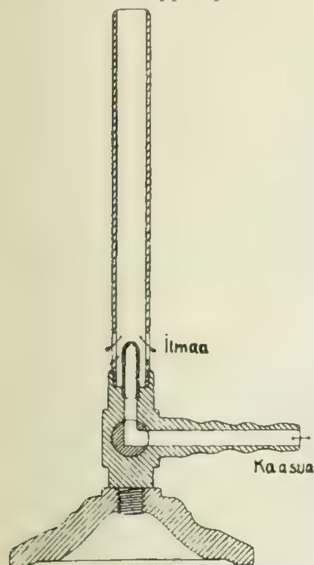
Bunsen, R o b e r t W i l h e l m (1811-99), saks. kemisti ja fyysikko, tuli 1836 kemian professoriksi Kasseliin, 1838 Marburgiin, 1851 Breslauhun, 1852 Heidelbergiin. B. on julkaissut tärkeitä tutkimuksia monelta kemian eri alalta. Tutkimuksillansa hän on suuresti lisännyt tietojamme syaaniyhdistyksistä ja varsinkin myrkyllisistä kakodyliyhdistyksistä. Mainittavat ovat myös hänen kaasuanalyyttiset ja fotokemialliset tutkimuksensa. Kuuluisuutensa B. on saavuttanut spektraalianalyysin

R. W. Bunsen.

(ks. t.) varsinaisena perustajana yhdessä Kirchhoffin kanssa („Chemische Analyse mit Spectralbeobachtungen" 1860). V. 1846 B. teki kemiallis-geologisia tutkimuksia Islannissa, jonka lämpöisiä lähteitä hän tutki. vrt. Bunsenin lamppu. *W. B.*

Bunsenin lamppu, R. W. Bunsenin 1855 keksimä kaasulamppu, jossa kaasuun itse lampussa sekoittuu niin paljon ilmaa (n. 2 ½ tilavuusosaa), että se palaa kuumalla, valottomalla liekillä. Kuvassa nähdään tavallisen laboratoreissa käytetyn Bunsenin lampun läpileikkaus. Valokaasu virtaa päästään jotenkin ahtaaksi supistetun putken kautta laajempaan varsinaiseen polttoputkeen, imien samalla tämän sivureikien kautta ilmaa mukaansa. Samaa periaatetta käytetään sangen moninaisissa lampuissa, esim. auerlampuissa (ks. t.) ja taloudessa käytetyissä keitinlampuissa (kaasukeittiöissä). *(W. B.)*

Bunsenin lamppu.

Bunsenin sähköpari ks. Galvaaninen sähköpari.

Bunting *[bantiŋ]*, Edward (1773-1843), irl. urkuri; julkaisi 1796 suuren kokoelman vanhoja irlantilaisia sävelmiä. *I. K.*

Bunyan *[banjən]*, John (1628-88), Englannin kansanomaisin uskonnollinen kirjailija. B. oli köyhän kuparisepän poika Bedfordshirestä; 17-vuotiaana hän rupesi sotamieheksi parlamentin sotajoukkoon. Naituaan erään köyhän tytön, jolla hänen kehitykseensä oli suuri vaikutus, hän pian eli elämänsä murroskauden ja liittyi Bedfordin baptisteihin ruveten saarnamieheksi; tämän johdosta hänet restauratsioniajan alussa suljettiin vankeuteen, missä vietti 12 vuotta; tämän ajan kuluessa B. harjoitti kirjallista työtä, kirjoittaen m. m. kuuluisan, monelle kielelle käännetyn kirjansa „The pilgrims progress" (Kristityn vaellus); sittemmin vapaaksi päästyään hän toimi Bedfordin baptistien pappina. [Kootut teokset (3 nid., Lont. 1864).] *K. Ö.*

John Bunyan.

Buonarroti *[-arō'-]* ks. Michelangelo.

Buononcini *[-ntšī'-]*, Giovanni Battista (n. 1660-1750), it. oopperasäveltäjä; oli Händelin kilpailijana Lontoossa 1720-luvulla. *I. K.*

Buphaga, kottaraisten heimoon kuuluva afrikkalainen lintusuku, johon kuuluvilla lajeilla on tapana noukkia syöpäläisiä karjaeläinten nahasta, jopa nahan alla eläviä kärpästoukkiakin. Saivartajahakkeli. *B. africana.* *K. M. L.*

Buquoy l. Bucquoi *[bykuā']*, Karl Bonaventura de Longueval (1571-1621), Vaux'n vapaaherra, B:n kreivi, itävalt. sotapäällikkö 30-vuotisessa sodassa, sai 1618 keisarillisen sotajoukon ylipäällikkyyden, soti menestyksellä Mansfeldia y. m. vastaan Böömissä sekä Gábor Bethleniä vastaan Unkarissa; otti osaa Valkovuoren tappeluun 1620. Kaatui sodassa Bethleniä vastaan Neuhäuselin luona. *G. R.*

Buran (tat., = myrsky, ven. *bura'n*), kova vihurinen tuuli Venäjän ja Siperian aroilla sekä Ylä-Aasiassa (Tibetissä). Se tuo muassaan kesäisin pölyä ja suurta kuumuutta, talvisin taasen kovia pyryilmoja, jotka tuhoavat paljon karjaa. Itä-Turkestanissa sanotaan heikompaa hiekkamyrskyä sarik buraniksi, keltaiseksi myrskyksi, vahvaa kara buraniksi, mustaksi myrskyksi. Tundra-seuduissa nimitetään tämänluontoista tuulta purgaiksi. *W. S-m.*

Burbank *[bəbäŋk]*, Luther (s. 1849), amer. kasvienjalostaja. Koottuaan kauppapuutarhurina tarpeellisen pääoman, hän antautui kokonaan kasvien jalostamiseen. Hänen koekenttänsä ovat Kaliforniassa Santa Rosassa ja Sebastopolissa. Etupäässä hän on jalostanut hedelmäpuita ja koreakukkaisia puutarhakasveja. Päämääränään on hänellä saada syntymään kuivuutta ja kylmää kestäviä, vähän vaativia muotoja, joita voitaisiin viljellä hänen kotimaansa kesäillä kuuman kuivilla, talvella kylmillä aavikoilla. Kuuluisimmat hänen jalostuksensa ovat: piikitön opuntiakaktus, jollainen kelpaa karjanruuaksi; jalostettu rantaluumu, jonka tärkeimpänä kantamuotona on Kalifornian rannoilla kasvava, pienija kitkerämarjainen rantaluumu *(Prunus maritima)*, jolta jalostettu muoto on perinyt sen pienet vaatimukset mitä maaperään ja ilmastoon tulee; kivetön luumu, jolta puuttuu siementä ympäröivä kova kerros, sen kantamuoto on eräs ranskalainen pehmytkivinen mutta pieni- ja huonomarjainen luumulaatu. Risteyttämällä nämä suuri- ja hyvämarjaisten laatujen kanssa B. on saanut niiden hedelmät isoiksi ja maukkaiksi. Vielä kuuluu näihin kuuluisimpiin primusberry niminen sinivatukka. Näiden lisäksi on hänen puutarhastaan lähtenyt parikymmentä erilaista luumulaatua, omenoita, päärynöitä, kirsikoita, rypäleitä, viikunoita, kvitteniä, saksanpähkinöitä, kastanjoita. Hänen jalostamistaan koristuskukista mainittakoon isokukkaiset Shasta-Daisy-päivänkakkarat, kannat ja amaryllikset, gladio-

Luther Burbank

lukset, joiden kukkaterttu on jokapuolinen, ja magnoliatuoksuiset georgiinit. — Burbankin menettelytapa jalostuksessa on osaksi pelkkää valikoimista, osaksi ja enimmäkseen hän risteyttää ensin eri laatuja keskenään. Erityistä B:lle on se suunnattoman runsas aines, jonka hän jalostuksiaan varten kasvattaa. B:n suuri menestys johtuu juuri hänen erinomaisesta kyvystään osata käsitellä näin valtavaa työaineistoa, s. o. osata huomata ja erottaa pieniä muunnoksia, ja tuntea niiden rinnakkaisominaisuuksia, joten hän jo taimien ulkonäöstä voi päättää hedelmän laadun. Sen ajan lyhyys, missä hänen uudet laatunsa ovat valmistuneet, selviää tästä ja varsinkin siitä, että hän on jalostanut pelkästään kasvullisesti (oksikkaista, juurakoista, sipuleista j. n. e.) lisääntyviä muotoja, joiden ei tarvitse olla siemenpysyviä. — Esimerkkinä B:n työn taloudellisesta merkityksestä mainittakoon, että Yhdysvaltojen vuotuisen perunasadon arvon on laskettu kohonneen 85 milj. markalla erään hänen jalostamansa uuden perunalaadun kautta. V. 1895 Carnegie-opisto myönsi B:n kokeisiin 10,000 dollaria vuodessa, sillä ehdolla, että toisetkin pääsevät osallisiksi hänen kokemuksistaan. *K. H. H.*

Burchiello *[-kjë'llo]*, oikeastaan D o m e n i c o d i G i o v a n n i (1404-48), it. parturi ja runoilija. Hänen runonsa ovat hullunkurista ilveilyrunoutta, joiden satiiri kuitenkin on suureksi osaksi kadottanut kärkensä, kun niiden persoonallisia salaviittauksia ei enää ymmärretä. Burchiello nimensä hän on saanut siitä, että hän tahallaan hämmensi yhteen mitä erilaisimpia asioita, kuinka sattuma ja loppusointu vain osutti (*alla burchia* = sattumalta). *V. K-i.*

Burckhardt, J a k o b (1818-97), saks. sivistys- ja taidehistorioitsija, Baselin yliopiston professori, toimi jonkun aikaa opettajana Zürichin vastaperustetussa polyteknikumissa, mutta palasi sitten takaisin entiseen virkaansa Baseliin. Terävä kritiikki sekä loistava ja henkevä esitys ovat B:n huomattavimmat ansiot taidehistorioitsijana, samalla kun hän osoittaa aivan tavatonta kirjallisuus- ja lähdetuntemusta. Hänen julkaisuistaan mainittakoon: „Kunstwerke der Belgischen Städte" (1842), „Der Cicerone. Anleitung zum Genuss der Kunstwerke Italiens" (1855, 8 pain. 1900), „Die Kultur der Renaissance in Italien" (1860, 8 pain. 1902) ja „Geschichte der Renaissance in Italien" (1867). Hänen kuolemansa jälkeen on julkaistu „Rubens" (1898), „Griechische Kulturgeschichte" (1898-1900).

Burckhardt, J o h a n n L u d w i g (1784-1817), sveits. tutkimusmatkailija, matkusti 1809-15 Syyriassa, Egyptissä ja Arabiassa, jossa hän pyhiinvaeltajan valepuvussa otti osaa muhamettilaisten pyhiin menoihin Mekassa ja Mediinassa. Erittäin tärkeitä itämaitten tuntemiselle ovat hänen teoksensa „Travels in Nubia" (2:n pain. 1822), „Travels in Syria and the Holy land" (1822), „Travels in Arabia" (1829), „Notes on the Bedouins and Wahabys" (1830) ja „Arabic proverbs" (1831). *K. T-t.*

Bure, ruots. suku, saanut nimensä Skellefteån pitäjässä tavattavasta Buren paikkakunnasta Länsi-Pohjassa. Ensimäinen varmasti tunnettu suvun jäsen on 1500-luvulla Anders Jakobsson. Hänen tyttärensä Anna Burea oli naimisissa Skellefteån kirkkoherran Anders Olaiu kanssa, josta avioliitosta syntyi kantaäitejä tunnetuimmille suvun jäsenille. Vanhimman tyttären poika oli kuuluisa oppinut J o h a n B u r e u s, nuorimman taas olivat huomatut A n d e r s ja O l o f B. Aateliset, heistä lähteneet B u r e u s- ja B u r e n s k ö l d-suvut ovat sukupuuttoon loppuneet.

1. J o h a n B. l. B u r e u s *[-ē'-]* (1568-1652), ruots. oppinut, tuli 1609 valtionarkiston hoitajaksi, myöhemmin valtionmuinaistutkijaksi ja kuninkaallisen kirjaston hoitajaksi. B. oli Ruotsissa 1600-luvulla esiintyvän muinaisuuden harrastuksen perustaja. Hän itse m. m. kuvasi ja piirustutti n. 200 riimukiveä sekä pelasti vanhoja käsikirjoituksia, joista julkaisi huomattavan „En nyttigh bok om konnunga styrilse och höfdinga" (1634). Yleensä hänen monipuolista tieteellisyyttä osoittavien kirjojensa arvoa suuresti vähentävät hänen salaoppiset mietiskelynsä.

2. A n d e r s B. l. A n d r e a s B u r e u s (1571-1646), ruotsalaisen kartanteon isä. Hän toimi 1600-luvun alussa kanslianvirkamiehenä, harjoittaen samalla sukutieteellisiä ja tähtitieteellisiä tutkimuksia ja karttatöitä. V. 1611 hän jätti Kustaa II:lle Aadolfille kaivertamansa kartan valtakunnan pohjoisimmista maakunnista, nimeltä „Lapponiæ, Bothniæ, Cajaniæque, Regni Sveciæ provinciarum septentrionalium, nova delineatio". Toinen hänen 1626 julkaisemansa kartta „Orbis Arctoi nova et accurata delineatio", joka sisältää Ruotsin, Norjan ja Suomen, sekä Tanskan, Saksan, Itämerenmaakuntain ja Venäjän läheiset osat, on ollut 1600-luvulla perustana kaikille ulkomailla Ruotsista julkaistuille kartoille, ja sitä voidaan täydellä syyllä pitää ensimäisenä jotakuinkin luotettavana karttana Pohjoismaista. Sitä paitsi on B:n ansio siinä, että hän 1628:sta ollessaan „päämatemaatikkona" kasvatti maanmittareja työhön ja antoi maakuntain kartoittamiselle sen tarkkuuden ja yksityiskohtaisen luonteen, jota meidänkin maamme ensimäiset karttaintekijät uskollisesti 1640-luvun lopulta asti seurasivat. B. oli useissa luottamustoimissa, kuten m. m. mukana Venäjän rajan käynnissä 1617-21 ja 1618 tutkimassa Käkisalmen läänin oloja, Moskovan lähetystössä ilmoittamassa Kristiinan valtaistuimelle astumisesta 1634, 1635:stä asessorina sotakollegissa, monasti tekemässä ehdotuksia hyödyllisten tehtaiden perustamisesta, antamassa neuvoja kaupunkien perustamisesta y. m. Hän sai 1640 aikaan ehdotuksen mittojen ja painojen kymmenyslaskulle y. m.; aateloitiin 1624.

3. J o n a s B (k. 1655), lakimies, sukutieteilijä, edellisen veli, oli m. m. monet vuodet Ruotsin valtionarkiston virkamiehenä. B. julkaisi Kustaa II:n Aadolfin käskystä kaupunginlain 1618 sekä omasta aloitteestaan maanlain 1621. Vuoden 1642 lakitoimituskunnassa hän oli jäsenenä. Hänen sukutieteellinen teoksensa „Svensk ätte-bok" säilytetään käsikirjoituksena valtionarkistossa. Aateloitiin 1624.

4. O l o f B. (1578-1655), lääkäri, edellisen veli, oli Kustaa II:n Aadolfin henkilääkäri. Hänen lahjakkuutensa tähden uskottiin hänelle kuitenkin toisiakin tehtäviä, niinpä hän 1620 sai tehdä

ehdotuksen Norlantiin ja Suomeen perustettavista kaupungeista. 1621 hän nimitettiin Tukholman pormestariksi ja 1633 Turun hovioikeuden varapresidentiksi. Aateloitiin 1624. *K. S.*

Bureau *[byrō']* (ransk.), kirjoituspöytä, virkahuone, toimisto.

Bureus ks. Bure.

Burgdorf (ransk. *Berthoud*), kaupunki Sveitsissä, Bernin kanttonissa Emme-joen varrella, n. 10,000 as. Sikäläisessä linnassa Pestalozzi (ks. t.) avasi kasvatuslaitoksen 1798.

Burgess *[bə̄dzes]*, James (s. 1832), syntyperältään skotlantilainen orientalisti, vaikutti v:sta 1855 matematiikan professorina Kalkutassa ja sittemmin Bombayssa, oli v:sta 1886 Intian „Archæological survey"n päätirehtööri ja asettui erottuaan virasta 1891 Edinburghiin. Paitsi ilmatieteellisiä ja fysikaalisia kirjoituksia hän on julkaissut joukon Intian muinaistiedettä koskevia koruteoksia. Hänen pääteoksensa on „Reports of archæological survey of Western India". *K. T-t.*

Burghausen, Herman von (k. 1676), suom. soturi, Virosta kotoisin, oli ensin, nimeltä von Husen, luutnanttina Turun läänin jalkaväessä, sitten kapteenina Suomen rakuunoissa, aateloitiin Ruotsissa 1652, ja tuli 1667 Savon ja Karjalan autiotiloille järjestämänsä pestatun rakuunarykmentin everstiksi. V. 1676 tämä rykmentti meni Tanskan sotaan ja otti osaa Lundin taisteluun 4 p. jouluk., jossa B. rakuunoineen, äärimmäisenä vasemmalla siivellä seisten, urhoollisuudellaan suuresti vaikutti voiton saavuttamiseen, mutta hän itse ynnä suurin osa hänen joukostaan kuoli sankarikuoleman. B:n jälkeläiset antautuivat hekin melkein kaikki soturinuralle; neljä hänen pojistaan kaatui suuressa Pohjan sodassa, viides vietiin Pultavan taistelun jälkeen vankina Siperiaan. Suku sammui Suomessa miespuolelta 1845. *K. G.*

Burgk *[burk]*, oik. Joachim Moller a Burgk (1540-1610), saks. protestanttinen kirkkosäveltäjä, aikansa huomattavimpia.

Burgkmair, Hans (1473-1531), saks. maalari ja puupiirrosten tekijä, oli isänsä Thoman B:n sekä M. Schongauerin oppilas ja sai Ylä-Italiassa oleskellessaan suurta vaikutusta venetsialaisesta taiteesta. Keskiaikaisminiatyyrimaisesta maalaustavasta B. kehittyi suurpiirteiseen muodonkäsittelyyn, oppi antamaan tauluilleen arvokkaan ja usein hienon runollisen sävyn, osasi käyttää ilmaperspektiiviä ja maalasi ansiokkaalla tavalla maisemansa. Yleensä hän taiteellaan on koteuttanut Saksaan täysrenessanssin tyylin, jonka päämestarina hän oli Augsburgissa. Tämän kaupungin taidegalleriassa ovat B:n paraimmat teokset, kuten esim. Maarian kruunausta esittävä siipialttari (1507), jossa renessanssin vaikutus ensiksi ilmenee, ja voimakasvärinen, sielukas maalaus „Kristus ristinpuussa" (1519). Tärkeän ja suuren osan B:n taiteellisesta toiminnasta muodostavat hänen puupiirroksensa, jotka ilmaisevat oivallista kertomakykyä ja jossakin määrin hengenheimolaisuutta A. Dürerin kanssa. Keisari Maksimilianille B. on m. m. laatinut puupiirroksia keisarin „Riemusaattoon" ja „Weisskunig" nimiseen elämäkertaan. *E. R-r.*

Burg-teatteri (Hofburgtheater), Wienin keisarillinen hoviteatteri, perustettu 1741, 1776 saanut nimen hovi- ja kansallisteatteri ja 1814 nykyisen nimensä. Toiminut v:sta 1888 nykyisessä upeassa, vaikka taiteellisesti epäedullisessa huoneustossaan. Wienin kuuluisin teatteri, jonka taiteellisina johtajina eriaikoina ovat olleet Schreyvogel (1815-32), Dienhardsein (1832-41), Holbein (1841-49), teatterin taiteellisesti kuuluisin johtaja Laube (1849-67), August Wolff (1867-71), Dingelstedt (1871-81), Wilbrandt (1881-87), Förster (1888-89), Burckhard (1890-98), Schlenther (v:sta 1898). Paitsi taiteellista johtajaa on teatterilla ollut hovin asettama ylin johtaja sekä eri aikoina eri tavalla järjestetty näyttelijöiden keskuudestaan asettama regissööri-kunta. Kuuluisista näyttelijöistä mainittakoon Fr. Ludwig Schröder, jonka lyhytaikainen toiminta B.-teatterissa jätti syvät jäljet teatterin taidesuuntaan; hänen ajoistaan asti on teatterin yhä vakiintuvana erikoisalana ollut porvarillisten näytelmäin ja keskustelukappaleiden luonnonomainen ja huoliteltu esitys. Muista huomattavammista näyttelijöistä ja näyttelijättäristä mainittakoon Sofie Schröder, Anschütz, Sonnenfels, Baumeister, Charlotte Wolter, Fr. Mitwurzer, Joseph Kainz, Adele Sandrock. [Laube, „Das Burgtheater"; Teuber u. Weilen, „Das k. k. Hofburgtheater" (1899 3 nid.); Lothar, „Das Wiener Burgtheater" (1899).] *V. K-i.*

Burgundi, maantieteellinen nimi, jota eri aikoina on käytetty eri merkityksessä ja joka johtuu burgundein kansasta. Tämä germaanilainen kansa, joka oli vandaalein sukua, asui alkuaan Netze- ja Warthe-jokien välisellä alueella, josta se tunkeutui ylisen Veikselin seuduille, mutta gepidein kuningas Fastida työnsi heidät takaisin. Sitten burgundit kulkivat lounaaseen päin ja asettuivat Main-virran ympäristölle asumaan alemannien pohjoispuolelle (277). Osa heistä läksi Radagaisin johdolla 406 Italiaan ryöstämään; mutta suurin osa siirtyi 413 Rein-virran vasemmalle rannalle, jossa heidän kuninkaansa Guntar perusti ensimäisen burgundilaisvaltion, jonka pääkaupunki oli Worms. Tämä on se burgundilaisvaltakunta, joka mainitaan Niebelungenliedissä. Tähän aikaan he kääntyivät kristinuskoon, sen areiolaiseen muotoon, mikä saattoi heidät huonoihin väleihin roomalaisten kanssa. V. 435 he ryhtyivät taistelemaan roomalaista maaherraa Aëtiusta vastaan, joka erään hunnilaisjoukon avulla voitti heidät perinpohjin (437). Reinin varrella oleva valtakunta hävisi, ja loput burgundeista asettuivat Aëtiuksen suostumuksella asumaan Rhône-virran ympäristölle kuninkaansa Gundiochin johdolla 443, perustaen toisen burgundilaisvaltakunnan, joka ulottui Välimereen asti; länsiosa Sveitsistäkin kuului siihen. Gundiochin kuoltua 473 se jakaantui hänen 4 poikansa kesken. Siinä syntyi riitaisuuksia, ja frankkien kuningas Klodvig tuli 500 riitoja ratkaisemaan. V. 534 Klodvigin pojat tekivät lopun burgundilaisvaltiosta, mutta se sai kuitenkin pitää lakinsa ja laitoksensa, vaikkakin se oli frankkien valtakunnan yhteydessä, kuuluen siihen osaan, jota sanottiin Neustriaksi; mutta v:n 561 jälkeen, kun merovingien valtakunta jakaantui, mainitaan Burgundikin toisinaan eri valtiona.

Kun sitten Kaarle Suuren perustama suuri valtakunta jakaantui, muodostui kaksi burgundi-

laisvaltiota: cisjuraaninen B., johon kuului Rhône- ja Saône-virtojen alijuoksujen ympärillä oleva alue sekä kaakkoinen osa Languedocista, ja transjuraaninen B., johon kuului Länsi-Sveitsi ja Franche-Comté. — Edellisen, jota pääkaupunkinsa Arles'in mukaan sanottiin Arelatin valtakunnaksi, perusti 879 eräs kreivi Boso, joka oli keisari Kaarle Kaljupään lanko. Boson kuoltua 887 hänen leskensä tunnusti keisari Kaarle III:n Paksun läänitysherrakseen. Hänen poikansa Ludvikin kruunasi paavi Benediktus IV keisariksi, mutta hänen kilpailijansa Berengar, jolla oli Italiassa Ivrea niminen ruhtinaskunta, puhkaisi hänen silmänsä. Hän kuoli 924 ja hänen seuraajansa Hugo antoi valtakuntansa transjuraanisen Burgundin kuninkaalle Rudolf II:lle, Hugo kun tuli Italian kuninkaaksi 930. Transjuraanisen Burgundin oli perustanut eräs Welfien sukuun kuuluva Rudolf 888, ja hänen poikansa Rudolf II tuli niinkuin mainittiin molempien Burgundien kuninkaaksi, jota valtakuntaa myös sanottiin Arelatin kuningaskunnaksi. Rudolf II:n pojanpoika Rudolf III oli saanut Saksan keisarilta Henrik II:lta apua taistellessaan vasallejaan vastaan, jonka vuoksi hän testamenttasi valtakuntansa Saksan keisarille. Siten B. joutui liitetyksi Saksan valtakuntaan 1034. Saksan keisarien valta heikkoni täällä kuitenkin heikkonemistaan; B. jakaantui moneen itsenäiseen osaan, kuten Arles'in l. Provencen ja Savoijin kreivikuntiin, mutta vähitellen ne kaikki liitettiin Ranskaan.

Tämän Arelatin B:n ohessa oli B:n herttuakunta, jonka kreivi Boson veli Rikard perusti 884. Se oli Chalons-sur-Saônen ja Chatillon-sur-Seinen välillä ja käsitti pohjoisimman osan entisestä B:n valtakunnasta. Rikardin poika Rudolf tuli Ranskan kuninkaaksi 929; sen jälkeen B:sta kiisteltiin. Kuningas Hugo Capet'n poika Robert antoi sen pojalleen Henrikille 1017, ja kun hän tuli kuninkaaksi 1032, jätti hän sen veljelleen Robertille, joka tuli vanhemman burgundilais-suvun kantaisäksi. Se sammui 1361, jolloin B. joutui avonaisena lääninä Ranskan kuninkaalle Juhanalle, joka antoi sen pojalleen Valois'n kreiville Filipille. Hän oli jo aikaisemmin saanut Saksan keisarilta Kaarle IV:ltä Burgundin vapaakreivikunnan (Franche-Comtén). Sitä paitsi Filip sai naimisensa kautta Flanderin rikkaan maan sekä oston kautta useita muitakin läänejä. Siten muodostui mahtava valta Ranskan ja Saksan välimaille. Filipin lähimmät seuraajat olivat Juhana Peloton (1404-19) ja Filip Hyvä (1419-67), joka oli englantilaisten puolella englantilais-ranskalaisessa vallanperimyssodassa ja sai haltuunsa melkein kaikki Alankomaat. Hänen seuraajansa Kaarle Rohkea (1467-77) oli Burgundin viimeinen herttua. Hän tahtoi valloittaa Lothringin ja Sveitsinkin, mutta Ranskan kuningas Ludvik XI vehkeili kaikkialla häntä vastaan. Kun hän kaatui Nancyn edustalla 1477, tahtoi Ludvik XI ottaa suurimman osan hänen maistaan, mutta siitä syntyi riitaisuuksia Kaarle Rohkean tyttären Marian puolison, Habsburginsukuisen Itävallan arkkiherttua Maksimilianin kanssa, ja 1482 ja 1493 tehdyissä rauhoissa sovittiin, että Burgundin herttuakunta joutui Ranskalle, mutta muut maat Maksimilianille. Hän yhdisti nämä kaikki n. s. burgundilaiseksi piiriksi (1512), joka kuului Saksan valtakuntaan. Maksimilian luovutti B:n maat pojalleen Filipille; tämän kuoltua 1506 ne joutuivat hänen pojalleen Kaarlelle (Kaarle V) ja 1555 Habsburgin espanjalaiselle sukuhaaralle. Burgundin piirin maista pohjoiset Alankomaat (Hollanti) saivat itsenäisyyden 1648 Münsterin rauhassa, ja Burgundin vapaakreivikunta yhdistettiin Nimwegenin rauhassa 1678 Ranskaan. Eteläiset Alankomaat (Belgia) siirtyivät 1714 Espanjalta Itävallalle ja 1801 Itävallalta Ranskalle; 1815 Belgia ja Hollanti yhdistettiin Alankomaiden kuningaskunnaksi, josta Belgia erosi 1830. [Barante, „Histoire des ducs de Bourgogne"; Dubois, „La Bourgogne depuis son origine jusque à son entière réunion à la couronne de France"; Binding, „Geschichte des burgundisch-romanischen Königreichs".] *K. O. L.*

Burgundin piiri ks. Burgundi.

Burgundin taaleri = Albertustaaleri (ks. t.).

Burgundin vapaakreivikunta ks. Franche-Comté, vrt. Burgundi.

Burgundin-viinit, Ranskan Bourgognen maakunnassa valmistettuja punaisia ja valkoisia viinejä; ne ovat tulisempia kuin bordeaux-viinit, mutta samalla raskaampia ja enemmän aromaattisia. Punaisista mainittakoon Clos Vougeot, Chambertin ja Volnay; valkoisista Chablis ja Mont Rachet.

Burial sebili *[-ā'- -ĭl-]*, Tuniksessa käytetty hopearaha = n. 62 pen.

Buridan, Johannes (n. 1300-60), keskiaikainen filosofi, nominalismin kannattaja, synt. Artois'ssa, opetti filosofiaa Pariisissa. — Tahdon vapautta koskevissa kiistoissa mainittiin entisaikaan usein „Buridanin aasi", joka muka seisoen kahden yhtäläisen ja yhtä lähellä olevan heinätukon välillä kuolee nälkään, koska ei ole mitään ratkaisevaa syytä, joka vetäisi sitä toisen heinätukon luo voimakkaammin kuin toisenkaan. B:n teoksissa, joissa hän kyllä käsittelee tahdonvapauden kysymystä ja huomaa siinä suuria filosofisia vaikeuksia, ei kumminkaan lainkaan mainita tuota aasia. Sen ovat luultavasti hänen vastustajansa keksineet, tehdäkseen pilkkaa hänen determinismiin taipuvista mielipiteistään. *A. Gr.*

Burjaatit, pohjoisin mongolinkansan kolmesta pääryhmästä (ks. Mongolit), asuvat Transbaikaliassa ja Irkutskin kuvernementissa; rajana lännessä Ija- ja Oka-joet, idässä Onon-joen laakso, pohjoisessa Lena- ja Vitim-jokien yläseudut, etelässä Kiinan valtakunta. Burjaatteja on noin 300,000, joista uskonnoltaan ovat lamalaisia n. 180,000, šamaneja n. 80,000 ja kreikanuskoisia n. 40,000. — Burjaattien maan länsiosa tunnettiin vanhimpina aikoina nimellä Bargudžin-Tukum, ja sen itäosa on ollut Mongolin valtakunnan kehto (Ononin laakso on maailmanvalloittaja Tšingis-kaanin syntymäseutu). Burjaattien esi-isä oli tarujen mukaan Bargu niminen sankari, jonka kahdesta, Buridai ja Horidai nimisestä pojasta molemmat pääheimot, Bargu-burjaatit (lännessä) ja Hori-burjaatit (idässä) polveutuivat. Näihin ovat myöhemmin liittyneet Mongoliasta käsin n. s. Selengan-burjaatit. Nämä

jakautuvat useampiin pienempiin heimoihin ja sukukuntiin, joitten nimet samaten johdetaan tarunomaisista sankareista. — Venäläisten alaisiksi burjaatit joutuivat v:sta 1612 alkaen, mutta kasakoitten ja lähetyssaarnaajien ahdistamina he 1635 siirtyivät Mongoliaan, josta olojen muuttuessa suotuisemmiksi 1665 palasivat. Siitä asti heillä on ollut osittainen itsehallinto, joka kuitenkin v. 1902-7 lopetettiin. Burjaatit ovat karjanhoitajia; vasta viime aikoina he ovat ainakin osittain ryhtyneet maanviljelykseen ja vakinaiseen asutukseen. Henkisesti burjaatit ovat lahjakkaita ja Siperian alkuasukkaista kehittyneimpiä. — Paras kielioppi on M. A. Castrénin kirjoittama („Versuch einer burjatischen Sprachlehre", herausg. von A. Schiefner, St. Petersburg, 1857). *G. J. R.*

Burjam-Borga, M a l l y (s. 1876), suom. laulajatar, synt. Viipurissa; on esiintynyt m. m. Wagner-oopperoissa Monte Carlossa; herätti yleistä ihastusta Merikannon „Pohjan neidon" nimiosassa, sitä ensi kertaa esitettäessä Viipurissa ja Helsingissä 1908. Lisännyt sukunimeensä taiteilijanimen B o r g a. *I. K.*

Burke *[bōk],* E d m u n d (1729-97), engl. valtiomies, esiintyi jo varhain kirjallisella alalla. Hänen taidefilosofinen teoksensa „Philosophical inquiry into the origin of our ideas of the sublime and beautiful" (1757) herätti suurta huomiota ulkomaillakin. V:sta 1759 B. julkaisi aikakauskirjaa „The annual register". 1759-64 hän oli W. G. Hamiltonin yksityissihteerinä, m. m. oleskellen tämän mukana Irlannissa, tuli 1765 silloisen rahaministerin lordi Rockinghamin yksityissihteeriksi ja valittiin s. v. alahuoneeseen, jossa osoittautui erinomaiseksi puhujaksi ja puolusti, kuten myöhemminkin, Ameriikan siirtokuntain itseverotusoikeutta. Rockinghamin erottua B. vähitellen tuli tämän ympärille ryhmittyneiden, Pittin ministeristöä vastustavien whigien koossapitäväksi voimaksi, kirjoitteli heidän julistuksensa ja julkaisi kirjan „Thoughts on the present discontents" (1770), jossa hän selitteli mielipiteitänsä Englannin valtiojärjestyksestä; jo aikaisemmin (1766) ilmestyi „A short history of a short administration". 1774 taas alahuoneeseen valittuna B. koetti saada Ameriikan siirtokuntain ja emämaan väliset riitaisuudet sovitetuiksi ja puolusti vapaamielisempää esiintymistä uskonnonasioissa ja Irlantia kohtaan. Rockinghamin 1782 taas tullessa hallitukseen B. nimitettiin salaisen neuvoston jäseneksi ja armeian ylirahastonhoitajaksi; tässä toimessaan hän sai tilaisuuden toteuttaa finanssihallinnon uudistusohjelmaansa. Kun Rockinghamin kuoltua muodostettu Shelburnen ministeristö ei hyväksynyt Ameriikan itsenäisyyttä, liittyi B. jälleen oppositsioniin, mutta yhtyi taas 1783 koalitsioniministeristöön, joka kuitenkin vielä s. v. luopui: tämän jälkeen B. ei enää kuulunut hallitukseen. V:sta 1784 hän oli Glasgowin yliopiston rehtorina. Parlamentissa B. edelleen oli hyvin vaikutusvaltainen jäsen. Hänen aloitteestaan pantiin toimeen kuuluisa oikeudenkäynti Itä-Intian kenraalikuvernööriä Warren Hastingsia vastaan. Ranskan vallankumousta vastaan hän alusta alkain taisteli lentokirjasissa, puheissa ja teoksessaan „Reflections on the revolution in France" (1790), joka herätti tavatonta huomiota. Tämä kysymys erotti B:n ystävästään Foxista; tällöin hän myös siirtyi hallituspuolueen riveihin. 1794 hän erosi parlamentin jäsenyydestä, mutta taisteli edelleenkin vakaumuksensa koko voimalla vallankumousta vastaan. B:n vaikutus aikalaisiinsa ei ollut niin suuri kuin olisi odottanut, mutta jälkimaailma lukee hänet Englannin etevimpien valtiollisten kirjailijain joukkoon. *K. B:dt.*

Burke *[bōk],* R o b e r t O'H a r a (1820-61), irlantilaista syntyperää oleva tutkimusmatkailija, tuli 1853 Melbournen poliisintarkastajaksi; saavutti 1861 tekemällään retkellä maanosan halki Karpentaarian-lahden, mutta kuoli paluumatkalla.

Burkhardt, H e i n r i c h C h r i s t i a n (1811-79), hannoverilainen metsänhoitomies, lopulta sikäläisen metsähallituksen päällikkö. Julkaissut useita metsän-arvioimisaputauluja, toimittanut julkaisusarjaa „Aus dem Walde" (10 nidosta); hänen teoksellaan „Säen und Pflanzen nach forstlicher Praxis", josta on ilmestynyt joukko eri painoksia, on ollut uraa uurtava merkitys. *A. C.*

Burla (it.), pila, leikillinen pikkusävellys.

Burlakki (ven. *burla'k*), venäläinen jokirantajätkä, vars. proomunhinailija; myös: maankuljeksija, kulkulainen.

Burleigh *[bōli],* W i l l i a m ks. C e c i l.

Burleski (ransk. *burlesque* < it. *burla* = kujeilu), karkean sukkela, hullunkurinen, naurettava. Burleskisuus on alempi ja räikeämpi laji komiikkaa.

Burlington *[bōliŋtn]:* 1. Vermontin valtion kaupunki Champlain-järven rannalla Yhdysvalloissa, 18,640 as. (1900). Baptistinen yliopisto. B. harjoittaa kauppaa ja laivakulkua. — 2. Kaupunki Iovan valtiossa Yhdysvalloissa, Mississippijoen varrella, rautatien risteyskohta. Siellä on valtion yliopisto ja maanviljelysopisto, 23,201 as. (1900). — 3. New Jerseyn valtion kaupunki Yhdysvalloissa Delaware-joen varrella, 7,392 as. (1900); kenkätehtaita. *(W. S-m.)*

Burlus (B u r l o s, myös B o r o l l o s ja B r u l l u s), Niilin suistomaan matala, kalarikas laguunijärvi joen molempien päähaarojen välillä; 63 km pitkä, 20 km lev. B:ta Välimereen yhdistävää salmea sanottiin muinoin S e b e n n y t i l ä i s e k s i N i i l i n s u u k s i. Tämän luona on Fort B:in kaupunki ja linnoitus.

Burma ks. B i r m a.

Burman, J o h a n J a k o b (1771-1824), soturi, toimi ensin maanmittaustöissä; mutta kun sota Venäjän kanssa oli alkanut, hän meni 1789 vapaaehtoisena sotaväkeen, ja otti Savon jääkärijoukon furiirina urheasti osaa taisteluihin, mutta joutui vangiksi Kyrön ottelussa (1789); oli vankina Etelä-Venäjällä 1791:een asti. V. 1804 B. tuli luutnantiksi, oli 1808-09 sodassa Sandelsin ajutanttina, osoittaen taitoa ja urhoollisuutta Pulkkilassa, Kuopiossa y. m. 1813-14 hän otti osaa Norjan-retkeen, ja oli v:sta 1816 majurina Helsinglandin rykmentissä. B. kirjoitti laajoja muistiinpanoja, jotka julkaistiin 1865 nimellä „Anteckningar förda under tiden från år 1785 till år 1816" ja „Relation om Savolaksbrigadens operationer under 1808 och 1809 års krig" (viimemainittu julkaistu jo 1858 Suom. tiedeseur. toimituksissa). *K. O. L.*

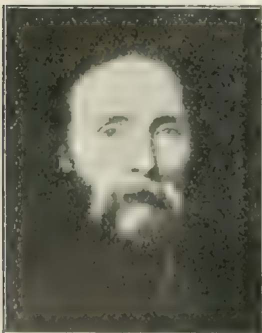
Burmann, Johannes (1706-79), hollantil. kasvitieteilijä, Boerhaaven oppilas, kasvitieteen professori Amsterdamissa. Julkaissut useita mainetta saavuttaneita kasvit. teoksia, joista mainittakoon „Thesaurus Zeylanicus" (1737) ja „Rariorum africanarum plantarum ad vivum delineatarum X decades" (1738-39).

Burmeister, Hermann (1807-92), saks. eläintieteilijä, professorina Hallessa, siirtyi 1861 Buenos Airesiin, jossa oli Córdoban luonnont. tiedekunnan kuraattorina. Tutki hyvällä menestyksellä Etelä-Ameriikan sekä nykyistä että kivettynyttä eläimistöä.

Burmeister, Kristofer von, sotilas, synt. luultavasti alussa 1600-lukua Virossa tai Saarenmaalla, missä suku omisti tiluksia. B. meni 1620-luvulla Ruotsin sotaväkeen, missä ensin palveli Kuurinmaan rykmentissä ja sitten Liivin ratsuväessä. Venäjän sodan alkaessa 1656 B. oli Suomessa ja hänelle uskottiin Viipurin puolustus. Hän paransi kaupungin varustukset ja kutsui talonpojat, vieläpä lukiolaiset ja koulupojat aseisiin sekä uskalsi harjaantumattomine joukkoineen tehdä useita hyökkäyksiä, jotka kaikki menestyivät. Niinpä valloitettiin venäläisten leiri Taipaleen kauppalan luona, ja Käkisalmea koetettiin auttaa. Viimemainitulla retkellä venäläiset lyötiin Raudun kirkolla 14 p. heinäk. Tämän kautta pelastui maamme uusista hyökkäyksistä. B. ylennettiin ansioistaan kenraalimajuriksi ja oli myöhemmin maaherrana sekä päällikkönä Käkisalmessa. Hän eli vielä 1670. *G. R.*

Burmester *[bür-]*, Willy (s. 1869), saks. viulunsoittaja, kotoisin Hampurista, Joachimin oppilas. Esiinnyttyään ensin Berliinissä (1891) suurempaa huomiota herättämättä B. oleskeli muutamia vuosia Suomessa, jonka jälkeen uudelleen Berliinissä 1895 esiinnyttyään herätti niin suurta huomiota, että mainittiin kunnianimellä „Paganini redivivus". B. on tehnyt useita konserttimatkoja ja tullut kuuluksi oivallisesta tekniikastaan.

Burne-Jones *[bən-dźounz]*, Sir Edward (1833-98), engl. taidemaalari, kuuluu prerafaeliittisen taidesuunnan nuorempaan sukupolveen. B.-J. oli teologian ylioppilaana Oxfordissa, kun 1856 Dante Gabriel Rossetti ja William Morris herättivät hänessä halun antautua taiteilijanuralle. Hänen ensimäiset työnsä olivat koristeellisia sommitteluja goottilaisia kirkonakkunoita varten, mutta vasta 1877 hän eräässä näyttelyssä herätti maalauksillaan erikoista huomiota, ja sittenkuin Rossetti oli kuollut, tuli hänestä tämän välitön seuraaja ja prerafaeliittisuunnan päämies.

Burne-Jones

Prerafaeliiteistä B.-J. on eniten muinaissävyyn kallistuva ja valitsee aiheensa satujen, keskiaikaisten legendojen ja mystiikan maailmasta. Hänen taiteessaan vallitsee todellisuutta vierova, väsynyt ja unelmoiva tunnelma, joka johtaa mieleen myöhäiskeskiajan romantiikan. Romantikko ja idealisti B.-J. onkin perusluonteeltaan. Hänen taiteensa suoranaisina esikuvina ovat olleet 1400-luvun italialaiset, etenkin Botticelli ja Mantegna, joista edellinen on vaikuttanut häneen tyylittelyllään sekä kaihomielisillä kauneustyypeillään ja jälkimäinen dekoratiivisella taiteellaan. Mutta

Burne-Jonesin „Kuningas Kofetua ja kerjäläistyttö".

kun näiden italialaisten mestarien henkilökuvissa tapaa sykähtelevää elämää ja kun B.-J:in opettajankin Rossetti'n taiteessa on voimakas pohjavirtaus intohimoisesti värähtelevää aistillisuutta, niin ovat B.-J:in henkilöt pelkkiä aavehahmoja, miehet naisellisia ja naiset sukupuolettomia, kaikki hermostuneita, hentoja ja verettömiä. On kuin B.-J:in tauluissa lakkaamatta esiintyisivät samat tyypit, samat solakat naiset ja uinailevat nuorukaiset. Hänen taulujensa varsinainen arvo perustuu enemmän omituiseen runolliseen tunnelmasisällykseen kuin puhtaasti taiteellisiin ominaisuuksiin. Kuitenkaan ei niiltä puutu il-

meistä koristeellista vaikutusta, joka johtuu hienosti harkitusta sommittelusta, kirkkaista ja sopusointuisista, vaikka ei todenmukaisista väreistä sekä goottilaismallisista, yhdensuuntaisesti pystysuorista viivoista, jotka antavat hänen maalauksilleen tyylitellyn ja soitannollisen viivataiteen leiman. Huomattavimpia niistä ovat esim. „Venuksen peili", „Luomisen enkelit", „Rakkaus raunioiden keskellä", „Kultaiset portaat" ja „Kuningas Kofetua ja kerjäläistyttö".

Uudenaikaisen taideteollisuuden uudistaja W. Morris sai B.-J:ista uutterimman avustajansa. Suuren, miltei tärkeimmän osan B.-J:in taiteilijatoiminnasta muodostavatkin oikeastaan hänen piirustuksensa ja sommittelunsa lasi-ikkunoita, mosaiikkeja, seinäverhoja (gobeliineja) ja kirjojen kuvitusta varten. [„The Work of E. B.-J." (1900, käsittää n. 100 kuvajälj.); Malcolm Bell, „Sir E. B.-J., a record and a review" (1898, saks. pain. 1902); R. de la Sizeranne, „La peinture anglaise contemporaine".] *E. R-r.*

Burnes *[bɔ̄nz]*, Sir Alexander (1805-41), skotl. tutkimusmatkailija, oli upseerina Itä-Intian kauppaseuran palveluksessa, matkusti v:sta 1830 Keski-Aasiassa. Surmattiin Englannin hallituksen lähettiläänä Kabulissa. Hänen matkansa ja tutkimuksensa ovat suuresti edistäneet m. m. Induksen jokilaakson sekä Kaspianmeren ja Amu-Darjan välisten maitten tuntemista ja tuottaneet tekijälleen suurta mainetta.

Burnet *[bɔ̄nit]*, Gilbert (1643-1715), engl. piispa, synt. Edinburghissa; opiskeli Aberdeenissa lakitiedettä, mutta antautui jo 18-vuotiaana kirkon palvelukseen; mielipiteiltään hän oli maltillinen presbyteriaani; Jaakko II:n ryhtyessä hallitukseen hän pakeni Hollantiin ja asettui yhteyteen Vilhelm Oraanialaisen kanssa, ja tämä, noustuaan Englannin valtaistuimelle, nimitti B:n 1689 Salisburyn piispaksi; täten tuli B:stä myös ylähuoneen jäsen, jona hän ajoi uskonnoll. suvaitsevaisuuden asiaa; kirkollisissa asioissa hän oli Vilhelm kuninkaan vaikutusvaltaisin neuvonantaja. Hänen teoksistaan mainittakoon: „History of the reformation of the church of England" (3 nid. 1679-1714, uusi pain. 1886); „Hist. of my own time" (uusi pain. 1897). *K. Ö.*

Burnett *[bɔ̄nit]*, Frances, synt. Hodgson (s. 1849), Englannissa synt., Ameriikassa elävä naiskirjailija, nykyään toisissa naimisissa kirj. Stephen Townsendin kanssa. Suurimman menestyksen hän on saavuttanut vuorimieselämää kuvailevalla „That lass o' Lowrie's" romaanillaan. Hänen kertomuksistaan lapsille on onnistunein „Little lord Fauntleroy" (suom. „Pikku lordi"). B:n myöhemmistä teoksista mainittakoon „A lady of quality" (suom. „Clorinda").

Burney *[bɔ̄ni]*, Charles (1726-1814), engl. urkuri, säveltäjä ja musiikkikirjailija; ensimäinen Palestrinan aikaisen kuoromusiikin julkaisija (1771). *I. K.*

Burnouf *[byrnu'f]*, Eugène (1801-52), mainio ransk. orientalisti, toimi v:sta 1832 kuolemaansa saakka sanskritin professorina Pariisin „Collège de France"ssa. Pâli-kielen tutkimuksillaan hän raivasi tietä buddhalaisuuden tuntemiselle. Käänteentekevästi vaikuttivat Zendavestan tutkimukseen hänen teoksensa „Vendidad Sadé" (1829-43) ja „Commentaire sur le Yaçna" (1833). Muinaispersialaisten nuolenpääkirjoitusten selittämistäkin hän edisti. [Barthélemy Saint-Hilaire, „Eugène B., ses travaux et sa correspondence" (1892), Berger, „Eugène B." (1893).] *K. T-t.*

Burns *[bɔ̄nz]*, John (s. 1858), engl. työväenjohtaja. B. kasvoi köyhissä oloissa, siirtyi jo kymmenvuotiaana koulusta ansiotyöhön ja tuli konetyöntekijäksi, mutta opiskeli sen ohessa omin päin. Tultuaan sosialistiksi hän v. 1883 rupesi „Social democratic federation"in jäseneksi ja saavutti siinä pian johtavan aseman. 1889 B. johti työväelle edulliseen päätökseen suuren satamatyömiesten lakon, joka oli alkuna ammattitaitoa vailla olevan työväen ammattiyhdistysliikkeeseen. Hän oli jonkun aikaa tämän uuden liikkeen johtomiehiä, ja suureksi osaksi hänen vaikutuksestaan se pian menetti jyrkästi sosialistisen värinsä. B. on myöskin toiminut hyvin tarmokkaasti kunnallisen politiikan alalla, varsinkin Lontoon kreivikuntaneuvostossa, joka on työväenpolitiikassaan yleensä noudattanut sitä ohjelmaa, jonka B. esitti sen ensimäisessä istunnossa 1889. 1892 hän valittiin parlamenttiin ja 1905 äsken muodostetun työväenpuolueen puheenjohtajaksi. B. on voimakas puhuja ja etevä järjestävä kyky ja tätä nykyä luultavasti Englannin työväenliikkeen arvossapidetyin mies. Oltuaan aikoinaan hyvinkin jyrkkä sosialisti hän sittemmin on joutunut niin lähelle vapaamielistä puoluetta, että hän 1906 rupesi vapaamielisen ministeristön jäseneksi. *J. F.*

Burns *[bɔ̄nz]*, Robert (1759-96), skotl. runoilija, maailmankirjallisuuden kuuluisimpia lyyrikkoja, synt. Skotlannissa lähellä Ayria 25 p. tammik. 1759. Hänen isänsä oli vuokratilallinen ja B:n oma nuoruus samoinkuin suurin osa hänen loppuelämäänsäkin kului enimmäkseen ahtaissa maalaisoloissa; hän oli vuoronperään vaatetavarakauppiaana, maanvuokraajana, tullimiehenä, mutta hänen tulinen, elokas runoilijaluonteensa ja epäsuotuisat olosuhteet estivät häntä menestymästä millään näistä aloista.

Robert Burns.

Vv. 1786-88 B. vietti, saavutettuaan sitä ennen suuren menestyksen runoilijana, Edinburghissa, jossa hän oli kirjallisen yleisön hemmoteltu suosikki, mutta palasi sieltä takaisin maalaiseen yksinäisyyteensä, mennen naimisiin aikaisemman lemmittynsä, maalaistytön Jean Armow'n kanssa. — Saamaansa niukkaa kouluopetusta hän oli itse täydentänyt laajalla lukemisella, tutustunut jo nuorena Shakespeareen ja Popeen, jopa Lockeen ja Bayleenkin sekä myöskin skotlantilaiseen kansanrunouteen ja tarinoihin, jotka tulivat tähdellisesti vaikuttamaan hänen runouteensa. Runoilijaksi hänet oli virittänyt rakkaus erääseen maalaistyttöön, jolle, „Handsome Nell"ille hän oli sepittänyt ensimäisen runonsa. Lemmenrunoilijana B. pysyikin kautta koko elämänsä, ja ovat hänen tulisen, syvän tunteen läpitunkemat, luonnonraikkaat ja herkät rakkauslaulunsa hänen runoutensa mestariteoksia. Niitä

hän sepitteli useille ihastuksensa esineille, joista kuuluisin on Mary Campbell, „Highland Mary”, jolle hän on omistanut ihanimmat, tuntehikkaimmat laulunsa. Paitsi lemmenrunoilija B. on yksinkertaisen välitön, raitis luonnonrunoilija, antaen ihmeellisen terveen elävän tunnelman ihmisen läheisyydestä luonnon salaisen elämän kanssa. Myöskin poliittisia runoja B. on innostuneena Ranskan vallankumouksen aatteisiin kirjoittanut, sekä kansanomaisia ivarunoja, varsinkin tekopyhiä hengenmiehiä vastaan. Runonsa B. kirjoitti skotlantilaisella maalaismurteella. [Lockhart, „Life of Robert Burns” (1828, viimeksi 1907), Angelier, „Robert Burns” (1893, 2 nid.); vrt. myöskin Carlylen, B:n maamiehen lausuntoja hänestä kirjoissa „Essays I” ja „Heroes and heroworship”.] *V. K-i.*

Burnside *[bə̄nsaid]*, Ambrose Everett (1824-81), amer. kenraali, tuli 1847 tykistöupseeriksi, otti 1853 eronsa sotapalveluksesta, mutta tarttui taas aseisiin pohjoisvaltioiden puolella kansalaissodan puhjetessa 1861. Ensimäisessä taistelussa Bull-Runin luona urhoollisuutta ja kylmäverisyyttä osoitettuaan hän tuli brigadikenraaliksi, otti osaa Potomacin armeian uudelleen järjestämiseen, teki 1862 sotaretken Pohjois-Carolinaan, oli niiden sotatointen johtajia, joilla Lee saatiin Marylandista karkoitetuksi ja nimitettiin vuoden lopulla Potomacin armeian ylipäälliköksi, mutta joutui Fredericksburgissa tappiolle ja menetti ylipäällikkyytensä, jonka jälkeen hän Grantin johdossa taas toimi menestyksellä Virginiassa. 1865 hän otti eronsa ja oli 1866-69 Rhode-Islandin kuvernöörinä. *K. B:dt.*

Burnus (arab.), itämaalaisten käyttämä villainen, tavallisesti valkoinen, pääpussilla varustettu viitta. *K. T-t.*

Bursa, Turkin kaupunki Vähässä-Aasiassa, ks. Brussa.

Bursa Fabricii, lintujen yhteissuolen seinässä oleva pieni, rauhasia sisältävä, pussimainen lisäke. *K. M. L.*

Burschenschaft, nimitys, jota ensin käytettiin niistä ylioppilasyhdistyksistä, joita perustettiin Saksan yliopistoissa Napoleonia vastaan (1813-15) käytyjen vapautussotien synnyttämän kansallisen innostuksen vaikutuksesta. Niiden päätarkoituksena oli „pitää vireillä ja kehittää Saksan kansan yhteyden ja vapauden aatetta”. Samalla oli toimittava läheisen yhteyden aikaansaamiseksi ylioppilasten kesken ja saksalais-kristillisessä hengessä kehitettävä ruumiin ja sielun voimia. Ensimäinen B. perustettiin Jenaan 1815. Wartburgissa 1817 vietetyssä uskonpuhdistuksen muistojuhlassa syntynyt ajatus yleisen saksalaisen B:n perustamisesta toteutui seur. v. 1818. Mutta tämä nuorisoliike ei ollut Saksan silloisten hallitusten mieleen; kun ylioppilas Sand 1819 murhasi Venäjän vakoojana pidetyn Kotzebuen, lakkautettiin kaikki B:t samana vuonna ja vapaamielistä nuorisoa ruvettiin vainoamaan. Siitä huolimatta B:t kuitenkin virkosivat pian uuteen eloon salaisina yhdistyksinä, joilla oli valtiollisia tarkoituksia. Kun v:n 1830 jälkeen muutamat niistä ottivat tehokkaasti osaa valtiolliseen agitatsioniin, oli seurauksena uusia ankaria tutkinto- ja rankaisutoimenpiteitä. (Vrt. Fritz Reuter, „Ut mine Festungstid”.) Mutta sittenkuin ne v. 1848 olivat saavuttaneet täyden toimintavapauden, ei niillä ole ollut valtiollista merkitystä. Tätä nykyä suuri osa Saksan B:eja on ryhtynyt „Allgemeiner Deputierten-Konvent” (A. D. C.) nimiseksi liitoksi. Sitä paitsi on joka yliopistossa B:eilla erityinen „Deputierten-Konvent”. A. D. C:n äänenkannattaja on „Burschenschaftliche Blätter”. [Kalb, „Die alte B.”; Heyck, „Deutsche B.”] *(J. F.)*

Burtassit (arabialaisten burtas, burdas), eräs kansa, joka arabialaisten kirjailijain mukaan asui kazarien (ks. t.) läheisyydessä, näiden ja bolgaarien (ks. t.) maan välillä (Kaakkois-Venäjällä); heidän kielensä erosi sekä kazarien että myös bolgaarien kielestä; kesin he asuivat jurtissa, talvisin puurakennuksissa. Ibn-Dastan kertomuksen mukaan he kuuluivat kazarien vallanalaisuuteen, sotajoukkoa heillä oli 10,000 ratsumiestä, luonteeltaan he olivat sotaisia, muodoltaan kauniita; heidän elinkeinoinaan olivat maanviljelys, mehiläishoito ja vars. turkistavarain valmistus; uskonto pakanallinen (myöhemmät arab. kirjailijat sanovat heitä muhamettilaisiksi). — Chwolson arvelee b.-ien asuneen Okajoen alajuoksulla, jonne he muka asettuivat jo 9:nnellä vuosisadalla; 13:nnen vuosis. keskivaiheilla Plano Carpini, joka nimittää heitä „brutakeiksi”, sekä n. s. Stepennaja kniga (eli kronikkojen yhteenveto) mainitsee heidät mongolien vallan alaisten kansojen joukossa. B.-ien kansallisuudesta ei olla selvillä. [„Simbirskij Sbornik”, II; Chwolson, „Izvestija o hozarah, burtasah, bolgarah, madjarah, slavjanah i russah”, Piet. 1869.] *(Y. W.)*

Burton *[bə̄tn]*, Sir Richard Francis (1821-90), engl. tutkimusmatkailija ja orientalisti, indobrittiläisen armeian upseeri. B. matkusti Intiassa, kävi Medinassa ja Mekassa (1853), teki Speken (ks. t.) kanssa 1857 retken Etelä-Afrikan sisäosiin, jolloin Tanganjikajärvi löydettiin. Myöhemmin B. matkusti Ameriikassa; hän kävi Utahin valtiossa, Brasiliassa ja Paraguayssa ja oli Englannin konsulina Fernando Possa. Tämän jälkeen B. vielä matkusteli Syyriassa, Islannissa sekä Arabian vanhassa Midianin maakunnassa. B. oli harvinaisen syvästi perehtynyt itämaitten, erittäinkin Arabian, kieliin ja rahvaan oloihin. Parhaana todistuksena tästä ovat hänen tekemänsä „1001 yötä” teoksen käännös ja hänen siihen liittämänsä monipuoliset selitykset („The book of a thousand nights and a night”, 16 nid. 1885-88). B. kuoli Englannin konsulina Triestissä. V. 1893 julkaistiin hänen kootut teoksensa („Memorial edition”) englannin kielellä. *(K. T-t.)*

Buru (Boeroe l. Buro), Molukkeihin, Amboinan residenttikuntaan kuuluva saari, ympäröivine saarineen n. 9,710 km², 15,000, enimmäkseen pakanallista as. (sisämaassa alfuureja, rannikolla vähän islamia tunnustavia malaijeja). Saaren sisäosa on vuorista (aina 2,600 m yl. merenp.), tiheätä metsää kasvavaa. Täältä saadaan arvokkaita puulajeja, dammarahartsia, rottinkia ja ennen kaikkea kajeput-öljyä, jota viedään kaupaksi saaren pääpaikasta Kajeli-lahden rannalta. *(W. S-m.)*

Buru, Kap B., B.-niemi, Aasian eteläisin niemi Malakan niemimaan lounaiskulmassa. Sijaitsee 1° 16′ pohj. lev. ja 103° 31′ it. Greenw. Malaijil. nimi Tanjong-Bulus.

Busby *[basbi]*, Thomas (1755-1838), engl. urkuri ja musiikkikirjailija; pääteos: „Yleinen musiikinhistoria" (1819). *I. K.*

Busch, Wilhelm (1832-1908), saks. pilakuvien piirustaja, alkoi 1850-luvun lopulla piirustaa kuvia ja kirjoittaa runonpätkiä pilalehteen „Fliegende Blätter". Hän on myös julkaissut monta kuvasarjaa, joihin hän on sepittänyt leikillisen tekstin. B. on tyyliltään romantikko, samalla kertaa syvästi persoonallinen ja perisaksalainen. Hänessä ilmenee aito saksalainen halu katsoa kaikkea filosofeeraavin silmin „iäisyyden näkökulmalta", mutta sentimentaalisuudesta on hänen miehekäs luonteensa kokonaan vapaa. Tällä jyrkästi antiklerikaalisella taiteilijalla on Saksassa ollut käänteentekevä merkitys pilakuvien alalla. [W. Busch-Album, 9:s pain. München 1902.] *E. R-r.*

Bušehr ks. Bušir.

Busento, joki Etelä-Italiassa; sen pohjaan länsigootit 410 hautasivat Alarik kuninkaansa ruumiin.

Bushmannit ks. Bušmannit.

Bush-neekerit ks. Maron-neekerit.

Business *[biznəs]* (engl.), „afääri", liike, toimi, asia.

Bušir *[-ī'r]* (Bušehr l. Abuschehr), Persian tärkein satamakaupunki Farsistanin maakunnassa, Persian-lahden rannalla, n. 15,000 as. Satamaan tuli ja siitä lähti 1906 593 laivaa. B. harjoittaa kauppaa; siellä on villa- ja asetehtaita. Englantilaiset miehittivät sen 1909.

Buskerud, amtti Norjassa Kristiaanian hiippakunnassa, 14,817 km², 112,743 as. (1900), josta 71 km² ja 31,243 as. lankeaa kaupunkien (Drammen, Kongsberg, Hønefoss ja Holmsbu) osalle. Pääelinkeinot ovat karjanhoito, maanviljelys, metsänhoito ja tehdasteollisuus. Myös vuorityö on tärkeä; mainittavin on Kongsbergin hopeakaivos. B:n pääkaupunki on Drammen. *(W. S-m.)*

Buslaev *[-ā'je-]*, Fedor Ivanovitš (1818-97), ven. kansanrunouden ja taidehistorian tutkija, oli yliopistolukunsa lopetettuaan ja laajan ulkomaanmatkan tehtyään Moskovan yliopiston venäjän kielen ja kirjallisuuden dosenttina ja 1861-81 saman yliopiston vars. professorina luennoiden muinaisvenäläistä ja bysanttilaista taidehistoriaa. Tällä alalla hän on julkaissut tärkeän teoksen Ilmestyskirjan ja sen selitysten vanhoissa käsikirjoituksissa tavattavista kuvista (Tolkovyj apokalipsis, 1884). Kansanrunoutta ja muinaisvenäläistä taidetta käsittelee teos „Historiallisia tutkielmia venäläisen kansanrunouden ja taiteen alalta" (1861). Tavallaan jatkoa siihen on „Kansanrunous" (1887). Aikoinaan tärkeä muinaisvenäläisten tekstien kokoelma oli „Slaavilaisen kirkkokielen ja muinaisvenäjän kielen muistomerkkien historiallinen lukemisto". B. on myöskin julkaissut ensimäisen „Venäjän kielen historiallisen kieliopin" (1858). Venäjän kielen opetuksen alalla oli hänen laajalla teoksellaan „Äidinkielen opetuksesta" (1844) suuri merkitys. *J. J. M.*

Bušmannit (holl. *bosjesmans* = „pensaikkoihmiset", engl. *bushmen;* oma nimitys *sān* t. *sakua,* „vakinaisesti asuvat", „alkuasukkaat"; kafferien kielellä *abatua,* „jousimiehet"; ks. kuvataulua Afrikkalaisia kansantyyppejä kuv. 1), pieniin joukkoihin jakaantunut, nähtävästi Etelä-Afrikan alkuasukkaisiin kuuluva kansanryhmä. B. asuvat hottentottien ja betšuana-kansojen (ks. n.) alueitten välillä sisämaan erämaantapaisilla ylätasangoilla, missä, kulkien paikasta toiseen, elävät „kokoojina" ja metsästäjinä ja ovat melkein aina sodassa naapureittensa kanssa. He ovat pieniä, n. 140-144 cm pitkiä, rumia ja laihoja, mutta notkeita ja erittäin kestäviä; iho on vaaleanruskea, kellertävä ja tulee aikaisin ryppyiseksi; tukka on musta ja villakarvainen. Luonteeltaan he ovat hitaita, laiskoja, raakoja ja julmia sekä saaliin- ja ryöstönhimoisia. B. kulkevat melkein alastomina; kupeillaan on heillä vyö; joskus he heittävät hartioilleen petoeläimen taljan suojaksi yökylmää vastaan. Vaikkakin heidän pukunsa on näin alkuperäinen ja vaillinainen, on heidän siveydentilansa parempi kuin naapurikansojen keskuudessa; sitä paitsi pohjoisempana asuvat b. ovat etelässä asuvia heimolaisiaan kehittyneempiä. Hyvin harvoin he rakentavat itselleen pieniä kurjia ruoho-

Bušmanni-tyyppejä.

majoja tahi viljelevät villiä hamppua, jota polttavat nautintoaineena. Tavallisesti he yöksi hakevat suojaa luolista, kallion-rotkoista tahi vanhoista termiitinpesistä, eivätkä harjoita maanviljelystä eikä karjanhoitoa. Hätätilassa, kun riistansaanti on huono, b. syövät muurahaisen-munia, kukkien hunajaa, juuria ja sipuleja. Petoeläimiä he pyydystävät kuoppia kaivamalla ja ampuvat riistansa tahi vihollisensa taitavasti myrkytetyillä nuolilla, joita heidän naapurinsa eivät käytä; he olivat siitä syystä ennen hyvin peljättyjä. Heidän suuri vapaudenrakkautensa ja tottumuksensa vaelteluun ovat tehneet kaikki sivistyttämiskokeet mahdottomiksi; mutta monet seikat ovat osoittaneet, että b. panevat arvoa hyvälle kohtelulle, mikä kuitenkin harvoin heidän osakseen on tullut. Heidän käsityksensä omistusoikeudesta on hämärä, ja usein sattuneet karjan-varkaudet ovat tehneet heidät vihatuiksi ja antaneet naapureille yhä uudelleen aihetta heidän ahdistamiseensa. — Vastakohtana näille ominaisuuksille on heidän verrattain korkealle kehittynyt soitannollinen ja muoto-aistinsa. Jälkimäinen tulee näkyviin ja on säilynyt lukuisissa kalliopiirustuksissa, joissa kuvattujen, vars. eläinten muodoissa usein huomaa kehittyneempää muotokäsitystä, kuin esim. van-

hojen egyptiläistenkin kuvapiirustuksissa. — Bušmannien kieli on muodoista köyhä: muuten mainittakoon, että siinä esiintyy sekä prefiksejä että suffikseja. Monikollisuus ilmaistaan sanan kahdistumisen kautta. Äänerakenteelle omituisia ovat n. s. maiskutusäänteet, joita siinä on vielä enemmän kuin hottentottien kielessä. Lukusanoja heillä on vain yhdestä kahteen. B:n kielen eri murteet eroavat toisistaan sangen suuresti. — B. asuivat ennen sangen suurella alueella, mutta yhä laajemmalle etenevä uudisasutus ja viljelys ovat tunkeneet heidät kauemmas, karumpiin seutuihin, missä toimeentulo käy yhä vaikeammaksi. Näin ollen b., kuten muutkin alhaisella kehityskannalla olevat kansat, joita vahvemmat ja kehittyneemmät ahdistavat, nykyään käyvät varmaa perikatoaan kohti. *W. S-m. (Y. W.)*

Bušmanni, ainen gorasoittaja.

Buš-neekerit ks. M a r o n - n e e k e r i t.

Busnois *[bynua']*, A n t o i n e (k. 1492), alankom. kuorosäveltäjä, tuli 1467 laulajaksi Burgundin herttuan Kaarlo Rohkean kappeliin. *I. K.*

Busolt, G e o r g (s. 1850), saks. historioitsija, yliop. professori Kielissä 1881, Göttingenissä 1897. Pääteokset: „Die Lakedaimonier und ihre Bundesgenossen" (1878), „Griechische Geschichte bis zur Schlacht von Chaironeia" (1-3; 1885-97; 1-2 toin. pain.; 1893-95), „Die griechischen Staats- u. Rechtsaltertümer" (2 pain. 1892). *E. R-n.*

Busoni *[-ō'-]*, F e r r u c c i o (s. 1866), it. pianisti ja säveltäjä, 1888-90 opettajana Helsingin Musiikkiopistossa, asettui 1894 Berliiniin, on pianolle sovittanut Bachin urkuteoksia ja julkaissut Bachin „Das Wohltemperirte Klavier" pedagogisine huomautuksineen. *I. K.*

Bussang, B o r u g u n g i n (ks. t.) maakunnan pääpaikka Afrikassa Niger-joen varrella; n. 10-12,000 as.

Bussler, L u d w i g (1838-1901), saks. musiikkiteoreetikko, jonka monista oppikirjoista eräät ovat meilläkin käytäntöön päässeet. Muutamat hänen alkuunpanemistaan uudistuksista ovat saaneet pysyvän merkityksen. *I. K.*

Bussoli (ransk. *boussole*), kone, missä on magneettineula, asteikko ja diopteri tahi kaukoputki; sitä käytetään kulmanmittauskoneena ja suunnanmääräjänä maanmittauksessa. *(V. V. K.)*

Busuluk *[-u'k]*, piirikaupunki Venäjällä Samaran kuvernementissa, 14,471 as. (1897), pääasiallisesti kasakoita ja tataareja. B. sijaitsee Samara-joen (Volgan syrjäjoen) samannimisen lisäjoen ja Orenburgin radan varrella. Harjoittaa maanviljelystä, mehiläis- ja karjanhoitoa sekä puutavarakauppaa. Vuosittain kolmet suuret markkinat. *(W. S-m.)*

Busurman l. b a s u r m a n l. b e s s e r m a n nimellä kutsuttiin Venäjällä aikoinaan niitä korasanilaisia (muhamettilaisia) kauppamiehiä, jotka mongolilaisvallan aikana olivat ottaneet veronkannon arennille. Nimi on „väännös" sanaa „musulman" (= mohamettilainen).

Busö, saarikylä Tammisaaren maaseurakunnassa lähellä Jussarötä.

Butaani, kemialliselta kokoumukseltaan hiiltä ja vetyä (C_4H_{10}). Tunnetaan kaksi eri butaania; molemmat ovat kaasumaisia aineita. Normaali b., jota on vuoriöljyssä, nesteytyy +1°:ssa, isobutaani −17°:ssa. *W. B.*

Buteo ks. H i i r i h a u k k a.

Buter ks. M a r i a - T h e r e s i a n t a a l a r i.

Butler *[batlə]*, E d w a r d D u n d a s (s. 1842), engl. oppinut, British Museumin kirjaston-assistentti. Tuntien perusteellisesti suomalaisen, samoinkuin myös unkarilaisen kirjallisuuden hän on tehnyt sitä tunnetuksi kotimaassaankin kirjoittamalla engl. aikakauskirjoihin ilmoituksia ja katsauksia kirjallisuuteemme, vieläpä kääntämällä englannin kielelle B. F. Godenhjelmin „Oppikirjan suomalaisen kirjallisuuden historiassa" („Handbook of the history of Finnish Literature" 1896) ja Valfr. Vaseniuksen „Piirteitä Suomen kirjapainon historiasta" („Outlines of the history of printing in Finland" 1898). *A. K.*

Butler *[batlə]*, S a m u e l (1612-80), engl. kirjailija, hänen pääteoksensa on keskeneräiseksi jäänyt „Hudibras" runoelma, Cervantesin Don Quijoten esikuvan mukaan kirjoitettu ivakuvaus puritaanien ahdasmielisyydestä ja teeskentelystä. Runoelman sankarina on Sir Hudibras, pedanttinen ja riitelynhaluinen presbyteriaani, paksumahainen, pitkäpartainen kyttyräselkä, joka aseenkantajansa, räätäli Ralphin kanssa lähtee seikkailuretkelle taistelemaan rahvaan huvituksia vastaan. Runon iva on vähän katkerata, mutta siinä sinkoo näppäriä sukkeluuksia ja osaavia hyökkäyksiä puritaanien takaperoista ahdasmielisyyttä vastaan. B:n muutkin runot ovat satiirisia. *V. K-i.*

Butleri (amer.-suom., < engl. *butler*), miestarjoilija, pöytäpalvelija.

Butlerov, A l e k s a n d r (1828-86), tunnettu ven. kemisti. B. on julkaissut tärkeitä tutkimuksia alifaattisista hiilivedyistä ja alkoholeista, tutkinut perinpohjin hiilivetyjen ja niiden derivaattien isomeria-suhteita; näillä tutkimuksilla on ollut perustava merkitys nykyisille orgaanisten aineitten sisäisestä kokoumuksesta tehdyille teorioille yleensä. Hiiliyhdistysten systematiikan B. on esittänyt teoksessaan „Lehrbuch der organischen Chemie". *(W. B.)*

Butomus umbellatus, s a r j a r i m p i, on komeimpia vesikasvejamme; vaakasuorasta juurakosta kohoavat 3-särmäiset, tasasoukat lehdet ja varsi, jonka latvassa vaaleanpunaiset kukat ovat sarjassa. Tärkkelyspitoista juurakkoa voi käyttää hätäleipänä. Kasvaa pehmeällä savipohjalla joissa, järvissä j. n. e.

Butt *[bat]*, I s a a c (1813-79), irl. politikko, tuli 1836 taloustieteen professoriksi Dublinin yliopistoon, toimi v:sta 1838 asianajajana, m. m.

väsymättömällä tarmolla 1865-69 puolustaen vangittuja feeniläisiä, ja oli jo aikaisemmin (1833) aloittanut työskentelynsä kirjallisella alalla. Valtiolliseen elämään hän myös jo varsin nuorena rupesi ottamaan osaa. Ensi kerran hänet valittiin alahuoneeseen 1852; kuitenkin hän vasta v:sta 1871 lähtien politikkona tuli kuuluisaksi. Hän oli Homerule-puolueen perustaja ja ensimäinen johtaja, mutta jo ennen hänen kuolemaansa syrjäyttivät hänet puolueen nuoremmat jäsenet, joiden jyrkkää esiintymistä ja jarrutuspolitiikkaa hän ei hyväksynyt. *K. B:dt.*

Butomus umbellatus. *a* juurakko, *b* emiö, *c* tuppiloita.

Butte *[bat]*, kaupunki Yhdysvalloissa Montanan valtiossa, 30,470 as. (1900). Harjoitetaan vuorityötä (vaskea, hopeata, kultaa); sulatuslaitoksia. Suomalaisia n. 1,600 (1904).

Buttlar, R u d o l f v o n (1802-75), saks. metsänhoitomies. Keksinyt n. s. B:n istutusraudan, jota ennen aikaan hyvin yleisesti käytettiin varsinkin 1-2 vuotisia männyntaimia hiekkamaahan istutettaessa. B:n rautaa on käytetty paljon Suomessakin. *A. C.*

Buttmann (alk. B o u d e m o n t), P h i l i p p (1764-1829), saks. filologi, akatemian jäsen ja kirjastonhoitaja Berliinissä. Pääteokset: „Griechische Grammatik" (1792, 22:s pain. 1869), „Ausführliche griechische Sprachlehre" (1819-27, 2:nen pain. 1830-39), „Lexilogus" (1818-25, uusi pain. 1860-65), „Mythologus" (1828-29), ynnä tekstijulkaisuja (Sophokleen „Philoktetes", Aratoksen „Phænomena" y. m.) *E. R-n.*

Buturlin *[-i'-]*, D m i t r i j P e t r o v i t š (1790-1849), ven. kenraali ja sotakirjailija, otti osaa 1809 ja 1812 sotaretkiin, oli ylimajoitusmestarina Turkin sodassa 1829. Nikolai keisari nimitti hänet senaattoriksi, keisarillisen kirjaston ja salaisen arkiston hoitajaksi. B. kirjoitti useita sotahistoriallisia teoksia, niinkuin Italian sotaretkestä 1799, Saksan sodasta 1813, Napoleonin retkestä Venäjälle y. m. *K. O. L.*

Buturlin *[-i'-]*, I v a n I v a n o v i t š (1661-1739), ven. soturi, vietiin vankina Tukholmaan Narvan taistelun jälkeen useiden muiden venäläisten kenraalien mukana. Eräs pakoyritys 1703 ei onnistunut, ja vasta 1710 hän pääsi vapaaksi, hänet kun vaihdettiin kenraalimajuri Meijerfeldtiin. B. otti sen jälkeen osaa 1713 Suomen valloitukseen, ja sai 1716 erään laivaston päällikkyyden, jonka Rostockista piti hyökätä Etelä-Ruotsiin; tämä yritys ei kuitenkaan onnistunut. B. nimitettiin 1721 ylipäälliköksi, mutta Pietari Suuren kuoleman jälkeen hän joutui epäsuosioon, menetti tilansa ja karkoitettiin Venäjän sisäosiin. *K. O. L.*

Butylialkoholi, hiilen, vedyn ja hapen kem. yhdistys, $C_4H_{10}O$. Tunnetaan 4 eri b:a, nim. 1) n o r m a a l i b u t y l i a l k o h o l i, jota syntyy eräänlaisessa glyseriinin käymisessä, kiehumap. 117,5°. — 2) i s o b u t y l i a l k o h o l i, syntyy tavallisessa käymisessä pienemmissä määrin ja tavataan sikunaöljyssä, kiehumap. 108,4°. — 3) s e k u n d ä ä r i n e n b u t y l i a l k o h o l i ja 4) t r i m e t y l i k a r b i n o l i.

Butylikloraali (k r o t o n i k l o r a a l i) syntyy kloorin vaikuttaessa tavalliseen aldehydiin. Veden vaikuttaessa saadaan siitä b u t y l i k l o r a a l i h y d r a a t t i a, valkoista, jotenkin pistävänhajuista, polttavan makuista jauhetta, jota käytetään lääkkeenä hermokivuissa.

Butyraatit (kreik. *būtyros* = voi), voihapon (ks. t.) suolat; esim. natriumbutyraatti, voihapon natriumsuola.

Butyrometri (kreik. *būtyros* = voi, ja *metron* = mitta) l. l a k t o s k o o p p i l. g a l a k t o s k o o p p i, koje, jolla mitataan maidon rasvamäärä, joko lipeällä (l a k t o b u t y r o m e t r i) tai hapoilla (a c i d o b u t y r o m e t r i). Tavallisimmat meillä käytännössä olevat butyrometrit ovat Gerberin ja Lindströmin acidobutyrometrit, joitten kummankin käyttäminen perustuu siihen, että maitoon sekoitetaan väkevöityä rikkihappoa, joka ensiksi saostaa, mutta tarkemmin, määräsuhteessa sekoitettaessa, liuottaa maidossa puoliliuonneessa muodossa olevan juustoaineen, niin että rasva pääsee muista aineksista erottautumaan. Keskipakoisvoiman vaikutuksesta sentrifugaalikoneessa pyöritettäessä eroaa tällaisesta sekoituksesta rasva selvästi huomattavaksi kerrokseksi butyrometrilasien asteikkoon jaettuun yläosaan, joten rasvan määrän voi asteikosta lukea. Sekä meijeritaloudessa että yksityisten lehmien maidon rasvamäärän tutkimista varten järkiperäisessä karjataloudessa on butyrometreillä sangen suuri merkitys. *H. N.*

Butyrum *[būtȳ'-]* (lat.), voi; B. a n t i m o n i i, antimonivoi (ks. A n t i m o n i k l o r i d i); B. c a c a o, kakaovoi; B. z i n c i, sinkkivoi (ks. S i n k k i k l o r i d i).

Butzer (B u c e r), M a r t i n (1491-1551), uskonpuhdistaja. Ensin B. oli dominikaani ja Pfalzin vaaliruhtinaan hovisaarnaaja, liittyi 1521 Lutheriin ja tuli 1523 saarnaajaksi Strassburgiin, jossa edisti uskonpuhdistuksen toimeenpanoa. B. harrasti myös luterilaisuuden ja reformeerattujen yhteenliittymistä ja laati n. s. „neljän kaupungin tunnustuksen" (1530). B. edisti Englannin uskonpuhdistusta.

Buunata, huonekalujen, varsinkin parkettilattiain kiilloittaminen buunausvahalla, joka on keltaisen vahan ja tärpätin sekoitus. Yleisemmin käytetään vahasaippuaa, jota valmistetaan keittämällä keltaista vahaa potaskaliuoksessa. Buunausaine sivellään esineisiin pensselillä, kiillotus toimitetaan harjalla ja villaisilla rievuilla.

Buurisota l. E t e l ä-A f r i k a n s o t a, Englannin ja molempien buurivaltioiden, Transvaalin sekä Oranjen vapaavaltion välinen taistelu vv. 1899-1902 ylivallasta Etelä-Afrikassa. Sodan syynä oli lähinnä Englannin hallituksen sekaantuminen Transvaalin sisäisiin asioihin. Säilyttääkseen vallan buuriväestön käsissä ei Transvaalin hallitus suostunut myöntämään kansalaisoikeuksia „uitlandereille", s. o. maahan myöhemmin muuttaneille siirtolaisille, joista useimmat olivat brittiläisiä. Brittiläisen Etelä-Afrikan kauppaseuran ja sittemmin myöskin Englannin hallituksen pyrkimys vaikuttaa kysymyksen ratkaisuun teki molempien valtojen välit

hyvin kireiksi (vrt. myös Buurit). Lopulta Transvaalin hallitus, jonka puolelle myöskin Oranjen vapaavaltio oli asettunut, päätti turvautua aseisiin ja jätti lokak. 9 p. 1899 Englannin hallitukselle ultimatumin. Kaksi päivää myöhemmin alkoivat vihollisuudet.

Sodan puhjetessa aseellisten buurijoukkojen luku nousi n. 38,000 mieheen, joista 23,000 kuului Transvaalin, 15,000 Oranjen vapaavaltion armeiaan. Englantilaisilla oli vain n. 21,000 miestä sijoitettuina hajalleen eri paikkoihin. Sitäpaitsi eivät nämä joukot olleet taistelukuntoisuutensakaan puolesta vastustajiensa veroiset. Kun siis buurit heti sodanjulistuksen jälkeen hyökkäsivät Nataliin, joutuivat siellä majailevat englantilaiset osastot varsin vaaralliseen asemaan. Vallattuaan pari tärkeätä paikkaa maan pohjoisimmassa osassa buurit painuivat Durbanin rautatietä myöten etelään päin ja kävivät englantilaisten puolustuslinjan kimppuun, joka ulottui Ladysmithistä Dundeehin. Englantilaisille sattui useita vastoinkäymisiä (Lombardskopin, Modderspruitin ja Nicholsonsnekin luona), eivätkä he voineet estää kenraali Joubertia (ks. t.) saartamasta Ladysmithiä, jonne Natalin armeian ylipäällikkö George White jäi 10,000 miehen kera. Samaan aikaan alkoivat Wessell ja de la Rey piirittää Kimberleytä, ja Cronje (ks. t.) sulki eversti Baden-Powellin osaston Mafekingiin.

Englantilaisten vastoinkäymiset olivat omiansa varmentamaan presidentti Krügerin sotapolitiikkaa ja vaikuttivat m. m. sen, että presidentti Steijn antoi Oranjen vapaavaltion joukkojen marrask. 1 p. marssia rajan yli Kap-maahan. Sikäläisen buuriväestön keskuudessa kytenyt kapinanhenki puhkesi nyt ilmiliekkiin. Englannissa sanomat tappioista herättivät suurta hämmästystä ja nyt ryhdyttiin laajoihin varustuksiin. Etelä-Afrikkaan lähetettiin lisäväkeä ja ylipäälliköksi Sir Buller (ks. t.). Hänen piti johtaa 16,000 miestä Ladysmithin avuksi ja turvatakseen Etelä-Natalin, jonka pääkaupunkia Pietermaritzburgia Joubert jo läheni; lordi Methuen eteni 9,500 miehen kera Kimberleytä kohti, ja kenraalit French ja Gatacre saivat toimekseen karkoittaa Kap-maahan tunkeutuneet viholliset sekä tukahuttaa kapinan. Pietermaritzburg kyllä saatiin pelastetuksi, mutta muissa yrityksissä englantilaisia kohtasi kova onni. Marrask. 28 p:nä Methuen kärsi tuntuvan mieshukan koettaessaan kulkea Modder-joen yli ja joutui jouluk. 11 p. ratkaisevasti tappiolle hyökätessään Magersfonteinin luona Cronjen asemaa vastaan. Bullerin toiveet päästä Ladysmithin avuksi raukesivat, kun hän jouluk. 15 p. teki varomattoman hyökkäyksen buurien asemaa vastaan Colenson luona, missä kenraali Louis Botha (ks. t.) toimi johtajana.

Jatkuvat onnettomuudet pakoittivat Englannin hallituksen ryhtymään yhä suurempiin ponnistuksiin; varsinkin tarvittiin sotanäyttämöllä runsaammin ratsuväkeä, jos mieli vetää vertoja nopealiikkeisille buureille. Ennen tammikuun loppua 1900 oli englantilaisten joukkojen lukumäärä karttunut 130,000 mieheksi; Bullerin sijaan oli sodan ylijohtajaksi lähtetty lordi Roberts (ks. t.) ja hänen esikuntansa päälliköksi lordi Kitchener (ks. t.). Ladysmith oli sillä välin kestänyt ankaria hyökkäyksiä. Buller, joka oli jäänyt ylipäälliköksi Nataliin, aloitti nyt laajan kierrosliikkeen länteen päin Tugela-jokea pitkin, pakoittaakseen buurit väistymään Ladysmithin luota. Tammik. 23 p. kenraali Warrenin osasto ottikin valtaansa Spionkopin (länteen L:stä), jota pidettiin vihollisen aseman avaimena, mutta pakoitettiin seur. päivänä peräytymään menetettyään 1,700 miestä. Hän siirtyi jälleen Tugelajoen taakse.

Saatuaan joukkonsa järjestetyiksi lordi Roberts aloitti helmik. 11 p. marssinsa Kimberleytä kohti. Hänellä oli johdossaan noin 23,000 miestä jalkaväkeä ja 11,000 ratsumiestä, sen lisäksi 98 tykkiä. Helmik. 15 p. ratsuväki pääsi kenraali Frenchin johtamana Kimberleyhin. Samalla Roberts eteni Cronjea vastaan, joka, peläten joutuvansa eristetyksi Bloemfonteinista, luopui vahvasta asemastaan Magersfonteinin luona ja peräytyi nopeasti itäänpäin. Paardebergin luona kenraali French pakoitti hänet pysähtymään helmik. 17 p., ja seur. päivänä hyökkäsi hänen kimppuunsa Roberts sulkien koko osaston Modder-joen uomaan. Buurit rakensivat varustuksia joen äyräisiin ja pitivät yhdeksän päivää puoliaan vihollisen tykistötulta vastaan. Mutta kun de Wetin y. m. auttamisyritykset torjuttiin, antautui Cronje vihdoin helmik. 27 p. 4,300 miehen kera. Tämä tapahtuma vaikutti buureihin hyvin masentavasti ja tuli sodan käännekohdaksi. — Sillävälin oli Buller koettanut Natalissa uudelleen päästä Tugela-joen ylitse ja 28 p. helmik. saatiinkin Ladysmith lopulta vapautetuksi, kestettyään 118-päiväisen piirityksen.

Cronjen tappion jälkeen Robertsin joukot kulkivat nopeasti Bloemfonteinia kohti ja marssivat maalisk. 13 p. Oranjen vapaavaltion pääkaupunkiin. Alussa Robertsin asema oli verrattain vaarallinen, sillä yhteys oli uhattu ja ruokavarain saanti työlästä. Buurit eivät kuitenkaan ryhtyneet mihinkään voimakkaampaan yritykseen, vaan rajoittivat toimintansa sissisotaan, jolla varsinkin de Wet tuotti englantilaisille tuntuvia vaurioita. Molemmat buuripresidentit olivat jo ennen Bloemfonteinin joutumista englantilaisten valtaan ehdottaneet rauhaa solmittavaksi entisen tilan perustalle, mutta lordi Salisbury hylkäsi tarjouksen.

Toukokuun tullessa Robertsin joukot lähtivät liikkeelle Pretoriaa kohti. Kronstadtiin ne saapuivat 12 p., kun Botha ensin oli kahdesti karkoitettu tieltä; sitten seurasi Transvaalin eteläosassa sijaitsevan Johannesburgin valtaaminen (31 p.), ja lopulta, kesäk. 5 p., pääsivät englantilaiset myöskin Pretorian herroiksi. — Jo toukok. 18 p. oli eräs osasto vapauttanut Mafekingin, viimeisen niistä kolmesta kaupungista, joita vastaan buurien ensi hyökkäys oli kohdistunut. Saman kuun lopussa liitettiin Oranjen vapaavaltio „Oranje-joen siirtokunnan” nimellä Englannin alusmaihin.

Vihollisten lähestyessä Pretoriaa presidentti Krüger oli siirtänyt hallituksen Delagoa-radan varrelle, mutta Botha jäi 8,000 miehen kera lujaan asemaan pääkaupungin lähistölle. Sieltä hänet kuitenkin karkoitettiin, ja kesäk. 23 p. lordi Roberts aloitti Pretoriasta lopullisen sotaretken. Buurit työnnettiin yhä kauemmaksi itään. Robertsin toimintaa helpotti suuresti säännöllisen sodan taukoaminen Oranjessa, missä sikäläinen ylipäällikkö Prinsloo heinäk. lopussa antautui 4,000 miehen kera, sekä Bullerin tulo Natalista. Sodan viimeiset säännölliset taistelut tapahtuivat Bergendalin sekä Dalmanuthan (elok. 26-27 p.) ja Spitzkopin luona (kaakkoon Lydenburgista, syysk. 8 p.), joissa Botha joutui tappiolle. Suurin osa buureista, noin 2,000 miestä, vetäytyi silloin Portugalin alueelle luovuttaen aseensa sikäläisille viranomaisille. Presidentti Krüger oli jo varemmin jättänyt maansa matkustaen Eurooppaan. Buurien järjestynyt vastarinta oli nyt päättynyt ja Transvaal julistettiin lokak. 25 p. Englannin alueeksi.

Lordi Roberts luopui marraskuussa ylipäällikkyydestä jättäen anastettujen alueiden lopullisen rauhoittamisen Kitchenerin toimeksi. Tämä antoi lentävien osastojen risteillä halki Transvaalin ja Oranjen. Kului kuitenkin vielä puolentoista vuotta, ennenkuin viimeinen vastustus oli murrettu. Tosin buurien aseellinen toiminta tämän jälkeen supistui sissisotaan, mutta sitä he kävivät epätoivoisella sitkeydellä ja tuottivat kykenevien päällikköjen, de Wetin, de la Reyn ja Bothan y. m. johdolla engl. joukoille paljon haittaa. Varsinkin osoittautui ensinmainittu tällä alalla erinomaisen taitavaksi, ja tavattomalla nopeudellaan, uhkarohkeudellaan ja ihmeteltävällä onnellaan hän teki sodan loppuosan jännittäväksi. Uskalsipa hän helmik. 1901 tunkeutua 2,000 miehen kera Kap-maahankin, josta hänet kuitenkin karkoitettiin 18 päivää kestäneen ajojahdin jälkeen.

Kitchenerin toimintaa vaikeutti osaltaan myöskin se, että aseista luopuneet buurit olivat varsin valmiit auttamaan taistelevia maanmiehiään. Tehdäkseen tästä lopun hän järjesti Transvaaliin, Kap-maahan ja Oranjeen n. s. keskitysleirejä, pakoittaen aseettoman väestön asettumaan niihin, ja koetti maata hävittämällä tukahuttaa vastarinnan. Menettely ei kuitenkaan osoittautunut tehoisaksi, ja leireissä ilmenevä suuri kuolevaisuus saattoi ne ankarain arvostelujen alaisiksi ulkovaltain sanomalehdistössä. Yhtä vähän vaikutti myöskin eräs toinen pakkokeino: elokuussa 1901 antamassaan juiistuksessa K. uhkasi elinkautisella maasta karkoituksella niitä buuri-johtajia, jotka eivät antautuneet ennen syysk. 15 p., ja määräsi, että taistelevat buurit saisivat omaisuudellaan korvata perheitensä elantokustannukset. Vastarinta yltyi vain entistä katkerammaksi. Ratkaisevan menestyksen saavutti Kitchener sitä vastoin „hirsilinnoitusjärjestelmällään”, joka kehittyi valmiiksi v. 1901 lopulla. Jakamalla sotanäyttämön eri alueisiin sen halki järjestetyillä hirsilinnoitus- ja vartioketjuilla hän ehkäisi buurijoukkojen liikkeitä ja helpotti suuresti niiden takaa-ajoa.

V:n 1902 alussa voitiin panna toimeen laajoja retkeilyjä, jotka mursivat buurien vastustusvoiman. Siitä huolimatta, että partiojoukot silloin tällöin saavuttivat jonkun voiton — esim. maalisk. 7 p. vangitsi de la Rey lordi Methuenin — käsittivät useimmat buurijohtajat jatkuvan vastarinnan turhaksi. Maalisk. 23 p. saapui

Buurisotilaita.

Pretoriaan buurien edustajia rauhanneuvotteluihin. Samaan aikaan pidettiin Vereenigingissä suuri kansalaiskokous, jossa pohdittiin kysymystä vastarinnan lopettamisesta. Neuvottelujen tuloksena oli Pretoriassa toukok. 31 p. 1902 tehty rauhansopimus. Buurien sitkeä vastarinta oli tehnyt englantilaisetkin taipuviksi myönnytyksiin ja rauha tehtiin seuraavilla ehdoilla. Sotakannalla olevat buurit suostuivat luovuttamaan aseensa ja tunnustamaan Edvard VII:n hallitsijakseen ehdolla, ettei kukaan kansalainen menettäisi vapauttaan tai omaisuuttaan eikä joutuisi syytteeseen sodan kestäessä tapahtuneista teoista. Hollannin kieltä oli opetettava kouluissa ja sallittava käyttää tuomioistuimissa; sotilaallisen hallinnon sijaan oli ensi tilassa järjestettävä siviilihallinto, tulevaisuudessa palautettaisiin alueille itsehallintokin. Lisäksi myönnettiin voitetuille korvausta sodan aikana hävitetyistä taloista. — Kesäkuun kuluessa luovuttivat viimeiset buurijoukot, noin 20,000 miestä, aseensa, ja sotavangit, joita oli pidetty St. Helenan ja Ceylonin saarilla y. m., kuljetettiin kotiseuduilleen saaden siellä kansalaisoikeuden. Kap-maan kapinalliset asukkaat menettivät kuitenkin valtiollisen äänioikeutensa.

Etelä-Afrikan sotaan oli Englanti käyttänyt kaikkiaan lähes 450,000 miestä. Mieshukka oli 1,072 upseeria ja 20,973 sotamiestä kuolleita tai kadonneita, 3,116 upseeria ja 72,514 sotamiestä haavoittuneita. Sotakustannukset nousivat viranomaisten laskujen mukaan 206,224,000 puntaan. Buureja oli aseissa ollut kaikkiaan vain 75,000 vaiheilla, joista 3,700 kaatui, 32,000 joutui vangiksi. Mainittakoon myöskin, että buurien puolella otti sotaan osaa n. 2,500 muukalaista vapaaehtoista, niiden joukossa muutamia suomalaisiakin. [L. S. Amery y. m. „The Times' history of the war in South-Africa"; Ernst Lindberg, „Suomalaisen seikkailuja buurisodassa" (Hels. 1904.)] ks. Buurit. *T. W-s.*

Buurit (< holl. *boer [būr]* = talonpoika, vrt. saks. *Bauer*), niiden Etelä-Afrikan asukkaiden nimitys, jotka ovat sinne 1600-luvulla muuttaneiden hollantilaisten ja muiden hollantilaistuneitten siirtolaisten jälkeläisiä. Hollantilainen Itä-Aasian komppania (kauppaseura) perusti 1652 nykyisen Kap-kaupungin tienoille satamapaikan, johon sitten aikojen kuluessa muutti yhä uusia hollantilaisia ja muitakin eurooppalaisia, varsinkin Ranskan hugenotteja. Täältä uudisasukkaat, jotka harjoittivat etupäässä karjanhoitoa ja jonkun verran maanviljelystä, alkuasukkaita vastaan taistellen tunkeutuivat yhä etäämmälle sisämaahan. 1700-luvun lopulla, ranskalaisten vailoitettua Hollannin, Englanti otti haltuunsa Kap-maan. Vapautta rakastavat buurit l. afrikanderit, kuten he myös alkoivat itseään nimittää, joutuivat pian loppumattomiin riitoihin uusien ylivaltiaittensa kanssa, varsinkin kun nämä eivät tahtoneet antaa heidän pitää mustaihoisia alkuasukkaita orjinansa. Suurissa joukoin he, etenkin 1830-luvun lopulla, siirtyivät karjoineen ja muine omaisuuksineen sekä Oranje-virran pohjoispuolelle että itäänpäin, perustaen Oranjen vapaavaltion ja Natalin; näitä siirtymisiä kutsuttiin nimellä „trek" (< holl. *trekken* = vaeltaa, vrt. ruots. *draga*). Kun brittiläiset viranomaiset yhä vieläkin tahtoivat pakoittaa buureja alamaisikseen, siirtyi näistä osa tätäkin pohjoisemmaksi, Vaal-virran toiselle puolen, Transvaaliin. Yhä edelleen jatkui taisteluita englantilaisten kanssa. Natal joutui Englannin valtaan 1842. Oranje-valtio oli myös jonkun aikaa Englannin vallassa, mutta pääsi 1854 itsenäiseksi luvattuaan olla suvaitsematta orjuutta piirissään. Samalla ehdolla oli vähää aikaisemmin myönnytty Transvaalin itsenäisyyteen. Oranjen vapaavaltion buurit saivat nyt pitkän aikaa elää rauhassa, mutta Transvaalin buurien oli yhtämittaa taisteleminen alkuasukkaita vastaan. Vähitellen joutuivat näiden kahden valtion buurit vilkkaaseen yhteyteen Kap-maassa asuvien heimolaistensa kanssa, syntyipä puolue, jonka tarkoituksena oli yhdistää koko Etelä-Afrikka buurien alaiseksi liittotasavallaksi. Mutta toiselta puolen alkoi myöskin Englanti hautoa tuumaa muodostaa Etelä-Afrikan valtiot yhdeksi suureksi valtakunnaksi, jota vielä piti laajennettaman pohjoiseen päin halki koko maanosan Niilin laaksoon asti. Jo 1877 engl. sotajoukko tuli Transvaalin pääkaupunkiin Pretoriaan muka auttaakseen ahdinkoon joutunutta tasavaltaa; mutta auttajat eivät lähteneetkään pois, vaan julistivat Transvaalin brittiläiseksi siirtomaaksi. Buurit nousivat kuitenkin miehissä itsenäisyyttänsä puolustamaan, ja 1881 täytyi englantilaisten, perinpohjin tappiolle jouduttuaan, jälleen luopua Transvaalista; Englannin silloinen pääministeri Gladstone myönsi tasavallalle täydellisen itsenäisyyden, paitsi ulkoasioissa. Pian kuitenkin syntyi uusia selkkauksia. Transvaalissa l. „Etelä-Afrikan tasavallassa" löydettiin runsaasti kalliita metalleja, ja tämän johdosta alkoi maahan tulvata ulkomaalaisia. Parhaimmassa kaivosseudussa olevan Johannesburgin kaupungin asukasluku nousi 10:ssä vuodessa 100,000:een; suurin osa asukkaita oli ulkomaalaisia, etupäässä englantilaisia. Nyt, kun Transvaal ei enää ollut mikään aivan mitätön, köyhä maa, alkoi Englanti yhä innokkaammin haluta

sitä valtaansa. Juuri kysymys Transvaalin ulkomaalaisten eli „u i t l a n d e r i e n” oikeuksista antoi pian Englannille tilaisuuden sekaantua tuon maan sisällisiin oloihin. Buurit näet pelkäsivät maan asioiden johdon joutuvan kaivosherrain käsiin, jos ulkomaalaisille annettaisiin samat valtiolliset oikeudet kuin buureilla oli; sentähden he pitivät kiinni laista, jonka mukaan ulkomaalainen sai Transvaalissa kansalaisoikeuden m. m. vasta 14 vuotta maassa asuttuaan. Englantilaiset olivat ryhtyneet järjestelmällisesti aikeittensa perille pyrkimään. C e c i l R h o d e s i n toimesta perustettiin 1889 yhtiö, jolle Englannin hallitus antoi poliittiset valta-oikeudet ja joka ryhtyi maan- ja rautateitä rakentamalla, kaivoksia perustamalla y. m. hankkimaan englantilaisille vaikutusalaa. Kun sitten vähitellen yhtiön edut yhä enemmän vaativat vaikutuksen ulottamista buuri-valtioihinkin, pantiin toimeen rohkea vallankaappausyritys. Erään tohtori J a m e s o n i n johtamana teki 1896 mainitun yhtiön ratsastava poliisivoima, johon oli liittynyt joukko entisiä brittiläisiä upseerejakin, äkkinäisen hyökkäyksen Transvaaliin. Mutta täällä olikin saatu retkestä tieto, ja lyhyessä taistelussa retkikunta voitettiin. Sen jäsenistä useimmat joutuivat vangiksi, mutta luovutettiin englantilaisten viranomaisten käsiin. „Uitlanderit” ja heidän brittiläiset auttajansa, etupäässä Cecil Rhodes, saivat nyt Englannin siirtomaaministerin C h a m b e r l a i n i n ryhtymään asiaan. Hän vaati Transvaalin hallitukselta, jonka johdossa oli presidentti K r ü g e r (ks. t.), että ulkomaalaisille aivan lyhyen maassa oleskelun jälkeen annettaisiin kansalaisoikeus, heidän silti tarvitsematta luopua brittiläisen kansalaisen oikeuksistaan ja olla Transvaalissa asevelvollisia. Nyt alkoivat toiselta puolen presidentti Krügerin ja toiselta Kap-maan uuden kuvernöörin Sir Alfred Milnerin välillä pitkälliset neuvottelut. Transvaal oli valmis tekemään jotenkin suuriakin myönnytyksiä. Mutta Englanti ei vieläkään tyytynyt, vaan alkoi koota sotajoukkoja Etelä-Afrikkaan. Silloin Transvaal peruutti tarjouksensa ja jätti lokak. 9 p:nä 1899 Englannille ultimatumin, jossa joukkojen tasavallan rajoille kerääminen selitettiin käsitettävän siten, että Englanti aikoi sodalla erimielisyydet ratkaista, ja tasavallan sen johdosta olevan pakoitetun itsenäisyytensä puolustamiseksi lähettämään joukkonsa Ison-Britannian alueelle. Ennen tekemänsä liiton nojalla Oranjevaltiokin julisti yhtyvänsä Transvaalin sotaan Englantia vastaan; Oranjen buurit sitäpaitsi käsittivät omankin valtiollisen olemassaolonsa olevan uhattuna (sodan vaiheista ja tuloksista ks. B u u r i s o t a). Sota ratkaisi kysymyksen Etelä-Afrikan buurivaltioiden vastaisen kehityksen suunnasta. Sittenkuin sodan aikaansaamat vauriot olivat mahdollisuutta myöten saatu korjatuiksi, mielet alkaneet palata tasapainoonsa ja järjestetyt olot palautettu, olisi Englannin rauhansopimuksen mukaisesti tullut antaa Transvaalille ja Oranje-valtiolle sisällinen itsehallinto ja perustuslaki. Mutta konservatiivisen hallituksen aikana tästä ei tullut mitään; päinvastoin katsottiin sekä Englannin että Etelä-Afrikan englantilaisten edun vaativan, että Transvaal ja Oranje olivat jätettävät omaa edustuslaitosta vailla oleviksi valtakunnan siirtomaiksi. Mutta vapaamielisten ja Campbell-Bannermanin ministeristön 1905 tultua Englannissa valtaan pääsi samalla voitolle suunta, jonka mielestä itsehallinnon myöntäminen oli ainoa keino, millä pysyvä sovinto saataisiin aikaan, ja 1906 Transvaalille julistettiinkin perustuslaki, sekä 1907 Oranjevaltiolle. Ennen pitkää tällainen menettely osoittautuikin oikeaksi. Transvaalissa 1907 toimitetuissa parlamenttivaaleissa jo eräät buuripuolueet ja „uitlanderi”-puolue äänestivät yhteisiä ehdokkaita. Transvaalin ensimäiseksi pääministeriksi tuli kenraali Louis B o t h a (ks. t.), jonka puolue vaaleissa sai enemmistön ja joka on ajanut sovintopolitiikkaa uuteen emämaahan Englantiin nähden. Hän nauttii aivan erinomaista luottamusta kaikkien buurien keskuudessa, ja suureksi osaksi hänen ansiotaan on, että on toteutumassa aate, joka viime vuosina on ollut ensimäisenä päiväjärjestyksessä kaikissa Englannin Etelä-Afrikan siirtomaavaltioissa. Alettiin näet taas entistä innokkaammin suunnitella noiden valtioiden yhteenliittymistä, ja tällä kertaa myös paremmilla menestyksen toiveilla ja mahdollisuuksilla. Nyt on käynyt mahdolliseksi yhdistää alkupuolella mainitut samaan päämäärään pyrkivät, mutta muuten vastakkaiset suunnitelmat: on tekeillä Etelä-Afrikan liittovaltio, joka olisi Englannin yliherruuden alainen, mutta jossa sisäinen itsehallinto tulisi olemaan buurien käsissä. Paljon on asiata ajettaissa ollut vaikeuksia voitettavina: tuon yhä edelleen polttavan alkuasukas-kysymyksen järjestäminen, liittovaltion eri osien erikoisharrastusten ja -etujen yhteen sovittaminen, y. m. Mutta helmik. 9 p:nä 1909 eri valtioiden, Kap-maan, Natalin, Oranjen ja Transvaalin, parlamenttien valtuutetut vihdoin saivat valmiiksi yhteisen perustuslakiehdotuksen, joka nyt on asianomaisten parlamenttien ja Englannin hallituksen tarkastettava ja hyväksyttävä.

Buurit ovat alkujaan olleet luonteeltaan vanhoillisia, perittyjä tapojaan säilyttäviä ja kaikkea uutta vierovia, mutta samalla ystävällisiä ja vieraanvaraisia. Pakosta jouduttuaan vieraiden kanssa kosketuksiin he kuitenkin, varsinkin eteläisissä osissa, ovat tuntuvasti muuttuneet. Yhtä mittaa taistellessaan sekä villipetoja että alkuasukkaita, kaffereita, ja englantilaisia vastaan, ovat he kehittyneet itsenäisiksi ja vapautta rakastaviksi sekä voimakkaiksi ja taitaviksi ratsumiehiksi, tarkoiksi ampujiksi ja varovaisiksi sodankävijöiksi. Heidän kielensä, t a a l, on hollantilaista murretta, johon kuitenkin on sekaantunut paljon vieraita aineksia. Kirja- ja koulukieleksi on tahdottu saada nykyistä hollannin kieltä, kirkkokielenä on vanhanaikainen hollanti. Uskonnoltaan buurit ovat ankaroita kalvinilaisia, mikä hyvin soveltuu heidän järkähtämättömään vakavuuteensa. Ennen sotaa oli buureilla omankielisiä sanomalehtiä: Kapmaassa 18, Natalissa 1, Transvaalissa 7 ja Oranjen vapaavaltiossa 2. Yhä vieläkin on buurien pääelinkeinona karjanhoito; laajoilla, asumattomilla takamailla hoitelevat heidän karjalaumojaan mustaihoiset alkuasukkaat. Maanviljelys on vielä alkuperäisellä kannalla. Viime vuosikymmeninä buuri-valtioissa kukoistukseen noussut teollisuus ja kauppa on melkeinpä yksinomaan

ollut ulkomaalaisten sekä perustama että harjoittama.

Suuren buurisodan puhjetessa oli koko Etelä-Afrikan buurien lukumäärä 645,000, joka teki 67 pros. valkoihoisesta väestöstä. Kap-maassa oli buureja 350,000, Natalissa 15,000 ja muissa Britannian alusmaissa 450, Transvaalissa 200,000 ja Oranjen vapaavaltiossa 80,000 sekä Saksan Lounais-Afrikassa (ja Portugalin Länsi-Afrikassa) 150. Enemmistönä valkoihoisten joukossa ovat buurit muissa Britannian nykyisissä Etelä-Afrikan siirtomaissa paitsi Natalissa. Kaikissa niissä ovat mustaihoiset valtavana enemmistönä. *K. B:dt.*

Buxhoevden *[-höv-]*, Friedrich Wilhelm von (1750-1811), ven. sotapäällikkö, polveutui yhdestä Liivinmaan vanhimmista suvuista. Jo 14-vuotiaana hän rupesi sotapalvelukseen, oli Turkin sodassa 1769-70. Mentyään 1777 avioliittoon erään vaikuttavaan aatelissukuun kuuluvan naisen kanssa, hän kohosi hyvin nopeasti. Brigadieerina B. otti osaa Ruotsinsalmen taisteluun 1789, jossa venäläiset voittivat, ja oli divisionakenraalina Puolan sodassa 1792-94. Kun Varsova 1795 oli valloitettu, määrättiin hän sen kuvernööriksi, jolloin koetti kaikin keinoin estää väkivaltaisuuksia. Austerlitzin taistelussa 1805 B. johti venäl.-itävaltalaisen armeian vasenta siipeä, mutta joutui tappiolle; Pultuskin taistelussa 1806 hän johti Venäjän armeiaa ylipäällikkönä, mutta sai kärsittyään tappion eron sotapalveluksesta. Kun Suomen sota 1808 alkoi, sai B. ven. armeian ylipäällikkyyden ja vielä hallinnon hoidon Suomessa. Hän koetti lievittää sodan vaurioita ja osoittamalla suopeutta taivuttaa Suomen asukkaat uusiin oloihin. Mutta kun hän ylipäällikkönä ei osoittanut suurtakaan taitoa, niin hän marraskuussa 1808 sai eron „kivulloisuuden nojalla". Sen jälkeen hän ei enää ollut yleisissä toimissa. *K. O. L.*

F. W. v. Buxhoevden

Buxtehude, Dietrich (1637-1707), kirkkosäveltäjä, Bachin suurimpia edeltäjiä, Helsingörin urkurin poika, tuli 1668 urkuriksi Lyypekin Mariankirkkoon. B. oli aikanaan niin suuressa maineessa, että Bach vaelsi 1705 jalkaisin Armstadtista Lyypekkiin häntä kuullaksensa. Hänen teoksiaan on nykyisin saatettu julkisuuteen. *I. K.*

Buxtorf, Johannes (1564-1629), sveitsil. orientalisti, oli ensimäisiä kristittyjä, jotka perehtyivät juutalaisten kirjanoppineitten kirjallisuuteen. Hänen tärkeimmät teoksensa ovat „Lexicon hebraicum et chaldaicum" (1607), „Thesaurus grammaticus linguæ sanctæ" (1609), „Biblia hebraica rabbinorum" (1618-19), „Concordantiæ librorum hebraicæ" (1632; 2:n pain. 1867) ja „Lexicon chaldaicum, talmudicum et rabbinicum" (1639; 2:n pain. 1866-74). Kaksi viimemainittua teosta julkaisi hänen poikansa Johannes B. nuorempi (1599-1664). [Kautzsch, „J. Buxtorf der ältere", 1879.] *K. T-t.*

Buxus, kasvisuku vähäisessä *Buxaceæ*-heimossa. Pensaita tai puita, joilla on talvivihannat lehdet ja mitättömät kellanvihreät kukat. *B. sempervirens*, buksbompuu, on suuruudeltaan ja lehtimuodoltaan hyvin vaihteleva pensas tai pienehkö puu, jonka matalampia muotoja käytetään hautausmailla ja puutarhoissa kehyspensaana, korkeampia pensaikkoihin. Erinomaisen hitaasti kasvavasta ja tiheästä puusta tehdään puhallussoittimia, esim. huiluja ja klarinetteja.

Buxus sempervirens. *a* hedekukka, *b* emikukka.

Buys-Ballot ks. Buijs-Ballot.

Buys-Ballot'n laki ks. Buijs-Ballot.

Buzeskul *[-e'-]*, Vladislav Petrovitš (s. 1858), venäl. historiantutkija, on v:sta 1890 historian professorina Harkovin yliopistossa ja on julkaissut huomattavia teoksia Kreikan historiasta: „Perikles" (1889), „Aristoteleen Ateenalaisten politeia Ateenan valtiomuodon historian lähteenä" (1895), „Johdatus Kreikan historiaan" (1903), „Ateenalaisen kansanvallan historia" (1909). *J. J. M.*

Buziás *[-āš]*, kylpypaikka Unkarissa Temesin komitaatissa; rautalähteitä, jotka olivat tunnetut jo roomalais-ajalla.

Byblos. 1. Ikivanha kaupunki Foinikiassa, Tripoliksen ja Berytoksen välillä, meren rannalla, tunnettu Adoniin palveluksestaan. B:lla oli persialaisten vallan alaisena omat hallitsijansa ja kuului diadokhien aikana milloin Egyptiin, milloin Syyriaan; myöhemmin se oli piispanistuin, 1103 sen valloittivat ristiretkeläiset, 1188 Saladin, jonka jälkeen se joutui ensin frankeille ja sitten turkkilaisille. Nykyään B. on vähäpätöinen kylä (Džebêl). — 2. Papyruskaislan kreik. nimitys. *E. R-n.*

Bücher, Karl (s. 1847), saks. taloustieteilijä, v:sta 1892 professorina Leipzigissä. Hänen teoksistaan ovat tärkeimmät: „Die Entstehung der Volkswirtschaft" (1893), jossa hän esittää käsityksensä taloudellisen kehityksen asteista, ja „Arbeit und Rhytmus" (1896), joka m. m. on avannut uuden uran kansansävelmäin tutkimukselle; toimittaa arvossa pidettyä aikakauskirjaa „Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft". *J. F.*

Büchner, Friedrich Karl Kristian Ludwig (1824-99), saks. luonnontutkija ja filosofi, alkuaan lääkäri, innokas Darwinin oppilas, jonka teos „Kraft und Stoff" (Voima ja aine) välitti varsinkin laajalle yleisölle Darwinin aatteita, vaikkakin hieman epätieteellisen materialistisessa hengessä. Se herätti aikoinaan suurta huomiota ja ankaraa vastustusta; käännetty useille kielille. Hänen runsaasta, tiedettä yleistajuistuttavasta tuotannostaan mainittakoon vielä „Natur und Geist" (1876), „Aus Natur und Wissenschaft" (1884), „Die Darwinsche Theorie" (1890), „Aus dem Geistesleben der Tiere" y. m. *V. K-i.*

Bückeburg, kaupunki Saksassa, Schaumburg-Lippen ruhtinaskunnan pääkaupunki, 5,683 as. (1905). B. sijaitsee Hannover-Mindenin radan varrella. Läheisyydessä ovat „Zum Baum” niminen huvi- ja Arensburgin metsästyslinna.

Bygdin, autiossa seudussa Jotunheimin eteläosassa sijaitseva tunturijärvi Norjassa (1,062 m yl. merenp.), 47 km² ja 215 m:iin syvä. Sen laskujoki Vinstra laskee Gudbrandin laaksoon Laagen l. Lougen nimiseen jokeen.

Bühler *[byl-]*, Johann Georg (1837-98), saks. sanskritintutkija, professorina Bombayssa 1863-80, sittemmin Wienissä; hukkui Bodenjärveen. B. on Intiassa ollessaan korjannut talteen tuhansia arvokkaita sanskritin käsikirjoituksia. Lukuisissa tutkimuksissaan hän on käsitellyt etenkin Intian kulttuurihistoriaa ja kirjallisuutta, jolla alalla häntä pidettiin aikansa etevimpänä tiedemiehenä. *A. K.*

Bylaws *[bailōz]*, engl. lakitermi, jota tavallisesti käytetään merkitsemään paikallisen viranomaisen antamia sääntöjä; laajassa merkityksessä ymmärretään tällä sanalla kaikkia parlamentin alaisten viranomaisten antamia sääntöjä ja määräyksiä. *O. K:nen.*

Bylina l. oikeammin starina on nimitys, joka tavallisesti tarkoittaa eepillisiä lauluja, jotka muodostavat venäläisen kansalliseepoksen. Jokainen laulu kertoo pääasiallisesti yhdestä sankarista. Vaikka bylinat ovatkin suurimmaksi osaksi kootut Pohjois-Venäjältä, Aunuksen ja Arkangelin lääneistä sekä Siperiasta, missä niitä vieläkin osataan, on kuitenkin ilmeistä, että niillä ennen on ollut suurempi levenemisala ja että ne ovat siirtyneet valtakunnan etelä- ja keskiosista pohjan perille. Aikakausien mukaan, joita bylinat käsittelevät, jaetaan nämä tavallisesti eri ryhmiin. Vanhimpien sankarien joukkoon luetaan Svjatogor, jättiläinen, niin voimakas, ettei maakaan voi häntä kantaa. Tämä bylina näyttää olevan kokoonkudottu erilaisista aineksista: siinä on huomattu vaikutuksia raamatun apokryfisistä kertomuksista (Simson ja Mooses) sekä jälkiä Pyhän Yrjänän legendasta (ven. Svjatoi Georgij, siitä nimi Svjatogor). Enemmän paikallista historiallista väritystä on jo bylinoilla Volga Svjatoslavovitšista, jotka kuvailevat tämän, s. o. historiallisen Olegin sotaretkeä Intiaan. Hänen kohtauksensa kyntäjä-urhon Mikulan kanssa on tutkijoille antanut aiheen yhdistää motiivin länsimaisiin legendoihin Kaarle Suuren matkasta Pyhälle maalle ja niiden kuvaukseen kyntäjäkeisarista. Bylina yhtyy tavallaan n. s. kiovalaiseen eeposryhmään, jonka toimintakeskustana on vieraanvaraisen ruhtinas Vladimirin hovi. Suosituin Kiovan pöytäkunnan sankareista on Ilja Muromilainen, joka suurella menestyksellä ypö yksin taistelee turkkilaislaumoja vastaan, voittaa kauhean Solovej-rosvon ja joutuu vihdoin taisteluun poikansa kanssa tuntematta tätä. Lukuunottamatta viimemain. piirrettä, jolle on löydetty vastineita sekä iraanilaisessa että virolaisessakin eepoksessa, näyttävät kertomukset Ilja-sankarista liikkuvan historiallisella pohjalla, koska hänen nimensä tavataan historiallisissa lähteissä. Samoin tietävät kronikat mainita Iljan bylinoissa esiintyvien taistelutoverienkin, Dobrynjan ja Aleša Popovitšin nimet. Edellinen ottaa osaa retkeen morsiamen hankkimiseksi Vladimirille, taistelee onnellisesti käärmehirviötä vastaan — legendanomainen piirre, joka oikeastaan kuuluu P. Yrjänälle ja Theodor Tironille — ja palaa vihdoin tuntemattomana kotiinsa, jossa hänen vaimonsa on jo menemässä toisiin naimisiin. 12:nnen ja 13:nnen vuosis. vaihteessa kronikat puhuvat Alešasta; bylinat vuorostaan tuntevat hänet „naisten naurattajana”, uhkarohkeana ja turhamaisena kerskurina. Toisarvoisista bylinojen sankareista mainittakoon Ivan Godinovitš, sama, jonka suomal. runous tuntee Kojosen pojan nimellä, Tšurilo, jota ympäröi häikäisevä itämainen komeus, ja Djuk Stepanovitš, jota koskevat bylinat kantavat jälkiä vanhoista Intian ihmeiden kertomuksista. N. s. novgorodilaisiin bylinoihin kuuluvat vihdoin laulut Vasilij Buslajevista, vapaan kauppakaupungin hillittömän nuorison edustajasta, ja rikkaasta Sadkosta.

Bylinoihin laajemmassa merkityksessä luetaan vielä uudempia hist. lauluja moskovalais-ajan ja myöhemmän aikakauden tapauksista. Paitsi Ivan Godinovitšia kuvastuvat suomal. kansanrunoudessa Ilja Muromilainen „Muurovitsan” ja Aleša „papinpoika Hovatiťsan” nimellä. Svjatogorin liikanimi Kolyvanovitš on vihdoin yhdistetty virolaisen Kalevipoegin nimeen.

Huomattavimmat bylinatutkimukset ovat A. Veselovskijn, Vs. Millerin, Halanskijn, Wollnerin, A. Rambaudin, Jagićin ja Lobodan. Rikkaimmat kokoelmat: Kirša Danilov, Kirejevskij, Rybnikov, Narodnyja pesni, Hilferdingin, Markovin, Ontšukovin y. m. kokoelmat Aunuksen ja Vienan lääneistä. *V. J. M-kka.*

Bylinit ks. Bylina.

Bülow, vanha mecklenburgilainen suku. jonka jäseniä tavataan Saksassa, Tanskassa, Ruotsissa, Puolassa ja Venäjällä.

1. Friedrich Wilhelm von B. (1755-1816), Dennewitzin kreivi, vapaaherra, preussil. kenraali, otti kunniakkaasti osaa taisteluihin Napoleonia vastaan 1813-15. V. 1813 B. oli mukana Möckernin taistelussa, valloitti väkirynnäköllä Hallen, voitti Oudinot'n Luckaun ja sittemmin pohjoisarmeian ylipäällikön Ruotsin kruununprinssin Kaarle Juhanan alipäällikkönä Grossbeerenin luona, Neyn Dennewitzin luona; otti osaa Leipzigin taisteluun, tunkeutui sitten Hollannin ja Belgian kautta Ranskaan, jossa yhtyi Blücheriin 1814. Waterloon tappelussa B. tuntuvasti vaikutti liittoutuneitten voittoon.

2. Hans von B. (1830-94), saks. pianisti, kapellimestari, musiikkipedagogi ja säveltäjä, Wagnerin ja Lisztin oppilas, naimisissa viimemainitun tyttären kanssa, jonka Wagner sittemmin nai. B. oli jonkun aikaa Ludvig II:n hovikapellimestarina Münchenissä, jossa hän esitti wagnerilaisia musiikkidraamoja, sittemmin hovikapellimestarina Meiningenissä, josta käsin hän orkestereineen matkusti ympäri Saksaa järjestäen erinomaisia mallikonsertteja, joiden ohjelmat olivat sekä arvokkaita että yleisöä kasvattavia. B. asetti pitkistä ajoista ensimäisenä taas soittajan velvollisuudeksi analyysilla syventyä esitettävien sävellysten jäsentelyyn. Hänen säveltämänsä ovat m. m. sinfoniset runoelmat „Des Sängers Fluch” ja „Nirvana”. *I. K.*

3. Bernhard von B. (s. 1849), ruhtinas, saks. valtiomies; antautui diplomaattiselle uralle, tuli lähettilääksi Bukarestiin 1888, Roomaan 1893, ulkoasiain valtiosihteeriksi 1897. Tässä toimessa ollessaan hän varsinkin harrasti Saksan siirtomaavallan laajentamista; v. 1899 hänen onnistui saada Espanjan kanssa aikaan sopimus Mariaanien ja Ladronien luovuttamisesta Saksalle. V. 1900 B. Hohenlohen erottua nimitettiin Preussin ministeripresidentiksi ja ulkoasiain ministeriksi sekä Saksan valtakunnan kansleriksi, josta virasta heinäk. 1909 erosi. V. 1902 hän sai sosialistien ja vapaamielisten vastustuksesta huolimatta valtiopäivät hyväksymään uuden tullitariffin, joka korotti tärkeimpien elintarpeiden hintaa, ja samaten 1905 uudet kauppasopimukset. Hänen ulkopolitiikallaan ei yleensä ole ollut suurta menestystä, sillä Saksa on viime aikoina joutunut yhä enemmän eristettyyn asemaan Euroopan valtain joukossa. Tämä johtunee osaksi siitäkin, että B., joka aina on ollut keisarinsa altis palvelija, ei ole kyennyt estämään hetkellisten mielijohteittensa vallassa toimivaa herraansa häiritsevällä tavalla sekaantumasta ulkoasiain johtoon. Suuri voitto B:n diplomatialle oli kuitenkin Bosnian ja Hertsegovinan kysymyksen ratkeaminen Itävalta-Unkarin eduksi. *J. F.*

Bernhard v. Bülow

Byrd, William ks. Bird.

Byretti, asteikolla varustettu lasiputki, jonka toinen, hanalla varustettu pää on kavennettu. Käytetään pienten nestemäärien tarkkaan mittaamiseen, varsinkin titreeraus-analyysissa (vrt. Titreeraus). *(W. B.)*

Bürger, Gottfried August (1747-94), saks. runoilija, jonka muutamat runot, varsinkin balladit, kuuluvat Saksan runouden ihanimpiin helmiin. Balladeissaan, semmoisissa kuin kuuluisa „Lenore”, hän antoi kansanrunoudesta saamalleen ainekselle mestarillisen kirkastetun muodon, samalla kuin niissä sykähtelee „Sturm und Drang” ajan kuohu ja voima. Yksityiselämässään B. oli syvästi onneton. Hänen useat laulunsa ovat omistetut Molly nimellä hänen vaimonsa sisarelle, ja tuotti tämä sekanainen rakkaussuhde syviä sieluntuskia B:lle. Kun hänen vaimonsa kuoli 1784, meni hän 1785 naimisiin tämän sisaren kanssa, mutta kun tämäkin kohta kuoli, jäi B. sekä henkisesti että aineellisesti revittyyn yksinäisyyteen. Vielä odotti häntä hyvin onneton kolmas avioliitto kirjailijatar ja näyttelijätär Marie Christiane Elisabeth Hahnin kanssa, joka kuitenkin kohta purettiin. B. on paitsi runoja myöskin julkaissut estetiikan oppikirjan „Lehrbuch der Aesthetik”. *V. K-i.*

Byrokraatti ks. Byrokratia.

Byrokratia (ransk. *bureau* = virkahuone, ja kreik. *kratein* = hallita), virkavalta (ks. t.). — Byrokraatti, virkavaltainen henkilö.

Byron /*bairon*/, George Noel Gordon (1788-1824), lordi, 19:nnen vuosisadan kuuluisin engl. runoilija, synt. 22 p. tammik. 1788 Lontoossa, k. 19 p. huhtik. 1824 Missolunghissa, oli vanhaa Vilhelm Valloittajan aikuista aatelissukua. Hänen isänsä, „hullu Jack”, tuhlasi hurjisteluillaan perheen melkein kaiken omaisuuden, jättäen kuollessaan vaimonsa ja pienen poikansa hyvin niukkoihin oloihin. Taloudellinen asema parani jonkun verran vasta, kun B. 1798 peri sukukartanon Newstead Abbeyn. B:n äiti, hänkin vanhaa aatelissukua, — hän johti sukupuunsa Jaakko II:een — tulisen kiivas luonne, kasvatti lastaan toisaalta ylenmäärin hemmotellen, toisaalta taas taitamattoman ankarasti, joten nuoren lordin luonteessa piilevä synnynnäinen epätasaisuus sai vahvaa yllykettä. Saatuaan kouluopetuksen Dulwichissa ja Harro'issa B. tuli Cambridgen yliopistoon, mutta oli liian levoton säännölliseen opiskeluun, ainoastaan englantilaiseen kirjallisuuteen hän perehtyi perinpohjaisemmin, ihaillen varsinkin Popea, mutta asettuen Shakespeareen nähden kielteiselle kannalle. Runoilijana B. esiytyi ensiksi kokoelmalla „Hours of idleness” (1807), joka sai osakseen ankaran arvostelun „Edinburgh Review”ssa. Tämä arvostelu viritti hereille todellisen Byronin; runovastineessaan „English bards and scotch reviewers”, hän jakelee teräviä iskuja oikealle ja vasemmalle, myöhempiä ystäviänsäkin Scottia ja Mooria vastaan. 1809-11 B. matkusteli Portugalissa, Espanjassa ja Kreikassa, joka matka, varsinkin pitkäaikainen Kreikassa oleskelu, muodostui hedelmälliseksi hänen runoudelleen. Palattuaan kotimaahan hän julkaisi 1812 „Childe Harold's Pilgrimage”n kaksi ens. laulua, joissa hän romanttisella värityksellä kuvailee matkatunnelmiaan. Nämä tunteelliset ja vahvasti persoonalliset runot, joiden nimisankari, Childe Harold, on B. itse, hyvin lievästi harsottuna, herättivät suurta huomiota ja tekivät B:stä kuuluisuuden. Nyt seurasi B:n loistokausi Englannissa, hän elää jonkun aikaa suuren maailman hemmottelemana. Mutta saamatta tyydytystä sen suosiosta hän sepittää sarjan runokertomuksia, joilla on omituinen salaperäisen jylhä värityksensä, ja joille suoritettu Kreikan matka antaa aiheet ja maisema- sekä tunnelmataustan. Ne ovat „The Giaur” (1813), „The bride of Abydos” (1813), „The Corsair”, „Lara” (1814), „The siege of Corinth” (1815), (Korinton piiritys, suom. O. Kallio, Valvoja

Byron.

1899), „Parisina" (1816). 1815 B. meni naimisiin Anna Isabella Milbanken kanssa; avioliitto tuli kuitenkin syvästi onnettomaksi aviopuolisoiden peräti erilaisen luonteensävyn vuoksi, lady B. kun oli kiusallisuuteen saakka täsmällinen ja johdonmukainen luonne, joka pian alkoi tuntea todellista kammoa miestänsä kohtaan. Niinpä hän jättikin jo vuoden kuluttua, kun heille oli syntynyt tytär, B:n, ja pian seurasi virallinen avioero. Yleisen mielipiteen myrskyä väistäen B. lähti 1816 ulkomaanmatkalle, jolta hän ei enää palannut kotimaahansa, ja tästä alkaen englantilaisesta runoilijasta tulee yleiseurooppalainen runoilija. Aluksi B. asettui Sveitsiin, jonka suurenmoinen luonto vaikutti elähyttävästi häneen samoinkuin tutustauminen Shelleyhin, joka myös oleskeli siellä. Sveitsissä B. kirjoitti „Manfred"in, Faust-henkisen uhkamielisen näytelmärunonsa (1817), sekä sepitti „Childe Haroldin" 3:nnen laulun, jossa näkee Shelleyn vaikutusta sekä sen uskonnollisessa vapaa-aatteisuudessa, että välittömässä luonnontunnossa. Myöskin valtiollisen vapauden tulisanainen laulaja on B. tässä runossaan kesken ummehtuneinta taantumusta ja alkavan „Pyhän alliansin" aikaa. — Sveitsistä B. siirtyi 1816 Italiaan, jossa hän sitten viipyi aina 1823:een asti. Hän oleskeli ensin Venetsiassa, jossa vietti hyvinkin vallatonta elämää, mutta rakkaussuhde nuoreen kreivitär Teresa Guiccioli'in pidätti häntä sittemmin pitkät ajat Ravennassa ja Pisassa. Italiassa B. runoili aluksi „Childe Haroldin" 4:nnen laulun sekä „Beppo" nimisen, kevyen vallattoman runokertomuksen Arioston ja Pulci'n henkeen, ikäänkuin alkuharjoitukseksi hänen jo Venetsiassa alkamaansa „Don Juan"iin. Tämä „Don Juan" runoelma on B:n pääteos, se, jossa hänen hengenlaatunsa vapaimmin ilmaiseikse. Hyvin löyhästi kyhätyn kertomuksen puitteissa hän käsittelee siinä kaikkia mieleensä sattuvia asioita: runous, kirjallisuus, valtiollinen taantumus, kaikki saavat siinä osansa, kuin ohimennen singahuttaa hän milloin kevyen huolettoman, mutta silti sattuvan ivan sanan, milloin intohimoisen väkivaltaisen hyökkäyksen, tuolloin tällöin taas tyyntyen runollisesti kylläisimpään kuvaukseen, sen vapaissa säkeissä hän antaa kuin kevyesti haastellen koko elämänsä sisällön. — Paitsi Don Juania B. kirjoitti Italiassa vielä runokertomuksen „Mazeppa" (1818), jonka aiheena oli Kaarle XII:n taisteluun osaa ottaneen kasakkapäällikön, Mazeppan tarina, venetsialaisaiheiset näytelmät „Marino Faliero" (1821) ja „The two Foscari" (1821), muinaisassyrialaisen „Sardanapal" (1821), raamatunaiheiset „Kain" (1821) ja „Heaven and earth" (1823), rosvonäytelmän „Werner" (1822), katkelman „The deformed transformed" (1824) sekä runokertomuksen „The Island" (1823). B:n näytelmät ovat kuohuvan voimakkaita tunnepurkauksia, mutta niillä ei ole näyttämöllistä tehoa puuttuvan yksilöitsemiskyvyn vuoksi. Yleensä B:n teosten pohjasävynä on jonkinmoinen alkuvoimainen maailmantuska, elämän ahtauteen kahlehditun titaanin kapina, jonka kohtalolle ei koko avarassa maailmassa ole lohdutusta, koska se voi tajuta vain oman potevan tuskansa. Luonnontunto on niiden ainoa sekoittumaton ilontunne. — B., joka oli tehokkaasti ottanut osaa Italian carbonaarien toimintaan, lähti 1823 Kreikan paraikaiseen vapaudentaisteluun, varusti siellä omin varoin joukon ja otti osaa sotaliikkeisiin, koettaen myöskin hillitä kreikkalaisten keskinäistä eripuraisuutta, mutta ei kestänyt kauan sotaretken vaivoja ja sielullisia vastoinkäymisiä, vaan sairastui kuumeeseen ja kuoli Missolunghissa. Ruumiille ei suotu sijaa englantilaisten runoilijain hautakappelissa Westminsterissä, vaan B:n hauta on nyt Hucknallin hautuumaalla lähellä Newstead Abbeyta.

Byronilla on ollut mitä valtavin vaikutus Euroopan eri maiden, varsinkin slaavilaisten, kirjallisuuteen ja hengenelämään. Kokonaisen sukupolven luonteensävyssä on määräävänä tekijänä b y r o n i s m i, ja suuret runoilijanerot esim. venäl. Puškin ja Lermontov (ks. n.), ne kaksi vain mainitaksemme, ovat hänen häikäisevän tähtensä alla. Kootuista teoksista mainittakoon „The Works of Lord Byron: Letters and Journals, edit. by Rowland E. Pathero" (6 nid. 1898-1901); „Poetry, ed. by E. H. Coleridge" (5 nid. 1898-1901). Ruotsiksi ovat ilmestyneet „Byrons dikter" ja „Don Juan" C. V. A. Strandbergin (Talis Qvalis) kääntäminä. [Elze, „Lord Byron" (1870); Noel, Roden, „Life of Lord Byron" (1890); Jeaffreson, „The real Lord Byron" (1883); Koeppel, „Lord Byron" (1903); Donner, „Lord Byrons Weltanschauung" (Helsinki 1897).] *V. K-i.*

Bysantion *[-a'-]* (kreik. *Bytsa'ntion;* lat. *Byza'ntium*), myöhemmin Konstantinopoli, traakialaisen Bosporoksen länsirannalla sijaitseva kaupunki, jonka mainitaan saaneen alkunsa megaralaisten n. 667 e. Kr. perustamasta siirtolasta. Edullisen asemansa vuoksi B:sta ennen pitkää kehittyi vilkas kauppapaikka. Kun Dareios teki retkensä Skyytiaan, joutui se persialaisten valtaan, josta sen 478 e. Kr. Pausanias vapautti, asettuen itse siihen. Ateenalaisten karkoitettua 7:n vuoden perästä hänet sieltä, B. yhtyi Ateenan meriliittoon ja pysyi sitten enimmäkseen ateenalaisten ystävänä. Vv. 405—n. 390 e. Kr. B. oli Spartan hallussa, jonka jälkeen se, tavallisesti ateenalaisten ja myöhemmin roomalaisten liittolaisena halki vuosisatojen ylimalkaan säilytti vapautensa. V. 146 e. Kr. tehtiin Rooman kanssa nimenomainen sopimus, joka takasi B:n itsenäisyyden. Mutta kun B. asettui Pescennius Nigerin puolelle Septimius Severusta vastaan, hajoitti viimemainittu kolme vuotta kaupunkia piiritettyään sen muurit ja hävitti sitä muutenkin (196 j. Kr.); pian hän kuitenkin taas saattoi sen entiselleen. V. 330 Konstantinus Suuri vihki sen Rooman valtakunnan pääkaupungiksi antaen sille nimeksi C o n s t a n t i n o p o l i s (ks. K o n s t a n t i n o p o l i). *E. R-n.*

Bysantti ks. B y s a n t i o n, I t ä-R o o m a n k e i s a r i k u n t a.

Bysanttilainen kirjallisuus, laveammassa merkityksessä kreikankielinen kirjallisuus Konstantinus Suuresta (324) Itä-Rooman keisarikunnan häviöön (1453); ahtaammassa mielessä luetaan sen alku Justinianus I:n hallituksen alusta (527). Oltuaan alussa antiikin kirjallisuuden suoranaista jatkoa B. k. 650-850 oli suurelta osaltaan lamassa, mutta virkosi, klassillisten opintojen elvyttyä, 9:nnellä vuosis. kohotakseen 11-13 vuosisadalla huippuunsa, ja kukoisti sitten

valtakunnan loppuun. Suurelle osalle bysanttilaista kirjallisuutta on kuvaavaa sen alkuperäisyyden puute ja samalla sen oppinut leima, joka ilmenee sekä sisällyksessä että muodossa. Huomattavan sijan täyttää filologia kaikkine sivuhaaroineen; sitä edustavat vanhoista kirjailijoista tehdyt otteet, selitykset, kompilatsionit, sanakirjat, kieliopit y. m., joilla suhteellisesta epäitsenäisyydestään huolimatta on ollut suuri merkitys uudemman ajan klassillis-filologiselle tutkimukselle, puhumatta siitä, että samaista tieteellistä harrastusta on kiittäminen useiden muinaisajan etevinten tuotteiden säilymisestä. Mainitun suunnan viljelijöistä mainittakoon: Photios (9 vuosis.), Arethas (9-10 vuosis.), Suidas (10 vuosis.?), Psellos (11 vuosis.), Tsetses, Eustathios ja Gregorios Korintholainen 12 vuosis.), Maksimos Planudes (14 vuosis.), joihin välittömästi liittyivät Manuel Khrysoloras, Theodoros Gatses, Konstantinos Laskaris y. m. humanistit. — Vielä laajemman alan täyttää teologinen kirjallisuus, joka, mitä dogmatiikkaan ja eksegetiikkaan tulee, ankarasti piti kiinni varsinkin 4:nnen ja 5:nnen vuosis. kirkkoisien lausunnoista, joista tehtiin laajoja otekokoelmia (Catenæ); tieteellisen teologian edustajina ovat huomattavat: Leontios Bysanttilainen (6 vuosis.), Maksimos (7 vuosis.) ja Johannes Damaskolainen (8 vuosis.). Melkoinen osa teologista kirjallisuutta sisältää polemiikkia omassa kirkkokunnassa syntyneitä oppisuuntia sekä roomalaiskatolista („latinalaista") kirkkoa vastaan. Eri osan sitä muodostaa askeettinen eli hagiografinen eli pyhimysten elämää esittävä kirjallisuus. — Kolmas uutterasti viljelty ala oli historiankirjoitus. Sitä edustavat osaksi n. s. kronistit, jotka helppotajuisessa muodossa ja elävää puhetta lähentelevällä kielellä kertoivat merkittävät tapaukset maailman luomisesta omaan aikaansa saakka, etupäässä kirkolliselta kannalta (Johannes Malalas, 6 vuosis., Johannes Antiokhialainen, 7 vuosis.(?). Georgios Synkellos ja Theophanes, 8-9 vuosis., Nikephoros ja Georgios Monakhos, 9 vuosis., Johannes Skylitses, 11 vuosis., Georgios Kedrenos, 11-12 vuosis., Tsonaras, 12 vuosis., Mikhael Glykas 12 vuosis.), osaksi varsinaiset historioitsijat, jotka antiikin kirjailijoita kielen ja esitystavan puolesta jäljitellen tavallisesti käsittelivät omaansa tai lähinnä edellistä aikakautta (Prokopios ja Agathias, 6 vuosis., Theophylaktos Simokattes, 7 vuosis., Konstantinos VII Porphyrogennetos, Genesios, n. s. Theophaneen jatkajat ja Leon Diakonos, 10 vuosis., Psellos ja Mikhael Attaliates, 11 vuosis., Nikephoros Bryennios ja Anna Komnena, 11-12 vuosis., Johannes Kinnamos ja Niketas Akominatos, 12 vuosis., Georgios Akropolites ja Georgios Pakhymeres 13 vuosis., polyhistori Nikephoros Gregoras ja Johannes VI Kantakutsenos, 14 vuosis., Khalkondyles, Dukas ja Phrantses, 15 vuosis. y. m.). — Taiderunous on ainoastaan kirkollisella alalla saanut aikaan arvokasta; rytmillisen hymnirunouden edustaja on Romanos, etevin bysanttilainen runoilija (luultav. 6 vuosis.). Maallinen runous oli parhaasta päästä oppi-, miete-, epigrammi-, ylistys- ja pilkkarunoutta (Georgios Pisides, 7 vuosis., Theodoros Studites ja Kasia, 9 vuosis., Johannes Kyriotes Geometres, 10 vuosis., Kristophoros Mytileneläinen ja Johannes Mauropus, 11 vuosis., Theodoros Prodromos 12 vuosis., Manuel Philes, 13-14 vuosis.). Ainoa laajempi näytelmä, „Kärsivä Kristus" (11 tai 12 vuosis., tekijä tuntematon), tuskin ansaitsee näytelmän nimeä. Yllä luetelluista kirjailijoista käytti vain Prodromos, ja hänkin vain osaksi, kansankieltä („vulgäärikreikkaa"), joka varsinkin 12 vuosis:sta alkaen pääsi sovinnaisen kirjakielen rinnalla kirjallisuudessa kuuluviin. Kansankielellä on m. m. sepitetty oppirunoutta (esim. n. s. Spaneas), sankari-eepoksia (esim. Dikenis Akritas), lemmenrunoja, suorasanaisia ritariromaaneja, kansankirjoja y. m. [Krumbacher, „Gesch. d. byz. Litt."; Hesseling, „Essai sur la civilisation byz."]

E. R-n.

Bysanttilainen kulttuuri ks. Itä-Rooman keisarikunta: Bysanttilainen kirjallisuus; Bysanttilainen taide.

Bysanttilainen taide. Sen jälkeen kuin Rooman maailmanvalta oli hajonnut kahtia ja Konstantinopoli joutunut itäroomalaisen keisarikunnan pääkaupungiksi (395), tuli siitä erikoislaatuisen sivistyksen ja taiteen keskus, jossa kristilliset ja antiikkiset ainekset sulautuivat itämaiseen loisteliaisuuteen. Sen vaikutus oli aikaisempaan länsimaiseen taiteeseen melkoinen ja vielä nykyäänkin elää sen perintö kreikkalaiskatolisen kirkon taiteessa, varsinkin Venäjällä.

Maalaustaiteen alalla ilmeni bysanttilaisen hovin komeuden halu varsinkin kultapohjaisissa mosaiikkikuvissa (ks. Mosaiikki), joilla kirkkojen seinät ja holvit koristettiin. Kristus kuvataan taivaan ja maan hallitsijana istumassa valtaistuimella kultainen kruunu päässään ja jalokivillä siroiteltu puku yllään loistavan hoviseurueen — pyhimysten ja enkelien — ympäröimänä. Etevimmät mosaiikkikuvat olivat Konstantinopolin Sofiankirkossa, mutta useimmat niistä ovat turkkilaiset peittäneet kalkilla. Parhaiten voi bysanttilaisia mosaiikkeja tutkia San Vitale-kirkossa Ravennassa. Kuuluisien kuvariitojen (ks. t.) jälkeen (726-842) kuvatut henkilöt alkoivat käydä luonnottoman kaavamaisiksi, kirkko anasti itselleen oikeuden määrätä pienimpiä yksityiskohtia myöten esitystavan ja -muodot ja niin rappeutui kirkollinen taide vähitellen pelottavan jäykäksi ja elottomaksi, jollaista se vielä nykyäänkin on kreikkalaiskatolisissa maissa. — Bysanttilaisen maalaustaiteen kauniimmat tuotteet ovat käsikirjoituksia somistavat miniatyyri-maalaukset (ks. t.). — Samaan rappiotilaan kuin maalaustaide joutui bysanttilainen kuvanveistokin; siinäkin pantiin enemmän arvoa aineen kalleudelle ja ulkonaiselle loistolle kuin muotojen taiteelliselle kauneudelle. Etupäässä se oli koristetarkoituksiin käytettyä norsunluuveistoa. Sen läheinen kultaseppä- ja tämän yhteydessä käytetty emalji-taide, jonka tekniikka lienee ollut kotoisin sassanidein Persiasta, oli Konstantinopolissa sangen korkealle kehittynyttä. Niinikään olivat kirkkojen ovia koristavat mustakuvioiset (niello) pronssityöt kuuluisia, samoinkuin kullalla kudotut silkkikankaatkin, jotka Bysantin mahtavuuden päivinä levittivät sen mainetta kautta maailman.

F. L.

Musiikki. Keskiajan bysanttilaisella kirkkomusiikilla näyttää olevan juurensa muinais-

kreikkalaisessa säveltaiteessa. B. musiikki on aivan viime aikoina tullut tarkemman tutkimuksen alaiseksi, jolla kuitenkin on suuria vaikeuksia voitettavanaan, tämän musiikin nuottikirjoitus kun on vaikeasti selitettävissä sekä lisäksi sitä sisältävät käsikirjoitukset ovat hajallaan itämaiden luostareissa. Se on arvattavasti ollut välittäjänä antiikkisesta musiikista gregoriaaniseen kirkkolauluun. Huomattavimmat tämän alan tutkijat ovat toht. Pierre Aubry (Pariisissa) ja H. A. Gaisser (Roomassa). *(I. K.)*

R a k e n n u s t y y l i on kehittynyt sekä länsiettä itämaisista aiheista ja on omituinen sekoitus molemmista. Sen kukoistusaika oli lyhyt, sillä se jäykistyi pian kylmään, kankeaan formalismiin. Parhaimmat muistomerkit ovat keisari Justinianuksen ajalta (527-65). Huomattavimpana osana tässä tyylissä on kupolirakennus, joka on n. s. riippukupoli. Se rakennetaan neliön tai monikulmion muotoisen pohjan päälle. Kupolia kannattavien kaarien ja kupolin välissä olevia kupumaisia kolmikulmioita sanotaan pendentiiveiksi (holvikolmioiksi). Keskimäiseen pääkupoliin liittyy useimmiten neliön tai monikulmion sivuilla sivukupolit, joten syntyy kokonainen kupolijärjestelmä. Tämä aikaansaa sekä ulkona että sisällä sangen vilkkaan perspektiivivaikutuksen. Tämän tyylin tunnusomaisena osana on myöskin siinä esiintyvä kapitelimuoto, joka on ylösalaisin käännetyn katkaistun pyramidin kaltainen sekä runsaasti ornamenteilla koristettu. Mosaiikkeja käytetään paljon seinissä ja katossa. Tärkeimmät muistomerkit ovat Sofiankirkko Konstantinopolissa, rakennettu 532-37, sekä San Marco Venetsiassa. vrt. R a k e n n u s t a i d e. *E. S-m. (E. R-r.)*

Bysanttinismi, bysanttilaiset tavat ja laitokset; ylimalk. ankarat ja mutkikkaat hovimenot sekä halpamainen hallitsijain ja esimiestensä imarteleminen ja niiden edessä mateleminen.

Byssus (lat., kreik. *byssos* < hebr. *bus),* vanhalla ajalla silkki- tai puuvillakankaan nimitys; sittemmin kaikenlainen kallisarvoinen kangas ja sellaiseen tarvittavat langat.

Eläint. Usean simpukkalajin jalassa olevan rauhasen silkkimäisiksi rihmoiksi vedessä hyytyvä erittymä; rihmojen avulla eläimet kiinnittyvät meren pohjalla oleviin kiviin, niistä rakentavat pesiä j. n. e. Italiassa, Dalmatsiassa ja Etelä-Ranskassa valmistetaan p y s t y s i m p u k a n *(Pinna nobilis)* b:sta sukkia y. m. pienempiä kudoksia. *K. M. L.*

Byström *[-ȳ-],* J o h a n N i k l a s (1783-1848), ruots. kuvanveistäjä, opiskeli Tukholman taideakatemiassa ja v:sta 1809 alkaen Roomassa, jossa vietti suurimman osan elämäänsä. Antiikkia matkiva suunta, joka oli taiteessa vallalla B:n tullessa Roomaan, vaikutti määräävästi hänen kehitykseensä, ja teostensa suorituksessa hän melkein yksinomaan noudattikin antiikkisia esikuvia. Naiskauneutta ja lapsien veitikkamaisuutta esittäessään B. onnistui paremmin kuin mieshenkilöiden kuvaamisessa. Hänen erittäin lukuisista, mutta kovin eriarvoisista veistoksistaan mainittakoon „Lepäävä bakkanttinainen" (1814), „Nukkuva Juno Herkules-lapsi rinnallaan" (B:n paraimmalta ajalta 1816-29), kuninkaiden Kustaa II Aadolfin ja Kaarle X—XV:n marmoripatsaat sekä Bellmanin pronssinen rintakuva Tukholmassa ja Linnén istuva marmoripatsas Upsalassa. *E. R-r.*

Byström, O s k a r F r e d r i k B e r n a d o t t e (1821-1909), ruots. sotaväen kapteeni, esiintyi 1848 pianistina, oli 1867-72 Tukholman konservatorin tarkastajana, nimitettiin professoriksi 1872, tuli sitten Turkuun, jossa johti musiikkiyhdistyksen konsertteja 1872-76, muutti taas Tukholmaan; ryhtyi tutkimaan vanhaa kirkkomusiikkia, julkaisi „Ur medeltidens kyrkosång i Sverige" (1900) ja „Ur medeltidens kyrkosång i Sverige, Norge och Finland" (1903). Hänen sävellyksistään on operetti „Herman Wimpel" esitetty Helsingissä 1875. *I. K.*

Bytowniitti, *miner.* ks. P l a g i o k l a a s i.

Bytsantion ks. B y s a n t i o n.

Bytsantium ks. B y s a n t i o n.

Bytsanttilainen ks. B y s a n t t i l a i n e n.

Bytsanttinen valtakunta ks. I t ä-R o o m a.

Bütschli, O t t o (s. 1848), saks. eläintieteil., v:sta 1878 professorina Heidelbergissä, julkaissut tärkeitä tutkimuksia alkueläinten ja soluopin alalla, m. m. „Protozoa" osan (1883-89) Bronnin „Klassen und Ordnungen des Tierreichs" nimisessä teoksessa. B:n käsitys alkuliman rakenteesta, jonka mukaan tämä on mikroskooppisen hienoa vaahtoa, ja jota käsitystä hän on tukenut myös keinotekoisilla vaahdoilla, joissa esiintyy protoplasman liikuntoja muistuttavia virtauksia, on saanut laajaa kannatusta („Untersuchungen über mikroskopische Schäume und das Protoplasma" 1892). *K. M. L.*

Bützow *[bytsov],* kaupunki Mecklenburg-Schwerinissä Warnowin varrella; Lyypekki-Güstrowin radan risteyskohta, 5,875 as. (1905). Vanha ihana raatihuone ja piispanlinna. V:sta 1760 yliopisto, joka 1789 liitettiin Rostockin yliopistoon. B. harjoittaa paperi-, puutavara-, panimo- ja sikaariteollisuutta sekä viljakauppaa.

Byzanttilainen ks. B y s a n t t i l a i n e n.

Byzantion ja B y z a n t i u m *[-a'-]* ks. B y s a n t i o n.

Bång, P e t r u s (1633-96), piispa, synt. Norrbon pitäjässä Helsinglandissa. B. tuli ylioppilaaksi Upsalaan 1651, jossa myös sai maisterinarvon sekä apulaisprofessorin paikan jumaluusopillisessa tiedekunnassa. Useita kertoja, esim. 1663, B. kävi matkoilla ulkomaan yliopistoissa, missä teki tuttavuutta useitten sen ajan etevimpäin jumaluusoppineitten kanssa. Julkaistuaan useita väitöskirjoja hän 1664 nimitettiin jumaluusopin professoriksi Turkuun ja tuli 1666 jumaluusopin tohtoriksi. V. 1678 B. nimitettiin Narvan superintendentiksi (piispaksi), mutta tuskin hän oli ryhtynyt toimiin tämän laiminlyödyn rajaseudun kirkollisten asiain järjestämiseksi, ennenkuin hän nimitettiin Viipurin piispaksi 1681, jossa toimessa hän vaikutti kuolemaansa saakka.

B. oli oppinut mies ja oikeaoppisuuden vankimpia edustajia. Hänen teoksistaan mainittakoon „Priscorum Sveo-Gothorum ecclesia" (1675) eli Ruotsin kirkkohistoria, missä ei kuitenkaan historiallista kritiikkiä noudateta, vaan B. Rudbeckin tapaan tarkoittaa pääasiassa vain oman maan ja kansan ylistämistä. B. kosketttelee siinä myös Suomen pakanuuden aikaa ja teokseen on painettu näyte vanhoista suomalaisista loitsurunoista.

Viipurin hiippakunnan piispoista 1600 luvulla B. on etevin. Hän teki ahkerasti tarkastusmatkoja, puuhasi parempaa kirkollista järjestystä ja edisti varsinkin nuorison kasvatusta. Omilla varoillaan hän perusti Viipuriin kirjapainon, toisen järjestyksessä maassamme. — B. taisi myös suomen kieltä ja on m. m. kirjoittanut suomalaisen ruumissaarnan.

Vaikka olikin oikeaoppisuuden edustaja, B. kuitenkin osoitti aikaansa nähden vapaamielisyyttäkin, varsinkin hiippakunnassaan asuvien kreikkalais-venäläisen kirkon jäsenien kohtelemisessa. B. hylkäsi kaikki väkivaltaiset keinot heidän käännyttämiseksensä ja tahtoi suostuttaa heidät sävyisän opetuksen ja lempeyden avulla. *G. R.*

Båstad, kauppala Ruotsissa Kristianstadin läänissä, Kattegatin rannalla, 1,082 as. (1904). Perustettu ennen vuotta 1450. Kylpypaikka (n. 300 kylpyvierasta vuosittain).

Båt ks. Bååt.

Bååt l. Båt, ruots. ylimyssuku, jonka kilvessä nähdään venhe (= *båt*) ja joka luultavasti on yhtä alkuperää samaa vaakunaa käyttävän Bondesuvun kanssa. Sen jäsenistä mainittakoon valtaneuvos Peder Jonsson, joka oli Viipurin linnan isäntänä kauemman aikaa 1300-luvun ensi vuosikymmenillä, sekä Seved B. (1615-69), joka 1645 tuli valtaneuvokseksi, 1650 vapaaherraksi, sittemmin oli kauppakollegion ja Svean hovioikeuden presidenttinä, ja 1668 valittiin valtakunnan varainhoitajaksi; holhoojahallituksen sisäisissä riidoissa hän kuului M. G. de la Gardien ystäviin.

Bååth, Albert Ulrik (s. 1854), ruots. runoilija ja muinaisskandinaavisen runouden ja elämän tutkija. Hänen runokokoelmansa „Dikter" (1879), johon hän sittemmin on liittänyt useita uusia kokoelmia, kuten „Nya dikter" (1881), kansalliset „Svenska toner" (1893) y. m., toivat realistisen todellisuudenkuvauksen Ruotsin runouteen, samaan aikaan kuin Strindberg ja Edgren-Leffler istuttivat realismin suorasanaiseen kirjallisuuteen. Vielä B. on kirjoittanut kertovat runoelmat „Marit Vallkulla" (1887), sekä runoilija Lars Wivalliuksen elämän tarinasta aiheensa saaneen „Kärlekssagan på Björkeberga" (1892). — B:n muinaisskandinaavisen kirjallisuuden ja elämän tutkimuksista mainittakoon „Nordiskt forntidslif" (1890), „Nordmannaskämt" (1895), „Nordmannamystik" (1898). Hän on myös julkaissut „Nials saga", „Fornnordiska sagor i svensk bearbetning" y. m. *V. K-i.*

Bååth-Holmberg, Cecilia (s. 1857), ruots. naiskirjailija, A. U. Bååthin sisar, v:sta 1877 naimisissa kansanopistonjohtaja Th. Holmbergin kanssa. On julkaissut sarjan kansantajuisia elämäkerrallisia ja historiallisia teoksia, kuten „Bjørnstjerne Bjørnson" (1885), „Karl XV som enskild man, konung och konstnär" (1891), „Giuseppe Garibaldi" y. m., samoin laajan maakuntakuvauksen „Västmanland" ja myöskin kaunokirjallisia tuotteita, m. m. „När seklet var ungt" (1897, kuvaus Lundista 1800-luvun alusta), „Pepita och andra berättelser" (1899), „Häfdernas hall" (1900), „Skogsboda gård" (1902). — Toiminut kansanopiston johtajattarena v:sta 1880 saakka. *V. K-i.*

Bäck, Baltzar, Kaarle IX:n käskynhaltija Lapissa, hyökkäsi 1611 kuninkaan käskystä Jämtlandiin, jonka hän valloitti Norjalta. Väestöltä otettiin uskollisuudenvala ja kirkollisia oloja alettiin järjestää Ruotsin mukaisiksi. B. teki kuitenkin itsensä vihatuksi kiskomistensa tähden ja syksyllä 1612 hänen täytyi lähteä pois joukkoineen, joita tarvittiin muualla. Knärödin rauhanteossa 1613 jätettiin Jämtland takaisin Norjalle. *G. R.*

Bäck. 1. Johan Jakob B. (1824-79), kuuluisa kansanlääkäri, synt. talonpoikana Uuden Kaarlepyyn pitäjässä. Jo kotonaan B. sai harjoitusta haavurintehtävissä ollessaan apuna eräällä matami Reuterströmillä, kun tämä harjoitti lääkintätaitoaan, jonka alkeita hänelle oli opettanut Sakari Topelius vanhempi. V:sta 1839 B. alkoi harjoittaa oppimaansa taitoa omin neuvoin. Lääkäritkin käänsivät häneen huomionsa ja käyttivät häntä apunaan m. m. ruumiinavauksissa, jolloin B. sai tutustua ihmisruumiin anatomian alkeisiin. Ajan pitkään hän kehittyi ammatissaan erittäin taitavaksi ja paransi varsin vaikeanlaatuisia niukahduksia ja murtumia. Sisätauteihin ja lääkkeiden käyttöön hän yleensä ei puuttunut. B:n maine levisi pian laajalle, ulkopuolelle maan rajojenkin, mistä apuaetsiviä tuli hänen luokseen. 1863 hän sai Collegium medicumilta oikeuden harjoittaa kotipitäjässään „alempaa välskärintaitoa". 1867 B. kutsuttiin Vaasan kaupunginvälskäriksi, jossa toimessa oli kuolemaansa saakka. Hallitukselta hän sai 1863 500 mk:n lahjapalkkion ja 1865 hopearahan „uutteruudesta". — B:n kuoleman jälkeen hänen vanhempi veljensä Matts (s. 1820) harjoitti suurella menestyksellä ja suosittuna veljensä ammattia saavuttamatta kuitenkaan samaa taitavuutta.

2. Johannes B. (1850-1902), edellisen poika, pappi; vihittiin papiksi 1870. Hoidettuaan vakinaisia papinvirkoja Vaasassa ja U. Kaarlepyyssä, B. tuli 1884 yliasiamieheksi Luterilaiseen evankeliumiyhdistykseen, jonka henkisenä johtajana hän pysyi kuolemaansa asti. V. 1889 hän muutti Tyrvään kirkkoherranvirkaan, jossa kuoli. Bäck oli lahjakas saarnamies ja ahkera hengellinen kirjailija. Hänen toimittamansa on saarnakirja „Terveellinen oppi" (kolmannen vuosikerran evank. teksteihin), rukouskirja „Muukalaisen kotielämä", y. m. B. toimitti useina vuosina „Sändebudet"-lehteä ja „Kristill. sanomia". *E. K-a.*

Johannes Bäck.

Bäckström, Per Johan Edvard (1841-86), ruots. runoilija ja sanomalehtimies. Runoilijana B. oli romantikkojen ja Hugon vaikutuksen alainen, rakasti korusanaisuutta ja musikaalista tunnelmaa, saavuttaen parhaimpansa jonkinmoisella vienolla tunteellisuudella. Hänen huomattavin runokokoelmansa on „Elegier"

(1877). Näytelmiäkin B. on kirjoittanut, joista parhaimman suosion on saavuttanut „Evas systrar". B. oli myöskin taitava ruotsintaja. (Samlade skrifter 1889-90, 3 nid.) *V. K-i.*

Bäckwall, Juhana (1817-83), suom. kirjailija, sanomalehtimies ja pappi, synt. Kalajoella; isänsä oli talonpoika Heikki Herranen. Ylioppilas 1839, vihittiin papiksi 1842, toimi pappina useissa seurakunnissa, m. m. Oulussa. — Kirjailijana hän esiintyi ensiksi runoilla Mehiläisessä, avusti sittemmin J. V. Snellmania „Maamiehen ystävän" toimittamisessa. Itsenäisesti hän toimitti 1854-65 „Oulun viikkosanomia". B. on suomentanut m. m. Topeliuksen „Luonnon kirjan" sekä „Maamme-kirjan" ynnä Holbergin „Ei ole aikaa". *V. K-i.*

Bädeker, Karl ks. Baedeker, Karl.

Bähr, Mimmi (s. 1844), rouva (o. s. Vesterstrand), maamme etevin kaunokirjoittaja sekä kaunokirjoitustaidon kehittäjä. B:lle, joka on 1868-1904 ollut senaatin sekä v:sta 1878 myös valtiopäiväin päätösten puhtaaksikirjoittajana, on uskottu suuri joukko maamme tärkeimpiä asiakirjoja puhtaaksikirjoitettaviksi. Niinikään monenlaisissa yksityisissä adresseissa ja kirjoitelmissa, joiden asu on tahdottu saada mahdollisimman siroksi, on hänen erikoistaitoonsa turvauduttu. V:sta 1877 hän on pitänyt opetuskursseja kaunokirjoituksessa ja v:sta 1885 hän on julkaissut kansa- ja oppikouluille kaunokirjoitusjärjestelmiä, jotka ovat tulleet meidän kouluissamme yleisiksi ja joista hän on saanut hyvin ansaittuja palkintoja. Myöskin B:n keksimät viivajohdattimet, kynänpyyhkijät, kirjeiden ja postimerkkien kostuttajat, regulaattorikynä, ruukkukoristepaperit y. m. ovat saavuttaneet yleisen käytännön ja suosion. *K. S.*

Bäivve (Bæivve) (lp.; = suom. *päivä*), aurinko, oli ennenaikaan lappalaisilla monenlaisen uhripalveluksen esineenä: uudenvuodenpäivänä heitettiin messinkirengas veteen auringolle uhriksi, jotta saataisiin tietää, mitä alkanut vuosi oli tuova mukanaan; tuntureilla eksynyt uhrasi reiällisen puun antamalla auringon (tai kuun) paistaa siitä läpi; juhannusaattona oli tapana keittää jauhopuuroa ruohoista tai lehdistä tehdyssä renkaassa („päivänrenkaassa") auringon kunniaksi; eläimiä uhratessa oli katsottava, etteivät ne olleet mustia väriltään j. n. e. Kaikki nämä uhritavat, samoinkuin ilmeisesti lappalaisten koko auringonpalvelus, ovat skandinaavista alkuperää. Aurinko oli myös tavallisesti kuvattuna lappalaisten noitarummuissa. — *Päiven pārne'* („päivän pojat"; Ruotsinlapin *päive* = Norjanlapin *bœivve*), lapinkielinen eepillinen runo, jonka O. Donner on Sorselen lappalaissyntyisen kirkkoherran Anders Fjellnerin sanelun mukaan muistiinpannut, Fjellner itse taas kuullut Jukkasjärvellä Tornion Lapissa ja nähtävästi jossain määrin muodostellut. (Eepillisiä runoja tavataan lappalaisilla ainoastaan suomalaisen asutuksen läheisyydessä). Runo kuvaa, miten „Päivän poika" lähtee laivallaan jättiläisten maahan ja sieltä vie puolisokseen jättiläisen tyttären. Tämän veljet ajavat heitä takaa, mutta pakolaiset pääsevät karkuun, kun nuorikko avaamalla kolme taikasolmua nostattaa hirveän rajuilman. Heistä saa alkunsa „Päivän poikain" (l. „Kallapoikain") suku. *Fr. Ä. & K. G.*

Bärwalde (B. in der Neumark), kaupunki Preussissa, Frankfurtin hallintoalueella, Königsbergin piirikunnassa Küstrin-Stettinin radan varrella, 3,453 as. (1905). Harjoittaa kukoistavaa maataloutta. — B:ssa kuningas Kustaa II Aadolf 1631 teki Ranskan kanssa 5-vuotisen avustussopimuksen.

Bäumker, Wilhelm (s. 1842), roomalaiskatolinen pappi Reininmaakunnassa, ahkera ja etevä saksankielisen kirkkolaulun tutkija ja julkaisija; pääteos: „Das katholische deutsche Kirchenlied" I-IV. *I. K.*

Böcker, Carl Christian (1786-1841), taloudellinen kirjailija, tuli ylioppilaaksi 1801; palveli jonkun aikaa Suomen hallitusneuvoston virkamiehenä; oli 1813-33 Suomen talousseuran ensimäisenä sihteerinä. B. julkaisi joukon kansantajuisia ruotsin- ja suomenkielisiä kirjoituksia ja ansiokkaan esityksen „Om skogars skötsel i Norden, första delen" (1827). Hän herätti 1816 uudelleen eloon maanviljelysaikakauskirjan „Underrättelser från Kejs. Finska Hushållningssällskapet", jonka jatkona oli „Tidskrift för landthushållare"; toimitti myöskin julkisuuteen 1827 maamme ensimäisen suomenkielisen maanviljelysaikakauskirjan „Sanomia maanviljeliöille", jota ei kuitenkaan ilmestynyt kuin ensimäinen vihko; kokosi aineksia Suomea koskevaan tilastolliseen kertomukseen, jonka suunnitelma julkaistiin „Suomi"-kirjassa 1852. *J. F.*

Böckh, Philipp August (1785-1867), saks. filologi, v:sta 1807 ylim., v:sta 1809 vakin. prof. Heidelbergissä, v:sta 1811 Berliinissä. Pääteokset: Pindaroksen julkaisu (1811-21, 4 osaa), johon muun muassa sisältyy perustavaa laatua oleva tutkimus kreikkalaisista runomitoista, „Die Staatshaltung der Athener" (1817, 3 pain. 1886, 2 osaa), „Metrologische Untersuchungen" (1838), „Urkunden über das Seewesen des attischen Staates" (1840), „Kleine Schriften" (1858-74, 7 osaa), 2 ensimäistä osaa teosta „Corpus inscriptionum græcarum" (1828-77, 4 osaa); sen ohessa hän on julkaissut kirjoituksia kreikkalaisista traagikoista, Platonista, astronomisia tutkimuksia y. m. B:n suuri merkitys on siinä, että hän laajensi klassillisen filologian käsitettä, määritellessään sen alaan kuuluvaksi koko muinaisajan henkisen sisällyksen ja painostaessaan filologisten opintojen aineellista puolta edellisen ajan yksipuolista muodollista katsantotapaa vastaan. *E. R-n.*

Böcking, Eduard (1802-70), saksal. lainoppinut; vuodesta 1829 prof. Bonnissa. Pääteos: „Pandekten des römischen Privatrechts" (I nid. 2:nen painos 1853; II nid. 1 vihko 1855). Painosta toimittanut Ulpianuksen (1841; 4:s painos 1855), Gajuksen (1837; 5:s painos 1866), „Notitia dignitatum" (1839-53), sekä Ulrich von Huttenin ja A. W. von Schlegelin teokset. *O. K:nen.*

Böcklin, Arnold (1827-1901), sveits.-saks. maalari, synt. Baselissa. B. opiskeli historiallisromanttisen maisemamaalarin, Schirmerin johdolla Düsseldorfissa, tutki senjälkeen Antverpenissä ja Brysselissä vanhoja mestareita ja sai lyhyen oleskelunsa aikana Pariisissa Poussin'in ja Corot'n ihanteellisesta maisemataiteesta vaikutusta, joka yhä syventyi hänen muuttaessaan 1850 Roomaan. Kun B. ei siellä saavuttanut esikois-

teoksillaan tunnustusta, hän 1856 lähti Müncheniin. Täällä hän kuvallaan „Pan soittelee ruovikossa" (Münchenin Uudessa pinakoteekissa) herätti huomiota ja tutustui Paul Heysen kautta taiteensuosijaan kreivi Schackiin, joka tilauksillaan auttoi häntä aineellisesta ahdingosta ja osti galleriaansa monta hänen tauluaan aina v:een 1874 asti. Vv. 1860-62 B. oli Weimarin taidekoulun professorina ja maalasi tähän aikaan m. m. „Dianan metsästyksen" ja „Pan säikäyttää paimenen". Uuden oleskelunsa aikana Italiassa 1862-66 B. alkaa esittää italialaisia idyllejään ja yksinäisyyden mystiikkaa sekä maalaa merta hullunkurisine vesihiisineen ja merenneitoineen. Sitten hän v:een 1871 saakka asuu Baselissa koristaen sikäläisen museon jumalaistarullisilla freskoilla. Levottoman luonteensa ajamana B. taas palaa Müncheniin, ja tähän kauteen kuuluvat ne 16 maalausta, joita säilytetään Schackin galleriassa — kuten esim. „Huvila meren rannalla", „Murhaaja ja raivottaret", „Lohikäärme vuorenrotkossa", „Kuoleman ratsastus syysmaisemassa" ja „Tritoni ja vellamonneito". 1870-luvulla B:n maalaustapa muuttuu leveämmäksi ja koristeellisemmaksi,väritys käy voimakkaaksi ja loistavaksi. Näistä maalauksista ovat huomattavimpia: „Autuaitten kentät" (1878, Berliinin kansallisgalleriassa), „Kuoleman saari" (useita kappaleita, ensimäinen v:lta 1880, eräs Leipzigissä), „Pyhä lehto" (Baselin museossa, jossa on verrattain paljon B:n teoksia) ja „Aaltojen leikki" (1883, Münchenin pinakoteekissa). Vv. 1874-85 B. asuu Firentsessä, sen-

Arnold Böcklinin muotokuva, taiteilijan itsensä maalaama.

jälkeen v:een 1892 Zürichissä ja loppu-ikänsä Fiesolessa Firentsen läheisyydessä. 1890-luvulla maalatuista tauluista mainittakoon „Sota" (Dresdenin galleriassa) ja Baselin museossa olevat „Melankolia" ja „Rutto". B. on myös maalannut raamatullisia aiheita ja joitakuita muotokuvia, joista paras on hänen oma kuvansa, viulua soittava kuolema takanaan (Berliinin kansallisgalleriassa).

Taiteilijana B. on kovin epätasainen. Hänellä on ainoastaan vähäisessä määrin viivakauneuden ja muodon tajua. Värityksessään hän tavoittelee voimakasta dekoratiivista vaikutusta, mutta hänen värinsä (varsinkin v:n 1870 jälkeen) ovat enimmäkseen kovia, kiiltokuvamaisia tai imelähköjä. Yleensä on aatesisällys suuremman arvoinen kuin taiteellinen suoritus. B:n taiteen merkillisimpänä puolena onkin hänen rehevä mielikuvituksensa, joka on alati tuotteliasta, uutta luovaa laatua ja joka todellakin pystyy antamaan esitykselle uskottavuutta, lihaa ja verta. Hänen aatteensa ovat enemmän runollisia kuin ajatuksellisia, niissä ei ole siveellistä sivutarkoitusta, vaan ne ovat luonnontunteen synnyttämiä. Kaiken, minkä hän luonnossa näkee, hän muuttaa elollisiksi olennoiksi, jotka ikäänkuin luonnontunnelman ruumiillisina ilmestyksinä kasvavat esiin maisemasta ja liittyvät siihen mitä lähimmin yhteen. B:n taide on luonnon ja elämän ylistyslaulua. Hän kuvaa vuorenrotkon kammottavuutta, metsän hiljaisuutta, meren myrskyä tai tyyneyttä, keväistä luonnon karkeloa, kesän kukkeutta, syksyn lakastumista, iloa, onnea, karkeata huumoria, synkkää ylevyyttä tai hirvittävyyttä. Keltään ei B. lainaa tyyliään, hän ei liioin maalaa suorastaan luonnon mukaan eikä käytä malleja, vaan nojautuu muistiinsa ja kuvituskykyynsä. Tarkalla harkinnalla hän sommittelee sisäiset näkemyksensä ja hänen sanotaan olleen niin innokas teknillinen kokeilija, että hän itse valmisti värinsä. B. on käsittänyt antiikkisen mytologian romanttisella tavalla ja aivan vapaasti hän on esittänyt Italian luontoa maisemissaan, joilla hänen taiteessaan on suuri osa (onpa maisemaa sanottu hänen pääalakseenkin). Saksan maalaustaiteessa B. merkitsee romanttisen suunnan huippukohtaa, ja häneltä ovat monet saksalaiset taiteilijat saaneet vaikutusta.

1870- ja 80-luvuilla B. oli Saksan kiistanalaisin maalari ja enimmäkseen pilkattiin hänen tyyliään ja kirjavaa väritystään (etenkin hänen loistavia sinisiä ja vihreitä värejään). Kun saksalaiset vihdoinkin, ajanhengen kääntyessä naturalismista idealismiin, havaitsivat B:n merkityksen uudenaikaisena mielikuvitustaiteilijana, muuttui pilkanteko 1890-luvulla rajattomaksi B:n ihailuksi, jota nyttemmin taas on seurannut vastavaikutus (ks. esim. Meier-Graefe, „Der Fall B.", Stuttgart 1905). Siitä runsaasta Böcklin-kirjallisuudesta, joka viime aikoina on ilmestynyt, mainittakoon 4-osainen loistoteos „Arnold B. Eine Auswahl der hervorragendsten Werke des Künstlers" (München, 1892-1901, elämäkerran kirj. H. A. Schmid), A. Frey „Arnold B." (1903), Floerke „Zehn Jahre mit B." (1902), R. Schick „Tagebuchaufzeichnungen aus den Jahren 1866, 68 und 69 über Arnold B." (1902) ja Berger „Böcklins Technik" (1906).

E. R-r.

Böckmann, Vladimir Aleksandrovitš (s. 1848), ratsuväen kenraali, Suomen ken-

raalikuvernööri helmik. 2 p:stä 1908, on syntyisin itämerenmaakuntalainen ja uskonnoltaan luterilainen. B. tuli Suomeen sijoitetun 22:sen armeiakunnan päälliköksi 1906 ja hoiti Suomen kenraalikuvernöörin virkaa väliaikaisesti kesä-elokuulla 1907.

Bödtcher, Ludvig Adolf (1793-1874), tansk. runoilija, oleskeli paljon Italiassa. Hän on julkaissut ainoastaan kaksi runokokoelmaa; niistä huokuu herkkä elämän ja elämänkauneuden ilo. Hänen runoelmansa ovat ilmestyneet kokoelmana „Digte, ældre og nyere". [Brandes, „Danske Digtere".] *V. K-i.*

Bøgh, Erik (1822-99), tansk. kirjailija, kevyt tarinoija ja vaudevillein sepittelijä. Hänen teoksistaan mainittakoon sarja hilpeitä huvinäytelmiä julkaissut 7 niteisenä „Dramatiske arbejder", humoristisia esitelmiä: „Syv forelæsninger", „Otte nye forelæsninger" y. m. — B. on kirjoittanut myöskin autobiografiset teokset „Erindringer fra mine unge dage" ja „Min første forfattertid". *V. K-i.*

Böhlau *[böl-]*, Helena (s. 1859), saks. naiskirjailija, ollut naimisissa Al Rašid Beyn kanssa Konstantinopolissa, elää nykyään Münchenissä. Julkaissut sarjan rohkean realisminsa, terveen luonteenkuvauksensa ja tunnevoimansa vuoksi huomattavia romaaneja ja novelleja. Mainittakoon niistä: „Das Recht der Mutter", „Der Rangierbahnhof" (1896); „Halbtier" (1899); „Das Haus zur Flamm" (1907) y. m. *V. K-i.*

Böhm *[bōm]*, Georg (1661-1733), saks. urkuri ja pianisti; oli etevimpiä pianosäveltäjiä ennen Bachia. *I. K.*

Böhm, Pál *[bōm pāl]* (s. 1839), unk. taidemaalari, alkujaan käsityöläinen ja suurimmaksi osaksi oma opettamansa, tunnettu monilukuisista, unk. kansanelämää monipuolisesti ja uskollisesti kuvaavista maalauksistaan.

Böhme *[bōme]* (Düttchen), hopea-groschen Sleesiassa.

Böhme *[bōme]*, Franz Magnus (1827-98), saks. kansakoulunopettaja, sittemmin musiikinopettaja, 1878-85 konservatorinopettajana Frankfurt am Mainissa. Tutki ja julkaisi saks. kansanlauluja sävelmineen: „Altdeutsches Liederbuch" (1877), „Geschichte des Tanzes in Deutschland" (1886), uusi painos L. Erkin teosta „Liederhort" (1893-4), sitten „Volksthümliche Lieder der Deutschen" (1895), „Deutsches Kinderlied und Kinderspiel" (1897). *I. K.*

Böhme *[bōme]*, Jakob (1575-1624), saks. itseoppinut filosofi ja teosofi, ammatiltaan suutari, synt. Görlitzin seuduilla Sleesiassa, kuoli Görlitzissä. Kiertäessään nuoruudessaan suutarinsällinä Saksan maata B. tutustui uskonnollisiin haaveellisiin lahkoihin; tutki sitten yhä edelleen raamattua ja mystillisiä kirjoja. Toisinaan hänellä oli näkyjä, joissa hän luuli käsittävänsä todellisuuden sisimpiä perusteita. Hänen hartaasti uskonnolliset mietiskelynsä, jotka erittäin kohdistuivat pahan olemassaoloon ja olemukseen, veivät hänet siihen ajatukseen, että itse Jumalassakin täytyy olla sisällinen vastakohta eli jotakin hämärää, joka yhä kirkastetaan valkeudeksi. Kaikki hyvä ja kaikki valo tarvitsee, tullakseen todelliseksi ja näkyviin, vastakohdan, jota vastaan se taittuu. Sen vuoksi B. erottaa eri puolia jumaluudessa; hän panee kaiken ensimäiseksi lähtökohdaksi „ilmestymättömän jumaluuden", joka ei vielä ole mitään määrättyä olemukseltansa, ei valoa eikä pimeyttä, ei hyvää eikä pahaa, vaan ainoastaan „suuri mysteeri", „ikuinen tyhjyys", kaiken alkuperustus eli „epäperustus" („Urgrund" eli „Ungrund"). Itse jumaluudessa tapahtuu sisällinen kehitys, jonka kautta Jumala kirkastuu ja tulee tajuttavaksi itselleen. Samanluontoisilla rohkeilla haaveiluilla B. koettaa selittää maailman luomista ja kehitystä, pahan alkulähdettä, syntiinlankeemusta j. n. e. — B. esitti aatteitaan ensiksi teoksessa „Aurora oder die Morgenröte im Aufgang" (1612). Sen johdosta häntä kiellettiin kirjoittamasta, mutta muutamien vuosien kuluttua hänen sisällinen kutsumuksensa kasvoi niin voimalliseksi, että uudelleen siihen ryhtyi, jonka jälkeen elämänsä viime vuosina sepitti useita teoksia. — B. sai uskonnollisten haaveilijain joukossa paljon innokkaita oppilaita, jotka käyttivät hänen teoksiaan hartauskirjoina. Suomeksikin käännettyinä niitä levisi 1700-luvulla Pohjanmaan mystikkojen kesken. [„J. B:s sämmtliche Werke" (julk. Schiebler, 7 os., 1831-47); Martensen, „J. B., theosoph. Studier" (1881); Claassen, „J. B., sein Leben u. seine theosoph. Werke in geordn. Auszuge" (3 os., 1885); B:n teosten leviämisestä Suomeen ks.: „Suomi" 1855; Akiander, „Relig. rör. i Finl." I, II, IV; „Kirkoll. Sanomia" 1901-2.] *A. Gr.*

Böhm von Bawerk, Eugen (s. 1851), itäv. taloustieteilijä ja valtiomies, tuli 1881 professoriksi Innsbruckiin, 1889 ministeriön-neuvokseksi finanssidepartementtiin ja oli 1895-1904 raha-asiain ministerinä. B. on julkaissut useita huomattavia taloustieteellisiä tutkimuksia, joista mainittakoon hänen kuuluisa teoksensa „Kapital und Kapitalzins" ja „Zum Abschluss des marxschen Systems". Hän on tätä nykyä n. s. itävaltalaisen koulukunnan ehkä etevin edustaja. Tämä koulukunta koettaa vanhan klassillisen koulukunnan tapaan etsiä taloudellisille ilmiöille muutamia yksinkertaisia perussyitä, joista sitten deduktiivisesti johdetaan enemmän tai vähemmän yleispäteviä taloudellisia lakeja. Tämän opin ytimenä on n. s. rajahyödyn teoria, joka osoittaa hyödyn ja samassa arvon subjektiivisen ja vaihtelevan luonteen (vrt. Arvo). Vaikka B. ei olekkaan keksinyt näitä aatteita, on hän perinpohjaisilla esityksillään enemmän kuin ehkä kukaan muu hankkinut niille jalansijaa tieteellisessä maailmassa. Vielä suuremmat ovat hänen ansionsa pääomateorian alalla. Teoksessaan „Kapital und Kapitalzins" hän terävästi arvostelee niitä yrityksiä, joita ennen on tehty pääomankoron luonnon ja syiden selvittämiseksi ja esittää sitten oman pääomateoriansa, joka perustuu siihen ajatukseen, että pääomanmuodostus ja pääoman tuottava käyttäminen on käsitettävä nykyisten ja vastaisten hyödykkeiden välillä tapahtuvaksi vaihdoksi. Nämä B:n tutkimukset ovat arvokkaimpia, mitä viime aikoina on esiintynyt teoreettisen taloustieteen alalla. *J. F.*

Böhmen ks. Böömi.

Böhmert *[bōm-]*, Karl Victor (s. 1829), saks. talous- ja tilastotieteilijä, tuli 1866 professoriksi Zürichiin, oli 1875-95 Saksin tilastollisen keskustoimiston päällikkönä ja v:sta 1875 myös-

kin Dresdenin korkeakoulun professorina. B. on julkaissut kirjoituksia työväenkysymyksestä, köyhäinhoidosta, raittius-, siveellisyys- ja naisasiasta, erityisesti hän on harrastanut työväen saattamista osalliseksi liikevoitosta. Hänen teoksistaan ovat mainittavimmat: „Die Gewinnbeteiligung" (1878), „Das Armenwesen in 77 deutschen Städten und einigen Landarmenverbänden" (1886-88); on toiminut innokkaasti „Centralverein für das Wohl der arbeitenden Klassen" nimisessä yhdistyksessä ja toimittanut sen aikakauskirjaa „Der Arbeiterfreund".
J. F.

Böhmerwald *[-ö-] (Böömiläis-baierilaiset metsävuoret)*, Böömin ja Baierin rajalla, muodostaa Elben ja Tonavan välisen vedenjakajan. B. ulottuu Fichtelgebirgestä Tonavaan; se on n. 230 km pitkä alkuvuorijono (graniittia, gneissiä, liuskakiveä y. m.). Furthin sola, 474 m yl. merenp., jakaa B:n pohjoispuoliseen matalampaan (Čerkow 1,039 m) ja eteläpuoliseen, korkeampaan ja jylhempään osaan (Suuri Arber 1,457 m, Rachel 1,452 m yl. merenp. y. m.). B. viettää loivasti koilliseen, mutta jyrkästi lounaaseen (Baierin puolelle). Vuoriryhmän peittävät mahtavat pyökki- ja kuusimetsät.

Böhmisch *[bōm-]*, Friedrich, Saksan Veljesseurakunnan lähetyssaarnaaja Grönlannissa jonne saapui 1734. Aloitti yhdessä Math. Stachin kanssa vaikean, mutta sittemmin siunauksesta rikkaan Veljesseurakunnan lähetystyön Grönlannin eskimoiden keskuudessa, jossa norjalainen Hans Egede muutamia vuosia aikaisemmin oli alkanut toimia. B:n jälkeläisiä on kuudessa sukupolvessa ollut lähetyssaarnaajina 160 vuoden kuluessa.
U. P.

Böhtlingk *[bōt-]*, Otto (1815-1904), sanskritintutkija, oli syntynyt alankomaalaisesta suvusta ja saanut yliopistosivistyksensä Pietarissa, mutta jatkoi sitten opintojaan Saksassa. V. 1842 hän tuli Pietarin tiedeakatemian apulaiseksi ja 1855 sen varsinaiseksi jäseneksi, mutta siirtyi 1868 Saksaan, asuen ensin Jenassa ja v:sta 1885 Leipzigissä. B. on etevimpiä sanskritintutkijoita. Hän on toimittanut erinomaisia julkaisuja sanskritin kieliopillisesta (m. m. Paninin kieliopin, Leipzig 1887), draamallisesta ja filosofisesta kirjallisuudesta. Hänen pääteoksensa ovat hänen yhdessä Rud. Rothin kanssa julkaisemansa suurenmoinen sanskrit-sanakirja (Sanskrit-Wörterbuch, 7 nidosta, Pietari 1853-75) ynnä hänen yksin toimittamansa „lyhyempi" sanskritin sanakirja (7 nid.). Näillä B:n teoksilla on tieteessä perustava merkitys. Sitä paitsi hän on kirjoittanut erinomaisen teoksen eräästä Siperian turkkilaissukuisesta kielestä („Über die Sprache der Jakuten", Pietari 1851). B. oli Pietarissa ollessaan likeisissä suhteissa suomalaisiin tutkijoihin (m. m. M. A. Castréniin ja D. E. D. Europæukseen ja varsinkin J. A. Sjögreniin) ja jo aikaisemmin, Bonnissa, hän oli tutustunut F. W. A. Argelanderiin ja J. W. Snellmaniin.
J. J. M.

Bölsche, Wilhelm (s. 1861), tuottelias saks. kirjailija, jonka yleistajuiset, kehitysoppia käsittelevät teokset ovat saavuttaneet laajan lukijakunnan. Niistä mainittakoon „Entwickelungsgeschichte der Natur" (1883-96, 2 osaa) ja „Liebesleben in der Natur" (1898-1900, 2 osaa). Suomeksi on käännetty „Charles Darwin. Elämäkerrallinen kuvaus", „Ihmisen polveutuminen" ja „Eläinten sukupuu".
K. M. L.

Bönhase *[bōnhāze]* (saks. < alasaks. *bön* = ullakko, ja saks. *hase* = jänis; ruots. *bönhas*), oik. „ullakkojänis", sellainen, joka, niinkuin jänis, piiloutuu ullakolle; ammattikuntalaitoksen aikana tätä nimitystä käytettiin henkilöstä, joka harjoitti jotakin ammattia, vaikka ei ollut asianomaisen ammattikunnan jäsen; kun hänellä siis ei ollut siihen oikeutta, täytyi hänen työskennellä salassa välttääksensä joutumasta rangaistuksen alaiseksi; töhertäjä, kelvoton henkilö.

Börjeson, Johan (John) Laurentius Helenus (s. 1836), ruots. kuvanveistäjä. Opiskeli Tukholman taideakatemiassa ja 1867-76 Roomassa sekä 1876-79 Pariisissa. Luettiin ensi aikoinaan romantikkojen joukkoon (teoksia: „Keilanheittäjät", „Merenneidot", „Vangittu viikinki"). Sittemmin hänestä tuli (J. P. Molinin jälkeen) Ruotsin monumentti-kuvanveistäjä. Pohjaltaan ihanteellismielisenä hän on realistisin ilmaisukeinoin, pontevalla muovailulla ja voimakkaalla luonteenkuvauksella valmistanut suuren joukon kuvapatsaita, joista miehekkyyttä ja tyyneyttä ilmaiseva Kaarle X Kustaan iso ratsastajapatsas Malmössä (1896) on paras.
E. R-r.

Börjesson, Johan (1790-1866), ruots. kirjailija. Kuului alkuaan „fosforisteihin", kirjoittaen näiden hengessä runoja. Mutta vasta näytelmillään hän tuli huomatummaksi. Ne ovat kaikki historiallisia, Shakespearen ja Schillerin vaikutusta osoittavia. Mainittakoon niistä „Erik den XIV", „Erik XIV:s son", „Solen sjunker", „Ur Karl den XII ungdom". Valikoima hänen teoksistaan julkaistu 1873-74.
V. K-i.

Börne, Ludwig (1786-1837), saks. kirjailija, syntyperältään juutalainen Frankfurtista; nimeltään ennen kristityksi kääntymistään Löb Baruch. Alkuaan lääketieteen ylioppilas, siirtyi sitten juridisiin tutkimuksiin antautuen lopulta sanomalehtimieheksi ja kirjailijaksi. B. oli hehkuva poliittisen vapauden esitaistelija, „Nuoren Saksan" ensimäisiä tienraivaajia ja kuuluisimpia nimiä. Kuuluisuutensa B. on saavuttanut varsinkin tulisilla, taantumusta ja Saksan tyrehtyneitä oloja verisesti vitsovilla Pariisin-kirjeillään, „Pariser Briefe", jotka hän poliittisessa maanpaossa kirjoitti ihailemastaan Pariisista. B:n kirjoitustapa on leimahtelevaa, terävää, mutta kiihkoilevan yksipuolista sekä nykyaikaista lukijaa väsyttävää. B:n katkera viha Goetheä vastaan on myöskin liittänyt hänen nimeensä jonkinmoisen herostraattisen kaiun. Adolf Menzeliä vastaan B. on kirjoittanut kiistakirjoituksen „Menzel, der Franzosen-fresser". — B. kirjoitti myöskin teatteri- ja kirja-arvosteluja, joissa kuitenkin häiritsee ahdas, tuomitseva maailmankatsomus, vaikka hänellä toisinaan onkin varsin teräviä huomautuksia. (Gesammelte Schriften 1899, 6 nid. — Ranskalaiset, Pariisissa kirjoitetut kirjoitukset: „Fragments politiques et littéraires"). [Brandes, „Das junge Deutschland".]
V. K-i.

Børresen, Hans Peter (1825-1901), tansk. lähetyssaarnaaja: lähti Gossnerin lähetyksen (ks. Gossner) lähettinä yhdessä norjalaisen Skrefsrudin (ks. t.) kanssa Intiaan; mutta jo 1866

he molemmat siitä erosivat ja läksivät lähellä entistä työalaansa asuvain santaalien keskuuteen. Täten sai alkunsa „Intialainen kotilähetys santaaleja varten" *(Indian home mission for Santhals)*, jota kannattavat sitä varten muodostetut komiteat Intiassa, Englannissa ja varsinkin Tanskassa, Norjassa ja Ruotsissa. Työ santaalien keskuudessa on ollut erittäin hedelmällistä. Työntekijöitä oli 1906 vain 5 henkeä, mutta sen käännyttämiä n. 13,000 henkeä. *U. P.*

Bötom ks. Karijoki.

Böttger (Böttcher, Böttiger), Johann Friedrich (1682-1719), saks. teknikko, meissenin-posliinin keksijä. Apteekkioppilaana Berliinissä hän antautui suurella innolla alkemistisiin kokeiluihin, tullen kullantekotaidostaan pian niin kuuluisaksi, että katsoi parhaaksi paeta Saksiin. Tämän maan voitonhimoinen kuningas August II vangitutti B:n sekä varusti hänelle erityisen laboratorin, jossa hänen piti valmistaa kultaa. B:n kullanteosta ei tietenkään tullut mitään, mutta 1708 hänen onnistui valmistaa n. s. punaista posliinia, joka pian tuli kuuluisaksi koko Euroopassa. Kun B. jonkun aikaa tämän jälkeen oli löytänyt puhdasta posliinisavea eli kaoliinia, onnistui hänen monien kokeitten jälkeen valmistaa tästä valkoista, kaunista posliinia, n. s. meissenin-posliinia. Meisseniin perustettiin 1710 suuri posliinitehdas, jonka johtajaksi B. tuli. Posliininvalmistus oli valtionsalaisuus ja B:iä pidettiin tarkan valvonnan alaisena Dresdenissä ja Meissenissä. — V. 1892 pystytettiin Meisseniin B:n pronssinen patsas. *W. B.*

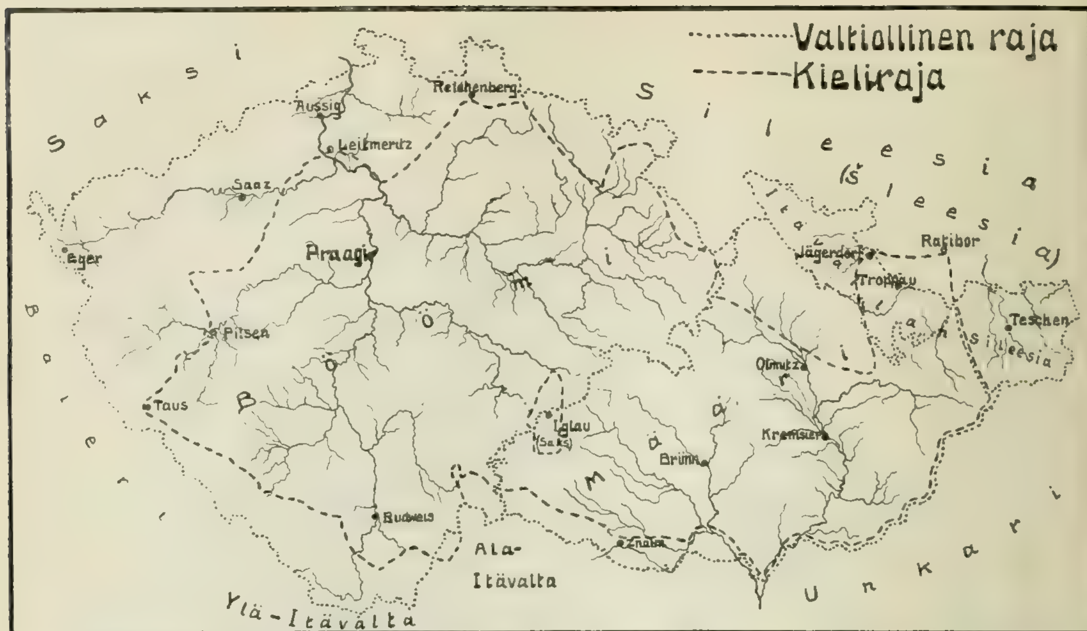
Böttger, Rudolf Christian (1806-81), saks. kemisti. B. on tehnyt useita kemiallisia keksintöjä, joilla on ollut käytännöllistä merkitystä. Hän m. m. keksi menettelyn valmistaa galvanoplastillisia kopioita (n. s. galvanoksia) graveeratuista painovalmiista kuparilevyistä, 1842 B. keksi Bromeisin kanssa yhdessä hyalografian (ks. t.) (lasilevyjen etsauksen), 1846 Schönbeinistä riippumatta pumpuliruudin ja kollodiumin. Edelleen B. keksi lasin hopeoimisen, helposti hapettuvien metallien nikkelöimisen, sekä uusia menettelyjä harvinaisten metallien eristämiseksi. *(W. B.)*

Bötticher, Karl (1806-89), saks. arkeologi, vv. 1868-76 Berliinin museon veistokokoelmien johtaja. Pääteokset: käänteentekevä „Tektonik der Hellenen" (1844-52; 2 pain. 1869) ja „Baumkultus der Hellenen" (1857), jolla kauan aikaa oli perustava merkitys; sitäpaitsi hän julkaisi joukon arkeologiaa ja taidetta käsitteleviä tutkimuksia. *E. R-n.*

Bözberg, liikkeelle tärkeä (vuoren) sola Juravuorissa, Sveitsissä Aargaun kanttonissa, Brugg- ja Frick-laaksojen välillä, 574 m yl. merenp. Zürich-Baselin rata käy B:n kautta 2,5 km pitkässä tunnelissa, joka on 450 m yl. merenp.

Böök, Emil (s. 1835), professori, historian yliopettaja ruotsalaisessa normaalilyseossa. Suoritettuaan yliopistotutkintonsa ja oltuaan v:sta 1868 pedagogiikan ja didaktiikan dosenttina yliopistossa sekä opettajana eräissä Helsingin oppilaitoksissa ja v:sta 1869 Helsingin lyseon (n. s. Böökin lyseon) johtajana, B. nimitettiin 1891 yliopettajaksi ruotsalaiseen normaalilyseoon. Julkaissut väitöskirjoina „Realismen i den tyska skolan" (1868) sekä „Johannes Ludovicus Vives" (1887).

Böömi (tšek. *Čechy*, lat. *Bohemia*), muinoin itsenäinen kuningaskunta, on nyt Galitsian jälkeen Itävallan suurin ja väkirikkain kruununmaa, 51,967 km² ja 6,610,594 as. (1906) l. 127 km²:llä. B. rajoittuu lounaassa Baieriin, luoteessa Saksin kuningaskuntaan, koillisessa Preussin Šleesiaan, kaakossa Määriin, etelässä Ylä- ja Ala-Itävaltaan. Se muodostaa hyvin rajoitetun maantieteellisen kokonaisuuden, se kun on kaikilta puolin reunavuorten ympäröimä. Tärkeimmät näistä ovat Böhmerwald (tšek. Šumava), Erzgebirge, Sudeetit (ks. n.) ja n. s. Elben hiekkakivivuoret. Maan eteläisen osan, kahta lakeata tertiääriaikaista aluetta lukuunottamatta, täyttää matalakukkulainen graniitti- ja gneissiylänkö, joka kohoaa Tonavaa vastaan aina 800 m:iin yl. merenp. Myös pohjoiset reunavuoret ovat suurimmaksi osaksi alkuvuorta, mutta B:n keskiosassa, suunnilleen Pilsenin ja Praagin välillä, on leveä vyöhyke paleotsoisia kerrostumia, joihin pohjoisempana matalat liitukauden penkereet liittyvät. Näihin ovat joet uurtaneet syviä laaksoja. Joetkin osoittavat B:n maantieteellisen yksilöllisyyden; sillä maan pääjoki, Elbe, ynnä sen lisäjoet Eger (tšek. *Ohře)* ja Moldau (tšek. *Vltava*, ks. Moldau), saavat vetensä melkein yksinomaan B:n alueelta. Näitten jokien alue on 51,398 km² ja tärkeimmät lisäjoet: vasemmalta Vatava ja Berounka (saks. Beraun) ja oikealta Sázava ja Lužnice. Suoraan Elbeen laskevat lisäjoet ovat vähäpätöisempiä, ja Oderin ja Tonavan jokialueista vain pieni osa on B:ssä. Järviä ei ole; niitä korvaavat B:n eteläosassa keinotekoiset lammet, jotka yhteensä täyttävät 120 km² alan. — B:ssä on lauhkea mannerilmasto vallitsevana ja reuna- sekä korkeita vuoria lukuunottamatta se on hyvin yhdenmukainen yli koko maan. Praagin keskilämpö on 8°,9 (tammik. —1°,2; heinäk. 19°,3). Keskisademäärä on n. 700 mm, sateet runsaimmat kesällä. B:n kasvikunta kuuluu hercyniläis-baltilaiseen alueeseen; vain eteläisin osa on subalpiininen. Eläinkunta on eurooppalais-palearktinen. Suuret petoeläimet ovat harvinaisia. Jalo metsänriista, kuten hirvi ja kaurislajit, on suojattu. — Asutus B:ssä on hyvin tiheä (ks. ylemp.). Se on tihein pohjoisessa, vuorikaivos- ja teollisuusalueilla, harvempi B:n eteläosassa, missä on hyvin suuria tiloja ja maanviljelys pääelinkeinona. Väestö on kokoonpanoltaan kahta kielensä puolesta erilaista kansan-ainesta. Pääosan muodostavat länsi-slaavilaiset tšekkiläiset 62,7 %; näitten ohella on saksalaisia 37,3 %. Edelliset asuvat etupäässä maan keskiosassa, jälkimäiset sen rajaseuduissa, varsinkin lännessä ja pohjoisessa. Kieliraja on yleensä selvä. Suhde molempien kansanainesten välillä on hyvin kireä, mikä usein, varsinkin pääkaupungissa, Praagissa, on aikaansaanut levottomuuksia ja meteleitä. Ennen saksan kieli oli vallitsevana, nyt tšekkiläiset ovat pitkällisten taistelujen jälkeen saaneet kielensä maan virastoissa ja opetuksessa tasa-arvoon saksan kielen kanssa, valloittaapa tšekin kieli itselleen uutta alaa sekakielisissä ja ennen puhtaasti saksalaisissa seuduissakin. Uskonnoltaan n. 96 % on katolilaisia, 2,25 % protestantteja, 1,5 % juuta-

Tšekkiläisten ja saksalaisten kielellinen alue Böömissä ja Määrissä. (Saksalaiset asuvat rajaseuduissa.)

laisia. Sekä kansan- että korkeampi opetus ovat hyvällä kannalla. Praagissa on sekä tšekkiläinen että saksalainen yliopisto ja teknillinen korkeakoulu, sen lisäksi on täällä taideakatemia ja Pribramissa vuorikoulu. Alempaa opetusta varten on n. 6,000 kansa- ja alkeiskoulua, n. 100 oppi- ja yhtä monta kauppakoulua, 58 ammattikoulua, 385 jatko-opistoa, 24 seminaaria y. m. Paitsi tšekkiläistä tiede- ja kirjallisuusakatemiaa Praagissa on useita tiede- ja taideseuroja sekä puhtaasti tšekkiläisiä ja saksalaisia että myöskin kaksikielisiä; museoita, joista huomattavin on Böömiläinen museo Praagissa, ja varsinkin kansankirjastoja on runsaasti. B:ssä ilmestyy n. 700 sanomalehteä, joista n. 450 tšekkiläistä. — B:n pääelinkeino on maanviljelys; puolet sen pinta-alasta on peltoa. Tärkeimmät viljelyskasvit ovat kaura, ohra, ruis ja vehnä, perunat, sokerijuurikkaat y. m. juurikasvit, pellava, sikurijuuri, humalat, hedelmät ja viini. Lammissa harjoitetaan tuottavaa kalanviljelystä (karppeja). Karjanhoitoa sitä vastoin ei harjoiteta varsin suuressa määrässä. Tärkein on sianhoito. Noin ²/₅ maasta on (havu-)metsien peitossa. Metsästys on paikoittain tuottava. Vuoret ovat hyvin mineraalirikkaita. Niistä louhitaan rautaa, lyijyä, tinaa, antimonia, hopeata, uraanimalmia, grafiittia, posliinisavea, alunaliusketta ja sekä kivi- että ruskohiiltä. Suolaa niissä sitä vastoin ei ole, mutta mineraalilähteitä on runsaasti. Vuorityötuotteiden vuotuinen arvo nousee n. 150 milj. mk:aan, joka on puolet koko Itävallan vuorityötuotannon arvosta. Teollisuus on hyvin suuri; Praag on rautateollisuuden pääpaikka. Lasiteollisuus on vanhastaan kuuluisa (B:n lasi). Sen lisäksi kutomo-, olut- (Pilsen), sokeri-, paperi- y. m. tehtaat sekä polttimot ovat mainittavat. Kauppa on vilkas; sen keskuksena on Praag, joka asemansa vuoksi myös on liikkeen keskus. Rautatieverkko on tiheä, sen pituus on n. 6,500 km l. 1 km 8 km^2:llä. Jokiliikenne on suuri; B:n joissa on n. 800 km kelvollista puutavaran- ja muulle lauttaukselle, 355 km on lautoille ja aluksille ja 223 km höyrylaivoille purjehduskelpoista. Tärkeimmät liikkeen ja kaupan keskukset ovat, paitsi Praagia, Aussig, Pilsen, Reichenberg, Budweis, Tetschen-Bodenbach ja Eger. — B:n hallituksen etunenässä on Praagissa asuva käskynhaltija. Maan sisähallinnosta päättävät maapäivät, joiden jäsenet (242) osaksi ovat itseoikeutettuja, osaksi valitut vanhentuneen vaalitavan mukaan. Maapäivien puheenjohtaja on ylimaamarsalkka. — B. on jaettu 97:ään hallitusalueeseen (piiripäällikkökuntaan); sitä paitsi Praagin ja Reichenbergin kaupungeilla on omat asetuksensa. — B:ssä on kaksi armeiakuntaa (VIII ja IX); maan värit: punainen ja valkoinen. *W. S-m. (J. J. M.)*

Historia. B:n varhaisimmat tunnetut asukkaat olivat kelttiläissukuiset **bojit**, joista maa on saanut nimensäkin **Bojohemum**, myöhemmin **Bohemia**, **Böhmen**. Vähän ennen nykyisen ajanluvun alkua tunkivat germaanilaiset markomannit tieltään bojit, mutta kun 6:nnen vuosis. alkupuolella markomannit siirtyivät Baieriin, tuli heidän sijalleen slaavilainen kansa, joka sittemmin erään Keski-Böömissä asuvan heimon mukaan sai **tšekkiläisten** nimen. Heidän ensimäinen tunnettu kuninkaansa on Samo (623-658), joka vapauttaa maan avaarein ylivallasta ja yhdistää valtikkansa alle muitakin länsislaavilaisia heimoja. Kaarle Suuren aikana B. joutui likeisiin kosketuksiin frankkilaisvaltakunnan kanssa ja siitä asti on B:n historia keskeytymätöntä taistelua slaavilaisuuden ja saksalaisuuden yliherruudesta maassa. 9:nnen vuosis. jälkipuoliskolla B. kuului suurmääriläiseen valtakuntaan (ks. t.). V. 912 ruhtinas Spytihněv

yhdisti B:n eri osat valtikkansa alle. Hänestä polveutuvaa hallitsijasukua nimitetään Premyslideiksi. Spytihněvin veljenpoika herttua Venceslaus eli Václav *[vāts-]*, lisänimellä Pyhä (928-936), oli ensimäinen varsinainen kristinuskon levittäjä Böömissä, sillä slaavilaisapostolien Kyrilluksen ja Methodiuksen vaikutus — jälkimäinen kastoi kristinuskoon böömiläisen ruhtinaan Borivojn — suurmääriläisen vallan aikana oli, vaikkakin aikanaan voimakas, kuitenkin ohimenevää laatua. Saksalaiskristillinen käännytystyö kohtasi kuitenkin slaavilaispakanoiden puolelta kovaa vastarintaa, jonka seurauksena oli V:n surma. Hänen jälkeläisensä, joista Boleslav II (967-999) levitti valtansa yli Määrin, Sleesian ja Länsi-Galitsian, olivat enimmäkseen Saksan yliherruuden alla. Herttua Vratislav sai keisari Henrik IV:ltä palveluksistaan palkinnoksi kuninkaankruunun (1086). Premyslideistä, joiden suku sammui 1306, oli voimakkain Ottokar II (1253-78), jonka valta ulottui Itämerestä Adrian-mereen. Saksalaisuus vahvistui maassa tämän suvun hallitessa, mutta myöskin järjestys ja kulttuuri.

V. 1310, jolloin Böömin kuninkaaksi tuli keisari Henrik VII:n poika ja viimeisen Premyslidin Venceslaus III:n sisaren mies, Juhana (1310-46), tuli maa Luxemburgin suvun valtikan alle v:een 1437 asti. Juhanan poika Kaarle I (1346-78), eli Saksan keisarina Kaarle IV, oli B:n huomattavin hallitsija. Hän saattoi laeillaan ja toimillaan maahan lujan järjestyksen, suosi taiteilijoita, rakennutti ja koristi Praagin, niin että se oli komeimpia kaupunkeja siihen aikaan, ja perusti 1348 sinne yliopiston, ensimäisen Keski-Euroopassa. Hänen poikansa Venceslaus IV:n aikana syntyi Juhana Hussin (ks. t.) herätyksestä mahtava uskonnollinen liike, joka sai yllykettä yhteiskunnallisista epäkohdista ja jonka seuraukseksi tuli kiivas taistelu uskonnollisella ja kirkollisella alalla ja vihdoin Venceslauksen kuoltua 1419 pitkällinen, 16 vuotta kestävä sota (ks. Hussilaissota), joka ei ollut ainoastaan hussilaisten taistelua katolilaisia, vaan myöskin tšekkiläisen kansallisuuden taistelua saksalaisuutta vastaan. Se päättyi hussilaisten ja tšekkiläisyyden voittoon, mutta talonpoikaisväestön aineellinen tila ei siitä parantunut. B. tuli 1458 vaalivaltioksi ja sen valtikka tuli tšekkiläisen ylimyksen Yrjö Podiebradin (ks. t.) käsiin. Oltuaan tämän jälkeen kahden puolalaisen Jagellon sukua olevan hallitsijan Wladislaw II:n ja Ludvikin hallussa, jolloin B. oli Unkarin ja Wladislawin aikana Puolankin yhteydessä, tuli B:n kruunu 1526 Ludvikin sisaren miehelle, Itävallan arkkiherttualle Ferdinandille, josta sittemmin tuli keisari Ferdinand I. Siten B. joutui Itävallan yhteyteen ja sai jälleen saksalaisen (Habsburgilaisen) hallitsijasuvun, jonka aikana saksalaisuus pääsi yhä suurempaan valtaan ja tšekkiläinen kansallisuus joutui yhä ala-arvoisempaan asemaan, kunnes se vasta yhdeksännentoista vuosisadan jälkimäisellä puoliskolla taas on alkanut yhä kohota. Hussin alulle paneman reformatorisen liikkeen on niinikään habsburgilaisten avulla katolilaisuus kukistanut. Ferdinand lannisti 1547 hussilaisuudesta kehittyneen protestanttisuuden kannattajat, tšekkiläiset ylimykset, ja kumosi säätyjen ja kaupunkien etuoikeudet kostoksi siitä, että ei saanut B:n säätyjä taivutetuiksi taisteluun Saksin protestanttista vaaliruhtinasta vastaan. Kuningas Matthiaksen aikana protestantit nousivat puolustamaan poljettua uskonnonvapautta ja 1619 B:n säädyt valitsivat Pfalzin protestanttisen vaaliruhtinaan Fredrikin B:n kuninkaaksi sivuuttaen siten keisari Ferdinand II:n oikeuden B:n kruunuun. Mutta 8 p. marrask. 1620 Ferdinand II voitti Valkean Vuoren taistelussa Praagin lähellä vastustajansa ja kosti julmalla tavalla vihollisilleen; useat B:n ylimykset teloitettiin ja noin 800 aateliselta B:ssä ja Määrissä riistettiin heidän omaisuutensa ja maatilansa, joista keisari lahjoitti osan katolisille papeille ja jesuiitoille. Rudolf II:n 1609 antama uskonnonvapausvakuutus kumottiin, böömiläinen veljeskunta ja evankelisluterilainen kirkko, joihin melkoinen osa B:n aatelia, keskisäätyä ja talonpoikia kuului, kiellettiin ja joutuivat ankaran vainon alaisiksi, valtiosääntö muutettiin siten, että B. nyt tuli katoliseksi itsevaltiaan kuninkaan hallitsemaksi perintövaltakunnaksi. Noin 36,000 perhettä, maan parasta, yritteliäintä ja edistyneintä väkeä, niiden joukossa melkoinen osa vanhaa aatelia, suurin osa protestanttista papistoa ja opettajistoa, muutti B:stä pois, kun ei tahtonut kääntyä katolinuskoon. Varallisuus ja kauppa hävisivät ja säälimättömät seikkailijat riensivät hankkimaan itselleen tiloja, kun likemmä $^3/_4$ osaa koko maasta oli konfiskeerattu. Kolmikymmenvuotinen sota teki koko ajan kauheata hävitystä B:ssä. V. 1648 oli maan väkiluku, joka ennen sodan alkua oli ollut 3 milj., supistunut alle yhden miljoonan. V. 1720 hankki Kaarle VI säädyiltä vahvistuksen n. s. pragmaattiseen sanktsioniinsa, joka julisti B:n Itävallan erottamattomaksi osaksi. Saksan kieli tuli loppupuolella 18:tta vuosisataa maan pääkieleksi, hallinnon ja korkeamman sivistyksen ja koulujen ainoaksi kieleksi. Kirjallisuutta tukahutti hirveä sensuuri. Talonpoikainen väestö oli raskaimmassa maaorjuudessa. Vasta Josef II:n (1765-1790) aikana koitti B:lle parempi aika. Maaorjuus lakkautettiin ja jonkinlainen uskonnollinen suvaitsevaisuus julistettiin ja sensuuria lievennettiin (1781). Silloin elpyivät taas tšekkiläiset kansalliset harrastukset, vaikka vain tieteellis-kirjallisessa muodossa.

Vasta 1848 sai kansallinen liike selvästi valtiollisen luonteen. Kun saman vuoden vallankumous Saksassa ja Itävallan saksalaisen väestön keskuudessa sai aikaan yleissaksalaisen kansallisen liikkeen ja saksalainen kansalliskokous oli kokoontunut Mainin Frankfurtiin, eivät tšekkiläiset F. Palacky'n vaikutuksesta lähettäneet sinne edustajia, koska olivat sitä mieltä, että heidän kansalliset etunsa ovat vastaisuudessa paraiten turvatut Itävallan yhteydessä, jonka kerran täytyy tulla liittovaltioksi, vaan kokoontuivat yhdessä Itävallan muiden slaavilaisten kanssa slaavilaiskongressiin Praagissa toukok. 31 p. 1848. Mutta sen aikana syntyi katukahakoita kansanjoukkojen ja sotaväen välillä, joista seurauksena oli kaupungin pommitus ja kongressin hajoitus. Samana vuonna kokoontuneilla Itävallan ensimäisillä valtiopäivillä olivat tšekkiläiset yhdessä muiden Itävallan slaavilaisten kanssa hallituksen uskollisia kan-

nattajia Unkaria vastaan. Mutta nuori keisari Frans Josef, joka sillä välin oli noussut valtaistuimelle, kumosi veljensä huhtikuussa 1848 julistaman konstitutsionin ja teki omin päin maalisk. 1849 uuden konstitutsionin sekä hajoitti valtiopäivät. V. 1851 oli taas jo tämäkin konstitutsioni kumottu ja Frans Josef tuli täydelliseksi itsevaltiaaksi. Tarkoituksena oli lujittaa valtakuntaa: kaikki hallinto keskittyi Wieniin, saksan kieli tuli ainoaksi valtio- ja virkakieleksi ja kansallisista eroavaisuuksista välitettiin yhtä vähän kuin Josef II:n aikana. B:n kansalliselle elämälle tämä aika oli erittäin vaikea.

Itävaltalaisten aseiden tappio Solferinon luona 1859 pakoitti hallituksen taas palaamaan perustuslaillisiin muotoihin, mutta Böömiä ja Määriä varten laitettiin sellainen vaalilaki, että niiden valtava tšekkiläinen enemmistö sai vähemmän edustajia kuin saksalainen vähemmistö. Tšekkiläiset luulivat kuitenkin Wienin valtiopäivillä, joihin osaaottamaan Schmerlingin ministeristö tahtoi pakoittaa kukistetut unkarilaisetkin, yhdessä viimemainittujen kanssa pääsevänsä voitolle saksalaisista, mutta unkarilaiset eivät saapuneetkaan Wieniin ja silloin (1863) tšekkiläisetkin pitivät ainoana vastustuskeinona valtiopäiviltä poisjäämistä. Sen sijaan toimivat tšekkiläiset B:n maapäivillä, joissa he jo 1861 feodaliaatelin avulla olivat päässeet enemmistöön. V. 1865 tuli Belcredin liitonaatteelle ystävällinen ministeristö ja tšekkiläisten toiveet näyttivät toteutuvan, mutta v:n 1866 sota tuli väliin ja seuraavana vuonna oli Unkarin („Transleithanian") jo onnistunut päästä Itävallan („Cisleithanian") kanssa tasa-arvoiseksi monarkian puoliskoksi. Tämä oli tšekkiläisille kova kolaus, sillä nyt B. oli jäänyt vain maakunnaksi Cisleithaniaan. Ylimääräisillä valtiopäivillä Wienissä toivoivat tšekkiläiset yhdessä muiden slaavilaisten kanssa voivansa menestyksellä taistella monarkian kahtiajakoa vastaan, mutta ylimääräiset valtiopäivät peruutettiinkin, ja kun uusissa vaaleissa saksalaiset voittivat, jättivät tšekkiläiset Wienin parlamentin ja pysyivät sieltä erillään kaksitoista vuotta. Kun heidän toiveensa yhä pettyivät, jäivät he pois maapäiviltäkin. Tämän passiivisen vastarinnan aikana vallinneen kiihtymyksen johdosta tšekkiläiset jakautuivat 1874 kahteen puolueeseen, vanhoihin ja nuortšekkeihin, joista viimemainitut alkoivat ajaa yleisen äänioikeuden asiaa, jota vastoin „vanhat" hakivat tukea maa-aatelista ja kirkosta. V. 1879, jolloin Taaffen ministeristö suostui tšekkiläisen yliopiston perustamiseen sekä kieliasetuksen ja tšekkiläisille epäedullisen vaalijärjestyksen muuttamiseen, ilmestyivät tšekkiläiset taas valtio- ja maapäiville, ja pääsivät maapäivillä 1883 enemmistöön. He saivatkin huomattavan voiton v:n 1880 kieliasetuksen kautta, siinä kun määrättiin sekä tšekin että saksan kielen taito pakolliseksi Böömin virkamiehille. B:n saksalaiset pitivät tätä itselleen erittäin epäedullisena, koska heidän tšekin kielen taitamattomuutensa takia useimmat virat joutuivat saksan kieltä taitaville tšekkiläisille. V. 1886 B:n ylimaaoikeus tuli kokonaan tšekkiläiseksi, ja kun virastot yhä enemmän tšekkiläistyivät, koettivat saksalaiset saada aikaan sovintoa määräämällä rajat kummallekin kielialalle. Tähän eivät tšekkiläiset suostuneet. Vanhat tšekit tosin olivat taipuvaisia tekemään muutamia myönnytyksiä saksalaisille, mutta menettivät sen kautta kokonaan valtansa nuortšekkien hyväksi, jotka 1889, kun saksalaiset jäivät pois, saivat maapäivät kokonaan haltuunsa. Hallitus koetti saada sovintoa aikaan sekä voittaa myönnytyksiä saksalaisille. Mutta kun ne epäonnistuivat, määräsi hallitus eduskuntaa kuulematta, mitkä piirit saksankielisinä saivat saksalaiset tuomioistuimet. Tätä seurasi sekä maapäivillä että väestössä suuri kiihtymys, joka puhkesi katumeteleiksi. Kreivi Badenin ministeristön aikana 1897 tšekkiläiset saivat aikaan lisäyksiä kieliasetukseen, joiden mukaan kaikissa valtion virastoissa ja laitoksissa B:ssä, paitsi sotaväessä, asiat olivat käsiteltävät alkuunpanijan kielellä ja v:sta 1901 oli jokaisen maan virkamiehen osattava kumpaakin kieltä sekä kirjallisesti että suullisesti. Saksalaisten mielestä tämän ei olisi pitänyt koskea B:n saksalaisia kielialueita ja he ovat sen jälkeen taistelleet tätä kieliasetusta vastaan ja varsinkin kun maapäivät 1899 määräsivät tšekin kielelle entistä enemmän sijaa niissä virastoissa ja laitoksissa, jotka ovat maapäivistä riippuvaiset. Sekä hallituksen että saksalaisten puolesta on sittemmin tehty erilaisia ehdotuksia B:n jakamiseksi yksikielisiin tšekkiläisiin, yksikielisiin saksalaisiin ja sekakielisiin alueisiin, mutta tšekkiläiset ovat, pitäen niitä itselleen epäedullisina, hylänneet ne. Tšekkiläisten vaatimuksena on, että kansallisuuskysymyksien ratkaisu kuuluu yksistään maapäiville. Suurimpana yhä ratkaisemattomana kysymyksenä on kuitenkin B:n valtiooikeudellisen aseman järjestäminen, tšekkiläiset kun historiallisiin traditsioneihinsa nojaten vaativat, että B. yhdessä Määrin kanssa on tehtävä sisällisesti itsenäiseksi valtioksi Itävallan yhteydessä. Huolimatta B:n nopeasta edistymisestä monella alalla ovat kuitenkin monet yhteiskunnalliset kysymykset valtiollisten riitain tähden jääneet ratkaisematta, josta seurauksena on ollut sosialismin suuri leveneminen, kuten 1907 yleisen äänioikeuden voimaan astuttua on selvästi tullut näkyviin.

„Tšekkiläiskysymys" on Itävallan tärkein kysymys. B. on sen rikkain ja edistynein maa, jonka kustannuksella köyhemmät maakunnat osaksi elävät, se on slaavilaisena kiilana pohjois- ja eteläpuolella olevan saksalaisuuden välillä ja kolmas osa sen väestöä on saksalaista. Ei siis kumma että saksalaiset eivät mitenkään tahdo sen eristymistä kansallisslaavilaiseksi valtioksi.

[Palacky', B:n historia, tšekiksi ja saksaksi: „Geschichte von B.", Tomek, B:n historia tšek. ja saks., Prášek, B:n ja Määrin historia kansallisen herätyksen aikana (tšek.), Srb, Tšekinkansan valtioll. historia (tšek.), Masaryk, Tšekkiläiskysymys (tšek.).] *J. J. M.*

Böömiläinen jouhikvartetti, meilläkin tunnettu etevästä ja eloisasta yhteissoitostaan; sen jäseninä ovat Praagin konservatorin entiset oppilaat: Hoffmann, Suk, Nedbal ja Wihan. *I. K.*

Böömiläinen veljeskunta ks. B ö ö m i l ä i s e t v e l j e t.

Böömiläiset veljet (1700-luvulta M ä ä r i l ä i s e t v e l j e t, tšek. *jednota bratrská),* uskonnollinen yhdyskunta, joka suurten uskonnollisten

liikkeiden vaikutuksesta (ks. Hus ja Hussilaiset) syntyi Böömissä 1400-luvun puolivälissä alempien kansankerroksien keskuudessa. Sen alkuunpanijat tahtoivat elää Petr. Chelčicky'n (ks. t.) opetusten mukaan ja ensimäistä kristillistä seurakuntaa ihanteenaan pitäen perustivat kirkollisen yhdyskunnan. Toteuttaakseen kristillisyyden siveellistä ihannetta tuli todellisen „veljen" luopua maailmasta ja sen vallasta ja täyttää vain kristillisen rakkauden lakia. Kukaan ei saanut astua valtionvirkaan, ei olla tuomari eikä sotilas, ei myöskään olla kauppiaana. Veljeskunta asettui ensin 1457 tai 1458 eräälle maatilalle Kunwaldin kylässä, jonka Böömin kuningas Yrjö Podiebrad oli heille luovuttanut.

Lähistöön syntyi pian toinen samanlainen yhdyskunta. V. 1467 veljet valitsivat — osaksi alkaneen vainon pakoittamina — itselleen omia pappeja irtautuen siten täydellisesti laillistetuista kirkkokunnista. Seurakuntana he käyttivät itsestään nimeä *jednota bratrská* (= *unitas fratrum* = veljien yhteys), „veljesseurakunta". Vaikka irtaantumista seurasi uusi vaino, levisi seurakunta Määriinkin. Mutta 1490:n tienoilla alkoi sisällisiä riitaisuuksia, jotka uhkasivat koko veljesseurakunnan olemassaoloa. Kun alkuperäiset jäykät maailmankarttamisperiaatteet vaikuttivat, että kokonaisten kunniallisissa ammateissa toimivien ihmisluokkain, kuten sotilasten, tuomarien, neuvosmiesten, aatelisten tilanomistajain, oli mahdotonta kuulua veljesseurakuntaan, ja kun niistä oli sentähden pitkin aikaa täytynyt käytännössä tinkiä, niin syntyi voimakas suunta, jonka edustajat koettivat osoittaa, ettei Raamattu vaatinutkaan sellaista maailman kieltämistä, ja tämä suunta voitti. 1500-luvun alussa alkoi ankara vaino, joka päättyi siihen, että Böömin valtiopäivät 1508 kuningas Vladislavin esityksestä kielsivät veljien julkiset ja salaiset kokoukset, määräsivät heidän kirjansa poltettaviksi ja vaativat heitä itseään liittymään laillisiin kirkkokuntiin. Tämä päätös määräsi veljesseurakunnan aseman Böömissä pitkiksi ajoiksi. Mutta Määrissä veljiä siedettiin, ja seurakunta pääsi suureen kukoistukseen yksin Böömissäkin, jossa vainolakeja ei voitu johdonmukaisesti toteuttaa. Tarmokas piispa Luukas Praagilainen (1517-28) järjesti seurakunnan olot uusien vapaampien periaatteiden mukaan, esitti heidän oppinsa järjesteellisesti ja vaikutti tuotteliaana kirjailijana. Luukaan aikana pysyttyään erillään luterilaisista, veljet lähenivät heitä myöhemmin. Kun he Schmalkaldenin sodassa kieltäytyivät taistelemasta protestantteja vastaan, heidät karkoitettiin Böömistä, mutta saivat turvapaikkoja Preussissa ja Puolassa. Puolaan siirtyneet liittyivät 1570 Sendomirin kokouksessa reformeerattuihin ja luterilaisiin. Samoin omaksuivat Böömiin ja Määriin jääneet 1575 kalkkilaisten, luterilaisten ja reformeerattujen kanssa yhteisen tunnustuksen (*Confessio Bohemica*). Kolmikymmenvuotisen sodan aikana menetettyään kaikki oikeutensa emämaassaan veljesseurakunta hajaantui suuren piispansa Amos Comeniuksen (ks. t.) aikana. Seurakunnan viimeisistä jätteistä muodostui seuraavalla vuosisadalla herrnhutilaisten (ks. t.) kantajoukko.

Böömiläisellä veljeskunnalla on ollut suuri merkitys tšekkiläisten kansalliselle kehitykselle. Veljet koettivat aina säilyttää kansallista henkeä, perustivat kouluja ja pitivät erityisesti huolta kielen puhtaudesta, ja heidän keskuudessaan käytetty raamatunkäännös (ks. Blahoslav) on tšekkiläisen kirjakielen peruskiviä. Myöskin olivat tšekkiläisen kansallisuuden uudestaan herättäjät etupäässä böömiläisten veljien jälkeläisiä. Koululaitoksensa, kirkkolaulujensa, seurakuntajärjestyksensä ja kurinsa kautta on veljeskunta vaikuttanut Saksan evankeliseen kirkkoon. [Gindely, „Geschichte der Böhmischen Brüder" (Prag 1857-58); Goll, „Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der Böhmischen Brüder" (Prag 1878-82), de Schweinitz, „History of the Church known as the Unitas fratrum" (Pensylvanian Betlehem 1885).]

A. J. P-ä & J. J. M.

Böömin kieli ja kirjallisuus. 1. B:n kieli, jonka asemesta viimeaikoina on slaavilaisten maiden ulkopuolellakin usein käytetty nimeä tšekin kieli (böömin kielellä *jazyk česky'*), kuuluu yhdessä puolan, Lausitzin vendien ja slovakin kielen kanssa länsislaavilaiseen kieliryhmään. B:n kieleen liittyy likeisesti slovakin kieli Pohjois-Unkarissa, jossa böömin kieli 19:nnen vuosis. alkupuolelle asti oli slovakkilaisten kirjakielenä. Lukuunottamatta siis slovakin kieltä on böömin kielen pää-alana Böömi ja Määri. Myöskin Itävallan Šleesiassa ja Ala-Itävallassa on böömin kieltä puhuvia melkoinen määrä (Wienin kaupungissa 250,000). V:n 1900 virallisen väenlaskun mukaan oli tätä kieltä puhuvia Itävallassa kaikkiaan 5,955,000 henkeä. Kun myöskin Ameriikassa (250,000), Saksassa, Venäjällä ja Balkaninmaissa asuvat tšekkiläiset otetaan lukuun, on heidän kokonaislukunsa nykyään n. 7 milj. Böömissä on tšekin kieltä puhuvia 62-63 % ja saksan kieltä puhuvia 37 %, Määrissä 70 % ja saksalaisia 30 % ja Itävallan Šleesiassa 22 %. — B:n kielen ominaisuuksista mainittakoon: korko on sanan ensimäisellä tavulla, lyhyiden ja pitkien vokaalien välillä tehdään tarkka ero, kuten serbokroatissakin, jota vastoin muut slaavilaiset kielet tuntevat pitkiä vokaaleja vain korollisessa tavussa, „pehmeän" kerakkeen jäljestä on *a* muuttunut e:ksi ja *u* i:ksi, *ie* on supistunut ī:ksi, pitkä ī ja ū ovat muuttuneet diftongeiksi *ei* ja *ou*. vrt. Länsislaavilaiset kielet. [Pääteos böömin kielestä on J. Gebauer, „Historická mluvnice jazyka českého" (3 nid.).]

2. Kirjallisuus. Maantieteellisen asemansa kautta Böömi joutui jo varhain länsieurooppalaisen kulttuurielämän piiriin. 900-luvun alkupuolella B. on jo kristillinen valtio. Ensimäiset kirjalliset muistomerkit, Kosmaksen kronikka (ks. t.) ja legendat Böömin pyhimyksistä Venceslauksesta ja Ludmilasta, ovat vielä latinankielisiä, mutta 13:nnella vuosis. käytetään jo böömin kieltä kirjallisuudessa. Saksalaiset lemmenlaulajat ja runoilijat B:n kuninkaiden hovissa toivat ritarirunouden maahan ja pian tarut Aleksanteri Suuresta, Tristanista, Didrik Berniläisestä y. m. olivat saaneet böömin-kielisenkin muodon. Erittäin elähyttävästi kirjallisuuteen neljännellätoista vuosisadalla vaikutti Kaarle IV:n hallitus. Kuninkaallisen hovin

kautta, jossa Petrarcakin oleskeli jonkun aikaa, tuli eloon heräävän klassillisen sivistyksen tuulahdus Böömiinkin ja 1348 perustettu Praagin yliopisto virkisti henkistä elämää. Kansallinen itsetietoisuus ilmenee Smil Flaška Pardubicelaisen opettavaisissa runoissa ja Dalimilin (ks. t.) riimikronikassa. Herännyt arvosteluhalu tulee selvimmin näkyviin uskonnollisella alalla, jossa kirkon epäkohdat — Böömissä ehkä räikeämmät kuin muualla — eivät voineet jäädä ajattelevilta ihmisiltä huomaamatta. Konrad von Waldhûs ja Jan Milîč paljastivat kirkon syntejä saarnoissaan ja oppinut maallikko Tomáš Štítny' (1331-1401) käsitteli kansanomaisella tyylillä kirjoissaan uskonnon ja filosofian kysymyksiä. Rohkeasti kirkon oppeihin käsiksi kävi Matias Janovilainen (n. 1350-94) enimmäkseen latinaksi kirjoitetuissa kirjoissaan. Avoimeen taisteluun kirkkoa vastaan sekä saarnoissaan että kirjoissaan ryhtyi Juhana H u s (ks. t.) (1369-1415). Hän ei ollut ainoastaan keskiajan ja kaikkien aikojen suurimpia hengenvapauden sankareja, vaan myöskin kansansa oikeuksien ja äidinkielen mahtava puolustaja. Hän loi sekä tyylinsä että keksimänsä erinomaisen oikeinkirjoituksen kautta pitkiksi ajoiksi böömiläisen kirjakielen esikuvan. Hussin vaikutuksesta syntynyt kansallinen liike nosti böömin kielen valtion pää- ja virkakieleksi. Böömin kielen taito levisi Puolaan ja Länsi-Venäjälle, joka seikka antaa selvän todistuksen silloisen böömiläisen kulttuurin verraten korkeasta kehitysasteesta. Petr Chelčicky'ssä (k. 1460, ks. t.) sai vapaaksi päässyt uskonnollinen elämä siveellisten kysymysten tutkijan, joka „Postillassaan" ja „Uskon verkossa" teki pitkälle meneviä johtopäätöksiä, jotka elävästi muistuttavat Leo Tolstoin siveellisiä oppeja. Hän oli Böömiläisen veljeskunnan (ks. t.) henkinen isä. Tästä veljeskunnasta tuli böömin kielen hellimpiä ja paraimpia hoitajia. Uskonnollisen liikkeen ja humanismin voimakkaan vaikutuksen yhtymisestä syntyi 16:nnella vuosis. varsinkin historian alalla, verraten rikas kirjallisuus, joka tyylillisen kehityksensä tähden on antanut aiheen puhua silloisesta B:n kirjallisuuden kulta-ajasta.

Valkean vuoren taistelu 1620, jossa saksalainen katolisuus ja habsburgilaisen hallitsijasuvun itsevaltius kukisti pitkiksi ajoiksi protestanttisuuden ja slaavilaisen kansallisuuden Böömissä, oli turmiollinen isku kirjallisuudellekin. Jan Amos K o m e n s k y' (1592-1670), joka Länsi-Euroopassa on tunnettu latinisoidulla C o m e n i u s-nimellä (ks. t.), kohotti sen kuitenkin uskonnollisfilosofisilla ja kasvatusopillisilla teoksillaan, joiden kautta hän tuli uudemman kasvatusopin perustajaksi, vielä kerran yleismaailmalliseen merkitykseen. Mutta 30-vuotinen sota oli kauheasti hävittänyt maata, parhaat henkiset voimat olivat tuhotut, uskonnon ja ajatuksen vapaus oli tukahutettu, saksalaisuus oli esteettömässä ylivallassa ja böömiläinen talonpoika ankarassa maaorjuudessa. Toista sataa vuotta kesti täydellistä horrostilaa. Vasta 1770-luvulla näkyy elonmerkkejä. Valistusfilosofian aatteisiin innostunut Josef II yrittää kokonaan saksalaistuttaa Böömin, mutta edistää maaorjuuden lakkauttamisen, sensuurin ja uskonnollisten rajoitusten lieventämisen kautta tahtomattaan tšekkiläisen kansallishengen heräämistä. Kansankirjasia alkaa ilmestyä, kansankielen oikeuksia puolustetaan kirjallisuudessa, tšekkiläinen teatteri perustetaan 1785 ja 1793 Böömin säätyjen pyynnöstä tšekin kielen oppituolikin Praagin yliopistoon. Böömin unhoon joutunutta menneisyyttä ja tšekin kieltä aljetaan tutkia. Josef Dobrovsky' (1753-1829) (ks. t.) osoitti enimmäkseen latinaksi ja saksaksi kirjoitetuissa tutkimuksissaan kaikkien slaavilaisten kielten sukulaisuussuhteet. Saksalainen romantiikka ja saksalaisen ylioppilasnuorison haaveet Saksan pikkuvaltioiden yhtymisestä yhdeksi suureksi kansalliseksi valtakunnaksi vaikuttivat voimakkaasti Böömiinkin. Slovakkilainen protestantti Jan Kollár (ks. t.) tuli tämän isänmaallisen romantiikan runolliseksi tulkiksi. Ilman muuta edellyttäen, että eri slaavilaiset kansat ovat yhtä likeistä sukua toisilleen kuin Saksan eri valtioiden kansat keskenään, kohosi hänen runollisten haaveittensa korkeimpana ihanteena yhdeksi yhtynyt slaavikunta, joka toteuttaa slaavilaisten ihailijan, saksalaisen runoilijan ja ajattelijan Herderin esittämät ihmisyysaatteet. Tämän naiiviskirjallisen panslavisminsa hän on kauniisti tulkinnut runoelmassaan „Slávy dcera" (Slaavan tytär), joka on mahtavalla tavalla levittänyt slaavilaisen yhteenkuuluvaisuuden aatetta Böömissä. Kansallinen liike sai yhä enemmän kirjallisuudesta tukea. Josef Jungmann (ks. t.) julkaisi suuren tšekin kielen sanakirjan ja käänsi tärkeimpiä länsieurooppalaisen runouden tuotteita. Pavel Šafařík (ks. t.) esitti nerokkaissa ja lennokkaasti kirjoitetuissa tutkimuksissaan koko slaavikunnan menneisyyttä. Hurskaalla petoksella lahjakas runoilija ja kansanlaulun tuntija Václav Hanka (ks. t.) koetti nostattaa kansallista itsetietoa julkaisemalla kaksi käsikirjoitusta (Königinhofin ja Grünbergin käsikirjoitukset, ks. n.), jotka olivat muka löydetyt 1817-18 ja sisälsivät muinaistšekkiläisiä, isänmaallisessa hengessä kirjoitettuja kertomarunoja Böömin vanhimmasta historiasta. Kansallisen herätyksen ensi ajan kulttuuririennot eivät olleet vielä jyrkässä ristiriidassa saksalaisuuden kanssa. Useimmat tämän ajan niin sanoaksemme filologisista tšekkiläisyyden herättäjistä kirjoittivat osan teoksiaan saksan kielellä, vieläpä muutamat heistä, kuten 18:nnen vuosis. loppupuolella vaikuttanut historioitsija Pelzel, jonka nimi oli saksaksi käännetty tšekistä, ja Dobrovsky' pitivät yhteen aikaan kansansa kieltä kuolemaan tuomittuna. Böömin saksalaisetkin runoilijat lauloivat böömiläisen isänmaan luonnon kauneudesta ja ylistivät sen slaavilaisia sankareja. Vasta vallankumousvuosi 1848 jakoi Böömin kahteen vastakkain seisovaan kansallisuuteen. Terävänäköinen ja voimakastyylinen historioitsija F. Palacky' (ks. t.) osoitti suuressa Böömin historiassaan ja pienemmissä kirjoituksissaan tšekkiläisen ja saksalaisen kansallisuuden etujen historialliset vastakohdat ja opetti jatkamaan kansallista työtä edelleen siitä kohdasta, mihin se hussilaisen kansallisliikkeen kautta jo oli ehtinyt.

Runous oli jäljitellyt saksalaisia esikuvia. Fr. L. Čelakovsky' (ks. t.) etsi kansanhenkeä kansanlaulusta, joka hänestä, samoinkuin useista romantikoista on runouden ihanin ilmestys — olihan Itävallan hallituskin niin vakuutettu

kansanrunouden tärkeydestä, että antoi 1819 koota kansanlauluja Itävallan eri kansojen keskuudesta. Herderin esimerkin mukaan Č:kin tahtoo julkaista „kansojen ääniä", mutta tietysti etupäässä slaavilaisten kansojen lauluja. Sitäpaitsi hän mukaili kansanlauluja taiderunoiksi ja antoi tämän kautta taiderunoudelle kansallisen pohjan. Hänen jälkiänsä astui K. J. Erben. Rohkeamman lennon runous sai K. Havlíčekin (k. 1856, ks. t.) ja K. H. Máchan (k. 1836, ks. t.) luomissa. Edellinen, joka oli myöskin tšekkiläisten nerokkain sanomalehtimies ja Palacky'n kansallisen ohjelman laajentaja kansanvaltaiseen suuntaan, oli Venäjällä ollessaan oppinut tuntemaan kahleitaan riuhtovan slaavilaisen hengen ja Gogolin alulle paneman paljastavan kaunokirjallisuuden yhteiskunnallisena voimana ja käytti runoa ruoskana Itävallan hallitusta ja kirkkoa kurittaakseen. Hyläten tuulentupaisen panslavismin hän teroitti maamiestensä mieliin tšekkiläisten kansallista yksilöllisyyttä. Mácha taas loi tšekkiläiseen kirjallisuuteen byronilaisen yksilön vapaudenjanon ja taistelun nykyisen yhteiskunnan siteitä vastaan. Draamaa edustivat Klicpera ja Tyl sekä novellia Marek ja Chocholoušek. Kansanelämää kuvasi lahjakas nainen Božena Němcová (ks. t.). Taiteellisesti rajoitetumpaa muotoa käyttävät realistiseen suuntaan kuuluvat V. Hálek (1835-74), oivallinen böömiläinen pikkuporvariston kuvaaja Jan Neruda (1834-91), A. Heyduk ja George Sandin vaikutuksen alainen lahjakas maalaiselämän esittäjätär Karolina Avětlá (1830-99). Uudemman kirjallisuuden huomattavimmat runoilijapersoonallisuudet ovat Svatopluk Čech (k. 1908) ja Jaroslav Vrchlicky' (s. 1835). Edellisen voimakkaassa runoudessa esiintyy vanha panslavismi usein naiivissakin muodossa, mutta hän on asettanut runottarensa myöskin nykyaikaisten yhteiskunnallisten harrastusten palvelukseen. Yleismaailmallisempaa suuntaa kulkee Vrchlicky'. Hänen jättiläislaajassa tuotannossaan kuvastuvat melkein kaikki nykyaikaisen elämän kysymykset ja taistelut, vaikka hän vain harvoin osaa kourata tarpeeksi syvälle. Laajalle pyrkivä runoilija oli myöskin J. Zeyer (k. 1901), mutta hänen runottarensa on elämästä liian kaukana. Viimeaikaisista kirjailijoista huomattavin on J. S. Machar (s. 1864). [J. Vlček, „Dějiny české literatury", yhteisteos „Literatura česká 19 století", J. Jakubec und A. Novák, „Geschichte der čech. Litteratur"]. *J. J. M.*

45. Painettu 15/5 09.

C, latinalais-eurooppalaisen kirjaimiston kolmas kirjain. Sen vanhin, seemiläis-moabilainen muoto oli 𐤂; siitä johtui kreikkalainen Γ (ˆ), jonka äännearvo oli *g*. Latinalaisessa kirjaimistossa se esiintyy muodossa C ja merkitsi alkuaan, äännearvoonsa nähden, sekä *g*:tä että *k*:ta; myöhemmin lat. C:stä muodostettiin G = *g*, joten C:lle jäi yksinomaan äännearvo *k* (roomalaiset äänsivät C:n *k*:ksi myös *e*:n ja *i*:n edessä, esim. Cicero = *Kikero*). — Suomalaisessa kirjoituksessa C esiintyy vain vierasperäisissä sanoissa (vars. nimissä). Unkarissa *c* (joko yksinään tai yhdessä *z*:n kanssa: *cz*) äännetään *ts*:ksi; lapissa *c* niinikään ilmaisee *ts*:tä, samoin myös eräissä slaavilaisissa kielissä (puolassa, tšekissä, kroatissa). „Pehmeitten" eli etuvokaalien edessä *c* italiassa merkitsee *tš*:tä, espanjassa *þ*:tä, ranskassa, portugalissa, hollannissa, englannissa, ruotsissa *s*:ää, saksassa *ts*:ää, jotavastoin se „kovien" eli takavokaalien edessä näissä samoissa kielissä äännetään *k*:ksi. Muutamissa kielissä käytetään myös erityisillä lisämerkeillä (n. s. diakriittisilla merkeillä) varustettuja *c*-kirjaimia; niinpä esim. 1. *ç* ranskassa ja portugalissa takavokaalien edessä äännetään *s*:ksi, 2. *ć* useassa slaavilaisessa kielessä (esim. puolassa, kroatissa) *tj*:ksi ja 3. *č* lapissa sekä monessa slaavilaisessa kielessä (esim. tšekissä ja kroatissa) *tš*:ksi. Suomalais-ugrilaisten kielten vanhemmassa transskriptsionitavassa on *ć* = *t's'*, *č* = *tš* ja *č'* = *t'š'*. — C:n sekä muiden konsonanttimerkkien yhtymistä mainittakoon: unk. *çs* = *tš*, unk. *cz* = *ts*, puol. *cz* = *tš*, esp., engl. *ch* = *tš* (näin joskus myös unk. nimissä, esim. Zichy = *Zitši*), it. *ch* = *k*, ransk., portug. *ch* = *š*, saks., holl., puol., tšek. *ch* = *h*; ransk., engl. *sc* etuvokaalien edessä = *s*, it. *sc* etuvokaalien (samoinkuin *sci* takavokaalien) edessä = *š*; saks. *sch* = *š*, engl., it. *sch* = *sk*, holl. *sch* = *sh* (*s* + *h*).

Musiikissa C on äänijärjestelmän perusäänen merkki. Nuottikirjoituksessa se, etumerkkinä, ilmaisee $^4/_4$-tahtia, läpiviivaisena taasen $^2/_2$-tahtia. Toisin päin käännettynä se merkitsee bassoklaavia (ks. t.).

Lyhennysmerkkinä C latinankielisissä kirjoituksissa saattoi merkitä *Cæsar*, *Gajus*, *Cassius*, *Claudius*, *Calendæ*, *consul*, *censor*, *civitas*, *centuria*, *condidit*, *conscriptus* y. m., roomal. lukumerkkinä C = 100 (centum); kemiassa C = *carboneum*, fysiikassa ja elektrotekniikassa = *coulomb*; lämpömäärää ilmaistaessa on C = *Celsius*; algebrassa *c* (samoin kuin *a* ja *b*) ilmaisee tunnettua suuretta. *Y. W.*

C, nykyisen säveljärjestömme alkusävel, josta lähtien kaikkien toisten sävelten asemat määritellään (vrt. A).

Caballero [*kavaljĕ'ro*], Fernán (1797-1877), esp. kirjailijattaren salanimi. Oikea nimi oli Cecilia Böhl von Faber. Isä oli saksalainen ja äiti espanjatar. C. oli kolmasti naimisissa ja viimeksi sevillalaisen asianajajan de Arromin kanssa, mutta käytti kirjailijattarena aina yllämainittua salanimeä. Hänen isänsä, Saksan konsuli Cadizissa, antoi tyttärelleen erittäin huolellisen kasvatuksen, jota sen ajan espanjalaisiin oloihin nähden voi sanoa loistavaksi. Kauniin Cecilian Sevillassa oleva koti tarjosi hänen toisen avioliittonsa aikana kokouspaikan kaupungin ylhäisölle ja taiteellisille ja tieteellisille piireille, kuin myös eteville ulkomaalaisille. Hän kirjoitti ensimäisen kaunokirjallisen tuotteensa saksaksi ja käänsi sen 18 vuotta myöhemmin espanjan kielelle, nimellä „Sola, cuadro de costumbres sevillanas". Se kuvasi erästä Sevillassa suurta huomiota herättänyttä tapausta. V. 1849 hän julkaisi „El heraldo de Madrid" lehdessä ensimäiset luvut sittemmin kirjan muodossa suuren menestyksen saavuttanutta romaaniansa „La Gaviota", joka elävästi ja oivallisin paikallisvärein kuvasi eteläespanjalaisia oloja. Kansanelämän kuvaus oli siinä aivan uutta. Hänen suuria romaanejaan ovat edelleen „Clemencia" (1852), jonka aiheen kirjailijatar on ottanut omasta elämästään: „Elfa ó la España treinta años ha"; „Lágrimas", jossa viimemainitussa kirjailijattaren jyrkkä katolilaisuus pistää silmään ja „La familia de Alvareda", miellyttävä kansanelämän kuvaus täynnä järkyttävää traagillisuutta. Vv. 1852-61 hän kirjoitti seitsemän novellia, julkaistut yhteisnimellä „Novelas de costumbres" (tapainkuvauksia). Toisella hänen kertomussarjallaan on nimenä „Relaciones" (kertomuksia) ja „Cuadros de costumbres" (tapojen maalauksia). Paitsi kaunokirjallisia teoksiaan C. on julkaissut ensimäisen kokoel-

man espanjalaisia kansansatuja ja -lauluja sekä folkloristisia kirjoituksia. C. toimitti kahdesti painosta kootut teoksensa, nimittäin 1856 19:nä nidoksena ja 1860-61 13:na nidoksena. Hänen kuoltuansa ilmestyivät hänen viimeiset kertomuksensa: „Ultimas produciones", kolme luvultaan (Sevilla 1878). Niihin liitti elämäkerrallisen luonnoksen Gabriel y Ruiz de Apodaca. [Mazade, „Fernan Caballero et ses récits", Revue des deux Mondes, nov. 1858; Keiter, „F. Caballero", aikakausk. Unsere Zeit, 1876, I; Markiisi Figueroa, „F. Caballero y la novela en su tiempo" („España del siglo XIX", 2 nid.; 1887); A. Hillman, „Den spanska sederomanens återuppståndelse i XIX:e årh." (Nord. tidskr. 1897); A. Morel-Fatio, „Fernan Caballero d'aprés sa correspondance avec Antoine de Latour" (Paris, 1901).] *J. H-l.*

Cabal ks. K a b a a l i.

Cabal-ministeristö *(cabal* < hepr. *kabbala* = rabbiinien salaoppi; myös yl.: salamyhkäily); Englannin kuninkaan Kaarle II:n ministeristö, joka sai nimensä jäsentensä (Clifford, Ashley, Buckingham, Arlington ja Lauderdale) nimien alkukirjaimista. Tämän valtiolliselle ja kirkolliselle vapaudelle vaarallisen neuvoskunnan täytyi parlamentin vaatimuksesta v. 1674 erota.

Cabanel *[-e'l]*, A l e x a n d r e (1823-89), ransk. taidemaalari, v:sta 1863 professori École des beaux-arts'issa Pariisissa, sittemmin saman laitoksen johtaja. Hänen teknillisellä taituruudella, mutta ilman käsitystavan itsenäisyyttä maalatut, posliinimaisen silkoiset uskonnolliset, mytologiset ja historialliset taulunsa antavat tyypillisen kuvan keisarikauden virallisesta taidekäsityksestä. C. oli aikansa suosituimpia muotokuvamaalaajia, varsinkin ylhäisen naismaailman kesken. Enimmin yleisö kumminkin ihaili hänen alastomia ihmisruumiita esittäviä taulujaan. Hänen pääteoksiaan ovat: „Florensilainen runoilija" (1861), „Venuksen syntymä" (1863), „Floran voittojuhla", kattomaalaus Louvressa (1873) ja jotenkin teatraalinen „Francesca da Riminin ja Paolo Malatestan kuolema" Luxembourgissa (1879). *F. L.*

Cabanis *[-ni's]*, J e a n L o u i s (1816-1906), saks. lintujentutkija, tuli 1849 Berliinin museon lintukokoelmien ylivalvojaksi. On laatinut luonnollisen lintujärjestelmän. Kirjoitti yhdessä Tschudi'n kanssa lintuja käsittelevän osan tämän „Fauna Peruana"an (1846). Perusti 1853 „Journal für Ornithologie"-aikakauslehden, joka sen jälkeen on ollut Saksan lintutieteilijäin päääänenkannattaja.

Cabanis *[-ni's]*, P i e r r e J e a n G e o r g e s (1757-1808), ransk. lääkäri ja sielutieteilijä, oli Mirabeau'n läheinen ystävä ja avusti häntä kirjoituksien valmistamisessa, jotka koskivat julkisen kasvatuslaitoksen järjestämistä. Filosofisessa pääteoksessaan „Rapports du physique et du moral de l'homme" (1802) C. kannatti sensualistisia, materialismiin vivahtavia mielipiteitä, mutta on muutamassa myöhemmässä filosofisessa kirjoitelmassaan jonkun verran muuttanut kantaansa idealistiseen suuntaan. *A. Gr.*

Cabanyes *[kava'njes]*, M a n u e l d e (1808-33), esp. runoilija. C:lla oli suuret tiedot niin hyvin vanhoissa kuin uusissa kielissä. Hänen makunsa oli hieno ja itsearvostelunsa ankara, mikä vaikutti ehkäisten hänen tuotteliaisuuteensa, jota leimaa muodollinen täydellisyys ja syvä synkkämielisyys. Hänelle on pystytetty kuvapatsas Villanuevaan. *J. H-l.*

Cabaret *[-rē']* (ransk.), ravintola, varsinkin Pariisissa sellainen tarjoilupaikka, jossa samalla on laulua ja soittoa.

Cabern, neekerin ja mulattinaisen jälkeläinen.

Cabet *[-bē']*, É t i e n n e (1788-1856), ransk. kommunisti, toimi ensin asianajajana, liittyi tasavaltalaisiin ja carbonariliittoon, näytteli jonkinlaista osaa heinäkuun vallankumouksessa (1830), minkä jälkeen uusi hallitus nimitti hänet yliprokuraattoriksi Korsikaan. Tämän viran C. kuitenkin menetti pian ja taisteli sen jälkeen (v:sta 1831) sekä edustajana että sanomalehtimiehenä kiivaasti hallitusta vastaan. 1834 hän joutui syytteeseen majesteetinloukkauksesta, pakeni Englantiin, mutta palasi armahduksen saatuaan 1839 Ranskaan. Englannissa C. varsinkin Thomas Moren „Utopiaa" luettuaan viehättyi kommunismiin. V. 1840 ilmestyi hänen kuuluisa teoksensa „Voyage en Icarie". Siinä hän esittää kommunistisen ihanneyhteiskunnan, jonka jäsenten kesken vallitsee täydellinen yhdenvertaisuus ja yhtäläisyys ulettuen ruokaan ja vaatteisiin asti. V. 1848 C., jonka oli onnistunut saada aatteilleen paljon kannattajia, perusti kommunistisen yhteiskunnan Pohjois-Ameriikkaan Texasin maakuntaan. V. 1849 „ikaarilaisten" yhteiskunta siirtyi Illinoisiin, jossa sillä oli jonkin verran menestystä; mutta muutaman vuoden päästä sen keskuudessa syntyi riitaisuuksia, joiden johdosta C. ja häntä kannattava vähemmistö karkoitettiin. Tämä vastoinkäyminen joudutti C:n kuolemaa. *J. F.*

Cabezon *[-o'n]*, A n t o n i o d e (1510-66), esp. urkuri ja säveltäjä, Filip II:n hovisoittaja; hänen urku- ja luuttusävellyskokoelmansa on vanhimpia soitinsävellyksen muistomerkkejä. *I. K.*

Cabinet *[käbinet]* (engl.), ministerien muodostama neuvoskunta, joka hoitaa Englannin hallitusta. Sen jäsenluku on viime vuosikymmeninä vaihdellut 10 ja 17 välillä (siihen eivät kuulu kaikki ministerit). C. jota ei milloinkaan ole laissa määrätty, on jonkinlainen kuninkaan salaisen neuvoston (privy council) toimeenpaneva valiokunta ja vastaa muiden perustuslaillisten maiden konseljia eli ministerineuvostoa.

Cabinet noir *[-nē' nuā'r]* (ransk., = „musta kamari"), Ludvik XIV:n laitos, jonka tarkoituksena oli hankkia hallitukselle tietoja ihmisten yksityisestä kirjeenvaihdosta. Kirjeiden avaaminen ja jälleen sulkeminen suoritettiin niin näppärästi, etteivät vastaanottajat mitään huomanneet. Vallankumous lakkautti mustan kamarin, mutta Napoleon I sen jälleen otti käytäntöön ja se oli olemassa Bourbonien aikana. Tämän mukaan on nimitetty c. n:iksi muuallakin postilaitoksen yhteyteen järjestettyä kirjeiden luvatonta avaamista.

Cabo (esp.), niemi, kärki.

Cabot *[käbət]*, syntyperältään italialaisten C a b o t o (ks. t.) nimisten merenkulkijain ja löytöretkeilijäin englantilainen nimi.

Cabotage *[kabotā'ž]* (ransk.: < esp. *cabo* = niemi), kauppalaivain rannikkopurjehdus, kun ne eivät poistu kauas rannikolta.

Caboto *[-ō']* (Caboti). 1. Giovanni tai John C. (n. 1425-98), kuuluisa merenkulkija, Kolumbuksen aikalainen, Pohjois-Ameriikan mantereen löytäjä, kotoisin Genovasta. C. siirtyi Venetsiaan, josta kauppasuhteet myöhemmin siirsivät hänet Bristoliin (n. 1472); tämän kauppayhteys Islannin kanssa ohjasi hänen matkansa pohjoisille ja läntisille vesille. V. 1497, kesäkuussa (siis ennen Kolumbusta) hän löysi Ameriikan mantereen (luult. Labradorin) ja otti sen Englannin haltuun. Toisella retkellään 1498 hän kulki pitkin Ameriikan rannikkoa Floridaan. — 2. Sebastiano C. (1472-n. 1557), edellisen poika ja seuralainen tämän toisella löytöretkellä. C. muutti sitten Espanjan palvelukseen, mutta Henrik VIII kutsui hänet 1516 takaisin Englantiin. Luoteisväylää etsiessään luullaan C:n löytäneen salmen ja lahden, joilla nyt on Hudsonin nimi. Siirryttyään 1526 jälleen Espanjaan hän teki Kaarle V:n toimesta löytöretken Etelä-Ameriikkaan. V. 1548 C. taas palasi Englantiin ja laski perustuksen tämän maan ja Venäjän välisille kauppasuhteille. Hänen maailmankarttansa, jolla hän on esittänyt retkensä, on tallella.

Seb. Caboto.

Cabral (Cabrera), Pedro Alvarez (n. 1460- n. 1526), löytöretkeilijä, syntyisin portugalilaisesta aatelissuvusta. Kuningas Emanuel lähetti hänet, Vasco da Gaman palattua, 13 laivalla Intiaan. Purjehdittuaan maalisk. 9 p. 1500 Lissabonista C. poikkesi Viheriäisestä-niemestä laivastoineen länttä kohti ja joutui 24 p. huhtik. Brasilian rannikolle, jonka anasti Portugalille. Tämän jälkeen suunnattuansa matkansa Itä-Intiaan hän menetti myrskyissä puolet laivastostansa; jäljelle jääneillä C. purjehti Mosambikiin ja sieltä Kalikutiin. Tehtyään siellä kauppasopimuksia C. palasi 1502 Lissaboniin.

Cabrera *[-rē'-]*, Pedro Alvarez ks. Cabral.

Cabrera *[-ē'-]*, Baleaareihin kuuluva saari Välimeressä, 14 km Mallorcasta etelään, 16 km². Hyvä satama koillisrannalla.

Cabrera *[-ē'-]*, Don Ramon (1810-77), Morellan kreivi, karlistilaispäällikkö, aikoi ensin papiksi, mutta meni 1834 Don Carloksen (ks. t.) palvelukseen, hänen tavoittaessaan Espanjan kruunua. C. osoitti päällikkönä Aragoniassa suurta rohkeutta ja tarmoa, mutta samalla myös hurjuutta ja julmuutta, tunkeutui 1837 aina Madridiin saakka, mutta pakoitettiin vihdoin 1840 lähtemään Ranskaan. Don Carlos oli nimittänyt hänet Morellan kreiviksi ja kenraaliksi. C. kannatti vielä Don Carloksen pojan, Montemolinin kreivin vaatimuksia ja teki uusia epäonnistuneita yrityksiä hänen hyväkseen 1848-49 ja 1860. Senjälkeen hän luopui karlistein harrastuksista ja eli loppu-ikänsä Englannissa. *G. R.*

Cabriolet *[-olē']* ks. Kabrioletti.

Cacadu ks. Kakadu, Papukaiat.

Caccia *[ka'tša]* (it.), metsästys; käytettiin 14:nnellä vuosis. Italiassa nimityksenä sävellyksille, joissa toinen ääni jäljitellen ikäänkuin ajaa takaa toista ääntä. — Corno di c., metsästystorvi. vrt. Catch. *I. K.*

Caccini *[katšī'ni]*, Giulio (1550-1618), it. säveltäjä, ensimäisiä arioso-tyylin kehittäjiä soololaulussa. Oopperamusiikin alkuunpanijoihin hän ei kuulu, kuten erehdyksessä on luultu. Hänen soolomadrigaalikokoelmansa „Nuove musiche” on vanhin tunnettu oppijaksoksi järjestetty laulusto. *I. K.*

Cachar *[kätšā'ə]*, kaksi piirikuntaa Englannin Etu-Intian koillisosassa, Assamin maakunnassa. 1. C. plains, 6,402 km², 456,151 as. (1901), joista suurin osa hindulaisia. Piirikunnasta on viime aikoina tullut Intian teeviljelyksen keskus. V. 1897 oli 25,000 ha maata teeviljelyksinä antaen työtä 126,000 hengelle. Tärkeitä tuotteita ovat myös riisi, sokeri, bamburuoko ja tarvepuut. Suurin kaupunki on Silchar Barakin varrella, 9,652 as. (1901). — 2. Pohjois-C., edellisen koillispuolella, 4,475 km², n. 20,000 as. On maakunnan harvimmin asuttua seutua. *V. v. F.*

Cachucha *[katšu'tša]*, esp. tanssi, tahti: hitaanlainen, 3-jaksoinen.

Cactus ks. Kaktuskasvit.

Cacus *[-ā-]*, muinaistarinain mukaan tulta syöksevä hirviö, joka Herakleelta varasti osan hänen karjaansa, kun hän ryöstettyään Geryoneen laumat paluumatkallaan lepäili Tiberin rannalla. Keksittyään C:n luolan Herakles tappoi hänet sekä rakensi muistoksi alttarin *(Ara maxima)* Aventinuksen läheisyyteen. *K. J. H.*

Cadamosto *[-o's-]* l. Cada Mosto, Alvise (1432-1511), kuuluisa it. löytyretkeilijä, kotoisin Venetsiasta. Lupauduttuaan Portugalin perintöruhtinaan Henrik Purjehtijan palvelukseen hän lähti 1455 tämän kehoituksesta löytöretkille pitkin Afrikan länsirantaa käyden aina Gambiajoella saakka. Seur. v. hän löysi retkellään Uso di Maren kera Kap Verden saaret sekä tutki Gambian juoksua. Henrik Purjehtijan kuoltua 1460 C. palasi takaisin kotimaahansa. Retkiään on C. mieltäkiinnittävällä tavalla kuvaillut matkakertomuksessaan (1507 ja 1519).

Cade *[keid]*, John (l. Jack), eräs irlantilainen, joka 1450 Kentin talonpoikain etunenässä teki kapinayrityksen Englannin kuningasta Henrik VI:ta vastaan. C. sai Lontoonkin valtaansa (heinäk.), mutta karkoitettiin kohta ja haavoittui kuolettavasti taistelussa. *(G. R.)*

Cadenza *[-e'-]* ks. Kadenssi.

Cadet *[-dē']* (ransk.), nuorempi (veli); vastakohta: *aîné* (ks. t.).

Cádiz *[kadiþ]* (ransk. *Cadix*). 1. Espanjan provinssi, Andalusian eteläisin osa, C:in-lahden ja Gibraltarin-salmen rannalla; Ceutan alueen (Afrikassa) kanssa 7,342 km², 480,337 as. (1907). Harjoittaa maan- ja viininviljelystä sekä merenkulkua. Maa on hedelmällistä, mutta vain $^{1}/_{10}$ siitä on viljeltyä, teollisuus vähäpätöinen, kulkuneuvot huonot. — 2. C:in provinssin pääkaupunki, 64,134 as. (1900) (esp. *gaditanos)*. C. sijaitsee kapean Leonin saaren niemellä, C:in

lahden rannalla; se on ollut Espanjan tärkeimpiä kaupunkeja. Sen ennen hyvä satama on madaltunut ja luja linnoitus on jo vanhanaikuinen. C. on vanhimpaa kaupunginosaa lukuunottamatta säännöllisesti rakennettu, talot ovat tasakattoisia ja varustetut pienillä näkötorneilla *(miradores)*. Ilmanala on kuuma ja epäterveellinen. Merkillisimmät rakennukset ovat vanha (1597) ja uusi (1722-1838) tuomiokirkko kauniine maalauksineen, vanha luostari Murillon maalaamine tauluineen, n. s. Torre de Vigia l. merkinantotorni, josta on ihana näköala; kaupungintalo muotokuvakokoelmineen y. m. Useita marmoritaloja.

Cadiz. Plaza de Isabel II.

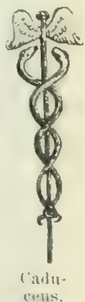
C:ssa on monta korkeampaa oppilaitosta ja akatemiaa. Kuvernöörin, maan korkeimpien meriviranomaisten, piispan ja monen ulkomaalaisen konsulin sija. Niemimaan rannalla on merikylpylaitoksia. Kaupungin juomavesi tuodaan saviastioissa C:in naapurikaupungista Puerto de Santa Mariasta. — Teollisuus on viime aikoina kohonnut: C:ssa on m. m. tupakkatehdas, 2 laivaveistämöä, korutavaratehtaita, puuvilla- ja hamppu-kutomoita y. m. Suolanhaihduttaminen ja kalastus ovat huomattavimmat. Kauppa on Espanjan siirtomaavallan häviön mukana rappeutunut. Tärkeimmät vientitavarat ovat šerryviinit, suola, oliivit ja öljy sekä hopeamalmi. V. 1900 oli tuonti 16,3 milj. ja vienti 28,2 milj. mk:n arvoinen. Säännöllistä laivankulkua Euroopan pääsatamien (m. m. myös Helsingin) kanssa sekä Kanarian saarille, Marokkoon ja Länsi-Intiaan. Sähkölennätinkaapeli Senegalin varrella olevaan S:t Lousiin (Afrikassa). — C:in kaupunki (foinikial. Gadir, „linna", kreik. Gadeira, lat. Gades) on Euroopan vanhimpia. Foinikialaiset perustivat sen n. 1100 e. Kr. Ensimäisen puunilaissodan jälkeen se joutui Karthagolle ja toisen, v:n 206 jälkeen, Roomalle. Keisarivallan ajoista suuri, tärkeä ja rikas kauppakaupunki. Maurilaisvallan aikana sen merkitys väheni, mutta kohosi v:n 1262 jälkeen, kun Alfonso X oli valloittanut sen takaisin. 16:nnella vuosis. C. oli Espanjan siirtomaakaupan pääpaikka. Ranskan sodassa (1808-12) Espanjan hallituksen ja Cortesin sija oli C:issa; 1868 se aloitti kapinan Isabella II:ta vastaan.

Cadmium ks. Kadmiumi.

Cadorna *[-o'-]*. 1. Carlo C. (1809-91), it. politikko, ollut eri ministeriöiden aikana sekä opetus- että sisäasiainministerinä, 1869-75 Italian lähettiläs Lontoossa, sen jälkeen valtioneuvoston presidenttinä. C. on julkaissut historiallisia ja valtiollisia kirjoituksia. — 2. Raffaele C. (1815-97), edellisen veli, it. kenraali, oli Rooman siviili- ja sotilaskuvernöörinä, sittenkun oli 20 p. syysk. 1870 vallannut kaupungin, aina siihen asti kun se yhdistettiin Italiaan. *K. S.*

Cadoudal *[-duda'l]*, Georges (1771-1804), Chouaanien eli kuningasmielisten Bretagnen ja Vendéen talonpoikain päälliköitä Ranskan vallankumouksen aikoihin. Hänen isänsä oli ammatiltaan mylläri. C., joka oli mielenlaadultaan hurjanrohkea ja ruumiinrakenteeltaan jättiläinen, liittyi 1793 tähän kapinaliikkeeseen ja taisteli ensin Vendéessä ja sittemmin Bretagnessa tasavaltaista hallitusta vastaan v:een 1800, jolloin useimmat kapinalliset alistuivat. Napoleon, silloin konsulina, osasi suostuttaa muita Chouaanipäälliköitä, vaan ei C:a, vaikka tarjosi hänelle kenraalin arvon. C. lähti Lontooseen Artois'n kreivin luo. Täällä hän suunnitteli tuuman Napoleonin murhaamiseksi ja lähti salaa Pariisiin 1803, minne Pichegru y. m. häntä seurasivat. Salaliitto tuli kuitenkin ilmi, C. vangittiin ja mestattiin kesäk. 1804. *G. R.*

Caduceus *[-ādū'-]* (< kreik. *kērȳ'keion* l. *kārȳ'keion)*, tav. kahdella käärmeellä varustettu sauva, airuensauva, alkuaan ominainen Hermekselle l. Merculiukselle *(Caducifer)*, sitten rauhallisen kanssakäymisen ja lopuksi kaupan tunnuskuva. *K. J. H.*

Caduceus.

Cadus (lat., kreik. *kados)*, iso saviastia etenkin viiniä varten = 1 ½ amphoraa = n. 39 l. *K. J. H.*

Cæcilia, pyhimys, ks. Cecilia.

Cæcilia Metellan hauta Rooman ulkopuolella vanhan Via Appian varrella, mahtava pyörörakennus, jota keskiajalla myös käytettiin linnoituksena. C. M. oli hautakirjoituksen mukaan Q. Cæcilius Metellus Creticuksen tytär sekä erään Crassuksen (luult. triumviirin pojan) puoliso. *K. J. H.*

Cæcilius *[-ēci'-]*, tunnettu roomal. suku, johon m. m. kuului Metellusten sukuhaara. *K. J. H.*

Cæcilius Statius *[-ēci'- -ā-]* (k. n. 167 e. Kr.), syntyään galli Pohjois-Italiasta, tuli sotavankina Roomaan n. 194. C. kyhäili huvinäytelmiä kreikkalaisten, etupäässä Menandroksen kappaleiden mukaan. C:n lukuisista, aikoinaan suuresti kiitetyistä näytelmistä on vain vähäpätöisiä katkelmia tallella. vrt. Rooman kirjallisuus. *K. J. H.*

Cæcina *[-ēci'-]*, Aulus C. Alienus, roomal. sotapäällikkö, konsuli 69 j. Kr. C. taivutti Vitelliuksen (ks. t.) ottamaan vastaan keisarinarvon, voitti yhdessä C. Fabius Valensin kanssa keisari Othon joukot Bedriacumin luona v. 69, mutta liittyi myöhemmin Vespasianukseen. Kun hän tätäkin vastaan vehkeili, surmattiin hän Tituksen käskystä 79 j. Kr. *K. J. H.*

Cædmon *[kadmon]* (myös Kædmon, Cedmon), Bedan tiedonannon mukaan vanhin kristitty anglosaks. runoilija. Teoksessaan „Historia ecclesiastica gentis anglorum" (721-735) Beda kertoo hänestä seuraavaa: C. oli varsin vähäisillä runoilijalahjoilla varustettu karjanpaimen, joka kerran unessa oli ilmestyksen kautta saanut kehoituksen ryhtyä runoilemaan. C. kieltäytyi

ensin, mutta rupesi lopulta laulamaan maailman luomisesta, josta hän ei aikaisemmin ollut kuullut puhuttavankaan. Herättyään C. esitti unissa sepittämänsä ja sen lisäksi vielä muutakin. Sitten hän meni erään naisluostarin johtajattaren, Hildan, luo ja pyysi tätä panemaan kirjaan hänen sepityksensä. Mainittu abbedissa luetutti hänelle toisiakin Raamatun kohtia, joiden pohjalla hän samoin sepitti runoja, mitkä olivat alkusoinnullisella runomitalla kirjoitettuja. Myöhemmin hän Hildan kehoituksesta meni luostariin, missä kuoli 680. Näin C. runoili, täten Beda jatkaa, Genesiksen ja Eksoduksen historian, Kristuksen ihmiseksi tulon, hänen kärsimyksensä y. m., runoelmia, jotka kaikki vielä Bedan aikana olivat tavattavissa. Ainoa varmasti C:n kirjoittama runo, joka on säilynyt meidän aikoihimme, on eräs hymni, jonka hän on kirjoittanut Isän Jumalan, taivaan ja maan kaikkivaltiaan luojan kunniaksi. Se on kirjoitettu northumbrilaisella kielellä ja sisältyy erääseen Bedan mainitun teoksen käsikirjoitukseen. Se on siis ensimäinen tunnettu englantilainen runotuote. Arkkipiispa Ussherin kehoituksesta Francis Dujon nuorempi, eli Franciscus Junius, toimitti kokoelman runoja nimeltä „Caedmonis monachi paraphrasis poetica geneseos", joka painettiin ensi kerta Amsterdamissa 1655. Tämän kokoelman runoja pidettiin vielä 1800-luvun keskivaiheilla C:n kirjoittamina. Sittemmin on saatu selville, etteivät ne olekkaan C:n tuotteita. [Gätzinger, „Über die Dichtungen Cädmons" (Göttingen, 1860) ; Watson, „Caedmon, the first English poet" (London, 1875) ; Siewers, „Heliand und die angelsächsische Genesis" (Halle, 1875) ; Bradley, „Caedmon" (Dictionnary of National Biography, 1886) ; Henry Morley, „English Writers" (vol. ü. 1888) ; Zangenmeister ja Braune, „Bruchstücke der altsächsischen Bibeldichtung aus der Bibliotheca palatina" (Heidelberg, 1894) ; R. Wülker, „Geschichte der Englishen Literatur" (1896).] *J. H-l.*

Cælius Aurelianus *[-ē- -ā'-]*, lääkäri, s. Numidian Siccassa 5:nnellä vuosis. j. Kr., julkaisi latinaksi Soranoksen (ks. t.) teokset akuuttisista ja kroonillisista taudeista („Celeres sive acutæ passiones", 3 kirjaa, „Tardæ sive chronicæ passiones", 5 kirjaa) y. m., mitkä osaksi ovat tallella. [Friedel, „De scriptis Cælii Aureliani methodici Siccensis" (Bischweiler 1892).] *K. J. H.*

Cælius *[-ē-]*, M a r c u s C. R u f u s (n. 85-48 e. Kr.), roomal. politikoitsija, lahjakas, mutta siveetön ja epäluotettava. Kansalaissodan puhjettua (49) C. liittyi Cæsariin, joka nimitti hänet prætoriksi, mutta ryhtyi ennen pitkää vehkeilyihin häntä vastaan ja sai surmansa Thurii'n luona. C. oli Ciceron oppilas ja läheinen tuttava ja on hänelle lähettänyt useita ajan oloja valaisevia kirjeitä (kokoelman „Ad familiares" 8:nnessa kirjassa). [G. Boissier, „Cicéron et ses amis" (Paris).] *K. J. H.*

Cælius *[-ē-]* l. C. m o n s, Rooman (ks. t.) seitsemästä kukkulasta enimmän kaakossa oleva (it. M o n t e C e l i o), on keski- ja uudella ajalla ollut melkein tyhjä asuinrakennuksista. C æ l i o l u s m o n s, kukkulan pohjoisosa. *K. J. H.*

Caen *[kā]*, Calvadosin departementin pääkaupunki Ranskassa, 14 km merestä, Odonin ja Ornen yhtymäkohdalla, 44,442 as. (1906). Kaupunki on säännöllisesti rakennettu. Sen monista vanhoista mieltäkiinnittävistä rakennuksista mainittakoon Trinité ja St Étienne kirkot, joista viimemainittu on Vilhelm Valloittajan rakennuttama. Yliopistossa, jonka Henrik VII perusti 1436 kaupungin ollessa englantilaisten hallussa, on kolme tiedekuntaa ja lääketieteellis-farmaseuttinen opisto. Kirjasto, kasvitieteellinen puutarha, luonnonhistoriallinen museo, taulukokoelma, tiede- ja taideakatemia y. m. Huomattava teollisuus: hansikas-, pitsi-, puuvilla- ja konetehtaita sekä laivanveistämöitä. Vilkas kauppa; hedelmäin ja voin vientiä Englantiin. Satamassa, johon suuretkin laivat pääsevät, kävi 1900 1,192 laivaa. *V. v. F.*

Cænogenesis ks. H a e c k e l.

Cænurus cerebralis ks. H e i s i m a d o t.

Cæoma ks. R u o s t e s i e n e t.

Cære *[-ē-]* (kreik. A g y l l a), ikivanha kaupunki muinaisessa Etruriassa, joutui v. 353 e. Kr. Rooman vallan alaiseksi sekä rappeutui vähitellen kokonaan. C:n kohdalla, nyk. Cervetri'n pikkukylän läheisyydessä, on tavattu lukuisia vuoreen hakattuja hautakammioita. [Dennis, „Cities and cemeteries of Etruria" (London 1878).] *K. J. H.*

Cærularius *[-ā'-]*, M i k a e l, Konstantinopolin patriarkka 1043-58. Jyrkällä esiintymisellään C. aiheutti 1054 tapahtuneen lopullisen eron roomalais- ja kreikkalaiskatolisen kirkon välillä. Vallanhimoinen patriarkka joutui sen jälkeen huonoihin väleihin Itä-Rooman keisarien kanssa: voimakas Isak Komnenos lähetti hänet 1058 maanpakoon, jossa hän pian senjälkeen kuoli.

Cæsalpinia, kasvisuku *Cæsalpiniaceæ*-heimossa. Monien lajien sydänpuu sisältää väriaineita. Tunnetuimpia ovat *C. echinata*, josta saadaan punaisen-ruskeata tai melkein mustaa „oikeata" b r e s i l j a p u u t a eli p e r n a m b u k o p u u t a, ja Ceylonilla, Jaavassa ja Siamissa viljelty *C. Sappan*, josta saadaan hyvin bresiljapuun näköistä ja melkein sen arvoista s a p p a n p u u t a (Itä-Intian punapuu, Japaninpuu).

Cæsalpiniaceæ, palkokasvien parveen kuuluva h e r n e k u k k a i s t e n *(Papilionaceæ)* rinnakkaisheimo. Eroaa näistä täydellisesti erilehtisen teriönsä ja hetiönsä avulla. Hedelmä aukeava tai aukeamaton palko, lehdet parilehtisiä, korvakkeellisia. Melkein yksinomaan kuumien maiden puita ja pensaita, 90 sukua, 750 lajia. Tärkeitä hyötykasveja on m. m. suvuissa *Cassia*, *Cæsalpinia*, *Ceratonia*, *Copaifera*, *Hæmatoxylon*, *Tamarindus* (ks. n.).

Cæsalpinus l. C e s a l p i n o *[tšesalpī'no]*, A n d r e a (1519-1603), it. kasvitieteilijä, fysiologi ja filosofi, laski kuuluisassa teoksessaan „De plantis libri XVI" (1583) perustuksen tieteelliselle kasvisystematiikalle esittäessään hedelmänosille perustetun kasvijärjestelmän. Lääketiet. teos „Questionum medicarum libri II" (1598) sisältää huomiota ansaitsevan selityksen veren pienestä kiertokulusta. Filosofina („Questionum peripateticarum libri V", 1571) hän oli renessanssiajan etevimpiä aristotelelaisia.

Cæsar *[-ē-]* (johto ja alkumerkitys epävarma), alkuaan Julius-suvun erään haaran nimi. Octavianuksesta (ks. A u g u s t u s) nimi siirtyi hä-

nen jälkeläisilleen sekä muuttui sitten hallitsijan pysyväiseksi arvonimeksi yhdessä „Augustus" ja „Imperator" sanojen kanssa. Keisari Hadrianuksen ajoilta C. oli yksin kruununperillisen arvonimi sekä Diocletianuksen ajoilta hallitsijan lähimpien apumiesten nimitys. Tästä sanasta johtuu eri kielissä korkeimman vallan haltijan nimitys (myöh. kreik. *kaisar*, saks. *kaiser*, ruots. *kejsare*, suom. *keisari*, unk. *császár*, ven. *tsar* j. n. e.). *K. J. H.*

Cæsar *[-ē-]*, Gaius Julius (100-44 e. Kr.), roomal. valtiomies, sotapäällikkö ja kirjailija. C. kuului ikivanhaan sukuun, joka perintätiedon mukaan polveutui troialaisen Æneaan pojasta Juluksesta (ks. Askanios), ja oli syntynyt Roomassa heinäkuun (Quinctilis, myöhemmin Julius) 13 p:nä v. 100 e. Kr. Hänen vanhempansa olivat prætori C. Julius Cæsar (k. 85) ja lahjakas Aurelia (k. 54). Sukulaisuussuhteiden johdosta nuori C. liittyi Gaius Mariukseen (ks. t.) ja kansanpuolueeseen. Kun Sulla valtaan päästyään vaati C:ia hylkäämään vaimonsa Cornelian, Mariuksen puoluetoverin L. Cornelius Cinnan (ks. t.) tyttären, ja C. itsepintaisesti kieltäytyi, täytyi hänen lähteä Vähään-Aasiaan, missä hän kunnosti itseään sotaretkillä. Sullan kuoltua v. 78 C. jälleen palasi Roomaan. Herätettyään melkoista huomiota syyttämällä muutamia Sullan apumiehiä rahainkiskomisista matkusti C. Rhodos-saarelle perehtyäkseen rhetori Molonin johdolla puhetaitoon. Roomaan palattuaan C. lähestyi valtion vaikutusvaltaisinta miestä Gnæus Pompeiusta, mutta koetti samalla kertaa suurilla lahjoilla ja miellyttävällä käytöksellä voittaa kansan suosiota. Vähitellen C. saavutti tavallisessa järjestyksessä eri virkaasteet: tuli quæstoriksi v. 68, ædiliksi v. 65, pontifex maximukseksi v. 63 ja prætoriksi v. 62. Prætorina oltuaan C. hoiti Hispania ulterior maakuntaa v. 61, jona aikana hän voitti sotaista mainetta sekä kokosi itselleen suunnattomia rikkauksia maksaakseen Roomassa hankkimansa velat. Saavuttaakseen suurempaa valtaa C. liittoutui v. 60 Pompeiuksen ja M. Crassuksen kanssa (n. s. ensimäinen triumviraatti) sekä tuli sen johdosta v. 59 konsuliksi yhdessä M. Calpurnius Bibuluksen kanssa. Konsuliajan loputtua antoi kansa C:lle maakunnaksi Pohjois-Italian l. (Alppien) tämänpuolisen Gallian (Gallia cisalpina l. citerior) ynnä Illyricumin (nyk. Istria ja Dalmatsia), vastoin tavallisuutta viideksi vuodeksi kolmen legionan kanssa, ja senaatti lisäsi tähän tuonpuolisen Gallian (Gallia transalpina l. ulterior l. Narbonensis) sekä legionan yhtä pitkäksi aikaa saadakseen tuon kunnianhimoisen miehen poistumaan pääkaupungista. Keväällä v. 58 C. matkusti Alppien yli Galliaan, jonka hän sotavoimallaan ja viekkaudellaan lopulta täydellisesti sai valtaansa. Ensiksi C. 58 voitti helvetsialaiset sekä Ariovistuksen (ks. t.) johdolla Galliaan hyökänneet germaanit, sitten 57 maan pohjoisosassa asuvat heimot ja 56 rannikkokansat (myöh. Normandiessa ja Bretagnessa sekä Aquitaniassa) ja kukisti 52 vihdoin arvernilaisen ylimyksen Vercingetorixin johtaman laajan kapinan Alesian valloituksella (vrt. Alesia ja Vercingetorix). C. teki myös 55 ja 53 kaksi hyökkäystä Germaaniaan Reinvirran poikki ja purjehti 55 ja 54 kahdesti roomalaisille aivan tuntemattomaan Britanniaan. Sitten kuin C., Pompeius ja Crassus v. 56 Lucassa (nyk. Lucca) olivat uudistaneet liittonsa, sai C. edelleen samat maakunnat viideksi vuodeksi. Ennen pitkää Pompeius kuitenkin lähestyi senaatinpuoluetta peläten C:n yhä suurenevaa valtaa, varsinkin sen jälkeen kuin hänen vaimonsa Julia, C:n ainoa lapsi, oli kuollut v. 54. Hänen aloitteestaan vaadittiin senaatissa, että C. luopuisi sotajoukostaan sekä Roomassa vastaisi omavaltaisista teoistaan. Kun C. ei tähän saattanut suostua, päätti hän alussa v. 49 kulkea yli Rubico-joen (ks. Jacta alea esto!), joka erotti hänen maakuntansa varsinaisesta Italiasta,

Julius Cæsarin jättiläispatsas Konservaattorien palatsissa. (Rooma, Capitolium).

sekä marssi Roomaa kohti. Lyhyessä ajassa C. sai koko Italian haltuunsa sekä pakoitti Pompeiuksen lähtemään Kreikkaan. Sen jälkeen kuin C. oli voittanut Pompeiuksen alipäälliköt Hispaniassa ja valloittanut Massilian (nyk. Marseille), lähti hän v. 48 Kreikkaan. Pharsaloksen luona Thessaliassa C. sai loistavan voiton vihollisistaan; Pompeius pakeni Egyptiin, missä hän maalle noustessaan kavalasti murhattiin. C. taasen järjesti mielensä mukaan Egyptin asiat, kukisti nopeasti Vähässä-Aasiassa Bosporoksen kuninkaan Pharnakeen (ks. Veni, vidi, vici) sekä käväisi Roomassa, missä hänelle suurenmoisten kunnianosoitusten ohessa omistettiin valtion korkeimmat virat ja luottamustoimet (konsulinvirka, tribuunin ja diktaattorin valta). Sitten hän purjehti Afrikkaan, missä hän Thapsuksen luona v. 46 perinpohjin voitti vastustajainsa paljoa lukuisammat sotajoukot. Sitten C. Roomassa vietti nelikertaista ylen loistavaa triumfiretkeä voittojensa johdosta Galliassa, Egyptissä, Pontuksessa ja Numidiassa. Vielä kerran C. lähti Hispaniaan Pompeiuksen poikia vastaan ja kukisti heidät vaivoin Mundan luona

v. 45. Roomaan palattuaan C. nimitettiin konsuliksi 10 vuoden ajaksi, censoriksi ja diktaattoriksi elinajakseen sekä sai I m p e r a t o r i n arvonimen yhteydessä sotajoukkojen ylipäällikkyyden ynnä korkeimman tuomio- ja hallitusvallan. C. koetti eri määräyksillä ja toimenpiteillä parantaa yhteiskunnallisia oloja, kohottaa oikeuslaitosta ja vastustaa ylellisyyttä ynnä tapainturmelusta; hän suunnitteli suuria rakennuspuuhia ja järjesti myös ajanlaskun Sosigeneen avulla (ks. A j a n l a s k u). C. olikin todellisuudessa koko Rooman valtakunnan hallitsija. Mutta yleinen otaksumus, että hän myös omaksuisi itselleen vihatun kuningasnimen, ynnä persoonalliset vaikuttimet saattoivat useat henkilöt, sekä vanhan valtiomuodon ihailijat että myös yksityiset vihamiehet, yhtymään salaliittoon hänen kukistamisekseen. Kun C. maaliskuun 15 p:nä v. 44 saapui senaatin kokoukseen, jota silloin pidettiin eräässä Pompeiuksen teatterin pylvästö-salissa (n. s. *Curia Pompeii)*, karkasivat salaliittolaiset hänen kimppuunsa ja surmasivat hänet lukuisilla tikariniskuilla (ks. B r u t u s 2 ja 3). — C. oli erinomaisen monipuolinen ja lahjakas mies. Hän oli erittäin terävä-älyinen ja kekseliäs, lujatahtoinen ja järkähtämätön, yhtä etevä valtiomies kuin päällikkö, yhtä mainio puhuja kuin kirjailija. Suurten sotilaallisten ja valtiollisten tehtäviensä ohessa C. ennätti kyhätä melkoisen joukon erisisältöisiä teoksia. Tärkeimmät näistä ovat nykypäiviin säilyneet „Commentarii de bello gallico" (Muistiinpanoja Gallian sodasta, 7 kirjaa, jatkona n. s. 8:s kirja, Aulus Hirtiuksen sepittämä) sekä „Commentarii de bello civili" (Muistiinpanoja kansalaissodasta, 3 kirjaa). Esitystapa on kauttaaltaan lyhyt, yksinkertainen ja selvä, ainoastaan kansa- ja maantieteellisissä kuvauksissa on suurempi lämpö ja mehevyys havaittavana. Paitsi näitä muutamat eri henkilöiden kirjoittamat kertomukset C:n sodista („Bellum Alexandrinum", „Bellum Africanum" ja „Bellum Hispaniense") hamasta muinaisuudesta usein ovat kulkeneet C:n nimellä.

Rahoissa olevien kuvien ohessa ovat C:ia esittävistä veistoteoksista huomattavat ylikokoinen rintakuva Napolin Museo Nazionalessa, kuvapatsas Roomassa Capitoliumin kokoelmissa ja päänkuva Roomassa Barraccon museossa.

C:n teoksia ovat julkaisseet m. m. K. Nipperdey, H. Meusel, E. Hoffmann, R. Menge, Fr. Kraner, W. Dittenberger, F. Fügner, A. Frigell sekä Suomessa C. R. Forsman.

[W. Drumann, „Geschichte Roms" III (2:n painos Leipzig 1906); Napoléon III, „Histoire de Jules César" (Paris 1865-66), myös saksaksi ja ruotsiksi; Fowler, „Julius Cæsar and the Roman imperial system" (London 1892); Matscheg, „Cesare ed il suo tempo" (2:n painos Firenze 1874); Fröhlich, „Das Kriegswesen Cäsars" (Zürich 1890); v. Göler, „Cäsars Gallischer Krieg und Teile seines Bürgerkriegs" (2:n painos Freiburg 1880).] *K. J. H.*

Cæsarea *[cēsarē'-]* (< *Cæsar*), kreik. K a i s a r e i a, Rooman keisariajalla useiden kaupunkien nimi tai liikanimi.

1. C., aikaisemmin Mazaka, Kappadokian pääkaupunki, nyk. raunioita K a i s a r i j e n läheisyydessä.

2. C. P a l æ s t i n æ, ennen S t r a t o n o s p y r g o s (Stratonin torni), merenrannalla Jaffan ja Karmel-vuoren välissä. Herodes Suuri rakennutti uudestaan ja suurensi kaupungin, joka sitten oli roomal. käskynhaltijan paikka. C:ssa apostoli Paavalia pidettiin vankina n. 2 vuotta ja siellä asui evankelista Philippos (Ap. T. 8_{40}, 10_{1}, 18_{22} j. n. e.). Oli 2:sella vuosis. piispanistuin sekä 3:nnella vuosis. tunnettu oppikoulustaan. Ristiretkeläiset valloittivat 1101 ja sulttaani Bibars hävitti C:n 1265. Nyk. rauniokenttä e l-K a i s a r i j e.

3. C. P a n i a s l. P h i l i p p i, Palestiinassa Hermonin eteläjuurella, lähellä muuatta Jordanin lähdettä. Herodes Suuren poika, tetrarkki Philippos uudisti kaupungin (Matt. 16_{13}, Mark. 8_{27}). Nyk. kylä B a n i j a s (temppelin- ja linnanraunioita).

4. C. M a u r e t a n i æ, ennen I o l, nyk. C h e r c h e l Algeriassa (roomal. muinaisjäännöksiä). *K. J. H.*

Cæsareopapismi (lat. *cæsar* = keisari, ja mlat *pāpa* = piispa, paavi), sellainen valtion ja kirkon välisen suhteen järjestys, jonka mukaan valtion hallitsijalla on käsissään myöskin ylin kirkollinen valta. C. esiintyy tyypillisimmässä muodossaan entisessä Itä-Rooman (kreikkalaisessa) keisarikunnassa. Myöskin Venäjän keisarin asemaa Venäjän kirkossa voi tavallaan sanoa cæsareopapismiksi.

Cæsarismi (lat. *cæsar* = keisari), yksinvalta, jonka haltija Rooman ensimäisten keisarien tapaan tunnustaa kansan valtansa lähteeksi, mutta joka vain näennäisesti alistuu kansantahtoon ja todenteolla sotajoukkoon ja kuuliaiseen virkamiehistöön nojaten hallitsee rajattomalla vallalla. Sanaa käytetään varsinkin Napoleon I:n ja Napoleon III:n hallituksista.

Cæsura *[-ēsū'-]* (lat. = leikkaus, jako), *metr.* ks. C e s u u r i, S e s u u r i, S ä k e e n j a k o.

Caetani *[-tā'-]*, O n o r a t o (s. 1842), Sermonetan herttua, Teanon ruhtinas, opiskeli lakitiedettä, mutta harrasti varsinkin maantieteellisiä ja arkeologisia opintoja. Valittiin 1871 edustajakamariin, jonka varapresidentiksi hän tuli 1894. Vv. 1890-92 hän oli Rooman pormestarina. Tuli 1896 ulkoasiain ministeriksi Rudinin ministeristöön, mutta erosi samana vuonna. Nimitettiin senaattoriksi 1900. *G. R.*

Café (ransk.), kahvi; kahvila. — C.-c h a n t a n t *[-šātā']*, tarjoilupaikka, jossa esitetään laulua.

Cafuso *[-ū'-]* (c a f u z o), intiaanin ja neekerin jälkeläinen.

Cagliari *[kalja-]*. 1. Sardinian eteläosan käsittävä Italian provinssi, 13,431 km², 515,682 as. (1908), l. 38 km²:llä. — 2. C:n provinssin pääkaupunki, C:n-lahden rannalla, 55,748 as. (1906). Vallien ympäröimä ahdaskatuinen kaupunki; kohoaa rannalta amfiteatterin tavoin; se jaetaan 4:ään kaupunginosaan: Castello, Marina linnoitettuine satamineen, Stampace (huviloita) sekä Villa nuova kauniine kävelypaikkoineen. Rakennuksista mainittakoon 37 kirkkoa (tuomiokirkko v:lta 1312), kunink. linna (v:lta 1217), kaupungintalo, yliopisto (v:lta 1596). Piispanistuin. C:n teollisuus on vähäpätöinen, mutta kauppa on vilkas: viljan, öljyn, viinin, karjan, juuston ja suolan vientiä. Suolaa saadaan tuottavista saliineista (suolatehtaista). V. 1903 tuli C:iin 1267

laivaa, yhteensä 478,274 tonnin vetoista. — Kaupungin perustivat karthagolaiset; sen vanha nimi oli Caralis; 238 e. Kr. se joutui Roomalle (tältä ajalta täällä on säilynyt amfiteatteri ja muita muinaisjäännöksiä) ja 455 j. Kr. vandaaleille. Kuuluttuaan 6-7:nteen vuosis. Itä-Roomaan se sai kovasti kärsiä saraseenien hyökkäyksistä. Myöhemmin se tuli Pisan ja tämän jälkeen (1327) Aragonian vallan alle. V. 1720 C. joutui Sardinian mukana Savoijille.

Cagliostro *[kaljo'-]*, Alessandro (1743-95), kreivi, seikkailija, oikealta nimeltään Giuseppe Balsamo. Hän syntyi Palermossa köyhistä vanhemmista ja hankki itselleen eräässä luostarissa vähän lääkeopillisia, kemiallisia ja fysikaalisia tietoja; alkoi sitten viettää hurjaa elämää, teki väärennyksiä ja lähti 1769 matkoille Kreikkaan ja Aasiaan. Palattuaan sieltä hän osasi luulottelemallansa kullantekijätaidolla sekä kreivin nimeä käyttämällä päästä Maltassa, Roomassa ja Napolissa ylhäisimpäin piirien tuttavuuteen. Hän esiintyi sitten vaimonsa Lorenza Feliciani'n seurassa, joka auttoi häntä hänen petoksissaan, Lontoossa, Pariisissa, Espanjassa, Hollannissa, Saksassa, Kuurinmaalla, Puolassa y. m., useimmissa paikoin loistavasti vastaanotettuna ja varsinkin naisten suuresti ihailemana, ansaiten elämännesteiden ja kaunistusaineiden myynnillä, kullantekemistaidollaan ja henkien manauksillaan suuria summia. C. kuului myös vapaamuurarikuntaan ja perusti itse n. s. egyptiläisen vapaamuurariyhdistyksen, jossa hän vaikutti suurmestarina eli „suurkoftana". Hän väitti tulleensa maailmaan johdattamaan uskovaisiansa suurempaan henkiseen ja ruumiilliseen täydellisyyteen. Ranskassa ollessaan hän sekaantui Rohanin kardinaalin (ks. t.) tuttavana tunnettuun kaulankoristejuttuun, suljettiin ensin Bastiljiin ja karkoitettiin sitten maasta 1786. Roomassa inkvisitsioni tuomitsi hänet kuolemaan, mutta Pius VI muutti kuolemanrangaistuksen elinkautiseksi vankeudeksi 1791. Hän kuoli San Leonen linnassa (Urbinon lähellä). C., jota voi katsoa nykyajan spiritistein edelläkävijäksi ja joka oli aikakautensa häikäilemättömin petturi, oli lahjakas mies, hänellä oli ihmistuntemusta ja oveluutta, mutta hänen tietonsa olivat vähäiset. C. on päähenkilönä Dumas'n romaanissa „Joseph Balsamo". Goethe pilkkaa häntä huvinäytelmässä „Der Grosskophta". [Ernest d'Hauterive, „Le merveilleux au XVIII:e siècle".] *G. R.*

Cagnat *[kanjā']*, René Louis Victor (s. 1852), v:sta 1888 roomal. epigrafiikan ja arkeologian professori Collège de Francessa, etupäässä tutkinut Tunesian muinaisjäännöksiä, julkaissut useita Pohjois-Afrikkaa käsitteleviä teoksia. *K. J. H.*

Cagni *[kanji]*, Umberto (s. 1864), it. meriupseeri, eteni Abruzzon herttuan pohjoisnaparetkellä aina 86° 34′ pohj. lev., joka on pohjoisin v:een 1908 asti saavutettu leveyspiiri. V. 1906 C. otti osaa herttuan Afrikan-retkikuntaan, kohoten m. m. Ruvensori-vuorelle, ja lähti 1909 herttuan kanssa tutkimusretkelle Tibetiin. *W. S-m.*

Cagniard de la Tour *[kanjā'r-də-la-tū'r]*, Charles (1777-1859), ransk. fyysikko, keksi akustisen sireenin (ks. t.). Tehdessään (1822) klassilliset kokeensa kyllästettyjen höyryjen paineesta, huomasi hän, että määrättyyn lämpötilaan kuumennettuina nesteet eivät voi pysyä juoksevassa muodossa, vaan ainoastaan kaasuina. Tätä seikkaa valaisi lähemmin Andrews v. 1869. *(V. V. K.)*

Cagots *[-gō']*, Baskilaisissa provinsseissa Espanjassa, Pyreneitten pohjoisrinteellä, Bretagnessa, Poitoussa, Gascognessa ja Guiennessa Ranskassa asuva, tuntematonta alkuperää oleva kansanryhmä, jonka arveltiin olevan joko kretinismiä tahi spitaalitautia (ks. n.) potevien henkilöitten, tahi myöskin muinaisten kansojen suvustaan huonontuneita jätteitä. Keskiajalla kansan ennakkoluulot ja vihamielinen käytös tekivät heistä paariasluokan, jolta yhdessäolo muitten ihmisten kanssa oli kielletty: niinpä C:t asuivat eristetyissä rakennuksissa kylien ulkopuolella ja saivat kauan harjoittaa vain teurastajan ja kirvesmiehen ammattia. He olivat kirkon suoranaisen ja ankaran määräämisvallan alaiset, olivat pakoitetut puvussaan käyttämään erityistä merkkiä, jotta heidät voitaisiin muista erottaa, eivätkä saaneet kuin määrätyillä ehdoilla näyttäytyä yleisillä teillä ja kirkoissa. — Nykyään arvellaan heidän (ransk. de Rochas'n mukaan) olevan läpi sukupolvien yhä lievemmäksi tulleen spitaalitaudin saastuttamien, eri kansallisuutta olevien henkilöitten jälkeläisiä. — V:n 1789 vallankumous soi C:lle täydelliset kansalaisoikeudet, mutta kansan vastenmielisyys heitä kohtaan ei vieläkään ole lakannut. [Rochas, „Les Parias de France et de l'Espagne".]

Cahier *[kajē']* (ransk.), vihko kirjallisia muistiinpanoja varten; käytettiin myös niiden anomuskirjoitusten nimenä, joita valitsijakunnat Ranskassa ennen 1789 jättivät säätykokouksien edustajille. *K. O. L.*

Cahors-viinit *[kaō'r-]*, parhaat Pontac- (Bordeaux'n) viinit; kallein niistä on Rogomme, jonka väri on tummanpunainen.

Cahours *[kaū'r]*, Auguste André Thomas (1813-91), ransk. kemisti, professorina „École polytechnique"ssa Pariisissa. Työskennellyt varsinkin orgaanisen kemian alalla. Hänen tärkein teoksensa on „Leçons de chimie générale élémentaire". *(W. B.)*

Caieta *[-ē'-]*, tarinain mukaan Aineiaan (ks. t.) imettäjä, josta kaupunki Campaniassa oli saanut nimensä. vrt. Gaeta. *K. J. H.*

Cail *[kaj]*, Jean François (1804-71), ransk. teollisuudenharjoittaja ja keksijä. Monenmoisia teknokemiallisia kojeita, m. m. vieläkin käytännössä olevan tislauskojeen rakennettuaan C. perusti nykyäänkin olemassaolevat suuret konetehtaansa. — Pariisin piirityksen aikana 1870-71 C:n konepajassa jauhoi 300 myllyä jauhoja pariisilaisille, samalla kuin tehdas valmisti hallitukselle sotatarpeita. *V. V.*

Cailletet *[kaiətē']*, Louis Paul (s. 1832), ransk. fyysikko, v:sta 1884 Ranskan instituutin jäsen, kuuluisa siitä, että hänen onnistui 1877 melkein samoihin aikoihin kuin Pictet'n käyttämällä alhaista lämpötilaa ja kovaa painetta tiivistää n. s. permanentteja (pysyviä) kaasuja. *(V. V. K.)*

Cailletet'n-pumppu *[kaiətē'n-]*, ranskalaisen fyysikon Cailletet'n rakentama koje, jolla voi tutkia paineen vaikutusta eri aineisiin.

Cailliaud *[kajō']*, Frédéric (1787-1869), ransk. afrikanretkeilijä; matkusteli v:sta 1815 Egyptissä, jossa hän sai tehtäväkseen tutkia maan kivennäisrikkauksia; löysi 1818 vanhat Džebel Zubaran smaragdikaivokset. Käytyään välillä Ranskassa C. kävi Sivahin y. m. keitaissa, jotka Egypti, C:n matkakertomuksen johdosta, otti haltuunsa. Hänellä on myös suuret ansiot Niiliprobleemin ratkaisua varten tehdyissä alustavissa töissä.

Caillié l. Caillé *[kaje']*, René (1799-1839), ransk. tutkimusretkeilijä, teki vaivaloisen retken Timbuktuun, saavuttaen täten palkinnon, jonka Pariisin maantieteellinen seura oli luvannut tällaisen retken suorittajalle. Esiintyen kotimaahansa matkalla olevana egyptiläisenä hän lähti 1827 yksin kulkemaan Sierra Leonesta Nigeriä kohti ja saapui seuraavana vuonna monen seikkailun jälkeen Timbuktuun. Sieltä hän, liittyen pohjoista kohti kulkeviin karavaaneihin, palasi läntisen Saharan kautta Tanger'hen. *(V. v. F.)*

Cain *[kaṅ']*, Auguste Nicolas (1822-94), ransk. kuvanveistäjä. C. on saavuttanut mainetta eläinten, lintujen ja varsinkin petoeläinten mestarillisena muovailijana. Esityksen todenmukaisuus, elävyys ja voima kohottavat hänen lukuisat eläinveistoksensa parhaiden sellaisten tasalle. Monet niistä koristavat pronssiin valettuina julkisia paikkoja Pariisissa. *F. L.*

Cainberg, Erik (1771-1816), suom. kuvanveistäjä, s. huhtik. 9 p. 1771 Alavetelissä. Isä, Eerik Matinpoika asui kotivävynä Kainon talossa, jonka mukaan poika otti nimen Cainberg. C. lähti 18-vuotiaana Ruotsiin, jossa Sergel toimitti hänelle tilaisuuden päästä taideakatemian oppilaaksi ja opetti häntä myöskin omassa työpajassaan. C:n alkuopinnot näyttävät olleen lupaavia; 1802 hän sai matkarahan voidakseen oleskella vuoden Roomassa. Palattuaan 1809 Ruotsiin hän nimitettiin 1811 taideakatemian jäseneksi. Säännöttömällä elämällään ja laiminlyömällä työtään hän kadotti vähitellen suosijoittensa, etupäässä Sergelin myötätuntoisuuden. Viimemainitun luona hän sai kumminkin veistää marmorista Turkuun tilatun, Sergelin muovaileman Porthanin rintakuvan, ja Sergelin suosituksesta hänelle uskottiin myöskin niiden kuuden korkokuvan valmistaminen, jotka olivat määrätyt koristamaan yliopiston juhlasalia. Kuvien aiheet olivat — vahvistetun ohjelman mukaan — seuraavat: 1. Väinämöisen soitto; 2. P. Henrik kastaa suomalaisia Räntämäellä; 3. Kustaa I, Juhana poikansa seurassa ottaa vastaan Agricolalta raamatunsuomennoksen; 4. Kristiina kuningatar allekirjoittaa yliopiston perustuskirjan; 5. Yliopiston peruskiven laskeminen ja 6. Aleksanteri I:n käynti Turun akatemiassa. — Taiteelliselta arvoltaan kuvat ovat sangen vähäpätöisiä; sommittelu ja muotokäsittely on jäykkää, kömpelöä ja elotonta ja tekotapa maneerimaista. Merkillisin on niistä ensimäinen, sillä siinä ensi kertaa yritetään veistokuvassa käsitellä kansanrunoudesta saatua aihetta. — Cainberg kuoli Turussa 31 p. maalisk. 1816. [Elämäkerrallisia tietoja C:stä teoksissa: „Biografinen nimikirja", „Finsk biografisk handbok" ja Eliel Aspelin: „Suomalaisen taiteen historia" (1891).] *F. L.*

Caine *[kein]*, Thomas Henry Hall (s. 1853), engl. romaaninkirjoittaja, s. 14 p. toukok. 1853 Runcornissa. Liverpoolissa C. rupesi erään arkkitehdin oppilaaksi, kirjoitti jo varsin nuorena sanomalehtiin ja piti 1874 luentoja Shakespearesta. Dante Gabriel Rossetti kutsui hänet Lontooseen, jossa hän toimi useiden aikakauskirjojen avustajana. Rossetti'n kuoltua hän muutti asumaan Wightin saarelle, missä hän 1885 kirjoitti ensimäisen romaaninsa „The shadow of a crime" ja 1886 romaanin „A son of Hagar". Hänen ensimäinen huomattava teoksensa oli romaani „The Deemster", jonka hän 1888 muodosti näytelmäksi, ja jonka Wilson Barrett nimellä „Ben-My-Chree" pani näyttämölle. C:n muista romaaneista ovat mainittavia: „The Bondman. A new saga" (3 nidosta, 1890), jonka aiheena on islantilaisten 19:nnen vuosis. alussa tekemä kapina; „The scapegoat" (1891), joka kuvaa juutalaisvainoa Marokossa; „The Manxman" (1894), „The Christian" (Kristitty, 1897); „The eternal city" (Ikuinen kaupunki, 1901). C. on lisäksi toimittanut runovalikoiman „Sonnets of three centuries" (1882), tutkielman 19:nnen vuosis. kriitillisistä metodeista, nimeltä „Cobwebs of criticism" (1883) sekä elämäkerrallisia teoksia. Hänen näytelmäänsä „Mahomet" ei voitu esittää sen johdosta, että Intian muhamettilaiset olivat sitä vastaan panneet vastalauseensa. — C. on luonut romaaneihinsa omia kokemuksiaan ja on vaikutelmia saadakseen ja oloihin perehtyäkseen varta vasten tehnyt matkoja Islantiin, Marokkoon, Venäjälle, Galitsiaan, Yhdysvaltoihin ja Kanadaan. C. kuvaa mielihyvällä suurpiirteisiä luonteita, jotka joutuvat ulkonaisiin ja sisällisiin kohtalonomaisiin taisteluihin. Hänen esitystapansa on jännittävä, kertomuksiensa tekniikka usein sangen yksinkertainen, mutta vaikuttava. [Kenyon, „Hall Caine, the man and the novelist" (London 1901); Aino Malmberg, „Hall Cainen luona Greeba Castlessa", (Valvoja, 1900).] *J. H-l.*

Hall Caine.

Ça ira *[sa irā']*, vallankumouslaulu Ranskan suuren vallankumouksen ajoilta. Laulun kertosäe kokonaisuudessaan kuuluu: *„Ah! ça ira, ça ira! Les aristocrats à la lanterne!"* (Käy päinsä, kyllä käy päinsä! ylimykset hirteen!). Sen sävelmä on alkuaan kuulunut erääseen kuningatar Marie Antoinetten mielilauluun. *I. K.*

Cairnes *[keənz]*, John Elliot (1823-75), engl. taloustieteilijä, oli professorina m. m. Dublinissa ja 1866-72 Lontoossa. C. on Englannin vapaamielisen koulukunnan viimeinen suuri edustaja. Hänen huomattavimmat teoksensa ovat: Pohjois-Ameriikan orjasodan aikana julkaistu „The slave power" (1862), oivallinen tutkimus orjuuden merkityksestä taloudellisena järjestömuotona, jossa osoitetaan sen kelpaamattomuus taloudelliseltakin kannalta katsoen, ja

„Some leading principles of political economy newly expounded" (1874). *J. F.*

Cairo *[keirou]*. 1. Kaupunki Illinoisin valtiossa Yhdysvalloissa, Mississipin ja Ohion yhtymäpaikalla. Kaupunkia, josta 5,s km pitkä silta johtaa Ohion poikki, uhkaavat tulvat lakkaamatta; harjoittaa huomattavaa puuvillakauppaa. 12,566 as. (1900). — 2. *[kairou]* Kaupunki Egyptissä. ks. Kairo.

Cairoli *[-rō'-]*, Benedetto (1825-89), it. valtiomies. Otti nuorena ylioppilaana innolla osaa Milanon kapinaan 1848 ja sittemmin 1859 vuoden sotaan Itävaltaa vastaan Garibaldi'n johdolla. C. seurasi Garibaldi'a myös Sisiliaan 1860, jolloin hän haavoittui Palermon luona. Valittiin s. v. Italian parlamenttiin, missä hän oli vasemmiston johtajana. V. 1878 C. valittiin edustajakamarin presidentiksi ja sai Depretisin erottua s. v. muodostaa ministeristön, missä tuli johtamaan ulkoasioita. Haavoittui 17 p. marrask. 1878 koettaessaan Napolissa suojella kuningas Umbertoa erään attentaattorin hyökkäykseltä. S. v. C:n täytyi erota, mutta hän astui jälleen 1879 ministeristön etupäähän. Hän sai nyt aikaan myllyveron ja pakkokursin poistamisen. V. 1881 hän sai uudestaan poistua hallituksesta, kun ei voinut toimittaa Tunisin kysymyksen lykkäämistä suurvaltain yhteisesti ratkaistavaksi, mutta pysyi kuolemaansa saakka erään radikaalisen ryhmän johtajana. — Epäitsekkyytensä, vapaudenrakkautensa ja tulisen isänmaallisuutensa tähden C. nautti yleistä kunnioitusta. Neljä hänen veljistään kaatui Italian vapauden puolesta. *G. R.*

Caisse *[kās]* (ransk.), arkku, kassa. — C. d'épargne, säästökassa. — C. d'escompte, diskonttokassa. — C. des retraites pour la vieillesse, 1850 perustettu, 1886 uudelleen järjestetty vanhuudeneläkekassa Ranskassa.

Caissier *[kāsjē']* (ransk.), kasööri, kassanhoitaja.

Cajan, Juhana Fredrik ks. Kajaani, Juhana Fr.

Cajander, Mathilda Fredriikka Amanda (1827-71), synt. Nygren, Suomen ensimäinen diakonissa, kotoisin Mikkelistä, joutui 21 vuoden iässä naimisiin sairaalanlääkärin, tohtori Anders C:n kanssa, jonka työhön hän harrastuksella otti osaa. V. 1852-53 hän oli tilaisuudessa seuraamaan miestänsä ulkomaanmatkalle, käyden siellä useissa sairaaloissa ja parannuslaitoksissa. Jäätyään leskeksi 1856 hän joutui uskonnolliseen herätykseen ja antautui sen johdosta diakonissaksi Pietarin evankeliseen hospitaaliin. Kun everstin rouva Aurora Karamsin 1867 perusti diakonissalaitoksen Helsinkiin, tuli rva C. sen ensimäiseksi johtajattareksi. Uutta laitosta hän johti tarmolla ja kyvyllä ja saattoi sen mallikelpoiseen kuntoon. *E. K-a.*

Cajander, Paavo Eemil (s. 1846), runoilija ja suomentaja, synt. Hämeenlinnassa jouluk. 24 p:nä 1846. Vanhemmat olivat nahkuri Frans Henrik Cajander ja Maria Sofia Ylén. Tuli ylioppilaaksi Hämeenlinnan lukiosta 1863 ja filosofian maisteriksi 1873. Kunniatoht. 1907. Esiintyi kirjallisella alalla jo 1869 suomentaen Björnsonin „Kalatytön". Maisteriksi tultuaan C. oli vuosikauden Kirjallisen kuukauslehden toimituksessa ja avusti 1875-80 Suomen kuvalehteä. Elämäntyökseen C. valitsi suomalaisen kirjallisuuden kohottamisen runomittaisilla suomennoksilla, johon työhön hän, tarkkana kielemme runokeinojen tuntijana, oli hyvin varustettu. On suomentanut Wecksellin murhenäytelmän „Daniel Hjort" (1877), Runebergin „Hannan" ja „Jouluillan" (1880-81) sekä parantanut „Vänrikki Stoolin Tarinain" suomennosta (1889). Hänen suurin työnsä on kuitenkin „Shakespearen dramojen" suomennos, johon työhön ryhtyi 1879 alkaen „Hamlet"ista. V:n 1908 loppuun oli ilmestynyt 26 draamaa, Shakespearen tuotannon tärkein osa. Käännöstyön on kustantanut Suomal. kirjall. seura. C. on albumeissa julkaissut omiakin runoja; olematta tuottelias on hän niillä runouttamme kohottanut. Jotkut näistä runoista, kuten „Vapautettu kuningatar", ovat saaneet suuren ja pysyväisen maineen. C. määrättiin 1886 yliopistoon v. t. suomen kielen lehtoriksi ja nimitettiin 1890 vakinaiseksi. *J. J-ti.*

Paavo Cajander.

Cajander, Zakarias (1818-95), agronomi ja kirjailija, synt. Leppävirroilla; ylioppilaaksi 1843. Oli nuorena innostunut suomalaisuuteen, niin että ylioppilastovereilleen opetti suomea ja selosti Kalevalaa. Julkaisi 1845 kansanrunon mukaisia sepitelmiään nimellä „Lemminkäinen, kokohon haravoitu joutomiesi Sakari Sakarinpojalta". Seuraavana vuonna meni Mustialaan ja antautui agronomiksi, kirjoittaen myöhemmin maataloudellisia kirjasia suomeksi ja ruotsiksi. Joutui enimmät ajat olemaan Ruotsissa, vaihdellen alati työtä ja asuinpaikkaa. V. 1894 C. asettui vihdoin lepoon koulukaupunkiinsa Porvooseen, jossa kuoli. *J. J-ti.*

Cajanus. 1. Juhana C. vanh. (1626-1703), pappi, synt. Paltamossa, tuli ylioppilaaksi ensin Upsalassa 1642 ja sitten Turussa 1648 sekä vihittiin papiksi samana vuonna. Palveli koko ikänsä pappina syntymäpitäjässään ensin pitäjänapulaisena, sitten kappalaisena ja kirkkoherrana. C. sai alusta alkaen tehdä kiinteätä työtä seurakunnassaan, missä vielä pakanalliset tavat täydessä kukoistuksessaan rehoittivat. Seurakuntansa kirkollisista oloista ja papillisista toimistaan C. on kirjoittanut valaisevan kertomuksen. Myös yhteiskunnallisiin toimiin hän otti osaa ollen esim. 1672 valtiopäivillä Tukholmassa. Hänen ansiotansa oli, että Pohjanmaan talonpojat Kajaanin seuduilla vapautuivat sotamiehenotosta ja että rajarauha vaikeinakin vuosina säilyi.

2. Juhana C. nuor. (1655-81), professori, runoilija, edellisen poika, kävi koulua Kajaanissa, Oulussa ja Uudessakaarlepyyssä, tuli ylioppilaaksi Upsalassa 1670, fil. maisteriksi 1679. Julkaistuaan suurta huomiota herättäneen väitöskirjansa „De anima mundi", hän päätti palata Suomeen ja hankki luvan saada ensimäisen avoinna olevan professorinviran Turussa. Hän ei kuitenkaan vakinaista professorinvirkaa saanut, koska oli kallistuva Cartesiuksen filosofiaan, vaan

nimitettiin filosofian ylim. professoriksi, mutta kuoli jo 1681. — Hänen kirjoittamansa on kaunis suom. virsi: „Etkös ole, ihmisparka, aivan arka”.

3. E e r i k C. (1658-1723), pappi, edellisen veli, tuli papiksi 1676 ja palveli enimmän osan elämäänsä Paltamossa, tullen 1703 kirkkoherraksi. Ison-vihan aikana C. joutui venäläisten ryöstettäväksi ja vangiksi, kuljetettiin Turkuun, jossa syytettynä siitä, että oli kehoittanut vastarintaan vihollista vastaan pidettiin kovassa vankeudessa ja kuoli sillä matkalla. *A. R. C.*

4. E e r i k C. (1675-1737), pappi, virsiseppä, tuli ylioppilaaksi Upsalassa 1692, maisteriksi Turussa 1697, julkaisten väitöskirjan „De linguarum Ebrææ et Finnicæ convenientia”, Turun koulun konrehtoriksi 1698, Kruunupyyn kirkkoherraksi 1703. C. on muistettava siitä, että mainitaan (1701) uuden „suomalaisen virsikirjan tarkastuksen ja painokorjauksen hänellä olleen työnä”. Luultavaa on, että hän on sepittänytkin useimmat (ellei kaikkia) tähän painokseen lisäksi tulleet uudet virret. *K. G.*

5. T a n e l i C. (1703-49), „pitkä suomalainen”, synt. Paltamossa, tuli pian maineeseen pituudestaan; muutamien tiedonantojen mukaan hän oli 4 kyynärää ja 4 tuumaa pitkä. Hän lähti näyttelemään itseänsä ulkomaille ansaiten elinkeinollaan runsaasti rahaa, ja pestattiin myöskin Preussin kuninkaan Fredrik Vilhelmin pitkään kaartiin, jossa ei kuitenkaan kauan ollut. Haarlemiin, Alankomaihin, asetuttuaan hän kuoli 1749 lahjoittaen omaisuutensa hyviin tarkoituksiin. *A. R. C.*

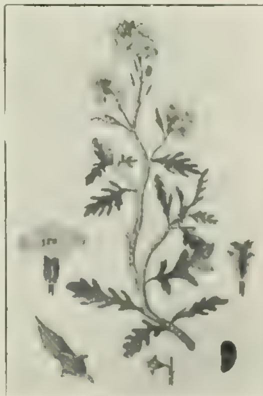
Cajeta *[-ē'-]*, Gaëtan muinainen nimi.

Cajetanus *[-tā'-]*, P y h ä (1480-1547), Teatiinein veljeskunnan perustaja.

Cajetanus *[-tā'-]*, T h o m a s d e V i o C. (1469-1534) (oik. J a k o p o d e V i o Gaëtasta; nimen Thomas hän otti veljeskuntansa mukaan), paavillinen legaatti, liittyi 1486 dominikaanien veljeskuntaan, jonka kenraaliksi hänet 1507 valittiin. Esiintyi m. m. Pisan kirkoll. kokouksessa ja viidennessä lateraanikokouksessa jyrkkänä paavinvallan puolustajana, jonka takia Leo X 1517 teki hänestä kardinaalin. Augsburgin valtiopäivillä 1518 C. keskusteli ja väitteli Lutherin kanssa; julkaisipa hän myöhemmin useita kirjoituksiakin uskonpuhdistusta vastaan. Sitäpaitsi C. on kirjoittanut etevän kommentaarin Tuomas Aquinolaisen „Summa theologiæ” teokseen. *K. Ö.*

Cake walk *[keik uōk]*, amer. neekeritanssi. Nimi lienee alkujaan johtunut kakusta (cake), mikä annettiin tanssijoille palkinnoksi. Viimeisenä vuosikymmenenä tämä kaikkia kauneudenlakeja vastaan sotiva karkeloimistapa on voittanut laajaa suosiota sekä Amerikan että varsinkin Pariisin hienoston keskuudessa.

Cakes *[kēks]* (engl.) ks. K e k s i.

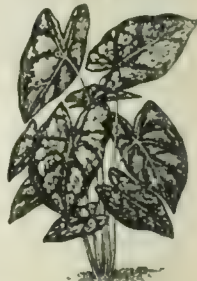
Cakile maritima.

Cakile maritima, m e r e n r a n t a s i n a p p i, myöheälehtinen, koheneva, sinipunakukkainen ristikukkais-kasvi; joks. harvinainen Suomenlahden, Itämeren ja Pohjanlahden eteläosan rannoilla, viihtyen erittäin rakkoleväläjillä kivien välissä.

Çakuntalâ *[šakuʼntalā]*, erään intialaisen apsaras-olennon (vedenneitosen) nimi; intialaisessa eepoksessa kuningas Dušyantan puoliso ja Bharata-kansan kantaisä. — Päähenkilö samannimisessä Kalidasan näytelmässä. vrt. K a l i d a s a.

Cal., lyhennys, 1. lat. c a l e n d æ; 2. it. c a l a n d o; 3. k a l o r i; 4. K a l i f o r n i a.

Caladium, etelä-amer., 10 lajia käsittävä, troopillinen, *Araceæ*-heimoon kuuluva kasvisuku. Maanalaisesta mukulasta nousee pitkäruotisia lehtiä, joiden isossa, kolmiomaisesti herttamaisessa lavassa suonien välissä on omituisia kirjailuja ja värilaikkuja. Erittäin suosittu koristuskasvi on *C. bicolor*, jonka sinertävänvihreissä lehdissä on valkeita ja punaisia täpliä suonien välissä.

Caladium bicolor.

Calais *[kalē']*, satamakaupunki ja linnoitus Ranskan Pas-de-Calais'n departementissa, Boulognen piirikunnassa, C:n-salmen (Kanaalin) kapeimmalla kohdalla, 66,627 as. (1906). C:ssa on kaksi, ulkomuodoltaan hyvin eriävää osaa, vanhempi, epäsäännöllisesti rakennettu merikaupunki pohjoisessa ja uudempi teollisuuskaupunki leveine katuineen ja säännöllisine rakennuksineen idässä ja etelässä. Niitä ympäröi yhteinen linnamuuri. C:ssa on vanha raatihuone belfroi- ja guet-torneineen, Guisein talo, Notre-Dame kirkko (15:nneltä vuosis.), kauppa- ja teollisuuskoulu, collège-opisto, merikylpylaitoksia sekä useiden valtioiden konsulaatit. Tärkeimmät teollisuudenhaarat ovat harso-, pellava-, kehruu-, kone-, kaapeli-, rautalanka-, moottori- ja polkupyöräteollisuus; sen lisäksi harjoitetaan kalastusta, oluenvalmistusta ja laivanrakennusta.

Calais. Vanha vahtitorni ja raatihuone.

Satamassa on hyvät altaat. Ylimeno C:sta Englantiin (Doveriin) kestää 1 ¹/₄ tuntia ja se on paljon käytetty reitti sekä läpikulkutavara- että matkailijaliikennettä (vuosittain n. 300,000 henkeä) varten. V. 1907 satamaan tulleiden laivojen

tonniluku nousi 803,042. Tärkeimmät vientitavarat ovat metalli-, silkki-, villa- ja puuvillatavarat, langat, viini, sokeri (niitten vuotuinen arvo n. 220 milj. mk.). Tuontitavarat ovat villa, puuvilla, raaka silkki, puutavarat, rautamalmi, kivihiilet y. m., arvoltaan n. 122 milj. mk. — C:n nimi oli aina 13:nteen vuosis. Scalus; se kuului Boulognen kreivikuntaan, joutui 1347-1558 Englannille, jolloin se sai kärsiä kovaa sortoa; sitten Ranskalle; 1595-98 Espanjalle ja tämän jälkeen taas Ranskalle. C:n läheisyydessä Englannin laivasto 29 p. heinäk. 1588 voitti Espanjan suuren armadan (laivaston); 21 p. lokak. 1639 taasen hollantilaiset voittivat espanjalaisen hopealaivaston. *W. S-m.*

Calamagrostis, kastikka, heinäkasvisuku, johon kuuluu useita toisistaan vaikeasti erotettavia, korkeita, kankeakortisia, harmaanvihreitä lajeja. Tähkylät 1-kukkaisia, tyvestään karvaisia. Viihtyvät hietikko- ja kivikkomailla, myös vesiperäisillä niityillä, pensaikoissa.

Calamariaceæ, *palcont.*, itiökasveja, joita nykyään elävistä kasveista lähinnä vastaa korte *(Equisetum)*. Paleotsoisella ajalla olivat lukuisat tähän kuuluvat lajit *(Calamites*-suku) puunkokoisia. Kivihiili- ja permikaudella ne kasvoivat metsinä, otaksuttavasti hyvin kosteilla paikoilla tai matalassa vedessä. Moni kivihiililaji on suureksi osaksi muodostunut niistä. vrt. Kivihiilikausi. *P. E.*

Calamatta *[-ma'-]*, Luigi (1802-69), it. vaskenpiirtäjä, tuli 1822 Pariisiin, jossa aluksi kaiversi vaskeen joukon nykyaikaisten taiteilijoiden, Ary Schefferin, Ingres'n ja Delarochen, tauluja, mutta kääntyi sittemmin muutettuaan Brysseliin vanhempia italialaisia mestareita, Rafaelia, Leonardoa y. m. monistamaan. *F. L.*

Calame *[-lā'm]*, Alexandre (1810-64), sveits. maisemamaalaaja, Didayn oppilas, saavutti suurta suosiota rohkeilla väri- ja tunnelmarikkailla alppimaisemillaan. Varsinkin hän tuli tunnetuksi kivenpiirtäjänä ja radeeraajana, ja oli myöskin haluttu opettaja. [E. Rambert, „A. Calame, sa vie et son œuvre" (1884).] *F. L.*

Calamintha acinos, käenminttu, matala, väkevästi mintun hajuinen, vuorenpengermillä y. m. kuivilla paikoilla Etelä- ja Keski-Suomessa kasvava yrtti.

Calamites, ks. Calamariaceæ.

Calamnius-suvun kantaisä Petrus Michaelis sai koulussa nimen *Arctophilacius* („Pohjan harrastaja"); hän tuli sitten kirkkoherraksi Kalajoelle, jonka mukaan hänen kaksi poikaansa ottivat nimekseen *Calajockius*, minkä vanhempi veli sitten muutti Calamniukseksi.

1. Gabriel C. (1695-1754), pappi ja tilapäärunoilija, kotoisin Kalajoelta; yliopp. 1712, vihittiin Ruotsissa papiksi ja tuli sotatilasta huolimatta Suomeen. Ylivieskan pappina C. joutui venäläisten epäluulon alaiseksi ja vietiin 1717 vankina Turkuun. Sepitti 1720 näkemän perustuksella „Suru-runot Suomalaiset" ajan vitsauksista. Vapaaksi päästyään määrättiin papiksi synnyinpitäjäänsä, jossa kuoli 1754. Runoili ajanoloihin nähden sujuvasti tilapäätarpeissa, kuten onnittelurunoja eri henkilöille, hää- ja hautajaisrunoja. Runot julkaistiin nimellä „Vähäinen Cocous Suomalaisista Runoista" v. 1755.

2. Juhana Viktor C. (1838-91), pappi ja kirjailija, Kruunupyyn kappalaisen poika; yliopp. 1857, fil. kand. 1862, fil. lis. 1866. Jatkaessaan opintoja jumaluusopin alalla C. oli 1868-74 Pohjalaisen osakunnan kuraattorina. Nimitettiin 1875 notaariksi Kuopion tuomiokapituliin, suoritti jumaluusopin kandidaattitutkinnon ja vihittiin papiksi 1876. Valittiin 1885 Kuopioon tuomiorovastiksi ja useita kertoja papiston edustajaksi valtiopäiville. Oli humanistisesti sivistynyt henkilö ja koetti voimiaan kirjallisellakin alalla. Nuorena maisterina sepitti ruotsiksi kertomuksen „Taivalkoski", perustuen Isonvihan aikuisiin tarinoihin, sekä kirjoitti väitöskirjan „Aristoteleen runousopista". Sittemmin esiintyi suomen kielin. Otti osaa Kirjall. kuukauslehden perustamiseen; sepitti siihen „Kynäkuvia muinaisajan sadustosta, kirjeitä Suleimalle". Suomensi ja varusti selityksillä Aristoteleen „Runousopin" (1873) ja Platonin dialogin „Faidoni" (1882). *J. J-ti.*

3. Edvin C. (s. 1864), tullinhoitaja, julkaissut kirjailijanimellä Esko Virtala novellin „Se on sallittu" (1888), novellikokoelman „Kertomuksia" (1889) sekä novellin „Kovalle ottaa" (1890).

4. Ilmari C. ks. Kianto, Ilmari.

Calamoherpe ks. Kerttuset.

Calamus (lat.), ruoko; erään kirjoituskynän nimitys, jota vanhalla ajalla käytettiin papyrukselle tai pergamentille kirjoittamiseen. C. saatiin Egyptissä kasvavasta ruo'osta; muste oli tehty kumista ja noesta.

Calamus ks. Rottinkipalmu.

Calando *[-la'-]* (it.; < lat. *calā're* = laskeutua), *mus.*, heikkenevästi (niin äänenvoimaan kuin nopeuteenkin nähden).

Calandra, kovakuoriainen kärsäkkäiden *(Curculionidae)* heimossa; tekee viljavarastoissa suurta hävitystä; on toisinaan tavattu Suomenkin rannikkokaupungeissa.

Calandra (suurenn. 5 kertaa).

Calandrone *[-ō'-]*, mus., huiluntapainen it. puhallin; ääni käheä, epämiellyttävä. *(I. K.)*

Calas *[-lā's]*, Jean (1698-1762), protestanttisen uskon marttyyri Ranskassa. C. surmattiin kiduttamalla viattomasti syytettynä ja tuomittuna poikansa tappamisesta. Voltaire sai kirjallansa „Sur la tolérance" aikaan, että asia otettiin uudelleen oikeudessa tutkittavaksi, jonka johdosta C. julistettiin viattomaksi. *E. K-a.*

Calascione *[-šō'-]* l. Colascione, eteläital. mandoliinintapainen näppäimillä soitettava kielisoitin (2-3 kieltä). *(I. K.)*

Calatravan ritaristo *[-trā-]*, esp. hengellinen ritarikunta, Kastilian kuninkaan Sancho III:n (toisen ilmoituksen mukaan Fiteron luostarin apotin Raimondin) perustama 1158 Calatravan linnan suojaksi. (Ciudad Realin maakunnassa Etelä-Kastiliassa.) Paavi Aleksanteri III vahvisti sen 1164. Linna joutui kuitenkin maurien valtaan 1197, jonka jälkeen ritarit muuttivat Salvatierraan. Tolosan taistelun jälkeen 1212 he pääsivät takaisin, ja perustivat C:n läheisyyteen toisen samannimisen paikan. Ritaristo sai paljon tiluksia ja nautti suurta arvoa. V. 1498 annettiin sen hallinto Innocentius VIII:n bullan kautta Ferdinand Katoliselle, ja Hadrian VI yhdisti 1523 C:n ynnä Alcantaran ja Santiagon

ritarikuntien suurmestarin arvot ainiaaksi Espanjan kuninkaanarvoon. Siitä lähtien ritariksi nimittäminen oli kuninkaallinen armonosoitus, jolla palkittiin aatelismiehiä. Tasavaltainen hallitus lakkautti ritariston 1872, mutta Alfonso XII uudisti sen jälleen. *G. R.*

Calcante (it., < lat. *calcā're* = polkea). 1. Urkujenpolkija. — 2. Rekisterinnappula (calcant), jota käyttämällä urkuri antaa merkin polkijalle. *I. K.*

Calcaria *[-cā'-]* (lat. *calcā'rius* = kalkkinen), kalkki. — C. chlorata, kloorikalkki. — C. soluta, kalkkivesi. — C. usta, poltettu kalkki.

Calceola *[-e'-]* (lat. *calce'olus* = pieni kenkä), *palcont.*, devonikaudella elänyt korallisuku, kuuluva n. s. tetrakoralleihin (ks. Koralli eläimet). *P. E.*

Calceolaria, virsukukka, kasvisuku *Scrophulariaceæ*-heimossa. Yrttejä ja vähäisiä pensaita enimmäkseen Etelä-Amerikan länsiosasta. Teriö huulimainen, ylähuuli pieni, alahuuli iso, virsuntapaiseksi pullistunut. Useat lajit koristuskasveina kukkien omituisen muodon ja kauniin värin vuoksi.

Calceolaria.

Calciitti ks. Kalkkisälpä.

Calcio *[kaltšo]*, it. palloleikki, jossa palloa kuljetetaan potkimalla.

Calcispongia ks. Sieneläimet.

Calcium ks. Kalsiumi.

Calciumkarbidi ks. Kalsiumkarbidi.

Calculus (lat. < *calx* = kalkkikivi), mon. calculi, pieniä kiviä, joita muinoin käytettiin laskemisissa, äänestyksissä, arpapelissä y. m. — C. Minervæ, se valkoinen kivi, jonka tarinain mukaan Athena (Minerva) laski äidinmurhaajan Oresteen hyväksi tuomarien valkoisten (vapauttavien) ja mustien (langettavien) kivien ollessa yhtä monta; siitä yleensä ratkaiseva, vapauttava ääni. vrt. Kalkyyli. *K. J. H.*

Calcutta *[kälka'tə]*, Intian keisarikunnan pääkaupungin Kalkutan (ks. t.) engl. nimi.

Caldani *[-dā'-]*, Leopoldo Marc-Antonio (1725-1813), it. anatomi, saavutti tieteellisenä kirjailijana maineen oman maansa rajain ulkopuolellakin tutkimuksillaan kudosten ärtyväisyydestä eri irritabiliteetista (1757). *M. O-B.*

Caldara *[-dā'-]*, Antonio (1678-1763), it. säveltäjä, Legrenzin oppilas, aikanaan tuottelias ja suuressa arvossa pidetty. Nimitettiin 1716 varakapellimestariksi Wieniin; oli keisari Kaarlo VI:n sävellysopettajana; sävelsi oopperoita, messuja y. m. Eräitä hänen aarioitaan esitetään vielä nykyäänkin. *I. K.*

Caldarium *[-dā'-]* (lat. *calidus* = kuuma), roomal. kylpylöissä kuumien kylpyjen osasto. *K. J. H.*

Caldas (esp., = lämpimät lähteet). 1. Sana tavataan liittyneenä useiden portugalilaisten ja espanjalaisten kylpypaikkojen nimiin. — C. da Rainha, 75 km Lissabonista pohjoiseen, rikkilähteitä, 4,639 as. (1900). — C. de Mombuy, n. 30 km Barcelonasta pohjoiseen, Espanjan paras kylpypaikka, rikkilähteitä (67°), 3,474 as. (1900). — C. de Reyes, Luoteis-Espanjassa, Pontevedran maakunnassa, lämpimiä kivennäisvesilähteitä, 7,505 as. (1900). — 2. Kaupunki ja kylpypaikka Etelä-Brasiliassa, Minas Geraesin valtiossa lähellä São Paulon rajaa; rikkilähteitä; n. 8,000 as. *(V. v. F.)*

Caldera *[-e'-]* (esp.) kattilanmuotoinen kraatterilaakso. ks. Barranco.

Calderón *[-o'n]*, Pedro C. de la Barca Henao y Riaño (1600-81), Espanjan suurin näytelmänkirjoittaja; s. vanhan asturialaisen aatelissuvun jälkeläisenä 17 p. tammik. 1600 Madridissa ja k. 25 p. toukokuuta 1681. Jo 12-vuotiaana hän tuli Salamancan korkeakouluun, missä harjoitti lakitieteellisiä, filosofisia ja matemaattisia opintoja. Opintojensa ohella C. kehitti runolahjojansa, ja jo 14-vuotiaana hän julkaisi ensimäisen näytelmän „El carro del cielo". V. 1619 hän palasi Madridiin ja otti osaa julkiseen runoilijakilpailuun, Isidorusta pyhimykseksi julistettaessa (1620). C:lla oli tässä menestystä ja hän saavutti hovissa mahtavia ystäviä. V. 1625 hän taas lähti pois Madridista palvellakseen kymmenen vuoden ajan kuninkaan sotajoukoissa. Hän soti varsinkin Pohjois-Italiassa ja Alankomaissa, kuitenkaan saavuttamatta erityistä sankarimainetta. Filip IV kutsui hänet 1635 takaisin hoviin, uskoi hänelle linnassaan „Buen Retirossa" olevan teatterin johdon sekä kaikkien kuninkaallisten juhlien järjestelyn ja ylensi hänet 1637 Santiagon ritarikunnan jäseneksi. Kuningas kehoitti C:ia kirjoittamaan kuninkaallista näyttämöä varten näytelmän; C. kirjoitti draaman „Certamen de amor y celos", ja riensi kohta senjälkeen Kataloniaan espanjalaisten ritarikuntien sotajoukkoon, missä hän nyt niitti sotamainettakin. Kuningas jakeli tämän jälkeen hänelle tuhlaillen kunnianosoituksia, antoi hänelle koko joukon taiteellisia tehtäviä sekä suuren eläkkeen. Tällöin C. myös sekaantui kaikenlaisiin lemmenseikkailuihin. 50-vuotiaana tämä ennen niin elämäniloinen runoilija antautui mystisismiin; 1651 hän astui hengelliseen säätyyn. Saadakseen hänet läheisyyteensä Filip IV nimitti hänet Madridin hovikappelin saarnaajaksi. Jo ennenkuin C. oli astunut hengelliseen säätyyn oli hänen runollinen toimintansa etupäässä kiintynyt „Autos sacramentales" nimisiin ja aiheiltaan voittopuolisesti uskonnollisiin näytelmiin. Nyt hän rupesi yksinomaan kirjoittamaan tällaisia näytelmiä ja tuotti tällä alalla todella oivallista. Hänen maineensa levisi nyt entistä laajemmalle yli koko Espanjan, ja kaikista valtakunnan etevimmistä kaupungeista hänelle tuli kosolta tilauksia. V. 1663 hän tuli San Pedron veljeskunnan jäseneksi Madridissa ja muutamia vuosia myöhemmin sen yli-kappalaiseksi. Hänen tomunsa siirrettiin 1841 Madridin San Salvador kirkosta San Nicolas luostarin kirkkomaahan. Istuvassa asennossa kuvattu, kuvanveistäjä Figueras'n muotoilema

Calderon de la Barca.

pronssinen C:n kuvapatsas pystytettiin 1880 Pyhän Annan torille Madridiin.

C. on kieltämättä loistavin runoilija-ilmiö, minkä katolilaisuus on tuottanut. On sanottu, että C. on pukenut katolilaisen mielikuvituksen kaiken ristiriidan ja ajatuksenonttouden, kuten myös koko sen kukoistavan rikkauden kaikkein jaloimpaan muotoon. Eipä todella kukaan ole osannut niin häikäisevän loisteliaasti esittää kirkollista dogmia, ei kukaan ole niin kiehtovasti ylistänyt kristillistä elämänkieltämystä, ei kukaan ole niin pontevasti saarnannut, että ihmisenä oleminen tietää kuolevaisuutta, että elämä on unta ja olemassaolo mitä pahin tauti. C. näkee kaiken katolilaisen oikeauskoisuutensa valossa. Siitä johtuu, että hänen näytelmissään tapaa taivaisia hyveitä ja hornamaisia paheita, ja lisäksi joskus suoranaiseksi julmuudeksi muuttuvaa uskonkiihkoa ja suvaitsemattomuutta. Esimerkkinä viimemainitusta huomautettakoon ainoastaan autoa „El santo rey Don Fernando", missä ylistetään albigensien polttamista, johon „pyhä kuningas" omin käsin ottaa osaa.

C. ei ollut Espanjan teatterin loistoaikaa aloittanut. Tämän teon olivat jo ennen häntä suorittaneet C e r v a n t e s ja L o p e d e V e g a. C. liittyi heihin ja kehitti heiltä perityt muodot runollisempaan ja taiteellisempaan täydellisyyteen. Hän yhdisti uhkuvan mielikuvituksensa luomaan loistavaan muotoon selväpiirteisen ajatussisällyksen ja johdonmukaisen juonen.

Todistettavasti C:n omia kirjoittamia näytelmiä („Comedias") on säilynyt 108 ja „Autos sacramentales" kappaleita 73. Sitäpaitsi C. on kirjoittanut noin 100 pikku-ilveilyä, n. s. „Sainetes", joista ani harva on säilynyt. „Autos sacramentales" olivat suurenmoisia vertauskuvallisia näytelmiä, joita esitettiin Kristuksen ruumiin juhlassa. Kuuluisimpia näistä C:n „autos" näytelmistä on „La cena de Baltasar", jossa esiintyy muiden muassa profeetta Daniel, personoiden jumalallista oikeutta ja Gracioso, s. o. ilveilijä tai narri, joka edustaa ajatusta. Tämä, että ajatus personoituna esiintyy ilveilijän muodossa, on luonteenomaista espanjalaisille „autos" näytelmille. Toisessa tunnetussa „auto" näytelmässä, nimeltä „La vida es sueño" esiintyy vielä useampia vertauskuvallisia olentoja, jotka personoivat esim. mahtia, rakkautta, viisautta, valoa, y. m. C:n näytelmiä on ryhmitetty ja saattaa ryhmittää eri tavoin. Mainittakoon tässä ihme-näytelmistä „La devocion de la cruz" ja „El magico prodigioso"; traagillisista näytelmistä „El alcalde de Zalamea" (Zalamean tuomari; esitetty suomeksi), „El principe constante", „La niña de Gomez Arias"; mytologisista juhlanäytelmistä „Eco y Narcisso", „El mayor encanto amor"; historiallisista näytelmistä „Hija del aire", „Afectos de odio y amor"; romantillisista näytelmistä on kuuluisin „La vida es sueño" (Elämä on unelma; esitetty suomeksi). Viimeisen näytelmänsä C. kirjoitti 81 vuoden vanhana; se on nimeltään „Hado y divisa de Leonido y Marfisa". — C:n näytelmien aiheen draamallisessa käsittelyssä ilmenee ohjaavan järjen taiteellinen tarkoittelevaisuus, ja sen ohella syvä maailmankatsomus ja mielen kohoaminen havainto-maailman äärimäisille rajoille. C. voittaa edeltäjänsä näytelmiensä siveellis-psykologiseen sisällykseen, juonensommittelun sopusuhtaisuuteen ja jaloon, harvinaisen viimeisteltyyn sanontatapaan nähden. Hänen lempikuvansa palaavat usein, mutta tarjoavat aina uutta viehätystä. Hengellisissä näytelmissä häiritsee tiheään esiintyvät vertauskuvalliset henkilöt ja abstraktisten käsitteiden personoiminen. Monet myöhäisemmällä iällä kirjoitetut näytelmät osoittavat kylmää kyllästymistä elämään; useita nuoruuden draamoja häiritsee kuvakielen runsaus ja tyylin koreilu (estilo culto). Vanhempana C. pani pääpainon a u t o s näytelmiensä kirjoittamiseen. C:n laulurunot, sonetit ja romanssit ovat suurimmaksi osaksi jääneet painattamatta. Sen, mikä niistä vielä oli tavattavissa, on Castro julkaissut 1848 („Poesias", Cadiz). Pienoisnidos C:n löydettyjä uusia runoja ilmestyi nimellä „Poesias ineditas" (Madrid, 1881, 71:sessä nidoksessa „Biblioteca universal"ia, sekä 1886). C:n veli julkaisi ensimäisen kokoelman hänen näytelmiään (Madrid, 1640-74) mutta ehti toimittaa ainoastaan neljä nidosta. Täydellisempiä painoksia „Comedias" näytelmistä toimittivat Juan de Vera Tassis (Madrid, 1685-94, 9 nid.); Fernando de Apontes (Madr., 1760-63, 11 nid.); J. G. Keil (Leipzig, 1827-30, 4 nid.), ja parhaan Hartzenbusch sarjassa „Biblioteca de Aut. Españ", (nidokset 7, 9, 12, 14, Madrid, 1848-52 sisältävät 123 Comediaa ja 16 pienoiskappaletta sekä 15 lyyrillistä runoa). „Autos" näytelmät, joita, koska ne olivat Madridin kaupungin omaisuutta, pitkiin aikoihin ei saatu painattaa, ilmestyivät Madridissa 1717 6:na nidoksena, myöhemmin Apontesin julkaisemina nimellä „Autos sacramentales alegóricos y historiales del Phenix de los pœtas", j. n. e. (Madr., 1759-60, 6 nid.). [A. W. v. Schlegel, „Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur" (3:s nid.); F. W. V. Schmidt, „Die Schauspiele Calderóns" (Elberf., 1857); Dorer, „Die Calderon-Litteratur in Deutschland" (Leipz., 1881), jatkuu teoksessa „Beiträge zur C.-Litteratur" (Dresden, 1884); A. Morel-Fatio et L. Rounanet, „Le Théâtre Espagnol"; Werner Söderhjelm, „C., hänen 300-vuot. syntymäp. johdosta" (Valvoja, 1900, s. 26-38).] *J. H.*

Caleçons *[kalsō']* (ransk.), alushousut.

Calendæ *[-e'ndē]*, lyh. Cal., roomal. ajanlaskussa kunkin kuukauden ensimäinen päivä. — C. g r æ c æ l. A d C a l e n d a s g r æ c a s, ei milloinkaan, koska kreikkalaisten ajanlaskussa ei ollut C.-päivää. *K. J. H.*

Calendarium ks. K a l e n t e r i.

Calendula, k e h ä-k u k k a, kasvisuku *Compositæ*-heimossa. Siihen kuuluu meillä yleisesti viljelty *C. officinalis*, t a v a l l i n e n k e h ä k u k k a, „rinkuna", „rinkelumma", joka on keskikokoinen, leveälehtinen, keltamykeröinen yrtti; hedelmät käyriä, piikkiselkäisiä, haivenettomia pähkylöitä. Kotoisin Etelä-Euroopasta.

Calendula officinalis.

Calenzoli *[-ō'-]*, Giuseppe (1815-82), it. huvinäytelmänkirjoittaja, kotoisin Firenzestä. Suurten ponnistusten jälkeen hän 1852 sai esikoisnäytelmänsä „Ricerca d'un marito" esitetyksi. Tätä seurasi sitten noin kolmekymmentä huvinäytelmää, joista huomattavimmat ovat seuraavat: „Due padri all'antica" (1853), „Commedia e tragedia" (1854), „Le donne invidiose" (1855), „Il vecchio celibe e la serva" (1856), „Il sottoscala" (1863 ja myöh.; pirteä ja henkevä), „La spada di Damocle", „Padre Zappata" (mieltäkiinnittävä ulkokultainen tyyppi), „L'Appigionasi" (1876), „Un ricatto" (1878), „La via di mezzo", „Le confidenze innocenti" (1879), „La finestra nel pozzo". Ominaista C:n näytelmille on teatteritaitavuus, hyvä luonteenkuvaus ja pirteä, jokapäiväisyyteen eksymätön sukkeluus. C. on myös lastenkirjailija ja on lapsille julkaissut oivallisen teoksen „Dialoghi e commedie per fanciulle" (1874). *J. H-l.*

Calhoun *[kəlhū'n]*, John Caldwell (1782-1850), pohj.-amer. valtiomies, irlantilaista sukuperää, tuli 1807 asianajajaksi ja 1811 kongressin jäseneksi, jona hän herätti suurta huomiota puhujana ja väittelijänä ja vaikutti paljon sodan julistamiseen Englantia vastaan (1812). Toimitti 1816 etelävaltioille edullisen tulliasetuksen. V. 1817 hän tuli sotaministeriksi ja 1824 suurella äänten enemmistöllä varapresidentiksi. Kun pohjois- ja länsivaltiot 1828 saivat aikaan uuden tariffiasetuksen korkeine suojelustulleineen, joka oli haitaksi vapaakauppaa suosiville etelävaltioille, eikä presidentti Jackson käyttänyt sitä vastaan veto-oikeuttaan, matkusti C. etelävaltioihin ja taivutti ne tekemään päätöksiä (n. s. nullifikatsionipäätökset), joissa lausuttiin periaate, että kukin yksityinen valtio voi olla tottelematta liittohallitusta, jos tämä väärinkäytti (itsenäisiksi käsitettyjen) yksityisvaltioiden sille myöntämää valtaa. Tämän johdosta uhkaavan sisällisen sodan presidentti kuitenkin sai tarmokkailla toimenpiteillä estetyksi. C. luopui 1832 varapresidentin virasta, mutta valittiin kohta senjälkeen senaattiin ja pysyi edelleen etelävaltioiden ja myös neekeriorjuuden innokkaimpana puolustajana. Orjuutta, jota C. piti välttämättömän tarpeellisena, hän puolusti m. m. kuuluisassa puheessaan 6 p. syysk. 1837. Nimitettynä 1844 valtiosihteeriksi C. sai aikaan Texasin anastuksen, josta oli seurauksena sota Meksikkoa vastaan. Kun sitten pohjois- ja etelävaltioiden välillä syttyi riita voitetun alueen järjestämisestä, esiintoi C., vaikka jo sairauden murtamana, kiivaasti ehdotuksia, jotka toteutettuina olisivat vieneet unionin hajoamiseen. — Yksityisenä henkilönä C. nautti kunnioitusta yksinkertaisten tapainsa kuin myös sen hartauden tähden, millä hän puolusti vakaumustansa. Hän oli harvinaisen lahjakas ja terävä-älyinen valtiomies, mutta hänen politiikkansa osoittautui Yhdysvalloille turmiolliseksi. Hänen kirjoituksensa ilmestyivät nimellä „Works" 1853-54. [H. v. Holst, „John C. Calhoun"; Elliott, „Die Staatslehre J. C. Calhouns".] *G. R.*

Caliari *[-ā'r-]*, Paolo, it. taidemaalari, ks. Veronese.

Caliban (väännös sanasta *kannibal)*, Shakespearen „Myrskyssä" esiintyvä, karkean aistillinen ihmisen ja merielävän sekamuoto.

Calico *[kälikou]* (engl.), *kutomat.*, eräänlainen kirjavakuvioinen karttuunikangas tai myös karkeanpuoleinen, yksivärinen puuvillakangas, jota käytetään vuorikankaana ja kirjansitomistarkoituksiin. C. on saanut nimensä Kalikutin kaupungista.

Caligula *[-i'-]*, Gaius Cæsar Germanicus (12-41 j. Kr.), Rooman keisarina 37-41 j. Kr., keisari Tiberiuksen veljenpojan Germanicuksen ja Agrippinan (ks. n.) poika. Lapsena C. isänsä seurassa oleskeli sotaleirissä ja sai silloin sotamiehiltä käyttämistään sotasaappaista *(caligæ)* Caligulan („pikku saapas") nimen. Teeskentelemisellä C. vältti Tiberiuksen epäluulon, voitti kansan suosiota ja huudettiin Tiberiuksen kuoltua Rooman keisariksi.

Caligula.

Alussa C. hallitsi järkevästi, lievensi useat edeltäjänsä säädökset ja pani toimeen parannuksia eri aloilla, mutta päätyi ennen pitkää, varsinkin erään taudin jäljestä, mitä hurjimpaan mielivaltaan: hän vaati kunnioittamista jumalana, harjoitti törkeätä tuhlausta ja irstailua sekä pani toimeen kaikenlaisia mielettömyyksiä. C. teki myös tuloksettomia sotaretkiä Germaaniaan ja Britanniaa vastaan. Useiden salaliittojen tultua ilmi sotatribuuni Cassius Chærea yhdessä muutamien toverien kanssa murhasi C:n tammikuussa 41 hänen palatessaan palatsiinsa Palatinus-kukkulalle. [Willrich, „Caligula" (1903).] *K. J. H.*

Calixtus *[-i'-]* (Kallistus), neljän paavin nimi. 1. C. I, entinen orja, oli Rooman piispana 217-222, mielipiteiltään modalismiin kallistuva; vaati, että kirkon oli kaikista synneistä myönnettävä n. s. toinen katumus. — 2. C. II, paavina 1119-24, ent. Burgundin herttua Guido ja Viennen arkkipiispa, lopetti investiturariidan Wormsin konkordaatin kautta 1122. — 3. C. (III), Fredrik Barbarossan Aleksanteri III:tta vastaan asettama vastapaavi, jota kirkko ei koskaan ole tunnustanut. — 4. C. III, ent. Alfonso de Borgia, oli ennen paaviksi tuloaan Valencian piispa, paavina 1455-58. *K. O.*

Calixtus, Georg (1586-1656), luterilainen jumaluusoppinut, Helmstädtin yliopiston professori. C. harrasti sovintoa eri kirkkokuntain välillä; sovinnon pohjaksi hän tahtoi asettaa viiden ensimäisen kristillisen vuosisadan yksimielisen uskon („consensus quinquesæcularis"). Aikakauden valtiomiehissä, jotka olivat uskonnontaisteluihin kyllästyneet, herättivät C:n aatteet suurta vastakaikua; ja kun Puolan kuningas 1645 pani Thornissa toimeen uskonnonkeskustelun, C. otti siihen huomattavalla tavalla osaa. Mutta useimmissa jumaluusoppineissa C:n sovinnollinen kanta synnytti katkeraa vihaa, ja he

leimasivat hänen oppinsa synkretismiksi, pitäen sitä vaarallisena harhaoppina. C:lla oli useita oppilaita, Suomessa tunnettu Turun piispa Terserus (ks. t.). *E. K-a.*

Callabra *[-lā'-]* (it.), kahden tahi kolmen pelattava korttipeli, joka lienee kotoisin Kalabriasta.

Callao *[kalja'o]*, Perun tärkein satamakaupunki samannimisessä departementissa, 12 km Limasta, jonka kanssa se on rautatieyhteydessä; 34,436 as. (1896). Vanha kaupunginosa kapeine, mutkikkaine katuineen eroaa suuresti uudenaikaisesta, säännöllisesti rakennetusta. Vilkas kauppa. Ulkopuolella olevat saaret suojaavat rakennettua satamaa, jossa 1901 käyneiden laivojen lastauskyky oli 1,534,000 tonnia. — Kaupunkia, joka perustettiin 1537, ovat maanjäristykset usein hävittäneet (vars. 1630 ja 1746). 1881 Chile valloitti sen, mutta jo 1883 se joutui takaisin Perulle. *(V. v. F.)*

Calla palustris, suovehka, koko maassa yleinen suokasvi, jolla on herttamaiset lehdet ja puhtaanvalkealla suojuksella varustettu puikelokukinto. On ainoa todella kotimainen *Araceæ*-heimoa oleva kasvimme. Tärkkelystä sisältävää paksua juurakkoa on käytetty hätäleipänä. Ruukkukasvina yleisesti viljelty „Calla" kuuluu sukuun *Zantedeschia* (ks. t.).

Calla palustris.

Callidium, kovakuoriaissuku hapsenkakkiaisten *(Cerambycidæ)* heimoa. Meillä tavataan *C. violaceum*, papintappaja, litteähkö, teräksensininen laji, yleinen uusissa rakennuksissa, joiden hirsissä toukka elää. ks. taulua Kovakuoriaiset. *U. S-s.*

Callistephus chinensis. Callitriche vernalis.

Calliopsis ks. Coreopsis.

Callistephus chinensis, tarha-asteri, isomykeröinen, yleisesti viljelty puutarhakasvi, josta puutarhurit ovat kehittäneet lukemattomia eri rotuja („Pyramid", „Liliput", „Mignon" y. m.).

Callitriche, vesitähti, pieniä, matalassa vedessä, lätäköissä j. n. e. kasvavia vesikasveja, jotka latvaruusukkeillaan usein tykkänään peittävät vedenpinnan. Suomessa 3 lajia.

Callitris ks. Sandarakki.

Callmander *[-a'n-]*, Karl Reinhold (s. 1840), ruots. taidemaalari, opiskeli eri ottein Düsseldorfissa, Antverpenissa ja Pariisissa, asuu nykyään Göteborgissa. Maalasi aluksi muoto- ja laatukuvia, esim. aiheita Fredmanin epistoloista, mutta siirtyi myöhemmin dekoratiivisen taiteen alalle, esittäen seinä- ja kattomaalauksissa m. m. Psyke-tarun. V:sta 1882 hän on toiminut yksinomaan lasimaalaajana ja on sillä alalla luonut sangen huomattaviakin teoksia, esim. Upsalan tuomiokirkkoon, moniin Ruotsin maalaiskirkkoihin, Göteborgin museoon ja yksityisiin asuntoihin. *F. L.*

Callositas (lat. *callō'sus* = kovanahkainen), arpeutuma, arpikamara; ihon haavoittumisesta ja varsinkin pitkällisestä märkimisestä aiheutuva tavallisesta terveestä ihosta eroava kovanlainen arpikudos. *M. O-B.*

Callot *[-lō']*, Jacques (1592-1635), ransk. vaskenpiirtäjä, 17:nnen vuosis. huomattavimpia ranskalaisia taiteilijoita. Syntyisin varakkaasta kodista hän oli määrätty opintielle, mutta karkasi kahdesti Italiaan, jossa opiskeli vaskenpiirrostaidetta Cantagallinan johdolla. Täydensi myöhemmin opinnoitaan Roomassa ransk. vaskenpiirtäjän Thomassin'in ja Firenzessä lahjakkaan Parigi'n oppilaana. C. on vienyt vaskenpiirros- ja syövytystaidetta huomattavasti eteenpäin keksien uusia tekotapoja ja kehittäen vanhoja. Hänen piirroksensa, joiden luku nousee n. 1,500:aan, ovat sekä taide- että sivistyshistoriallisesti arvokkaita. Aiheiltaan ne ovat mitä erilaisimpia: hänen rajaton mielikuvituksensa haki tyydykettä Raamatusta ja italialaisista „commedia dell'arte" näytelmistä, sotatapahtumista, hovijuhlista, karnevaali-ilveilyistä, maisemista, pukukuvista y. m. Tunnetuimpia hänen teoksistaan ovat „Misères de la guerre" (18 lehteä, 1633), „Pyhän Antoniuksen kiusaukset" ja näköalat Pariisista. [E. Meaume, „Recherches sur la vie et les ouvrages de Jacques Callot" (Paris 1860) sekä O. Levertinin esitys C:sta „Ord och bild" aikakauskirjassa (1903).] *F. L.*

Calluna ks. Kanerva.

Callus (lat.), luuarpeutuma, „katkorusto", luukatkelmissa ensin syntyvä sidekudoksen tapainen uudiskudos, joka aluksi yhdistää katkenneet osat toisiinsa, kunnes se itse luutumalla sitten aikaansaa niitten täydellisen yhteenkasvamisen. Riippuen siitä, saako tämä uudiskudos alkunsa luun ulkopinnasta vai sen ydinkanavan pinnasta vai itse luusta, erotetaan ulko- l. periostaalinen c., sisä- eli myelogeeninen c. ja intermediäärinen c. *M. O-B.*

Calo (it.), myös Decalo, vähennys painossa, joka tavaraa kuljetettaessa tai valmistettaessa syntyy läikkymisen, kuivumisen y. m. s. kautta.

Caloander, Lars Robert (1788-1861), lahjoittaja, synt. Turussa, oli Turun pakkahuoneen

hoitajana 1821-43. Melkoisesta omaisuudestaan C. määräsi testamentissaan summia yliopistolle stipendeiksi, Turun lukiolle y. m. kouluille, Turun köyhien hyväksi sekä Turun naisyhdistykselle. *A. R. C.*

Calomarde *[-a'r-]*, Francisco Tadeo (1775-1842), Santa Isabelin herttua, Almeidan kreivi, esp. valtiomies, opiskeli lakitiedettä ja palveli oikeusministeriössä. V. 1808 hän liittyi kapinaan Napoleonin valtaa vastaan; oli Ferdinand VII:n paluun jälkeen ensimäisiä, jotka liittyivät itsevaltiaaseen kuninkaaseen, minkä vuoksi Ferdinand häntä suuresti suosi. Kun perustuslaillinen hallitusmuoto 1820 uudestaan pantiin voimaan, tarjoutui hän vapaamielisten käytettäväksi, mutta kun ei hänestä huolittu, liittyi C. sitä innokkaammin taantumukselliseen eli n. s. apostoliseen suuntaan. Vv. 1824-32 hän oli oikeusministerinä ja käytti mahtavaa asemaansa vainotakseen säälimättömästi vapaamielisiä. Samalla hän ryhtyi juonitteluihin kuninkaan veljen Don Carloksen (ks. t.) vallanperimyksen hyväksi. Tämän johdosta C. karkoitettiin tiluksilleen Aragoniaan, josta pakeni Ranskaan, missä hän kuoli. *G. R.*

Calonius *[-ö'-]*, Matias (1737-1817), kuuluisa lakimies, syntyi 27 p. jouluk. 1737 Saarijärvellä, jossa isä oli kappalaisena. Päästyään Porvoon lukiosta ylioppilaaksi 1757 C. harjoitti Turun yliopistossa historiallisia ja lakitieteellisiä opintoja, ja tuli 1763 konsistorin amanuenssiksi, toimien samalla sihteerinä. Julkaistuaan väitöskirjan „De nova facie orbis Europæi circa sæculum reformationis exorta" C. nimitettiin 1764 taloustieteen dosentiksi sekä 1771 vakinaisesti sihteeriksi ja apulaiseksi filosofiseen tiedekuntaan, mitkä virat olivat yhdistetyt. V. 1778 hän tuli lainopin professoriksi ollen tässä virassa sitten kuolemaansa saakka. Sen ohella hän oli valtakunnan korkeimmassa oikeustossa Tukholmassa jäsenenä 1793-1800 ja maamme prokuraattorina 1809-16. C. kuoli naimatonna Turussa 13 p. syysk. 1817; hänen haudalleen Nummen hautausmaalle pystytettiin sittemmin yleisesti koko maassa kerätyillä varoilla muistopatsas.

Matias Calonius

Varmaankaan ei kukaan suomalainen lakimies ole saavuttanut sellaista kuuluisuutta kuin C., eikä vain omassa maassa vaan kaikissa pohjoismaissa. 45 vuotta hän toimi yliopistonopettajana, muodostaen suurimpana osana tätä pitkää aikaa aivan yksin lainopillisen tiedekunnan. Tiedemiehenä C. tosin oli vallitsevan n. s. luontaisoikeudellisen koulun kannalla, mutta tahtoi kuitenkin enemmän kiinnittää huomiota voimassa olevaan oikeuteen ja sen historialliseen kehitykseen kuin mitä tämän koulun kannattajat tavallisesti, ja oli siis tavallaan myöhemmin esiintyvän n. s. historiallisen oppisuunnan edelläkävijöitä. Hänen teoksensa ovat useilta lainopin eri aloilta: oikeushistoriallisia, esim. „De prisco in patria servorum jure" (1780-93), siviilioikeudellisia, esim. „De hypoteca" (I 1786, II 1792), rikosoikeudellisia, niinkuin „De pœna homicidii adtentati" (1780), sekä prosessioikeudellisia, niinkuin „De præscriptione criminum" (1785). Pitkän opettajatoimensa ajan hän piti luentoja niinikään useimmilta lainopin aloilta, ja niitä on vielä 5 vankkaa nidosta säilössä yliopiston kirjastossa. — Hänen toimintansa käytännöllisenäkin lakimiehenä on muistiin merkittävä. Korkeimman oikeuston jäsenenä antamansa lausunnot ovat tieteellisesti hyvin perusteltuja, niiden joutumatta kuitenkaan tieteilevästi yksipuolisiksi ja käytännöllisen elämän vaatimuksille vieraiksi, oikeudellisesti ja loogillisesti sitovia sekä muodoltaan erittäin selviä. Niiden vaikutus lainkäyttöön niin meillä kuin Ruotsissakin on aina tunnustettu hyvin suureksi. Hänen toimintansa prokuraattorina on jättänyt vieläkin huomattavammat jäljet. Ruotsinvallan viimeisinä vuosina olivat suuret väärinkäytökset tulleet tavallisiksi virkamiehistössämme ja sotatila oli näitä vain lisännyt. Kaikella taidollaan ja horjumattomalla lujuudellaan C. ryhtyi yhteisen kansan oikeutta suojaamaan niin ylempien kuin alempien viranomaisten mielivaltaisuutta vastaan ja kohottamaan näiden oikeuden- ja velvollisuudentuntoa, ja se menestys, jolla hän tämän tärkeän tehtävän suoritti, riittäisi yksin saattamaan hänen nimensä jälkimaailman muistiin.

Yhtä muistettava on hänen osanottonsa Suomen uuden hallinnon järjestämiseen. On tunnettua, miten pelkäämättömänä hän sodan aikoina esiintyi laillisen esivallan oikeuksien puoltajana; erittäin kuuluisaksi siinä suhteessa on tullut hänen rehtorintoimesta 1808 erotessaan julkaisemansa ohjelmakirjoitus. Mutta kun Suomen uusi valtio oli Porvoon valtiopäivillä perustettu, antautui hän yhtä suurella harrastuksella palvelemaan isänmaansa uutta hallitusta. Mainitsemista ansaitsee tässä erityisesti hänen tekemänsä ehdotus ylimmän hallinnon ja oikeudenhoidon järjestämisestä, jonka mukaisesti senaatti sittemmin on pääasiassa toiminut aina meidän päiviimme saakka. Hänen tekoaan oli myös prokuraattorin ohjesääntö v:lta 1811. Kaikissa näissä ja muissa toimissaan C. esiintyi isiltä perityn oikeusjärjestyksemme valppaana valvojana ja pelottomana puoltajana. Ennen muuta tämä tuli ilmi hänen antamassaan lausunnossa ehdotuksesta kenraalikuvernöörin ohjesäännöksi, jossa lausunnossa hän selvästi osoitti, mitä maan perustuslait säätävät, ja jonka mukaan ehdotusta sitten muuteltiin monessa tärkeässä kohdassa.

A. I. Arwidsson julkaisi 1829-36 hänen kootut teoksensa nimellä „Matthiæ Calonii opera omnia" 5 osassa, jotka myöskin sisältävät suuren joukon hänen lausuntojaan korkeimmassa oikeustossa. V. 1870 julkaistiin lisäosassa hänen prokuraattorina antamiaan lausuntoja. Ruots. kirjallisuusseura on julkaissut hänen ja hänen ystävänsä H. G. Porthanin välisen kirjeenvaihdon. V. 1908 painettiin yliopiston varoilla hänen siviilioikeudelliset luentonsa nimellä „Prælectiones in jurisprudentiam civilem".

F. O. L.

Calonne *[-lo'n]*, Charles Alexandre (1734-1802), Ranskan raha-asiainministeri, oli intendenttinä Metzissä ja Lillessä ja kutsuttiin 1783 rahaministeriksi. Valtion huonoja raha-asioita C. tahtoi parantaa panemalla liikkeelle rahaa niin paljon kuin suinkin; siitä muka varallisuus kasvaisi ja luotto paranisi. 41 kuukautta hän oli ministerinä ja valtionvelat lasketaan kasvaneen sillä aikaa 650 milj. livres'illä. C. huomasi itsekin, ettei tämä kevytmielinen menettelytapa voinut jatkua, jonka vuoksi hän kutsui kokoon aateliston edustajat (1787), tahtoen saada tämän säädyn verotetuksi. Mutta se ei suostunut verotukseen. C. erosi ja lähti Lontooseen, josta Napoleon Bonaparte antoi hänen palata 1802. Hän on enemmän kuin kukaan muu Ludvik XVI:n raha-asiainministereistä jouduttanut vallankumousta. *K. O. L.*

Calosoma, kovakuoriaissuku maakiitäjien heimossa. Tunnetuin laji on *C. sycophanta*, mustansininen, joskus 30:kin mm pitkä hyönteinen, jonka peitinsiivet ovat kauniin smaragdinvihreät; elää Pohj.-Saksan ja Etelä-Ruotsin havumetsissä, joissa se kiiveskellen puissa pyydystelee nunnaperhosten y. m. vahingollisten kehrääjäperhosten toukkia ja koteloita tehden sen kautta suurta hyötyä. Suomessa on tavattu (harvinaisena) vain yksi laji *C. inquisitor*, joka nousee tammipuihin saalistaan pyydystämään. *U. S-s.*

Calosoma.

Calovius *[-ō'-]*, Abraham (1612-86), Wittenbergin professori, luterilainen jumaluusoppinut. Ollen puhdasoppisen suunnan kiivaimpia edustajia C. taisteli ankarasti synkretismiä vastaan ja pyrki sitä kukistaakseen saamaan hyväksytyksi uuden jyrkän tunnustuskirjan („Consensus repetitus fidei veræ lutheranæ", 1655), mutta ei onnistunut. Hänen uskonopillinen pääteoksensa „Systema locorum theologicorum" (1655-77) käsittää 12 nidosta. *E. K-a.*

Calpurnia *[-u'r-]*, Cæsarin viimeinen puoliso, Lucius Calpurnius Pison tytär.

Calpurnius *[-u'r-]*, vanha muinaisroomal. suku, jota m. m. oli Pison sukuhaara. *K. J. H.*

Calpurnius Siculus *[-u'r-]*, Titus, roomal. runoilija keisari Neron hallitusaikana; hänen nimellään on säilynyt 7 bukolista runoelmaa (julkaissut Schenkl 1885). *K. J. H.*

Calsabigi, Raniero da (1715-95), Gluckin librettisti ja tärkeä apulainen hänen oopperanuudistuksessaan. *I. K.*

Caltha palustris, rentukka. *Ranunculaceæ*-heimoon kuuluva, yleinen, keltakukkainen, rannoilla j. n. e. kasvava kevätyrtti. Lehdet munua- tai herttamaiset, koko kasvi maultaan kirpeä, jonka vuoksi karja sitä hyleksii.

Caltha palustris.

Calumet *[käljumet]*, kaupunki Yhdysvalloissa, Michiganin valtiossa, n. s. Kuparisaarella, 5,643 as. (1900). Täällä oleva kuparikaivos on maailman suurimpia tuottaen kuparia 13,000 tonniin vuodessa. Sen läheisyyteen on muodostunut suomalainen siirtokunta, jossa on yli 7,000 as. Siellä on kansalaisillamme 4 seurakuntaa, raittiusseuroja, työväenyhdistyksiä j. n. e. Toht. C. J. Sorsénin rakennuttama Pohjois-Michiganin sairaala on paikkakunnan huomattavimpia laitoksia. C:ssa ilmestyvät suomalaiset lehdet „Päivälehti" ja „Amerikan uutiset". *W. P.*

Calumnia *[-u'-]* (lat.), panettelu, ilkeämielinen käräjöiminen; calumniator, panettelija, väärän kanteen ajaja.

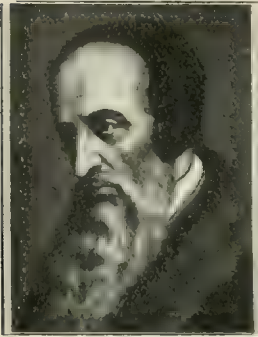
Calvados *[-o's]*, Ranskan departementti Normandiassa, Englannin kanaalin varrella, 5,693 km², 403,431 as. (1906). Saanut nimensä rannan ulkopuolella olevien kallioisten saarien mukaan (Rochers du C.). Maa, jonka läpi m. m. Orne virtaa, on hyvin viljavaa. Väestö harjoittaa pääelinkeinonaan karjanhoitoa, vieden voita ja juustoa etenkin Englantiin, hedelmäinviljelystä ja rannikolla osterin-pyyntiä. Pääkaupunki on Caen. *V. v. F.*

Calvé, Emma (s. 1862 t. 1864), ransk. oopperalaulajatar, rouva Marchesi'n oppilas; on kuulunut v:sta 1893 Pariisin Opéra comique'een. *(I. K.)*

Calvert *[kälvət]*, engl. suku, joka on tehokkaasti toiminut varsinkin New Foundlandin ja Marylandin asuttamiseksi. 1. George C., lord Baltimore (1582-1632), valtiomies, siirtolan perustaja. C. oli Jaakko I:n suuressa suosiossa, tuli 1619 valtiosihteeriksi ja toimi ulkoasiain alalla; erosi 1625 virastaan ja kääntyi katoliseen uskoon. C. perusti New Foundlandiin siirtolan, joka ei kuitenkaan menestynyt. V. 1632 hallitus luovutti hänelle Potomac-joen pohjois- ja itäpuolella olevan alueen, mutta silloin hän jo oli kuollut. Hänen oikeutensa peri hänen poikansa: — 2. Cecil C., lord Baltimore (1605-75), Marylandin ensimäinen hallitusmies. C., joka ei itse koskaan käynyt siirtolassaan, koetti tehdä Marylandin vainottujen Englannin katolisten turvapaikaksi. Sen varsinainen perustaja oli hänen veljensä: — 3. Leonard C. (1606-47), joka 1633 mukanaan 200 katolista siirtolaista saapui nyk. Marylandiin. Marylandin pääkaupunki Baltimore on saanut nimensä C.-suvun aatelisnimestä.

Calvin *[kalvä']*, Jean (1509-64), uskonpuhdistaja, syntyi 10 p. heinäk. 1509 Noyon'issa Pohjois-Ranskassa. Isä Gerard Cauvin oli lakimies ja tahtoi sellaista pojastaankin, joka jo aikaisin osoitti loistavia lahjoja sekä suurta tarmoa ja luonteenvakavuutta. C. sai huolellisen kasvatuksen Pariisin yliopistossa sekä Orleans'in ja Bourges'in kuuluisissa lainopillisissa kouluissa. Hänen halunsa veti kumminkin enemmän humanistisiin ja teologisiin opintoihin, ja isän kuoltua 1531 hän seurasi taipumuksiaan. Kesällä 1533 C. asettui Pariisiin, ja siellä tapahtui hänessä mielenmuutos, joka sai hänet ehdottomasti liittymään Lutherin ei aivan harvalukuisiin, mutta monella tapaa vainottuihin kannattajiin Ranskassa. Sisällisestä kehityksestään C. ei anna juuri mitään tietoja, mutta tunnustaa, että „Jumala oli nähnyt hyväksi äkillisellä käänty-

mykseellä tehdä hänet sanalleen kuuliaiseksi". 1534 hän rikkoi välinsä katolisen kirkon kanssa, joutui vähäksi aikaa vankeuteen ja lähti sitten matkoille, ensin Ranskassa sekä, vainon kotimaassa käytyä ankarammaksi, 1535 Strassburgiin ja Baseliin, solmien suhteita sikäläisten uskonpuhdistajien kanssa. Strassburgissa C. kirjoitti reformatorillisen uskonopin esityksen, *Institutio religionis christianæ* (pain. Baselissa 1536), joka yhdellä iskulla kohotti nuoren tekijänsä protestanttisten teologien eturiviin. Käytyään Italiassa uskonpuhdistusta suosivan Ferraran herttuattaren Renatan (ks. t.) hovissa hän paluumatkalla joutui Genèveen, jonka porvaristo äskettäin oli vapauttanut kaupunkinsa sekä Savoijin herttuain että katolisten piispojen vallasta. Sikäläinen uskonpuhdistaja Farel (ks. t.) ei kuitenkaan pystynyt saamaan aikaan syvällisempää uudistusta; mutta C:n saapumista hän piti Jumalan viittauksena ja melkeinpä pakoittamalla sai hänet jäämään Genèven kirkollisten olojen järjestäjäksi saarnaajana ja opettajana. Tämä C:n ensi oleskelu Genèvessä kesti elok. 1536—huhtik. 1538. C. laati katkismuksen nuorisolle, uskontunnustuksen, johon koko porvaristo 10-henkisissä ryhmissä vannotettiin, sekä kirkkolain, joka asetti kaupunkilaiset mitä ankarimman siveellisen valvonnan alaisiksi. Siitä syntynyt tyytymättömyys kasvoi kasvamistaan, kunnes vastustuspuolue pääsi valtaan ja karkoitti C:n ja Farelin. C. asettui taas Strassburgiin, tullen ranskalaisen pakolaisseurakunnan papiksi, tehden tieteellistä työtä ja solmien suhteita saksalaisiin teologeihin, varsinkin Butzeriin (ks. t.) ja Melanchthoniin. C. otti tällöin osaa uskonnonkeskusteluihin Wormsissa ja Regensburgissa.

Calvin.

Sillä välin oli Genèvessä syntynyt yhä arveluttavampi epäjärjestys, joka lopulta aiheutti päätöksen, että C. oli kutsuttava takaisin. Vastahakoisesti kutsua noudattaen C. palasi syysk. 13 p. 1541, ja siitä pitäen oli Genève hänen maailmanhistoriallisen toimintansa näyttämönä. Se oli nuori, vasta muodostumassa oleva yhteiskunta, jonka C:n tarmokas tahto saattoi muovailla ihanteittensa mukaiseksi. Tämä ei kuitenkaan tapahtunut ilman ankaria taisteluita, jotka kerta toisensa perästä olivat syöstä C:n asemastaan. Vastustus lähti milloin löyhistä siveellisistä periaatteista (n. s. „libertiinit"), milloin tyytymättömyydestä muualta tulleiden miesten määräämisvaltaan, milloin rehellisestä vakaumuksesta, joka oli tullut C:n mielipiteistä poikkeaviin tuloksiin. C. itse näki kaikessa vain kapinaa Jumalan selvää tahtoa vastaan, jonka tulkki hän oli, ja säälimättä hän kukisti kaikki vastustajat, pitäen väkivaltaisiakin keinoja ei ainoastaan luvallisina, vaan suorastaan asianmukaisina. Kuuluisimmaksi on tullut Mikael Servet'n (ks. t.) juttu 1553. C:n puolue kasvoi Genèveen muuttaneiden ranskalaisten kautta, ja v:sta 1555 oli hänen asemansa lopullisesti vakaantunut. Tunnustettava kumminkin on, että häntä ei johtanut persoonallinen vallanhimo, vaan ankara velvollisuudentunto ja suurisuuntainen käsitys uskonpuhdistuksen silloisen aseman vaatimuksista.

C. oli tiedemiehenä etevin uskonpuhdistajista; hänen ajatus- ja esitystapansa oli terävä, selvä ja ankaran johdonmukainen. „Institutio"n yhä laajentuvat laitokset osoittavat hänen kykyään dogmaatikkona; sitäpaitsi hän on tullut kuuluisaksi raamatunselittäjänä, kirjoittaen kommentaareja etupäässä Uuden testamentin kirjoihin. O p i s s a a n C. oli saanut vaikutuksia Lutherista, Zwingli'stä ja Butzerista, mutta omintakeisesti niistä kehittänyt järjestelmän, joka on määrännyt uskonpuhdistuksen toisen päähaaran, „reformeeratun" kirkon (ks. t.) teologisen luonteen. C. pani enemmän painoa Jumalan kaikkivaltaan kuin hänen rakkauteensa ja kehitti armonvalitsemusopin (ks. t.) äärimäisyyteensä opettaen, että Jumala on iankaikkisuudesta määrännyt muutamat autuuteen, toiset kadotukseen, osoittaen majesteettinsa niin toisessa kuin toisessakin. Ehtoollisopissa C. kulki Lutherin ja Zwingli'n keskitietä opettaen, että uskovainen hengellisesti, mutta silti todellisesti tulee osalliseksi Kristuksen ruumiista ja verestä, jota vastoin uskomaton nauttii vain leipää ja viiniä. Suuremmassa määrässä kuin Luther C. käytti Raamattua puustavillisena auktoriteettina, syrjäyttäen myös aste-eron Uuden ja Vanhan testamentin välillä ja käyttäen jälkimäistäkin kristityn lakina; C:n koko uskonnollinen katsantotapa on lainomaisempi kuin luterilaisuuden, mutta myös energisempi, enemmän toimintaan suunnattu. Teroittaen elämän pyhitystä C. siveysopissaan antaa suuren arvon positiiviselle työlle elämän eri kutsumuksissa; hänen käsityksensä valtiosta, kansalaisvelvollisuuksista ja taloudellisen elämän laeista on uudenaikaisempi kuin Lutherin. — J u m a l a n p a l v e l u k s e s s a C. hylkäsi kaikki, mitä Raamattu ei nimenomaan käskenyt; kirkkojen sisustus tehtiin mahdollisimman koruttomaksi, alttarin sijalle tuli yksinkertainen pöytä, öylättien asemesta käytettiin murrettua leipää, juhlapäivistä säilytettiin ainoastaan joulu, pääsiäinen ja helluntai, mutta sunnuntai oli ankarasti pyhitettävä; virsikirjana käytettiin ainoastaan Davidin psalttaria. S e u r a k u n t a j ä r j e s t y k s e l l e ja k i r k k o k u r i l l e C. pani mitä suurimman painon; sen järjestivät hänen 1541 antamansa „kirkkoasetukset" *(Ordonnances ecclésiastiques)*. Kun sekä Luther että Zwingli jättivät evankelisen seurakuntaelämän järjestämisen esivallalle, niin C. sitävastoin antoi kirkolle oman, valtiosta riippumattoman ja suhteellisesti kansanvaltaisen hallinnon. Sen etupäässä oli kaksi virkakuntaa: „kunnianarvoisa seura" *(Vénérable compagnie)* ja „konsistori". Edellisen muodostivat kaupungin papit ja uskonnonopettajat; se valvoi opin puhtautta. „Konsistoriin" taasen kuuluivat kaikki papit ja 12 maallikkoa; se valvoi seurakuntalaisten koko elämää niin toiminnassa kuin puheissa ja mielipiteissäkin todellisen inkvisitsionituomioistuimen tavoin, käyttäen vakoilua ja kidutusta. Kaikenlainen ylellisyys, näytelmät, peli

ja tanssi olivat ehdottomasti kielletyt. Maallinen yhteiskunta kannatti tätä tapainvalvontaa ankarilla rangaistuksilla; Genèvessä, jossa silloin oli tuskin 20,000 asukasta, tapahtui 4:ssä vuodessa 58 teloitusta ja 76 maanpakoon karkoitusta. Mutta miten epäevankeliset keinot olivatkin, joilla C. perusti „teokratiansa", tuli Genèvestä, varsinkin sittenkuin uusi, C:n ihanteet omistanut sukupolvi oli ehtinyt kasvaa, malliyhteiskunta, jossa vallitsi erinomainen järjestys, tapainpuhtaus ja toimeliaisuus.

C:n vaikutus ei rajoittunut Genèveen; kaupungista tuli uskonpuhdistuksen taimilava ja lähetysasema koko Länsi-Euroopalle ja laajemmaltikin. Genèvessä turvaa nauttineet pakolaiset levittivät kotiseuduillaan C:n aatteita; 1559 perustettu yliopisto sai paljon oppilaita ulkomailta ja C:lla oli harvinaisen laaja kirjeenvaihto. Ylenpalttisen työtaakan heikontamana C., jonka terveys ei koskaan ollut luja, kuoli 27 p. toukok. 1564. Mutta C:n aatteiden leviäminen ei silti taonnut; mikäli uskonpuhdistus seuraavina vuosikymmeninä saavutti uusia voittoja, tulivat ne enimmäkseen kalvinilaisuuden hyväksi, joka jyrkkyydessään ja sotaisuudessaan erikoisesti soveltui jesuiittain johtaman katolisen taantumuksen vastustajaksi. Suurin oli C:n vaikutus uskonpuhdistukseen Ranskassa (ks. H u g e n o t i t), Hollannissa ja Skotlannissa (ks. K n o x); zwingliläisyys Sveitsissä muodostui C:n henkeen; useat Länsi-Saksan valtiot omistivat kalvinilaisuuden lievennetyssä muodossa (ks. H e i d e l b e r g i n k a t k i s m u s); Unkarissa liittyivät siihen enimmät unkarilaiset, Puolassa osa aatelia j. n. e. Ruotsissa oli m. m. Kaarle IX kalvinilaisuuteen taipuva. Erittäin tuntuva ja seurauksiltaan tärkeä on sen vaikutus Englannin uskonnolliseen kehitykseen (ks. A n g l i k a a n i n e n k i r k k o), varsinkin puritanismin (ks. t.) ajoilta, sekä Englannista käsin Ameriikan anglosaksilaiseen väestöön. Välillisesti on C:n katsantotapa vaikuttanut paljonkin yhteiskunnallisen vapauden ja taloudellisen elämän kehitykseen, jonka etupäässä juuri Hollanti, Englanti ja Pohjois-Ameriikka ovat käyneet.

C:n kootut teokset ovat julkaisseet G. Baum, Ed. Cunitz ja Ed. Reuss (58 nidosta; Braunschweig ja Berliini 1863-1900). [Theodor de Bèze, „Vie de C.", 1564; E. Stähelin, „J. C.", 1863; Fr. Kampschulte, „J. C.", 1869-99; E. Doumergue, „J. C., les hommes et les choses de son temps", 1899 ja seur.; E. Tröltsch teoksessa „Die Kultur der Gegenwart" I, 4, siv. 253 ja seur.] *J. G.*

Calvisius (K a l w i t z), S e t h u s (1556-1615), saks. kirkkosäveltäjä ja musiikkikirjailija; tuli 1594 Leipzigin Thomas-kirkon kanttoriksi; teoreetikkona oli tehokkaasti osallisena kontrapunktioppia muovailtaessa harmoniaopiksi. *I. K.*

Calvo, C a r l o s (1824-93), argentiinalainen lakimies ja kansainoikeudellinen kirjailija, oli Argentiinan lähettiläänä ensin Pariisissa ja sitten Lontoossa sekä v:sta 1884 Berliinissä. Tehnyt nimensä tunnetuksi etenkin teoksellaan „Le droit international théorique et pratique" (1868; 5:s painos Pariisissa 1896, 6 nid.). Hänen muista teoksistaan mainittakoon „Recueil complet des traités etc. de tous les États de l'Amérique latine" (1862-69, 11 nidosta; ilmestynyt myös espanjan kielellä); „Annales historiques de la révolution de l'Amérique latine" (1864-75, 5 nid.); „Manuel de droit international public et privé" (2:nen painos 1882); „Dictionnaire de droit international public et privé" (1885, 2 nid.); „Dictionnaire manuel de diplomatie et de droit international public et privé" (1885). C. on „Institut de droit international"in perustajia. *O. K:nen.*

Calycanthus, pohj.-amer. kasvisuku, johon kuuluu muutamia lajeja pensaita. Puutarhoissa näkee meillä toisinaan viljeltynä *C. floridus*-lajin, jolla on puikeat, vastakkaiset lehdet ja isohkot, punanruskeat, ryydinhajuiset kukat. *C. occidentaliksella* on isommat, mutta hajuttomat kukat ja se on arempi.

Calypso bulbosa.

Calypso bulbosa, p o h j a n n e i d o n k e n k ä, sievimpiä *Orchidaceæ*-heimoon kuuluvia kasvejamme, joka kasvaa sammaleitten seassa havumetsissä ja katajapensaikoissa harvinaisena pääasiassa maamme pohjoisosissa.

Camaïeu *[-ajö']* (ransk.), yksivärinen maalaustapa, suoritettu joko siten, että varjot maalataan tummemmalla samanväriselle pohjalle — esim. harmaalla harmaalle (g r i s a i l l e), keltaisella keltaiselle (c i r a g e), tai siten, että maalataan yhdellä värillä toisväriselle tai hopea- t. kultapohjalle. Tavallinen 1500-luvulla. *F. L.*

Camarilla ks. K a m a r i l l a.

Camauro *[-a'vr-]* (it.), punasamettinen paavinlakki.

Cambacérès *[kãbaserē's]*, J e a n J a c q u e s R é g i s d e, Parman herttua (1753-1824), ransk. lainoppinut, valtiomies, liittyi vallankumoukseen ja valittiin 1792 kansalliskonventtiin, jonka maltillisia jäseniä hän oli. Hänen ehdotuksestaan asetettiin yleishyvän valiokunta, jonka jäseneksi hän valittiin ja sittemmin Robespierren kukistuttua sen esimieheksi. C. toimi uutterasti lainsäädännössä, ja Code Napoleon on suureksi osaksi hänen työtään. Direktorihallituksen aikana hän oli viidensadanneuvoston jäsen ja Brumairen vallankumouksen jälkeen 1799 C. tuli toiseksi konsuliksi. Kun Napoleon oli valittu keisariksi, nimitti hän C:n valtakunnan arkkikansleriksi. Hän oli Napoleonin paraita luottamusmiehiä. 1808 hän nimitti hänet Parman herttuaksi. Satapäiväisen keisarikunnan aikana C. oli oikeusministeri. Bourbonien palattua hän karkoitettiin 1816 Ranskasta, mutta sai palata takaisin 1818. *K. O. L.*

Cambay *[kämbe'i]*. 1. Vasallivaltio Englannin Etu-Intiassa, Bombayn presidenttikunnassa, n. 900 km², 75,122 as. (1901). — 2. Pääkaupunki ylämainitussa valtiossa C.-lahden rannalla, 31,780 as. (1901). Oli muinoin mahtava kauppakaupunki (200,000 as.). Vieläkin kuuluisa akaateistaan ja karneoleistaan.

Cambert *[kãbä'r]*, R o b e r t (1628-77), ensimäinen ransk. oopperansäveltäjä; muutti Lullyn (ks. t.) tieltä pois Pariisista Lontooseen, jossa pääsi Kaarlo II:n kapellimestariksi. *I. K.*

Cambio (it.), vekseli; c a m b i s t i, rahanvaihtaja, pankkiiri.

Cambon *[kãbõ']*. 1. P i e r r e P a u l (s. 1840), ransk. politikko, oli ranskalais-saksalaissodan puhjetessa 1870 asianajajana, sittemmin valtiollisissa toimissa, kuten m. m. lähettiläänä Madridissa, Konstantinopolissa ja lopulta Lontoossa, jossa viimemainitussa hän on innokkaasti toiminut ranskalais-englantilaisen liittoutumisen toteutumiseksi. — 2. J u l e s M a r t i n C. (s. 1846), edellisen veli, v:sta 1891 Algerian kenraalikuvernööri, v:sta 1897 lähettiläänä Yhdysvalloissa, v:sta 1898 Espanjassa. Johti Espanjan hallituksen puolesta rauhanneuvotteluja Espanjan ja Yhdysvaltain välillä 1898.

Cambrai *[kãbrē']*, kaupunki Ranskassa, Nordin departementissa, Schelden varrella, 50 km Lillestä etelään, 26,586 as. (1901). Kaupungissa on tuomiokirkko, kaunis raatihuone, kirjasto, joka vanhoine kallisarvoisine kirjoineen (n. 48,000 nid.) ja käsikirjoituksineen (n. 1,450) on Pohjois-Ranskan arvokkaimpia, muinaistieteellinen museo, collège, teknillinen koulu, musiikkiopisto, teatteri, kauppatuomioistuin y. m. Arkkipiispanistuin. Vilkas teollisuuskaupunki; sokeri-, nahka- ja saippuatehtaita, harsokankaan, batistin (n. s. cambrai-kankaan) ja pumpulipitsin valmistusta. Oli ennen tärkeä linnoitus. Linnoituksia ja muureja 13:lta, 16:lta ja 17:ltä vuosisadalta. — C. oli roomalaisten C a m a r a c u m, joka oli tärkeimpiä kaupunkeja Gallia belgica maakunnassa. V:sta 925 se kuului Saksan valtakuntaan, kunnes ranskalaiset valloittivat sen (espanjalaisilta) 1677, minkä jälkeen se luovutettiin Ranskalle Nijmegenin rauhassa 1678. V. 1508 tehtiin siellä Ranskan Ludvik XII:n, keisari Maksimilianin, Ferdinand katolisen ja paavi Julius II:n kesken Venetsiaa vastaan suunnattu „C:n liitto" ja v. 1529 n. s. „naisten rauha", jonka solmijoina olivat Frans I:n äiti Savoijin Louise ja Kaarle V:n täti Margareta, Alankomaiden käskynhaltija.

Cambria, Walesin ruhtinaskunnan latinalainen nimi.

Cambridge *[kēmbridž]*. 1. Kreivikunta Itä-Englannissa, 2,124 km², 190,687 as. (1901). — 2. Samannimisen kreivikunnan pääkaupunki, 38,379 as. (1901), sijaitsee Ouse-joen Cam nimisen syvän ja tyynesti virtaavan syrjäjoen varrella. Kaupungissa on paljon kauniita, vanhanaikaisia rakennuksia, erinomaisia leikki- ja urheilukenttiä, puistoja, soutuseurojen venehuoneita, vanha, temppeliherrain rakentama Pyhän haudan kirkko *(Round Church)* v:lta 1101, goottilainen Mariankirkko (1478-1519), raatihuone ja viljapörssi, lääkeopillinen koulu, opettajatarseminaari, 2 klassillista koulua. C. on Englannin vanhimpia kaupunkeja; roomalaisajalla sen nimenä oli C a m b o r i t u m; anglosaksien maahan tultua G r a n t e b r i g g e, Grantan-, nyk. Cam-joen mukaan.

Kuuluisin C. on kaikkina aikoina ollut vanhasta yliopistostaan. Se muodostaa kaupungista erillään olevan yhdyskunnan, joka ei nauti avustusta valtiolta, ja on aivan itsenäinen taloudellisessa hallinnossaan, virkamiesten nimityksissä, opinto-ohjelman ja tutkintojen järjestämisessä sekä lähettää kaksi edustajaa alihuoneeseen (kaupunki lähettää yhden). C:n yliopisto kehittyi (vähän myöhemmin kuin Oxfordin) 12:nnen ja 13:nnen vuosis. kuluessa luostarikouluista. Vuosilta 1231 ja 1233 olevat kuninkaalliset ja paavilliset kirjeet tietävät jo yliopistolla olleen hyvin järjestyneen opettajakunnan ja sen etunenässä kanslerin. Vanhin todistus yliopistonsäännön olemassaolosta on v:lta 1276. Yliopiston kukoistusaika alkaa *college*-laitosten (ks. t.) perustamisella. Vanhin näistä on Peterhouse college (1257), nuorin Downing college (1800); suurin on Trinity college (Henrik VIII:n 1546 muodostama), jonka oppilaita ovat olleet Bacon, Newton, Bentley, Dryden ja Byron. Sen kirjasto on arvokkain lähinnä yliopiston kirjastoa; vuotuiset tulot (lahjoituksista, maatiloista y. m.) nousevat 75,000 puntaan. Lähinnä suurin on St. John's college (vuot. tulot 40,000 puntaa), kuuluisa suurenmoisista rakennuksistaan. Rakennustaiteen kannalta katsoen on kaunein King's college'in kappeli (rakenn. 1446-1515). Yliopistossa on kaikkiaan 17 tällaista opintolaitosta *(colleges* ja *halls)*, joilla kullakin on oma ohjesääntönsä ja suuret rahastot. V:sta 1869 ovat mihinkään college'iin kuulumattomat ylioppilaat *(non-collegiate students)* saaneet asua yksityisasunnoissakin sensorin valvonnan alaisina. Myöhemmin on muodostettu yksi *hostel* l. ylioppilaiden yksityispensionaatti, korkeakirkollinen Selwyn college (1882), sekä kaksi college'ia naisia varten. V:sta 1891 on naisilla oikeus suorittaa korkeimpiakin tutkintoja, mutta eivät saa oppiarvoja eivätkä ole yliopiston jäseniä. Kullakin college'illa on omat erikoiset opettajansa n. s. „lecturers"; college'ien ulkopuolella olevien opettajien luentoja kuuntelevat etupäässä vain määrätylle alalle antautuvat opiskelijat. Eri tieteitä edustavat valiokunnat, *„special boards of studies"*. Tuloistaan college'it suorittavat määrätyn prosentin yliopistolle. Yliopistolla on useita arvokkaita ja rikkaita laitoksia, kuten suuri kirjasto (yli puolen milj. nidettä), erilaisia kokoelmia, observatori, kasvitiet. puutarha y. m. C:n yliopisto on myöskin harjoittanut varsinaista kansanvalistustyötä aloittamalla m. m. (1867) n. s. „university extension" liikkeen (meillä lomakurssit).

3. Kaupunki Yhdysvalloissa, Massachusettsin valtiossa, vastapäätä Bostonia, josta Charles-joki sen erottaa; 97,434 as. (1905). Perustettaessa 1631 C. sai nimen Newton. Siellä on 1637 perustettu H a r v a r d-y l i o p i s t o, Pohjois-Ameriikan vanhin ja kuuluisin (ks. H a r v a r d). Sen kirjastossa on yli 900,000 nidettä. Yliopistoon liittyy luonnontieteellinen museo, kasvitieteellinen puutarha, tähtitorni y. m. Täällä on hammas- ja eläinlääkäriopistoja, kemiallinen ja fysikaalinen laboratori sekä kolme naiscollege-opistoa.

Cambridge-jyrä *[kēmbridž-]*, voimaperäisen peltoviljelyksen työase. Saanut nimensä Cambridgen maakunnan mukaan. ks. J y r ä.

Cambronne *[kãbro'n]*, P i e r r e J a c q u e s É t i e n n e (1770-1842), kreivi, ransk. kenraali. palveli v:sta 1792 armeiassa, otti osaa Napoleonin sotaretkiin, seurasi keisaria maanpakoon Elbaan sekä sieltä takaisin Pariisiin 1815. Napoleon nimitti hänet kenraaliksi, kreiviksi ja peeriksi. Waterloon taistelussa C. komensi vanhan kaartin osastoa ja hänen väitetään lausu-

neen siinä tilaisuudessa sanat: „Kaarti kuolee, mutta ei antaudu!", mikä lause kuitenkin lienee myöhempi keksintö. C. joutui vangiksi ja vietiin Englantiin. Palattuaan Ranskaan asetettiin hänet sotaoikeuden eteen, mutta kun ei ollut vannonut Bourboneille uskollisuuden valaa, laskettiin hänet vapaaksi. Ludvik XVIII nimitti C:n myöhemmin sotamarskiksi ja Lillen komentajaksi. *G. R.*

Camden *[kämdən]*, kolmen Yhdysvalloissa olevan kaupungin nimi. 1. New Jerseyssä, Delawaren varrella, vastapäätä Filadelfiaa; 75,935 as. (1900). Laivanveistämöitä ja rautatehtaita. — 2. Etelä-Karoliinassa, Santee-joen syrjäjoen Watereen varrella, luoteiseen Charlestonista. Täällä englantilaiset voittivat ameriikkalaiset 1780. — 3. Arkansasissa, Washita-joen varrella. Yhdysvaltain sisällisen sodan aikana 1861-65 etelävaltioiden hallitus linnoitti C:n, joka kuitenkin kenraali Steelen valloittamana joutui pohjoisvaltioille 1864.

Camden *[kämdən]*, William (1551-1623), engl. muinaistutkija ja historioitsija, oli Westminster-koulun konrehtorina v:sta 1575 ja rehtorina v:sta 1593: nimitettiin 1597 valtakunnan airueeksi. C. retkeili paljon Englannissa ja tutustui tarkasti eri paikkakuntiin, niiden murteisiin ja muistomerkkeihin, saaden kootuksi runsaat muinaismuistokokoelmat. Julkaissut m. m.: „Britannia, sive florentissimorum regnorum Angliæ, Scotiæ, Hiberniæ et insularum adjacentium ex intima antiquitate chorographica descriptio" (1586), „Remains of a greater work concerning Britain" (1605), jossa hän m. m. kuvailee entisten brittiläisten ja saksilaisten elämäntapoja; oman aikansa historiaa hän esittää teoksessa „Annales rerum anglicarum et hibernicarum regnante Elisabetha" (1615-25). Hänestä on saanut nimensä Camden society, 1838 perustettu seura, joka julkaisee historiallisia kirjoituksia ja kirjallisia muistomerkkejä.

Camelina, kitupellava. kasvisuku ristikukkaisten heimossa. Tavallisesti viljan tai pellavan seassa rikkaruohoina kasvavia korkeahkoja yrttejä. Lehdet pitkulaisia tai tasasoikan suikeita, kukat vaalean keltaisia, hedelmät pullean vastapuikeita. Suomessa 2 lajia.

Camelina linicola.

Camellia japonica, Kiinassa ja Japanissa villinä kasvava *Ternströmiaceæ*-heimoon kuuluva aina 4 m korkea pensas, joka usein yhdistetään samaan sukuun teekasvin kanssa. Lehdet puikeat, nahkeat, alativihreät, kiiltävät, kukat yksinäiset, isot, punaiset. V:sta 1739 Euroopassa yleisesti viljelty koristuskasvi, meillä aina ruukkukasvina kamelian nimellä.

Camellia japonica.

Camelopardalis ks. Sirahvi.

Camelus ks. Kameli.

Camembert-juusto *[kamãbä'r-]*, pohjois-ranskalainen (Normandie), pehmeä herkkujuusto, jonka läpimitta on noin 10 cm, korkeus 3 cm ja paino 0.3 kg. Kypsyy noin 4-5 viikossa. *U. B.*

Camena *[-ē'-]*, ennustava haltiatar ja lähteenjumalatar; toisinaan = kreik. Musa. ks. Musa ja Runotar. Heidän pyhäkkönsä sijaitsi muinoin Roomassa Egerian (ks. t.) lehdossa Porta Caprenan ulkopuolella. *K. J. H.*

Camera (lat.), holvi; kamera (ks. t.).

Cameralia *[-rā'-]* (lat.), kameraaliset tieteet.

Camerarius, Rudolph Jacob (1665-1721), saks. kasvitieteilijä ja lääkäri, kuoli professorina Tübingenissä. C. perusti opin kasvien sukupuolisuudesta.

Camerarius *[-rā'-]* (mlat.), rahastonhoitaja, kamreeri.

Camerlengo *[-e'n-]* (it.), eräiden katolisen kirkon virkamiesten arvonimi. — 1. Pyhän room. kirkon c., paavin raha-asiain hoitaja. Paavinistuimen ollessa avoinna hänellä on korkein valta Vatikaanissa. — 2. Pyhän kollegion c., jonkinlainen kardinaalikollegion varaesimies. — 3. Rooman papiston c., Rooman papiston vuosittain valittu esimies.

Cameron *[kämərən]*, Simon (1799-1889), pohj.-amer. politikko, oli ensin kirjanpainajana ja sanomalehden julkaisijana; Pennsylvanian edustajana senaatissa 1845-49. C. oli alkuansa demokraatti, mutta siirtyi sittemmin tasavaltalaisten puolueeseen; tuli uudelleen senaattoriksi 1857 ja Lincolnin päästyä presidentiksi sotaministeriksi 1861, jossa toimessa ollessaan m. m. vaati että karanneet orjat asestettaisiin; sopimattomaksi huomattuna luopui tästä virasta jo 1862, jonka jälkeen hän oli Yhdysvaltain lähettiläänä Pietarissa vuoden 1862 loppuun; uudelleen senaattorina 1866-77 ollen senkin jälkeen valtiollisissa asioissa hyvin vaikutusvaltainen mies.

Camillus *[-ī'-]*, Marcus Furius C. (k. n. 365 e. Kr.), kuuluisa roomal. sotapäällikkö. C. valloitti Veji'n 396 e. Kr. sekä Falerii'n kaupungin 394, mutta oli senjälkeen pakoitettu lähtemään maanpakoon luultavasti patriisien ja plebeijien välisten riitaisuuksien johdosta. Rooman jouduttua gallien valtaan 390 C. perintätiedon mukaan tuli diktaattoriksi, karkoitti gallit, esti asukkaiden muuttamista Veji'in sekä ajoi tarmolla kaupungin jälleenrakentamista; siitä kunnianimi „Rooman toinen perustaja". Oli viisi kertaa Rooman diktaattorina. C. on Rooman historiassa suosittu sankariluonne, jonka elämää ja urhotekoja kuvaillaan monin epähistoriallisin piirtein. *K. J. H.*

Camisards *[-izā'r]* (ransk.), ks. Kamisardit.

Camisole *[-zo'l]* (kesklat. *camisia* = paita), (ransk.), (naisten) röijy.

Camões *[-õ'ĩš]*, Luiz Vaz de (1524 t. 1525-80), ainoa maailmanmaineen saavuttanut Portugalin runoilija, samalla portugalilaisten kansallisrunoilija. Synt. Coïmbrassa köyhistä vanhemmista, kuoli 10 p. heinäk. 1580. Hän polveutui galicialaisesta, 14:nnellä vuosis. Portugaliin muuttaneesta aatelissuvusta. Emme tosin tiedä mitään varmaa hänen opiskeluajastaan, mutta epäilemättä hän on hankkinut itselleen hämmäs-

tyttävän klassillisen sivistyksensä sekä latinan-, italian- ja espanjankielentaitonsa säännöllisillä opinnoilla. Hellä kiintymys erääseen coïmbralaiseen kaunottareen innostutti hänet jo silloin sepittämään muodoltaan täydellisiä canzoneja italialaiseen tapaan. Vv. 1542-46 C. eli Lissabonissa aatelis- ja hovipiireissä, nauttien ruhtinaiden ja naisten suosiota; tämän johdosta hän tuli kirjoittaneeksi joukon leikkisiä ja vakavia tilapäisrunoja. Nämä ovat kirjoitetut redondillas-runomitalla. V. 1544 C. rakastui erääseen Catharina de Ataide nimiseen hovineitiin ja kuningattaren suojattiin. Tämä nainen tuntuu vastanneen köyhän ja virattoman, mutta nerollisen runoilijan tunteisiin ja kiihottaneen hänen helposti kuohahtavaa ylpeyttään ja hilpeämielisyyttään ajattelemattomiin sanoihin ja rohkeihin tekoihin. C. tuli loukanneeksi hovin seurustelusääntöjä, mikä nostatti hänen kadehtijansa ja kilpailijansa häntä vastaan. Varmaa on, että C. menetti kuningattaren suosion ja että hän karkoitettiin hovista, ehkä useampikin kerta. Kaukana pääkaupungista ja lemmitystään, Ribatejon maakunnassa, hän suree ja vuodattaa kaihomieltään elegioihin ja sonetteihin, jotka lähettää hoviin. Sitten hän närkästyy, tarttuu miekkaan ja taistelee Afrikassa (vv. 1547-1553) menettäen tällä retkellä oikean silmänsä. Kotia palattuaan hän pettyi toiveissaan päästä jälleen armoihin ja virkaan; pettymys ja ero hienoista hovipiireistä saattoi runoilijan harhapoluille. Haavoitettuaan erästä riitatoveriaan, hänet suljettiin lähes vuodeksi vankilaan. Päästyään vapaaksi ainoastaan sillä ehdolla, että sitoutui kuninkaansa soturina ensi tilassa lähtemään Intiaan, hän maaliskuun 26 p. 1553 yksinkertaisena sotamiehenä lähti matkalle mukanaan suuren sankarirunoelmansa alku, ja saapui syysk. Goaan. Kuusitoista vuotta C. nyt vietti Aasian mantereella kirjavaa ja vaihtelevaa elämää. C. viipyi m. m. jonkun aikaa Goassa, jonka tavat ja tapainturmelus aiheuttivat häntä laskettelemaan niin purevaa ivaa, että hän täälläkin takertui kaikenlaisiin riitoihin ja rettelöihin. Hyväntsuopa varakuningas lähetti hänet kolmivuotisen asetuksenmukaisen palvelusajan jälkeen maaliskuulla 1556 Macaoon, jossa lupasi hänelle tuottavan siviiliviran. C. saapui kuitenkin sinne vasta 1558, oleskeltuaan sitä ennen Malakalla ja Molukeilla. Macaossa hän sai joutoaikaa jatkaakseen suurta kansalliseepostaan, joka täällä edistyi 6:nnen laulun loppuun asti. C. huomattiin kuitenkin virkamiehenä kanteenalaiseksi, erotettiin virastaan ja määrättiin palaamaan takaisin Goaan. Tällä paluumatkalla hän joutui haaksirikkoon Mekongjoen suulla eikä voinut paitsi henkeään pelastaa muuta kuin jo valmiina olevan osan eepoksensa käsikirjoitusta. Lyhyen aikaa levähdettyään buddhalaisten parissa hän saapuu Malakkaan, jossa saa kuulla lemmittynsä kuolleen, ja sieltä Goaan (1560). Moninaisten vaiheiden ja levottomien vuosien jälkeen hän vihdoin 7 p. huhtik. 1570 palaa Portugaliin. Ylhäiset suosijat välittävät hänen paluumatkalla viimeistellyn eepoksensa „Os Lusiadas" omistuksen ja huolehtivat sen julkaisemisesta. Maaliskuun 12 p. 1572 tämä kansalliseepos alkoi vaelluksensa kautta maailman. Kuningas Sebastian, jolle C. oli omistanut runoteoksensa, antoi hänelle mitättömän eläkkeen. C:n viimeisten vuosien kurjuutta kuvaa sekin, että kerrotaan hänen eläneen siitä, mitä hänen Intiasta tuomansa uskollinen palvelija sai öisin kerjätyksi Lissabonin kaduilta. Hän sai vielä kokea miten hänen isänmaansa joutui perikatoon. Alcacer-Quekirin tappio (1578) mursi hänen sydämensä. Kun Filip II:n espanjalaiset sotajoukot astuivat Portugaliin, kuoli C. huomaamattomana, luultavasti vallitsevan ruton kouristamana. V. 1867 hänelle pystytettiin kuvapatsas Lissaboniin.

Camões.

C. on viljellyt useita runoudenlajeja, ja kaikkein vähimmällä menestyksellä näytelmien kirjoittamista. Hänen kolme näytelmäänsä ovat jotenkin merkityksettömät. Mutta hänen lyyrilliset runonsa ovat kauneinta. mitä yleensä maailmankirjallisuus tarjoaa. C:n tuotanto muodostaa muuten portugalilaisen kirjallisuuden kukoistusajan huipun. C:n laulurunot henkivät mitä viehkeimmän onnennauttimuksen tenhoa, mutta myöskin syvää surumielisyyttä, ankaraa vakavuutta, miellyttävää lapsellisuutta; ja kaikki tämä verhoutuu mitä puhtaimpaan ja yksinkertaisimpaan muotoon. Hänen „Rimas" kokoelmansa käsittää tätä nykyä 356 sonettia, 22 cançaos runoa, 15 idylliä, 27 elegiaa, 12 odia, 8 ottavaa, 6 sekstiniä ja 150 laulua. Käsikirjoitusta, joka olisi sisältänyt kaikki juuri mainitut runot, C. ei jättänyt. Toiset kertovat, että se käsikirjoitus, johon hän oli koonnut lyyrilliset runonsa, häneltä varastettiin, ja ettei hän sen jälkeen niitä uudestaan koonnut. Myöhemmin niitä on vähitellen koottu. Vielä meidän päivinämme löydetään käsikirjoituksista C:n painamattomia runoja. Paljon sellaista, mikä ei ole aitoperäistä, on pantu joukkoon. Mallikelpoista kriitillistä painosta ei vielä ole.

C:n maailmanmaine ja varsinainen kansalliskirjallinen merkitys perustuu hänen kansalliseepokseensa „Os Lusiadas" (nimi Lusiadas = Lusiadit, Lusitanialaiset = Portugalilaiset). C:lla oli hyvin korkea käsitys tämän runoelmansa isänmaallisesta merkityksestä. Tämä ilmenee m. m. näissä „Os Lusiadas" runoelman säkeissä: „Vereis amor da patria não movido De premio vil, mas alto e qvasi eterno" (I laulu, 10 säkeistö: „Tulet näkemään isänmaanrakkautta, jota ei mikään halpa itsekkyys ole aiheuttanut, mutta joka on ylevä ja miltei iäinen"). „Os Lusiadas" eepoksen runkona on Vasco da Gaman ja hänen seuralaistensa retki Intiaan. Tähän retkeen liittyy kaikenlaisia episodeja ja seikkailuja. Itse Olympon jumalatkin harrastavat ja suosivat tätä retkeä. Runoelman loistavimpia episodeja on se, jossa Venuksen kerrotaan lähteneen viemään perille Jupiterin valtaistuimen juurelle Vasco da Gaman tukea ja suojelusta anovaa rukousta, kuin myös erinomaisen kiehtova kuvaus merenneitosten ja portugalilaisten

sankarien lemmenonnesta eräällä ihanalla itämaisella merensaarella. Suurenmoinen on tässä runoelmassa myös valtameren kuvaus. Eepos käsittää kymmenen laulua (1102 kahdeksanrivistä säkeistöä). Ensimäinen painos ilmestyi Lissabonissa 1572. Yhteensä lasketaan kaikkiaan n. 100 eri painosta ja n. 45 käännöstä 13:lle eri kielelle. „Os Lusiadas" on myös käännetty ruotsiksi (Nils Lovén 1852) ja tanskaksi. Tärkein C:n teoksien yhteispainos on Visconde de Juromehan runoilijan elämäkerralla varustama painos (Lissabon, 1860-71, 6 nid.). [Adamson, „Memoires of the life and writings of L. de C." (London, 1820, 2 nid.); Castello-Branco, „Luiz de C." (Porto, 1880); Latino Coelho, „Luiz de C." (Lissabon, 1880); Th. Braga, „Bibliographia Camoniana" (Lissabon, 1880) ja Vasconcellosin samanniminen teos.] *J. H-l.*

Camorra *[-o'-]*, salainen Etelä-Italiassa toiminut pahantekijäin liitto, joka harjoitti ryöstöä, rahainkiristystä, salakuljetusta ja otti maksusta tehdäkseen kaikenlaisia rikoksia. Sen keskuspaikkana oli Napoli ja haaraosastoja oli muissa kaupungeissa. C. oli mahtavimmillaan Ferdinand II:n aikana (1830-59), jolloin siihen kuului ylhäistenkin säätyjen jäseniä, vieläpä ministereitäkin. Kun Frans II vainosi sitä, niin se auttoi Garibaldia 1860. Italian yhdistymisen jälkeen se kannatti jonkun aikaa karkoitettuja bourboneja. Sittemmin se sai haltuunsa Napolin kaupunginhallinnon ja käytti sitä edukseen. C. on vasta viime aikoina saatu hävitetyksi. *J. F.*

Campagna di Roma *[-a'nja]*, Rooman ympäristö, ulottuen laajimmassa merkityksessä Civita-

Campagna di Roma.

vecchiaan pohjoisessa, Terracinaan etelässä ja Albano- ja Sabini-vuoriin idässä. Suurin pituus on 150 km, suurin leveys tuskin 60 km, pinta-ala n. 2-3,000 km². C., jonka halki Tiber syrjäjokineen virtaa, on paikotellen laavavirtojen peittämää tuffitasankoa, jolla kohoaa ainoastaan harvoja yksinäisiä vuoria, esim. Monte Soratte ja Monte Circeo. Se on yksitoikkoista, asumatonta aroa muuttuen paikka paikoin malaariaa edistäväksi rämemaaksi (etelässä Pontilaiset nevat, ks. t.). Kesäisin on C. di R:lla hiljaista; ainoastaan ratsastavat paimenet kuljeksivat silloin siellä laumoineen. Kylminä kuukausina käy elämä vilkkaammaksi vuoristoasukkaiden tullessa lammaslaumoineen alas tasangolle. Rooman Kampanjaa, joka kuuluu osaksi kirkolle, osaksi yksityisille, on monin paikoin ruvettu viljelemään, ja pelto- ja niittymaat voittavat vuosi vuodelta yhä enemmän alaa. Myös rämemaita on ryhdytty kuivaamaan ja istuttamalla eucalyptuspuita on koetettu raivoavaa malaaria vastustaa. V. 1905 oli C. di R:sta 95,000 ha peltoa, 12,000 ha niittyä, 54,000 ha laidunta, 2,500 ha viini- y. m. viljelyksiä, 40,000 ha metsää ja pensaikkoa ja 1,143 järveä ja rämemaata. — Vanhalla ajalla oli C. di R. (suurin osa Latiumia) viljavaa tasankoa, jolla lukuisat kaupungit (m. m. Ardea, Bovillæ, Fidenæ, Gabii, Lavinium, Ostia ja Veji) ja Rooman suurmiesten komeat huvilat kohosivat kukoistavien puutarhojen keskellä. Mutta keskiajan alusta alkaen vandaalien, goottien, langobardien ja saraseenien sitä hävittäessä se muuttui muuttumistaan autioksi aroksi, jolla nykyään ainoastaan lukuisat vesijohtojen, teiden, linnojen ja hautapatsaiden rauniot kertovat sen muinaisesta loistoajasta. [W. Sombart, „Die römische Campagna" (Leipzig 1888); G. Tomasetti, „Della Campagna romana nel medio evo" (Roma 1900).] *V. v. F. (K. J. H.)*

Campagna Felice *[-a'nja -i'tše]* („Onnellinen Kampanja"), Italian länsi-rannalla oleva, Napolia ympäröivä tasanko, joka ulottuu pohjoisessa Massico-vuoreen, etelässä Sorrenton ja idässä Kampanjan jylhiin kalkkivuoriin. Pohjoisessa se käsittää suurimmaksi osaksi jokien, etupäässä Volturnon muodostamia kerrostumia, etelässä se pääasiallisesti on tuffitasankoa, jolla mahtava yksinäinen Vesuvius (ks. t.) kohoaa ja joka Napolista lännempänä muuttuu tuhkakeiloistaan, kraattereistaan ja kraatterijärvistään tunnetuiksi Flegreiläisiksi kentiksi. Tasanko on Italian ihanimpia ja eniten ylistettyjä seutuja, hedelmällisyydessään verraton ja kauttaaltaan puutarhamaisesti viljelty. Se on harvinaisen tiheään asuttua; sen lukuisista, lähellä toisiaan sijaitsevista kaupungeista mainittakoon Castellammare, Torre Annunziata, Torre del Greco, Portici, Pozzuoli, Aversa, S:ta Maria di Capua vetere, Capua, Caserta ja Maddaloni. (vrt. Kampanja). *V. v. F.*

Campanella *[-e'-]* (it.), pieni kello; nimitys pianosäestykselle, jossa kuvataan tiukujen helähtelyä. *I. K.*

Campanella *[-e'-]*, Tommaso (1568-1639), it. filosofi, dominikaanimunkki, synt. Stilossa Kalabriassa, oli rikaslahjainen ja haaveellinen henki, jonka tieteelliset pyrinnöt ja uudet aatteet herättivät hänen kirkollisten esimiestensä epäluuloja, vaikka hän todenteossa aina pysyi hartaana katolilaisena. Hän sai kitua vankeudessa 1599-1629, osaksi valtiollisista syistä, syytettynä salahankkeista Espanjan valtaa vastaan, jonka alle Etelä-Italia silloin kuului, osaksi kerettiläisyydestä epäiltynä. Vihdoinkin vapaaksi päästyään hän sai eläkkeen paavi Urban VIII:lta sekä sittemmin Richelieu'ltä, eli viimeiset elinvuotensa Pariisissa ja kuoli siellä. Osaksi vankilassa, osaksi viimeisinä elämänvuosinaan C. sepitti lukuisia teoksia, m. m.: „De sensu rerum et magia" (1620), „Civitas solis poëtica" (1623) — ihannevaltion kuvaus, jossa hän esittää jyrkästi sosialistista yhteiskuntaa, missä ei sallita mitään yksityisomaisuutta eikä muita yksityisharrastuksia —, „Philosophia universalis" (1638). *A. Gr.*

Campanile *[-ī'-]* (it.), erillään seisova kirkon kellotorni, on tavattavana jo muinaiskristillisessä basilikassa ja italialaisessa varhais-renessanssissa sekä hyvin kehittyneessä muodossa venäläisessä rakennustaiteessa.

Campanius *[-pā'-]*, Johannes (k. 1683), ruots. pappi. Oli „Uuden Ruotsin" pohj.-amerikkalaisen siirtolan ruotsalaisten ja suomalaisten pappina (1642-48); työskenteli sen ohessa intiaanien lähetyssaarnaajana, ollen oikeastaan ensimäinen protestanttinen intiaanien lähetyssaarnaaja. Käänsi intiaanien kielelle Lutherin Vähän katekismuksen, joka Kaarle XI:n toimesta painettiin 1696. *U. P.*

Campanula, kello, siemenkasvisuku, sinikukkaisia yrttejä, joilla on vuorottaiset lehdet. Lehtojemme, mäkiemme ja niittyjemme somimpia kukkia. Suomessa 9 lajia, joista *C. patula*, harakankello, ja *C. rotundifolia*, kissankello, ovat yleisimmät.

Campanula rotundifolia.

Campardon *[kāpardõ']*, Émile (s. 1834), ransk. historioitsija, on tutkinut varsinkin Ranskan vallankumousajan historiaa; julkaissut m. m. „Histoire du tribunal révolutionnaire de Paris (1861); „Marie Antoinette à la conciergerie" (1862); „Marie Antoinette et le procès du collier" (1863); yhdessä Boutaricin kanssa „Mémoires de Frédéric II, roi de Prusse" (1866).

Campbell *[kämbəl]*, Colin, Lord Clyde (1792-1863), engl. sotamarski, kunnostautui nuorena upseerina ranskalaisia vastaan käydyssä Espanjan sodassa, palveli sen jälkeen siirtomaissa, otti osaa Kiinan sotaan 1842 ja taisteluihin Sikhheimoa vastaan Etu-Intiassa 1848-49. Kenraalimajuriksi ylennettynä hän 1854 Krimin sodassa johti ylämaanbrigadia ja vaikutti ratkaisevasti Alman voittoon: tuli 1856 kenraaliluutnantiksi ja kukisti ylipäällikkönä Intian kapinan 1857-59. Englantiin palattuaan hän palkinnoksi sai lordin arvon ja ylennettiin 1862 sotamarskiksi.

Campbell *[kämbəl]*, John (1779-1861), lordi, engl. lainoppinut, valtiomies ja kirjailija; toimi ensin sanomalehtimiehenä ja asianajajana, valittiin 1830 alihuoneeseen, jossa liittyi whig-puolueeseen, tuli 1841 lordiksi ja Irlannin lordikansleriksi, mutta sai pian jättää paikkansa tory-puolueen miehelle. V. 1846 C. sai paikan whig-ministeristössä Lancasterin herttuakunnan kanslerina, 1850 hän tuli lordi-ylituomariksi Queen's Benchiin ja 1859 Englannin kansleriksi. Hän kirjoitti: „Lives of the Lord Chancellors" (Lond. 1845-47) ja „Lives of the Chief-Justices of England" (1849-57). *G. R.*

Campbell *[kämbəl]*, Thomas (1777-1844), engl. runoilija. C:n ensimäinen runoelma oli „Love and madness", mutta vasta hänen 1799 julkaisemansa runoelma „The pleasure of hope" oli se teos, joka teki hänet kuuluisaksi. Sen soinnukas kieli ja siinä ilmenevä lämmin myötätuntoisuus Puolaa kohtaan saattoivat sen niin suosituksi, että siitä ensimäisenä vuotena ilmestyi neljä painosta. Nyt C. lähti Saksaan, missä tutustui Klopstockiin ja asettui asumaan Müncheniin. Hohenlindenin taistelun hän kuvasi elegiassa (1800) vallan kuin olisi siinä ollut läsnä. Hampurissa syntyi hänen kuuluisa laulunsa „Ye mariners of England". Kun hän palatessaan Englantiin Kööpenhaminassa näki valmistukset pommitukseen, hän kirjoitti oodin „The battle of the Baltic". Tämän jälkeen hän asettui Sydenhamiin lähelle Lontoota ja julkaisi runollisen kertomuksen „Gertrude of Wyoming, a Pennsylvanian tale" (1809), missä hänen runoilijahehkunsa viimeisen kerran leimahti täyteen liekkiin. Hänen myöhäisemmät runoelmansa eivät enää olleet edellisten tasolla. Käytyään toistamiseen Saksassa hän julkaisi teoksensa „Specimens of the British poets" (1819-21, 7 nid.; 2:nen painos 1844). Tämä on kriitillisillä ja elämäkerrallisilla selityksillä varustettu valikoima englantilaisia runoteoksia. C:n runoteokset, joita Goethe, Walter Scott ja Byron pitivät englantilaisen kirjallisuuden parhaimpina tuotteina, ovat ilmestyneet nimellä „Poetical works" useiden julkaisemina. [W. Beattie, „Life and letters of Thomas Campbell" (3 nid., Lond. 1849); C. Redding, „Literary reminiscences and memoirs of T. C.", (2 nid., Lond. 1860).] *J. H-l.*

Campbell *[kämbəl]*, William Wallace (s. 1862), amer. tähtitieteilijä, v:sta 1891 Lick-observatorin astronomi ja v:sta 1901 sen johtaja; ottanut osaa auringonpimennyksien tutkimusretkiin vv. 1897-98 Intiaan ja 1900 Floridaan. C. on enimmäkseen tutkinut spektraalianalyysiä ja kirjoittanut m. m. „Practical astronomy"n. *(V. V. K.)*

Campbell-Bannerman *[kämbəl-banəmən]*, John Henry (1836-1908), engl. valtiomies. Valittiin 1868 alihuoneeseen ja liittyi vapaamieliseen puolueeseen. C. oli finanssisihteerinä sotaministeriössä 1871-74 ja 1880-82, amiraliteetin sihteerinä 1882-84, Irlannin ylisihteerinä 1884-85 ja sotaministerinä 1886 ja toistamiseen 1892-95, viimemainittuna vuonna vapaamielinen hallitus kukistui niiden kiihkeiden hyökkäysten johdosta, joita tehtiin C:n hallintoa vastaan. Helmikuusta 1899 C. johti alihuoneessa vapaamielistä puoluetta. Suurta huomiota herätti hänen esiintymisensä buurisodan aikana, jolloin hän alihuoneessa ankarasti arvosteli Englannin hallituksen raakaa sodankäyntitapaa. Lopulla vuotta 1905, jolloin hallitus joutui vapaamielisille, C. tuli pääministeriksi, mutta luopui tästä toimesta heikontuneen terveytensä tähden 1908 ja kuoli sam. v. *E. M-a.*

Campe, Joachim Heinrich (1746-1818), saks. pedagogi, filantropiinisen suunnan edustaja. Syntyi Deensenissä Braunschweigissä, opiskeli Hallessa filosofiaa ja jumaluusoppia ja tuli 1769 Berliiniin Humboldtin perheeseen veljesten Alexander ja Wilhelm v. H:n opettajaksi. Oli sitten pappina Potsdamissa, mutta innostuneena Basedowin (ks. t.) kasvatusopillisista aatteista noudatti 1776 kutsua ottaa vastaan kasvatusneuvoksen viran Dessaussa ja opettajanpaikan sikäläisessä „filantropiinissa". Basedowin jälkeen C. tuli sanotun koulun johtajaksi, vaikuttaen edullisesti koulun kehitykseen. Mutta lopulla vuotta

1777 hän jo jätti Dessaun ja perusti oman kasvatuslaitoksen lähelle Hampuria. Luovutettuaan sen Trappille C. 1783 perusti jälleen uuden koulun Trittauhin Holsteiniin. Sieltä hänet 1787 kutsuttiin koulujen tarkastajaksi ja tuomioherraksi Braunschweigiin, josta virasta hän kuitenkin 1805 erosi, koska papisto ja säädyt jyrkästi vastustivat hänen filantropiinisia kasvatusopillisia periaatteitaan, joita hän koetti käytännössä toteuttaa. Sen jälkeen hän antautui yksinomaan kirjallisiin toimiin harjoittaen samalla kustannustointa ja kirjakauppaa. C. on filantropiinisen suunnan huomatuimpia edustajia. Liittyen Rousseau'n ja Basedowin kasvatusopillisiin mielipiteisiin hän kehitteli filantropismia terveempään suuntaan, asettuen Basedowin liioitteluja vastustamaan. Hänen kirjansa saavuttivat kansantajuisen esitystapansa vuoksi laajan levenemisen, ja varsinkin hän oli suosittu nuorisokirjailija. Mainittakoon vain, että hänen kirjoittamansa „Robinson der Jüngere" ilmestyi 27:ssä painoksessa. [Rein, Handb. d. Pädag. I, 2:nen pain.] *O. M-e.*

Campeche *[-pe'tše]*. 1. Valtio Meksikossa, Jucatanin niemimaan lounaisosassa, 46,855 km², 86,542 as. (1900), joista suurin osa maya-intiaaneja. Sekä vuorinen eteläosa että pohjoinen tasanko ovat laajojen metsien peitossa. Väestö harjoittaa pääelinkeinonaan maanviljelystä, viljellen maissia, riisiä ja sokeria. — 2. Yllämainitun valtion pääkaupunki, Jucatanin länsirannalla, 17,109 as. (1900). Kauppa vähäpätöinen, sillä yhä mataloituvaan satamaan pääsee nykyään ainoastaan pieniä laivoja. — 3. C.-lahti, Meksikonlahden eteläisin osa. *(V. v. F.)*

Campeche-puu *[kampe'tše-]* ks. S i n i p u u.

Campeggi(o) *[-pe'dži]*, L o r e n z o (1474-1539), it. kardinaali. Opiskeltuaan lakitiedettä ja oltuaan jonkun aikaa tämän aineen opettajana Bolognassa C. siirtyi kirkon palvelukseen kohoten 1517 kardinaaliksi. C. toimi pääasiallisesti diplomaattina ollen paavillisen kuurian lähettinä Saksan ja Englannin hoveissa sekä useissa erityisissä tilaisuuksissa, esim. Augsburgin (1530) ja Regensburgin (1532) valtiopäivillä, joissa tilaisuuksissa vaati erittäin jyrkkiä toimenpiteitä protestantteja vastaan. *K. Ö.*

Campenhausen, J u h a n a B a l t h a s a r v o n (1689-1758), ven. kenraalikuvernööri Suomessa, synt. Pohjanmaalla, palveli nuorena Tukholman kansliakollegissa, mutta siirtyi sitten Liivinmaalle tiluksilleen. Oli Venäjän sotapalveluksessa, ja kun Suomi 1742 oli joutunut Venäjän valtaan, kutsuttiin C. sen korkeimmaksi siviilihallintomieheksi, saaden sekä taloudelliset että oikeudelliset ja kirkolliset asiat hoitoonsa. Hän koetti sävyisästi ja rehellisesti hoitaa tointansa, jonka vuoksi häntä ylipäänsä kiitetään. Kun „pikku viha" Turun rauhan kautta (elok. 1743) loppui, lähti C. pois Suomesta. Kuoli Liivinmaalla 1758. *K. O. L.*

Camper, P e t e r (1722-89), alankom. lääkäri, tunnettu ihmisen kasvonmuotojen tutkijana. — C a m p e r i n k u l m a, se kulma, minkä kasvojen profiili muodostaa vaakasuoran tason kanssa; se saadaan vetämällä yläleuan keskimäisestä etuhampaasta toinen viiva nenän juureen ja toinen korvan kuulosolan suuhun. *M. O-B.*

Camphausen. 1. L u d o l f C. (1803-90), preussil. valtiomies, perusti vanhemman veljensä kanssa 1826 pankkiliikkeen Kölniin, valittiin 1842 Reinin maakuntain maapäiville ja 1847 Preussin yhdistyneille maapäiville, joilla esiintyi maltillisena vapaamielisenä. V. 1848 hän maaliskuun kapinan jälkeen nimitettiin Preussin pääministeriksi, mutta luopui jo kesäk. s. v., syystä että kansalliskokous ei hyväksynyt hänen esittämäänsä perustuslainehdotusta; toimi sen jälkeen Preussin valtuutettuna Frankfurtissa, missä vastusti Frankfurtin parlamentin suunnittelemaa Saksan keisarikunnan perustamista; erosi 1849 ja rupesi jälleen pankkiiriksi Kölniin. C. oli sittemmin vielä Preussin maapäivien ja Pohjois-Saksan liiton valtiopäivien jäsenenä. Hän harjoitti varsinkin elämänsä loppupuolella innokkaasti tähtitieteellis-fysikaalisia opintoja omassa, Bonnin lähellä olevassa tähtitornissaan. — 2. O t t o v o n C. (1812-96), preussil. valtiomies, edellisen veli, toimi virkamiehenä m. m. raha-asiain ministeriössä, oli toisen kamarin jäsenenä 1849 ja 1850-52 ja Erfurtin parlamentissa 1850, tuli Preussin raha-asiain ministeriksi 1869, jolloin kulunkiarvio päättyi monen miljoonan vaillinkiin. C. sai sen poistetuksi edullisella korkojen konverttauksella. Ranskan 1870-luvulla maksamat sotakulungit (5 miljaardia frangia) hän käytti osaksi valtionvelan vähentämiseksi osaksi rautatierakennuksiin. V. 1873 C. tuli Preussin ministeristön varapuheenjohtajaksi ja oli jonkun aikaa hyvin vaikutusvaltainen mies. Mutta kohta tämän jälkeen hän vapaakaupan ystävänä joutui agraarien ja suojelustullien harrastajain vihoihin, ja kun Bismarckkin liittyi näihin ja muutenkin oli tyytymätön siihen, että C. ei tehnyt mitään valtakunnan finanssijärjestelmän kehittämiseksi, oli C:n pakko erota 1878. *J. F.*

Camphora, *farm.* ks. K a m f e r i.

Campignyläinen ajanjakso. Pohjois-Ranskassa, Ala-Seinen departementissa olevan Campignyn löytöpaikan mukaan nimitetty esihistoriallinen ajanjakso, lukeutuva varhaisemman l. paleoliittisen ja myöhäisemmän l. neoliittisen kivikauden väliajan loppupuolelle ja vastaava Tanskan raakkutunkioiden l. kjøkkenmøddingien aikaa. (ks. E s i h i s t o r i a l l i s e t a j a n j a k s o t.) *J. A-io.*

Campine *[kãpi'n]*, flaam. K e m p e n, paikotellen havumetsää kasvava nummiseutu Pohjois-Belgiassa (Antverpenin ja Limburgin maakuntien pohjoisosissa) ja Etelä-Hollannissa (Limburgin ja Brabantin maakuntien eteläosissa). Pinta-ala 4,000-4,500 km², keskikorkeus n. 100 m yl. merenp. C:n läpi virtaavat Demer, Dyle, Iso- ja Pieni-Nethe, kaikki Schelden syrjäjokia. Johtamalla kanavan (Canal de la C.) monine syrjäkanavineen Maas-joesta C:n läpi, sekä kastelemalla ja lannoittamalla maata on uuttera väestö jo muuttanut laajat alat hiekkaista nummea viljavaksi maaksi. Väestö melkein yksinomaan flaamilaista. *V. v. F.*

Campion *[kämpiən]*, T h o m a s (k. 1620), engl. lääkäri, runoilija ja säveltäjä, sepitti lauluja ja naamioleikkejä, julkaisi kontrapunktioppikirjan 1618. *I. K.*

Campo (ital., esp., portug.) tanner, tasanko, heinäaavikko, leiri, taistelutanner.

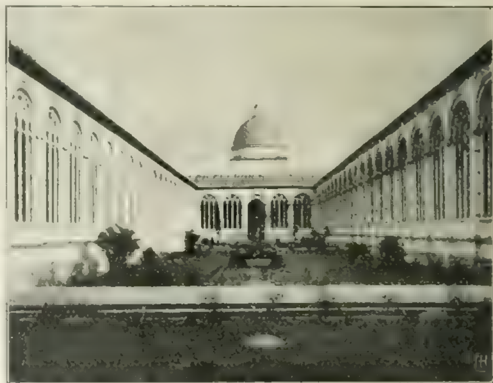
Campoamór y Campoosorio *[-so'-]*, Ramón de (1817-1901), esp. runoilija ja politikko, oli valtiollisilta mielipiteiltään vanhoillinen ja vastusti kansanvaltaisuutta, etenkin Castelaria. C. toimi jonkun aikaa hallinnollisena virkamiehenä. V. 1861 Espanjan akatemia kutsui hänet jäsenekseen, ja tämän jälkeen hän yhä enemmän luopui politiikasta, harjoittaen runoilemista. C:n ensimäinen runokokoelma „Poesias" (1840) oli vastustavalla kannalla vallitsevaan romantiikkaan nähden, se kun seurasi klassillisia esikuvia. V. 1842 hän julkaisi kaksi runoteosta, nimittäin „Fabulas" ja „Ayes del alma". „El heraldo de Madrid" lehdessä ilmestyivät v. 1845 ensimäiset hänen „Doloras" runoistaan, jotka varsinaisesti laskivat perustan hänen maineelleen. Sekä tätä nimeä että itse runoudenlajia pidetään C:n keksimänä. Esikuvanaan hän kyllä on käyttänyt Heineä, Byronia y. m., mutta näiden runojen muoto, joka pienoiskuvauksen puitteissa esittää siveellisiä faabeleita, surumielisen-huumorillisia ja skeptillis-mystillisiä mietelmiä ja haaveiluja elämästä, on hänen omalla leimallaan merkitty. C. esitti itse pianolla säestäen näitä „doloras" runojaan Madridin ylhäisimmille ja nerollisimmille naisille. Kirjan muodossa hän ne julkaisi 1846. V. 1853 ilmestyi hänen eepillinen runoelmansa „Colón". C:n paraita teoksia ovat hänen runomittaiset novellinsa, joiden yhteisenä nimenä on „Los pequeños poemas" (1879, 1886, 1887). C. on myös kirjoittanut näytelmiä, kuten „Una muger generosa" (1838) ja „Dies iræ" (1873). Vielä C. julkaisi joukon proosateoksia, jotka käsittelevät politiikkaa ja filosofiaa. C:n koottuja teoksia, „Obras Completas", alettiin julaista Madridissa 1901. Revilla, eräs Espanjan parhaita kriitikkoja, sanoo C:sta seuraavaa: „Campoamór on toimeenpannut meidän kirjallisuudessamme täydellisen vallankumouksen ja on arvokas johtaja niiden riveissä, jotka muodostavat uuden kirjallisen ajanjakson". [José Verdez Montenegro, „Estudio literario" (johdantona v. 1888 Barcelonassa ilmestyneeseen kuvitettuun C:n teosten painokseen); H. Peseux-Richard, „Humoradas, doloras et petits poèmes de Don Ramon de Campoamór" (Revue Hispanique, 1894, I, s. 236-257); Dr. Rudolf Beer, „Spanische Literaturgeschichte", II, 1903.] *J. H-l.*

Campo Formio (virallisesti nyk. Campoformido), kylä Udinen maakunnassa Pohjois-Italiassa, tunnettu siitä rauhanteosta, mikä siellä 17 p. lokak. 1797 solmittiin Ranskan tasavallan ja Itävallan välillä Leobenissä (18 p. huhtik. s. v.) tehtyjen alkusopimusten perustuksella. Rauhanneuvottelijat olivat silloinen kenraali Napoleon Bonaparte ja kreivi Cobenzl. Pääehdot olivat seuraavat: Itävalta luopui Belgiasta ja Milanon alueesta sekä sai korvaukseksi Venetsian tasavallan alueesta Istrian, Dalmatsian ja Adige-virran itäpuolella olevan maan ynnä Venetsian kaupungin. Ranska sai Venetsian alueet Albaniassa ja Joonian-saaret. Salaisessa sopimuksessa keisari Frans II lupasi tulevassa rauhassa Ranskan ja Saksan valtakunnan välillä vaikuttaa siihen, että Rein-virran vasen ranta Baselista Andernachiin saakka luovutettaisiin Ranskalle, kun hänelle annettiin toiveita sen sijaan saada Salzburg sekä osa Baieria. Ne Saksan ruhtinaat, jotka tämän sopimuksen kautta menettivät alueensa, saivat muualta korvausta. *G. R.*

Campori *[-ō'-]*, Giuseppe (1821-87), it. historioitsija, on kirjoittanut „Una vittima della storia" (ensimäinen yritys Lucrezia Borgian muiston puhdistamiseksi), „Torquato Tasso e gli Estensi" (1883) y. m.

Campos. 1. Kaupunki Brasiliassa (entinen São Salvador) Rio de Janeiron valtiossa Parahyba do Sulin varrella, n. 250 km Rio de Janeiron kaupungista koilliseen, 30,000 as. (1902). Kaupunki on kauniisti rakennettu; siellä on 12 kirkkoa, kouluja, teatteri, sähkövalo, raitioteitä y. m. Vie kauppaan hedelmällisessä ympäristössä (Campos dos Goyatacazesissa) viljeltyä sokeria, kahvia ja riisiä. — 2. Kaupunki Baleaarein-saariin kuuluvalla Mallorcalla, 35 km Palmasta kaakkoon, 4,611 as. (1900). — 3. Brasilian ylängön laajojen savannintapaisten maitten nimitys. Niillä kasvaa etupäässä heinä- ja yrttikasveja, mutta myös pensaita ja puita (ks. Savanni). *V. v. F.*

Campo santo (it. „pyhä kenttä"), pylväskäytävällä varustetun hallin ympäröimän hautuumaan it. nimitys, varsinkin sellaisen, joka on kuuluisain miesten leposija. Kuuluisin C. (v:lta 1283) on Pisassa tuomiokirkon vieressä. Uudempia on Bolognassa, Napolissa, Genovassa ja Milanossa.

Campo Santo di Pisa.

Campra *[kāprā']*, André (1660-1744), huomattavin ransk. oopperansäveltäjä Lullyn (ks. t.) ja Rameau'n (ks. t.) välisellä aikakaudella. *I. K.*

Campredon *[kūrədō']*, Jacques de (s. 1672), ransk. valtiomies, oli Ranskan lähettilään Bonnacin mukana eräässä Kaarle XII:n luo toimitetussa lähetystössä. V. 1702 C. vei kirjeitä Kaarle XII:lle, joka oleskeli Puolassa, mutta kun tämä ei ottanut häntä vastaan, lähti hän Tukholmaan, jossa oli Ranskan lähettiläänä v:een 1717, ja tuli sinne uudelleen 1719. 1721 C. lähetettiin Pietariin rauhaa välittämään Ruotsin ja Venäjän välillä, mutta sitä hän ei saanut aikaan. Uudenkaupungin rauhan jälkeen hän oli Ranskan lähettiläänä Pietarissa, ja 1726 hän muutettiin Genovaan. Erosi 1739 valtiollisista toimistaan. C:n Ruotsista lähettämät kirjeet on C. G. Malmström otteittain painattanut kokoelmaan „Handlingar rör. Sveriges historia, åren 1713-20", ja Venä-

jältä lähetetyt on painettu venäl. julkaisusarjaan „Sbornik". *K. O. L.*

Campus (lat.), kenttä, pelto; varsinkin asumaton, kaupungin edustalla oleva tasanko, sopiva sotilasharjoituksiin. Kuuluisin on Rooman C. M a r t i u s (ks. t.).

Campus Martius, Mars-kenttä, muinoin Roomassa kansankokousten ja ruumiinharjoitusten paikka Capitoliumin, Quirinalis- ja Pincius-kukkulain sekä Tiber-joen välissä. ks. myös R o o m a. *K. J. H.*

Camp volant *[kā volā']* (ransk., „lentävä leiri"), partiojoukko.

Camus *[kamy']*, A r m a n d G a s t o n (1740-1804), ransk. lainoppinut ja politikko, valittiin 1789 säätykokoukseen ja vaikutti kansalliskokouksessa paljon varsinkin kirkollisten uudistuskysymysten ratkaisuun. Innokkaana jakobiinina C. kansalliskonventissa äänesti kuninkaan mestausta. V. 1793 hän lähetettiin valvomaan kenraali Dumouriez'n toimia, mutta tämä vangitsi hänet ja antoi hänet itävaltalaisten käsiin, jotka pitivät häntä vankeudessa, kunnes hän 1795 vaihdettiin Ludvik XVI:n tyttäreen; oli sittemmin jonkun aikaa viidensadan neuvoston jäsenenä, mutta antautui v:sta 1797 lähtien instituutin jäsenenä ja kansallisarkiston hoitajana yksinomaan tieteelliseen työhön. *J. F.*

Camwood *[kämvud]* ks. P u n a p u u.

Canada, D o m i n i o n o f, Englannin pohjoisameriikkalaisen K a n a d a (ks. t.) nimisen siirtomaan virallinen nimitys.

Canaille *[-na'i]* (ransk.), roskajoukko, roistoväki; konna, kanalja; kohdella jtkin e n c a n a i l l e = kohdella jtkin ylenkatseellisesti.

Canal du Midi *[-a'l dy -dī']* (C a n a l d u L a n g u e d o c l. C a n a l d e s d e u x M e r s), Ranskan suurimpia kanavia, rakennettu 1667-81 (P. Riquet), alkaa Toulousen luona Garonnesta, kulkee Castelnaudaryn, Carcassonnen ja Béziers'n ohi ja päättyy lähellä Välimerta Thau-järveen, joka Cetten-kanavan kautta on Välimeren yhteydessä. Se saa vettä kahdesta vesialtaasta, joista toinen (Ferréol kylän luona) on 66 ha suuri sisältäen 6,370,000 m³ vettä. Kanava on 242 km pitkä, 20 m leveä, 2-2,8 m syvä ja yhteydessä monen pienemmän kanavan kanssa. Kaikkiaan 99 sulkua. *V. v. F.*

Canale *[-nā'-]*, A n t o n i o, tunnettu nimellä C a n a l e t t o (1697-1768), venets. taidemaalari, aikansa etevimpiä kaupunkinäköalojen kuvaajia. Etupäässä hän esitti kotikaupunkinsa Venetsian nähtävyyksiä, mutta sai aiheita myöskin Lontoosta, jossa oleskeli vv. 1746-47. Suurin kokoelma hänen taulujaan on Windsorin linnassa Englannissa. Hänen näköalansa ovat piirustukseltaan todellisuudenmukaisia ja tarkkoja ja väritykseltään hienoja ja lämpimiä. — Hänen sisarenpoikansa ja oppilaansa B e r n a r d o B e l o t t o (1720-80), joka enonsa mukaan otti myöskin nimekseen C a n a l e t t o, kulki hänen jälkiään esittäen kaupunkikuvia sekä Italiasta että Alppien pohjoispuolelta. Hän osoittaa taiteessaan jonkunverran realistisempaa värinkäsittelyä kuin ensinmainittu. *F. L.*

Canale *[-nā'-]*, M i c h e l e G i u s e p p e (1808-90), it. historioitsija; sai kokea paljon vainoa valtiollisten mielipiteittensä vuoksi, kunnes Cavourin välityksellä pääsi Genovan polyteknillisen opiston historian ja maantieteen professoriksi. C. perusti 1858 n. s. „Ligurilaisen seuran" isänmaan historian tutkimista varten. Hänen pääteoksensa on „Storia della republica di Genova" (1858-74). C:n muista teoksista mainittakoon Krimin niemimaan historia (1855) ja Kolumbuksen elämäkerta (1863). *G. R.*

Canalejas y Mendez *[-le'has i -de'þ]*, J o s é (s. 1854), esp. politikko ja lakimies, tuli Madridin yliopiston professoriksi ja valittiin jo nuorena cortesiin; kutsuttiin 33 vuoden ikäisenä ensi kerran ministeristön jäseneksi ja on sitten ollut eri hallituksissa sisäasiainministerinä, oikeusministerinä, raha-asiainministerinä ja kauppaministerinä harrastaen käytännöllisiä parannuksia maanviljelyksen ja viininviljelyksen alalla, rautateitten rakentamista y. m. Puoluekannaltaan C. on jyrkkä vapaamielinen. *J. F.*

Canalis *[-nā'-]* (lat.), *anat.*, putkentapainen muodostuma, kanava, tiehyt, joita ihmis- ja yleensä eläinruumiissa on useita, osaksi luisissa osissa, osaksi pehmeämmistä kudoksista muodostuneina. — C. i n g v i n a l i s, ingvinaali- l. nivuskanava, jossa kiveksestä virtsatorveen viepä siemennuora kulkee; c. l a c r y m a l i s, kyynelkanava, kyynelpussista sierameen johtava tiehyt. *M. O-B.*

Cananga odorata ks. A n o n a c e æ.

Cañar *[kanjar]*, maakunta Ecuadorissa, Etelä-Ameriikassa. Huomattavia raunioita inkakansan ajoilta; hopea- ja kultakaivoksia. 64,000 as.; pääkaupunki A z o g u e s.

Canarie *[-rī']* (ransk.), eräs Ludvik XIV:n aikuinen tanssi.

Cancan *[kākā']* (ransk.), melu, ilve; muudan vallaton ja rietas katrillitanssin muunnos, joka syntyi Ludvik Filipin hallituskauden aikana (noin 1830-40).

Cancellaria *[-lā'-]* (lat.), kanslia.

Cancer. 1. *Eläint.*, ks. L y h y t p y r s t ö i s e t äyriäiset. — 2. *Lääket.*, ks. S y ö p ä. — 3. *Tähtit.*, ks. K r a p u.

Cancion *[kanþio'n]* (esp.; portug. c a n t i g a), trokeisista 8-tavuisista säkeistä kokoonpantu espanj. taideruno, jossa alkujaan oli 5 säettä: yhtä mietelmäsäettä (m o t e l. l e t r a) seurasi nelisäkeinen jakso (v u o e l t a), jonka ensi ja neljäs (tai toinen ja neljäs) säe oli perussäkeen kanssa loppusointuisissa, niin että viimeinen säe melkein sanasta sanaan oli sama kuin perussäe ja että mainittu nelisäkeinen jakso oli vain mietelmäsäkeen laajempaa muovailua (a + abba t. a + baba). Myöhemmin pantiin nelisäkeinen c. perusaiheeksi, mikä sitten kehitettiin seuraavissa kahdeksassa säkeessä.

Cancionero *[-þione'-]* (esp.; portug. c a n c i o n e i r o), yhden tai useamman, tunnetun tai tuntemattoman lyyrillisen runoilijan runokokoelma. [F. Wolf, „Studien zur Geschichte der spanischen und portugiesischen Nationalliteratur" (Berl. 1852); Mussafia, „Bibliografia dei cancioneros spagnuoli" (Wien, 1900).]

Cancrin, G e o r g ks. K a n k r i n, J e g o r F r a n t s e v i t š.

Cand. (lat.), c a n d i d a t u s (ks. t.), kandidaatti (ks. t.) sanan lyhennys, esim. c a n d p h i l. (p h i l o s o p h i æ), filosofian kandidaatti.

Candidatus *[-dā'-]* (lat.), muinaisessa Roomassa sellainen valtionvirkaa hakeva henkilö,

joka häikäisevän valkoisella toogallaan (toga candida) koetti vetää äänivaltaisten huomiota puoleensa. — Nykyjään käytetään sanaa vielä niiden arvonimenä, jotka yliopistossa ovat suorittaneet eräät määrätyt opinnäytteet: c. philosophiæ, c. medicinæ, c. juris, c. theologiæ y. m. ks. Kandidaatti.

Candolle ks. De Candolle.

Canepin *[kanpä']* (ransk.), valkeaksi parkittu hansikasnahka.

Canestrini *[-ī'ni]*, Giovanni (1835-91), it. eläintieteilijä, Darwinin teoriojen levittäjä kotimaassansa. Julkaissut systemaattisia teoksia m. m. kaloista ja hämähäkkieläimistä sekä käännöksiä Ch. Darwinin teoksista.

Canevas *[kanvä']* (ransk.), alkuaan harvakuteinen hamppukangas, sitten samantapainen pellavakangas, joka liima-aineella on tehty kankeaksi.

Canina *[-i'-]*, Luigi (1795-1856), it. arkkitehti ja arkeologi, ensin professori Torinon taideakatemiassa, asui v:sta 1818 Roomassa. C:n johdolla tutkittiin Tusculumin rauniot ja paljastettiin muinainen Via Appia Rooman ulkopuolella. Julkaisi melkoisen joukon arvokkaita rakennustaidetta, Rooman ja muiden kaupunkien topografiaa ja muinaishistoriaa käsitteleviä teoksia, niink. „L'architettura antica" (9 nid. 1834-44), „Indicazione topografica di Roma antica" (1851), „Gli edifizi di Roma antica" (6 nid. 1846-56), „L'antica Etruria maritima" (2 nid. 1846-51). [Raggi, „Della vita e delle opere di Luigi Canina" (1857).] *K. J. H.*

Canis ks. Koira.

Canisius *[-nī'-]*, Petrus (de Hondt) (1521-97), jesuiitta, kotoisin Nimwegenistä. Liityttyään 1543 jesuiittaveljeskuntaan, jossa vähitellen kohosi korkeaan asemaan, C. etevänä saarnamiehenä, kirjailijana, yliopistonopettajana ja kirkkopolitikoitsijana toimeliaasti ja innokkaasti vastusti uskonpuhdistusta Saksassa ja Itävallassa (Kölnissä, Ingolstadtissa, Wienissä y. m.). Hänen teoksistaan on huomattava varsinkin „Summa doctrinæ christianæ sive cathecismus major" (1554). C. julistettiin 1864 pyhäksi. *K. Ö.*

Canna, Hebrideihin kuuluva saari Skye-saaren eteläpuolella, 15 km², 57 as. (1901). Pohjoisrannalla kuuluisa „kompassikallio", jossa magneettineula poikkeaa 90° länttä kohti.

Canna, ainoa yksisirkkaisheimoon *Cannaceæ* kuuluva suku, jonka n. 60 lajia ovat kotoisin troopillisesta ja subtroopillisesta Ameriikasta. Monivuotisia, aina 3 m:n korkuisia yrttejä, joilla on maanalainen juurakkovarsi, isot sulkasuoniset lehdet ja useimmin heleänväriset kukat maanpäällisen varren latvassa. — *C. edulis*-lajia viljellään tropiikeissa runsaasti tärkkelystä sisältävän juurakkonsa vuoksi, *C. indicaa* pidetään meilläkin ruukkukasvina.

Cannabich, Johann Günther Friedrich (1777-1859), saks. maantieteilijä, syntyi ja kuoli Sondershausenissa, oli pappina Bendelebenissä 1835-48. Julkaisi maantieteellisiä teoksia, joista tunnetuin on „Lehrbuch der Geographie" (1 pain. 1816, us. pain.).

Cannabis ks. Hamppu.

Cannæ, nyk. Canne, muin. kaupunki Italiassa Apuliassa, Aufidus-joen (nyk. Ofanto) oikealla rannalla lähellä Canusiumia (nyk. Canosa). C:n luona Hannibal toisen puunilaissodan aikana v. 216 e. Kr. loistavasti voitti roomalaiset sotajoukot konsulien Lucius Æmilius Paulluksen ja Gaius Terentius Varron johdolla. *K. J. H.*

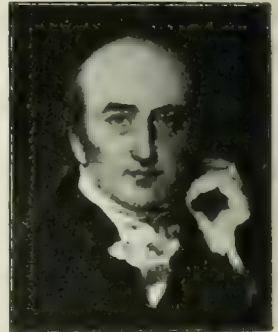
Cannan *[känən]*, Edwin (s. 1861), engl. taloustieteilijä, v:sta 1902 professorina Lontoossa, on varsinkin tutkinut aikaisempien englantilaisten taloustieteilijäin teoksia ja teorioja; julkaissut „History of the theories of production and distribution 1776-1848" (1893), Adam Smithin ennen tuntemattoman „Lectures on justice, police, revenue and arms" (1896), selityksillä varustetun painoksen tämän „Wealth of nations" teosta (1904), „Elementary political economy" (1888) y. m. *J. F.*

Cannelin. 1. Gustaf C. (1815-85), suomen kielen viljelijä; synt. Pyhäjoella; fil. toht., kreikan kielen lehtorina Vaasan lukiossa, myöhemmin kirkkoherrana Sääksmäellä ja Mustasaaressa. C. on julkaissut alkuperäiset teokset „Kreikan kieli-opin alotteleville" (1863) ja „Sanakirjan Xenophonin Anabasis-kirjaan" (1868), jotka ovat ensimäiset suomenkieliset alaltaan. Hänen lukuisista suomennoksistaan mainittakoon Sadelinin pari kristillistä lastenkasvatusta käsittelevää kirjaa, Halisténin „Suomen historia" (kolme painosta), „Suomen maantieto" ja „Maantieto" sekä Trappin ja Svanljungin „Käsikirjat lainopissa"; tärkein kaikista on „Ruotsin valtakunnan laki" (1865, uusi käännös lisäyksillä, muutoksilla ja selityksillä varustetusta painoksesta 1877), joka vanhentuneesta Forseenin lainsuomennoksesta oli suuri edistysaskel.

2. Knut Leopold C. (s. 1860), kieli- ja koulumies. Edellisen poika, synt. Pietarsaaressa; fil. toht., Helsingin suom. reaalilyseon lehtori. Julkaissut m. m. „Tutkimuksen Kemin kielenmurteesta" sekä ansiokkaat sanakirjat, „Ruotsalais-suomalaisen sanakirjan" (1904) ja „Suomalais-ruotsalaisen sanakirjan" (1908-09). *A. K.*

Cannes *[kan]*, kaupunki Etelä-Ranskassa Alpes Maritimes'in departementissa, Välimeren rannalla, n. 30,000 as. Leudon talvi-ilmastonsa (talven keskilämpö 10,25°) ja ihanan ympäristönsä tähden C. on tullut kuuluisaksi talviparantolaksi. Väestö käy vilkasta hajuvesi-, saippua-, sardelli-, öljy- ja hedelmäkauppaa. Hyvää satamaa suojaavat ulkopuolella olevat Lérins-saaret.

Canning *[känin]*. 1. George C. (1770-1827), engl. valtiomies, tuli 1794 parlamentin alahuoneen jäseneksi liittyen silloisen pääministerin William Pittin kannattajiin; 1796 hän nimitettiin ulkoasiain alivaltiosihteeriksi, erosi 1801 yhdessä Pittin kanssa; 1804 Pittin uudessa ministeristössä C. oli laivaston rahastonhoitaja; tuli ulkoasiain ministeriksi 1807, jolloin hänen toimestaan englantilaiset pommittivat Kööpenhaminaa ja anastivat Tanskan

George Canning.

laivaston estääkseen sen yhtymästä Napoleoniin. Niinikään hän teki 1809 liiton Espanjan juntan kanssa vastustaakseen sielläkin Napoleonia. Oltuaan 1814-15 Englannin lähettiläänä Lissabonissa, hän tuli 1816 Intian ministeriksi; nimitettiin 1822 Intian kenraalikuvernööriksi, mutta samana vuonna hän kutsuttiin ulkoasiain ministeriksi. C. asettui politiikassaan vapaamielisemmälle kannalle kuin silloiset Pyhän alliansin vaikutuksen alaiset Euroopan mantereen valtioiden hallitukset. C. suosi Espanjan Ameriikan siirtomaiden irtaantumista, Portugalin ja Brasilian välillä hän sai sovinnon aikaan, ja osoitti suopeutta niinikään turkkilaisia vastaan taistelevia kreikkalaisia kohtaan. Hänen vaikutuksestaan saatiin Venäjän, Englannin ja Ranskan välillä sopimus, jonka kautta Kreikalle tunnustettiin itsenäinen asema. C. oli ensimäisiä, joka oivalsi kansallisuusaatteen suuren merkityksen Euroopan valtiojärjestelmän vastaiseen muodostumiseen nähden. 1827 hän tuli pääministeriksi, mutta kuoli samana vuonna. C. oli loistava puhuja, hänen puheensa ilmestyivät 1828. [Marriott, „George C. and his times”.] *K. O. L.*

2. Charles John C. (1812-62), engl. valtiomies, edellisen poika, valittiin 1836 alihuoneeseen, siirtyi seur. v. ylihuoneeseen, tuli 1841 ulkoasiain alivaltiosihteeriksi Peelin ministeristöön ja 1853 ylipostimestariksi Aberdeenin ministeristöön, nimitettiin 1855 Intian kenraalikuvernööriksi. C:n ollessa tässä toimessa syntyi 1857 suuri Intian kapina, jonka aiheuttajana pidetään sitä seikkaa, että C. velvoitti intialaiset sotamiehet „seapoys”it suorittamaan palvelusta myöskin Intian rajojen ulkopuolella. Hänen toimintaansa kapinan aikana moitittiin leväperäiseksi. V. 1858 Intian hallitus järjestettiin uudelle kannalle ja C. tuli Intian ensimäiseksi varakuninkaaksi ottaen ansiokkaalla tavalla osaa hallinnon uudestaan järjestelyyn. V. 1859 hän nimitettiin jaarliksi; palasi Englantiin 1862.

3. Stratford C., viscount Stratford de Redcliffe, ks. Stratford de Redcliffe.

Cannizzaro *[-ā'-]*, Stanislao (s. 1826), etevä it. kemisti, tuli 1853 professoriksi Alessandrian teknilliseen laitokseen, 1858 Genovan, 1859 Palermon ja 1871 Rooman yliopiston kemian professoriksi sekä viimeksimainittuna v. senaattoriksi. C:n tärkein teos on arvosteleva tutkimus eri atomipainonmääräys-menettelyistä. *(W. B.)*

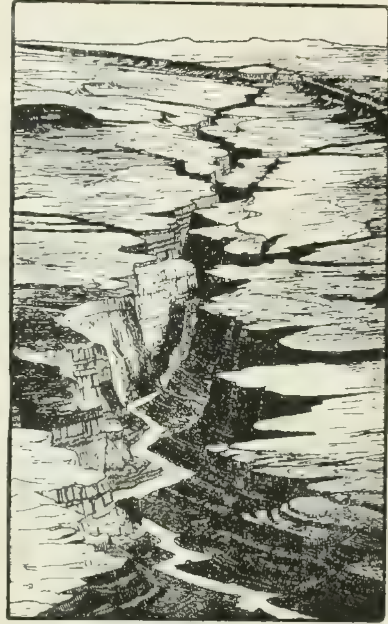
Cannstattin rotu, *arkeol.*, aijemmin käytetty nimitys jääkauden aikuisesta ihmisestä eli n. s. Neanderthalin rodusta (ks. t.).

Cano, Alonso (1601-67), esp. taidemaalari, kuvanveistäjä ja arkkitehti. Maalaajana sekä Velasquezin opettajan Pachecon että Juan del Castillon oppilas; hän lievensi sitä hiukan synkkää ja ankarata luonnetta, joka on hänen aikansa espanjalaiselle taiteelle ominaista. Suurta arvoa annetaan hänen väritetyille puuveistoksilleen niiden ilmeiden voimakkuuden ja asentojen jalouden vuoksi. *F. L.*

Cano, Juan Sebastian del (k. 1526), esp. maanympäripurjehtija, seurasi Magalhãesin mukana tämän 1519 aloittamalla maanympäripurjehduksella. Magalhãesin kuoltua Filippiineillä 1521 hän otti päällikkyyden, erosi s. v. retkikunnan muista laivoista ja palasi 1522 onnellisesti Espanjaan, missä hänet ensimäisenä maapallon ympäri purjehtijana otettiin vastaan suurilla kunnianosoituksilla; kuoli myöhemmin Tyynelle-merelle tekemällään retkellä.

Canones apostolici *[-tō']*, apostoliset kaanonit, ks. Apostoliset konstitutsionit.

Cañon *[kanjo'n]*. Niin nimitetään etupäässä Pohjois-Ameriikan läntisillä ylätasangoilla olevia syviä rotkolaaksoja, joita joet kuivan ilmanalan vallitessa ovat vuosituhansien kuluessa uurtaneet vaakasuorina lepääviin vuorikerroksiin. Rotkot ovat usein satoja kilometrejä pitkiä ja niiden seinämät kohoavat paikoin äkkijyrkkinä,

Marble Cañon Coloradossa

paikoin mahtavina portaina aina 1,000-1,500 m korkeuteen näyttäen päällekkäin sijaitsevia geologisten kehityskausien muodostuksia. Suurenmoisimpina kanjonit esiintyvät Coloradon ylätasangolla, jonka läpi Colorado-joki syrjäjokineen virtaa. Yllämainitun joen muodostaman jylhän Gran Cañonin kanssa ei yksikään eroosioni-kuilu maailmassa voi kilpailla. Se on 350 km pitkä, 7,5-25 km leveä ja paikotellen aina 1,800 m syvä. vrt. Arkansas. *V. v. F.*

Canossa, rappiolla oleva, karussa vuoristossa, Italian Reggio nell' Emilia maakunnassa oleva linna, kuuluisa Saksan keisarin Henrik IV:n katumuksenteosta paavi Gregorius VII:n edessä. Bismarckin lause valtiopäivillä 14 p. toukok. 1872: „Canossaan emme lähde” (s. o. emme kadu) on tullut puheenparreksi.

Canova *[-ō'-]*, Antonio (1757-1822), it. kuvanveistäjä, sai ensimäisen taiteellisen kasvatuksensa kotikyläänsä, Possagnoa lähellä olevassa Venetsiassa. Hänen lahjansa ja nopea edistyksensä hankkivat hänelle tämän kaupungin senaatilta matkarahan Roomaan 1779 ja pian hän saavutti täällä yleiseurooppalaisen maineen. Hän sai Euroopan hoveista ja suurista taide-

keskuksista lukuisia tilauksia ja oleskeli niitä suorittamassa Wienissä, Roomassa, Pariisissa ja Lontoossa. Useimmissa Euroopan taidekokoelmissa on hänen veistoksiaan. Tunnetuimpia ovat: Amor ja Psyke (Louvressa), Hebe (Berliinissä), Perseus ja Medusan pää (Vatikaanissa), Psyke, Paris (Münchenissä), Napoleon I:n sisarta esittävä, makaava Venus victrix (Villa Borghesessa, Roomassa). Myöskin ylhäisten henkilöiden hautapatsaiden luojana C. oli sangen yleisesti käytetty. — Taiteilijana hän kuuluu n. s. uusklassilliseen kouluun, joka rokokotaiteen teeskennellyn sirouden sijalle tahtoi asettaa antiikkisen taiteen ominaisuudet: sen vakavan arvokkuuden, tyynen levollisuuden ja muotojen sopusointuisen sulon. Mutta näitä ihanteitaan C. ei sittenkään omassa taiteessaan täysin saavuttanut, hän ei voinut kokonaan vapautua jonkinlaisesta pintapuolisuudesta: koettaessaan kuvata suloutta hän usein eksyi keimailuun ja voimaa esittäessään teatterimaisuuteen. Monissa hautapatsaissaan hän sentään saavutti ylevän yksinkertaisuuden ja tunteen välittömyyden. Sellaisia ovat Alfierin hautapatsas Santa Crocen kirkossa Firenzessä; Italia on siinä esitetty surevana neitona. Arkkiherttuatar Maria Kristinan hautapatsas Wienissä luetaan niinikään hänen parhaiden teostensa joukkoon. [Quatremère de Quincy, „Canova et ses ouvrages", 1834; A. G. Meyer, „Canova" sarjassa Künstlermonographien.] *F. L.*

Canova.

Cánovas del Castillo *[-ti'ljo]*, Don Antonio (1828-97), esp. valtiomies ja historioitsija. Herätti aluksi huomiota runoillaan, joissa yhtyvät muodon täydellisyys ja syvä isänmaallinen tunne. Toimittuaan sanomalehtimiehenä ja cortesin jäsenenä, hän oli 1864-66 ministerinä. C. ei ottanut millään tavoin osaa syyskuun vallankumoukseen 1868 ja kansalliskokouksessa hän vastusti kaikintavoin kansanvaltaista perustuslakia sekä puolsi bourbonien suvun asettamista taasen valtaistuimelle. Kun Alfonso XII oli 1874 tullut hallitsijaksi, nimitti hän C:n pääministerikseen. Tässä toimessaan C. teki kaiken voitavansa kuninkuuden vahvistamiseksi. mutta sisäisessä hallinnossaan hän muuttui yhä enemmän ja enemmän vanhoilliseksi. Sitä todistavat hänen kielteinen kantansa yleiseen äänioikeuteen nähden sekä hänen toimenpiteensä uskon ja sanan vapauden supistamiseksi. Ministeripresidenttinä C. oli 1874-79, 1879-81, 1884-85, 1890-92 ja 1895-97. Neljännen kerran pääministerinä ollessaan, 1890-92, hän saattoi aikaisemmin vastustamansa yleisen äänioikeuden hyväksytyksi, sillä hän toivoi vahvistavansa eduskunnan vanhoillis-kirkollista ainesta. Tältä ajalta on myöskin mainittava Espanjan siirtyminen suojelustullijärjestelmään. Elok. 1897 hänet ampui eräs ital. anarkisti. — C. oli maansa etevimpiä kaunopuhujia. Hän nautti myöskin arvoa historioitsijana. 1867:stä hän oli Espanjan akatemian jäsen ja 1882:sta Madridin historiallisen akatemian johtaja. Häuen historiallisista teoksistaan mainittakoon: „Estudios del reinado de Felipe IV" (1888-90); hänen johdollaan alkoi myöskin ilmestyä suuri teos „Historia general de España". *E. M-a.*

Canrobert *[kārobā'r]*, François Certain (1809-95), ransk. sotamarsalkka. C. palveli v:sta 1835 kunnialla Algeriassa, kutsuttiin 1850 Pariisiin, tuli presidentti Ludvik Napoleonin ajutantiksi ja auttoi häntä toimeenpanemaan valtiokaappauksen 1851. Krimin sodassa hän sai Saint-Arnaud'n kuoltua (1854) ylipäällikkyyden, mutta luopui seur. vuonna tästä toimesta, kun ei voinut saavuttaa ratkaisevaa menestystä. V. 1856 C. tuli sotamarskiksi ja komensi sekä Italian sodassa 1859 että Saksan sodassa 1870 yhtä armeia-osastoa. Viimemainitussa hän taisteli Vionvillen ja St. Privat'n luona, suljettiin Metziin, joutui antaumuksessa vangiksi ja palasi Ranskaan vasta rauhanteon jälkeen 1871. Oli Napoleonin pojan kuolemaan saakka bonapartistisen puolueen johtomiehiä. Kuului v:sta 1879 senaattiin. *G. R.*

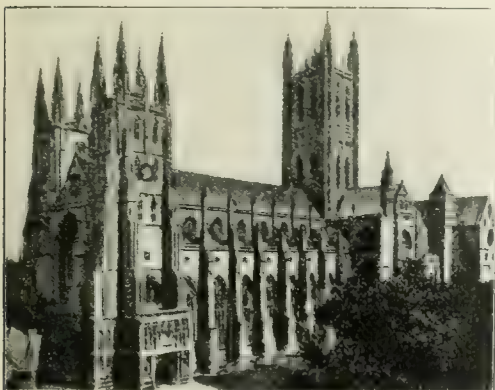
Canstein, Karl Hildebrand von (1667-1719), saks. vapaaherra. C., joka oli läheisesti liittynyt pietismiin (ks. t.), käytti suuren osan omaisuudestaan Raamattujen kustantamiseen ja levittämiseen. C:n perustama Raamattujen kustannusliike jatkaa vielä vaikutustaan Hallessa Francken laitoksien yhteydessä. *E. K-a.*

Cantabile *[-tā'-]* (it.), laulunkaltainen; tarkoittaa soittoesitystä, jossa pääsävelmä soitetaan säestäviä säveliä melkoista kuuluvammin. *I. K.*

Cantacuzino *[-zī'-]*, kreik. alkuperää oleva romaanialainen bojaarisuku, joka pitää itäroomal. keisari Johannes VI:tta kantaisänään. Valakian ruhtinaina olivat Šerban C. (1678-88) ja Stefan C. (1714-15), Moldovassa taas Dumitru C. (1673-75 ja 1684-85). Suvun uudemmanaikaisista jäsenistä ovat huomattavat: 1. Gheorghe C. (1845-98), valtiomies, liberaalisen puolueen jäsen, 1897-98 raha-asiainministerinä Sturdzan ministeriössä. — 2. Gheorghe Grigore C. (s. 1837), valtiomies, konservatiivisen puolueen johtaja, Romaanian suurin ja rikkain tilanomistaja; tuli 1870 oikeusministeriksi, sitten yleisten töiden ministeriksi, 1875 raha-asiainministeriksi, oli 1892 senaatin presidenttinä, 1899-1900 ja 1904-07 ministeripresidenttinä.

Canterbury *[käntəbəri]* (anglosaks. *Cantwarabyrig* = kentinmiesten linna; roomal. Durovernum, uuslat. Cantuaria), kaupunki (kreivikuuta) Kaakkois-Englannissa Stour-joen varrella Lontoon itäpuolella; 24,899 as. (1901). C. on Englannin vanhimpia ja rakennustapansa puolesta omituisimpia kaupunkeja (suippokattoja, päätyikkunoita, puisia parvekkeita). Se on aina normannilais-valloituksesta (1066) asti ollut Englannin kirkon pääarkkipiispan sija, vaikkakin tämä nykyään tavallisesti asuu Lontoossa, Lambethin linnassa. Kuuluisa on kaksinkertaisen ristin muotoon (1174-1517) rakennettu katedraali. Tähän on soviteltu monta engl. rakennustyyliä, varsinkin normannilaista n. s. „perpendikulaarityyliä". Täällä ovat m. m. kirkon alttarin edessä murhatun arkkipiispan Thomas Becketin, „Mustan prinssin", Henrik IV:n y. m. hauta- ja kuvapatsaat. Muista rakennuksista mainittakoon Pyh. Martin kirkko (jossa kuningas Ethelbertin kaste-

malja), Pyh. Dunstanin (14:nneltä vuosis.) kirkko, raatihuone, museo ja lähetystalo, St. Augustin's college. — C. harjoittaa vilkasta vilja-, villa- ja humalakauppaa, sillä on luja varusväki.

Canterburyn katedraali.

— Sadun mukaan Rudilibas perusti C:n n. 900 e. Kr. Silloin sen nimenä oli *Caerther* l. *Caerkent* (Kentin kaupunki). Jo roomalaisten tullessa Englantiin se oli huomattava ja 6:nnen vuosis. loppupuolella se oli Kentin anglosaksilaisten kuningasten hallituspaikka. *(W. S-m.)*

Canterbury Tales *[käntəbəri teilz]*. 1. Englantilaisen kirjailijan Geoffrey Chaucer'n (ks. t.) pääteos. — 2. Sophia ja Harriet L e e *[lī]* sisarten kirjoittama 5-nidoksinen novellisarja (Lond. 1797-1805, ja myöh.). ks. Lee. *J. H-l.*

Canth, U l r i k a V i l h e l m i n a (M i n n a) (1844-97), kirjailijatar, synt. Tampereella maalisk. 19 p:nä 1844. Isä, Kustaa Vilhelm J o h n s s o n, oli mestarina Tampereen puuvillatehtaassa, äiti o. s. Archelin; molemmat hämäläistä talonpoikaisjuurta. Minnan ollessa 8-vuotias perhe muutti Kuopioon, jossa isä alkoi pitää lankakauppaa. Tytär kävi siellä ruotsalaisen tyttökoulun. V. 1863, jolloin Jyväskylän seminaari avattiin, Minna Johnsson meni sinne oppilaaksi. Syksyllä 1865 hän joutui naimisiin opettajansa lehtori Johan Ferdinand Canthin kanssa. Miehensä kuoltua 1879 Minna muutti seitsemän lapsen kanssa Kuopioon, jossa otti haltuunsa isänsä perustaman kaupan.

Minna Canth.

Minna Canth joutui aikaisin käytännölliseen elämään perheen tukena. Mutta keskellä jokapäiväistä aherrusta hän hankki itselleen tilaisuutta kirjailemiseen. V:sta 1874 alkaen hän kirjoitti innosta hehkuvia kirjoituksia varsinkin raittiusasiasta miehensä toimittamaan sanomalehteen Keski-Suomi. Nämä aiheuttivat hänen puolisonsa erottamisen lehden toimituksesta. Ensimäiset novellisepitelmänsä hän julkaisi 1878 perustetussa Päijänne lehdessä, jonka toimittajaksi lehtori C. oli tullut. Samassa lehdessä hän myös julkaisi innokkaita kirjoituksia naisasiasta. V. 1878 ilmestyivät itsenäisenä kokoelmana „Novelleja ja kertomuksia" hänen Päijänteessä julkaisemansa novellit. Vaikka niissä kosketellaan elämän epäkohtia, on käsitystapa kuitenkin valoisa. Björnsonin ihanteelliset maalaiskuvaukset, joista lähinnä Minna C. suomensi „Päivärinteen Synnöven", näyttävät vaikuttaneen häneen. Suomalaisen teatterin vierailu Jyväskylässä 1878 innostutti hänet yrittämään näytelmäkappaletta. Tämä näytelmä, „Murtovarkaus", valmistui kuitenkin vasta hänen jouduttuaan leskeksi ja esitettiin Suomalaisessa teatterissa ensi kerran 23 p. helmik. 1882. Menestyksen innostuttamana hän kirjoitti samanluontoisen teoksen, 3-näytöksisen maalaisidyllin „Roinilan talossa" (1883). Molemmissa kappaleissa on vilkasta kansanelämän kuvausta ja originelleja henkilöitä. Lähinnä seuraavina vuosina Minna C. innokkaasti taisteli julkisuudessa (varsinkin Valvojassa) naisasian puolesta. Tämä into purkautui esiin draaman muodossa „Työmiehen vaimossa" (1885). Siinä näkee, että tekijätär oli joutunut keskelle ajan aatevirtauksia. Hän sai vaikutuksia Ranskan ja Skandinaavian kaunokirjallisuudesta, etenkin Ibsenistä. Hän oppi katsomaan maailmaa terävästi, näkemään ristiriidat syvästi ja kirjoittamaan niin, että lukija n ä k i todellisuuden edessään. Uusi naturalistinen käsittelytapa ja uudenaikaiset jyrkät mielipiteet (varsinkin naiskysymyksessä) sovitettuina läpeensä suomalaiseen kansanelämän kuvaukseen olivat niin valtava uutuus yleisölle, ettei „Työmiehen vaimoa" pitkiin aikoihin kyetty arvostelemaan tyynin mielin. Minna C:n seuraavat teokset ilmaisevat, että hän lakkaamatta terästi havaintojansa, keskittäen ne yhteiskunnan nurjiin puoliin. Novelli „Hanna" (1886) kuvaa surullista suomalaista tyttökohtaloa keskisäädyn piiristä. „Köyhää kansaa" (1886) on novelli, jossa työmiesperheen kurjuutta kuvataan räikeillä värillä, tendenssimäisesti. „Salakari" (1887) on koe esittää aviouskottomuus-tarinaa suomalaisissa puitteissa. „Kovan onnen lapsia" (1888) hämmästytti etenkin radikaalisuudellaan, joka näytti tahtovan todistaa, että yhteiskunta on syyllinen, jos „kurjalisto" tekee epätoivontekoja. V. 1889 tekijätär julkaisi novellit „Lain mukaan" ja „Kauppa-Lopo", joista jälkimäinen voimakkaan realisminsa ja syventyneen psykologiansa vuoksi on hänen etevimpiä taideluomiaan.

Nämä teokset ovat jonkunlaisen kuohunnan ajan ilmauksia Minna C:n kehityksessä. 1890-luvulla tämä kehityskausi päättyy ja kirjailijatar siirtyy tutkimaan rauhallisemmin säätyläispiirejä. Silloin Minna Canth julkaisee ensin näytelmän „Papin perhe", jossa kuvataan elämänkäsitysten taittumista vastakkain vanhoillisessa maalaisperheessä. V. 1892 ilmestyi kaksiniteinen kokoelma enimmäkseen ennen julkaistuja „Novelleja", joista muutamat ovat synkän voimakkaita elämän ristiriitojen kuvauksia (niink. „Lehtori Hellmanin vaimo" 1890, „Epäluulo" 1891). Varsin merkillinen on novelli „Agnes", jossa asetetaan vastakkain kansan siveyskäsitteistä tykkänään irroittunut ylimielinen kaunotar

47. Painettu 8/10 09.

ja naiivit suomalaiset koti-ihmiset. Seuraava näytelmä „Sylvi" (1893) on koe psykologisesti selvittää niitä sielunelämän syvänteitä, jotka näyttivät tulleen ilmi eräässä vähää ennen tapahtuneessa hämmästyttävässä murhassa, ja samalla leimuava vastalause nykyisen elämän sovinnaisuutta vastaan. Kaksi 1-näytöksistä huvinäytelmää, „Hän on Sysmästä" ja „Spiritistinen istunto" (1893), ja yksinäytöksinen perhekuvaus „Kotoa pois" eivät tuo esiin uusia puolia Minna C:n kirjailijakuvaan. Sitävastoin on nähtävästi Tolstoin mahtavan „Pimeyden vallan" vaikutuksen alaisena syntynyt näytelmä „Anna Liisa" (1895) erinomainen näyte siitä, miten Minna C. osasi luoda voimakasta omanmaan-tuntuista draamallista elämää aiheeseen, joka ei ole uusi, ja saada kansanelämän pohjalta esiin suuret siveelliset elämänkysymykset. Tämä näytelmä viittaa siihen, että tekijätär oli saavuttanut tyvenen käsityksen ihmiselämän heikkouksista ja siveellisistä voitoista.

Minna Canth on Aleksis Kiven jälkeen huomatuin suomalainen näytelmäkirjailija ja niin hyvin dramatikkona kuin novellistina meillä ensimäinen, jossa uudenaikaisen realismin aatteet ja tendenssit murtautuivat voimakkaasti esiin. Hän oli ensimäisiä uudenajan esitaistelijoita, ei ehkä niin suuri taiteilijana, muovailijana, kuin tienraivaajana, innostajana. — Minna C. kuoli Kuopiossa toukok. 12 p:nä 1897. [Minna Canth, „Självbiografiska meddelanden" (Noveller, autoriserad öfvers. af H. Lbg. 1894); Lucina Hagman, „Minna Canthin elämäkerta" I (1906).] *J. J-ti.*

Cantharellus ks. V a h v e r o.

Cantharis, kovakuoriaissuku pehmeäsiipisten *(Malacodermata)* ryhmässä; useimmiten mustan- ja keltaisen- tai mustan- ja punaisenkirjavia hyönteisiä; peitinsiivet pehmeät. Tavataan suurin joukoin alkukesällä; syövät lehtikirvoja ja muita hyönteisiä, jonka kautta ne tekevät hyötyä. Musta, sametinkarvainen toukka, on myös raateluеläin; talvehtii mielellään kivien ja lehtien alla ja tulee esille piilopaikoistaan varhain keväällä lumen sulattua. *Cantharis* nimellä on ennen kutsuttu myös *Lytta*-sukua (ks. E s p a n j a n k ä r p ä n e n). ks. K o v a k u o r i a i s e t. *U. S-s.*

Canticum (lat. < *cantā're* = laulaa), roomalaisessa teatterissa laulavalla äänellä, huilujen säestyksellä esitetty monologi; — laulu, ylistyslaulu, kiitosvirsi. — C. c a n t i c o r u m, „laulujen laulu", s. o. (Salomonin) Korkea veisuu.

Cantilena *[-lē'-]* (it.), laulunkaltainen sävelmä soitinsävellyksessä.

Cantillon *[känti'lən]*, R i c h a r d (k. 1734), engl.-ransk. taloustieteentutkija ja rahamies, toimi 1710- ja 1720-luvulla pankkiirina Pariisissa; otti osaa m. m. John Law'n suuriin keinotteluihin ja hankki itselleen suuren omaisuuden; siirtyi sittemmin Lontooseen, jossa murhattiin. C:lla on suuri merkitys taloustieteen historiassa, syystä että hänen teoksensa „Essai sur la nature du commerce en général" (1755) on tuntuvasti vaikuttanut fysiokraattien koulukunnan perustajan Quesnay'n mielipiteisiin. *J. F.*

Cantique *[kāti'k]* (ransk.), kiitosvirsi, ks. C a n t i c u m; myös hengellinen virsi yleensä.

Canto (it., < lat. *ca'ntus)*, laulu; b e l c a n t o, „kaunis laulu", italialaiseen laulutapaan kuuluva tasainen ja sulosointuinen äänenkäyttö. *I. K.*

Canton *[käntən]*. 1. Yhdysvaltain usean kaupungin nimi. Suurin näistä on Ohiossa, 80 km Clevelandista etelään; konetehtaita (maanviljelyskoneita) ja läheisyydessä kivihiilikaivoksia. 30,667 as. (1900). — 2. Kaupunki Kiinassa. ks. K a n t o n.

Cantor, M o r i t z (s. 1829), saks. matemaatikko, v:sta 1863 professorina Mannheimissä. Hänen pääteoksensa on „Vorlesungen über die Geschichte der Mathematik" (3 nid.); sitäpaitsi hän on ollut aputoimittajana Schlömilchin aikakauskirjassa „Zeitschrift f. Math. u. Physik". C. on kirjoittanut suuren joukon matematiikan historiaa koskevia tutkimuksia. *(V. V. K.)*

Cantù, C e s a r e (1807-95), it. historioitsija ja kirjailija; tuli 1823 it. kielen ja kirjallisuuden opettajaksi Sondrioon, 1827 Comoon ja 1832 Milanoon. Hän tuli tunnetuksi runoteoksellaan „Algiso e la lega lombarda" (1828) ja historianteoksellaan „Storia della città e della diocesi di Como" (1829). Teoksessaan „La Lombardia nel secolo XVII, commento storico ai Promessi Sposi di A. Manzoni" (Milano, 1832) lausumiensa aatteiden johdosta C. joutui 13-kuukautiseen vankeuteen. Vankilassa hän kirjoitti historiall. romaaninsa „Margherita Pusterla" (julkaistu 1837), joka kuvaa vankilan elämää. C:n maine perustuu pääasiallisesti hänen yleistä historiaa käsittelevään teokseensa „Storia universale" (35 nid., julk. ensi kerta Torinossa 1837). Se on kokoonpantu etupäässä saksalaisten ja ranskalaisten lähteiden mukaan, on kirjoitettu kirkolliseen henkeen, mutta on muuten ensimäinen laatuaan Italiassa, ja tuotti tekijälleen taloudellisen riippumattomuuden. Toisessa pääteoksessaan „Storia degli Italiani" (ensim. pain. Torino 1854, 6 nid.) C. vaati italialaista valtiosopimusta Itävallan ja paavin kanssa. C. on kirjoittanut useita muitakin vähemmänkokoisia historiallisia teoksia sekä Italian kirjallisuushistorian: „Storia della letteratura italiana" (Firenze, 1865). Suuren suosion saavuttivat C:n lukuisat nuorison- ja kansankirjaset. C. on kirjoittanut runojakin, jotka kokoelmana ilmestyivät Firenzessä 1870. [Bertolini, „Cesare Cantù e le sue opere", 1895.] *(J. H-l.)*

Cantus (lat.), laulu. ks. C a n t o. — C. f i r m u s, „määrätty laulu", kuoro- tahi urkusävellyksen pääsävelmänä käytetty tuttu virren tahi messun sävelmä, joka vanhemmissa sävellyksissä enimmiten esiintyi tenoriäänessä pitkin sävelin, toisten äänten sitä säestäessä lyhytsäveleisin kuvioin (c. f i g u r a t u s). — C. p l a n u s, „tasamittainen laulu", nimitys keskiajan kirkkosävelmille, sen jälkeen kuin niitten alkuperäinen rytmi oli hävinnyt ja niissä joka sävel laulettiin yhtä pitkäksi. *I. K.*

Canulejus *[-ē'-]*, C a j u s, room. kansantribuuni, sai v. 445 e. Kr. aikaan kansanpäätöksen, jonka mukaan patriisien ja plebeijien väliset avioliitot tulivat laillisesti päteviksi.

Canutus Johannis *[-nū'- -a'-]* (k. 1564), suom. piispa, oli kotoisin Eurajoelta, tuli 1532 ylioppilaaksi Wittenbergissä, 1536 maisteriksi, ja nimitettiin kotiin palattuansa Turun kirkkoherraksi ja kaniikiksi tuomiokapituliin. V. 1556 hän lähettiläänä kävi Venäjällä suuriruhtinaan luona. Eerik XIV näyttää epäilleen C. J:ta Juhana herttuan ystäväksi, koska syksyllä 1562 pani

hänet viralta. 1563 hän kuitenkin tuli Viipurin piispaksi, mutta kuoli jo seur. vuonna. *K. G.*

Canvass *[känvəs]* (engl.), Englannissa: edusmieheksi pyrkivän ääntenkeräily; Ameriikassa: virallinen ääntenlasku.

Canzone *[-ntsō'-]*. 1. *Runousop.*, italialaisen laulurunon vanhin muoto; provensilaisessa runoudessa nimeltä „canso" ja muinaisranskalaisessa „chanson". C. on lyyrillinen runo, johon kuuluu useampia säkeistöjä („stanze"), mitkä säeluvultaan, runomitaltaan ja loppusointu-järjestykseltään vastaavat toisiaan, ja mitkä tavallisesti päättyvät lyhyeen loppustroofiin. Petrarcan canzoneissa ei ole viittä vähempää eikä kymmentä enempää säkeistöä. Uudemmissa canzoneissa tapaa 20, 40, jopa 80 säkeistöä. Säkeistö jakautuu enimmäkseen kahteen osaan, joista edellisen nimi oli *fronte*, jälkimäisen *sirima*. Lyhyellä loppustroofilla on useita nimiä, kuten *ripresa, congedo, chiusa* j. n. e. Tätä alkuperäistä it. canzonea sanotaan tavallisesti Petrarcalaiseksi canzoneksi *(Canzone Petrarchesca)*, josta 16:nnen vuosis. lopulla ruvettiin poikkeamaan. Tasso rupesi eri säkeistöjen sitomista varten käyttämään kaikenlaisia runomitallisia ja loppusoinnullisia koristeita, joille hän antoi nimen *Catene* (ketjuja) tai *monili* (kaulakoristeita). Vielä mielivaltaisemmin menetteli Chiabrera, jonka canzonentapaiset runot, joita hän itse sanoi „canzonette"iksi, olivat kirjoitetut lyhyinä säkeinä ja säejaksoina ja mielivaltaisin loppusointu-järjestyksin. Tämä runolaji raivaa tien n. s. „Anacreontica" runoille. Mainittakoon vielä n. s. *Canzone Pindarica* l. *alla greca*, n. s. *Canzone a ballo*. [Blanc, „Grammatik der italienischen Sprache" (Halle, 1844).] *J. H-l.*

2. *Mus.* a. 15:nnellä ja 16:nnella vuosis. moniäänisestä, kansanomaisesta laulusävellyksestä käytetty nimitys; nyk. yksiääninen soittimen säestettävä. — b. Soitinsävellys (urkuja y. m. varten), jonka pääsävy on laulunomainen. *I. K.*

Canzonetta *[-ntsone'-]*, pieni canzone (ks. t.).

Cap, niemi. ks. K a p.

Cape *[keip]* (engl.), niemi. vrt. K a p.

Cape Breton *[keip bretn]*, saari Pohjois-Ameriikan itärannalla, St. Lawrence-lahden suulla, 10,409 km², 97,625 as. (1901). Bras d'Or-lahti jakaa saaren kahteen osaan, joista itäinen on tasankoa ja tiheämmin asuttua kuin vuorinen länsiosa. Saaren rikkauksista mainittakoon metsät, kivihiili, petroleumi ja rautamalmi. Väestö harjoittaa ohran- ja perunainviljelystä, laivanrakentamista ja ennenkaikkea kalastusta. Rautatie kulkee etelärannalta saaren poikki koillisrannalla olevaan pääkaupunkiin Sydneyhin. Hyviä satamia. — Saari, johon ransk. siirtolaiset ensin asettuivat asumaan, joutui 1758 Englannille ja yhdistettiin 1850 Nova Scotian maakuntaan. *(V. v. F.)*

Cape Coast Castle *[keip koust käsl]*, lujasti linnoitettu kaupunki Englannin kultarannikkoalueella, Afrikan Guinea-rannalla, 28,948 as. (1901). Harjoittaa vilkasta norsunluu- ja palmuöljykauppaa. Sähkölennätinyhteydessä sisämaan kanssa. Oli Cabo Corso nimisenä ensimäisiä portugalilaisten kauppapaikkoja tällä rannikolla, kuului sittemmin m. m. Afrikkalaiselle komppanialle (ks. t.), oli v:sta 1664 brittiläis-afrikkalaisten komppaniojen hallussa, kunnes 1844 joutui Englannin valtiolle. *(V. v. F.)*

Cape Cod *[keip kod]*, Massachusettsin valtiossa Yhdysvalloissa olevan niemimaan pohjoisin kärki; niemimaa rajoittaa samannimistä lahtea.

Capella *[-e'-]* (lat. = „vuohi"), ensimäisen suuruuden (α) tähti Ajomiehen tähtikuviossa.

Capella *[-e'-]*, M a r t i a n u s M i n u c i u s F e l i x ks. M a r t i a n u s.

Capellanus *[-ā'n-]*, kappalainen (ks. t.).

Capelle *[-e'-]*, J a n v a n d e (1625-79), holl. merimaalaaja, etevä rannikkoseutujen ja satamain kuvaaja. Vesi hänen tauluissaan on joko aivan tyynenä tai hiukan aaltoilevana, taivaalla tavallisesti komeita pilvimuodostuksia ja yli kaiken hillityn lämmin, päivänpaisteinen värisävy. Englannin kansallismuseolla on paras kokoelma hänen taulujaan. *F. L.*

Capello *[-e'-]*, H e r m e n e g i l d o A u g u s t o d e (s. 1839), port. Afrikan retkeilijä, oli 1860 erään retkikunnan mukana Angolassa, tutki 1877-79 maamiehensä Roberto Ivensin kera Kuangon yläjuoksua ja kulki hänen kanssaan 1884-85 Mossamedeksesta Etelä-Afrikan poikki Quilimaneen, Intian-meren rannalle. Matkaansa ovat C. ja Ivens kuvailleet teoksissaan „De Benguella ás terras de Jacca" (1881) ja „De Angola á Contra Costa" (1886). *(V. v. F.)*

Capet *[-pē]* ks. K a p e t i n g i t.

Capetingit ks. K a p e t i n g i t.

Cap Hoorn ks. H o o r n.

Capistranus *[-ā'n-]*, J o h a n n e s (1386-1456), it. munkki ja ristiretkensaarnaaja. Oltuaan ensin lakitieteentutkija hän liittyi 1416 fransiskaanien n. s. observantteihin l. fransiskaaniveljeskunnan ankarampaan ryhmään, jonka tarkoitusperiä hän erinomaisella innolla ajoi. V. 1450 C. lähti saarnaamaan ristiretkeä turkkilaisia ja hussilaisia vastaan onnistuen tässä hyvin; 1456 hän ristisotajoukolla tehokkaasti auttoi Hunyadya turkkilaisia vastaan taistelltaessa. C. julistettiin 1690 pyhäksi. *K. Ö.*

Capitaine *[-tē'n]* (ransk.), kapteeni (ks. t.). C a p i t a i n e d'a r m e s, Ranskan laivaväessä aliupseeri, joka toimessa olevan upseerin käskyn alaisena pitää huolta järjestyksestä ja hoitaa aseita.

Capitaneus Finlandiæ, „Suomen päällikkö", käytettiin 1300-luvulla Suomen Turussa asuvan käskynhaltian nimityksenä.

Capitano *[-ā'-]* (it., < lat. *caput* = pää), päämies; päällikkö, johtaja. — Italian „Commedia dell'arte"ssa *capitano* oli sotilaspukuisena suunsoittajana esiintyvä naamio.

Capite censi *[-ēn-]* (lat.), pään mukaan lasketut l. verotetut, muinaisessa Roomassa varattomimmat kansalaiset, jotka olivat vapaat kaikista veroista sekä Mariuksen aikaan saakka myös sotapalveluksesta. ks. myös P r o l e t a r i i. *K. J. H.*

Capitis deminutio *[dēminū'-]*, muinaisroomalaisten keskuudessa täydellinen tai osittainen etuuksien ja oikeuksien menettäminen. [Krüger, „Geschichte der Capitis deminutio" Bd I (Breslau 1887).] *K. J. H.*

Capito (K ö p f e l), W o l f g a n g F a b r i c i u s (1478-1541), Strassburgin ja Hagenaun uskonpuhdistaja, oli v:sta 1515 Baselin katedraalinsaarnaaja ja sikäläisen yliopiston jumaluus-

opin professori. V. 1523 C. siirtyi Strassburgiin. Oltuaan jo aikaisin humanistien vaikutuksille alttiina ja tutustuttuaan uskonpuhdistuksen miehiin C. pian luopui skolastisesta opetustavasta ja v:sta 1524 alkaen hän on Strassburgin uskonpuhdistuksen johtomiehiä. Hän yhdessä Bucerin kanssa on „Confessio tetrapolitanan" tekijä. C. harrasti sovinnon aikaansaamista reformeerattujen ja lutherilaisten keskeu. *K. Ö.*

Capitolinus l. C. m o n s *[-tōlī'-]* (< *Capitō'lium* < lat. *caput*, gen. *capitis* = pää), Roomassa kukkula, jonka pohjoistörmällä oli linna (a r x) ja etelätörmällä (varsin. Capitolium) Juppiterin temppeli sekä tarpejilainen kallio (ks. t.). Kukkulalle johti Forumilta mutkaileva tie (C l i v u s C a p i t o l i n u s), Mars-kentälle taasen ei muinaisuudessa ollut mitään varsinaista tietä. vrt. K a p i t o l i o. [E. Rodocanachi, „Le Capitole romain antique et moderne" (Paris 1905).] *K. J. H.*

Capitolium *[-ō'-]* (lat. *caput*, gen. *capitis* = pää). 1. Alkuaan C:n kukkulan eteläosa, sitten sillä sijaitseva Juppiterin temppeli ja myöhemmin, varsinkin vanhan ajan loputtua, koko kukkula (it. C a m p i d o g l i o). ks. K a p i t o l i o. Koska Rooman C:a pidettiin koko uskonnon ja valtiollisen elämän keskuksena, oli keisariajalla useilla kaupungeilla, etenkin valtakunnan länsiosissa, myös Capitoliuminsa.

2. Kongressirakennus Pohjois-Ameriikan Yhdysvaltain Washingtonissa. *K. J. H.*

Capitularia *[-ā'-]* (lat.), kapitulaarit, frankkilaisten hallitsijain Karolingi-ajalla antamat säädökset (nimi johdettu niiden jaosta pienempiin osiinsa, *capitula)*. Vastaavista säädöksistä käytettiin Merovingi-ajalla nimityksiä *auctoritas, edictum, præceptum, decretum, decretio.* C. sisältävät hallinnollisen lainsäädännön, jonka lähteenä on pääasiassa kuninkaallinen (keisarillinen) vallantäydellisyys, mikä jotenkin vastasi roomalaista *imperium* käsitettä. Niitä oli kolmea lajia: 1) C. l e g i b u s a d d e n d a (addita), p r o l e g e t e n e n d a tarkoittivat kansanlakien kehittämistä; niihin tarvittiin oikeastaan vanhan tavan mukaan yhteisen kansan suostumus, joka lienee hankittu keräjillä; 2) C. p e r s e s c r i b e n d a julkaisi kuningas joko yksin tai myös neuvoteltuaan ainoastaan valtakunnan kokoukseen saapuneitten ylimysten kanssa; 3) C. m i s s o r u m olivat ohjeita kuninkaan lähetteille (missi) heidän tehdessään tarkastusmatkoja. C. ovat kirjoitetut latinankielellä. Vanhin C:n kokoelma on n. v:lta 827. Frankkilaiset kapitulaarit on julkaissut Baluzius („C. regum Francorum", 1677; myöhemmin pain. 1780) ja Pertz teoksessa „Monumenta Germaniæ historica" 1 ja 2, sekä parannetussa painoksessa Boretius ja Krause ja sittemmin v. Zeumer ja Wedminghoff (1883-97). [Seeliger, „Die Kapitularien der Karolinger".] *G. R.*

Capo *[-ā-]* (it., < lat. *caput* = pää), sävelkappaleen alku. — D a c a p o *[dakkā'po]* (lyh. d. c.), alusta, uudestaan, vielä kerran.

Capodimonte *[-o'n-]*, Napolin lähellä oleva linna, jonka alueelle Kaarle III perusti posliinitehtaan 1732. Tehdas siirrettiin myöhemmin Napoliin, jossa lakkasi toimimasta 1806. Tehtaassa valmistettua posliinitavaraa, jota hienot maalaukset ja korkokuvat koristavat (aiheet etupäässä meren eläinkunnasta), nimitetään myös c a p o d i m o n t e k s i. Tehtaan merkki on N (Napoli) tai R. F. (Real Fabbrica). C.-posliinia jäljitellään paljon. *(V. v. F.)*

Capodistria *[-i's-]* (roomalaisten J u s t i n o p o l i s), kaupunki Itävallassa, Istriassa, 12 km Triestistä etelään Triest-Parenzon radan varrella, 8,230 as. (1900), joista suurin osa italialaisia. Kaupunki on rakennettu pienelle Adrian-meren saarelle, jonka kivisilta yhdistää mannermaahan. Sen rakennuksista mainittakoon goottilainen raatihuone ja vanha tuomiokirkko. Satama on hyvä ja kauppa vilkas. Suuria suolatehtaita. — Kuului 1278-1797 Venetsialle, jolloin oli venetsialaisen Istrian pääkaupunki. *(V. v. F.)*

Capodistrias, J o h. A n t. ks. K a p o d i s t r i a s.

Capotasto *[-a's-]* (it., oik. *capo di tasto)*, kitaraan (eli gitarriin) ja toisiin senkaltaisiin soittimiin kielien poikki kiinnitettävä levy, jonka painosta kielien sointuva osa lyhenee ja ääni kohoaa; käytettiin muinoin jouhisoittimiinkin. *I. K.*

Capparis spinosa, k a p r i s p e n s a s, Välimeren maiden okainen pensas, jolla on sinivihreät, puikeat lehdet. Kukkapohjus pitkä, joten hedelmä tulee pitkäperäiseksi. Etikkaan pantuja kukansilmuja käytetään mausteena m. m. kastikkeessa (kapriskastike).

Capparis spinosa.

Cappel *[-pe'l]*, L o u i s (L u d o v i c u s C a p p e l l u s) (1585-1658), ransk. kielentutkija ja raamatunkritikko, protestanttinen pappi ja teol. professori Saumurissa, tunnettu hepreankielisen raamatuntekstin ennakkoluulottomasta, rohkeasta ja terävästä arvostelusta. Huomattavimmat teokset: „Arcanum punctationis revelatum" (Leyd. 1624) ja „Critica sacra" (Par. 1650; Halle 1775-86, 3 os.).

Cappella ks. A c a p p e l l a.

Cappeller, J o h a n n W i l h e l m K a r l (s. 1840), tunnettu saks. sanskriitintutkija, v:sta 1875 Jenan yliopiston professori. Hänen huomattavin teoksensa on erinomainen sanskriitinkielen sanakirja: „Sanskrit-wörterbuch" (Strassb. 1887; engl. painos, jota pidetään vielä parempana: „A Sanskrit-English dictionary", Strassb. 1891). *Y. W.*

Capponi *[-ō'-]*, G i n o, markiisi (1792-1876), it. oppinut ja politikko, vanhaa firenzeläistä aatelissukua, liittyi aikaisin Italian kansalliseen liikkeeseen, oli 1848 lyhyen ajan Toscanan pääministerinä, toimi 1859 tehokkaasti Toscanan yhdistämiseksi Sardiniaan ja tuli 1860 senaattoriksi. Heikosta näöstään huolimatta C. harjoitti ahkeraa kirjallista tointa. Hänen pääteoksensa on: „Storia della republice di Firenze" (1875).

Capra (lat.), vuohi (ks. t.).

Capreolus ks. M e t s ä k a u r i s.

Caprera *[-rē'-]*, saari Välimeressä, Sardinian koillisrannalla, 15,7 km², 721 as. (1901). Tullut kuuluisaksi siitä, että se v:n 1854 jälkeen oli

Garibaldin asuinpaikkana; täällä hän myös toivomuksensa mukaan on haudattuna.

Capri *[-ā-]* (room. *Capreæ),* Napolin provinssiin kuuluva vuorinen, jyrkkärantainen ja tuliperäinen saari Italiassa, Napolin-lahden eteläisen niemen edustalla. Korkein vuori, Monte Solaro

Caprin rannikkoa.

(585 m yl. merenp.), sijaitsee saaren etelä-osassa. C:n tärkeimmistä tuotteista mainittakoon viini, öljy ja etelänhedelmät; ne eivät kuitenkaan riitä asukkaiden elatukseksi. Keväisin ja syksyisin (muutto-ajalla) C:n asukkaat harjoittavat verkoilla tuottavaa viiriäistenpyyntiä (40-70 tuh. vuosittain); myöskin kalastusta harjoitetaan.

Sininen luola.

Ilmanala on leuto ja terveellinen. — Saaren pääpaikat ovat C. ja Anacapri. Jälkimäinen sijaitsee 268 m yl. merenp.; aikaisemmin veivät tänne vain kallioon hakatut (kreikkalais-aikaiset) portaat, mutta 1876 rakennettiin kapea, kiemurteleva ajotie. — C:ssa on myös paljon raunioita Rooman keisariajalta, m. m. Augustuksen ja vars. Tiberiuksen rakennuttamia (12) huviloita. — Saaren monet luonnonihanat paikat ja omituiset muodostumat houkuttelevat vuosittain tänne n. 40,000 matkailijaa, joten matkailijaliikenne nykyään pääasiallisesti elättää sen asukkaita. Mainitsemista ansaitsevat vars. C:n rannikolla olevat monet luolat, joista kuuluisin on 1826 keksitty Sininen luola (ks. t.). C. on höyrylaivayhteydessä Napolin ja Sorrenton kanssa. — Napoli (silloinen Neapolis) luovutti C:n keisari Augustukselle. Se oli Tiberiuksen vanhoilla päivillä hänen lempipaikkansa, missä hän vietti viimeiset 10 elinvuottansa.
(W. S-m.)

Capriccio *[-ri'tšo]* (it.), oikku, mielenjohde. *Mus.* 1. 16:nnella vuosis. nimitys fuugantapaisille soitinsävellyksille. 2. Nykyään: soitinsävellys, jonka yleissävynä on yllättävien ja etenkin rytmillisesti omituisten aiheitten vaihtelu.
I. K.

Capricornus (lat.), kauris; *tähtit.*, tähtikuvio eläinradassa.

Caprifolium ks. Lonicera.

Caprimulgus *[-u'l-]* ks. Kehrääjälintu.

Caprivi *[-ī'fi]*, Georg Leo von (1831-99), kreivi, Saksan valtiokansleri, tuli 1850 upseeriksi, oli Itävallan sodassa 1866 yliesikunnan majurina, Ranskan sodassa 1870-71 10:nnen armeiakunnan yliesikunnan päällikkönä; 1872 C. tuli sotaministeriöön palvelemaan; 1883 hän vara-amiraaliksi nimitettynä sai hoitaaksensa sotalaivaston hallinnon, jolla alalla pani parannuksia toimeen varsinkin kehittämällä torpedolaivastoa; 1888 hän nimitettiin 10:nnen armeiakunnan komentavaksi kenraaliksi. Kun Bismarck oli saanut eronsa, kutsui keisari Wilhelm II C:n Saksan valtiokansleriksi ja Preussin ulkoasiain ministeriksi ja ministeripresidentiksi. Siinä hän osoitti valtiomiehen kykyä m. m. uudistamalla kolmiliiton 1891 ja tekemällä Saksalle edullisia kauppasopimuksia; 1893 hän sai hyväksytyksi uuden sotilaslain, jonka mukaan palvelusaika lyhennettiin 2-vuotiseksi, mutta armeian lukumäärä rauhan aikana lisättiin noin 80,000 miehellä. C. korotettiin kreivinarvoon 1891; erosi 1894 valtiokanslerin toimesta. *K. O. L.*

Caprivi

Capsella bursa pastoris ks. Lutukka.

Capsicum ks. Pippuri.

Capsius (Gavelia), Margaretha (k. 1759), Suomen vanhin tunnettu maalaajatar, rovasti Jaakko Gavelinin l. Gaveliuksen (1683-

1750) puoliso. Hänen maalauksiaan ovat m. m. Pietarsaaren maaseurakunnan kirkossa oleva, Herran-ehtoollista esittävä alttaritaulu sekä Koivulahden kirkossa säilytetty piispa Witten muotokuva. [ks. „Biografisia tietoja Suomen naisista", Hels. 1896.]

Capsula (lat.), kapseli, verho. 1. *Anat.* C. a d i p o s a, munuaista ympäröivä, höllästä rasvakudoksesta muodostunut peite; c. e x t e r n a ja i n t e r n a, kaksi aivoissa olevaa muodostumaa, joista edellinen rajoittaa ulkopuolelta ja jälkimäinen mediaali- l. sisäpuolelta, n. s. *nucleus lentiformista*.

2. *Farmas.*, kapseli, kotelo; c a p s u l æ e l a s t i c æ, pehmeät (elastiset) lääkekapselit. *M. O-B.*

Captatio benevolentiæ *[-tā'- -le'n-]* (lat.), mielihyvän t. suosion tavoittelu; nimitystä käytetään erittäin jostakin puheen osasta tai käänteestä, jolla kuulija tahdotaan saattaa mielenkiinnolla puhetta seuraamaan. *K. J. H.*

Capua. 1. Muinaisuudessa Campanian pääkaupunki ja lähinnä Roomaa Italian suurin kaupunki, alkuaan oskilainen yhteiskunta, joutui samnilaisten valtaan 423 e. Kr. sekä liittyi Roomaan 343, johon se yhdistettiin Appiuksen tiellä *(Via Appia)* 312 e. Kr. Toisen puunilaissodan aikana C. luopui Hannibalin puoleen 216 Cannæn taistelun jäljestä, mutta joutui 211 takaisin roomalaisten haltuun sekä menetti itsehallintonsa ja maa-alueensa *(Ager-campanus)*. Tunnettu rikkaudestaan ja ylellisyydestään; vielä keisariajalla mahtava. Sittenkuin saraseenit hävittivät C:n 840 j. Kr., muuttivat sen asukkaat Casilinumin paikalle, jolle antoivat Capuan nimen. Vanhan C:n viereen kasvoi myöhemmin keskiajalla uusi kaupunki, nyk. S a n t a M a r i a d i C a p u a v e t e r e. Siellä on osaksi säilynyt amfiteatteri (suurin Italiassa Colosseumin jälkeen, noin 30,000 katsojalle), vanhoja hautoja y. m. [Nissen, „Italische Landeskunde" II,[2] (1902); Beloch, „Kampanien" (1890).] *K. J. H.*

2. N y k y i n e n C., linnoitettu kaupunki Casertan provinssissa, n. 12,200 as., sijaitsee Volturno-joen varrella; arkkipiispanistuin. C:ssa on tuomiokirkko, muinaismuseo ja tykkiväenlaboratori. Vahva varusväki. Harjoittaa vilkasta kauppaa. —Perustettu 856 j. Kr.; oli 9:nnestä vuosis. ruhtinaskunnan pääkaupunkina; 1058 normannit sen valloittivat. C. kuului 12:nnelta vuosis. Sisiliaan. *(W. S-m.)*

Capuana *[-ā'-]*, L u i g i (s. 1839), it. runoilija ja kirjailija. Hänen runollinen esikoisensa on nimeltä „Garibaldi". Salanimellä „Faunus" hän julkaisi sonettikokoelman „Vanitas vanitatum". V. 1864 hän asettui Firenzeen toimien sanomalehtimiehenä ja teatteriarvostelijana. Teatteriarvostelujensa valikoiman hän on julkaissut nimellä „Il teatro contemporaneo" (Palermo, 1872). C. on kirjoittanut joukon novelleja, joista mainittakoon: „Profili di donne" (1877), „Homo" (1883, laajennettu 1888), „Fumando" (1889), „Anime a nudo" (1900), „Delitto ideale" (1902). Lisäksi C. on kirjoittanut naturalistiset romaanit: „Giacinta" (1879) ja „Profumo" (1890) sekä miellyttävät sadut „C'era una volta" (1882) ja „Il regno delle fate" (1883). Hänen teoksensa „L'Isola del sole" (1898) kuvaa Sisiliaa. *J. H-l.*

Capuchon *[-pyšō']* (ransk.), huppukaulus; naisviitta huppukauluksineen.

Capus *[kapy's]*, A l f r e d (s. 1858), ransk. näytelmän- ja romaaninkirjoittaja, synt. Aix'issä. Aluksi hän julkaisi realistisia romaaneja, jotka eivät herättäneet erityistä huomiota. Sen sijaan hän veti melkoista huomiota puoleensa „Figaro" lehteen alkaen vuodesta 1893 kirjoittamillaan dialoginmuotoisilla poliittisilla satiireillaan. Hänen draamallinen esikoisensa oli „Brignol et sa Fille" (1895), jossa jo ilmenee hänen taipumuksensa arvostella elämää ja ihmisten vikoja suopeasti. Yhdessä huumorillisen kirjailijan, Alphonse Allais'n kanssa C. julkaisi 1896 näytelmän „L'Innocent", jossa vakavuus, leikillisyys ja koomillisuus vuorottelevat, kuten usein C:n näytelmissä. C:n ensimäinen huomattava näytelmä on „Rosine" (1897). Siinä C. ilmenee moralistina, kuitenkaan olematta tendenssillinen, ja hän suuntaa ivansa niin sanottua säännöllisesti järjestettyä yhteiskuntaa vastaan. C:n seuraavista näytelmistä „Mariage bourgeois" (1898) kuvaa raha-ahdingon ja entisten rakkaussuhteiden vaikeuttamaa porvarillista avioliittoa. „La Bourse ou la vie" (1900) näytelmän aihe on köyhän perheen taistelu puutteiden kanssa ja sen takertuminen suurpohatan asioihin, siitä johtuvat selkkaukset ja näiden lopullinen selviäminen — C:n näytelmissä usein esiintyvä optimistinen piirre. Näytelmä „La veine" (1901) asetti C:n huomatulle sijalle nuoren pariisilaisen näytelmäkirjoittaja-koulun riveissä. Siinä ilmenee C:n parhaita kirjailija- ja dramaturgi-ominaisuuksia. C:n tuotanto on erittäin runsas. *J. H-l*

Caput, mon. *capita* (lat.), pää; jonkun asian alku, luku (kapitteli); aatelisen suvun päämies. — C. f a m i l i æ l. f a m i l i a s, suvun, perheen päämies. — C a p i t a j u g a t a, kaksi yhdistettyä päätä rahaan kuvattuina, joko kasvot vastakkain, c a p i t a a d v e r s a, tai kasvot toisistaan poiskäännettyinä, c a p i t a a v e r s a. — P e r c a p i t a, pääluvun mukaan. — Q u o t c a p i t a t o t s e n s u s l. s e n t e n t i æ, niin monta mieltä kuin päätä.

Caput mortuum (lat., = „kuollut pää"). Näin nimitettiin aikaisemmin sellaisia kemiallisissa töissä saatuja jätteitä, joita ei osattu mihinkään käyttää. Nykyään sanotaan C. m:ksi sitä epäpuhdasta rautaoksidia, jota saadaan sivutuotteena valmistettaessa savuavaa rikkihappoa rautavihtrilliä kuumentamalla. Siitä valmistetaan maalina käytettyä punamultaa. *W. B.*

Carabus, kovakuoriaissuku maakiitäjien (ks. t.) heimossa, 12-50 mm:n pituisia, nopeajalkaisia, hyvin raatelevaisia hyönteisiä, joiden lenninsiivet useimmiten ovat kokonaan surkastuneet. Pyydystävät enimmäkseen öisin saalistaan, mutta juoksentelevat usein päivälläkin aukeilla mailla, teillä tai puutarhoissa. Syövät hyönteistoukkia, simpukoita, kastematoja j. n. e. Ahdistettuina ne itsepuolustukseksi ruiskuttavat takaruumiinsa rauhasesta ruskeata, pahanhajuista nestettä. Toukat ovat nopealiikkeisiä, vahvaleukaisia raatelueläimiä. Suomessa tavataan 12 lajia; yleisimmät ovat: *C. nemoralis*, musta, pronssikiiltoinen; kummassakin peitinsiivessä 3 pisteriviä; *C. nitens*, peitinsiivet metallivihreät, mustaharjuiset; *C. granulatus*, musta, tumman tai vihertävän pronssivärinen, peitinsiivissä 3

kyhmyriviä, joiden välissä on korkeat harjut; *C. glabratus*, musta, selkäpuolelta hieman sinihohteinen, peitinsiivet sileät, hyvin kuperat. Etelämaiden vuoristoissa tavataan suuri joukko isoja lajeja, jotka ovat huomattavat monimuotoisen pintansa ja kauniin metallikiiltonsa kautta ja ovat sen vuoksi saavuttaneet hyönteiskerääjien erityistä suosiota. ks. taulua Kovakuoriaiset. *U. S-s.*

Caracalla *[-ca'-]* l. Caracallus, alk. Bassianus, v:sta 196 j. Kr. Marcus Aurelius Antoninus (186-217), Rooman keisarina 211-217, keisari Septimius Severuksen ja Julia Domnan poika, saanut nimensä käyttämästään pitkästä gallilaisesta vaipasta *(caracalla)*. Tultuaan isänsä kuoltua 211 yhdessä veljensä Getan kanssa Rooman hallitsijaksi C. jo seuraavan vuoden alussa murhautti veljensä äitinsä sylissä sekä lukuisat hänen ystävänsä ja kannattajansa. C. antautui etupäässä irstaisiin huvituksiin sekä jätti hallitustoimet kunnianhimoiselle äidilleen. Hän suosi kaikin puolin sotaväkeään ja antoi Rooman kansalaisoikeuden kaikille alamaisilleen 212. Tehtyään mitättömiä sotaretkiä alamanneja ja chatteja vastaan C. lähti Itämaille tehdäkseen Aleksanteri Suuren tapaan valloituksia. Sitten kuin C. oli toimeenpannut suuren verilöylyn Aleksandriassa 215 hän valmistautui sotaretkeen partheja vastaan, mutta surmattiin huhtik. 217 lähellä Edessaa henkivartioväen päällikön Opellius Macrinuksen toimesta. — Roomassa C. lyhyessä ajassa vv. 211-216 rakennutti suunnattoman kylpimön, „C:n thermit" *(Thermæ Antoninianæ)*, jonka mahtavat jäännökset edelleen herättävät ihmettelyä ja mielenkiintoa. [H. Schiller, „Geschichte der römischen Kaiserzeit" I.] *K. J. H.*

Caracalla. (Napolin museossa.)

Caracallan thermit ks. Caracalla.

Caracas *[-ra'-]*. 1. Liittopiirikunta Venetsuelan liittovaltiossa, Etelä-Ameriikassa; 117 km², 211,092 as. (1907). — 2. Liittotasavallan pääkaupunki yllämainitussa liittopiirikunnassa, 674 m yl. merenp., Silla de C:n rinteellä ja n. 15 km satamakaupungistaan La Guairasta, johon rautatie sen yhdistää; n. 75,000 as. Sen monista komeista rakennuksista mainittakoon Guzman Blancon teatteri, presidentin talo, parlamenttirakennus ja tuomiokirkko. Yliopisto, taideakatemia, museoita, teknillinen koulu y. m. Kaupungissa on myös Bolivarin, Washingtonin ja Guzman Blancon kuvapatsaat. Huomattava teollisuus; saviastia-, saippua- ja tupakkatehtaita. — Kaupunkia (perust. 1570) ovat maanjäristykset hävittäneet 1812 ja 1900. *V. v. F.*

Caraffa *[-ra'-]*, vanha napolilainen aatelissuku, johon kuului m. m. paavi Paavali IV ja useita kardinaaleja; suku elää vielä.

Caragana, *Leguminosæ*-heimoon kuuluva pensas. ks. Hernepuu.

Carambolage (ransk. *karā'bolā'ž)*, biljardipelissä kahden pallon satuttaminen yhdellä iskulla.

Caran d'Ache *[karāda'š]*, oik. nimi Emmanuel Poiré (1858-1909), ransk. pilakuvien piirtäjä, eli nuoruutensa ajan Moskovassa ja lähti kouluopintonsa päätettyään Pariisiin suorittamaan sotapalvelustaan sekä jäi sinne. On ollut erittäin tuottelias ja onnistunut pilakuvien piirtäjä, julkaisten niitä pariisilaisissa lehdissä ja sittemmin erityisinä albumeina. Taiteilijanimi Caran d'Ache („lyijykynä") on venäläistä alkuperää. *F. L.*

Carassius ks. Kouri.

Caravaggio *[-va'džo]*, Michelangelo Merisi l. Amerighi da (1569-1609), it. taidemaalari, saanut nimensä syntymäkaupunkinsa Caravaggion mukaan. Hänen aikaisemmissa teoksissaan on venetsialaisen taiteen vaikutus selvästi havaittavissa mitä aiheenvalintaan ja värinkäsittelyyn tulee, mutta pian hänen raju, intohimoinen luonteensa nousi sekä ajan kaavamaista ihanteellisuutta että myöskin sen eklektistä (valinnaista) taidekäsitystä vastaan. Seikkailuja ja tappeluita hakien hän kulki toisesta Italian kaupungista toiseen, ja katu- ja sotilaselämän hillittömien veikkojen parista hän tapasi parhaat aiheet tauluihinsakin. Siten hänestä tuli 16:nnen vuosis. italialaisen naturalistisen koulun perustaja. Niin laatukuvissaan kuin uskonnollisissa maalauksissaankin hän käsittelee jokapäiväisestä elämästä otettuja aiheitaan voimakkaasti ja intohimoisesti, jopa joskus raa'astikin, milloin todellisuus ja esitettävien luonteenkuvaus sitä vaati; sopusuhtainen ja hieno kauneus ei ollut hänen taiteilijaluonteensa mukaista. Hänen värinkäsittelyssään ilmenee aiheenmukainen muutos; aikaisemmat teokset ovat viritetyt venetsialaisten sopusointuisen väriasteikon mukaan, myöhemmissä hän viskoo rohkeasti räikeitä valokohtia tummalle taustalle saaden siten aikaan synkän voimakkaita vaikutelmia. — Silloisen mehuttoman ja voimattoman ihanteellisen taiteen rinnalla hänen maalauksensa tekevät pirteän ja virkistävän vaikutuksen. Tunnetuin hänen tauluistaan on Pelipetturit (Dresdenin museossa). *F. L.*

Caravaggio.

Carbo (lat.), hiili. — C. animalis, eläinhiili. — C. vegetabilis, lehtipuista saatua hiiltä, jota käytetään hammaspulverina.

Carbonado *[-ā'-]*, *miner.*, musta, amorfinen, läpinäkymätön timanttilaji. Tavataan Brasiliassa toisinaan aina 1,000 karaatin painoisina palasina. C:lla on sama kovuus kuin tavallisella kiteisellä timantilla, jonka tähden sitä paljon käytetään kivenporauskoneissa ja timanttien hiomiseen. *(W. B.)*

Carbonari *[-nā'-]* (it., oik. „sydenpolttajat"), salaisen valtiollisen Carbonara nimisen yhdistyksen jäsenet. Se syntyi Abruzzien ja Ka-

labrian vuoristossa ranskalaisen herruuden vallitessa Napolissa (luultavasti noin 1807) ja oli yhteydessä vapaamuurari-liiton kanssa. Nimityksensä se lainasi sysien poltosta, jota niillä seuduin paljon harjoitettiin. Restauratsionin jälkeen 1815 C. suuntasivat toimintansa valtiollista taantumusta vastaan ja heidän tarkoituksenaan oli saada aikaan Italiassa kansallinen yhteys ja vapaa valtiomuoto. Jäseneksi-ottoon kuului mystillisiä menoja, ja seura toimi suurimmassa salaisuudessa. Kokouspaikkoja nimitettiin *barracca* (maja), „sudella" tarkoitettiin reaktsionia, toisiansa jäsenet nimittivät „hyviksi serkuiksi". Napolissa sanotaan Carbonaralla 1816 olleen 16,000 jäsentä ja muuallakin sillä oli kannatusta. Sillä oli suuri merkitys 1820 ja 1821 vuosien vallankumouksellisissa liikkeissä Napolissa, Kirkkovaltiossa ja Piemontessa. Bourbonien paluun jälkeisenä aikana oli myös Ranskaan syntynyt useita salaisia seuroja, jotka liittyivät Carbonaraan. Kun Italian vallankumouksen kukistuksen jälkeen 1820-luvun alussa kaikki Italian hallitukset julistivat osallisuuden tässä yhdistyksessä valtionkavallukseksi, tuli Pariisi „Charbonnerie"n keskustaksi, ja se muuttui nyt pääasiassa ranskalaiseksi seuraksi. Se oli tarkoin järjestetty ja jaettu osastoihinsa, joista kuhunkin pienimpään, niinsanottuun v e n t a a n kuului korkeintaan 20 jäsentä. Keskushallitus oli Pariisissa. Jokainen jäsen tunsi tavallisesti vain oman „ventansa" jäsenet. Salaisuuden rikkomista uhattiin kuolemanrangaistuksella. Heinäkuun vallankumouksen jälkeen 1830 moni jäsen liittyi Ludvig Filipin hallitukseen, joten yhdistys hajosi. Tasavaltalaisten kesken muodostui sen sijaan uusi yhdistys, C h a r b o n n e r i e d é m o c r a t i q u e, joka halusi toteuttaa Babeufin kommunistisia aatteita. Tästä italialaiset erosivat Mazzinin y. m. johdolla perustaakseen yhdistyksen „Nuori Italia". *G. R.*

Carboneum, hiili.

Carborundum ks. K a r b o r u n d u m i.

Carbunculus *[-bu'-]* (lat.), karbunkkeli, eräänlainen jalokivi.

Carcel ks. V a l o y k s i k k ö.

Carcer (lat.), vankila, karsseri (ks. t.). C. M a m e r t i n u s *[-ī'-]* (keskiaikainen nimi), mamertiininen vankila, alkuaan maanalainen holvikammio *(Tullianum)* Rooman Capitoliumin rinteellä sekä useat maan päällä olevat huoneet, käytetty vankilana (Jugurtha, Catilinan rikostoverit, Vercingetorix y. m.). Koska C. M. krist. perintätiedon mukaan oli apostolien Pietarin ja Paavalin vankila Roomassa, muutettiin se kappeliksi San Pietro in Carcere 1425 ja päälle rakennettiin kirkko San Giuseppe de' Falegnami 1539. *K. J. H.*

Carcharias ks. H a i k a l a t.

Carcinoma (lat. < kreik. *karki'nos*) ks. S y ö p ä.

Carcinus ks. L y h y t p y r s t ö i s e t ä y r i ä i s e t.

Cardamine pratensis.

Cardamine, l u h t a k a a l i, kasvisuku ristikukkaisten heimossa, keskikokoisia tai pieniä yrttejä, joilla on parilehtiset, päätöpariset lehdet ja valkeat tai sinipunertavat kukat. Suomessa 5 lajia, joista vesiperäisillä niityillä, ojissa, rannoilla j. n. e. kasvava *C. pratensis,* i s o l u h t a k a a l i on yleisin.

Cardano *[-dā'-],* G e r o n i m o (1501-76), it. matemaatikko, lääkäri ja filosofi, oli haaveellinen renessanssiajan tiedemies, joka vietti levotonta kuljeskelijaelämää. Hänen filosofiansa on sekoitus uudenaikaisia aatteita ja lapsellista taikauskoa, astrologiaa y. m. Matemaatikkona hän on tehnyt huomattavia keksintöjä, mutta n. s. „Cardanon kaava" kolmannen asteen yhtälöiden ratkaisemiseksi, jonka C. ensimäisenä julkaisi, lienee kuitenkin oikeastaan N. Tartaglian keksimä. vrt. C a r d a n o n r e n g a s. *A. Gr.*

Cardanon rengas l. r i p u s t a m i s t a p a, Cardanon keksimä tapa ripustaa esineitä siten, että ne säilyttävät pystyn asennon huolimatta ripustus-tuen liikunnosta; käytetään etenkin laivoissa kompasseja, lamppuja, ilmapuntareja, y. m. paikoilleen asetettaessa. Keino on sellainen, että ripustettava esine asetetaan sen painopisteen yläpuolella olevan vaakasuoran akselin varaan. Akselia kannattaa rengas, joka taas kiertyy toisen edellistä vastaan kohtisuoran vaakasuoran akselin ympäri. *V. V. K.*

Cardanus *[-dā'-],* H i e r o n y m u s ks. C a r d a n o.

Cardia, *anat.*, mahansuu. ks. M a h a l a u k k u.

Cardiaca (kreik. *kardi'ā* = sydän), sydäntä vahvistavat lääkkeet. Niitä ovat digitalis ja kamferi.

Cardiff *[kādif],* kaupunki ja kreivikunta (v:n 1888 jälkeen) Etelä-Walesissa, Englannissa, Bristol-kanavan varrella ja 3 km Taff-joen suulta, 187,620 as. (1907). Vielä 19:nnen vuosis. alkupuolella C. oli vähäpätöinen kaupunki (2,000 as.), mutta sijaiten kivihiilestä ja raudasta ylen rikkaassa seudussa se on nopeasti kasvanut. Nykyään se on maailman ensimäinen kivihiilenvientipaikka. Satama on tilava. Kaupungin alapuolella olevien telakkojen pinta-ala on 63 ha

Cardiffin linna. Pääty torneineen.

ja nousuveden aikana pääsevät niihin suurimmatkin laivat. Sen lisäksi on telakoita Barry-saarella, 11 km C:sta ja Penarthissa, 3 km C:sta etelään. Viimemainitut ovat kanavan kautta C:n yhteydessä. Satamassa 1905 käyneiden laivojen lastauskyky oli 11,814,599 tonnia (Lontoon ja Liverpoolin jälkeen suurin). V. 1900 vastasi tuonti (etupäässä viljaa, puuta ja rautamalmia) arvolleen 105,7 milj. mk, vienti 341,4 milj. mk.

Kivihiiltä vietiin yksistään 331,8 milj. mk arvosta (n. 1/3 Britannian koko kivihiilimäärästä). Suurin liike käy Ameriikan, Venäjän, Ranskan, Espanjan, Turkin ja Austraalian välillä. — Kaupungilla, jonka sivistyslaitoksista mainittakoon „college", taidekoulu, museo ja yleinen kirjasto, on kaksi etukaupunkia, Roath ja Canbon.

V. v. F.

C. on yksi niitä Englannin satamia, joissa suomalaiset merimiehet suurin joukoin ottavat pestin englantilaisiin laivoihin. Lontoon suomalainen merimiespappi kokoo suomalaiset merimiehet hartaushetkeen norjalaisessa kirkossa (West Bute Dock) joka kuukauden ensi keskiviikkona. *T. W-ri.*

Cardinal von Widdern *[fon]*, Georg (s. 1841), saks. sotilaskirjailija, 1882-87 Neissen sotakoulun johtaja; kirjoittanut useita eteviä sotahistoriallisia teoksia, kuten „Die russischen Kavalleriedivisionen und die Armeeoperationen im Balkanfeldzug 1877-78" (2 nid. 1878), „Handbuch für Truppenführung und Stabsdienst" (4 os. 1881-84), „Deutsch-französischer Krieg. Der Krieg an den rückwärtigen Verbindungen der deutschen Heere und der Etappendienst" (5 nid. 1893-99).

Cardinalia *[-ā'-]* (lat.), *mat.* perusluvut.

Cardium (lat.). 1. *Anat.*, sydänlihas, ks. Myocardium. — 2. *Eläint.*, herttasimpukka, simpukkasuku, jonka kuoret ovat herttamaiset, säteettäisesti vakoiset. Jalallaan ponnistaen eläimet tekevät melkoisia hypähdyksiä. Euroopan rannikoitten *C. edule*-lajia syödään yleisesti etenkin Skotlannissa. Kuorista poltetaan kalkkia.

Carducci *[-du'tši]*, Giosuè (1836-1907), ital. runoilija, s. 27 p. heinäk. 1836 Valdicastellossa, Toscanassa, vietti lapsuutensa maalla, sai koulukasvatuksensa Firenzessä, opiskeli Pisassa kielitiedettä ja tuli 1861 italian kielen professoriksi Bolognaan. Jo aikaisin hän aikakauskirjoissa julkaisi kirjallisuushistoriallisia tutkielmia ja johdantoja it. kirjailijain teoksiin. Ensimäisen runokokoelmansa hän julkaisi 1857 nimellä „Rime". Näitä seurasi „Juvenilia" (1863), joihin sisältyvät mainitut „Rime" sekä 1865 runokokoelma „Levia Gravia". „Juvenilia" kokoelmassa hän on täydelleen klassillisuuden ihailija, etenkin Horatius esikuvana, ja mieli täynnä oppositsioni-halua. „Levia Gravia" sarjassa jo rupeaa ilmenemään uudenaikainen C. ja pistämään esiin itsenäinen runoilijapersoonallisuus. Jo v. 1863 C. oli kirjoittanut ja 1865 salanimellään Enotrio Romano julkaissut hymnin „Inno a Satana" (käännetty ruotsiksi „Finsk Tidskrift"issä 1894), jossa hän esiintyy vapaan ajatuksen ja uudenaikaisten aatteiden profeettana. Lisäksi hän siinä ylistää kielteistä perusvoimaa inhimillisen elämän ja edistyksen liikevoimana. Joltisenkin yleiskuvan C:n aikaisemmasta runotuotannosta tarjoaa kokoelma „Poesie di Enotrio Romano" (1871), jota seurasivat „Nuove Poesie" (1873), „Giambie Epodi" (1882) ja „Rime nuove" (1887). C:n rakkaus roomalaiseen muinaisuuteen saattoi hänet klassillisiin ja loppusoinnuttomin runomitoin kirjoittamaan runonsa „Odi Barbare" (1877), „Nuove odi barbare" (1877) ja „Terze odi barbare" (1889). Näiden oudot runomitat aiheuttivat Italiassa paljon vastustusta ja väittelyä. C. on paitsi runoteoksiaan julkaissut useita arvokkaita kirjallisuushistoriallisia tutkimuksia. Hän on etevimpiä Italian kirjallisia henkilöitä 19:nnen vuosis. loppupuoliskolla. Italian kansa häntä jumaloi. V. 1890 hän nimitettiin senaattoriksi ja 1904, erotessaan Italian kirjallisuuden professorin virasta Bolognan yliopistosta, hän eduskuntakamarilta sai 12 tuhannen liran vuotuisen eläkkeen. [Louis Étienne, „Giosuè Carducci" (Revue d. d. Mondes, 1874); Chiarini, „Giosuè Carducci, Impressioni e ricordi" (Bologna, 1901); Checchia, „Poeti, prosatori e filosofi" (Caserta, 1900); Salveraglio, „Saggio di bibliografia carducciana" (Rivista d'Italia, 4:s nid., 1901).]

J. H-l.

G. Carducci.

Carduus ks. Ohdakkeet.

Cardwell *[kādu͡el]*, Edward, lord (1813-86), engl. valtiomies, valittiin 1842 parlamenttiin, jossa kannatti Robert Peelin vapaakauppapolitiikkia; oli 1852-55 kauppaministerinä ja sai 1854 hyväksytyksi „Merchant shipping act"in; 1859-66 hän oli vapaamielisen ministeristön jäsenenä, v:sta 1864 siirtomaiden valtiosihteerinä. Viimemainitussa toimessa ollessaan hän edisti siirtomaiden itsepuolustuksen kehittymistä. Sotaministerinä Gladstonen ensimäisessä ministeristössä 1868-74 C. ajoi perille 1871 vuoden armeiareformin, joka m. m. poisti upseerinvirkain ostot ja saattoi voimaan lyhyemmän palvelusajan.

Carelia *[-ē'-]*, Karjalan latinainen nimitys.

Carelicum jus ks. Karjalan oikeus.

Carelius *[-ē'-]*, Nicolaus Magni (k. 1632), oli ainakin jo 1605 Viipurin koulumestarina, tuli 1616 Viipurin kirkkoherraksi ja hiippakunnan jaon jälkeen sen tuomiorovastiksi. 1626 ehdotettiin hän piispa Elimæuksen apulaiseksi ja pääsi itse 1630 Viipurin piispaksi. Kruunausvaltiopäivillä 1617 C. oli papistomme edustajana. Suurta intoa hän osoitti piispana ollessaan Inkerissä ja Käkisalmen läänissä asuvain kreikanuskolaisten käännyttämisessä Lutherin oppiin.

K. R. M.

Carex ks. Sarat.

Carey *[kāəri]*, Henry (1669-1734), engl. runoilija ja laulunsäveltäjä, säveltänyt m. m. engl. kansallislaulun *God save the king* („Eläköön armias — —"), alkuaan Yrjö II:n kruunauskantaattia varten. *I. K.*

Carey *[kāəri]*, Henry Charles (1793-1879), amer. taloustieteilijä, harjoitti suurta kirjakauppa- ja kustannusliikettä vuoteen 1835, jolloin rikkaana miehenä luopui liikkeestään ja antautui yksinomaan kirjalliseen työhön. C. on julkaissut suuren joukon teoksia, joissa hän kehittää omia taloustieteellisiä teoriojansa ja asettuu useissa tärkeissä kohdissa Englannin vapaamielisen koulukunnan mielipiteistä poikkeavalle kannalle. Erityisesti hän vastusti Ri-

cardon maankorkoteoriaa koettaen Yhdysvalloista saaduilla esimerkeillä todistaa, että viljelykseen ensin otetaan vähimmin hedelmälliset maat, joten maan tuottavuus aikaa myöten yhä vain kasvaa. Malthuksen oppia väestön lisääntymisestä hän ei myöskään hyväksy väittäen, että kulttuurin edistyessä ihmisten siitoskyky vähenee ja että elintarpeet lisääntyvät nopeammassa suhteessa kuin väkiluku. Muuten hän oli suuri optimisti, joka luuli, että sosiaalinen kehitys itsestään oli lopuksi vievä onnellisiin ja sopusointuisiin oloihin. Mutta vaikka hän yleensä olikin sitä mieltä, että asiain oli annettava mennä menoansa, niin hän kuitenkin puolusti suojelustulleja vaikuttaen Yhdysvaltain tullipolitiikan suuntaan. C. oli itsenäinen, mutta epäkriitillinen tutkija. Hänen teoriansa herättivät aikoinaan suurta huomiota, mutta ovat nyt joutuneet unohduksiin. Niiden historiallinen merkitys on siinä, että ne mainiosti kuvastavat Yhdysvaltain oloja 19:nnen vuosisadan alku- ja keskivaiheilla. Tunnetuimmat hänen teoksistaan ovat: „Principles of political economy” (1837-40); „The past, the present and the future” (1848); „Principles of social science” (1858-59). *J. F.*

Carey *[kä͡əri]*, W i l l i a m (1761-1834), engl. lähetyssaarnaaja. C. oli alkujaan suutari ja sen ohessa baptistisaarnaaja sekä koulunopettaja; James Cookin löytöretkikertomuksista hän sai aihetta miettiä kristinuskon levittämistä pakanoille. Hänen kirjoittamansa kirja kristittyjen lähetysvelvollisuudesta sekä varsinkin hänen saarnansa baptistipappien kokouksessa Nottinghamissa 1792 olivat alkuna „suureen lähetysherätykseen”, josta nykyaikainen lähetystyö johtuu. C. itse lähti vastaperustetun „Baptistien lähetysseuran” ensimäisenä työntekijänä Intiaan Kalkutan tienoille; Serampurissa hän perusti koulun ja kirjapainon ja oli samalla v:sta 1801 sanskritin ja muiden itämaisten kielten professorina Fort-Williamin korkeakoulussa. C. julkaisi lukuisia filologisia teoksia (sanskritin, bengaalin ja birman kielen kieliopin, sanakirjoja y. m.) ja käänsi koko Raamatun bengaalin kielelle sekä ainakin osia siitä useille muille Intian kielille tai murteille; kaikkiaan ilmestyi hänen toimestaan neljättäkymmentä käännöstä. C:n toiminnasta alkaa uusi ajanjakso evankelisen lähetyksen historiassa Intiassa. *J. G.*

Cargo l. c a r g a (esp., < lat. *carricā're* = panna kuorma), laivanlasti; laivanlastista tehty luettelo, jossa myöskin mainitaan lähettäjän ja vastaanottajan nimet y. m. — C a r g a d o r i (cargadööri), henkilö, joka seuraa lastin mukana valvoaksensa sitä matkalla ja myydäksensä sen perillä, joskus myös ostaaksensa siellä uuden lastin.

Carica papaya ks. M e l o o n i p u u.

Caries (lat.), luumätä (ks. t.); c. d e n t i u m, hammasmätä.

Carillon *[-rijō']* (ransk.), useasta määrättyyn sävelkorkeuteen viritetystä kellosta sommiteltu kellosoitin, kiinalaisten musiikissa ammoisista ajoista käytetty, mahdollisesti sieltä hollantilaisten Eurooppaan tuoma; käytetään kirkontapuleissa etenkin Alankomaissa ja Englannissa, myöskin Venäjällä, sekä itsenäisenä kosketinsoittimena tahi äänikertana vanhanaikaisissa uruissa. Käytetään myös nimityksenä pianosävellyksille, joissa kellonsoittoa jäljitellään. *I. K.*

Carinæ *[-ī'nē]*, kaupunginosa muinaisessa Roomassa, koillispuolella Forumia Esquilinuskukkulaan päin. ks. R o o m a. *K. J. H.*

Carinatæ, h a r j a l a s t a i s e t, ryhmä lintuja; rintalastassa korkea harja. Tähän kuuluvat kaikki muut nykyajan linnut paitsi strutsit.

Carinus *[-ī'-]*, M a r c u s A u r e l i u s, Rooman keisarina 283-284 j. Kr., keisari Caruksen poika, tuli yhdessä veljensä Numerianuksen kanssa isänsä kanssahallitsijaksi v. 282; isänsä (v. 283) ja veljensä (v. 284) kuoltua yksinvaltias; sai surmansa sotilaskapinassa erään upseerin kädestä Mœsiassa, Moravan luona, taistellessaan Diocletianusta vastaan. *K. J. H.*

Carissimi *[-i's-]*, G i a c o m o (1604-74), it. säveltäjä, varsinaisen oratori-tyylin perustaja; hän kehitti erittäinkin resitatiivin muodostusta. Hänen oppilaitaan olivat it. Alessandro Scarlatti, saks. Kerll ja ransk. Charpentier. Miltei koko elämänsä hän toimi kapellimestarina eräässä Rooman kirkossa. *I. K.*

Carità (it., < lat. *cāritas)*, rakkaus, vars. äidinrakkaus. Kuvaamataiteessa: äidinrakkaus kuvannollisesti esitettynä.

Carlander *[-a'n-]*, K r i s t o f e r (1759-1848), ruots. lääkäri. Tehtyään laivalääkärinä pitkiä ulkomaanmatkoja C. asettui 1788 Göteborgiin sotalääkäriksi; tuli samana vuonna määrätyksi lastenpäästötaidon apulaiseksi Tukholman yleiseen lastenpäästölaitokseen. Seuraavana vuonna C. lähetettiin kuitenkin sotalääkäriksi Viaporiin, josta hän 1791 palasi entiseen toimeensa Tukholmaan. V. 1792 C. perusti yhdessä muutaman toverin kanssa „Societeten” nimisen lääkäriseuran, joka — joskin se jo seuraavana vuonna jälleen hajosi C:n muuttaessa pois Tukholmasta — kumminkin on pidettävä ruotsalaisen lääkäriseuran „Svenska läkaresällskapet”in ensimäisenä alkuna. C. oli sen jälkeen 20 vuotta ensimäisenä kaupunginlääkärinä Göteborgissa ja saavutti suuren luottamuksen ja maineen sekä lääkärinä että kansalaisena; hän muutti sitten Tukholmaan ja kutsuttiin 1812 Tiedeakatemian jäseneksi. C:n tohtorinvihkiäisten 50:nnen vuosipäivän johdosta Ruotsin lääkäriseura lyötti kultaisen muistorahan hänen kunniakseen. *M. O-B.*

Carlborg, H e n r i k J o h a n (1694-1766), pappi, valtiopäivämies, synt. Kokkolassa, tuli ylioppilaaksi Upsalassa 1713, fil. maisteriksi 1719, Vaasan triviaalikoulun konrehtoriksi 1721, Närpiön kirkkoherraksi 1730. Vv. 1746-47 hän oli pappissäädyn edusmiehenä valtiopäivillä ja kuului m. m. Suomen asioiden deputatsioniin. Ollen innokas myssy C. kallistui tuntuvasti Venäjän puolelle ja lienee ollut tekemisissä Venäjän ministerin kanssa. Hänen poikansa meni Venäjän palvelukseen palvellen virkamiehenä Viipurissa. *A. R. C.*

Carlén. 1. E m i l i e F l y g a r e-C. (1807-92), ruots. kirjailijatar, synt. Strömstadissa, missä hänen isänsä, Rutger Smith (skotlantilaista sukua), oli kauppias. V. 1827 hän meni naimisiin piirilääkäri A. Flygaren kanssa, jäi leskeksi 1833, meni 1834 kihloihin nuoren lakimiehen, J. R. Dalinin kanssa ja, tämän kuoltua tapaturmaisesti, 1841 J. G. Carlénin kanssa naimi-

siin. J. V. Snellman kuului, oleskellessaan Ruotsissa 1839-42, rouva C:n likeiseen seurapiiriin.

Emilie Flygare-Carlén.

Kirjailijatoimensa rva C. alkoi 1838 julkaisemallaan romaanilla „Valdemar Klein". Se on selkkaus-romaani, jolla ei ole sanottavaa merkitystä, mutta on sujuvasti kirjoitettu. Se saavutti menestystä ja rohkaisi kirjailijatarta jatkamaan. Rouva C:n romaanituotanto on mitä runsain. Hänen ensimäisen kehityskautensa romaaneista on mainittavin „Skjutsgossen" (1841, 2 osaa), joka kuvaa köyhän ja rappeutuneen aatelissuvun jäsenen kärsimyksiä ja joka oli suunnattu säätyennakkoluuloja vastaan. V. 1842 hän julkaisi rikosjutturomaanin „Rosen på Tistelön", joka samalla on C:n ensimäinen saaristoromaani. Rva C:n myöhäisemmistä romaaneista mainittakoon: „Paul Värning" (1844), „En natt vid Bullarsjön" (1847), joka herätti suurta huomiota, se kun ruoski ulkokullaisuutta. Kuusi vuotta C:n kynä lepäsi, häntä kun painoi synkkä suru lahjakkaan poikansa, filosofiantohtori Edvard Flygaren kuoleman johdosta. Vasta 1859-60 hän taas julkaisi suuren rannikkoaiheisen romaaninsa „Ett köpmanshus i skärgården", joka on hänen parhaimpia tuotteitansa. C. uhrasi melkoisesti omaisuuttaan hyväntekeväisyystarkoituksiin ja stipendirahastoihin. — C:n romaaneille on ominainen rikas mielikuvitus, kekseliäisyys, tapausten taitava ryhmitys ja juonen luonteva ohjaus. Tähän tulee lisäksi huomattava realistinen kuvauskyky, joka monessa kohdin ennustaa myöhäisempää naturalismia. Hänen romaaninsa ovat käännetyt useille kielille. [B. Schöldström, „Emilie Flygare-Carlén" (1888); K. Warburg, „Emilie Flygare-Carlén" (Nord. Tidskr., 1892).]

2. Johan Gabriel C. (1814-75), ruots. lakimies ja kirjailija, edellisen puoliso. 1846 hän julkaisi „Romanser ur Svenska folklifvet" ja 1870 „Samlade dikter". Runoilijana C. ei ole suurimpia. Varsinaisen tuntehikkaan lyriikan alalla hän kuitenkin on luonut runoja, jotka osoittavat lämmintä, todelliselle runoudelle avointa sydäntä. Vv. 1856-61 C. julkaisi Bellmanin kootut teokset ja 1856 rouva Lenngrenin runot sekä 1869 J. A. Wadmanin teokset. Vuosina 1850-52 hän toimitti painosta „Svenska Familjeboken. Läsning för hvar dag under året", jossa teoksessa hän tahtoi antaa „kokonaiskuvan isänmaasta, sen muistoista ja luonteista". Se sisältää joka vuoden päivää varten kirjoituksen, joka on jonkun Ruotsin tiedemiehen kirjoittama (ollut meillä ilmestyneen „Oman maan" esikuvana). C. perusti 1845 kirjailijaklubin „Gröna stugan". *J. H-l.*

Carleton *[kāltən]*, William (1794-1869), irl. kirjailija. Toivioretki Lough Dergiin, n. s. pyhän Patrickin kiirastuleen, aiheutti hänen ensimäisen kirjallisen kokeensa. Suuren suosion sekä yleisön että arvostelijain puolelta saavuttivat hänen kuvauksensa Irlannin kansanelämästä ja oloista. Näiden nimenä on „Traits and stories of the Irish peasantry" (1830). Romaani „Fardorougha the miser" ilmestyi 1839. 1841 C. julkaisi uuden sarjan kertomuksia, joista yleisimmin tunnettu on hupaisa luonnos „The misfortunes of Barney Branagon". Poliittisessa ja kirkollisessa suhteessa tendensillinen oli kertomus „Valentine M'Clutchy" (1845, 3 nid.), sen tarkoitus kun oli edistää Irlannin vapautumista ja puolustaa katolilaista papistoa. C:n muita teoksia: „Rody the rover" (1854); „The black prophet", joka tarjoaa järkyttävän kuvan irlantilaisesta nälänhädästä v. 1846; „The clarionet" (1852); „Red Hall" (1852); „The evil eye" (1860); „The double prophecy" (1862). Hänen kuoltuansa ilmestyivät vielä „The fair of Emyvale and the master and scholar" (kertomuksia, 1870) ja „Farm ballads" (1873). C. osasi aina myötätuntoisesti kuvata maalaisten iloja ja suruja. C:ia käsittelevä teos: O'Donoghue, „The life of William Carleton", 1896, sisältää C:n oman kirjoittaman elämäkerran sekä hänen kirjeitään. *J. H-l.*

Carlina *[-ī-]* ks. Ohdakkeet.

Carlino *[-ī-]*, eräiden ennen käytettyjen italialaisten hopea- ja kultarahain nimi; esim. sardinialainen kultaraha. C. oli arvoltaan n. 50 Smk.

Carlisle *[kāla'il]*. 1. Cumberlandin kreivikunnan pääkaupunki Pohjois-Englannissa, Edenin varrella, lähellä Skotlannin rajaa, 45,480 as. (1901). Kaupungissa on kaunis tuomiokirkko (rak. n. 1100) ja vanha linna, jossa Maria Stuart jonkun aikaa oli vankina. Piispanistuin. Sijaitsee kivihiilestä ja raudasta rikkaassa seudussa ja harjoittaa huomattavaa puuvilla- ja nahkateollisuutta. Satamana Silloth Solway-vuonon rannalla. — 2. Kaupunki Pennsylvaniassa Yhdysvalloissa, 9,626 as. (1900). Metodistinen college ja intiaanikoulu. *V. v. F.*

Carlos, Espanjan ruhtinaita. 1. Don Carlos (1545-68), Espanjan infantti ja kruununperillinen, Filip II:n ja hänen ensimäisen puolisonsa Maria Portugalilaisen poika. Aikaisimmasta nuoruudestaan saakka Don C. oli kivulloinen ja osoitti myös heikkomielisyyden oireita. Vähitellen sentähden Filip alkoi miettiä hänen sulkemistaan pois perimys-oikeudesta. Toistaiseksi Don C. kuitenkin tunnustettiin kruununperilliseksi, kihlattiin sukulaiselleen Anna Itävaltalaiselle ja pääsi valtioneuvostoon. Mitä vanhemmaksi hän tuli, sitä selvemmiksi kävivät kuitenkin todisteet hänen mielenhäiriöstään, jonka ohessa hän vietti hurjaa elämää. Myöhemmin tuli ilmi, että hän oli aikonut paeta Espanjasta ja että hän oli vehkeillyt isänsä henkeä vastaan. Yöllä vasten 18 p. tammik. 1568 Filip meni vartioineen prinssin huoneistoon, anasti hänen paperinsa ja panetti hänet vankeuteen. Tämän jälkeen Don C. pysyi vangittuna kuolemaansa saakka. Syistä eripuraisuuteen isän ja pojan välillä kerrottiin paljon huhuja, esim. että Don C. muka oli rakastunut emintimäänsä Elisabetiin, Ranskan Henrik II:n tyttäreen, missä huhussa ei liene muuta perää, kuin että viimemainittu aikaisemmin oli ollut määrätty prinssille puolisoksi. — Tästä sai m. m. Schiller aiheen „Don C." nimiseen näytelmäänsä, jossa prinssiä

muuten esitetään vapaudensankarina. [Maurenbrecher, „Don Carlos".]

2. Don Carlos Maria José Isidoro de Borbon y Borbon (1788-1855), tavallisesti tunnettu Don C:n nimellä, Espanjan kuninkaan Kaarle IV:n toinen poika, oli 1808-14 veljensä Ferdinandin seurassa Napoleonin vankina Ranskassa, jonka jälkeen hän palasi Madridiin. Kun hänen veljensä pysyi lapsettomana, oli Don C:lla lähin oikeus Espanjan kruunuun, ja hänen puoluelaisensa toivoivat hänen saattavan katolisuuden ja yksinvaltaisen kuninkuuden entiseen loistoonsa. Isabella prinsessan syntyminen 1830 teki hänen toiveensa tyhjiksi, kun Ferdinand VII oli sitä ennen peruuttanut saalalaisen lain, jonka mukaan vain miehisillä hallitsijasuvun jäsenillä oli perimysoikeus kruunuun. Kun C. pani vastalauseen tätä säädöstä vastaan, karkoitettiin hän valtakunnasta. Ferdinand VII:n kuoleman jälkeen 19 p:nä syysk. 1833 tunnustivat Don C:n puoluelaiset n. s. karlistit hänet lailliseksi hallitsijaksi („Kaarle V"). Leskikuningatar Kristiina, joka johti hallitusta, julisti hänet kapinoitsijaksi ja C. sytytti 1834 verisen sisällissodan, karlistilaissodan, jota vaihtelevalla onnella käytiin vuoteen 1839. Silloin hänen täytyi paeta Ranskaan, josta hän 1847 siirtyi Itävaltaan. V. 1845 Don C. luopui oikeudestaan vanhimman poikansa hyväksi.

3. Don Carlos Luis Maria Fernando, Asturian prinssi („Kaarle VI"), (1818-61), edellisen vanhin poika, seurasi isäänsä sodassa ja maanpaossa. Isänsä luovuttua oikeuksistaan C. peri ne ja otti Montemolinin kreivin nimen. V. 1860 hän nousi nuorimman veljensä Ferdinandin seurassa maalle Espanjan itärannikolla ja huudatti itsensä kuninkaaksi. Don C. ei kuitenkaan saavuttanut mitään kannatusta ja pelasti henkensä vain nimenomaisen luopumuksen kautta Isabellan hyväksi; päästyään vapaaksi, hän peruutti sen tosin jälleen. Hän ei jättänyt jälkeensä lapsia.

4. Don Carlos Maria de los Dolores Juan Isidoro José Francisco („Kaarle VII") (1848-1909), edellisen veljenpoika, infantti Juan Carlos Maria Isidoron poika, tuli isänsä luopumuksen johdosta, joka Montemolinin kreivin kuoleman jälkeen oli perinyt vaatimukset Espanjan kruunuun, 1868 karlistain päämieheksi ja kruununtavoittajaksi sekä nimitti itsensä Madridin herttuaksi. Hän ilmestyi 1872 Espanjaan ja sai kannatusta karlistilais-joukoilta baskilaisissa maakunnissa sekä marssi 2 p:nä toukok. Veran kaupunkiin, mutta jo kahden päivän perästä hänen täytyi voitettuna paeta Ranskaan. Kuningas Amadeuksen luopumisen jälkeen hän uskalsi jälleen tulla Espanjaan (kesäk. 1873), vahvisti baskilaisten maakuntain oikeudet *(fueros)* ja anasti Estellan linnan, minkä teki valtansa ja sotaliikkeittensä keskustaksi. Alussa oli hänellä menestystä, mutta Alfonso XII:n tultua kuninkaaksi 1875 ruvettiin kapinallisia ankarammin ahdistamaan. Helmikuussa 1876 oli liike kukistettu. Don C. pakeni uudestaan Ranskan rajan yli, luvaten „onnellisemmassa tulevaisuudessa" saattaa oikeutensa voimaan. *G. R.*

Don Carlos

Carlowitz, Hans Karl von (1645-1714), saksil. vuorimies (Oberberghauptmann). Julkaisi v. 1713 kuuluisan teoksen „Sylvicultura œconomica", ensimäisen kirjan, missä metsätaloutta käsitellään itsenäisenä, maanviljelyksestä erotettuna taloudenhaarana. *A. C.*

Carlsbergin laboratori, tansk. Kööpenhaminassa sijaitseva tieteellinen laitos. Sen perusti 1875 tehtailija J. C. Jacobsen. Laboratorin tarkoituksena on kemiallisten ja fysiologisten tutkimusten kautta luoda tieteellinen pohja panimoteollisuudelle yleensä. Tätä silmällä pitäen se on jaettu kahteen osastoon. Molemmilla osastoilla on johtajansa sekä useita apulaisia, jotka tekevät tieteellisiä töitä. Carlsbergin laboratorin johtajista ovat Kjeldahl ja E. Hansen saavuttaneet maailmanmaineen. Laboratorin hoito on nykyään Tanskan tiedeakatemian valitseman johtokunnan käsissä.

Carlsbergin panimot, suuri, Kööpenhaminassa, Valbyssä sijaitseva olutpanimo, johon nykyään kuuluvat sekä Gamle Carlsbergin että Ny Carlsbergin panimot. Gamle Carlsbergin perusti 1847 tohtori J. C. Jacobsen, Ny Carlsbergin 1870 hänen poikansa Carl Jacobsen aivan edellisen viereen. Molemmat panimot omistaa nykyään Carlsbergin rahasto (ks. t.). Carlsbergin panimo on Pohjoismaiden suurin ja täydellisin olutpanimo. Perustajansa määräysten mukaan on se pysynyt mallipanimona, jolla sekä tieteellisessä että teknillisessä suhteessa on ollut johtava asema olutteollisuuden alalla. Panimon perustamisesta saakka on siellä koetettu kaikkea uutta panimoteollisuuden alalla. Niistä monista parannuksista, jotka Carlsbergin panimo on ottanut käytäntöön, mainittakoon tässä vain puhtaan hiivan käyttö. Tällä keksinnöllä, josta kunnian niittää Carlsbergin laboratorin fysiologisen osaston johtaja professori E. Hansen (ks. t.) on ollut arvaamattoman suuri merkitys olutteollisuudelle yleensä. — Vv. 1906-07 C:n panimo valmisti 381,245 hl olutta ja tehtaan palveluksessa oli 1200 virkailijaa ja työmiestä. *(W. B.)*

Carlsbergin rahasto, suuri tansk. lahjoitusrahasto tieteellisiä tarkoituksia varten. Sen perusti 1876 tehtailija, tohtori J. C. Jacobsen. Perusrahastoon, 1 milj. kruunuun, lisäsi lahjoittaja 1887 yhtä suuren summan. Jacobsenin kuoltua omistaa rahasto Gamle Carlsbergin panimon. Rahaston tulot ovat käytettävät Carlsbergin laboratorin (ks. t.) ylläpitoon sekä luonnontieteellisten, matemaattisten, filosofisten, historiallisten ja kielitieteellisten tutkimusten edistämiseksi. C:n hallintoon kuuluu 5 jäsentä, jotka Tanskan tiedeseura valitsee omien jäseniensä keskuudesta. 1901 tämä rahasto sai lisäksi Ny Carlsbergin panimon, kuitenkin eri osastona, jonka tulot käytetään taiteen edistämiseksi Tanskassa. *(W. B.)*

Carlson. 1. Fredrik Ferdinand C. (1811-87), ruots. valtiomies ja historioitsija, nimitettiin 1875 historian dosentiksi Upsalaan, oli vv. 1837-46 kunink. prinssien opettajana,

nimitettiin 1849 historian professoriksi Upsalan yliopistoon. C. otti innokkaasti osaa valtiopäivien töihin, ajaen edustajana vapaamielisiä parannuksia, ja kirkollisasiain ministerinä kaksi eri kertaa (1863-70 ja 1875-78) hän vaikutti suuresti Ruotsin koululaitoksen uudistamiseksi. C. on julkaissut useita historiallisia tutkimuksia etenkin Kaarle XI:n ja Kaarle XII:n aikoja käsitteleviä, sekä laajan 7 osaa sisältävän teoksen „Sweriges historia under konungarna af pfalziska huset" (1855-85). *K. O. L.*

2. Karl Fredrik Ernst C. (1854-1909), ruots. koulumies ja historioitsija, edellisen poika, dosentti Upsalassa 1880, historian, maantiedon ja äidinkielen lehtori Göteborgissa 1883; oli 1890-93 Göteborgin korkeakoulun professorina. Eduskunnan toisen kamarin jäsenenä hän on tavallisesti liittynyt vapaamielisiin puolueisiin. V. 1899 valtiopäivillä hän herätti kysymyksen alkeisoppilaitosten uudistamisesta ja otti sittemmin tämän esityksen johdosta asetetun komitean jäsenenä ansiokkaalla tavalla osaa sen ehdotuksen valmistamiseen, jonka pohjalla syntyi v:n 1904 koulureformi. V. 1904 hän nimitettiin vasta perustetun alkeisoppilaitosten ylihallituksen päälliköksi. C. on julaissut useita Kaarle XII:n aikaa käsitteleviä historiallisia tutkimuksia sekä maantiedon oppikirjoja. *K. O. L.*

Carlsson, Wilhelm (1834-75), kirkkoherra, Huittisista kotoisin, tuli ylioppilaaksi 1856, papiksi 1858 ja oli pappina m. m. Jämijärvellä. Paitsi käytännöllisissä papillisissa toimissaan C. oli muillakin aloilla harvinaisen uuttera mies, m. m. julkaisten useita kirjoja. Hänen pääteoksensa on „Pyhä Raamattu tarpeellisilla selityksillä varustettu" (Turku 1872-76), josta kuitenkin osa jäi hänen kuolemansa tähden toisten julkaistavaksi. Huomiota ansaitsevat myös hänen pitäjänkertomuksensa Pirkkalasta ja entisestä Ikaalisten pitäjästä y. m. C. toimitti myös „Hengellistä kalenteria" (1869-75) ja „Kristillisiä sanomia" (1871-75). *K. S.*

Carlsund, Otto Edvard (1809-84), ruots. insinööri, opiskeli ensin matematiikkaa ja mekaniikkaa Lundissa, työskenteli sitten konstruktöörinä Englannissa, toimi 1843-70 Motalan konepajan johtajana. C. keksi suorastaan vaikuttavan höyrykoneen, suunnitteli useita höyrylaivoja (myös kanuunavenheitä), siltoja y. m. V. 1870 C. asettui asumaan Tukholmaan, jossa otti osaa valtiolliseen elämään ollen m. m. valtiopäivämiehenä.

Carludovica palmata, viuhkapalmun näköinen pensas Etelä-Ameriikan koillisosista. Sen lehtisyistä palmikoidaan kuuluisat oikeat panamahatut (ks. t.).

Carlyle *[kālail]*, Thomas (1795-1881), engl. historioitsija ja kirjailija. Jo 1809 hän alkoi Edinburghin yliopistossa opiskella matematiikkaa, filosofiaa ja vanhoja kieliä. 1814 hän lähti Edinburghista, elätti itseään ensin koulunopettajana ja vaatimattomalla kirjallisella työllä; vasta 1822 hän sai parempipalkkaisen yksityisopettajanpaikan, jonka tuottamat runsaanlaiset tulot tekivät hänelle mahdolliseksi jatkaa omia opintoja. V. 1826 hän meni naimisiin Jane Welshin kanssa ja eli v:sta 1826 vaimonsa vuokrakartanossa Craigenputtockissa ja v:sta 1834 Lontoon läheisyydessä olevassa Chelseassa. Jo v:sta 1822 hän oli etupäässä harrastanut uudenaikaista saksalaista kirjallisuutta; C. onkin niitä, jotka kaikkein enimmin ovat englantilaisille välittäneet tämän kirjallisuuden tuntemista. Muutamien vuosien kuluessa hän julkaisi englantilaisen käännöksen Goethen romaanista „Wilhelm Meister" (Edinb., 1825, 3 nid.), Schillerin elämäkerran (London, 1825) sekä valikoiman englantilaisia käännöksiä Goethen, Fouquén, Tieckin, Musaioksen, Jean Paulin, Hoffmannin y. m. teoksista.

T. Carlyle.

„Wilhelm Meister"-käännöksensä vuoksi C. joutui kirjeenvaihtoon Goethen kanssa; heidän välinsä olivat siitä alkaen mitä parhaat, ja C:n ihailu Goetheä kohtaan oli suuri. Seuraava C:n huomattava teos oli nimeltään „Sartor resartus, or life and opinions of Herr Teufelsdroeckh" (1833-34). Tämä teos on ilmeisesti syntynyt Jean Paulin vaikutuksesta, mutta kuvastaa myös C:n omaa henkistä kehitystä ja ivaa Englannin yhteiskunnallisia oloja. Suuremman vaikutuksen teki Carlylen ensimäinen historiallinen teos, hänen Ranskan vallankumouksen historiansa („The French Revolution, a history", 1837, 3 nid.). Vv. 1837-40 C. piti Lontoossa useita esitelmäsarjoja, joista sarja: „Historiassa esiintyvistä sankareista, sankarienkunnioituksesta ja sankaruudesta" („On heroes, heroworship and the heroic in history") ilmestyi painosta 1846. Näissä esitelmissä ilmenee selvästi Carlylen silloinen historianfilosofinen katsomus. Hän esittää niissä viisi sankari-tyyppiä, nimittäin profeetan (Muhammed), runoilijan (Dante ja Shakespeare), papin (Luther ja Knox), kirjailijan (Johnson, Rousseau ja Burns) ja hallitsijan (Cromwell ja Napoleon). Kaikki historiallinen edistys on hänen mielestään tällaisista Jumalan armon suosimista henkilöistä riippuva. V. 1845 ilmestyi C:n huomattavin historiallinen teos „Letters and speeches of Oliver Cromwell" (5 nid.), joka ensi kerran täydelleen teki tunnetuksi tuon puritaanisen valtiomiehen luonteen. Tämän veroinen ei ole hänen teoksensa „The history of Friedrich II, called Frederick the Great" (1858-65, 6 nid.). Paraita englannin kielellä kirjoitettuja elämäkertoja on hänen kirjoittamansa „The life of John Sterling" (1851). Kirjallisen tuotantonsa ohella C. harrasti politiikkaa. Hänen teoksensa „Latterday-pamphlets" (1850) vastustaa rohkeasti valtiotalouden ja politiikan alalla ilmenneitä atomistisia mielipiteitä. Kirjoituksissaan „Chartism" (1839) ja „Past and present" (1843) hän vaati työväen hyväksi yhteiskunnallisia parannuksia ja jouduttikin tällaisten reformien alkuunpanoa.

C. ei oikeastaan ole koskaan ollut populääri sanan tavallisessa merkityksessä. Mutta tuskin kukaan muu kirjailija on vaikuttanut niin suuresti maansa kirjallisuuteen ja koko henkiseen kehitykseen. Varsinkin C:n korkeammalla iällä

hänen ympärillensä kertyi yhä karttuva piiri ihailevia eteviä miehiä. 1865 C. valittiin Gladstonen seuraajana Disraeli'a vastaan Edinburghin yliopiston rehtoriksi. Kun C. 1875 täytti 80 vuotta, osoittivat Englannin ja Saksan etevimmät miehet hänelle kunnioitustaan.

C:n kootut teokset ilmestyivät Lontoossa 1872-74 (37 nid.). Hänen nuoruudenteoksensa kokosi Crockett (1897). C:n jälkeenjättämistä kirjoituksista J. A. Traude julkaisi valikoiman R e m i n i s c e n c e s (1881, 2 nid.).

[Hood, „Thomas Carlyle, philosophic thinker" (London, 1875); Shepherd, „Memoirs of the life and writings of Thomas C." (London, 1881, 2 nid.); Masson, „Carlyle personnally and his writings" (London, 1885); Larkin, „Carlyle, and the open secret of his life" (Lond., 1886); Oswald, „Th. C., ein Lebensbild und Goldkörner aus seinen Werken" (Leip., 1882); v. Schulze-Gävernitz, „C:s Welt- und Gesellschafts-Anschauung" (2 Aufl. Berlin, 1897); Hensel, „Th. Carlyle" (2 Aufl., Stuttg., 1902).] *J. H-l.*

Carmagnole *[karmanjŏ'l]* (ransk.). 1. Alkujaan nimitettiin tällä nimellä niitä Savoijista kotoisin olevia nuorukaisia, jotka Pariisin kaduilla harjoittivat kengänkiillottajan, harjaajan, nokikolarin y. m. ammattia. Sana johtuu nähtävästi *Carmagnolan* kaupungista Piemontessa. — 2. Laulu (siihen liittyvine tansseineen) Ranskan vallankumouksen ajalta. Sen sepittäjää ja säveltäjää ei tunneta. Esiintyy ensi kerran 1792, kun Ludvik XVI suljettiin Templen linnaan. — 3. Vallankumouksen aikuinen mekko.

Carmen (lat. mon. *carmina*), runo. C. s æ c u l a r e, vuosisataisjuhlaan kirjoitettu runo, esim. Horatiuksen (ks. t.).

Carmen Sylva, Romaanian kuningattaren Elisabetin kirjailijanimi. ks. E l i s a b e t.

Carmenta l. C a r m e n t i s *[-ē'-]*, alk. lähteenjumalatar, sitten synnytyksen, jonka kunniaksi Roomassa vietettiin juhla C a r m e n t a l i a tammik. 11 ja 15 p:nä. C:n pyhäkkö oli lähellä Porta Carmentalista Capitoliumin juurella. Erään tarinan mukaan C. oli Euanderin (ks. t.) äiti.

Carmer, J o h a n n H e i n r i c h K a s i m i r von, kreivi (1721-1801), preussil. ministeri, tuli 1768 Sleesian oikeusministeriksi ja 1779 suurkansleriksi ja ylimmäksi oikeusministeriksi; pani 1781-94 Suarezin avulla toimeen Preussin oikeuslaitoksen uudistuksen sekä siviili- että rikoslainsäädännön alalla. Hänen johdollaan 1791 loppuunsaatettu yleinen lakikirja julkaistiin 1794 nimellä „Allgemeines Landrecht".

Carmina Burana *[-rā'-]*, kokoelma keskiaikaisia, enimmäkseen latinaisia lauluja, joitten käsikirjoitusta aikaisemmin säilytettiin Benediktbeuernin luostarissa Baierissa, nyt Münchenin kunink. kirjastossa. C. B. ovat kuljeksivien ylioppilaitten (teinien l. vagantien) kyhäelmiä 11-12-13 vuosisadalta, ovat kieleltään, muodoltaan ja sisällykseltään vaihtelevia, käsitellen papistoa, rakkautta, yhteiskunnallisia epäkohtia y. m. Julkaissut Schmeller (3 pain. 1894). [Hubatsch, „Die lat. Vagantenlieder des Mittelalters" (Görlitz 1870); Ehrenthal, „Studien zu den Liedern der Vaganten" (Leipzig 1891).] *K. J. H.*

Carminativa, aineet, jotka, vaikuttamalla suolistoon, ajavat kaasuja ulos; suolen puhkuisuutta helpottavat lääkkeet. *M. O-B.*

Carnac *[-a'k]*, kauppala Bretagnen lounaisrannikolla Morbihanin departementissa Ranskassa, kuuluisa lähellä sijaitsevista valtavista esihistoriallisista kivijonoista *(Carns, Cairns,* mistä paikan nimi johtuu) ja kaksinkertaisen kivikehän jäännöksistä. Kivijonot ovat 1-5 m korkuisista kivipatsaista laadittuja. Nykyään

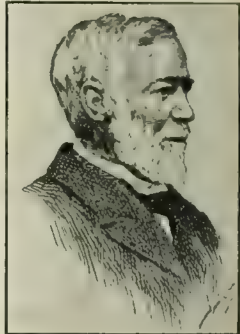

Carnac.

on kivipatsaita yhteensä noin 1,200, mutta 1700-luvun alkupuolella on niitä ollut 4,000:n vaiheilla. Ilmeisesti on puheenaoleva laitelma ammoinen pyhäkkö, joko vainajain palvelukseen liittyvä, kuten sen yhteydessä esiytyvät hautakammiot (dolmenit, ks. t.) viittaavat, tai kelttiläinen auringontemppeli. Useimpain tutkijain mukaan muistomerkki on kivikauden lopulta tai aivan metallikauden alulta. *J. A-io.*

Carnalliitti ks. K a r n a l l i i t t i.

Carnegie *[kāne'gi]*, A n d r e w (s. 1837); amer. teollisuudenharjoittaja ja lahjoittaja. Kotimaastaan Skotlannista C. siirtyi vanhempiensa mukana Ameriikkaan, missä hän aluksi sai taistella ankaraa taistelua olemassaolonsa puolesta, toimien m. m. lämmittäjänä ja sähkösanomien kantajana. Työllään ja tarmollaan hän kohosi vähitellen Pennsylvanian radan Pittsburgh-linjan johtajaksi. Suuren omaisuutensa perustuksen hän laski ostamalla suuren joukon öljylähteitä, mitkä hän taasen möi, voittaen kaupalla suuren summan.

Andrew Carnegie.

Käydessään Englannissa 1868 hän perehtyi bessemerin menetelmään (ks. t.) teräksen valmistuksessa ja perusti Pittsburghiin suurenmoisen rauta- ja teräsvalimon. Hankittuaan johtonsa alaisiksi useita muitakin tehtaita, kaivoksia y. m. C. kykeni taistelemaan jopa Ameriikan terästrustinkin kanssa, mutta lopuksi hän möi kaikki tehtaansa trustille (250 milj. dollarista) ja vetäytyi yksityiselämään. Jo ennen sitä C. oli usein kirjoitelmissa esittänyt mielipiteitään valtiollisista, yhteiskunnallisista ja taloudellisista asioista. Johtavat aatteet kaikissa hänen kirjoituksissaan ovat: osittain usko Yhdysvaltojen ja tasavaltaisen demokratian rajattomiin edistysmahdollisuuksiin, osittain käsitys köyhyyden siu-

nauksesta ja rikkauden velvoituksista. Itse hän on käytännössä toteuttanut oppejaan jakelemalla omaisuuttaan tavalla, joka on tehnyt hänestä maailman suurimman lahjoittajan. Ennenkaikkea hän on tehnyt lahjoituksia kansankirjastojen ja kansansivistyslaitosten hyväksi. Hänen antamillaan varoilla on m. m. perustettu Pittsburghin Carnegie-instituutti, opisto, jossa on teknillisiä kouluja, kirjasto, museo, konserttisali y. m. ja samanlainen laitos Washingtoniin. Myöskin yliopistoja hän on muistanut; m. m. hän 1904 lahjoitti 10,000 puntaa englannin kielen professorin viran perustamiseksi Göteborgin korkeakouluun. [B. Alderson, „Andrew Carnegie"; Frigga Carlberg, „Andrew Carnegie, hans lif och verksamhet".] *E. M-a.*

Carnegie-opisto ks. C a r n e g i e.

Carnivora (lat., = lihansyöjät) ks. P e t o e l ä i m e t ja P e t o k u o r i a i s e t.

Carnot *[-nō']*, L a z a r e N i c o l a s M a r g u e r i t e C. (1753-1823), ransk. valtiomies, oli vallankumouksen alkaessa kapteeni; valittiin 1792 kansalliskonventtiin. Kuninkaan mestauksen jälkeen, jota C. oli äänestänyt, hän valittiin 1793 yleishyvän valiokunnan jäseneksi, saaden sota-asiat hoitoonsa. Hän sai kokoon 14 armeiaa (yht. noin 500,000 miestä), valitsi taitavasti niiden päälliköt ja laati sotasuunnitelmat. Voittojen aika alkoikin nyt Ranskalle, ja C. sai liikanimen „voiton järjestäjä". V. 1795 hän tuli direktoriksi, johtaen yhä sota-asioita; epäiltynä rojalistiksi hän tuomittiin karkoitettavaksi, mutta pakeni Saksaan 1797. Bonaparte kutsui hänet takaisin 1799; 1800 C. oli sotaministerinä ja sen jälkeen v:sta 1802 tribunaatin jäsen v:een 1807, jolloin se lakkautettiin. V. 1814 vaaran hetkellä Napoleon määräsi hänet Antverpenin kuvernööriksi, jota kaupunkia hän urhoollisesti puolusti siksi, kunnes Napoleon oli luopunut hallituksesta. „Satapäiväisen keisarikunnan" aikana C. oli sisäasiain ministerinä; kun bourbonit palasivat, tuomittiin hän maapakoon 1816. C. kuoli Magdeburgissa 1823; 1889 hänen luunsa siirrettiin Pantheoniin. C:n muistelmat „Mémoires" ilmestyivät 1861-64 ja „Correspondance générale de Carnot" 1892-97. [Bonnal, „Carnot d'après les archives etc".] *K. O. L.*

L. N. M. Carnot.

2. N i c o l a s L é o n a r d S a d i C. (1796-1832), edellisen poika, ransk. fyysikko ja insinööriupseeri, otti lopullisesti eron sotapalveluksesta kapteenin arvolla 1828, jonka jälkeen ryhtyi harrastamaan tieteitä, musiikkia ja runoutta. V. 1824 hän julkaisi kuuluisan teoksensa „Mietelmiä lämmön liikuttavasta voimasta". Tässä, käytännöllistä insinööritointa varten kirjoitetussa teoksessa C. osoittaa lämmön voivan suorittaa työtä ainoastaan siirtymällä lämpimämmästä kappaleesta kylmempään, samoinkuin veden tarvitsee työtä tehdäkseen pudota korkeammalta paikalta alemmas. Suoritetun työn suuruus ei riipu lämpöä kuljettavan kappaleen laadusta, vaan ainoastaan lämpötilan erosta. Vaikkakin C. perusti tutkimuksensa siihen väärään otaksumaan, että lämpö on ainetta, on hänen käsityksensä säilyttänyt pätevyytensä myöhemminkin, kun on ruvettu pitämään lämpöä liikkeenä (energiamuotona). Hänen jälkeenjättämistään, 1878 julkaistuista kirjoituksistaan käy selville, että hän itsekin myöhemmin on johtunut lämmön luonteesta viimemainittuun olettamukseen. C:n periaate sisältää, Clausiuksen 1850 lähemmin muodostelemana, mekaanisen lämpöteorian (ks. t.) pääväittämän. *(V. V. K.)*

3. L a z a r e H i p p o l y t e C. (1801-88), edellisen veli, valtiomies, kuului jonkun aikaa saint-simonistien ryhmään, valittiin 1839 edustajakamariin, jossa liittyi äärimmäiseen vasemmistoon. Helmikuun vallankumouksen jälkeen C. oli vähän aikaa 1848 opetusasiain ministerinä esittäen m. m. lakiehdotuksen pakollisen ja maksuttoman kansanopetuksen toimeenpanemisesta. Keisarivallan aikana hän valittiin lainsäätäjäkuntaan, mutta ei päässyt sen jäseneksi ennenkuin 1864 syystä, että hän sitä ennen oli kieltäytynyt vannomasta uskollisuuden valaa Napoleon III:lle. 1871-75 hän oli kansalliskokouksen jäsenenä ja nimitettiin 1875 elinkautiseksi senaattoriksi; on m. m. julkaissut: „Exposé de la doctrine saint-simonienne" (1830) ja isänsä „suuren Carnot'n" muistelmat. *J. F.*

4. M a r i e F r a n ç o i s S a d i C. (1837-94), Ranskan tasavallan presidentti, edellisen poika. Insinöörinä hän suoritti monta tärkeätä työtä. Saksan sodan aikana 1871 hänelle uskottiin „kansallisen puolustuksen" järjestäminen Normandiessa; valittiin 1871 jäseneksi kansalliskokoukseen ja 1876 edustajakamariin, jossa hän kuului tasavaltalaiseen puolueeseen. 1880-82 C. oli yleisten töiden ministerinä ja 1885-86 raha-asiainministerinä. Presidentti Grévyn erottua C. valittiin presidentiksi 1887. Hän matkusteli paljon, esiintyi loistavasti kaikissa juhlatilaisuuksissa ja saavutti suuressa määrin Ranskan kansan suosion. Eräällä matkallaan Lyon'issa surmasi hänet italialainen anarkisti Caserio 1894. *K. O. L.*

Carnuntum *[-u'n-]*, muinoin kelttiläinen kaupunki Pannoniassa Tonavan varrella, idässä Wienistä, lähellä nyk. Hainburgia, Rooman keisariajalla tärkeä sota-asema, germaanien ja unkarilaisten hävittämä. Muinaisjäännöksiä. [J. W. Kubitschek, „Führer durch Carnuntum" (3:s pain., Wien 1894). List, „Der Wiederaufbau von Carnuntum" (Wien 1900).] *K. J. H.*

Caro *[-ō']*, E l m e M a r i e (1826-87), ransk. filosofi, v:sta 1864 professori Pariisissa, Ranskan akatemian jäsen, oli spiritualistisen ja teistisen filosofisen suunnan edustaja, taisteli teoksissaan innokkaasti ajan naturalistisia aatevirtauksia vastaan. Teoksia m. m.: „L'idée de Dieu et ses nouveaux critiques" (9 pain. 1894), „Le matérialisme et la science" (4 pain. 1883), „Problèmes de morale sociale" (1876). *A. Gr.*

Carol I, Romaanian kuningas (s. 1839), saks. Hohenzollernin ruhtinassukua, palveli v:sta 1857 upseerina Preussin armeiassa, valittiin 1866 Romaanian ruhtinaaksi. Hänellä oli hallituksensa alussa voitettavana paljon vaikeuksia, niin että hän 1871 häntä vastaan syntyneen liikkeen joh-

dosta aikoi luopua kruunusta. 1877-78 hän Venäjän liittolaisena otti osaa Turkin sotaan ja pakoitti Plevnaa piirittävien venäläis-romaanialaisten joukkojen ylipäällikkönä Osman pašan antautumaan jouluk. 10 p. 1877. Jo sodan alussa C. oli julistanut Romaanian itsenäiseksi ja 1881 hän otti kuninkaan nimen; puoliso: Wiedin ruhtinatar Elisabeth (Carmen Sylva); koska tämä avioliitto on lapseton, on Romaanian kruunun perilliseksi tunnustettu C:n veljenpoika Ferdinand (s. 1865). *J. F.*

Carola *[-ō'-]* (it.) ks. Carole.

Carole *[-ro'l]* (ransk. < kesk. lat. *cora'ula)*, vanha ransk., iloisin, mutta hillityin liikkein esitetty piiritanssi, joka suoritettiin soololaulun säestyksellä *(Chanson de carole)*. Vastaava engl. sana *carol* tarkoittaa hengellistä riemulaulua *(christmas carol*, joululaulu). Sanan it. muoto on *carola*.

Carolina *[-ī'-]*, Pohjois-Ameriikan itäosassa oleva rannikkoalue, jonka Sebastian Cabot löysi 1497. V. 1512 Ponce de Leon otti sen Espanjan haltuun, mutta esp. asutus ei päässyt siellä kaikista yrityksistä huolimatta vakiintumaan. V. 1562 tuli maahan ranskalaisia uutisasukkaita, jotka nimittivät maan kuninkaansa Kaarle IX:n mukaan C:ksi. Pian espanjalaiset kuitenkin karkoittivat ranskalaiset ja tämän jälkeen maa oli autiona, kunnes sinne 1660 saapui englantilaista väestöä. V. 1729 Englannin hallitus otti maan haltuunsa ja jakoi sen kahteen siirtokuntaan, jotka Pohjois-Ameriikan vapautussodan jälkeen liittyivät itsenäisinä valtioina Yhdysvaltoihin. ks. Pohjois- ja Etelä-Carolina. *V. v. F.*

Carolina *[-ī'-]*, lyhennys sanoista Constitutio criminalis carolina (lyhennettynä C. C. C.), Saksan keisarin Kaarle V:n antama ja valtakunnansäätyjen Regensburgin valtiopäivillä 1532 valtakunnanlaiksi hyväksymä n. s. „Peinliche Gerichtsordnung", joka oikeastaan tarkoitti oikeudenkäyntimenettelyn järjestämistä törkeämmissä rikosasioissa, mutta samalla sisälsi erityisiä määräyksiä erinäisistä rikoksista ja niiden rankaisemisesta. C., jonka edelläkävijänä oli Bambergin vuonna 1507 julkaistu rangaistusjärjestys eli n. s. Bambergensis, pysyi suoranaisesti tai välillisesti aina 18:nnen vuosis. keskipaikkeille saakka Saksassa vallitsevana rikoslakikirjana, mutta sanotusta ajasta lähtien sen voimassaolemisalue alkoi Saksan eri valtioiden rikos- ja rikosprosessilakien kautta yhä enemmän supistua, kunnes Saksan uusi valtakunnanlainsäädäntö työnsi sen kokonaan tieltään. Carolina-julkaisuista mainittakoon Zöpflin (3:s painos, Leipzig 1883) toimittama sekä Kohlerin ja Scheelin (Halle 1900) julkaisema laitos. [Malblank, „Geschichte der Peinlichen Gerichtsordnung Kaiser Karls V" (Nürnberg 1783); Güterbock, „Die Entstehungsgeschichte der Carolina" (Würzburg 1876); Brunnenmeister, „Die Quellen der Bambergensis" (Leipzig 1879).] *O. K:nen.*

Carolina rediviva *[-ī'- -vī'-]*, „eloonherätetty Carolina", Upsalan yliopiston kirjastorakennuksen (rakenn. 1819-41) nimitys.

Carolus *[-ā-]*, Kaarle nimen latinainen muoto. — C. Magnus, Kaarle Suuri.

Carotis, kaulavaltimo (ks. t.).

Carp, Carl (1760-1811), senaattori, tuli ylioppilaaksi 1774, hovioikeudenasessoriksi 1794, hovioikeudenneuvokseksi 1805, nimitettiin 1809 hallituskonseljin oikeusosaston jäseneksi. *K. S.*

Carpaccio *[-pa'tšo]*, Vittore (n. 1450-n. 1525), it. taidemaalari, kuuluu venetsialaiseen kouluun ja näyttää saaneen vaikutusta Lazzaro Bastiani'n, Vivarini'n ja Gentile Bellini'n taiteesta. Teoksissaan, jotka ovat merkittyjä vuosien 1489 ja 1522 välillä, hän yhdistää alankomaalaisten luonteenkuvauskyvyn ja herkkyyden hienoille valovaikutelmille italialaiseen väri- ja kauneusaistiin. Hänen suuret, laatukuvantapaiset seinämaalauksensa Venetsian moniin veljeskuntataloihin (scuola) esittävät tapahtumia tämän kaupungin loistavasta historiasta ja väririkkaasta kansanelämästä. Hänen pääteoksensa on 9-osainen esitys Pyhän Ursulan elämästä (1490-95), sen useimmat kuvat säilytetään Venetsian kaunotaiteiden akatemiassa. Samassa paikassa on myöskin hänen toinen suurteoksensa „Jeesus viedään temppeliin" (1510). Kuten yleensä venetsialaiset maalaajat C. rakastaa eloisia, monihenkilöisiä sommitteluja ja loistavan värikkäitä itämaisia pukuja. Taustana hänen tauluissaan on tavallisesti Venetsia, mutta se on enemmän sadun kuin todellisuuden Venetsia. *F. L.*

Carpeaux *[-pō']*, Jean Baptiste (1827-75), ransk. kuvanveistäjä, David d'Angers'in, Ruden ja Duret'n oppilas, yksi uudenaikaisen ranskalaisen kuvanveistotaiteen uranaukaisijoita. Aikaisemmissa teoksissa tuntuu Michelangelon ja toisten renessanssin taiteilijoiden vaikutusta, mutta myöhemmissä pääteoksissaan hän osoittautuu voimakkaaksi, terveeksi ja itsenäiseksi kyvyksi, joka saa eloa, liikettä ja intohimoa luomiinsa, silti unohtamatta monumentaalista suurisuuntaisuutta tai suloa ja hienoutta, milloin niitä tarvitaan. Yhteistä hänen sommitteluilleen ja muodonkäsittelylleen on jonkinlainen „pittoreski", dekoratiivinen piirre, joka alussa hankki hänen taiteelleen vastustajia. Huomattavimmat hänen teoksistaan ovat pronssipatsas „Ugolino poikineen" (1862) Tuillerie-puistossa, „Tanssi" (1869), marmoriryhmä Pariisin Suuren oopperan fasadissa sekä suihkukaivo „Neljä maanosaa", neljä maapalloa kantavaa naista (1872; kaivon ala-osaa koristavat hevoset ovat Frémiet'n muovailemat). C. on myöskin etevä muotojen kuvaaja, joka saa kuviinsa sekä elävyyttä että luonteenomaisuutta. [Chesneau, „Le statuaire J. B. Carpeaux" (1879).] *F. L.*

Carpelan, suom. aatelissuku, polveutuu Paavali Karpalaisesta, jonka kuningas Eerik Pommerilainen 1407 Turussa käydessään korotti aatelissäätyyn. Kaksi tämän poikaa, Stig ja Greger Karpalainen, kaatui taistelussa Kaarle VIII:n Knuutinpojan puolesta 1457, kun tämä Ruotsista karkoitettiin. Mikael K. oli Turun luostarin viimeisenä priorina, sitten Taivassalon kirkkoherrana ja meni naimisiin, k. n. 1560. Uuden ajan alkupuolella nimi alkaa esiintyä muodossa „Carpelan".

1. Lauri C. (1566-1648), virkamies, harjoitti nuorena opintoja Wittenbergissä y. m. Saksassa, liittyi 1599 Kaarle herttuan joukkoihin ja sai paikan hänen hovissaan sekä käytettiin sitten useissa tarkastus- ja sotaväenkirjoitustoimissa. Oli läsnä Helsingin valtiopäivillä 1616. Nimitet-

tiin 1623 Turun hovioikeuden perustamisessa sen asessoriksi ja otti vanhuuden takia eron 1644.

2. Wilhelm C. (1700-88), soturi, tuli eri sotajoukoissa palveltuaan 1747 Pohjanmaan ja 1757 Länsipohjan rykmentin everstiksi, jona otti osaa seitsenvuotiseen sotaan sekä oli niitä harvoja Ruotsin päälliköitä, jotka siinä kunnostautuivat. Tultuansa kenraalimajuriksi ja kenraaliluutnantiksi, hän korotettiin 1771 vapaaherran arvoon. Viimeiset elinvuotensa hän vietti Ohensaaren tilalla Maskussa. [Finlands Minnesvärde Män II.]

3. Simon Wilhelm C. (1733-1814), maaherra, sotaväessä palveltuansa nimitettiin 1785 Kuopion läänin maaherraksi, jona uutterasti toimi läänin tilan parantamiseksi. C:lla oli kuitenkin vihamiehiä, jotka 1791 aikaansaivat hänen eronsa. Oltuaan pari vuotta Viaporin komentajana, C. otti 1797 eron ja asettui omistamalleen Vilhelmsdalin tilalle Iisalmeen. V. 1809 hän uudestaan kutsuttiin Kuopion maaherraksi, missä virassa kuitenkin toimi vain vuoden ajan.

4. Johan Fredrik C. (1745-1808), maaherra, edellisen veli, harjoitti lakitieteellisiä opintoja, tuli sitten soturiuralle ja nimitettiin 1785 Oulun läänin maaherraksi. Tässä virassa hän osoitti erinomaista kuntoa, aikaansaaden kaikenlaisia parannuksia, kuten tierakennuksia, joenperkauksia, pitäjänmakasiineja läänin eri kunnissa. Väsymättä hän kulki ympäri rahvasta neuvoen ja 1793 julkaisten sen tarpeeksi kirjasen „Neuvo ja johdatus maan viljelemisen ja huonenhallituxen parandamiseen". V. 1800 käydessään Norrköpingin valtiopäivillä hän suosionosoitukseksi, mutta vastoin omaa tahtoaan siirrettiin Göteborgin maaherraksi Ruotsiin. [Finlands Minnesvärde Män II.]

5. Wilhelm Maksimilian C. (1787-1830), soturi, taiteilija, otti Haapaniemen sotakoulun käytyänsä osaa 1808-09 vuosien sotaan, mutta siirtyi sodan jälkeen Ruotsiin, otti osaa sotaan Napoleonia vastaan ja oleskeli muutamia vuosia Norjassa ylikäskynhaltian ajutanttina. C. on tunnettu taitavana kartantekijänä ja piirustajana (esim. „Voyage pittoresque aux Alpes Norvégiennes", 1822).

6. Karl Johan C. (1811-93), virkamies, valtiopäivämies, tuli, opintoja Upsalassa ja Helsingissä harjoitettuansa, virkauralle, jolla kohosi esittelijäsihteeriksi senaatissa, mutta otti sitten eron ja rupesi maanviljelijäksi. C. oli aatelissäädyn huomattavimpia jäseniä tammikuunvaliokunnassa ja 1863-64 vuoden valtiopäivillä, edustaen maltillisen vapaamielistä kantaa; siten hän puolusti useain aateliston etuoikeuksien poistamista, yhtäläistä perintöoikeutta naiselle ja miehelle sekä antoi anomuksen hallituslaitosten uudestaanjärjestämisestä ja hallituksen jäsenten vastuunalaisuudesta säädyille. *K. G.*

7. Tor Harald C. (s. 1867), edellisen veljenpoika, fil. kand. 1889, yliopistonsihteeriksi 1902; julkaissut laajan elämäkerrallisen käsikirjan „Finsk biografisk handbok" (1895-1903; lisäv. 1905), johon itse on kirjoittanut enemmän kuin 350 kirjoitusta.

Carpentaria-lahti ks. Karpentaaria-lahti.

Carpenter *[kāpentə]*, Mary (1807-77), engl. filantrooppi ja kirjailijatar. Bristolissa syntyneenä ja kasvaneena C. oppi jo nuorena tuntemaan suurkaupungin köyhälistön lasten kurjan tilan ja ryhtyi kristillisen rakkauden elähyttämänä heidän hyväkseen kotikaupungissaan perustamaan n. s. ryysykouluja *(ragged school*, 1846). Erityisesti kiinnittivät hänen huomiotansa lukuisat alaikäiset rikolliset, ja koska hän huomasi välttämättömäksi erottaa heidät heidän turmeltuneesta ympäristöstään, rakennutti hän suojeluskasvatuslaitoksia sekä poikia (1852) että tyttöjä varten (1854). Aatteensa hyväksi C. teki myös työtä julkaisemalla useita kirjoja ja tekemällä matkoja eri maihin, m. m. Intiaan. *E. K-a.*

Carpenter *[kāpentə]*, William Benjamin (1813-85), engl. luonnontutkija, tuli 1849 lääkintälainopin professoriksi Lontoon „University college"iin. V. 1868 hän ryhtyi yhdessä Wyville Thomsonin kanssa fyysillisiin ja biologisiin syvänmerentutkimuksiin, joiden tulokset aiheuttivat kuuluisan Challenger-retkikunnan (ks. t.) varustamisen. Teoksia: „Principles of general and comparative physiology" (4 pain. 1854), „Manual of Physiology" (4 pain. 1865), „Principles of human physiology" (9 pain. 1882), „Principles of mental physiology" (6 pain. 1881). *(J. A. W.)*

Carpenter-jarru *[-ărp-]*, junien nopeuden hiljentämiseen käytetty ilmajarru (ks. t.). Vaunujen alitse läpi junan kulkeva jarrujohto yhtyy jarrusilinterin toiseen päähän, josta ilma, jarrujen auki ollessa, pääsee silinterin seinämiin tehtyjä uria myöten männän ohi silinterin toiseenkin osaan. Viimemainitussa osassa vallitseva paine työntää jarrut kiinni niin pian kuin paine jarrujohdossa ja siihen yhdistetyssä silinterinosassa pienenee. Jarrut irtautuvat jälleen, kun jarrujohdon paine nousee. C-jarrua käytetään kapearaiteisissa junissa; hitaan vaikutustapansa vuoksi se ei sovellu raskaisiin ja pitkiin juniin. *V. V-la.*

Carpet-baggers *[kāpit-bägəz]* (engl. < *carpet-bag* = matkalaukku), pilkkanimi seikkailijoille ja virkamiehille, jotka Pohjois-Ameriikan sisällisen sodan päätyttyä (1865) siirtyivät pohjoisvaltioista etelä-valtioihin aikomatta pysyväisesti jäädä sinne ja jotka palasivat takaisin matkalaukku täynnä petoksilla ja kiristämisillä hankittuja rikkauksia; nimitystä käytetään myöskin yleensä ahneista ja häikäilemättömistä virkamiehistä. *E. M-a.*

Carpini *[-ī'-]*, Johannes de Plano (1182 — ?), it. matkustaja, fransiskolaismunkki, kuului toiseen niistä lähetystöistä, jotka paavi Innocentius IV 1245 lähetti mongolien maahan, ja kirjoitti kertomuksen matkasta. Tämä lähetystö kulki Krakovan ja Kijovan kautta Batukaanin pääleiriin Volgan rannalle, sai Batulta turvasaaton suurkaanin luoksi Karakorumiin, jossa oleskeli seuraavan talven. Oli juuri tapahtunut hallitsijavaihdos, ja C:n oli tilaisuus siellä nähdä 4,000 lähettilästä kaikista mongolilaisvallan eri kansoista, jotka olivat rientäneet uudelle hallitsijalleen alamaisuuttansa osoittamaan. Paluumatka tapahtui jotenkin samaa tietä ja kahden vuoden poissaolon jälkeen lähetystö saapui kotiin. [„Recueil de voyages et de mémoires, publié par la Société de Géographie" IV (Paris 1839).] *K. G.*

48. Painettu 13/10 09.

Carpinus betulus, a v e n p y ö k k i, v a l k e a p y ö k k i, koivukasvien heimoon kuuluva, matalahko, pensasmainen puu, jolla on kampurainen runko, sileä, vaaleanharmaa kaarna, jalavan lehtiä muistuttavat lehdet. Kukkanorkot ja lehdet puhkeavat yksiin aikoihin toukokuussa, hedelmänsuojukset ovat 3-liuskaisia, melkein parin cm:n pituisia. Puu kovaa, valkeata, tarvepuuksi oivallista. Suomessa viljelty puistoissa; kasvaa villinä jo Etelä-Ruotsissa.

Carpinus betulus. *a* hedekukka. *b* emikukka. *c* hedelmä.

Carpocapsa ks. O m e n a k ä ä r i ä i n e n.

Carpodacus ks. P u n a v a r p u n e n.

Carpzov, B e n e d i k t (1595-1666), saks. lainoppinut, tuli 1645 lainopin professoriksi Leipzigiin. Hänen teoksillaan „Practica nova Imperialis Saxonica rerum criminalium" (1635) ja „Processus juris Saxonici" (1657) oli hyvin suuri vaikutus lainkäyttöön, ja teoksellansa „Jurisprudentia ecclesiastica seu consistorialis" (1649) C. on Saksan evankelisessa kirkossa vallalla olevan episkopaalijärjestelmän perustajia. C:n kerrotaan langettaneen 20,000 kuolemantuomiota, useimmat niistä noituusjutuissa, ja 53 kertaa lukeneen Raamatun kokonaisuudessaan läpi. *O. K:nen.*

Carracci *[-ra'tši]*, it. maalaajaperhe, joka 1589 perusti Bolognassa taideopiston „Accademia degli Incamminati" (oikealle tielle joutuneiden akatemia) ja bolognalaisen maalaajakoulun n. s. eklektisen suunnan, vastapainoksi Michelangelon kuoleman jälkeen yhä enemmän valtaan päässeelle kaavamaisuudelle. Eklektisen (valikoivan) suunnan tarkoituksena oli toisaalta noudattamalla aikaisempien mestarien parhaita periaatteita — Rafaelin sommittelua ja ilmehikkäisyyttä, Michelangelon liikkeitä, Tizianin värikäsittelyä j. n. e. —, toisaalta itsenäisesti tutkimalla luontoa kohottaa Italian silloinen maalaustaide sen alennustilasta, ja sadaksi vuodeksi eteenpäin heidän onnistuikin hankkia Bolognalle johtava asema Italian taide-elämään. Suunnan varsinainen perustaja oli L o d o v i c o C. (1555-1619), Fontanan ja Tintoretton oppilas. Myöhemmin hän opiskeli ominpäin Firenzessä, Venetsiassa ja Parmassa, jossa varsinkin Correggion teokset vaikuttivat hänen taidekäsitykseensä. Etupäässä hän toimi opettajana perustamassaan akatemiassa, mutta myöskin luovana taiteilijana hän on tullut tunnetuksi. Useimmat hänen öljy- ja freskomaalauksensa, joista osa jo on hävinnyt, ovat Bolognassa. A g o s t i n o C. (1557-1602), edellisen serkku ja oppilas ja monipuolinen taiteilija työskenteli Bolognassa, Parmassa, Venetsiassa ja Roomassa. Suurimman maineensa hän saavutti vaskipiirroksillaan (yli 270). Kuuluisin kaikista on kumminkin nuorempi veli A n n i b a l e C. (1560-1609), toisia tuskin lahjoiltaan etevämpi, mutta kyllä tuotteliaisuudeltaan. Hänkin sai ensimäisen opetuksensa serkultaan Lodovicolta, mutta kehitti sitten erikoisen tyylinsä tutkimalla varsinkin Correggiota Parmassa, Paolo Veronesea Venetsiassa ja Michelangeloa ja Rafaelia Roomassa. Tässä kaupungissa Carracci't myöskin suorittivat suurtyönsä koristamalla vv. 1597-1607 freskomaalauksilla Palazzo Farnesen. Näissä freskoissa, joista suurin osa on Annibalen työtä, pääsee Michelangelon taiteen vaikutuksesta syntynyt n. s. barokkityyli täyteen loistoonsa ja on niillä ollut määräävä merkitys seuraavan ajan taidekäsityksen muodostamisessa. Annibalen ansioksi on myöskin luettava maiseman kehittäminen itsenäiseksi maalaustaiteen haaraksi. *F. L.*

Carragheen ks. K a r r a g e e n i.

Carrara *[-rā'r-]*, kaupunki Pohjois-Italiassa, Massa e Carraran provinssissa, Apuanein alpeilla, 7 km Genovan-lahdesta, (kuntana) 49,511 as. (1906). Kaupungissa on kirkkoja, linna, kuvanveistoakatemia, taidekokoelma, lukio, teknillinen koulu y. m. Se on suurimmaksi osaksi rakennettu kuuluisasta C.-marmorista, jota saadaan lähistön jo 2,000 v. tunnettuina olleista

Carraran marmorilouhoksia.

marmorilouhoksista (kaikkiaan 400; niissä 2,500 työntekijää). C.-marmori, joka on valkeaa tai keltasenvihreä- ja mustasuonista, on kuvanveistotöihin eniten käytettyä marmoria ja sitä viedäänkin C:sta kaikkiin maihin. C:n satamasta Avenzasta, johon rautatie C:sta johtaa, vei 1903 1,372 laivaa yhteensä 112,400 tonnia marmoria. *V. v. F.*

Carrara *[-rā'r-]*, F r a n c e s c o (1805-88), it. rikoslainoppinut, oli ensin asianajajana ja sitten lainopin professorina Pisassa. Pääteos: „Programma del corso di diritto criminale" (1 osa, 8:s painos, Firenze 1897, 2 nid., 2 osa 7:ssä nit., myös ilmestynyt useissa painoksissa). Hänen muista teoksistaan mainittakoon „Opuscoli di diritto criminale" (Prato ja Lucca 1874-77, 7 nid.), „Pensieri sul progetto di codice penale italiano" (4:s painos, Lucca 1878) ja „Lineamenti di pratica legislativa penale" (Turin 1882).

Carré (ransk., < lat. *quadrā'tus*), *sotil.*, neliö, jonka sotarintama muodostaa ratsuväen hyökkäyksiä vastaan.

Carré. 1. Michel C. (1819-72), ransk. näytelmänkirjoittaja. Julkaisi huvinäytelmän „Scaramouche et Pascariel" sekä fantasian „Faust et Marguerite" ja rupesi sitten yhteistyöhön muiden kirjailijain, varsinkin Jules Barbier'n kanssa ja näin syntyi joukko näytelmiä, vaudevilleja ja ooppera-librettoja. Tunnetuin viimemainituista on hänen yhdessä Barbier'n kanssa kirjoittamansa Faust-libretto, johon Gounod on säveltänyt musiikin. — 2. Albert C. (s. 1852), edellisen veljenpoika, etevä regia-taiteilija, Pariisin Opéra Comiquen johtaja. *J. H-l.*

Carrel *[kare'l]*, Nicolas Armand (1800-36), ransk. sanomalehtimies. Taisteli 1823 Espanjassa kapinallisten puolella ja joutui Ranskan sotajoukkojen vangiksi, tuomittiin sotaoikeudessa kuolemaan, mutta armahdettiin. Rupesi 1830 yhdessä Thiers'in ja Mignet'n kanssa julkaisemaan „National" nimistä sanomalehteä, josta tuli vastustuspuolueen päälehti. Heinäkuun vallankumouksen jälkeen C. tuli sen päätoimittajaksi. Hän pysyi lujasti tasavaltaisissa mielipiteissään senkin jälkeen kuin tasavaltalaisten kapina 1834 oli mennyt myttyyn. Kaksintaistelussa kirjailija Émile de Girardin'ia vastaan pahoin haavoittuneena C. kuoli kahden päivän perästä. *G. R.*

Carrén jäädytyskone, ranskalaisen Carrén keksimä laite jään keinotekoista valmistusta varten. Koneeseen kuuluu rautaretortti, missä on ammoniakkiliuvosta, ja johon on ilmanpitävästi yhdistetty kaksiseinäinen, maljanmuotoinen, myöskin rautainen, kylmän veden ympäröimä tislausastia. Jos retorttia lämmitetään, haihtuu ammoniakki vedestä ja tiivistyy tislausastiassa nestemäiseksi ammoniakiksi. Kun sitten retorttia lakataan kuumentamasta ja sen sijaan jäähdytetään, haihtuu ammoniakki jälleen tislausastiasta ja imeytyy retortin veteen. Haihtuessaan se sitoo niin paljon lämpöä, että tislausastiassa syntyy melkoinen pakkanen (aina — 40 ast.), mikä saa maljan sisään pistetyssä astiassa olevan veden jäätymään. *(V. V. K.)*

Carreño *[kare'njo]*, Teresa (s. 1853), eteläameriikkalais-esp. pianisti, Suomessakin tunnettu, kaikkialla arvossa pidetty; on myös esiintynyt laulajattarena, säveltäjänä (jouhikvartetin sekä joukon loistavia pianokappaleita), jopa orkesterinjohtajana oopperassa. Hänen soitossaan on intoa ja miehekästä voimaa. *I. K.*

Carrer *[-ĕ'-]*, Luigi (1801-50), it. runoilija. Oli alussa romantikko, tutki sitten Schilleriä. Taloudellinen ahdinkotila pakoitti hänet antaumaan tieteen alalle, ja 1830 hän tuli filosofian professoriksi Paduan yliopistoon. Täällä hän julkaisi runokokoelman „Poesie" (1832), joka perusti hänen maineensa. 1833-42 hän Venetsiassa toimitti kirjallista aikakauslehteä „Il Gondolière" ja julkaisi siellä teoksensa „Prose e poesie" (1837, 4 nid.); runollisen elämäkerran seitsemästä venetsiattaresta: „L'anello di sette gemme" (1838) sekä kirjansa „Apologhi" (1841). V. 1844 hän tuli kirjallisuuden professoriksi Venetsian teknilliseen kouluun. C. on etevä kirjallisuushistorioitsija ja on julkaissut m. m. tutkimuksen C. Goldoni'sta (Venetsia, 1824, 3 nid.). [Bianchini, „Luigi Carrer fra lettere ad amici" (Verona, 1900); Santorio, „Luigi Carrer, I. La vita" (Rooma, 1900).] *J. H-l.*

Carrera *[-ĕ'-]*, Valentino (s. 1834), it. runoilija ja näytelmänkirjoittaja Torinosta. Hän esitti itsensä yleisölle esikoisnäytelmällään „Il Lotto" (1859). Tätä seurasivat hieman myöhemmin draamat: „Don Girella", „L'Incubo", „Il conte Orazio", y. m. Hänen kuuluisin ja omintakeisin näytelmänsä on „La quaderna di Nanni" (1870), firenzeläinen kansankappale, hienosti piirrettyine tyyppeineen. Sittemmin hän on julkaissut tiheään näytelmiä, joista mainittakoon „Il denaro del comune" (1879), „Gli ultimi giorni del Goldoni" (1881) ja „Nervosa" (1887). C:lla on vilkas mielikuvitus ja suuri teknillinen taituruus. *J. H-l.*

Carrier *[karjĕ']*, Jean Baptiste (1756-94), ransk. vallankumousmies. Valittiin 1792 konventin jäseneksi. Vendée-sodan aikana hänet lähetettiin konventin edustajana olemaan saapuvilla vangittuja rangaistaessa. Hän keksi tällöin ennenkuulumattomia julmuuksia. Nantes'issa hän tyhjensi vankilat m. m. upottamalla jokeen kymmeniä vankeja — vihattuja pappeja — yht'aikaa; sitä varten rakennettiin erityisiä lauttaveneitä, joiden pohjat voitiin avata keskellä jokea. Konventti ei voinut olla syyttämättä C:ta epäinhimillisyydestä, mutta vasta Robespierren kukistuttua hänet tuomittiin giljotineerattavaksi. *J. J-ti.*

Carriera *[-ĕ'-]*, Rosalba (1675-1757), it. maalaajatar; saavutti mainetta aikansa ruhtinaallisia ja ylhäisiä henkilöitä esittävillä, loistavasti maalatuilla, mutta usein ilmeettömillä pastellimuotokuvillaan. Erityisesti hän harjoitti taidettaan Italian sekä Ranskan ja Itävallan hoveissa. Runsain kokoelma hänen teoksiaan on Dresdenin museossa. *F. L.*

Carrière *[-riä'r]* (ransk.), rata; elämänjuoksu, varsinkin menestyksellinen. vrt. Kariääri.

Carrière *[-riä'r]*, Eugène Anatole (1849-1906), ransk. taidemaalari, Cabanelin oppilas, nykyaikaisen taiteen merkillisimpiä edustajia. Maalauksissaan hän käytti mielellään tummia, enimmäkseen harmaita värejä, jotka hunnun tavoin kietovat sisäänsä esitettävät henkilöt, heikentävät ääriviivojen selvyyden ja miedontavat paikallisvärien kirkkauden. Täten hän saa tauluihinsa jotain yliaistillista, henkevätä ja aavistuksellista. Hän on maalannut useiden ranskalaisten kirjailijoiden ja taiteilijoiden — esim. Verlainen, Rodin'in, Alphonse Daudet'n, Edmond de Goncourt'n, Dumas nuoremman y. m. — muotokuvia, ja niistä on sanottu, että „hän ei ole niissä maalannut heidän ruumistaan vaan heidän henkensä — sen kuvan, jonka heistä saa, kun sulkee silmänsä ja ajattelee heidän teoksiaan". — Hänen maisema- ja laatukuvissaankin on aina jotain uneksivaa ja surumielistä. Erityisesti on häntä miellyttänyt kuvata äidin intohimoista, uhrautuvaa rakkautta lapsiinsa. — Paitsi maalaajana C. on myöskin kivipiirtäjänä tunnettu; sellaisena hän on hankkinut itselleen eittämättömän mestarinmaineen. *F. L.*

Carriere *[-riä'r]*, Moritz (1817-95), saks. filosofi ja estetikko, v:sta 1842 dosentti ja v:sta 1849 professori Giessenissä, v:sta 1853 professori Münchenissä, on julkaissut sarjan henkeviä filosofis-uskonnollisia, esteettisiä ja sivistyshistoriallisia teoksia, m. m.: „Die philosophische Weltanschauung der Reformationszeit" (1847, 2

pain. 1887), „Religiöse Reden und Betrachtungen für das deutsche Volk von einem deutschen Philosophen" (2 pain. 1856), „Die Poesie, ihr Wesen und ihre Formen" (2 pain. 1884), „Ästhetik" (3 pain. 1884), „Die Kunst im Zusammenhange der Kulturentwicklung und die Ideale der Menschheit" (5 os., 3 pain. 1876-86), „Die sittliche Weltordnung" (2 pain. 1891). C. on myöskin julkaissut runokokoelman „Agnes" (1883). Hänen kootut teoksensa ilmestyivät 14:ssä osassa 1886-94. *A. Gr.*

Carrier-intiaanit, Athabaskeihin kuuluva intiaaniheimo Luoteis-Ameriikassa, Fraser-joen lähdepaikoilla.

Carrington *[käriŋtən]*, Richard Christopher (1826-75), engl. tähtitieteilijä, alkujaan pappi; rupesi tähtitieteilijäksi Challisin vaikutuksesta, oli 1849-51 assistenttina Durhamin observatorissa, perusti Redhilliin yksityisen observatorin, missä teki erinomaisia huomioita auringonpilkuista (1853-61) ja öisen taivaan tähdistä. *(V. V. K.)*

Carstenius. 1. Henricus C. (1612-83), piispa, toimi v:sta 1634 pappina Turussa, tuli 1639 Porvoon kirkkoherraksi, 1667 Viipurin kirkkoherraksi ja tuomiorovastiksi ollen sitä paitsi v:sta 1670 Viipurin lukion ensimäisenä uskonnon lehtorina, nimitettiin 1679 Viipurin piispaksi, mutta sai eron 1681. C., joka oli tunnettu todellisesta hurskaudestaan, on m. m. julkaissut muutamia saarnoja nimellä „Cantio Cygnea Christi, thet är Jesu Christi svanesång" (1656).

2. Petrus C. (k. 1712), tuomiorovasti, näytelmänkirjoittaja, edellisen poika, logiikan ja fysiikan lehtorina Viipurin lukiossa v:sta 1672, tuli 1676 Nevanlinnan kirkkoherraksi, 1683 Viipurin tuomiorovastiksi ja ensimäiseksi uskonnon lehtoriksi. V. 1705 hän sai Viipurin hiippakunnan piispanvaalissa enimmät äänet, mutta häntä ei nimitetty virkaan, vaan erotettiin virantoimituksessa harjoittamiensa laittomuuksien tähden ajaksi tuomiorovastin virastakin. C. sepitti suorasanaisen koulunäytelmän „Thet Himmelske Consistorium" (1674), joka näyttää joutuneen hukkaan. *J. F.*

Carstens, Asmus Jakob (1754-98), tansk. piirtäjä ja maalaaja, eli kumminkin suurimman osan elämäänsä kotimaansa ulkopuolella, Saksassa ja Italiassa, jossa hän kuolikin. Nuorena oli hänellä paljon vaikeuksia voitettavana ennenkuin 1776 pääsi kehittämään taiteellisia taipumuksiaan Kööpenhaminan taideakatemiaan. Hän oli kumminkin liian itsenäinen ja itsetietoinen menestyäkseen siellä ja 1781 hän sieltä kokonaan erosi. Kaksi vuotta myöhemmin hän lähti Tanskasta, jonne ei enää palannut. Asui ensin jonkun aikaa Pohjois-Italiassa ja sittemmin Lyypekissä, jossa eleli muotokuvien piirtämisellä ja maalaamisella, yritellen samalla aikaa historiallisten ja taruperäisten aiheiden sommittelua. Yksi sellainen teos, „Enkelien lankeemus", sai aikaan sen, että hänet 1788 kutsuttiin Berliiniin ja nimitettiin siellä 1790 taideakatemian professoriksi. — Jo nuorena antiikin taide oli häneen mahtavasti vaikuttanut ja Italiaan paloi yhä hänen mielensä. V. 1792 hän saikin Preussin hallitukselta matkarahan, jolla lähti Roomaan ja jäi sinne kuolemaansa saakka siitä huolimatta, että apuraha kolmen vuoden kuluttua peruutettiin. Täällä vanhanajan ja renessanssin mestariteosten keskellä hän antautui suunnittelemaan mieliaiheitaan antiikin tarustosta ja menneiden aikojen historiasta. Ilmaisuvälineinään hän käytti joko kynäpiirustusta tai vesivärimaalausta, öljyvärejä hän sen sijaan halveksi. Hänen taiteessaan on paljon todellista, syvää tunnetta ja yksinkertaisuuden rakkautta, mutta siinä on myöskin suuria puutteita: taiteilijan väri-ilo ja todellinen elämä taiteen lähtökohtana olivat C:lle aivan vieraita. Hänen teoksensa osoittavat kumminkin sellaista muoto- ja sommittelukykyä, että häntä voi syyllä pitää yhtenä n. s. uusklassillisen suunnan huomattavista alkuunpanijoista Saksassa ja Italiassa. *F. L.*

Cartagena *[-he'-]*. 1. Lujasti linnoitettu kaupunki ja sotasatama Kaakkois-Espanjassa, Murcian maakunnassa, 99,871 as. (1900). C. sijaitsee C.—Chinchillan radan varrella ja 6 km² suuruisen lahden pohjoisrannalla. Lahti on Välimeren paraita satamia ja yhteydessä meren kanssa n. 700 m leveän salmen kautta, jonka kummallakin vuorisella rannalla on satamaa suojaava linnoitus. Sotasataman yhteydessä ovat meriväen virastot ja arsenaali laajoine telakoineen, varastohuoneita ja torpedotehdas. Kaupunkia ympäröi linnanmuuri linnakkeineen, pattereineen ja bastioneineen. Siellä on maurilaiseen tyyliin rakennettu tuomiokirkko 13:nnelta vuosis., komea raatihuone, sotilassairaala, kylpylaitos, purjekangas-, paperi-, lasi- ja saviastiatehtaita, myllyjä, sulattoja y. m. Kauppa on tärkeä. Vientitavaroita ovat lyijy (etupäässä La Unionin vuoristosta), hopea, sinkki, rauta, mangaani, etelänhedelmät ja espartoheinä; tuontitavaroita kivihiili, puu, kaurat ja ohra. V. 1900 saapui satamaan 404 laivaa (kantavuus 316,627 tonnia) ja lähti sieltä 652 laivaa (kantavuus 621,772 tonnia). Tuonti oli sam. v. arvoltaan 153,7 milj. mk, vienti 37,8 milj. mk. — Lähellä olevien hopeakaivosten takia Hasdrubal perusti 228 e. Kr. C:n, jota roomalaiset nimittivät Carthago novaksi. Helmik. 1844 kaupunki nousi kuningatar Isabellaa vastaan, mutta sen täytyi jo maalisk. antautua. V. 1873 syntyi kapina laivastossa, kapinalliset ottivat kaupungin haltuunsa, mutta tulivat kukistetuiksi puolta vuotta myöhemmin, tammik. 12 p. 1874. — 2. (ennen C. de las Indias), Bolivarin departementin pääkaupunki Etelä-Ameriikan Kolumbiassa, Darien-lahden pohjois-rannalla ja sillan kautta yhteydessä saarella olevan etukaupunkinsa Xexemani'n kanssa, jossa asuu intiaaneja. N. 25,000 as. Useita kirkkoja ja luostareita, „colegio" ja arkkipiispanistuin. Karjan, nahan, tupakan ja jalojen metallien vientiä (etupäässä Saksaan ja Yhdysvaltoihin). Tilava satama oli Kolumbian paras ennenkuin Sabanillan vapaasatama perustettiin. — Kaupunki perustettiin 1533. V. 1585 Francis Drake sen poltatti, jonka jälkeen se rakennettiin uudelleen. Vapautussodan aikana C:n täytyi antautua espanjalaisille 1815, mutta vapautui 5 v. myöhemmin heidän ylivallastaan. *V. v. F.*

Cartailhac *[-taja'k]*, Émile (s. 1845), ransk. muinaistutkija, professorina ja museonkonservaattorina Toulousessa, „Matériaux pour l'histoire naturelle et primitive de l'homme" aika

kauskirjan päätoimittaja, julkaissut useita huomattavia teoksia, m. m. „La France préhistorique" (1889) ja „Les âges préhistoriques de l'Espagne et du Portugal" (1886).

Carte *[kart]* (ransk., < lat. *charta* = paperi), kortti, kartta, merikortti. — C. b l a n c h e, puhdas paperi; avoin valtakirja. C a r t e p o s t a l e, postikortti. À l a c a r t e, ruokalistan mukaan.

Carte *[kāt]*, T h o m a s (1686-1754), engl. historioitsija, oli ensin pappina, mutta luopui virastaan 1714, kun ei tahtonut vannoa uskollisuutta Hannoverin suvulle; oleskeli 1722-28 pakolaisena Ranskassa ja antautui Englantiin palattuaan historiantutkimukseen; julkaissut m. m. laajan Englannin historian: „History of England to 1654" (1747-55), joka tosin tyylinsä puolesta on epäonnistunut, mutta merkillinen siitä, että se on ensimäinen yhdenjaksoinen Englannin historia, jota varten on järjestelmällisesti käytetty painamattomia lähteitä. *J. F.*

Cartesius *[-ē'-]* ks. D e s c a r t e s.

Carthago ks. K a r t h a g o. — C. n o v a ks. C a r t a g e n a.

Carthamus tinctorius, s a f l o r i k a s v i, mykerökukkaisiin kuuluva kasvi, jonka keltaisia, kuivattuja, torvimaisia kukkia käytetään sahramin väärentämiseen ja, saflorin nimellä, ihomaalin sekä silkin värjäämiseen. Saflori oli ennen tärkeä väriaine ja C:ta viljeltiin paljon Keski-Euroopassakin.

Cartier *[kartjē']*, J a c q u e s (1491-1557), ransk. merenkulkija, sai Frans I:ltä toimekseen lähteä löytöretkille Ameriikkaan, löysi retkellään 1534 Labradorin ja kulki retkillään 1535 ja 1541 St Lawrence-jokea ylös aina Montreolin seuduille saakka.

Cartouche *[-tu'š]* ks. K a r t u s s i.

Cartwright *[kātrait]*, E d m u n d (1743-1823), engl. keksijä, toimi pappina eri paikoissa, m. m. Doncasterissa. Täällä ollessaan hän 1784-85 keksi kutomakoneen, joka oli aluksi hyvin puutteellinen, mutta jonka hän pian sai parannetuksi. Tämä parannettu kone, joka on ollut myöhemmin rakennettujen mallina, otettiin käytäntöön C:n 1787 Doncasteriin perustamassa kutomossa. Mutta kun tämä tehdas tuotti tappiota, oli se 1793 suljettava. Sitä ennen hän oli keksinyt myöskin villan karstaamiskoneen. Hän yritti vielä muitakin keksintöjä, m. m. hän yhdessä Fultonin kanssa otti osaa ensimäisen höyrylaivan suunnittelemiseen. V. 1809 parlamentti myönsi hänelle 10,000 punnan palkinnon. *J. F.*

Carum ks. K u m i n a.

Caruncula *[-ru'-]* (vähennysmuoto lat. sanasta *carō* = liha), karunkkeli; käytetään nimityksenä useille pienille anatomisille muodostumille, esim. c. l a c r y m a l i s, ryhmä pieniä talirauhasia silmän sisäkulmassa. *(M. O-B.)*

Carus *[kā-]*, J u l i u s V i c t o r (1823-1903), saks. eläintieteilijä, tuli Oxfordin anat. museon konservaattoriksi 1849, vertailevan anatomian professoriksi Leipzigiin 1853. C:n laajemmista teoksista mainittakoon: „Zur näheren Kenntniss des Generationswechsels" (1849); „System der thierischen Morphologie" (1853); „Handbuch der Zoologie" (2 nid. 1863-75, yhdessä Gerstäckerin kanssa). Oli hyvin arvossapidetty bibliografi ja historioitsija: „Geschichte der Zoologie" (1872); „Bibliotheca zoologica" (2 nid. 1861, yhdessä Engelmannin kanssa). V:sta 1875 alkaen hän julkaisi vuosittain luetteloita eläint. kirjallisuudesta „Zoologischer Anzeiger"issä. Kääntänyt Darwinin teokset saksaksi.

Carus *[-ā'-]*, M a r c u s A u r e l i u s C., Rooman keisarina 282-283 j. Kr., kotoisin Illyriasta, keisari Probuksen aikana pretoriaanien päällikkö, keisariksi huudettu v. 282, otti poikansa Carinuksen ja Numerianuksen kanssahallitsijoikseen, taisteli persialaisia vastaan, valloitti Mesopotamian, kuoli väkivaltaisesti 283. *K. J. H.*

Carus Sterne ks. K r a u s e, E. L.

Caruso *[-ū'-]*, E n r i c o (s. 1871), it. tenorilaulaja, nykyajan parhaimpia ja kuuluisimpia; on v:sta 1903 esiintynyt ympäri Euroopan italialaisissa oopperaosissa. *I. K.*

Carver *[kāvə]*, J o n a t h a n (1732-80), engl. tutkimusretkeilijä, joka 1766-68 matkusti Mississipin yläjuoksun ja Yläjärven seuduilla. Retkeään hän kuvailee teoksessaan „Travels through the interior parts of North America" (1779).

Carya ks. H i c k o r y-p u u.

Caryophyllaceæ, k o h o k k e j a, kasviheimo k ä y r ä i t u i s t e n *(Centrospermæ)* parvessa. Yrttejä tai ruohovarpuja; lehdet kapeita, eheitä, tavallisesti vastakkaisia, korvakkeettomia. Kukinnot tertuiksi tai huiskiloiksi järjestyneitä viuhkoja. Kukat säteettäisiä, niiden pohjaluku yleensä 5, 5-2:sta emilehdestä muodostuneessa yksilokeroisessa kotahedelmässä irtonainen keski- tai pohjaistukka. C:ssa erotetaan tavallisesti 3 alaheimoa: 1. *Sileneæ*, v a r s i n a i s e t k o h o k i t, 2. *Alsineæ*, t ä h t i m ö t, 3. *Paronychieæ*, j ä s e n h e i n ä t. (ks. n.).

Caryophyllus aromaticus ks. R y y t i n e i l i k k a p u u.

Caryota, indomalaijilais-pohjoisaustraalialainen, n. 9 lajia käsittävä palmusuku. Lehdet toiskertaan parilehtiset, niiden lehdykät kalanevän muotoisia. Suuremmista lajeista *(C. urens, C. Rumphiana* y. m.) saadaan palmusokeria, saagoa (ks. t.) ja tarvepuuta, lehtituppien syistä valmistetaan kasvisjouhia (crin végétale, black fibre, Siamfaser).

Casa, lat.: maja, talo; it. ja esp.: talo; port.: tuomioistuin.

Casa *[kā-]*, G i o v a n n i d e l l a (1503-56), it. kirjailija ja runoilija. Oli muun muassa Beneventon arkkipiispa. Hän vastusti pontevasti yleistä Petrarcan runouden ja tyylin matkimista, luoden itse voimakkaamman ja pontevamman tyylin. Hänen kootut teoksensa ilmestyivät Firenzessä 1707. *J. H-l.*

Casablanca *[-a'n-]* (arab. D a r-e l-B e i d a), kaupunki Marokossa, Atlantin valtameren rannalla, 33° 37' pohj. lev., n. 8,500 as, joista suuri osa juutalaisia. Satamana suojaton ankkuripaikka. Käy vilkasta kauppaa varsinkin Englannin ja Ranskan kanssa vieden villaa, maissia, vuohennahkaa, papuja ja herneitä ja tuoden puuvillaa, sokeria ja teetä. — Sen johdosta että siellä syksyllä 1907 oli murhattu muutamia eurooppalaisia, Ranska ja Espanja lähettivät sinne laivaston ja sotaväkeä järjestystä ylläpitämään. Pommitettuaan kaupunkia ja karkoitettuaan sieltä marokkolaiset ranskalaiset pitivät C:aa hallussaan jonkun aikaa. *(V. v. F.)*

Casalis *[-zali's]*, E u g è n e (1812-91), ransk. lähetyssaarnaaja, lähti Pariisin protestanttisen

lähetysseuran lähettinä 1832 Etelä-Afrikkaan, jossa seur. v. joutui alkamaan lähetystyön basutokansan keskuudessa; tämä lähetys on sittemmin suurella menestyksellä toiminut. Nykyään on Pariisin lähetysseuralla siellä 22 pää- ja 197 sivuasemaa, 40 lähetyssaarnaajaa ja 460 alkuasukkaista lähtenyttä työntekijää sekä n. 22,000 pakanakristittyä. Palattuaan kotimaahan (1856) C. oli Pariisin lähetysseuran johtajana v:een 1882. C. on kirjoittanut m. m. kirjat „Les Bassoutes" (Par. 1859) ja „Mes Souvenirs" (4 pain. Par. 1886, käänn. ruots.). *U. P.*

Casanova *[-nō'-]*, Gian Giacomo Geronimo de Seingalt (1725-98), it. seikkailija ja kirjailija, syntyi Venetsiassa, vietti nuoruudestaan asti hurjaa ja levotonta elämää; kävi monessa maassa ja koki tuhansia seikkailuja. Jokapaikassa hän sai ensin ulkomuodollaan ja seurustelutaidollaan ylhäisten suosion ja kannatuksen, mutta menetti sen pian jälleen huonolla elämällään. V. 1755 vangitsi hänet Venetsian valtio-inkvisitsioni ja sulki n. s. lyijykammioihin, mutta viekkaudellaan ja rohkeudellaan onnistui hänen päästä vapaaksi ja paeta. Pariisissa hän oli 1767 vähällä joutua uudelleen vangituksi; hän pääsi kuitenkin pakenemaan Espanjaan. Toisinaan C. ansaitsi paljon rahaa keinotteluillaan ja hän harjoitti siinä tarkoituksessa myös alkemiaa ja kabbalistisia temppuja. Loppuikänsä C. vietti Duxin kaupungissa Böömissä, Waldsteinin kreivin kirjastonhoitajana. Hänen muistelmansa, „Mémoires écrits par luimême", ilmestyivät 1826-38 ja myöhemmin; ne ulottuvat vuoteen 1774. Ne ovat taidolla kirjoitetut ja sivistyshistoriallisessa suhteessa arvokkaat. Hänen veljensä Francesco C. (k. 1802) ja Giovanni Ballista C. (k. 1795), olivat taidemaalareita. *G. R.*

Casati *[-sā'-]*, Gaetano (1838-1902), it. tutkimusretkeilijä, sai Milanon kauppamaantieteelliseltä seuralta toimekseen lähteä Sudaniin, jossa tutki Uellen juoksua. Palatessaan 1883 Ladoon hän kohtasi täällä Emin Pašan, joka lähetti hänet 1888 Unjoroon. Täällä hän joutui vangiksi ja tuomittiin kuolemaan, mutta pääsi pakenemaan Vadelaihin, jossa 1889 tapasi Stanleyn ja Emin Pašan. Näiden seurassa hän sam. v. saapui itärannalle. Palattuaan kotimaahansa hän julkaisi matkakertomuksensa „Dieci anni in Equatoria e ritorno con Emin Pascha" (Milano 1891). *(V. v. F.)*

Casaubon *[kazobō']* l. Casaubonus, Isaac (1559-1614), ransk. filosofi, kotoisin Genèvestä, professori Montpellier'ssä 1596, kuningas Henrik IV:n kirjastonhoitaja Pariisissa 1604, asui loppuikänsä v:sta 1610 Englannissa, kuoli Lontoossa. C. on julkaissut melkoisen joukon kreikkalaisten ja roomalaisten kirjailijain teoksia (Strabon, Dionysios Halikarnassolainen, Aristoteles, Polybios, Plinius nuor., Appuleius, Suetonius y. m.) sekä kirjoittanut useita arvokkaita tieteellisiä teoksia, niink. „Animadversionum in Athenæi deipnosophistas libri XV" (Lyon 1600 ja myöh.), „De satyrica græcorum poesi et romanorum satira libri II" (Paris 1605 ja myöh.). — Myös hänen poikansa Meric C. (1599-1671), engl. pappi, on toimittanut kirjoitelmia klassillisen filologian ja teologian alalta. [Nazelle, „Isaac C., sa vie et son temps" (Paris 1897).] *K. J. H.*

Cascara sagrada, *Rhamnus Purshiana* nimisen kasvin kuoresta valmistettu ulostava lääkeaine. Rohdosmarkkinoilla on monta aineen valmistetta, mikä nesteen, mikä pillerin, mikä tablettien muodossa.

Cascarilla-kuori *[-ri'lja-]* ks. Kaskarillakuori.

Casco (esp.), laivanrunko; merivakuutusterminä: kunnossa oleva alus kaikkine tarpeineen.

Caselli *[-e'-]*, Giovanni (1815-91), it. fyysikko, fysiikan professori Firenzessä, harrasti fysikaalisten tietojen levittämistä suureen yleisöön. Suunnitteli n. s. pantelegrafin (ks. t.) ja erään lajin sähkömoottoria. *(V. V. K.)*

Caserta *[-e'r-]*. 1. Provinssi Etelä-Italiassa (v:een 1871 Terra di Lavoro), 5,268 km², 792,349 as. (1908). Maa on viljavaa ja hyvin viljeltyä. — 2. Pääkaupunki yllämainitussa provinssissa, n. 24 km Napolin pohjoispuolella, 35,963 as. (1906). Harjoittaa melkoista silkkiteollisuutta. Kaupungissa on vanha, Kaarle III:n 1752 rakennuttama kuninkaallinen linna, joka ihanine puutarhoineen ja mahtavine akvedukteineen on Euroopan suurimpia ja komeimpia. — Kaupunkia nimitettiin myös *C. nuova*ksi, erotukseksi n. 8 km:n päässä olevasta pienestä *C. vecchia*sta.

Cash *[kāš]* (engl., oik. „käteinen raha"), nimitys, jota muukalaiset käyttävät Kiinassa ja Japanissa esiintyvästä pienestä vaihtorahasta ja pienestä painoyksiköstä. On olemassa erilaisia c.-lajeja, joita rahansuorituksissa tavallisesti otetaan painon mukaan. Kiinalainen c.-raha (kiin. *li)* tehdään messinginkaltaisesta seoksesta; keskellä on nelikulmainen reikä, josta se pujotetaan rihmalle. Japanilainen c. *(sen)* lyödään v:sta 1873 lähtien pronssista, on reiätön ja vastaa $^1/_{100}$ jeniä (jen = n. 2 mk. 70 p.). *(V. v. F.)*

Casilinum *[-lī'-]*, muinoin kaupunki Italian Campaniassa Volturnus-joen rannalla, myöh. rappeutunut. ks. Capua 1 ja 2. *K. J. H.*

Casimir-Périer ks. Périer.

Casiquiare l. Cassiquiare *[kasikia're]*, Orinocon 200 km pitkä purjehduskelpoinen haarajoki, joka kuljettaa kolmannen osan sen vedestä Amazon-virran syrjäjokeen, Rio Negroon, muodostaen täten suurimman tunnetun bifurkatsionin (ks. t.). *(V. v. F.)*

Caspari *[-pā'-]*, Carl Paul (1814-92), norj. (saks.) teologi, synt. juutalaisista vanhemmista Dessaussa, kääntyi 24-vuotiaana kristinuskoon Leipzigissä, jossa professori Fleischerin johdolla opiskeli itämaisia kieliä, toverinaan Franz Delitzsch. Senjälkeen hän rupesi harjoittamaan teologisia opintoja m. m. prof. Hengstenbergin oppilaana Berliinissä. Palattuaan Leipzigiin hän elätti itseään kirjallisella työllä; sai filos. tohtorin arvon 1842 ja teol. lisens. arvon Königsbergin yliopistolta 1844. Tunnustukseltaan jyrkästi luterilaisena hän ei ottanut vastaan viimeksimainitun unieeratun yliopiston kutsua professoriksi. Sitävastoin hän 1847 noudatti kutsua, joka tuli Kristiaanian yliopistolta. Jo muutaman vuoden kuluttua hän kykeni luennoimaan norjan kielellä ja 1857 hän nimitettiin vakinaiseksi selitysopin professoriksi. C:n vaikutus uuden isänmaansa teologisiin rientoihin ja kirkolliseen elämään oli mitä suurin. Mielipiteiltään hän oli konservatiivinen ollen Vanhaa testa-

menttia koskevissa kriitillisissä kysymyksissä Hengstenbergin kannalla.

Hänen tutkimusalanaan olivat itämaiset kielet ja Vanha testamentti sekä myöhemmin patristiikka. Leipzigissä ollessaan hän valmisti arabian kieliopin („Grammatica Arabica" I-II, 1844-48), josta ilmestyi useita painoksia ja jota käännettiin usealle kielelle. V. T:n alalta hän julkaisi sekä saksan että norjan kielellä lukuisia tutkielmia erittäinkin profeetoista. V. 1892 valmistunut uusi norjankielinen V. T:n käännös on pääasiassa hänen työtään. Patristiikan alalle hänet johti tanskalaisen Grundtvigin väite, että apostolinen tunnustus olisi sanasta sanaan Jeesuksen suusta saatu. Laajoissa tutkimuksissa (esim. „Ungedruckte, unbeachtete und wenig beachtete Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubensregel" 1866-75) hän on selvitellyt tämän symbolumin historiaa. *Ar. H.*

Cass *[käs]*, Lewis (1782-1866), pohjois-ameriikkal. valtiomies, toimi ensin asianajajana Ohiossa, otti 1812-13 osaa sotaan Englantia vastaan, oli 1813-31 Michiganin kuvernöörinä toimien menestyksellä koillisten seutujen asuttamiseksi. 1831-36 C. oli sotaministerinä, 1836-42 Yhdysvaltain lähettiläänä Pariisissa, 1845-57 senaattorina Michiganin puolesta ja 1857-60 valtiosihteerinä. Hän kuului demokraattien puolueeseen ja oli 1848 tämän puolueen presidenttiehdokkaana. Orjakysymyksessä hän oli etelävaltioiden demokraattien kannalla, mutta vastusti etelä-valtioiden eroamista unionista. *J. F.*

Cassagnac *[kasanja'k]*. 1. Adolphe Granier de C. (1806-80), ransk. sanomalehtimies ja politikko, herätti v:sta 1832 sanomalehtimiehenä huomiota häikäilemättömyydellään. Puolusti Orleans'in sukua niin kauan kuin se oli vallassa, mutta muuttui v:sta 1848 innokkaaksi bonapartistiksi. Vv. 1852-70 C. istui lakiasäätävässä kokouksessa. Oli „Le Pays" nimisen lehden toimittaja, jolloin puolusti yksinvaltaisia mielipiteitä ja tuli tunnetuksi katkerista kynäsodistaan, oikeusjutuistaan ja kaksintaisteluistaan. Napoleon III:n kukistumisen jälkeen C. perusti „L'Ordre" nimisen lehden ja otti paljon osaa bonapartistisiin vehkeisiin. V. 1876 hän valittiin edustajakamariin. C. on myös kirjoittanut historiallisia teoksia, joiden esitystapa tosin on vilkas, mutta vikana puolueellisuus ja puutteellinen lähdetutkimus. Niistä mainittakoon: „Histoire des classes ouvrières et des classes bourgeoises" (1837); „Histoire des causes de la Révolution française" (1850); „Histoire de la chute du roi Louis-Philippe" (1875).

2. Paul Adolphe Marie Prosper Granier de C. (s. 1843), ransk. politikko, edellisen poika, oli isänsä jälkeen „Le Pays" lehden toimittaja ja sekaantui sen kautta moneen kaksintaisteluun. Joutui 1870 Sedanin luona saksalaisten vangiksi. Palattuaan takaisin hän toimi rohkeudella Napoleonin suvun hyväksi. C. valittiin 1876 edustajakamariin ja herätti huomiota sen kautta, että usein keskeytti tasavaltalaisia puhujoita, minkä johdosta hän monesti suljettiin pois eduskunnasta. V. 1877 C. kehoitti julkisesti valtiokaappaukseen. Keisarillisen prinssin kuolema (1879) ehkäisi hänen aikeensa, jonka jälkeen C. yhä enemmän menetti merkityksensä, vaikka koetti herättää huomiota sekä eduskunnassa että sanomalehdistössä m. m. yllyttämällä sotaan Saksaa vastaan. C. kannatti myös Boulanger'n (ks. t.) aikeita, jotka kuitenkin menivät myttyyn. *G. R.*

Cassander *[-a'n-]*, Georg (1512-66), valistunut katolilainen jumaluusoppinut. Kun keisari Ferdinand koetti saada aikaan sovintoa katolisen ja protestanttisten uskontokuntien kesken, kääntyi hän C:n puoleen kehoittaen tätä laatimaan esityksen protestanttien ja katolilaisten oppien eroavaisuuksista pitämällä silmällä niiden yhteen sovittelemista. C. kirjoitti teoksen „Consultatio de articulis inter cath. et protest. controversis", jossa koettaa osoittaa sovinnon olevan siten saavutettavissa, että molemmin puolin palataan apostolisen uskontunnustuksen yksinkertaisuuteen ja sille kannalle, jolla vanhimman kirkon, Konstantinuksesta Gregorius Suureen saakka vaikuttaneet opettajat olivat olleet. Yksityiskohdissaan C:n käsitys ylipäänsä on sama kuin roomalaisen kirkon, joskaan ei toki niin jyrkkä. Protestanteille hän tekee sen ohessa pieniä myönnytyksiä. *K. Ö.*

Cassano *[-sā'-]*. 1. C. al Jonia, kaupunki Italiassa, Cosenzan provinssissa, Sibari-Cosenza radan varrella, 8,706 as. (1901). Harjoittaa viinin-, öljy- ja silkkiäispuun-viljelystä. Rikkikylpyjä. — 2. 2. C. d'Adda, kaupunki Italiassa Milanon provinssissa, Addan varrella, 8,782 as. (1901). Silkinkehruutehtaita. Täällä ranskalaiset Vendômen johdolla voittivat ruhtinas Eugènin johtamat itävaltalaiset elok. 16 p:nä 1705, ja venäläiset ja itävaltalaiset Suvorovin johdolla Moreau'n johtamat ranskalaiset huhtik. 27 p:nä 1799. — 3. C. della Murga, kaupunki Italiassa Barin provinssissa, 6,115 as. (1901). Lähellä kalkkiluola, jossa on stalaktiittimuodostuksia.

Cassazione *[-tsiō'-]* (it.), *mus.*, suuren musiikkikappaleen loppu tai musiikki-illan loppunumero. Myös ulko-ilmassa esitettävä moniosainen soittokappale.

Cassel, Paulus (1821-92), juutalaissyntyinen oppinut, 1855 kääntynyt evankeliseen uskoon, oli 1867-91 saarnaajana Berliinissä. C. on julkaissut useita teoksia muinaistieteen alalta, kuten „Geschichte der jüdischen Litteratur" (2 os. 1872-73); „Lehrbuch der jüd. Gesch. und Litteratur" (1879); „Hebräisch-deutsches-Wörterbuch" (1871).

Cassequere *[kaskē're]*, Serpa Pinton löytämä kansa Etelä-Afrikan länsiosassa, Kubango- ja Kuando-jokien välillä.

Cassia, kasvisuku *Cœsalpiniaceœ*-heimossa; n. 400 lajia kuumasta vyöhykkeestä Afrikassa, Aasiassa, Ameriikassa ja Austraaliassa. Yrttejä, pensaita tai puita, joilla on parilehtiset lehdet, kauniit, usein keltaiset kukat. Palot poikkiseinien kautta jakautuneet lokeroihin, jotka kukin sisältävät 1 siemenen. Muutamista lajeista saadaan rohdos sennalehdet *(folia sennœ)* (ks. t.), *C. occidentaliksen* siemeniä käytetään Afrikassa kahvin sijakkeena sudaninkahvin nimellä, *C. fistulan* hedelmänmalto on maukas ja lievästi ulostava.

Cassianus *[-ā'n-]*, Johannes (n. 360-n. 435), luostarinperustaja ja jumaluusoppinut, kotoisin Provencesta. C. perusti Massiliaan kaksi luostaria, toisen munkeille, toisen nunnille, ja kirjoitti kaksi teosta („De institutis cœnobiorum"

ja „Collationes"), joitten merkitys munkkilaisuuden kehitykselle on huomattava. Jälkimäisessä teoksessaan C. lausui Augustinuksen ja Pelagiuksen oppiriidasta ajatuksia, jotka myöhemmin leimattiin semipelagianismiksi; nestorianismiakin hän käsitteli (vastustaen sitä) eräässä myöhemmässä teoksessaan. *K. Ö.*

Cassini *[-sī'-]*, Giovanni Domenico (1625-1712), it. tähtitieteilijä, tuli 1650 tähtitieteen professoriksi Bolognaan ja kutsuttiin 1669 Pariisin observatorin johtajaksi. Määräsi m. m. kiertotähtien Jupiterin, Marsin ja Venuksen pyörimisajat ja keksi Saturnuksen neljä kuuta. Sekä hänen poikansa Jacques C. (1677-1756) että hänen pojanpoikansa César François C. (1714-1784) ja tämän poika Jacques Dominique C. (1748-1845), olivat kuuluisia ranskalaisia tähtitieteilijöitä. *J. L-g.*

Cassiodorus *[-dō'-]*, Flavius Magnus Aurelius C. Senator (n. 485-580), room. oppinut, oli aina v:sta 507 alkaen tärkeissä valtionviroissa, sittemmin Teodorik kuninkaan uskottuna sihteerinä ja palveli vielä tämän seuraajoita. V:n 540 jälkeen C. perusti maatilallensa Kalabriaan Vivarium nimisen luostarin, pannen munkkien erityiseksi velvollisuudeksi viljellä kirjallisuutta ja tieteitä, sekä vetäytyi itse luostarin hiljaisuuteen. Hänen lukuisat virkakirjoituksensa, joista suuri joukko on koottu hänen teokseensa „Variæ", ovat tärkeä lähde ajan historian valaisemiseksi: omaa valtiollista kantaa ja merkitystä C:lla nähtävästi ei ollut. Hänen muut teoksensa ovat suurimmaksi osakseen epäitsenäisiä kokoonpanoja muiden teosten nojalla, niinkuin maailmanhistoria „Chronica", ensyklopedian tapainen „Institutiones divinarum et humanarum litterarum" ynnä hänen uskonopilliset teoksensa. Teodorikin käskystä C. ryhtyi kirjoittamaan „Goottien historian" (säilynyt ainoastaan Jordaneksen tekemässä mukailussa), jossa hän koetti osoittaa roomalaisten ja goottien vanhastaan olleen ystäviä ja suuresti ylisti hallitsevaa goottilaista kuningassukua. Filosofisessa „De anima" kirjassaan C. vastustaa materialistisia mielipiteitä ja puolustaa sielun „jumalankaltaisuutta". Lämpimällä asianharrastuksellaan C. suuresti edisti kirjallisuuden säilyttämistä ja tieteiden harjoitusta ajan levottomissa oloissa. C:n teos „Institutiones musicæ" on siksi erittäin mainittava, että se on Boethiuksen tiedonantojen rinnalla ollut tärkeimpiä vanhan ajan musiikkitiedon välittäjiä keskiajan teoreetikoille. *A. Gr.*

Cassiquiare ks. Casiquiare.

Cassius, roomal. ylimyssuvun nimi.

1. Gaius C. Longinus *[-gī'-]*, otti osaa Crassuksen sotaretkeen partheja vastaan, pelasti sotajoukon jäännökset Syyriaan Carrhæn tappion jälkeen 53 e. Kr., liittyi Pompeiukseen 49, mutta sopi Pharsaloksen taistelun jälkeen Cæsarin kanssa, joka teki hänet prætoriksi. Pitäen itseään syrjäytettynä C. puuhaili salaliittoa Cæsarin henkeä vastaan. Cæsarin murhan tapahduttua C. lähti Vähään-Aasiaan, kukisti Rhodossaaren, yhtyi Brutukseen Sardes-kaupungissa ja marssi joukkoineen Makedoniaan. Kun C:n sivusta Philippoin taistelussa 42 väistyi, piti hän asiansa menetettynä sekä surmautti itsensä palvelijallaan. vrt. Augustus ja Brutus 2 ja 3. — 2. Titus Cassius Severus *[-vē'-]* (k. 32), tunnettu roomal. puhuja, eli kauan maanpakolaisena Kreetassa ja Seriphossaarella. *K. J. H.*

Cassius Dio (kreik. *Diōn)* **Cocceianus** *[-ā'-]*, kreik. historioitsija (2:sen vuosis. loppupuolella ja 3:nnen alkup. j. Kr.), synt. Bithynian Nikaiassa; kohosi Roomassa korkeihin valtionvirkoihin; toimi käskynhaltijana eri osissa valtakuntaa; eli loppuikänsä kotiseudullansa. Kirjoitti teoksen Rooman historiasta (Aineiaasta v:teen 229 j. Kr.). Teoksen 80 kirjasta ovat säilyneet kirjat 36-60, jotka käsittelevät vuosia 68 e. Kr.-47 j. Kr., siis Rooman historian tärkeintä murrosaikaa. Kadonneita osia korvaavat osaksi Io. Ksiphilinoksen poiminnoissa ja Io. Zonaraan historian-yhteenvedossa (molemmat 12:nnelta vuosis. j. Kr.) sekä keisari Konstantinos Porphyrogennetoksen teettämässä poimintokokoelmassa olevat otteet. C. D:n teos on tärkeimpiä Rooman historian tietolähteitä. *O. E. T.*

Castaldi *[-a'l-]*, Pamfilo, it. lääkäri ja kirjanpainaja, eli 15:nnellä vuosis.; hänen kerrotaan v:n 1456 jälkeen kokeilleen irtaimilla kirjasimilla, minkä vuoksi moni italialainen viime aikoihin asti on pitänyt häntä kirjapainotaidon keksijänä; v. 1868 hänelle tämän johdosta pystytettiin muistopatsas hänen syntymäkaupunkiinsa Feltreen.

Castanea ks. Kastanjapuu.

Castberg, Johan (s. 1862), norj. lakimies ja politikko, toimi asianajajana, tuli 1906 tuomariksi, kävi 1891-92 valtion matkarahalla Sveitsissä, Saksassa, Itävallassa ja Englannissa tutkimassa yhteiskunnallista lainsäädäntöä, valittiin ensi kerran 1900 Stortingiin, jossa liittyi äärimmäiseen vasemmistoon lähestyen sosiaalidemokraatteja. C. on v. 1903 alkuunpannun kokoomuspolitiikan kiivas vastustaja; 1905 hän kuului siihen vähemmistöön, joka ei hyväksynyt Karlstadin sopimusta. 1908 hän tuli oikeusministeriksi. *J. F.*

Castelar *[-ā'r]*, Emilo (1832-99), esp. valtiomies, puhuja ja kirjailija. C. esiintyi ensin novellistina, sitten poliittisena kirjailijana. Tuli myöhemmin historian ja filosofian professoriksi Madridin yliopistoon. Oli suuri tasavallan ystävä ja agiteerasi kiihkeästi sen hyväksi. Kun hän 1865 ankarasti hyökkäsi hallitusta vastaan, erotettiin hän virastaan, ja kun hän 1866 oli ottanut osaa Madridin sotilaskapinaan, pakeni hän ulkomaille ja tuomittiin kuolemaan in contumaciam. Myöhemmin hän palasi kotimaahan ja sopi lopulta, tasavaltaisista vakaumuksistaan huolimatta, kuninkaan kanssa. C:lla oli loistavat puhelahjat, joiden vaikutus oli varmasti suggeroiva. Hänen lukuisista teoksistaan mainittakoon: „La civilisazion en los cinco primeros siglos del cristianismo" (2 pain., 1865), „Historia del movimiento republicano en Europa" (1874), „Vida de Byron" (1873). [C:n elämäkerran on esp. kielellä kirjoittanut Sanchez de Real (Madr., 1874) ja Gonzalez Araco; Sandoval, „Emilio Castelar, coup d'œil sur sa vie" (Paris, 1886); Hannay, „Don Emilo Castelar" (Lontoo, 1896).]

Casteljaloux *[-žalū']*, kaupunki Etelä-Ranskassa, Lot-et-Garonnen departementissa, Avanceu

varrella, 2,624 as. (1901). Linnan ja luostarien raunioita, kivennäisvesilähteitä.

Castellammare *[-ā'r-].* 1. C. d i S t a b i a, kaupunki Etelä-Italiassa, Napolin provinssissa, 24 km Napolista kaakkoon, Napolin-lahden rannalla, (kuntana) 34,525 as. (1906). Kaupungissa on linnanraunioita, kaunis tuomiokirkko, asevarikko sotalaivastoa varten, teknillinen koulu, puuvillatehdas y. m. Harjoittaa oliiviöljyn, säilykkeiden, paloviinan ja kalkin valmistusta. Hyvä satama ja vilkas kauppa; 1903 C:een saapuneiden laivojen lastauskyky oli 86,691 tonnia. C:n leuto ilmasto ja ihana asema houkuttelevat kesäisin sinne suuret joukot matkailijoita. Rikkilähteitä. Kaupunki on rakennettu vanhan Stabiæn (ks. t.) raunioille. — Lähellä kuninkaallinen huvilinna Quisisana kauniine puistoineen. — 2. C. d e l G o l f o, satamakaupunki Siciliassa, Trapanin provinssissa, Palermon länsipuolella, samannimisen lahden rannalla, (kuntana) n. 20,600 as. Harjoittaa vilkasta viini-, ohra-, öljy- ja anjovis-kauppaa sekä kalastusta (etupäässä tonnokalaa). — 3. C. A d r i a t i c o, satamakaupunki Keski-Italiassa, Teramon provinssissa, Adrian-meren rannalla, lähellä Pescaran suuta, 5,170 as. (1901). *V. v. F.*

Castello-Branco *[-e'-],* C a m i l l o (1826-90), portug. kirjailija. Tuli viimein sokeaksi ja teki itsemurhan. Hän on tuotteliain ja kansallisin Portugalin uudenaikaisista kirjailijoista. Hänen romaaninsa täyttävät yli 100 nidosta. Sitäpaitsi C.-B. kirjoitti runoja ja draamoja. Porvarillinen tapain-romaani on hänen erikoisalansa, joskohta hän myös menestyksellisesti viljeli historiallista romaania. Hänen kuvauksissaan on vahva portugalilainen leima. Kielellisesti hänen teoksillaan on suuri merkitys, hän kun sepitti uusia sanamuodostelmia ja lainasi sanoja ja käänteitä kansankielestä. C.-B:n kuuluisimpia romaaneja ovat: „Amor de perdição” (1862), „Amor de salvação” (1864), „O retrato de Ricardina” (1868), „Mysterios de Lisboa” (1854-55), „No bom Jesus do monte” (1863). Huomattavin hänen runokokoelmistaan on „Um livro” (1854). [Romero Ortiz, „La literatura portuguesa en el siglo XIX” (Madr., 1870); Pimentel, „O Romance de um romancista” (Lissab., 1894); Th. Braga, „Modernas ideias na litteratura portugueza” (Porto, 1892).] *J. H-l.*

Castelnuovo *[-ō'-],* E n r i c o (s. 1839), it. kirjailija Firenzestä. Hänen ensimäinen novellikokoelmansa „Racconti e bozzetti” ja esikoisromaaninsa „Il quaderno della zia” otettiin suosiollisesti vastaan. Tätä seurasi joukko romaaneja, joista mainittakoon: „La casa bianca” (1873), „Lauretta” (1876), „Due convinzioni” (1885), „Il fallo di una donna onesta” (1897), „I coniugi Varedo” (1899). Lisäksi C. on julkaissut useita novellikokoelmia. C:n kertomuksissa on huomattavana puolena psykologinen tarkkanäköisyys ja laatukuvien hieno realismi; juoni ja toiminta sitävastoin hänellä ovat heikommat. *J. H-l.*

Casti, G i a m b a t t i s t a (1721-1803), it. kirjailija, opiskeli Pariisissa hengellisessä seminaarissa ja tuli myöhemmin tämän laitoksen opettajaksi. Palattuaan Italiaan hän Firenzessä tutustui Josef II:een, joka vei hänet mukaansa Wieniin ja siellä häntä suuresti suosi. Mutta C:n kirjoittama satiirillinen runo „Poema tartaro”, joka ivasi Katarina II:ta, saattoi hänet Josefin epäsuosioon, ja hänen täytyi jättää Wienin hovi ja palata Italiaan. C:n pääteokset ovat „Novelle galanti”, 48 rivoa, mutta sukkelaa novellia (1793) sekä runoelma „Animali parlanti” (1802), joka ylistää Ranskan vallankumousta ja jossa koko yhteiskunta kuvataan puhuvien eläinten muodossa. C:n muut runotuotteet, joista ovat mainittavia hänen anakreonilaiset laulunsa ja hänen 216 leikillistä sonettiansa „I tre Giulj” ilmestyivät kokoelmassa „Opere varie” (1821). Hänen kootut teoksensa „Opere dell'abbate Giovanni Battista Casti” julkaistiin Pariisissa 1837. [Piermattei, „Giambattista Casti”, 1902.] *J. H-l.*

Castiglione *[-tiljō'-],* pieni kaupunki Pohjois-Italiassa, lähellä Mantovaa, jossa Bonaparte 5 p. elok. 1796 voitti itävaltalaiset.

Castiglione *[-tiljō'-],* B a l d a s s a r e (1478-1529), kreivi, it. valtiomies ja kirjailija, oli 1506 Urbinon herttuan Guidobaldo di Montefeltron lähettiläs Englannin Henrik VII:n ja Ranskan Ludvik XII:n hoveissa. Hän seurasi mainitun herttuan jälkeläistä Maria delle Roverea tämän sotaretkille ja oli sittemmin Urbinon ja Mantovan lähettiläänä Roomassa. Paavi Clemens VII nimitti hänet pronotaariksi ja lähetti hänet valtiollisena asiamiehenä Espanjaan. Sittemmin hän joutui paavin epäsuosioon, mutta saavutti sen sijaan Kaarle V:n suosion. C:n pääteos on „Libro del Cortegiano” („Kirja hovimiehestä”; 1528), vuoropuhelun muotoinen kirja, joka esittää ihanteellista hovimiestä. C:n kirjeet „Lettere” (Padova 1769-71) tarjoavat arvokkaita tietoja tämän ajan tapahtumista. [Martinati, „Notizie storicho-biografiche intorno al conte Baldassare C.” (1891); Söderhjelm, „Italiensk renässans” (1907, myös suom.), siv. 201-202.] *J. H-l.*

Castilho *[-ti'ljo],* A n t o n i o F e l i c i a n o d e (1800-75), portug. runoilija, tuli jo 6-vuotiaana tuhkarokkoa sairastettuaan melkein sokeaksi, mutta opiskeli ja runoili siitä huolimatta ahkerasti. Jo hänen ensimäinen julkaisunsa, bukolinen runoelma „Cartas de Echo e Narcisso” (1821) tuotti hänelle arvossa pidetyn nimen. C:n muista teoksista mainittakoon runokokoelma „A Primavera” ja „Amor e Melancolia, ou a novissima Heloisa” (1828), jotka olivat luonteeltaan idyllisiä. Runokokoelmissaan „A noite do castello” (1836) ja „Ciumes do Bardo” (1838) hän liittyi romantismiin, taas pian palatakseen takaisin arkadilaiseen makusuuntaan. Hänen viimeinen runokokoelmansa on „O Outono” (1865). Loppuiällään C. etupäässä käänsi portugalin kielelle roomalaisia klassikoita ja mukaili muutamia uudemmanaikaisia kirjailijoita, kuten Molièrea, Shakespearea ja Goetheä. [Julio de Castilho (C:n poika), „Memorias de Castilho” (Lissab., 1881-1903); Braga, „Historia do romantismo em Portugal” (Lissab., 1880).] *J. H-l.*

Castilla *[-i'lja],* K a s t i l i a n (ks. t.) esp. nimi.

Castillejo *[-le'ho],* C r i s t o b a l d e (1494-1556), esp. runoilija, ajallansa vanhan espanjalaisen lyriikan innokkain puolustaja ja edustaja ja maahan tulvivan italialaisen runotaiteen vastustaja. Sanoen vastustajiaan „petrarkisteiksi” hän taisteli heitä vastaan kaikilla satiirin aseilla. Hänen ivailunsa on kyynillinen ja hänen sukke-

luutensa täynnä rivoutta. Varsin pureva on hänen satiirinsa dialogeissa „Diálogo entre el autor y su pluma", jossa hän vaatii kynäänsä tilille niistä 30:stä vuodesta, joiden aikana hän sitä on väärin käyttänyt, sekä „Sermón de amores del maestro Buen-talente, llamado Fray Nidel de la orden del Cristel", jossa hän ruoskii pappien irstasta elämää. Hänen ivallinen ja kyynillinen 7-näytöksinen näytelmänsä „Farsa de la constanza" on hävinnyt. „Obras de Castillejo, expurgadas por la inquisicion" (1573) on ensimäisiä Madridissa painettuja kirjoja. [Wolf, „Sitzungsberichte 1850" (5:s nid., s. 134 ja seur.); Rudolf Beer, „Spanische Literaturgeschichte", II, s. 50-51.] *J. H-l.*

Castillo *[-i'ljo]*, Cánovas del ks. Canovas del Castillo.

Castilloa, kasvisuku *Moraceæ*-heimossa, muutamia puulajeja Keski- ja Etelä-Ameriikasta. *C. elasticasta* saadaan erinomaisen hyvää kautsukkia (ks. t.).

Castizo *[-i'þo]* (esp.), syntyperäisen portugalilaisen ja mestitsin jälkeläinen. vrt. Tummaihoiset.

Castle *[kūsl]* (engl.), linna.

Castlereagh *[kaslri]*, Henry Robert Stewart, Londonderryn markiisi (1769-1822), englantilainen valtiomies; kuului alkuansa Irlannin vastustuspuolueeseen, mutta liittyi sittemmin hallitukseen, otti tehokkaasti osaa 1798 puhjenneen Irlannin kapinan kukistamiseen ja Englannin ja Irlannin välisen unionin aikaansaamiseen 1800; oli 1805-06 ja 1807-09 sota- ja siirtomaaministerinä. Sen johdosta, että C. oli ollut kaksintaistelussa ministeritoverinsa Canningin kanssa, hän erosi hallituksesta, mutta nimitettiin 1812 ulkoasiainministeriksi. Tässä virassa hän toimi erinomaisella tarmolla Napoleonin kukistamiseksi. Oli perin vihattu ylimysmielisyytensä ja vanhoillisen politiikkansa vuoksi; tappoi itsensä kynäveitsellä. Hänen muistelmansa ja kirjeensä ovat julkaistut (12 nid.). *E. M-a.*

Castor ks. Majava.

Castoreum, majavanhausta. ks. Majava.

Castra (lat. mon., yks. *castrum* = linnoitus), leiri, linna; myös leiripaikoista kehittyneiden kaupunkien roomal. nimi: C. Batava, Passau; C. Regina, Regensburg; C. vetera, Xanten y. m. *K. J. H.*

Castratio *[-ā'tiō]* (lat.), kuohiminen, salvaminen, siitinrauhasten (miehellä kivesten; naisella munasarjojen) opereeraamalla toimitettu poistaminen. *M. O-B.*

Castrén-suku on lähtöisin Linnan rustholista Hollolasta („linna" on latinaksi = *castrum*). Sieltä kantaisä, pappi Olavi C:n vanhempi poika Matias Ison vihan jälkeen joutui Pohj.-Pohjanmaalle, joka senjälkeen onkin ollut suvun varsinaisena pesäpaikkana.

1. Matias C. (1764-1845), rovasti Kemissä; yliopp. 1781, fil kand. 1784, papiksi 1785. C. oli Suomen lähetystössä 1808, järjesti 1809-12 kirkolliset olot seurakunnissa uuden valtakuntainrajan varrella ja oli 1817 jäsenenä käsikirjakomiteassa. Hän julkaisi Kemin kasvistosta ja eläinkunnasta tietoja sekä kirjoitti samasta pitäjästä kertomuksen. Sai kunniatohtorin arvonimen. *K. S.*

2. Matias Aleksanteri C. (1813-52), kuuluisa kielentutkija ja kansatieteilijä, Helsingin yliopiston professori. C. syntyi joulukuun 2 p:nä 1813 Tervolassa Pohjanmaalla; vanhemmat olivat Tervolan kappalainen (sittemmin Rovaniemen kirkkoherra) Kristian C. (k. 1825) ja hänen puolisonsa Susanna Sofia Fellman (k. 1848). Käytyään Oulun koulua C. pääsi ylioppilaaksi 1830; varattomuutensa vuoksi hän sekä koulua käydessään että ylioppilasaikanaan usein sai kärsiä puutetta, joskin sekä hänen setänsä Matias C. (ks. t.) että enonsa kunnallisneuvos Johan Abraham Fellman (Oulussa) häntä koulussa kannattivatkin. Oltuaan ylioppilaaksi tultuaan toista vuotta kotiopettajana C. jatkoi opintojaan, keskittäen ne etupäässä itämaisiin kieliin, joiden dosentiksi hän, tultuaan 1836 fil. kandidaatiksi, aikoi pyrkiä. Mutta sillävälin oli sattunut suuri merkkitapaus, joka C:nkin suhteen tuli käänteenmuodostavaksi: Kalevala oli 1835 ilmestynyt. Sen runollisesta ja kielellisestä kauneudesta innostunut C. jätti itämaiset opintonsa sikseen ja päätti aluksi ottaa tutkimustensa esineeksi suomalaisen kansanrunouden sekä kielelliseltä että taruopilliselta kannalta. Tämän lisäksi hänelle vielä tarjoutui tilaisuus lapin kielen tutkimiseen, kun Tornion piirilääkäri C. R. Ehrström kesällä 1838 otti hänet mukaansa Suomen Lappiin. Seuraavana kesänä hän taas, Suom. kirjall. seuran kannatuksella, pääsi Suomen ja Venäjän Karjalaan, jossa keräsi kieli- ja kansatieteellisiä aineksia Kalevalan runojen selittämistä varten. Ihmeteltävän pian näiden matkojen hedelmiä tulikin näkyviin: jo 1839 C., dosenttuuria varten, julkaisi tärkeän väitöskirjan suomen, viron ja lapin kielen nominintaivutuksen sukulaisuudesta, jonka johdosta seuraavan vuoden tammikuussa nimitettiin „Suomen ja muinaispohjoismaisten kielten" dosentiksi; ja 1841 ilmestyi hänen Kalevalan-ruotsinnoksensa, ensimäinen täydellinen Kalevalan-käännös, joka koruttoman kauniisti ja uskollisesti tulkitsee alkuteoksen runoaarteita. Syksyllä viimemainittuna vuonna C., yhdessä Lönnrotin kanssa, teki tutkimusmatkan Suomen, Norjan ja Venäjän Lappiin sekä Venäjän Karjalaan; tutkijat erosivat heinäkuussa 1842 Vienankaupungissa, jonne C. jäi perehtyäkseen samojedin kieleen. Tällä matkalla C. sai kaksi ilosanomaa: toinen oli se, että Pietarin tiedeakatemia (A. Sjögrenin ehdotuksesta) oli päättänyt ottaa hänet kielimieheksi ja kansatieteilijäksi Siperiaan v. 1843 lähetettävään tieteelliseen retkikuntaan (retkikunnan kielimieheksi pyrki myös tunnettu unk. tutkija A. Reguly); toinen taas se, että Suomen valtio oli myöntänyt hänelle matkarahan Euroopanpuolisten samojedien kieli- ja kansantieteellistä tutkimista varten. Tämän johdosta C. heti ryhtyi juraakki-samojedien tutkimiseen ja kulki

M. A. Castrén.

nyt vähitellen itäänpäin pohjoisimman Venäjän ääriä sekä saapui, monenmoiset vaikeudet, vastukset ja vaarat kestettyään, marraskuussa 1843 Siperian puolelle Obdorskin kaupunkiin. Sivumennen hän myös, etupäässä Iżemskin kylässä, tutki syrjäänin kieltä. C. aikoi Obdorskista jatkaa matkojansa yhä itäänpäin Piet. tiedeakatemian stipendiaattina, mutta ennen pitkää hän huomasikin matkan rasituksista kovasti huonontuneen terveytensä vuoksi olevansa pakoitettu palaamaan kotimaahan (keväällä 1844). Lepoa hän ei itselleen kuitenkaan suonut. Helsinkiin tultuaan hän viimeisteli ja painatti matkalla kirjoittamansa syrjäänin kieliopin, suoritti lisensiaattitutkintonsa (väitöskirjana oli osa syrjäänin kielioppia), rupesi erään Helsingissä sotamiehenä palvelevan tšeremissin avulla tutkimaan tšeremissin kieltä sekä julkaisi vielä m. m. tutkimuksen koron vaikutuksesta lapin kielessä (Suomi-kirjassa, 1844).

Seuraavana vuonna, helmikuussa 1845 C. sitten lähti suurimmalle tutkimusmatkalleen, joka kesti 4 vuotta. Piet. tiedeakatemian antaman matkarahan lisäksi hän sai kannatusta myös Suomen yliopistolta. Aluksi hän matkusti Kasaaniin, jossa täydensi tšeremissin kielioppinsa; tämä ilmestyi vielä samana vuonna yliopiston kustannuksella. Sitten hän jatkoi matkaansa Siperian puolelle, aluksi Obi- ja Irtyš-joille, jossa hän tutki suomensukuisten ostjaakkien kieltä ja elintapoja kuin myöskin ostjaakki-samojedeja ja ennen aivan tuntemattomia Jenisein-ostjaakkeja, senjälkeen (kev. 1846) Jenisein alijuoksulle, ottaakseen selkoa itäisimmistä (n. s. Tavgy-) samojedeista. Palattuaan täältä taas joksikin aikaa äskenmainittujen Jenisein-ostjaakkien luo, C. matkusti (kev. 1847) Jenisei-virran yläjuoksulle ja Baikal-järven maille Etelä-Siperiaan, tutkien eräitä tatarilaistuneita ostjaakki- ja samojedi-heimoja, tatareja, tunguseja ja burjaatteja. Näillä matkoillaan C. myös kaksi kertaa pistäytyi Kiinan rajan toisella puolen. Nertšinsk oli C:n matkojen itäisin käyntipaikka. Täältä hän, toukokuussa 1848, lähti kulkemaan kotimaahan päin, jonne hän, matkan kovien vaivojen takia ankarasti huonontuneen terveydentilansa vuoksi saapui vasta helmikuussa 1849. Näiden matkojen ensi hedelmänä valmistui vielä samana vuonna ostjaakin kielioppi. Paljon huolta tuotti C:lle hänen turvaton aineellinen asemansa; Piet. tiedeakatemian ylimääräisenä apulaisena hän sai 600 rpl.:n vuosipalkan, mikä kuitenkaan ei voinut näitä huolia kokonaan poistaa. Akatemian tarjooman vakin. akatemianjäsenen paikkaan hän ei suostunut, koska hänen silloin olisi täytynyt siirtyä pois kotimaastaan. V. 1850 perustettiin kuitenkin yliopistoomme suomen kielen ja kirjallisuuden professorinvirka; tämän saamiseksi C. edellisenä vuonna oli julkaissut väitöskirjan „De affixis personalibus linguarum altaicarum", jossa hän tahtoo osoittaa, että persoonapäätteet n. s. urali-altailaisissa kielissä, s. o. suomalais-ugrilaisissa, samojedilaisissa, turkkilais-mongolilaisissa ja mantšu-tungusilaisissa kielissä muodostuvat yhtäpitäväisellä tavalla. Virkamääräyksensä C. sai yliopiston silloisen korkean kanslerin (sittemmin keisari Aleksanteri II:n) omasta kädestä Helsingissä (maalisk. 14 p:nä) 1851.

Ikäänkuin aavistaen elämänjuoksunsa lähenevän loppuansa C. ryhtyi kuumeentapaisella kiireellä jatkamaan rikkaitten ainestensa painokuntoon toimittamista. Samojedilaisten kielten kieliopin aikaansaamista C. itse piti tärkeimpänä tehtävänään ja tähän työhön hän senvuoksi heti ryhtyi. Tämän ohella hän myös innolla antautui hoitamaan yliopistollista opetusvelvollisuuttaan, vaikuttaen tällöin laajapiirteisillä ja isänmaallisen hengen elähdyttämillä luennoillaan herättävästi yliopistonuorisoon. Mutta monivuotisten vaivojen ja rasitusten murtelema ruumis ei enää jaksanut totella voimakkaan hengen käskyjä. Matkoilla saatu keuhkotauti lopetti C:n päivät toukok. 7 p:nä 1852.

Erittäin tärkeää oli tieteelliselle tutkimukselle, että C:n julkaisematta jääneet kokoelmat saatiin verrattain pian julkisuuteen. Ne ilmestyivät Piet. tiedeakatemian toimesta saksaksi yhteisnimellä „M. A. Castréns nordische Reisen und Forschungen" (I-XII, Piet. 1853-62) ja sisältävät yllämainitun ostjaakin kieliopin ja sitäpaitsi samojedilaisten kielten kieliopin ja sanastot, tungusin, burjaatin, koibalin, karagassin, Jenisein-ostjaakin ja kotin kielen kieliopit sekä vielä matkamuistelmia, matkakertomuksia ja kirjeitä, luentoja suomensukuisten kansain mytologiasta, ja urali-altailaisten kansain etnologiasta, sekä vielä muita, lyhyempiä tutkielmia. Sarjan kielitieteellisten osien toimituksesta piti akateemikko A. Schiefner huolta. Muut osat ilmestyivät Helsingissä myös ruotsiksi: „Nordiska resor och forskningar" (I-VI, 1852-70); näiden ensi osan C. itse toimitti; VI:s osa sisältää m. m. J. V. Snellmanin kirjoittaman C:n elämäkerran.

C:n suomalais-ugrilaisella alalla suorittamista tutkimuksista vetävät päähuomion puoleensa aikaansa nähden oivalliset tšeremissin, syrjäänin ja ostjaakin kieliopit, jotka loivat uutta valoa näihin sitä ennen varsin vaillinaisesti tunnettuihin kieliin, sekä viehättävä esitys suomalaisesta mytologiasta, jossa hän käsittelee ei ainoastaan suomalaisten vaan myös, vertailevasti, muiden suomalais-ugrilaisten kansain jumalaistarustoa. Suurimman ja muistettavimman kielitieteellisen työnsä C. kuitenkin suoritti samojedilaisten kielten alalla; hänen perustavaa laatua oleva suuri samojedilainen kielioppinsa, jonka hän onneksi sai miltei valmiiksi ennen kuolemaansa, ynnä siihen liittyvät sanastot ovat vielä tänäkin päivänä melkein ainoa lähde samojedilaisen kieliheimon tuntemiseksi. Erittäin tärkeitä olivat myös C:n turkkilais-mongolilaiset ja tungusilaiset tutkimukset. Näin hänen tutkimuksensa siis ulottuivat kaikkien niiden kieliheimojen alueille, joita yhteisellä nimellä on nimitetty urali-altailaiseksi kielikunnaksi. Että C. piti mainittuja kieliheimoja keskenään sukulaisina, se käy parhaiten selville hänen yllämainitusta professorinväitöskirjastaan; toiselta puolen hän kuitenkin kyllä myöntää, että paljo tutkimustyötä vielä oli suoritettava ennenkuin urali-altailainen sukulaisuus saataisiin tieteellisellä varmuudella todistetuksi. Sitävastoin C. piti samojedilaisten ja suomalais-ugrilaisten kielten sukulaisuutta aivan varmana. Vastainen tutkimus on osoittava, pitääkö C:n mielipide kaikkien n. s. urali-altailaisten kielten yhteenkuuluvaisuudesta paikkansa. Joka tapauksessa ovat ne hämmäs-

tyttävän runsaat aarteet, jotka C. matkoillaan verrattain lyhyessä ajassa kokosi, erittäin suuressa määrässä valaisseet pohjoisen Euroopan ja Aasian kansojen kieliä, elämää ja historiaa, sekä voimakkaasti vieneet eteenpäin näillä aloilla liikkuvaa tieteellistä tutkimusta. Harvan tiedemiehen on suotu hankkia tieteelleen niin paljo uusia aineksia ja luoda siihen niin runsaasti uutta valoa kuin C:n. Sentähden hän saavuttikin maailmanmaineen. *Y. W.*

3. Betty Leontine C. (1817-95), o. s. Reuter, Pyhäjärven kirkkoherran Zakris Castrénin puoliso, vanhemman pietistisen herännäisyysliikkeemme huomattavimpia ja vaikuttavimpia naisia. Tutustui jo tyttönä liikkeen johtajiin, tuli herätykseen Maalahdella eräissä häissä, jossa nuoret tytöt innostuivat silloisen nuoren ylioppilaan C. G. v. Essenin vaikuttavista puheista ja, riistäen helyt rinnoiltaan, liittyivät pietistiseen liikkeeseen. [„Biogr. tietoja Suomen naisista", Hels. 1896.]

4. Kaarle Alfred C. (1845-73), historiantutkija, yliopp. 1865, fil. kand. 1871. Hänen kansan keskuudessa ja arkistoissa tekemänsä keräelmät ovat julkaistut tutkimuksina: „Muistelmia vuosien 1808-09 sodasta" (1865), „Kertoelmia Kajaanin läänin vaiheista vuosina 1650-1750" (1867), „Syrjätapauksia Oulun läänissä Kustaa III:n sodan aikana" (1870) sekä „Suomalaisuus 1738-vuoden valtiopäivillä" (1872). C. oli Suomen muinaismuistoyhdistyksen perustajia sekä sen innokkaimpia jäseniä, ollen samalla sen ensimäinen sihteeri. *K. S.*

5. Jonas C. (s. $^{26}/_{2}$ 1850), Zakris ja Betty Leontine (ks. t.) C:n poika, asianajaja ja politikko; yliopp. 1869, fil. kand. 1876, lakit. kand. 1893; ottanut ylioppilasajoiltaan asti innokkaasti osaa politiikkaan, valittiin 1885 Piippolan tuomiokunnan edustajaksi talonpoikaissäätyyn, jossa hän sitten istui aina 1894:n valtiopäiville asti; hoiti senjälkeen etupäässä laajaa asianajoliikettään, oli routavuosina maasta karkoitettuna (1903-05), ollut uuden eduskuntamme jäsen sen perustamisesta saakka. Talonpoikaissäädyn jäsenenä C. istui useassa valiokunnassa, m. m. rikoslakivaliokunnassa 1888, jolloin otti tehokkaasti osaa uuden rikoslain aikaansaamiseen ja puolusti pontevasti kuolemanrangaistuksen poistamista (muuten paitsi majesteetinrikoksesta). Uudessa eduskunnassa hän on 1907-08 ollut suuren valiokunnan ja maatalousvaliokunnan jäsenenä ja, 1908 v:n molemmilla valtiopäivillä, viimemainitun puheenjohtajana, oltuansa suurlakon jälkeen asetetun agraarikomiteankin puheenjohtaja. Kekseliäänä väittelijänä ja pontevana puhujana C. on hankkinut itselleen varsin vaikuttavan aseman sekä vanhassa että uudessa eduskunnassamme ja on ollut nuorsuomalaisen eli perustuslaillis-suomenmielisen puolueen huomatuimpia miehiä. — V. 1887 hän julkaisi lentokirjasen: „Mikä on oikea ohjelma suomalaisuuden asiassa?"

6. Robert C. (1851-83), kirjailija, M. A. C:n poika, yliopp. 1868, fil. kand. 1873 ja molemp. oik. kand. 1879. C. oli useissa valtion komiteoissa sihteerinä sekä kerran Uudenkaarlepyyn edustajana (1882). Samana vuonna hänestä tuli „Helsingfors Dagbladin" päätoimittaja. Hänen virkeä toimintahalunsa osoittautui m. m. „Finsk tidskriftin" (1876) sekä erään poliitillis-kirjallisen seuran perustamisessa (1879), josta seuraavana vuotena läksi liberaalisen puolueen (ks. t.) ohjelma. C.n julkaisuista mainittakoon kuvaus Matias Caloniuksesta (1876), „Finska deputationen 1808-09" (1879) sekä „Skildringar ur Finlands nyare historia" (1882). *K. S.*

7. Kaarlo C. (s. 1860), asianajaja, pankinjohtaja, senaattori; yliopp. 1879, fil. kand. 1883, lakit. kand. 1887; „Morgonbladet"in vast. toimittajana 1884; perusti yhdessä tuom. F. E. Snellmanin kanssa Castrén & Snellmanin asianajotoimiston, jonka osakkaana oli v:een 1897; K.-O.-Pankin johtokunnan jäsen 1898-1904; Suomi-yhtiön johtajana v. 1906; oli porvarissäädyn jäsen (Tornion edustajana) 1894:n ja (Haminan edustajana) 1905-06:n valtiopäivillä; kutsuttiin 1906 senaatin talousosaston jäseneksi, jona aluksi oli siviilitoimituskunnan apulaispäällikkö, sittemmin, v:sta 1908, saman toimituskunnan päällikkö; erosi perustuslaki-konfliktin johdosta 1909 huhtikuussa senaattorinvirasta.

8. Zachris C. (s. 1868), M. A. C:n veljenpoika, filosofiantutkija ja kirjailija, yliopp. 1886, fil. kand. 1891, fil. lis. 1899; v:sta 1903 käytännöllisen filosofian dosentti; tutkinut etupäässä filosofista siveysoppia ja uskonnonfilosofiaa ja on ottanut kirjailijana osaa usean, tieteellistä alaansa koskettelevan yhteiskunnallisen kysymyksen pohtimiseen; v:sta 1899 „Suomen nuorison liiton" toimikunnan puheenjohtaja, vuosina 1907-08 uskonnonvapauskomitean jäsen; valittiin 1909 nuorsuomal. puolueen ehdokkaana eduskunnan jäseneksi. Julkaissut m. m.: „Uskonnonfilosofian käsitteestä ja metodista" I (1899), II (1903), „Johan Henrik Pestalozzi" (1900), sekä useita tutkielmia „Valvojassa" (m. m. „Vapaan uskonnon asema Hollannissa" ja „Herbert Spencer", 1898), jonka toimitukseen on kuulunut v:sta 1894 (1906-08 päätoimittajana).

Castriota, Georg ks. Skanderbeg.

Castro, Cipriano (s. 1863), venetsuelalainen valtiomies, presidentti. Heinäk. 1899 tämä alhaisesta säädystä lähtenyt mies pani toimeen kapinan Venetsuelan hallitusta vastaan. Yhä kasvavan joukon johtajana hän marssi pääkaupunkia, Carácasta kohti, syöksi presidentti Andraden hallituksesta ja huudatti itsensä seuraavana vuonna väliaikaiseksi presidentiksi ja 1901 presidentiksi. C. on useita kertoja saanut taistella kapinoita vastaan, jotka hänen on onnistunut tukahduttaa ainoastaan julmuudella ja lahjomisilla. Hänen röyhkeä ja häikäilemätön esiintymisensä on useita kertoja aiheuttanut ristiriitoja ulkovaltojen, viimeksi Hollannin kanssa. Syöstiin vallasta vuoden 1908 lopulla. *E. M-a.*

Castro, Guillén de Castro y Bellvis (1569-1631), esp. näytelmänkirjoittaja. V. 1602 hän muutti Madridiin, missä Lope de Vega oli luonut kansallisen näyttämön. C:a suosivat täällä Napolin varakuningas sekä Ossunan ja Olivarezin herttuat. Mutta hänen seikkailumainen ja itsepäinen luonteensa vieroitti hänestä ylhäisien suosion, hän joutui taloudelliseen ahdinkoon ja hänen sanotaan kuolleen kurjuudessa. Dramatikkona hän kuuluu Lopen kouluun. Kuten Lope hänkin koetti tyydyttää kansallismakua mitä tulee aiheiden valintaan ja suosittujen kansanromanssien käyttämiseen. Se näytelmä, joka

tuotti hänelle suurimman maineen ja jota jälkimaailma enimmin mainitsee on „Las mocedades del Cid”, joka käsittelee Espanjan kansallissankarin Cidin nuoruudenurotöitä. Tämä näytelmä oli Corneillen „Le Cid” näytelmän oleellisena lähteenä ja kaavana. [Lord Holland, „Some account on the life and writings of Lope de Vega and Guilhem de Castro”, 1806; Ph. A. Becker, „Gesch. der span. Literatur”, s. 75.] *J. H-l.*

Castro, Inés de (k. 1355), esp. aatelisnainen, Portugalin infantin Dom Pedron lemmitty; 1345 salaisesti vihitty hänen kanssansa; murhattiin Dom Pedron isän Alfonso IV:n käskystä. Kuninkaaksi tultuaan Dom Pedro mestautti C:n murhaajat ja julisti hänet lailliseksi puolisokseen haudattaen hänet kuninkaalliseen kappeliin. C:n kohtaloa on käsitelty useissa murhenäytelmissä ja Camõesen „Os Lusiadas” runoelmassa.

Casuarina, kasvisuku johon kuuluu kortteen *(Equisetum)* näköisiä puita Austraaliassa ja Sunda-saarilla. Kukat norkoissa ja hedelmistöt käpymäisiä. Erittäinkin 20 m korkean ja 60-70 cm paksun *C. equisetifolian* puu, rautapuu (ks. t.) on kovaa, hyvää tekopuuta, jota siksi monin paikoin lämpimissä maissa (esim. Algeriassa) viljellään. Parkitushapon- ja kasuariininpitoista kuorta käytetään kokoonvetävänä aineena ja silkin ruskeaksi värjäämiseen.

Casula (lat. < *casa* = talo), oik. pieni talo; messukaapu. ks. Messupuku.

Casus *[-ā-]* (lat.), tapaus, sattuma, tilaisuus; oikeustapaus. C. belli, sodanaihe. C. conscientiæ, omantunnonasia. C. fatalis, onnettomuudentapaus. C. necessitatis, hätätila. C. obliquus, *kieliop.*, riippuvainen l. alistettu sija; c. rectus, riippumaton sija (nominatiivi ja vokatiivi). Casum sentit dominus, tapaturmainen vahinko kohtaa omistajaa. Casu, sattumalta. In hoc casu, tässä tapauksessa. In casu, kulloinkin asianhaarain mukaan. vrt. Kaasus, Sija.

Catabrosa aquatica, vesihilpi, matalahko, etupäässä maamme pohjoisosissa, märissä paikoissa kasvava heinä. Korsi polvekas, tyveltään rento, joskus vedessä kelluva, pystykarvainen, lehdet leveähköjä, tähkylät pieniä, monilukuisia, röyhy sinipunertava.

Catalaunum *[-a'u-]* ks. Katalauniset kentät.

Catania *[-tā'-] (Catanea)*. 1. Provinssi Sisilian itärannikolla, 4,966 km², 731,926 as. (1908), l. 147 km²:llä. C:n pohjoisosan täyttää Etnan tulivuori, eteläosan saaren laajin (n. 300 km²), hedelmällinen Piana di C.-tasanko, jolla viljellään viljaa ja etelänhedelmiä ja valmistetaan öljyä ja viiniä. Vuorityö tuottaa marmoria, soodaa ja rikkiä. Kauppa ja teollisuus ovat myös tärkeitä. C:n provinssi jaetaan 4:ään piirikuntaan. — 2. C. la bella, C:n provinssin pääkaupunki sijaitsee Etnan kaakkoispuolella ja Joonian-meren rannalla, saaren ihanin ja Palermon jälkeen suurin kaupunki, 161,335 as. (1906). Kadut ovat pitkät, suorat, osaksi laavakappaleilla kivitetyt. Huomattavimmat paikat ovat tuomiokirkon-tori, jolla on n. s. Elefantinkaivo, sekä ihana Villa Bellini'n puisto. Rakennuksista tuomiokirkko (v:lta 1094), yliopisto, raatihuone ja suuri benediktiiniluostari ovat mainittavat. C:ssa on arkkipiispan, prefektin, 2:n tuomioistuimen ja yliopiston (v:lta 1444) sija, sitäpaitsi lyseo, lukio ja monenlaisia teknillisiä oppilaitoksia sekä roomalaisaikaisia raunioita. C:n teollisuudentuotteista ovat tärkeimmät tupakka, saippua, tulitikut, mehusteet (esanssit), nahkatavarat sekä meripihkasta ja laavasta veistetyt korutavarat. Suuria rikinpuhdistuslaitoksia. Tuonti (n. 17 milj. mk) käsittää viljaa, vuotia, kivihiiliä, villa- ja puuvillatavaroita, puuta, rautaa y. m. Vientitavaroita (n. 30 milj. mk) ovat etupäässä rikki, appelsiinit, mantelit, pähkinät ja viinit. V. 1669 purkautunut laavavirta on kovin mataloittanut sataman. Siinä kävi 1905 3,246 laivaa. — Leudon (keskimäärin 11,5°), mutta samalla kyllin kostean talvi-ilmastonsa vuoksi C. on hyvin suosittu talviparannuspaikka. — C. on rakennettu kokonaan laavavirran peittämän, vanhan *Catana* nimisen kaupungin paikalle. V. 1169 maanjäristys hävitti koko kaupungin; 1669 tulvi laavavirta kaupungin muurien yli täyttäen osan satamaa (ks. ylemp.). Vuosien 1693, 1819 ja 1879 maanjäristykset olivat myös hyvin tuhoisat, kun 1905:n ja 1908:n maanjäristysten vaikutukset ovat lievempiä. *W. S-m.*

Cataracta (lat. *catarrhacta* = laskupuomi), kaihi, silmän linssin l. mykiön sameus, joka tekee sen valonsäteille vähemmän läpäiseväksi jopa läpinäkymättömäksikin, luoden silmäterälle harmaan värin (harmaa kaihi). vrt. Kaihi. *M. O-B.*

Catargiu *[-a'rdžu]*, Lascar (1823-99), romaanial. valtiomies, oli 1866 mukana syöksemässä ruhtinas Aleksanteri Cusaa vallasta ja kuului väliaikaiseen hallitukseen. Kun Hohenzollerin ruhtinas Kaarle 24 p. toukok. 1866 tuli Romaanian kuninkaaksi, tuli C. ministeri-presidentiksi, mutta tämä ministeristö hajosi jo s. v. C. oli sittemmin samassa virassa vielä 1871-76, 89 ja 1891-95. Hän oli kuolemaansa asti vanhoillisen puolueen johtaja. *G. R.*

Catarrhini ks. Kapeanenäiset apinat.

Catarrhus *[-a'r-]* (lat.), katarri, limakalvon tulehdus, jota tavallisesti seuraa lisääntynyt eritys. C. bronchialis, gastricus, vesicalis, keuhko-, vatsa-, rakkokatarri l. -tulehdus. *M. O-B.*

Catch *[kätš]* (engl.), 17:nneltä vuosis. aina nykyiseen aikaan asti Englannissa suuresti suosittu leikillinen sävellyslaji moniääniselle kuorolle jäljittelevässä tyylissä; Lontoossa yhä vieläkin toimii 1761 perustettu catch-klubi, joka panee toimeen sävellyskilpailuja tällä alalla. *I. K.*

Catch as catch can *[kätš-æz kätš-kæn]* (engl.), vapaa painitapa, peräisin Intiasta ja hyvin suosittu etenkin Ameriikassa. Ottelussa sallitaan „ottaa kiinni, mistä ottaa voi”; kiellettyä on ainoastaan käsin ja jaloin kuristaminen (myös „kaulus” l. cravate, ks. t.), tukkaan, viiksiin, nenään, korviin ja siitoselimiin kiinni käyminen, polvella tahi kyynärpäällä painaminen vastustajan rintaa, sormen, varpaan j. n. e. vääntäminen; kynsiminen, repiminen, lyöminen ja pureminen. Voitetuksi katsotaan se ottelija, jonka hartiat yhtaikaa koskettavat mattoa. *-lskm-.*

Câteau, Le l. Câteau-Cambrésis *[katō'-kãbrezī']*, kaupunki Pohjois-Ranskassa, Nordin

departementissa, Schelden syrjäjoen Sellen ja pohjoisen radan varrella, 10,341 as. (1901). Kaupungissa on „collège" ja renessanssiaikuinen raatihuone. Harjoittaa villa-, puuvilla- ja silkkikankaitten, sokerin ja öljyn valmistusta. — Saanut historiallisen merkityksen sen rauhan johdosta, joka täällä solmittiin huhtikuun 2 ja 3 p:nä 1559 toisaalta Ranskan, toisaalta Englannin, Savoijin ja Espanjan välillä. *(V. v. F.)*

Catha edulis, Abessiinian teepensas, *Celastraceæ*-heimoon kuuluva pensas, kotoisin Itä-Afrikasta ja Etelä-Arabiasta. Lehdet n. 5 cm pituisia, suikeita, nahkeita; pienet valkeat kukat lehtihangoissa. Lehtiä pureksitaan samoin kuin cocalehtiä (ks. Kokaiini), niistä keitetty tee on jonkunverran kiihottavaa.

Cathelineau *[katlinō']*, Jacques (1759-93), kuningasmielisten johtajia Vendéen maakunnassa. Vallankumouksen alkaessa köyhänä ajurina, jolla oli suuri perhe elätettävänä, C. ryhtyi keväällä 1793 innokkaasti puolustamaan „valtaistuinta ja alttaria" kansalliskonventtia vastaan. Hän sai pari voittoa, mutta haavoittui kuolettavasti hyökkäyksessä Nantes'in kaupunkia vastaan 29 p:nä kesäk. s. v. *G. R.*

Catilina *[-lī'-]*, Lucius Sergius (108-62 e. Kr.), polveutui vanhasta roomal. ylimyssuvusta, joka tasavallan loppuaikoina oli vajonnut köyhyyteen. Aina nuoruudestaan alkaen C. vietti hurjaa irstailevaa elämää samanmielisten seurassa eikä kammonut mitään keinoja tai rikoksia vallanhimonsa ja nautinnonhalunsa tyydyttämiseksi. C. otti innokkaasti osaa Sullan toimeenpanemiin kansalaismurhiin ja proskriptsioneihin, tuli prætoriksi 68 e. Kr. sekä hoiti seuraavan vuoden Afrikan maakuntaa. Sitten C. eri kertoja koetti päästä konsuliksi myös salaliittojen avulla, viimeiseksi 63, mutta ei päässyt pyrkimystensä perille, etenkin Ciceron (ks. t.) valppauden johdosta. Kun C. laillista tietä ei päässyt konsulintoimeen eikä siten korkeimpaan valtaan, päätti hän aseellisella taistelulla ja vallankumouksella itselleen kavaltaa valtion johdon. Mutta Cicero hankki itselleen tarkat tiedot kaikista hänen toimistaan sekä ilmoitti senaatissa, mitä hän oli kuullut. Kun C. marrask. 8 p:nä 63 saapui senaatinkokoukseen, ryhtyi Cicero puhumaan, paljasti salaliiton kaikki hankkeet sekä kehoitti C:aa poistumaan Roomasta. Raivostuneena C. lähti kokouksesta sekä matkasi heti seuraavana yönä kaupungista puoluelaisensa Gaius Manliuksen Fæsulæn kaupunkiin sijoittamaan leiriin. Silloin senaatti julisti heidät molemmat valtion vihollisiksi sekä antoi konsulien ryhtyä tarpeellisiin toimenpiteisiin heitä vastaan. Kun C:n Roomaan jääneet rikostoverit kääntyivät gallialaisen heimon, allobrogien, lähettiläiden puoleen saadakseen heiltä aseellista kannatusta, tulivat heidän salaiset neuvottelunsa ilmi ja salaliiton päämiehet vangittiin ja rangaistiin senaatin päätöksen mukaan kuolemalla joulukuun 5 p:nä. Seuraavan vuoden alussa 62 C. oli pakoitettu ryhtymään taisteluun valtion sotajoukon kanssa Etruriassa Pistorian luona (nyk. Pistoja). Tässä taistelussa C. ja useimmat seuralaisensa kaatuivat. [Sallustius, „Bellum Catilinæ"; John, „Die Entstehungsgeschichte der Catilinarischen Verschwörung" (Leipzig 1876); G. Bang, „Catilina" 1902; G. Boissier, „La conjuration de C." (Par. 1905).] *K. J. H.*

Catillus *[-i'-]* (Kettil), Suomen piispa 1266-86, oli syntyperältään ruotsalainen Länsigöötanmaalta ja ollut Valdemar kuninkaan kanslerina. Huomattavin tapaus hänen piispanajaltaan on varsinaisen tuomiokapitulin perustaminen Suomeen, Räntämäelle, mikä lienee tapahtunut 1276. *K. G.*

Catinat *[-nā']*, Nicolas (1637-1712), ransk. marski, oli ensin asianajajana, meni sitten sotapalvelukseen ja kunnostautui Ludvik XIV:n sodissa, varsinkin Pfalzin perintösodassa, jolloin hän 1690 voitti Savoijin herttuan Staffardan luona (18 p. kesäk.). Espanjan perimyssodan alkaessa 1701 annettiin C:lle italialaisen armeian ylin johto, mutta hänet voitti prinssi Eugen Savoijilainen Carpin luona s. v., jonka jälkeen hän menetti tämän päällikkyyden. Vaatimattomuutensa ja suoran käytöksensä tähden C. oli kansan ja sotajoukon rakastama, mutta hovissa vähemmän suosittu. Hänen muistelmansa ilmestyivät Pariisissa 1819. *G. R.*

Catingas, *kasvimaant.*, niiden Brasilian ylängön savannimetsien nimitys, joiden lehdet varisevat kuivaksi vuodenajaksi. Luonteenomaisia kasveja ovat muutamat palmut *(Mauritia, Cocos)*, villapuu *(Chorisia ventricosa)*, jolla on tynnyrimäisesti pullistunut runko, kaktukset, orchidaceit, nyctaginiaceit ja suuri joukko bromeliaceita.

Catingas-metsä Pohjois-Brasiliassa.

Catlin *[kätlin]*, George (1796-1872), amer. kansatieteilijä ja taidemaalari, kotoisin Pensylvaniasta, tutki 1832-40 Pohjois-Ameriikan intiaaniheimoja, oleskeli senjälkeen 8 v. Euroopassa sekä matkusteli 1852-55 laajalti Pohjois- ja Etelä-Ameriikassa. Hänen runsaasti kuvitetuista teoksistaan ovat tunnetuimmat: „Letters and notes on the manners, customs and conditions of the north american indians" (1841), „Life amongst the indians" (uusi pain. 1889), „Last rambles in the Rocky Mountains and Andes" (1867, uusi pain. 1877). Hänen matkoilla piirtämänsä, kansatieteellisesti ylen tärkeät kuvat säilytetään Washingtonin kansallismuseossa. *V. v. F.*

Cato. 1. Marcus Porcius C. (234-149 e. Kr.) (myöh. saanut liikanimet Maior l. Priscus ja Censorius), kuuluisa roomal. valtiomies ja kirjailija, syntyisin Tusculumista. Elettyään lapsuutensa ja nuoruutensa maaseudulla C. astui 217 sotapalvelukseen sekä otti m. m. osaa Tarentumin valloitukseen 209. Antautui sitten valtiolliseen elämään, tuli lopuksi konsuliksi 195 sekä hoiti prokonsulina Hispaniaa, missä hän omien sanojensa mukaan valloitti useampia kaupungeita kuin hän siellä oleskeli päiviä. Myötävaikutti Syyrian kuninkaan

Antiokhoksen tappioon Thermopylain taistelussa 191. Hyvin tunnetuksi C. tuli hallinnollisella toiminnallaan, etenkin ollessaan censorina 184 yhdessä ystävänsä Lucius Valerius Flaccuksen kanssa. Hän rakensi Roomassa ensimäisen basilikan (Basilica Porcia), puhdisti säälimättä senaattia ja ritarisäätyä arvottomista jäsenistä, vastusti tarmolla sanoin ja teoin enenevää tapainturmelusta ja ylellisyyttä sekä erittäinkin kreikkalaisen sivistyksen hänen mielestään ylen turmiollista vaikutusta. C. aikaansai m. m. kolmen kreik. filosofin muodostaman lähetystön karkoituksen Roomasta 155, mutta katsoi kuitenkin vanhoilla päivillään tarpeelliseksi tutustua kreikan kieleen ja kirjallisuuteen. Kaiken elinaikansa C. oli Karthagon leppymätön vihollinen eikä milloinkaan unohtanut kehoittaa kansalaisia sen hävittämiseen (ks. Ceterum censeo). Hän käytti runsaasti puhujalahjojaan sekä senaatissa että niissä lukemattomissa oikeusjutuissa, joihin hänen taistelunhalunsa ja hyökkäyksensä hänen vastustajiensa kimppuun hänet saattoivat. Elämänsä loppuun C. oli oikea vanhan ajan roomalaisen perikuva, jäykkä ja itsepintainen kansalainen, yksinkertainen, ankara perheenisä ja isäntä.

C. antautui varsinkin elämänsä loppuaikana kirjallisiin harrastuksiin ja tuli täten roomal. proosakirjallisuuden perustajaksi: hän käsitteli Italian ja Rooman historiaa vanhimmista ajoista saakka („Origines", katkelmia), julkaisi kirjan maataloudesta („De re rustica" l. „De agricultura"), toimitti julkisuuteen puheensa y. m. [Jäger, „M. Porcius Cato" (Gütersloh 1892).] *K. J. H.*

2. Marcus Porcius C. (95-46 e. Kr.) (liikanimeltään Minor ja Uticensis kuolinpaikkansa mukaan), edellisen pojanpojanpoika. Tehtyään sotapalvelusta sekä harjoitettuaan opintoja puhetaidossa ja filosofiassa C. oli kvestorina 65, kansantribuunina 62, prætorina 54, mutta ei päässyt konsuliksi 51, koska ei huolinut tavoittaa kansansuosiota. Kansalaissodan puhjettua C. liittyi Pompeiukseen ja lähti hänen kuoltuaan Afrikkaan, missä tarmokkaasti varustautui taisteluun Cæsaria vastaan. Kun C. Thapsuksen ratkaisevan taistelun jäljestä huomasi kaiken vastustuksen mahdottomaksi, ei hän enää tahtonut jäädä elämään. Sittenkuin C. kylmäverisesti oli toiminut ystäviensä pelastukseksi, työnsi hän miekan rintaansa. Hänen omaisensa kyllä sitoivat haavan, mutta C. repäsi siteen pois ja kuoli. C:n kuolema vaikutti varsin rohkaisevasti tasavaltalaisiin ja hänen tekoaan ihailtiin ja ylistettiin kauan. Lujan luonteensa ja periaatteidensa puhtauden johdosta C. ansaitsee jälkimaailman tunnustusta ja kunnioitusta, joskaan hänen pyrkimyksensä eivät enää olosuhteiden johdosta johtaneet tuloksiin. — Myös hänen tyttärensä Porcia, Marcus Brutuksen (ks. t.) jalo puoliso, surmasi itsensä, ja hänen poikansa Marcus kaatui Philippoin taistelussa 42 e. Kr. [Gerlach, „Marcus Porcius Cato der jüngere" (Basel 1866).] *K. J. H.*

Cato l. Catonis dicta ad filium, kokoelma 164 latinaista kaksisäkeistä mietelausetta, saanut nimensä Cato Censoriuksen (ks. t.) mukaan, tunnettu jo 3-4 vuosis. j. Kr. Kokoelmaa käytettiin koulukirjana keskiajalla ja myöhemminkin, julkaistiin ja käännettiin useasti, myös Ruotsissa. Julk. Némethy (2:n pain. Budapest 1895). [Zarncke, „Der deutsche Cato" (Leipzig 1852).] *K. J. H.*

Catoblepas ks. Antiloopit ja Gnu.

Catocala, ritariyökkö, yöperhossuku, jonka lajit helposti tunnetaan suuresta koostaan ja loistavista kaksivärisistä takasiivistänsä. Sininauhainen ritariyökkö *(C. fraxini)*, jonka mustilla takasiivillä on leveä sininen poikkijuova, on isoin yökkömme (90-95 mm siipikärkien välissä). Kaikilla muilla lajeilla on helakanpunaisilla takasiivillä kaksi mustaa poikkijuovaa. Toukat syövät öisin pajujen ja poppelien lehtiä, mutta lepäävät päivällä painuneina kiinni oksien kuoreen, jossa niitä on hyvin vaikea nähdä harmaan, kuoren kaltaisen värinsä vuoksi. Perhoset lentelevät öisin elo- ja syyskuussa ja ovat erittäin arkoja. Suomessa tavattu 5 lajia, kaikki harvinaisia. ks. taulua Perhoset. *U. S-s.*

Cats, Jakob (1577-1660), alankom. kirjailija ja runoilija. C. on jäykkä ja ilman syvää runollista tunnetta, mutta hänen kuivanjärkevä viisasteluunsa ja poroporvarillinen maailmankatsomuksensa olivat niin aito hollantilaisia ominaisuuksia, että hänestä tuli yksi kansansa suosituimpia runoilijoita. Hollantilaiset sanoivat yleisesti hänen teoksiaan „Isä Catsin kirjaksi" (Het book van vader C.). Hänen etevin teoksensa on runoelma „Houwelijk" (Avio), jossa hän kuvaa naista neitosena, morsiamena, puolisona ja leskenä, tehden sen etupäässä kuivan moraalisesti. V. 1700 ilmestynyt C:n teosten painos sisältää hänen omantekemän elämäkertansa, jonka hän oli kirjoittanut 82 vuotiaana. [G. Derudder, „Un poète néerlandais, Cats, sa vie et ses œuvres" (Haag. 1899).]

Catskill-vuoret *[kätskil]*, Appalakkeihin (ks. t.) kuuluva vuoriryhmä Yhdysvaltain New Yorkin valtiossa, Delawaren yläjuoksun ja Hudson-joen välillä. Sen vesiputoukset, synkät rotkot ja ihanat metsät houkuttelevat kesäisin luokseen joukottain lähiseudun suurkaupunkien asukkaita. — Korkeimmat huiput ovat Slide Mountain (1,282 m) ja Hunter Mountain (1,231 m).

Cattaro (serbokroat. *Kotor)*. 1. Piirikunta Dalmatsiassa, 678 km², 35,854 as. (1900). — 2. Yllämainitun piirikunnan pääkaupunki, Bocche di C:n-lahden (ks. t.) rannalla, 70 km Ragusasta kaakkoon ja lähellä Montenegron rajaa, 3,021 as. (1900). Useita linnoituksia, jotka nykyään kuitenkin ovat rappiolla. Oivallinen satama, joka 1898 jälkeen myös on sotasatama; 1903 kävi siinä 1,536 laivaa, joiden lastauskyky oli 214,657 tonnia. C:ssa on sekä roomalais- että kreikkalais-katolinen piispa, lukio, merikoulu y. m. — Kaupunki, jota maanjäristykset usein ovat hävittäneet (1667 melkein kokonaan), oli aikaisemmin itsenäinen tasavalta, liittyi 1420 Venetsiaan ja joutui 1797 Itävallalle. *(V. v. F.)*

Catullus *[-u'l-]*, Gaius (l. toisten mukaan Quintus) Valerius, roomal. runoilija, s. Veronassa 87-84 e. Kr., k. n. 54 e. Kr. C. saapui aivan nuorena Roomaan, missä hän läheisesti seurusteli aikansa etevimpien kirjailijain ja puhujien kanssa (Hortensius, Asinius Pollio, Cicero, Cornelius Nepos, Licinius Calvus y. m.). Hän ei milloinkaan antautunut valtion palveluk-

seen, vaan eleli enimmäkseen Roomassa huoletonta, nautintorikasta elämää; toisinaan hän myös oleskeli maatalossaan ihanin säkein ylistelemällään, Garda-järveen pistävällä Sirmion niemellä. Syvimmin vaikutti runoilijan kehitykseen ja tuotantoon hänen rakkaussuhteensa erääseen ylhäiseen naiseen, jonka C. runoelmissaan mainitsee Lesbian salanimellä. Tämä lienee ollut erään Quintus Metellus Celerin yhtä lahjakas ja kaunis kuin siveetön puoliso Clodia, joka kietoi C:n itseensä usean vuoden ajaksi. Sittenkuin tämä suhde Lesbian uskottomuuden tähden oli särkynyt, matkasi C. proprætori Memmiuksen seurassa Vähään-Aasiaan 57. Viimeisen elinaikansa C. lienee viettänyt kotiseudullaan. Tallella on kokoelma lyyrillisiä ja elegisiä runoelmia sekä epigrammeja, kaikkiaan 116. Näistä muutamat ovat aleksandrialaiseen tyyliin sepitettyjä tuotteita, niink. „Berenikeen suortuva", 2 häälaulua ja „Peleuksen ja Thetiksen häät", muutamat hänen omista elämänkokemuksistaan ja mielialoistaan sukeutuneita pikkurunoja, joissa hänen tulinen mielensävynsä ilmenee, jotkut taasen ovat leikillisiä pikkukirjeitä ystäville tai katkeria hyökkäyksiä vihamiehiä — yksin Cæsariakin — vastaan. Suurinta mielenkiintoa herättävät C:n suhdetta Lesbiaan koskettelevat runot, niissä kun saatamme seurata runoilijan kaikkia mielialoja alkavasta lemmestä täydelliseen rakkaudenonneen ja edelleen kaihonsekaiseen ylenkatseeseen. Varsinkin näitten runoelmain lämmin tunne, teeskentelemätön tuoreus ja miellyttävä esitys asettavat C:n roomal. lyyrikkojen ensi riviin ja tekevät hänet suurten kreikkalaisten mestarien vertaiseksi. Myös hänen kielensä on selvää ja yksinkertaista ja moninaisten runomittain käyttö varma ja taiteellinen. — C:n runoja ovat julkaisseet M. Haupt ja J. Vahlen (Leipzig), Bährens (Leipzig), Schwabe (Berl.), Postgate (Lond.), Owen (Lond.), Benoist ja Thomas (Paris) y. m. [Ribbeck, „C. Valerius Catullus, eine litt. historische Skizze" (Kiel 1863); Couat, „Étude sur Catulle" (Paris 1875).] *K. J. H.*

Cauca. 1. Magdalena-joen syrjä- t. kaksoisjoki, alkaa Columbian Andein keskiseltä jonolta, Pan de Azucar tulivuoresta länteen, 3,950 m. yl. merenp. ja 4 km Magdalenan lähdepaikoilta, virtaa pohjoista kohti Andein läntistä pitkittäislaaksoa myöten ja yhtyy Magdalenaan lähellä Tacaloaa n. 880 km päässä lähdepaikoiltaan. Laivakululle C. on sopiva alijuoksussaan Cáceresseen, osittain aina Antioquiaan saakka ja yläjuoksussaan Popayánin ja Cartagon välillä. - 2. Columbian läntisin departementti; käsittää rantaseudun Panamasta Equadorin rajalle saakka, territoreineen 666,800 km², n. 800,000 as. (1902). Läntisin osa on epäterveellistä ja harvaan asuttua (neekereitä, cunas-, chocoes- ja noanamasintiaaneja). Tiheästi asuttua on sen sijaan itäosa ja varsinkin C.-joen kauneudestaan kuulu, hedelmällinen ja mineraaleista rikas laakso. Tärkeitä tuotteita ovat kulta, kupari, sinkki ja suola. Pääkaupunki Popayán sijaitsee C:n yläjuoksun varrella, 1,741 m yl. merenp. *V. v. F.*

Cauchy *[koši']*, Augustin Louis (1789-1857), ransk. matemaatikko, tuli jo 1816 akatemian jäseneksi ja myöhemmin École polytechniquen opettajaksi. Heinäkuun vallankumouksen jälkeen hän ensin oleskeli ulkomailla, mutta palasi takaisin jesuiittain opettajana, 1848 hänestä tuli matemaattisen tähtitieteen professori. Hän on determinanttiteorian varsinainen perustaja ja on antanut tärkeitä lisiä valon aaltoteoriaan ja korkeamman matematiikan sarjaoppiin. *V. V. K.*

Caucus *[koukəz]* (engl.), nimitys, jota käytetään valtiollisista puoluekokouksista, joissa puoluepolitiikka määrätään, ja valitsijain kokouksista, joissa ehdokkaan määrää useasti pieni ryhmäkunta. Sana, jonka johto on epätietoinen, on kotoisin Pohjois-Ameriikasta; sittemmin sitä on käytetty myöskin Englannin puoluejärjestöistä.

Cauda (lat.), häntä. *C. equina*, „hevonhäntä", selkäytimen alimmasta osastosta lähtevä kimppu paksuja hermoja. *C. pancreatis*, haiman suippeneva vasen pää.

Caudium, muinoin kaupunki Samniumissa (nyk. Montesarchio, lounaassa Beneventosta), jonka läheisyydessä C:in solat *(Furculæ Caudinæ)*, missä samniumilaiset 321 e. Kr. pakoittivat saartamansa roomal. sotajoukon antautumaan ja häpeällisesti kulkemaan ikeen alitse. *K. J. H.*

Caulaincourt *[kolẽkū'r]*, Armand Augustin Louis de (1772-1827), kreivi, Vicenzan herttua, ransk. sotilas ja valtiomies, astui 1787 sotapalvelukseen, kohoten Napoleonin aikana kenraaliksi ja Vicenzan herttuaksi 1805. Ajutanttina ja tallimestarina C. kuului keisarin lähimpään seurueeseen. Vv. 1807-11 hän oli lähettiläänä Pietarissa, missä virassa osoitti suurta taitoa, mutta ei kuitenkaan voinut estää v:n 1812 sotaa puhkeamasta. C. seurasi tällä retkellä Napoleonia. V. 1813 hän hoiti kirjeenvaihtoa ulkovaltain kanssa ja tuli sam. v. ulkoasiain ministeriksi. Puolusti Napoleonia viimeiseen saakka ja sai aikaan, että hänelle annettiin Elban-saari ruhtinaskunnaksi. „Sadan päivän" aikana C. oli jälleen ulkoasiain ministerinä. Ludvik XVIII:n aikaan hän menetti päärinarvonsa ja joutui muutenkin vainon alaiseksi. Hänen muistelmansa ilmestyivät 1837-40 („Souvenirs du duc de Vicence"). *G. R.*

Caumont *[komō']*, Arcisse de (1802-73), ransk. muinaistutkija, on varsinkin tutkinut Ranskan historiallisia muistomerkkejä ja suuresti edistänyt maansa kansallista arkeologiaa; perusti 1831 seuran „La société française d'archéologie pour la conservation des monuments nationaux", joka on vuosittain pitänyt kongresseja ja jonka „Bulletin monumental"ia C. toimitti v:een 1872; hänen julkaisuistaan mainittakoon: „Cours d'antiquités monumentales" (1831-43), joka käsittelee keskiaikaisia muistomerkkejä; „Abécédaire ou rudiments d'archéologie" (1850), klassillisena pidetty teos.

Caus *[kōs]* l. Cauls, Salomon de (1576-1630), ransk. insinööri, kirjoitti 1615 kirjan „Les raisons des forces mouvantes", jossa hän selittää miten vettä voidaan höyrynvoimalla nostaa. Tämän kirjoituksen perusteella ranskalaiset ovat ilman asiallista perustetta koettaneet anastaa kunnian höyrykoneen keksimisestä Ranskalle. Tarulta, joka kertoo, että Richelieu sulki Causin mielenvikaisena Bicetren sairashuoneeseen ja että hän siellä kuoli, puuttuu historial-

linen pohja. (A. Munchin murhenäytelmä „Salomon de Caus"). *(V. V-la.)*

Causa (lat.), peruste, syy, oikeusjuttu. C. c o g n i t a, sittenkuin asia on tutkittu. C. e f f i c i e n s, vaikuttava syy. C. i n c o g n i t a, asiaa tutkimatta. C. p r i n c i p a l i s, pääsyy. C a u s æ c o g n i t i o, tuomarin asiassa toimittama tutkimus.

Cause célèbre *[kōz selē'br]* (ransk.), merkillinen oikeustapaus, huomiota herättävä tapaus, vars. oikeusjuttu.

Causerie *[kozrī']* (ransk.) ks. K o s e r i a.

Causses, P l a t e a u x d e s *[platō' de kos]*, Etelä-Ranskassa, Sevennien länsipuolella, Aveyron'in ja Lozèren departementeissa olevien ylätasankojen nimitys. Ne ovat muodostuneet vaakasuorissa kerroksissa olevasta jura-kalkista ja ovat karstimaiden kaltaisia kuivine pintakerroksineen, doliineineen, maanalaisine jokineen ja rotkoineen. Kasvullisuus on köyhää. Harvassa asuva väestö elää pääasiallisesti lampaanhoidolla valmistaen kuuluisaa Roquefort-juustoa. Ylätasangoista, joiden keskikorkeus on 900 m ja joita 200-300 m syvyisiin rotkoihin kaivautuneet joet erottavat toisistaan, mainittakoon C. M é j e a n (400 km²), C. n o i r, C. d e L a r z a c ja C. d e S a u v e t e r r e. *V. v. F.*

Caustica ks. C a u s t i c u m.

Causticum, mon. c a u s t i c a (lat., < kreik. *kaustiko'n* = syövyttävä), syövytysaine. C. l u n a r e, helvetinkivi. C. a n t i m o n i a l e, antimonikloridi.

Cauterets *[kotrē']*, kylpypaikka Ranskassa, Hautes-Pyrenées'n departementissa, 925 m yl. merenp., 1,594 as. (1901). 24 rikkilähdettä (24°-56°; 1,6 milj. l. päivässä), joiden vettä käytetään varsinkin reumatismin parantamiseen.

Cauterium, mon. c a u t e r i a *[-ē'-]* (lat., < kreik. *kautē'rion* = polttorauta), syövytysaine, jonka avulla poltetaan pois joku sairas ruumiinosa ja sairaloinen muodostuma. Käytettiin ennenvanhaan verenvuodon ehkäisykeinona.

Cauvès *[kovē's]*, P a u l (s. 1843), ransk. oikeushistorioitsija ja taloustieteilijä, v:sta 1873 professorina Pariisissa, jossa ensin esitti taloustiedettä ja v:sta 1882 Ranskan oikeushistoriaa; kirjoittanut m. m. teoksen „Cours d'économie politique" (1879-80), jossa esiintyvä käsityskanta tuntuvasti poikkeaa Ranskan vapaamielisen koulukunnan kannasta ja lähestyy Saksan historiallisen koulukunnan mielipiteitä; julkaisee Charles Giden y. m. kanssa aikakauskirjaa „Revue d'économie politique". *J. F.*

Cauvin *[kovä']* ks. C a l v i n.

Cavaignac *[-venja'k]*. 1. L o u i s E u g è n e C., ransk. kenraali (1802-57). Isänsä oli konventin jäsen Jean Baptiste C. (1762-1829). Poika C. otti osaa Kreikan-retkeen, ja saavutti kunniaa varsinkin Algeriassa 1832. V. 1848 helmikuun vallankumouksen jälkeen C. nimitettiin Algerian kenraalikuvernööriksi. Sam. v. hän palasi Ranskaan, tuli toukok. 15 p:n kapinayrityksen jälkeen sotaministeriksi ja sai kesäkuun-kapinan aikana 23 p:nä sotilasdiktatuurin, jonka kansalliskokous hänelle yksimielisesti antoi. C. kukisti nelipäiväisessä ankarassa taistelussa kapinalliset. Hän luopui nyt virastaan, mutta kansalliskokous nimitti hänet uudestaan toistaiseksi toimeenpanovallan johtajaksi. C. palautti nyt rauhan ja järjestyksen koko Ranskassa. Tasavallan presidentin vaalissa 10 p. jouluk. sam. v. C. kuitenkin sai vain 1 ½ miljoonaa ääntä ja prinssi Louis Napoleon valittiin 5 ½ miljoonalla. C. luopui nyt toimestaan. Hän kuului edelleen maltillisiin tasavaltalaisiin, mutta pysyi 1851 vuoden valtiokaappauksen jälkeen erillään julkisesta elämästä. *G. R.*

2. J a c q u e s M a r i e E u g è n e G o d e f r o y C. (1853-1905), edellisen poika, ransk. politikko, valittiin 1882 edustajakamariin, oli meriasiain ministerinä Bourgeois'n ministeristössä 1892 ja 1895-96. Ollessaan 1898 sotaministerinä Brisson'in ministeristössä hän vastusti kiivaasti Dreyfusin jutun tarkastusta ollen pakoitettu luopumaan, kun yliesikunnassa tehdyt väärennykset paljastettiin. Kuului sittemmin natsionalistien puolueeseen. C. oli myöskin etevä kirjailija. Hänen teoksistaan ovat erityisesti huomattavat eräät Preussin historiaa käsittelevät julkaisut; niistä mainittakoon: „La formation de la Prusse contemporaine" (1891-98).

Cavaillé-Coll *[kavajē'kol]*, A r i s t i d e (1811-99), ransk. urkujenrakentaja ja maailmankuulun urkutehtaan perustaja; sai aikaan alallansa tärkeitä uudistuksia ja julkaisi niitä koskevia kirjoitelmia. *I. K.*

Cavalcanti *[-a'n-]*, G u i d o (n. 1255-1300), it. runoilija. C. oli Danten läheinen ystävä, jolle D. omisti teoksensa „Vita nuova". Hän oli myös lähinnä Dantea uuden firenzeläisen koulun etevin runoilija. C. otti niin innokkaasti osaa erääseen sisäiseen sotaan, että hänet ajettiin joksikin aikaa maanpakoon epäterveelliseen Sarzanaan, missä hän sai sen vaarallisen kuumetaudin, joka sittemmin teki hänestä lopun. Hänen sonettinsa, balladinsa ja canzonensa ovat parhaasta päästä syväaatteisia ja tuntehikkaan hienoja. C. on kirjoittanut filosofisen ja perin kaavamaisesti järkeilevän canzonen rakkauden luonteesta, nimeltä „Donna mi priega". Se on kovin himmeä ja on antanut aihetta monenlaisiin selittelyihin. Aikalaistensa keskuudessa C. kävi epikurolaisesta, mikä tiesi ateistia. [Ercole, „Guido Cavalcanti e le sue rime" (Livorno, 1885); Goldschmidt, Bei den italienischen Lyrikern des 13 Jahrhunderts" (Bresl., 1889); Salvadori, „La poesia giovanile di Guido Cavalcanti" (Rooma, 1895).] *J. H-l.*

Cavalier *[-liē']*, J e a n (n. 1681-1740), kamisardipäällikkö. ks. K a m i s a r d i t.

Cavaliere servente *[-ē'- -e'n-]*, „seurana oleva kavaljeeri" l. naineen naisen rakastaja tai miespuolinen ystävä.

Cavaliere *[-ē'-]*, E m i l i o d e l (1550-1602), it. säveltäjä, roomalaista aatelissukua, ensimäisiä ooppera- ja oratorityylin yrittäjiä, mahdollisesti n. s. „kenraalibasso"-säestyksen keksijä. Fernando di Medici kutsui hänet Firenzeen yleiseksi taidetarkastajaksi. *I. K.*

Cavalieri *[-ē'-]*, B o n a v e n t u r a (1598-1647), it. matemaatikko ja tähtitieteilijä, lausui m. m. väitteen, että viiva on kokoonpantu äärettömän monesta pisteestä, pinta äärettömän monesta viivasta ja kappale äärettömän monesta pinnasta, joka väite johti hyvin kiivaisiin riitoihin. C. oli kuollessaan matematiikan professorina Bolognassa. *J. L-g.*

Cavalleria *[-ī'-]* (it.), ritarillisuus. — C. r u s-

tricana („Talonpoikaisritarillisuus"), eräs Mascagni'n ooppera.

Cavalli *[-va'],* F r a n c e s c o (oik. Pier Francesco C a l e t t i-B r u n i) (1599 t. 1600-76), it. oopperansäveltäjä, urkuri ja kirkkosäveltäjä; eli Venetsiassa Markuskirkon kuorolaulajana, sitten urkurina ja vihdoin kapellimestarina. C. oli Monteverden oppilas ja saavutti oopperoillaan (luvultaan 42) eurooppalaisen maineen; hänen säveltämänsä ooppera „Serse" (Kserkses) esitettiin Ludvik XIV:n hääjuhlassa (1660). *I. K.*

Cavallin *[-ī'-],* K r i s t i a n (1831-90), kreikan kielen professori Lundin yliopistossa v:sta 1875. C. oli erittäin harras opettaja ja alallaan etevä tutkija. Oli alkuaan latinan tutkija, mutta omisti sitten harrastuksensa kreikan kielelle („Grekisk syntax", 1879 ja 1887, „Euripides' Iphigenia i Tauris", 1833 y. m.). Enimmin tunnetuksi C. on tullut sanakirjoillaan, joita on käytetty myös Suomessa („Latinskt lexicon", 1871, „Svensk-latinsk ordbok", 1875-76 ja „Latinskt skollexicon", 1885). [J. Paulson, Ny svensk tidskrift (1890).] *K. J. H.*

Cavallo *[-va'-]* (it., oik. „hevonen") eräiden ennen käytettyjen italialaisten vaihtorahojen nimi: leimassa hevosen kuva.

Cavallotti *[-o'-],* F e l i c e (1842-98), it. runoilija ja kirjailija, kirjoitti jo nuorukaisena runoja saksalaisia vastaan, julkaisi 1860-luvun alussa kirjasen „Germania e Italia" ja otti omaistensa tietämättä Garibaldi'n johtamana sotaan osaa. Senjälkeen hän useissa lehdissä vastusti hallitusta, tuomittiin moneen kertaan vankeuteen ja veti niskoilleen usean kaksintaistelun. Ollessaan edustajakamarin jäsenenä hän usein toimeenpani myrskyisiä kohtauksia. C:n poliittiset runot otettiin takavarikkoon. V:sta 1871 hän kääntyi draaman alalle. Hänen näytelmänsä „Pezzenti" herätti Milanossa suurta huomiota; tätä seurasi m. m. näytelmä „Alcibiade" (1874), jota hän eräässä lentokirjasessa loistavasti puolusti arvostelijoitaan vastaan. Hienoja ovat hänen näytelmänsä „Il cantico dei cantici" (1882; 21 painos 1892) ja „La figlia di Jefte". C. oli idealisti ja vastusti naturalismia. Hänen lyriikkansa on jalotyylinen, rikas ajatuksista ja kuvista. Eräs hänen runokokoelmistaan on nimeltään „Anticagnie" (1879). C. kuoli kaksintaistelussa. — C:n kootut teokset ilmestyivät 8:na nidoksena Milanossa (1881-88). [De Mohr, „Felice C., La vita e le opere" (Milano).] *J. H-l.*

Cavatina *[-ī'-],* it., pienehkö, lyyrillinen, yksinkertainen aaria, tavall. ilman kahtiajakoa sekä ilman koloratuuria ja melismoja. vrt. A a r i a.

Cavea (lat.), katsojain paikka, katsomo roomal. teatterissa, amfiteatterissa ja sirkuksessa.

Caveant consules (lat.), oikeastaan V i d e a n t c o n s u l e s (ks. t.).

Cave canem (lat. = „varo koiraa"), kirjoitus muinaisroomalaisten talojen ovessa tai kynnyksessä, sen takana olevan kahlekoiran ilmoittamiseksi.

Cavén, K u s t a a M a t i n p o i k a (1747-1829), valtiopäivämies, rusthollarin poika Perttelistä. V. 1800 Kustaa C. eli Mikkola oli talonpoikaissäädyn edusmiehenä Norrkopingin valtiopäivillä. V. 1808 hän kävi Suomen lähetystön jäsenenä Pietarissa, ensin vastusteltuaan lähtöä, koska piti lähetystön toimintaa perustuslain vastaisena. *A. R. C.*

Cavendish *[kävndiš],* vanha kuuluisa engl. aatelissuku, jonka päämies 1694 korotettiin Devonshiren herttuaksi ja Hartingtonin markiisiksi. 1. H e n r y C. (1731-1810), engl. kemisti ja fyysikko. C. on julkaissut useitä tärkeitä kaasumaisten aineitten kokoomusta käsitteleviä tutkimuksia. Häntä pidetään kaasukemian varsinaisena perustajana. 18:nnen vuosis. keskivaiheille asti pidettiin itsenäisiäkin kaasuja vain tavallisena ilmana, johon oli sekoittunut muita aineita. C. näytti, että vety ja hiilidioksidi (hiilihappo) ovat itsenäisiä kaasuja; samoin hän osoitti, että vesi on vedyn ja hapen kem. yhdistys, että ilma on mekaaninen seos hapesta ja typestä sekä että typpi ja happi suorastaan saattavat yhtyä keskenään. Huolimatta siitä, että C:n työt suuresti ovat vaikuttaneet flogistonteorian (ks. t.) kukistumiseen, hän oli itse tämän teorian innokas kannattaja. *(W. B.)*

2. S p e n c e r C o m p t o n C., Devonshiren herttua ks. D e v o n s h i r e.

Caverna *[-e'-]* (lat.), lokero, kolo, eritoten keuhkoissa, joissa sellainen voi syntyä henkitorven tai sen haarojen laajentumisesta tahi keuhkojen kudoksen hajautumisesta esim. tuberkuloosissa ja keuhkomädässä l. kuoliossa. *M. O-B.*

Cavia ks. M a r s u.

Cavicornia, o n t t o s a r v i s e t (märehtijät). ks. M ä r e h t i j ä t.

Cavling, H e n r i k (s. 1858), tansk. sanomalehtimies ja kirjailija, tuli v. 1905 Edvard Brandesin jälkeen „Politiken"in päätoimittajaksi, oltuaan siinä kauan aputoimittajana. Yleisesti tunnettuja pohjoismaissa ovat hänen viehättävästi kirjoitetut kuvauksensa: „Fra Amerika" (1897), „Paris" (1899), „Østen" (1901), „London" (1904).

Cavos, C a t t e r i n o (1776-1840), it. oopperasäveltäjä, joka nuorena joutui Venäjälle ja jonka työ sitten tuli Venäjän musiikkielämään suuresti vaikuttamaan. Nimitettiin 1799 keisarillisen teatterin kapellimestariksi Pietariin; sävelsi siellä ensin italialaisia ja ranskalaisia oopperoita, mutta v:sta 1805 alkaen myös venäläisiä. Hän käytti tekstinään kansallisia aiheita ollen ensimäinen, joka sovellutti teoksiinsa myös venäläisiä kansansävelmiä. Kuuluisin hänen oopperoistaan oli „Ivan Susanin" (1815). *I. K.*

Cavour *[-vū'r],* C a m i l l o B e n s o d i (1810-61), kreivi, it. valtiomies, tuli 1826 insinööriluutnantiksi, mutta otti 1831 eron sotapalveluksesta; hoiti senjälkeen sukutilojansa, opiskeli kansantaloutta ja matkusteli paljon käyden m. m. Englannissa, jonka vapaaseen valtiomuotoon hän mieltyi. C. valittiin 1848 Sardinian parlamenttiin; 1850 hän tuli maanviljelys-, kauppa- ja meriministeriksi ja otti 1851 vielä lisäksi raha-asiat hoitoonsa; luopui näistä toimista 1852, matkusti Pariisiin, jossa tuli tuntemaan Napoleon III:n; mutta jo saman vuoden lopulla hänet kutsuttiin pääministeriksi, ja tästä ajasta hänen varsinainen suurenmoinen toimintansa alkoi. C. pani toimeen vapaamielisiä parannuksia esim. ottamalla kirkolta pois sen tiluksia ja lakkauttamalla luostareja sekä riistämällä opetustoimen yksinoikeuden papistolta. Tärkeimpänä tehtä-

vänään hän kuitenkin piti Italian kansallista yhdistämistä. Hänen toimestaan Sardinia otti osaa Krimin sotaan Englannin ja Ranskan liittolaisena v:sta 1855, ja Pariisin rauhassa C. Sardinian edustajana sai myöskin Italian kysymyksen puheen alaiseksi. Sen jälkeen hän rupesi innokkaasti vahvistamaan Sardinian sotavarustuksia; suhde Itävaltaan kävi yhä kireämmäksi, varsinkin sen jälkeen kuin C. 1858 Plombières'issä oli saanut Napoleon III:lta lupauksen, että tämä auttaisi Sardiniaa, jos Itävalta alkaisi sitä vastaan sodan. Sota alkoi 1859, mutta äkkiarvaamatta Napoleon teki välirauhan Itävallan kanssa. C. oli syvästi siitä loukkaantunut ja otti eron; mutta jo 1860 hän taas tuli pääministeriksi. Nyt jatkettiin yhdistämistyötä siten, että Italian pikkuvaltiot kansanäänestyksellä liitettiin Sardiniaan. Siten koko Italia, paitsi Roomaa ja Venetsiaa, muodostui Italian kuningaskunnaksi, jonka kuninkaaksi Viktor Emanuel 1861 julistettiin. Samana vuonna C. kuoli liiallisen työn uuvuttamana. Hänen puheensa, kirjeensä ja muut kirjoituksensa on julkaistu hänen kuolemansa jälkeen. [H. Wieselgren, „Cavour, Italiens befriare", 1884; Zanichelli, „Cavour", 1905.] *K. O. L.*

Cavum (lat. *cavus* = onsi), ontelo, jommoisia ruumiissa on monenlaisia, osaksi luitten muodostamina, niinkuin c. c r a n i i, pääkopanontelo ja c. t y m p a n i, rumpu- l. täryontelo, osaksi pehmeitten osien välissä olevina eri elimiä ja elinosia toisistaan erottavina onteloina: c. a b d o m i n a l e, vatsaontelo, c. t h o r a c i s rintaontelo, tahi jossakin elimessä olevina aukeamina: c. u t e r i, emänontelo. *M. O-B.*

Cayambe *[-a'm-]* (C e r r o b l a n c o). 1. Sammunut lumihuippuinen tulivuori Itä-Andeilla, Ecuadorissa, n. 60 km Quitosta koilliseen; 5,840 m yl. merenp. — 2. Pieni kaupunki n. 20 km luoteiseen tulivuoresta.

Cayenne *[kaje'n]*. 1. Ranskan Etelä-Amerikan Guayanassa olevan siirtomaan ransk. nimi. ks. G u a y a n a. — 2. Ranskan Guayanan pääkaupunki C.-joen mannermaasta erottamalla C.-saarella (420 km²) ja C.-joen suussa, n. 12,600

Katu Cayennessa.

as., joista suurin osa tummaihoisia. Kaupunki on merenpuolelta linnoitettu. Siinä on vanha, epäsäännöllisesti rakennettu kaupunginosa ja uudempi, jossa on kauniita kirkkoja, kasarmeja, sairaaloita, akklimatisatsionipuutarha y. m. C:ssa on korkein tuomioistuin ja kauppakamari; se on hallituskaupunki ja roomalais-katolisen kirkon korkeimman viranomaisen asuinpaikka. Satamaan, jonka kautta siirtomaan liike pääasiallisesti käy, pääsevät ainoastaan sellaiset laivat, joiden lastauskyky on korkeintaan 500 tonnia. *V. v. F.*

Cayenne-pippuri ks. P i p p u r i.

Cayes, L e s *[le kē]* l. A u x C a y e s, kaupunki Haitin lounais-rannikolla, n. 25,000 as. Hyvä satama, jota suojelee ulkopuolella oleva Isle de la Vache-saari. Vilkas laivaliike; campechen ja kahvin vientiä. *(V. v. F.)*

Cayley *[keili]*, A r t h u r (1821-95), engl. matemaatikko, opiskeli Lontoossa ja Cambridgessä, minne hän tuli matematiikan professoriksi 1863; oli myöhemmin matemaattisen yhdistyksen ja British Associationin presidenttinä. C. on kirjoittanut suuren joukon tutkimuksia korkeamman matematiikan alalta, etenkin elliptisistä funktsioneista. *(V. V. K.)*

Caylus *[kelÿ's]*, A n n e C l a u d e P h i l i p p e d e T u b i è r e s (1692-1765), kreivi de C., ransk. arkeologi, teki matkoja Euroopassa ja Aasiassa, tutki m. m. Ephesoksen, Kolophonin ja Trojan raunioita. Julkaissut „Recueil d'antiquités égyptiennes, étrusques, grecques, romaines et gaules" (7 nid., 1752-67), y. m. *K. J. H.*

Cayman-saaret, Englannille kuuluva saariryhmä Länsi-Intiassa, Jamaicasta luoteiseen, 584 km², 6,000 as. (1906). Ilmasto terveellinen. Väestö harjoittaa maanviljelystä ja kilpikonnanpyyntiä. Saariryhmän kolme saarta Grand C., Little C. ja C. Brac ovat kaikki korallisaaria; suurimmalla, n. 30 km pitkällä Grand C:lla on saariryhmän pääpaikka Georgetown. *(V. v. F.)*

Cayuga *[-ū-]*, eräs intiaaniheimo. ks. I r o k e e s i t.

Cazin *[-zā']*, J e a n C h a r l e s (1841-1901), ransk. taidemaalari, runollisten hämärähetkien ja ilta- ja yötunnelmien kuvaaja. Värien käyttö hänen maisemissaan on hienoa ja hillittyä ilman jyrkkiä vastakohtia ja kovia rajapiirteitä. Silloin tällöin hän asettaa maisemiinsa raamatullisia henkilöitä; siitä syystä häntä on sanottu raamatullisen tunnelmataiteen luojaksi. Tällä alalla hän on saanut jäljittelijöitä sekä Ranskassa että Saksassa. *F. L.*

Cazzati *[katsā'ti]*, M a u r i z i o (1620-77), it. säveltäjä, huomattava erittäin soitinmusiikin alalla ja silloisen „sonaatti"-muodon kehittäjänä; sävelsi useita sonaatteja symbalin säestämille jouhisoittimille. *I. K.*

Cd, kadmiumin (ks. t.) kem. merkki.

C-duur, säveljärjestömme pohjasävellaji, merkitään nuottipinnalle ilman etumerkintöä; sen perussävelenä on c ja perussointuna c e g.

Kaikki toiset sävellajit johdetaan c-duurista korottamalla tahi alentamalla sen säveliä. *I. K.*

Ce, alkuaine ceriumin kem. merkki.

Cebus ks. K a p u s i i n i a p i n a.

Čech *[tšeh]*, S v a t o p l u k (1846-1908), huomatuimpia tšekkiläisiä kirjailijoita, polveutui vanhasta keski-böömiläisestä talonpoikaissuvusta. Hänen ensimäinen huomattava runoelmansa on „Adamiitit" (1873), leveä eepillinen kuvaus hussilaissotien ajalta. Böömin uskonpuhdistusliike

ja samanaikainen kansallinen nousu sekä sen traagillinen lankeemus 17:nnellä vuosis. ovat Č:n mieliaiheita, joita hän käsittelee paitsi mainitussa runoelmassa myöskin eepillisissä kertomuksissaan „Žižka" (1879), „Václav Michalovic'ilaisessa" (1882) ja liian monimutkaisessa „Roháč Sionilaisessa" (1899). Heikoimpia ovat Č:n panslavistisessa hengessä kirjoitetut runoelmat „Europa" (1880), jossa esitetään kyllästyneen ja sairaan Länsi-Euroopan yhteiskunnallisen vallankumouksen tuoma häviö ja slaavikunnan nousu kunniaansa, ja „Slavia" (1884), jossa runoilijalle kangastaa kaikkien slaavilaisten sovinto. Voimakkaimmin kuvaa Č. kansanelämää: „Lehmusten varjossa" (1880) esittää sarjan kuvia kansanelämästä ja traagillinen idylli „Lešetinin seppä" (1883), jossa pikkuteollisuus esiintyy taistelussa suurteollisuutta vastaan, on taulu tšekkiläisen maalaisköyhälistön elämästä. Alimpien kansankerrosten vapaudenjanoa tulkitsevat „Orjan laulut" (1894). Č:n herttaisista humoristisista satutyyliin kirjoitetuista runoista ja kertomuksista mainittakoon „Pietarin avaimet" (1883). Lyyrillisissä runoissaankin hän on tendenssikirjailija; kansalliset ja yhteiskunnalliset kysymykset ovat hänen teoksissaan etualalla. Yhtenäistä maailmankatsomusta Č:n runoudessa ei ole eikä hän myöskään kykene ilmaisemaan nykyaikaisen yksilön sisintä sielunelämää. *J. J. M.*

Čechy *[tšehi]*, Böömin tšekkiläinen nimi.

Cecidiot ks. Äkämät.

Cecidomyidæ ks. Äkämäsääsket.

Cecil *[sesl* t. *sĭsil]*, engl. suku, josta on lähtenyt monta kuuluisaa valtiomiestä. V:sta 1789 lähtien suvun päämiehellä on arvonimenä Salisburyn markiisi.

1. William C., lord Burleigh (1520-98), engl. valtiomies, astui 1547 valtiolliseen elämään alihuoneen jäsenenä ja tuli 1550 valtiosihteeriksi. Liukkaana hovimiehenä ja valtiollisiin asioihin perehtyneenä hän oli sekä Edvard VI:n että Maria Verisen suosiossa vaihdellen uskontoa sen mukaan kuin tarvittiin. Marian mentyä naimisiin Espanjan Filip II:sen kanssa C. liittyi salaisesti prinsessa Elisabethin puolueeseen ja pääsi pian tämän rajattomaan suosioon. Elisabethin tultua valtaistuimelle C. pääsi hänen ensimäiseksi neuvonantajakseen aluksi ensimäisenä valtiosihteerinä ja sittemmin v:sta 1572 suurrahastonhoitajana pysyen suosiossa kuolemaansa asti. C. osoitti Elisabethin aikana äärimmäistä kovuutta Englannin katolilaisia vastaan. *A. R. C.*

2. Robert Arthur Talbot Gascoyne C. ks. Salisbury.

Cecilia *[-cĭ'-]*, Pyhä, ylhäissukuinen roomalainen neito, joka yhdessä sulhonsa, jalon Valerianuksen ja tämän veljen Tiburtiuksen kanssa kärsi marttyyrikuoleman. Hänen ja hänen marttyyritoveriensa maalliset jäännökset haudattiin Calixtuksen katakombiin Via Appian varrelle, josta ne myöhemmin siirrettiin P. C:lle pyhitettyyn kirkkoon Roomaan. Perustuen luultavasti erään Pyhän C:n marttyyriakteissa olevan kohdan väärinkäsitykseen myöhäisempi keskiaikainen perintätieto teki C:sta urkujen ja kirkkomusiikin suojeluspyhimyksen (sellaisena hän esiintyy Rafaelin kuuluisassa, nyk. Firenzessä olevassa maalauksessa v:lta 1513), ja tämä käsitys juurtui varsinkin sitten, kun paavi Gregorius XIII 1584 perusti hänen suojeluksensa alaisen ja hänelle pyhitetyn musiikkiakatemian Roomaan; mainittava on myöskin Lontoon „Cæcilian society", joka etenkin on tehnyt tunnetuksi Händelin ja Haydnin oratorit, sekä Regensburgissa perustettu katolisen kirkkolaulun uudistusta ajava C.-yhdistys. *K. Ö. (I. K.)*

Pyhä Cecilia. Carlo Dolci'n taulun mukaan (Dresden).

Cecilia, Vaasa (1540-1627), ruots. prinsessa, Kustaa I:n Vaasan tytär, tunnettu kauneudestaan ja vaiherikkaasta elämästään. Sisarensa Katariinan hääjuhlissa Vadstenan linnassa 1559 C. vastaanotti iltaisin luonansa lankonsa Ostfrieslandin kreivin Juhanan, joka siitä syystä vangittiin; asiasta syntyi ikävä häväistysjuttu. C. meni 1564 naimisiin Baden-Rodemachernin markkreivin Kristoferin kanssa, jonka kuoltua 1575 kääntyi katolisuuteen. Loppuikänsä hän vietti matkoilla milloin missäkin, huonoissa taloudellisissa oloissa. Hänen viimeinen elämänkertojansa on kuitenkin tullut siihen päätökseen, että hän oli mainettaan parempi. [F. Ödberg, „Om prinsessan Cecilia Vasa" (1896).] *K. G.*

Cecropia, imbaubapuu, *Moraceæ*-heimoon kuuluvia puita Ameriikan kuumista osista. Rungon ydin on eräillä lajeilla jakautunut lokeroihin, joissa muurahaiset asustavat. *C. peltata*n rungosta tehdään Brasiliassa vesijohtoja, maitiaisnesteestä kautsua, sen nilasta saadaan niintä. vrt. Muurahais-suosijat.

Cedeerata l. cedere bonis, tehdä konkurssi.

Cede maiori *[-ēd- mājō'rī]* (lat.), väisty väkevämmän tieltä!

Cederberg, Juhana Antero (s. 1852), pappi ja kirkkohistorioitsija, Mikkelin kkhra v:sta 1908; yliopp. 1870, fil. kand. 1876, vih. papiksi 1879; teol. kand. 1898, teol. kunniatoht. 1907. Ahkerana ja hartaana kirkkohistoriallisten lähteiden kokoojana C. on julkaissut lukuisia teoksia, joista mainittakoon „Suomalaisen Raamatun historia" (1885), „Historiallisia kokoelmia" I-II (1886-89), „Lehtiä Turun tuomiokapitulin historiasta" (1892), „Manuale Aboense" (1894).

Cederborgh *[sē-]*, Fredrik (1784-1835), ruots. kirjailija, toimi joitakin vuosia valtionvirassa, asui sitten jonkun aikaa maalla, julkaisi Tukholmassa aikakauskirjaa „Anmärkaren" (1816-23) ja asui sitten omistamallaan rautatehtaalla. Hän on julkaissut joukon enimmäkseen humoristisia romaaneja, joista tunnetuimmat ovat „Uno von Trasenberg" (1809-19), „Ottar Tralling" (1810-18) ja „Något litet om grefve Jacques Pancrace von Himmel och Jord" (1818). Kootut teokset ilmestyivät 1834 nimellä „Ungdoms tidsfördrif".

Cedercreutz, ruots.-suom. aatelissuku. 1. H e r m a n C. (1684-1754), valtakunnanneuvos, valtiomies; antautui nuorena valtiollisiin toimiin palvellen prinssi Sobieskiä ja Puolan Stanislausta; meni 1709 Turkinmaalla oleskelevan Kaarlo XII:n palvelukseen. Palattuaan Ruotsiin hän tuli 1719 sotaneuvokseksi ja oli 1722-27 Ruotsin lähettiläänä Pietarissa, nimitettiin kamarirevisionin presidentiksi 1736 ja valtaneuvokseksi 1742. Oli Ruotsin valtuutettuna Turun rauhaa solmittaessa 1743. C. tuli vapaaherraksi 1719 ja kreiviksi 1751. Perusti Köyliön fideikomissin Cedercreutz-sukua varten. *A. R. C.*

2. A x e l F r e d r i k N i k o l a u s C. (1847-1909), vapaaherra, maanviljelijä, v:sta 1869 Köyliönsaaren fideikomissitilanhaltija, otti osaa kaikkiin säätyvaltiopäiviin v:sta 1877 lähtien; pankkivaltuusmies 1900; oli jäsenenä useissa komiteoissa, Pellervon johtokunnassa 1901-04, Suomen suoviljelysyhdistyksen hallintovaliokunnassa v:sta 1902. — Hänen poikansa on

3. E m i l C. (s. 1879), suom. taiteilija, tuli ylioppilaaksi Helsingissä 1897, harjoitti 4 vuotta lakitieteellisiä opinnoita ja antautui 1902 kuvanveistotaiteen alalle, julkaistuaan kuitenkin jo sitä ennen varjo- eli siluettikuvia täkäläisissä pilalehdissä ja ulkomaalaisissa taidelehdissä „Moderne Kunst"issa ja „Der Scherer"issä sekä toimitettuaan kuvistaan kolme eri kokoelmaa painosta (esim. „Hästar i skulptur och silhuett", 1902). Vv. 1903-04 C. opiskeli Ch. van der Stappenin johdolla Brysselissä, v. 1905 hän oli valtion stipendillä Roomassa ja 1907-09 Pariisissa, jossa hän erinäisissä salongeissa on „associé" ja „hors concours". C. on erittäin kätevä varjokuvien leikkelijä ja kuvanveistäjänä hän on tunnettu etenkin hevos- ja eläinryhmäkuvien sekä myöskin, vaikka vähemmässä määrin, muotokuvien tekijänä.

Cedergren *[sē-]*, H e n r i k T o r e (1853-1909), ruots. telefoniteknikko, oli alkuaan kultaseppä, mutta antautui v:sta 1883 kokonaan telefonialalle ja perusti Tukholman „Allmänna telefonbolaget i Stockholm", jolla hänen johdollaan on ollut erinomainen menestys. V. 1900 C. sai yksinoikeuden telefoniliikkeeseen Moskovassa ja Varsovassa. C. on alallaan tehnyt useita keksinnöitä (m. m. Helsingissäkin käytäntöön otetut sementtiset kaapelirummut). Suuresta omaisuudestaan C. määräsi testamentissaan melkoisia summia hyväntekeväisyystarkoituksiin. *(V. V-a.)*

Cederhielm *[sēderjelm]*, ruots. vapaaherrallinen suku, kotoisin Pohjois-Jyllannista.

1. G e r m u n d C. (1661-1741), toimi maaherrana, Götan hovioikeuden presidenttinä ja laamannina, otti 1725-27 puheenjohtajana osaa läntiseen suomalaiseen komissioniin, joka tarmolla koetti Ison vihan jälkeen vaurastuttaa maatamme.

2. J o s i a s C. (1673-1729), edellisen veli, valtaneuvos, seurasi Kaarle XII:ta tämän monilla retkillä ja joutui Poltavan tappelussa vangiksi; vankeudessa hän sai olla aina rauhantekoon asti sekä auttaa samalla ahdingossa olevia maamiehiään. Kotimaahansa palattuaan hän oli v:n 1723 valtiopäivillä huomatuimpia miehiä, ja sam. v. hän kutsuttiin neuvoskuntaan. Mutta sittenkuin holsteinilainen puolue, jonka vehkeitä hän oli 1725 Venäjällä ajamassa, oli kukistunut, täytyi C:n luopua neuvosmiehyydestään. Venäjän hallitus antoi hänelle palkinnoksi hänen ansioistaan sekä kehoitukseksi uusiin semmoisiin pienen eläkkeen. Valtionarkistossamme on runsas kokoelma hänelle saapuneita kirjeitä. *K. S.*

Cederman *[sē-]*, R o s a l b a M a r i a (1830-84), kirjailijatar, kotoisin Oulusta, asui Tukholmassa, jossa nimimerkillä A l b a Ö d e g å r d on julkaissut novelleja ja pieniä kertomuksia kalentereissa ja aikakauskirjoissa.

Cederschiöld *[sēderšöld]*, J o h a n G u s t a f K r i s t o f e r (s. 1849), ruots. kielentutkija, Göteborgin korkeakoulun pohjoismaisten kielten professori. C:n tieteelliset tutkimukset ovat osaksi kosketelleet islantilaisia satuja ja islannin kieltä, osaksi liikkuneet muinaisruotsin kielen ja kirjallisuuden alalla, osaksi taas valaisseet nykyisruotsia ja metriikkaa. Näistä mainittakoon: tekstipainokset „Bandamanna saga", „Jómsvikinga saga" ja „Fornsögur surlanda"; „Bidrag till kritiken af Bandamanna sagas text"; „Om Erikskrönikan", „Rimlista till Eufemiavisorna och Erikskrönikan"; „Om grundtalens lexikaliska behandling"; „Om svenskan som skriftspråk" (2 painosta; tärkeä ja käänteentekevä), „Studier öfver verbalabstrakterna i nutida svenska"; „Rytmens trollmakt". C. on myöskin toiminut koulumiehenä ja on m. m. yhdessä V. Olanderin kanssa julkaissut hauskan ja paljon uusia näkökohtia sisältävän ainekirjoituksen opetusopin „Svensk uppsatsskrivning". *R. S.*

Cederström *[sē-]*, ruots. aatelissuku, josta yksi haara merkittiin Suomen ritarihuoneeseen 1818. Suvun jäsenistä mainittakoon:

1. O l o f K a r l s o n C. (1679-1745), valtaneuvos, teki 1712 palvelusta Kaarle XII:lle Benderissä ja seurasi häntä Stralsundiin asti. Oltuaan useissa luottamustoimissa hän kutsuttiin 1739 Turun yliopiston kansleriksi ja oli v:sta 1743 maamme vaurastuttamista käsittelevän suomalaisen taloustoimikunnan jäsen.

2. B r o r C. (1754-1816), sotilas, ed:n pojanpoika, otti everstiluutnanttina osaa Venäjän sotaan 1788-90 ja asetettiin 1808 n. s. läntisen armeian ylipäälliköksi. Sitä sotilaskapinaa, joka sai alkunsa mainitusta sotajoukosta, C. ei kuitenkaan voinut tukahduttaa.

3. O l o f R u d o l f C. (1764-1833), ed:n serkku, kenraali-amiraali, otti osaa Venäjän sotaan 1788-90, johtaen m. m. „Viipurin kujanjuoksua". Vuosien 1808-09 sotatapauksissa C. oli mukana, valloittaen takaisin venäläisiltä Gottlannin sekä johtaen sotalaivastoa Suomenlahteen, voimatta kuitenkaan estää venäläisten saaristolaivastoa kulkemasta Hankoniemen ohitse ja vallata siinä olevia linnoituksia. Tukholman pohjoissaaristossa on kallioon C:n muistolle piirretty kirjoitus siitä, että hän 1809 johti rantojen puolustusta Ruotsissa.

4. J a k o b C. (1782-1857), sotilas ja valtiomies, vuoden 1809 vallankumouksen johtomiehiä, joka m. m. vaikutti siihen, että valtiopäivät yksin, ilman hallitsijaa, määräsivät uuden hallitusmuodon sisällyksen. C. oli vuosien 1809-50 valtiopäivillä huomatuimpia miehiä. *K. S.*

5. G u s t a f O l o f C. (s. 1845), ruots. taidemaalari, Olof Rudolf C:n pojanpoika. Palveli

ensin upseerina, mutta otti eron 1870. Opiskeli maalaustaidetta Düsseldorfissa Fagerlinin ja Pariisissa Léon Bonnat'n johdolla. Asui viimemainitussa kaupungissa v:een 1887, jolloin kutsuttiin Tukholmaan taideakatemian professoriksi. Hän on saavuttanut etupäässä mainetta tauluillaan Ruotsin historiasta, tunnetuin niistä on „Kaarle XII:n ruumis viedään Norjan rajan yli" (1878), jonka suuriruhtinas Konstantin osti Pariisissa ja jonka uusinnos (v:lta 1883) on Tukholman kansallismuseossa. Myöskin nykyajan elämästä C. on maalannut useita tauluja; sellainen on esim. „Pelastusarmeia" (1886) Göteborgin museossa. Hänen taiteensa on luonteeltaan kertovaa; aihe on hänelle väritystä tärkeämpi. Siitä huolimatta hän on etevä taiteellisten ilmaisukeinojenkin käyttämisessä, hänen kuvansa ovat luonteenomaisia ja realistisen todenmukaisia ja muutamilla yksinkertaisilla väritunnuilla hän saa niihin tyynen ja selkeän, mutta samalla usein suurisuuntaisen leiman. *F. L.*

Cédille *[sedi'j]*, ranskassa c-kirjaimen alla oleva hakanen, joka osoittaa, että tämä kirjain (*a*:n, *o*:n, *u*:n edessä ollessaan) on äännettävä *s*:ksi (eikä *k*:ksi), esim. *ça [sa]*, *façon [fasõ']*.

Cedrela, kasvisuku *Meliaceæ*-heimossa. Korkeita, parilehtisiä puita, n. 16 lajia Aasian ja Ameriikan kuumissa osissa. — Länsi-Intiassa ja Guayanassa kasvavasta *C. odorata*sta saadaan tuoksuvaa sikarilaatikkopuuta.

Cedrus ks. Setri.

Ceeri ks. Ceriumi.

Cefalalgia l. Cefalea (kreik. *kephalē'*, ja *algos* = kipu), päänsärky, seuraa useampaa kuumetautia ja monta muuta taudintilaa, mutta esiintyy myöskin omintakeisena taudinilmiönä, esim. hermokipuna. vrt. Migreeni. *M. O-B.*

Cefalotrypsia (kreik. *kephalē'* = pää, ja *thrypsis* = murskaaminen), synnytyspihtien kaltaisilla kirurgisilla kojeilla (cefalotryptorilla) toimitettu sikiön pään murskaaminen muuten mahdottoman synnytyksen aikaansaamiseksi. Äidin hengen pelastamiseksi käy tällainen toimenpide joskus välttämättömäksi hänen oman lantionsa ahtauden tai muiden synnytysesteiden vuoksi. Samaa merkitsevät myöskin nimitykset cefalotomia ja craniotomia. *M. O-B.*

Ceinture *[sãtȳ'r]* (ransk. = vyö) esiintyy useissa yhdistetyissä painitermeissä kuten ceinture de devant (vyöote); ceinture de derrière (vyöote selkäpuolelta); ceinture a rebours (vastakkainen vyöote); ceinture en souplesse (vyökaadeote). *-lskm-.*

Čelakovsky *[tšelako'vskī]*, František Ladislav (1799-1852), tšek. runoilija, Goethen ja Herderin vaikutuksen alaisena koettanut uudistaa taiderunoutta kansanrunouden kautta, koska muka vain siinä esiintyy elävässä runollisessa muodossa kansanhenki. Kokoelmassa „Slaavilaisia kansanlauluja" (1822-27) hän antoi tšekkiläisessä käännöksessä valikoiman kauniimpia slaavilaisia kansanlauluja. V. 1852 hän julkaisi laajan kokoelman slaavilaisia sananlaskuja: „Slaavilaisten viisaus sananlaskuissa". Kokoelmat „Venäläisten laulujen kaikuja" (1829) ja „Tšekkiläisten laulujen kaikuja" (1839) ovat sekä muodollisessa että runollisessa suhteessa erinomaisia taiderunouteen siirrettyjä mukailuja kansanrunoudesta ja niiden vaikutus seuraaviin runoilijoihin on ollut huomattava. Č:n epigrammit, jotka hän on julkaissut nimellä „Kvītí" (Kukkia) kuuluvat tšekkiläisen runouden kauneimpiin. Paljon lyyrillistä kauneutta on myöskin hänen runokokoelmassaan „Satalehtinen ruusu" (1840), jossa lemmen, isänmaan ja luonnon runous ovat sulaneet yhteen. Č:n panslavistiset harrastukset joutuivat kovan koetuksen alaisiksi, kun hän virallisessa lehdessä Pražské Noviny, ainoassa senaikaisessa tšekkiläisessä sanomalehdessä, jonka toimituksen Itävallan hallitus oli hänelle uskonut, 1835 oli antanut ilmestyä kirjoituksen, jossa arvosteltiin Venäjän politiikkaa puolalaisiin nähden, ja sen takia Venäjän hallituksen painostuksesta menetti toimeentulonsa. Hän toimi myöskin slaavilaisen filologian opettajana Breslaun yliopistossa 1841-49 sekä senjälkeen vähän aikaa Praagissa ja julkaisi tällä alalla teoksia, joilla ei nykyään ole mitään tieteellistä arvoa. *J. J. M.*

Celano *[tšelā'no]*, kaupunki Keski-Italiassa, Aquilan provinssissa (Abruzzossa), 9,725 as. (1901). Kaupungissa on vanha linna, 3 kirkkoa, tehtaita y. m. — C.-järvi l. Lago di Fucino, 4 km kaupungista etelään, oli vanhalla ajalla laskujokea vailla. Sen rämeisillä rannoilla viihtyi malaaria lakkaamatta ja tulvillaan se aikaansai vahinkoa lähiseudun asukkaille. Keisari Claudius rakennutti senvuoksi järvestä tunnelin Liris-jokeen, mutta tunneli tukkeutui pian; 1855-69 ruhtinas Torlonia rakennutti uuden kanavan (6,302 m pitkän, 21 m leveän), jonka kautta 158 km² suuruinen C.-järvi on laskettu kuiville. *V. v. F.*

Celebes *[-le'-]*, suuruutensa puolesta kolmas Isoista-Sundasaarista, 179,416 km², sijaitsee 1°45′ pohj. lev.—5°37′ etel. lev. ja 118°49′—125°5′ itäistä pit. Tämän omituisen, meritähden muotoisen saaren muodostavat suhteellisesti pieni keski-osa ja 4 pitkää, kapeata niemimaata. Lännessä Makassarin-salmi erottaa C:n Borneosta, etelässä Flores- ja Sunda-meret Vähistä-Sundasaarista, idässä Molukkein-meri Molukeista ja pohjoisessa n. s. Celebes-meri (ks. t.) Mindanaosta ja pienistä Sulu-saarista. Niemimaiden väliset merenlahdet ovat (pohjoisesta etelään) Tomini-, Tomaiki- (Tomori-) ja Boni-lahdet. Saari on hyvin vuorinen. Sen vuoret kuuluvat eri orografisiin systeemeihin; niitten jatko on löydettävissä muilta saarilta. Suhteellisesti korkeimmat vuoret ovat saaren keski- ja eteläosassa (yli 3,000 m), mutta myöskin pohjoisemmilla niemimailla olevat huiput kohoavat yli 2,500 m:n. Vuorilajit ovat pääasiallisesti graniittia, paleotsoisia liuskeita ja vahvasti poimuutunutta hiekkakiveä; laaksot ja rannikot ovat tertiääristen muodostumain peittämät. Useissa paikoin on nuorempia vulkaanisia vuorilajeja tunkeutunut maanpinnalle, ja varsinkin pohjoisessa on vielä jono palavia tulivuoria (Kalabat 2,030 m, Sudara 1,373 m y. m.). Maanjäristyksiä on usein. Eteläisellä niemimaalla on korkein huippu, Latimodjong, 3,300 m sekä kaksi n. 3,000 ja 2,300 m korkuista tulivuorta. Vuoret ovat mineraalirikkaita: vaskea on runsaasti monessa paikoin. Sitä osaavat pohjoisessa asuvat kansat jalostaa ja valmistavat siitä tarvekalujaan. Myöskin rikkiä ja hyvää ruskohiiltä on paljon. Joet ovat lyhyet. — Ilmanala on

vuoristossa lauhkea, rannikolla kuuma (alin lämpömäärä + 25°), mutta merituulien lieventämä. Vuotuinen sademäärä pohjoisessa on n. 2,550 ja etelässä n. 3,950 mm. Sadeaika eteläosassa on lokak.—huhtik., jolloin pohjoisosassa on kuiva aika sekä taas päinvastoin. — Eläin- ja kasvikunnassa tapaa sekä austraalialaisia että intialaisia muotoja; kuitenkin on eläimistö etupäässä saanut varsinaisen leimansa austraalialaisilta ja kasvisto intialaisilta muodoilta. Niinpä on täällä m. m. oikeita pussieläimiä, mutta myös intialaisia kissaeläimiä, apinoita ja kaurislajeja tavattavissa. Omituisia lajeja ovat hirvisika, anoahärkä *(Anoa depressicornis)*, metsäsika *(Sus celebensis)* ja eräs musta paviaanilaji *(Cynocephalus niger)*. Rannikolla harjoitetaan trepangin-pyyntiä. Kasvikunta on pääasiallisesti muitten Sunda-saarten kasvikunnan kaltainen (vrt. Borneo), mutta täällä tavataan myös molukkilaisia ja uus'-guinealaisia muotoja; m. m. muskottipuu *(Myristica fragrans)* kasvaa täällä. Metsissä kasvaa useita palmulajeja. Monet *Ficus*-lajit tuottavat kautsua ja teak-puu kallista tarvepuuta. Tärkeimmät viljelyskasvit ovat riisi, maissi, kahvi, kaakao, indigo, maniokki, banaani, sokeriruoko ja tupakka. — Vientitavaroita ovat kahvi, tupakka, vuodat, kopra, guttaperkka, teak- ja santelipuu, rottinki sekä kopaalihartsi. Alankomaalaiset laivat välittävät säännöllisesti liikennettä C:in satamien ja muitten saarien välillä. Tärkeimmät satama- ja kauppakaupungit ovat Makassar, Menado ja Kema. — C:in asukkaat, harvoja eurooppalaisia ja kiinalaisia lukuunottamatta, kuuluvat pääasiallisesti malaijilaiseen rotuun. Ennen luultiin alfuurien (ks. t.) olleen saaren alkuväestön, mutta äskettäin on C:in sisäosissa tavattu kansa, joka nähtävästi on alfuureja vanhempi. Malaiji-kansoista makassarilaiset (n. 320,000) saaren lounaisosassa ja bugiisit (n. 680,000) sen kaakkoisosassa ovat huomattavimmat. Ne ovat muhamettilaisia ja ovat perustaneet tänne joukon pikkuvaltioita. Molemmista heimoista syntynyttä sekakansaa ovat pakanalliset ja valtiollisesti järjestymättömät n. s. badžo l. oranglaut-kansat. — Hallinnollisesti suurin osa C:ia, Sumbavan ja Floresin länsiosan kanssa, muodostaa C:in kuvernementin, 128,478 km², 1,392,220 as. (1905). Pääkaupunkina on Makassar. Saaren pohjoisosa taasen muodostaa Sangir- ja Talaut-saarten kanssa Menadon residenttikunnan, 57,436 km², 436,406 as. (1905); pääkaupunkina Menado. C:in itäosa ja Banggai- sekä Sulasaaret kuuluvat Ternaten residenttikuntaan, 62,592 km², 108,415 as. (1905). — Portugalilaiset löysivät C:n 1512 ja rakensivat 1525 linnoituksen Makassariin, mutta heidän täytyi 1600-luvulla luovuttaa se hollantilaisille, jotka asettuivat ensin Tomaiki-lahden rannikolle, myöhemmin Makassariin. Tehtyään 1660 kauppasopimuksen tämän ruhtinaan kanssa he tulivat paikan varsinaisiksi valtijaiksi. Myöhemmin he useiden sotien kautta ovat saaneet saaren kaikki rannikot haltuunsa. Kuitenkin on vielä monta melkein itsenäistä pientä malaijilaisvaltiota, ja C:in sisä-osissa asuvat kansat ovat nytkin hollantilaisista riippumattomat. — Kahvinviljelyksen tultua käytäntöön v. 1822:n jälkeen on varsinkin saaren pohjoisosa vaurastunut. *W. S-m.*

Celebes-meri *[-le'-]*, saareton, n. s. „välimeri" (ks. t.) indomalaijisessa arkipelagissa Celebesin, Borneon, Sulu-saarten ja Mindanaon sekä Sangir- ja Talaut-saarten välillä. Suurin mitattu syvyys on 5,111 m. Veden lämpötila 1,500-4,000 m:iin on + 3,7°; tämä johtuu siitä, että se kaikilta puolin on matalampien merenosien ympäröimä, jotenka läheisyydessä oleva valtameri virtoineen ei voi sen pohjaveteen vaikuttaa.

Celebriteetti (ransk. *célébrité)* ks. Selebriteetti.

Celestiini (lat. *cœlum* = taivas), *miner.*, strontiumsulfaatti ($SrSO_4$), kiteytyy rombisesti muodostaen valkeita tai sinertäviä kideryhmiä. Kalkkimuodostumien yhteydessä joks. yleinen, mutta ei ole tavattu Suomessa. *P. E.*

Celestiinit ks. Selestiinit.

Celestinus *[-i-]*, viiden paavin nimi. C. I, Pyhä, paavina 422-432, taisteli huonolla menestyksellä Afrikan piispoja vastaan, jotka kielsivät alamaisiaan vetoamasta Roomaan. — C. II, entinen Guido di Castellis, paavina 1143-44. — C. III, ent. kardinaali Jacinto Bobo, roomal. aatelissukua, valittiin paaviksi maalisk. 1191 85 vuotiaana, kuoli tammik. 1198. — C. IV, (k. 1241), ent. Sabinan piispa Galfrid, milanol. Castiglione sukua, kuoli oltuaan 16 päivää paavina. — C. V Pyhä (1215-96), ent. Murronen erakko Pietari, perusti selestiinien veljeskunnat, valittiin paaviksi 1294, mutta, kun hän, ollen kokonaan Anjoun Kaarle II:n vallassa, herätti kardinaaleissa tyytymättömyyttä, luopui hän paavin virasta jo samana vuonna 13 p. jouluk. *K. Ö.*

Celesyria ks. Koilesyria.

Celibaatti (lat. *cœlebs* = naimaton) ks. Selibaatti.

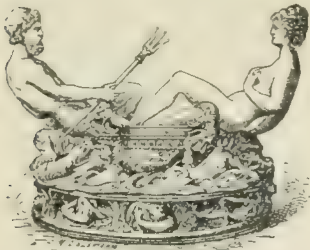
Cella (lat.), kammio, aitta, eristetty huone, varsinkin kreik. ja roomal. temppeleissä jumalankuvan paikka. vrt. Temppeli. *K. J. H.*

Celle *[tse-]*, kaupunki Preussissa, Hannoverin provinssissa, Lüneburgin hallitusalueella, purjehduskelpoisen Allerin varrella, 21,390 as. (1905); C:n vanhassa linnassa eli Tanskan karkoitettu kuningatar Karoliina Mathilda 1772-75; täällä hän myös on haudattuna. Kaupungissa on lukio, reaalikoulu, kauppakoulu y. m. Harjoittaa villalanka-, tupakka- ja nahkateollisuutta sekä puu-, villa-, hunaja- ja vahakauppaa. — C. perustettiin 1292 ja oli 14:ltä vuosisadalta alkaen aina 1705:een Braunschweig-Lüneburg-Cellen herttuoiden asuinpaikkana.

Benvenuto Cellini.

Cellini *[tšellī'ni]*, Benvenuto (1500-71), it. kultaseppä ja kuvanveistäjä, on tullut ainakin yhtä kuuluisaksi taiteensa kuin tavattoman seikkailurikkaan elämänsä vuoksi, jonka hän on kuvannut monelle kielelle käännetyssä erittäin mielenkiintoisessa elämäkerrassaan. Hän sai suurta

vaikutusta Michelangelon taiteesta, mutta ei ollut kyllin itsenäinen käyttääkseen sitä omintakeisesti ja kohtuullisesti hyväkseen. Taideteollisuuden alalla hän on luonut kauneinta mitä täysja myöhäisrenessanssi on tuottanut. Monet teokset, jotka kokoelmissa kulkevat hänen nimellään, eivät ole kumminkaan hänen työtään tai on niiden alkuperä ainakin hyvin epävarma. Kultaseppänä hän oli erinomaisen taitava ammattilainen ja se tuntuu hänen varsinaisissa kuvanveistoksissaankin; muoto- ja pintakäsittely on niissä verrattoman hienoa. Mainittavimmat hänen nimellään kulkevista teoksista ovat Neptunus ja Ceres, Frans I:lle valmistettu kultainen suola-astia, nykyään Wienissä; Perseuksen hiukan keimaileva pronssipatsas Firenzen Loggia dei Lanzissa, pronssinen korkokuva „Lähde-impi" Louvressa ja suuri marmorinen ristiinnaulitun kuva Escorialin kirkossa. *F. L.*

Cellini'n kultainen suola-astia.

Cello /*tš-*/, soittokone, ks. V i o l o n c e l l o.

Celloidiini ks. S e l l o i d i i n i.

Cellulaari-patologia (lat. *cellula* = solu, ja p a t o l o g i a, ks. t.), saksalaisen tiedemiehen V i r c h o w i n perustama oppi, jonka mukaan kaikki taudit perustuvat kudossolujen, näitten lopullisten orgaanisten yksilöitten taudillisesti muuttuneeseen tilaan ja toimintaan; tieteenhaara, joka tutkii ja selvittää tähän kuuluvia seikkoja. *M. O-B.*

Celluloidi ks. S e l l u l o i d i.

Cellulosa ks. S e l l u l o o s a.

Celosia cristata, k u k o n h a r j a, Intiasta pelveutuva puutarhakasvi, on läheistä sukua *Amarantus*-lajeille ja näiden näköinen. Viljellään koristuskasvina omituisten kukonharjan tapaisten punaisten kukintojensa vuoksi.

Celsing, U l r i k (1731-1805), ruots. diplomaatti ja orientalisti, kuului Normelander nimiseen sukuun, jonka jäsen Gustaf (1679-1743), Ulrikin isä, virkamies, valtiosihteeri, oli mukana Benderin kalabaliikissa (1713) ja 1718 aateloitiin nimellä Celsing. Ulrik C. oli Ruotsin lähettiläänä Konstantinopolissa 1770-79 ja sittemmin Kur-Saksin hovissa sekä ministerinä Wienissä 1786-89. Hän kartutti isänsä perustamaa kokoelmaa arabialaisia, persialaisia ja turkkilaisia käsikirjoituksia ja testamenttasi sen Upsalan yliopiston kirjastoon. Hänen virkakirjoituksissaan kuuluu olevan arvokkaita tietoja Turkin oloista. *K. T-t.*

Celsius. 1. O l o f C. vanh. (1670-1756), ruots. orientalisti ja polyhistori, oli Upsalan yliopiston kuuluisimpia miehiä. C. tuli kreikan kielen professoriksi 1703, itämaitten kielten professoriksi 1715, teologian professoriksi 1727 ja tuomiorovastiksi 1736. Kuningas Kaarle XI:n kustannuksella hänen piti lähteä tutkimusmatkalle Arabiaan, mutta hän ei tullut pitemmälle kuin Italiaan, jossa hän oleskeli 1696-98 tutkien parhaasta päästä itämaitten kieliä. C. oli syvälti perehtynyt moneen muuhunkin tieteeseen, esim. arkeologiaan ja kasvitieteeseen. Hänen monipuolisten tietojensa todisteena on 136 akateemillista väitöskirjaa ja joukko muita kirjoituksia. Suurimman maineensa hän saavutti laajalla kaksiosaisella teoksellaan Raamatussa mainituista kasveista: „Hierobotanicon sive de plantis sacræ scripturæ" 1745-47. *K. T-t.*

2. A n d e r s C. (1701-44), edellisen veljenpoika, ruots. tähtitieteilijä, nimitettiin tähtitieteen professoriksi Upsalaan 1730. Matkusti ulkomailla 1732-37. Matkoillaan hän julkaisi Nürnbergissä „Havaintoja revontulista", vastustaen Mairanin hypoteesia, että revontulet johtuisivat tsodiakaalivalosta; Roomassa hän mittasi auringonvalon voimakkuutta ja sai sen 320,000 kertaa voimakkaammaksi kuunvaloa; Pariisissa, missä varustettiin astemittausretkikuntaa Peruun, C. sai aikaan, että tämänlaisiin mittauksiin ryhdyttiin pohjoisessakin (ks. A s t e m i t t a u s). C:n toimesta rakennettiin 1740 Ruotsin ensimäinen observatori Upsalaan. Täällä hän jatkoi tutkimuksiaan kierto- ja pyrstötähdistä, Jupiterin kuista, aberratsionista, määräsi magneettineulan poikkeaman, järjesti lukuisia ilmatieteellisiä huomioita, j. n. e. C:n nimi on enimmän tunnettu hänen 100-asteisesta lämpömittaristaan (ks. t.). Se erosi kumminkin nykyisistä siinä, että veden kiehumapiste oli merkitty 0:lla ja jäätymäpiste 100:lla. *(V. V. K.)*

Anders Celsius.

3. O l o f C. nuor. (1716-94), pappi, edellisen serkku, historioitsija, Olof C. vanhemman poika, tuli maisteriksi 1740, dosentiksi 1742, Upsalan yliopiston varakirjastonhoitajaksi 1744 ja saman yliopiston historian professoriksi 1747. Hän antoi myöhemmin vihkiä itsensä papiksi, oli kirkkoherrana Tukholmassa ja tuli Lundin piispaksi 1777. C. on esiintynyt kaunokirjailijana, mutta pääansionsa hän on saanut historiantutkijana; hänen teoksistaan ovat mainittavimmat „Konung Gustaf I:s historia" (1746-53) ja „Konung Erik XIV:s historia" (1774). Valtiollisiin taisteluihin C. otti semminkin säätyhallituksen aikana osaa. C. sai 1756 aateliset oikeudet. Hänen lapsensa ottivat nimen v. Celse. *A. R. C.*

Celsus, A u l u s C o r n e l i u s C., roomal. kirjailija, julkaisi keisari Tiberiuksen aikana laajan maataloutta, sotataitoa, lääketiedettä y. m. käsittelevän tietokirjan. Sitä on tallella 8 lääketiedettä sisältävää kirjaa, tärkein lääketieteellinen teos, mikä on säilynyt roomal. kirjallisuuden loistoajoilta. Julk. Daremberg (Leipzig, 1859), Védrènes (Paris, 1875). *K. J. H.*

Celsus l. K e l s o s, platonilainen filosofi toiselta vuosisadalta j. Kr. Julkaisi n. 177-180 kirjan nimeltä „Alethes logos" („Totuuden sana"), jossa tuodaan esiin useita vastaväitteitä kristinuskoa vastaan. Neitseestä sikiämisen ja

ylösnousemisen hän selittää taruiksi, huomauttaa ristiriidoista evankeliumien kertomuksissa ja neuvoo kristittyjä noudattamaan Rooman keisarin vaatimuksia. Celsusta vastaan Origenes kirjoitti laajan teoksen „Contra Celsum". Kun C:n „Totuuden sana" on hävinnyt, ovat oppineet koettaneet luoda sen uudelleen Origeneen teoksessa olevista lainauksista (esim. Keim 1873, Aubé 1878 ja Muth 1899). *E. K-a.*

Celtes (Celtis), Konrad (1459-1508), oikealta nimeltään Konrad Pickel, saks. humanisti, Rudolf Agricolan oppilas, jonka keisari Fredrik III 1487 juhlallisesti seppelöitsi „poeta Cæsareukseksi". C. sai runouden ja kaunopuheisuuden opettajan paikan Wienissä. Hän yhdisti eri yliopistojen humanistit yhteiseen seuraan. Hänen ehdotuksestaan perustettiin 1501 Wienissä „Collegium poëtarum", jonka johtajaksi hän itse tuli. C. oli m. m. taitava Tibulluksen ja Horatiuksen jäljittelijä. C:n latinalaiset runot „Odarum libri IV" ja „Amorum libri IV" voittavat hänen saksalaisten edeltäjiensä latinal. runot. C. on löytänyt ja ensimäisenä 1501 julkaissut nunna Hroswithan teokset. [Klüpfel, „De vita et scriptis Conradi Celtis" (Freiburg, 1827); Hartfelder, „Der Humanist C. als Lehrer" (Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik, Bd. 128, 1883).]

Celtis, jalavien heimoon kuuluva kasvisuku, varsinkin pohj. pallonpuoliskon lämpimien ja lauhkeiden vyöhykkeiden puita ja pensaita. Eteläeurooppalaista *C. australis*ta ja pohj.-amer. *C. occidentalis*ta viljellään puistoissa. Eräiden *C.*-lajien keveää ja joustavaa puuta käytetään puhallussoittimiin, kuvanleikkaukseen y. m.

Celtti ks. Keltti.

Cembalo *[tš-]*, symbali (ks. t.); clavicembalon (ks. t.) vanha it. nimitys.

Cenci *[tšentši]*, Beatrice (1577-99), roomalaisen aatelismiehen Francesco Cencin tytär. Hänen isänsä oli intohimoinen ja raaka mies, joka kohteli lapsiaan, ja varsinkin Beatricea, hyvin ankarasti ja tylysti. Väitetäänpä, että Francesco C. olisi sukurutsauksella häväissyt Beatricea, mitä ei ole riittävästi todistettu oikeaksi eikä vääräksi. Beatrice palkkasi yksissä tuumin äitipuolensa ja veljensä Giacomon kanssa rosvon, joka surmasi Francescon. Rikos tuli ilmi, Beatricea tämän vuoksi kidutettiin ja hänet mestattiin äitipuolensa kanssa 1599. Tätä aihetta on Shelley käsitellyt draamana ja Guerrazzi romaanina. Palazzo Barberini'ssa Roomassa on kuva, jota yleisesti sanotaan Beatrice C:n muotokuvaksi. On kuitenkin suuresti epäilyksenalaista, esittääkö tämä muotokuva todella B. C:ia. [Scolari, „Beatrice C., causa criminale del secolo XVI" (Milano, 1855); Dalbono, „Storia di B. C. e de' suoi tempi" (Napoli, 1864); Torrigiani, „Clemente VIII e il processo criminale della B. C. e la sua famiglia" (Napoli, 1879). Viimemainittua kirjailijaa vastustaa Labruzzi aikakauskirjassa „Nuova Antologia", 1879, 14:s nidos.]

Beatrice Cenci.

Cendré *[sādrē']* (ransk.), tuhkanharmaa; vaaleaverinen.

Cendrillon *[sādrijō']* (ransk.), tuhkimus, sankaritar hyvin levinneessä kansansadussa, mikä kertoo nuoresta tytöstä, jota hänen äitipuolensa ja ylpeät sisarpuolensa kohtelivat häijysti, pakoittaen hänet palvelijattarekseen. Hänen asuinhuoneekseen määrättiin keittiö, minkä noessa ja tuhassa hän sai asustaa. Siitä huolimatta hän lopulta kauneudellaan ja hyveillään voittaa kuninkaanpojan rakkauden. Vanhin tämän aiheen käsittely esiintyy Charles Perrault'n satusarjassa „Contes de ma mère l'oie" (1697). Tätä aihetta ovat sittemmin useat kirjailijat käsitelleet, kuten esim. A. von Platen satiirisessa huvinäytelmässään „Der gläserne Pantoffel". Se on librettoaiheena Isouardin oopperassa „Cendrillon" ja Rossini'n oopperassa „Cenerentola". — Kirjallisuutta: M. R. Cox, „Cinderelle" (Lontoo, 1893). vrt. Tuhkimus. *J. H-l.*

Cenomaani, *geol.*, liitumuodostuman keskiosaan kuuluva kerrosryhmä; saanut nimensä cenomaanien asuinseudun (nyk. Le Mans) mukaan. *P. E.*

Cenotaphium ks. Kenotaphion.

Censor *[-ō-]* (lat.), tutkija, arviomies, arvostelija. 1. Muinaisroomalainen virkamies, jonka toimena oli verolle- ja hengillepano *(census)*. Censorinvirka perustettiin 444 e. Kr. ja säilyi, tosin muuttuneena, aina keisariajan alkuun. Censoreja oli aina kaksi, joista toinen v:sta 339 oli plebeiji. Ne valittiin centuriakokouksessa joka 5:s vuosi ja pysyivät toimessaan varsinaisesti korkeintaan 18 kuukautta. Heidän toimialaansa kuului verolle- ja hengillepano, senaatin jäsenten tarkastus ja karsiminen sekä valtion raha-asiain hoito. — Verolle- ja hengillepanoa varten viisivuotiskaudeksi *(lustrum)* kansa kokoontui censorien määräyksestä Mars-kentälle, jolloin jokaisen täysivaltaisen kansalaisen tuli censoreille ilmoittaa nimensä, ikänsä, piirinsä *(tribus)*, kotiväkensä ja verotettava varallisuutensa. Censoreilla oli myös oikeus tutkia jokaisen kansalaisen elämää ja käytöstä sekä valta eri tavoin rangaista epämieluisia ja moitteenalaisia. Erityisesti tuli censorien tarkastaa ritarisäätyä. Tarkastuksensa nojalla censorit laativat henki- ja verotusluettelon sekä asevelvollisluettelot, joihin kaikki asevelvolliset kansalaiset luokkien ja centuriain mukaan merkittiin. Senaattorien luetteloita censorit tarkastelivat virka-aikansa alussa, poistivat arvottomat jäsenet ja täyttivät avonaiset paikat uusilla. Raha-asiain alalla oli censorien tehtävänä koko valtion tulo- ja menoarvion laatiminen, valtion tulojen vuokraaminen, yleisten laitosten ja rakennusten ylläpito sekä monenlaisten taloudellisten kysymysten ratkaiseminen. *K. J. H.*

2. Censor librorum *[-rō'-]*, kirjain tarkastaja, sensori (ks. t.).

Censura ecclesiastica *[-ū'- -a's-]* (lat.), kirkollinen tuomiovalta, jonka perustuksella piispalla on oikeus tutkia ja rangaista kirkkoa vastaan tehtyjä rikoksia; niitä rankaisukeinoja, joita rikollisen parantamiseksi käytetään, nimitetään kirkko-oikeudessa nimellä *censuræ*.

Census *[-ē-]* (lat.), muinaisroomalaisten keskuudessa kansalaisten hengille-, verollepano varallisuuden mukaan. vrt. Censor ja Centuria. ks. myös Sensus, Vaalisensus.

Cent (< kesk. lat. *centē'na)*, satakunta, muinaisgermaanisessa lainsäädännössä, käsitti alkuaan 100 vapaata perhettä, jotka muodostivat kansakunnassa oikeudellisia ja hallinnollisia ryhmiä. vrt. Hundari. *K. S.*

Cent (< lat. *centum* = sata; lyhennetään c., ct., monikko: cts). 1. Sentti, pohjois-ameriikkal. vaihtoraha = 1/100 dollaria = n. 5 penniä. — 2. Alankomaal. vaihtoraha = 1/100 guldenia = n. 2 penniä.

Centaurea ks. Kaunokit.

Centauri ks. Kentauri.

Centavo *[-ā'-]* l. centesimo (vrt. Cent), useiden Etelä-Ameriikan valtioiden vaihtoraha = 1/100 pesoa eli bolivianoa.

Centennarium *[-ā'-]* (lat. *centum* = sata), satavuotisjuhla.

Centerbord.

Centerbord (ruots., < engl. *centreboard)*, liikutettava irtoköli, käytetään tasapohjaisissa n. s. centerbord i-aluksissa. Köli sijoitetaan n. s. centerbordilaatikkoon, jossa sitä voidaan tarpeen mukaan nostaa tai laskea. Sen tarkoituksena on luoviessa estää aluksen laskemista tuulessa. Kölin ollessa ylhäällä alus on hyvin matalassa kulkeva.

Centerwall, Julius Ebbe (s. 1844), ruots. klassillinen filologi ja kirjailija, fil. toht. 1869, v:sta 1874 Söderhamnin yleisen opiston rehtori. C. on tehnyt matkoja Italiaan, Kreikkaan ynnä Vähään-Aasiaan ja matkojensa tuloksina julkaissut useita eteviä teoksia, missä kansantajuisesti on käsitellyt muinaistieteellisiä aineita, Kreikan ja Rooman historiaa ja valtiolaitoksia, muinaisjäännöksiä y. m., niink. „Romas kristna katakomber" (1881), „Från Hellas och Levanten" (1888), „Romas ruiner" (1889), „Olympia och de olympiska spelen" (1903), „Illustrerad handbok i romersk fornkunskap" (1881-91); julkaissut myös „Greklands och Roms litteratur i urval och öfversättning" (1883), käännöksiä y. m. *K. J. H.*

Centesimaali (kesk. lat. *centesimā'lis* < lat. *centum* = sata), sataan osaan jaettu; esim. centesimaali-asteikko, -lämpömittari, j. n. e., asteikko, missä peruspisteiden väli on jaettu sataan osaan. — Centesimaaliympyränjaossa on ympyrän neljännes jaettu 100 ja siis koko kehä 400 asteeseen, 1 aste 100 minuuttiin ja 1 minutti 100 sekuntiin. — Centesimaali-vaaka on hyvin raskaiden esineiden punnitsemista varten aiottu kymmenysvaa'an mallinen laitos, missä punnusten painon tarvitsee olla ainoastaan 1/100 tavaran painosta. *(V. V. K.)*

Centesimo *[tšentē'-]* (< lat. *centē'simus* = sadannes), it. vaihtoraha = 1/100 liraa = 1 penni. vrt. Centavo.

Centetes ks. Harjasiilit.

Centi... (lat. *centum* = sata) ks. Senti...

Centime *[sāti'm]* (ransk., < lat. *centum* = sata), Ranskan, Belgian ja Sveitsin vaihtoraha = 1/100 frangia = 1 penni. Monikossa lyhennetään c:es, cts. vrt. Cent, Centavo, Centesimo ja Centimo.

Centimo, esp. vaihtoraha = 1/100 pesetaa = 1 centime = 1 penni.

Cent-jours *[sā-žūr]* (ransk.), sata päivää, aika 20 p. maalisk.—28 p. kesäk. 1815, jolloin Napoleon I Elbasta palattuaan oli toisen kerran Ranskan keisarina.

Centner. 1. Tansk. painomitta = 100 puntaa = 50 kg. — 2. Engl. painomitta = 4 quarter'ia = 8 stonea = 112 pounds avoirdupois = 50,8 kg.

Cento *[-ō]* (lat.), palasista valmistettu vaatekappale sekä sen mukaan eri runoelmain sanoista, lauseista ja säkeistä kokoonkyhätty teelmä. Tähän tarkoitukseen käytettiin etenkin Homeroksen ja Vergiliuksen teoksia (Homerocentones ja Vergiliocentones). Tunnettu on Ausoniuksen „Hääruno" *Cento nuptialis)* Vergiliuksen säkeistä. [Delepierre, „Tableau de la littérature du centon" (1875).] *K. J. H.*

Cento novelle antiche *[tšen- -e'- antī'ke]*, kokoelma italialaisia novelleja 13:nnelta vuosis. Tämän 1525 ensi kerta Bolognassa painetun kirjan tekijä on tuntematon. Mielivaltainen on Borghini'n 1572 julkaisema muunnettu painos tätä novellikokoelmaa. Nuo „sata vanhaa novellia" ammentavat aiheensa osaksi kirjallisista lähteistä, osaksi muistotaruista. Nämä usein vallan lyhyet kertomukset ovat kuitenkin täynnä dramaattisia piirteitä ja terävää elämänhavaitsemusta. Renessanssin näytelmän- ja novellinkirjoittajat käyttivät ahkerasti lähteenään tätä novellikokoelmaa. [D'Ancona, „Studi di critica e storia litteraria" (Bologna, 1880).] *J. H-l.*

Centralförbundet för socialt arbete *[-ā'l- -ā'lt]* (C. S. A.), Ruotsissa toimiva 1903 perustettu yhteiskunnallista parannustyötä harrastavien yhdistysten keskusliitto, jonka tarkoituksena on eri yhteiskuntakerroksissa herättää harrastusta yhteiskunnallisiin kysymyksiin ja levittää niistä tietoa ja siten toimia niiden ratkaisemiseksi. Tätä varten se 1) ylläpitää yhteiskunnallista tiedonantotoimistoa ja kirjastoa, 2) panee toimeen luentoja ja keskusteluja, 3) julkaisee kirjoitelmia ja 4) panee toimeen yhteiskunnallisia näyttelyjä. Liiton julkaisuista mainittakoon sarja „Fattigvård och folkförsäkring", jossa tehdään selkoa liiton asettaman vaivaishoitokomitean toiminnan tuloksista. *J. F.*

Central-Labour-Union *[sentrəl leibə jūniən]* (engl.), työnritarien (ks. t.) haarayhdistysten liitto New Yorkissa.

Central-Time *[sentrəl taim]*, Pohjois-Ameriikan kolmannen itäisen aikavyöhykkeen yksikköaika; 7 tuntia jäljellä Greenwichin ajasta. vrt. Aikaerot. *(V. V. K.)*

Centranthus, kannuskukka, kasvisuku *Valerianaceæ*-heimossa. Lajit kotoisin Välimeren maista. Yrttejä tai pensaita, joilla on vastakkaiset, ehyet tai pariliuskaiset lehdet, kukinnot sarjamaisia. Kukat epämukaisia, vaikka näennäisesti vastakohtaisia; 5-lukuisessa teriössä pitkä kannus ja yksi ainoa hede. Teriöiden väri vaihtelee valkoisesta tummanpunaiseen. Muutamat lajit meillä koristuskasveina.

Centrifugaalinen ks. Sentrifugaalinen.

Centrifugi ks. Sentrifugi.

Centripetaalinen ks. Sentripetaalinen.

Centronotus gunellus ks. Teistikala.

Centrosoma ks. Solu.

Centrospermæ, käyräituiset, kaksisirkkaisparvi, jonka nimi on johdettu siitä, että kasviaihe on käyristynyt siemenen keskustassa olevan siemenvalkuaisen ympäri. Usein käytetään myös nimitystä *Curvembryæ*. Parveen kuuluvat m. m. heimot *Chenopodiaceæ*, *Amarantaceæ*, *Caryophyllaceæ*.

Centrum (lat.), keskipiste (sentrumi).

Centrum-puolue, keskuspuolue, Saksan katolilaisen puolueen käyttämä nimi.

Centumviri *[-u'-]* (*centum* = sata, ja *vir* = mies), „satamiehet", muinaisessa Roomassa tuomioistuin, joka langetti tuomionsa siviiliasioissa, etenkin perintöjutuissa. Tuomareita oli alkuaan 105 (3 jokaisesta tribuksesta) ja keisariajalla 180, ensin kvestorien, sitten decemviirien esimiehyydellä.

K. J. H.

Centuria *[-u'-]* (< *centum* = sata). 1. Osasto Rooman kansaa. Vanhan perintätiedon mukaan kuningas Servius Tullius jakoi koko kansan varallisuuden perusteella 5 luokkaan, joitten eri tavoin tuli ottaa osaa valtiontoimiin, sotapalvelukseen sekä veronmaksuihin. Varalliset *(assidui* l. *locupletes)* muodostivat 5 luokkaa, mitkä jakaantuivat osastoihin *(centuria)*. 1:een luokkaan kuului 80 centuriaa, joitten tuli suorittaa sotapalveluksensa jalkaväkenä, sekä 18 ratsumies- l. ritaricenturiaa, 2:een, 3:een ja 4:een 20 sekä 5:een 30 osastoa. Sitä paitsi kaikki asevelvolliset jaettiin osastoittain nuorempiin l. *iuniores* (17-46 vuoden ikäiset) ja vanhempiin l. *seniores* (46-60 v:n ikäiset). Kaikkiaan oli 192 centuriaa ynnä 1 varattomien (ks. Capite censi) muodostama osasto. Alkuaan luokka- ja osastojaolla oli yksinomaan sotilaallinen luonne ja tarkoitus, mutta tuli myöhemmin vaalioikeuden perustaksi. ks. Comitia centuriata.

2. Roomal. legioonanosasto, $^1/_{60}$ legioonaa. ks. Legioona. *K. J. H.*

Centurio *[-u'riō]* (lat.), „sadanpäämies", centurian (roomal. legioonan $^1/_{60}$) päällikkö, kuuluva alipäällyskuntaan. *K. J. H.*

Cephalanthera, valkku, kasvisuku kämmekkäisten heimossa. Isokukkaisia, kapeahkolehtisiä, korkeanpuoleisia yrttejä. Maanalainen varsi juurakko, kukinto tähkä. *C.*-sukuun kuuluu kaksi harvinaisimmista lajeistamme, joista *C. xiphophyllum* on löydetty ainoastaan Ahvenanmaalta, *C. rubra* Etelä-Suomesta, Lohjalta.

Cephalalgia ks. Cefalalgia.

Cephalopoda ks. Pääjalkaiset ja Mustekalat.

Cephalothorax (kreik. *kephalē'* = pää, ja *thōraks* = rintakehä), pääriuta, hämähäkkieläimillä ja useilla äyriäisillä tavattava etumainen ruumiin osasto, joka on syntynyt siten, että kaikki tai muutamat rintarenkaat ovat sulaneet yhteen pään kera. *K. M. L.*

Cephalotripsia ks. Cefalotrypsia.

Cephalotus follicularis, monivuotinen yrttikasvi muutamilta Länsi-Australian soilta. Juurakosta nousevista lehdistä ovat alemmat muuttuneet kannellisiksi, kannumaisiksi muodostumiksi, joiden ulkopinnassa on karvaisia harjuja, reunassa sisäänpäin käyristyneitä hampaita. „Kannujen" sisään erittyy vedenkirkas neste, joka sulattaa niiden sisään pudonneet pikkueläimet. vrt. Lihansyöjäkasvit.

Cera *[-ē-]* (lat.), vaha. C. alba, valkea vaha, c. flava, keltainen vaha; käytetään lääketieteessä muutamien ulkonaisten voiteitten valmistuksessa. ks. Keraatti.

Ceraatti (uuslat. *cerā'tum* < lat. *cēra* = vaha), ks. Keraatti.

Ceram l. Seran (alkuasukasten Serang), eteläisten Molukkien suurin saari, 335 km pitkä, 17,153 km² (siihen kuuluvine rannikkosaarineen), 67.000 as. Pohjoisessa vuoriset rannat kohoavat äkkijyrkkinä 700-800 m korkeuteen ja monin paikoin saarta on korkeita vuorenhuippuja, esim. Nussaheli (2,960 m). Sademäärä on pohjoisessa 2,000, etelässä 3,000 mm ja kasvullisuus mitä rehoittavin. Eläinkunta liittyy lähimmin Uuden Guinean eläinkuntaan; lintuja (kasuaari y. m.) ja hyönteisiä on runsaasti, mutta suuremmat nisäkkäät (apinat) puuttuvat. Asukkaat ovat rannikolla malaijilaisia (muhamettilaisia ja kristittyjä), sisämaassa alhaisella kehityskannalla olevia alfuureja. Rantaseuduissa viljellään saagoa, pippuria, kookospähkinöitä, sokeria, kahvia, kaakaota ja tupakkaa. Saari kuuluu hollantilaisten Amboinan residenttikuntaan. Pääpaikkoja ovat Amahai etelä- ja Sawai pohjois-rannalla. *V. v. F.*

Cerambycidæ ks. Hapsenkakkiaiset.

Cerastium, härkki, kasvisuku *Caryophyllaceæ*-heimossa. Matalanpuoleisia, tavallisesti karvaisia yrttejä. Lehdet vastakkaisia, eheitä, terälehdet valkeita, useimmin kärjestään pykäläpäisiä. Hyvin yleinen koko maassa on *C. triviale*. Hopeankarvaisten lehtiensä ja matalan vartensa vuoksi istutetaan *C. tomentosum*ia ja *C. Biebersteini*ä puutarhoihin reunuskasveiksi.

Ceratites (< kreik. *keras* = sarvi), triaskaudella elänyt ammoniittisuku.

Ceratodus ks. Keuhkokalat.

Ceratonia Siliqua ks. Johanneksen leipäpuu.

Ceratophyllum demersum, karvalehti, juureton, vedenalainen kasvi. Lehdet säteettäisiä, 6-10 kiehkurassaan, hankajakoisia, neulasmaisia, helposti murtuvia. Kukkii meillä ani harvoin. Kasvaa merenlahdissa, harvoin järvissä pääasiassa Suomen eteläosissa.

Ceratophyllum demersum.

Ceratospongia, sarveis-sienet. ks. Sienieläimet.

Cerberus ks. Kerberos.

Cercaria ks. Distomum.

Cercis siliquastrum, Judaksen puu, Välimeren maissa sekä itäänpäin Pohjois-Persiaan asti kasvava pieni puu. Lehdet munuamaisia, kukat punaisia, hernekukkien tapaisia, usein rungosta puhkeavia. Mustan- ja vihreänsuonista puuta käytetään puusepäntöihin ja värjäykseen, kukkasilmuja kapriksina. Perintätieto kertoo Judas Iskariotin hirttäytyneen tähän puuhun.

Cercle *[serkl]* (ransk.), piiri; seurapiiri.

Cercolabes, kierteishäntä-piikkisika,

piikkisikojen heimoon kuuluva jyrsijä Amerikan kuumista osista. Eläimet kiipeilevät kierteishäntänsä avulla puissa, joiden lehtiä ja hedelmiä syövät.

Cercoleptes, k i e r t e i s h ä n t ä k a r h u, noin kissan kokoinen, luetaan pesukarhujen heimoon; se elää Brasilian ja Keski-Ameriikan metsissä, käyttäen ravinnokseen pääasiallisesti kasviaineita.

Cercoleptes.

Cercopithecus ks. M a r a k a t i t.

Cerealia *[-ā'l-]* (lat). 1. Ceres jumalattaren juhla 19 p. huhtik. muinaisessa Roomassa. — 2. C. tai myöskin c e r e a l i a t, viljakasvit, viljatavarat.

Cerebellum *[-e'l-]* (lat.), pienet aivot, ks. A i v o t.

Cerebraali (lat. *cere'brum* = aivot), aivoihin kuuluva, aivoja koskeva.

Cerebriini (lat. *cere'brum* = aivot), aivoissa ja selkäytimessä oleva rasvamainen aine, luultavasti protogonin hajaantumistuote.

Cerebrospinaalimeningiitti ks. A i v o k a l v o n t u l e h d u s.

Cerebrospinaalinen, aivoja ja selkäydintä koskeva.

Cerebrospinaalineste (lat. *cere'brum* = aivot, *spīna* = selkäranka), aivokammioissa ja selkäytimen keskuskanavassa sekä aivojen ja selkäytimen lukinverkkokalvon alaisissa onteloissa oleva seroosinen neste. *M. O-B.*

Cerebrum *[-re'-]* (lat.), aivot. — C. a b d o m i n a l e, eräs sisälmyshermoston punoksien muodostama kehäntapainen ganglioryhmä *(plexus cœliacus)* haiman ja emävaltimon välillä. *M. O-B.*

Cerefolium ks. K i r v e l i.

Ceremonia (lat. *cœrimō'nia* l. *ceremō'nia*, ransk. *cérémonie*) ks. S e r e m o n i a.

Cereoli *[-e'olī]* (lat.), lääkeaineilla päällystetyt pehmeät tangot, joitten avulla voidaan viedä lääkettä ruumiin kanavanmuotoisiin aukeamiin, ks. A n t r o f o r i. *M. O-B.*

Ceres *[-ēr-], tähtit.,* ensiksi keksitty (Piazzi Palermossa 1/1 1801) Marsin ja Jupiterin välinen pikku planeetta; valovoimakkuudeltaan 7-8 suuruutta, kiertoaika auringon ympäri 4 2/3 vuotta.

Ceres (lat.), muinaisroomal. kasvullisuuden jumalatar, jonka palvelu aikaisin sulautui Etelä-Italiasta ja Sisiliasta tulleeseen Demeterin (ks. t.) palveluun. C:tä varsinkin plebeijit palvelivat yhdessä Liberin (kreik. *Dionysos)* ja Liberan (kreik. *Kore)* kanssa. Roomassa rakennettiin C:n temppeli Aventinus-kukkulan juurelle nälänhädän johdosta ja vihittiin 493 e. Kr. Temppeliä koristettiin useasti plebeijien ediilien toimesta ja siinä oli myös heidän arkistonsa ja rahastonsa. C:n juhlaa (C e r i a l i a) vietettiin huhtikuun 19 p:nä plebeijien kesken uhreineen ja kisoineen. *K. J. H.*

Ceresiini (< lat. *cēra* = vaha), vahantapainen aine, jota saadaan maavahasta eli otsokeriitista käsittelemällä sitä rikkihapolla ja luuhiilellä. Sulamispiste 60-80°. Ceresiiniä käytetään mehiläisvahan asemesta kirkkokynttilöiden valmistukseen, lattioiden kiillottamiseen ja ilmaapitävän käärepaperin vahaamiseen. Jotta c. saataisiin oikean mehiläisvahan näköiseksi, värjätään se usein keltaiseksi. *W. B.*

Cereus ks. K a k t u s k a s v i t.

Ceriitti, *miner.,* vedenpitoinen ceriumsilikaatti, joka sitäpaitsi sisältää lantaania ja didymiä. Saadaan Bastnäsin kaivoksista Riddarhyttanin luota Ruotsista. Tärkeä cerium-valmisteiden raaka-aineena. *P. E.*

Cerinthus l. K e r i n t h o s *[-i'-]*, juutalaiskristitty, joka alkupuolella toista vuosisataa j. Kr. Vähässä-Aasiassa opetti gnostilaisia oppeja (ks. G n o s t i l a i s u u s). C. kannatti Mooseksen lakia sekä ympärileikkausta ja odotti maallista messias-valtakuntaa. Jeesusta hän piti Joosefin ja Marian poikana, jonka taivaallinen Kristus oli ottanut asumuksekseen kasteessa. Hänen vastustajansa oli apostoli Johannes, jonka ensimäisessä kirjeessä on sellaista oppia vastaan ilmeisesti kohdistuvia lauseita (1 Joh. 2_{22-23}). *E. K-a.*

Ceriumi (c e e r i) (Ce = 140,25), harvinaisiin metalleihin kuuluva alkuaine. Ceriumia ei tavata luonnossa pelkkänä; niistä mineraaleista, joista ceriumia saadaan, mainittakoon c e r i i t t i ja m o n a s i i t t i. Ceriumin typpihappoista suolaa, c e r o n i t r a a t t i a ($Ce(NO_3)_3,6H_2O$) käytetään hehkusukkia valmistettaessa; kuumennettaessa muuttuu ceronitraatti nim. c e r i o k s i d i k s i (CeO_2), joka suuresti lisää liekin valovoimaa (vrt. A u e r l a m p p u). C:n oksaalihappoisia ja rikkihappoisia suoloja käytetään posliiniteollisuudessa keltaisten värien valmistukseen.

Čermak *[tš-]*, J a n N e p o m u k (1828-73), tšekkil. fysiologi, oli ensin professorina Grazissa, Krakovassa ja Budapestissä, siirtyi sitten (1865) Jenaan ja 1869 Leipzigiin. Hänen ansiokseen on m. m. luettava kurkkukuvastimen käyttäminen fysiologisiin ja diagnostisiin tarkoituksiin. *(M. O-B.)*

Cernavoda *[tšernavō'də]*, kaupunki Romaaniassa, Dobrudžassa, Tonavan oikealla rannalla, n. 2,000 as. Täältä johtavan suurenmoisen rautatiesillan kautta, joka kulkee Tonavan, sen vasemman haarajoen Borcean ja näiden välisen rämemaan poikki, Romaanian rautatieverkko jatkuu Konstantsaan Mustan-meren rannalle. Silta, joka valmistui 1895, maksoi 42 milj. mk. Borcean poikki johtava silta on 983 m pitkä, rämemaan poikki vievässä on 34 42,8 m pituista kaarta ja Tonavan poikki vievässä on viaduktissa 15 ja sillassa 5 kaarta, joista pisin on 190 m. *V. v. F.*

Černobog („musta jumala") nimisen „pahan jumalan" kertoo saks. kronisti Helmold olleen Itämeren etelärannikolla asuneilla slaavilaisilla. Se on nähtävästi kristinuskon „pimeyden ruhtinas" eikä mikään pakanuudenaikainen jumaluus, vaikka tosin muinaisislantilainen taru Knytlingasaga mainitsee näillä slaavilaisilla olleen muiden epäjumalapatsaiden joukossa myöskin erään, joka oli sodan ja voiton jumala ja jolla oli musta pää ja valkeat viikset — sen nimi oli „Tiernoglav" s. o. černoglav („mustapää"). vrt. B e l b o g. *J. J. M.*

Černohorsky *[tš-kī]*, Bohuslav (1684-1740), böömiläinen kirkkosäveltäjä, jonka teoksista suurin osa on tulipalon kautta hävinnyt. Hänen oppilainaan olivat m. m. Tartini, Gluck, Tuma, Seeger ja Zach. *I. K.*

Cernuschi *[tšernu'ski]*, Enrico (1821-96), it.-ransk. taloustieteilijä ja pankkimies, otti 1840-luvulla innokkaasti osaa Italian vapaus- ja kansallisuusrientoihin, oli jäsenenä siinä perustuslakikokouksessa, joka 1849 julisti Rooman tasavallaksi; joutui sittemmin vankeuteen, mutta pakeni Ranskaan; otti siellä osaa useihin liike- ja pankkiyrityksiin, kokosi suuren omaisuuden ja tuli yhdeksi Ranskan pankin kolmesta johtajasta. 1871-73 C. teki laajan matkan käyden m. m. Kiinassa ja Japanissa, joista maista toi mukanaan runsaat kansatieteelliset kokoelmat, jotka hänen kuolemansa jälkeen joutuivat Pariisin kaupungille (Cernuschin museo). Taloustieteilijänä hän ennen kaikkea on tunnettu kaksimetallikannan taitavana puolustajana. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Mécanique de l'échange" (1865); „Or et argent" (1874); „La monnaie bimétallique" (1876); „Le bimétallisme à quinze et demi" (1881); „Les grandes puissances métalliques" (1885); „Anatomie de la monnaie" (1887). *J. F.*

Cerografia (lat. *cēra* = vaha, ja kreik. *graphein* = kaivertaa), vahankaiverrus, menettelytapa, jota käyttäen valmistetaan painolevyjä karttojen, eskissien y. m. painamiseksi. On eritoten Ameriikassa käytännössä. Painolevyt valmistetaan siten, että pinnaltaan tasaisiksi hiotuille ja hopeoiduille kuparilevyille valetaan grafiitilla sekoitettua vahaa ohueksi kerrokseksi, jolle jäljennetään tai valokuvataan kyseessä oleva kuva. Tämä piirretään sitten terävällä kaiverruspistimellä vahan läpi levyyn. Niihin kuvan kohtiin, joiden kuvalaattaa käytettäessä on jäätävä valkeaksi, hivellään enemmän vahaa ja koko vahakerrokselle harjataan varovasti hienoa grafiittijauhetta. Tämän jälkeen levy galvanisoidaan. Kun tarpeeksi korkea kohokuva on levylle syntynyt, tehdään levy toiselta puoleltaan valamalla vahvemmaksi ja kiinnitetään puulaattaan. Kun se on hyvästi vahasta puhdistettu, on se valmis käytettäväksi. Cerografilaatat eivät anna tarkkaa kuvaa jäljennettävästään, vaan käytetään niitä silti, koska niiden valmistaminen on varsin huokeata. *V. V.*

Cerotiinihappo, mehiläisvahassa esiintyvä jähmeä yksiemäksinen happo ($C_{26}H_{52}O_2$).

Ceroxylon ks. Vahapalmu.

Cerro *[þe-]* (esp.), kukkula, vuori. Sana tavataan usein liittyneenä vuorien nimiin.

Cerro de Pasco *[þe-]*, Juninin departementin pääkaupunki Perussa, Etelä-Ameriikassa, 4,352 m yl. merenp. ja 160 km koilliseen Limasta, johon rautatie sen yhdistää, 14,000 as. (1889), etupäässä intiaaneja ja mestitsejä. Ilmasto kylmä, ja ylätasanko, jolla C. sijaitsee, hedelmätöntä ja autiota. Kuuluisa 1630 löydetyistä hopeakaivoksistaan, jotka varsinkin ennen tuottivat runsaasti hopeaa. Niistä saatu hopeamäärä arvioidaan 5,000 kilogrammaksi. Myös saadaan täältä jonkun verran kuparia. *V. v. F.*

Certepartia l. serttepartt ia (lat. *charta partita*, ransk. *certepartie*, it. *carta partita* = jaettu paperi), merirahtisopimus, asiakirja, jossa tavaranlähettäjä ja -kuljettaja sopivat rahtiehdoista. C.-sopimusta, jonka tekemistä kumpikin asianosainen voi vaatia, laaditaan tavallisesti useampia kappaleita ja käytetään sitä kaikenlaisissa merirahtisopimuksissa. Nimensä c. on saanut siitä, että ennen muinoin kirjoitettiin rahti- tai jotain muuta sopimusta samalle paperille rinnatusten useampia kappaleita, jotka sitten mutkikkaalla leikkauksella erotettiin toisistaan, jotta sittemmin, sovittamalla erotetut osat yhteen, voitaisiin helposti saada selville, olivatko esilletuodut asiakirjat oikeita. *O. K:nen.*

Certhia ks. Puukiipijä.

Certon *[-tō']*, Pierre (k. 1572), ransk. kuorosäveltäjä, Josquin Deprès'n oppilas. *I. K.*

Ceruleumi (lat. *cœrū'leus)*, posliinin ja kivitavaroitten maalaukseen käytetty sininen väriaine, jota saadaan kuumentamalla kobolttivihtriiliä, tinasuolaa ja liitua.

Cerumen (mlat.), vaikku, korvavaha.

Cerussiitti (valkea lyijymalmi), *miner.* lyijykarbonaatti ($PbCO_3$), valkea tai vieraitten aineitten värjäämä. Esiintyy useimmiten lyijyhohteen seurassa. *P. E.*

Cervantes Saavedra *[þerva'- sa'ave'dra]*, Miguel de (1547-1616), syntyi kukoistavassa yliopistokaupungissa, Alcalá de Henaresissa ja kastettiin 9 p. lokak. 1547; kuoli 23 p. huhtik. 1616 Madridissa. Hänen sukunsa oli vanhaa köyhänlaista galicialaista aatelia. C:n alkuopinnoista ei tunneta muuta, kuin että hänen opettajansa oli Lopez de Hoyos; tämä julkaisi 1568 Madridissa kuningattaren kuoleman johdosta runoja, joiden joukossa myös oli hänen oppilaansa C:n sepittämiä. Seuraavana vuonna C. erään riidan vuoksi ajettiin maanpakoon ja seurasi paavin lähettiä, Giulio Aquaviaa, kamaripalvelijana Italiaan. Täällä hän pestautui sotamieheksi ja taisteli urhoollisesti Lepanton tappelussa, missä hän sai useita haavoja ja vasemman kätensä ruhjotuksi ja rammaksi. Purjehtiessaan 1575 laivalla Espanjaan, hän vanhemman veljensä kanssa joutui viideksi vuodeksi algerialaisten merirosvojen vangiksi. Tällä ajalla C. tuumi mitä rohkeimpia pakotuumia, jopa suunnitteli Algerian valloittamista orjien toimeenpanemalla rynnäköllä. Kaikki nämä tuumat kuitenkin raukesivat. Nämä sotamaineen ja ankaran orjuuden vuodet painuivat syvälti hänen mieleensä. V. 1580 omaiset lunastivat hänet vapaaksi. C. sanoo itse, että hän silloin tunsi suurinta maallista riemua, nimittäin menetetyn vapautensa jälleensaamisen iloa. Kotimaahan palattuaan C. kulki naima-ajatuksissa, ja näiden vaikutuksesta syntyi hänen paimenromaaninsa „Galatea" (1585). C. nai köyhän aatelisneitosen nimeltä Catalina de Palacios, muutti Madridiin ja rupesi kirjoittamaan teatteria varten. Mutta hänen näytelmänsä eivät saavuttaneet mainittavaa suo-

Cervantes.

sicta. Varsinkin Lope de Vegan esiintyessä epädramaattinen C. joutui varjoon. Taloudellinen ahdinkotila pakoitti C:n antautumaan käytännölliselle alalle. Hänen täytyi turvautua veronkantajan toimeen, ja kun hänen laskuissaan 1597 ilmestyi vähäinen epäsäntillisyys, mikä kuitenkaan, kuten myöhemmin huomattiin, ei ollut hänen tahallinen syynsä, pantiin hän Sevillassa vankeuteen. Onko hän vankilassa alkanut mestariteoksensa „Don Quijoten" vai ei, lienee todistamatonta. Varmaa on ainakin, että tämä aika tietää äärimäistä kurjuutta ja alennusta, mutta myös samalla henkisen kokoumuksen aikaa ja mitä suurimman kirjallisen maineen aamuruskoa. Hänen kuolemattoman romaaninsa ensi osa ilmestyi 1605 Madridissa nimellä „El ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha". Toisen osan hän julkaisi kymmenkunnan vuotta myöhemmin, senjälkeen kuin eräs julkea plagiaattori, A. Fernandez Avellaneda oli kirjoittanut ja julkaissut C:ta kömpelösti jäljittelevän „Don Quijoten" toisen osan. V. 1613 ilmestyivät C:n novellit „Novelas ejemplares" ja 1614 hänen teoksensa „Viage del Parnasso", hänen aikuistensa kirjallisten olojen runomuotoinen ja osaksi ivallinen kuvaus. V. 1615 hän julkaisi uusia draamoja ja pikku näytelmiä. V. 1616 hän vielä kuolinvuoteellaan kirjoitti matkaromaaninsa „Persiles y Sigismunda"n omistuksen.

C:n romaanissa „Galatea", josta ei koskaan ilmestynyt muuta kuin ensimäinen osa, ilmenee jo melkoisesti hänen eteviä kirjailijaominaisuuksiaan, joita on esim. hänen eloisa ja henkevä kertomistapansa, missä hän voittaa edeltäjänsä ja kilpailijansa. Draaman alaan C. oli lämpimästi kiintynyt, vaikka se ei erityisesti vastannut hänen kirjailijalahjojaan. Eikä hänen menestyksensä näytelmänkirjoittajana tyydyttänyt hänen toiveitaan, ja varsinkin kun yleisö rupesi hänen näytelmilleen kylmenemään, hän siitä tunsi haikeata mielipahaa. Hänen jälkimaailmalta hukkaan mennyt näytelmänsä „Confusa" sai kuitenkin osakseen innokkaan vastaanoton, ja tätä näyttämömenestystä C. aina ylpeänä ja iloiten muisteli. Ainoat hänen näytelmistään, jotka ovat painetut, ovat „El trato de Argel" ja „Numancia". Edellisen aiheena on kristittyjen orjien kärsimyksistä rikas elämä Algeriassa, jälkimäisen roomalaisten Numancia kaupungin asukasten urhokas puolustautuminen.

C:n kirjallinen suurtyö on hänen romaaninsa „Don Quijote". Tämän verrattoman kirjan päähenkilöluoman ensimäisenä aiheuttajana oli C:n halu ivata ylen suosituita ja luonnottoman haaveellisia ritariromaaneja. Mutta tämä romaani, joka alkuperäisesti oli aiottu nurinkurisen kirjallisen suunnan satiiriksi, kohosi vähitellen työn kuluessa tältä alkuperäiseltä pohjalta yleisinhimilliseksi allegoriaksi. Siinä ilmenee mielikuvituksen ihanteiden ja köyhän todellisuuden välinen ristiriita ja taistelu, ja näihin molempiin eri puoliin luodaan niin kirkas valonheijastaja, että romaani lakkaa olemasta erikoisen patologisen tapauksen kuvaus, kohoten vilkkaaksi ajankuvaukseksi ja syväksi psykologiseksi ihmissielun tutkielmaksi. Tätä tutkielmaa kannattaa kauttaaltaan tekijän rikas elämänkokemus ja tarkka arvostelukyky, ja sitä vilkastuttaa hänen ehtymättä pulppuileva huumorinsa. C:n novellit, joista mainittakoon „Riconete y Cortadillo", „El curioso impertinente" ja „La gitanilla", ovat pirteitä ja sattuvia esp. kansanelämän kuvauksia. Viimemainittu on antanut aiheen Weberin „Preciosa" oopperaan. Romaanissaan „Trabajos de Persiles y Sigismunda" C. tahtoi vakavassa tarkoituksessa luoda romantillisen kuvauksen, mutta ei siinä sanottavasti onnistunut. Kirjallisesti arvokkainta tässä teoksessa on C:n kuolinvuoteella eräälle kreiville kirjoittama tämän romaanin omistus. — V. 1605-1857 ilmestyi „Don Quijote" romaanista Espanjassa kokonaista 400 painosta. Paras painos on „Don Quixote de la Mancha, Primera Edición del texto restituido, con notas y una introducción por Jaime Fitzmaurice-Kelly y Juan Ormsby, London, 1898-99. David Rutt", (2 nid.). Yleispainos C:n teoksia ilmestyi Madridissa 1803-05 (16 nid.), joka kuitenkaan ei sisällä näytelmiä eikä teosta „Viaje del Parnasso". C:n kootut teokset sisältyvät Fitzmaurice-Kellyn toimittamiin „Complete Works" (Lontoo, 1901). [E. Charles, „Michel Cervantes, sa vie, son temps, son œuvre" (Par., 1866) ; P. Mérimée, „La vie et l'œuvre de C." (Par., 1877) ; Diaz de Benjumea, „La verdad sobre el Don Quijote" (Madr., 1878) ; Baumstark, „Cervantes Saavedra" (Freib., 1875) ; A. J. Duffield, „Don Quixote, his critics and his commentators, and minor works" (Lont., 1881) ; Dover, „Cervantes und seine Werke nach deutschen Urteilen" (Leipz., 1881) ; Fitzmaurice-Kelly, „Life of Miguel de Cervantes" (1892) ; L. Rius, „Cervantes, Bibliographia Critica" (1900) ; R. Marin, „Cervantes estudió en Sevilla" (1900).] *J. H-l.*

Cervera y Topete *[þervē'- -pē'-]*, don Pascual (1839-1909), esp. amiraali; Espanjan ja Yhdysvaltain välisessä sodassa 1898 C. erään laivastonosaston päällikkönä saapui Kuballa olevaan Santiagon satamaan, jonne ameriikkalainen amiraali Sampson hänet sulki; yrittäessään heinäk. 3 p:n vastaisena yönä puhkaista saartolinjaa, hän menetti koko laivastonsa ja joutui itse vangiksi; sodan jälkeen hänet haastettiin sotaoikeuteen, joka kuitenkin antoi vapauttavan tuomion.

Cervicornia, täyteissarviset (märehtijät). ks. Märehtijät.

Cervikaalinen (lat. *cervix* = kaula, niska). 1. Kaulaa tai niskaa koskeva, esim. selkäytimen c. osa, joka vastaa kaulanikamien muodostamaa selkäydinkanavan osaa. — 2. Myöskin emän kaulaosaa *(cervix uteri)* tarkoittava, esim. cervikaalikanava, emän sisä- ja ulkosuun välinen tiehyt. *M. O-B.*

Cervix *[-ī-]* (lat.), kaula, niska; c. uteri emän kaulaosa. vrt. Cervikaalinen.

Cervulus muntjac ks. Muntjakki.

Cesalpino ks. Cæsalpinus.

Cesarevitš ks. Sesarevitš.

Cesarotti *[tšesaro'-]*, Melchiorre (1730-1808), it. kielitieteilijä ja runoilija; tehnyt Ossianin tunnetuksi Italiassa, kääntämällä italiaksi oivallisen „versi sciolti" säkein hänen runonsa. Nämä runot vaikuttivat melkoisesti Italian lyyrikkoihin, varsinkin Monti'in, Foscoloon ja Pindemonteen. C. oli ahkera ja etevä klassikkojen, kuten Plutarkhoksen, Homeroksen, y. m. kääntäjä. Hänen kielitieteellisistä teoksistaan on etevin „Saggio sulla filosofia delle lingue" (1785),

jossa hän, vastustaen „Accademia della Cruscaa", puolusti kielellisen kehityksen vapautta. Hänen kootut teoksensa ilmestyivät 40 nidoksena 1805-13. Mazzoni julkaisi 1882 hänen teoksiaan nimellä „Prose edite ed inedite". [Alemanni, „Un filosofo delle lettere" (Torino 1894).] *J. H-l.*

Ces-duur-sointu, duur-kolmisointu, jonka perussävelenä on ces ja perussointuna ces, es, ges.

Cesiumi (Cs = 133), kaliumin tapainen hopeanvalkoinen alkalimetalli. Cesiumsuoloja tavataan pienissä määrin, joskin laajalti levinneinä, useissa kivennäisissä ja kivennäisvesissä yhdessä kalium-, rubidium-, tallium- ja litiumsuolojen kanssa. Cesiumin yhdistykset ovat kaliumyhdistysten tapaisia. C. on kuitenkin vielä enemmän positiivinen metalli kuin tämä. C:n spektrissä tavataan kaksi sinistä juovaa; siitä on nimikin (vrt. lat. *cæsius* = sininen). *W. B.*

Cesnola *[tšesnola]*, Luigi Palma di (s. 1832), kreivi, kenraali, it. arkeologi. Ollessaan Pohj.-Ameriikan Yhdysvaltain konsulina Kyprossaarella C. eri paikoin toimeenpani tärkeitä kaivauksia ja tutkimuksia. Kirjoittanut m. m. „Cyprus, its ancient cities, tombs and temples" (1877); „History, treasures and antiquities of Salamis" (1882 ja 1884). *K. J. H.*

Cessio bonorum *[-iō -nō'-]* (< lat. *cēdere* = väistyä, luopua, ja *bona* = omaisuus), omaisuuden luovutus. Roomalaisessa oikeudessa c. b. oli se toimenpide, jolla maksukyvytön velallinen luovutti omaisuutensa velkojilleen. Vapaaehtoisella omaisuudenluovutuksella velallinen vältti eräät haitat, jotka olisivat seuranneet oikeuden hänen velkojilleen antamaa osoitusta maksunsaantiin hänen omaisuudestaan (missio in bona). C. b. oli siis etu ja sen vuoksi se myönnettiinkin vain määrätyissä tapauksissa. Roomalaisesta oikeudesta c. b.-käsite siirtyi muiden maiden oikeuteen ja vanhemman ruotsalaissuomalaisenkin konkurssilainsäädännön mukaan oli c. b., jonka kautta velallinen vältti vankeuden ja pääsi vapaaksi kaikista veloistaan, joita hänellä luovuttamishetkellä oli, eräissä tapauksissa sallittu. Sittemmin tuli kumminkin toinen näkökanta lainsäädännölle tässä suhteessa määrääväksi, ja samalla kuin konkurssivelallisen asemaa yleensä on muutoin vähitellen suuresti lievennetty, pääsee Suomen nykyään voimassaolevan, marraskuun 9 p:nä 1868 annetun konkurssisäännön mukaan konkurssivelallinen konkurssin jälkeen saamallaan omaisuudella vastaamasta konkurssissa valvotuista veloista ainoastaan tekemällä akordin (ks. t.) velkojainsa kanssa. vrt. Konkurssi. *O. K:nen.*

Cesti *[tš-]*, Marc Antonio (1620-69), it. oopperansäveltäjä, 17:nnen vuosis. huomattavimpia, Carrissimi'n oppilas; oli v:sta 1646 kirkkokapellimestarina Firenzessä, tuli 1666 hovikapellimestariksi Wieniin. Hänen kuuluisimmat teoksensa olivat „La Dori" (1663) ja „Il pomo d'oro" (1667). *I. K.*

Cestius *[-ē-]*, roomal. sukunimi. Cestiuksen pyramidi, mahtava hautarakennus (35 m korkea) Roomassa, Porta San Paolon (muinoin *Porta Ostiensis*) vieressä, omistettu preetori Gaius Cestiukselle, k. ennen v. 12 e. Kr. Sen länsipuolella Aurelianuksen muurin takana n. s. protestanttinen hautausmaa (vanha ja uusi osa), johon myös muutama suomalainen on haudattu niink. kuvanveistäjä J. Takanen, taiteenharrastaja ja lahjoittaja C. I. V. Hoving, ministerivaltiosihteeri W. von Dæhn. *K. J. H.*

Cestodes ks. Heisimadot.

C'est tout comme chez nous *[sē tū' kom šē nū']* (ransk.), „aivan kuin meilläkin", „niin ne on asiat meilläkin".

Cesuuri ks. Sesuuri.

Cetacea ks. Valaat.

Cetaceum ks. Spermaceti.

Ceteris paribus *[cēterīs]* (lat.), muuten samanlaisin ehdoin, samoissa olosuhteissa.

Ceterum censeo *[-ēt- -ēn-]* (lat.), oik. c. c. Karthaginem esse delendam = muuten on järkähtämätön mielipiteeni, että Karthago on hävitettävä. Tällä lauseella kerrotaan Cato Censoriuksen (ks. t.) aina päättäneen kaikki puheensa senaatissa. *K. J. H.*

Cetewayo *[ketšuā'jou]*, Sulu-maan kuningas, oli mahtavan Sulu-kuninkaan Pandan poika; alkoi 1856 vehkeillä isäänsä vastaan ja pääsi kanssahallitsijaksi. Isän kuoltua 1873 C. kruunattiin ja rupesi heti suunnittelemaan valloituksia Nataliin ja Transvaaliin. Englantilaiset tulivat ehkäisemään hänen toimiansa 1879; ensiksi C. voitti Englannin joukot, mutta joutui elok. 4 p. Ulundin tappelussa perinpohjin tappiolle ja vähän myöhemmin vangiksi. 1882 Englannin hallitus antoi hänelle osan hänen entistä valtakuntaansa takaisin, mutta siitä syntyi sisäisiä riitoja; C. pakoitettiin lähtemään sulujen maasta Natalin alueelle, jossa hän kuoli 1884. *K. O. L.*

Cetinje *[tšeti'nje]*, Montenegron pääkaupunki, 6 km:n pituisessa ja 1 km:n levyisessä karstisyvänteessä, 638 m yl. merenp., n. 4.300 as. Kaupungissa on linnoitettu luostari (perustettu 1478), jossa lukio nykyään sijaitsee, varsin vaatimattomalta näyttävä ruhtinaallinen palatsi, teatteri kirjastoineen, museo y. m. C. on myös arkkimandriitin ja usean lähettilään asuinpaikka. Satamana Cattaro, johon maantie C:sta johtaa. Kaupungilla on yleensä suuren maalaiskylän leima.

Cetonia, kultakuoriainen, kovakuoriainen lehtisarvisten *(Lamellicornia)* heimossa. Ruumis paksu, leveä, metallinkiiltoinen. Suomen yleisimmät lajit *(C. aurata* ja *C. metallica)* ovat, edellinen kullanvihreä, jälkimäinen pronssinvärinen, peitinsiivet lyhyiden valkeiden poikkijuovien koristamat; 17-20 mm pitkiä. Elävät kukissa, joissa syövät heteitä y. m. hentoja kukanosia. Toukka, joka on paksu, lihainen, luokin tavoin käyristynyt, elää lahosta puusta muurahaiskeoissa. *U. S-s.*

Cetonia aurata.

Cetraria ks. Islanninjäkälä.

Cette *[set]*, satamakaupunki ja linnoitus Etelä-Ranskassa, Hérault'n departementissa, 30 km Montpellier'sta lounaiseen, C:n kanavan suussa, kapealla maakielekkeellä, joka erottaa Thau-järven Välimerestä; 33,892 as. (1906). Kaupungissa on merikoulu, eläintieteellinen asema,

Cetinje. (Ruhtinaan palatsi vasemmalla.)

kasvitieteellinen puutarha, kuuluisa kylpylaitos y. m. Harjoittaa viinin ja liköörin valmistusta, merisuolan kokoamista ja laivanrakentamista. On Marseillen jälkeen Ranskan tärkein satamakaupunki Välimeren rannalla. Satama on hyvä ja kanavien kautta yhteydessä Garonnen kanssa. V. 1901 oli sinne tulleitten laivojen lastauskyky 1 milj. ja sieltä lähteneitten 1,27 milj. tonnia. Tuonti vastasi sam. v. arvolleen 88,6 milj. mk., vienti (etupäässä viiniä) 30,5 milj. mk. — C. on jo Rooman vallan ajoilta saanut nimensä lähellä olevasta Mont S:t Clairista. V. 1666 Colbert perusti sen uudelleen. *V. v. F.*

Cettinje ks. C e t i n j e.

Ceuta *[þe-]*, linnoitus ja kaupunki Espanjan Marokossa, Gibraltarin äärellä, kaitaisella maakielekkeellä, jonka kärjessä 194 m korkea linnoitettu Monte del Acho kohoaa. Maanpuolelta suojelee kaupunkia myös jono linnoituksia, joista O'Donnel on tärkein. Linnoitukset ovat nykyään osaksi rappeutuneita, mutta sijaiten vastapäätä Gibraltaria C. on 1905 tehdyn päätöksen mukaan edullisen asemansa tähden varustettava ensiluokan linnoitukseksi. C. on tärkein Espanjan neljästä Marokossa olevasta karkoituspaikasta. Sillä on vapaasatama, mutta siitä huolimatta vähäpätöinen liike. Tuomiokirkko, kaksi luostaria, piispanistuin y. m., 13,843 as. (1900). — C. on saanut nimensä (lat. S e p t a) roomalaisesta „Ad Septem fratres" nimisestä siirtokunnasta, joka sijaitsi Abyla-vuoren (toisen Herkuleen pylvään) juurella. Jo roomalaisten, mutta etupäässä arabialaisten hallussa ollessaan C. (arab. S e b t a h) oli kukoistava kauppa- ja teollisuuskaupunki, johon länsimaitten ensimäinen paperitehdas perustettiin. Kuului portugalilaisille 1415-1580, jolloin joutui Espanjalle. *V. v. F.*

Cevennit ks. S e v e n n i t.

Ceylon *[engl. äänt. silo'n]* (< *Silan*, kansanomainen lyhennys palilaisesta nimestä *Sihalan* < sanskr. *Sinhala* = „Jalopeurain asunto"; muinais-intialaisissa runoissa saaren nimi on *Lankā*, kreik. *Taprobá'nē*, arab. S e l e n d i b), Englannin saari Intian valtameressä, sijaitsee Etu-Intian eteläkärjen edustalla, josta Manaarinlahti ja Palkin-salmi sen erottavat. Se on ennen selvästi ollut mantereen yhteydessä (vrt. A a t a m i n s i l t a). Saari on n. 445 km pitkä, 160-250 km lev. ja alaltaan 65,607 km². Sen pohjoisosa on tasaista, metsää kasvavaa, eteläosa vuorinen (keskikorkeus n. 650 m), joka pengermäisesti alenee muuttuen rannikolla tasangoksi. Täällä on monta vuorenhuippua, m. m. Pedrotallagalla (2,538 m) ja Aatamin huippu (n. 2,250 m yl. merenp.). Rannikko on jyrkkä, vuorinen, mutta sillä on hyviä satamia. Suurin, sadeaikana vesirikas joki on 330 km pitkä, puolelta pituudeltaan purjehduskelpoinen Mahavili. Vuoret ovat alkuvuorta ja mineraalirikkaita (grafiittia, rautaa, jalokiviä). Rannikkolaguuneista saadaan suolaa n. 2,5 milj. mk:n arvosta vuosittain. Suolakauppa on valtion erikoisoikeutena. I l m a n a l a on troopillinen meri-ilmasto, suotuisampi kuin Intian. Sademäärä on länsirannikolla runsas (Colombo 2,240 mm), muualla riittämätön, joten maa keinotekoisesti kastelemalla on saatettava hedelmälliseksi. K a s v i k u n t a on harvinaisen upea, varsinkin lännessä ja etelässä. Se on Etu-Intian lounaisosan kasviston kaltainen. Tärkeimmät puulajit

ovat monet palmulajit *Caryota*, *Areca* y. m. sekä ebenholtsi- ja teak-puut. C. on kanelipuun kotimaa; kahvi- ja teepensas, kiinapuu y. m. viihtyvät myös siellä. — E l ä i n k u n t a muodostaa Etu-Intian eteläosan kanssa itämaisen eläinmaantieteellisen alueen ala-osaston. Eläimistä mainittakoon pantteri, huulikarhu, kesy ja villi elefantti y. m. suuremmat eläimet; käärmeet (m. m. peljätty silmälasikäärme), termiitit ja iilimadot ovat todellisena maanvaivana; tiikeri sitävastoin puuttuu. Valtio harjoittaa Manaarin-lahdessa tuottavaa helmisimpukan pyyntiä. — C:n väestö on hyvin kirjavata. Sen lukumäärä (1906) oli 3,984.985 l. 60 km²:llä. Pääväestönä ovat singhaleesit yli 2,8 milj. (1901); heitä seuraavat tamulit, n. 0,95 milj., „maurit" (arabialaisten seikkailijain jälkeläisiä), 0,23 milj.; euraasialaiset (sekarotuisia), malaijit, arabialaiset, afgaanit, veddalaiset y. m., sekä n. 9,000 eurooppalaista (tilast. luvut 1901:n väenlaskun mukaan). Saaren vanhimmat asukkaat ovat dravidakansoihin kuuluvat, luonnontilassa elävät, metsästystä harjoittavat veddalaiset ja heidän jälkeensä singhaleesit. Nämä ovat pieniä ja sirovartaloisia, harjoittavat maanviljelystä ja kalastusta. Heidän kielensä, e l u, on C:n pääkieli. Tamulit ovat singhaleeseja tummemmat ja rotevammat, puhuvat tamilin kieltä ja ovat singhaleeseille vihollismielisiä. U s k o n n o l t a a n singhaleesit ovat buddhalaisia, tamulit kunnioittavat Šivaa, „maurit" ja arabialaiset ovat muhamettilaisia. Kristittyjä on n. 300,000. Katolilaisilla on 3 piispaa; 5 protestanttista lähetysseuraa toimii 112.lla lähetysasemalla. Sivistyslaitoksista mainittakoon n. 600 hallituksen perustamaa koulua, n. 3,500 yksityis- ja kymmenkunta korkeampaa koulua sekä n. s. royal college ja teknillinen college-opisto. Maanviljelys on pääelinkeino: viljellään riisiä, hirssiä, kanelia (valtionmonopoli), kaakaota, kiinapuuta, tupakkaa, puuvillaa ja kookospalmuja. Pääravintoaineet ovat riisi, vihannekset, hedelmät ja kalat. Ennen tärkeä kahvinviljelys on vähentynyt pensaitten juurissa esiintyvän sienitaudin takia, mutta teenviljelys ja -vienti ovat melkoisesti suurentuneet (v:n 1904 vienti oli n. 153 milj. mk:n arvoinen). Teollisuus on vähäpätöinen, mutta kauppa suuri. V. 1906 oli tuonnin arvo 123,503,000 ja viennin 112,517,000 rupiaa. C:ssa käyneitten laivojen tonniluku nousi s. v. 13,8 milj:aan. Rautatielinjojen pituus oli 905 km, sähkölennätinjohdon 2,660 km ja telefonijohtojen 890 km (1906). Maantiet ovat hyvässä kunnossa. C. on jaettu 9:ään hallituksen asiamiesten johtamaan provinssiin; sitä hallitsee kruunun nimittämä kuvernööri, jolla neuvonantajinaan on 5-miehinen kabinetti ja lakiasäätävä, 17 jäseninen raati. Saaren tulot nousivat 35 milj:aan ja menot 33 milj:aan rupiaan (1906). Veronkanto- ja poliisivirat ovat saarella syntyneitten virkamiesten käsissä. Raha 1 rupia = 100 centiä; mitat ja painot ovat englantilaiset. C:n pää- ja hallituskaupunki on C o l o m b o, laivastoasema Trincomali. — Jo kreikkalaiset ja roomalaiset tunsivat C:n, joka 543 e. Kr. joutui pohjois-

Ceylonin metsää

50. Painettu $^{21}{}_{10}$09.

intialais-ten ruhtinaitten valtaan. Sen historia v:een 1815 on säilynyt Dîpavaṅs'a ja Mahâvaṅs'a

Kalastajavene Ceylonin rannikolta.

nimisissä luostari-kronikoissa. N. 250 e. Kr. buddhalaisuus sai jalansijan saarella. (Arvossapidetty pyhäinjäännös on Kandyn kaupungissa säilytetty Buddhan hammas). Portugalilaiset valloittivat osan saarta 1505, mutta hollantilaiset karkoittivat heidät sieltä 1602. 200 vuotta myöhemmin, Amiens'in rauhassa, Englanti sai C:n haltuunsa, mutta vasta 1815 se tuli varsinaiseksi Englannin siirtomaaksi kotimaisten ruhtinasten lakattua hallitsemasta. *W. S-m.*

Cézanne *[sɛza'n]*, Paul (1839-1906), ransk. taidemaalari, n. s. impressionistisen koulun itsenäisimpiä ja voimakkaimpia taiteilijoita, jolla Manet'n rinnalla on ollut suuri vaikutus nuorempaan maalaajapolveen. Valo ja väri on hänelle kaikki kaikessa, niiden vuoksi hän uhraa muodon ja ääriviivojen täsmällisyyden. Hän on maalannut maisemia, muotokuvia ja hiljaiselotauluja. Noin v:sta 1877 hän ei ole pannut juuri mitään näytteille harmistuneena siitä, että hänen taiteensa ehkä enemmän kuin muiden on saanut yleisön ymmärtämättömyyttä ja pilkkaa osakseen. *F. L.*

Cf. ja cfr, lyhennys lat. *cōnfer* = vertaa! l. *cōnferā'tur* = verrattakoon!

C.-G.-S.-järjestelmä ks. Mitta.

Chabas *[šabā']*, François (1817-82), ransk. egyptologi, selitti joukon hieroglyfikirjoituksia ja toimitti aikakauskirjaa „L'égyptologie" (1876-78). Hänen teoksistaan ovat huomattavimmat „D'une inscription historique du règne Séti I" (1856), „Le papyrus magique Harris" (1861), „Mélanges égyptologiques" (1862-73), „Études sur l'antiquité historique" (1872) ja „Voyage d'un egyptien en Syrie" etc (yhdessä W. Goodwinin kanssa, 1866). *K. T-t.*

Chabasiitti, *miner.*, romboedreinä kiteytyvä, zeoliittiryhmään kuuluva mineraali, kokoumukseltaan vedenpitoinen kalsiumnatriumaluminiumsilikaatti. Tavataan Fär-saarilla, Islannissa, Grönlannissa y. m. *P. E.*

Chablais *[šablɛ']* (it. Sciablese), maakunta Ranskan Haute-Savoien departementissa Genèven-järven eteläranualla, muodostaa nykyisen Thononin piirikunnan, 914 km². Viinin- ja hedelmäinviljelystä; juustonvalmistusta. — C., allobrogien muinainen asuinpaikka, on roomalaisten Ager caballicus. Keskiajalla se kuului Burgundille; myöhemmin se oli savoijilainen ruhtinaskunta. *(W. S-m.)*

Chablis *[šabli']*, kaupunki Ranskassa (Bourgognessa), Yonnen departementissa, 18 km Auxerren itäpuolella, Sereinin varrella, 2,238 as. (1901). Tunnettu valkoisesta bourgogne-viinistään (vin de C.). *(V. v. F.)*

Chablon ks. Šabloni.

Chabot *[šabō']*, François (1759-94), ransk. vallankumousmies. Oli vallankumouksen puhjetessa kapusiinimunkkina. Yhdyttyään vapausliikkeeseen hän oli yksi cordelier-klubin yltiöpäitä. Jouduttuaan Robespierren epäluulon alaiseksi menetti päänsä.

Chachapoyas *[tšatšapo'jas]*, Amazonas departementin pääkaupunki Perussa, Etelä-Ameriikassa, Marañonin syrjäjoen Tunguraguan varrella, 2,323 m yl. merenp., n. 5,000 as. Kaunis tuomiokirkko, piispanistuin. Lähellä lämpimiä lähteitä. *(V. v. F.)*

Chaco *[tšako]* 1. C. l. El granchaco „suuri metsästysalue", Etelä-Ameriikassa 19°-29° et. lev. ja 58°-64° länt. pit. välillä olevien laajojen tasankojen nimitys. Alue, jonka keskikorkeus on 300 m, on 537,000 km², josta 325,000 km² pidetään Argentiinalle, 120,000 km² Bolivialle ja 92,000 km² Paraguaylle kuuluvana. Luoteessa se yhtyy Llanos de Chiquitokseen, kaakossa eteläiseen Pampas-seutuun. Pohjoisosa, jossa on runsaasti mataloita järviä ja rämemaita, on paikoin metsäseutua, paikoin alavaa heinämaata, joka sadeaikoina joutuu tulvien peittoon. Eteläosissa jokien väliset korkeimmat seudut ovat osaksi ruohotasankoa, osaksi ainoastaan kaktuskasveja ja ohdakkeita kasvavaa hiekka-aroa; jokivarsilla kasvullisuus on rehoittava. Ilmasto on äkillisten vaihteluiden alainen; kesäpäivinä lämpömäärä nousee 45-50°, mutta yöt ovat viileät, väliin —3,2°; vuoden keskilämpö on yli 20°. Sademäärä on idässä 1,300-1,400 mm, etelässä 400-500 mm. Pääelinkeinona on karjanhoito; maanviljelykseen C. on vähemmän sovelias. Asukkaat ovat alhaisella kannalla olevia intiaaneja (30-40,000) ja tänne viimeaikoina muuttaneita eurooppalaisia, jotka ovat asettuneet asumaan etupäässä jokivarsia pitkin. Suojellakseen siirtolaisia niitä ahdistelevia intiaaneja vastaan on Argentiinan hallitus monin paikoin rakennuttanut pieniä linnoituksia. C:ssa erotetaan kolme eri osaa: C. boreal, Pilcomayo-joen pohjoispuolella, C. central, Pilcomayon ja Bermejon välissä ja C. austral. Näistä ensinmainittu kuuluu Bolivialle ja Paraguaylle, molemmat jälkimäiset Argentiinalle. — 2. Territori Argentiinan pohjoisosassa, 136,600 km², 13,400 as. (1903). Se käsittää suurimman osan C. australia, ja ainoastaan vähäinen osa siitä on viljeltyä. Tärkeimpiä tuotteita ovat maissi ja sokeri. Karjanhoito käy vuosi vuodelta tärkeämmäksi. Territori jaetaan 5 departementtiin. Hallitus sijaitsee Resistenciassa (n. 1,200 as.), josta rautatie vie Corrientekseen. *V. v. F.*

Chaconne *[šako'n]* (ransk.; it. ciacona), 17:nnen vuosis. soitinmusiikissa käytäntöön tullut sävellyslaji, jonkunlainen teema variatsiooneineen. Teema on lyhyt, 1- tahi 2-säkeinen,

käy juhlallisen hitaassa $^3/_4$-tahdissa ja esiintyy tavallisimmin bassossa. On mahdollista, että ch. alkuaan on it. soolotanssi. — Kuuluisa on Bachin ch. viululle ilman säestystä. *I. K.*

Chadwick *[tšäduik]*, Edwin (1800-90), engl. yhteiskunnallinen merkkimies. Ollen v:sta 1832 Englannin vaivaishoidon uudistamiseksi asetetun komitean jäsenenä C. sai aikaan että v:n 1834 vaivaishoitolaki laadittiin pääasiallisesti hänen esittämiensä periaatteiden pohjalle; 1834 perustetun vaivaishoidon keskusviraston (poor law commission) sihteerinä hän pani toimeen monta tärkeätä uudistusta; otti myöskin tehokkaasti osaa lasten tehdastyötä järjestävään lainsäädäntöön vaatien erityisten tehtaantarkastajain asettamista ja koulupakon toimeenpanemista tehdastyössä oleville lapsille. Erityisesti C. harrasti julkisen terveydenhoidon parantamista ja sen yhteydessä luotettavan yhteiskunnallisen tilaston aikaansaamista. Hän sai toimeen useita tärkeitä tutkimuksia Englannin terveysoloista ja oli 1848-54 terveydenhoidon keskusviraston jäsenenä. Vielä monelle muullekin alalle (esim. poliisilaitoksen, kansanopetuksen) ulottui tämän väsymättömän miehen uudistusinto. Tärkeimmät hänen lukuisista kirjoitelmistaan ja mietinnöistään ovat julkaistut yhteenkoottuina nimellä „The health of nations" (1887). *J. F.*

Chæronea ks. Khaironeia.

Chærophyllum bulbosum, mukulakirveli. ks. Kirveli.

Chætopoda ks. Sukamadot.

Chagos-saaret *[tša-]*, Englannille kuuluva saariryhmä Intian-meressä, Malediivien eteläpuolella, 4° 44′-70° 39′ etel. lev. ja 70° 55′-72° 52′ it. pit. välillä. Saaret (Diego Garcia, Trois Frères, Eagle, Peros Banhos y. m.) ovat korallisaaria; pinta-ala 110 km². N. 1,000 as., siitä 700 suurimmalla, Diego Garcialla, jossa englantilaisilla on kaksi suurta kivihiilivarastopaikkaa. Saarien rikkauksista mainittakoon kilpikonnat ja kookospalmut; Diego Garciasta yksistään viedään vuosittain 480,000 l kookosöljyä. — Saaret ovat portugalilaisten löytämiä. V. 1791 ranskalaiset perustivat tänne muutamia siirtokuntia. Myöhemmin ne joutuivat Mauritiukseen kuuluvina Englannille. *(V. v. F.)*

Chagrin *[šagrï′]* (ransk.) l. šagriini, nahka, joka valmistettaessa on tehty pinnaltaan rosoiseksi, epätasaiseksi. — Chagrin-paperi taasen on chagrin-nahan pintaa jäljittelevä paperilaji.

Chain *[tšein]* (engl.), mittaketju; pituusmitta; Englannissa = 4 rods = 22 yards = 20,$_{116}$ m; Amerikassa = 4 rods = 20 yards = 18,$_{288}$ m.

Chaise *[šēz]* (ransk.), „istuin", kiessit. — Chaise longue *[šēz lõg]*, eräänlainen leposohva, šeslonki.

Chalaza ks. Muna ja Siemenaihe.

Chalazion (kreik. *khalatsa* = rae), „näärännäppy", silmäluomen rustossa esiintyvä noin herneenkokoinen paksuneminen, joka aiheutuu n. s. Meibomin rauhasten tulehtumisesta. *M. O-B.*

Chalazogamæ, *kasvit.*, sellaiset siemenkasvit, joissa siitosputki pölyytyksen jälkeen tunkeutuu munasolun luokse siemenaiheen kannan (chalaza) kautta, eikä niinkuin tavallisesti siitereiästä (mikropyle), esim. koivu ja poimulehti.

Chaldron *[tšōldrən]*, alkujaan engl. kuivan tavaran mitta = 256 gallonia = 1,163,$_{157}$ l. Kanadassa C. on = 30 cwt (sentneriä) = 1,524 kg, Englannissa: Lontoon C. = 24 cwt = 1,219 kg, Newcastlen C. = 63 cwt = 2,693 kg. *(V. V. K.)*

Chalkis ks. Khalkis.

Chalkopyriitti ks. Kuparikiisu.

Challemel-Lacour *[šalmeˈl-lakūˈr]*, Paul Amand (1827-96), ransk. valtiomies, toimi ensin opettajana; karkoitettiin tasavaltalaisena v:n 1851 valtiokaappauksen jälkeen; oleskeli useita vuosia ulkomailla ollen v:sta 1856 Ranskan kirjallisuuden opettajana Zürichin polyteknikossa, kunnes 1859 sai palata kotimaahansa; työskenteli sitten useissa sanomalehdissä ja tuli keisarivallan kukistuttua 1870 Rhônen departementin prefektiksi; valittiin 1872 kansalliskokoukseen ja 1876 senaattiin. C. kuului alkuansa äärimmäiseen vasemmistoon, mutta siirtyi sittemmin maltillisten tasavaltalaisten puolueeseen. Hän oli Gambettan ystäviä ja toimitti jonkun aikaa tämän äänenkannattajaa „République française". V. 1880-82 hän oli lähettiläänä Lontoossa, 1883 ulkoasiainministerinä, 1893-95 senaatin puheenjohtajana. C. oli Ranskan loistavimpia puhujia ja valittiin sen johdosta Ranskan akatemian jäseneksi 1893. V. 1897 ilmestyivät hänen puheensa „Oeuvres oratoires de Challemel-Lacour".

Challenger *[tšälindžə]* (engl., = „otteluun vaatija"), engl. sotalaiva (korvetti), jolla vv. 1872-76 kapteeni Sir George Naresin johdolla ja osanottajina Englannin etevimpiä tiedemiehiä suoritettiin oseanografisia tutkimuksia valtamerissä. Tämä n. s. Challenger-retkikunta on ollut suurimpia ja tärkeimpiä laatuaan, se kun oli varustettu suorittamaan sekä fyysillis- että biologis-oseanografisia tutkimuksia. Retkikunnan etevimmistä osanottajista mainittakoon sen tieteellinen johtaja Sir Wyville Thomson, sekä Tizard, Murray, Buchanan ja Willemoes-Suhm. Yhteensä 127,790 km pituisella matkalla suoritettiin 374 syvyysluotausta, 255 lämpötilan määräystä syvässä vedessä ja 240 pohjanaarausta, joista retkikunta sai mitä suurimman varaston valtamerien syvyyksiä, virtailuja, lämpötilaa ja eläinkuntaa käsitteleviä aineksia. Varsinkin kootut luonnontieteelliset ainekset olivat niin runsaat, että niitten selosteleminen vasta 1895 saatiin loppuun suoritetuksi. Retkikunnan julkaisut käsittävät 50 suurta 4:o osaa, yhteensä n. 29,000 sivua ja n. 3,000 karttaa, kuvaa ja taulua. Näitten julkaisemisessa ovat olleet osallisina paitsi retkikunnan osanottajia, myös monet sekä englantilaiset että ulkomaalaiset tiedemiehet. Etevän tieteellisen johtonsa ja varustuksiensa vuoksi C.-retkikunta on ollut mallina useimmille myöhemmille valtamerien tutkimista tarkoittaneille retkikunnille. *(W. S-m.)*

Chalmers *[tšalməz]*, James (1841-1901), skotl. lähetyssaarnaaja, joka työskenneltyään ensin n. vuosikymmenisen Hervey-saariin kuuluvalla Rarotonga-saarella Lontoon lähetysseuran (ks. t.) lähettinä, siirtyi Uuden Guinean kaakkoisrannikolle alkamaan uutta työtä ihmissyöjäkansan keskellä, jossa hänen ja Lawes nimisen toverinsa onnistui rakentaa rauhaa taistelevien heimojen kesken ja perustaa sinne kristillisiä seurakuntia. Täällä hän sai surmansa eräällä

lähetysmatkallaan. Hänen kokemuksensa lähetystyöstä ovat julkaistut nimellä „Pioneer life and work in New Guinea 1877-94" (Rel. tract. soc. 1895). — Pakanuudesta kääntyneitä on tällä lähetysalalla nykyään n. 3,000 henkeä. *U. P.*

Chalmers *[tšälməz]*, Thomas (1780-1847), skotl. pappi, kirkkonsa huomattavin mies uudella ajalla. C. oli v:sta 1803 pappina Kilmenyn presbyteriaanisessa seurakunnassa, tutkien samaan aikaan matematiikkaa ja kansantaloutta. V:n 1810 tienoilla hänessä tapahtui huomattava uskonnollinen syventyminen. ja siitä lähtien hän herätti huomiota voimakkailla saarnoillaan ja uusia uria uurtavalla käytännöllisellä toiminnallaan. V. 1815 hän siirtyi papiksi Glasgowiin, jossa hän suurisuuntaisesti järjesti kirkollisen köyhäinhoidon, minkä suunnitelman hän esitti 1821 kirjassaan „The christian and civil economy of our large towns" ja useissa muissa teoksissa. Pappistoimensa ohessa hän oli yliopistonopettajana Glasgow'ssa (moraalifilosofiassa) ja v:sta 1828 Edinburghissa (jumaluusopissa). Samoihin aikoihin C. yhä huomattavammin kohosi n. s. evankelisen ryhmän johtomieheksi; tämä ryhmä sai 1834 enemmistön Skotlannin kirkon eduskunnassa. Hänen päämääränsä oli sekä persoonallisen uskonnollisen elämän herättäminen että kansalliskirkon kasvattavan vaikutuksen laajentaminen. C. esitti suunnitelman 200 uuden kirkon rakentamiseksi, ja kun valtio ei antanut pyydettyä kannatusta, toteutettiin asia vapaaehtoisilla keräyksillä (7 ½ milj. markkaa 7:ssä vuodessa). Vaikka C. ei hyväksynyt sellaista vapaakirkollista käsitystä, jonka mukaan kirkon ja valtion yhteys periaatteellisesti oli pahasta, vaati hän kirkolle täyttä itsenäisyyttä siinä, mikä koski sen uskonnollista toimintaa. Sentähden hän 1834 ajoi kirkon eduskunnassa perille päätöksen, että seurakunnalla oli oikeus olla hyväksymättä patronaattioikeuden nojalla heille lähetettyjä pappeja. Tästä aiheutui pitkällinen riita. joka 1843 johti Skotlannin vapaakirkon (ks. t.) perustamiseen. Sen miltei itseoikeutetuksi johtajaksi tuli C., joka varsinkin tässä pääsi osoittamaan harvinaista järjestämiskykyään ja taloudellista älyänsä. Hänen kootut teoksensa ilmestyivät 34 nidoksessa. [W. Hanna, „Memoirs of the life and writings of Th. C." (Edinburgh. 1849-52).] *J. G.*

Chalmersin-opisto *[tšälməzin-]* perustettiin Göteborgissa 1828 kanslianeuvos W. Chalmersin testamentin kautta saaduilla rahoilla, jotka silloin tekivät 112,500 taaleria. Opiston tarkoitus oli olla teknillinen koulu köyhiä lapsia ja käsityöläisiä varten. Muutamia vuosia myöhemmin kuitenkin opiston ohjelma muutettiin siten, että se etupäässä tuli olemaan teknillinen, tieteellis-käytännöllistä opetusta tarjoava oppilaitos kehittyneempiä oppilaita varten. V. 1865 saatiin lupa käyttää koko testamenttirahasto uutisrakennuksiin ja valtio otti suorittaakseen kaikki vuotuiset menot. Opiston nykyiset säännöt ovat v:lta 1901.

Opistossa on kaksi osastoa, korkeampi ja alhaisempi, kumpikin kolmivuotinen. Korkeammassa osastossa on viisi ammattikoulua: mekaaninen, sähköteknillinen, kemiallinen, huonerakennus- ja laivanrakennusammattikoulu, joihin v:sta 1905 on tullut vielä tie- ja vesirakennusten ammattikoulu, jota tarpeen mukaan voidaan laajentaa 3 ½- tahi 4-vuotiseksi. V. 1888 perustettiin opiston yhteyteen aineenkoetuslaitos.

Korkeamman osaston oppilaaksi pääsevät ilman sisäänpääsytutkintoa korkeamman yleisen oppilaitoksen läpikäyneet nuorukaiset; muiden on suoritettava sisäänpääsytutkinto. Laivanrakennusammattikouluun pyrkiviltä vaaditaan sitäpaitsi vähintäin 9-kuukautinen toimi sellaisessa tehtaassa tahi veistämössä, jossa laivoja rakennetaan. Korkeammalla osastolla on viime vuosina ollut oppilaita yhteensä lähemmäs 300. *E. S-a.*

Châlons-sur-Marne *[šalō'-syr-marn]*, Marnen departementin pääkaupunki Koillis-Ranskassa, Marnen ja Marne-Reinin kanavan varrella, 21,290 as. (1901). Kaupungissa on kaunis tuomiokirkko 13:nnelta vuosis., raatihuone, kirjasto (70,000 nid.), kauppatuomioistuin, collège, opettajaseminaari, mielisairaala y. m. Piispanistuin. Harjoittaa ohra- ja villakauppaa sekä nahka- ja villatavarateollisuutta. Pääelinkeinona on kuitenkin sampanjan valmistus (n. 1 milj. pulloa vuodessa). — C. on vanhan ajan Catalaunum l. Durocatalaunum, joka oli Gallia belgican tärkeimpiä kaupunkeja. Lähellä C:a Aurelianus voitti Tetricuksen 273. Se taistelu Katalaunisilla kentillä, jossa Attila 451 tuli voitetuksi, oli lähempänä Troyes'ta. *(V. r. F.)*

Chalotais *[šalotē']*, Louis René de Caradeuc de la (1701-85), ransk. lainoppinut, Bretagnen parlamentin yliprokuraattori, esiintyi jesuiittoja vastaan ja vaikutti paljon heidän karkoittamiseensa; julkaisi kirjan „Essai d'éducation nationale", jossa hän vastustaa jesuiittain kasvatustapaa; sekaantui nähtävästi syyttömästi 1765 erääseen majesteettirikosjuttuun, menetti virkansa ja karkoitettiin, mutta sai sen takaisin 1774.

Chalottensipuli ks. Šalottensipuli.

Chamæcyparis ks. Sypressi.

Chamæleon ks. Kameleontti.

Chamæleon minerale, kaliummanganaatin (ks. t.) vanhettunut nimitys. Tämän suolan vesiliuvos on väriltään vihreä, mutta jos se saa seistä ilmassa, muuttuu sen väri vähitellen siniseksi, sinipunertavaksi ja lopuksi punaiseksi.

Chamæorchis alpina, tunturiorho, pieni tunturikämmekkäinen, jolla on eheät, soikeat juurimukulat, kapeat, melkein rihmamaiset, ruusukkeiset lehdet, keltaiset tai ruskeat kukat harsussa tähkässä.

Chamæorchis alpina

Chamærops ks. Kääpiöpalmu.

Chamar ks. Tšamar.

Chamberlain *[tšeimbəlin]*, Houston Stewart (s. 1855), engl.-saks. filosofinen kirjailija. Hänen tunnetuin teoksensa: „Die Grundlagen

des 19 Jahrhunderts" (1899-1901), jossa hän Gobineau'n ja Wagnerin tapaan väittää, että germaanilainen rotu, kelttiläiset ja slaavilaiset mukaan luettuina, on kaikista etevin ja nykyisen kulttuurin luoja; seemiläisiä hän halveksii koettaen m. m. todistaa, ettei Kristus ollut juutalainen. C. on myöskin julkaissut useita tutkielmia Richard Wagnerista.

Chamberlain *[tšeimbəlin]*, J a c o b (1835-1908), jumaluusopin- ja lakitieteen tohtori, amer. lähetyssaarnaaja ja lähetyslääkäri. Työskenteli Etelä-Intiassa v:sta 1859 kuolemaansa saakka suurella menestyksellä; etevimpiä nykyajan lähetyssaarnaajia. *U. P.*

Chamberlain *[tšeimbəlin]*, J o s e p h (s. 1836), engl. valtiomies, toimi ensin liikemiehenä, oli 1873-76 Birminghamin pormestarina ajaen perille useita tärkeitä kunnallisia uudistuksia (esim. kaasulaitoksen ja vesijohdon siirtämisen kaupungin haltuun). V. 1876 C. valittiin Birminghamista parlamenttiin ja antautui siitä lähtien kokonaan politiikkaan. Hän esiintyi alusta pitäen radikaalisena vapaamielisenä ja koetti saada vapaamielistä puoluetta entistä enemmän harrastamaan kansanvaltaisia ja varsinkin työväen parasta tarkoittavia uudistuksia. 1880-85 hän oli kauppaministerinä Gladstonen ministeristössä saaden m. m. hyväksytyksi uuden konkurssi- ja patenttilain (1883). 1886 hän rupesi paikallishallinnon ministeriksi Gladstonen uuteen ministeristöön, mutta luopui jo samana vuonna, koska ei hyväksynyt Gladstonen Irlannin-politiikkaa (home-rule-ehdotusta y. m.). C. oli tästä lähtien vapaamielisistä eronneitten unionistien johtajia ja lähestyi aikaa myöten yhä enemmän tory-puoluetta, ruveten 1895 siirtomaaministeriksi Salisburyn ministeristöön. Hän sai pian tarmokkaalla toiminnallaan siirtomaa-asiat etualalle Suurbritannian valtiollisten kysymysten joukossa. C:n siirtomaapolitiikan päämääränä oli ennen kaikkea saada itsehallinnolla varustetut siirtomaat lähemmin yhdistetyksi sekä toisiinsa että emämaahan. Tässä suhteessa ovat muistettavat hänen alkuunpanostaan pidetyt siirtomaakonferenssit 1897 ja 1902 ja Austraalian koloniain liittyminen valtioliitoksi. Mutta hänen imperialistisen politiikkansa tuloksina voi myöskin pitää Jamesonin hyökkäystä Transvaaliin 1896 ja buurisotaa 1899-1902. C. oli epäilemättä Salisbury-Balfourin ministeristön huomattavin mies, jonka vaikutus ulettui hänen oman alansa ulkopuolellekin. Niinpä oli suureksi osaksi hänen ansiotansa, että 1897 saatiin hyväksytyksi laki työssä sattuneitten tapaturmain korvaamisesta. C:n imperialismi, siirtomaapolitiikka ja myöskin hänen työväen aseman kohottamista tarkoittavat harrastuksensa saivat hänen 1903 esittämään pitkällemeneviä uudistuksia Suurbritannian tullipolitiikassa. Hän tahtoi, että Englanti ja sen siirtomaat myöntäisivät toisilleen tullihelpoituksia, mutta ulkomaihin nähden asettuisivat tullisuojeluksen kannalle. Voidakseen toimia vapaammin tämän ohjelman toteuttamiseksi C. luopui ministeristöstä samana vuonna. Hänen suunnitelmansa sai osakseen ankaraa vastustusta vapaakaupan kannattajien puolelta ja saattoi lopulta 1905 koko toryministeristön kukistumaan. *J. F.*

Joseph Chamberlain.

Chamberlen *[tšeimbəlen]*, engl. lääkärisuku, jonka ansioksi s y n n y t y s p i h t i e n keksiminen on luettava. Suku joka alkujaan oli kotoisin Ranskasta, joutui 1500-luvun keskivaiheilla Englantiin, jossa sittemmin sen usea jäsen on toiminut lääkärinä. On epätietoista, kuka näistä oikeastaan synnytyspihdit keksi; arvellaan P i e t a r i C. v a n h e m m a n sen tehneen. Mainittu lääkärisuku piti sitten vuosikymmeniä keksintönsä salassa rahallisen voiton himosta, tahraten täten ammattikuntansa mainetta. Tällä keksinnöllä, jota sittemmin on yhä täydellisemmäksi kehitetty, on ollut mitä suurin merkitys käytännöllisen lääketieteen palveluksessa. *M. O-B.*

Chambers *[tšeimbəz]*, W i l l i a m (1726-96), engl. arkkitehti, syntyisin Ruotsista, josta nuorena lähti Intiaan ja Kiinaan; tällä matkalla oli käänteentekevä merkitys hänen kehitykselleen. Hän tutki innokkaasti kiinalaista rakennus- ja puutarhataidetta ja opiskeltuaan sittemmin Eurooppaan palattuaan Italiassa ja Ranskassa hän asettui Lontooseen. Hän opetti piirustusta silloiselle Walesin prinssille (Yrjö III:lle), ja tämän noustua valtaistuimelle C. sai häneltä useita suuria rakennustehtäviä. Niistä mainittakoon kaunis Somersethouse-palatsi Lontoossa ja Kew'n päärakennuksen ja puiston uudistus Surreyssä. Puutarha-arkkitehtuurin alalla C. on luonut erikoisen n. s. engl. tyylin. Rakennuksistaan ja suunnitelmistaan hän julkaisi useita loistoteoksia. *F. L.*

Chambers *[tšeimbəz]*, W i l l i a m (1800-83) ja hänen veljensä R o b e r t (1802-71), skotl. kustantajia ja kirjailijoita. He aloittivat kumpikin erikseen kirjakaupalla Edinburghissa, mutta liittyivät sitten yhteen muodostaen toiminimen W. & R. C., pantuaan yhdessä alulle (1832) huokean viikkolehden „Chambers's Journal", joka tuotti erinomaisesti. Liike menestyi oivallisesti ja varsinkin ovat olleet tuottavia suurta yleisöä varten laaditut tietokirjat: m. m. „Chambers's information for the people" (1833), „Cyclopædia of English literature" (1844), „Chambers's encyclopædia" (1859-68, uusin pain. 1906).

Chambéry *[šãberi']*, it. C i a m b e r i l. S c i a m b e r i, Savoien departementin pääkaupunki Kaakkois-Ranskassa, hedelmällisessä vuorilaaksossa, 269 m yl. merenp., Laissen ja Albanen yhtymäpaikalla, Lyon-Torinon radan varrella, 15,683 as. (1901). Kaupungissa on useita kauniita kirkkoja 14-15:nneltä vuosis., vanha linna, 2 museota, kirjasto (25,000 nid.), taulukokoelma, useita oppikouluja, sekä appellatsioni- että kauppatuomioistuin ja arkkipiispa. Harjoittaa silkki-, paperi- ja saippuateollisuutta ja vilkasta kauppaa. Lähellä Challes'in lämpimät rikkilähteet ja Rousseau'n ajoilta tunnettu Les Charmettes'in huvila. — C. oli itsenäisenä kreivikuntana v:een 1232. Joutui senjälkeen Savoijille, jonka pääkaupunkina se oli. V. 1792 se joutui

Ranskalle, 1815 jälleen Savoijille ja 1860 Savoijin mukana Ranskalle.

Chambord *[šãbō'r]*, Henri Charles Ferdinand Marie Dieudonné d'Artois, Bordeaux'n herttua, C:n kreivi (1820-83), Ranskan Bourbonien vanhemman sukuhaaran viimeinen miespuolinen perillinen. Heinäkuun vallankumouksen jälkeen 1830, jolloin hänen iso-isänsä Kaarle X menetti Ranskan kruunun, täytyi C:n kreivikin toimittaa pois Ranskasta. Hän oleskeli sitten m. m. Praagissa; maanpakolaisuudessa hänet kasvatettiin vanhoilliseen suuntaan, ja hän pysyikin kaiken ikänsä absolutistisen hallitsijavallan ja katolisen kirkon hartaana ystävänä. Kun Kaarle X kuoli 1836, tunnustivat legitimistit C:n kreivin Ranskan kuninkaaksi Henrik V:n nimellä. Sekä helmikuun vallankumouksen jälkeen 1848 että Napoleon III:n menetettyä valtansa 1870 yrittivät legitimistit saada hänet kuninkaaksi, ja orleanistitkin yhtyivät häneen 1873. Thiers'in kukistuttua 1873 monet luulivat C:n kreivin valtiokaappauksen kautta tulevan Ranskan kuninkaaksi, mutta hänen julkaisemansa manifesti, jossa hän kieltäytyi tekemästä minkäänlaisia sitoumuksia hallituksensa varalle, teki hänet mahdottomaksi. Hänen kuolemansa jälkeen 1883 Bourbonin suvun oikeudet siirtyivät Orleansin suvulle. *K. O. L.*

Chambre *[šãbr]* (ransk.), kamari, huone; tuomioistuin, virkapaikka; „kamari" = edustajakamari. — C. ardente (hehkuva kamari), nimitys, jota Ranskassa on käytetty eräistä satunnaisista, erityistä tarkoitusta varten asetetuista tuomioistuimista, koska ne tavallisesti tuomitsivat syytetyn roviolla poltettavaksi. Tämänniminen oli esim. hugenottien vainoamiseksi 1535 perustettu tuomioistuin. — C. civile, „siviilikamari", se Ranskan ylimmän tuomioistuimen (kassatsionioikeuden) osasto, joka tarkastaa rahajutuissa annetut tuomiot. — C. criminelle, „rikoskamari", se Ranskan korkeimman tuomioistuimen osasto, joka tarkastaa rikosjutuissa annetut tuomiot. — C. de commerce, kauppakamari (ks. t.). — C. de compensation, Pariisin pankkien 1872 perustama selvitystoimisto. ks. Clearinghouse. — C. des députés, edustajakamari, Ranskan kansaneduskunnan toinen kamari. — C. introuvable (ks. t.).

Chambre introuvable *[šãbr ẽtruva'bl]*, kamari, jollaista ei voi löytää, verraton kamari; nimitys, jonka Ranskan kuningas Ludvik XVIII antoi 1815 kokoontuneelle edustajakamarille syystä, että se osoittautui erinomaisen kuningasmieliseksi.

Chamfort *[šãfō'r]*, Sébastien Roch, oikeastaan Nicolas (1741-94), ransk. kirjailija, palveli ensin mitä innokkaimmin Ranskan Vallankumousta, työskenteli Sieyès'n ja Mirabeau'n kanssa, joutui sittemmin vankeuteen ja kuoli itsemurhayrityksen seurauksista. C. oli kuuluisa henkevästä ja sukkelasta puhetavastaan. Hän oli muuten sairaloisen tuntehikas, ylpeä ja kyynillinen ihmisvihaaja. Ylen eroottisella elämällään — hän rakasti samalla kertaa neljää ylhäistä naista — hän tärveli terveytensä ja oli jo 40-vuotiaana ruumiillisesti ja henkisesti elähtänyt. V. 1781 hän tuli Akatemian jäseneksi. Hänen teoksistaan murhenäytelmä „Mustapha et Zéangir" (1777) on täynnä liikuttavia kohtia, mutta muuten keskinkertainen. Hänen muista teoksistaan on mainittava hänen kuolemansa jälkeen ilmestynyt „Pensées, maximes, anecdotes, dialogues" (1803). Hänen teoksensa julkaisi Ginguené (1795, 4 nid.) ja Auguis (1824-25, 5 nid). [Pellisson, „Chamfort, étude sur la vie, j. n. e." (Par. 1895).] *J. H-l.*

Chaminade *[šamina'd]*, Cécile (s. 1861), ransk. säveltäjätär, Godardin oppilas; on säveltänyt etenkin pieniä orkesterikappaleita, mutta myös koomillisen oopperan „La Sévillane" sekä kuoroteoksen „Les Amazones". *I. K.*

Chamisso *[šamisō']*, Adelbert von, oikeastaan Louis Charles Adelaïde de Chamisso (1781-1838), saks. lyyrikko ja luonnontutkija, kotoisin Champagnessa sijaitsevasta Boncourt'in linnasta, oli ranskalainen syntyperältään. Siirryttyään Berliiniin hän tuli kuningattaren hovipojaksi. Vv. 1798-1806 hän palveli upseerina Preussin armeiassa ja otti 1815-18 Otto von Kotzebuen johdolla kasvitieteilijänä osaa laajaan tutkimusretkeen. Kotia palattuaan hän sai paikan Berliinin kasvitieteellisessä puutarhassa. Hän on kirjoittanut tutkimusmatkaansa kuvaavan teoksen „Reise um die Welt", henkevän kertomuksen nimeltä „Peter Schlemihl", joka kertoo varjonsa menettäneestä miehestä sekä joukon kaunismuotoisia ja tuntehikkaita runoja. Hänen kootut teoksensa julkaisi Hitzig (6:s pain. Berl. 1874); uusimman painoksen A. Bartels (Leipz. 1894, 4 nid.). [Hitzig, „Leben u. Briefe von A. v. C."; Chabozy, „Über das Jugendleben A. v. C:s" (Münch. 1879); Fulda, „C. und seine Zeit" (Leipz. 1881); Lentzner, „Chamisso" (Lont. 1893, engl.); Brun, „Adelbert de C. de Boncourt" (Lyon 1896); J. Schapler, „Der Humor bei Chamisso" (Deutsch-Krone, 1897); Tardel, „Studien zur Lyrik C:s" (1902).] *J. H-l.*

Chamisso.

Chamois *[šamuā']* (ransk., = „vuorikauris"). 1. Ruosteenkeltainen eli kellanruskea väri, joka ennen n. s. kivihiilitervavärien tuloa käytäntöön pääasiallisesti valmistettiin rautasuoloilla. Kyseessä oleva värjättävä aines kostutettiin hyvästi rautavihtrillin, etikkahappoisen raudan tai emäksisen typpihappoisen raudan liuoksessa, puristettiin, väännettiin tai lingottiin liiallisesta nesteestä vapaaksi ja jäljelle jäänyt rautasuola muutettiin kalkin, ammoniakin, soodan tai natronlipeänliuoksella ja hapettamalla rautaoksyhydraattimuotoon. Täten saatua chamois- l. nanking-keltaista väriä käytettiin etupäässä puuvillakudoksiin. Se kestää erittäin hyvin pesua, lipeä-aineita ja valoa, mutta ei happoja. Kestävyytensä tähden eivät uudemmanaikaiset chamois-värit ole voineet sitä kangaspainosta (kattuunipaino) syrjäyttää, vaan on sillä edelleen siinä taattu asemansa, mutta värjäyksiin sitä yleensä ei enää käytetä. — 2. Säämiskäksi par-

kittu kauriin, vuohen ja lampaan nahka, jolla on ruosteenkeltainen väri. *V. V.*

Chamonix *[šamoni']*, ihanuudestaan kuuluisa alppilaakso Kaakkois-Ranskassa, Haute-Savoien departementissa, Mont Blanc'in juurella, 24 km pitkä, 1-3 km leveä ja 1,050 m yl. merenp. Mahtavat jäätiköt niink. Glacier-du-Géant, Glacier-des-Bossons ja Glacier-de-l'Argentière ulottuvat rinteitä pitkin kauas alas laaksoon, jossa Arve vihreitten vainioitten keskellä virtaa. Senjälkeen kuin Saussure 1787 nousi täältä Mont Blanc'ille, on matkailijatulva laaksossa, joka sähköradan kautta on Lyonin rautatieverkon kanssa yhteydessä, vuosi vuodelta kasvanut (nykyään n. 15,000 v:ssa), käyden etupäässä Arven varrella olevan C. l. Prieuré de C. kylän kautta, jossa on luostari 11:nneltä vuosis.; 2,729 as. (1901). *V. v. F.*

Chamotte *[šamo't]* l. chamotti (ransk.) ks. Samotti.

Champ *[šā]* (ransk., < lat. *campus* = kenttä), esim. *c. de bataille*, taistelukenttä; *C. de Mars*, Mars-kenttä lähellä Pariisia (ks. t.) y. m.

Champagne *[šāpa'nj]*. 1. Ranskan vanhimpia maakuntia. Sitä rajoittaa pohjoisessa Belgia, idässä Lothringen ja Franche-Comté, etelässä Bourgogne, lännessä Orléannais ja Ile-de-France. Vallankumouksen alkuaikoina C. oli n. 25,000 km² (1,200,000 as.) ja siinä erotettiin Varsinainen C., jossa pääkaupunki Troyes sijaitsi, Basse-C., Haute-C. ja Brie-champenoise. Nykyisistä departementeista sitä vastaavat Ardennes, Marne, Haute-Marne ja Aube sekä osittain Yonne, Aisne, Seine-et-Marne ja Meuse. Ainoastaan länsiosa on hedelmällistä ja tiheään asuttua; itäinen osa, C. humide, on etupäässä metsäseutua ja keskiosa (C. pouilleuse) on aallokasta, hedelmätöntä, ainoastaan laidunmaaksi kelpaavaa tasankoa. Väestö (champenois) harjoittaa pääasiallisesti viininviljelystä (sampanjaa). — Rooman vallan aikana erotettiin C:ssa kaksi osaa: Gallia lugdunensis ja Gallia belgica. V:sta 570 alkaen C. oli herttuakuntana, 943 se tuli ranskalaiseksi kreivikunnaksi. Ranskalle se joutui 1284 Filip IV:n naidessa Navarran perijättären Johannan. — 2. Ranskan Charenten ja Charente-inférieuren departementteihin kuuluva seutu, jossa väestö (champanais) valmistaa parasta konjakkia. — 3. Ranskan keski-ylängön pohjoisreunassa, Indren departementissa oleva seutu, jossa väestön (champignous) pääelinkeinona on lampaanhoito. *V. v. F.*

Champaigne *[šāpe'nj]*, Philippe de (1602-74), flaamil.-ransk. taidemaalari. Työskenteli v:sta 1621 Pariisissa maalaten sekä historiallisia että varsinkin muotokuvia. Taideakatemian johtajana hän sai ajaksi sangen huomattavan aseman Ranskan taiteessa. Hänen historiallisissa kuvissaan, jotka ovat jotenkin kylmiä ja sovinnaisia, tuntuu varsinkin Poussin'in vaikutusta, mutta muotokuvat sen sijaan ovat melkoisen reippaita ja luonteenomaisia. *F. L.*

Champignon *[šāpinjō']* (ransk.) ks. Herkkusieni.

Champion *[šāpiō']* (ransk.) ja *[tšämpiən]* (engl.), keskiajalla taistelija, joka lain tuomitsemissa kaksinotteluissa edusti toista asianomaista; myöhemmin naista puolustava ritari. — Nyk. (urheilussa) mestari, mestarikilpailija; ch. du monde *[dy mōd]* (ransk.) ja ch. of the world *[əv ði wəld]* (engl.), maailmanmestari; championat *[šāpionā']*, mestaruus. *-Iskm-.*

Champlain Lake *[tšämplein leik]*, kalarikas järvi Pohjois-Ameriikassa Vermontin ja New Yorkin valtioitten sekä Kanadan rajalla; 28 m yl. merenp.; 177 km pitkä, ½-24 km leveä, aina 180 m syvä ja alaltaan 1,982 km². C. L:n vuorirannat ovat ihanat ja saaret monilukuiset. Liike on vilkas. C. L. laskee Richelieu-joen kautta St. Lawrencen-jokeen ja on Champlain-kanavan kautta Hudson-joen yhteydessä. *(W. S-m.)*

Champollion-Figeac *[šāpolliō'- fiža'k]*, Jean François (1790-1832), ransk. egyptologi, s. Figeacissa. C. harrasti jo nuoruudessaan itämaitten kielten opintoja, m. m. kuuluisan mestarin Silvestre de Sacy'n johdolla, ja julkaisi jo 21 v:n vanhana alun suurta teostansa „L'Égypte sous les pharaons", joka valaisee Egyptin oloja ajalla ennen Kambyseksen valloitusta. Suurta mainetta C. saavutti, kun hän jatkaen de Sacy'n ja Åkerbladin yrityksiä selittää n. s. Rosette-kiven egyptinkielisiä tekstejä melkein samaan aikaan kuin engl. Th. Young, mutta hänestä riippumatta, 1822 pääsi hieroglyfiaapiston perille. Sellaisella menestyksellä hän sitten jatkoi keksimäänsä uraa, että häntä täydellä syyllä pidetään hieroglyfien selityksen keksijänä. Tutkittuaan Torinon egyptiläisiä kokoelmia 1824-26 hän pääsi Louvren vasta perustetun egyptologisen museon johtajaksi. Vv. 1828-30 hän oleskeli Egyptissä, josta toi suuren kokoelman vanhoja tekstejä ja muinaisesineitä. V. 1831 perustettiin häntä varten egyptologian professorinvirka Pariisiin, mutta jo seuraavana v:na hän kuoli. Hänen käsikirjoitustensa mukaan julkaistiin m. m. teokset „Monuments de l'Égypte et de la Nubie" (1835-45), „Grammaire égyptienne" (1836-41) ja „Dictionnaire égyptien" (1842-44). [Hänen ja hänen veljensä, egyptologi Jean Jacques C:n (1778-1867) elämäkerta: Aimé Ch.-Figeac (jälkimäisen poika), „Les deux Ch., leur vie et leurs œuvres" (1887).] *K. T-t.*

Jean François Champollion.

Champs-élysées *[šāzelizē']* (ransk.), huvipuisto ja kävelypaikka Pariisissa (ks. t.).

Chamsin ks. Khamsin.

Chanar-aro, Argentiinan pampas-alueen luoteisosa jokseenkin Kordovan meridiaanin ja Andien juuren välillä (Grisebach). Kasvullisuus on pääasiallisesti muodostunut okaisista, pienija nahkealehtisistä n. miehenkorkuisista pensaista. Aro on saanut nimensä palkokasvien heimoon kuuluvasta chanar-pensaasta *(Gourliea decorticans)*, joka täällä yhdessä eräiden akaasiain ja alativihreiden mykerökukkaisten kanssa on vallitsevana kasvina. *J. A. W.*

Chance *[šās]* (ransk.), „arpanappulanheitto", sattuma; hyvät toiveet; menestys.

Chancelier *[šãsəlie']* (ransk., kesk. lat. < *cancellarius*), kansleri.

Chancre *[šãkr]* (ransk.), ks. Šankeri.

Chandernagore *[šãdernagō'r]* (l. Chandarnagar), Ranskalle kuuluva 9,4 km² laaja alue Intian Bengaalissa, Hugli-joen varrella, n. 26,000 as. — Jo 1676 oli ranskalaisilla täällä kauppapaikka, joka monet kerrat joutui Englannille, kunnes se vihdoin, 1816, lopullisesti luovutettiin Ranskalle. *(W. S-m.)*

Change *[šãž]* (ransk.), muutos, vaihdos.

Changeant *[šãžã']* (ransk., = vivahteleva), kangas, jonka loimen ja kuteen muodostavat kirkas- ja vastakkaisväriset langat, jotka, ollen varsin hienoja, luovat kankaan pinnalle eri värivivahduksia. Joskus sekoitetaan lankojen värit viimeistelyssä toisiinsa ja aikaansaavat kankaalla samantapaisia väriheijahduksia, joita tavataan labradoriitti-kivennäisessä. *E. J. S. & V. V.*

Channing *[tšäniŋ]*, William Ellery (1780-1842), amer. teologi, sikäläisen unitarismin (ks. t.) pääedustaja. C., joka v:sta 1803 oli kongregatsionalistisen seurakunnan pappina Bostonissa, joutui osalliseksi siihen kiivaaseen riitaan, joka 1800-luvun alussa Uudessa Englannissa puhkesi vanhoillis-ortodoksisen ja liberaalisen teologian edustajain välillä, ja asettui 1819 päättävästi jälkimäisen puolelle. Silloin pitämässään kuuluisassa puheessa hän puolusti unitarismin väitettä, että kolminaisuusoppi on ristiriidassa sen kanssa, mitä Raamattu tietää Jumalan olemuksesta. Kun kongregatsionalistiset seurakunnat ovat täydellisesti itsenäisiä sisällisissä asioissaan ja C:n seurakuntalaiset kannattivat pappiaan, ei hän tullut erotetuksi kirkostaan; mutta unitarismin kannattajat siellä ja muualla perustivat 25 p. toukok. 1825 „Amerikan unitaarisen liiton", jonka sieluna C. oli kuolemaansa saakka. Kaunopuheisena ja voimakkaana saarnaajana hän lausui sanansa monessa yleisinhimillisessä kysymyksessä ja vaikutti paljon yleiseen mielipiteeseen. Niinpä hän harrasti raamattujen levittämistä, vankilaolojen parantamista ja raittiusasiaa, mutta on ennen kaikkea saanut mainetta neekeriorjuuden tulisena vastustajana (1835 „On slavery"). C:n kootut teokset on julkaistu 6:ssa nidoksessa (Boston 1848): 1881 vihittiin Bostonissa unitaarinen kirkko hänen muistokseen („Channing Memorial Church"). *J. G.*

Chanson *[šãsõ']* (ransk.; it. canzone), laulu, käytetään vanhimmassa ranskalaisessa runoudessa sekä eepillisten runojen (esim. c. de geste, esim. sankarirunoelma „Laulu Rolandista"), että lyyrillis-eepillisten runojen (esim. c. d'histoire, c. de toile, naisten käsitöidensä ääressä laulamia lauluja) ja puhtaasti lyyrillisten runojen nimityksenä. Sittemmin c:ksi ruvettiin sanomaan kansanomaisia lauluja yleensä sisällyksestä riippumatta. Suuri kokoelma 4-äänisiä c.-lauluja julkaistiin Pariisissa 1527-49, sekä myöhemmin, 1- ja 2-äänisiä „Tanssi- ja juomalauluja", 1627-54 ja 1623-67. Tämä sävellyslaji levisi sitten Alankomaihin (1723-36 Haagissa), [illegible] ja Saksaan (1762). Niiden tyyli on epäilemättä suuresti vaikuttanut n. s. „suuren yleisön" musiikilliseen makuun, kuin myös kansanlaulun pintakerroksiin. [Tiersot, „Histoire de la c. populaire en France" (Par. 1889).] vrt. Canzone. *(I. K.)*

Chansonette *[šãsone't]*, laulunpätkä (vrt. Chanson), enimmäkseen koomillista, usein rivoa sisällystä (varieteessa esitettäväksi aiottu). Usein, vaikka väärin, sanotaan c:ksi tällaisen laulun ammattiesittäjätärtä. *(I. K.)*

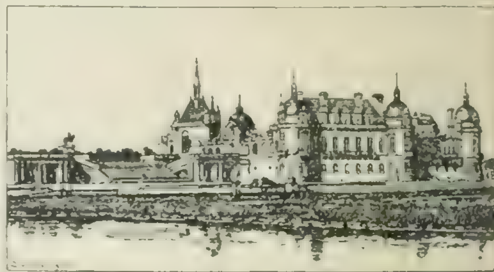
Chant *[šã]* (ransk.), laulaminen, laulu (vrt. Cantus); nimitys on siirtynyt Englantiin [siellä äännettynä *tšant]* ja tarkoittaa siellä nimenomaan anglikaanisen kirkon psalmilaulua. Vanhin psalmisävelkokoelma (1539) on pääasiassa katolisen gregoriaanisen laulutavan sovittelua engl. sanoihin; uusia aineksia sen ohella sisälsi v:n 1663 kokoelma. Yhä uudenaikaisemmaksi kävi sävelmäin sävy 18:nnella vuosis., kunnes v:sta 1830 alkaen taas pyrittiin alkuperäiseen laulutapaan; nykyään vallitsee sillä alalla kirjava hajanaisuus. *I. K.*

Chantant *[šãtã']* (ransk.), laulava, laulettava. Café-chantant, tarjoilupaikka, jossa samalla esitetään laulua.

Chantepie de la Saussaye *[šãtpī də la sossē']*, Pierre Daniel (s. 1848), alankom. uskonnonhistorioitsija. C. tuli 1878 uskonnonhistorian professoriksi Amsterdamin yliopistoon ja 1899 teologisen ensyklopedian ja siveysopin professoriksi Leideniin. C:n pääteos on: „Lehrbuch der Religionsgeschichte", joka ilmestyi 1887-89, ja oli laatuansa ensimäinen yleisteos uskonnonhistorian alalta (kolmas painos 1905, jonka toimittamiseen useat tiedemiehet ovat ottaneet osaa; käännetty myös ranskaksi). *E. K-a.*

Chanteurs de St. Gervais *[šãtö'r də sẽ žervẽ']*, v. 1892 Pariisissa perustettu säveltaiteilijaseura, joka esityksillään ja julkaisuillaan koettaa elvyttää 16:nnen ja 17:nnen vuosis. polyfonisten laulusävellysten käyttämistä. *I. K.*

Chantilly *[šãtijī']*, kaupunki Oisen departementissa Ranskassa, pohjoisradan varrella, n. 5,000 as. C:ssa on vanha, ennen Montmorency ja Condé sukujen hallussa ollut, kuuluisa linna, jonka viimeinen omistaja, Aumalen herttua, vv.

Chantillyn linna.

1876-85 korjautti ja 1897 luovutti Ranskan instituutille. Linnassa on arvokas kirjasto, taide- ja taulukokoelma; sen ympäristössä on ihania puistoja istutuksineen ja lammikkoineen. Linnaan kuuluu myös suuri hevossiittola ja kilpa-ajokenttä, jolla vuosittain pidetään kahdeksat kilpa-ajot. — Ennen kuuluisa pitsiteollisuus on lakannut. *(W. S-m.)*

Chantre *[šãntr]*, Ernest (s. 1845), ransk. muinaistutkija, Lyonin museon alajohtaja, suo-

rittanut tutkimuksia Ranskassa, Kreikassa, Venäjällä, Kaukaasiassa, Länsi-Aasiassa, Egyptissä y. m. Julkaissut useita laajoja teoksia, m. m. „Études paléo-ethnologiques dans le bassin du Rhône" (1875-80), „L'homme quaternaire dans le bassin du Rhône" (1901) ja „Recherches anthropologiques dans le Caucase" (1885-87).

Chanut *[šany']*, Pierre Hector, seigneur de Bisches (1604-67), ransk. diplomaatti, tuli 1646 lähettilääksi Tukholmaan, oli 1651-53 Ranskan edustajana Lyypekin kongressissa, palasi 1653 Ruotsiin, mutta nimitettiin s. v. lähettilääksi Hollantiin. V. 1676 julkaistiin C:n nimellä „Mémoires de ce qui s'est passé en Suède et aux provinces voisines depuis l'année 1645 jusques en l'année 1655. Ensemble la demêlé de la Suède avec la Pologne", joka sisältää tärkeitä lisiä Ruotsin silloiseen historiaan. Näiden muistelmain jälkimäinen osa ei kuitenkaan ole C:n, vaan Piques nimisen diplomaatin kirjoittama. [vrt. Historisk Tidskrift 1887-88].

Chanzy *[šãzi']* Antoine Eugène Alfred (1823-83), ransk. kenraali, palveli kauan Algeriassa, otti osaa Italian sotaan 1859 kunnostautuen Solferinon tappelussa, tuli brigadikenraaliksi 1868, divisioonakenraaliksi 1870, määrättiin jouluk. 1870 länsiarmeian ylipäälliköksi. 1870-71 sodassa C. osoittautui Ranskan etevimmäksi kenraaliksi, mutta sanottavaa menestystä ei hänelläkään ollut. Kansalliskokoukseen valittuna hän äänesti rauhantekoa vastaan. Sodan jälkeen C. toimi armeiakunnan päällikkönä ja 1873-80 Algerian kenraalikuvernöörinä, 1880-81 lähettiläänä Pietarissa ja sittemmin taas sotilaana. Osanottoansa vuosien 1870-71 tapauksiin hän kuvailee teoksessaan „La deuxième armée de la Loire" (1871). *J. F.*

Chapeau *[šapō']* (ransk.), hattu. — Chapeau claque *[klak]*, sylinterihattu, joka voidaan napahuttaa kokoon ja kulettaa kainalossa. — Chapeau rouge *[rūž]* l. chapeau de cardinal, kardinaalien punainen hattu. — Chapeau bas! = hatut pois päästä!

Chapelain *[šaplã']*, Jean (1595-1674), ransk. runoilija, kirjoitti esipuheen Marinon eepokseen „Adone" ja käänsi senkautta Richelieu'n huomion puoleensa. R. antoi hänelle toimekseen ryhtyä suunnittelemaan akatemiaa. C:ia ranskal. runoilijat tästä alkaen pitivät oraakkelinaan. Hänen sanotaan olleen „kolmen yhteyden" alkuunpanija. Hänen maineensa vajosi hänen julkaistuaan 12 ensimäistä laulua runoelmastaan „La Pucelle d'Orléans", jota hän oli sepittänyt 20 vuotta. Tämä runoteos oli jäykkä ja ikävä. Siihen oli kiinnitetty suuria toiveita, ja kun nämä pettivät, oli tyytymättömyys kahta suurempi. Boileau ja hänen ystävänsä lopullisesti ivallaan ruoskivat tämän teoksen kuoliaaksi. 12 jälkimäistä laulua ilmestyivät vasta 1757. [A. Fabre, „Chapelain et nos deux premières académies" (1890); A. Fabre, „Les ennemis de C." (1897; Mühlan, „Jean C." (1893).] *J. H-l.*

Chaplain *[šaplẽ']*, Jules Clément (1839-1909), ransk. kuvanveistäjä ja mitalinkaivertaja, Jouffroy'n ja Oudinén oppilas. Saatuaan 1863 Rooma-palkinnon hän alkoi yksinomaan suunnata harrastuksensa mitalinmuovailun alalle ja nykyaikainen mitalitaide saa kiittää etupäässä häntä korkeasta kannastaan. C. on luonut suuren joukon mitaleja sekä maansa etevien henkilöiden että merkkitapahtumien muistoksi, ja kaikissa niissä ilmenee hienon muoto- ja viivakäsittelyn sekä elävän ja tarkan luonnonomaisuuden rinnalla niiden pienestä koosta huolimatta sellainen monumentaalisuuden leima, että ne kohoavat varsinaisten, suurten kuvanveistoteosten veroisiksi. *F. L.*

Chapman *[tšap-]*, Fredrik Henrik af (1721-1808), ruots. amiraali ja laivanrakentaja. Opiskeltuaan ulkomailla hän pääsi valtionpalvelukseen ja Karlskronan sotalaivavarvin johtajana hän otti käytäntöön useita uudistuksia ja parannuksia. Jonkun aikaa 1760-luvulla C. oleskeli Suomessa (Viaporissa), ja hänen piirustustensa mukaan rakennettiin noita „Pohjanmaan", „Turunmaan" ja „Uudenmaan" nimillä tunnettuja laivatyyppejä Ruotsin saarilaivastoa varten.

Chappe *[šap]*, Claude (1763-1805), ransk. keksijä, suunnitteli merkinantotelegrafin, minkä Ranskan hallitus 1793-94 järjesti Pariisin ja Lillen välille sekä sittemmin muuannekin; merkinantolinjojen rakentamista varten asetettiin telgrafihallitus, johon tulivat C. sekä kaksi hänen veljeään. *(V. V. K.)*

Chaptal *[šapta'l]*, Jean Antoine Claude, kreivi de Chanteloup (1756-1832), ransk. kemisti ja valtiomies, toimi ensin kemian professorina ja lääkärinä Montpellier'ssa, tuli 1798 Berthollet'n seuraajaksi „Écoles des arts" opistoon, ja seur. v. valtioneuvoston jäseneksi; oli 1800-04 sisäasiainministerinä; tässä virassa ollessaan hän toimeliaasti edisti kauppaa ja teollisuutta, perusti ensimäisen julkisen taide- ja ammattikoulun, rakennutti kanavia ja teitä (esim. Simplonin ja Mont Cenis'n yli); tuli 1806 senaattoriksi ja 1811 kreiviksi; oli satapäiväisen keisarivallan aikana jälleen ministerinä (1815) ja korotettiin 1819 Ranskan pääriksi. Hän julkaisi useita huomattavia teoksia varsinkin kemiallisen teknologian ja maanviljelyskemian alalta: hänen keksimänsä on eräs viininparannusmenettely. n. s. chaptaliseeraus.

Chapu *[šapü']*, Henri Michel Antoine (1833-91), ransk. kuvanveistäjä. Opiskeli Duret'n johdolla yhdessä Carpeaux'n kanssa; yhteinen piirre kummankin taiteessa on heidän henkilöittensä luonnonomaisuus. Pradier'n oppilaana hän taas kehitti taiteellisten taipumustensa toista puolta: muodon hienoa käsittelyä ja aatteen elävää, sielukasta havainnollistuttamista. Useita hänen parhaista teoksistaan joko alkuperäisinä tai uusinnoksina on Kööpenhaminan glyptoteekissa, m. m. rukouksiin polvistunut paimentyttö Jeanne d'Arc ja „Nuoruus", erittäin kaunis, taiteilija Henri Regnault'n muistomerkin sivukuva. — C. on luonut myöskin suuren joukon onnistuneita muotokuvia. *F. L.*

Characeæ ks. Vihreät levät.

Character indelebilis *[-ra'- -dēlē'-]* (lat.), se poiskulumaton leima, jonka katolisen kirkon opin mukaan pappi vihkimyksessä saapi. Ei kukaan muu kuin pappi voi sentähden sakramenttia tehokkaalla tavalla jakaa, eikä maallikoille jumalallista armoa välittää. Tämä leima pysyy myöskin virasta erotetuissa. *E. K-a.*

Charadi ks. Šaradi.

Charadrius ks. Kurmitsat.

Charæas ks. Niittyperhonen.

Charcot *[šarkō']*, Jean Martin (1825-93), ransk. lääkäri, tuli 1853 lääketiet. tohtoriksi ja 1872 patologisen anatomian professoriksi Pariisissa. Jo vuodesta 1852 lähtien, ollessaan lääkärinä la Salpêtrièren sairashuoneessa, C. alkoi kiinnittää huomiotaan hermotauteihin, joista tiedot siihen asti vielä olivat hyvin hämärät. Ruvettuaan (1866) muitten tehtäviensä ohella luennoimaan kroonillisista sekä vanhuuden ja hermoston taudeista hän saavutti pian maailmanmaineen kliinillisenä opettajana ja kaikkialta alkoi tulvia lääketieteen harjoittajia saamaan taitavan tiedemiehen ja kokeneen kliinikon opastusta opinnoissaan. Monet tärkeät tiedot sekä selkäytimen fysiologisista toiminnoista kuin myöskin sen taudeista ovat C:n ansioksi luettavat; aivojen kuorikerroksen motoristen alojen ja eritoten aistimusten ja puhekuvittelujen tuntemista hän on tarkoilla havainnoillaan suuresti edistänyt. Käsityksemme hysteriasta ja Basedowin taudista sekä vanhuuden taudeista on myöskin C:n tutkimusten kautta melkoisesti laajentunut. V. 1876-90 ilmestyivät C:n kootut teokset („Œuvres complètes") 9:ssä nidoksessa. *M. O-B.*

J. M. Charcot.

Charcot'n kiteet *[šarkō'n]*, eräässä veritaudissa (leukemiassa) veressä ja luunytimessä tavattavat mikroskooppiset oktaedriset kiteet.

Charcuterie *[šarkytrī']* (ransk.), šarkuteria, sianlihatavarain kauppa; lihatavarakauppa; ruokatavarakauppa.

Chardin *[šardā']*, Jean Baptiste Siméon (1699-1779), ransk. taidemaalari, ensimäinen joka taiteessaan nousi rokoko-ajan yleistä taidekäsitystä vastaan. Hänen laatukuvansa porvarillisen elämän ja kodin yksinkertaisesta piiristä Watteau'n ja Lancret'n ylimyksellisen siron ja Boucher'n ja Fragonard'in jotenkin aistillisen taiteen vastakohtana vaikuttavat virkeästi ja raittiisti ilman teennäistä tunteellisuutta. Niissä, samoinkuin etevissä hiljaiselo-tauluissaankin hän osoittaa tarkoin tutkineensa hollantilaisia mestareja ja omistaneensa näiden värija valokäsittelyn sekä rakkauden yksinkertaisten aiheiden koruttomaan runollisuuteen. Sangen hyvä kokoelma C:n tauluja on Tukholman kansallismuseossa. *F. L.*

Charente *[šarā't]*. 1. Länsi-Ranskan joki, alkaa Limousin'in vuorilta, Haute-Viennen ja Charenten departementtien rajalla, 323 m yl. merenp. ja laskee Atlantin valtamereen Rochefort'in luona, vastapäätä Oléon'in saarta. Se on 360 km pitkä ja Angoulêmesta alkain purjehduskelpoinen. Sen lisäjokia ovat Tardoire, Seugne ja Boutonne. — 2. Yllämainitusta joesta nimensä saanut departementti Länsi-Ranskassa, 5,972 km², 351,733 as. (1906). Pohjoisosa, missä Limousin'in vuoret vielä jatkuvat, on mäkistä, eteläosa tasankoa. Departementin läpi virtaavat C.-joki lisäjokineen sekä Vienne ja Dronne. Ilmasto on leuto ja terveellinen. Paitsi maanviljelystä, joka täällä on pääelinkeinona, harjoittaa väestö teollisuutta (viinaa, paperia, lasia, verkaa, pellavatavaroita), jonkun verran vuorityötä (rautaa, kipsiä, kalkkia ja savea) sekä kauppaa, jota edistävät lukuisat rautatiet (310 km), purjehduskelpoiset joet ja kanavat. C. jaetaan 5 arrondissementtiin. Pääkaupunki Angoulême. — 3. C. inférieure, Länsi-Ranskan departementti Atlantin valtameren rannalla, 7,232 km², 453,793 as. (1906). Paitsi Charentea virtaavat departementin läpi Gironde etelässä ja Sèvre pohjoisessa. Maanviljelys ja teollisuus ovat korkealle kehittyneet. Teollisuustuotteista mainittakoon viina, likööri ja puuvillatavarat. Rannikkojen suurista suolajärvistä väestö kokoaa runsaasti hyvää suolaa sekä harjoittaa huomattavaa laivanrakentamista ja kauppaa, jota edistää 29 hyvää satamaa ja n. 400 km rautatietä. C. jaetaan 6 arrondissementtiin. Pääkaupunki La Rochelle. *V. v. F.*

Charette de la Contrie *[šare't-də-la-kōtri']*, François Athanase (1763-96), ransk. upseeri, Vendéen-sodan johtajia, pakeni 1791 Ranskasta, palasi sinne 1792 ja oli v:sta 1793 Vendéen kuninkaanmielisten kapinallisten johtajia; tuli tunnetuksi julmuudestaan tasavaltalaisia kohtaan; joutui haavoitettuna vangiksi ja ammuttiin.

Chargé d'affaires *[šaržē' daffā'r]* (oik. se, joka on saanut toimekseen hoitaa asioita), diplomaatti, joka ambassadöörin tai envoyén poissa ollessa tai kun näitä ei ole olemassa valvoo maansa etuja toisessa maassa; arvoltaan alin lähettiläistä.

Chargeh, El ks. Khargeh.

Charisius *[-rī'-]*, Flavius Sosipater, roomal. kielentutkija n. 400 j. Kr., julkaisi kieliopin „Ars grammatica", jossa on säilynyt paljon sanoja ja kielennäytteitä vanhempien kirjailijain teoksista. Julk. H. Keil („Grammatici latini" 1857-70). *K. J. H.*

Charisma ks. Karisma.

Charité *[ša-]* (ransk.), armeliaisuus; sairashuoneiden ja armeliaisuuslaitosten nimenä käytetty.

Charivari *[šarivari']* (ransk.), hurja melu, joka pannaan toimeen viheltämällä, ulvomalla, naukumalla y. m. tyytymättömyyden osoitukseksi jotakin henkilöä kohtaan hänen asuntonsa edustalla. Ranskassa keskiajalla saivat tällaisia „kissannaukujaisia" osakseen vanhat lesket mennessään uusiin naimisiin.

Charkuteria *[šar-]* ks. Charcuterie.

Charlataani ks. Šarlataani.

Charlemagne *[šarlma'nj]* (ransk.; < lat. *Carolus Magnus)*, Kaarle Suuren ranskankielinen nimi.

Charles *[šarl]*, Jacques Alexandre César (1746-1823), ransk. fyysikko, „Conservatoire des arts et métiers"n professori Pariisissa; laittoi 1783 ensimäisen vedyllä täytetyn ilmapallon, mistä syystä tällä tavoin täytettyjä ilmapalloja sanotaan charlièreiksi; teki samana vuonna pallollaan ensimäisen suuremman ilmamatkan; on tutkinut myös kaasujen laajenemista lämmön vaikutuksesta ja huomannut sen samaksi kaikille kaasuille. *(V. V. K.)*

Charleston *[tšālztən]*. 1. Kaupunki Pohjois-Ameriikassa, Etelä-Carolinan valtiossa, Atlantin valtameren rannalla Ashley- ja Cooper-jokien välissä, 56,147 as. (1904), joista n. 32,000 neekeriä. C. on Etelä-Carolinan tärkein kauppakaupunki. Tilavaa ja hyvää satamaa suojelevat linnoitukset, jotka kaikki 1890-luvulla uudistettiin ja vahvistettiin. V. 1900 teki vienti 36,9 milj. mk., tuonti 5,7 milj. mk. Myöskin teollisuus on tärkeä (keinotekoisia lannoitusaineita, koneita); se tuotti 1900 49,9 milj. mk. Kaupungissa on arkkipiispanistuin, college-opisto, lääketieteellinen koulu, museo, kirjasto y. m. — C. perustettiin 1672. Pohjois-Ameriikan viimeinen sisällinen sota alkoi täällä huhtik. 12 p:nä 1861 sen johdosta, että C. antautui liittoutuneille, senjälkeen kuin nämä olivat valloittaneet erään sen linnoituksen. C. oli senjälkeen liittoutuneitten tärkeimpiä suojalinnoja, kunnes se helmik. 1865 antautui. — 2. Länsi-Virginian valtion pääkaupunki, Pohjois-Ameriikassa, Ohion syrjäjoen, purjehduskelpoisen Kanawhan varrella, n. 20,000 as. (1904). — 3. Kaupunki Pohjois-Ameriikassa, Illinoisin valtiossa; lääketieteellinen korkeakoulu, n. 5,500 as. *V. v. F.*

Charlestown *[tšālztaun]*. 1. Ennen kaupunki Yhdysvaltain Massachusettsin valtiossa, vastapäätä Bostonia, johon sen useat sillat yhdistävät ja jonka etukaupunki se v:sta 1874 on. ks. Boston. — 2. Satamakaupunki Englannissa, Cornwallin kreivikunnassa, St. Austellin lahden rannalla, 2,796 as. (1901). Laivanrakentamista ja posliinisaven vientiä. — 3. Nevis-saaren (ks. t.) pääpaikka Englannin Länsi-Intiassa.

Charlet *[šarlē']*, Nicolas Toussaint (1792-1845), ransk. kivipiirtäjä ja maalaaja. Milloin vakavien milloin leikillisten teostensa aiheiksi hän valitsi enimmäkseen Napoleon I:n kuuluja krenatierejä, joiden joukosta hän keksi sarjan sattuvia tyyppejä ja kohtauksia. Kivipiirroksina ne levisivät laajalle ja monet niistä, kuten kopea Chauvin (vrt. Sovinismi) tulivat hänen teostensa kautta aivan yleismaailmallisiksi. Samalla tavoin hän kuvaili ranskalaista kansanelämääkin. Etupäässä hän harjoitti kivipiirtoa ja vesivärimaalausta, mutta myöskin öljyväreillä hän on maalannut joitakuita tauluja, m. m. vaikuttavan „Kohtauksen paluumatkalla Venäjältä". [de la Combe, „Charlet, sa vie et ses lettres" (1856).] *F. L.*

Charlier *[šārlie]*, Karl Vilhelm Ludvig (s. 1862), ruots. tähtitieteilijä, 1884-87 assistenttina Upsalan observatorissa, ja 1888-90 samassa toimessa Tukholmassa, 1890-97 observaattorina Upsalassa ja senjälkeen yliopiston professori ja observatorin johtaja Lundissa; C. on työskennellyt etupäässä taivaan mekaniikan alalla. *(V. V. K.)*

Charliere *[šarliä'r]*, ks. Charles, J. A. C. ja Ilmapurjehdus.

Charlotta, Hedvig Elisabeth C. (1759-1818), Ruotsin kuningatar, Oldenburg-Delmenhorstin kreivin Fredrik Augustin tytär, meni 1774 naimisiin serkkunsa Ruotsin prinssin Kaarlen kanssa, joka sittemmin Kaarle XIII:n nimellä tuli Ruotsin kuninkaaksi. Kuningatar on jättänyt jälkeensä runsaat ranskaksi kirjoitetut päiväkirjamuistoonpanot, jotka erikoisen hyvästi kuvaavat elämää Kustaa III:n hovissa. Niistä on m. m. alku ilmestynyt ruotsiksi nimellä „Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok".

Charlotta Amalia (1650-1714), Tanskan kuningatar, kuningas Kristian V:n puoliso.

Charlotta Amalia, kaupunki St. Thomas-saaren etelä-rannalla, Tanskan Länsi-Intiassa, 8,540 as. (1901). Kaupungissa sijaitsee Tanskan Länsi-Intian hallitus. Hyvä satama.

Charlotta Joachima Therese (1775-1830), Portugalin prinsessa, Espanjan kuninkaan Kaarle IV:n tytär, kuningas Juhana IV:n puoliso, josta erosi 1805. C. oli vallanhimoinen ja kilpaili puolisonsa kanssa vallasta, ollen m. m. osallisena salahankkeeseen tätä vastaan. Hänet karkoitettiin hovista Queluziin, mutta seurasi 1807 hovia tämän pakoretkelle Brasiliaan. Toivoen cortesin antavan hänelle vallan hän esiintyi v:n 1820 vallankumouksen aikana Portugalissa uuden vapaan hallitusmuodon ystävänä, mutta tämän toivon rauettua hän asettui absolutistisen puolueen etupäähän.

Charlotte, Maria (s. 1840), Meksikon keisarinna, naimisissa Itävallan onnettoman arkkiherttuan Maksimilianin kanssa, joka ammuttiin Meksikossa 1867; kotoisin Belgiasta, tuli 1867 mielipuoleksi ja on siitä lähtien asunut Bouchouten linnassa lähellä Brysseliä.

Charlottenborg *[šar-]*, kreivi Gyldenlöven 1672-83 rakennuttama linna Kööpenhaminassa, „Kongens Nytorv"in varrella. V. 1700 sen osti Charlotta Amalia (ks. t.), joka asui siellä osan elämästään. Myöhemmin se oli m. m. Fredrik V:n asuinpaikkana hänen perintöruhtinaana ollessaan. Nykyään linna on akatemian hallussa. Linnan puutarha oli 1777-1874 yliopiston kasvitieteellisenä puutarhana.

Charlottenburg *[šarlo'-]*, kaupunki (kaupunkipiiri) Preussissa Potsdamin hallintopiirissä aivan Berliinin länsipuolella (josta vain Tiergarten ja eläint. tarha sen erottavat), Spreejoen varrella, 265,801 as. (1907). Rakennuksista on 1696 vaaliruhtinatar Sofia Charlottalle rakennettu linna tärkein. Hänestä C. on nimensäkin saanut. Linnanpuistossa on Hohenzollernin suvun hautarakennus, mihin m. m. kuningatar Louise, Fredrik Wilhelm III, Wilhelm I ja keisarinna Augusta ovat haudatut. C:n kadut ovat leveät, torit avarat; sen rakennuksista mainittakoon vielä monet kauniit huvilat, kirkot ja synagoga, taide-, musiikki- ja suuri teknillinen korkeakoulu, sotakoulut sekä tärkeä, valtion omistama fysikaalis-teknillinen laitos v:lta 1887. Kaupungin suuren teollisuuden eri haaroista mainittakoon raudanvalu-, kone- ja sähköteollisuus (Siemens & Halske), lasin, posliinin ja kemiallisten aineiden valmistus sekä paperi- ja nahkateollisuus. V. 1905 C:ssa oli 180 tehdasta, joissa n. 22,000 työntekijää. C:n hallintoa johtaa 2 pormestaria, apunaan 21 neuvos- ja 72 valtuusmiestä. Kaupunki on rauta- ja raitioteitten, sekä maanalaisten ja ilmaratojen kautta mitä läheisimmässä yhteydessä Berliinin kanssa, jonka etukaupunki se oikeastaan onkin. C. perustettiin 1705, sai 1721 kaupunginoikeudet ja 1905 edustusoikeuden Preussin herrainpäiville. *W. S-m.*

Charlottenlund *[šarlottenlu'nd]*, Juutinrauman varrella, Kööpenhaminan pohjoispuolella sijaitseva valtion metsä, jossa on kruununprinssin

kesäasunto ja metsätieteellinen puutarha. Kesäisin Kööpenhaminalaisten suosima virkistyspaikka, kilpa-ajorata, huviloita ja ravintoloita. Rannikkopatteri. Kööpenhaminan esikaupunki.

Charmant *[šarmā']* (ransk.), viehättävä, erinomainen.

Charme *[šarm]* (ransk.), lumous, sulous, lumousvoima.

Charnay-solki *[šarnē'-]*, ransk. muinaistutkijan Désiré Charnay'n v. 1857 Bourgognessa löytämä, pohjoisgermaanilaista tyyppiä oleva hopeasolki (500-luvulta), jonka takapuolella on riimukirjoitusta. Tämä ynnä muutamat muut ulkopuolella Pohjoismaita löydetyt riimukirjoitukset todistavat, että vanhin riimukirjoituslaji oli tunnettu kaikkien germaanilaisten kansain, eikä ainoastaan skandinaavilaisten keskuudessa.

Charpentier *[šarpātjē]*, suom. aatelissuku, jonka kanta-isä Toussaint C. 1630 tuli Kustaa II Aadolfin palvelukseen Saksan sotaan, 1664 korotettiin aatelissäätyyn ja kuoli Turun rykmentin everstiluutnanttina 1683 omistamallaan Hahkialan tilalla Hauholla. Suvun myöhemmistä jäsenistä on mainittava Robert Karl C. (1766-1830), eversti, joka otti osaa Suomen sotaan 1808-09, kunnostaen itseänsä erittäinkin Salmen luona, ja hänen pojanpoikansa Gustaf Robert Alfred C., pankkimies, s. 1839 Hahkialassa, henkivakuutusyhtiö Kalevan johtaja 1874, Suomen hypoteekkiyhdistyksen puheenjohtaja 1881, Suomen pankin johtokunnan puheenjohtaja 1884, kutsuttu senaatin raha-asiain päälliköksi 1897, mutta siitä eronnut 1900, sittenkuin oli vastustanut niin hyvin valtakunnan lainsäädäntöä kuin venäjän kieltä koskevan julistuksen julkaisemista.

Charpentier *[šarpātjē']*. 1. Marc Antoine (1634-1704), ransk. kirkkosäveltäjä (m. m. 18 oratoria Carissimi'n tyyliin). — 2. Gustave (s. 1860), ransk. säveltäjä, Massenet'n oppilas, tunnettu „impressionistisen” tyylin edustajana orkesteri- ja kuoroteoksissaan. *I. K.*

Charpie *[šarpī']* (ransk.), liinanöyhtä, nöyhtä (aikaisemmin sidetarpeiksi käytetty).

Charta (lat., < kreik. *khartēs)*, alkuaan papyrus-kasvin säikeistä valmistettu kirjoitus-„paperi”; sittemmin sillä tarkoitettiin kaikkea, johon oli jotakin kirjoitettu tai piirretty (tässä merkityksessä se myöskin on siirtynyt suomen kieleen muodossa kartta) ja myöskin itse kirjoitusta, jolloin se saattoi merkitä samaa kuin kirje, kirja, edikti. Keskiajalla c:ksi sanottiin kaikenlaisia asiakirjoja, varsinkin sellaisia, joissa vakuutettiin tärkeitä oikeuksia ja vapauksia. Merkillisin c. nimellä mainituista asiakirjoista on Magna Charta (ks. t.). Tämän ja Ludvik XVIII:n Ranskalle (1814) antaman „Charte constitutionnelle” nimisen perustuslain perusteella c. sanaa myöhemmin on käytetty merkitsemään kirjoitettua hallitusmuotoa, jota tätä nykyä kuitenkin tavallisemmin sanotaan konstitutsioniksi. Englannissa esiintyi 1830- ja 40-luvulla radikaalinen työväenpuolue, jonka ohjelma on tunnettu „Kansan kartan” *(people's charter)* nimellä. ks. Chartismi.

Chartered Company *[tšātəd kampəni]*, ks. Englannin Etelä-Afrikan seura.

Chartier *[šartiē]*, Alain (s. n. 1390, k. vv. 1430-40 välillä), ransk. kirjailija; oli dauphin'in (Kaarle VII:n) sihteeri ja palveli uskollisesti hänen asiaansa sen lopulliseen voittoon asti. C:llä oli ajallaan suuri runoilijan- ja puhujanmaine. Häntä ylistetään aikansa mestarina ja taru kertoo Skotlannin Margareetan (myöhemmin Ludvik XI:n puolison) useiden läsnäollessa painaneen suudelman nukahtaneen C:n huulille. C:n runoudelle on ominaista jalo isänmaallinen henki. Muoto hänen runoissaan on enimmästi vertauskuvallinen. Azincourt'in taistelun jälkeen (1416) hän kirjoitti runonsa „Le livre de quatre dames”, mikä kertoo neljästä naisesta, jotka ovat menettäneet rakastajansa Azincourt'in taistelussa, ja jotka kiistelevät siitä, kuka heistä on onnettomin. C. on sitäpaitsi kirjoittanut teokset „Bréviare des nobles” ja „Le curial”, jotka ovat hyvän seurustelutavan ja ritarillisten hyveiden käsikirjoja. Hänen teoksensa „Quadriloge invectif” on Ranskan silloisia valtiollisia oloja käsittelevä dialogi. C:n tyyli on oratorinen ja osoittaa latinalaisten kirjailijain, varsinkin Ciceron, vaikutusta. C:n teokset julkaisi Duchesne (Par. 1617). [Delaunay, „Étude sur C.” (1876); Joret-Desclozières, „Alain C.” (4 p., 1899).] *J. H-l.*

Chartismi *[tšar-]*, Englannissa 1830- ja 40-luvulla esiintynyt kansanvaltainen työväenliike. Nimi johtuu siitä, että sen kannattajat sanoivat ohjelmaansa „kansankartaksi” *(„the people's charter)*, koska se toteutettuna tulisi edistämään työväenetuja samaten kuin Magna charta oli edistänyt ylimystön ja porvariston etuja. 1830-luvulla pääsi Englannin työväestössä valtaan suuri tyytymättömyys vallitseviin oloihin. Sen syyt olivat monenlaiset. V. 1832 toimeenpantua vaalioikeuden laajennusta ei oltu ulotettu työmiehiin, vaikka nämäkin uhkaavalla esiintymisellään olivat ottaneet osaa tämän uudistuksen perille ajamiseen. Ja työväen katkera mieliala sai uutta virikettä siitä, että uudistetun parlamentin ensimäisiä lainsäätämistoimenpiteitä oli v:n 1834 ankara vaivaishoitolaki, jonka tarkoituksena oli pelottaa köyhiä ensinkään turvautumasta vaivaisapuun ja jota työväki sen vuoksi piti hyvin kohtuuttomana. Lisäksi on huomattava, että Englannin tehdastyöväen asema juuri tähän aikaan oli viheliäisimmillään: työaika oli luonnottoman pitkä, palkat pienet, elintarpeet viljatullien johdosta kalliit, työnsaanti epävarma, työttömyys jo silloin hyvin tavallinen ilmiö. Kaiken tämän johdosta Englannin työväestössä heräsi se ajatus, että nämä epäkohdat olivat poistettavissa ja työväen yhteiskunnallinen tila parannettavissa vain siten, että työväki hankki itselleen valtiollisen äänioikeuden ja sen avulla valtiollisen vallan. V. 1836 perustettiin Lontoossa tämän asian ajamiseksi „Workingmen's association” (työväenyhdistys), joka yhdessä eräiden radikaalisten parlamentinjäsenten kanssa 1837 hyväksyi „kansankartan” nimellä tunnetun ohjelman, jossa oli seuraavat kuusi kohtaa: yleinen äänioikeus jokaiselle täysi-ikäiselle miehelle, salainen äänestys, jokavuotinen parlamentin uudistus, yhtäläiset vaalipiirit, edustajien palkkio, varallisuusehtojen poistaminen vaalikelpoisuudesta. Keinoista, joilla nämä tarkoitukset oli saavutettava, syntyi chartistien keskken pian erimielisyyttä. Toiset, johtajana Lovett, suosittivat rauhallisia mielenosoituksia,

toiset taas, johtajana irlantilainen Feargus O'Connor, kehoittivat käyttämään väkivaltaa. Helmik. 1839 kokoontui Lontoossa „kansalliskonventti", s. o. työväen valitsema „kansanparlamentti", jossa jälkimäinen jyrkkä ryhmä oli enemmistönä. Kun parlamentti heinäk. 1839 oli hyljännyt chartistien ojentaman anomuksen, jossa oli 1 1/4 miljoonaa allekirjoitusta, nousi mieltenkiihko ylimmilleen. Jo aikaisemmin oli pidetty suuria kansankokouksia, syksyisin tulisoihtujen valossa, joissa työväkeä oli intohimoisilla puheilla kiihotettu. Nyt päätettiin ryhtyä väkivaltaan ja suurlakkoon. Useissa kaupungeissa, varsinkin Birminghamissa, syntyi aseellisia kapinoita, jotka kuitenkin helposti tukahutettiin. Samaten raukesi heti alkuunsa se „kansanparlamentin" julistama suurlakko, jonka piti kestää kokonainen „pyhä kuukausi". Yllytys taukosi nyt vähäksi aikaa. „Kansanparlamentti" hajosi ja useat liikkeen johtajista tuomittiin vankeusrangaistukseen. Mutta 1840 se heräsi uuteen eloon. Paikalliset järjestöt yhtyivät kansalliseksi liitoksi ja parlamentille annettiin uusi jättiläisanomus, jossa sanotaan olleen 3,300,000 allekirjoitusta. Kun anojia ei laskettu perustelemaan anomustaan parlamentin edessä, julistettiin 1842 uusi „suurlakko", joka päättyi yhtä nolosti kuin edellinenkin. Nyt oli liikkeen voima jo lopussa. V. 1848 se osittain helmikuun vallankumouksen johdosta vielä kerran leimahti heikkoon liekkiin. Lontooseen kokoontui jälleen konventti, suurissa kansankokouksissa pidettiin hurjia puheita ja parlamenttiin lähetettiin jälleen jättiläisanomus, mutta mitään tuloksia ei liikkeestä nytkään ollut. Chartistisia järjestöjä oli kuitenkin vielä 1850-luvullakin olemassa. — Vaikka c. ei saavuttanutkaan tarkoitustansa (myöhemmin sen ohjelma on kuitenkin melkein täydellisesti toteutettu), on sillä kuitenkin suuri merkitys työväenliikkeen historiassa. Se herätti Englannin työväen vuosisatojen alistumisesta ja välinpitämättömyydestä erikoisten luokkaetujensa tietoisuuteen. Se oli ensimäinen köyhälistön liike, joka oli täysin selvillä siitä, että työväen taloudellisen vapautuksen edellytyksenä oli valtiovallan valloitus, ja että tämä tarkoitus oli saavutettavissa vain „luokkataistelulla". Siitä syystä sitä voisi sanoa ensimäiseksi sosiaalidemokraattiseksi liikkeeksi, vaikka se ei esittänytkään mitään sosialistista ohjelmaa. [L. Brentano, „Die englische Chartistenbewegung" (Preussische Jahrbücher, 33 nid.), J. L. Tildsley, „Die Entstehung und die ökonomischen Grundsätze der Chartistenbewegung".] *J. F.*

Chartreuse *[šartrö'z]*, La Grande, kartusiaani-munkkien (ks. Kartusiaanit) vanhin luostari, Isèren departementissa Ranskassa, metsäisessä vuorilaaksossa, suurenmoisine rakennuksineen 15-17:nneltä vuosis.

La Grande Chartreuse.

Chartreuse *[šartrö'z]*, hieno, aromaattinen likööri. Sitä valmistivat alkuaan „La Grande Chartreuse" luostarin kartusiaanimunkit. Kun heidät 1903 karkoitettiin Ranskasta, kerrotaan heidän ostaneen suuren luostarin Espanjassa, valmistaakseen täällä samaa likööriä, vaikka toisennimisenä, sillä chartreuse nimisen liköörteollisuuden oli Ranskan valtio ottanut haltuunsa.

Chartreusiläis-munkkikunta *[šartröz-]* ks. Kartusiaanit.

Chase *[tšeis]*, Salmon Portland (1808-73), pohjoisameriikk. valtiomies, vanhaa puritaanisukua, toimi ensin asianajajana Cincinnatissa esiintyen monasti etelävaltioista karanneiden orjien puolustajana; senaatin jäsenenä 1849-55 hän asettui orjuutta vastustavalle kannalle, otti 1855 osaa tasavaltalaisen puolueen perustamiseen, tullen sen avulla Ohion kuvernööriksi (1856-59). Lincolnin tultua presidentiksi C. rupesi raha-asiainministeriksi 1861 hankkien orjasodan aikana ne suunnattomat rahavarat, jotka se vaati. V. 1864 hänet nimitettiin Yhdysvaltain korkeimman oikeuden presidentiksi. *J. F.*

Chassaignac *[šasenja'k]*, Pierre Marie Édouard (1804-79), ransk. kirurgi, tuli 1835 Pariisin lääketiet. tiedekunnan professoriksi ja 1868 lääket. akatemian jäseneksi. Hänen ansioistaan kirurgian alalla mainittakoon n. s. ekrasöörin (ks. t.) keksiminen sekä drenaasin (ks. t.) käyttäminen haavanhoidossa.

Chassepot *[šaspō']*, Antoine Alphonse (s. 1833), ransk. keksijä, valmisti St. Thomas'n asetehtaan virkamiehenä ollessaan 1863 takaaladattavan kiväärin mallin. Kivääri otettiin jalkaväessä ja keveässä ratsuväessä käytäntöön. Lukon koneisto, patroonat y. m. olivat edistysaskel sytytysneulakivääristä ja varsinkin pienempi kaliberi (11 14:ää vastaan) oli sen etevämmyytenä. V. 1874 tämä kivääri varustettiin metallipatroonilla.

Château *[šatō']* (ransk., < lat. *caste'llum* = linnavarustus), linnoitus, linna; sana esiintyy useissa ranskalaisissa paikannimissä, esim. C.-Lafitte, C.-Margaux (ks. n.).

Chateaubriand *[šatōbriā']* (ransk.), härän paraasta kyljyksestä tehty pihvi.

Chateaubriand *[šatōbriā']*, François René, Vicomte de (1768-1848), ransk. kirjailija ja politikko, synt. 4 p. syysk. 1768 Saint-

Malossa. Isänsä kuoltua hän 1791 päätti toteuttaa vanhan lempituumansa, nimittäin tutkimusretkeilyn Ameriikkaan. Kun C. ei mitenkään ollut tieteellisesti valmistautunut tällaista matkaa varten, ei siitä ollutkaan mitään tieteellistä tulosta. Mutta luonnonkauneus ja alkuperäinen kansanelämä tekivät syvän vaikutuksen hänen rikkaaseen ja herkkään mielikuvitukseensa, ja hänen täältä saamansa vaikutelmat kuvastuvat monivärisinä hänen kaunokirjallisista teoksistaan. Palattuaan Ranskaan hän meni naimisiin rikkaan tytön kanssa, josta myöhemmin tuli hänelle hyvä ja uskollinen puoliso. Ensin tapahtumat erottivat heidät toisistaan. C. nimittäin taas astui sotapalvelukseen, tällä kertaa prinssien armeiaan, haavoittui Thionvillen taistelussa ja pakeni Englantiin. Täällä hän eli hyvin ahtaissa oloissa, elättäen itseään vaatimattomalla kirjallisella työllä ja valmistellen sekavaa historiallista teostaan „Essai sur les révolutions". Tätä teosta varten hän luki vanhan ajan historioitsijoita, Rousseau'ta, Montesquieu'tä ja Voltairea. Hänen äitinsä kuolema (1798) saattaa hänet jälleen kristillismieliseksi. Uskonto ilmenee hänelle kauniina ja lohdullisena unelmana, ja etupäässä senvuoksi hän sitä kannattaa. Tätä hänen kantaansa edustaa hänen teoksensa „Génie du christianisme", joka on loistava kristinuskon apologia, epähistoriallinen ja epädogmaattinen, mutta sen sijaan esteettinen. Jo 1801 hän oli julkaissut yhden mainitun teoksen episodin, nimittäin kertomuksen „Atala", joka yhdisti ameriikkalaisen luonnon majesteetillisuuden kristinuskon kieltäymystä uhkuvaan ankaruuteen, tehden sen niin loisteliaasti, että se herätti yleistä ihastusta. C:n ympärille kokoontui ryhmä eteviä miehiä ja naisia, jotka häntä ihailivat ja joiden seurustelu häneen vaikutti kehittäen ja virkistäen. Bonaparten huomio kääntyi C:iin ja hän nimitti hänet Rooman, sitten Wallisin lähetystön ensimäiseksi sihteeriksi. Enghien'in herttuan murhan jälkeen C. jätti erohakemuksensa (1804). Pari vuotta myöhemmin hän läksi matkalle itämaille. Tällä matkalla hän muun muassa kävi Kreikassa ja Jerusalemissa ja paluumatkalla Karthagossa ja Granadassa. Tämän matkan tuloksina olivat suuri uskonnollinen (jo 1802 aloitettu) proosa-eepos „Les martyrs" (1809); sekä runollinen matkakertomus „Itinéraire de Paris à Jérusalem" (1811). C. kylmeni yhä enemmän keisarinvallalle. Kun C. 1811 Akatemiaan valittuna edeltäjästään M. J. Chénier'stä oli kirjoittanut ankarasti moittivan muistopuheen, niin Napoleon, kun C. ei suostunut hänen korjauksiinsa, kokonaan kielsi tämän puheen pitämisen. Vuosi 1811 tietää C:n kaunokirjallisen toiminnan loppua. C. siirtyy nyt Napoleonin vastustuspuolueeseen, ja hänen leppymätön vihansa Napoleonia kohtaan puhkeaa esiin keisarin sortumisen jälkeen 1814 ilmestyneessä pilkkakirjoituksessa „De Buonaparte, des Bourbons, j. n. e.", jonka C. itse sanoi olleen Ludvik XVIII:lle armeian veroisen. „Sadan päivän" aikana hän tuli ministeriksi, sittemmin Ranskan pääriksi. Hänestä tuli ankarampi rojalisti kuin kuningas itse, jonka kanssa hän joutui epäsopuun. Hänen 1820 julkaisemansa teos „Mémoires, lettres et pièces authentiques touchant la vie et la mort du duc de Berri" taas sovitti hänet kuninkaan kanssa. Mainittuna vuonna C. nimitettiin lähettilääksi Berliiniin, sittemmin lähettilääksi Lontooseen, valtuutetuksi Veronan kongressiin ja 1822 ulkoasiain ministeriksi, jona hän oli espanjalaisen sodan pääaiheuttajia. C:n ääretön itserakkaus ja huikentelevaisuus saattoivat hänet riitaantumaan hallituksen kanssa ja hän liittyi raivoissaan liberaaliseen oppositsioniin. Heinäkuun vallankumouksen aikana hän astui poliittisen uransa kolmanteen kehityskauteen. Silloin hän kielsi porvarikuninkaalta uskollisuuden valan, pysyi uskollisena Bourboneille, mutta oli samanaikuisesti suhteissa tasavaltalaisiin. Loppuiällään hän kirjoitti memoaarejaan („Mémoires d'outre tombe") ja eli ystävättärensä, M:me Récamier'n läheisyydessä. Tämän salongissa hän oli nuoren Ranskan keskipisteenä ja epäjumalana. Hänet haudattiin St. Malo'hon, meren kalliokarille, ja mainittuun kaupunkiin Ranskan kansa hänelle pystytti muistopatsaan.

Chateaubriand.

Paitsi jo mainittuja teoksia C. julkaisi joukon politiikkaa koskevia kirjoja, matkakertomuksia, sekä kaunokirjalliset teokset „René" (1805) joka toi n. s. maailmantuskan (Weltschmerz) ransk. kirjallisuuteen ja joka kuvastaa tekijän omaa rikkirevittyä ja ristiriitaista olemusta, lisäksi „Les Natchez", joka kuten kertomus „Atala" kuvaa tekijän Ameriikan luonnonkansojen parissa saamia vaikutelmia, sekä romaanin „Les aventures du dernier des Abencérages", jonka tapahtumapaikka on muinainen Granada, ja joka kenties on C:n taiteellisesti ehein tuote.

Persoonallisuutena C. oli hyvin huikentelevainen, samoin kuin politikkona. Epäilemättä hänen luonnonlaatunsa oli voittopuolisesti alakuloinen. Hänestä on sanottu, että hän oli Byron ennen Byronia. Mutta hän myöskin melkoisesti liioitteli kärsimyksiään, ja hänen mielikuvituksensa suurensi ne suunnattomiksi, niin että hän katsoi itseään maailman onnettomimmaksi ihmiseksi. Taiteilijana C. oli suuri, hänen luonnonkuvauksensa ovat uhkuvat ja kiehtovan kauniit, hänen sieluntilojen erittelynsä mieltäkiinnittävät. Ranskan kirjallisuushistoriassa hänellä on huomattava merkityksensä, hän kun on ransk. romantismin esitaistelija ja tyypillisimpiä edustajia sekä uudenaikaisen ja taiteellisen ranskalaisen proosan luoja. C:n teosten painoksista ovat mainittavia: hänen itsensä julkaisema painos „Oeuvres complètes" (1826-31, 31 nid.), sekä Sainte-Beuven toimittama (1859-61, 12 nid.). [Villemain, „Chateaubriand, sa vie, ses écrits" (Par. 1858, 2 nid.); Sainte-Beuve, „Chat. et son groupe littéraire sous l'empire" (Par. 1860, 2 nid., 3:s painos 1873); de Lescure, „Chateaubriand" (Par. 1902); Pailhès, „C., sa femme et ses amis" (Bordeaux 1896); Maurel, „Essai sur C."

(Par. 1898); G. Bertrin, „La sincérite religieuse de C." (Par. 1899); Biré, „Les dernières années de C., 1830-1848" (Par. 1902); Lady Blennerhasset, „Chateaubriand" (Mainz 1902); Giraud, „Chateaubriand. Études littéraires" (1904).
J. H-l.

Chateaubriant *[šatōbriā']*, arrondissementin pääkaupunki Länsi-Ranskassa, Loire-inférieuren departementissa, Nantes'in pohjoispuolella, Chèren varrella, 5,945 as. (1901). Harjoittaa sokerin, liköörin ja koneitten valmistusta sekä vilja- ja karjakauppaa. — Täällä Henrik II antoi reformeerattujen oikeuksia koskevan julistuksen kesäk. 27 p. 1551. *(V. v. F.)*

Château Cambrésis *[šatō' kābrezī']*, kaupunki Pohjois-Ranskassa, tunnettu rauhanteosta, joka siellä suoritettiin huhtik. 2 ja 3 p. 1559 toiselta puolen Ranskan ja toiselta puolen Englannin, Savoijin ja Espanjan välillä. Siinä Ranska sai vahvistetuksi omistusoikeutensa jo ennen valloittamiinsa Metziin, Touliin ja Verdun'iin sekä Calais'n. Muut vallat antoivat takaisin valloituksensa. *K. O. L.*

Château-Lafitte *[šatō'-lafi't]*, linna ja kuuluisa, 70 ha laaja viininviljelys Gironden departementissa Ranskassa, tunnettu parhaisiin medoc-lajeihin kuuluvista viineistään.

Château-Margaux *[šatō'-margō']*, kauppala ja linna Ranskassa Gironden departementissa, Bordeaux'n pohjoispuolella; tuottaa erinomaista punaviiniä.

Chatham *[tšätəm]* ks. P i t t.

Chatham-saaret *[tšätəm]*, brittiläinen saariryhmä Tyynessä valtameressä, Uuden Seelannin itäpuolella, 43° 50′ et. lev. 117° l. pit., 971 km², 399 as. (1906), joista 197 eurooppalaista, muut saaren alkuasukkaita maoreja. Suurin saari, Chatham l. Warekauri, on n. 936 km, muut (Pitt l. Rangihaute, Rangatira y. m.) ovat pieniä. Ilmasto on kylmempi kuin Uudessa Seelannissa, mutta siitä huolimatta ovat kasvi- ja eläinmaailma molemmissa samankaltaisia. Täällä viihtyy eteläisen pallonpuoliskon eteläisin palmu *(Kentia sapida)*. Pääelinkeinona on karjanhoito; saarilla hoidetaan 66,000 lammasta ja 450 nautaeläintä. Kalastus ja valaanpyynti ovat myös tärkeitä tulolähteitä. — V. 1791 Broughton löysi saaret, joita hänen mukaansa myös nimitetään B r o u g h t o n i n-s a a r i k s i.
(V. v. F.)

Chatham-valo *[tšätəm-]*, merkkivalo, joka saadaan aikaan puhaltamalla liekkiin hartsijauhetta tai hartsi- ja magnesiumjauheen seosta.

Chatillon *[šatijō']*, usean Ranskan kaupungin nimi. Suurin näistä on arrondissementin pääkaupunki C.-s u r-S e i n e, Côte-d'Orin departementissa, Seinen varrella, 232 m yl. merenp., 4,807 as. (1901). Linnanraunioita ja rautavalimoja. V. 1814 helmik. 5 — maalisk. 19 p. oli täällä koolla kongressi, jossa Napoleon Bonaparte ja liittoutuneet neuvottelivat tulematta kuitenkaan mihinkään lopputulokseen. Marrask. 19 p. 1870 taistelivat C:ssa keskenään Ranskan vapaaehtoiset ja Saksan sotajoukot.

Chatrian *[šatriā']* ks. E r c k m a n n-C h a t r i a n.

Chattanooga *[tšätənū'gə]*, kaupunki Yhdysvaltain Tenesseen valtiossa, purjehduskelpoisen Tenessee-joen varrella, 30,154 as. (1900). Yliopisto. Sulattoja, valimoja, valssipajoja, myllyjä y. m. Käy vilkasta puu-, rauta- ja kivihiilikauppaa. — Täällä tasavaltalaiset Grantin johdolla voittivat Braggin johtamat liittolaiset marrask. 22-25 p. 1863. *(V. v. F.)*

Chatterton *[tšätətən]*, T h o m a s (1752-70), engl. runoilija, „Bristolin ihmelapsi", sepitti 1768 uuden Bristolin sillan vihkimisen johdosta runon, jota sanoi 1400-luvulla eläneen munkki Rowleyn tekemäksi. Tämän runon menestys kiihotti C:ia jatkamaan, ja hän lähetti Sir Horace Walpolelle uusia tämänkaltaisia runoja pyytäen niitä painattamaan. W. oli jo aikeissa niitä julkaista, kun Gray ja Mason hänelle huomauttivat, että ne eivät olleetkaan oikeita. Lontoossa, jonne C. oli muuttanut, levisi pian huhu, että C. oli väärentäjä, ja kun hän lisäksi oli joutunut taloudelliseen ahdinkotilaan, niin hän myrkyllä päätti päivänsä. C. oli lisäksi kirjoittanut traagillisen „interludiumin" „Aella", murhenäytelmän „Godwyn", jotka hän niinikään sanoi munkki Rowleyn kirjoittamiksi, Hastingsin taistelua käsittelevän eepoksen ja runoelman „The Dethe of Syr Charles Bawdin". — C:n traagillista kohtaloa on Alfred de Vigny käsitellyt näytelmässään „Chatterton" (1837). — Täydellisen painoksen C:in teoksia julkaisi Lontoossa 1803 Southey, joka, kuten kaikki muut „lakistit", pani C:iin suurta arvoa. [Elämäkertoja: Davis (Lont. 1806), Dix (Lont. 1837), Wilson (Lont. 1869), Helene Richter (Wien 1900). — vrt. Georges, „New facts relating to the C. family" (Lont. 1883).]
J. H-l.

Chatterton-seos *[tšätətən-]*, eristäjäaineena telegrafi-, sähkö- y. m. johdoissa käytetty seos, joka tehdään 2 osasta guttaperkkaa, 1 osasta hartsia ja 1 osasta tervaa.

Chaucer *[tšōsə]*, G e o f f r e y (n. 1340-1400), Englannin suurin runoilija ennen Shakespearea, syntyisin Lontoosta; isä oli viinikauppias, jolla oli yhteyttä hovin kanssa. Poika sai hyvin huolellisen kasvatuksen. V. 1357 hän oli Edvard III:n pojan Lionelin puolison, Elisabetin, hovipoikana. V. 1359 hän otti osaa Ranskan sotaretkeen, joutui mainitussa maassa sotavangiksi, mutta lunastettiin vapaaksi (1360). Palattuaan kotimaahan hän sai hovissa kamaripalvelijan paikan, saavutti Edvard III:n luottamuksen ja sai häneltä pienen vuotuisen eläkkeen. C. oli naimisissa todennäköisesti v:n 1366 vaiheilta, mutta avio ei näy olleen onnellinen. V. 1374 kuningas myönsi hänelle tuopillisen viiniä päivässä, mikä myöhemmin vaihtui lisäeläkkeeseen. Samana vuonna C. sai tullintarkastajan paikan Lontoossa sekä John Gauntilta, Lancasterin herttualta, 10 punnan vuotuisen eläkkeen. V. 1372-84 hänet lähetettiin seitsemän eri kertaa valtiollisia asioita ajamaan Italiaan ja Ranskaan. Italiassa hän kävi pari tai kolme kertaa ja tutustui silloin perinpohjin tämän maan kirjallisuuteen. Todennäköisesti hän

Geoffrey Chaucer.

ensimäisellä Italian-matkallaan persoonallisesti tutustui Petrarcaan ja Boccaccioon. V. 1386 hän oli muutaman kuukauden aikana Kentin edustajana parlamentissa. S. v. hän joutui Richard II:n hallinnon aikuisten mullistusten uhriksi, menetti aikaisemmin saamansa tullivirat ja suistui köyhyyteen. Hänen täytyi myydä eläkkeensä, hankkiakseen itselleen leipää. V. 1389 hän kuitenkin sai Richard II:lta uuden eläkkeen sekä tynnyrin viiniä vuodessa, mutta taloudellinen ahdinko näyttää kuitenkin vaivanneen C:ia aina v:een 1399, jolloin Henrik IV, heltyneenä C:n runosta „Chaucer's compleint to his purse", melkoisesti lisäsi hänen vuotuista eläkettään. Kohta tämän jälkeen C. kuoli, todennäköisesti 25 p. lokak. Hän haudattiin Westminster Abbey kirkkoon siihen kulmaan, joka myöhemmin on saanut nimekseen „the poets' corner".

C:n runollisen tuotannon saattaa jakaa kolmeen ajanjaksoon, joista ensimäinen lankeaa vv:n 1365-73 väliin. Tällöin hän oli ranskalaisten jäljittelijä. Hänen ensimäinen Italian-matkansa 1373 aloittaa hänen toisen kirjallisen, v:een 1385 ulottuvan kehityskautensa. Tällä ajalla C. käytti kirjallisina malleinaan italialaisia, vaikka hän ei suinkaan orjallisesti heitä seurannut. Kolmas jakso, 1385-1400, tietää C:n omintakeista, malleista ja jäljittelystä vapaata runoilijakautta.

Vanhin C:n runoista, jonka syntymävuosi tunnetaan, on hänen 1369 kirjoittamansa, John Gauntin puolison kuolemaa valittava runoelma „The Book of the Duchesse" eli „Chaucer's Dream". C:n ensimäisen jakson tuotteisiin kuuluu myös Guillaume de Lorris'n ja Jean Clopinelin „Le roman de la rose" runoelman alun englanninkielinen käännös. C. lienee kääntänyt ainoastaan noin 1,705 säettä. Tämän jakson muut runotuotteet ovat n. s. „C:n aapinen", jonka esikuvana on ollut ransk. Guilevilen „Pélerinage de la vie humaine" ja jonka nimi johtuu siitä, että jokainen säkeistö alkaa jollakin aakkosella, ainoastaan W kirjain puuttuu C:lta, kuten myös alkuperäisestä runosta; lisäksi „The Compleynt unto Pité", joka kertoo, miten „Sääli" on kuollut, minkä vuoksi kaunottaret eivät enää tunne sääliä onnettomia rakastuneita kohtaan. — Toisen jakson alkuun on epäilemättä asetettava runoelma „The Lyf of Seinte Cecile" (esipuheesta päättäen kirjoitettu 1374). Tämä C:n legenda osoittaa selvästi Danten „Divina Commedian" vaikutusta. Se henkii muuten maallisen elämän halveksimista ja taivaallisen lohdutuksen kaipuuta. V:n 1374 tapahtumien sekä ammattinsa johdosta runoilija taas palasi maailman hyörinään. Huomattavimmat tämän jakson muista kirjallisista tuotteista ovat Boetiuksen „Consolatio philosophiæ" teoksen käännös, ja romaani „Troilus and Criseyde", jonka esikuvana oli Boccaccion „Filostrato"; lisäksi erästä senaikuista häväistysjuttua käsittelevä runo „The Compleynt of Mars"; nuoren kuninkaan solmiman avion johdosta 1382 kirjoitettu „Parlement of Foules", joka on hänen parhaita runoelmiaan. Toisen tuotantokautensa lopulla C. virkistykseksi virkatoimien ohella kirjoitti allegorisen runoelmansa „The House of Fame". — C:n kolmannen tuotantokauden pääteokset ovat „The Legend of good Women" ja „Canterbury Tales". Nämä molemmat kirjalliset tuotteet ovat n. s. kehyskertomuksia (ks. t.). Mainitun legendan kertomuksia sanotaan alkuperäisesti olleen 20, mutta meidän päiviimme ei ainakaan ole säilynyt useampia kuin 10. Näiden runollisten kertomusten lähteinä C. käytti Ovidiuksen teoksia, Vergiliuksen Æneis-runoa, Liviusta ja keskiaikaisia lat. kirjailijoita, tosin hyvin vapaasti, painaen kertomuksiinsa aito englantilaisen leiman. C:n kuuluisin runoteos on hänen runollinen kertomussarjansa „Canterbury Tales". Nämä kertomukset ovat kirjoitetut samaan tapaan kuin Boccaccion „Decamerone" sarja, vaikka ne suunnittelultaan ja vaihtelevaisuudeltaan ovat B:n teosta etevämmät. Mainitun runollisen kertomussarjan prologissa kerrotaan, miten kauniina huhtikuun-päivänä eräässä Lontoon ravintolassa kohtasi toisensa joukko eri yhteiskuntaluokkiin ja ammatteihin kuuluvia naisia ja miehiä, jotka kaikki seuraavana päivänä aikoivat lähteä pyhiinvaellusretkelle Canterburyyn Thomas Becketin haudalle. Tämä prologi on kirjoitettu erinomaisen havainnollisesti ja hienon sukkelasti, ja se esittää runoelman eri henkilöt. Pyhiinvaeltajien kirjavaan joukkoon liittyy leikkisä ravintolanisäntä, joka ehdottaa, että jokaisen sekä meno- että paluumatkalla tulee kertoa pari kertomusta, joten kertomuksia runoilijan alkuperäisen suunnitelman mukaan olisi karttunut enempi kuin 120. C. ei kuitenkaan ehtinyt runoilla enempää kuin 24 valmista kertomusta. — Yhtä vaihtelevia kuin nämä pyhiinvaeltajat, ovat myös heidän kertomustensa aiheet. Englannin kansanelämän kuvaukset, joita höystää voimakas, joskus karkeanlainen huumori, vuorottelevat hienon pateettisten kertomusten kanssa, ja eri henkilöiden välinen dramaattisen vilkas vuoropuhelu tuo tuon tuostakin esiin erinomaisen sattuvia kulttuurihistoriallisia piirteitä.

C:n teokset osoittavat yleensä, että hänellä oli laajat tiedot, mutta samalla monenlaisen seurustelun kautta hankittu rikas ihmistuntemus. Hänen havaintokykynsä oli mitä tarkin. — Paras C:n teosten laitoksista on Skeatin 6 nidoksinen painos v:lta 1894-95 (Oxford). C:n teoksen „Canterbury Tales" on etevästi kääntänyt saksaksi Hertzberg (1866). [ten Brink, „Chaucer-studien" (1870); „Chaucers Sprache und Verskunst" (1884); „Geschichte der engl. Litteratur" (II, 1, 1889); Lounsbury, „Studies in Chaucer, his life and writings" (1891); Paul, „Grundriss der germ. Philologie"; Wülker, „Geschichte der engl. Literatur" (1906), I, s. 146-179.] *J. H-l.*

Chauci ks. Khaukit.

Chauffeur *[šoffö'r]* ks. Šofflööri.

Chauliac *[šolja'k]*, Guy de (s. vähän ennen 1300) ransk. lääkäri, kotoisin Cauliacon kylästä Auvergnesta, toimi sittemmin aikansa etevimpänä kirurgina Lyon'issa ja Avignon'issa. Hänen kirjoittamansa „Chirurgia parva" ja „C. magna", olivat vuosisatojen kuluessa ansiokkaina osviittoina lääketieteen harjoittajille.

Chaulmoogra-öljy *[tšölmugra-]*, kellertävä tai ruskea, hiukan eltaantuneen hajuinen rasva; sulam.-p. 35-40°, liukenee kloroformiin, bentsoliin ja rikkihiileen, osittain alkoholiin ja eetteriin. Saadaan erään Taka-Intiasta kotoisin olevan *Gynocardia odorata* nimisen pensaskasvin siemenistä. Öljyä käytetään Etelä-Aasiassa yleisesti lääkkeenä ihotauteja vastaan. Viime vuosina sitä myös on ruvettu käyttämään Euroo-

passa *(Oleum gynocardiæ)*. Se sisältää noin 12 % g y n o k a r d i h a p p o a. *(W. B.)*

Chaumette *[šome't]*, P i e r r e-G a s p a r d (1763-94), ransk. vallankumousmies. Oli innokkaasti osallisena syyskuun murhissa ja vallankumoustuomioistuimen perustamisessa; tuli Pariisin kommuunin prokuraattorina kuuluisaksi toimenpiteistään, joiden tarkoituksena oli edistää hyviä tapoja. Robespierren vihoihin joududtuaan päätti päivänsä mestauslavalla ystäviensä hebertistien mukana.

Chaumont-en-Bassigny *[šomō'tā-basinjī']*, kaupunki Haute-Marnen departementissa, 324 m yl. merenp.; n. 12,000 as. Vilkas rautateollisuus. — Maalisk. 1 p. 1814 liittoutuneet vallat (Englanti, Itävalta, Preussi ja Venäjä) tekivät C:ssä sopimuksen Napoleon I:tä vastaan.

Chaussée *[šosē']* ks. V i e r t o t i e.

Chausson *[šosō']*, E r n e s t (1855-99), ransk. säveltäjä, etenkin soitinmusiikin ja oopperan alalla huomattu, Massenet'n ja César Franckin oppilas. *I. K.*

Chautauqua *[tšətō'kuə]*, pieni huvilakaupunki, samannimisen järven rannalla New Yorkin valtion länsiosassa, jonkun matkaa Buffalosta, tullut kuuluisaksi siitä valistusliikkeestä, „yliopiston laajennuksesta" (University extension), joka täällä alkuunpantuna levisi muihinkin valtioihin. C:n perusti 1874 muuan yleisen kansanvalistuksen korottamista harrastava seura, jolla oli jäseniä kaikkialla Pohjois-Ameriikassa. Vuosittain kokoontuu sinne tuhansittain miehiä ja naisia kartuttamaan tietojansa yleissivistävien esitelmien avulla, joita yliopistojen opettajat pitävät, sekä viettämään aikansa jalostavissa huvituksissa. Samanlaiset kurssit ovat meillä tunnetut „lomakurssien" nimellä. [vrt. aikakausk. „Aika", 1909, siv. 554-559.] *O. M-e.*

Chauveau *[šovō']*, J e a n B a p t i s t e A u g u s t e (s. 1827), ransk. fysiologi, toimi ensin professorina Lyon'issa, jossa 1875 tuli eläinlääkärikoulun johtajaksi; oli sitten Ranskan kaikkien eläinlääkärilaitosten ylitarkastajana ja tuli 1886 vertailevan patologian professoriksi Pariisin luonnontieteelliseen museoon. Hänen tärkein teoksensa on: „Traité d'anatomie comparée des animaux domestiques". *M. O-B.*

Chauvinismi ks. Š o v i n i s m i.

Chavanne *[šava'n]*, J o s e p h (1846-1902), maant. kirjailija ja matkailija. Kävi 1867-69 Ameriikassa ja Pohjois-Afrikassa, 1884 Kongovaltiossa ja toimi v:sta 1886 Buenos Airesin hydrografisessa laitoksessa. Paitsi matkaselostuksiaan C. on julkaissut klimatologisia tutkimuksia ja karttateoksia. *(W. S-m.)*

Chavannes *[šava'n]*, P u v i s d e, ks. P u v i s d e C h a v a n n e s.

Check *[tšck]* (engl.; ransk. *cheque)* ks. Š e k k i.

Cheddar-juusto *[tšedə-]*, eräs juustolaji, joka on saanut nimensä Somersetin kreivikunnassa Englannissa sijaitsevasta Cheddarin kylästä. ks. J u u s t o.

Chef *[šef]* (ransk., < lat. *caput* = pää), päällikkö, johtaja.

Chef-d'œuvre *[šedō'vr]* (ransk.), mestariteos, pääteos.

Cheimatobia brumata, h e d e l m ä p u u l u m i m i t t a r i, p a k k a s p e r h o n e n. Koiras ja naaras hyvin erilaisia. Koiraksen siivet tavallista kokoa; etusiipien ruskeanharmaassa yläpinnassa vuorottain tummempia ja vaaleampia poikkijuovia, takasiivet vaalean kellanruskeita, epäselvästi poikkijuovaisia. Siivenkärkien väli n. 30 mm. Naaraksen siivet surkastuneet aivan lyhyiksi, valkeanharmaiksi, ruskeajuovaisiksi tyngiksi. Ruumiin pituus n. 7 mm. Toukka 10-jalkainen, vihreä tai kellertävä, sen pinnassa valkeita tai valkeankeltaisia, kapeita pitkittäisjuovia, pää vihreä tai tummanruskea; pituus täysikasvaneena 25 mm. Kotelo lepää maassa ohuessa kotelokopassa, joka ulkopuolelta on maahiukkasten peittämä. Täysinkehittynyt perhonen esiintyy harvinaisen myöhään, syys- ja lokakuussa. Toukka vahingoittaa keväällä hedelmäpuiden ja ylipäänsä kaikenlaisten lehtipuiden ja pensaitten silmuja ja lehtiä, niin että ne voivat jäädä täydellisesti lehdettömiksi. Toisen, hyvin läheisen lajin, k o i v u l u m i m i t t a r i n *(C. boreata)* toukka vahingoittaa samoin etupäässä koivumetsiä. ks. T u h o h y ö n t e i s e t. *E. R.*

Cheiranthus cheiri ks. K u l t a l a k k a.

Chelčicky *[heltši'tskī]*, P e t r (n. 1390-1460), uskonnollinen uudistaja, oli syntyisin Etelä-Böömistä; lähti hussilaisen liikkeen viehättämänä Praagiin, mutta kauhistuneena siitä voitosta, jonka hussilaiset Vyšehradissa 1420 olivat hirveällä verenvuodatuksella saaneet vihollisistaan, vetäytyi yksinäisyyteen tilalleen ja kirjoitti siellä m. m. „Postillan" ja „Uskon verkon" (Siet'viery). Uskonnollisissa mielipiteissään hän on Wiclifin ja Hussin vaikutuksen alainen, mutta huomattava hän on ajattelijana moraalin ja yhteiskuntakysymysten alalla. Kaiken mikä on ihmisten keksimää — kirkolliset ja valtiolliset laitokset — hän hylkää. Luopumukseen ensimäisten kristittyjen ihanteista on syynä kirkon yhtyminen valtioon. Valtio on todelliselle kristitylle vain välttämätön paha. Hänen ei sovi käyttää hyväkseen maallista valtaa, vaan nöyränä sietää vääryyttä, ei voimakeinoilla vastustaa pahaa eikä kostaa. Varsinkin Ch. saarnaa sotaa ja sotalaitosta vastaan. Kristittyjen joukossa ei tule olla eri säätyjä, vaan vapaus, tasa-arvoisuus ja rakkaus. Ch:n opilla oli suuri vaikutus Böömin ja Määrin veljeskuntiin (ks. t.). *J. J. M.*

Chelidonium majus, k e l t a m o, unikkojen heimoon kuuluva yrtti, jolla on päätöpariset lehdet, 4-lukuiset, keltaiset kukat, 1-lokeroinen litumainen kota. Kasvin helakankeltaista, kitkeränja polttavanmakuista maitiaisnestettä käytetään syyliä vastaan. Kasvaa lehdoissa, kallionpengermillä, asuntojen nurkissa maamme eteläosissa.

Chelifer ks. K i r j a s k o r p p i o n i.

Chelles'iläinen ajanjakso *[šelliläinen]*, *arkeol.*, Seine et Marnen departementissa, Ranskassa, Chelles'in lähellä olevan löytöpaikan mukaan nimitetty varhaisemman l. paleoliittisen kivikauden ensimäinen ajanjakso, nähtävästi vastaava jääkaudella sattunutta aikaisinta lämmintä kautta ja n. s. Neanderthalin ihmisrodun aikaa. Alkuaan siitä on käytetty nimitystä „Acheuléen", jolla kuitenkin nykyään merkitään (Mortillet'n mukaan) toista paleoliittista ajanjaksoa. (ks. E s i h i s t o r i a l l i s e t a j a n j a k s o t). *J. A-io.*

Chelonia ks. K i l p i k o n n a t.

51. Painettu $^{25}/_{10}$ 09.

Chelsea *[tšelsi]*. 1. Kaupunginosa Lontoon länsiosassa Thames-joen vasemmalla rannalla, n. 100,000 as. Kuuluisa Pyh. Luukkaan kirkko (14:nneltä vuosis.), kasvitieteellinen puutarha, sairashuone ja 2 opettajaseminaaria. Thomas Carlyle (ks. t.) asui täällä kauan. vrt. Lontoo. — 2. Kaupunki Yhdysvaltojen Massachusettsin valtiossa, Bostonin teollisuus-etukaupunki, 37,270 as. (1905). Kumi- ja metallitavaratehtaita. *W. S-m.*

Chemise *[šmiz]* (ransk.), paita.

Chemisette *[šmize't]* (ransk.), paidan rinnanedus; rintamus naisten vaatteissa.

Chemnitz *[kem-]*, Saksin kuningaskunnan järjestyksessä ensimäinen tehdas- ja toinen kauppakaupunki C:n-joen varrella, 272,314 as. (1908; vuotuinen väenlisäys 2,7 %), sijaitsee 307 m yl. merenp. ja on 11:n rautatielinjan risteyskohta. C. harjoittaa suurenmoista suurteollisuutta ja se on, läheisyydessä olevien naapurikaupunkien kasvaessa siihen kiinni, laajentunut suunnattomasti. Kaupungin vanhoista rakennuksista mainittakoon korkealla tornilla varustettu raatihuone ja goottilaiseen tyyliin rakennettu Pyh. Jaakopin kirkko, uudemmista teatteritalo, uusi raatihuone, kauppaopisto ja monet teollisuuskoulut ja -opistot. C:ssä on usean keskusviraston, tuomioistuimen ja maaoikeuden sija. Kaupungin ympäristössä on monta tiheästi asuttua teollisuuskylää. Kauppaa edistävät pörssi, valtiopankin haarakonttori ja monta muuta pankkia. Teollisuus (1,450 tehdasta ja 61,580 työmiestä 1909) on etupäässä kone-, puuvillakehruu- ja kutomo-, trikoo- ja sukkateollisuutta. Vienti- ja tuontiarvio nousi (1905) yli 20:n milj:n. — C. (vanhin muoto Kaminizi) on kehittynyt 1136 rakennetusta luostarista. V. 1143 se sai kauppaoikeudet. Saatuaan v. 1357 valkaisumonopolin se alkoi harjoittaa vilkasta teollisuutta, mutta rappeutui 30-vuotisen sodan aikana. Vasta vuosien 1770:n ja 1826:n jälkeen, kangaspainon ja koneteollisuuden alettua, se taas vaurastui. *W. S-m.*

Chemnitz *[kem-]* l. Kemnitz. 1. Martin C. (1522-86), saks. jumaluusoppinut. Hyvillä tiedoilla varustettuna C. otti vaikutusvaltaisesti osaa aikansa jumaluusopillisiin taisteluihin ja on yksi viimeisen luterilaisen tunnustuskirjan, Sovintokaavan (ks. t.) (Formula concordiæ) tekijöitä. Myöskin käytännöllisenä kirkon miehenä, Braunschweigin superintendenttinä, C. toimi tarmokkaasti uskonpuhdistuksen hyväksi. Hänen tärkeimmät jumaluusopilliset teoksensa ovat: „De duabus naturis in Christo" (1570) ja „Examen concilii tridentini" (1565-73), jälkimäinen etevin katolisen kirkko-opin kritiikki, mitä uskonpuhdistuksen puolelta kirjoitettiin. Jumaluusopissa C. oli välittävällä kannalla aitoluterilaisten ja filippistien välillä. *E. K-a.*

2. Bogislaus von C. (1605-78), ed:n pojanpoika, historiankirjoittaja, synt. Stettinissä, meni Hollannin ja sitten Ruotsin palvelukseen ja otti osaa 30-vuotiseen sotaan, sekä julkaisi 1640 keisaria vastaan suunnatun kirjan „De ratione status in imperio nostro romano-germanico". Kristiina kuningatar teki hänet valtakunnan historioitsijaksi, jona kirjoitti teoksensa „Der königlich schwedische in Deutschland geführte Krieg" (1648-53, uusi painos 1855-59), ja korotti hänet aatelissäätyyn. *K. G.*

Chemnitzer, Ivan Ivanovitš ks. Hemnitser, I. I.

Chemotaxis, *fysiol.*, vapaasti liikkuvan organismin liike kemiallisen ärsykkeen vaikutuksesta. Ilmiötä sanotaan positiiviseksi c:ksi, milloin organismi liikkuu ärsykkeeseen päin, negatiiviseksi, milloin se liikkuu siitä poispäin. Engelmann ensin osoitti, että eräät bakteerilajit kerääntyivät happilähteiden, esim. vihreän leväsolun, ympärille. Sitten Pfeffer huomasi, että omenahappo vaikutti ärsykkeenä saniaisten, ruokosokeri lehtisammalten siittiöihin. Tärkeätä on, että ihmisen ja korkeampien eläinten valkeat verisolut suhtautuvat positiivisesti kemotaktisesti bakteerimyrkkyihin. Tämä on syynä märkänemiseen ja taudinsiementen tuhoutumiseen. *(J. A. W.)*

Chemulpo *[tše-]* ks. Tšemulpo.

Chénier *[šenjē']*. 1. André C. (1762-94), ransk. runoilija, synt. Konstantinopolissa. C:n äiti oli nerollinen ja kaunis kreikkalaisnainen Santi-l'Homakan sukua. Vallankumouksen myrskyisinä aikoina C. kiinnitti huomiota puoleensa valtiollisilla kirjoituksillaan, joita oli esim.: „Avis aux Français sur leurs véritables ennemis" (1790), jossa ilmenee intohimoinen vapaudenrakkaus ja vallankumouksellisten aatteiden puoltaminen, mutta samalla vallankumouksen liioittelujen ja väärinkäyttöjen kammoksuminen. Tehtyään 1792 „Journal de Paris" lehdessä julkisen hyökkäyksen jakobiinejä vastaan ja jouduttuaan näiden vihan esineeksi, hän jonkun aikaa oli pakosalla Versailles'issa; sieltä Pariisin palattuaan hän joutui vangiksi ja heinäkuun 25 p. 1794, kolme päivää ennen Robespierren sortumista, mestauspölkylle.

A. Chénier.

C:n sivistys perustuu kokonaan klassilliseen muinaisuuteen. Hänen lempirunoilijansa olivat Theokritos, Tibullus ja Propertius. C:n bukoliset runot ovat hienoja, siroja laatukuvia; elegiat kuvaavat runoilijan rakkauden ja ystävyyden tarvetta; epistoloissaan hän puhuu siitä korkeasta lennosta, johon hänen neronsa aikoi kohota. Hänen runoutensa kauneimmat kukat ovat hänen oodinsa. C:n eläessä painettiin ainoastaan kaksi hänen runoansa, nimittäin „Le jeu de paume" ja „Sur les suisses révoltés". Hänen jälkeenjättämiänsä runoja, joista monet ovat katkelmia, julkaisi osaksi H. de Latouche, joka on kirjoittanut ansiokkaan tutkielman C:sta. Kriitillisen painoksen C:n teoksia julkaisi Becq de Fouquières (1862, 1872, 1882, 1888). Uusin painos on Guillard'in toimittama (1899, 2 nid). [H. de Latouche, „Notice sur la vie et les ouvrages d'André Chénier" (1844); Todeschini, „Étude sur André Chénier" (1891); Rouquet, „Les Chénier", (1891); Haraszti, „La poésie d'André C." (1892); Glachant, „André C." (1902); Faguet, „André C." (1902).

2. Marie Joseph C. (1764-1811), edellisen

veli, Ranskan vallankumouksen kuuluisin näytelmänkirjoittaja. Ei ollut lahjoiltaan veljensä veroinen. Hänen ensimäiset draamansa epäonnistuivat kokonaan. Sitävastoin hänen näytelmänsä „Charles IX" (1789) saavutti täydellisen menestyksen, vaikka se draamana ja runoteoksena on sangen heikko. Mutta yleisö huomasi tai luuli huomaavansa sen säkeissä kosolta viittauksia päivän tapahtumiin. Kun tämä näytelmä julaistiin, omisti tekijä sen Ranskan kansalle, „vapaan miehen teoksena" „vapaalle kansalle". C:n seuraavat näytelmät ovat: „Henri VIII" (1791), „Calas" (1791), „Caïus Gracchus" (1792), „Timoléon (1794). Viimemainitussa näytelmässä Robespierre oli huomaavinaan hyökkäyksen itseään vastaan ja kielsi sen esittämisen. C:n muista kappaleista esitettiin „Tibère", hänen paras näytelmänsä, vasta pitkän aikaa hänen kuoltuaan saavuttamatta menestystä. V. 1804 C. koetti päästä Napoleonin suosioon, näytelmällään „Cyrus", joka sisälsi paljon viittauksia Napoleonin tekoihin. Mutta Napoleon vastaanotti tämän imartelun hyvin epäsuosiollisesti, ja loukkaantunut tekijä muuttui taas tasavaltalaiseksi. Dramaatikkona C. on sangen heikko. C:n kootut teokset julkaisi Arnault (1824-26, 8 nid.); niihin kirjoittivat johdannon ja selityksiä Daunon ja Lemercier. [W. Küchler, „M. J. Chéniers dramatische und lyrische Dichtung" (1900); Lieby, „Étude sur le théâtre de M. J. Chénier" (1902).] *J. H-l.*

Chenille *[šəni'j]* (ransk.), tupsureunainen nauha, jommoisia käytetään kuteeksi n. s. chenille-kudoksissa. Nämä nauhat valmistetaan kutomalla siten, että kaiteeseen pujotetaan neljä loimilankaa aina yhteen piinrakoon, jonka vieressä jätetään 6 tai 8 piinrakoa tyhjiksi. Kutoessa muodostuu nyt loimettomalle paikalle tyhjien piinrakojen kohdalla pitkiä kudejuoksuja. Kun kangas sen jälkeen pitkin pituuttaan leikataan halki kaikkien muodostuneiden välipaikkojen keskeltä, muodostuvat mainitut tupsureunaiset nauhat. Näitä nauhoja voi käyttää kuteena joko sinänsä tai kierretään ne ennen käytäntöä ja saattavat ne olla monivärisiäkin riippuen aina käytännön tarkoituksesta. Kun nauhaa käytetään kuteena kaksivartisessa kankaassa, muodostuu molemmilta pinnoiltaan nukkainen kangas. *E. J. S.*

Chenopodium ks. Savikka.

Cher *[šǟr]* (ransk.), rakas, armas. Mon *[mō]* cher (miesp.), ma chère (naisp.), rakkaani, armaani.

Cherbourg *[šärbū'r]*, piirikunnan pääkaupunki, lujasti linnoitettu sotasatama ja kylpypaikka Manchen departementissa Ranskassa; 43,837 as. (1906). C. sijaitsee Cotentin'in niemimaan pohjoisrannikolla, Divette-joen suulla; se jaetaan vanhaan, metsäisten kukkulain juurella olevaan kaupunginosaan, missä siviiliväestö asuu, ja uuteen sota- ja linnaväen kaupunginosaan vanhan kaupunginosan luoteispuolella. Kaupunki harjoittaa laivanrakennusta, rautavalimo-, kehruu-, kutoma- ja nahkateollisuutta sekä vilkasta kauppaa. Tuontitavarat: puutavarat, vilja, jauhot, hiilet; vientitavarat: karja, voi, munat, rakennustarpeet. C:ssa on laivastoprefektin, kauppa- ja merioikeuden, kauppakamarin sekä monen ulkomaalaisen konsulin sija. N. 4 km pitkä, 3:lla linnoituksella varustettu aallonmurtaja sekä linnoitettu Pelée-saari suojelevat 7:llä loistotornilla valaistua satamanedustaa. Sotasatama on 22 ha laaja ja 9-5 m syvä. Tämän varrella ovat arsenaali, telakat, makasiinit y. m. Kauppasatama on liikenteelle tärkeä; siinä käy vuosittain n. 400 laivaa, tonniluvultaan n. 1,4 milj. — C:n mainitsee Vilhelm Valloittaja Carusbur nimisenä; se kuului Englannille v:een 1200; sen jälkeen Ranskalle v:een 1418; joutui taasen Englannille, mutta kuuluu v:sta 1450 Ranskalle. *(W. S-m.)*

Cherbuliez *[šärbyljē']*. 1. Antoine Élisée C. (1797-1869), valtiotieteellinen kirjailija. Hänen teoksistaan mainittakoon „L'Utilitaire" (1828-30), „Riche au pauvre" (1840), „De le démocratie en Suisse" (1843), „Études sur les causes de la misère tant morale que physique et sur les moyens d'y porter remède" (1853). — 2. Victor C. (1829-99), ransk. kirjailija, edellisen veljenpoika, syntyisin Genèvestä, opiskeli Pariisissa, Bonnissa ja Berliinissä. V. 1860 hän äkkiä teki itsensä tunnetuksi taidehistoriallisella teoksellaan „Un cheval de Phidias", joka oli Kreikan matkan tuloksena. V. 1881 hänet valittiin Ranskan akatemian jäseneksi. Romaaninkirjoittajana C. liittyy George Sandiin (ks. t.). Hänen erikoisalansa on kosmopoliittisten tapojen kuvaaminen. Sen lisäksi hän usein hienosti erittelee intohimoja. C. on kirjoittanut romaanit: „Le comte Kostia" (1863), „Le prince Vitale" (1864), „Paul Méré" (1865), „Le roman d'une honnête femme" (1866), „Le grand œuvre" (1867), „Prosper Randoce" (1868), „L'aventure de Ladislas Bolski" (1869), „La revanche de Josèphe Noirel" (1872), „Meta Holdenis" (1873), „Miss Rovel" (1875), „Le fiancé de Mlle Saint-Maur" (1876), „Samuel Brohl et Comp." (1877), „L'idée de Jean Têteral" (1878), „Noirs et rouges" (1881), „Olivier Maugant" (1885), „La Bête" (1887), „Une Gageure" (1890), „Le secret du précepteur" (1893), „Après Fortune faite" (1896), „Jacquine Vanesse" (1898), y. m. C. on sitäpaitsi kirjoittanut teoksen „Études de litterature et d'art" (1873), joka sisältää tutkielmia Saksan kirjallisuudesta ja Ranskan kuvaamataiteesta. Myöskin politiikan alalta C. on julkaissut teoksia. *J. H-l.*

Victor Cherbuliez.

Cherbury, lord Herbert of Ch., ks. Herbert.

Cherchez la femme *[šeršē' la fam]* (ransk.), etsikää naista!, s. o. nainen on syypää.

Chermes ks. Kirvat.

Cherokee *[tšerrokī']*, tšerokeesit, intiaaniheimo, joka historiallisella ajalla on asunut molemmin puolin etel. Alleghany-vuoria, Tennesseessä ja Pohj.-Carolinassa. Niiden sukulaisuus muiden heimojen kanssa on vielä epäselvä; eräs tutkija on tahtonut nähdä heissä irokeesien sukulaisia. Muutettuansa 1838 n. s. intiaaniterri-

torin pohjois- ja itäkulmaan he ovat osoittaneet melkoisia kehittymismahdollisuuksia. Elinkeinot (maan- ja puuvillanviljelys ja käsityöt) ovat voimaperäisesti hoidettuja. Heidän kieltänsä varten keksi eräs heidän heimolaisensa 85-merkkisen tavukirjoituksen (1821). Heillä on omat koulunsa (n. 30). Yhteiskunnallinen elämä ohjataan omien, kirjoitettujen lakien mukaan.

Cherubini *[kerubī'ni]*, Luigi (1760-1842), it. säveltäjä, synt. Firenzessä, kuoli Pariisissa. Sai ensi opetuksen isältään, joka oli pianosäestäjänä teatterissa; 1778 suurherttua lähetti hänet Venetsiaan opiskelemaan Sarti'n johdolla, joka hänet perehdytti myös polyfoniseen tyyliin. V. 1780 hän sävelsi ensimäisen oopperansa ja tuli pian kuuluisaksi sillä alalla; sai 1784 Lontoossa hovisäveltäjän aseman. Oleskeltuaan sitten Pariisissa ja Torinossa, hän muutti pysyvästi Pariisiin 1788. Siellä muuttui hänen sävellyssuuntansa, Gluckin ja Piccini'n välisen tyylitaistelun vaikutuksesta, syvemmäksi ja rikkaammaksi. Kuuluisin hänen oopperoistaan on vallankumouksen tapahtumista aiheensa saanut „Les deux journées" (saks. „Der Wasserträger") (1800). Omassa johtamassaan teatterissa hän 1789-92 esitytti teoksiaan; 1795 hän tuli Pariisin konservatorin hallintoon, mutta suuren oopperan näyttämö oli häneltä suljettu Napoleon Bonaparten epäsuosion vuoksi. V. 1806 hän esitytti Wienissä saksankielisen oopperansa „Faniska", johon Haydn ja Beethovenkin ihastuivat. Myöhemmällä iällään hän sävelsi paljon kirkkomusiikkia; kuuluisa on hänen F-duur-messunsa (1808). Kuningassuvun palattua Ranskan hallitukseen hän nimitettiin konservatorin opettajaksi ja tuli 1821 sen johtajaksi, saaden laitoksen pian kukoistamaan. — C:n nimellä julkaistu kontrapunktin oppikirja on hänen oppilaansa Halévyn laatima. *I. K.*

Luigi Cherubini.

Cheruel *[šerye'l]*, Pierre Adolphe (1809-91), ransk. historioitsija, oli ensin opettajana Rouen'issa ja Pariisissa, tuli 1866 opetuslaitoksen ylitarkastajaksi ja Strassburgin akatemian, myöhemmin Poitiers'n akatemian rehtoriksi; on julkaissut useita arvokkaita Ranskan sisällistä historiaa valaisevia teoksia, joista mainittakoon: „Histoire de l'administration monarchique en France depuis l'avènement de Philippe Auguste jusqu' à la mort de Louis XIV" (1855); „Dictionnaire historique des institutions, moeurs et coutumes de la France" (1855); „Histoire de France pendant la minorité de Louis XIV" (1879-80); „Histoire de France sous le ministère de Mazarin" (1882-83); on myöskin toimittanut julkisuuteen tärkeitä lähdekirjoituksia 17:nneltä vuosis. m. m. „Mémoires du duc de Saint-Simon" ja „Lettres du cardinal Mazarin pendant son ministère". *J. F.*

Chesapeake-lahti *[tšesəpīk-]*, Pohjois-Amerikan itärannikolla, Virginian ja Marylandin valtioissa sijaitseva 320 km pitkä, 50 km:iin leveä ja 40 m:iin syvä Atlantin lahti, johon Susquehanna-, Patapsco-, Potomac-, James- y. m. joet laskevat. Lahden rannikolla tahi jokien suissa ovat kaupungit Port Deposit, Baltimore, Washington, Norfolk ja Richmond hyvine satamineen. Lahti on ameriikkalaisen osterinpyynnin pääpaikkoja. Se on kanavilla yhdistetty Delaware-lahteen ja Albemarle-salmeen. *(W. S-m.)*

Cheshire *[tšešiə]*, oikeastaan Chestershire (vrt. Chester), kreivikunta *(county)* Luoteis-Englannissa, 2,657 km^2, n. 830,000 as., sijaitsee Walesin vuorimaan ja Penniinein välissä. C:n kautta käyvät valtatiet Lontoosta maan luoteisosiin (vanha roomalaistie Watlingstreet, luoteisrata, Trent-Mersey ja Shropshire-Union kanavat). Voimaperäisen karjanhoidon tuotteista on etenkin juusto (Chester-juusto) saavuttanut suuren maineen. Suolavesilähteitä (suolaa n. 13 milj. mk:n arvosta vuodessa); kivihiili- ja rautakaivoksia. Teollisuus, varsinkin puuvilla- ja silkkiteollisuus on viime aikoina kehittynyt. Pääkaupunki Chester (ks. t.). *(W. S-m.)*

Chesnecopherus. 1. Nils C. (k. luult. 1624), matematiikan professori ja virkamies. C. oli useita kertoja valtuutettuna vierasten valtojen kanssa suoritetuissa neuvotteluissa, kuten neuvottelemassa hansalaisten kanssa 1605 Kalmarissa, venäläisten kanssa 1606 Siestarjoella ja tanskalaisten kanssa 1608 Vismarissa, josta kuitenkin tanskalaiset olivat ennen ruotsalaisten edustajien tuloa poistuneet. C. laati luopumuskirjelmän „Afsägelseskrift", jossa säädyt kielsivät Sigismundilta uskollisuutensa ja kuuliaisuutensa (painettu laajennettuna 1607 ja 1609). Kustaa II Aadolfin epäsuosioon hän joutui ajaessaan 1617 herttuoiden vaatimusta ensinmainittua vastaan. C:n lapset aateloitiin nimellä Liljeram. *K. S.*

2. Johannes C. (k. 1635), ensimäinen lääket. tohtorinarvon saavuttanut ruotsalainen, edellisen veli. Lääketieteen ja „fysiikan" (kasvitiede, eläintiede, kemia, mineralogia, osia tähtitieteestä) professori Upsalassa 1613. Julkaisi ensimäisen Ruotsissa ilmestyneen kasvitieteellisen kirjoituksen „De plantis" (1621).

Chesney *[tšesni]*, Francis Rawdon (1789-1872), brittiläinen tykistönkenraali ja tutkimusmatkailija; asetti elämäntehtäväkseen säännöllisen liikeyhteyden aikaansaamisen Euroopan ja Intian välille. Siinä tarkoituksessa hän 1829 tutki Suezin kannasta ja osoitti sen kanavoimisen mahdolliseksi; 1831 ja myöhemmillä matkoilla hän tutki tietä Intiaan Syyrian kautta ja pitkin Eufratia, jonka osoitti purjehduskelpoiseksi kauas lähteille päin; 1856 hän suunnitteli rautatietä Antiokian satamasta Eufratille, mutta Venäjän ja Ranskan vaikutuksesta tuuman toteuttaminen raukesi. [Elämäkerta Stanley Lane-Poolin toimittama, 1885 (uusi pain. 1893): „Life of general F. R. Chesney by his wife and daughter".]

Chester *[tšestə]* (< lat. *castra* = leiri), vallilla varustettu kaupunki, käytetään Englannissa kaupungin ominaisnimenä, tahi tämän yhteydessä paikoista, missä ennenmuinoin on ollut roomalainen sotaleiri. Cumberlandissa, Lancashiressä ja Yorkshiressä sekä näitten kreivikuntain etelä-

puolella sana on säilynyt c a s t e r-muodossa. C.-sanan suhde c e s t e r (esim. W o r c e s t e r)-muotoon on epävarma. *W. S-m.*

Chester *[tšestə]*. 1. Cheshiren kreivikunnan pääkaupunki Länsi-Englannissa, 38,309 as. (1901), sijaitsee Dee-joen varrella, 12 km sen suuita muinaisen D e v a C a s t r a nimisen roomalaisen linnaleirin paikalla. Sen nykyinen asemakaava suorakulmaisen ristin muotoon kulkevine pääkatuineen muistuttaa vielä vanhaa leiriä. C:ssä on anglikaaninen piispanistuin, seminaari ja n. s. king's school. Vanha roomalainen valli on muutettu 2,35 km pitkäksi, kaupungin ympäri kulkevaksi kävelytieksi. Kuuluisa, punaisesta hiekkakivestä goottilaiseen tyyliin rakennettu tuomiokirkko 12:nnelta vuosis. Satama on madaltunut ja vain pienemmille aluksille liikekelpoinen. Suurta kenkien valmistusta. C. käy juusto- (C.-juusto), suola-, kivihiili-, lyijy- ja irlantilaisen palttinan kauppaa. C:n ulkopuolella on kilpa-ajokenttä Rodee. Sen eteläpuolella on Westminsterin kreivin Eaton hall niminen suuri maatila ja itäpuolella Gladstonen maatila Hawarden. — 2. Pohj.-Ameriikan Pennsylvanian valtion vanhin kaupunki, n. 34,000 as., sijaitsee Delaware-joen varrella. Puuvilla-, rauta- ja terästehtaita. C:n perustivat ruotsalaiset siirtolaiset (1643) Upland nimisenä. *W. S-m.*

Chesterfield *[tšestəfīld]*, P h i l i p D o r m e r S t a n h o p e, C:n k r e i v i (1694-1773), engl. valtiomies ja kirjailija, opiskeli Cambridgessä, siirtyi 1714 mannermaalle ja eli pitemmän aikaa Pariisissa. Yrjö I:n valtaistuimelle nousun jälkeen hän tuli Walesin prinssin kamariherraksi ja parlamentin jäseneksi sekä 1726 ylihuoneen jäseneksi, jona hän aina kannatti vapaamielisiä aatteita. V. 1728 hän oli ylimääräisenä lähettiläänä Hollannissa ja sai täällä estetyksi Hannoverin vaaliruhtinaskuntaa vastaan toimeenpantavaksi aiotun sodan. Hänestä tuli Yrjö II:n ylihovimestari, sitten Irlannin varakuningas ja 1747 valtionsihteeri. Pian hän kuitenkin vetäytyi pois valtion asioista ja antautui kokonaan kirjalliseen toimintaan. Suurta huomiota herätti hänen teoksensa „Letters to his son" (Lond. 1774; viimeksi J. Bradshaw'n julkaisemana Chesterfield'in kirjeiden mukana, Lond. 1892). Nämä kirjeet ovat kirjoitetut hienolla, ylhäissävyisellä kielellä, ne ovat täynnä sukkelia ja nerollisia ajatuksia ja todistavat tarkkaa elämän ja ihmisten tuntemusta. Mutta itse se oppi, jota isä näissä kirjeissä pojalleen tarjoaa, keskittyy siveellisesti löyhään hyödyllisyysoppiin. C:n muista teoksista on mainittava „Miscellaneous works" (Lond. 1777) ja „Posthumous pieces" (Lond. 1778). [Browning, „The wit and wisdom of Lord C." (Lond. 1874).] *J. H-l.*

Chester-juusto *[tšestə-]*, eräs juustolaji, joka on saanut nimensä Englannin kreivikunnan Chesterin mukaan. ks. J u u s t o.

Chétardie *[šetardī']*, J o a c h i m J a c q u e s T r o t t i (1705-58), ransk. diplomaatti. Lähetettynä ambassadööriksi Pietariin hän m. m. auttoi Elisabetin valtaistuimelle ja sai Lewenhauptin sotajoukon keskeyttämään hyökkäyksensä n. s. hiljaiseen aselepoon. Kun C. saavutti näillä ansioillaan Elisabetin rajattoman suosion, niin oli Ranskalla suoranaista vaikutusvaltaa Venäjän politiikkaan. Kuitenkaan venäläiset ministerit eivät voineet C:n toimintaa sietää, saaden lopulta aikaan sen, että C. poistui maasta. Mutta hän palasi pian takasin, aikoen kukistaa vastustajansa, m. m. Bestuževin. Kun tämän poliisit olivat saaneet selville hänen salasähkösanomansa, joissa ei ollut keisarinnastakaan suotuisia arvosteluja lausuttu, niin C. karkoitettiin maasta, ja Ranskan vaikutus Venäjällä oli siitä asti loppunut. — C. otti osaa Italian sekä seitsenvuotiseen sotaan. *K. S.*

Chevalier *[švaljē']*, ritari, Ranskassa muinoin keski-aatelin arvonimi; c. d'h o n n e u r, ruhtinaallisen henkilön kunniapalvelija; c. d'i n d u s t r i e, keinottelija; c. d e M a l t e, Maltan ritari; c. d e l a L é g i o n d'h o n n e u r, kunnialegionan ritari; c. s a n s p e u r e t s a n s r e p r o c h e, ritari peloton ja moitteeton (Bayardin, y. m. kunnianimi).

Chevalier *[švaljē']*, M i c h e l (1806-79), ransk. taloustieteilijä, liittyi nuorena insinöörinä saintsimonisteihin ja toimitti jonkun aikaa heidän „Globe" nimistä lehteänsä; tuomittiin painorikoksesta vankeuteen, mutta jo ennenkuin rangaistusaika oli kulunut loppuun, lähetti hallitus hänet Ameriikkaan tutkimaan rautatieoloja; tuli 1840 Collège de Francen professoriksi, 1845 edustajakamarin jäseneksi; liittyi 1848 jälkeen läheisesti Napoleon III:een, sai tämän rupeamaan vapaakaupan kannattajaksi ja vaikutti engl. ystävänsä Cobdenin kanssa huomattavasti Ranskan ja Englannin välisen 1860 vuoden kauppasopimuksen syntymiseen; tuli samana vuonna senaattoriksi. C. on julkaissut vapaamielisen koulukunnan henkeen kirjoitetun taloustieteen esityksen „Cours d'économie politique" (1842-44) ja useita kauppapolitiikkia, rautateitä ja rahalaitosta koskevia kirjoituksia, joista mainittakoon: „Histoire et description des voies de communication aux États-Unis" (1840-42) ja „La monnaie" (1850). *J. F.*

Chevalier-kaarti *[švaljē'-]*, ven. ratsuväenrykmentti. Ensi kerran esiintyi „Kavalergardy" niminen tilapäinen kunniavartiosto Venäjällä Katariina I:n kruunaustilaisuudessa 1724, kunnes se v:sta 1726 tuli pysyväisemmäksi. Useamman kerran lakkautettuna ja taas uudelleen muodostettuna se oli 1799 kokoonpantu 189 eriarvoisesta aatelismiehestä, joilla oli päällikkönsä keisari Paavali I:n, Johanniittain ritarikunnan (ks. t.) suurmestarin kunniaksi merkkinä maltalainen risti. Seuraavasta vuodesta c. uudestaan järjestettynä liitettiin valtakunnan henkivartiojoukkoihin, ja v:sta 1826 ovat sen päällikköinä olleet keisarinnat, jonkatähden kaartin virallisena nimenä on siitä lähtien ollut „Kavalergardskij Eja Velitšestva polk". Kaartilla, jonka miehistöllä on mustat hevoset sekä kullatut rintahaarniskat ja kotkanpää-kypärit, on m. m. Pyh. Yrjänän lippu, annettu muistoksi 1812:n urotöistä, sekä hopeiset rummut, jotka alkuaan kuuluivat 1724:n kunniavartiostolle. *K. S.*

Chevalier-ohra *[švaljē'-]* ks. O h r a.

Chevallier *[švaljē']*, J e a n B a p t i s t A l p h o n s e (1793-1879), ransk. kemisti. C. on julkaissut suuren joukon kirjoituksia hygienian ja farmakologian alalta. Hän oli v:sta 1825 „Journal de chimie médicale, de pharmacie et de toxicologie" sekä 1829 „Annales d'hygiène publique" aikakauskirjan toimittajana. *(W. B.)*

Chevelure *[šəvlȳ'r]* (ransk.), tukankasvu, tukka, tukkalaitos, peruukki.

Chevillard *[šəvijā'r]*, C a m i l l e (s. 1859), ransk. kamarimusiikki- ja orkesterisäveltäjä, johtaa Pariisissa (v:sta 1893) n. s. Lamoureux-orkesteria. *I. K.*

Cheviot *[tševiət]* (engl.) ks. Š e v i o t t i.

Cheviots *[tševiəts]* (C h e v i o t H i l l s), 56 km pitkä vuorijono Englannin ja Skotlannin rajalla, muodostunut porfyyristä ja muista eruptiivisista vuorilajeista; kulkee Etelä-Skotlannin vuorimaasta koilliseen ja kohoaa The Cheviot huipussa 802 m yl. merenp. Vuorten korkeimmat osat ovat sammalsoiset, mutta jokilaaksoissa on viljavaa maata ja hyviä laitumia; näissä on lampaanhoito pääelinkeinona. *(W. S-m.)*

Chevreau *[šəvrō']* (ransk., = vuohi"), vuohennahasta tehty päällysnahka, jonka valmistus ennen suoritettiin yhdistetyn vegetabiilisen ja glacé-parkituksen avulla, mutta nykyään se tavallisesti valmistetaan kromiparkituksella. Käytetään pääasiallisesti jalkineiden valmistamiseen. *U. M-n.*

Chevreul *[šəvrö'l]*, M i c h e l E u g è n e (1786-1889) kuuluisa ransk. kemisti, tuli 1824 kuninkaallisen gobeliinitehtaan värjäysosaston johtajaksi ja oli 1830-79 kemian professorina Pariisissa. C. on tullut tunnetuksi varsinkin rasvaaineita käsittelevien sekä käytännöllisessä että teoreettisessa suhteessa suuriarvoisten tutkimustensa kautta. Tutkimustensa tulokset hän on julkaissut koottuina teoksessa „Recherches chimiques sur les corps gras". C. on työskennellyt myös muilla kemian aloilla, varsinkin värikemian alalla. Kuoli 103 v:n vanhana. *(W. B.)*

Chevron *[šəvrō']* (ransk., < provens. *cabrion* l. *cabiron* = pukki, < lat. *caper)*, kattoparru, vaakunakilpien parru; kulmanmuotoinen arvonmerkki, jollaisia sotaväessä käytetään hihoissa. Ne ilmaisevat määrättyä palvelusaikaa tai suoritettuja ylennystutkinnoita j. n. e.

Chevsuurit ks. H e v s u u r i t.

Cheyenne *[šie'n]*, Wyomingin valtion pääkaupunki Yhdysvalloissa, Rocky Mountains-vuorten juurella ja Evansin-solan luona (1,850 m yl. merenp.). Solaa pitkin on johdettu rautatie. Yli 14,000 as. C. harjoittaa suurta karjakauppaa.

Cheyne *[tšein]*, T h o m a s K e l l e y (s. 1841), Englannin tunnetuimpia V:n T:n tutkijoita, joka terävästi ja selvästi kirjoitetuilla teoksillaan on tehokkaasti edistänyt V:n T:n tieteellisen tuntemuksen levittämistä kotimaassaan. V:sta 1885 saakka hän on vaikuttanut selitysopin professorina Oxfordissa sekä samalla Rochesterin kaniikkina (canon), ottanut m. m. osaa uuden englanninkielisen V:n T:n käännöksen valmistamiseen ja „Encyclopædia Biblica" nimisen tietosanakirjan toimittamiseen. Hänen tärkeimmät tieteelliset teoksensa ovat: „The Prophecies of Isaiah" (1880, 3:s painos 1885); „Exposition of Jeremiah and Lamentations" (1883); „Book of Psalms" (1880, 2:nen painos 1904); „Introduction to Isaih" (1895, käännetty myös saksaksi) ja „The Origine of the Psalter" (1891). Viimeisissä teoksissaan, esim. psalmikommentaarin uudessa painoksessa, hän on yhä enemmän eksynyt subjektiivisen ja mielivaltaisen tekstikritiikin niljakoille poluille liioitellen m. m. H. Winckerin hypoteesia Jerahmeel nimisen arabialaisen heimon vaikutuksesta Israelin vaiheisiin. *Ar. H.*

Cheyne-Stoken ilmiö *[tšein-stouk-]*, hengityksen kulussa esiintyvä taudillinen säännöttömyys, jossa pitemmän hengityksen pysähtymisen jälkeen seuraa yksityisten hengenvetojen syvällisyyteen nähden ensin kiihtyvä ja sitten jälleen lauhtuva hengitysmuoto; ilmenee eräissä sydän- ja aivotaudeissa. *M. O-B.*

Chiabrera *[kjabrē'ra]*, G a b r i e l l o (1552-1638), it. runoilija, joka viljeli melkein kaikkia runoudenlajeja, mutta ainoastaan lyyrikkona loi huomattavaa. Hänen eepoksensa ja draamansa ovat joutuneet unhotuksiin. Hänen laulurunonsa seurasivat muodoltaan Pindarosta ja Anakreonia, minkä vuoksi italialaiset ovat hänelle antaneet kunnianimet Italian Pindaros ja Anakreon. C:n lyyrilliset runot ovat täydellisimmin painettuina nimellä „Rime" (Rooma 1718). [Varaldo, „Bibliografia delle opere a stampa di G. Chiabrera" (Genua 1886); Ferrari, „G. Chiabrera e le raccolte delle sue rime" (Faenza 1888); Neri, „Studi bibliografici e letterari" (Genua 1890).] *J. H-l.*

Chianti *[kja-]*, vuoristoseutu Keski-Italiassa, Toscanassa, kuuluisa punaviinistään.

Chiarini *[kjarī'ni]*, G i u s e p p e (s. 1833), it. kirjailija ja kriitikko. C. oli jo opintoajallaan Firenzessä Carducci'n hyvä ystävä ja esiintyi vv. 1855-60 julkaisemalla muutamia kriitillisiä kirjoitelmia. C:n vaikutus Carducciin on melkoinen. Aikakauskirjassa „I critici italiani e le prime odi barbari" C. puolusti odi-barbari runomuotoa, jota Carducci'n käyttämää runoudenlajia niin monet italialaiset runoilijat sittemmin ovat jäljitelleet. C:n oma runous nojaa etupäässä klassikkoihin, etenkin Horatiukseen sekä saksalaiseen kirjallisuuteen, jonka hän perinpohjin tunsi. Lisäksi hän italiaksi käänsi saksalaisia, varsinkin Heinen runoja. C:n omista runoista ovat etevimmät „Poesie" (1875), „Lacrymæ" (1879-80) ja „Esperimenti metrici" (1882). Parasta C. kuitenkin on tuottanut kirjallisen kritiikin alalla. Hänen kriitillisistä teoksistaan ja tutkielmistaan mainittakoon: „Ombre e figure" (1883), „Donne e poeti" (1885), „Gli amori di Ugo Foscolo" (1892), „Giosue Carducci, impressioni e ricordi" (1901), ja „Vita di Giacomo Leopardi" (1905). C. on julkaissut Leopardi'n (1867-70) ja Foscolon (1882) teosten painoksia. *J. H-l.*

Chiasmi ks. K i a s m i.

Chiastoliitti, *miner.*, eräs andalusiitin muunnos.

Chic *[šik]* (ransk.). 1. Hieno olemus, uudenaikainen käytöstapa, vapaan käytöstavan luontevuus, hieno uusmuotisuus puvussa, aistikkaisuus. — 2. Maalaustaiteessa: vaikuttava ja ripeäpiirteinen siveltimen käyttäminen. Luullaan chic sanan tässä merkityksessä johtuvan lahjakkaasta maalarista C h i q u e, joka oli kuuluisan Davidin oppilas. Chic sanaa käytetään sekä substantiivina että adjektiivina. *J. H-l.*

Chicago (am. *šikō'gou*, engl. *tšikā'gou)*, Pohj.-Ameriikan Yhdysvaltain suuruudeltaan toinen kaupunki, Illinoisin valtiossa, 41° 50′ pohj. lev. ja 87° 34′ l. pit., Michigan-järven lounaisrannalla, Chicago- ja Calumet-jokien suussa, 179 m yl.

Chicago I.

Field Columbian Museum, Jacksonin puistossa.

Yliopisto.

State Street.

Kansalliskauppapankki.
„The Commercial-National Bank.“

Lincolnin puistosta.

Plymouth veljesten kirkko.

Chicago II.

Kaupungintalo: City Hall.

Auditorium-hotelli lisärakennuksineen.

Postitalo.

Elevaattori jyväaittoineen.

Teurastuslaitoksesta (Union Stock yards).

merenp. ja 1-6 m yli Michigan-järven. Pinta-alaltaan C. on 495 km² l. 8 kertaa niin suuri kuin Berliini (yhtäsuuri asukasmäärä); pituus 40 km. C. on säännöllisesti rakennettu niinkuin ameriikkalaiset kaupungit yleensä ja suorakulmaisesti toisiaan leikkaavat kadut ovat leveät näyttäen kuitenkin kapeilta varsinkin sisäosissa, missä mahtavat „pilvenpiirtäjät" (sky-scrapers) 80-100 m korkuisina kohoavat. C.-joen haarat North- ja South-branch jakavat kaupungin pohjoiseen, läntiseen ja eteläiseen osaan, joita toisiinsa yhdistää 63 siltaa ja 3 tunnelia. Kaikkialla on laajoja asumattomia alueita, mutta harvimmin asuttua on pohjoisosa, josta näyttää tulevan C:n kaunein kaupunginosa. Länsiosa, missä puurakennukset ovat yleisimmät, on taas tiheimmin asuttua. C:n hienoin kaupunginosa on eteläinen, joskin siellä, varsinkin lännessä, näkee kurjimpia hökkeleitä miljoonainomistajien komeitten rakennusten rinnalla. Siellä on myös C:n liikekeskus South-branchin, Chicago-joen alajuoksun ja Michigan-järven välissä, State-, Clark-, Madison-, Dearborn- ja La Salle-katujen varsilla. Siellä kohoavista aina 25-30 kerroksisista rakennuksista mainittakoon raatihuone (city hall), tulli- ja postirakennus, Auditorium-hotelli, jossa paitsi hotellia (500 huonetta) on kaupungin suurin teatteri (4,000 istuinpaikkaa), konserttisali ja joukko kauppoja, vapaamuurarien rakennus (95 m korkea, 22 kerrosta), taide- ja musiikkihallit sekä lukuisat liikerakennukset. Kaikkien kaupunginosien läpi kulkevat leveät bulevardit yhdistäen toisiinsa C:n 17 yleistä puistoa, joista suurenmoisimmat ovat Lincolnin-puisto kuvapatsaineen, lampineen, kasvihuoneineen ja eläintieteellisine tarhoineen (kaikkiaan 125 ha), Humboldtin puisto (91 ha), Garfieldin, Douglasin, Washingtonin, Laken ja Jacksonin puistot. Mahtavan vesijohdon kautta C. saa vesimääränsä (n. 6,750,000 hl päivässä) Michigan-järvestä, n. 7 km rannasta. Kaupungissa on vielä 40 putkikaivoa, ja pohjois- ja länsiosalla on sitäpaitsi omat vesijohtonsa. C:n kloaakit, jotka ennen v. 1900 johtivat Michigan-järveen saastuttaen sen veden, yhtyvät nyt kanavaan, joka on johdettu Desplaines-jokeen. — V ä e s t ö. C:n kasvaminen on ameriikkalaisenkin mittakaavan mukaan käynyt harvinaisen nopeaan. Vielä 1840 oli siellä ainoastaan 4,470 as., 1860 oli jo 109,260, 1880 503,185, 1900 1,698,575 ja 1906 2,049,185. V. 1900 oli väestöstä 42,8 % siellä ulkomaalaisista vanhemmista syntyneitä ja 34,5 % ulkomailla syntyneitä. Saksassa syntyneitä oli 170,738, Ruotsissa 48,836, Norjassa 22,011, Tanskassa 10,166. Eri kansallisuudet ovat ryhmittyneet eri kaupunginosiin asumaan siten, että ruotsalaisia on pohjoisessa, saksalaisia, norjalaisia ja tanskalaisia luoteessa, böömiläisiä ja irlantilaisia lännessä ja lounaassa. T e o l l i s u u s, k a u p p a ja l i i k e. C. on mahtava teollisuuskaupunki. V. 1900 oli siellä 13, 950 teollisuuslaitosta, joissa 328,250 työntekijää. C:n teurastuslaitokset ovat maailman suurimmat. Niitä on kaikkiaan 68 (27,000 työntekijää) ja teurastettiin niissä 1899 n. 8 milj. sikaa, 1900 n. 3 milj. lammasta ja n. 1,8 milj. nautaeläintä. Talvisin, jolloin työ on vilkkaimmillaan, voidaan päivässä teurastaa 40-60,000 eläintä. Muita tärkeitä teollisuuslaitoksia ovat teräs-, rauta- ja konetehtaat, valimot, rautatievaunutehtaat, urku- ja pianotehtaat (40,000 pianoa vuosittain), verkatehtaat, myllyt, viinapolttimot ja panimot (Ameriikan suurimpia) sekä kirja- ja kivipainot. New Yorkin jälkeen C. on Ameriikan suurin kauppakaupunki, onpa sen vilja- samoinkuin karjakauppakin suurin koko maailmassa. Viljaa, jota säilytetään 85:ssä yhteensä 22 milj. hl vetävässä jyväaitassa, tuotiin 1900: vehnää 17 milj. hl, maissia 48 milj. hl, kauraa 37 milj. hl ja ohraa 6,5 milj. Karjaa tuotiin sam. v.: 2,7 milj. nautaeläintä, 8,7 milj. sikaa ja 3,5 milj. lammasta. Karjaa pidetään C:ssa maailmankuuluissa Union Stock yards-karjatarhoissa, joihin mahtuu 300,000 sikaa, 75,000 nautaeläintä, 50,000 lammasta ja 5,000 hevosta. Muita tärkeitä tuontitavaroita ovat puutavara, kivihiili (1900: 8,4 milj. tonnia), suola 2,9 milj. tonnia) ja rautamalmi (2,3 milj. tonnia). Vientitavaroita ovat vilja, jauhot, karja, silava, liha, rasva, nahat ja villa. C. sijaitsee erinomaisella liikepaikalla. Se on Ameriikan tärkein rautatiekeskus, jossa 35 rataa yhtyy ja jonka 8:lle asemalle päivittäin saapuu 200 postijunaa ja 10,000 tavaravaunua. C. on myöskin järviliikenteen keskus („järvien kuningatar"). Syventämällä C.-joen suuta ja rakentamalla siihen telakoita ja vesialtaita on saatu hyvä 6,3 m syvä ja 180 ha laaja satama, joka 154 km pitkän Illinois-Michigan-kanavan kautta on Mississipin kanssa yhteydessä. V. 1905 saapui satamaan 7,236 laivaa, joiden kantavuus oli 7,364,192 tonnia. Calumet-joen suuhun on myöskin rakennettu satama. Liikettä kaupungissa edistää n. 2,400 km pituinen rauta- ja raitiotieverkko sekä maanalainen kapearaiteinen rautatie. Kaupungin 61:stä pankista, joiden rahaliike 1900 nousi yli 6,811 milj. doll., on First national bank suurin. K o u l u j a, s i v i s t y s l a i t o k s i a y. m. V. 1906 oli C:ssa 130 kansakoulua, joissa 287,000 oppilasta ja n. 6,000 opettajaa, sekä lukuisia yleisiä, yksityisiä ja kirkkokouluja. V. 1857 perustetussa yliopistossa, jolle miljoonanomistajat, m. m. petroleumikuningas Rockefeller, ovat tehneet suuria lahjoituksia, oli 1906 230 opettajaa ja yli 5,000 ylioppilasta (oppilasmäärään nähden suurin Yhdysvalloissa). Sen kirjastossa on 370,000 nid. ja sen Yerkes observatorissa (sijaitsee Wisconsinissa, Geneva-järven rannalla) maailman suurin refraktori. Yliopistoja on vielä Evanstonin ja Lake Forestin etukaupungeissa. Muista oppilaitoksista mainittakoon 4 teologista seminaaria, 2 collegea, 20 lääketieteellistä oppilaitosta, 11 kuuromykkäinkoulua ja teknilliset koulut. Suurimmat C:n 20 kirjastosta ovat Public library (yli 300,000 nid.) eri kaupunginosissa sijaitsevine lukusaleineen, Newberrynkirjasto (270,000 nid.), Crerarin kirjasto (135,000 nid.), historiallinen ja lakitieteellinen kirjasto. Taideopiston yhteydessä on taidekokoelma. 25:stä teatterista ovat tunnetuimmat Auditoriumteatteri, C. Opera house ja Schiller-teatteri. Kirkkoja on kaikkiaan 775, joista 145 metodistien, 118 katolilaista, 87 luterilaista j. n. e. C:ssa on 22 luostaria ja se on katolilaisen arkkipiispan asuinpaikka. Hyväntekeväisyyslaitoksista mainittakoon 41 sairaalaa, mielisairaala ja lukuisat orpo- ja turvakodit. V. 1904 ilmestyi C:ssa 650 erikielistä aikakauskirjaa ja sanomalehteä, niistä 24 jokapäiväistä. H a l l i n t o. Kaupungin hallitusta johtaa pormestari

(mayor) rahavarainhoitajineen, registraattoreineen ja kaupunginasianajajineen, ja kaupunginneuvosto (common council), johon kuuluu 70 kahdeksi vuodeksi valittua jäsentä. V. 1900 kaupungin tulot nousivat 35 milj. doll., menot 28,78 milj. Samana vuonna oli kiinteimistöjen taksoitettu arvo 202,9 milj. doll. Nettovelka 33 milj. doll.

H i s t o r i a. V. 1804 ensimäiset valkoihoiset asettuivat asumaan siihen rämeiseen seutuun, jossa nykyisin miljoonakaupunki kohoaa. Heidän suojakseen hallitus rakennutti vähäisen Dearbornin linnoituksen, jonka ympärillä vielä 1830 asui ainoastaan n. 100 henkeä. V. 1837, jolloin C. sai kaupungin oikeudet, oli siinä jo 4,170 as. Kaupungin varsinainen kasvaminen alkoi kuitenkin vasta Illinois-Michigan-kanavan valmistumisen jälkeen ja tätä nopeaa kasvamista eivät ole estäneet suuret tulipalotkaan, esim. 1871, jolloin liekkien uhriksi joutui 17,500 rakennusta ja 200 ihmistä. Kaupungin myöhäisemmistä vaiheista mainittakoon siellä Jacksonin puistossa 1893 pidetty maailmannäyttely, World's Colombian exposition (21,5 milj. näyttelyssä kävijää), jonka yhteydessä oli useita maailmankongresseja, ja Iroquois-teatterin palo 1903, jolloin n. 600 henkeä sai surmansa. *V. v. F.*

Ensimäiset s u o m a l a i s e t asettuivat Chicagoon 1866, nykyään heitä on siellä koko joukon toista tuhatta. Enimmäkseen he työskentelevät C:ssa käsityöläisinä. Suomenkielisten suomalaisten kesken on 4 seurakuntaa, joista evank.-luterilainen Suomi-synodiin kuuluva nauttii suurinta kannatusta. Yhteisistä yrityksistä mainittakoon sairasapulaitos, Suomi-seura, 2 raittiusseuraa, Maccabeen suom. haaraosasto Kaleva ja työväenliitto Imatra. Yhteisiä rakennuksia suomalaisilla ei ole muuta kuin Sionin seurakunnan kirkko. *W. P.*

Chicane *[šika'n]* (ransk.), lainvääristely, juonittelu (oikeudenkäynnissä), rettelöiminen. vrt. Š i k a a n i.

Chichen-Itza *[tšitšen-i'tsa]* („Itzan kaivo"), Yukatanin valtiossa Meksikossa sijaitseva rauniokaupunki; saanut nimensä omituisista, aina 65 m levyisistä ja 32 m syvistä luonnollisista kaivoista, joita m a y a-kansa (ks. t.) pitää pyhinä ja joiden ääressä ennen uhrattiin sateenjumalille lapsiakin. *(W. S-m.)*

Chiewitz *[tšēv-]*, G e o r g T h e o d o r P o l i c r o n (1815-62), ruots. arkkitehti, asustanut ja toiminut maassamme 1851-62. Käytyään Tukholman teknologisessa laitoksessa ja oleskeltuaan paljon ulkomailla C. oli kotimaassaan menestyksellä toiminut monissa kone- ja rakennustöissä, kunnes hän erään rakennusyrityksen kautta joutui vararikkoon. Silloin hän siirtyi Suomeen, nimitettiin 1852 läänin- ja 1860 Turun kaupungin arkkitehdiksi. Ennen pitkää hänen atelieerinsä tuli meidän vanhemman arkkitehtipolvemme valmistuslaitokseksi. Täällä suunniteltiin kaupunkien, kuten Porin ja Uudenkaupungin, asemakaavat, piirustukset Loviisan, Porin, Isonkyrön y. m. kirkkoja, useita tehdasrakennuksia (m. m. Tampereen pellavatehdasta) y. m. varten. Huomattavimpia C:n rakennuksista on pohjoisitalialaiseen tiilityyliin laitettu ritaritalo sekä ruotsalainen teatteri (1860). *K. S.*

Chiffon *[šifõ]* (ransk.), hieno, ohkanen, ilmava silkkikangas, jota käytetään hameiden ja naishattujen somistamiseen.

Chiffonière *[šifonjä'r]* (ransk.), vaatelipasto, šifonjeeri, tavallista n. s. piironkia korkeampi ja tavallisesti varustettu laskuluukulla.

Chiffre *[šifr]* (ransk.), numero, numeromerkki, salamerkki, salakirjain. vrt. S a l a k i r j o i t u s.

Chifu *[tši-]*, kaupunki Kiinassa, ks. T š i f u.

Chignon *[šinjō']* (ransk.), oikeast. niska; niskatukka; hiusrykelmä (usein irtonainen), joka joskus on kuulunut naisten hiuslaitteisiin.

Chignon.

Chihuahua *[tšiua'ua]*. 1. Valtio Pohjois-Meksikossa, Yhdysvaltojen rajalla, 233,094 km², n. 328,000 as. Idässä se on n. 1,200-1,600 m korkeata, kuivaa ja arontapaista, vain keinotekoisesti kastelemalla paikoittain viljelykselle mahdollista pengermaata. Länsiosa on korkeata (n. 3,000 m yl. merenp.) vuorimaata (Sierra Madre y. m.). Pohjoisosa kuuluu rajajoen, Rio Grande del Norten ja tämän lisäjoen, Conchosin vesialueeseen. Kesät ovat kuumat, talvet kuivat ja ajoittain kylmät. Pohjoisessa kuljeskelevat vielä villit apatšit; vuoristossa asuu vain nimeksi kristityitä, maanviljelystä harjoittavia intiaaneja; muu osa kansaa on kreoleja ja sekarotuisia (mestitsejä). Siellä viljellään vehnää, maissia, perunoita, bataatteja, hedelmiä, viiniä ja puuvillaa, sekä pidetään nautakarjaa, lampaita ja hevosia. Vuorista saadaan hopeata, kultaa, vaskea ja lyijyä. — 2. C.-valtion samanniminen pääkaupunki sijaitsee 1,412 m yl. merenp., Rio Chubiscar-joen varrella, n. 31,000 as. Sulatto, puuvillankehruutehdas, rahapaja y. m. Jesuiittakollegio ja oikeuskoulu; tuomiokirkko.

Childers *[tšildəz]*, H u g h C u l l i n g E a r d l e y (1827-96), engl. valtiomies, lähti 1850 Australiaan, missä hän jonkun vuoden päästä tuli Viktoria siirtokunnan hallituksen jäseneksi, sittemmin raha-asiain ministeriksi; palasi 1857 Englantiin ollen vuoden ajan saman siirtokunnan pää-asiamiehenä; valittiin 1860 alihuoneeseen, jossa liittyi vapaamieliseen puolueeseen. Gladstonen ensimäisessä ministeristössä C. oli meriministerinä 1868-71 ja Lancasterin kanslerina 1872-73; Gladstonen toisessa ministeristössä sotaministerinä 1880-82, raha-asiainministerinä 1882-85; Gladstonen kolmannessa ministeristössä sisäasiainministerinä 1886. C., joka julkisessa toiminnassaan osoitti suurta kuntoa ja uudistushalua, oli Gladstonen läheinen ystävä ja lienee vaikuttanut paljon siihen, että Gladstone suostui myöntämään Irlannille laajan itsehallinnon. Hänen 1901 julkaistu kirjansa „Life and correspondence" sisältää arvokkaita lisiä Gladstonen ministeristöjen historiaan. *J. F.*

Chile *[tšīle]* (esp. R e p ú b l i c a d e C h i l e) l. C h i l i, tasavalta Etelä-Ameriikan länsirannalla, sijaitsee 17° 47'—55° 59' etel. lev. Maan pituus on 4,230 km, mutta se on hyvin kapea, C. kun sijaitsee Tyynen valtameren ja Andien välillä. Levein kohta on n. 400 km ja kapein

tuskin 170 km; pinta-ala 759,000 km², asukasluku (1907) 3,249,960. Rajat: pohjoisessa Perun tasavalta, idässä Bolivia ja Argentiina, lännessä Tyyni-valtameri lukuisine, mutta epätäydellisesti suojattuine satamineen. Magalhães-salmen pohjoispuolella 52:s leveysaste muodostaa etelä-

Chilen rannikkoa.

rajan, joka kaakossa päättyy Kap Virgines-niemeen, joten koko salmi on C:n hallussa. Täältä raja käy etelään Tulimaan halki päättyen Pedro Ramirez-saarilla, Kap Hoornin eteläpuolella. Pitkällisten C:n ja Argentiinan välisten rajariitojen jälkeen nämät valtiot vetosivat Englannin kuninkaaseen. Hänen asettamansa sovinto-oikeuden 20 p. marrask. 1902 julistamasta päätöksestä on itäraja saanut lopullisen muotonsa. — Paitsi rannikkosaaria kuuluu C:een myös Juan Fernandez-saaret ja Pääsiäissaari (ks. n.) Isossa-valtameressä.

C. on kauttaaltaan vuorimaata. Pohjoisin osa Copiapóhon asti on jyrkästi rannikkoa kohti laskevaa ja hitaasti Bolivian ylänköä kohti kohoavaa ylänköä. Paikoittain se on pengermäistä, mutta ei yhtäjaksoista vaan erotettuna useihin vuoriryhmiin. Myöskin seudun lukuisat tulivuoret kohoavat yksinäisinä ja mahtavina ympäristöstään. Täällä on runsaasti vaskea, hopea- ja lyijymalmeja, salpietaria y. m. Toinen osa, joka ulottuu Copiapósta Santiagon tienoille on poikittaissolista rikas; nämät yhdistävät toisiinsa Pää- ja Rannikkokordillieerit. Kolmannen, eteläisimmän osan molempien pääjonojen välillä on laaja, aina Chiloén-saarelle asti ulottuva pituuttaislaakso. Neljäs, eteläisin osa ulottuu Santiagosta Magalhães-salmelle. Täällä Pääkordillieeri ulottuu mereen, pituuttaislaakson jatko on merenalainen ja Rannikkokordillieeri on jakaantunut pikkuosiin, saariin, jotka ulottuvat aina maanosan eteläkärkeen, Kap Hoorniin saakka. — Pääkordillieeri on pohjoisosassa korkein (Aconcagua, 7,040 m, y. m.). — Vuoriperäänsä nähden pohjoinen Rannikkokordillieeri on graniittia ja porfyyriä, etelässä ja saarilla gneissiä ja kiilleliuskeita. Pääjono sitävastoin on nuorempien vulkaanisten vuorilajien läpitunkemia jura- ja liitukauden sedimenttejä. Jonojen välinen laakso on mesotsoisten ja tertiääristen kerrostumien sekä suolakerrosten peittämä. Suurimmat kivihiilikaivokset ovat rannikolla, tertiääristen kerrostumain alueella. Sekä Pääkordillieeri että pituuttaislaakso ovat järvirikkaita; edellisellä myös kuumat lähteet sekä tulivuorenpurkaukset ja maanjäristykset ovat tavallisia. Jokien luku pienenee kuta etelämmäksi tullaan; ne ovat vuolaita, koskirikkaita ja vain alajuoksussaan purjehduskelpoisia. Useat ovat murtaantuneet Pääkordillieerinkin halki ja laskevat Länsi-Patagonian vuonoihin. — Maan muodon vuoksi i l m a s t o on vaihteleva. Pohjoisessa, missä sateenpuute vallitsee, on maa erämaata (A t a c a m a, ks. t.); täällä vain runsas kaste, n. s. garúa kostuttaa maata (Copiapón keskilämpö 14°,6, sademäärä 132 mm). Lämpö alenee ja sademäärä suurenee kuta etelämmäksi tullaan. Ilmanala on ylipäänsä myöskin eurooppalaisille suotuisa. — Pääkordillieereilla on lumiraja Santiagon luona n. 3,000 m yl. merenp., mutta se alenee alenemistaan, niin että Magalhães-salmen rannalla jäätiköt ulottuvat mereen. — K a s v i k u n t a on sademäärästä riippuvainen: pohjoisosa on, kuten mainittu, erämaata; C:n keskiosassa turvaudutaan vielä monessa paikoin keinotekoiseen kasteluun (Santiagossa sataa vain 22:na päivänä v:ssa) ja Andeilla puuttuu vielä yhtäjaksoisia metsiä. Vasta Valparaison eteläpuolella on alativihreitä aarniometsiä. Näissä kasvaa runsaasti hyödyllisiä puulajeja (etelämer. paju, pyökki, lehtimänty, sypressi sekä *Persea Lingue* niminen laakerilaji, joka on Chiloé-saaren muotokasvi. Ylätasangot vuorten välissä ovat autioita tunturiaroja. Alativihreät öljypuitten, tamarindien ja mimoosain heimoihin kuuluvat puulajit ovat C:n tavallisimmat. Muuan palmulaji *(Jubea spectabilis)* etenee aina 35°:een etel. lev. Sen lisäksi on täällä useanlajisia okapensaita sekä odattomia myrtti- ja oleanderikasveja. *Cereus*-, *Opuntia*- ja *Echinocactus*- y. m. sukuihin kuuluvia kasveja kasvaa kuivilla rinteillä, ja vulkaanisella savimaaperällä viihtyy *Bromeliaceæ*- ja *Liliaceæ*-heimoihin kuuluvia kasveja. Etelä-C. on perunain ja fuksiain kotimaa. C:lle omituisista puulajeista mainittakoon vielä saippuapuu *Quillaja saponaria* ja *Coligne* niminen bambulaji. — C:n e l ä i n k u n t a kuuluu neotrooppisen alueen chileläiseen ja patagonialaiseen alaosastoon. Lintuja ja äyriäisiä lukuunottamatta se on lajeista köyhä. Petoeläimistä puuma, eräs villikissa, haisunäätä ja kettu ovat mainittavimmat. Hirvilajeja on kolme. Maan pohjoisosassa pidetään kotieläiminä vikunjaa, guanakoa, alpakkaa ja laama-

Chile. Lehtimänty-(Araucaria-)metsä.

eläintä. Jyrsijät ovat lukuisia, esim. villahiiret *(Chinchilla)*, suomajava y. m. Vyötiäisiäkin on, mutta vähemmässä määrin. Linnuista, Molinan mukaan 135 lajia, mainittakoon kondori y. m. petolinnut, papukaijat, monet vesilintulajit sekä useanlaiset varpus-, kyyhkys-, kana- ja kolibrilinnut. C:n eteläosassa elää patagonialainen kamelikurki. Matelijoita on varsinkin kuivissa seuduissa, mutta käärmeet ovat harvinaisia. Vesistöt ovat kalarikkaita. Huomattava on useiden kalalajien läheinen sukulaisuus Uuden Seelannin ja Australian kalalajien kanssa. Hyönteismaailma on sekoitus pohjoisista ja eteläisistä muodoista ja lajeista.

C:n a s u k k a a t, jotka arvioidaan n. 3,25 milj.:ksi (n. 5 km²:llä; Keski-C. on tiheimmin asuttu), ovat suureksi osaksi valkoisista ja alkuasukkaista syntynyttä sekakansaa. Nämät ovat kuitenkin kreolien kanssa sulautuneet yhteen yhdeksi kansaksi, espanjan kieltä puhuviksi c h i l e l ä i s i k s i. Etelässä asuu patagonialaisia ja tulimaalaisia. Valtionuskontona on katolinen usko, mutta samalla vallitsee myöskin uskonvapaus. Siviiliavioliitto on ainoa laillinen avioliitonsolmimismuoto. Sivistyslaitoksista mainittakoon, paitsi n. 1,500 valtion- ja yksityiskoulua, Santiagon kansallisinstituutti, kansallis- (perust. 1743) ja yksityinen katolinen yliopisto (perust. 1889), kasvatusopillinen laitos, taide- ja ammattikoulut, tähtitorni ja kansalliskirjasto. Kouluopetus, josta viimeaikoina on pidetty suurta huolta, on vapaa kansakoulusta yliopistoon saakka; varattomat oppilaat saavat ilmaiseksi sekä kirjat että muut opetusvälineet. Maassa ilmestyy n. 200 sanomalehteä.

E l i n k e i n o t eri osissa maata eroavat suuresti toisistaan. Vuorityö ja salpietariteollisuus ovat pääelinkeinoina pohjoisessa. Sitä paitsi harjoitetaan täällä myöskin kauppaa ja kalastusta. Keski-C:stä alkaen maanviljelys ja karjanhoito sitä vastoin ovat tärkeimmät, vaikkakin lukuisat suurtilat ovat maanviljelyksen haittana ja pienviljelijäin maanomistusoikeus monasti on epävarma (tämä koskee etenkin siirtola-alueita). Paitsi vehnää, jolle Argentiinan suuri tuotanto ja kova kilpailu vaikeuttavat edullisten markkinain hankkimista, viljellään täällä ohraa, maissia, papuja, herneitä, perunoita, juurikkaita, tupakkaa, hamppua, pellavaa ja hedelmiä. Vuotuinen viinintuotanto on n. 700,000 peson arvoinen. Kotimaan tarpeeksi valmistetaan paljon omenaviiniä. Karjanhoito keskittyy pääasiassa hevos- (andalusialaista rotua), nautakarjan- (espanjalaisia rotuja) ja lampaanhoitoon. Kuivatettu liha ja vuodat ovat tärkeitä vientitavaroita. — Vuorityön päätuotteet ovat salpietari (vrt. C h i l e s a l p i e t a r i) ja jodi (1907 yhteensä yli 210 milj. peson arvosta), kupari (26 milj. s. v.), kulta ja hopea. Maan runsaita rautarikkauksia ei vielä ole paljon käytetty, mutta kivihiiltä ja guanoa louhitaan paljon (jälk. vars. Lobos-saarilta. — Vielä kehittymässä olevaa, mutta vilkasta t e o l l i s u u t t a edustavat C:ssä lasi- ja metallitehtaat, panimot, parkitus- ja konetehtaat, sahalaitokset, kutomot, sokeri-, tupakka- ja tiilitehtaat y. m., mutta vain yksi rikkihappotehdas, vaikkakin täällä olisi mitä runsaimmin raaka-ainetta tätä teollisuushaaraa varten. — Pitkä rantaviiva edistää suuresti k a u p p a a, joka käy 56:n sataman ja 21:n Andien yli vievän solan välityksellä. V. 1907 oli tuonti 294 milj.:n peson ja vienti 280 milj.:n peson arvoinen. Tuontitavaroista olivat kankaat, rautatavarat ja maanviljelyskoneet tärkeimmät. C:n pääsatamat ovat Pisagua, Iquique, Antofagasta, Taltal (salpietarisatamia), Talcahuano, Valparaiso, Valdivia-Coral, Puerto Montt ja Punta Arenas. V. 1907 tuli satamiin 13,971, yhteensä 25 milj. tonnin vetoista ja lähti 13,952 yhteensä 24 milj. tonnin vetoista laivaa. Rautateitä oli s. v. 5,295 km ja sähkölennätinlinjoja (1905) 19,061 km. — Pankit ovat yksityispankkeja; niillä on setelinanto-oikeus; tärkein on Kansallispankki. C:n rahayksikkö p e s o (= 1,90 mk) = 100 c e n t a v o a (hopeata tahi kuparia). 20, 10 ja 5:n peson kultarahoja on myös käytännössä. Paperiraha on pakkokurssin alainen (1 paperipeso = n. 1,75 mk). 1863 käytäntöön otettujen metristen mittojen ja painojen ohella käytetään myös vanhoja kotimaisia.

C:n vapaavaltion h a l l i t u s m u o t o on 25 p:ltä toukok. 1833. Sen mukaan lainsäätämisvalta on edustajakamarilla ja senaatilla. Edelliseen kuuluu 94 kansan suoranaisesti (departementtittain, 1 edustaja jokaista 15-30,000 as. kohti) 3 v:ksi valitsemaa vähintäin 21 v:n ikäistä kansalaista; jälkimäiseen 32 (1 senaattori 3:a edustajaa kohti) suoranaisesti, mutta provinssittain 6 v:ksi valittua 36 v. täyttänyttä kansalaista. Senaatin jäsenistä ⅓ eroaa joka kolmas vuosi. Vaalioikeus on 21 ikävuotta täyttäneillä miehillä; vaalikelpoisuuteen vaaditaan myös määrätty varasensus. Tasavallan presidentin kansa välillisesti valitsee 5 v:ksi. Hänen rinnallaan on 6 ministeriä. — Oikeudenhoitoa varten maassa on Santiagon ylioikeus, 6 vetoamisoikeutta, monta sovinto- ja piirioikeutta sekä valamiesten oikeus. — C. on jaettu 23:een provinssiin ja territoriin; nämät pienempiin osiin, departementteihin, joilla jokaisella on oma munisipaalineuvostonsa. Pääkaupunki on S a n t i a g o. — Valtion menot nousivat 1907 n. 59 milj.:aan kultapesoon, ja velka n. 287 milj. kulta- (ulkomaalainen) ja 148 milj. paperipesoon (kotimainen velka). Sotalaitoksen perustuksena on v:sta 1888 yleinen asevelvollisuus (20-40:een ikävuoteen). Rauhanaikana sotajoukko on 18,000 miehinen, sodanaikana se on suurennettavissa 150,000:n miehen suuruiseksi. Sotalaivastossa oli 1907 32 laivaa (42,555 tonnia, 137 tykkiä). Maan värit: valkoinen, sininen, punainen. *W. S-m.*

H i s t o r i a. C:ssä asui vanhimpina aikoina intiaaniheimoja, joista urhoolliset etelässä asuvat araukaanit olivat mahtavimmat. Maan pohjoisosa joutui 15:nnen vuosis. alussa Perun inkaruhtinasten haltuun. Heiltä on peräisin C:n nimi, joka inkakielessä merkitsee „pakkasta". V. 1535 tunkeutui esp. Almagro Perusta C:een, mutta ei voinut saavuttaa pysyväistä jalansijaa maassa. Espanjan sikäläisen vallan perustajaksi tuli Pedro de Valdivia, joka hyökkäsi C:een 1540 ja seur. v. perusti Santiagon kaupungin. Biobiojoen eteläpuolella araukaanien hallussa oleva alue pysyi kuitenkin kauan itsenäisenä. — Kun Espanjan ameriikkalaiset siirtomaat aloittivat vapaussodan emämaataan vastaan, syntyi C:ssäkin kapina 1810, mutta vasta 1818 onnistui kapinallisten Argentiinasta saadulla avulla lopulli-

sesti karkoittaa espanjalaiset maasta. C:stä tuli tasavalta, jonka Espanjakin tunnusti 1844. — Jonkun aikaa kestäneitten levottomuuksien jälkeen C:n tasavallan olot alkoivat vakaantua. V. 1833 hyväksytty valtiomuoto antoi hallitukselle niin suuren vallan, että se kykeni pitämään yllä järjestystä. C:n sisällinen historia ei olekkaan yleensä ollut niin melskeinen kuin naapurivaltain; maa on sen vuoksi varsinkin taloudellisessa suhteessa tasaisesti vaurastunut. Erittäinkin harrastivat maan aineellista ja henkistä edistystä kunnolliset presidentit Bulnes (1841-51) ja Manuel Montt (1851-61). Heidän aikanaan tehtiin joukko kauppasopimuksia, rautateitä rakennettiin, maa sai siviililakikirjan, kunnallisasetuksen y. m. C:n sisällistä kehitystä eivät häirinneet ne ulkomaiset sodatkaan, joita se viime vuosisadalla kävi Perua, Boliviaa ja Espanjaa vastaan. Merkillisin näistä oli n. s. salpietarisota, johon C. ryhtyi Perua ja Boliviaa vastaan 1879 ja joka valtiollisesti ja kaupallisesti kohotti sen Etelä-Ameriikan mahtavimpain valtioiden joukkoon. Se sai alkunsa siitä, että Chile ja Bolivia riitaantuivat keskenään eräästä Atacama-erämaan pohjois-osassa olevasta raja-alueesta, joka oli saanut suuren arvon sen johdosta, että siellä oli löydetty laajat guano- ja salpietarikerrokset. Pian sotaan sekaantui Perukin. C. taisteli voittoisasti sekä maalla että merellä. Useiden onnellisten taisteluiden jälkeen C:n joukot valtasivat Perun pääkaupungin Liman ja Callaon 1881. Lopullisessa rauhassa, joka tehtiin 1884, C. sai koko riidanalaisen alueen sekä Bolivialta Antofagastan ja Perulta Tarapacán maakunnat sekä toistaiseksi Tacanan ja Arican. Toisellakin taholla C:n alue laajeni, kun se 1881 sai Argentiinan kanssa aikaan sopimuksen, jonka mukaan Magalhães-salmen ympäristö annettiin C:lle.

V. 1886 tuli presidentiksi Balmaceda (ks. t.), joka edisti opetuslaitosta ja laajensi rautatieverkkoa. Mutta kun hän jouduttuaan riitaan kongressin kanssa hajoitti sen 1891 ja julistautui diktaattoriksi, niin kongressipuolue, johon suurin osa laivastoa liittyi, aloitti kapinan. Elok. s. v. Balmaceda joutui ratkaisevasti tappiolle Valparaison läheisyydessä, minkä jälkeen hän surmasi itsensä. Presidentiksi valittiin silloin yksi kapinallisten johtajia amiraali Jorje Montt (1891-96), joka etupäässä koetti parantaa sisällisen sodan johdosta rappiolle joutuneita raha-asioita; v. 1895 säädettiin kultakanta, josta kuitenkin luovuttiin toistaiseksi 1898. Hänen presidenttikautensa loppupuolella alkoi C:n ja Argentiinan välillä Atacama-aluetta ja Patagoniaa koskeva rajariita, joka seuraavan presidentin Errázurizin aikana oli synnyttää sodan. Sen ratkaisi kaksi sovinto-oikeutta — edelliseen alueeseen nähden 1899, jälkimäiseen nähden 1902. Vasta tämän jälkeen on voitu vähentää sotilasmenoja, niin että valtion raha-asiat alkavat taas olla paremmassa järjestyksessä. V:sta 1906 on presidenttinä Pedro Montt. [Hancock, „A history of C." (1893).] *J. F.*

Chile-salpietari *[tšī-]*, n a t r i u m n i t r a a t t i l. t y p p i h a p p o i n e n n a t r o n i ($NaNO_3$). Nimensä tämä suola on saanut siitä, että sitä tavataan Chilessä. Chilen ja Perun rajaseuduilla on suuria c.-kerroksia. Puhtaassa tilassa c. muodostaa värittömiä, veteen helposti liukenevia romboedrikiteitä. Luonnossa esiintyvä c. ei kuitenkaan koskaan ole puhdasta, vaan on siihen sekoittunut muita aineita, etupäässä keittosuolaa, jonkun verran kipsiä, glaubersuolaa, magnesiumkloridia ja kaliumjodaattia. Tästä suolaseoksesta, joka on saanut nimen „caliche", saadaan c. erotetuksi käsittelemällä seosta kuumalla vedellä ja antamalla näin saadun kyllästetyn liuoksen kiteytyä. Kiteytynyt suola kuivataan ja lasketaan kauppaan. Se sisältää noin 94-95 % natriumnitraattia. Eurooppaan lähetettävä tuote puhdistetaan vielä kiteyttämällä. V. 1905 oli chilesalpietarin tuotanto 1,600,000 tonnia, josta määrästä 75 % vietiin Eurooppaan.

Suurin osa chilesalpietarista eli noin 75 % käytetään nykyään apulannoitusaineeksi (ks. t.). Koska se sisältää typpeä sellaisessa muodossa, että kasvit suorastaan voivat käyttää sitä ravinnokseen, on se hyvin tehokas apulanta. Verrattain korkean hintansa tähden sitä käytetään Suomessa kuitenkin jotenkin vähän, pääasiallisesti juurikasvien lannoittamiseen. — Paitsi apulantana c:ia käytetään vielä typpihapon ja kalisalpietarin valmistukseen. *(W. B.)*

Chilesotti *[kileso'-]*, O s c a r (s. 1848), it. musiikkitieteilijä; on tutkinut ja julkaissut 16:nnen ja 17:nnen vuosis. luuttusävellyksiä. *I. K.*

Chillon *[šijō']*, linna Sveitsissä, Vaudin kantonissa, lähellä Montreux'tä Genève-järven itäosassa olevalla kalliolla, jonka 20 m pituinen silta

Chillon'in linna.

yhdistää mannermaahan. Linna on 1200-luvulta. 1400- ja 1500-luvulla rakennettiin se useampia kertoja uudelleen ja on nykyään museona. Tullut tunnetuksi sen kautta, että François de Bonivard (ks. t.) pidettiin siellä vangittuna.

Chiloé *[tšilō'e]*, alkuaan *Chilihue* („Chilen ääri"). 1. Etelä-Ameriikan länsirannalla oleva saari, jonka kapea Chacao-kanava pohjoisessa ja Ancud- ja Corcovado-lahdet idässä ja etelässä erottavat mannermaasta, 8,570 km², n. 80,000 as., joista suurin osa kristittyjä intiaaneja. Lännessä on rannikko eheää, idässä rikkiuurrettua. Saari, vaikkakin on Chilen rantakordillieereihin kuuluva osa, on alankomaata, jonka korkeimmat huiput tuskin ovat 800 m yl. merenp.; ainoastaan vähäisellä, C:n kaakkoispuolella olevalla San Pedron saarella kohoaa Cerro Contento 915 m korkeuteen. Vuoriperä on pohjoisessa tuliperäistä, sisäosissa graniittia ja lännessä ja etelässä pääasiallisesti kiilleliusketta.

Jokia ja järviä on runsaasti. Ilmasto on leuto, sademäärä runsas (pohjoisessa 3,400 mm) ja kasvullisuus rehottava. Väestö harjoittaa metsänhakkuuta, merenkulkua, kalastusta, karjanhoitoa ja maanviljelystä. — V. 1558 Garcia de Mendoza löysi tämän saaren, jonka espanjalaiset ottivat haltuunsa 1565. Maipûn taistelun jälkeen 1818 asettui tänne asumaan Chilen espanjalaisia, jotka kuitenkin karkoitettiin 1826. Sen jälkeen saari on kuulunut Chilelle. — 2. Chilen maakunta, käsittäen C.-saaren, Chonos-saaret sekä mannermaasta rantakaistaleen, joka ulottuu Chacao-kanavasta pohjoisessa Taytao-niemimaan eteläisimpään kärkeen etelässä, 22,255 km², 98,664 as. (1905). Rantakaistale on harvaanasuttua, vuonojen rikkiuurtamaa, metsäistä vuorimaata, jonka lukuisista huipuista monet kohoavat yli lumirajan, (S. Valentin 3,870 m, Maca 2,960 m). C.-saaren pohjoisrannalla pääkaupunki A n c u d, 4,436 as. (1905). *V. v. F.*

Chilognatha ks. T u h a t j a l k a i s e t.

Chilopoda ks. T u h a t j a l k a i s e t.

Chimæra ks. K h i m a i r a ja S i l l i k u n i n g a s.

Chimborazo *[tšimbora'þo]*. 1. Sammunut lumihuippuinen tulivuori Länsi-Kordillieereillä, Ecuadorin valtiossa, Etelä-Ameriikassa, 1° 47′ et. lev. C. l. Urcurazu on Etelä-Ameriikan tunne-

Chimborazon huippu.

tuin vuori ja kohoaa Reissin mittausten mukaan 6,310 m, Whymperin ainoastaan 6,254 m korkeuteen. Vuorellenousu on verrattain helppoa lumirajalle saakka, joka on 4,700-5,000 m korkeudella, sen yläpuolella vaikeaa. Ensimäisen vuorellenousuyrityksen teki Condamine 1745. Humboldt ja Bonpland tulivat 1802 5,917 m, Boussingault ja Hall 1831 6,004 m ja Stübel 1872 5,810 m korkeudelle. 1880 onnistui vihdoin Whymperin päästä huipulle saakka. — 2. Maakunta Ecuadorin valtiossa Etelä-Ameriikassa, käsittää Ecuadorin Andein keskisen osan, 14,360 km², n. 122,000 as. Alunaa ja rikkiä saadaan Alausin luota. Pääkaupunki on Riobamba lähellä C.-vuorta ja Quiton-Guayaquilin rataa, 18,000 as.

Chimère *[šimä'r]*, kummitus, hourekuva; haave, tuulentupa. ks. K h i m a i r a.

China Inland Mission (lyh. C. I. M.) ks. K i i n a n s i s ä m a a n l ä h e t y s.

Chinchillidæ ks. V i l l a h i i r e t.

Chingan ks. K h i n g a n.

Chiniquy *[šinikī']*, C h a r l e s (1809-99), pohjois-amer. pappi, sai kasvatuksensa katolisten pappien piirissä ja vihittiin papiksi 1833. Hän ryhtyi 1840-luvulla taisteluun väkijuomia vastaan ja sai siitä nimen „Kanadan apostoli". V. 1850 Chicagon katolinen piispa kutsui C:n hiippakuntaansa johtamaan erinäisiä ranskalaisia uutisasutusyrityksiä. Tultuaan huomaamaan katolisen kirkon väärinkäytökset ja papiston turmeluksen C. erosi kirkosta 1858 vieden seurakuntansa mukanaan. Tästä lähtien C. oli Pohj.-Ameriikassa voimakkaan katolisvastaisen liikkeen etunenässä. Hänen kirjoituksistaan mainittakoon paljon luettu „Nainen ja rippi"; elämäänsä hän kuvasi kirjoissa „Viisikymmentä vuotta roomalais-katolisessa kirkossa" ja „Neljäkymmentä vuotta Kristuksen kirkossa. Katsaus elämääni jätettyäni roomalais-katolisen kirkon".

Chino *[tšino]*, sekarotuinen: Perussa intiaanimiehen ja neekeri-vaimon, La Plata-valtioissa valkoisen miehen ja intiaani-vaimon jälkeläinen *(cholo)*. Meksikossa sitävastoin siellä syntynyttä, puhdasrotuista neekeriä nimitetään c:ksi.

Chinook *[tšinū'k]*, kuiva, vuodenaikaan nähden hyvin lämmin pohjois-, länsi- tahi lounaistuuli, joka puhaltaa Kalliovuorten itäpuolella, Pohjois-Ameriikassa. Kuuluu samaan ryhmään kuin f ö h n- ja b o r a-tuulet (ks. n.).

Chioggia *[kjodža]* l. C h i o z z a, kaupunki Pohjois-Italiassa, Venetsian provinssissa, samannimisellä laguunisaarella, 26 km Venetsian eteläpuolella ja 6 km pohjoiseen Brenta-joen suulta, 33,523 as. (1906). Satama on laguunin syvin ja sitä suojaavat Caromanin ja San Felicen linnoitukset. C:ssa on seminaari, kimnaasi ja merikoulu. Piispanistuin. Väestö puhuu omaa murrettaan ja harjoittaa melkoista silkki- ja pitsiteollisuutta, laivanrakentamista, merenkulkua ja ennen kaikkea kalastusta. Rautatie yhdistää kaupungin Rovigoon ja kivisilta Brondolon (Sottomarinan) saareen, jota pitkin laguunin suojaksi rakennettu 18 km pitkä kivipato (Murazzi) kulkee. *(V. v. F.)*

Chios (S k i o) ks. K h i o s.

Chippewa *[tšipiuō]*, Mississipin vasen syrjäjoki Wisconsinin valtiossa, alkaa Yläjärven eteläpuolelta ja on 380 km pitkä. Sen varrella sijaitsee C.-f a l l s, jossa on suuria, virran voimalla käypiä sahalaitoksia ja 8,094 as. (1900).

Chippeway *[tšipiuei] (Ojibway)*, algonkinheimo Pohjois-Ameriikassa suurten järvien ympärillä. N. 30,000 henkeä.

Chiromantia ks. K h e i r o m a n t e i a.

Chiromys ks. A i - Ai.

Chironectes ks. P u s s i s a u k k o.

Chironomus, kaksisiipisiin hyönteisiin kuuluva lajirikas sääskisuku. Lyhyellä imukärsällään eivät ime verta niinkuin tavalliset sääsket. Koiraksen tuntosarvet sulkakarvaiset, naaraksen toispuolisesti sulkakarvaiset. Toukat elävät vedessä oleskellen pohjamudasta valmistamissaan käytävissä ja putkissa, uivat kiemurtelevin liikkein, eivät nouse vedenpintaan hengittämään.

Chiroptera ks. Siipijalkaiset.

Chirotherium, *paleont.*, triasmuodostuman hiekkakivistä löydettyjä, kädennäköisiä kuvioita, jotka ovat jättiläiskokoisten sammakko- tai sisiliskoeläinten jälkiä. Isot ja pienet jäljet vuorottelevat, joten voi päättää eläimillä olleen isommat takakuin etujalat.

Chirotherium.

Chisholm *[tšisholm]*, kaupunki Yhdysvalloissa, Minnesotan valtiossa. Suomalaisia n. 500, joista enin osa työskentelee rautakaivoksissa. Kaupunki on vasta 8 vuotta vanha. *W. P.*

Chitarra *[kita'-]* (it.) *mus.*, kitarri, kitarra.

Chitarrone *[kitarō'ne]* (it.), suuri kitarri eli bassokitarri, jota käytettiin 17:nnen ja 18:nnen vuosis. orkesterissa pohjabasson soittoon. *I. K.*

Chitonidæ, nilviäisheimo alkunilviäisten *(Amphineura)* luokassa. Niinkuin muillakin nilviäisillä on niillä „jalka" ja kieli (radula), mutta eroavaisuutena on kaksipuolisesti tasamukainen rakenne sekä kuori, joka on muodostunut peräkkäisistä, poikittaisista, toisiaan limittäisesti peittävistä kalkkilevyistä. Eläimet saattavat siilin tavoin kiertyä kokoon; elävät valtamerissä. *Chiton* suku esiintyy jo siluurissa.

Chitral *[tšītrəl]*, Englannin suojeluksen alainen vuoristovaltio Etu-Intian luoteisimmassa osassa Afganistanin ja Kašmirin välissä, n. 20,000 km² ja n. 200,000 as. Maan täyttävät Hindukuš-vuoren jonot; sen asukkaat ovat kaukaasialaista rotua, uskonnoltaan muhamettilaisia tahi pakanoita. He harjoittavat vuorilla karjanhoitoa ja laaksoissa maanviljelystä (viljaa ja hedelmiä). Pääkaupunki C. on 1,518 m yl. merenp. — Vain pieni, kapea osa Afganistania erottaa C:n Venäjän Pamirista ja koska Hindukušin liikekelpoisin sola on täällä, ovat englantilaiset jo aikaisin koettaneet saada vaikutusvaltaa maassa. V. 1876 C. tuli Kašmirin yliherruuden alle (jälkimäinen on Englannin vasallivaltio) ja v:sta 1886 Eglannin valtiollinen asiamies on asunut C:ssa. — Kun C:n ruhtinas 1895 kuoli, tunkeutui joukko valtaan-pyrkijöitä sotajoukkoineen maahan ja saarsi C:n kaupungin pienen englantilaisen varusväen. Tämän pelasti eversti Kelly, joka 400:n miehisen apujoukon kanssa saapui kaupungin avuksi ja karkoitti valtaanpyrkijät. Tämän jälkeen C. on ollut hyvin riippuvainen Englannista, joka vartioi kaikkia Hindukušin yli vieviä solia. *V. v. F.*

Chiva ks. Kiiva.

Chizerots *[šizərō']* l. Burins *[byrǟ']*, yksi Ranskan eristettyinä eläviä heimoja, joita ranskalaiset halveksivat, ne kun muka tarun mukaan polveutuvat vierasuskoisista; chizerots-heimo, jonka sanotaan polveutuvan saraseeneista, asuu Saône-et-Loiren departementissa ja Bourg-en-Bressen arondissementissa. Ammoisista ajoista he ovat olleet karjankauppiaita ja teurastajia.

Chladni, Ernst Florens Friedrich (1756-1827), saks. fyysikko, luki ensin lakitiedettä, mutta antautui sittemmin kokonaan fysiikan tutkimuksiin, elättäen itseään pitämällä luentoja ääniopista ja julkaisemalla kirjoituksiaan; C. on uudemman ääniopin perustajia; keksi n. s. Chladnin sointikuviot (ks. t.). Lausui ensinnä meteoreista sen käsityksen, että ne ovat avaruudesta ilmakehän ulkopuolelta tulleita kappaleita. *(V. V. K.)*

Chladnin sointikuviot. *Fys.* Jos kimmoisesta aineesta tehty levy saatetaan n. s. seisovaan värähdysliikkeeseen, esim. hankaamalla sen syrjää viulunjousella, niin että se antaa selvän sävelen, jakaantuu levy osiin, joista aina kaksi viereistä värähtelee päinvastaisiin suuntiin. Osien rajat, n. s. solmuviivat, ovat taas täydelleen levossa. Nämä saadaan näkyviin sirottamalla levylle esim. hienoa hietaa, mikä silloin kokoontuu levossa oleviin solmuviivoihin. Siten saatujen C:n sointukuvioiden muoto riippuu paikasta, mistä levy on kiinnitetty, miten paksu, minkä muotoinen ja mistä aineesta se on, sekä mistä kohdin ja miten kovasti hangataan. Levyn perussävel antaa yksinkertaisimman, korkeammat sävelet monimutkaisempia kuvioita. *(V. V. K.)*

Chladnin sointikuviot.

Chlamydophorus, vaippavyötiäinen, ks. Vyötiäiset.

Chlamydotherium, *paleont.*, jättiläisvyötiäinen, eli pleistoseeni-aikakaudella Ameriikassa. Oli sarvikuonon kokoinen. *K. M. L.*

Chloanthiitti, *miner.*, tinanvärinen malmikivennäinen, kokoumukseltaan nikkeliarsenidi ($NiAs_2$). Kiteytyy regulaarisena, tavataan kiisumalmijuonissa monessa Keski-Euroopan kaivoksessa. *P. E.*

Chlopicki *[hlopi'tski]*, Grzegórz Józef (1771-1854), puol. kenraali, otti 1794 osaa Kosciuszkon johtamaan taisteluun Puolan vapauden puolesta; taisteli vv. 1799-1812 Ranskan joukoissa, oli Napoleonin mukana hänen Venäjänretkellään 1812 ja haavoittui Moskovan luona. Puolan kapinan alkaessa 1830 C. valittiin diktaattoriksi; mutta kun hän ei luottanut kapinan onnistumiseen, vaan tahtoi saada sovintoa aikaan Venäjän keisarin kanssa ja siten turvata Puolalle vapaan hallitusmuodon, menetti hän puolalaisten suosion. C. luopui sen vuoksi diktaattorin asemasta (tammik. 1831); mutta sotamiehenä hän taisteli vieläkin, kunnes haavoittui Grochovin taistelussa. *K. O. L.*

Chloriitti ks. Kloriitti.

Chloro... ks. myös Kloro...

Chloropeta ks. Kerttuset.

Chlorophyceæ, vihreät levät. ks. Levät.

Chlorophytum, kasvisuku liljakasvien heimossa. Versot pitkiä, riippuvia, helposti juurtuvia. Kukat yksinäisiä, valkeita, pieniä. Kapmaalaisia lajeja, *C. comosum*ia ja *C. capense*a, jälkimäistä valkeankirjavalehtisenä muunnoksena, viljellään meilläkin yleisesti amppelikasveina.

Chlorophytum.

Chlorops ks. Ohrakärpänen.

Chlorosis ks. Kloroosi.

Chlorosplenium æruginosum, kotelosieni, jonka vaikutuksesta laho lehtipuu (koivu, leppä, tammi) saa tutunomaisen espanjanvihreän värinsä. Sienen itiöemät puhkeavat pinnalle syksyllä.

Chloroxylon ks. Atlaspuu.

Chmielnicki *[hmjelni'tski]*, Bohdan Zenobiusz (1593-1657), kasakkapäällikkö. Alkuaan hän palveli Puolan armeiassa, mutta jouduttuaan kuningas Vladislav IV:n epäsuosioon hän pakeni Dneprin kasakkain luo, luopuen lopulta Puolasta. Kuningas Kasimir tunnusti 1649 kasakkain itsenäisyyden, mutta kun hän sittemmin alkoi sitä peruutella, teki C. tsaari Aleksein kanssa sopimuksen, jonka kautta tsaarin yliherruus 1654 tunnustettiin. — 1883 pystytettiin C:lle Kijovaan muistopatsas. *K. S.*

Chmielowski *[hmjelo'-]*, Piotr (1848-1904), puolal. kriitikko ja kirjallisuushistorioitsija, oli 80-luvulla vähän aikaa puolal. kirjallisuuden professorina Varsovan yliopistossa, josta luopui, kun häntä vaadittiin luennoimaan venäjänkielellä. Paitsi teoksia filosofian, estetiikan ja kasvatusopin alalta C. on julkaissut erittäin arvokkaita tutkimuksia Puolan kirjallisuudesta, joista useilla on perustava merkitys: „Mickiewiczin, Slowackin ja Krasińskin naishenkilöt" (1873), „19:nnen vuosis. puolal. naiskirjailijat" (1885), laaja 2-osainen teos „Adam Mickiewicz" (1886), „J. J. Kraszewski" (1888), „Meidän romaanikirjailijamme" (1887), „Uusimman puolal. kirjallisuuden historian luonnos" (useita pain.), „Puolan kirjallisuuden historia" (1899-1903), „Puolan kirjallisen kritiikin historia" ja „Uusimman puolal. draaman historia" (1902). *J. J. M.*

Choc *[šok]* (ransk.), hyökkäys; sotilaskielessä se osa hyökkäystä, jossa hyökkääjä paljastetuin asein tunkeutuu vihollisen riveihin. Tätä sanaa käytetään varsinkin ratsuväen hyökkäyksestä.

Chocholoušek *[hoho-]*, Prokop (1819-64), tšek. novellinkirjoittaja, on Walter Scottin malliin kirjoittanut historiallisia romaaneja („Temppeliherrat Böömissä", 1843) ja kertomuksia Böömin menneisyydestä. Huomattavia ovat hänen jännittävät, etelä-slaavilaisten elämää kuvaavat novellinsa, jotka ovat ilmestyneet yhteisellä nimellä „Jih" (Etelä). *J. J. M.*

Chocolat *[šokolā']* (ransk.), suklaa (ks. t.).

Chodkiewicz *[hodkie'vitš]*, Jan Karol (1560-1621), puol. sotaherra, sai 1602 puolalaisen sotajoukon johdon Liivinmaalla ruotsalaisia vastaan ja saavutti 1605 Kaarle IX:stä Kirkholman luona loistavan voiton, josta ei kuitenkaan ollut vastaavaa hyötyä. Sittemmin 1611 C. teki ruotsalaisten kanssa aselevon, ja Sigismund lähetti hänet sotajoukkoineen Venäjälle auttamaan Vale-Dmitriä. Mutta C:n täytyi paeta Moskovasta, ja monenlaisten seikkailujen jälkeen hän sai luvan vapaasti palata Puolaan. C. oli sen jälkeen korkein sotajoukkojen päällikkö sodassa turkkilaisia vastaan. *K. S.*

Chodowiecki *[hodovje'tski]*, Daniel Nikolaus (1726-1801), saks. vaskipiirtäjä ja taidemaalari. Harjoitettuaan aluksi pienoismaalausta hän siirtyi sittemmin yksinomaan radeerauksen ja vaskipiirroksen alalle, työskennellen etupäässä kirjain ja silloin suosittujen kalenterien kuvittajana. Hänen lukuisat piirroksensa — yli 2,000 — ovat sekä taide- että varsinkin sivistyshistoriallisesti tärkeät, sillä hän on niissä sekä näkemiensä että omien kokemustensa perusteella erinomaisen monipuolisesti ja sattuvasti kuvannut oman aikansa saksalaista porvarillista elämää ja elämänkäsitystä. Hänen maalauksissaan ilmenee kyllä sama tarkka havaintokyky, mutta taiteellisessa suhteessa ne ovat jotenkin vähäpätöisiä. *F. L.*

Chodshent ks. Hodžent.

Chodzko *[hotš-]*. 1. Ignacy C. (1795-1861), puolal. kirjailija, on oivallisesti kuvaillut liettualais-puolalaisen aatelin elämää 18:nnella vuosis. Hänen huomattavimmat teoksensa ovat kertomussarjat „Liettuan kuvia" („Obrazy litewskie", 1840-62) ja „Liettuan muistoja" („Podania litewskie", 1852-60).

2. Leonard Jakob C. (1800-71), puolal. historioitsija, julkaissut ranskan kielellä esityksiä Puolan historiasta, kuten „Histoire des légions polonaises en Italie" (1829), „Histoire de la Lithuanie" (1831), „Histoire de Pologne" (1857), „La Pologne historique, littéraire, monumentale et pittoresque" (1835-37), „Recueil des actes diplomatiques concernant la Pologne 1762-1862" (salanimellä d'Angeberg). *J. J. M.*

3. Aleksander C. (1804-91), edellisen serkku, puolal. oppinut, oli pitkän aikaa Venäjän konsulina Persiassa sekä myöhemmin 1857-84 Mickiewiczin jälkeen slaavilaisten kirjallisuuksien professorina Collège de Francessa. On julkaissut ranskan kielellä esityksiä persian ja kurdin kielen sekä Persian kirjallisuuden alalta ja kääntänyt ranskaksi slaavilaista kansanrunoutta. Hänen puolankieliset runonsa olivat aikoinaan suosittuja.

Choiseul *[šuazö'l]*, Étienne François de (1719-85), Amboisen herttua, Stainvillen kreivi, ransk. valtiomies. C. oli ensin soturintoimessa Itävallan perintösodassa, mutta sen päätyttyä 1748 hän joutui hoviin, päästen Ludvik XV:n mahtavan suosikin Pompadourin markiisittaren erityiseen suosioon. Hän oli Ranskan lähettiläänä Roomassa ja Wienissä ja tuli seitsenvuotisen sodan aikana 1758 ulkoasiainministeriksi. C., jonka ulkopolitiikka tarkoitti ennenkaikkea Englannin eristämistä, sai aikaan n. s. Bourbonin sukuliiton Ranskan, Espanjan, Neapelin ja Parman hovien välillä 1761; hänen toimestaan Ranska sai Korsikan saaren 1768; hän suunnitteli Ruotsissa vallankumousta, jonka

kautta siellä piti saataman lujempi kuninkaanvalta ja jonka Kustaa III sitten pani toimeen 1772. Myöskin Ranskan sisällisen hallituksen suuntaan hän vaikutti paljon. Hän sai aikaan jesuiittain karkoittamisen, mutta hankki suojaa jansenisteille (ks. t.) ja protestanteille. Itävallan ystävänä hän puuhasi Maria Antoinetten avioliittoa daufinin kanssa. C. menetti kuninkaan suosion tämän jalkavaimon Dubarryn vaikutuksesta ja erotettiin ministeritoimestaan 1770. V. 1904 ilmestyi „Mémoires du duc de Choiseul". [Maugras, „Le duc et la duchesse de C."] *K. O. L.*

Cholecystitis (kreik. *kholē'* = sappi, ja *kystē* = rakko), sappirakon tulehdus.

Cholera ks. K o l e r a.

Cholo *[tšo-]* ks. C h i n o.

Cholœpus didactylus ks. L a i s k i a i s e t.

Cholula *[tšolu'-]* l. S a n P e d r o, kaupunki Meksikossa Pueblan valtiossa, Meksikosta kaakkoon, 2,138 m yl. merenp., 6,899 as. (1900). Espanjalaisten saapuessa Meksikkoon C. oli aztekkien kukoistavimpia kaupunkeja, jossa oli 150,000 as. ja yli 400 temppeliä. Vielä nykyään on siellä Quetzacoatl jumalan kunniaksi rakennettu „teocalli", 54 m korkuinen katkaistu pyramidi, jonka asema on 453 m².

Chondri l. k o n d r i ks. M e t e o r i i t t i.

Chondrus ks. K a r r a g e e n i.

Chopin *[šopā']*, F r é d é r i c F r a n ç o i s (1810-49), uraa uurtava pianosäveltäjä ja pianonsoittaja, synt. 22 p. helmik. 1810 lähellä Varsovaa, kuoli 17 p. lokak. 1849 Pariisissa. Hänen isänsä oli ranskalainen, Puolaan siirtynyt kielenopettaja, äitinsä puolalainen. Jo 9-vuotiaana hän esiintyi ihmelapsena, mutta antautui taiteilijaksi vasta 1827, suoritettuaan kimnaasiopintonsa. V. 1830 hän läksi konserttimatkalle Wienin ja Münchenin kautta Pariisiin, jonne hän jäi asumaan kaikkien suosimana piano-opettajana ja säveltäjänä, etevän ystäväpiirin (Liszt, Berlioz, Heine, Balzac, Ernst, Meyerbeer) ihailemana. Keuhkotaudin uhkaa hän pakeni Mallorcan saarelle 1838, ja keväällä 1849 hän läksi uusin voimin konserttimatkalle Lontooseen ja Skotlantiin, vaan palasi uupuneena Pariisiin, kuollakseen. — C:n sävellyksistä huokuu harvinainen runollisuus, hienous, sulo ja ritarillinen voima. Hänen sanontatapansa oli täydellisesti uusi ja omintakeinen, eikä kenkään ole voinut sitä itsenäisesti jäljitellä tahi kehittää. Ei hän itsekkään sitä saanut kehkeämään laajempia muotoja täyttäväksi, vaan pysyi aina samana, tosin yhtä helkkyvänä ja kukkeana. Sitävastoin hänen teknillinen pianonkäsittelynsä on laskenut perustuksen koko uudemman ajan pianokirjallisuuden soinnille. Vielä nykyään C:n sävellyksiä tavataan milt'ei jokaisen pianotaiteilijan konserttiohjelmissa, ja useat soittajat saavat niissä esille kaikkein vaikuttavimman taitonsa. — C:n onneton suhde runoilijatar George Sandiin on epäilemättä paljon vaikuttanut hänen säveltuotantoonsa; mutta ennen kaikkea siinä kuvastuu onnettoman Puolan kansan ilot ja surut, muistot ja toiveet. Hänen balladinsa ja nocturninsa, valssinsa, masurkkansa ja poloneesinsa, sonaattinsa, preludinsa ja etydinsä sekä muut teoksensa ovat kaikki saman kansallisen sävyn leimaamat ja sykkivän isänmaanrakkauden atelemat. *I. K.*

Chopin.

Choræuksen lähde *[korēu-]*, Ruissalon saaren keskiosassa oleva lähde, jonka ääressä runoilija Choræuksen (ks. t.) sanotaan mielellään istuneen laulujansa sepittämässä.

Choræus *[korē'-]*, M i k a e l (1774-1806), runoilija, syntynyt 15 p. maaliskuuta 1774 Vöyrissä, jossa isä silloin oli apulaispappina. Jouduttuaan kuusitoista vuotiaana orvoksi hän sai uuden kodin erään sukulaisensa luona Ruotsissa, kunnes tuli maisteriksi Upsalassa 1797. Hän palasi senjälkeen Suomeen ansaitaksensa elatuksensa kotiopettajana ja jatkoi tätä tointansa vielä senkin jälkeen kuin 1799 oli nimitetty dosentiksi Turun akatemiaan. V. 1802 hän muutti Ruotsiin, jossa toimi Carlbergin sota-akatemian pappina kuolemaansa asti. — C:n nimi elää jälkimaailmalle ensi sijassa niitten pienten runojen kautta, jotka painettuina „Åbo Tidningar"iin ja „Stockholmsposten"iin herättivät hänen aikalaistensa ihastusta. Näistä mainittakoon „Enkans visa", „Åskan", „En tanke på min egen graf", joiden tunnelma on yksinkertainen, vieno ja surunvoittoinen, muistuttava Franzénin runoutta. Ilmeistä sukulaisuutta runoilijaveljen kanssa osoittavat myös hänen kuvauksensa lasten maailmasta („Barnsligheten", „Lilla Hedda till sin pappa"). Suuremmista runoistaan hän sai useampia kirjallisia palkintoja, m. m. Ruotsin akatemialta „runolaulustaan" Ehrensvärdistä, johon hän oli liittänyt kauniin tervehdyslaulun Suomelle. Mutta niissä hän on täydelleen aikansa lapsi. Ne ovat raskaita, didaktisia ja sentakia aivan vanhentuneita. Carlbergin pappina hän tuli Tukholmassa tunnetuksi loistavana ja vapaamielisenä saarnaajana. Tegnér pitää häntä aikansa etevimpänä hengellisenä puhujana. V. 1815 ilmestyivät hänen kootut runoelmansa Franzénin toimittamina, varustettuina saman ystävän kirjoittamalla valaisevalla elämäkerralla. *E. H.*

M. Choræus.

Chorasan ks. K o r a s a n.

Chorda (lat.), jänne, soittimenkieli. — C. A c h i l l i s, Akilles-jänne (ks. t.). — C. d o r s a l i s, eläinten sikiössä tai alemmissa eläimissä oleva selkäjänteen muodostuma, josta sittemmin selkäranka kehittyy.

Chorda dorsalis ks. Chorda, Chordata, Selkäjänne.

Chordata, yhteisnimi vaippaeläimille ja selkärankaisille, joilla on paljon yhtäläisyyttä yleisessä rakenteessansa ja yksilökehityksessään, etenkin siinä että niillä esiintyy selkäjänne, *chorda dorsalis*, yksinkertaisimpana selkärankaa edustavana muodostuksena. *K. M. L.*

Chorea (lat.), ks. Hyppytauti.

Chorioidea ks. Suonikalvo.

Chorion, *embryol.* 1. Munaa ympäröivä kalvo, jonka munafollikkelin epiteli valmistaa. Se on hyönteisillä kova kutikula-kuori, munakuori, nisäkkäillä n. s. *zona pellucida*. — 2. Sikiön ulkopuolinen suojuskalvo, joka useimmilla nisäkkäillä muodostaa lukuisia, emän limakalvoon painautuvia sormimaisia lisäkkeitä ja siten ottaa osaa istukan muodostumiseen. *K. M. L.*

Choripetalæ, eriteräiset, Eichlerin järjestelmässä kaksisirkkaisten toinen alaryhmä. Kehä puuttuu, on yksikiehkurainen tai kaksikiehkurainen, jolloin teriö on erilehtinen.

Chorisia ventricosa ks. Catingas.

Choron *[šorō']*, Alexandre Étienne (1772-1834), ransk. säveltäjä ja teoreetikko; harrasti erittäin vanhojen kirkkosävellysten esittämistä ja sai 1811 tehtäväkseen kirkkomusiikin uudestajärjestämisen Ranskassa; johti 1816-17 Pariisin suurta oopperaa ja 1817-30 valtion kirkkomusiikkikoulua. *I. K.*

Chorotes *[korō'-]*, Bolivian Chacolla, Pilcomayo-joen varsilla asuva intiaani-heimo, joka harjoittaa kalastusta ja metsästystä, rakentaa oksista ja palmunlehdistä keilamaisia majoja ja käyttää aseinaan jousta ja raskasta puunuijaa. C.-intiaanit puhuvat guaycuru-ryhmään kuuluvaa kieltä eivätkä toistaiseksi ole olleet missään tekemisissä sivistyksen kanssa. Tulta he esim. hankkivat hieromalla kahta puupalikkaa vastatusten.

Chose *[šōz]* (ransk.), asia, seikka.

Chotan ks. Khotan.

Chouans *[šuā']* l. šuaanit, Ranskan vallankumousta vastaan kapinoitsevia Mainen, Normandian ja Bretagnen kuninkaanmielisiä talonpoikia, jotka ehkä saivat tuon nimen päällikkönsä Jean Cottereau'n liikanimestä *Chat-huant* (huuhkaja). Varsinaiset šuaanit tekivät rosvontöitä, hävittäen linnoja ja kyliä. Napoleon Bonaparte kukisti heidät lopullisesti 1800.

Chrétien (Chrestien) de Troyes *[kretiā' də truā']*, ransk. runoilija, jonka elämästä tunnetaan ainoastaan sen verran, että hän eli Champagnen kreivittären Marian hovissa ja että hän oli tekemisissä Elsassin ja Flanderin kreivin Filipin kanssa (k. 1191). C. saattoi muotiin Artur-romaanit, jotka hän mainitun kreivittären kehoituksesta puki runomuotoon. Näin syntyi vuosina 1160-90 sarja pitkiä eepillisiä runoelmia, joista ovat säilyneet seuraavat: „Erec et Enide", „Lancelot ou le chevalier de la charrette", „Ivain ou le chevalier au lyon", „Perceval le gallois" ja „Cligès". C:n käsittelemä Tristanin ja Isolden tarina ei ole säilynyt. Keskeneräiseksi jäi runoelma „Le roi Guiliaume d'Engleterre". Hänen tyylinsä on vilkas ja huvittava. C. oli keskiajan lahjakkaimpia runoilijoita ja se, joka ensin kirjallisuuteen toi naisihailun ja ritarillisen rakkauden. Hänellä ei kuitenkaan ollut käsittelemiensä vanhojen tarujen eikä varsinkaan niiden mystiikan ymmärtämystä, hän kun niihin sovellutti koko joukon realistisia yksityiskohtia omalta ajaltaan. Hänen vahvin puolensa onkin todellisuuden kuvaaminen. [Holland, „Chrestien von Troyes, eine literargeschichtliche Untersuchung" (Tübing. 1854); Potvin, „Bibliographie de Chrestien de Troyes" (Brüss. (1863): Emecke, „Chrestien von Troyes als Persönlichkeit und als Dichter" (Würzb. 1892).] *J. H-l.*

Chrisma ks. Khrisma.

Christ, Wilhelm (1831-1906), saks. filologi. Toimi v:sta 1854 opettajana Münchenissä ja oli sikäläisessä yliopistossa professorina 1860-1902. Hänen lukuisista teoksistaan mainittakoon: „Pindari carmina" (1869, 3 pain. 1897, suuri kriitillinen laitos 1896), „Anthologia græca carminum christianorum" (1871; käänteentekevä teos, jonka toimittamisessa hänellä oli apunaan M. Paranikas), „Metrik der Griechen u. Römer" (1874, 2 pain. 1879), „Homeri Iliadis carmina" (2 osaa 1884), „Geschichte der griech. Litteratur bis auf die Zeit Justinians" (1888, 4 pain. 1905), y. m. *E. R-n.*

Christchurch *[kraistšəts]*. 1. Kaupunki Englannissa, Hampshiren kreivikunnassa, Avon- ja Stour-jokien yhtymäpaikalla lähellä Englannin kanaalia, 4.204 as. (1901). Lähiseudussa useita kuuluisia kylpypaikkoja. — 2. Canterburyn maakunnan pääkaupunki Uudessa Seelannissa, Avon-joen varrella, 15 km satamastaan Lytteltonista, johon rautatie sen yhdistää, 17,538 as. (1901), etukaupunkeineen 57,051 as. (1901). Lukuisia kirkkoja, college, kasvitiet. puutarha, museo, jossa m. m. on eteläisen pallonpuoliskon suurin luurankokokoelma. Kaupunki on Englannin kirkon perustama 1850. *(V. v. F.)*

Christensen, Balthasar Matthias (1802-82), tansk. valtiomies, antautui suurella innolla vapauspyrintöihin, toimittaen 1839-41 sanomalehteä „Fædrelandet", ajaen 1842-48 valtiopäivillä talonpoikien vapauttamis- ja vaurastuttamisasiaa ja ollen 1848-58 „Bondevennernes selskab" nimisen seuran puheenjohtajana. Vuodesta 1849 kuolemaansa asti C. oli milloin maakäräjien, milloin kansankäräjien jäsenenä, kuuluen vasemmiston johtajiin ja osoittautuen epäitsekkääksi isänmaanystäväksi. *K. S.*

Christensen, Jens Kristian (s. 1856), tansk. valtiomies, maanviljelijän poika, kävi Grundtvigin kansanopiston ja opettajaseminaarin. C. oli kansakoulunopettajana 1877-1901 sekä sen ohella v:sta 1890 kansankäräjäin edustajana. V. 1901 hän nimitettiin valtionreviisoriksi, mutta jo sam. v. hän siirtyi kirkko- ja opetusministeriksi. Ministeristön muutoksessa 1905 C. tuli konseljin presidentiksi sekä sota- ja meriasiain ministeriksi, menetti paikkansa lokak. 1908 Alberti'n (ks. t.) väärennysten ilmi tultua, mutta nimitettiin 1909 uudestaan ministeriksi; erosi jo samana vuonna.

Christian science *[kristjən saiəns]* (engl. = „Kristillinen tiede"), Ameriikassa syntyneen uskonnollis-terveyshoidollisen liikkeen nimi. Sen perustaja oli rouva Mary Baker Eddy (s. 1821). Hän hankki jo nuorena tyttönä monipuolisia tietoja ja mietiskeli paljon uskonnollisia asioita. Koettuaan avioliitossaan paljon suruja hän joutui vaikeaan tautiin, josta 1866 odotta-

matta parani. Tätä parantumista hän lähinnä seuraavina vuosina yksinäisyydessä ja Raamattua tutkien mietiskeli ja kehitti oman, uuden elämänkäsityksensä, jonka hän 1870 esitti eräässä kirjasessa ja 1875 täydellisemmin teoksessa „Science and Health, with key to the Scriptures" („Tiede ja terveys, ynnä avain Raamattuun"; 252:s painos 1903). Siitä tuli uuden uskonlahkon, „kristillisen tieteen" kannattajain, pääkirja; 1876 perustettiin lahkon järjestö, ja 1879 rakennettiin Bostoniin „scientistien" ensimäinen kirkko. Lahkon perustaja, joka 1877 oli mennyt (kolmansiin) naimisiin lääkäri Eddyn kanssa, tuli sen ensimäiseksi papiksi ja johti sen ohessa miehensä kera 1881 perustettua oppilaitosta („Massachusetts metaphysical college"). Miehensä kuoltua 1888 rouva E. vetäytyi hiljaisuuteen maatilalle syntymäseudulleen, jossa hän vieläkin elää. „Scientisteillä" on (1906) Yhdysvalloissa 663 kokoushuonetta ja 80,000 seurakunnanjäsentä, mutta liikkeen kannattajain luku arvostellaan paljoa suuremmaksi, noin 1 milj. — Christian sciencen pääajatus on, että Jumala, absoluuttinen hyvä, on kaikki kaikissa ja että paha, olkoonpa se sitten syntiä tai sairautta, on epäolennaista ja epätodellista sekä häviää, kun ihminen „kristillisen tieteen" valistamana tämän epätodellisuuden tajuaa ja uskoo. Tautien parantamiseen ei tarvita lääkkeitä eikä leikkausveistä, vaan ainoastaan uskoa. „Scientistien" laitoksissa opetetaan miten sairaita saadaan tällaiseen uskoon ja siten parannetaan. „Kristillinen tiede" on pikemmin suggestionia (ks. t.) pääkeinonaan käyttävä terveyshoitotapa kuin uskonnollinen liike tai kristillinen lahko, vaikka sen perustaja on tahtonut antaa sille uskonnollisen pohjan, esittäen Kristusta ensimäisenä „scientistinä" ja todistellen oppiaan Uudella testamentilla. — Euroopassakin „kristillinen tiede" on tehnyt propagandaa, varsinkin Englannissa ja v:sta 1900 Saksassa, saaden vähin kannattajia etenkin ylhäisön piireissä. [Christliche Welt 1901, n:o 20-32.] *J. G.*

Christiansen, Arne Einar (s. 1861), tansk. kirjailija, jonka vahvin puoli on ylemmän porvariston elämän kuvaaminen näytelmissä, joista mainittakoon: „En egoist" (1882) ja „Modne mænd" (1897) sekä romaaneissa: „Joppe" (1889) ja „Hjarl" (1894). Laadultaan aivan toisenlaisia ovat hänen romanttiset näytelmänsä „Broder Rus" (1888) ja „Peter Plus" (1890) ja huomattava filosofinen draama „Cosmus" (1897), epäilemättä C:n arvokkain tuote. C. tuli 1899 kunink. teatterin taiteelliseksi johtajaksi.

Christiansen, Christian (s. 1843), tansk. fyysikko, tuli 1897 fysiikan dosentiksi polyteknilliseen opistoon ja 1886 Kööpenhaminan yliopiston professoriksi. Hänen tieteelliset työnsä, jotka käsittelevät useita fysiikan aloja, ovat monissa kohdin olleet uraa-aukaisevia. Ne käsittelevät valontaittumista nesteissä, anomaalista dispersionia, nesteiden ja ilman lämmönjohtoa, kitkasähköä, elektroniteoriaa, y. m. Hänen oppikirjoistaan ovat mainittavimmat „johdatus matemaattiseen fysiikkaan" (1887-89) ja „fysiikan oppikirja" (1892-94). *(V. V. K.)*

Christie *[kristi]*, Vilhelm Friman Koren (1788-1849), norj. virkamies ja politikko, tuli henkikirjuriksi Bergeniin 1808, lähetettiin 1814 Eidsvoldiin, jossa tuli valtiokokouksen sihteeriksi. Ylimääräisillä suurkäräjillä sam. v. C. presidenttinä johti neuvotteluja ruotsalaisten kanssa; tuli maaherraksi Bergeniin 1815, edusti edelleen tätä kaupunkia v:een 1818, jolloin kivuloisuuden vuoksi oli pakoitettu luopumaan suurkäräjäin presidentin toimesta; tuli 1828 tullitarkastajaksi Bergeniin. *S. N.*

Christiernin *[-šernī'n]*, Adolf Ludvig (1765-1842), sotilas, synt. Ruotsissa; otti osaa 1788-90 vuosien Suomen sotaan ja palveli senjälkeen eri joukoissa päästen 1803 Karjalan keveän rakuunarykmentin päälliköksi. Vuoden 1808:n taisteluissa C. kunnostautui etenkin Revonlahdella ja sittemmin Savossa useissa kohdin. Sai 1810 eron sotapalveluksesta eläen senjälkeen Suomessa kuolemaansa asti. *A. R. C.*

Christine de Pisan *[kristi'n də pizā']* (1363-1430-40 välillä), ransk. kirjailijatar. Hän oli syntynyt Venetsiassa italialaisista vanhemmista. Aivan nuorena hän isänsä seurassa tuli Kaarle V:n hoviin. Jo 15 vuotiaana hän meni naimisiin Étienne du Castelin kanssa, joka kuoli 1389, minkä jälkeen C. kokonaan antautui kirjailemiseen, sillä elättäen itsensä ja lapsensa. C. oli muuten ensimäinen ransk. nainen, joka kokonaan antautui kirjalliselle uralle ja siitä eli. Huomattavimmat hänen runoteoksistaan ovat „Cent ballades et autres petits poèmes"; „Le poème de la Pucelle" ja „Le chemin de long estude". Hänen proosateoksistaan ansaitsevat mainitsemista: „Le livre des faits et bonnes mœurs de Charles V"; „Épîtres sur le roman de la Rose" (1399), joka sisältää „Ruusu" romaanin kritiikkiä ja joka aiheutti kynäsodan. [Thomassy, „Essai sur les écrits politiques de Christine de Pisan" (1838); Robineau, „Christine de Pisan, sa vie, ses œuvres" (1882); Koch, Leben und Werke der C. d. P." (1885).] *J. H-l.*

Christofle *[kristo'fl]*, Charles (1805-63), ransk. kultaseppä, perusti Pariisiin ja Karlsruheen vieläkin olemassaolevat suuret galvanotekniilliset tehdaslaitokset, jotka valmistavat kullattuja ja hopeoittuja tarvekaluja sekä suorittavat kauniita plastillisia töitä. *(V. V-la).*

Chrodegang ks. Krodegang.

Chronander *[-a'-]*, Jakob Persson, kirjailija, oli kotoisin Ruotsin Länsigöötanmaalta, tuli 1643 Turussa ylioppilaaksi, jona harjoitti lakitieteellisiä opinnoita, palveli ensin Pommerissa ja tuli sitten (n. 1660) tuomariksi Gotlantiin sekä Visbyn pormestariksi. Hänen kuolinvuotansa ei tunneta. Muistettava C. on kahdesta Turussa esitetystä ja julkaistusta näytelmästään, jotka tekevät hänet Suomen ensimäiseksi näytelmänkirjoittajaksi. Toinen, „Surge eller Flijt och Oflijtighetz Skode-spegel", esitettiin 1647 maisterinvihkiäisten kunniaksi, toinen, „Bele-Snack eller en ny comœdia om giftermåhl och frijerij", 1649 eräissä häissä; näistä on ensinmainittu, esitys ahkeruuden ja laiskuuden seurauksista ylioppilaselämässä, parempi. [G. E. Ingelius, „Om medeltidens skådespel, med särskildt fästadt afseende på Finlands äldste dramatiske författare Jakob Persson Chronander" (Hels. 1861).] *K. G.*

Chronica Regni Gothorum, „Goottein valtakunnan kronikka", jonka kirjoitti ruots. historioitsija Ericus Olai (ks. t.). Siinä kerro-

taan Ruotsin valtakunnan vaiheista, alkaen Kristuksen syntymästä v:een 1464 asti, ja kosketellaan myös meidän maamme keskiaikaisia oloja.

Chronicon episcoporum Finlandensium *[-pō'- -e'-]*, „Suomen piispain kronikka", piispa Paavali Juustenin (ks. t.) kirjoittama ja H. G. Porthanin (ks. t.) julkaisema esitys Suomen katolisista ja parista ensimäisestä luterilaisesta piispasta.

Chronique scandaleuse *[kroni'k skādalö'z]* (ransk.), skandaalikronikka, ihmisten kunnialle ja maineelle käyvät kertomukset ja juorut.

Chroolepus iolithus, „o r v o k k i k i v i" (Veilchenstein), rihmaleviin kuuluva mikroskooppinen levä, joka muodostaa ruosteenpunaisen kerroksen kiville. Kuivatettuna sillä on hieno orvokkihajuveden tuoksu.

Chrotta, vanhimpia eurooppalaisia jousisoittimia, viulun edeltäjiä; tavattiin vielä 19:nnen vuosis. alulla Irlannin, Walesin ja Bretagnen keltiläisillä nimellä c r w t h *[krūþ]*. Britannien käyttämänä soittimena mainitsee sen jo runoilija V e n a n t i u s F o r t u n a t u s (609). Luultavasti se silloin ei vielä ollut jousella soitettava, vaan sormilla tahi näppäimellä kosketeltava. Hammerichin otaksuman mukaan se on alkuaan sama kuin kreikkalainen lyyra, jonka kaikupohjana oli kilpikonnan selkä (siitä sen nimitys *chelys* = germaanilainen *chrotta*, ruots. *groda)*, ja joka joutui keltiläistenkin käytäntöön, säilyttäen germaanilaisen nimensä. Milloin ja mistäpäin j o u s e n käyttö siihen liittyi, on vielä selvittämättä. *I. K.*

Chrysander *[-a'-]*, F r i e d r i c h (1826-1901), saks. musiikintutkija. Hänen elämäntyönsä oli Händelin teosten julkaiseminen (100 nidosta, 1859-94). Silloisten musiikkipiirien yleisempää huomiota ja kannatusta vailla hän uhrautui kokonaan työhönsä, itse käyttäen pientä nuottipainoa, jonka hän omaan kotiinsa oli hankkinut. Työn tuloksena on Händelin teosten ilmaantuminen uudistetussa, alkuperäisen tyylin mukaisessa asussa sekä soitinnuksen että sooloäänten koloraturien puolesta. Siten on niiden taiteellinen vaikutus ja yleisön mielenkiinto niihin jälleen täysin elpynyt. — Chr:n kirjoittama Händelin elämäkerta (1858-67) on jäänyt keskeneräiseksi (ulottuu v:een 1740 saakka). Monilla muillakin musiikkitieteen aloilla C. on saanut tärkeitä aloitteita aikaan, esim. musiikkitieteellisen aikakauskirjallisuuden („Jahrbücher für Musikwissenschaft" 1863 ja 1867, „Allgemeine Musikalische Zeitung" 1868-71 ja 1875-82) sekä entisajan sävelteosten julkaisun alalla („Denkmäler der Tonkunst"). *I. K.*

Chrysanthemum, mykerökukkaisten heimoon kuuluva kasvisuku, jonka eri tutkijat käsittävät hyvin eri laajaksi. Laajemmassa merkityksessä siihen myös luetaan suvut *Tanacetum* ja *Pyrethrum*, jolloin siihen tulevat kuulumaan myös ne viljellyt muodot, jotka käyvät *C*:n nimellä. Näistä ovat yksivuotisia *C. coronarium* Välimeren maista ja *C. carinatum* Berberiasta; kummallakin on torvimaiset kehräkukat ja kielimäiset laitakukat. Viljelemällä on niistä kehitetty muotoja, joilla usein on kauniit laitakukkien terät, joiden tummat pilkut muodostavat renkaita. Myös täytettyjä kukkia esiintyy. Kukkivat heinä-lokakuussa. Monivuotiset, pensasmaiset *C*:t polveutuvat japanilais-kiinalaisista *C. sinense*stä ja *C. indicum*ista, joista puutarhurit risteyttämällä ja viljelemällä tilapäisiä muunnoksia ovat kehittäneet epälukuisen määrän muunnoksia. Poikkeukset päämuodosta näkyvät siinä, että laitakukat käyvät kapeiksi, putkimaisiksi, taaskäänteisiksi, kähertyviksi, kehräkukat pitenevät torvi- tai kielimäisesti, niin että mykerö tulee täytetyksi. Lisäksi on lukematon joukko muunnoksia väriin ja kokoon nähden. — Kotimaiset lajimme tunnetaan p ä i v ä n k a k k a r a n (ks. t.) nimellä. *(J. A. W.)*

Chrysanthemum kasveja.

Chrysanthos *[hrisanþo's]*, Durazzon arkkipiispa, uuskreik. kirkkolaulun uudistaja (1819); keksi uuden sävelmerkkijärjestelmän entisen käsittämättömäksi käyneen sijaan ja julkaisi musiikkiteoreettisia oppikirjoja, kirkkolauluoppaan 1821 ja yleisen musiikkiopin 1832. C:n aikaansaama muutos oli niin perinpohjainen, että musiikkitieteellisen tutkimuksen on ylen vaikeata käyttää nykyajan kreik. kirkkolaulua apulähteenä sen entislaadun ja sen historiallisen kehityksen selvittämiseksi. *I. K.*

Chrysis, k u l t a a m p i a i n e n, ampiaissuku, jonka lajit tunnetaan metallinhohteisista, kullankeltaisista, tulipunaisista, sinipunaisista, sinisistä ja vihreistä väreistään. Takaruumiin renkaat, joita on 3 tai 4, ovat alapuolelta koverat, jonka johdosta hyönteinen voi siilin tai vyötiäisen tavoin kääriytyä kokoon palloksi ja siten suojella

Chrysis ignita.

itseään vihollisilta. Pistintä ei ole. Munanasetintorven voivat naaraat kiikarin tavoin työntää esille. Täysimuotoiset ampiaiset tavataan kukissa, aidoilla ja muureilla. Naaras asettaa munansa muiden ampiaisten pesään, jossa toukat elättävät itseään isäntäampiaisen keräämillä ravintoaineilla. Suomessa parikymmentä lajia. *U. S-s.*

Chrysoberylli ks. Krysoberylli.

Chrysochloris inaurata ks. Kultamyyrä.

Chrysoliitti ks. Krysoliitti.

Chrysoloras *[-lō'-]*, Manuel (n. 1350-1415), kreik. oppinut, toimi kauan kreikan kielen ja kirjallisuuden opettajana Firenzessä, Paviassa ja Roomassa ja koetti myös vaikuttaa roomalaisen ja kreikkalaisen kirkon yhdistymiseen. Julkaisi ensimäisen latinaisen kreikan kieliopin, Platonin „Valtion" latinaisen käännöksen y. m. *K. J. H.*

Chrysomelidæ ks. Lehtitertut.

Chrysomyxa ks. Ruostesienet.

Chrysopa ks. Harsokorennot.

Chrysosplenium, linnunsilmä, kasvisuku *Saxifragaceæ*-heimossa. Meillä on *C. alternifolium* joks. yleinen kevätkasvi lähteissä, ojissa y. m. märissä paikoissa. Koko kasvi kellanvihreä, lehdet munuamaisia, vuorottaisia, kukat kellertäviä, terättömiä.

Chrysosplenium alternifolium.

Chrysothrix sciurea, saimiri, Etelä-Ameriikassa elävä, oravan kokoinen, hyvin pitkähäntäinen apina, joka on läheisintä sukua kierteishäntä-apinoille. ks. liitek. Apinat, kuv. 13. *K. M. L.*

Chrysotiili l. krysotiili, ks. Asbesti.

Chubb-lukko, englantilaisen Chubbin 19:nnen vuosis. alkupuolella keksimä lukko. Siinä on useampia tapin *t* ympäri kierrettäviä levyjä *L* vieretysten, joissa on erilaatuisia aukkoja *a* (n. s. „akkunoita"), keskenään yhdistettyjä rakojen *r* kautta. Lukon kieleen on kiinnitetty puikko *p*, joka ainoastaan silloin päästää kielen liikkumaan, kun levyt *L* nostetaan juuri niin korkealle, että kaikki raot *r* tulevat olemaan täsmälleen puikon *p* kohdalla. Koska raot tehdään eri levyissä eri paikkoihin, ovat levyt nostettavat eri korkealle, ja siksi voi tämän lukon yleensä avata ja sulkea ainoastaan oikea avain. Kuta useampia levyjä *L* ja kuta erilaisempia aukkoja *a*, sitä varmempi on lukko. Jouset *i* (yhtä monta kuin levyjä *L*) painavat levyt *L* takaisin niiden alkuasentoon, kun avain ei enää pidä niitä nostettuina. — Jos lukko on avattava ja suljettava molemmilta puolin samalla avaimella, on avain tehtävä tasasuhtaiseksi keskiviivaansa nähden (ks. kuvaa) ja levyistä *L* aina kaksi samanlaisiksi. *E. S-a.*

i
p
t
a
L
r

Chubb-lukko.

Chubut *[tšu-]*. 1. Joki Etelä-Ameriikassa, Argentiinassa, alkaa Andien itäisiltä rinteiltä ja laskee 43° 18′ kohdalla et. lev. Atlantin valtamereen ollen pitkin pituuttaan haaksikululle sopimaton. Syrjäjoista on tärkein etelästäpäin virtaava Senger (Senguer, Senguel), joka saa alkunsa Fontanan järvestä ja virtaa Muster- ja Colhue-järvien läpi. — 2. Argentiinan kuvernementti C.-joen varsilla, n. 250,000 km² ja 4,000 as., jotka etupäässä asuvat rantaseuduissa, sisämaa kun on hedelmätöntä ylätasankoa. Pääkaupunki on C.-joen varrella sijaitseva Rawson, josta 70 km pituinen rautatie johtaa kuvernementin satamakaupunkiin, Nuevo-lahden rannalla olevaan Puerto Madriniin. *(V. v. F.)*

Chulalongkorn *[tšu-]*, Paramindr Maha (s. 1853), Siamin kuningas v:sta 1868; sai osaksi englantilaisen kasvatuksen, on toiminut innokkaasti maansa kohottamiseksi ja suosinut eurooppalaista sivistystä; avasi 1905 kuninkaallisen perheen perustaman Bajirajan-kirjaston tieteelliselle tutkimukselle.

Chun *[hūn]*, Karl (s. 1851), saks. eläintieteilijä, v:sta 1898 Leipzigin yliopiston eläintieteen professori. On julkaissut sarjan erinomaisia tutkimuksia onteloeläimistä ja pelagisesta eläimistöstä yleensä. Tärkeimpiä teoksia: „Die Ctenophoren des Golfes v. Neapel" (1880); „Die canarischen Siphonophoren" (1891-93); „Die Dissogonie, eine neue Form geschlechtlicher Zeugung" (1892); „Die pelagische Thierwelt in grösseren Meerestiefen" (1888); „Atlantis" (1895-96). Saks. syvänmeren tutkimusretkikunnan johtajana „Valdivia"-höyryllä 1898-99. Kirjoittanut tästä retkestä yleistajuisen kirjan: „Aus den Tiefen des Weltmeeres" (1900). Selonteot tieteellisistä tuloksista ilmestyvät paraikaa.

Chuquet *[šykē']*, Arthur Maxime (s. 1853), ransk. historiallinen kirjailija, v:sta 1893 germaanilaisten kielten professorina Collège de Francessa; v. 1901 instituutin jäsen; v:sta 1888 johtamassaan aikakauskirjassa „Revue critique d'histoire et de littérature" hän on kirjoituksissaan käsitellyt varsinkin Saksan kirjallisuutta ja oloja; on julkaissut m. m. „Le général Chanzy" (1883); „Les guerres de la révolution" (1886-95), „La guerre de 1870-71" (1895); „La jeunesse de Napoléon" (1897-99).

Chur *[hūr]* (retorom. Cuera, it. Coira, ransk. Coire), Graubündenin kanttonin pääkaupunki Sveitsissä, Reinin oikeanpuolisen syrjäjoen Plessurin varrella, 12,625 as. (1907), joista n. puolet protestantteja. C. sijaitsee Albulan, Julierin, Splügenin ja Bernhardin solien poikki johtavien alppiteitten lähtöpaikalla ja oli ennen alppiratojen rakentamista tärkeä tavaranvälitys- ja tapulipaikka. Nykyään C:n kautta kulkee suuret joukot matkailijoita ja kylpyvieraita. On ollut piispojen asuinpaikkana aina 450 luvulta saakka. Piispan linnan yhteydessä on vanha

tuomiokirkko, jossa on arvokkaita muistomerkkejä. Kirjasto (80,000 nid.), museo, kanttonikoulu, jossa on lukio, normaali-, teknillinen- ja kauppakoulu, pankkeja y. m. Lähellä on Pasuggin kivennäisvesilähde ja 7 km etelämpänä Churwaldenin ilmaparantola, 1,225 m yl. merenp.
V. v. F.

Churberg. 1. F a n n y M a r i a C. (1845-92), suom. maalaajatar, kotoisin Vaasasta, sai ensimäisen taiteellisen opetuksensa Helsingissä Berndt Lindholmin y. m. johdolla ja opiskeli sittemmin useita vuosia Düsseldorfissa sekä 1876 ja 1878 Pariisissa. Sai 1879 Taideyhdistyksen ensimäisen palkinnon. 1870-luvun lopulla ja 1880-luvun alussa hän herätti melkoista huomiota näytteille asettamillaan maisemilla niiden omintakeisuuden ja rohkean voimakkaan värityksen vuoksi. Yksi niistä, talvinen iltatunnelma, on Taideyhdistyksen kokoelmissa. V. 1879 perustetun „Suomen käsityön ystävät" yhdistyksen yrityksiin kohottaa suomalaista käsityötä ja herättää siinä virkeämpää eloa rahvaan käyttämien kuosien avulla taiteilijatar otti sairaloisuudestaan huolimatta innokkaasti osaa. *F. L.*

Fanny Churberg.

2. V a l d e m a r C. (s. 1848), edellisen veli, toimitti 1874-78 „Uutta romani-jaksoa", joka sisälsi hyvin valikoituja näytteitä romaanikirjallisuudesta (m. m.: Charles, „Helenan perhe", „Schönberg-Cotta perheen aikakirjat" ja d'Israeli, „Alroy") sekä 1879-84 „Romani-kirjastoaan", jossa ilmestyi käännöksiä ulkomaisesta klassillisesta kirjallisuudesta (m. m. Dickens, „David Copperfield" ja Tourgée, „Hullun yritys"). Tullut kuuluisaksi siitä laukauksesta, jonka hän 28 p. marrask. 1889 Yliopiston portin läheisyydessä suuntasi professori Jaakko Forsmania vastaan. Yleistä huomiota herättäneen oikeudenkäynnin jälkeen C. julistettiin mielenvikaiseksi ja suljettiin hulluinhuoneeseen. Jonkun vuoden perästä C. päästettiin vapaaksi; oleskellut sen jälkeen Ruotsissa. — 3. T o r s t e n C. (k. 1882), edellisen veli, lahjoitti Suomal. kirjall. seuralle 10,000 mk, joita säilytetään erikoisena rahastona.

Church Army *[tšētš āmi]* (engl.), „Kirkkoarmeia", Englannin valtiokirkon yhteydessä toimiva sisälähetysjärjestö. Sen perusti pelastusarmeian esikuvan mukaan 1882 pappi W i l s o n C a r l i l e. Toimintatapa on jotenkin samanlaista kuin pelastusarmeian; kuitenkaan ei naisia käytetä upseereina, vaan „lähetyshoitajattarina" *(mission nurses)*. Sotilasten merkit ovat punavalkeita, lakit samanlaisia kuin pelastusarmeiassa. Työ on jaettu eri osastoihin: „evankelioimisosasto" lähettää sisälähetyssaarnaajia pitäjänpappien avuksi, vankiloihin, sairaaloihin, tehtaisiin j. n. e.; „sosiaalinen osasto" ylläpitää 120 työ- ja turvakotia, maanviljelyssiirtolaa, työnvälitystoimistoja y. m.; „siirtolaisuusosasto" lähettää sopivia uudisasukkaita Kanadaan, „vaunuosastolla" on 67 kiertävää vaunua, kussakin miehistönä kolme henkeä, evankelioimis- ja kirjainlevittämistointa varten; sitäpaitsi on „taikalyhtyosasto", „julkaisuosasto" j. n. e. Myös Englannin siirtomaissa armeia tekee työtä. Sen äänenkannattajaa „The Church Army Gazette" leviää 100,000 kpl.; tulot olivat 1907 5,825,000 Smk. *J. G.*

Church Missionary Society (lyh. C. M. S.), ks. E n g l a n n i n k i r k o n l ä h e t y s s e u r a.

Churchill *[tšētšil]* (E n g l i s h R i v e r l. M i s s i n i p p i), Kanadan suurimpia jokia, n. 1,800 km pitkä, alkaa Methye-järvestä lähellä Athabaska-jokea, virtaa lukuisien järvien läpi saaden useita syrjäjokia ja laskee Fort C:n luona Hudsonin-lahteen muodostaen erinomaisen sataman. Alajuoksu on koskista; purjehduskelpoinen C. on ainoastaan yläjuoksussaan, joka monien syrjäjokiensa kautta on läheisessä yhteydessä Athabaska- ja Saskatchewan-jokien kanssa ollen näin keskisen Kanadan tärkeimpiä kulkureittejä. *(V. v. F.)*

Churchill *[tšētšil]*, vanha engl. aatelissuku. Kuuluisa sotapäällikkö J o h n C. korotettiin 1702 M a r l b o r o u g h'n herttuaksi. Tämä arvonimi on mennyt perinnöksi hänen tyttärensä jälkeläisille.

1. J o h n C., M a r l b o r o u g h'n herttua, ks. M a r l b o r o u g h.

2. R a n d o l p h H e n r y S p e n c e r-C. (1849-95), valtiomies, valittiin 1874 parlamenttiin, jossa liittyi tory-puolueeseen; asettui kuitenkin pian monessa asiassa toiselle kannalle kuin puolueen varsinaiset johtajat ja perusti 1880 oman ryhmän, n. s. neljännen puolueen, joka hyökkäili kiivaasti Gladstonea ja hänen vapaamielistä politiikkaansa vastaan. C. tahtoi tehdä tory-puolueen kansanvaltaiseksi puolueeksi ja koetti saada työväkeäkin siihen yhtymään lupailemalla pitkälle meneviä valtiollisia ja yhteiskunnallisia uudistuksia. 1885-86 hän oli Intian ministerinä Salisburyn ministeristössä ja taisteli v:n 1886 vaalien aikana kiivaasti Gladstonen homerule-ehdotusta vastaan; hänen ehdotuksestaan sen vanhoilliset ja vapaamieliset vastustajat ottivat itselleen unionistien nimen; rupesi Gladstonen kukistuttua 1886 raha-asiain ministeriksi toryministeristöön, mutta luopui jo samana vuonna. Tämän jälkeen hän heikontuneen terveytensä johdosta vetäytyi syrjään, mutta esiintyi vielä 1893 Gladstonen uutta homerule-ehdotusta vastaan. [Winston Churcill, „Lord Randolph C." (1905).]

3. W i n s t o n L e o n a r d S p e n c e r-C. (s. 1874), edellisen poika, politikko, otti upseerina osaa m. m. Kuban sotaan, Kitchenerin Sudanin retkikuntaan, ja sotakirjeenvaihtajana ja sittemmin ratsuväenupseerina buurisotaan. Sodan jälkeen hän tory-puolueen jäsenenä valittiin parlamenttiin, mutta arvosteltuaan ankarasti Brodrickin sotilas-uudistuksia ja Chamberlainin tullipolitiikkaa hän siirtyi 1904 vapaamieliseen puolueeseen ja tuli 1995 siirtomaiden alivaltiosihteeriksi vapaamieliseen ministeristöön; on paitse isänsä elämäkertaa julkaissut sotakertomuksia m. m. „London to Ladysmith via Pretoria" (1900).

Churwelsch *[kūrvelš]* ks. R e t o r o m a a n i n k i e l i.

Chwolson. 1. D a n i e l (D a n i i l A v r a a-

movitš) C. (s. 1820), venäläis-juutalainen orientalisti, joka kristityksi ruvettuaan 1855 nimitettiin hebrean ja syyrian kielen professoriksi Pietariin. Hänen tärkein teoksensa on „Die Ssabier und der Ssabismus" (1856). Muista julkaisuista on mainittava: „Izvestija o hozarah, burtasah, madjarah, slavjanah i russah Abu-Ali-Ahmeda-ben-Omara-Ibn-Dasta, neizvestnago dosele arabskago pisatelja natšala X v. po rukopisi Britanskago muzeja" (1869). *K. T-t.*

2. Orest Danilovitš C. (s. 1852), edellisen poika, ven. fyysikko, v:sta 1890 Pietarin yliopiston professori; hänen suuri „Fysiikan oppikirjansa" on erittäin ansiokas teos ja käännetty sekä saksaksi että ranskaksi. *(V. V. K.)*

Chydenius *[tšydē'-]*-suku on peräisin Uudenkirkon pitäjästä T. l., Kytilän eli Kytyniemen talosta, josta se on saanut nimensä. Suvun kantaisä, talonpojan poika Anders C. kuoli Rymättylän kirkkoherrana 1711.

1. Samuel C. (1727-57), tiedemies, tuli ylioppilaaksi 1745 ja maisteriksi 1748. Harjoitti senjälkeen etenkin luonnontieteellisiä opintoja Upsalassa ja julkaisi siellä pari tutkimusta, jotka herättivät huomiota sujuvan muotonsa ja täysipitoisuutensa tähden. Palattuaan Turkuun nimitettiin hänet 1753 kemian ja mineralogian dosentiksi, ensimäiseksi laatuaan Turun yliopistossa. Annettuaan Ruotsin tiedeakatemialle ehdotuksen Suomen kulkuneuvojen parantamisesta hän sai toimekseen tutkia Pohjanmaan ja Savon vesistöjä. V. 1755 hän johti Kyrönjoen perkausta ja tuli seur. v. Suomen koskenperkaustöiden johtajaksi. Tässä toimessa tuoni hänet tapasi kesällä 1757, jolloin hän tapaturmaisesti hukkui Kokemäenjoessa olevaan Niskakoskeen. Harvinaisen lahjakkuutensa vuoksi oli hänet v. 1756 kutsuttu ylim. apulaiseksi filosofiseen tiedekuntaan. Hänen kirjoituksistaan mainittakoon: „Observationes de decrementis aquarum in Sinu Bottnico" (1749), „De navigatione per flumina et lacus patriæ promovenda" (1751) ja „Animadversiones nonnullæ de œconomia et moribus incolarum Lapponiæ Kimiensis" (1754). *A. R. C.*

2. Antti C. (1729-1803), pappi, nerokas kirjailija varsinkin kansantalouden alalla, sekä aikansa mainehikkaimpia valtiopäivämiehiä, edellisen veli, syntyi Sotkamon kappalaistilalla 26 (24?) p. helmikuuta 1729 v. l. Hän tuli Turussa ylioppilaaksi 1745, opiskeli myöhemmin noin vuoden ajan Upsalassa ja tuli Turussa filosofian kandidaatiksi 1753 sekä maisteriksi 1754. Papiksi hänet vihittiin 1753; sam. v. C. muutti Alaveteliin saarnaajaksi (oli kappalaisena v:sta 1760). Isän kuoltua hänet 1770 nimitettiin Kokkolan kaupungin ja maaseurakunnan kirkkoherraksi seurakuntalaisten melkein yksimielisestä kutsumuksesta: tässä toimessa hän pysyi kuolemaansa saakka 1 p. helmik. 1803.

Antti Chydenius

Aikakautena, joka uskonnon kannalta katsoen on lamautuneen innon leimaama, C. seurakuntalaistensa keskeu toimi erinomaisella lämmöllä ja vakavuudella, joten hänen toimintansa jätti paikkakunnan hengelliseen elämään mitä syvimmät jäljet. Painosta hän vanhempana julkaisi kaksi sarjaa saarnoja (1781-84), jotka Ruotsissa palkittiin. Ja tämän lisäksi hän on vaikuttanut usealla muullakin alalla. Jo yliopistossa erityisesti luonnontieteitä harrastettuansa hän rupesi ilmaiseksi antamaan apua sairaille, ja kun Pohjanmaalla ei siihen aikaan ollut kuin yksi lääkäri, kysyttiin hänen neuvojansa laajalta; lääkkeetkin C. usein valmisti. Tästä hän vanhempana oli pakoitettu luopumaan papillisten tointen karttuessa. Kun kamalasti raivoavaa isoa rokkoa ruvettiin edelläkäyvällä rokotuksella ehkäisemään, mikä keino kansaa pahasti pelotti, oli C. ensimäinen asiaa edistämään ja hän sai siinäkin paljon aikaan. Pohjanmaa oli 1766 rokotuksen käyttämisessä edellä kaikkia muita läänejä. Lehmänrokon eli vaksiinin käyttö ei vielä silloin ollut tunnettu, ja vanhanakin C. puolusti alkuperäistä rokotustapaa, muun muassa eräässä Suomen talousseuralle lähetetyssä huomattavassa kirjoituksessa, joka hänen kuoltuansa vähän muutettuna painettiin seuran toimituksiin (1803). — Sekä halu että tarvekin vetivät C:n maanviljelykseen, kun hän sai ruveta viljelemään Vetelissä kivikkomäelle perustettua pientä virkataloansa, ja ajan paraita tunnettuja viljelystapoja noudattaen hän sen sai mallitaloksi muuttumaan. Kokkolassa hän järjesti suuret uudisrakennustyöt, joutuen lopulta kalliin kirkonrakennuksen johdosta useitten seurakuntalaisten kanssa riitaan.

Pienessä piirissään vaikuttavana C. samoinkuin tuhannet muut hänen asemassaan olisi jäänyt unohtumaan, jollei kirjailijana ja valtiopäivämiehenä olisi ryhtynyt pohtimaan koko valtakuntaa koskevia kysymyksiä. Hänen ensimäiset kokeensa koskivat taloutta (ruotsiksi kirjoitetut, kuten kaikki mikä hänen kädestään on säilynyt, paitsi erästä pientä nuoruudessa kirjoitettua suomenkielistä runoa). Ruotsin tiedeakatemian asettama palkintokysymys sai hänet 1761 esittämään „Syyt niittyjen sammaltumiseen ja miten sammal niistä parhaiten ja halvimmin hävitetään" ja toisessa kirjoituksessa hän 1763 seikkaperäisesti esitti „Miten työrattaat voisi saada parannetuiksi kuljettamaan 70 leiviskää 40:n sijasta". Kumpikin kirjoitus palkittiin muiden rinnalla. Julkaisematta C. sitä vastoin jätti erään arvatenkin 1761 tekemänsä varsin merkillisen kirjoituksen, missä hän käsitteli silloisia kovin sekavia rahaoloja sekä palkollisten pakonalaista asemaa. Mutta pian hän yleistaloudellistenkin kysymysten alalla astui julkisuuteen. „Maastamuutto" (siirtolaisuus) oli siihen aikaan suuri, herättäen isänmaanystäväin pelkoa, ja Ruotsin tiedeakatemia pani 1763 toimeen julkisen kilpailun, saadakseen epäkohdan syyt selville. Yhteensä 30 vastausta lähetettiin silloin palkittaviksi; C. oli kirjoittanut yhden ja sanoo olleensa toisessa mukana. Seuraavan vuosisadan pisimmälle menevien yhteiskunnallisten uudistustuumain enteenä hänen vastauksensa on merkillinen ja lisäksi se nerokkaalla esitystavallaan vetää huomiota puoleensa. Mutta akatemian

hyväksymistä se ei saavuttanut; C. painatti sen itse 1765 ja edellä kaikkia muita palkintokirjoituksia se vapaamielisyydellään on jäänyt jälkimaailman muistoon. Ja ystäviensä kehoituksesta C. samaan aikaan oli ottanut selvittääksensä toisenkin kysymyksen, joka oli ylen tärkeä ei ainoastaan hänen kotiseudulleen, vaan kaikille Pohjanlahden ympärillä oleville maakunnille. Aina Kustaa II Aadolfin ajoista asti tämän laajan alueen kauppa oli ollut sidottuna Tukholmaan, mistä asemasta kaikenlaiset epäkohdat olivat seurauksena, eikä vuosikymmenien ponnistuksilla oltu päästy luonnollisiin oloihin. Valtiopäivillä 1760-62 oltiin jo onnellisen ratkaisun kynnyksellä, mutta juonilla asia lopulta saatiin raukeamaan. Kysymykseen tarkemmin tutustuttuansa C. parannuksen aikaansaamiseksi kirjoitti mestarillisen selvän ja vakuuttavan kirjasen: „Niiden syiden kumoaminen, joilla koetetaan kieltää Pohjanlahden kaupunkien oikeutta vapaaseen purjehdukseen”. Kun kirjoitus kuulijain suureksi mieltymykseksi oli luettu Kokkolassa pidetyssä yleisessä kokouksessa 1763, painatti kaupunki kirjoituksen seuraavia valtiopäiviä varten ja C. tuli valituksi Pohjanmaan kappalaisten edusmieheksi.

Vuosien 1765-66 valtiopäivät tulivat C:n kehitykselle varsin tärkeiksi, sillä Tukholmassa hän sekä kirjallisuuden saantiin että käytettävään aikaan nähden oli verrattomasti paremmassa asemassa kuin kotona, ja se kauttaaltaan vapaamielinen käsitys, jota hän jo esikoistöissään oli osoittanut, muodostui nyt eheäksi järjestelmäksi. Liittymättä myssypuolueeseen, jonka näillä valtiopäivillä onnistui kukistaa kauan vallinnut hattupuolue, C. milloin valtiopäivämiehenä, milloin julkaisemillaan kirjasilla vaikutti yleiseen mielipiteeseen ja monesti päätöksiin. Oululle, Kokkolalle ja Vaasalle sekä kahdelle ruotsinpuoliselle kaupungille myönnettiin 1765 oikeus käydä kauppaa ulkomaan kanssa. Ja kun C. näki epäkohtien juuren olevan vuosisatoja vallinneessa merkantiilijärjestelmässä, joka vielä oli saanut tukea v:n 1724 kuuluisasta tuoteplakaatista, julkaisi hän 1765 kirjasensa „Valtakunnan voimattomuuden lähde” (35 suurta painosivua). Kuuluisampaa lentokirjasta ei näiltä ajoilta voi mainita; se painettiin alkukielellä kahdesti ja lisäksi saksaksikin. Kun sitä vastaan ilmestyi vastakirjoituksia „niinkuin rakeita”, julkaisi C. mestarillisen selvän ja ytimekkään kirjasensa „Kansallinen voitto”, missä hän 34:llä nelitaitteisella sivulla esittää kantaansa kansantalouden peruskäsitteihin nähden tavalla, joka johdattaa mieleen suuren skotlantilaisen kansantaloudentutkijan Adam Smithin 11 vuotta myöhemmin julkaiseman mainion teoksen „Kansakuntien rikkaus”. Ja tämän periaatteellisen johdannon jälkeen C. painatti „Perinpohjaisen vastauksen” (168 nelitaitteista sivua), missä seikkaperäisesti perusteli ja kehitti väitteitään. Siihen taistelu toistaiseksi päättyi, sillä mainittavampia vastakirjoituksia ei enää tullut. Mutta innokkaasti C. sillä välin oli ajanut aatteitaan valtiopäivilläkin. Hänet oli pantu jäseneksi kalastusvaliokuntaan, yleiseen valitusvaliokuntaan ja suostuntavaliokuntaan; koko sääty kuului suureen valiokuntaan, joten hän sai toimia siinäkin ja eräässä suuren valiokunnan alaosastossa. Milloin vain oli tilaisuutta, C. tarmolla ajoi kantaansa, erittäinkin saadakseen elinkeinot hallinnollisesta holhouksesta vapautetuiksi. Hänen sanansa vaikuttivatkin tuloksiin, erittäinkin kalastuslainsäädäntöä uudistettaessa. Ja vielä suuremman ansion C. saavutti kun sai aikaan painovapauslain, joka lopulta turvattiin perustuslain pyhyydellä. Muut puhuivat vapaudesta, katsoen samassa edelläkäyvän sensuurin olevan suojana sekä valtakunnalle että yksityisille, mutta valmistavassa valiokunnassa C. sattuvasti osoitti sensuurin haitallisuuden, hän kirjoitti mietinnön ja pääsi niin pitkälle, että asia oli turvattu, kun hän itse sai kokea mitä puuttuva ajatus- ja painovapaus merkitsi. Paraikaa vallitsevan kovan rahapulan poistamiseksi pankkivaliokunta oli laatinut ehdotuksen, jonka C. siihen tutustuttuansa katsoi mahdottomaksi, kohtuuttomaksi, turhaksi ja useissa kohdin haitalliseksi. Tavallisella rohkeudellaan ja selvyydellään hän jälleen oli käyttänyt kynäänsä, ja kun painatusta koetettiin estää, ilmoitti hän kirjoituksensa pappissäädylle, joka antoi suostumuksensa sen julkaisemiseen. Niinpä ilmestyi heinäkuun alussa 1766 „Valtakunnan auttaminen luonnollisen finanssijärjestelmän kautta” (54 sivua nelitaitteista kokoa). Se herätti alusta asti suunnatonta huomiota mutta samassa suuttumusta; kirjan takavarikkoon ottamista peljäten kustantaja salaa siitä otti toisen painoksen. Mutta pankkivaliokunnan johtavat henkilöt vaativat pappissäädyltä selitystä, oliko kirjanen sen luvalla painettu; samassa kuulusteltiin tekijää salaisen valiokunnan edessä ja pahoja uhkauksia kuului. Pappissääty silloin peräytyi ja julisti C:n menettäneeksi edustajaoikeutensa seuraavienkin valtiopäivien ajaksi, ja hän sai keskellä valtiopäiviä lähteä kotiin. Lähimmät vuodet osoittivat, että C:n lausumat moitteet olivat aivan oikeat, mutta kun Pohjanmaan kappalaiset jälleen valitsivat hänet edustajakseen v:n 1769 valtiopäiville, joissa hattupuolue uudestaan saavutti vallitsevan aseman, hylkäsi sääty C:n valtakirjan.

Sitten C. toimi vanhaan tapaan, muuttaen vain laajempaan seurakuntaan, joten hänen aikaansa ja voimiansa entistä tarkemmin kysyttiin sielunpaimenen velvollisuuksiin. Pari kertaa hän kuitenkin vielä esiintyi julkisuudessa. V. 1775 hän kirjoitti seikkaperäisen vastauksen Göteborgin tiedeseuran asettamaan kysymykseen: „Onko maakauppa yleensä valtakunnalle haitaksi vai hyödyksi” todistaen selvästi, että tämä kauppa, joka vasta 1859 tuli Suomessa luvalliseksi, oli tarpeen, ja 1778, jolloin kysymys palkollisten asemasta ja oikeuksista joutui kiivaan keskustelun alaiseksi, C. ensin julkaisi useita sanomalehtikirjoituksia ja sitten erikoisen kirjasen „Ajatuksia isäntien ja palkollisten luonnollisesta oikeudesta”. Ja kun C. oli päässyt edusmieheksi varsin vähän merkillisille valtiopäiville 1778, ehti hän vielä kerran pysyväisesti kiinnittää nimensä yhteiskunnallisen vapautustyön historiaan, sillä pappissäädylle jätetyssä memoriaalissa hän ehdotti uskonnonvapautta. Vaikka sääty tätä ehdotusta vastusti, osoittaen sen johdosta ääretöntä suuttumusta, aiheutti C:n ehdotus muiden säätyjen suunnilleen yhtäpitävät päätökset, ja 1781 Kustaa III sen johdosta

säätí rajoitetun uskonnonvapauden. Mutta valtiopäiville 1786 ja 1789 C:tä ei valittu edusmieheksi, varmaankin seuraus hänen esiintymisestään uskonnonvapauden asiassa; kuningas sitä vastoin häntä suosi. C. tuli 1779 teologian tohtoriksi ja rovastiksi 1781. Valtiopäiville 1792 hän taas valittiin edustajaksi, mutta saapui myöhään, osoittaen kuitenkin silloin samoin kuin 1778, että hän kuningasta ihaillessaan tiesi ottaa vaarin kansanedustuksen tärkeistä oikeuksista. Kotimatkalla hän jäällä Merenkurkun yli kulkiessaan oli hengenvaarassa, mutta pelastui muutamien seuralaisten kanssa. Viimeisinä elinvuosinaan C. virkatoimiensa lomissa käsitteli taloudellisia kysymyksiä; muun muassa hän 1799 lähetti Suomen talousseuralle vastauksen sen asettamaan palkintokysymykseen: „Mitkä ovat ne esteet, jotka kahlehtivat Suomen maanmiehen vireyttä? ja mitkä keinot ovat vaikuttavimmat ja sopivimmat saamaan hänet taloudessaan noudattamaan suurempaa tarmoa ja huolenpitoa?" Kirjoituksesta, jossa tavataan paljon C.n ennemmin esittämiä aatteita, ei annettu palkintoa, ja se jäi tekijänsä muiden paperien joukkoon.

C:n kuoltua hänen sisarenpoikansa, sittemmin arkkipiispa J. Tengström ensimäisenä kuvasi vainajan toimintaa ja merkitystä (1803); suom. F. J. Rabbe ja ruots. P. Wieselgren julkaisivat 1857 ja 1860 hänestä laajemmat elämäkerrat kokoelmissa „Finlands minnesvärde män" ja „Svenskt Biografiskt lexikon". J. W. Arnberg teoksessaan „Anteckningar om frihetstidens politiska ekonomi" (1868) sekä Anders Fryxell („Berättelser ur svenska historien") ja C. G. Malmström („Sveriges politiska historia") esittivät 1875 ja 1877 C:n luonnetta ja toimintaa. E. G. Palmén julkaisi 1877-80 C:n valtiolliset kirjoitukset kootussa painoksessa „Politiska Skrifter af Anders Chydenius" liittäen siihen omiin tutkimuksiin perustuvan laajan esityksen C:n merkityksestä. Tämän jälkeen löydettiin vihdoin C:n kauan kateissa olleet käsikirjoitukset, joiden havaittiin sisältävän paljon julkaisematta jäänyttä, ja tämän kirjallisen perun ynnä uusien tutkimusten perusteella Georg Schauman 1908 julkaisi perusteellisen teoksen: „Biografiska undersökningar om Anders Chydenius", mihin liitti tärkeimmät hänen siihen asti julkaisematta jääneistä kirjoituksistaan. C:n merkitystä on myös kuvattu pienemmissä kirjoissa (Axel Lille, „Anders Chydenius i förhållande till samtide nationalekonomer". E. G. Palmén eräässä osassa Kansanvalistusseuran elämäkertoja j. n. e.). Kun täysi vuosisata oli kulunut C:n kuolemasta 1903, pystytettiin Kokkolassa hänen pronssinen rintakuvansa Suomen taloudellisen seuran aloitteesta; kuvan on, noudattaen vanhaa maalausta, tehnyt Valter Runeberg. *E. G. P.*

3. Anders Herman C. (1833-96), sanomalehdentoimittaja, tuli ylioppilaaksi 1848 ja maisteriksi 1857. Tutkittuaan sanomalehtioloja ulkomailla ja täydestä sydämestään omistettuaan siihen aikaan yleensä vallitsevan „vapaamielisen" katsantokannan, sekä oltuaan muutamissa Ruotsin lehdissä toimittajana, hän tuli 1872 „Helsingfors Dagblad"in toimitukseen ja oli siinä, lopulla päätoimittajana, v:een 1887, jolloin lehti lakkasi ilmestymästä. C. toimitti myöskin vv. 1863-65 Helsingissä ilmestyvää „Litterär tidskrift"iä. Valtiopäivillä 1877-88 hän oli porvarissäädyn jäsenenä kuuluen n. s. liberaaliseen puolueeseen; hänelle on annettava se tunnustus, että hän siinä, usein miltei yksinään, koetti todellakin toteuttaa niitä vapaamielisiä periaatteita, joiden nimellä puolue kulki, vieläpä silloinkin kun ne tulivat ristiriitaan ruotsalaisuuden etujen kanssa. *(K. G.)*

4. Johan Jakob C. (1836-90), kemianprofessori; ylioppilas 1851, dosentti 1861, nimitettiin professoriksi 1871. Terveydellisistä syistä hän luopui tästä virastansa jo 1880. C. oli aikaisemmin, osaksi ystävänsä A. E. Nordenskiöldin kanssa, tutkinut maalajimetalleja (toriumi), mutta oleskeltuansa Würtzin luona Pariisissa hän ryhtyi orgaanisen kemian tutkimuksiin. C oli omaksunut kokonaan sen uuden oppisuunnan, jota Würtz, Kekulé, Hofmann y. m. edustivat, ja toi tämän käsityskannan meidän yliopistoomme. Hän on julkaissut, paitsi väitöskirjoja, useita kemiallisia ja yleisluonnontieteellisiä kirjoituksia. C. oli innokas jäsen siinä valtiollisessa piirissä, jota „Helsingfors Dagblad" edusti. Vv. 1859-73 C. oli Uudenmaan ja Hämeenmaanin maanviljelysseuran sihteerinä. *Edv. Hj.*

5. Jakob Wilhelm C. (s. 1863), lakitieteen professori; tuli ylioppilaaksi 1881, fil. kand. 1884, lakit. kand. 1888, lakit. toht. 1891. V. 1892 C. nimitettiin yliopiston äskenperustettuun yleisen lakitieteen ja lainopin ensyklopedian apulaisen virkaan ja 1901 Suomen siviilioikeuden professoriksi, ollen v:sta 1907 lainopillisen tiedekunnan dekaanuksena. Hän on julkaissut väitöskirjana „Bidrag till läran om leveransaftalet" (1891) sekä „Illustrus förmögenhetsrättsliga förhållande till mannen och hans arfvingar enligt finsk lag" (1900). Lainopillisen yhdistyksen aikakauskirjassa („Tidskrift utgifven af Juridiska föreningen i Finland"), jonka toimittajana hän on ollut v:sta 1892, C. on julkaissut arvokkaita tutkimuksia, etupäässä siviilioikeuden alalta, joista useita sitten on erikseenkin painosta ilmestynyt. Niistä mainittakoon „Läran om köp" (1893), „Om försträckning" (1894), „Om inlag och ombud" (1896), „Om aktiebolag" (1898), „Om arbetskontrakt" (1906-1907).

Chyluria ks. Khyluria.

Chylus ks. Khylus.

Chymos ks. Khymos.

Ciaccona *[tšakō'na]* (it.) ks. Chaconne.

Cialdini *[tšaldī'-]*, Enrico (1811-92), it. kenraali: oltuansa Portugalissa ja Espanjassa sotapalveluksessa, hän tuli 1848 Milanossa vapaajoukon päälliköksi ja oli Krimin sodassa sardinialaisen prikaatin komentajana. Sardinian sotajoukon päällikkönä hän 1859-60 voitti ensin paavillisen ja sitten napolilaisen armeian, valloitti Capuan, Gaetan y. m., ja otti samoin kunnialla osaa 1866 v:n sotaan. Sittemmin C. oli 1876-81 Italian lähettiläänä Pariisissa.

Ciampoli *[tšam-]*, Domenico (s. 1855), it. runoilija. Hänen ensimäinen novellikokoelmansa oli „Fiori de monte" (1876). Sitä seurasivat: „Fiabe abruzzesi" (1880), „Racconti abruzzesi" (1880), „Trecce nere" (1882) ja „Cicuta" (1884), jotka osaksi sisältävät nerollisia vuoristolaiselämän kuvauksia. C. on lisäksi julkaissut romaanit: „L'ignoto" (1884), „Roccamarina" (1890),

„L'invinsibile" (1896), „Il barone di San Giorgio" (1897). C. on harrastanut slaavilaista kirjallisuutta ja julkaissut „Melodie russe" (1881) sekä „Studi slavi" ja „Letterature slave" (1889-90). Kääntänyt italiaksi Kalevalaa, mutta julkaissut näitä käännöksiään vain 8:nnen ja 50:nnen runon (1890).

Ciborium (lat.; kreik. *kibo'rion)*, alkujaan erään egyptiläisen hernekasvin siemenkodan, sittemmin metallisen juoma-astian nimi. Katolisessa kirkossa c. merkitsi aluksi hopeapikaria, jossa rippileipä (hostia) säilytettiin, myöhemmin erityistä alttarin yläpuolelle tai sen sivulle rakennettua hostiakaappia, tabernaakkelia. *(F. L.)*

Cibrario *[tšibrā'-]*, Giovanni Antonio Luigi, kreivi (1802-70), it. valtiomies, historioitsija ja taloustieteilijä; toimi v:sta 1824 Sardinian valtion palveluksessa, oli 1850-56 peräkkäin ylitullitirehtöörinä, raha-asiainministerinä, opetusasiainministerinä ja ulkoasiainministerinä; luopui viimemainitusta toimesta, koska ei hyväksynyt Sardinian sekaantumista Krimin sotaan. C. oli sittemmin senaatin jäsenenä, mutta harjoitti pääasiallisesti historiallista tutkimustyötä. Kuuluisimmat hänen julkaisuistaan ovat yhteiskunta-historialliset teokset: „Dell' economia politica del medio evo" (1839; käännetty ranskaksi 1859) ja „Della schiavitù e del servaggio e specialmente dei servi agricoltori" (1868-69).

Cicadidæ ks. K a s k a a t.

Cicer arietinum, k a h v i h e r n e, itämailla ja Espanjassa sekä Etelä-Ranskassa viljelty n. jalankorkuinen, hernekasveihin kuuluva yrtti. Kasvi on yksivuotinen; kukat yksittäin lehtihangoissa, punaisia tai valkeita, palot lyhyitä, pullistuneita. Siemenet, jotka ovat erittäin ravitsevia, ovat varsinkin Espanjassa suosittua ruokaa *(garbanzos)*. Niitä käytetään myös kahvin sijakkeena. Villi kantamuoto tuntematon.

Cicero *[sīse-]*, *kirjap.*, „korpuksen" ja „mittelin" välinen kirjasinlaji, jonka keilinmitta on 12 typografista pistettä, esim. Cicero. Nimitys johtuu siitä, että Sweynheim & Pannartz ensiksi käyttivät tätä kirjasinlajia painattaessaan Ciceron kirjeitä (ilm. Roomassa 1467).

Cicero. 1. M a r c u s T u l l i u s C. (106-43 e. Kr.), roomal. valtiomies, puhuja ja kirjailija. C. syntyi tammikuun 3 p. 106 e. Kr. lähellä Arpinumin pikkukaupunkia (nyk. Arpino kaakkoon päin Roomasta). Saatuaan Roomassa yhdessä nuoremman veljensä Quintuksen kanssa huolellisen kasvatuksen hän esiintyi jo v. 81 julkisesti puhujana eräässä oikeusjutussa ja saavutti vähitellen yhä suuremman maineen varsinkin sen jälkeen kuin hän laajentaakseen tietojaan ja kehittääkseen puhetaitoaan oli vv. 79-77 harjoitellut opintoja Kreikassa, Vähässä-Aasiassa ja Rhodos-saarella. C. otti nyt enemmän kuin ennen osaa valtiolliseen elämään, tuli v. 75 quæstoriksi sekä kohosi nopeasti läpi kaikkien virka-asteitten, jotta hän huolimatta siitä että oli nousukas *(homo novus)* pääsi konsulinvirkaan vuodeksi 63 varhaisimpana lain myöntämänä ikävuotenaan. Konsulina C. paljasti Catilinan vallankumoukselliset puuhat sekä kukisti valtiolle perin vaarallisen salaliiton. Mutta koska senaatti lainvastaisesti oli tuominnut Catilinan rikostoverit kuolemaan ja C. konsulina pannut tuomion täytäntöön, täytyi C:n jo huhtikuussa 58 lähteä maanpakoon Roomasta kansantribuuni P. Clodius Pulcherin (ks. t.) esittämän lakiehdotuksen johdosta. Kuitenkin C. kansankokouksen päätöksen mukaan seuraavana syksynä kutsuttiin takaisin, jolloin Rooman kansa suurella riemulla otti hänet vastaan. Seuraavat vuodet hän toimi etenkin asianajajana ja puhujana sekä Forumilla että senaatissa, saavuttamatta kumminkaan aikaisempaa vaikutustaan. V. 51 C. joutui prokonsulina hoitamaan Kilikian maakuntaa vuoden ajan. Kun C. Kilikiasta palasi Roomaan, oli kansalaissota Cæsarin ja Pompeiuksen välillä jo puhjennut. Kauan epäröityään hän lähti Pompeiuksen luo Kreikkaan. Pharsaloksen ratkaisevan taistelun jälkeen v. 48 hän jälleen palasi Italiaan sekä sai helposti Cæsarilta armahduksen. Muuttuneet olot vaikuttivat sen, että C. toistaiseksi pysyi aivan erillään valtiollisesta elämästä omistaen kaiken aikansa vain kirjallisille ja tieteellisille harrastuksilleen. Vasta Cæsarin murhan jälkeen 44 C. taasen astui valtiolliselle taistelutantereelle asettuen kaikella voimallaan Antoniusta vastaan n. s. philippiläisillä puheillaan. Mutta sen johdosta hänenkin nimensä vähää myöhemmin joutui valtiopannaan julistettujen joukkoon ja murhamiehet yllättivät hänet Caietan luona (nyk. Gaeta) joulukuun 7 p. v. 43. — Joskin C. valtiollisen toimintansa johdosta useinkin on joutunut ankaran arvostelun alaiseksi, on hän puhujana ja kirjailijana saavuttanut yleisen tunnustuksen sekä katoamattoman maineen. Hänen merkityksensä omalle ajalleen sekä jälkimaailmalle on etenkin siinä, että hän helposti tajuttavassa, miellyttävässä muodossa Rooman kielellä on esittänyt eetillisesti ja esteettisesti etevämmän kreikkalaisen sivistyksen tuotteita ja tuloksia sekä johdonmukaisella, puhtaalla ja sointuvalla kielenkäytöllään kohottanut latinan kielen täydellisyyteen, josta tuli esikuva pitkiksi ajoiksi. C:n kirjallisten tuotteiden lukumäärä on melkoisen suuri. Hän on jälkeensä jättänyt puheita, retoorisia kirjoituksia, filosofisia teoksia, kirjeitä, historiallisia ja maantieteellisiä kirjoitelmia ynnä runoja. C:n nykyaikaan säilyneistä puheista ovat tunnetuimmat: 6 puhetta Verrestä vastaan, puhe Gnæus Pompeiuksen ylipäällikkyydestä, 4

Cicero.

puhetta Catilinaa vastaan, puheet Murenan puolesta, runoilija Archiaan puolustukseksi, Milon puolesta sekä 14 philippiläistä puhetta Antoniusta vastaan. Retoorisista kirjoituksista mainittakoon „De oratore", „Brutus de claris oratoribus", „Orator" ja „Topica" ja filosofisista „De republica", „De legibus", „Academica", „De finibus bonorum et malorum", „Tusculanæ disputationes", „De deorum natura", „Cato maior de senectute", „Lælius de amicitia" sekä „De officiis". C:n kirjeitä on säilynyt neljä suureksi osaksi hänen vapautetun orjansa ja sihteerinsä Tiron toimittamaa kokoelmaa, jotka tarjoovat tärkeitä lisiä aikakauden historiaan sekä C:n elämän ja toiminnan valaisemiseksi, nim. kirjeet C:n veljelle Quintus C:lle, kirjeet hänen uskolliselle ystävälleen Titus Pomponius Atticukselle, pienehkö kirjeenvaihto Marcus Brutuksen kanssa ja laaja kaikkien huomattavimpien aikalaisten kanssa. C:n teoksia on toimitettu lukemattomia painoksia kaikissa sivistysmaissa; julkaisijoista mainittakoon A. Manutius (Venetsia (1540-46), D. Lambinus (Pariisi 1566), J. C. Orelli (Zürich 1826-30), J. G. Baiter ja K. Halm (samoin, 1845-62), C. F. W. Müller (Leipzig 1878-98) sekä Suomessa C. R. Forsman, F. W. G. Hjelt, C. Synnerberg, O. Grotenfelt y. m.

Suomennoksina ovat ilmestyneet: Ensimäinen puhe L. Sergius Catilinaa vastaan. Suom. J. E. Svan (Turku 1864); Toinen puhe L. Sergius Catilinaa vastaan. Suom. E. A. Blomstedt (Oulu 1870); Puheita (Archias Runoilijan puolustukseksi ja Q. Ligarion puolustukseksi). Suom. Osk. Blomstedt (Oulu 1865 ja 1891): Puhe runoilija Archiaan puolustukseksi. Suom. K. J. Hidén (Helsinki 1905); Cato Major de senectute. Suom. K. B[lomstedt] (Hämeenlinna 1886); Laelius eli ystävyydestä. Suom. K. Heino (Jyväskylä 1903); Scipion unennäkö. Suom. K. J. Hidén (Helsinki 1905). — [Drumann, „Gesch. Roms" 5:s ja 6:s osa (2 pain., Leipzig 1906); M. Schanz, „Geschichte der römischen Litteratur" I. (3:s pain., München 1908); E. Norden, „Die antike Kunstprosa" (Leipzig 1898); Fr. Aly, „Cicero, sein Leben und seine Schriften" (Berliini 1891); Th. Zielinski, „Cicero im Wandel der Jahrhunderte" (2:n pain., Leipzig 1908); Fr. Cauer, „Ciceros politisches Denken" (Berliini 1903); Cucheval, „Cicéron orateur" (Pariisi 1901); G. Boissier, „Cicéron et ses amis" (monta pain., Pariisi); Trollope, „Life of Cicero" (Lontoo 1880); Sabbadini, „Storia del Ciceronianismo" (Torino 1886); Deuerling, „Cicero als Schulschriftsteller" (München 1894).]

2. Quintus Tullius C. (102-43 e. Kr.), edellisen nuorempi veli, prætorina v. 62, oli Cæsarin alipäällikkönä Galliassa, toimi myös kirjailijana; surmattiin samoihin aikoihin kuin hänen veljensä Marcus. *K. J. H.*

Cicerone *[tšitšerō'ne]* (it.) 1. siseroni, opas, varsinkin muukalaisten opastaja; nimitys näyttää, päättäen italialaisten siseronien „kaunopuheisuudesta", olevan asetettava kuuluisan puhujan Ciceron yhteyteen. Tämä nimitys annetaan myös kirjoiksi painetuille matka- ja museooppaille.

Cichorium ks. Sikuri.

Cicindela (hietakiitäjä), kovakuoriaissuku; lajeja yli 600, enimmäkseen lämpimissä maissa, Suomessa 4. Pitkäjalkaisia, isoleukaisia, hyvin raatelevaisia eläimiä. Vuoroin juosten, vuoroin lentäen ne pyydystävät erilaisia hyönteisiä hiekkaisilla mailla kuumassa päivänpaisteessa. Toukatkin ovat petoeläimiä: maahan kaivamissaan koloissa väijyvät ohikulkevia hyönteisiä. Meidän maamme yleisimmät lajit ovat *C. campestris*, metallin-vihreä, usean valkeankellertävän täplän kirjailema 13-16 mm pitkä kovakuoriainen sekä *C. silvatica*, joka on väriltään miltei musta, valkeatäpläinen ja oleskelee kuivissa havumetsissä. *U. S-s.*

Ciconia ks. Haikarat.

Cicuta ks. Keiso.

Cid *[þīd]* (< arab. *sīd* = herra), tarujen ja laulujen ylistämä Espanjan kansallissankari. Hänen oikea nimensä oli Ruy (Rodrigo) Diaz de Vivar. Hänen elämäkertaansa koristaa niin suuri tarunomainen aines, että monet muinoin epäilivät hänen historiallista olemassaoloansa. Uudempien tutkijain, etenkin Dozyn, on onnistunut todistaa, että hän on historiallinen henkilö. Cidin elämänvaiheet ovat lyhyesti seuraavat. Hän syntyi 1050 vaiheilla kastilialaisen grandin poikana, sai maamiehiltään kunnianimen Campeador (taistelija); nimi Cid taas on maurilaista alkuperää. Hän taisteli ensin kuningas Sancho II:n ja tämän kuoltua kuningas Alfonson puolesta, nai viimemainitun veljentyttären, Jimenan, ajettiin 1087 maanpakoon ja vetäytyi Saragossaan, oli sittemmin, omaa etuansa katsoen, milloin arabialaisten, milloin espanjalaisten puolella, valloitti 1094 Valencian ja kuoli 1099. C. ei vastaa nykyajan käsitystä jalosta sankariluonteesta. Mutta hänen aikalaisensa näkivät etupäässä hänen sotaisan urhoutensa ja tämän nojalla kansan mielikuvitus loi hänestä kansallissankarin. Vanhin häntä ylistävä runoelma on „Poema del Cid", joka on syntynyt 12:nnella vuosis. ja joka ilmeisesti nojaa kansanlauluihin. Tämän runoelman alkulehdet ja muutamat sen muistakin säkeistä ovat menneet hukkaan. Runoilija on ihannoinut C:n luonteen, ja sankarinsa erityisen kiitettävänä ominaisuutena hän tuo esiin hänen vasalliuskollisuutensa. 50 vuotta myöhemmin syntyi toinen Cid-runoelma: „Crónica rimada del Cid", jossa sankari esiintyy toisenlaisena kuin ensinmainitussa runoelmassa, nimittäin grandien edustajana vastustaen ehdotonta monarkiaa. Nämä molemmat Cid-käsitykset vaihtelivat monena vuosisatana, kunnes Kastilian täytyi kokonaan tunnustaa monarkia, jolloin „Poema del Cid"in käsitys pääsi vallitsevaksi. N. s. Cid-romanssit nojaavat kansanlauluihin, joista alkuperäisimmät ovat „Poema"a vanhemmat, mutta joiden vanhin meille säilynyt muoto ei liene 16:nnen vuosis. alkua vanhempi. Parhaat Cid-runoelmien painokset ovat seuraavat: A. v. Keller (Stuttg. 1840); Duran, („Romancero General"; Madr. 1849-51), K. Michaelis (Leip. 1872). [V. A. Huber, „Kritische Geschichte des C." (Brem. 1829); Dozy, „Recherches sur l'histoire politique et littéraire de l'Espagne pendant le moyen-âge" (Leiden 1849, 3 pain. 1881); Willemaers, „Le Cid, son histoire, ses légendes, ses poêtes" (Brüssel 1873); R. Menéndez Pidal, „Cantar de Mio Cid. Texto, gramática y vocabulario". I (Madrid 1908).] *J. H-l.*

Cider ks. Hedelmäviini.

Cienfuegos *[sienfue'-]*, satamakaupunki Kuban etelärannikolla, Santa Claran maakunnassa, syvän Jagua lahden rannalla. 30,100 as. (1907). Suurta sokerin-, siirapin-, rommin- ja tupakanvientiä.

Cieslar, Adolf (s. 1858), itävalt. metsänhoitomies. Toiminut pääasiallisesti Itävallan metsätieteellisen tutkimuslaitoksen jäsenenä (1884-1905) ja siinä toimessa tehnyt erittäin arvokkaita tutkimuksia metsänhoidon alalla; useilla hänen tutkimuksillaan on suuri merkitys meikäläiseenkin metsänhoitoon nähden, esim. tutkimukset valon merkityksestä metsässä ja puiden ominaisuuksien perinnöllisyydestä. Nimitetty 1905 Wienin maatalouskorkeakoulun metsänhoidon professoriksi. *A. C.*

Cieszkowski *[ts'eško'-]*, August, kreivi (1814-94), puolal. filosofi, julkaissut puolan, saksan ja ranskan kielisiä teoksia hegeliläisen filosofian hengessä. Huomattavimpia niistä ovat „Ojcze-nasz" (1848), filosofis-uskonnollinen esitys Isämeidän rukouksesta) ja „Drogi ducha" (Hengen tiet, 1863). C. oli pitkän aikaa Posenin puolal. tiedeseuran esimies ja preuss. eduskunnan jäsen. *J. J. M.*

Cif, *kaup.*, rahti ja vakuutus hintaan luettuina. Alkuaan sähkösanomalyhennys, käsittävä seuraavien engl. sanojen alkukirjaimet: *cost* = kustannukset, hinta, *insurance* = vakuutus, *freight* = rahti. Myöjä huolehtii ja suorittaa lastaus- y. m. kulut, rahdin ja täysin turvaavan vakuutuksen määrättyyn paikkaan (ostajan satamaan) ollen sen tehtyään muusta vastuusta vapaa (kuitenkin myöjä saa velvoittaa ostajan suorittamaan rahdin y. m. kuluja, jolloin nämä on vähennettävä faktuurasummasta); tavaran hukkuessa on ostaja oikeutettu saamaan vakuutussumman, mutta ei vaatimaan uutta lähetystä. *I. K-o.*

Cigarrette *[sigare't]* (ransk.) ks. Sigaretti.

Cilia ks. Värekarvat.

Ciliata, ripsilikoeläimet, värekarvaiset infusorit, likoeläimet; nämä ovat alkueläimiä, joiden ruumista peittävät lukuisat värekarvat ja joilla on solusuu, iso päätuma *(macronucleus)* ja pienempi sivutuma *(micronucleus)*, yksi tai useampia supistuvaisia nesteonteloita. Lisääntyminen tapahtuu kahtia-jakautumalla (poikittain) tai siten, että koteloitunut eläin jakautuu lukuisiin osiin. Eräät lisääntyvät myös silmukoimisella. Lisääntymisajan edellä tapahtuu n. s. konjugatsioni eli kahden samaan lajiin kuuluvan yksilön lyhytaikainen yhdistyminen ja näiden tumien uudistus. Tämä eläinryhmä käsittää lukuisia lajeja, jotka elävät vesilätäköissä, järvissä sekä meressä, runsaasti etenkin vesikasvillisuuden seassa. Lahkot: 1. *Holotricha*, 2. *Heterotricha*, 3. *Peritricha*, 4. *Hypotricha*, 5. *Suctoria*. *K. M. L.*

Cilicia ks. Kilikia.

Cimabue *[tšimabu'e]*, Giovanni, oik. Cenno di Pepo (n. 1240-1302), firenzeläiseen kouluun kuuluva it. taidemaalari. Häntä pidetään uudenaikaisen maalaustaiteen isänä, sinä joka vapautti länsimaisen taiteen bysanttilaisesta kaavamaisuudesta. Täydellisesti tämä onnistui kumminkin vasta C:n jälkeisille taiteilijoille, hänen omissa teoksissaan tai hänen nimellään kulkevissa — on vielä lukuisasti bysanttilaisia piirteitä. C:n pääteoksina pidetään kahta kultapohjaiselle puulle maalattua madonnankuvaa, joista toinen on Firenzen taideakatemiassa ja toinen, n. s. Madonna de'Rucellai, S. Maria Novella kirkossa. Kolmas samantapainen säilytetään Pariisin Louvre museossa. Kysymys C:n teoksista on kumminkin joutunut riidanalaiseksi ja näyttää olevan sangen vaikea ratkaista; muutamat tutkijat väittävät, että Madonna de'Rucellai ei olekaan C:n vaan samanaikuisen sienalaisen taiteilijan Duccio di Buoninsegnan maalaama. Samoin ollaan epätietoisia niiden, suurimmaksi osaksi rappeutuneiden freskojen suhteen, jotka koristavat S. Francesco kirkon seiniä ja holveja Assisi'ssa ja joita aikaisemmin pidettiin C:n maalaamina. [vrt. esim. A. Aubert, „Cimabue-Frage" (1907).] *F. L.*

Cimaise *[simä'z]* (ransk.: it. *cimasa*, lat. *cȳma'tium*, kreik. *kyma'tion*) nimitystä käytetään rakennustaiteessa merkitsemään kreikkalais- tai roomalaistyylisen rakennuksen kattolistan (korništin) ylintä, koristeltua osaa, jonka tehtävänä alkuaan oli sadeveden kokoaminen ja johtaminen pois katolta. Samaa nimitystä käytetään myöskin ovien, akkunoiden, kaappien y. m. päällislistoista. *F. L.*

Cimarosa *[tšimarō'sa]*, Domenico (1749-1801), it. oopperansäveltäjä, Piccini'n oppilas, aikanansa suosittu kuuluisuus. Oleskeli 1789-92 Pietarissa teoksiaan esityttämässä. Hänen 75 oopperastaan on vieläkin käytännössä „Il matrimonio segreto" (Salainen avioliitto). *I. K.*

Cimex ks. Lude.

Cinchona ks. Kiinapuu.

Cincinnati *[sinsinä'ti]*, tärkeä kauppa- ja teollisuuskaupunki Yhdysvalloissa Ohion valtiossa, perustettu 1788. Alleghany-vuorten länsipuolella olevista kaupungeista nopeimmin suurkaupungiksi kehittynyt, josta sai „Lännen kuningattaren" liikanimen; 345,230 as. (1906), näistä paljon saksalaisia ja monta ruotsalaista. C. sijaitsee Ohio-joen mutkassa, tämän yli käy viisi siltaa, jotka vievät Newportin ja Covingtonin kaupunkeihin Kentuckyn valtiossa; 19:n rautatien risteyskohta. Kaupunki on kaunis, mutta jokseenkin epäsäännöllisesti rakennettu. Miamikanava, joka täällä saa alkunsa ja päättyy Toledon kaupungin luona Erie-järven rannalla, jakaa C:n kahteen osaan. Itäosan nimenä on „Little Germany", se kun etupäässä on saksalaisten kaupunginosa. C:ssa on monta suurta katua ja komeata puistoa; suurimmat puistot ovat Eden- ja Burnet Woods-Park. Rakennuksista mainittakoon upea hallituksen rakennus, monet kirkot, postitalo, oikeuspalatsi, kirjasto ja kaupungintalo. — Teollisuustuotteiden vuotuinen arvo nousee n. 790 milj. mk:aan. Tehtaita on yli 5,000; näissä työskentelee n. 64,000 työmiestä. Päätuotteet ovat vaatetavarat, koneet ja valutavarat, teurastustuotteet, viina ja olut, jalkinetavarat, rattaat, talous- ja nahkatavarat y. m. — Joella ja kanavalla on vilkas liike. C. on Mississipin jokiliikenteen itäinen päätekohta. Kauppatavaroita ovat pääasiallisesti vilja, puutavarat, villat, tupakka, kivihiilet ja puuvilla. C:n 27:n pankin liike nousi (1902) n. 5,900 milj. mk:aan. — Se osa kaupunkia, johon kauppa ja liike keskittyvät, on matala ja alava; etukaupungit sijaitsevat kukkulaisella maalla.

- C:ssa on yliopisto ja suuri kirjasto, monta college-opistoa, kouluja ja juutal. rabbiinikoulu, ainoa Yhdysvalloissa; monta tieteellistä seuraa, taidekoulu, museo, tähtitorni y. m. Katolinen piispanistuin. Suurenmoisia hyväntekeväisyyslaitoksia ja sairaaloita. — Kaupunginhallituksen johdossa on kahdeksi vuodeksi valittu pormestari (*mayor*) ja 34 raatimiestä (*councillors*). — C:n perustivat New Yorkin ja Uuden Englannin siirtolaiset; alussa sen nimi oli Losanteville. *(W. S-m.)*

Cincinnatus *[-ā'-]*, Lucius Quinctius, konsuli v. 460 e. Kr., diktaattori 458, jolloin loistavasti voitti eekvit, sekä jälleen 80-vuotiaana 439, patriisien etuoikeuksien tarmokas puoltaja plebeijejä vastaan, ylistetty kaikkina aikoina muinaisroomalaisen kunnon, lujamielisyyden ja vaatimattomuuden perikuvana. *K. J. H.*

Cinclus ks. Koskikara.

Cineraria ks. Senecio.

Cinerarium *[-ā'-]* (lat. *cinis* = tuhka), muinaisroomal. hautuupaikoilla holviaukko, johon vainajain tuhka-astiat asetettiin, sekä sitten itse tuhka-astia ja myöhemmin pyhimyksen tuhkauurna. vrt. Columbarium. *K. J. H.*

Cineriitti (lat. *cinus*, gen. *cineris* = tuhka), vulkaanisesta tuhasta muodostunut vuorilaji. vrt. Tuffi. *P. E.*

Cinis (lat.), tuhka. — Cineres clavellati, potaska.

Cinkoniini ks. Sinkoniini.

Cinna, Lucius Cornelius, kansanpuolueen johtajia Roomassa. Konsulina v. 87 e. Kr. C. yhdessä Gaius Mariuksen kanssa Sullan lähdettyä Aasiaan anasti vallan Roomassa, tuli konsuliksi v. 86 sekä pysyi siinä toimessa v:een 84, jolloin hän asettuessaan Italiaan palaavaa Sullaa vastaan sai surmansa sotilaskapinassa Anconan luona. *K. J. H.*

Cinnabaris, sinooperi (ks. t.).

Cinnamomum ks. Kanelipuu ja Kamferttipuu.

Cinober ks. Sinooperi.

Cinq-Mars *[sā mā'r]*, Henri Coiffier de Ruzé d'Effiat, C:n markiisi (1620-42), tuli jo lapsena Ranskan hoviin, pääsi Ludvik XIII:n suosioon ja yhdeksäntoistavuotiaana ylitallimestariksi. Menestyksestään ylimielisenä hän ryhtyi salahankkeisiin kaikkivaltiaan pääministerin Richelieu'n kukistamiseksi, vieläpä murhaamiseksi, mutta hänen vehkeensä tulivat ilmi ja hän tuomittiin kuolemaan ja mestattiin. C. on samannimisen Alfred de Vignyn kirjoittaman (myöskin suomeksi käännetyn) romaanin pääsankarina.

Cinquecento *[tšinkvetše'nto]*, it. sana, lyhennys, joka merkitsee vuosilukua 1500 ja tarkoittaa 16:tta vuosisataa ja sen kirjallista ja taiteellista tyyliä Italiassa. Kirjallisuuden alalla sellaiset miehet kuin Berni, Ariosto, Tasso, Machiavelli, y. m. edustavat tätä tyyliä; kuvaamataiteen alalla Bramante, Michelangelo, Rafaello, Correggio, Cellini, y. m. *J. H-l.*

Cione *[tšō'ne]*, Andrea di, it. taidemaalari. ks. Orcagna.

Cippus (lat.), lyhyehkö, tavallisesti kivinen pylväs kirjoituksinensa, käytetty rajapyykkinä, tienosoituksena ja hautakivenä. *K. J. H.*

Circa (lat.), lyhennyksissä c. ja ca., noin, likimäärin.

Circæa alpina

Circæa alpina, alppivelholehti, horsmien heimoon kuuluva, matala yrtti. Lehdet vastakkaisia, ruodillisia, herttamaisia, nirhalaitaisia; kukat pieniä, valkeita tai punertavia, 2-heteisiä. Kasvaa kosteissa lehdoissa, varjoisilla puronrannoilla j. n. e. maamme pohjoisimmissakin osissa.

Circatores *[-ō'-]*, Circitores l. Circuitores (< lat. *circūre* = käydä ympäri), munkit, jotka valvovat toisia luostariveljiä ja joilla on oikeus milloin tahansa suorittaa tarkastus munkkikammioissa.

Circe ks. Kirke.

Circulus (lat.), piiri, kehä; c. in demonstrando, c. in probando, „kehä todistamisessa", s. o. virheellinen todisteluyritys, jossa itse todistettava väite, toisin sanoin lausuttuna, käytetään omaksi todistusperusteekseen. Samaa ajatusvirhettä tarkoittaa „c. vitiosus", virheellinen kehä.

Circumcisio *[-i'siō]* (lat.), ympärileikkaus.

Circummeridiaanikorkeus (lat. *circum* = ympäri, ja meridiaani), tähden tahi auringon korkeus lähellä meridiaania; useista sellaisista vähän ennen ja jälkeen kulminatsionin tehdyistä huomioista lasketaan todellinen korkeus meridiaanissa; käytetään etenkin merellä, missä ei ole liikkumattomia koneita. *(V. V. K.)*

Circumpolaari ks. Cirkumpolaarinen.

Circus ks. Suohaukat.

Circus (lat., = piiri, kehä), muinaisroomal. kilpatanner l.-rata. C. oli alkuaan aukea kenttä tai laaksonpohja tilapäisine, ylt'ympäri asetettuine istuinpaikkoineen. Tunnetuimmat Rooman circukset olivat C. Maximus l. Suuri kilpatanner, mikä kertomuksen mukaan johtui kuningasajalta, Palatinus- ja Aventinus-kukkulain välissä. C. Flaminius, rakennettu 221 e. Kr., Capi-

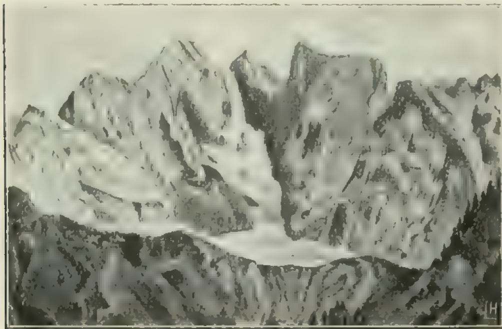

Cirkus Bovillaessa (Italia.)

toliumin läheisyydessä Mars-kentällä, C. G a i l. N e r o n i s Vatikaanin puolella ja C. M a x e n t i i kaupungin ulkopuolella v:lta 309 j. Kr. Circuksessa tav. toimeenpantiin monenlaisia kilpakisoja: kilparatsastusta ja -ajoa, voimistelukilpailuja, eläin- ja gladiaattoritaisteluja y. m. Tavallisimmat olivat kilpa-ajot; silloin vaunut, useimmiten 4 kerrallaan, lähtien aitauksesta *(carceres)* kulkivat oikealta vasemmalle ympäri keskimuurin *(spina)*, jonka kumpaisessakin päässä oli määräpylväs *(meta)*, tav. 7 kertaa. Varsinkin Rooman keisariajalla olivat circuksessa toimeenpannut kisat kansan mielihuvituksia, se kun vain kaipasi leipää ja c.-kisoja. (P a n e m e t c i r c e n s e s! ks. t.). Usein kilpailijat järjestyivät eri puolueiksi, mitkä erottautuivat erivärisillä puvuillaan ja merkeillään (valkoinen, vihreä, punainen, sininen). Näistä taasen toisinaan sukeutuivat valtiolliset puolueet, jotka keskenään kävivät kiivaita taisteluita.

Nykyaikana c. l. s i r k u s on teatterinmuotoinen rakennus, missä erilaiset urheilutaiturit esiintyvät yleisön edessä. *K. J. H.*

Circus-l a a k s o, altaan- l. kattilantapainen, jyrkkäreunainen, jäätikön uurtama laaksomuoto,

Circus-laakso.

tavallisesti laakson alussa (sen korkeimmalla kohdalla). Joskus c.-laaksoja on useampia peräkkäin, jolloin kapeammat laaksonosat (kynnykset) niitä yhdistävät. C.-laakson pohja on tasainen, mutta soran peittämä. Laakson muoto näkyy selvimmin paikoissa, missä jäätikköä ei enää ole; muuten ne tavallisesti ovat jäätikön kielen (l. pään) peittämät. (vrt. L a a k s o).

Cirkumfleksi ks. S i r k u m f l e k s i.

Cirkumpolaarinen (lat *circum* = ympäri, ja *polus* = maan- tahi taivaannapa), on taivaankappale, mikä aina on taivaanrannan yläpuolella; tämä tapahtuu silloin, kun tähden etäisyys taivaannavasta on pienempi kuin paikan napakorkeus; tällaisia ovat esim. Pohjantähti, Otava, Cassiopeja, y. m. *(V. V. K.)*

Cirkvenica *[tsirkvenitsa]*, Unkarin ainoa merikylpypaikka Modrus-Fiumen komitaatissa Quarneron rannalla, Veglia-saarta vastapäätä. Ilmanala leppeä; kylpykausi kestää koko vuoden ympäriinsä.

Cirrhipedia ks. S i i m a j a l k a i s e t.

Cirrocumulus *[-cu'-]* (lat. < *cirrus* = harsopilvi, ja *cumulus* = kasa) ks. P i l v e t.

Cirroosi (kreik. *kirso's* = suonikohju) ks. K i r r o o s i.

Cirrostratus *[-ā'-]* (lat. < *cirrus* = harsopilvi, ja *sternere* = levittää) ks. P i l v e t.

Cirrus, *ilmat.*, harsopilvi, ks. P i l v e t.

Cirsium ks. O h d a k k e e t.

Cirta *[-ī-]*, kaupunki Numidiassa, kuningas Micipsan ynnä seuraavien hallitsijain asuinpaikka, sittemmin roomal. siirtolaiskaupunki, keisari Constantinus Suuren mukaan nimitetty Constantina, nyk. Constantine (ks. t.) Algeriassa. *K. J. H.*

Cis, sävel, joka syntyy korottamalla c-säveltä $^1/_2$-asteen verran.

Cis (lat.), tällä puolen, käytetään lukuisissa sanayhtymissä, esim. c i s a l p i i n i n e n, Alppien tällä puolen oleva. Vastakohta on *trans* tai *ultra*.

Cisalpiininen ks. C i s.

Cisalpiininen tasavalta, valtio Pohjois-Italiassa, jonka silloinen kenraali Napoleon Bonaparte perusti julistuksellaan 29 p. kesäk. 1797. Siihen kuuluivat Lombardia, entiset venetsialaiset alueet Bergamo, Brescia, Cremona, Verona ja Rovigo, Modenan herttuakunta, Massan ja Carraran ruhtinaskunnat sekä legatsionit (entiset paavilliset alueet) Bologna, Ferrara ja Ravenna. Siihen liitettiin vielä 27 p. syysk. Mantova ja 22 p. lokak. Valtellina, Chiavenna ja Bormio, sittenkuin Itävalta Campo Formion (ks. t.) rauhassa oli tunnustanut uuden valtion. Sen ala käsitti 42,450 km². C:n valtiosääntö oli järjestetty Ranskan direktoriumihallituksen mukaan. Pääkaupunkina oli Milano. — Suvorov teki lopun tästä valtiosta 29 p.nä huhtik. 1799, kun hän sotajoukkoineen marssi Milanoon, mutta 2 p:nä kesäk. 1800 Napoleon Bonaparte valloitti Milanon takaisin ja asetti tasavallan uudestaan kuntoon, kuitenkin muuttamalla perustuslakia. S. v. siihen liitettiin Novara ja Tortona. V. 1802 C. t. muutettiin I t a l i a n t a s a v a l l a k s i, ja Bonaparte valittiin 26 p:nä tammik. sen presidentiksi. V. 1805 pyysivät Napoleonin toimesta italialaiset itse sen muuttamista monarkkiaksi, jonka kruunu tarjottiin hänelle, ja 17 p:nä maalisk. s. v. syntyi I t a l i a n k u n i n g a s k u n t a. Napoleonin kruunaus tapahtui Milanossa 26 p. toukok. Napoleonin poikapuoli Eugène de Beauharnais määrättiin 7 p:nä kesäk. varakuninkaaksi ja hoiti hallitusta v:een 1814, jolloin tämä valtio Napoleonin kukistuessa hävisi. *G. R.*

Cis-duur, se duur-sävellaji, jossa *cis* on perussävelenä ja *cis eis gis* perussointuna. *I. K.*

Cisleithania, pienen Leitha-joen „tällä" s. o. länsipuolella olevat maat, käytetään 1867 v:n jälkeen joskus nimityksenä Itävallan alueeseen kuuluvista Itävalta-Unkarin valtakunnan maista; vastakohtana Transleithania (ks. t.).

Cis-moll, se moll-sävellaji, jossa *sis* on perussävelenä ja *cis e gis* perussointuna. *I. K.*

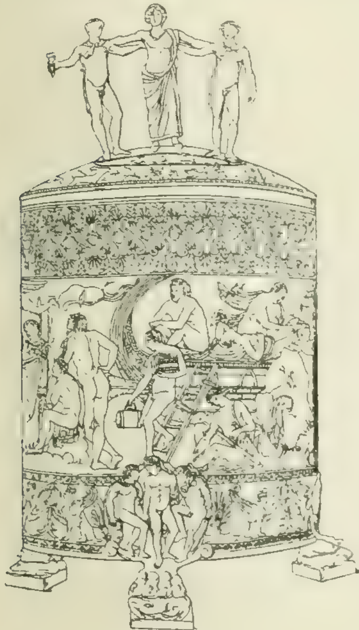

Cissey *[sisē']*, E r n e s t L o u i s O c t a v e (1810-82), ransk. kenraali ja politikko, palveli ensin Algeriassa, kunnostautui Krimin sodassa ja oli divisionakenraalina Ranskan ja Saksan välisessä sodassa, mutta joutui Metzin antaumuksen jäljestä sotavangiksi 1870. Kotiin palattuaan hän otti tehokkaasti osaa kommuunikapi-

nan kukistamiseen 1871; valittiin samana vuonna kansalliskokoukseen ja oli 1871-73 sotaministerinä, jossa toimessa ollessaan hän pani toimeen tärkeitä uudistuksia sotalaitoksen alalla. V. 1874 hän muodosti ministeristön, jossa hän itse oli sotaministerinä; valittiin senaattoriksi 1875, erosi ministerinvirastaan seur. vuonna ja sotapalveluksesta 1880 eräiden paljastusten johdosta, jotka kuitenkin häneen nähden osoittautuivat perusteettomiksi. *J. F.*

Cissus, kasvisuku viiniköynnöskasvien heimossa. N. 250 lajia, enimmäkseen kiipeileviä pensaita lämpimistä maista. Kauniitten lehtiensä vuoksi viljellään m. m. jaavalaista *C. discoloria* ja australialaista *C. antarctica*.

Cista (lat., kreik. *kistē* = laatikko, kirstu), pyöreä, tav. silinterinmuotoinen kannellinen rasia, jota muinoin Kreikassa ja Italiassa käytettiin eri tarkoituksiin. Varsinkin Italiassa, etupäässä muinaisen Etrurian alalta Prænestestä, on tavattu paljo pronssilevystä valmistettuja, siroilla kuvilla koristettuja cistoja. Tunnetuin on 1738 löydetty n. s. Ficoroni'n (ks. t.) c. (Rooman Museo Kircherianossa), jonka kuvat esittävät argonauttien retkeä (ks. t.). C:ksi nimitetään myös niitä neliönmuotoisia tuhkakirstuja (kivestä tahi savesta), joita on tavattu etruskilaisista haudoista. *K. J. H.*

Cista, löydetty Palestrinan luota.

Cistersiensit ks. Sistersiläiset.

Cistersiläiset ks. Sistersiläiset.

Citadelli ks. Sitadelli.

Citato loco *[-tä'tō -cō]* (lat.), lyh. *c. l.*, sanotussa, viitatussa paikassa.

Citeaux *[sitō']* l. S:t Nicolas-lès-C. (lat. *Cistercium)*, kylä Beaunen kihlakunnassa Côte-d'Orin departementissa Ranskassa. V. 1098 sinne perustettiin sittemmin kuuluisaksi tullut samanniminen luostari, josta sistersiläismunkisto on saanut nimensä. Nykyään on kylässä rangaistussiirtola. *A. J. P-ä.*

Citerior *[-e'-]* (lat.), „tämänpuolisempi", tälläpuolen jonkun joen, vuoren j. n. e. oleva, vanhojen roomalaisten käyttämä nimitys maiden osista, joilla Roomasta katsoen oli tällainen asema: *Gallia citerior*, Alppien tällä (Rooman) puolella oleva Gallia. Vastakohta: *ulterior.*

Cito (lat.), nopeasti; superlat. *citissime.*

Citoyen *[situajā']* (ransk.), kansalainen (feminiinimuoto on *citoyenne)*. Ranskassa alkuaan täysinoikeutettu kaupungin (cité'n) asukas, sitten (v:sta 1789) valtion kansalainen yleensä. Vallankumouksen aikana 1792 määrättiin eri-tyisten säädösten kautta c. yleiseksi puhuttelusanaksi kanssakäymisessä, joten ylimykselliset monsieur ja madame poistettiin. C. tulikin yleiseksi ja sitä yksinomaan käytettiin virallisesti vielä direktoriumin ja konsulivallan aikana; keisarivallan aikana siitä luovuttiin. Helmikuun vallankumouksen jälkeen 1848 se tuli jälleen joksikin aikaa virallisesti ja jossakin määrin yksityisestikin käytäntöön. Ranskan nykyisen lain mukaan tulee jokainen ranskalainen 21 vuoden iässä c:ksi eli täysin oikeutetuksi valtion kansalaiseksi. *G. R.*

Citraali ks. Sitraali.

Citraatit ks. Sitraatit.

Citrofeeni ks. Sitrofeeni.

Citrullus, kasvisuku kurkkukasvien heimossa. Siihen kuuluu 1-vuotisia yrttejä, joilla on pitkä rento varsi ja 3-5 liuskaiset lehdet; teriöt ratasmaisia, 5-liuskaisia; kasvi yksikotinen, hedelmä joko mehevä tai kuiva. Tähän sukuun kuuluu m. m. arpuusi *(C. vulgaris)*, joka lienee kotoisin Afrikasta, päiväntasaajanseuduista, ja jota nykyään viljellään suurissa määrissä Etelä-Venäjällä, Egyptissä, Länsi-Aasiassa, Intiassa ja Kiinassa. Menestyy meillä ainoastaan ansarissa. Hedelmät pallonmuotoiset, sileät, vihreät, suurimmat 60-70 cm läpimitaten; niiden hedelmänliha on enimmäkseen vaaleanpunaista, hyvin mehevää, imelähköä; siemenet mustia. Hyvin karvaat hedelmät on Afrikassa, Välimerenmaissa, Intiassa ja Ceylonissa kasvavalla *C. colocynthis* lajilla, jonka kuivatuita hedelmiä kolokvintin nimellä käytetään voimakkaana ulostuslääkkeenä. [Elfving, „Tärkeimmät viljelyskasvit".]

Citrullus vulgaris. *a* halaistu hedelmä.

Citrus, *Rutaceæ*-heimoon kuuluva kasvisuku Aasian kuumista osista. Pienehköjä, alativihreitä puita, joilla on nahkeat, tummanvihreät, kiiltävät lehdet, jotka nivelellä liittyvät ruotiinsa. Kukat valkeita tai punertavia, hyvänhajuisia. Hedelmä suuri, monilokeroinen, mehevä marja. Kasvin kaikissa osissa, varsinkin hedelmänseinässä, aromaattista öljyä sisältäviä rauhasia. Seuraavia lajeja ja muunnoksia viljellään: 1) Sitruuna *(C. medica)*, joka erotetaan toisista lajeista pulkeasta hedelmästään, jonka pää, joskus kantakin, on käsnämäisesti venynyt ja koko pinta usein pieninäppyläinen. Kuori ei, niinkuin appelsiinissa, irtaannu sisäosista. Teriö, usein nuoret oksatkin, jossain määrin punertavat. Tästä lajista tavataan muunnokset: *a.* Oikea sitruuna *(C. medica genuina)*, joka on vähemmän hapan kuin tavallinen sitruuna, mutta tätä isompi, joskus n. 15 cm pituinen; *b.* Tavallinen sitruuna l. limoni *(C. medica limonum)*; *c. C. medica acida*, jonka hedelmät ovat pienet ja hyvin happamat; *d.* Imelä sitruuna *(C. medica limetta)*, jolla

on imelät, vaan ei aromaattiset, pyöreät hedelmät. — 2) Oranssi *(C. aurantium)*. Tästä seuraavat muunnokset: *a*. Pomeranssi *(C. aurantium bigaradia)*. Hedelmät pyöreitä, käsnättömiä, niiden kuori helposti irtaantuva, maku karvas; *b*. Appelsiini *(C. aurantium sinensis)*. Hedelmä = edellisellä, mutta imelä; *c*. Bergamottisitruuna *(C. aurantium bergamia)*. Hedelmät pieniä, pyöreitä tai päärynänmuotoisia, hapahkoja, omituisesti aromaattisia. — 3) Mandariini *(C. nobilis)*. Hedelmä hiukan litteä, appelsiinin näköinen, hyvin imelän-makuinen, kypsyessä irtaantuu kuori itsestään sisustasta. — 4) Pompelmuspuu *(C. decumana)*. Hedelmä jopa ihmispään kokoinen, pallonmuotoinen, erittäin paksukuorinen, imelähkö. — Imeläsitruuna kasvaa villinä Intian Nilghiri-vuoristossa, kolmen sitä ennen mainitun muunnoksen näköisiä villejä muotoja on tavattu Himalajan Intianpuoleisella juurella. Pomeranssit ja appelsiinit kasvavat Intiassa ja Kiinassa, edellinen lännempänä, jälkimäinen idempänä. Bergamottisitruuna lienee kokonaan kulttuurimuoto. Mandariini on kotoisin Kiinasta, jossa sitä on viljelty ammoisista ajoista, pompelmus Ison-valtameren saaristosta, mutta nykyään yleisesti viljelty Intiassa, Kiinassa ja Etelä-Euroopassakin, jossa muitakin *Citrus*-lajeja, varsinkin appelsiineja ja sitruunoita, menestyksellä viljellään. — Tuotteita: sitruunahappoa tavallisesta sitruunasta, bergamottiöljyä bergamottisitruunan kuorista. Aatamin omena, paratiisin omena (vrt. t.) on oikean sitruunan raakale. [Elfving, „Tärkeimmät viljelyskasvit".] *(J. A. W.)*

Città *[tšitta']* l. Civita (it., < lat. *cīvitās)*, kaupunki, esiintyy useitten italialaisten kaupunginnimien yhteydessä, esim. C. di Castello, C. San Angelo, C. Vecchia.

Cittavecchia *[tšittave'kja]* (slaav. Starigrad), kaupunki Dalmatsiassa, Lesinan-saaren pohjoisrannalla 3,120 as. (1900). Harjoittaa laivanrakentamista ja kalastusta.

Citta Vecchia *[tšittave'kja]* l. Notabile, alkuasukasten Medina (arab.), Maltan entinen pääkaupunki, keskellä saarta, 6,152 as. (1901). Tuomiokirkko, vanhoja linnoja ja katakombeja.

City *[siti]* (engl., it. città, esp. ciudad < lat. *cīvitās)*, kaupunki. Englannissa käytetään c.-nimitystä kaupungista, joka on ollut tai on piispan asuinpaikkana. Pohjois-Ameriikassa c. merkitsee kaupunkia, jonka hallituksen muodostavat „mayor" ja „aldermanit". Sen lisäksi c. sanaa usein käytetään merkitsemään jonkun kaupungin vilkkainta keskustaa tai vanhinta osaa, esim. Lontoon C. ks. Lontoo.

Ciudad *[þiuda'þ]* (esp., < lat. *cīvitās)*, kaupunki, jolla on oma tuomiovalta. C:n vastakohta on villa, pienempi kauppakaupunki, ja aldea, kauppapaikka, kauppala tahi suurempi maaseutukylä, joilla ei ole omaa tuomiovaltaa (vrt. Città, City, Civitas). C. sanaa käytetään kaupunginnimien yhteydessä, m. m. seuraavissa:

1. C. Bolivar (s. o. Bolivarin kaupunki), ennen Angostura, Venetsuelassa Bolivarin valtion pääkaupunki, Orinokon varrella, n. 12,000 as.; käy kautsu-, nahka-, kulta-, sulka-, kahvi-, tupakka- ja karjakauppaa. Saanut nimensä Simon Bolivarista (ks. t.). — 2. C. Rodrigo *[-i'-]*, Espanjassa; kaupunki ja rajalinna Portugalia vastaan Salamancan maakunnassa; n. 9,000 as. Piispanistuin; nahkatavara-, saippua- ja savitavarateollisuutta. — Napoleonin espanjalaisessa sodassa 1810 ranskalaiset valloittivat kaupungin, mutta englantilaiset Wellingtonin johdolla voittivat sen takaisin Espanjalle 1812. Tästä teosta Espanjan cortes antoi Wellingtonille C. R:n herttuan arvonimen. — 3. Kaupunkeja Espanjassa ja Etelä-Ameriikassa.

Çiva ks. Šiva.

Civiale *[sivia'l]*, Jean (1792-1867), ransk. kirurgi, tunnettu litotryptonin (ks. t.), kivenmusertajakojeen keksimisestä.

Civilis *[-vī'-]*, Julius (t. myös Claudius), batavilainen ylimys ja sotapäällikkö. Sittenkuin Vespasianus oli Rooman keisariksi julistettu v. 69 j. Kr., yllytti C. bataveja (Reinin ja Vaalin välissä) nousemaan kapinaan, voitti puolelleen useat Germaanian ja Gallian heimot sekä taisteli menestyksellä roomalaisia vastaan, mutta suostui v. 70 edulliseen rauhansopimukseen. [E. Meyer, „Der Freiheitskrieg der Bataver unter Civilis" (Hamburg 1856).] *K. J. H.*

Civis *[cī-]* (lat.), kansalainen. C. academicus, akateeminen kansalainen (meillä tavall. vain: ylioppilaskunnan jäsen).

Civitas *[-īvitā-]* (lat. *cīvis* = kansalainen), vapaan kansalaisen asema t. oikeus, kansalaisoikeus; kansalaiset (porvaristo), kaupunkilaiskunta, yhteiskunta. Rooman kansalaisoikeuteen sisältyi valtio-oikeudellisessa suhteessa äänioikeus *(ius suffragii)*, oikeus valtionvirkoihin *(ius honorum)* sekä oikeus vedota kansankokouksen tuomioon *(ius provocationis)* ja yksityisoikeudellisessa suhteessa oikeus pätevän avioliiton solmimiseen *(ius connubii)* sekä oikeus ostaa, myydä ja omistaa *(ius commercii)*. C. oli alkuaan Roomassa patriisien etuuksia, mutta myönnettiin plebeijeille aikaisin, mikäli kerrotaan, kuningas Servius Tulliuksen toimesta. Liittolaissodan jälkeistä (90-88 e. Kr.) Rooman kansalaisoikeus suotiin kaikkien Italian yhteiskuntien kansalaisille ja lopuksi se keisari Caracallan määräyksestä tuli kaikkien alamaisten osaksi v. 212 j. Kr. *K. J. H.*

Civitavecchia *[tšivitave'kja]*, linnoitettu kaupunki Keski-Italiassa, Rooman provinssissa, epäterveellisessä seudussa Tyrrhenin-meren rannalla, Rooman-Pisan radan varrella, 71 km luoteiseen Roomasta, jonka satamakaupunki se on, 16,993 as. (1906). Piispanistuin. Kaunis tuomiokirkko, vanha akvedukti, kimnaasi, teatteri y. m. Satama, joka myös on sotasatama, on Trajanuksen rakennuttama ja keskiajalta saakka lujasti linnoitettu. Se on 87 ha laaja, 6 m syvä, siinä on 13 suurta vesiallasta ja 2 satamahaaraa, jotka ovat 170 ja 250 m pituiset. Sen yhteydessä on laivanveistämöitä, varastohuoneita ja arsenaali. Säännöllinen laivakulku Genovaan, Livornoon, Napoliin ja Cagliariin. — Lähellä kylpypaikkoja ja rikkilähteitä. — Kaupunki on vanhimpien aikojen *Centum Cellae*, joka myöhemmin Trajanuksen aikana sai nimekseen Portus Trajani. Nykyisen nimen sille antoivat 9:nnellä vuosis. saraseenien karkoittamat ja C:aan („vanhaan kaupunkiin") takaisin palaavat asukkaat. *V. v. F.*

C-klaavi osoittaa „yksiviivaisen" c:n aseman jollakulla nuottiviivaston viivalla; käytetään nykyään ainoastaan joko 3:nnella viivalla (alttoklaavi) tahi 4:nnellä (tenoriklaavi). Vanhoissa kuoronuoteissa se tavataan muillakin viivoilla (sopraaniklaavi 1:sellä, mezzosopraaniklaavi 2:sella). Se on alkujansa v:n 1000 tienoilta, jolloinka ruvettiin nuotti- (neumi-) merkkeihin asettamaan viivoja niiden sävelten kohdalle, joiden alapuolella oli puoliaskel, siis f:n ja c:n; viivojen alkupäähän merkittiin silloin kirjaimilla sävelten nimet:

C-klaavin kehitys.

C........................ (keltainen)
F........................ (punainen)

ja niistä ovat vähitellen muodostuneet nykyiset c- ja f-klaavimme. *I. K.*

Cl., latinaisten nimien Claudius ja Clodius sekä sanojen *clarissimus* (hyvin loistava) ja *chlorum* (kloori) lyhennys.

Cladocera ks. Vesikirput.

Cladonia ks. Poronjäkälä.

Cladophora ks. Vihreät levät.

Cladothrix, bakteerisuku, johon kuuluu rihmamaisia lajeja seisovasta tai hiljaa juoksevasta vedestä. Muodostavat usein limamöykkyjä.

Claëson *[klāson]*, Kristian Teodor (1827-59), ruots. filosofi, tuli Upsalassa 1857 käytännöllisen filosofian dosentiksi, oli saanut vaikutuksia ensin Hegeliltä, sittemmin vielä suuremmassa määrässä Boströmiltä. Hänen tutkimuksensa „Om möjligheten af en filosofisk rättslära" (1857) ja „Om språkets ursprung och väsende" (1858) sekä muutamat muut kirjallishistoriallisia aineita, filosofiaa ynnä kieliopetusta koskevat kirjoitukset herättivät aikoinaan paljon huomiota ja nuoreen ajattelijaan pantiin suuria toiveita. C:n kootut teokset „Skrifter" (2 os.) ilmestyivät 1860 Tukholmassa. *A. Gr.*

Claim *[klcim]* (engl., = vaatimus, oikeus, vallattu maa-ala tai osuus kultakaivokseen (Ameriikassa ja Austraaliassa).

Clairaudience *[klārodiā's]* (ransk. *clair* = selkeä, ja ransk. *audience* = kuuleminen), selkeäkuuloisuus, kyky kuulla asioita, jotka eivät ole säännöllisen, ulkonaisen kuuloaistin havaittavissa. vrt. Clairvoyance, jota tavallisesti ymmärretään niin laajassa merkityksessä että se käsittää myöskin selkeäkuuloisuuden.

Clairault l. Clairaut *[klärö']*, Alexis Claude (1713-65), ransk. astronomi ja matemaatikko, otti osaa Lapinmaan astemittaukseen 1736 ja kirjoitti teoksen „Théorie de la figure de la terre" (Paris 1743, 2 painu. 1808) sen tuloksista. Perusti analyyttisen stereometrian ja tuli jo 18 vuoden vanhana Pariisin akatemian jäseneksi julkaistuaan tärkeän teoksensa kierevistä käyristä. Hän keksi erään pyöräyspinnoille vedettyjä n. s. geodeettisia viivoja koskevan teoreemin (Clairault'n teoreemi), esitti useita tärkeitä tähtitieteellisiä teorioja, niinkuin kuun teorian (1752). *V. V. K. (G. M.)*

Clairault'n teoreemi ks. Clairault.

Clairon *[klärö']* (ransk.) ks. Clarino.

Clairvaux *[klärvō']* (lat. *Clara vallis*), entinen Pyhän Bernhardin (ks. t.) 1115 perustama sistersiläisluostari Barin kihlakunnassa nyk. Auben departementissa (Champagnessa) Itä-Ranskassa, nykyään keskusvankila. *A. J. P-a.*

Clairvoyance *[klārvuajā's]* (ransk. *clair* = selkeä, ja *voyant* = näkevä), „selkeänäköisyys", kyky poikkeuksellisessa sieluntilassa nähdä tai muuten tajuta asioita, joista asianomainen ei näy voineen saada tietoa tavallisen havainnon avulla, esim. kaukaisia vieläpä tulevaisiakin tapahtumia. Jonkinmoinen „kaukonäkö" näyttää ilmenevän somnambulismin tilassa sekä erityisissä henkilöissä, „medioissa", jotka joutuvat omituiseen „*trance*"-tilaan (haltioihinsa). Näitä ilmiöitä voidaan osaksi selittää „hyperestesiasta" (ks. t.) johtuviksi, s. o. siitä, että tuollaisessa tilassa aistien herkkätuntoisuus tavattomasti teroittuu. Näyttää kuitenkin olevan c.-tapauksia, jotka tietomme nykyisellä asteella ovat aivan selittämättömät. — Monissa maissa on hyvin levinnyt kansanomainen usko, että eräät ihmiset ovat selkeänäköisiä, esim. Pohjois-Norjassa, Skotlannissa („*second-sight*" = „toinen näkö") y. m. Skotlannissa luullaan erittäinkin että tuolla kyvyllä varustettu ennakolta näkee kuolemantapauksia. Hän näkee esim. toisen ihmisen käärittynä ruumisliinaan tai yksin kirkossa tai muuten sellaisessa ympäristössä, joka muistuttaa kuolemaa. Jos hän näkee itsensä nurin käännetty vaippa yllä, niin hänen itsensä pitää valmistautua kuolemaan, j. n. e. Meillä Suomessakin kerrotaan paljon juttuja selkeänäköisyydestä, m. m. viisaista ukoista ja eukoista, jotka kysyttäessä osaavat ilmoittaa, mihin jokin kadotettu esine on joutunut y. m. s.; tarkoin muistiinpantu ja luotettavasti todeksi vahvistettu on kuitenkin perin harvoja sellaisia tapauksia. [vrt. Aavistus, Ajatustenlukeminen, Kaukonäköisyys, Somnambulismi.] *A. Gr.*

Clan ks. Klaani.

Claparède *[-rē'd]*, Antoine René Edouard (1832-71), sveitsiläinen eläintieteilijä; julkaissut arvokkaita teoksia varsinkin yksisoluisista eläimistä ja nivelmadoista, esim. „Études sur les infusoires et les rhizopodes" (1857-61); „Études anatomiques sur les annélides chétopodes du Golf de Naples" (1868).

Claque *[klak]* (ransk., = kädenpaukutus), tarkoittaa Ranskan ja varsinkin Pariisin teattereissa esiintyvää palkattua käsienpaukuttajajoukkoa. — Claqueurs *[klakö'r]*, „ammattipaukuttajat", jotka ranskalaisissa teattereissa palkattuina näytännön aikana paukuttavat käsiään, täten houkutellen muuta yleisöä tekemään samoin tai arvostelemaan kappaletta hyväksi. Tämä ammattikunta on syntyisin Pariisista, mistä se on levinnyt muihinkin eurooppal. pääkaupunkeihin ja Ameriikkaan. Klakööreja on erilaisia, kuten: „tapageurs" (meluavia), „connaisseurs" (tuntijoita), „rieurs" (naurajia), „pleureurs" (itkijöitä) y. m. Mutta jo vanhat roomalaiset tunsivat tuollaisia palkattuja paukuttajia. Tacitus kertoo Annaaleissaan eräästä Percennius nimisestä miehestä, joka oli roomalaisten klaköörien johtaja, ja Plautus ivaa noiden paukuttajien (favorites) keinotekoista suosionosoitusta. *J. H-l.*

Clarendon press *[klärendən]*, suurenmoinen,

Oxfordin yliopistolle kuuluva, 1588 perustettu kirjapaino, jossa enimmät tulot saadaan Raamattujen ja hengellisen kirjallisuuden painattamisesta. Suurin Raamattujen painopaikka maailmassa.

Claretie *[klartī']*, Jules (s. 1840), ransk. kirjailija, v:sta 1885 alkaen Théâtre Français'n ylijohtaja, Ranskan akatemian jäsen. C. on suosittu kronikoitsija, taide- ja teatteriarvostelija. Hänen romaaneistaan mainittakoon: „Madeleine Bertin" (1868), „Le troisième dessous" (1878), „Monsieur le Ministre" (1881), „Le Million" (1882), „Le prince Zilah" (1884), „Candidat!" (1886), „Puy joli" (1890). Saksalaisvihaa henkivät hänen historialliset tutkielmansa, kuten „Histoire de la révolution de 1870-71" (5 nid.). C. on myös näytelmänkirjoittaja. Hänen ensimäinen draamansa, „La famille des Gueux" (1869), kulki huomaamatta näyttämön yli. Hänen myöhäisemmät näytelmänsä, joista useat ovat hänen romaaniensa dramatiseerauksia, saavuttivat paremman menestyksen. Näitä ovat: „Les Muscadins" (1874), „Le Régiment de Champagne" (1877), „Les Mirabeau" (1878), „Monsieur le Ministre" (1883), y. m. Hänen mieltäkiinnittävät viikkokronikkansa ilmestyivät moninidoksisina nimellä „Vie à Paris". *J. H-l.*

J. Claretie

Clarino *[-ī'-]*. 1. Trumpetti l. oikotorvi. — 2. Uruissa tavattava torvensävyinen 4-jalkainen rekisteri (ransk. *clairon*). *I. K.*

Clarissimus (lat.; „mitä kuuluisin, mainehikkain"), filosofian kandidaattitutkinnossa alimmat äänimäärät (9-10) saaneen virallinen, vanhanaikainen arvonimi.

Clark *[klāk]*, Josiah Latimer (1822-98), engl. sähköinsinööri; valvoi insinööritoimiston C. Forde & Co:n päällikkönä merenalaisen kaapelin laskemista yli 50,000 engl. peninkulman pituudelta maan kaikissa osissa; kirjoittanut huomattavia teoksia sähkön mittaamisesta; hänen ehdotuksestaan on ohmi, faradi ja voltti otettu sähköyksiköiden nimiksi. Hänen keksimänsä on n. s. Clarkin sähköpari. ks. t.). *(V. V. K.)*

Clarke *[klāk]*, Henri Jacques Guillaume, Feltren herttua (1765-1818), ransk. sotilas, polveutui vanhasta irlantilaisesta suvusta, tuli 1782 upseeriksi ja yleni nopeasti vallankumoussotien aikana tullen jo 1793 kenraaliksi. Kohta senjälkeen hän aatelismiehenä kuitenkin menetti virkansa ja tilansa sekä vangittiin. Mutta Carnot sai hänet vapautetuksi ja asetti hänet sotaministeriön topografisen toimiston päälliköksi. V. 1796 direktorihallitus lähetti hänet Italiaan pitämään silmällä Napoleon Bonapartea. Mutta tämä sai hänet heti puolelleen. Bonaparten päästyä valtaan C:a käytettiin monenlaisissa toimissa. V. 1807-14 hän suurella taidolla ja tarmolla hoiti sotaministerin vaikeita tehtäviä ja sai palkinnoksi Feltren herttuan arvonimen 1809. Mutta v. 1814 hän jo ennen Napoleonin vallasta luopumista meni Bourbonien puolelle, tuli pääriksi ja oli satapäiväisen keisarivallan kukistuttua jälleen sotaministerinä 1815-17; korotettiin Ranskan marsalkaksi 1816. *J. F.*

Clarke *[klāk]*, Samuel (1675-1729), engl. jumaluusoppinut ja filosofi, oli v:sta 1709 Lontoon S:t James seurakunnan kirkkoherrana. Teoksissaan „Todistus Jumalan olemuksesta ja ominaisuuksista", „Luonnollisen uskonnon muuttumattomista velvoituksista" y. m. C. arvelee voivansa järkiperäisesti, vieläpä „matemaattisen" toteennäytön tavoin todistaa Jumalan olemassaoloa ja uskonnon muita perustotuuksia. Siten perustettu filosofinen järkiuskonto saa kristillisen ilmestyksen kautta täydennyksensä. Siveysopissa C. niinikään edustaa järkiperäistä oppisuuntaa, väittäen että siveyslaki ei perustu tunteisiin eikä ihmisten eikä Jumalankaan mielivaltaiseen säädäntöön, vaan asiain aivan välttämättömään luontoon; jokainen siveellisen oikeuden rikkomus on muka samallaista kuin jos yrittäisi kieltää lukujen järkähtämättömiä keskinäisiä suhteita tahi väittäisi, että valkoinen on musta. Teoksessaan „Raamatun oppi kolminaisuudesta" C. osoitti taipuvaisuutta areiolaisiin mielipiteisiin. Aikoinaan kuuluisassa kirjallis-filosofisessa kiistassa C. puolusti Leibniziä vastaan Newtonin luonnonfilosofiaa, Leibniziä ja engl. filosofia A. Collinsia vastaan tahdonvapaus-oppia. *A. Gr.*

Clarkia, kasvisuku horsmien heimossa. Siihen kuuluvat meillä puutarhoissa joks. yleisesti viljellyt kalifornialaiset yrtit *C. pulchella* ja *C. elegans*. Niillä on kauniit, jokseenkin isot kukat, joiden terälehdet ovat valkeat tai punertavat, liuskaiset.

Clarkin elementti ks. Clarkin sähköpari.

Clarkin sähköpari *[klākin]*, J. L. Clarkin (ks. t.) suunnittelema, hyvin konstantti galvaaninen sähköpari, mikä on usein otettu „normaalipariksi" elektromotorisia voimia mitatessa. Sen positiivisena poolina on koeputken pohjaan kiinni sulatettu platinalanka. Tämän ympärillä on puhdasta elohopeaa, minkä päällä on taikinamainen seos merkurosulfaattia ja väkevöityä sinkkisulfaattiliuosta. Sitten seuraa väkevöity sinkkisulfaattiliuos ja siinä negatiivisena poolina amalgamoitu sinkkitanko, mihin kiinnitetty tiivis tulppa sulkee putken. Parin elektromotorinen voima on 18° C lämmössä 1,4292 volttia ja se alenee 0,00122 volttia lämpötilan noustessa 1° C. *(V. V. K.)*

Clarkson *[klāksən]*, Thomas (1760-1846), engl. orjuuden vastustaja, harjoitti opintoja Cambridgen yliopistossa ja sai siellä 1785 palkinnon tutkimuksestaan, jonka hän kirjoitti vastaukseksi kysymykseen „Anne licet invitos in servitutem dare?" („Onko oikein tehdä ihmisiä orjiksi vastoin heidän tahtoansa?"). Hän joutui nyt orjuutta vastustavien piirien yhteyteen, julkaisi tutkimuksestaan englanninkielisen käännöksen ja omisti elämänsä taistelulle orjuuden ja orjakaupan poistamiseksi. Puheissa, kirjoituksissa ja yhdistyksiä perustamalla hän innokkaasti ja tarmolla ajoi asiaansa. 1794 hänen rasittuneena

täytyi pitkäksi aikaa asettua lepäämään, mutta 1800-luvun alussa hän taas uusin voimin ryhtyi toimintaansa jatkamaan. 1823 hän otti osaa „Anti-slavery-society"n (Orjuudenvastustamisseuran) perustamiseen ja valittiin sen ensimäiseksi varapresidentiksi. C:n orjuutta vastaan julkaisemista kirjoista on huomattavin „History of the rise, progress and accomplishment of the abolition of the african slave trade" (2 nidosta 1808, lisätty painos 1839). vrt. Orjuus. *K. B:dt.*

Clason *[-ā-]*, Isak Gustaf (s. 1856), ruots. arkkitehti, suoritti ensin Teknillisen korkeakoulun ja sittemmin Taideakatemian arkkitehtiosaston oppimäärän ja opiskeli 1883-86 ulkomailla rakennustaidetta. Nimitettiin Taideakatemian jäseneksi 1889, Teknillisen korkeakoulun rakennustaiteen professoriksi 1890, josta virasta luopui 1904. C. on uudenaikaisen n. s. historiallisen rakennussuunnan johtajia Ruotsissa; tämän suunnan tarkoituksena on kehittämällä aikaisempien tyylikausien saavutuksia ja käyttämällä mikäli mahdollista erilaisia rakennusaineita niiden luonnetta vastaavalla tavalla luoda rakennustaiteellinen vastine meidän aikamme käytöllisille tarpeille ja yksilöllisille maun erilaisuuksille. Pohjapiirros määrää paitsi huoneiden järjestelyä myöskin rakennuksen ulkoasun ja tämän tulee rehellisesti kuvastaa rakennuksen tarkoitusta; fasadissa on vältettävä kaikkea valheellista koriste- ja pintakäsittelyä. Näiden periaatteiden mukaan C. on rakentanut suuren joukon sekä yleisiä että yksityisiä rakennuksia Tukholmassa ja muualla Ruotsissa, vieläpä ulkomaillakin (Varsovan ja Moskovan telefonirakennukset). Hänen pääteoksensa on „Nordiska museet" Tukholman eläintarhassa. *F. L.*

Clason *[-ā-]*, Samuel (s. 1867), ruots. historiantutkija, v:sta 1904 professorina Lundissa; on myöskin toiminut valtioarkiston virkamiehenä ja valtiopäivillä pikakirjoittajana ja valiokuntain sihteerinä; valittiin 1906 valtiopäiväin ensimäiseen kamariin; julkaissut „Till reduktionens förhistoria" (1895), „Historisk redogörelse för unionsfrågans tidigare skeden" (1898) „„Studier öfver arkivväsendet i utlandet" (1902); toimittanut julkaisun „A. Oxenstiernas skrifter och brefväxling" 3:nnen niteen (1900).

Classen, Johan Frederik (1725-92), tansk. liikemies ja lahjoittaja, antautui jo nuorena liikealalle, tuli 1750 valtion sotatarpeiden hankkijaksi ja 1756 osakkaaksi erääseen Arresøn luona olevaan tehtaaseen, jonka hän laajensi suureksi sotatarpeiden valmistuslaitokseksi; tehdas, jonka ainoaksi omistajaksi C. tuli 1767, sai nimen Frederiksværk. Valtiolle seitsenvuotisen sodan aikana tekemiensä palvelusten johdosta ja korkeimpien suosiossa ollen C. sai huomattavia luottamustoimia ja arvonimiä, 1783 arvonimen „ylhäisyys". Testamentissaan hän lahjoitti melkein koko omaisuutensa (arvoltaan n. 4 ½ milj. kruunua) rahastoksi, jonka nimenä on Det classenske fideikommis ja jonka koroilla on valmistettava hyödyllisiä kansalaisia valtion palvelukseen, edistettävä tieteitä ja työteliäisyyttä sekä lievennettävä puutetta ja kurjuutta. Niillä pidetään voimassa erästä maanviljelyskoulua ja on rakennettu Frederiksbergiin halpoja työväenasuntoja („de classenske boliger"); noin 150,000 kruunua käytetään vuosittain tieteellisiin ja hyväätekeviin tarkoituksiin. Suurin osa hänen kirjastoaan liitettiin 1867 yliopiston kirjastoon. *K. B:dt.*

Claude Lorrain *[klōd lorā']*, ransk. taidemaalari. ks. Gellée.

Claudianus *[-diā'-]*, Claudius (n. 370-n. 404 j. Kr.), roomal. runoilija, synt. ehkä Aleksandriassa 4:nnen vuosis. lopulla. C. saapui Italiaan n. v. 395, missä hän pääsi Rooman mahtavan ministerin Stilichon suosioon ja ystävyyteen. Myöhemmän keisariajan runoilijoista C. herättää mielenkiintoa runsaalla mielikuvituksellaan, monipuolisuudellaan ja voimakkaalla, puhtaalla kielellään, joskaan hän ei aina saata vapautua aikansa pöyhkeästä tyylistä ja tyhjästä imartelusta. C:n runoelmilla on sitä paitsi suuri arvo lukuisain historiallisten aiheidensa johdosta. C:n tärkeimmät teokset ovat komea eepillinen runoelma Proserpinan ryöstöstä (De raptu Proserpinæ, vaillinainen), useat Stilicholle ja keisari Honoriukselle omistetut, silloisia sotia ja merkkitapauksia käsittelevät teelmät, häälaulut, runokirjeet y. m.; myös kreikankielisiä runoelmia C. on jättänyt jälkeensä. Julkaisseet L. Jeep (Leipzig 1876-79); Th. Birt, „Monumenta Germaniæ historica" X (Berlin 1892). *K. J. H.*

Claudius, kuuluisa muinaisroomal. suku, jota olivat Pulcherin, Marcelluksen ja Neron sukuhaarat. Perintätiedon mukaan suku aikaisin oli tullut Roomaan sabiinien maasta.

1. Appius C. Sabinus, ennen Atta Clausus, saapui omaisineen Roomaan Regillumista sekä kohosi siellä suureen mahtavuuteen. Esiintyi Roomassa patriisien etuoikeuksien kiivaana puolustajana ja kansan sortajana sekä aikaansai plebeijien vaelluksen pyhälle vuorelle v. 494 e. Kr.

2. Appius C., edellisen poika tai pojanpoika, konsuli ja decemviri (ks. t.) v. 451 e. Kr., koetti laittomasti pitää toimensa varsinaisen virka-aikansa loputtua. Kun C. tahtoi saada valtaansa erään plebeijiläisnaisen Verginian, ja tämän isä Verginius pelastaakseen tyttärensä oli työntänyt puukon hänen rintaansa, nousi kansa raivostuneena kapinaan ja pakoitti decemvirit luopumaan vallastaan 449. C. heitettiin vankilaan, missä hänen kerrotaan lopettaneen itsensä.

3. Appius C. Cæcus („sokea"), kahdesti konsuli, censori 312 e. Kr., jolloin rakennutti Rooman ensimäisen vesijohdon Aqua Appian sekä kuuluisan valtatien Via Appian, mikä sittemmin jatkettiin aina Brundisiumiin saakka. Vaikka C. oli plebeijien vastustaja, ajoi hän läpi useat tärkeät kansanvaltaiset uudistukset: senaattiin otettiin vapautettujen orjien lapset; varattomat henkilöt, vapautetut y. m. saivat kansalaisoikeuden; ajanlasku, varsinkin oikeuspäivien luettelo ja oikeusmenot, saatettiin kansan tietoon. Loppuiällään C. tuli sokeaksi, mutta esiintyi silloinkin 280 senaatissa, jolloin hän tarmokkaalla puheellaan taivutti senaatin hylkäämään kuningas Pyrrhoksen lähettilään Kineaan rauhantarjoukset Heraclean taistelun jäljestä. C. mainitaan myös kirjallisuuden harrastajana ja kirjailijanakin.

4. Tiberius C. Nero, Rooman keisari, ks. Tiberius.

53. Painettu ⁹/₁₁ 09.

5. T i b e r i u s C. D r u s u s, myöhemmin T i b e r i u s C. N e r o G e r m a n i c u s, historiassa tavallisesti ainoastaan C., Rooman keisarina 41-54 j. Kr., s. Lugdunumissa (nyk. Lyon) 10 e. Kr., Augustuksen poikapuolen Drusuksen ja triumviri Antoniuksen tyttären Antonian poika. Heikon terveytensä, vaatimattomuutensa ja ilmeisen vähälahjaisuutensa tähden C. sai aina lapsuudestaan asti osakseen paljon halveksimista ja kehittyi huonossa seurassa jotenkin nurjasti. Kuitenkin ilmeni hänessä aikaisin suuri taipumus henkiseen työskentelyyn ja kirjallisiin harrastuksiin, niink. kielitieteeseen ja historiaan. Hän koetti parantaa lat. kirjaimistoa käyttämällä 3 uutta kirjainta, julkaisi useita latinan- ja kreikankielisiä teoksia sekä esiintyi mielellään puhujana. Sittenkuin Caligula oli surmattu, laahasivat sotilaat esiin C:n piilopaikastaan sekä julistivat hänet keisariksi. Vaikka C. ennen pitkää jätti hallituksen toimet entisten orjien (Narcissuksen ja Pallaksen) ja vaimojensa käsiin, oli hänen hallituskautensa yleensä edullinen valtakunnalle. Hänen aikanaan Mauretania tehtiin roomal. maakunnaksi ja Britannian valloitus pantiin alulle. Roomassa valmistui m. m. kaksi suunnatonta vesijohtoa A q u a C l a u d i a ja A n i o n o v u s, Ostian lähelle rakennettiin uusi satama P o r t u s ja Fucinus-järven laskemista aloitettiin (ks. n.). Surmautettuaan kolmannen puolisonsa, irstaan Messalinan, C. kohotti puolisokseen veljensä tyttären Agrippinan (ks. t.), joka taivutti C:n syrjäyttämään oman poikansa Britannicuksen (ks. t.) sekä nimittämään Agrippinan pojan Lucius Domitius Ahenobarbuksen (ks. N e r o) kruununperilliseksi; lopuksi Agrippina myrkytti C:n 54 j. Kr. C:ta esittää m. m. kuvapatsas ja rintakuva Vatikaanin kokoelmissa. [H. Schiller, „Geschichte der röm. Kaiserzeit" I.; Ziegler, „Regierung des Claudius" (1879-82).]

Claudius. Vatikaanin Rotondassa.

6. M a r c u s A u r e l i u s C. G o t h i c u s, historiassa tav. C. G o t h i c u s, Rooman keisarina 268-270, s. n. 220, kunnostautui sotapäällikkönä Valerianuksen ja Gallienuksen hallitusaikana, julistettiin keisariksi 268. C. koetti tarmolla saada aikaan järjestystä valtakunnassa, torjui Pohjois-Italiaan tunkeutuneet alemannit sekä voitti gootit Mœsiassa Naissuksen luona (nyk. Niš), mutta kuoli äkkiä ruttoon Sirmiumissa 270.

7. C. P t o l e m a e u s ks. P t o l e m a i o s.

K. J. H.

Claudius, M a t t h i a s (1740-1815), saks. kansanrunoilija ja kirjailija. Vv. 1770-75 hän julkaisi Wandsbeckissa (lähellä Hampuria) lehteä „Wandsbecker Boten". C:n merkitys perustuu hänen toimintaansa kansankirjailijana. Hän oli saanut suurta vaikutusta pietismistä. Hänen runoilleen ominaista on yksinkertaisuus, tuntehikkaisuus, mutta myös karkeasävyisyys ja satiiri. Hän toimitti itse teoksiensa painoksen nimeltä „Asmus omnia sua secum portans, oder Sämmtliche Werke des Wandsbecker Boten" (Ham. u. Wandsbeck, 1775). [W. Herbst, „Matthias C., der Wandsbecker Bote" (Gotha, 4:s pain. 1878); Schneiderreit, „Matthias C., Seine Weltanschauung und Lebensweisheit" (Berl. 1898).]
J. H-l.

Claus, K a r l F r i e d r i c h W i l h e l m (1835-99), saks. eläintieteilijä, ollut eläintieteen professorina Würtzburgissa v:sta 1860, Marburgissa v:sta 1863, Göttingenissä v:sta 1870 ja Wienissä v:sta 1873; v:sta 1873 samalla Triestin eläintiet. aseman johtajana. Julkaissut paljon käytettyjä eläintiet. oppi- ja käsikirjoja: „Grundzüge der Zoologie", myöhemmin nimellä „Lehrbuch der Zoologie" (6 pain. 1897, 7 pain. Grobben toimittamana 1904). Hänen erikoisalansa olivat äyriäiset ja onteloeläimet: „Studien über Polypen und Quallen der Adria" (1877); „Unters. über die Organisation und Entwickelung der Medusen" (1883). Antanut lisiä polveutumisopin perusajatusten selvittämiseksi: „Über Lamarck als Gründer der Descendenzlehre" (1888) sekä mieltäkiinnittävä, hyvin kriitillinen teos „Über die Werthschätzung der natürlichen Zuchtwahl als Erklärungsprincip" (1888). [Autobiografia, Althin päättämä, jossa on luettelo C:n julkaisuista (Marburg 1899).]

Clausen, H e n r i k N i k o l a i (1793-1877), tansk. teologi ja politikko, tuli 1813 teol. kandidaatiksi ja 1817 filos. tohtoriksi sekä oleskeli 1818-20 ulkomailla, m. m. Berliinissä, jossa häneen Schleiermacher tuntuvasti vaikutti. V. 1822 C. nimitettiin teol. professoriksi Kööpenhaminan yliopistoon, jossa virassa hän sitten oli yli 50 vuoden. Tänä aikana C. erittäin huomattavalla tavalla toimi monella muullakin alalla. Hän oli jäsenenä useissa tärkeissä kirkollisissa ja koulukomiteoissa sekä vaikutti puhujana ja kirjailijana suuresti kansansa henkiseen kehitykseen. Kristian VIII:n hallituksen aikana hän järkähtämättä ajoi perustuslaillis-kansallisia pyrintöjä, oli 1840-48 Roeskildessa kokoontuvan säätykokouksen jäsenenä, 1842-46 sen puheenjohtajana, julkaisi Kristian VIII:n kuoleman jälkeen oppositsionin johtajana yhdessä ystävänsä J. F. Schouwin kanssa lentokirjasen „Ved thronskiftet" (1848), joka mahtavasti vaikutti Tanskan perustuslailliseen elämään, oli perustuslakiasäätävän valtakuntakokouksen jäsenenä, salkuttomana ministerinä 1848-51, ja tuli myöhemmin vielä valtiopäiväin ja valtakunnanneuvoston jäseneksi. Hänen terävästi ja selvästi esitetyistä teologisista teoksistaan, jotka vapaamielisyydellään saivat osakseen Grundtvigin ja Lindbergin vastustuksen, ovat huomattavimmat: „Katolicismens og protestantismens kirkeforfatning i lære og ritus" (1825); „Det nye testaments hermeneutik" (1840); „Fortolkning af de synoptiske evangelier" (1851); „Christelig troeslære" (1853);

sekä „Det evangeliske kirkelivs nutid og fremtid” (1859, 2 lisätty painos 1878). C:n kuoleman jälkeen ilmestyi „Optegnelser om mit levneds og min tids historie” (1877). *K. B:dt.*

Clausius, Rudolf Julius Emanuel (1822-88), saks. fyysikko, tuli 1855 polyteknillisen opiston ja 1857 yliopiston professoriksi Zürichiin, siirtyi 1867 samanlaiseen toimeen Würzburgiin ja 1869 Bonniin. C. on mekaanisen lämpöteorian etevimpiä merkkimiehiä; näytti 1850, että Carnot'n periaate voitiin yhdistää Mayerin ja Helmholtzin keksimään lämmön ja työn ekvivalenssiin, mikä tutkimus tuli uranaukaisevaksi termodynamiikan (ks. t.) alalla. Hänen toinen päätyönsä on kineettisen kaasuteorian perustaminen (1857). Muillakin aloilla hän on tehnyt tärkeitä tutkimuksia. *(V. V. K.)*

Claustrum (lat.), lukko; luostari.

Clavaria ks. Haarukkasieni.

Clavicembalo *[-tše'-]* (it.), nykyisen flyygelisoittimen alkumuoto; nimestä päättäen ehkä siitä alkunsa saanut, että sympaaliin (cembalo) liitettiin koskettimet (klaviatuuri). Samanaikuisesta neliskulmaisesta Clavichordista (ks. t.) clavicembalo erosi kolmikulmaisen muotonsa ja kovemman, mutta lyhyen ja kuivahkon äänensä kautta. Sitä käytettiin etenkin orkesterin säestämiseen ja johtamiseen, ja nimitettiin usein lyhennettynä Cembaloksi. ks. myös Piano. *I. K.*

Claviceps ks. Härkäjyvä.

Clavichord *[-o'-]* l. clavichordium (lat. *clāvis* = kosketin, ja *chorda* = soittimenkieli) ks. Piano.

Clavicornia (lat. *clāvis* = avain, ja *cornu* = sarvi), kovakuoriaisten alalahko, jota ennen pidettiin yhtenäisenä ryhmänä ja jonka tärkeimmät tunnusmerkit ovat 5-niveliset nilkat ja nuijapäiset tuntosarvet; on nykyään pirstottu moneen kauas toisestaan erotettuun ryhmään. C. oli kaikkein suurimpia alalahkoja; Suomessakin 362 edustajaa. Niihin luetaan kaikkein pienimmät tunnetut kovakuoriaiset *(Ptilium* ja *Ptenidium)*, joiden pituus on ½-1 mm, mutta myös joks. isoja muotoja, esim. raatokuoriaiset *(Silpha,* ks. t.) ja turkkilot *(Necrophorus,* ks. t.), joitten suomalaiset lajit ovat 10-25 mm pitkiä. Clavicorniat elävät miltei yksinomaan mätänemistilassa olevista kasvi- ja eläinaineista ja tavataan lannassa, mädänneissä sienissä, rannalle ajautuneiden rakkolevien ja kuolleiden eläinten alla; toiset taas elävät kukissa, puiden mahlassa tai havu- ja lehtipuiden kuoren alla. *U. S-s.*

Clavicymbalum ks. Clavicembalo.

Claviger foveolatus, pieni, sokea, keltainen, lyhyillä peitinsiivillä varustettu, keltamuurahaisen *(Lacius flavus)* yhdyskunnissa kivien alla elävä kovakuoriainen, joka meidän maassamme tavataan keväällä heti lumen sulattua. Muurahainen elättää sekä täysimuotoista kovakuoriaista että sen toukkaa. Vastalahjaksi *Claviger* erittää ruumiistaan makeata nestettä, jota muurahainen mielihalulla nuoleskelee. *U. S-s.*

Clavis *[-ā-]* (lat.), avain; soittokoneen kosketin.

Clavus *[-ā-]*, roomal. alusvaatteen *(tunica)* leveä *(latus c.)* tai kapea *(angustus c.)* purppurareuna, tasavallan loppuajoilta senaattorien ja ritarien arvomerkki. vrt. myös Toga. *K. J. H.*

Clay *[klei]*, Henry (1777-1852), pohj.-amer. valtiomies, joutui aikaisin orvoksi ja sai jotenkin puutteellisen kasvatuksen, opiskeli jonkun aikaa lakitiedettä ja rupesi jo 20 vuoden ikäisenä asianajajaksi. V. 1803 hänet valittiin jäseneksi Kentuckyn lainsäätäjäkuntaan, joka taas 1806 valitsi hänet liitto-senaattiin. V:sta 1891 alkaen C. kauan aikaa oli edustajakamarin puheenjohtajana ja otti muutenkin vaikuttavalla tavalla osaa valtakunnan tärkeimpien kysymysten ratkaisuun. Koettaen saada aikaan sovintoa orja- ja vapaiden pohjoisvaltioiden välillä hän tuntuvasti vaikutti n. s. „Missourin kompromissin” syntymiseen. Maansa viljelyksen edistämiseksi hän ajoi kanavain ja teiden rakentamista eri valtioiden välille. V. 1824 presidentin-vaalissa C. oli ehdokkaana tulematta kuitenkaan valituksi. C. oli sitten 1825-29 valtiosihteerinä (ulkoministerinä). Jacksonin tultua 1829 presidentiksi C. kokosi hänen vastustajansa „whig-puolueeksi” ja valittiin senaattiin, jossa hän tarmolla puolusti pohjoisvaltioille edullista uutta tullitariffia. Vv. 1832, 1836 ja 1844 hän jälleen oli presidentinehdokkaana, mutta joutui joka kerta tappiolle. Kun Meksikolta valloitettua aluetta järjestettäessä orjakysymys uudelleen tuli polttavaksi, antoi C. jälleen valita itsensä senaattiin (1849) ja sai aikaan n. s. „1850 vuoden kompromissin”, jonka mukaan Kalifornian tuli olla vapaa valtio, New Mexiko sai oikeuden itse ratkaista orjakysymyksen, mutta orjavaltioiden hyväksi kiellettiin pohjoisvaltioissa ottamasta vastaan paenneita orjia. Rauha oli nyt toistaiseksi turvattu, ja C., jonka maine sen johdosta oli noussut korkeimmilleen, kuoli, ennenkuin oli käynyt ilmi, että osaksi juuri tuon sopimuksen eräät kohdat tekivät etelä- ja pohjoisvaltioiden välisen ristiriidan lopullisesti sovittamattomaksi. *K. B:dt.*

Claytonia, Uuden Seelannin pinaatti, ks. Pinaatti.

Clearing *[kliəriŋ]* (engl.), *taloust.*, selvitys, tasoitus. ks. Clearinghouse.

Clearinghouse *[kliəriŋhaus]* (engl.), *taloust.*, „selvitystalo”, jossa pankkien ja muiden rahalaitosten keskinäiset saatavat ja velat tasoitetaan ja kuitataan. Tämä järjestelmä sai alkunsa Lontoossa 1775, jolloin eräiden pankkien kirjanpitäjät rupesivat säännöllisesti yhtymään samassa paikassa selvittääksensä laitostensa keskinäiset asiat noudattamalla sitä periaatetta, että kun A. on B:lle velkaa 100 ja B. A:lle 110, niin B. suorittaa A:lle käteistä rahaa 10. Välien selvitys tapahtuu siis pääasiassa kirjanpidon avulla. Siellä, missä clearing-järjestelmä on pitemmälle kehittynyt, ei käteissuoritus tule ensinkään kysymykseen. Kullakin selvitykseen osaaottavalla pankilla on johtavassa pankissa giro-tilinsä, johon se summa, joka kullakin on saatavana, merkitään hänelle hyväksi, ja se summa, joka kullakin on suoritettavana, merkitään hänelle velaksi. Clearing-järjestelmällä on suurin merkitys Englannissa ja Pohjois-Amerikan Yhdysvalloissa, koska näissä maissa yksityiset tavallisesti käyttävät pankkeja rahaasioittensa hoitajina, joten šekkiliike on hyvin laajalle levinnyt. Lontoossa clearing-menettely on ollut yleisesti käytännössä 1800-luvun keskipaikoilta asti, jolloin Englannin pankkikin (v:sta

1864) rupesi ottamaan siihen osaa. Lontoon clearingissa on myöskin maaseudun pankkeja mukana. Sitä paitsi on useilla suurilla Englannin maaseutukaupungeilla oma c:nsa. Lontoon c:ssa selvitettiin esim. 1904 pelkillä tasoituksilla n. 260 miljardia Smk. New Yorkissa kuitataan tällä tavalla vielä suurempia summia. Näin tullaan toimeen paljoa vähemmällä määrällä käteistä rahaa kuin muuten olisi mahdollista, samalla kuin säästyy se suunnattoman suuri määrä työtä, joka menisi velkakirjain ja šekkien näyttämiseen ja perimiseen eri pankeissa. Mitä muihin maihin tulee, niin clearing-järjestelmä on kehittynyt pisimmälle Saksassa, jossa ensimäinen nykyaikainen c. (Abrechnungsstellen) syntyi 1883. Tällaisia laitoksia on myöskin olemassa Ranskassa (chambres de compensation), Italiassa (stanze di compensazione), Itävalta-Unkarissa (Saldierungsvereine), v:sta 1896 Ruotsissa (Tukholmassa) ja v:sta 1898 Norjassa (Kristianiassa). Suomessa clearing-järjestelmä otettiin käytäntöön Helsingissä 1 p. syysk. 1906. Selvitys tapahtuu Suomen pankin välityksellä ja käsittää toistaiseksi vain postiremissivekseleitä ja šekkejä. [Scharling, „Bankpolitik"; Cannon, „Clearing-houses"; Schanz, Artikkeli „Abrechnungsstellen", Wörterbuch der Volkswirtschaft.] *J. F.*

Clematis, kasvisuku leinikköjen heimossa, n. 170 lajia kaikissa maanosissa. Useimmat lajit ovat ärtyvien lehtiruotiensa avulla kiipeileviä pensaita; lehtiasento vastakkainen; kehä sikiäisalainen; teriö puuttuu; verhiö 5-lehtinen, värillinen; hedelmät pitkillä karvaisilla vartaloilla varustettuja pähkylöitä. Luonnontiet. Suomen alueella Venäjän-Karjalassa yksi laji *C. (Atragene) alpina* v. *sibirica,* Siperian humala. Useat lajit suosittuja, kylmälläkin maalla menestyviä koristuskasveja, joita käytetään huvimajojen ja kasvihuoneiden seinien sekä muurien peitteeksi. Etelä-eurooppalaiset *C. vitalba* ja *C. flammula* sekä pohjois-ameriikkalainen *C. virginiana* punakukkaisia, etelä-eurooppalaisella *C. viticella*lla isot, siniset tai purppuranpunaiset kukat, itä-aasialainen *C. florida* sini-, violettitai valkeakukkainen. Puutarhojen komeimmat C:t ovat *floridan* ja *viticellan* sekasikiöitä.

Clémenceau *[klemäsö'],* Georges Benjamin Eugène (s. 1841), ransk. valtiomies, opiskeli lääketiedettä Nantes'issa ja Pariisissa, jossa erotettiin yliopistosta ja pantiin muutamaksi kuukaudeksi vankeuteen tasavaltalaisen mielenosoituksen osanottajana; alkoi 1865 harjoittaa lääkärintointa, mutta lähti vielä samana vuonna Ameriikkaan, jossa neljä vuotta m. m. opettajana toimittuaan palasi Ranskaan, sai nyt suorittaa lääket. tohtorin tutkinon ja asettui Pariisiin lääkäriksi. Keisarivallan kukistuttua C. Montmartren työväenkaupunginosan määrinä otti tarmolla osaa Pariisin puolustamiseen, valittiin 1871 kansalliskokoukseen, mutta luopui pian, turhaan koetettuaan saada aikaan sovintoa Versailles'issa olevan hallituksen ja kommuunin välillä. Sen jälkeen kuin kommuunin kapina oli kukistettu, valittiin C. hänen aikaansaamansa lain mukaan perustettuun Pariisin kunnallisneuvostoon, johon hän kuului v:een 1876, ollen lopulta sen presidenttinä. C. tuli nyt Pariisin edustajana edustajakamariin, jossa hän pian terävällä ja koruttomalla puhetaidollaan herätti huomiota ja ennen pitkää tuli äärimäisen vasemmiston johtajaksi, jota vastustajat pelkäsivät ja ystävät ihailivat. Paitsi edustajakamarissa hän kiihkeästi ajoi radikalismin asiaa 1879 perustamassaan „La justice" lehdessä. Hän ahdisteli ankarasti kaikkia ministeristöjä, väittäen niitä kovin haluttomiksi uudistuksia toimeenpanemaan ja kun hänen puolueensa ja vaikutuksensa kasvamistaan kasvoi, sai hän myös ministeristön toisensa jälkeen kukistetuksi, vaikuttipa 1887 presidentti Grevynkin eroamiseen. Boulanger'sta hän toivoi saavansa hyvän välikappaleen puolueensa valtaan toimittamiseksi, mutta pian juuri boulangismi vaikuttikin C:n puolueeseen hajoittavasti, ja vaikka Boulanger sitten, suureksi osaksi juuri C:n toimesta, saatiin kukistetuksi, oli puolueen asema ehtinyt tuntuvasti heikontua. Käyttämällä hyväkseen Panama-juttua ja esittämällä perättömiä syytöksiä C:ta vastaan hänen vastustajansa v:n 1893 vaalitaistelussa, jota jännityksellä seurattiin Ranskan ulkopuolellakin, saivat aikaan sen, ettei hän tullut valituksi. C. pysyi nyt jonkun aikaa julkisesta elämästä syrjemmässä, mutta Dreyfusin jutun tullessa esille hän taas täydellä innollaan antautui valtiolliseen taisteluun, perustaen mainitun jutun ajamista varten tunnetun „Aurore" lehden. V. 1902 C. valittiin senaattiin (uudelleen 1909), ja nyt kasvoi hänen vaikutusvaltansa taas nopeasti hänen järkähtämättömän jyrkästi ajaessaan radikaalista reformipolitiikkaansa. Keväällä 1906 tuosta „ministerien kukistajasta" tuli sisäministeri ja varsinainen johtaja Sarrien'in muodostamaan radikaaliseen ministeristöön ja vielä samana vuonna syksyllä nimellinenkin pääministeri. Loistavasti hänen onnistui torjua vastustajien hyökkäykset ja suoriutua monista sisällisistä vaikeuksista. Hän joutui vähitellen yhä jyrkemmin sosialisteja ja heidän johtajaansa Jaurèsia vastustamaan; myöskin hänen omassa puolueessaan alkoi kuulua tyytymättömiä väitteitä, ettei hän kyllin tarmokkaasti toiminut radikalisten ja hänen omassa ohjelmassaan luvattujen uudistusten toteuttamiseksi. Vähää ennen edustajakamarin kesälomalle lähtöä heinäk. 1909 C., jonka puoluelaisista useita kymmeniä jo oli matkustanut Pariisista, joutui eräässä äänestyksessä tappiolle ja luopui sen johdosta. Uusi ministeristö on kuitenkin ilmoittanut ajavansa edeltäjänsä ohjelmaa. *K. B:dt.*

Clémenceau

Clemens, 17 paavin nimi. ks. Klemens.

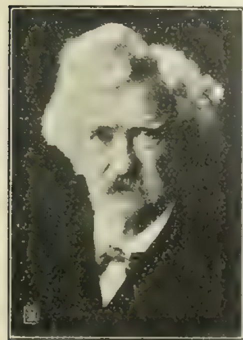
Clemens Aleksandrialainen ks. Klemens Aleksandrialainen.

Clemens, Jakob, liikanimeltä non Papa („ei paavi") (n. 1475-1558), alankom. kuoronsäveltäjä, Antverpenin tuomiokirkon kapelli-

mestari. Hänen sävellyksistään on m. m. säilynyt 4-nidoksinen kokoelma psalmilauluja, joissa alankomaalaisia kansansävelmiä on käytetty sävellysten pääaiheina. *I. K.*

Clemens romanus *[-ā'-]*, kirkkoisä, paavi. ks. Klemens 1.

Clemens *[klĕmənsj]*, Samuel Langhorne (s. 1835), Mark Twain nimellä tunnettu amer. humoristi, syntyisin Floridasta. Nuorena hän työskenteli latojana ja sitten luotsina Mississippi-joella, Nevadan kuvernöörin sihteerinä, kullan- ja hopeankaivajana. Lopuksi hän antautui sanomalehtimiehen ja kirjailijan uralle. Käytyään Euroopassa hän julkaisi hupaisat humoreskikokoelmat: „Innocents abroad" ja „A tramp abroad" (1869). C:n teokset eivät juuri vastaa korkeamman kirjallisuuden vaatimuksia; ne ovat tuon tuostakin ameriikkalaisen liioittelevia, mutta siitä huolimatta huvittavia. Kokemuksiaan läntisissä kaivoksissa hän kuvaa kirjassa „Roughing it" (1872), poikavuosiaan kirjassa „Adventures of Tom Sawyer" (1876; myös suomeksi) ja luotsiuraansa kertomuksissa „Mississippi sketches" (1883). Hänen suosituimpia teoksiaan ovat „Pudd'nhead Wilson" ja „Huckleberry Finn" (1884; myös suomeksi). Hänen kirjallisesti arvokkain tuotteensa on hänen yhdessä Charles Dudleyn kanssa kirjoittamansa teos „The gilded age" ja pieni kertomus „The prince and the pauper". Kustantajansa vararikon kautta C. joutui suuriin velkoihin, niin että hänen oli pakko tiheään pitää luentoja ja kirjoitella lehtiin. Saatuaan raha-asiansa taas tasapainoon hän julkaisi humoreskisarjan „The man from Hadleyburg" (1900) ja romaanin „A double-barreled detective story" (1902). *J. H-l.*

Samuel Clemens. (Mark Twain.)

Clément *[klemā']*, Jacques (s. n. 1565), Ranskan kuninkaan Henrik III:n murhaaja. Katolilaisen liigan kiihottamana 25 vuotias C., joka vähää aikaisemmin oli tullut dominikaanimunkiksi, päätti murhata Henrikin, joka parallaan piiritti kapinallista Pariisia. Heinäk. 31 p:nä 1589 hän muka tärkeiden tietojen tuojana pääsi S:t Cloudissa kuninkaan puheille ja iski myrkytetyn puukon hänen ruumiiseensa. Paikalle rientäneet palvelijat lävistivät C:n heti kuoliaaksi, jonka jälkeen hänen ruumiinsa revittiin kappaleiksi ja poltettiin. Kuningas kuoli kahden päivän kuluttua. Vastustuspuolue ylisti murhaajaa pyhimykseksi ja marttyyriksi.

Clément *[klemā']*, Jean Pierre (1809-70), ransk. historioitsija ja taloustieteilijä, julkaisi joukon tärkeitä etenkin Ranskan taloudellista historiaa käsitteleviä teoksia, arvostellen sitä vapaamielisen koulukunnan kannalta. Teoksista mainittakoon: „Histoire de la vie et de l'administration de Colbert" (1846, uusi painos 1874) ja sen jatko „Le gouvernement de Louis XIV" (1848), „Jacques Coeur et Charles VII" (1853, 4:s painos 1874) sekä huomattava asiakirjakokoelma „Lettres, instructions et mémoires de Colbert" (1861-73). *K. B:dt.*

Clementi *[-e'-]*, Muzio (1752-1832), it. pianisti; joutui 14-vuotiaana ylhäisen suosijan toimesta Englantiin kasvatettavaksi; saavutti konserttimatkoillaan eurooppalaisen maineen. C:n oppilaita olivat Cramer, Field, Moscheles ja Kalkbrenner. Hänen sävellyksensä (m. m. 106 pianosonaattia) tuntuvat yleensä vanhettuneilta, mutta hänen etydikokoelmallaan „Gradus ad Parnassum" (1817) on pysyvämpi arvo. *I. K.*

Clementinæ *[-ī'-]*. 1. Muutamia kreikan- ja latinankielisiä essealais-juutalaiskristittyyn suuntaan kirjoitettuja kirjoituksia (Homiliæ Clementis, Recognitiones ja Epitome), jotka ovat syntyneet II:lla vuosis. j. Kr. ja joita väärin on sanottu Klemens Roomalaisen kirjoittamiksi. — 2. Paavi Klemens V:n toimittama kokoelma, joka sisältää Viennen kokouksen (1311) säädökset; tämä kokoelma — hänen seuraajansa Johannes XXII:n vahvistamana — muodostaa seitsemännen kirjan teoksessa „Corpus juris canonici".

Cleptes ks. Harakka.

Clerc *[klār]* (ransk., < lat. *clēricus*, ks. t.), hengelliseen säätyyn kuuluva; kirjuri, kanslisti, asianajajan apulainen.

Clericus *[-ē-]* (lat., < kreik. *klērikо's)*, se, joka kuuluu kleerukseen, hengellinen mies; Ranskassa käytetään tätä nimitystä myös asianajajan kirjureista y. m. vrt. Clerc, Kleerus.

Clerk, *[klāk]* (engl., < lat. *clēricus)*, kirjuriapulainen; kirjanpitäjä.

Clermont *[klärmō']*, useiden Ranskan kaupunkien nimi. 1. C. l. C.-Ferrand, Puy-de-Dômen departementin pääkaupunki, Lyon'in radan varrella, 407 m yl. merenp., Mont-Ferrand'in ja C:in kaupunkien yhteenkasvamisen kautta muodostunut, 58,363 as. (1906). Sen monista, tavallisesti tummasta laavasta rakennetuista rakennuksista mainittakoon muhkea tuomiokirkko, kaunis „Notre dame du port" kirkko ja raatihuone. Piispanistuin. Yliopisto (lainopillinen tiedekunta puuttuu), ilmatieteellinen observatori, kasvitieteellinen puutarha, muinaistieteellinen ja luonnonhistoriallinen museo, kirjasto (90,000 nid.), tiede ja taideakatemia, lukuisia kouluja y. m. Useita kivennäisvesilähteitä kylpylaitoksineen. Väestö valmistaa kemiallisia aineksia, nahkatavaroita ja koneita ja käy vilkasta nahka-, juusto-, voi-, viini- ja hedelmäkauppaa. — Kaupunki, vanhan ajan *Nemossus*, sai nykyisen nimensä roomalaisesta Clarus mons linnasta. Keskiajalla C:ssa pidettiin 7 kirkolliskokousta, joista 1095 pidetyssä paavi Urbanus II saarnautti ensimäistä ristiretkeä. — 2. C.-en-Beauvaisis, arrondissementin pääkaupunki Pohjois-Ranskassa, Oisen departementissa, Oisen syrjäjoen varrella, 5,723 as. (1901). Kirkkoja, vanha linna, mielisairaala ja kauppatuomioistuin. — 3. C.-l'Hérault, Etelä-Ranskassa, Hérault'n departementissa, eteläradan varrella, 5,004 as. (1901). Verka-, paperi- ja nahkateollisuutta, viini- ja viljakauppaa. *V. v. F.*

Clerus *[-ē-]* (lat., < kreik. *klērо's* = osa, perintöosa, Jumalalle pyhitetty osa), hengellinen sääty. vrt. Kleerus.

Clewberg. 1. Kaarle Abraham C. (1712-65), kielentutkija, synt. Helsinglannissa,

missä isä oli kirkkoherrana. C., joka oli tullut maisteriksi Upsalassa, pääsi 1746 Raamatun kielten professoriksi Turkuun sekä 1757 jumaluusopin professoriksi samaan yliopistoon. Hän oli etevin itämaisten sekä kreikan kielen opettaja, mikä akatemialla siihen saakka oli ollut, ja hän oli matkoillaan koonnut arvokkaita kirjoja sekä käsikirjoituksia, joista yliopisto hänen kuoltuaan osti useita. Varsinkin on mainittava C:n toimi suomalaisen raamatunkäännöksen parantamisessa, josta oli tehty päätös 1746 vuoden valtiopäivillä. Parannettu raamatunkäännös ilmestyi 1758; sitä katsottiin erittäin hyväksi, ja ansio siitä lienee suureksi osaksi ollut C:n. Hänen poikansa oli 2. Abraham Niklas C. ks. Edelcrantz. *G. R.*

Cleve *[-ē-]*, Per Teodor (1840-1905), ruots. kemisti, geologi, kasvitieteilijä ja oseanografi, v:sta 1874 kemian professorina Upsalan yliopistossa. C. on julkaissut useita tärkeitä tutkimuksia eri tieteitten aloilta. Varsinkin kemistinä hän on tullut tunnetuksi. Epäorgaanisen kemian alalta C. on tutkinut metalli-ammoniakkiyhdistyksiä ja ennen kaikkea harvinaisia metalleja kuten yttriumia, erbiumia, lantaania, didymia, samariumia, toriumia ja skandiumia, jonka uuden metallin hän 1880 näytti olevan identtisen venäläisen Mendelejevin ennustaman ekaborin kanssa (vrt. Alkuaineitten periodinen järjestelmä). Orgaanisen kemian alalta C. on selvitellyt erinäisten naftaliinijohdannaisten kokoumusta; näillä tutkimuksilla on ollut käytännöllinen merkitys, sillä ne ovat johtaneet uusien tervavärien keksimiseen. — Myös hydrografian ja geologian alalla C. on työskennellyt. V. 1868-69 hän teki tieteellisen matkan Pohjois-Ameriikkaan ja Länsi-Intiaan, jolta matkaltaan hän on valmistanut geologisen kartan koillisista Antilleista. Paitsi tieteellisiä julkaisuja on C. kirjoittanut moniaita oppikirjoja, jotka suuresti ovat edistäneet kemian tuntemusta hänen kotimaassaan. C. oli jäsenenä useissa kotimaisissa ja ulkolaisissa tieteellisissä seuroissa ja sai 1894 Royal society'n Davy-mitalin (ks. t.). Vv. 1900-05 hän toimi tiedeakatemian kemiaa käsittelevän Nobel-komitean puheenjohtajana. *W. B.*

Cleve, Sakari Joakim (1820-1900), kasvatusopin professori, synt. Rantasalmella, jossa hänen isänsä oli kirkkoherrana. Tultuaan filosofian tohtoriksi v. 1850 C. nimitettiin filosofian lehtoriksi: tämän viran tultua lakkautetuksi hän oli luonnontieteiden lehtorina Kuopion lukiossa 1857-60. Tehtyään valtion apurahalla kasvatusopillisen opintomatkan useihin Euroopan maihin, hän julkaisi väitöskirjan nimeltä „Skolan. Pedagogiskt utkast". V. 1862 C. nimitettiin kasvatus- ja opetusopin professoriksi. Tätä virkaa hän hoiti v:een 1882, jolloin täysiupalvelleena erosi. — Opettaja- ja professoritoimensa ohella C. suoritti useita tehtäviä julkisen elämän alalla, ottaen tehokkaasti osaa varsinkin koulukysymysten käsittelyyn. Niinpä hän Cygnæuksen rinnalla oli huomattavimpana jäsenenä siinä komiteassa, joka sai tehtäväkseen kansakouluasetuksen laatimisen maallemme. Hänen aloitteestaan syntyi v. 1864 Kasvatusopillinen yhdistys, jonka ensimäisenä puheenjohtajana C. toimi useita vuosia. Niinikään hän oli „Kasvatusopillisen aikakauskirjan" ensimäisenä toimittajana aina vuoteen 1874. C:n laatima on myös Helsingin kansakoulujen ensimäinen ohjesääntö, niinkuin hän muutenkin järjesti pääkaupungin kansakoululaitoksen ja oli sen ensimäinen tarkastaja. Hänet valittiin myöskin useille valtiopäiville ja oli jäsenenä eri valiokunnissa.

Sakari Joakim Cleve

C:n kasvatusopillinen pääteos on „Grunddrag till skolpedagogik" (1884; suom. „Koulun kasvatusoppi", 1886). Hänen tarkoituksensa oli julkaista luentojensa perustuksella myöskin yleinen kasvatusoppi, mutta ennätti saada siitä valmiiksi ainoastaan johdannon, joka v. 1901 ilmestyi nimellä „Människans bildning och dess villkor". Samana vuonna ilmestyi suomennoksena myöskin „Mietteitä Suomen kansakoulusta ja sen opetusohjelmasta", vaikka kirja oli kirjoitettu jo 1876, selvittämään rahvaalle kansanopetuksen tarpeellisuutta ja hyötyä. Näiden lisäksi C. on kirjoittanut useita huomattavia kasvatusopill. kirjoitelmia, varsinkin „Kasvatusopillisen yhdistyksen aikakauskirjaan", ja julkaissut „Sielutieteen oppikirjan" v. 1854 (suomennos v. 1869). C:n yleinen kasvatusopillinen käsityskanta oli ihanteellinen: kasvatuksen sisällyksenä on hyvän aate, mikä ilmaantuu totena ja oikeana. Hyödyn periaatteen tulee tämän tieltä syrjäytyä. Kuitenkin C. pani arvoa myöskin reaaliaineisiin. Koulu, jonka tarkoituksena ei ole ainoastaan tiedon jakaminen, vaan sen vaikuttavaksi saattaminen myöskin oppilaan siveellisessä elämässä ja myöhemmin kansalaistoiminnassa, jakautuu kolmeen lajiin: eetilliseen kouluun, ammattikouluun ja yliopistoon. C:n ajatukset koulun järjestyksestä ja opetusmetodiikasta ovat varsin valaisevia ja hänen „kasvatusoppiansa" onkin kauan käytetty oppikirjana. [E. Böök, „Z. J. Cleve" Kasvatusopill. yhd. aikakauskirj. 1901 ja seur.] *O. M-e.*

Cleveiitti, *miner.*, musta, pikimäinen, mutta raskas kivennäinen, joka sisältää useiden harvinaisten metallien, kuten uraanin, ceriumin ja toriumin oksideja. Arendal, Norja. *P. E.*

Cleveland *[klīvlənd]*. 1. Suurista rautamalmirikkauksistaan kuuluisa alue Yorkshiressä, Englannissa; muinoin myös tunnettu ruskeista hevosistaan (C.-hevosistaan); pääpaikka Middlesbrough. — 2. Suurin kaupunki Ohion valtiossa Yhdysvalloissa, Erie-järven rannalla ja Cuyahoga-joen sekä Ohio-Erien kanavan suulla, 177 m yl. merenp. ja 40 m yl. Erie-järven; 460,327 as. (1906). Kaupunki on alueeltaan laaja, kaunis ja hyvin rakennettu, lukuisine puistoineen ja istutuksineen *(the Forest City* = metsäkaupunki). Täällä on paljo loistorakennuksia, kuten raatihuone ja kaupungintalo, suurenmoiset säästöpankin ja n. s. „Case hall"-rakennukset y. m. — C. on Yhdysvaltojen tär-

keimpiä teollisuuskaupunkeja. Suuria rauta-, teräs- ja konetehtaita, valimoita, teurastuslaitoksia, panimoja, paloöljytehtaita, sähkö- ja vaatetustehtaita y. m. Täällä oli 1900 n. 3,000 teollisuuslaitosta, joissa n. 59,000 työmiestä työskenteli; tuotteiden arvo nousi (s. v.) yli 745 milj. mk:n. Laivaliike (vuosittain n. 1,000 laivaa, yhteensä n. 9 milj:n tonnin vetoista; keinotekoinen, hyvä, 6,3 m syvä satama-allas) ja kauppa ovat suuret. Tuonti käsittää pääasiassa rautamalmia (suurenmoisia varastohuoneita); vienti kivihiiliä, paloöljyä, puutavaroita, viljaa y. m. C. on kuuluisan, mutta vihatun Standard Oil Company nimisen, upporikkaan „öljykuninkaan" John D. Rockefellerin perustaman yhtiön, myöhemmin trustiksi muuttuneen liikeyrityksen pääpaikka. Kaupunki on 10 rautatien loppukohta. C:ssä on yliopisto, polyteknillinen korkeakoulu, naisseminaari, suuri kirjasto, monta sairashuonetta. Se on katolisen ja anglikaanisen piispan istuin. — C. perustettiin 1796. *(W. S-m.)*

Cleveland *[klīvlənd]*, Grover (1837-1908), Pohjois-Amerikan Yhdysvaltain presidentti, harjoitti asianajajan tointa New Yorkissa, valittiin Buffalon pormestariksi ja järjesti siellä hallinnon uudelleen sekä valittiin sitten New Yorkin valtion kuvernööriksi, jossa toimessa hän osoittautui tarmokkaaksi ja rehelliseksi hallitusmieheksi. Demokraattisen puolueen ehdokkaana hänet 1884 valittiin Yhdysvaltain presidentiksi. Presidenttinä hän pyrki olemaan mahdollisimman puolueeton ja etenkin ehkäisemään demokraattien halua käyttää suojelustullien tuntuvasti lisäämiä valtion varoja omaksi hyödykseen. Kun Englannin lähettiläs Sackville oli sekaantunut presidentinvaaliin C:n hyväksi, käyttivät republikaanit tätä hyökkäyksiin C:ia vastaan ja tuloksena olikin — vaikka C. oli tarmokkaasti esiintynyt kalastuskysymyksessä Englantia vastaan ja lähettänyt Sackvillelle kehoituksen lähteä Yhdysvalloista — että hän joutui tappiolle 1888 v:n vaalissa. Neljää vuotta myöhemmin kuitenkin uudelleen valittuna C. taas oli Yhdysvaltain presidenttinä 1893-97. Tällä kertaa hänen enimmät ponnistuksensa kohdistuivat yhä lisääntyvien rahallisten vaikeuksien voittamiseen, varsinkin valtionrahaston kultavaraston peloittavan vähenemisen estämiseen. Ulkopolitiikassa C. alussa oli hyvin varovainen, mutta esiintyi myöhemmin jyrkkänä Monroen opin noudattajana. Presidenttiaikansa loputtua C. siirtyi yksityiselämään; kuitenkin hän persoonallista kunnioitusta nauttien edelleenkin tuntuvasti vaikutti maansa valtiolliseen elämään. *K. B:dt.*

Grover Cleveland.

Clias, Phokion Heinrich (1782-1854), sveitsiläisen ja englantilaisen voimistelun luoja. Sveitsiläisenä tykistöupseerina ottaessaan osaa 1814-vuoden sotaan, hän järjesti sotilailleen voimistelun- ja uinninopetusta. Seur. v. hän toimi Bernin orpolastenkodissa voimistelunopettajana, mutta muutti sitten Pariisiin ja sieltä 1822 Englantiin, jossa hänet nimitettiin maa- ja merijoukkojen ruumiinharjoitusten ylitarkastajaksi. Englantilaisten käytettäväksi hän julkaisi 1823 teoksensa „An elementary course of gymnastic exercises". Sittemmin hän toimi voimistelunopettajana ensin Sveitsissä, myöhemmin Ranskassa. Vv. 1844-48 hän oli Ranskan alkeisopistojen voimistelunopetuksen ylitarkastajana. — C:n voimistelunopetus oli aiottu sekä miehille että naisille: hänen järjestelmässään on rekki-, rengas-, tikapuu- ja köysiharjoituksilla ehdottomasti huomattavin sija. C. oli lisäksi aikansa ansiokkaimpia sairasvoimistelijoita. Hänen kirjallinen toimintansa sitävastoin on kokonaan epäitsenäinen; onpa häntä suorastaan syytetty kirjallisesta ryöstökynäilystäkin. *-lskm-.*

Cliff dwellers *[klif-due'ləz]*, Pohjois-Amerikan intiaaneja, jotka esihistorialliseen aikaan asuivat Coloradon ylätasangon ja pohjoisen Sierra Madresin rotkolaaksoissa. Asunnot *(cliff dwellings)*, joista enää vain raunioita on jäljellä, sijaitsivat luolissa ja pystysuorien kallioseinien lokeroissa melkoisen korkealla laaksonpohjasta. Ne olivat hyvin vaikeapääsyisiä sekä usein muurien tai vallien suojaamia. Varsin paljo luolarakennuksia on Rio Grande del Norte joen yläjuoksulla. Rakennustavasta ja muista muistomerkeistä päättäen näiden asukkaat olivat läheistä sukua nykyisille pueblo-intiaaneille. [G. Nordenskiöld, „Ruiner af klippboningar i Mesa Verde's cañons" (Stockh. 1893).]

Esihistoriallisia luolarakennuksia. (Cliff dwellings.)

Cliff dwellings *[klif-due'liŋz]* ks. Cliff dwellers.

Clifford *[klifəd]*, Rosamond (k. n. 1176), Englannin kuninkaan Henrik II:n lemmitty, josta vanhat kansanlaulut tietävät paljon kertoa. Myöhemmin kerrottiin, että kuninkaan puoliso Eleonora oli surmauttanut hänet antamalla hänen verensä juosta kuiviin lämpimässä kylvyssä.

Climax *[-ī-]* ks. Kliimaks.

Clinopodium vulgare, mäki-

Clinopodium vulgare.

minttu, korkeahko, pystykarvainen, punakukkainen yrtti huulikukkaisten heimossa. Kasvaa meillä lehtorinteillä varsinkin kalkkimaalla Etelä-Suomesta Kajaanin seutuville.

Clio ks. Kleio.

Clio borealis, 4 cm pitkä kuoreton siipijalkaiskotilo, joka Pohj.-Jäämeressä esiintyy vedessä uiskennellen ajoittain niin runsaasti, että se on valaitten pääravintona. *K. M. L.*

Clique *[klik]* (ransk.) ks. Klikki.

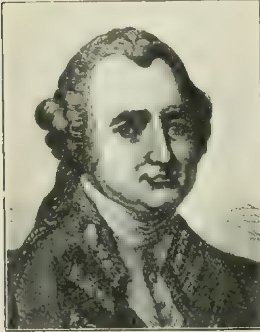
Clitellum ks. Kastemato.

Clitocybe ks. Helttasienet.

Clitopilus ks. Helttasienet.

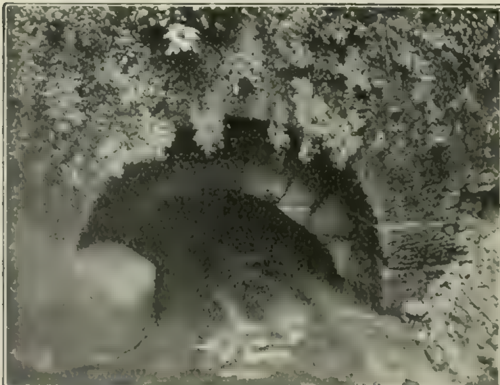
Clitoris (lat.), pärrä, hävynkieli, naisen pienten häpyhuulten yhtymäkohdassa oleva (miehen „corpora cavernosa penis"tä vastaava) muodostuma.

Clive *[klaiv]*, Robert (1725-74), lordi, Englannin vallan perustaja Itä-Intiassa, syntyi 29 p. syysk. 1725 Shropshiressa, meni jo 18-vuotiaana Itä-Intian komppanian palveluksessa Madrasiin. Vähäisillä sotavoimilla hän voitti 1755 Englantia vastaan nousseet intial. ruhtinaat, joista mahtavin oli Bengalin nabobi Suradža Daula, ja valloitti Kalkutan. V. 1757 C. voitti uudestaan ratkaisevasti Plasseyn taistelussa nabobin, ja tätä tapausta voi pitää ratkaisevana Intian tulevaisuudelle. Käytyänsä kotimaassa, jossa korotettiin pääriksi, nimitettiin C. 1765 Englannin koko Itä-Intian vallan kuvernööriksi, jona nyt oli kaksi vuotta, saattaen Bengaalin y. m. maakuntia Englannin vallan alle. Alihuoneessa syytettynä valtansa väärinkäytöstä ja omanvoitonpyynnistä C. tosin vapautettiin, mutta synkkämielisenä hän 1774, 22 p. marrask. ampui itsensä. [Macaulay, „Lordi Clive" (suomennos, 1886).] *K. G.*

Rob. Clive.

Cloaca ks. Kloaakki.

Cloaca maxima *[cloā'- mā-]*, „Iso viemäri", Roomassa Forumin (ks. t.) alta Tiberiin kulkeva viemäri, joka vanhan perintätiedon mukaan on rakennettu kuningasajan lopulla. ks. myös Rooma. *K. J. H.*

Cloaca maxima nykyaikana.

Clodius *[-ō-]*, Publius C. Pulcher, roomal. kansanyllyttäjä, kuului Claudiusten ylimyssukuun, mutta omaksui kansanomaisemman nimenmuodon Clodius. Vaiherikkaan nuoruuden jäljestä C. tuli kansantribuuniksi v. 58 e. Kr., aikaansai Ciceron karkoituksen Roomasta sekä toimeenpani joukkoineen oikean hirmuhallinnon Roomassa. Ciceron palattua kaikesta C:n vastarinnasta huolimatta, pysyi C. rauhallisena muutaman vuoden. Mutta 52, kun C. pyrki prætoriksi ja hänen kiivas vastustajansa, Ciceron harras ystävä Titus Annius Milo, haki konsulinvirkaa, joutuivat molemmat seurueineen Via Appialla tappeluun, jolloin C. sai surmansa. — C:n sisar Clodia, Metellus Celerin puoliso, oli kaikesta päättäen runoilija Catulluksen ikuistuttama Lesbia. *K. J. H.*

Clodt, Johan Adolf von Jürgensburg (1658-1720), sotilas, muistelmain kirjoittaja, oli liiviläistä, alkuaan Westfalenista kotoisin olevaa aatelissukua. Hän otti osaa Tanskan sotaan 1676-79 sekä Itämerenmaakuntain puolustukseen, jossa toimessa hän Riian antautuessa 1710 joutui venäläisten vangiksi. Suomessa Uudenmaan rykmentin everstiluutnanttina ollessaan C. 1699 kirjoitti saksaksi itseänsä koskevia sekä historiallisia (Tanskan sodasta y. m.) muistelmia, joista osa (v:een 1677) säilytetään Säfstaholmin arkistossa. *K. S.*

Clodt-Jürgensburg, Petr Karlovitš, paroni von C. (1805-67), venäl. kuvanveistäjä. Hänen erikoisalanaan oli varsinkin hevosten etevä esittäminen. Hänen huomattavimmat teoksensa ovat „Nelivaljakko" Riemuportin päällä, „Hevosenkesyttäjät" Anitškovan sillalla (jäljennöksiä kuninkaallisen linnan edustalla Berliinissä) ja Nikolai I:n ratsastajapatsas, kaikki Pietarissa. *F. L.*

Clœlia *[-ē'-]*, tarinain mukaan ylhäissukuinen roomal. neitsyt, joka yhdessä muitten kanssa panttivankina jätettiin etruskien kuninkaalle Porsenalle. Kun C. uimalla Tiberin poikki pakeni vankeudesta, jätti Rooman senaatti hänet takaisin, mutta Porsena vapautti C:n ynnä hänen valitsemansa neitsyet. Tarina lienee historiallista perustusta vailla. *K. J. H.*

Cloisonné *[kluazonē']* (ransk.) ks. Emaljimaalaus.

Cloots, Jean Baptiste von, vapaaherra, enemmän tunnettu nimellä Anacharsis C. (1755-94), ransk. haaveilija ja vallankumousmies, syntyään saksalainen, mutta Pariisissa kasvatettu. Ranskan valistusfilosofian jyrkimpien aatteiden kannattajana hän päätti ruveta maailmanparantajaksi, luopui ristimä- ja arvonimistään, otti nimekseen Anacharsis ja matkusteli eri maissa esittäen kosmopoliittisia mielipiteitään kaikkien kansojen yhdistämisestä yhdeksi ainoaksi suureksi perhekunnaksi. V. 1789 alkanut Ranskan vallankumous, josta hän toivoi aatteittensa toteuttajaa, sai hänet haltioihinsa; hän kutsui itseään siitä lähtien „ihmiskunnan puhujaksi". Päästyään 1792 Ranskan kansalaiseksi hän s. v. valittiin kansalliskonventtiin, missä „ihmiskunnan nimessä" äänesti kuninkaan mestausta; esiintyi kiivaana jumalankieltäjänä

ja julisti olevansa „Jumalan ja Kristuksen persoonallinen vihamies", mutta joutui Robespierren vihoihin ja mestattiin 1794 hebertistien mukana, joiden joukkoon hänet luettiin. C., joka nähtävästi ei ollut täysjärkinen, julkaisi m. m. „L'orateur du genre humain" (1791), „Base constitutionnelle de la république du genre humain" (1793). [Avenel, „Anacharsis C."] *J. F.*

Closterocera, kiitäjät. ks. Perhoset.

Cloth *[klop]* (engl.), klootti (ks. t.).

Clôture *[klotӯ'r]* (ransk.), oik. sulkeminen; parlamenttaarisessa kielessä esiintyvä nimitys, jota käytetään keskustelun lopettamisesta, varsinkin kun tahdotaan estää keskustelun venyttämistä (jarrutusta, obstruktsionia). Vain harvojen eduskuntain työjärjestyksessä on tarkkoja säädöksiä tästä asiasta. Ranskan edustajakamarissa voidaan keskustelu kamarinpäätöksellä julistaa lopetetuksi, vaikka kaikki listalle merkityt puhujat eivät olisi vielä käyttäneet puheenvuoroansa. Englannin alihuoneessa c. otettiin käytäntöön 1880-luvulla irlantilaisten edustajain jarrutuksen johdosta. Se esiintyy myöskin nyt voimassa olevassa, 1902 hyväksytyssä työjärjestyksessä. Sen mukaan kuka alihuoneen jäsen hyvänsä voi vaatia, että äänestys on pantava toimeen pääkysymyksessä. Jos tämä esitys puhemiehen mielestä on ristiriidassa alihuoneen työsääntöjen kanssa tai loukkaa vähemmistön oikeutta, niin hän voi alistaa sen huoneen päätettäväksi, jolloin sen hyväksymiseksi vaaditaan sadan äänen enemmistö. V:sta 1908 on myöskin Norjan suurkäräjien työjärjestyksessä c., jonka päättämiseksi tarvitaan kaksi kolmatta osaa saapuvilla olevien edustajien äänistä.

Clou *[klū]* (ransk.), „naula", jännittävin ohjelmannumero.

Clown *[klaun]* (engl.) ks. Klovni.

Club *[klab]* (engl.) ks. Klubi.

Cluny *[klynī']* l. Clugny (lat. *Cluniacum*), kaupunki Grosne-joen varrella Mâconin kihlakunnassa Saône-et-Loiren departementissa (Bourgognessa) Itä-Ranskassa. V. 910 Aquitanian herttua Vilhelm Hurskas perusti sinne benediktiläisluostarin, jonka ensimäinen apotti Berno uudisti vanhan benediktiläisluostarisäännön koko ankaruudessaan. Tarmokasten apottien johdolla perustettiin uusia, puhdistettiin vanhoja luostareita, ja niin tuli C. keskustaksi kovennettua kuria noudattavalle luostariliitolle (clunyläinen kongregatsioni), johon sen loistoaikana 12:nuella vuosis. kuului eri maissa yli 2,000 luostaria. Paavi Gregorius VII:n aikana clunyläinen liike muodostui koko kirkkoon vaikuttavaksi uudistusliikkeeksi, edistäen siten voimakkaasti paavien valtapyyteitä heidän taistelussaan maallista valtaa vastaan. Paavit antoivat liitolle lukuisia etuoikeuksia, mutta vallan ja rikkauden karttuessa se maallistui, menettäen yhä enemmän alkuperäisestä merkityksestään. Clunyn apottien Pariisiin rakennuttama palatsi Hôtel de Cluny on nykyään museona. [Champly, „Histoire de l'abbaye de C." (2 pain., Mâcon 1879), Penjon, „C., la ville et l'abbaye" (2 pain., Cluny 1884), Sackur, „Die Cluniacenser in ihrer kirchlichen und allgemeingeschichtlichen Wirksamkeit bis zur Mitte des 11. Jahrh." (Halle 1892-94, 2 nid.)] *A. J. P-ä.*

Clupea ks. Haili.

Cluseret *[klyzrē']*, Gustave Paul (1823-1900), ransk. upseeri ja kommunardi, palveli ensin Ranskan armeiassa, erosi 1858, oli 1860 Garibaldi'n mukana hänen Sisilianretkellään, otti v:sta 1861 osaa Pohjois-Ameriikan sisälliseen sotaan yleten kenraaliksi; oli 1871 Pariisin kommuunikapinan johtajia, pakeni sen kukistuttua ja tuomittiin poissaolevana kuolemaan; palasi armahduksen saatuaan Ranskaan ja valittiin 1888 edustajakamariin; julkaissut muistelmia.

Clusium *[-ūs-]*, Rooman vallan aikuinen kaupunki Toscanassa (entisessä Etruriassa); nykyinen nimi Chiusi.
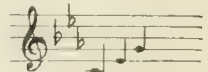
Clusius, ransk. kasvitieteilijä ja lääkäri. ks. Lecluse.

Clyde *[klaid]*, Skotlannin tärkein joki, alkaa Lanark-vuorilta, muodostaa alkujuoksussaan useita kauniita putouksia, saa lukuisia syrjäjokia, virtaa Lanarkin, Hamiltonin, Glasgow'n, Renfrew'n ja Clydebankin kaupunkien ohi ja laskee Dumbartonin luona Clyde-vuonoon, joka on 100 km pitkä, 1,6-60 km leveä ja 6,7-180 m syvä. Joki on 170 km pitkä, vuoksiaallon aikana aina Glasgow'hun saakka purjehduskelpoinen ja yhteydessä Forth-vuonon kanssa Skotlannin poikki kulkevan Clyde-kanavan kautta. — C.-alueeksi nimitetään C.-joen alajuoksun ja C.-vuonon seutuvilla olevaa laajaa laivanrakentamisaluetta, jossa on 49 laivanveistämöä ja 73 mekaanista konepajaa. 1904 rakennettiin täällä 200 höyrylaivaa ja 54 purjealusta. *V. v. F.*

Clüver *[klӯfer]* (Cluverius), Philipp (1580-1622), tieteellisen historiallisen maantiedon perustaja, synt. Danzigissa, kuoli Leidenissä, missä hän v:sta 1600 oli harjoittanut maan- ja muinaistieteellisiä tutkimuksia. C. matkusti 1607-13 useissa Euroopan maissa ja kävi 1617-18 toistamiseen Italiassa. Hänen pääteoksensa on etevästi laadittu „Italia antiqua" (Leiden 1624), mutta tieteen kehitykselle tärkeämpi on hänen „Introductio in universam geographiam tam veterem quam novam" (Leiden s. v.), jonka suunnittelu kokonaan poikkesi sen ajan maantieteen oppikirjoista. Tässä C. osoittaa, että maantieteellisen ja ihmiskunnan yleisen kehityksen välillä vallitsee yhteys ja miten jälkimäinen on edellisen tulos. Teos, josta v:een 1729 lienee ilmestynyt 39 painosta, oli kokonaisen vuosisadan arvossapidetyin ja suosituin korkeakoulujen maantieteen oppikirja. *W. S-m.*

Cm, yleinen kansainvälinen sentimetrin lyhennysmerkintä; cm^2 ja cm^3 tarkoittavat neliö- ja kuutiosentimetriä.

C-moll, se moll-sävellaji, jossa *c* on perussävelenä ja *c es g* perussointuna. *I. K.*

Cn., lyhennyksissä = muinaisroomal. etunimi Gnæus (usein myös kirjoitettu Gneius ja väärin Cneius). *K. J. H.*

Cnicus benedictus, benediktiohdake, mykerölkukkaisiin kuuluva Välimeren maiden yrtti. Mykeröt yksinäisiä varren tai haarojen latvassa. Kehdot lukinverkkokarvaisia, niiden suomut terävään väkään päättyviä. Lehdistä saadaan karvas, vatsaa vahvistava rohdos *(folium Cardui benedicti)*.

Cnidaria ks. Polttiaiseläimet.

Cntr., c t r., „sentneri" sanan lyhennys.

Co, koboltin (lat. Cobaltum) kem. merkki.

Co., liikenimissä esiintyvä lyhennys ransk. *compagnie* sanasta: merkitys: kumppani, kumppanit.

Cobæa scandens, *Polemoniaceæ*-heimoon kuuluva kiipijäkasvi Ameriikan kuumista osista. Lehdet harvaan parilehtisiä, niiden keskisuonen kärkiosa kärhenä. Kukat yksinäisiä, ensin vihreitä, sitten sinipunaisia. Euroopassa hyvin suosittu, meilläkin joskus viljelty koristuskasvi.

Cobæa scandens.

Cobbett *[kobit]*, W i l l i a m (1762-1835), engl. valtiollinen kirjailija, palveli ensin sotaväessä, muutti 1792 Ameriikkaan, jossa rupesi julkaisemaan valtiollisia kirjoituksia nimellä P e t e r P o r c u p i n e (Pietari Piikkisika); palasi 1800 Englantiin ja julkaisi kuolemaansa asti viikkolehteä „Weekly political register". Aluksi hän siinä käsitteli asioita vanhoilliselta kannalta, mutta muuttui pian mitä jyrkimmäksi radikaaliksi. Hän rupesi m. m. vaatimaan yleistä äänioikeutta ja jokavuotisia vaaleja, ja pani alulle parlamentin uudistusta tarkoittavan agitatsionin; v:n 1832 parlamenttireformin jälkeen hänet valittiin alihuoneeseen, mutta ei siellä saavuttanut sanottavaa merkitystä. C. oli Englannin vaikutusvaltaisimpia valtiollisia kirjailijoita; hänen kirjoitustapansa oli mukaansa tempaava, mutta usein myöskin persoonallisesti loukkaava. Hänen kirjoituksistansa mainittakoon: „The works of Peter Porcupine" (1801); „Grammar of the english language" (esimerkit valtiollisia, 1818); „History of the protestant reformation in England and Ireland" (1824-25), jossa hän hyökkää uskonpuhdistuksen kimppuun. [E. I. Carlyle, „William Cobbett".] *J. F.*

Cobbler *[koblə]* (engl.), amer. virvoitusjuoma, jonka ainesosina ovat viini (etupäässä šerry), sokeri, sitruunankuoret ja jäähdykkeenä muserrettua jäätä; nautitaan ruokoputkien läpi imemällä.

Cobden *[kobdən]*, R i c h a r d (1804-65), engl. valtiomies, Englannin vapaakauppaliikkeen kuuluisin johtaja. C. aloitti uransa köyhissä oloissa, oli ensin kirjanpitäjänä ja kauppamatkustajana, kunnes perusti 1828 karttuunitehtaan, joka menestyi hyvin. Manchesterissa, jonne C. oli asettunut asumaan, hän pian liittyi niihin miehiin, jotka 1830-luvulla vaativat viljatullien poistamista ja yleensä olivat sitä mieltä, että valtion ei tulisi millään tavalla sekaantua taloudelliseen elämään. Näillä „Manchesterkoulukunnan" (ks. t.) mielipiteillä ei ole ollut innokkaampaa kannattajaa kuin C. oli, ja vasta hänen tarmokkaalla johdollaan viljatullien poistamiseksi toimeenpantu agitatsioni v:sta 1838 lähtien sai niin suurenmoisen muodon, ettei moista oltu Englannissa sitä ennen nähty (vrt. A n t i-c o r n-l a w-l e a g u e). V. 1841 C. valittiin parlamenttiin, ja täällä hän erittäinkin John Brightin (ks. t.) kannattamana sai aikaan, että viljatullit 1846 kokonaan poistettiin. Tämän asian perille ajamiseksi C. oli uhrannut sekä kaiken harrastuksensa että koko omaisuutensa: hänen hyväksensä pantiin sitten kaksi eri kertaa toimeen varojen keräys. V:sta 1847 lähtien C. parlamentissa toimi vapaamielisten parannusten ja varsinkin rauhanasian hyväksi vastustaen 1850-luvulla samaten kuin John Brightkin Englannin hallituksen sotapolitiikkaa. V. 1860 C. sai suoritetuksi elämänsä toisen suurtyön, kun hänen onnistui saada Ranskan keisari Napoleon III tekemään Englannin kanssa vapaakaupan periaatteille rakennetun kauppasopimuksen, joka sitten seuraavina vuosina vaikutti paljon muidenkin valtioiden tullipolitiikkaan. C:n kirjoituksia ja puheita on julkaistu nimillä „Political writings" (1867) ja „Speeches on questions of public policy" (1870). [J. Morley, „The life of Richard Cobden".] *J. F.*

Richard Cobden.

Cobden-klubi, v. 1866 Cobdenin muistoksi Lontoossa perustettu yhdistys, jonka tarkoituksena on toimia hänen aatteittensa: vapaakaupan ja rauhan asian hyväksi. Se on harjoittanut vilkasta propagandaa toimeenpanemalla esitelmiä, julkaisemalla kirjoituksia y. m.; on nyttemmin kuitenkin joutunut syrjään muiden järjestöjen rinnalla.

Cobitis ks. K i v e n n u o l i j a i s e t.

Cobron ks. C o c k b u r n.

Coca-pensas *[-ŏ-] (Erythroxylon coca)*, n. 2-3 m:n korkuinen pensas Andes-vuorten itärinteiltä Boliviassa ja Perussa, josta sittemmin viljelyksen kautta on levinnyt Etelä-Ameriikan pohjoisosan kaikkiin valtioihin, Antilleille, Zanzibariin, Ceyloniin, Intiaan ja Austraaliaan saakka. Lehdet vastapuikeita tai soikeita, ehytlaitaisia, kiiltäviä, kaljuja, yläpinta tummanvihreä, alapinta vaaleampi. Niiden kärjessä pieni ota ja siitä alkaen kahden puolen keskisuonta viivantapainen juova. Kukat pieniä, valkeita, ryhmittäin lehtihangoissa. C:n lehtiä käyttivät Perun ja Bolivian alkuasukkaat kiihotusaineena jo eurooppalaisten maahan tullessa, ja nykyajan intiaani ei ilman niitä tule toimeen. 3-4 kertaa päivässä hän pitää lepohetken, kaivaa nahkakukkarostaan muutamia c:n lehtiä, pyörittää ne mälliksi ja ottaa lisäksi suuhunsa hieman sammuttamatonta kalkkia tai *Qui-*

Coca. *a* kukka, *b* hedelmä.

noa-savikkaan tuhkaa kurpitsapullostansa. Monet eurooppalaisetkin käyttävät cocaa, mutta tavallisimmin teenä. — C:n omituisin vaikutus on siinä, että se poistaa nälän, janon ja väsymyksen tunteet joks. pitkäksi aikaa, jotenka sen nauttijat saattavat kestää kovia ponnistuksia väsymystä ja nälkää huomaamatta. Mitään terveydelle vahingollista vaikutusta ei c:ssa ole huomattu, jos sitä jonkinlaisella kohtuudella käyttää. V. 1750 ransk. kasvitieteilijä Joseph de Jussieu toi kasvin ensi kerran Eurooppaan. — Vaikuttavana osana cocalehdissä on alkaloidi kokaiini (ks. t.). *(J. A. W.)*

Cocceji *[koktsē'ji]*, Samuel von, vapaah. (1679-1755), saks. lainoppinut, toimi v:sta 1702 professorina Oderin Frankfurtissa, mutta siirtyi pian virkamiesuralle; tuli 1727 Preussin valtio- ja sotaministeriksi, 1738 Preussin oikeuslaitoksen päälliköksi, 1747 suurkansleriksi; nauttien Fredrik suuren täyttä luottamusta hän ryhtyi menestyksellä uudistamaan Preussin oikeudenhoitoa. Hänen laatimansa oikeudenkäyntijärjestys „Projekt des codicis fridericiani pomeranici" (1747) ja „Projekt des codicis fridericiani marchici" (1748) oli voimassa v:een 1780. Hänen siviililain ehdotuksensa „Projekt des corporis juris fridericiani" (1749-51) ei tullut käytäntöön. C:n työtä jatkoivat Carmer ja Suarez. [Trendelenburg, „Friedrich der Grosse und sein Grosskanzler Samuel von C."]

Cocchi *[kokki]*, Igino (s. 1828), it. geologi, harjoitti aluksi kirjallisia opintoja, mutta kääntyi sitten luonnontieteiden alalle, joita opiskeli Pisassa, Pariisissa, Lontoossa, sekä tuli geologian ja mineralogian professoriksi Firenzen korkeakouluun. Julkaissut 1902 laajan teoksen Suomesta: „La Finlandia. Ricordi e studi" sekä valikoiman Kalevalan-runoja (n. 15-16 runoa) runomittaisesti italiaksi käännettynä ynnä selonteon puuttuvista osista: „Kàlevala. Poema epico finnico. Runot scelti" (Arezzo 1906). Tätä valikoimaa seurasi 1909 täydellinen Kalevalan käännös italian kielelle: „Kalevala. Poema finnico. Versione italiana di — —. Con prefazione di Domenico Ciàmpoli" (2 nid.). [Valvoja 1903, s. 154; 1908, s. 638-46; 1909, s. 330-2.] *E. N. S.*

Coccidæ ks. Kirvat.

Coccidium, mikroskooppinen *Sporozoa*-luokan alkueläinsuku, jonka lajit ovat loisina luurankoisten, nilviäisten ja niveljalkaisten eri elinten epitelisoluissa. Nuorina loiset ovat ketottomia, muna- tai pallomaisia soluja; niillä on selvä tuma ja jyväkäs alkulima. Ne kehittyvät osaksi suvuttomasti, osaksi muodostavat suvullisesti ketollisia itiöitä, jotka hajautuvat isäntäeläimen ruumiissa tai sen ulkopuolella sirppimäisiksi sporotsoiiteiksi. Näiden päästyä epitelisoluihin, alkaa taas sama kehityskulku. *C. cuniculi* elää kaniinin ohjassuolen ja sappitiehyeiden epitelissä sekä maksassa aiheuttaen valtavia ruttoja. Tavataan muissakin kotieläimissä, etenkin lehmissä, vaikean taudin synnyttäjänä. On joskus ihmisessäkin loisena muodostaen maksassa erikokoisia nystyjä. Tarttuman ihminen saa kaniineista. Suomessa tunnettu vain kaniinin loisena. *C. bigeminum* elää koiran ja kissan suolessa. *A. R:nen.*

Coccinella ks. Leppäpertut.

Coccoloba uvifera, *Polygonaceæ*-heimoon kuuluva matala puu tai pensas, jolla on isot, herttamaiset, jäykästi pystyasennossa olevat lehdet ja valkeat hyvänhajuiset kukat. Muodostaa Länsi-Intian saarten rannoille erittäin tiheitä pensaikkoja. Siitä saadaan parkitusaine „länsi-intialainen kino" (ks. Kino). Kovasta, juovikkaasta puusta tehdään huonekaluja.

Coccothraustes ks. Nokkavarpunen.

Cochabamba *[kotšaba'-]*. 1. Etelä-Ameriikan Andeihin kuuluva vuorijono Bolivian keskiosassa. Se on vedenjakajana Rio Granden ja sen lisäjokien Yapacani'n, Chimorén ja Chaparén välillä ja kohoaa n. 5,000 m korkeuteen. San Antonion ja Cochabamban kaupunkien välissä johtaa tie sen poikki 3,900 m korkeudella olevan solan kautta. — 2. Bolivian departementti 60,418 km², 367,543 as. (1906). Ilmasto on lauhkea ja terveellinen, sademäärä riittävä ja maa hyvin hedelmällistä. C. on Bolivian tiheimmin asuttua ja paraiten viljeltyä seutua. — 3. Yllämainitun departementin pääkaupunki Rio Granden syrjäjoen varrella, 2,560 m yl. merenp., 21,886 as. (1906). Piispanistuin. 15 kirkkoa, 10 luostaria, yliopisto, villa-, puuvilla- ja nahkatehtaita. — Kaupunki perustettiin *Ciudad de Oropesa* nimisenä 1565. *V. v. F.*

Cochin *[kotšin]*, tamil. *Katši*. 1. Etu-Intiassa, Madrasin presidenttikuntaan kuuluva vasallivaltio Malabarin (lounais-) rannikolla; 3,528 km², n. 8,200,000 as. C. sijaitsee Ghats-vuorten ja rannikon välissä, se on suureksi osaksi alavaa, hedelmällistä maata; siellä on mahtavia teakpuumetsiä. Maan päätuotteet ovat tee, kookospähkinät, riisi ja puutavarat sekä pippuri y. m. mausteet. Rannikkolaguuneista saadaan suolaa. Paitsi pakanallisia dravida-kansoja on täällä monta syyrialais-kristittyä seurakuntaa sekä juutalaisia, niinhyvin musta-, kuin valkoihoisia. Näistä ensinmainitut jo 3:nnella t. 4:nnellä vuosis. tulivat tänne, mutta valkoiset saapuivat vasta 15:nnen vuosis. loppupuolella. C:n pääkaupunki on Ernakolam. Maa tuli 1791 Englannin vasallivaltioksi. — 2. Kaupunki Etu-Intiassa, Malabarin piirikunnassa, oli ennen C:n vasallivaltion pääkaupunki; nyt Englannille kuuluva; n. 19,300 as., joista n. puolet kristityitä. Huono, mutta paljon käytetty satama. — C. oli ensimäinen kaupunki, jonka portugalilaiset valloittivat Intiassa (Vasco da Gama perusti 1502 tänne kauppapaikan ja Albuquerque rakennutti linnoituksen 1503). Hollantilaiset valloittivat C:n 1663 ja englantilaiset 1795. *(W. S-m.)*

Cochlea (lat.), näkinkierä, simpukka, näkinkierän näköinen osa korvasokkelossa.

Cochlearia ks. Piparuutti.

Cochrane *[kokrən]*, Thomas Dundonaldin jaarli (1775-1860), engl. amiraali, merisankari, kunnostautui nuorena upseerina Englannin ja Ranskan välisissä meritaisteluissa; 1800-01 hän „Speedy" nimisen sotalaivan päällikkönä valtasi kymmeniä vihollislaivoja, mutta joutui 1801 ranskalaisten vangiksi. V. 1806 hänet valittiin parlamenttiin. 1809 hän hävitti osan Ranskan Atlantinlaivastoa Aix'n satamassa, mutta riitaantui päällikkönsä lordi Gambierin kanssa, syystä ettei tämä mainitussa tilaisuudessa auttanut häntä tarpeeksi, ja laivastonhallinnon kanssa, jota hän ahdisti parlamentissa. Hänen sotilasuransa keskeytyi tämän johdosta ja hän

joutui hallituksen vainonalaiseksi. V. 1814 häntä syytettiin pörssihuijauksista, tuomittiin, vaikka oli syytön, vankeuteen ja sakkoihin sekä menettämään sotilasarvonsa ja paikkansa parlamentissa; valittiin kuitenkin heti uudestaan parlamenttiin. V. 1818 C. rupesi Chilen nuoren tasavallan laivaston päälliköksi ja vaikutti tuntuvasti tämän maan vapaussodan onnelliseen päätökseen. 1823-25 hän oli Brasilian palveluksessa, ja läksi 1827 Kreikkaan ottaaksensa osaa tämän maan vapaussotaan, mutta palasi sieltä jo seuraavana vuonna syystä ettei voinut varain ja miehistön puutteessa saada mitään aikaan. V. 1830 hän pääsi takaisin Englannin laivastoon, ylennettiin amiraaliksi ja oli 1848-51 Länsi-Intian laivaston päällikkönä. C. oli loistavan lahjakas ja kylmäverisessä rohkeudessa Nelsonin vertainen. Hänen julkaisemistaan kirjoituksista mainittakoon hänen oma kirjoittamansa elämäkerta „Autobiography of a seaman" (1860). *J. F.*

Cockburn *[koubən]*, Samuel (1574-1621), myöskin Cobron, syntyisin Skotlannista, oli pestatun sotaväen päällikkönä 1598 tullut Kaarle herttuan palvelukseen ja taisteli mainehikkaasti kymmenvuotisessa sodassa Venäjää vastaan (1609-17), jossa oli mukana Novgorodin valloituksessa, Audovan ja Pihkovan piirityksissä y. m. Myöskin Kustaa Aadolfin sotaretkellä Riikaa vastaan 1621 hän kunnostautui, mutta kuoli vielä sam. v. C. oli saanut Suomessa läänityksiä ja haudattiin suurella juhlallisuudella Turun tuomiokirkkoon, jossa hänen hautansa vielä on nähtävänä. *K. G.*

Cockerill *[kokəril]*, John (1790-1840), engl. teollisuudenharjoittaja, sai yhdessä vanhemman veljensä James C:n kanssa 1807 haltuunsa konetehtaan Liègessä; perusti sitten suuren joukon teollisuuslaitoksia sekä Belgiaan että useihin muihin maihin: näistä ovat kuuluisimmat Seraingin läheisyyteen v:sta 1817 lähtien perustetut suurenmoiset rauta- ja konetehtaat. C. saavutti pian tarmokkaana liike- ja rahamiehenä johtavan aseman Belgian teollisuudessa. Mutta kun Belgian pankki 1838 lakkautti maksunsa, hän rahapulaan joutuneena oli pakoitettu myymään muut laitoksensa paitsi Liègessä ja Seraingissa olevat. Kohta senjälkeen hän lähti Venäjälle perustamaan uusia liikeyrityksiä, mutta kuoli paluumatkalla. *J. F.*

Cocktail *[kokteil]* (engl.), oikeast. „kukonpyrstö". 1. Kilpa-ajohevonen, joka ei ole täysiverinen. — 2. Amerikkalainen juoma, jossa on sekoitettuna erilaisia karvasaineita konjakkiin, whiskyyn, sampanjaan y. m.; tarjotaan tavall. jäähdytettynä.

Cocos ks. Kookospalmu.

Cocotte *[koko't]* (ransk.), nainen, joka siveettömyydellään hankkii itselleen varoja elääksensä komeasti, demimondi-nainen, hienosteleva ilotyttö.

Cod, lat. *codex* (ks. t.) sanan lyhennys.

Coda *[-ō-]* (it., < lat. *cauda* = pyrstö), sävellykseen tahi johonkin sen osaan liittyvä päätöslisäke. Etenkin Beethovenin sävellyksissä c:lla on suuri merkitys kokonaisvaikutuksen huipentumiseen nähden. *I. K.*

Codak ks. Kodak.

Code *[kod]* (ransk., < lat. *cōdex* = kirja), lakikirja; sanaa käytetään esim. niiden viiden ransk. lakikirjan nimityksenä, jotka julkaistiin vv. 1804-10 Napoleonin konsulihallituksen ja keisarivallan aikana ja joihin sisältyi siviililaki, siviiliprosessi, kauppaoikeus, rikosprosessi ja rikoslaki. — Erityisesti käy tällä nimellä ensimäinen näistä, C. civil. Sittenkuin vallankumouksen aikana turhaan oli yritetty saada aikaan yhtenäistä siviililakia, asetti Napoleon Bonaparte ensimäiseksi konsuliksi tultuaan komitean lakimiehiä valmistamaan siitä ehdotusta. Se hyväksyttiin osittain muodosteltuna 1804 nimellä Code civil des Français, mutta sai 1807 nimen *Code Napoléon*, jota nimitystä käytettiin myöskin Napoleon III:n aikana (1852-70). C. civilen perustuksena ovat Ranskan vanha tavanomainen oikeus, kuninkaalliset asetukset, roomalainen oikeus ja vallankumousajan lait. Napoleon I:n aikana se otettiin käytäntöön myöskin niissä maissa, jotka silloin olivat Ranskaan yhdistettyinä ja muutamissa muissakin. Vielä nytkin se on m. m. Italian, Hollannin ja Belgian yksityisoikeuden perustuksena. *J. F.*

Code *[koud]* (engl., < lat. *cōdex* = kirja). 1. Lakikirja. — 2. Eräänlainen sanakirja, jonka jokainen sana merkitsee kokonaista lausetta ja jota käytetään sähköttäessä menojen säästämiseksi. Tällaisia sanakirjoja on useita; enimmin käytetty on ABC-c. (v:sta 1872); sähkösanomainvaihtajat saattavat myöskin käyttää omaa yksityistä c:ansa.

Codex *[-ō-]* (lat., mon. *cōdicēs)*, koodeksi, nimitys jota roomalaiset käyttivät puu- tai norsunluulevyistä kokoonpannusta kirjasta. Teksti oli joko kaiverrettu tai värillä kirjoitettu tai piirtimellä vahapintaan kaiverrettu. Tämä sana tuli sitten merkitsemään pergamentti- tai paperikirjaa. Ahtaammassa merkityksessä codex (koodeksi) merkitsee järjestelmällisesti yhdistettyä asetusten kokoelmaa, jolloin codex sanan yhteydessä tavall. esiintyy kirjateoksen alkuperää tai sisällystä ilmaiseva adjektiivi. vrt. myös Raamatun käsikirjoitukset. Huomattavimmista koodekseista mainittakoon:

1. Codex aboënsis (lat.), nykyään Skoklosterin arkistossa säilytetty vanha kopio Turun tuomiokapitulin n. s. Mustastakirjasta (ks. t.); niin nimitti Porthan myöskin erästä hänen aikanaan Turun yliopiston kirjastossa olevaa kappaletta Juustenin Chroniconia.

2. Codex alexandrinus (lat.), aleksandrialainen c., vanhimpia ja tärkeimpiä Uuden testamentin käsikirjoituksia (vrt. Raamatun käsikirjoitukset). Se sisältää, paitsi V:n T:n Septuaginta-käännöstä, myöskin U:n T:n ja Clemens Roomalaisen kirjeet. Tämä kuuluisa kokoelma on kirjoitettu pergamentille, kauniilla unsiaalikirjoituksella; sen luullaan syntyneen Egyptissä 5:nnellä vuosis. V. 1628 Konstantinopolin silloinen patriarkka Cyrillus Lucaris lahjoitti sen Englannin Kaarle I:lle ja se säilytetään British Museumissa.

3. Codex argenteus (lat.), „hopeakirja" (niin nimitetty hopeakansiensa vuoksi), kallisarvoinen, Upsalan yliopiston kirjastossa säilytetty teos, joka sisältää katkelmia kaikista neljästä evankeliumista gootin kielellä. Käännös on piispa Wulfilan (318-383) tekemä. Kirjoitus on n. s. „encaustum"ia (lämmitetyillä leimasimilla painettu), tehty purppurapergamentille hopea- ja

kultakirjaimilla. Tämä merkillinen teos, jonka arvellaan syntyneen 5:nnen vuosis. lopulla tai 6:nnen alkupuolella, joutui tuntemattomia teitä erääseen Werdenin luostarikirjastoon ja sieltä 16:nnen vuosis. lopulla Praagiin. Kun ruotsalaiset 1648 (30-vuotisen sodan lopussa) valloittivat Praagin, joutui c. a. H. K. v. Königsmarckin haltuun, joka sen lahjoitti kuningatar Kristiinalle. Sittemmin kuningattaren kirjastonhoitaja vei sen Alankomaihin, josta sen 1662 400:sta riikintaalerista valtiokansleri M. G. de la Gardie osti ja lahjoitti, kallisarvoisiin hopeakansiin sidottuna, Upsalan yliopiston kirjastoon. Kirja sisälsi silloin 187 lehteä; 1834 huomattiin puuttuvan 10 lehteä, jotka saatiin paikoilleen vasta 1857. C. a. julkaistiin ensi kerran Dordrechtissa 1665; sittemmin sen ovat julkaisseet G. Stiernhielm (Tukholmassa 1671), Erik Benzelius (Oxfordissa 1750) ja J. K. Zahn (1805). Kriitillisiä painoksia ovat julkaisseet Gabelentz ja Löbe (1836) ja A. Uppström (1854; löydetyt 10 lehteä 1857).

4. Codex aureus (lat.), „kultakirja”, Tukholman kuninkaallisessa kirjastossa säilytetty, pergamentille käsinkirjoitettu evankeliumikirja, sisältäen kaikki neljä evankeliumia latinankielisessä käännöksessä, joka monissa kohdin eroaa vulgatasta. Kirjoitus on kultainen. C. a. sisältää myöskin myöhemmän käden lisäyksinä Hieronymuksen kirjeen paavi Damasukselle sekä Hieronymuksen ynnä muiden kirjoittamia evankeliumien esipuheita. Sen syntymäaika lienee asetettava 5:nnen vuosis. lopun ja 7:nnen alun välille; se on mahdollisesti kotoisin Italiasta, sieltä se joutui Brittein-saarille, josta myöhemmät lisät ovat siihen tulleet. V. 1690 se joutui nykyiseen säilöönsä.

5. Codex bildstenianus (lat.) ks. alemp. Codex 6.

6. Codex bureanus (lat.), Tukholman kuninkaallisessa kirjastossa säilytetty pergamenttikäsikirjoitus, joka sisältää latinasta käännettyjä pyhimyslegendoja ja on vanhimpia ruotsalaisia tunnettuja käsikirjoituksia. Tämä kappale on kotoisin 1350-70 luvuilta, mutta oikeinkirjoitus ja kielenkäyttö viittaavat vielä vanhempaan aikaan, kenties 1200-luvun lopulle. Sen eräs myöhempi jäljennös on tunnettu nimellä Codex bildstenianus.

7. Codex cumanicus (lat.), itäturkkilaisten komaanien (ks. t.) kielen vanha kirjallinen muistomerkki, jossa on komaanilainen „isämeidän” ja sanasto, v:lta 1303. C. c:n, jonka Petrarca lahjoitti Venetsian kirjastolle, on julkaissut unk. tutkija Géza Kuun (Budap. 1880-83, 2 os.). Tutkimuksen C. c:n kielestä on julkaissut W. Radloff („Das türk. Sprachmaterial des C. c.”, Piet. 1887).

8. Codex justinianeus (lat.), se Itä-Rooman keisarin Justinianus I:n (527-565) roomalaisen oikeuden lähdekirjoista toimituttaman kokoelman osa, joka sisältää ne keisarilliset asetukset (constitutiones principum), mitkä määrättiin edelleen olemaan voimassa. Ensimäinen keisarin toimituttama (v. 529) kokoelma *(Codex vetus)* on hävinnyt, jota vastoin toinen myöhemmin tehty ja 534 keisarin hyväksymä *(Codex repetitæ prælectionis)* on vielä tallessa.

9. Codex kumoënsis (lat.), Kokemäen kirkon arkiston omistama käsinkirjoitettu nuottikirja, joka sisältää sekvenssejä ja muita hymnejä katolisen ajan lopulta; enimmäkseen on sisällys latinankielistä, mutta myöskin suomenkielistä tekstiä on osittain.

10. Codex (Ephræmi Syri) rescriptus (lat.), raamatunkäsikirjoitus 5:nneltä vuosis. ks. Raamatunkäsikirjoitukset.

11. Codex sinaiticus (lat.), raamatunkäsikirjoitus 4:nneltä vuosis. ks. Raamatunkäsikirjoitukset.

12. Codex vaticanus (lat.), raamatunkäsikirjoitus 4:nneltä vuosis. ks. Raamatunkäsikirjoitukset.

Codrington *[kodriŋtən]*, Sir Edward (1770-1851), engl. amiraali, oli yhdistyneen englantilais-ranskalais-venäläisen laivaston päällikkönä Navarinon tappelussa 1827. Sittemmin 1832-40 hän oli alihuoneen jäsen, kuuluen vapaamieliseen puolueeseen. *K. S.*

Cody *[kaudi]*, William Frederick (s. 1845), pohjois-amer. puhvelinpyydystäjä, palveli ensin postinkuljettajana Mississipin länsipuolella olevissa seuduissa, jossa saavutti valkoihoisten suosion ollen verisissä otteluissa intiaanien kanssa. Otettuaan vakoojana osaa sisäiseen sotaan hän antautui erään rautatieyhtiön palvelukseen hankkien sen työmiehille puhvelinlihaa, ja tappoi tällöin 18:ssa kuukaudessa 4,280 puhvelia, josta sai kuuluisan nimensä Buffalo Bill. Liityttyään jälleen armeiaan hän oli tiedustelijana mukana taisteluissa sioux-intiaaneja ja cheyennejä vastaan. Sittemmin hänet valittiin Nebraskan eduskuntaan. Oltuaan vielä kerran mukana taisteluissa hän kokosi itselleen joukon intiaaneja, paimenia (cowboys), vakoilijoita, trappeja y. m. ja tällä joukollaan hän loistavalla menestyksellä antoi sekä Ameriikassa että Euroopassa näytäntöjä kaukaisen lännen elämästä.

Cœcum (lat. *cæcus* = sokea), umpisuoli.

Coehoorn *[kūhōrn]*, Menno van (1641-1704), alankom. sotilasinsinööri, kunnostautui isänmaansa sodassa Ludvik XIV:ta vastaan ollen johtamassa Maastrichtin puolustusta ja Graven piiritystä 1673, jolloin ensi kerran käytettiin hänen mukaansa nimitettyjä keveitä mörssäreitä patterien ja juoksuhautojen pommitukseen. C. rakensi uusia ja paransi useita vanhoja linnoituksia ottaen käytäntöön tärkeitä uudistuksia linnoitustaidon alalla. Espanjan perintösodassa hän oli mukana anastamassa useita vihollisten asemia. C. on kirjoittanut teoksia linnoitustaidosta.

Cœlenterata ks. Onteloeläimet.

Cœlenteron, onteloeläinten ruumiinontelo, joka on sisälehden (entodermin) ympäröimä ja jossa ruoansulatus tapahtuu. Yksinkertaisimmassa tapauksessa c. on pussimainen ontelo, mutta useimmiten se lähettää ruumiin sivuosiin taskumaisia tai kanavanmuotoisia haaroja, joissa ravintoneste virtaa. C:n suu toimii sekä suuaukkona että peräaukkona. C. yleensä toimittaa niinmuodoin samat tehtävät kuin ruoansulatuskanava, ruumiinontelo ja verisuonisto korkeammilla eläimillä, jonka vuoksi c:ia myös sanotaan gastrovaskulaari-systeemiksi. *K. M. L.*

Cœlibaatti ks. Selibaatti.

Cœlogenys paca, paakka, iso, 60-70 cm

pitkä jyrsijä; sillä on etu- ja takajaloissa 5 varvasta, lyhyt, tylppäkuonoinen pää, pienet korvat ja töpöhäntä. Sen ruskea, keltapilkkuinen turkki on tiheä ja karkeakarvainen. Paakka elää Etelä-Amerikan kuumissa osissa; se on yöeläin, joka päivällä pysytteleikse kaivamissaan maakoloissa; liha on hyvänmakuista. *K. M. L.*

Cœloglossum viride.

Cœloglossum viride, pussikämmekkä, kämmekkäiskasvi, leveälehtinen, vihreäkukkainen, matalahko yrtti. Kasvaa lehtopaikoissa maamme etelä- ja keskiosissa.

Cœloma ks. Ruumiinontelo.

Coemptio *[coĕ'-]* (lat. *co* l. *cum* = yhdessä, ja emere = ostaa), muinaisroomalaisten keskuudessa se avioliiton muoto, jolloin vaimo todistajien läsnäollessa solmitun kaupan nojalla joutui miehen valtaan. *K. J. H.*

Cœur *[kōr]*, Jacques (s. 1390-luvun lopulla, k. 1456), ransk. kauppias ja finanssimies, pääsi 1430-luvulla Kaarle VII:n suosioon, aateloitiin 1440 ja tuli 1442 kuninkaan neuvoskunnan jäseneksi. C. oli aikanaan Ranskan suurin liikemies. Hän harjoitti vilkasta kauppaa Levantin maiden kanssa. Englannin kanssa käydyn satavuotissodan hävittämässä Ranskassa hän herätti uuteen eloon verkateollisuuden ja pani alulle suuren joukon erilaisia liikeyrityksiä (kaivosteollisuuden y. m. alalla). Hän on keskiajan lopulla syntymässä olevan kapitalistiluokan ensimäisiä huomattavia edustajia. Myöskin valtiollisissa asioissa hänellä oli suuri vaikutusvalta; lainoilla ja hyvillä neuvoilla hän antoi tehokasta apua valtion raha-asiain järjestämiseksi. Syntymäkaupunkiinsa Bourges'iin hän rakennutti linnan, jota nyt käytetään raatihuoneena. Ylimielisyydellään hän hankki itselleen monta vihamiestä. V. 1451 häntä syytettiin kuninkaan lemmityn Agnes Sorelin myrkyttämisestä ja 1453 hän eri rikoksista tuomittiin menettämään omaisuutensa ja lähtemään maanpakoon; meni sen jälkeen paavin palvelukseen ja kuoli Khiossaarella uskottomia vastaan lähetetyn retkikunnan päällikkönä. [L. Guiraud, „Recherches et conclusions nouvelles sur le prêtendu rôle de Jacques C."]

Coffea ks. Kahvipensas.

Cogito, ergo sum (lat.), „ajattelen, siis olen olemassa", Descartes'in filosofian lähtökohta.

Cognac *[konja'k]*, arrondissementin pääkaupunki Länsi-Ranskassa, Charenten departementissa, luonnonihanassa seudussa Charente-joen varrella, 18,747 as. (1901). Konjakinvalmistuksen keskus; valmistaa sitä vuosittain n. 198 milj. mk arvosta. — Keskiajalla C. oli kreivikuntana, joka joutui Ranskan kruunulle 16:nnella vuosis. Toukokuun 22 p. 1526 yhtyivät täällä Frans I, Henrik VIII, paavi Clemens VII, Milanon herttua Frans ja Venetsian tasavalta liittoon Kaarle V:tä vastaan. *(V. v. F.)*

Cognatus ks. Kognaatti.

Cogniet *[konjĕ']*, Léon (1794-1880), ransk. historiamaalari, käsitteli teoksissaan etupäässä raamatullisia ja historiallisia aiheita. Edellisiin kuuluvat esim. alttaritaulut „Naiset haudalla" Madeleine kirkossa ja „Stefanus auttaa köyhää perhettä" S:t Nicolas-des-champs kirkossa Pariisissa, jälkimäisistä on tunnetuin Louvressa oleva kattomaalaus „Napoleon Egyptissä". Pariisin Hôtel de villessä olleet C:n dekoratiiviset maalaukset „Vuodenajat" hävitettiin kommunardikapinassa 1871. — Pääasiallisesti on C:n maine säilynyt kumminkin usean Ranskan etevimmän taidemaalarin — Meissonier'n, Laures'in, Bonnat'n y. m. — opettajana. *F. L.*

Cognomen *[-nō'-]* (lat. *co* l. *cum* = yhdessä, ja *nōmen* = nimi), Rooman kansalaisilla varsinainen sukunimi, esim. Publius (prænomen l. etunimi) Cornelius (nomen l. nimi) Scipio (cognomen l. sukunimi) Africanus (agnomen l. liikanimi). vrt. myös Nimi. *K. J. H.*

Cohabitatio *[-ā'tiō]* (mlat., < lat. *con* = yhdessä, ja *habitā're* = asua), asuntoyhteys, vuodeyhteys.

Cohen *[kōen]*, Emil (s. 1842), geologi, tuli 1878 professoriksi Strassburgiin, josta siirtyi 1885 Greifswaldiin. Matkustanut 1870-luvulla Etelä-Afrikassa tutkimassa sikäläisiä timantti- ja kultakaivoksia. On julkaissut lukuisia huomattavia teoksia etenkin vuorilajiopin ja meteoriittitieteen alalta. *P. E.*

Cohen *[kōen]*, Hermann (s. 1842), saks. filosofi, v:sta 1875 professorina Marburgissa, „uuskantilaisen" oppisuunnan edustaja, on selittänyt ja omituisella tavalla kehittänyt Kantin filosofiaa teoksissaan „Kants Theorie der Erfahrung" (2 pain. 1885), „K:s Begründung der Ethik" (1877), „K:s Begründung der Aesthetik" (1889); esittää omaa filosofiaansa teoksessa „System der Philosophie", josta on ilmestynyt kaksi osaa, „Logik der reinen Erkenntnis" (1902) ja „Ethik des reinen Willens" (1904); sitä paitsi julkaissut m. m. „Die Nächstenliebe im Talmud" (3 pain. 1888). C. on teräväjärkinen, syväaatteinen, jokseenkin vaikeatajuinen ajattelija. *A. Gr.*

Cohn *[kōn]*, Ferdinand Julius (1828-98), saks. kasvitieteilijä, kasvitieteen professori ja kasvifysiologisen laitoksen johtaja Breslaussa. Julkaissut tutkimuksia kasvi- ja eläinkunnan rajalla olevista yksisoluisista olioista: „Untersuchungen über die Entwickelungsgeschichte der mikroskopischen Algen und Pilze" (1854); „Neue Untersuchungen über Bakterien" (1872-5). V:sta 1870 julkaisi aikakauslehteä „Beiträge zur Biologie der Pflanzen".

Cohn *[kōn]*, Gustav (s. 1840), saks. taloustieteilijä, v:sta 1884 professorina Göttingenissä; julkaissut ansiokkaat tutkimukset „Untersuchungen über die englische Eisenbahnpolitik" (1874-75) ja „Die englische Eisenbahnpolitik der letzten 10 Jahre" (1883) ja muutamia muitakin kirjoitelmia tältä erikoisalaltaan. C. on valtiorautatiejärjestelmän kannattaja. Hänen pääteoksensa on „System der Nationalökonomie" (1885-98).

Cohnheim *[kōnhäim]*, Julius (1839-84), saks. anatomi, jonka etevä teos „Über Entzündung und Eiterung" (1867) aikoinaan herätti

suurta huomiota, siinä kun osoitettiin, että märkimisilmiössä valkeat verisolut itsenäisten liikkeidensä vuoksi siirtyvät verisuonista ympäröivään kudokseen. Tästä lähtien C. kohdisti tutkimuksensa yksinomaan kokeelliseen patologiaan, toimien professorina Kielissä, Breslaussa ja Leipzigissä. Hänen julkaisuistaan mainittakoon vielä „Vorlesungen über allgemeine Pathologie" (1877; II osa 1880).

Coiffeur *[kuafö'r]* (ransk.), tukanleikkaaja, kähertäjä.

Coillard *[kuallā'r]*, François (1834-1904), ransk. lähetyssaarnaaja, työskenteli 1855-77 basuto-heimojen maassa (vrt. Casalis) Pariisin lähetysseuran (ks. t.) lähettinä. Perusti sittemmin uuden lähetyksen barotse-heimon keskuuteen Sambesin yläjuoksun varrelle. C. on saanut kunnianimen „Sambesi-lähetyksen apostoli". V. 1898 C. julkaisi teoksen „Sur le Haut Zambèse". [C. W. Macintosh, „Coillard of the Zambesi" [A-e v. K., „François Coillard, konturer och fragment" (Porvoo 1907).] *U. P.*

Coimbra. 1. Portugalin piirikunta entisessä Beiran maakunnassa, 3,907 km², 332,168 as. (1900). Itäosassa kulkevat Serra da Estrella ja Serra de Lousã, länsi-osa on hedelmällistä rantatasankoa. — 2. C.-piirikunnan pääkaupunki ja Portugalin ainoa yliopistokaupunki Mondegon oikealla rannalla, viinitarhojen ja oliivimetsien keskellä, 18,144 as. (1900). Kuningas Dionysiuksen 1290 Lissaboniin perustama yliopisto siirrettiin C:aan 1308. Siinä on 5 tiedekuntaa, 70 opettajaa ja yli 1200 ylioppilasta. Siihen kuuluu tähtitieteellinen observatori, kemiallinen laboratori, kirjasto (100,000 nid.), museo arvokkaine kansatieteellisine ja luonnonhistoriallisine kokoelmineen ja kasvitieteellinen puutarha. Piispanistuin. Useita kauniita kirkkoja, kouluja, teatteri y. m. Väestö harjoittaa viini- ja etelänhedelmäkauppaa. — Lähellä sijaitsee Santa Claran luostari ja Quinta das lagrimas („kyynelten kartano"), jossa kuningatar Inez de Castro murhattiin. — Kaupunki on saanut nimensä lähellä olleesta roomalaisten Conimbrican kaupungista. V:een 1064 asti se oli maurilaisten käsissä. Senjälkeen se oli 400 v. Portugalin pääkaupunkina. V:n 1755 maanjäristys sitä hävitti. *V. v. F.*

Coincidentia oppositorum (mlat.), „vastakohtien yhtyminen"; muutamat ajattelijat väittävät, että koettaessamme käsittää korkeimpia, jumalallisia asioita emme voi noudattaa tavallisia loogillisia ajatuslakeja, vaan täytyy yhdistää ristiriitaisia määräyksiä saman olennon käsitteeseen, erittäinkin absoluuttisen olennon eli Jumalan aatteeseen. Jumala on muuttumaton ja kuitenkin samalla elämää ja toimintaa, Jumala on subjektin ja objektin, hengen ja luonnon „identiteetti" eli „samuus" (Schelling) j. n. e. (vrt. Cusanus.) *A. Gr.*

Coir ks. Kookospalmu.

Coiter (Koyter), Volcher (1534-90), alankom. lääkäri, tunnettu anatomian tutkijana; C. on ensimäisenä antanut selvän kuvauksen sikiön luustosta; hän on m. m. tarkkaan tutkinut munan kehitystä sekä on tehokkaasti edistänyt vertailevaa anatomista tutkimusta. *M. O-B.*

Coitus (lat.), aviollinen yhteys. — C. antecipatus, c. ennen avioliittoa. — C. interruptus, keskeytetty c. esim. hedelmöittämisen välttämiseksi.

Coke *[kouk]*, Sir Edward (1552-1633), engl. tuomari ja lainopillinen kirjailija. Kohottuaan nopeasti asianajajana, hän tuli 1594 attorney general'iksi (korkeimmaksi viralliseksi syyttäjäksi ja Englannin asianajajain esimieheksi), ollen tässä virassa hallituksen asiamiehenä useissa tämän ajan valtiopetosjutuissa. V. 1606 hän tuli tuomariksi „Court of common pleas"iin ja oltuaan ennen keinoista sangen vähän välittävä kuningasvallan kannattaja, hän nyt muuttui voimassaolevan oikeuden sitkeimmäksi puoltajaksi Jaakko I:n ja Kaarlo I:n vallanlaajentamisyrityksiä vastaan, pitäen tavattoman tarkasti kiinni vanhoista muodollisista oikeustavoista. V. 1613 hänet muutettiin vastoin tahtoaan ylituomariksi „king's bench"iin, mutta tuli samalla jäseneksi „privy counsil"iin, kuninkaan neuvoskuntaan. V. 1616 kohtasi häntä kuninkaan epäsuosio, hänet erotettiin tuomarintoimestaan ja häntä pidettiin Towerissa vangittunakin 1621-22. Parlamentissa hän oli oppositsionin rohkein ja vaikuttavin puoltaja, hänen esityksestään m. m. kuuluisa „petition of right" 1628 hyväksyttiin. — C:n maine lakimiehenä oli kauan tavattoman suuri ja hän suureksi osaksi loikin Englannin ennakkopäätöksiin nojautuvan „Common law"n. Hänen „Reports", jotka ilmestyivät (11 osaa 1600-15 ja 12-13 osa hänen kuolemansa jälkeen), sittenkuin kuningas, joka ne ensin oli ottanut takavarikkoon, oli pakoitettu antamaan ne pois, sisälsivät selostuksia tuomioista, ja ne ovat satoja vuosia olleet englantilaisen oikeuden lähteinä. Coken toinen suuri teos „Institutes of the laws of England" ilmestyi 1628-44; I osan 19 painos 1832. [C. W. Johnsonin kirjoittama elämäkerta (1845); G. P. Macdonellin kirjoitus „Dictionary of nat. biography"ssä (XI, 1887).] *A. T.*

Cokes *[kouks]* (engl.) ks. Koksi.

Col (ransk.), vuorensola. Sana esiintyy usein Länsi-Alppien solien nimissä. C.-di-Tenda (1,873 m), C.-de-Traversette (3,155 m), C.-de-Palme (2,204 m). Samoin Pyreneillä C.-de-la-Perche (1,620 m), C.-de-Canfranc (1,632 m).

Cola, kasvisuku *Sterculiaceæ*-heimossa. 14 puuta troopillisesta Afrikasta. *C. acuminata*n ja *C. vera*n siemeniä, n. s. cola-pähkinöitä, alkuasukkaat ovat kauan käyttäneet tekemään ilkeänmakuista vettä nautittavaksi sekä nälän tunteen poistajina. C.-pähkinät sisältävät runsaasti (2,8 %) koffeiinia, jonka vuoksi puita nykyään viljellään myös Länsi-Intiassa ja Etelä-Ameriikassa. Sekoitettuina viineihin, suklaatiin, kekseihin y. m. c.-jauhot antavat näille virkistäviä ominaisuuksia.

Colban, Adolphine Marie (1814-84), o. s. Schmidt, norj. kirjailijatar, jonka taiteellisesti, mutta keveähköstä kirjoitetuista monilukuisista kertomuksista mainittakoon vain: „Tre noveller tilegnet de norske kvinder" (1873), „Jeg lever" (1877), „En gammel jomfru" (1879) ja „Cleopatra" (1880).

Colberg ks. Kolberg.

Colbert *[-bā'r]*, Jean Baptiste (1619-83), ransk. valtiomies, porvarillista sukuperää, tuli ensin Mazarin'in palvelukseen, joka kuolin-

vuoteellaan suositti häntä Ludvik XIV:lle. C. paljasti raha-asiain ylitarkastajan Fouquet'n kavallukset, sai aikaan hänen kukistuksensa ja pääsi hänen jälkeensä raha-asiain johtoon 1661. Myöhemmin hän tuli kuninkaallisten rakennusten, kaunotaiteiden ja tehdaslaitosten ylitarkastajaksi sekä meriministeriksikin. C. on katsottava Ranskan sotalaivaston varsinaiseksi luojaksi. Tarkasti silmälläpitäen veronkantomiehiä ynnä muilla toimilla C. sai valtion tulot kohoamaan entistään paljoa suuremmiksi. Merkantilismin periaatteiden mukaan, joiden etevin edustaja hän oli, — tätä suuntaa sanotaankin joskus colbertismiksi — C. varsinkin koetti kehittää Ranskan teollisuutta sekä kauppaa. Suojelustulleja käyttämällä estettiin niin paljon kuin mahdollista ulkomaisia valmisteita maahan tuomasta, ja kotimainen teollisuus kohosikin hänen toimestaan joksikin ajaksi mitä suurimpaan kukoistukseen. Kauppaa varten perustettiin valtion kannatuksella useita kauppaseuroja, ja monta uutta siirtomaata hankittiin. Liikeväyliä parannettiin ja uusia rakennettiin, kuten Languedocin kanava. Vähemmän C. piti huolta maanviljelyksestä, ja talonpoikain kesken tapahtui hänen aikanaan useita levottomuuksia veronkannon johdosta. Myöskin tieteitä ja taiteita C. suosi ja perusti niiden hyväksi useita laitoksia. Aatteittensa toteuttamisessa C. osoitti älyä, tarmoa ja tavatonta työkykyä, ja nautti alussa Ludvikin suosiota. Mutta kun hän usean kerran ryhtyi vastustamaan kuninkaan tuhlaamista, joutui hän Ludvikin epäsuosioon, niin ettei tämä edes C:n kuolinvuoteella käynyt häntä tervehtimässä. C. jätti jälkeensä suuren yksityisomaisuuden. Hänen vanhin poikansa peri hänen jälkeensä Seignelay'n markiisin arvonimen. [„Lettres, instructions et mémoires de C."; Clément, „Histoire de C. et de son administration"; Hecht, „C:s polit. und volkswirtsch. Grundanschauungen".] *G. R.*

Jean Baptiste Colbert.

Colchicum autumnale, m y r k k y l i l j a, liljakasvi, joka syksyllä ensimäisten yöhallojen jälkeen maanalaisesta sipulista työntää lehdettömän kukkavanan. Teriö kellomainen, 6-lukuinen, villillä kantamuodolla vaalean sinipunerva. Lehdet ja hedelmä tulevat näkyviin vasta seuraavana keväänä. Kotoisin Välimeren maista, meillä viljelty ja metsistynyt. Kasvin kaikki osat, erittäinkin siemenet, väkevästi myrkyllisiä eräästä alkaloidista, kolkhisiinista.

Colchicum autumnale. *a* kukan halkileikkaus, *b* hedelmä.

Cold-cream *[kould-krīm]* (engl., „kylmä kerma"), eräs hyvin lievä, ihoa vähän jäähdyttävä voide; käytetään karheaa ihoa y. m. s. vastaan.

Colding *[kolliŋ],* L u d v i g A u g u s t (1815-88), tansk. fyysikko ja insinööri, v:sta 1847 Kööpenhaminan vesijohtolaitoksen päällikkö ja v:sta 1858 kaupungin insinööri ja opettaja polyteknillisessä opistossa; tuli 1856 tiedeseuran jäseneksi ja 1871 Edinburgh'n yliopiston kunniatohtoriksi. On käsitellyt useita tieteellisiä ja teknillisiä kysymyksiä. Suurin merkitys on hänen tutkimuksillaan energian häviämättömyydestä. On nykyään yleisesti hyväksytty periaate, ettei yhtään energiaa häviä; minkä jokin energia näennäisesti menettää, se siirtyy vain toiseen paikkaan tai muotoon. Mekaanisen lämpöteorian suhteen hänen töillään on niin suuri merkitys, että häntä yhdessä J. R. Mayerin ja Joulen kanssa pidetään mekaanisen lämpöteorian (ks. t.) ensimäisen pääväittämän perustajana. *(V. V. K.)*

Colebrooke *[koulbruk],* H e n r y T h o m a s (1765-1837), engl. filologi, sanskritisti, on nerokkailla ja perusteellisilla tutkimuksillaan toiminut tienraivaajana intialaisen filologian ja kielentutkimuksen alalla. M. m. C. tutkimuksillaan ja käännöksillään valaisi intial. kirjallisuuden vaikeimmin ymmärrettäviä aloja: oikeus-, viisaus- ja suuretieteellisiä teoksia, ja antoi ensimäisenä luotettavia tietoja veda-kirjallisuudesta. Erikoisesti huomattava on C:n oivallinen „Grammar of the sanscrit language" (1805). Hänen intial. kirjallisuutta ja historiaa koskevat tutkielmansa ovat julkaistuina kokoelmassa „Miscellaneous essays" (1837, 2 osaa; uusi painos, jossa myös C:n elämäkerta, 1873, 3 osaa).

Colenso *[kole'nzou],* J o h n W i l l i a m (1814-83), engl. teologi, tuli 1853 Natalin piispaksi Etelä-Afrikassa. Täällä hän innokkaasti harrasti zululähetystä; hän käänsi U:n T:n (1876) zulun kielelle, jo ennen julkaistuaan mainitun kielen kieliopin (1859) ja sanakirjan (1861). Kiihko, minkä C. herätti „St. Paul's Epistle to the Romans" (1861) nimisessä teoksessaan evätessänsä helvetinrangaistusten iäisyyden, nousi huippuunsa hänen julkaistuansa „The Pentateuch and the Book of Joshua critically examined" (1862 seur.), jossa hän epäili Mooseksen kirjain aitoperäisyyttä ja historiallisuutta; C. kutsuttiin Englantiin vastaamaan puolestansa, ja viimemainittu teos julistettiin harhaoppiseksi. Etelä-Afrikassakin oli pantu toimeen tutkinto häntä vastaan: piispojen kokous havaitsi hänet yhdeksässä kohdassa vääräoppiseksi ja tuomitsi hänet virkansa menettäneeksi. Mutta C. vetosi kuningattaren salaiseen neuvostoon, joka selitti hänen viraltaanpanemisensa laittomaksi (1865). C. pysyi siis virassaan kuolemaansa saakka. — C. on myös julkaissut useita matematiikan oppikirjoja. [vrt. G. W. Cox, „Life of J. W. C., bishop of Natal", Lont. 1888]. *Edv. St.*

Coleoptera ks. K o v a k u o r i a i s e t.

Coleosporium ks. R u o s t e s i e n e t.

Coleridge *[koulridž],* S a m u e l T a y l o r (1772-1834), engl. runoilija ja kriitikko. Hänen isänsä oli pappi, ja poikakin oli vakaumukseltaan uskonnollinen, vaikka hän nuorempana oli äärimäisen radikaali ja vastusti dogmiuskoa. Hänen ihanteensa oli Milton. Hän oli yksi kol-

mesta n. s. „järvikoulun" runoilijasta (lakistista), joka nimi on heille annettu sen nojalla, että he kaikki viettivät osan elämästään Cumberlandin järvien rannoilla. Yhteistä heille oli se, että he nuoruudessaan ihailivat Ranskan vallankumouksen aatteita. C:n runoelmat ovat haaveellisia kuvauksia täynnä hehkuvaa tunnetta ja mystillistä luonnonihailua. C:n pääteokset ovat runoelmat „Christabel" ja „The ancient mariner". Lisäksi on hänen runotuotteistaan mainittava romanssi „Genevieve", rajun ylevä rapsodia „Fire, famine and slaughter" ja draama „Remorse". Pienet runonsa hän on julkaissut kolmena kokoelmana: „Juvenile poems", „Sibylline leaves" ja „Miscellanous poems". Elämäänsä ja kirjallista toimintaansa C. on kuvannut teoksessa „Biographical sketches of my literary life and opinions". C. tutki saksalaista kirjallisuutta ja välitti sen tuntemusta englantilaisille. Hän käänsi Schilleriä englanniksi. [C:n elämäkertoja ovat kirjoittaneet Gillman (Lont. 1838), Traill (Lont. 1884), Brandl (Berl. 1886), Hall Caine (Lont. 1887); A. Swinburne, „Essays and studies" (Lont. 1888), Yarnall, „Wordsworth and the Coleridge" (New York 1899). Coleridge-bibliografian julkaisi Shepherd (Lont. 1901).] *J. H-l.*

Coleus, kasvisuku; kauniisti kirjavalehtisiä huulikukkaisia Aasian ja Afrikan kuumista osista. *C. Blumei*sta ja *C. Huberi*sta viljellään useita muunnoksia koristuskasveina. Muutamilla lajeilla on syötävät, tärkkelyksenpitoiset mukulat, esim. *C. salagensis*, jolle Togo-maan saksalaiset uutisasukkaat ovat antaneet nimen „Salagakartoffel", salagaperuna.

Colica ks. Ähky ja Koliikki.

Coligny *[-inji']*, Gaspard de (1521-72), Châtillon'in herra, Ranskan amiraali, hugenottien johtajia, osoitti jo nuorena suurta urhoollisuutta Frans I:n ja Henrik II:n palveluksessa. Viimemainitun kuoltua 1559 C. kääntyi Calvinin oppiin. Pian alkavissa hugenottisodissa C. oli uskonveljiensä pääjohtajia ja Condén kuoltua (1569) yksin ylipäällikkönä. Ollen hartaasti uskonnollinen ja täynnä luottamusta asiansa oikeuteen hän osasi mitä vaikeimmissa olosuhteissa ylläpitää taistelua. C:n taitoa ja sitkeyttä oli hugenottien etupäässä kiittäminen siitä, että he, vaikka monesti joutuivatkin tappiolle, kuitenkin aina osasivat rauhanteossa itselleen voittaa etuja. St. Germain'in rauhan jälkeen 1570 C. lähti hoviin, missä hän kehoitti Kaarle IX:tä sovinnolliseen sisäpolitiikkaan sekä sotaan Espanjaa vastaan. Kuninkaan äiti, Katarina Medici, joka pelkäsi C:n kautta menettävänsä vaikutusvaltansa, yhtyi nyt Guise'ihin tuhotakseen hänet. Pariisin kadulla C:ta haavoitti palkattu salamurhaaja. Tämän jälkeen kuningatar, C:n ja hugenottien kostoa peljäten, hartailla kehoituksillaan, joita Henrik Guise ja kuninkaan veli Anjoun Henrik avustivat, sai vihdoin heikon Kaarle IX:n toimeenpanemaan Pärttylin yön verisaunan 24 p. elok. 1572. C. surmattiin ensimäisten joukossa. Sekä johtajakyvyn että mielenjalouden puolesta C. oli aikansa etevimpiä miehiä. [Marcks, „Gaspard von C."; Whitehead, „Caspard de C."] *G. R.*

Coligny.

Colima, järjestyksessä toinen Meksikon pienimmistä valtioista Tyynen valtameren rannalla, n. 19° pohj. lev., Nevado de C:n (alkuasukasten Volcan de nieve, 4,450 m) ja Volcan de C:n (3,940 m) eteläpuolella. Sen vuorista saadaan runsaasti metalleja, metsistä hyvää puuainetta ja väripuuta ja rantalaguuneista suolaa. Maanviljelystuotteista ovat tärkeimmät tupakka, riisi, sokeri, kahvi, maissi ja turkinpippuri. — 2. Edellisen pääkaupunki, sen itäosassa, 20,698 as. (1900). Satamana Manzanillo, johon C:sta johtaa rautatie. *(V. v. F.)*

Coliseo ks. Colosseum.

Colitis, paksunsuolen tulehdus.

Collanin rahasto ks. Collan, Torsten Gustaf.

Collan-suku lienee kotoisin Savosta, jossa sen vanhin tunnettu jäsen Claudius Collanus oli Pieksämäen kirkkoherrana (k. 1692). Hänen jälkeläisensä 4:nnessä polvessa lääkäri ja salaneuvos Alexander C. (s. 1819), alempana mainittujen Fabian ja Karl C:n veli, aateloitiin 1874 nimellä von Collan.

1. Torsten Gustaf C. (1815-69), lahjoittaja, ylimetsänhoitaja Karjalassa, testamenttasi kuollessaan Suom. kirj. seuralle rahaston (nyk. 10,000 markkaa), jonka korot ovat käytettävät Suomen historiantutkimuksen edistämiseksi.

2. Fabian C. (1817-51), tiedemies ja kirjailija, synt. Iisalmessa, tuli 1834 ylioppilaaksi, 1840 maisteriksi, 1844 Kuopion lukion lehtoriksi ja rehtoriksi, 1850 filosofian apulaiseksi yliopistoon. Kotiseutunsa kansanelämään ja isänmaan historiaan lämpimästi innostuneena hän julkaisi jo ylioppilaana kirjoitelmia niistä aineista, ja ajoi, tultuansa 1841 Helsingfors Morgonbladin toimittajaksi, suomalaisuuden asiaa jo ennen Saiman ilmestymistä. Tutkijana C. oli tarkka, kirjailijana varsin monipuolinen, liikkuen historian, kielitieteen, filosofian, kaunokirjallisuuden aloilla; hänen julkaisuistaan mainittakoon: „De reformationis in Fennia initiis" (1843); „Erik Fleming, biografiskt utkast" (1845); „Finsk språklära I" (1847); „De notione necessitatis Hegelianæ" (1850). [„Valda skrifter af Fabian Collan", julk. V. Vasenius.]

3. Karl C. (1828-71), kirjailija ja säveltäjä, synt. Iisalmessa, tuli 1842 ylioppilaaksi, 1850 maisteriksi, 1859 saksan kielen lehtoriksi yliopistoon, 1864 filosofian tohtoriksi, 1866 yliopiston kirjaston hoitajaksi. Viimemainitussa virassa

K. Collan.

54. Painettu 5/11 09.

hänellä oli suuria ansioita kirjaston järjestämisestä ajanmukaiselle kannalle. Kirjallisuudenhistorian tutkijana hän on julkaissut huomattavat väitöskirjansa „Öfversigt af Serviens historiska folksånger" (1860), ja „Königinhofer och Grünberger-handskriften" (1865). Kaunokirjallisella alalla hän esiintyi varsinkin runojen ruotsintajana; hänen huomattavin julkaisunsa tällä alalla on Kalevalan täydellinen runomittainen ruotsinnos, joka ilmestyi kahtena osana 1864 ja 1868. C. oli myöskin varhaisimpia kansanlaulujen keräilijöitä maassamme („Valituita Suomalaisia kansanlauluja", I ja III, 1854-55). Hänen omissa sävellyksissään tuntuu jonkun verran kansanlaulun vaikutusta; yksinkertaisen, sydämellisen sävynsä kautta ne ovat aikoinaan päässeet laajaan käytäntöön Suomen sivistyneissä kodeissa. Yleisiksi kansallisiksi lauluiksi ovat tulleet „Vaasan marssi" ja „Savolaisen laulu". Hänen vaikutuksensa versovaan suomalaiseen säveltaideharrastukseen on epäilemättä ollut varsin tuntuva. Naimisissa hän oli Maria Margaretha Paciuksen (s. 1845) kanssa, joka opiskeltuaan ulkomailla laulua on toiminut (v:sta 1874) laulunopettajana Helsingissä sekä esiintynyt menestyksellä konserteissa sekä kotimaassa että ulkomailla. *K. G. (I. K.)*

Collanius *[-ā'-]*, Abraham ks. Kollanius.

Collapsus (mlat. < *collā'bor* = vajota, vaipua), äkillinen ruumiin voimain väheneminen; sydämen c., sydämen äkillinen heikontuminen, tila, jossa elämä saattaa olla uhattuna ja kuolema usein on seurauksena. C. tapahtuu äkillisissä taudeissa ja myrkytyksissä, joskus myöskin äkkiarvaamatta pitkällisissäkin taudintiloissa ja näennäisesti tyydyttävän ruumiillisen voimaintilan vallitessa. *M. O-B.*

Collé (ransk. < *coller* = liimata), biljardipelissä: hyvin lähellä „vallia" oleva tai aivan kiinni siinä. — Collé-sysäys, sysäys, jonka avulla vallin vieressä oleva pallo siirretään paikaltaan.

Collectivum *[-ī-]* (lat.) ks. Kollektiivinen.

Collega *[-ē'-]* ks. Kolleega.

College *[kolidž]* (engl. < lat. *collē'gium*, ks. t.), oik. yhteisillä velvollisuuksilla ja oikeuksilla varustettujen henkilöiden järjestetty yhdyskunta. 1. Maaomaisuutta omistavat itsenäiset, rikkaat yhdyskunnat Englannin Oxfordin (ks. t.) ja Cambridgen (ks. t.) „vanhoissa" yliopistoissa. Ne perustettiin alkuaan köyhiä ylioppilaita varten ja tarjoavat jäsenilleen (ylioppilaille ja alemmille opettajille) asunnon, ravinnon ja opetuksen, joka osaksi tarkoittaa yleissivistystä osaksi valmistusta yliopiston professorien edessä suoritettavia tutkintoja varten; lisäksi kuuluvat yhteiselämän ohjelmaan keskustelut, urheilu y. m. Ennen vanhaan olli collegein elämällä luostarimainen leima. C:n johtajana on rehtori (head t. master t. principal t. warden j. n. e.) ja opettajina n. s. fellows (dosentit). Useilla collegeilla on komeat, rakennustaiteellisesti huomattavat rakennukset, oma kappeli, kirjasto, omat museot ja puistot. — 2. Yliopisto, jossa on vain yksi college (esim. Dublinissä, „Trinity college"). — 3. Yleinen englanninkielinen nimitys laitoksille, jotka antavat akatemiallista opetusta. *University college* on korkeakoulu, joka antaa akatemiallista opetusta saamatta toimeenpanna tutkinnoita ja jakaa oppiarvoja. Uudet Englannin yliopistot (Manchesterin, Liverpoolin, Birminghamin y. m.) ovat kehittyneet tällaisista „university collegeista". Naisia varten on olemassa erikoisia collegeja. — 4. Ameriikassa käytetty nimitys, joka tarkoittaa yliopistoa, joko varsinaista tai ylemmän koulun ja yliopiston välillä olevaa korkeakoulua. — 5. Useiden Englannin ja Pohjois-Ameriikan ammattikoulujen ja opetuslaitosten (pappis-, eläinlääkäri-, taiteilija- y. m. opistojen) nimitys. — 6. Nimitys, jota Englannissa käytetään eräistä yleisistä ylemmistä oppilaitoksista, jotka ovat etupäässä perustetut maksutonta opetusta varten ja alkuaan kirkolliselle pohjalle sekä muuten ovat samaa laatua kuin n. s. „public schools". Niissä oppilaat ovat sisäoppilaina. Vapaapaikkoja on kyllä vieläkin, mutta etupäässä niissä nykyään käy ylhäisön lapsia. — 7. Eräiden englantilaisten oppineiden seurojen nimitys. — 8. Rakennusryhmä, jossa on yllämainitunlainen opetuslaitos tai seura.

Collège *[-lē'ž]* (ransk. < lat. *collē'gium* ks. t.), Ranskassa ja Belgiassa käytetty nimitys ylemmistä oppilaitoksista, jotka vastaavat meidän maamme lyseoita. Ne ovat joko kunnallisia tai aivan yksityisiä kouluja, nauttien kumminkin ainakin osittain valtion kannatusta. Collège-oppilaitoksia on Ranskassa kahta lajia: täydellisiä *(collèges de plein exercise)*, jotka valmistavat oppilaita ylioppilastutkintoon, jakautuen yläasteilla kahteen osastoon *(sections)*, humanistiseen ja matemaattis-luonnontieteelliseen, sekä jonkinlaisia keskikouluja *(petits collèges)*. Myöskin ylemmistä tyttökouluista käytetään samaa nimitystä: *collèges de jeunes filles.* *O. M-e.*

Collège de France *[-lē'ž də frãs]* (ransk., oik. „Ranskan oppilaitos"), korkeakoulu Pariisissa, jonka kuningas Frans I perusti Budén kehoituksesta 1529. Laitoksessa on tätä nykyä yli 40 professoria ja pidetään luennoita sekä humanistisissa tieteissä että luonnontieteissä. Luennot ovat maksuttomat ja kaikille vapaat. Tutkintoja ei laitoksessa toimeenpanna. Varhemmin oli laitoksen nimenä „Collège du roi" tai „Collège royal". [Lefranc, „Histoire du Collège de France" (1892).]

Collegia pontificia *[-ē'- -fi'-]* (lat.), opetuslaitokset, joissa valmistetaan roomalaiskatolisia lähetyssaarnaajia lähetettäviksi työhön ei-katolisiin kristittyihin maihin. Vanhimman, Collegium germanicum'in, perusti 1552 Roomassa Ignatius Loyola Saksaan lähetettäviä työntekijöitä varten, ja se on ollut mallina muille samanlaisille laitoksille. Muodollisesti se on yliopisto, mutta on itse asiassa enemmän luostarikoulun kaltainen. Pian perustettiin useita samanlaisia kouluja: kreikkalainen 1577, englantilainen 1579 ja unkarilainen, joka yhdistettiin saksalaiseen 1584, y. m. V. 1621 Urbanus VIII perusti koulun „Collegium urbanum de propaganda fide". Myös Wieniin, Praagiin, Napoliin, Pariisiin on tällaisia laitoksia perustettu. Nykyään ne ovat kaikki riippuvaisia kongregatsionista „de propaganda fide".

Collegium *[-ē'-]* (lat.), virkatoveruus, mää-

rätyn tehtävän yhteen liittämien henkilöiden (collegæ) yhteys, esim. roomalaisten collegium prætorum, c. tribunorum. Keskiajalla c. tuli merkitsemään opiskeluhuoneistoa, varsinkin yliopistojen yhteydessä olevia rakennuksia, joissa opettajat ja ylioppilaat saivat asunnon. Nykyisin c. merkitsee myöskin luentokurssia. Lauseparsi „tres faciunt collegium" tarkoittaa opettajan velvollisuutta luennoida, vaikka vain kaksi kuulijaa on saapuvilla. vrt. K o l l e e g i u m i.

Collegium canonicorum *[-ē'- -ō'r-]* (lat.), tuomiokapitulin vanha latinainen nimitys.

Collegium germanicum *[-ē'- -ā'-]*, oppilaitos Roomassa. ks. C o l l e g i a p o n t i f i c i a.

Collegium illustre *[-ē'- -u'-]* l. C o l l e g i u m r e g i u m, oppilaitos, joka ritariston ja aatelin päätöksestä avattiin Tukholmassa 1626 ja oli aiottu yksinomaan aateliston poikia varten. V. 1632 opiston toiminta lakkasi.

Collegium medicorum *[-ē'- -ō'-]* l. c o l l e g i u m m e d i c u m, alkujansa muutamain yksityisten tukholmalaisten lääkärien perustama yhdistys, jolle kunink. kirjeellä 16 p:ltä toukok. 1663 oli myönnetty erinäisiä oikeuksia ja velvollisuuksia niin hyvin „sen epäjärjestyksen poistamiseksi ja torjumiseksi, joka rakkaassa isänmaassamme vallitsee lääketieteen ja lääkäritoiminnan alalla" kuin kotimaisten lääkärien aseman tukemiseksi ja yleisön turvaamiseksi kaikenlaisten parantajain, leikkaajain ja lääkeaineiden kaupustelijain ja valmistajain puoskaroimista vastaan. Vähitellen kehittyi ja järjestyi kuitenkin yhdistys, jolla aluksi oli ajan hengen mukaisesti johonkin määrin ammattikunnallinen leima, hallinnolliseksi virastoksi, jonka tuli „hallita ja valvoa valtakunnan koko lääkintälaitosta". Yhdistystä varten 1688 vahvistetussa uudessa ohjesäännössä eli „armollisesti vahvistetussa lääkintäasetuksessa kuninkaallista collegium medicumia varten", jonka asetuksen pohjalla meidänkin maamme lääkintälaitos on kehittynyt ja jossa lausutut periaatteet vieläkin ovat pääpiirteiltään voimassa, määritellään lähemmin collegiumin oikeudet tutkia ja laillistuttaa maan tulevat lääkärit, valvoa m. m. apteekki- ja kätilölaitosta, koettaa ehkäistä puoskaroimista sekä toimia kulkutautien vastustamiseksi j. n. e.

Kun maamme oli yhteydestään Ruotsin kanssa erotettu, määrättiin maahamme erityinen hallitus lääkintäasioita varten ja tälle „collegium medicumille", jota varten ohjesääntö vahvistettiin 1816, uskottiin „maan lääkintäasian hoito ja valvonta niiden perusteiden mukaan, jotka voimassa olevain asetusten nojalla ovat Ruotsin collegium medicumia — — — varten voimassa ja vahvistetut". V. 1830 muutettiin colleg. medicum „ylihallitukseksi lääkintälaitosta varten" ja 1878 „Suomen lääkintähallitukseksi". *A. K-s.*

Collegium raumense *[-ē'- -e'-]*, Rauman fransiskaaniluostarin latinalainen nimitys. Se ei ollut, kuten H. Spegel y. m. (myöhäisemmätkin) historioitsijat väittävät, mikään oppilaitos, joka muka olisi ollut luostarin yhteydessä. [K. A. Bomansson, „Hvad betecknar „Collegium Raumense" (Hist. Ark. VI).]

Collemaceæ ks. J ä k ä l ä t.

Collett *[-e'-]*, J a c o b i n e C a m i l l a (1813-95), o. s. W e r g e l a n d, norj. kirjailijatar, runoilija Henrik Wergelandin (ks. t.) sisar, herätti paljon huomiota jo ensimäisellä, vakavasti ja rohkeasti kirjoitetulla „Amtmandens døtre" romaanillaan (1855), jossa hän terävästi ja säälimättä arvostelee yhteiskunnallisia oloja, vieläpä itse avioliittoakin (kirjasta ilmestyi Norjassa uusi painos vielä 1897). C:n muista julkaisuista ovat mainittavat: „Fortællinger" (1861), mestarilliset elämäkerralliset kertomukset „I de lange nætter" (1863), „Sidste blad" (3 osaa, 1868-73), „Fra de stummes leir", „Mod strømmen", I-II (1879-85). C., jota pidetään Norjan etevimpänä kirjailijattarena, oli naisasian innokkaimpia ja taitavimpia puoltajia maassansa. V. 1892-94 ilmestyivät C:n kootut teokset 8 niteessä. [Clara Bergsøe, „Camilla Collett, et livsbillede".]

2. R o b e r t C. (s. 1842), norj. eläintieteilijä, edellisen poika, eläint. professori Kristiaaniassa 1884. Hänen tieteelliset teoksensa käsittelevät etupäässä erinäisiä selkärankaisten luokkia, varsinkin Norjan kalastoa ja linnustoa: „Norges fugle og deres geografiske udbredelse i landet" (1868, Forhandl. i Chra videnskabsselskab) ja „Norges fiske" (1874, 3 täydennysosaa 1879-1905). C:n etevistä yleistajuisista teoksista mainittakoon „Fugleliv i det arktiske Norge" (uusi pain. 1907). Kristiaanian museon arvokkaat luurankoiskokoelmat ovat hänen järjestämänsä ja suureksi osaksi hänen keräämänsä.

Colliander-s u k u on peräisin Ruotsin Smålandista ja tavataan Suomessa 1600-luvun alkupuolelta saakka. O t t o I m m a n u e l C. (s. 1848), piispa; ylioppilas 1867, teol. tohtori 1881, käytännöllisen teologian professori 1883; nimitettiin Kuopion hiippakunnan piispaksi 1897, Savonlinnan hiippakunnan piispaksi 1899. C:n erikoisala on ollut hymnologia (julkaissut „Evangelisk-luthersk hymnologi", 1880) ja varsinkin kirkkomusiikki; hän on ollut puheenjohtajana 1886 asetetussa koraalikomiteassa, jonka työn tuloksena koraalikirja 1897 valmistui (C:n ja R. Faltinin yhteistyötä); periaatteitaan C. selvitti kirjassa „Kysymys uudesta koraalikirjasta Suomen kirkolle" (1898). Näiden mukaisesti toimitettu, nyt suureksi osaksi myös rytmillisiä sävelmiä sisältävä uusi koraali-virsikirjan mallipainos, ynnä tähän liittyvä koraalikirja ilmestyi 1904, sen komitean toimesta, jonka kirkolliskokous 1898 oli asettanut, ja jonka puheenjohtajana C. myös toimi. Muista C:n julkaisuista mainittakoon „Grunddragen af det bibliska kyrkobegreppet" (1882), „Suomen kirkon evankeliumitekstien selityksiä" (1891-92; keskeneräiseksi jäänyt); laajasuuntainen persoonahistoriallinen teos „Suomen kirkon paimenmuisto 19:n vuosisadan alusta nykyaikaan" (v:sta 1908).

Collie ks. K o i r a.

Collier *[kolia]*, J o h n P a y n e (1789-1880), engl. kirjallisuushistorioitsija. Hänen pääteoksensa on „History of english dramatic poetry" (Lond. 1831, 3 nid.).

Collin *[-i'-]*, A n d e r s (1754-1830), ruots. mystikko, tuli 1771 Tukholmaan, jossa kohosi sukankutojankisälliksi. Täällä hän mieltyi Tolstadiuksen kirjoihin, mutta liittyi pian Jakob Böhmen (ks. t.) „sisäistä kristinuskoa" vaativiin aatteisiin, joita ryhtyi esittämään pitämissään kokouksissa (konventikkeleissa) vaatien samalla

elämän siveellistä puhtautta ja kuuliaisuutta esivaltaa kohtaan. V. 1789 hän lausui haluavansa nauttia ehtoollista kirkossa ja moitti „heränneitä" eriseuraisuudesta (separatismista). C:sta tuli henkinen johtaja lukuisalle joukolle hänen hengenheimolaisiaan (colliniaaneja) sekä Ruotsista että myöskin Suomesta. Suuri osa hänen suomalaisille ystävilleen kirjoittamiaan kirjeitä v:ilta 1783-98 on näiden suomeksi kääntäminä tallella. Useat ylhäiset tukholmalaiset kysyivät C:lta neuvoa hengellisissä asioissa. Kerrotaanpa Kustaa III:nkin tuntemattomana käyneen hänen kokouksissaan ja kysyneen neuvoa uskonnonmuutoksesta, josta C. häntä varoitti. Herttua Kaarle nimitti C:n hovikirjastonhoitajaksi. Viimeiset 19 vuotta C:n kerrotaan eläneen lastenopettamisella.

Collin, Christen Christian Dreyer (s. 1857), norj. kirjallisuushistorioitsija, kotoisin Trondhjemista. Oleskeltuaan yliopistolukujensa jälkeen n. viisi vuotta Englannissa ja Ranskassa kirjallishistoriallisia tutkimuksia harjoittamassa hän tuli 1895 eurooppalaisen kirjallisuuden dosentiksi. C:n pääteos on perusteellinen Björnstjerne Björnsonin elämäkerta (1902-07, I-II). Hän on tutkimuksissaan m. m. käsitellyt englannin kirjallisuutta, etenkin Shakespearea.

Collin, Johan Gabriel (1794-1879), ruots. lääkäri ja kirjailija, on julkaissut lääkeopillisia ja historiallisia teoksia, m. m. „Lefnadsteckningar öfver de utmärktare personerna under kriget emot Ryssland åren 1808 och 1809" (1861-62).

Collings *[kolinz]*, Jesse (s. 1831), engl. sosiaalipolitikko, tuli 1866 erään Birminghamissa olevan suuren kauppahuoneen johtajaksi; liittyi läheisesti Jos. Chamberlainiin toimien hänen kanssaan innokkaasti kunnallisten uudistusten aikaansaamiseksi; oli 1878-79 Birminghamin pormestarina (mayorina). C. oli myöskin johtavia miehiä 1868 perustetussa „National education league" yhdistyksessä, joka ajoi perille v:n 1870 lain pakollisesta kansanopetuksesta. 1870-luvulla hän otti osaa „Agricultural labourers' union" liiton perustamiseen, ja tultuaan 1880 valituksi alihuoneeseen hän siellä erityisesti harrasti tämän liiton ohjelman toteuttamista: oman maan hankkimista pienille eläjille. V. 1887 hän sai hyväksytyksi lain (allotments act) pienten vuokralle annettavain palstatilain perustamisesta ja 1892 n. s. small holdings act'in, jonka tarkoituksena on itsevaraisen talonpoikaissäädyn uudelleen eloon herättäminen Englannissa. V. 1886 C., joka ei hyväksynyt Gladstonen Irlannin-politiikkaa, siirtyi unionistien puolueeseen. Kun hänen tämän johdosta täytyi erota „Agricultural labourers' union"ista, perusti hän s. v. samanlaisen yhdistyksen nimellä „Rural labourers' league", jonka puheenjohtajana hän on. Vv. 1895-1902 C. oli sisäasiain alivaltiosihteerinä Salisburyn ministeristössä. *J. F.*

Collins *[kolinz]*, William Wilkie (1824-89), engl. novellisti, on etupäässä sensatsionikirjailija ja rikosromaanien kirjoittaja. Hänen tunnetuimmat kirjansa ovat: „The woman in white" (1860; suomennettuna „Valkopukuinen nainen"), „Armadale" (1864), „Moonstone" (1867; suomennettuna „Kuolemankivi"), „The new Magdalen" (1873). C:n draamat „The frozen deep" (1857) ja „Light house" olivat lontoolaisia kassakappaleita. [E. v. Wolzogen, „Wilkie Collins", 1885.]

Collinson *[kolinsən]*, Sir Richard (1811-83), engl. merenkulkija, myöhemmin amiraali, johti Enterprise laivalla retkikuntaa, jonka tarkoituksena oli Franklinin etsiminen. C. saapui, kulkien Beringin-salmen kautta, Prince of Wales-salmelle ja talvehti kolme kertaa arktisessa Ameriikassa. Hän kirjoitti kertomuksen Martin Forbisherin vv. 1576-78 tekemästä 3:sta retkestä. C:n veli taasen julkaisi hänen Enterprisellä laatimansa päiväkirjan.

Collocalia ks. Salangaani.

Collodium ks. Kollodiumi.

Colloquium *[-lo'-]* (lat. mon. *colloquia)*, keskustelu. Tällä sanalla tarkoitettiin keskiajalla etupäässä koululaisten väitösharjoituksia. Uskonpuhdistuksen aikana ja sen jälkeen c. merkitsi arvossapidettyjen eri puoluetta tai mielipidettä olevien jumaluusoppineiden välistä uskonnollista kokousta.

Colloredo *[-ē'-]*, vanha ja laajalle levinnyt itävalt. aatelissuku, Friaulista kotoisin, jossa se mainitaan jo 1302. Sen jäsenistä oli Rudolf C. (1585-1657) kolmikymmenvuotisessa sodassa keisarin sotapäälliköitä, oli osallisena Wallensteinin murhassa, korotettiin sotamarsalkaksi ja puolusti 1648 urhoollisesti Praagia ruotsalaisia vastaan.

Collot d' Herbois *[kollō' derbuā']*, Jean Marie (1750-96), ransk. vallankumousmies, antautui ensin näyttelijäksi, kierteli seurueineen Ranskaa ja naapurimaita sekä kirjoitteli näytelmiä, joista eräillä oli hyväkin menestys. 1789 C. asettui asumaan Pariisiin ja tuli, oltuaan ennen puhdasverinen monarkisti, jäseneksi jakobiinien klubiin, jolta hän 1791 sai palkinnon kuuluisasta kirjasestaan „Almanach du père Gèrard pour 1792". Päästyään erittäinkin muutamien puheittensa ja tointensa johdosta kansan suosioon ja otettuaan vaikuttavasti osaa elok. 10 p:än kapinaan 1792 C. tuli oikeusministeri Danton'in „neuvonantajaksi" ja Pariisin edustajaksi kansalliskonventtiin. Hän oli nyt nopeasti kehittynyt äärimäiseksi vasemmistolaiseksi. Hänen ehdotuksestaan konventti yksimielisesti päätti hävittää kuninkuuden, hän oli myös girondistien kiihkeimpiä vastustajia ja Ludvik XVI:n kohtaloa ratkaistaessa hän äänesti mestauttamista. Kesäk. 13 p. 1793 C. tuli konventin presidentiksi ja vaikutti sitten usein ratkaisevalla tavalla sen jyrkkiin päätöksiin; konventin komissaarina hän häikäilemättömän julmasti toimi Lyonin kapinan kukistamiseksi. Yhteishyvän valiokunnan jäseneksi valittuna C. aluksi kuului hébertisteihin, mutta liittyi sitten Robespierren ryhmään; kun tämä kuitenkin, C:n nauttimaa suurta kansansuosiota peläten, päätti raivata hänet tieltä, yhtyi C. siihen salaliittoon, jonka toimesta Robespierre joutui mestauslavalle (heinäk. 28 p. 1794). Yhdessä muiden hirmuvallan voimassa pitäjäin kanssa C:kin kuitenkin pian sen jälkeen kukistui. Jo syysk. 1 p. 1794 C:n oli pakko erota yhteishyvän valiokunnasta ja maalisk. 2 p. 1795 hänet vangittiin sekä vietiin sitten Guyanaan. *K. B:dt.*

Collum (lat.), kaula; käytetään anatomiassa merkitsemään myöskin muita hoikkia osia, esim. c. uteri, emän kaula.

Colobus ks. Gueretsa.

Colocasia ks. Tarro.

Cologne *[kolo'nj]*, Kölnin ransk. nimi.

Coloma *[-lo'-]*, Luis (s. 1851), esp. kirjailija, kuuluu jesuiittain veljeskuntaan, johon meni hengenvaarassa oltuaan ja siitä pelastuttuaan. Julkaistuaan aluksi pieniä, sisällykseltään opettavaisia kertomuksia, hän 40 vuoden vanhana kirjoitti teoksen „Pequeñeres”, joka herätti Espanjassa tavatonta huomiota, siinä kun terävästi — joskin samalla yksipuolisesti — kuvataan Madridin korkeimpien piirien elämää. Kirja sai osakseen sekä ihailua että myöskin vihaa. Hänen muista teoksistaan mainittakoon romaani „Por un piojo” ja sarja kertomuksia lapsille „Cuentos para niños”. C. on sitä paitsi esiintynyt teräväkynäisenä katolisena sanomalehtimiehenä ja kirjoittanut 18:nnen vuosis. filosofien ja runoilijain elämäkertoja.

Colomb *[koulom]*, Philip Howard (1831-99), engl. amiraali, otti osaa useihin meriretkiin, oli m. m. mukana Viaporin pommituksessa 1855, keksi 1861 vieläkin käytännössä olevan vilkkusignaalijärjestelmän; erosi vakinaisesta palveluksesta 1886; ylennettiin 1892 vara-amiraaliksi. C., jota pidettiin auktoriteettina laivastostrategian alalla, on julkaissut useita huomattavia teoksia, m. m. käänteentekevän teoksen „Naval warfare: its ruling principe and practice” (1891).

Colombaczin mäkärä *[-batsin] (Simulia Colombaczensis)*, 2-2,5 mm pitkä kaksisiipinen, joka esiintyy alisen Tonavan rantamilla usein todellisena maanvaivana. Vain naaraksella on pistävät ja imevät suuosat. Pohjois- ja koillistuulilla mäkärät ajautuvat äärettömissä laumoissa Serbiaan, jossa nautaeläimiä vuosittain menehtyy 2 milj. mk arvosta niiden tuskistuttavista, myrkyllisistä pistoista. Naaras laskee keskim. 5,000-10,000 yhteisen hyytelön ympäröimää munaa pieniin puroihin ja vesisuoniin, joissa sitten toukat edelleen kehittyvät. *U. S-s.*

Colombia *[-lo'-]*, virallisesti La República de C., tasavalta Etelä-Ameriikassa, ks. Kolumbia.

Colombo *[-o'm-]*, Christophoro (it.) ks. Kolumbus.

Colon, paksusuoli, se osa suolta, joka jatkuu umpisuolesta peräsuoleen. vrt. Suoli.

Colon (Aspinwall), kaupunki Panaman tasavallassa, n. 10,000 as.; Panaman-radan loppukohta; harjoittaa suurta banaanien kauppaa ja vilkasta laivaliikettä Euroopan ja Pohjois-Ameriikan kanssa.

Colon *[-o'n]*, Cristobal (esp.) ks. Kolumbus.

Colonel *[-e'l]* (ransk.). 1. Eversti. — 2. Petitin ja nonpareillen välinen kirjasinlaji, jonka keilinmitta on 7 typografista pistettä.

Colonia *[-lō'-]* (lat.), kolonia, uutisasutus; esiintyy useissa muinaisroomalaisissa nimissä.

Colonna *[-lo'-]*, it. aatelissuku, joka on tullut tunnetuksi varsinkin Rooman kaupungin keskiaikaisessa historiassa. Tämä mahtava suku kuului ghibelliinien puolueeseen ja kävi kiivaita taisteluja guelfiläistä Orsini-sukua vastaan. Siitä on lähtenyt yksi paavi (Martin V), monta kardinaalia, sotilasta ja kirjailijaa. Sen jäseniä oli m. m. Sciarra C., joka yhdessä Ranskan kuninkaan Filip IV:n lähettilään Nogaret'n kanssa otti paavi Bonifacius VIII:n vangiksi Anagni'ssa 1303. Roomassa suvun hallussa on ollut kuuluisa Palazzo Colonna, joka on tunnettu komeasta taulukokoelmastaan ja ihanasta puistostaan.

Vittoria C. (1492-1547), Pescaran markiisitar, kuuluisa it. runoilijatar. Jo lapsena hänet kihlattiin Pescaran markiisille, Ferrante d'Avalokselle, jonka kanssa meni naimisiin 1509. C. rakasti hellästi miestään saavuttamatta vastarakkautta. Mies kuoli 1525; C. suri häntä syvästi ja lauloi hänen ylistystään runoissaan. V:sta 1544 alkaen hän eli Roomassa. Mitä herttaisin ystävyyden suhde vallitsi hänen ja Michelangelon välillä, joka myös ylisti häntä runoissaan. C:n sonetit ovat enimmäkseen uskonnollista laatua. Niiden ensim. painos: „Rime” (Parma 1538). V. C:n kirjeenvaihdon julkaisivat Ferrero ja Müller (Torino 1889); sen täydensi Tordi (Torino 1892). [A. v. Reumont „Vittoria Colonna (Freib. 1881); Zumbini, „Studi di letteratura italiana” (Fir. 1894); Mazzone, „Vittoria C., e il suo conzoniere” (Marsala 1897); Tordi „Il codice delle rime di V. C. j. n. e.” (Pistoja, 1900).] *J. H-l.*

Colonne *[-o'n]*, Édouard (oik. Judas), (s. 1838), ransk. orkesterinjohtaja; perusti 1873 kuuluisan konserttilaitoksensa Pariisiin, edisti pontevasti Berliozin sävellysten tunnetuksi saamista, johti 1878 maailmannäyttelyn virallisia konsertteja. *I. K.*

Colorado, Ameriikan jokia. 1. Läntinen C. *[kolərā'dou]*, Yhdysvaltojen länsiosassa, syntyy kahdesta lähdejoesta Green- ja Grand-Riveristä, joista edellinen tulee Wind River-vuorilta ja virtaa etelää kohti ja jälkimäinen Colorado- l. Front Range-vuorilta virraten länteen päin. Yhtyneistä joista syntyneen joen nimi on C. Se virtaa nyt Utahin ja Arizonan valtioitten kautta, mutta saatuansa Gilan lisäjoen se siirtyy Meksikon alueelle ja laskee Kalifornian-lahteen. Sekä C. että sen lähdejoet virtaavat pitkät matkat (n. 480 km) jopa 1,800 m syvien, paikoittain melkein luoksepääsemättömien cañon- l. rotkolaaksojen (ks. Cañons) läpi, jotka ne ovat uurtaneet vaakasuorista kerrostumista muodostuneeseen ylätasankoon. Joen pituus (Green Riverin lähteiltä suulle) on n. 3,000 km; jokialue n. 600,000 km². Alajuoksu on liikenteelle sopimaton joen suupuolella esiintyvien tulvavuoksien tähden. — 2. Itäinen C., suurimpia jokia Texasin valtiossa Yhdysvalloissa, alkaa Llano Estacadolla ja laskee, virraten Austinin kaupungin ohi, mihin asti se on purjehduskelpoinen, Meksikon-lahteen. Pituus n. 1,450 km, jokialue n. 107,000 km². — 3. Eteläinen C., joki Argentiinassa, alkaa Rio Grande nimisenä Kordillieereiltä, lähellä Chilen rajaa ja virtaa vuorten itäisten haarojen läpi Pampakselle. Täältä sen nimi on Rio C. Se laskee Atlantin valtamereen kahdella suuhaaralla Bahia Blancan eteläpuolella. N. 1,300 km pitkä. *W. S-m.*

Colorado *[kolərā'dou]* (lyh. Col.), valtio Yhdysvaltojen länsiosassa Utahin, Wyomingin, Nebraskan, Oklahoman ja New Mexicon valtioitten välissä, 269,214 km². Luonteensa puolesta C. voidaan jakaa kolmeen osaan: itä-, keski- ja länsiosaan. Itäosa on pääasiallisesti puutonta, lakeata, erämaantapaista ylänköpree-

riaa *(plains)*. Tämän länsipuolella on kapea, 40-80 km:n levyinen, malmi- ja vesirikas, yleensä hedelmällinen, mutta varsinkin laitumeksi kelpaava maa-alue. Tähän liittyvä Kalliovuoriin kuuluva, syvien jokilaaksojen ja kuilujen paloittelema jyrkkärinteinen vuorimaa huippuineen täyttää valtion koko länsiosan. Huipuista kohoaa enemmän kuin 100 yli 4,000 m merenpinnasta. Solat sijaitsevat korkealla, mutta ovat tärkeitä liikeväyliä; niitten kautta käy rauta- ja maanteitä. Korkein huippu, Blanca Peak, on 4,386 m yl. merenp. Vuorten väliset ylätasangot, n. s. *parks*, ovat pääasiallisesti arontapaisia *Artemisia*-pensaikkoineen („sagebrush"), paikoittain kasvaa niillä myös mahtavaa havumetsää; ne ovat usein vanhaa järvenpohjaa. Ilmanala on kuiva, terveellinen, talvisin kylmä, kesäisin kuumanlainen; keskilämpö 9,7°; korkein lämpömäärä + 38°, alhaisin — 34°. — Valtion asukasluku on suuresti kohonnut: 615,517 (1906); v. 1880 se ei edes noussut 200,000:een. Huolimatta kuivasta ja kuumasta ilmanalasta viljellään alavammilla paikoilla keinotekoisen kastelemisen avulla vehnää, maissia, kauraa, perunoita ja sokerijuurikkaita. — Sikojenhoito on tärkeä. Vuorityö tuottaa kultaa vuosittain yli 25 milj. dollarin arvosta, siis enemmän kuin mikään muu Yhdysvaltojen valtio; lisäksi hopeata, kivihiiltä, vuoriöljyä, vaskea, lyijyä, rautaa, sinkkiä, sementtiä, rakennuskiveä y. m., kaikkiaan yli 59 milj. dollarin arvosta vuodessa. Teollisuus on kehittymässä, sokeriteollisuus on nykyään tärkein; myöskin vuori-, mylly-, kone- ja rautatievaunuteollisuus sekä vientiteurastus ovat huomattavat. Rautateitten pituus n. 8,000 km; monta suurenmoista vuoriratаа. Hallitusta johtavat kuvernööri, 35-jäseninen valtionsenaatti ja 65 jäseninen edustajahuone. C. lähettää liittokongressiin 2 senaattoria ja 2 edustajaa. Pääkaupunki on Denver. — Siirtyminen C:oon alkoi 1858, se tuli territoriksi 1861 ja liittotasavallan valtioksi 1876. — Jo 1540 espanjalainen Vazquez Coronado kävi näissä seuduissa; J. Fremont tutki niitä 1842. Suuren kehityksensä C. saavutti Kalifornian kultakenttien löytämisen jälkeen. *W. S-m.*

Colorado-kuoriainen *(Chrysomela decemlineata)*, n. 10 cm pitkä nahkankeltainen kovakuoriainen, lehtiterttu, jonka etuselässä on 11 mustaa täplää ja peitinsiivissä 10 mustaa

Colorado-kuoriainen. *a* munia. *b*, *c* ja *d* toukkia. *e* kotelo.

pituusjuovaa. Pohjois-Ameriikassa sen toukat tuottavat suurta vanhinkoa tuhoamalla perunakasvia. Onneksi se ei vielä ole päässyt Eurooppaan leviämään. *U. S-s.*

Coloradon erämaa, hedelmätön, lentohiekan, suolan ja niukan kasvullisuuden peittämä, osaksi merenp. alla (n. 90 m) oleva kuiva maa-alue länsipuolella Colorado-joen alajuoksua. Maa on vanhaa merenpohjaa (merenlahti), joka, meren vetäydyttyä takaisin, ensin on ollut suurena suolajärvenä. Tämä on aikojen kuluessa pienentynyt, vihdoin hävinnyt, jättäen jälkeensä vain suuret suolakerrostumat, joista Saltonin luona olevat ovat tärkeimmät. Colorado-joen tulviessa on tänne joskus syntynyt matala järvi, Salton lake.

Coloradon ylätasanko, laaja, 2,000-2,500 m yl. merenp. oleva pengerylätasanko Arizonan valtiossa Yhdysvalloissa. Pohjoisessa sillä ei ole varsinaista luonnollista rajaa, mutta etelässä sen rinne laskee äkkijyrkästi. Tämän nimenä on Mogollon escarpment. vrt. Kalliovuoret.

Colorado Springs *[kolərā'dou spriŋz]*, „Coloradon lähteet", Kalliovuorten juurella, ylätasangolla sijaitseva kaupunki Coloradon valtiossa, Yhdysvalloissa; 25,861 as. (1904). C. S:llä on erinomaisen ihana asema; suurenmoinen näköala vuorille, joitten joukossa Pikes peak kohoaa n. 4,300 m yl. merenp. Vuorirata ja neljän rautatien risteyskohta. Kaupungissa on college, kuuromykkäin- ja sokeainkoulu. Se harjoittaa puutavarateollisuutta ja suurta karjakauppaa. Kuivan ja terveellisen ilmanalansa takia paljon käytetty keuhkotautisten parannuspaikka. Perustettu 1871 Denver- ja Rio-granderatoja rakennettaessa ja kehittynyt nopeasti. Läheisyydessä kivennäislähteitä (Manitou) sekä Garden of the gods („jumalien puutarha"), Cheyenne cañons sekä Monument park, kolme viimemainittua omituisine vuorimuodostumineen.

Colosseum *[-ē'-]* (< lat. *colo'ssus*, it. *Coliseo)*, alkuaan Amphitheatrum Flavium, muinaisen Rooman suurin ja uhkein amfiteatteri

Colosseum.

(ks. t.), keisari Vespasianuksen aloittama, valmistunut keisari Tituksen hallitusaikana 80 j. Kr. Soikionmuotoinen rakennus on pitkittäin mitattuna 188 m, poikittain 156 m sekä 48,5 m korkea; katsomon eri riveille (podium ja mænianum primum, m. secundum m. summum) mahtui kaikkiaan n. 50,000 katsojaa. Ulkopuolelta C. on 4-kerroksinen; ensimäisen, toisen ja kolmannen kerroksen muodostavat mahtavat holvit, 80 luvultaan, joita eri kerroksissa erilaiset puolipylväät — doorilaiset, joonilaiset ja korinttilaiset — reunustavat; neljännen kerroksen ikkuna-aukoilla varustettua seinämää koristavat litteät korinttilaiset pilasterit. Ylinnä sijaitsivat erilaiset kojeet auringolta suojaavan verhon *(velarium)* ohjaamiseksi (ks. kuva p. 751). C:n näyttämön l. areenan alla on joukko käytäviä ja kammioita, koneistoa, petoeläinten häkkejä y. m. varten.

Aina vanhan ajan loppuun C:ssa toimeenpantiin eläin- ja gladiaattoritaisteluja. Keskiajalla C. ajoittain oli linnoituksena ja sovellutettiin myö-

Colosseum (sisältä).

hemmin eri tarkoituksiin; sen kiviä käytettiin vielä kauan myös uudella ajalla uusiin rakennuksiin. Vasta paavi Benedictus XIV:n ajoilta (1740-58) C:n hävitystä on koetettu tehokkaasti estää. [H. Babucke, „Geschichte des Colosseums" (Königsberg 1899).] *K. J. H.*

Colostrum (lat.) ks. Pihkamaito.

Colt *[kault]*, Samuel (1814-62), amer. kivääritehtailija, keksi 1828 revolverin (ks. t.), mutta sai vasta 1835 tilaisuuden perustaa tehtaan keksintöänsä varten. Tehdas lakkasi, mutta yritykseen ryhdyttiin jälleen, kun hallitus Meksikon sotaa varten tilasi 1,000 revolveria.

Coluber ks. Tarhakäärme ja Käärmeet.

Columba *[-u'-]*, Pyhä (k. 615), munkki ja luostarienperustaja, syntyi 6:nnen vuosis. keskivaiheilla Irlannissa, josta hän n. v:n 590 tienoissa 12 seuralaisen kanssa lähti Galliaan ja Burgundiin; tänne hän perusti Luxeuilin luostarin, josta seitsemännellä vuosisadalla tuli munkkilaisuutta ja kirkollista elämää uudistavan liikkeen lähtökohta. Jouduttuaan hovin epäsuosioon C. 610 karkoitettiin Burgundista ja päätyi vihdoin Italiaan; täällä hän perusti Trebbian varrelle Bobbion luostarin, josta tuli tieteellisten ja kirjallisten harrastusten tyyssijä. C. kuoli Bobbiossa. Hänen kootut teoksensa julkaisi Fleming 1667 nimellä „Collectanea sacra". [Seebass, „Columba von Luxeuil" (1883).] *K. Ö.*

Columbarium *[-ā'-]* (lat. *colu'mba* = kyyhkynen), „kyyhkyslakka", roomal. hautakammio, jonka seinämissä oli rivittäin lukuisia pieniä holvikkoja *(loculi)* hauta-astioita *(ollæ)* varten. Tavallisesti ylhäiset henkilöt rakensivat c:n orjilleen ja alaisilleen, eri yhdistykset taasen jäsentensä tarpeeksi. Lukuisia c:eja on tavattu eri paikoin Rooman ympärillä maan alta. — Nyk. krematoreissa (ks. t.) c. on holvi, johon uurnat asetetaan. *K. J. H.*

Columbia *[kəlaʼmbiə]* l. Oregon, Pohjois-Ameriikan joki, alkaa British Columbiassa, Kalliovuorten läntisiltä rinteiltä, n. 50° kohdalla pohj. lev., virtaa aluksi luodetta, sitten etelää kohti, kulkee kaitaisten Arrow-järvien läpi ja saapuu, saatuaan vasemmalta Kootenay- ja Pend d'Oreille-syrjäjoet, Yhdysvaltain alueelle. Muodostaen lukuisia koskia (Kettle falls, 17 m) se täällä virtaa aution laavatasangon poikki, saa vasemmalta suurimman syrjäjokensa Snake River'n, kääntyy n. 1 km levyisenä länttä kohti, murtautuu kuohuvina koskina Kaskadi-vuorten poikki ja laskee, virrattuaan n. 11 km levyisenä verkalleen metsäisten rannikkoseutujen läpi (Ameriikan Rein), Tyyneen-mereen. Se on n. 2,250 km pitkä ja purjehduskelpoinen yhteensä 965 km:n matkalla. Lohenkalastus on tärkeä. V. 1792 Gray löysi joen. V. 1805 Lewis ja Clarke tutkivat sitä tarkemmin. — 2. (District of C., lyh. D. C.) Pohjois-Ameriikan Yhdysvaltain liittopiirikunta Potomac-joen varrella 181 km², 307,716 as. (1906). Liittopiirikunta, joka käsittää liiton pääkaupungin Washingtonin etukaupunkineen, on 1789:stä ollut liiton hallituksen istuin. Se ei lähetä edustajia kongressiin vaan on välittömästi sen alainen. — 3. Yhdysvaltain Etelä-Carolinan pääkaupunki purjehduskelpoisen Congaree-joen varrella, 21,108 as. (1900). Kaunis tuomiokirkko, yliopisto, college, 2 seminaaria, puuvillatehtaita ja rautavalimoja. — 4. Kaupunki Yhdysvaltain Pennsylvaniassa, Susquehanna-joen varrella, jonka poikki 1,8 km pituinen silta johtaa, 12,316 as. (1900). Harjoittaa rautateollisuutta, tupakka- ja viljakauppaa. — 5. Kaupunki Yhdysvaltain Tennesseessä, Duckjoen varrella, 6,052 as. (1900). Useita kouluja. Teollisuutta. — 6. Kaupunki Yhdysvaltain Missourissa, 5,651 as. (1900). C:ssa sijaitsee valtion yliopisto ja useita oppilaitoksia. *V. v. F.*

Columbia *[-u'-]*, virallisesti La República de Colombia, ks. Kolumbia.

Columbiitti ks. Kolumbiitti.

Columbus, Christofer ks. Kolumbus, Kristofer.

Columbus *[-u'-]*, Samuel (1642-79), ruots. runoilija, Stjernhjelmin ystävä ja oppilas, joka kuitenkin runoilijana astui omia teitään. Hänkin edusti kuten edeltäjänsä aikakautensa raitista elämäniloa, mutta tuli sairaloisuutensa kautta henkevämpään ja hienompaan elämänkäsitykseen, ihaili ennen kaikkea kauneutta elämässä ja lauloi siitä vienoin sävelin. Hänen parhaat runonsa ovat puhtaasti lyyrilliset, joissa sitä paitsi perintönä käynyt musikaalisuus on selvään huomattavissa. Hänellä on monta seuraajaa Ruotsin kirjallisuudessa. *E. H.*

Columbus *[kəlaʼmbəs]*, useiden kaupunkien nimi Yhdysvalloissa. — 1. Ohion pääkaupunki, Ohion syrjäjoen Scioton varrella, 145,414 as. (1906). Sen monista kauniista rakennuksista mainittakoon doorilaiseen tapaan rakennettu kapitoli, raatihuone ja tuomiokirkko. C:ssa on 2 yliopistoa, 2 katolilaista seminaaria, lääketieteellinen opisto, polyteknillinen laitos, hulluinhuone y. m. Tärkeä rautatiekeskus ja vilkas teollisuuskaupunki. V. 1900 oli C:ssa 914 tehdasta, joista mainittakoon teräs- ja rautatehtaat, konetehtaat, valimot ja sikaritehtaat. — 2. Kaupunki Georgiassa Chattahoochee-joen varrella, jonka voimalla C:n lukuisat myllyt ja puuvillatehtaat käyvät. 17,614 as. (1900). — 3. Kaupunki Indianassa, White-joen varrella, 65 km Indianopoliin eteläpuolella, 8,130 as. (1900). Sahoja ja tehtaita. — 4. Kaupunki Mississipissä, Tombigbeen varrella, 6,484 as. (1900). Tärkeä puuvillaviljelyksen keskus. *V. v. F.*

Columella *[-e'-]*, Lucius Junius Moderatus, synt. Espanjassa, eli Italiassa keisari Neron aikana, julkaisi maataloutta käsittelevän teoksen Rei rusticæ libri XII, alkuaan 9 kirjaa, joihin liittyy opetusrunoelma puutarhanhoidosta sekä vielä 2 kirjaa. C:n esitystapa on yksinkertainen, kieli on puhdasta ja selvää. Julk. J. G. Schneider (1794), V. Lundström (1902 y. m. [Barberet, „De Columellæ vita et scriptis" (Nancy 1888).] *K. J. H.*

Colutea arborescens, rakkopensas, eteläeurooppalainen pensas hernekukkaisten heimossa. Kukat isot, keltaiset, palot vahvasti pullistuneet. Tätä samoin kuin muutamia muita lajeja viljellään koristuskasvina.

Colymbus ks. Kuikat.

Coma (lat.), tukka. — C. Berenices, *tähtit.*, Bereniken (ks. t.) tukka.

Comanchit *[komanšit]*, alkujaan Mississippijoen alajuoksun länsipuolella asuva intiaaniheimo, joka täältä vähitellen tungettiin yhä lännemmäksi. Heidän ensimäinen „reservatsioninsa" oli nyk. Texasin valtiossa. Mutta kun ne täälläkin elivät vanhalla tavallaan: kulkivat ympäri ratsain ryöstellen karjaa ja ahdistellen valkoihoisia, karkoitettiin heidät Staked plains alueelle. Kun eivät täälläkään eläneet hallituksen mielen mukaan, lähetti tämä 1872 rangaistusretkikunnan, joka menetteli tavattomalla säälimättömyydellä. Pieni jäännös elää nykyään kurjaa elämää Intiaaniterritorion reservatsionilla; se on nykyään suuresti vähenemässä.

Comarum palustre, kurjenjalka, ruusukasvien heimoon kuuluva rantayrtti. Lehdet päätöpariset, 2-3 pariset, lehdykät sahalaitaiset, kukat ruskeanpunaiset. Yleinen koko maassa.

Comarum palustre.

Comatulidæ, merilijojen heimo, jonka lajit ovat nuorena varrellisia ja alustassaan kiinni, myöhemmin varren surkastuttua vapaasti liikkuvia. Laji: *Antedon rosacea*. ks. Antedon. *K. M. L.*

Combarieu *[kõbariö']*, Jules (s. 1859), ransk. musiikkitieteilijä, huomattava etenkin musiikkiestetiikan alalla. *I. K.*

Combes *[kõb]*, Justin Louis Émile (s. 1835), ransk. valtiomies, harjoitti ensin teologisia opinnoita, mutta siirtyi vähitellen filosofiaan ja tuli 1860 filos. tohtoriksi ja sitten lääketiet. tohtoriksi. Pian hän joutui valtiolliseen elämään, valittiin 1876 määriksi ja 1885 jäseneksi senaattiin, jossa hän sitten on ollut radikaalien johtajia ja demokraattisen vasemmiston presidenttinä. Senaatissa ja parlamentin asettaman Algerian tutkimuskomissionin jäsenenä C. pian tuli huomatuksi vapaamielisenä ja tarkkana opetusasiain harrastajana ja tuntijana. Hän tuli 1894 senaatin varapresidentiksi ja 1895 kultusministeriksi Léon Bourgeois'n ministeristöön, jossa toimessaan hän alusta alkain ryhtyi taistelemaan katolilaisen kirkon vaikutusta vastaan Ranskan opetuslaitokseen. Ministeristön 1896 kukistuttua C. yhä voimakkaammin ja jyrkemmin ajoi tätä asiaa. Kesäk. 1902 C. muodosti radikaalisen ministeristön, jonka kannattajana edustajakamarissa oli n. s. blokki ja joka nyt järkähtämättömällä tarmolla ja johdonmukaisuudella jatkoi taistelua klerikalismia vastaan; sen toimesta m. m. saatiin aikaan laki, joka lakkautti katolilaisten kongregatsionien opetustoiminnan. C:n hallituksen aikana myös katkesivat Ranskan ja Vatikaanin diplomaattiset välit ja konkordaatti kumottiin. Muista toimenpiteistä mainittakoon kaksivuotisen sotapalvelusajan hyväksyminen ja tärkeät aloitteet sosiaalisen vakuutuslainsäädännön alalla. Kun ministeristöä, varsinkin sotaministeriä, vastaan natsionalistien ja muidenkin taholta alettiin yhä kiivaammin hyökkäillä sen urkkijajärjestelmän johdosta, jonka avulla valtion viroissa olevien henkilöiden toimintaa pidettiin silmällä, heikontui C:n asema vähitellen niin, että hän katsoi parhaaksi erota (tammik. 1905), saatuaan ensin edustajakamarin periaatteessa hyväksymään kirkon ja valtion erottamisen. Mutta senkin jälkeen hän on voimakkaasti ottanut osaa taisteluun klerikaaleja vastaan ja tukenut seuraavain ministeristöjen toimintaa kirkon ja valtion eron ja muiden radikaalisten reformien aikaansaamiseksi. C. julkaisi 1905 valtiolliset puheensa nimellä „Une campagne laïque". *K. B:dt.*

Combustio *[-u'stiō]* (mlat., < *combū'rere* = polttaa), palovamma; ensimäisen asteen c.: iho käynyt tavallistaan punakammaksi ja verevämmäksi; toisen asteen c.: iho noussut rakoille; kolmannen asteen c.: iho ja ehkä alla olevat kudokset hiiltyneet. *M. O-B.*

Comedia *[-e'-]* (esp.), espanjalaisen teatterin kukoistusaikana kaikkien maallisten 3-näytöksisten näytelmien nimi, riippumatta siitä, oliko aihe iloinen vai vakava.

Comédie Française *[komedī' frãsē'z]* ks. Théâtre Français.

Comenius *[-ē'-]* l. Komenský Johan Amos (1592-1670), böömil. pedagogi, s. Määrissä 29 p. maalisk. 1592. Suku oli saanut nimensä Komná nimisestä kylästä. Vanhemmat kuuluivat „Böömin veljesten" seurakuntaan. Opiskeltuaan veljeskunnan kouluissa ja eri yliopistoissa C. vihittiin papiksi 1616. Hän oli senjälkeen muutamia vuosia pappina ja veljeskunnan koulun johtajana Fulnekissa, Määrissä, kunnes oli, samoin-

Comenius.

kuin muutkin veljeskunnan papit, pakoitettu 30-vuotisen sodan hävityksiä 1621 välttääkseen lähtemään muualle. Oleskeltuaan useita vuosia vainonalaisena Böömissä ja Määrissä hän sai viimein 1628 turvapaikan puolalaisessa Lissan (eli Lesznon) kaupungissa Posenissa. Täällä C. tuli jälleen koulunjohtajaksi ja ryhtyi tarmokkaaseen kasvatusopilliseen kirjailijatoimeen, joka ennen pitkää teki hänestä eurooppalaisen kuuluisuuden. Hän toivoi paljon Kustaa Aadolfin sekaantumisesta 30-vuotiseen sotaan, mutta kuninkaan aikainen kuolema teki toiveet tyhjiksi. Lissassa C. valittiin „Böömin veljesten" seurakunnan „vanhimmaksi" eli piispaksi 1632. Muutamien ystäviensä toimesta hän sai 1641 kutsun saapua Englantiin, jossa hänen piti järjestää koululaitos ja saada kannatusta pansofis-filosofisille opinnoillensa. Englannin sekavat valtiolliset olot vaikeuttivat hänen harrastuksiaan ja C. päätti noudattaa rikkaan hollantilaisen kauppiaan L. de Geerin kehoitusta saapua Ruotsiin 1642 järjestämään sen maan kouluoloja ja laatimaan sopivia oppikirjoja. Täällä hän tutustui Skytteen sekä Oxenstjernaan, joka erityisesti mieltyi C:n pyrintöihin ja antoi hänelle toimeksi oppikirjojen kirjoittamisen. Sitä varten C. oleskeli jonkun aikaa Elbingissä saaden kannatusta de Geeriltä ja jatkoi työtänsä sittemmin Lissassa, jonne rakkaus veljesseurakuntaan hänet jälleen oli saattanut. Ruhtinas Rákóczyn kehoituksesta hän vielä ryhtyi järjestämään Sáros-Patakin koulua pansofiseen henkeen saavuttamatta kumminkaan pysyvää menestystä. Puolan ja Ruotsin välisen sodan johdosta hän oli jälleen pakotettu tarttumaan pakolaissauvaan; muutti Amsterdamiin, jossa kuoli 22 p. marrask. 1670.

C. oli kieltämättä 17:nnen vuosis. huomattavin kasvatusopillinen kirjailija ja oppikirjojen tekijä. Hänen kasvatusopillinen pääteoksensa on „Didactica magna" (Suuri opetusoppi), jonka hän aloitti böömin kielellä, mutta käänsi sittemmin latinaksi, jolla kielellä se ilmestyi 1638. Tässä hän esitti yleiset kasvatusopilliset periaatteensa. Kaikkien lasten, ylhäisten ja alhaisten, poikien ja tyttöjen, tulee käydä koulua. Koulun tehtävä on kehittää tieteellisiä ja taiteellisia taipumuksia, hienostuttaa kieltä, kasvattaa hyveeseen ja Jumalan pelkoon. Kouluja on 4 eri lajia, joissa kussakin oppijakso kestää kuusi vuotta: 1. äidinkoulu lapsuusiällä joka kodissa; 2. äidinkielenkoulu poikaiällä jokaisessa seurakunnassa; 3. latinakoulu nuorisolle joka kaupungissa; 4. korkeakoulu joka maakunnassa. Nämä koulut tulee niin järjestää, että edellinen on valmistuksena seuraavalle — aate, jota meidän aikanamme jälleen pyritään toteuttamaan. — Laajasti ja monipuolisesti C. tekee selkoa noudatettavasta opetusmetodista, varsinkin kielten opetuksessa. Hän huomauttaa äidinkielen tärkeydestä ja vaatii vieraita kieliä, etupäässä latinaa, opetettavaksi sillä tavoin, että kielenopetus ja asiaopetus likeisesti liittyvät toisiinsa. Opetus on koetettava saada mahdollisimman havainnolliseksi, sillä „aistimin havaittu tarttuu varmimmin muistiin". — Monista oppikirjoista, joissa C. pyrki toteuttamaan kasvatus- ja opetusopillisia periaatteitaan, sopii mainita ennen muita kuuluisa „Orbis sensualium pictus" (Aistittavien kuvamaailma, 1658) sekä jo sitä ennen ilmestynyt uusisuuntainen kielioppikirja „Janua linguarum reserata" (Kielten avattu ovi), joka saavutti ennen kuulumattoman maineen leviten Aasiaan asti.

C:n kasvatusopilliset teokset sisältävät erinomaisen arvokkaita ajatuksia ja aloitteita useaan eri suuntaan ja hän on jättänyt syvät jäljet seuraavien aikojen kasvatusoppiin sekä kouluolojen käytännölliseen järjestelyyn. C. koetti mahduttaa itseensä kaikki inhimilliset tiedot ja yhdistää ne sopusointuisaksi kokonaisuudeksi: „kaikkitietämykseksi", „pansofiaksi". Mutta ihmiskunnan kokonaisuutta silmälläpitäen hän on aina kansallisen yksilöllisyytensä pohjalla ollen täten suurimpia tšekkiläisiä patriootteja. Tšekin kielen viljelyksen ja puhtauden tärkeyttä hän teroittaa usein tšekkiläisissä kirjoissaan maanmiestensä mieliin. Hän tutki kansansa historiaa. Hänen suuri tšekin kielen sanakirjansa, jota varten hän oli työskennellyt 44 vuotta, tuhoutui Lissan kaupungin palossa 1656. Hänen uskonnolliset kehoituskirjansa „Maailman labyrintti ja sydämen paratiisi" ja „Kuolevan äidin testamentti veljeskunnalle" (1650), jossa hän Westfalenin rauhan päätöksistä pettyneenä ja murtuneena ottaa liikuttavat jäähyväiset protestanttisten valtojen hylkäämältä veljeskunnalta, ovat vanhemman tšekkiläisen kirjallisuuden kauneimpia muistomerkkejä. [Ziegler, „Kasvatusopin historia" (Hels. 1907); Rein, „Encykl. Handb. d. P. L." (2:n pain.).] *O. M-e. (J. J. M.)*

Comes, *mus.* ks. Fuuga.

Comes (lat.), alkuaan korkeamman virkamiehen seuralainen ja apumies, sitten Konstantinus Suuren ajoilta korkeimpien virkamiesten arvonimi, esim. C. sacrarum largitionum, valtiovarainhoitaja l. ministeri. Keskiajalla kreivi, c. palatii l. palatinus, pfalzkreivi. — Comitatus, kreivikunta, kreivinarvo. *K. J. H.*

Comines *[-mi'n],* myös Commynes, Philippe de la Clite de C. (1445-1509), ransk. valtiomies ja historioitsija, tuli nuorena Burgundin herttuan hoviin ja oli Kaarle Rohkean neuvonantajana. V. 1472 C. meni herttuan vihollisen, Ranskan Ludvik XI:n palvelukseen, joka antoi hänelle korkeita arvoja ja käytti häntä tärkeissä luottamustoimissa. Ludvikin seuraajan, Kaarle VIII:n aikana C:ia syytettiin valtiopetoksesta ja hänet pidettiin monta vuotta vankeudessa, aluksi suljettuna rautahäkkiin. Myöhemmin C. kuitenkin taas pääsi arvoon ja vaikuttavaan asemaan. Hänen muistelmansa Ludvik XI:n ja Kaarle VIII:n hallituksesta ja elämästä, 1464-98, jotka ovat käännetyt useille kielille, ovat tämän ajan historian mitä tärkein lähde. Varsinkin C. ihailee Ludvik XI:n valtiotaitoa; etu ja menestys ovat hänen käsityksensä mukaan pääasia ja siveelliset näkökohdat väistyvät syrjään, joten häntä voi pitää Machiavelli'n edeltäjänä. [Kervyn de Lettenhove, „Lettres et négociations de Philippe de C."] *G. R.*

Comité du salut public *[komitē' dy salÿ' pybli'k]* (ransk.), Ranskan vallankumouksen aikana asetettu „yhteishyvän valiokunta" (ks. t.).

Comitia *[-i't-]* (lat. mon. sanasta *comi'tium,* ks. t.), „kokous", muinaisessa Roomassa kansankokous, johon kansa eri tavoin järjestettynä virkamiehen kutsumana kokoontui, etupäässä

lakien laadintaa, tuomioitten langettamista ja virkamiesten vaalia varten.

1. C. curiata, yksinomaan patriisien 30 curian (ks. t.) muodostama kokous, jonka valta kuningasajan loputtua rajoittui muutamiin yksityisoikeudellisiin toimiin.

2. C. centuriata, kaikkien asekuntoisten patriisien ja plebeijien centuriain (ks. t.) kokous, jonka paikka tavallisesti oli Mars-kenttä. Näissä kokouksissa kansa konsulin tai prætorin johdolla sääsi uusia lakeja, tuomitsi törkeistä rikoksista kuolemanrangaistukseen tai maanpakoon, päätti sodasta ja rauhasta sekä valitsi korkeimmat virkamiehet. Rooman tasavallan loppuaikoina c. c:n toimivalta yhä supistui ja siirtyi keisariajan alussa kokonaan hallitsijalle.

3. C. tributa, kaikkien 35 piiriin *(tribus)* jakaantuneitten kansalaisten pitämä kokous Comitiumilla ja Forumilla sekä myöhemmin Mars-kentällä. Nämä kokoukset valitsivat alemmat virkamiehet, langettivat tuomionsa eri oikeusasioissa y. m.; sitäpaitsi niihin v. 287 e. Kr. keskittyi koko lainsäädäntötoimi. Myöskin c. tr:lla oli keisariajalla ainoastaan muodollinen merkitys. *K. J. H.*

Comitium *[-i't-]* (lat. < *com* = yhdessä, ja *īre* = tulla), muinaisessa Roomassa tori Capitoliumin alapuolella Forumin (ks. t.) pohjoispuolella, kansankokousten ja valtiontointen paikka tasavallan aikana, Cæsarin ajoilta yhdistetty Forumiin. vrt. myös Comitia. *K. J. H.*

Comme chez nous *[kom-še-nū']* (ransk.), niinkuin meillä.

Comme ci comme ça *[kom-si' kom-sa']* (ransk.), niin ja näin, jotenkuten, auttavasti.

Commedia dell'arte *[-mē'-]*, it. kansankomedia, joka improvisoitiin ja johon kuuluivat määrätyt sovinnaiset henkilöt, kuten Arlechino, Pulcinella, Pantalone, Scaramuccia, Colombina y. m. C. d. a. muodostaa commedia erudita'n vastakohdan: viimemainittu oli kehittynyt roomalaisen huvinäytelmän jäljittelystä ja oli karaktääri- ja intrigi-kappale. C. d. a. vaikutti melkoisesti 16:nnen ja 17:nnen vuosis. ranskalaiseen huvinäytelmään, etenkin Molièreen. [Scherillo, „La C. in Italia" (Torino 1884); Stoppato, „La commedia popolare in Italia" (Padua 1887); De Simone Brouwer, „Rendiconti della R. Accademia dei Lincei", 5:s sarja, 10:s nid. (Roma 1902).] *J. H-l.*

Commedia, Divina, Danten pääteos. ks. Dante.

Comme il faut *[kom-il-fō']*, (ransk.), niinkuin tulee, sopivasti, mallikelpoisesti, muodin mukaan.

Commendone *[-ō'-]*, Joannes Franciscus (1524-84), it. kardinaali, kuului Bergamosta Venetsiaan paenneeseen ylimyssukuun, tuli 1555 paavin salasihteeriksi sekä Zanthen (nimi-)piispaksi ja käytettiin useissa tärkeissä valtiollisissa toimissa, paavin lähettiläänä Portugalissa, Englannissa y. m. V:n lopussa 1560 C. lähetettiin Saksaan keskustelemaan Pohjois-Saksan suureksi osaksi protestanttisten ruhtinaiden sekä Tanskan ja Ruotsin hallitsijain kanssa. Kauemmas kuin Lyypekkiin C. ei kuitenkaan tullut, kun Fredrik II ja Eerik XIV eivät osoittaneet suurtakaan halua vastaanottaa paavin lähettilästä. Kardinaaliksi hän korotettiin 1565. [H. Biaudet, „Commendones legation till Danmark och Sverige, 1561" (Öfversigt af F. vet. soc:n förhandl. 47).] *K. G.*

Commensalismi (lat. *con* = yhdessä, ja *mēnsa* = pöytä), kahden eläimen välinen yhdyselämä, joka ei kummallekaan tuota vahinkoa, vaan josta molemmat hyötyvät: esim. erakkoäyriäinen ja merivuokko (ks. n.).

Commerce *[-me'rs]* (ransk.), komerssi, kauppa.

Commiphora ks. Palsamipuu.

Commis *[-mī']* (ransk.), kauppa-apulainen. — C. voyageur *[vuajažö'r]*, kauppamatkustaja.

Commission *[kommissiō']* (ransk.), Ranskan senaatin tai edustajakamarin valitsema valiokunta. C:t valitaan joko täysistunnossa tai siten, että jokainen niistä toimistoista, joihin kamarit kuukausittain arvalla jaetaan, valitsee yhden tai kaksi jäsentä. Muutamat näistä valiokunnista (c. d'initiative parlementaire, c. d'intérêt special, c. des pétitions ja c. des congés) uusitaan kuukausittain, kun taas n. s. commissions spéciales pysyvät muuttumattomina koko lainsäädäntökauden ajan. Viimemainituista on tärkein kulunkiarviovaliokunta, jolla edustajakamarissa on nimenä c. du budget, senaatissa c. des finances. Jokainen c. valitsee puheenjohtajan, sihteerin ja esittelijän (rapporteur), jonka tulee kamarissa esittää ja puolustaa valiokunnan mietintöä. *J. F.*

Commission *[kəmi'šən]* (engl.), komissioni, merkitsee useimmissa tapauksissa samaa kuin „komitea" Suomessa. Tällaisia „commissions" voi asettaa sekä hallitus (royal commissions y. m.) että parlamentti (parliamentary commissions). Niiden todistajainkuulustelut ja mietinnöt muodostavat Englannin sinikirjain arvokkaimman sisällyksen.

Commissum *[-ī'-]* (< lat. *commi'ttere* = toimittaa), toimeksi-anto; tehty rikos.

Committee *[kəmi'ti]* (engl.), komitea; nimitys, jota käytetään Englannin ja Yhdysvaltain eduskuntain valiokunnista. Englannin alihuoneen tärkeimmät valiokunnat muodostaa alihuone kokonaisuudessaan. Tällaisella valiokunnalla on nimenä committee of the whole house (koko huoneen muodostama komitea) ja sen istunto eroaa tavallisesta istunnosta vain siinä että asiain käsittelyjärjestys on vapaampi ja että puhetta ei johda puhemies *(the speaker)* vaan erityinen puheenjohtaja *(the chairman of committees)*. Meno- ja tuloarviovaliokunnat (c. of supply ja c. of ways and means) ovat tällaisia. On kuitenkin olemassa valiokuntia siinäkin merkityksessä, jossa me käytämme tätä sanaa. Ne ovat joko pysyväisiä (standing committees) tai satunnaisia (select committees).

Myöskin Yhdysvaltain kongressissa koko huone saattaa muodostua valiokunnaksi, vaikka kaikki asiat lykätään todellisiin valiokuntiin. *J. F.*

Commodianus *[-ā'-]*, roomal., ensimäinen kristitty runoilija n. v. 250 j. Kr., kirjoitti kristinuskon innostamana kaksi runoteosta Carmen apologeticum ja Instructiones, joissa hän pakanoille teroitti kääntymyksen välttämättömyyttä. Julkaissut B. Dombart (Wien 1887). *K. J. H.*

Como-järvi.

Commodo (it.), *mus.*, mukavasti, kiirettä pitämättä. *I. K.*

Commodus *[kōm-]*, L u c i u s Æ l i u s A u r e l i u s (161-192), Rooman keisarina 180-192 j. Kr., keisari Marcus Aureliuksen (ks. t.) ja Faustinan poika. Isänsä kuoltua sodassa germaaneja vastaan C. tuli keisariksi, teki heti häpeällisen rauhan vihollisten kanssa ja riensi Roomaan, missä hän yksinomaan antautui irstaisiin huvituksiinsa ja antoi suosikkiensa hoitaa valtiontoimia. Erityisellä mieltymyksellä C. esiintyi taistelijana, myös julkisesti kansan edessä. Useiden kapinain ja salaliittojen jäljestä C. sai surmansa v:n 192 viimeisenä päivänä rakastajattarensa Marcian ja muutamien hovimiesten toimeenpaneman salaliiton kautta. C:ta Herculeena esittää muuan Roomasta 1874 löydetty veistokuva Capitoliumin kokoelmissa. *K. J. H.*

Common law *[komən lō]* (engl.), *lakit.*, oikeastaan yleinen eli yhteinen oikeus. Tätä nimitystä käytetään Englannin oikeustieteessä eri merkityksissä. 1. C. merkitsee vanhaan käytäntöön ja ennakkotapauksiin perustuvaa tavanomaista oikeutta, jolloin sen vastakohtana on kirjoitettu laki *(statute law)*. Tämä on c:n tavallisin merkitys myöskin Ameriikassa. — 2. C. on sama kuin yleisesti noudatettu laki, vastakohtana jollekin erikoiselle, esim. vain paikallisesti noudatettavalle laille. — 3. C. tarkoittaa alkuperäistä englantilais-ameriikkalaista oikeutta roomalaisen ja kansanomaisen oikeuden vastakohtana. — 4. C. on se „ankara" oikeus, joka on muodostunut noissa kolmessa vanhassa ylioikeudessa („King's bench", „court of common pleas" ja „court of exchequer") ja jonka vastakohtana on se e q u i t y (kohtuuden oikeus), joka on kehittynyt lordikanslerin ja hänen tuomioistuimensa („court of chancery") puolittain hallinnollisesta lainkäytöstä. *J. F.*

Common prayer-book *[komən präə buk]* l. T h e B o o k o f C o m m o n p r a y e r, „yhteinen rukouskirja", Englannin episkopaalisen kirkon käsi- ja rukouskirja, jolla on hyvin suuri merkitys tämän kirkon elämässä. Sen ensimäinen laitos v:lta 1549 liittyi verrattain läheisesti Englannin kirkon katolisaikuiseen liturgiaan; Edvard VI:n aikana se 1552 muodostettiin jyrkemmin protestanttiseksi; lopputuloksena uskonpuhdistusajan taisteluista oli v:n 1559 välittävä muoto. Sittemmin Stuartit koettivat saada sitä kehitetyksi korkeakirkollisempaan suuntaan, ja sellaisena sen parlamentti hyväksyi restauratsionin jälkeen 1662; tämä muoto on siitä saakka ollut voimassa (pienillä muutoksilla 1859 ja 1872). C.-p.-b. on rikkaimpia ja juhlallisimpia kaikista protestanttisista liturgioista. vrt. A n g l i k a a n i n e n k i r k k o. *J. G.*

Commons *[komənz]* l. C o m m o n e r s (engl.), yhteinen kansa. C o m m o n e r on Englannissa jokainen, joka ei ole nobilityn, s. o. ylihuoneen jäsen; sana esiintyy useimmiten yhdistyksessä h o u s e o f c o m m o n s, alihuone, ja c o m m o n e r voi myöskin merkitä alihuoneen jäsentä. *J. F.*

Common sense *[komən sens]* (engl.), „yhteinen aisti", „yhteinen järki", tavallinen terve ihmisjärki. Skottilainen filosofi Th. Reid (ks. t.) pani „terveen järjen" filosofisen ajattelemisen ylimmäksi ohjeeksi.

Commotio *[-ō'tiō]* (lat.), tärähdys. C. c e r e b r i, aivotärähdys (ks. t.).

Commune *[komy'n]* (ransk.), kaupunkikunta, kyläkunta. ks. K o m m u u n i.

Commune bonum *[-mū'-]* (lat.) ks. B o n u m.

Communio *[-ū'niō]* (lat.), yhteys, osallisuus: ehtoollinen (ks. t.).

Communiqué *[-mynikē']* (ransk.), lähetetty (sanomalehdissä); hallituksen oikaiseva tiedonanto (jollekin sanomalehdelle).

Como *[kō-]*. 1. C.-järvi (it. L a g o d i C o m o, myös L a r i o roomalaisten L a c u s L a r i u s nimestä), Pohjois-Italian kauneimpia alppijärviä.

Sen suurin pituus on 51,1 km Bellagion luona. 22,9 km pohjoispäästään, se jakautuu kahteen haaraan, joista lounainen on 28,2 ja koillinen (Lago di Lecco) 18 km pitkä. Suurin leveys on 4,5 km ja koko pinta-ala 145,9 km². Syvyys on paikotellen 414 m, suurin mitä alppijärvissä on tavattu, ja korkeus 198 m yl. merenp. Järvi on hyvin kalarikas ja vesilintuja on myös runsaasti. Sen läpi virtaa Adda-joki ja sitä reunustavat korkeat vuoret (m. m. Le Grigna 2,410 m ja Monte Degnone 2,612 m), joiden rinteitä peittää mitä rehevin etelämainen kasvullisuus ja joiden juurella, viljelyksien keskellä, kohoaa lukuisia kaupunkeja, komeita kirkkoja ja hienoja huviloita. Suurenmoisen luontonsa ja leudon ilmastonsa tähden C.-järvi on Euroopan eniten käytettyjä matkailijareittejä. Vilkasta liikettä välittävät sekä laivat että rautatiet. — 2. Italian provinssi C.-järven ympärillä, 2,861 km², 620,913 as. (1908). Pohjois-osa on luonnonihanuudestaan kuuluisaa vuoriseutua, eteläosa viettää tasaisesti Poo-tasankoa kohti. Väestö harjoittaa viinin, silkin, oliivin ja hedelmäin viljelystä sekä kalastusta. — 3. Yllämainitun provinssin pääkaupunki C.-järven lounaisen haaran etelärannalla, viiniköynnösten, oliivien ja kastanjametsien peittämien kukkuloiden keskellä, 41,636 as. (1906). C:n komea goottilainen tuomiokirkko on Pohjois-Italian kauneimpia rakennuksia. Goottilaiseen tapaan on myös 13:nnelta vuosis. oleva raatihuone rakennettu. Piispanistuin. Kirjasto (50,000 nid.), lukio, lyseo, seminaari, teknillinen koulu y. m. Vilkas kauppa ja teollisuus (silkkiä, samettia, hansikkaita, sukkia ja saippuaa). Eräällä kukkulalla C:n eteläpuolella on Baradello-linnan raunioita ja pitkin järven länsirantaa, Strade Reginan varrella, useita kauniita huviloita. — C. on roomalaisten *Comum*. Oli alkuaan insubrilaisten kaupunki. *V. v. F.*

Comœdia *[cōmē'-]* (lat., < kreik. *kōmōdi'a* < *kōmos* = iloinen joukkue, ja *ōdē'* = laulu), huvinäytelmä, komedia (ks. n.). *K. J. H.*

Comorin, K a p, Etu-Intian eteläisin niemi, n. 8° pohj. lev.

Comoro-saaret ks. K o m o r i t.

Compagni *[kompa'nji]*, D i n o (k. 1324), it. kronikoitsija, Danten aikalainen, otti niinkuin tämäkin osaa Firenzen puoluetaisteluihin ghibelliinien puolella; oli kaksi kertaa kaupungin priorina ja tuli 1293 lippumieheksi (gonfaloniere). C. on tullut kuuluisaksi kronikastaan „Cronaca delle cose occorrenti ne' tempi suoi", jossa hän hyvin persoonallisella värityksellä esittää Firenzen valtiollista historiaa vv. 1280-1312. Kysymys tämän teoksen aitoperäisyydestä herätti v:sta 1858 lähtien oppineitten kesken pitkällisen kiistan. Tätä nykyä se mielipide on vallalla, että kronikka on pääosissaan C:n kirjoittama.

Compagnie *[kōpanjī']* (ransk.), seura, kauppaseura, komppania. vrt. K o m p p a n i a.

Company *[kampəni]* (engl.), seura, kauppaseura, komppania. vrt. K o m p p a n i a.

Comparaison *[kōparezō']* (ransk.), vertaus, vertaaminen. E n *[ā]* c., verraten, verrattuna. S a n s *[sā]* c., ilman vertaamatta, verrattomasti.

Comparatio *[-rā'-]* (lat. *comparā're* = vertailla), vertailu. ks. myös K o m p a r a t s i o n i.

Comparetti *[-e'-]*, D o m e n i c o (s. 1835), Kalevalantutkijana suomalaisillekin tunnettu italialainen tiedemies, tuli kreikan kirjallisuuden professoriksi Pisaan 1859 ja Firenzeen 1872, otti täysin palvelleena virkaeron 1883, ollut sittemmin senaattorina eli ylähuoneen jäsenenä Roomassa. Tieteellisen maineensa hän ensinnä saavutti teoksellaan „Virgilio nel medio evo" („Virgilius keskiajalla") 1872. Ryhtyessään tutkimaan kysymystä homeristen runojen kokoonpanosta hän tuli Suomeen ensi kerran 1886 ja on sittemmin käynyt täällä useampia kertoja tutustuakseen Kalevalan tutkimukseen. V. 1891 hän julkaisi Julius Krohnin muistolle omistamansa teoksen „Il Kalevala", joka sittemmin on ilmestynyt saksan- ja englanninkielisenä; piakkoin on siitä odotettavissa uusi painos. Teos on jaettu kahteen osaan. Edellisen tarkoituksena on johdattaa ulkomaista lukijaa aineeseen. Sen ensi luvussa tehdään selkoa runojemme keräyksestä, runon rakenteesta ja heimolaiskansojen runoudesta; toisessa esitetään Kalevalan sisällys ja kolmannessa Kalevalan runojen kokoonpano Lönnrotin käden kautta. Jälkimäisessä osassa, joka samoin on jaettu kolmeen lukuun (jumalaistaru, sankaritarina ja runo), hän perustelee erästä Ahlqvistin esiintuomaa mielipidettä, että suorasanaisesta šamanistisesta loitsimisesta olisi muodostunut suomalainen runolaulu skandinaavilaisen vaikutuksen alaisena, täydentäen tätä siihen suuntaan, että loitsurunoista olisi syntyrunojen välityksellä kehittynyt kertomaruno. Comparetti'n teoksen pysyväisenä ansiona on, että se ensimäisenä on tehnyt Kalevalan kysymyksen koko laajuudessaan tunnetuksi ulkomailla ja että se panemalla vireille uusia kysymyksiä uusine näkökohtineen on vaikuttanut Kalevalan tutkimuksen edistymiseen. [Valvoja 1907, s. 320-5 ja 1893, s. 19-34.] *K. K.*

D. Comparetti.

Compensatio *[-ēnsā'tiō]* (lat.), tasoitus, sovitus. vrt. K o m p e n s a t s i o n i.

Compiègne *[kōpie'nj]*, arrondissementin pääkaupunki Ranskan Oisen departementissa, Oisejoen varrella, 15,933 as. (1901). Kaupungissa on collége, kirjasto (30,000 nid.), museo, kaunis goottilainen raatihuone, jonka edustalla Jeanne d'Arcin kuvapatsas, St. Antoine ja St. Germain kirkot (12 ja 15:nneltä vuosis.), komea linna ja laaja puisto. Viimemainitun yhteydessä on 14,5 km² laajuinen Compiègne-metsä, joka Klodovigin ajoilta saakka oli Ranskan kuninkaitten suosima metsästysmaa. Väestö harjoittaa kankaitten, sokerin ja nuoran valmistusta, laivanrakentamista ja kauppaa. — Lähellä sijaitsee Pierrefonds'in linna. — C. on keskiajan *Compendium*. 1430 joutui Jeanne d'Arc täällä englantilaisten vangiksi.

Compluvium *[-plu'-]* (lat. *complu'ere* = sataa yhteen), muinaisroomal. rakennuksessa atriumin (ks. t.) kattoaukko. *K. J. H.*

Compo-board (amer. äänt.: *kompu-bōrd*, engl. äänt.: *kompou-bōd)*. rakennusaine, joka on valmistettu suuria, ohkasia puu- ja pahvilevyjä yhteenpuristamalla tulenkestävää sementtiä liima-aineena käyttäen. Hyvä lämmön ja äänen eristäjä. *V. V-la*

Compositæ ks. Mykerökukkaiset.

Compositeur *[kōpozitö'r]* (ransk.), säveltäjä; latoja. vrt. Kompositööri.

Compositum *[-po'-]* (lat.), yhdistys, yhdistetty; yhdyssana (ks. t.).

Compoundi-kone *[kompaund-]* (engl.) ks. Kompoundikone.

Compressio *[-e'ssiō]*, puristus. C. cerebri, aivopuristus, pääkopassa vallitsevan, syystä tai toisesta lisääntyneen paineen aikaansaama aivojen puristus. *M. O-B.*

Compsognathus longipes, jura-ajalla elänyt Dinosaurioitten luokkaan kuuluva matelija, jonka kivettynyt luuranko on tavattu Kehlheimin liuskiosta Baierissa. Eläimen korkeus oli n. 30-35 cm, takajalat etujalkoja kaksi kertaa pitemmät, pyrstö pitkä, voimakas. Muistutti luurangon, varsinkin lantion rakenteelta lintuja.

Compsognathus longipes.

Compte *[kōt]* (ransk.), tili, lasku.

Comptoir *[kōtuā'r]* (ransk.), konttori.

Comte *[kōt]* (ransk., < lat. *comes)*, kreivi. — Comtesse *[kōte's]*, kreivitär.

Comte *[kōt]*, Isidore Auguste Marie François Xavier (1798-1857), ransk. filosofi, „positivismin" perustaja, synt. Montpellier'ssä, joutui jo Pariisin polyteknillisen opiston oppilaana ollessaan kapinallisten mielipiteittensä ja jäykän luonteensa johdosta ankariin yhteentörmäyksiin opettajainsa kanssa, eli sitten Pariisissa yksityisenä matematiikan opettajana, oli v:sta 1832 polyteknillisen opiston „repetitorina" ja sittemmin „tutkijana", mutta menetti v:n 1845 paikoilla ne toimet, eli sen jälkeen avustuksista, joita varakkaat hänen teostensa ihailijat hänelle suorittivat. Vv. 1818-24 C. oli sosialistin Saint Simon'in oppilaana ja sai häneltä tuntuvia henkisiä vaikutuksia, mutta he riitaantuivat sitten jyrkästi. V. 1826 C. aloitti esitelmäsarjan, jossa hän tahtoi esittää koko sen omituisen maailmankatsannon, joka jo silloin oli kypsynyt hänen mielessään, mutta harvoja luentoja pidettyään hän sairastui mielenhäiriöön. V. 1828 hän saattoi uudelleen ryhtyä esittämään mielipiteitään ja pääsi tällä kertaa esitelmäsarjansa loppuun. Sen jälkeen hän kehitti ja julkaisi samat aatteensa suuressa teoksessaan „Cours de philosophie positive" (6 os., 1830-42).

A. Comte.

C:n „positivistisen" filosofian ensimäinen perusaate on se, ett'emme voi tuntea olevaisen emmekä maailmantapahtuman alkusyitä, vaan tiede voi ainoastaan selvittää niitä lakeja, joiden mukaisesti havainnolliset ilmiöt seuraavat toisiaan. Ihmiskunnan tietäminen ja maailmankäsitys kehittyy C:n mielestä kolmessa pääasteessa. Ensiksi vallitsee „teologinen" eli myyttejä muodostava maailmankäsitys, jonka kannalla ollessaan ihminen selittää luonnontapahtumia ihmisentapaisten olentojen, „jumalien", tahallisiksi teoiksi. Toinen aste on „metafyysillinen", jolloin koetetaan selittää luonnon ilmiöitä jonkinmoisten „olioiden" ja „voimien" tuottamiksi, jotka muka ovat „todellisena olevaisena" havainnollisten ilmiöiden takana. Lopulta ihmisajatus kohoo positivistisen maailmankäsityksen kannalle. Kaikki eri tieteet saavuttavat asteettain ja määrätyssä järjestyksessä tämän tositieteellisen katsantokannan: ensiksi matematiikka, joka on yleisin ja abstraktisin tiede, sitten järjestänsä tähtitiede, fysiikka, kemia, biologia, viimeisenä sosiologia (yhteiskuntatiede). C. katsoo erityisesti omaksi tehtäväkseen sovittaa positivistisen katsantotavan sosiologiaan ja on yllämainittujen pääaatteiden pohjalle rakentanut merkillisen historianfilosofisen kuvauksen ihmiskunnan koko sivistyskehityksestä.

V:sta 1845 alkaen C. rupesi laajasti kehittämään omituisia aatteitaan yhteiskunnan perinpohjaisesta uudistuksesta. Koko yhteiskuntaelämä on asetettava „eksaktisten" ja positivististen tiedemiesten johdettavaksi ja heidän auktoriteettiaan ehdottomasti noudatettava. Sen ohessa C. rupeaa muodostelemaan uutta uskontoa, „ihmisyyden uskontoa". Hän vaatii, että ihmisen pitää ennen kaikkea viljellä mielensä tunteellista puolta, kehittää itsessään syvää myötätuntoisuutta koko ihmiskuntaa kohtaan. Periaatteellisesti hän pysyy ennen esittämässään maailmankäsityksessä, mutta alkaa haaveellisesti kehitellä omituisia kuvaannollisia käsitteitä, joiden muka pitää olla uuden uskonnon sisällyksenä. Ihmisen pitää hartaudella kunnioittaa ihmisyyden („Suuren Olennon", „le Grand-Être") aatetta, etevien ja jalojen ihmisten muistoa j. n. e. C. julistaa itsensä uuden uskonnon ylimmäksi papiksi sekä erään rouva Clotilde de Vaux'n, johon hän haaveellisesti ihastui 1845 ja joka seur. v. kuoli, jonkinmoiseksi ihmiskunnan suojeluspyhäksi, tahtoo panna käytäntöön kummallisia uskonnollisia menoja j. n. e. Tätä C:n aatteiden myöhempää suuntaa esittävät teokset „Système de politique positive, ou traité de sociologie, instituant la religion de l'humanité" (4 os., 1852-4), „Cathéchisme positive" (1852), „Synthèse subjective" (1856) y. m. — C:n oppilaista osa — tieteelliset ajattelijat — hylkäsi hänen myöhemmän, „subjektiivisen" aikakautensa mietiskelyt, hyväksyen ainoastaan hänen ensimäisen pääteoksensa: niihin kuului esim. hänen etevin oppilaansa E. Littré. Toiset, esim. P. Laffitte ja J. F. E. Robinet, ovat pitäneet kiinni hänen myöhemmistäkin opeistaan ja muodostavat vieläkin muutamissa paikoissa pieniä, tavallaan uskonnol-

lisia seurakuntia. [Littré, „A. C. et la philosophie positive", 1863; Robinet, „L'œuvre et la vie d'A. C.", 1860; Nyström, „Positivismen", 1879.] *A. Gr.*

Con affetto *[-e'-]* (it.), *mus.*, intohimoisesti.

Con amore *[-mō'-]* (it.), rakkaudella, mieltymyksellä, lämmöllä ja sydämen pohjasta.

Con anima (it.), *mus.*, sielukkaasti; vilkkaasti.

Con brio (it.), *mus.*, vauhdikkaasti.

Con calore *[-lō'-]* (it.), *mus.*, lämmöllä.

Concedo *[-ē'dō]* (lat.), myönnän, tunnustan, yhdyn.

Concentus *[-e'-]* (lat.), *mus.*, se laji yksiäänistä katolista kirkkolaulua, jossa sävelten melodinen kulku on yksinkertaista messulaulua runsaampi ja musiikillisesti vaikuttavampi (vrt. Accentus ecclesiasticus). *I. K.*

Concepción *[konþepþio'n]*. 1. Maakunta Chilessä n. 37°:lla etel. lev., 9,180 km², 264,549 as. (1905). — 2. Yllämainitun maakunnan pääkaupunki Biobio-joen varrella, 12 km sen suulta, 60,676 as. (1905). Piispanistuin. Tuomiokirkko, raatihuone, seminaari, maanviljelyskoulu y. m. Rautatie yhdistää kaupungin Chilen parhaaseen satamaan, Talcahuanoon. Harjoittaa vilkasta kauppaa vieden kivihiiltä. — 3. C. del Uruguay, kaupunki Argentiinan Entre Rios-maakunnassa, Uruguayn oikealla rannalla, n. 10,000 as. Rautatie Paranáan. — 4. Villa Real de C., kaupunki Paraguayn pohjoisosassa, P.-joen varrella, n. 2,000 as. Paraguay-teen vientiä. — 5. C. de la Vega ks. Vega. — 6. C. de Puno ks. Puno. *(V. v. F.)*

Conceptio *[cōnce'ptiō]* (lat.), konseptsioni, hedelmöityminen, sikiäminen. — Conceptio (immaculata) beatæ Mariæ (l. beatæ virginis), Neitsyt Marian (saastaton) sikiäminen, roomalaisen kirkon 8 p:nä jouluk. viettämä pyhä (kreikkalaisessa kirkossa 9 p:nä).

Concertando, concertante l. concertato *[kontšerta'-]* (it.), *mus.*, „konsertteeraavasti"; tarkoittaa sellaista sävellysmuotoa, jossa yksi tahi useampi soitin esiintyy keinovarojansa huomattavasti näytteille tuoden, toisten soitinten säestäessä. *I. K.*

Concertino *[kontšertī'-]*, *mus.*, ks. Concerto grosso.

Concerto grosso *[-tše'r- -o's-]* (it. „iso konsertti"), *mus.*, 17:nnellä ja 18:nnella vuosis. käytetty orkesterisävellyslaji, jossa useat soittimet esiintyvät „konsertteeraavina" (vrt. Concertando), milloin kukin erikseen, milloin yhtenä soitinryhmänä (concertino), vasten koko orkesterin taustaa. *I. K.*

Concetti *[kontše'tti]* (it.), sukkelat sanasutkaukset, kommat ja käänteet, joita ainakin joskus tapaa useimmilla kirjailijoilla, mutta varsinkin erityisinä kirjallisina aikakausina. Tyypillinen on tässä suhteessa ital. Marini. Missä tällaiset „concetti" esiintyvät liian tiheään ja tarkoittelevina, ne heikentävät tyylin taiteellisuutta.

Concha (lat.), simpukka. C. auris, korvanlehti, -kuorikko, c. nasalis, nenänkuorikko.

Conciergerie *[kōsieržərī']* (ransk.), pariisilainen, oikeuspalatsin yhteydessä oleva kuuluisa vankila, saanut nimensä siitä että tällä paikalla sijainneen kuninkaallisen linnan vouti, concierge, asui siinä. Ranskan suuren vallankumouksen aikana siinä pidettiin valtiollisia vankeja, ennenkuin ne vietiin mestauslavalle. M. m. Marie Antoinette oli siellä jonkun aikaa. Nyt siinä säilytetään tutkintovankeja.

Concilium *[cōncī'-]* (lat.), konsiliumi, kokous.

Concone *[-ō'n-]*, Giuseppe (1810-61), it. laulunopettaja, jonka säveltämät vokaliisit ovat yleisesti suosittuna opetusvälineenä.

Concord *[-kŏd]*, usean Yhdysvaltain kaupungin nimi. 1. New Hampshiren pääkaupunki, Merrimac-joen varrella, 60 km Bostonista luoteeseen, 19,632 as. (1900). Nahka-, huonekalu- ja vaunutehtaita, graniittilouhoksia. — 2. Pohjois-Carolinan kaupunki Rocky-joen varrella, 7,910 as. (1900). Puuvilla- ja rautateollisuutta. — 3. Kylä Massachusettsissa, C.-joen varrella, 20 km Bostonista luoteeseen, 5,652 as. (1900). Hawthornen, Emersonin ja Thoreaun kotipaikka. — Täällä oli Amerikan vapautussodan ensimäinen taistelu huhtik. 19 p. 1775. *(V. v. F.)*

Concordia *[cōncō'-]* (lat.), sopu, yksimielisyys, myös jumalattaren nimenä. C:n kuuluisin temppeli Roomassa Capitoliumin alapuolella perustettiin 367 e. Kr. muistoksi säätyjen tekemästä sovinnosta. Jumalatarta kuvataan usein rahoissa, tav. runsaudensarvi vasemmassa ja uhrimalja oikeassa kädessään. *K. J. H.*

Concordia parvæ res crescunt, discordia maximæ dilabuntur, lat. sananlasku Sallustiuksen (Jugurtha: 10:s luku) mukaan: „Yksimielisyyden kautta pienet yritykset (oik. valtiot) edistyvät, erimielisyyden kautta suurimmatkin joutuvat rappiolle". *K. J. H.*

Concours *[kōkū'r]* (ransk.), tavallisin merkitys: kilpailu Ranskan koululaisten tai taiteilijain välillä palkinnon saavuttamiseksi.

Condamine *[kōdami'n]*, Charles Marie de la ks. La Condamine.

Condé *[kōdē']*, ransk. ruhtinassuku, Bourbon'in suvun sivuhaara; nimi johtuu Condé nimisestä Pohjois-Ranskassa Schelde- ja Haine-jokien yhtymäkohdassa sijaitsevasta kaupungista, joka 14:nnellä vuosis. joutui Bourbon'in suvun haltuun. Ensimäinen, joka käytti tätä nimeä oli

1. Louis (Ludvik) de Bourbon, C:n prinssi (1530-69), Anton Bourbonilaisen (ks. t.), Navarran kuninkaan veli. C. oli etevä sotapäällikkö ja Guisein vihollisena Ranskan protestanttien johtajia ensimäisissä hugenottisodissa; joutui Jarnacin tappelussa (1569) katolisten vangiksi ja surmattiin.

2. Henri I de Bourbon, C:n prinssi (1552-88), edellisen poika. Hänen täytyi Pärttylin yönä luopua uskostansa, mutta kääntyi pian uudelleen protestanttisuuteen ja johti hugenotteja yhdessä serkkunsa Henrik Navarralaisen kanssa viimeisissä hugenottisodissa; sanotaan tulleen myrkytetyksi.

3. Henri II de Bourbon, C:n prinssi (1588-1646), edellisen poika, juonitteli Ludvik XIII:n alaikäisyyden aikana hallitusta vastaan, mutta liittyi sittemmin kardinaali Richelieu'hön, jonka uskollisimpia kannattajia hän oli.

4. Louis II de Bourbon, C:n prinssi, tunnettu nimellä Suuri Condé (1621-86), edellisen poika, kuuluisa sotapäällikkö. C. osoitti jo kaksikymmenvuotiaana suurta sotilaallista kykyä. V. 1643 hän voitti espanjalaiset Rocroi'n läheisyydessä ja taisteli seuraavina vuosina me-

nestyksellä Saksassa ja Alankomaissa. Kun fronde-kapina 1648 alkoi Ranskassa, oli C. ensin hallituksen puolella ja teki sille suuria palveluksia, mutta kun hallitus ei tyydyttänyt hänen liialsia vaatimuksiaan, teki hän liiton Espanjan kanssa ja aloitti uuden sisällisen sodan 1651, mutta joutui 1652 tappiolle Pariisin edustalla taistellessaan hallituksen joukkoja vastaan, joita Turenne johti. Tämän jälkeen C. meni Espanjan palvelukseen ja kävi Espanjan sotajoukkojen ylipäällikkönä vaihtelevalla menestyksellä sotaa omaa isänmaatansa vastaan. Pariisin parlamentti tuomitsi hänet 1654 kuolemaan majesteetinrikokseta, mutta kun Espanjan ja Ranskan välinen sota päättyi 1659, teki C. sovinnon Ludvik XIV:n kanssa ja palasi Ranskaan. Hän oli sitten päällikkönä Espanjaa ja Hollantia vastaan käydyissä sodissa; tuli Turennen kuoleman jälkeen 1675 Reinin armeian ylipäälliköksi, mutta luopui pian kivulloisuuden takia päällikkyydestä ja eleli viimeiset vuotensa Chantillyn linnassa. C. oli taitava ja urhoollinen sotapäällikkö, mutta samalla ylpeä, omavaltainen ja valtiollista arvostelukykyä vailla oleva mies. [Aumale, „Histoire des princes de Condé pendant les XVI:e et XVII:e siècles".]

Suuri Condé.

5. Louis Joseph de Bourbon, C:n prinssi (1736-1818), oli mukana seitsenvuotisessa sodassa, poistui vallankumouksen alkaessa 1789 Ranskasta, muodosti ranskalaisista pakolaisista sotajoukon, jonka johtajana taisteli omaa isänmaataan vastaan vuoteen 1801; palasi Bourbonien mukana Ranskaan.

6. Louis Henri Joseph de Bourbon, C:n prinssi (1756-1830), edellisen poika, oli vallankumouksen aikana isänsä kanssa maanpaossa ja taisteli emigranttien joukossa Ranskaa vastaan; palasi 1814 Ranskaan; oli viimeinen sukuansa. Hänen poikansa oli se Enghienin herttua (ks. t.), jonka Napoleon antoi ampua 1804. *J. F.*

Condillac *[kõdija'k]*, Étienne Bonnot de C. (1715-80), ransk. sielutieteilijä, „sensualismin" perustaja, oli pappi, „abbé", mutta ei koskaan toimittanut papillisia tehtäviä, toimi kauan Parman perintöprinssin kasvattajana ja oli tuottelias kirjailija. Pääteoksessaan „Traité des sensations" hän koettaa osoittaa, että sielumme saa kaiken sisällyksensä aistimuksista; mielikuvat, tunteet ja yleensä kaikki, mikä tajunnassa on, on vain „muuntuneita aistimuksia". C:n oppi vaikutti hyvin voimakkaasti ajan naturalististen ja kumouksellisten aatesuuntien kehitykseen. Itse hän ei kumminkaan ollut materialisti, vaan piti sielua yksinkertaisena, aineettomana, kuolemattomana olentona. C. on myöskin julkaissut yleisen historian oppikirjan (13 os.) y. m. *A. Gr.*

Conditio *[cõndi'tiõ]* (lat.), ehto, edellytys. — Conditio sine qua non, „ehto, jota ilman ei" (asia ole mahdollinen), välttämätön ehto.

Con dolcezza *[-ltše'tsa]* (it.), *mus.*, suloisesti.

Condom *[kõdõ']* (ransk.), erään engl. lääkärin Contonin keksimä, ohkaisesta kumivalmisteesta tehty tupentapainen laitos, joka on aiottu miehenkalun päällystäksi sekä tarttumavaaran välttämiseksi sukupuolisessa yhtymyksessä kuin myöskin hedelmöittämisen estämiseksi. *M. O-B.*

Condominium *[-mi'-]* (lat. *con* l. *cum* = yhdessä, ja *dominium* < *dominus* = herra), yhdys-, yhteisomaisuus, myös yhteishallinto. *K. J. H.*

Condor, etelä-amer. kultaraha = 10 pesos'ta; Chilessä = 47,6 Smk., Kolumbiassa = 40,4 Smk.

Condorcet *[kõdorsẽ']*, Marie Jean Antoine Nicolas Caritat, C:n markiisi (1743-94), ransk. tiedemies ja historianfilosofi, antautui ensin matemaattisiin opintoihin ja julkaisi useita matemaattisia tutkimuksia, valittiin 1769 Ranskan tiedeakatemian jäseneksi ja 1773 sen pysyväiseksi sihteeriksi, jossa toimessa ollessaan on kirjoittanut lukuisia tiedemiesten elämäkertoja. C. yhtyi innokkaasti ensyklopedistein henkisiin uudistusaatteisiin sekä vallankumouksellisiin pyrintöihin, valittiin 1791 „lakiasäätävän kansalliskokouksen" ja 1792 „kansalliskonventin" jäseneksi, toimi jonkun aikaa edellisen puheenjohtajana, kuului valtiomiehenä lähinnä „girondisteihin". Tämän puolueen kukistuttua hän pantiin syytteeseen, mutta pääsi pakenemaan ja eli 8 kuukautta piiloutuneena, kirjoittaen sill'aikaa m. m. mainion historianfilosofisen teoksensa „Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain" (ilm. 1794), jonka perusaate on luja luottamus ihmiskunnan lakkaamattomaan ja rajattomaan edistymiseen. Lopulta hän kuitenkin vangittiin ja kuoli vankilassa, luultavasti itse ottamastaan myrkystä. C:n kootut teokset julkaisivat F. Arago ja C:n vävy O'Connor (12 os., 1847-9). *A. Gr.*

Condorcet.

Condottiere, mon. condottieri *[-ē'-]* (it., = päällikkö, johtaja), kondottieeri. Näin nimitettiin niiden palkkajoukkojen *(condotta)* päälliköitä, joita Italian valtiot 1300- ja 1400-luvuilla käyttivät keskinäisissä taisteluissaan. Heidän ainoana tarkoitusperänään oli palkka ja saalis; voittaakseen suurempia etuja he monesti vaihtoivat puoluetta ja sotiessaan he usein ryöstivät omassa maassa, mutta säästivät vihollista. Toisinaan he aloittivat omin päin sodan rosvoamisen tarkoituksessa. Muutamat heistä, esim. Francesco Sforza, kohosivat itsenäisiksi ruhtinaiksi. *G. R.*

Condylarthra, *paleont.*, alkukavioeläimet, nykyisten kavioeläinten, paksunahkaisten ja laiskiaisten yhteiset kantamuodot. Ne esiintyivät tertiäärikauden alussa, eocenivaiheella. *P. E.*

Condyloma, kondylomi. C. acuminatum,

terävä kondylomi, terskan ja esinahan välisissä osissa joskus esiintyvät kapeakärkiset känsäntapaiset muodostumat. — C. l a t u m, litteä kondylomi, syfilistaudin (toisessa vaiheessa) siitinosien ja peräaukon tienoissa synnyttämät litteät, vetistävät muodostumat, n. s. „plakit”.
M. O-B.

Con espressione *[-ō'ne]* (it.), *mus.*, tunteellisesti.

Coney Island *[kouni ailənd]*, hietaperäinen saari lähellä New Yorkia, Brooklynin puolella. New Yorkilaisten huvittelupaikka, jossa lukuisia huvittelupuutarhoja ja -palatseja ja kylpypaikkoja.

Confarreatio *[-ā'tiō]* (lat. *con* l. *cum* = yhdessä, ja *fār* = nisu), muinaisroomal. patriisien keskuudessa ikivanha, juhlallinen avioliitonmuoto.
K. J. H.

Conferva ks. V i h r e ä t l e v ä t.

Confervoideæ ks. V i h r e ä t l e v ä t.

Confessio *[cōnfe'ssiō]* (lat.), tunnustus, jonkun kirkkokunnan määritellyksi oppijärjestelmäksi muodostama kristinuskon käsitys. Tätä nimitystä käytetään myöskin tunnustuskirjoista, joista mainittakoon seuraavat luterilaiset: C. a u g u s t a n a, Augsburgin tunnustus (ks. t.); C. h a f n i c a, „Kööpenhaminan artikkelit” (43 luvultaan), Hans Tausenin kirjoittama ja herrainpäiville esitetty 1530; C. s a x o n i c a, Melanchthonin tekemä 1551 (23 artikkelia); C. W i t t e n b e r g e n s i s, Brenzin tekemä, esitys Tridentin kokoukselle 1552; reformeeratut: C. a n g l i c a n a, 1553 Cranmerin ja Ridleyn tekemä (42 artikkelia) Anglikaanisen kirkon 39:n artikkelin perustus; C. t e t r a p o l i t a n a, Butzerin ja Capiton tekemä (22 artikkelia), esitettiin Augsburgin valtiopäiville 1530 Strassburgin, Konstanzin, Memmingenin ja Lindaun puolesta, jotka sillä tahtoivat esille tuoda zwingliläisyyteen kallistuvan käsityksensä ehtoollisesta; C. b e l g i c a, 37 artikkelia, Guido de Bresin tekemä, hyväksyttiin Antverpenin kokouksessa 1566; C. g a l l i c a n a (Confession de La Rochelle), 40 artikkelia, joiden luonnoksen laati Calvin, hyväksyttiin Pariisin kokouksessa 1559 ja vahvistettiin La Rochellessa 1571; C. h e l v e t i c a p r i o r, v:lta 1536 (27 artikkelia), Bullingerin ja Myconiuksen tekemä ja kaikkien protestanttisten kanttonien hyväksymä. Sen tarkoituksena oli saada aikaan sovintoa ehtoollisopissa luterilaisten kanssa; C. h e l v e t i c a p o s t e r i o r (30 lukua), Bullingerin tekemä, julkaistu 1566, Sveitsin kaikkien muiden reformeerattujen kanttonien paitsi Baselin hyväksymä ja sitäpaitsi Puolan, Unkarin, Skotlannin ja Ranskan reformeerattujen omaksuma; kalviinilaisuus, varsinkin predestinatsionioppi esiintyi siinä lievennetyin sanoin; C. s c o t i c a n a (25 artikkelia), Knoxin tekemä, esitetty Edinburghin synodille 1560; kreikkalais-katoliset: C. o r t h o d o x a, myös sanottu Venäläiseksi katekismukseksi; sen täydellinen nimi on: „Orthodoksos homologia tes pisteos tes katolikes kai apostolikes ekklesias tes anatolikes” ja se on Kiovan metropoliitan Pietari Mogilaksen tekemä; v. 1643 kaikki kreikkalaisen kirkon patriarkat allekirjoittivat sen, 1721 Pietari Suuri hyväksyi sen Venäjän kirkolle; C. D o s i t h e i, 1672 laadittu patriarkka Dositheuksen johdolla Jerusalemissa, suunnattu sekä kalviinilaisuutta että varsinkin roomalaiskatolisuutta vastaan. (Katolisen kirkon tunnustus, Tridentin uskontunnustus, ei ole nimeltään „confessio”, vaan „Professio Tridentina”. [Oehler, „Symbolik” (2 pain. 1891); Loofs, „Symbolik” (1902).]

Confessor *[cōnfe'-]* (lat.), „tunnustaja”, niiden vanhan kirkon kristittyjen kunnianimi, jotka vainojenkin aikoina pysyivät uskossaan lujina, mutta saivat (toisin kuin marttyyrit) jäädä eloon.

Confetti *[-e'-]* (it., < lat. *cōnfe'ctum;* vrt. K o n v e h t i), sokerileivos, makeinen; kipsistä, liidusta tai paperista tehdyt pallot tai erivärivät paperiympyrät, joita karnevaaleissa ihmiset heittelevät toistensa päälle. Viime vuosina on papericonfettien heitto varsinkin vapunpäivänä tullut meilläkin tavaksi.

Confiture *[kōfitȳ'r]* (ransk.), sokerileipomotuote, konvehti; sokerihillo.

Confluentes ks. K o b l e n z.

Conformers *[kənfō'məz]* (engl.), k o n f o r m i s t i t (engl. *conform* = mukautua), ne Englannin protestantit, jotka suostuivat hyväksymään kuningatar Elisabetin aikana laaditut „39 artikkelia” (ks. A n g l i k a a n i n e n k i r k k o). Niitä, jotka eivät taipuneet tähän, sanottiin n o n k o n f o r m i s t e i k s i, joka, samoin kuin dissenters (ks. t.), on tullut Englannin valtiokirkkoon kuulumattomien protestanttien yhteisnimeksi.
J. G.

Confort *[kōfō'r]* (ransk.), mukavuus, upeus. vrt. K o n f o r t a b e l i.

Oikaisuja:

Palsta	4	rivi	15 ylhäältä	*on*	Nassualainen	*lue*	Nassaulainen
„	11	„	4 „	„	aap skirja	„	aapiskirja.
„	16	„	20 „	„	Kombay-lahteen	„	Kambay-lahteen
„	17	„	20 alhaalta	„	osat, ovat	„	osat ovat
„	25	„	33 ylhäältä	„	Timur-saaren	„	Timor-saaren
„	„	„	31 alhaalta	„	Turkin, Armenian	„	Turkin Armeenian
„	32	„	15 „	„	**Abasa**	„	**Abaza**
„	34	„	13 „	„	*abril*	„	*abri'l*
„	40	„	30 „	„	Theodor (I)	„	Theodor (II)
„	43	„	7 ylhäältä	„	*[-ī'-]*	„	*[-o'-]*
„	45	„	20 alhaalta	„	malmi	„	malmi-
„	46	„	33 „	„	maakunta	„	seutukunta
„	48	„	16 „	„	jossa on 21	„	jossa on likimäärin 21
„	51	„	20 „	„	**Abulfaradš**	„	**Abulfaradž**
„	52	„	7 „	„	*[-ȳ']*	„	*[-ȳ-]*
„	55	„	23 ylhäältä	„	, sokeritauti (ks. t.)	„	ks. Sokeritauti.
„	„	„	26-27 alhaalta	„	Methedes	„	Methodus
„	61	„	15 ylhäältä	„	= 40,467 aaria.	„	- 40,467 aaria.
„	„	„	26 „	„	*[-lī'- -sē'-]*	„	*[-lī'-]*
„	63	„	14 alhaalta	„	itäpuolella	„	eteläpuolella
„	64	„	13 ylhäältä	„	(1849-92)	„	(1819-92)
„	„	„	16-17 „	„	, jonka sittemmin Leverrier keksi	„	; saman havainnon teki myös Leverrier
„	„	„	24 „	„	v. 1745	„	v. 1748
„	67	„	21 alhaalta	„	tahi maahan pylvääntapaisesti;	„	osaksi maahan pylvääntapaisesti,
„	„	„	20 „		stalangniiteiksi ja ne muodostavat	„	stalagmiiteiksi. Näin muodostuu
„	68	„	18 „	„	*adēn*	„	*adē'n*
„	69	„	35 „	„	*adiabato's*	„	*adia'batos*
„	70	„	16 ylhäältä	„	*adi'dže*	„	*adidže*
„	„	„	18 alhaalta	„	*adžuē'*	„	*adžuā'*
„	74	„	9 „	„	*[nō'-]*	„	*[no-]*
„	76	„	12 ylhäältä	*ääntämisenmerkintä:*	*[-ra's]*	*poistettava*	
„	„	„	23-24 alhaalta	*on*	maakunnassa	*lue*	provinssissa
„	80	„	1 ylhäältä	„	*[ē'-]*	„	*[ēmi'-]*
„	„	„	16 „	„	vanhemman kuuluisa	„	vanhemman pojan Publiuksen kuuluisa
„	„	„	24 alhaalta	„	**Ærenkymi**	„	**Aerenkymi**
„	81	„	4 „	„	**Æesculapius**	„	**Æsculapius**
„	94	„	17 ylhäältä	„	laskettu	„	arvioitu
„	„	„	12 alhaalta	„	Fr. v. Hehwald	„	Fr. v. Hellwald
„	95	„	7 „	„	Claudius	„	Klaudios
„	101	„	19 „	„	*[-ī'-]*	„	*[-a'-]*
„	103	„	33-34 „	„	Dosithroksen	„	Dositheoksen
„	„	„	14 „	„	*[agasī']*	„	*[agasi's]*
„	108	„	25 ylhäältä	„	*[-tā'-]*	„	*[-džitā'-]*
„	112	„	11 „	„	Cneius	„	Gnæus
„	116	„	5-7 „	*sanat*	sekä rakennutti ympyriäisen pylväsrakennuksen, johon kuvattaisiin siihen aikaan tunnetut maanosat	*poistettava*	
„	117	„	10 „	*on*	*nōmos*	*lue*	*nomos*
„	119	„	11 alhaalta	„	(Soc. Bidrag n:o 33)	„	(Vet. Soc. Bidrag n:o 33)
„	124	„	30 „	„	rehtorina 1885-88	„	rehtorina 1884-87
„	125	„	32 „	„	Kautuan	„	Kauttuan
„	129	„	1 ylhäältä	„	1894	„	1893
„	„	„	13 „	„	1896	„	1894
„	„	„	26 alhaalta	„	1900-1901	„	1899-1900

Palsta	159	rivi	13	alhaalta	*on* muun	*luc* muu
,,	184	,,	29	,,	,, *lisättävä:* „Historiska upplysningar om de religiösa rörelserna i Finland" (7 os., 1857-63),	
,,	186	,,	24	ylhäältä	,, 1860-luvulla.	,, 1849.
,,	,,	,,	3	alhaalta	,, Akkumalaattori.	,, Akkumulaattori.
,,	192	,,	20	ylhäältä	,, todistetuillekaan	,, todisteluillakaan
,,	196	,,	10	,,	,, kolmattakymmentä	,, toistakymmentä
,,	,,	,,	11	,,	,, 305 e. Kr.	,, 312 e. Kr.
,,	,,	,,	16	alhaalta	,, Poiteu'n	,, Poitou'n
,,	209	,,	7-8	ylhäältä	*sanat* Peräseinäjoen kylän *poistettava*	
,,	213	,,	13	,,	*on* 1810	*luc* 1819
,,	214	,,	16-17	,,	,, De re-ædificatoria	,, De re ædificatoria
,,	218	,,	33	,,	,, 1489	,, 1490
,,	220	,,	35	,,	,, 1872	,, 1873
,,	221	,,	3	,,	,, 1820	,, 1819
,,	221-222			ylhäällä	,, **Aldrobrandinin**	,, **Aldobrandinin**
,,	223	,,	19	alhaalta	,, Afrodisialainen	,, Aphrodisialainen
,,	234	,,	20	ylhäältä	,, marrask.	,, maalisk.
,,	249	,,	12-13	,,	,, Meni 1878 kihloihin	,, Oli ensin naimisissa
,,	,,	,,	19	,,	,, leskiherttuattaren	,, arkkiherttuattaren
,,	259	,,	31	,,	,, järjestysoikeus	,, kihlakunnanoikeus
,,	272	,,	31-32	alhaalta	,, muotostaen	,, muodostaen
,,	283	,,	32	,,	,, Aja	,, Fosso della Bettina
,,	288	,,	34	,,	,, Laurens	,, Lourens
,,	291	,,	29	,,	,, *clēmosy'nē*	,, *eleēmosy'nē*
,,	294	,,	24	,,	,, jukaisi	,, julkaisi
,,	310	,,	34	,,	,, uitetaan	,, uutetaan
,,	323	,,	15	,,	,, 1597	,, 1497
,,	336	,,	9	,,	,, 190	,, 1908
,,	337	,,	33	,,	,, prifeeristen	,, perifeeristen
,,	354	,,	29-30	,,	,, Akatemista hänen onnistui elektrodynamisen lakinsa	,, Akatemian jäsen, tasavaltalainen, jätti isänmaansa,
,,	371	,,	21	ylhäältä	,, 20 km	,, lähes 7 penink.
,,	,,	,,	17	alhaalta	,, 1888	,, 1788
,,	373	,,	25	ylhäältä	,, ateimista	,, ateismista
,,	376	,,	3-4	alhaalta	,, katopitrinen	,, katoptrinen
,,	398	,,	34	ylhäältä	,, *aistha'nestai*	,, *aistha'nesthai*
,,	,,	,,	18	alhaalta	,, hapen ja typen	,, vedyn ja hapen
,,	399				*kuvan selityksessä on* Angelica	,, Angelica silvestris.
,,	416				*kuvien selityksessä lisättävä 3:n numero sanojen* Martinin ankkuri *edelle.*	
,,	420	,,	34	ylhäältä	*on* 1638	*luc* 1688
,,	422	,,	21	,,	,, 18:nnen	,, 19:nnen
,,	423	,,	19	,,	,, huvittavia	,, tärkeitä
,,	435	,,	17	alhaalta	,, B. Wadströmin Tukholmassa ostamia	,, B. Wadströmiltä Tukholmasta ostettuja
,,	437				*kuvan selituksessa on* Anthemis.	,, Anthemis arvensis.
,,	446	,,	35	,,	*on* animonioksidia	,, antimonioksidia
,,	468	,,	21	ylhäältä	,, alsipe-apilas	,, alsike-apilas
,,	469	,,	11	,,	,, Pitheacanthropus	,, Pithecanthropus
,,	475	,,	11-12	,,	,, pescudepigrafit	,, pseudepigrafit
,,	479	,,	6-7	alhaalta	,, „Apologeettisia ja esitelmiä	,, „Apologeettisia esitelmiä
,,	480	,,	4	,,	,, tunnustuksena.	,, tunnustuksen a.
,,	579	,,	6	ylhäältä	,, 91	,, 90
,,	605	,,	2	,,	,, ransk.	,, belg.
,,	607	,,	21	,,	,, 1816	,, 1810
,,	619	,,	29	,,	,, Piccenum	,, Picenum
,,	623	,,	30-31	,,	,, „Aseiden kehitys"	,, „Aseet"
,,	627	,,	33-34	,,	,, joustapitelevän	,, vasemman
,,	644	,,	15	alhaalta	,, konjuktsionissa	,, konjunktsionissa
,,	648	,,	17-18	,,	,, Alle-assai	,, Allegro assai
,,	656	,,	8	,,	,, 1/90	,, 1/9
,,	681	,,	26	ylhäältä	,, Paloimonia	,, Palaimonia
,,	682	,,	6	,,	,, Placidan	,, Placidian
,,	684	,,	18	alhaalta	,, Karibian-meri	,, Karaibian-meri
,,	686	,,	31	ylhäältä	,, Bouenos	,, Buenos
,,	696	,,	13	alhaalta	,, Leo X:n	,, Leo I:n
,,	708	,,	21	,,	,, A. itäosan	,, Antonius itäosan

Palsta	722	rivi	12 alhaalta	*on*	32	*lue*	32′
,,	727	,,	29-30 ylhäältä	,,	S p r e k t r a a l i a n a l y y s i.	,,	S p e k t r a a l i a n a l y y s i.
,,	742	,,	35-36 ,,	,,	< itseoppinut	,,	= itseoppinut
,,	775	,,	32 alhaalta	,,	*balle*	,,	*ballo*
,,	798	,,	11 ylhäältä	,,	valtiopäiville	,,	maapäiville
,,	822	,,	9 alhaalta	,,	syysk.	,,	lokak.
,,	835	,,	20 ,,	,,	riippuvn	,,	riippuvan
,,	860	,,	1 ylhäältä	,,	*(bardiir)*	,,	(iirink. *bard)*
,,	873	,,	13 ,,	,,	*telmī′*	,,	*-telmī′*
,,	882	,,	17 alhaalta	,,	Croche	,,	Croce
,,	885	,,	27 ,,	,,	Ibn Fadlâh	,,	Ibn Fadlân
,,	934	,,	31 ,,	,,	Jemappen	,,	Jemappes′n
,,	,,	,,	30 ,,	,,	1794	,,	1792
,,	954	,,	24 ,,	,,	Beneventum *[-e′n-]* (Benevent)	,,	Benevento *[-e′n-]* (Beneventum)
,,	956	,,	28 ,,	,,	œconomiæ	,,	œconomiæ
,,	988	,,	24 ,,	,,	63,49 km^2	,,	63,40 km^2
,,	992	,,	15 ylhäältä	,,	Schere	,,	Scherl
,,	1037	,,	7-8 ,,	,,	Saimaan että Päijänteen	,,	Kymijoen että Kokemäenjoen
,,	1043	,,	11 ,,	,,	1878	,,	1881
,,	1071	,,	34-35 alhaalta	*vaihtavat paikkaa.*			
,,	1108	,,	34 ,,	*on*	(s. 1794, k. ?)	,,	(1794-1876)
,,	1129	,,	20 ,,	,,	Santa Martossa	,,	Santa Martassa
,,	1133	,,	18 ylhäältä	,,	Domenichio	,,	Domenichino
,,	,,	,,	30 alhaalta	,,	1853	,,	1583
,,	1137-1138		ylhäällä	,,	Bonabarte	,,	Bonaparte
,,	1139-1140		,,	,,	,,	,,	,,
,,	1141	rivi	11 alhaalta	*siirrettävä 6:nneksi riviksi alhaalta lukien*			
,,	,,	,,	10 ,,	*on*	1466	*lue*	1456
,,	1180	,,	19 ylhäältä	,,	B a s e k o p	,,	B o s e k o p
,,	1190	,,	26 alhaalta	,,	Graun	,,	Craun
,,	1194	,,	27-28 ,,	,,	Ludvik XV:n poika	,,	Ludvik XV:n pojanpoika
,,	1195	,,	4 ylhäältä	,,	1739	,,	1735
,,	1212	,,	12 alhaalta	,,	Brahma	,,	Brahma
,,	1240	,,	14 ,,	,,	Picolomini	,,	Piccolomini
,,	1247	,,	1 ylhäältä	,,	1600	,,	1595
,,	1249	,,	8 ,,	,,	160 m	,,	160 km
,,	1285	,,	13 ,,	*ääntämisenmerkintä: [-šik] poistettava*			
,,	1306	,,	6 ,,	*on*	Joukolan	*lue*	Jukolan
,,	,,	,,	17-19 ,,	,,	Äskettäin — myynyt Axel af Björkenheimille.	,,	Äskettäin kaupan kautta siirtynyt Axel Björkenheimille.
,,	1454	,,	11 ,,	,,	Caprenan	,,	Capenau
,,	1470	,,	14 alhaalta	,,	maakunnassa	,,	provinssissa
,,	1476	,,	12 ,,	,,	C a j u s	,,	G a i u s
,,	1504	,,	26 ,,	,,	Tuillerie-puistossa	,,	Tuilerie-puistossa
,,	1515	,,	17 ,,	,,	filosofi	,,	filologi
,,	1522	,,	24 ylhäältä	,,	Maria delle Roverea	,,	Francesco Maria della Roverea
,,	1529	,,	16 alhaalta	,,	Piana	,,	Piano
,,	1539	,,	18 ylhäältä	,,	1833	,,	1883

Tietosanakirjan I osan liitteet: